

ČESKÉ VYSOKÉ UČENÍ TECHNICKÉ V PRAZE

**Fakulta stavební
Katedra architektury**

**Typologie obchodních staveb v šedesátých a sedmdesátých
letech 20. století v československé architektuře**

Obchodní střediska a obchodní domy

**The typology of commercial buildings in the sixties and seventies
of the 20th century in Czechoslovak architecture**

Shopping centres and department stores

DISERTAČNÍ PRÁCE – SVAZEK PRVNÍ

Ing. arch. Jiří Moos

Doktorský studijní program: Architektura a stavitelství

Studijní obor: Trvale udržitelný rozvoj a průmyslové dědictví

Školitel: prof. Ing. arch. Petr Urlich, CSc.

Praha, 2023

Jiří Moos: *Typologie obchodních staveb v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století v československé architektuře: obchodní střediska a obchodní domy*

Prohlašuji, že jsem uvedenou disertační práci vypracoval samostatně pod vedením školitele prof. Ing. arch. Petr Urlich, CSc. a s použitím uvedených zdrojů.

Disertační práce vznikla za podpory programu Studentské grantové soutěže ČVUT v letech 2017-2021 a je úzce spjata s programem aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity NAKI II Ministerstva kultury České republiky – Analýza a prezentace hodnot moderní architektury 60. a 70. let 20. století jako součásti národní a kulturní identity ČR (DG16P02R007).

V Praze dne 19. 10. 2023

---

podpis

Rád bych poděkoval svému školiteli prof. Ing. arch. Petru Urlichovi, CSc., doc. Ing. arch. Lence Popelové, Ph.D. a PhDr. Pavlu Škrancovi za jejich rady a věcné připomínky. Děkuji rodině a přátelům za jejich podporu během mého studia. Omlouvám se všem, jejichž osobnosti nebo práce se předložený text přímo i nepřímo dotkne.

Tuto práci bych rád věnoval těm, kteří se nesklonili. Ale i těm, kteří jen trochu.

Abstrakt

Disertační práce si klade za cíl popularizovat jedno ze specifíků československé poválečné architektury – obchodní typologii. Právě obchod s nastupujícím stylem spotřebního života lze považovat za určitou schizofrenii socialistického státu. Předložený text se věnuje nejzásadnějším typologiím obchodní architektury 60. a 70. let 20. století – obchodním střediskům a obchodním domům. Na začátku práce seznamuje s vědecko-výzkumným problémem, cílem a metodikou, stanovuje základní pojmy a popisuje současný stav bádání. Zkoumané typologie jsou nejdříve díky exkurzu do historie obchodu a obchodních staveb uvedeny do kulturně-historických souvislostí a sociálně-ekonomický kontext přináší vhled do společensko-hospodářské situace a maloobchodu v socialistickém Československu. Hlavní část práce se zaměřuje na chronologický vývoj československých obchodních středisek a obchodních domů z 60. a 70. let 20. století, jenž je uveden do evropského a částečně světového kontextu. U obchodních středisek je kladen důraz na urbanisticko-hmotové a dopravní řešení, v případě obchodních domů se popis vývoje soustředí na urbanisticko-hmotové, architektonicko-estetické, provozně dispoziční i konstrukčně technické řešení. V neposlední řadě se práce zabývá porevoluční společenskou transformací, vztahem k poválečné architektuře, soudobými trendy v maloobchodu a současným stavem zkoumaných typologií. Závěr práce shrnuje její výsledky, zhodnocuje dosažení definovaných cílů a uvádí možnosti uplatnění v praxi. Významnou součástí práce je příloha – Katalog, který přináší graficky jasný soupis publikovaných realizovaných i nerealizovaných československých obchodních středisek a obchodních domů z období 60. a 70. let 20. století (s možnými přesahy) včetně soupisu dostupných informačních zdrojů.

Klíčová slova

socialismus; obchod; maloobchod; poválečná architektura; architektura 60. a 70. let 20. století; obchodní typologie; obchodní středisko; pěší obchodní ulice; obchodní dům; památková péče

Abstract

The dissertation aims to popularize a type of the specific post-war Czechoslovak architecture – retail commercial buildings. Indeed, commerce with the emerging style of consumer lifestyle can be regarded as a certain schizophrenia of the socialist state. The presented text deals with the most significant typologies of commercial buildings from the 1960s and 1970s – shopping centres and department stores. At the beginning the research-related problem, aim and methodology, basic keywords and the current level of research are introduced. The examined architecture typologies are initially placed in cultural-historical and social-economic contexts through an excursion into the history of trade and commercial buildings and a description of the socio-economic situation and the concept of retail in socialist Czechoslovakia. The main part of the thesis focuses on the chronological evolution of Czechoslovak shopping centres and department stores from the 1960s and 1970s. This development is placed in a European and a partially global context. Regarding shopping centres, the emphasis is on urbanism-volume and transport solutions, and in the case of department stores, the description of the evolution focuses on urbanism-volume, architectural-aesthetic, functional layout and construction-technical solutions. Lastly, the work deals with post-revolution social transformation, the relationship with post-war architecture, contemporary trends in retail and the current condition of the examined architecture typologies. The conclusion summarizes the results of the work, evaluates the achievement of the defined aims and presents the potential practical applications. An important part of the work is the appendix – the Catalog – which provides a visually clear inventory of published, realised and unrealised Czechoslovak shopping centres and department stores from the 1960s and 1970s (with possible overlaps), including a list of available information sources.

Keywords

socialism; commerce; retail; post-war architecture; architecture of 60's and 70's of the 20th century; typology of commercial buildings; shopping centre; pedestrian shopping street; department store; monument conservation

OBSAH

OBSAH	11
--------------------	-----------

SVAZEK PRVNÍ

ÚVOD	21
-------------------	-----------

I. ČÁST	25
----------------------	-----------

1 CÍLE A METODIKA PRÁCE	27
1.1 Cíl práce	27
1.2 Vědecko-výzkumný problém a hypotézy	29
1.3 Metodika práce	30
1.3.1 Deset metodologických zásad O. Ševčíka a O. Beneše	32
1.3.2 Metodika hodnocení a ochrany staveb 2. poloviny 20. století	37
1.3.3 Další metodické rámce	40
1.4 Definice vybraných pojmů	42
1.5 Obrazové listy	45
2 VSTUP DO PROBLEMATIKY	46
2.1 Poválečný vývoj československé architektury	47
2.2 Literatura a prameny	64
2.2.1 Recentní literatura.....	64
2.2.2 Dobová periodika a literatura.....	69
2.2.3 Prameny.....	72
2.3 Obrazové listy	77

II. ČÁST	81
-----------------------	-----------

3 EXKURZ DO HISTORIE OBCHODU A OBCHODNÍCH STAVEB	83
3.1 Obchodní stavby před vznikem civilizace	85
3.1.1 Protoměsta neolitu	85
3.2 Obchodní stavby palácových hospodářství.....	87
3.2.1 Mezopotámie	87
3.2.2 Egyptská říše	89
3.2.3 Mínojská a mykénská kultura	90
3.3 Obchodní stavby antického ekonomického myšlení.....	93
3.3.1 Starověké Řecko	93
3.3.2 Starověký Řím.....	95
3.4 Obchodní stavby feudálního systému	99
3.4.1 Doba temna.....	99
3.4.2 Oživení středověkého obchodu.....	102

3.5	Obchodní stavby mimo západní civilizaci	106
3.5.1	Jižní a východní Asie	106
3.5.2	Blízký východ.....	107
3.5.3	Africký a židovský obchod.....	109
3.5.4	Střední a Jižní Amerika	110
3.6	Obchodní stavby ekonomického nacionalismu.....	113
3.6.1	Expanze západní kultury a merkantilismus	113
3.6.2	Nástup klasické ekonomie	118
3.7	Obchodní stavby průmyslové revoluce	120
3.7.1	Tržnice a univerzální výstavy.....	125
3.7.2	Pasáže.....	128
3.7.3	Sklady	129
3.7.4	Obchodní domy	131
3.7.5	Obchodní stavby Rakouska-Uherska.....	137
3.8	Obchodní stavby mezi světovými válkami.....	141
3.8.1	Tržnice a obchodní domy avantgardy.....	142
3.8.2	Americká obchodní architektura	145
3.8.3	Paláce, pasáže a obchodní domy první republiky	148
3.9	Obchodní stavby v rozděleném světě	153
3.9.1	Socialistický realismus v Československu.....	156
3.10	Obrazové listy	159
4	SOCIÁLNĚ-EKONOMICKÁ SITUACE A OBCHOD V 60. A 70. LETECH	
	20. STOLETÍ V ČESKOSLOVENSKU	176
4.1	Socialistické hospodářství a plán	178
4.2	Socialistický styl života a jeho vztah k obchodu	183
4.3	Socialistický vnitřní obchod	188
4.3.1	Hierarchie socialistického obchodu	191
4.3.2	Vývoj socialistického vnitřního obchodu	194
4.4	Jednotky maloobchodní sítě.....	199
4.4.1	Budování MO sítě	200
4.4.2	Velikost a kapacita MO jednotek.....	206
4.4.3	Projektování MO jednotek.....	210
4.4.4	Kategorizace MO jednotek.....	216
4.5	Techniky prodeje a inkasa v MO jednotkách.....	222
4.5.1	Prodej s obsluhou prodavače	223
4.5.2	Prodej samoobslužný	224
4.5.3	Prodej na základě objednávky.....	226
4.6	Obrazové listy	227

III. ČÁST	231
5 OBCHODNÍ STŘEDISKO V 60. A 70. LETECH 20. STOLETÍ.....	233
5.1 Plánování OS v novém obytném okrsku.....	234
5.1.1 USA a západní Evropa	234
5.1.2 Východní blok	241
5.1.3 Československo.....	246
5.2 Plánování OS v centru města	251
5.3 Vývoj OS s důrazem na urbanisticko-hmotové řešení.....	257
5.3.1 USA a západní Evropa	258
5.3.2 Východní blok	280
5.3.3 Československo.....	289
5.4 Kategorizace československých OS	312
5.4.1 Základní hierarchie.....	312
5.4.2 Typologická kategorizace	313
5.4.3 Zhodnocení hierarchie a typologie OS.....	318
5.5 Obrazové listy	325
6 OBCHODNÍ DŮM V 60. A 70. LETECH 20. STOLETÍ.....	372
6.1 Návrh OD v zahraničí	373
6.1.1 USA a západní Evropa	373
6.1.2 Východní blok	378
6.2 Návrh OD v Československu.....	381
6.2.1 Urbanisticko-hmotové řešení.....	381
6.2.2 Architektonicko-estetické řešení	384
6.2.3 Provozně dispoziční řešení.....	392
6.2.4 Konstrukčně technické řešení	403
6.3 Vývoj OD	413
6.3.1 USA a západní Evropa	413
6.3.2 Východní blok	430
6.3.3 Československo.....	444
6.4 Kategorizace československých OD	474
6.4.1 Základní hierarchie.....	474
6.4.2 Typologická kategorizace	475
6.4.3 Zhodnocení hierarchie a typologie OD	482
6.5 Obrazové listy	489

SVAZEK DRUHÝ

IV. ČÁST	539
7 OBCHODNÍ STŘEDISKA A OBCHODNÍ DOMY Z 60. A 70. LET 20. STOLETÍ PO ROCE 1989	541
7.1 Transformace české společnosti a vyrovnávání se s minulostí	542
7.2 Současná praxe ochrany české poválečné architektury	556
7.3 Intervence do architektury 60. a 70. let 20. stol.	574
7.4 Současné trendy v maloobchodě	590
7.4.1 Nákupní centrum v České republice	595
7.4.2 Zákazník a nákupní atmosféra	602
7.5 Stavební intervence do OS a OD z 60. a 70. let 20. století	608
7.5.1 Zhodnocení současného stavu OS	609
7.5.2 Zhodnocení současného stavu OD	617
7.5.3 Charakteristické problémy československých OS a OD	625
7.6 Obrazové listy	661
ZÁVĚR	685
BIBLIOGRAFIE	697
SEZNAM OBRÁZKŮ	765
SEZNAM GRAFŮ	825
SEZNAM TABULEK	829
PŘÍLOHA	833
PŘÍLOHA – ČÁST A.....	836
PŘÍLOHA – ČÁST B.....	904

Seznam zkratk

?	nezjištěno
-N-	nelze definovat
BLR	Bulharská lidová republika
ČSM	Československý svaz mládeže
ČSR	Česká socialistická republika
ČVUT	České vysoké učení technické
DRUPRO	Družstevná projektová kancelária
KPÚ	Krajský projektový ústav
LSD	Lidové spotřební družstvo
MLR	Maďarská lidová republika
MO	maloobchod
MsNV	Městský národní výbor
MVO	Ministerstvo vnitřního obchodu
NDR	Německá demokratická republika
NPÚ	Národní památkový ústav
NS	nákupní středisko
NSR	Německá spolková republika
NV	národní výbor
OD	obchodní dům
OHJ	obchodně hospodářská jednotka
OLx-y	obrazový List x (číslo kapitoly) – y (číslo obrázku)
ONV	okresní národní výbor
OS	obchodní středisko
PLR	Polská lidová republika
POU	pěší obchodní ulice
ROH	Revoluční odborové hnutí
RSR	Rumunská socialistická republika
RVHP	Rada vzájemné hospodářské pomoci
SD	spotřební družstvo
SIAL	Sdružení inženýrů a architektů Liberec
SPÚO	Státní projektový ústav obchodu
SSD	Svaz spotřebních družstev
SSR	Slovenská socialistická republika
SSSR	Svaz sovětských socialistických republik
SÚRPMO	Státní ústav pro rekonstrukce památkových měst a objektů
THU	technicko-hospodářské ukazatele
USA	Spojené státy americké
VÚVA	Výzkumný ústav výstavby a architektury

„Lidé už nemají čas něco poznávat. Všechno si kupují hotové v obchodech.“

Malý princ, Antoine de Saint-Exupéry

ÚVOD

Architektura 60. a 70. let 20. století je důležitou etapou dějin české architektury a dnes patří k nejpálčivějším otázkám památkové péče. Řada významných budov, které jsou dokladem dočasného politického uvolnění a reflexe soudobých trendů západní architektury v tehdejší Československu, byla již zbourána; mnohem větší množství již bylo přestavěno tak, že původních architektonických kvalit není možné zpětně dosáhnout. Za kulturní památky se nedaří prohlašovat budovy architektonicky hodnotné i autentické. Památková ochrana je však ve většině případů jediným řešením, jak zamezit devastujícím zásahům do architektonického dědictví z druhé poloviny 20. století.

Nad naší společností visí otazník, jak k poválečné architektuře přistupovat? Laická veřejnost si tyto budovy neumí představit bez politického podtextu. Část odborné veřejnosti smýšlí buď podobně, anebo tyto budovy pouze tiše ignoruje. Je nepochybně nutné zpětně poválečnou architekturu interpretovat a uvědomit si její historii, význam a estetickou kvalitu v širších souvislostech.

Předložená práce chce této situaci čelit a pokusit se o popularizaci jednoho ze specifík československé poválečné architektury – obchodní typologie. Právě obchod s nastupujícím stylem spotřebního života lze považovat za určitou schizofrenii socialistického státu. Ten ačkoli oficiálně odsuzoval západní konzumní společnost, investoval mnoho úsilí a finančních prostředků do rozvoje maloobchodní sítě. Vrcholem této sítě se v 60. a 70. letech 20. století staly především obchodní střediska a obchodní domy.

Text disertační práce lze rozdělit na čtyři části. První část je metodologická a skládá se ze dvou kapitol. První kapitola objasňuje cíle a metodiku práce a druhá kapitola uvádí čtenáře do problematiky československé architektury 60. a 70. let 20. století a sumarizuje použitou literaturu a prameny. Druhá část, která zkoumané typologie obchodní architektury uvádí do kulturně-historických a sociálně-ekonomických souvislostí, sestává také ze dvou kapitol. Třetí část jest hlavní částí předložené práce a obdobně jí tvoří dvě kapitoly. Pátá kapitola se zaměřuje na vývoj typologie obchodního střediska v 60. a 70. letech 20. století s důrazem na urbanisticko-hmotové a dopravní řešení. Kapitola šestá popisuje urbanisticko-hmotové, architektonicko-estetické, provozně dispoziční i konstrukčně technické řešení obchodních domů z 60. a 70. let 20. století. Obě kapitoly na základě analýzy odborné literatury sledují chronologický vývoj těchto typologií v Československu a uvádí ho do evropského i světového kontextu. Závěrečnou část tvoří kapitola zabývající se společenskou porevoluční transformací, vztahem k poválečné architektuře, soudobými trendy v maloobchodu a současným stavem zkoumaných typologií obchodní architektury. Závěr práce shrnuje její výsledky, zhodnocuje dosažení definovaných cílů a uvádí možnosti uplatnění v praxi.

Významnou součástí práce je příloha – Katalog. Ten přináší graficky jasný soupis všech ve vybraných zdrojích publikovaných realizovaných i nerealizovaných (soutěžních návrhů) československých obchodních středisek a obchodních domů z období 60. a 70. let 20. století (s možnými přesahy).

I. ČÁST

Cílem metodologické části je představit cíle a metodiku disertační práce, uvést čtenáře do problematiky československé architektury 60. a 70. let 20. stol. a sumarizovat použitou literaturu a prameny.

První kapitola se zabývá cíli a metodikou práce. Nejprve jsou představeny vědecko-výzkumný problém a prvotní hypotézy, dále jsou popsány metody kvalitativního výzkumu (přímá historická metoda, obecně logická metoda, metodologické postupy „Deset metodologických zásad O. Ševčíka a O. Beneše“ a „Metodika hodnocení a ochrany staveb 2. poloviny 20. století“ vydaná Národním památkovým ústavem ad.), a na závěr jsou definovány základní pojmy.

Druhá kapitola přibližuje výběr tématu a uvádí čtenáře do zkoumané problematiky. Ve zkratce je nastíněn vývoj a kontext československé architektury 60. a 70. let 20. stol. a jsou sumarizovány použité zdroje výzkumu – recentní literatura, dobová periodika a literatura, prameny.

1 CÍLE A METODIKA PRÁCE

„Budovanie obchodnej siete sa po druhej svetovej vojne v hospodársky vyspelých štátoch uberalo v zásade dvoma formami, a to výstavbou obchodných domov a nákupných stredisk.“¹

Anton Rokošný

1.1 Cíl práce

Ve zkoumaném období tvoří obchodní architektura zajímavý celospolečenský problém,² s ohledem na vládnoucí režim možno říci i paradox. Vzhledem k tomu, že typologie obchodních staveb je ve zkoumaném období značně rozsáhlá, jako předmět výzkumu byly vybrány dva zásadní a architektonicky pestré typy – obchodní střediska a obchodní domy. Toto tvrzení potvrzuje nejen úvodní citát této kapitoly,³ ale také Nový, který uvedl, že se „[...] obchodní domy a střediska [...] staly jakýmsi prostorovým plakátem růstu životní úrovně socialistických zemí.“⁴ A ačkoli měly „[...] tieto formy určité spoločné charakteristické črty, odlišuje sa celkový prístup i detailné riešenie v jednotlivých krajinách, podľa stupňa hospodárskeho vývoja, všeobecnej životnej úrovne, politicko-ekonomických daností a napokon i špecifických národných a miestnych podmienok.“⁵

Cílem disertační práce je na základě analýzy odborné literatury popsat chronologický vývoj těchto dvou typologií v tehdejší Československu a uvést ho do širších společensko-historických souvislostí a kontextu zahraniční architektury. Srovnávací analýza, díky které dochází k výzkumu určité podskupiny poválečných staveb – OS a OD, vede k pochopení jejich významu z pohledu kulturně historického, politicko-sociálního a architektonického.⁶ Součástí práce je návrh kategorizace OS a OD, která je implementována do její přílohy – Katalogu.

Graficky jasný a stručný přehled realizovaných i nerealizovaných (soutěžních návrhů) OS a OD z 60. a 70. let 20. století, které se objevily v dostupných zdrojích, poskytne ucelený pohled na zkoumanou problematiku. Toto úložiště informací představuje nejen výchozí bod dalšího systematického studia, ale umožňuje také porovnat a zhodnotit stavby daných

---

Úvodní citát: SAINT-EXUPÉRY, Antoine de. *Malý princ*. 13. vydání. Překlad Richard PODANÝ. V Praze: Albatros, 2010. ISBN 978-80-00-02738-8. S. 72.

¹ ROKOŠNÝ, Anton. Od zkušeností k novým formám. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1973, roč.15, č. 3, s. 34-37. ISSN 1335-2180. S. 34. Ačkoli Rokošný uvádí termín nákupní středisko je pravděpodobně, že obsahem slova bylo míněno spíše středisko obchodní (záměna pojmů viz kap. 5).

² „Jestliže se někde projevila změna společenské potřeby nejvýrazněji, je to snad v oblasti obchodu.“ [VEBR, Jaroslav a Otakar NOVÝ. *Soudobá architektura ČSSR: [Fot. publikace]*. Praha: Panorama, 1980. S. 75.]

³ Dle Merjavého bylo pro architekta projektování OS „[...] určitým zadostučiněním a kompenzacíou predcházejúcej driny nad projektmi celého sídliska.“ [MERJAVÝ, Pavol. Okrskové centrum sídliska Družba v Spišskej Novej Vsi. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1980, roč.22, č. 6, s. 20-21. ISSN 1335-2180. S. 20.] Navrhování OD, jako staveb režimem významně prosazovaných, bylo pro architektky neméně lákavé.

⁴ VEVR a NOVÝ. *Soudobá architektura ČSSR*. S. 75.

⁵ ROKOŠNÝ. Od zkušeností k novým formám. S. 34.

⁶ Dle Prudona takto pojatá analýza slouží jako rámec k interpretaci dané typologie daného období a je předstupněm pro zhodnocení, potažmo zpomátnění daného architektonického dědictví. Nedostatečné komplexní pochopení významu bývá totiž překážkou u úspěšného zachování významné architektury. [PRUDON, Theodore H. M. *Preservation of Modern Architecture*. New York: Wiley, 2008. ISBN 978-0-471-66294-5. S. 159, 160.]

typologií a předurčit jejich významné příklady.⁷ Premisou Katalogu je, že pokud byla stavba publikována v dobové literatuře či odborných periodických lze předpokládat, že může být hodnotná, ať už z provozního, nebo výtvarně estetického, či konstrukčního hlediska, avšak i v rovině ideologicko-politické.⁸ Proto je nutné mít na mysli, že dobové publikování stavby nemusí hovořit o její architektonické kvalitě. A naopak, dnes již uznaná kvalitní architektura nebyla z mnoha příčin publikována prakticky vůbec.⁹ Proto jsou součástí Katalogu také současné zdroje informací.

Práce tímto rozvíjí systematický výzkum, inventarizaci a zhodnocení architektury 60. a 70. let 20. stol. spojené nejen s programem Ministerstva kultury České republiky – *Analýza a prezentace hodnot moderní architektury 60. a 70. let 20. století jako součástí národní a kulturní identity ČR*.¹⁰ Tyto aktivity svědčí o tom, že poválečná architektura je aktuálním tématem a přímo jednou z priorit současné památkové péče.

Teoretický přínos práce, která odkrývá dosud nezmapované oblasti architektonické typologie, lze spatřovat v posunutí horizontu vědění o zkoumaném tématu. Závěry práce mohou sloužit ke zhodnocení a jako základ pro další výzkum nejen OS a OD, ale poválečné architektury obecně. Využitelnost práce je možná také na akademické půdě, kde může být podkladem pro pedagogy či studenty architektonických studijních programů. Praktické využití předložené práce spočívá v její komplexnosti, díky které se snaží vyvrátit kliše o československé poválečné architektuře a nepřímo tak zlepšit vztah společnosti k této etapě architektonického dědictví. Především poslední kapitola práce, sledující současný stav zkoumaných staveb, přináší pro architekty, stavebníky i širší veřejnost východiska a limity jejich dalšího využití při maximálním uchování architektonických hodnot.¹¹ Praktický přínos má nepochybně i Katalog, který může sloužit jako vstupní podklad při identifikaci, evidenci a hodnocení OS a OD s ohledem na jejich možnou památkovou ochranu.

---

⁷ Jak uvádí Popelová a Brankov – pokud znalost a srovnání chybí, není možné určit kvalitu. [POPELOVÁ, Lenka a Nikolay BRANKOV. Otázka ochrany průmyslového dědictví druhé poloviny 20. století jako téma výzkumu NAKI II a aktivit ČNK ICOMOS. In: POPELOVÁ, Lenka a Tomáš ŠENBERGER, eds. *Průmyslové dědictví - evidence, výzkum, ochrana, nové využití: Industrial heritage - recording, research, protection, re-use*. V Praze: České vysoké učení technické, ©2021, s. 67-78. ISBN 978-80-01-06657-7. S. 69.]

⁸ Zikmund-Lender připomíná, že publicita architektury v letech 1948-89 zřídka refletovala skutečnou hodnotu, ale spíše politickou exponovanost projektu, jeho projektantů či projektových ústavů. [ZIKMUND-LENDER, Ladislav. *Hotel Praha nepamátkou*. In: KAROUS, Pavel, ed. *Hotel Praha*. V Praze: Bigg Boss, 2019, s. 52-55. ISBN 978-80-87989-27-2.]

⁹ Např. OD **Máj v Praze** u nás v odborném tisku nebyl prakticky vůbec publikován a dle Šváchy patří k československým stavbám, které měly největší ohlas v zahraniční odborné literatuře. [PLATOVSÁ, M. a R. ŠVÁCHA. *Obchodní dům Máj/Tesco: Stavebně historický průzkum*. Cit. dle PILAŘOVÁ, Zdislava. *Vnímání architektury z období socialismu ve veřejném diskurzu po roce 1989*. Praha, 2022. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav českých dějin. Vedoucí práce Miroslav MICHELA. S. 52.] Dále je možné zmínit např. **hotel Praha v Praze**, který nebyl publikován zase z jiných důvodů – byl stavěn v utajeném režimu, a proto jeho publikování nepřicházelo v úvahu.

¹⁰ Program aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity NAKI II Ministerstva kultury České republiky – *Analýza a prezentace hodnot moderní architektury 60. a 70. let 20. století jako součástí národní a kulturní identity ČR* (DG16P02R007). Hlavním řešitelem programu byl NPÚ.

¹¹ „Významným předpokladem pro smysluplnou koncepční a projektovou práci je vždy podrobné seznámení s památkou (její historií, proměnami, strukturou a celkovým ustrojením v širších souvislostech).“ [GIRSA, Václav. *Profesorská přednáška: Soubor prací obnovy a restaurování architektonických památek za období 1996–2006* [online]. Praha: České vysoké učení technické v Praze, 2007 [cit. 2022-07-16]. Dostupné z: <https://portal.cvut.cz/wp-content/uploads/2017/04/PP2007-11-Girsa.pdf>. S. 7.]

1.2 Vědecko-výzkumný problém a hypotézy

Základní tezí výzkumu budiž nám výrok Marie Benešové: „Architektura [...] nereaguje na dobové myšlenkové impulsy stejně, a to právě pro rozdílný hospodářský, společenský a technický rozvoj [...]“¹²

Vědecko-výzkumný problém práce definují tyto otázky:

Je československá obchodní architektura v evropském kontextu ojedinělá, anebo srovnatelná s tehdy průměrnými realizacemi? A pokud ojedinělá je, v jak velké míře?

Do jaké míry se českoslovenští architekti a architektky při návrhu obchodní typologie inspirovali zahraničními vzory, historickým prostředím, tradicí předválečné architektury a jakou měrou návrhy ovlivnila legislativa, normy, THU či materiálová základna?

Jaký je současný stav československé obchodní architektury z 60. a 70. let 20. století? Je tento stav způsoben změnou socialistického hospodářství na tržní, je výsledkem přístupu společnosti k poválečné architektuře, anebo je důsledkem přirozeného vývoje obchodních staveb?

Hypotézy výzkumu tedy definujeme takto:

1) typologie československých OS a OD z 60. a 70. let 20. století, byla více ovlivněna vzory ze „Západu“ než stavbami východního bloku;¹³

2) typologie československých OS a OD z 60. a 70. let 20. století, byla ovlivněna více legislativním rámcem, THU a materiálovou základnou než individualitou jejich tvůrců;¹⁴

3) typologie československých OS a OD z 60. a 70. let 20. století dnes ztrácí své původní architektonické kvality spíše kvůli změně obchodních způsobů než kvůli změně politicko-ekonomického systému a lhostejnému postoji společnosti k poválečné architektuře.

---

¹² BENEŠOVÁ, Marie. *Česká architektura v proměnách dvou století: 1780-1980*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984. Nestránkováno.

¹³ Všeobecně je známo, že většina významných československých architektů a architektek po období socialistického realismu téměř výhradně při svých návrzích vycházela ze západních vzorů. Proto se může toto tvrzení zdát až banální. Nicméně je nutné si uvědomit, že socialistický obchod byl jedním ze základních pilířů tehdejšího režimu a fungoval na zcela jiných principech než obchod na „Západě“.

¹⁴ Toto tvrzení se nám opět může zdát na první pohled zcela zřejmé. Je však vhodné určit míru těchto vlivů na navrhování architektury a naopak, jaký vliv měli architekti, např. prostřednictvím architektonických soutěží a realizací, na změny legislativního rámce, THU a tím tedy na další formování obchodní typologie?

1.3 Metodika práce

Kvalitativní výzkum je koncipován jako komplexně teoretický s důrazem na extenzivní kritérium zkoumaných jednotek a je založen především na konstantní komparaci. Základními metodami jsou přímá historická metoda, spočívající v popisu dobových faktů v chronologickém sledu, a obecně-logická metoda, která se opírá o abstrakci – konkretizaci, analýzu – syntézu, indukci – dedukci a analogii.¹⁵ Výběr dobových i recentních odborných pramenů a literatury je záměrný, snahou je odhalit co možná největší množství informací k danému tématu.¹⁶

Specifikem kvalitativního výzkumu je subjektivní pohled jeho autora.¹⁷ Zde bych rád zmínil, že pohled na dané téma není pohledem kunsthistorika či teoretika architektury; je pohledem praktikujícího architekta, tedy člověka architekturu aktivně tvořícího a realizujícího.¹⁸ Přesto si uvědomuji roli, jaké se musí snažit vědec, resp. v daném tématu historik umění, dosáhnout – výzkum nesmí upadnout do osobního vyznání k tématu, je nutné pokusit se o maximální míru objektivitu.¹⁹ Historici a teoretici architektury mi snad mou troufalost prominou. Přesto si myslím, že jako praktikující architekt se na dané téma dokážu podívat odlišným a komplexnějším pohledem²⁰ a práce přinese informace, které by očím historika či teoretika možná zůstaly skryté.

Architektura je v předložené práci považována za komplexní dílo založené na souladu mezi formou, funkcí a konstrukcí. Vitruviánskou triádu do značné míry ovlivňuje také kontext – místní (širší vztahy, urbanistická struktura a sousední zástavba), časový (stylové směřování stavby, včetně inspiračních zdrojů), vědecko-technický, společensko-ekonomický

---

¹⁵ Abstrakce spočívá ve vyčlenění podstatného od nepodstatného a konkretizace je aplikování obecných vlastností předmětů a jevů na konkrétní předmět; analýza a syntéza představují základní myšlenkové rozčlenění celku na jednotlivé části a spojení částí v jeden celek; indukce je založena na vyvozování obecných závěrů na základě znalosti jednotlivých případů a dedukce uvažuje použití obecného poznatku na konkrétní případ; analogie vyvozuje poznatky na základě podobnosti s jinými předměty a jevy.

¹⁶ „Zobrazení světa, ať už je provádí paměť nebo historie, je však vždy výsledkem analýzy a selekce [...]“ [TODOROV, Tzvetan. Paměť před historií. Překlad Karel THEIN. In: BENZA, Alban, ed. *Politika paměti: antologie francouzských společenských věd*. Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, 1998, s. 33-46. ISBN 80-902196-3-2. S. 42.]

¹⁷ Při zkoumání architektury „[n]eexistuje žádná objektivně správná idea vzhledu věci, existuje jen nekonečný počet subjektivních impresí.“ [RASMUSSEN, Steen Eiler. *Jak vnímat architekturu*. Překlad Martin POKORNÝ. Praha: Academia, 2016. ISBN 978-80-200-2598-2. S. 31.]

¹⁸ „Psalí architekt se ovšem podstatně liší od psaní historika nebo badatele. Zčásti je poznamenáno technickými a instrumentálními zájmy praktikujícího architekta, je jakousi „profesní hantýrkou“: porovnání poznámek a testování postupů; zjišťování co funguje a co ne; neustálé hledání dalšího kroku vpřed.“ [ALLEN, Stan. *Praktiky vs. projekt*. In: MITÁŠOVÁ, Monika, ed. *Oxymorón & pleonasmus: texty kritické a projektivní teorie architektury*. Praha: Zlatý řez, 2011, s. 176-195. ISBN 978-80-903826-3-3. S. 195.]

¹⁹ Abychom parafrázovali Orwella: minulost nemá objektivní existenci; „[m]inulost je to, na čem se shodnou záznamy a paměť.“ [ORWELL, George. 1984. Překlad Eva ŠIMEČKOVÁ. Praha: Levné knihy, 2009. ISBN 978-80-7309-808-7. S. 188.] Přesto je nutné se o objektivitu pokusit, ačkoli její míru dozajista omezují současné sociálně filozofické koncepty, které pohled na minulost formují, resp. deformují. Ulrich uvádí, že díky Giedionovi je pro analytika minulosti 20. století charakteristické jeho „[...] poznání, že názor je proměnlivý vzhledem k okamžiku, k době ve které se utváří.“ [URLICH, Petr. *Klasický a abstraktní model v architektuře 20. století*. Praha: Ediční středisko ČVUT, 1992. ISBN 80-01-00869-X. S. 6.] Také filozofická metoda hermeneutika váže každý výklad s dějinnou situací se všemi možnými předsudky a osobními zájmy. Proto nemůže existovat výklad, který by byl nezaujatý. [HLAVINKA, Pavel. *Dějiny filosofie*. 2., rozšířené vydání. Praha: Stanislav Juhaňák – Triton, 2021. ISBN 978-80-7684-013-3. S. 359.]

²⁰ „Když ale nějakou stavbu posuzuje architekt, vzhled ho zajímá jen jako jeden z několika faktorů.“ [RASMUSSEN. *Jak vnímat architekturu*. S. 9.]

a také osobnostní ve formě autora – architekta.²¹ Norberg-Schulz kromě praktických potřeb a ekonomiky vyzdvihuje také existenciální významy, „[...] které se odvozují od přírodních, lidských a duchovních fenoménů.“²² Každý z těchto faktorů působí na každou část triády odlišně a je pro ni jinak určující. Vznik architektury je tedy nutné chápat jako postupné vrstvení všech aspektů, nikoli jako soustavu izolovaných procesů.

Architektonické dílo lze také chápat jako nástroj kultury,²³ jehož význam je zkoumán „[...] pečlivou a ukázněnou rekonstrukcí kulturní situace, v níž objekt vznikl.“²⁴ Proto má troufalost jít ještě dál a práce se dotýká dalších vědních oborů (především historie, ekonomie a sociologie). Nicméně jak Zevi správně uvádí, „[a]rchitektura odpovídá potřebám tak rozličné povahy, že popsat patřičně jejich vývoj by znamenalo líčit dějiny celé civilizace, nesčetných činitelů, kteří je tvoří a kteří v rozličném stupni ovlivnili jednotlivé prostorové koncepce.“²⁵ Ačkoli je tedy vzhledem do dalších vědních oborů troufalý, není bez něj možné v širších souvislostech pochopit význam a také vývoj, kterým zkoumané stavby prošly.

Pro zkoumané období dále platí, že dosud žijí přímí účastníci tehdejších událostí. Ačkoli se metoda orální historie přímo nabízí, záměrně k ní bylo přistoupeno pouze jako k metodě doplňkové prostřednictvím sekundárních zdrojů. Vzhledem k tomu, že paměť je vždy subjektivní, Prudon považuje za důležité konfrontovat ji s co možná neobjektivnějším výzkumem, archivní dokumentací, s reálnými budovami a interpretací těchto faktorů.²⁶ Předložená práce se snaží poskytnout takový základ objektivních podkladů, který by bylo možné použít k další konfrontaci, studiu i výzkumu.

Je logické, že osobní zkušenosti pamětníků se nemusí ztotožňovat s předloženou prací; prožitky jsou nostalgicky připomínány a křivdy zůstávají stále nezahojené. Některé výroky a závěry se mohou zdát jako neoprávněné generalizace. Nicméně rozpor mezi čtenářem a textem nemusí být způsoben nepřesnými závěry či chybnými daty vedoucími k nim, ale mohou spočívat v odlišné interpretaci poznatků. Interpretovat tuto dobu není snadný úkol a je jisté, že příští generace bude mít tuto úlohu o poznání jednodušší.²⁷ Avšak již dnes, s ohledem na stav poválečné architektury, se stává tento výzkumný problém velice naléhavým. Práce si neklade za cíl dosáhnout ideálu absolutní pravdy, její snahou je otevřít další příležitosti k výkladům historie poválečné architektury v Československu.²⁸

²¹ „Architektura není jen řešení daného problému, ale druh názoru.“ [Citáty slavných osobností: Hans Hollein [online]. 2020. [cit. 2022-06-16]. Dostupné z: <https://citaty.net/citaty/271608-hans-hollein-architektura-neni-jen-reseni-daneho-problemu-ale/>.]

²² [NORBERG-SCHULZ, Christian. *Význam v architektuře Západu*. Překlad Jiří TOUREK. Praha: Dokořán, 2019. ISBN 978-80-7363-950-1. S. 5.]

²³ Dle Michaela Hayse lze architektonický objekt interpretovat jako nástroj kultury, anebo jako autonomní formu, která připouští vznik mnohočetných interpretací při absenci historické perspektivy. Více viz např. MICHAEL HAYS, Kenneth. *Kritická architektura: Mezi kulturou a architekturou*. In: MITÁŠOVÁ, Monika, ed. *Oxymorón & pleonasmus: texty kritické a projektivní teorie architektury*. Praha: Zlatý řez, 2011, s. 60-81. ISBN 978-80-903826-3-3.

²⁴ MICHAEL HAYS. *Kritická architektura: Mezi kulturou a architekturou*. S. 67.

²⁵ ZEVI, Bruno. *Jak se dívat na architekturu*. Překlad Libuše MACKOVÁ. Praha: Československý spisovatel, 1966. S. 42.

²⁶ PRUDON. *Preservation of Modern Architecture*. S. 164.

²⁷ Historické zkušenosti ukazují, že minulost je možné objektivněji reflektovat po dvou nebo třech generacích. [TERRAY, Emmanuel. Berlín: křižovatka paměti. Překlad Karel THEIN. In: BENSA, Alban, ed. *Politika paměti: antologie francouzských společenských věd*. Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, 1998, s. 119-132. ISBN 80-902196-3-2. S. 132.]

²⁸ „K ideálu sepsat něco tak, jak to opravdu bylo, už dnes pociťujeme určitou nedůvěru. Na druhé straně je to velmi důležité, protože tím, že zproblematizujeme vztah k dějinám, otvíráme příležitost jiným výkladům.“ [PETŘÍČEK, Miroslav. Československo. Bipolární uspořádání světa. Brusel. Totalita. Disent. Univerzalizmus. Filozofie. Historie.

Pro výzkum československé architektury 60. a 70. let 20. stol. je použito dvou základních metodologických postupů. Prvním z nich je tzv. deset metodologických zásad, které definovali Oldřich Ševčík a Ondřej Beneš,²⁹ a druhým je Metodika hodnocení a ochrany staveb 2. poloviny 20. století (se zaměřením na architektonické 60. a 70. let) vzhledem k jejich (možné) památkové ochraně vydaná NPÚ ve spolupráci s Fakultou stavební ČVUT v Praze.³⁰ Tyto dva základní postupy byly rámcově doplněny o další přístupy pro výzkum architektonického dědictví zkoumaného období.

1.3.1 Deset metodologických zásad O. Ševčíka a O. Beneše

Ševčík s Benešem při výzkumu architektury „zlatých šedesátých“³¹ vycházeli z následujících premis. Za prvé je nutné vyhnout se segregaci šedesátých, resp. sedmdesátých let od ostatních desetiletí. Časová období se prolínají a nelze je vytrhnout z kontextu. V případě architektury, která na nové umělecké i filosofické tendence reaguje značně opožděně, to platí dvojnásob.

Druhou zásadou jest „[...] nebezpečí, že budeme uvažovat v linii „funkcionalismus“ (meziválečný, poválečný), „socialistický realismus“ „způsobil“ to a to, čili že pojmenovaným tendencím budeme, byť nechtěně, přisuzovat vůli jednat [...].“³² Předložená práce se, pro kunsthistoriky možná až příliš, snaží vyhnout rozdělení staveb i architektů dle jejich stylového rámce. S ohledem na absenci teoretického základu architektonických stylů v Československu to není až tak razantní zásah do výkladu dějin architektury. Např. Aulický retrospektivně přiznal: „V té době jsem nevěděl, že vytvářím brutalistní nebo high-tech architekturu, prostě jsme to dělali, jak jsme cítili.“³³

Třetí zásada hovoří o tom, že je nutné vnímat situaci i mimo hranice Československa. Zkoumané období 60. a 70. let 20. stol. je často označováno jako tzv. zlatá šedesátá léta či jako dekáda iluzí.³⁴ Ve světě byl přítomný jistý optimismus, „[...] neboť se zdálo, že řešení většiny problémů lidstva je na dosah.“³⁵ K tomu nepochybně přispěla finalizace obnovy světa zdevastovaného válkou a stabilizace poválečného politického uspořádání. Tuto dobu lze spojit s dobýváním kosmu, hnutím hippies, anglickou kulturní revolucí *Swinging Sixties*,

---

Tradice. Revoluce. In: VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 1*. Praha: Bigg Boss, 2022, s. 131-141. ISBN 978-80-908359-1-7. S. 134.]

²⁹ ŠEVČÍK, Oldřich a Ondřej BENEŠ. *Architektura 60. let: "zlatá šedesátá léta" v české architektuře 20. století*. Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-1372-4.

³⁰ VRABELOVÁ, Renata et al. *Metodika hodnocení a ochrany staveb 2. poloviny 20. století (se zaměřením na architektonické dědictví 60. a 70. let) vzhledem k jejich (možné) památkové ochraně*. Brno: Národní památkový ústav, 2020. ISBN 978-80-87967-22-5.

³¹ Spojení „zlatých šedesátých“ s československou architekturou je v odborných kruzích často diskutované a dosud ne úplně přijaté. O tom svědčí např. slova Girsy: „V architektuře u nás podle mého soudu žádná „zlatá šedesátá“ léta nebyla, jak to dnes někteří osvícenci prezentují. Samozřejmě nezatrácuji tvorbu té doby paušálně. [...] Ale domnívat se, že česká architektura té doby přinesla světu něco výjimečného – podobně jako ve filmu, v divadle a literatuře –, nějaké úžasné převratné myšlenky, nějaký skutečně nový pozitivní směr širšího dopadu, to považuji za velký omyl.“ [VOLF, Petr. Václav Gírsa, rozhovor. *Intro*. Hradec Králové: Vega, 2021, roč.6, č. Speciál, s. 60-65. ISSN 2570-7744. S. 62.]

³² ŠEVČÍK a BENEŠ. *Architektura 60. let: "zlatá šedesátá léta" v české architektuře 20. století*. S. 26.

³³ AULICKÝ, Václav a Miloslav PAVLÍK. Konstrukce. Statika. Stavební technologie. Materiálová základna. Ocel. Beton. Železobeton. Závěsové fasády. Boletické panely. Superstruktury. Prefabrikace. In: VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 1*. Praha: Bigg Boss, 2022, s. 541-551. ISBN 978-80-908359-1-7. S. 242.

³⁴ JOHNSON, Paul. *Dějiny dvacátého století*. Překlad Jan ČULÍK. Praha: Rozmluvy, 1991. ISBN 80-853-3607-3. S. 595.

³⁵ BRIX, Tomáš. Byla šedesátá léta opravdu zlatá?. In: URLICH, Petr, Petr VORLÍK a Beryl FILSAKOVÁ. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006, s. 204-207. ISBN 80-010-3413-5. S. 205.

studentskými protesty proti vládnoucí elitě a rodící se punkovou kulturou. Vznikly nové umělecké směry v malířství i sochařství, zlom nastal v literatuře, filozofii, filmu a také v hudbě – rock se stal pro celou generaci životním stylem.³⁶ Období optimismu ve vědeckotechnický rozvoj prezentují ale i negativní události, např. výstavba Berlínské zdi či vleklá válka ve Vietnamu. Jak vzpomíná Masák: „Život v šedesátých letech nudný rozhodně nebyl.“³⁷

Čtvrtá zásada upozorňuje na to, že „[...] šedesátá léta skončila v Československu vojenskou intervencí, politickou cézurou a společnost, umění i architektura propadaly do „normalizace“.“³⁸ Období tzv. Pražského jara utnula v srpnu 1968 okupace vojsk Varšavské smlouvy a společnost se v nastupujících normalizačních letech silně polarizovala. Řada architektů všech generací emigrovala; jiných se dotklo omezení pracovních příležitostí a zákaz publikování svých prací. Je však nutné dodat, že dnes často opěvované období pomalu doznělo na základě mnoha jiných vlivů i v západním světě. Moderna se před svým koncem naposledy mohutně nadechla, aby po kritice Kevina Lynche, Roberta Venturiho, Charlese Jenckse a dalších filosofů či sociologů potichu odešla a byla vystřídána postmoderním smýšlením.³⁹

Za páté je nutné na zkoumané období nahlížet jako na období spojené s distancováním se československé společnosti od socialistického realismu a stalinismu. „A protože se psal rok osmapadesát a režim přeci jen pozvolna měknul [...]“,⁴⁰ vznikla snaha, možná až naivita, dosáhnout syntézy pozitiv západního a východního světa, tzv. socialismu s lidskou tváří. „Příznačným rysem „zlatých šedesátých“ se stalo vědomí, že změny, jakými prochází tehdejší svět, jsou do určité míry společné oběma dominantním společenským systémům, kapitalismu i socialismu. Tam i tam existují společné problémy člověka, říkali tehdy mnozí, problémy všelidské, které by se daly dát do souvislosti s pojmem humanismu. Ideologické hledisko, dogmaticky „třídní“ nebo „stranické“, tedy pohled, jaký ještě v padesátých letech patřil k nezbytné výbavě architektonických diskusí, ustupovalo v šedesátých letech do pozadí a znovu se ho pak pokoušel obnovit až Husákův režim.“⁴¹

Šestá zásada souvisí se zásadou třetí. Kulturně-historický vývoj československých zemí poukazuje na to, že jsou schopny snadno přijímat nové myšlenky a tendence. Příčinou

³⁶ „Rock nikdy nebyl jen hudbou. Byl vyjádřením doby, myšlení. Byl vírou, manifestem, filosofií, biblí, psychoanalýzou, terapií, bohoslužbou, „kámásútrou.“ [ŠEBO, Juraj. *Zlatá léta šedesátá*. Praha: Volvox Globator, 2012. ISBN 978-80-7207-869-1. S. 217.]. Ne náhodou režim rockovou hudbu kvůli své autenticitě a estetické odlišnosti omezoval jako import západní kultury a nepřípustné ovlivňování komunity mládeže. [TŮMA, Oldřich. *Druhá stabilizace komunistického režimu a cesta k pádu (1972-1989)*. In: PÁNEK, Jaroslav a kol. *Dějiny českých zemí*. Vydání druhé, doplněné. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018, s. 443-454. ISBN 978-80-246-3994-9. S. 448.]

³⁷ MASÁK, Miroslav. *Tak nějak to bylo*. Praha: KANT, 2006. ISBN 80-869-7014-0. S. 28.

³⁸ ŠEVČÍK a BENEŠ. *Architektura 60. let: "zlatá šedesátá léta" v české architektuře 20. století*. S. 28.

³⁹ Mezi základní znaky moderny patří hledání skrytého smyslu historických událostí, emancipace lidstva prostřednictvím jednotné vědy, jednotící vyprávění o údělu a cíli lidstva, idea jednotné a unifikované vědecké metodologie a v neposlední řadě také jednotný řád a výklad světa. V umělecké tvorbě je modernismus charakteristický působením avantgard, což se projevilo v rychlém střídání směrů a škol, které vždy chtěly překonat své předchůdce. Postmodernismus tyto mýty odmítá, protože přivedly svět k tragickým událostem 20. století. [HLAVINKA. *Dějiny filosofie*. S. 371.]

⁴⁰ RAJNIŠ, Martin a Magdalena ŠEBESTOVÁ. *Pětadvacet tisíc dnů vzpomínek*. Praha: Argo, 2016. ISBN 978-80-257-1970-1. S. 50.

⁴¹ ZAJONCOVÁ, Jana. Životní prostředí, humanismus a panelová sídliště šedesátých let. In: SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie, Rostislav ŠVÁCHA, Martina KOUKALOVÁ a Eva NOVOTNÁ, eds. *Paneláci 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989: kritický katalog k výstavě Bydliště - panelové sídliště: plány, realizace, bydlení 1945-1989*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2017, s. 166-181. ISBN 978-80-7101-169-9. S. 167.

je nepochybně geografická lokalizace ve středu Evropy, kde se mísí odlišné názorové směry již po několik staletí. Rupnik uvádí, že druhá polovina šedesátých let byla pro Československo „[...] nejvýznamnější érou tvůrčí aktivity v kulturním dění (v literatuře, filmové tvorbě, divadle, výtvarném umění), což vyniká i ve srovnání s relativní kulturní sterilitou let devadesátých. Ať se tomuto období říká jakkoli [...], nelze je ztotožňovat s totalitním režimem stalinistické éry, a samozřejmě ani s „normalizačním obdobím“ let následujících.“⁴² Snahou československé architektury bylo navázání na soudobé západní trendy. „Projekční organizace v Československu měly vždy dobrý přístup k aktuálním informacím o dění v zahraniční architektuře;“⁴³ architekti získali velmi dobrý přehled díky čtvrtletně zveřejňovaným výběrům literatury uspořádaných dle témat a typologií.⁴⁴ Jejich „[p]ozornost se upírala zejména ke zkušenostem v Německu, Francii a Skandinávii.“⁴⁵ „Ta nit se prostě ze světa vinula automaticky i k nám. [...] Géniů, kteří vymyslí něco zcela nového, je málo,“ vzpomínala později Machoninová.⁴⁶ Nelze však opomenout ani „vinoucí se nit“ z USA, kde se realizovala díla před druhou světovou válkou emigrujících evropských architektů.

Další metodologická zásada rozvádí specifika 60. let 20. stol. v tehdejším Československu. Ševčík s Benešem pak kladou důraz na hledání kontinuity československé architektury, kterou narušila druhá světová válka a následný komunistický puč v únoru 1948. Tradice meziválečné architektury zůstala stále přítomná v pozadí, přestože ji oficiálně přerušil sovětský diktát ve formě socialistického realismu. Dosud žili architekti, umělci i řemeslníci, kteří pamatovali dobu první republiky, byli dosud aktivní a své řemeslo stále ovládali. Naproti tomu nastupující generace architektů si začala představu toho, čeho dosáhnout, teprve vytvářet. Periodika či literatura se západními vzory a zahraniční cesty v uvolněném ovzduší Pražského jara se pro ně staly nedocenitelným zdrojem inspirace.

Osmá zásada rozvíjí typologické druhy staveb, jež jsou pro dané období v Československu charakteristické. Vzniklo mnoho ikonických budov, např. výstavní **pavilon EXPO 58 v Bruselu** (1956-58, František Cubr, Jan Hrubý, Zdeněk Pokorný | OL1-I 01, 02), který

⁴² RUPNIK, Jacques. Politika vyrovnávání se s komunistickou minulostí. Česká zkušenost. Překlad Marzia PATONOVÁ. *Soudobé dějiny*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2002, roč.9, č. 1, s. 9-26. ISSN 1210-7050. S. 23.

⁴³ ZIKMUND, Jan. *Hledání univerzality: kontexty průmyslové architektury v Československu 1945-1992*. Praha: České vysoké učení technické v Praze, Výzkumné centrum průmyslového dědictví Fakulty architektury, 2020. ISBN 978-80-01-06743-7. S. 118.

⁴⁴ Podzemný přímo předpokládal u povolání architekta „[...] široký přehled nejen světové literatury, realizovaných staveb nových, ale i možnost konfrontace názorů k řešení daných problémů moderní společnosti.“ [PODZEMNÝ, Richard. Slova tvůrců. *Architektura ČSSR*. Praha: Svaz architektů ČSSR, 1968, roč.27, č. 9-10, s. 645-646. ISSN 0300-5305. S. 645.] V případě Potravinoprojektu Zikmund připomíná, že součástí ústavu byl také rozsáhlý archiv a knihovna, kde byla dostupná zahraniční odborná literatura vč. překladů nejvýznamnějších prací. [ZIKMUND, Jan. Architekt Rudolf Holý. In: POTŮČEK, Jakub a Jan ZIKMUND et al. *Mlékárna jako úkol hodný architekta: Rudolf Holý*. V Praze: České vysoké učení technické, Výzkumné centrum průmyslového dědictví Fakulty architektury, ©2016, s. 47-97. ISBN 978-80-01-06041-4. S. 59.]

⁴⁵ [URLICH, Petr. Šedesátá léta, vymezení pojmu v mezinárodním kontextu. In: URLICH, Petr, Petr VORLÍK a Beryl FILSAKOVÁ. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006, s. 15-19. ISBN 80-010-3413-5. S. 16.] Moravčíková dodává, že především „[...] Slovensko se vždy inspirovalo Německem, které se stalo referencí pro celé 20. století. Nezměnilo se to ani po válce, [...] mnozí tvůrci čerpalí inspiraci z klíčových časopisů, jako byl například *Baumeister*.“ [DULLA, Matúš a Henrieta MORAVČÍKOVÁ. Slovensko. Česko. Kontext. Expo. Vztahy na ose Bratislava-Brno-Praha. Slovenská vysoká škola technická. Zahraniční reprezentace. Utopie. Setkávání. Bourání. In: VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 1*. Praha: Bigg Boss, 2022, s. 323-335. ISBN 978-80-908359-1-7. S. 324.]

⁴⁶ MACHONINOVÁ, Věra. Věra Machoninová, rozhovor ze dne 4. 5. 2004. In: URLICH, Petr, Petr VORLÍK a Beryl FILSAKOVÁ. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006, s. 186-195. ISBN 80-010-3413-5. S. 189.

„[...] udal směr, kudy se má architektura v této zemi ubírat“⁴⁷ mezinárodně uznávané **hotel a televizní vysílač na Ještědu**⁴⁸ (1966-73, Karel Hubáček, interiér Otakar Binar, konstrukce Zdeněk Patrman | OL1-I 03, 04, 05) a **československé velvyslanectví v Londýně** (1965-70, Jan Šrámek, Jan Bočan, Karel Štěpánský | OL1-I 10),⁴⁹ anebo **Ústav makromolekulární chemie Československé akademie věd v Praze** (1958-64, Karel Prager | OL1-I 06, 07, 08) či **budova Federálního shromáždění v Praze** (1966-74, Karel Prager, Jiří Albrecht, Jiří Kadeřábek | OL1-I 09). Objevily se ale také nové typologické druhy – kulturní domy, velvyslanectví a moderní OD. Jak však upozorňuje Popelová: „[a]rchitektonická tvorba šedesátých balancovala mezi dvěma protipóly: stereotypními typovými projekty masové zprůmyslněné výstavby a exkluzivní výstavbou malé skupiny vysoce individualistických projektů.“⁵⁰ Exkluzivní výstavba tvořila v národním hospodářství významnou položku, ačkoli na ni zpravidla nebylo mnoho financí. Hubáček vzpomíná: „[...] tenkrát bylo všechno státní, tedy všech a nikoho, peníze měly spíš symbolickou hodnotu; [...] na prvním místě byla ta věc, na druhém peníze.“⁵¹

„Samotnou architektonickou tvorbu výrazně ovlivňoval tlak na využívání typových projektů, technickohospodářské ukazatele i omezené možnosti socialistického stavebnictví.“⁵² To se potýkalo s „[...] nízkou kvalitou stavebních prací, nadměrnou spotřebou materiálu, slabým vytížením stavebních strojů a dopravních prostředků a s dlouhými lhůtami výstavby (zejména se opožďovaly dokončovací práce).“⁵³ Čejka při kritickém hodnocení stavebního průmyslu uvedl, že se vyrovnává s utilitárním ekonomismem a dogmatem „[...] moderně rovná se levně“.⁵⁴ Většina architektů, resp. projektantů, se stala součástí masové produkce průměrných i podprůměrných staveb⁵⁵ a kvůli neustálému tlaku na zvyšování produktivity práce⁵⁶ se z procesu navrhování v mnoha případech vytratila potřebná tvořivost. Nastává tu tedy zásadní rozpor mezi šedým průměrem a exkluzivní výstavbou.⁵⁷

⁴⁷ HANDA PARDÝL, Věkoslav. Věkoslav Handa Pardýl, rozhovor ze dne 28. 1. 2003. In: URLICH, Petr, Petr VORLÍK a Beryl FILSAKOVÁ. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006, s. 196-203. ISBN 80-010-3413-5. S. 197.

⁴⁸ Ikonická stavba získala Cenu Auguste Perreta.

⁴⁹ Stavba získala v roce 1969 ocenění Královské akademie britských architektů za nejlepší novostavbu navrženou cizím architektem na britském území.

⁵⁰ POPELOVÁ, Lenka. *Architektonické soutěže 60.let 20.století publikované na stránkách periodik Architektura ČSR/ČSSR, Československý architekt*. Praha, 2012. Disertační práce. ČVUT v Praze, Fakulta architektury, Ústav teorie a dějin architektury. Vedoucí práce Petr URLICH. S. 68.

⁵¹ HUBÁČEK, Karel a Petr VOLF. Karel Hubáček: na začátku je čára. In: VOLF, Petr. *Baráky v hlavě: rozhovory s architekty*. Praha: Gasset, 2013, s. 48-57. ISBN 978-80-87079-29-4. S. 52.

⁵² KOUKALOVÁ, Martina. Paneláky a Kublerův serialismus. In: SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie, Rostislav ŠVÁCHA, Martina KOUKALOVÁ a Eva NOVOTNÁ, eds. *Paneláci 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989: kritický katalog k výstavě Bydliště - panelové sídliště: plány, realizace, bydlení 1945-1989*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2017, s. 12-25. ISBN 978-80-7101-169-9. S. 20.

⁵³ PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992: 2. díl období 1945-1992*. Brno: Doplněk, 2009. ISBN 978-80-7239-228-5. S. 797.

⁵⁴ ČEJKA, Jan. *Architektura veřejných budov. Architektura ČSSR*. Praha: Svaz architektů ČSSR, 1967, roč. 26, č. 2-3, s. 133-143. ISSN 0300-5305. S. 133.

⁵⁵ „My jsme ten boj Svazu architektů proti stavební výrobě projeli.“ [NOVÝ, Otakar a Petr VOLF. Otakar Nový: hrdinové roku nula. In: VOLF, Petr. *Baráky v hlavě: rozhovory s architekty*. Praha: Gasset, 2013, s. 126-135. ISBN 978-80-87079-29-4. S. 128.]

⁵⁶ „Lebo na projekty nám dávali velmi krátky čas. Oni budovy stavali desať rokov, ale my sme mali na štúdie desať dní, na úvodné projekty tri mesiace a na vykonávacie projekty desať mesiacov.“ [DEDEČEK, Vladimír. Vladimír Dedeček, rozhovor ze dne 2. 6. 2004. In: URLICH, Petr, Petr VORLÍK a Beryl FILSAKOVÁ. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006, s. 282-293. ISBN 80-010-3413-5. S. 287.]

⁵⁷ Výstavbu tohoto období „[...] můžeme rozdělit na bytovou a nebytovou. Ta první byla prakticky všude stejně neschopná svým množstvím pokrýt stále vzrůstající kvalitativní požadavky nájemníků. Zatímco ještě před válkou žily i tři generace v jednopokojovém bytě, nyní pochopitelně všichni toužili mít svůj aspoň 3+1. Tak prudký nárůst

„Když se pak ukazují tyto špičkové věci, zkrslí to realitu.“⁵⁸ Je však potřeba zdůraznit, že ikonických staveb (v každé době) vzniká malé procento z celkové produkce. Ačkoli tedy výčet architektonicky významných občanských i průmyslových staveb budovaných v poválečných letech není malý, zásadní otázku tvořila bytová výstavba průmyslovými stavebními metodami,⁵⁹ pro kterou se plně ujal sovětský model železobetonové prefabrikace.⁶⁰

Devátou metodologickou zásadou je „vůdčí motiv české architektury“. Švácha spatřuje tento motiv především v její přísnosti⁶¹ a dále upozorňuje na názor Hrubého a Pokorného. Pro dva ze tří autorů věhlasného bruselského pavilonu z roku 1958 spočívaly znaky české architektury ve tvarové a výrazové kázni, přirozeném smyslu pro umírněnost ekonomiky, konstrukce i formy stavby.⁶² Všeobecně měli českoslovenští architekti již od dob Jana Kotěry blízký vztah k realitě a z meziválečných let si stále udržovali úctu ke skeletové konstrukci se strohým pláštěm.⁶³ Šedesátá léta jsou v architektuře typická svou nejednoznačností, řada architektů se vědomě vůči tradici stavěla kriticky. Tuto kritiku se snažili korigovat např. Loos a Malátek, podle kterých vývoj architektury vždy hraničil mezi projekty z oblasti science-fiction a projekty hledajícími soudobé formy z minulých epoch.⁶⁴ Československá poválečná architektura byla sice ovlivněna tehdejší výrazovou diferenciací, nicméně se v ní příliš neuchytily až utopické myšlenky např. biologismu.⁶⁵ Ševčík proto dodává, že československou architekturu šedesátých let charakterizuje i to, „[...] na co nereaguje, respektive reaguje se zpožděním.“⁶⁶

Na závěr Ševčík s Benešem uvádí blízkost dvou národů – Čechů a Slováků. Kulturu socialistického Československa utvořily „[...] samostatné a rovnoprávné kultury česká a slovenská spolu s kulturní tvorbou ostatních národností.“⁶⁷ Ačkoli v lednu 1969 došlo

---

požadavků na kapacitu bydlení nebylo možné vyřešit jinak, než za cenu značných ztrát na kvalitě architektonické i řemeslné.“ [PEŘINKOVÁ, Martina a Lucie AUGUSTINKOVÁ. *Ochrana a obnova historických objektů* [online]. Ostrava: Vysoká škola báňská - Technická univerzita Ostrava, 2014 [cit. 2022-07-20]. Dostupné z: <https://www.fast.vsb.cz/export/sites/fast/226/cs/studium/studijni-materialy/ochrana-a-obnova-historickych-objektu.pdf>. S. 61.]

⁵⁸ MARHOLD, Karel. Karel Marhold, rozhovor ze dne 1. 4. 2004. In: URLICH, Petr, Petr VORLÍK a Beryl FILSAKOVÁ. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006, s. 52-61. ISBN 80-010-3413-5. S. 56.

⁵⁹ Počet článků v dobové odborné literatuře věnujících se bytové výstavbě výrazně převyšuje množství článků pojednávajících o ostatních stavebních typech.

⁶⁰ Ačkoli existovala snaha funkcionalistických architektů docílit hromadné výstavby pomocí montovatelného ocelového bednění, kvůli nedostatku oceli jako významné suroviny pro jiné národní zájmy k tomu nedošlo. [NOVÝ a VOLF. Otakar Nový: hrdinové roku nula. S. 128.]

⁶¹ [ŠVÁCHA, Rostislav. *Česká architektura a její přísnost: padesát staveb 1989-2004*. Praha: Prostor - architektura, interiér, design, 2004. ISBN 80-903-2573-4.]. Také Rezek Českou republiku označil za zemi přísné architektury (na druhou stranu ikýče). [REZEK, Petr. *Architektonika a protoarchitektura*. Druhé, rozšířené a opravené vydání. Praha: Jan Placák - Ztichlá klika, 2017. ISBN 978-80-88047-07-0. S. 246.] Masák onu přísnost nahrazuje spíše pojmy jako střízlivost, strohost nebo prostota. [MASÁK. *Tak nějak to bylo*. S. 81.]

⁶² HRUBÝ, Josef a Zdeněk POKORNÝ. Úprava prostoru kolem hotelu International v Brně. *Architektura ČSSR*. Praha: Svaz architektů ČSSR, 1963, roč. 22, č. 2, s. 93-101. ISSN 0300-5305. S. 101.

⁶³ BENEŠOVÁ. *Česká architektura v proměnách dvou století: 1780-1980*. Nestránkováno.

⁶⁴ LOOS, Ivo a Jindřich MALÁTEK. Nad výstavou "Praha ve výstavbě" - 1965. *Architektura ČSSR*. Praha: Svaz architektů ČSSR, 1965, roč. 24, č. 10, s. 697-700. ISSN 0300-5305. S. 697.

⁶⁵ Die Kratochvíla jako zábrana vůči bezuzdnému experimentování fungovala v československé architektuře silná funkcionalistická tradice. [KRATOCHVÍL, Petr a Rostislav ŠVÁCHA. *Funkcionalismus. Socialistický realismus. Mezinárodní styl. Pozdní moderna. High-tech. Mašínismus. Postmoderna. Minimalismus*. In: VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 1*. Praha: Bigg Boss, 2022, s. 233-243. ISBN 978-80-908359-1-7. S. 234.]

⁶⁶ ŠEVČÍK, Oldřich. *Programy a prohlášení architektů: 60. léta XX. století*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006. ISBN 80-010-3429-1. S. 137.

⁶⁷ ÚV KSČ. Akční program KSČ: přijatý na plenárním zasedání ÚV KSČ dne 5. dubna 1968. In: *Československé dokumentační středisko* [online]. Praha, 1994–2019 [cit. 2019-03-23]. Dostupné z: <http://www.csdz.cz/cs/g6/4717-DS.html>.

k federativnímu rozdělení Československa a politické orgány i řada státních podniků začala fungovat v zásadě odděleně, řada českých architektů a architektek byla nezanedbatelně činná i na území Slovenska.⁶⁸ Ve zkoumaném období se také poprvé v historii slovenská architektonická scéna vyrovnala české a v leccems ji dokonce zastínila. Soustředit výzkum pouze na budovy nacházející se na území České republiky by tedy byl holý nesmysl.

1.3.2 Metodika hodnocení a ochrany staveb 2. poloviny 20. století

Druhý metodologický postup vznikl pro výzkum, identifikaci, dokumentaci, evidenci a hodnocení architektury budov a stavebních celků⁶⁹ projektovaných a realizovaných v 60. a 70. letech 20. stol. na českém území bývalého Československa.⁷⁰ Metodika vznikla „[...] k odbornému posouzení a formulování hodnot moderní architektury sledovaného období, [...] je prvním krokem k formulování charakteristických znaků a citlivé obnově hodnotných staveb, konstrukcí či uměleckořemeslných prvků i jejich případné ochraně podle zákona č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, ve znění pozdějších předpisů.“⁷¹

Dle metodiky bychom k architektonickému dědictví z 60. a 70. let 20. stol. měli přistupovat „[...] se zohledněním jak společensko-historických souvislostí, tak materiálních a formálních hodnot. Úkolem hodnotitele je tedy kromě širších urbanistických souvislostí a začlenění stavby do okolního kontextu popsat význam stavby, obecněji i význam autorů, a to jak architektury, tak doplňujícího výtvarného umění. Věnovat pozornost použití inovativního, originálního, experimentálního, atypického řešení. Zajímavý může být i kvalitní příklad typového, častěji opakovaného řešení. Zásadním hodnotícím kritériem jsou estetické a emocionálně působící kvality díla, související rovněž s použitými materiály, se vztahem materiálu ke konstrukci, formě i funkci. Zajímavý, ale pro výsledné nezávislé posuzování nikoliv podstatný, může být ohlas v dobové odborné literatuře, případně dobové i současné přijetí veřejností.“⁷²

Závěrem je, že „[...] při posuzování staveb z období socialismu je potřeba v první řadě oprostit se od překonaného vnímání architektury tohoto období jako ideologického počínu a vnímat realizace tohoto období jako součást dějin stavitelství a architektury.“⁷³ Komplexní proces posuzování architektonického dědictví byl transformován do tzv. základních kritérií hodnocení staveb.

⁶⁸ Pro slovenskou architektonickou obec byla účast na výstavbě na českém území však výjimečná a Dulla dále upozorňuje, že „[...] se etnicky nerozlišovalo mezi českými a slovenskými architekty na Slovensku, snad jen v rámci přízemních bojů o zakázky.“ [DULLA a MORAVČÍKOVÁ. Slovensko. Česko. Kontext. Expo. Vztahy na ose Bratislava-Brno-Praha. Slovenská vysoká škola technická. Zahraniční reprezentace. Utopie. Setkávání. Bourání. S. 325.]

⁶⁹ Předmětem metodiky byly pouze specifické typologie daného období, mimo její zájem zůstala např. panelová sídliště či průmyslová architektura.

⁷⁰ Zmíněné metodice předcházela *Bewertungsmethodik der Architektur von 1945 bis 1979*, která vznikla roku 2012 na základě spolupráce vídeňských a brněnských památkářů. Metodika byla založená na třech pilířích – 1. Historický a společenský kontext, 2. Architektura, hmotná a formální podstata, 3. Fyzikální vlastnosti. Každý z pilířů byl podrobně analyzován a pomocí mechanického hodnocení zaznamenán do předem definovaných tabulek. Více viz: *Entwicklung einer Bewertungsmethodik der Architektur von 1945 bis 1979*. In: *Stadt Wien* [online]. Wien, 2007-2013 [cit. 2020-10-06]. Dostupné z: <https://www.wien.gv.at/stadtentwicklung/grundlagen/nachkriegsarchitektur/pdf/bewertungsmethodik-detail.pdf>.

⁷¹ VRABELOVÁ et al. *Metodika hodnocení a ochrany staveb 2. poloviny 20. století (se zaměřením na architektonické dědictví 60. a 70. let) vzhledem k jejich (možné) památkové ochraně*. S. 6.

⁷² Tamtéž, s. 13.

⁷³ Tamtéž, s. 89.

Hodnoty společensko-historické	Kulturní a společensko-historické souvislosti
	Význam budovy v domácím i mezinárodním kontextu
	Význam autorů v domácím i mezinárodním kontextu
	Dobová a současná akceptace
Hodnoty formální a materiální	Urbanistický kontext
	Architektura, estetika, formální směřování
	Stavba a její materialita
	Výtvarné dílo jako původní součást architektury
	Inovativnost a originalita typologická
	Inovativnost, originalita konstrukční a technologická
Hodnota integrity a autenticity	

Tabulka 01 | Základní kritéria hodnocení staveb z 60. a 70. let 20. stol.

VRABELOVÁ et al. *Metodika hodnocení a ochrany staveb 2. poloviny 20. století (se zaměřením na architektonické dědictví 60. a 70. let) vzhledem k jejich (možné) památkové ochraně*. S. 15. Upraveno Jiří Moos.

Disertační práce se bude zabývat především druhým základním kritériem. Ačkoli jsou v práci hodnoty společensko-historické komplexně popsány, její rozsah nedovoluje do hloubky plně zhodnotit kulturní a společensko-historické souvislosti. Výčet zkoumaných staveb je dále tak rozsáhlý, že není možné u každé posoudit význam v mezinárodním kontextu, význam jejich autorů i dobovou a současnou akceptaci.⁷⁴ Proto jsou tyto body sledovány pouze u nejvýznamnějších staveb zkoumaných typologií.

Podrobněji se práce zabývá hodnotami formálními a materiálními. Urbanistický kontext je významnou součástí hodnocení stavby a bude podrobně zkoumán u OS i OD. Začlenění stavby do původní struktury je složitým problémem, a to nejen architektonickým, ale i společensko-ekonomickým. Kromě začlenění budou dále zhodnoceny širší urbanistické souvislosti a kontextuálnost. Další hodnoty budou detailně zkoumány pouze u typologie OD. Architektonicko-estetickou kvalitu stavby lze chápat jako experimentální pojetí daného úkolu, příklad architektonického směru či dobové myšlenky, anebo jako mimořádný příklad nadčasové estetiky převyšující standardní stavební produkci.⁷⁵

Při výzkumu poválečné československé architektury je třeba věnovat pozornost typologii. Ve zkoumaném období totiž byla kvůli zestátnění stavebnictví a snaze bývalých funkcionalistů nastolena systematická a hierarchizace typologického navrhování.⁷⁶ Typologická inovativnost a originalita vždy narážela na legislativní, hygienické i požární limity, přesto docházelo k vývoji specifických typologických druhů, mimo jiné i OD. Vývoj provozně dispozičních řešení, který při interpretaci staveb bývá často upozaděno, značně ovlivnil i architektonickou formu a estetiku budov. Z pohledu typologie budou hodnoty spatřovány u unikátních řešení, nicméně je nutné věnovat pozornost i charakteristickému řešení, ze kterého lze vypožorovat základní znaky vzniku dané typologie.

⁷⁴ Značná řada staveb dnes stále vyžaduje rozsáhlý výzkum, který by tyto skutečnosti objasnil.

⁷⁵ VRABELOVÁ et al. *Metodika hodnocení a ochrany staveb 2. poloviny 20. století (se zaměřením na architektonické dědictví 60. a 70. let) vzhledem k jejich (možné) památkové ochraně*. S. 29.

⁷⁶ Tamtéž, s. 38.

Pro zkoumané období je signifikantní také blízký vztah výtvarného díla a architektury. Spolupráce architektů s výtvarníky, sochaři, skláři i dalšími umělci byla velmi úzká. Pozornost by se měla věnovat také originalitě konstrukčního a technologického řešení. Ve zkoumaném období měla konstrukce značný vliv na formu i materialitu staveb. Lze dohledat řadu inovativních i experimentálních řešení, která se posléze pro danou typologii stala charakteristická. Můžeme zde hovořit nejen o konstrukčním systému, ale také o technologii výstavby a dalších doplňkových konstrukcích. Vědecko-technický rozvoj v druhé polovině 20. stol. přispěl také k rozvoji technologií, jež pomáhaly utvářet vnitřní prostředí.

Velmi složitým problémem jsou integrita a autenticita. Imperativem vyspělé společnosti k historickému dědictví a jeho odkazu budoucím generacím je zachování maximálního množství původních prvků.⁷⁷ „Míra integrity (mimořádná architektonicko-estetická hodnota díla a jeho nadčasovost převyšující standardní dobovou produkci) je při zachování stavby pro budoucí generace zásadní.“⁷⁸ Integrita je měřítkem celistvosti a neporušenosti památkového místa nebo místa, jeho atributů a hodnoty;⁷⁹ souvisí přímo s hodnotou architektonického díla a v určitých případech je tak nezbytně nutné zachovat původní podobu objektu nebo nepřipustit stavební úpravy či přestavby, které nebudou odpovídat původní hodnotě.⁸⁰ Autenticita je problém složitější a vyjadřuje schopnost místa nebo lokality vyjádřit svůj kulturní význam prostřednictvím jeho materiality a nehmotných hodnot pravdivým a věrohodným způsobem.⁸¹ Je nepochybně jisté, že stavby a jejich vnitřní vybavení neumí reagovat na stále se zvyšující nároky uživatelů i na požadavky legislativní, tepelně technické, hygienické či protipožární. Substituce prvků musí být vždy obezřetná, architektura 60. a 70. let je v mnoha případech založená na detailech a hře měřítek – náhrada jinak robustních prvků ji dokáže zcela degradovat. U závěšených fasád je nutné respektovat původní rastr a členění.⁸² Při výměně materiálů by vždy mělo dojít k náhradě za materiál obdobných vlastností, především vizuálně estetických.

---

⁷⁷ VRABELOVÁ et al. *Metodika hodnocení a ochrany staveb 2. poloviny 20. století (se zaměřením na architektonické dědictví 60. a 70. let) vzhledem k jejich (možné) památkové ochraně*. S. 74.

⁷⁸ Tamtéž, s. 73.

⁷⁹ ICOMOS ISC20C. *Approaches to the Conservation of Twentieth - Century Cultural Heritage: Madrid - New Delhi Document* [online]. ICOMOS, 2017 [cit. 2022-07-06]. ISBN 978-2-918086-63-5. Dostupné z: https://isc20c.icomos.org/wp-content/uploads/2022/03/MNDD_ENGLISH.pdf. S. 13.

⁸⁰ K integritě moderní architektury viz např.: PRUDON. *Preservation of Modern Architecture*. S. 156-158.

⁸¹ ICOMOS ISC20C. *Approaches to the Conservation of Twentieth - Century Cultural Heritage: Madrid - New Delhi Document*. S. 12.

⁸² VRABELOVÁ et al. *Metodika hodnocení a ochrany staveb 2. poloviny 20. století (se zaměřením na architektonické dědictví 60. a 70. let) vzhledem k jejich (možné) památkové ochraně*. S. 73.

1.3.3 Další metodické rámce

Hlavní zásady pro přístup k architektonickému dědictví 20. stol. definuje také Madrid – New Delhi Document.⁸³ Základem je identifikace a zhodnocení kulturního významu,⁸⁴ ať už z pohledu urbanistického kontextu, architektonického řešení exteriérů a interiérů či konstrukčních řešení. K tomuto by měly sloužit srovnávací analýzy, průzkumy a inventarizace, které se mají opírat především o primární prameny a dobovou literaturu.

Ačkoli jsou tedy vymezeny základní metodické rámce, nelze opomenout zcela zásadní moment, který ovlivňuje hodnocení architektonického dědictví. Rasmussen ho vystihl takto: „Stanovit absolutní pravidla a kritéria pro hodnocení architektury je nemožné, protože každá stavba, která zasluhuje pozornost, má – stejně jako každé umělecké dílo – své vlastní měřítko. Pokud na ni budeme pohlížet uštěpačně, kriticky a s pocitem, že sami víme všechno nejlépe, pak se před námi uzavře a nic nám neřekne. Otevřeme-li se však dojmům a projevíme-li sympatie, pak se zpřístupní a odhalí svou vnitřní podstatu.“⁸⁵ Právě projevení oněch sympatií je pro výzkum architektury 60. a 70. let 20. stol. počátečním impulsem, avšak v mnoha případech i specifickým paradigmatem postupně se měnícím v dogma, že vše z poválečného období je dobrá architektura. Snahou práce je dané téma všímavě pozorovat, protože jak tvrdil filozof Krišnamúrti: „Jestliže chci něco skutečně pochopit, musím to pozorovat, nesmím to kritizovat ani odsuzovat, nesmím se zatím hnát, když je mi to příjemné, ani se tomu vyhýbat, když je mi to nepříjemné.“⁸⁶

Z tohoto důvodu se práce snaží spíše o objektivní popis,⁸⁷ než dosáhnout subjektivního zhodnocení⁸⁸ zkoumané obchodní architektury. Hodnocení kvality architektonického díla je totiž „[...] složitý psychický proces. Uskutečňuje se na základě působení díla jako celku se všemi jeho stránkami (působícími vlastnostmi – provozními, konstrukčními, ekonomickými, psychickými a jinými) na psychiku jako celek. Působení vyvolává v paměti různé paměťové obsahy a zejména různá očekávání, ideální představy, které jsou přímo ovlivňovány individuálními, a jejich prostřednictvím i společenskými potřebami člověka. S tímto očekáváním, s těmito potřebami se výsledný vjem porovnává a výsledkem porovnání je určitý psychický obsah díla, to znamená určitá hodnota díla, její

---

⁸³ ICOMOS ISC20C. *Approaches to the Conservation of Twentieth - Century Cultural Heritage: Madrid - New Delhi Document*.

⁸⁴ Kulturní význam znamená estetický, historický, vědecký, společenský a/nebo duchovní hodnotu pro minulé, současné nebo budoucí generace. [ICOMOS ISC20C. *Approaches to the Conservation of Twentieth - Century Cultural Heritage: Madrid - New Delhi Document*. S. 12.]

⁸⁵ RASMUSSEN. *Jak vnímat architekturu*. S. 202.

⁸⁶ KRIŠNAMÚRTI, Džiddú. *Co děláte se svým životem?* Překlad Vojtěch ETTLER. Praha: Alferia, 2020. ISBN 978-80-271-1390-3.

⁸⁷ „Hranice mezi popisnými a hodnotícími adjektivy však je neostrá, neboť často závisí na kontextu. [...] Hodnocení i popis jsou však závislé na volbě adjektiv.“ [MATOUŠKOVÁ, Kamila. Hodnocení urbanistické a architektonické úrovně. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Lektoroval Vítězslav PROCHÁZKA. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1987, roč.33, č. 5, s. 3-16. ISSN 0042-9376. S. 6.]

⁸⁸ „Hodnocení je důležitý prostředek poznávání díla. Je vyšším stupněm než jen popis, neboť vlastnosti díla dává do souvislosti s potřebami člověka, s jeho přímými nebo zprostředkovanými objektivními zájmy a cíli. [...] Hodnocení má vždy rysy subjektivní, neboť hodnotu připisuje dílu člověk na základě působení díla na jeho psychiku. Subjektivnost ale může mít dvojitý význam. Subjektivnost způsobená učením, individuálními znalostmi hodnotícího subjektu může kvalitu hodnocení zvyšovat. Subjektivnost ale může být způsobena také neoprávněnými, sobeckými zájmy subjektu a to kvalitu hodnocení zhoršuje.“ [MATOUŠKOVÁ. Hodnocení urbanistické a architektonické úrovně. S. 3]

velikost, modalita (kladná nebo záporná), případně struktura.⁸⁹ Loudová dále dodává, že „[z] metodologických důvodů je však v historiografii vyloučeno estetické hodnocení jako základní kritérium. Kritériem posuzování vývoje jsou hlediska mimoestetická, ku př. hledisko kulturně antropologické, hledisko historického, sociálního, společenského, hospodářského, technického a technologického vývoje, hledisko morfogeneze architektonických forem, hledisko architektonické morfologie, stylového vývoje atd. Z mimoestetických hledisek jsou zkoumány i základní estetické kategorie architektury jako ku př. kompozice, proporce, měřítko, rytmus, tvar atd., vznik a transgrese estetických norem a jejich projev v architektonické formě. Architektonická forma není v historiografii architektury zkoumána z hlediska estetického působení a estetické hodnoty, ale z hlediska příčin a historie svého vzniku. Tím se také odlišuje obsah předmětu historiografie a estetiky architektury, která zkoumá příčiny a podstatu estetického působení architektonických forem.“⁹⁰

Výše zmíněné lze uzavřít pragmatickým závěrem – kvantita zkoumaných jednotek a rozsah práce kvalitní hodnocení neumožňuje a mělo by tak být cílem dalšího výzkumu.

Goethe tvrdil, že hodnota myšlenky se dokazuje schopností organizovat záležitost, které se týká.⁹¹ Na základě popsaných metod a analýz OS a OD proto dojde k návrhu kategorizace, což umožní definovat společné a výjimečné znaky a vlastnosti jednotlivých staveb v rámci zkoumaných typologií. Pro pochopení daného problému a návrh typologické kategorizace bylo přistoupeno k popisu vývoje typologie OS a OD na samostatné podkapitoly.

U OS se práce zaměřuje na stěžejní aspekt jejich tvorby,⁹² tedy na urbanisticko-hmotové řešení – skladbu hmot a funkcí jednotlivých stavebních objektů. Dále zkoumá dopravní řešení a variace provozních schémat (doprava vs. zásobování vs. pěší pohyb) a také přibližuje urbanistický kontext, v němž tato střediska vznikla. Typologie OD je zkoumána z hlediska čtyř kategorií. První z nich je urbanisticko-hmotové řešení, které se zaměřuje na situování stavby v rámci struktury města a vztah k okolní urbanistické struktuře, z níž vychází hmotové řešení. Druhá kategorie je architektonicko-estetické řešení, tedy forma, kompoziční principy tvarování průčelí, materiálové a barevné řešení. Součástí je také výtvarné řešení interiéru stavby, vč. materiálového a barevného řešení interiéru, které tvoří oslí můstek k další kategorii – provozně dispozičnímu řešení. To je popsáno nejen z pohledu vztahu mezi jednotlivými funkčními celky a provozy, ale i z teoretického, resp. typologického rámce. Poslední kategorie je konstrukčně technické řešení, tedy konstrukce na jedné straně a technická i technologická zařízení, která zajišťovala potřebný a zdravotně nezávadný provoz i vnitřní mikroklíma.

⁸⁹ MATOUŠKOVÁ. Hodnocení urbanistické a architektonické úrovně. S. 3.

⁹⁰ LOUDOVÁ, Jiřina. K současnému stavu a k perspektivám estetiky architektury. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1972, roč.18, č. 1, s. 5-18. ISSN 0042-9376. S. 8.

⁹¹ Die [NORBERG-SCHULZ. *Význam v architektuře Západu*. S. 227.]

⁹² Díky typizované konstrukci a standardizovaným dispozičním řešením Merjavý proces návrhu OS vylíčil jako poskládání čtverečků do hmoty, která by kromě provozní logiky částečně plnila i architektonickou představu. [MERJAVÝ. Okrskové centrum sídliska Družba v Spišské Novej Vsi. S. 20.] Právě proto je ve většině případů urbanisticko-hmotové řešení nejzásadnějším aspektem tvorby OS a lze ho spojit s kreativitou architekta nejvíce.

1.4 Definice vybraných pojmů

- *socialismus*

Socialismus je ideologie, která se začala výrazně projevovat v západní Evropě v první polovině 19. století. Duchovními otci doktríny jsou Karl Marx a Friedrich Engels. „Socialistické hnutí mělo vlastně dva cíle: jednak státní zajištěnost blahobytu založenou na přesvědčení, že ke spravedlivému státu nutně patří přímá státní odpovědnost za materiální blahobyt všech členů společnosti. A za druhé, státní odstraňování materiální a společenské nerovnosti, jakož i zavádění rovnosti prostřednictvím donucovací státní moci a restrikcí či destrukcí osobních svobod.“⁹³ Dále je vhodné zmínit rozdíl mezi socialismem a komunismem a následně tyto pojmy rozlišovat. Obě doktríny mají sice společné kořeny, komunismus ale, na rozdíl od socialismu, usiluje o dosažení cíle totalitní mocí, k jejímuž udržení využívá všech prostředků.⁹⁴ Komunismus se váže k odmítnutí demokracie, ke zrušení svobody slova, svobody vlastnictví atd.

- *občanská vybavenost*

Občanská vybavenost je „[...] soubor budov, ploch a jiných zařízení, které slouží bezprostředně potřebám obyvatelstva a jsou převážně netechnického rázu.“⁹⁵ Spolu s obytnými stavbami a některými druhy technického vybavení spoluutváří obytné území.

- *obchod*

Obchodem se všeobecně rozumí „[...] ekonomická činnost, jejímž prostřednictvím se uskutečňuje prodej a koupě zboží a poskytnutých služeb za určitou protihodnotu. Do obchodu zařazujeme všechny činnosti spojené s nabídkou a poptávkou uskutečňované mezi prodávajícím a kupujícím, které vedou k realizaci sjednané transakce za předem dohodnutých podmínek.“⁹⁶ Podstatou prodeje je „[...] přechod ze sféry oběhu do sféry spotřeby, završující reprodukční cyklus.“⁹⁷

- *typologie*

Typologie je „[...] nauka o dispozičních, priestorových, prevádzkových a funkčných vzťahoch, konstrukčných, stavebno-technických, inštaláčnych, kompozičných a výtvarných zásadách, výrobných a spoločenských požiadavkách potrebných při navrhovaní a realizovaní [...] budov.“⁹⁸ „Zabývá se rozborom provozu, formuluje dílčí zásady, zjišťuje normy kvantitativní (rozměry a způsoby jejich výpočtu) a na základě studia těchto údajů provádí syntézu, vyúsťující v prostorová schémata, kterou pak uvádí do souladu s technickými

⁹³ JOCH, Roman. Socialismus a komunismus: styčné body a rozdíly. In: *Centrum pro studium demokracie a kultury* [online]. 2016 [cit. 2019-03-03]. Dostupné z: <https://www.cdk.cz/socialismus-komunismus-stycne-body-rozdily>.

⁹⁴ Tamtéž.

⁹⁵ ŠTVÁN, Jaromír. *Přehled občanských zařízení*. Brno: Výzkumný ústav výstavby a architektury, skupina územního plánování, 1956. S. 16.

⁹⁶ ZÁBOJ, Marek. Opora pro předmět Obchodní operace I. In: *Mendelova univerzita v Brně* [online]. [bez data] [cit. 2019-03-03]. Dostupné z: <https://is.mendelu.cz/eknihovna/opory/index.pl?opora=123>.

⁹⁷ RULF, Vladimír. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. Praha: Merkur, 1978. S. 20.

⁹⁸ LACO, Cyprián a Samo ŠALING, eds. *Stavebníky naučný slovník: 5. zv., Architektúra a typológia. 2. časť. P - Ž*. Bratislava: Slov. vydav. techn. lit., 1966. S. 966.

možnostmi tak, aby bylo dosaženo maximální ekonomie provozní i stavební.⁹⁹ Typologie je teoretickou a praktickou základnou pro architektonickou a projekční činnost.¹⁰⁰ Krier dále typologii chápe jako obor zabývající se klasifikací stavebních typů. „Typ charakterizuje organizovanou strukturu budovy, její typický půdorys i průřez. Typ se vyvíjí tak dlouho, až dosáhne své zásadní a logické formy.“¹⁰¹

- obchodní ulice

Ulice je „[...] veřejná komunikační plocha v sídlišti, zpravidla oboustranně obestavěná.“¹⁰² Mezi základní druhy ulic lze řadit například ulici dopravní, pěší, obytnou, průmyslovou či obchodní. Tu pak lze definovat jako ulici, „[...] v které jsou po obidvoch stranách sústředěné obchody a jiné občanské služby. Hromadná a přiběžná doprava individuálních vozidel je v této ulici nepřipustná.“¹⁰³

- obchodní středisko

OS¹⁰⁴ neboli středisko obchodu a služeb je „[...] místní soustředění jednotek maloobchodní sítě, závodů veřejného stravování i provozoven služeb do jednoho obslužného komplexu.“¹⁰⁵ Obchodní středisko zabezpečovalo „[...] komplexní uspokojování poptávky obyvatel po zboží a službách na různém stupni obchodního vybavení (základním, vyšším, centrálním) při vytvoření specifické příznivé prodejní a obslužné atmosféry.“¹⁰⁶ Typickým znakem OS je jeho polyfunkčnost.

- obchodní dům

OD¹⁰⁷ je druh distribuční budovy pro MO. Jedná se o soustavu specializovaných prodejen pod jednou střechou.¹⁰⁸ Typické pro OD bylo, že měly vlastní administrativní aparát a nabízely nejširší nabídku služeb a řadu sortimentních skupin zboží vč. zboží průmyslového. V Československu pro ně byl stanoven minimální roční obrát 60 miliónů Kčs.¹⁰⁹

⁹⁹ SYROVÝ, Bohuslav. *Architektura - naučný slovník*. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1961. S. 222.

¹⁰⁰ LACO a ŠALING, eds. *Stavebnícky náučný slovník: 5. zv., Architektúra a typológia. 2. časť. P - Ž*. S. 966.

¹⁰¹ KRIER, Léon. *Architektura - volba nebo osud*. Překlad Jaroslav HUŤA. Praha: Academia, 2001. ISBN 80-200-0012-7. S. 35.

¹⁰² SYROVÝ. *Architektura - naučný slovník*. S. 223.

¹⁰³ LACO, Cyprián a Samo ŠALING, eds. *Stavebnícky náučný slovník: 5. zv., Architektúra a typológia. 1. časť. A - O*. Bratislava: Slov. vydav. techn. lit., 1966. S. 521.

¹⁰⁴ Cizojazyčné ekvivalenty: *shopping centre / center* (anglicky Commonwealth / American), *Ladenzentrum* nebo *Einkaufszentrum* (německy), *torgovy tseŋtr* (rusky), *bevásárlóközpontja* (maďarsky), *brodek zakupów* nebo *centrum handlowe* (polsky), *centre commercial* (francouzsky), *köpcentrum* (švédsky).

¹⁰⁵ RULF. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. S. 32.

¹⁰⁶ DUDEK, Oldřich. *Občanské stavby - Obchodní stavby*. Praha: ČVUT, 1979. S. 78.

¹⁰⁷ Cizojazyčné ekvivalenty: *department store* (anglicky), *Kaufhaus* nebo *Warenhaus* (německy), *univermag* (rusky), *áruház* (maďarsky), *dom towarowy* nebo *dom handlowy* (polsky), *grand magasin* (francouzsky), *varuhus* (švédsky).

¹⁰⁸ ARON, Jiří a Vladislav VÁCHA. *Maloobchodní síť ve městech: její výstavba, organizace a plánování*. Praha: Orbis, 1956. S. 39.

¹⁰⁹ ŠTURSA, Jiří. *Typologie budov obchodních*. Praha: Vydavatelství ČVUT, 1971. S. 56.

- *architektonické dědictví*

Architektonické dědictví jsou za prvé památky (všechny budovy a konstrukce pozoruhodné svým historickým, archeologickým, uměleckým, vědeckým, společenským nebo technickým významem, včetně jejich vestavěného zařízení a výbavy), za druhé architektonické soubory (homogenní skupiny městských nebo venkovských budov pozoruhodné svým historickým, archeologickým, uměleckým, vědeckým, společenským nebo technickým významem, které jsou navzájem dostatečně spjité, aby představovaly topograficky vymežitelné jednotky) a za třetí místa (kombinovaná díla člověka a přírody, jimiž jsou oblasti částečně zastavěné a dostatečně charakteristické a homogenní, aby byly topograficky vymežitelnými jednotkami, která jsou pozoruhodná svým historickým, archeologickým, uměleckým, vědeckým, společenským nebo technickým významem).¹¹⁰

- *památková péče*

Památková péče je „[...] péče o kulturní památky, souhrn všech činností a opatření směřujících k cílevědomému zachování památek minulosti a k plnému uplatnění jejich hodnot v životě společnosti. [...] Patří sem evidence, dokumentace, studium a hodnocení památek, veškerá normotvorná a ostatní úřední činnost sloužící ochraně památek, dále jejich konzervace, obnova i odborná správa a rozvíjení jejich kulturní funkce, včetně činnosti vědecké, publikační, propagační, popularizační a výchovné.“¹¹¹ Památková péče dále představuje „[...] veškeré úsilí zaměřené k pochopení kulturního dědictví, poznání jeho historie a významu, k jeho materiálnímu zabezpečení a podle potřeby k jeho prezentaci, obnově a zhodnocení.“¹¹²

---

¹¹⁰ Sdělení č. 73/2000 Sb. m. s. Sdělení Ministerstva zahraničních věcí o přijetí Úmluvy o ochraně architektonického dědictví Evropy, 1985. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 3. října 1985, jménem České republiky podepsána ve Štrasburku dne 24. června 1998 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/ms/2000-73>.

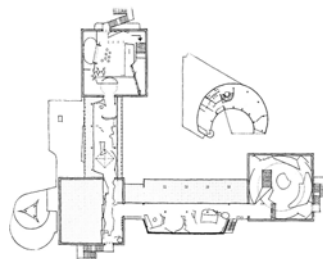
¹¹¹ BLAŽÍČEK, Oldřich J. a kol. *Slovník památkové péče: terminologie, morfologie, organizace*. Praha: Sportovní a turistické nakladatelství, 1962. S. 152-153.

¹¹² ICOMOS. *The Nara Document on Authenticity*. Nara, 1994. Dostupné také z: <https://www.icomos.org/charters/nara-e.pdf>. Appendix II. Definitions.

01, 02 | Československý pavilon Expo 58, Brusel

1 1956-58, F. Cubr, J. Hrubý, Z. Pokorný

- > Půdorys patra
- » Dobový snímek

03, 04 | Hotel a televizní vysílač na Ještědu, Liberec

1 1966-73, K. Hubáček, O. Binar,
konstrukce Z. Patrman

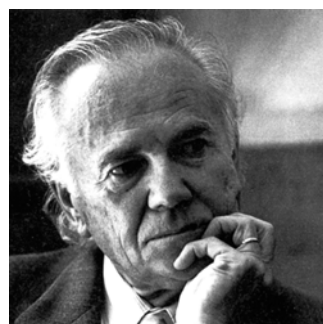
- > Půdorys patra
- » Dobový snímek

05 | Karel Hubáček

vedoucí SIALu v Liberci

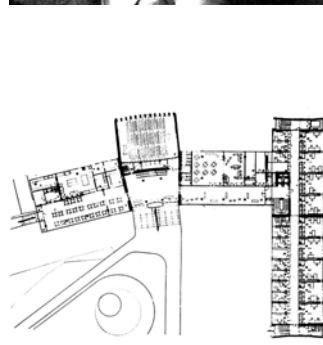
- > Dobový portrét

06 | Karel Prager

vedoucí ateliéru Gama v Praze

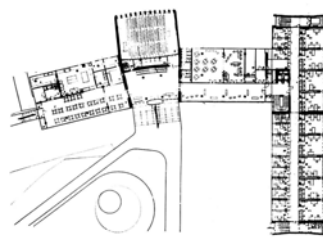
- » Dobový portrét

07, 08 | Ústav makromoleku- lární chemie ČSAV, Praha

1 1958-64, Karel Prager

- > Půdorys přízemí
- » Dobový snímek

09 | Budova Federálního shromáždění, Praha

1 1956-74, K. Prager, J. Albrecht,
J. Kadeřábek

- > Výstavba - dobový snímek

10 | Československé velvyslanectví, Londýn

1 1965-70, J. Šrámek, J. Bočan,
K. Štěpánský

- » Dobový snímek

2 VSTUP DO PROBLEMATIKY

„Hodnocení české architektury „báječných šedesátých let“ by se mohlo oprávněně zabývat standardní produkcí tehdejších projektových ústavů. Vyhnulo by se tak časté slabosti kritiky, která má tendenci vymazat z předávaného svědectví všechno, co se nehodí, aby byl výsledný obraz pádný a čistší. Jenže koho by bavilo vzpomínat na průměr? A kdo by si vůbec vzpomněl?“¹¹³

Miroslav Masák

Nastává doba, kdy je nutné najít vztah ke stavbám z období 60. a 70. let 20. stol., zpětně je interpretovat a uvědomit si jejich historii, význam či estetickou kvalitu.¹¹⁴ „Nad důkladným poznáním a analýzou architektonických děl zatím převažují dojmy a emoce, spojené s předsudky a s odporem [...]“¹¹⁵ a nad naší společností tak visí otázka: co si vlastně s těmito stavbami počít?

Můj zájem o poválečnou architekturu jsem se rozhodl prohloubit doktorským studiem na Fakultě stavební ČVUT v Praze. Značná část mého studia byla spojeno s programem Ministerstva kultury České republiky – *Analýza a prezentace hodnot moderní architektury 60. a 70. let 20. století jako součástí národní a kulturní identity ČR*. Z tohoto obsáhlého tématu se na začátku vymezila úzká část, jež se stala v řešeném období jedním z jeho specifik. Obchod hrál v tehdejších národním hospodářství jednu z významných rolí a tomu musela zcela logicky odpovídat i architektura obchodních staveb.

Zásadní úlohu v typologii obchodní architektury v řešeném období tvořilo především OS – polyfunkční komplex umožňující nákup na jednom místě. Jednotlivé objekty OS mezi sebou vytvářely pěší prostory – ulice, atria či náměstí. S přibývajícím touhou po příjemném prostředí, se tyto prostory staly, jako jedny z mála v éře moderny, nečekaně blízké lidskému měřítku. Tyto stavby byly výjimečné svým urbanistickým řešením, z pohledu stavebního se jim však nevyhnula typizace a jejich dispozice podléhala přísné racionalizaci a ekonomičnosti provozu. Naopak jednou ze stavebně i konstrukčně nejexkluzivnějších staveb budovaných tehdejším režimem se staly OD. Ty měly nezanedbatelný vliv na nová konstrukční a technologická řešení a také, v neposlední řadě, svou formou v mnoha případech rázně vstoupily do historických center měst.

¹¹³ MASÁK, Miroslav. Mezi Expy. In: URLICH, Petr, Petr VORLÍK a Beryl FILSAKOVÁ. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006, s. 20-31. ISBN 80-010-3413-5. S. 21.

¹¹⁴ Srov. „Kvalitu architektury lze soudit nejdříve po padesáti letech.“ Karel Prager v rozhovoru pro časopis *Můj dům* v roce 2001, strojepis z archivu Karla Pragera. Cit. dle [SEDLÁKOVÁ, Radomíra. Karel Prager. In: VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 1*. Praha: Bigg Boss, 2022, s. 336-389. ISBN 978-80-908359-1-7. ISSN 978-80-908359-1-7. S. 357.]

¹¹⁵ STRAKOŠ, Martin. Architektura 60. a 70. let na území Moravskoslezského kraje. In: VRABELOVÁ, Renata, ed. *Architektura 60. a 70. let 20. století v České republice*. Praha: Národní památkový ústav, 2020, s. 418-425. ISBN 978-80-87967-26-3. S. 425.

2.1 Poválečný vývoj československé architektury

Českoslovenští architekti po válce navázali na přerušovaný program funkcionalismu. V červenci 1945 bylo obnoveno vydávání časopisu *Architektura ČSR*, který od té chvíle hrál hlavní úlohu v informování o architektonickém dění nejen v Československu. Programovým základem se také stala v témže roce obnovená organizace BAPS,¹¹⁶ ve které byly sdruženy všechny architektonické spolky na území státu. Pokud vezmeme v úvahu předválečný vývoj československé architektury, je logické, že „[a]rchitekti byli jedni z prvních tvůrčích představitelů kulturního života, kteří se prostřednictvím BAPSu kolektivně přihlásili k budovatelskému programu Komunistické strany Československa.“¹¹⁷ Toto přihlášení ke spolupráci na výstavbě státu bylo zcela spontánní.¹¹⁸ Do diskuse se vrátily předválečné požadavky zprůmyslnění stavebnictví, prosazení zásad moderní architektury, vyřešení bytové otázky ad., jež se začaly zdát uskutečnitelnými.¹¹⁹

Navzdory tomu, že komunistický puč v zásadě znemožnil znovu navázat na světovou (západní) architektonickou scénu, „[ú]norem 1948 se pro architektky zdánlivě naplnily jejich dávné ideje. Architekti se stali jednou z nejdůležitějších složek při budování nového socialistického státu, ke kterému se manifestačně přihlásili v dubnu 1948 na Sjezdu národní kultury.“ V březnu 1948 vznikl Ústřední akční výbor architektů ČSR, jehož programem byla likvidace všech soukromých architektonických spolků a institucí a následné vytvoření národních ateliérů.¹²⁰ Na znárodnění stavebních podniků¹²¹ s více než 50 zaměstnanci v červnu 1948¹²² navázalo v září téhož roku založení Stavoprojektu, jednotné organizace projektových prací Československých stavebních závodů, jenž byl v době vytvoření největším podnikem svého druhu v Evropě.¹²³ Prvním ředitelem se stal Jiří Voženílek (OL2-I 01) a nedílnou součástí organizace byla architektonická rada s předsedou Jiřím Krohou (OL2-I 02) a významnými členy, mezi něž patřili např. Adolf Benš, Bohuslav Fuchs, Václav Hilský či Jiří Štursa.¹²⁴

¹¹⁶ Blok architektonických pokrokových spolků.

¹¹⁷ PECHAR, Josef. *Československá architektura: 1945-1977*. Praha: Odeon, 1979. S. 15.

¹¹⁸ [BENEŠOVÁ, Marie. *Česká architektura v proměnách dvou století: 1780-1980*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984. Nestránkováno.] Více např.: [ZIKMUND, Jan. *Hledání univerzality: kontexty průmyslové architektury v Československu 1945-1992*. Praha: České vysoké učení technické v Praze, Výzkumné centrum průmyslového dědictví Fakulty architektury, 2020. ISBN 978-80-01-06743-7. S. 16-20.]

¹¹⁹ Karel Teige věřil, že vědecký funkcionalismus se v lůně kapitalismu zrodil jako embryo nového socialistického řádu. [ŠVÁCHA, Rostislav. *Česká architektura a její přínos: padesát stoveb 1989-2004*. Praha: Prostor - architektura, interiér, design, 2004. ISBN 80-903-2573-4. S. 13.]

¹²⁰ PILÁŘOVÁ, Zdislava. *Vnímání architektury z období socialismu ve veřejném diskurzu po roce 1989*. Praha, 2022. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav českých dějin. Vedoucí práce Miroslav MICHELA. S. 23.

¹²¹ „Znárodnění ve stavebnictví je pro nás jakýmsi Stalingradem našeho oboru. Válka není vyhraná, ale dobrá strategie a taktika nás musí přivést k cíli.“ [JANŮ, Karel, 22. únor 1948 a architekti. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1948, roč. 7, č. (2), s. 44. ISSN 0300-5305. S. 44.]

¹²² Více viz [Zákon č. 121/1948 Sb. Zákon o znárodnění ve stavebnictví. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 23. dubna 1948 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1948-121>.]

¹²³ DOSTÁL, Oldřich, Josef PECHAR a Vítězslav PROCHÁZKA. *Moderní architektura v Československu = Sovremennaja architektura v Českoslovakii = Moderne Architektur in der Tschechoslowakei = Modern architecture in Czechoslovakia = L'architecture moderne en Tchécoslovaquie = La arquitectura moderna en Checoslovaquia*. 2. dopl. vyd. Praha: Obelisk, 1970. S. 162.

¹²⁴ Podrobné informace o procesu vzniku a fungování Stavoprojektu i jeho vlivu na českou architekturu by měl přinést probíhající Program NAKI III Stavoprojekt 1948–1953. Kolektivizace projekční činnosti a její otisk v paměti české krajiny a měst, který je vypsán na léta 2023 až 2030 a financován Ministerstvem kultury ČR. Hlavním účastníkem programu je Fakulta architektury ČVUT v Praze.

Od této chvíle mohli architekti v zásadě pracovat pouze ve státních projektových ústavech, kde fungovalo hierarchické přidělování zakázek.¹²⁵ Nováková připomíná, že tehdy „[...] fungovaly umístěnky, podle kterých šel člověk pracovat tam, kam se mu řeklo.“¹²⁶ Mimo projektové ústavy mohli architekti tvořit pouze drobné zakázky, např. interiéry či návrhy nábytku, svítidel apod., prostřednictvím Svazu výtvarných umělců. Veřejné nebo tzv. meziústavní soutěže se pořádaly v menším množství v rámci projektových ústavů a hlavně během uvolněnějších šedesátých let.¹²⁷

Úloha architekta v projektovém ústavu se přiblížila k předválečným úvahám Karla Teigeho. Architekti neměli být umělci s osobitým projevem, měli se stát „[...] opatrovateli projektů pro stavební výrobu [...]“¹²⁸ a anonymními pracovníky, kteří „[...] v kolektivu dalších odborníků řeší otázky typizace, normalizace, industrializace a prefabrikace architektury přísně vědeckými metodami.“¹²⁹ Podklady pro svůj úkon architekt dostává od druhých v objektivním stavu a sám je v takovém stavu předává k dalšímu zpracování.¹³⁰

Organizační struktura Stavoprojektu byla rozvržena na krajská pracoviště, kde společně fungovaly dvě projektové složky – architektonické skupiny, rozdělené dle typologií staveb a věnující se jen a pouze navrhování, a stavební specialisté, věnující se konstrukčnímu

---

¹²⁵ Masák uvádí, že ve „[...] Stavoprojektech to formálně bylo tak, že práci dostal někdo konkrétní, byla mu přidělena funkce vedoucího projektanta, dostal k tomu hodiny, termín a spolupracovníky. Podepisoval tedy výkresy, [...] odpovídal za vše směrem ven a formálně byl brán jako autor.“ [MASÁK, Miroslav a Jiří MERGER. Svaz architektů. Sdružení projektových ateliérů. Sial. Školka. Disent. Kádrování. Rýsování. Modelování. Obec architektů. In: VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 1*. Praha: Bigg Boss, 2022, s. 459-469. ISBN 978-80-908359-1-7. S. 462.] Také Bočan vzpomíná na vůdčí roli vedoucího projektanta: „Vedoucí musel být pochopitelně napsán jako první, protože díky svému jménu přinášel práci. Ale my jsme mu odevzdávali projekty tak zajímavé kvality, že se stával slavným a my jsme k té slávě šli za ním.“ [BOČAN, Jan. Jan Bočan, rozhovor ze dne 10. 11. 2003. In: URLICH, Petr, Petr VORLÍK a Beryl FILSAKOVÁ. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006, s. 176-185. ISBN 80-010-3413-5. S. 177.] Žertová vzpomíná, že projekty byly rozdělovány také dle pracovní vytíženosti projektantů. [GAJDOVÁ, Petra. *Architektka Růžena Žertová*. Brno, 2010. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Jiří KROUPA. S. 48.] Fungování jednotlivých pracovišť, resp. projekčních ústavů, bylo individuální a mnohdy bylo založeno na způsobu řízení ředitele či vedoucího ateliéru. Sedláková připomíná, že dle Směrnice pro odměňování tvůrčích pracovníků Pražského projektového ústavu bylo ale vždy zásadní dodržet termín v pracovním příkaze. [SEDLÁKOVÁ, Radomíra. *Postavení architektury a architekta v Československu 60. a 70. let 20. století a památková péče*. Praha: NPÚ, 13. 10. 2021. Dostupné také z: <https://www.youtube.com/watch?v=-w5ZsBJEYro&list=PLZgJmohl4Y6dxL-Q0qpy86y7NAksFHMt&index=3>.]

¹²⁶ NOVÁKOVÁ, Zdenka a Radomíra SEDLÁKOVÁ. Pozice žen ve stavebnictví. Gender. Rovnost příležitostí. Historie, teorie, kritika architektury. Konkurence. Strategie. Předobrazy. Archivace informací. In: VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 2*. Praha: Bigg Boss, 2022, s. 215-225. ISBN 978-80-908359-2-4. S. 216.

¹²⁷ [KOUKALOVÁ, Martina. Paneláky a Kublerův serialismus. In: SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie, Rostislav ŠVÁCHA, Martina KOUKALOVÁ a Eva NOVOTNÁ, eds. *Paneláci 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989: kritický katalog k výstavě Bydliště - panelové sídliště: plány, realizace, bydlení 1945-1989*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2017, s. 12-25. ISBN 978-80-7101-169-9. S. 20.] Nárůst soutěží vzešel mimo jiné z neočekávaných problémů státních řídicích orgánů investorů, které nedokázaly plně nahradit rozhodování investorů soukromých. [KAROUS, Pavel. *Architektura a společnost*. In: KAROUS, Pavel, ed. *Hotel Praha*. V Praze: Bigg Boss, 2019, s. 10-15. ISBN 978-80-87989-27-2. S. 12.]

¹²⁸ ŠVÁCHA, Rostislav. Pozdní krásná a postmodernistická sídliště. In: SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie, Rostislav ŠVÁCHA, Martina KOUKALOVÁ a Eva NOVOTNÁ, eds. *Paneláci 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989: kritický katalog k výstavě Bydliště - panelové sídliště: plány, realizace, bydlení 1945-1989*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2017, s. 252-285. ISBN 978-80-7101-169-9. S. 256.

¹²⁹ Zde nelze nezpomenout proklamace nestora moderní architektury: „Velkopřmysl se musí zabývat stavbami a zavést sériovou výrobu stavebních prvků domu. Je třeba zformovat stav ducha pro sérii. Stav ducha pro stavbu sériových domů. Stav ducha pro bydlení v sériových domech. Stav ducha pro navrhování sériových domů.“ [LE CORBUSIER-SAUGNIER. *Za novou architekturu*. Překlad Pavel HALÍK. Praha: Petr Rezek, 2005. ISBN 80-860-2723-6. S. 187.]

¹³⁰ ŠVÁCHA, Rostislav. Podhoubí industrializace: kolektivní projektování a potlačení subjektu. In: SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie, Rostislav ŠVÁCHA, Martina KOUKALOVÁ a Eva NOVOTNÁ, eds. *Paneláci 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989: kritický katalog k výstavě Bydliště - panelové sídliště: plány, realizace, bydlení 1945-1989*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2017, s. 50-61. ISBN 978-80-7101-169-9. S. 53.

a technickému řešení budov.¹³¹ Pro typizaci¹³² všech druhů pozemních i inženýrských staveb byl zřízen v dubnu 1949 Studijní a typizační ústav v Praze, jehož pracovní výstupy tvořily tzv. typizační sborníky,¹³³ a teorií se zabýval Výzkumný ústav výstavby a architektury, založený v lednu 1951.¹³⁴

Úkolem číslo jedna se po válce stalo vyřešení bytové krize. V zásadě všechny evropské vlády, bez ohledu na politické pozadí, přistoupily k ekonomické výrobě stavebních prefabrikátů,¹³⁵ jež záhy sloužily k rychlé výstavbě bytových domů na volných plochách mimo město. Nezřídka došlo však i k asanacím starších budov v centrech měst, která byla v mnoha případech zničena během válečných let. Na rozdíl od jiných evropských zemí, u nás nelze sledovat výrazně plánovanou a radikální přestavbu měst.¹³⁶ Několik nových sídlišť bylo vybudováno na základě předválečných regulačních plánů.¹³⁷ Tyto obytné čtvrti, jež byly založené na funkcionalistickém řádkování, vznikaly především v těžce poškozených oblastech a v průmyslových oblastech, kde docházelo k budování klíčového průmyslu. Ačkoli se v případě nových obytných souborů jednalo o relativně velkorysé rozvržení, zcela vůbec zde nevznikalo větší občanské vybavení.

Nicméně v průběhu 50. let prošel mechanický funkcionalismus a „výtvarný nihilismus“¹³⁸ kritikou a z oficiálních míst došlo k jeho zavržení. Nový (a jediný přípustný)¹³⁹ architektonický a ideologický názor začal představovat socialistický realismus dle tezí A. A. Ždanova. Architektura se měla stát realistická formou a socialistická obsahem. Dulla a Moravčíková dodávají, že cílem bylo přinést proletariátu architektonické formy, jež byly

¹³¹ „Do vzniku obřího státního projektového ústavu Stavoprojekt v průběhu roku 1948 se nepochybně promítala kolektivistická atmosféra tehdejší doby. Stála za ním iluze, že architekti, kteří do něj vstoupí, se okamžitě zbaví starostí, jakými je zatěžovala kapitalistická soutěž o zakázky, a v systému družné spolupráce s ostatními architekty a stavebními odborníky se v nich rozvinou všechny tvořivé schopnosti.“ [ŠVÁCHA. Podhoubí industrializace: kolektivní projektování a potlačení subjektu. S. 51.]

¹³² Typizací rozumíme „proces vytváření, vývoje a ustalování typu.“ Tento proces byl zcela nezbytný pro určení pevně stanovených typů, jež poté bylo možné produkovat ve formě prefabrikátů a při jejich realizaci přistoupit k hromadné výstavbě. [SYROVÝ, Bohuslav. *Architektura - naučný slovník*. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1961. S. 222.]

¹³³ Typizační sborníky měly „[...] obecně závaznou platnost a obsahovaly ucelený soubor typových podkladů pro objemové, architektonické, konstrukční a ekonomické řešení bytových a občanských staveb.“ [PECHAR. *Československá architektura: 1945-1977*. S. 22.]

¹³⁴ Další organizační vývoj a úkoly typizačních ústavů viz [ZIKMUND. *Hledání univerzality: kontexty průmyslové architektury v Československu 1945-1992*. S. 19-20.]

¹³⁵ Bytová krize válečných a poválečných let musela být řešena rychlou a snadnou montáží, tedy prefabrikovanými stavbami. Na evropském kontinentu se prefabrikace vázala především k plošným a tyčovým železobetonovým prvkům pro výstavbu poválečných bytových domů; v USA byl již před druhou světovou válkou vývoj odlišný – hlavní zájem se zde ubíral k výstavbě dřevěných rodinných domů na rychle rostoucí předměstí. Zavedení standardizace a typizace umožnilo přemístit stavební procesy mimo staveniště a tím urychlit i zpřesnit výstavbu. Prefabrikace také snížila náročnost montáže a tím vyžadovala menší počet kvalifikovaných pracovních sil.

¹³⁶ Stavební práce bylo možné provádět pouze na stavbách, které byly zařazeny do prováděcích pětiletých plánů, nebo pokud se jednalo o údržbové práce již existujících staveb. [Nařízení vlády č. 296/1948 Sb. Vládní nařízení o opatřeních ve stavebnictví v pětiletém plánu. In: *Zákon pro lidi.cz* [online]. 21. prosince 1948 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1948-296>. § 1, odst. 1.]

¹³⁷ Např. obytné soubory Solidarita v Praze, v pražských Vršovcích, v Přerově, v Prešově ad.

¹³⁸ KUSÝ, Martin. *Architektúra na Slovensku 1945-1975*. Bratislava: Pallas, 1976. S. 76.

¹³⁹ Socialistický realismus jako jediný přípustný umělecký směr byl deklarován na IX. sjezdu KSČ v květnu 1949. [VRABELOVÁ, Renata et al. *Metodika hodnocení a ochrany staveb 2. poloviny 20. století (se zaměřením na architektonické dědictví 60. a 70. let) vzhledem k jejich (možné) památkové ochraně*. Brno: Národní památkový ústav, 2020. ISBN 978-80-87967-22-5. S. 110.]

doposud jen pro vyšší společenské vrstvy.¹⁴⁰ Uplatnění historismu, které lze obecně spojit s přirozeným hledáním historizujícího architektonického diskursu po nastolení moderny, se projevilo prakticky ve všech zemích východního bloku – v Bulharsku, Maďarsku, NDR,¹⁴¹ Polsku, Rumunsku a samozřejmě i v SSSR.

Stanovy Svazu sovětských architektů k socialistickému realismu předložil v krátkosti např. Oldřich Starý: „Socialistický realismus představuje spojení ideovosti a pravdivosti uměleckého vzhledu každé budovy a co nejdokonalejšího vyhovění jejím technickým, kulturním a účelovým požadavkům při nejvyšší možné úspornosti a technické dokonalosti stavby. [...] A tak chápání socialistického realismu předpokládá nejrůznější umělecké prostředky i formy spojené jediným ideovým obsahem.“¹⁴² Svaz československých architektů, ustanovený roku 1953, se oficiálně přihlásil ke snaze vytvořit novou socialistickou architekturu, která by vytvořila „[...] ideovou a tvůrčí jednotu, usilovala o vyšší ekonomii a umělecké mistrovství, rozvíjela pokrokové národní tradice [...]“¹⁴³ O navázání české architektury na dění v SSSR svědčí další Starého vyjádření: „Architektura SSSR je důležitým a vynikajícím poučením i pro nás v dnešním stadiu naší cesty k socialistickému realismu. [...] Máme odlišnou národní tradici – však naše zřízení, náš život, naše touhy a plány jsou blízké.“¹⁴⁴ V čele s Jiřím Krohou se nového směru rychle ujala řada architektů, jež začala postupně „[...] pátrat po úchylných od metody socialistického realismu, které vykládali jako projevy zakuklených třídních nepřátel a buržoázních „kosmopolitů“.“¹⁴⁵ Avangardní architekti byli donuceni k sebekritice, ačkoli jejich blízkost k levicové politice byla již za první republiky zcela jednoznačná. Výjimkou nebyla ani zinscenovaná obvinění.¹⁴⁶

V architektuře se začala prosazovat symetrie, gradace a monumentalita historických forem. „Vlastní stylové rozpětí socialistického realismu bylo značně inkluzivní, dokázalo naráz pojmut předobrazy vypůjčené z různých, mnohdy překvapivě protichůdných předloh a epoch. Jejich společným jmenovatelem se však měla stát revoluční tradice. Krom hojně propagovaných výpůjček z lidového umění se tak využívaly odkazy k renesanci, klasicismu

¹⁴⁰ DULLA, Matúš a Henrieta MORAVČÍKOVÁ. *Architektúra Slovenska v 20. storočí*. Bratislava: Slovart, 2002. ISBN 80-714-5684-5. S. 178.

¹⁴¹ V případě NDR byla pro každou rozvojovou oblast neoficiálně určena specifická historizující forma – např. pro Drážďany to byl barokní sloh, pro Neubrandenburg renesance a cihlová gotika se stala charakteristická pro Rostock. [WOLF, Tobias Michael. *Bautyp DDR-Warenhaus?: Deutsche Warenhausarchitektur der Nachkriegszeit im Vergleich*. In: *Bundeszentrale für politische Bildung* [online]. Bonn, 2012 [cit. 2022-07-05]. Dostupné z: <https://www.bpb.de/themen/deutschlandarchiv/147759/bautyp-ddr-warenhaus?p=all>.]

¹⁴² STARÝ, Oldřich. Poučení architektů ze článku J. V. Stalina „Marxismus v jazykovědě“. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1950, roč. 9, č. 11-12, s. 299-309. ISSN 0300-5305. S. 305.

¹⁴³ PECHAR. *Československá architektura: 1945-1977*. S. 24.

¹⁴⁴ STARÝ. Poučení architektů ze článku J. V. Stalina „Marxismus v jazykovědě“. S. 304-305.

¹⁴⁵ ŠVÁCHA. *Česká architektura a její přisnost: padesát staveb 1989-2004*. S. 17.

¹⁴⁶ Vrabelová připomíná zinscenované obvinění profesorů na fakultě architektury a pozemního stavitelství v Brně, která vedla k obměně vedení ve prospěch komunistických kádřů. [VRABELOVÁ, Renata. *Architektura 60. a 70. let na území Jihomoravského kraje*. In: VRABELOVÁ, Renata, ed. *Architektura 60. a 70. let 20. století v České republice*. Praha: Národní památkový ústav, 2020, s. 484-491. ISBN 978-80-87967-26-3. S. 484.] Novotná dodává, že „[n]ásledná vlna politických čistek měla zajistit stranickou loajalitu lidí ve vedoucích funkcích a exemplárně potrestat méně spolehlivé kádry. Ve stejném duchu proběhla v roce 1958 akce „architekti do výroby“, ve které politicky méně spolehliví, ale často velice schopní projektanti [např. Jan Šrámek, Zdeněk Patrman, pozn. autora] dočasně posílili chybějící kapacity stavebních podniků.“ [NOVOTNÁ, Eva. *Jak vyřešit bytový problém? Nařízením!*. In: SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie, Rostislav ŠVÁCHA, Martina KOUKALOVÁ a Eva NOVOTNÁ, eds. *Paneláci 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989: kritický katalog k výstavě Bydliště - panelové sídliště: plány, realizace, bydlení 1945-1989*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2017, s. 112-127. ISBN 978-80-7101-169-9. S. 114.]

a také tradicím národního obrození.¹⁴⁷ „Naši teoretičtí otcové nového směru sáhli pro inspiraci do jihočeské renesance.“¹⁴⁸ Významně se proměnilo pojetí nově budovaných sídlišť, kde se prosadily motivy čestných dvorů a orámovaných průhledů. Řádkovou zástavbu nahradila polouzavřená a uzavřená bloková struktura, vytvářející ulice a náměstí s veřejnými budovami.¹⁴⁹ Na architektonickém řešení se však „aplikace“ historismu postupem času stala zcela absurdní a ekonomicky neudržitelná; ve stavební praxi se začaly objevovat montované stavby a domy se doplňovaly historickými detaily, často sériově zhotovenými,¹⁵⁰ pouze na povrchu. Jak uvedl Honzík – vulgární materialismus rychle vystřídal vulgární idealismus.¹⁵¹

Přílišné teoretické vymezení vedlo k tomu, že prakticky nikdo nevěděl, co se pod pojmem socialistický realismus v architektuře a v umění skrývá.¹⁵² Obecně se jednalo o návrat k historizující architektuře s důrazem na estetiku a stavební prvky pokrokových národních dějin. Postupem času došlo k přechodu k umírněnější a nezdobné verzi – neoklasicismu. Zjednodušené chápání principů a aplikování teorie vedlo, podobně jako u funkcionalismu, k přílišnému formalismu.¹⁵³ Paradoxem může být, že socialistický realismus do architektury navrátil monumentalitu, stavby, které by byly skutečně monumentální a reprezentovaly komunistický režim, se u nás v podstatě neprosadily.¹⁵⁴ Doktrína socialistického realismu a samotný stalinismus začaly postupně procházet kritikou, kterou značně ovlivnil projev N. S. Chruščova na Všesvazové konferenci stavbařů v SSSR v prosinci 1954.¹⁵⁵ Na tento projev následovalo vládní usnesení z listopadu 1955, „[...] které odsoudilo zbytečnosti, archaismus a neekonomický formalismus v architektuře.“¹⁵⁶ Tlak na metodu socialistického realismu nebyl pouze ideologický, ale také ekonomický – základní otázkou se staly typizace a industrializace stavebnictví.¹⁵⁷ Odklon v architektuře však byl velmi pozvolný a Chruščovem ještě v dubnu 1958 shledán jako nedostatečný.¹⁵⁸

¹⁴⁷ HNÍDKOVÁ, Vendula. Náš socialistický realismus. In: SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie, Rostislav ŠVÁCHA, Martina KOUKALOVÁ a Eva NOVOTNÁ, eds. *Paneláci 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989: kritický katalog k výstavě Bydliště - panelové sídliště: plány, realizace, bydlení 1945-1989*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2017, s. 78-89. ISBN 978-80-7101-169-9. S. 81.

¹⁴⁸ MASÁK, Miroslav. *Tak nějak to bylo*. Praha: KANT, 2006. ISBN 80-869-7014-0. S. 13.

¹⁴⁹ Např. **Ostrov, Ostrava-Poruba** (OL2-I 03), **Havířov** ad.

¹⁵⁰ HAAS, Felix. *Architektura 20. století*. 3. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1983. S. 133.

¹⁵¹ HONZÍK, Karel. *Cestou k socialistické architektuře*. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1960. S. 100.

¹⁵² „Poklonil bych se po pás, v úctě bych poklekl před tím, kdo by mně, než se dostaví konec mých dnů, přesně vysvětlil, co to je, ten socialistický realismus.“ [ČERNÝ, Václav. *Paměti 1945-1972*. Brno: Atlantis, 1992. S. 228. Cit dle PILAŘOVÁ. *Vnímání architektury z období socialismu ve veřejném diskurzu po roce 1989*. S. 27.]

¹⁵³ Netvůrčí aplikace historického odkazu pod zdánlivým navázáním na tradice ústilo k nebezpečí formalismu a následně k zamítnutí historismu a jeho projevů. [PECHAR, Josef a Petr URLICH. *Programy české architektury*. Praha: Odeon, 1981. S. 89.]

¹⁵⁴ Výjimečným a skutečným monumentem socialistického realismu reprezentující režim byl **Stalinův pomník na Letné v Praze** (1950-55, Otakar Švec, Jiří Štursa, Vlasta Štursová | OL2-I 04), který byl ale již na začátku 60. let odstraněn.

¹⁵⁵ Švácha upozorňuje, že Chruščov „[...] měl kolem sebe ty správné lidi. Například architektka Georgije Gradova, velkého nepřítele socialistického realismu, který využil Chruščova k prosazení svých názorů, a architektura sovětského bloku se začala vracet k modernímu výrazu.“ [KRATOCHVÍL, Petr a Rostislav ŠVÁCHA. *Funkcionalismus. Socialistický realismus. Mezinárodní styl. Pozdní moderna. High-tech. Mašínismus. Postmoderna. Minimalismus*. In: VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 1*. Praha: Bigg Boss, 2022, s. 233-243. ISBN 978-80-908359-1-7. S. 235.]

¹⁵⁶ HAAS, Felix. *Vývoj architektury a umění v 19. a 20. století*. 5. nezm. vyd. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1983. S. 137.

¹⁵⁷ O počátcích československé poválečné industrializace stavebnictví a typizované výstavby viz např. [NOVOTNÁ, Eva. *Bydlení všem*. In: HUBER-HOUDOVÁ, Helena, ed. *1956 - 1989: Architektura všem. Životní styl - každodennost - média*. Praha: Národní galerie Praha, 2023, s. 45-74. ISBN 978-80-7035-814-6.]

¹⁵⁸ „Ještě se všichni architekti nevdali zbytečných a nákladných ozdob na průčelích budov. [...] To znamená, že přestavba v oblasti architektury není dosud dokončena. [...] Jde však o zásadní změnu směru architektury a tento

Do koncepce architektury následně vstoupily nároky ekonomicko-technické; realizační praxe od této chvíle významně předstihla rozvoj architektonické teorie¹⁵⁹ i kritiky.¹⁶⁰ Toto prázdno po odeznění socialistického realismu se snažil v Československu částečně vyplnit Honzík teorií architektonického konceptu.¹⁶¹ Zájem praktikujících československých architektů se však začal přesouvat směrem k západní a severní Evropě.

V západním světě byla „[c]harakteristickým rysem soudobé architektury inflace¹⁶² různých architektonických stylů.“¹⁶³ Západní architektura se tehdy pohybovala v podstatě mezi dvěma póly, jež představují stavby dvou ikonických architektů. První z nich, **kaple I. I. T. v Chicagu** (1949-52, L. Mies van der Rohe | OL2-I 05, 06), je prostý hranol, který klade důraz na racionální pojetí a těží z přiznané ocelové konstrukce a technologického zpracování materiálů. Druhý pól představuje **kaple Notre-Dame du Haut v Ronchamp** (1950-54, Le Corbusier | OL2-I 07, 08), která dosahuje skutečné monumentality a je naopak dynamická a formovaná spíše jako umělecká plastika než vědecké stavební dílo.¹⁶⁴

Nastupující generace architektů se však nehodlala vymezovat mezi dvěma póly a toužila po jejich symbióze a dala tak vzniknout tzv. pluralismu.¹⁶⁵ Nové společenské úkoly nehodlaly řešit pomocí vědeckých analýz a proces tvoření architektury nalezl výraz ve „[...] zmnožení idejí a forem, mezi nimiž nechyběly ani retrospektivy a utopie, ale současně i v obavách z vystupňované slohové desintegrace.“¹⁶⁶ Architektura získala zpět významovost a charakter, budova byla „[...] expresivně situována do aktivní pozice vůči svému okolí.“¹⁶⁷

úkol musíme dokončit.“ [Projev N. S. Chruščova na Všesvazové konferenci stavbařů 12. dubna 1958. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1958, roč. 4, č. 9-10, s. 3-11. ISSN 0042-9376. S. 3.]

¹⁵⁹ Teorie architektury v Československu přestala v podstatě existovat. V 60. letech došlo ke generační obměně architektonických osobností; nastupující velmi praktikující generace přenechala teoretizování sociologům či filozofům. Výraz a estetika staveb se až na několik výjimek nestaly ani tématy rozhovorů; diskutovaným problémem se stala hlavně kvalita staveb. [BENEŠOVÁ, Marie. Marie Benešová: rozhovor ze dne 27. 11. 2002. In: URLICH, Petr, Petr VORLÍK a Beryl FILSAKOVÁ. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006, s. 32-39. ISBN 80-010-3413-5. S. 36.] Architekti tak v zásadě pracovali na základě „praktické teorie“. [HONZÍK. *Cestou k socialistické architektuře*. S. 112.]

¹⁶⁰ „Architektonická činnost je jednou z těch mála tvůrčích oblastí, které nemají pravidelné soustavné kritické hodnocení realizovaných prací. [...] Za jedinou významnější kritickou činností mohli bychom snad považovat práci soutěžních porot.“ [HRUBÝ, Josef a Zdeněk POKORNÝ. Úprava prostoru kolem hotelu International v Brně. *Architektura ČSSR*. Praha: Svaz architektů ČSSR, 1963, roč. 22, č. 2, s. 93-101. ISSN 0300-5305. S. 101.]

¹⁶¹ Honzík definoval, nepochybně po vzoru Paula Rudolpha (viz např.: [RUDOLPH, Paul. The Six Determinants of Architectural Form. *Architectural Record*. New York, 1956, roč. 64, č. 10, s. 183-190. ISSN 0003-858X.]), řadu determinantů (např. politickoekonomické poměry, přírodní a urbanistická topografie, administrativní předpisy, životní zvyky aj.) a činitelů (např. tepelné a světelné poměry, technologie, provoz, výtvarné a umělecké faktory aj.), které dohromady ovlivňují architektonickou tvorbu. Reakcí na tyto determinanty a činitele vznikala komplexní architektura – tzv. architektura komplementarismu. [HONZÍK. *Cestou k socialistické architektuře*.]

¹⁶² „Skutečnost architektury druhé poloviny dvacátého století, postrádající na první pohled slohovou identitu, nastoluje otázku slohu a v závislosti na ní také otázku stylu s neodbytností úměrnou současné situaci architektury a stavu, který byl S. Giedionem, J. L. Sertem, J. Joedicem, Ch. Norbergem-Schulzem, W. Ammanem a jinými teoretiky architektury označen jako „krize architektury.“ [LOUDOVÁ, Jiřina. Sloh, styl a móda v soudobé architektuře. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1972, roč. 18, č. 5-6, s. 12-20. ISSN 0042-9376. S. 13.]

¹⁶³ LOUDOVÁ. Sloh, styl a móda v soudobé architektuře. S. 16.

¹⁶⁴ „Důležitost kostelu v Ronchamp v dějinách architektonických forem můžeme stěží docenit. Demonstruje důležitost fyzické blízkosti a učí, jak zacházet s plastickou hmotou novým i starým způsobem.“ [NORBERG-SCHULZ, Christian. *Význam v architektuře Západu*. Překlad Jiří TOUREK. Praha: Dokořán, 2019. ISBN 978-80-7363-950-1. S. 213.]

¹⁶⁵ Tento pojem pro poválečnou architekturu použil např. [NORBERG-SCHULZ. *Význam v architektuře Západu*.]

¹⁶⁶ PECHAR, Josef. *Vývoj architektury v 19. a 20. století: určeno pro posl. fak. stavební*. Praha: ČVUT, 1974. S. 148.

¹⁶⁷ NORBERG-SCHULZ. *Význam v architektuře Západu*. S. 219.

Značný vliv na další teoretický základ architektonické tvorby měl Team X, který vznikl uskupením nastupující generace architektů.¹⁶⁸ Jejich kritika doktríny mezinárodního stylu,¹⁶⁹ založená především na nutném prolínání funkcí, individuální formě, vycházející z dějinného a kulturního kontextu,¹⁷⁰ a vrstevnatostí stavby i města, vedla k rozpuštění organizace CIAM v roce 1956.¹⁷¹ Za nejvíce následovaný směr lze považovat program nového brutalismu, prezentovaný budovou **střední školy Hunstanton v Norfolku** (1949-54, Alison a Peter Smithsonovi | OL2-II 01). Neméně důležitou roli sehrál i holandský strukturalismus, na jehož základě vznikl **sirotčinec v Amsterdamu** (1960, Aldo van Eyck), nebo japonský metabolismus reprezentovaný **Nakaginskou kapsulární věží v Tokiu** (1972, Kišó Kurokawa). Další názorový směr představoval Archigram s programem high-tech architektury vč. utopických projektů **Plug-in city** (1964, Petr Cook) a **Walking City** (1964, Ron Herron | OL2-II 02). Opomenout nelze další dvě zásadní osobnosti pluralitního přístupu. Louis Isadore Kahn nahlížel na architekturu jinak než jen jako na nádobu pro určitý účel. Budova se měla stát tím, čím být chce, a s důrazem na využití světla a stínu se zaměřil na možnost stavby rozvíjet za použití vzorce růstu¹⁷² (např. **Národní shromáždění v Dhace**, 1962-82 | OL2-II 03). Naopak velikost Alvara Aalta spočívá v umění vytvořit prostorové vzorce determinující funkce v „organickém“ smyslu¹⁷³ (**studentské koleje MIT v Cambridge**, 1947-48) a použití přírodních materiálů v moderním pojetí. Pro úplnost je třeba zmínit také struktury Richarda Buckminstera Fullera, skořepinové formy Pierre Luigi Nerviho, organicky monumentální architekturu Oscara Niemeyera a Lucia Costy, silně dramatické a místy formální stavby Eero Saarineny, symbolické a organické struktury Hanse Scharouna či programové navázání na etapu „bílého funkcionalismu“ tzv. Newyorskou pětkou.¹⁷⁴

Za rozhodující lze považovat také nový vztah formy a funkce. Forma a prostorová organizace je částečně oproštěna od funkce, jež se může v životě stavby měnit a není proto určující. Novou úlohou se stalo vyjádření prostorové organizace funkčních částí stavby,¹⁷⁵ např. prostorová diferenciacce obsluhovaných a obsluhujících částí stavby (např. **administrativní budova Larkin v Buffalu**, 1903-06, Frank L. Wright | OL2-II 04, **univerzitní laboratoře Alfreda Newtona Richardse ve Filadelfii**, 1961, Louis I. Kahn ad.) či seskupení stavby z menších částí reagující na skladbu vnitřních prostor (**střední škola v Sarasotě na Floridě**, 1959, Paul Rudolph).

¹⁶⁸ Team X se zformuloval na IX. Kongresu CIAM roku 1953 jako opoziční skupina proti zakládajícím členům. Vůdčí osobnosti byli Alison a Peter Smithsonovi, Jacob B. Bakema, Aldo van Eyck, Ralph Erskine, Oswald Mathias Ungers, Giancarlo de Carlo ad.

¹⁶⁹ V textu se termín mezinárodní styl dá v zásadě považovat za synonymum pozdní moderny. Podobně to vnímá i Švábka: „Přijde mi popravdě ale skoro jedno, zda budeme používat termín mezinárodní styl nebo pozdní moderna.“ [KRATOCHVÍL a ŠVÁČKA. Funkcionalismus. Socialistický realismus. Mezinárodní styl. Pozdní moderna. High-tech. Mašínismus. Postmoderna. Minimalismus. S. 235.]

¹⁷⁰ Kulturní a místní kontext je zcela patrný u „anglických“ staveb Jamese Stirlinga, „finsky“ střídmých budov Alvara Aalta a jeho žáků či „dánský“ dynamických návrhů Jørna Utzona.

¹⁷¹ Myšlenky a estetika Athénské charty a mezinárodního stylu však plně nevyprchaly a byly dále následovány např. architektonickým studiem SOM.

¹⁷² NORBERG-SCHULZ. *Význam v architektuře Západu*. S. 209.

¹⁷³ Tamtéž.

¹⁷⁴ Členy New York Five byli architekti Peter Eisenmann, Michael Graves, Charles Gwathmey, John Hejduk a Richard A. Meier.

¹⁷⁵ SYROVÝ, Bohuslav. *Architektura - svědectví dob: přehled vývoje stavitelství a architektury*. 3. vydání. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1987. S. 431.

K přehodnocení teorií a myšlenek moderní architektury¹⁷⁶ došlo již v 60. letech, kdy „[...] architekti a sociální kritikové neviděli na revolučním zápalu modernismu nic produktivního, naopak ho vnímali jako destruktivní a argumentovali příklady vybydlených a opuštěných sídlišť, pustinou obnovených poválečných měst a odcizeností architektonického jazyka, který se teď zdál být tajuplný, němý a nesrozumitelný mimo úzký okruh kulturní elity.“¹⁷⁷ Nastupující postmoderní myšlení přineslo „[...] novou psychologickou dimenzi, dimenzi paměti a asociace [...],“¹⁷⁸ plně dvojnásobnosti. Zřejmým problémem se stala typologická zaměnitelnost,¹⁷⁹ snaha o vytvoření univerzálního mezinárodního jazyka architektury¹⁸⁰ a až nelidská dokonalost architektonické formy.¹⁸¹ Scalvinová spatřovala krizi moderní architektury „[...] v krajní sémantické jednoznačnosti, v ochuzení významového pole [...].“¹⁸² Venturi „po americku“ navrátil architektuře archetypální prvky, jakými jsou např. oblouky a řádkové zdivo; Kiemle se začal zabývat prvními pokusy o matematickou kvantifikaci estetických hodnot architektury.

Definitivní tečkou pro moderní architekturu se stala demolice sídliště **Pruitt-Igoe v St. Louis** (1955, Minoru Yamasaki | OL2-II 05). Sídliště tvořily tři desítky výškových deskových domů a mělo sloužit ke společnému ubytování černošských i bílých rodin. Idea však nebyla, mimo jiné politickými zásahy, důsledně realizována a ze sídliště se stalo proslulé ghetto.¹⁸³ Od března 1972 a v následujících třech letech proběhla demolice celého sídliště, na jehož místě se nyní nachází škola a les. Naopak přijetí postmoderního myšlení v architektuře bylo v celosvětovém měřítku definitivně potvrzeno roku 1980 na benátském bienále *La presenza del passato*, kde byly prezentovány díla Alda Rossiho, Roberta Venturiho, Hanse Holleina, Ricardo Bofilla, Rema Koolhaase a dalších významných architektů. Z hlediska našeho zkoumání je nutné zmínit vystavenou fasádu **OD Best** (Robert A. M. Stern | OL2-II 06), která byla formulována jako průčelí antického chrámu.

V Československu a bývalém východním bloku však šedesátá léta „[s]tále ještě spadala do historické éry modernismu a s touto érou se spojovalo přesvědčení, že moderní umělecká a architektonická tvorba sice mentalitu obyčejných lidí předbíhá, ale oni se jí

¹⁷⁶ „Návrat ke klasickým hodnotám souvisí také s odmítnutím definice architektury jako sociální utopie hypotetické společnosti, která si kladla za cíl psát historii a změnit společnost.“ [URLICH, Petr. *Klasický a abstraktní model v architektuře 20. století*. Praha: Ediční středisko ČVUT, 1992. ISBN 80-01-00869-X. S. 76.]

¹⁷⁷ MCLEOD, Mary, 2011. Od postmodernismu k dekonstruktivismu: Architektura a politika v éře Ronalda Reagana. In: MITÁŠOVÁ, Monika, ed. *Oxymorón & pleonasmus: texty kritické a projektivní teorie architektury*. Praha: Zlatý řez, 2011, s. 100-143. ISBN 978-80-903826-3-3. S. 112.

¹⁷⁸ NORBERG-SCHULZ. *Význam v architektuře Západu*. S. 213.

¹⁷⁹ „[...] jednoduchá zaměnitelnost typologických druhů bez jejich sémiologické podstaty rozlišení, byla samozřejmě jednou z největších chyb modernismu.“ [URLICH. *Klasický a abstraktní model v architektuře 20. století*. S. 15.]

¹⁸⁰ „Moderní architekti doufali, že vytvoří univerzální jazyk, jakési esperanto vycházející ze všední řeči průmyslových budov a střízlivé užitečnosti, platný pro všechny kultury.“ [URLICH. *Klasický a abstraktní model v architektuře 20. století*. S. 17.]

¹⁸¹ K Roheho či Meierovým stavbám Ulrich uvádí, že „[d]okonalost forem vyhání z jejich prostoru lidský element, který se stává elementem výrazně rušivým.“ [URLICH. *Klasický a abstraktní model v architektuře 20. století*. S. 121.]

¹⁸² DVOŘÁK, Bohuslav, ed. *Symbol a význam v architektonickém prostoru. Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1969, roč. 15, č. 10, s. 15-20. ISSN 0042-9376. S. 17.

¹⁸³ Selhání sídliště je však třeba vnímat v širších souvislostech a nelze ho spatřovat pouze v urbanisticko-architektonickém řešení.

časem rozumět naučí; vychováme je k tomu."¹⁸⁴ „Nikoli náhodou byly nejpočetnější realizace brutalismu v zemích s autoritářským vládnutím komunistické strany jako v Jugoslávii nebo některých zemích Sovětského svazu. Nejúspěšnější český architekt technicistní verze tohoto směru Karel Prager [...] dobře věděl, že právě autoritativní politický systém umožňuje překonat odpor občanů k příliš radikálně ne-humánnímu uměleckému gestu, které vytvaruje prostředí jejich životů, aniž by o tom mohli sami rozhodovat."¹⁸⁵ „Výjimečné postavení profese architekta ve společnosti, bez participace veřejnosti, vedlo ale také k realizacím celých urbanistických celků podle důsledně až fanaticky naplňovaných modernistických idejí. [To vedlo – pozn. autora] [...] k fordovskému přístupu – vytvoření výrobní linky, po které volali funkcionalističtí architekti ještě před druhou světovou válkou.“ [Na druhou stranu – pozn. autora] [p]ozice architekta ve společnosti vedla ale i k mimořádně výjimečným stavbám, které by v současném reálném kapitalismu nemohly být pro svoji nákladnost, formální náročnost a estetickou exkluzivitu nikdy postaveny."¹⁸⁶

Československá architektura měla tři základní pilíře, ze kterých vzešla. Prvním byla tradice českého racionalismu;¹⁸⁷ druhým inspiračním zdrojem se stala architektura západního světa a třetím bylo omezení stavební typizací a industrializací v mezích výrobní a materiálové základny,¹⁸⁸ které společně s marxistickým materialismem vedlo ke vzniku gigantického stavebního průmyslu těžké prefabrikace.¹⁸⁹ Právě „[i]ndustrializací, prefabrikovatelností a montážností své architektury chtěly země socialismu dokazovat svou technickou vyspělost a schopnost vyrovnat se Západu.“¹⁹⁰

„Hlavním nositelem programů československé architektury [...] se staly konference a sjezdy jednotné organizace architektů [...]“¹⁹¹, jejichž „[...] závěry a usnesení vycházejí z koncepce rozvoje celé společnosti a na tomto základě sjednocují architektonické názory a tvůrčí úsilí.“¹⁹² Architekt měl vědomě napomáhat rozvoji společnosti. V této úloze mu pomáhaly i vzory z kapitalistických zemích, samozřejmě podrobené osobní kritikou z pohledu prospěšnosti rozvoje.¹⁹³ Kusý nepovažoval paušální odsouzení západních

¹⁸⁴ ŠVÁCHA, Rostislav. „Krásná“ sídliště. In: SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie, Rostislav ŠVÁCHA, Martina KOUKALOVÁ a Eva NOVOTNÁ, eds. *Paneláci 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989: kritický katalog k výstavě Bydliště - panelové sídliště: plány, realizace, bydlení 1945-1989*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2017, s. 144-165. ISBN 978-80-7101-169-9. S. 150.

¹⁸⁵ BARTLOVÁ, Milena. Zbořte ty komunistický baráky! Socialismus a modernita mezi pamětí a zapomínáním. In: DRULÁK, Petr a Petr AGHA, eds. *Sametová budoucnost?*. V Praze: Masarykova demokratická akademie, 2019, s. 45-62. ISBN 978-80-87348-66-6. S. 55.

¹⁸⁶ KAROUS. *Architektura a společnost*. S. 12.

¹⁸⁷ Ovlivnění poválečné architektury českým rigidním racionalismem zmiňuje např. Brix. [BRIX, Tomáš. *Byla šedesátá léta opravdu zlatá?*. In: URLICH, Petr, Petr VORLÍK a Beryl FILSAKOVÁ. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006, s. 204-207. ISBN 80-010-3413-5. S. 205.] Opětovné navázání na předválečné funkcionalistické ideje je patrné především v případě urbanistického plánování a to navzdory „západnímu“ vývoji, jenž se začal ubírat jiným směrem.

¹⁸⁸ Právě poslední z pilířů se v normalizačních letech dostal do popředí a architektura se stala podřadnou částí stavební činnosti důsledně založené na ekonomických ukazatelích.

¹⁸⁹ BRIX. *Byla šedesátá léta opravdu zlatá?*. S. 205.

¹⁹⁰ ŠVÁCHA, Rostislav. Sídliště pionýrské etapy. In: SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie, Rostislav ŠVÁCHA, Martina KOUKALOVÁ a Eva NOVOTNÁ, eds. *Paneláci 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989: kritický katalog k výstavě Bydliště - panelové sídliště: plány, realizace, bydlení 1945-1989*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2017, s. 92-111. ISBN 978-80-7101-169-9. S. 96.

¹⁹¹ PECHAR a URLICH. *Programy české architektury*. S. 90.

¹⁹² Tamtéž, s. 95.

¹⁹³ GOČÁR, Jiří a Josef TOMAN. *Architekt a ekonom k socialistickému stylu života*. Praha: Svoboda, 1977. S. 284.

architektů a označení jejich děl jako kosmopolitní za vhodné.¹⁹⁴ Kuna považoval západ za neocenitelné tréninkové a průzkumné pole¹⁹⁵ a Hrubý s Pokorným vnímali jako správné poučit se všude tam, kde bylo něco nového a pokrokového.¹⁹⁶ Architektura měla tedy být v první řadě progresivní a humanistická, ne východní a západní.

Architekti a architektky se začali zabývat novými formami poučením z nových vzorů. Na architekturu a její pojetí měl vliv kromě ekonomických a materiálních podmínek také způsob socialistického života. Pechar dále uvádí, že u významných staveb byl architektonický projev vázaný ke kulturně-historickým i klimatickým podmínkám místa a také (navzdory kolektivnímu projektování – pozn. autora) k individualitě tvůrce.¹⁹⁷ Architekt měl, zcela logicky po epizodě socialistického realismu, začít navrhovat komplexně. Stavba neměla být chápána jen z estetického hlediska; významnou roli začaly hrát provozní a kulturní procesy, které v ní probíhaly. Kusý přímo zmiňuje, že posuzování architektury nemohlo spočívat pouze na estetických hodnotách, činnost architekta by tak byla dehonestována pouze na odborníka na fasády.¹⁹⁸ Komplexnost architektury vyzdvihoval také Prager, který zcela nepokrytě parafrázoval Vitruviovu triádu: „V architektonické tvorbě jsou odjakživa vždy splněny základní komponentní složky: funkční společenská potřeba stavby, výtvarný projev spjatý s ideologickým názorem doby a konstruktivní systém – technika architektonického díla.“¹⁹⁹

V československé architektuře nastal přelom v roce 1958. Pomineme-li decentralizaci Stavoprojektu na krajská pracoviště a další specializované resortní ústavy,²⁰⁰ významnou roli sehrál **pavilon na Světové výstavě Expo v Bruselu**. Architekti se vymanili z vazby historismu a dokázali „[...] skloubit velmi racionální architektonický výraz a velmi racionální konstrukční řešení ve skutečně vyspělý celek.“²⁰¹ Stavba „[...] ukazovala, že architektura nové doby bude otevřenější nejen funkčním podnětům, ale také emocionálnímu vnímání.“²⁰² Světově významný úspěch pavilonu²⁰³ znamenal pro řadu architektů následováníhodný vzor. Tento impuls lze však interpretovat jako očekávanou situaci, na kterou architekti byli připraveni a která odpovídala jejich tvůrčímu potenciálu.²⁰⁴ „[V] období tápání, kdy česká architektura složitě přemítala kam se po skončeném historismu, tzv. sorely vydat, si architekti pod vlivem úspěšného pavilonu v Bruselu uvědomili, že síla architektury v Československu bude

¹⁹⁴ KUSÝ. *Architektúra na Slovensku 1945-1975*. S. 19.

¹⁹⁵ KRAJSKÝ PROJEKTOVÝ ÚSTAV PRAHA. *Architektonická tvorba: 35 let KPÚ Praha*. Praha: Krajský projektový ústav, 1983. Neustránkováno.

¹⁹⁶ HRUBÝ a POKORNÝ. Úprava prostoru kolem hotelu International v Brně. S. 101.

¹⁹⁷ PECHAR. *Vývoj architektury v 19. a 20. století: určeno pro posl. fak. stavební*. S. 160.

¹⁹⁸ KUSÝ, Martin, 1961. Význam a poslanie architektúry v spoločnosti. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1961, roč. 3, č. 3, s. 67. ISSN 1335-2180.

¹⁹⁹ PRAGER, Karel. Technika stavby a architektura. *Architektura ČSSR*. Praha, 1963, roč. 22, č. 4-5, s. 294-296. ISSN 0300-5305. S. 294.

²⁰⁰ Např. Agroprojekt, Energojekt, Hydroprojekt, Chemoprojekt, Keramoprojekt, Spojprojekt, Potravinoprojekt, Vojenský projektový ústav, Zdravoprojekt ad. Celý soupis viz [PECHAR. *Československá architektura: 1945-1977*. S. 53-54.]

²⁰¹ VÁŇA, Radek a Radomíra SEDLÁKOVÁ. *Život v rytmu atomu: [katalog výstavy] : Národní galerie v Praze, Sbírka moderního a současného umění, Veletřní palác 18. 12. 1998 - 28. 2. 1999*. Praha: Národní galerie, 1998. ISBN 80-703-5200-0. Neustránkováno.

²⁰² SEDLÁKOVÁ, Radomíra. Cesty české architektury 60. a 70. let. In: VRABELOVÁ, Renata, ed. *Architektura 60. a 70. let 20. století v České republice*. Praha: Národní památkový ústav, 2020, s. 18-27. ISBN 978-80-87967-25-6. S. 18.

²⁰³ V celkovém hodnocení mezinárodní soutěže získal pavilon nejvyšší cenu Zlatá hvězda za nejzdařilejší prezentaci a dalších třináct významných ocenění.

²⁰⁴ SEDLÁKOVÁ. Cesty české architektury 60. a 70. let. S. 19.

v propojení nových technických, technologických a materiálových možností.²⁰⁵ „Bruselský styl“, který se uplatňoval především v interiérové tvorbě,²⁰⁶ měl několik společných znaků, např. subtilnost konstrukcí, výraznou a kontrastní barevnost, užití diagonál i organických tvarů či práci s plastovým, kovovým či dřevěným nábytkem (OL2-II 07). Styl se stal postupem času natolik oblíbený, že zlidověl a tím postupně „[...] zdevalvoval do bezobsažných klišé.“²⁰⁷

K navázání na mezinárodní architektonickou scénu využili českoslovenští architekti také kongres Mezinárodní unie architektů, který se konal v roce 1967 v Praze. Československá architektura se začala, obdobně jako architektura západní, pohybovat mezi dvěma tendencemi – tektonickou²⁰⁸ (racionalistickou) a stereotomickou (emocionální, dynamickou).²⁰⁹ Pro řadu staveb se stal charakteristický jeden z Le Corbusierových bodů moderní architektury – obvodový plášť nezávislý na nosné konstrukci.²¹⁰ V Československu však architekti nedocílili stylové čistoty, především díky absenci teoretické základy i vůdčích osobností a také opoždění, se kterým byly ze Západu ideje přebírány.²¹¹

Rozsáhlá stavební produkce, založená na předválečných zásadách, měla u význačnějších staveb za následek „[...] „hlad“ po nových neortogonálních tvarech.“²¹² Jak ukázal Frank L. Wright ve třicátých letech na svých návrzích,²¹³ plán nemusel být jednoznačně pravoúhlý. Dále se ustoupilo od monotónnosti ukončení staveb plochou střechou a do výrazu řady budov se propsalo výrazné konstrukční řešení, vyzdvihnuté na estetickou úroveň.

²⁰⁵ SEDLÁKOVÁ, Radomíra. František Cubr. In: VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 1*. Praha: Bigg Boss, 2022, s. 68-107. ISBN 978-80-908359-1-7. S. 73.

²⁰⁶ Lze zmínit interiéry např. **kina Adria pro Laternu magiku v Praze** (1959, František Cubr, Josef Hrubý, Zdeněk Pokorný) či **letní kino v Doksech** (1957-60, Karel Hubáček, Otakar Binar).

²⁰⁷ VÁŇA a SEDLÁKOVÁ. *Život v rytmu atomu*. Neustránkováno.

²⁰⁸ Vzhled tektonické architektury je „[...] odvislý přímo od konstrukce a jejích statických funkcí, [...] vychází z konstrukce nesoucí (sloup, zeď, pilíř) a konstrukce nesené (kladí, trám, klenba, strop); případně se snaží architektonickými články tento princip naznačit v symbolické rovině (např. řecký chrám, historizující architektura, moderna). [VRABELOVÁ et al. *Metodika hodnocení a ochrany staveb 2. poloviny 20. století (se zaměřením na architektonické dědictví 60. a 70. let) vzhledem k jejich (možné) památkové ochraně*. S. 91.]

²⁰⁹ Vzhled stereotomní architektury není „[...] odvislý od konstrukčních principů (archivoltový, nebo architrávový systém) a ani zde není snaha jej naznačit (architektonické články). Stereotomní architektura nevyjadřuje statické funkce, ale je pro ni příznačné působení účinkem homogenní hmoty, do níž byly dodatečně „vyříznuty“ prostory, otvory a celkový tvar (např. staroegyptské pyramidy, moderna, organická architektura).“ [VRABELOVÁ et al. *Metodika hodnocení a ochrany staveb 2. poloviny 20. století (se zaměřením na architektonické dědictví 60. a 70. let) vzhledem k jejich (možné) památkové ochraně*. S. 91.]

²¹⁰ „[...] the curtain wall, which has become the quintessential symbol of post-World War II modern architecture in general [...]“ [PRUDON, Theodore H. M. *Preservation of Modern Architecture*. New York: Wiley, 2008. ISBN 978-0-471-66294-5. S. 107.]

²¹¹ „Nerad to říkám, ale projevuje se zde provencialismus. Nejprve se objevují úsměšky a povrchní odsuzování něčeho nového, co se jinde namáhavě rodí. Potom nesmělé a neumělé napodobování, zhruba vždy s tak pětiletým zpožděním. A nakonec nářky nad tím, že jsme něco zaspali a překotně dohánění, zatím co se ve skutečných metropolích světové architektury objevuje již zase něco nového.“ [ČEJKA, Jan. *Architektura veřejných budov. Architektura ČSSR*. Praha: Svaz architektů ČSSR, 1967, roč. 26, č. 2-3, s. 133-143. ISSN 0300-5305. S. 133.]

²¹² [VORLÍK, Petr. *Dějiny architektury dvacátého století*. Praha: České vysoké učení technické, 2010. ISBN 978-80-01-04517-6. S. 178.] Na nadměrnou estetizaci upomíná také Lábus: „Mně osobně na pozdní moderně vadila strašná estetizace a svým způsobem odklon od samotných principů modernismu. Oproti původnímu funkcionalismu se najednou stavby začaly zkrášlovat a musely být objemově nápadité. Nemohl to již být jenom funkční dům, ale naopak pokud možno výrazná kompozice nějakých hmot.“ [LÁBUS, Ladislav a Josef PLESKOT. *Nástup postmodernismu. Normalizace. ČVUT. Generační vymezení. Historie. Tradiční hodnoty. Univerzální architektonický jazyk*. In: VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 2*. Praha: Bigg Boss, 2022, s. 423-433. ISBN 978-80-908359-2-4. S. 425-426.]

²¹³ Např. roku 1927 rozvrhl **dům v San Marcos v Arizoně** na trojúhelníkové modulové síti, později na **návrhu St. Tower v New Yorku** užil síť z kosočtverců, a nakonec při návrhu **Hanna House**, realizovaného v roce 1937, použil při formování půdorysu šestiúhelníky.

Výraz stavby měl být pravdivý;²¹⁴ základem se stala komplexní tvorba prostorů a vyjádření vnitřní náplně v exteriéru. Určení vztahu interiér a exteriér bylo zásadní.²¹⁵ Z kompozičních prostředků se pro architektury stal důležitý především kontrast. Struktura často vznikala žebrováním či panelovým členěním a důraz se kladl na subtilnost konstrukcí a lehkost obvodových plášťů. Začaly se objevovat závěsné stěny²¹⁶ z tradičních materiálů (keramika, kámen), ale i z nově užívaných (hliník, plasty). Avšak do výrazu staveb zcela zásadně promlouval omezený výběr materiálů a technologií.²¹⁷ Nováková však toto interpretuje jako výhodu, „[...] nic totiž neodvádělo pozornost od jádra věci, od vlastního výtvarného vyjádření.“²¹⁸ Při návrhu architektury mimo přísně typizované stavby byly zásadní celistvost a působení ploch v prostoru, čistota tvaru a jednoznačnost výrazu.

Po srpnové invazi se musely jednotlivé ateliéry znovu podříditi centralizovanému systému státních projektových ústavů; vedoucí úlohu začal tvořit nový a politicky korektní Svaz architektů ČSR založený roku 1972. Znovunastolení kádrové politiky se týkalo přibližně 30 % členů bývalého Svazu, ostatním bylo členství zamítnuto.²¹⁹ Konsolidace režimu a celosvětové ekonomické i ekologické krize vedly k mírnému poklesu stavební produkce. Kvalita domácí architektury postupně upadala a v mnoha případech se stala trpěnou součástí realizace životního prostředí pomocí ekonomických ukazatelů.²²⁰ Přestalo se soutěžit, kriticky hodnotit i diskutovat. Avšak na formu architektury nevznikl politický tlak jako v 50. letech, velké projekty z 60. let byly prakticky beze změn dokončené a u nových projektů režim přímo nepředepisoval její výrazové prostředky.

Šedesátá léta architektům „[...] svěčila nepochybně vítanější úlohu jakýchsi dirigentů, pod jejichž taktovkou společnost tvoří své humánní prostředí. Politické poměry po pádu Pražského jara a po normalizaci je konečně vytlačily do mnohem svízelnějšího postavení lidí, o jejichž práci téměř nikdo nestojí, ale někteří z nich se stále snažili dělat ji co nejlépe. Direktivní plánovači, investoři i stavbaři hleděli jen na kvantitu, nechtěli nic než bezohledně šetřit.“²²¹ Normalizační léta znamenala pro mnoho z vůdčích osobností architektury odsun

²¹⁴ „Základním kritériem vzniku vyjadřovacích prostředků socialistické architektury musí být nezbytně pravdivost.“ [GOČÁR a TOMAN. *Architekt a ekonom k socialistickému stylu života*. S. 298.]

²¹⁵ „Plán postupuje zevnitř navenek; vnějšek je výsledkem vnitřku.“ [LE CORBUSIER-SAUGNIER. *Za novou architekturu*. S. 143.]

²¹⁶ V souvislosti se závěsnými stěnami je nutné zmínit tzv. boletický panel, u jehož výroby stál Karel Prager a jehož pozdější objem výroby se stal jedním z prokletí architektury 60. až 80. let 20. stol. (OL2-II 08). [SEDLÁKOVÁ. *Cesty české architektury 60. a 70. let*. S. 20.]

²¹⁷ „[...] umelé a násilné usměrňovanie vývoja [prefabrikovaného železobetonu – pozn. autora] malo a má negativny vplyv na celkovú úroveň stavieb, na ich objemové a dispozičné riešenia a v konečnom dôsledku na architektúru celku a detailu.“ [ČÍŽEK, Pavel. *Betón: tvárný, trvanlivý, odolný, lacný. Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1979, roč.21, č. 1, s. 6-9. ISSN 1335-2180. S. 6.]

²¹⁸ NOVÁKOVÁ, Zdenka, 2006. Na křídlech šedesátých let. Spolupráce s Františkem Cubrem. In: URLICH, Petr, Petr VORLÍK a Beryl FILSAKOVÁ. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006, s. 154-165. ISBN 80-010-3413-5. S. 163.

²¹⁹ PILÁŘOVÁ. *Vnímání architektury z období socialismu ve veřejném diskurzu po roce 1989*. S. 39.

²²⁰ V 70. letech „[...] už byla architektura definitivně odkloněna na kolej téměř výrobního procesu s potřebou zvyšovat efektivitu práce a snižovat náklady.“ [SEDLÁKOVÁ, Radomíra. *Současná česká architektura jako odraz stavu společnosti*. In: ČERNÁ, Martina et al. *Naše národní identita v reflexi uměleckých oborů a kreativních oborů a kreativních oblastí*. 2., dopl. vyd. V Praze: Institut umění - Divadelní ústav, 2013, s. 241-255. ISBN 978-80-7008-316-1. S. 245.]

²²¹ ŠVÁCHA. *Pozdní krásná a postmodernistická sídliště*. S. 256.

ze svých pozic, nebylo jim dovoleno publikovat či spojovat stavby s jejich jmény.²²² Striktní kádrování se však v architektonické profesi týkalo především vedoucích pozic, nižších pracovníků prakticky ne.²²³

Postupné „zešednutí“ normalizační architektury je spojeno s postupným úpadkem veřejného architektonického soutěžení a s realizací standardní stavební produkce, především tedy hromadné výstavby obytných budov i občanské vybavenosti na sídlištích (OL2-II 09). Zikmund připomíná, že architektům komplikovaly práci stále se měnící pravidla v projekčním aparátu, rigidní státní plánování, nepružnost výrobních a stavebních podniků a omezená dostupnost materiálů.²²⁴ Sedláková vidí omezení architektonické tvorby ve třech aspektech – technická kvalita prováděných staveb, použití typových podkladů a opakovaných projektů, nepřekročení záboru zemědělského a lesního půdního fondu.²²⁵ K tomu lze přidat také neúměrně dlouhou dobu výstavby, která se v mnoha případech protáhla až na 15 let.

U významných veřejných staveb však československá architektura neztratila nit se světovým vývojem, což je patrné díky postupnému odklonu od pozdní moderny k postmoderně. Výrazná architektura se logicky stala důležitou pro reprezentaci režimu.²²⁶ Postupně se začaly objevovat „[...] masivnější, pevnější, lapidárnější tvary a hmoty, které nahrazují lehké a jemné tvaroslovné prvky [...]“²²⁷ Půdorys se transformoval do kompaktnějších, hutnějších a prostorově skromnějších řešení.²²⁸ Začaly se prosazovat šikmá zasklení, zkosené rohy a vyšší podlaží byla často nesená sloupořadím v parteru.

Složitost a víceznačnost v architektuře, potažmo v umělém prostředí, u nás byla v odborných kruzích diskutována již roku 1968;²²⁹ k čemuž se přímo vázaly úvahy o významu a sémantice spojené s prací italské teoretičky Marie L. Scalviniové.²³⁰ Nové postmoderní

²²² Sedláková připomíná dokument *Analýza činnosti podepsané i Svazem architektů ČSR*, v němž bylo uvedeno 26 architektů, kteří sice mohli nadále působit jako architekti, pro širokou veřejnost však jejich jména přestala existovat. Z těchto architektů lze jmenovat především Bedřicha Schránila, Jaromíra Sirotku, Jiřího Gočára, Vladimíra Machonína, Ivana Rullera, Miroslava Masáka, Karla Pragera či Jana Šrámka. [SEDLÁKOVÁ. *Cesty české architektury 60. a 70. let*. S. 23.] Zákaz publikování se mimo jiné týkal i libereckých architektů Karla Hubáčka a Miroslava Masáka.

²²³ Např. Masák k situaci v Sialu zmínil, že byl „[...] členem KSČ jen jeden dopravák, jinak nikdo.“ [MASÁK a MERGER. *Struktura architektonické scény. Stavoprojekt. Krajské projektové ústavy. Svaz architektů. Sdružení projektových ateliérů. Sial. Školka. Disent. Kádrování. Rýsování. Modelování. Obec architektů*. S. 463.] Merger dále doplňuje, že když roku 1978 nastoupil do KPÚ, v ateliéru C12 Stanislava France pracovali přibližně tři členové KSČ na pětáctičet zaměstnanců. „Ovšem vedoucím ateliéru se v KPÚ mohl stát pouze člen KSČ.“ [Tamtéž.] Svou prominentní roli, kterou získal díky členství ve straně, si uvědomoval např. ředitel pražského KPÚ mezi lety 1967-74 Vratislav Růžička. Ten údajně také přesvědčoval své kolegy i studenty ke vstupu do KSČ, bez něhož by nemohli navrhovat tak významné stavby. [NEUHÄUSL, David. Vratislav Růžička. In: VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 2*. Praha: Bigg Boss, 2022, s. 402-422. ISBN 978-80-908359-2-4. S. 405.]

²²⁴ ZIKMUND, Jan. *Architekt Rudolf Holý*. In: POTŮČEK, Jakub a Jan ZIKMUND et al. *Mlékárna jako úkol hodný architekta: Rudolf Holý*. V Praze: České vysoké učení technické, Výzkumné centrum průmyslového dědictví Fakulty architektury, ©2016, s. 47-97. ISBN 978-80-01-06041-4. S. 94.

²²⁵ SEDLÁKOVÁ. *Postavení architektury a architekta v Československu 60. a 70. let*.

²²⁶ Kromě sídel zahraničního obchodu a sekretariátů KSČ, mohou být důkazem především **Palác kultury v Praze** (1975-80, Jaroslav Mayer, Vladimír Ustohal, Antonín Vaněk, Josef Karlík | OL2-III 02) a **hotel Praha v Praze** (1975-81, Jaroslav Paroubek, Arnošt Navrátil, Radek Černý, Jan Sedláček).

²²⁷ ZALČÍK, Tibor a Matúš DULLA. *Slovenská architektúra 1976-1980*. Bratislava: Veda, 1982. S. 63.

²²⁸ DULLA a MORAVČÍKOVÁ. *Architektúra Slovenska v 20. storočí*. S. 235.

²²⁹ Např.: [CVAK, ed. *Složitost a víceznačnost v projektech prostředí. Výstavba a architektura*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1968, roč.14, č. 5, s. 51-52. ISSN 0042-9376.]

²³⁰ Např.: [DVOŘÁK, Bohuslav. *Úvod k úvahám o sémantické problematice architektury. Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1969, roč.15, č. 10, s. 8-14. ISSN 0042-9376.], [DVOŘÁK, ed. *Symbol a význam v architektonickém prostoru*.]

myšlení dále rozvíjel především svými články Ševčík na stránkách odborných periodik²³¹ a také iniciací překladů významných statí Roberta Venturiho či Charlese Jenckse,²³² který osobně Prahu navštívil (OL2-III 01).

Avšak teorie se v architektonické praxi objevila prakticky o desetiletí později. Nástup postmoderních myšlenek v československé architektuře shrnula Janečková: „Rozšíření postmoderních idejí tak konvenovalo se změnou atmosférou doby. Oficiální architektonické časopisy začaly v druhé polovině osmdesátých let dávat značný prostor názorům a tvorbě mladé generace, pro niž měla postmoderna stále ještě přitažlivost tabuizovaného a sloužila jí tak jako protipól oficiální architektury nebo jako nástroj provokace starší generace, [...] vymezení mladších architektů proti předchozí „přísné“ generaci s její typicky moderní vírou v pokrok, vědeckotechnokratický přístup, racionalitu. Mladší generace, která přestala věřit v akceleraci moderny i celé společnosti, používala ironii, subverzi, naivitu či grotesku jako strategie proti politickému systému, jako intelektuálnějším formu „dlouhých vlasů“.“²³³

Přerod architektury k humánnějšímu měřítku a srozumitelnější významovosti narazil na zásadní problém – přísně typizovaný a standardizovaný stavební průmysl. Vorlík uvádí, že díky tomu došlo k (typicky české) transformaci – postmoderna se „[...] mísila s přetrvávajícím obdivem k excelentní meziválečné funkcionalistické tradici a k jejímu pevně zakořeněnému abstraktnímu tvarosloví a elegantní geometrii.“²³⁴ Urlich např. architekturu Línka a Miluniče,²³⁵ kteří patřili k předním českým tvůrcům nového přístupu, označil jako hravou, ačkoli nezapírající nejen „[...] díky retardované technologické základně, určitý nádech provincialismu.“²³⁶ Kromě toho se od poloviny 80. let začaly formovat architektonické skupiny mimo oficiální Svaz architektů a na hranici disentu, např. skupina Středotlací,²³⁷ formovaná kolem již zmíněného teoretika architektury Jiřího Ševčíka, nebo sdružení českých architektů kolem Technického magazínu, který vznikl iniciativou Benjamina Fragnera, kurátora série výstav Urbanita cílící na humanizaci sídlišť. Další možný směr vymezila skupina Lo-Tech (Tomáš Kulík, Jan Louda, Zdeněk Stýblo), která svým názvem i projekty²³⁸ ironicky narážela na nedostupnost západních high-tech konstrukcí a technologií ve státě řízeném

²³¹ Viz [ŠEVČÍK, Jiří. Nová aktivita formy. K některým tendencím soudobé architektury. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1973, roč. 32, č. 3, s. 104-108. ISSN 0300-530532], [ŠEVČÍK, Jiří. Hledání nového řádu. *Architektura ČSR* Praha: Svaz architektů ČSR, 1973, roč. 32, č. 5, s. 205-208. ISSN 0300-530532.]

²³² **Složitost a protiklad v architektuře** (1962, Robert Venturi, u nás samizdat 1979, překlad Zdeněk Hölzel) a **Jazyk postmoderní architektury** (1977, Charles Jencks).

²³³ JANEČKOVÁ, Michaela. Sídlíště mezi "akcelerací moderny" a postmodernou. In: SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie, Rostislav ŠVÁCHA, Martina KOUKALOVÁ a Eva NOVOTNÁ, eds. *Paneláci 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989: kritický katalog k výstavě Bydliště - panelové sídliště: plány, realizace, bydlení 1945-1989*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2017, s. 286-301. ISBN 978-80-7101-169-9. S. 295.

²³⁴ VORLÍK, Petr. Všeuměl: Kov v architektuře osmdesátých let. *Intro*. Hradec Králové: Vega, 2021, roč. 6, č. 15, s. 110-115. ISSN 2570-7744. S. 114.

²³⁵ Např. domovy důchodců v **Praze-Bohnicích** (1972-82), **Praze-Chodově** (1983-87 | OL2-III 03) a **Praze-Malešicích** (1974-85), kde se objevila technika tzv. brikoláže.

²³⁶ URLICH. *Klasický a abstraktní model v architektuře 20. století*. S. 126.

²³⁷ „Skupina Středotlakých neměla jednotný konkrétní směr, program či ideologii. Jednalo se spíše o jakousi platformu, která architektům nabízela možnost prezentovat a diskutovat o vlastních projektech v různých fázích vývoje a vyměňovat si informace o současném mezinárodním architektonickém dění.“ [PILÁŘOVÁ. *Vnímání architektury z období socialismu ve veřejném diskurzu po roce 1989*. S. 46.]

²³⁸ Např. **veslařský kanál v Račicích** (1980-86).

hospodářství. A nedílnou součástí nového diskurzu byla také návaznost na meziválečná léta, jehož výsledkem se stal tzv. neofunkcionalismus.²³⁹

Pro vnější i vnitřní výraz architektury 60. a 70. let se stalo zásadní materiálové řešení. Materiál tvořil „[...] základný stavebno-konstrukčný prostriedok, ktorý svojimi fyzikálnymi, štrukturálnymi a tvarovými vlastnosťmi vplýva na tektoniku a kompozíciu architektonického diela.“²⁴⁰ Pravdivé vyjádření materiálu, jeho barvy, textury a struktury, tvořilo jeden z hlavních tvůrčích principů architektury.²⁴¹ Pro význačná architektonická díla se stalo typické užití nových materiálů a z něho vycházející soudobé funkční a konstrukční řešení. Pravdivost vyznění materiálu přímo ovlivnilo i barevnost staveb. Ačkoli je barva v architektuře důležitým prvkem, jež může zdůraznit či upozadit tektoniku a členění stavby, ve zkoumaném období k výraznému barevnému řešení v exteriéru docházelo jen zřídka. Proti tomu řada interiérů či vnitřního vybavení občanských staveb měla svou typickou barevnost, jež byla nepochybně ovlivněna drobnou epizodou tzv. bruselského stylu.

Po ekologické krizi se do popředí dostaly i problémy životního prostředí. Extenzivní stavební rozvoj dostal hranice a postupně se přetvořil v rozvoj intenzivní s menší mírou demolic. Stavba začala být nahlížena nejen z pohledu prvotní investice, ale i z hlediska dlouhodobé provozní ekonomie. Byl vydán nový zákon na ochranu půdního fondu²⁴² a architektonické dílo bylo čím dál více chápáno jako významná slohotvorná složka v tvorbě životního prostředí, potřebná v širokém sociálním a prostorovém měřítku.²⁴³ „Architekti už ve světle tohoto pojmu [životní prostředí – pozn. autora] přestávali být pouhými opatrovateli projektů pro stavební výrobu a přijímali místo toho roli tvůrců prostoru pro dobré vztahy mezi lidmi a pro dobrý život, k jehož rámci by měly patřit pěkné domy, místa procházek a setkávání, terén, zeleň a umělecká díla v ní.“²⁴⁴

V tehdejší Československu byla na značném vzestupu také památková péče,²⁴⁵ z pohledu ochrany historických jader měst, díky bohaté teorii a částečně i praxi, patřila k nejlepší v celé Evropě.²⁴⁶ Svým způsobem může být až zarážející, že její vliv byl v určitých případech prakticky nulový. V evropském kontextu ojedinělým počinem bylo zřízení

²³⁹ Ke vzniku alternativní architektonické scény viz např. [VORLÍK, Petr a Tereza POKORNÁ. Kritická architektura. In: HUBER-HOUDOVÁ, Helena, ed. 1956 - 1989: *Architektura všem. Životní styl - každodennost – média*. Praha: Národní galerie Praha, 2023, s. 179-204. ISBN 978-80-7035-814-6.]

²⁴⁰ LACO, Cyprián a Samo ŠALING, eds. *Stavebnícky náučný slovník: 5. zv., Architektúra a typológia. 1. časť. A - O*. Bratislava: Slov. vydav. techn. lit., 1966. S. 446.

²⁴¹ V moderní architektuře „[n]a místo ornamentu nastoupil kámen sám“. [LOUDOVÁ, Jiřina. K současnému stavu a k perspektivám estetiky architektury. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1972, roč. 18., č. 1, s. 5-18. ISSN 0042-9376. S. 16.]

²⁴² Zákon č. 124/1976 Sb. Zákon o ochraně zemědělského půdního fondu (úplné znění zákona o ochraně zemědělského půdního fondu, jak vyplývá z pozdějších zákonných změn a doplňků). In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 23. června 1976 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1976-124>.

²⁴³ PECHAR. *Vývoj architektury v 19. a 20. století: určeno pro posl. fak. stavební*. S. 167.

²⁴⁴ ŠVÁCHA. „Krásná“ sídliště. S. 146.

²⁴⁵ Výkonná moc památkové péče byla v rukách národních výborů, jejichž nadřazeným orgánem bylo ministerstvo kultury. Strukturu doplňovaly poradní orgány (komise státní památkové péče) a výzkumné orgány.

²⁴⁶ Prohlášením několika vybraných měst (např. Český Krumlov, Cheb, Nové Město nad Metují, pražské části Staré Město, Hradčany a Malá Strana, Tábor, Telč, Znojmo ad.) na základě [Zákon č. 22/1958 Sb. Zákon o kulturních památkách. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 17. dubna 1958 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1958-22>. § 4] za památkové rezervace se Československo stalo první zemí v Evropě, kde byly chráněny městské soubory jako celek.

speciálního projektového ústavu SÚRPMO,²⁴⁷ jehož činnost spočívala ve vypracování plánů skutečného stavu historických budov, tvůrčí architektonické činnosti a výzkumných pracích. Do popředí se dostal hlavně urbanistický aspekt, památka byla vnímána jako součást neopakovatelného kontextu, který pomáhal dotvářet její hodnotu. Přistoupilo se k regeneraci historických městských jader,²⁴⁸ jejichž kvality měly být uzpůsobeny tehdejšími potřebám. Součástí regenerace se v mnoha případech stala asanace²⁴⁹ nevhodných a rušivých staveb, často však znamenající demolici značné části středověké i blokové struktury, jež byly považovány z hlediska nastolených hygienických požadavků za nevyhovující (OL2-III 05). Asanace stávající struktury byla vítána především přísně typizovanými dodavatelskými organizacemi, které tak nemusely řešit složitější postupy výstavby.²⁵⁰

Jak upozorňuje Nový, „[...] selekce a rekonstrukce však nepřetržitě pokračují a mrtvé buňky jsou nahrazovány v městském organismu živými, nové potřeby zápasí s relikviemi starších časů [...]“²⁵¹ Novotvar v historickém prostředí se stal významným teoretickým problémem, jehož řešení v praxi bylo od teorie často vzdáleno. Hauserová připomíná zásadní faktory ovlivňující celospolečenský vztah k dochovanému stavebnímu fondu: v mnoha případech se jednalo o neudržitelný stav zděděného stavebního fondu; značnou úlohu hrála nechuť řídicích složek k viditelným projevům degradace a nesoulad s požadavky nových typologických druhů, které nebylo možné v tehdejších podmínkách stavební produkce zajistit konverzí historických budov.²⁵² V neposlední řadě určitou roli sehrál stále trávající despekt k historizujícím „buržoazním“ stavbám.

„Bourání staré obytné zástavby v československých městech však přinášelo ještě jeden velký problém, s nímž se vedoucí státní činitelé již vyrovnat museli. Spočíval v prostém faktu, že s asanacemi se spojoval velký úbytek bytů. [...] [Koncem sedmdesátých let – pozn. autora] se proto vláda rozhodla změnit u československého stavebnictví jeho směr a vytyčit mu za úkol nikoliv stavbu sídlišť na volných nebo už zasanovaných územích, nýbrž modernizaci všech starších bytových domů.“²⁵³

²⁴⁷ Státní ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů, v němž působili významní architekti Jaroslav Fragner a Josef Havlíček.

²⁴⁸ Velkolepé plány regenerace řady měst nakonec ztroskotaly na katastrofálním financování a to přesto, že při první organizované regeneraci Chebu bylo dosaženo nižších nákladů na jednu bytovou jednotku, než bylo běžné v hromadné výstavbě sídlišť. [KIBIC, Karel a Aleš VOŠAHLÍK. *Památková ochrana a regenerace historických měst v České republice 1945-2010*. Praha: Národní památkový ústav, ústřední pracoviště, 2011. ISBN 978-80-87104-88-0. S. 102.]

²⁴⁹ Silným nástrojem pro asanaci nevhodné zástavby bylo vyvlastnění, ke kterému mohlo dojít v případě uskutečnění úkolů stanovených národohospodářským plánem. Viz [Zákon č. 87/1958 Sb. Zákon o stavebním řádu. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 12. prosince 1958 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1958-87>. ODDÍL V.], resp. [Zákon č. 50/1976 Sb. Zákon o územním plánování a stavebním řádu (stavební zákon). In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 27. dubna 1976 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1976-50>. Část čtvrtá.]

²⁵⁰ „Na asanovaných územích se nemohlo stavět jinak než s panelovými stavebnicemi, protože s jinými technologiemi už domácí stavební podniky neuměly pracovat.“ [ŠVÁCHA, Rostislav. *Technokratická sídliště*. In: SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie, Rostislav ŠVÁCHA, Martina KOUKALOVÁ a Eva NOVOTNÁ, eds. *Paneláci 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989: kritický katalog k výstavě Bydliště - panelové sídliště: plány, realizace, bydlení 1945-1989*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2017, s. 202-219. ISBN 978-80-7101-169-9. S. 208.]

²⁵¹ NOVÝ, Otakar. *Architekti Praze*. Praha: Pražský projektový ústav, 1971. Nestránkováno.

²⁵² HAUSEROVÁ, Milena. Město mezi trváním a přestavbou. In: VORLÍK, Petr et al. (A) *typ: architektura osmdesátých let*. Praha: České vysoké učení technické v Praze, Fakulta architektury, 2019, s. 16-23. ISBN 978-80-01-06641-6. S. 16.

²⁵³ ŠVÁCHA. *Technokratická sídliště*. S. 209.

Teorie hovořila o tom, že nové architektonické dílo mělo být v souladu s dochovanou hodnotou.²⁵⁴ Ideálně měla novostavba navázat na stávající strukturu; svojí tektonikou, výškou a rozvrhem oken odpovídat hmotě a měřítku okolních budov a respektovat stávající dominanty.²⁵⁵ V praxi, především díky politické reprezentaci po srpnu 1968, nebylo snadné tyto myšlenky prosadit.²⁵⁶ Urbanistické projekty často vznikaly jako *tabula rasa* a plně u nich dominoval „syndrom Brasilia“²⁵⁷ (OL2-III 04). Modernistické plánování bylo silně založené na vytváření zajímavých kompozic budov²⁵⁸ a prakticky opomíjelo mezilehlé prostory i život v nich.²⁵⁹ Opomíjeno bylo lidské měřítko, které ustoupilo vědecko-technickým výpočtům podpořeným centrálním plánováním.

Pokud vezmeme v úvahu silné koncepty československé architektury, nezřídka spjaté s individualitou autora, vyvstává zde těžko přehlédnutelný paradox. Architekturu, jež měla tvořit socialistické životní prostředí, se stala architektura vycházející ze západních vzorů a navzdory projekčnímu aparátu v mnoha případech individualistická. Sedláková zdůrazňuje, že na československé architektuře od 60. let 20. stol. bylo socialistické pouze to, „[...] že vznikala ve společnosti, jež se socialistickou nazývala.“²⁶⁰

---

²⁵⁴ GOČÁR a TOMAN. *Architekt a ekonom k socialistickému stylu života*. S. 267.

²⁵⁵ VESELÝ, Josef a Lenka AUERMÜLLEROVÁ. *Rekonstrukce a ochrana památek*. Brno: Vysoké učení technické, 1983. S. 173.

²⁵⁶ Je však nutné dodat, že i v západním světě docházelo k drastickým zásahům do historických jader měst. Jednou z příčin byla nezpochybnitelná touha moderních architektů a urbanistů překonat svými teoriemi historickou architekturu.

²⁵⁷ GEHL, Jan. *Města pro lidi*. Překlad Karel BLAŽEK a Bronislava BLAŽKOVÁ. Brno: Partnerství, o.p.s., 2012. ISBN 978-80-260-2080-6. S. 200.

²⁵⁸ „„Kontrasměrová“ síť, kterou bychom mohli přirovnat k černým čárám na obrazech Pieta Mondriana, měla na sídlišťích šedesátých let svůj protějšek „šikmosměrový“, zdánlivě méně organizovaný, jaký zase může připomenout neklidné suprematistické kompozice Kazimira Maleviče.“ [ŠVÁCHA. „Krásná“ sídliště. S. 149.]

²⁵⁹ Existují samozřejmě i výjimky, např. práce Ralpa Erskina (*Landskrona*, 1970, a *Sandviken*, 1973-78). U nás lze zmínit myšlenku libereckého SIALu, které se promítlo např. do *studie dolního centra Liberce* (1970, školka SIAL).

²⁶⁰ SEDLÁKOVÁ, Radomíra. *Nereálný socialismus: Praha 1948-1989 = Unreal socialism : Prague 1948-1989*. Překlad Veronika LOPAUROVÁ. Praha: Národní galerie, 2018. ISBN 978-80-7035-691-3. S. 12.

2.2 Literatura a prameny

2.2.1 Recentní literatura

S recentní literaturou je třeba zacházet jako s doplňujícím zdrojem informací, nikoli jako zdrojem primárním – každý autor dobovou literaturu a prameny interpretuje subjektivně, čímž by mohlo dojít ke zkreslení výsledků této práce. Recentní literatuře věnují se 60. a 70. let 20. stol. Ize někdy vyčíst až určitou (nekritickou) fascinaci tímto obdobím. Dost často také nepřináší hlubší pohled do problému a v případě architektury je založena spíše na popisu jednotlivých staveb bez kontextu k evropské či světové architektuře.

Zájem o architekturu 60. a 70. let 20. století stoupá a s ním i počet hodnotících publikací, z nichž lze zmínit např. *20. století české architektury*,²⁶¹ *Architektúra Slovenska v 20. storočí*,²⁶² *Česká architektura 1945-1995*,²⁶³ *Premeny súčasnej architektury Slovenska*,²⁶⁴ *Nereálný socializmus: Praha 1948-1989*,²⁶⁵ *Beton, břasy, boletice*²⁶⁶ a *1956 – 1989: Architektura všem. Životní styl – každodennost – média*.²⁶⁷ Rozsáhlou publikací je kritický katalog *Architektura 60. a 70. let 20. století v České republice*,²⁶⁸ jehož cílem bylo získat současný obraz o kvalitě architektonického dědictví z daného období s vysokou mírou integrity a autenticity pro zápis do Ústředního seznamu kulturních památek ČR. Za výjimečný počín lze označit antologii *Architektura 60. let: "zlatá šedesátá léta" v české architektuře 20. století*,²⁶⁹ která svými přesahy mimo architekturu podává komplexnější pohled na dané období. Na tuto publikaci o „zlatých šedesátých“ dále navázala pentalogie *Architektura osmdesátých let*,²⁷⁰ která se zaměřuje na architekturu normalizačního období.

Opomenout nelze publikace blíže se věnující architektům či projektovým ústavům, jež ve zkoumaném období praktikovali. Uvedme především *Ivan Matušík: život s architekturou*,²⁷¹ *Architekti SIAL*,²⁷² *SIAL*,²⁷³ *60', 70' – Věra a Vladimír Machoninovi*²⁷⁴

²⁶¹ SEDLÁKOVÁ, Radomíra. *20. století české architektury*. Praha: Titanic, 2006. ISBN 80-866-5224-6.

²⁶² DULLA, Matúš a Henrieta MORAVČÍKOVÁ. *Architektúra Slovenska v 20. storočí*. Bratislava: Slovart, 2002. ISBN 80-714-5684-5.

²⁶³ BAŠE, Miroslav et al. *Česká architektura 1945-1995 = Czech architecture 1945-1995*. Praha: Obec architektů, 1995. ISBN 80-238-2392-2.

²⁶⁴ KRIVOŠOVÁ, Jana a Elena LUKÁČOVÁ. *Premeny súčasnej architektúry Slovenska*. Bratislava: Alfa, 1990. ISBN 80-05-00600-4.

²⁶⁵ SEDLÁKOVÁ, Radomíra. *Nereálný socializmus: Praha 1948-1989 = Unreal socialism : Prague 1948-1989*. Překlad Veronika LOPAUROVÁ. Praha: Národní galerie, 2018. ISBN 978-80-7035-691-3.

²⁶⁶ VORLÍK, Petr a Klára BRŮHOVÁ. *Beton, Břasy, Boletice: Praha na vlně brutalismu*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2019. ISBN 978-80-01-06567-9.

²⁶⁷ HUBER-HOUDOVÁ, Helena, ed. *1956 - 1989: Architektura všem. Životní styl - každodennost – média*. Praha: Národní galerie Praha, 2023. ISBN 978-80-7035-814-6.

²⁶⁸ VRABELOVÁ, Renata, ed. *Architektura 60. a 70. let 20. století v České republice*. Praha: Národní památkový ústav, 2020. ISBN 978-80-87967-26-3.

²⁶⁹ ŠEVČÍK, Oldřich a Ondřej BENEŠ. *Architektura 60. let: "zlatá šedesátá léta" v české architektuře 20. století*. Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-1372-4.

²⁷⁰ [VORLÍK, Petr et al. (A)typ: architektura osmdesátých let. Praha: České vysoké učení technické v Praze, Fakulta architektury, 2019. ISBN 978-80-01-06641-6.], [VORLÍK, Petr et al. *Nepostavená: architektura osmdesátých let*. Praha: České vysoké učení technické v Praze, Fakulta architektury, 2020. ISBN 978-80-01-06734-5.], [VORLÍK, Petr et al. *Rozhovory: architektura osmdesátých let*. Praha: České vysoké učení technické v Praze, Fakulta architektury, 2020. ISBN 978-80-01-06778-9.], [VORLÍK, Petr et al. *Improvizace: architektura osmdesátých let = Improvisation: the architecture of the eighties*. Překlad Robin CASSLING. Praha: České vysoké učení technické v Praze, Fakulta architektury, 2021. ISBN 978-80-01-06902-8.] a [VORLÍK, Petr et al. *Ambice: architektura osmdesátých let = Ambitions: the architecture of the eighties*. Překlad Klára ULLMANOVÁ a Robin CASSLING. Praha: České vysoké učení technické v Praze, Fakulta architektury, 2022. ISBN 978-80-01-07028-4.].

²⁷¹ MATUŠÍK, Ivan a Marián ZERVAN. *Ivan Matušík: život s architekturou*. Bratislava: Monada, 2003. ISBN 80-968-9061-1.

a Růžena Žertová: *architektka domů i věcí*.²⁷⁵ Obraz o fenoménu „zlatých šedesátých“ v Československu dotváří rozhovory s architektky a urbanisty v publikacích *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*,²⁷⁶ *Česká a slovenská architektura 1971-2011: texty, rozhovory, dokumenty*²⁷⁷ a *Architektura 58-89*.²⁷⁸ či autobiografie architektů, např. *Tak nějak to bylo*²⁷⁹ a *Pěťadvacet tisíc dnů vzpomínek*.²⁸⁰

Vývoj obchodních staveb z 60. a 70. let 20. stol. se dá označit za nepříliš probádané téma. Odborná literatura, která by tyto stavby zhodnotila, popsala jejich typologický vývoj či urbanistické řešení stále chybí. OS, ačkoli se v dobových pramenech staly velmi diskutovaným tématem, v současné době tvoří bílé místo výzkumu. Komplexní souhrn jejich vývoje, historické hodnocení či typologické dělení dosud nevznikly. Jejich postavení je zcela mimo dnešní hlavní proud zájmu o poválečnou architekturu, čemuž především odpovídá jejich současný stav²⁸¹ a také lokace – většina z nich se stala centry občanské vybavenosti sídlišť v okrajových polohách měst. Díky tomu bývají součástí literatury věnující se poválečným sídlištím, např. *Paneláci*.²⁸²

Naproti tomu typologie OD je v odborné literatuře již téma otevřené. K tomu samozřejmě přispívá exkluzivita těchto staveb a v neposlední řadě i jejich urbanistické umístění. K otevření tématu československých poválečných OD s důrazem na OD PRIOR přispěla kniha *Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975*.²⁸³ Širší souvislosti se zahraničními OD a přejímání dispozičních, konstrukčních či architektonických řešení jsou nastíněny v monografii *Obchodní dům Prior/Kotva: historie, urbanismus, architektura*.²⁸⁴ Tato kniha patří společně s *Už nejdu do Ještědu*²⁸⁵ a *DBK 40: 1981-2021: historie obchodního*

²⁷² MASÁK, Miroslav, ed. *Architekti SIAL*. Praha: KANT, 2008. ISBN 978-80-86970-79-0.

²⁷³ ŠVÁCHA, Rostislav, ed. *Sial*. Olomouc: Arbor vitae, 2010. ISBN 978-80-87164-41-9.

²⁷⁴ PUČEROVÁ, Klára a Pavel SMĚTÁK, eds. *60'/70': Věra a Vladimír Machoninovi = Věra and Vladimír Machonin: [Galerie Jaroslava Fragnera 22/12/2010-30/01/2011]*. Praha: Galerie Jaroslava Fragnera, 2010. ISBN 978-80-904484-1-4.

²⁷⁵ KLÍMA, Petr, ed. *Růžena Žertová: architektka domů i věcí*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2016. ISBN 978-80-86863-87-0.

²⁷⁶ URLICH, Petr, Petr VORLÍK a Beryl FILSAKOVÁ. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006. ISBN 80-010-3413-5.

²⁷⁷ ŠEVČÍK, Jiří a Monika MITÁŠOVÁ, eds. *Česká a slovenská architektura 1971-2011: texty, rozhovory, dokumenty*. V Praze: Akademie výtvarných umění, 2013. ISBN 978-80-87108-28-4.

²⁷⁸ [VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 1*. Praha: Bigg Boss, 2022. ISBN 978-80-908359-1-7.], [VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 2*. Praha: Bigg Boss, 2022. ISBN 978-80-908359-2-4.]

²⁷⁹ MASÁK, Miroslav. *Tak nějak to bylo*. Praha: KANT, 2006. ISBN 80-869-7014-0.

²⁸⁰ RAJNIŠ, Martin a Magdalena ŠEBESTOVÁ. *Pěťadvacet tisíc dnů vzpomínek*. Praha: Argo, 2016. ISBN 978-80-257-1970-1.

²⁸¹ OS prošla po revoluci v roce 1989 výraznou změnou provozu. V 90. letech a na začátku 21. století se mnohá z nich dočkala nevhodných a zcela zničujících rekonstrukcí a dostaveb, které měly za následek nenahraditelnou ztrátu původních estetických kvalit.

²⁸² [SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie, Rostislav ŠVÁCHA, Eva NOVOTNÁ a Karolína JIRKALOVÁ, eds. *Paneláci. 1, Padesát sídlišť v českých zemích: kritický katalog k cyklu výstav Příběh paneláku*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2016. ISBN 978-80-7101-161-3.], [SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie, Rostislav ŠVÁCHA, Martina KOUKALOVÁ a Eva NOVOTNÁ, eds. *Paneláci 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989: kritický katalog k výstavě Bydliště - panelové sídliště: plány, realizace, bydlení 1945-1989*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2017. ISBN 978-80-7101-169-9.]

²⁸³ KLÍMA, Petr, ed. *Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011. ISBN 978-80-86863-40-5.

²⁸⁴ URLICH, Petr, ed. *Obchodní dům Prior/Kotva: historie, urbanismus, architektura*. Praha: Národní památkový ústav, 2018. ISBN 978-80-87967-19-5.

²⁸⁵ JIROUTEK, Jiří. *Už nejdu do Ještědu = I no longer shop at Ještěd*. Liberec: Fenomén Ještěd, 2019. ISBN 978-80-270-7110-4.

domu a lokality Budějovická²⁸⁶ k publikacím, které se blíže věnují jedné vybrané stavbě z obchodní typologie.

Práce si mimo jiné klade za cíl uvést zkoumané typologie do kontextu dějin architektury i obchodu. Základem pro pochopení historického vývoje obchodu a ekonomie sloužily především *Dějiny ekonomického myšlení*²⁸⁷ a *Stručné ekonomické dějiny světa*.²⁸⁸ Zasazení dějin obchodu do širšího historického kontextu rámcově doplnily *Dějiny světa v souvislostech*²⁸⁹ či *Dějiny českých zemí*.²⁹⁰

Ucelený vývoj obchodních staveb nastínila disertační práce *El centro comercial. Una teoría tipológica*.²⁹¹ Stručný obraz vývoje typologie obchodu se zaměřením na USA a Japonsko a další aspekty spojených s obchodem podává např. publikace *Project on the City II: The Harvard Guide to Shopping*.²⁹² Základem práce se staly především publikace věnující se dějinám architektury i umění, např. *A history of building types*,²⁹³ *Vývoj architektury v 19. a 20. století*,²⁹⁴ *Česká architektura v proměnách dvou století*,²⁹⁵ *Architektura – svědectví dob*,²⁹⁶ *Moderní architektura: kritické dějiny*,²⁹⁷ *Dějiny umění v českých zemích 800-2000*,²⁹⁸ *Význam v architektuře Západu*²⁹⁹ či vysokoškolská skripta *Dějiny architektury 20. století*.³⁰⁰

Doplňující informace o pravěké a starověké architektuře byly čerpány např. z knih *Ancient Mesopotamia*,³⁰¹ *Architecture of the Islamic World*,³⁰² *Mesoamerican Plazas*,³⁰³ *Roman*

---

²⁸⁶ DĚDIČOVÁ, Magdalena et al. *DBK 40: 1981-2021: historie obchodního domu a lokality Budějovická = history of the department store and Budějovická area*. Praha: DBK, a.s., 2022. ISBN 978-80-11-01338-7.

²⁸⁷ HOLMAN, Robert a kol. *Dějiny ekonomického myšlení*. 2. vydání. Praha: C.H. Beck. Beckovy ekonomické učebnice, 2001. ISBN 80-717-9631-X.

²⁸⁸ CAMERON, Rondo E. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. Překlad Vladimír DRÁBEK. Praha: Victoria Publishing, 1996. ISBN 80-858-6521-1.

²⁸⁹ GEISS, Imanuel. *Dějiny světa v souvislostech*. Překlad Dagmar MORAVCOVÁ. Praha: Ivo Železný, 1999. ISBN 80-240-0453-4.

²⁹⁰ PÁNEK, Jaroslav a kol. *Dějiny českých zemí*. Vydání druhé, doplněné. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018. ISBN 978-80-246-3994-9.

²⁹¹ CARVAJAL CERVERA, Federico. *El centro comercial. Una teoría tipológica: claves para el reconocimiento de una arquitectura ignorada*. Madrid, 2015. Doctoral Tesis. Escuela Técnica Superior De Arquitectura de Madrid, Departamento de Proyectos Arquitectónicos. Vedoucí práce Miguel MARTÍNEZ GARRIDO a Francisco Javier SÁENZ GUERRA.

²⁹² CHUNG, Chuihua Judy, Jeffrey INABA, Rem KOOLHAAS a Sze Tsung LEONG, eds. *Project on the City II: The Harvard Guide to Shopping*. Köln: Taschen, 2001. ISBN 3-8228-6047-6.

²⁹³ PEVSNER, Nikolaus. *A history of building types*. Repr. London: Thames and Hudson, 1979.

²⁹⁴ PECHAR, Josef. *Vývoj architektury v 19. a 20. století: určeno pro posl. fak. stavební*. Praha: ČVUT, 1974.

²⁹⁵ BENEŠOVÁ, Marie. *Česká architektura v proměnách dvou století: 1780-1980*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984.

²⁹⁶ SYROVÝ, Bohuslav. *Architektura - svědectví dob: přehled vývoje stavitelství a architektury*. 3. vydání. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1987.

²⁹⁷ FRAMPTON, Kenneth. *Moderní architektura: kritické dějiny*. Překlad Pavel HALÍK a Petr KRATOCHVÍL. Praha: Academia, 2004. ISBN 80-200-1261-3.

²⁹⁸ ŠVÁCHA, Rostislav a Taťána PETRASOVÁ et al. *Dějiny umění v českých zemích 800-2000*. V Řevnicích: Arbor vitae societas, 2017. ISBN 978-80-88283-02-7.

²⁹⁹ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Význam v architektuře Západu*. Překlad Jiří TOUREK. Praha: Dokořán, 2019. ISBN 978-80-7363-950-1.

³⁰⁰ VORLÍK, Petr. *Dějiny architektury dvacátého století*. Praha: České vysoké učení technické, 2010. ISBN 978-80-01-04517-6.

³⁰¹ OPPENHEIM, A. Leo. *Ancient Mesopotamia: Portrait of a Dead Civilization*. 2. vydání. Chicago: The University of Chicago Press, 1977. Dostupné také z: https://oi.uchicago.edu/sites/oi.uchicago.edu/files/uploads/shared/docs/ancient_mesopotamia.pdf.

³⁰² MICHELL, George, ed. *Architecture of the Islamic World: Its History and Social Meaning*. London: Thames and Hudson, 1995. ISBN 978-0-500-27847-5.

³⁰³ TSUKAMOTO, Kenichiro a Takeshi INOMATA, eds. *Mesoamerican Plazas: Arenas of Community and Power*. Tucson: The University of Arizona Press, 2014. ISBN 978-0-8165-3058-8.

*Imperial Architecture*³⁰⁴ či encyklopedických slovníků *The Encyclopaedia of Islam*,³⁰⁵ *Encyklopedie starověkého Předního východu*,³⁰⁶ *The Oxford Classical Dictionary*,³⁰⁷ *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt*³⁰⁸ a *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*.³⁰⁹

K uvedení zkoumaných typologií do sociálně-ekonomické situace socialistického Československa sloužily především publikace *Dějiny dvacátého století*,³¹⁰ *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*³¹¹ a *Zlaté šesťdesiate v rozdelenom svete*.³¹²

V případě porevolučních událostí a související sociálně-ekonomické transformace se staly stěžejní např. *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*³¹³ a *Sametová budoucnost?*³¹⁴ Společenské změny jsou dále sledovány v kontextu paměťových studií a vyrovnávání se s minulostí, protože historickou architekturu lze přímo interpretovat jako tzv. místo paměti. K tomu lze využít publikace *Češi a jejich komunismus: paměť a politická identita*,³¹⁵ *Malý český člověk a skvělý český národ*,³¹⁶ *Naše české minulosti aneb jak vzpomínáme*,³¹⁷ *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*,³¹⁸ sborník textů *Naše národní identita v reflexi uměleckých oborů a kreativních oborů a kreativních oblastí*³¹⁹ či texty *Mezi pamětí a historií*³²⁰ a *Politika vyrovnávání se s komunistickou minulostí*.³²¹ Vztahu laické

³⁰⁴ WARD-PERKINS, John Bryan. *Roman Imperial Architecture*. Yale: Yale University Press, 1994. ISBN 978-0-300-05292-3.

³⁰⁵ *The Encyclopaedia of Islam*. 2. vydání. Leiden: E. J. Brill, 1997. ISBN 90-04-10422-4.

³⁰⁶ PROSECKÝ, Jiří a kol. *Encyklopedie starověkého Předního východu*. Praha: Libri, 1999. ISBN 80-859-8358-3.

³⁰⁷ HORNBLOWER, Simon a Antony SPAWFORTH, eds. *The Oxford Classical Dictionary*. Fourth edition. Oxford: Oxford University Press, 2012. ISBN 978-0-19-954556-8.

³⁰⁸ REDFORD, Donald B., ed. *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt: Volume 3*. Oxford: Oxford University Press, 2001. ISBN 978-0195102345.

³⁰⁹ MEYERS, Eric M., ed. *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East: Volume 3*. Oxford: Oxford University Press, 1997. ISBN 0-19-511217-2.

³¹⁰ JOHNSON, Paul. *Dějiny dvacátého století*. Překlad Jan ČULÍK. Praha: Rozmluvy, 1991. ISBN 80-853-3607-3.

³¹¹ PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992: 2. díl období 1945-1992*. Brno: Doplněk, 2009. ISBN 978-80-7239-228-5.

³¹² MICHÁLEK, Slavomír a kol. *"Zlaté šesťdesiate" v rozdelenom svete*. Praha: Ottovo nakladatelství, 2015. ISBN 978-80-7451-513-2.

³¹³ GJURIČOVÁ, Adéla a Michal KOPEČEK, eds. *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*. Praha: Paseka, 2008. ISBN 978-80-7185-876-8.

³¹⁴ DRULÁK, Petr a Petr AGHA, eds. *Sametová budoucnost?*. V Praze: Masarykova demokratická akademie, 2019. ISBN 978-80-87348-66-6.

³¹⁵ MAYER, Françoise. *Češi a jejich komunismus: paměť a politická identita*. Překlad Helena BEGUIVINOVÁ. Praha: Argo, 2009. ISBN 78-80-257-0151-5.

³¹⁶ HOLÝ, Ladislav. *Malý český člověk a skvělý český národ: národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. Překlad Zdeněk UHEREK. Vyd. 2. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2010. ISBN 978-80-7419-018-6.

³¹⁷ ČINÁTL, Kamil. *Naše české minulosti, aneb, Jak vzpomínáme*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny. České dějiny NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2014. ISBN 978-80-7422-291-7.

³¹⁸ MASLOWSKI, Nicolas a Jiří ŠUBRT a kol. *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*. Praha: Karolinum, 2014. ISBN 978-80-246-2689-5.

³¹⁹ ČERNÁ, Martina et al. *Naše národní identita v reflexi uměleckých oborů a kreativních oborů a kreativních oblastí*. 2., dopl. vyd. V Praze: Institut umění - Divadelní ústav, 2013. ISBN 978-80-7008-316-1.

³²⁰ NORA, Pierre. *Mezi pamětí a historií*. Překlad Karel THEIN. In: BENZA, Alban, ed. *Politika paměti: antologie francouzských společenských věd*. Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, 1998, s. 7-32. ISBN 80-902196-3-2.

³²¹ RUPNIK, Jacques. *Politika vyrovnávání se s komunistickou minulostí. Česká zkušenost*. Překlad Marzia PATONOVÁ. *Soudobé dějiny*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2002, roč. 9, č. 1, s. 9-26. ISSN 1210-7050.

veřejnosti k poválečné architektuře se blíže věnuje např. diplomová práce *Vnímání architektury z období socialismu ve veřejném diskurzu po roce 1989*.³²²

OS a OD z 60. a 70. let 20. stol. jsou dále zkoumány na pozadí současných trendů v MO a nákupních zvyklostí, k čemuž slouží např. publikace *Retail management*,³²³ *Umění prodávat*,³²⁴ *Chování zákazníka: jak odkrýt tajemství "černé skříňky"*,³²⁵ *Obchodní podnikání ve 21. století*.³²⁶ Vrcholu obchodní typologie – nákupnímu centru – se v českém prostředí věnují např. *Od veřejného prostoru k nákupním centrům*³²⁷ či *Města zdí: život a smrt obchodních center*.³²⁸

Pro uvedení zkoumaných typologií do kontextu současné památkové péče sloužily kromě již uvedených především *Metodika hodnocení a ochrany staveb 2. poloviny 20. století (se zaměřením na architektonické dědictví 60. a 70. let) vzhledem k jejich (možné) památkové ochraně*,³²⁹ bulletin UHS s tématem *Proč se nám nedaří chránit poválečnou architekturu*³³⁰ a konferenční sborník *Péče o památky moderní architektury*.³³¹ Problémovou situaci ohrožení poválečné architektury mimo jiné nastiňuje *Architektura na červeném seznamu: normální je nebouřit*.³³² Vhodné přístupy k poválečné architektuře a možnosti stavebních intervencí řeší např. *Preservation of Modern Architecture*,³³³ *Obnova památek 2011: co s architekturou 60. a 70. let 20. století?*,³³⁴ *Projektování obnovy stavebních památek*³³⁵ či mezinárodní dokumenty *Eindhoven-Seoul Statement*,³³⁶ *ICOMOS charta*³³⁷

³²² PILAŘOVÁ, Zdislava. *Vnímání architektury z období socialismu ve veřejném diskurzu po roce 1989*. Praha, 2022. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav českých dějin. Vedoucí práce Miroslav MICHELA.

³²³ CIMLER, Petr, Dana ZADRAŽILOVÁ a kol. *Retail management*. Praha: Management Press, 2007. ISBN 978-80-7261-167-6.

³²⁴ FILIPOVÁ, Alena. *Umění prodávat*. 3., dopl. a aktualiz. vyd. Praha: Grada, 2011. ISBN 978-80-247-3511-5.

³²⁵ VYSEKALOVÁ, Jitka a kol. *Chování zákazníka: jak odkrýt tajemství "černé skříňky"*. Praha: Grada. Expert (Grada), 2011. ISBN 978-80-247-3528-3.

³²⁶ MULAČOVÁ, Věra a Petr MULAČ a kol. *Obchodní podnikání ve 21. století*. Praha: Grada, 2013. ISBN 978-80-247-4780-4.

³²⁷ POSPĚCH, Pavel. *Od veřejného prostoru k nákupním centrům: svět cizinců a jeho regulace*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2015. ISBN 978-80-7419-186-2.

³²⁸ HÁBLOVÁ, Anna. *Města zdí: život a smrt obchodních center*. Praha: Dokořán, 2017. ISBN 978-80-7363-861-0.

³²⁹ VRABELOVÁ, Renata et al. *Metodika hodnocení a ochrany staveb 2. poloviny 20. století (se zaměřením na architektonické dědictví 60. a 70. let) vzhledem k jejich (možné) památkové ochraně*. Brno: Národní památkový ústav, 2020. ISBN 978-80-87967-22-5.

³³⁰ *Bulletin Uměleckohistorické společnosti*. Praha: Výbor Uměleckohistorické společnosti, 2017, roč. 29, č. 2, s. 10-11 [cit. 2019-02-26]. ISSN 1805-3955. Dostupné z: http://www.dejinyumeni.cz/templates/uhs/data/files/91_uhs_bulletin_2-2017_web.pdf.

³³¹ GORYCZKOVÁ, Naďa, ed. *Péče o památky moderní architektury: celostátní seminář Ostrava, 6.-7.10.1999: sborník příspěvků*. Ostrava: Památkový ústav v Ostravě, 1999. ISBN 80-850-3419-0.

³³² VORLÍK, Petr a Tereza POLÁČKOVÁ, eds. *Architektura na červeném seznamu: normální je nebouřit*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2020. ISBN 978-80-01-06759-8.

³³³ PRUDON, Theodore H. M. *Preservation of Modern Architecture*. New York: Wiley, 2008. ISBN 978-0-471-66294-5.

³³⁴ DOLEJŠ, Petr, ed. *Obnova památek 2011: co s architekturou 60. a 70. let 20. století?*. Praha: Studio Axis, spol. s r.o., 2011. ISBN 978-80-904081-3-5.

³³⁵ HOLEČEK, Josef a Václav GIRSA a kol. *Projektování obnovy stavebních památek*. Praha: Národní památkový ústav, ústřední pracoviště, 2008. ISBN 978-80-87104-34-7.

³³⁶ DOCOMOMO INTERNATIONAL. *Eindhoven-Seoul Statement*. In: *Docomomo International* [online]. Seoul, 2014 [cit. 2023-01-02]. Dostupné z: <https://www.docomomo.pt/news/international/eindhoven-seoul-statement-2014>.

³³⁷ ICOMOS. *ICOMOS charter. Principles for the Analysis, Conservation and Structural Restoration of Architectural Heritage*. Victoria Falls, 2003. Dostupné také z: <https://www.icomos.org/en/about-the-centre/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/165-icomos-charter-principles-for-the-analysis-conservation-and-structural-restoration-of-architectural-heritage>.

a *Charta z Burry*.³³⁸ Teoretickým otázkám zabývajícími se konverzí nejen průmyslové architektury se věnují např. publikace *Tvořit ve vytvořeném: nové funkční využívání uvolněných objektů*,³³⁹ *Konverze pivovarských výrobních objektů*³⁴⁰ a *Metodologie konverze objektů průmyslového dědictví pro nové nevýrobní funkce*.³⁴¹ Za jedny z prvních textů, které se věnují konverzím OD z 60. a 70. let 20. stol., lze označit *Současný stav obchodních domů PRIOR a možnosti jejich konverzí*³⁴² a *Konverze obchodních domů z 60. a 70. let 20. století*.³⁴³

2.2.2 Dobová periodika a literatura

Dobové materiály jsou hlavním zdrojem informací pro vytipování architektonicky významných objektů daného období. Oproti subjektivitě recentní literatury naopak při analýze dobových pramenů zkoumaného období narážíme na problém, že texty vznikaly v období totalitní vlády. Formulace autorů tedy často nejsou „[...] příliš přímočaré ani nejsou odrazem osobního přesvědčení (autocenzura).“³⁴⁴ Problémem je také to, že o některých významných stavbách, jejichž hodnota je nesporná a dnes již širší veřejností uznána, nebyla kvůli cenzuře architektů v odborném tisku prakticky ani zmínka.³⁴⁵ Dalším problémem je, že v případě architektury pojednávají v minimální míře o estetice budov;³⁴⁶ text se často „[...] omezuje pouze na suchý technický popis dispozice, konstrukce a technologie.“³⁴⁷ „Zpravidla se posuzovaly jen stránky esteticky nespécifické.“³⁴⁸

Rozkrýt případné inspirační zahraniční zdroje také není lehkým úkolem, protože i v tomto případě byly prameny cenzurovány a usměrňovány politickým aparátem. Dobové prameny se však věnují nejen vývoji architektury v sovětském bloku, ale často upozorňují na novinky v západní architektuře, která byla sledovaným tématem.³⁴⁹ Benešová přímo uvádí,

³³⁸ ICOMOS. *The Burra Charter: The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance*. 5. vydání. Burwood: Deakin University, 2013. ISBN 0957852843. Dostupné také z: <https://australia.icomos.org/wp-content/uploads/The-Burra-Charter-2013-Adopted-31.10.2013.pdf>.

³³⁹ ZEMÁNKOVÁ, Helena. *Tvořit ve vytvořeném: nové funkční využívání uvolněných objektů*. Brno: Vysoké učení technické, 2003. ISBN 80-214-2365-X.

³⁴⁰ PUSTĚJOVSKÝ, Jan. *Konverze pivovarských výrobních objektů*. Praha, 2015. Disertační práce. ČVUT v Praze, Fakulta stavební, Katedra architektury. Vedoucí práce Tomáš ŠENBERGER.

³⁴¹ FETISOV, Oleg. *Metodologie konverze objektů průmyslového dědictví pro nové nevýrobní funkce*. Praha, 2019. Disertační práce. ČVUT v Praze, Fakulta stavební, Katedra architektury. Vedoucí práce Tomáš ŠENBERGER.

³⁴² MOOS, Jiří. Současný stav obchodních domů PRIOR a možnosti jejich konverzí. In: POPELOVÁ, Lenka a Tomáš ŠENBERGER, eds. *Průmyslové dědictví - evidence, výzkum, ochrana, nové využití: Industrial heritage - recording, research, protection, re-use*. V Praze: České vysoké učení technické, ©2021, s. 79-84. ISBN 978-80-01-06657-7.

³⁴³ MOOS, Jiří. Konverze obchodních domů PRIOR z 60. a 70. let 20. století. In: POPELOVÁ, Lenka a Tomáš ŠENBERGER, eds. *Poválečný industriál: historie a budoucí využití*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT v Praze, © 2023. ISBN 978-80-01-07055-0.

³⁴⁴ VORLÍK, Petr. Poznámky ke koncepci a korekturám. In: URLICH, Petr, Petr VORLÍK a Beryl FILSAKOVÁ. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006, s. 7-14. ISBN 80-010-3413-5.

³⁴⁵ Příkladem za všechny může být dnes již kulturní památka OD **Máj v Praze**.

³⁴⁶ „Okolnost, že je problému „krásna“ v architektuře věnována se strany architektů tak malá pozornost lze do jisté míry vysvětlit silným vlivem teorie funkcionalismu, ve které byla estetická hodnota chápána jako výslednice působení mimoestetických „sil“.“ [LOUDOVÁ. K současnému stavu a k perspektivám estetiky architektury. S. 6.]

³⁴⁷ BENEŠOVÁ, Marie Benešová: rozhovor ze dne 27. 11. 2002. S. 36.

³⁴⁸ MATOUŠKOVÁ, Kamila. Hodnocení urbanistické a architektonické úrovně. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Lektoroval Vítězslav PROCHÁZKA. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1987, roč.33, č. 5, s. 3-16. ISSN 0042-9376. S. 4.

³⁴⁹ O tomto svědčí řada článků v dobových odborných periodikách, např.: [Současné stavebnictví a architektura ve Švédsku. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1957, roč. 3, č. 8, s. 6. ISSN 0009-0697.], [Krytá tržnice v Royan, Francie. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1958, roč. 4, č. 4, s. 32. ISSN 0042-9376.], [HRŮZA, Jiří. Postřehy z Holandska. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1959, roč. 5, č. (23), s. 6. ISSN 0009-0697.], [PAVLUSH, ed. Nová obytná skupina bytových domů při „RoehamptonLane“ v Londýně. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*.

že „[p]okud byla někde v zahraničí dobrá architektura, psalo se i o ní,³⁵⁰ což nám (alespoň částečně) umožňuje rozkrýt případné zahraniční zdroje.

Dnes jsou pro výzkum architektury 60. a 70. let 20. stol. zásadní dobová periodika. Jedná se především o významná odborná periodika domácí (*Architektura ČSR; Československý architekt; Projekt; Architektúra a urbanizmus; Výstavba a architektura*) a zahraniční, která byla často v domácích periodikách citována.³⁵¹

Souborně se dobové architektuře věnovaly publikace *Současná světová architektura*,³⁵² *Moderní architektura v Československu*,³⁵³ *Architektúra na Slovensku 1945-1975*,³⁵⁴ *Československá architektura – 1945-1977*,³⁵⁵ *Slovenská architektúra 1976-1980*³⁵⁶ či *Stavby ČSSR 1981-1985*.³⁵⁷ Nelze opomenout také výroční sborníky projektových ústavů nebo obchodních organizací, např. *Architektonická tvorba: 35 let KPÚ Praha*,³⁵⁸ *Stavoprojekt Bratislava 1949-1989*³⁵⁹ a ke zkoumanému tématu mají co nabídnout především *Projekty – realizace: Obchodní projekt SSD*,³⁶⁰ *10 let podniku Prior Severomoravské obchodní domy Ostrava*³⁶¹ a *20 rokov obchodných domov vo Východoslovenskom kraji*.³⁶²

Problematice OS se v domácím prostředí věnovaly *Metodické pokyny k projektování obchodního vybavení sídliště: obchodní střediska*,³⁶³ *Prodejny a nákupní střediska*³⁶⁴ a především odborná kniha *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*.³⁶⁵ Souborná publikace věnující se komplexně typologii OD u nás v podstatě nevznikla.³⁶⁶

Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1959, roč. 5, č. 11, s. 25-28. ISSN 0042-9376.], [Výstavba výškové administrativní budovy v Essenu, NSR. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1961, roč. 7, č. 12, s. 21-24. ISSN 0042-9376.], [ŠTVÁN, Jaromír. Stockholmské střípky. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1962, roč. 8, č. 6, s. 6. ISSN 0009-0697.], [NOVOTNÝ, M. Japonská architektura. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1963, roč. 9, č. 10, s. 6. ISSN 0009-0697.], [ŠATRA, Václav. Made in USA – poznámky kolem americké architektury. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1964, roč. 10, č. 21-22, s. 4. ISSN 0009-0697.] a mnoho dalších.

³⁵⁰ BENEŠOVÁ, Marie Benešová: rozhovor ze dne 27. 11. 2002. S. 33.

³⁵¹ Jmenujme především *Architektura SSSR, Deutsche Architektur, Architektur der DDR, Baumeister, Domus, Architectural Record, The Architectural Review* aj.

³⁵² KULTERMANN, Udo. *Současná světová architektura*. Překlad Gustav SOLAR. Praha: Nakladatelství československých výtvarných umělců, 1966.

³⁵³ DOSTÁL, Oldřich, Josef PECHAR a Vítězslav PROCHÁZKA. *Moderní architektura v Československu = Sovremennaja architektuta v Českoslovakii = Moderne Architektur in der Tschechoslowakei = Modern architecture in Czechoslovakia = L'architecture moderne en Tchécoslovaquie = La arquitectura moderna en Checoslovaquia*. 2. dopl. vyd. Praha: Obelisk, 1970.

³⁵⁴ KUSÝ, Martin. *Architektúra na Slovensku 1945-1975*. Bratislava: Pallas, 1976.

³⁵⁵ PECHAR, Josef. *Československá architektura: 1945-1977*. Praha: Odeon, 1979.

³⁵⁶ ZALČÍK, Tibor a Matúš DULLA. *Slovenská architektúra 1976-1980*. Bratislava: Veda, 1982.

³⁵⁷ DOBIŠ, Alojz, ed. *Stavby ČSSR 1981-1985: Účelová publikácia Ministerstva stavebníctva SSR a Ministerstva stavebníctva ČSR*. Bratislava: Alfa, 1986.

³⁵⁸ KRAJSKÝ PROJEKTOVÝ ÚSTAV PRAHA. *Architektonická tvorba: 35 let KPÚ Praha*. Praha: Krajský projektový ústav, 1983.

³⁵⁹ MRÁZEK, Pavol a Jozef SKALA, eds. *Stavoprojekt, Bratislava: 1949-1989*. Bratislava: Alfa, 1989.

³⁶⁰ SŮVA, Stanislav, ed. *Projekty - realizace: Obchodní projekt SSD*. Praha: Svépomoc, 1969.

³⁶¹ *10 let podniku Prior, Severomoravské obchodní domy Ostrava: 10 let služeb spotřebitelům*. Ostrava: Moravské tiskařské závody, n.p. Olomouc, 1985.

³⁶² KIŠ, Karol, ed. *20 rokov obchodných domov vo Východoslovenskom kraji*. Košice: [nákl. vl.], 1974.

³⁶³ GRONWALDT, Max a Zdeněk PEXIEDER. *Metodické pokyny k projektování obchodního vybavení sídliště: obchodní střediska*. Praha: Studijní a typisáční ústav, 1958.

³⁶⁴ KODERA, Bořivoj, Václav GIRSA a Miloslav DRDA. *Prodejny a nákupní střediska*. Praha: Státní nakl. technické literatury, 1966.

³⁶⁵ RULF, Vladimír. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. Praha: Merkur, 1978.

³⁶⁶ Výjimkou jsou metodické pokyny pro návrh OD, které jsou ale zařazeny mezi prameny (viz níže).

Pro další výzkum jsou proto významné další typologické sborníky, např. *Sborník projektů staveb obytných a občanského vybavení*,³⁶⁷ *Navrhování staveb*,³⁶⁸ *Projektování staveb bytových a občanských*³⁶⁹ a zahraniční *Warenhaus und Einkaufszentrum*,³⁷⁰ *Bauten des Handels: Läden, Warenhäuser, Einkaufszentren*,³⁷¹ *Shopping centers: design and operation*,³⁷² *Stores and shopping centers*.³⁷³ Je na místě uvést dnes již legendární dílo *Bau-Entwurfslehre*,³⁷⁴ které se ale z nepochopitelných důvodů nejzásadnějším typologiím evropské obchodní architektury druhé poloviny 20. stol. prakticky nevěnuje. V neposlední řadě se zkoumanými typologiemi zabývají také vysokoškolská skripta, např. *Typologie budov obchodních*,³⁷⁵ *Občanské stavby: Obchodní stavby*,³⁷⁶ *Občianske budovy: budovy pre obchod*³⁷⁷ a *Občanské stavby: Stavby pro administrativu a obchod*.³⁷⁸

Pro historický exkurz do obchodní typologie byla využita literární díla *Dějiny*,³⁷⁹ *Epos o Gilgamešovi*,³⁸⁰ architektonický kánon *Deset knih o architektuře*³⁸¹ či *Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona*.³⁸² Pro pochopení vzniku fenoménu pařížských OD a jejich obchodních praktik je stěžejní román *U štěstí dam*.³⁸³

Vývoj hospodářství a obchodní činnosti v Československu je tématem publikací *Úkoly československého vnitřního obchodu při budování socialismu*,³⁸⁴ *Člověk a hospodářství*,³⁸⁵

³⁶⁷ PROCHÁZKA, Eduard, ed. *Sborník projektů staveb obytných a občanského vybavení*. Praha: Studijní a typizační ústav v Praze, 1961.

³⁶⁸ SKRBEK, Antonín. *Navrhování staveb*. Praha: SNTL - Nakladatelství technické literatury, 1966.

³⁶⁹ SCHRÁNIL, Bedřich a kol. *Projektování staveb bytových a občanských*. Praha: SNTL - Nakladatelství technické literatury, 1979.

³⁷⁰ WILD, Friedemann a Walter PAWLIK. *Warenhaus und Einkaufszentrum*. München: G. D. W. Callwey, 1972. ISBN 3-7667-0217-3.

³⁷¹ NAGEL, Siegfried. *Bauten des Handels: Läden: Warenhäuser, Einkaufszentren*. Gütersloh: Bertelsmann, 1973. ISBN 3-570-08828-6.

³⁷² BAKER, Geoffrey a Bruno FUNARO. *Shopping centers: design and operation*. New York: Reinhold, 1951.

³⁷³ HORNBECK, James S., ed. *Stores and shopping centers*. New York: McGraw-Hill, 1962.

³⁷⁴ [NEUFERT, Ernst. *Bau-Entwurfslehre: Grundlagen, Normen und Vorschriften über Anlage, Bau, Gestaltung, Raumbedarf, Raumbeziehungen. Maße für Gebäude, Räume, Einrichtungen und Geräte mit dem Menschen als Maß und Ziel; Handbuch für den Baufachmann, Bauherrn, Lehrenden und Lernenden*. 15. Aufl. Berlin-Tempelhof: Bauwelt-Verlag, 1954], [NEUFERT, Ernst. *Bau-entwurfslehre: Grundlagen, Normen und Vorschriften über Anlage, Bau, Gestaltung, Raumbedarf, Raumbeziehungen. Maße für Gebäude, Räume, Einrichtungen und Geräte mit dem Menschen als Maß und Ziel; Handbuch für den Baufachmann, Bauherrn, Lehrenden und Lernenden*. Berlin: Ullstein, 1959.], [NEUFERT, Ernst. *Bauentwurfslehre: Grundlagen, Normen und Vorschriften über Anlage, Bau, Gestaltung, Raumbedarf, Raumbeziehungen: Maße für Gebäude, Räume, Einrichtungen und Geräte mit dem Menschen als Maß und Ziel; Handbuch für den Baufachmann, Bauherrn, Lehrenden und Lernenden*. 25. Aufl. Frankfurt am Mein: Verlag Ullstein, 1966.]

³⁷⁵ ŠTURSA, Jiří. *Typologie budov obchodních*. Praha: Vydavatelství ČVUT, 1971.

³⁷⁶ DUDEK, Oldřich. *Občanské stavby - Obchodní stavby*. Praha: ČVUT, 1979.

³⁷⁷ HAVRÁNKOVÁ, Blažena. *Občianske budovy: budovy pre obchod*. Bratislava: Edičné stredisko Slovenské vysoké školy technické, 1984.

³⁷⁸ MORÁŇ, Milan. *Občanské stavby: Stavby pro administrativu a obchod*. Brno: Ediční středisko Vysokého učení technického, 1986.

³⁷⁹ HERODOTOS. *Dějiny* [online]. Palmknihy, 2007 [cit. 2020-06-28]. Dostupné z: <https://www.theofil.cz/user-files/files/herodotos-dejiny.pdf>.

³⁸⁰ *Epos o Gilgamešovi*. Překlad Lubor MATOUŠ. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1958.

³⁸¹ VITRUVIUS POLLIO, Marcus. *Deset knih o architektuře*. Překlad Alois OTOUPALÍK. Praha: Svoboda, 1979.

³⁸² *Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona: český ekumenický překlad*. Praha: Česká biblická společnost, 2001. ISBN 80-85810-28-X.

³⁸³ ZOLA, Émile. *U štěstí dam*. Vyd. 3. Překlad Břetislav ŠTORM. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1966.

³⁸⁴ KOHOUTEK, Miloslav, ed. *Úkoly československého vnitřního obchodu při budování socialismu: sborník prací pracovníků Ústavu pro výzkum vnitřního obchodu*. Praha: Orbis, 1954.

³⁸⁵ SELUCKÝ, Radoslav a Milada SELUCKÁ. *Člověk a hospodářství*. Praha: Svobodné slovo, 1967.

*Chronologie československého vnitřního obchodu 1944-1987*³⁸⁶ a *Československý vnitřní obchod ve třetí pětiletce*.³⁸⁷ Vhled do vnitřního obchodu mimo Československo nabízí např. *Směry vývoje a charakteristické rysy maloobchodní sítě ve vybraných zemích*³⁸⁸ či *Vývoj vnitřního obchodu ve světě*.³⁸⁹ Výstavbou MO sítě se zabývaly publikace *K některým problémům výstavby obchodních jednotek*,³⁹⁰ *Maloobchodní síť ve městech, její výstavba, organizace a plánování*;³⁹¹ *Urbanistické zásady pro navrhování občanského vybavení*;³⁹² *Výstavba obchodní sítě*;³⁹³ *Systémové projektování obchodních jednotek*³⁹⁴ nebo *Obchodně provozní jednotky*.³⁹⁵

Nedílnou součástí práce jsou i otázky odhalující společenský význam obchodu s přesahem k problému socialistického životního slohu. Z literatury tímto tématem se zabývající jmenujme Honzíkovy texty *Necessismus: myšlenka rozumné spotřeby*³⁹⁶ a *Co je životní sloh*;³⁹⁷ a dále sborník *Aktuální problémy socialistického životního slohu*³⁹⁸ či publikace *Člověk, práce, volný čas*³⁹⁹ a *Architekt a ekonom k socialistickému stylu života*.⁴⁰⁰

2.2.3 Prameny

Prameny tvoří zásadní zdroj informací, protože se zpravidla jedná o dosud neinterpretovaná fakta.⁴⁰¹ Nedílnou součástí pramenů, ačkoli vychází z recentní nebo dobové literatury či periodik, jsou samozřejmě plány a dobová vyobrazení stavebních objektů. Další prameny práce tvoří legislativní rámec, který lze rozdělit na tři základní skupiny – zákony a vyhlášky, normy a THU.

Základním právním dokumentem se po roce 1948 stal *Ústavní zákon 150/1948 Sb.*, tzv. Ústava 9. Května,⁴⁰² vystřídáný roku 1960 *Ústavním zákonem 100/1960 Sb.*⁴⁰³

³⁸⁶ KROC, Stanislav. *Chronologie československého vnitřního obchodu 1944-1987*. Praha: Výzkumný ústav obchodu, 1987.

³⁸⁷ PERNICA, Karel M. *Československý vnitřní obchod ve třetí pětiletce*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1961.

³⁸⁸ VANKEOVÁ, Alena a Zuzana BUREŠOVÁ, eds. *Směry vývoje a charakteristické rysy maloobchodní sítě ve vybraných zemích*. Praha: Výzkumný ústav obchodu, 1973.

³⁸⁹ HADRAVOVÁ, Zdena. *Vývoj vnitřního obchodu ve světě*. Praha: Merkur, 1975.

³⁹⁰ HADRAVOVÁ, Zdena a kol. *K některým problémům výstavby obchodních jednotek*. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze, 1970.

³⁹¹ ARON, Jiří a Vladislav VÁCHA. *Maloobchodní síť ve městech: její výstavba, organizace a plánování*. Praha: Orbis, 1956.

³⁹² ŠTVÁN, Jaromír. *Urbanistické zásady pro navrhování občanského vybavení*. Brno: Výzkumný ústav výstavby a architektury, skupina územního plánování, 1958.

³⁹³ JINDRA, Jiří a kol. *Výstavba obchodní sítě: Metodická příručka pro plánování a výstavbu obchodní sítě v ČSSR*. Praha: Merkur, 1971.

³⁹⁴ HADRAVOVÁ, Zdena. *Systémové projektování obchodních jednotek*. Praha: Merkur, 1974.

³⁹⁵ HADRAVOVÁ, Zdena. *Obchodně provozní jednotky*. Praha: SNTL - Nakladatelství technické literatury, 1985.

³⁹⁶ HONZÍK, Karel. *Necessismus: myšlenka rozumné spotřeby*. [Praha]: Nákladem Klubu pro studium spotřeby, 1946.

³⁹⁷ HONZÍK, Karel. *Co je životní sloh*. Praha: Československý spisovatel, 1958.

³⁹⁸ HONZÍK, Karel, Miroslav KLIVAR a Zbyněk KUCHYŇKA. *Aktuální problémy socialistického životního slohu*. Praha: Čs. společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí, 1963.

³⁹⁹ FILIPCOVÁ, Blanka. *Člověk, práce, volný čas*. 2. vyd. Praha: Svoboda, 1967.

⁴⁰⁰ GOČÁR, Jiří a Josef TOMAN. *Architekt a ekonom k socialistickému stylu života*. Praha: Svoboda, 1977.

⁴⁰¹ Nicméně je stále potřeba myslet na to, že zkoumané období bylo obdobím totality (např. obsah zákonů a vyhlášek především v 50. a na začátku 60. let je z pohledu občanských práv prakticky nevypovídající žité realitě apod.).

⁴⁰² Ústavní zákon č. 150/1948 Sb. Ústava Československé republiky. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 9. května 1948 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1948-150>.

⁴⁰³ Ústavní zákon č. 100/1960 Sb. Ústava Československé socialistické republiky. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 11. července 1960 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1960-100>.

Významnými dobovými politickými dokumenty jsou *Košický vládní program*⁴⁰⁴ a *Akční program KSČ*.⁴⁰⁵ Z pohledu zavádění socialistického obchodu do praxe byly důležitými zákony především *Zákon č. 120/1948 Sb., o znárodnění obchodních podniků s 50 nebo více činnými osobami*,⁴⁰⁶ *Zákon č. 160/1949 Sb., o vnitřním obchodě*,⁴⁰⁷ či *Nařízení vlády č. 21/1953 Sb., o občanské kontrole obchodu*.⁴⁰⁸

Mezi základní zákony, které se přímo týkaly architektury a stavebnictví, patřily především *Zákon č. 121/1948 Sb., o znárodnění ve stavebnictví*,⁴⁰⁹ *Zákon č. 18/1958 Sb., o požární ochraně*,⁴¹⁰ *Zákon č. 22/1958 Sb., o kulturních památkách*,⁴¹¹ *Zákon č. 84/1958 Sb., o územním plánování*,⁴¹² *Zákon č. 87/1958 Sb., o stavebním řádu*,⁴¹³ *Zákon č. 50/1976 Sb., o územním plánování a stavebním řádu (stavební zákon)*,⁴¹⁴ *Zákon č. 124/1976 Sb., o ochraně zemědělského půdního fondu*⁴¹⁵ či legislativa specifikující obsah a formu projektové dokumentace.⁴¹⁶

Z pohledu vztahu architektury a výtvarného umění sehrály zásadní význam *Vyhláška č. 149/1961 Sb., ministerstva školství a kultury o nákupu, zadávání a prodeji děl výtvarných umění a o některých jiných opatřeních v oboru výtvarných umění*,⁴¹⁷ *Vyhláška č. 23/1965 Sb.,*

---

⁴⁰⁴ Košický vládní program: program nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků. In: *Národní archiv* [online]. Praha, 1945 [cit. 2022-02-06]. Dostupné z: <https://www.nacr.cz/wp-content/uploads/2021/04/labyrint-1945-Kosicky-vladni-program.pdf>.

⁴⁰⁵ ÚV KSČ. Akční program KSČ: přijatý na plenárním zasedání ÚV KSČ dne 5. dubna 1968. In: *Československé dokumentační středisko* [online]. Praha, 1994–2019 [cit. 2019-03-23]. Dostupné z: <http://www.csds.cz/cs/g6/4717-DS.html>.

⁴⁰⁶ Zákon č. 120/1948 Sb. Zákon o znárodnění obchodních podniků s 50 nebo více činnými osobami. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 28. dubna 1948 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1948-120>.

⁴⁰⁷ Zákon č. 160/1949 Sb. Zákon o vnitřním obchodě. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 16. června 1949 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1949-160>.

⁴⁰⁸ [Nařízení vlády č. 21/1953 Sb. Vládní nařízení o občanské kontrole obchodu. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 25. března 1953 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1953-21>.] a [Nařízení vlády č. 59/1959 Sb. Vládní nařízení o občanské kontrole obchodu a provozoven. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 12. srpna 1959 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1959-59>.]

⁴⁰⁹ Zákon č. 121/1948 Sb. Zákon o znárodnění ve stavebnictví. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 23. dubna 1948 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1948-121>.

⁴¹⁰ Zákon č. 18/1958 Sb. Zákon o požární ochraně. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 17. dubna 1958 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1958-18>.

⁴¹¹ Zákon č. 22/1958 Sb. Zákon o kulturních památkách. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 17. dubna 1958 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1958-22>.

⁴¹² Zákon č. 84/1958 Sb. Zákon o územním plánování. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 12. prosince 1958 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1958-84>.

⁴¹³ Zákon č. 87/1958 Sb. Zákon o stavebním řádu. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 12. prosince 1958 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1958-87>.

⁴¹⁴ Zákon č. 50/1976 Sb. Zákon o územním plánování a stavebním řádu (stavební zákon). In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 27. dubna 1976 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1976-50>.

⁴¹⁵ Zákon č. 124/1976 Sb. Zákon o ochraně zemědělského půdního fondu (úplné znění zákona o ochraně zemědělského půdního fondu, jak vyplývá z pozdějších zákonných změn a doplňků). In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 23. června 1976 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1976-124>.

⁴¹⁶ Např.: [Zákon č. 42/1959 Sb. Zákon o dokumentaci staveb. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 8. července 1959 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1959-42>.], [Vyhláška č. 107/1966 Sb. Vyhláška Státní komise pro techniku o dokumentaci staveb. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 13. prosince 1966 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1966-107>.], [Vyhláška č. 163/1973 Sb. Vyhláška federálního ministerstva pro technický a investiční rozvoj o dokumentaci staveb. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 12. prosince 1973 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1973-163>.], [Vyhláška č. 88/1976 Sb. Vyhláška federálního ministerstva pro technický a investiční rozvoj o oprávnění k projektové činnosti. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 26. července 1976 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1976-88>.] ad.

⁴¹⁷ Vyhláška č. 149/1961 Sb. Vyhláška ministerstva školství a kultury o nákupu, zadávání a prodeji děl výtvarných umění a o některých jiných opatřeních v oboru výtvarných umění. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 12. prosince 1961 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1961-149>.

ministerstva školství a kultury o soutěžním řádu pro díla výtvarných umění⁴¹⁸ a dále Usnesení vlády Československé socialistické republiky ze dne 28. července 1965 č. 355 o řešení uplatnění výtvarného umění v investiční výstavbě.⁴¹⁹

Ačkoli Marcinka uvádí, že ve zkoumaném období vznikala ojedinělá architektonická díla v rozporu s normami a dalšími příkazy,⁴²⁰ v případě obchodních staveb nelze toto tvrzení považovat za zcela pravdivé. Významnou roli při plánování obchodní sítě a navrhování obchodních staveb plnily v daném období technicko-hospodářské ukazatele (THU). Ty tvořily základní hodnoty spojené s rozsahem budovy (poměr mezi hlavní plochou objektu a celkovou užitkovou plochou, obestavěný prostor na m² hlavní plochy, nebo plochy užitkové apod.), hodnoty vázané k ekonomické stránce výstavby (náklad na účelovou jednotku, náklad na m² užitkové plochy, náklad na m³ obestavěného prostoru atd.) a hodnoty předpokládající určitý obrat (roční MO obrat na m² užitkové plochy, roční MO obrat na m² plochy prodejní a skladové, roční MO obrat na zaměstnance ad.).⁴²¹ Opomenout samozřejmě nelze ani československé stavební, požární, technické a další normy.⁴²²

K návrhu OD PRIOR dále sloužily speciální normativy klasifikované na tři skupiny. Závazné normativy se týkaly především členění sortimentu zboží na sektory a sekce a techniky prodeje. Druhou skupinu tvořily normativy optimální, předpokládající optimální stav, jehož měl OD dosáhnout. Do této skupiny spadaly ukazatele jednotlivých typů OD definující jejich obrat, velikost prodejní plochy, druh dalších služeb apod. Poslední skupina, normativy doporučené, sloužily jen pro orientaci k organizaci pracovních procesů, seskupení sekcí atd.⁴²³ Obdobné normativy byly definovány i pro družstevní OD.⁴²⁴

Další dobové prameny, týkající se zkoumaných typologií, by mohly tvořit archivní materiály projektových ústavů či obchodních společností (např. OD PRIOR). Pokud však tyto materiály nebyly již zničeny,⁴²⁵ není snadné k nim získat přístup a v zásadě bývají prozatím nedostupné.⁴²⁶

⁴¹⁸ Vyhláška č. 23/1965 Sb. Vyhláška ministerstva školství a kultury o soutěžním řádu pro díla výtvarných umění. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 5. března 1965 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1965-23>.

⁴¹⁹ Usnesení vlády Československé socialistické republiky ze dne 28. července 1965 č. 355 o řešení uplatnění výtvarného umění v investiční výstavbě. In: *Vysoké učení technické v Brně* [online]. 28. 7. 1965 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: https://plant.ffa.vutbr.cz/~korinkova/umeni_v_brnenske_architekture_1/VUvBA%20I/vladni%20usneseni_c.%20355%20ze%20dne%2028.%207.%201965.doc.

⁴²⁰ MARCINKA, Marián. Marián Marcinka, rozhovor ze dne 22. 3. a 3. 6. 2004. In: URLICH, Petr, Petr VORLÍK a Beryl FILSAKOVÁ. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006, s. 274-281. ISBN 80-010-3413-5. S. 277.

⁴²¹ DUDEK, Oldřich. *Obchodní domy spotřebních družstev: Směrnice pro navrhování staveb občanského vybavení*. Praha: Svaz spotřebních družstev, 1969.

⁴²² Výčet norem viz kap. 6.

⁴²³ Více viz [Jednotná organizácia riadenia a prevádzky obchodných domov Prior. [S.l.: nákl. vl.], 1973.], [KROC, Stanislav a Zdenka SAJALOVÁ, eds. *Sortimentno-prevádzková typizácia plnosortimentných obchodných domov*. Bratislava: ERPO, 1981.] a [KROC, Stanislav a Zdenka SAJALOVÁ, eds. *Sortimentně provozní typizace plnosortimentních obchodních domů*. Praha: Merkur, 1988.]

⁴²⁴ JANULA, Ladislav, Jiří JELEN a Antonín ŠVESTKA. *Obchodní domy a nákupní střediska spotřebních družstev*. a [DUDEK, Oldřich. *Obchodní domy spotřebních družstev: Směrnice pro navrhování staveb občanského vybavení*.]

⁴²⁵ Všechny materiály SPÚO byly údajně na příkaz ministerstva před koncem roku 1989 zničeny. [PELČÁK, Petr. *Chtěla jsem dělat cokoliiv zajímavého, jen architekturu ne*. Rozhovor s Růženu Žertovou. In: KLÍMA, Petr, ed. *Růžena Žertová: architektka domů i věcí*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2016, s. 201-210. ISBN 978-80-86863-87-0. S. 210.]

⁴²⁶ Viz např.: [GAJDOVÁ. *Architektka Růžena Žertová*. S. 7.]

Pochopit vztah současné veřejnosti k socialistické minulosti nám mohou pomoci porevoluční právní dokumenty, např. *Ústavní zákon č. 496/1990 Sb., o navrácení majetku Komunistické strany Československa lidu České a Slovenské Federativní Republiky*,⁴²⁷ *Zákon č. 119/1990 Sb., o soudní rehabilitaci*,⁴²⁸ *Zákon č. 480/1991 Sb., o době nesvobody*,⁴²⁹ *Zákon č. 198/1993 Sb., o protiprávnosti komunistického režimu a o odporu proti němu*⁴³⁰ a tzv. lustrační zákony.⁴³¹ Mezi základní legislativu, kterou se řídí činnosti v architektuře a stavebnictví, patří kromě řady norem⁴³² především *Zákon č. 183/2006 Sb., o územním plánování a stavebním řádu (stavební zákon)*,⁴³³ *Vyhláška č. 501/2006 Sb., o obecných požadavcích na využívání území*,⁴³⁴ *Vyhláška č. 268/2009 Sb., o technických požadavcích na stavby*,⁴³⁵ resp. pražská alternativa *Nařízení č. 10/2016 Sb. hl. m. Prahy, kterým se stanovují obecné požadavky na využívání území a technické požadavky na stavby v hlavním městě Praze*,⁴³⁶ *Vyhláška č. 398/2009 Sb., o obecných technických požadavcích zabezpečujících bezbariérové užívání staveb*⁴³⁷ a *Vyhláška č. 499/2006 Sb., o dokumentaci staveb*.⁴³⁸ Pro českou památkovou péči je stěžejní *Zákon č. 20/1987 Sb., České národní rady o státní památkové péči*.⁴³⁹ Do oblasti stavebních intervencí do již existující architektury se propisují

⁴²⁷ Ústavní zákon č. 496/1990 Sb. Ústavní zákon o navrácení majetku Komunistické strany Československa lidu České a Slovenské Federativní Republiky. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 16. listopadu 1990 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-496>.

⁴²⁸ Zákon č. 119/1990 Sb. Zákon o soudní rehabilitaci. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 23. dubna 1987 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-119>.

⁴²⁹ Zákon č. 480/1991 Sb. Zákon o době nesvobody. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 13. listopadu 1991 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1991-480>.

⁴³⁰ Zákon č. 198/1993 Sb. Zákon o protiprávnosti komunistického režimu a o odporu proti němu. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 9. července 1993 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1993-198>.

⁴³¹ [Zákon č. 451/1991 Sb. Zákon, kterým se stanoví některé další předpoklady pro výkon některých funkcí ve státních orgánech a organizacích České a Slovenské Federativní Republiky, České republiky a Slovenské republiky. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 4. října 1991 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1991-451>.] a [Zákon č. 279/1992 Sb. Zákon České národní rady o některých dalších předpokladech pro výkon některých funkcí obsazovaných ustanovením nebo jmenováním příslušníků Policie České republiky a příslušníků Sboru nápravné výchovy České republiky. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 28. dubna 1992 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-279>.]

⁴³² Např.: [ČSN 73 0802 ed. 2. *Požární bezpečnost staveb - Nevýrobní objekty*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2020.], [ČSN 73 0834. *Požární bezpečnost staveb - Změny staveb*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2011.], [ČSN 73 4130. *Schodiště a šikmé rampy - Základní požadavky*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2010.], [ČSN 73 4301. *Obytné budovy*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2004.], [ČSN 73 5305. *Administrativní budovy a prostory*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2005.], [ČSN EN 15643. *Udržitelnost ve výstavbě - Rámec pro posuzování budov a inženýrských staveb*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2021.] ad.

⁴³³ Zákon č. 183/2006 Sb. Zákon o územním plánování a stavebním řádu (stavební zákon). In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 14. března 2006 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-183>.

⁴³⁴ Vyhláška č. 501/2006 Sb. Vyhláška o obecných požadavcích na využívání území. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 10. listopadu 2006 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-501>.

⁴³⁵ Vyhláška č. 268/2009 Sb. Vyhláška o technických požadavcích na stavby. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 12. srpna 2009 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2009-268>.

⁴³⁶ HL. MĚSTO PRAHA. Nařízení č. 10/2016 Sb. hl. m. Prahy, kterým se stanovují obecné požadavky na využívání území a technické požadavky na stavby v hlavním městě Praze (pražské stavební předpisy). In: *Praha.eu*. 27. května 2016. Dostupné z: https://www.praha.eu/jnp/cz/o_meste/vyhlasky_a_narizeni/vyhledavani_v_pravnich_predpisech/narizeni_c_10_2016_sb_hl_m_prahy.html.

⁴³⁷ Vyhláška č. 398/2009 Sb. Vyhláška o obecných technických požadavcích zabezpečujících bezbariérové užívání staveb. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 5. listopadu 2009 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2009-398>.

⁴³⁸ Vyhláška č. 499/2006 Sb. Vyhláška o dokumentaci staveb. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 10. listopadu 2006 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-499>.

⁴³⁹ Zákon č. 20/1987 Sb. Zákon České národní rady o státní památkové péči. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 30. března 1987 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1987-20>.

také autorská práva stanovená v *autorském zákoně*⁴⁴⁰ a práva vlastnická, která definuje např. *občanský zákoník*.⁴⁴¹

Pro zhodnocení současného stavu zkoumaných staveb jsou informačními zdroji webové stránky jejich vlastníků, správců nebo provozovatelů a vzhledem k tomu, že počet zkoumaných budov je značně rozsáhlý a nebyla možná osobní návštěva každé z nich, základní zjištění o stavu přinesla služba Google Maps včetně přiložených fotografií návštěvníků místa.

---

⁴⁴⁰ Zákon č. 121/2000 Sb. Zákon o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon). In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 7. dubna 2000 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2000-121>.

⁴⁴¹ Zákon č. 89/2012 Sb. Zákon občanský zákoník. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 3. února 2012 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-89>.

01 | Jiří Voženík

1 948, první ředitel Stavoprojektu

› Dobový portrét

02 | Jiří Kroha

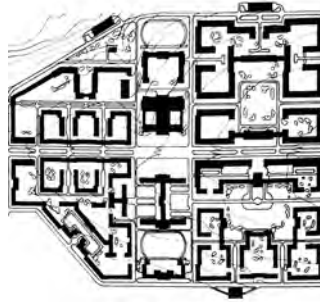
1. pol. 50 let, vůdčí osobnost socialistického realismu v architektuře

» Dobový portrét

03 | Urbanismus sorely, Ostrava-Poruba

1 1951-61, kolektiv Vladimíra Meduny

› Urbanistické schéma

04 | Stalinův pomník, Praha

1 1950-55, O. Švec, J. Štursa, V. Štursová

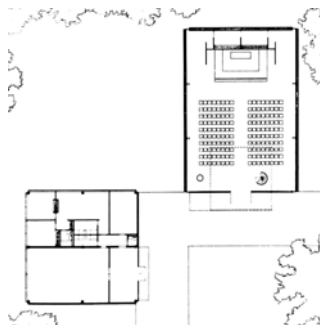
» Dobový snímek

05, 06 | Kaple I. I. T., Chicago

1 1949-52, Ludwig Mies van der Rohe

› Půdorys přízemí

» Dobový snímek

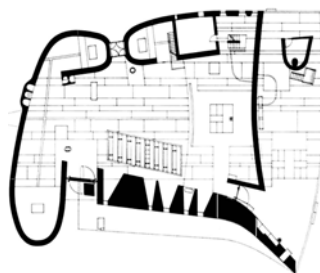

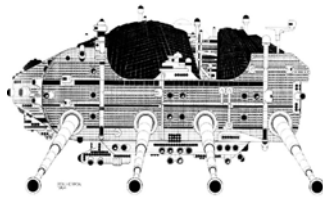
07, 08 | Kaple Notre-Dame du Haut, Ronchamp

1 1950-54, Le Corbusier

› Půdorys přízemí

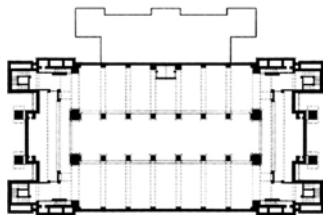
» Dobový snímek

01 | Střední škola Hunstanton, Norfolk

1 949-54, Alison a Peter Smithsonovi
« Dobový snímek

03 | Národní shromáždění, Dhaka

1 1962-82, Louis Isadore Kahn
« Současný stav

05 | Sídliště Prutt-Igoe, St. Louis

1 1955, M. Yamasaki, demolice 1 1972-75
« Dobový snímek

06 | Návrh průčelí OD Best

1 1980, Robert A. M. Stern
« Pohled

07 | Bruselský styl v interiéru

přelom 50. a 60. let, židle A. Šuman, sektorový nábytek J. Jiroutek
« Dobový snímek

08 | Boletický panel na ostravském mrakodrapu

1 1965-68, Jan Slezák
« Současný stav

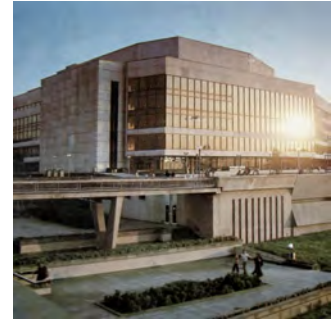
09 | Normalizační hromadná výstavba, Praha-Jižní Město

1 1966-88, J. Lasovský, J. Zelený, V. Rothbauerová
« Dobový snímek

01 | Charles Jencks U Dvou koček, Praha

1 978, přítomni také J. Ševčík,
J. Ouřecký, J. Kučera

› Dobový snímek

02 | Palác kultury, Praha

1 975-80, J. Majer, V. Ustohal, A. Vaněk,
J. Karlík

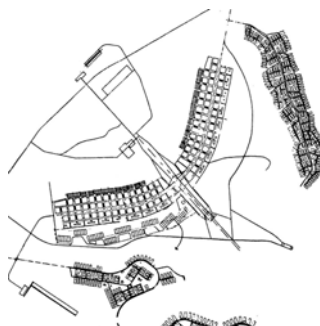
» Dobový snímek

03 | Domov důchodců, Praha-Chodov

1 983-87, Jan Línek, Vlado Milunić

› Dobový snímek

04 | Město Brasilia

1 957-60, Lucio Costa

› Urbanistické schéma

05 | Částečná demolice obytné čtvrť, Praha-Žižkov

1 977-89, plán asanace SÚRPMO

» Dobový snímek

II. ČÁST

Cílem historicko-teoretické části je uvést zkoumané typologie OS a OD do širších kulturně-historických a sociálně-ekonomických souvislostí.

Třetí kapitola, historický exkurz, nepředkládá vyčerpávající pohled na dějiny obchodních staveb; snahou je nastínit, s důrazem na západní kulturu, jejich vývoj jako vzorů typologií OS a OD. Obchodní typologie je popisována na základě významných celospolečenských změn a vzhledem k rozvoji obchodní činnosti a ekonomického myšlení. Exkurz sleduje situaci od pravěkých protoměst a starověkých civilizací s palácovým hospodářstvím přes vyspělé národy antického ekonomického myšlení až ke vzniku rozsáhlých staveb Římského impéria. Dále se exkurz věnuje středověké obchodní typologii vznikající během feudálního systému a nastiňuje její vývoj i mimo západní civilizaci před expanzí západní kultury. Novověký vývoj je sledován na základě změn ekonomického myšlení – ekonomického nacionalismu, merkantilismu a klasické ekonomie, a změn zapříčiněných průmyslovou revolucí promítnutých do architektury i vzniku masového trhu. Větší prostor je věnován meziválečnému období a první poválečné dekádě, kdy je kladen důraz na americkou obchodní architekturu jako zásadní bod, který ovlivnil a dále utvářel zkoumané typologie v Evropě, tedy i v Československu.

Čtvrtá kapitola uvádí typologie OS a OD do kontextu s ekonomickou a sociální situací 60. a 70. let 20. stol. v Československu. Pro pochopení vzniku těchto typologií je stručně nastíněna politická situace po druhé světové válce eskalující do politického převratu, jenž vedl ke vzniku socialistického státu a později federace. Vhled nastiňuje fungování socialistického hospodářství a plánování a zabývá se problémem socialistického stylu života, vč. jeho vztahu k obchodu a konzumu. Větší pozornost je věnována socialistickému vnitřnímu obchodu – jsou popsány jeho společenské ukotvení i význam, hierarchizace a vývoj. Důsledněji se vhled zabývá výstavbou a jednotkami MO sítě. Kromě společenských důsledků budování MO sítě je popsán způsob rozmístění, klasifikace, určení velikosti i kapacity MO jednotek a rozsah projekční činnosti při jejich výstavbě. Na závěr jsou shrnuty základní techniky prodeje a inkasa, jež se ve zkoumaném období užívaly.

3 EXKURZ DO HISTORIE OBCHODU A OBCHODNÍCH STAVEB

„Každá nová stavba je výsledkem toho, jak se společnost vypořádává s požadavky na ni kladenými, a ukazuje schopnost této společnosti řešit je svým způsobem.“⁴⁴²

Udo Kultermann

Obchod je starý jako lidstvo samo⁴⁴³ a podobně jako oheň, dobrý sluha, ale zlý pán. Jeho role základního nositele vlivu mezi jednotlivými kulturami je nesporná.⁴⁴⁴ Patrné je to prakticky na všech aspektech vývoje společnosti, především ve výtvarném umění i architektuře. Obchod je a vždy byl hlavním důvodem pro společenský styk, jenž probíhal především ve městě.⁴⁴⁵ Vedle politické moci, nacionalismu a náboženství byl obchod častým motivem pro ozbrojené konflikty i války. Vývoj lidstva a osídlení zásadně spoluurčovaly obchodní cesty, které podporovaly také šíření nemocí, např. cholery z pouště Gobi, epidemie dýmějového moru v polovině 14. stol. pocházející z Číny atd.

Přestože je historie typologie obchodních staveb velmi bohatá, těžištěm dějin architektury, např. jako architektura sakrální či palácová, není.⁴⁴⁶ Pevsner dokonce dodává, že typologie obchodu není pro historiky umění zajímavá.⁴⁴⁷ Jediným cílem obchodu je totiž prodat zboží s předpokladem profitu. Stěžejním úkolem je, jak toho dosáhnout co nejlépe a co možná nejefektivněji, architektura při řešení tohoto problému byla a stále je nezdárka v pozadí.⁴⁴⁸

Chybou někdy bývá vykládat dějiny architektury po jednotlivých stylech za sebou jako důsledek postupného vyvracení.⁴⁴⁹ To potvrzuje tvrzení Otto Wagnera, který ve svém stěžejním díle *Moderní architektura* napsal: „Každý nový sloh povstal povlovně z dřívějšího tak, že nové konstrukce, nové materiály, nové lidské úkoly a náhledy změnily a přetvořily tvary dosavadní.“⁴⁵⁰ Není třeba výrok jednoho z nejvýznamnějších architektů moderní architektury negovat, následující řádky však poukážejí na to, že vývoj typologie obchodní architektury nelze chápat takto jednoznačně. Slovy Norberga-Schulze: „Architektonické dílo

⁴⁴² KULTERMANN, Udo. *Současná světová architektura*. Překlad Gustav SOLAR. Praha: Nakladatelství československých výtvarných umělců, 1966. S. 8.

⁴⁴³ „Buying and selling is as old as mankind.“ [GRUEN, Victor. *Building Types: Shopping Centers: Retailing and the Automobile*. *Architectural Record*. New York, 1960, vol. 68, no. 3, pp. 192-210. ISSN 0003-858X. S. 193.]

⁴⁴⁴ „Mezikontinentální dálkový obchod založil další vnitřní jednotu světových dějin, která usnadňuje i jejich výuku, neboť navzájem spojuje zdánlivě zcela izolované společnosti a struktury přes kontinenty a tisíciletí [...]“ [GEISS, Imanuel. *Dějiny světa v souvislostech*. Překlad Dagmar MORAVCOVÁ. Praha: Ivo Železný, 1999. ISBN 80-240-0453-4. S. 83.]

⁴⁴⁵ „Město a venkov se setkávají, když jde zemědělec do města prodat své zboží a výdělek utratit za zboží jiné. Během toho dojde i ke vzájemné výměně novinek.“ [HERTZBERGER, Herman. *Přednášky pro studenty architektury*. Překlad Šárka RUBKOVÁ. Dolní Kounice: MOX NOX, 2012. ISBN 978-80-905064-0-4. S. 71.]

⁴⁴⁶ Formování architektury veřejných staveb, tedy i staveb obchodních, až do 19. století vycházelo přímo ze sakrálních staveb a od renesance také z architektury palácové. [KOCH, Wilfried. *Evropská architektura: encyklopedie evropské architektury od antiky po současnost*. Vyd. 2., dopracované. Překlad Petr KAŠKA a Zdeněk VYPLEL. Praha: Universum, 2008. ISBN 978-80-242-2029-1. S. 340.]

⁴⁴⁷ PEVSNER, Nikolaus. *A history of building types*. Repr. London: Thames and Hudson, 1979. S. 257.

⁴⁴⁸ „[...] shops are never great architecture, they are never even first-rate architecture, they are a minor architectural art, capricious, mutable, transient, evanescent.“ [TAYLER, Herbert. *Shops*. *The Architectural Review*. London: EMAP, 1957, vol. 121, no. 721, pp. 98-111. ISSN 0003-861X. S. 99.]

⁴⁴⁹ SEDLÁKOVÁ, Radomíra. *20. století české architektury*. Praha: Titanic, 2006. ISBN 80-866-5224-6. S. 10.

⁴⁵⁰ WAGNER, Otto. *Moderní architektura*. Překlad Vlad. ZÁKREJS. Praha: Jan Laichter, 1910. S. 19.

se vždy vztahuje k specifické situaci, kterou však musí zároveň překonat a přetvořit tak, aby vyznívala jako součást obsáhlejšího symbolického celku."⁴⁵¹ Architektura vzniká transformací minulosti, která je proto jediným pevným základem.⁴⁵² Zevi architekturu spojuje nejen s hospodářskou situací a se vztahy mezi sociálními třídami, ale i s mýty a tužbami společnosti po tom, čeho chce dosáhnout a čím chce být.⁴⁵³ A právě proto je exkurz do historie obchodní typologie sledován na základě významných celospolečenských změn s důrazem na rozvoj obchodní činnosti a ekonomického myšlení, nikoli na základě architektonických slohů.

---

⁴⁵¹ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Význam v architektuře Západu*. Překlad Jiří TOUREK. Praha: Dokořán, 2019. ISBN 978-80-7363-950-1. S. 226.

⁴⁵² „Studium a respekt k dějinám architektury je důležitý pro nastolení autonomie profese. Poznání, čtení a zkoumání architektonické minulosti, zejména našeho architektonického dědictví, je jedním ze základů, na kterých můžeme stavět novou, originální architekturu a zároveň navázat kontinuitu s naším architektonickým dědictvím.“ Volný překlad [ZOREC, Maruša. Evidenca in valorizacija objektov slovenske moderne arhitekture med leti 1945-70: Teksti. In: Evidenca.org [online]. Ljubljana: Ferry Institute for Spatial Culture, 2022 [cit. 2022-05-16]. Dostupné z: <http://evidenca.org/?m1=1>.]

⁴⁵³ ZEVI, Bruno. *Jak se dívat na architekturu*. Překlad Libuše MACKOVÁ. Praha: Československý spisovatel, 1966. S. 42.

3.1 Obchodní stavby před vznikem civilizace

Pravěký obchod je spíše otázkou na zkušeného antropologa či archeologa. Základem života pravěkých lidí byla migrace sledující pohyb lovené zvěře. Lze usuzovat, že v období paleolitu a mezolitu typologie obchodních staveb neexistovala, ačkoli kontakty jednotlivých kmenů a rodů byly „[...] zřídka, ale ne natolik, aby to bránilo rozšiřování sociálního chování ani primitivnímu výměnnému obchodu včetně výměny žen.“⁴⁵⁴ Uvnitř pravěkých společenství fungovalo rozdělování hmotných statků a obchod se uplatňoval jen omezeně.⁴⁵⁵

Komplexní obchodní vztahy lze pozorovat mezi končící dobou kamennou a ranými kulturami na Blízkém východě a je vhodné je spojit se stoupající řemeslnou výrobou.⁴⁵⁶ Postupné zdokonalování nástrojů nebylo pouhým předáváním zkušeností z generaci na generaci v rámci členů jednoho rodu. Významnou roli tvořil barterový, resp. směnný obchod. Směna byla důvodem, proč pravěký člověk vyráběl rozličné druhy pazourků, opracovával zvířecí kůži či vytvářel ozdobné šperky nejen pro svou vlastní potřebu.⁴⁵⁷ Zásadní problém směnného obchodu je neexistence fixně stanovené ceny jednotlivého zboží, což vedlo k mylnému chápání hodnoty zboží. Fungování obchodu tak zásadně ovlivňuje nabídka a poptávka, jednoduše vyjádřeno – „nemohu směniti něco za něco, co nikdo nechce.“⁴⁵⁸

V neolitu došlo k hospodářské revoluci založené na vzniku zemědělství a domestikaci zvířat. První dělba práce vedla ke specializaci a k rozvoji celé společnosti i obchodu.⁴⁵⁹ Kočovní život se transformoval na usedlý a člověk se ocitl v produktivním hospodářství s účelnou dělbou práce. Kromě zemědělství se rozvinula i řemeslná výroba, např. hrnčířství či tkalcovství. Důsledkem těchto změn se staly první stálé osady (vesnice), často založené na pokrevních vazbách, které se později transformovaly v města.

3.1.1 Protoměsta neolitu

Vznik stálých sídlišť na Blízkém východě spojuje hromadění zásob materiálních statků a psychická i fyzická stabilita společenských vztahů. Důležitá byla i funkce obranná, která obyvatele města chránila před ostatními kočovnými kmeny. Postupně kulturní rozvoj přestal být fixován na činnostech souvisejících se zachováním života.⁴⁶⁰

Nejstarší kontinuálně osídlené město **Jericho** (před 9000 př. Kr.) vzniklo postupným rozšířením osady a jejím ohrazením do tvaru slzy. V období neolitu se začala struktura

⁴⁵⁴ CAMERON, Rondo E. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. Překlad Vladimír DRÁBEK. Praha: Victoria Publishing, 1996. ISBN 80-858-6521-1. S. 40.

⁴⁵⁵ SOUČKOVÁ, Jana. Obchod. In: PROSECKÝ, Jiří a kol. *Encyklopedie starověkého Předního východu*. Praha: Libri, 1999, s. 280-282. ISBN 80-859-8358-3. S. 281.

⁴⁵⁶ GEISS. *Dějiny světa v souvislostech*. S. 34.

⁴⁵⁷ Za účelem obchodu vznikla již v osmém tisíciletí specializovaná řemesla, např. těžba křemene a výroba kamenných seker a dalších zbraní. [CAMERON. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. S. 45.]

⁴⁵⁸ Teorii směny později rozpracoval Carl Menger (1871). Předpokladem směny vždy bylo subjektivní ohodnocení směňovaného zboží – prodávající svůj statek musí hodnotit níže, než jej hodnotí kupující a naopak. [HOLMAN, Robert a kol. *Dějiny ekonomického myšlení*. 2. vydání. Praha: C.H. Beck. Beckovy ekonomické učebnice, 2001. ISBN 80-717-9631-X. S. 252.]

⁴⁵⁹ „Lidé pochopili, že smysluplná dělba práce je příležitostí k význačnému rozvoji a ekonomickému růstu.“ [MULAČOVÁ, Věra a Petr MULAČ a kol. *Obchodní podnikání ve 21. století*. Praha: Grada, 2013. ISBN 978-80-247-4780-4. S. 19.]

⁴⁶⁰ CAMERON. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. S. 43.

osídlení uvnitř hradeb nahodile formovat na základě pravoúhlých domů z nepálených cihel s místnostmi okolo dvora. Obytné domy byly zpravidla dvoupodlažní, v přízemí se nacházely dílny a v patře pokoje. Hlavní obživou obyvatel bylo zemědělství a kolem 7. až 5. tisíciletí př. Kr. postupně došlo k domestikaci ovcí. Způsob a forma obchodování není zřejmá, je však známo, že mimo hranice protoměsta ve velké míře probíhal dálkový obchod s obsidiánem.⁴⁶¹

Největší neolitické protoměsto **Çatal Hüyük** (7500-5700 př. Kr. | OL3-I 01, 02), které se nachází u dnešního tureckého města Konya, mohlo mít kolem 5 až 10 tis. obyvatel. Nepravidelná struktura na uměle vytvořeném návrší vznikla těsným řazením jednotlivých buněk – obytných domů. Ty měly ploché střechy vynesené dřevěnými trámy, byly postavené z nepálených cihel, omítnuty a postrádaly dveře. Vstupovalo se do nich buď vysoko položeným otvorem, anebo dírou ve střeše sloužící zároveň jako komín.⁴⁶² Protoměsto postrádalo posvátné i veřejné stavby a veřejná prostranství, jednalo se patrně o obydlí rovnostářsky smýšlející společnosti s přirozeným vztahem k posmrtnému životu.⁴⁶³ Kromě již zmíněného zemědělství měla řada obyvatel vztah k manuální řemeslné práci, o čemž svědčí bohaté archeologické nálezy. Těsné řazení domů a vstupy ze střechy přímo korespondovaly se způsobem života; lidé se pohybovaly po střechách, které tak suplovaly úlohu ulic.

Přehled tedy začínáme na správném místě; lze se domnívat, že obchod, resp. směna, byl již součástí života obyvatel protoměst, nicméně na jejich struktuře nelze přesně určit, kde přímo probíhal.

---

⁴⁶¹ HOLLAND, Thomas A. Jericho. In: MEYERS, Eric M., ed. *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East: Volume 3*. Oxford: Oxford University Press, 1997, s. 220-24. ISBN 0-19-511217-2. S. 221.

⁴⁶² TODD, Ian A. Çatal Hüyük. In: MEYERS, Eric M., ed. *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East: Volume 1*. Oxford: Oxford University Press, 1997, s. 438-440. ISBN 0-19-511215-6. S. 439.

⁴⁶³ Svě příbuzné pohřbívali pod podlahu obytných místností v domě, v němž bydleli. To také vedlo k postupnému vrstvení budov, město tedy nerostlo do šířky, ale do výšky. Více např.: TODD. Çatal Hüyük. S. 440.

3.2 Obchodní stavby palácových hospodářství

3.2.1 Mezopotámie

Za kolébkou lidstva i obchodu lze považovat oblast Blízkého východu mezi řekami Eufrat a Tigris. Původně sumerská města byla soustavou městských izolovaných států, které se v průběhu historie podařilo, někdy lépe a někdy hůře, sjednotit různými etnickými národy. Sjednocená říše, kterou dnes chápeme pod souhrnným pojmem Mezopotámie, byla tak syntézou velmi odlišných kultur. Cílená urbanizace a systém umělého zavlažování vedly ke značným přebytkům, specializaci výroby, vzniku mezinárodního obchodu a staly se základem pro vznik měst a států.⁴⁶⁴ Ty byly založené na palácovém hospodářství, v jehož čele stál kněžský král s poradním shromážděním – šlechtou. Obyvatelé měst měli řadu privilegií, např. osvobození od roboty a daní nebo určitého druhu vojenské služby.⁴⁶⁵

Pomineme-li směnu luxusních komodit mezi vládci městských států, která však hrála značný význam,⁴⁶⁶ mezi městy probíhal kočovný obchod realizovaný palácem či chrámem organizovanými expedicemi.⁴⁶⁷ Tyto kupecké skupiny měly přebytky z hospodářské činnosti směniti za žádané komodity, např. kámen, dřevo, měď, slonovinu, stříbro a zlato.⁴⁶⁸ K rozvoji dálkového obchodu vznikaly obchodní osady, které „[...]” vyrůstaly jako místně dělená, případně i uzavřená sídla kupců, kteří se předsunuli blíže ke zdroji žádaných produktů a zboží.⁴⁶⁹ Z četných obchodních osad lze uvést **Tepe Jahjá, Sipparu, Purušchandu** a osadu v **Mari**.

Počátkem 2. tisíciletí př. Kr. vliv paláce klesl a objevily se soukromé asyrské obchodní firmy, do jejichž činnosti stát prakticky nezasahoval.⁴⁷⁰ Se vznikem prvních bank lze přímo spojit vznik písma⁴⁷¹ – výpůjčky a vklady bylo třeba trvale zaznamenat. Význam obchodní činnosti, především v období Babylonské říše, je patrný ze vzniku obchodního zákoníku, který přímo definoval principy obchodu.⁴⁷² Začaly se objevovat rodinné podniky, v nichž se obchod dědil z otce na syna a jejichž část zisku byla ve formě daní či dalších poplatků odváděna vládci.⁴⁷³ Obchodní činnosti výrazně prospělo sjednocení Blízkého východu v Perské říši – přistoupilo se k budování silnic, sjednocení míry a váhy a zavedení jednotné měny.⁴⁷⁴

⁴⁶⁴ GEISS. *Dějiny světa v souvislostech*. S. 35.

⁴⁶⁵ A dále: obyvatelé města byli nadřazenou třídou nad „venkovany“, nikoli však z etnických či ekonomických důvodů, zkrátka jen proto, že žili ve městě. Více např.: OPPENHEIM, A. Leo. *Ancient Mesopotamia: Portrait of a Dead Civilization*. 2. vydání. Chicago: The University of Chicago Press, 1977. Dostupné také z: https://oi.uchicago.edu/sites/oi.uchicago.edu/files/uploads/shared/docs/ancient_mesopotamia.pdf. S. 120-122.

⁴⁶⁶ ZACCAGNINI, C. Markt. In: EBELING, Erich et al, eds. *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie: Siebter Band*. Berlin: de Gruyter, 1987-1990, s. 421-426. S. 425.

⁴⁶⁷ CAMERON. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. S. 45.

⁴⁶⁸ SOUČKOVÁ. Obchod. S. 281.

⁴⁶⁹ SOUČKOVÁ, Jana. Obchodní osady. In: PROSECKÝ, Jiří a kol. *Encyklopedie starověkého Předního východu*. Praha: Libri, 1999, s. 282-283. ISBN 80-859-8358-3. S. 282.

⁴⁷⁰ SOUČKOVÁ. Obchod. S. 281.

⁴⁷¹ Jednoduché piktogramy byly stylizovány do klínového písma do roku 2 800 př. Kr. [CAMERON. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. S. 48.]

⁴⁷² ZÁBOJ, Marek. Opora pro předmět Obchodní operace I. In: *Mendelova univerzita v Brně* [online]. [bez data] [cit. 2019-03-03]. Dostupné z: <https://is.mendelu.cz/eknihovna/opory/index.pl?opora=123>.

⁴⁷³ SOUČKOVÁ, Jana. Obchodník. In: PROSECKÝ, Jiří a kol. *Encyklopedie starověkého Předního východu*. Praha: Libri, 1999, s. 283-284. ISBN 80-859-8358-3. S. 283.

⁴⁷⁴ SOUČKOVÁ. Obchod. S. 282.

Stát si ponechal monopol na dálkový obchod, vzrostl však počet pouličních prodejců, kteří nabízeli např. pečivo, sůl, víno nebo keramiku.⁴⁷⁵

Struktura mezopotámských měst byla buď rostlá a nepravidelná,⁴⁷⁶ nebo založená zpravidla na ortogonální mřížce s obrannými hradbami,⁴⁷⁷ výjimečně i kruhovými.⁴⁷⁸ Společnými znaky byly monumentální brány a dále vyvýšený a uzavřený palácový okresek s chrámem, který získal typickou formu *zikkuratu*. Nedílnou součástí byl také již zmíněný zavlažovací systém; mnohá města měla také přístav (akkadsky *kárum*), který se nacházel mimo hradby⁴⁷⁹ a fungoval jako centrum obchodní činnosti – stanovily se zde ceny, platily daně a cla, ležela zde skladiště, celnice i další správní orgány.⁴⁸⁰

Z pohledu života ve městě hrály značnou roli právě ony monumentální hradby, které neplnily pouze funkci obrannou, ale i společenskou. Občanskými centry se staly otevřené prostory před branami, jejichž funkce odpovídá pozdější řecké agoře.⁴⁸¹ Obchod mezi obyvateli měst a venkovany probíhal díky otevřeným, nejčastěji čtvercovým tržištím (*maḥiru*) či obchodním ulicím (*sūq šimātim*), na nichž bylo možné získat směnou zeleninu, obilí, oblečení i šperky.⁴⁸²

Vůbec nejstarší dochované epické dílo dodává sumerskému městu **Uruk** (kolem 3500 př. Kr.) přívlastek město prostranných tržišť.⁴⁸³ Vhled do fungování babylonských tržišť nám přinesl Herodotos, který popsal fungování manželského trhu.⁴⁸⁴ Dalším účelem tržiště bylo shromažďování nemocných pro získání rad od obyvatel, které postihla podobná choroba. Jedním z prvních obchodních velkoměst bylo **Kárum Káneš** (vrstva II 1950 – 1840 př. Kr.). Kupci zde žili v domech se zvláštními prostory pro obchod, sklad i archiv; odděleně byly soukromé prostory.⁴⁸⁵ Město **Hatra** (3. stol. př. Kr. – 3. stol. po Kr.) bylo obklopeno dvojitou kruhovou hradbou a ve středu byl obdélník 435 x 321 m rozdělený do dvou částí, z nichž jedna obsahovala chrámy a druhá tržní náměstí lemované obchody. Pozdější vliv antického Řecka na mezopotámská města dokládá agora ve městě **Dura Európos** (300 př. Kr. | OL3-I 03). Volný obdélný prostor byl definovaný po třech stranách obchody, na delší straně se dvěma místnostmi a zezadu přiléhajícími obchody, které byly obráceny do ulice.⁴⁸⁶

⁴⁷⁵ SOUČKOVÁ. Obchod. S. 282.

⁴⁷⁶ Nejstarší rostlá a nepravidelná města vychází z původně vesnických osad (např. **Ur** a **Nippur**).

⁴⁷⁷ V případě města **Ninive** došlo k přestavbě, kdy nepravidelné ulice získaly pravoúhlost mřížky.

⁴⁷⁸ Např. **Mari** a **Káneš**.

⁴⁷⁹ Jsou známy i případy, kdy byl přístav uvnitř hradeb, např. v **Uru**.

⁴⁸⁰ „Tak se stalo, že *kárum*, akkadský pojem pro „přístav“ posléze přeneseně označoval obchodní čtvrtě i v čistě suchozemských sídlech, kde jim obvykle bývaly vyhrazeny prostory v okolí městských bran, případně samostatné oddělené pozemky před nimi.“ [SOUČKOVÁ, Obchodní osady. S. 282.]

⁴⁸¹ OPPENHEIM. *Ancient Mesopotamia: Portrait of a Dead Civilization*. S. 128.

⁴⁸² Více o tržištích a obchodních ulicích viz např.: [ZACCAGNINI. Markt. S. 421-426.]

⁴⁸³ *Epos o Gilgamešovi*. Překlad Lubor MATOUŠ. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1958. Tabulka druhá.

⁴⁸⁴ Babyloňané jednou za rok z každé vesnice sebrali dostatečně staré ženy a poté je ve městě dražili jako budoucí manželky. [HERODOTOS. *Dějiny* [online]. Palmknihy, 2007 [cit. 2020-06-28]. Dostupné z: <https://www.theofil.cz/user-files/files/herodotos-dejiny.pdf>. První kniha.] Herodotův popis manželského trhu byl také inspirací pro známý obraz **The Babylonian Marriage Market** (1875, Edwin Long | OL3-I 04).

⁴⁸⁵ Ke Káneši se váže nález asyrských hliněných tabulek s účetními a právními záznamy v klínovém písmu pečlivě uschovaných v domech, jež objevil na podzim 1925 Bedřich Hrozný. [SOUČKOVÁ, Jana. Káneš. In: PROSECKÝ, Jiří a kol. *Encyklopedie starověkého Předního východu*. Praha: Libri, 1999, s. 171-174. ISBN 80-859-8358-3. S. 172, 174]

⁴⁸⁶ Více např.: WARD-PERKINS, John Bryan. *Roman Imperial Architecture*. Yale: Yale University Press, 1994. ISBN 978-0-300-05292-3. S. 349-351.

3.2.2 Egyptská říše

Ačkoli kořeny egyptské civilizace sahají minimálně až do období neolitu, náš přehled začneme až sjednocením Horního a Dolního Egypta v roce 3150 př. Kr. K fungování egyptského obchodu neexistuje mnoho relevantních informací, o obchodní architektuře pak téměř žádné. Je jisté, že podobně jako v Mezopotámii, byl základním činitelem rozvoje měst a obchodu vodní tok, v tomto případě Nil.⁴⁸⁷

Prvořadou roli v egyptském hospodářství činil stát reprezentovaný panovníkem (faraonem) a kněžími. Většina Egyptanů byli rolníci, kteří obdělávali pronajatou půdu. Úroda byla ukládána do velkých skladů, které sloužily nejen jako distribuční centra semen pro další výsev, ale také jako akumulční nádrže pro zásoby a přebytky určené k exportu do zahraničí.⁴⁸⁸ Státní reprezentace distribuovala zboží ze zahraničního směnného obchodu, který jen zcela výjimečně provozovali soukromí obchodníci.⁴⁸⁹ V rozdělení zásob hrál zásadní roli především faraon, jehož úkolem bylo udržovat říši v harmonii (princip *ma'at*). S následnými přebytky obchodovali chrámový obchodníci (*šwti*).

Egyptské architektonické prostorové formy se „[...] konkretizovaly v podobě osově uspořádaných a ortogonálně členěných uzavření, rozmístěných v souladu s velkolepým podélným prostorem údolí Nilu.“⁴⁹⁰ Egyptská města však měla zpravidla rostlou strukturu; pokud vzniklo založené město, bylo budováno především jako hold faraonovi. Prvním důležitým bodem pro nově sjednocenou říši ze správního i obchodního hlediska bylo město **Nechen** (nebo Hierakonpolis, kolem 4000 př. Kr.), které bylo později obehnáno hradbami tak, jako další města. Pro pochopení fungování egyptského města je však zásadní krátce osídlené město **Akhetaten** (nebo Amarna, kolem 1400 př. Kr. | OL3-I 05). Založenou organickou strukturu tvořily čtyři části – centrální město se dvěma chrámy, královským palácem, administrativními a vojenskými komplexy i rozsáhlým skladištěm, na jihu hlavní město sloužící jako obytné, na opačné straně menší severní předměstí a severní město s dalšími dvěma královskými rezidencemi i skladovacími komplexy. Paláce centrálního a severního města propojovala široká ulice sloužící jako ceremoniální cesta. Archeologické nálezy sice přinesly řadu informací o formě běžného i dělnického obydlí, řemeslnických čtvrtí dle oborů a rozsáhlých skladištích, o způsobu obchodu však prakticky nic.

Představu o průběhu obchodování nám přináší výjimečná vyobrazení v několika hrobkách. Objevené reliéfy v **mastabě Niankhkhnuma a Khnumhotepa v Sakkáře** (kolem 2500 př. Kr.) či v **hrobce kněze Fetektiho v Abusiru** (kolem 2500 př. Kr. | OL3-I 06) dokládají směnný obchod, který se koná v živém a přeplněném prostředí. Různorodé zboží bylo vystaveno v proutěných koších, klečící prodejce je vyobrazen v opozici stojících kupujících

⁴⁸⁷ Zásadní rozdíl mezi Mezopotámií a starověkým Egyptem spočíval v jeho větší uzavřenosti okolním vlivům a kontinuitě kultury i politicko-sociálních podmínek. Jediným důvodem k narušení vnitřní izolace byly samozřejmě první obchodní spojení, např. Byblos a Kréta. [GEISS. *Dějiny světa v souvislostech*. S. 53.]

⁴⁸⁸ CARVAJAL CERVERA, Federico. *El centro comercial. Una teoría tipológica: claves para el reconocimiento de una arquitectura ignorada*. Madrid, 2015. Doctoral Tesis. Escuela Técnica Superior De Arquitectura de Madrid, Departamento de Proyectos Arquitectónicos. Vedoucí práce Miguel MARTÍNEZ GARRIDO a Francisco Javier SÁENZ GUERRA. S. 35.

⁴⁸⁹ ALTENMÜLLER, Hartwig. Trade and markets. In: REDFORD, Donald B., ed. *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt: Volume 3*. Oxford: Oxford University Press, 2001, s. 445-450. ISBN 978-0195102345. S. 448.

⁴⁹⁰ NORBERG-SCHULZ. *Význam v architektuře Západu*. S. 7.

ve frontě. Kromě způsobu prodeje jsou zcela patrné i jednotlivé transakce, např. pivo za rybu apod.⁴⁹¹ Vzhledem k tomu, že se na reliéfech nachází i ženy, lze usuzovat, že obchodování nebylo výsadou pouze mužského pohlaví.⁴⁹² Jednotlivé scény doplňují texty, které tlumočí slova kupců o kvalitě jejich zboží – je zde tedy zaznamenána jedna z prvních reklam. Další zajímavý výjev je možné pozorovat v **mastabě Tepemankha II v Sakkáře** (kolem 2500 př. Kr.). Reliéf zpodobňuje muže s paviány, z nichž jeden drží stehno jiného muže v běhu s rukou v koši se zbožím. Lze soudit, že jde o scénu zobrazující chycení zloděje při krádeži a zároveň dokládá přítomnost dozorců se zvířecími pomocníky. Tito dozorcí také dohlíželi na množství, kvalitu i cenu směňovaného zboží.⁴⁹³

Ačkoli tedy máme zdánlivý přehled o tom, jak Egypťané koncipovali města a jakou formu měl jejich obchod, o prostoru, v němž probíhal, nevíme prakticky nic.⁴⁹⁴ Můžeme se tedy jen domnívat, že obdobně jako na Blízkém východě, tomu tak bylo na otevřených tržištích blízko přístavů.⁴⁹⁵ Od 7. stol. př. Kr. se mohly věnovat obchodu v Egyptě i Řekové. Vliv jejich kultury lze spojit s obchodním městem **Naukratis** (kolem 650 př. Kr.). Město bylo založené na tradičním konceptu řecké agory obklopené chrámovými stavbami. Naukratis měl značný význam i pro egyptský obchod,⁴⁹⁶ od poloviny 5 stol. př. Kr. se zde začaly používat první mince, tzv. attické tetradrachmy.⁴⁹⁷

3.2.3 Mínojská a mykénská kultura

První evropská civilizace vznikla spojením krétských městských států kolem roku 2700 př. Kr. Mínojci svou existenci rozvinuli díky námořní vládě, tzv. *thalasokracii*, kterou založili na vytváření kolonizačních poboček.⁴⁹⁸ Krétská městská kultura tak závisela ve vytvoření přístavních palácových sídel bez obranných opevnění.⁴⁹⁹ Základem první „konzumní společnosti“, která je známá střídavým uctíváním božstev a dobytka, byl zámožský obchod, zejména s Řeckem, Egyptem a Kyprem. Nedílnou součástí měst, jejichž struktura byla nepravidelná a akcentující významné stavby a větší volná prostranství (předobraz řeckých agor), byly přístavy. Zda-li zmíněná volná prostranství sloužila obchodní činnosti, není však úplně jisté. Pokud bychom se blíže podívali na město **Palaikastro** (mezi 1500 až 1400 př. Kr. | OL3-I 07), které bylo zřejmě centrálně založeno, tvoří jej řada bloků definovaná hlavní

⁴⁹¹ Nejčastěji směňovaným zbožím byl chléb a pivo a následovaly čerstvé i sušené ryby a zelenina, např. cibule, pórek, salát apod. [ALTENMÜLLER. Trade and markets. S. 446.]

⁴⁹² Herodotos přímo zmiňuje, že Egypťané měli opačné obyčeje a zákony než ostatní, např. že „[ž]eny u nich chodí na trh a obchodují a muži zůstávají doma a tkají [...]“ [HERODOTOS. *Dějiny*. Kniha druhá.]

⁴⁹³ ALTENMÜLLER. Trade and markets. S. 446.

⁴⁹⁴ BEEK, Nicky van de. Saqqara scenes: Women in the marketplace. *Saqqara Newsletter*. 2014, vol. 14, no. 1, pp. 31-38. S. 36.

⁴⁹⁵ ALTENMÜLLER. Trade and markets. S. 447.

⁴⁹⁶ V té době byl Egypt již pod perskou nadvládou.

⁴⁹⁷ [FELGR, Pavel. Naukratis: řecké obchodní středisko v Egyptě. In: *Starověký Egypt a jeho historie* [online]. 2020 [cit. 2020-06-29]. Dostupné z: <http://www.starovekyegypt.net/mesta-starovekeho-egypta/naukratis.php>.] Vznik peněz je dle Mengers výsledkem „[...] spontánního chování lidí – ekonomizujících jedinců, kteří hledali ekonomičtější způsoby výroby a směny.“ Peníze umožnily opustit od hromadného skladování statků ke směně a umožnily provádět obchod i v případě, kdy kapacita zásob neumožňovala přistoupit k potřebné směně. [HOLMAN, Robert a kol. *Dějiny ekonomického myšlení*. S. 254.]

⁴⁹⁸ GEISS. *Dějiny světa v souvislostech*. S. 59.

⁴⁹⁹ Právě díky absenci obranných opevnění nebylo těžké provést zdařilou mykénskou invazi, které je připisován zánik krétské kultury.

ulicí a třemi na ni kolmými a menšími. Obytné bloky byly k ulicím uzavřené a formované kolem vnitřních dvorů. Výjimkou je část bloku Γ, který je díky otevřenosti do postranní ulice považován za obchod se skladem.⁵⁰⁰ Patrně se tak jedná vůbec o jeden z prvních zděných obchodů.

Nejvýznamnějším městům vévodil palác, odkud docházelo k centrálnímu řízení vládcem. Zdánlivá a nahodile působící fragmentace palácové architektury, sledovala nejen průběh terénních nerovností, ale i funkční vztahy. Paláce byly rozvrženy na základním schématu – nepravidelná struktura s několika vstupy z odlišných světových stran kolem ústředního ortogonálního a nezastřešeného dvora, který byl přibližně v poměru 2:1 a orientován na ose sever – jih. Funkce paláců je nejistá, zřejmě se však jednalo o obchodní, správní a náboženské centrum města. S ohledem na důležitou roli v obchodní činnosti byly jeho nedílnou součástí i rozsáhlé skladovací prostory.

Ačkoli se přímo nabízí, že obchod byl realizován přímo na ústředním dvoře, patrně tomu tak nebylo. Ani užití prostoru pro veřejná shromáždění či rituální obřady není dosud potvrzeno.⁵⁰¹ S ohledem na obklopení dvora místnostmi rozličného účelu, které v zásadě samy o sobě sloužily v běžném denním režimu, je velmi pravděpodobné, že palác byl strukturou naopak odstředivou a dvůr neměl ve fungování veřejného života významnou úlohu. První z paláců bychom našli v **Malii** (3 tis. př. Kr.), další je **palác Phaistos** (cca 2000 př. Kr.), a největší⁵⁰² a nejznámější je **palác v Knóssu** (cca 2000 př. Kr.), který měl přes tisíc různě velkých místností rozvržených do tří až čtyř podlaží.

Regionální střediska mínojské civilizace tvořily venkovské *villy*. Tento typ stavby byl do značné míry ovlivněn palácovým rozvržením a archeologické nálezy hovoří i o velmi podobné funkci. Existovalo zde značné množství skladovacích prostor či dílen a dále bychom objevili typickou trojdílnou halu i vnitřní nádvoří. Honosnost a výtvarná výzdoba hovoří o tom, že majiteli byli buď zámožní občané, kteří měli na mínojský obchod nezanedbatelný vliv, anebo sloužili jako přechodná sídla vládců. **Villa Amnisos** (asi 1900 př. Kr.) měla pravidelný čtvercový tvar o rozměrech 20 x 20 metrů a tři podlaží, rozsáhlejší stavbou byla **villa Nirou Khani** (asi 1550 př. Kr.) s dvěma nádvořími a sklady zboží rozdělenými na dvě části dle jeho trvanlivosti. Netytický půdorys tvaru L s vnitřním dvorem na delší straně měla **villa Ayia Triada** (asi 1500 př. Kr.), jejíž umístění poblíž Phaista hovoří o přímém obchodním propojení s městem. Další netytickou stavbou byla **villa Makriyalos** (asi 1500 př. Kr.), jejíž místnosti byly řazeny kolem kolonády ve tvaru U obklopující centrální dvůr.

Jednotná organizační struktura, podpořená novými architektonickými články vyskytujícími se na mnoha stavbách, potvrzuje vysokou míru organizace celé mínojské společnosti. Její zánik je spojován s invazí Mykéňanů z Peloponéského poloostrova kolem poloviny 15. stol. př. Kr., kterou silně podpořily stále se opakující přírodní katastrofy – zemětřesení či výbuch sopky na Théře (dnes Santorini).

⁵⁰⁰ SWINDALE, Ian. Palaikastro. In: *Minoan Crete: Bronze age civilisation* [online]. © 1998-2018 [cit. 2020-06-27]. Dostupné z: <http://www.minoancrete.com/palaikastro.htm>.

⁵⁰¹ RUTTER, Jeremy B. Minoan Architecture: The Palaces. In: *Brewminate: We're Never Far from Where We Were* [online]. 2017 [cit. 2020-06-27]. Dostupné z: <https://brewminate.com/minoan-architecture-the-palaces/>.

⁵⁰² V době největšího rozkvětu měl tento palácový komplex v Knóssu s přilehlým městem kolem sta tisíc obyvatel.

Mykénská civilizace pochází z původně pasteveckého kmene Achájů ze severu Balkánského poloostrova, který získal kontrolu nad obyvateli jižní části poloostrova (Hellény) kolem roku 2000 př. Kr. Po vzoru mínojské kultury zde začaly vznikat městské státy, z nichž nejvýznamnější byly **Tírýns**, **Pylos** či **Théby**. Na rozdíl od mínojské civilizace Mykéňané svá akropole chránili mohutnými hradbami, což potvrzuje jejich pověst válečníků a lovců. Nejvýznamnější součástí akropole byl těžko přístupný a opevněný palác, ze kterého vládl panovník. Správní funkce paláců z nich dělala i základní prvek obchodní činnosti. Jejich řešení bylo ovlivněno paláci krétskými – ústředním prostorem byl vnitřní dvůr. Všechny další místnosti různých účelů nepravidelně obklopovaly střed paláce ohraničeného obrannými zdmi, jejichž mohutnost podporovalo charakteristické kyklopské zdivo. Nejznámějšími příklady jsou **palác Tirýns** (kolem 1500 př. Kr.), **Nestorův palác v Pylu** (kolem 1300 př. Kr. | OL3-I 08), kde došlo k cenným archeologickým nálezům ve formě hospodářských záznamů v lineárním písmu B, či **palác v Mykenách** (kolem 1350 př. Kr.).

Jak fungoval obchod v mykénských městech, není z dochovaných struktur úplně zřejmé. Náznakem toho však může být krétské město **Ayia Triada**, na jehož severovýchodě bylo vybudováno tržiště (kolem 1400 až 1100 př. Kr.). To formovalo osm samostatných jednoprostorových obchodů s předsazeným sloupořadím tak, aby jejich předprostor byl krytý. V určitém slova smyslu lze tedy již v tomto případě hovořit o předchůdci řecké *stoy*.

Mykénská civilizace byla ve 13. stol. př. Kr. vystavena stále se opakujícím dobovačným nájezdům mořských národů. Oslabení městských států, vycházející patrně i z vnitřních rozporů mezi Mykéňany, využil pastevecký kmen Dóřů. Na další rozvoj civilizace měl velký vliv zámožský obchod, který se silně rozvinul po ovládnutí Kréty. Z tohoto pohledu je nutné zmínit Foiníčany. Významní obchodníci a mořeplavci expandovali z Blízkého východu vytvářením pobřežních kolonií k západnímu Středomoří, kde vzniklo obchodní centrum a později samostatná říše **Kartágo**, až k britskému pobřeží. Foiníčané monopolizovali egyptský obchod, postupně ovládli celý středomořský obchod a pro své účely vynalezli první abecedu (před 1000 př. Kr.).⁵⁰³

---

⁵⁰³ GEISS. *Dějiny světa v souvislostech*. S. 62.

3.3 Obchodní stavby antického ekonomického myšlení

3.3.1 Starověké Řecko

Řekové byli první skutečně rozvinutou kulturou na evropském kontinentu. Není náhodou, že právě zde jsou známy první doklady o teoretickém ekonomickém myšlení. To bylo spjato s filosofií a etikou, a proto byly úvahy o obchodní činnosti nahlíženy z pohledu morálky i politicko-společenského uspořádání. Starořeční filosofové považovali peněžní zájmy a hromadění bohatství za sobecké zájmy jednotlivců, které škodily zájmům společnosti.⁵⁰⁴ Platón se domníval, že prohlubování peněžních vztahů a majetkových nerovností nakonec naruší demokracii a vyústí v tyranii jednoho vládce; naopak Aristoteles soukromé vlastnictví považoval za přirozené a nutné pro zajištění dobrého hospodaření.⁵⁰⁵ Řecké hospodářství dále Aristoteles dělil na ekonomiku, výrobu zboží, typickou pro rolníky, a chrematistiku, založenou na peněžních ziscích, jimiž se zabývali obchodníci.⁵⁰⁶

Obchod se v Řecku začal plně rozvíjet společně s urbanizací od 8. stol. př. Kr.⁵⁰⁷ Významnou úlohu nejen z pohledu obchodu tvořily především **Athény** – stát „[...] řemeslníků a obchodníků par excellence,⁵⁰⁸ který ve své době platil za „[...] doklad všeho, čeho dosáhla řecká civilizace.“⁵⁰⁹ Athénané jako zdatní mořeplavci plně převzali středomořský obchod od Foiničanů a dokázali ho dále rozvinout. Ostatní městské státy byly spíše agrární a řada z nich na úrovni kmenového státu s vládnoucím králem.⁵¹⁰ Přibližně od poloviny 8. stol. začaly Řekové provádět kolonizační výpravy, které měly přímo vést k expanzi řeckého zboží a k civilizování domorodého obyvatelstva prostřednictvím tržního systému.⁵¹¹ Vývoz typických komodit (např. víno, olivy, keramika ad.) tak přímo pomáhal šířit řeckou kulturu mimo hranice.

V polovině 1. tisíciletí před Kr. plně začal vzkvétat mezinárodní obchod díky novému konstruování obchodních lodí (*diolkos*). Řeční obchodníci (*emporoi*) začali poskytovat přepravní služby i jiným národům a pro směnu zboží zakládali místa k tomu určená (*emporía*), např. **Al Mina** v dnešním Turecku, **Ischia-Pithekoussai**, **Gravisca**. Z pohledu mezinárodního obchodu tvořil zásadní úlohu od poloviny 5. stol. př. Kr. athénský přístav **Piraeus**.⁵¹² Význačnou změnou bylo, že řecký obchod byl ve většině případů v rukách soukromých obchodníků a stát se angažoval zřídka. Výjimkou byl trh s obilím, které tvořilo cennou komoditu, řízený specializovanými kupci (*sitones*).⁵¹³ K realizaci obchodu byla zdokonalena fénická abeceda a začala sloužit ražená stříbrná mince drachma.

⁵⁰⁴ HOLMAN a kol. *Dějiny ekonomického myšlení*. S. 1.

⁵⁰⁵ Tamtéž, s. 2, 3.

⁵⁰⁶ Tamtéž, s. 3.

⁵⁰⁷ AJSS. Markets and fairs. In: HORNBLOWER, Simon a Antony SPAWFORTH, eds. *The Oxford Classical Dictionary*. Fourth edition. Oxford: Oxford University Press, 2012, s. 900-901. ISBN 978-0-19-954556-8. S. 900.

⁵⁰⁸ GEISS. *Dějiny světa v souvislostech*. S. 73.

⁵⁰⁹ NORBERG-SCHULZ. *Význam v architektuře Západu*. S. 33.

⁵¹⁰ Významný protipól Athén tvořila **Sparta**, která od dálkového obchodu udržovala vědomý odstup. [GEISS. *Dějiny světa v souvislostech*. S. 73.]

⁵¹¹ CAMERON. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. S. 54.

⁵¹² PAC. Trade, Greek. In: HORNBLOWER, Simon a Antony SPAWFORTH, eds. *The Oxford Classical Dictionary*. Fourth edition. Oxford: Oxford University Press, 2012, s. 1490-1491. ISBN 978-0-19-954556-8. S. 491.

⁵¹³ CARTWRIGHT, Mark. Trade in Ancient Greece. In: *Ancient History Encyclopedia* [online]. Ancient History Encyclopedia, 2018 [cit. 2020-09-28]. Dostupné z: <https://www.ancient.eu/article/115/trade-in-ancient-greece/>.

Ačkoli byl mezinárodní obchod promyšleným a výborně fungujícím systémem, na vesnicích stále probíhal kočovný obchod. MO ve městech realizovali prostředníci mezi řemeslníky a spotřebiteli, tzv. *kapeloi*. Tito obchodníci nebyli rodilými občany řeckých měst (*metici*), tudíž se jednalo o nižší společenskou vrstvu, které všeobecně nebyla přisuzována důvěryhodnost. Řekové již rozlišovali pro odlišné funkce vhodné prostory a stavební typy.⁵¹⁴ Základem pro obchodní činnosti se stalo účelně založené tržiště – „[u]prostřed města vyhrazené místo, na kterém se (Řekové – pozn. autora) shromažďují a pod přísahami se navzájem klamou.“⁵¹⁵ Pro minimalizaci tohoto klamání byla na tržištích zřizována funkce úředníka (*agoranomoi*), který zajišťoval kvalitu a správnost cen i množství prodávaného zboží, o jehož bohaté nabídce se během návštěvy tržiště zmínil také Sokrates: „Kolik je zde krásných věcí, které nepotřebuji!“⁵¹⁶

Stěžejním bodem pro antický život a obchod⁵¹⁷ byla *agora* – společenské a kulturní centrum města umístěné v jeho těžišti nebo v blízkosti přístavu. Aristoteles považoval agoru za veřejně přístupné místo, které by mělo sloužit náboženským účelům, sportovním kláním, vojenskému výcviku, divadelním představením či vyhlašování zákonů i úřední činnosti; obchod, reprezentovaný tržišti, měl být od agory oddělen.⁵¹⁸ To však bylo v několika případech jen zbožným přáním – veřejný přístup se týkal pouze určité skupiny lidí a řada agor sloužila přímo jako tržiště.

Prostor *agory* zprvu volně lemovala průčelí významných veřejných staveb a chrámů. Archaické období bylo typické nepříliš dobrou koordinací při formování tohoto prostoru a často tak byl nahodile uspořádaný, např. **agora v Elidě** (470 př. Kr.). Neuspořádané zastavění postupně nahradily plánované stavební bloky ohraničující symetrický půdorys obdélného nebo čtvercového tvaru.⁵¹⁹ Uprostřed mřížky byl vymezen prostor pro *agoru*, u které se začalo prosazovat ohraničení sloupovými sítěmi, tzv. *stoami*⁵²⁰ tvořícími první kryté prostory pro obchodní činnost. Klasická *stoa* byla podlouhlá a jednostranně orientována budova směrem k agoře; velký význam tato typologie získala především v období helenismu.⁵²¹

Ohraničení *stoami* v dórským řádu po celém obvodu získala obdélná **Agora v Prienne** (3. stol. př. Kr.) doplněná dalšími veřejnými stavbami (Diův chrám a búleutérion). Mimořádným urbanistickým celkem byla soustava tří **agor v Milétu**. Objevily se zde jeden čtvercový a dva obdélné půdorysy, které lemovaly sloupové sítě. **Athénská agora** (od 6. stol. do 2. stol. př. Kr.) se nacházela pod severozápadním svahem akropole. Význam prostoru dokládá řada chrámových i veřejných staveb, které se zde nacházely, např. chrám Hefaisteion

⁵¹⁴ Více např.: NORBERG-SCHULZ. *Význam v architektuře Západu*. S. 39.

⁵¹⁵ HERODOTOS. *Dějiny*. Kniha první.

⁵¹⁶ Cit. dle [VYSEKALOVÁ, Jitka a kol. *Chování zákazníka: jak odkrýt tajemství "černé skříňky"*. Praha: Grada. Expert (Grada), 2011. ISBN 978-80-247-3528-3. S. 201.]

⁵¹⁷ Zjednodušeně lze říci, že muži *agoru* navštěvovali, aby diskutovali o politice a filozofii, a ženy právě z důvodu nákupu různorodého zboží.

⁵¹⁸ POSPĚCH, Pavel. *Od veřejného prostoru k nákupním centrům: svět cizinců a jeho regulace*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2015. ISBN 978-80-7419-186-2. S. 18.

⁵¹⁹ Příklon k ortogonálnímu prostoru pro Řeky představoval především praktický nástroj pro usnadnění plánování a určoval neutrální rámec demokratické společnosti. [NORBERG-SCHULZ. *Význam v architektuře Západu*. S. 24.]

⁵²⁰ Norberg-Schulz *stoa* charakterizoval jako dlouhou sloupovou kolonádu, „[...] která lemuje jednu stranu agory a poskytuje ochranu před sluncem a deštěm.“ [NORBERG-SCHULZ. *Význam v architektuře Západu*. S. 25.]

⁵²¹ NORBERG-SCHULZ. *Význam v architektuře Západu*. S. 25, 27.

v dórském řádu, radnice (*bouleuterion*), státní archiv či soudní budova (*dikasterion*). Později začaly vznikat *agory* čistě pro obchodní účely. Významnou stavbou byla **Attalova stoa v Athénách** (kolem 140 př. Kr. | OL3-I 09, 10), jejíž reprezentativní průčelí do *agory*, dlouhé přes 115 metrů, získalo dole dórské a nahoře iónské sloupořadí. Uvnitř naopak sloupořadí vespod tvoří řád iónský a nahoře jsou sloupy pojednány v pergamonském stylu.⁵²² Zadní průčelí, kde se nacházely jednotlivé obchodní prostory, bylo pojato zcela utilitárně. Na obou podlažích se nacházelo celkem 42 obchodů a skladů, horní úroveň byla přístupná ze schodišť na kratších průčelích. Spodní úroveň byla zastropená rovným dřevěným trámovým stropem, horní střecha byla šikmá sedlová.

3.3.2 Starověký Řím

Ve starověkém Římě měli významní občané a bankéři v rukou pouze velkoobchod.⁵²³ Mezikontinentální obchod mezi Východem (Čínou) a Západem (Římem) se prakticky se institucionalizoval⁵²⁴ a byl jedním z nejdůležitějších nástrojů posílení nejen obchodních kontaktů. Díky *pax romana*⁵²⁵ dosáhl obchod ve Středozezemní moři takové úrovně, kterou evropské velmoci docílily až ve 12. a 13. stol.⁵²⁶ Vznikly dvě základní obchodní osy s křížením v Konstantinopoli – pevninská severní, tzv. hedvábná stezka, a jižní cesta po moři přes Indický oceán. Další významnou obchodní cestou byla tzv. jantarová stezka, která spojovala Středozezemí s Pobaltím a vedla i přes Moravu a Slezsko.

MO s řemesly provozovaly hlavně nižší společenské vrstvy – plebejové, bývalí vězni či dokonce otroci. MO probíhal v prvních kamenných zděných krámech a boudách na ulicích, často nazvaných dle sortimentu nabízeného zboží. Nad krámy se začaly objevovat reklamní štíty a barevná průčelí fungovala jako reklama. Později byly krámy přímo implementovány do polyfunkčního celku s významnou veřejnou budovou, např. **Neptunovy lázně v Ostii** (1. stol. po Kr.) či „**Dům stříbrné busty**“ ve **Vasion-la-Romaine** (1. stol. po Kr.) měly jedno průčelí do ulice lemované řadou obchodů. Tato pravidelná řada obchodů s portikem do ulice se posléze přímo propojila s obytným domem, např. **dům v Tipasa** (3. stol. po Kr.).

Římská architektura je typická mnohostí stavebních typů, jejichž společným znakem byla osovost.⁵²⁷ Tu lze nepochybně vnímat i v utváření nových měst, která vycházela z podoby římských vojenských táborů (*castrum*) se dvěma hlavními kolmo kříženými ulicemi (*cardo* a *decumanus*) končícími v městských branách. Významnými hospodářskými stavbami byly veřejné sklady (*horreum*) sloužící ke skladování obilí a dalšího zboží před vývozem. Typicky šlo o dvou i vícepodlažní budovy s uzavřeným půdorysem obdélného tvaru s vnitřním dvorem lemovaným portiky, ze kterého byly jednotlivé skladové buňky přístupné. Z bezpečnostních důvodů měly tyto stavby minimální okenní otvory a vůči okolí tak působily

⁵²² Atallos II., jenž byl donátorem stavby, byl mezi lety 159 př. Kr. a 138 př. Kr. vládcem Pergamonu.

⁵²³ Nicméně již od roku 218 př. Kr. bylo senátorům na základě *Lex Claudia de nave senatorum* zakázáno vlastnit větší lodě a tím tak přímo došlo k znemožnění jejich účasti na dálkovém obchodu.

⁵²⁴ GEISS, *Dějiny světa v souvislostech*. S. 79.

⁵²⁵ Označení dlouhodobého období míru a pořádku v oblasti Středozezemního moře od vlády Augusta (27 př. Kr.) po vládu Marca Aurelia (180 po Kr.).

⁵²⁶ CAMERON, *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. S. 52.

⁵²⁷ NORBERG-SCHULZ, *Význam v architektuře Západu*. S. 42.

uzavřeně. Nejznámější příklady nalezneme v římském přístavu Ostii – **horreum Hortensius** (30-40), **horreum Grandi** (41-54) s portikovým dvorem, kolem něhož byly ze tří stran uspořádány místnosti pro skladování (*cellae*), či **horreum Epagathiana et Epaphroditiana** (cca pol. 2. stol. po Kr.) se soustavou krámů do ulice, který zřejmě sloužil díky existenci dvojitě vstupní brány ke skladování cenného zboží. Nicméně sklady se stavěly i blíže centru města, jako v případě **horrea Agrippiana v Římě** (1. pol. 1. stol. př. Kr.).

Obdobou řecké *agory* se stalo *forum*, které vždy utvářely veřejné stavby, z nichž nejdominantnější postavení měl zpravidla chrám či budova ke shromáždění politické reprezentace (*curia*). Kromě takto formovaných *for* existovala i veřejná prostranství, která sloužila jako monosortimentní tržiště, např. se zeleninou (*forum holitorium*), vepři (*forum suarium*), pečivem (*forum cuppedinis*) či s prodejem chleba (*forum pistorium*). Prostor *fora* měl být založen na symetrii. Velikost se odvíjela od počtu obyvatel města a ideální půdorys měl mít obdélný tvar v poměru stran 2:3.⁵²⁸ Ačkoli se na císařských *forech* obchod neprovozoval, je nutné tyto prostory zmínit jako vyvrcholení starověkého urbanismu.⁵²⁹ Nepravidelně uspořádaná *fora* byla pro dosažení symetrie doplněna sloupovými síněmi, např. **forum v Pompejích**. Postupem času docházelo k důmyslnému propojení jednotlivých *for*, příkladem jsou **Augustovo a Traianovo forum v Římě** (106-112 | OL3-II 02).

Na *forech* i ulicích vznikala soustava krámů (*tabernae*), což upevnilo pozici obchodu ve veřejném prostoru římského města. Takovou soustavu krámů lze nalézt např. vpalestinském **Caesarea Maritima**, ve **Ferentinu** (kolem 100 př. Kr.), v **Ostii** či v **Tivoli**, kde byly zastropeny valenou klenbou.⁵³⁰ Významnou obchodní ulici představuje **Cardo Maximus v Jeruzalémě** (kolem r. 130 | OL3-II 03). Impozantní rozměry a stěžejní význam pro nově formované město Aelia Capitolina, které nechal postavit císař Hadrián na místě židovského Jeruzaléma, jsou patrné na nejstarším dochovaném zobrazení svatého města v Madabě (pol. 6. stol.). Šířka severojižní osy města se pohybovala mezi 22 a 12 metry a po celé své délce byla lemována z obou stran korintskými sloupořadími, za kterými se nacházely stánky prodejců. Další podobně formované ulice vznikly v dalších městech Blízkého východu, např. v **Apamea** a **Džeraš**. O tehdejšímu významu obchodu hovoří i severní brána do prostoru bývalé *agory* – **tržiště v Milétu** (117-138 | OL3-II 01).⁵³¹ Reprezentativní dvojpodlažní brána na tříступňovém pódiu, evokující až jakousi divadelní kulisu, má půdorys tvaru U a tři vstupní portály s půlkruhovým obloukem. Na stavbě se uplatnil v přízemí kompozitní a v patře korintský řád.

V Římě se obchod postupně začal z tržišť přesouvat do specializovaných budov. Funkci řecké *stoy* převzala římská *basilica*, která kromě obchodování sloužila také

⁵²⁸ VITRUVIUS POLLIO, Marcus. *Deset knih o architektuře*. Překlad Alois OTOUPALÍK. Praha: Svoboda, 1979. S. 155.

⁵²⁹ HAAS, Felix. *Nauka o projektování: přehled vývoje stavebnictví*. 6 vyd. Brno: Ediční středisko VUT, 1985. S. 54.

⁵³⁰ Boëthius v souvislosti s těmito krytými obchodními ulicemi zmiňuje, že se staly impulsy pro pozdější budování nových monumentálních cest. [BOËTHIUS, Axel. *Etruscan and Early Roman Architecture*. New Haven and London: Yale University Press, 1978. ISBN 0300052901. S. 208.]

⁵³¹ Milétská brána patří k nejimpozantnějším římským památkám. Rekonstruovanou podobu lze shlédnout ve slavném Pergamonském muzeu v Berlíně, kam byly pozůstatky brány převezeny po archeologickém průzkumu v roce 1903.

peněžnictví, společenskému životu a soudnictví.⁵³² Typická forma baziliky spočívala ve vytvoření krytého středového a převýšeného prostoru, jenž byl osvětlený tzv. bazilikálními okny. Střední loď byla po stranách lemována nižšími síněmi, někdy doplněnými o galerie. *Basilica* se stala nedílnou součástí římských *for*, kde byla zpravidla situována „[...] na stranách co nejteplejších, aby se mohli v zimě do nich odebrat obchodníci kupující a netrpěli špatným počasím.“⁵³³

Ideální baziliku popisuje Vitruvius následovně: „Šířka basilik se nemá stanovit menší než 1/3 a ne větší než 1/4 jejich délky, [...] sloupy basilik se přitom mají udělat zajisté tak vysoké, jak jsou široké jejich sloupové síně. Pro sloupovou síň buď stanovena 1/3 šířky prostřední lodi. Hořejší sloupy se postaví menší než sloupy spodní, [...] mezi horními sloupy se má zřídit přepážka (*pluteum*) o 1/4 nižší než horní sloupy, aby obchodníci a kupující neviděli na lidi přecházející hořejším poschodím. [...] Epistuly, vlysy a korunní římsy se rozvrhnou podle rozměrových vztahů, jak jsme o tom mluvili v třetí knize (pojednávající o chrámové architektuře – pozn. autora).“⁵³⁴

Jedna z nejstarších známých bazilik se nacházela v **Pompejích** (2. stol. př. Kr. | OL3-II 04). Na protáhlém obdélném půdoryse byl na jedné ose hlavní vstup přes předsíň přímo z *fora*, převýšená centrální loď a tribunál, který sloužil pro dozorcího. Pod vyvýšeným tribunálem byl částečně podsklepený prostor – patrně skladiště. Další baziliky na charakteristickém obdélném půdoryse představují např. **basilica Aemilia na Foru Romanu** (2. stol. př. Kr., přestavěna po r. 14) či **basilica Julia na Foru Romanu** (pol. 1. stol. př. Kr., přestavěna mezi 12 př. Kr. a 12 po Kr.), která byla otevřená ze tří stran sloupořadím a čtvrté průčelí tvořila zadní stěna krámů. Nelze opomenout jedinou stavbu, která je připisována Vitruviu – **basilica ve Fanu** (27 př. Kr.), jejíž podoba je popsána v páté knize jeho díla.⁵³⁵ Prostřední loď byla mezi sloupy dlouhá 120 a široká 60 stop a boční síně kolem lodi široké 20 stop. Prostřední loď měla otevřený krov (*testudo*), což dle Vitruvia snížilo stavební náklady a stavbě dodalo velkorysejší a důstojnější vzhled. *Tribunal* měl polokruhový tvar a byl z půdorysu baziliky vysazen – lidé stojící před úředníky tak nepřekáželi obchodní činnosti.

S postupem času se obdélná dispozice začala přibližovat čtverci, až se *basilica* přetransformovala do příčného schématu. Kolem 2. stol. se začíná opouštět od solitérnosti basilik a stávají se integrální součástí *for*. Vzorem se stala **Basilica Ulpia na Foru Traiani** v Římě (2. stol.). Největší vybudovaná *basilica* měla příčně orientovaný půdorys doplněný na obou kratších stranách exedrami. K nejmonumentálnějším stavbám svého druhu patří **Basilica Maxentia a Konstantina u Fora Romana** (kolem r. 300 | OL3-II 05). Obdélný půdorys o rozměrech 65 x 100 metrů byl netypicky, patrně po vzoru Diokleciánových lázní, zaklenutý kazetovými valenými klenbami. Netradiční bylo i pojetí složené střechy. *Basilica* byla původně komponována podélně – vstup do prostřední lodi přes východní *nartex* a osově na vstup západní apsida. Konstantin, po smrti Maxentia, stavbu doplnil z jihu vstupním

⁵³² Spojení obchodní funkce s funkcí soudní, respektive administrativně správní, se později stalo ve středověku velmi časté (viz níže).

⁵³³ VITRUVIUS POLLIO. *Deset knih o architektuře*. S. 157.

⁵³⁴ Tamtéž.

⁵³⁵ Tamtéž, s. 158.

tetrastylem a další apsidou na severu. Vnitřní velmi zdobený prostor, doplněný kolosální sochou císaře, byl v rozporu s vnějším výrazem stavby. Ten odpovídal tehdejšímu prostému formování římských staveb a jediným výrazným prvkem bylo sloupořadí z červeného mramoru.

Významnou součástí *fora* často tvořila i potravinová tržnice (*macellum*), která byla typicky komponovaná jako celek složený ze samostatných obchodních buněk. **Tržnice v Pompejích** (130-120 př. Kr.), situována na severovýchodní roh *fora*,⁵³⁶ tvořila jakýsi protiklad basiliky na jihozápadě. Část obchodů byla orientována také do *fora* či ulice, která ji na severu ohraničovala. Hlavní vstup akcentoval fronton s korintskými sloupy a sochou znázorňující císaře. Krámy se logicky otevíraly na sever tak, aby nabízené zboží bylo chráněno před slunečními paprsky. V podkrovních prostorech nad krámy žili služebníci a další zaměstnanci. Do vnitřního dvora byl vestavěn *tholos* pro prodej ryb. Podobně byla formováno i **macellum Lepcis Magna v Tripolitánii** (8 př. Kr.), které mělo uvnitř dva symetricky umístěné *tholy*. **Macellum dei Pescivendoli v Ostii** (od poloviny 1. stol.), jehož dvoru s kolonádou vévodila mramorová nádrž, bylo přístupné z hlavní ulice průchodem, po jehož stranách vznikla *tabernae*.

Později se rozvinula tradiční forma římského *macella* založena jako *quadriporticus* s vnitřním *tholem*. **Tržnice v Pozzuoli** (přelom 1. a 2. stol. | OL3-II 06) má vnitřní uzavřený čtvercový prostor lemovaný ze všech stran sloupořadím a jednotlivými obchody, které byly střídavě otevřeny dovnitř a vně vnitřního prostoru. Na osu vstupu byla *cella* a prostor vnitřního dvora ovládl opět *tholos*, tentokrát s kašnou. Podobně formované byly i africké **tržnice Cosinius v Djemile** (pol. 2. stol.) a **tržnice v Hippo Regius** (nedatováno). Původní podoba **macella Magnum v Římě** (59 po Kr.) se dochovala pouze na minci císaře Nera.⁵³⁷ Jednalo se o dvoupodlažní stavbu, pro kterou byl centrální *tholos* tak zásadní, že její plán byl formován v soustředných kružnicích. Tržnice byla po obvodě obklopena sloupořadím před pevnou stěnou; pro vstup do ústředního prostoru, do kterého se obracely prodejní místnosti, sloužily čtyři výseče.

Za zcela unikátní typologický vrchol lze považovat **Trajánovu tržnici** (kolem r. 110, Apollodorus z Damašku), která představuje jakýsi předobraz nákupního centra. Komplex postavený na jednom z konců Trajánova *fora* zahrnoval mimo obchodních ploch také obytnou budovu. Tržnice, rozvržená na půlkruhovém půdoryse do tří podlaží spojených schodišti, měla v přízemí obchody směrem do *fora* v malých výklencích a v horních podlažích se dále nacházelo přes 150 obchodů včetně skladišť. Hlavní obchodní halu (*Via Biberatica*) osvětlovala bazilikální okna a zaklenula betonová klenba. Význam stavby dokládá kamenné obložení s promyšlenými kladecími detaily, travertinové portály a šambrány oken.⁵³⁸

⁵³⁶ *Forum* v Pompejích dále lemovala **budova Eumachia** (14-37 po Kr.), která fungovala jako sídlo vlnářského a oděvního podniku kněžky Eumachie. Budova s vnitřním prostorem s kolonádou a apsidou zřejmě fungovala také jako tržiště.

⁵³⁷ Tržnice prošla na konci 5. stol. transformací na basiliku nazvanou Santo Stefano a později byla ještě několikrát upravena.

⁵³⁸ Ward-Perkins označil Trajánovu tržnici za jeden z vynikajících úspěchů „moderní“ římské architektury. [WARD-PERKINS. *Roman Imperial Architecture*. S. 94.]

3.4 Obchodní stavby feudálního systému

3.4.1 Doba temna

Rozpad *Imperium Romanum*, podpořený tlakem barbarských dobovačských národů např. Hunů, Avarů a Vikingů, měl za následek úpadek západní civilizace.⁵³⁹ Městský život společně s obchodem zažil bytostný propad, což jen potvrzuje domněnku, že jde o paralelní jevy – jeden bez druhého nemůže obstát.⁵⁴⁰ Dálkový obchod se omezil na luxusní komodity a jeho nositeli byli především Syřané a Židé.⁵⁴¹ Nastalá anarchie v Evropě byla postavena před postupné nastolení křesťanství a feudalismus s důrazem na zemědělskou činnost.

Feudální systém spočíval na třech stavech – vládnoucích pánech (feudálech), duchovenstvu a rolnících.⁵⁴² Jednotlivé stavy měly jasné společenské role, které jadrně vystihl Cameron: „[...] feudálové bojovali, duchovenstvo se modlilo a rolníci pracovali.“⁵⁴³ Základní hospodářskou a správní jednotkou se stalo panství složené z půdy, budov a lidí, kteří byli jeho přímou součástí.⁵⁴⁴ Základem pracovní náplně byla práce na oplocené panské půdě;⁵⁴⁵ ve volném čase rolníci obdělávali vlastní část pole. Stranou společnosti byli kupci, kteří „[...]“ požívali zvláštní ochrany panovníka jako jeho „hosté“ a spravovali se vlastním právem.“⁵⁴⁶

Jedinou institucí, kde bylo kultivováno středověké evropské myšlení, byla katolická církev.⁵⁴⁷ Ekonomické úvahy středověkých scholastiků byly tedy logicky zasazovány do širšího univerzálního rámce s důrazem na morálku i náboženství. Největší středověký filosof Tomáš Akvinský založil své myšlení na syntéze řeckých filosofů a křesťanské teologie. Ačkoli byl obchod vnímán jako společensky důležitá činnost, byl pokládán za hřích vedoucí k obohacení. Starý zákon víru v Boha založil na negaci bohatství a touhy po něm;⁵⁴⁸ i Ježíš svým apoštolům sdělil, že „[s]náze projde velbloud uchem jehly, než aby bohatý vešel do Božího království.“⁵⁴⁹ Jako by Ježíš přímo promlouval k Jidášovi Iskariotskému, který ho

⁵³⁹ S rozpadem západní civilizace se kryje i rozpad velkých říší na Východě, z čehož přímo vyplynul zánik dálkového obchodu.

⁵⁴⁰ Vliv obchodu na výstavbu měst přímo spojuje např. Gehl: „Kupci stavěli své stany a stánky podél nejvyhledávanějších cest, kde nabízeli své zboží kolemjdoucím. Stany a stánky byly později nahrazeny trvalejšími stavbami a postupně tam vyrostla města s domy, ulicemi a náměstími.“ [GEHL, Jan. *Města pro lidi*. Překlad Karel BLAŽEK a Bronislava BLAŽKOVÁ. Brno: Partnerství, o.p.s., 2012. ISBN 978-80-260-2080-6. S. 199.]

⁵⁴¹ CAMERON. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. S. 81.

⁵⁴² Zde je na místě upozornit na neurčitou roli městských obyvatel v hierarchii celého feudálního systému, ačkoli tvořili nezanedbatelnou početnou skupinu.

⁵⁴³ CAMERON. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. S. 69.

⁵⁴⁴ Rolníci byli součástí panství buď jako svobodní, anebo poddaní, samozřejmě s geografickými odchylkami a dalšími mezistupni.

⁵⁴⁵ V 15. stol. rolníci byli v určitých částech Evropy nuceni pracovat na panských pozemcích pět až šest dní a byli prodáváni odděleně od obdělávané půdy, čímž se tedy jejich stav prakticky nelišil od otroctví. [CAMERON. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. S. 134.]

⁵⁴⁶ TŘEŠTÍK, Dušan a Josef ŽEMLIČKA. Český stát za přemyslovských knížat a králů (od počátku 11. století do 1306). In: PÁNEK, Jaroslav a kol. *Dějiny českých zemí*. Vydání druhé, doplněné. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018, s. 67-90. ISBN 978-80-246-3994-9. S. 69.

⁵⁴⁷ HOLMAN a kol. *Dějiny ekonomického myšlení*. S. 5.

⁵⁴⁸ „Věrný muž má mnoho požehnaní, ale kdo se žene za bohatstvím, nezůstane bez trestu.“ [Př 28,20. In: *Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona: český ekumenický překlad*. Praha: Česká biblická společnost, 2001. ISBN 80-85810-28-X. S. 832.] A dále: „Bázeň před Hospodinem je jako požehnaná zahrada, ochraňuje člověka lépe než všechno bohatství.“ [Sir 40,27. In: *Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih): český ekumenický překlad*. Praha: Česká biblická společnost, 1994. ISBN 80-85810-04-2. S. 942.]

⁵⁴⁹ [Mk 10,25. In: *Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona: český ekumenický překlad*. Praha: Česká biblická společnost, 2001. ISBN 80-85810-28-X. S. 1292.] a [L 18,25. In: *Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona: český ekumenický překlad*. Praha: Česká biblická společnost, 2001. ISBN 80-85810-28-X. S. 1339.]

později zradil pro vlastní obohacení třiceti stříbrnými. Konflikt Ježíše s obchodníky nejlépe vystihuje jejich vyhnání z jeruzalémského chrámu,⁵⁵⁰ přestože spojení obchodu a chrámu nebylo historicky ojedinělé. Písmo obchodníky a kupce dále popisuje jako nečestné a nespolehlivé osoby,⁵⁵¹ za nejhříšnější nástroj obchodní činnosti však považuje lichvu, tedy půjčování peněz na úrok.⁵⁵²

Přese všechno nezanedbatelnou úlohu pro kontinentální obchod měly církevní řády, protože zřizovaly stanice, kde přepřahaly koně a poskytovaly další služby včetně zdravotnických.⁵⁵³ Průchodnost obchodních cest byla v nejlepším zájmu i feudálů, kteří vybíráním mýtného udržovali jejich bezpečnost. Obchodními centry kontinentálního obchodu bylo Lipsko, Frankfurt a ve 12. stol. především Champagne, která tvořila křižovátku pro kupce ze severu a jihu.⁵⁵⁴ Významnými obchodními a hospodářskými centry se staly kláštery, které začaly pěstovat a vyrábět nad svou vlastní spotřebu. Jejich systém se rozvíjel od 4. stol. a vytvořil „[...] rozlehlou síť navzájem provázaných míst.“⁵⁵⁵ Funkčně se skládaly především z cel, refektáře, kostela a dalších druhotných funkcí, které umožnily uzavřenost a samostatnost. Výjimečnost klášterů dokládá fakt, že jediným dochovaným architektonickým plánem z doby temna je **kresba ideálního benediktinského kláštera ze St. Gallen** (počátek 9. stol. | OL3-II 08).

Doba mezi zánikem starověkého Říma a nástupem gotiky je dlouhým obdobím a ohledně obchodních staveb literatura neinformuje. Obchod se provozoval na tržištích a pro období gotiky typické propojení obchodu s obytným domem nelze v tomto období s jistotou považovat za neojedinělé.⁵⁵⁶

Na českém území je na období po pádu Říma nahlíženo jako na dobu kontinuity i radikálních změn, hledání, vzestupů i pádů, spojených s křesťanskou vírou.⁵⁵⁷ Ve 3. až 4. stol. došlo v rámci stěhování národů k příchodu Slovanů z krajů na Dněpru a Dněstru.

⁵⁵⁰ „Ježíš vešel do chrámu a vyhnal prodavače a kupující v nádvoří, zpřevracel stoly směnárníků i stánky prodavačů holubů; řekl jim: „Je psáno: ‚Můj dům bude zván domem modlitby,‘ ale vy z něho děláte doupe lupičů.“ [Mt 21,12-13. In: *Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona: český ekumenický překlad*. Praha: Česká biblická společnost, 2001. ISBN 80-85810-28-X. S. 1261-1262.] Nebo: „V chrámu našel prodavače dobytka, ovcí a holubů i penězoměnce, jak sedí za stoly. Udělal si z provazů bič a všechny z chrámu vyhnal, i s ovce a dobytkem, směnárníkům rozházel mince, stoly zpřevracel a prodavačům holubů poručil: „Pryč s tím odtud! Nedělejte z domu mého Otce tržiště!“ [J 2,14-16. In: *Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona: český ekumenický překlad*. Praha: Česká biblická společnost, 2001. ISBN 80-85810-28-X. S. 1355.]

⁵⁵¹ „Nerad se s ženou o té, na kterou žárlí, ani se zbabělcem o bitvě, s obchodníkem o směně, s kupujícím o prodeji, se závistivcem o vděčnosti, s nemilosrdným o laskavosti, s lenochem o nějaké práci, s dělníkem načas najatým o dokončení díla, s nedbalým otrokem o mnoha úkolech. Na takové nespolehej, když se o čemkoliv radíš.“ [Sír 37,11. In: *Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih): český ekumenický překlad*. Praha: Česká biblická společnost, 1994. ISBN 80-85810-04-2. S. 938.]

⁵⁵² „Jestliže půjčíš stříbro někomu z mého lidu, zchudlému, který je s tebou, nebudeš se k němu chovat jako lichvář, neuložíš mu úrok.“ [Ex 22,24. In: *Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona: český ekumenický překlad*. Praha: Česká biblická společnost, 2001. ISBN 80-85810-28-X. S. 96.] A dále: „Boháč panuje nad chudáky, dlužník se stává otrokem věřitele.“ [Př 22,7. In: *Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona: český ekumenický překlad*. Praha: Česká biblická společnost, 2001. ISBN 80-85810-28-X. S. 824.]

⁵⁵³ CAMERON. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. S. 87.

⁵⁵⁴ Tamtéž.

⁵⁵⁵ NORBERG-SCHULZ. *Význam v architektuře Západu*. S. 77.

⁵⁵⁶ Románská obydlí byla stavěna z netrvanlivých materiálů, proto o jejich vnitřním členění víme jen velmi málo. Kamenné domy se staly standardem až pro vyšší městskou třídu ve 14. až 15. století. Nicméně např. klenuté románské sklepy gotických domů na Starém Městě pražském mohou být možným dokladem obchodní funkce jako součásti obydlí.

⁵⁵⁷ KUBÍNOVÁ, Kateřina a Klára BENEŠOVSKÁ. Období 800-1500. In: ŠVÁCHA, Rostislav a Taťána PETRASOVÁ et al. *Dějiny umění v českých zemích 800-2000*. V Řevnicích: Arbor vitae societas, 2017, s. 36-73. ISBN 978-80-88283-02-7. S. 39.

Zásadním historickým mezníkem bylo jejich sjednocení proti Avarům v první polovině 7. stol. a následný vznik tzv. Sámovy říše. Francký kupec Sámó, přicházející na české území s obchodní karavanou, se stal vladařem nejen díky své odvaze v boji, ale nepochybně i díky svému vzdělání a obchodním kontaktům.⁵⁵⁸ Po smrti Sámó došlo k rozpadu říše a na její odkaz navázala v 9. stol. Velká Morava. První státní útvar na našem území je významný především díky rozšíření křesťanství a vzniku staroslovanského písma hlaholice.⁵⁵⁹ Tehdejší sociální postavení určovalo vlastnictví, zejména pozemkové; početnou skupinou byli osobně i ekonomicky svobodní lidé (např. rolníci, řemeslníci i obchodníci), kteří měli vůči panovníkovi řadu povinností.⁵⁶⁰ Dálkový obchod byl převážně orientován od východu na západ, primární roli hrála Hedvábná stezka s importem luxusních tkanin a drahých kovů. Vybírání poplatků za dovážené zboží udával právní dokument z let 903-906 zvaný raffelstettenský celní řád, v němž je uveden i zásadní import říše, tedy koně, vosk i otroci.⁵⁶¹ Sídlní struktura říše byla založená na soustavě opevněných osad, tzv. hradišť. Mezi nejvýznamnější hradiště patří **Mikulčice**, a především aglomerace **Staré Město** a **Uherské Hradiště**, jež byla mocenským a obchodním centrem členěným na účelové jednotky dle jednotlivých řemeslných výroby.⁵⁶² Směna probíhala na trzích, z nichž hlavním byl patrně trh v Mikulčicích.⁵⁶³

Po pádu Velkomoravské říše v 10. stol. se centrum politického života přesunulo do Čech, kde rozšířením vlivu přemyslovského rodu vznikl nový stát. Těžištěm a hlavním sídlem se stala významná křižovatka obchodních cest Praha,⁵⁶⁴ kde v Týnském dvoře vznikla nejstarší celnice na našem území. Import spočíval především na soli, špercích, koření a látkách, a vývoz se zaměřil na tradiční suroviny jako chmel, slad či kožešiny. Pro vstup na území začaly sloužit zemské brány (např. Chýnov, Litomyšl, Lohotky, Most ad.), kde docházelo k výběru cla. První denárová mince se začala razit před rokem 956 za vlády Boleslava I.⁵⁶⁵ Vleklé spory o český trůn skončily v době Přemysla Otakara I., kdy se konaly pravidelné trhy při knížecích hradech. Ve 12. stol. se zde místo luxusního zboží a otroků začal objevovat běžnější sortiment – přebytky zemědělců a řemeslníků⁵⁶⁶ a zásadní význam mělo vystřídání směnného obchodu za obchod peněžní.⁵⁶⁷

⁵⁵⁸ Více např.: [LUTOVSKÝ, Michal a Naďa PROFANTOVÁ. *Sámova říše*. Praha: Academia, 1995. ISBN 80-200-0420-3. S. 24-33.] a [HAVLÍK, Lubomír Emil. *Kronika o Velké Moravě*. 2., dopl. a upr. vyd. Brno: Jota, 1992. ISBN 80-856-1704-8. S. 56-63.]

⁵⁵⁹ Oba zásadní milníky jsou přímo spojeny s kulturní i politickou misí byzantských věrozvěstů Konstantina a Metoděje.

⁵⁶⁰ HAVLÍK. *Kronika o Velké Moravě*. S. 314.

⁵⁶¹ PAVLÍKOVÁ, Kristýna. *Výskyt vzácných (importovaných) textilií z období Velké Moravy na území bývalého Československa na základě publikovaných nálezů. Zhodnocení stavu výzkumu*. Brno, 2015. Bakalářská diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav archeologie a muzeologie. Vedoucí práce Renáta PŘICHYSTALOVÁ. S. 12.

⁵⁶² Zmíňme především mocenský areál Na Dědině, centrální nekropoli Na Valách, řemeslné areály Na kostelíku, Na Špitálkách a Nad Haltýři, tržní prostranství Salaška či centrální církevní areál na ostrožně Derfla.

⁵⁶³ TŘEŠTÍK, Dušan. *Velká Morava a počátky státního života (9.-10. století)*. In: PÁNEK, Jaroslav a kol. *Dějiny českých zemí*. Vydání druhé, doplněné. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018, s. 53-63. ISBN 978-80-246-3994-9. S. 58.

⁵⁶⁴ Ve 20. letech 10. stol. se do Prahy přesunula z Podunají obchodní trasa z córdobského chalífátu (dnes Španělsko) přes Francii, Mohuč, Řezno a odtud dále přes Slezsko či Moravu, Krakov, Kyjev až na tržiště Chazarů na dolní Volze, která měla již přímý kontakt s Čínou. [TŘEŠTÍK. *Velká Morava a počátky státního života (9.-10. století)*. S. 60.]

⁵⁶⁵ TŘEŠTÍK. *Velká Morava a počátky státního života (9.-10. století)*. S. 60.

⁵⁶⁶ TŘEŠTÍK a ŽEMLIČKA. *Český stát za přemyslovských knížat a králů (od počátku 11. století do 1306)*. S. 73.

⁵⁶⁷ ŠTURSA, Jiří. *Typologie budov obchodních*. Praha: Vydavatelství ČVUT, 1971. S. 4.

3.4.2 Oživení středověkého obchodu

Znovuoživení dálkového obchodu, částečně díky křížáckým výpravám,⁵⁶⁸ mělo značný význam především na postupný ekonomický růst na přelomu tisíciletí. Renaissance městského života proběhla zprvu v přístavních městech, v nichž se začali usazovat nově příchozí rolníci. Růst obchodní činnosti a následný tlak tržních sil začaly zásadně narušovat feudální systém.⁵⁶⁹ Za hospodářským vzestupem Evropy stály dvě hlavní osy – Itálie a Středozevní moře, Severní a Baltské moře. Prvními hospodářskými centry středověké Evropy se stala italská města Benátky, Milán, Florencie a Janov.⁵⁷⁰ Tato města se díky obchodním aktivitám na Východě stala natolik silnými a autonomními, že v zásadě začala fungovat jako městské státy a venkov získali přímo pod svou kontrolu. Obchodní činnost dále vygradovala do nové formy obchodní organizace *vera societa*, zabývající se bankovníctvím a obchodními operacemi s pobočkami po celé Evropě, a vzniku prvních depozitních bank, které poskytovaly úvěry s možností přečerpání zůstatku.⁵⁷¹ Osa Severní a Baltské moře se rozvinula později, nicméně její význam spočívá především ve vytvoření tzv. hanzovních měst. Hanza vznikla ze spolupráce obchodníků a postupně se v roce 1367 stala politicky institucionalizovaným spojenectvím téměř 200 autonomních měst, např. Lübecku, Brém, Hamburku, Gdaňsku, Rigy, Stockholmu ad.⁵⁷²

České země, po zvolení Jana Lucemburského za krále, zažily vzestup ekonomiky iniciovaný privilegii udělenými norimberským kupcům, kteří oživilí trasy mezinárodního obchodu.⁵⁷³ Významnou ekonomickou roli od přelomu 13. a 14. stol. začal hrát obchod s drahými a barevnými kovy, především se stříbrem. Rozkvět ekonomiky a obchodu, umocněný učiněním Prahy politickým a kulturním středem Evropy za vlády Karla IV., byl však přerušen církevní i národnostní krizí a následným husitským reformním hnutím v první polovině 15. stol.

Rozvoj řemeslné výroby a obchodu v Evropě vedl k oddělení zámožné šlechty od prostého lidu. Separace řemeslníků od zemědělství a význam dálkových obchodních cest⁵⁷⁴ byly základem pro znovuoživení městského života. Formování města, střediska obchodu a řemesel, bylo často živelné a odvíjelo se od ústředních prostor bývalých trhových vsí či významných bodů v krajině, např. hradů, klášterů apod.⁵⁷⁵ Sídlo statut města získalo až

⁵⁶⁸ Ačkoli křížové výpravy neměly přímý vliv na oživení obchodu, s jeho rozšířením a růstem měly úzkou souvislost. [CAMERON. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. S. 81.]

⁵⁶⁹ Feudálové začali pronajímat a prodávat sedlákům své statky, kteří začali vyrábět pro trh, již od 10. stol. [CAMERON. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. S. 82.]

⁵⁷⁰ GEISS. *Dějiny světa v souvislostech*. S. 186.

⁵⁷¹ CAMERON. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. S. 89.

⁵⁷² [CAMERON. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. S. 85.], [GEISS. *Dějiny světa v souvislostech*. S. 189.]

⁵⁷³ POLÍVKA, Miloslav. Rozmach českého státu za Lucemburků (1306-1419). In: PÁNEK, Jaroslav a kol. *Dějiny českých zemí*. Vydání druhé, doplněné. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018, s. 93-113. ISBN 978-80-246-3994-9. S. 95.

⁵⁷⁴ Význam dálkového obchodu Západu s Východem reflektuje i tzv. *Pax Mongolica* zajišťující bezpečnost pevninské obchodní cesty do Mongolské říše.

⁵⁷⁵ České země prošly zásadní výstavbou nových sídel, resp. měst, která byla spojená s přílivem německého obyvatelstva. „Boom“ výstavby proběhl za vlády Přemysla Otakara II., kdy vzniklo až 50 nových královských měst, např. České Budějovice, Most, Mělník ad.

udělením městských práv.⁵⁷⁶ Základní výsadou bylo právo trhu (OL3-II 07), které městu zaručovalo soustředění veškerého tržního obratu ze širokého okolí.⁵⁷⁷ Tržní města byla opatřena zeměpanskou ochranou a právními výhradami zaručujícími bezpečnou tržní směnu.

V těžišti měst na křížení kupeckých cest, ovšem s respektováním místních geografických podmínek, vzniklo náměstí. To mělo formu podlouhlého prostoru kolem tradiční obchodní cesty, anebo pravidelného prostoru, jenž byl účelně založen. Náměstí sloužilo jako duchovní, správní a obchodní centrum, v neposlední řadě se jednalo o prostor, kde se spolu setkávali obyvatelé vesnic a měšťané. Samozřejmě za účelem obchodu. Kolem náměstí vznikaly nejen veřejné budovy, ale i reprezentativní domy významných měšťanů či obchodníků. Jaký význam měl ústřední prostor, dokládají i snahy o asanaci a opětovné vybudování domů s obchody a arkádami, např. **Plaza de San Salvador v Madridu** (1466).⁵⁷⁸

Ve významných a větších městech vznikala soustava náměstí, která sloužila jako monosortimentní trhy – trh koňský, dobytčí, ovocný, zeleninový ad. V případě českých zemí je nutné zmínit tři nová tržní náměstí – **Dobytčí trh** (dnes Karlovo náměstí), tehdy největší náměstí v Evropě, **Koňský trh** (dnes Václavské náměstí) a **Senovážný trh** (dnes Senovážné náměstí), která tvoří základní kompoziční kostru Nového Města pražského (od 1348). Ve větších městech vznikaly i obchodní ulice, často s jedním druhem zboží, např. **Milk Street** a **Bread Street v Londýně** či **rue de la Lingerie v Paříži**. Otevřené ulice však nebyly v nepříznivém počasí komfortní a nakupující rušila i přítomná doprava. Logicky tak začaly vznikat čistě pěší a kryté ulice, které se objevily v Itálii a na jihu Francie.⁵⁷⁹ Přespolní kupci pro obchodní činnost využívali také obchodní dvory, které sloužily primárně jako sklady zboží, např. **Týnský dvůr v Praze** (kolem r. 1100).

Rozvoj obchodu vedl ke vzniku cechů,⁵⁸⁰ které „[...] pečovaly o odbornost a poctivost prodeje, o udržení přiměřeného počtu provozoven.“⁵⁸¹ K zajištění fungování jednotlivých cechů vznikaly cechovní budovy. Základem dispozice byla hala, kanceláře a místnost s truhlou. Jejich architektura byla často velmi honosná, což vycházelo ze soupeření řemeslníků se zámožnými měšťany. Gotické měšťanské domy byly polyfunkčními jednotkami – svým obyvatelům, řemeslníkům či kupcům, umožnily výkon řemesla i prostor k případnému prodeji, zajistily základní zemědělské zázemí pro pokrytí osobních potřeb a samozřejmě sloužily jako jejich obydlí. Počet domů tak zpravidla odpovídal počtu rodin

⁵⁷⁶ Město jako takové začalo mít jasný právní statut a bylo řízeno vlastní samosprávou podřízenou buď králi, nebo šlechtici. Povýšení sídla na město bylo výlučným způsobem vzniku evropských měst, např. Bruggy, Norimberk, Paříž a česká města Brno, Olomouc, Znojmo ad.

⁵⁷⁷ TŘEŠTÍK a ŽEMLIČKA. Český stát za přemyslovských knížat a králů (od počátku 11. století do 1306). S. 80.

⁵⁷⁸ Hovoříme-li o španělském přístupu k budování náměstí, nelze nezmínit královské nařízení z roku 1480. Dle zmíněného dokumentu bylo náměstí definováno jako otevřený prostor pro trhy s arkádami a radnicí. [CARVAJAL CERVERA. *El centro comercial. Una teoría tipológica: claves para el reconocimiento de una arquitectura ignorada*. S. 48.]

⁵⁷⁹ PEVSNER. *A history of building types*. S. 261.

⁵⁸⁰ Cech je „[...] středověké sdružení řemeslníků, feudální forma organizace řemesla, seskupující městské řemeslníky jednoho či několika příbuzných oborů, hájící práva a zájmy mistrů, stanovící pravidla školení učedníků a práce tovaryšů, upravující výrobní proces i řídicí ceny výrobků. Cechy vznikly v Byzanci v 9. stol. a jejich největší rozmach nastal ve 14. a 15. století.“ [BLAŽÍČEK, Oldřich J. a kol. *Slovník památkové péče: terminologie, morfologie, organizace*. Praha: Sportovní a turistické nakladatelství, 1962. S. 36.]

⁵⁸¹ ZÁBOJ. *Opora pro předmět Obchodní operace I.*

žijících ve městě.⁵⁸² „Technický zakladatel města, takzvaný lokátor, usiloval samozřejmě o maximální využití městských pozemků. Každý dům potřeboval fasádu ústící do ulice a hospodářský dvůr. Toho bylo možné dosáhnout pouze tehdy, byly-li parcely úzké a hluboké.“⁵⁸³

Schéma a forma domů odpovídaly místním tradicím, dostupným stavebním materiálům i místním stavebním předpisům. Domy v jižní Evropě formovala potřeba stínu jako ochrana před horkým klimatem. Italský dům z 12. stol. měl v přízemí krám, nebo dílnu či hospodu, následované skladištěm a vnitřním dvorem se stájí. Obytné podlaží bylo přístupné ze schodiště z postranní chodby. Architektonické řešení bylo založené na přiznaném kvádrovém zdivu a pálených cihlách. Ve Francii vznikaly jedno až čtyřpodlažní obytné domy, založené na totožném principu. **Dům v Cluny** (po r. 1159) měl dva vstupy z veřejného prostoru – lomený portál vedl do krámu a nenápadné dveře s rovným nadpražím vedly přímo na schodiště. V přízemí byl dále vnitřní dvůr se studnou a kuchyně, horní obytné podlaží mělo místnosti orientovány jednak do veřejného prostoru, ale i do vnitřního dvora. Dům zastřešila pultová střecha. Anglické domy s krámy na úrovni ulice byly stavěny většinou ze dřeva. Horní podlaží byla často předsunutá a typická se stala příčlová okna se středním sloupkem s rozpěrou.⁵⁸⁴ Schéma německého typu obytného domu, později rozšířeného především ve střední Evropě, vychází z typicky úzké a dlouhé parcelace.⁵⁸⁵ Přízemí domu bylo většinou pojato jako síň a obytné místnosti byly hlavně ve vyšších podlažích. Zvláštností bylo, že obytná horní podlaží neměla žádné spojení s podlažím spodním; přístup do druhého podlaží byl například přes vytahovací schody.⁵⁸⁶ Příkladem může být hrázděný měšťanský **dům v Colmaru**, jenž měl v přízemí pouze síň a světnici. V horním podlaží, které bylo přístupné ze schodiště v síni, byly dvě světnice a centrální prostor kuchyně.

Pravděpodobně jako dědictví starověkého Říma byl zprvu obchod spojen s funkcí městské správní instituce – radnicí. Takový polyfunkční celek představuje např. **Palazzo del Broletto v Como** (1215), jehož obdélný půdorys připojený ke katedrále je rozdělený funkčně i architektonicky do dvou úrovní. Přízemí, původně sloužící jako rozšíření tržiště, je zcela volné a formované čtyřmi mohutnými oblouky, radniční hala v patře má naopak plné průčelí se třemi okny. Další vzestup obchodní činnosti měl vliv na to, že prostory k jejímu účelu určené v radnicích přestaly dostačovat. Vzniklá situace měla logicky tři řešení. Za prvé mohlo dojít k rozšíření radnice o další prostory, nebo se vybuďovala nová radniční budova a stávající začala sloužit obchodu, či se muselo přistoupit k vybudování nové budovy pro obchod.

Spjatost obou funkcí se samozřejmě promítla do formování nové typologie městské tržnice – *kaufhausu*. Tento typ primárně sloužil prodeji členů cechu bez vlastního krámu a získal podobu sálového prostoru zprvu s krámy přístupnými zevnitř a později i s krámy otevřenými do ulice. **Kaufhaus Gürzenich v Kolíně nad Rýnem** (kolem r. 1442) tvoří halový

⁵⁸² PEŘINKOVÁ, Martina a Lucie AUGUSTINKOVÁ. *Ochrana a obnova historických objektů* [online]. Ostrava: Vysoká škola báňská - Technická univerzita Ostrava, 2014[cit. 2022-07-20]. Dostupné z: <https://www.fast.vsb.cz/export/sites/fast/226/cs/studium/studijni-materialy/ochrana-a-obnova-historickyh-objektu.pdf>. S. 51.

⁵⁸³ Tamtéž.

⁵⁸⁴ KOCH. *Evropská architektura: encyklopedie evropské architektury od antiky po současnost*. S. 353.

⁵⁸⁵ Kvůli úzké parcelaci měly německé domy více podlaží než obytné domy na jihu Evropy.

⁵⁸⁶ KOCH. *Evropská architektura: encyklopedie evropské architektury od antiky po současnost*. S. 352.

prostor o rozměrech 60 x 23 metrů se středním sloupořadím ve dvou podlažích. Schodiště je umístěno mimo halu a vzniká tak volný prodejní prostor. Monumentální stavbou se stala **tržnice v Ypres** (1302-80), kde se v sále o délce 133 metrů obchodovalo s vlněnými látkami, a **tržnice ve Freiburgu** (1524-32) měla v přízemí charakteristické loubí. Architektonicky významná je **tržnice Lonja de la Seda ve Valencii** (1483-98, Pere Compte | OL3-II 09, 10), jejíž hlavní trojlodní prostor vynášejí spirálové sloupy s žebrovými klenbami. Dispoziční schéma zde bylo založené na čtyřech částech – ústřední prodejní hala, věž s věžením pro nepoctivé obchodníky a zloděje (v přízemí s kaplí), konzulární místnost a tzv. *Pati dels Tarongers*.⁵⁸⁷ Z českých tržnic lze zmínit tzv. **Kotce v Praze** (1362 | OL3-III 01), které na ploše 195 x 22,5 metru nabídly ve dvou řadách přes šedesát krámů. Stavba byla rozdělena do dvou částí, které byly prostorově rozvrženy podobně jako bazilika – prostřední chodba byl převýšená tak, aby se dovnitř dispozice dostalo denní světlo. Další *kaufhausy* vznikly v **Opavě** či **Brně**.

Specifickým typem tržnice byly tzv. masné krámy. Jednalo se o uličku, do níž ústily klenuté otvory s prodejními pulty. Jednotlivé krámy byly ve vlastnictví řezníků, nebo jim byly pronajímány.⁵⁸⁸ Zprvu se dobytek porážel přímo v rámci krámů, později začaly v návaznosti vznikat samostatná jatka. První masné krámy vznikly v **Praze u kostela svatého Václava** (1234) za vlády Přemysla Otakara II.⁵⁸⁹ Dále lze uvést např. **masné krámy v Třeboni**, přiléhající k hlavnímu náměstí, v **Českém Krumlově** (první písemná zmínka 1347) či v **Moravských Budějovicích** (první písemná zmínka 1522). Postupem času vznikla potřeba ústřední komunikaci zastřešit a na původně gotických dispozicích začaly vznikat stavby formované na bazilikálním schématu. Mezi nejznámější stavby tohoto typu jsou např. **masné krámy ve Strakoncích** (1322), které získaly roku 1614 barokní štít s reliéfem řeznického lva se sekýrou, **masné krámy v Českých Budějovicích** (1364, přestavba kolem 1554 | OL3-III 02) s 28 prodejními kotci a s renesančními průčelími a **masné krámy v Plzni** (1392), jejichž dnešní podoba, charakteristická štíhlým neogotickým cimbuřím, vychází z přestavby v roce 1856.

V německých zemích se dále objevily tzv. *durchhäuser*, průchozí domy v přízemí s krámy. Ulička uvnitř domu, vytvářející jakousi nezastřešenou středověkou pasáž, byla veřejně přístupná a sloužila jako zkratka mezi paralelními ulicemi. Dnes jsou známy především **durchhäusery ve Vídni**, kde jich je kolem sedmi set, či v **Salzburgu**.

Na závěr podkapitoly nelze nezmínit, že obchod měl velmi blízký vztah nejen se správními institucemi, ale i se sakrálními stavbami. To potvrzuje nejen zmíněný Palazzo del Broletto, ale především **katedrála San Giorgio ve Ferraře** (výstavba od 7. stol.), která je dokladem středověkého oživení prostoru náměstí. Před katedrálou byla představena tzv. „lodžie obchodníků“ (kolem 15. stol.) – dvoupodlažní arkáda s jednoprostorovými obchody do značné míry půdorysně evokující antickou *stou*.

⁵⁸⁷ Zahrada s pomerančovnicí a cypřiši.

⁵⁸⁸ Samozřejmou podmínkou bylo členství v řeznickém cechu. Řezník prodával maso právě v masných krámech. Prodejci masa na trzích se nazývali huntýři. [STEINHAUSEROVÁ. *Z historie řezníků v Brně*. Brno, 2012. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Libor VYKOUPIIL. Dostupné také z: <https://is.muni.cz/th/r7afy/>. S. 12.]

⁵⁸⁹ STEINHAUSEROVÁ. *Z historie řezníků v Brně*. S. 11.

3.5 Obchodní stavby mimo západní civilizaci

Částečné nastínění vývoje obchodních staveb mimo hlavní proud západní kultury je pro její další vývoj nezbytné. Nyní k němu přistupujeme ne zcela náhodou. Právě přelom 14. a 15. století je obdobím,⁵⁹⁰ kdy mimozápadní civilizace začaly díky expanzi západu a s ní spojenými zámořskými objevy ztrácet svou autonomii i osobitou kulturu.

3.5.1 Jižní a východní Asie

Pro civilizace na Blízkém východě a později na evropském kontinentu sehrála významnou úlohu Indie a Čína. První agrární sídliště se v těchto oblastech Asie vyskytla již kolem roku 5 000 př. Kr.⁵⁹¹ Indie se později stala nejen dodavatelem cenných komodit (koření a látky), ale především významným obchodním centrem mezi Evropou a Čínou.

Vznik agrární čínské civilizace lze pozorovat v oblastech kolem řek Chuang-che a Jang-c'-ťiang. Zásadní roli pro formování čínské říše sehrál filozofický směr konfucianismus (5. stol. př. Kr.), který na obchod pohlížel jako na podřadné povolání; kupci získali na vážnosti až nashromážděním značného množství majetku, díky němuž mohli koupit půdu a stát se „šlechtici“.⁵⁹² Přesto byli Číňané obchodně vyspělý národ, který používal papírové peníze již v době, kdy Karel Veliký dal razit první stříbrné mince.⁵⁹³ Pro západní civilizaci a Blízký východ byla Čína stěžejní kvůli řemeslným produktům (např. hedvábí, porcelán a papír), nicméně mezinárodní obchod byl výhradně v rukách cizích kupců.⁵⁹⁴ Zcela zásadní úlohu pro mezinárodní obchod v dynastii Han (206 př. Kr. až 220 po Kr.) a dynastii Yuan (1271-1368) tvořila síť obchodních cest nazvaná Hedvábná stezka, jež propojila Čínu se Středozemním mořem.⁵⁹⁵ Pozdější mocensko-politický vývoj znamenal společenské změny i značný útlum obchodních aktivit.⁵⁹⁶ Čínská říše se postupně navrátila k izolaci od okolního světa a přestala udržovat obchodní styky.⁵⁹⁷

Obdobně jako západní civilizace i Čínská říše soustřeďovala řemeslné a obchodní aktivity do měst. První města se objevila na přelomu 3. a 2. tisíciletí př. Kr.⁵⁹⁸ Pro čínská města bylo typické plánované rozložení na ortogonálním rastru⁵⁹⁹ často za použití konceptů vycházejících z principů feng-šuej, taoismu a kosmologie. Jejich těžištěm se staly paláce pro

⁵⁹⁰ Cameron toto období nazývá „předvečer expanze Západu.“ [CAMERON. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. S. 101.]

⁵⁹¹ GEISS. *Dějiny světa v souvislostech*. S. 55.

⁵⁹² CAMERON. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. S. 106.

⁵⁹³ Tamtéž, s. 107.

⁵⁹⁴ Výjimkou je krátká epizoda vlády dynastie Ming v první čtvrtině 15. stol., kdy čínští kupci obchodovali s Japonskem a jihovýchodní Asíí. Více např.: [CAMERON. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. S. 108.]

⁵⁹⁵ Je na místě zdůraznit, že Hedvábná stezka neměla pouze obchodní úlohu. Její největší hodnotou byla kulturní výměna, především v oblasti umění, náboženství, vědecko-technických poznatků i architektury. [MARK, Joshua J. Silk Road. In: *Ancient History Encyclopedia* [online]. Ancient History Encyclopedia, 2018 [cit. 2021-01-25]. Dostupné z: https://www.ancient.eu/Silk_Road/.]

⁵⁹⁶ Obchodní aktivity na Hedvábné stezce ukončil bojkot Osmanské říše v roce 1453. Uzavření stezky mělo přímý vliv na hledání nových obchodních tras, především po moři. [MARK. Silk Road.]

⁵⁹⁷ Tato nezávislost se udržela prakticky až do první poloviny 19. stol. Mezi lety 1839-42 a 1856-60 došlo k vojenské intervenci evropských států za účelem dosažení obchodních smluv s Čínou, tzv. opiové války (viz níže).

⁵⁹⁸ Economy of Ancient China. In: *TimeMap of World History* [online]. 2021 [cit. 2021-01-25]. Dostupné z: <https://www.timemaps.com/encyclopedia/ancient-china-economy/>.

⁵⁹⁹ Např. města **Luoyang** (1036 př. Kr.) a **Chang'an** (200 př. Kr.).

vládnoucí třídu⁶⁰⁰ a chrámy obklopené vysokými zdmi s přístupem od jihu. V blízkosti těchto správních center, jejichž soustředné zónování určovalo právo na přístup jednotlivých společenských vrstev, vznikaly dílny řemeslníků. Nezastavěné části mřížky pak sloužily jako tržiště, např. **východní a západní trh v Chang'an**. Při zakládání císařského města **Dadu** (1264, dnes Peking), tvořil významnou úlohu spis Kao Gong Ji (5. st. př. Kr.), který definoval ideální město na čtvercovém půdoryse opevněném zdmi se třemi branami na každé straně. Městem mělo procházet devět podélných a devět příčných hlavních ulic a jeho geometrický střed tvořil císařský palác s hlavním průčelím k jihu. Tržní a obchodní plocha byla vzadu za palácem, tedy na severu.⁶⁰¹

Mlhavou představu o fungování čínského MO nastiňuje panoramatický obraz **Svátek Čching-ming na řece** (asi 1100., Čang Ce-tuan | OL3-III 03). Obraz zobrazuje běžný život v hlavním městě Pien-ťing (dnes Kchaj-feng) během svátku, kdy byly zametány hroby předků vrbovými pruty.⁶⁰² Výjev zprava ukazuje vesnická stavení, rolníky a pastevce, vlevo se nachází čilý městský ruch, který je přístupný monumentální branou. Obchod a řemeslné dílny probíhají v ulici vedoucí ze zmíněné brány z obou stran zastavěné otevřenými stánky. Ty mají charakter trvalých staveb a jejich zastřešení má typicky konvexní zakřivení. Podobným způsobem, ale s menším ruchem, probíhá obchod za branami města u přístavu na řece. Uprostřed obrazu se pak setkává městský a vesnický život výjevem klenutého Duhového mostu přes řeku, na němž jsou mimo jiné rozmístěné dřevěné, dočasné stánky kupců.

3.5.2 Blízký východ

Pro islám hraje obchod velmi významnou úlohu, protože obchodníci stáli přímo u jeho zrodu.⁶⁰³ Výměna zboží nebo služeb patřila mezi základní povinnosti uložené Bohem,⁶⁰⁴ muslimové proto na rozdíl od jiných národů nepovažovali obchod za podřadnou činnost a kupci zde byli vždy v úctě.⁶⁰⁵ Z pohledu mezinárodního obchodu hrál Blízký východ díky své poloze důležitou roli jako prostředník mezi Evropou a Asií⁶⁰⁶ a nemalou úlohu pro vývoj západní civilizace sehrála muslimská kultura prostřednictvím dobytí Španělska na začátku 8. stol. až do období tzv. *reconquisty*.⁶⁰⁷ Muslimům jsou dále přisuzovány mnohé úvěrové nástroje usnadňující obchodní činnost, např. akreditivy a směňky.⁶⁰⁸

⁶⁰⁰ Období starověké Číny se člení právě v závislosti na vládnoucích třídách, resp. dynastiích (rodových liniích králů či císařů vládnoucích z generace na generaci).

⁶⁰¹ Ancient City Planning Theory: The Kao Gong Ji and Beijing. In: *Beijing: The Northern Capital* [online]. [bez data] [cit. 2021-01-29]. Dostupné z: <https://beijingusp100.weebly.com/planning-theory.html>.

⁶⁰² Jiné výklady však hovoří o tom, že jde o vyobrazení ideálního města nazvaného Čching-ming. [*Slavné obrazy: mistrovská díla v souvislostech*. Překlad Tomáš NEDVĚD. Praha: Euromedia Group. Universum, 2019. ISBN 978-80-7617-785-7. S. 10.]

⁶⁰³ Útěk proroka Muhammada, obchodníka dálkového obchodu, z Mekky kvůli obchodní aristokracii Kurajšovcům je považován za přímý počátek islámu a islámského letopočtu. [GEISS. *Dějiny světa v souvislostech*. S. 159.]

⁶⁰⁴ BIANQUIS, Th. a P. GUICHARD. Sůk: 1. In the traditional Arab world. In: *The Encyclopaedia of Islam: Volume IX (San-Sze)*. 2. vydání. Leiden: E. J. Brill, 1997, s. 786-789. ISBN 90-04-10422-4. S. 787.

⁶⁰⁵ CAMERON. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. S. 103.

⁶⁰⁶ V 7. stol. islámské vojsko zabezpečovalo oblast od Pyrenejí až ke Střední Asii a dále je potřeba zmínit mírovou expanzi do Indie, Číny a Afriky. [SIMS, Eleanor. Markets and Caravanserais. In: MICHELL, George, ed. *Architecture of the Islamic World: Its History and Social Meaning*. London: Thames and Hudson, 1995, s. 97-111. ISBN 978-0-500-27847-5. S. 97.]

⁶⁰⁷ *Reconquista* je pojem označující znovudobytí Pyrenejského ostrova křesťany. Muslimskou vládu trvající od počátku 8. stol. ukončilo dobytí Granady v roce 1492.

⁶⁰⁸ CAMERON. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. S. 103.

Pro dálkový obchod na Blízkém východě hrály zásadní úlohu jakési zájezdní hostince či motely, (*kārvānsarāy*), které vznikly z předobrazu římských pevností na syrské hranici.⁶⁰⁹ Tyto objekty byly situovány na hlavních obchodních trasách a sloužily jako místa pro dočasné ubytování a občerstvení obchodních karavan i poutníků. Nezřídka se staly dominantou volné krajiny, tvořily však také důležitou městskou vybavenost. Jejich vývoj a důležitost byla natolik význačná, že některé z nich v 19. stol. dosáhly takové velikosti, že se staly samostatnou vesnicí.⁶¹⁰

Islámský *kārvānsarāy* měl zpravidla pravidelný obdélný půdorys s vnitřním otevřeným dvorem lemovaný kamennými obvodovými stěnami s minimem okenních otvorů a s jedním monumentálním portálem. Pevnostní charakter stavby byl nepochybně volen z bezpečnostních důvodů. Mezi nejznámější příklady patří např. **Kunar-i Siyah v Iránu, Emdir Han v Anadolii (1215), komplex v Aliabad-e Qajar či kārvānsarāy Selima II v Payassu (1574)**, který byl vybaven i obchody. Za vrchol a fenomén islámské architektury⁶¹¹ je považován **komplex Tekkiye v Damašku** (pol. 16. stol.), jehož součástí je také mešita.

MO na Blízkém východě probíhal na tržištích, nebo ve formě dvoupodlažních budov s vnitřní dvoranou (*khān*). Tržiště sloužící jako výrobní střediska a tvořící srdce islámských měst⁶¹² měla obdobnou městskou funkci jako *agory* a byly definovány veřejnými budovami, včetně mešit. *Khān* měl obdobnou formu jako *kārvānsarāy*. Jednalo se o pravoúhlou obdélnou budovu kolem vnitřní dvorany se sloupořadím a krámy po obvodě, která byla přístupná jedinou branou. Zásadní rozdíl je tedy ve funkci, *khān* sloužil primárně k prodeji a skladování zboží. Příkladem může být např. **Khān al-Kumruk v Aleppu (982-1574), Elçi Hani v Istanbulu (16. stol.), khān Madar-i Shāh (18. stol. | OL3-III 04) či khān As'ad Pasha v Damašku (pol. 18. stol.)**, který měl krytou vnitřní dvoranu. Výraz *khān* ale sloužil i pro označení skupiny několika specializovaných krámů, uzavřené na obou koncích branami,⁶¹³ např. **Khān al-Khalili v Káhiře (od 10. stol.)**. Krámy byly oproti ulici vyvýšené přibližně o jeden metr a jejich zadní část sloužila jako skladiště.

Typickým pro islámské země se však stal *bāzār* (arabsky *sūq*), který tvořil komplex krytých,⁶¹⁴ často bohatě zdobených klenutých, obchodních ulic doplněných veřejnými lázněmi (*hammām*), mešitami či dalšími obchodními stavbami (*kārvānsarāy* a *khān*). Labyrinty chodeb byly zpravidla specializovány dle sortimentu (koberce, boty, šperky apod.) a hierarchizovány pomocí vnitřních rozšířených prostor a hal.⁶¹⁵ Bazary díky tomu dosáhly nepředstavitelných rozměrů, jimž se zcela podřizoval městský život, a zcela nepochybně je tak lze provozně srovnávat s pozdějšími francouzskými pasážemi či s dnešními nákupními centry.

⁶⁰⁹ SIMS. Markets and Caravanserais. S. 98.

⁶¹⁰ Např. **kārvānsarāy v Aliabadu** (19. stol.). Více např.: [SIMS. Markets and Caravanserais. S. 105.]

⁶¹¹ SIMS. Markets and Caravanserais. S. 104.

⁶¹² Tamtéž, s. 97.

⁶¹³ ELISSÉEFF, N. Khān. In: *The Encyclopaedia of Islam: Volume IV (Iran-Kha)*. 2. vydání. Leiden: E. J. Brill, 1997, s. 1010-1017. ISBN 90-04-05745-5. S. 1015.

⁶¹⁴ Jsou však známy i *sūky*, které byly otevřené, např. v **Káhiře** v období Mamluckého sultanátu.

⁶¹⁵ Např. vnitřní prostor s nejcennějším zbožím se nazýval *bedesten*.

Jeden z nejstarších příkladů tohoto druhu je **bazar v Tabriz** (6. stol. př. Kr., většina zastřešení z 15. stol. | OL3-III 05) s převýšeným prostorem zastřešeným žebrovými klenbami s prosvětlovacími otvory. Výjimečnost komplexu je ale především v jeho rozloze, rozprostírá se totiž na ploše kolem sedmi kilometrů čtverečních. Nejdelším byl naopak **bazar Al-Madina Souq v Aleppu** (14. stol) měřící úctyhodných 13 kilometrů.⁶¹⁶ Architektonicky významný je **bazar Suq al-Qattanin v Jeruzalémě** (kolem 1330), jehož základem je ústřední chodba o délce 95 metrů, oboustranně ohraničena krámy výhradně s bavlněným zbožím, a zaklenutá valenými klenbami. Ačkoli islámský *bāzār* a *khān* často tvořily s dalšími veřejnými stavbami základní kostru centra měst, vznikaly i obchodní ulice za hradbami. Lze uvést **Sūk al-Sināniyya u Bāb al-Djābiya** (16. stol.), který vznikl jako komplex 74 přízemních krámů s 34 jednotkami v patře. Výčet by nemohl být kompletní bez uvedení **Velkého bazaru v Istanbulu** (1455-61, rozšířeno v 16. stol.), jenž tvoří dvanáct hlavních budov a 58 krytých obchodních ulic. Typické bylo opět rozdělení celku na jednotlivé sortimentní komplexy, které byly akcentovány vstupními portály.

3.5.3 Africký a židovský obchod

Ačkoli byly ekonomické aktivity severní části starověké Afriky spojeny se středozevní Evropou, problematické geografické podmínky i další kulturní, náboženské a národní konflikty příliš mezinárodnímu obchodu nepřály. Transsaharská obchodní výměna hodnotných komodit (zlata, slonoviny i otroků) sice výjimečně probíhala, nicméně se rozvinula až ve 2. a 3. stol. díky nasazení velbloudů.⁶¹⁷ Určitý vývoj tak nastal až díky islamizaci na přelomu tisíciletí.⁶¹⁸ Mezi domorodými obyvateli probíhal nejčastěji barterový obchod, který byl založený především ve směně potravin.

Specifickým tématem je židovský obchod, který s ohledem na pohnutou historii národa nemá územní vymezení. Židovská víra byla v zásadě založena na smlouvě s Hospodinem, což vytvořilo vrozený smysl pro obchod a respektování obchodních smluv.⁶¹⁹ Navzdory tomu, jak již bylo zmíněno výše, Starý zákon nepovažuje bohatství za ctnost a je v rozporu s čistou vírou. Přesto se židovští finančníci a obchodníci, navzdory opakujícím se pogromům, stali hybateli obchodu a původci nových obchodních nástrojů.⁶²⁰ Pro křesťany byli vítáni především pro poskytování zapovězených činností – půjčování peněz na úrok či zastavování cenností.⁶²¹ Na zmíněnou obchodní specializaci, ke které došlo na konci 8. stol. v muslimských oblastech, lze nahlížet jako na vymezení se menšiny a jejího upevnění

⁶¹⁶ Do sítě klenutých uliček se bohužel promítl současný válečný konflikt v Sýrii a jejich značná část byla nenávratně zničena.

⁶¹⁷ CAMERON. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. S. 114.

⁶¹⁸ GEISS. *Dějiny světa v souvislostech*. S. 181.

⁶¹⁹ HOLMAN a kol. *Dějiny ekonomického myšlení*. S. 129.

⁶²⁰ Představitel německé historické školy ekonomického myšlení Werner Sombert umění židovského obchodování dokonce přímo spojoval s přesunem evropských obchodních center z jihu směrem na sever jako důsledek perzekuce a odsunu Židů z katolických států v 15. stol. [HOLMAN a kol. *Dějiny ekonomického myšlení*. S. 129.] Tuto domněnku dále potvrzuje migrace Židů z Mezopotámie na západ v 9. až 10. stol. [BOTTICINI, Martisella a Zvi ECKSTEIN. *From Farmers to Merchants: A Human Capital Interpretation of Jewish Economic History*. *Boston University Department of Economics: Working Papers Series*. Boston, Massachusetts, 2003. S. 4.]

⁶²¹ POLÍVKA. *Rozmach českého státu za Lucemburků (1306-1419)*. S. 103.

v rámci společnosti.⁶²² Zprvu zásadní úlohu sehrála vysoká gramotnost, přímo spojená s judaismem,⁶²³ a později dopomáhaly zákazy a omezení vlastnit půdu i nemožnost podílet se na řemeslné výrobě kvůli zákazům cechů. Zásadní význam židovských obchodníků na typologii obchodní architektury je nejistý a mohl by být předmětem dalšího výzkumu.

3.5.4 Střední a Jižní Amerika

Předkolumbovská Amerika byla typická výskytem značného množství kultur, které se od sebe mnohdy značně odlišovaly. Vyspělé civilizace se projeví především ve Střední (Olmekové, Mayové a Aztékové) a Jižní Americe (Inkové). Základem těchto civilizací bylo zemědělství, zejména pěstování kukuřice, a z řemesel se u nich nejvíce rozvinula keramika. Vývoj obchodu, především ve Střední Americe, lze považovat za jasný důkaz toho, jak důležitou součástí civilizací je. Může být až s podivem, že v izolovaném světě se vyvinul do relativně podobné formy jako na evropském kontinentu a Blízkém východě.

Ústředním bodem mayských měst se stal prázdný prostor, který sloužil především k náboženským i obětním rituálům a společenským aktivitám.⁶²⁴ Tato plocha byla srovnána do roviny, kvůli nevhodným topografickým podmínkám někdy až sedmi metry vyrovnávací vrstvy,⁶²⁵ a zadlážděna. Po obvodě vznikly významné veřejné budovy, především chrámy v charakteristické formě pyramidy, ale i zděné obytné domy s dvory. Přístupové cesty na tyto prostory však nasvědčují tomu, že sloužily jen v určitý čas, anebo pouze společenským elitám.⁶²⁶ Nejreprezentativnější případ soustavy náměstí různých velikostí i funkcí lze pozorovat v **El Palmar**.⁶²⁷ Hlavní prostor města **Chichén Itzá** (vznik kolem 750-900 | OL3-III 06, 07) formovala společně s chrámem de las Mesitas i tzv. „tržnice“.⁶²⁸ Kamenná budova čtvercového půdorysu s vnitřním volným prostorem obklopeným portikem byla směrem do náměstí doplněna o vyvýšenou podélnou galerii. Schéma stavby je velmi blízké římskému *macellu*; funkce budovy však stále zůstává v rovině diskuzí.⁶²⁹

Ekonomika aztécké civilizace byla silně komercializovaná, přesto upozaděna přísným náboženským cítěním a rozdělením do sociálních tříd. Velkoobchod zajišťovali

⁶²² Více např.: [BOTTICINI a ECKSTEIN. From Farmers to Merchants: A Human Capital Interpretation of Jewish Economic History.]

⁶²³ „To observe all the laws of his faith, a Jew had to be educated.“ [BOTTICINI a ECKSTEIN. From Farmers to Merchants: A Human Capital Interpretation of Jewish Economic History. S. 12.]

⁶²⁴ „The plaza was a stage for public performance.“ [INOMATA, Takeshi. Plaza Builders of the Preclassic Maya Lowlands: The Construction of a Public Space and a Community at Ceibal, Guatemala. In: TSUKAMOTO, Kenichiro a Takeshi INOMATA, eds. *Mesoamerican Plazas: Arenas of Community and Power*. Tucson: The University of Arizona Press, 2014, s. 19-33. ISBN 978-0-8165-3058-8. S. 27.]

⁶²⁵ Např. ústřední prostor mayského města **Cival**.

⁶²⁶ MURAKAMI, Tatsuya. Social Identities, Power Relations, and Urban Transformations: Politics of Plaza Construction at Teotihuacan. In: TSUKAMOTO, Kenichiro a Takeshi INOMATA, eds. *Mesoamerican Plazas: Arenas of Community and Power*. Tucson: The University of Arizona Press, 2014, s. 34-49. ISBN 978-0-8165-3058-8. S. 42.

⁶²⁷ Více např.: [TSUKAMOTO, Kenichiro, 2014. Multiple Identities on the Plazas: The Classic Maya Center of El Palmar, Mexico. In: TSUKAMOTO, Kenichiro a Takeshi INOMATA, eds. *Mesoamerican Plazas: Arenas of Community and Power*. Tucson: The University of Arizona Press, 2014, s. 50-67. ISBN 978-0-8165-3058-8. S. 50-67.]

⁶²⁸ Názvem *mercado* ji označili až španělští dobyvatelé.

⁶²⁹ Forma i umístění stavby vnucuje myšlenku, že společenská úloha zde stála nad tou obchodní. Více např.: [RUPPERT, Karl. The Mercado Chichen Itza, Yucatan. *Contributions to American anthropology and history*. Washington: Carnegie Institution of Washington, 1943, vol. 4, no. 43, pp. 229-260.], [KRISTAN-GRAHAM, Cynthia. The Least Earth: Curated Landscapes at Chichen Itza. In: WREN, Linnea et al. *Landscapes of the Itza: Archaeology and Art History at Chichen Itza and Neighboring Sites*. Florida: University Press of Florida, 2018, s. 226-257. ISBN 978-0-8130-5496-4.]

profesionální obchodníci (*pochteca*), členové nižší šlechty organizováni do cechů.⁶³⁰ Aztécký MO byl někdy barterový, ale používalo se také určitého druhu platidla, např. kakaových bobů, bavlněných příkrývek či u větších transakcí brků napuštěných zlatem.⁶³¹ MO probíhal nezávisle na státní moci a nejen díky regionálním kupcům (*tlanecuilo*), ale i rolníkům a řemeslníkům.⁶³²

Aztécká města byla rostlá, kromě hlavního města **Tenochtitlánu** nevykazovala známky plánování; jedinou výjimku tvořil ústřední prostor, který lemovaly náboženské a veřejné stavby uspořádané dle astronomických principů.⁶³³ Tyto prostory sloužily nejen chrámovým obřadům, ale i ke konání trhů. Důkazem podobnosti způsobu obchodování s evropským kontinentem je tržiště (*tianquiz*) – prázdný volný prostor, který v menších osadách sloužil svému účelu jednou týdně a ve větších městech prakticky denně.⁶³⁴ Trhový den byl nejen příležitostí ke koupi zboží, ale hrál pro aztéckou kulturu i významnou společenskou úlohu, protože zde docházelo k setkávání obyvatel z různých sídel.

Kromě vícesortimentních tržišť vznikala i specializovaná, např. trh se psy v **Acolmanu**, s luxusním zbožím v **Cholule** či s otroky v **Azcapotzalco**. Největší tržiště bylo v **Tlatelolcu**,⁶³⁵ které se díky němu stalo hlavním obchodním střediskem aztécké říše. Trh, jehož součástí byl také chrám, byl obklopen portiky a kvůli obrovským rozměrům vyžadoval dokonalou organizaci. Každý druh zboží měl v prostoru tržiště svou vlastní sekci a nepostradatelnou úlohu měli dozorcí kontrolující jakost zboží a poctivost prodávajících.⁶³⁶

Civilizační vrchol předkolumbovské Ameriky představuje Incká říše, kterou vedl vládce s podporou dalších náboženských i vojenských vůdců. Principem pro fungování celé civilizace byl tzv. systém *ayllu*, který byl založený na vzájemnosti a komunitní práci.⁶³⁷ Inkové na přelomu 15. a 16. stol. vyvinuli centrálně plánovaný ekonomický systém; daně se platili ve formě práce a přebytků. Veškeré nedostačující komodity a služby, např. jídlo, oblečení, bydlení apod., stát poskytoval zdarma. Tento systém si vynutil nejen výstavbu velkých skladů (*collcas*) pro uložení přebytků, ale i dokonalou organizaci i distribuci. K distribuci zboží bylo nutné vybudovat rozsáhlou silniční síť s visutými mosty a odpočívadly (*tambos*).⁶³⁸ Tato síť se stala impulsem pro dálkový obchod. K přepravě zboží na velké vzdálenosti nejčastěji sloužily

---

⁶³⁰ Nedílnou součástí kupeckých expedic mimo hranice říše byla i špionáž pro vládce. [SMITH, Michael E. *The Aztecs*. Third Edition. West Sussex: Wiley-Blackwell, 2012. ISBN 978-1-4051-9497-6. S. 114.]

⁶³¹ JARUS, Owen. Tenochtitlán: History of Aztec Capital. In: *Live Science* [online]. New York: Future PLC, 2017 [cit. 2020-08-08]. Dostupné z: <https://www.livescience.com/34660-tenochtitlan.html>.

⁶³² SMITH. *The Aztecs*. S. 109.

⁶³³ Tamtéž, s. 182, 183, 191.

⁶³⁴ Tamtéž, s. 108.

⁶³⁵ Tlatelolco bylo samostatné město, které se stalo roku 1473 součástí vedlejšího hlavního aztéckého města Tenochtitlánu.

⁶³⁶ SMITH. *The Aztecs*. S. 110.

⁶³⁷ Economy of the Inca Empire. In: *Discover Peru: Peru Cultural Society* [online]. Boston, 2021 [cit. 2021-01-16]. Dostupné z: <http://www.discover-peru.org/inca-economy-society/>.

⁶³⁸ Incká síť zpevněných silnic představuje vrchol dopravního inženýrství starověkých civilizací. Inkové vystavěli přes 35 tis. km silnic v jednom z nejnáročnějších terénů na světě, což bylo náležitě oceněno v roce 1994 zápisem na seznam světového dědictví UNESCO.

lamy a ke sledování obchodních transakcí sloužil *quipu* – bavlněný řetězec, na kterém byly uvazovány různé typy uzlů v různých polohách a pořadích.⁶³⁹

Daňový systém fungující na lidské práci umožnil Inkům fungovat bez peněžní měny a v zásadě i bez prostorů a staveb pro obchod. Drobný MO, jehož základem byly potraviny, keramika či oděvy, probíhal jen v rámci komunity a fungoval na principu směny.

---

⁶³⁹ The economy of the Inca Empire: A well organized trading system. In: *Andean Lodges* [online]. 2020 [cit. 2021-01-16]. Dostupné z: <https://andeanlodges.com/en/blog/the-economy-of-the-inca-empire-a-well-organized-trading-system/>.

3.6 Obchodní stavby ekonomického nacionalismu

3.6.1 Expanze západní kultury a merkantilismus

Nástup renesančního myšlení je obdobím, kdy se lidské pokolení výrazně odklonilo od duchovních hodnot k hodnotám materiálním.⁶⁴⁰ Cameron 16. stol. dokonce chápe jako věk „komerční revoluce“.⁶⁴¹ Návrat peněžního hospodářství totiž postupně začal rozkládat feudální systém zevnitř;⁶⁴² rostoucí produkce měla vliv také na změny výrobních vztahů – původní způsob založený na mistrovské dílně s několika učni vystřídal manufakturní způsob; mistr se stal majitelem výrobního provozu a k provedení práce si najímal pracovníky. Řada vzdělaných osob se nově začala zabývat otázkami běžného života a náboženská ideologie oslabovala.⁶⁴³ Významným vynálezem napomáhajícím vzdělanosti byl knihtisk Johanna Gutenberga a dalším momentem, ovlivňujícím evropskou kulturu, byl nový způsob reprezentace nazvaný „perspektiva“.⁶⁴⁴ Změnou prošel i význam architektury a to, co architektura mimo sebe samu reprezentovala; vytratila se nadčasovost a vznikla myšlenka časového původu.⁶⁴⁵ Světové stavby se znovu od dob antiky dostaly na úroveň staveb chrámových.

Hlavními ekonomickými centry se staly dvě soupeřící mocnosti – Portugalsko a Španělsko, které získaly převahu díky zámořským výpravám Diaze, Kolomba, de Gamy, Magalhaese a mnoha dalších. Nicméně nepříliš vhodná politická i ekonomická rozhodnutí vládců Pyrenejského ostrova znamenala převzetí zaoceánského obchodu nově vznikuvší Holandskou republikou,⁶⁴⁶ Francií a Anglií. Zámořské plavby a objevy měly výrazný vliv nejen na rozvoj mezinárodního obchodu i sortiment nabízeného zboží, znamenaly především počátek globalizace a expanzi evropské kultury. S odstupem času se dle Geisse stal zbytek světa „periferií“, dodavatelem surovin a odbytištěm pro evropský průmysl.⁶⁴⁷ Nové koloniální říše v Indii a v Americe měly za následek degradaci vztahů mezinárodního obchodu – kolonie se dostaly pod přímý vliv mocností, které obchod podřídily své vlastní kontrole⁶⁴⁸ a z luxusního zboží (koření, čaj, cukr atd.) se v západní civilizaci postupně stalo zboží denní potřeby. V neposlední řadě je nutné připomenout i zhoubný vliv evropských civilizací, reprezentovaný zbraněmi, alkoholem a nemocemi, se kterými se neuměli domorodí

⁶⁴⁰ URLICH, Petr. Obchodní centra: architektura konzumu jako fungující systém obchodu. In: *Časopis Stavebnictví* [online]. 2007 [cit. 2019-03-03]. Dostupné z: https://www.casopisstavebnictvi.cz/obchodni-centra-architektura-konzumujako-fungujici-system-obchodu_N5209.

⁶⁴¹ CAMERON. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. S. 146.

⁶⁴² GEISS. *Dějiny světa v souvislostech*. S. 213.

⁶⁴³ „Zájem o přírodu a člověka odvracel pozornost humanistů od dřívějšího zahledění k Bohu.“ [BOUBÍN, Jaroslav. České země za vlády Jagellonců (1471-1526). In: PÁNEK, Jaroslav a kol. *Dějiny českých zemí*. Vydání druhé, doplněné. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018, s. 135-145. ISBN 978-80-246-3994-9. S. 143.]

⁶⁴⁴ „Umělá perspektiva nepochybně představuje radikálně nový způsob vidění, který nemá historický předobraz.“ [VESELÝ, Dalibor. *Architektura ve věku rozdělené reprezentace: problém tvořivosti ve stínu produkce*. Překlad Petr KRATOCHVÍL. Praha: Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1647-8. S. 93.]

⁶⁴⁵ TOUREK, Jiří. *Jak nově myslet architekturu: Pozdní myšlení Petera Eisenmana a jeho kritická teorie architektury*. Praha, 2013. Disertační práce. Univerzita Karlova v Praze, Fakulta humanitních studií, Ústav dějin křesťanského umění. Vedoucí práce Cyril ŘÍHA. S. 22.

⁶⁴⁶ Expanze holandského obchodu byla značná, mezi 16. a 17. stol. Holanďané zavedli hromadnou výrobu lodí, a tak disponovali flotilou, která byla pravděpodobně větší než všechny loďstva všech ostatních zemí dohromady. Významnou inovací byl tzv. *fluyt* – speciální loď zkonstruovaná pro přepravu těžkých a méně hodnotných nákladů, např. dřeva a obilí. [CAMERON. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. S. 142-143.]

⁶⁴⁷ GEISS. *Dějiny světa v souvislostech*. S. 225.

⁶⁴⁸ Tamtéž, s. 234.

obyvatelé vyrovnat. Drtivý úbytek pracovních sil Španělé už v 16. stol. začali řešit transatlantickým dovozem afrických otroků.⁶⁴⁹ Primárně se však obchodem s otroky zabývali Holanďané, Francouzi a Angličané a obvykle fungoval v třístranném systému – obchodní loď byla v Evropě naložena zbraněmi, alkoholem, levnými tretkami a látkami, na západoafrickém pobřeží došlo k výměně za otroky a posléze se loď vydala do Indie nebo Ameriky, kde byli Afričané směněni za cukr či tabák.⁶⁵⁰

Hospodářská politika mocností se posléze snažila dosáhnout ekonomického růstu k upevnění státní moci, což nezdědka vedlo k zavádění daní, mýt a cel poškozujících samotnou obchodní činnost.⁶⁵¹ Ekonomický nacionalismus 17. stol., tzv. merkantilismus,⁶⁵² převzal středověkou posedlost akumulovat zásoby zlata a dalších drahých kovů ve státní pokladně. Nicméně záměrně došlo k oddělení ekonomického myšlení od morálních úvah středověkých scholastiků a přistoupilo se k řešení praktických problémů obchodníků a státníků.⁶⁵³ Evropský merkantilismus ztotožnil národní bohatství se státním pokladem a zaměřil se zásadně na dovoz pod hrozbou válek a expanze koruny. „Bohatství bylo zbraní národa.“⁶⁵⁴ Tato doktrína obchodní bilance⁶⁵⁵ se rozvinula ve dvou variantách. První z nich, patrná především ve Španělsku a Francii za vlády Ludvíka XIV.,⁶⁵⁶ znamenala monopolní postavení absolutistické monarchie, respektive panovníka; druhá varianta, rozvíjená v Anglii⁶⁵⁷ a Holandsku, spočívala ve vzniku soukromých obchodních společností,⁶⁵⁸ které byly přímo regulovány státem.⁶⁵⁹ Tyto společnosti vznikaly především pro minimalizaci rizik dálkového obchodu, která byla pro jedince příliš vysoká.

Mimo zmíněné ekonomické velmoci probíhal mezinárodní obchod samozřejmě také, avšak ne v takovém objemu. Rusko, jež se vyvíjelo izolovaně a v zásadě nemělo přístup k moři, na obchodní mapu světa vstoupilo s vládou Petra I. díky vybudování přístavu Sankt Petěrburg. Ve střední Evropě se od 15. stol. začala prosazovat stavovská monarchie⁶⁶⁰ a ekonomický nacionalismus měl značný význam v Prusku, které díky němu zažilo nečekaně

---

⁶⁴⁹ Vznik obchodu s africkými otroky lze pozorovat od roku 1505 a jeho konec se váže ke zrušení otroctví v Brazílii roku 1888. [GEISS. *Dějiny světa v souvislostech*. S. 126, 326.]

⁶⁵⁰ CAMERON. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. S. 151.

⁶⁵¹ Tamtéž, s. 157.

⁶⁵² „Merkantilismus nebyl žádnou školou ekonomického myšlení. Jednotliví autoři na sebe nenavazovali a nevytvářeli žádnou jednotnou tradici myšlení. Mluvíme-li o merkantilistickém způsobu myšlení, máme na mysli zejména jejich obecně sdílenou představu, že peníze zvětšují národní bohatství. Z této představy pak vyplývala doktrína obchodní bilance, která merkantilisty nejvíce spojovala.“ [HOLMAN a kol. *Dějiny ekonomického myšlení*. S. 15.]

⁶⁵³ HOLMAN a kol. *Dějiny ekonomického myšlení*. S. 10.

⁶⁵⁴ Tamtéž, s. 11.

⁶⁵⁵ Doktrína obchodní bilance je „[m]erkantilistická doktrína, sledující aktivní bilanci zahraničního obchodu za účelem přílivu drahých kovů do země.“ [HOLMAN a kol. *Dějiny ekonomického myšlení*. S. 520.]

⁶⁵⁶ Za vlády Ludvíka XIV. měl na starost tvorbu a realizaci obchodní politiky první ministr Jean-Baptista Colbert. Tzv. colbertismus byl založený na podpoře průmyslu na úkor zemědělství; kvůli otevření zahraničního obilného trhu a uvalení cla na export obilí domácího vedl přímo k nízké ceně domácího obilí a k jeho značným přebytkům. [HOLMAN a kol. *Dějiny ekonomického myšlení*. S. 34, 35.]

⁶⁵⁷ Anglický obchod v 17. stol. prosperoval na základě diskriminačního Navigačního zákona, který nařizoval, že veškeré zboží přivážené do Velké Británie musí být buď na britských lodích, nebo na lodích té země, odkud zboží pocházelo. Více např.: [CAMERON. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. S. 189.]

⁶⁵⁸ První takovou společností s výsadními právy byla Východoindická společnost založená v Anglii roku 1600. [GEISS. *Dějiny světa v souvislostech*. S. 238.]

⁶⁵⁹ Není třeba dodávat, že výhradní státní správa byla z dlouhodobého hlediska méně úspěšná a vedla ke korupci i prodeji úředních funkcí.

⁶⁶⁰ Charakteristickým rysem stavovské monarchie „[...] byl mocenský dualismus, v němž se na vrcholné moci ve státě podílely vedle panovníka i stavovské korporace.“ [BOUBÍN. *České země za vlády Jagellonců (1471-1526)*. S. 137.]

úspěšný hospodářský vývoj.⁶⁶¹ Na našem území se zahraniční obchod po husitských válkách znovu rozvinul až díky zrušení církevních zákazů obchodu s Čechy papežem roku 1495.⁶⁶² Hlavními dovozními artikly se staly především sůl, koření, ovoce či vzácné látky, export byl založený na skle, obilí, suknu a především na drahých kovech. Zámořské plavby se do místní ekonomiky promítly v otřesech cenové hladiny, které zapříčinil příliv drahých kovů z Ameriky.⁶⁶³

Ačkoli je zaoceánskému obchodu po zámořských objevech věnován velký zájem, ve srovnání s vnitroeurospickým byl svým objemem v podstatě zanedbatelný.⁶⁶⁴ Zásadní význam tvořil obchod v Baltském moři, který byl v podstatě v holandských rukách⁶⁶⁵ a orientoval se především na obilí, dřevo, víno a textil. Lokální obchod, provozovaný často po řekách, spočíval v zásobování měst zemědělskými komoditami z venkova a venkov byl naopak odměněn řemeslnými produkty a službami. Nelze samozřejmě opomenout, že lokální obchodní cesty tvořily základ i pro mezinárodní obchod.⁶⁶⁶

Na venkově se do místní výroby promítl nový ekonomický činitel – šlechtický velkostatek, který usiloval o vlastní velkovýrobu.⁶⁶⁷ Touha po účinnějším využívání pracovních sil vedla k omezení volného pohybu poddaných, ke zhoršení jejich práv a ke zvyšování robotních povinností.⁶⁶⁸ Kromě značného rozvoje rybníkářství začala šlechta, s vidinou dalších zdrojů zisků, zakládat panské pivovary a mlýny, sklárny či vápenky apod. Města tento ekonomický vývoj nedokázala z mnoha důvodů⁶⁶⁹ zcela zachytit, jejich význam jako významného hráče na trhu upadal.

Na začátku 15. stol. vznikla **burza v Bruggách**. Šlo o „[o] organizovaný a řízený trh pro obchodování buď s komoditami, nebo s finančními nástroji [...]“⁶⁷⁰ Komodity byly nabízeny na základě vzorků a v případě uzavření obchodu došlo k jejich expedici z přístavních skladů. Později si svůj význam upevnila **burza v Amsterdamu** (1613, Hendrick De Keyser), která ukotvila pozici holandského města jako jednoho z nejvýznamnějších finančních center 17. stol. Renesanční burza, navržená s vnitřním dvorem se sloupořadím po obvodě, sloužila jako typologický předobraz mnoha dalším stavbám tohoto typu.

V renesanci začaly vznikat touhy ovládnout urbanistickou rostlou gotickou strukturu a objevily se první návrhy ideálních měst. Pozornost italských architektů se samozřejmě

⁶⁶¹ CAMERON. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. S. 173.

⁶⁶² BOUBÍN. *České země za vlády Jagellonců (1471-1526)*. S. 140.

⁶⁶³ PÁNEK, Jaroslav. *Český stavovský stát v habsburské monarchii (1526-1620)*. In: PÁNEK, Jaroslav a kol. *Dějiny českých zemí*. Vydání druhé, doplněné. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018, s. 149-177. ISBN 978-80-246-3994-9. S. 149.

⁶⁶⁴ CAMERON. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. S. 124.

⁶⁶⁵ Dle dánských poplatkových knih tvořily v letech 1497 až 1660 nizozemské obchodní lodě na Baltském moři téměř 60 procent. [CAMERON. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. S. 148.]

⁶⁶⁶ Cameron popisuje cestu mědi z Uher na antverpský trh následovně: „[...] pozemní dopravou k polským řekám, pak na bárce do Gdaňska a tam byla přeložena na loď do Baltského a Severního moře.“ [CAMERON. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. S. 149.]

⁶⁶⁷ CAMERON. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. S. 159.

⁶⁶⁸ Tamtéž, s. 159-160.

⁶⁶⁹ Lze zmínit neustálý politický spor mezi královskými a poddanskými městy, omezování dodávek z venkova, nedostatek obchodního kapitálu měšťanů, cechovní systém neumožňující technický rozvoj či pokles exportního soukenictví kvůli nedostatku surovin. [PÁNEK, Jaroslav. *Český stavovský stát v habsburské monarchii (1526-1620)*. S. 160-161.]

⁶⁷⁰ CAMERON. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. S. 154.

upínala k antickým myšlenkám – návrhy podřizují všechny městské funkce geometrickému řádu, který byl však realizovatelný pouze v ideální rovině a na zelené louce. Utopická města získala nejčastěji radiální kompozici dle Platónových představ o bájně Atlantidě a Vitruviově textu hovořícím o tvorbě města na základě osmi směrů větru.

V návrhu ideálního renesančního města **Sforzinda** (kolem 1460, Filarete | OL3-III 08) se objevuje soustava radiál a na ně kolmých ulic spojujících střed města s hradbami na půdorysném hvězdicovém tvaru. Na spojnicích radiál a ulic měla vzniknout náměstí sloužící pro prodej určitého druhu zboží. Svě místo měla v centru města i tržnice, která byla formovaná jako obdélný centrální prostor s portiky. Za tržnicí se na západě měl nacházet prodej masa, na jihu prodej ryb a vína, východně byl umístěný hostinec, lázně i nevěstinec a severně prodej kukuřice, směnárna a Palazzo del Capitano. Kolem vnitřního prostoru procházel odpadní kanál zajišťující vhodné hygienické podmínky.

V praxi ale myšlenka ideálního půdorysu ustupovala lokálnímu kontextu, především topografii. Významným příkladem je rozšíření původně římského města **Ferrara** (od 1492, Biagio Rosetti), které bylo založeno na dvou osách (severojižní *cardo* a západovýchodní *decumanus*) a druhotném systému nepravidelně ortogonálních ulic. Oproti teoretickému návrhu Filareteho tržnice se stavební praxe také liší; lze vyzorovat typ tržnice kombinující skladové prostory, velkoobchodní trh a bydlení – tzv. *fondaco*. Nejznámějším příkladem je **Fondaco dei Tedeschi v Benátkách** (přestavěno v r. 1505 | OL3-III 09) se čtyřpodlažním vnitřním arkádovým dvorem. Funkční skladbu italského *fondaca* lze víceméně pozorovat i v jiných evropských městech, např. **budova Hansy v Antverpách** (1568, Cornelis Floris), které byly nejvýznamnějším přístavním městem v první polovině 16. stol.⁶⁷¹

Dalším typem italské obchodní architektury byla *loggia* – sloupořadí podél cest užívané mimo jiné k prodeji zboží. Významné příklady jsou např. **Mercato Nuovo ve Florencii** (1548, Giovanni Battista del Tasso), **Mercato Vecchio ve Florencii** (1567, Vasari) a **Loggia del Mercati v Arezzu** (1581, Vasari). Ojedinelým spojením technické stavby s obchodem je **most Rialto v Benátkách** (1591, Antonio da Ponte). Po zřícení kamenného mostu, který získal své jméno díky trhu Rialto v blízkosti, došlo roku 1551 k vyhlášení soutěže na most nový. Jeden z návrhů dodal také Andrea Palladio,⁶⁷² který most pojal jako autonomní část města obsahující tři obchodní ulice s rozšířením uprostřed. Forma mostu byla založená na třech kamenných obloucích, na nichž ležela symetrická budova se středovým portikem. K realizaci mostu se ale přistoupilo až ke konci 16. stol. na základě návrhu A. da Ponteho. Most získal charakteristickou benátskou siluetu – stavba kanál překračuje jediným obloukem s rampovými náběhy. Půdorys byl rozvržen do dvou rovnoběžných objektů s obchody, které jsou otevřené do ústřední obchodní ulice, a z dálkových pohledů se naopak ukazuje utilitární zadní průčelí krámů.

Palladio se do dějin obchodní architektury přeci jen zapsal, a to díky přestavbě gotického Pallazzo della Ragione z 15. stol. ve Vicenze na **Basiliku Palladiana** (1614 | OL3-IV

⁶⁷¹ CAMERON. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. S. 121.

⁶⁷² Více např.: [FOSCARI, Giulia. *Elements of Venice*. Zürich: Lars Müller Publishers, 2014. ISBN 978-3-03778-429-7. S. 244-245.]

01, 02). Původní stavbu Palladio obestavěl dvojitou arkádou, jež se vyznačuje otevřenými oblouky oddělenými dvěma sloupy od obdélníkových otvorů.⁶⁷³ Budova, ukončená mohutnou půlkruhovou střechou, sloužila jako správní centrum města a v přízemí měla řadu obchodů otevřených do krytého prostoru arkád.

Odlišnost anglické a italské architektury lze demonstrovat na **Old Market Hall ve Shrewsbury** (kolem 1595). Tržnice je formována jako těžká stavba s obložením kvádrovým kamenem. Forma architektury byla sice založená na odlišných prvcích, dispoziční rozdíly bychom ale hledali těžko – volný prostor obou podlaží, zde dokonce bez vnitřních podpor, byla propojena schodišti ve středových rizalitech. Obchodu sloužilo přízemí otevřené sloupovými arkádami s kruhovými oblouky. **Tržnice v Krakově** (kolem 1556) získala výsadní umístění na hlavním náměstí a jednoduchý obdélný půdorys 108 x 18 metrů. Renesanční a bohatě zdobenou budovou se táhla klenutá chodba na obou koncích s krámy.

Další růst obchodu a s ním spojené bohatnutí měšťské šlechty je spojeno s tzv. měšťanským způsobem bydlení, který byl exportován z italských republik. Zámořské objevy zde výrazně ovlivnily formu bydlení a začaly se objevovat prvky arabské kultury – lodžie, balkony apod. Formování italského města regulovaly přísné stavební předpisy⁶⁷⁴ a měšťský dům se transformoval do paláce, jenž se společně s architekturou sakrální stal vzorem pro ostatní typologie.

Trochu odlišný vývoj lze pozorovat v Anglii, která s italskou architekturou neměla významné styky. Měšťský dům tzv. alžbětinského a jakubského slohu byl často hrázděný na kamenném soklu. **Bishop Lloyd's House v Chesteru** (kolem r. 1600 | OL3-IV 03), typický dům na obchodní ulici Watergate, měl kamenné přízemí s krámem, galerii v druhém podlaží také s krámem a vzadu s obytnými místnostmi, horní obytné podlaží a podkroví. Exteriér domu se vyznačoval velkými okenními plochami dělenými subtilními příčlemi a hrázděným štítem. Bohatě prosklené byly i obchody, lze hovořit o jakýchsi předchůdcích výkladců.

V českých zemích, které se nacházely mimo vliv starověkého Řecka a Říma, neměl návrat k antické kultuře příliš intenzivní účinek. Celou situaci nepochybně komplikovala i konsolidace společnosti po husitských válkách. Plošnému rozšíření renesanční kultury a humanistických ideálů bránila i ve společnosti stále přetrvávající nedůvěra vůči katolické Itálii.⁶⁷⁵ Čechy se zpět do západokřesťanského společenství integrovaly až po smrti Jiřího z Poděbrad⁶⁷⁶ s nástupem Jagellonců a definitivní útlum českého protestantství přineslo začlenění Koruny české do habsburské monarchie v roce 1526 a pobělohorské období.

⁶⁷³ Tento motiv, známý jako palladiánské okno nebo oblouk, se stal později často používaným.

⁶⁷⁴ Např. zákaz nárožních arkýřů, snaha o napřímení ulice, protipožární ochrana aj. [KOCH. *Evropská architektura: encyklopedie evropské architektury od antiky po současnost*. S. 360.]

⁶⁷⁵ Myšlenky nové kultury jsou sledovatelné na Moravě, kterou v druhé polovině 15. stol. ovládal renesancí spřízněný Matyáš Korvín. [VÁCHA, Štěpán a Martin KRUMMHOLZ. *Období 1500-1800*. In: ŠVÁCHA, Rostislav a Tatána PETRASOVÁ et al. *Dějiny umění v českých zemích 800-2000*. V Řevnicích: Arbor vitae societas, 2017, s. 340-371. ISBN 978-80-88283-02-7. S. 344.] Humanistický přístup, který měl za samozřejmé překlad významných děl nového myšlenkové směru do národního jazyka, představuje např. Viktorin Kornel ze Všehrd. [BOUBÍN. *České země za vlády Jagellonců (1471-1526)*. S. 143.]

⁶⁷⁶ BOUBÍN. *České země za vlády Jagellonců (1471-1526)*. S. 135.

Vzhledem k prudkému rozvoji českých měst v gotice docházelo k výstavbě nových měšťanských domů zřídka.⁶⁷⁷ Dispozičně se tedy téměř nerozvinuly, zásadní rozdíl lze tedy vnímat v pojetí jejich průčelí, vyskytující se ve dvou variantách – tradičnější průčelí se štítem a průčelí s atikou. Mnoho gotických domů bylo renesančně upraveno, řada náměstí prošla scelením do jednotného výrazu. Časté bylo vytvoření dlouhých podloubí, která vytvářely kryté prostory pro nakupující, např. **hlavní náměstí v Telči** (pol. 16. stol.), **severní fronta náměstí v Novém městě nad Metují** (pol. 16. stol.), **náměstí ve Slavonicích** (16. stol.) ad.

3.6.2 Nástup klasické ekonomie

Základy renesanční civilizace otřásl dosud jediným významovým řádem – církví; kterou postupně nahradila autorita osobního svědomí a zodpovědnost moderního člověka.⁶⁷⁸ Na své přitažlivosti začaly ztrácet i merkantilistické myšlenky, které vystřídaly ideje klasické ekonomie. Angličtí filosofové začali klást důraz na rovnost všech lidí, kteří měli mít výlučné právo na plody své práce.⁶⁷⁹ David Hume přímo napadl doktrínu obchodní bilance a ve svých spisech poukázal na to, že obchodně-politická opatření vedoucí k potlačení importu nepřinášejí kýžený efekt a ekonomie má tendenci sama dosáhnout přirozené rovnováhy.⁶⁸⁰ Toto intelektuální podhoubí vedlo Adama Smitha k sepsání díla *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů* (1776), které definovalo čtyři základní témata – neviditelná ruka trhu, růst národního bohatství, měření národního bohatství a teorie hodnoty a rozdělování.⁶⁸¹ Na národní bohatství se začalo nahlížet jako na souhrn bohatství jedinců,⁶⁸² nikoli jako na stav státní pokladny. Tyto myšlenky dále vedly ke vzniku francouzského fyziokratismu, který se prosadil v druhé polovině 18. stol. a vedl k myšlence liberální ekonomiky *laissez faire*.⁶⁸³

Pro středoevropské území byly ale myšlenky svobodné ekonomiky prozatím nemyslitelné. Zhruba od poloviny 18. stol. ekonomické myšlení převzali kameralisté, kteří přímo vycházeli z idejí merkantilismu a vyžadovali doktrínu obchodní bilance zastoupenou silným státem s osvíceným panovníkem pečujícím o blaho svých poddaných. Zásadním rozdílem se však stal prostředek k národnímu bohatství, které již nemělo být založené na hromadění drahých kovů a peněz, ale na výrobě, především v zemědělství.⁶⁸⁴

České země, procházející rekatolizací,⁶⁸⁵ se již naplno staly součástí centralizované habsburské monarchie. V období po třicetileté válce se nejrychleji vzpamatoval dálkový obchod a společně se zotavením obchodních aktivit se začaly objevovat základy ekonomické teorie. Prvním projevem uceleného národohospodářského myšlení u nás je spis

⁶⁷⁷ V 16. stol. česká královská města navíc v zásadě procházela „krizí“, která vznikla přesunem kontinentálního obchodu do nových lokalit.

⁶⁷⁸ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Význam v architektuře Západu*. S. 146, 147.

⁶⁷⁹ HOLMAN a kol. *Dějiny ekonomického myšlení*. S. 29.

⁶⁸⁰ Více např.: [HOLMAN a kol. *Dějiny ekonomického myšlení*. S. 30-32.]

⁶⁸¹ Více např.: [HOLMAN a kol. *Dějiny ekonomického myšlení*. S. 44-58.]

⁶⁸² Práva člověka – jedince (právo na život, svobodu i vlastnictví) získala pevné kořeny a začala být prosazována na úkor státu a vládce. Tento aspekt byl nedílnou součástí změny francouzské společnosti, kterou vyvolala Velká francouzská revoluce (1789-99).

⁶⁸³ Krédo *Laissez faire, laissez passer* (francouzsky „nechte být, nechte plynout“) vystihlo ekonomický liberalismus francouzských fyziokratů. [HOLMAN a kol. *Dějiny ekonomického myšlení*. S. 34.]

⁶⁸⁴ HOLMAN a kol. *Dějiny ekonomického myšlení*. S. 22-23.

⁶⁸⁵ V Čechách bylo roku 1624 vyhlášeno katolické náboženství za jediné povolené.

Generales florentin er intereuntis rei publicae causae (1649, Pavel Hynek Morgentaller), který rozvíjel západoevropský merkantilismus.⁶⁸⁶ Vláda Marie Terezie a Josefa II. přinesla nejen reorganizaci státní správy⁶⁸⁷ a reformu občanských práv⁶⁸⁸ i vzdělání, ale také rušení cechů a vznik manufaktur, které navýšily objem výroby.

V 17. a 18. stol. dochází k prvnímu výraznému stěhování venkovského lidu do měst. Nedostatek stavebních pozemků se řešil následnou výstavbou nových obytných čtvrtí. Při jejich vzniku byly stále určující renesanční myšlenky a formy, barokní sloh se projevoval především na architektuře jednotlivých domů anebo při formování rozsáhlých urbanistických či krajinářských celků.⁶⁸⁹ Nové architektonické úlohy, např. šlechtické paláce, jezuitské koleje apod., přinesly do měst i nové měřítka – poprvé v historii vznikl konflikt mezi novou budovou mohutného měřítka a starší gotickou či renesanční drobnější strukturou.⁶⁹⁰ Proměnou procházely i antické památky. V případě, že jejich stavebně technický stav vylučoval soudobé využití, výjimkou nebyly novostavby na základech a částech zdí starých budov.⁶⁹¹

Více než výstavba veřejných obchodních staveb se stala aktuální otázkou kupeckého, potažmo měšťanského domu. Nové domy, stavěné po vzoru paláců, byly dispozičně děleny na několika pokojové byty; krásná barokní průčelí tedy byla přímo v rozporu s většinou nuznými a minimálními příbytky uvnitř.⁶⁹² Formování měšťanského domu lze představit na západní straně náměstí polského města **Biała Podlaska** (1777, M. Jakimowitz), které bylo komponováno jako jeden symetrický celek. Barokní štíty výrazně převyšovala nepřirozeně mohutná mansardová střecha. Po stranách byly hostince, přízemí středního traktu obsahovaly obchody s pulty přímo do ulice. Jiným příkladem je **Grand Place v Bruselu** (kolem 1700 | OL3-IV 04). Náměstí se středověkou radnicí doplnilo na typicky úzké gotické parcelaci 29 cechovních domů. Každý jednotlivý dům tvoří individuální výzdoba barokního až manýristického dekoru, přesto náměstí tvoří jednotný celek. Pro obchod sloužila přízemí domů, která nebyla vůči horním obytným podlažím nijak akcentována.

⁶⁸⁶ MIKULEC, Jiří. Barokní absolutismus (1620-1740). In: PÁNEK, Jaroslav a kol. *Dějiny českých zemí*. Vydání druhé, doplněné. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018, s. 181-201. ISBN 978-80-246-3994-9. S. 188.

⁶⁸⁷ „Tereziánský a hlavně navazující josefínský stát postupně vytvořil efektivní byrokratický aparát, jehož členy se stávaly pouze odborně kvalifikované osoby, bez ohledu na národnostní a sociální původ.“ [ONDO GREČENKOVÁ, Martina. Osvícenský absolutismus a zrod moderního státu (1740-1792). In: PÁNEK, Jaroslav a kol. *Dějiny českých zemí*. Vydání druhé, doplněné. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018, s. 205-218. ISBN 978-80-246-3994-9. S. 209.]

⁶⁸⁸ V roce 1781 došlo k uvolnění cenzury, zajišťující první kroky ke svobodě projevu, ke svobodě vyznání díky tolerančnímu patentu a byl vydán patent o zrušení nevolnictví.

⁶⁸⁹ Jedním z mála nových a skutečně barokních měst je ruský **Petrohrad** (od r. 1703), který dal vybudovat car Petr I. Veliký. Význam města byl obrovský, protože sloužil jako důležitý obchodní přístav.

⁶⁹⁰ „Pro nové stavby šlechtických paláců a jezuitských kolejí padaly celé městské čtvrti, desítky a desítky drobných měšťanských domů, jejichž parcely se rychle zcelovaly, aby se na nich mohla budovat křídla s nepřehlednými řadami stejných oken a s mnoha vnitřními dvory.“ [PEŘINKOVÁ a AUGUSTINKOVÁ. *Ochrana a obnova historických objektů*. S. 57.]

⁶⁹¹ Dokladem tohoto procesu, i když pozdějším, může být např. **Piazza dell'Anfiteatro v Lucce** (1830, Lorenzo Nottolini). Původní římský amfiteátr (2. stol.) se dnes nachází přibližně tři metry pod úrovní dláždění a jeho přítomnost je patrná jen z obytných domů, které kopírují jeho obvod. Vzniklo tak náměstí s absolutně přesnou geometrií elipsy.

⁶⁹² V kontrastu stojí životní styl vyšších vrstev založený na sebezprezentaci, která zajišťovala určité sociální postavení. Norberg-Schulz charakterizoval barokní svět jako „[...] velké divadlo, kde měl každý přidělenou roli.“ [NORBERG-SCHULZ. *Význam v architektuře Západu*. S. 149.]. Řadu barokních elit jejich role a diktát okázalosti a pompéznosti vedl až k osobnímu bankrotu.

3.7 Obchodní stavby průmyslové revoluce

Rozvoj obchodu dále kulminoval v 18. stol. Holandský hospodářský systém postupně převzala nová evropská velmoc – Anglie, kde ekonomický rozvoj vygradoval do dalšího zlomu v dějinách lidstva.⁶⁹³ Průmyslová revoluce nastartovala do té doby nepředstavitelný objem výroby a v zásadě „[...] přinesla nový masový trh.“⁶⁹⁴ Změnily se dosavadní způsoby nejen v řemeslné výrobě, zemědělství, těžbě a dopravě, došlo také ke vzniku nových průmyslových odvětví. Významné pro obchodní činnost bylo definitivní oddělení činností řemeslníka a prodejce, resp. obchodníka. Vznik manufaktur, zrušení nevolnictví a vývoj vzdělanosti, vynález parního stroje a rozvoj železnice⁶⁹⁵ – to jsou jedny z mála událostí mající vliv na růst obchodu. Základními předpoklady bylo i využití strojů poháněných mechanickou energií, přechod k neživým zdrojům energie (fosilních paliv a elektrická energie) a rozšíření nových materiálů, které se v přírodě v použitém stavu nevyskytují.⁶⁹⁶

Díky užití nových materiálů se proměnilo i formování architektury.⁶⁹⁷ Vznik nových typologií se stal natolik akutní, že na jejich řešení byly aplikovány historické formy, původně vyhrazených pro jiné účely.⁶⁹⁸ Architektonické formy se staly pouhou obálkou ukrývající skutečný účel i konstrukci budovy, následně byl pro každý účel určen vhodně použitelný sloh. Postupná devalvace architektonických forem,⁶⁹⁹ podpořená kombinováním prvků z různých časových epoch, později vedla k hledání sjednocení architektonické formy a k vytvoření slohu nového, což dokazují utopické a překvapivě puristické návrhy Claude-Nicolas Ledoux.

Prudký rozvoj průmyslu a měst v 19. stol. začal být natolik ničující, až vedl k výrazné diferenciaci sociálních vrstev.⁷⁰⁰ Průmyslová revoluce se do měst vepsala razantním způsobem. Kromě rapidního nárůstu hustoty obyvatel bylo třeba realizovat rozsáhlejší dopravní infrastrukturu, především železnici, která se stala nezbytností pro ekonomicky prosperující města. Lze hovořit o první skutečné přeměně struktury města, které se díky výstavbě průmyslových závodů, obytných a dělnických kolonií po jeho obvodě stává centrálním jádrem plnícím jen část ze svých původních funkcí.

⁶⁹³ Geiss význam průmyslové revoluce ztotožnil s významem přechodu k agrární výrobě (neolitické revoluci). [GEISS. *Dějiny světa v souvislostech*. S. 284.]

⁶⁹⁴ HERTZBERGER. *Přednášky pro studenty architektury*. S. 70.

⁶⁹⁵ „Parní lokomotiva a její doplňky (železné nebo ocelové koleje) ztělesňovaly proces ekonomického rozvoje lépe než jakákoliv jiná technologická inovace v 19. století. Byla jak symbolem, tak prostředkem industrializace.“ [CAMERON. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. S. 239.]

⁶⁹⁶ CAMERON. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. S. 195.

⁶⁹⁷ Mimo jiné došlo k rozdělení stavitelského povolání na dvě profese – inženýra a architekta. Toto oddělení je z pohledu vývoje architektury velmi podstatné. Profese inženýra je totiž spojována s novými materiály a stavebními technikami, které se projevily konstrukcemi do té doby nemyslitelnými. Naopak pozice architekta byla většinou spojena s tradičním pohledem na formování architektury, které se projevovalo používáním klasických sloupových řádů a tradičních způsobů stavění.

⁶⁹⁸ „Kostel a palác ztratily svou důležitost a během 19. století jejich role převzaly památník, muzeum, obytný dům, divadlo, výstavní síň, továrna a kancelářská budova.“ [NORBERG-SCHULZ. *Význam v architektuře Západu*. S. 173.]

⁶⁹⁹ NORBERG-SCHULZ. *Význam v architektuře Západu*. S. 169.

⁷⁰⁰ Propastné rozdíly mezi chudobou a bohatstvím jsou zcela nepochybně součástí lidského pokolení od jeho počátků. Nicméně město, např. Londýn, na sklonku 19. století je příkladem relativně blízkého soužití movitých majitelů továren a lidí na prahu chudoby; extrémny tak jsou velmi snadno porovnatelné a později vedly k dělnickým revolučním hnutím, které zaštitil **Komunistický manifest** (1848, Karl Marx a Fridrich Engels). Nevhodné podmínky k životu a průmyslová výroba vedly právě ve Velké Británii ke vzniku hnutí Arts and Crafts, jehož ústřední myšlenky se vracely zpět na venkov a k řemeslné výrobě. Významnými představiteli tohoto hnutí byli William Morris, John Ruskin či Philip Webb.

Na přelomu 19. a 20. stol. rozvoj města velkou měrou omezovalo obranné opevnění. Bourání hradeb a obranných pevností se stalo jakýmsi nezbytným módním trendem, se kterým každé rozvíjející se město muselo počítat a vypořádat se s ním po svém. Patrně nejznámější přeměnu hradebního pásu představuje bulvár **Ringstrasse ve Vídni** (od 1857, masterplan Moritz von Löhr, Ludwig von Förster), kterou inicioval sám císař František Josef I. Díky plánu vznikla honosná a velkorysá okružní třída s parky, na kterou byly umístěny veřejné budovy, např. parlament (Theophil Hansen), radnice, divadlo (1888, Gottfried Semper, Karl von Hasenauer), opera i kostel, pojaté v tehdy módním historismu.

Vídeňský úspěšný vzor⁷⁰¹ chtěla samozřejmě následovat **Praha** (od 1874), v jejímž případě však došlo k rozkladu původní myšlenky na základě spekulací s pozemky.⁷⁰² Velkolepé plány okružní třídy tak připomínají jen Národní muzeum, Hlavní nádraží a další veřejné stavby. Z českých měst, jež prošly demolicí opevnění, lze dále zmínit např. **Brno** (od 1852), kde demolice navázala na stržení části hradeb dle příkazu Napoleona Bonaparte z roku 1809, **Olomouc** (od 1876) či **Hradec Králové** (od 1884), v jehož případě je stopa hradeb dodnes patrná díky charakteristickému radiálnímu systému ulic. Je třeba připomenout, že odstranění hradeb na sebe vázalo také demolice historicky i architektonicky významných staveb, především vstupních bran a věží. V řadě měst se však tyto relikty anebo část obranných opevnění, které patří k významným dokladům stavebního vývoje, dochovaly. Příkladem může být barokní **opevnění v Praze**, středověké **hradby ve Znojmě** nebo **parkánový systém v Táboře**.

Dalším problémem se stala také urbanistická struktura středověkých měst, která se jen těžko dokázala vypořádat s prudkým nárůstem obyvatel, potažmo dělníků. Cameron typickou formu dělnického obydlí popsal jako „[z]chátralá obydlí a dlouhé kolonie ubohých domků, v nichž se rodiny dělníků tísnily nejméně po čtyřech v jedné místnosti. Hygienická zařízení neexistovala a odpadky všeho druhu se likvidovaly tak, že se vyhazovaly na ulici. Kanalizace, pokud byla, měla podobu otevřených stok uprostřed ulic, ale obvyklejším obrázkem byla dešťová a odpadní voda ve stojatých kalužích a odpadky na hniјících hromadách, které prosycovaly vzduch odporným zápachem a byly živnou půdou pro cholera a další epidemické choroby.“⁷⁰³ Nárůst hygienických problémů vedl k asanačním opatřením, při nichž v mnoha případech došlo k rozsáhlým ztrátám cenného architektonického dědictví. Mezi nejcílevědomější zásahy do struktury středověkého města lze nepochybně řadit **přestavbu Paříže** (1852–1870, Baron Georges-Eugène Haussmann). Obdivuhodné urbanistické dílo vzniklo na základě klasicistních principů, regulovaných architektonických prvků, stromořadí a především racionálních úvah o dimenzích městských bulvárů. Podobné asanační akce probíhaly po celé Evropě, vzpomenout lze např. již ve své době kritizovanou⁷⁰⁴

⁷⁰¹ Ve své době však Ringstrasse nebyla považována za úspěšnou v části odborné veřejnosti, o čemž svědčí např. kritický ohlas a návrh na úpravy Camilla Sitteho. Více viz [SITTE, Camillo. *Stavba měst podle uměleckých zásad*. 2. české vyd. Překlad Vladimír BURIÁNEK. Brno: ÚÚR, 2012. ISBN 978-80-87318-21-8. S. 92-102.]

⁷⁰² Finanční náročnost bourání hradeb donutilo město nabídnout část pozemků soukromým podnikatelům.

⁷⁰³ CAMERON. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. S. 221-222.

⁷⁰⁴ Odpor intelektuální a kulturní veřejnosti provázely protestní manifesty a petiční akce, které eskalovaly roku 1900 založením sdružení Klub Za starou Prahu.

asanaci židovské čtvrti **Josefov v Praze** (od 1896), nebo **asanaci Brna** (1896-1916), při níž došlo nejen k rozšíření ulic, ale také k demolici 238 domů z celkových 572.⁷⁰⁵

Na základě kritiky tehdejšího městského života vznikla teorie zahradního města z knihy **To-Morrow: A Peaceful Path to Real Reform** (1898, Ebenezer Howard | OL3-IV 08),⁷⁰⁶ jejímž cílem byla symbióza výhod městského a venkovského života, resp. návrat člověka k přírodě. Teorie byla založená na vytvoření satelitních měst v soustředné návaznosti na centrální město, jejichž spojení by zabezpečovala silnice a železnice. Koncept soběstačného zahradního města vycházel z radiálního plánu, který byl rozčleněn do pásů jednotlivých funkčních využití. Ve středu se nacházela zahrada následovaná centrálním parkem; mezi tímto parkem a obytnými bloky měla být umístěna půlkruhová obchodní pasáž z části sloužící jako zimní zahrada pojmenovaná **Crystal Palace**.⁷⁰⁷ Do stavební praxe byla část Howardova utopického konceptu převedena v zahradním městě **Letchworth** (1903-07, Raymond Unwin).

Rostoucí stupeň průmyslové výroby přímo vedl ke snížení úlohy státu v ekonomice. Jeho úkolem měla být ochrana společnosti před útokem jiných společností, ochrana jedince před nespravedlností a výstavba i údržba veřejných budov či institucí; obchodníci mohli jednat při dodržování trestních zákonů jakkoli pro dosažení svých osobních zájmů.⁷⁰⁸ Největších výsledků v Evropě dosáhl ekonomický liberalismus ve Velké Británii, která se stala světovou obchodní velmocí. Britskému výstavnímu postavení začaly na přelomu 19. a 20. stol. konkurovat především Spojené státy americké a posléze i sjednocené Německo.⁷⁰⁹ Expanze „západního“ obchodu se dotkla ostatních kontinentů z pohledu ekonomického vývoje dosud jen minimálně.⁷¹⁰ Toto se zásadně změnilo před koncem 19. stol., kdy byly asijské i africké národy vojenskou silou⁷¹¹ donuceny ke spolupráci na mezinárodním obchodu.⁷¹²

Z pohledu vnitroeuropského obchodu je zajímavá kapitola volného obchodu, pro nějž se stala mezníkem obchodní smlouva z roku 1860 mezi Anglií a Francií. Mimo volného pohybu zboží byly důležitým i mezinárodní migrace lidí a pohyb kapitálu. K nastolenému směru se přidalo i několik dalších států Evropy, avšak neměl dlouhého trvání. V roce 1873 totiž došlo k hluboké krizi, jejíž příčinu průmyslníci dávali za vinu právě neomezené

⁷⁰⁵ PEŘINKOVÁ a AUGUSTINKOVÁ. *Ochrana a obnova historických objektů*. S. 59.

⁷⁰⁶ Zásadní kritika Howardových utopických myšlenek např.: [JACOBS, Jane. *Smrt a život amerických velkoměst*. 2., aktualiz. a dopl. vyd. Překlad Jana SOLPEROVÁ. Dolní Kounice: MOX NOX, 2013. ISBN 978-80-905064-4-2. S. 32-34, 295.]

⁷⁰⁷ Howardova představa o formě obchodní architektury byla inspirována Paxtonovým výstavním pavilonem **Crystal Palace** na univerzální výstavě v Londýně v roce 1851 (viz níže).

⁷⁰⁸ CAMERON. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. S. 251.

⁷⁰⁹ Německé ekonomické myšlení získalo světového uznání díky tzv. historické škole, která se postavila proti univerzálním teoriím klasických ekonomů. Ekonomické jevy se pro ni naopak staly historicky relativními a byl kladen důraz na evoluci ekonomických zákonů. Více např.: [HOLMAN a kol. *Dějiny ekonomického myšlení*. S. 123-129.]

⁷¹⁰ Asijské starobylé velmoci (Indie, Čína) byly sice evropskému vlivu vystaveny, nicméně si dokázaly uchovat svou kulturu. Afrika, jak již bylo uvedeno, neměla pro rozvoj obchodu vhodné podmínky a zásadní byl obchod s otroky.

⁷¹¹ Příkladem můžou být opiové války (1839-42 a 1856-60) mezi Čínou a Velkou Británií a později i Francií, jejichž příčinou byl čínský zákaz dovozu opia. Vítězství evropských mocností vedlo ke zřízení několika přístavů, pobitřštění Hongkongu a samozřejmě k obnově obchodu s opiem.

⁷¹² CAMERON. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. S. 338.

mezinárodní konkurenci. Pevninská Evropa se tak, aspoň prozatím, vrátila zpět k obchodnímu protekcionismu.⁷¹³

Diferenciace společnosti se projevila i v ekonomickém myšlení. Kapitalismus začal být vnímán jako nespravedlivý a ekonomové i filosofové již od počátku 19. stol. polemizovali nad myšlenkou kolektivního vlastnictví.⁷¹⁴ To lze pozorovat především u francouzských socialistů, kde vznikly tři základní utopické⁷¹⁵ proudy – asociacionismus, anarchismus a saint-simonismus,⁷¹⁶ které měly být nastoleny postupným vývojem společnosti, nikoli dělnickou revolucí. Čistě vědeckým způsobem dospěl ke kritice stávajícího hospodářského systému německý filosof Karl Marx. Ten v něm viděl vykořisťovatelský řád periodicky zachvacován krizemi, jenž skončí revolučním povstáním dělnické třídy.⁷¹⁷ Evropské ekonomické myšlení prozatím vedlo roku 1871 k marginalistické revoluci, jež svou pozornost zaměřila na poptávkovou stranu trhu. Poprvé v historii se do popředí dostal spotřebitel – člověk ekonomický (*homo oeconomicus*), který se stal „[...] primárním a svrchovaným nositelem ekonomických rozhodnutí.“⁷¹⁸ Ekonomické myšlení v USA se naopak koncentrovalo na tzv. institucionalismus. Ten byl založený na odmítnutí role spotřebitele a pro utváření ekonomického chování určil zásadní úlohu institucím – společenskému uspořádání, soustavě uznávaných norem chování (tradice, zvyky i právní normy) a různým druhům organizací (korporace, odbory, stát apod.).⁷¹⁹

České země tvořily hospodářsky a ekonomicky nejdůležitější část habsburské monarchie. Pod tíhou revolučních myšlenek, přicházejících z Francie, došlo k dalším změnám občanských práv, i když často jen formálním.⁷²⁰ Nástup industrializace byl oproti západnímu světu značně opožděný, jednou z hlavních příčin, kromě čtvrt století trvajících napoleonských válek, byly způsoby výroby šlechtických velkostatků a cechy.⁷²¹ Konflikt národních skupin dále eskaloval do českého národního obrození a ekonomické emancipace, jež vedly k revolučnímu roku 1848 a nepřímo tedy ke zrušení poddanství a roboty. Díky josefínským reformám postupně došlo k velké migrační vlně venkovských lidí do měst. Noví „měšťané“ tvořili levnou pracovní sílu často zaměstnanou na omezenou dobu bez pracovní smlouvy. Zásadní proměnu hospodářského systému přinesla padesátá léta 19. stol. – vznikl moderní úvěrový systém, rozvinulo se akciové podnikání a nový živnostenský zákon zahájil

⁷¹³ Více např.: [CAMERON. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. S. 321-329.]

⁷¹⁴ HOLMAN a kol. *Dějiny ekonomického myšlení*. S. 117.

⁷¹⁵ Pojmem utopický socialismus označil Marx takový směr, který věřil v nastolení socialismu jinou cestou než proletářskou revolucí. [HOLMAN a kol. *Dějiny ekonomického myšlení*. S. 528.]

⁷¹⁶ Asociacionismus měl být založený na hospodářských komunitách se společným (družstevním) vlastnictvím; anarchismus měl být založený na podobných dobrovolných komunitách bez existence státu; saint-simonismus představoval nový světový řád vedený elitou (vědci, umělci a inženýry), která měla společnost řídit na základě rozvoje průmyslu a vědy. Více např.: [HOLMAN a kol. *Dějiny ekonomického myšlení*. S. 117-121.]

⁷¹⁷ Marx vycházel ve své teorii historického materialismu ze střídání společenských řádů – primitivní společnost nahradilo otrokářství, posléze feudalismus a následný kapitalismus musí nahradit komunismus. [HOLMAN a kol. *Dějiny ekonomického myšlení*. S. 134.]

⁷¹⁸ HOLMAN a kol. *Dějiny ekonomického myšlení*. S. 154.

⁷¹⁹ Tamtéž, s. 323.

⁷²⁰ Více např.: [HÁJEK, Jan a Milan HLAVAČKA. *Zrození moderního českého národa (1792-1848)*. In: PÁNEK, Jaroslav a kol. *Dějiny českých zemí*. Vydání druhé, doplněné. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018, s. 221-241. ISBN 978-80-246-3994-9. S. 222-223.]

⁷²¹ HÁJEK a HLAVAČKA. *Zrození moderního českého národa (1792-1848)*. S. 226-227.

„[...] éru skutečného hospodářského liberalismu se všemi jeho klady a zápory.“⁷²² V roce 1872 byly zrušeny středověké cechy,⁷²³ což následně uvolnilo obchodní podnikání.⁷²⁴ Jednotlivé živnosti se začaly specializovat buď na velkoobchod, anebo MO, často jen podomní. Nejvýznamnějšími exportními artikly se staly textil a skleněné výrobky, pro vnitřní trh měl význam potravinářský průmysl, především cukrovary, lihovary a pivovary. Právě tato průmyslová odvětví stály u zrodu „české industrializace“,⁷²⁵ kterou posléze rozvinuly další, např. elektrotechnické či automobilové závody.

Před tím, než se dostaneme k podstatným typologiím obchodní architektury 18. a 19. stol., podíváme se krátce na klasicistní obytný dům s obchody v přízemí. Jeho dispozice byla založená na schodišti v zadní části, které bylo z ulice či náměstí přístupné průjezdem. Dřívější osa domu kolmá k ulici se postupně mění v osu rovnoběžnou a objevují se konstrukční dvojtrakty. Přední část přízemí sloužila jako obchodní prostory a v zadní části se nacházely již byty. Pro Itálii 19. stol. typické schéma představuje např. **obytný dům v Menaggiu**. Krám v přízemí byl umístěn v klenbě, jež zabírala téměř celé průčelí; horní obytná podlaží, nezřídka s okny bez parapetu, zpřístupnilo venkovní schodiště.

Avšak umírněný klasicistní sloh neměl v Evropě u obytných staveb dlouhého trvání a byl vystřídán neoslohy či eklektickou slohovou směsí. Architektura návratů je typická tím, že dispozice a prostorová sestava se utváří odděleně od průčelí; slohové vyjádření zůstává mimo společenský význam stavebního druhu.⁷²⁶ Obytné budovy nejsou výjimkou. Jak můžeme spatřovat na **domě ve čtvrti Madeleine** v Paříži (začátek 19. stol.), klasicistní rozvrh přízemí, tedy krámy – průjezd – schodiště v zadní části domu, zůstal. **Maison et Cour Batave na rue St. Denis v Paříži** (1791, Sobre a Happe | OL3-IV 06) vznikl sloučením jednotlivých klasicistních plánů, které byly rozvrženy kolem vnitřního dvora. Část krámů byla otevřena do ulice a část do dvora, jež byl přístupný z ulice. Britské i holandské krámy byly tradičně z větší části prosklené. Známé je kresebné dílo **London Street Views** (1838-40, John Tallis), které poukazuje na dobové řešení obytných budov s krámy. Výkladec georgiánského období byl typicky tvořen dveřmi a dvěma postranními okny. Postupem času se však začalo opouštět od segmentového členění a objevily se větší nečleněné plochy doplněné sloupořádky, např. **Asprey's na londýnské Bond Street** (přibližně 1860). Bohaté prosklení obchodů, nepochybně po vzoru těch britských, se objevuje také v USA. Průčelí obchodu **Grover & Baker Sewing Machine v New Yorku** (kolem 1850 | OL3-IV 05) bylo inspirováno nabízeným zbožím – šicími stroji. Litinová konstrukce na průčelí vyplněná celoplošně sklem, byla tvarována gotickými tvary a kružbami. Na českém území začaly vznikat první nájemní domy a postupně

⁷²² HLAVAČKA, Milan. Češi za revoluce a neoabsolutismu (1848-1860). In: PÁNEK, Jaroslav a kol. *Dějiny českých zemí*. Vydání druhé, doplněné. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018, s. 245-257. ISBN 978-80-246-3994-9. S. 254-255.

⁷²³ Ačkoli cechy zprvu zaručovaly kvalitu a standard obchodní činnosti, posléze v Evropě tvořily jednu z hlavních překážek ve vývoji technologických inovací ve výrobě, a tedy i ekonomického vývoje. [CAMERON. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. S. 140.]

⁷²⁴ ŠTURSA. *Typologie budov obchodních*. S. 5.

⁷²⁵ „Industrializace českých zemí měla rovněž i svůj teritoriální, sociální a nacionální rozměr.“ [HÁJEK a HLAVAČKA. *Zrození moderního českého národa (1792-1848)*. S. 230.]

⁷²⁶ BENEŠOVÁ, Marie. *Česká architektura v proměnách dvou století: 1780-1980*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984. Neustráňováno.

docházelo buď k zastavování volných gotických parcel, anebo k přestavbám gotických domů – směrem do náměstí krámy získaly výkladce.

Význam, jaký měly mít v rámci města obchodní stavby, prezentuje nová **budova amsterdamské burzy** (1903, Hendrik Petrus Berlage | OL3-IV 07). Budova je příkladem strohé a jednoduché architektury založené na monumentálním tvarování a uplatnění stavebního materiálu – režného zdiva. Dispozice se odvíjí od tří vnitřních dvoran zastřešených ocelovými příhradovinami. Vcelku racionální dílo, vycházející z jednoty formy a ornamentu s konstrukcí založenou na modulové síti, doplnila řada uměleckých děl. Stavba navržená včetně nábytku, koberců, záclon je jedním z prvních kroků od historismu k nové architektuře.⁷²⁷

3.7.1 Tržnice a univerzální výstavy

Francie koncem 18. stol. zažila svou obrodu – Velká francouzská revoluce vedla k nahrazení absolutistické monarchie vládou lidu a francouzský vliv v Evropě začal díky napoleonským válkám postupně růst. Francouzské znovuzrození tržnic lze spojit právě s reorganizací trhu Napoleonem Bonapartem. La Clothe v r. 1784 navrhl tržnici v přísně symetrickém schématu – pět čtvercových budov spojených krytými pasážemi a čtyřmi exedrami. Návrh však realizován nebyl, protože realita se zaměřila na stavby méně velkolepé. Ideální schéma tržnice 19. stol. definoval Jean-Nicolas-Louis Durand⁷²⁸ jako třípodlažní stavbu na čtvercovém půdoryse s arkádovým vnitřním dvorem a schodištěm⁷²⁹ (1809 | OL3-IV 10). Arkáda se posléze objevila i v exteriéru stavby, o čemž svědčí např. **Marché Saint-Germain v Paříži** (1816, Jean-Baptiste Blondel).

Jiné schéma tržnice bylo založené na centrální hale s postranními křídly. **Quincy Market v Bostonu** (1826, Alexander Parris) je podlouhlá stavba s centrální kupolí a toskánskými portiky. U **Covent Garden Market v Londýně** (1830, Charles Fowler⁷³⁰) bylo toto obdélné schéma třikrát zopakováno a spojeno příčným křídlem do tvaru písmena E. Zděná stavba s řeckými motivy měla již konstrukci zastřešení z železných příhradových nosníků. Fowler dále navrhl londýnský **Hungerford Market** (1833 | OL3-IV 09). Dvě obdélná křídla zde naopak propojil střední příčnou halou, která oddělovala dva výškově rozdílné polootevřené dvory s arkádami. Střední hala měla bazilikální osvětlení a galerie s obchody. Unikátním se stalo později vestavěné zastřešení spodního dvora (1835, Charles Fowler), evokující díky subtilní litinové konstrukci motýlí křídla. Další typ představuje **Mercado Central v Cádiz** (1837, Juan Daura). Neoklasicistní stavba lemovala arkádami s obchody prázdný a nekrytý obdélný prostor. V něm nebyli jednotliví prodejci fixováni prodejním prostorem, v zásadě se tak jednalo o tržiště.

⁷²⁷ SYROVÝ, Bohuslav. *Architektura - svědectví dob: přehled vývoje stavitelství a architektury*. 3. vydání. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1987. S. 390.

⁷²⁸ J.-N.-L. Durand byl profesorem na École Polytechnique a známá je především jeho metoda navrhování na základě modulárních prvků. Dále je považován za prvního architekta, „[...] který vybudoval základy architektonického řádu, aniž by odkazoval ke kontinuitě tradice, a na místo toho zdůrazňoval autonomii architektury.“ [VESELÝ. *Architektura ve věku rozdělené reprezentace: problém tvořivosti ve stínu produkce*. S. 167.]

⁷²⁹ PEVSNER. *A history of building types*. S. 239.

⁷³⁰ Dílo architekta Fowlera vyniká především u obchodní typologie, potažmo tržnic. Více např.: [TAYLOR, Jeremy. Charles Fowler: Master of Markets. *The Architectural Review*. London: EMAP, 1964, vol. 135, no. 805, pp. 174-182. ISSN 0003-861X.]

Typologie tržnice dosáhla vrcholu budováním tzv. *halles*, které se tvaroslovím inspirovaly jiným architektonickým tématem doby – koncovými železničními nádražími. Oba typy staveb měly společnou železnou arkádovou konstrukci doplněnou příhradovými nosníky, které nesly výrazně prosklené zastřešení. Nejrozsáhlejší stavbu tohoto druhu, **Les Halles v Paříži** (1853-59, Victor Baltard, inženýři Felix Callet, César Jolly | OL3-V 01, 02), Zola popsal jako „[...] moderní stroj nadpřirozené velikosti, jakýsi parní stroj, kotel, určený k zažívání celého národa jako obrovské kovové břicho [...],“⁷³¹ a považoval ji za pravý obraz doby.⁷³² Realizované stavbě předcházela jiná Baltardův návrh, který oponoval Hector Horeau svým progresivním návrhem tržnice zastřešené klenutou příhradovinou o rozponu přes devadesát metrů. Baltard byl nucen během výstavby základů přehodnotit svůj návrh a vytvořit nový. Tržnici pojal jako dvanáct samostatných pavilonů pro určitý druh sortimentu, které spojovaly klenuté bulváry. Měřítka tržnice bylo impozantní, krytá prodejní plocha se rozléhala na téměř deseti hektarech a pro nakupující působila jako samostatné město uprostřed Paříže.⁷³³ Nosná konstrukce zastřešení byla navržena podle progresivních zásad jako železná příhradovina. Velkolepá stavba, jež předešla Eiffelovu věž prakticky o třicet let, byla zbourána v 70. letech 20. stol.

Na zmíněných architektonických principech byly založené např. **Les Halles Centrales v Lille** (1858), **Les Halles Centrales du Marché v Dijonu** (1875), či **Leadenhall Market v Londýně** (1881, zastřešení Horace Jones), který získal monumentální skleněné zastřešení s ocelovou příhradovinou. Jednou z největších tržnic v Evropě byla **Mercado Central ve Valencii** (1914-28, Alexandre Soler March, Francesc Guàrdia Vidal | OL3-V 04, 05), jejíž nepravidelný půdorys, evokující strukturální snahy architektů v 60. letech 20. stol., se rozprostírá na ploše 8 tis. m². Průčelí jsou pojata v tzv. katalánském modernismu;⁷³⁴ hlavní průčelí jsou formována podobně jako průčelí renesančních domů, na rozdíl od nich jsou však do značné míry prosklená. Vnitřní prostor s bazilikálním osvětlením vynáší relativně subtilní ocelové příhrady, které jsou v místě křížení chodeb doplněné prosklenou kupolí. Trochu odlišný přístup představuje **Mercado de Colón ve Valencii** (1914-16, Francisco Mora Berenguer | OL3-V 03), který má jednoduchý obdélný půdorys a hlavní průčelí, doplněné výzdobou Art Nouveau, jsou pojednané v neomítaném červeném zdivu. Boční fasády zcela chybí, budovu ohraničuje pouze zastřešení ve tvaru V se středovými ocelovými sloupy. Tento motiv dává tušit formu bazilikálního prostoru, který je zastřešený ocelovou příhradou ve tvaru lomeného oblouku.

Rostoucí kult spotřeby byl v 19. stol. transformován do potřeby zboží veřejně prezentovat, což mimo jiné vyústilo k založení tzv. univerzálních výstav.⁷³⁵ Tyto výstavy daly

⁷³¹ ZOLA, Émile. *Břicho Paříže*. 2. vyd. Překlad Eva OUTRATOVÁ. Praha: Odeon, 1969. S. 24.

⁷³² Tamtéž, s. 22.

⁷³³ „Když vyšli do široké střední ulice, zdálo se mu, že je to jakési podivné město s jasně vyznačenými čtvrtěmi, s předměstími, vesnicemi, promenádami a cestami, náměstími a křižovatkami, které někdo z jakéhosi gigantického rozmaru posadil celé pod střechem kolny.“ [ZOLA. *Břicho Paříže*. S. 20.]

⁷³⁴ Styl kombinující módní Art Nouveau s tradičnějším tvaroslovím a kontextem místa.

⁷³⁵ Předchůdce světových výstav lze najít ve Francii, kde se již v roce 1798 konala první výstava produktů národního průmyslu *Exposition des produits de l'industrie française*. Ačkoli prvotním cílem výstav mělo být prezentování produktů, brzy se jejich pořádání vyostřilo v souboj jednotlivých států (např. Velká Británie a Francie) a po druhé světové válce vygradovalo až do demagogického prezentování mocností bipolárního světa.

vzniknout i nové typologii budov – výstavnímu pavilonu, který dle Pevsnera vznikl rozvinutím tržnice nebo skleníku.⁷³⁶ „Tyto rozlehlé haly z oceli a skla byly první paláce pro spotřebitele, který řídí konzumní společnost a který je jí také řízen.“⁷³⁷

První univerzální výstava, jež se konala v Londýně roku 1851, byla spojená s architektonickou soutěží na výstavní pavilon. Z 245 návrhů získaly první cenu dva návrhy, jejichž autory byli H. Horeau a R. Turner. Oba stavbu pojali jako halu s železnou konstrukcí s částečně prosklenou střechou. Komise pro výstavbu budovy však nepověřila projektem ani jednoho z vítězů soutěže a prosadila svůj vlastní návrh, jehož průčelí evokovala spíše nádražní budovu. Po oficiálním zveřejnění návrhu se dostává na scénu Joseph Paxton s návrhem, který byl později realizován. **Crystal Palace** (1851 | OL3-V 06, 07). Ten budovu pojál jako výstavní palác, jehož formu lze nepochybně odvodit z typologie pasáže.⁷³⁸ Stavbu tvořila třístupňová podélná hala, která byla s ohledem na skupinu stromů doplněna příčnou klenutou lodí tak, aby se vzrostlá zezeň stala součástí interiéru. Budova byla výjimečná nejen svou formou,⁷³⁹ ale také stavebním procesem tvořící celistvý systém,⁷⁴⁰ díky čemuž se stala architektonickou senzací. Vzhledem k tomu, že konstrukci tvořily předem vyrobené dílce o základním modulu, lze hovořit o jednom z prvních příkladů prefabrikace ve stavební praxi. Litinové sloupy a železné příhradové konstrukce, které se staly výrazné především v interiéru, dovolily výrazné prosklení a moderní vzhled výstavního chrámu nemohl být více v rozporu s vystavovaným vyumělkovaným zbožím. „Podle názorů současníků působil palác dojmem pohádkového přízraku, který vyvolával dojmy jako ze světa snů.“⁷⁴¹

Paxtonův palác měl vliv na další výstavní pavilony. **Crystal Palace v New Yorku** (1853, George Carstensen, Charles Gildemeister | OL3-V 08) získal sice tradiční tvar řeckého kříže korunovaného kupolí, avšak podobně jako jeho londýnský předchůdce byl konstruován ze železa a skla. **Glaspalast v Mnichově** (1954, August von Voit) byl ovlivněn nejen konstrukcí, ale zcela nepochybně i hmotově a půdorysně. Z několika dalších pavilonů světových výstav lze vyzdvihnout např. **pavilon v Paříži** (1867, F. Le Play), který měl tvar cirkusového stánku s dostředným zónováním jednotlivých expozic podle jejich povahy a s centrální zahradou uprostřed, či **Galerie des Machines v Paříži** (1889, Charles Louise Ferdinand Dutert, Victor Contamin), jejíž hala o rozponu přes 110 metrů se stala největším zaklenutým prostorem své doby.

Nejen změnu formy výstavních paláců, ale i konec progresivní architektury chicagské školy stvrdila světová výstava konaná v roce 1893 v Chicagu, která se nesla v duchu

⁷³⁶ [PEVSNER. *A history of building types*. S. 240] Právě skleníky měly významný vliv na vývoj celoprosklených průčelí s železnou nosnou konstrukcí. První takové příklady jsou známy již z let 1815-17. Nejimpozantnější budovy tohoto druhu byly **Chatsworth Conservatory** (1840, Joseph Paxton) a **Palm Stove v Kew Gardens** (1848, Richard Turner a Decimus Burton).

⁷³⁷ HERTZBERGER. *Přednášky pro studenty architektury*. S. 73.

⁷³⁸ „The Crystal Palace transformed the arcade concept from a glass-covered street to a glass building and a container of landscape.“ [WYMAN, Louise. *Crystal Palace*. In: CHUNG, Chuihua Judy, Jeffrey INABA, Rem KOOLHAAS a Sze Tsung LEONG, eds. *Project on the City II: The Harvard Guide to Shopping*. Köln: Taschen, 2001, s. 228-241. ISBN 3-8228-6047-6. S. 230.]

⁷³⁹ „[...] tento palác byl první velkou oficiální budovou, která opustila všechny vazby na minulé slohy.“ [NORBERG-SCHULZ. *Význam v architektuře Západu*. S. 178.]

⁷⁴⁰ FRAMPTON, Kenneth. *Moderní architektura: kritické dějiny*. Překlad Pavel HALÍK a Petr KRATOCHVÍL. Praha: Academia, 2004. ISBN 80-200-1261-3. S. 40.

⁷⁴¹ SYROVÝ. *Architektura - svědectví dob: přehled vývoje stavitelství a architektury*. S. 350.

„[...] eklektického pojetí francouzského akademismu“.⁷⁴² Ačkoli interiér a vnitřní konstrukce chicagské **Machinery Hall** (1893, Peabody a Stearns) byly v souladu se svými předchůdci, v exteriéru se znovu objevily zděné stěny a sloupořadí. Neoklasicistní portikus s trojúhelným tympanonem, v druhém plánu gradující do dvou věží ve stylu španělské renesance, nemohl být více v rozporu s interiérem a v zásadě přenesl americkou architekturu o půl století zpět.

S příchodem 20. stol. se na světových výstavách opustilo od kolosálních budov a charakteristické se pro ně stal větší počet menších pavilonů. Tyto stavby byly architektonicky poplatné dobovým tendencím, anebo se naopak staly revolucí v chápání architektury, o čemž svědčí např. **Pavillon de l'Esprit Nouveau** (1925, Le Corbusier, Pierre Jeanerret), **pavilon SSSR v Paříži** (1925, Konstantin S. Melnikov) či **německý pavilon v Barceloně** (1929, L. Mies van der Rohe).

3.7.2 Pasáže

Francouzské revoluční změny měly pozitivní vliv na rozvoj obchodu, díky čemuž se v Paříži mohla rozvinout typologie pasáže.⁷⁴³ Tu lze chápat jako krytou pěší ulici zpravidla lemovanou obchody, která má v kontextu města zpravidla význačnou roli – přímé propojení větších, často na sebe rovnoběžných, ulic či jiných městských prostorů. Specifickým znakem pasáže je také to, že ačkoli je krytým a zastřešeným prostorem, fasády budov, které ji ohraničují, mají výraz uličních průčelí. Nejen díky ochraně před nepříznivým počasím se právě pasáže staly ideálním prostorem pro rozvoj obchodní činnosti. Tomu ale také odpovídalo spekulativní vykupování levnějších pozemků vnitrobloků za účelem jejich zahuštění.

Původ pasáží lze odvodit z **Royal Exchange v Londýně** (1571),⁷⁴⁴ která je formována okolo arkádového nádvoří, kde mohli jednotliví obchodníci nabízet své zboží. Nicméně za přímého předchůdce pasáže lze však označit až **Les Galeries de Bois v Paříži** (1786), kde dřevěné sloupořadí se skleněnými výplněmi nezapře inspiraci islámskými a římskými tržišti.⁷⁴⁵ První pasáží byla **Feydeau v Paříži** (1791)⁷⁴⁶ a brzy následovaly další, např. **Passage du Caire** (1799), **Passage des Panoramas** (1800) a **Passage Delorme** (1808). Nejstarší pasáže se díky své velikosti a architektonickému pojetí vyznačovali až jakousi komorností. Další rozvoj značně ovlivnil vývoj železných konstrukcí, který umožnil překlenout rozsáhlejší prostory – z nenápadných uličních spojnic se staly rozsáhlé nákupní galerie. Skutečný boom pasáží nastal v Paříži přibližně po roce 1820. **Passage de l'Opéra** (1822) sestávala ze dvou paralelních obchodních pasáží, **Passage Colbert** (1823) bez obchodů vygradovala do kruhové

⁷⁴² HAAS, Felix. *Vývoj architektury a umění v 19. a 20. století*. 5. nezm. vyd. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1983. S. 39.

⁷⁴³ Francouzsky *Pasagge*, italsky *Galleria*, anglicky *Arcade*.

⁷⁴⁴ PEVSNER. *A history of building types*. S. 262.

⁷⁴⁵ Háblová uvádí, že pasáž vznikla díky tomu, že „[...] Filipovi Orleánskému (bratraci Ludvíka XVI.) došly finance na jeho rozmařilý život. Z tohoto důvodu se rozhodl velmi spekulativně využít část zahrady svého Královského paláce, nacházejícího se v centru Paříže. Realizací pověřený architekt Victor Louis v letech 1781-84 obestavěl zahradu šedesáti nájemními domy ze tří stran. Na čtvrtou stranu, která by oddělovala zahradu od čestného dvora, už ale nevyšly peníze. Nezbylo tedy, než postavit provizorní dřevěnou pasáž (Les galeries de Bois), kterou by lemovaly obchody.“ [HÁBLOVÁ, Anna. *Interpretace obchodních center jako součást urbánní struktury*. Praha, 2017. Disertační práce. České vysoké učení technické v Praze, Fakulta architektury, Ústav urbanismu. Vedoucí práce Irena FIALOVÁ. S. 29.]

⁷⁴⁶ CHUNG, Chuihua Judy, Jeffrey INABA, Rem KOOLHAAS a Sze Tsung LEONG, eds. *Project on the City II: The Harvard Guide to Shopping*. Köln: Taschen, 2001. ISBN 3-8228-6047-6. S. 33.

síně prosklené kupolí, **Passage du Grand Cerf** (1825) byla při třípodlažní výšce široká pouze čtyři metry a **Galerie d'Orléans** (1830 | OL3-V 09) měla již plně klenuté zastřešení.

Pasáže, zcela nepochybně pod francouzským vlivem, začaly vznikat i v jiných evropských metropolích.⁷⁴⁷ Nejznámějšími londýnskými příklady jsou **Royal Opera Arcade** (1818, John Nash | OL3-VI 01) s klenutými stropy a osvětlením kruhovými světlíky a **Burlington Arcade** (1819, Samuel Ware) s lomeným zastřešením dle pařížských pasáží. **Galerias Royales Saint-Hubert v Bruselu** (1847, Jean-Pierre Cluysenaer) vznikla jako soustava tří propojených pasáží vyznačující se tehdy nejluxusnějšími obchody a restauracemi. Další známé pasáže vznikly např. v **Glasgow** a **Filadelfii**. Obrovských rozměrů pasáže dosáhly po roce 1860, kdy se staly železné konstrukce s modulovým zasklením běžnou stavební technologií pro rychlou výstavbu obchodní architektury.⁷⁴⁸ K nejrozsáhlejším pasážím patří **Galleria Vittorio Emanuele II v Miláně** (1867, Giuseppe Mengoni | OL3-VI 03, 04) se skleněnou kupolí nad osmibokým náměstím na křížení dvou kolmých ulic s vítěznými oblouky, **Galleria Umberto v Neapoli** (1891, Emanuele Rocco, Ernesto di Mauro), kde se počítalo s umístěním obytných místností směrem do pasáže, a neorenesanční **Kaisergalerie v Berlíně** (1873, Walter Kyllmann, Adolf Heyden). Pomyslným vrcholem se stala pětipodlažní **Cleveland Arcade v Ohio** (1890, John Eisenmann, George H. Smith | OL3-VI 05, 06), kterou lze nepochybně označit za předchůdce amerických *mallů*.⁷⁴⁹

S dalším rozvojem počítaly utopické návrhy pro Londýn – **Crystal Way** (1855, William Moseley) a **Great Victorian Way** (1855, Joseph Paxton | OL3-VI 02). Moseley rozvrhl pasáž dlouhou 3,8 kilometru vertikálně na dvě části; nahoře měla vzniknout POU s lomeným zastřešením a spodní úroveň sloužila vlakové dopravě. Paxton rozvinul myšlenku Crystal Palace do šestnáct kilometrů dlouhé smyčky, která měla funkčně propojit železniční dopravu, obchody a bydlení. Krytá pasáž se skleněnou střechou a železnou nosnou konstrukcí měla sloužit pěším i dopravě.

Ačkoli se pasáže staly velmi oblíbené a přibližně na celé století ovládly typologii obchodní architektury, od počátku 20. stol. se jejich popularita pomalu vytratila a další v evropských metropolích nevznikaly.⁷⁵⁰ Typologie pasáže zažila své znovuzrození s příchodem postmoderního myšlení na přelomu 60. a 70. let 20. stol.

3.7.3 Sklady

Prapůvod typologie OD lze nepochybně spatřovat ve skladech zboží, které se postupem času staly architektonicky významnými články měst. Ačkoli John Rennie po vzoru

⁷⁴⁷ Prudký rozvoj pasáží nebyl záležitostí všech evropských metropolí. Např. ve Španělsku vznikly do roku 1925 pouze tři pasáže – **Ciclón v Zaragoze** (1883), **Gutiérrez ve Valladolid** (1886) a **de Lodares v Albacete** (1925). [CARVAJAL CERVERA. *El centro comercial. Una teoría tipológica: claves para el reconocimiento de una arquitectura ignorada*. S. 53.]

⁷⁴⁸ FRAMPTON. *Moderní architektura: kritické dějiny*. S. 38.

⁷⁴⁹ První *shopping mall* **Country Club Plaza v Kansas City** vznikl v roce 1922 (viz níže). [CHUNG, INABA, KOOLHAAS a LEONG, eds. *Project on the City II: The Harvard Guide to Shopping*. S. 35.]

⁷⁵⁰ Jednou z výjimek je fenomén pražských pasáží, který je spojen až s přeměnou města a výstavbou městských polyfunkčních paláců na počátku 20. stol. Pasáže pak byly logickým důsledkem zastavění rozlehlých stavebních bloků anebo středověkých parcel.

průmyslových staveb využil ocelový skelet pro námořní sklady již před rokem 1807,⁷⁵¹ význačné a monumentální budovy té doby měly zděná průčelí a často evokovaly palácovou architekturu. Skladové hospodářství se zprvu vázalo především k vodní dopravě, která na začátku 19. stol. prudce stoupla a původní přístaviště přestala kapacitně vyhovovat. Neudržitelný nárůst v mnoha obchodně důležitých městech byl řešen rozsáhlou a zpravidla technicky náročnou výstavbou tzv. doků. Jejich význam nebyl ale jen čistě obchodní, je nutné v nich spatřovat nositele rozvoje městského života; jejich výstavba sebou často vázala realizaci dělnické kolonie či obytné čtvrti. Architektura skladů v rámci doků odpovídala industriální architektuře etážových budov. Sklady utvářely uzavřenou řadovou strukturu umístěnou zpravidla na okraji města, byly vícepodlažní, nejčastěji kolem čtyř až šesti podlaží, a cihelné s pravidelným rastrem okenních otvorů. Nicméně se objevovaly i fasády bez oken, jejichž podoba s moderní americkou formou OD může být v několika případech až zarážející.⁷⁵²

Nejvýznamnější rozvoj doků proběhl především ve Velké Británii ve městech se silným průmyslovým potenciálem. Lze jmenovat především **West India Docks v Londýně** (1802, William Jessop, John Rennie), **Gloucester Docks v Gloucesteru** (1826 | OL3-VI 08) sestávající z patnácti jednoduchým cihelných budov se sedlovými střechami, **Royal Albert Dock v Liverpoolu** (1846, Jesse Hartley, Philip Hardwick | OL3-VI 07) s charakteristickými oblouky v přízemí, které podpírají litinové dórské sloupy, či **Salford Docks v Manchesteru** (1896). Nejrozsáhlejší komplex jsou **Royal Docks v Londýně**, které vznikly postupnou výstavbou doků Victoria (1855), Albert (1880) a George V. (1926). Historicky jeden z největších skladových komplexů je **Speicherstadt v Hamburgu** (1883-1927, Franz Andreas Meyer | OL3-VI 09). Soustava budov si dodnes uchovala architektonicky ucelenou formu, která byla založena na materialitě cihel v přirozené barevnosti a tvarosloví blízkém nizozemské architektuře s neogotickými prvky. Základem komplexu byla řada budov, která měla z jedné strany přístup na ulici a z opačné strany orientaci k vodnímu kanálu. Tyto kanály křižovaly četné pěší lávky jako propojky mezi budovami. Pro francouzský obchod významnou roli hrály doky **Bonaparte** (1813) a **Willem v Antverpách** (1830). Výstavba doků se samozřejmě nestala výsadou jen evropského kontinentu, jejich budování souviselo s rozvojem měst po celém světě, o čemž svědčí např. japonský dok **Miatsu v Sagu** (1858), jenž sloužil mimo jiné jako námořní výcvikové středisko.

Skladové hospodářství bylo budováno také jako solitér uvnitř města, o čemž svědčí např. berlínský komplex **Neue Packhof** (1829-32, Karl Friedrich Schinkel | OL3-VII 01), jehož dominantou byl pětipodlažní sklad s minimálními okenními otvory zakončenými půlkruhovým nadpražím, anebo monumentální **Milne Buildings v Manchesteru** (kolem 1840). Výraz skladových budov se zásadně změnil v polovině 19. stol. Minimální okenní otvory vystřídaly celoprosklená průčelí, což nepochybně umožnilo prosazení železných, resp. litinových konstrukcí. Nástup „zářících“ budov byl nejzásadnější na území Velké Británie.

⁷⁵¹ PEVSNER. *A history of building types*. S. 215.

⁷⁵² K řešení průčelí doků viz např.: [Docks. *The Architectural Review*. London: EMAP, 1957, vol. 122, no. 726, pp. 18-25. ISSN 0003-861X.]

Sklady **Gardner's** (1855-56, J. Baird) a **Ca'D'Oro v Glasgow** (1872, J. Honeyman) jsou typické celoproskleným průčelím, které člení renesančně formované subtilní litinové sloupky. Přelomová byla budova **Oriel Chambers v Liverpoolu** (1864, Peter Ellis | OL3-VII 02), jejíž vliv na další vývoj výškových staveb je nepopiratelný. Vůbec první budova s litinovým rámem, ačkoli ukrytým za kamenným obkladem, byla monumentálně vertikalizována a ukončena trojúhelným frontonem. Po zdrženlivých anglických pokusech převzaly otěže USA, kde poprvé došlo k odhalení litinové konstrukce v továrně Jamese Bogarduse (1848-49).⁷⁵³ Jméno továrníka Bogarduse lze spojit s několika skladovými budovami v New Yorku – **Laing Stores** (1848) či **Harper's** (1854). Právě v New Yorku začaly sklady postupně sloužit i k nákupu zboží. Ukázkou romantických snah přenést evropskou architekturu na Manhattan je **Haughwout Building** (1857, J. P. Gaynor). Pětipodlažní budova s litinovou konstrukcí evokuje zavěšenou zděnou fasádou benátský palác a vytváří tak zajímavý protiklad s progresivními prosklenými průčelími. Do budovy byl také nainstalován první osobní výtah (E. Graves Otis). Poté se vývoj skladových budov dostal spíše do pozadí. Další významné příklady lze spojit se zaváděním železobetonových konstrukcí, především bezprůvlakových hříbových stropů, např. sklady inženýra Roberta Maillarta **Giesshübel v Curychu** (1910) a **Getreidelager v Altdorfu** (1912).

3.7.4 Obchodní domy

Jakkoli se tržnice a pasáže staly velkolepými stavbami, princip jejich fungování, spočívající v seskupování jednotlivých prodejců s vlastním druhem zboží, se od antických dob v podstatě nezměnil. Zlomem v MO prodeji se stal až nový typologický druh objevivší se v polovině 19. stol. ve Francii – obchodní dům.⁷⁵⁴

Již v roce 1827 zpracoval Karl F. Schinkel návrh na **Kaufhaus v Berlíně** (OL3-VII 03), který se stal „[...] předzvěstí jasných forem technické architektury druhé poloviny století.“⁷⁵⁵ Často bývá tento návrh považován za první OD, nicméně Schinkel se inspiroval spíše orientálním *bazaarem*. Vnitřní prostor totiž nesloužil jednomu prodejci jako volná plocha, ale skládal se z menších obchodů rozdílných vlastníků. To však architektonicky ojedinělému návrhu neubírá nic na jeho kvalitách. Impozantní symetrické průčelí se sice jeví jako dvoupodlažní, za ním se však nachází dvě prodejní podlaží a dva obytné mezaniny. Přímými předchůdci OD jsou především francouzské *magasins de nouveautés*,⁷⁵⁶ které začaly vznikat přibližně na konci 18. stol.⁷⁵⁷ Tyto obchody začaly nabízet několik druhů spolu souvisejícího zboží, např. látky s botami či oblečením, a s dalším ekonomickým rozvojem začaly expandovat.⁷⁵⁸ Posléze vznikly i první *chain stores* (obchodní řetězce). Lze zmínit především

⁷⁵³ PEVSNER. *A history of building types*. S. 216.

⁷⁵⁴ Samostatný, centrálně vedený podnik, „[...] který se chlubí tím, že provozuje obchod, jenž je tak velký, že se zde dá koupit všechno.“ [HERTZBERGER. *Přednášky pro studenty architektury*. S. 74.]

⁷⁵⁵ NORBERG-SCHULZ. *Význam v architektuře Západu*. S. 169.

⁷⁵⁶ PEVSNER. *A history of building types*. S. 265.

⁷⁵⁷ První *magasin de nouveautés* vznikl v Paříži roku 1793. [CHUNG, INABA, KOOLHAAS a LEONG, eds. *Project on the City II: The Harvard Guide to Shopping*. S. 33.]

⁷⁵⁸ O postupném vývoji od specializovaných obchodů k jednotkám vícesortimentním např. Zola: „No tak, ty jsi přece z oboru, řekni mi, jestli je rozumné, když prostý módní závod začne prodávat všechno možné. Kdysi, když se ještě obchodovalo počestně, módní obchod prodával jen tkaniny, nic jiného. Dnes přemýšlejí jen o tom, jak by předběhli sousedy a všechno zhltili.“ [ZOLA, Émile. *U štěstí dam*. Vyd. 3. Překlad Břetislav ŠTORM. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1966. S. 24.]

obchody **Woolworth's, Marks & Spencer** či **Lipton**, který byl již roku 1898 zastoupený 245 pobočkami. Společnost pomalu dozrála a dala tak vzniknout zcela novému typu, který nastartoval zlatý věk konzumní společnosti.

Za první OD (fr. *grand magasin*), který nabízel řadu rozličného zboží, je považován **Au Bon Marché v Paříži** (1869, Louis-Auguste Boileau; rozšíření 1872, Louis-Charles Boileau, inženýři Gustave Eiffel, Armand Moisant | OL3-VII 04, 05). Vnitřní prostor budovy, která po rozšíření zabrala celý městský blok, byl nepochybně ovlivněn pařížskými pasážemi. Typickým se pro OD stala monumentální dvorana s dvojitým křivočarým schodištěm, kterou kryla prosklená střecha s nosnou železnou konstrukcí.⁷⁵⁹ Prosklená střecha přiváděla doprostřed rozsáhlé dispozice denní světlo, a ačkoli se v ústřední dvoraně využil ocelový skelet, průčelí zůstala zděná a byla pojednána v tradičním tvarosloví. Au Bon Marché byl skutečným průkopníkem především v systému obchodování. Marketingové praktiky spoluvlastníka Aristide Boucicauta byly cílené hlavně na ženské zákazníky⁷⁶⁰ a staly se inspirací pro román **Au Bonheur des Dames** (1883, Émile Zola). Pro ilustraci revolučních MO praktik a nákupních zvyklostí uvedme pár úryvků z tohoto literárního díla.

Prostorové řešení a materialitu románového OD Zola popisuje následovně: „Uprostřed, po ose za hlavním vchodem, vedla celým domem dlouhá ústřední galerie, vedle ní z boku dvě menší, Monsignyho galerie a Michodierská. Dvory pokryli skleněnou střechou a změnili je v prodejní dvorany, nad přízemím se zvedala kovová schodiště, z galerie do galerie vedly v obou poschodích kovové mosty. Architekt, náhodou bystrý mladý člověk, milující nové časy, použil kamene jen v suterénu a pro úhelné pilíře, jinak celou kostru postavil z kovu, všechny přepážky a trámy podpíraly sloupy. Stropy a vnitřní přepážky byly z cihel. Všude se získala spousta místa, vzduch i světlo sem mohly proudit naplno, zákazníci pohodlně procházeli pod těmi smělymi, daleko sahajícími železnými spojkami. Byl to chrám moderního obchodu, pevný a zároveň lehký, stavěný pro záplavu zákazníků.“⁷⁶¹

Zola dále popisuje pro všechny viditelné uspořádání zboží a jeho označení fixními cenami: „Předně znásobená působivost hald zboží, všech druhů soustředěných na jednom místě, kde jedna věc podporuje druhou a vzájemně si pomáhají vnutit se; nikdy žádná zastávka, stále je tu zboží příslušné sezóny a od pultu k pultu zákaznice zapadá hlouběji do osidel, tu koupí látku, tam předené nebo stávkové zboží, jinde plášť, obléká se, pak se střetne s něčím nepředvídaným a neodolá touze po zbytečných hezkých věcech. Z toho objevu vyplývá velká revoluce v obchodě s módním zbožím. Starý způsob, drobný obchod, skomírá, a je to proto, že nemůže snést souboj nízkých cen, zahájený označováním zboží cenami. Nyní soutěž probíhá před očima veřejnosti, prohlídka výkladů stanoví ceny [...]“⁷⁶²

O zavedení nízkých cen hovoří hlavní postava románu Octave Mouret následovně: „Je to docela jednoduché, ale musilo se na to přijít. Nepotřebujeme hromadu kapitálu. Naše

⁷⁵⁹ Jak poznamenal Honzík, při pohledu do interiéru stavby se nám musí vybavít vize Julese Verna. [HONZÍK, Karel. *Cestou k socialistické architektuře*. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1960. S. 28.]

⁷⁶⁰ „Chtěl, aby byly v jeho obchodním domě královnami, postavil jim ten chrám – aby je tam měl vydané na milost a nemilost. To byla celá jeho taktika, opojit je dvornou pozorností a využít jejich tužeb, těžit z jejich horečky.“ [ZOLA. *U štěstí dam*. S. 207.]

⁷⁶¹ ZOLA. *U štěstí dam*. S. 206.

⁷⁶² Tamtéž, s. 69.

jediná snaha je zbavit se co nejrychleji nakoupeného zboží a nahradit je novým, právě tolikrát z kapitálu dostaneme úroky. Proto se můžeme spokojit s malým ziskem; poněvadž naše celkové náklady dosahují dokonce až šestnáct procent, a nepřipočítáváme si téměř nikdy více než dvacet procent z ceny předmětů, zisk je tedy nejvýše čtyři procenta; jenže konec konců z toho budou milióny, jestliže se obrat bude týkat značného množství neustále vyměňovaného zboží... Chápete, vidíte? Je to přece naprosto jasné."⁷⁶³ Zavedení nízkých cen u módního zboží však mělo také pozitivní vliv na obchodování s dalším sortimentem. „My ztratíme pár centimů na tomhle zboží, to uznávám. No a? To je neštěstí, když nalákáme všechny ženy a budou bezmocné, svedené, splašené před hromadami zboží a vysypou bez rozmyšlení peněženky! Všecko, příteli, záleží na tom, abychom je rozohnili, na to je potřeba zboží, které se vlichotí, které dělá módu. Potom můžeme ostatní druhy zboží prodávat stejně draho jako druzí obchodníci, budou věřit, že dostanou u vás levněji všecko."⁷⁶⁴

V neposlední řadě je zmíněna i nabídka služeb a společenský přesah OD: „Do obchodního domu docházel lékař, který léčil zdarma, byly tu lázně, bufety, holičství. Tak se tu soustředil celý život, nemusili nikam, měli doma všecko, jídlo, bydlení i oblékání. Šťěstí dam si stačilo, zábava i nutné věci byly zde uprostřed Paříže, vznikalo celé město, které se staralo o svůj hlučný jarmark, město práce, vyrostlé náhle místo špinavých uliček, konečně otevřených slunečnímu světlu."⁷⁶⁵

Především díky nastolení Třetí francouzské republiky roku 1870 začaly postupně po vzoru Au Bon Marché vznikat další OD. Vývoj byl často totožný, drobné firmy specializující se na prodej textilního či železářského zboží se zavedením nových technik prodeje transformovaly na velké a prosperující obchodní podniky pustošící domácnosti.⁷⁶⁶ OD se staly vrcholem MO sítě a významným městským prvkem, dalo by se říci až atrakcí. Návštěvníci se zde pohybovali jako ve světě snů, dovnitř mohl nahlédnout každý, i ten co si vystavené zboží nemohl finančně dovolit. Předpoklady prudkého rozvoje OD byly vysoký stupeň industrializace, růst počtu obyvatel ve městě, snižující se tendence zásobit se z vlastních zdrojů, růst mezd a také životního standardu.⁷⁶⁷ OD začaly nabízet otevřeně zboží, které bylo možné později vyměnit. Zaměstnanci OD se mohli naopak těšit značným výhodám, např. zdravotnímu a důchodovému pojištění. Těmto podmínkám nemohli menší obchodníci konkurovat a na řadu z nich měly OD likvidační dopad. Přestože byl přístup k materialismu a masovosti prodeje často v dobovém tisku kritizován, na rozvoj chrámů nového náboženství⁷⁶⁸ neměly negativní hlasy významný vliv. Vznik OD měl tedy nezanedbatelný vliv

⁷⁶³ ZOLA. *U štěstí dam*. S. 68.

⁷⁶⁴ Tamtéž, s. 37.

⁷⁶⁵ Tamtéž, s. 311-312.

⁷⁶⁶ „Obchody se soutěží vlastně rvaly o ženy, chytaly je do neustálých pastí výprodejů, jakmile je oslnily svými výkladními skříněmi. Probouzely v těle nové touhy, stály tu jako nesmírná pokušení, jimž ženy osudově podléhaly; nejprve kupovaly jako dobré hospodyně, potom je zlákala krása zboží a konečně se daly pohlít. A znásobením prodeje, zevšeobecněním přepychu se obchodní domy staly strašlivými agenty vydání, pustošily domácnosti, připravovaly bláznivé módní, čím dál dražší kousky.“ [ZOLA. *U štěstí dam*. S. 70-71.]

⁷⁶⁷ GERŠLOVÁ, Jana. Obchodní domy - chrámy konzumu: Historie prvních obchodních domů v Evropě. *Acta Oeconomica Pragensia* [online]. 2007, roč. 15, č. 7, s. 119-128 [cit. 2019-10-21]. Dostupné z: <https://www.vse.cz/aop/184>. S. 120.

⁷⁶⁸ Neukojenost nakupování žen s nově vznikajícím náboženstvím srovnává Zola: „Dům, který vytvořil, zaváděl nové náboženství, jeho obchod poznenáhlu nahrazoval chrámy, opouštěné upadající vírou, jinak by nyní duše zůstaly

na akceptaci konzumu jako společenské činnosti a přímo ovlivnil přetváření veřejného prostoru pro ženy.⁷⁶⁹

Dalšími pařížskými OD byly např. **Grand Magasin du Louvre**, jež vznikl přeměnou z hotelu a později i doplněním dvěma budovami (1867), **Du Printemps** (1889, Paul Sédille | OL3-VII 06, 07), s monumentální symetrickou vnitřní dvoranou a eklektickým průčelím s výraznými kruhovými věžemi na nároží po vzoru Au Bon Marché, **Galerias Lafayette** (1896, Georges Chedanne, Ferdinanda Chanuta) s později vzniklou monumentální halou zastřešenou kupolí, či komplex budov OD **Le Samaritaine**, jehož hlavní část (1905, Frantz Jourdain) vznikla později v módním Art Nouveau.

Nová obchodní typologie se brzy prosadila v dalších světových metropolích. Kamenné průčelí evokující renesanční palác v kombinaci s železnou konstrukcí získal např. OD **Bocconi v Římě** (1885, G. D'Angeli). Z britských OD lze jmenovat např. OD **Lewis v Liverpoolu** a **Manchesteru** (1918) či **Selfridge's v Londýně** (1910, R. Frank Atkinson a konzultant D. H. Burnham), který je impozantní využitím vysokého řádu. OD **Harrods v Londýně** (1905, Stevens & Hunt | OL3-VII 08, 09) s terakotovým průčelím ve stylu francouzské renesance vznikl postupnou expanzí původní obchodní jednotky tak, až zabral celý městský blok. Tento stavební vývoj neumožnil vytvořit typickou vnitřní dvoranu, a proto vznikl nesourodý spletenec prostorů propojených vybouranými otvory. Prodej probíhal jen ve dvou nadzemních podlažích a atypický byl i zásobovací dvůr, který byl uprostřed dispozice.

K architektonicky nejosobitějším patří německé OD budované na začátku 20. stol. OD **Wertheim v Berlíně** (1904, Alfred Messel | OL3-VIII 02) je příkladem stavby, jejíž forma navazuje na německou gotiku. Kamenná průčelí, formovaná štíhlými sloupky, byla ukončena mansardovou střechou. Dle Loose stavba svou výraznou vertikality v německy hovořících zemích nastolila bezhlavé módní okouzlení.⁷⁷⁰ Plán se tradičně odvíjel od vnitřních prosklených dvoran. Díky vertikalitě dosahuje monumentálního výrazu **Tietz v Düsseldorfu** (1909, Joseph Maria Olbrich | OL3-VIII 01), jehož vnitřní dvorana svými rozměry a proporcemi evokuje sakrální prostor. Při stavbě OD **Tietz v Mnichově** (1905, Max Littmann), který je méně okázalý a ve stylu německé renesance, byl již využit železobeton. Ačkoli lze německé kamenné OD považovat za osobitý přínos do historie obchodní architektury, za zásadní stavbu je nutné označit především **Tietz v Berlíně** na Leipziger Straße (1898, Sehring & Lachmann | OL3-VIII 03). Jeho forma, na rozdíl od výše jmenovaných, byla založena na maximální transparentnosti – celý dům se stal výkladní skříní. Zavěšená celoprosklená stěna o rozměrech 26 x 17 metrů měla nosnou konstrukci uvnitř, vně tedy působila nerušeným dojmem. Interiér, zboží i nákupní ruch, se staly plnohodnotnou součástí exteriéru. Další výrazně prosklené domy brzy následovaly, nicméně nedosáhly takové působivosti. Za zmínku

---

prázdné. Ženy k němu chodily trávit volný čas, ty rozechvělé a neklidné hodiny, které dříve prožívaly v kaplích, tím ukojily nervózní vášeň, stále se rodící boj božstva proti manželovi, stále se obnovující kult těla s božskou mystikou krásy. Kdyby dal dveře domu zavřít, na ulici by začalo povstání, zmatený křik věřících žen, jimž by tím vzal zpovědnici i oltář." [ZOLA. *U štěstí dam*. S. 373.]

⁷⁶⁹ POSPĚCH. *Od veřejného prostoru k nákupním centrům: svět cizinců a jeho regulace*. S. 24.

⁷⁷⁰ „Všichni Němci se nechali ovlivnit vzorem obchodního domu Wertheim natolik, že ztratili schopnost jasně usuzovat." [LOOS, Adolf. *Navzdory: ornament je zločin : 1900-1930*. Překlad Zdeněk DAN. Hodkovičky: Pragma, 2015. ISBN 978-80-7349-442-1. S. 114.]

stojí OD **Jelmoli v Curychu** (1899, Stadler & Usteri | OL3-VIII 04), jehož čtyřpodlažní průčelí bylo založeno na jasně čitelném rastru nosné konstrukce se skleněnou výplní, a **L'Innovation v Bruselu** (1901, Victor Horta), který představuje ryzí dílo Art Nouveau.⁷⁷¹

Monumentalita s tradičním (klasicistním) tvaroslovím je typická pro ruskou architekturu. Významnou stavbou, připomínající díky polygonálnímu rozšíření na křížení cest milánskou pasáž **Galeria Vittorio Emmanuele II.**, je **GUM**⁷⁷² v **Moskvě** (1893, Alexander N. Pomerancev, zastřešení Vladimir Šuchov | OL3-VIII 05, 06), Stavba se skládá z 16 bloků, které jsou od sebe oddělené třemi podélnými a třemi příčnými tříposchodovými galeriemi. Rozdíl oproti pasážím ve formování prostoru lze sledovat především v umístění propojovacích lávek mezi galeriemi. Výrazně prosklené průčelí bylo užito na OD **Mertens v Petrohradě** (1912, M. S. Ljalevič). Přesto není zanevřeno na monumentální klasicistní výraz – průčelí formují tři klasické oblouky ze železobetonu.

Zajímavý směr nabrala výstavba OD v Japonsku, kde se zformoval tzv. *depato*.⁷⁷³ OD zde byl chápán spíše jako integrální součást městské struktury, nikoli jako samostatná budova určená obchodu. Pro výstavbu tohoto typu budovy byly zásadní čtyři aspekty.⁷⁷⁴ Za prvé, Japonsko od druhé poloviny 19. stol. silně dychtilo po západním způsobu života a zasáhla ho tzv. westernizace. Druhým aspektem bylo, že *depato* byly stavěny na strategických komunikačních uzlech – železničních stanicích a stanicích metra.⁷⁷⁵ Za třetí šlo o vytvoření autonomního objektu, který fungoval na základě spolupráce obchodních i neobchodních subjektů, a v neposlední řadě se *depato* staly kulturními institucemi, jež často fungovaly na bázi filantropie.⁷⁷⁶ První OD v Japonsku představuje **Mitsukoshi v Tokiu** (1915 | OL3-IX 05), který byl plně inspirován francouzskými OD. Ústředním prostorem se stala vnitřní hala zastřešená oceloskleněnou konstrukcí. Podnik Mitsukoshi jako první propojil OD se systémem hromadné dopravy, když při rozšíření OD roku 1926 vynaložil značné finanční prostředky na umístění stanice podzemní dráhy pod budovu. S postupem času se monopolem pro výstavbu *depato* stalo tzv. *keiretsu* – seskupení společností různých odvětví. Dopředu plánovaná integrace železniční stanice do OD se projevila u **Hankyu Terminal Depato v Osace-Umedě** (1927). Budova měla zaoblená nároží a formoval ji pravidelný rastr okenních otvorů. Parter, tvořený dvoupodlažním soklem, byl bohatě prosklený výkladci. Výraznou se stala vertikála, která sloužila pro umístění reklamních nápisů.

Ve Spojených státech se první vlna velkolepé výstavby OD udála v letech 1870-1910.⁷⁷⁷ Ačkoli americké OD vzešly z evropských včetně charakteristické vnitřní dvorany, svou rozlohou a podlažností své předchůdce značně překonaly. Jejich výraz byl zprvu inspirován italskou palácovou architekturou – mohutná kamenná průčelí, ovšem nesená ocelovou

⁷⁷¹ Bruselský L'Innovation se do historie zapsal požárem, který vypukl 22. května 1967 a při němž zahynulo 251 osob. Tato tragédie tehdy vedla k přehodnocení požární ochrany OD v celé Evropě.

⁷⁷² Zkratka *Glávnyj Universálnyj Magazin*.

⁷⁷³ Japonský přepis názvu je „*hyakkaten*“. My budeme užívat anglickou alternativu názvu – *depato*.

⁷⁷⁴ MATSUSHITA, Kiwa. *Depato*. In: CHUNG, Chuihua Judy, Jeffrey INABA, Rem KOOLHAAS a Sze Tsung LEONG, eds. *Project on the City II: The Harvard Guide to Shopping*. Köln: Taschen, 2001, s. 242-269. ISBN 3-8228-6047-6. S. 245.

⁷⁷⁵ Výstavbu *depato* přímo investovaly stavebníci dopravního systému.

⁷⁷⁶ Tento princip však fungoval i na západě, např. Au Bon Marché v Paříži či americký Wanamaker 's měly vlastní hudební sály a galerie umění. [MATSUSHITA. *Depato*. S. 247.]

⁷⁷⁷ PEVSNER. *A history of building types*. S. 270.

skeletovou konstrukcí, prořezávaly četné okenní otvory. Objevovaly se také klasické prvky – bosáže, arkády, vysoké řády, balustrády apod. Význam amerických OD spočívá také ve vytvoření sítě holdingových společností. Na konci 19. století začaly vznikat obchodní společnosti provozující pod jednou značkou několik OD v různých městech i státech napříč celou zemí.

Za první OD na americkém kontinentě je považován **Stewart Dry Goods Store v New Yorku** (od r. 1848, John B. Snook),⁷⁷⁸ který se díky mramorovému obložení a vzhledu italského paláce nazývá „Mramorový palác“. Výraznou stavbou je **Marshall Field Wholesale v Chicagu** (1885-87, Henry Hobson Richardson | OL3-VIII 07, 08). Těžkopádná kamenná budova získala jednoduchý obdélný půdorys s vnitřním atriem, kolem něhož je technické zázemí a vertikální komunikace. Klasickým typem amerického OD s průčelím pojednaným v pravidelném rytmu pilastrů a okenních otvorů je OD **Bloomingdale's v New Yorku** (1872). OD **The Fair v Chicagu** (1891-97, William Le Baron Jenney) již představuje typickou stavbu chicagské školy. Dvanáct podlaží, vnesené ocelovou rámovou konstrukcí, bylo členěné na několik horizontálních částí materiálově a tvaroslovně odlišných. Podobné horizontální dělení měl také jeden z největších OD **Macy's v New Yorku** (1902). Zvýšené přízemí a nejvyšší podlaží měla klenutá okna, hlavní průčelí doplnil vysoký korintský řád a atiku balustráda. Charakteristické je pro dům jeho ustupující silueta, která vznikla ohraničením starší pětipodlažní budovy v nároží. Architektonicky podobné jsou si OD **Wanamaker's v New Yorku** (1903, Daniel Hudson Burnham | OL3-VIII 10) a **ve Filadelfii** (1910, Daniel Hudson Burnham | OL3-VIII 09). Oba domy jsou pojaty jako florentské paláce s robustním několikapodlažním soklem s klenutými výkladci. V případě filadelfského domu se výrazným prvkem stala sedmipodlažní dvorana pojednaná ve stylu Art deco s varhany, které jsou jen nepatrnou částí za zdmi skrytého a největšího funkčního hudebního nástroje na světě. Obchodní architektura tedy převzala za vlastní nejen formu chrámového prostoru, ale i nástroj, jehož tóny v minulosti prakticky zněly pouze v sakrálních stavbách.

Přelom v typologii OD předznamenala budova **Leiter I. v Chicagu** (1873, William Le Baron Jenney | OL3-IX 01, 02). Její význam je zpravidla spatřován v užití ocelového skeletu s terakotovou fasádou a výtahů, tedy předpokladů umožňujících rozvoj amerických mrakodrapů. Stavba je ale důležitá i díky svému dispozičnímu řešení – jde patrně o první OD, který není rozvržený kolem vnitřní dvorany. Absence tohoto prostorového prvku byla logickým vyústěním úsilí amerických obchodníků maximálně zhodnotit zastavěnou plochu budovy. Toto schéma nepochybně znal i Louis Henry Sullivan při návrhu OD **Schlesinger & Mayer v Chicagu** (1904 | OL3-IX 03, 04),⁷⁷⁹ který se stal „[p]římo předzvěstí moderní architektury [...]“.⁷⁸⁰ Plán domu potvrdil rezignaci na vnitřní dvoranu a stal se vzorem pro OD druhé poloviny 20. stol. Dispozice byla striktně rozdělena na volnou prodejní plochu s rastrem sloupů a plochy vedlejších či komunikačních provozů, které byly v pásu přes celé

⁷⁷⁸ A History of the Department Stores. In: *Mall hall of fame* [online]. 2020 [cit. 2020-08-09]. Dostupné z: <http://mall-hall-of-fame.blogspot.com/search/label/A%20History%20of%20the%20Department%20Store>.

⁷⁷⁹ Dům je všeobecně známější pod svým pozdějším názvem **Carson, Pirie & Scott**.

⁷⁸⁰ HAAS. *Vývoj architektury a umění v 19. a 20. století*. S. 36.

podlaží na západním průčelí. Plán se v každém prodejním podlaží bez výjimky opakoval. Do nároží byla vtěsnána pro změkčení válcová hmota a průčelí, na kterých je patrný jeden z prvních rastrů vůbec,⁷⁸¹ zdobí ornamenty vycházející z rostlinných motivů.⁷⁸²

Opětovný návrat neoslohů v USA reprezentuje např. **Woolworth Building** (1910-13, Cass Gilbert | OL3-IX 06), která se se svými 242 metry stala nejvyšší budovou na světě. Ačkoli se jedná o kancelářskou budovu, v našem exkurzu ji zmiňujeme proto, že si ji nechal postavit majitel jednotkových OD F. W. Woolworth. Neogotická kamenná průčelí, vnesená ocelovou konstrukcí, v sobě ukrývají monumentální vstupní halu rozvrženou na půdoryse římského kříže. Tento prostor je klenutý a touha po dosažení paralely se sakrální architekturou je zcela evidentní. Nechybí zde četná fantaskní plastická výzdoba a malby, místo středověkých duchovních témat jsou však založené na modlách „nového světa“ – průmyslu a především obchodu. Obchod si tak zcela nepokrytě uzurpuje prostorové schéma chrámu; „katedrála obchodu“ dovršuje své vítězství nad duchovními hodnotami.

3.7.5 Obchodní stavby Rakouska-Uherska

Přesun lidí do měst, vyvolaný průmyslovou revolucí, se samozřejmě nevyhnul ani Rakousko-Uhersku. Velký stavební rozvoj, již sledující hygienická opatření (budování kanalizace a plynovodu, vznik spaloven odpadu), lze přímo spojit s bouráním středověkých hradeb. Již zmíněný vídeňský urbanistický počín Ringstrasse na sebe vázal výstavbu nových obytných čtvrtí s obchodními ulicemi, např. **Lerchenfelderstraße** či **Wiedner Hauptstraße**. Stavební boom se týkal i obchodní architektury, především tržnic a OD.

V případě tržnic se progresivní ocelová konstrukce promítla do příhradových konstrukcí střech. Obvodové stěny byly jinak tradičně zděné a uplatňoval se na nich pro veřejné budovy preferovaný neorenesanční styl. Nejvýznamnější stavbou tohoto druhu je **Kőzponti Vásárcsarnok v Budapešti** (1896, Pecz Samu | OL3-IX 08), jejíž umístění na nábřeží bylo vázáno na přepravu zboží po Dunaji. Zděné obvodové stěny byly pojednané ve stylu maďarské secese, plně zastřešení vynášela ocelová konstrukce. Část střechy směrem do ulice byla pokrytá pro Maďarsko charakteristickou barevnou krytinou.

V českých zemích se o něco dříve objevila **Staroměstská tržnice v Praze** (1892-93, Jindřich Fialka | OL3-IX 07), která představuje z hlediska typologie zajímavý počín. Nejde totiž o monofunkční solitér, ale o tržnici spojenou s kancelářskou budovou. Neorenesanční pětipodlažní budova vznikla na místě gotických domů a v přízemí měla umístěný mohutný portál, jenž vedl do tržnice ve vnitrobloku. Pětilodní bazilika s prosklenou kupolí nad křížením byla vnesena elegantní litinovou konstrukcí evokující pařížské tržnice. Solitérní typ již představuje **městská tržnice v Olomouci** (1898-99, městský stavební úřad a stavitel Viktor Madera), kterou charakterizuje industriální výraz – fasádu obdélné přízemní bazilikální budovy tvoří neomítané zdivo z pálených cihel přírodní barvy. Poněkud formálnější výraz

⁷⁸¹ HAAS. *Vývoj architektury a umění v 19. a 20. století*. S. 66.

⁷⁸² OD Schlesinger & Mayer, předznamenávající budoucí nástup moderní architektury, se stal labutí písní tzv. chicagské školy a Sullivanova výroku „forma sleduje funkci“. Světová výstava v Chicagu v roce 1893 znamenala postupný návrat ke klasicizujícímu pojetí architektury a odkaz chicagské školy se naplno projevil až v meziválečném období na evropském kontinentu.

má **městská ústřední tržnice v Praze-Vinohradech** (1901-03, Antonín Turek). Hlavní průčelí s velkým půlkruhovým zasklením a bohatou plastickou výzdobou korunuje tympanon orámovaný z obou stran věžemi. Vnitřní prostor byl založen na bazilikálním schématu s převýšenou centrální halou a galeriemi; pro hladký provoz téměř stovky prodejních stánků mimo jiné vznikly chladírenské boxy v suterénu. Relativně podobnou stavbou byla **městská tržnice v Praze-Smíchově** (1906-08, Alois Čenský), na níž je však již patrná secesní výzdoba.

Ani Vídeň, jako kulturní a obchodní metropole habsburské říše, nezůstala ve srovnání s dalšími evropskými městy s výstavbou OD pozadu. Zdejší zvláštností bylo silné zaměření na oděvní a textilní průmysl. Ranou stavbou tohoto typu je proto textilní OD **Haas & Söhne** (1865-67, Eduard van der Nüll, August Sicard von Sicardsburg | OL3-IX 09, 10). Nárožní dům umístěný naproti vídeňské katedrále⁷⁸³ nabízel rozsáhlý sortiment textilu. Dispozice byla rozvržena na nepravidelném půdorysu okolo vnitřní dvorany s monumentálním schodištěm. Konstruktivní řešení bylo založeno na tehdy běžném principu – ocelová konstrukce byla v interiéru přiznána a na průčelí zakryta kamenným obkladem. Úspěch, jaký Haas získal díky výstavbě vídeňského OD, byl tak velký, že se záhy rozhodl svůj obchod rozšířit o další budovu. Vznikl tak první OD na našem území – **Haasův dům v Praze Na Příkopěch** (1871 | OL3-X 01).⁷⁸⁴ Ačkoli dům evokoval neorenesanční palác, kamenné průčelí nesla moderní litinová konstrukce.⁷⁸⁵ Ústředním prostorem domu se dle pařížských vzorů stala zastřešená hala s výrazným schodištěm.

Tehdy největší textilní OD v celém mocnářství byl **Herzmansky ve Vídni** (1897-98, Maximilian Katscher | OL3-X 02). Dům umístěný v uliční frontě měl značně prosklené průčelí rozvržené do třech os, v nejvyšším podlaží členěné arkádami. Uvnitř stavby se nacházela vysoká dvorana zastřešená skloocelovou konstrukcí. S novým obchodním konceptem přišel OD **Mariahilfer Zentralpalast ve Vídni** (1911, Jakob Wohlschläger | OL3-X 03). Ten vznikl jako investice zhruba stovky menších podniků, které se posléze dělily i o další náklady na jeho provoz. Nárožní stavba měla také silně osobitou architekturu – mohutný tambur posazený na dvoupodlažní sokl kopírující uliční linii. Za zmínku stojí také **studie OD ve Vídni** (1902, Karl Dorfmeister) od žáka Otto Wagnera. Návrh čerpal z tehdy módních forem německých OD – konstrukci tvořil železobetonový skelet, na němž měl být zavěšený pětipodlažní skleněný plášť rámovaný v ocelových profilech. Uprostřed průčelí měl vzniknout vstupní portál ve formě kruhové výseče a striktní architekturu lemovaly pylony sloužící jako jádra pro umístění výtahu.

Nicméně jako v jiných světových metropolích se ve městech Rakousko-Uherska koncept monofunkčního OD příliš neprosadil. Důvodem bylo především to, že MO byl oproti jiným evropským metropolím mírně pozadu a tradičně ho utvářely spíše menší podniky a živnosti. Provoz OD byl tedy zpravidla redukován do dvou až tří nejnižších podlaží obytného

⁷⁸³ Na místě OD se dnes nachází významná postmoderní budova **Haas Haus** (1985-90, Hans Hollein).

⁷⁸⁴ Jako autor se v pramenech často (a pravděpodobně chybně) uvádí Theophil Hansen. Např. [NOVÝ, Otakar. *Architekti Praze*. Praha: Pražský projektový ústav, 1971. Nestránkováno.]

⁷⁸⁵ SYROVÝ. *Architektura - svědectví dob: přehled vývoje stavitelství a architektury*. S. 362.

nebo kancelářského domu. Obchodní prostor byl i v tomto případě s litinovým schodištěm a galeriemi a v exteriéru bylo jiné funkční využití zcela patrné. Tím u některých staveb vznikala konstrukční nonsens, kdy sokl budovy byl méně hmotný než její tělo. Budova tvořící významný bod obchodních aktivit byl **Heinrichshof ve Vídni** (1861-65, Theophil Hansen). Neorenesanční stavba sestávala ze tří bytových domů se sjednocenými průčelími; přízemí s arkádami bylo vyhrazeno prodejnám a kavárnám. Typické odhmotnění soklu výrazným prosklením v přízemí představují vídeňské OD **Wahliss** (1884, Gustav Korompay) a **Neumann** (1896, Otto Wagner | OL3-X 04), jehož první dvě podlaží tvořila celoskleněná stěna.

Do dějin obchodní architektury se významně zapsal i Adolf Loos. Zakázku na výstavbu OD s pánskými oděvy **Goldman & Salatsch** (1909-11 | OL3-X 05, 06) získal přímo od majitelů firmy po neuspokojivých návrzích vzešlých z architektonické soutěže.⁷⁸⁶ Loos odlišnost jednotlivých provozů OD dal najevo na fasádě domu rozdělením na dvě architektonicky odlišné části. Třípodlažní prodejní část otevřel výkladci do ulice a vstup zvýraznil vysokým sloupovým řádem, který je kulisou bez statického uplatnění.⁷⁸⁷ Bytová a kancelářská podlaží byla pojednána zcela puristicky – světle omítnutá plocha prosta jakéhokoli dekoru se čtyřmi řadami okenních otvorů korunována mansardovou střechou. Uvnitř prodejní části díky skeletové konstrukci Loos vůbec poprvé realizoval svůj „Raumplan“. Význam stavby pro další vývoj moderní architektury spočívá také v radikálnosti puristického průčelí vyšších podlaží zasazených do historického kontextu.⁷⁸⁸

Také Uhersko zaznamenalo vlnu výstavby nových OD. Jedním z prvních a nejmodernějších se stal díky přestavbě OD **Párizsi v Budapešti** (1909-11, Zsigmond Sziklai). Po pařížském vzoru se ústředním prostorem stala vysoká pětipodlažní dvorana krytá skleněnou střechou. Kamenné průčelí, doplněné řadou plastik, bylo doplněné v ose umístěnou a rozsáhlou prosklenou arkádou přes více podlaží. Vzhled neorenesančního paláce získal OD **Corvin v Budapešti** (1926, Zoltán Reiss). Ačkoli měl exteriér vzhledově pouze sokl a jednopatrové tělo s vysokým řádem, uvnitř budovy byla čtyři podlaží organizovaná okolo dvoupatrové dvorany s prosklenou střechou. Kromě tradičního sortimentu se zde nacházela restaurace, kavárna i fotoateliér. Později se zde objevil také první eskalátor na maďarském území.

Nástup nového myšlení v české architektuře představuje mimo jiné **Peterkův dům na Václavském náměstí v Praze** (1899, Vilém Tierhiera, průčelí J. Kotěra). Raně secesní stavbu utváří vrchní podlaží s byty, komponované do tří okenních os, a dvoupodlažní obchodní parter. **Dům U Nováků v Praze** (1901-04, Osvald Polívka | OL3-X 07, 08) je secesní dům palácového typu s obchodním dvoupodlažním soklem. Ústřední prodejní prostor tvořila patrová dvorana s křivočarým schodištěm a s mozaikami Obchodu a Průmyslu (Jan Preisler).

⁷⁸⁶ Pro Loose byla objednávka takového typu zcela zásadní a neméně překvapivá. Svědčí o tom jeho slova ve stati Můj první dům: „Po všech svých zážitcích jsem si uvědomoval, že zřejmě nebude nikdo takový blázen, aby si u mě objednal dům.“ [LOOS. *Navzdory: ornament je zločin : 1900-1930*. S. 99.]

⁷⁸⁷ Zdobnost soklové partie prodejní části nepopře inspiraci chicagskou školou, kterou Loos nepochybně načerpal během pobytu v Chicagu v letech 1893-96.

⁷⁸⁸ Nárožní situování v historicky významném prostředí a nezdobná architektonická forma v horní části domu vedla v době vzniku k pobuřujícím reakcím široké veřejnosti, které eskalovaly až k zastavení stavby v září 1910. [SARNITZ, August. *Adolf Loos: 1870-1933 : architekt, kritik, dandy*. Překlad Jaroslava BURKERTOVÁ. Praha: Slovart, 2004. ISBN 80-720-9613-3. S. 37]

Dům doplnil v přízemí spletitý systém pasáží a také divadlo, kde sídlilo Osvobozené divadlo Jiřího Voskovce a Jana Wericha. Zmíněná pasáž byla propojená i s **palácem Lucerna** (1907-21, Václav Havel). Bezozdobné průčelí domu ve stylu moderny se dělí jasně na dvě části – spodní tvořené obchody či kavárnou a horní s kanceláři a byty. Polyfunkční palác doplnil velký víceúčelový sál v suterénu, jehož železobetonovou konstrukci navrhl Stanislav Bechyně. Pokud hovoříme o pražských palácích nelze opomenout **palác Koruna** (1911-14, Antonín Pfeiffer) tvořící nároží Václavského náměstí a ulice Na Příkopě. Nárožní poloha se promítla do akcentace věže se svítící korunou nesenou plastikami atlantů (Vojtěch Sucharda). Dům má vnitřní zalomenou pasáž a jeho integrální součástí se stal již zmíněný Haasův dům. Obchodní parter s tzv. *bay windows* měl tři podlaží, což je na průčelí jasně rozpoznatelné. Systémem pasáží v přízemí jsou známy i **Šupichovy domy** (1913-16, asi Emil Králíček) podobně akcentující svou nárožní polohu válcovitou věžovou nástavbou.

Vrcholné dílo české kubistické architektury představuje **Dům U Černé Matky Boží v Praze** (1911-1912, Josef Gočár). Stavba vznikla na přání obchodníka Františka Herbsta, který měl ve druhém podlaží obchod s textilem. Dále zde byla ryze kubistická kavárna, kanceláře a ve vrchních podlažích i byty. Železobetonový skelet dovolil Gočárovi maximalizovat okenní otvory a formu domu lze připodobnit k dílům chicagské školy. Expresivní výraz budově dodávají prolamované a zešíkmené plochy eskalující do moderně pojaté mansardy s vikýři. Dalším architektonicky cenným dílem je **Wenkeův dům v Jaroměři** (1909-11, Josef Gočár | OL3-X 09, 10). OD s volným půdorysem a hlavním schodištěm mimo osu vstupu byl rozvržen do přízemí a patra, které vizuálně propojil velký kruhový otvor ve stropní desce. Skleněný zavěšený plášť je patrně prvním svého druhu v Evropě.⁷⁸⁹ Náš přehled by samozřejmě nebyl úplný, pokud bychom se nezmnínili významný příklad českého kubismu – činžovní dům **Diamant ve Spálené ulici** (1913, F. Ohmann, průčelí Emil Králíček) s obchodním parterem, který má charakteristické vstupní portály z krystalických forem.

---

⁷⁸⁹ DOSTÁL, Oldřich, Josef PECHAR a Vítězslav PROCHÁZKA. *Moderní architektura v Československu = Sovremennaja architektuta v Českoslovakii = Moderne Architektur in der Tschechoslowakei = Modern architecture in Czechoslovakia = L'architecture moderne en Tchécoslovaquie = La arquitectura moderna en Checoslovaquia*. 2. dopl. vyd. Praha: Obelisk, 1970. S. 20.], [SYROVÝ. *Architektura - svědectví dob: přehled vývoje stavitelství a architektury*. S. 394.]

3.8 Obchodní stavby mezi světovými válkami

Velká válka, později pojmenovaná první světová, byla jedním z největších válečných konfliktů v dějinách lidstva. Složitý hospodářský systém a mezinárodní obchodní vztahy, které v Evropě vznikaly několik staletí, se během čtyř válečných let prakticky rozpadly.⁷⁹⁰ Důsledkem války bylo rozdrobení velkých říší na menší národnostní skupiny a státy, ztráta několika zámořských kolonií a představení nového hospodářského systému Sovětského svazu. Ve světové ekonomice vzrostl vliv USA, britských kolonií i Japonska na úkor tradičních evropských mocností.⁷⁹¹ V prvních poválečných letech došlo k postupnému obnovení mezinárodního obchodu, avšak z logických důvodů z něj bylo různými opatřeními a blokádami vyloučeno Německo.⁷⁹² U nově vzniklých evropských států se začal projevovat ekonomický nacionalismus, jehož následkem bylo zavádění ochranných cel i zákazů dovozu. K takovým restrikcím se uchýlila i historicky liberální Velká Británie.⁷⁹³ Zásadní zlom přinesla hospodářská krize v roce 1929-33, která rozpoutala po celém světě i krize politické⁷⁹⁴ a vedla k nástupu fašistických diktatur. V USA došlo k nástupu nového ekonomického myšlení, tzv. keynesiánství. Anglický ekonom John M. Keynes začal považovat vliv státních zásahů do ekonomiky za nepostradatelný činitel, který musí ekonomiku stabilizovat a uchránit před krizí i přes deficit státního rozpočtu.⁷⁹⁵

Dezintegrace habsburské monarchie⁷⁹⁶ během válečných let a její následná porážka vedla ke vzniku samostatné Československé republiky. Národní sebevědomí se významně promítlo do kulturního života, tedy i do architektury. Rozvoj obchodu měl vliv na vznik nových sortimentních skupin, růstu spotřeby a zakládání velkých obchodních firem,⁷⁹⁷ které byly buď přímo spojené s výrobou (Baťa, Meindl, Orion aj.), či nikoli (Brouk a Babka, ASO ad.).

První republika neprošla zásadní hospodářskou krizí, nicméně musela čelit stále viditelnějšímu konfliktu s německou menšinou. Ten eskaloval mnichovskou dohodou v září 1938,⁷⁹⁸ jež republiku připravila o území Sudet, a v březnu 1939 okupací Německou říší a vyhlášením Protektorátu Čechy a Morava. Nejvíce patrné bylo podřízení českých zemí říšským zájmům v hospodářství, které bylo řízené a zaměřené na zbrojní průmysl.⁷⁹⁹

Ve světové architektuře bylo za přispění Le Corbusierových *Cinq points de l'architecture moderne* po neurčitém období dosaženo vzniku nových forem a jednotného stylu – moderní architektury. Úloha architekta se dle zásad Gropiova Bauhausu změnila

⁷⁹⁰ CAMERON. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. S. 398, 400.

⁷⁹¹ Tamtéž, s. 391.

⁷⁹² Politické i ekonomické pokoření Německa vedlo až k zavedení barterového obchodu s východní Evropou a balkánskými zeměmi. [CAMERON. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. S. 418.]

⁷⁹³ CAMERON. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. S. 404.

⁷⁹⁴ GEISS. *Dějiny světa v souvislostech*. S. 373.

⁷⁹⁵ HOLMAN a kol. *Dějiny ekonomického myšlení*. S. 359.

⁷⁹⁶ Více např.: [HARNA, Josef. České země v letech první světové války (1914-1918). In: PÁNEK, Jaroslav a kol. *Dějiny českých zemí*. Vydání druhé, doplněné. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018, s. 299-309. ISBN 978-80-246-3994-9. S. 306-308.]

⁷⁹⁷ ZÁBOJ. Opora pro předmět Obchodní operace I.

⁷⁹⁸ „Svým obsahem i formou přijetí představuje mnichovská dohoda bezpříkladné porušení mezinárodního práva, suverenity nezávislého státu, pošlapání všech pravidel civilizovaného chování mezi státy.“ [HARNA, Josef. České země v letech první světové války (1914-1918). S. 337.]

⁷⁹⁹ GEBHART, Jan. Československo v pomnichovském období a v letech druhé světové války (1938-1945). In: PÁNEK, Jaroslav a kol. *Dějiny českých zemí*. Vydání druhé, doplněné. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018, s. 343-361. ISBN 978-80-246-3994-9. S. 349.

na koordinátora, jenž měl upřednostnit vědecké poznání a technický vývoj nad svými osobními rozmary.⁸⁰⁰ Moderní architekti od poloviny 30. let začali projevovat vůči obchodní typologii nezájem, silné osobnosti totiž v mnoha případech narazili na nemožnost realizovat progresivní návrhy, které se musely podřídit zboží a rychle se měnícím módním trendům.⁸⁰¹ Toto postupné odtržení hlavního směru architektury a obchodu lze prezentovat na **Athénské chartě**, která byla přijata roku 1933 na konferenci CIAM.⁸⁰² Nové moderní město mělo vzniknout selekcí čtyř základních funkčních zón – bydlení, práce, rekreace a dopravy. Ačkoli měl být obchod jakousi podnoží pracovní funkce, je nepochybně jisté, že obchod má dalekosáhlejší význam pro tvorbu měst, než na jakou ho degradovali modernističtí urbanisté a architekti.

3.8.1 Tržnice a obchodní domy avantgardy

Pro meziválečnou architekturu je mimo jiné typický odklon od ocelových konstrukcí k železobetonu, který umožnil nová prostorová řešení. Železový beton se stal zásadní i v případě řešení halových prostorů tržnic, kde se začal objevovat již na začátku 20. stol. O tom svědčí **Hala Targowa ve Vratislavi** (1908, Richard Plüddemann a Heinrich Küster), jejíž vnitřní prostor vynáší železobetonové parabolické vazníky. V exteriéru stavba svým pojednáním stěn z režného zdiva však nezapře inspiraci amsterdamskou burzou. Dvě osmiúhelníkové žebrované kupole ze železobetonu s rozpětím téměř 70 metrů tvoří zastřešení **Großmarkthalle v Lipsku** (1929, Hubert Ritter, Franz Dischinger | OL3-XI 01). Tyto kupole jsou podepřeny šikmými sloupy, díky čemuž jsou nezávislé na zděných průčelích. V exteriéru je tržnice utilitární bez zdobení a výrazově tak navazuje na německou průmyslovou architekturu. Obdélný halový prostor **Halles du Boulingrin v Remeši** (1930, Émile Maigrot | OL3-XI 02) formuje parabolická skořepina o maximální mocnosti sedm centimetrů. Příčná průčelí jsou celoprosklená a železobetonové konstrukce byly plně příznány.

Tématu obchodní architektury se nevyhýbali sovětští avantgardní architekti, přestože své konstruktivistické hnutí založili na idejích Říjnové revoluce. Dynamiku a expresi s důrazem na kontrast horizontály s vertikálou je možné spatřovat na kresbě **moskevské tržnice** (1926, Ilja A. Golosov | OL3-XI 03), naopak relativně statičtější dojem a bohatým prosklením se vyznačuje kresba průčelí **OD MIFI** (1923, W. Wladimirov). Jedno ze stěžejních děl ale představuje **OD Mostorg v Moskvě** (1925, Leonid Aleksandrovič, Viktor Aleksandrovič a Aleksandr Vesninové | OL3-XI 04, 05), jehož architektonické řešení je založeno na celoproskleném průčelí. V ose hlavního vstupu bylo sice umístěno schodiště, dům však již neměl typickou dvoranu. Další **OD v Moskvě** (1929, K. Jakowlew) měl tradičnější výraz a vliv **OD Mostorg** na hledání ryze socialistické formy **OD** se projevil až v poválečném období.

⁸⁰⁰ NORBERG-SCHULZ. *Význam v architektuře Západu*. S. 195.

⁸⁰¹ „Shops are creations of fashion, and rarely last longer than a generation nowadays without a face-lifting operation. if nothing more drastic. Perhaps this is why architects have avoided them, motivated by sub-conscious desires to create monuments. and what good is a monument that only lasts twenty years?” [TAYLER, Herbert. *Shops*. S. 105.]

⁸⁰² Text charty publikoval Le Corbusier až v roce 1943.

V meziválečné Evropě se u OD zpravidla objevuje vnitřní dvorana. O tom svědčí i dílo předního zástupce německého expresionismu Ericha Mendelsohna. Ten je známý mimo jiné svými návrhy OD a jeho přístupem k obchodní typologii.⁸⁰³ Jako jeden z mála si totiž uvědomoval roli obchodní architektury, která tvoří pouhý rámec vystavovanému zboží,⁸⁰⁴ a svým způsobem této typologii definoval nový styl.⁸⁰⁵ Jeho první obchodní stavbou se stal **Weichmannův obchod s hedvábím v Glivicích** (1923) a brzy následoval OD **Herpich a synové v Berlíně** (1924), na kterém lze u bočních rizalitů pozorovat předchůdce vystupujících zaoblených forem. Významnou stavbou se stal OD **Schocken ve Stuttgartu** (1928 | OL3-XI 06, 07), vznikající čistě dle představ tvarových, nikoli z analýzy provozu.⁸⁰⁶ Na průčelí, jež bylo založeno na výrazných pásových oknech, je patrná inspirace Sullivanovým rastrem. Mendelsohn do nároží obdobně navrhl i válcové těleso, do něž umístil schodiště. Díky tomu dal vzniknout jedné z prvních monumentalizací vertikální komunikace na průčelí. Vnitřní provoz se odehrával kolem vnitřní dvorany. Podobně formovaný je OD **Rudolf Petersdorff ve Vratislavi** (1929), ačkoli zde průběžná pásová okna přechází do válcovitého vystupujícího nároží bez schodiště. Dům má ocelovou skeletovou konstrukci a na průčelí byl použit travertin. Naopak OD **Schocken v Saské Kamenici** (1930) je střídmější, přesto potřebnou dynamiku dodává samotný půdorys domu – kruhová výseč. Průčelí tvoří kontrast pásových oken s parapety a díky tvaru stavby působí střídající se horizontály nekonečným dojmem. Půdorys kruhové výseče Mendelsohn zopakoval také u OD **Doblougården v Oslu** (1933). Na závěr uvedme OD **Bachner v Ostravě** (1933 | OL3-XI 08, 09), který je jedinou Mendelsohnovou stavbou na našem území. Stavba je však pro jeho osobitý rukopis až netypická – prostý nárožní kubus s proskleným parterem je rytmizován pouze pravidelnými okenními otvory a průčelí jsou obložena hladkými kamennými deskami. „Klid“ domu architekt záměrně narušil organicky tvarovaným a proporčně naddimenzovaným logem firmy, jež umístil nad atiku do nároží. Dispozice reflektuje řešení bez dvorany, u štítové stěny v kontaktu s vedlejším domem se nachází technické zázemí a schodiště s výtahy. Nosnou konstrukci tvoří ocelový skelet s průvlaky.

Mendelsohnova dynamická architektura⁸⁰⁷ ve spojitosti s obchodní typologií představuje jeden z příkladů, kdy se samotná stavba stává reklamou. Díky výrazným vchodovým motivům získával pozornost potenciálních zákazníků a dynamicky pojatá nároží působila v dálkových pohledech jako magnet. Základem se stala prostorná prodejní plocha vynesena železobetonovým či ocelovým skeletem s minimálně se uplatňujícím nábytkem a vybavením. Mendelsohnova expresionisticky pojatá architektura se však stala ojedinělou událostí, a to nejen v obchodní architektuře. V dalším vývoji OD však výše zmíněné motivy zůstaly pro tuto typologii zásadní.

⁸⁰³ „Mendelsohnova sláva a úspěch se zakládají na úspěšných realizacích obchodních domů, které projektoval ve 20. letech v celém Německu.“ [STEPHAN, Regina a Martin STRAKOŠ. *Erich Mendelsohn: dynamika a funkce : víze kosmopolitního architekta*. Ostrava: SPOK - spolek pro ostravskou kulturu, 2009. ISBN 978-80-904096-2-0. S. 25.]

⁸⁰⁴ HEINZE-GREENBERG, Ita a Tadeáš, GORYCZKA a Jaroslav NĚMEC, eds. *Erich Mendelsohn: --ze života = Erich Mendelsohn : --Biografisches*. Ostrava: SPOK - Spolek pro ostravskou kulturu, 2012. ISBN 978-80-87508-06-0. S. 8.

⁸⁰⁵ STEPHAN a STRAKOŠ. *Erich Mendelsohn: dynamika a funkce : víze kosmopolitního architekta*. S. 25.

⁸⁰⁶ HAAS. *Vývoj architektury a umění v 19. a 20. století*. S. 142.

⁸⁰⁷ Architektův osobitý výraz je strhující převážně ve skicách, kde asymetrickou konfigurací hmot a zvýrazněním jednoho směru perspektivy dosahuje výrazné dynamiky.

Na vnitřní dvoraně byly založené i dva holandské OD. **De Bijenkorf v Haagu** (1926, P. Kramer) lze považovat za příkladnou realizaci Amsterdamské školy, na níž se podílela řada holandských umělců. Relativně hmotná budova má zaoblené nároží a celoprosklený parter. Průčelí je rytmizováno skleněnými tabulovými okny mezi zděnými pilíři. Naopak **De Bijenkorf v Rotterdamu** (1930, Willem Marius Dudok | OL3-XII 02) byl typický dynamickou kompozicí hmot, citlivě reagující na měřítko okolní zástavby⁸⁰⁸ a gradující do štíhlé vertikály s uměleckým dílem. Celoprosklená průčelí spojovala nárožní schodišťová věž v režném zdivu.

Vnitřní dvoranu se subtilním lomenicových železobetonovým schodištěm měl **OD Bredenberg ve Stockholmu** (1933-35, Gunnar Asplund). Stavba na podélném půdoryse získala celoprosklený parter a průčelí v patrech byla založená na kontrastu pásových oken s plnými parapety. Jednou ze staveb, které se vrátily k myšlence OD jako obrovské výkladní skříň, byl **Modehuis Schunck v Heerlenu** (1935, Frits Peutz | OL3-XII 01).⁸⁰⁹ Jeho průčelí tvoří zavěšený celoskleněný plášť s otevíravými částmi, který byl natolik průhledný, že nedílným výrazovým prostředkem byl i železobetonový hříbový skelet. Pro obnažení vnitřního prostoru byla primární myšlenkou prezentace zboží a prodejního ruchu. Hranice mezi uvnitř a vně je zde velmi křehká; lidé mimo budovu se stávají součástí vnitřního prostředí a budova je nenápadně vtahuje dovnitř. Prodej se tak stal určitým druhem exhibicionismu, který plně formoval estetiku architektury i venkovního městského prostředí.

Moderní architektura se projevila i v jinak konzervativním britském prostředí či tradicionalistickém Japonsku. OD **Peter Jones v Londýně** (1938, W. Crabtree, Slater & Moberly, C. H. Reilly | OL3-XII 03) měl jedno z průčelí směrem do náměstí netradičně zvládnuté. Celá budova byla pokryta zavěšeným pláštěm, prvním ve Velké Británii, členěným vertikálními sloupky a horizontálními stropními deskami. Přes progresivní řešení fasády se uvnitř domu stále nachází vnitřní dvorana. Progresivní formu získal **OD Kendal Milne v Manchesteru** (1939-40, J. W. Beaumont & Sons). Stavba se zkoseným nárožím, nepochybně inspirovaná perretovským smyslem pro vertikální monumentalitu, má ocelovou konstrukci. Na průčelí je skelet obložen kamenem a vzniká tak charakteristický rytmus pilastrů. Vertikalita byla podpořena výplňovými prvky – mezi pilastry byly vnořeny lehce vyboulené skleněné tvárnice, které vytvářely nevídaný odrazový efekt. Důraz na vertikální členění jako hlavní výrazový prostředek se objevil dříve u **OD Sogō v Osace** (1935, Tōgo Murano | OL3-XII 04). Prostý hranol měl hlavní průčelí v horních podlažích rytmizováno svislými travertinovými páskami.

V kontrastu s progresivními tendencemi je tradičněji pojatý OD **Pantheon v Londýně** (1938, W. A. Lewis & Partners a Robert Lutyens). Severní průčelí tvoří pět polí, v patře se čtvercovými okny a v horních podlažích s protáhlými okny ve třech polích uprostřed ustoupenými. Parter byl celoprosklený a elegantní vzhled vrchních podlaží stavbě dodal černý žulový obklad. Kromě prodejních ploch se v budově nacházely kanceláře, školicí středisko pro zaměstnance či jídelna.

⁸⁰⁸ VORLÍK, Petr. *Dějiny architektury dvacátého století*. Praha: České vysoké učení technické, 2010. ISBN 978-80-01-04517-6. S. 104.

⁸⁰⁹ Budova je v současnosti známá pod názvem **Glaspaleis**.

3.8.2 Americká obchodní architektura

Nyní vstupujeme do období a geografického prostoru, které formovaly zkoumané typologie OS a OD v 60. a 70. letech 20. stol. V americkém architektonickém diskurzu byla obchodní typologie na přelomu 30. a 40. let jedním z hlavních témat.⁸¹⁰ Kromě provozního a architektonického řešení jednotlivých MO jednotek⁸¹¹ se pozornost upírala především na výstavbu tzv. *shopping centers*, tedy seskupení drobných MO jednotek v jedné či více budovách.

Uceleným OS na půdorysu nepravidelného pětiúhelníku byla **Locatelli Building ve Winchesteru** (před 1940, John Edmond Kelley | OL3-XII 05, 06), jejíž průčelí bylo rozčleněné na menší části s jednotlivými štíty. V přízemí stavby bylo kromě specializovaných prodejen a služeb i oddělení OD. Svým rozsahem a formou ojedinělý byl urbanistický projekt **Parkchester v New Yorku** (1938-41 | OL3-XII 07, 08), jenž obsahoval téměř dvě stovky obytných budov v polootevřené liniové zástavbě. Na hlavních ulicích bylo do parteru integrováno přes sto prodejen, včetně **OD Macy's**, a sídliště se díky tomuto kroku relativně dobře přiblížilo tradiční městské zástavbě.

Zvláštní skupinu tvořila tzv. *neighborhood shopping centers*. Jejich výstavba se vážala na sídlištní jednotku (*neighborhood*), která se nacházela mimo centrum města a měla obsahovat vlastní občanskou vybavenost – školy, knihovnu, divadlo, park a také obchody i služby, např. holičství, krejčovství apod. OS pak mělo být situováno na křižovatce hlavních komunikací, nebo blízko podzemní dráhy či železnice; ideálně tak, aby tvořilo těžiště pro více sídlištních jednotek.⁸¹² Jako příklad lze uvést OS **Glen Oaks v Queens** (1947, Leo V. Berger | OL3-XII 09) tvořené soustavou tří budov v lineární kompozici a formující centrum nového zahradního města. Parkoviště centra bylo umístěno vzadu, před obchody byla pouze podélná parkovací stání v ulici. Naopak u OS **Foster Village v Bergenfieldu** (před r. 1950, Alan Wood Fraser), tvořeného zakřiveným lineárním objektem přecházejícím do tvaru L, bylo hlavní průčelí orientováno do parkoviště a servisní fasáda směrem k rodinným domům. Jiný typ OS byl založený na vyloučení průjezdné dopravy. Prvním takto formovaným pěším centrem bylo OS **Linda Vista v San Diegu** (1943, Earl F. Giberson, Whitney R. Smith | OL3-XIII 01),⁸¹³ které znamenalo revoluci v nákupních způsobech. Budovy byly rozmístěny tak, že vznikl polootevřený prostor lemovaný markýzami a pojednaný jako parková plocha s trávnikem, skupinami stromů či lavičkami. Tento způsob myšlení se brzy ujal a projevil se také v případě městského OS **Town & Country v Palm Springs** (1946-55, A. Quincy Jones, Jr.).

⁸¹⁰ O tom svědčí velký počet článků věnovaných obchodní typologii v odborném periodiku *Architectural Record*. Avšak více se myšlenky architektonické odborné veřejnosti ubíraly k navrhování škol, nemocnic či staveb individuálního bydlení, které byly silně ovlivněny prériovými domy F. L. Wrighta.

⁸¹¹ Ze zmíněného periodika lze uvést např. tematické články: [Building Types. *Architectural Record*. New York, 1938, vol. 46, no. 2, pp. 102-120. ISSN 0003-858X.], [Building Types. *Architectural Record*. New York, 1941, vol. 49, no. 2, pp. 113-136. ISSN 0003-858X.], [Building Types: Stores. *Architectural Record*. New York, 1946, vol. 54, no. 2, pp. 99-121. ISSN 0003-858X.], [LAPIDUS, Morris. Building Types: The Retail Stores and its Design Problems. *Architectural Record*. New York, 1945, vol. 53, no. 2, pp. 96-106. ISSN 0003-858X.] ad.

⁸¹² MORROW, C. Building Types: Today's Housewife drives to her Neighborhood Shopping Center. *Architectural Record*. New York, 1940, vol. 48, no. 6, pp.100-101. ISSN 0003-858X. S. 101.

⁸¹³ KETCHUM, Morris Jr. Shops and the market place. In: HORNBECK, James S., ed. *Stores and shopping centers*. New York: McGraw-Hill, 1962, s. 11-30. S. 22.

Zajímavým aspektem je výstavba obytných souborů pro pracovníky válečného průmyslu během druhé světové války. Tato sídliště měla obsahovat také vlastní občanskou vybavenost, která ale mnohdy nebyla realizována a stát tak musel přistoupit ke spolufinancování prostřednictvím Federal Public Housing Authority (FHPA).⁸¹⁴ První takto vzniklou budovou bylo **OS pro Vancouver Housing ve Vancouveru** (před 1942, A. E. Doyle and Associate) a dalším příkladem může být např. **OS pro Aero Acres v Middle River** (před 1942, Jan Porel, Glenn L. Martin Co. And Stansbury Manor, konzultace Skidmore, Owings & Merrill | OL3-XII 10). FHPA posléze vydalo standardy, které usměřňovaly výstavbu spolufinancovaných OS.⁸¹⁵ Tato obchodní vybavenost měla zajišťovat pouze základní sortiment a služby, např. potraviny, drogerii, holičství, opravnu obuvi ad. Půdorys měl být maximálně variabilní, aby dokázal reagovat na změny v poptávce během i po válce, a velmi sledovaným kritériem bylo i řešení nosné konstrukce.⁸¹⁶ Počet parkovacích stání tvořil 15 % z počtu bytů v sídlišti. FHPA dále vypracovalo čtyři typové projekty dle počtu rodin, které měla vybavenost obsluhovat.⁸¹⁷

Zásadním momentem ve vývoji se však stal prudký nárůst motorizace a přesun obyvatel na předměstí.⁸¹⁸ OS a OD v centrech měst trpěly buď špatnou dopravní dostupností, nebo absencí dostatečného počtu parkovacích míst. Metodické řešení tohoto problému nabídl **Grand Rapids Parking Plan** (1945, Civic Design Group of Grand Rapids), který vznikl s důrazem na doplnění kapacit pro obchodní vybavenost a dále si kladl za cíl oživit centrum města.⁸¹⁹ Pro zvýšení komfortu byly dále v blízkosti obchodní vybavenosti realizovány objekty pro dopravu v klidu, např. **garáž pro OD Kaufmann** (před 1937, Metzger-Richardson Co.) se třemi podlažními. Hlavní směr typologie OS a OD se však přesunul na suburbii.⁸²⁰

Za jedno z prvních OS, které počítalo s výrazným počtem motorizovaných návštěvníků, je považováno **Country Club Plaza v Kansas City** (1922, Edward W. Tanner | OL3-XIII 02), jehož forma odkazující na španělskou maurskou architekturu dává tušit inspirační evropské cesty developera J. C. Nicholse. Další OS **Highland Park v Dallasu** (1931, Marion Fresenius Fooshee a James B. Cheek) bylo symetricky rozvržené kolem centrálního obdélného objektu a mělo rozsáhlé vnitřní parkovací plochy. Kromě MO prodejen bylo jeho

⁸¹⁴ „After months of hoping that private builders would fill the gaps labelled “Future Shopping Center” in site plans for housing projects, Government is now recognizing that the risk is not attractive, that Uncle Sam must do it.” [Building Types: Shopping Centers for War Workers. *Architectural Record*. New York, 1942, vol. 50, no. 10, pp. 68-70. ISSN 0003-858X. S. 68.]

⁸¹⁵ Více např.: [Building Types: Shopping Centers for War Workers.]

⁸¹⁶ Ocelové konstrukce, s ohledem na použití oceli ve válečném průmyslu, nebyly vhodné; ideální bylo tedy užití dřeva a další stavební konstrukce měly být z lokálních zdrojů. In: (Building Types, 1942, s. 70).

⁸¹⁷ OS pro 250 rodin s jednotnou správou, OS pro 250-400 rodin s oddělenou správou pro jednotlivá oddělení, OS pro 800 rodin a OS pro 1500 rodin.

⁸¹⁸ „The impact of the automobile has caused this growth to take place mostly in suburban and even rural areas. The private automobile makes suburban living possible and desirable [...]” [WELCH, Kenneth C., 1951. Building Types: Regional Shopping Centers. *Architectural Record*. New York, 1951, vol. 59, no. 3, pp. 121-131. ISSN 0003-858X. S. 121.] Jacobs dále uvádí, že „[o]bdobí vývoje automobilu jako prostředku každodenní dopravy přesně odpovídá časovému intervalu, v němž se po stránce architektonické, sociologické, právní a finanční vyvíjel ideál antiměsta, složeného z nekonečných předměstí.” [JACOBS. *Smrt a život amerických velkoměst*. S. 349.]

⁸¹⁹ Více např.: [ARCHITECTS' CIVIC DESIGN GROUP OF GRAND RAPIDS. Building Types: Grand Rapids Parking Plan to Rehabilitate Shopping at the Urban Center. *Architectural Record*. New York, 1945, vol.53, no. 2, pp. 86-95. ISSN 0003-858X.]

⁸²⁰ „Stores always follow the crowd – there is no mousetrap philosophy to retailing – and these stores are following their decentralized customers out to the suburbs.” [KETCHUM, Morris, 1948. Building Types: Current Trends in Store Design. *Architectural Record*. New York, 1948, vol. 56, no. 4, pp. 109-110. ISSN 0003-858X. S. 110.]

součástí i divadlo, restaurace či čerpací stanice. Rozčlenění dlouhých průčelí na jednotlivé obchody, navíc otevřených do vnitřního prostoru velkými obloukovými otvory, evokovalo evropská města.

Výraznou proměnou prošla i typologie OD. Sortiment OD měl obsáhnout osm základních skupin zboží – dámské oděvy, dámské doplňky, pánské oděvy, dětské oděvy, textil, domácí potřeby, potraviny a ostatní zboží ve dvou skupinách především drogerie a knihy; sportovní potřeby a hračky.⁸²¹ V zásadě však neexistovaly dva podobné OD, které by nabízely stejný typ a rozsah zboží.⁸²²

Kromě výstavby nových budov dále společnosti navyšovaly kapacitu již existujících OD, přičemž došlo k celkové modernizaci vzhledu. Častým motivem se stalo vytvoření mezaninu ve vstupním podlaží;⁸²³ prodejní prostor pak pravidelnou řadou vysokých sloupů s hřibovými hlavicemi na relativně malém modulu evokoval atmosféru egyptské chrámové architektury. V těžišti půdorysu se již objevovaly eskalátory,⁸²⁴ a postupně začaly vznikat snahy organizovat vnitřní zařízení do organičtějších uspořádání s nepravidelnými ostrůvky a zákoutími.⁸²⁵ Maximální podlažnost se měla ideálně pohybovat mezi 10 až 12 podlažími.⁸²⁶ Na průčelí, která často měla kamenný obklad, lze pozorovat postupnou minimalizaci okenních otvorů, nežádka vyplněných luxferami. Vstupní podlaží bylo však stále značně prosklené výkladci, které byly kryté markýzami a umožňovaly prohlížení vystaveného zboží. Nedílnou součástí pro bezproblémové fungování se stala klimatizace.

Z městských OD, výrazem inspirovaných evropskou avantgardou, uveďme např. OD **May Co. v Los Angeles** (1939, Albert C. Martin, Samuel A. Marx). Soliterní stavba měla celoprosklené přízemí kryté markýzou, nad kterou vznikl pravidelný rastr obdélných oken v běloskvoucím kamenném obkladu. Pozornost však upoutal zaoblený nárožní objem obložený zlatým plechem a protnutý tmavým konvexním obloukem s názvem OD. K moderní architektuře měly velmi blízko i OD **Jamaica v New Yorku** (před 1937, De Young & Moscovitz Architects) a OD **Straus and Schram v Chicagu** (před 1940, Robert Heller), jehož prodejní plochu vynášely pouze podélné obvodové stěny a vnitřní prostor tak byl bez svislých konstrukcí. Průčelí OD **White House v Texasu** (před 1942, Stone & Pitts | OL3-XIII 04, 05) je lemované pásovými okny; po obvodě byly však umístěny kanceláře či další vedlejší provozy, prodejní prostor byl tedy již bez přirozeného osvětlení.

Na vzestupu předměstských OD se nejvíce podílela společnost **Sears, Roebuck, and Co.**, která svými pěti filiálkami v **Baltimore, Detroitu, Houstonu, Los Angeles** a **Chicagu** (Nimmons, Carr & Wright | OL3-XIII 06, 07) již na přelomu 30. a 40. let 20. stol. předpověděla

⁸²¹ WELCH, Kenneth. Building Types: The Department store. *Architectural Record*. New York, 1937, vol. 45, no. 1, pp. 3-12. ISSN 0003-858X. S. 3.

⁸²² OWINGS, N. Building Types: Economics of Department Store Planning. *Architectural Record*. New York, 1947, vol. 55, no. 2, pp. 87-91. ISSN 0003-858X. S. 87.

⁸²³ Např. OD **Burdine's v Miami** (přestavba 1938, E. L. Robertson a John R. Weber).

⁸²⁴ Anebo se s nimi do budoucna počítalo, např. u OD **Coulter's v Los Angeles** (1938, Stiles O. Clements | OL3-XIII 03).

⁸²⁵ Uspořádání zvané *free flow* vzniklo např. u OD **Davison Paxon v Atlantě** (stavební úpravy kolem 1942, Dale Stetson), OD **Hochschild Kohn's** (kolem 1942, Kenneth C. Welch) či OD **Abraham & Straus v Brooklynu** (stavební úpravy 1947, Herbert Davenport).

⁸²⁶ WELCH. Building Types: The Department store. S. 7.

hlavní architektonický diskurs, kterým se bude typologie OD dále vyvíjet. Základem byl solitérní dům doplněný rozlehlou plochou, umožňující pohodlný parking automobilů. Půdorys byl volný s eskalátory v těžišti a konstrukci tvořil železobetonový skelet s hříby v pravidelném rastru. Domy měly maximálně tři nadzemní podlaží určená pro prodej, sklady byly umístěné v suterénu. Všechny OD byly založené na podobném architektonickém řešení a tvarosloví – průčelí, tvořená světlými železobetonovými panely, měly minimum okenních otvorů a parter byl značně prosklený výkladci.

3.8.3 Paláce, pasáže a obchodní domy první republiky

V Československu za první republiky velký stavební rozmach, především v pražské metropoli, zažily pasáže, které vznikaly nejčastěji z racionálního důvodu zřízení osvětlovacích studen k osvětlení horních podlaží palácových budov. Tyto paláce byly stavěné na místě nevyhovující gotické zástavby, často na pozemcích vzniklých sloučením gotických parcel. Rozsáhlé pasážové přízemí má např. **Palác Adria** (1925, Pavel Janák, Josef Zasche | OL3-XIII 09), který představuje významné dílo tzv. rondokubismu. Dalším příkladem polyfunkčního domu v národním stylu je např. **dům na Jungmannově náměstí v Praze** (1922, Rudolf Stockbar), jehož bohatě prosklené průčelí rámuje pilastry s obloučkovým dekorem.

Prvním funkcionalistickým polyfunkčním palácem na našem území je patrně **Olympic v Praze** (1928, Jaromír Krejcar | OL3-XIII 08), jenž je významný tím, že se na něm poprvé objevilo vysunutí průčelí na krakorce⁸²⁷ a později typické ustoupení horních podlaží. Stavba je známa také díky perspektivní kresbě, která reflektuje Krejcarův pohled na moderní konzumní palác. V návrhu se objevují sluneční plachty a na holé štítové stěně firemní loga i světelná reklama „[...] použita s nebyvalou razancí ještě v intencích a způsobem definitivní plastiky jako výrazného efektu publicistiky, media přenášejícího informaci, vhodnou pro velkoměsto.“⁸²⁸ Reklama, která se bohužel realizace nedočkala, zde rovnocenně stojí s architekturou a je záměrně (až poeticky) architektizována.⁸²⁹

Další tři významné funkcionalistické paláce vznikly na Václavském náměstí v Praze, kde se díky pasážím v přízemí staly součástí pěší komunikační sítě. Jsou jimi **Palác Avion** (1926, Bohumír Kozák), s celoproskleným výkladcem kavárny v patře, **Lindtův dům** (1927, Ludvík Kysela | OL3-XIV 01, 02), jehož průčelí založené na střídání prosklených ploch s plnými černými liniemi stropních desek vrcholí čtvrtálcovými ateliérovými okny, a **Palác U Stýblů** (1929, L. Kysela a Jan Jarolím) s přísně symetrickou kompozicí, kterou umocnily dva rizality. Na Václavské náměstí vznikl také nerealizovaný projekt **obchodního paláce pro Karla Michovského** (1924, František Maria Černý), který plně reflektoval architekturu výškových staveb chicagské školy. Mimo Václavské náměstí vznikl **palác Habich ve Štěpánské ulici** (1928, Josef Havlíček a Jaroslav Polívka), který byl založen na striktním rozlišení jednotlivých

⁸²⁷ HAAS. *Vývoj architektury a umění v 19. a 20. století*. S. 118.

⁸²⁸ URLICH, Petr. *Klasický a abstraktní model v architektuře 20. století*. Praha: Ediční středisko ČVUT, 1992. ISBN 80-01-00869-X. S. 89.

⁸²⁹ Architektizování reklamních panelů nebylo výjimečné téma, o čemž svědčí např. **návrh kiosku pro výroční výstavu a veletrh v Turku** (1929, Alvar Aalto). Drobná stavba byla založena na kontrastu horizontální nevýrazné podnože a tří reklamních štíhlých pylonů.

funkcí na průčelí. Obchodní a kancelářské prostory se do ulice otevřely pásovými okny přes celé průčelí; horní obytná část byla tvarována střídáním rizalitů, mezi které byly vloženy balkony. **Palác ARA v Perlové ulici** (1931, Milan Babuška, František Řehák) je naopak typický horizontalitou obchodního třípodlažního parteru a výraznou vertikálitou nárožní věže, která vygradovala ustupujícími podlažími a reklamním nápisem.

I na území tehdejšího Československa lze nalézt stavby ovlivněné německým expresionismem. **Brandejsův obchodní dům v Praze** (1930-32, Adolf Foehr) má na nároží výrazný půlválcový rizalit, který nezapře přímou inspiraci Mendelsohnovým OD ve Vratislavi. Obchodní a obytný dům **G. Linkeho v Jablonci nad Nisou** (1932, Rudolf Günther | OL3-XIV 03) na složité a nepravidelné parcele získal charakteristicky prohnuté boční průčelí. Obchodní provoz se nacházel pouze v přízemí, vyšší podlaží sloužila jako obytná. Nárožní polyfunkční dům **Zefyr v Náchodě** (1935, Adolf Erben) má delší průčelí s pásovými okny, které opticky přecházejí do vystupujících balkonů v nároží mendelsohnovsky zaoblených.

Dokladem technického pokroku v meziválečném období jsou již zmíněné pražské pasáže. Jejich tvůrci za použití nových materiálů a stavebních technik navázali na tradici pařížských pasáží a vytvořili tak dobový fenomén.⁸³⁰ Ústřední prostor pasáže **Alfa v Praze** (1928, Ludvík Kysela), v již zmíněném paláci U Stýblů, je tvořený oválnou dvoupodlažní dvoranou a evokuje zaoceánský parník. Zastřešení vynáší železobetonová žebra vyplněná luxferami. Pražská pasáž **Broadway** (1938, Bohumír Kozák a Antonín Černý) je naopak zastřešena zrcadlovou sklobetonovou klenbou. Nejvýznamnější je zřejmě třípodlažní pasáž **Bondy v ulici Na Příkopě** (dnes Černá růže, 1933, Oldřich Tyl | OL3-XIV 04), která propojila dům z poloviny 19. stol. s novostavbou. Galerie pasáže tvoří dlažba ze skleněných tvárnic, ze kterých je vyskládána i valená klenba. Celý prostor dosáhl vysoké transparentnosti a velkorysosti; lze hovořit až o určitém druhu voyeurství.⁸³¹

Pasáže se samozřejmě objevily i v dalších větších městech. V mece českého funkcionalismu Brně mezi nejvýznamnější lze řadit obchodní pasáž **Alfa** (1932, Bohuslav Fuchs), která je součástí stejnojmenného paláce. Dvoupodlažní ochozovou halu kryje žebrový strop s luxferovou výplní. Další významnou stavbou byla **Central pasáž v Bratislavě** (1928-29, Franz Wimmer a Endre Szönyi), která představuje jednu z prvních puristických realizací na Slovensku. Dvoupodlažní galerie byla tradičně zastřešena sklobetonovou klenbou.

Prudký nárůst spotřeby za první republiky byl vázán především na typologii OD, která byla tradičně chápána jako součást obytných či administrativních budov. Díky rozvoji konzumu se však postupně začala prosazovat i forma samostatné monofunkční budovy, pro níž se stalo typické využití Le Corbusiorových pěti bodů moderní architektury, především skeletové konstrukce, volného půdorysu a průčelí nezávislého na konstrukci stavby. Výraz OD navázal na dřívější tradici a jeho posláním bylo být co možná nejvíce na očích

⁸³⁰ O pražských pasážích více např.: [BROŽOVÁ, Michaela, Chantal SCALER a Anne HEBLER. *Praha: průchody a pasáže*. Praha: Euro Art, 1997. ISBN 80-7207-029-0.]

⁸³¹ ANDĚL, Jaroslav. *Nová vize: avantgardní architektura v avantgardní fotografii : Československo 1918-1938*. Praha: Slovart, 2005. ISBN 80-720-9624-9. S. 50.

kolemjoucích a navozovat v nich chtíč nakupovat.⁸³² Prvním rozsáhlým monofunkčním OD je **Breda & Weinstein v Opavě** (1927-30, Leopold Bauer | OL3-XIV 05, 06), jenž byl ve své době dokonce největší stavbou svého druhu v Evropě.⁸³³ Ústřední prostor tvořila kruhová schodišťová hala zastřešená prosklenou kupolí. Jednoduchý kubus na proskleném soklu vertikálně členil rytmus pilastrů zakončených lunetovou římsou. Budova, nepochybně ovlivněná chicagskou školou,⁸³⁴ je jedním z příkladů expresionismu na našem území.

Architektonickým tématem se také stala nová výstavba či přestavba stávajících domů v centru měst, kde se většinou dochovala gotická parcelace. Architekti se často museli vypořádat s úzkým a dlouhým pozemkem, resp. budovou. Jak lze vidět na přestavbě OD **Gellner v Mladé Boleslavi** (1926, Jiří Kroha | OL3-XIV 07), tato prostorová konfigurace vedla k zajímavým výsledkům. Kroha rozšířil obchodní prostor o jednopodlažní dvorní přístavbu a do dalších prodejních prostor přivedl světlo železobetonovou žebírkovou deskou s luxferami. Úzké uliční průčelí s celoprosklenými pásy charakterizovalo i OD **Bedřicha Sadovského v Českých Budějovicích** (1931, Jaroslav Stránský a Josef Šlégl). Menší stavbou je **Dům nábytku v Bratislavě** (1928, Jan Víšek), který je opět založen na progresivních zásadách – železobetonovém skeletu a pásových oknech.

Nezanedbatelnou součástí dějin československé architektury se staly OD Baťa. Tomáš Baťa, nový typ progresivního podnikatele, se při výstavbě svého továrního impéria spojil s předními architekty a jeho vztah k soudobé architektuře se projevil i do řešení OD nabízející jeho zboží – obuv. V každém větším městě během dvou desetiletí vznikly desítky budov, tzv. Domů služeb, a tisíce prodejen,⁸³⁵ které byly založeny na progresivní formě prodeje,⁸³⁶ na soudobé architektuře a také (a to především) na jednotném designu. Baťovy OD v určitém smyslu představují jednu z prvních typizací obchodní architektury na našem území. Uniformita nebyla primárně výsledkem ekonomické nutnosti, spíše na ní byla založena obchodní strategie. Racionalizace, vedoucí ke snížení stavebních nákladů a urychlení výstavby, se v pravou chvíli setkala s myšlením funkcionalistických architektů a vedla k zajímavé kapitole české moderní architektury. Nejen k výstavbě OD a jednotlivých prodejen si Baťa v roce 1924 založil vlastní stavební oddělení,⁸³⁷ s jehož zavedením lze spojit Františka Lydie Gahuru. Značka Baťa tak ve všech svých pobočkách nabídla určitý standard služeb,

---

⁸³² „Vzhled, fascinující reklama, světelné a neonové efekty, výstava zboží, stupňující se až v divadlo, a celý aparát obsluhujících spojují své síly, aby nevšimavého chodce zpracovaly v užitečného kupce.“ [KITTRICH, Josef. Od maloobchodu k obchodním palácům. *Architektura: spojené časopisy Stavba, Stavitel, Styl*. Praha: Klub architektů, 1939, roč. 1, č. 1-12, s. 133-145. ISSN 1803-5574. S. 134.]

⁸³³ LUKÉŠ, Zdeněk. *Architektura 20. století*. Praha: Správa Pražského hradu, 2001. ISBN 80-861-6140-4. S. 166.

⁸³⁴ Srov. např. **Guaranty Building v Chicagu** (1894, Louis H. Sullivan).

⁸³⁵ V roce 1938 bylo na území ČSR 2080 firemních prodejen. [VAŇHARA, Josef. *Příběh jednoho muže a jednoho města*. Zlín: J. Vaňhara, 1998. ISBN 80-238-0517-7. Cit. dle VELEBILOVÁ. *František L. Gahura a první moderní obchodní domy ve středních Čechách: Vytváření stylu obchodních domů firmy Baťa*. S. 10.]

⁸³⁶ Tomáš Baťa zavedl několik novinek, které odpozoval při svém pobytu v USA, např. standardizaci cen či prodejních ploch.

⁸³⁷ Zvučná jména významných architektů byla mnohdy reklamním tahem, protože se díky existenci stavebního oddělení do kreslení projektové dokumentace zapojili jen zcela výjimečně. [VELEBILOVÁ, Irena. *František L. Gahura a první moderní obchodní domy ve středních Čechách: Vytváření stylu obchodních domů firmy Baťa*. Brno, 2006. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Jiří KROUPA. Dostupné také z: <https://is.muni.cz/th/c3umt>. S. 23.]

který se v mnoha případech vázal k asanaci stávající stavební struktury.⁸³⁸ Standardem se staly obchodní prostory ve dvou a více podlažích doplněné kanceláři či byty. Flexibilní prodejní plochu vynášela skeletová železobetonová konstrukce, stropní desky byly vykonzolovány tak, aby se mohla průčelí otevřít pásovými okny či skleněnými plochami.

Vlajkovou lodí společnosti se stal **OD ve Zlíně** (1929, F. L. Gahura), jeden z největších v tehdejší Československu. Kromě prodejny obuvi se zde nacházela i prodejna potravin a dalšího průmyslového zboží. Solitérní umístění na hlavním zlínském náměstí ukazuje význam této stavby a svou exponovanou polohou předznamenává poválečný vývoj. Naopak nejrepresentativnější se pro firmu stal **OD na Václavském náměstí v Praze** (1929, Jindřich Svoboda, Ludvík Kysela, Josef Gočár, A. Sehnal | OL3-XIV 08, 09). Půdorys domu reflektoval v Americe již zavedený model OD bez dvorany i modernisty prosazovaný železobetonový skelet. Průčelí má typický transparentní předsazený plášť; ničím nerušené horizontální skleněné pásy střídají linie parapetů, na nichž byla umístěna reklama. Technickou vymožeností se stalo chlazení vodou, která cirkulovala v okenních rámech. Na střeše celou stavbu korunoval reklamní nápis Baťa s neony. Zajímavý osud má **OD v Brně** (1930-31, Vladimír Karfík | OL3-XV 01), který vzešel z architektonické soutěže a původně měl mít až 24 podlaží – šest spodních podlaží obchodních a horní etáže pro kanceláře a byty. Neshody firmy se stavebním úřadem vedly k přehodnocení návrhu a realizovaná tak byla v podstatě jen podnož. Do výrazu budovy na protáhlém půdoryse se opět promítla podniková filozofie – budova byla po celém obvodu prosklená pásovými okny, jež střídaly plné parapetní linie, a nad atikou se skvěl obrovský reklamní nápis Baťa. Z dalších realizací zmiňme např. **OD v Brandýse nad Labem** (1926, F. L. Gahura), již typický celoprosklenou výkladní skříň, **OD v Čáslavi** (1934, asi Vladimír Karfík) a **OD v Mladé Boleslavi** (kolem 1933, Antonín Vítek), které jsou rozvrženy na charakteristickém baťovském rastru 6,15 x 6,15 m, věžový dům se zaobleným nárožím **v Liberci** (1931, V. Karfík | OL3-XV 02), **OD v Bratislavě** (1930, V. Karfík) či **OD v Celetné ulici v Praze** (1934, Josef Gočár). Pro úplnost je potřeba zmínit i spolupráci s Le Corbusierem, který navrhl pro prodejny nerealizované **typové portály** (asi 1936).⁸³⁹

Spojit svou image s moderní architekturou se rozhodla také obchodní společnost Brouk a Babka. **OD v Českých Budějovicích** (1935, Karel Chochola) je tvořen jednoduchým čtyřpodlažním hranolem s odstupujícím kancelářským podlažím. Průčelí utváří pásová okna, která nepřerušeně probíhají i přes nárožní rizalit. **OD v Liberci** (1936, Jan Gillar) představuje již jasnou představu společnosti o moderním výrazu obchodní architektury. Uliční průčelí je celoprosklené a v parteru je půdorys stavby asi o třetinu zmenšen o veřejný prostor s výkladci. Volný plán vynášel železobetonový skelet, svislé komunikace byly umístěné u jedné ze štítových stěn. Ze šesti podlaží sloužilo pro obchod pět, nejvyšší podlaží bylo kancelářské. **OD v Bratislavě** (1936, Christian Ludwig) má v parteru opět prostorové výkladce a na formování průčelí jsou jasně patrné funkční provozy – pásová okna s obchodními

⁸³⁸ Baťa totiž zpravidla zakoupil dům na rušném místě v centru města s jasným plánem jeho pozdější demolice za účelem výstavby nového objektu pro svůj podnik.

⁸³⁹ Více např.: [ŠLACHTA, Štefan. Typové projekty obchodov Le Corbusiera. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1983, roč. 25, č. 9, s. 40. ISSN 1335-2180. S. 40.]

prostory jsou v kontrastu s vertikálním pásem oken se schodištěm. Tyto architektonické prvky jsou čitelné i v soutěžním návrhu na **OD Bílá labuť** (1937, Josef Havlíček), na jehož výrazu se značně uplatnily reklamní nápisy a nad stavbou čnicí věž evokující písmena BB. Silným momentem návrhu byla však kruhová světelná studna s eskalátory, která procházela všemi podlažími a sloužila tak jako zřejmý orientační bod.⁸⁴⁰

Vítězný a posléze realizovaný návrh architektonické soutěže⁸⁴¹ na **OD Bílá labuť** (1939, Josef Kittrich, Josef Hrubý, interiéry Jan Gillar | OL3-XV 03, 04, 05) se stal nejvýraznějším počinem obchodní architektury v meziválečném Československu. Soutěžní podmínky dle liberecké zkušenosti do značné míry určovaly, jak by měla stavba vypadat. Dům má také celoprosklené hlavní průčelí ze speciálních skel Termolux, zde však překvapující svými rozměry.⁸⁴² Dále zde bylo využito těch nejmodernějších technologií včetně klimatizace. Dispozice byla založená na dobovém trendu, tvořila ji volná prodejní plocha s rastrem sloupů v osnově 6,1 x 6,8 metru a vertikální komunikace umístěné po obvodě půdorysu. Kromě progresivní dispozice byl v těžišti půdorysu realizován i eskalátor, který zákazníkům propojil první a druhé podlaží. V parteru byl vstup do domu vsazen více do hloubky a prázdný prostor osazen prostorovými výkladci. V horním podlaží se nacházela restaurace a z hlavního kubusu vystupovala věž, kde se nacházely administrativa a byt správce. Nad domem se tyčil symbol domu – neonová otáčející se labuť.

Právě pro období první republiky je typický prudký rozvoj světelné reklamy. Bohatě prosklená průčelí a reklamní neony,⁸⁴³ které zdůrazňovaly hrany a tvarosloví domů, se pro obchodní stavby staly standardem. Noční podoba zářící ve tmě byla „[...] reklamním médiem; její vnější obraz je propagací firemních výrobků a firemní identity.“⁸⁴⁴ U nás zásadní roli v rozvoji světelné reklamy sehrál především podnik Baťa.

Na závěr shrnutí meziválečné typologie obchodu v Československu je vhodné zmínit dva nerealizované návrhy. Studii na **zástavbu Pankrácké pláně** (1930, Jiří Štursa) lze zcela oprávněně chápat jako kritiku funkcionalistické řádkové zástavby, která limitovala fungování městského života. Řádky sice zůstaly, byly však doplněné nízkými a na obytné budovy kolmými hranoly, které měly sloužit jako obchody, restaurace apod. **Námět na nákupní centrum pro pěší** (1936, Karel Honzík) je formovaný jako obdélné náměstí rámované sloupořadím s vyloučením automobilové dopravy. Jedno z postranních křídel bylo zaklenuté skleněnou střešou a zcela jistě šlo o citaci pařížských pasáží. Jistá sentimentalita, upomínající na historické obchodní ulice, prozatím ale naplněna nebyla.

⁸⁴⁰ Funkci orientačního bodu atriu přisoudil sám architekt. Viz [HAVLÍČEK, Josef. *Návrhy a stavby: 1925-1960*. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1964. S. 114.]

⁸⁴¹ Kromě zmíněného J. Havlíčka byli dalšími účastníky soutěže např. J. Fragner, či architekt Čermák.

⁸⁴² Kittrich přímo hovoří o kolosálních rozměrech, jež mají kolemdoucích zaujmout a překvapit. [KITTRICH. *Od maloobchodu k obchodním palácům*. S. 135.]

⁸⁴³ Neonová reklama byla řešena formou ohýbaných skleněných trubíc. Poprvé byl tento druh reklamy použit roku 1912 nad kadeřnictvím Caravagila v Paříži. [VANČURA, Jiří. *Neonové reklamy - teorie a praxe*. *Architektura ČSSR*. Praha: Svaz architektů ČSSR, 1965, roč. 24, č. 3, s. 201-207. ISSN 0300-5305. S. 201.]

⁸⁴⁴ ANDĚL. *Nová vize: avantgardní architektura v avantgardní fotografii : Československo 1918-1938*. S. 55.

3.9 Obchodní stavby v rozděleném světě

Poválečné období je charakteristické ztrátou vlivu tradičních evropských velmocí (Velká Británie, Francie, Německo),⁸⁴⁵ jež eskalovala do zrození bipolárního světa – rozdělení na kapitalistický západ v popředí s USA a východní socialistický blok v čele se SSSR. S postupnou dekolonizací a emancipací třetího světa⁸⁴⁶ se začal projevovat další zásadní problém – konfrontace severní a jižní polokoule představující ekonomicky i politicky rozvinuté a rozvojové země. Industrializaci čekal další rozvoj, jenž se projevil ve všech průmyslových zemích.⁸⁴⁷ Hlavním úkolem se stala rekonstrukce ekonomik, které drtivě zasáhla válka. Západoevropské země zavedly tzv. „smíšenou ekonomiku“,⁸⁴⁸ která se zakládala na ekonomickém plánování a volném obchodu; východní blok si osvojil méně nebo více direktivní plánování dle zkušeností v SSSR. Západ se po druhé světové válce dále potýkal s nárůstem urbanizace a s ním související motorizací.

Již před druhou světovou válkou značný rozvoj ekonomiky proběhl především v USA. Americká ekonomika plně těžila z nastoupené ideje keynesiánství, dokud bezmyšlenkovité státní zadlužování nedospělo k hospodářské krizi na začátku 70. let. V té době se opět začal prosazovat liberálnější přístup tzv. chicagské školy.⁸⁴⁹ Pozvolnější růst spotřeby a životní úrovně se projevoval ale i v zemích východního bloku. Na nárůst musela nutně reagovat i obchodní síť, která začala navyšovat svou kapacitu. Z pohledu MO sítě začaly vznikat velké jednotky, které postupně začaly likvidovat menší prodejce.⁸⁵⁰ Menší MO jednotky se začaly postupně soustřeďovat tak, aby byla zajištěna jejich rentabilita a konkurenceschopnost. Nezměnil se však pouze rozsah obchodních staveb, ale i jejich lokace či formy prodeje.

Jeden ze stěžejních projektů pro obchodní architekturu je **obchod V. C. Morris v San Franciscu** (1949, Frank L. Wright | OL3-XV 06, 07). Obchod, jako jeden z prvních, se totiž uzavírá směrem do sebe – tradiční prosklené výkladce jsou zapomenuty, průčelí je plné a bez okenních otvorů.⁸⁵¹ Do uliční fasády je vyřiznutý jediný otvor s románským obloukem, který nenechá návštěvníky na pochybách, kudy mají vstoupit. Otvor svými rozměry a proporcí však nenaznačuje to, co se odehrává uvnitř obchodu.⁸⁵² Velkorysý vnitřní prostor ovládá

⁸⁴⁵ „Na konci války byla znásilněná, ponižená a zničená Evropa téměř paralyzována.“ [CAMERON. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. S. 425.]

⁸⁴⁶ Některé kolonie získaly nezávislost hned po druhé světové válce (např. Indie, Pákistán a Libye) a některé si svobodu musely postupně získat vytvořením osvobozeneckých hnutí, jejichž požadavkům vojensky a ekonomicky vysílené mocnosti musely vyhovět (např. Egypt, Maroko a Tunisko).

⁸⁴⁷ „Přibližně 25 let po 2. světové válce jsme byli svědky nejdelšího období nepřerušovaného růstu průmyslových zemí světa v nejrychlejším tempu v dějinách.“ [CAMERON. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. S. 432.]

⁸⁴⁸ CAMERON. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. S. 394.], [ZIKMUND, Jan. *Hledání univerzality: kontexty průmyslové architektury v Československu 1945-1992*. Praha: České vysoké učení technické v Praze, Výzkumné centrum průmyslového dědictví Fakulty architektury, 2020. ISBN 978-80-01-06743-7. S. 12.]

⁸⁴⁹ Více např.: [HOLMAN a kol. *Dějiny ekonomického myšlení*. S. 423-427.]

⁸⁵⁰ Tento proces však není ojedinělý, lze vzpomenout například vznik OD na začátku 19. stol.

⁸⁵¹ Tzv. *windowless stores* mají počátky již ve 30. letech 20. stol. v USA, kde se jejich vznik vázal především na propagaci klimatizačních zařízení.

⁸⁵² „[...] the silent entrance ready to suck you in might in the end be the best advertisement.“ [PEVSNER. *A history of building types*. S. 261.]

spirálovitá rampa,⁸⁵³ jejíž užití mělo za cíl ztraktivnit jindy fádňi prostor vznikající pouhým řazením regálů⁸⁵⁴ a umožnilo návštěvníkovi prohlédnout zboží z několika úhlů pohledu.

Motiv uzavření se do sebe plně rozvinul **obchod Retti ve Vídni** (1965, Hans Hollein | OL3-XV 08, 09). Obchod je inscenací za sebou řazených prostorů, z nichž každý působí jiným dojmem. Hollein zde potvrdil své teoretické myšlenky – forma nenásleduje funkci, forma je rozhodnutím člověka udělat budovu jako kostku, nebo jako pyramidu, či kouli.⁸⁵⁵ Ačkoli je vstup z ulice nepatrný, použitím eloxovaného hliníku svou lesklostí přece jen upoutává pozornost. Průhled do obchodu je minimalizován, jedinou informací jsou vitríny po obou stranách vstupu s dvojicí svíček, hlavním sortimentem obchodu. Uvnitř na relativně malé ploše 21 m² vznikl díky oktogonálnímu tvarování a obložení stěn hliníkem i zrcadly iluzivní prostor až s monumentálním dojmem. Obchod neměl sklad, veškeré zboží bylo vystaveno a prodavač se pohyboval v prostoru společně se zákazníkem. Až chrámovou atmosféru má i další Holleinův vídeňský obchod – **klenotnictví Schullin** (1974), kde se hlavním motivem stala puklina nad hlavním vstupem evokující přírodní proces vzniku drahokamů.

Odlišným způsobem je pojat **showroom Olivetti v Benátkách** (1957-58, Carlo Scarpa | OL3-XVI 01), který vznikl stavebními úpravami paláce z 16. stol. Prodejna je tradičně otevřená rozsáhlými výkladci do náměstí, naproti tomu hlavní vstup je relativně upozaděn – tvoří ho těžko postřehnutelné dveře, které lze odhalit jen díky nápisu Olivetti po straně. Prostor pro vystavení psacích strojů a kalkulaček vznikl radikálním zásahem – druhé podlaží bylo pro uvolnění přízemí vyvěšeno ze stropu. Interiér, založený na symbióze betonu, kamene, dřeva a kovu, nese jedinečný architektův rukopis. Bronzová plastika u vstupu a levitující platformy schodišřtových stupňů působí jako výstavní exponáty a zboží prakticky upozadují.

Zajímavý příklad dozívajících tradičních forem socialistické architektury a znovuobnovení zájmu o modernistickou architekturu v Evropě představuje např. **OD HO-Warehouse v Rostocku** (1956, Heinz Lösler). Na průčelí budovy je jasně patrný názorový obrat díky neogotickému vysokému řádu v cihlovém provedení s výplňovými prvky tvořenými modernistickými okny. Syntézu modernismu a tradiční architektury představují také dvě tuniské tržnice. **Tržnice v Sidi Bou Saïd** (1946, Bernard M. Zehrfuss, Jean Drieu La Rochelle, Jason Kyriacopoulos) má čtvercový půdorys s vnitřním otevřeným dvorem. Výraz budovy se váže k místní tradiční architektuře – nad obloukovým ochozem se vznáší polokruhové kupole. V totožné době a na podobném principu architekti založili i další **tržnici v Zarzouně** (1946), která měla výrazně složitější a přísně symetrický půdorys.

Pro úplnost lze zmínit i slavný projekt obytného domu **Unité d'Habitation v Marseille** (1947-52, Le Corbusier | OL3-XVI 02), představující jakési vertikální město obklopené zelení. Uprostřed výšky domu se nacházela obchodní ulice, podél které byla občanská vybavenost – kavárna, knihkupectví apod. Odlišné funkce jsou na průčelí zřetelně patrná díky vertikálnímu

⁸⁵³ Wright prvek rampy plně rozvinul u **Guggenheimova muzea v New Yorku** (1943-59).

⁸⁵⁴ Rozložení prodejní plochy na kruhovém půdoryse však nebyl novinkou. O tom svědčí např. **obchod Joseph Maghin's v Palo Alto** (kolem 1947, Gruen & Krummyck), který měl ve středu kruhu točité schodišřte vedoucí na galerii po obvodu.

⁸⁵⁵ ŠEVČÍK, Oldřich. *Programy a prohlášení architektů: 60. léta XX. století*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006. ISBN 80-010-3429-1. S. 94.

žebrování. Myšlenku domu – města dále Le Corbusier rozvinul v **Berlíně** (1957, Le Corbusier) a ve **Firmini** (1960-67, Le Corbusier, André Wogenscky).

Z pohledu architektů „*high architecture*“ však postupně došlo k úplnému neporozumění potřebám obchodu a o obchodní typologii ztratili zájem.⁸⁵⁶ Až na pár výjimek se v obchodní architektuře prosadila forma čistě účelná bez výrazných estetických i prostorových kvalit. Vzhledem k tomu, že poválečná typologie OS a OD je hlavním tématem v práci, v historickém exkurzu v krátkosti shrňme jen základní informace.⁸⁵⁷ Zásadní zvrát pro obě typologie se odehrál v USA na přelomu čtyřicátých a padesátých let 20. stol. V této době se naplno projevila změna nákupních způsobů zapříčiněná stěhováním obyvatel na předměstí a prudkým rozvojem automobilismu.⁸⁵⁸ Americký obchod navázal na vývoj 30. a 40. let a dále rozšířil možnosti tří výrazných inovací – pěšího OS, které bylo tvořené soustředěním několika obchodů a služeb v přízemních nebo patrových objektech; formy supermarketu,⁸⁵⁹ založeného na samoobslužném prodeji potravin; a logického přesunu OD z měst na předměstí.

Živelná výstavba OS na existujících předměstích se postupně posunula do příměstských a mimoměstských oblastí, kde začaly vznikat rozsáhlé *shopping malls*. S rostoucí výstavbou regionálních středisek na volných plochách mimo sídla se postupně začal objevovat problém odumírání center měst, což postupně vedlo k přestavbě městských center. Velký stupeň motorizace vedl dále k zpřísnění lokace OS a vznikl požadavek přístupnosti městskou hromadnou dopravou. Mimo celoměstská a regionální OS samozřejmě stále vznikala i ta menší, která byla v přímé návaznosti na obytné okrsky. Zásadní převrat pro celou typologii OS přineslo jedno z prvních regionálních center a první otevřený *mall* vůbec – **Northgate v Seattlu** (1950, John Graham | OL3-XVI 03, 04). Centrálním prostorem polyfunkčního komplexu byla otevřená přímá pěší osa obklopená MO jednotkami, službami a uprostřed OD Bon Marché, který byl integrovanou součástí celku. Soustavu různorodých hmot obklopilo rozsáhlé parkoviště.

V případě OD další rozvoj klimatizace a osvětlovacích soustav dopomohl k postupnému odklonu od tradičních průčelí s okny. Vznikl charakteristický rozvrh domu s proskleným přízemím krytého markýzou a plnými horními fasádami, čímž se staly zcela nezávislými na klimatických podmínkách i denní době. Volný půdorys byl typicky bez vnitřní dvorany, nejdříve s volným uspořádáním prodejního zařízení (tzv. *free flow*), od kterého se však brzy po válce začalo opouštět. Jeden z prvních OD potvrzující nové trendy byl

---

⁸⁵⁶ To je patrné především v západním světě. Pokud se významná jména architektury obchodní typologii věnovala, většinou došlo k zahalení pravdy označením vznešeným názvem, např. obchod se prezentoval jako *boutique*, nebo *mall* nesl název *center*. Řada významných architektů, kteří obchodní stavby navrhovali, je neuváděla ani do svého portfolia. Více např.: [HERMAN, Daniel. *High architecture*. In: CHUNG, Chuihua Judy, Jeffrey INABA, Rem KOOLHAAS a Sze Tsung LEONG, eds. *Project on the City II: The Harvard Guide to Shopping*. Köln: Taschen, 2001, s. 390-401. ISBN 3-8228-6047-6.]. V Československu, byla situace odlišná a významné obchodní stavby byly jedním ze způsobů, jak navrhovat ojedinělou architekturu navzdory přísně standardizovanému stavebnictví. Proto se u nás tato typologie nejvýznamnějším architektonickým osobnostem tehdejší architektonické scény nevyhnula.

⁸⁵⁷ Podrobný vývoj typologie OS a OD je základem 5. a 6. kapitoly.

⁸⁵⁸ „*Suburbia could not have developed without the automobile, nor could the shopping center.*“ [SMITH, George a James HORNBECK. *Building Types: Buildings for Retailing*. *Architectural Record*. New York, 1956, vol. 64, no. 3, pp. 205-228. ISSN 0003-858X. S. 205.]

⁸⁵⁹ První supermarket **King Kullen v New Yorku** byl otevřen v roce 1930. [PEVSNER. *A history of building types*. S. 272.]

Famous Barr v Claytonu (1948, Dorrell Studio | OL3-XVI 05). Třípodlažní hmota byla situována na křižovatku dvou ulic a její formování kopírovalo křivku uličního profilu. Objevuje se zde, později pro československé OD tak typické, dělení na celoprosklený parter s vykonzolovaným slunolamem a na plná průčelí v horních podlažích. Ta jsou v exteriéru z cihelných pásků a v nepravidelných rozestupech jsou na nich rozmístěny čtvercové arkýře, jež vrhaly na zvlněné průčelí nesourodé stíny.

V poválečné Evropě se pro typologii OS a OD stala zásadní nejen realizace nových obytných okrsků či sídel, ale také rekonstrukce a znovuvýstavba vybombardovaných měst. Typologii amerického *mallu* přebraly již v 50. letech 20. stol. západní evropské země a transformovaly ji dle místních zvyklostí a společenského i ekonomického vývoje. Zmíněná poválečná modernizace městských center dovolila propojit model *mallu* s urbánní strukturou. Další rozdíly mezi americkými a evropskými OS a OD spočívaly v přístupu k automobilové dopravě a také v jejich měřítku, resp. rozloze. Východní blok v prvních poválečných letech neprocházel tak prudkým rozvojem obchodní typologie a zůstal spíše u tradičnějších forem. Nástup progresivních typů nastal v závislosti na geografickém umístění s odstupem deseti až dvaceti let, v případě sovětských OD je tomu i déle.

3.9.1 Socialistický realismus v Československu

Po druhé světové válce se v Československu relativně dobře podařilo nastartovat obchod a navázat tak na období první republiky. Vzestupný trend však narušil komunistický puč v únoru 1948 a následný přerod kapitalistického systému na socialismus, s nímž se v architektuře do popředí dostala teorie socialistického realismu. Nastolení tradičního tvarosloví a urbanistických forem, založených na obytných budovách v uzavřené či polouzavřené struktuře a vyrovnané výškové hladině, vyžadovalo plánovat obchodní vybavenost jako nedílnou součást obytných celků. V MO síti 50. let 20. stol. lze tak sledovat trend výstavby nových prodejen buď přímo v historickém centru měst, anebo ve formě specializovaných prodejen v přízemí bytových domů. Ideálem byla jasně definovaná obchodní ulice se souvislými výlohami a sloupořadím.

Takové řešení obchodní vybavenosti vzniklo např. v **Havířově** (Z. Špaček a kol.), či v **Ostravě-Porubě** (1951-61, Vladimír Meduna | OL3-XVI 06). Obchodní ulici i náměstí vytvořily specializované prodejny v **Bratislavě-Krásňanech** (1955-65), kde byly doplněny dvěma prodejními jednotkami v jednopodlažních samostatných objektech. Podobně vybudované bylo i OS **Prednádražie v Banské Bystrici** (1954-62, Martin Kusý, Karol Ružek), které bylo formováno jako obchodní ulice mezi železniční stanicí a průmyslovým obvodem města. Prodejny v přízemí vznikly také u obytných **věžových domů v Kladně-Rozdělově** (1953-57, Josef Havlíček, Karel Filsak, Karel Bubeníček | OL3-XVI 08). Ani opětovný návrat k funkcionalistickému urbanistickému schématu zprvu neznamenal pro pojetí obchodní vybavenosti velký rozdíl, protože dále tvořila parter bytových domů. Například pro výstavbu **OS sídliště Průběžná v Praze** (1956-60, Jan Růžička) muselo být atypicky pojato přízemí a suterén u bytových domů v konstrukčním systému T16.

Pro 50. léta se stalo typické přejmenování stávajících a označení nových OD budovatelskými jmény. Od roku 1951 tak byly postupně přejmenovány např. OD Bachner v Ostravě na Horník, OD Breda a Weinstein v Opavě na Průkopník a OD ASO v Olomouci na Kolektiv. Nově vznikající OD akceptovaly klasické tvarosloví a byly v zásadě specializované – nabízely pouze určitý druh sortimentu. V krátkém období po skončení války do prosazení sorely⁸⁶⁰ nebyl realizován žádný OD. Až v roce 1950 a 1951 byly na brněnském náměstí Svobody otevřeny dva OD – **Rozkvět** a **Radost**, což svědčí o jisté absenci koordinace nové výstavby. Architektonicky významný je **OD v Prešově** (druhá pol. 50. let), který velmi vhodně doplňuje městskou strukturu. Z dalších OD jmenujme např. **Brigádník v Horním Slavkově** (1956, Jaroslav Krauz), jenž tvoří jednu stranu hlavního náměstí a je formován v tradičním tvarosloví, **Sirénu v Kladně-Rozdělově** (1957, Jaroslav Černohorský, Zdeněk Vávra | OL3-XVII 01, 02) s průčelím bez zbytečných ozdob vyjma soklu s výkladci,⁸⁶¹ **Průkopník v Ostravě-Bělském lese** (1958, Jiří Kroha), kompozičně velmi blízký typicky sovětskému schématu hrotité středové věže se symetrickými křídly, a **OD v Lidicích** (1961, Richard Podzemný | OL3-XVI 07) s mírně klasicizujícím výrazem, který se stal společně s kulturním domem základním občanským vybavením v nově budované obci (Richard Podzemný, Václav Hilský, Antonín Tenzer, Zbyněk Jirsák, František Marek) představující vzor socialistické vesnice na pozadí válečné tragédie.

Dva zásadní představitelé typologie OD lze nalézt na pražském Václavském náměstí. O jejich výstavbě bylo rozhodnuto usnesením vlády roku 1954.⁸⁶² Schizofrenii doby dokládá původní návrh na **OD Darex** (1954, Josef Havlíček, J. Černohorský, Zdeněk Vávra | OL3-XVII 06), který měl stát v proluce později určené pro **hotel Jalta** (1957, Antonín Tenzer). Ten totiž vznikl ve dvou variantách průčelí. Za progresivní lze považovat barevnou kompozici úhlopříčných pásů v pravidelném obdélném rastru konstrukce pláště; tradiční linii sledoval návrh průčelí s vysokým iónským řádem (1954, Josef Havlíček, Zdeněk Vávra).⁸⁶³ Symetrický půdorys logicky vyplnil celou šířku proluky a byl rozvinut do hloubky stavebního bloku. Na osu vstupu byly umístěny eskalátory a po stranách byly další vertikální komunikace a obslužné místnosti. Nicméně k realizaci nově nazvaného **Domu módy** (1956, Josef Hrubý | OL3-XVII 03, 04) došlo na malém a nepravidelném pozemku na opačné straně náměstí při ústí dnešní Krakovské ulice. Plán byl progresivně rozvržený na centrální volnou plochu se schodištěm mimo její těžiště a sklady byly detašované v několika objektech. Architektonické řešení bylo

⁸⁶⁰ Pojem sorela údajně vytvořil Josef Havlíček jako zkratku pro Socialistický Realismus a jméno Zdeňka Lakomého, který byl jedním z angažovaných teoretiků tohoto proudu. Na Slovensku naopak kolovalo označení „žavesra“ (Žádné Velké SRandy), kterým upřesnil teorii socialistického realismu údajně Štursa. [DULLA, Matúš a Henrieta MORAVČÍKOVÁ. *Architektúra Slovenska v 20. storočí*. Bratislava: Slovart, 2002. ISBN 80-714-5684-5. S. 178.], [SVETKO, Štefan. Štefan Svetko, rozhovor ze dne 9. 6. 2004. In: URLICH, Petr, Petr VORLÍK a Beryl FILSAKOVÁ. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006, s. 228-237. ISBN 80-010-3413-5. S. 230.]

⁸⁶¹ OD v Kladně-Rozdělově byl publikován i v zahraničním tisku, např.: [Warenhaus in Rozdelov. *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1958, Jhg. 7, Nr. 7, S. 382-383. ISSN 0011-9865.]

⁸⁶² ŠVAMBEROVÁ, Dominika. *Obchodní domy v historickém centru Prahy od 1945 do 1989*. Praha, 2012. Bakalářská práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav pro dějiny umění. Vedoucí práce Richard BIEGEL. Dostupné také z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/112205/>. S. 12.

⁸⁶³:Srov. [HAVLÍČEK. *Návrhy a stavby: 1925-1960*.] a [SEDLÁKOVÁ, Radomíra. *Nereálný socialismus: Praha 1948-1989 = Unreal socialism : Prague 1948-1989*. Překlad Veronika LOPAUROVÁ. Praha: Národní galerie, 2018. ISBN 978-80-7035-691-3. S. 20.]

blízké stylu socialistického realismu, přesto se nejedná o bezduchou citaci. Hrubý navázal na funkcionalistické období a stavbu pojal ve střízlivém novoklasicismu se silným důrazem na její tektoniku. Na tehdejší režim tak upomíná jen reliéf nad hlavním vstupem zobrazující šest postav, které si mezi sebou směňují zboží. Dům módy se stal jedním z prvních OD na našem území, který zákazník navštívil bez ohledu na to, zda chce nebo potřebuje nakoupit.⁸⁶⁴ Naopak nepravidelnou nárožní parcelu v horní části náměstí vyplnil **Dům potravin** (1957, Max Gronwaldt, Jiří Chvatlina, M. K. Řehoř | OL3-XVII 05),⁸⁶⁵ jehož koncepce vycházela z analogicky podobných budov v SSSR. Hlavní vstup z nároží tradičně vedl na centrální křivočaré schodiště, které sloužilo k přístupu do vyšších podlaží, dvě podzemní podlaží sloužila ke skladování, přízemí a dvě patra byla prodejní s propojením na nutné příruční sklady a přípravny, třetí patro bylo administrativní, v pátém podlaží se vyráběly cukrářské a lahůdkářské výrobky a v poslední etáži se nacházelo zázemí zaměstnanců. Stylově stavba tvořila umírněnou verzi socialistického realismu a průčelí bylo doplněné figurálními reliéfy (F. Ráček a L. Zanáška) ztvárňujícími výrobu potravin.

Odklon od socialistického realismu na konci 50. let ve zkoumané typologii dokládá **OD v Tatranské Lomnici** (1959-63, Milan Kukelka). Výrazným prvkem dvoupodlažní stavby bylo značné prosklení parteru a nárožní vertikálně členěné zasklení. V patře byl dům pojednán bílou omítkou a v části opracovanými žulovými kvádry. Dům korunovala výrazně předsazená římsa.

S postupným znovunastolením moderny v souvislosti s nastoupenou typizací obytných staveb se na území Československa na přelomu 50. a 60. let začaly objevovat tendence řešit OS jako jednoúčelové stavby zpravidla solitérního charakteru.⁸⁶⁶ Názorový obrat byl zřejmý i při řešení moderního OD. Vývoj československé obchodní architektury ovlivňoval západní architektonický diskurz, který zcela nepochybně čerpal z amerických zkušeností.

---

⁸⁶⁴ Procházka uvádí, že ze 100 návštěv jich pouze 10 nakoupilo. [PROCHÁZKA, Eduard, ed. *Sborník projektů staveb obytných a občanského vybavení*. Praha: Studijní a typizační ústav v Praze, 1961. S. 463.]

⁸⁶⁵ Dům potravin byl publikován i v zahraničním odborném tisku, viz např.: [Warenhaus in Prag. *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1958, Jhg. 7, Nr. 7, S. 386. ISSN 0011-9865.]

⁸⁶⁶ Technologie výstavby a konstrukční modul bytových domů nebyl pro ekonomický provoz a dispozici obchodní jednotky vhodný.

01, 02 | Çatal Hüyük

7 500-5 700 př. Kr.

- › Urbanistické schéma
- » Předpokládaná podoba

03 | Dura Európos

3. stol. př. Kr.

- › Urbanistické schéma

04 | Manželský trh v Mezopotámii

3. tis. př. Kr.

- » *The Babylonian Marriage Market*, (1875, Edwin Long)

05 | Akhetaten

1 400 př. Kr.

- › Urbanistické schéma

06 | Hrobka kněze Fetektiho

kolem 2 500 př. Kr.

- » Egyptský trh

07 | Palaikastro

mezi 1 500 - 1 400 př. Kr.

- › Půdorys bloku Γ s obchodem

08 | Nestorův palác, Pylos

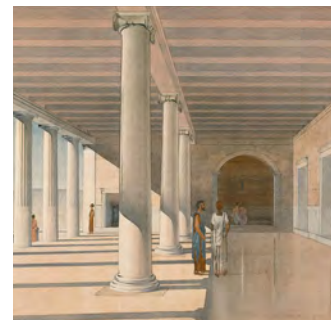
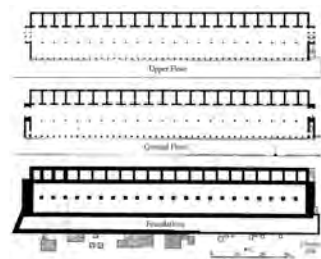
kolem 1 300 př. Kr.

- » Předpokládaná podoba megaronu (Piet de Jong)

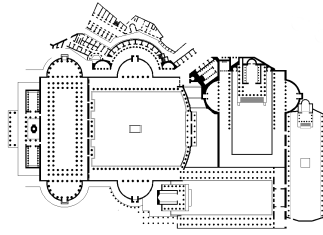
09, 10 | Attalova stoa, Athény

kolem 140 př. Kr.

- › Půdorysy
- » Předpokládaná podoba (Piet de Jong)

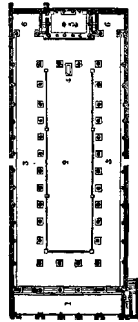

01 | Tržiště, Milēt

117-138

« Předpokládaná podoba

02 | Traianovo forum, Řím

106-112

« Půdorys vč. Traianovy tržnice

03 | Cardo Maximus, Jeruzalém

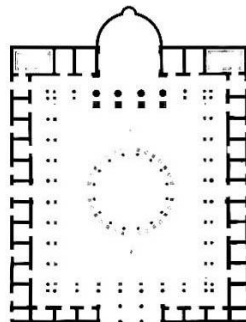
kolem r. 130

« Předpokládaná podoba

04 | Basilika, Pompeje

2. stol. př. Kr.

« Půdorys

05 | Basilika Maxentia a Konstantina, Řím

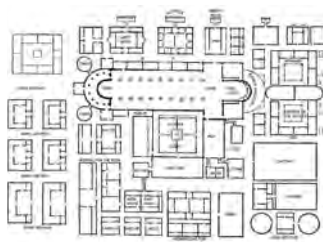
kolem r. 300

« Předpokládaná podoba

06 | Tržnice, Pozzuoli

přelom 1. a 2. stol.

« Půdorys

07 | Středověký trh

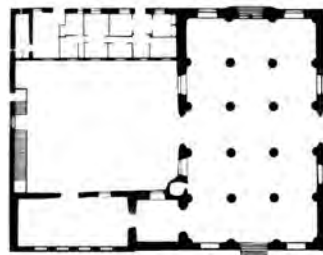
15. stol.

« Dobové vyobrazení (neznámý autor)

08 | Ideální benediktinský klášter, St. Gallen

počátek 9. stol.

« Urbanistické schéma

09, 10 | Tržnice Lonja de la Seda, Valencie

1483-98, Pere Compte

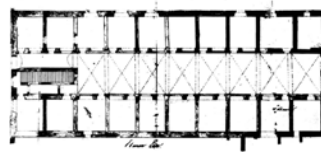
« Současný stav

« Půdorys

01 | Kotce, Praha

1 362

> Půdorys

02 | Masné krámy, České Budějovice

1 364, přestavba 1 554

» Snímek z konce 19. stol.

03 | Svátek čching-ming na řece

asi 1 100, Čang Ce-tuan

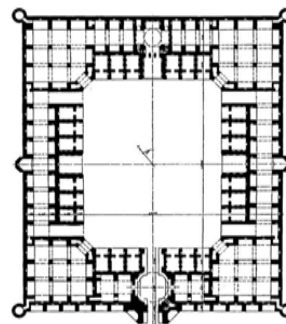
> Výřez obrazu s obchody a dílnami

04 | Khān Madar-i Shāh

18. stol.

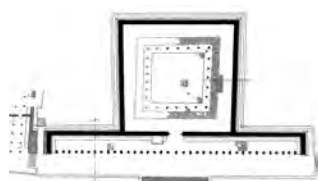
> Půdorys

05 | Bazar, Tabriz

6. stol. př. Kr., zastřešení 15. stol.

» Současný stav

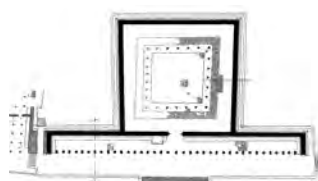

06, 07 | Tržnice, Chichén Itzá

kolem 750-900

> Půdorys

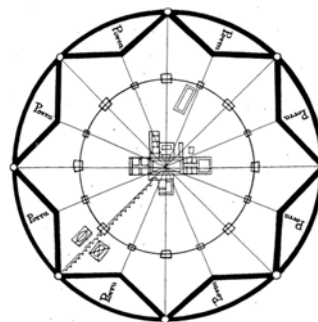
» Předpokládaná podoba (Tatiana Proskouriakoff)

08 | Ideální město Sforzinda

kolem 1 460, Filarete

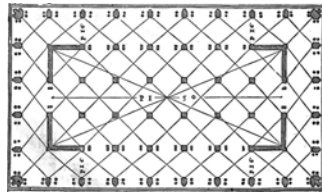
> Urbanistické schéma

09 | Fondaco dei Tedeschi, Benátky

přestavba 1 505

» *Domus Germanorum* (1616, Raffaele Custos)

01, 02 | Basilika Palladiana, Vicenza

přestavba 1 614, Andrea Palladio
« Současný stav
« Půdorys

03 | Bishop Lloyd's House, Chester

kolem r. 1 600
« Watergate Street (před 1 876, Louise Rayner)

04 | Grand Place, Brusel

kolem r. 1 700
« Snímek ze začátku 20. stol.

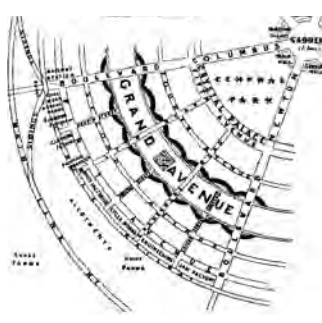

05 | Grover & Baker Sewing Machine, New York

kolem r. 1 850
« Dobové vyobrazení

06 | Maison et Cour Batave, Paříž

1 791, Sobre a Happe
« Půdorys

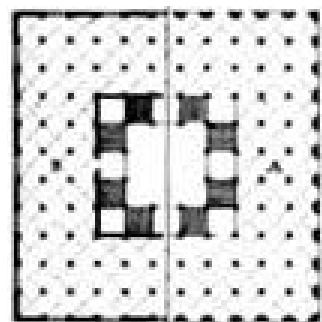

07 | Burza, Amsterdam

1 903, Hendrik Petrus Berlage
« Současný stav

08 | Garden City

1 898, Ebenezer Howard
« Urbanistické schéma

09 | Hungerford Market, Londýn

1 833, Charles Fowler
« A View of the New Hungerford Market (1 834, J. Harris, S. W. Fores)

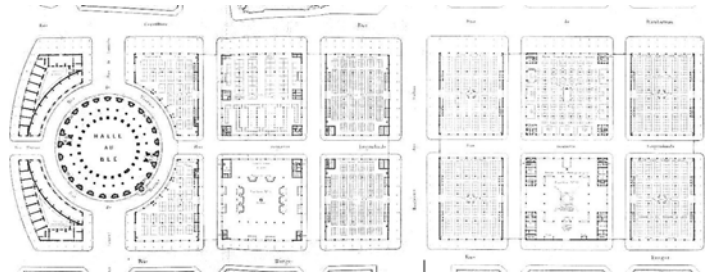
10 | Ideální tržnice

1 809, Jean-Nicolas-Louis Durand
« Půdorys

01, 02 | Les Halles, Paříž

1 853-59, V. Baltard, F. Callet, C. Jolly

› Půdorys

› Dobové vyobrazení (1 862)

03 | Mercado de Colón, Valencie

1 914-16, Francisco Mora Berenguer

» Současný stav

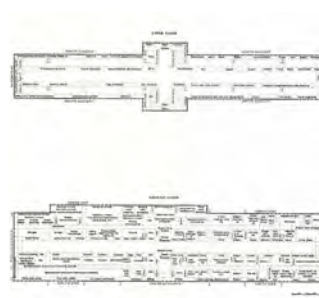

04, 05 | Mercado Central, Valencie

1 914-28, A. S. March, F. G. Vidal

› Půdorys

» Současný stav

06, 07 | Crystal Palace, Londýn

1 851, Joseph Paxton

› Půdorys

» *Queen Victoria Opening the Great Exhibition* (1 851, Louis Haghe)

08 | Crystal Palace, New York

1 853, G. Carstensen, Ch. Gildemeister

› Dobový snímek

09 | Galerie d'Orléans, Paříž

1 830

» Dobové vyobrazení

01 | Royal Opera Arcade, Londýn

1 818, John Nash
« Současný stav

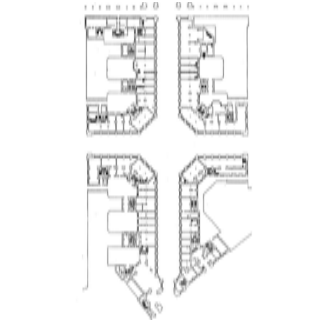
02 | Návrh Great Victorian Way, Londýn

1 855, Joseph Paxton
« Řez příčný

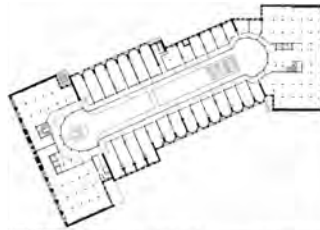
03, 04 | Galleria Vittorio Emanuele II, Milán

1 867, Giuseppe Mengoni
« Dobový snímek
« Půdorys přízemí

05, 06 | Cleveland Arcade, Ohio

1 890, J. Eisenmann, George H. Smith
« Dobový snímek
« Půdorys patra

07 | Royal Albert Dock, Liverpool

1 846, J. Hartley, P. Hardwick
« Současný stav

08 | Gloucester Docks, Gloucester

1 826
« Dobový snímek

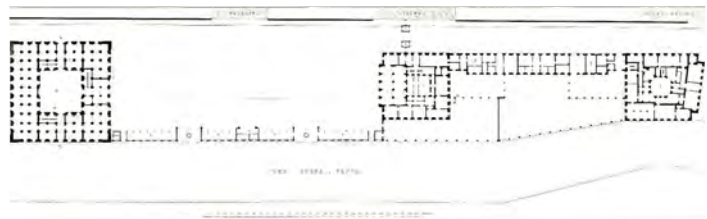
09 | Speicherstadt, Hamburg

1 883-1 927, Franz Andreas Meyer
« Řez příčný

01 | Neue Packhof, Berlín

1 829-32, Karl Friedrich Schinkel

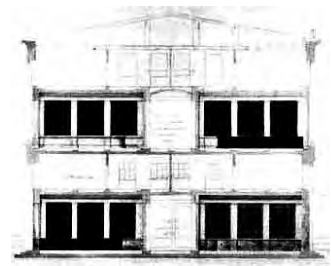
› Půdorys přízemí - sklad vlevo

02 | Oriel Chambers, Liverpool

1 864, Peter Ellis

› Dobový snímek

03 | Návrh Kaufhaus, Berlín

1 827, Karl Friedrich Schinkel

› Řez příčný

04, 05 | Au Bon Marché, Paříž

1 869, L.-A. Bouileau, rozšíření 1 872,
L.-Ch. Bouileau, G. Eiffel, A. Moisant

› *Le Bon Marché*, (1 872, Charle Fichot)

› Dobový snímek

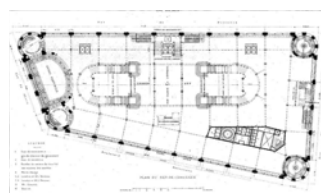

06, 07 | Du Printemps, Paříž

1 889, Paul Sédille

› Půdorys přízemí

› Dobový snímek

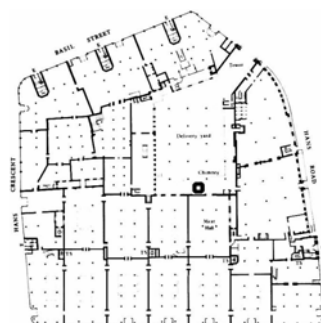

08, 09 | Harrods, Londýn

1 905, Stevens & Hunt

› Půdorys přízemí

› Dobový snímek

01 | Tietz, Düsseldorf

1 909, Joseph Maria Olbrich
« Dobový snímek

02 | Wertheim, Berlín

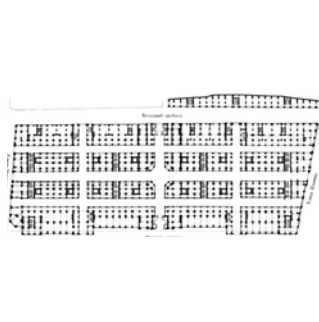
1 904, Alfred Messel
« Dobový snímek

03 | Tietz, Berlín

1 898, Sehring & Lachmann
« Dobový snímek

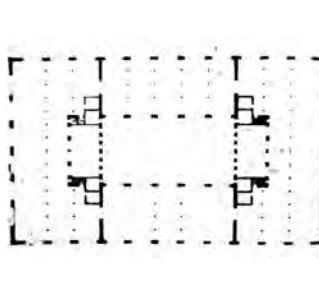
04 | Jelmoli, Curych

1 899, Stadler & Usteri
« Dobový snímek

05, 06 | GUM, Moskva

1 893, A. N. Pomerancev, V. Šuchov
« Dobový snímek
« Půdorys přízemí

07, 08 | Marshall Field Wholesale, Chicago

1 885-87, Henry Hobson Richardson
« Dobový snímek
« Půdorys patra

09 | Wanamaker's, Filadelfie

1 910, Daniel Hudson Burnham
« Dobový snímek

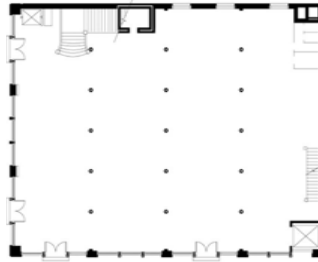
10 | Wanamaker's, New York

1 903, Daniel Hudson Burnham
« Výstavba - dobový snímek

01, 02 | Leiter I., Chicago

1 873, William Le Baron Jenney

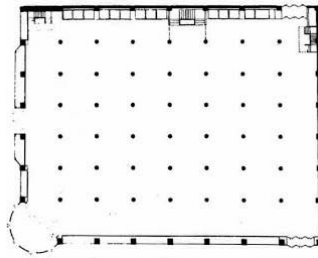
- › Půdorys přízemí
- » Dobový snímek

03, 04 | Schlesinger & Mayer, Chicago

1 904, Louis Henry Sullivan

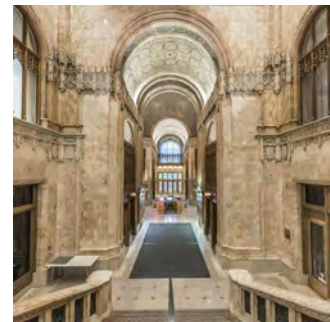
- › Půdorys přízemí
- » Dobový snímek (1 959)

05 | Mitsukoshi, Tokio

1 915

- › Dobový snímek

06 | Woolworth Building, New York

1 910-13, Cass Gilbert

- » Současný stav

07 | Staroměstská tržnice, Praha

1 892-93, Jindřich Fialka

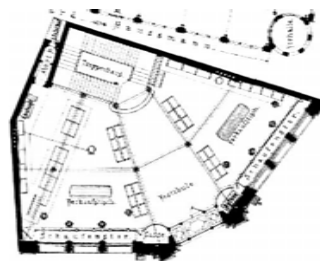
- › Dobový snímek

08 | Központi Vásárcsarnok, Budapešť

1 896, Pecz Samu

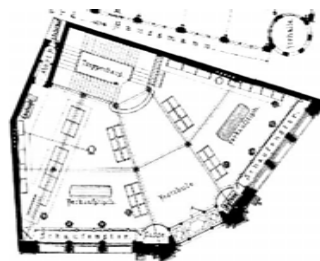
- » Současný stav

09, 10 | Haas & Söhne, Vídeň

1 865-67, Eduard van der Nüll,
August Sicard von Sicardsburg

- › Půdorys přízemí
- » Dobový snímek

01 | Haasův dům, Praha

1 871

« Dobový snímek

02 | Herzmansky, Vídeň

1 897-98, Maximilian Katscher

« Dobový snímek

03 | Mariahilfer Zentralpalast, Vídeň

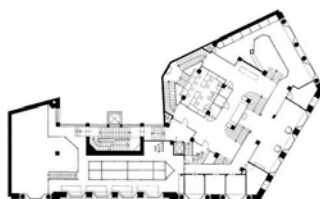
1 911, Jakob Wohlschläger

« Dobový snímek

04 | Neumann, Vídeň

1 896, Otto Wagner

« Dobový snímek

05, 06 | Goldman & Salatsch, Vídeň

1 909-11, Adolf Loos

« Dobový snímek

« Půdorys přízemí

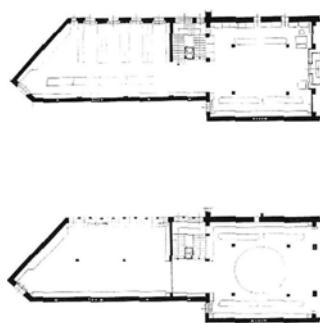

07, 08 | Dům u Nováků, Praha

1 901-04, Osvald Polívka

« Dobové vyobrazení

« Půdorys přízemí

09, 10 | Wenkeův dům, Jaroměř

1 909-11, Josef Gočár

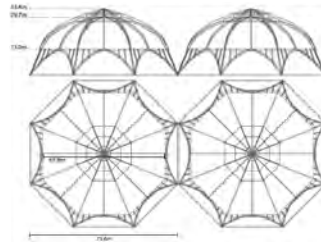
« Dobový snímek

« Půdorys přízemí a patra

01 | Großmarkthalle, Lipsko

1 908, Hubert Ritter, Franz Dischinger

› Půdorys a pohled

02 | Halles du Boulingrin, Remeš

1 930, Émile Maigrot

› Dobový snímek

03 | Návrh tržnice, Moskva

1 926, Ilja A. Golosov

› Perspektiva

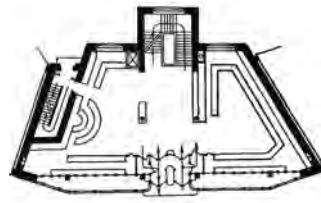

04, 05 | Mostorg, Moskva

1 925, Leonid A., Viktor A. a Aleksandr Vesninové

› Půdorys přízemí

› Dobový snímek

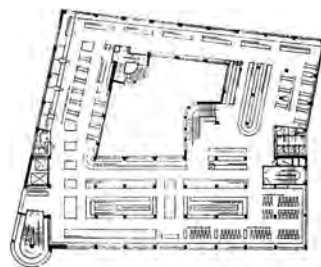

06, 07 | Schocken, Stuttgart

1 928, Erich Mendelsohn

› Půdorys patra

› Dobový snímek

08, 09 | Bachner, Ostrava

1 933, Erich Mendelsohn

› Perspektiva

› Dobový snímek

01 | Modehuis Schunck, Heerlen

1 935, Frits Peutz

« Dobový snímek

02 | De Bijenkorf, Rotterdam

1 930, Willem Marius Dudok

« Dobový snímek

03 | Peter Jones, Londýn

1 938, W. Crabtree, Slater & Moberly, C. H. Reilly

« Dobový snímek

04 | Sogō, Osaka

1 935, Tōgo Murano

« Dobový snímek

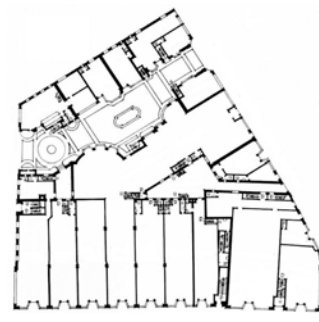

05, 06 | Locatelli Building, Winchester

před 1 940, John Edmond Kelley

« Dobový snímek

« Půdorys přízemí

07, 08 | Parkchester, New York

1 938-41

« Dobový snímek

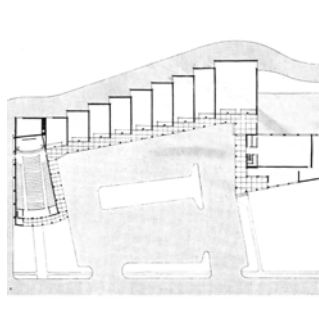
« Urbanistické schéma

09 | Glen Oaks, Queens

1 947, Leo V. Berger

« Dobový snímek

10 | Aero Acres, Middle River

před 1 942, Jan Porel, Glenn L. Martin Co. and Stansbury Manor, konzultace Skidmore, Owings & Merrill

« Půdorys přízemí

01 | Linda Vista, San Diego

1 943, E. F. Giberson, W. R. Smith

› Dobový snímek

02 | Country Club Plaza, Kansas City

1 922, Edward W. Tanner

› Dobový snímek

03 | Coulter's, Los Angeles

1 938, Stiles O. Clements

» Dobový snímek

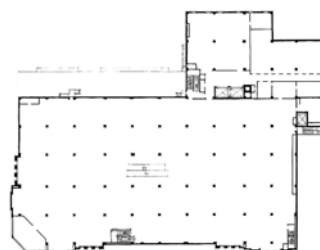

04, 05 | White House, Texas

před 1 942, Stone & Pittsam

› Půdorys patra

» Dobový snímek

06, 07 | Sears, Chicago

1 932, Nimmons, Carr & Wright

› Půdorys přízemí

» Dobový snímek

08 | Palác Olympic, Praha

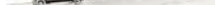
1 928, Jaromír Krejcar

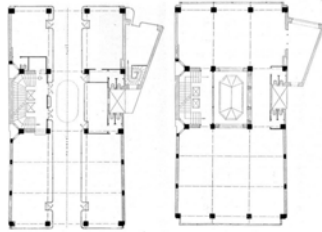
› Perspektiva

09 | Palác Adria, Praha

1 925, Pavel Janák, Josef Zásche

» Současný stav

01, 02 | Lindtův dům, Praha

1 927, Ludvík Kysela

- « Dobový snímek
- ◁ Půdorys přízemí a patra

03 | Dům G. Linkeho, Jablonec nad Nisou

1 932, Rudolf Günther

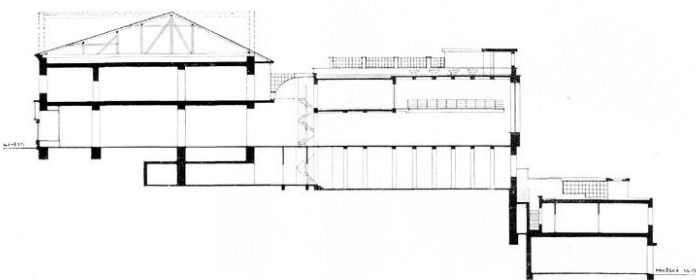
- « Dobový snímek

05, 06 | Breda & Weinstein, Opava

1 927-30, Leopold Bauer

- « Dobový snímek
- ◁ Dobový snímek

07 | Gellner, Mladá Boleslav

1 926, Jiří Kroha

- ◁ Řez podélný

08, 09 | Baťa, Václavské náměstí Praha

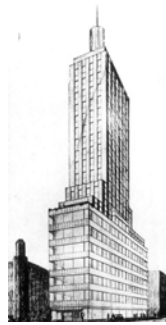
1 929, Jindřich Svoboda, Ludvík Kysela, Josef Gočár, A. Sehnal

- « Dobový snímek
- ◁ Půdorys přízemí

01 | Baťa, Brno

1 930-31, Vladimír Karfík

- › Perspektiva vítězného soutěžního návrhu

02 | Baťa, Liberec

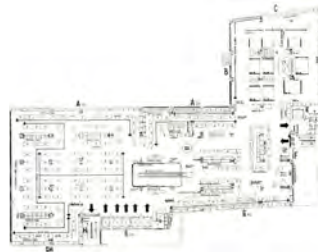
1 936, Vladimír Karfík

- » Dobový snímek

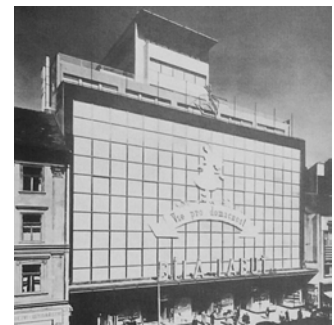
03, 04, 05 | Bílá labuť, Praha

1 939, Josef Kittrich, Josef Hrubý

- › Půdorys přízemí
- » Dobový snímek

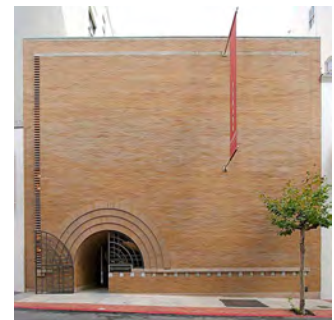
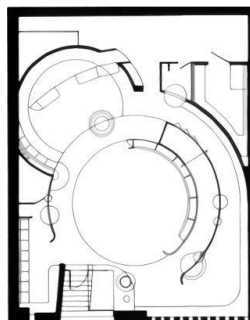
- » Dobový snímek

06, 07 | V. C. Morris, San Francisco

1 949, Frank Lloyd Wright

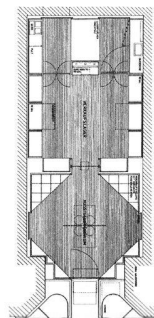
- › Půdorys přízemí
- » Současný stav

08, 09 | Retti, Vídeň

1 965, Hans Hollein

- › Půdorys přízemí
- » Dobový snímek

01 | Olivetti, Benátky

1 957-58, Carlo Scarpa
 < Dobový snímek

02 | Unité d'Habitation, Marseille

1 947-52, Le Corbusier
 < Dobový snímek

03, 04 | Northgate, Seattle

1 950, John Graham
 « Dobový snímek (1 983)
 < Urbanistické schéma

05 | Famous Barr, Clayton

1 948, Dorrill Studio
 « Dobový snímek

06 | Ostrava - Poruba

od r. 1 951, Vladimír Meduna
 < Dobový snímek

07 | Obchodní dům, Lidice

1 961, Richard Podzemný
 « Současný stav

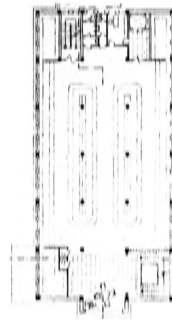
08 | Věžové domy, Kladno

1 953-57, Josef Havlíček, Karel Filsak,
 Karel Bubeníček
 < Dobový snímek

01, 02 | Siréna, Kladno

1 957-30, J. Černohorský, Z. Vávra

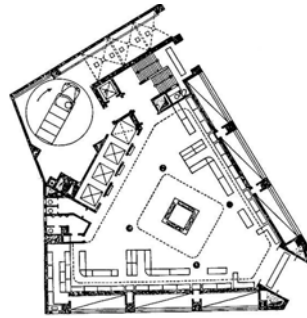
- › Půdorys patra
- » Dobový snímek

03, 04 | Dům módy, Praha

1 956, Josef Hrubý

- › Půdorys přízemí
- » Dobový snímek

05 | Dům potravin, Praha

1 957, M. Gromwaldt, J. Chvatlína,
M. K. Řehoř

- › Dobový snímek

06 | Darex, Praha

1 954, J. Havlíček, J. Černohorský,
Z. Vávra

- » Pohled na navrhované průčelí

4 SOCIÁLNĚ-EKONOMICKÁ SITUACE A OBCHOD V 60. A 70. LETECH 20. STOLETÍ V ČESKOSLOVENSKU

„Ideálem komunismu není jen všestranný producent, ale i konzument.“⁸⁶⁷

Blanka Filipcová

Na československý politický a hospodářský vývoj po 2. světové válce mělo nezanedbatelný vliv mnichovské „o nás bez nás“. V procesu poválečné obnovy tvořily významnou úlohu dekrety prezidenta Beneše, které „[...]“ byly vydávány k obnově samostatnosti Československa, k nápravě následků války, k zajištění bezpečnosti státu, ale též k významným hospodářským a sociálním změnám.⁸⁶⁸ Zásadním bodem vnitropolitické situace se staly nová úprava česko-slovenského vztahu a vyřešení problému národnostních menšin.⁸⁶⁹ Obnovu národního hospodářství a konfiskaci i znárodnění majetku řešil i košický vládní program, přijatý v dubnu 1945.⁸⁷⁰ Zahraniční politika se začala zaměřovat na SSSR; komunistická strana roku 1946 získala ve volbách třetinu hlasů a stala se jednou z neaktivnějších stran prosazujících svůj program ve vládě.⁸⁷¹ První kroky k socializaci společnosti⁸⁷² se udály ještě před únorovým převratem v podstatě demokratickou cestou a většina společnosti je přijala jako „[...]“ akt sociální spravedlnosti [...].⁸⁷³ Vystřízlivění z nabyté svobody a zostřování mezinárodní situace, jež vygradovalo do tzv. studené války, vedlo k další polarizaci společnosti i politiky. Možný válečný konflikt znamenal pro Československo jediné – výběr případného spojence. S ohledem k událostem v Mnichově roku 1938, podpisu československo-sovětské smlouvy o přátelství v prosinci 1943, odmítnutí USA zahrnout Československo do Marshallova plánu a se změnou zahraniční politiky SSSR, jenž se rozhodl využít sféry svého vlivu na vznik jednotného bloku socialistických států, byl tento výběr v zásadě předurčen.⁸⁷⁴ Politický převrat v únoru 1948 byl zásadním mezníkem

⁸⁶⁷ FILIPCOVÁ, Blanka. *Člověk, práce, volný čas*. 2. vyd. Praha: Svoboda, 1967. S. 135.

⁸⁶⁸ KOCIAN, Jiří. Československo mezi dvěma totalitami (1945-1948). In: PÁNEK, Jaroslav a kol. *Dějiny českých zemí*. Vydání druhé, doplněné. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018, s. 365-383. ISBN 978-80-246-3994-9. S. 369.

⁸⁶⁹ Do roku 1948 došlo k odsunu tří milionů Němců, které nezřídka doprovázely násilné konflikty. Kocian připomíná především tzv. pochod smrti brněnských Němců v květnu 1945, masakr u Horních Moštěnic v červnu či pogrom v Ústí nad Labem v červenci téhož roku. [KOCIAN. Československo mezi dvěma totalitami (1945-1948). S. 371.]

⁸⁷⁰ Košický vládní program: program nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků. In: *Národní archiv* [online]. Praha, 1945 [cit. 2022-02-06]. Dostupné z: <https://www.nacr.cz/wp-content/uploads/2021/04/labyrint-1945-Kosicky-vladni-program.pdf>.

⁸⁷¹ „Nesocialistické strany zaujímaly převážně obranné pozice; dařilo se jim spíše jen mírnit požadavky KSČ než jasně formulovat a prosazovat vlastní představy.“ [PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992: 2. díl období 1945-1992*. Brno: Doplněk, 2009. ISBN 978-80-7239-228-5. S. 69.]

⁸⁷² Např. první etapa pozemkové reformy, znárodnění průmyslu, bank a pojišťoven ad.

⁸⁷³ [PRŮCHA a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*. S. 105.], [KOCIAN. Československo mezi dvěma totalitami (1945-1948). S. 374.]

⁸⁷⁴ Jak uvádí Holman, pro poválečnou společnost bylo jasné, že „[k]apitalismus jako hospodářský a společenský systém zklamal, přežil se a měl by být vystřídán efektivnějším a humánnějším typem společnosti. Tento typ myšlení však není blízký jen východní a střední Evropě a také není jen výlučně českým fenoménem. Socialismus byl obecně pokládán za systém velice dynamický. V období 2. světové války se také zdálo, že ekonomický potenciál Sovětského svazu je nesporný.“ [HOLMAN, Robert a kol. *Dějiny ekonomického myšlení*. 2. vydání. Praha: C.H. Beck. Beckovy ekonomické učebnice, 2001. ISBN 80-717-9631-X. S. 511.] Na druhou stranu je třeba zmínit kritiku socialismu Friedricha A. von Hayeka, ekonoma rakouské školy. Ten v díle *Cesta do otroctví* (1944) označil socialismus a centrální plánování za ideologický řád přičící se tradicím západní civilizace a popírající individuální svobodu. Nositeli

v socializaci společnosti⁸⁷⁵ a znamenal pro další vývoj státu dalekosáhlé změny.⁸⁷⁶ Hospodářské priority státu se přeorientovaly na hutnictví, těžké strojírenství a chemický průmysl.⁸⁷⁷ Změnil se postoj k inteligenci – začala se prosazovat kádrová politika, jež brala při obsazování řídicích pozic v úvahu spíše třídní původ než vzdělání či kvalifikaci.⁸⁷⁸ Na základě Marxova díla a dle sovětských zkušeností došlo k odstranění soukromého vlastnictví jako základního prostředku k realizaci komunismu.⁸⁷⁹ Upevnění režimu v padesátých letech proběhlo díky propouštění ze zaměstnání, zatýkání a také vykonstruovaným soudním procesům včetně poprav.

---

socialistických myšlenek dle něj byli elitářští intelektuálové, kteří se snažili prosadit svůj rozum nad svobodu ostatních i za použití násilí. [HOLMAN a kol. *Dějiny ekonomického myšlení*. S. 273.]

⁸⁷⁵ „Únorové vítězství pracujícího lidu bylo důležitým mezníkem v socialistickém vývoji poválečného Československa, které vytvářelo předpoklady pro urychlený pochod k socialismu.“ [ÚV KSČ. Akční program KSČ: přijatý na plenárním zasedání ÚV KSČ dne 5. dubna 1968. In: *Československé dokumentační středisko* [online]. Praha, 1994–2019 [cit. 2019-03-23]. Dostupné z: <http://www.csd.s.cz/cs/g6/4717-DS.html>.]

⁸⁷⁶ „Velké politické změny neprobíhaly po roce 1945 pouze v zemích východního bloku nebo v poražených státech. V reakci na druhou světovou válku transformovaly mnohé západní země svůj systém ve prospěch politiky tzv. pečovatelského či sociálních státu, tedy kombinace tržní ekonomiky s centrálně řízeným hospodářstvím, demokratickým režimem, ale především širokým sociálním zabezpečením svých občanů.“ [KOUKALOVÁ, Martina. Když staré ustupuje novému: asanace během normalizace. In: SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie, Rostislav ŠVÁCHA, Martina KOUKALOVÁ a Eva NOVOTNÁ, eds. *Paneláci 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989: kritický katalog k výstavě Bydliště - panelové sídliště: plány, realizace, bydlení 1945-1989*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2017, s. 232-251. ISBN 978-80-7101-169-9. S. 234.] Praktickým důsledkem této politiky bylo mimo jiné řešení poválečné bytové krize, viz níže francouzský *Zone à urbaniser en priorité*, švédský *Miljonprogrammet*, či nizozemská vládní regulace nájemného a finanční podpora. Prostřednictvím zvýhodněných vládních půjček byla částečně řešena také bytová krize ve Velké Británii.

⁸⁷⁷ Tato změna přímo souvisela s obchodními smlouvami se SSSR a dalšími zeměmi RVHP. [ZIKMUND, Jan. Architekt Rudolf Holý. In: POTŮČEK, Jakub a Jan ZIKMUND et al. *Mlékárna jako úkol hodný architekta: Rudolf Holý*. V Praze: České vysoké učení technické, Výzkumné centrum průmyslového dědictví Fakulty architektury, ©2016, s. 47-97. ISBN 978-80-01-06041-4. S. 58.] Masák tuto situaci glosuje větou: „Naše republika se měla stát kovárnou a strojárnou východní Evropy.“ [MASÁK, Miroslav. *Tak nějak to bylo*. Praha: KANT, 2006. ISBN 80-869-7014-0. S. 11.]

⁸⁷⁸ „Nový režim vytvářel svoje vlastní elity, které mu bezvýhradně sloužily, neboť bez komunistického převratu by se nikdy nedomohly tak prestižního společenského postavení, stejně jako materiálních výhod, které z něho vyplývaly.“ [PERNES. *Nastolení komunistického režimu v Československu a jeho první krize (1948-1958)*. In: PÁNEK, Jaroslav a kol. *Dějiny českých zemí*. Vydání druhé, doplněné. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018, s. 387-406. ISBN 978-80-246-3994-9. S. 395.]

⁸⁷⁹ HOLMAN a kol. *Dějiny ekonomického myšlení*. S. 135.

4.1 Socialistické hospodářství a plán

„Socialismus měl prostý plán organizace hospodářství; byla to vlastně jedna velká továrna, bez trhů a peněz, vlastněná státem a řízená státem.“⁸⁸⁰ Základním nástrojem pro řízení československého hospodářství se stal tedy plán přímo inspirovaný zavedeným plánováním v SSSR.⁸⁸¹ Sovětské hospodářství a ekonomika nastolené po první světové válce byly podřízeny Státní plánovací komisi, tzv. *Gosplanu*, vytvářející pětileté plány. Československý hospodářský plán, jehož přípravu a kontrolu plnění zajišťovala Ústřední plánovací komise,⁸⁸² měl za úkol harmonizovat všechny výrobní složky a řídit je k vyšší výkonnosti.⁸⁸³ „Znamenalo to, že odborníci v ústředních plánovacích komisích a úřadech pomocí statistiky zjistí nebo jinak vytipují, co všechno bude společnost v příštích letech potřebovat pro život a práci, a příkazou průmyslovým, zemědělským nebo stavebním podnikům, co, kdy a kolik toho mají vyrobit, aby se potřeby společnosti uspokojily.“⁸⁸⁴ Trh výrobních prostředků přestal existovat a spotřební trh se stal pasivním mechanismem,⁸⁸⁵ který byl charakteristický nulovou možností reakce na jakýkoli neplánovaný podnět.

Plán byl řízen direktivně a centralizovaně, resp. administrativně právně.⁸⁸⁶ Tento tzv. nezbožní model řízení byl převzat všemi socialistickými zeměmi. V nezbožním modelu existoval direktivně nařízený plán a jednotlivé podniky byly správně řízeny odpovídajícími ministerstvy a disponovaly omezenou samostatností. „[D]ocházelo k centrálně řízenému rozdělování a přerozdělování vytvořených hodnot.“⁸⁸⁷ Podnikům byl propůjčen státní majetek a jejich povinností bylo s ním nakládat ve prospěch vlastníka (státu) a v souladu s úkoly státního plánu.⁸⁸⁸ Administrativně direktivní řízení rozhodovalo i o pracovních silách – člověk se stal objektem v prosazované hospodářské oblasti; „[p]řed ekonomiku se kladly nereálné úkoly, pracujícím se dávaly iluzorní sliby.“⁸⁸⁹

Pro rozpracování plánů se staly zásadní směrnice vydané na sjezdech komunistické strany. Plánu byly podřízeny v podstatě všechny procesy všech odvětví,⁸⁹⁰ např. z hlediska stavebnictví mu podléhalo rozmisťování finančních i výrobních prostředků, surovin, ale i pracovních sil.⁸⁹¹ V odvětví vnitřního obchodu plán stanovil úkoly jednotlivých obchodních

⁸⁸⁰ HOLMAN a kol. *Dějiny ekonomického myšlení*. S. 275.

⁸⁸¹ „Z tohoto důvodu nastoupili v rozhodujících pozicích v takřka všech rezortech národního hospodářství sovětské poradci.“ [PERNES. *Nastolení komunistického režimu v Československu a jeho první krize (1948-1958)*. S. 398.]

⁸⁸² K administrativnímu aparátu hospodářského plánování v ČSSR např.: [ZIKMUND, Jan. *Hledání univerzality: kontexty průmyslové architektury v Československu 1945-1992*. Praha: České vysoké učení technické v Praze, Výzkumné centrum průmyslového dědictví Fakulty architektury, 2020. ISBN 978-80-01-06743-7. S. 13.]

⁸⁸³ JANŮ, Karel. *Socialistické budování: (oč půjde ve stavebnictví a architektuře)*. Praha: Vydavatelstvo Architektury ČSR, 1946. S. 31.

⁸⁸⁴ ŠVÁCHA, Rostislav. Dřevní sídliště. In: SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie, Rostislav ŠVÁCHA, Martina KOUKALOVÁ a Eva NOVOTNÁ, eds. *Paneláci 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989: kritický katalog k výstavě Bydliště - panelové sídliště: plány, realizace, bydlení 1945-1989*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2017, s. 36-49. ISBN 978-80-7101-169-9. S. 38.

⁸⁸⁵ SELUCKÝ, Radoslav a Milada SELUCKÁ. *Člověk a hospodářství*. Praha: Svobodné slovo, 1967. S. 80.

⁸⁸⁶ Tamtéž, s. 62.

⁸⁸⁷ PRŮCHA a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*. S. 642.

⁸⁸⁸ SELUCKÝ a SELUCKÁ. *Člověk a hospodářství*. S. 72.

⁸⁸⁹ ÚV KSČ. Akční program KSČ: přijatý na plenárním zasedání ÚV KSČ dne 5. dubna 1968.

⁸⁹⁰ Národní hospodářství rozlišovalo 30 národohospodářských odvětví – 13 výrobních a 17 nevýrobních. Obchodní odvětví a služby byly součástí terciální sféry.

⁸⁹¹ „Stát si tak prostřednictvím plánovacích komisí a úřadů zajistil kontrolu nad tím, co se bude stavět.“ [ŠVÁCHA. *Dřevní sídliště*. S. 38.]

organizací (objem a základní strukturu obratu zboží), vymezoval rozsah a strukturu zboží pro zajištění určitého MO obratu, určoval úkoly a rozsah prostředků pro rozvoj materiálně technické základny, formuloval úkoly v oblasti komplexní racionalizace a v neposlední řadě definoval počty pracovníků, jejich výkony a mzdy.⁸⁹² Avšak neustálý tlak na zvyšování výroby, vycházející z požadavku na tzv. rozšířenou výrobu zabezpečující vzestup a vývoj celé společnosti, měl negativní vliv na celé hospodářství a nezřídky vedl k orwellovskému⁸⁹³ zkreslování dosažených výsledků.

Díky svému dvouletému plánu patřilo Československo po SSSR k prvním zemím, jež přijaly plánované hospodářství za své. První tzv. pětiletka z října 1948, upravená v dubnu 1951, si kladla za cíl upevnit jednotu, sílu a moc „tábora míru v čele se Sovětským svazem“; kromě budování základů socialistické ekonomiky, urychlení výstavby a přestavby průmyslu s důrazem na industrializaci Slovenska se počítalo i s růstem životní úrovně.⁸⁹⁴ Tento růst probíhal umělým snižováním životních nákladů zlevněním zboží, nikoliv růstem nominálních mezd.⁸⁹⁵ Národní hospodářství se začalo vyznačovat neefektivitou a plýtváním nejen hmotných prostředků a jeho krize na sebe nenechala dlouho čekat. Již v roce 1952 docházelo k častým výpadkům elektrické energie a fronty při nákupu základních spotřeb se staly rutinou.⁸⁹⁶ V roce 1953 byl v Československu plně dovršen sovětský typ plánování.⁸⁹⁷ Nastalou ekonomickou nerovnováhu na čas zmírnila měnová a mzdová reforma v květnu 1953. I přes pár dalších politických i hospodářských krizí, bylo vítězství socialismu dovršeno v červenci 1960, kdy vznikla Československá socialistická republika.

Další hospodářský vývoj vedl ke společenské krizi, jež v lednu 1968 vygradovala kádrovými změnami.⁸⁹⁸ Reformní ovzduší, vyvolané změnou vedení strany v čele s Alexandrem Dubčekem (OL4-I 02), bylo nesporně propojené se změnami v „chruščovském SSSR“, kde mimo jiné začaly vznikat práce ekonomů Libermana a Lisičkina snažící se omezit tuhý ekonomický centralismus.⁸⁹⁹ U nás se základním dokumentem stojícím u obrody československého úsilí o liberalizaci režimu a začátku tzv. pražského jara stal Akční program

⁸⁹² HAVEL, Zdeněk, Mikuláš PICHANIČ a Lenka PRAŽSKÁ. *Organizace a řízení socialistického vnitřního obchodu: celostátní vysokoškolská učebnice pro stud. ekonomických fakult studijních oborů 62. 2. dopl. vyd. Praha: Merkur, 1987. S. 240.*

⁸⁹³ „Tak například Ministerstvo hojnosti naplánovalo výrobu 145 milionů párů obuvi. Jako skutečný objem výroby uvedlo Ministerstvo šedesát dva miliony. Když však Winston původní předpověď opravoval, snížil číslo na padesát sedm milionů, aby vyhověl obvyklému požadavku překročení kvóty. Tak jako tak, šedesát dva miliony nebyly o nic blíž pravdě než padesát sedm milionů nebo 145 milionů. Zdálo se dokonce pravděpodobné, že nebyly vyrobeny vůbec žádné boty. A ještě pravděpodobnější bylo, že nikdo nevěděl, kolik se vyrobilo, a ani se o to nezajímal. Všichni byli srozuměni s tím, že v každém kvartálu se na papíře vyrobily astronomické počty bot, zatímco snad polovina obyvatel Oceánie chodila bosá.“ [ORWELL, George. 1984. Překlad Eva ŠIMEČKOVÁ. Praha: Levné knihy, 2009. ISBN 978-80-7309-808-7. S. 41.]

⁸⁹⁴ Nařízení vlády č. 33/1951 Sb. Vládní nařízení, kterým se nově upravují úkoly pětiletého hospodářského plánu. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 10. dubna 1951 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1951-33_§1.

⁸⁹⁵ PRŮCHA a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. S. 613.*

⁸⁹⁶ Tamtéž, s. 612.

⁸⁹⁷ Tamtéž, s. 264.

⁸⁹⁸ Československé pražské jaro je pouze jedním z krizových momentů sovětského bloku. Již v roce 1953 došlo ke krizi v NDR a o tři roky později k maďarskému povstání. Všechny tyto krize dokázal SSSR potlačit vojenskou silou. Jediným státem, který si dokázal zajistit určitou samostatnost, byla Jugoslávie.

⁸⁹⁹ HOLMAN a kol. *Dějiny ekonomického myšlení. S. 512.*

KSČ⁹⁰⁰ (OL4-I 01). Kritika⁹⁰¹ se snesla především na centralistické plánování, které se projevovalo nízkým růstem mezd i životní úrovně, či nedostatečnou bytovou výstavbou a špatnou kvalitou zboží a služeb.⁹⁰² Negativní hodnocení se sneslo i na vývoj hospodářství, který „[...] byl jednostranně orientován na růst těžkého průmyslu s dlouhodobou návratností vložených prostředků, který do značné míry probíhal na úkor rozvoje zemědělství i spotřebního průmyslu, rozvoje výroby stavebního materiálu, obchodu, služeb a nevýrobních základních fondů, zvláště v bytové výstavbě.“⁹⁰³ V březnu 1968 byl dále zastaven jeden z nástrojů cenzury – Ústřední publikační správa.⁹⁰⁴ Dalšími plánovanými změnami se mělo stát postupné otevření hospodářství vůči zahraničnímu trhu a částečné obnovení drobného osobního podnikání. Významnou roli mělo dále tvořit zapojení vědy jako iniciátora nových myšlenek.⁹⁰⁵ Mayer dále uvádí, že neopomenutelným tématem se stala otázka rehabilitací politických vězňů z 50. let.⁹⁰⁶

Ekonomika se měla ozdravit nepřímým, decentralizovaným řízením.⁹⁰⁷ V tzv. zbožíním modelu se počítalo se samostatným rozhodováním jednotlivých podniků, kterým by byly centrálně řídicími orgány předávány „[...] komplexní informace o předpokládaném hospodářském vývoji formou nepřímých direktiv.“⁹⁰⁸ Podnikům by sice byla definována určitá pravidla, zásadní změnou se mělo stát, že výrobní podniky by nevyráběly pouze pro nařízený plán, ale přímo určitému podniku. Ideálem byl trh nikoli kapitalistický a živelný, ale regulovaný a socialistický.⁹⁰⁹

---

⁹⁰⁰ Akční program KSČ byl vyhlášen 5. dubna 1968 a již v roce 1970 prohlášen za neplatný. Cílem strany bylo „[...] přetvořit celý politický systém tak, aby umožňoval dynamický rozvoj socialistických společenských vztahů, slučoval širokou demokracii s vědeckým, odborně kvalifikovaným řízením, upevňoval společenský řád, stabilizoval socialistické vztahy, napomáhal kázní a společenské disciplíně.“ [ÚV KSČ. Akční program KSČ: přijatý na plenárním zasedání ÚV KSČ dne 5. dubna 1968.] Druhým a neoficiálním dokumentem se stalo tzv. Dva tisíce slov, které na popud vědeckých elit Československé akademie věd sepsal Ludvík Vaculík. Kritický manifest podepsaný více než 150 tis. občanů vyšel 27. června 1968 v Literárních listech a celostátních denících Práce, Mladá fronta a Zemědělské noviny. Více např.: [VACULÍK, Ludvík a Daniel RŮŽIČKA, ed. Dva tisíce slov, které patří dělníkům, zemědělcům, úředníkům, umělcům a všem. In: *Totalita.cz* [online]. © 1999 - 2023 [cit. 2022-05-26]. Dostupné z: http://www.totalita.cz/txt/txt_2000slovt.php.]

⁹⁰¹ Ačkoli bylo československé poválečné ekonomické myšlení zasaženo fobickou nesnášenlivostí vůči neoficiálním názorům a směrům, četní jednotlivci byli seznámeni i s jinými ekonomickými myšlenkami a nevzniklo zde intelektuální vakuum. [HOLMAN a kol. *Dějiny ekonomického myšlení*. S. 501.] Vůdčí osobností nových úvah byl ředitel Ekonomického ústavu ČSAV a později místopředseda vlády Ota Šik, který československou ekonomii „[...] osvobozuje od brožurkových kliše a posunuje se ke skutečné teorii.“ [HOLMAN a kol. *Dějiny ekonomického myšlení*. S. 512.]

⁹⁰² ÚV KSČ. Akční program KSČ: přijatý na plenárním zasedání ÚV KSČ dne 5. dubna 1968.

⁹⁰³ Tamtéž.

⁹⁰⁴ Srov. „Pracujícím lidem, kterým už nediktuje třída vykořisťovatelů, nelze libovolným výkladem mocensky předpisovat, o čem smějí a o čem nesmějí být informováni, které své názory mohou a které nemohou veřejně vyslovit, kde se veřejné mínění může uplatnit a kde ne. [...] Je nutno překonat opoždění, zkracování a neúplnost informací, odstranit neodůvodněné utajování politických a hospodářských skutečností, zveřejňovat roční výsledky hospodaření podniků, zveřejňovat i alternativní návrhy různých opatření a řešení, rozšiřovat dovoz a prodej zahraničního tisku.“ [ÚV KSČ. Akční program KSČ: přijatý na plenárním zasedání ÚV KSČ dne 5. dubna 1968.]

⁹⁰⁵ „Socialismus stojí a padá s vědou, stejně jako stojí a padá s mocí pracujících.“ [ÚV KSČ. Akční program KSČ: přijatý na plenárním zasedání ÚV KSČ dne 5. dubna 1968.]

⁹⁰⁶ MAYER, Françoise. *Češi a jejich komunismus: paměť a politická identita*. Překlad Helena BEGUVINOVÁ. Praha: Argo, 2009. ISBN 78-80-257-0151-5. S. 176.

⁹⁰⁷ Tehdejší způsob řízení a organizace národního hospodářství byly označeny za přežitě a naléhavě vyžadovaly změnu. [ÚV KSČ. Akční program KSČ: přijatý na plenárním zasedání ÚV KSČ dne 5. dubna 1968.] Příkladem mohla být Jugoslávie, která od centralizovaného plánování ustoupila již v roce 1952. [SELUCKÝ a SELUCKÁ. *Člověk a hospodářství*. S. 71.]

⁹⁰⁸ SELUCKÝ a SELUCKÁ. *Člověk a hospodářství*. S. 105.

⁹⁰⁹ „Máme však na mysli nikoliv kapitalistický, ale socialistický trh, a nikoliv jeho živelné, ale regulované využití.“ [ÚV KSČ. Akční program KSČ: přijatý na plenárním zasedání ÚV KSČ dne 5. dubna 1968.]

Vytyčené cíle a snahy o nastolení „socialismu s lidskou tváří“ narušila v srpnu 1968 československo-sovětská jednání v Moskvě⁹¹⁰ a následná operace „Dunaj“; všechny reformní myšlenky vyšly prakticky vniveč.⁹¹¹ Invaze vojsk Varšavské smlouvy na československé území (OL4-I 03) měla za cíl upevnit suverenitu „brežněvského SSSR“. Příchod armád měl „[v]lastně teatrální ráz, tanky v ulicích byly spíše spektakulární obrázky. Opravdovou katastrofu představovala proměna mentality.“⁹¹² K oficiálnímu odmítnutí Akčního programu KSČ a k návratu k pevně direktivnímu plánování došlo ihned po nástupu protireformních sil v červnu 1969. Ústřední výbor KSČ v čele s Gustávem Husákem (OL4-I 04) schválil manifest neostalinismu „Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ“. Ve společnosti reformní myšlenky neskončily hned a stále rezonovaly, nicméně během následujících dvou let prakticky dozněly.⁹¹³ Po dalších kádrových změnách a čistkách⁹¹⁴ začalo období tuhé normalizace, které v podstatě uzavřelo jakoukoli možnost kritiky či sebekritiky režimu.⁹¹⁵ Ekonomické myšlení se vrátilo do padesátých let a došlo k renesanci dogmatického marxismu-leninismu.⁹¹⁶ Režim se navrátil k úplné kontrole nad vědou, kulturou a uměním, což znamenalo pro řadu umělců zákaz jejich veřejné činnosti.⁹¹⁷ Pro architektury a architektky mělo zásadní vliv ustanovení nového Svazu architektů v roce 1971.⁹¹⁸

⁹¹⁰ Výsledkem těchto jednání konaných ve dnech 23. až 26. srpna byl tzv. Moskevský protokol. Viz např.: [RŮŽIČKA, Daniel. Protokol o jednání delegace ČSSR a SSSR (tzv. Moskevský protokol). In: *Totalita.cz* [online]. © 1999 - 2023 [cit. 2022-05-26]. Dostupné z: https://www.totalita.cz/txt/txt_prot_mosk_1968.php]

⁹¹¹ Prakticky jediným výsledkem Pražského jara je ústavní zákon vytvářející federativní Československou socialistickou republiku složenou z České a Slovenské republiky. Každá z republik měla svou vlastní vládu a národní radu zmocněnou ke schvalování zákonů, jež ctily ústavu a federální zákony. Nicméně slovenská autonomie kvůli následným normalizačním legislativním úpravám byla jen formální. HOLÝ, Ladislav. *Malý český člověk a skvělý český národ: národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. Překlad Zdeněk UHEREK. Vyd. 2. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2010. ISBN 978-80-7419-018-6. S. 106.

⁹¹² PETŘÍČEK, Miroslav. Československo. Bipolární uspořádání světa. Brusel. Totalita. Disent. Univerzalismus. Filozofie. Historie. Tradice. Revoluce. In: VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 1*. Praha: Bigg Boss, 2022, s. 131-141. ISBN 978-80-908359-1-7. S. 133.

⁹¹³ Protestní náladu společnosti nedokázal (tak, jak předpokládal) udržet svým činem Jan Palach v lednu 1969, a tak se posledními vzdory širší veřejnosti staly hokejové mistrovství v březnu téhož roku, kdy po porážce SSSR vyšlo do ulic přes půl milionu lidí, a samozřejmě roční výročí srpnové intervence, které však režim plně očekával a připravil se něj. [TŮMA, Oldřich. *Poločas rozpadu: velká krize komunistického režimu (1968-1971)*. In: PÁNEK, Jaroslav a kol. *Dějiny českých zemí*. Vydání druhé, doplněné. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018, s. 421-440. ISBN 978-80-246-3994-9. S. 436, 437.] Také Lábus dodává: „U nás byl rok 1969 ještě relativně v pohodě, lidé si totiž nedokázali představit, jak hluboké budou skutečné dopady normalizace. Postupně začalo přituhovat. Zvrtlo se to, a společnost se z roku na rok dostala do úplně jiné situace.“ [LÁBUS, Ladislav a Josef PLESKOT. *Nástup postmodernismu. Normalizace. ČVUT. Generační vymezení. Historie. Tradiční hodnoty. Univerzální architektonický jazyk*. In: VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 2*. Praha: Bigg Boss, 2022, s. 423-433. ISBN 978-80-908359-2-4. S. 424.] Nicméně někteří historikové považují za skutečně zlomový až rok 1975, kdy „[...] definitivně pohašila naděje na brzký konec husákovské „normalizace“ a vznikla „nová“ opozice, s níž režim dosud vážně nepočítal.“ [KOSTLÁN, Antonín. *Konference „Věda v Československu v období normalizace (1970-75)“*. *Soudobé dějiny*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2002, roč. 9, č. 1, s. 149-151. ISSN 1210-7050. S. 149.]

⁹¹⁴ Roku 1968 měla KSČ milion a půl členů, z nichž půl milionu bylo při normalizačních čistkách vyloučeno (a následně stejným počtem nahrazeno) a dále ztratilo zaměstnání a prošlo různou formou represe a šikany. [RUPNIK, Jacques. *Politika vyrovnávání se s komunistickou minulostí. Česká zkušenost*. Překlad Marzia PATONOVÁ. *Soudobé dějiny*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2002, roč. 9, č. 1, s. 9-26. ISSN 1210-7050. S. 18.]

⁹¹⁵ „Mezi nejdůležitější principy normalizace patřila depolitizace veřejného života a uzavření společenské diskuse, což vedlo k tomu, že veškerá nesouhlasná stanoviska či politická a kulturní alternativy byly omezeny téměř výhradně na soukromé síti, polooficiální instituce či na okraje vědeckých disciplín, pokud nebyly přímo kriminalizovány.“ [AGHA, Petr. *Prognostika a přestavba jako hnací motory sametové revoluce*. In: DRULÁK, Petr a Petr AGHA, eds. *Sametová budoucnost?*. V Praze: Masarykova demokratická akademie, 2019, s. 63-72. ISBN 978-80-87348-66-6. S. 64.]

⁹¹⁶ HOLMAN a kol. *Dějiny ekonomického myšlení*. S. 514.

⁹¹⁷ Významné postavy kulturního života však režim nemohl pro jejich mezinárodní renomé ignorovat, a tak jim za určitých podmínek a pokání za období před srpnovou invazí umožnil tvořit. V prvé řadě se jednalo např. o Věru Chytilovou, Jiřího Menzla, jenž získal za film *Ostře sledované vlaky* v roce 1967 Cenu Americké akademie filmových

Přestože se na československém hospodářství nepropsaly ropné krize v roce 1973 a 1977 tak jako na západních ekonomikách či ostatních zemích pod sovětským vlivem, jejichž obchod byl orientován na Západ,⁹¹⁹ došlo ve druhé polovině 70. let k dalšímu zpomalení hospodářského růstu. Socialistický blok nedokázal plně zachytit vědecko-technický rozvoj západního světa⁹²⁰ a od konce 70. let v podstatě rezignoval na konkurenční soubor. Československý režim s úlevou přijal „Závěrečný akt Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě“ v roce 1975, který měl za úkol snížit napětí studené války a určitým způsobem ho tak legitimovat ve světovém dění.⁹²¹ Avšak zásadně se ignorovaly základní body tohoto dokumentu, mezi které patřilo respektování lidských práv a základních svobod, na což posléze reagovala veřejná opoziční skupina Charta 77.

Další roky se staly karikaturou let padesátých, „[...] lidé si už směli myslet skoro všechno, co chtěli, pokud to nedávali veřejně najevo.“⁹²² „Vznikla tak nepsaná společenská smlouva, podle které si strana a stát budou dělat své a lid si také bude dělat své. [...] Tak vznikly dva světy, umělý svět politiky a skutečný svět malých lidských dějin, ohražený plotem vlastní zahrádky [...] Z této úmluvy vznikl stát „Jakoby“. V tomto státě jsme jakoby budovali komunismus, jakoby vědecky jsme řídili společnost, zvyšovali jsme jakoby životní úroveň, devadesáti devíti procenty jsme jakoby volili státní činitele a jakoby jsme neviděli, že každý hrabe hlavně pro sebe. Skutečný život ovládly praktické zájmy: kde co utrhnout, kde co sebrat, kde podvádět, jak využít příležitost, jak se prodat nahoru, jak zabezpečit děti, jak se dostat za hranice a hlavně, jak něco mít, když pořad není něco k dostání.“⁹²³ Režim byl stabilizován na základě dobrovolné rezignace společnosti na politické změny a částečně díky udržení určité životní úrovně.⁹²⁴ „Konzumní identita se stala primární volbou většiny Čechoslováků.“⁹²⁵ „Pěkný byt, víkendová chata, auto a rozumný životní standard byly v posledních letech komunistického režimu v Československu konkrétními symboly všeho, co lze od života požadovat, a usilování o cokoli jiného pozbývalo smyslu.“⁹²⁶

---

umění a věd za nejlepší cizojazyčný film, či Bohumila Hrabala a Jaroslava Seiferta, který obdržel roku 1984 Nobelovou cenu za literaturu.

⁹¹⁸ Např. již zmíněná Analýza činnosti s 26 „nežádoucími“ jmény československých architektů (viz kap. 2.1).

⁹¹⁹ PRŮCHA a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*. S. 672.

⁹²⁰ Začátkem 60. let 20. století bylo v československé výrobě 3-6 krát méně automatizačních prostředků a 2-3 krát méně elektroniky než ve Spojených státech. [MICHÁLEK, Slavomír a kol. *„Zlaté šedesáté“ v rozdělenom svete*. Praha: Ottovo nakladatelství, 2015. ISBN 978-80-7451-513-2. S. 10.]

⁹²¹ TŮMA, Oldřich. Druhá stabilizace komunistického režimu a cesta k pádu (1972-1989). In: PÁNEK, Jaroslav a kol. *Dějiny českých zemí*. Vydání druhé, doplněné. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018, s. 443-454. ISBN 978-80-246-3994-9. S. 448.

⁹²² DEJMALOVÁ, Kateřina. Jazyk totality. In: JŮN, Libor, ed. *Český svět: kulisy let 1948-1989*. Lomnice nad Popelkou: Studio JB, 2008, s. 7-8. ISBN 978-80-86512-40-2. S. 7.

⁹²³ [ŠIMEČKA, Milan. *Konec nehybnosti*. Praha: Lidové noviny, 1990. ISBN 80-710-6001-1. S. 104-105.] Situaci přibližuje také rozšířený vtíp ze 70. let: „První zvláštnost socialismu: všichni jsou zaměstnaní a nikdo nepracuje. Druhá zvláštnost: nikdo nepracuje a plán je plněn na sto procent. Třetí zvláštnost: plán je plněn na sto procent, ale v obchodech není nic k sehnání. Čtvrtá zvláštnost: v obchodech není nic k sehnání, ale lidé všechno mají. Pátá zvláštnost: lidé všechno mají, ale každý nadává na režim od rána do večera. Šestá zvláštnost: každý pořad nadává na režim, ale při volbách pro něj všichni hlasují.“ [HOLÝ, Malý český člověk a skvělý český národ: *národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. S. 40-41.]

⁹²⁴ TŮMA. Druhá stabilizace komunistického režimu a cesta k pádu (1972-1989). S. 445.

⁹²⁵ HUBER-HOUDOVÁ, Helena. Architektura všem. Architektura v rozšířeném poli životního stylu 1956-1989. In: HUBER-HOUDOVÁ, Helena, ed. *1956 - 1989: Architektura všem. Životní styl - každodennost - média*. Praha: Národní galerie Praha, 2023, s. 9-18. ISBN 978-80-7035-814-6. S. 13.

⁹²⁶ HOLÝ. *Malý český člověk a skvělý český národ: národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. S. 38.

4.2 Socialistický styl života⁹²⁷ a jeho vztah k obchodu⁹²⁸

V každé době má společnost své životní způsoby, které souvisí přímo s prostředím, v němž se realizují. Životní způsob jedince je formovaný na základě vzdělání, talentu, zručnosti, životních zkušeností i povahových rysů a také na základě společenských podmínek.⁹²⁹ Hospodářské podmínky, vyvolané rozvojem výrobních sil, úzce souvisí s ekonomickými podmínkami, které zdánlivě ukazují dosaženou životní úroveň. Důležitou roli hrají také podmínky kulturní, technické, klimatické, geografické a značný vliv má i životní prostředí. Honzík připomíná, že vědomou kultivací životních způsobů a prostředí vzniká tzv. životní sloh.⁹³⁰

Západní společnost zažívala v 60. letech 20. stol. období blahobytu. Neřízený konzumní styl pomalu vedl v 70. letech k určitému přehodnocení životních hodnot a eskaloval v roce 1973 ropnou krizí.⁹³¹ Cena ropy během roku stoupla na čtyřnásobek, což se odrazilo na životních způsobech Západu. Dlouho neudržitelný nárůst výroby přinesl také globální zájem o životní prostředí a jeho ochranu.⁹³² V SSSR na sjezdu komunistické strany v roce 1961 Chruščov představil program, jehož cílem bylo během šedesátých let předejít americkou životní úroveň.⁹³³ Sověti se však soustředili v zásadě „jen“ na kosmický program a vojenský sektor, kde byli skutečně schopni kapitalistickým zemím konkurovat. V kontrastu s impozantním rozvojem ve výše zmíněných odvětvích byla životní úroveň sovětského dělníka, která v 70. letech odpovídala úrovni amerického dělníka v letech dvacátých.⁹³⁴

Ideologický boj socialismu a kapitalismu se však neodehrával jen na ekonomické úrovni. Důležitým faktorem se stala schopnost vytvářet podmínky pro harmonický rozvoj osobnosti – formování nového člověka.⁹³⁵ Kultivace společnosti a nastolení socialistického stylu života se stalo jedním ze zásadních úkolů tehdejší politické reprezentace. Každý jedinec byl členem kolektivu a měl chápat „[...] věci nikoliv odděleně, ale jako součást celého

⁹²⁷ Často dochází k záměně stylu a slohu života. Životní styl člověka definuje Kuchyňka jako „[...] ucelený, jednotný ráz materiálně a duševní činnosti a prostředí, ve kterém žije.“ [KUCHYŇKA, Zbyněk. *Problémy studia životního stylu*. HONZÍK, Karel, Miroslav KLIVAR a Zbyněk KUCHYŇKA. *Aktuální problémy socialistického životního slohu*. Praha: Čs. společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí, 1963, s. 1-33. S. 9-10.] Gočár a Toman uvádí, že životní styl vzniká záměrným zdokonalováním životních způsobů. [GOČÁR, Jiří a Josef TOMAN. *Architekt a ekonom k socialistickému stylu života*. Praha: Svoboda, 1977. S. 16.] „Slohem naopak Honzík rozumí soustavu „[...] vzájemně vztahných forem, jimiž se projevuje život lidské společnosti v určité historické situaci.“ [HONZÍK, Karel. *Co je životní sloh*. Praha: Československý spisovatel, 1958. S. 7.] Z těchto definic je zřejmé, že sloh obsahuje problematiku všech životních stylů a zahrnuje i vztahy, vědomí a hmotné prostředí. Sjednocení tisíců těchto forem stylů do jednotného slohu se však zdá od průmyslové revoluce jako nedosažitelná utopie.

⁹²⁸ Příímý vztah vnitřního obchodu a vytvoření podmínek socialistického způsobu života byl i legislativně upraven. Viz [Zákon č. 127/1981 Sb. Zákon České národní rady o vnitřním obchodě. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 17. prosince 1981 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1981-127>. § 1, odst. 1.]

⁹²⁹ GOČÁR a TOMAN. *Architekt a ekonom k socialistickému stylu života*. S. 14-15.

⁹³⁰ HONZÍK, Karel. O životním slohu a podmínkách jeho vzniku. In: HONZÍK, Karel, Miroslav KLIVAR a Zbyněk KUCHYŇKA. *Aktuální problémy socialistického životního slohu*. Praha: Čs. společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí, 1963, s. 1-15. S. 4.

⁹³¹ První ropná krize v roce 1973 byla následována další v roce 1979. Druhý ropný šok byl pro západní ekonomiky o poznání těžší, protože vleklá krize trvala přes tři roky.

⁹³² Např. mezinárodní setkání Evropské hospodářské komise OSN v roce 1971, celosvětová konference o životním prostředí ve Stockholmu v roce 1972 atd.

⁹³³ JOHNSON, Paul. *Dějiny dvacátého století*. Překlad Jan ČULÍK. Praha: Rozmluvy, 1991. ISBN 80-853-3607-3. S. 656.

⁹³⁴ Tamtéž, s. 657.

⁹³⁵ KULČÁKOVÁ, Marta. Úlohy vnitřního obchodu při rozvíjení socialistického způsobu života. In: *K teorii vnitřního socialistického obchodu: sůbor prac.* V Bratislavě: Vysoká škola ekonomická, 1978, s. 35-45. S. 36.

životního prostředí a životního slohu.⁹³⁶ Novými prostředky utužování kolektivního ducha se stalo např. kultivování veřejných prostranství skupinovými pracemi o sobotách a nedělích, anebo organizované aktivity volného času a dovolených pracovními odbory.⁹³⁷ Ideologii začaly sloužit také všesokolské slety, které se staly spartakiádami, a k rutinám patřila účast v prvomájovém průvodu na oslavu Svátku práce (OL4-I 06). Tomu všemu sekundovaly všudypřítomné budovatelské a mírotvorné slogany či hesla (OL4-I 05).

Socialistický styl života byl postaven na negaci stylu života kapitalistické společnosti.⁹³⁸ Západní společnost byla vnímána jako přežitá. Jedinec neměl být prostředkem rozvoje velkovýroby, naopak velkovýroba měla sloužit ke skutečnému zdokonalení jeho životních způsobů.⁹³⁹ Výsledek rozvoje výrobní základny měl být patrný právě v obchodní síti a také v nově vytvářeném životním prostředí. Osobní vlastnictví bylo označeno za jev, který za žádných okolností nemůže přispět k upevňování socialistického vědomí.⁹⁴⁰ Konzumní člověk, často zmiňován jako maloměšťák napodobující formy vládnoucích tříd,⁹⁴¹ byl vykreslován jako nositel kýče a shromažďovatel nepotřebných věcí. Hromadění nepotřebných věcí, jež člověk zdědil z dřívějších společenských soustav, mu dodává mylný pocit, že je něco více.⁹⁴² S těmito pocity lze nepochybně spojit i schopnost hmotných statků demonstrovat úroveň společenského postavení⁹⁴³ a vysokou životní úroveň, jež by ostatním imponovala.⁹⁴⁴ Maloměšťák byl člověk, jehož cílem nebylo být, ale mít.⁹⁴⁵

⁹³⁶ HONZÍK. O životním slohu a podmínkách jeho vzniku. S. 8.

⁹³⁷ Stěžejní roli pro organizované dovolené sehrálo Revoluční odborové hnutí (ROH), které si vytvořilo síť tzv. zotavoven. Různorodé typy ubytování s kulturními a volnočasovými programy sloužily zpravidla jako odměna výběrovým zaměstnancům, např. vynikajícím pracovníkům nebo osobám z náročnějších pracovních provozů. Agitační úlohu nejen tohoto typu rekreace, ale také kolektivního ducha sehrála komediální duologie **Dovolená s Andělem** (1952, režie Bořivoj Zeman | OL4-I 07) a **Anděl na horách** (1955, režie Bořivoj Zeman). Hlavní hrdina Gustav Anděl v podání Jaroslava Marvana je v obou snímcích vystaven nejen sledu vtipných situací, ale především v prvním díle budovatelskému elánu kolektivu, který je mu k nechtí.

⁹³⁸ Nezanedbatelný vliv na formování teorie socialistického stylu života měl marxismus-leninismus, který definoval J. V. Stalin na počátku 30. let 20. stol. Marxismus-leninismus se stal doktrínou komunistické strany a zároveň základnou všech společenských věd v tehdejším sovětském bloku. [HAVELKA, Miloš. Marxismus-leninismus. In: *Sociologická encyklopedie* [online]. Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2017 [cit. 2019-03-20]. Dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Marxismus-leninismus/>]

⁹³⁹ GOČÁR a TOMAN. *Architekt a ekonom k socialistickému stylu života*. S. 19.

⁹⁴⁰ Tamtéž, s. 42.

⁹⁴¹ HONZÍK. *Co je životní sloh*. S. 31.

⁹⁴² HONZÍK, Karel. *Necessismus: myšlenka rozumné spotřeby*. [Praha]: Nákladem Klubu pro studium spotřeby, 1946. S. 14.

⁹⁴³ „People want more of everything; and they want to derive status from their possessions.“ [SNAITH, William T. Building Types: Stores: Architecture and the Community of Retailing. *Architectural Record*. New York, 1959, vol. 67, no. 4, pp. 192-200. ISSN 0003-858X. S. 193.] Také indický filosof Krišnamúrti otevírá zajímavý pohled na tento problém: „Když něco vlastníme, činí nás to šťastnými [...]. Výhradní vlastnictví nám přináší ujištění a sebejistotu. Něco mít nám poskytuje pocit důležitosti a právě na oně vlastní důležitosti lpíme.“ [KRIŠNAMÚRTI, Džiddú. *Co děláte se svým životem?* Překladi Vojtěch ETLER. Praha: Alferia, 2020. ISBN 978-80-271-1390-3. S. 115.]

⁹⁴⁴ Viz známý citát Orsona Wallese: „Vysoká životní úroveň spočívá v tom, že vydáváme peníze, které ještě nemáme, za věci, které nepotřebujeme, abychom imponovali lidem, které nesnášíme.“ Cit. dle [Citáty slavných osobností: Orson Welles [online]. 2021 [cit. 2022-06-16]. Dostupné z: <https://citaty.net/citaty/1840-orson-welles-vysoka-zivotni-uroven-spociva-v-tom-ze-vydavame-p/>.]

⁹⁴⁵ [BUKOVINSKÁ, Lívia. Obchod a životné prostredie. In: *K teórii vnútorného socialistického obchodu: súbor prác*. V Bratislave: Vysoká škola ekonomická, 1978, s. 93-105. S. 95.] O tomto kriticky hovoří také americký spisovatel Chuck Palahniuk: „Kupuješ nábytek. Říkáš si, toto je poslední pohovka, kterou kdy budu v životě potřebovat. Kup si pohovku, pak budeš pár roků spokojený, ať už se stane cokoli, alespoň sis vyřešil nákup pohovky. Potom tu správnou soupravu nádobí. Potom tu perfektní postel. Ty závěsy. Ten kobereček. Pak jsi v zajetí svého hnízdečka a věci, které jsi vlastnil, teď vlastní tebe.“ Cit. dle [Citáty slavných osobností: Chuck Palahniuk [online]. 2022 [cit. 2022-06-16]. Dostupné z: <https://citaty.net/citaty/280667-chuck-palahniuk-kupujes-nabytek-rikas-si-toto-je-posledni-pohovk/>.]

Maloměšťáctvím, jež se projevovalo necessismem,⁹⁴⁶ byli dle Honzíka zasaženi všichni lidé, tedy i on sám.⁹⁴⁷ Paradoxně k potlačení psychického komplexu mělo dojít díky úplnému uspokojení potřeb; jedině tak se člověk vymaní ze zajetí světa věcí.⁹⁴⁸ V socialistickém plánovaném hospodářství zcela nerealizovatelná představa.

Další rozpor mezi západním a socialistickým stylem života vnímal Honzík v rozštěpení jedince na tisíce specialistů.⁹⁴⁹ Socialistický člověk měl být jednotnou bytostí – návrhářem, administrátorem, distributorem, výrobcem, údržbářem a v neposlední řadě spotřebitelem.

Formování socialistického životního stylu úzce souvisí s tvorbou životního prostředí a nepochybně i s industrializací a typizací. Tyto metody hromadné výroby, resp. výstavby, se měla stát jediným prostředkem k dosažení určitého standardu v požadovaném množství a čase. Tisíce typizovaných bytů, pracovních míst i rekreačních jednotek měly být dostupné všem a v jedné kvalitě. Uniformita prostředí, jež z typizace logicky vzešla, se stala často kritizovanou. Nicméně je jisté, že do procesu vytvoření ryze socialistického člověka skvěle zapadla.⁹⁵⁰ Přesto, že uniformita byla ideálním prostředím pro socialistického člověka, při jeho vytváření hrála nezbytnou úlohu kultura.⁹⁵¹ „Kulturu má do tvorby hmotného prostředí přinášet architektonická činnost. Ta musí důsledně vycházet z potřeb dalšího společenského rozvoje, všestranně přispívat k vytváření podmínek nového stylu života, cílit ke vzniku svébytné architektury socialistické epochy, v níž se zrodí prvky netradiční slohovosti.“⁹⁵² Honzík také zdůrazňoval, že při tvorbě hmotného prostředí není přijatelná likvidace pozůstalých forem vysokých kulturních hodnot a její totální nahrazení novou jednotnou formou socialistickou.⁹⁵³ Ideologicky akceptované pozůstatky bývalého smýšlení jednotvárné prostředí mohly obohacovat.

Socialistický životní styl se stylem konzumní západní společnosti přece jen úzce souvisel – hlavním cílem čtvrté pětiletky se mimo jiné mělo stát rozvíjení socialistických způsobů života a vysoké uspokojení hmotných a kulturních potřeb.⁹⁵⁴ Vzhledem k tomu, že uspokojování lidských potřeb je jednou z hlavních hnacích sil ekonomického vývoje, ani socialistické zřízení na něj nemohlo zcela rezignovat. Jakkoli se to ideologicky nehodilo, bylo potřeba zajistit, aby lidé své peníze utratili. Spotřební trend Západu bylo nutné zaobalit do teorie socialistického stylu života: jedinec není prostředkem k rozvoji průmyslové výroby, naopak výroba slouží k zdokonalení jeho životních způsobů.⁹⁵⁵ Filipcová uvádí, že „[...] rozvoj

---

⁹⁴⁶ Necessismus čili „nezbytnictví“ definoval ve svých úvahách Honzík. Pojem vychází z latinského slova *necessitas* – „nezbytnost.“ [HONZÍK. *Necessismus: myšlenka rozumné spotřeby.*] Svými úvahami tak předznamenal texty filosofů Anthony Giddense či Jeana Baudrillarda.

⁹⁴⁷ HONZÍK, Karel. *Co je životní sloh.* S. 59.

⁹⁴⁸ FILIPCOVÁ. *Člověk, práce, volný čas.* S. 98.

⁹⁴⁹ HONZÍK. O životním slohu a podmínkách jeho vzniku. S. 6.

⁹⁵⁰ Je však třeba zmínit, že kupříkladu výstavba typizovaných panelových sídlišť měla v sovětském bloku podpořit vznik socialistického člověka, avšak např. ve Švédsku měla obdobně formovaná sídliště jiný teoretický základ – jejich cílem bylo naopak budovat demokratickou občanskou společnost. Viz např.: [KOHOUT, Michal et al. *Sídliště, jak dál?*. Praha: České vysoké učení technické v Praze, Fakulta architektury, Ústav nauky o budovách, 2016. ISBN 978-80-01-05905-0. S. 246.]

⁹⁵¹ V tomto významu myšleno esteticky hodnotná řemeslná i průmyslová výroba.

⁹⁵² GOČÁR a TOMAN. *Architekt a ekonom k socialistickému stylu života.* S. 409.

⁹⁵³ HONZÍK. *Co je životní sloh.* S. 53.

⁹⁵⁴ GOČÁR a TOMAN. *Architekt a ekonom k socialistickému stylu života.* S. 10.

⁹⁵⁵ Tamtéž, s. 19.

konzumu je zároveň nezbytnou podmínkou humanizace lidského života⁹⁵⁶. A dále: socialistický obchod nevyužívá manipulace, zejména reklamy, utvrzující člověka v pocitu, že jen a pouze díky konzumu se dokáže realizovat.⁹⁵⁷ Ideově bylo vše v pořádku; nicméně lidé nastupující spotřební trend přijali především s vidinou přiblížení se k západnímu stylu života. A pokud vezmeme v úvahu Šebova slova: „[k]do nenakupoval za socialismu, nepoznal skutečnou radost z nákupu,⁹⁵⁸ může se nám tehdejší vydařený nákup jevit jako naplnění člověka pocitem štěstí.

Na tvorbu životního stylu a na jeho kvalitu měl také výrazný vliv rozvoj sociologie v oblasti mimopracovní doby, zejména volného času. Vědecké poznání, rostoucí přibližně od poloviny 20. stol., bylo ze západu pečlivě pozorováno i ve východních státech. Mimopracovní doba, která obsahuje nevyhnutelné lidské činnosti,⁹⁵⁹ měla logicky zabrat co nejméně času. Socialistický člověk se ve svém volném čase mohl věnovat svým koníčkům či sportu. V lepším případě se měl však politicky angažovat a sebevzdělávat tak, aby dosáhl vyšší kulturní úrovně. Stěžejní bylo i načerpání nových sil do pracovního procesu k „budování lepších zítřků.“⁹⁶⁰ V září 1968 došlo v Československu ke zkrácení pracovního týdne na pět dní.⁹⁶¹ Navýšení volného času mělo za následek nový rytmus života, na nějž musel zareagovat i obchod.⁹⁶² Svůj volný čas často lidé trávili chalupařením,⁹⁶³ svými koníčky či sportem, anebo procházením se po OD. Člověk měl daleko více možností realizovat nákup ve svém volném čase. Zda se jednalo o nákup v mimopracovním čase, nebo v čase volném bylo přímo závislé na vztahu kupujícího ke zboží.⁹⁶⁴ „Rostoucí váha volného času v životě lidí stimuluje růst konzumu, zejména těch speciálních produktů, jež umožňují či zpříjemňují nejrůznější druhy činností, zábavy ve volném čase.“⁹⁶⁵ Zcela paradoxní však je, že s rozvojem konzumu, představující nabízené služby a zboží, a se zkrácením pracovní doby narostl i pocit časové tísně.⁹⁶⁶

⁹⁵⁶ FILIPCOVÁ. *Člověk, práce, volný čas*. S. 37.

⁹⁵⁷ Tamtéž, s. 97.

⁹⁵⁸ ŠEBO, Juraj. *Zlatá léta šedesátá*. Praha: Volvox Globator, 2012. ISBN 978-80-7207-869-1. S. 117.

⁹⁵⁹ Např. cesta do a z práce, zajištění chodu domácnosti spojeného s nákupy, osobní hygiena, spánek atd.

⁹⁶⁰ Jedno z profanovaných socialistických hesel znělo: „Socialistickou výrobou k lepšímu zítřku!“

⁹⁶¹ Zkrácení pracovní doby se stalo jedním z mála realizovaných bodů z Akčního programu KSČ.

⁹⁶² Zkrácení pracovní doby společně s vývojem motorismu a vysokým stupněm zaměstnanosti žen mělo významný vliv na změnu nákupních zvyklostí.

⁹⁶³ Chalupaření, gradující od poloviny 60. let, lze spojit s výstavbou nových rekreačních objektů, ale také díky rekonstrukcím i se záchranou vesnického stavebního fondu. Právě chalupaření lze považovat za specifický československý fenomén. Obdoba anglického „můj dům, můj hrad“ plně zrcadlí realitu tehdejšího každodenního života – chalupa či chata představovala vlastní svět, ve kterém si jeho vlastník mohl myslet cokoli a samozřejmě ne nahlas. V roce 1980 vlastnilo tento druh rekreačního objektu až 12,3% domácností. [PRŮCHA a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*. S. 926.] Holý sumarizuje, že roku 1967 bylo v Čechách 110 000 chat, v roce 1970 jich bylo celkem 150 000 a roku 1991 takových staveb bylo 206 456. Vedle chat k rekreačním účelům sloužilo 52 622 chalup a 128 120 bytů. [HOLÝ. *Malý český člověk a skvělý český národ: národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. S. 157.] Tento národní koníček se samozřejmě stal také motivem komediálního seriálu – jedenáctidílnná série **Chalupáři** (1975, režie František Filip | OL4-I 08) byla založena na mozaice humorných příběhů, ve kterých excelovali Jiří Sovák a Josef Kemr.

⁹⁶⁴ RULF, Vladimír. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. Praha: Merkur, 1978. S. 24.

⁹⁶⁵ FILIPCOVÁ. *Člověk, práce, volný čas*. S. 95.

⁹⁶⁶ Tamtéž, s. 16. Neuspokojené potřeby začnou postupem času převyšovat potřeby uspokojené, z čehož vzniká pocit nedostatku volného času.

Základem socialistické ideologie bylo formování tisíců životních stylů vedoucí ke vzniku jednotného slohu. Honzík tento sloh vyjádřil slovy: „Radostná práce ve zdravém prostředí, bydlení v sídlištích prostoupených přírodou, ve slunných a vzdušných stavbách, jejichž provoz je udržován společným úsilím a s nejlepším uplatněním moderní vědy a techniky. Oblek a strava přizpůsobené klimatu, způsobu práce a životních úkonů. Prostý, otevřený a svobodný styk člověka s člověkem. Radostné užívání přírody a díla vytvořeného člověkem.“⁹⁶⁷ Ačkoli Honzík přímo vyloučil, aby životní sloh vznikl v kapitalistickém světě; konzum se stal přímým prostředkem, kterým režim dokazoval starost o svůj lid.⁹⁶⁸ Základním předpokladem pro vznik životního slohu byla vyvážená koordinace společenských sil,⁹⁶⁹ kterou měly zaručit vědecké poznání a plánované hospodářství. Reálně k tomu daleko více přispívala likvidace tříd, politická represe a schopnost režimu udržovat ve společnosti provinciální a egalitářskou mentalitu. Ten, kdo se nestaral o veřejné záležitosti, nijak se neprojevoval a neprovokoval, ten si mohl se svými drobnými radostmi konzumního života v tichosti žít.⁹⁷⁰

---

⁹⁶⁷ HONZÍK. *Necessismus: myšlenka rozumné spotřeby*. S. 15.

⁹⁶⁸ „Životný štýl bol, paradoxne, napriek biednej ponuke tvrdo konzumný.“ [ŠEBO, Juraj. *Normálne 70. roky*. Bratislava: Marenčin PT, 2009. ISBN 978-80-8114-001-3. S. 45.]

⁹⁶⁹ HONZÍK. *Co je životní sloh*. S. 44.

⁹⁷⁰ „Konsenzem se stala rezignace na veřejné dění ze strany většinové společnosti, což jí režim kompenzoval konzumním životem, byť kvůli nevykonnosti ekonomiky značně omezeným.“ [KOUKALOVÁ, Martina. *Když staré ustupuje novému: asanace během normalizace*. S. 237.]

4.3 Socialistický vnitřní obchod

Po 2. světové válce fungoval československý obchod nadále na přidělovém systému s centrálním určováním cen. Nejednalo se tedy o obchod v pravém slova smyslu, ale spíše o distribuci.⁹⁷¹ V listopadu 1945 sice došlo k měnové i mzdové reformě, ale obnova obchodní sítě byla značně problematická, protože řada arizovaných podniků ztratila během války své původní majitele. Znárodnění v říjnu 1945 se obchodního odvětví jako takového netýkalo, postihlo jen prodejny výrobních podniků (např. Baťa, Orion ad.). V roce 1946 tedy soukromé živnosti tvořily 97 % všech obchodních jednotek.⁹⁷²

Cílem pounorového hospodářsko-politického vývoje se stalo dosažení socialistického životního stylu a tomu odpovídající životní úroveň.⁹⁷³ Jedním ze základních způsobů, jak zvyšovat životní úroveň a uspokojovat materiální a duchovní hodnoty, se stala „[...] osobní spotřeba hrazená z konečných důchodů obyvatelstva.“⁹⁷⁴ Socialistický obchod, lze chápat jako „[...] rozmisťování spotřebních statků z místa skončení výroby ke spotřebiteli.“⁹⁷⁵ Jeho zásadním posláním bylo „[...] rychlé a kvalitní zásobování a obsluha obyvatel potřebným spotřebním zbožím.“⁹⁷⁶ Pro centrální plánování se však staly tyto definice holou utopií. „Zásobování zbožím často vázlo, a člověk musel koupit ne to, co potřeboval, ale to, co právě bylo v regálech.“⁹⁷⁷

Celá obchodní činnost byla samozřejmě plánovaná pomocí pětiletých hospodářských plánů. Plán obchodu patřil do skupiny plánů nevýrobních odvětví národního hospodářství a logicky musel být v souladu s plány ostatních sektorů. Ke koordinaci plánů sloužila bilanční metoda.⁹⁷⁸ Plán poté musel být rozpracován podrobně na jednotlivá pracoviště. Nejdůležitější část plánovaného hospodářství, tedy splnit plán, bylo na jednotlivých podnicích. Centrální řízení mělo vést k odstraňování neurčitosti v systému, u všech opakovaných činnostech k stanovení toho, jak mají probíhat a kdo jakou činnost má vykonávat.⁹⁷⁹ Značnou přednost celého obchodu představoval systém jednotných cen, bez kterého by nebylo možné přistoupit k úplnému plánování celého odvětví. Základní potraviny, odívání a většina dalších výrobků tuzemské produkce byly prodávány za uměle stanovené nízké ceny v zásadě dostatečném množství,⁹⁸⁰ avšak v omezené kvalitě, a ne v průběhu celé otevírací doby. Nedostatkové bylo především zahraniční zboží, které se

⁹⁷¹ Právě termín distribuce se ve spojitosti s obchodními stavbami nejednou vyskytuje v dobových typologických sbornících.

⁹⁷² PRŮCHA a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*. S. 508.

⁹⁷³ Ve společnosti tehdy údajně koloval vtip: „Čo je to? Rastie to a nevidieť to!“ A odpoveďou bolo: „Naša životná úroveň.“ [MICHÁLEK a kol. *„Zlaté šesťdesiate“ v rozdelenom svete*. S. 22.]

⁹⁷⁴ PERNICA, Karel M. *Československý vnitřní obchod ve třetí pětiletce*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1961. S. 7.

⁹⁷⁵ JANŮ. *Socialistické budování: (oč půjde ve stavebnictví a architektuře)*. S. 33.

⁹⁷⁶ MORÁŇ, Milan. *Občanské stavby: Stavby pro administrativu a obchod*. Brno: Ediční středisko Vysokého učení technického, 1986. S. 57.

⁹⁷⁷ ŠEBO. *Zlatá léta šedesátá*. S. 119.

⁹⁷⁸ KOHOUTEK, Miloslav, ed. *Úkoly československého vnitřního obchodu při budování socialismu: sborník prací pracovníků Ústavu pro výzkum vnitřního obchodu*. Praha: Orbis, 1954. S. 167.

⁹⁷⁹ HAVEL, PICHANIČ a PRAŽSKÁ. *Organizace a řízení socialistického vnitřního obchodu*. S. 19.

⁹⁸⁰ Opakující se byly krátkodobější výpadky základních komodit, např. toaletní papír. [VYSEKALOVÁ, Jitka a kol. *Chování zákazníka: jak odkrýt tajemství „černé skříňky“*. Praha: Grada. Expert (Grada), 2011. ISBN 978-80-247-3528-3. S. 322.]

případně prodávalo za vysoké ceny. Výsledkem centrálního řízení však byly především fronty, pořadníky a systém dvojích cen.⁹⁸¹

Pro vedení obchodních podniků se využívala metoda tzv. chozrasčotu.⁹⁸² Každá jednotka měla uhrazovat své výdaje ze svých příjmů, a přitom dosahovat maximální rentability tak, aby byly pokryty i náklady na provoz a zlepšovaly se nabízené služby.⁹⁸³ Základním sledovaným faktorem z hlediska plnění plánu byl MO obrat; dalším faktorem byla např. produktivita práce prodavače. Kontrolu chodu socialistického obchodu i plnění plánu prováděly pověřené kontrolní orgány podřízené určitému ministerstvu. Do kontroly se však měli zapojit aktivně sami spotřebitelé a především tzv. občanští kontroloři, kteří byli voleni na členských schůzích závodních skupin či místními národními výbory.⁹⁸⁴ Vyžadovalo se odhalování a pranýřování nedostatků na základě bolševické kritiky a sebekritiky, samozřejmě bez ohledu na osobní vztahy a zájmy.⁹⁸⁵ Samozřejmostí byla i kontrola samotnými zaměstnanci, pro něž se zadostiučiněním mohla stát řada resortních vyznamenání, např. Zasloužilý pracovník státního obchodu, či státních vyznamenání jako Za obětavou práci pro socialismus (OL4-II 01). Odměnou za dlouhodobější spolupráci a loajalitu se staly jubilejní odznaky pracovníkům, např. po odpracování deseti let v OD apod.

Důležitou roli socialistického obchodu tvořila i složka kulturní a politická.⁹⁸⁶ Pernica upozornil na výchovný vliv, který se dá využít pro usměrňování vkusu i pro boj proti maloměstáckému kýči.⁹⁸⁷ Velké MO jednotky hrály důležitou roli nejen z hlediska distribuce, ale také společensky výchovnou. Díky přímému vlivu, který denně vstupoval do kontaktu s masami lidu, se výstavba MO jednotek stala politicky sledovanou událostí. Významné MO jednotky se řešily i na vládní úrovni a jejich výstavba přímo ovlivňovala další hospodářská odvětví.⁹⁸⁸ Vliv na politickou a kulturní složku měla samozřejmě obchodní reklama, jež pravidelně informovala o nových druzích zboží, o jeho přednostech a o způsobu použití.⁹⁸⁹ Socialistická reklama měla být pravdivá a měla ovlivňovat, nikoli zahlcovat, spotřebitele.⁹⁹⁰

⁹⁸¹ „[N]apř. vepřový bůček stál kolem 25 Kč za kilogram a bylo ho v řeznictví v zásadě stále dostatek; oproti tomu svíčková, která oficiálně stála kolem 50 Kč/kg, za tuto cenu nikde k dostání nebyla a prodávala se jen ze známosti, jak se říkalo „pod pultem“ za cenu navýšenou o doplatek nebo protislužbu.“ [VYSEKALOVÁ a kol. *Chování zákazníka: jak odkrýt tajemství "černé skříňky"*. S. 323.]

⁹⁸² Akronym ze sovětského chozjajstvennyj rasčot, čili „hospodářský rozpočet“. Více např.: KOHOUTEK, ed. *Úkoly československého vnitřního obchodu při budování socialismu*. S. 73.

⁹⁸³ *Vnitřní obchod v ČSR*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1959. S. 63.

⁹⁸⁴ [Nařízení vlády č. 21/1953 Sb. Vládní nařízení o občanské kontrole obchodu. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 25. března 1953 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1953-21>. § 3 odst. 1.] Činnost kontrolorů dále upravovalo např. [Nařízení vlády č. 59/1959 Sb. Vládní nařízení o občanské kontrole obchodu a provozoven. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 12. srpna 1959 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1959-59>.]

⁹⁸⁵ KOHOUTEK, ed. *Úkoly československého vnitřního obchodu při budování socialismu*. S. 189.

⁹⁸⁶ „Politický, výchovný a kulturní význam optimálně fungující komplexní sítě občanského vybavení je velký a projevuje se přímo ve způsobu života a spokojenosti obyvatel.“ [ROZEHNALOVÁ, Eva. Racionalizace občanského vybavení v obytné zóně. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Lektoroval Václav ZEMÁNEK. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1986, roč. 32, č. 3, s. 39-43. ISSN 0042-9376. S. 39.]

⁹⁸⁷ PERNICA. *Československý vnitřní obchod ve třetí pětiletce*. S. 14.

⁹⁸⁸ Tuto situaci vidíme ztvárněnou např. ve filmovém dramatu **Pětina průměrného života** (1977, režie František Laurin). Ředitel kamenického závodu, otec hlavního hrdiny, v jedné scéně sděluje kamenickému mistrovi, že u nejmenovaného OD PRIOR došlo k velké změně v projektu a kamenné obklady má proto brát jako záležitost číslo jedna. Mistr jen smířlivě odvětí: „To budeme muset odložit některé zakázky.“

⁹⁸⁹ KOHOUTEK, ed. *Úkoly československého vnitřního obchodu při budování socialismu*. S. 49.

⁹⁹⁰ „[...] reklama na produkty i na služby byla sice v televizi i tisku běžná, nicméně nijak nezahlovovala spotřebitele.“ [VYSEKALOVÁ a kol. *Chování zákazníka: jak odkrýt tajemství "černé skříňky"*. S. 323.]

Její základní formou bylo vystavení zboží v regálech prodejny a ve výkladních skříních. „Velké podniky jako Dům módy a Dům obuvi (Baťa) měly své vlastní výtvarníky, vedle toho existovaly dvě specializované agentury. Propagační tvorba pro družstevní organizace a vedle toho Rapid pro podniky zahraničního obchodu.“⁹⁹¹ Na řešení výkladců byl kladen důraz a ty se tak staly neopomenutelnými při architektonickém a dispozičním řešení.

Hojně navštěvovanou⁹⁹² a také významnou událostí, která byla navíc vázaná k významným politickým výročím, bylo otevření nových MO jednotek, především OD. Průběh slavnostního zahájení provozu obsahoval kromě tradičního stříhání pásky prohlídku obchodních prostor politickou reprezentací (OL4-I 10), po které následovala debatní schůze s projevy vládnoucích činitelů. Samozřejmostí byly oslavné zprávy v lokálním tisku. Pojmenování MO jednotek mělo být stručné a ideálně přímo informovat zákazníka o nabízeném sortimentu, např. „Potraviny“, „Drogerie“, „Dům obuvi“ apod, nebo mělo vycházet z názvu obchodní organizace, např. „PRIOR“, „Jednota“, „Včela“ atd. U větších MO jednotek bylo přistoupeno k označení ojedinělým názvem, často s budovatelským podtextem, např. „Horník“, „Máj“ ad., ale i vycházejícím z kontextu budovy, např. „Kotva“, „Labe“, „Uran“ apod.⁹⁹³ Nedílnou součástí MO jednotek se stala také budovatelská hesla, která se nejčastěji umísťovala nad hlavním vstupem.⁹⁹⁴

MO, důležitý pilíř národního hospodářství, byl také cílem socialistické propagandy. Nemalý význam v této oblasti sehrála kinematografie. Ke konci 50. let financovalo Ministerstvo vnitřního obchodu vznik třídílného krátkometrážního snímku **O lidech před pultem a za ním** (1958, režie I. a II. části Petr Schulhoff, režie III. části Jindřich Ferenc | OL4-II 02). Výchovná satira byla založená především na hereckém výkonu Miloše Kopeckého, který jako učitel spotřebitelské etiky seznamuje s nepravostmi v MO a poučuje o právu a povinnostech zákazníků i prodavačů.⁹⁹⁵

Uvolněnější šedesátá léta jsou patrná i na kinematografii, kdy vznikla řada filmových skvostů, z nichž část putovala „do trezoru“.⁹⁹⁶ Jejich společným znakem je menší míra propagandy a vyšší umělecká kvalita zpracování, za kterou stojí především tzv. nová vlna.

⁹⁹¹ VANĚK, Rostislav. Vizualita městského prostoru. Propaganda. Antipatie. Retro nostalgie. Sorela. Typografie ulice. Avantgarda. Grafický design. Orientační systémy. Metro. Metron. Gesamtkunstwerk. In: VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 2*. Praha: Bigg Boss, 2022, s. 315-323. ISBN 978-80-908359-2-4. S. 316.

⁹⁹² Jsou známy dobové záběry slavnostních otevření MO jednotek, např. OD **Labe v Ústí nad Labem** či **PRIOR v Praze-Proseku**, při nichž musely usměrňovat dav bezpečnostní složky. Ovšem ne vždy se jim to zdařilo, jak je patrné ze záběrů otevření OD **Dunaj (PRIOR) v Bratislavě** (OL4-I 09). Více viz např.: [OD Labe. In: *Facebook Watch* [online]. 13. 3. 2018 [cit. 2023-04-03]. Dostupné z: <https://www.facebook.com/watch/?v=1685846341473705>.], [Nákupní martyria. In: *Archiv České televize* [online]. © 1996 – 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10116288585-archiv-ct24/214411058210030/>.], [Bratislava – Otvorenie OD Prior (1968). In: *Youtube* [online]. 31. 3. 2020 [cit. 2023-04-03]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=HrCWNoHrxQg>.]

⁹⁹³ Názvy MO jednotek čerpající z lokálního kontextu lze pozorovat i v západní Evropě, např. OS **Elbe v Hamburku**, OS **Donau v Řezně**.

⁹⁹⁴ Např. heslo Sláva KSČ na OD **Kotva v Praze** nebo Komunismus perspektiva lidstva na OD **PRIOR v Ostravě**.

⁹⁹⁵ První epocha, jak jsou jednotlivé části nazvané, seznamuje na dvou příkladech řezníka a krejčího s nepoctivostí prodavačů a jejím závěrem bylo, že pokud se má někdo lépe než vy, nepochybně musel okrást vás nebo někoho jiného. Druhá epocha představuje samoobslužný prodej a odhaluje prostřednictvím prodavačky Hedvičky (Jiřina Bohdalová) praktiku schovávání zboží pod pult. Třetí díl, o uhlíři s deformovanou putnou a zelináři prodávajícím jablka druhé jakosti jako jablka jakosti první, eskaluje k závěru, že pokud je vám v MO ukřivděno, máte právo a povinnost ozvat se.

⁹⁹⁶ Např. **Všichni dobří rodáci** (1968, režie Vojtěch Jasný), **Spalovač mrtvol** (1968, režie Juraj Herz), **Skřivánci na niti** (1969, režie Jiří Menzel), **Ucho** (1970, režie Karel Kachyňa) ad.

V žánrové i dějové různorodosti filmografie 60. let si našel své místo také MO. Krádež lahví alkoholu ze skladu prodejny byla motivem česko-britského dramatu **Třicet jedna ve stínu** (1965, režie Jiří Weiss) s excelentním Rudolfem Hrušínským v roli pedantního kontrolora. Právě téma krádeže bylo s MO velmi spojované,⁹⁹⁷ nicméně vznikala i dramata, jejichž hlavní postava ve zmíněném odvětví pracovala. Učedník v samoobslužné prodejně je hlavním hrdinou v oceňovaném komediálním dramatu **Černý Petr** (1963, režie Miloš Forman). Na pozadí krátkého a nevyrovnaného období dospívajícího chlapce tak můžeme sledovat nejen prostředí prodejny, ale i humornou situaci, která vznikla díky podezření z krádeže jednoho ze zákazníků.

„Významnou součástí normalizační propagandy představovaly televizní seriály, které dosahovaly sledovanosti i 80 až 90 %. Jejich témata schvalovala dle aktuálních politických potřeb ideologická komise KSČ. Seriály měly fungovat jako jakýsi průvodce člověka socialistickým způsobem života [...].“⁹⁹⁸ Za vrchol tohoto typu propagační činnosti lze považovat i seriál **Žena za pultem** (1977, režie Jaroslav Dudek | OL4-II 03), kde hlavní hrdinové prožívali své osudy mezi plnými regály a spokojenými zákazníky. Přestože, jak hlavní postava Jiřiny Švorcové v jedné z promluv uvádí, „[m]áme prodejny, o kterých se nám ani nesnilo“,⁹⁹⁹ Šebo vzpomíná, že v tomto seriálu vůbec poprvé „[...] videl, jako vyzerá balenie vlašského šalátu do celofánu.“¹⁰⁰⁰ Přestože společnost procházela mediální masáží o zvyšování kvality a množství zboží, řada lidí svůj zájem přesouvala na „[...] rifle z Tuzexu kúpené za bony od veksláka.“¹⁰⁰¹

4.3.1 Hierarchie socialistického obchodu

Socialistický obchod lze rozdělit na obchod zahraniční a vnitřní. Zahraniční obchod, zabývající se vývozem a dovozem zboží přes hranice státu, se stal státním monopolem a za jeho činnost plně odpovídalo ministerstvo zahraničního obchodu. Jeho organizační přestavba proběhla na jaře 1948 a v roce 1953 vznikly známé podniky zahraničního obchodu (např. Centrotex, Koospol, Motokov, Strojimport ad.).¹⁰⁰² Zcela výsadní postavení plnil od roku 1957 Tuzex, který zajišťoval prodej exportního i zahraničního zboží za bony. Tuzexovou měnu bylo možné získat výměnou diet ze služebních cest či ilegálním nákupem od tzv. veksláků.¹⁰⁰³

Podrobněji se budeme zabývat obchodem vnitřním se spotřebním zbožím, jehož ústředním orgánem bylo ministerstvo vnitřního obchodu. Vnitřní obchod byl „[...] odvětvím socialistické hospodářské soustavy, které aktivně zprostředkovává spojení mezi výrobou, popřípadě dovozem spotřebního zboží a jeho rozdělováním a spotřebou; tím napomáhá

⁹⁹⁷ Např. jeden snímek ze série dětských detektivek **Martin a devět bláznů** (1966, režie Milan Vošmik).

⁹⁹⁸ KOUKALOVÁ. Když staré ustupuje novému: asanace během normalizace. S. 238.

⁹⁹⁹ *Žena za pultem [seriál]*, 1977. I. řada, 12. díl, Vánoce Anny Holubové. Režie Jaroslav DUDEK. Československo. Dostupné také z: <https://www.youtube.com/watch?v=45Pt119AAHA>.

¹⁰⁰⁰ ŠEBO. *Normálně 70. roky*. S. 311.

¹⁰⁰¹ Tamtéž, s. 42.

¹⁰⁰² Základní informace o sídlech podniků zahraničního obchodu viz např. [SMĚTÁK, Pavel. Obchod, služby, reprezentace. In: HUBER-HOUDOVÁ, Helena, ed. 1956 - 1989: *Architektura všem. Životní styl - každodennost – média*. Praha: Národní galerie Praha, 2023, s. 115-148. ISBN 978-80-7035-814-6. S. 120-122.]

¹⁰⁰³ Sociální bublinu veksláků, která byla veřejným tajemstvím, přiblížila krimikomedie **Bony a klid** (1987, režie Vít Olmer | OL4-II 04). Snímek o mladíkovi, jenž zprvu napálený vekslákem se posléze sám jedním stává, je nečekanou dobovou výpovědí doplněnou hudbou britské popové kapely Frankie Goes To Hollywood.

k uspokojování potřeb občanů na vnitřním trhu a k vytváření podmínek socialistického způsobu života.¹⁰⁰⁴ Nejvyšším činitelem vnitřního obchodu se stal ministr, který měl činit ve své funkci takové kroky, aby zajistil oběh zboží v rámci jednotného hospodářského plánu a v zájmu plynulé distribuce, a řídil i kontroloval jeho odbyt a spotřebu.¹⁰⁰⁵ MVO dále spolupracovalo s výrobny spadajícími oficiálně pod ministerstva jiná.¹⁰⁰⁶ Ministr vnitřního obchodu dále zřizoval organizace provozující obchodní činnost.¹⁰⁰⁷ Ty měly kromě své hlavní činnosti sledovat a vyhodnocovat spotřebitelskou poptávku a její změny, zabezpečovat spolupráci s dodavatelskými, servisními a opravárenskými organizacemi a v neposlední řadě spolupracovat při koncepčních a prognostických výzkumech trhu.¹⁰⁰⁸

Vnitřní obchod byl založen především na dvou formách vlastnictví – státním a družstevním.¹⁰⁰⁹ Státní obchod hospodařil s všelidovým vlastnictvím a patřil celé společnosti.¹⁰¹⁰ Centrálním orgánem pro řízení bylo MVO, či pověření obchodu na území SSR; střední orgán tvořila generální a oborová ředitelství a základním stupněm řízení bylo řízení podnikové. Družstevní obchod byl založen na principu společného vlastnictví prostředků a majetku; jednotliví členové měli prostřednictvím kolektivních orgánů vliv na jejich správu a řízení.¹⁰¹¹ Organizace však byla regulována vyššími družstevními orgány i státem. Družstevní obchod se realizoval prostřednictvím výrobních, spotřebních či jiných družstev, např. Jednotné zemědělské družstvo (JZD) apod. Pro vnitřní obchod byla stěžejní zejména spotřební družstva, která fungovala od ledna 1957 na třístupňové organizaci. Základním článkem byly Jednoty – lidová spotřební družstva s působností zpravidla v rámci okresu, středním stupněm krajské svazy a vrcholem byl Ústřední svaz spotřebních družstev,¹⁰¹² respektive na území SSR Slovenský svaz spotřebních družstev, fungující jako ústřední orgán řídicí politicko-hospodářskou činnost.¹⁰¹³

Třetí formou byl obchod neorganizovaný.¹⁰¹⁴ Soukromé vlastnictví bylo téměř nulové, neorganizovaný obchod na území Československa tak fungoval především ve formě trhů.¹⁰¹⁵

¹⁰⁰⁴ Zákon č. 127/1981 Sb. Zákon České národní rady o vnitřním obchodě. § 1, odst. 1.

¹⁰⁰⁵ Zákon č. 160/1949 Sb. Zákon o vnitřním obchodě. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 16. června 1949 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1949-160>. § 1.

¹⁰⁰⁶ Zmiňme např. prodejny s knihami a tiskem, čerpací stanice, uhelné sklady apod.

¹⁰⁰⁷ Obchodní činnost ve vnitřním obchodu definujeme jako „[...] provozování maloobchodní činnosti, poskytování obchodních služeb v souvislosti s maloobchodní činností, poskytování služeb veřejného stravování, ubytovacích služeb a služeb cestovních kanceláří, jakož i provozování velkoobchodní činnosti, pokud jsou uvedené činnosti provozovány na vnitřním trhu.“ [Zákon č. 127/1981 Sb. Zákon České národní rady o vnitřním obchodě. § 4.]

¹⁰⁰⁸ Vyhláška č. 93/1982 Sb. Vyhláška ministerstva obchodu České socialistické republiky, kterou se provádějí některá ustanovení zákona České národní rady č. 127/1981 Sb., o vnitřním obchodě. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 22. července 1982 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1982-93>. § 55.

¹⁰⁰⁹ Prodáváný sortiment obou sektorů se v zásadě nelišil.

¹⁰¹⁰ [Vnitřní obchod v ČSR. S. 72.] Podniky v socialistickém vlastnictví byly sice „[...] oficiálně prohlášeny za společný majetek všech občanů státu, ale z pohledu obyčejných lidí nepatřily nikomu. Z ekonomického hlediska byly fakticky majetkem socialistických manažerů.“ HOLÝ. *Malý český člověk a skvělý český národ: národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. S. 156.

¹⁰¹¹ HAVEL, PICHANIČ a PRAŽSKÁ. *Organizace a řízení socialistického vnitřního obchodu*. S. 127.

¹⁰¹² Hierarchizace měla například vliv na rozhodování o ekonomických možnostech výstavby MO jednotek. Lidová spotřební družstva mohla rozhodovat o investicích max. 500 tis. Kčs, krajské svazy o vyšších investicích do 1 mil. Kčs a Ústřední svaz o investicích nad 1 mil. Kčs. [KODERA, Bořivoj], Václav GIRSA a Miloslav DRDA. *Prodejny a nákupní střediska*. Praha: Státní nakl. technické literatury, 1966. S. 18.]

¹⁰¹³ *Vnitřní obchod v ČSR*. S. 82.

¹⁰¹⁴ Přesto, že nesl označení neorganizovaný, stále byl částečně pod kontrolou státu.

¹⁰¹⁵ V jiných socialistických státech nebyla míra znárodnění taková jako v Československu a soukromý obchod v určité míře fungoval. Např. v NDR fungoval komisionářský obchod, při kterém komisionář zboží nakupoval za stejných podmínek jako podniky státního obchodu a výnosy z prodeje byly socialistickým vlastnictvím. Soukromý

Zde docházelo k prodeji přebytků za cenu, jež si určili prodávající. Aby však nedocházelo ke zvyšování cen, existoval na trhu i prodej ze státního či družstevního obchodu. V československých zemích však trhy neměly tak velkou oblibu jak v jiných socialistických státech a podíl neorganizovaného obchodu v celkovém MO obrátu byl nepatrný.

Mimo oficiální socialistický obchod se ale bohatě rozvíjela šedá ekonomika. „Každý, kdo měl nedostatkové zboží, dovednosti nebo služby „na prodej“, byl nějakým způsobem zapleten v této skryté „tržní ekonomice“, kde veškeré zboží a služby byly dosažitelné za skutečnou, „tržní cenu“.“¹⁰¹⁶ Neopomenutelnou roli hráli také prodáváci a prodavačky, kteří často nedostupné zboží schovávali „pod pult“ a buď si ho koupili sami, nebo ho nabídli příbuzným či známým. Navzdory zákazu přednostního prodeje¹⁰¹⁷ a zákazu prodeje zboží mimo prodejní prostor a dobu¹⁰¹⁸ ho lidé získávali za vyšší ceny i úplatky, anebo protislužby, které se staly významným způsobem k uspokojení poptávky. „Jevy spjaté s šedou ekonomikou kritizovaly i nejvyšší orgány, ale vcelku je spíše tolerovaly, protože některé náročnější potřeby se stěžily jiným způsobem uspokojit.“¹⁰¹⁹ U určitého typu sortimentu pak jediným způsobem uspokojení poptávky byla krádež. „Chronický nedostatek zboží a nevypočitatelnost zásobování povýšily zcizování majetku v socialistickém vlastnictví a využívání pracovní doby k soukromým účelům téměř na nevyhnutelnou součást života.“¹⁰²⁰ Příkladem mohou být stavební materiály a nástroje, které byly zcizovány z jiných staveb, anebo kupovány od těch, kteří je zcizili. Holý dále vzpomíná na veřejné záchody, které „[...] byly pověstné tím, že se na nich nenacházely ručníky, mýdlo ani toaletní papír. Zpravidla zmizely ihned, jakmile sem byly umístěny.“¹⁰²¹

Vnitřní obchod utvářela síť velkoobchodní a maloobchodní. Úkolem velkoobchodní sítě byla proměna výrobního sortimentu v sortiment obchodní.¹⁰²² Tuto proměnu tvořily tři fáze – výkupní, odbytová a zásobovací část.¹⁰²³ Velkoobchod, jako základní kámen fungování socialistického obchodu, byl kompletně znárodněn již na začátku roku 1948, kdy došlo k jeho

---

prodejce však inkasoval na základě komisionářské obchodní smlouvy smlouvenou provizi. V roce 1966 soukromí obchodníci v NDR tvořili v maloobchodním obrátu přes 20%. [VANKEOVÁ, Alena a Zuzana BUREŠOVÁ, eds. *Směry vývoje a charakteristické rysy maloobchodní sítě ve vybraných zemích*. Praha: Výzkumný ústav obchodu, 1973. S. 13.] V SSSR zůstal zachován v malé míře kolchozní obchod s přebytky, jež provozovaly drobné skupiny obyvatel mající vlastní hospodářství. Tento typ obchodu, tvořící ještě roku 1970 podíl 2,6% na MO obrátu, byl spojen s menší mírou urbanizace v SSSR. [HADRAVOVÁ, Zdena. *Vývoj vnitřního obchodu ve světě*. Praha: Merkur, 1975. S. 119.]

¹⁰¹⁶ HOLÝ. *Malý český člověk a skvělý český národ: národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. S. 157.

¹⁰¹⁷ Viz [Vyhláška č. 93/1982 Sb. Vyhláška ministerstva obchodu České socialistické republiky, kterou se provádějí některá ustanovení zákona České národní rady č. 127/1981 Sb., o vnitřním obchodě. § 7.] Vybrané prodejny mohly však získat výjimku na provádění rezervace zboží, které se k zákazníkovi mělo dostat na základě zvláštní evidence pořadí objednávek. Další výjimkou byl zásilkový prodej a prodej dle vzorků či katalogu.

¹⁰¹⁸ Vyhláška č. 93/1982 Sb. Vyhláška ministerstva obchodu České socialistické republiky, kterou se provádějí některá ustanovení zákona České národní rady č. 127/1981 Sb., o vnitřním obchodě. § 18.

¹⁰¹⁹ PRŮCHA a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*. S. 924.

¹⁰²⁰ HOLÝ. *Malý český člověk a skvělý český národ: národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. S. 34.

¹⁰²¹ Tamtéž, s. 33.

¹⁰²² „Obchodní sortiment definujeme jako soubor výrobků, který je cílevědomě soustředěný a utříděný podle určitého obchodního záměru.“ [MULAČOVÁ, Věra a Petr MULAČ a kol. *Obchodní podnikání ve 21. století*. Praha: Grada, 2013. ISBN 978-80-247-4780-4. S. 67.]

¹⁰²³ ARON, Jiří a Vladislav VÁCHA. *Maloobchodní síť ve městech: její výstavba, organizace a plánování*. Praha: Orbis, 1956. S. 15.

redukci na desetinu původních jednotek.¹⁰²⁴ Znárodněním velkoobchodu získal stát určitou převahu i nad soukromými živnostníky, jichž se dotkly „potíže“ při dodávkách zboží. Neudržitelný tlak na soukromníky vyvíjely desinformační kampaně, zavedení dvojího trhu a vysoké daňové sazby. Soukromou výrobu, které se netýkalo znárodnění velkoobchodu, postihly v letech 1949-51 tzv. monopolní vyhlášky. Stát tak fungoval jako monopol – vyrobené produkty mohl dle potřeby rozdělovat, směňovat a určit jejich pevné ceny.

Druhá fáze obchodu měla za úkol nabídnout zboží přímo koncovému spotřebiteli a tvořily ji různé druhy MO zařízení. Dalšími úkoly byly poskytnutí vyspělé obsluhy spotřebiteli, udržení úplného sortimentu a rozšíření výběru zboží.¹⁰²⁵ MO byl dále doplněn službami, které měly za úkol snížit ztrátový čas během nakupování. Jednalo se především o služby s nákupem spojené (doprava objednaného zboží, nákup do tašky¹⁰²⁶ aj.), informační a poradenské služby, služby spojené s prodejem a placením zboží, služby spojené s dodávkou a servisem či služby, které byly spojené s pobytem v MO jednotce (úschovna, dětský koutek atd.).¹⁰²⁷ S postupným rozvojem průmyslového zboží dlouhodobé poptávky nebo zboží sezónního využití se zvláštní skupinou služeb staly půjčovny,¹⁰²⁸ které byly zpravidla součástí prodejen podobného sortimentu zboží. Činnost MO zajišťovala kromě pracovních sil materiálně technická základna. Tyto prostředky se dělily na základní fondy (budovy, energetické stroje, dopravní prostředky, obaly atd.), oběžné fondy (balící materiál, zásoby surovin, pohonné hmoty apod.) a oběhové fondy (zásoby zboží, peněžní prostředky a ceny).

4.3.2 Vývoj socialistického vnitřního obchodu

Při budování československého socialistického obchodu se vycházelo především ze sovětských zkušeností majících „[...] význam skvělého kompasu, který nám ukazuje cestu vpřed.“¹⁰²⁹ Ke znárodnění obchodních podniků s více než 50 zaměstnanci došlo již v dubnu 1948¹⁰³⁰ a zestátnění MO proběhlo v letech 1949-50 relativně rychle.¹⁰³¹ Prodejny, pokud nebyly zrušeny, byly převedeny do sítě státního, anebo družstevního obchodu. Významnou úlohu při budování socialistického obchodu měl i nárůst žen v podílu zaměstnanců.¹⁰³²

¹⁰²⁴ PRŮCHA a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*. S. 199.

¹⁰²⁵ KOHOUTEK, ed. *Úkoly československého vnitřního obchodu při budování socialismu*. S. 55.

¹⁰²⁶ Nákup do tašky, jedna z výjimek zakazu přednostního prodeje, byl zaváděn jako neplacená služba určená především pro pracující ženy. Zákazník dopředu objednal zboží a určil dobu, kdy si ho vyzvedne. [HRUNEK, Antonín, Ladislav JANULA a František SVOBODA, eds. *Služby v prodejních spotřebních družstev*. Praha: Svěpomoc, 1964. S. 35.]

¹⁰²⁷ KULČÁKOVÁ. Úlohy vnitřního obchodu při rozvíjení socialistického způsobu života. S. 41.

¹⁰²⁸ Např. půjčovny sportovních potřeb, elektrotechniky, stavebních strojů, předmětů pro údržbu a domácí opravy atd.

¹⁰²⁹ KOHOUTEK, ed. *Úkoly československého vnitřního obchodu při budování socialismu*. S. 53.

¹⁰³⁰ Dosavadní vlastníci museli při převodu plně spolupracovat a být nápomocni při sestavování účetních uzávěrek; ten, kdo se dopustil „[...] pletich v úmyslu, aby znárodnění podniků podléhajících znárodnění zestátněním zmařil, nebo zvýšenou měrou stížil [...]“, mohl být potrestán těžkým žalářem od jednoho do pěti let, pokutou do deseti mil. Kčs a výše zmíněné mělo být uveřejněno v denním tisku. [Zákon č. 120/1948 Sb. Zákon o znárodnění obchodních podniků s 50 nebo více činnými osobami. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 28. dubna 1948 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1948-120>. § 2, § 15 a § 17]

¹⁰³¹ V roce 1948 činil podíl soukromého sektoru na maloobchodním obratu 68,1 % a v roce 1952 to bylo již jen 1,2 %. [KOHOUTEK, ed. *Úkoly československého vnitřního obchodu při budování socialismu*. S. 20.]

¹⁰³² Ve vnitřním obchodě v letech 1948-53 podíl žen mezi zaměstnanci vzrostl z 36 na 56 %. [PRŮCHA a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*. S. 510.]

V lednu 1949 se Československo zapojilo jako jeden ze zakládajících členů¹⁰³³ do RVHP (OL4-II 05).¹⁰³⁴ Organizace vznikla z důvodu širší hospodářské spolupráce států sovětského bloku; pro Československo, jako jednoho ze suverénnějších států,¹⁰³⁵ tato spolupráce byla ale často jednostranná. V roce 1950 vznikl Ústav pro výzkum vnitřního obchodu, který zajišťoval typizaci prodejen a sortimentu a dále se zabýval aplikací progresivních forem prodeje. Na začátku roku 1951 tvořilo státní obchod celkem 33 národních podniků.¹⁰³⁶ Po vzoru SSSR však ke konci roku došlo k separaci velkoobchodu od MO a národní podniky byly zrušeny a nahrazeny podniky krajskými a oblastními řízenými Hlavními správami¹⁰³⁷ na MVO v Čechách a pověřenectvu obchodu na Slovensku. Decentralizace sice přiblížila řízení podniku k jednotlivým provozním jednotkám, znamenala však zásadní nárůst celého administrativního aparátu a řízení se stalo o něco méně pružné kvůli zavedení mezičlánku mezi prodejny a sklady. Na přelomu let 1952-53 došlo na základě Směrnice pro přípravu a provedení opatření organizační přestavby našeho družstevnictví k reorganizaci družstevního obchodu. Družstevní MO jednotky ve městech byly předány pod správu státního obchodu a družstva se měla nově orientovat pouze na vesnice a malá města. Řízení probíhalo na čtyřech stupních – vesnické SD, okresní SD, krajské SD a pro úplnou kontrolu a možnost zasahovat do chodu spotřebních družstev vznikl v listopadu 1952 český Ústřední svaz spotřebních družstev a Slovenský svaz spotřebních družstev na Slovensku

V červnu 1953 proběhla peněžní reforma, která měla zastavit černý trh a postihnout „[...] kapitalistické a spekulantské živly, které si při dřívějším nedostatku spotřebního zboží šmelinařením a spekulacemi nahromadily velké peněžní rezervy, z nichž bezpracně a pohodlně žily.“¹⁰³⁸ Společně s reformou, která znamenala pro tisíce lidí totální znehodnocení jejich životních úspor, došlo k zavedení jednotných MO cen a k definitivnímu zrušení přidělového systému. V témže roce 1953 také vznikl reprezentativní soupis obchodu, jehož cílem bylo definování ukazatelů pro stanovení hustoty a struktury MO sítě. Bylo vybráno 34 měst všech velikostních skupin (např. Brno, Kolín, Ostrava, Plzeň, Praha ad.), která byla podrobně zkoumána z pohledu MO sítě.¹⁰³⁹ Mezi lety 1953-57 prošel vnitřní obchod několika opatřeními, která měla zjednodušit jeho chod a vylepšit stále se zhoršující situaci projevující se na prázdných pultech prodejen. Dílčí změny však neměly očekávaný vliv, a tak bylo přikročeno k zavedení nové organizace obchodu. V letech 1958-59 v rámci hospodářské reformy byly zrušeny Hlavní správy a řízení se přesunulo blíže k samotným jednotkám – na Krajská sdružení maloobchodních podniků.

¹⁰³³ Zakládajícími zeměmi se staly Bulharsko, Československo, Maďarsko, Polsko, Rumunsko a Sovětský svaz.

¹⁰³⁴ Východní hospodářská spolupráce vznikla o osm let dříve než její analogické uskupení na Západě – Evropské hospodářské společenství, jehož zakládajícími členy byly Belgie, Francie, Itálie, NSR, Nizozemsko a Lucembursko.

¹⁰³⁵ V rámci východního bloku bylo Československo např. z hlediska MO nadprůměrné, druhé za NDR.

¹⁰³⁶ Jmenujme např. Pramen, Zdroj, Obchodní domy, Obuva, Chemodroga ad.

¹⁰³⁷ Např. Hlavní správa maloobchodu s potravinářským zbožím, Hlavní správa maloobchodu s oděvním zbožím, Hlavní správa maloobchodu s klenoty, hodinami a starožitnostmi, Hlavní správa velkoobchodu s potravinářským zbožím, Hlavní správa restaurací a jídelen ad. Později byla zřízena Hlavní správa obchodních domů.

¹⁰³⁸ *Vnitřní obchod v ČSR*. S. 51.

¹⁰³⁹ Více k metodickému postupu pro získání ukazatelů hustoty sítě prodejen, struktury prodejní sítě a využití pracovních sil viz např.: [ARON a VÁCHA. *Maloobchodní síť ve městech: její výstavba, organizace a plánování*.]

Začátkem 60. let se začaly plně projevovat nedostatky v zásobování potravinami i dalšími druhy zboží, např. elektrotechniky a uhlí. Hluboká krize vedla k výraznému sestupu na světovém hospodářském žebříčku i v rámci RVHP, a dále třetí pětiletku nahradilo roční plánování, které však příliš nepátralo po příčinách a východiscích z krize.¹⁰⁴⁰ Na další vývoj obchodu měla mírně pozitivní vliv změna z roku 1964, která družstevním podnikům znovu dovolila zřizovat své jednotky i ve městech. Právě soutěž mezi družstevním a státním obchodem byla, pokud nebereme v úvahu soutěžení mezi jednotlivými jednotkami jednoho podniku, jedinou konkurencí na socialistickém trhu. V červenci 1965 došlo k vytvoření obchodně hospodářských jednotek, které fungovaly na principu trustu,¹⁰⁴¹ anebo oborového podniku. Trust vytvářel OHJ na základě seskupení státních obchodních organizací.¹⁰⁴² Každá organizace v čele s generálním ředitelstvím byla samostatná; trust jako celek však neměl vlastní právní subjektivitu. Na principu trustu fungoval např. obchod s potravinami (podniky Potraviny, Pramen ad.) či obchod s průmyslovým zbožím (podniky Drobné zboží, Domácí potřeby, Drogerie ad.). Další státní hospodářskou organizací byl oborový podnik s vlastní právní subjektivitou a ředitelstvím, které bylo přímo podřízeno ministerstvu obchodu.¹⁰⁴³ Oborový podnik se dále vnitřně členil na jednotlivé závody, které ve svém okruhu působnosti mohly v rámci svých kompetencí rozhodovat zcela samostatně. Formou oborového podniku fungovaly specializované podniky, např. o. p. Nábytek a o. p. Klenoty. Stále také existovaly organizace přímo podřízené MVO,¹⁰⁴⁴ jiným ministerstvům či ústředním orgánům¹⁰⁴⁵ a v neposlední řadě i obchodní soustavy družstevní.¹⁰⁴⁶ Československý obchod byl většinou tvořen podniky s krajskou působností, která respektovala princip administrativně správního dělení státu.

Roku 1967 byly zavedeny tři kategorie cen. „Pevné ceny se týkaly základních životních potřeb obyvatelstva, hlavních zemědělských produktů a těch surovin a materiálů, které měly rozhodující vliv na ceny konečné spotřeby. U volných cen se předpokládalo vytvoření konkurenčních podmínek, např. u výrobků zvláštní jakosti nebo módních novinek. Limitované ceny měly být stanoveny dohodou dodavatelů a odběratelů v mezích centrálně určených limitů.“¹⁰⁴⁷ Společně s těmito změnami se také „[...] objevila u nás poprvé po druhé světové válce reálná možnost větších investic do maloobchodní sítě. Neustálé snižování prodejní plochy, minimální investice do rekonstrukcí prodejen, ne zcela šťastná investiční politika obchodu v nových sídlištích, to všechno způsobilo, že výstavba maloobchodní sítě se stala vážným politickým problémem.“¹⁰⁴⁸ Snižování počtu MO jednotek s větší prodejní plochou

¹⁰⁴⁰ PERNES, Jiří. Komunistické Československo na cestě od upevňování totality k liberalizaci režimu (1959-1967). In: PÁNEK, Jaroslav a kol. *Dějiny českých zemí*. Vydání druhé, doplněné. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018, s. 409-417. ISBN 978-80-246-3994-9. S. 414.

¹⁰⁴¹ V dobové literatuře uváděn i počeštělý termín trust.

¹⁰⁴² HAVEL, PICHANIČ a PRAŽSKÁ. *Organizace a řízení socialistického vnitřního obchodu*. S. 71.

¹⁰⁴³ Tamtéž.

¹⁰⁴⁴ Na českém území např. Obchodní zařízení (OZAP), Merkur, Státní projektový ústav obchodu, Výzkumný ústav obchodu ad.; na Slovensku např. ERPO, Javorina, Projektový ústav obchodu a cestovního ruchu ad.

¹⁰⁴⁵ Např. Mototechna, Dřevona, Benzina, Staviva, podniky Restaurací a jídelen ad.

¹⁰⁴⁶ Např. Jednota, Rekrea, Obchodní projekt ad.

¹⁰⁴⁷ PRŮCHA a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*. S. 387.

¹⁰⁴⁸ SIROTEK, Jaromír. Výstavba maloobchodních jednotek v historických jádrech našich měst. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1969, roč. 11, č. 1-2, s. 28-33. ISSN 1335-2180. S. 28.

a se zaváděním progresivních forem prodeje dokládají mimo jiné údaje z roku 1968. Oproti roku 1930 se počet prodejen snížil o 63,5 % a počet pracovníků o 49,1 %.¹⁰⁴⁹ Na další fungování obchodu měla samozřejmě neblahý vliv invaze vojsk Varšavské smlouvy v srpnu 1968. Politická nejistota na podzim téhož roku vedla k hromadným výběrům úspor a k nákupní horečce. Nabídka zejména průmyslového zboží dlouhodobé spotřeby se stala kritickou a situace na trhu se velmi vyostřila.¹⁰⁵⁰ Proběhl návrat k administrativně direktivnímu řízení, které se však muselo přizpůsobit nové situaci – v lednu 1969 došlo k federativnímu rozdělení na dvě republiky (Česká socialistická republika a Slovenská socialistická republika) se svými vládami i parlamenty.¹⁰⁵¹

Ke spolupráci zemí RVHP v obchodu se přistoupilo v roce 1969. Vznikly tři pracovní skupiny zabývající se výměnou zboží (řízeno PLR), otázkami rozvoje materiálně technické základy a organizací obchodu (řízeno NDR) a ekonomickými otázkami a vědeckou organizací práce (řízeno MLR). Čtvrtá pracovní skupina, jež se zabývala veřejným stravováním (řízeno SSSR) vznikla o dva roky později.¹⁰⁵² Kromě zavádění vědeckých a technických poznatků partnerských států do vnitřního obchodu se značným přínosem staly dohody o výměně zboží mezi jednotlivými zeměmi, které byly zpravidla realizovány v rámci OD.

Husákovskou éru lze s odstupem hodnotit jako (v rámci možností) konzumní dobu, během níž byly opuštěny ideologické prostředky k dosažení komunismu. Režim se prakticky zaměřil jen na udržení moci, k čemuž mu mimo jiné měl pomoci důraz na budování obchodní sítě a snaha o dostatek spotřebního zboží. I přes začínající stagnaci hospodářského vývoje, tedy došlo k výraznému rozvoji vnitřního obchodu.¹⁰⁵³ Z předchozích let pokračovala koncentrace prodeje do menšího počtu lépe vybavených jednotek, došlo k rozšiřování kiosků a stánků tam, kde nebylo výhodné zřizovat prodejny, byly zaváděny progresivní formy prodeje (OS, OD ad.) a v neposlední řadě se rozšiřovala síť veřejného stravování. Vrcholný orgán řízení státního obchodu tvořilo MVO; střední stupeň řízení představovaly OHJ dvojího typu – trusty sortimentně specializovaných prodejen a oborové podniky; základní stupeň řízení byly obchodní podniky v krajích nebo regionech. V družstevním obchodě se základní organizační jednotkou stala lidová SD.¹⁰⁵⁴

S výrazným rozvojem obchodu se však v polovině 70. let objevily problémy. Neustálý tlak na zvyšování MO obratu a produktivity práce vedl k nedostatku zaměstnanců až do té míry, že docházelo k uzavírání prodejen a zkracování otevírací doby.¹⁰⁵⁵ Úbytek pracovních sil mělo eliminovat zlepšení pracovního prostředí či podniková bytová výstavba. Na začátku 80. let zásadně vzrostly ceny potravin, což mělo neblahý vliv na prodej zboží dlouhodobé

¹⁰⁴⁹ AUTORSKÝ KOLEKTIV. Výstavba - osídlení - prostředí 1. *Výstavba a architektura*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1971, roč. 17, příloha s. 77-101. S. 87.

¹⁰⁵⁰ PRŮCHA a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*. S. 643.

¹⁰⁵¹ „V roce 1968 bylo vytvoření federace přijato na Slovensku s hlubokým zadostiučiněním a nadšením, v českých zemích spíše se shovívavým porozuměním.“ [TŮMA, Oldřich. *Poločas rozpadu: velká krize komunistického režimu (1968-1971)*. S. 429.]

¹⁰⁵² HADRAVOVÁ. *Vývoj vnitřního obchodu ve světě*. S: 85.

¹⁰⁵³ V páté pětiletce bylo zrekonstruováno a postaveno 850 tis. m², tedy zhruba 25% celkové prodejní plochy v r. 1971. [KROC, Stanislav. *Chronologie československého vnitřního obchodu 1944-1987*. Praha: Výzkumný ústav obchodu, 1987. S. 75.]

¹⁰⁵⁴ PRŮCHA a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*. S. 811.

¹⁰⁵⁵ Tamtéž, s. 817.

spotřeby. Nepříznivou situaci měl zvrátit Zákon č. 127/1981 Sb., České národní rady o vnitřním obchodě¹⁰⁵⁶ s platností od dubna 1982. Ten sice přinesl řadu legislativních úprav v řízení jednotlivých podniků, např. otevírací dobu stanovovaly a funkci státního obchodního dozoru plnily místní národní výbory, zásadnější změnu ale zákon nepřinesl. Zvyšující se nároky na životní úroveň vedly v 80. letech ke vzniku obchodů ESO, které nabízely za vyšší ceny luxusní, většinou dovážené zboží. Drobným ústupkem pro soukromý obchod od srpna 1982 byla možnost prodávat bez povolení místního národního výboru po domácku vyrobené zboží – drobné kuchyňské potřeby ze dřeva, košíkářské výrobky a další drobné výrobky z proutí a z peří.¹⁰⁵⁷

---

¹⁰⁵⁶ Zákon č. 127/1981 Sb. Zákon České národní rady o vnitřním obchodě, resp. alternativní zákon č. 130/1981 Sb. Zákon Slovenskej národnej rady o vnútornom obchode.

¹⁰⁵⁷ Vyhláška č. 93/1982 Sb. Vyhláška ministerstva obchodu České socialistické republiky, kterou se provádějí některá ustanovení zákona České národní rady č. 127/1981 Sb., o vnitřním obchodě. § 53.

4.4 Jednotky maloobchodní sítě

Uspokojení lidských potřeb, růst životní úrovně i formování socialistického způsobu života byly přímo spojeny s vytvořením vhodných nákupních podmínek s odpovídající kapacitou, kvalitou, politickou i odbornou úrovní provozních pracovníků.¹⁰⁵⁸ K tomu sloužila mimo jiné výstavba MO sítě, kterou lze definovat jako „[s]ystém záměrů, návrhů a realizace zabývající se funkčním a prostorovým uspořádáním věcných prostředků, pracovní síly a zboží takovým způsobem, aby ve vybrané oblasti plnily přesně stanovené cíle obchodní společnosti.“¹⁰⁵⁹ Plánování, návrh, projekce i realizace MO sítě byla komplexní úlohou, kterou se zabývala teoreticky i prakticky řada odborníků a pracovníků obchodních organizací. Köppert poznamenal, že socialistický koncept spotřeby mohou společně vypracovat pouze ekonomové, sociologové, architekti, pedagogové, zástupci jiných věd a zkušení praktici z oboru obchodu.¹⁰⁶⁰ Pokusme se tento komplexní proces přiblížit.

Nová výstavba, kritizující nahodilost a nerovnoměrnost stávající obchodní sítě, se formovala na základě „[...] předem prověřených odbytových možností, požadavků a potřeb spotřebitele.“¹⁰⁶¹ Všechny MO jednotky tvořící MO síť byly součástí občanského vybavení, resp. jak uvádí dobové prameny občanského zařízení. Tento typ stavebních objektů je typický svou rozmanitostí, nejen architektonickou, ale i provozní. „Občanská zařízení slouží společenským potřebám speciálními činnostmi, které se vydělily postoupnou dělbou práce a které lze označit za služby v nejširším smyslu. [...] Přímý ekonomický význam občanských zařízení spočívá v tom, že jsou pracovištěm asi 27 % ekonomicky činných osob a že provozovatelem části občanských zařízení jsou samostatně hospodařící organizace. Nepřímý ekonomický význam spočívá v ekonomických důsledcích mimoekonomických účinků činností, kterým objekty občanských zařízení slouží (úspora času, regenerace a rozvoj tělesných i duševních schopností atp.).“¹⁰⁶²

Základní aspekty výstavby občanského zařízení rozdělil Musil do 6 částí:¹⁰⁶³

- plánovací, kde bylo zásadní stanovit kapacity i úroveň jejich rozmístění a umístění objektů;
- urbanistické zabývající se začleněním do urbanistické struktury sídelního útvaru nebo zóny;
- stavebně technologické týkající se struktury a relace prostorů a úrovně konstrukce a stavební technologie;

¹⁰⁵⁸ RULF. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. S. 9.

¹⁰⁵⁹ HADRAVOVÁ, Zdena. Úvod do problematiky. In: HADRAVOVÁ, Zdena a kol. *K některým problémům výstavby obchodních jednotek*. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze, 1970, s. 1-14. S. 9.

¹⁰⁶⁰ Orig. „Eine sozialistische Verbrauchskonzeption kann nur gemeinsam von Ökonomen, Soziologen, Architekten, Pädagogen, Vertretern anderer Wissenschaften und erfahrenen Praktikern des Handels ausgearbeitet werden.“ [KÖPPERT, Will. Zur Entwicklung der Konsumtion. *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1963, Jhg. 12, Nr. 7, S. 409. ISSN 0011-9865. S. 409.]

¹⁰⁶¹ GRONWALDT, Max a Zdeněk PEXIEDER. *Metodické pokyny k projektování obchodního vybavení sídliště: obchodní střediska*. Praha: Studijní a typisáční ústav, 1958. S. 8.

¹⁰⁶² AUTORSKÝ KOLEKTIV. Charakteristika a význam občanských zařízení. *Výstavba - osídlení – prostředí: Příloha. Výstavba a architektura*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1971, roč. 17, příloha s. 33-38. S. 33.

¹⁰⁶³ MUSIL, Josef. Územně plánovací a urbanistické aspekty občanského vybavení. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Lektoroval Karel STREJČ. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1980, roč. 26, č. 5-6, s. 20-26. ISSN 0042-9376. S. 21.

- architektonické, v nichž se jednalo o kvalitu vnitřních a vnějších prostorů;
- provozně ekonomické zabývající se intenzitou a četností využívání, vztahem mezi investičními a provozními náklady, možnostmi funkční specializace a kooperace či vlivem na proces koncentrace;
- sociální spojené s úrovní uspokojování lidských potřeb, intenzitou a formou vlivu na vědecko-technický rozvoj i příležitostmi k sociálním kontaktům.

Sledované byly samozřejmě i stavební nároky. Pro každý typ občanského vybavení byly rozčleněny do tří kategorií a dalších podkategorií ohodnocených číselnou stupnicí od 1 do 5. Řešeny byly nároky na hygienu a pozemek (orientace, čistota vzduchu, klidné prostředí, zeleň, velikost a kvality pozemku), dopravu, provoz a demografii (blízkost místní a dálkové dopravy, souvislost s pracovišti, provozní vazba na občanské zařízení a bytovou výstavbu, množství obyvatel zájmového území) či výtvarně prostorové požadavky (výtvarné umístění v bytové zástavbě a veřejném prostoru, návaznost na okolní zástavbu, terénní a sadové úpravy a dominantní nebo jinak významné situování).¹⁰⁶⁴

Celosvětovým jevem bylo soustřeďování občanské vybavenosti, které lze spojit s touhou po funkčním členění území a oddělení od jiných funkčních provozů (např. bydlení, technické vybavení aj.). Koncentrace občanské vybavenosti umožnila nejen snížení investičních a provozních nákladů, ale i úsporu pracovních sil a času. Hlavním úkolem bylo soustředit provozy do harmonického celku; společensky významná byla společenská střediska, převládající kulturní význam měla kulturní střediska, distribuční funkci měla nákupní střediska a universální se stala střediska obchodní. Soustřeďování probíhalo v zásadě dvěma způsoby. Buď integrací drobných rozptýlených staveb do jedné budovy s jedním vstupem i provozovatelem, resp. investorem, nebo zhuštěním rozptýlených objektů do střediska s více vstupy a provozovateli.¹⁰⁶⁵

4.4.1 Budování MO sítě

Obchodní síť byla tvořená soustavou systematicky organizovaných obchodně provozních jednotek¹⁰⁶⁶ (prodejen, skladů či objektů stravování) a tvořila aktivní úlohu při tvorbě životního stylu a prostředí. Socialistické budování obchodní sítě si kladlo za cíl předcházet nerovnoměrnému rozmístění prodejen a případné rozdíly vyrovnat investiční politikou, která měla být založena na vědeckém plánování celé soustavy. Činnost obchodní sítě, podobně jako organizace obchodu, byla rozdělena na dva typy. Hlavní spotřebu zboží zastával obchod státní, který zajišťovala ministerstva a národní výbory. Státní obchod sdružoval okresní, krajské a oblastní podniky. Druhým typem byl družstevní obchod zaštitěný jednotlivými družstvy či jejich svazy. Družstevní obchod byl vázán na místní výrobu a na její

¹⁰⁶⁴ Více např.: [ŠTVÁN, Jaromír. *Přehled občanských zařízení*. Brno: Výzkumný ústav výstavby a architektury, skupina územního plánování, 1956. S. 59.]

¹⁰⁶⁵ AUTORSKÝ KOLEKTIV. *Výstavba - osídlení - prostředí 1*. S. 97-98.

¹⁰⁶⁶ Obchodně provozní jednotky jsou „[...] základní obchodně provozní složky sítě, které jsou vymezeny stavebně technickým určením a organizačním uspořádáním.“ [JINDRA, Jiří a kol. *Výstavba obchodní sítě: Metodická příručka pro plánování a výstavbu obchodní sítě v ČSSR*. Praha: Merkur, 1971. S. 9.]

přebytky a měl dominantní postavení na venkově; státní obchod měl větší podíl ve městech. Celou obchodní síť lze rozdělit také na dva (téměř) samostatné celky – na síť velkoobchodní a MO. Výstavba velkoobchodní sítě se vázala nejen vztahem k místu spotřeby, ale i k místu výroby či dopravním podmínkám. Velkoobchodní síť tvořily především sklady, jejichž činností byl příjem zboží z výroby, jeho uskladnění, vytvoření zásob a následná distribuce k další manipulaci. Cílem našeho zkoumání je však MO síť, která tvořila nejdůležitější součást materiálně technické základny MO.

Metodu plánování MO sítě ovlivnily sovětské zásady S. V. Serebrjakova.¹⁰⁶⁷ MO síť jako celek definovaly perspektivní plány, určující její jednotlivé prvky (MO jednotky) na základě zájmových oblastí, obrátových a plošných velikostí či sortimentu. MO jednotky je možné definovat jako „[...] soustavu, v níž probíhá základní proces realizace zboží, ovlivňovaný vnějšími vlivy, okolím, které na ně působí, a vnitřními faktory, které je možno do určité míry modelovat podle síly působení vnějších vlivů.“¹⁰⁶⁸ Úkolem MO sítě bylo „[...] vytvářet organizační podmínky (zejména pokud jde o celou soustavu prodejních jednotek a jejich rozmístění) i technické podmínky (zvláště co do vybavení jednotlivých prodejen) pro racionální oběh zboží, aby tak zboží v posledním úseku cesty ke spotřebiteli plynulo co nejrychleji, zachovalo si nebo dokonce získalo nejlepší jakost a aby tento proces byl zatížen co nejmenšími náklady.“¹⁰⁶⁹ Hlavní činností MO sítě byl tedy prodej zboží, neméně důležitou byla však i vedlejší činnost – poskytování služeb.

V prvních poválečných letech v MO síti docházelo především k rekonstrukci stávajících prodejen, v prvé řadě těch v blízkosti historických center. Nové prodejny vznikaly často v adaptovaných prostorech¹⁰⁷⁰ a nová výstavba nebyla častá. Naopak provozně nevyhovující prodejny byly rušeny.¹⁰⁷¹ Plánované budování MO sítě se dostalo na řadu až po nejnnutnější obnově válečných škod a vybudování potřebné výrobní základny.¹⁰⁷² Právě transformace a budování MO sítě se v období druhé pětiletky staly stěžejními cíli socialistického státu.¹⁰⁷³ Tehdejší dostupnost prodejen v centrech měst byla nadměrná, naopak pro část obyvatel, především v okrajových čtvrtích a venkově, byla nevyhovující.¹⁰⁷⁴ Poddimenzovaná kapacita, nerovnoměrná hustota prodejen, soustředění obchodní činnosti v atraktivních částech sídel a nevyrovnanost mezi městem a venkovem byly vnímány jako nejpálčivější problémy. Cílem socialistického snažení bylo sledování maximálního uspokojení potřeb spotřebitele a k tomu měla dopomoci právě MO síť poskytující rychlý, komplexní

¹⁰⁶⁷ ARON a VÁCHA. *Maloobchodní síť ve městech: její výstavba, organizace a plánování*. S. 49.

¹⁰⁶⁸ HAVEL, PICHANIČ a PRAŽSKÁ. *Organizace a řízení socialistického vnitřního obchodu*. S. 353.

¹⁰⁶⁹ ARON a VÁCHA. *Maloobchodní síť ve městech: její výstavba, organizace a plánování*. S. 17-18.

¹⁰⁷⁰ Např. v Košicích vznikla největší MO jednotka v prostorech bývalé kavárny Andrassy, v Kišovcích byla prodejna zřízená ve skladu lahví na minerální vodu a v Rudňanech došlo k adaptaci na obchodní účely bývalého kina. [KIS, Karol, ed. *20 rokov obchodných domov vo Východoslovenskom kraji*. Košice: [nákl. vl.], 1974. S. 14, 17, 18.]

¹⁰⁷¹ V řadě případů bylo zrušeno tolik prodejen, že vznikly zcela prázdné ulice, např. Celetná ulice v Praze.

¹⁰⁷² Přestože hlavním tématem se stala poválečná bytová krize, vznikaly i studie využití obchodní sítě zpracované Investičním střediskem pro obchodní síť v Praze.

¹⁰⁷³ Část MO sítě byla od konce 60. let budována i během tzv. akcí Z (Zvelebení obcí občanskou svépomocí). Akce Z se zaměřily i na výstavbu či úpravy další občanské vybavenosti – škol, kulturních a sportovních staveb apod. Bezplatným prováděním prací a bezplatně získanými materiály byla mezi lety 1964-68 vytvořena hodnota ve výši 4,8 mld. Kč; v letech 1973-77 dokonce 5,5-6,6 mld. Kčs. [PRŮCHA a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*. S. 407, 719.]

¹⁰⁷⁴ PRŮCHA a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*. S. 186.

a soustředěný nákup. Nová výstavba MO sítě se řídila především vztahy k sídlištím, pracovištím a hlavním cestám obyvatel.¹⁰⁷⁵

V první řadě měla být MO síť koncentrická. Tato zásada vycházela z předpokladu, že různé druhy zboží téhož sortimentu¹⁰⁷⁶ mají odlišnou poptávku. V centru města či sídliště tak měla vzniknout hustší síť úzce specializovaných jednotek, jejichž okruh působnosti doplnily prodejny základní poptávky. Druhá zásada požadovala rovnoměrné rozmístění sítě. Ideálem MO sítě byl stav, kdy z každého místa v obci byly stejně dosažitelné jednotky stejného druhu. Avšak s ohledem na hustotu osídlení byl ideál utopií a muselo se přistoupit ke kompenzaci ve velikosti jednotek. Za třetí mělo dojít k místnímu soustředění prodejen se souvisejícím sortimentem zboží, tedy uspokojit potřeby zákazníka na co nejmenší ploše tak, aby ušetřil čas při nákupu. Soustředění prodejen i služeb vedlo ke vzniku středisek – nákupních, obchodních atd. A konečně se při organizaci MO sítě požadovala zásada soutěžení. Předpokladem bylo, že jednotlivé jednotky, ať už stejného typu anebo odlišného, ale v těsné blízkosti, budou mezi sebou soutěžit a své služby zlepšovat ve prospěch zákazníka. Dalo by se říci, že tato zásada neměla daleko ke konkurenci, nicméně takové chápání bylo ideologicky nevhodné – socialistické podniky si nekonkurovaly a o zákazníka nesoupeřily.¹⁰⁷⁷

Vzhledem k tomu, že není možné, aby každá MO jednotka uspokojila všechny potřeby všech nakupujících, potřebnou pomůckou pro její výstavbu se staly specializace¹⁰⁷⁸ a typizace,¹⁰⁷⁹ které měly spotřebiteli zajistit, aby v jakékoli prodejně odpovídající velikosti našel vždy určitý sortiment ve shodném rozsahu. Typizace a specializace při výstavbě MO sítě čerpala ze sovětských prací G. G. Lepeškina, N. F. Savina a M. M. Sukonščikova či z normy ministerstva obchodu SSSR č. 105/52.¹⁰⁸⁰ Tyto postupy a teorie byly nicméně bez jakýchkoli úprav mechanicky přejímány a později musely projít revizí. Aron s Váchou uvádí, že specializaci bylo možné provést dle forem obchodních služeb a dle zboží – první druh specializace omezil formy nabízených služeb, naopak zboží specializace omezila rozsah nabízeného sortimentu.¹⁰⁸¹ Cílem mělo být stanovení ideální velikosti jednotlivých prodejních, skladovacích a dalších ploch, rozsah sortimentu a inventáře prodejny, počet pracovníků a rozmístění pracovišť a v neposlední řadě i konstrukční a technické řešení objektu. Typizace měla výrazně přispět k optimálnímu uspokojení potřeb obyvatelstva¹⁰⁸² a dále zamezit vzniku nevhodných¹⁰⁸³ a chybně řešených jednotek, jejichž provoz se zakládal na striktním oddělení cest zákazníků, zaměstnanců a zboží. Typizace byla, podobně jako

¹⁰⁷⁵ ARON a VÁCHA. *Maloobchodní síť ve městech: její výstavba, organizace a plánování*. S. 16.

¹⁰⁷⁶ Např. u pečiva se může jednat o chléb pšeničný, žitný, celozrnný apod.

¹⁰⁷⁷ ARON a VÁCHA. *Maloobchodní síť ve městech: její výstavba, organizace a plánování*. S. 52.

¹⁰⁷⁸ Specializací rozumíme „[...] budování prodejen různé velikosti podle potřeby s přesně vymezeným specializovaným sortimentem.“ [Vnitřní obchod v ČSR. S. 96.]

¹⁰⁷⁹ Typizace v MO síti je „[...] vytváření nejracionálnějších typů prodejen, které mají přibližně stejnou velikost, vnitřní vybavení a sortiment zboží.“ [Vnitřní obchod v ČSR. S. 96.]

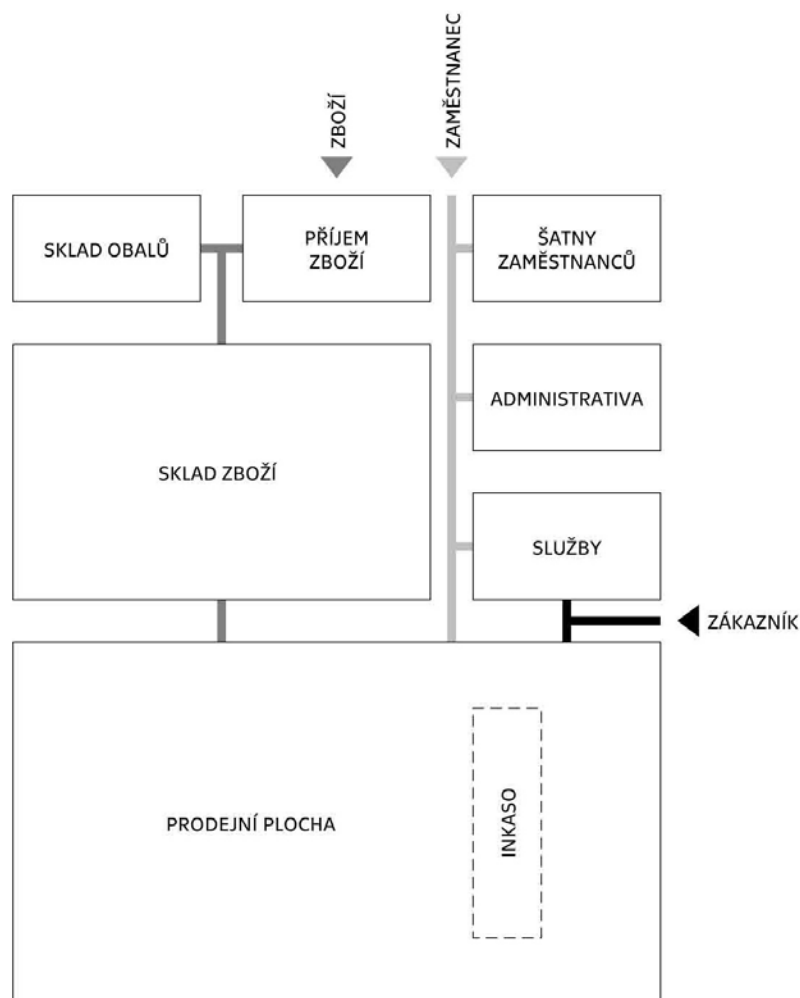
¹⁰⁸⁰ GRONWALDT a PEXIEDER. *Metodické pokyny k projektování obchodního vybavení sídliště: obchodní střediska*. S. 5.

¹⁰⁸¹ ARON a VÁCHA. *Maloobchodní síť ve městech: její výstavba, organizace a plánování*. S. 27-34.

¹⁰⁸² KODERA, GIRSA a DRDA. *Prodejny a nákupní střediska*. S. 9.

¹⁰⁸³ Kroc a Sajalová uvádí dokonce „společensky nežádoucích“. [KROC, Stanislav a Zdenka SAJALOVÁ, eds. *Sortimentně provozní typizace plnosortimentních obchodních domů*. Praha: Merkur, 1988. S. 17.]

specializace, dvojí – typizace prodejen a sortimentu zboží. Zbožní typizace se prováděla na základě typové nomenklatury skupin zboží, s níž měla prodejna obchodovat.¹⁰⁸⁴

Obrázek 01 | Ideální provoz prodejny

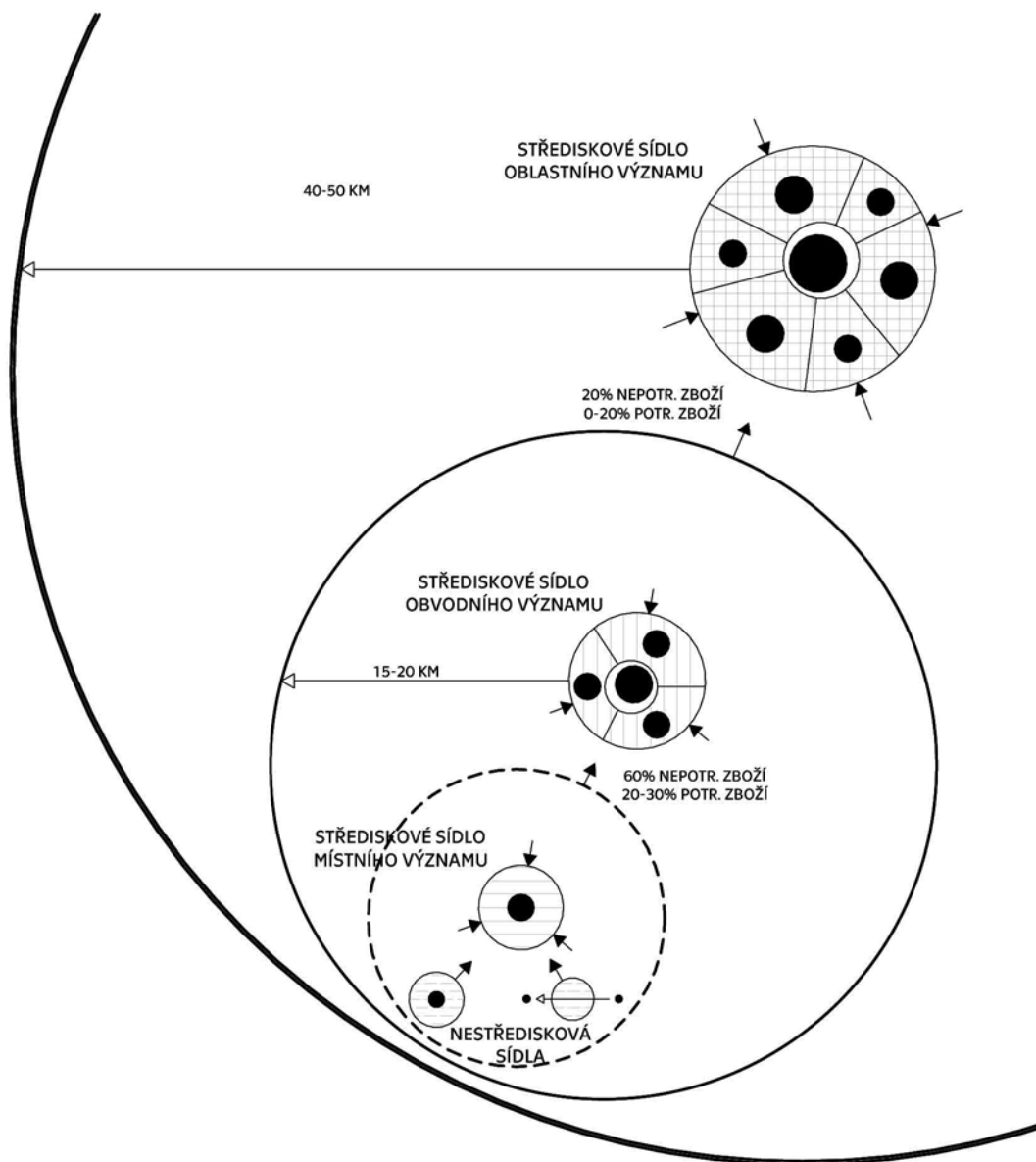
MORÁŇ. *Občanské stavby: Stavby pro administrativu a obchod.* S. 75. Upraveno Jiří Moos.

Od roku 1958, se při návrhu MO sítě postupovalo podle směrnic Výzkumného ústavu MVO¹⁰⁸⁵ a později se usměrňovalo usnesením vlády ČSR č. 283/1971 a usnesením vlády SSR č. 1/1972, o střediskové soustavě osídlení. Každá obec byla zařazena do jedné ze šesti kategorií, která určovala její význam a funkci v kontextu struktury osídlení. Celý stát, obce i krajina se tak převedly do rukou urbanistických plánovačů, kteří při plnění svého úkolu využívali nejnovější vědecké poznatky.¹⁰⁸⁶ Kategorizace určila základní parametry obce a také její spádovou oblast, automaticky se tak promítla i do návrhu MO jednotek.

¹⁰⁸⁴ ARON a VÁCHA. *Maloobchodní síť ve městech: její výstavba, organizace a plánování.* S. 37.

¹⁰⁸⁵ Výčet směrnic, předpisů a nařízení, který směřoval návrh MO sítě, je značný. Nicméně Hadravová uvádí, že i když obchodní jednotky tomuto rozsáhlému množství legislativy odpovídaly, v mnoha případech nevyhovovaly samotnému obchodnímu provozu. [HADRAVOVÁ, Zdena. *Systémové projektování obchodních jednotek.* Praha: Merkur, 1974. S. 6.]

¹⁰⁸⁶ Venkov byl do značné míry oficalizován. Tuto absurdní situaci humorně vykresluje např. film **Vesničko má středisková** (1985, režie Jiří Menzel).

●	OBCHODNÍ VYBAVENOST CENTRÁLNÍ	---	SPÁDOVÁ OBLAST MÍSTNÍHO VÝZNAMU
●	OBCHODNÍ VYBAVENOST VYŠŠÍ	—	SPÁDOVÁ OBLAST OBVDNÍHO VÝZNAMU
● ●	OBCHODNÍ VYBAVENOST ZÁKLADNÍ	==	SPÁDOVÁ OBLAST MÍSTNÍHO VÝZNAMU
● ← ●	POJÍZDNÁ PRODEJNA	←	SMĚR NÁKUPNÍHO SPÁDU

Obrázek 02 | Struktura osídlení a odpovídající typy MO jednotek

DUDEK. *Občanské stavby - Obchodní stavby*. S. 25. Upraveno Jiří Moos.

Kategorie sídla	Počet obyvatel	Územní působnost	Hlavní typy MO jednotek
I. Středisková sídla oblastního významu	nad 20 000	40 až 50 km	OD, centrální OS, specializované MO jednotky
II. Středisková sídla obvodního významu	5 000 až 30 000	15 až 20 km	OD, vyšší OS, specializované MO jednotky
III. Středisková sídla místního významu	5 000 až 8 000	v místě	základní OS, nákupní středisko
IV. Nestředisková sídla trvalého významu	do 5 000	v místě	prodejna smíšeného zboží
V. Nestředisková sídla s místním rozvojem		v místě	prodejna smíšeného zboží, nebo pojízdná prodejna
VI. Nestředisková sídla regresivní (stagnující)		v místě	pojízdná prodejna

Tabulka 02 | Struktura osídlení a odpovídající typy MO jednotek

DUDEK. *Občanské stavby - Obchodní stavby*. S. 19. Upraveno Jiří Moos.

Rozmístění MO jednotek všech typů bylo samozřejmě vázáno na územně plánovací dokumentaci, která měla za úkol zajistit soulad „[...] s úkoly a záměry národohospodářského plánování a na základě průzkumů přírodních, demografických, kulturních, ekonomických a technických podmínek [řešit – pozn. autora] uspořádání daného území tak, aby byl vytvořen organický a dalšího rozvoje schopný celek [...]“¹⁰⁸⁷ K tomu sloužily kromě územních prognóz a projektů také tři stupně územních plánů:¹⁰⁸⁸

- územní plány rajonů, které se zpracovávaly pro hospodářsky a kulturně významná zájmová území (rajóny), jejichž uskutečnění vyžadovalo důležité investice nebo jiné dlouhodobé zásady a podmínky výstavby či přestavby;

- územní plány sídlišť vypracované pro výstavbu nových a pro celkovou rekonstrukci nebo dostavbu existujících sídlišť; jejich úkolem bylo stanovení zásad a podmínek uspořádání skladebných prvků (obytné části, průmysl, doprava, zeleň atd.). Územní plány sídlišť se zpracovávaly ve dvou úrovních – buď jako směrné územní plány (pro celé území sídliště a jeho zájmové území), anebo jako podrobné územní plány (pro ucelenou část území sídliště, u malých sídlišť pro celé území);

- zastavovací plány určující přesné polohové a výškové situování budov a objektů, jejich napojení na obdobné budovy a objekty mimo projektovanou stavbu, a také sadové úpravy území.

¹⁰⁸⁷ Zákon č. 84/1958 Sb. Zákon o územním plánování. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 12. prosince 1958 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1958-84>. § 1 odst. 1.

¹⁰⁸⁸ Tamtéž, Část II.

Toto rozdělení doznalo roku 1976 následujících změn:¹⁰⁸⁹

- územní plán velkého územního celku, který stanovil uspořádání a limity v řešeném území, hlavní koridory dopravní a technické infrastruktury a další speciální zájmy;
- územní plán obce vymezující urbanistickou koncepci, přípustné, nepřípustné a podmíněné funkční využití ploch a základní regulaci území;
- regulační plán určující využití jednotlivých pozemků a prvky plošného a prostorového uspořádání.

Při tvorbě územní dokumentace měla každá z obchodních organizací právo vyjádřit se k ní a bylo tak nutné, aby orgány územního plánování uvědomily odbory obchodu o plánované obchodní vybavenosti. Na základě tohoto požadavku došlo k jejímu návrhu přímo odbory obchodu, anebo vzniklo zadání pro další zpracování, a dále byli definováni budoucí uživatelé. Ti se poté měli stát přímými účastníky projednání územního plánu, nebo účastníky v porotě architektonické soutěže, pokud byla vypsána. Po schválení územně plánovací dokumentace příslušným národním výborem sloužila jako základní podklad pro umístění obchodní vybavenosti.

S vývojem a plánováním sídel souvisel tzv. obchodní urbanismus, jež si kladl za cíl dosáhnout správné lokalizace jednotek MO sítě a zpětně určit jejich vliv na účelný koncept obytné zástavby, počet obyvatel a dopravní řešení.¹⁰⁹⁰ Zásadní byla spoluúčast národních výborů a jimi pověřených organizací, investorů a budoucích provozovatelů občanské vybavenosti, která měla zajistit kontrolu čerpání finančních prostředků a zamezení jejich použití pro jiné účely.¹⁰⁹¹ Dalším předpokladem správného návrhu bylo dodržení etapovitosti výstavby, tedy časového sladění výstavby obytných kapacit a občanské vybavenosti.¹⁰⁹²

4.4.2 Velikost a kapacita MO jednotek

Ačkoli určení typu MO jednotky bylo díky struktuře osídlení v zásadě prosté, určení její velikosti a kapacity¹⁰⁹³ bylo úkolem o poznání těžším. Obecným jevem ve zkoumaném období byl pokles počtu jednotek při celkovém nárůstu MO obratu, prodejní plochy i počtu

¹⁰⁸⁹ Zákon č. 50/1976 Sb. Zákon o územním plánování a stavebním řádu (stavební zákon). In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 27. dubna 1976 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1976-50>. § 8-11.

¹⁰⁹⁰ JINDRA a kol. *Výstavba obchodní sítě: Metodická příručka pro plánování a výstavbu obchodní sítě v ČSSR*. S. 24.

¹⁰⁹¹ Tamtéž, s. 79.

¹⁰⁹² Požadavek etapovitosti byl jeden z klíčových úrazů celého plánovacího systému sídlišť. „Stavělo se nejen málo a pomalu, ale také draze. Státní plánovací komise sice krajům stanovila pevné odbytové ceny typových bytových staveb, ale stavební výroba tvrdila, že cenový strop nelze dodržet a podle tohoto ceníku národním výborům nefakturovala. Ty hradily chybějící finance z prostředků zamýšlených pro občanské a technické vybavení (prodejny, komunikace), které se tím pádem nepostavilo.“ [NOVOTNÁ, Eva. Jak vyřešit bytový problém? Nařízením!. In: SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie, Rostislav ŠVÁCHA, Martina KOUKALOVÁ a Eva NOVOTNÁ, eds. *Paneláci 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989: kritický katalog k výstavě Bydliště - panelové sídliště: plány, realizace, bydlení 1945-1989*. V Praze: Uměleckopřemyslové museum, 2017, s. 112-127. ISBN 978-80-7101-169-9. S. 117.] Např. na sídlišti Československo-sovětského přátelství v Brně probíhala výstavba inženýrských sítí a bytových domů na základě harmonogramů, ale občanská vybavenost se opozdila natolik, že bylo třeba realizovat náhradní opatření – v bytových domech byly umístěny provizorní ordinace, prodejny i jesle. První budova občanské vybavenosti, zařízení pro děti předškolního věku, byla otevřena až v roce 1977, tedy pět let od začátku realizace sídliště.

¹⁰⁹³ Velikost jednotky značila objem pracovních prostředků a počet pracovníků pro dané okolí k dosažení optimálního výkonu a ekonomického výsledku. Kapacita definovala „[s]chopnost jednotky dosáhnout určitého výkonu v určitém čase při uplatnění nejracionálnější form obchodní technologie, při nejvyšším možném využití pracovních sil a při zachování žádoucích nákupních podmínek [...]“ [HADRAVOVÁ, Zdena. *Obchodně provozní jednotky*. Praha: SNTL - Nakladatelství technické literatury, 1985. S. 29, 38.]

zaměstnanců, z čehož lze usuzovat, že rostla především velikost jednotlivých MO jednotek při použití progresivních forem prodeje.

Každá z MO jednotek byla ovlivněna svým charakteristickým okolím, které utvářeli potenciální spotřebitelé, ostatní MO jednotky, dopravní komunikace, další geografické podmínky i nabízený sortiment. Optimální velikost a kapacita jednotky měla vyhovovat tomuto okolí a také okruhu působnosti, tedy atrakčnímu okruhu¹⁰⁹⁴ po dobu své životnosti (přibližně 50 až 70 let). Nadměrná velikost i kapacita byly nevhodné, pokud byly naopak nedostačující, vedlo to k negativnímu působení na kupující.

Venkovská MO síť byla budována v nestřediskových obcích, nebo ve střediskové obci místního významu. Centrum venkovského osídlení mělo „[...] poskytovat základní služby pro obyvatele spádového obvodu střediska místního významu.“¹⁰⁹⁵ Metodika návrhu spočívala v rozboru současného MO obratu a provozního stavu MO jednotek. V případě nestřediskových obcí byl jejich význam pouze lokální a nepočítalo se s kladným nákupním spádem, tedy s přesunem koupěschopných obyvatel z jiných sídel; u sídel místního významu bylo nutné s tímto faktorem již počítat. Do návrhu MO sítě se dále zapracoval výhledový plán počtu obyvatel a v rekreačně atraktivních oblastech bylo nutné zohlednit počet obyvatel během sezóny. Výsledkem byl návrh MO obratu, na jehož základě se určily typ a velikost MO jednotky, která měla být koncentrována do jednoho objektu.

Postup při návrhu městské MO sítě Dudek zjednodušil do matematického vztahu,¹⁰⁹⁶ jehož základem byl počet kupujících atrakčního okruhu, ze kterého se určil ukazatel ročního MO obratu na jednoho kupujícího. Poté došlo k vyčíslení ročního MO obratu a ukazatele ročního MO obratu na m² prodejní plochy. Závěrem bylo určení prodejní plochy v m². Mezistupně v celém procesu byly určeny nákupní spádu, spádové oblasti a struktura tržních výdajů.¹⁰⁹⁷

Velikost místností s přímým vztahem ke zboží vycházela z typu, hloubky a šíře sortimentu. Mezi další faktory, které ovlivnily vnitřní prostory, nepochybně patří obchodní operace a z nich vyplývající pohyb zboží a mechanizační prostředky. Jedním z přístupů, jak určit dimenzi plochy, byl propočítání stavu zásob.¹⁰⁹⁸ Výpočet musel zahrnout kromě typu a množství sortimentu také jeho rozložení mezi sklady a prodejní místnosti či dodávkový cyklus. Jiný výpočet spočíval v matematickém vztahu mezi počtem potenciálních zákazníků, MO obratem na jednoho obyvatele a na jeden m² prodejní plochy a nákupním spádem.¹⁰⁹⁹ Nejjednodušším způsobem však byl výpočet spočívající v počtu obyvatel na jeden m² prodejní plochy. Výsledná plocha musela však být zmenšena o plochu, která byla určena

¹⁰⁹⁴ V literatuře také označován jako akční rádius. Viz např.: [HADRAVOVÁ. *Obchodně provozní jednotky*. S. 27.] Poloměrem akčního rádia je docházková vzdálenost.

¹⁰⁹⁵ STREJČ, Karel. Stupňovitá soustava vybavení center. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Lektoroval Dušan RIEDL. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1980, roč. 26, č. 5-6, s. 27-. ISSN 0042-9376. S. 27.

¹⁰⁹⁶ DUDEK, Oldřich. *Občanské stavby – Obchodní stavby*. Praha: ČVUT, 1979. S. 22.

¹⁰⁹⁷ Blíže se návrhem městských MO jednotek budeme zabývat z pohledu návrhu OS v kap. 5 a z pohledu OD v kap. 6.

¹⁰⁹⁸ Viz např.: [MANN, G. a Zdena HADRAVOVÁ. Dimensování obchodních jednotek podle stavu zásob. In: HADRAVOVÁ, Zdena a kol. *K některým problémům výstavby obchodních jednotek*. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze, 1970, s. 15-29.]

¹⁰⁹⁹ HADRAVOVÁ, Zdena. Maloobchodní prodejní jednotky. In: HADRAVOVÁ, Zdena a kol. *K některým problémům výstavby obchodních jednotek*. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze, 1970, s. 67-97. S. 81.

prodejnímu personálu a zákazníkům. Tuto plochu zásadně ovlivnila technika prodeje.¹¹⁰⁰ Místnosti s nepřímým vztahem ke zboží, tedy určené především zákazníkům a zaměstnancům, vycházely především z norem na základě počtu určujícího ukazatele.

MO jednotky byly dále navrhovány s kapacitními rezervami ve dvou rovinách.¹¹⁰¹ Primární rezerva vznikla tím, že se při výpočtu počítalo s výhledovými hodnotami MO obratu a počtem potenciálních zákazníků, které měla jednotka dosáhnout zhruba za 10 až 20 let. Po vyčerpání primární rezervy začaly sloužit rezervy sekundární, které představovaly např. zvětšení prodejní plochy na úkor plochy skladů či dostavba jednotky na úkor zásobovacího dvora nebo volných ploch.

Po určení velikosti a kapacity MO jednotky bylo nutné vybrat vhodnou polohu. Tento proces probíhal ve třech stupních. Nejprve bylo nutné její umístění, které určilo optimální polohu jednotky s ohledem na potřeby MO sítě, resp. souboru jednotek nejen v jejím atrakčním okruhu. K tomu sloužily zmiňované Serebrjakovy zásady pro budování MO sítě. Druhým stupněm procesu byla lokalizace jednotky, která optimální polohu určenou umístěním rozvinula do konkrétní zájmové oblasti. V zásadě bylo specifikováno, zda má být jednotka samostatná, nebo součástí střediska, zda se bude jednat o budovu solitérní, nebo v obytné či jiné budově, jaká bude její funkce v sídelní struktuře apod. Na závěr došlo k určení konkrétního stanoviště jednotky. Předpokládaný stavební pozemek bylo nutné posoudit, zda je schopen předpokládanou investici pojmout. K tomu sloužila analýza varianty stanoviště.¹¹⁰² Každý z nabízejících se pozemků byl analyzován na základě 10 kategorií:

- geologické a hydrogeologické podmínky;
- urbanisticko-architektonické podmínky;
- zemědělské podmínky;
- podmínky automobilové dopravy;
- podmínky železniční dopravy;
- zásobovací podmínky vodou;
- zásobovací podmínky teplem;
- zásobovací podmínky elektrickou energií;
- zásobovací podmínky plynem;
- hygienické a klimatické podmínky.

Každá ze zmíněných podmínek byla ohodnocena klasifikační škálou (1=výborné až 9=nevyhovující) a jejím výsledkem byl přehledný kruhový diagram, jež umožnil v krátkém čase rychlé porovnání jednotlivých pozemků a jejich vhodnosti k plánované výstavbě.

Po vhodném umístění se přistoupilo ke konkrétnímu řešení MO jednotky. Tento proces ovlivnily především nabízený sortiment (velikost zásob a fyzický pohyb jednotkou) a úroveň vědecko-technického poznání společně se zaběhnutými technikami prodeje.

---

¹¹⁰⁰ U samoobsluhy se poměr čisté prodejní plochy, manipulačních uliček a vstupních i výstupních prostor, vč. pokladních přepážek, pohyboval přibližně 25 : 58 : 17. [HADRAVOVÁ. Maloobchodní prodejní jednotky. S. 83.]

¹¹⁰¹ HADRAVOVÁ. *Obchodně provozní jednotky*. S. 40.

¹¹⁰² HADRAVOVÁ. *Systémové projektování obchodních jednotek*. S. 78-81.

Kvůli legislativě či omezením ze strany stavebního dodavatele však nebylo optimálního stavebně technického řešení možné dosáhnout.

Značný význam pro velikost a kapacitu MO jednotek měly tzv. technicko-hospodářské ukazatele, které lze definovat jako „[...] absolutní i relativní hodnoty, které kvantitativně charakterizují různé stránky obchodně provozní jednotky na úrovni soudobého společenského požadavku.“¹¹⁰³ Byly stanoveny příslušným oborem a ministerstvem a jejich úkolem bylo z procesu návrhu i výstavby vyloučit subjektivní úvahy. Ačkoli mohly být částečně korigovány, jejich nedodržení mohlo vést k hospodářské ztrátě či společenským nedostatkům.¹¹⁰⁴ Překročení, resp. nedodržení, bylo vázáno na zhodnocení dané výstavby národními výbory nebo danou obchodní organizací. Dodržení soudobého společenského požadavku mělo za následek proces aktualizace THU, který závisel na hospodářském vývoji a změnách nejen v obchodním odvětví. S THU bylo spojeno především určení státní subvence;¹¹⁰⁵ ukazatele ale sloužily také jako podklad pro vypracování územních plánů, územních studií a projektových úkolů. Předpokladem pro zdárnou architektonickou činnost bylo nutné s THU umět pracovat. Princip byl v zásadě jednoduchý, jednalo se o poměr dvou rozdílných údajů, resp. hodnot. THU tvořily čtyři základní skupiny:¹¹⁰⁶

- ukazatele kapacitní, např. poměr MO obratu a prodejní plochy, poměr MO obratu a počtu pracovníků ad.;
- ukazatele plošné, např. poměr plochy skladové a prodejní, poměr plochy celkové užitkové a prodejní atd.;
- ukazatele objemové, např. poměr obestavěného prostoru k celkové ploše, poměr obestavěného prostoru k ploše prodejní apod.;
- ukazatele investiční, např. investiční náklady na m² prodejní plochy, m³ obestavěného prostoru aj.

Pohybem zboží a jeho rozmístěním uvnitř jednotky se zabýval Výzkumný ústav obchodu. Nezanedbatelný výzkum prováděla i Organizační a výpočetní služba, která se zabývala obchodními operacemi či zpracováním rozvozu zboží. Jak bylo zmíněno, i při konkrétním návrhu MO jednotky se přistupovalo ke specializaci a k typizaci, např. omezení služeb a sortimentu zboží, určení forem prodeje k určitému sortimentu zboží a rozsahu prodejen či nábytku (výstavní regály). Typizovaný systémový nábytek firmy OZAP (Obchodní zařízení Praha) byl instalován i do tak exkluzivních staveb, jakými byly OD. Opomenout nelze ani typizaci stavební, jež se projevila nejen typizační prvkovou, ale i typizační buněk,¹¹⁰⁷ sekci¹¹⁰⁸ a objektů.¹¹⁰⁹

¹¹⁰³ HADRAVOVÁ. *Obchodně provozní jednotky*. S. 230.

¹¹⁰⁴ ŠTVÁN, Jaromír. *Urbanistické zásady pro navrhování občanského vybavení*. Brno: Výzkumný ústav výstavby a architektury, skupina územního plánování, 1958. S. 1.

¹¹⁰⁵ Jak zdůrazňuje Hadravová, kritéria urbanismu, architektury a kultury prostředí se neměly zanedbávat, nicméně přední z činitelů představovalo úsporné vynakládání investičních prostředků. [HADRAVOVÁ. *Obchodně provozní jednotky*. S. 227.]

¹¹⁰⁶ DUDEK. *Občanské stavby - Obchodní stavby*. S. 115.

¹¹⁰⁷ Druh stavební typizace zaměřený na prostorově vymezenou funkční a konstrukční jednotku – buňku, např. WC, vertikální komunikace. [LACO, Cyprián a Samo ŠALING, eds. *Stavebnícky náučný slovník: 5. zv., Architektúra a typológia. 2. časť. P - Ž*. Bratislava: Slov. vydav. techn. lit., 1966. S. 963.]

4.4.3 Projektování MO jednotek

Zpracování projektu je nutné chápat jako jednu z částí výstavby MO jednotky. Tento proces Hadravová rozdělila na dvě základní samostatné části.¹¹¹⁰ Provozně ekonomická část si kladla za cíl určit akční okruh a kapacitu jednotky, vyřešit technologii provozu a částečně i dispoziční řešení a provoz. Tato část byla výhradní činností obchodních organizací, a proto byla jejich role při návrhu MO stavby nezanedbatelná.¹¹¹¹ Architekti a stavební inženýři se zabývali až stavebně technickou částí, která na podkladě první části definovala technické, konstrukční a materiálové řešení vedoucí k realizaci jednotky. V neposlední řadě byla součástí druhé části i ekonomika stavby, která určila efektivnost investice.

Zhruba od roku 1956 začaly v Československu vznikat speciální oborové projektové organizace, jejichž činností bylo zabývat se výhradně navrhováním staveb vnitřního obchodu. Pracovní náplní se stalo podrobné zkoumání urbanistických, architektonických a provozně dispozičních vztahů veškeré obchodní typologie – od specializovaných prodejen až k OD. Podkladem pro jejich činnost byly sovětské normy GOST 2061-49 a novější N 105-52, či publikace „Navrhování obchodních závodů“ (autoři G. G. Lepeškin, N. F. Savin a M. M. Sukončšikov).¹¹¹² V roce 1960 na popud Jaromíra Sirotky (OL4-II 06) vznikl odštěpením skupiny projektantů a architektů Potravinoprojektu¹¹¹³ nový Státní projektový ústav obchodu se sídlem v Brně a dalšími pobočkami v Praze a Bratislavě¹¹¹⁴ (OL4-II 07). Vznik ústavu úzce souvisel s projekcí prvního většího OD (PRIORu v Bratislavě) a jeho náplní se stalo i projektování velkoobchodních skladů, staveb pro cestovní ruch, vydávání oborových norem MO jednotek a hotelů či definování THU obchodních staveb.¹¹¹⁵ Činnost ústavu byla rozložena do ateliérů se čtyřmi až pěti pracovními skupinami, v jejichž čele stál hlavní architekt a včetně dalších architektů byli jeho pomocníci stavební inženýři a kresliči.

Projekty na plnosortimentní OD státního obchodu zadávalo MVO přímo jednotlivým pobočkám, často s ohledem na jejich působnost. Přirozeně, projekty na Slovensku měla na starosti bratislavská pobočka, pražské projekty získávala pražská pobočka a brněnská pobočka díky svému umístění a velikosti fungovala na území obou států, častěji však

¹¹⁰⁸ Druh stavební typizace zaměřený na řešení navzájem vyřešených dispozičně provozních a prostorových seskupení. [LACO a ŠALING, eds. *Stavebnícky náučný slovník: 5. zv., Architektúra a typológia. 2. časť. P – Ž. S. 963.*]

¹¹⁰⁹ Druh stavební typizace zaměřený na skladbu sekcí seskupených do určitých velikostně a tvarově odlišných objektů. [LACO a ŠALING, eds. *Stavebnícky náučný slovník: 5. zv., Architektúra a typológia. 2. časť. P – Ž. S. 963.*]

¹¹¹⁰ HADRAVOVÁ. Úvod do problematiky. S. 11-15.

¹¹¹¹ „V dnešní době přestává být investor pouhým objednatelům určité „zakázkové práce“, a stává se spoluvůrcem.“ [HADRAVOVÁ. *Systémové projektování obchodních jednotek. S. 28.*]

¹¹¹² ARON a VÁCHA. *Maloobchodní síť ve městech: její výstavba, organizace a plánování. S. 241.*

¹¹¹³ Státní projektový ústav potravinářského průmyslu, výkupu a vnitřního obchodu vznikl roku 1953 a měl pobočky v Brně, Bratislavě, Hradci Králové, Pardubicích a Ústí nad Labem. [ZIKMUND. *Architekt Rudolf Holý. S. 59.*]

¹¹¹⁴ Ústav měl celostátní působnost a jeho zakládajícími osobnostmi byli Jaromír Sirotek, ředitel ústavu, Zdeněk Jiříčka a v Bratislavě Michal Bartko a Ivan Matušík. [MATUŠÍK, Ivan a Marián ZERVAN. *Ivan Matušík: život s architekturou. Bratislava: Monada, 2003. ISBN 80-968-9061-1. S. 175.*] V Brně fungovaly čtyři kolektivy s 217 zaměstnanci, v Bratislavě dva s počtem 49 zaměstnanci a v Praze byl pouze jeden ateliér o 56 zaměstnancích. Z celkového počtu zaměstnanců bylo 39 architektů a 59 inženýrů. [GAJDOVÁ, Petra. *Architektka Růžena Žertová. Brno, 2010. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Jiří KROUPA. S. 17.*] Mezi výrazné osobnosti pražské pobočky patřili Jindřich Půlkrábek a Alena Šrámková, v Brně šlo o Růženu Žertovou a Zdeňka Řiháka a v bratislavské pobočce tvořili např. Ivan Matušík či Fedor Minárik.

¹¹¹⁵ SIROTEK, Jaromír. 10 let práce Státního projektového ústavu obchodu. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů. Praha: Panorama, 1970, roč. 16, č. 13-14, s. 1-2. ISSN 0009-0697. S. 1-2.*

v Čechách.¹¹¹⁶ Ústav se dále zabýval stavebně technickým řešením MO jednotek při investici nad 3 miliony Kč. Pokud se však jednalo o stavbu vyžadující investici nižší, návrh zajistil Obchodní projekt,¹¹¹⁷ podnik Svazu spotřebních družstev (OL4-II 08). Ten byl specializovanou projektovou organizací a vznikl roku 1956. Činnost organizace spočívala na krajských projektových střediscích – projekty byly řešeny dle krajské působnosti. Jejím úkolem se staly projektová příprava a tvorba dokumentace pro výstavbu nejen MO sítě, ale i restaurací, hotelů či velkoobchodních skladů.¹¹¹⁸ Na Slovensku obdobnou úlohu tvořila Družstevná projektová kancelária, tzv. DRUPRO. Experimentálními projekty byl dále pověřen speciální Rozvojový ateliér v Praze. V případě MO jednotek, které byly součástí občanské vybavenosti na nově vznikajících sídlištích, se návrhem zabývala také střediska Stavoprojektu (později Krajské projektové ústavy), anebo Státní výzkumný, projektový a typizační ústav. Menší prodejny, zpravidla interiérové řešení, bylo možné projektovat přes komise Českého, resp. Slovenského fondu výtvarných umění. Směták také připomíná pražské Středisko pro rozvoj veřejného stravování a obchodní sítě, do kterého v normalizačních letech odešli politicky nevhodní architekti a který se věnoval renovacím menších obchodních jednotek.¹¹¹⁹

První významné MO jednotky vznikly také na základě veřejné architektonické soutěže (OD PRIOR v Bratislavě), nebo soutěže vnitropodnikové (OD PRIOR v Plzni). Architektonickými soutěžemi byla často získávána účelná a současná řešení¹¹²⁰ vycházející z nabídky variantních návrhů na řešení stejného problému. Šrámková dodává, že soutěž vedla ostatní architektky k tomu, aby viděli, jak to dělají ostatní a poučili se.¹¹²¹ Rejchl uvádí, že snahou bylo zúčastnit se všeho „[...] co šlo, takže i když jsme třeba neuspěli, rychle jsme získávali zkušenosti s různými typy architektonických zakázek.“¹¹²² Machoninová zdůrazňuje, že soutěže umožnily i mladým architektům získat významné zakázky.¹¹²³ Nicméně úloha soutěží nebyla pro typologii obchodních staveb tak zásadní, jako pro jiné architektonické typologie.¹¹²⁴ Soutěžní klání se týkalo v zásadě pouze nejexkluzivnějších MO jednotek, jakými

¹¹¹⁶ Rozdělení českých a slovenských projektů bylo s ohledem na národní hrdost relativně striktní. V případě OD PRIOR jsou výjimkou potvrzující pravidlo pouze slovenské OD v Košicích (R. Žertové), v Banské Bystrici (J. Drahoš), v Trenčíně (J. Melichar), v Liptovském Mikuláši a Banské Bystrici-Radvani (oba J. Opatřil).

¹¹¹⁷ BORŮVKOVÁ, Zlata a Petr KLÍMA. Výstavba soudobých obchodních domů: prostředí, podmínky, mechanismy. In: KLÍMA, Petr, ed. *Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011, s. 6-11. ISBN 978-80-86863-40-5. S. 9.

¹¹¹⁸ Z pohledu výstavby ve velkých městech šlo v případě Obchodního projektu většinou o nevýznamné projekty, nicméně na vesnicích a menších městech jejich realizované návrhy měly nezdědka dominantní charakter.

¹¹¹⁹ SMĚTÁK. *Obchod, služby, reprezentace*. S. 120.

¹¹²⁰ Soutěže „[...] tvořily významné a svébytné pole tvorby, kde bylo možné formulovat nová stanoviska v architektuře.“ [POPELOVÁ, Lenka. *Architektonické soutěže 60.let 20.století publikované na stránkách periodik Architektura ČSR/ČSSR, Československý architekt*. Praha, 2012. Disertační práce. ČVUT v Praze, Fakulta architektury, Ústav teorie a dějin architektury. Vedoucí práce Petr URLICH. S. 264.]

¹¹²¹ ŠRÁMKOVÁ, Alena. Alena Šrámková, rozhovor ze dne 14. 5. 2003. In: URLICH, Petr, Petr VORLÍK a Beryl FILSAKOVÁ. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006, s. 166-175. ISBN 80-010-3413-5. S. 172.

¹¹²² REJCHL, Milan. Umění spolupráce. Rozhovor s architektem Milanem Rejchlem. In: ZIKMUND-LENDER, Ladislav, ed. *Experimentální sídliště Invalidovna*. Hradec Králové: Zikmund, 2014, s. 112-113. ISBN 978-80-905271-3-3. S. 112.

¹¹²³ MACHONINOVÁ, Věra. Věra Machoninová, rozhovor ze dne 4. 5. 2004. In: URLICH, Petr, Petr VORLÍK a Beryl FILSAKOVÁ. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006, s. 186-195. ISBN 80-010-3413-5. S. 188.

¹¹²⁴ Toto tvrzení potvrzuje také Popelová. [POPELOVÁ, Lenka. Soutěž na obchodní dům Prior / Kotva v širším kontextu. In: URLICH, Petr, ed. *Obchodní dům Prior/Kotva: historie, urbanismus, architektura*. Praha: Národní památkový ústav, 2018, s. 123-160. ISBN 978-80-87967-19-5. S. 132.]

byly např. pražské OD, a pokud byla obchodní stavba soutěžena, často ani nedošlo, jak bylo zvykem, k veřejné výstavě výsledků.

Dalším specifikem 60. let 20. stol. je vznik nezávislých projektových kanceláří, které se osamostatnily z projektových ústavů. Jde především o Sdružení projektových ateliérů v Praze,¹¹²⁵ Sdružení inženýrů a architektů v Liberci (SIAL) v čele s Karlem Hubáčkem¹¹²⁶ včetně školky Miroslava Masáka (OL4-II 09) a později na Slovensku Združené ateliéry.¹¹²⁷ Právě tyto autorské kolektivy již nesledovaly „[...] druhoradé, nepodstatné ukazovatele, ale plne sa [mohly – pozn. autora] zamerať na výslednú kvalitu projektov“¹¹²⁸ a často se také účastnily architektonických soutěží na nejlukrativnější stavby.

Pokud bychom proces projektování MO jednotky zkoumali podrobněji, došli bychom k několika fázím projektové činnosti. Ty spočívaly v úzké spolupráci tří samostatných subjektů. Prvním z nich byl investor, představovaný nejčastěji obchodní organizací, anebo u větších investic příslušným národním výborem. Druhým, investorovi nejbližším partnerem,¹¹²⁹ byl generální projektant zastoupený projektovou či jinou organizací oprávněnou k projektové činnosti.¹¹³⁰ Posledním subjektem byl dodavatel, resp. dodavatelská organizace, jejíž úkolem bylo uskutečnění stavby.

Celý proces výstavby MO jednotky inicioval investor. Jeho prvním krokem byla tzv. investiční potřeba, která vznikla zjištěním, že stávající kapacita MO sítě je buď nedostačující, nebo svým uspořádáním nevhodná. Hlavní úlohou této fáze bylo určení požadované velikosti a kapacity určité obchodně provozní jednotky a dále definice jejího umístění, specializace a výhledového MO obratu.¹¹³¹ Následné procesní kroky se vycházely z platné legislativy, která jasně definovala strukturu dokumentace a určovala role investora, generálního projektanta a dodavatele.¹¹³²

---

¹¹²⁵ Jmenovitě šlo o ateliér Alfa (vedoucí Vladimír Machonin), Beta (vedoucí Jan Šrámek), Gama (vedoucí Karel Prager), Delta (vedoucí Jiří Klen) a Epsilon (vedoucí Karel Filsak). Sdružení bylo v sedmdesátých letech zrušeno, došlo k přejmenování jednotlivých ateliérů číselným označením a k začlenění do Projektového ústavu v rámci organizace Výstavby hl. m. Prahy, jehož ředitelem se stal architekt Oldřich Štěpánek. Složení ateliérů se ale prakticky nezměnilo a architekti mohli dále pracovat na rozpracovaných projektech.

¹¹²⁶ Díky ateliéru SIAL „[...] stanul Liberec poprvé a naposledy na vrcholu československého architektonického dění.“ [ZEMAN, Jaroslav. *Architektura 60. a 70. let na území Libereckého kraje*. In: VRABELOVÁ, Renata, ed. *Architektura 60. a 70. let 20. století v České republice*. Praha: Národní památkový ústav, 2020, s. 190-195. ISBN 978-80-87967-25-6. S. 195.]

¹¹²⁷ Jmenovitě Ateliér Eugena Kramára, Ateliér Štefana Svetka a Ateliér Ilji Skočeka.

¹¹²⁸ LACKO, Jozef. *Poslanie Združenia projektových ateliérov. Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1969, roč. 11, č. 5-6, s. 85-107. ISSN 1335-2180. S. 85.

¹¹²⁹ Proces socialistické výstavby MO jednotek vyžadoval dlouhodobou spolupráci investora a generálního projektanta. Tato spolupráce měla začít informací o záměru a končit prvním až druhým rokem zkušebního provozu tak, aby došlo ke zhodnocení výstavby. Praxe tomu ale ne zcela odpovídala. [HADRAVOVÁ. *Systémové projektování obchodních jednotek*. S. 29.]

¹¹³⁰ Oprávnění k projektové činnosti mohly získat organizace, jejichž hlavním předmětem byla projektová činnost (projektová organizace, útvary hlavních architektů národních výborů), vysoké školy, případně střední odborné školy technického směru, nebo jiné organizace, jejichž součástí byl samostatný útvar pro projektovou činnost s vhodnými předpoklady. [Vyhláška č. 88/1976 Sb. Vyhláška federálního ministerstva pro technický a investiční rozvoj o oprávnění k projektové činnosti. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 26. července 1976 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1976-88_§_2, odst. 1.]

¹¹³¹ Jedním z dokumentů, ze kterých investor vycházel, byl územní plán. Ten jasně definoval plochy, jež byly určeny pro občanskou, případně obchodní vybavenost.

¹¹³² Zikmund připomíná, že neustálá nevyjasněnost rolí mezi investorem, projektantem a dodavatelem, vyvolaná také častou změnou legislativy, byla jedním ze zásadních neduhů socialistického stavebnictví. [ZIKMUND. *Hledání univerzality: kontexty průmyslové architektury v Československu 1945-1992*. S. 21.]

V první polovině 60. let vznikaly projekty dle Zákona č. 42/1959 Sb.¹¹³³ Dokumentace staveb měla dvě části – přípravnou a projektovou. Součástí přípravné dokumentace byl investiční úkol, který stručně vymezil a zdůvodnil plánovanou stavbu a dále určil základní údaje o rozsahu výroby a služeb. U rozsáhlých staveb byla v rámci přípravné dokumentace zpracována výhledová studie.

Schválený investiční úkol sloužil jako podklad pro projektovou dokumentaci, která se dále členila na dva podstupně. První z nich, nazvaný zadávací projekt, určil dispozičně provozní a výtvarné řešení, základní technologická zařízení a zásady konstrukčního řešení. Jeho nedílnou součástí byl i rozpočet, který nesměl být v následující fázi překročen. Zadávací projekt mohly vypracovat pouze projektové, nebo jiné organizace k tomu oprávněné, a povinností generálního projektanta bylo dále vykonávání autorského dozoru. Schválený zadávací projekt byl podkladem pro uzavření hospodářských smluv s dodavatelem, resp. dodavateli, a pro prováděcí projekt. Tato fáze zpřesnila a doplnila dokumentaci do podrobnosti k vyjasnění dodávky a provedení stavby. Prováděcí projekt zpracovával zpravidla generální dodavatel za koordinace generálního projektanta. U menších staveb bylo možné oba zmíněné stupně projektové dokumentace řešit společně jako tzv. jednostupňový projekt. U staveb nebo jejich částí, pro něž byly k dispozici typové podklady, nebylo dovoleno vypracovávat individuální projekty; výjimku z tohoto mohly poskytnout pouze orgány schvalující typové podklady.

Uvedené rozdělení projektových činností bylo upraveno Vyhláškou č. 107/1966 Sb.¹¹³⁴ Základní rozdělení dokumentace na přípravnou a projektovou dokumentaci bylo doplněno o realizační dokumentaci a dále byly legislativně ukotveny i činnosti během výstavby i následná vyhodnocení realizované stavby. Základem přípravné dokumentace se stal projektový úkol, který vymezil požadavky na přípravu a provedení stavby a stanovil ekonomickou a architektonickou úroveň. Vypracovatelem mohl být přímo investor, nebo jím pověřená organizace oprávněná k projektové činnosti; u společensky významných staveb mohl nadřízený orgán investora nařídít zpracování poptávkového řízení nebo soutěž. Projektový úkol sloužil jako podklad k návrhu pro vydání územního rozhodnutí.

První částí projektové dokumentace byl projekt, který vycházel z projektového úkolu a souborně vyjádřil technické, ekonomické, dispozičně provozní a architektonické řešení stavby, dále reflektoval připomínky dané v územním rozhodnutí a stanovil plán organizace výstavby. Během zpracování projektu musel generální projektant využívat schválené typové podklady a typizační směrnice; v jiném případě měl povinnost doložit ekonomický a společenský význam nového řešení. Druhou část tvořila rozpočtová dokumentace, jež měla vyjádřit náklady při rozdělení na odbytovou a rozpočtovou cenu stavby. Skladba souhrnného rozpočtu se členila do devíti hlav, např. hlava V obsahovala umělecká díla a hlava VIII pojmul rozpočtovou rezervu. Třetí fází projektové činnosti byla již zmíněná realizační

¹¹³³ Zákon č. 42/1959 Sb. Zákon o dokumentaci staveb. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 8. července 1959 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1959-42>.

¹¹³⁴ Vyhláška č. 107/1966 Sb. Vyhláška Státní komise pro techniku o dokumentaci staveb. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 13. prosince 1966 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1966-107>.

dokumentace. Její nejzásadnější část tvořila dodavatelská dokumentace, kterou zpracovávaly jednotliví dodavatelé jako součást dodávky. Během realizace stavby byly dodavatelé povinni vést záznamy o provedených pracích do stavebního deníku. Zde bylo nutné uvádět i změny oproti projektové dokumentaci a stanovisko investora a generálního projektanta k závadám apod.

Generální projektant působil během realizace stavby jako autorský dozor,¹¹³⁵ který měl zajistit soulad dodavatelské dokumentace a dodávek při zachování s již dříve definovanými technickými, ekonomickými a výtvarnými hledisky z projektové dokumentace. Investor zajišťoval technický dozor, jehož cílem byla především kontrola jakosti a rozsahu dodávek. Oba typy dozorů byly povinny spolupracovat tak, aby byl zajištěn soulad prováděných prací s projektem. Do jednoho měsíce po dokončení stavby bylo povinností dodavatele předat investorovi podklady pro dokumentaci skutečného provedení, kterou souhrnně zpracoval generální projektant. Poslední fáze výstavby byla v kompetenci investora, který měl za spoluúčasti generálního projektanta zpracovat technicko-ekonomické vyhodnocení stavby. Pro tento účel byly vypracovány THU a další údaje, jež byly porovnány s podobnou stavbou. Závěrečné technicko-ekonomické vyhodnocení bylo také podkladem pro stanovení závazků vůči bance.

Členění projektové dokumentace bylo již po sedmi letech opět změněno, tentokrát Vyhláškou federálního ministerstva pro technický a investiční rozvoj č. 163/1973 Sb.¹¹³⁶ Dokumentace staveb byla rozdělena na pět základních částí – investiční záměr, přípravnou dokumentaci, projektovou dokumentaci, dokumentaci skutečného provedení a zprávu o závěrečném technickém a ekonomickém vyhodnocení stavby.

Úvodní částí dokumentace pro každou stavbu nad 10 mil. Kčs zahrnutých do plánů investiční výstavby byl investiční záměr. Jeho úkolem bylo vyjádřit základní požadavky na stavbu, její popis, účel, funkci, umístění a náklady s ní spojené a rámcově také definovat důvod investice a požadavky na zpracování dalších stupňů dokumentace. Tento dokument byl projednán krajskými národními výbory; u závazné a centralizované stavby se do procesu přizvala Státní plánovací komise. Schválený investiční záměr sloužil především jako podklad pro územní plánování.

Přípravnou dokumentaci tvořil především projektový úkol a u souboru staveb také studie souboru staveb.¹¹³⁷ V zásadě se jednalo o podrobnější rozpracování investičního záměru, resp. architektonické studie, zpravidla již za spoluúčasti generálního projektanta, tedy projektové či jiné organizace oprávněné k projekční činnosti, i budoucího dodavatele. Hlavním úkolem se stalo určení technické i architektonicko-výtvarné stránky, ověření reálnosti či efektivnosti investice a podrobněji se určil časový harmonogram výstavby. Při zpracování bylo povinností uplatnit platné typizační směrnice a typové podklady a dále

¹¹³⁵ Obdobnou povinnost měli i zpracovatelé jednotlivých částí projektu v rozsahu definovaném generálním projektantem. [Vyhláška č. 107/1966 Sb. Vyhláška Státní komise pro techniku o dokumentaci staveb. § 47, odst. 4.]

¹¹³⁶ Vyhláška č. 163/1973 Sb. Vyhláška federálního ministerstva pro technický a investiční rozvoj o dokumentaci staveb. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 12. prosince 1973 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1973-163>.

¹¹³⁷ Před vypracováním projektového úkolu bylo nutné provést potřebnou průzkumnou činnost, např. polohopisné a výškopisné zaměření staveniště, zakreslení technické infrastruktury, hydrogeologický průzkum apod.

musely být zapracovány připomínky orgánů státní správy, oblastního plánování a budoucích provozovatelů i dodavatelů stavby, kteří se k němu vyjadřovali. Cílem tohoto stupně dokumentace bylo získání dokladu o umístění stavby od příslušného národního výboru, tedy územní rozhodnutí.

Projektová dokumentace se dělila na dva podstupně. První z nich byl úvodní projekt, který začal generální projektant zpracovávat na základě hospodářské smlouvy. U plánované stavby došlo k definitivnímu určení technicko-ekonomické, provozně dispoziční a architektonicko-výtvarné úrovně, napojení na dopravní síť a dále byly určeny rozpočtové náklady a hlavní technologická zařízení i stroje. Součástí této fáze byl i plán organizace výstavby, hodnocení ekonomického hlediska i posouzení vlivu na životní prostředí. Při jeho zpracování bylo povinností uplatnit platné typizační směrnice a typové podklady; pokud tak projektant neučinil a užil jiné řešení, musel určit jeho ekonomický a společenský význam. Úvodní projekt, který samozřejmě nesměl zhoršit závazné údaje a ukazatele definované v projektovém úkolu, byl schvalován ústředním orgánem investora a sloužil k projednání s organizacemi zajišťujícími dodávky energií, či orgány památkové péče, požární ochrany, hygienické péče či dopravy. V poslední fázi tento stupeň dokumentace sloužil jako podklad k žádosti o vydání stavebního povolení a ke zpracování dalšího stupně – prováděcího projektu, jenž upřesnil a prohloubil detail projektu. Jeho hlavním úkolem bylo vytvoření dostatečného podkladu pro výrobní dokumentaci dodavatele, resp. subdodavatele, a pro provedení stavby. U staveb nevyžadující složitá řešení, např. pokud vycházely z typového podkladu, bylo možné přistoupit ke spojení úvodního a prováděcího projektu do společné fáze, tzv. jednostupňového projektu.

Stavbu prováděl dodavatel, resp. dodavatelská organizace na základě dodavatelské dokumentace a zpravidla za přispění subdodavatelů. Generální projektant v procesu výstavby povinně vystupoval jako autorský dozor, jehož úkolem bylo ověřovat dodržení projektové dokumentace a po ukončení stavby vypracovat technicko-ekonomické vyhodnocení; investor vykonával funkci technického dozoru, jehož činnost spočívala v kontrole rozsahu a kvality prováděných stavebních prací. Proces výstavby byl zaznamenáván ve stavebním deníku, který administroval dodavatel. Stavbu bylo možné považovat za dokončenou, pokud se dala užívat, tedy bylo vydáno kolaudační rozhodnutí. Po dokončení stavby dodavatelé odevzdali investorovi jedno vyhotovení prováděcího projektu se zakreslenými změnami. Tento podklad použil generální projektant při zpracování dokumentace skutečného provedení stavby. Tento stupeň dokumentace, představující skutečnou podobu realizované stavby, byl předán investorovi k archivaci. Posledním stupněm ve fázi dokumentace bylo závěrečné technickoekonomické vyhodnocení staveb, k němuž se přistupovalo u staveb s náklady do plánu investiční výstavby více než 2 mil. Kčs. V této fázi došlo ke zhodnocení celé investice z pozice generálního projektanta a investora i jeho nadřízených orgánů. Byl posouzen průběh realizace stavby, dále velikost a kapacita

objektu, vyhodnotilo se množství práce a dosažených účinků a určila efektivnost investice.¹¹³⁸ Závěry této fáze prošly vyhodnocovacím řízením a měly dále sloužit jako podklad pro další výstavbu, k tvorbě THU či dalšímu výzkumu.

Dalším legislativním dokumentem upravujícím dokumentaci staveb ve zkoumaném období byla Vyhláška federálního ministerstva pro technický a investiční rozvoj č. 105/1981 Sb.,¹¹³⁹ která však výše zmíněné rozdělení potvrdila a pouze ho více specifikovala.

Nelze však opomenout, z pohledu architektury velmi významnou roli hrající, legislativně neukotvený stupeň dokumentace – architektonickou studii, resp. návrh. Tento stupeň předcházela zpracování projektového úkolu a u společensky významných staveb vznikl na základě soutěže. Ta mohla být investorovi nařízena jako povinná součást procesu výstavby jeho nadřízeným orgánem.¹¹⁴⁰ Soutěž byla poté zpravidla vyhlášena uvnitř projektového ústavu (vnitroustavní), nebo jako veřejná (anonymní), či vyzvaná.

4.4.4 Kategorizace MO jednotek

Než se budeme věnovat kategorizaci československých MO jednotek, věnujme pár řádek pro uvedení souvislostí se zahraničními jednotkami. Nejčastějším typem MO jednotky v západní Evropě byl supermarket – potravinářská prodejna s minimální prodejní plochou 400 m², kde nepotravinářský sortiment tvořil nejvýše třetinu MO obrátu.¹¹⁴¹ Počátky supermarketu se pojí se zavedením samoobsluhy již ve 20 letech 20. stol. v USA. Zde se velké potravinářské prodejny (*self service food stores*) zřizovaly často v nepoužívaných kinech či továrnách. Během 2. světové války supermarkety zažily stagnaci, nicméně ve druhé polovině 20. stol. ji vystřídal prudký rozvoj.¹¹⁴² Průměrná plocha supermarketu se pak pohybovala kolem 1 300 m².¹¹⁴³ Ve Velké Británii se první supermarkety objevily až v druhé polovině 50. let. Anglický supermarket měl minimální plochu 185 m².¹¹⁴⁴ Ve Francii se kromě supermarketů stavěly i jednotky menší. Typickým je tzv. *superette* orientovaný hlavně na prodej potravinářského zboží na prodejní ploše 120-400 m². Dalšími typy MO jednotek, které se pomalu začaly objevovat, jsou hypermarkety s prodejní plochou kolem 2 500 m² a mimoměstské diskontní prodejny (angl. *discont house*), kde prodej probíhal zpravidla v jednom podlaží a zákazníci zde prováděli nákup „pod jednou střešou“. Diskontní jednotky nabízely pouze zboží s vysokou poptávkou za nízké ceny. Sortiment byl tedy nestabilní a k dosažení nižších cen nemělo nákupní prostředí vysoké kvality – zboží bylo uloženo přímo

¹¹³⁸ „Efektivností se všeobecně rozumí vztah mezi množstvím společenské práce vložené do určité činnosti a účinkem, kterého je dosaženo.“ [HADRAVOVÁ, *Systémové projektování obchodních jednotek*. S. 240.] V případě MO jednotek bylo určení efektivnosti investice značně složitým problémem, především kvůli matematicky těžko postihnutelným faktorům, např. kulturností prodeje či kvality pracovního výkonů prodáváčů. Metodicky se jednalo o vyjádření ukazatele výnosnosti a ukazatele návratnosti.

¹¹³⁹ Vyhláška č. 105/1981 Sb. Vyhláška federálního ministerstva pro technický a investiční rozvoj o dokumentaci staveb. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 20. října 1981 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1981-105>.

¹¹⁴⁰ BLAHA, J. Projektování obchodních jednotek. In: HADRAVOVÁ, Zdena a kol. *K některým problémům výstavby obchodních jednotek*. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze, 1970, s. 98-117. S. 109.

¹¹⁴¹ VANKEOVÁ a BUREŠOVÁ, eds. *Směry vývoje a charakteristické rysy maloobchodní sítě ve vybraných zemích*. S. 28.

¹¹⁴² Za 20 let od konce 2. světové války se počet supermarketů zvýšil o více než 300 %. [VANKEOVÁ a BUREŠOVÁ, eds. *Směry vývoje a charakteristické rysy maloobchodní sítě ve vybraných zemích*. S. 42.]

¹¹⁴³ VANKEOVÁ a BUREŠOVÁ, eds. *Směry vývoje a charakteristické rysy maloobchodní sítě ve vybraných zemích*. S. 42.

¹¹⁴⁴ Tamtéž, s. 39.

ve skladových regálech, paletách apod. a k provozu jednotky, připomínající spíše velkoobchodní sklad, se nepoužívala žádná propagace.¹¹⁴⁵ Takové řešení vyžadovalo také rozsáhlé parkovací plochy. Pokud byla diskontní prodejna umístěna blíže centra města, často docházelo kvůli nízkonákladovému řešení k umístění do nevyužívaných průmyslových hal apod.

Pro kategorizaci MO jednotek v Československu byla zásadní územní působnost jednotlivých obchodních organizací, která odpovídala administrativně správnímu členění státu tak, jak byly organizovány národní výbory.¹¹⁴⁶ Určením územní působnosti jednotlivých podniků došlo k jasnému vymezení odpovědnosti za zásobování spotřebitelů a rozdělování zboží. Zcela logicky tak vznikly mezi jednotlivými obchodními organizacemi určité rozdíly, které vyplývaly z velikosti administrativně správního území a počtu obyvatel, dále z jejich charakteru, stupně urbanizace a úrovně ekonomiky ovlivňující nákupní spád do měst či do jiných správních území.¹¹⁴⁷

Z hlediska teritoriálního lze obchodní podniky rozdělit na:¹¹⁴⁸

- celostátní, resp. federální, např. Mototechna;
- národní, např. oborové podniky Klenoty, Nábytek;
- krajské, většina podniků resortní soustavy;
- okresní, např. SD Jednota;
- městské, na území Československa netypické.

Cílem každé MO jednotky bylo vytvoření vhodných nákupních podmínek, které měly zajistit optimální rozsah, úplnost, včasnost, spolehlivost, srozumitelnost a dostupnost informací o zboží a dále optimální spotřebu času při nákupu zboží i minimalizaci duševní a fyzické námahy s nákupem spojené.¹¹⁴⁹ MO síť s MO jednotkami lze základně rozdělit na:¹¹⁵⁰

- síť prodejen se stálým stanovištěm (prodejny stacionární), tvořící základní jednotky v MO síti zajišťující rozhodující část MO obratu;

- síť pohyblivých prodejen, které zajišťovaly pomocný prodej zpravidla zboží denní poptávky na místech, kde nebylo z ekonomických důvodů účelné budovat prodejnu stacionární. Základním typem byla pojízdná prodejna vestavěná do automobilu, lodě, přívěsného vozu apod. Pro obce o méně než 300 obyvatelích¹¹⁵¹ bylo vhodné zřízovat pojízdnou prodejnu vestavenou do nákladního vozu či autobusu (OL4-II 10). Pojízdná prodejna fungovala na přesně vymezené trase v přesně určeném čase – jízdním řádu, a k jejímu provozu se vázalo zřízení přístřešků, často sloužících zároveň jako autobusová zastávka. Do kategorie pohyblivých prodejen se řadí i stánky či kiosky s přechodným

¹¹⁴⁵ Nízké ceny diskontních prodejen měly zásadní vliv také na vývoj OD, které musely tyto ceny z konkurenčních důvodů akceptovat.

¹¹⁴⁶ HAVEL, PICHANIČ a PRAŽSKÁ. *Organizace a řízení socialistického vnitřního obchodu*. S. 25.

¹¹⁴⁷ Tamtéž, s. 101.

¹¹⁴⁸ Tamtéž, s. 50.

¹¹⁴⁹ HADRAVOVÁ. *Vývoj vnitřního obchodu ve světě*. S. 32.

¹¹⁵⁰ ARON a VÁCHA. *Maloobchodní síť ve městech: její výstavba, organizace a plánování*. S. 17.

¹¹⁵¹ KODERA, GIRSA a DRDA. *Prodejny a nákupní střediska*. S. 18.

stanovištěm a prodejny přenosné, tedy koše nebo skříňky, jež se využívaly zpravidla při příležitostných shromážděních či kulturních a sportovních akcích;

- síť trhů, v níž probíhal neorganizovaný obchod s přebytky družstevní i soukromé výroby, neměla ve zkoumaném období velký význam a vliv na MO obrat byl téměř zanedbatelný. Trhy byly provozovány na tržištích či tržnicích¹¹⁵² v rámci centrální městské vybavenosti. Zvláštností bylo, že se v tomto případě zprvu ceny pohybovaly dle nabídky a poptávky; státní a družstevní obchod, jejichž stanovené ceny narušily princip volného obchodu, vstoupily na trhy až později;

- zásilkový obchod, který nabízel své služby dálkově, např. prostřednictvím pošty.

Při kategorizaci MO staveb se stálým stanovištěm vyjdeme z Gronwalda a Pexiedera,¹¹⁵³ kteří je dělí dle a) častosti poptávky, ze Štursy¹¹⁵⁴ dle b) sortimentu nabízeného zboží, c) techniky prodeje, a dále z rozdělení autorů Kodera, Girsy a Drda dle d) velikosti.¹¹⁵⁵

a) MO jednotky dle častosti poptávky

- jednotky se zbožím denních potřeb tvořily základní vybavenost nejmenších sídelních celků; nákup nabízeného zboží měl probíhat denně až jednou týdně a atrakční rádius byl 300 metrů,¹¹⁵⁶ tedy přibližně 5 minut chůze;

- jednotky se zbožím občasných potřeb, jež byly součástí vyšší vybavenosti. Jednalo se o nabídku speciálních potravin a většiny průmyslového zboží; nákup zboží probíhal maximálně jednou týdně a atrakční okruh byl 500 až 800 metrů, čemuž odpovídá 8-12 minut chůze;

- jednotky se zbožím dlouhodobé poptávky se staly součástí centrální vybavenosti a nabízely zboží, k jehož nákupu docházelo méně často či velmi ojediněle, např. nábytek, automobil apod.

Zásadou tohoto rozdělení bylo, že vyšší stupeň vybavenosti měl plně uspokojovat i poptávku stupně nižšího. Nicméně výše uvedené rozdělení včetně atrakčních okruhů a docházkových vzdáleností se vztahuje především na městské MO jednotky. U venkovských jednotek docházková vzdálenost zpravidla odpovídala územnímu ohraničení obce a u větších obcí se souvislou zástavbou měla být maximálně 10 až 15 minut.¹¹⁵⁷

¹¹⁵² Tržiště je „[...] nekryté nebo částečně kryté prostranství vyhrazené pro soustředěný, pravidelný celoroční nebo sezónní prodej.“ Tržnice představuje „[...] účelově kryté jednopodlažní i vícepodlažní zařízení pro celoroční prodej potravinářského i nepotravinářského zboží [...]“ [HADRAVOVÁ. *Obchodně provozní jednotky*. S. 143.] Ačkoli je známo několik realizací nových tržnic, např. architektonicky významná **městská tržnice v Bratislavě** (1974-83, Ivan Matušík), tato typologie byla vnímána jako „přežitek kapitalismu“, jehož role v MO síti neměla být zásadní. [GRONWALDT a PEXIEDER. *Metodické pokyny k projektování obchodního vybavení sídliště: obchodní střediska*. S. 12.]

¹¹⁵³ GRONWALDT a PEXIEDER. *Metodické pokyny k projektování obchodního vybavení sídliště: obchodní střediska*. S. 10.

¹¹⁵⁴ ŠTURSA, Jiří. *Typologie budov obchodních*. Praha: Vydavatelství ČVUT, 1971. S. 12-14.

¹¹⁵⁵ KODERA, GIRSA a DRDA. *Prodejny a nákupní střediska*.

¹¹⁵⁶ Tento údaj byl předepsaný ve městech. Na venkově neměla být smíšená prodejna od nejvzdálenějšího domu dále než jeden kilometr, tedy přibližně 15 minut chůze. [KODERA, GIRSA a DRDA. *Prodejny a nákupní střediska*. S. 10.]

¹¹⁵⁷ JINDRA a kol. *Výstavba obchodní sítě: Metodická příručka pro plánování a výstavbu obchodní sítě v ČSSR*. S. 160.

b) MO jednotky dle sortimentu nabízeného zboží:

- úzce specializovaná MO jednotka poskytovala sortiment podskupiny zboží (např. mléčné lahůdky, ryby, televizory apod.);
- specializovaná MO jednotka zajišťovala prodej sortimentně vymezené skupiny zboží (např. sklo a porcelán, klenoty, pletené zboží apod.). Jednalo se o doplňkové jednotky, které vznikaly zpravidla adaptací stávajících prostor v centrech měst;
- sortimentní MO jednotka prováděla prodej jedné sortimentní třídy, (např. potraviny, drogerie, obuv apod.);
- kombinovaná MO jednotka poskytovala sortiment, který byl vytvořen dle poptávky kombinací několika skupin, nebo podskupin různého zboží (např. dámská konfekce, dětská obuv atd.);
- smíšená MO jednotka zajišťovala prodej dvou základních sortimentních tříd, tj. potraviny a průmyslové zboží;
- sdužená MO jednotka poskytovala prodej dvou a více sortimentních tříd;
- obchodní dům prováděl prodej celé širší sortimentu průmyslového zboží i potravin;
- specializovaný OD nabídl hlubší sortiment než specializovaná MO jednotka.

c) MO jednotky dle techniky prodeje:¹¹⁵⁸

- pultový prodej, resp. individuální obsluha;
- samoobsluha;
- volný výběr;
- automatový prodej;
- zásilkový prodej;
- prodej dle vzorků;

S ohledem na prodej různých sortimentních skupin zboží například v OD, je možné doplnit základní členění o kombinaci technik prodeje.

d) MO jednotky dle velikosti:

- specializovaná prodejna byl základní typ prodejny zřizovaný jako doplněk MO sítě, často realizovaný přestavbou staršího objektu. Nejčastěji se jednalo o prodejny z potravinářského sortimentu zboží – maso a uzeniny (velikostní typy MU 30 m², MU 35 m² a MU 45 m²), ovoce a zelenina (velikostní typ OZ 40 m²) a cukrárna (velikost 35 m² a 35 m²). Prodejny průmyslového zboží, např. drogerie či oděvy, byly v patnácti velikostech (50 až 330 m²), větší prodejní plochu měly např. prodejny nábytku;
- smíšená prodejna byl typ nabízející společně potravinářské i průmyslové zboží v užším sortimentu s převahou zboží denní potřeby.¹¹⁵⁹ Pro smíšené prodejny, primárně umístěné na venkově, byly určeny po roce 1962 dva velikostní typy – 60 s prodejní plochou

¹¹⁵⁸ Techniky prodeje budou přiblíženy v následující podkapitole.

¹¹⁵⁹ KODERA, GIRSA a DRDA. *Prodejny a nákupní střediska*. S. 12.

60 až 65 m² (OL4-III 01) a 80 s prodejní plochou 80 až 90 m².¹¹⁶⁰ Na konci 70. let se jednalo již o typy čtyři – 50, 75, 100 a 125 m².¹¹⁶¹

- nákupní středisko, tzv. „venkovský OD“, představuje rozšířenou smíšenou prodejnu, tedy jednotku, sdružující nejméně dvě souborné třídy zboží. Družstevní NS sehrálo zásadní roli především na venkově, kde tvořilo významný podíl na zásobování místních obyvatel. Pro tento typ byly určeny čtyři základní typy.

Nákupní středisko	Okruh obyvatel	Prodejní plocha	Zaměstnanci
NS 1	do 3 000	150-160 m ²	5 až 6
NS 2	3 000 až 5 000	220 m ²	8 až 9
NS 3	5 000 až 8 000	280 m ²	11 až 12
NS 4	nad 8 000	360 m ²	16 až 17

Tabulka 03 | Velikostní typy venkovských a nákupních středisek

KODERA, GIRSA a DRDA. *Prodejny a nákupní střediska*. S. 20. Upraveno Jiří Moos.

Další typy byly určené především do měst: typ NS 5 (prodejní plocha 660 m²), NS 6 (prodejní plocha 830 m² | OL4-III 02, 03) a NS 7 (prodejní plocha 980 m²). Městské typy se od venkovských odlišovaly především oddělením obslužného úseku s lahůdkami či masa do samostatného provozu umístěného ke vstupu do prodejny;

- velkoprodejna, ekvivalent západního supermarketu, byla nejčastěji zaměřena na prodej komplexního sortimentu potravinářského zboží (tedy i maso a uzeniny či ovoce a zelenina) a nabízela také vybraný sortiment nepotravinářského zboží denní poptávky. Zjednodušeně se jednalo o smíšenou prodejnu větší než 400 m², tedy se složitějších provozem, jejíž obrat nesměl být za průmyslové zboží větší než za potravinářský sortiment. Technika prodeje byla výhradně samoobsluha a doplňkový prodej masa či lahůdek probíhal formou obslužných úseků. Velkoprodejna tvořila součást základní a vyšší vybavenosti a často byla součástí OD, kde však nenabízela nepotravinářské zboží;

- kombinace smíšené prodejny s jiným občanským vybavením, na venkově se nejčastěji jednalo o doplnění smíšené prodejny pohostinstvím (OL4-III 04). Sdružení obou provozů bylo řešeno buď v jednom objektu odděleně v jednom či dvou podlažích, anebo ve dvou objektech spojených mezičlánkem sloužícím např. jako vstupní hala nebo hygienické příslušenství;

- obchodní dům byl rozlohou největší typ MO jednotky, která jako jediná dokázala nabídnout univerzální sortiment zboží. S dalším rozvojem OS a jejich změnou významu, se však OD stávaly jejich součástí;

¹¹⁶⁰ Směrnici pro projektování a výstavbu smíšených prodejen zpracoval Obchodní projekt. Srov. typových prodejen v NDR (R. A. Schwanz) viz např.: [Konsum-Landwarenhaus. *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1957, Jhg. 6, Nr. 12, S. 680-682. ISSN 0011-9865.] a [CAMMRADT, Herbert. Gemischtwarenverkaufsstellen und Ladenwarenhäuser. *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1958, Jhg. 7, Nr. 5, S. 262-264. ISSN 0011-9865.]

¹¹⁶¹ DUDEK. *Občanské stavby - Obchodní stavby*. S. 31.

- obchodní středisko vzniklo kombinací střediska nákupního, resp. velkoobchodu, s jiným občanským vybavením či službami. V zásadě tedy nejde o typ MO jednotky, ale o způsob soustředění několika samostatných jednotek.

Zajímavostí může být tzv. „velkoobchod“, která se měla stát ekvivalentem západního hypermarketu. Přestože do konce 70. let jednotka tohoto druhu nebyla realizována, v literatuře zmiňována je.¹¹⁶² Prodej a skladování zboží mělo probíhat společně v halovém prostoru – prodejní zóna byla v dosahu zákazníka, skladová zóna byla v regálech nad prodejní. Po vyprázdnění prodejní zóny obsluha vysokozdvihným vozíkem zaměnila prázdný regál za plný z horní řady.

---

¹¹⁶² Např. Dudek publikoval situaci ke studii areálu **velkoobchod v Praze Ruzyni** (OL4-III 05). [DUDEK. *Občanské stavby - Obchodní stavby*, S. 74.]

4.5 Techniky prodeje a inkasa v MO jednotkách

K tomu, aby mohl být prodej realizován, je třeba dosáhnout jasných pravidel. Prodeje se musí zúčastnit na jedné straně kupující a na straně opačné prodávající; prodej probíhá v určitém prostoru a čase, jež tvoří společenské a ekonomické postupy k nabídce, výběru, placení a výdeji zboží. Tyto postupy nazýváme technikami prodeje a inkasa.

Socialistický obchod vyžadoval progresivní a vyspělé techniky prodeje. Problém moderních forem prodeje byl diskutovaným tématem a sledovány byly také západní zkušenosti.¹¹⁶³ Zákazník měl mít vždy na první pohled jasno, jakou technikou prodeje a inkasa se nákup uskutečňuje. Tyto techniky se přímo odvíjely od sortimentu zboží.¹¹⁶⁴ Ten byl ve zkoumaném období rozdělen na skupiny a druhy tak, aby bylo jasně definováno co a jak se má v určitém typu prodejny o určité velikosti prodávat.¹¹⁶⁵ Sortiment zboží měl svou šířku, tedy počet druhů zboží uspokojující různé potřeby (např. potraviny, textil atd.), a hloubku značící počet druhů zboží pro totožnou potřebu, ale jiných vlastností a kvalit (např. jiné značky oděvů, typy fotoaparátů apod.). Technika prodeje představuje jeden ze základních aspektů ovlivňujících účinnost nabídky, nákupní podmínky a obrátku zásob zboží; významný vliv měla i na dispoziční řešení MO jednotek a na formu prodejních pracovišť. Štursa popisuje tři základní kategorie prodejních pracovišť:¹¹⁶⁶

- individuální, kde prodavač zodpovídal za přidělenou část prodejní plochy;
- skupinové, kde skupina prodavačů společně zodpovídala za přidělenou část prodejní plochy;
- decentralizované, kde se prodavač volně pohyboval v celé prodejní ploše.

V průběhu vývoje obchodních staveb se objevila řada forem prodeje, které se od sebe liší v zásadě třemi aspekty – účastí nakupujícího, možnostmi jeho přístupu k zásobě zboží a způsobem, jakým je mu zboží předáno.¹¹⁶⁷ Havránková formy prodeje rozdělila do tří hlavních skupin:¹¹⁶⁸

- formy prodeje s obsluhou prodavače – pultový prodej, volný výběr, prodej podle vzorků;
- formy prodeje, při kterých se kupující obsluhuje sám – samoobsluha, prodejní automaty, plně automatizované prodejny;
- formy prodeje na základě objednávky – zásilkový prodej, telefonická objednávka.

¹¹⁶³ Např. v periodiku *Výstavba a architektura* vyšel článek *Nové způsoby prodeje a nové druhy prodejen, který přinesl řadu formálních vyjádření k vystavování zboží, nutností vytvořit přirozenou atmosféru při užití klimatizačních i osvětlovacích zařízení a zaměřením se na psychologické působení barev, povrchů a tvaru prostoru.* [ZÁRUBOVÁ, ed. *Nové způsoby prodeje a nové druhy prodejen. Výstavba a architektura: dokumentační zprávy.* Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1958, roč. 4, č. 14, s. 28-30. ISSN 0042-9376.]

¹¹⁶⁴ *Obchodní sortiment lze chápat jako „[...] sortiment spotřebního tovaru, který je prostřednictvím obchodu připravený na prodej.“* [HAVRÁNKOVÁ, Blažena. *Občianske budovy: budovy pre obchod.* Bratislava: Edičné stredisko Slovenské vysoké školy technické, 1984. S. 5.]

¹¹⁶⁵ Více např.: [JANULA, Ladislav, Jiří JELEN a Antonín ŠVESTKA. *Obchodní domy a nákupní střediska spotřebních družstev.* Praha: Svěpomoc, 1969. S. 42-53.]

¹¹⁶⁶ ŠTURSA. *Typologie budov obchodních.* S. 13.

¹¹⁶⁷ MARVANOVÁ, Zuzana. *Analýza obchodního domu Kotva.* Praha, 2009. Bakalářská práce. VŠE v Praze, Fakulta mezinárodních vztahů, Katedra obchodního podnikání a komerčních komunikací. Vedoucí práce Alena FILIPOVÁ. Dostupné také z: <https://vskp.vse.cz/eid/15684>. S. 29.

¹¹⁶⁸ HAVRÁNKOVÁ. *Občianske budovy: budovy pre obchod.* S. 12.

4.5.1 Prodej s obsluhou prodavače

Po mnoho staletí byl základní technikou prodeje tzv. pultový prodej (OL4-III 06). Zákazník, přicházející zpravidla s jasným záměrem o koupi, byl od zboží oddělen prodejním pultem a neměl volný přístup ke zboží. To se tedy nemuselo zbytečně sebezprezentovat. Samotný prodej zprostředkoval prodavač. Tento typ obsluhy vyžadoval dostatečně široké uličky nejen před pultem pro zákazníky, ale i pro pohyb prodavače mezi pultem a stěnovým regálem (přibližně 0,8-0,9 metru). Pokladna byla zpravidla umístěna na pultu, inkaso se vázalo přímo k výdeji zboží. Nicméně s rozvojem obchodu a spotřeby se stal pultový prodej zastaralým typem, jehož hlavní nevýhodou se stala doba nákupu. Svou úlohu si ale pultový prodej udržel u sortimentu, který vyžadoval poradenskou službu, anebo nebylo možné zajistit jeho prodejní úpravu k jiným technikám prodeje. Ve zkoumaném období bychom se s touto formou prodeje tedy setkali především u obslužných úseků,¹¹⁶⁹ kde zpravidla neprobíhalo inkaso, nebo v úzce specializovaných prodejnách a prodejních odděleních, např. klenoty, parfémů atd. I tak se trend přiblížení zboží zákazníkovi projevil i do této techniky prodeje. Začalo se užívat prosklených vitrín a pultů tak, aby si zákazník mohl zboží prohlédnout a vybrat sám. Objevila se také forma extrahující pult, individuální obsluha tak fungovala pro zprostředkování přístupu zákazníka ke zboží.

Další využívanou technikou prodeje s obsluhou prodavače byl volný výběr. Zákazník si vybral z vystaveného zboží, a pokud se rozhodl realizovat nákup, další úkony za něj provedl prodavač. Zboží bylo zákazníkovi předáno přímo vystavované, nebo vydáno zabalené ze skladu. Nejčastěji byl tento způsob prodeje využíván u objemného či těžkého zboží; v prodejně tedy bylo vystaveno zboží neprodejné. Inkaso v tomto případě probíhalo u centrální pokladny, která byla umístěna při vstupu do prodejny nebo v hlavní prodejní uličce, třemi způsoby. V prvním případě docházelo u pokladny kromě inkasa i k výdeji a zabalení zboží. Druhý způsob inkasa probíhal podobně jako v otevřené samoobsluze (viz níže). Třetím, pro zákazníka nepříliš výhodným způsobem, bylo inkaso pomocí centrální pokladny pro několik oddělení – zákazník po vybrání zboží získal doklad ve dvou vyhotoveních, poté šel zboží zaplatit k centrální pokladně a s potvrzeným dokladem se vrátil zpět do oddělení pro již zabalené zboží. Právě díky náročnosti inkasa a jeho oddělení od samotného prostoru prodeje, resp. vystavení zboží, měl být volný výběr volen jen v nevyhnutelných případech.¹¹⁷⁰

U vybraných výrobků průmyslového zboží, jejichž rozměry a hmotnost neumožnily samoobslužný prodej nebo volný výběr, fungoval prodej podle vzorků. V prodejně byl vystaven vzorek zboží, nebo katalog či prospekt, na základě nichž zákazník vybíral požadované zboží. Nedílnou součástí dovozu bylo i přezkoušení kvality dodaného zboží a uvedení do provozu.

¹¹⁶⁹ Obslužné úseky byly zřizovány pro prodej zboží, které nebylo možné prodávat samoobslužně. Jednalo se především o maso a uzeniny, lahůdky či ovoce a zeleninu.

¹¹⁷⁰ JANULA, JELEN a ŠVESTKA. *Obchodní domy a nákupní střediska spotřebních družstev*. S. 41.

4.5.2 Prodej samoobslužný

Samoobsluha¹¹⁷¹ se poprvé objevila v roce 1930 v Los Angeles¹¹⁷² a před druhou světovou válkou v Německu a posléze ve Švédsku.¹¹⁷³ Zcela zásadní výhodou této techniky prodeje, která měla radikální dopad na celý prodejní proces i na obchodní typologii, se stalo zkrácení nákupní doby a zvýšený pocit důvěry ke zboží, které si zákazník sám vybral.¹¹⁷⁴ Stěžejní roli pro realizaci obchodu přebralo od prodejce samotné zboží, jehož „řeč“ musela být jasná a srozumitelná. Kromě různých způsobů vystavení bylo nutné zboží viditelně opatřit cenou a pro snazší orientaci v prodejním prostoru umístit grafické značky či orientační systém. S rozvojem balících systémů se právě samoobsluha stala nejvyužívanější a nejprogresivnější formou prodeje. Díky sníženému počtu prodávačů se snížily mzdové náklady, což mělo pozitivní vliv na MO obrát. V neposlední řadě došlo ke zvýšení produktivity práce. Dudek uvádí, že při samoobslužném prodeji se oproti prodeji pultovému zvyšuje produktivita práce průměrně o 40%.¹¹⁷⁵

Po vzoru západních zemí přistoupil k budování samoobsluh i východní blok.¹¹⁷⁶ V Československu vznikla první samoobsluha počátkem června 1955 na pražském Žižkově (OL4-III 07). Brzy však následovaly další v Plzni, v Brně či v Hradci Králové (OL4-III 08). První samoobsluha družstevního obchodu vznikla v Boršicích u Uherského Hradiště.¹¹⁷⁷ Rozvoj samoobslužného prodeje byl značný – v roce 1956 bylo evidováno 94 prodejen, o pět let později jich bylo již 8 347.¹¹⁷⁸ Samoobsluha se tak stala základní formou prodeje pro zboží denní potřeby, pro které zákazník nepotřeboval poradu prodáváče.¹¹⁷⁹ Pro správné fungování bylo potřeba zajistit co možná největší prodejní plochu,¹¹⁸⁰ jež byla prostého a minimálně členěného tvaru. Dispoziční řešení definovalo vnitřní vybavení, tedy řada pultů a regálů, chladírenských skříní atd. U plošně rozsáhlých samoobsluh bylo požadováno zvyšovat atraktivitu buď přidáním obslužných úseků, nebo odlišnými prvky uspořádání.¹¹⁸¹

V řešeném období se objevily tři typy samoobsluhy. První typ s uzavřeným oddělením se využíval především pro sortiment potravin. Zákazník, jenž vstoupil turniketem do prodejny, se během nákupu volně pohyboval v oddělení a nákup zboží realizoval pomocí vozíku nebo košíku. Při odchodu z prodejny musel zákazník projít přes tzv. inkasovou zónu, a to i v případě, že nechtěl realizovat nákup. Vybrané zboží zákazník vyložil na pokladní pás,

¹¹⁷¹ Rusky *samoobsluživanie*, anglicky *self service*, německy *Selbstbedienung*, francouzsky *libre service*.

¹¹⁷² [CHUNG, Chuihua Judy, Jeffrey INABA, Rem KOOLHAAS a Sze Tsung LEONG, eds. *Project on the City II: The Harvard Guide to Shopping*. Köln: Taschen, 2001. ISBN 3-8228-6047-6. S. 35.] Hadravová však uvádí, že se samoobsluha objevila dříve roku 1912 v Memphisu ve státě Tennessee. [HADRAVOVÁ. *Vývoj vnitřního obchodu ve světě*. S. 45.]

¹¹⁷³ SCHNITZEROVÁ, Nikola. *Košické obchodné domy Prior a Dargov*. Brno, 2019. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Martin HORÁČEK. Dostupné také z: <https://is.muni.cz/th/pvng8/>. S. 12.

¹¹⁷⁴ „Zákazník se potřebuje výrobku dotknout, cítit jej a pak si jej přivlastnit.“ [VYSEKALOVÁ a kol. *Chování zákazníka: jak odkrýt tajemství "černé skříňky"*. S. 61.]

¹¹⁷⁵ DUDEK. *Občanské stavby - Obchodní stavby*. S. 10.

¹¹⁷⁶ „Cíle, pro které kapitalistický obchod sáhl po samoobsluze, jsou cizí socialistické ekonomice. Naše obchodní organizace přikročily k zavádění samoobsluh v době, kdy pro tento nový způsob obchodní nabídky uzrály všechny ekonomické i organizační podmínky. [PERNICA. *Československý vnitřní obchod ve třetí pětiletce*. S. 71.]

¹¹⁷⁷ KROC. *Chronologie československého vnitřního obchodu 1944-1987*. S. 37.

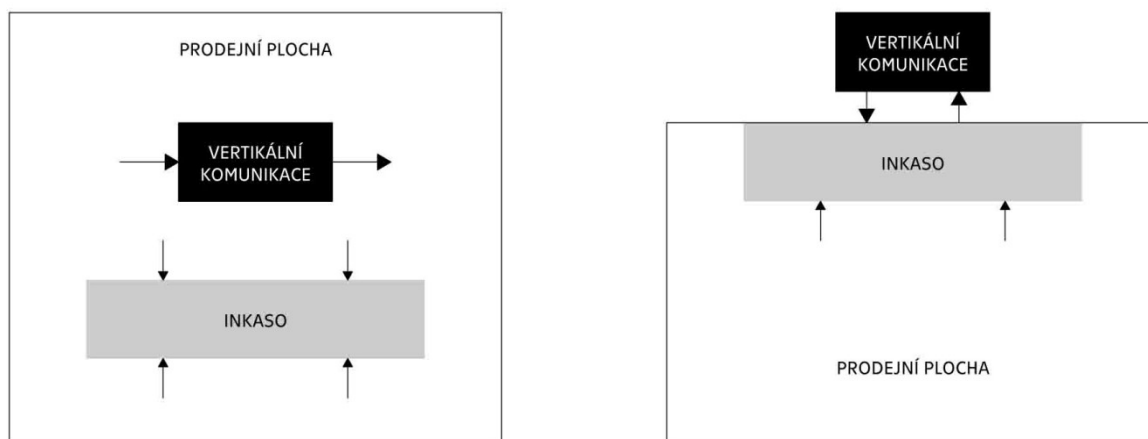
¹¹⁷⁸ ŠTURSA. *Typologie budov obchodních*. S. 10.

¹¹⁷⁹ Značné snížení mzdových nákladů, které samoobsluha umožnila, vedlo posléze k zavedení této techniky prodeje i na zboží, pro něž zpočátku nebyla považována za vhodnou. Ačkoli došlo v mnoha případech ke zhoršení nákupních podmínek, ekonomický tlak stál za jejím dalším rozšiřováním.

¹¹⁸⁰ Minimální prodejní plocha měla být 100 m². [PERNICA. *Československý vnitřní obchod ve třetí pětiletce*. S. 72.]

¹¹⁸¹ JANULA, JELEN a ŠVESTKA. *Obchodní domy a nákupní střediska spotřebních družstev*. S. 36-37.

nebo přistoupil s nákupním košíkem k pokladní, která dokončila zákazníkům nákup. Po realizaci nákupu zákazník opustil uzavřené oddělení. Druhý typ samoobsluhy, tzv. otevřený, se stal převažující technikou prodeje pro průmyslové zboží a textil. Prodejní plocha u tohoto typu samoobsluhy nebyla rozdělená, zákazník se mohl volně pohybovat. Tento pohyb mohl provádět bez nákupního vozíku či košíku, který si případně vypůjčil, rozhodl-li se zboží nakoupit. Toto zboží poté donesl k centrální pokladně, kde následně došlo k inkasu pokladním. Pozice pokladního při této technice prodeje byla přidružená k další pracovní funkci, např. informátor, vedoucí úseku apod. Zakoupené zboží bylo označeno, resp. zabaleno a opatřeno nálepkou či dokladem o zaplacení. Tato technika prodeje měla zásadní vliv na změnu chování návštěvníků prodejny. Z těch se stali zákazníci potenciální a posléze se otevřené prodejní oddělení stalo veřejným prostorem jen s malým počtem skutečných zákazníků. A konečně třetí typ představuje samoobsluha etážová. Tato forma prodeje se u nás začala objevovat přibližně od poloviny 70. let v OD. Principiálně šlo o soustavu samostatných uzavřených samoobsluh zabírajících jedno podlaží a přístupných ze společné svislé komunikace. Z toho je patrné, že formu etážové samoobsluhy nebylo možné aplikovat na starší OD postavené jako plnosortimentní. Základem nového řešení totiž byla hala se svislými komunikacemi ústíci přes zónu inkasa do jednotlivých podlaží – separovaných prodejních oddělení. Pokud se v rámci uzavřeného oddělení nacházel obslužný úsek, zboží zde zakoupené bylo placené ihned a poté označeno účtenkou potvrzující platbu. Výhodou etážové samoobsluhy byly především maximální variabilita prodejní plochy, zvýšení produktivity práce a jasná orientace zákazníka při platbě zboží, jež probíhala u východu z prodejní plochy.

OTEVŘENÁ SAMOOBSLUHA

UZAVŘENÁ/ETÁŽOVÁ SAMOOBSLUHA

Obrázek 03 | Umístění vertikálních komunikací a inkasa v samoobsluze

Obrázek Jiří Moos.

Samoobslužný prodej byl realizován také pomocí prodejních automatů.¹¹⁸² Vzhledem k tomu, že automaty byly umísťovány na veřejně přístupná místa, jejich nespornou výhodou byla možnost nákupu v jakoukoli denní dobu vč. nočních hodin, víkendů či svátků. Automaty byly často sdružovány do tzv. automatových středisek, která nabízela sortiment základní poptávky. První československý prodejní automat byl nainstalován v roce 1956 v paláci Koruna na Václavském náměstí v Praze.¹¹⁸³

Nepříliš rozšířené se stalo využití automatů v plně automatizovaných prodejnách. Tato technika prodeje se zakládala na automatizovaném výběru zboží, pohybu ze skladu, platbě i výdeji, který fungoval na základě oddělení zákazníka a zboží skleněnou stěnou.

4.5.3 Prodej na základě objednávky

Zásilkový prodej¹¹⁸⁴ byl rozšířený především na Západě. Tuto formu prodeje provozovaly speciální jednotky nabízející zboží na základě katalogu, inzerátu, nebo také telefonicky či za pomoci prodejních agentů. Vybrané zboží bylo posléze doručeno přímo do bytu zákazníka. V zemích bývalého východního bloku se tato technika prodeje stala doplňkem pro tradiční MO jednotky, např. OD. S dalším rozvojem ostatních MO jednotek a také automobilismu však došlo k faktické ztrátě významu této techniky prodeje.

---

¹¹⁸² Rusky *torgovyje automaty*, anglicky *vending machines*, německy *Automatenverkauf*, francouzsky *distributeur automatique*.

¹¹⁸³ KROC. *Chronologie československého vnitřního obchodu 1944-1987*. S. 40.

¹¹⁸⁴ Rusky *posyločnaja torgovlja*, anglicky *mail order business*, německy *Versandhandel*, francouzsky *vente par correspondance*.

01 | Akční program KSČ

1 968, ÚV KSČ

› Titulní strana přebalu

02 | Alexander Dubček

první tajemník ÚV KSČ a vůdčí osobnost pražského jara

› Dobový portrét

03 | Invaze vojsk Varšavské smlouvy v ČSR

1 968

› Srpen 1 968 (Vladimír Lammer)

04 | Gustáv Husák

první a generální tajemník ÚV KSČ, prezident a vůdčí osobnost normalizace

› Dobový portrét

05 | Budovatelský slogan

nedatováno

› Dobový plakát

06 | Prvomájový průvod

1 953

› Dobový snímek

07 | Kolektivní rekreace jako téma komediálního filmu

› Dovolená s Andělem (1 952, režie B. Zeman) - na snímku Jaroslav Marvan

08 | Chalupaření jako téma komediálního seriálu

› Chalupáři (1 975, režie F. Filip) - na snímku Josef Somr a Jiří Sovák

09 | Otevření OD Dunaj, Bratislava

1 968

› Usměrnování davu bezpečnostními složkami - dobový snímek

10 | Otevření OD Labe, Ústí nad Labem

1 974

› Prohlídka politické reprezentace před otevřením veřejnosti - dobový snímek

01 | Jubilejní odznak pracovníkům

« Odměna za odpracování 10 let v OD - snímek z r. 1964

02 | Výchova spotřebitele i prodavače jako téma satiry

« O lidech před pultem a za ním (1958, I. a II. část režie P. Schulhoff, III. část režie J. Ferenc) - na snímku M. Kopecký

03 | Snový konzum jako téma televizního seriálu

« Žena za pultem (1977, režie J. Dudek) - na snímku H. Maciuchová a J. Švorcová

04 | Veksláctví jako téma krimikomediálního filmu

« Bony a klid (1987, režie Vít Olmer)

05 | Rada vzájemné hospodářské pomoci

1949

« Logo organizace

06 | Jaromír Sirotek

1949, první ředitel SPÚO

« Dobový portrét

07 | Státní projektový ústav obchodu

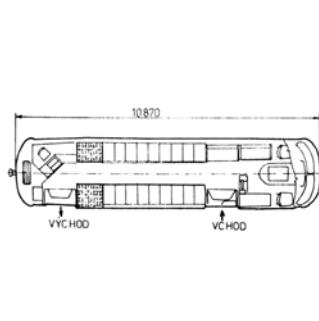
1960

« Logo ústavu

08 | Obchodní projekt

1956

« Logo ústavu

09 | Školka SIAL, Radčice

od 1969

« Hostinec na Jedlové - dobový snímek

10 | Pojízdná prodejna

1985

« Půdorys

01 | Typizační studie smíšené prodejny P60

1 966, Obchodní projekt
› Půdorys přízemí

02, 03 | Typizační studie nákupního střediska NS6

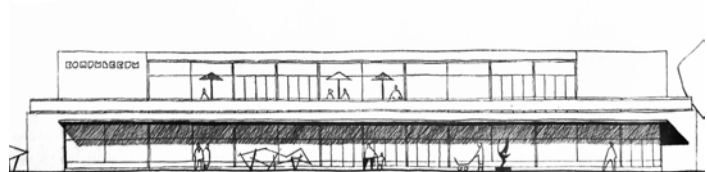
1 967, Obchodní projekt (arch. Novák)
» Půdorys přízemí

› Perspektiva

04 | Typiz. studie prodejny a veřejného stravování pro 4 500 obyvatel

1 966, Obchodní projekt
› Pohled na průčelí

05 | Velkoobchod, Praha-Ruzyně

před 1 979
› Půdorys

06 | Pultový prodej

50. léta
» Dobový snímek

07 | Samoobsluha, Praha-Žižkov

1 955
› Dobový snímek

08 | Samoobsluha NS Vzor, Hradec Králové

1 960, Miloslav Mrvák, Josef Hartman
» Dobový snímek

III. ČÁST

Třetí teoreticko-empirická část tvoří hlavní pensum práce a jejím cílem je podrobněji popsat chronologický vývoj teoretických východisek, předpokladů a stavební praxe OS a OD v 60. a 70. letech 20. stol. Cílem je ukotvit československý teoretický rámec a příklady budov i návrhů v kontextu zahraniční architektury.

Pátá kapitola se zaměřuje na typologii OS z 60. a 70. letech 20. stol. Nejprve jsou sledovány základní aspekty plánování československých OS v novém obytném okrsku a v centru města v kontextu zahraničních způsobů. Následně je popsán chronologický vývoj OS s důrazem na urbanisticko-hmotové a dopravní řešení. Práce se více zabývá vývojem v USA, kde zkoumaná typologie vznikla, a v menší míře dále západní Evropou a státy bývalého východního bloku. Hlavní zájem se zaměřuje na území Československa. Závěr kapitoly se věnuje návrhu základní hierarchie a typologické kategorizace na základě čtyř pilířů – hmotového řešení, oddělení pěších od ostatních typů dopravy, struktury uspořádání, tvaru a otevřenosti centrálního prostoru.

V pořadí šestá kapitola přibližuje typologii OD z 60. a 70. let 20. stol. Na začátku jsou souhrnně zkoumány návrhové aspekty zahraničních OD a následně jsou československé OD blíže popsány na základě čtyř pilířů – urbanisticko-hmotového, architektonicko-estetického, provozně dispozičního a konstrukčně technického řešení. Podobně jako u OS následuje popis chronologického vývoje OD v USA, západní Evropě, východním bloku a v Československu. Na závěr jsou poznatky syntetizovány do základní a typologické kategorizace dle zmíněných pilířů.

5 OBCHODNÍ STŘEDISKO V 60. A 70. LETECH 20. STOLETÍ

„Mala by sa vytvorit akási pešia rezervácia nerušená prevádzkou motorových vozidel, kde by sa mohli ľudia voľne pohybovať medzi kvetinami, vodnými plochami, drobnou architektúrou a kde by súčasne mohli nakupovať, navštíviť kino alebo kultúrny dom a pod.“¹¹⁸⁵

Anton Rokošný

V Československu OS představovalo jeden z hlavních typů MO jednotek pro nejvyšší sídelní kategorii, tedy střediskové sídlo oblastního významu. U nižších kategorií sídel bylo navrženo jen ve výjimečných případech, např. v sídlech s velkou spádovou oblastí z důvodu cestovního ruchu apod.

Abychom však předešly pochybnostem o předmětu výzkumu, uveďme na pravou míru jeden zásadní fakt. Již na konci 70. let upozornil Rulf,¹¹⁸⁶ že často dochází nejen k záměně pojmu nákupní a obchodní středisko,¹¹⁸⁷ ale také že není snadné rozeznat hranici mezi nimi.¹¹⁸⁸ Pro řešení tématu je však zásadní pochopit odlišnost daných typologií. NS je středisko, které zákazníkům nabízelo jen spotřební zboží a výjimečně služby stravovací; jeho specifikem je monofunkčnost. Naproti tomu OS je polyfunkční. Jeho základem byla prodejna potravin, někdy i s dalším sortimentem, a služby, které svým charakterem a provozem neměly mít negativní vliv na celek a odpovídaly významu střediska. Často středisko doplnila restaurace, nebo kavárna či další stravovací provozy. OS tedy na relativně malém území nabídlo vysokou koncentraci prodeje zboží denní či časté poptávky a dalších služeb; zákazník mohl plně realizovat komplexní nákup na jednom místě.¹¹⁸⁹ Z hlediska architektonického a stavebního měla OS značný potenciál, protože se dala pojmut jako polyfunkční celek včetně řešení prostoru mezi jednotlivými objekty.

¹¹⁸⁵ ROKOŠNÝ, Anton. Typizácia občianskeho vybavenia. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1963, roč. 5, č. 6, s. 115. ISSN 1335-2180. S. 115.

¹¹⁸⁶ RULF, Vladimír. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. Praha: Merkur, 1978. S. 37-39.

¹¹⁸⁷ Záměnu v pojmech jasně vidíme např. v definici nákupního střediska v [JINDRA, Jiří a kol. *Výstavba obchodní sítě: Metodická příručka pro plánování a výstavbu obchodní sítě v ČSSR*. Praha: Merkur, 1971. S. 49.], kde je nákupní středisko definováno jako „[...] soubor maloobchodních jednotek, pohostinských závodů a dalších druhů občanského vybavení, které zajišťují komplexní uspokojování určitého stupně poptávky obyvatel [...]“, a u [PERNICA, Karel M. *Československý vnitřní obchod ve třetí pětiletce*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1961. S. 65], kde je nákupní středisko považováno za hlavní obchodně organizační princip městské MO sítě budovaný ve třech stupních – střediska okrsková, obvodní a centrální. Tato záměna termínů bude v případě přímých citací ignorována pro uchování autorského sdělení, nicméně u citací nepřímých bude nesprávná terminologie opravena.

¹¹⁸⁸ Mezi československými středisky a středisky ve východní i západní Evropě je to téměř nemožné.

¹¹⁸⁹ Soustředěním obchodu a služeb lze za předchůdce OS spatřovat orientální trhy a středověká tržiště.

5.1 Plánování OS v novém obytném okrsku

5.1.1 USA a západní Evropa

Vzhledem k tomu, že se americká centra měst nedokázala přizpůsobit značnému nárůstu motorizace a s tím i se souvisejícím požadavkem na parkování v blízkosti občanského vybavení, prvotní výstavba bytových souborů se odehrávala ve značné míře především na zelené louce. Na poválečný urbanismus amerických sídlišť měl vliv koncept tzv. *neighbourhoods*, který vypracovali roku 1942 Walter Gropius a Martin Wagner.¹¹⁹⁰ Konceptně šlo o sídlištní celek s centrálním vybavením složený z jednotlivých okrsků s dostatečným občanským vybavením, vč. MO jednotek, ideálně pro 7 tis. obyvatel.¹¹⁹¹

Americký vnitřní obchod fungoval v odlišných ekonomických a sociálních podmínkách jednotlivých států, které měly vliv i na nákupní zvyklosti. Tuto roztříštěnost podporovala skutečnost, že každý ze států měl vlastní zákonné předpisy týkající se obchodu a provozování živností. Prosperující podniky v určité oblasti mohly být v jiné části země zcela zamítnuty. To dělá z amerického vnitřního obchodu značně složitý systém, jehož fungování necháme specializovaným odborníkům.

Nový typologický druh zde představovala americká *shopping centers*,¹¹⁹² vyrůstající „jako houby po dešti“ po celé zemi.¹¹⁹³ Typologie vznikla postupnou adicí několika MO jednotek k předměstským OD pod jednotným managementem¹¹⁹⁴ a později v sobě sloučila také hotely, kanceláře i bydlení. OS¹¹⁹⁵ se umísťovala zpravidla na spojnici a křižovatky dálnic na předměstích, což bylo logickým vyústěním přesunu značného procenta obyvatelstva center měst,¹¹⁹⁶ kde byl „vzduch čistý, tráva zelená a daně se zdály tak nízké.“¹¹⁹⁷ Stavět rozsáhlejší *suburban shopping centers* bylo také ekonomicky výhodnější¹¹⁹⁸ a neopomenutelným aspektem byla i absence několika institucí a úřadů, které při plánování městských center negativně zasahovaly do procesu návrhu i realizace, čímž jej prodlužovaly.

Raná americká OS lze rozdělit do tří typů.¹¹⁹⁹

¹¹⁹⁰ [HAAS, Felix. *Nauka o projektování: přehled vývoje stavebnictví*. 6 vyd. Brno: Ediční středisko VUT, 1985.] Podobný koncept bychom však našli již ve třicátých letech v případě čtvrti **Whytenshawe** v Manchesteru, která odpovídala teoriím Clarence Perryho. [MUSIL, Jiří. O sociologii města a bydlení ve Velké Británii. *Architektura ČSSR*. Praha: Svaz architektů ČSSR, 1965, roč. 24, č. 5, s. 319-324. ISSN 0300-5305. S. 321.] Těmto realizacím předcházely také návrhy sovětských architektů z přelomu 20. let 20. stol. a také myšlenky sociálních utopistů v 18. stol.

¹¹⁹¹ Tento počet vznikl z předpokladu, že je dostačující pro zřízení základní školy.

¹¹⁹² Gruen upozorňuje, že název *shopping center*, nikoli *selling center*, jasně potvrzuje, že základem pro návrh této typologie byly především nákupní potřeby a požadavky zákazníků. [GRUEN, Victor. *Building Types: Shopping Centers: Retailing and the Automobile*. *Architectural Record*. New York, 1960, vol. 68, no. 3, pp. 192-210. ISSN 0003-858X. S. 197.]

¹¹⁹³ „The sudden mushrooming of suburban shopping centers is one of the most interesting aspects of the postwar building boom – for here is a new concept and a new building type non-existent only a few years ago which is now abuilding at crossroads all over the land.“ [Building Types: Shopping Centers. *Architectural Record*. New York, 1953, vol. 61, no. 10, pp. 178-201. ISSN 0003-858X. S. 178.]

¹¹⁹⁴ Building Types: Shopping Centers. S. 180.

¹¹⁹⁵ Pro zjednodušení budeme v rámci práce užívat pro typologii *shopping center* pojem OS.

¹¹⁹⁶ Mezi lety 1950 a 1959 byl přírůstek obyvatel ve městech 1,5 %, na předměstí však dosáhl až 44 %. [GRUEN. *Building Types: Shopping Centers: Retailing and the Automobile*. S. 195.]

¹¹⁹⁷ „[...] suburbs (where the air is clean, and the grass is green, and the taxes seem so low) [...]“ [BAKER, Geoffrey a Bruno FUNARO. *Shopping centers: design and operation*. New York: Reinhold, 1951. S. 5.]

¹¹⁹⁸ „The American genius for turning a profit [...]“ [HORNBECK, James S. *Building Types: Shopping Centers: Shopping can be a Pleasure*. *Architectural Record*. New York, 1957, vol. 65, no. 9, pp. 205. ISSN 0003-858X. S. 205.]

¹¹⁹⁹ BAKER a FUNARO. *Shopping centers: design and operation*. S. 10.

- *neighborhood shopping center*, které vzniklo minimálně pro 750 rodin a obsahovalo supermarket, drogérii a další drobné služby (opravna obuvi, holič atd.);

- *community shopping center*, jež vzniklo pro více rodin a oproti předchozímu typu obsahovalo i restauraci, obuv, sportovní potřeby či obchod s knihami. Pokud se v okolí nevyskytovaly banka či pošta, staly se součástí centra;

- *regional shopping center* bylo plošně i nabídkou nejrozsáhlejší. Oproti předchozím typům se zde nacházel i OD, často i několik. V zásadě se jednalo o ekvivalent městského centra, umístěného na předměstí.

Jedna z metod, která se pro umístění nového OS používala, se nazývala *Time-distance method*.¹²⁰⁰ Metoda fungovala na principu zakreslení isochron se středem v MO jednotce a v závislosti na kupní síle obyvatel (*buying power*), která se určovala mimo jiné na základě daňových příznání, poměru obyvatel bydlících v nájmu a obyvatel ve vlastních domech či dle počtu zaměstnanců a jejich příjmu. Dalšími kroky při návrhu OS byla analýza konkurenčních MO jednotek (typ, umístění, kvalita, MO obrat atd.), výpočet poloměru spádové oblasti, vycházející z dopravní obslužnosti, docházkové vzdálenosti či nákupních zvyklostí, a určení typu obchodů a služeb, tedy nájemců v plánovaném OS.¹²⁰¹ Dalším krokem byl výběr vhodného pozemku v analyzované lokalitě, spojený s inženýrskou činností. Důležité byly nejen lokace a dostupnost, ale i velikost a topografie. Relativně často byly užívány svažité pozemky umožňující víceúrovňové parkoviště a vstupy do OS. Pro obchodní úspěch bylo mnohdy zásadní i na jaké straně silniční komunikace se stavební pozemek nachází; pravá strana při cestě z města na předměstí byla logicky výhodnější, protože umožnila popracovní nákup s lepší dostupností při shodně vynaložené investici do silniční sítě.

Regional shopping center mělo vzniknout na základě *Economic study of an area*, která analyzovala přilehlé okolí dostupné ve 20 až 45 minutách na základě rodinných výdajů na základní potraviny a oděvy, s ohledem na možné změny a nárůst.¹²⁰² Analýza určila počet, velikost a do značné míry i druhy obchodních jednotek, ideálně konkurence schopných pro vytvoření ekonomicky výhodného prostředí.¹²⁰³ Základem každého centra byl OD či supermarket s potravinami doplněný restaurací a případně další vybaveností, např. bankou, kinem, čerpací stanicí¹²⁰⁴ apod. OS tak v zásadě začalo svou vybaveností suplovat centrum města.

¹²⁰⁰ *Time-distance method* definoval Kenneth C. Welch. Více např.: [BAKER a FUNARO. *Shopping centers: design and operation*. S. 196.]

¹²⁰¹ BAKER a FUNARO. *Shopping centers: design and operation*. S. 111.

¹²⁰² WELCH, Kenneth C. *Building Types: Regional Shopping Centers*. *Architectural Record*. New York, 1951, vol. 59, no. 3, pp. 121-131. ISSN 0003-858X. S. 126.

¹²⁰³ „Maximum pulling power and productivity have always been produced by healthy competition.“ [WELCH. *Building Types: Regional Shopping Centers*. S. 127.] James B. Douglas, ředitel Northgate v Detroitu uvedl: „Put in two markets, two dress shops, two drugstores.“ [Building Types: *Shopping Centers*. S. 189.]

¹²⁰⁴ Úloha čerpacích stanic byla zpočátku vývoje OS zásadní. Hugh Potter, majitel River Oaks v Houstonu, tvrdil, že čerpací stanice musí být na prominentním místě a její vzhled musí být dostatečně přitažlivý. [Building Types: *Shopping Centers*. S. 201.]

Na závěr plánovacího procesu byla určena velikost prodejní plochy, k čemuž bylo možné použít dvě metody. Pro první způsob byl základem průměrný MO obrat, druhá metoda uvažovala daný poměr mezi prodejní a parkovací plochou.¹²⁰⁵

Čtrnáct základních aspektů, které je nutné vzít v úvahu při návrhu rentabilního OS, definoval Morrow.¹²⁰⁶ V první řadě to bylo místo a jeho typografie, ideálem byl rovinatý pozemek v blízkosti hlavní dopravní komunikace. Vztah k dopravní komunikaci byl zásadní především u menších center, kde hlavní průčelí hrálo svou dějinnou úlohu, tedy upoutat pozornost potenciálního zákazníka. Nepostradatelným se však stal výlučně pěší provoz uvnitř center, což zvýšilo nákupní pohodu a především bezpečnost. Souvisejícím aspektem byla doprava v klidu, jejíž situování vycházelo z příjezdu pro zákazníky i vjezdu pro zásobování. Rozsah parkovací plochy měl být ideálně v poměru 2:1 k ploše prodejní; nicméně OS na západě USA specializující se výhradně na zákazníky s automobily měla běžně poměr i 3:1.¹²⁰⁷ Přesná kapacita parkoviště se dimenzovala na prosincové prodejní špičky,¹²⁰⁸ posléze se doporučovalo jedno parkovací stání na tisíc čtverečních stop.¹²⁰⁹ Nejpřípustnější vzdálenost od zaparkovaného auta k obchodní jednotce měla být 300 až 350 stop.¹²¹⁰ Rozsáhlé plochy parkoviště měly být navrženy jasně a uživatelsky přirozeně tak, aby se na nich nakupující bez problému orientovali. Nejvíce bylo používáno kolmé stání, především pro bezpečnost provozu a prostorovou ekonomii. Nedílnou součástí předprostoru střediska byly také terénní a sadové úpravy. Při návrhu provozního a dispozičního řešení se mělo ideálně počítat s možností další expanze a počítat s jasně čitelnou cirkulací pěších zákazníků a automobilů. Z hlediska druhu budovy se mělo ideálně jednat o jedno až dvoupodlažní stavbu se suterénem a parterem krytým markýzou. Základními uspořádáními pro menší OS byly podélné řazení (*strip*), tvar L, tvar U, či prstencové řazení (*ring*); pro větší centra se užíval tzv. *mall*, nebo klastr.¹²¹¹ Funkce pronajímaných prostor přímo odpovídala počtu obyvatel v atrakčním okruhu střediska. Např. OD neměl tvořit více než třetinu celkové zastavěné plochy.¹²¹² Devátý aspekt byla adaptibilita budov, k čemuž se vázala volba vhodné konstrukce – sloupového systému. Relativně rychlé změny v obchodní činnosti byly obsaženy v dalším bodě – životnosti. Svou funkci měla střediska v případě volby méně trvalých materiálů či nevhodného konstrukčního systému plnit 15 až 20 let. V opačném a samozřejmě vhodnějším případě se mělo jednat o 50 let. Z pohledu technického zařízení budov se základem staly klimatizace a topení. Při návrhu elektrických zařízení bylo důležité nejen správně navržené vnitřní osvětlení, ale i nasvícení stavby a parkoviště. Posledním

¹²⁰⁵ BAKER a FUNARO. *Shopping centers: design and operation*. S. 36-37.

¹²⁰⁶ MORROW, C. *Building Types: 14 Ways to better Shopping-center Design*. *Architectural Record*. New York, 1940, vol. 48, no. 6, pp. 104-106. ISSN 0003-858X. S. 104-106.

¹²⁰⁷ BAKER, Geoffrey a Bruno FUNARO. *Building Types: Shopping Centers*. *Architectural Record*. New York, 1949, vol. 57, no. 8, pp. 110-125. ISSN 0003-858X. S. 122.

¹²⁰⁸ WELCH. *Building Types: Regional Shopping Centers*. S. 127, 128.

¹²⁰⁹ ISRAEL, Lawrence J. *Building Types: Stores: Basic Necessities of Store Design*. *Architectural Record*. New York, 1964, vol. 72, no. 6, pp. 157-168. ISSN 0003-858X. S. 158.

¹²¹⁰ *Building Types: Shopping Centers*. S. 194.

¹²¹¹ V klastrech byly formovány i nepřímí předchůdci OS – zábavní parky, kde komerční úspěch byl přímo založen na prstencovém pohybu návštěvníků.

¹²¹² *Building Types: Shopping Centers*. S. 191.

zásadním aspektem byla zdravotechnická zařízení, která měla opět počítat s případným navýšením prodejních ploch.

Nedílnou součástí návrhu se stalo řešení reklamy. Negativní zkušenosti s postupným reklamním nánosem, svou formou nevhodně ovlivňujícím samotnou architekturu,¹²¹³ vedly ke spolupráci architektů s grafiky.¹²¹⁴ Architektuře vhodnou grafikou bylo vhodné pojednat orientační systém. Další kategorií byly reklamní poutače s identifikací obchodních jednotek, při jejichž návrhu se muselo dbát nejen na font písma, ale s ohledem na umístění u dálnic také na rozestupy mezi písmeny a jejich velikost i barvu.¹²¹⁵

Výstavba OS v USA prošla třemi základními fázemi.¹²¹⁶ Zpočátku šlo o relativně živelnou výstavbu na existujících předměstích, kde docházelo k prudké urbanizaci a nárůstu obyvatel. Poté se výstavba přemístila do okrajových poloh nových čtvrtí. Po značně chaotické výstavbě první generace začala být OS z pohledu hmotové a provozní skladby více plánovaná. Nicméně jejich rozmístění v území v mnoha případech nikoli. Expanze regionálních středisek na volných plochách mimo hranice sídel postupně přispěla k odumírání center měst. Velký stupeň motorizace vedl k zpřísnění lokace OS a vznikl požadavek přístupnosti městskou hromadnou dopravou. Mimo celoměstská a regionální OS však stále vznikala i ta menší, která byla přímo součástí nebo v návaznosti na obytné okrsky. Třetí generace, tzv. „urban center“, se stala trendem na konci 70. let.¹²¹⁷ Přestavba i asanace městských center měly přímo vést k jejich znovuoživení. Výjimkou však nebyla i střediska umístěná v jediném vícepodlažním objektu.

Nutností je věnovat pár řádek vídeňskému rodákovi Victoru Gruenovi, který zrealizoval mezi lety 1948 až 1968 téměř na celém území USA přes 50 nákupních center s více než 44 mil. m² obchodních ploch.¹²¹⁸ Gruen se stal otcem typologie *shopping mallu*¹²¹⁹ a jeho vliv je dodnes zcela určující. Mechanismus, který aplikoval do dispozičního řešení, spočíval v umístění jednoho či více magnetů (klíčových nájemců) tak, aby vznikl požadovaný tok zákazníků koridorem s menšími nájemci mezi vstupem a magnetem, resp. mezi magnety. Známým se stal jeho „recept“ na *shopping mall*: „Vezměte 100 akrů ideálně rovinatého pozemku. Obklopte ho 500 tisíci zákazníky, kteří nemají přístup k jakékoli obchodní

¹²¹³ „There are many examples of attractive courtyards, Miesian details, and canopies over which a good architect has sweated to no avail; for in the end all one really sees is the clash of conflicting advertising, with each tenant trying to shout louder than the next.“ [BARNES, Edward Larrabee. Building Types: Shopping Centers: Control of Graphics Essential to Good Shopping Center Design. *Architectural Record*. New York, 1962, vol. 70, no. 6, pp. 164-165. ISSN 0003-858X. S. 164.]

¹²¹⁴ Architect „[...] must acquire basic knowledge of graphic design and must seek the consultation and cooperation of graphic artist in the same fashion that he calls on so many other specialist for aid in the structural, mechanical, and electrical fields.“ [GRUEN, Victor. Building Types: Signs and Symbols: Northland Center. *Architectural Record*. New York, 1956, vol. 64, no. 9, pp. 244-247. ISSN 0003-858X. S. 245.]

¹²¹⁵ Významnou roli z pohledu designu reklamních poutačů měl také Ladislav Sutnar, který mimo jiné publikoval článek v americkém periodiku *Architectural Record*. Viz [SUTNAR, Ladislav. Building Types: Signs and Symbols: Commercial Symbols in Architecture. *Architectural Record*. New York, 1956, vol. 64, no. 9, pp. 257-261. ISSN 0003-858X.]

¹²¹⁶ Obdobným vývojem jako USA prošla také Kanada a Austrálie.

¹²¹⁷ „The most recent trend in shopping center development has been the design of retail complexes in the downtown area.“ [NAIM, Janet. Building Types: Shopping Malls in the Center City. *Architectural Record*. New York, 1978, vol. 86, no. 3, pp. 117-132. ISSN 0003-858X. S. 117.]

¹²¹⁸ HÁBLOVÁ, Anna. *Města zdi: život a smrt obchodních center*. Praha: Dokořán, 2017. ISBN 978-80-7363-861-0. S. 50.

¹²¹⁹ Roku 1960 vydal Gruen knihu *Shopping Town*, která se stala základem developerských úvah při plánování nákupních center. Viz: [GRUEN, Victor a Anette BALDAUF, ed. *Shopping Town: Designing the City in Suburban America*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2017. ISBN 978-1-5179-0210-0.]

vybavenosti. Připravte pozemek a do prostřední části postavte budovy s plochou milion čtverečních stop. Naplňte je prvotřídními prodejci, jež budou prodávat nadstandardní zboží za lákavě nízké ceny. Celek na okraji ořízněte 10 tisíci parkovacími místy a ujistěte se, že jsou špičkově přístupné po nevyužitých dálnicích ze všech směrů. Nakonec ozdobte rostlinami v květináčích, různými květinovými záhony, trochou sochařství a servírujte rozpáleně prskající zákazníkovi."¹²²⁰ Kromě urbanistických a architektonických zásad a provozních problémů se Gruen zaměřil také na formování vnitřních prostor pro nakupující. Stěžejním momentem se pro něj stalo vizuální překvapení, posléze nazvané jako *Gruen transfer* či *Gruen effect*. Cílem měl být ohromený, uchvácený i mírně zmatený návštěvník, který byl náchylnější k reklamě a přesvědčení k nákupu. Mezi nejčastější prostředky, sledující tento cíl, byly a dodnes jsou např. umělé osvětlení, fantaskní výzdoba a zrcadlové stěny, přemělkované prostředí, různé vůně, zvuky atp.

V západní Evropě došlo po druhé světové válce k přijetí organizace, způsobu a řízení obchodu dle amerických zkušeností.¹²²¹ Přejímání zavedeného amerického obchodního modelu v západní Evropě vykristalizovalo do dvou extrémů. Na jedné straně, reprezentované např. NSR, došlo k amerikanizaci obchodu; na opačném konci se nacházely skandinávské země v čele se Švédskem, které americký obchod relativně striktně uvedly do národních zvyklostí a například při výstavbě nákupních center doplňovaly i kulturní náplň.¹²²²

Podobně se přistoupilo k výstavbě *shopping centres*. Vzhledem k tomu, že zde začala vznikat přibližně o desetiletí později, jednotlivé fáze, kterými OS v USA prošla, zde nebyly příliš vyhraněné a prolínaly se mezi sebou. Oproti USA byl celý proces výstavby více plánovitý. V řadě případů měla státní správa snahu korigovat plánování i výstavbu OS a docházelo k zásahům do soukromého podnikání, v porovnání s USA až nevídaným.¹²²³ V roce 1967 navíc v Bruselu vznikla mezinárodní organizace Obchod a výstavba měst, která stanovila zásady racionálního vývoje evropských nákupních center.

I v západní Evropě se setkáme s tříděním středisek na generace, oproti americkým bývá však význam odlišný. První generace OS se vyznačuje povětrnosti otevřenými komunikacemi, naopak druhá generace představuje střediska zastřešená i plně klimatizovaná. Z hlediska umístění vůči osídlení byla realizována střediska sídlištní, která byla srovnatelná s těmi ve východním bloku. Velmi brzy po válce se začala objevovat výstavba

---

¹²²⁰ Orig. „Take 100 acres of ideally shaped flat land. Surround same by 500.000 consumers who have no access whatever to any other shopping facilities. Prepare the land and cover the central portion with 1.000.000 square feet of buildings. Fill with first-rate merchandisers who will sell superior wares at alluringly low prices. Trim the whole on the outside with 10.000 parking spaces and be sure to make same accessible over first-rate under-used highways from all directions. Finish up by decorating with some potted plants, miscellaneous flower beds, a little sculpture, and serve sizzling hot to the customer.“ Cit. dle [Archives On The Air 57: How To Cook A Shopping Mall – The Victor Gruen Papers. In: *Wyoming Public Media* [online]. Wyoming: University of Wyoming, 2018 [cit. 2022-06-06]. Dostupné z: [https://www.wyomingpublicmedia.org/show/archives-on-the-air/2018-09-05/archives-on-the-air-57-how-to-cook-a-shopping-mall-the-victor-gruen-papers.](https://www.wyomingpublicmedia.org/show/archives-on-the-air/2018-09-05/archives-on-the-air-57-how-to-cook-a-shopping-mall-the-victor-gruen-papers)]

¹²²¹ Toto do značné míry způsobilo i pronikání amerického kapitálu do Evropy.

¹²²² HADRAVOVÁ, Zdena. *Vývoj vnitřního obchodu ve světě*. Praha: Merkur, 1975. S. 149.

¹²²³ Ačkoli se stát snažil při plánování OS prosadit výstavbu daných MO jednotek, po otevření centra jeho vliv postupně ochabl. Hadravová popisuje problém švédského OS **Täby**, kde se neplánovaně nacházelo pět bankovních filiálek. Vyšší nájemný prostor v OS byly logicky výhodnější pro kapitálově silné nájemce. [HADRAVOVÁ. *Vývoj vnitřního obchodu ve světě*. S. 143.]

rozsáhlých satelitních měst, jejichž fungování se neobešlo bez občanské vybavenosti. Sídlíšní OS¹²²⁴ měla být ideálně situována na okraji obytného okrsku a v návaznosti na městskou hromadnou dopravu. Předměstská střediska, koncipována v jednom objektu, nebo ve více propojených objektech, se od středisek sídlíšních svým umístěním v rámci sídla v zásadě neodlišují. Rozdíl je především v jejich velikosti, nutnosti zřízení parkoviště a nabídky zboží, protože tato střediska sloužila i pro obyvatele z jiných obytných okrsků. Působnost střediska byla v zásadě jeden až dva kilometry. Základní prodejní jednotku tvořil supermarket, nebo OD. Tyto jednotky tvořily magnety a umístění dalších specializovaných prodejen vycházelo od nich. Mimoměstská střediska, jež neměla přímou vazbu na obytnou zástavbu, byla dostupná prakticky jen pro motorizované zákazníky. V evropských podmínkách v řešeném období tento typ nevyrostl do takových rozměrů jako v USA. Regionální OS, která měla odlehčit dopravnímu náporu městských center, byla v západní Evropě situována spíše na předměstí; americký způsob umístění střediska mimo město se kvůli způsobu osídlení i stupni motorizaci v podstatě nemělo šanci prosadit.¹²²⁵ A nakonec celoměstská střediska vznikala přestavbou či revitalizací historických jader měst.

Za živnou půdu konceptu obytného okrsku bychom mohli považovat Velkou Británii. Po roce 1944 zde vstoupily do praxe dokumenty, které blíže tuto teorii definovaly.¹²²⁶ Specifické znaky tvořilo např. řešení zeleně, která měla být na okraji a jednotlivé okrsky od sebe oddělovat, a umístění obchodů a další občanské vybavenosti uvnitř okrsku tak, aby vznikl potenciál pro vytvoření jeho centra. Každý obytný okrsek měl mít OS s 10-15 prodejny nabízející zboží základní poptávky s docházkovou či dojezdovou vzdáleností 10 minut. Tzv. *neighbourhood centers* zde vznikala přibližně pro 5 až 20 tis. obyvatel.¹²²⁷ Nicméně OS nebyla v šedesátých letech v anglickém periodiku *The Architectural Review* stěžejním tématem a jejich vývoj je tak patrný pouze z lednových čísel, která sumarizovala novinky všech typologií realizovaných staveb i návrhů. Tato absence vedla na začátku 70. let k jakémusi uvědomění, že nezanedbatelná část životního prostředí vzniká bez přispění architektů. Lance Wright kritiku shrnul následovně: „Z hlediska funkce nebylo nakupování nikdy pohodlnější, ale z hlediska zkušeností nebylo nikdy méně uspokojivé. Zvenku tvary němých krabic a automobilové pustiny, uvnitř apatické interiéry vytvářející naprosto nepřijatelný existenciální celek. Proč a z jakého důvodu tomu tak je? Zdá se, že pozornost vyžadují tři hlavní oblasti. Některé chyby nového obchodu jsou výhradně architektonické. Pak tu jsou technologie: nakupování ztělesňuje naše zneužívání v oblasti dopravy, kontroly životního prostředí a stavební techniky. A konečně je tu oblast politiky a ekonomiky: ta působí, když dovolíme jednomu (i když zasluhujícímu) zájmu – maloobchodu – příliš velké

¹²²⁴ Anglicky *Neighbourhood-Center*, německy *Nachbarschafts zentrum*.

¹²²⁵ WILD, Friedemann a Walter PAWLIK. *Warenhaus und Einkaufszentrum*. München: G. D. W. Callwey, 1972. ISBN 3-7667-0217-3. S. 7.

¹²²⁶ Řeč je o *The Dudley Report, The New Towns Final Report a Housing Manual*. Více např.: [MUSIL, Jiří. O sociologii města a bydlení ve Velké Británii.]

¹²²⁷ RULF. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. S. 201.

slovo při utváření města a když budovám přidělíme příliš krátkou životnost a přílišné minimum financí.¹²²⁸

Ve Francii se při výstavbě sídlištních středisek postupovalo dle směrnic vydaných roku 1969.¹²²⁹ Rozsah zásobované oblasti určoval počet obyvatel (3-10 tis.) a také docházková vzdálenost (10 minut).

Síť švédských OS byla čtyřstupňová:¹²³⁰

- A-centrum (angl. *regional center*) mělo prodejní plochu nad 30 tis. m² a obsluhovalo 150-400 tis. obyvatel;

- B-centrum (angl. *area center*) mělo prodejní plochu nad 12-30 tis. m² a obsluhovalo 50-120 tis. obyvatel;

- C-centrum (angl. *district center*) mělo prodejní plochu nad 2-5 tis. m² a obsluhovalo 12-15 tis. obyvatel;

- D-centrum (angl. *neighbourhood center*) mělo prodejní plochu do 1,5 tis. m² a obsluhovalo 3-6 tis. obyvatel.

Na formování západoněmecké obchodní architektury přímo působily zkušenosti z USA a severských států.¹²³¹ Pro výpočet požadované prodejní plochy v NSR existovaly dvě možnosti – srovnávací metoda, nebo kalkulace tržeb. První z nich byla založena na empirických studiích podobných již existujících prodejních ploch, což vyžadovalo zřetelnou revizi, zdali jsou vstupní data vyhovující. Druhá metoda spočívala v odhadu počtu obyvatel a jejich výdajů v zájmové oblasti. Na základě těchto dat se určily statistické hodnoty, např. předpokládané tržby na metr čtvereční prodejní plochy, počet zaměstnanců atd.¹²³²

OS v NSR Gatz a Hierl rozdělili následovně:¹²³³

- prodejny se zbožím denní potřeby a potravinami v bezprostřední blízkosti bydlení či administrativních budov;

¹²²⁸ „In terms of function, the act of shopping has never been more convenient; but in terms of experience. it has never been less satisfactory. Outdoors, the mute box shapes and the vehicular wastelands, indoors, the apathetic interiors produce an existential whole which is altogether unacceptable. Why and how is this so? Three main areas seem to call for investigation. Some of the faults of the new shopping are strictly architectural. Then, there is the area of technology: shopping embodies our misuse of this in the spheres of transport, environmental control and building technique. Lastly there is the area of politics and economics: this is what happens when we allow one (in itself deserving) interest – retailing – too big a say in the shaping of the city and when we allot to buildings too short an expectation of life and too little money.“ [WRIGHT, Lance. Shopping the Environment. *The Architectural Review*. London: EMAP, 1973, vol. 153, no. 913, pp. 168-179. ISSN 0003-861X. S. 169.]

¹²²⁹ RULF. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. S. 201.

¹²³⁰ HADRAVOVÁ. *Vývoj vnitřního obchodu ve světě*. S. 171.

¹²³¹ O tom svědčí články v odborném periodiku Baumeister publikované již od první poloviny 50 let. Např.: [SCHMÖLZ, Matthä. Blicküber den Zaun auf Geschäfts- und Ladenbauten. *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1952, Jhg. 49, Nr. 7, S. 468-471. ISSN 0005-674X.], [BICKEL, Edmund. Vällingby: ein städtebaulicher Großversuch in Schweden. *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1955, Jhg. 52, Nr. 2, S. 109. ISSN 0005-674X.], [LUDWIG, J. Das Zentrum von Vällingby. *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1956, Jhg. 53, Nr. 4, S. 209-216. ISSN 0005-674X.], [Ladenzentrum Farsta bei Stockholm. *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1961, Jhg. 58, Nr. 7, S. 658-674. ISSN 0005-674X.], [BRANDT, Jürgen. Die Shopping Centers in den USA. *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1961, Jhg. 58, Nr. 7, EB 59-70. ISSN 0005-674X.]

¹²³² Více např.: [NAGEL, Siegfried. *Bauten des Handels: Läden: Warenhäuser, Einkaufszentren*. Gütersloh: Bertelsmann, 1973. ISBN 3-570-08828-6.]

¹²³³ GATZ, Konrad a Fritz HIERL. *Neue Läden: Läden, Kaufzentren, Kaufhäuser*. München: Georg D. W. Callwey, 1956. S. 29-30.

- menší skupina obchodů s nabídkou zboží občasně potřeby ve spádové oblasti s 700 až 1000 potenciálními nakupujícími;
- větší skupina obchodů se základním i speciálním zbožím, doplněná restaurací, kinem, kanceláři apod. pro přibližně 1000 domácností;
- okresní OS pro sídliště s 10 až 30 tis. obyvatel;
- městská OS se speciální nabídkou zboží, která nezdědala vznikala díky renovaci historických center;
- městská OS s OD umístěná na předměstí jako potenciální místa stát se novými subcentry;
- mimoměstská OS umístěná na okraji měst a dostupná v zásadě jen pro motorizované zákazníky.

Se značnými válečnými škodami se muselo po druhé světové válce vyrovnat také Nizozemsko. Vzniklou bytovou krizí dále prohloubil nárůst obyvatel. Nová sídliště, často vznikající financováním samotných obcí a družstev,¹²³⁴ byla s ohledem na nevýraznou morfologii často založena na abstraktních ortogonálních uspořádáních. Základní jednotkou se staly obytné okrsky, které bylo možné dále dělit na obytné skupiny. Tradiční formu obchodní vybavenosti, navrhovanou jako řadu obchodů u hlavní komunikace, posléze vystřídala soustava nízkopodlažních objektů s oddělenou pěší a automobilovou dopravou.

5.1.2 Východní blok

I když stupeň ekonomického rozvoje, struktura a hustota osídlení i místní zvyklosti každého ze států východního bloku byly odlišné, většina základních pravidel byla shodná. V případě nových obytných útvarů se základem pro obchodní vybavenost stala výstavba samostatně stojících monofunkčních budov,¹²³⁵ které tvořily soubor umožňující komplexní nabídku služeb. Tato výstavba byla striktně plánovaná na základě technických ukazatelů. Přes striktní plánovací proces, v celém východním bloku existoval problém s časovou koordinací výstavby středisek a obytných budov i s financováním jednotlivými organizacemi, které se na něm měly podílet. Pro výstavbu rozsáhlých předměstských a především mimoměstských středisek na zelené louce nebyly ve východním bloku podmínky.¹²³⁶ Na rozdíl od kapitalistických ekonomik zde nefungoval konkurenční boj MO jednotek i jednotlivých služeb a zásadní nebyla ani otázka cenové politiky pozemků uvnitř města. Určitou úlohu sehrál i podstatně nižší stupeň motorizace. Z těchto důvodů se výstavba větších středisek soustředila především do revitalizací, rekonstrukcí a přestaveb center měst.

Výstavba sovětských sídlišť, resp. satelitních měst, měla vést k menší koncentraci obyvatel v mnohdy hygienicky nevyhovujících městských centrech. Chruščov přímo

¹²³⁴ V letech 1948-58 bylo v Nizozemsku postaveno 685 tis. bytů, z nichž 188 tis. financovaly obce a družstva, 27 tis. bytů bylo postaveno ze soukromých financí a zbytek vznikl se státní úvěrovou pomocí. [SIEGEL, ed. Územní plánování a stavba měst v Holandsku. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1962, roč. 8, č. 7, s. 9-14. ISSN 0042-9376. S. 14.]

¹²³⁵ Výjimkou byla RSR, kde bylo doporučeno zůstat u tradičního způsobu vestavby prodejních jednotek do přízemí obytných budov či umístění do přistavěných objektů.

¹²³⁶ Výstavba takového typu střediska byla např. v Československu teoreticky připuštěna pouze u velkoměst a za předpokladu, že v okruhu 20 až 30 minut dojíždky bude žít minimálně 200 tis. obyvatel. [RULF. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. S. 270.]

doporučil nové urbanistické celky stavět ve vzdálenosti 40 až 50 km od centra mateřského města a vzorem se měly stát již realizované celky v Anglii.¹²³⁷ Nová sídliště se řešila dle „Pokynů pro územní plánování a výstavbu obytných obvodů a okrsků“ (1960)¹²³⁸ pomocí tzv. mikrorajónů¹²³⁹ různých velikostí, od 15 do 100 ha a od 6 do 12 tis. obyvatel. Zpravidla však byly tyto jednotky členěny dále na okrsky. Organizační jednotkou mikrorajónu byl společný sad, hřiště pro děti, sportovní a rekreační plochy. OS denní potřeby měly být v blízkosti bytových domů ve vzdálenosti maximálně 300 m; střediska občasných potřeb pak ideálně s docházkovou vzdáleností 1 km.¹²⁴⁰

Pro Chruščova bylo na Všesvazové konferenci stavbařů v dubnu 1958 zásadním tématem i situování MO jednotek v těchto nových obytných celcích. Umístění v přízemí bytových domů bylo striktně odmítnuto jako ekonomicky neefektivní řešení, které dále provozně narušovalo obě funkční jednotky a mělo nepříznivý dopad na obyvatele domu. Požadavkem bylo, aby se „[...] v okřscích současně s bytovými domy stavěli samostatné budovy pro obchody a podniky a zařízení občanského vybavení.“¹²⁴¹ Cílem sovětských plánovačů se tedy v nových sídlištích stala racionální síť samostatných budov pro obchod, veřejné stravování a další služby. Rozmístění bylo možné v zásadě třemi způsoby:¹²⁴²

- decentralizované rozmístění, jehož hlavní výhodou bylo pravidelné rozmístění v ploše sídliště, což zajistilo minimalizaci docházkových vzdáleností. Oproti tomu rozptýlení po celém území znemožnilo vytvořit vhodné podmínky prodeje zboží občasných potřeb, zhoršilo hygienické podmínky obytného území a v neposlední řadě nebylo z pohledu výstavby ekonomicky výhodné;

- centralizované rozmístění seskupovalo všechny MO jednotky a služby do centra obytného útvaru a eliminovalo nevýhody decentralizovaného řešení, avšak naopak nevýhodou bylo navýšení docházkové vzdálenosti pro řadu obyvatel;

- kombinované rozmístění představující logickou syntézu výhod předešlých způsobů. MO jednotky a služby s méně častou poptávkou byly koncentrovány a centralizovány, jejich umístění nevyžadovalo malou docházkovou vzdálenost, a obchody se zbožím denní potřeby byly decentralizovány tak, aby byla zajištěn menší akční okruh.

---

¹²³⁷ Projev N. S. Chruščova na Všesvazové konferenci stavbařů 12. dubna 1958. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1958, roč. 4, č. 9-10, s. 3-11. ISSN 0042-9376. S. 3.

¹²³⁸ Orig. *Ukazanija po planirovke i zastrojke žilych rajonov i mikrorajonov*.

¹²³⁹ „Mikrorajóny mají být ucelené společenské útvary takové velikosti, aby zajišťovaly nejlepší podmínky pro život obyvatel a umožňovaly racionální výstavbu občanských zařízení.“ [SIEGEL, ed. *Nové principy urbanistického řešení obytných obvodů a mikrorajónů v SSSR. Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1961, roč. 7, č. 18, s. 11-14. ISSN 0042-9376. S. 12.]

¹²⁴⁰ SIEGEL, ed. *Současné tendence v projektování obytných mikrorajónů v SSSR. Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1960, roč. 6, č. 15, s. 9-12. ISSN 0042-9376. S. 9, 10.

¹²⁴¹ Projev N. S. Chruščova na Všesvazové konferenci stavbařů 12. dubna 1958. S. 4.

¹²⁴² MATYSOVÁ. *Rozmístění prodejen a zařízení pro služby v obytných útvarech. Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1962, roč. 8., č. 9-10, s. 28-33. ISSN 0042-9376.

Obrázek 04 | Rozmístění OS v nových obytných útvarech SSSR

Obrázek Jiří Moos.

Rozmístění OS dále sledovalo spojitost se stanicemi městské hromadné dopravy, nebo spojnicemi hlavních komunikačních směrů. Centralizace proto spíše odpovídala těmto urbanistickým bodům než geometrickému středu sídliště.

Pro výstavbu sovětských OS byla brzy po válce zpracována série typových projektů, které se měly dle počtu obyvatel vhodně sdružovat. Typ I byl určen pro okrsky s 2,5 až 3 tis. obyvatel, typ II měl sloužit 5 až 6 tis. obyvatel.¹²⁴³ Další metodické pokyny pro výstavbu MO sítě vydával spolu s ministerstvem obchodu SSSR „Ústřední vědeckovýzkumný ústav experimentálního projektování objektů obchodu, služeb a turistických komplexů.“¹²⁴⁴ MO síť měla užívat moderních forem prodeje a být rozčleněna do tří stupňů.¹²⁴⁵

- střediska místního významu, sloužící jednotlivým obytným okrskům pro 200 až 250 pracovních míst. Kromě MO jednotek základních potravin měly být součástí jídelny a služby pro každodenní obsluhu;

- střediska obvodového významu, situovaná ve velkých obytných útvarech pro 700 pracovních míst, tvořily nejdůležitější kompoziční uzel obytného obvodu. Nedílnou součástí takového střediska byla velkoprodejna potravin, specializované prodejny (nábytek, knihy, květiny apod.), jídelna s restaurací a také služby (oprava elektro, obuvi atd.);

- střediska celoměstského významu (viz kap. 5.2).

Základní jednotku v sovětských OS tvořila velkoprodejna (*universam*), nabízející potravinářské a průmyslové zboží denní potřeby, často doplněná veřejným stravováním. *Universamy*, s docházkovou vzdáleností ne delší než 500 metrů a dobou docházky pod 7 minut,¹²⁴⁶ byly rozdělené na pět kategorií dle velikosti prodejní plochy. Toto rozdělení přímo vedlo k určení typu OS.

¹²⁴³ Více např.: [BOK, ed. Budovy občanského vybavení obytných okrsků v SSSR. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1958, roč. 4, č. 15-16, s. 38-39. ISSN 0042-9376.]

¹²⁴⁴ RULF. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. S. 130.

¹²⁴⁵ SIEGEL, ed. Nová nákupní střediska v Moskvě. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1961, roč. 7, č. 15, s. 29-31. ISSN 0042-9376.

¹²⁴⁶ VANKEOVÁ, Alena a Zuzana BUREŠOVÁ, eds. *Směry vývoje a charakteristické rysy maloobchodní sítě ve vybraných zemích*. Praha: Výzkumný ústav obchodu, 1973. S. 10.

Typ OS	Počet obsluhovaných obyvatel	Prodejní plocha <i>universamu</i>
I.	4-5 tisíc	400 m ²
II.	6-8 tisíc	650 m ²
III.	9-13 tisíc	1000 m ²
IV.	14-18 tisíc	1500 m ²
V.	19-24 tisíc	2000 m ²

Tabulka 04 | Velikostní typy OS v SSSR

RULF. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. S. 134. Upraveno Jiří Moos.

V NDR směrnice pro MO síť vydávalo ministerstvo obchodu a zásobování. Základními principy se staly komplexní regionální organizace, specializace MO jednotek dle poptávky, stupňovitá a koncentrická výstavba.¹²⁴⁷ Ideální velikost obytného okrsku se pohybovala kolem 10 až 12 tis. obyvateli. MO vybavenost se měla řešit odděleně od bytových domů a co nejvíce soustřeďovat či členit s přihlédnutím na rozdělení sídla na centrum a další subcentra.¹²⁴⁸ MO síť v NDR byla organizována, podobně jako u nás, ve třech stupních dle okruhu působnosti:

- okrsková vybavenost se navrhovala s ohledem na docházkovou vzdálenost, která byla cca 400 m, resp. 5 až 8 minut chůze, nebo cesty hromadnou městskou dopravou;
- obvodová vybavenost měla docházkovou vzdálenost zhruba jeden km, tedy 10 až 20 minut. Dále byly určeny ukazatele, které definovaly velikost prodejní plochy na počet obyvatel (např. 90-130 m² prodejní plochy pro potraviny a luxusní zboží na 1 000 obyvatel, 110 m² prodejní plochy pro průmyslové zboží na 1 000 obyvatel atd.).¹²⁴⁹ Základní obchodní jednotku tvořila *Kaufhalle* s prodejní plochou výrazně nižší (180-600 m²).¹²⁵⁰
- centrální vybavenost (viz kap. 5.2).

Souhrnné zhodnocení OS v nových obytných útvarech proběhlo v roce 1974 a výsledky výzkumu přinesl mimo jiné i *Architektur der DDR*.¹²⁵¹ Závěrem byla úprava rozmístění nových OS v území – základem se staly dvě spádové oblasti s poloměrem 600 a 1000 m, ideálně se společným středem kružnice, a počet obyvatel.

Výstavba polské MO sítě se realizovala pomocí THU vycházejících z počtu obyvatel a jejich příjmové struktury, celkového obratu a sortimentního členění. Od roku 1971 musela

¹²⁴⁷ RULF. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. S. 145.

¹²⁴⁸ KLUGE, Klaus. Städtebauliche Netzgestaltung der Versorgungseinrichtungen und deren Planung in den Stadtzentren. *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1963, Jhg. 12, Nr. 7, S. 413-415. ISSN 0011-9865. S. 143.

¹²⁴⁹ Tamtéž.

¹²⁵⁰ Více o typologii *Kaufhalle* např.: [WOLF, Karl-Heinz. Angebotsprojekte für Kaufhallen. *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1972, Jhg. 21, Nr. 8, S. 456-464. ISSN 0011-9865.] a [WOLF, Karl-Heinz. Planungs-, Projektierungs- und Rationalisierungs-grundlagen für Kaufhallen. *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1972, Jhg. 21, Nr. 8, S. 471-475. ISSN 0011-9865.]

¹²⁵¹ [FERNAU, Helga. Wohngebietszentren in der DDR - geplante und gebaute Beispiele. *Architektur der DDR*. Berlin: Verlag für Bauwesen, 1976, Jhg. 25, Nr. 1, S. 17-23. ISSN 0323-3413.], [SCHÖNFELDER, Wolfgang a Hannelore UHLMANN. Städtebauliche Einordnung gesellschaftlicher Zentren in Neubauwohngelieten. *Architektur der DDR*. Berlin: Verlag für Bauwesen, 1976, Jhg. 25, Nr. 1, S. 24-27. ISSN 0323-3413.]

být MO síť v nových obytných útvarech řešena výhradně formou OS.¹²⁵² Správcem OS byla vždy organizace, jež měla největší podíl na jeho výstavbě. OS byla rozdělena dle lokalizace na střediska v obcích (5-10 tis. obyvatel), rajónová střediska (40-80 tis. obyvatel) a střediska městská.¹²⁵³

MLR prošla ve zkoumaném období výrazným urbanizačním procesem, který se propсал i do nerovnoměrnosti MO sítě ve starých a nových sídlištích. Výstavba nového bytového fondu, v drtivé většině v mnohapodlažních obytných útvarech, si samozřejmě žádala řešení MO sítě, do té doby značně roztržité. Návrh se zde vázal především na výpočet MO obratu, a definována také byla maximální docházková vzdálenost 500 m pro zboží základní poptávky.¹²⁵⁴ Členění OS bylo analogické s OS v ČR. Základem byla velkoprodejna *ABC áruház*, jejíž průměrná prodejní plocha se pohybovala kolem 450 až 500 m²; v roce 1970 nejmenší velkoprodejna měla plochu 350 m² a největší kolem 2 tis. m².¹²⁵⁵

Návrh OS v BLR fungoval na základě ukazatelů prodejních ploch na 1000 obyvatel, které byly odstupňovány dle velikostních kategorií sídel.¹²⁵⁶ Definováno bylo šest typů OS.

Typ OS	Počet obsluhovaných obyvatel	Celková obchodní plocha
I	max. 2 tis.	500-800 m ²
II	0,5-5 tis.	1000-1600 m ²
III	0,5-5 tis.	1600-2400 m ²
IV	do 10 tis.	2400-3000 m ²
V	do 30 tis.	4000-5000 m ²
VI	nad 30 tis.	8000-10000 m ²

Tabulka 05 | Velikostní typy OS v BLR

RULF. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. S. 161-163. Upraveno Jiří Moos.

Základní prodejní jednotkou malých OS byly prodejny s prodejní plochou od 400 m², tzv. *samy*, U větších středisek se objevil *supersam* s prodejní plochou 700 m², nabízející široký sortiment potravinářského zboží a částečně i zboží nepotravinářského; či větší *megasam*, jenž na prodejní ploše kolem 1 000 m² rozšířil sortiment o další nepotravinářské zboží.

Rumunská bytová výstavba v řešeném období probíhala v ucelených urbanistických útvarech členěných na obytné obvody a okrsky.¹²⁵⁷ Obchodní vybavenost měla obdobnou

¹²⁵² RULF. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. S. 174.

¹²⁵³ Tamtéž, s. 176-177.

¹²⁵⁴ Tamtéž, s. 167.

¹²⁵⁵ VANKEOVÁ a BUREŠOVÁ, eds. *Směry vývoje a charakteristické rysy maloobchodní sítě ve vybraných zemích*. S. 19.

¹²⁵⁶ RULF. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. S. 159.

koncepti jako v SSSR – normativy s ukazateli pro výstavbu MO sítě vydávalo MVO a základními principy byly atrakční radius v závislosti k poptávce a počtu zásobovaných obyvatel s přihlédnutím ke struktuře MO obratu. OS byla dělena na tři stupně – OS pro obytný okrsek, OS pro obytný obvod či čtvrť a centrální OS.¹²⁵⁸ Základní prodejní jednotkou byla prodejna se samoobsluhou nazývaná BIG.

5.1.3 Československo

V Československu výstavba a přestavba obytných sídlišť tvořila jeden z hlavních úkolů socialistické společnosti.¹²⁵⁹ V 50. letech se územní plánování obracelo k sovětským vzorům a v 60. a 70. létech již plně odpovídalo konceptu tzv. mikrorajonů, resp. *neighbourhoodů*. Základem se stala obytná skupina a několik obytných skupin tvořilo obytný okrsek,¹²⁶⁰ který již vyžadoval nižší stupeň veřejné vybavenosti. V případě Československa vycházel návrh obytného okrsku z řídicího prvku, kterým byla základní škola. Na základě této skutečnosti došlo k definici velikostní řady okrsků – 2 280, 3 425, 4 450 a 6 850 obyvatel (zaokrouhleně 2 300, 3 400, 4 500 a 6 800).¹²⁶¹ Okrsky byly mezi sebou často vizuálně oddělené a utvářely obytné obvody s obvodovou vybaveností.

Velikost OS byla spojena s jejich obslužností, jež byla ekonomicky zdůvodněna na základě poptávky.¹²⁶² Střediska se základní obslužnou funkcí (okrsková),¹²⁶³ vázaná na výstavbu nového obytného útvaru, tvořila ve zkoumaném období většinu realizovaných.¹²⁶⁴ Tento typ obchodní vybavenosti měl obsloužit přibližně 3 až 6 tis. obyvatel při docházkové vzdálenosti 300 až 400 metrů.¹²⁶⁵ Takové středisko utvářela plnosortimentní prodejna potravin,¹²⁶⁶ nebo velkoprodejna, veřejné stravování a další specializované jednotky a služby.

Dalším stupněm byla střediska s vyšší obslužnou funkcí (obvodová, případně sektorová), která však současně plnila funkci okrskové vybavenosti. Obvodový typ se vyskytoval pouze ve větších městech¹²⁶⁷ a měl obsloužit minimálně pro 10 tis., u menších

¹²⁵⁷ SIEGEL, ed. K současnému rumunskému urbanismu. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1965, roč. 11, č. 4, s. 11-14. ISSN 0042-9376. S. 11.

¹²⁵⁸ RULF. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. S. 182-183.

¹²⁵⁹ MATOUŠEK, Vladimír. *Kompozice a organizace města: Díl první, Vývoj a výtvarné zásady. Díl druhý, Zásady organizace*. Brno: Ústav architektury a územního plánování, 1953. S. I.

¹²⁶⁰ Obytný okrsek byl definován jako „[...] soubor obytných budov a doplňujících objektů na území dopravního klidu, které je ohraničeno průjezdnými komunikacemi, poskytující optimální podmínky pro nerušené bydlení.“ [ŠTVÁN, Jaromír. *Urbanistické zásady pro navrhování občanského vybavení*. Brno: Výzkumný ústav výstavby a architektury, skupina územního plánování, 1958. S. 12.]

¹²⁶¹ LANGR, Vladimír. Středisko občanského vybavení obytných okrsků. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1960, roč. 19, č. 8, s. 563-567. ISSN 0300-5305. S. 564.

¹²⁶² „Chleba nechť má možnost si každý koupit za rohem a ten, kdo touží po zlatých hodinkách s fialovým ciferníkem a zelenými ručičkami, nechť se projde anebo trošku i cestuje.“ [GOČÁR, Jiří a Josef TOMAN. *Architekt a ekonom k socialistickému stylu života*. Praha: Svoboda, 1977. S. 175.]

¹²⁶³ Pro tento typ obchodní vybavenosti vstoupila roku 1963 v platnost typizační směrnice, která však byla okamžitě zamítnuta krajskými orgány. Více např.: [KUBA, E. Jak dál v typizaci okrskových středisek?. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1964, roč. 10, č. 24, s. 2. ISSN 0009-0697. S. 2.]

¹²⁶⁴ Množství realizovaných OS lze demonstrovat např. na Košicích, kde bylo vybudováno 38 okrskových a mělo vzniknout 10 obvodových OS. [SCHNITZEROVÁ, Nikola. *Košické obchodní domy Prior a Dargov*. Brno, 2019. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Martin HORÁČEK. Dostupné také z: <https://is.muni.cz/th/pvng8/>. S. 23, 24.]

¹²⁶⁵ JINDRA a kol. *Výstavba obchodní sítě: Metodická příručka pro plánování a výstavbu obchodní sítě v ČSSR*. S. 28.

¹²⁶⁶ Jednalo se o prodejnu typu C, která nabízelá prodej širokého výběru potravinářského zboží, ovoce a zeleniny, masa a masných výrobků a základních druhů průmyslového zboží.

¹²⁶⁷ Na Slovensku, se většina měst pohybovala v podstatě na minimálním počtu obyvatel pro obvodové centrum.

měst 6 tis. obyvatel, při docházkové vzdálenosti 800 až 1000 m. Obvodová střediska Jindra dělí do čtyř velikostních variant:¹²⁶⁸

- I. velikostní typ, pro přibližně 6 tis. obyvatel a celkovou prodejní plochou 330 m²;
- II. velikostní typ, pro přibližně 10 tis. obyvatel a celkovou prodejní plochou 890 m²;
- III. velikostní typ, pro přibližně 15 tis. obyvatel a celkovou prodejní plochou 1450 m²;
- IV. velikostní typ, pro přibližně 20 tis. obyvatel a celkovou prodejní plochou 1970 m².

Sektorový typ představoval již značně rozsáhlou vybavenost, určenou pro 150 až 200 tis. obyvatel, a i přes značný počet zásobovaných obyvatel stále neplnil funkci centrální vybavenosti.¹²⁶⁹ Na konci 70. let se nacházelo na území ČSSR kolem 50 OS s vyšší obslužnou funkcí.¹²⁷⁰ Nejvyšším stupněm byla centrální vybavenost (viz kap. 5.2).

Rozsah a náplň OS v nově budovaných sídlištích určovaly THU, které fungovaly na základě šesti základních faktorů:¹²⁷¹

- počet obyvatel a hustota osídlení

Faktor, který byl jasně určen návrhem nového sídelního celku. Počet obyvatel měl zřejmý vliv na počet spotřebitelů, kteří měli OS potenciálně navštěvovat.

- atrakční rádius

Pojmem je myšlen „[...] vzdušný poloměr okruhu působnosti provozní jednotky v sídlišti.“¹²⁷² Jinými slovy šlo o vymezení oblasti, v níž měla MO jednotka vliv a dokázala ji zajistit rentabilitu provozu. Okruh působnosti přímo ovlivnil především docházkovou vzdálenost,¹²⁷³ která byla vzhledem k morfologii, komunikacím a hustotě zástavby vždy větší.

- velikost spádového území

Menší prodejní jednotky měly krýt potřebu obyvatel v jejím atrakčním rádiu. Do tohoto jasného systému však vstupovaly jednotky dlouhodobé poptávky, jejichž nabídka rozhodovala o přílivu či odlivu nakupujících z menších jednotek. Rozhodujícími činiteli byla vzájemná vzdálenost jednotlivých sídlišť, komunikační i dopravní spoje a soustředění i velikost pracovních možností. Nelze však opomenout i dostupnost dalšího občanského vybavení, např. kulturních, školských či sportovně rekreačních zařízení. Tento proces vyjadřoval nákupní spád. Přesun poptávky obyvatel funguje uvnitř sídla (vnitřní) a mezi nimi (vnější) a byl vyjádřen buď kladnou, nebo zápornou hodnotou. Kladný nákupní spád představoval realizaci poptávky v dané MO jednotce obyvateli mimo její atrakční rádius, záporný představoval naopak přesun těchto obyvatel do jiné MO jednotky.¹²⁷⁴

¹²⁶⁸ JINDRA a kol. *Výstavba obchodní sítě: Metodická příručka pro plánování a výstavbu obchodní sítě v ČSSR*. S. 33.

¹²⁶⁹ Uplatnění sektorové obchodní vybavenosti bylo v zásadě jen v Praze a postupem času částečně i v Brně a Bratislavě.

¹²⁷⁰ DUDEK, Oldřich. *Občanské stavby - Obchodní stavby*. Praha: ČVUT, 1979. S. 78-79.

¹²⁷¹ GRONWALDT, Max a Zdeněk PEXIEDER. *Metodické pokyny k projektování obchodního vybavení sídliště: obchodní střediska*. Praha: Studijní a typisáční ústav, 1958. S. 22-26.

¹²⁷² Tamtéž, s. 22.

¹²⁷³ Docházkovou vzdálenost lze v zásadě vyjádřit jako polovinu atrakčního okruhu.

¹²⁷⁴ Nákupní spád mohl být významně ovlivněn výstavbou vyšší obchodní vybavenosti, např. OS či OD.

- kupní síla obyvatelstva

Tento faktor byl přímo úměrný k počtu pracovišť jednotlivých spotřebitelů. Výpočet se prováděl dle metodického postupu výstavby MO sítě.¹²⁷⁵ Po určení počtu obyvatel nového sídliště, resp. počtu výdělečných osob a jejich předpokládaných ročních mezd, došlo vynásobením daným koeficientem k výpočtu kupního fondu. Do kupního fondu se na závěr promítl nákupní spád a růst obratu v následujících letech.

- kategorizace oblasti

Charakter oblasti přímo ovlivnil druh i podmínky práce, které se odrazili i do spotřeby. Oblasti byly děleny do čtyř typů. Sídliště zemědělská, typická svou menší hustotou obyvatel, se zařizovala především potravinářskými jednotkami a průmyslovým zbožím k uplatnění v zemědělství; pro obyvatele průmyslových sídlišť se navrhovaly běžné typy prodejen a MO síť v sídlištích smíšených byla kromě běžných typů prodejen doplněna i specializovanou prodejnou potřeb pro zemědělce. Speciálním typem oblastí byla sídliště lázeňská a rekreační, pro která se navrhovaly kromě prodejen pro stále obyvatelstvo i specializované prodejny, např. upomínkové předměty, sportovní potřeby atd.

- ekonomické zdůvodnění budování OS

Soustředění MO sítě, služeb, stravování a doplňkové administrativy mělo naplnit předpoklady k vlastní typizaci prvků a jednotnému architektonickému výrazu. Tyto předpoklady vedly ke zlevnění procesu výstavby. Výhodou však bylo i pohodlí pro spotřebitele, kteří nerušení dopravou mohli realizovat na jednom místě komplexní nákup.

Všechny tyto faktory se promítly do plánovacích ukazatelů. Každá z provozních jednotek tvořící OS, byla definována řadou ukazatelů a doporučených požadavků. Ukazatele byly zpravidla určeny v rozmezí dvou hodnot, které umožnily variabilitu daného řešení.¹²⁷⁶ Jako příklad jsou uvedeny ukazatele pro soubor potravinářských prodejen a kadeřnictví:¹²⁷⁷

- soubor potravinářských prodejen¹²⁷⁸

účelová jednotka:	1 pracoviště
okruh provozovny:	min. obytný okrsek
docházková vzdálenost:	max. 300-800 m (dle sortimentu)
kapacita:	na 1000 obyv. 7-10 pracovišť
užitková plocha:	35-28 m ² na 1 pracoviště
obestavěný prostor:	175-140 m ³ na 1 pracoviště

¹²⁷⁵ V polovině 50. let se využíval *Metodický postup pro stanovení plánu generální přestavby a výstavby sítě státního maloobchodu v městech*.

¹²⁷⁶ Pro jednodušší případy bylo toto rozmezí dostatečné, např. pro okrskovou vybavenost. Složitější prognózy, zpravidla spojené s přestavbou centrální vybavenosti, však vyžadovaly zvláštní přístup a bilancování těchto ukazatelů na základě nákupního spádu a MO obratu. [JINDRA a kol. *Výstavba obchodní sítě: Metodická příručka pro plánování a výstavbu obchodní sítě v ČSSR*. S. 62.]

¹²⁷⁷ Další ukazatele viz např.: [ŠTVÁN. *Urbanistické zásady pro navrhování občanského vybavení*.]

¹²⁷⁸ ŠTVÁN. *Urbanistické zásady pro navrhování občanského vybavení*. S. 336-337.

- kadeřnictví ¹²⁷⁹	
účelová jednotka:	1 pracoviště
okruh provozovny:	min. 1000 obyvatel
docházková vzdálenost:	max. 300 m
kapacita:	na 1000 obyv. 1,25-2,0 pracoviště
užitková plocha:	20 m ² na provozovnu + 5 m ² na pracoviště
obestavěný prostor:	užitková plocha x 4,2

V každém obytném okrsku se počítalo také s vybavením službami. Provozně samostatné služby rozdělil Rulf následovně:¹²⁸⁰

- služby osobní, např. holičství a kadeřnictví, kosmetika a pedikúra ad.;
- služby opravárenské, např. opravy obuvi a oděvů, pohotovost bytového podniku, opravy televizorů a dalších spotřebičů atd.;
- služby výrobní, např. zakázkové krejčovství, fotoslužba apod.;
- služby kulturní, např. knihovna, kino, klubové zařízení aj.;
- služby zdravotní a rekreační, např. zdravotnické středisko, lékárna, tělocvična atd.;
- služby veřejné, např. pošta, spořitelna apod.;
- služby ostatní, např. okrsek VB, parkování aj.

Mezi základní vybavení službami patřilo holičství, kadeřnictví, sběrný prádla a obuvi či provozovny řemeslné údržby a výroby, např. malířství, krejčovství apod. Další služby, např. úklidová služba, žehlárna a mandlovna, kominictví atd. byly doplňující a k jejich zřízení se přistupovalo u vyššího počtu obyvatel. Pro návrh stravovacích kapacit bylo užito podobného postupu jako u MO jednotek.¹²⁸¹

Na rozdíl od OS v západních zemích se u nás prakticky až do začátku 70. let u prodejen denní poptávky, které byly v návaznosti na obytnou zástavbu, vůbec neuvažovalo se zřízením samostatných parkovacích ploch.¹²⁸² Ty měly vzniknout až u jednotek vyšší kategorie, kde parkoviště pro motorizované nakupující měly být v docházkové vzdálenosti. Při jejich návrhu mělo být počítáno s 45-60 m² užitné plochy na jedno parkovací stání,¹²⁸³ u velkých středisek se mělo počítat až s dvojnásobkem plochy prodejní a odbytové.¹²⁸⁴

Popsané principy pro plánování a výstavbu OS samozřejmě procházely neustálým vývojem a zkoumáním. Na přelomu 60. a 70. let byl shromážděn materiál o stavu a využitelnosti občanského vybavení, který se zaměřil na užitkovou plochu a počet obyvatel v atrakčním okruhu. Závěrem průzkumu byla metoda výpočtu potřebné plochy občanských staveb, jejímž cílem bylo dosažení optimálního rozložení potřeb občanského vybavení v nově

¹²⁷⁹ ŠTVÁN. *Urbanistické zásady pro navrhování občanského vybavení*. S. 374.

¹²⁸⁰ RULF. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. S. 22.

¹²⁸¹ Více např.: [JINDRA a kol. *Výstavba obchodní sítě: Metodická příručka pro plánování a výstavbu obchodní sítě v ČSSR*. S. 124-146.]

¹²⁸² HADRAVOVÁ, Zdena. Maloobchodní prodejní jednotky. In: HADRAVOVÁ, Zdena a kol. *K některým problémům výstavby obchodních jednotek*. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze, 1970, s. 67-97. S. 78.

¹²⁸³ MORÁŇ, Milan. *Občanské stavby: Stavby pro administrativu a obchod*. Brno: Ediční středisko Vysokého učení technického, 1986. S. 67.

¹²⁸⁴ DUDEK. *Občanské stavby - Obchodní stavby*. S. 82.

vzniklých sídlišťích i centrech měst.¹²⁸⁵ Dále byl proveden výzkumný úkol H-4-64-3 „Zásady perspektivní koncepce občanského vybavení ve vztahu k přestavbě osídlení.“¹²⁸⁶ Nedílnou součástí výzkumu byla i tabulka „Umístění občanských zařízení“,¹²⁸⁷ která doporučila pro každý typ občanského zařízení jeho vhodnou polohu ve městě (centrum, mezi centrem a okrajovou částí, okrajová část), integraci s dalšími objekty (samostatně, sdruženě v rámci odvětví, sdruženě mimo rámec odvětví), a umístění v rámci podlaží (přízemí, přízemí nebo první patro, přízemí nebo v prvních dvou až třech patrech, v jakémkoli podlaží). V letech 1972-75 dále probíhala dokumentace občanských středisek ve spolupráci se sovětskými výzkumnými ústavy GOSSTROJ a FMTIR, která se dále zaměřila na zdokonalení systému občanské vybavenosti.¹²⁸⁸ Závěrem výzkumu bylo, že dosavadní forma OS je správná a má předpoklady dalšího vývoje. Jako hlavní výhody byly uvedeny např. široká nabídka spotřebního zboží a služeb při úspoře času, rychlá reakce na změnu poptávky vycházející z variability budov, vytvoření atraktivních míst a koordinace zásobování.¹²⁸⁹ V 80. letech byly dále v rámci výzkumného úkolu „Terénní výzkum občanského vybavení na území okresu Mladá Boleslav“ vyvinuty modifikační koeficienty, které měly za úkol „[...] diferencovat průměrné ukazatele zvláště podle velikosti a sídelní funkce sídelních útvarů.“¹²⁹⁰

Zcela výjimečnou úlohou byla předměstská OS, která spočívala v zásadě na experimentálních projektech s individuálním a neopakovatelným řešením. K problematice mimoměstských středisek Rulf uvedl, že „[v] koncepci rozvoje obslužného vybavení v ČSSR se ani v dlouhodobém výhledu neuvažuje s budováním mimoměstských obchodních středisek bez přímého spojení s bytovou zástavbou.“¹²⁹¹

---

¹²⁸⁵ Více o závěrech statistického úřadu k danému průzkumu viz např.: [MOUČKA, Jan. Potřeba ploch občanských staveb ve městech. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1973, roč. 19, č. 1, s. 9-22. ISSN 0042-9376.]

¹²⁸⁶ Další závěry výzkumu viz např.: [AUTORSKÝ KOLEKTIV. Výstavba - osídlení - prostředí 1. *Výstavba a architektura*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1971, roč. 17, příloha s. 77-101.]

¹²⁸⁷ AUTORSKÝ KOLEKTIV. Výstavba - osídlení - prostředí 1. Obr. 25.

¹²⁸⁸ Tato případová studie obsahovala např. **středisko obchodu a služeb na sídlišti Karlova Ves v Bratislavě, OS na sídlišti Novodvorská v Praze, centrum Jižního města-Háje a návrh Obchodní ulice v Bratislavě**. Více např.: [BEŇUŠKA, Milan et al. Centra občanského vybavení. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Lektoroval Jiří NAVRÁTIL. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1977, roč. 23, č. 11-12, s. 3-16. ISSN 0042-9376.]

¹²⁸⁹ AUTORSKÝ KOLEKTIV. Výstavba - osídlení - prostředí 1. S. 98.

¹²⁹⁰ MUSIL, Josef. Územně plánovací a urbanistické aspekty občanského vybavení. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Lektoroval Karel STREJČ. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1980, roč. 26, č. 5-6, s. 20-26. ISSN 0042-9376. S. 22.

¹²⁹¹ RULF. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. S. 272.

5.2 Plánování OS v centru města

Značnou úlohu v americké MO městské síti tradičně tvořily drobnější obchody podél hlavních ulic, jež ještě před 2. světovou válkou doplnila obrovská předměstská nebo mimoměstská nákupní centra s veškerým sortimentem zboží. Zásadní tak pro nová městská OS byla schopnost těmto střediskům konkurovat, a to především z pohledu dopravní dostupnosti s důrazem na osobní automobily. S ohledem na limity, které definovala založená urbánní struktura, nešlo o jednoduchou situaci.¹²⁹² Ačkoli již v roce 1954 byl vydán zákon o obnově měst,¹²⁹³ městská centra procházela až do přelomu 70. a 80. let krizí z důvodu úbytku obyvatel. Společnými rysy pro znovuoživení městských center byla redukce skladových a velkoobchodních ploch, nadřazenost pěších oproti ostatním typů dopravy, výstavba nových bytů a doplnění vyšší občanské vybavenosti, např. koncertní síň, OD apod.¹²⁹⁴

Principy a metody výstavby městského OS byly v zásadě obdobné jako u jiných typů OS. Zásadnější roli zde hrál nákupní spád, který však vzhledem k vysídlení center a oblíbě předměstských i mimoměstských středisek, byl spíše záporný. Nově vznikající americká centra i přestavby stávajících městských jader se měly poučit z předměstských staveb podobného druhu.¹²⁹⁵ Základem měla být separace pěší a automobilové dopravy a zásobování, která však ne vždy vedla k úspěšnému výsledku.¹²⁹⁶ Vlivem pěších v městských centrech se zabýval např. Parnes, který definoval tzv. hodnotu výkladní skříně založenou na vztahu pěší dopravy podél obchodních výkladců.¹²⁹⁷ Později se vztahem MO s pěší dopravou zabýval také Nelson, který zdůraznil souvislost mezi hodnotou půdy a intenzitou pěší dopravy.¹²⁹⁸ Na hodnotu, resp. cenu pozemků se také logicky vázalo plošné omezení pro výstavbu středisek, která se tak musela rozprostírat na menší ploše a být vícepodlažní. Pro městská OS se stal charakteristický mix MO jednotek a správních i finančních institucí, tzv. *central business district*. Ačkoli Gruen na začátku 60. let nepředpokládal, že by městská centra dokázala předčít střediska na předměstí,¹²⁹⁹ roku 1968 naopak upozornil na to,

¹²⁹² Welch uvádí, že centrum města umožňovalo pouze desetinu až třetinu plochy pro parkování osobních automobilů oproti ploše budov; předměstská centra měla poměr opačný – plocha parkoviště byla nezdědká třikrát větší než plocha OS. [WELCH. *Building Types: Regional Shopping Centers*. S. 124.]

¹²⁹³ SIEGEL, ed. *Města v USA a perspektivy jejich rozvoje. Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1961, roč. 7, č. 15, s. 11-16. ISSN 0042-9376. S. 15.

¹²⁹⁴ SIEGEL, ed. *K přestavbě městských center v USA. Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1965, roč. 11, č. 4, s. 7-10. ISSN 0042-9376. S. 7.

¹²⁹⁵ THOMPSON, Elisabeth K. *Building Types: New Approach for Shopping Centers. Architectural Record*. New York, 1968, vol. 76, no. 4, pp.167. ISSN 0003-858X. S. 167.

¹²⁹⁶ Jacobs přímo uvedla, že navrhování segregace pěších od ostatních druhů dopravy je jako vzít věci za špatný konec. „Stalo se módou hledat řešení v tom, že určitá místa budou vyhrazena chodcům a jiná automobilům. Možná že k takovému oddělování budeme moci časem přistoupit, jestliže zjistíme, že je skutečně žádoucí. Takové plány jsou však v každém případě praktické jen tehdy, jestliže předpokládají dramatický pokles absolutního počtu automobilů ve městě. Jinak potřebné parkovací a garážovací plochy a přístupové dopravní tepny kolem míst vyhrazených chodcům dosáhnou tak obrovských a zhoubných rozměrů, že se změní v prostředky, které mohou sloužit jen k rozkladu města, ne k jeho záchraně.“ [JACOBS, Jane. *Smrt a život amerických velkoměst*. 2., aktualiz. a dopl. vyd. Překlad Jana SOLPEROVÁ. Dolní Kounice: MOX NOX, 2013. ISBN 978-80-905064-4-2. S. 350, 355.]

¹²⁹⁷ VÍCE [PARNES, Louis. *Planning stores that pay: Organic design and layout for efficient merchandising*. New York: F.W. Dodge Corp, 1948.]

¹²⁹⁸ VÍCE [NELSON, Richard L. *The selection of retail locations*. New York: F.W. Dodge Corp, 1958.]

¹²⁹⁹ „However, to think this will spell the end of suburban shopping centers is fallacious [...]“ [GRUEN. *Building Types: Shopping Centers: Retailing and the Automobile*. S. 209.]

že výstavba předměstských OS, jejichž plochu z 60 až 80 % tvoří parkoviště, je neekonomické a neudržitelné.¹³⁰⁰

Pro Evropu, místy drtivě postiženou válečnými škodami, znamenala první poválečná léta rekonstrukci a někde i celkovou znovuvýstavbu center měst, vč. obchodní vybavenosti. Poválečná obnova evropských měst přinesla tři základní přístupy reprezentované následujícími příklady. Historická část města **Varšava** představuje čistě tradicionalistický přístup založený na znovuvytvoření replik původní struktury vč. architektonických detailů. Opačný přístup, viděný např. v **Rotterdamu**, chápal obnovu města jako možnost naplnění modernistických zásad a město formoval v různé míře jako tabula rasa. Francouzského město **Le Havre** ztělesňuje třetí přístup, který formoval plán města symbiózou dvou předchozích hraničních přístupů.¹³⁰¹ Značnou popularitu doznaly především významné modernistické projekty, např. Le Corbusiera na St. Dié a Rotterdam Jacoba Bakemy. Jejich obliba byla časem taková, „[...] že modely rekonstrukce měst poškozených válkou se začaly aplikovat i na města, která válkou poškozena nebyla, a obětí tohoto programu se zase stávala zástavba s nízkým hygienickým standardem, povětšinou z 19. století.“¹³⁰² Postupem času začaly moderní urbanismus zatěžovat utopistické tradice, umělecké doktríny a snaha proměnit města v ukázněná umělecká díla.¹³⁰³

Určit jednoznačně co je a co není celoměstské středisko je v mnoha případech značně složité. K omylu nemůže dojít pouze u nově budovaných měst, kde středisko přímo tvořilo jejich centrum. Základním prvkem byla často pěší osa, oddělená od ostatních typů dopravy tvořící vhodné prostředí k nákupu. Nedílnou součástí byly vzrostlá zeleň, vodní prvky, mobiliář i výtvarná díla tak, aby bylo dosaženo konkurenceschopnosti s typy středisek mimo centrum města. Speciálním typem, který svými rozměry zpravidla nemohl plnit funkci celoměstského střediska, ale situováním mu byl velmi blízký, byla střediska podzemní. Tento typ střediska se budoval pod velkými městskými křižovatkami, nebo vznikal při výstavbě městské hromadné dopravy. V mnoha případech se forma podzemní střediska vázala na OD, tedy středisko sloužilo jako jeho suterén.

V případě dochovaných, nebo minimálně porušených měst, se vhodným řešením stalo využití rostlé městské struktury s drobnějším měřítkem. Toto přineslo značný potenciál pro vytvoření několika specializovaných MO jednotek ideálně doplněných pěší zónou. Právě přelom 60. a 70. let 20. stol.¹³⁰⁴ lze spojit s výraznou vlnou „pedestrianizace“.¹³⁰⁵

¹³⁰⁰ Více např.: [GRUEN, Victor. *Building Types: A New Look at Past, Present and Future Shopping Centers. Architectural Record*. New York, 1968, vol. 76, no. 4, pp. 168-171. ISSN 0003-858X.]

¹³⁰¹ Zápis na seznam kulturních památek UNESCO dvou zmíněných příkladů ukazuje, jaké směry jsou v současné době ceněny. Varšava je na seznamu jako vynikající příklad téměř úplné rekonstrukce městské struktury vzniklé mezi 13. a 20. stoletím; Le Havre se na seznam dostal díky výjimečné jednotě a integritě kombinující tradiční strukturu s modernistickými myšlenkami za využití prefabrikace a maximálního potenciálu betonu.

¹³⁰² ŠVÁCHA, Rostislav. Technokratická sídliště. In: SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie, Rostislav ŠVÁCHA, Martina KOUKALOVÁ a Eva NOVOTNÁ, eds. *Paneláci 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989: kritický katalog k výstavě Bydliště - panelové sídliště: plány, realizace, bydlení 1945-1989*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2017, s. 202-219. ISBN 978-80-7101-169-9. S. 207.

¹³⁰³ JACOBS. *Smrt a život amerických velkoměst*. S. 381.

¹³⁰⁴ První výzkumy v evropském měřítku, jež se zabývaly pěší dopravou ve městech, provedl již roku 1952 Hübschmann v Západním Německu. [Doprava, dopravní cesty a zařízení: Pěší doprava v městských centrech. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1972, roč. 18, č. 3,

Zřizování pěších zón¹³⁰⁶ sledovalo zhodnocení historických budov, potažmo památek a MO jednotek.¹³⁰⁷ Bylo nutné vyrovnat se s novými potřebami společnosti – centrum města mělo zůstat pulzující životem a přitom mělo sloužit jako oáza klidu, kde se může jednotlivec bezstarostně pohybovat.¹³⁰⁸ Pro úplnost je však nutné uvést také jeden z negativních aspektů segregace pěších, kterým je prostorová náročnost v určitých případech značně limitující její užití.¹³⁰⁹

Principy pro návrh celoměstského OS nebyly v případě západní Evropy striktně definované, prakticky rozhodoval volný trh a samozřejmě zájmy v území omezené nebo podpořené územně plánovací dokumentací apod. Více než o fádni vymezení docházkových vzdáleností a splnění ukazatelů prodejní plochy na počet obyvatel, se návrhy opíraly o strukturu města, vlastnické poměry, analýzy současné nabídky i poptávky a ekonomii stavby. Jednou z výjimek může být nizozemský přístup. Pro návrh celoměstského střediska, jeho velikosti a polohy, zde byla zavedena kategorizace ulic dle průměrné intenzity pěších proudů v odpoledních hodinách. Městské ulice byly rozděleny následovně:¹³¹⁰

- hlavní nákupní ulice nad 3 000 chodců za hodinu;
- nákupní ulice první třídy s 2 až 3 tis. chodci za hodinu;
- nákupní ulice druhé třídy s 1 až 2 tis. chodci za hodinu;
- nákupní ulice třetí třídy s 500 až 1 000 chodci za hodinu.

Řešení otázky městských center v SSSR získalo na významu v 1. pol. 60. let 20. stol. Hlavními zásadami bylo dbát na sociální potřeby rozvoje společnosti, hledat řešení umožňující konání celonárodních politických oslav, shromáždění či průvodů a zajišťující bezpečnost chodců i separaci pěších a automobilové dopravy, navrhovat prostory tak, aby vyhovovaly každodenní činnosti pracovníků a občanského vybavení a byly v dobrém spojení s městskými obvody, a v neposlední řadě zajistit architektonicky výrazné prostorové kompozice, které by se měly stát dominantou městské zástavby. Samozřejmostí však měl být i respekt k přírodním podmínkám (reliéf i klimatické poměry) a přihlížení k ekonomickým

---

s. 53-55. ISSN 0042-9376. S. 53.] V té době téma rezonovalo i ve Velké Británii. Viz např.: [MILLS, D. Dewar. Pedestrian Network. *The Architectural Review*. London: EMAP, 1952, vol. 112, no. 667, pp. 21-29. ISSN 0003-861X.]

¹³⁰⁵ Západní svět, a posléze i východní blok, začal procházet myšlenkovou proměnou, která negovala sny modernistických urbanistů a architektů. Město, resp. městské prostředí, se mělo začít přizpůsobovat potřebám obyvatel a zavádění pěších zón v centrech měst bylo logicky prvním krokem k naplnění této vize.

¹³⁰⁶ Zřizování pěších zón nebyl přelomový objev. První pěší zóna se objevila již ve starověkém Římě v roce 45 př. Kr. a nejedna byla zřízena i ve středověku. Znovuvzkříšení pěší ulice zažila se vznikem pasáží a podruhé v 70. letech 20. stol. především v západní Evropě. Rulf uvádí, že v NSR byla koncem roku 1975 zřízena pěší zóna ve 220 městech. [RULF. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. S. 266.]

¹³⁰⁷ V březnu 1975 se v Praze konalo celostátní sympozium o pěším provozu ve městě, které vysoký zájem o tyto otázky potvrdilo. V našem prostředí se touto úlohou zabýval především Státní ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů. Více např.: [STUDIJNÍ KABINET SÚRPMO. Pěší provoz ve městech: studijní úkol MVT ČSR. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1974, roč. 20, č. 17, s. 4-5. ISSN 0009-0697. S. 4-5.]

¹³⁰⁸ MATOUŠEK, Vladimír. Řešení pěších zón v centrech měst NDR. *Architektúra & urbanizmus: časopis pre teóriu architektúri a urbanizmu*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1983, roč. 17, č. 3, s. 129-147. ISSN 0044-8680. S. 129.

¹³⁰⁹ „This vehicle/pedestrian segregation requires a doubling up of space; whether horizontally, as when very large areas (often larger areas than those taken up by customer movement and the display of goods together) have to be set aside for service yards; or vertically, as when multi-storey garages have to be built and flyovers and underpasses constructed to get vehicles harmlessly in and out. [...] These consequent features; the open deserts at ground level, the stacks for cars and snaking overpasses above and the chasms and dripping grimy crypts below, all destroy the city in terms of solid geometry.“ [WRIGHT. *Shopping the Environment*. S. 171.]

¹³¹⁰ Doprava, dopravní cesty a zařízení: Pěší doprava v městských centrech. S. 54.

podmínkám v návaznosti na účelnost a efektivnost.¹³¹¹ Ideální umístění v centru města a v blízkosti velkého soustředění lidí (nádraží, přestupní stanice městské dopravy apod.) počítalo s akčním poloměrem 3 až 5 km a s 1 500 pracovními místy. Součástí městského střediska byla komplexní nabídka občanského vybavení, vč. kina, hotelu, kulturního zařízení ad. Základními MO jednotkami byl plnosortimentní OD a tzv. *gastronom*. Ve větších střediscích fungovala také tržnice. V závislosti na velikosti a významu města vznikala OS dvojího druhu. Jednostupňová OS, jež tvořil pouze OD, byla budována v menších a středních městech; dvoustupňová OS tvořila centra velkých měst v případě, pokud cesta do nich zabrala více než 30 minut jízdy.¹³¹²

Obdobně jako v NSR se také východní část Německa potýkala se značnými válečnými škodami. Jejich obnova se stala velkým úkolem a byla zaměřena i na výstavbu nových městských center. Základním cílem bylo transformovat MO síť tak, že v městském centru mělo být dostupné veškeré zboží.¹³¹³ Při návrhu městské vybavenosti se však měly brát v úvahu také dopravní dostupnost, 20 až 30 minut pro každého obyvatele, i městská struktura. Nové městské středisko mělo být výhradně pěší a jeho délka neměla přesáhnout 500 m.¹³¹⁴ Oživení městských center pomocí pěších ulic a zón bylo pak soustavněji řešeno v polovině 60. let.¹³¹⁵ Za vzory, kromě nově vzniklých a již prověřených OS,¹³¹⁶ sloužily jako vzor pěších zkratk ve struktuře historického města i pražské pasáže. Samozřejmostí nových pěších zón mělo být zapojení vodních prvků a sadových úprav a také užití četného mobiliáře pro odpočinek či umístění výtvarného umění.

Drtivé válečné škody postihlo také Polsko. Nově budovaná celoměstská OS zde byla rozdělena do tří stupňů dle počtu obsluhovaných obyvatel (I. 8-30 tis., II. 30-100 tis., III. nad 200 tis.).¹³¹⁷ Jejich základní jednotkou byl OD.

V 60. letech byla řada československých městských center, především kvůli jednostrannému toku investic do nových sídlištních celků, zanedbaná. To do značné míry souviselo i se stagnací MO jednotek. Sirotek přímo uvedl, že „[...] jakmile byla řada prodejen uzavřena a nahrazena sklady, měnila se i tvář městského jádra, byla stále špinavější, chátrala a ztrácela i život.“¹³¹⁸ Oproti jiným typům středisek se městská OS budovala ojedinele

¹³¹¹ SIEGEL, ed. Problémy urbanistického řešení městských center v SSSR. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1964, roč. 10, č. 12, s. 9-11. ISSN 0042-9376. S. 9, 11.

¹³¹² HADRAVOVÁ. *Vývoj vnitřního obchodu ve světě*. S. 96.

¹³¹³ „Im Zentrum muß alles zu haben sein.“ [KLUGE. *Städtebauliche Netzgestaltung der Versorgungseinrichtungen und deren Planung in den Stadtzentren*. S. 413.]

¹³¹⁴ KLUGE. *Städtebauliche Netzgestaltung der Versorgungseinrichtungen und deren Planung in den Stadtzentren*. S. 414.

¹³¹⁵ GREINER, Johann a Werner RIETDORF. *Fußgängerbereiche in Stadtzentren*. *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1966, Jhg. 15, Nr. 10, S. 592-597. ISSN 0011-9865.

¹³¹⁶ Např. **Lijnbaan v Rotterdamu, OS v Coventry, OS Farsta ve Stockholmu, Hohe Straße v Kolíně nad Rýnem, Kalininův prospekt v Moskvě, Prager Straße v Drážďanech či pěší zóna v americkém Fresno**. Viz kap. 5.3.

¹³¹⁷ RULF. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. S. 176-177.

¹³¹⁸ SIROTEK, Jaromír. *Výstavba maloobchodních jednotek v historických jádrech našich měst. Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1969, roč. 11, č. 1-2, s. 28-33. ISSN 1335-2180. S. 28.

a v zásadě jen při výstavbě nových měst či rozsáhlých asanací. Jejich součástí pak zpravidla byl OD.

Princip návrhu městského OS byl metodicky složitou úlohou. Vzhledem ke značné individualitě jednotlivých sídel se rozsah a struktura opírala o propočty vycházející ze dvou základních fází. Nejdříve se přistoupilo k analýze obchodní sítě, která měla zhodnotit dosavadní stav a posoudit jeho dostatečnost z hlediska zásobování obyvatel. K tomu sloužilo zakreslení všech MO jednotek do mapy města, zvláště potravinářského a průmyslového zboží, následné zjištění počtu obyvatel v zájmové oblasti, nejčastěji určeného dle volebních okrsků, a určení nákupního spádu dle střediskovosti osídlení. Na základě těchto údajů vznikly propočty ukazatelů jako u metodiky při návrhu střediska v novém sídlišti – např. teoretický a skutečný MO obrat na jednoho obyvatele apod. Nedílnou součástí analýzy bylo také určení specializace MO sítě. Ukazatele mohly být dále porovnány s ukazateli velikostně podobných měst. Po rozsáhlé analýze se přistoupilo k druhé fázi – výhledu. Tato fáze měla určit předpoklad, jakým vývojem bude město procházet z pohledu počtu obyvatel, jeho funkce i administrativního členění. Výhled určil dále předpokládaný MO obrat, nákupní spád i z okolních sídel,¹³¹⁹ členění sortimentu, úbytek obchodních kapacit apod. Účelem druhé fáze bylo zjistit potřebu obchodních kapacit, definovanou prodejní plochou a sortimentní specializací. Tato metodika poměrně přesně určila jak velké a jak strukturované má OS být a kde jsou splněny podmínky pro jeho případnou výstavbu, včetně etapizace.¹³²⁰ U větších měst se tento typ OS ideálně pojal jako POU, jejíž jedna strana měla mít délku 100 až 300 m dlouhou a šířku 15 až 20 metrů,¹³²¹ nejméně 400 m² prodejní a odbytové plochy, nebo 5 prodejních jednotek a MO roční obrat alespoň 15 mil. Kčs.¹³²²

Československý názor k přestavbám měst se „[...] vyvíjel v zásadě obdobně, pouze se zpožděním dvou desítek let¹³²³ a bez otevřené veřejné diskuze a většího poučení ze zahraničí.“¹³²⁴ Při přestavbách městského centra se vycházelo z jednotné urbanistické koncepce a měly se respektovat historické a kulturní hodnoty, a to nejen jednotlivých budov, ale i skupin domů či celých čtvrtí.¹³²⁵ Ve velkých městech bylo dokonce doporučeno využít historickou architekturu ke zřízení specializovaných jednotek typu parfumerie, upomínkové předměty či dámská móda tak, aby došlo ke zdůraznění romantických prvků nákupu.¹³²⁶

¹³¹⁹ K určení spádu obyvatel do center vybavení byla na přelomu 60. a 70. let navržena metoda, která na základě gravitačního modelu teoreticky sledovala vyjíždky z bydlíšť do center a do práce. Více např.: [FRANCOVÁ, Marie a Jan MOUČKA. Spád obyvatel do center vybavení ve městě. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1971, roč. 17, č. 11-12, s. 9-16. ISSN 0042-9376.]

¹³²⁰ RULF. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. S. 274.

¹³²¹ DUDEK. *Občanské stavby - Obchodní stavby*. S. 80.

¹³²² JINDRA a kol. *Výstavba obchodní sítě: Metodická příručka pro plánování a výstavbu obchodní sítě v ČSSR*. S. 35.

¹³²³ Nicméně první snahy o zavedení výhradně pěšího provozu v historickém městě lze u nás pozorovat již v roce 1968, kdy SÚRP MO začal připravovat komplexní **rekonstrukci ulice Na Můstku v Praze**. Více např.: [MLYNČEKOVÁ, Lucia. Pavel Kupka. In: VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 2*. Praha: Bigg Boss, 2022, s. 342-373. ISBN 978-80-908359-2-4. S. 343, 352.]

¹³²⁴ KOUKALOVÁ, Martina. Když staré ustupuje novému: asanace během normalizace. In: SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie, Rostislav ŠVÁCHA, Martina KOUKALOVÁ a Eva NOVOTNÁ, eds. *Paneláci 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989: kritický katalog k výstavě Bydliště - panelové sídliště: plány, realizace, bydlení 1945-1989*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2017, s. 232-251. ISBN 978-80-7101-169-9. S. 234.

¹³²⁵ KODERA, Bořivoj, Václav GIRSA a Miloslav DRDA. *Prodejny a nákupní střediska*. Praha: Státní nakl. technické literatury, 1966. S. 17.

¹³²⁶ SIROTEK. *Výstavba maloobchodních jednotek v historických jádrech našich měst*. S. 28.

Samozřejmostí bylo oddělení pěších komunikací od zásobování a příjezdových cest. Prostory pro pěší měla ideálně doplnit zeleň. V případě nedostačující poptávky po rozsáhlejší specializované MO síti bylo dle světových trendů snahou vytvořit větší plnosortimentní OS nebo OD. Pro nově budované centrum byla „[...] charakteristická bohatost náplně, kde sa obchodné objekty doplňajú obytnými a administratívnymi objektami ako aj spoločensko-kultúrnymi zariadeniami. Obchodné zariadenia majú byť racionálne jednotky s vysokou efektívnosťou ploch a s progresívnymi predajnými formami.“¹³²⁷ Vzhledem k tomu, že většina československých měst nedosahovala takové velikosti, aby bylo účelné oddělovat správní, kulturní a obchodní funkci na samostatná centra, bylo přistoupeno k budování polyfunkční vybavenosti. Při návrhu takového centra bylo užití velkých univerzálních MO jednotek považováno za negativní sociologický a psychologický aspekt, jež vede ke ztrátě městského prostředí.¹³²⁸ Dále bylo doporučeno „[...] vertikální řazení funkcí, jako hlavní prostředek intenzifikace využití městských obytných ploch, v kombinaci s velkou výškou zástavby.“¹³²⁹

---

¹³²⁷ MATUŠÍK, Ivan. Kam smeruje vývoj obchodného urbanizmu. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1979, roč. 21, č. 10, s. 10-11. ISSN 1335-2180. S. 10.

¹³²⁸ JINDRA a kol. *Výstavba obchodní sítě: Metodická příručka pro plánování a výstavbu obchodní sítě v ČSSR*. S. 39.

¹³²⁹ MOUČKA, Jan a Hana STAŠKOVÁ. K pojetí bytového fondu a občanského vybavení na území přestavby. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Lektoroval Vítězslav PROCHÁZKA: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1974, roč. 20, č. 3, s. 3-9. ISSN 0042-9376. S. 6.

5.3 Vývoj OS s důrazem na urbanisticko-hmotové řešení

Urbanisticko-hmotové řešení okrskových, obvodových a předměstských OS, tvořených zpravidla přízemními či jednopatrovými objekty, i celoměstských středisek mělo být založeno na jednoduchých kompozicích tak, aby se zákazník snadno orientoval. Rozvržení objektů a prostorů vzniklých mezi nimi mělo poskytnout rychlý přehled a vytvářet příjemné prostředí pro odpočinek mezi nákupy. Prostor určen potenciálním zákazníkům byl výhradně pěší. Důraz byl kladen na přísun zboží, tedy vyřešení zásobování objektu v širších vztazích. Nelze opomenout další faktor, kterým je řešení dopravy v klidu. „Moderní nákupní středisko vyžaduje možnost parkování v bezprostřední blízkosti a volnost pohybu pro zákazníky i pracovníky v distribuci a není proto vhodné jej umístit ve středu starého města.“¹³³⁰

Hlavním požadavkem pro řešení OS bylo provozně ekonomické řešení dispozice se striktním oddělením provozu zákazníků, zaměstnanců a zboží. „Provoz maloobchodních jednotek je charakterizován proměnlivostí.“¹³³¹ Proto bylo zásadní umožnit flexibilitu a variabilitu dispozičního řešení, především mezi prodejními a skladovými plochami. Návaznost a soustředění jednotlivých prodejen a služeb sledovaly podobnost a charakter provozu i hygienickou nezávadnost. Jednotlivé MO jednotky a služby, často stavebně oddělené, bylo vhodné řadit v určitých návaznostech na sortiment zboží či služby. Každou jednotku tvořily tři hlavní provozní celky – prodejní prostor pro nabídku, prodej i konzumaci zboží, skladový prostor pro uskladnění zboží a pomocné prostory zajišťující chod jednotky, např. kanceláře, provozní komunikace a zázemí pro zaměstnance. Mezi těmito celky probíhaly tři zmíněné provozní pohyby – zákazníci, zboží a zaměstnanci. Veřejné stravování mohlo probíhat u menších středisek formou kiosků či bufetů, které neměly vlastní výrobu. K prodeji alkoholických i nealkoholických nápojů sloužil výčep, jež nabízel i doplňkové stravování. Nejrozsáhlejším provozem bylo restaurační zařízení objevující se ve větších střediscích. Návrh OS sledoval optimální vyřešení zmíněných provozních pohybů, které měly být co nejkratší a nejjednodušší. Provoz byl proto ideálně rozvržený do jednoho podlaží, u větších středisek však i do dvou až tří etáží. Zásobování bylo nejčastěji z úrovně terénu a na opačné straně než vstupy pro zákazníky; méně často zásobování probíhalo podzemní komunikací. Toto řešení bylo sice efektivní a bezkolizní z pohledu provozu, ale značně nákladné.

Architektonický výraz střediska měl být vždy jednotný a měl jasně definovat jeho účel. „Architektura má přispět k přitažlivosti střediska. Vhodné jsou moderní linie a dokonalé sladění celku. Střediska budou novým urbanistickým prvkem, ať již ve volné krajině či uprostřed města.“¹³³²

¹³³⁰ MATYSOVÁ, ed. Nákupní střediska. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1959, roč. 5, č. 13, s. 25-28. ISSN 0042-9376. S. 25.

¹³³¹ MANSFELDOVÁ, Alena, Jiří NAVRÁTIL a Václav SKOČDOPOLE. Občanské vybavení v ČSR v dlouhodobém výhledu. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Lektoroval Martin TUNKA. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1979, roč. 25, č. 3, s. 3-15. ISSN 0042-9376. S. 12.

¹³³² MATYSOVÁ, ed. Nákupní střediska. S. 26.

5.3.1 USA a západní Evropa

První americká OS z předválečných let vedly v první polovině 50. let 20. stol.¹³³³ k systematickému budování a zlatý věk této typologie zažila na přelomu 60. a 70. let, kdy došlo díky ekonomickému rozmachu a daňovým úlevám¹³³⁴ ke vzniku skutečně rozsáhlých obchodních celků. Ačkoli tedy došlo až k nepopsatelnému boomu výstavby OS je na místě zmínit, že naprostá většina z nich nedosahovala svou architekturou a prostorovou organizací takových kvalit,¹³³⁵ jaké zde budou na příkladech prezentovány.

V počátcích výstavby OS se zásadní otázkou stalo nalezení vhodného vztahu mezi příjezdovou komunikací, zásobováním a architektonickým řešením střediska. Souvisejícím problémem bylo i správně navržené uspořádání dopravy v klidu.¹³³⁶ Řešení parkoviště do značné míry ovlivnilo i půdorysnou formu OS. Situování parkoviště vůči obchodům bylo možné řešit třemi způsoby:

- parkoviště před obchodem a zásobování z opačné strany bylo řešeno především u menších OS vyznačujících se kratší dobou nákupu, např. OS **Port Edwards ve Wisconsinu** (před 1950, Don Hougén | OL5-I 01, 02) či OS **Nob Hill v Albuquerque** (1946-47, Louis G. Hesselden | OL5-I 03);

- parkoviště i zásobování v zadní partii OS vytvářely značnou výhodu v osvobození předního průčelí od automobilů, např. OS **Park Lane v Baltimore** (před 1950, D. Harrison | OL5-I 04) a OS **v Evanstonu** (před 1949, Maher & McGrew);

- kombinace často řešená tak, že před hlavním vstupem byla parkovací místa pro rychlé nákupy a pro delší pobyt návštěvníků bylo určeno parkoviště vzadu, např. OS **El Rancho Santa Anita v Los Angeles** (před 1950, Roland Crawford, E. L. E. Co., Barnett Hopen & Smith | OL5-I 05) či OS **na Route 4 v Hackensacku** (Kelly & Gruzen).

U druhého a třetího typu parkování nezřídka došlo k prolomení OS a vytvoření průchozí komunikace (pasáže) pro snazší přístup do budovy. U rozsáhlejších parkovacích ploch vznikla potřeba vybudování samostatného vícepodlažního parkovacího domu. Ekonomicky výhodné bylo zřízení parkoviště na střeše OS, jež bylo často díky výškovému rozdílu přístupné přímo z přilehlého terénu. S problémem dopravy v klidu často souviselo i řešení zásobování, které bylo zpravidla na opačné straně než vstupy zákazníků. Zásobování probíhalo ze zásobovací komunikace, např. u OS **Naylor Road ve Washingtonu** (1945, Waverly Taylor) bylo zásobování díky výškovému rozdílu ve druhém podlaží a obchody přístupné z opačné strany o podlaží níže, nebo byly zřizovány zásobovací dvory, např. OS **Baldwin Hills**

¹³³³ Obchodní stavby neblaze ovlivnila vládní kontrola týkající se stavebního materiálu zavedená na začátku 50. let. Volný průběh, odpovídající volnému tržnímu prostředí, plánování i realizace obchodních staveb nastal až v roce 1953, kdy byly restriktce uvolněny.

¹³³⁴ Expanzi nákupních center na zelené louce a na předměstí stimuloval v roce 1954 zákon o zrychlených odpisech a následně také zákon z roku 1960, který investorům umožnil, za předpokladu sdružení se pod Realitním investičním fondem (*Real Estate Investment Trust*), vyhnout se daním z příjmu právnických osob. [HÁBLOVÁ, Anna. *Města zdí: Život a smrt obchodních center*. S. 43.]

¹³³⁵ HORNBECK. *Building Types: Shopping Centers: Shopping can be a Pleasure*. S. 205.

¹³³⁶ Správné rozvržení parkoviště mohlo být pro fungování centra zásadní. Jeho plocha měla být vhodně rozčleněna tak, aby v případě nedostatku návštěvníků nezanechávalo dojem prázdnoty a tento problém tak více neprohlubovalo. [SNAITH, William T. *How retailing principles affect design*. In: HORNBECK, James S., ed. *Stores and shopping centers*. New York: McGraw-Hill, 1962, s. 2-10. S. 5.]

v Los Angeles (1949, Robert E. Alexander | OL5-I 06). U větších center zpočátku docházelo k vybudování zásobovacího tunelu, který umožnil obousměrné otevření objektu výlohami. Nicméně toto relativně nákladné řešení bylo později z koncepce OS vypuštěno. V návaznosti na zásobovací prostory vznikaly skladové plochy, které bylo u OS možné řešit:

- v centrální části, zákazníci se tedy pohybovali po obvodě;
- ve vnějším prstenci, čímž byl zákazníkům určen střed dispozice;
- v „sandwich scheme“, kdy prodejní podlaží bylo střídáno podlažím skladovacím.

Z pohledu zásobování je výjimečné OS **Woodmar v Hammondu** (1955, Victor Gruen, Karl Van Leuven, Sidney C. Finck | OL5-I 07, 08) rozložené do dvou objektů – pětibokého OD **Carson Pirie Scott** a zalomeného horizontálního podlažního objemu s MO jednotkami. Otevřený prostor mezi nimi byl parkově upraven a díky tvarování objektů působil zapamatovatelným dojmem. Zásobovací dvůr byl tedy umístěn směrem k dálnici, nicméně před něj byla předsazena konvexní stěna s dřevěnými latěmi a panely obchodních značek. Samotné OS tak bylo upozaděno reklamním nosičem. OS **O'Neil's Sheffield v Ohiu** (před 1956, Weinberg & Teare, Douglas P. Maier, Wayne H. Laverty | OL5-II 01, 02) vytvářelo vnitřní prostor ohraničený pěti jednopodlažními objekty na půdoryse U a se sloupořadím po obvodě. Středisko je umístěno uprostřed pozemku a kolem dokola je obklopené parkovištěm. OS **Maryvale ve Phoenixu** (před 1962, Victor Gruen | OL5-II 03, 04) bylo formováno kolem čtvercového náměstí, které uzavírala skladba prodejen a OD. OS **v Hyde Parku v Chicagu** (před 1962, I. M. Pei, Harry Weese | OL5-II 05, 06) utváří obdélný polouzavřený prostor lemovaný dokola bílou stříškou vynesenu hřibovými sloupy. Vnitřní prostor byl prázdný a doplněný vodním prvkem.

Zásadní převrat pro celou typologii přineslo jedno z prvních regionálních center a první otevřený *mall* vůbec – **Northgate v Seattlu** (1950, John Graham | OL5-II 07, 08, 09). Centrum bylo koncipováno s ústředním OD zhruba uprostřed komunikace určené jen pro pěší. Pro zásobování přibližně 80 tis. m² prodejní plochy sloužila podzemní komunikace přístupná z ramp na obou koncích pěší komunikace. Rozvinutí těchto zásad došlo u OS **Shopper's World ve Framinghamu** (1951, Ketchum, Gina & Sharp, Arthur A. & Sydney N. Shurcliff | OL5-III 03, 04), jehož vnitřní prostor ve tvaru U byl ohraničený prodejny v čele s OD **Jordan Marsh**,¹³³⁷ jenž měl charakteristický kruhový půdorys zastřešený kupolí. Parkoviště bylo na vnějším obvodě a vznikla tak komunikace jen pro pěší pojetá jako architektizovaná zahrada s klikatými cestami, vodními prvky a odpočinkovými zákoutími. Dalšími *mall*y byly OS **Northland v Detroitu** (1954, Victor Gruen | OL5-III 01, 02), kde došlo k rozvinutí půdorysu kolem centrálního OD, a OS **Roosevelt Field v Garden City** (1956, I. M. Pei & Associates | OL5-III 05, 06, 07), ve své době nejrozlehlejší OS na světě. Středisko představilo koncept jednotlivých budov tvořících různě velké a kryté POU překvapivě blízké lidskému měřítku. Vznikl tak prostor relativně krátkých vzdáleností umožňující velký počet stimulů pro nakupující. Atmosféru centra, jehož součástí byl i OD **Macy's** (Skidmore, Owings & Merrill),

¹³³⁷ V roce 1964 byl volný konec pěšího prostoru zastavěn dalším OD a vznikl tak typický *dumpbell plan*.

doplnily společně s jednotným designem reklamních poutačů také rostliny, fontány i umělecká díla. Nákup se zde stal skutečnou zábavou.¹³³⁸

Koncepce *mallu* nejen že zvýšila tzv. *impulse buying*, ale dovolila vzniknout dvěma rovnocenným frontám výkladců určeným výhradně pro pěší dopravu. Pro správné fungování bylo důležité umístění významného nájemce, resp. MO jednotky, která tvořila tzv. kotvu nebo magnet. Ideální stav představoval umístění dvou kotevních (konkurenčních) nájemců na opačném konci střediska tak, aby mezi nimi vznikl proud zákazníků vymezený specializovanými jednotkami. Principiálně *mall* fungoval na základě dvou uspořádání – první z nich nazývaný *dumpbell* byl založený na rozdělení prodejních jednotek lineární komunikací, druhý pojmenovaný *cluster* se vyznačoval shlukováním stavebních objemů, kolem nichž vznikla komunikační síť s častým křížením.¹³³⁹ Řada *mallů* úspěšně aplikovala obě uspořádání v různé míře.

Nepravidelná kompozice šesti jedno až dvoupodlažních budov v těžišti s OD **Marshall Field** tvoří OS **Old Orchard ve Skokie** (před 1957, Loeb, Schlossman & Bennel | OL5-III 08, 09). Mezi budovami vznikla řada odlišně velkých a rozlehlých prostor pojednaných jako parková úprava se vzrostlými stromy. OS **Mayfair ve Wauwatose** (před 1961, Perkins & Will and Grassold-Johnson Associates, Franz Lipp | OL5-IV 01, 02) je symetrická kompozice deseti budov s prostředním krajinářsky ztvárněným *malle*m a dvěma kotvami na jeho koncích – OD **Marshall Field** (Loeb, Schlossman & Bennett) a OD **Gimbel's** (Welton Becket & Associates). Patrně nejpříjemnější centrální prostor byl vytvořen v OS **Wonderland v Livonii** (1959, Louis G. Redstone, Avner Naggar, Eichstedt-Johnson Associates | OL5-IV 03, 04). Regionální středisko bylo rozvrženo do jedné linie, z obou stran s prodejny a na obou koncích ukotvených dvěma OD. Kromě zeleně a relaxačních koutů s mobiliářem zde došlo k dalšímu významnému posunu – díky rozmístění plastik, fontán, mozaik, nástěnných maleb a graficky pojatých nápisů bylo dosaženo vysoké kulturní úrovně. Pěší osa byla nejen nákupním prostorem, stala se i místem rekreace.¹³⁴⁰ Je na místě zmínit, že v řadě amerických OS byla pro dosažení určité míry kulturnosti striktně regulována reklama i design vývěsních štítů.¹³⁴¹ Např. **Mall v Columbi**i (před 1972, Linder Cope & Walmsley Gerald Cope, Duncan Buell) měl předepsáno 11 typů vývěsních štítů, které museli jednotliví nájemci u označení svých jednotek dodržet.

Další progres nastal díky výraznému vývoji klimatizace, která umožnila vytvořit rozsáhlý krytý prostor nezávislý na klimatických podmínkách. Zastřešení *mallu* lze v zásadě vyložit jako návrat k historickým pasážím, které tak našly nový způsob ztvárnění.¹³⁴² Prvním krytým *malle*m se stalo OS **Southdale v Minneapolis** (1956, Victor Gruen | OL5-IV 09). Zastřešení zde vzniklo především kvůli nevhodným klimatickým podmínkám. Ve své době

¹³³⁸ „It's fun to shop here.“ [Building Types: Shopping Centers: Roosevelt Field Shopping Center, 1957. *Architectural Record*. New York, 1957, vol. 65, no. 9, pp. 206-216. ISSN 0003-858X. S. 207.]

¹³³⁹ *Dumpbell* byl poprvé užít u OS **Northgate v Seatlu**, první *cluster* se objevil u OS **Northland v Detroitu**.

¹³⁴⁰ O tom svědčí i skutečnost, že centrum hojně navštěvovali lidé i v neděli, kdy byly obchody zavřené. [REDSTONE, Louis G. Festive atmosphere helps sales. In: HORNBECK, James S., ed. *Stores and shopping centers*. New York: McGraw-Hill, 1962, s. 115-120. S. 115.]

¹³⁴¹ Např. OS **Cherry Hill v New Jersey**, **Lloyd Center v Portlandu** ad.

¹³⁴² GRUEN. Building Types: Shopping Centers: Retailing and the Automobile. S. 202.

největším plně klimatizovaným bylo OS **Randhurst v Chicagu** (1962, Victor Gruen | OL5-IV 05, 06). Centrum vzniklo, vůbec poprvé, jako investice tří OD (**Carson Pirie & Scott, Wieboldt's a The Fair**), což zásadně ovlivnilo jeho architektonickou formu. Uprostřed parkovací plochy byly usazeny tři podobně velké objemy, které tvořily cípy rovnostranného trojúhelníku. Tyto objemy byly doplněny nižší hmotou s jednotlivými obchody utvářejícími vnitřní koridory sbíhající se v centrálním zaklenutém prostoru. S milionem čtverečních stop bylo jedno z nejrozsáhlejších OS **Newport Center v Irvine** (před 1968, masterplan Welton Becket and Associates). Pilovitě seskupenou strukturu, umístěnou na elipsovitém pozemku a obklopenou parkovacími plochami, formovali čtyři OD a 56 MO jednotek. Středem centra vedla hlavní a zalamaná osa, na jejímž rozšíření vznikaly dvory a náměstíčka. Regionální OS **Eastridge v San Jose** (před 1972, Avner Naggar | OL5-IV 07, 08) na křížovém půdorysu bylo zvenku kompaktní a jednolitě. Uvnitř byl *mall* s rozsáhlou halou na křížení a na koncích ukotvený čtyřmi OD. Půdorys je složitý a různě prolamovaný, což společně s lávkami a nepravidelně rozmístěnými schodišti vedlo ke vzniku živého prostředí otevírající řadu pohledů a průhledů. Přirozené osvětlení *mallu* zajišťovaly polygonální střešní světlíky. OS **Exton Square v Extonu** (1. pol. 70. let, Katzmann Associates) mělo centrální dispozici se čtvercovým dvoupodlažním OD uprostřed. Ten byl po celém obvodu obestaven MO jednotkami a za nimi následoval okružní *mall* s dalším prstencem prodejen. V rozích vznikly převyšované vstupní haly, které se otevíraly směrem k parkovišti díky zešíkmení rohů vnějšího prstence prodejen.

S prvními krytými OS se váže i touha potlačit pocit vnitřního prostředí – návštěvník měl mít pocit, že se nachází stále venku.¹³⁴³ To je zcela patrné v případě OS **Cherry Hill v New Jersey** (1961, Victor Gruen Associates, Lewis J. Clarke | OL5-V 01, 02), kde byl vnitřní ústřední prostor ve tvaru L v části komponován jako japonská zahrada s klenutými můstky a tekoucí vodou. Krytý *mall* tvaru L byl navržen také v OS **Southland v Haywardu** (před 1965, John Graham and Co. | OL5-V 03). Vnitřní protáhlý prostor evokoval venkovní prostředí především volbou materiálů pro podlahy a vstupními portály obchodních jednotek. U OS **Westland v Nankin Township** (před 1968, Victor Gruen Associates, Karl O. Van Leuven | OL5-V 04) byla ústředním prostorem krytá vícepodlažní hala s fontánou a ostrůvky pro sezení se zelení. Rozměry haly umožňovaly pořádání výstav a různých kulturních akcí. Část parkovacích stání zde již byla umístěna do podzemních garáží.

Romantické snahy zorganizovat moderní nákupní centrum tak, aby vizuálně evokovalo tradiční dřevěnou architekturu konce 19. stol., představuje OS **Jack London Village v Oaklandu** (před 1976, Frank Laulainen & Associates | OL5-V 05). Centrum na půdorysu tvaru U tvoří spojitá řada menších objektů, které jsou dále propojeny schodišti a lávkami. Ústřední prostor byl otevřený k břehu zálivu.

---

¹³⁴³ Slovy Victora Gruena: „*The underlying purpose of the enclosed mall is to make people feel that they are outdoors – to provide psychological as well as visual contrast and relief from indoor shops – yet at the same time they are provided with the comfort of air conditioning, the chance to sit down and rest a while, and the visual enjoyment of landscaping, fountains, and sculpture.*“ [HORNBECK, James S., ed. *Stores and shopping centers*. New York: McGraw-Hill, 1962. S. 165.]

S rostoucí prodejní plochou OS se z důvodu docházkové vzdálenosti stala jednopodlažní forma neúnosnou a začala tak vznikat vícepodlažní centra. Tato transformace měla i zásadní vliv na prostor *mallu* – z podlouhlého nízkého prostoru se začala vyčleňovat náměstí na křížení a začaly vznikat i samostatné centrální haly zastřešené lehkými konstrukcemi, které umožnily najednou přehlédnout celý prostor a obchodní jednotky. Příkladem vytvoření pobytového náměstí na křížení může být OS **Forum 303 v Arlingtonu** (1969-71, Harrell a Hamilton-William McGrew, Terry Forrester | OL5-V 06). Ústřední prostor zde tvořily dva lomené *mally*, ukotvené čtyřmi OD, na jejichž křížení vznikla čtvercová hala s integrovaným amfiteátrek osvětlená střešními světlíky. Centrální hala byla užita také u OS **Town East v Mesquite** (1. pol. 70. let, Harrell a Hamilton-William McGrew, Terry Forrester | OL5-V 07, 08), které mělo půdorys tvaru Y na konci ukotvený třemi OD. Halu na hexagonálním půdorysu zakryla prolamovaná střecha zavěšená na centrální pylon.

Na konci 70. let začaly vznikat regionální střediska za přispění federálních agentur či dokonce místních správ.¹³⁴⁴ Na začátku 80. let se objevil trend spojení nákupu se zábavou.¹³⁴⁵ Průkopníkem tohoto přístupu se stalo OS **West Edmonton Mall** (1981). Nově se začala objevovat tzv. *retail centers*, jejichž nepostradatelnou funkcí se staly restaurace a další stravovací zařízení sdílející ústřední prostory pro posezení. Přibližně od přelomu 60. a 70. let se také začala prosazovat estetika „hangáru“. Za tímto konceptem, který se později stal průmyslovým produktem založeným na funkčních a ekonomických požadavcích, stojí práce Cedrica Price, např. **Fun Palace** (1964) a realizované **Inter Action Centre v Londýně** (1972-77). Rozmělnění architektonických principů, absence typických prvků obchodní architektury¹³⁴⁶ a touha po okamžitém profitu při použití méně odolných a trvanlivých materiálů vedla k postupné degradaci celé typologie *shopping centre*. Zprvu vysoce architektonizované prostředí v okolí amerických OS se s každou další stavbou díky ekonomickému tlaku degradovalo. Budovy se uzavíraly do sebe a zásadním se stala tvorba vnitřního prostoru; exteriér, který bylo nutné přetpět mezi výstupem z automobilu a vstupem do snového prostředí konzumu, se stal podřadným s esteticky nevýraznou architekturou ze standardizovaného pláště. Vnější plášť nákupního centra přestal být architektonickým problémem a začal být výsadou ekonomického plánování. Také Gruenova úvaha, že se *shopping mall* na předměstí stane novým centrem města, se postupem času ukázala jako lichá.¹³⁴⁷ Mohutná expanze amerických *mallů* na předměstí ovlivnila negativním

---

¹³⁴⁴ Building Types: Retail Malls. *Architectural Record*. New York, 1979, vol. 87, no. 2, pp. 117-132. ISSN 0003-858X. S. 117.

¹³⁴⁵ POSPĚCH, Pavel. *Od veřejného prostoru k nákupním centrům: svět cizinců a jeho regulace*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2015. ISBN 978-80-7419-186-2. S. 88.

¹³⁴⁶ Např. absence výkladních skříní, které v rozlehlých *mallech* ztratily svůj význam. Na rozdíl od MO jednotek ve městě se zde zákazníkem stával každý návštěvník.

¹³⁴⁷ Ačkoli v počátcích tuto roli skutečně hrála, o čemž svědčí relativně velká návštěvnost OS mimo otevírací dobu doložená fotografiemi a dobovými texty, např. „[...] *Sunday-formerly the only weekly holiday – is now a big day in many suburban stores.*“ [SMITH, George a James HORNBECK. Building Types: Buildings for Retailing. *Architectural Record*. New York, 1956, vol. 64, no. 3, pp. 205-228. ISSN 0003-858X. S. 205.]

způsobem centra měst¹³⁴⁸ a poučený Gruen¹³⁴⁹ se na konci 60. let vrátil zpět do rodné Vídně, aby předešel podobnému vývoji v Evropě.¹³⁵⁰

Příchod postmoderny do architektury znamenal pro americká OS rostoucí do neúnosných rozměrů vznik fantaskních až kýčovitých vnitřních prostorů. Reminiscence na historické objekty, jakými byly např. pařížské pasáže či londýnský Crystal Palace,¹³⁵¹ doplňoval design americké popkultury. Grafika architektonických návrhů *mallů* a halových prostorů *shopping centers* vznikala jako fotokoláže plné barev a reklamního nánosu¹³⁵² – prezentace architektury plně ustoupila konzumerismu a jeho touze po bujaře živém prostředí s nekonečným impulsů atakující každou vteřinu nakupujícího. Nákupní centra se stala nejdůležitějšími místy, která napomáhala šířit postmoderní architekturu mimo velkoměsta.¹³⁵³

Již v polovině 50. let začala americká města procházet zásadní krizí. První nerealizované snahy o zlepšení představuje projekt **Fort Dearborn v Chicagu** (před 1954, Arthur Rubloff, Nathaniel A. Owings) počítající s přestavbou 61 hektarového území v centru města pro vládní administrativu a univerzitu. Návrh založený na ortogonálních deskových objektech představil jakousi alternativu tradiční mřížce amerických měst. Další projekt **Penn Center ve Filadelfii** (před 1954, Emery Roth and Sons) představuje demolici starého železničního nádraží a vznik podzemní nákupní třídy v ose radniční budovy z přelomu 19. a 20. stol. Nicméně z návrhu bylo realizováno pouze několik věžových objektů bez podzemní pěší komunikace. Jedním z prvních rekonstruovaných center tak byla lokalita **Erievue v Clevelandu** (od r. 1959, I. M. Pei Associates), kde se 30 % z původní subvence na bytovou výstavbu přesunulo k realizaci občanského vybavení (nákupní centrum a kancelářské budovy).

Gruen se kromě výstavby stovek tisíc metrů čtverečních prodejní plochy předměstských *mallů* zabýval také znovuoživením amerických měst.¹³⁵⁴ Jeho zásadním projektem byla **přestavba centra Fort Worth** (před 1965, Victor Gruen Associates | OL5-VI 04). Mezi hlavní zásady řešení patřilo vytvoření příjezdové komunikace soukromé, veřejné i zásobovací dopravě, rozvinutí nekonfliktního cirkulačního systému pěší a automobilové

¹³⁴⁸ Kritiku nejen modernistických urbanistů v USA a nový pohled na tvoření města přinesla již na začátku 60. let 20. stol. publicistka Jane Jacobs svým dílem *Smrt a život amerických velkoměst*. Viz [JACOBS, Jane. *Smrt a život amerických velkoměst*.]

¹³⁴⁹ Roku 1978 vystoupil Gruen na londýnské konferenci ICSC s názvem „*The Future of Shopping Centers*“ s názorem, že nákupní centra nemají budoucnost. [WALL, Alex. *Victor Gruen: From Urban Shop to New City*. Barcelona: Actar, 2005. ISBN 978-84-9595-187-8. S. 111. Cit. dle KOMMOVÁ, Veronika. *Od obchodu k shopping mallu a zase zpátky?: Proměny veřejného prostoru v souvislosti s výstavbou obchodně-zábavních center*.]

¹³⁵⁰ Gruen se měl například spolupodílet na formování městských OS v Paříži, která vznikala na rozvinutí tradičních OD, nebo na vídeňském **Shopping city Sud**, jehož projekt posléze pro vnitřní nesouhlas odmítl. [KOMMOVÁ, Veronika. *Od obchodu k shopping mallu a zase zpátky?: Proměny veřejného prostoru v souvislosti s výstavbou obchodně-zábavních center*. In: *Doktorské konference FA ČVUT* [online]. FA ČVUT v Praze, 2014 [cit. 2020-06-10]. Dostupné z: <http://kolokvium.fa.cvut.cz/2014-1/kommo-va-veronika-od-obchodu-k-shopping-mallu-a-zase-zpatky/>.]

¹³⁵¹ Viz **Pacific Design Center v Kalifornii**.

¹³⁵² Více např.: *Building Types: The Case for Design Quality in Today's Marketplace*, 1977. *Architectural Record*. New York, 1977, vol. 85, no. 12, pp. 81-128. ISSN 0003-858X.

¹³⁵³ MCLEOD, Mary, 2011. *Od postmodernismu k dekonstruktivismu: Architektura a politika v éře Ronalda Reagana*. In: MITÁŠOVÁ, Monika, ed. *Oxymorón & pleonasmus: texty kritické a projektivní teorie architektury*. Praha: Zlatý řez, 2011, s. 100-143. ISBN 978-80-903826-3-3. S. 117.

¹³⁵⁴ V roce 1965 pracoval na 33 projektech revitalizací městských center. [Building Types: *Upgrading Downtown*. *Architectural Record*. New York, 1965, vol. 73, no. 6, pp. 175-190. ISSN 0003-858X.]

dopravy, vytvoření adekvátního počtu parkovacích míst, podpoření integrace obchodních jednotek a kulturních, rekreačních a dalších občanských zařízení a v neposlední řadě navrácení centru rozmanitosti a vizuálního požitku.¹³⁵⁵ Ačkoli projekt nebyl realizován, zásadně ovlivnil nejen podobné úlohy po celém světě,¹³⁵⁶ ale samozřejmě i další Gruenovu práci. V nerealizovaném projektu na **přestavbu centra Cincinnati** (před 1965, Victor Gruen Associates) byla zavedena kategorizace ulic, vycházející z druhů dopravy v nich provozovaných. Veřejná doprava, na rozdíl od soukromé, měla být zavedena přímo do centra. Paralelně se začaly objevovat i rekonstrukce původních nákupních ulic a na nich byl zaváděn výlučně pěší provoz. Národním modelem pro řešení městské krize byla městem investovaná **revitalizace centra Fresno v Kalifornii** (1960-68, Victor Gruen Associates | OL5-VI 01, 02, 03), kde mimo vzrostlé zeleně bylo užito i krytých loubí.¹³⁵⁷ Podobné principy byly použity u návrhu **revitalizace obchodní ulice v Redlands** (před 1965, Victor Gruen Associates, Ben Southland | OL5-VI 05), který naopak zainvestoval soukromý sektor. Rozsáhlým projektem byla **přestavba centra Filadelfie** (kolem 1961 | OL5-VI 06) založená na separaci pěší a motorové dopravy a rozsáhlé koncepci zeleně. Nové obchodní budovy měly vzniknout jako třípodlažní kryté nákupní galerie, doplněné o vícepodlažní parkovací domy a s příjezdem městské dopravy v suterénu.

Nová celoměstská střediska může netradičně reprezentovat také rozlohou menší **OS Carmel Plaza v Carmel-by-the-Sea** (před 1962, Olof Dahlstrand | OL5-VI 07) tvořené dvěma objekty s polokrytým atriem a schodištěm, které sloužilo pro překonání výškového rozdílu mezi ulicí a parkovištěm za ním. Další městská OS byla zřetelně inspirovaná podobnými typy na předměstí. **OS Lloyd Center v Portlandu** (před 1962, John Graham | OL5-VII 01, 02) vzniklo v těsné blízkosti městského centra a vytvořilo vhodnou nákupní atmosféru s vyloučením osobní dopravy. MO jednotky byly komponované do tvaru T s umístěním hlavního OD na křížení. *Mall* byl doplněný vodními prvky či zelení a na východě byl v části otevřený pro osvětlení podzemního parkoviště, které eliminovalo parkovací plochy na terénu. Kromě obchodů byly součástí centra hotel, kancelářské budovy, auditorium i bruslařský okruh.

Jiný model představovalo jedno z prvních městských OS. **Midtown Plaza v Rochesteru** (1959-62, Victor Gruen Associates | OL5-VII 03, 04, 05) kromě dvou OD, které byly výhradními investory, mělo kolem padesáti prodejen utvářejících *mall*. Nezbytné parkovací plochy byly v podzemí a obchodní funkci doplnily dále hotel a kancelářské plochy, umístěné v osmnáctipodlažní budově. Model nízkopodlažní podnože s *malle*m, jenž doplnila vertikální hmota s kanceláři nebo hotelem, se osvědčil a následovaly další podobné realizace. **OS Main Place v Buffalu** (před 1969, Lathrop Douglas | OL5-VII 06) měl třípodlažní krytou

¹³⁵⁵ Building Types: Upgrading Downtown. S. 176-177.

¹³⁵⁶ „V projektech Gruenových imitátorů se tato myšlenka téměř vždycky změnila v líbivé, bojácné návrhy, jejichž cílem je izolovat několik nákupních ulic, podobně jako jsou oddělena nákupní střediska na předměstích, a obklopit je mrtvými hraničními zónami parkovišť a přístupových cest.“ [JACOBS, Jane. *Smrt a život amerických velkoměst*. S. 351.]

¹³⁵⁷ K návrhu revitalizace vznikl také krátkometrážní dokument **Fresno: A City Reborn** (1968, Peter Reinshagen). Snímek byl promítán v Bílém domě v rámci národní zkrášlovací kampaně tehdejší první dámy Bird Johnsonové. Viz [Fresno: A City Reborn - rare 1968 documentary by Victor Gruen Associates. In: *Youtube* [online]. 2011 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=bdTS__LLJvcw.]

galerii, na jejímž horním podlaží byly kanceláře, OS **Chapel Square v New Haven** (před 1969, Lathrop Douglas | OL5-VII 07) mělo krytý *mall* ve tvaru L zastřešený charakteristickým stanovým světlíkem a OS **Lancaster Square v Lancasteru** (před 1969, Victor Gruen Associates, Buchart Associates, Beda Zwicker | OL5-VII 08) mělo ústřední prostor formovaný jako otevřené čtvercové náměstí lemované obchody.

Výstavba větších obchodních celků v centru měst měla na začátku 70. let přímý vliv na znovuzrození pasáže. OS **Worcester Center v Massachusetts** (před 1972, Welton Becket and Associates | OL5-VIII 01, 02) bylo ve své době důkazem, že centrum města dokáže konkurovat předměstským střediskům.¹³⁵⁸ Obchodní jednotky byly řazeny na osu – převýšenou pasáž zastřešenou obloukovou sklobetonovou konstrukcí. Nedílnou součástí prostoru byla umělecká výzdoba, např. světelné koule (Seymour Evans), plastika nad eskalátory (Otto Piene) či ocelové sochy (Paul van Ringelheim). Americký vliv je patrný i v Kanadě u OS **Eaton Center v Torontu** (1973-79, Zeidler Partnership Architects and Bregman & Hamann | OL5-VIII 03, 04).¹³⁵⁹ Budova v centru města byla formovaná okolo přímé pasáže zastřešené skloocelovou konstrukcí a ohraničené až pětipodlažními objekty. Technicistně laděný vnitřní prostor podtrhovaly skleněné výtahy a přiznané vzduchotechnické výdechy. Nedílnou součástí byla také vysoká zeleň s lavičkami a umělecky ztvárněné prázdné stěny. Podobnou prostorovou formu pro ústřední *mall* zvolil i Richard Meier v nerealizovaném návrhu na OS **Alamo Plaza v Colorado Springs** (1977).

Prvním americkým OS vybudovaným v jediné stavbě se stalo OS **Water Tower Place v Chicagu** (1975, Loeb, Schlossman, Bennett, Dart, C. F. Murphy Associates | OL5-VIII 06, 07). Obchodní funkce se v 74 patrové budově koncentrovala do sedmi podlaží se vstupní halou, kde byly eskalátory doplněny vzrostlou zelení, a s centrálním šestibokým atriem. Sedm obchodních podlaží je v exteriéru snadno rozpoznatelných – tvoří sokl vysoké věže. V mrakodrapu se kromě OD a dalších MO jednotek nacházelo divadlo, hotel a kanceláře. Výstavní postavení takto pojatého střediska bylo nepochybně i v tom, že se ve své době jednalo o nejvyšší železobetonovou budovu na světě a dodnes je osmou nejvyšší budovou v Chicagu. OS **Broadway Plaza v Los Angeles** (před 1974, Charles Luckman Associates) do sebe integrovalo hotel, kanceláře a OD s nákupní galerií zastřešenou ocelovou megastrukturou. **Rainier Tower v Seattlu** (1973-77, Minoru Yamasaki | OL5-VIII 05) je 41 patrový věžový dům, který má plný jedenáctipodlažní betonový piedestal ve tvaru obráceného jehlanu s konvexními hranami. Součástí mrakodrapu bylo i OS, které mělo rozsáhlejší půdorys a tvořilo tak horizontální podnož. **Pacific Design Center v Kalifornii** (1975-76, César Pelli | OL5-VIII 08) patří k architektonicky nejzásadnějším polyfunkčním střediskům, které v sobě sdružilo obchodní plochy, showroomy, dílny i restaurace. Výrazný solitér, čerpající z tvarosloví Crystal Palace, byl zcela zbaven plasticity a pojednán jednoduše skleněnou plochou modré barvy.

¹³⁵⁸ „[...] a handsome new commercial complex in an old Massachusetts town, is proving that „downtown“ doesn't have to die.“ [Downtown Shopping with Suburban Amenity. *Architectural Record*. New York, 1972, vol. 80, no. 5, pp. 99-104. ISSN 0003-858X. S. 99]

¹³⁵⁹ V západní Evropě bylo Eaton Center sledovanou realizací. Viz např.: [Eaton Centre Toronto. *The Architectural Review*. London: EMAP, 1978, vol. 163, no. 972, pp. 102-108. ISSN 0003-861X.]

Nasycenost trhu a další restrikce při budování OS na předměstí, vedla kromě výstavby nových OS ve městech a přestaveb celých městských center ke konverzi architektonického dědictví. Prvním z takových návrhů, bohužel nerealizovaných, byla **konverze a dostavba pivovaru v Milwaukee** (konec 70. let, Elbasani Logan Severin Freeman architects) představující polyfunkční komplex s dvoupodlažním *mалlem*, hotelem, divadlem a také ubytováním. Těžištěm centra se mělo stát náměstí s dominantou původního pivovarského komínu.

U vývoje OS je vhodné zmínit i významné projekty městských center plánovaných v Jižní Americe. Zde se naplno začaly prosazovat modernistické myšlenky, a proto byly sledovány (nejen) americkými architekty. Kromě všeobecně známého konceptu města **Brasilia** (1956-61, Lúcia Costa, Oscar Niemeyer), na začátku 50. let tvořily silné koncepty také architekti Paul Lester Wiener a José Luis Sert. Nerealizované návrhy na nová občanská centra pro peruánská města **Chimbote** (OL5-IX 01, 02) a **Limu** či kolumbijská **Cali** a **Medellín** jsou založeny na separaci pěší a automobilové dopravy, parkovištích po obvodě a solitérních, přísně ortogonálních a nízkopodlažních budovách s akcenty nárožních věží či výškových staveb. Těžištěm zástavby vždy bylo volné prostranství, *plaza*, obklopená občanskou vybaveností – obchody, kostelem, knihovnou, muzeem, hotelem apod.¹³⁶⁰

V Evropě výraznou roli při budování progresivních jednotek sehrály Velká Británie a severské země v čele se Švédskem, jehož ekonomika byla díky absenci v druhé světové válce na značném vzestupu. Zásadní změny společnosti se promítly do stylu života a motorizace, kvůli které byly relativně brzy zavedeny obchodní ulice a střediska s výhradně pěším přístupem. Vzorem pro koncepci pěších komunikací byla čtvrť **Radburn v New Jersey** v USA (od 1928, Henry Wright, Clarence G. Stein).¹³⁶¹ Nedílnou součástí nových sídlišť byla okrsková vybavenost vhodně doplněná vyšší vybaveností. Palčivou úlohou, na rozdíl od USA, kterou bylo nutné řešit prakticky okamžitě, byly rekonstrukce válkou zdevastovaných měst. O něco později začaly vznikat také mimoměstské *shopping mally*, jejichž typologii v Evropě rozvinuli především James Rouse a Jon Jerde.¹³⁶² Ve zkoumaném období však výstavba těchto středisek nedosahovala amerických kapacit. V Evropě byla jejich realizace více plánovaná a developery žádaná,¹³⁶³ nicméně omezená byla ze strany veřejné správy.

První evropská OS začala vznikat ve Velké Británii při výstavbě poválečných sídlišť řešících akutní bytovou krizi.¹³⁶⁴ MO jednotky se zde měly ideálně sdružovat a vytvářet

¹³⁶⁰ Více např.: [WIENER, Paul a JOSÉ SERT. Five civic centers in South America. *Architectural Record*. New York, 1953, vol. 61, no. 8, pp. 121-136. ISSN 0003-858X.]

¹³⁶¹ Základem konceptu Radburn, „zahradního město motoristického věku“, byl superblok přístupný z jedné strany slepou dopravní komunikací a z druhé strany otevřený do čistě pěšího prostoru – parku. Plán zajišťoval plnou separaci pěších komunikací od motorové dopravy a orientaci obytných místností do zeleně.

¹³⁶² KOMMOVÁ. Od obchodu k shopping mallu a zase zpátky?: Proměny veřejného prostoru v souvislosti s výstavbou obchodně-zábavních center.

¹³⁶³ „But what the trading community really likes is to build where there is no urban restriction and where there are no existing city centre buildings to excite invidious comparison [...]“ [WRIGHT. *Shopping the Environment*. S. 173.]

¹³⁶⁴ Bytová krize byla pro Velkou Británii stěžejním úkolem poválečného rozvoje. Avšak na rozdíl od jiných evropských měst, nebyl tento problém řešen přímo vládou, ale jednotlivými obcemi. Výstavba sídlišť s výškovými domy se přesto váže k vládní finanční podpoře z roku 1956. [KOHOÚT, Michal et al. *Sídliště, jak dál?*. Praha: České

intimní nákupní atmosféru s vodními prvky, zelení, uměleckými díly a krytými cestami mezi budovami a parkovištěm, příp. zastávkou hromadné dopravy.¹³⁶⁵ Tyto principy, nepochybně převzaté z amerických OS,¹³⁶⁶ se posléze rozšířily prakticky po celé Evropě. Nicméně americké koncepty nebyly bezhlavě kopírovány, stavební praxe spočívala na uzpůsobení reálnému prostředí a společnosti.¹³⁶⁷ Velkým tématem byl rozvoj městské hromadné dopravy a výstavba samostatných předměstí, především u Londýna, která měla svá obchodní i kulturní centra. Ta se měla stát středobodem, kde se kříží významné dopravní spojení s pěším provozem, jehož izolovaná forma např. Wright nepovažoval za ideální.¹³⁶⁸

Jeden z prvních a nejrozsáhlejších realizovaných konceptů takového střediska s výhradně pěším provozem mělo **Stevenage** (od r. 1947, Leonard G. Vincent, R. Goring | OL5-IX 05, 06). Obchodní vybavenost sloužila 80 tis. obyvatel a byla rozvržena do kompaktní ortogonální struktury s nepravidelnou komunikační sítí z části krytou markýzami o šířce 12 a 15 m. Po obvodě centra vznikla rozsáhlá parkoviště a parkovací domy, které zajišťovaly dostatečnou dopravní dostupnost osobními automobily. Přímo v centru vznikla stanice městské hromadné dopravy a v těsné návaznosti železniční stanice. Kromě obchodního vybavení byly součástí střediska i kino, kostel či plavecký bazén. V **Crawley u Londýna** vzniklo středisko mající pouze pěší komunikace, veškerá doprava a parkovací plochy byly situovány po vnějším obvodu. Ústředním prostorem byla přímá osa ohraničená patrovými pavilony s MO jednotkami. Ojedinělým případem se stalo **OS v Coventry** (před 1958, A. G. Ling, E. C. Tory | OL5-IX 03, 04) založené na čtyřech deskových bytových domech se společnou podnoží, v níž byly rozmístěné MO jednotky a služby, např. holičství, prádelna, opravná obuv ad. Fasády v přízemí byly ustoupené, díky čemuž vzniklo kryté sloupořadí umožňující nákup suchou nohou. Výkladce byly standardizovány a pojaty jednotným designem, interiéry již byly plně v režii nájemců. Významným bodem byla především *piazza* – volný prostor ohraničený ze všech stran vybaveností a doplněný zelení a lavičkami.

Toto středisko posléze doplnilo OS **City Arcade v Coventry** (od 1960, Arthur Ling), tvořené dvoupodlažními MO jednotkami ve tvaru L. V místě zalomení vznikl rozšířený šestiúhelníkový prostor se skleněnou střechou, kterou vynesly kovové nosníky. OS **Bradwells Court v Cambridge** (1960, Hughes and Bicknell | OL5-IX 07) formovaly dvou až třípodlažní budovy vracející se ke konceptu pařížských pasáží. Mezi dvěma ulicemi vzniklo pěší propojení, které se v místě vnitrobloku rozšířilo do otevřeného atria. Výhradně pěší bylo OS **Kents Moat v Birminghamu** (od 1959, A. G. Sheppard Fidler). Ústřední prostor získal tvar L,

---

vysoké učení technické v Praze, Fakulta architektury, Ústav nauky o budovách, 2016. ISBN 978-80-01-05905-0. S. 240.]

¹³⁶⁵ GERICKE, Hans. Neue Einkaufszentren in England. *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1963, Jhg. 12, Nr. 7, S. 407-408. ISSN 0011-9865. S. 407.

¹³⁶⁶ O tom svědčí např. monotematické číslo *The Architectural Review* s podtitulem *Man made America*. Viz [The Architectural Review: Man Made America. London: EMAP, 1950, vol. 108, no. 648. ISSN 0003-861X.]

¹³⁶⁷ Např. z důvodu nízké motorizace obyvatel bylo v polovině 50. let vyloučeno realizovat mimoměstská OS. [FOREHOE, Charles a Kenneth BROWNE. Shopping Precincts. *The Architectural Review*. London: EMAP, 1955, vol. 118, no. 704, pp. 106-110. ISSN 0003-861X. S. 107.]

¹³⁶⁸ „The pure pedestrian precinct isolates twentieth-century man from his fifth limb [...]. The shopping centre of the future – the shopping centre with a future – must provide the pedestrian with circulation of his own, but not isolated from the main arterial circulation of his town.” [FOREHOE a BROWNE. Shopping Precincts. S. 108.] „Segregation in the environment is almost always bad, because it produces a one-sided image of life.” [WRIGHT. Shopping the Environment. S. 173.]

který se v rohu rozšířil do čtvercového náměstíčka. Zásobování a parkoviště pro zákazníky bylo na opačné straně dvou až třípodlažních budov. Neobvyklá byla realizace privátních skladů a garáží k zadní straně několika MO jednotek. Z mnoha dalších OS, které pomáhaly dotvářet centra nových předměstí, lze zmínit **OS v Manchesteru-Wythenshawe** (od 1962, S. G. Besant Roberts), rozvržené na schématu L ohraničeném třípodlažními budovami s markýzami nad proskleným přízemím, či OS **Hayesford Park v Londýně-Bromley** (1964, David Rock, Brian Cobb. Job architects | OL5-X 01, 02) založené na dvou třípodlažních objektech a prostém obdélném půdoryse s přímou středovou pěší osou. V tomto případě se nad MO jednotkami řazenými v pravidelném rastru nacházely mezonetové byty.

POU na půdorysu tvaru L vznikla u **OS v Urmstonu** (1964-65, Leach, Rhodes & Walker). Dvoupodlažní objekty navazující na uliční linie starších domů nabídly kromě MO jednotek také kanceláře, hostinec i několik bytových jednotek. Parkování se nacházelo v uzavřených a polootevřených dvorech na zadních fasádách. Formu třípodlažního monobloku mělo získat nerealizované **OS v Bathu** (1965, CLRP Architects). Rozvržení MO jednotek sledovalo vnitřní komunikaci tvaru O s kiosky uprostřed. Parkování na střeše po celém obvodu lemoval prstenec bytů a dalších servisních prostor. Těžištěm OS **Roseberry Square v Redcaru** (1965, Frederick Gibberd | OL5-IX 08, 09) bylo obdélné pěší náměstí, kolem něhož byly v přízemí pravidelně rozmístěny MO jednotky a v dalších dvou podlažích byty. Budovy byly umístěny tak, že při vstupu na náměstí vznikl tradiční přístup s uzavřenou pohledovou osou.

Také jeden z nejnámějšších brutalistních polyfunkčních komplexů, který se díky monotónnosti ještě před dokončením nevyhnul značné kritice,¹³⁶⁹ **Barbican v Londýně** (1965-76, Chamberlin, Powell and Bon | OL5-X 05, 06) byl formován kolem ústředního náměstí s fontánami a MO vybaveností v parteru. Na toto náměstí byl napojen systém pěších komunikací a lávek, které byly součástí rozsáhlého veřejného prostoru prolínajícího se mezi exteriérem a interiérem budov. Ve své době neměl srovnání¹³⁷⁰ brutalistní solitér **Victoria Centre v Nottinghamu** (1969-72, Taylor Woodrow, Arthur Swift, Peter Winchester | OL5-X 03, 04). Hlavní hmota stavby levituje nad celoproskleným parterem a v patrech ji člení pásové zasklení. Změnu v uvažování reflektují zkosená betonová průčelí, která zdrženlivě změkčují jinak přísně ortogonální objemy. Dvoupodlažní *mall*, v zásadě lineárního schématu s příčným křížením, měl expresivní pohled a okenní výplně v technicistních detailech evokující okna železničních vagonů. Centrum bylo doplněno autobusovým nádražím a tehdy největším krytým parkovištěm na světě.

Rozlehlé předměstské OS představuje **Shopping City v Runcornu** (před 1973, Town Centre Group | OL5-XI 01, 02, 03). Přísně symetrický plán o rozměru 160 x 210 m, založený na čtvercovém modulu 4 x 5, navíc zdůraznilo vystupující deskové objemy otevřených garážových domů. Hlavní úroveň obchodů byla umístěna až do patra tak, aby v přízemí vznikly sklady přístupné zásobovací komunikací procházející kolmo ve středu půdorysu.

¹³⁶⁹ Viz např.: [CANTACUZINO, Sherban. The Barbican Development, City of London: criticism by Sherban Cantacuzino. *The Architectural Review*. London: EMAP, 1973, vol. 154, no. 918, pp. 68-90. ISSN 0003-861X.]

¹³⁷⁰ „The result is the most impressive modern public interior in the country; certainly London has no indoor shopping complex which is in any way comparable.” [Three Shopping Centres: 3 Victoria Centre, Nottingham. *The Architectural Review*. London: EMAP, 1973, vol. 153, no. 913, pp. 180-187. ISSN 0003-861X.]

Soustava krytých vnitřních komunikací byla založena na kombinaci lineárního a okružního systému a v těžišti budovy vzniklo čtvercové atrium s ochozem po obvodě. **OS v Milton Keynes** (1973-79, Derek Walker, Stuart Mossrop, Christopher Woodward | OL5-X 07, 08) vzniklo jako regionální centrum. Dispozice byla rozvržena do tří pásů, na obou koncích ukončených OD. Pásky formují dvě čtrnáct metrů vysoké arkády, které ve dvou případech narušují prostřední pás vytvořením obdélné *piazza*. Reflexní celoprosklené průčelí odráželo okolní stromy a částečně propouštělo pohled dovnitř stavby, jejíž veřejné prostory byly doplněné vzrostlou zelení a řadou uměleckých děl, např. kinetickou sochou *Circle of light* (Liliane Lijn) či bronzovými sochami (Philomena Davidson Davis). Čistá forma založená na ocelové prosklené konstrukci, nezapře svou elegancí inspiraci ve stavbách Ludwiga Mies van der Rohe a v určitém smyslu ji lze chápat jako analogii *Crystal Palace*.¹³⁷¹

OS ve Stockportu (před 1973, Bernard Engle & Partners | OL5-XI 04), formované podél širokého víceúrovňového *mallu*, bylo charakteristické především díky tmavé věži s hodinami na ústředním náměstí. Typický příklad segregace dopravy a pěších na podélném prostorovém uspořádání je přestavba čtyř bloků v Londýně na tzv. **Brunswick center** (1973, P. Hodgkinson | OL5-XI 05, 06). Snad jedna z prvně realizovaných megastruktur, které byly spíše corbusierovskou samostatnou jednotkou než součástí města,¹³⁷² měla mezi monumentálně ztvárněnými terasovými obytnými domy v části krytou a v části otevřenou POU. Ta byla lemovaná po obou stranách MO jednotkami a další vybaveností, např. kinem či restaurací, a vedly z ní přímo eskalátory do podzemních garáží.

Vstup typologie *mallu* do blízkosti centra měst byla nevyhnutelná i ve Velké Británii. Prostou kubickou formu, definovanou železobetonovou rámovou konstrukcí a výplňovým režným zdivem, získalo OS **Arndale v Morecambe** (před 1973, Michael Lyell). Krytý *mall* byl oproti MO jednotkám převýšen tak, aby umožnil přirozené osvětlení bazilikálními okny. Na podobném principu vzniklo také **Sandwell Centre ve West Bromwich** (před 1973, John Madin | OL5-XI 07), kde bazilikální osvětlení vystřídal přirozené světlo ze střešních světlíků, nebo OS **Octagon v High Wycombe** (1970, Bucks County Architect's | OL5-XI 08), kde strop dvoupodlažního *mallu* s ochozem vynesly v pravidelném rytmu rozmístěné stěnové nosníky. Kryté tržiště rozšířilo OS **ve Swansea** (1978), jehož součástí se kromě OD **Debenhams**, desítky MO jednotek a parkoviště pro zákazníky stal také autobusový terminál. Třípodlažní *mall* byl formován na křížovém půdorysu na křížení s rozšířeným atriem zastřešeným prostorovou příhradovou konstrukcí.

Vzhledem k tomu, že Velká Británie byla drtivě zasažena válečnými škodami, hlavní stavební úlohou se stala rekonstrukce měst včetně realizace nových obchodních staveb. Jednou z prvních architektonicky ucelených myšlenek byla **přestavba centra Basildonu** (od 1956, Noel Tweddell, Anthony B. Davies, John N. Graham | OL5-XII 01, 02). Součástí projektu byly kromě MO jednotek také tržiště, kancelářské budovy, radnice, kostel či menší

¹³⁷¹ Více např.: [WINTER, John. Shopping center: Milton Keynes. *The Architectural Review*. London: EMAP, 1980, vol. 168, no. 1008, pp. 144-154. ISSN 0003-861X.]

¹³⁷² CROSBY, Theo. Brunswick Centre, Bloomsbury, London: criticism by Theo Crosby. *The Architectural Review*. London: EMAP, 1972, vol. 152, no. 908, pp. 211-212. ISSN 0003-861X. S. 212.

obytné bloky. Základem centra byl vnitřní pěší prostor obklopený vybaveností; ostatní typy dopravy a parkoviště byly na vnějším pásu po celém obvodu. Dominantou vyrovnané tří až čtyřpodlažní struktury měla být vyhlídková hodinová věž. Celoměstské středisko, vzniklé na cca 100 hektarech vybombardovaného městského centra, je v **Coventry** (1958, Rolf Hellberg, Mauris Haurris | OL5-XI 09). Námětem návrhu bylo vytvoření okružní komunikace, na níž je umístěno zásobování, parkování i zastávky hromadné dopravy. Vnitřní zalomený prostor s odpočinkovými prostory, lemovaný několikapodlažními budovami, byl sice primárně určen pro pěší provoz, celý koncept však oslabovala skutečnost, že jej k příjezdu na parkování do jednotlivých objektů užívaly i soukromé automobily. Součástí střediska byl také **OD Owen Owen** (viz níže). Významnou realizací bylo také **centrum města Harlow** (1959, Frederick Gibberd, Victor Hamnett | OL5-XII 03, 04) určené pro 60 tis. obyvatel. Před realizací samotného centra, jehož součástí se staly např. kino, kostel, sportovní areál, městský park, zdravotní středisko, telefonní ústředna, kancelářské budovy či hasičská zbrojnice, muselo také dojít k přebudování železniční sítě. Základem konceptu byla nadřazenost pěšího pohybu nad ostatními typy dopravy. MO jednotky byly v tomto případě rozmístěny tak, že utvořily jasně definované náměstí a uzavřená atria, kterými procházely pěší osy organizované někdy i ve více výškových úrovních a doplněné krytými přístřešky.

Do značné míry utopický byl nerealizovaný návrh na **centrum města Rutherglen** (1967, Moira and Moira). Na asanovaném území přes 20 hektarů se plánovala půdorysně živelná kobercová zástavba železobetonových budov, jež získaly díky plynulému přechodu mezi nízkopodlažní a výškovou částí charakteristickou siluetu. Nerealizovaný zůstal i návrh **centra města Runcorn** (1967, F. Lloyd Roche, David Gosling, Arthur Ling and Associates | OL5-XII 05, 06). V tomto návrhu se všechny pro město potřebné funkce měly vtěsnat do jedné superstruktury založené na pylonech s vertikálními komunikacemi sloužícími jako podpory pro prefabrikované železobetonové trámy nebo železné vierendeelovy nosníky.

Tradičnější přístup přinesl návrh na **centrum města Basingstoke** (od 1965, Llewelyn-Davies, Weeks and Partners, Ian Fraser and Associates). Urbanistickou strukturu formovaly jednotlivé budovy evokující rostlou urbánní strukturu s venkovními ulicemi. Přestože celý projekt prošel zásadními změnami, díky architektonické konzistenci, založené na přiznané režné cihle, lze realizaci považovat za relativně zdařilý počín. Podobné materiálové řešení bylo užito také při **přestavbě centra Stratford nad Avonou** (od 1969, Frederick Gibberd & partners, Shepherd Fowler & Marshall). V tomto případě se však jednalo o vestavbu ortogonální struktury do nepravidelného vnitrobloku formovaného tradičními domy. Všechny prostory tvořené novými dvou až třípodlažními budovami byly určené jen pro pěší.

Potenciál stát se novým centrem mělo **Churchill Square v Brightonu** (před 1973, Russell Diplock Associates). Architektonické řešení bylo v intencích mezinárodního stylu, urbanistické řešení definovalo ortogonální objemy, díky čemuž struktura relativně dobře doplnila podobně formované městské bloky. Dostředný systém zástavby ve svém těžišti utvořil pěší prostor doplněný řadou schodištvých věží a ochozů. Oživení městského centra bylo také cílem výstavby **Brunel Centre ve Swindonu** (1971-77, Douglas Stephen Partner | OL5-XII 07, 08). Dvoupodlažní solitér byl rozdělen vnitřní 18 metrů širokou halou s ochozem

na dvě poloviny. Tato galerie získala po vzoru pařížských pasáží zastřešení obloukovou skloocelovou konstrukcí a výrazným motivem byla také černobílá šachovnicová kamenná dlažba. Technicistní architektura plně korespondovala s charakterem města, jehož rozvoj byl spojen především se železnicí.

Také ve Velké Británii se u OS začala rozvíjet forma věže s horizontální podnoží tvořící *mall*. Začátky lze pozorovat již od raných 60. let a tuto formu lze spojit nejen s celoměstskou vybaveností, ale také s nižšími typy. Např. OS **Elephant and Castle v Londýně** (1961-65, Boissevain & Osmond | OL5-XIII 01) mělo hlavní prostor *mallu* na křížovém půdorysu a v devítipodlažním věžovém objektu se nacházely kanceláře a OS **Piccadilly v Manchesteru** (od 1960, Covell & Matthews) tvořil *mall* podnož třem odlišně vystupujícím hmotám, do nichž byly umístěny kanceláře a hotel. Hmotově i provozně složitější bylo **OS v Londýně-Islingtonu** (od 1960, Oscar Garry & Partners), které vytvářelo i rozlehlé venkovní veřejné prostory, nebo **OS v Yorku** (od 1962, Hartry, Grover & Halter | OL5-XIII 02), jehož podnož získala organický tvar definovaný přilehlými ulicemi. Půdorysně složitá byla podnož **OS v Suttonu** (od 1965, Owen Luder), kterou v pravidelném rytmu členily příčné stěny na jednotlivé MO jednotky. Věž vynášel rastr sloupů, který umožnil variabilní dispozici pro kanceláře. Rozsáhlým projektem bylo **OS v Blackburnu** (1969 | OL5-XIII 03, 04, 05), které vzniklo přestavbou několika akřů v centru města. Základem střediska byla segregace pěších od ostatních typů dopravy a mřížka 20 x 20 stop (6,09 x 6,09 m), která sloužila jako princip pro tvorbu dispozičního řešení. Dvou až třípodlažní podnož s MO jednotkami a OD, které byly navěšeny na ortogonální systém krytého *mallu*, doplnila věž s kanceláři. Prvkem, jenž dodal soustavě budov na významu, byla štíhlá hodinová věž tvořící hmotový i barevný kontrast.

Příkladem integrace MO jednotek do podnože bytového domu může být **polyfunkční dům v Chelsea** (od 1962, Scott, Brownrigg & Turner). Kromě 39 luxusních bytových jednotek a 9 MO jednotek byla součástí celku podzemní garáž a *piazza*, určená pouze pro pěší. Architektonické řešení bylo založené na surovosti přiznané prefabrikované železobetonové konstrukci.

Ojedinělý polyfunkční soubor **Corviale v Římě** (1972-84, Mario Fiorentino, Federico Gorio, Piero Maria Lugli, Giulio Sterbini, Michele Valori | OL5-XIII 06, 07) tvoří tři obytné deskové objekty umístěné na periferii města. Brutalistní komplex pro přibližně 4 500 obyvatel nejvýrazněji formoval hranol téměř kilometr dlouhý a třicet metrů vysoký, uprostřed rozdělený zářezem na dvě poloviny propojené můstky a rozčleněné schodišťovými věžemi. Pěší propojení s dalšími budovami fungovalo za pomoci vyvýšených chodníků, automobilová doprava byla vertikálně oddělena a k parkování vozidel sloužila dvě podzemní podlaží. Součástí souboru byly divadla pod širým nebem, okresní úřad, knihovna, mateřská, základní i střední škola, zdravotní služby, tržnice a v celém jednom podlaží dlouhých hranolů měly být MO a služby. Nicméně pokus o vytvoření domu-města již ve své době procházel jistou kritikou – s příchodem postmoderního myšlení se začal klást důraz na individualitu jedince

a idea kolektivního bydlení se stala zpátečnickou. O nefunkčnosti celého konceptu hovoří nelegální zřízení bytů v patře, které mělo sloužit občanské vybavenosti.

Také Francie se v poválečném období musela potýkat s bytovou krizí, která vzešla nejen z dramatických ztrát stavebního fondu, ale i vysoké porodnosti a přílivu imigrantů z bývalých francouzských kolonií. Řešením se stala výstavba řady sídlištních okrsků na okrajích měst, jejichž výstavba byla nejčastěji spojena se sociální bydlením.¹³⁷³ Téměř na každém nově budovaném sídlišti došlo také k výstavbě jedno až dvoupodlažní střediska s pěším prostorem atriového charakteru. Nicméně takto formována střediska relativně brzy, již v první polovině 60. let, zde procházela značnou kritikou ze strany architektů.¹³⁷⁴

Jedno z prvních středisek vzniklo v **Rueil** (před 1959 | OL5-XIV 04), které utvářel OD společně se supermarketem, mezi nimiž vznikl zčásti krytý podélný prostor s drobnou zelení. Nicméně je nutné vyzdvihnout vůbec první předměstské OS v Evropě,¹³⁷⁵ kterým je **Parly 2 u Paříže** (1969, Claude Balik | OL5-XIV 01, 02). Ústřední prostor dvoupodlažní plně klimatizované budovy tvořila 300 m dlouhá a 16 m široká POU. Součástí střediska byly čtyři OD, z nichž dva byly plnosortimentní.

Z dalších francouzských příkladů lze zmínit **OS v Bagneux** (návrh 1965) představující relativně rozvinutou soustavu hranolů, které mezi sebou vytváří uzavřená a polouzavřená atria. **OS v Marly-le-Roi** (1957-60, Marcel Lods, Jean-Jacques Honegger, Jacques Beufé | OL5-XIV 03) je středisko s vnitřním atriem se zelení obklopené markýzami. Nedílnou součástí ústředního prostoru byla vertikální kovová plastika (André Bloc), a opodál umístěné dvě parkoviště pro celkem 350 automobilů. Vybavenost tvořily kromě MO jednotek také zdravotní středisko, pekárna a další drobné služby. **OS v Massy** (před 1965) je rozsáhlou stavbou s velkým vnitřním a otevřeným čtvercovým náměstím. Tento hlavní prostor dále doplnila soustava menších atrií, propojená řadou krytých či polokrytých pěších cest. Přízemní objekt má místy převýšenou výšku a v části je dvoupodlažní. Všechny pavilony jsou propojeny charakteristicky zvlněnou vykonzolovanou střešní deskou. Kompoziční protiklad horizontální stavbě tvořily tři výškové deskové bytové domy. Projekt na sídliště **Bobigny u Paříže** (před r. 1963) byl volně formovaný křivkou bytových domů. Vstupní partie souboru však tvoří polootevřený oblouk s vestavěnou vybaveností v parteru. **OS v Saint-Laurent-du-Var** (1968, Antoine Dory Architecte, Claude Fouilhoux, Léon Mary) byla solitérní stavba s rovným *malle*, který propojoval hlavní vstup z ulice přiléhající k pláži s prostorem se zahradní úpravou, posezením a výstavní plochou na opačném konci. Součástí střediska byl OD s volnou prodejní plochou a eskalátory lehce mimo osu vstupu.

Solitérní stavba s hmotově a architektonicky ojedinělým pojetím je **OS v Sens** (před 1974, Claude Parent | OL5-XIV 05, 06). Prostý hranol byl usazen na terénu nakřivo tak,

¹³⁷³ Francouzská bytová krize byla mezi lety 1959-67 řešena vládním nařízením *Zone à urbaniser en priorité*, jehož cílem bylo vytvoření nebo rozšíření obytných souborů, jejich plánování, financování a dále zajištění dohledu nad rozvojem francouzských měst.

¹³⁷⁴ Např. bývalý kolega Le Corbusiera G. Candillis požadoval obchodně-společensko-obytné pěší ulice a náměstí blízka francouzským městům. [DVOŘÁK, Kamil. Bydlení ve Francii. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1964, roč. 10, č. 25-26, s. 8. ISSN 0009-0697.]

¹³⁷⁵ POSPĚCH. *Od veřejného prostoru k nákupním centrům: svět cizinců a jeho regulace*. S. 88.

že působí jako betonový monument pomalu se potápějící v moři asfaltového parkoviště. Vnitřní prostor se odvíjí od rampy, která kopíruje náklon hmoty a váže na sebe jednotlivé MO jednotky. Toto řešení umožnilo vstup z různých úrovní přilehlého terénu a nerušený pohyb celou budovou. Další hmotově výrazné stavby představují **OS v Ris-Orangis** (1967-71, Claude Parent), které vzniklo seskupením nepravidelně tvarovaných bílých objemů propojených charakteristickým mostkem, či **OS v Tinquieux** (1967-69, Claude Parent).

Jedno z největších OS v Evropě bylo **Part-Dieu v Lyonu** (1975, Delfante, Zeller, Zumbrunnen) situované přibližně kilometr od centra. Nízkopodlažní městské středisko vklíněné mezi výškové objekty získalo ústřední prostor ve tvaru T na křížení rozšířený a ukotvený třemi OD. Kromě MO jednotek a služeb na prodejní ploše cca 100 tis. m² zde vznikla knihovna, kino a kanceláře. Nedílnou součástí bylo vysokokapacitní parkoviště a přímé spojení na městskou hromadnou dopravu. Francouzští architekti samozřejmě navázali na Le Corbusiera a rozvíjeli projekty polyfunkčních megastruktur, které často zůstaly pouze na papírech a dnes mohou působit jako utopie. **Obytný soubor v Evry** (1973, Atelier d'Urbanisme et d'Architecture), který měl sloužit pro ubytování 25 tis. osob, dostal podobu řady bytových domů s přímou POU a občanskou vybaveností v přízemí. Ortogonální kompozice hmot svou formou plně vycházela z tehdy módní brutalistní estetiky. Naopak ucelenější formu získal návrh na **revitalizaci centra Ivry** (1973, Jean Renaudie, Renée Gailhoustet | OL5-XV 01, 02, 03). Ta byla pojata jedinou solitérní budovou na nepravidelné kompozici z trojúhelníkových hmot. Vnitřní prostor členil *mall* na rozmanitém půdoryse, do nějž byly umístěny kosoúhlé i kruhové kiosky.

Významnou úlohu získala OS v severských státech, kde byla budována společně se sídlišti. Typické se stalo soustředění občanského vybavení v geometrickém středu sídliště, v blízkosti hlavních ulic a v přímé návaznosti na stanici podzemní městské hromadné dopravy. Základem byl ústřední prostor (atrium, náměstí, ulice) určený pouze pro pěší provoz. Proto se nedílnou součástí stalo zřizování parkovišť a parkovacích domů po obvodě středisek. Samotné sídliště se pak formovalo okolo takto vzniklého centra a s přibývajícím vzdáleností klesala jeho hustota zastavění.

U švédského hlavního města Stockholmu vznikla v rychlém sledu řada předměstských sídlišť,¹³⁷⁶ která měla podobné principy jako londýnská předměstí. Prvním uceleným OS bylo středisko na **sídlišti Vällingby** (1951-56, Sven Markelius | OL5-XV 04, 05, 06).¹³⁷⁷ Vybavenost pro 80 tis. obyvatel byla koncentrována podél linie podzemní dráhy spojující sídliště s městem. Základem bylo maximální zachování krajiny a vhodné zakomponování do zeleně či oddělení pěší a motorové dopravy. Na podobném principu bylo založené **OS sídliště Farsta** (1960, Sven Backström, Leif Reinius), kde se po americkém vzoru

---

¹³⁷⁶ Švédsko, procházející značnou industrializací a po válce i migrační vlnou, vyhlásilo nejrozsáhlejší stavební program té doby – *Miljonprogrammet*. Ten byl nastolen sociálně demokratickou stranou a znamenal mezi lety 1965-75 vybudování miliónu nových bytových jednotek.

¹³⁷⁷ Význam sídliště dokazuje mimo jiné i samostatný článek v americkém periodiku *Architectural Record*, kde bylo označeno za krásný příklad vhodně plánovaného a nenahodilého předměstí s velkou mírou zeleně. [KIDDER SMITH, G. E. Vällingby. *Architectural Record*. New York, 1957, vol. 65, no. 4, pp. 173-182. ISSN 0003-858X. S. 174.]

již objevily rozsáhlé parkovací plochy částečně umístěné v suterénu. Pěší *mall*, dlouhý téměř 230 m a široký 20 až 38 m, měl návaznost na stanici podzemní dráhy a na obou koncích byl rozšířen o náměstíčka. Středisko tvořilo osm budov včetně tří OD, z nichž většina měla dvě nadzemní podlaží s jedním nebo dvěma suterény. Nedílnou součástí byly 4 rozsáhlá parkoviště a garáže; zásobování probíhalo podzemním tunelem.

Okreskové stockholmské příklady představuje např. **OS sídliště Hökarängen** (před 1960 | OL5-XV 07), které bylo formováno na základě pěší osy s obchodní vybaveností po obou stranách. Zásobování střediska vhodně využilo konfiguraci terénu – obchodní vybavenost je na vyvýšené terase, přístupné z obytné ulice schodištěm, a sklady jsou na opačné straně umístěné směrem ke zmíněné ulici v suterénu. Netradiční řešení mělo **OS Kärrtorp** (před 1960) – dva bytové domy na půdorysu L vymezily před sebou čtvercové náměstí a obchodní vybavenost byla v jejich přízemí; zásobování probíhalo šachtami umístěnými na opačné straně. Největším švédským střediskem I. generace bylo **Skärholmen u Stockholmu** (1964-68, Boijesen, Efvergren Arkitektkontor, Svenska Bostäders Arkitektkontor | OL5-XVI 01, 02), které tvořilo šest pěších ulic. Součástí střediska byly dva OD a desítky specializovaných prodejen i restaurací, hotely, knihovna či kino. Z celkem 160 tis. m² tvořilo obchodní plochy 74 tis. m² a samozřejmostí byla stanice rychlodráhy v podzemí. Zde se nacházelo i zásobování celého střediska.

Mimo Stockholm vznikly první významné příklady okreskových středisek na **sídlišti Augustenborg v Malmö** (kolem 1960), kde byl postaven přízemní objekt ve tvaru L s rozlehlým prostorem otevřeným do křižovatky dvou hlavních ulic, a na **sídlišti Friluftstaden v Malmö** (kolem 1960 | OL5-XVI 05), jehož OS bylo sice koncipováno obdobně, ale díky půdorysnému tvaru U tvořilo ucelenější předprostor. Charakteristickou kompozici moderní architektury horizontálního objektu doplněného vertikálou lze nalézt např. u **OS sídliště Guldheden v Göteborgu** (před 1960). Tři objekty rozložené na půdorysu tvaru L dotvořily do čtverce sadové úpravy a vertikální kontrast ke středisku tvořil opodál stojící bytový dům. Obvodové OS **Fröslunda v Eskilstuně** (před 1960 | OL5-XVI 03, 04) vzniklo na křižovatce dvou hlavních ulic, od níž bylo odděleno pásem zeleně. Čtvercový prostor lemovaný obchody byl akcentován čtrnáctipodlažním bytovým domem. Další navazující čtvercové náměstí, propojené úzkým průchodem, bylo formováno kinem, školou a klubem. OS **Frölunda Torg v Göteborgu** (před 1973, Hjalmar Klemming, Erik Thelaus | OL5-XVI 06, 07) je středisko předměstské, které bylo primárně spojeno s centrem města tramvají. Ta procházela pod střediskem, což umožnilo případným návštěvníkům vstup do střediska suchou nohou. Z podzemního tunelu také docházelo k zásobování. Součástí střediska bylo sedm deskových bytových domů, z nichž tři spoluutvářely venkovní ulici s řadou MO jednotek.

OS Hötorget ve Stockholmu (1961-73, Sven Markelius, Göran Sidenblad | OL5-XVI 08, 09) je nově vybudované celoměstské středisko v centru, které sloužilo jako jeden z významných příkladů pro obdobné úkoly v ostatních evropských městech.¹³⁷⁸ Kromě

¹³⁷⁸ Např. anglické periodikum *The Architectural Review* OS věnovalo obsáhlý kritický článek, viz [RICHARDS, J. M. Stockholm's new commercial centre. *The Architectural Review*. London: EMAP, 1961, vol. 130, no. 774, pp. 105-119. ISSN 0003-861X.]

specializovaných prodejen se zde nacházely dva OD, hotely či kino. K centru přiléhala plocha náměstí, jež sloužila k pořádání trhů. Samozřejmostí bylo svislé oddělení pěších a ostatních typů dopravy; dominantou centra je pět osmnáctipatrových objektů, z nichž většina sloužila kancelářím. Také **OS Västerås** bylo založené na vyloučení dopravy z vnitřních ulic centra. Jeho součástí byly mimo jiné parkovací objekt, OD Sigma, EPA, Tempo a Domus.

S ohledem na klimatické podmínky je logické, že krytá OS se ve Švédsku objevila oproti ostatním evropským státům relativně brzy. První kryté OS v **Luleå** (1954, Ralph Erskine | OL5-XVII 01, 02) představuje jakési město ve městě, které je rozvržené v různých výškových úrovních propojených schodišti a rampami. Vnitřní prostory utvářela přiznaná železobetonová konstrukce doplněná barevnými mozaikami a ruchem zákazníků.

Švédský urbanistický model OS se stanicí hromadné dopravy na spojnici sídliště (zahradní město) – město, se stalo pro další evropská OS zásadní. Nicméně jeden z největších vlivů severovýchodních zemí lze přičítat formě menšího okrskového střediska rozvrženého kolem otevřeného vnitřního atria. Za jednoho z předchůdců tohoto řešení lze považovat polyfunkční areál s **radnicí v Säynätsalo** (1949, Alvar Aalto | OL5-XVII 03). Pomineme-li architektonické kvality, založené na pro modernisty netradiční práci s cihlou a dřevem, lze vyzdvihnout především hmotové uspořádání stavby. Aalto rozvrhl jednotlivé funkce městské vybavenosti (radnice, knihovna, MO jednotky a městské byty) do dvou objektů s věží a vnitřním dvorem. Ten byl od okolí vyvýšen o úroveň jednoho podlaží a sloužil jako veřejné náměstí se vstupy do radnice a knihovny. Do obchodů a bytů se naopak vstupovalo na vnějších fasádách – Aalto tak jasně určil význam a nadřazenost městské správy i vzdělání nad komerční vybaveností.

Z několika finských příkladů atriové formy jmenujme **OS sídliště Tapiola** (před r. 1960, Aarne Ervi), formované na charakteristickém horizontálním řazení MO jednotek kolem jednostranně otevřeného atria a doplněné o administrativní objekt, **OS sídliště Puotila** (1961, Erkki Karvinen | OL5-XVII 04, 05), jež vzniklo seskupením obdélných MO jednotek pod čtvercovým zastřešením s atriem mimo těžiště, či **OS sídliště Kulosaari** (1965, Erkki Karvinen) tvořené samostatnými pavilony situovanými do pobytového podlouhlého prostoru se zelení a lavičkami, který byl ukončen kruhovou dvoupatrovou hmotou s představeným sloupořadím.¹³⁷⁹ Architektonicky hodnotné je OS **Puontinharju v Helsinkách** (1964-65, Erkki Karvinen | OL5-XVII 06), které má dvě podlaží výrazně půlkruhovitěho tvaru. Patro střediska bylo díky výškovému rozdílu přístupné i z terénu a podél prosklených výloh vznikly železobetonové plasticky tvarované stěny, které vytvořily chráněný prostor. Zapuštěné pod úroveň pěší ulice bylo **OS v Olari**, které doplnila vodní kaskáda a vysoká zeď.

Mezi známé dánské příklady lze řadit **OS sídliště Sorgenfrivang v Kodani** (před rokem 1959 | OL5-XVII 07) s intimní atmosférou, kterou vytvářela pavilonová kompozice s markýzami a sloupořadím. V podélné ose atria čněl výškový bytový dům. Ve své době nejmodernější středisko v Evropě představovalo **Rødovre u Kodaně** (1966, Gunnar Krohn,

¹³⁷⁹ Výraz stavby, fontána uprostřed kruhu a nástupní schodiště, kopírující křivku budovy, připomínají koncepční myšlenky použité u OS **Slimák v Bratislavě** (viz níže).

E. Hartvig Rasmussen | OL5-XVII 08, 09).¹³⁸⁰ Prodejní jednotky byly řazeny do rozvětvené ulice s atriem, jež byla zastřešená a plně klimatizovaná. Střeška byla posuvná, což především v létě umožnilo transformovat krytý prostor na venkovní. Součástí střediska byl i OD, banka, pošta a kanceláře. **OS v Lyngby** (před r. 1977, Gunnar Krohn, E. Hartvig Rasmussen, John Ryde) naopak představuje solitérní monoblok na předměstí Kodaně. Terasovitě uspořádaná hmota byla ovlivněna funkční náplní, kromě obchodních jednotek se zde nacházely restaurace, hotel, divadlo, kino i sportovní zařízení. Ústřední prostor tvořil pyramidový světlík vyneseny prostorovou příhradovinou. Středisko bylo spojené s hlavním městem pravidelnými linkami městské hromadné dopravy.

Pro formování OS v NSR, podobně jako pro fungování celého MO, sloužily za vzor americké zkušenosti. Relativně zhuštěné středisko vytvářející čtvercové náměstí přístupné z ulice širokým nástupním schodištěm je **OS na Möllner Landstraße v Hamburku** (1959-60). Ústřední volný prostor obklopily pravidelně rozmístěné přízemní objekty (potraviný a lahůdky, prodejna textilu, restaurace, holičství, kadeřnictví, květinářství, knihovna, poradna pro matky ad.) a několikapodlažní hotelový dům. Zásobování a parkování pro návštěvníky bylo díky vhodnému průběhu terénu umístěno v podzemních podlažích. OS **Wandsbek v Hamburku** (1962-63, Joachim Matthaei | OL5-XVIII 01, 02) bylo řešeno jako pavilonová soustava podél částečně zastřešené pěší komunikace pro cca 20 tis. obyvatel. Obvodové středisko bylo umístěno ke křižovatce dvou hlavních sídlištních komunikací; jednu stranu tvořilo šest pavilonů se službami šachovnicově uspořádaných, na jednom konci se nacházel supermarket a na opačném výškový deskový bytový dům. OS **Nordweststadt ve Frankfurtu nad Mohanem** (1962-74, O. Apel, H. a G. Beckert, D. Präckel | OL5-XVIII 03, 04) je čtyřpodlažní středisko se stanicí podzemní dráhy a krytým parkingem pro 2000 automobilů. Hlavní prostory střediska (*Nidacorso* a *Nidaforum*) sloužily výhradně pěším; pro zpřístupnění jednotlivých podlaží mezi sebou vznikl systém lávek a mostů. Součástí centra byly tři OD, téměř stovka dalších prodejen a provozoven služeb, společenský dům, mateřská škola, krytý bazén či požární stanice. OS **Wutzky na sídlišti Gropiusstadt v Berlíně** (1968, Hans Bandel) bylo rozloženo do jednoho podlouhlého třípodlažního solitéru doplněného střídavě na obou koncích kratšími hmotami. V podélné ose mezi objekty vznikly dva otevřené *mally*, nad nimiž se vždy na jedné straně nacházely parkovací stání zpřístupněné na obou koncích spirálovitými rampami. Volná kompozice nízkopodlažních pavilonů tvořila **OS v Siegen-Weidenau** (1968, Lothar Willius). Meziprostor, jehož dominantou byl výškový bytový dům s vybaveností v parteru, nebyl tedy striktně ohraničený, a kromě pavilonů ho definovaly zídky a schodiště.

OS ve Wesselingu (1967, Jürgen Körber, Ulrich Scheder, Heinrich Malcher) představuje solitérní budovu rozloženou ve dvoupodlažní podnoži, s přímým přístupem zákazníku z parteru a se zásobováním z opačné strany, a doplněnou výškovým bytovým domem. **OS ve Wiesbadenu** (1968, Albert Speer, Wolfgang Männchen, Brigitte Henning) mělo být

---

¹³⁸⁰ RULF. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. S. 213.

formované na trojúhelníkovém skeletovém modulu a jednotlivé MO jednotky a služby by zpřístupnilo několik zastřešených průchodů skrz solitér. **OS v Ludwigshafen am Rhein** (1971, Heinrich Schmitt, Gerd Heene), tvořené čtyřmi objekty se dvěma nadzemními a jedním podzemním podlažím, mělo za ústřední prostor čtvercové náměstí se čtyřmi vybíhajícími a na sebe kolmými pěšími komunikacemi. Zajímavé řešení přineslo **OS sídliště Detmerode ve Wolfsburgu** (před 1973, Georg a Michael Wellhausenovi | OL5-XVIII 05, 06), které pomocí jednopodlažních pavilonů s POU přemostilo¹³⁸¹ hlavní silniční komunikaci a spojilo dohromady další pavilony se službami na opačných koncích. **OS sídliště Fasanenhof ve Stuttgartu** (před 1973, Georg a Michael Wellhausenovi) mělo volnější skladbu samostatných jedno až třípodlažních pavilonů propojených krytými chodníky kolem pobytového náměstíčka s posezením. Lokální centrum **Neustädter Feld v Magdeburgu** (1976) vytvářelo jasný podélný prostor, ve kterém se již znovu objevilo občanské vybavení vestavěné do obytných objektů.

Prvním zastřešeným a klimatizovaným střediskem ve střední Evropě bylo **OS Donau v Řezně** (1967-70, Manfred Rappel, Josef Neumeier | OL5-XVIII 07, 08),¹³⁸² jehož součástí byly kromě specializovaných prodejen také tři (později čtyři) OD. Po relativně brzké přístavbě vznikla dlouhá nákupní galerie, která byla díky umístění v blízkosti centra města dobře dostupná městskou hromadnou dopravou. U předměstského OS I. generace **Elbe v Hamburku** (1968) byly většina jednopodlažních jednotek otevřených do ústředního prostoru tvaru T. Na koncích střediska byly situovány **OD Hertie a Quelle**. **OS Forum Steglitz v Berlíně** (před 1973, Georg Heinrichs a kolektiv | OL5-XIX 01, 02) představuje vícepodlažní monoblok s prodejními jednotkami a službami, který byl doplněn objektem parkovacího domu. Významným prvkem, doplňujícím městský prostor, byla především ústřední eskalátorová hala, která byla zastřešena průsvitnými vzduchovými polštáři.

Předměstská střediska, svou formou velmi blízká americkým, jsou např. **Hessen-Center v Bergen-Enkheimu** (1970-71, Hans Werner Duss, Walter Pawlik, Hans Spoelgen, Manfred Gold) a **Roland-Center v Brémách** (1971, Walter Pawlik, Hans Spoelgen, Manfred Gold), které se rozkládaly kolem podélného dvoupodlažního *mallu* se dvěma OD na obou koncích. Obdobně bylo formované i **OS Alstertal v Hamburku** (1970) s krytým *mallem*, které však bylo doplněné dvěma příčnými výškovými objekty s kanceláři a byty. Tato střediska byla umístěna na křížení vysokokapacitních silnic a obklopovala je venkovní parkovací stání.

Na evropském kontinentu vzácnými příklady mimoměstských OS dostupnými pouze automobily jsou např. **Main-Taunus Zentrum ve Frankfurtu nad Mohanem** (1964, Schwebes und Schoszberger | OL5-XIX 04, 05), které mělo ve středu OD a na obou koncích *mallu* supermarkety, a **Ruhr-Park u Bochumi** (1964).

Městská OS v NSR často získala podobu vícepodlažních solitérů, architektonicky založených jako deskové objekty na pilířích s průčelími s pásovými okny. Příkladem může být **OS ve Schweinfurtu** (před 1974, Czermak, Hügel, Mieske, Voll, Wilhelm | OL5-XIX 03) jehož

¹³⁸¹ Srov. **most Rialto v Benátkách** (1591, Antonio da Ponte) nebo **Ponte Vecchio ve Florencii** (1345, Neri di Fioravante).

¹³⁸² RULF. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. S. 216.

půdorys z poloviny tvořilo parkování. OS **Turmzentrum v Solingenu** (před 1971, K. R. Baden | OL5-XIX 07) je příkladem integrace OS, OD a hotelového domu do jedné stavební struktury. Nepravidelně uspořádaný půdorys na ortogonálním rastru má po obvodě hlavní funkční celky a vnitřní *mall* má zalomený s rozšířením u vstupu do OD. OS **Schwabencenter v Augsburgu** (před 1973, H. von Peschke, R. Brockel, W. Pröll, Schrammel) mělo formu dlouhého kvádrů s centrálním prostorem uprostřed. Nad tento objem byly pravidelně rozmístěny tři dvacetipodlažní bytové domy a ze strany přistavěn parkovací dům.

Tématem se také stalo podzemní OS, jehož vznik lze spojit s nutností překonat frekventované dopravní komunikace. Tomuto problému napomohla také síť hromadné dopravy, především podzemní metro. OS **Stachus v Mnichově** (1970) je rozsáhlé podzemní středisko pod městskou křižovatkou v přímé návaznosti na POU vzniklou v historickém centru města. Jde o čtyřpodlažní objekt s celkovou plochou více než 100 tis. m², jehož ústřední prostor je pěší osa dlouhá 150 m propojená s venkovním povrchem eskalátory a schodišti. Středisko je přímo napojené na systém městské hromadné dopravy, zásobování probíhalo z druhé podzemní úrovně z vykládacích ramp. Konstrukce byla formovaná na trojúhelném rastru, díky čemuž jednotlivé prodejny získaly hexagonální půdorys. Součástí střediska se stal také suterén **OD Kaufhof**. Dalším příkladem podzemního střediska pod křižovatkou s hlavní obchodní třídou je např. OS **Hauptwache ve Frankfurtu nad Mohanem**. Společně s linkou U-Bahn vznikly rozsáhlé podzemní prostory např. v **Hannoveru** (před 1975, Stefan Schwerdtfeger, Herbert Lindinger | OL5-XIX 08, 09), kde došlo přímo k propojení s OD a dalšími přilehlými budovami.

Zásadním úkolem byla samozřejmě přestavba historických center. Mezi prvními byla naplánována přestavba centra města **Ottobrunn** (návrh před 1969, Peter Buddeberg, Herbert Kochta), jejíž součástí byla také POU vedoucí na náměstí a archaicky nazvaná bazar. Stavební struktury měly být výškově členěné a v půdorysu se nacházely zkosené hrany, jež místy přecházely do wrightovských polygonálních půdorysů. Ambiciózní byl **návrh Karlsruhe – Altstadt 1970** (1970, Erbstöber, K. a L. Hachenbergovi, Reinborn, Röhrs | OL5-XIX 06) vytvářející multifunkční urbánní strukturu. Suterén měl sloužit jako sklady a technické zázemí, nad ním již bylo vícepodlažní OS komponované kolem hlavních pěších os zastřešených oceloskleněnou konstrukcí. Nad střediskem se nacházely terasové obytné stavby i parkovací domy. Architektonické řešení bylo symbiózou brutalistní estetiky s přiznanou ocelovou strukturou i výstky vzduchotechnických rour.¹³⁸³ Významnou realizací bylo OS **Mnichov – Altstadt** (1972 | OL5-XX 03) vzniklé vyloučením dopravy mezi dvěma hlavními mnichovskými náměstími – Karlsplatz a Marienplatz. Ulice byly nově vydlážděny a doplněny zelení, vodními prvky a svítidly. MO jednotky v tomto středisku byly v zásadě specializované. Další POU vznikly např. v **Kolíně nad Rýnem** (Hohe Strasse a Schildergasse), **Hannoveru** (Gruppenstrasse) či v **Dortmundu** a **Oldenburgu**, kde vznikly rozsáhlejší pěší zóny.

Jiným příkladem je OS na **Calwer Straße ve Stuttgartu** (před 1974-79, Kammerer, Belz und Partner | OL5-XX 01, 02), která spočívala v renovaci historických objektů a výstavbě

¹³⁸³ V návrhu rezonovaly myšlenky, které se posléze naplno projevily např. u **Centre Georges Pompidou v Paříži** (1970-77, Richard Rogers, Renzo Piano).

nových bytových domů a kancelářských budov. Mezi těmito dvěma architektonicky odlišnými světy vznikla téměř 150 metrů dlouhá POU zastřešená obloukovou skloocelovou konstrukcí. V ústředním prostoru, měřítkově velmi blízkému pařížským pasážím, byly přísně regulovány reklamní nápisy i poutače. V suterénu se nacházely nejen potřebné sklady, ale i garáže.

Z dalších německy hovořících zemí lze vypíchnout především **OS ve čtvrti Hietzing ve Vídni** (1964-65, Wolfgang, Traude Windbrechtingerovi | OL5-XX 04, 05), jež vzniklo uvnitř staré zástavby a bylo založené na soudobých principech, tzn. vytvoření intimních prostorů s krytými cestami podél obchodních pavilónů. Kromě obchodů se v celkem čtyřech objektech nacházelo kino, restaurace, hotel a kanceláře. Zásobování probíhalo ze suterénu, kde se bylo i parkování zákazníků a sklady. Mezi významné švýcarské příklady patří OS **Schönbühl v Luzernu**, koncipované jako americký *mall*, či mimoměstské OS **Tivoli ve Spreitenbach** (1970, Transplan AG), kde se kromě obchodních jednotek nacházela např. plovárna či sauna. **OS Glatt v Curychu** (1975 | OL5-XX 06) bylo plně klimatizované předměstské středisko s dvěma plnosortimentními OD v krajových pozicích. Ke středisku byl připojen i výškový hotel s koncertním a konferenčním sálem. Parkování bylo řešeno v samostatném sedmipodlažním objektu.

Podobně jako se stala finská či švédská okrsková střediska vzorovým řešením pro obdobné projekty v Evropě, prototypem pro utváření nového městského centra, se stala POU **Lijnbaan v Rotterdamu** (1949-53, Johannes Hendrik van den Broek, Jacob Berend Bakema | OL5-XXI 01, 02, 03).¹³⁸⁴ Rekonstrukce válkou zničené městské struktury byla rozvržena na soustavě kolmých ulic, které formovaly dvoupodlažní objekty se suterénem na půdorysném rastru 1 x 1,1 metru. Hlavní podélná ulice široká mezi 15 až 18 m sloužila pouze pěším; souběžné a příčné komunikace byly určeny pro automobilový provoz a zásobování. Výkladní skříně v přízemí rámovaly markýzy, které byly v několika místech příčně propojeny. Vznikl tak polokrytý prostor, díky umístění vyšších obytných domů v druhém plánu měřítkově člověku blízký, sloužící částečně i k odpočinku. Středisko doplnilo několik OD (mimo jiné **OD Bijenkorf** – viz níže), parkovací dům či hotely a také umělecké plastiky.

S poválečnou bytovou krizí se muselo vyrovnat také Nizozemsko.¹³⁸⁵ Pokud při výstavbě nových sídlišť nevznikla vybavenost v přízemí bytových domů, byla často řešena po vzoru rotterdamské Lijnbaan ve dvoupodlažních objektech podél hlavních komunikací. Toto řešení vzniklo např. na **sídlišti Sloterveer v Amsterdamu** (1954, H. Kniftijzer | OL5-XX 07). Vliv Lijnbaan je zřejmý i na dalších příkladech. **Návrh na OS v Mariahoeve** (2. pol. 60. let, Taen und Nix) předpokládal vznik komplexu na ploše 500 x 80 metrů, jehož ústředním prostorem měla být přímá pěší osa s dvoupodlažními objekty po obou stranách. Kromě běžných MO jednotek a služeb měly být součástí střediska také OD, kanceláře, školka a opodál

¹³⁸⁴ Lijnbaan se stala všeobecně známou realizací, která byla publikovaná v mnoha zahraničních odborných periodících, např.: [FOREHOE a BROWNE. Shopping Precincts. S. 110.] a [SCHMIDT, Hans. Rotterdam - der Neubau einer Stadt. *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1961, Jhg. 10, Nr. 10, S. 572-575. ISSN 0011-9865. S. 572-575.]

¹³⁸⁵ V Nizozemsku byl po druhé světové válce každý pátý dům zničen nebo značně poškozen. Bytová krize byla v tomto případě řešena tím, že stát reguloval ceny nájemného, řízeně distribuoval bydlení a také prostřednictvím půjček podporoval výstavbu nových obytných souborů. [KOHOUT et al. *Sídliště, jak dál?*. S. 234.]

umístěný výškový bytový dům s mezonety. Na POU s přízemní občanskou vybaveností bylo založené i **OS v Beverwijk** (před 1966, J. Bleeker, K. F. G. Spruit). Kolmo na pěší osu byly v druhém plánu pravidelně rozmístěny výškové deskové bytové domy.

OS Zuidplein v Rotterdamu (před 1973, H. D. Bakker | OL5-XXI 04, 05) přímo navázalo na stanici metra, od níž vedla pěší osa do ústředního zastřešeného prostoru centra. Ten měl pro nizozemskou architekturu příznačně složitý tvar, do nějž byly postupně předsazovány, nebo odstoupeny průčelí MO jednotek. Vznikl tak živý krytý prostor plný nečekaných průhledů evokující strukturu historického města.

5.3.2 Východní blok

SSSR a další státy východního bloku neprocházely v poválečných letech tak prudkým rozvojem obchodní typologie jako Západ. Spíše tradičnější forma OS úzce souvisela s rekonstrukcí měst a s výstavbou větších obytných útvarů. Situace se změnila s odeznívajícími tendencemi neoklasicismu, resp. socialistického realismu.

Řešení sovětských okrskových OS v samostatných soliterních objektech, jejichž základem měly být typové projekty umožňující výstavbu po etapách, bylo uvažováno až na přelomu 50. a 60. let.¹³⁸⁶ Střediska vybavení bylo „[...] třeba řešit formou skupiny budov umístěných uprostřed zeleně; jejich kompozice by měla být okázalá a jejich architektura slavnostní. Doporučuje se zřizovat ve společenských střediscích vodní nádrže, fontány a jiné architektonické doplňky přispívající k výtvarné individuálnosti zástavby.“¹³⁸⁷ Ideálně se střediska měla umístit mezi hlavní ulice tak, aby pěší provoz co možná nejméně narušila automobilová doprava.

První příklady s takto formovanou vybaveností byly sídliště v **Temir-Tau** (kolem 1960, Gorstrojprojekt | OL5-XXI 06) či sídliště **Dačnoje v Petrohradě** (dříve Leningradě, kolem 1960, Lenprojekt). V obou případech byla OS rozmístěna po obvodě hlavních obslužných komunikací jako samostatné objekty. Zajímavým příkladem dokládajícím vliv amerických OS na sovětské architektky je **návrh OS pro 20 tis. obyvatel** (1958, J. Rozanov, J. Gonsales, M. Galan, D. Šutnev | OL5-XXII 02). Středisko měl tvořit uzavřený dvoupatrový blok složený ze sekcí na základě pravoúhlé soustavy. Vnitřní prostor sloužil jako parkoviště, naopak z vnějšku byly obchody lemovány sloupořadím s výkladci. Významnou roli pro další vývoj sovětských sídlišť sehrál experimentální **obytný okresek č. 10 v Nových Čeremuškách v Moskvě** (1961-63, SAKB | OL5-XXI 07). Pětipodlažní bytové domy tvořily polootevřené bloky kolmé k hlavní komunikaci a byly doplněny akcenty věžových domů. Tato ortogonální struktura byla v pravidelných odstupech doplněna občanským vybavením. OS, obsahující kromě obchodů také poštu, holičství či kadeřnictví, tvořila soliterní dvoupodlažní budova umístěná za administrativně hospodářským objektem.

¹³⁸⁶ Poprvé byly typové projekty MO jednotek realizovány v **obytném okrsku č. 9 v Nových Čeremuškách v Moskvě** (před 1959). Řešení typových projektů viz např.: [SIEGEL, ed. Nová nákupní střediska v Moskvě. S. 29-30.] a typové projekty zohledňující etapovitost výstavby viz např.: [BENDOVÁ, ed. Nové zásady projektování venkovských obchodních středisek v SSSR. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1971, roč. 17, č. 11, s. 35-38. ISSN 0042-9376.]

¹³⁸⁷ SIEGEL, ed. Nové principy urbanistického řešení obytných obvodů a mikrorajónů v SSSR. S. 14.

Poměrně brzy, již roku 1963,¹³⁸⁸ se objevil názor, že solitérní OS mají sice řadu výhod, zcela zásadním problémem však byla relativně velká zastavěná plocha. Řešením měl být jednopodlažní monoblok o velké ploše, jenž by tvořil podnož pro několikapodlažní bytový dům. Architektonická praxe se však stále zaměřovala na solitérní řešení. Další vývoj usměrnily tzv. „Doporučení pro územní plánování a výstavbu obytných obvodů a okrsků“¹³⁸⁹ (1964, A. A. Galaktichov a kol.), která vzešla nejen z experimentálních projektů, ale i ze soutěžních návrhů na řešení nových sídlišť, a „Pravidla pro územní plánování a výstavbu sídlišť“ (1964, Ústřední výzkumný ústav urbanismu v Moskvě).¹³⁹⁰ Urbanisticko-prostorové řešení nových obytných útvarů mělo být ideálně volné a na volných plochách¹³⁹¹ při maximálním užití typových projektů jednotlivých staveb. Obytné území se začalo členit na obytné okrsky pro 6 až 9 tis. obyvatel při ideálním zastavění pěti až devítipodlažními bytovými domy a dále na obytné obvody o celkovém počtu obyvatel 25 až 35 tis sestávajících z několika okrsků a spojených centrem občanského vybavení. Významným se stal projekt **Pervomajskij na sídlišti Izmaylovo v Moskvě**, jehož základem byl plnosortimentní OD. Tento projekt byl použit i při výstavbě **OS v Krasnojarsku a Čeljabinsku**, kde došlo k jeho realizaci přesně dle původních plánů.¹³⁹²

Ménší okrsková střediska představují např. **OS sídliště Lazdynai ve Vilniusu** (1. pol. 70. let 20. stol., A. Balčiunas, V. Brėdekis, V. Čekanauskas, G. Valiuškis | OL5-XXII 01) formované kolem ústředního prostoru s kinetickou plastikou větrné korouhve (Č. Mazuras, K. Valaitis), **OS Žirmuna ve Vilniusu** (1969) složené ze dvou dvoupodlažních budov a **OS Debrecenas v Klaipėdė** (1975-77, E. Arkušauskas, G. Tiškus, R. Valatka | OL5-XXII 03) se zásobovacím dvorem a hlavními vstupy do ulice s vodním prvkem. Jasným dokladem a potvrzením o převzetí západní koncepce je **typový projekt OS sídliště pro 12 až 14 tis. obyvatel** (před 1963 | OL5-XXII 04). Středisko mělo být formováno vícepodlažním objektem na půdorysu U s ochozem. Náplní střediska byly kromě prodejen také restaurace, klubovna a další služby. Ústředním prostorem bylo atrium z jedné strany otevřené, lemované sloupořadím a doplněné vodním prvkem, mobiliářem a vhodnými sadovými úpravami. Toto provozní schéma později převzal také typový projekt **OS pro 6 tis. obyvatel**.¹³⁹³ Zajímavé řešení přinesl **návrh OS Nemiga v Minsku** (1971-93, Sergey Musinsky, Dmitry Kudryavtsev, Liya Kadzhar). Rozsáhlá pěší platforma, z obou stran lemována nízkopodlažními objekty občanské vybavenosti, zastřešila několika proudou komunikaci. Obytné domy měly vzniknout v druhém plánu za vybaveností.

¹³⁸⁸ MATYSOVÁ, ed. Sdružování centra občanského vybavení s bytovým domem. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1963, roč. 9, č. 9-10, s. 45-46. ISSN 0042-9376.

¹³⁸⁹ Orig. *Rekomendaciji po planirovke i zastrojke žilych rajonov i mikrorajonov*. Více např.: [SIEGEL, ed. Nová sovětská "Doporučení pro územní plánování a výstavbu obytných obvodů a okrsků". *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1964, roč. 10, č. 14, s. 3-5. ISSN 0042-9376.]

¹³⁹⁰ Orig. *Planirovka i zastrojki nasel'jonnych měst. Normy projektirovanija*. Tato pravidla platila nejen pro sídliště městská, ale i venkovská. Výjimkou byla Moskva a Leningrad.

¹³⁹¹ „Rekonstrukce zastavěného území se přípouští jen tehdy, je-li technickoekonomickými výpočty prokázána výhodnost takového řešení po stránce ekonomické i urbanistické ve srovnání s výstavbou na nových plochách.“ [SIEGEL, ed. Nová sovětská pravidla pro územní plánování a výstavbu sídlišť. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1965, roč. 11, č. 1, s. 7-11. ISSN 0042-9376. S. 10.]

¹³⁹² RULF. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. S. 143.

¹³⁹³ Více např.: [BENDOVIÁ, ed. *Nové zásady projektování venkovských obchodních středisek v SSSR*. S. 38.]

Přibližně pro 8 tis. obyvatel sloužila soliterní jednopodlažní budova **OS v Uljanovsku**. Architektonicky hodnotné je **OS v Petrohradě** (dříve Leningradě, 1984, J. Zemcev, D. Šor, M. Rabinovič, inženýři C. Kruglov, B. Mironkov, V. Frolov | OL5-XXII 05, 06), jež po obvodě rámuje loubí tvořené cihlovými arkádami. Vnitřní prostor, zvenku relativně prostého objemu, je bohatě členitý a zastřešený příhradovinou. Ústřední plocha, lemovaná skleněnými výlohami MO jednotek, sloužila k trhovému prodeji. Příkladem ztvárnění celku v cihelné architektuře na základě individuálního projektu je **OS sídliště Šeškine ve Vilniusu** (realizace I. etapy 1984, K. Pempe, G. Ramunis, G. Dindiene, G. Baravikas | OL5-XXII 07, 08). Těžištěm střediska, které nezapře částečnou inspiraci prací Alvara Aalta, je čtvercové náměstí s vodním prvkem a monumentální plastikou. Tento prostor ohraničují objekty občanské vybavenosti, které jsou v patře propojeny galeriemi. Užití červené cihly na průčelí sledovalo významové vyčlenění z obytné zástavby.

Jedním z prvních návrhů řešící nové městské centrum vznikl pro **Vladivostok** (návrh 1964, Lengiprogor, Primorkrajprojekt). Zcela nevhodné výsledky přinesla soutěž na **městské centrum Archangelsku** (návrh 1964), kde všechny přihlášené návrhy ignorovaly historicky vzniklou strukturu města.¹³⁹⁴ Městská OS byla realizována posléze ve městech **Nižněkamsk, Irkutsk, Voroněži** či **Taškentu** (1973), které získalo podobu soliterní stavby s vnitřním atriem a ochozy po obvodě, nad nimiž levoval slunolam ze čtvercového rastru. Zajímavé bylo také **OS ve Volgogradě** formované jako soustava objektů kolem vnitřního atria.

Mezinárodně sledovanou úlohou byla výstavba **centra Skopje**, jež v červenci 1963 drtivě zasáhlo silné zemětřesení. Na řešení nového městského centra proběhla vyzvaná mezinárodní architektonická soutěž, která „[...] sa stala stredobodom svetového architektonického záujmu a význačnou príležitosťou konfrontovať smer vývoja v súčasnej architektonickej tvorbe.“¹³⁹⁵ Této soutěže se účastnily 4 jugoslávské a 4 zahraniční autorské kolektivy.¹³⁹⁶ Na základě výsledků soutěže, ze které vzešel jako nejnovativnější návrh Kenza Tangeho a jako nejvíce funkční skromný návrh záhřebské dvojice Miscevic a Wenzler, byl zpracovaný ideový projekt na řešení celého centra. My se však budeme zabývat jeho drobnou částí – **OS Gradski trgovski centar** (1965-73, Živko Popovski, Tihomir Arsovski, Živko Gelevski, Dimitar Dimitrov, Blagoja Kolev, Radomir Lajović, Lidija Markova | OL5-XXII 09, OL5-XXIII 01), které bylo umístěné u řeky Vardar. Základem obchodního centra byla pětiúrovňová pěší osa, která svým průběhem reagovala na pět existujících bodových bytových domů. Kromě obchodních ploch byly samozřejmostí stravovací zařízení, kulturní využití, hotel, kanceláře i bydlení. Dopravní řešení spočívalo na striktním oddělení pěší, osobní a hromadné dopravy; parkování bylo ve druhém suterénu, v prvním podzemním podlaží se nacházela zastávka městské dopravy. Všechny prvky dopravy byly propojené pomocí eskalátorů, schodišť

¹³⁹⁴ SIEGEL, ed. Problémy urbanistického řešení městských center v SSSR. S. 10.

¹³⁹⁵ LICHARD, Pavol. Macedónia buduje svoje obchodné centrum. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1973, roč. 15, č. 3, s. 40-41. ISSN 1335-2180. S. 40.

¹³⁹⁶ Jmenovitě návrh č. 1 Edward Ravnikar, Maida Kregar, Ana Mavko a Edo Ravnikar, návrh č. 2 Aleksander Djordjevic a kolektiv, návrh č. 3 Slavko Brezovski a kolektiv, návrh č. 4 Radovan Miscevic a Fedor Wenzler, návrh č. 5 Morris Rotival z USA, návrh č. 6 van de Brook a Bakema z Holandska, návrh č. 7 Luigi Picciano a kolektiv z Itálie a návrh č. 8 Kenzo Tange, Arata Isozaki, Sadao Watanabe a Yoshio Taniguchi z Japonska. Více o projektech např.: [ČAUSIDIS, Noemi. Skopje po '63-ta: internacionalniot konkurs za centralnoto gradsko podračje. In: *MARH: Makedonska arhitektura* [online]. 2018 [cit. 2020-05-25]. Dostupné z: https://marh.mk/skopje_63_konkurs/.]

a výtahů. Architektonické řešení plně odpovídalo soudobým světovým tendencím a tvarosloví – prosklené plochy byly postaveny do kontrastu s fasádami obloženými betonovými panely.¹³⁹⁷

Vysoce politický význam měla lineární **přestavba Kalininova prospektu v Moskvě** (1968, M. Pasochin | OL5-XXIII 02, 03). Šestiproudou ulici definují dvě odlišně pojaté fronty. První z nich je založena na obdélných věžových domech kolmo ke komunikaci, občas proloženými dvoupodlažním solitérem vybavenosti nebo dochovanými stavebními objekty. Opačnou stranu tvoří dlouhá dvoupodlažní horizontála s občanskou vybaveností, nad níž se tyčí několik věžových domů půdorysu V. Celou modernistickou strukturou místy narušuje původní zástavba, která svým měřítkem působí až groteskním dojmem. Přesto lze velkorysou přestavbu považovat za doklad toho, že tato forma celoměstského OS nebyla výsadou západních měst. Další přestavbu významné městské třídy na pěší promenádu se zelení, vodními prvky a odpočinkovým posezením představuje např. **Laisvės alėja v Kaunasu**. (cca 1983, W. Paletzkene, E. Tscherekas). Kromě zmíněných úprav došlo i k rekonstrukci a výstavbě několika MO jednotek v parteru obytných budov, ale především k realizaci nového OD **Merkurijis**, který pomohl městskou osu oživit.

Objem investic do MO a dalšího občanského vybavení se v NDR začal výrazně zvyšovat od roku 1961.¹³⁹⁸ Požadavky a zahraniční trendy ve formování OS přinesly roku 1963 souhrnné články v sedmém čísle Deutsche architektur. Další vývoj, obdobně jako v jiných zemích východního bloku, vedl k maximalizaci standardizovaných projektů¹³⁹⁹ a ekonomickým tlakům na výstavbu. Pro občanskou vybavenost se začalo prosazovat navrhování na základě tzv. *Funktionbausteine*, tedy funkčních modulů nebo jednotek, které bylo možné skládat různými způsoby na základě provozních vazeb.¹⁴⁰⁰

Jedno z prvních OS, které bylo formováno pomocí soustavy objektů oddělených od bytových domů, vzniklo na **sídlišti I v Hoyerswerdě** (1958 – cca 1964, Entwurfsbüro für Hochbau des Ministeriums für Bauwesen | OL5-XXIII 06). Ústřední prostor byl ohraničen jedno až dvoupodlažní MO vybaveností a vstupní předěl tvořilo sloupořadí – krytý chodník umožňující ochranu pro zákazníky pohybující se mezi budovami. Naopak **OS na Borsbergstraße v Drážďanech** (cca 1959-60, Entwurfsbüro und Bauleitung Dresden) vzniklo na rozšířeném půdorysu přízemí deskových bytových domů podél ulice. Vstup do MO jednotek byl z ulice, na opačných stranách domů vznikla užší obslužná komunikace pro zásobování. **OS v Lübbenau** (návrh 1960, Gerhard Guder) bylo umístěno na křižovatce dvou

¹³⁹⁷ V souvislosti s realizovaným centrem Skopje je vhodné zmínit i nerealizovanou východní oblast nového města, která měla být silně futuristickým dílem Kenza Tangeho.

¹³⁹⁸ PRENDEL, Werner. Wohngebietszentren in der DDR. *Architektur der DDR*. Berlin: Verlag für Bauwesen, 1976, Jhg. 25, Nr. 1, S. 13-16. ISSN 0323-3413. S. 13.

¹³⁹⁹ „[...] daß durch die Erarbeitung und Anwendung der Standardprogramme günstige Voraussetzungen für die zielgerichtete Entwicklung von Erzeugnissen des Gesellschaftsbaues geschaffen wurden, die insbesondere die kapazitative Abstimmung der Einrichtungen untereinander berücksichtigt und somit die Grundlage für die Bildung zweckmäßig ausgestatteter und einheitlich gestalteter Zentren schafft.“ [SCHÖNFELDER a UHLMANN. Städtebauliche Einordnung gesellschaftlicher Zentren in Neubauwohngebieten. S. 26.]

¹⁴⁰⁰ K funkčním jednotkám pro kulturní, stravovací a sportovní účely viz např.: [KUPENKOWA, Veneta. Kombinierte Einrichtung für Kultur, Gastronomie und Sport. *Architektur der DDR*. Berlin: Verlag für Bauwesen, 1976, Jhg. 25, Nr. 1, S. 28-32. ISSN 0323-3413.]

hlavních komunikací nového sídliště. Komplex tvořily dvoupodlažní OD a převýšený objem potravinové samoobsluhy, které propojil přízemní pavilon s MO jednotkami. Hlavní průčelí bylo směrem k náměstí, na opačné straně byl zásobovací dvůr. Soustavu čtyř přízemních pavilonů vložených mezi třípodlažní bytové domy s vysokou valbovou střechou představuje **OS v Greifswaldu** (před 1959 | OL5-XXIII 04, 05). Hlavní vstup byl z ulice, zásobování probíhalo z opačné strany pavilonů pomocí obslužné komunikace. Nerealizované **centrum sídliště Südstadt v Rostocku** (návrh 1960, Rudolf Lasch, Konrad Brauns) bylo navrženo již dle anglických či severských zkušeností. V těžišti montovaného sídliště mělo vzniknout jasné definované čtvercové náměstí s atriovým OD, MO jednotkami a službami ve dvoupodlažních pavilonech a také kino, kulturní sál či parkovací dům.

Postupný příklon k atriovému řešení dokládají návrhy OS publikované roku 1963 v sedmém čísle *Deutsche Architektur*, které přináší informace nejen o provozně prostorových vztazích, ale i o možných konstrukčních řešeních. Kromě kompaktního solitéru s venkovním atriem uprostřed dispozice (1963, Werner Prendel) se objevuje módní doplnění horizontály MO vybavenosti vyšším hotelovým domem (1963, diplomová práce Dietrich Schreiner). Posun k vnímání OS jako širšího společenského centra v nově budovaných sídlištích představuje **soutěž Gesellschaftliche Bauten** z roku 1964 (OL5-XXIV 01). Jejím cílem bylo nalézt formu polyfunkčního objektu, který v sobě integruje obchodní vybavenost, služby, polikliniku, knihovnu, školku i školu. V soutěži nebyl vybrán vítěz, ale byly uděleny dvě druhá místa. Tým architektů Lembcke, Stephan, Luthardt, Göbel, Possardt a Schunk rozvrhl stavební program do symetrické kompozice tří samostatných objektů – atriového objektu s obchodní vybaveností, školského objektu a objektu školky, mezi nimiž vznikla soustava atrií spojených krytými chodníky. Druhý návrh kolektivu Trauzettel, Ditscherlein, Schrader, Wagner a Ziege požadavky formuloval do kompaktnější formy s řadou zářezů a polokrytých atrií.¹⁴⁰¹

Komplex nepravidelně uspořádaných ortogonálních budov vznikl na **Webergasse v Drážďanech** (1958-62, Wolfgang Hänsch, Gerd Dettmar, Werner Wunderwald | OL5-XXIV 02, 03). Ústředním prostorem byla zalomená POU z obou stran ohraničená MO jednotkami a službami a od hlavní komunikace odcloněná OD s dětským oblečením a potravinovou samoobsluhou. Na střeše byla venkovní restaurace ohraničená rámy železobetonové konstrukce. Další **OS Hans Loch v Berlíně** (1966, Hermann Klauschke, Joachim Boetticher, Manfred Heinze, Wolfgang Ortmann | OL5-XXIV 04, 05) a **OS v Nordhäuser Straße v Erfurtu** (před 1976, OL5-XXIV 07) formuje několik dvoupodlažních prodejních objektů, knihovna, hotel či kulturní dům. OS **sídliště Hans Beimler v Saské Kamenici** (dříve Karl-Marx-Stadt, před 1972, Nikolaus Griebel | OL5-XXIV 06) tvořily dva přízemní objemy propojené krytými chodníky, díky čemuž mezi nimi vzniklo venkovní atrium s posezením a vodním prvkem. Díky výhodné svažitosti pozemku bylo zásobování přímo z komunikace do suterénu a do ústředního prostoru vedlo široké schodiště. Výhradně pěší prostor ohraničený jednopodlažními objekty získalo OS **sídliště Johannesplatz v Erfurtu** (před 1972 | OL5-XXV 01). Osa střediska je ukončena nízkým pavilonem, za nímž se tyčí dva věžové bytové domy tvořící

¹⁴⁰¹ Další návrhy viz [Gesellschaftliche Bauten in den Wohngebiet. *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1964, Jhg. 13, Nr. 10, S. 588-605. ISSN 0011-9865.]

kontrast k jeho horizontalitě. O poznání větší středisko vzniklo na **sídlišti Moskauer Platz v Erfurtu** (návrh před 1976), které bylo formováno středovou polokrytou pěší osou. Na koncích byla tato komunikace doplněna rozšířenými náměstíčky, ze kterých bylo možné vstoupit do dalších MO jednotek a služeb. Centrum sídliště bylo navíc kompozičně zvýrazněno pěti věžovými bytovými domy, které ho při pohledu z příjezdové komunikace opticky lemovaly. **OS sídliště IV v Eisenhüttenstadtu** (před 1973, Klaus Krzok, Hans Joachim Steinicke, Dietrich Kloppstech, Wolfgang Timme | OL5-XXV 02, 03) tvořily dva rozdílně dlouhé jednopodlažní objekty, mezi nimiž vznikla polokrytá, dvanáct metrů široká pěší osa. Vstupy do jednotlivých MO jednotek a služeb jsou z ústředního prostoru, na opačných stranách budovy jsou služební vstupy, zásobování a parkoviště. Pozoruhodnou skladbu občanské vybavenosti, kterou tvořila téměř desítká solitérních objektů, získalo **OS sídliště IX v Hoyerswerdē** (před 1976, Peter Biernath, Reinhard Schneider). Celé středisko bylo po obvodě obeháno automobilovou komunikací; vnitřní prostor sloužil výhradně pěším a byl doplněn sadovými úpravami a uměleckými díly. Několik budov propojily kryté chodníky. Koncepčně významnou stavbou je **OS v Hermsdorfu** (kolem 1976 | OL5-XXV 04, 05), které se skládá z hexagonálních stropních desek nesených středovými sloupy. Pravidelnost struktury narušilo vynechání šestiúhelníků pro vytvoření venkovní klikaté pěší komunikace. Zásobování a parkování bylo situováno na opačném konci. Středisko bylo ze tří stran doplněno další občanskou vybaveností – sportovní halou s běžeckým oválem, školou a administrativní budovou. **OS na Rudolf-Breit-Scheid-Straße v Geře** (před 1978, Lothar Bortenreuter, Dieter Jantke, Lutz Weidemann, Holger Peppers, Horst Vogler | OL5-XXVI 01) vzniklo na vnějším okraji historického jádra a bylo formováno pomocí tří dvoupodlažních pavilonů předsazených před jedenáctipodlažní deskový bytový dům. MO jednotkám a službám byla věnována i dvě první podlaží tohoto domu, čímž vznikla výhradně pěší krytá komunikace umožňující průchod mezi jednotlivými objekty. Zásobování probíhalo v přízemí z opačné strany ulice, tedy ze zadní fasády bytového domu.

S postupně se zvyšující životní úrovní vznikla otázka utvoření polyfunkčního komplexu, který měl rozvíjet socialistický styl života. Základními požadavky byly adekvátní a moderní zařízení pro vzdělávání dětí a mládeže, racionální způsob distribuce zboží denní potřeby a vytvoření nových forem služeb, kvalitativní i kvantitativní rozvoj stravovacích služeb, kvalifikace zaměstnanců a rozvoj duševního, kulturního života i fyzického zdraví.¹⁴⁰² Na začátku 70. let proto vznikla jednotná koncepce plánování a přípravy občanského vybavení, která také řešila prefabrikaci stavebních objektů a ekonomiku výstavby. Tato koncepce kritizovala realizaci autonomních stavebních objektů, jež odporovaly městotvornosti, a dále určila, jaké funkce lze slučovat, či naopak u jakých funkcí je koexistence vyloučena. Součástí dokumentu byla také schémata dispozic základní občanské vybavenosti, vč. potravinové samoobsluhy s konstrukčním modulem 12 x 12 metrů, jež měla společně utvářet budoucí komplexně řešené celky s atrií a krytými chodníky.¹⁴⁰³

¹⁴⁰² PRENDEL, Werner. Neue Funktionslösungen für gesellschaftliche Bauten. *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1971, Jhg. 20, Nr. 7, S. 394-401. ISSN 0011-9865. S. 394.

¹⁴⁰³ Více např.: [PRENDEL. Neue Funktionslösungen für gesellschaftliche Bauten.]

Také v NDR se politicky i architektonicky sledovanou událostí stala přestavba měst. První z velkých poválečných rekonstrukcí východního bloku se stala **Karl-Marx-Allee v Berlíně** (1. etapa od 1951, 2. etapa kolem 1960, Collein, Dutschke | OL5-XXV 06, 07). Monumentální městská třída byla lemována rovnoběžnými deskovými bytovými domy, před nimiž byly pro zmírnění měřítka předsazeny dvoupodlažní objekty s prodejny, restauracemi a službami. Další obchodní třída vznikla v **Saské Kamenici** (dříve Karl-Marx-Stadt, 1958). Avšak řazení MO jednotek do pavilonů po obou stranách širokých a dopravně vytížených bulvárů bylo posléze kritizováno kvůli časové náročnosti nákupu i značné ekonomické neefektivnosti.¹⁴⁰⁴

Toto plně refletovala nově vybudovaná městská třída s celoměstskou vybaveností **Prager StraÙe v Dráždanech** (soutěž 1962, realizace 1965-73, Peter Sniegón, Kurt Röthig, Hans Konrad | OL5-XXV 08, 09), která vzešla z architektonické soutěže. Všechny soutěžní návrhy k vybombardovanému území přistoupily v zásadě podobně jen s drobnými nuancemi. Kromě osy tvořící spojnici mezi historickým jádrem a železničním nádražím to bylo rozmístění solitérních budov na ortogonálním půdorysu.¹⁴⁰⁵ Myšlenky jednotlivých kolektivů se tedy zaměřily na výškové uspořádání, rozmístění dominant a vytvoření působivé kompozice za použití kontrastu horizontálních pavilonů občanské vybavenosti a vertikál bytových či hotelových domů.¹⁴⁰⁶ Realizovaný návrh vznikl jako symbióza vybraných návrhů – po obou stranách výhradně pěší osy byly pavilony s občanskou vybaveností doplněné na jedné straně výškovými hotelovými domy kolmo na ulici a v kontrastu k nim deskový bytový dům, naopak na opačné straně rovnoběžný s ulicí. Promenádu doplnily vodní prvky a sadové úpravy.

Na základě největší urbanistické soutěže v NDR¹⁴⁰⁷ se stal se klíčovým projektem pro vytvoření nového reprezentativního centra nově vznikajícího socialistického státu **Alexanderplatz v Berlíně** (1964-74, Joachim Näther). Jako podklad k realizovanému projektu byl vybrán návrh kolektivu pod vedením hlavního architekta města. Ústřední prostor vznikl skladbou solitérních objektů, jejichž dominantou se stal hotel a **OD Centrum** (viz níže). Velkolepý projekt byl nicméně již při svém dokončení kritizován kvůli nedostatečnému vytvoření uzavřenějších prostorů a také promenádních tras, které by vedly k ztraktivnější MO jednotek.¹⁴⁰⁸ V návaznosti na Alexanderplatz vznikl další návrh – **OS na RathausstraÙe** (od 1968, Heinz Graffunder, Wolfgang Radke | OL5-XXVI 02, 03). Jeho základním konceptem bylo vytvoření vícepodlažní podnože s občanskou vybaveností, ze které vystupovaly věže deskových bytových domů – tři rovnoběžné s ulicí a v druhém plánu dva na ně kolmé.

¹⁴⁰⁴ KLUGE. Städtebauliche Netzgestaltung der Versorgungseinrichtungen und deren Planung in den Stadtzentren. S. 415.

¹⁴⁰⁵ Výjimku tvoří kino s kruhovým půdorysem.

¹⁴⁰⁶ Soutěžní návrhy viz např.: [MÜHLER, Georg. Wettbewerb Prager StraÙe in Dresden. *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1963, Jhg. 12, Nr. 3, S. 133-155. ISSN 0011-9865.] Realizovaný návrh viz [SNIÉGON, Peter. Die Planung des Gebietes Prager StraÙe in Dresden. *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1965, Jhg. 14, Nr. 1, S. 9-13. ISSN 0011-9865.]

¹⁴⁰⁷ Soutěže se účastnilo 56 kolektivů z celého východního bloku. První cena nebyla udělena, druhou cenu získal kolektiv G. Kröbera a dvě třetí místa obsadily kolektivy H. Schneidera a Lubena Toneva. Soutěžní návrhy viz např.: [Ideová soutěž na socialistickou přestavbu berlínského centra. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1960, roč. 6, č. 9-10, s. 10-13. ISSN 0042-9376.]

¹⁴⁰⁸ ČAPKA, Bohuslav, 1974. Alex: nové centrum Berlína. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1974, roč. 20, č. 2, s. 3. ISSN 0009-0697.

MO jednotky a služby byly pojaty jako volné pavilony, mezi nimiž vznikly částečně a plně kryté průchody celou stavbou doplněné odpočinkovými atrií.

Další nově zbudovanou berlínskou městskou třídou byla **Leipziger Straße** (cca od 1970, Werner Straßenmeier, Günther Wernitz, Johannes Gitschel, Klaus Wießhaupt, Wolfgang Ortmann, Klaus Berger, Arno Weber | OL5-XXVI 04), která byla drtivě zasažena bombardováním během druhé světové války. Nová forma vzešla z politické a sociální restrukturalizace¹⁴⁰⁹ a integrovala bytovou výstavbu s občanskou vybaveností a stanicemi linky metra. Jedna strana šestiproudé ulice byla pojata deskovými bytovými domy, z nichž část měla mírně předsazenou dvoupodlažní podnož se službami a specializovanými MO jednotkami; opačnou stranu ulice tvořily naopak čtyři solitérní bytové domy kolmé k ulici, jež byly v mezerách doplněny dvoupodlažními budovami prodejny potravin a domu lahůdek s esteticky výrazným architektonickým řešením.¹⁴¹⁰ Nedílnou součástí byly pěší podchody, sadové úpravy, odpočinková zákoutí s posezením a náměstíčko s rekonstruovanou pozdně barokní kolonádou (původně 1776, Carl Philipp von Gontard) jako historickým reliktem. Celý komplex se zaměřil na optimalizaci nosné konstrukce umožňující co nejvyšší stupeň variability a byl navrhován s myšlenkou maximálního využití prefabrikace.¹⁴¹¹

Široký bulvár vznikl na **Karl-Marx-Straße v Magdeburgu** (před 1965 | OL5-XXVI 05, 06). Nízkopodlažní pavilony občanské vybavenosti zde byly vloženy mezi rovnoběžně umístěné deskové bytové domy. Architektura celku byla založena na kontrastu až exkluzivně celoprosklených průčelí vybavenosti s fádním rastroem panelových dílců obytných budov. Nedílnou součástí pěší ulice byly kašny (Fritz Kühn). K nejznámějším urbanistickým konceptům nového centra socialistického města¹⁴¹² patřilo centrum v **Halle** (1967, A. M. Arlt a kolektiv | OL5-XXVI 07) a vrcholem modernistických myšlenek je utopický **návrh městského centra pro 40 tisíc obyvatel** (před 1970, Streitparth, Gerd Wessel). Schematicky pojaté struktury byly rozděleny na 21podlažní obytná žebra s nižšími předsazenými objekty občanské vybavenosti. Návrh se soustředil na integraci všech funkcí ve vertikálním směru a na striktní oddělení pěších od automobilové dopravy. V centru se nacházela pouze hromadná doprava, která byla propojena s pěšími chodníky eskalátory.¹⁴¹³

Polská OS lze do určité míry srovnat s československými. Konceptně ojedinělé bylo **OS na ulici Marszałkowska ve Varšavě** (1957, Tadeusz Tomicki, Ryszard Trzaska), které svým členěním a provozem evokovalo krytou tržnici. Zastřešené komunikační osy s bazilikálním osvětlením měly po obou stranách MO jednotky. **OS sídliště D3 v Tychy** (Marek Dziekoński, Jerzy Manjura) představuje typ střediska v jednom objektu. Středisko bylo rozvržené do tří

¹⁴⁰⁹ STRABENMEIER, Werner a Günther WERNITZ. Wohnkomplex Leipziger Straße in Berlin. *Architektur der DDR*. Berlin: Verlag für Bauwesen, 1979, Jhg. 28, Nr. 1, S. 17-20. ISSN 0323-3413. S. 17.

¹⁴¹⁰ Více např.: [ORTMANN, Wolfgang. Zweigeschossige Kaufhallen - Berlin, Leipziger Straße. *Architektur der DDR*. Berlin: Verlag für Bauwesen, 1979, Jhg. 28, Nr. 1, S. 24-28. ISSN 0323-3413.]

¹⁴¹¹ STRABENMEIER a WERNITZ. Wohnkomplex Leipziger Straße in Berlin. S. 18.

¹⁴¹² KAVAN, Jan. Príspevok k formovaniu ťažiskových polôh urbánneho útvaru. *Architektúra & urbanizmus: časopis pre teóriu architektúry a urbanizmu*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1980, roč. 14, č. 1, s. 11-27. ISSN 0044-8680. S. 19.

¹⁴¹³ Více např.: [WESSEL, Gerd. Zu Veränderungen der städtebaulich-räumlichen Ordnung. *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1970, Jhg. 19, Nr. 12, S. 722-729. ISSN 0011-9865. S. 728-729.]

podlaží – suterén zabíraly parkovací místa a technické zázemí, v přízemí a v patře, přístupném po ochozu, vznikly MO jednotky a kavárna. Typem lineárně řazeného střediska je **OS sídliště Złotego Wieku v Krakově** (2. pol. 70. let 20. stol., Olgierd Krajewski | OL5-XXVII 01, 02). U tohoto střediska je charakteristický průchod pod dvoupodlažní částí do prostoru sídliště. Přímo naproti němu se nachází architektonicky podobné **OS sídliště Tysiąclecia**. Prostorově však jde o průchozí koridor s rozšířením pro vytvoření náměstíčka, jenž provozně doplňuje zásobovací dvůr. Rozsáhlejším bylo OS **Central v Lodži** (1961-72, Maciej Gintowt, Ewa Krasińska, Maciej Krasiński), které v sobě kombinovalo třípodlažní hmotu s obchody a výškovou administrativní budovu. Prosté kvádry byly jednotně pojednány striktním členěním pásovými okny po jednotlivých podlažích.

Ukázkou nerealizované přestavby v blízkosti cenné historické zástavby (kostel s klášterem a středověké opevnění) je **nákupní centrum s hotelem ve Varšavě** (Jadwiga Hawrylak-Grabowska, Krzysztof Sasiadek).¹⁴¹⁴ Stěžejním řešením celoměstské vybavenosti je však **centrum obchodu a služeb ve Varšavě** (od r. 1959, Zbigniew Karpiński | OL5-XXVII 03, 04). Komplex budov s kubaturou přibližně jednoho milionu m³ byl realizovaný na základě soutěže z roku 1959¹⁴¹⁵ na troskách dopravní tepny rovnoběžné s řekou Vislou naproti **Paláci kultury a vědy** (1955, Lev Rudněv). Definování komunikací vedlo k jasnému podélnému řazení budov. Pás OD oddělil hlučnou komunikaci od nové paralelně vedené pěší dopravy, opačnou stranu pěší ulice tvořily bytové objekty, z nichž nejvýraznějšími akcenty byly tři věžové domy.¹⁴¹⁶ POU byla doplněna zelení a krytými loubími u výloh OD.

Z maďarských OS, vycházejících ze západních *shopping centres*, lze zmínit např. **Sugár v Budapešti** (1980 | OL5-XXVII 05, 06), které bylo umístěné na přestupním uzlu hromadné dopravy. Jeho kompaktní forma se rozvíjí okolo vnitřního krytého prostoru, v části pojatého jako japonská zahrada s kruhovou fontánou. Kromě největšího lahůdkářství v Maďarsku se zde nacházela prodejna a opravna obuvi, oděvů, klenotnictví, prádelna, restaurace, pošta či cestovní kancelář. V exteriéru stavba získala formu podobnou s Paxtonovým Crystal Palace. Nedílnou součástí byla rozsáhlá asfaltová plocha pro parkování. Na pěti místech nového obytného útvaru vznikla dle typového projektu **OS sídliště Óbuda v Budapešti** (1980, Béla Siffel, György Halmos). Střediska v sobě obsahovala OD ABC, další MO jednotky, služby, restauraci a zdravotnické zařízení. Pro rychlost výstavby byla zvolena ocelová konstrukce v kombinaci s železobetonovým skeletem na osnově 12 x 12 metrů.

Bulharský přístup mohou představovat OS **Storgozia v Plevenu** a centrální **OS ve Vidinu**, obě doplněná plnosortimentním OD.

¹⁴¹⁴ Více např.: [MAREK, Danuta, 1970. Nowe realizacje handlowe na „Stronie Wschodniej“. *Architektura*. Warszawa: Stowarzyszenie Architektów R. P., 1970, roc. 24, n. 9, s. 300-305. ISSN 0003-8814.] a [BRUSZEWSKI, Andrzej, ed. *Architektura polska '81*. Warszawa: Wydawnictwo "Arkady", 1981. Nestránkováno.]

¹⁴¹⁵ Soutěžní návrh viz např.: [SIEGEL, ed. Realizace nového městského centra ve Varšavě - výstavba východní strany ul. Marszałkowské. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1961, roč. 7, č. 2, s. 14-15. ISSN 0042-9376.]

¹⁴¹⁶ Domy oproti soutěžnímu návrhu sníženy o dvacet metrů.

RSR byla v zásadě jedinou zemí ve východním bloku, kde se zcela úplně neupustilo od budování prodejních jednotek v přízemí obytných budov či situování do přistavěných objektů. OS **sídlíště Podu Roș v Jasy** tvořily především prodejny v přízemí obytných budov doplněné soliterními budovami. OS **Drumul Taberej v Bukurešti** (1965) se skládá ze čtyř jednopodlažních objektů, které jsou spolu komunikačně propojené. Výrazným počinem je **OS na Strada Ion Câmpineanu v Bukurešti** (před 1965 | OL5-XXVII 07), které sleduje stopu ulice a je tvořené MO jednotkami v přízemí až desetipodlažních panelových domů. Forma domu vychází z tradičního ustoupení přízemí a vytvoření pěší arkády.

Jako soliterní objekt s polootevřenými prostory krytými pergolami bylo koncipováno **OS v Eforii** (před 1971 | OL5-XXVII 08). OS **sídlíště Tiglina v Galați** (před 1963 | OL5-XXVIII 01, 02) je typickým příkladem jedno až dvoupodlažní stavby komponované na základě soustavy atrií a polokrytých průchodů. Součástí střediska kromě MO jednotek a služeb byla také restaurace a kino; zásobování probíhalo pomocí dvorů umístěných na opačných stranách výhradně pěších atrií. Na silném architektonickém konceptu bylo založeno **OS v Mamaiae** (před 1963 | OL5-XXVIII 03, 04). Nad nepravidelně rozmístěnými pavilony ve čtvercovém rastru nosné konstrukce se vznášelo zastřešení, místy přecházející ve slunolam. Ačkoli bylo toto zastřešení na pavilonech zcela nezávislé, zcelilo je tak, že rozdrobená stavba působila jako jeden solitér. Charakteristickou formu získalo **OS v Onesti** (před 1965 | OL5-XXVIII 05). Ačkoli se jedná o přibližně 400 metrů dlouhý přízemní objekt, díky tomu, že sleduje stopu zakřivené ulice, nepůsobí monotónním dojmem. Monotónnost narušují také průchody, resp. atria, tvořící místa odpočinku s lavičkami. Hlavní vstupy do MO jednotek jsou situovány k hlavní dopravní komunikaci; na opačné straně vznikla zásobovací komunikace, která stavbu odděluje od bytových domů. Ty jsou deskové a kolmo na středisko, při pohledu od ulice tak v druhém plánu vytváří kontrastní vertikály k dlouhé lince střediska.

Díky rozvoji industrializace i v Rumunsku vznikla potřeba formovat nová sídla nebo nová centra rozrůstajících se měst. Jedním z příkladů může být **centrum města Baia Mare** (před 1965). Obdélný prostor po stranách ohraničily modernistické bytové domy, v čele hotel a na opačné straně již existující neoklasicistní budova. Vnitřní dlážděný a výhradně pěší prostor lemují na vnějším obvodu dopravní komunikace. Toto umístění nešťastně odděluje MO jednotky v přízemí obytných budov od prostoru náměstí.

5.3.3 Československo

Výstavba MO jednotek v 50. letech 20. stol. počítala zásadně s realizací v přízemí obytných budov.¹⁴¹⁷ Nejčastěji docházelo ke zřizování specializovaných prodejen s nabídkou potravinářského sortimentu, popřípadě drogistického zboží. Názorový obrat, ovlivněný technologií výstavby a stále progresivnější specializací a typizací, nastal však brzy a lze ho spojit s odklonem od urbanismu socialistického realismu.¹⁴¹⁸ Modernistický urbanistický plán

¹⁴¹⁷ KOHOUTEK, Miloslav, ed. *Úkoly československého vnitřního obchodu při budování socialismu: sborník prací pracovníků Ústavu pro výzkum vnitřního obchodu*. Praha: Orbis, 1954. S. 270.

¹⁴¹⁸ Potvrzením odklonu od obchodní vybavenosti v přízemí domů se stala konference VÚVA o občanském vybavení roku 1957. V literatuře je odklon patrný již rok poté, např. Gronwaldt a Pexieder uvádí, že sídlíštní vybavení, především objekty pro distribuci, „[...] neměla by se uvažovat jako zabudovaná do obytných domů [...]“ [GRONWALDT

počítal s vytvořením jednotného souboru soliterních budov v zeleni. Volné zastavovací plány obytných útvarů měly řadu pozitiv, např. velké množství zeleně, dostatečné proslunění a osvětlení apod., nicméně se z nich vytratila hierarchizace veřejných prostor – ulice, náměstí, dvůr, pasáž apod. Absenci intimnějších prostor měla suplovat právě výstavba občanského vybavení, především OS. Rokošný tento problém stručně popsal následovně: „[...] při výstavbě nových sídlisk mali by sme sa pokusiť o akési jadro sídliska, ktoré by bolo dosť pritažlivé pre obyvateľov, kde by sa znovu vytvoril „obytný“ priestor, akými bývali námestie v našich starých mestách, a kde by sa znovu vytváral kolektívny život za socialistických podmienok. Mala by sa vytvoriť akási pešia rezervácia nerušená prevádzkou motorových vozidel, kde by sa mohli ľudia voľne pohybovať medzi kvetinami, vodnými plochami, drobnou architektúrou a kde by súčasne mohli nakupovať, navštíviť kino alebo kultúrny dom a pod.“¹⁴¹⁹ Výsledkom návrhu OS v novém sídlišti měla být „[...] urbanistická artikulácia snažiac sa únikom od maximalizmu a schématicizmu vytvárať priestory zaujímavejšie, pestrejšie a svojou i trochu atraktívne vytváranou zástavbou tak pritažlivé, že by sa v nich človek dobre cítil a rád sa do nich vracal.“¹⁴²⁰ Takto řešené OS mělo být zárukou čistoty a jednoduchosti sídliště.¹⁴²¹

Od přelomu 50. a 60. let se tedy začalo prosazovat u nově budovaných obytných celků pouze soliterní, resp. izolované řešení; v přízemí obytných budov mohly být prodejny a pohostinská zařízení zřizovány pouze výjimečně.¹⁴²² Konstrukční typizace obytných staveb totiž vedla k nedokonalým provozně i dispozičně řešeným prodejnám. V mnoha případech problémem bylo nedostatečné řešení zásobování, které bylo v rozporu s provozem bytového domu. Zabudované a vestavěné prodejny v parteru obytných budov dále nebylo možné plně specializovat a jako typ se proto staly neudržitelné.¹⁴²³

Základním principem pro řešení OS byla segregace pěší a automobilové dopravy vycházející z požadavků diferenciaci dopravní sítě. Každá kategorie komunikace měla v závislosti na druhu a intenzitě dopravy jiný charakter a dimenzi. Pěší cesty v sídlišti probíhaly nezávisle na dopravních komunikacích. OS, vyžadující také dopravu automobilovou, vždy tvořila jeden z hlavních styčných bodů obou typů dopravy. Ideální umístění OS bylo na hlavních komunikačních tazích, zpravidla se jednalo o spojnici mezi prací, resp. zastávkou městské hromadné dopravy, a bydlištěm. Spotřebitel měl mít nerušený přístup do jednotlivých provozoven z ústředního prostoru, jenž jim měl poskytnout pohodlnou prohlídku zboží i odpočinek. Samozřejmostí byly terénní úpravy, zelené plochy,

---

a PEXIEDER. *Metodické pokyny k projektování obchodního vybavení sídliště: obchodní střediska*. S. 3.] O diferenciaci obchodní vybavenosti nejen z ekonomických důvodů informoval dále např.: [WEIN, Julius. Stavby občanského vybavení sídliště. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1960, roč. 19, č. 1, s. 76-78. ISSN 0300-5305. S. 77.]

¹⁴¹⁹ ROKOŠNÝ. Typizácia občianskeho vybavenia. S. 115.

¹⁴²⁰ KRAMÁR, E a JÁN ŠPRLÁK. Luník II: nákupné a spoločenské centrum Terasa Košice. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1961, roč. 7, č. 24, s. 3. ISSN 0009-0697. S. 3.

¹⁴²¹ GRONWALDT a PEXIEDER. *Metodické pokyny k projektování obchodního vybavení sídliště: obchodní střediska*. S. 27.

¹⁴²² *Vnitřní obchod v ČSR*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1959. S. 27.

¹⁴²³ Hadravová dále připomíná závěry Výzkumného ústavu obchodu uvádějící, že umístěním obchodní jednotky do jednoúčelové budovy se dosáhlo až 40 % úspor v přepočtu na 1 m² užitkové plochy a 30 % na 1 m³ obestavěného prostoru. [HADRAVOVÁ, Zdena. *Systémové projektování obchodních jednotek*. Praha: Merkur, 1974. S. 68.]

zákoutí pro děti, vhodný mobiliář a umělecká díla.¹⁴²⁴ Středisko se do tohoto prostoru nejčastěji otvíralo výkladci. Kromě širších urbanistických vztahů a přístupových cest byla sledována i orientace ke světovým stranám. V tomto aspektu měly zásadní význam požadavky jednotlivých prodejen a služeb. U prodejen potravin, které měly zpravidla celoprosklená průčelí, bylo vhodné umístění na neslunečnou stranu tak, aby byl zamezen negativní vliv na zboží. Pokud nemohla být zajištěna správná orientace, bylo nutné přistoupit k vytvoření stavebně technického opatření – slunolamů či markýz. Nedílnou součástí OS se stala pobytová zeleň. Na její realizaci je ale nutné nahlížet i z pohledu obchodních zájmů – nezřídka tyto plochy měly sloužit jako kapacitní rezervy, které se v budoucnu měly obětovat k rozšíření střediska.¹⁴²⁵ Štursa dále doporučoval segregaci zásobovací části od okolních budov pásmem zeleně, minimálně pět metrů širokým,¹⁴²⁶ tak aby došlo k optickému oddělení. Oplocení požadováno nebylo. Odstupy solitérních objektů určovaly především požární předpisy, např. ČSN 73 0760. Dle stupně bezpečnosti se jednalo minimálně o šest, osm anebo deset metrů. Z hlediska civilní ochrany měl být odstup takový, aby nedošlo k závalu hlavní dopravní komunikace; hygienický požadavek předpisoval vzdálenost od stínícího objektu takovou, aby byla minimálně dvojnásobkem jeho výšky.¹⁴²⁷

V krátkosti lze zmínit také konstrukční hledisko, protože jako většina stavební produkce daného období prošla OS prvkovou typizací. Prosazovaným řešením se po vzoru SSSR stala tenkostěnná prefabrikovaná železobetonová konstrukce.¹⁴²⁸ Typizované prefabrikáty tak vystřídaly i u jednopodlažních objektů ekonomicky a provozně výhodnější velkorozponové konstrukce, např. dřevěné sbíjené nebo ocelové girlandové vazníky. Objekty se staly ve většině dvojtraktové, rozpon stropních prvků byl v mnoha případech 5,4 až 6 metrů. Nejrozšířenějším konstrukčním systémem byl montovaný skelet z tyčových prvků. Jeho užití při modulu 6 x 6 metrů bylo existenčním faktorem výstavby OS. Investiční zajištění, správu a řízení střediska měl na starosti zpravidla největší z jeho uživatelů, anebo příslušná Domovní správa. Rozhodující úlohu při výstavbě měly národní výbory, které zajišťovaly časovou koordinaci s dalšími stavebními etapami.

Jak již bylo zmíněno, forma československých OS z 60. a 70. let nesledovala pouze sovětský vývoj, ale byla inspirována také americkými a anglickými zkušenostmi i příklady ze severských zemí.¹⁴²⁹ U prvních poválečných, zpravidla experimentálních¹⁴³⁰ sídlišť vznikla

¹⁴²⁴ Kromě níže uvedených lze z tisíců dalších takto umístěných výtvarných děl vzpomenout především plastiky **Alegorie mládí** u OS Krakov v Praze-Bohnicích (1979, Vladimír Košťoval), **Chlapec s modelem letadla** a **Dívka s knihou** u OS v Ústí nad Labem-Neštětanicích (80. léta, Otakar Skopový), **Město a Valašská krajina** u OS ve Vsetíně-Sychrově (1982, Ilja Hartinger), **Matka** před OS Horizont v Liberci (1985, Michael Bílek), **Klíčení** u OS v Plzni-Boleveci (1987, Jaroslav Bocker). Zmínit lze také reliéf **Moderní doba** (1972, Rudolf a Nora Švábovi) a **dekorativní stěnu** (1972, Hana Purkrábková) u OS Včela v Praze-Ďáblicích, reklamní a osvětlovací prvky **Kovové květy** u OS v Praze-Chodově (1977, Milan Míšek).

¹⁴²⁵ HADRAVOVÁ. *Systémové projektování obchodních jednotek*. S. 42.

¹⁴²⁶ ŠTURSA, Jiří. *Typologie budov obchodních*. Praha: Vydavatelství ČVUT, 1971. S. 15.

¹⁴²⁷ Tamtéž, s. 52.

¹⁴²⁸ Direktivní nařízení bylo v zásadě nastoleno technickými ukazateli, které jiné konstrukční řešení těžko splnilo. Viz např.: [Projev N. S. Chruščova na Všesvazové konferenci stavbařů 12. dubna 1958. S. 7.]

¹⁴²⁹ Formu obchodu i obchodní architektury v USA přiblížilo např. periodikum *Výstavba a architektura*. [MATYSOVÁ, ed. *Obchody v USA. Výstavba a architektura: dokumentační zpráva*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1963, roč. 9, č. 4, s. 32-34. ISSN 0042-9376.] Dále zde byl také prezentován ucelený pohled na řešení OS v nových

občanská vybavenost soustředěním okolo volného prostranství. Obchodní vybaveností v Nizozemsku bylo inspirováno¹⁴³¹ **OS sídliště Petřiny v Praze** (projekt 1954-59, Evžen Benda, Vojtěch Mixa | OL5-XXIX 01, 02) tvořily OD s domem hotelového bydlení a nerealizovaným kulturním domem s knihovnou a restaurací. Středisko bylo trochu nešťastně rozděleno pozemní komunikací s tramvajovou tratí. Také **OS sídliště Hloubětín v Praze** (1959-67, Karel Štefec, Miroslav Hudec | OL5-XXIX 05, 06) představuje středisko rozdělené na dvě části dopravní komunikací s tramvajovou tratí. Avšak pro snazší prostupnost střediska zde vznikl podchod. Součástí střediska byl i OD a volný prostor doplňovaly travnaté plochy i vodní prvky. Architektonicky a urbanisticky hodnotné je **sídliště Februarového víťazstva v Bratislavě** (1957-64, Štefan Svetko, Ondrej Dukát, Václav Houdek | OL5-XXIX 03, 04).¹⁴³² Vybavenost zde byla umístěna do dvoupodlažních bohatě prosklených pavilonů předsazených před obytné domy, které svým výrazem připomínají sídliště A. Perreta a lehkostí jsou zase velmi podobné skandinávským bytovým domům.¹⁴³³ Řazení budov podél silniční komunikace¹⁴³⁴ je hlavním principem **OS sídliště Červený vrch v Praze** (1966-70), jež tvoří samostatné solitéry bez širších prostorových souvislostí. Jednotlivé objekty sloužily jako restaurace a centrum služeb (Jarolím, Havelka), OD (Jarolím, Danda) a centrum distribuce a služeb (Milan Jarolím, Miroslav Jehlička). První realizované OS, tvořené soustředěním dvou rovnoběžných objektů v určitém prostorovém vztahu, bylo na **sídlišti Ružová dolina v Bratislavě** (1959-62, J. Stellar | OL5-XXIX 07, 08). Tyto příklady hovoří o hledání vhodné formy OS, nejen z pohledu hmotového řešení, ale i širších vztahů. Rozmístění několika MO jednotek v jedné linii často uvažovalo na jedné straně hlavní vstupy a na straně opačné zásobování. Navzdory tomu, že vybavenost vzniklá vysunutím nízkopodlažních hmot přiblížila lidskému měřítku vysokou podlažnost bytových domů, kvůli stavební typizaci začalo být vhodnější (a prosazované) řešení vybavenosti v samostatných objektech.

Další vývoj ovlivnilo ÚV KSČ, které v dubnu 1961 přijalo zásadu vytváření speciálních objektů občanského vybavení. V přímé návaznosti vznikly programové náčrty okrskových středisek občanské vybavenosti ve čtyřech¹⁴³⁵ velikostních kategoriích odpovídajících počtu obyvatel v okrsku, jež vešly v platnost roku 1963.¹⁴³⁶ Tyto **programové náčrty OS** (1960,

---

obytných útvech severovýchodních zemí. [SIEGEL, ed. *Metody územního řešení nákupních a společenských středisek ve Švédsku. Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1960, roč. 6, č. 18, s. 5-8. ISSN 0042-9376.]

¹⁴³⁰ Účelem experimentální výstavby bylo „[...] ověřování souhrnu nejnovějších výsledků vývoje a výzkumu, popřípadě námětů souvisejících s rozvojem investiční výstavby z hlediska dodavatelů a objednatelů – uživatelů (společenské funkce experimentu), o kterých se nedá rozhodnout na základě dosavadních zkušeností. [...] Výsledky experimentálních staveb jsou důležitým podkladem pro přípravu typových podkladů a technických norem a pro ověření navrhovaného rozvoje materiálně technické základny a směrů výstavby uvažovaných výhledovými plány.“ [Vyhláška č. 97/1962 Sb. Vyhláška ministerstva výstavby o dokumentaci, sledování a vyhodnocování experimentálních staveb. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 21. září 1962 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1962-97>. ČÁST PRVNÍ, odst. 1.]

¹⁴³¹ SŮVA, Stanislav, 1957. Poznámky o nizozemské bytové výstavbě. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1957, roč. 3, č. 3, s. 4. ISSN 0009-0697.

¹⁴³² Úvodní projekt získal čestnou cenu 1. stupně v přehlídce architektonických prací za rok 1957.

¹⁴³³ DULLA, Matúš a Henrieta MORAVČÍKOVÁ. *Architektúra Slovenska v 20. storočí*. Bratislava: Slovart, 2002. ISBN 80-714-5684-5. S. 194.

¹⁴³⁴ Později komunikace změnila svou kategorizaci a začala sloužit jako hlavní příjezdová cesta na letiště. To celý koncept sídliště silně oslabilo a solitéry občanské vybavenosti ještě více osamostatnilo.

¹⁴³⁵ V případě Slovenské republiky pouze ve třech velikostech.

¹⁴³⁶ Více např.: [LANGR. Středisko občanského vybavení obytných okrsků.]

Studijní a typizační ústav v Praze) prověřily provozní a architektonické řešení solitérních středisek. Např. **OS obytného okrsku S 4500** (OL5-XXX 01) se skládalo ze tří samostatných skladebných jednotek – prodejny se samoobsluhou, jídelny se samoobsluhou a objektem se základními službami. Tyto jednotky byly koncipovány tak, aby bylo možné dosáhnout teoreticky libovolné urbanistické skladby respektující místní podmínky a okolní zástavbu.¹⁴³⁷

Typizačním snahám předcházelo **OS Slimák v Bratislavě** (1957-63, Ivan Matušík, Honzo Szama | OL5-XXX 02, 03, 04), které vzniklo jako solitérní objekt v řádkové struktuře sídliště.¹⁴³⁸ Původně plánovaný spirálovitý půdorys nahradila v průběhu projektových prací kruhová výseč s centrálním polootevřeným dvorem.¹⁴³⁹ Dostředná forma zajistila nakupujícím dobrý přehled a dokázala utvořit jasně definovaný prostor doplněný kruhovou vodní nádrží. Zásobování je po obvodě stavby, pěším slouží střední část, kterou doplnila rampa umožňující přístup do patra. Z kruhového půdorysu vystupovala konstrukčně odvážná markýza kryjící autobusovou zastávku. Středisko se díky svému dispozičnímu, konstrukčnímu a také architektonickému řešení stalo předzvěstí dalšího vývoje.

Ústřední prostor sídliště Řetenice tvoří **OS Perla v Teplícih-Za Nemocnicí** (1959-70, Míťa Hejduk, Milan Míšek, Jan Kouba | OL5-XXXI 01, 02).¹⁴⁴⁰ Ve středu střediska je ohraničené atrium – náměstí. Stavba byla výjimečná také díky použitým materiálům jako pískovec, trachyt či mramor. Na exponovaných místech byla umístěna sochařská díla (Vladimír Preclík, Stanislav Hanzík, Zdeněk Veselý). Přízemní středisko doplňují dva čtrnáctipodlažní bytové domy, díky čemuž vznikl kompozičně vyvážený celek, který lze považovat za jednu z nejkvalitnějších realizací svého druhu. Středisko se samostatnými objekty ve tvaru L, které však neumožnilo vytvořit uzavřenější intimnější prostory, vzniklo v **Havříově pro VIII. B etapu** (1962, B. Heiser, V. Svoboda). Podobně byl koncipován i návrh na **OS sídliště Invalidovna v Praze** (před 1960, Jiří Lasovský | OL5-XXX 05) založený na třech výškově odlišných hmotách na půdorysu tvaru L. Středisko navazovalo na zastávku městské hromadné dopravy a logicky tak tvořilo styčný bod obyvatel mezi prací a bydlištěm. Předprostor před střediskem doplnil hotelový dům, který byl se střediskem spojený pergolou. Toto řešení však nebylo realizováno, patrně kvůli nepříliš přesvědčivému rozvrhu služeb a nadbytečným ochozům, které by vyžadovaly značnou údržbu.¹⁴⁴¹ Realizace se dočkal přepracovaný návrh (1965-66, Josef Polák, Milan Rejchl | OL5-XXX 06, 07),¹⁴⁴² který byl založen na intimním a částečně krytém atriu doplněném uměleckými díly – kašnou a poloprůhlednou stěnou (Mírová –

¹⁴³⁷ LANGR. Středisko občanského vybavení obytných okrsků. S. 566.

¹⁴³⁸ Středisko získalo první cenu za realizaci v přehlídce architektonických prací 1964-65.

¹⁴³⁹ Tuto stavbu O. Nový označil na I. sjezdu čs. architektů za plagiát a připomněl jeho přílišnou podobu s **tržnicí v Coventry**. Matušík však takové obvinění striktně odmítl. [MATUŠÍK, Ivan. Sjazdová diskusia. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1959, roč. 1, č. 10, s. 138-141. ISSN 1335-2180.] Jistou podobnost stavba nezapře i s objektem restaurace československého **pavilonu na Světové výstavě Expo v Bruselu**. Obě tyto stavby však vznikaly ve stejné době a pravděpodobně nezávisle na sobě. Koncept kruhové výseče využil Matušík později i u **rehabilitačního ústavu v Bojnicih** (1970-75) a podobná forma se dále objevila např. v soutěžním návrhu č. 2 na **Matici slovenskou** (1962, J. Drahoš, K. Kosman, V. Čurila a J. Struhař) či na **Park hotelu v Novém Smokovci** (1966-70, Igor Svoboda).

¹⁴⁴⁰ OS získalo třetí cenu za projekt v přehlídce architektonických prací 1964-65 a druhou cenu za realizaci v přehlídce architektonických prací 1970-71.

¹⁴⁴¹ -MO-. Experimentální výstavba na Invalidovně. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1960, roč. 19, č. 7, s. 455-468. ISSN 0300-5305. S. 467.

¹⁴⁴² OS získalo první cenu za realizaci v přehlídce architektonických prací 1966-67.

Hladíková – Rychlíková). Měřítkově přijatelná a architektonicky zdařilá stavba propojila výtvarně bohaté prostředí s konstrukční inovací, jež byla relativně levná.¹⁴⁴³

OS **Luník I** a OS **Luník II v Košicích** (1961-72, oboje E. Kramár, J. Šprlák | OL5-XXXI 03, 04) představují dvoupodlažní solitéry s venkovními schodišti a ochozy, jejichž samozřejmou součástí bylo příkladné řešení zeleně a umístění vodních prvků do atriových prostor. Okrskovou vybavenost tvořilo OS **sídliště Fončorda v Banské Bystrici** (1962, Kamil Martinkovič, J. Mika | OL5-XXXI 05, 06). Jeho provoz byl rozvržen do dvou hlavních objektů – domu potravin a domu služeb spojených pergolou. Rozmístění objektů sledovalo terénní zlom a utvářelo volnou nástupní platformu. Typickým příkladem atriového řešení inspirovaného finskými středisky¹⁴⁴⁴ je OS **Obzor na sídlišti Lesná v Brně** (1962-70, Miroslav Dufek, Viktor Rudiš, Ladislav Volák, František Zounek | OL5-XXXII 01). Sídliště bylo založeno na solitérních a vysokých deskových bytových domech v zeleni, mezi které byla vložena plošně rozlehlejší a výškově nižší občanská vybavenost. Všechna OS na sídlišti mají uzavřená atria proto, aby obyvatelům nabídla intimnější prostory, kterých na sídlišti nebylo mnoho.¹⁴⁴⁵ Konstrukce všech středisek byla jednotná, šlo o železobetonový skelet se skrytými průvlaky na modulu 6 x 7,2 metru. Střízlivým architektonickým řešením se vyznačuje OS **Hvězda v Teplicích** (1963-70, Jiří Svoboda). Dvoupodlažní atriová stavba má čtvercový půdorys, ochozy kolem atria jsou kryté. Kompozičně bylo středisko doplněno výškovým hotelovým domem (Miroslav Masák). Čtvrťové středisko, které vzešlo z vnitroustávní architektonicko-urbanistické soutěže, je OS **Doubravka v Plzni** (1964-72, M. Sýkora, Z. Tichý, J. Peklo | OL5-XXXII 02, 03, 04). Ze tří návrhů byl vybrán k realizaci koncept kompaktní hmoty o dvou podlažích, jejíž vnitřní prostor tvořilo venkovní atrium. Přisun zboží byl řešen v suterénu společnou zásobovací halou. Základní konstrukční modul je 9,6 x 9,6 metru, nicméně zastřešení hlavního prodejní prostoru bylo provedeno z trubkové ocelové konstrukce tak, aby prostor neměl žádné vnitřní nosné sloupy.

OS **sídliště Novodvorská v Praze** (1968, Aleš Bořkovec, Vladimír Ježek | OL5-XXXII 05) utvořilo pět prostorově odlišných hmot spojených v jeden stavební objekt. Výškový rozdíl stavebního pozemku dovolil vytvořit první patro, jež bylo prakticky rovnocenné s přízemím. Středisku dominovalo ubytovací zařízení; venkovní atrium získalo vodní plochu s plastikou (Jiří Novák). OS **sídliště Fifejdy v Ostravě** (1967-75, J. Havlíček, M. Holec | OL5-XXXII 07) bylo formované kolem atria, jehož dominantou se stala reklamní věž doplněná hodinami s akustickým signálem. Zásobování probíhalo z hospodářského dvora umístěného na obvodě budovy. V případě atriového OS **sídliště Náchod v Táboře** (1970-83, Stanislav Hanzal, Oldřich Drahovzal | OL5-XXXII 06) byl vertikální dominantou bytový dům. OS **sídliště Spořilov Praze** (projekt před 1970, Jaromír Růžička) mělo být uzavřené ze tří stran občanskou vybaveností (internát, kulturní dům a centrum distribuce a služeb) a z jedné strany bytovým domem.

¹⁴⁴³ REJCHL, Milan. Umění spolupráce. Rozhovor s architektem Milanem Rejchlem. In: ZIKMUND-LENDER, Ladislav, ed. *Experimentální sídliště Invalidovna*. Hradec Králové: Zikmund, 2014, s. 112-113. ISBN 978-80-905271-3-3. S. 112.

¹⁴⁴⁴ Na utváření celého obytného útvaru měla podstatný vliv návštěva sídliště ve finské Tapiole. [RUDIŠ, Viktor. Viktor Rudiš, rozhovor ze dne 27. 11. 2003. In URLICH, Petr, Petr VORLÍK a Beryl FILSAKOVÁ. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006, s. 132-143. ISBN 80-010-3413-5. S. 133.]

¹⁴⁴⁵ RUDIŠ, Viktor Rudiš, rozhovor ze dne 27. 11. 2003. S. 133.

K realizaci kulturního domu nakonec nedošlo a na jeho místě vznikl bytový objekt s přílehlým centrem služeb vytvářející otevřené atrium. OS **Rovnica I na sídlišti Karlova Ves v Bratislavě** (1969-73, R. Masný | OL5-XXXIII 01) tvoří dva solitérní objekty – prodejna potravin a středisko služeb, doplněné deskovým bytovým domem. Patra byla lemována ochozy, které utvářely pobytové atrium a umožnily vstup do dalších MO jednotek. Architektura střediska byla založena na rytmu vertikálních stěn. OS **sídliště Družba ve Spišské Nové Vsi** (1972-78, Pavol Merjavý, Ján Raši, J. Stanovský) je dvoupodlažní solitér doplněný ochozy a otevřeným atriem. Nerealizovaným záměrem bylo doplnit další objekty občanské vybavenosti, které by s ním utvářely centrální podélný prostor. Rozměrově velkorysé bylo okrskové středisko **Pod Strání na sídlišti Moravské Předměstí v Hradci Králové** (1971 – asi 1982, F. Křelina, Z. Vašata, K. Runštuk). Atrium zde lemovaly dvoupodlažní objekty a z části jen kryté loubí, které tak tvořilo pomyslnou hranici střediska. Hybridní řešení mezi atriem a volným náměstím vzniklo u OS **Cíl ve Vlašimi** (1979, J. Bělský | OL5-XXXIII 02, 03), které mělo architektonicky výrazné řešení velkoprodejny tvořící dominantní nároží.

OS s vnitřním atriem se stalo pro zkoumané období specifickou strukturou MO jednotek;¹⁴⁴⁶ Rulf tuto formu shledával pro naše podmínky jako nejúčelnější.¹⁴⁴⁷ Atrium sloužilo jen pěším a fungovalo jako intimní prostor pro odpočinek během nakupování lemovaný výkladci. Tento prostor se často doplnil vhodným mobiliářem, vodními a travnatými plochami či výtvarnými díly. Značnou nevýhodu však tvořilo situování pomocných provozů a zásobování na odvrácenou stranu střediska. Zadní fasády, otevřené do obytného okrsku, jen zřídka esteticky odpovídaly vnitřnímu atriu a některé příklady OS tak působí až schizofrenicky.

Opakem atriového řešení je vytvoření hospodářského dvora uvnitř půdorysu tak, aby došlo k uvolnění průčelí po celém obvodě pro zákazníky. Takto byla formovaná obvodová vybavenost na **sídlišti II v Prešově** (1961-73, František Souček). Téměř po celém obvodě zde vznikla nerušená fronta výloh, která byla na jedné straně doplněná skromným atriem pro zákazníky. Jednopodlažní OS **Štrkovec na sídlišti Ružinov v Bratislavě** (1965, L. Pinkalský, T. Gebauer | OL5-XXXIII 04, 05) získalo půdorys tvaru U. Hospodářský dvůr tak byl otevřený k hlavní komunikaci. OS **sídliště Chrenová II v Nitře** (1967- asi 1978, Jozef Dubravický, Štefan Varga) bylo formováno na půdorysu O se zásobovacím dvorem ve formě podlouhlého obdélníku. Dvoupodlažní objekt s MO jednotkami doplnily služby, restaurace, knihovna s přístupy po obvodě. OS **Kuzmányho sídliště v Košicích** (1971-76, Pavol Merjavý, Štefan Vaško | OL5-XXXIII 06, 07) vzniklo na asanovaném území v blízkosti historického centra. Konceptně se jedná o soustavu jedno a dvoupodlažních hmot řazených do tvaru U s pěšími přístupy po obvodě a s vnitřním zásobovacím dvorem. Okrskové středisko kromě MO prodejen nabídlo další služby, restauraci i kulturní zařízení. Další příklady představují

¹⁴⁴⁶ Atriová dispozice získala oblibu i u jiných typologií. První poválečné pokusy s atriovou dispozicí lze sledovat v USA např. u školských staveb – **škola Katherine Delmar Burke v San Franciscu** (asi 1952, Donald Beach Kirby a Thomas B. Mulvin), **základní škola v Georgetownu** (asi 1956), nebo u rodinných domů, např. **dům pro Wilsonovi v Oregonu** (asi 1951, Pietro Belluschi), **dům pro Beckovi v Los Angeles** (asi 1952, Thornton M. Abell).

¹⁴⁴⁷ RULF. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. S. 264.

OS sídliště Ostredky v Bratislavě (před 1972) či obvodové **OS Duha v Ostravě-Porubě** (1977, Evžen Kuba | OL5-XXXIV 01, 02).

Atriová struktura s hospodářským dvorem situovala pěší komunikace po obvodě do jakéhosi obchozího prstence. Struktura tak dokázala snížit dopad přísunu zboží na obytný okrsek – neatraktivní průčelí byla koncentrována uvnitř stavby a směrem do sídliště mohlo dojít k otevření výkladci. Nevýhodou se však logicky stala výhoda atria pro zákazníky. Vnitřní dvůr neumožnil vytvořit intimnějšího prostor pro obyvatele sídliště, a proto tento typ „[p]ostráda atmosféru centra, střešovacího střediska, neposkytuje možnosti účelne využití a stráviť volný čas.“¹⁴⁴⁸

Zcela logickým vyústěním byla snaha oba systémy na základě jejich výhod zkombinovat. Takové okrskové středisko vzniklo na **sídlišti III v Prešově** (1963-74, František Souček | OL5-XXXIII 08, 09), kde byly MO jednotky orientovány tak, aby do prostoru sídliště vznikla atraktivní průčelí. **OS sídliště Vargovo pole v Rožňavě** (1964, E. Kramár, J. Špriak) vzniklo posunutím dvou stejných hmot, díky čemuž na jedné straně vznikl uzavřený zásobovací dvůr a na druhé atrium pro nakupující. Kombinovanou formu získalo také **OS Včela Tanvaldská na sídlišti Ďáblice v Praze** (1967-73, Antonín Tenzer, Jindřich Kulišťák). Zde komplex tvořily dvě nestejně vysoké budovy – západní objekt čtvercového půdorysu se zásobovacím dvorem byl v části dvoupodlažní a východní jednopodlažní objekt měl obdélný půdorys. Vnitřní prostor atria, jehož součástí byly sadové úpravy a plastika (Antonín Kalvoda), směrem k ulici a do sídliště dodefinovala sloupořadí. Středisko v estetice bruselského stylu kromě potravinové samoobsluhy a specializovaných prodejen obsahovalo také pivnici a vinárnu. Rozmístění provozů **OS Olympia v Ostravě-Porubě** (1973-79, Evžen Kuba | OL5-XXXIV 03, 04) sleduje vnitřní hospodářský dvůr, na nějž navazují utvořením atria další provozy nevyžadující přímé zásobování. Kromě plastiky Ptáci (manželé Chráskovi) v ústředním prostoru se součástí stavby stala i domovní znamení (E. Scholler a A. Květoň).

Dalším zajímavým tématem by mohla být krytá, resp. zastřešená atriová střediska. Tato myšlenka s ohledem na omezení uživatelů z důvodu klimatických podmínek se zdá logická, nicméně ekonomie takové stavby byla jen těžko prosaditelná. Ojedinelý příklad tak představuje **OS Luna na sídlišti Bory v Plzni** (1966-74, F. Lojda | OL5-XXXIV 05, 06). Lapidární kubus byl na jihu otevřený arkádou, která zpřístupnila prostornou zastřešenou vnitřní halu.

Postupný přechod od atriového řešení k liniové formě představuje vznik koncepčních úvah, jejichž snahou bylo simulovat městskou ulici. Mezi první příklady patří **OS v Karviné-Mizerově** (1965, Jiří Kučera) koncipované do tří volných objektů striktně oddělených od obytné zástavby. V prvním objektu byla velkoobchodní prodejna potravin, ve druhém prodejna textilu, obuvi a domácích potřeb, a třetí objekt sloužil jako kino pro 700 osob. Tyto části spolu tvořily meziprostory na pomezí atria a POU. V blízkosti OS bylo parkoviště v přímé návaznosti

¹⁴⁴⁸ HUSÁK, V. Pokým sa predstavy stanú skutočnosťou. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1973, roč. 15, č. 3, s. 42-43. ISSN 1335-2180. S. 42.

na městský okruh. OS **sídliště Michelská v Praze** (1962-66, Eva Kunová, Jiřina Vitáková, Miroslav Ditrt, autor sídliště Adolf Velé | OL5-XXXV 01, 02) se již plně vyznačuje řazením pavilonů podél ulice, kolmo na obytné domy. V prolukách mezi objekty vznikly intimnější prostory se zelení tvořící jakési vstupní brány do sídliště. Liniové řazení mělo i **OS v Martině – sever** (1964-70), které vzniklo jako soustava jednopodlažních a dvoupodlažních objektů rozmístěných mezi obytnými bloky. Obvodové středisko **Rozkvět v Mostě** (1964-70, Josef Burda | OL5-XXXV 03, 04), dlouhá horizontála kontrastující se čtyřmi věžovými domy v druhém plánu, bylo přístupné z hlavní městské třídy. Objekt byl rozdělen do tří částí spojených krytými nástupními prostory s průběžným ochozem v patře. Důsledně byla sjednocena i reklama, kterou tvořily neonové nápisy. Kromě kovové plastiky s okrasnou vodní plochou byla řada výtvarných děl umístěna v interiérech. Horizontální objekt s celoproskleným průčelím s výkladci, který na první pohled evokuje městskou ulici s obchodním parterem, vznikl v **Kladně-Kročehlavech** (1965-75, J. Čermák, F. Štráchal, L. Viček | OL5-XXXVI 01). Na základě liniového řazení do tří samostatných dvoupodlažních objektů (obchody a služby, stravování a kulturní zařízení) vzniklo **OS v Brně-Vinohradech** (před 1981, Jan Doležal, Aleš Jenček | OL5-XXXV 05, 06). V patře vznikla krytá POU, jež měla navodit pocit městskosti; zásobování probíhalo v přízemí pomocí společných hal. Pěší promenáda separována obchodními pavilony od všech ostatních typů dopravy vznikla na **sídlišti Krč v Praze**¹⁴⁴⁹ (Josef Kalous | OL5-XXXVI 02, 03, 04). Tři objekty s MO jednotkami a službami, střídající se s parkovišti, na opačné straně doplnily deskové bytové domy. Forma objektů byla koncepčně sjednocena horizontálním členěním. Architektonicky nejvýznamnější **Dům obchodu, služeb a osvěty „V2“** (1967-71, Jan Zelený, František Bäumelt) byl plně založený na principech moderní architektury. Výrazně horizontální kompozice využívá terénní konfigurace a levituje na sloupech, díky čemuž vznikl krytý veřejný prostor s přístupem do jednotlivých jednotek. Obvodové středisko s lineárně řazenými obchody a službami ve dvoupodlažních objektech vzniklo v **Havířově-Podlesí** (1971-75) či na **sídlišti Zábřeh v Ostravě** (před 1975, M. Dydowicz, J. Pavela | OL5-XXXVI 05, 06). V tomto případě byl zásobování z pozemní komunikace, pěší provoz na opačné straně doplnily kryté ochozy.

Rozsáhlejší promenáda, kterou bychom již mohli nazvat obchodní v pravém slova smyslu, vznikla na **sídlišti Prosek v Praze** (1963-1970, Eva Kunová, Oldřich Kratochvíl | OL5-XXXVII 01, 02). Pěší osa byla založená na relativně pestrém uspořádání jednotlivých objektů občanské vybavenosti. Ty měly v zásadě solitérní charakter, jen několik z nich mělo výraznější prostorové kvality, např. polouzavřené atrium. V pražském kontextu nejzdařilejší OS¹⁴⁵⁰ a nejzásadnější realizace typu POU vznikla na **sídlišti Pankrác** (1964-68, Jiří Lasovský, Jaroslav Krč, Vratislav Procházka, Jiří Záruba | OL5-XXXVII 03, 04, 05).¹⁴⁵¹ Jednotlivé budovy zde vytváří skutečný městotvorný prvek vedený podél deskových bytových domů mimo

¹⁴⁴⁹ Sídliště Krč (hlavní architekt Josef Kalous) bylo založeno na systému diferencovaných zón. Jak uvádí Čapka, ve své době mělo ambice stát se nejzajímavějším pražským sídlištěm, a to jak po stránce urbanistické, tak i architektonické. [ČAPKA, Bohuslav. Rozvoj pražských center. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1970, roč. 29, č. 7, s. 276-294. ISSN 0300-5305. S. 289.]

¹⁴⁵⁰ ČAPKA. Rozvoj pražských center. S. 286.

¹⁴⁵¹ OS získalo druhou cenu za realizaci v přehlídce architektonických prací 1970-71.

kontakt s hlavní obslužnou komunikací. Ulici na sídlišti Pankrác I.¹⁴⁵² lemovalo celkem pět objektů, v případě Pankráce II. to byly objekty čtyři. Z pohledu širších vztahů tyto dvě ulice směřovaly tak, aby se propojily na pankráckém centru. Jednotlivé budovy spojovaly přístřešky, které celý komplex architektonicky sjednotily a chránily nakupující při nepřízní počasí. Komplexní dílo doplnila v exteriéru řada uměleckých plastik a děl.¹⁴⁵³ Bohužel celý koncept brzy po realizaci oslabila změna funkčního využití několika jednotek. Architektonicky expresivním pojetím bylo charakteristické **OS sídliště Pařížská komuna v Českých Budějovicích** (1975, Ladislav Konopka, Alois Hloušek). Krytá kolonáda, jejíž součástí byl také **OD Družba** (viz níže), vynášely zalamované válcované nosníky tak, že zastřešení působilo levitujícím dojmem. Výrazným prvkem celého prostoru byl pomník Pařížské komuny (Zdeněk Vojta).

Také POU se nabízelo pojmout jako interiérový prostor tak, aby zákazníci byli chráněni před nepřízní počasí. Jako příklad lze zmínit OS **Ovsiště na sídlišti Petřalka v Bratislavě** (1983, Stanislav Talaš, Ján Lenčo | OL5-XXXVII 06, 07),¹⁴⁵⁴ které přemostuje silniční komunikaci díky kryté, bazilikálně osvětlené a zalamované pěší ose. Horizontální objekt, doplněný vertikální věží s hodinami, tak tvoří mimoúrovňovou spojnicí výhradně pro pěší mezi dvěma obytnými okrsky.

Opakem POU bylo středisko, které se naopak zákazníkům otvíralo směrem k dopravní komunikaci; zásobování se v tomto případě situovalo mezi obchodní vybavenost a bytové domy. Hmotově předsazené před bytové domy je např. OS **Centrum ve Zvolenu** (1966-74, Jozef Pálka | OL5-XXXVIII 01, 02). Výrazně horizontální dvoupodlažní objekt byl doplněný z hlavní ulice přímočarými schodišti a ochozy. **OS sídliště Velká Dílážka v Přerově** (1966-68, Radim Pluska) vzniklo podélným řazením jednotlivých MO jednotek gradujícím k předsazenému podlaží na vysokých sloupech na nároží. **OS sídliště Luhy II v Partizánském** (1973-76, Sýkora | OL5-XXXVIII 04, 05) formují tři samostatné jednopodlažní objekty, které jsou stupňovitě řazeny bez větších prostorových ambic – náznak atria vznikl pouze u jednoho z objektů se službami. Pozitivně lze vnímat striktní oddělení pěší a automobilové dopravy se zásobováním, které je však orientováno k bytovým domům.

Neobvyklými příklady jsou dvě pražská OS. Jedno z center Jižního města na **sídlišti Háje v Praze** (1968-78, Aleš Bořkovec, Vladimír Ježek | OL5-XXXVIII 03) mělo obsahovat nejen pavilony obchodů a služeb, restauraci, kino, kulturní středisko, spořitelnu a polikliniku, ale také stanici metra. V návrhu byl tento komplex rozdělen čtyřproudou obslužnou komunikací a jednotlivé objekty propojovaly lávky. Značná část návrhu však zůstala nerealizována. Realizované středisko, rozdělené dopravní komunikací na dvě poloviny, je **Odra na sídlišti Bohnice v Praze** (1970-80, Zdeněk Jakubec). Vybavenost je zde formována dvěma objekty propojenými zastřešenými můstky přecházejících do krytých ochozů. Dvě křídla propojená

¹⁴⁵² POU Pankrác I. získala druhou cenu za realizaci v přehlídce architektonických prací 1970-71.

¹⁴⁵³ Obyčejná Madona (Miloš Zet) a další od M. Chlupáče, Z. Šimka, S. Kolíbala ad. Důraz byl kladen i na systém osvětlení (scénograf J. Čáp) a grafické označení MO jednotek (Lucie Weisbergrová).

¹⁴⁵⁴ OS za realizaci získalo Cenu ZSA za rok 1983.

podchodnou hmotou dala vzniknout **OS sídliště F1 v Olomouci** (před 1973-77, Vít Adamec | OL5-XXXVIII 06). Stavba formovaná usazením ve svažitém terénu a požadavkem zachování vzrostlé zeleně, rámovala pohled do prostoru sídliště.

Na začátku sedmdesátých let vznikl urbanisticko-sociologický průzkum, který si kladl za cíl zjistit atraktivitu a spádovou oblast nových **OD na Petřínách a Červeném vrchu v Praze**.¹⁴⁵⁵ Tento výzkum však dále sledoval nákupní tendence a ovlivnil další vývoj MO sítě a OS nejen v Praze. „Návrh výhledového řešení obchodní sítě v pražské aglomeraci počítá s radikálním vývojem, směřujícím k vyrovnání zaostávání obchodu v hlavním městě vybudováním obchodních domů v centru Prahy i sektorových centrech, vybavení čtvrtových center v kompaktní městské zóně a centrech rozvojových sídelních útvarů (Polabí, Úvalska, Říčany, Poberouní, Kladna a Kralupy nad Vltavou). Důležitý význam pro obchodní síť budou mít zařízení v centrech Severního, Jižního a Jihozápadního Města, která budou mít regionální význam a budou zachycovat vnější spád z venkovského osídlení a menších satelitů.“¹⁴⁵⁶ Tato centra měla být samozřejmě ve formě OS.

Sektorová vybavenost rozsáhlých obytných celků se často formovala jako soustava solitérních objektů zdánlivě vytvářejících ucelený ústřední prostor – náměstí. **OS v Malešicích** (1959, Karel Gavlas, Josef Janský) představuje nerealizovaný koncept centrálního náměstí obklopeného čtyřmi solitérními objekty občanské vybavenosti – OD (Miloš Prajzler), kulturním domem (Aleš Bořkovec, Vladimír Ježek), poliklinikou (Josef Janský) a internátem (Z. Jakubec, M. Balounová). Jediným realizovaným objektem zůstal vysokopodlažní internát. Centrální prostor v **Praze-Zahradním Městě východ** (1960-67, Gorazd Čelachovský, Jiří Hromas, Vladimír Sýkora | OL5-XXXVIII 07, 08) se skládá z pěti propojených objektů, funkčně však oddělených – internát, kulturní dům, restaurace, kino a centrum distribuce a služeb. Náměstí vévodí objem restaurace, která svým hmotovým i architektonickým řešením připomíná restauraci výstavního pavilonu Expo 58 v Bruselu, a protilehlé **Centrum distribuce a služeb Cíl** (Aleš Bořkovec, Vladimír Ježek) získalo podobu jednoduchého dvoupodlažního hranolu uprostřed s venkovním atriem a uměleckou výzdobou. V případě **OS v Praze Zahradním Městě západ** (projekt před 1970, Jiří Hromas, Vladimír Sýkora, J. Holeček | OL5-XXXIX 01, 02), byl ústřední prostor formován náznakem POU, do které ústily občanská vybavenost v přízemí bytového domu a protilehlá velkoprodejna Květ (Jiří Hromas). Koncept **centra Vršovic v Praze** (projekt 1967-70, J. Strašek, H. Pešková, D. Pešek | OL5-XXXIX 04) byl založený na dvouúrovňovém náměstí pro pěší a dopravou v suterénu. Nedokončené sektorové **OS sídliště Pankrác v Praze** (studie před rokem 1970, František Šmolík, Zdeněk Císař | OL5-XXXIX 03) představuje rozvržení budov občanské vybavenosti – budovy Čs. rozhlasu, koncertního sálu, kulturního domu, divadla, hotelu a v neposlední řadě OD, jehož vnitřní prostor lemovala zeleň určená k relaxaci. Středisko mělo být propojené s obvody

¹⁴⁵⁵ Více např.: [POLÍVKOVÁ, Helena a Helena JANIŠOVÁ. Problematika nákupních center v pražské středočeské aglomeraci: úvaha o nákupních zvyklostech obyvatel. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1973, roč. 32, č. 7, s. 353-357. ISSN 0300-5305. S. 354.]

¹⁴⁵⁶ POLÍVKOVÁ a JANIŠOVÁ. Problematika nákupních center v pražské středočeské aglomeraci: úvaha o nákupních zvyklostech obyvatel. S. 357.

pomocí výše zmíněných POU. Koncept tří solitérů představuje nerealizované¹⁴⁵⁷ **centrum sídliště Prosek v Praze** (1970, Ladislav Knittl, Zdeněk Kotas | OL5-XXXIX 05). Budovy centra v tomto případě měla propojit rozlehlá platforma nad vysokokapacitní dopravní komunikací.

Nelze nezmínit jeden z největších projektů u nás – sídliště **Petržalka v Bratislavě** (1967-71 a 1973-80). Sídliště, které bylo nakonec realizováno dle projektů z architektonické soutěže jen částečně, představuje protiklad historickému městu. Struktura se měla formovat na základě hlavní komunikační osy s občanskou vybaveností, dodnes nerealizovanou. Centrum pro 30 tisíc obyvatel představuje sektorová vybavenost **sídliště Ďáblice v Praze** (1973-78, urbanistická koncepce V. Durdík, J. Novotný, J. Polák, V. Šalda, V. Tuček | OL5-XXXIX 07). Centrum bylo založené na vytvoření intimních prostor pavilonovými objekty (Antonín Tenzer, Jiří Kulišťák) a především na formování centrálního „náměstí“ ohraničeného občanskou vybaveností. Hlavním obchodním objektem bylo **nákupní středisko Ládví** (1973-78, Viktor Tuček) s montovaným skeletem a průčelím z konkávního keramického obkladu (V. Dolejš). Dispoziční dvojtakt měl v přízemí samoobsluhu s potravinami a v patře domácí potřeby, textil a elektro. V přilehlém pavilonu se nacházely prodejna květin, sportovní potřeby, drogerie či prodejna polotovarů; ze služeb bylo možné využít např. fotoateliér, opravnu obuvi, holičství, kadeřnictví, poštu, lékárnu a také restauraci. Všechny objekty byly propojené suterénem s centrálním zásobováním. Velkolepý projekt představovalo **centrum na Jižním Městě v Praze** (před 1972, J. Lasovský, M. Rejchl, M. Čejka, M. Houska, J. Zelený | OL5-XXXIX 06). Vzhledem k tomu, že okrsková vybavenost pro komplexní urbanistický celek byla nedostačující, na začátku 70. let se přistoupilo k návrhu sektorového střediska. Centrum, situované v blízkosti dopravního uzlu metra a autobusové dopravy, mělo být určeno pouze pěším. Počítalo se samozřejmě s cestami krytými přístřešky, nově se však měly objevit i klimatizované pasáže. Součástí střediska se měl stát i univerzální OD, tržiště či hotel. Torzem velkolepých plánů zůstala pouze **stanice metra Opatov** (1980, Jiří Navrátil, Michal Flašar). Čtvrťové středisko **sídliště Karlova Ves v Bratislavě** (1977-84, Stanislav Talaš, Peter Jančo, Pavol Mrázek | OL5-XXXIX 08, 09) mělo předpokládaný zájmový okruh asi 100 tis. obyvatel. Rozsáhlý komplex s obchody, službami, poliklinikou, hotelem a administrativními budovami měl přímé napojení na městskou radiálu a tramvaj. Z projektu bylo realizováno jen několik objektů vč. OS složeného ze dvou solitérních objektů na rozlehlé terase, pod kterou byla umístěna doprava v klidu a směrem k ulici i komerční prostory. Celý koncept formovala modulová síť 6 x 6 metrů daná konstrukčním systémem.

Myšlenku přímé POU vzkřísil **návrh centra v Praze-Modřanech** (1977, Jiří Lasovský, Michal Mohelský | OL5-XL 01), kde měla být formovaná z obou stran nízkopodlažními objekty. V části byla jedna strana uvolněna pro vytvoření „agory“, jež měla být z druhé strany uzavřena terénním zlomem.¹⁴⁵⁸ Nerealizované centrum **sídliště Dargovských hrdinů v Košicích** (1977, Jozef Fabián, Pavol Merjavý) počítalo s provedením dvouúrovňové POU. Tato osa definovala celou kompozici centra a byly na ni navázány jednotlivé monobloky s různou

¹⁴⁵⁷ Realizovaný byl pouze OD PRIOR.

¹⁴⁵⁸ Z návrhu byla realizována pouze nepatrná část (velkoobchodní prodejna a dům služeb), která měla sloužit jako začátek zmíněné POU.

podlažností a funkcí, např. kino, kulturní dům, hotel, administrativní budova či poliklinika. V případě **sídlště Severní Terasa v Ústí nad Labem** (projekt před 1981, V. Krejčí, J. Gabriel) vznikla sektorová vybavenost s drobnými provozovny základního vybavení. Původně mělo být středisko formováno jako polyfunkční komplex, jehož hlavní pěší tah měl vést po vrstevnici tak, aby v kompozici hmot vynikl rozdíl terénu a vznikly panoramatické průhledy. Středisko mělo být založeno na koncentraci velkého množství monofunkčních objektů – kromě MO jednotek, služeb a restaurace také kulturní dům, kino, hotel, škola, gymnasium, knihovna a administrativní budovy. Nakonec k realizaci dospěla střídmější verze, která integrovala veřejnou vybavenost do podnože bytových domů lemujících hlavní třídu.

Ne příliš užívanou koncepcí byl samostatný solitér bez venkovních či vnitřních os nebo atrií. Takovým příkladem je **OS sídlště Drahovice v Karlových Varech** (1968-72, B. Kuba, M. Mundilová, J. Pachner | OL5-XL 02) koncipované jako dvoupodlažní monoblok v patře s ochozy doplněný appendixem na sloupech, pod nímž byl průhled do neuzavřeného prostoru evokující atriové řešení se zelení. Formu podlouhlého solitéru získalo **OS sídlště Horní Ves v Chomutově** (před 1977, Stanislav Karpíšek) pojaté v přízemí rozsáhlými výkladci a v patře rytmem boletických panelů. Dvoupodlažní kubickou stavbou zasazenou do mírného svahu bylo **OS sídlště Staré Brno-Jih** (1969, M. Steinhäuser, M. Dufek, N. Horáček, M. Borecký, Z. Michal, J. Ledvina). Svou kompaktností, narušenou vystupující hmotou prodejny potravin, je charakteristické **OS Astra v Sezimově Ústí** (1965-69, Stanislav Hanzal). Jeho umístění sledovalo vytvoření veřejného prostranství s parkovou úpravou a další občanskou vybaveností.

Ke kritice koncepce OS na základě obytných okrsků a obvodů došlo zhruba v polovině 70. let 20. stol.¹⁴⁵⁹ Schematičnost závazného členění se projevila v ohraničení obytného souboru jako uzavřeného celku, které do značné míry omezilo organický růst.¹⁴⁶⁰ Rozptýlení obchodních jednotek, služeb a kulturních zařízení do několika lokalit částečně popíralo komplexní soustředění a neumožnilo vytvořit prostor městského charakteru.¹⁴⁶¹ Z předchozích realizací OS bylo patrné, že ačkoli byly navrhované tak, aby vytvářely intimnější prostory, situování do okrajových částí měst nedokázalo podpořit městotvorné podmínky a uliční uspořádání nebylo úspěšné. Nová OS v obytných souborech se měla

¹⁴⁵⁹ Kritika přišla společně s názorovým obratem na koncept obytného okrsku, který se postupem času ukázal jako nepřesvědčivý. Prvotní filozofií konceptu totiž bylo, že okrsek vytvoří společenskou jednotku lidí se společnými zájmy a s dobrými lidskými vztahy, dalo by se říci obec. Nicméně předpoklady se v praxi příliš nepotvrdily. Beňuška kritiku shrnul následovně: „Nemožno prijať extrémne funkcionalistický názor, že každý obytný obvod sa musí deliť na niekoľko štvrtí, každá štvrť na okrsky, a tie zasa na obytné skupiny. Každý vyšší stupeň môže, ale nemusí pozostávať z menších nižších stupňov.“ [BEŇUŠKA, Milan. Urbanistické faktory občianskej vybavenosti. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1977, roč. 19, č. 10, s. 2-4. ISSN 1335-2180. S. 4.] Těmto úvahám zcela nepochybně přispěla také kritika okrsků Jane Jacobs, která již v roce 1961 (roku 1975 v českém překladu) označila obytný okrsek za sentimentální a urbanismu škodlivý pojem odporující zdravému rozumu a dále chybným krokem k pochopení světa srovnatelný s lékařskou vírou v pouštění žilou. [JACOBS. *Smrt a život amerických velkoměst*. S. 123, 138.]

¹⁴⁶⁰ MICHAL, Zdeněk. Obchod a služby v komplexní bytové výstavbě. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1979, roč. 25, č. 23, s. 3. ISSN 0009-0697. S. 3.

¹⁴⁶¹ KUBA, Evžen. Obchodní vybavenost v Porubě: několik poznámek a zkušenosti z realizace okrskových a obvodových center. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1976, roč. 22, č. 24, s. 3. ISSN 0009-0697. S. 3.

oprostit od představ vytvoření tradičních městských ulic a být formována jako komplexní centra.¹⁴⁶² Myšlenku vytvořit jedinou solitérní polyfunkční budovu, obsahující veškerou vybavenost přístupnou vnitřní komunikací, lze jistě spojit s typologií západních *shopping malls*. Nová centra občanské vybavenosti již neměla být striktně definována na základě počtu obyvatel. Hierarchie vybavenosti měla být daleko více ovlivněna konkrétní lokalitou s přihlédnutím k širším vztahům včetně koncepce obytného útvaru.¹⁴⁶³ Avšak i u nově utvářených středisek obchodu a služeb bylo nezbytně nutné zahrnout i oddychovou zónu se zelení a místy k sezení.

Předzvěstí zmíněného přístupu bylo OS **sídliště Dolné Hony v Bratislavě** (1976-82, Ivan Marko, Marián Šmotlák, Marta Kropiláková, Pavol Rapant | OL5-XL 03, 04) založené na pravidelném rytmu přiznaného ocelového skeletu s výplní z pórobetonových panelů. Jednoduchou formu dotváří ocelové schodiště a rampy, navíc zvýrazněné barvou, či módní zkosení hran kubických objemů. Objekt tvoří dvě hmoty, které jsou rozděleny pěší platformou evokující obchodní uličku, avšak bohužel nezastřešenou a bez větších urbanistických souvislostí.¹⁴⁶⁴ Nové tendence již plně reflektovaly dvě realizace na pražském Jihozápadním Městě. **OS Luka** (1977-86, T. Brix, M. Kotík, V. Králíček | OL5-XL 05, 06, 07) a **OS Lužiny II** (1977-91, Alena Šrámková, Ladislav Lábus | OL5-XLI 01, 02)¹⁴⁶⁵ formované postmoderními tendencemi vytváří díky normou povolenému množství odlišných konstrukčních prvků nejen nové prostorové, ale především i estetické kvality. Netradiční konstrukce vytváří i dávno zapomenuté, jasně definované veřejné prostory – jakési pasáže. Kryté průchody domy byly lemovány obchody, prostor se volně formoval zalamováním a následným sblížováním stěn. V případě OS Luka je průchod navíc pokračováním monumentální pěší osy procházející parkem. Obě střediska tak v podstatě představovala monoblok s bohatým vnitřním členěním nabízející místa setkávání, která se stala součástí systému ulic sídliště. Dříve na podobném konceptu vzniklo **OS sídliště Dúbravka v Bratislavě** (1975-83, I. Ehrenberg, I. Skoček), kde průchozí osa mezi dvěma bloky s MO jednotkami a službami navázala na cestní síť. Architektonická forma však stále odpovídala principům pozdní moderny – blok s obchody získal horizontální členění a blok služeb naopak vertikálnost korespondující s bytovými domy.

OS Lípa na sídlišti Jarov v Praze (1977-88, Václav Šebek | OL5-XLI 03) je třípodlažní přístavba k ubytovně tvořící bariéru proti hluku od silniční dopravy. Mezi oběma objekty vznikl nad garážemi veřejný dvůr, který byl s ulicí spojen pasáží. Osobitý výraz střediska směrem k hlavní ulici tvoří krajní rizality z bílého železobetonu, mezi něž je vsazen předsazený zešíkmený skleněný plášť. Obvodové centrum s návazností přímo na stanici

¹⁴⁶² Nový pohled na vytváření koncentrovanějšího občanského vybavení měl zprvu nepřítele v absenci nástroje, jež by umožnil rozsáhlé polyfunkční celky investovat i spravovat. Koncem 70. let k tomuto problému vydala ministerstva financí ČSR a SSR vyhlášku č. 151/1978 Sb. o sdružování prostředků socialistických organizací, která umožňovala národním výborům dát za povinnost jednotlivým organizacím uzavření smlouvy pro sdružení investic. Více např.: [MUSIL, Josef. Sdružování prostředků a činností v rozvoji nevýrobních odvětví. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1986, roč. 45, č. 1, s. 43-46. ISSN 0300-5305. S. 45.]

¹⁴⁶³ BEŇUŠKA. Urbanistické faktory občianskej vybavenosti. S. 4.

¹⁴⁶⁴ Původní návrh sice počítal s propojením navazujících ulic a střediska pomocí pěších lávek, nicméně k jejich realizaci nedošlo.

¹⁴⁶⁵ OS je jedinou realizovanou stavbou vzniklou ze spolupráce A. Šrámkové a L. Lábus.

metra bylo OS **Růže na Jižním Městě v Praze** (od 1983, J. Zelený, V. Rothbauerová, M. Mikula | OL5-XLI 04). Konceptně se šlo o integrované pojetí funkcí, hmotově byl dům členěn přímo v souvislosti s daným provozem. Ústředním prostorem byla krytá pasáž vedoucí od metra a probíhající mezi jednotlivými MO jednotkami. OS **Blankyt v Praze-Hájích** (před 1985) představuje středisko ze dvou stupňovitých třípodlažních objektů spojených krytou lávkou. Budova vytvořila společně s okolními bytovými domy polouzavřený vnitroblok – náměstí s bazénem a sousoším Rodina (Luboš Růžička).

Přehodnocení dosavadní praxe OS však nebylo pouze popudem teoreticko-architektonickým či ekonomicko-technickým. Je nutné zmínit nový zákon o hospodaření se zemědělským půdním fondem,¹⁴⁶⁶ který vznikl jako reakce na úbytek zemědělské půdy způsobený výstavbou sídlišť. Tento zákon přímo vyloučil odejmutí půdy první a druhé bonitní třídy a dále orné půdy ke zvýšení zemědělské výroby či chmelnice, vinice, intenzivně obhospodařované sady a zelinářské plochy.¹⁴⁶⁷ Tím došlo k zásadnímu ovlivnění dosavadní urbanistické koncepce obytných útvarů a nepřímo tak došlo k odklonu od zónování k polyfunkčním a kompaktnějším strukturám. Větším projektem, který reagoval na zmíněný zákon, mělo být **sídliště Velká ohrada v Praze** (před 1977, Radko Beneš, Jan Tomášek | OL5-XLI 06). Nerealizovaný návrh počítal s občanskou vybaveností umístěnou především v podnožích obytných budov. Vznik „nových“ urbanistických forem měl nejen ušetřit zastavěnou plochu solitérními objekty občanského vybavení, ale tvořil také předpoklad pro vznik lepšího životního prostředí

Do popředí se postupně dostala nová forma střediska, která z exteriéru působila kompaktně a celistvě, uvnitř však vycházela z ostrovní struktury jednotlivých MO jednotek vytvářejících mezi sebou pěší komunikace, někdy i menší atrium. Toto nové schéma, s nadsázkou možno říci reflektující postmoderní myšlenky, však nebylo dogmatem a předchozí koncepty byly stále navrhovány a realizovány. Příkladem může být **OS sídliště Juh v Trenčíně** (projekt cca 1976, M. Totušek, A. Flašar, Ladislav Pastrněk | OL5-XLI 07) tvořené třemi solitérními objekty, potravinářskou prodejnou, restaurací a objektem speciálních prodejen a služeb, které sjednotily přístřešky. Průchozí část, vedoucí do sídliště, byla opatřena atriem se zelení. Stavba svým uspořádáním reagovala na výškový rozdíl terénu – z pohledu obslužné komunikace se jednalo místy až o čtyřpodlažní budovu, naopak ze sídliště šlo o jednopodlažní horizontálu. Nerealizované **OS Dašická v Pardubicích** (1978-90, Pavel Maleř | OL5-XLI 05) mělo být založené na POU, která byla definována řadou nízkopodlažních pavilonů a bytovými domy s podzemními garážemi. Zásobování probíhalo z opačné strany a přiléhalo tak k dopravní komunikaci. Z obvodových středisek jmenujme např. OS **Odra na sídlišti Výškovice v Ostravě** (před 1980, Renata Májková, J. Kupka, M. Řehula | OL5-XLII 01, 02). Souborem pěti dvou až třípodlažních objektů, reagujících na svažitost

¹⁴⁶⁶ Zákon č. 124/1976 Sb. Zákon o ochraně zemědělského půdního fondu (úplné znění zákona o ochraně zemědělského půdního fondu, jak vyplývá z pozdějších zákonných změn a doplňků). In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 23. června 1976 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1976-124>.

¹⁴⁶⁷ Tamtéž, § 7a odst. 1.

pozemku, probíhala pomocí ramp a ochozů pěší komunikace ve dvou úrovních. Zásobování je z centrálního hospodářského dvora. **OS Bystrc II v Brně** (projekt kolem 1980, Z. Michal, J. Kopřiva, J. Novotný) bylo obvodové středisko s vnitřní bazilikálně osvětlenou halou. Zásobování probíhalo z podzemí pomocí tří věží. Součástí střediska byly MO jednotky, restaurace a další služby. Budova měla přiléhat ke 200 m dlouhé a 10 m široké pěší promenádě, kterou měly doplnit další objekty občanské vybavenosti – kulturní a zdravotní středisko.

OS sídliště Lochotín v Plzni (1972-81, Zbyněk Tichý, J. Danzerová | OL5-XLII 03) představovalo obvodovou vybavenost ve formě čtyř funkčně samostatných objektů propojených polokrytým atriem. Zásobování vzniklo v suterénu přístupném přímou rampou. Součástí střediska byla prodejna potravin, služby a další MO jednotky, kino, pivnice i další společenská zařízení. Forma střediska se na sídlišti v případě okrskové vybavenosti objevila v dalších modifikacích, obsahujících jen tři objekty (bez budovy kina) čtvercového půdorysu. **OS Slunečnice v Praze-Jižním Městě** (před 1980-84, J. Klika | OL5-XLII 04, 05) byla solitérní budova okrskové vybavenosti koncipována tak, že sousedila s náměstím se školou, knihovnou, kulturním domem a bytovým domem. V přízemí se nacházela celoprosklená stěna se vstupy do MO jednotek a na straně opačné byl průjezdný zásobovací tunel; v patře, přístupném rampou nebo díky výškovému rozdílu přímo z úrovně terénu, byla krytá pasáž zpřístupňující restauraci, pivnici a další služby. Na konceptu oboustranně obestavěné POU bylo založené **OS v Praze-Čimicích** (projekt 1983, Ladislav Stupka, Jaroslav Mach | OL5-XLII 06). Součástí střediska byly také restaurace, kulturní dům a mateřská škola. Dále v ose ústředního prostoru, pod nímž se nacházela zásobovací komunikace, bylo polokryté tržiště; kolmo na něj mělo vzniknout propojení s odkrytými archeologickými pozůstatky čimické tvrze, které však byly znovu zakryty a plocha pojednána sadovou úpravou.

Posledním vývojovým krokem byl opětovný návrat obchodní vybavenosti do přízemí bytových domů. Přibližně od poloviny 70. let se objevily kritické hlasy na ustálené funkční zónování obytných útvarů, které cílily také na OS. Bytové domy s obchodním parterem měly být „[...] důsledkem sociálního, ekonomického a technického pokroku [a] měly by se stát všeobecně rozšířeným typem bydlení [...]“¹⁴⁶⁸ Roku 1974 vypracoval Studijní a typizační ústav v Praze analytickou studii, která ověřovala způsob integrace občanské vybavenosti do malorozponových a středněrozponových konstrukcí používaných při výstavbě obytných budov.¹⁴⁶⁹ Závěrem studie bylo, že do přízemí bytových domů lze umístit menší prodejny a restaurace a také jednotky obslužného charakteru. Ani plošně větší jednotky nebyly však vyloučeny, jejich realizace byla ale podmíněna adicí skeletového traktu. Obdobnou úlohou se na Slovensku začátkem 80. let zabýval ateliér vývoje a typizace košického Stavoprojektu (OL5-XLII 08).¹⁴⁷⁰ V tomto případě vznikla čtyři variantní řešení – první s občanskou

¹⁴⁶⁸ MANSFELDOVÁ, NAVRÁTIL a SKOČDOPOLE. Občanské vybavení v ČR v dlouhodobém výhledu. S. 14.

¹⁴⁶⁹ LANGR, V. Bytové domy s vstavaným občianskym vybavením. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1976, roč. 18, č. 8-9, s. 28-29. ISSN 1335-2180. S. 28.

¹⁴⁷⁰ Více např.: [OBUŠEK, Jozef. Bytový dom s občianskym vybavením na prizemi. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1981, roč. 23, č. 9, s. 36-39. ISSN 1335-2180.] Kromě zmíněného Stavoprojektu v Košicích

vybaveností v zastavěné ploše nadzemních podlaží s byty, druhá s vybaveností pod bytovými podlažími a v předsazeném jednopodlažním objemu, třetí podobná variantě předchozí, ale s předsazenou dvoupodlažní částí, a čtvrtá s objektem občanské vybavenosti vsunutým mezi dva domy.

Snahy o dosažení obchodního parteru však neměly zůstat pouze na papíře. Československé architekty o tom mimo jiné přesvědčil článek v periodiku *Výstavba a architektura* o pětipodlažním bytovém **domě s obchodním přízemím v Neubrandenburgu** (1975), který vznikl na základě typového projektu domu C6.¹⁴⁷¹ V rámci státního úkolu „Ověření koncepce výstavby pro bydlení formou experimentálních projektových studií“ došlo ke zpracování návrhu experimentálně obchodně společenského **centra pro obytný soubor v Olomouci** (1982, J. Kohout, J. Paroubková) pro 8 tis. obyvatel. Studie vznikla ve třech urbanistických variantách – v integrovaném, sevřeném a rozvolněném řešení; zásadní význam návrh přinesl především pro integrovanou formu, protože jeho součástí bylo tzv. integrační schéma určující možnosti integrace jednotlivých občanských vybavení.¹⁴⁷² Myšlenkou polyfunkčního domu se o něco dříve zabýval i Honzík. Po vzoru Le Corbusiera v experimentálním projektu **Domurbia** (1966, Karel Honzík) organizoval bydlení a vybavenost do jednoho objektu na půdorysu Y, avšak formu domu spíše čerpal ze staveb Oscara Niemayera. Stěžejní myšlenkou se stalo vytvoření jakéhosi města v budově, která zkoncentruje obyvatele do výškového domu a přilehlý prostor tak bude moci fungovat jako veřejná zeleň. V těžišti půdorysu ve vyšších podlažích byla navržena také občanská vybavenost, která měla za úkol oživit společné prostory.

Těmto úvahám předcházely jiné realizované projekty. **OS sídliště Sítňá v Kladně** (asi od 1965, V. Hilský, O. Jurenka, J. Náhlík) tvořily především občanská vybavenost v parteru mezonetového bytového domu a středisko služeb, které bylo dvoupodlažní podnoží věžovému hotelu. Ve dvoupodlažní podnoží přisazené k sedmipodlažnímu bytovému domu vzniklo **OS Hlinky v Berouně** (1967-72, Vladimír Libický, Zdeněk Veselý). Přisazená jednopodlažní budova k bytovému domu dala vzniknout okrskovému **OS v Litvínově** (1973-78, Vlastimil Jaroš, Ladislav Špás | OL5-XLII 07). Architektonicky jednoduchý objekt s krytou galerií je významný především díky umělecky ztvárněné venkovní mramorové dlažbě a mozaice (Zdeněk Sýkora). Toto reprezentativní a umělecky ztvárnění průčelí je ve značném kontrastu se zadní fasádou se zásobováním. Dále lze zmínit např. **polyfunkční dům v Krížné ulici v Bratislavě** (dříve Steinerově ulici, 1978-82, Dušan Bálent, Eduard Horváth, Ivan Kočan | OL5-XLIII 01, 02), nárožní objekt s dvoupodlažní občanskou vybaveností v nejnižších nadzemních podlažích. Horní podlaží s byty definují výraz budovy, který je založený na vyložení mezibytových stěn a jejich postupné gradaci od křížovatky. **Polyfunkční dům**

---

vyhlásil v červnu 1980 vnitroústavní soutěž na řešení polyfunkčních domů i Státní výzkumný projektový a typizační ústav v Bratislavě. První cena nebyla udělena, druhé místo získal návrh „Obrazec“ kolektivu Imricha Jankoviče a třetí se umístil návrh „2001“ od kolektivu inženýra Andreje Dukáta.

¹⁴⁷¹ FRANĚK, Jiří. Bydlení a bytová výstavba: Bytové domy s přízemím využitelným pro občanská zařízení. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Lektoroval Ladislav Lábus. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1977, roč. 23, č. 5-6, s. 39-40. ISSN 0042-9376.

¹⁴⁷² Více např.: [KOHOUT, Jaromír a Šárka ŠTENCLOVÁ. Experimentální projektová studie integrovaného obchodně společenského centra. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Lektoroval Václav KASALICKÝ. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1983, roč. 29, č.3, s. 18-20. ISSN 0042-9376.]

v **Pardubicích** (1984, Lubomír Driml) má deset podlaží, z nichž dvě slouží MO jednotkám. Dům doplnil stávající občanské vybavení jedenácti prodejny, které byly přístupné v přízemí z kryté galerie.

Systém obchodní vybavenosti v parteru bytových domů často doplňovaly nízkopodlažní pavilony. Lze zmínit např. **Hlavní třídu sídliště Moravské Předměstí v Hradci Králové** (1971 – před 1982, K. Marhold, J. Němec, F. Křelina, Z. Vašata, K. Runštuk | OL5-XLIII 03) či **OS na Fučíkově ulici v Ústí nad Labem** (1983, Miroslav Těšínský, Miroslav Johanovský, Jan Zeman). Toto řešení umožnilo vznik skutečné POU lemované po obou stranách MO jednotkami a službami. Nicméně zmíněné příklady byly spíše výjimkami; nově vznikající obytné útvary stále OS zakládala odděleně od obytných staveb v samostatných objektech.¹⁴⁷³

Na začátku 80. let proběhlo šetření spokojenosti obyvatel s vybudovaným občanským vybavením v místě bydliště ve vybraných 22 sídlištích, ze kterého vzešlo, že pětina obyvatel byla s úrovní nespokojena. Hlavním důvodem však nebyla úroveň a kvalita služeb či architektonické řešení, ale především absence nebo rozestavenost potřebného občanského vybavení, špatná kvalita zboží a stání ve frontách.¹⁴⁷⁴ Nespokojenost s OS širší veřejnost tedy primárně nesměřovala na jejich urbanistickou koncepci či architekturu.

K výstavbě příměstských a mimoměstských OS tak, jak probíhala v západním světě, v Československu z mnoha důvodů nedošlo. Budování těchto typů středisek vládnoucí režim nikdy neprosazoval a motorizace obyvatel nebyla na tak vysoké úrovni jako např. v USA a jiných západních státech; Rulf označil výstavbu OS mimo města za neúčelnou; nákupní podmínky se měly zlepšovat především v centrech měst.¹⁴⁷⁵ Architekti a odborná veřejnost považovali z pohledu životního prostředí americká centra, „[...] strohé, nízké hmoty, plávající v asfaltovém a automobilovém mori,¹⁴⁷⁶ za negativní prvek. Avšak i zde existují výjimky.

Jednou z prvních snah uspokojit především poptávku motorizovaných zákazníků, mělo být středisko vzniklé v návaznosti na výstavbu Severního města. Roku 1970 proběhla urbanisticko-architektonická soutěž řešící toto středisko v oblasti mezi Letňany a Čakovicemi. V našich podmínkách tak vznikl ojedinělý návrh na tzv. **A-Z Centrum v Praze** (jeden z návrhů Ivo Oberstein, V. Langer | OL5-XLIII 04, druhý návrh M. Polívka, M. Procházka) – předměstské dvoupodlažní středisko plně kryté a klimatizované. Součástí návrhu byly kromě specializovaných prodejen i plnosortimentní OD a další služby, včetně odstavných ploch pro 2000 automobilů. Další tři taková centra územní plán Prahy uvažoval na východě, v návaznosti na malešicko-hostivařskou oblast, na jihu v oblasti Lahovic a na severozápadě u ruzyňského letiště. Tyto snahy však zůstaly jen na papíře, a tak jediné realizované

¹⁴⁷³ Existovaly však i výjimky. Zmínit lze např. **mezonetový dům na sídlišti Karlova Ves v Bratislavě** (1970-74, Jozef Fabianek), který měl v části přízemí kavárnu a v suterénu garáže. Toto řešení však bylo voleno především s ohledem na přímou návaznost na OS, se kterým byl dům spojen ochozem a utvářel s ním jeden celek.

¹⁴⁷⁴ KOTAČKA, Lubomír. K problematice občanského vybavení nových sídlišť. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Lektorovala Alena MANSFELDOVÁ. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1981, roč. 27, č. 5-6, s. 16-27. ISSN 0042-9376. S. 17-18, 21.

¹⁴⁷⁵ RULF. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. S. 267.

¹⁴⁷⁶ GAŠPAREC, M. Hledají se jiné možnosti. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1973, roč. 15, č. 3, s. 38-39. ISSN 1335-2180. S. 38.

příměstské středisko vzniklo v **Bratislavě-Lamači** (1980-88, Peter Černo, Stanislav Spáčil | OL5-XLIII 05, 06, 07). Obchodně experimentální projekt, který by naplno ověřil tzv. nákup do auta, vznikl přímo na žádost slovenského MVO a dle amerického vzoru bylo situováno v návaznosti na dálnici do Brna.¹⁴⁷⁷ Budova je uzavřená do sebe a průčelí bez oken tak utváří pouze vnitřní provoz – prodejní plochy jsou obklopené prstencem skladů. Výjimkou bylo situování restaurace k obvodové stěně tak, aby alespoň tato funkce měla optické propojení s exteriérem. Těžiště půdorysu tvořila hala s vertikálními komunikacemi, která se objevila jako celoprosklený objem na střešním parkovišti, na nějž vedly dvě zalamované rampy. Konstrukci tvoří SPÚO-ZIPP na modulu 9,6 x 9,6 m a v krajních polích prodejny 9,6 x 18 m. Průčelí tvořily U profily systému Integro; venkovní barevnost akcentovala tmavě zelená barva užitá na kovových prvcích stavby.

Po letech budování OS v nových obytných útvarech se přistoupilo k oživení a rekonstrukci městských center. Českoslovenští urbanisté a architekti samozřejmě registrovali zahraniční trendy.¹⁴⁷⁸ První významná a radikálnější transformace městského centra přišla ale dříve. **Přestavba centra v Mladé Boleslavi** (1959-65, Osvald Döbert, Jaroslav Kosík, František Řezáč | OL5-XLIV 01, 02)¹⁴⁷⁹ představuje koncepci, která je plně srovnatelná s dobovými západoevropskými počiny.¹⁴⁸⁰ Tvoří ji seskupení nových staveb respektující původní uliční síť a tvořící nákupní třídu. Ceněný je zde především vztah k historickému jádru, který je relativně dobře zvládnutý. V první etapě byla obchodní vybavenost situována do přízemí obytných objektů, poté došlo k oddělení do dvoupodlažních pavilonů předsazených před bytové domy. Jednotlivé pavilony tvoří montovaný železobetonový skelet, jenž je jedním z prvních užití tohoto systému u nás.¹⁴⁸¹ Také **přestavba centra Chomutova** (1970-75, F. Machač, V. Stelzig, M. Johanovský) byla založená na předpokladu, že občanská vybavenost bude rozmístěná do přízemí bytových domů. MO jednotky a služby v parteru utvořily obchodní ulici, jež přímo navázala na rekonstruovanou MO síť v historickém jádru. Obchodní ulice vznikla i při **přestavbě centra v Myjavě** (60. léta | OL5-XLIV 03) jež vzniklo v podobě podlouhlé dvoupodlažní budovy představené před pět deskových bytových domů. Na „ozdravení“ města byla založena ideová studie **přestavby Krupské ulice v Teplicích** (1971, František Abrahám, Jiří Mach, Evžen Koníček | OL5-XLIV 04). Nerealizovaný projekt řešil značnou část území asanací a novou strukturou s POU. Po obou stranách tohoto bulváru bylo počítáno s průběžnými markýzami; prostor ulice se měl dále doplnit uměleckými díly,

¹⁴⁷⁷ Již v době svého vzniku byl právě tento aspekt velmi kritizován. Viz [ZALČÍK, Tibor a Matúš DULLA. *Slovenská architektúra 1976-1980*. Bratislava: Veda, 1982. S. 67.]

¹⁴⁷⁸ Např. řešení amerických městských center přiblížil článek Města v USA a perspektivy jejich rozvoje, kde byly přiblíženy rekonstrukce měst **Fort Worth, Pittsburg** či **Chicago**. In: (SIEGEL, 1961).

¹⁴⁷⁹ Osvald Döbert jako vedoucí mladoboleslavského projektového střediska KPÚ získal roku 1964 za realizaci státní cenu Klementa Gottwalda.

¹⁴⁸⁰ KOUKALOVÁ, Šárka. *Architektura 60. a 70. let na území Středočeského kraje*. In: VRABELOVÁ, Renata, ed. *Architektura 60. a 70. let 20. století v České republice*. Praha: Národní památkový ústav, 2020, s. 132-137. ISBN 978-80-87967-25-6. S. 132.

¹⁴⁸¹ PECHAR, Josef. *Československá architektura: 1945-1977*. Praha: Odeon, 1979. S. 30.

vodními prvky a zelení. Ačkoli kresby ukazují formální řešení novostaveb s patrnou snahou o tvarovou bohatost, díky výraznému členění měřítkově odpovídají původní zástavbě.¹⁴⁸²

Nejzásadnějším a tehdy nejsledovanějším projektem, který se měl stát urbanistickým památníkem socialistické epochy,¹⁴⁸³ bylo **Centrum obchodu a služeb v Bratislavě** (1968-70). Na tento úkol byla roku vypsána v první polovině roku 1968¹⁴⁸⁴ anonymní ideová urbanisticko-architektonická soutěž.¹⁴⁸⁵ Na složitý a náročný problém však dle soutěžní poroty nedokázal reagovat žádný z odevzdaných návrhů.¹⁴⁸⁶ Vyústěním tak bylo sloučení tří kolektivů – autory původní studie, soutěžního návrhu č. 6 a návrhu č. 7, které měly při dopracování projektu respektovat „[...]” potřebný přechod od historického jadra z pamiatkových vertikál výškove ucelenou zástavbou, [...] řešení bezkolíznej hromadnej, automobilovej a pešej dopravy [a] budovy pre obchodné účely by mali byť veľkopriestorové s maximálne možnými rozponami, ktoré by dovolili čo najväčšiu variabilitu.“¹⁴⁸⁷ Z následného návrhu je zřejmé, že výchozím podkladem byl původní soutěžní návrh Ivana Matušíka (OL5-XLV 01, 02, 03). Základním konceptem byla separace dopravy – pěší se měly pohybovat v úrovni prvního patra, zásobování, osobní i hromadná doprava byly soustředěny do podzemního podlaží a přízemí. Paralelně s otevřenou pěší ulicí byla navržena i krytá nákupní galerie – *mall*. Objemové řešení sleduje přímou osu s průhledem na bratislavský hrad, v níž je soustředěna doprava. Jednotlivé budovy jsou v přísném ortogonálním rastru, jenž vzešel ze skeletového modulu 9 x 18 metrů. Hmoty budov terasovitě stoupala od dvou až třípodlažní výšky u pěší komunikace. Součástí centra měly být především dům potravin, dům nábytku, dům obuvi, dům služeb, galerie umění, tranzitní hotel a odbavovací budova ČSA, administrativní budovy, autosalón či parkovací dům. K realizaci velkolepého plánu se mělo přistoupit roku 1972, nicméně z ekonomického hlediska a také kvůli postupnému odklonu od modernistického urbanismu se návrh nerealizoval. V roce 1984 toto téma definitivně uzavřel Dulla, který se vyjádřil, že „[e]fektivní rezopohľady, na ktorých nám tak často ukazovali, sa totiž priepastne lišia od prázdnoty a chladu toho, čo sme doteraz z týchto koncepcií uskotočnili.“¹⁴⁸⁸ Na začátku 80. let se tak objevily další urbanistické návrhy, z nichž je možné zmínit např. studii kolektivu ze Stavoprojektu Bratislava (1983, Ivan Marko, Marta Kropiláková, Vladimír Hrdý a Marián Šmotlák). Tyto návrhy již plně reflektují uvědomění si chyby modernistického urbanismu a důraz kladou na mnohvrstevnatost.¹⁴⁸⁹

¹⁴⁸² HANZLÍK, Jan, Jana ZAJONCOVÁ a Lenka HÁJKOVÁ. *Teplice: architektura moderní doby: 1860-2000 = Teplitz: Architektur der modernen Zeit : 1860-2000*. Ústí nad Labem: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ústí nad Labem, 2016. ISBN 978-80-85036-66-4. S. 268.

¹⁴⁸³ KARFÍK, Vladimír. Centrum, na které sa čaká. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1971, roč. 13, č. 6, s. 185-195. ISSN 1335-2180. S. 185.

¹⁴⁸⁴ Této soutěži předcházely další – první v roce 1947 a druhá roku 1956.

¹⁴⁸⁵ Druhou sníženou cenu získali V. Droppa a J. Hlavice, třetí cenu obdržel I. Matušík a třetí sníženou cenu Z. Ivaničová a S. Kášová.

¹⁴⁸⁶ ZÁRIŠ, František. Sůtaž na obchodno-spoločenské centrum v Bratislave. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1969, roč. 11, č. 1-2, s. 18-23. ISSN 1335-2180. S. 18.

¹⁴⁸⁷ Tamtéž, s. 18, 20, 22.

¹⁴⁸⁸ DULLA, Matúš. Obchodná ulice v Bratislave: Polemika o charaktere širšieho obytného prostredia mestského centra. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1984, roč. 26, č. 4-5, s. 10-14. ISSN 1335-2180. S. 10.

¹⁴⁸⁹ Více k návrhům např.: [DULLA. Obchodná ulice v Bratislave: Polemika o charaktere širšieho obytného prostredia mestského centra.]

Podobné ambice, nutno dodat střídmější, lze vysledovat i na českém území, kde se plánovalo např. regionální **centrum Brno-Koliště** (1970, Zdeněk Řihák, Ivan Ruller). To měly tvořit tři stavební objekty – **OD PRIOR**, výškový Dům služeb, kultury a cestovního ruchu a velké obchodní terasy, jež byla navázána na autobusové nádraží. Zásadním předpokladem a zároveň limitem návrhu byl přesun vlakového nádraží, ke kterému ale dodnes nedošlo. Architektonicky svěžejší byl nerealizovaný návrh **Dolního centra v Liberci** (1966-68, M. Masák, O. Binar, S. Hanzík, V. Pospíšil, V. Beran | OL5-XLIV 06), který vzešel z Mezinárodního symposia mladých architektů a výtvarných umělců o využití volného času mládeže. Jednalo se o návrh, „[...] který svou terasovitou skladbou a drobným měřítkem moderních geometrických novotvarů napodobil starou městskou tkáň. To bylo něco úplně jiného než racionalistická a otevřená schémata panelových sídlišť tehdejšího Československa. Vzory pro takovou evokaci starého města moderními prostředky poskytovali západoevropští brutalisté ze skupiny Team 10.“¹⁴⁹⁰

Jinou úlohou byla realizace zcela nového OS celoměstského významu v nově budovaných sídlech. Zcela unikátní byla **výstavba nového Mostu**, jehož původní řešení vzešlo z vyzvané dvoufázové celostátní soutěže v průběhu roku 1959¹⁴⁹¹ (OL5-XLIV 05). Realizovaný návrh vznikl řadou usměrnění a úprav během let 1968-69. Součástí celoměstského centra se kromě divadla, kina, budovy OV KSČ stal také **OD PRIOR** a **OS Rozkvět** (viz výše). Dále lze zmínit např. **OS ve Stochově** (1961-62), čtvercové náměstí v obci postavené pro zaměstnance kladenského uhelného revíru. Tři stavební objekty občanské vybavenosti formují ortogonální náměstíčko také v **Děčíně** (60. léta), naopak rozvolněnou formu získalo **OS v Meziboří** (1966) sloužící původně zaměstnancům uhelných dolů a chemických závodů na severu Čech.

Další možností, jak řešit celoměstskou vybavenost, především v menších městech, bylo formou samostatně stojícího objektu. Z vyzvané architektonické soutěže vzešlo **Středisko obchodu a služeb v Martine** (1961-74, Ivan Matušík, Alfréd Németh | OL5-XLV 04, 05, 06).¹⁴⁹² Vítězný návrh centrální vybavenosti byl situovaný do volného prostoru náměstí, jehož koncepční řešení nebylo nikdy dokončeno. Hmotově jde o jednoduchý symetrický hranol, který protíná polokrytá pěší osa s MO jednotkami. Čtvercový půdorys podpořilo i rastrové průčelí z betonových prefabrikátů 120 x 240 cm, evokující slunolamy jihoasijských či afrických kultur. Provoz byl rozvržen do tří podlaží, v suterénu vznikl centrální zásobovací dvůr a sklady, horní podlaží sloužila jako obchodní. Středisko v Martine se stalo typologickým příkladem pro další podobné stavby.¹⁴⁹³ Díky předsazené betonové rastrové konstrukci je vzhledově podobné **OS v Piešťanech** (Štefan Mačaj). Provozní řešení je však zcela odlišné – střed stavby je zde vyhrazen zásobování. Solitérním objektem, který vznikl jako srostlice

¹⁴⁹⁰ ŠVÁCHA, Rostislav. Sial. In: VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 1*. Praha: Bigg Boss, 2022, s. 390-431. ISBN 978-80-908359-1-7. S. 392.

¹⁴⁹¹ Do druhé fáze soutěže postoupily tři dvojice – V. Krejčí a J. Vejli, Z. Kuna s J. Stupkou a I. Matušík s J. Chovancem. První cena nakonec nebyla udělena, zvýšenou druhou cenu získal Matušík a Chovanec, druhou cenu pak Krejčí s Vejlem.

¹⁴⁹² OS bylo publikováno i v zahraničním periodiku. Viz např.: [VASKA, Vladimír. Einkaufs- und Dienstleistungszentrum in Martin, ČSSR. *Architektur der DDR*. Berlin: Verlag für Bauwesen, 1978, Jhg. 27, Nr. 3, S. 169-171. ISSN 0323-3413.]

¹⁴⁹³ MATUŠÍK, Ivan a Marián ZERVAN. *Ivan Matušík: život s architekturou*. Bratislava: Monada, 2003. ISBN 80-968-9061-1. S. 122.

několika samostatných provozů (OD Otex, Domácí potřeby, OD Jednota a Dům nábytku), bylo řešeno **OS v Michalovcích**.

Vývoj celoměstské vybavenosti také ovlivnilo rozrůznění cen pozemků v roce 1968 a již zmiňovaná novela zákona na ochranu půdního fondu,¹⁴⁹⁴ která zvýšila zájem o další přestavbu měst. Návrh na **přestavbu centra Kladna** (1978, Václav Hliský, Otakar Jurenka, Tomáš Smrž, Magda Srpová | OL5-XLV 07) počítal s rozvržením akceptujícím městotvornost. Základem byla obchodní ulice, spojující náměstí s plánovaným OD Prior, po obou stranách s dvoupodlažními objekty občanské vybavenosti. Ve druhém plánu měly vzniknout bodové bytové domy a polouzavřené obytné bloky. Návrh, jakkoli přinášející nové kvality ve formě obchodní ulice, v podstatě uvažoval s celkovou demolicí původního centra a ponechával jen pár staveb, např. kostel na hlavním náměstí a kapli sv. Floriána.¹⁴⁹⁵ Unikátním návrhem je **OS v Přerově** (1969-71, Petr Žert | OL5-XLVI 03), které bylo pojato jako solitérní budova na trojúhelníkovém konstrukčním modulu zvoleným kvůli složité urbanistické situaci.¹⁴⁹⁶ Solitérní charakter získalo OS **Rozvoj v Sedlčanech** (1976-81, Zdenka Krásová | OL5-XLVI 01, 02), které vzniklo přímo v centru města. Koncepce byla založena na skladbě lapidárních hmot s boletickými panely, které utvářely krytou pasáž. **OS v Moravanech nad Váhom** (1982, P. Dobrotka, M. Remenár, E. Augustín, J. Kašický) získalo nepravidelný půdorys tvaru U, díky čemuž vznikl jasně definovaný odpočinkový prostor doplněný zelení a drobnou architekturou. Dvojice budov **Perla a Máj v Kralupech nad Vltavou** (1979-84, Ladislav Stupka, Jaroslav Mach | OL5-XLVI 04) byla situovaná do centra města po asanaci historických budov. Obě budovy, sjednocené volbou materiálu na fasádách, kolem sebe formovaly rozsáhlé terasy; zásobování probíhalo ze suterénu, avšak kvůli umístění v záplavovém území byly sklady až ve druhém patře.

K architektonicky nejvýznamnějším a nejradikálnějším¹⁴⁹⁷ patří dnes již neexistující¹⁴⁹⁸ **OS Ještěd v Liberci** (1968-79, Karel Hubáček, Miroslav Masák, Václav Voda, detaily v exteriéru a interiéru Jiří Suchomel, Michal Brix, Mirko Baum | OL5-XLVI 05, 06, 07), jehož „[...] koncepci ovlivnily závěry libereckého sympozia a návrh tzv. Dolního centra. Originální struktura stavby, vycházející ze shodné sítě racionálních čtverců a měkčích pentagonů a hexagonů i experimentální užití české verze plechu Corten.“¹⁴⁹⁹ Architekti do experimentální stavby promítly strukturalistické představy o pojetí stavby jako městské krajiny či mnohoznačného labyrintu dle myšlenek Aldo van Eycka. Prostorové buňky

¹⁴⁹⁴ „Pro nezemědělské účely je nutno použít především nezemědělskou půdu, zejména nezastavěné a nedostatečně využitě pozemky v zastavěném území sídlišť a závodů, stavební proluky a plochy získané zbořením přežitých budov a zařízení.“ [Zákon č. 124/1976 Sb. Zákon o ochraně zemědělského půdního fondu (úplné znění zákona o ochraně zemědělského půdního fondu, jak vyplývá z pozdějších zákonných změn a doplňků). § 7 odst. 2.]

¹⁴⁹⁵ Z velkolepého plánu bylo vybudováno jen několik bytových domů na volných pozemcích.

¹⁴⁹⁶ Podobnost s konstrukcí **OD Kotva** viz níže. Více např.: [MERTOŮVÁ, Martina. Bratr a sestra: Architekt Petr Žert (1934-2011). In: KLÍMA, Petr, ed. *Růžena Žertová: architektka domů i věcí*. Praha: Vysoká škola uměleckopřemyslová v Praze, 2016, s. 161-176. ISBN 978-80-86863-87-0. S. 166, 169.]

¹⁴⁹⁷ Beneš budovu označil za nekonvenční, nekompromisní, radikální, stejně tak hravou, temnou i jásavou. [BENEŠ, Ondřej. *Metody zkoumání a interpretace architektury v současných podmínkách*. Praha, 2012. Disertační práce. ČVUT v Praze, Fakulta architektury, Ústav teorie a dějin architektury. Vedoucí práce Petr URLICH. S. 119.]

¹⁴⁹⁸ Mediálně sledovaná demolice proběhla v roce 2009.

¹⁴⁹⁹ MASÁK, Miroslav. Mezi Expy. In: URLICH, Petr, Petr VORLÍK a Beryl FILSAKOVÁ. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006, s. 20-31. ISBN 80-010-3413-5. S. 23.

propojené pasáží užívalo deset obchodních organizací¹⁵⁰⁰ a vznikl krytý městský prostor, který obyvatele severského města chránil před nepříznivými klimatickými podmínkami. Vnitřní pasáž reagovala na přirozené cesty mezi nádražím a sestavou tří libereckých náměstí. Dům měl jedno podzemní a místy až pět nadzemních podlaží. Nosná konstrukce byla ocelová, díky protipožárnímu nástřiku v interiéru přiznaná. Za přelomové lze označit užití Copilitu na zasklení schodišťových prostor a oranžovou barevnost keramického obkladu.

Na hranici historického centra byl umístěn solitérní objekt **OS v Prachaticích** (1980-87, Milan Klimek | OL5-XLVII 01, 02). Prolamovaný půdorys zde získal charakteristickou siluetu – šikmé zalomení atik vytvořilo jakousi formu cimbuří. Provoz střediska byl založený na vytvoření krytého loubí, které sloužilo ke vstupu do jednotlivých MO jednotek. Slovenskou reakci na postmoderní myšlenky v architektuře představuje **OS Vtáčnick v Prievidze** (1979-85, Peter Valach, Ivan Kepko | OL5-XLVI 03, 04, 05).¹⁵⁰¹ Toto středisko bylo formované kontextem města. Krytá pasáž, reagující na stávající uliční síť, propojila dva z náměstí architektonicky odlišné objekty. První z nich, Dům potravin, byl třípodlažní a terasovitě ustupující, druhý Dům textilu měl pouze dvě podlaží. Celá stavba měla společný konstrukční systém – prefabrikovaný skelet Integro, který zde byl použit vůbec poprvé.

Závěrem lze dodat, že výše zmíněné příklady představují špičku ledovce dané typologie. Je nutné zdůraznit, že většinu československých OS z 60. a 70. let 20. stol. nelze z několika důvodů řadit k architektonicky ani stavebně exkluzivní záležitosti jako např. administrativní objekty zahraničního obchodu, kulturní domy, sídla KSČ či OD. Díky typizaci si OS byla často podobná a jejich rozdíly se nezdálo pohybuje v nuancích. S odstupem času je patrné, že většina poválečných OS vzešla z rigidního plnění THU a vyplnila prázdno mezi kapacitní příjezdovou komunikací a výškovými bytovými domy bez větších prostorových ambic i architektonických kvalit.

---

¹⁵⁰⁰ Nejvýznamnějšími byly Domácí potřeby, Drobné zboží, Drogerie, Klenoty, Nábytek, Obuv, Oděvy, Potraviny, Textil, Restaurace a Jídelny.

¹⁵⁰¹ OS získalo první cenu *ex aequo* v přehlídce architektonických děl roku 1988.

5.4 Kategorizace československých OS

Následující kapitola se věnuje návrhu kategorizace československých OS,¹⁵⁰² která je založena na jejich urbanisticko-hmotovém a dopravním řešení. Navržená kategorizace je nedílnou součástí přílohy – Katalogu.

5.4.1 Základní hierarchie

Při základní hierarchii (Z) lze vycházet z primárních návrhových aspektů, mezi které patří umístění ve vztahu k sídlu a okruh působnosti.

OS dle umístění ve vztahu k sídlu:

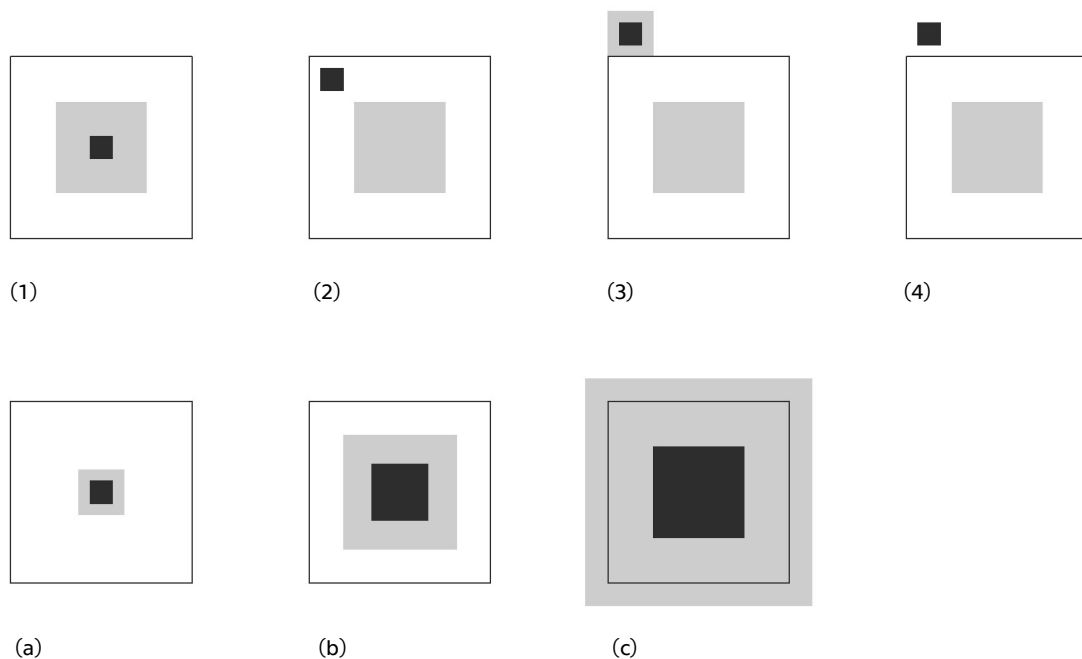
- městská (1), jež jsou umístěna v historickém jádru města;
- předměstská (2) vyskytující se v blízkosti hranic historického města;
- sídlištní (3) umístěna na sídlištech, resp. satelitních městech, mimo historické jádro města;
- mimoměstská (4) situovaná mimo sídlo, zpravidla na výpadových dopravních komunikacích.

OS dle okruhu působnosti:

- okrsková (a), nacházející se zpravidla v těžišti obytného okrsku a sloužící především jeho obyvatelům a zajišťující zboží denní poptávky, tedy prodejny potravin, masa, mléka, lahůdek, restaurace, kadeřník apod.;
- obvodová/sektorová (b), která měla uspokojit kromě denních a občasných potřeb i dlouhodobou poptávku. Dostupný byl tedy úplný soubor služeb a všechny formy stravování;
- centrální (c), jejichž součástí byly i plnosortimentní či specializované OD, nabízející kompletní sortiment zboží i služeb. Centrální OS byla budována v centru měst a k jejich výstavbě se vázala přestavba a často i asanace původních objektů.

---

¹⁵⁰² Kategorizace se zaměřuje výhradně na poválečná OS v Československu. Důvodem jsou především odlišné geografické způsoby navrhování OS s ohledem na jejich obslužnost a charakteristické znaky. Dalším důvodem je také zmiňovaná nejasnost v názvosloví jednotlivých staveb a jejich záměna.

Obrázek 05 | Základní hierarchie československých OS (Z)

Obrázek Jiří Moos.

Legenda:

OS dle umístění ve vztahu k sídlu

(1) městská, (2) předměstská, (3) sídlištní, (4) mimoměstská

OS dle okruhu působnosti

(a) okrsková, (b) obvodová/sectorová, (c) centrální

5.4.2 Typologická kategorizace

Typologická kategorizace OS na základě urbanisticko-hmotového řešení či způsobu oddělení jednotlivých typů dopravy se u nás i v zahraničí objevila u několika autorů, především však v dobovém tisku. Cílem práce je tyto kategorizační principy sjednotit a rozvinout v ucelený systém.¹⁵⁰³ Typologickou kategorizaci tvoří čtyři základní pilíře: hmotové (objemové) řešení (H), oddělení pěších od ostatních typů dopravy (O), struktura uspořádání (S) a tvar a otevřenost centrálního prostoru (T).

Prvním pilířem je tedy hmotové, resp. objemové řešení (H). Základní rozdělení přinesl Rulf,¹⁵⁰⁴ který OS rozdělil dle počtu stavebních objektů a počtu podlaží.

OS dle počtu stavebních objektů:

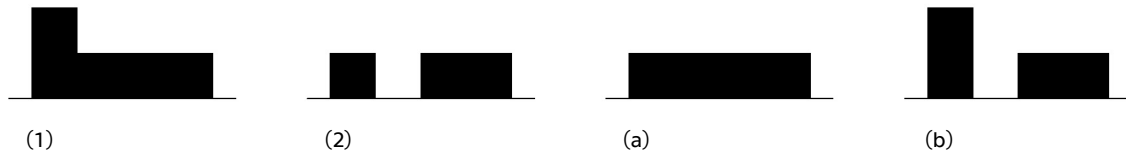
- jednoobjektová (1) tvořená pouze jedním stavebním objektem;
- víceobjektová (2) skládající se ze soustavy několika stavebních objektů.

¹⁵⁰³ Např. Fernau rozdělila OS do šesti základních urbanisticko-prostorových typů, jejichž základem byla zastavěná plocha, průběh pěší a automobilové komunikace i přístup pěších do střediska. Více [FERNAU. Wohngebietszentren in der DDR - geplante und gebaute Beispiele. S. 18.] Nicméně toto rozdělení díky syntéze vzájemně spolu nesouvisících aspektů působí relativně chaoticky.

¹⁵⁰⁴ RULF. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. S. 43.

OS dle počtu podlaží:

- jednopodlažní (a), jež mají v plném objemu pouze jedno podlaží;
- vícepodlažní (b), která mají alespoň v části objemu více než jedno podlaží.

Obrázek 06 | Typologická kategorizace OS – hmotové řešení (H)

Obrázek Jiří Moos.

Legenda:

OS dle počtu stavebních objektů

(1) jednoobjektová, (2) víceobjektová

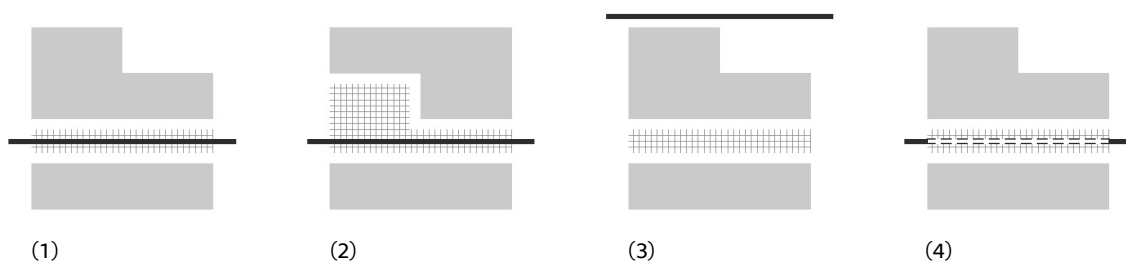
OS dle počtu podlaží

(a) jednopodlažní, (b) vícepodlažní

Druhým pilířem kategorizace je oddělení pěších od ostatních typů dopravy (O). Vhodný způsob segregace byl volen s ohledem na technicko-ekonomickou stránku a vázal se na společenskou úroveň a obslužnost střediska. Z tohoto pohledu OS rozdělil např. Kavan.¹⁵⁰⁵

OS dle oddělení pěších od ostatních typů dopravy:

- bez oddělení (1), tedy všechny typy dopravy jsou vedeny souběžně s pěšími;
- částečné horizontální oddělení (2), jež má pouze v části oddělený provoz pěších od ostatních typů dopravy;
- úplné horizontální oddělení (3), které má plně oddělený provoz pěších od ostatních typů dopravy;
- úplné vertikální oddělení (4) s plně odděleným provozem pěších od ostatních typů dopravy v rámci různých výškových úrovní.

Obrázek 07 | Typologická kategorizace OS – oddělení pěších od ostatních typů dopravy (O)

Obrázek Jiří Moos.

Legenda:

OS dle oddělení pěších od ostatních typů dopravy

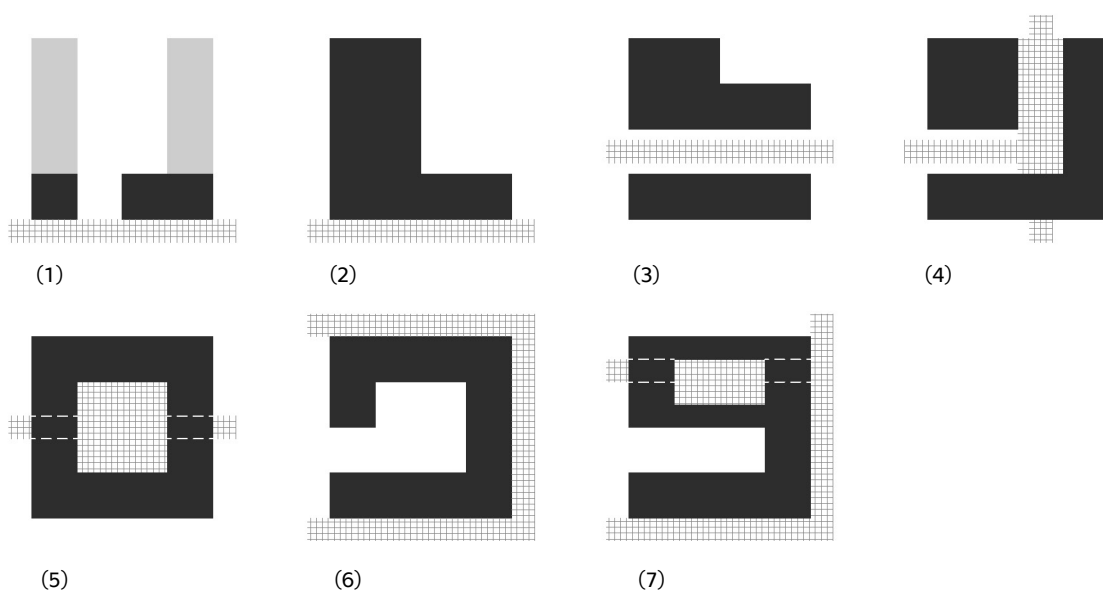
(1) bez oddělení, (2) částečné horizontální oddělení, (3) úplné horizontální oddělení, (4) úplné vertikální oddělení

¹⁵⁰⁵ KAVAN. Príspevok k formovaniu ťažiskových polôh urbánneho útvaru. S. 21.

Nejvýznamnějším pilířem je struktura uspořádání (S), která definovala vymezení střediska vůči okolí a také formu prostoru určeného pro zákazníky. Strukturou uspořádání se zabýval Musil, který ji rozdělil do šesti typů.¹⁵⁰⁶

OS dle struktury uspořádání:

- v návaznosti na bytové domy (1), tedy buď ve formě integrovaných MO jednotek do přízemí, nebo ve formě přidružených nízkopodlažních pavilonů;
- v samostatném objektu (2), který působí z exteriéru výhradně dojmem monobloku;
- ve formě obchodní ulice (3) zpravidla oboustranně obestavěné MO jednotkami v nízkopodlažních pavilonech;
- ostrovní (4), které v zásadě kombinuje formu obchodní ulice a vnitřního dvora pro návštěvníky;
- s vnitřním dvorem pro návštěvníky (5), který je jasně definován soustavou MO jednotek s vyloučením všech typů dopravy, kromě pěších;
- s vnitřním hospodářským dvorem (6), jenž je jasně definován soustavou MO jednotek a slouží výhradně pro zásobování;
- s kombinací vnitřního dvora pro návštěvníky a hospodářského dvora (7).

Obrázek 08 | Typologická kategorizace OS – struktura uspořádání (S)

Obrázek Jiří Moos.

Legenda:

OS dle struktury uspořádání

(1) v návaznosti na bytové domy, (2) v samostatném objektu, (3) ve formě obchodní ulice, (4) ostrovní, (5) s vnitřním dvorem pro návštěvníky, (6) s vnitřním hospodářským dvorem, (7) s kombinací vnitřního dvora pro návštěvníky a hospodářského dvora

¹⁵⁰⁶ MUSIL. Sdružování prostředků a činností v rozvoji nevýrobních odvětví. S. 45.

Čtvrtý pilíř se zabývá centrálním prostorem mezi stavebními objekty (T), který primárně slouží návštěvníkům, resp. zákazníkům. Vhodné rozdělení se nabízí z pohledu jeho půdorysného tvaru,¹⁵⁰⁷ Rulf dále centrální prostor rozdělil dle jeho otevřenosti.¹⁵⁰⁸

OS dle tvaru centrálního prostoru:

- schéma I (1) s centrálním prostorem protáhlého obdélného tvaru;
- schéma L (2) s centrálním prostorem ve tvaru písmena L;
- schéma T (3) s centrálním prostorem ve tvaru písmena T;
- schéma O (4) s obíhajícím centrálním prostorem ve tvaru písmena O;
- schéma ortogonálního obrazce (5) s centrálním prostorem ve tvaru čtverce nebo obdélníka;
- schéma jiné (6), jehož centrální prostor nelze zařadit do výše uvedených kategorií.

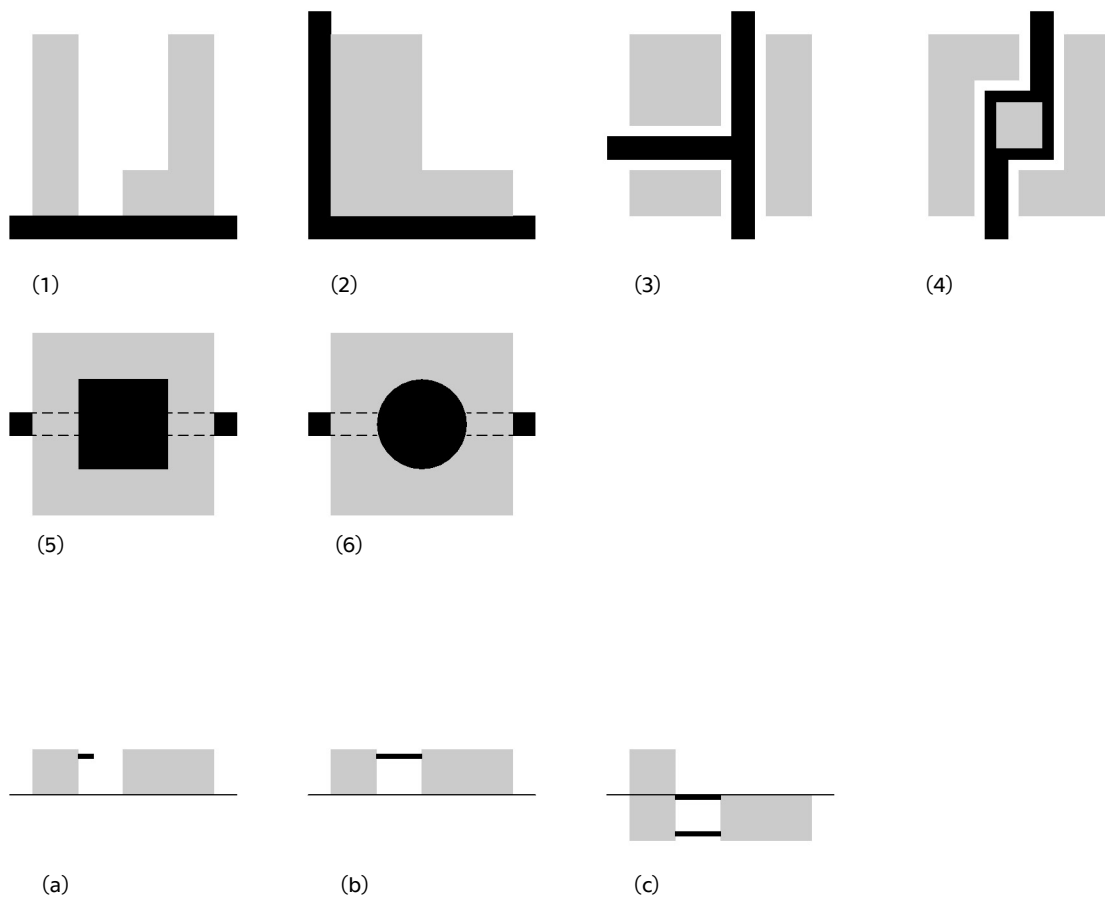
OS dle otevřenosti centrálního prostoru:

- otevřená (a), jejichž prostor není oddělený od exteriéru a jedinou ochranou před vlivy počasí jsou různé typy zastřešení a markýz;
- uzavřená (b), jež mají vnitřní prostor oddělený od exteriéru a často jsou plně klimatizovaná;
- podzemní (c) s centrálním prostorem pod úrovní přiléhajícího terénu.

---

¹⁵⁰⁷ Rozdělení OS dle tvaru centrálního prostoru rozvíjí Dudkovu kategorizaci obchodních ulic. [DUDEK. *Občanské stavby - Obchodní stavby*. S. 162.]

¹⁵⁰⁸ RULF. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. S. 43.

Obrázek 09 | Typologická kategorizace OS – tvar a otevřenost centrálního prostoru (T)

Obrázek Jiří Moos.

Legenda:

OS dle tvaru centrálního prostoru

(1) schéma I, (2) schéma L, (3) schéma T, (4) schéma O, (5) schéma ortogonálního obrazce, (6) schéma jiné

OS dle otevřenosti centrálního prostoru

(a) otevřená, (b) uzavřená, (c) podzemní

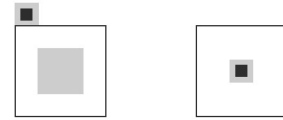
Jako příklad kategorizace je uveden kód pro OS Invalidovna v Praze.

Z3a – H2a – O3 – S5 – T5a

Legenda:

základní hierarchie (Z)

(3) sídlištní, (a) okrsková

hmotové řešení (H)

(2) víceobjektová, (a) jednopodlažní

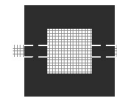
oddělení pěších od ostatních typů dopravy (O)

(3) úplné horizontální oddělení

struktura uspořádání (S)

(5) s vnitřním dvorem pro návštěvníky

tvár a otevřenost centrálního prostoru (T)

(5) schéma ortogonálního obrazce, (a) otevřená

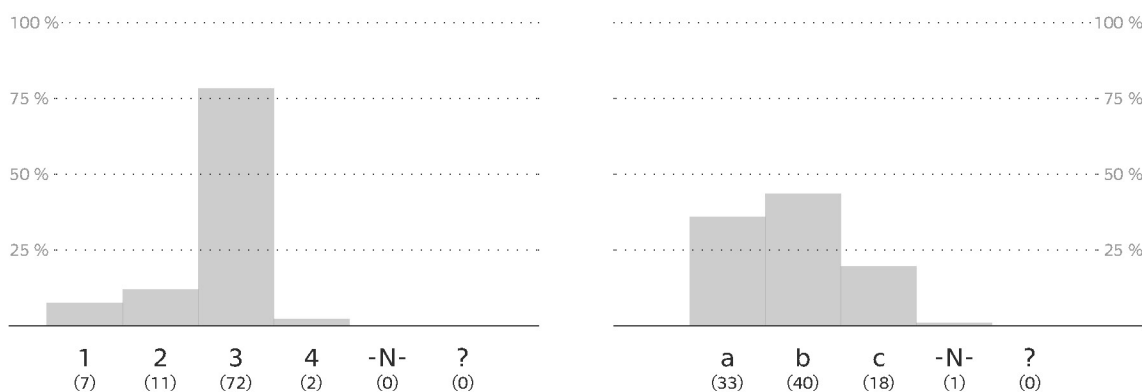
5.4.3 Zhodnocení hierarchie a typologie OS

Navržená hierarchie a kategorizace se staly podkladem ke zhodnocení četností jednotlivých kategorií.¹⁵⁰⁹ Pro přehlednost vyhodnocení bylo kategoriím přiřazeno jednopísmenné označení a každé rozdělení dále doplnily dvě komplementární kategorie – „nelze určit“ (-N-) a „nezjištěno“ (?).

¹⁵⁰⁹ Vyhodnocení a závěry k četnosti jednotlivých kategorií vychází z úzkého vzorku zkoumaných staveb, a proto je lze chápat spíše jako určité trendy objevující se v dobové literatuře a periodikách. Jejich platnost není sice možné rozšiřovat mimo hodnocený výčet (např. četnost obvodových/sektorových OS je ve výčtu hodnocených staveb nejvyšší, avšak mimo zkoumaný vzorek je mnohonásobně vyšší počet okrskových OS), ale u nízkých četností je pravděpodobné, že se jedná o výjimečný příklad i v širším rámci (např. jedinečnost příkladů mimoměstských OS).

Zhodnocení četnosti základní hierarchie proběhlo na 92 vybraných příkladech (71 realizovaných a 21 nerealizovaných nebo částečně realizovaných staveb a souborů).¹⁵¹⁰ Ve zkoumaném výčtu staveb jsou z hlediska umístění ve vztahu k sídlu nejpočetnější OS sídlištní (78,3 %), což je s ohledem na zájem o řešení obytných útvarů a stavební boom nových sídlišť logické. Městská a předměstská střediska mají relativně malé zastoupení (7,6 % a 12,0 %), a za zcela ojedinělé lze považovat dva mimoměstské příklady (2,2 %) – realizované OS **Bratislavě-Lamači** a experimentální studii na **A-Z centrum v Praze**).

Při zhodnocení OS dle okruhu působnosti může být zajímavé, že ačkoli v daném období bylo realizováno nejvíce okrskových OS, pozornost v odborné literatuře a periodikách se ubírala spíše směrem k OS obvodovým či sektorovým (43,5 %). Okrsková střediska (35,9 %) byla do značné míry zatížena standardizací a prefabrikací, proto se zájem o jejich řešení projevoval především na začátku zkoumaného období. S ohledem na počet realizovaných centrálních OS je jejich četnost relativně vysoká (19,6 %), což dokládá značný zájem o řešení této formy vybavenosti. Okruh působnosti nebylo možné určit pouze u návrhu **Domurbia v Praze** (1,1 %).

Grafy 01-02 | Základní hierarchie československých OS (Z)

Grafy Jiří Moos.

Legenda:

OS dle umístění ve vztahu k sídlu

1) městská, 2) předměstská, 3) sídlištní, 4) mimoměstská, -N- nelze definovat, ? nezjištěno

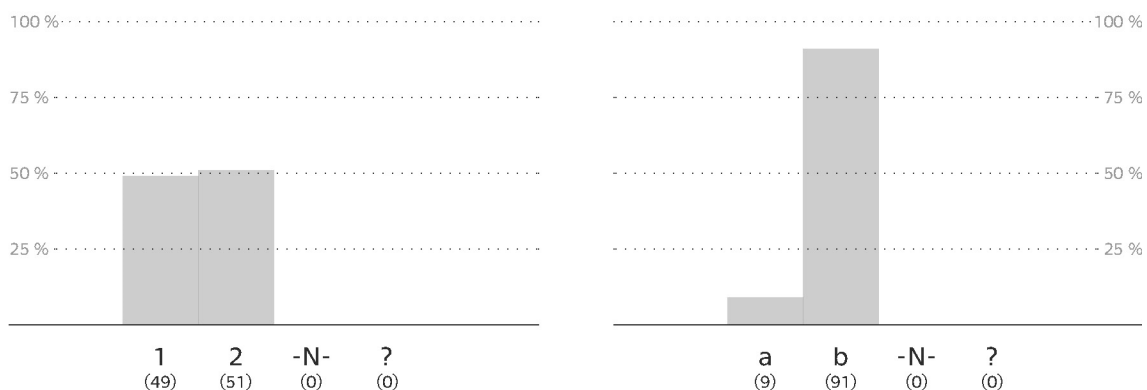
OS dle okruhu působnosti

a) okrsková, b) obvodová/sektorová, c) centrální, -N- nelze definovat, ? nezjištěno

¹⁵¹⁰ Pro účely zhodnocení základní hierarchie byly z důvodu umělého navyšování kategorií vyloučeny tyto položky Katalogu – šest soutěžních návrhů **Střediska obchodu a služeb v Martině**, jeden z experimentálních návrhů **A-Z centra v Praze** a nerealizovaný návrh OS **Invalidovna v Praze**.

Zhodnocení četnosti typologických kategorií proběhlo, na rozdíl od základní hierarchie, na 100 vybraných příkladech (71 realizovaných a 29 nerealizovaných nebo částečně realizovaných staveb a souborů). Z pohledu počtu stavebních objektů nelze jasně určit převládající tendence – jednoobjektových a víceobjektových OS bylo prakticky stejně (49 % a 51 %). Naopak u podlažnosti je trend zcela patrný – vícepodlažní OS tvoří významnou část zkoumaných staveb (91 %), což svědčí o tom, že rozsáhlý stavební program středisek bylo jen zřídka možné realizovat provozně i ekonomicky výhodněji v jedné úrovni.

Grafy 03-04 | Typologická kategorizace československých OS – hmotové řešení (H)

Grafy Jiří Moos.

Legenda:

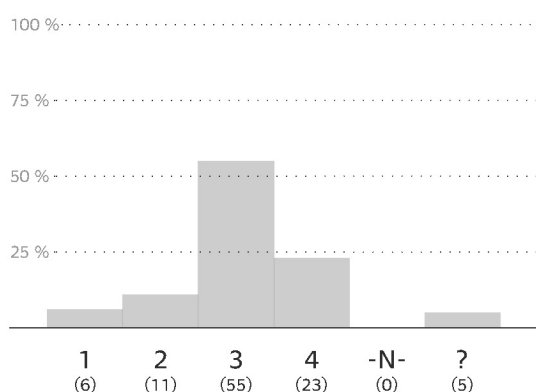
OS dle počtu stavebních objektů

1) jednoobjektová, 2) víceobjektová, -N- nelze definovat, ? nezjištěno

OS dle počtu podlaží

a) jednopodlažní, b) vícepodlažní, -N- nelze definovat, ? nezjištěno

Druhý pilíř typologické kategorizace tvoří oddělení pěších od ostatních typů dopravy. Ve zkoumaném období bylo snahou dosažení úplné segregace pěších od automobilové dopravy i zásobování – ve výčtu zkoumaných staveb je nejčastěji zastoupeno úplné horizontální oddělení (55 %) a méně časté, především z ekonomických důvodů,¹⁵¹¹ bylo vertikální oddělení (23 %). Nejméně časté bylo řešení OS bez oddělení pěších od ostatních typů dopravy (6 %), které vznikalo zpravidla u středisek s řazením MO jednotek v ose otevřených k dopravní komunikaci, např. OS **sídlíště Michelská v Praze**, OS **Rozkvět v Mostě**, OS **Centrum ve Zvolenu** ad. Tuto kategorii se nepodařilo zjistit u 5 % zkoumaných OS (soutěžní návrhy na **Středisko obchodu a služeb v Martině**).

Graf 05 | Typologická kategorizace československých OS – oddělení pěších od ostatních typů dopravy (O)

Graf Jiří Moos.

Legenda:

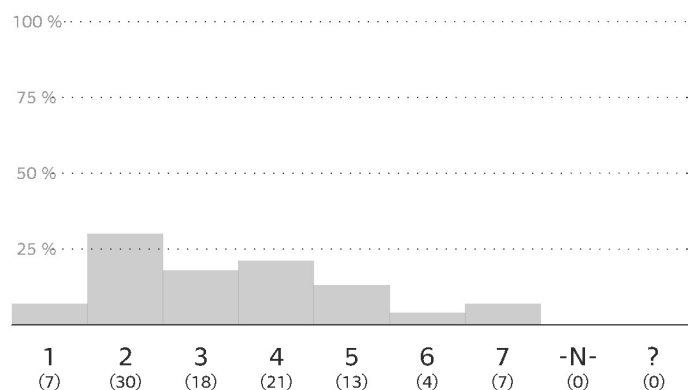
OS dle oddělení pěších od ostatních typů dopravy

1) bez oddělení, 2) částečné horizontální oddělení, 3) úplné horizontální oddělení, 4) úplné vertikální oddělení,

-N- nelze definovat, ? nezjištěno

¹⁵¹¹ Vertikální segregace byla ekonomicky náročnější. Odůvodnitelná byla pouze u středisek vyšší kategorie. [KAVAN. Príspevok k formovaniu ťažiskových polôh urbánneho útvaru. S. 13.]

Nejzásadnější otázkou při řešení OS byla struktura uspořádání, která přímo definovala prostory pro zákazníky a zásobování a dále vztah střediska k okolní zástavbě a veřejnému prostoru. Ve zkoumaném vzorku staveb nelze sice určit jasně převládající tendenci, avšak nejčastější strukturou se stala forma samostatného objektu – monobloku (30 %) reflektující názorové přesvědčení modernistických architektů a urbanistů. Další nejčastěji užívané struktury jsou ostrovní uspořádání (21 %) a forma obchodní ulice (18 %). Atriové řešení, které je často s OS spojované, není u zkoumaného vzorku staveb tak četné, jak by se dalo předpokládat (13 %). Vnitřní hospodářský dvůr i přes své nesporné výhody byl užit jen zřídka (4 %), např. u OS **sídlště Chrenová II v Nitře** a OS **Duha v Ostravě-Porubě**. Kombinace uspořádání založená na vnitřním dvoru a zásobovacího dvora byla častější než řešení střediska se samostatným zásobovacím dvorem (7 %). Stejnou četnost mělo také řešení OS v návaznosti na bytové domy, které se užívalo především na začátku zkoumaného období před prosazením striktně funkčního zónování obytných útvarů, např. OS **sídlště Februarového vítězství v Bratislavě**, **přestavba centra Mladé Boleslavi**, anebo při snaze návratu tradičního umístění vybavenosti do parteru bytových domů, např. nerealizované OS **sídlště Velká ohrada v Praze**.

Graf 06 | Typologická kategorizace československých OS – struktura uspořádání (S)

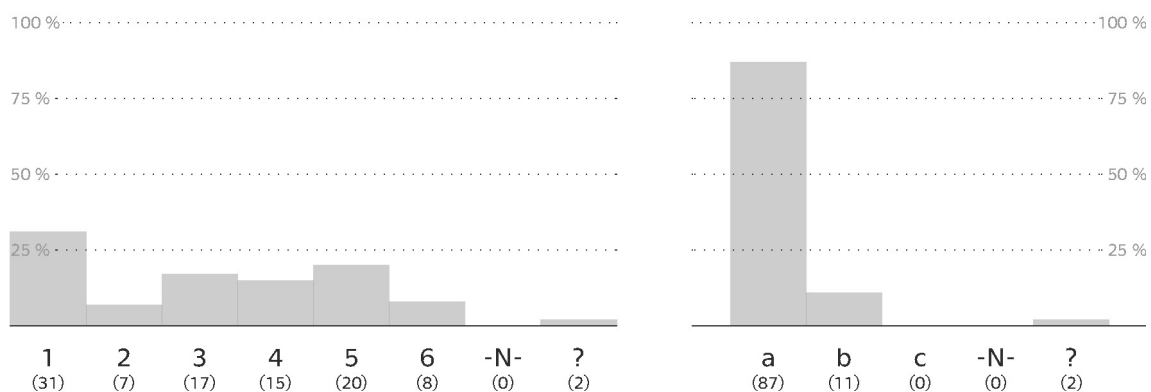
Graf Jiří Moos.

Legenda:

OS dle struktury uspořádání

1) v návaznosti na bytové domy, 2) v samostatném objektu, 3) ve formě obchodní ulice, 4) ostrovní, 5) s vnitřním dvorem pro návštěvníky, 6) s vnitřním hospodářským dvorem, 7) s kombinací vnitřního dvora pro návštěvníky a hospodářského dvora, -N- nelze definovat, ? nezjištěno

Z hlediska tvaru centrálního prostoru opět nelze určit převažující tendenci. Nejpočetnějšími se stala půdorysně jednodušší schémata – schéma I (31 %) a schéma ortogonálního obrazce (20 %). Složitější tvarová schémata sice nebyla tak častá, ale ne ojedinělá. Schéma T (17 %) a schéma O (15 %) byla ta více častá, méně se objevilo schéma jiné (8 %), např. OS **Slimák v Bratislavě**, OS **v Bratislavě-Lamači** a návrh na sektorové OS **sídlíště Pankrác v Praze**, a schéma L (7 %), např. OS **Fončorda v Banské Bystrici** a OS **sídlíště Zábřeh v Ostravě**. Naopak hlavní tendence z pohledu otevřenosti centrálního prostoru je zřejmá. Ekonomicky výhodnější otevřené řešení zcela převládlo nad řešením uzavřeným (87 % a 11 %), které bylo realizováno či navrženo jen zřídka, např. **Středisko obchodu a služeb v Martině**, OS **Luna na sídlišti Bory v Plzni** a OS **Ještěd v Liberci**. Tvar i otevřenost centrálního prostoru se nepodařilo zjistit u dvou soutěžních návrhů na **Středisko obchodu a služeb v Martině** (2 %).

Graf 07-08 | Typologická kategorizace československých OS – tvar a otevřenost centrálního prostoru (T)

Grafy Jiří Moos.

Legenda:

OS dle tvaru centrálního prostoru

1) schéma I, 2) schéma L, 3) schéma T, 4) schéma O, 5) schéma ortogonálního obrazce, 6) schéma jiné,

-N- nelze definovat, ? nezjištěno

OS dle otevřenosti centrálního prostoru

a) otevřená, b) uzavřená, c) podzemní, -N- nelze definovat, ? nezjištěno

Z navržené základní hierarchie a typologické kategorizace a z provedeného výzkumu četností je možné definovat charakteristické i ojedinělé znaky československých OS, díky čemuž lze relativně rychle posoudit typologické hodnoty dané stavby. Pro každou ze zkoumaných kategorií byly na základě četnosti určeny dvě krajní specifické hodnoty.

Základní hierarchie	Charakteristická	Ojedinělá
dle okruhu působnosti	sídlištní	mimoměstské
dle umístění ve vztahu k sídlu	obvodové	centrální
Typologická kategorizace		
H – dle počtu stavebních objektů	víceobjektové	jednoobjektové
H – dle počtu podlaží	vícepodlažní	jednopažní
O – oddělení pěších od dopravy	úplné horizontální odd.	bez oddělení
S – struktura uspořádání	samostatný objekt	vnitřní hospodářský dvůr
T – dle tvaru centrálního prostoru	schéma I	schéma L
T – dle otevřenosti centr. prostoru	otevřené	podzemní

Tabulka 06 | Charakteristické a ojedinělé znaky československých OS

Tabulka Jiří Moos.

01, 02 | Port Edwards, Wisconsin

před 1 950, Don Hougén

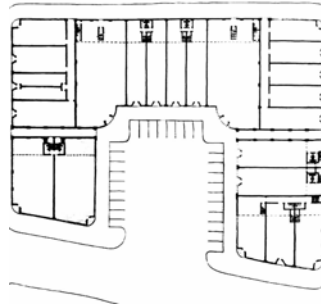
- > Urbanistické schéma
- » Dobový snímek

03 | Nob Hill, Albuquerque

1 946-47, Louis G. Hesselden

- > Půdorys přízemí

04 | Park Lane, Baltimore

před 1 950, D. Harrison

- » Dobový snímek

05 | El Rancho Santa Anita, Los Angeles

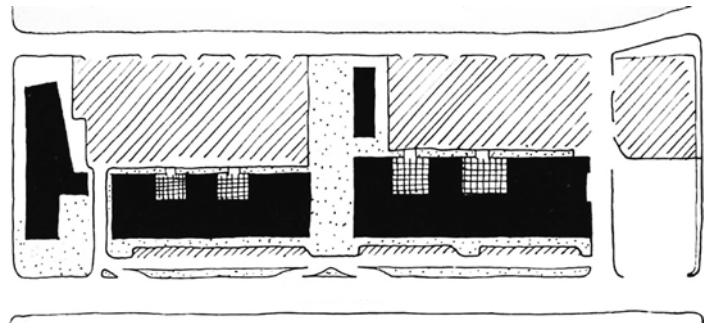
před 1 950, R. Crawford, E. L. E. Co., Barnett Hopen & Smith

- > Dobový snímek

06 | Baldwin Hills, Los Angeles

1 949, Robert E. Alexander

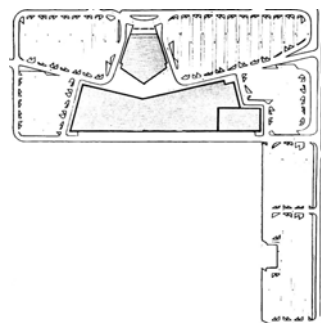
- > Urbanistické schéma

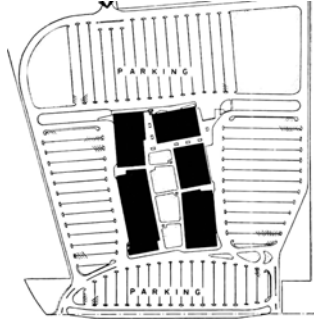

07, 08 | Woodmar, Hammond

1 955, V. Gruen, K. V. Leuven, S. C. Finck

- > Urbanistické schéma
- » Dobový snímek

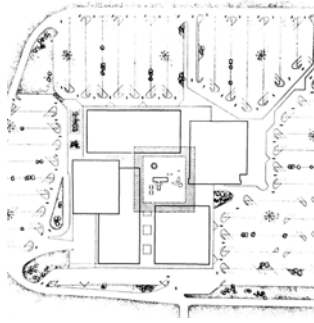

01, 02 | O'Neil's Sheffield, Ohio

před 1 956, Weinberg & Teare,
D. P. Maier, W. H. Laverty

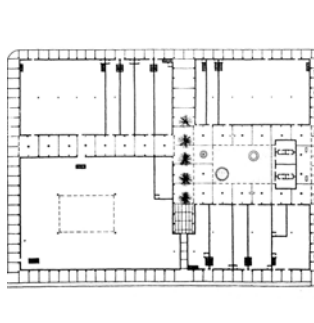
- « Dobový snímek
- « Urbanistické schéma

03, 04 | Maryvale, Phoenix

před 1 962, Victor Gruen

- « Dobový snímek
- « Urbanistické schéma

05, 06 | OS, Chicago-Hyde Park

před 1 962, I. M. Pei, H. Weese

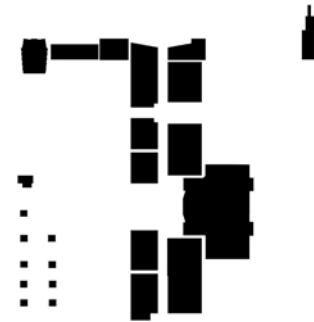
- « Dobový snímek
- « Půdorys přízemí

07, 08, 09 | Northgate, Seattle

1 950, John Graham

- « Dobový snímek

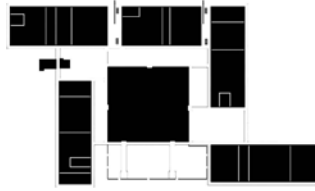

- « Dobový snímek
- « Urbanistické schéma

01, 02 | Northland, Detroit

1 954, Victor Gruen

- › Urbanistické schéma
- » Dobový snímek

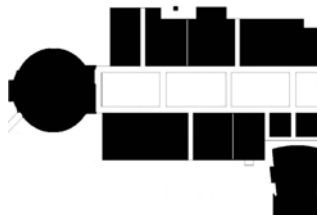
03, 04 | Shopper's World, Framingham

1 951, Ketchum, Gina & Sharp, Arthur A. & Sydney N. Shurcliff

- › Dobový snímek

- › Urbanistické schéma

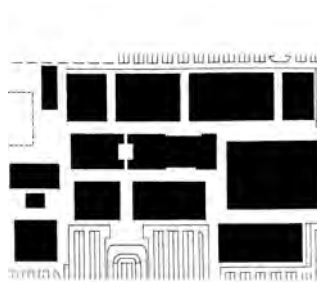
05, 06, 07 | Roosevelt Field, Garden City

1 956, I. M. Pei & Associates

- › Dobový snímek

- › Urbanistické schéma

- » Dobový snímek

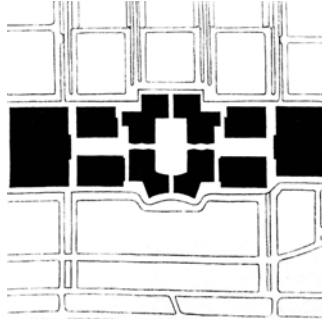
08, 09 | Old Orchard, Skokie

před 1 957, Loeb, Schlossman & Bennel

- › Urbanistické schéma
- » Dobový snímek

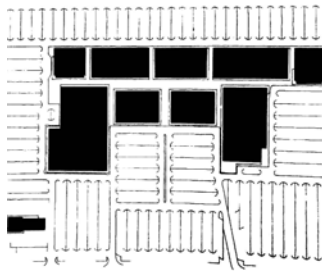

01, 02 | Mayfair, Wauwatose

před 1 961, Perkins & Will and Grassold-Johnson Associates, Franz Lipp

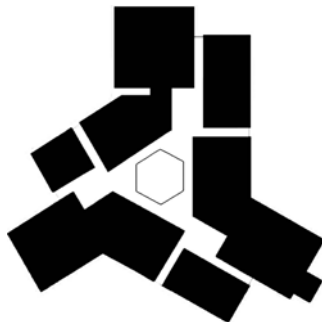
- « Dobový snímek
- « Urbanistické schéma

03, 04 | Wonderland, Livonie

1 959, L. G. Redstone, A. Naggar, Eichstedt-Johnson Associates

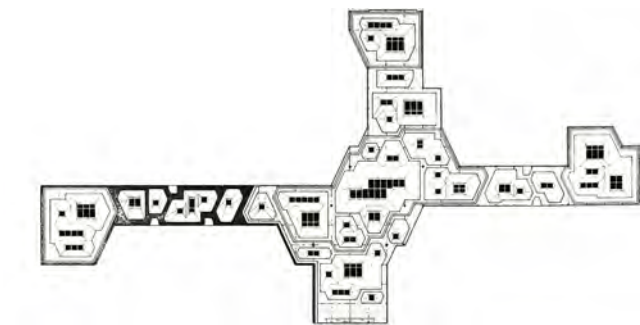
- « Dobový snímek
- « Urbanistické schéma

05, 06 | Randhurst, Chicago

1 962, Victor Gruen

- « Dobový snímek
- « Urbanistické schéma

07, 08 | Eastridge, San Jose

před 1 972, Avner Naggar

- « Půdorys podhledu *mallu*

- « Dobový snímek

09 | Southdale, Minneapolis

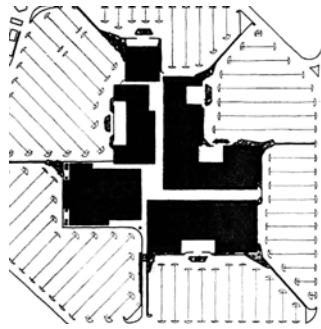
1 956, Victor Gruen

- « Dobový snímek

01, 02 | Cherry Hill, New Jersey

1 961, Victor Gruen Associates, L. J. Clarke

- › Urbanistické schéma
- » Dobový snímek

03 | Southland, Hayward

před 1 965, John Graham and Co.

- › Dobový snímek

04 | Westland, Nankin Township

před 1 968, Victor Gruen Associates,
Karl O. Van Leuven

- » Dobový snímek

05 | Jack London Village, Oakland

před 1 976, Frank Laulainen & Associates

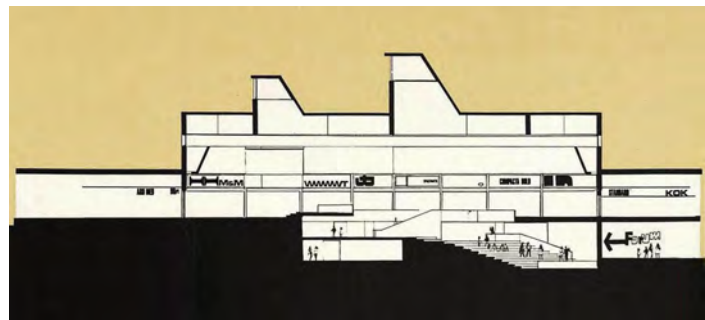
- › Dobový snímek

06 | Forum 303, Arlington

1 969-71, Harrell a Hamilton-William
McGrew, Terry Forrester

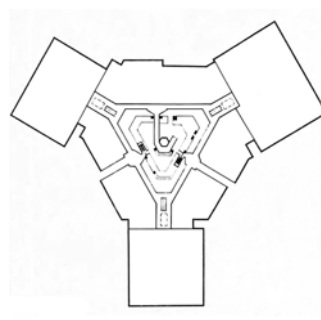
- › Řez *malem*

07, 08 | Town East, Mesquite

1. pol. 70. let 20. stol., Harrell a Hamilton-
William McGrew, Terry Forrester

- › Urbanistické schéma
- » Dobový snímek

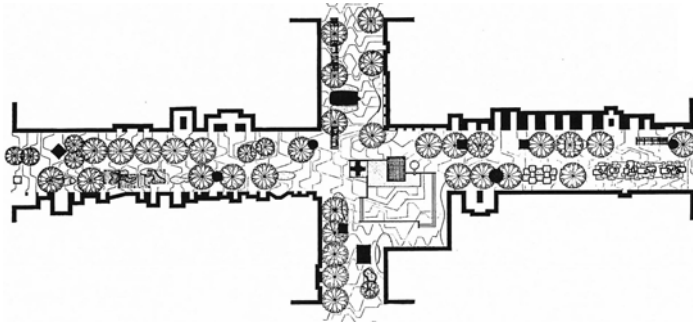

01, 02, 03 | Centrum, Fresno

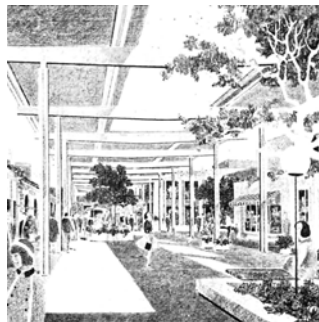
přestavba 1 960-68, Victor Gruen Associates

« Původní stav - dobový snímek

« Stav po přestavbě - dobový snímek

« Půdorys ulice

04 | Centrum, Fort Worth

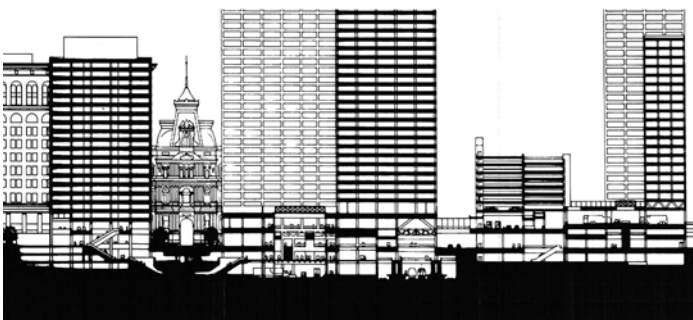
1 960-68, Victor Gruen Associates

« Perspektiva

05 | Obchodní ulice, Redlands

před 1 965, Victor Gruen Associates,
Ben Southland

« Perspektiva

06 | Centrum, Filadelfie

kolem 1 961

« Řez podélný

07 | Carmel Plaza, Carmel-by-the-Sea

před 1 962, Olof Dahlstrand

« Dobový snímek

01, 02 | Lloyd Center, Portland

před 1 962, John Graham

- › Urbanistické schéma
- » Dobový snímek

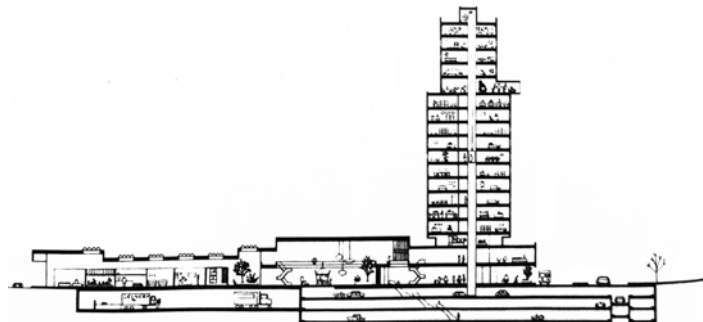
03, 04, 05 | Midtown Plaza, Rochester

1 959-62, Victor Gruen Associates

- › *Ball in the Mall* - dobový snímek
- » Dobový snímek

- › Řez podélný

06 | Main Place, Buffalo

před 1 969, Lathrop Douglas

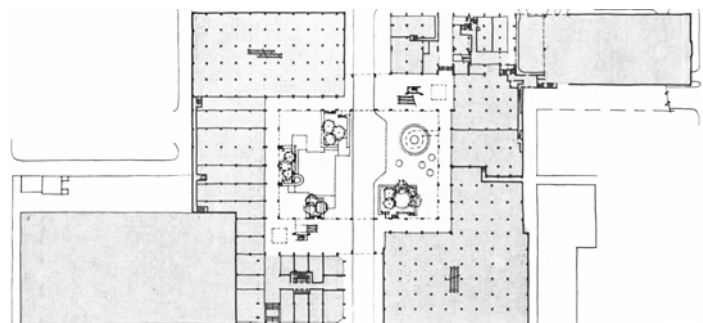
- › Dobový snímek

07 | Chapel Square, New Haven

před 1 969, Lathrop Douglas

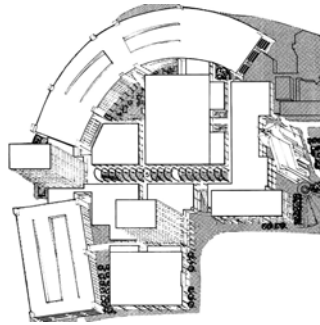
- » Dobový snímek

08 | Lancaster Square, Lancaster

před 1 969, Victor Gruen Associates, Buchar Associates, Beda Zwicker

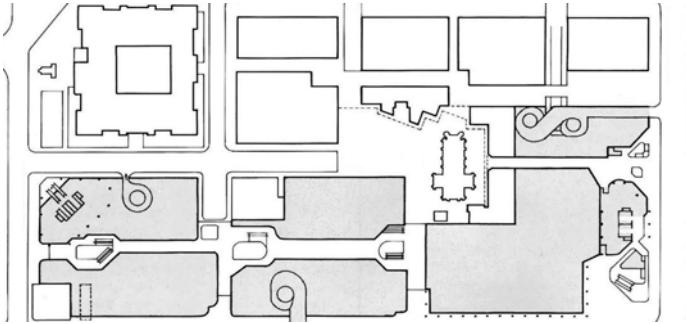
- › Půdorys přízemí

01, 02 | Worcester Center, Massachusetts

1972, Welton Becket and Associates

- « Dobový snímek
- « Urbanistické schéma

03, 04 | Eaton Center, Toronto

1973-79, Zeidler Partnership Architects and Bregman & Hamann

- « Urbanistické schéma

- « Dobový snímek

05 | Rainier Tower, Seattle

1973-77, Minoru Yamasaki

- « Dobový snímek

06, 07 | Water Tower Place, Chicago

1975, Loebl, Schlossman, Bennett, Dart, C. F. Murphy Associates

- « Dobový snímek
- « Širší vztahy

08 | Pacific Design Center, Kalifornie

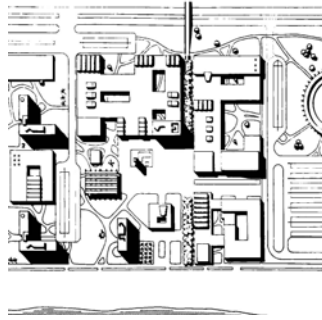
1975-76, César Pelli

- « Dobový snímek

01, 02 | Centrum, Chimbote

začátek 50. let 20. stol., Paul Lester Wiener,
José Luis Sert

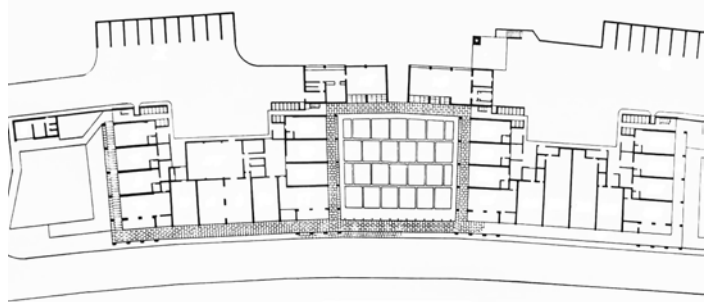
- › Urbanistické schéma
- › Perspektiva

03, 04 | OS, Coventry

před 1 958, A. G. Ling, E. C. Tory

- › Půdorys přízemí

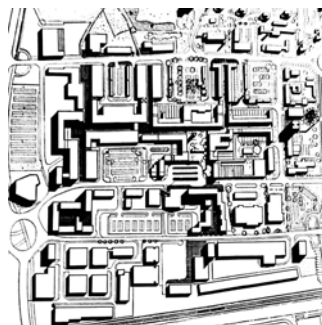
- › Dobový snímek

05, 06 | Centrum, Stevenage

od r. 1 947, L. G. Vincent, R. Gorbing

- › Dobový snímek

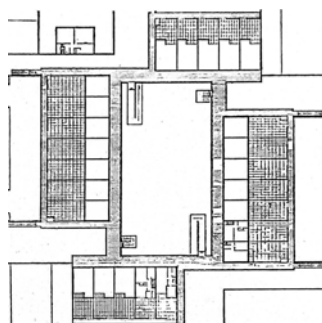

- › Urbanistické schéma

07 | Bradwells Court, Cambridge

1 960, Hughes and Bicknell

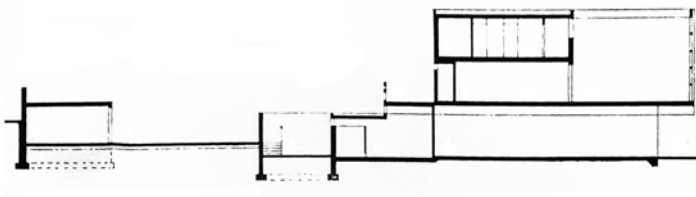
- › Dobový snímek

08, 09 | Roseberry Square, Redcar

1 965, Frederick Gibberd

- › Urbanistické schéma
- › Dobový snímek

01, 02 | Hayesford Park, Londýn-Bromley

1 964, D. Rock, B. Cobb. Job architects

◀ Řez podélný

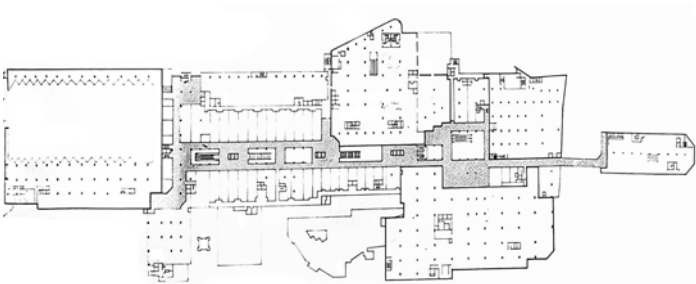

◀ Dobový snímek

03, 04 | Victoria Centre, Nottingham

1 969-72, Taylor Woodrow, Arthur Swift, Peter Winchester

◀ Dobový snímek

◀ Půdorys přízemí

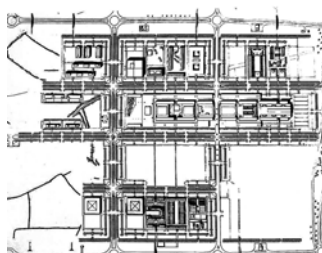

05, 06 | Barbican, Londýn

1 965-76, Chamberlin, Powell and Bon

◀ Dobový snímek

◀ Urbanistické schéma

07, 08 | OS, Milton Keynes

1 1973-79, D. Walker, S. Moss crop, Ch. Woodward

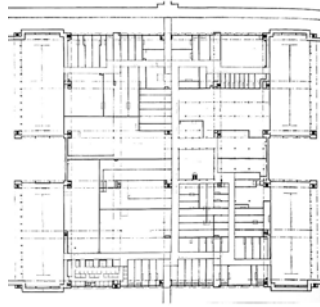
◀ Dobový snímek

◀ Urbanistické schéma

01, 02, 03 | Shopping City, Runcorn

před 1 973, Town Centre Group

- › Půdorys přízemí
- » Dobový snímek

- › Dobový snímek

04 | OS, Stockport

před 1 973, Bernard Engle & Partners

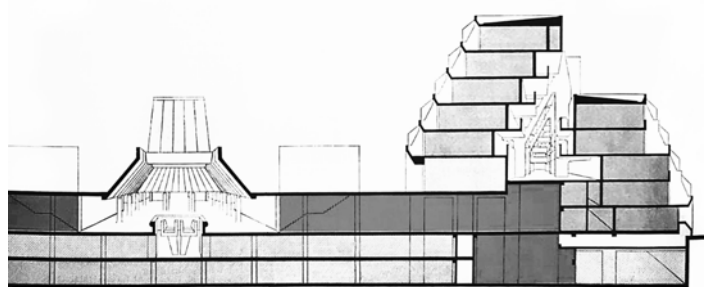
- » Dobový snímek

05, 06 | Brunswick center, Londýn

1 973, P. Hodgkinson

- › Řez příčný

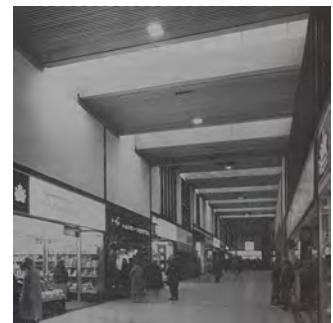
- › Dobový snímek

07 | Sandwell Centre, West Bromwich

před 1 973, John Madin

- » Dobový snímek

08 | Octagon, High Wycombe

1 970, Bucks County Architect's

- › Dobový snímek

09 | Centrum, Coventry

1 958, Rolf Hellberg, Mauris Haurris

- » Dobový snímek

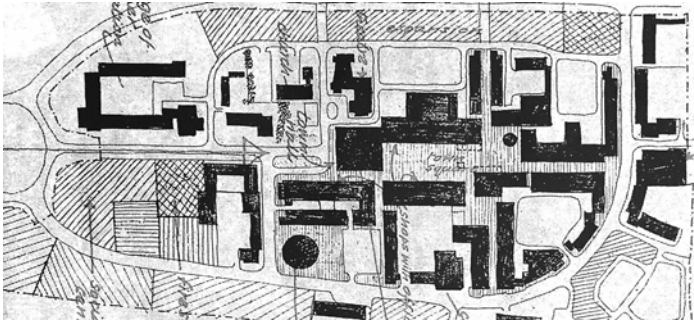

01, 02 | Centrum, Basildon

přestavba od 1 956, Noel Tweddell, Anthony B. Davies, John N. Graham

◀ Dobový snímek

◀ Urbanistické schéma

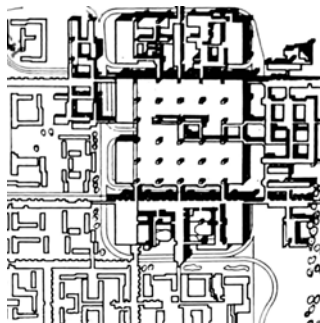

03, 04 | Centrum, Harlow

1 959, Frederick Gibberd, Victor Hamnett

◀ Dobový snímek

◀ Urbanistické schéma

05, 06 | Centrum, Runcorn

1 967, F. Lloyd Roche, David Gosling, Arthur Ling and Associates

◀ Architektonický model

◀ Urbanistické schéma

07, 08 | Brunel Centre, Swindon

1 971-77, Douglas Stephen Partner

◀ Dobový snímek

◀ Půdorys přízemí

01 | Elephant and Castle, Londýn

1 1961-65, Boissevain & Osmond

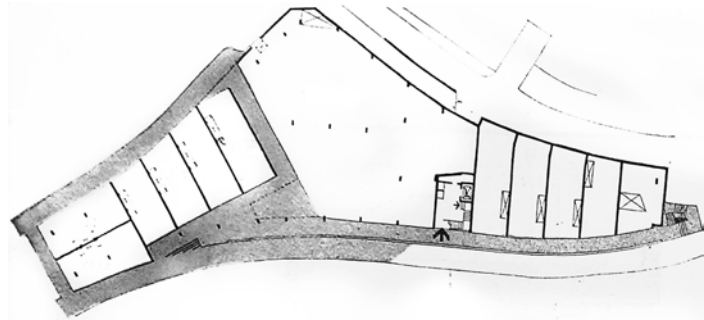
> Dobový snímek

02 | OS, York

od 1 1962, Hartry, Grover & Halter

> Půdorys přízemí

03, 04, 05 | OS, Blackburn

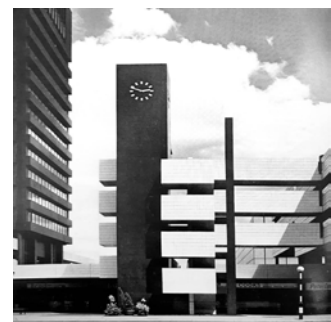
1 1969

> Půdorys přízemí

» Dobový snímek

» Dobový snímek

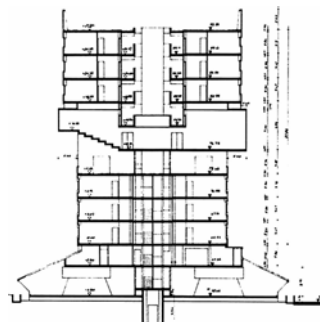

06, 07 | Corviale, Řím

1 1972-84, M. Fiorentino, F. Gorio, P. M. Lugli, G. Sterbini, M. Valori

> Řez příčný

» Dobový snímek

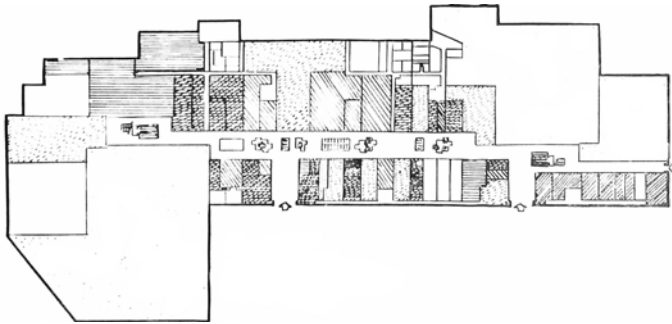

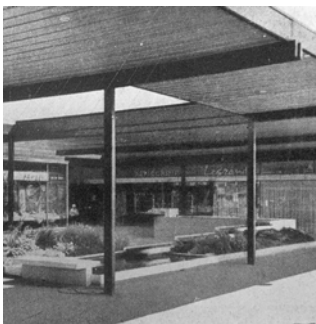
01, 02 | Parly 2, Paříž

1 969, Claude Balik

◀ Dobový snímek

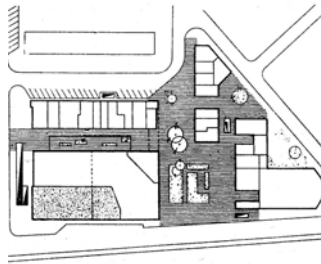
◀ Urbanistické schéma

03 | OS, Marly-le-Roi

1 957-60, M. Lods, J.-J. Honegger,
J. Beufé

◀ Dobový snímek

04 | OS, Rueil

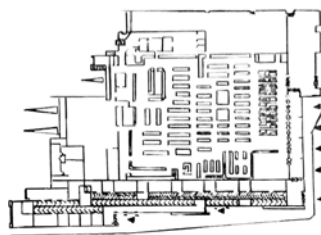
před 1 959

◀ Urbanistické schéma

05, 06 | OS, Sens

před 1 974, Claude Parent

◀ Půdorys přízemí

◀ Dobový snímek

01, 02, 03 | Centrum, Ivry

1 1973, Jean Renaudie, Renée Gailhoustet

- › Půdorys přízemí
- » Dobový snímek

- » Dobový snímek

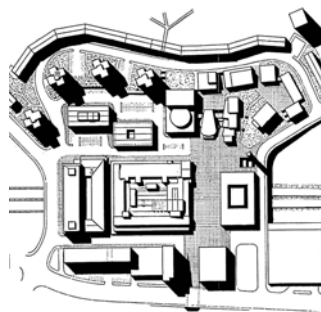
04, 05, 06 | OS sídliště Vällingby

1 1951-56, Sven Markelius

- › Dobový snímek

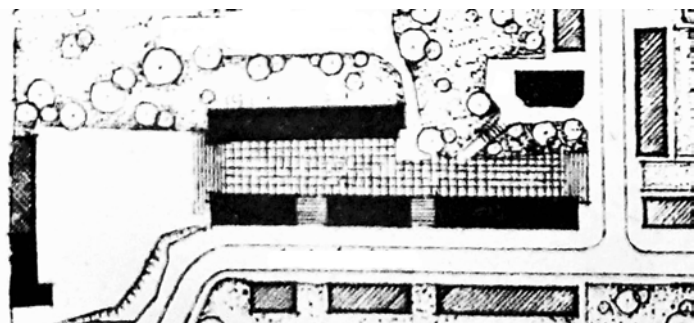
- › Urbanistické schéma
- » Dobový snímek

07 | OS sídliště Hökarängen, Stockholm

před 1 1960

- › Urbanistické schéma

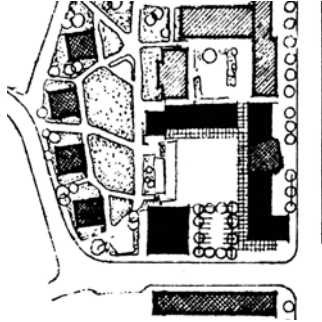

01, 02 | Skärholmen, Stockholm

1 964-68, Boijesen, Efvergren Arkitektkontor, Svenska Bostäders Arkitektkontor

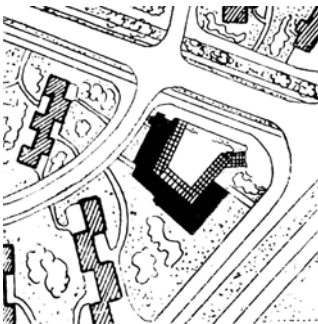
- « Dobový snímek
- ◀ Urbanistické schéma

03, 04 | OS sídliště Fröslunda, Eskilstuna

před 1 960

- « Dobový snímek
- ◀ Urbanistické schéma

05 | OS sídliště Friluftstaden, Malmö

kolem 1 960

- « Urbanistické schéma

06, 07 | Frölunda Torg, Göteborg

před 1 973, H. Klemming, E. Thelaus

- ◀ Urbanistické schéma

- ◀ Dobový snímek

08, 09 | Hötorget, Stockholm

1 961-73, S. Markelius, G. Sidenbladh

- « Dobový snímek
- ◀ Urbanistické schéma

01, 02 | OS, Luleå

1 954, Ralph Erskine

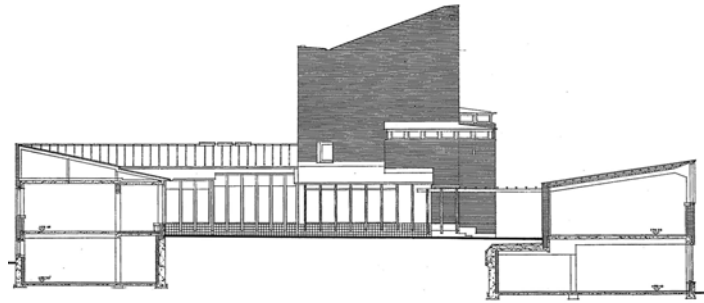
- › Dobový snímek
- » Dobový snímek

03 | Centrum, Säynätsalo

1 949, Alvar Aalto

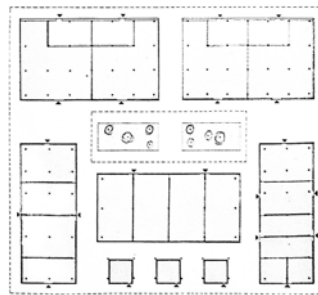
- › Řez podélný

04, 05 | OS sídliště Puotila, Helsinky

1 961, Erkki Karvinen

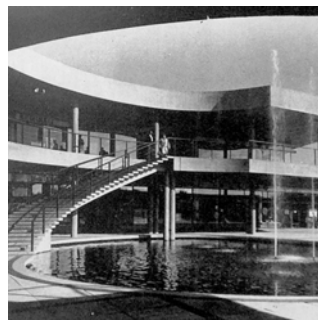
- › Půdorys přízemí
- » Dobový snímek

06 | Puontinharju, Helsinky

1 964-65, Erkki Karvinen

- › Dobový snímek

07 | OS sídliště Sorgenfrivang, Kodaň

před 1 959

- » Dobový snímek

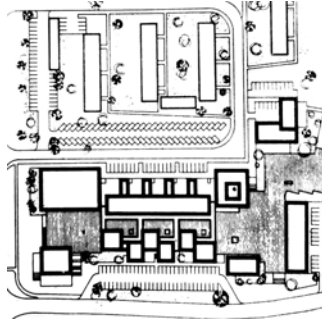

08, 09 | Rødovre, Kodaň

1 966, G. Krohn, E. H. Rasmussen

- › Půdorys přízemí
- » Dobový snímek

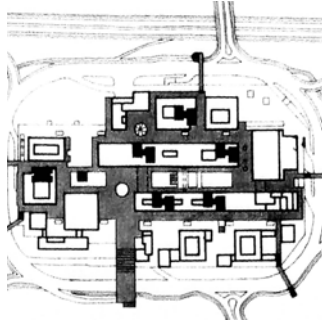

01, 02 | Wandsbek, Hamburk

1 1962-63, Joachim Matthaei

« Dobový snímek

◀ Urbanistické schéma

03, 04 | Nordweststadt, Frankfurt nad Mohanem

1 1962-74, O. Apel, H. a G. Beckert, D. Präckel

« Dobový snímek

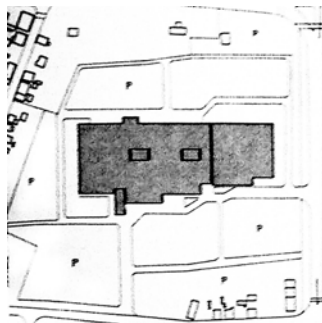
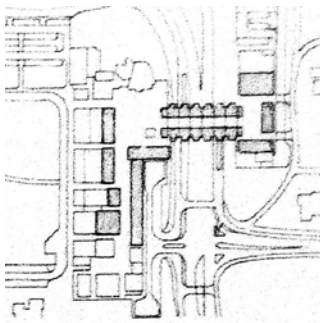
◀ Urbanistické schéma

05, 06 | OS sídliště Detmerode, Wolfsburg

před 1 1973, G. a M. Wellhausenovi

◀ Dobový snímek

« Urbanistické schéma

07, 08 | Donau, Řezno

1 1967-70, M. Rappel, J. Neumeier

◀ Urbanistické schéma

◀ Dobový snímek

01, 02 | Forum Steglitz, Berlín

před 1 973, Georg Heinrichs a kolektiv

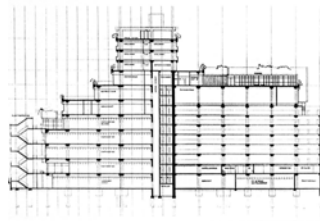
- › Dobový snímek
- » Dobový snímek

03 | OS, Schweinfurt

před 1 974, Czermak, Hügel, Mieske, Voll, Wilhelm

- › Řez příčný

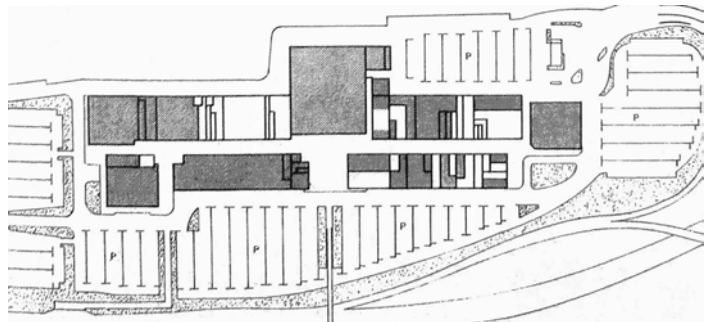

04, 05 | Main-Taunus Zentrum, Frankfurt nad Mohanem

1 964, Schwebes und Schoszberger

- » Dobový snímek

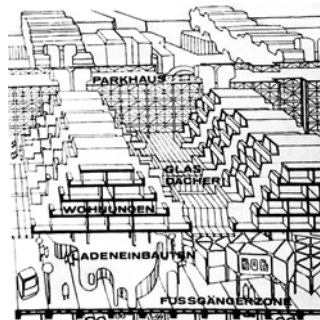
- › Urbanistické schéma

06 | Karlsruhe – Altstadt 1970

1 970, Erbstöber, K. a L. Hachenbergovi, Reinborn, Röhrs

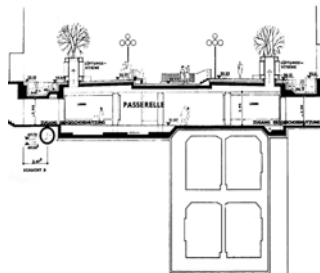
- › Perspektiva

07 | Turmzentrum, Solingen

před 1 971, K. R. Baden

- » Dobový snímek

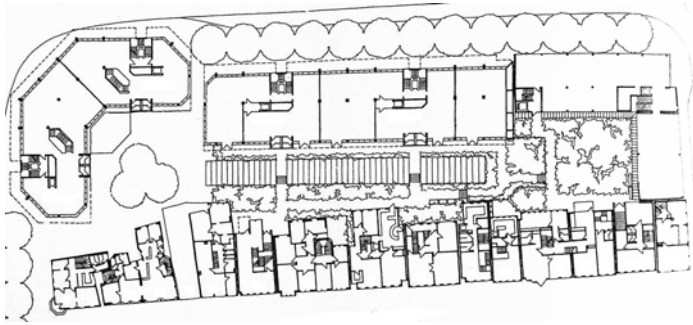

08, 09 | OS, Hannover

před 1 975, S. Schwerdtfeger, H. Lindinger

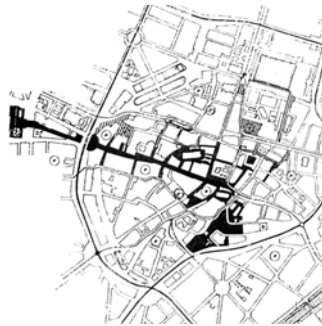
- › Řez příčný
- » Dobový snímek

01, 02 | Calwer Straße, Stuttgart

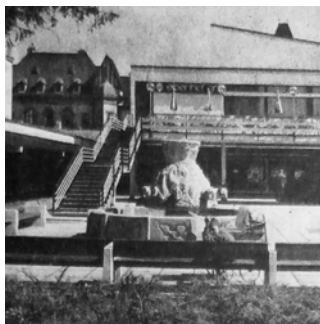
před 1 974-79, Kammerer + Belz und Partner
 < Půdorys přízemí

<< Dobový snímek

03 | Mnichov-Altstadt

1 972
 < Urbanistické schéma

04, 05 | OS, Vídeň-Hietzing

1 964-65, Wolfgang a Traude
 Windbrechtingerovi
 < Dobový snímek
 < Urbanistické schéma

06 | Glatt, Curych

1 975
 < Dobový snímek

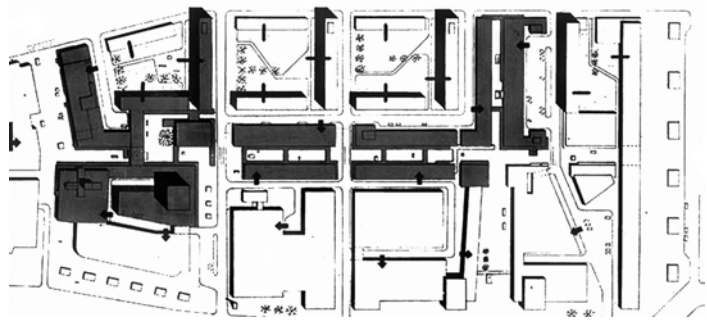
07 | OS sídliště Sloterveer, Amsterdam

1 954, H. Kniftijzer
 < Dobový snímek

01, 02, 03 | Lijnbaan, Rotterdam

1 949-53, Johannes Hendrik van den Broek,
Jacob Berend Bakema

› Urbanistické schéma

› Dobový snímek

› Dobový snímek

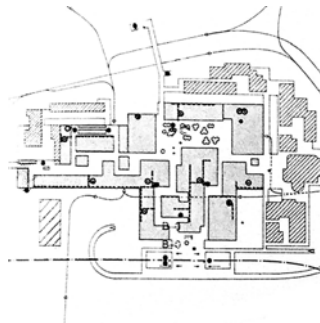
04, 05 | Zuidplein, Rotterdam

před 1 973, H. D. Bakker

› Dobový snímek

› Urbanistické schéma

06 | OS, Temir-Tau

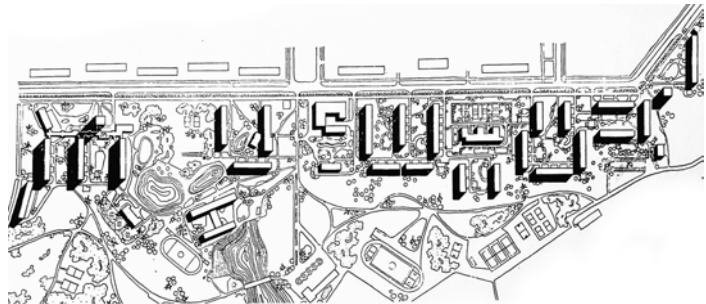
kolem 1 960, Gorstrojprojekt

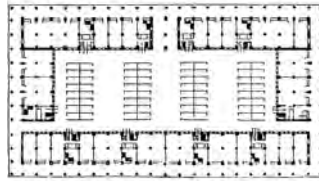
› Urbanistické schéma

07 | OS, Moskva-Nové Čeremušky 10

1 961-63, SAKB

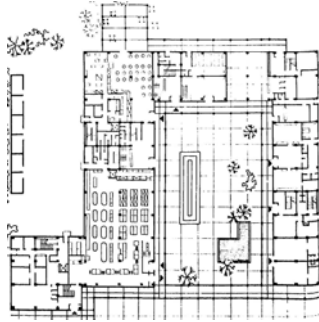
› Urbanistické schéma

01 | OS sídliště Lazdynai, Vilnius

1. pol. 70. let 20. stol., A. Balčiunas, V. Brėdekis, V. Čekanauskas, G. Valiuškis
« Dobový snímek

02 | OS pro 20 tis. obyvatel

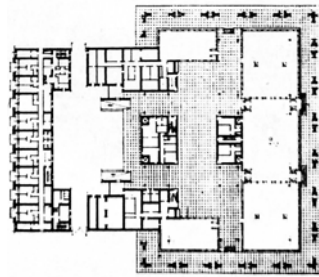
1 958, J. Rozanov, J. Gonsales, M. Galan, D. Šutnev
« Půdorys přízemí

03 | Debrecenas, Klaipėda

1 975-77, E. Arkušauskas, G. Tiškus, R. Valatka
« Dobový snímek

04 | OS sídliště pro 12-14 tis. obyvatel

před 1 963
« Půdorys přízemí

05, 06 | OS, Petrohrad

1 984, J. Zemcev, D. Šor, M. Rabinovič, C. Kruglov, B. Mironkov, V. Frolov
« Dobový snímek
« Půdorys přízemí

07, 08 | OS sídliště Šeškine, Vilnius

1 984, K. Pempe, G. Ramunis, G. Dindiene, G. Baravikas
« Dobový snímek
« Širší vztahy

09 | Gradski trgovski centar, Skopje

1 965-73, Ž. Popovski, T. Arsovski, Ž. Gelevski, D. Dimitrov, B. Kolev, R. Lajović, L. Markova
« Dobový snímek

01 | Gradski trgovski centar, Skopje

1 965-73, Ž. Popovski, T. Arsovski, Ž. Gelevski, D. Dimitrov, B. Kolev, R. Lajović, L. Markova

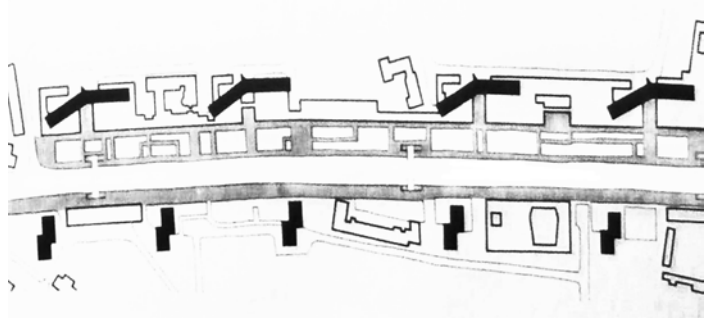
› Urbanistické schéma

02, 03 | Kalininův prospekt, Moskva

přestavba 1 968, M. Pasochin

› Urbanistické schéma

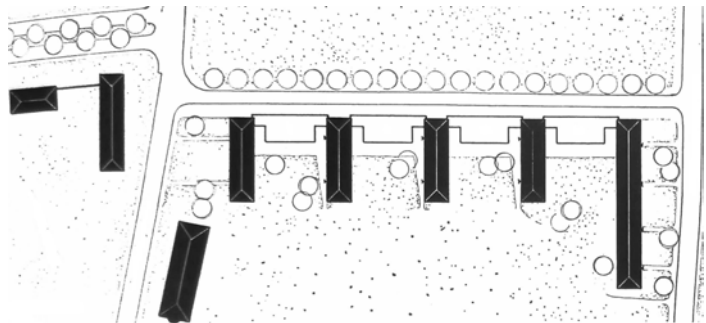
› Dobový snímek

04, 05 | OS, Greifswald

před 1 959

» Dobový snímek

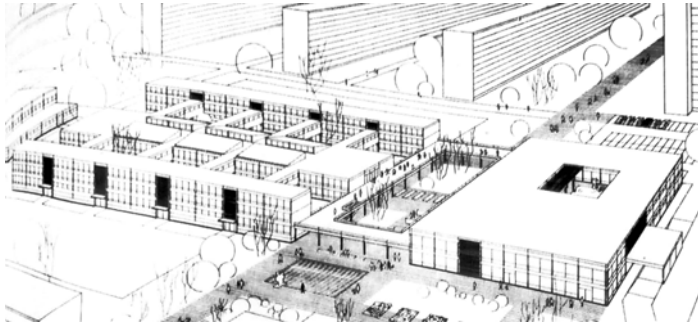
› Urbanistické schéma

06 | OS sídliště I, Hoyerswerda

1 958-64, Entwurfsbüro für Hochbau des Ministeriums für Bauwesen

› Urbanistické schéma

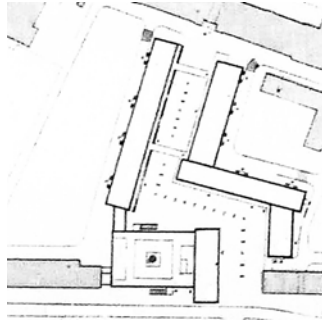

01 | Gesellschaftliche Bauten

1 964, Lembcke, Stephan, Luthardt, Göbel,
Possardt, Schunk

◀ Soutěžní návrh - perspektiva

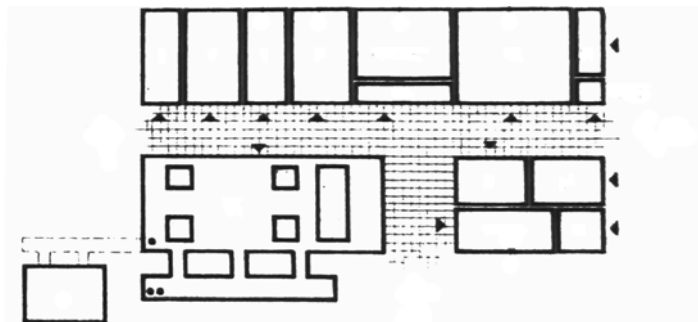

02, 03 | Webergasse, Drážďany

1 958-62, Wolfgang Hänsch,
Gerd Dettmar, Werner Wunderwald

◀ Dobový snímek

◀ Urbanistické schéma

04, 05 | Hans Loch, Berlín

1 966, H. Klauschke, J. Boetticher,
M. Heinze, W. Ortman

◀ Urbanistické schéma

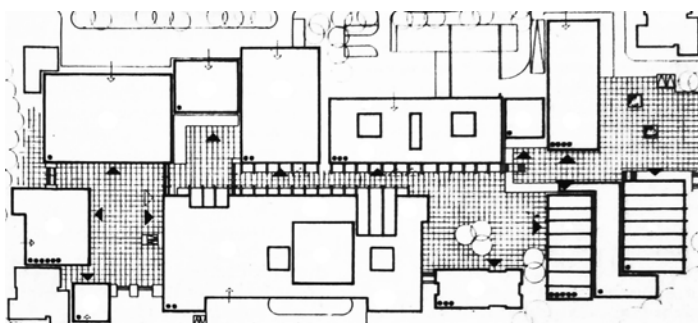

◀ Dobový snímek

06 | OS sídliště Hans Beimler, Saská Kamenice

před 1 972, Nikolaus Griebel

◀ Dobový snímek

07 | Nordhäuser Straße, Erfurt

před 1 976

◀ Urbanistické schéma

01 | OS sídliště Johannesplatz, Erfurt

před 1 972

› Dobový snímek

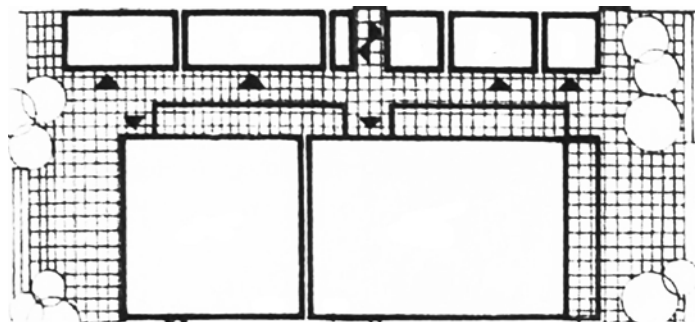

02, 03 | OS sídliště IV, Eisenhüttenstadt

před 1 973, K. Krzok, H. J. Steinicke, D. Kloppstech, W. Timme

› Dobový snímek

› Urbanistické schéma

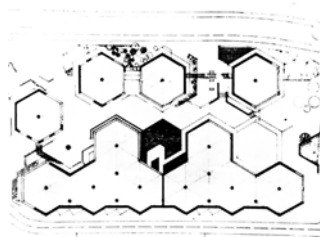

04, 05 | OS, Hermsdorf

kolem 1 976

› Urbanistické schéma

› Dobový snímek

06, 07 | Karl-Marx-Allee, Berlín

1 951 a kolem 1 960, Colleijn, Dutschke

› Urbanistické schéma

› Dobový snímek

08, 09 | Prager Straße, Drážďany

1 962-73, Peter Sniegon, Kurt Röthig, Hans Konrad

› Urbanistické schéma

› Dobový snímek

01 | Rudolf-Breit-Scheid-Straße, Gera

před 1 978, L. Bortenreuter, D. Jantke,
L. Weidemann, H. Peppers, H. Vogler

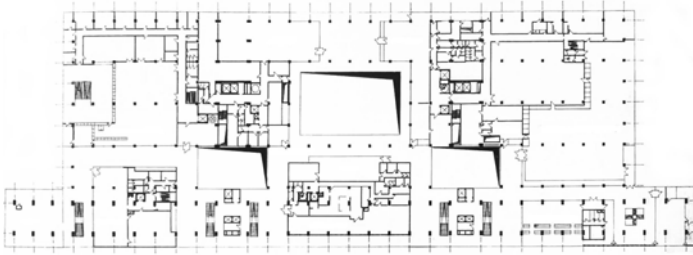
« Dobový snímek

02, 03 | OS, Berlín- Rathausstraße

od 1 968, H. Graffunder, W. Radke

« Dobový snímek

« Půdorys patra

04 | Leipziger Straße, Berlín

cca od 1 970, W. Straßenmeier, G. Wernitz,
J. Gitschel, K. Wießhaupt, W. Ortmann,
K. Berger, A. Weber

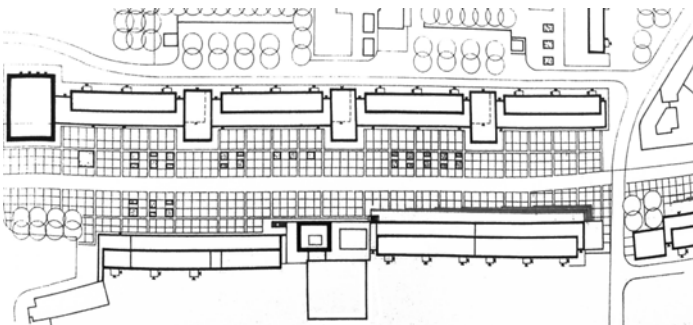
« Dobový snímek

05, 06 | Karl-Marx-Straße, Magdeburg

před 1 965

« Dobový snímek

« Urbanistické schéma

07 | Centrum, Halle

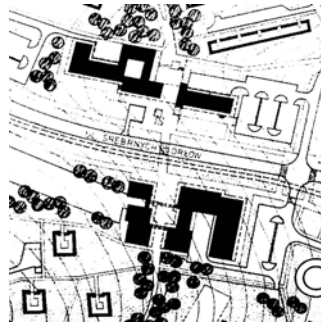
1 967, A. M. Arlt a kolektiv

« Urbanistické schéma

01, 02 | OS sídliště Złotego Wieku, Krakov

2. pol. 70. let 20. stol., Olgierd Krajewski

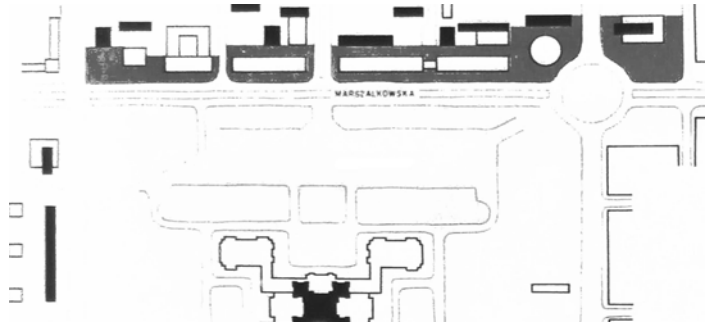
- › Urbanistické schéma
- » Dobový snímek

03, 04 | Centrum obchodu a služeb, Varšava

od 1 959, Zbigniew Karpiński

- › Urbanistické schéma

- » Dobový snímek

05, 06 | Sugár, Budapešť

1 980

- › Širší vztahy
- » Dobový snímek

07 | Strada Ion Cămpineanu, Bukurešť

před 1 965

- › Dobový snímek

08 | OS, Eforie

před 1 971

- » Dobový snímek

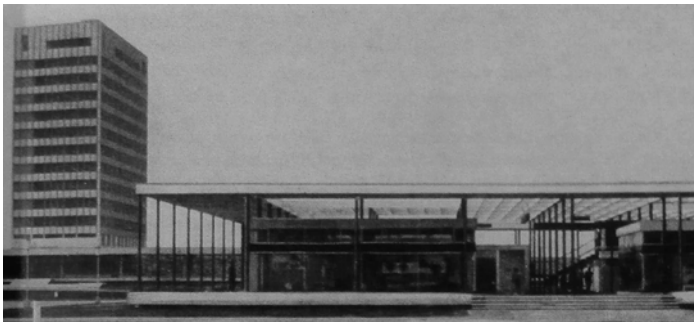
01, 02 | OS sídliště Tiglina, Galați

před 1 963

< Dobový snímek

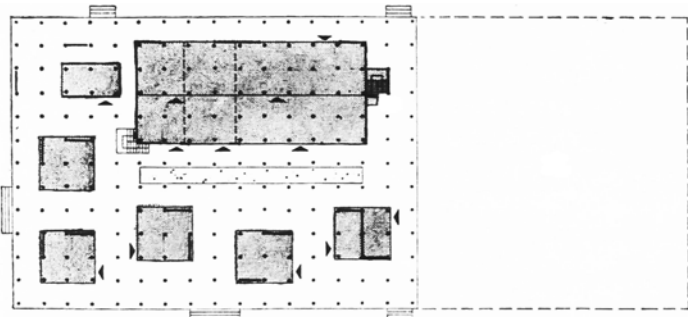
< Půdorys přízemí

03, 04 | OS, Mamaia

před 1 963

< Dobový snímek

< Půdorys přízemí

05 | OS, Onesti

před 1 965

< Dobový snímek

01, 02 | OS sídliště Petřiny, Praha

1 1954-59, Evžen Benda, Vojtěch Mixa

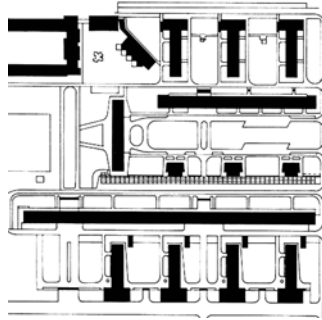
- › Širší vztahy
- » Dobový snímek

03, 04 | OS sídl. Februarového vířazstva, Bratislava

1 1957-64, Š. Svetko, O. Dukát, V. Houdek

- › Urbanistické schéma
- » Dobový snímek

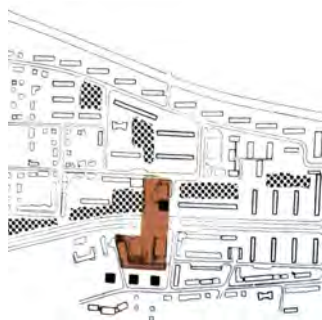
05, 06 | OS sídliště Hloubětín, Praha

1 1959-67, Karel Štefec, Miroslav Hudec

- › Dobový snímek

- › Širší vztahy

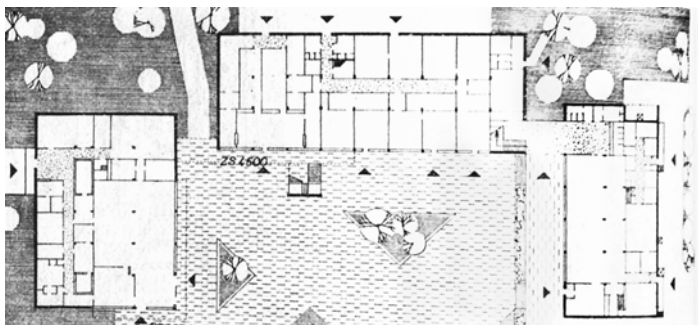
07, 08 | OS sídliště Ružová dolina, Bratislava

1 1959-62, J. Stellar

- » Urbanistické schéma

- › Dobový snímek

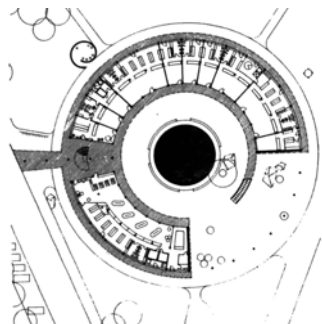
01 | OS obytného okrsku S 4500

1 960, Studijní a typizační ústav v Praze
 < Půdorys přízemí

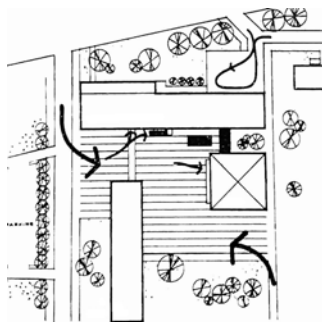

02, 03, 04 | Slimák, Bratislava

1 957-63, Ivan Matušík, Honzo Szama
 < Nerealizovaný návrh - půdorys přízemí

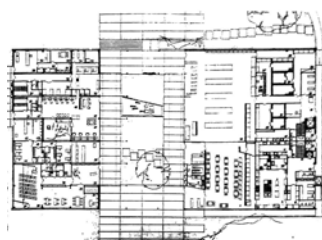

« Dobový snímek
 < Půdorys přízemí

05 | OS sídliště Invalidovna, Praha

před 1 960, Jiří Lasovský
 < Nerealizovaný návrh - urbanistické schéma

06, 07 | OS sídliště Invalidovna, Praha

1 965-66, Josef Polák, Milan Rejchl
 « Dobový snímek
 < Půdorys přízemí

01, 02 | Perla, Teplice- Za Nemocnicí

1 959-70, M. Hejduk, M. Míšek, J. Kouba

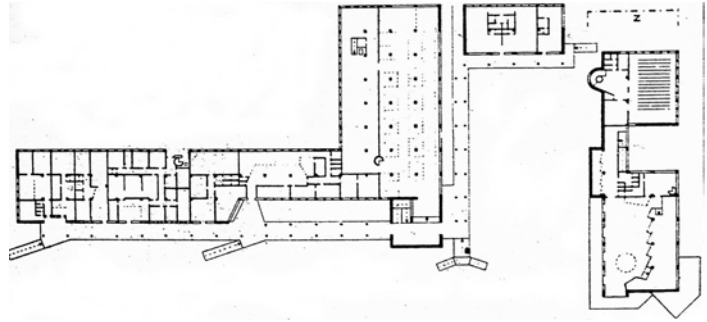
- › Urbanistické schéma
- » Dobový snímek

03, 04 | Luník II, Košice

1 961-72, E. Kramár, J. Šprlák

- › Půdorys patra

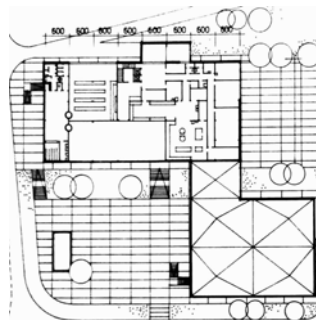
- › Dobový snímek

05, 06 | OS sídliště Fončorda, Banská Bystrica

1 962, K. Martinkovič, J. Mika

- › Půdorys patra

- › Dobový snímek

01 | Obzor, Brno-Lesná

1 962-70, Miroslav Dufek, Viktor Rudiš,
Ladislav Volák, František Zounek

◀ Dobový snímek

02, 03, 04 | Doubravka, Plzeň

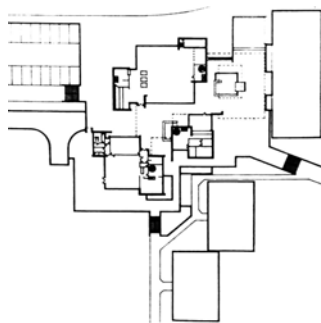
1 964-72, M. Sýkora, Z. Tichý, J. Peklo

◀ Dobový snímek

◀ Širší vztahy

◀ Dobový snímek

05 | OS sídliště Novodvorská, Praha

1 968, Aleš Bořkovec, Vladimír Ježek

◀ Dobový snímek

06 | OS sídliště Náchod, Tábor

1 1970-83, S. Hanzal, O. Drahovzal

◀ Půdorys přízemí

07 | OS sídliště Fifejdy, Ostrava

1 1967-75, J. Havlíček, M. Holek

◀ Dobový snímek

01 | Rovnica I, Bratislava-Karlova Ves

1 969-73, R. Masný

› Dobový snímek

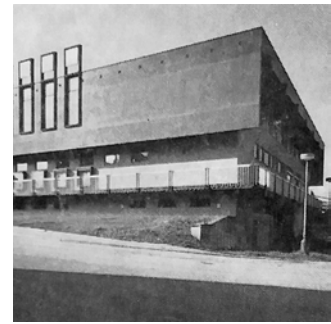
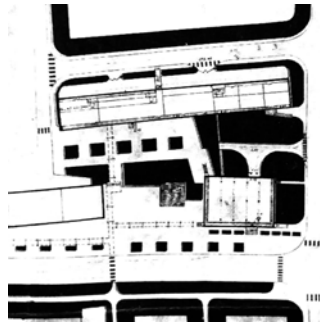

02, 03 | Cíl, Vlašim

1 979, J. Bělský

› Urbanistické schéma

» Dobový snímek

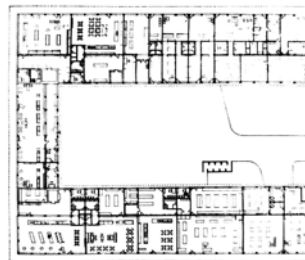

04, 05 | Štrkovec, Bratislava-Ružinov

1 965, L. Pinkalský, T. Gebauer

› Půdorys přízemí

» Dobový snímek

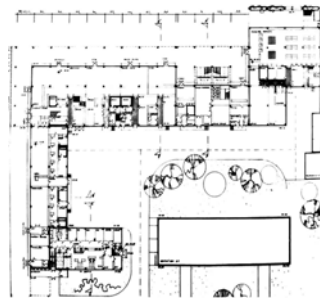

06, 07 | OS Kuzmányho sídliště, Košice

1 971-76, Pavol Merjavý, Štefan Vaško

› Půdorys přízemí

» Dobový snímek

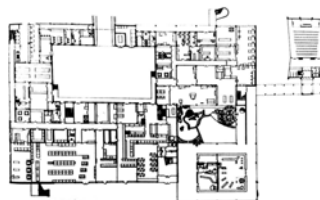

08, 09 | OS sídliště III, Prešov

1 963-74, František Souček

› Půdorys přízemí

» Dobový snímek

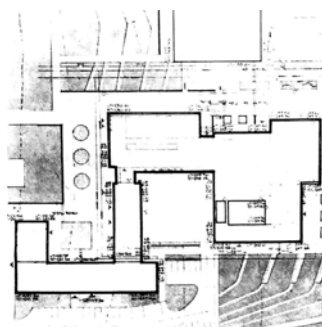

01, 02 | Duha, Ostrava-Poruba

1 977, Evžen Kuba

◀ Dobový snímek

◀ Urbanistické schéma

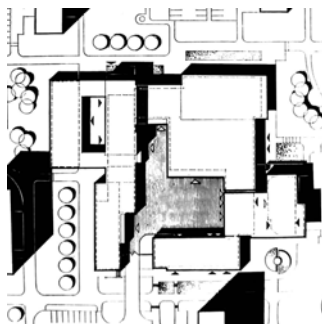

03, 04 | Olympia, Ostrava-Poruba

1 973-79, Evžen Kuba

◀ Dobový snímek

◀ Urbanistické schéma

05, 06 | Luna, Píseň-Bory

1 966-74, F. Lojda

◀ Půdorys přízemí

◀ Dobový snímek

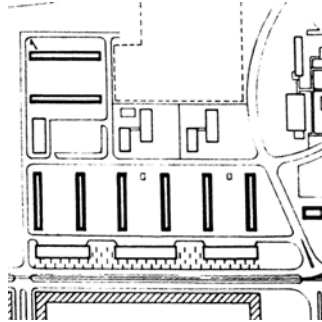
01, 02 | OS sídliště Michelská, Praha

1 1962-66, Eva Kunová, Jiřina Vítáková, Miroslav Díttr, autor sídliště Adolf Velé

› Dobový snímek

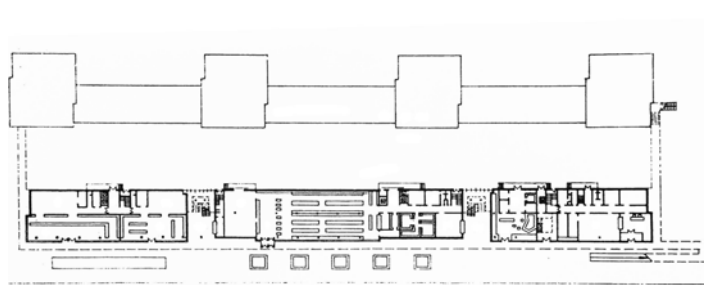
› Urbanistické schéma

03, 04 | Rozkvět, Most

1 1964-70, Josef Burda

› Dobový snímek

› Půdorys přízemí

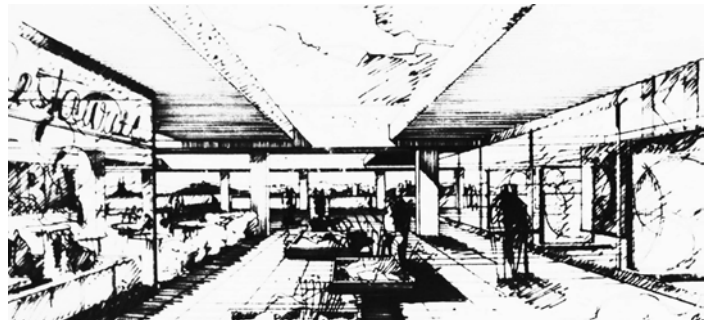
05, 06 | OS, Brno-Vinohrady

před 1 1981, Jan Doležal, Aleš Jenček

› Půdorys patra

› Perspektiva

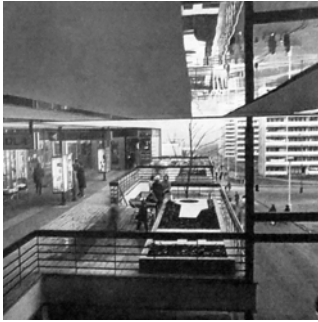

01 | OS, Kladno-Kročehlav

1 965-75, J. Čermák, F. Štráchal, L. Vlček

« Dobový snímek

02, 03, 04 | OS sídliště Krč, Praha

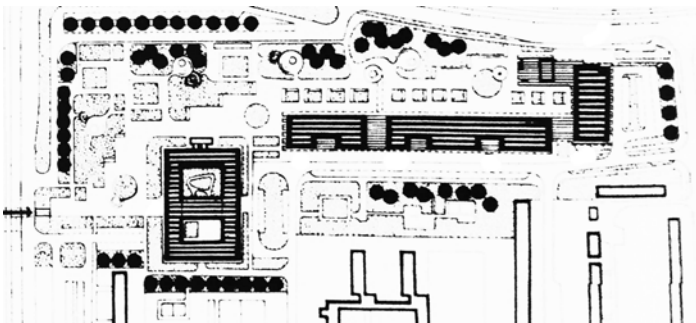
1 967-71, J. Kalous, J. Zelený, F. Baumelt

« Dobový snímek

« Širší vztahy

« Dobový snímek

05, 06 | OS sídliště Zábřeh, Ostrava

před 1 975, M. Dydowicz, J. Pavla

« Urbanistické schéma

« Dobový snímek

01, 02 | OS sídliště Prosek, Praha

1 1963-1970, E. Kunová, O. Kratochvíl

- › Širší vztahy
- » Dobový snímek

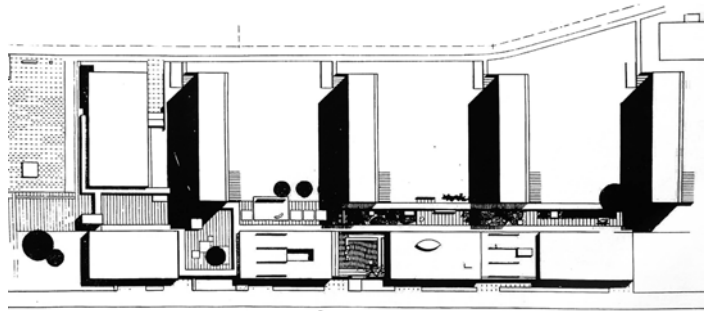
03, 04, 05 | OS sídliště Pankrác, Praha

1 1964-68, Jiří Lasovský, Jaroslav Krč, Vratislav Procházka, Jiří Záruba

- › Širší vztahy
- » Dobový snímek

- › Urbanistické schéma

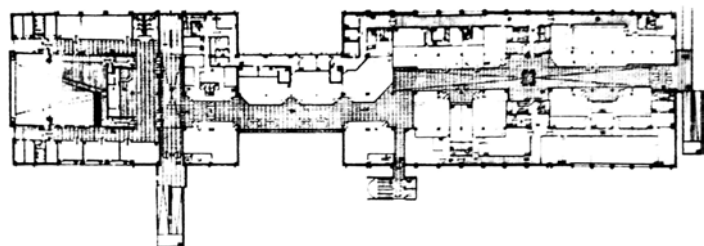
06, 07 | Oviště, Bratislava-Petržalka

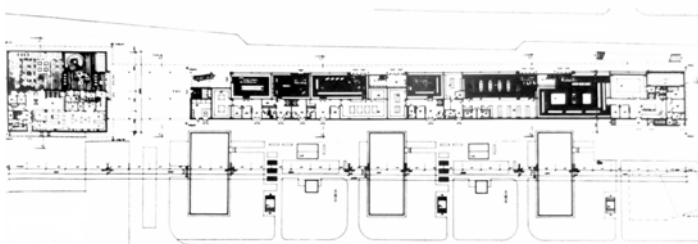
1 1983, Stanislav Talaš, Ján Lenčo

- › Dobový snímek

- › Půdorys patra

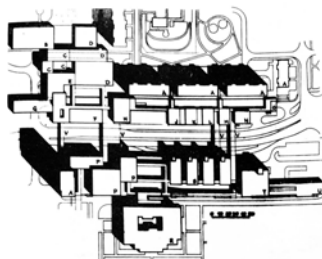

01, 02 | Centrum, Zvolen

1 966-74, Jozef Pálka

◀ Půdorys přízemí

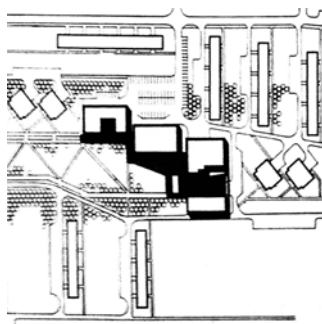

◀ Dobový snímek

03 | Centrum sídliště Háje, Praha

1 968-78, Aleš Bořkovec, Vladimír Ježek

◀ Urbanistické schéma

04, 05 | OS sídliště Luhy II, Partizánske

1 973-76, Sýkora

◀ Dobový snímek

◀ Urbanistické schéma

06 | OS sídliště F1, Olomouc

před 1 973-77, Vít Adamec

◀ Dobový snímek

07, 08 | OS sídliště Zahradní Město-východ, Praha

1 960-67, Gorazd Čelachovský, Jiří Hromas, Vladimír Sýkora

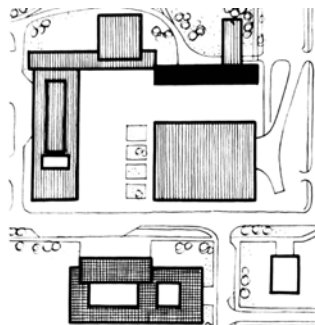
◀ Dobový snímek

◀ Širší vztahy

01, 02 | OS sídliště Zahradní Město-západ, Praha

projekt před 1 970, Jiří Hromas, Vladimír
Sýkora, J. Holeček

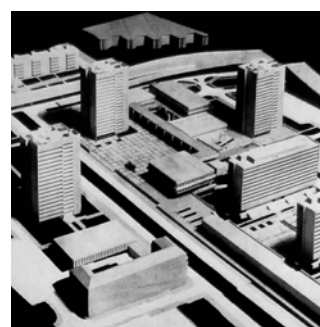
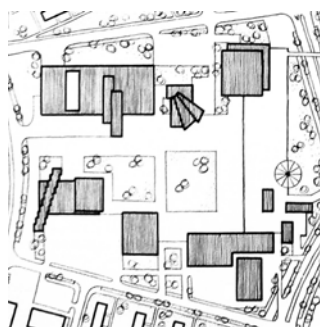
- › Urbanistické schéma
- » Dobový snímek

03 | Centrum sídliště Pankrác, Praha

před 1 970, F. Šmolík, Z. Císař

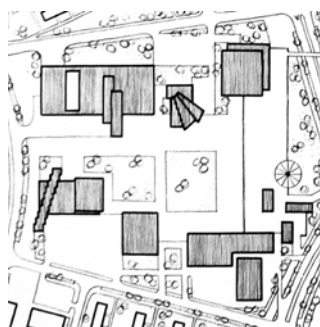
- › Urbanistické schéma

04 | Centrum, Praha-Vršovice

1 967-70, J. Strašek, H. Pešíková, D. Pešek

- » Architektonický model

05 | Centrum sídliště Prosek, Praha

1 970, Ladislav Knittl, Zdeněk Kotas

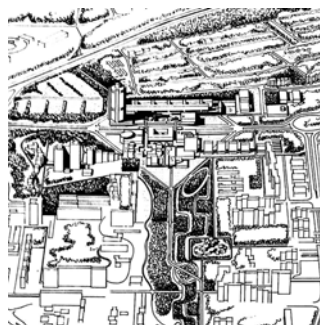
- » Architektonický model

06 | Centrum, Praha-Jižní Město

před 1 972, J. Lasovský, M. Rejchl, M. Čejka,
M. Houska, J. Zelený

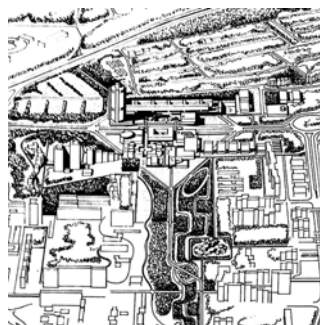
- › Perspektiva

07 | OS sídliště Ďáblice, Praha

1 973-78, V. Durdík, J. Novotný, J. Polák,
V. Šalda, V. Tuček

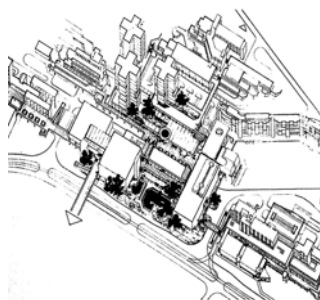
- » Dobový snímek

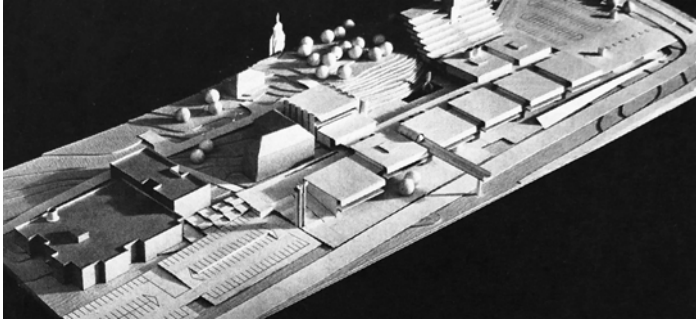

08, 09 | OS sídliště Karlova Ves, Bratislava

1 977-84, S. Talaš, P. Jančo, P. Mrázek

- › Axonometrie
- » Dobový snímek

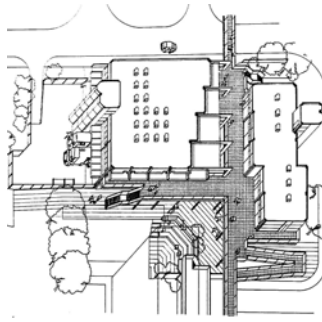
01 | Centrum, Praha-Modřany

1 977, Jiří Lasovský, Michal Mohelský
 < Architektonický model

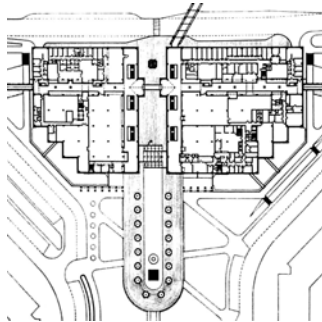
02 | OS sídliště Drahovice, Karlovy Vary

1 968-72, B. Kuba, M. Mundilová,
 J. Pachner
 < Dobový snímek

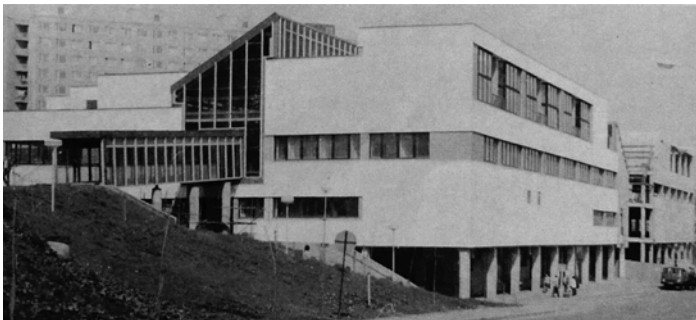
03, 04 | OS sídliště Dolné Hony, Bratislava

1 976-82, Ivan Marko, Marián Šmotlák,
 Marta Kropiláková, Pavol Rapant
 « Dobový snímek
 < Axonometrie

05, 06, 07 | OS sídliště Luka, Praha

1 977-86, T. Brix, M. Kotík, V. Králíček
 « Dobový snímek
 < Půdorys přízemí

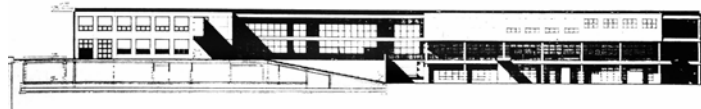
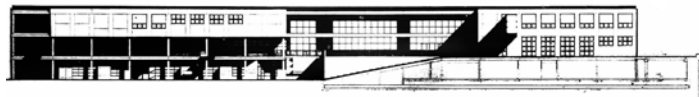

< Dobový snímek

01, 02 | OS sídliště Lužiny II, Praha

1 977-91, A. Šrámková, L. Lábus

› Řezy podélné

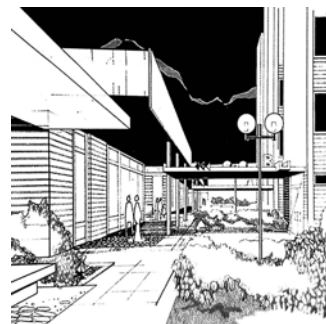
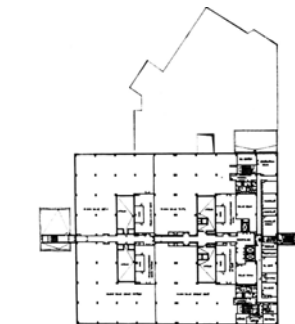
› Dobový snímek

03 | Lípa, Praha-Jarov

1 977-88, Václav Šebek

» Dobový snímek

04 | Růže, Praha-Jižní Město

od 1 983, J. Zelený, V. Rothbauerová,
M. Mikula

› Půdorys druhého patra

05 | OS Dašická, Pardubice

1 978-90, Pavel Maleř

» Perspektiva

06 | OS sídliště Velká ohrada, Praha

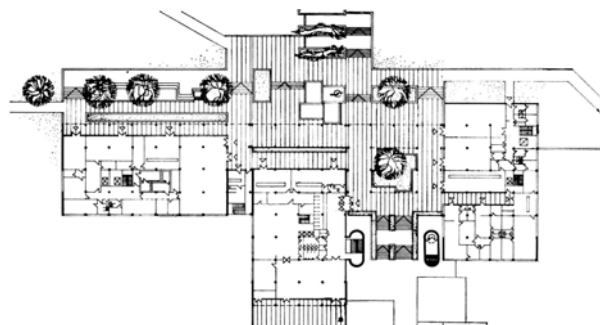
před 1 977, Radko Beneš, Jan Tomášek

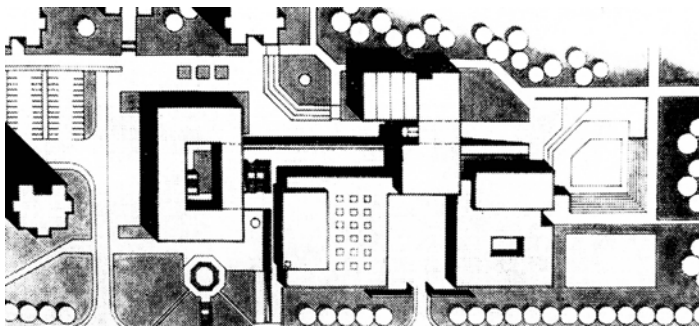
› Řez příčný

07 | OS sídliště Juh, Trenčín

cca 1 976, M. Totušek, A. Flašar, L. Pastrnek

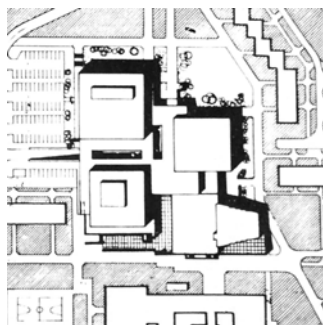
› Půdorys přízemí

01, 02 | Odra, Ostrava-Výškovice

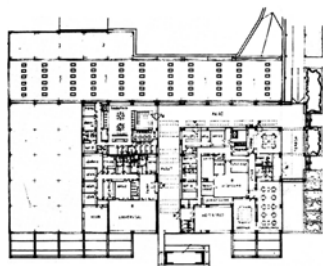
před 1 980, R. Májková, J. Kupka, M. Řehula
 < Urbanistické schéma

<< Dobový snímek

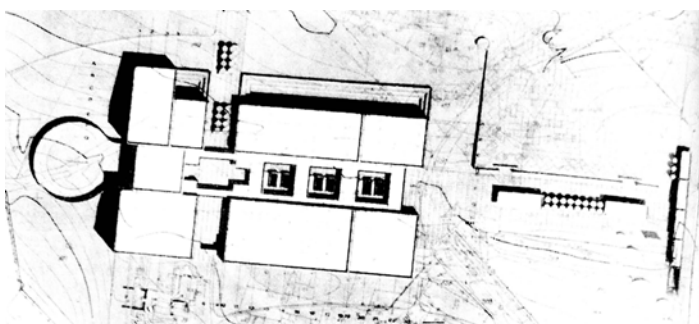
03 | OS sídliště Lochotín, Plzeň

1 972-81, Zbyněk Tichý, J. Danzerová
 < Urbanistické schéma

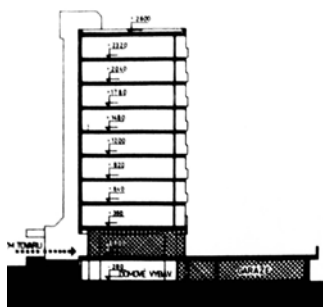
04, 05 | Slunečnice, Praha-Jižní Město

před 1 980-84, J. Klika
 << Dobový snímek
 < Půdorys patra

06 | OS, Praha-Čimice

projekt 1 983, L. Stupka, J. Mach
 < Urbanistické schéma

07 | OS, Litvínov

1 973-78, Vlastimil Jaroš, Ladislav Špás
 << Současný stav

08 | Integrace občanské vybavenosti

zač. 80. let 20. stol., Stavoprojekt, Košice
 < Řez příčný

01, 02 | Polyfunkční dům ve Steinerově ulici, Bratislava

1 978-82, Dušan Bálent, Eduard Horváth, Ivan Kočan

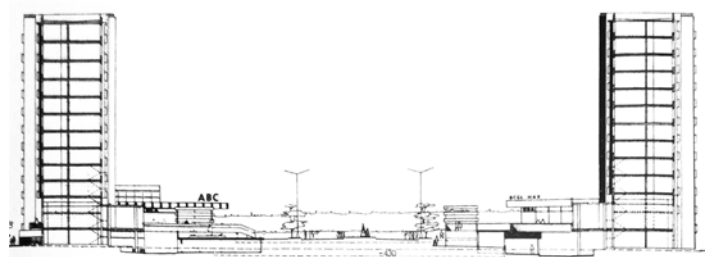
- › Řez příčný
- » Dobový snímek

03 | Hlavní třída, Hradec Králové-Moravské Předměstí

1 971-82, K. Marhold, J. Němec, F. Křelina, Z. Vašata, K. Runštuk

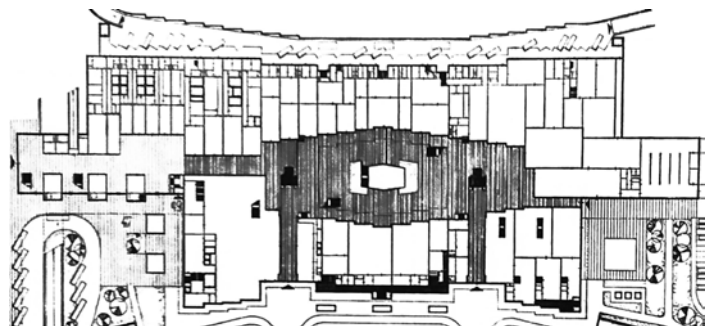
- › Řez příčný

04 | A-Z Centrum, Praha

1 970, Ivo Oberstein, V. Langer

- › Půdorys přízemí

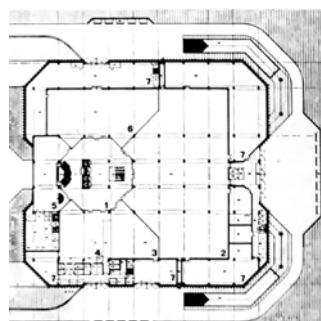
05, 06, 07 | OS, Bratislava-Lamač

1 980-88, Peter Černo, Stanislav Spáčil

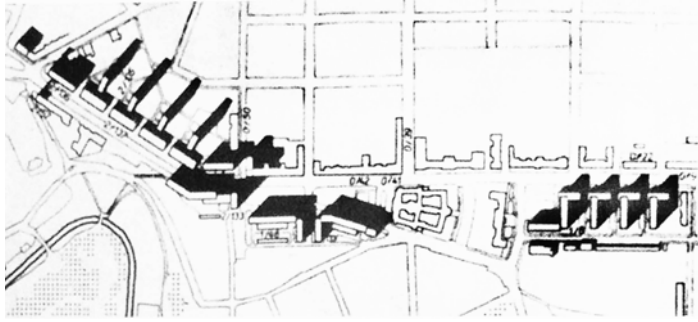
- › Dobový snímek

- › Půdorys patra
- » Dobový snímek

01, 02 | Centrum, Mladá Boleslav

přestavba 1 959-65, Osvald Döbert, Jaroslav Kosík, František Rezáč

« Urbanistické schéma

« Dobový snímek

03 | Centrum, Myjava

přestavba 60. léta 20. stol.

« Dobový snímek

04 | Krupská ulice, Teplice

1 971, F. Abrahám, J. Mach, E. Koníček

« Perspektiva

05 | Centrum, Most

1 959-69

« Urbanistické schéma

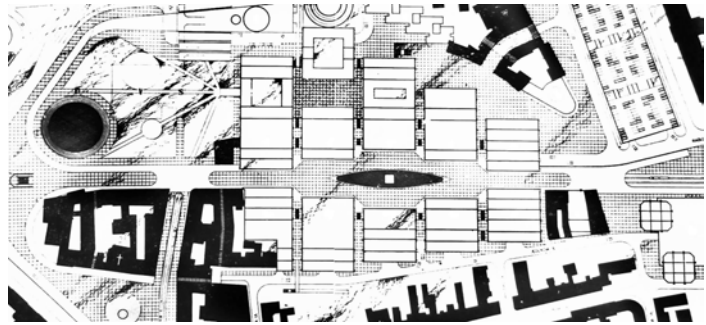
06 | Dolní centrum, Liberec

1 966-68, M. Masák, O. Binar, S. Hanzík, V. Pospíšil, V. Beran

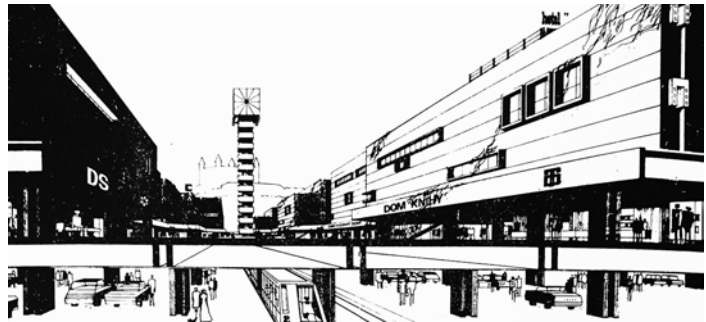
« Urbanistické schéma

01, 02, 03 | Centrum obchodu a služeb, Bratislava

1 968-70, Ivan Matušík
› Urbanistické schéma

› Perspektiva

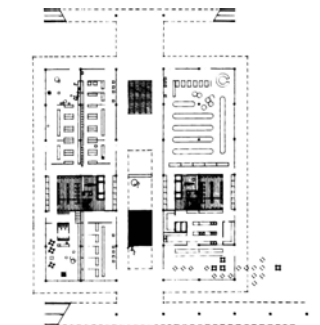
› Architektonický model

04, 05, 06 | Středisko obchodu a služeb, Martin

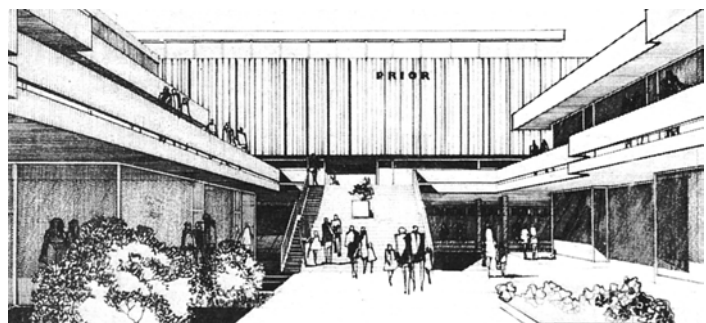
1 961-74, Ivan Matušík, Alfréd Németh
» Dobový snímek

› Půdorys přízemí
» Dobový snímek

07 | Centrum, Kladno

1 978, Václav Hlinský, Otakar Jurenka, Tomáš Smrž, Magda Srpová
› Perspektiva

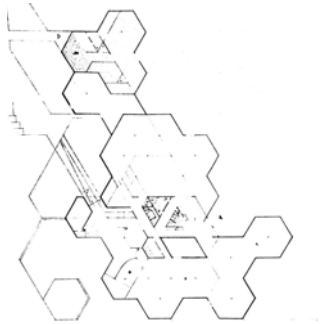

01, 02 | Rozvoj, Sedlčany

1 1976-81, Zdenka Krásová

◀ Dobový snímek

◀ Půdorys přízemí

03 | OS, Přerov

1 1969-71, Petr Žert

◀ Půdorys přízemí

04 | Perla a Máj, Kralupy nad Vltavou

1 1979-84, L. Stupka, J. Mach

◀ Dobový snímek

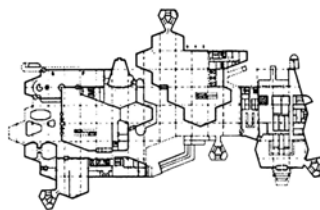

05, 06, 07 | Ještěd, Liberec

1 1968-79, K. Hubáček, M. Masák, V. Voda, J. Suchoň, M. Brix, M. Baum

◀ Dobový snímek

◀ Půdorys přízemí

◀ Dobový snímek

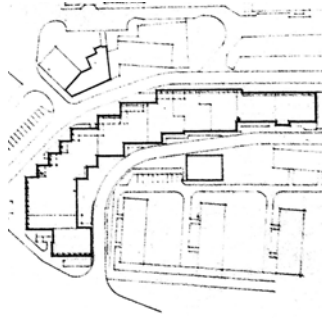
01, 02 | OS, Prachatice

1 1980-87, Milan Klímek

› Dobový snímek

› Urbanistické schéma

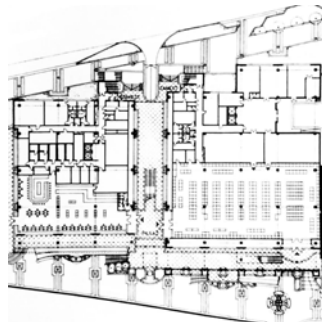
03, 04, 05 | Vtáčnik, Prievidza

1 1979-85, Peter Valach, Ivan Kepko

› Dobový snímek

› Půdorys přízemí

› Dobový snímek

6 OBCHODNÍ DŮM V 60. A 70. LETECH 20. STOLETÍ

„Vcházíme do obchodního domu oslnění bezmála jako děti, kterým připadají pulty a police jako sklady tajuplných věcí, jako dary spadlé s nebes, kde je pro šťastlivce uchystaly neznámé bytosti.“¹⁵¹²

Karel Honzík

Význam OD vystihl Novotný v dobovém tisku: „Každá doba měla své oblíbené typologické druhy – antika cirkvy, středověk katedrály, devatenácté století velká divadla a my soustředíme pravděpodobně největší pozornost na obchodní domy.“¹⁵¹³ Pro východní blok se OD stal významným reprezentantem socialistického životního stylu a doplňkem menších MO jednotek. OD byly „[...] nejvyvinutější a kapacitně největší samostatné jednotky, poskytující v rámci své působnosti co nejúplnější nabídku spotřebního zboží všech hlavních sortimentních skupin [...]“¹⁵¹⁴ Sírotek OD přirovnal k „[...] mašinérii divadelního jeviště, která umožňuje formování co nejrozmanitějších jevů.“¹⁵¹⁵ OD je „[...] zároveň výstavkou průmyslového zboží a málokterý zákazník jde jen přímo za svým cílem a za svým určitým nákupem.“¹⁵¹⁶ „Obchodní dům je nejen obrovskou prodejnou, je i zdrojem nápadů a podnětů. A nesporně i místem podnětů k tomu, jak pracovat a co dělat pro to, aby si člověk mohl všechny ty pěkné věci pořídit.“¹⁵¹⁷ Výstavba OD se stala prestižní událostí a jeho návštěva svátkem všedního života. Na západě nebyly OD vázány ideově, zcela zásadní byla jejich ekonomická role. Přesto se staly, společně s OS na předměstích a mimo města, prostory nejen pro nákup, ale i pro trávení volného času.

¹⁵¹² HONZÍK, Karel. O životním slohu a podmínkách jeho vzniku. In: HONZÍK, Karel, Miroslav KLIVAR a Zbyněk KUCHYŇKA. *Aktuální problémy socialistického životního slohu*. Praha: Čs. společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí, 1963, s. 1-15. S. 8.

¹⁵¹³ NOVOTNÝ, J. Z sloupek: Obchodní dům v Rijece. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1976, roč. 22, č. 1, s. 7. ISSN 0009-0697.

¹⁵¹⁴ MORÁŇ, Milan. *Občanské stavby: Stavby pro administrativu a obchod*. Brno: Ediční středisko Vysokého učení technického, 1986. S. 84.

¹⁵¹⁵ SIROTEK, Jaromír. Obchodní dům v Bratislavě. *Architektura ČSSR*. Praha: Svaz architektů ČSSR, 1969, roč. 28, č. 6, s. 353-355. ISSN 0300-5305. S. 355.

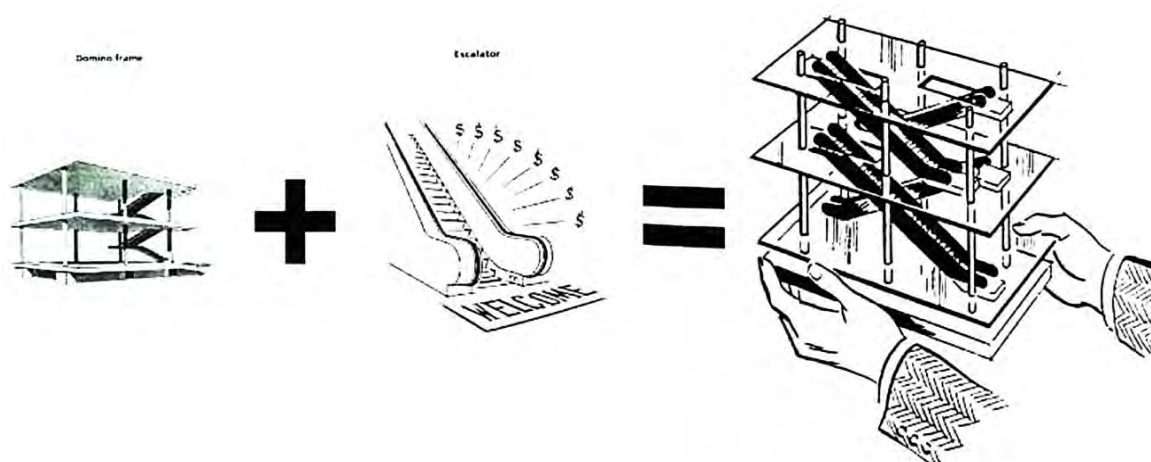
¹⁵¹⁶ [KODERA, Bořivoj, Václav GIRSA a Miloslav DRDA. *Prodejny a nákupní střediska*. Praha: Státní nakl. technické literatury, 1966. S. 139.] Ve většině OD byl koeficient návštěvnosti větší než 2, tedy jakýkoli nákup realizoval v podstatě až každý druhý návštěvník. [DUDEK, Oldřich. *Obchodní domy spotřebních družstev: Směrnice pro navrhování staveb občanského vybavení*. Praha: Svaz spotřebních družstev, 1969. S. 19.] Např. u OD **Kotva v Praze** soutěžní zadání předpokládalo 50 až 55 tis. návštěvníků denně. [Soukromý archiv Václava Hacmaně. *Veřejná kombinovaná soutěž na ideové architektonické a urbanistické řešení budovy obchodního domu na Náměstí republiky v Praze 1: stavební program pro novostavbu obchodního domu*. Praha, 1969. Nepublikováno. S. 14.]

¹⁵¹⁷ Dobová brožura Trustu obchodních domů Prior. [KLÍMA, Petr. *Výkladní skříň a duch doby*. In: KLÍMA, Petr, ed. *Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011, s. 4-5. ISBN 978-80-86863-40-5. S. 4.]

6.1 Návrh OD v zahraničí

6.1.1 USA a západní Evropa

Jak již bylo zmíněno ve třetí kapitole, zásadní zvrát pro typologii OD se udál před a během druhé světové války v USA. Poválečná léta na nový trend plně navázala a dále je rozvinula. Před rokem 1950 začal Otis rozvíjet pro OD koncept spojující eskalátor¹⁵¹⁸ se skeletovou konstrukcí, přímo vycházející z Le Corbusierova **Maison Dom-ino** (1914).¹⁵¹⁹ Kromě eskalátoru měl zcela zásadní vliv na formu moderního OD vývoj klimatizačních systémů, které umožnily vytvořit vnitřní prostředí zcela nezávislé od vnějšího klima.¹⁵²⁰

Obrázek 10 | Koncept OTIS pro OD

CHUNG, INABA, KOOLHAAS a LEONG, eds. *Project on the City II: The Harvard Guide to Shopping*. S. 350-351.

V roce 1965 Schwartzman publikoval 13 bodů, které vedou ke zdárnému návrhu amerického OD:¹⁵²¹

¹⁵¹⁸ První patent na pohyblivé schody podal Nathan Ames roku 1859. Roku 1896 byly eskalátory instalovány v OD **Siegel Cooper v New Yorku**, o dva roky později následoval OD **Harrod's v Londýně**. Podrobnější historický vývoj eskalátoru a jeho vlivu na typologii staveb viz např.: [LEONG, Sze a Srdjan WEISS. Escalator. In: CHUNG, Chuihua Judy, Jeffrey INABA, Rem KOOLHAAS a Sze Tsung LEONG, eds. *Project on the City II: The Harvard Guide to Shopping*. Köln: Taschen, 2001, s. 336-365. ISBN 3-8228-6047-6.]

¹⁵¹⁹ LEONG a WEISS. Escalator. S. 350.

¹⁵²⁰ „Without air conditioning, the modern store interior would never have been built.“ [GRUEN, Victor et al., 1950. What makes a 1940 store obsolete?: Air conditioning. *Architectural Forum: The Magazine of Building*. New York, 1940, vol. 93, no. 1, pp. 73. ISSN 0003-8539.] „[...] klimatizace – neviditelné médium, které tudíž zůstává nepovšimnuto – způsobila opravdovou revoluci v architektuře. Klimatizace zrodila nekonečnou budovu.“ [KOOLHAAS, Rem. *Texty*. Překlad Jana TICHÁ. Praha: Zlatý řez, 2014. ISBN 978-80-903826-8-8. S. 82.] Klimatizační zařízení se postupně vyvinula z chladicích systémů, které prvotně sloužily k chlazení mrtvol určených pro pitvu. První systém fungující na principu klimatizace byl použit mezi lety 1902-04 v budově **New York Stock Exchange**. Prvním klimatizovaným OD se stal roku 1919 **Abraham & Strauss v New Yorku**. Podrobnější historický vývoj klimatizace a jejího vlivu na typologii staveb viz např.: [LEONG, Sze a Srdjan WEISS. Air Conditioning. In: CHUNG, Chuihua Judy, Jeffrey INABA, Rem KOOLHAAS a Sze Tsung LEONG, eds. *Project on the City II: The Harvard Guide to Shopping*. Köln: Taschen, 2001, s. 92-127. ISBN 3-8228-6047-6.] Na území Československa byla klimatizace vůbec poprvé instalována v budově **Všeobecného penzijního ústavu** (1932, Karel Honzík a Josef Havlíček).

¹⁵²¹ SCHWARTZMAN, Daniel. Building Types: Stores: Check List for Department Store Programing. *Architectural Record*. New York, 1965, vol. 73, no. 5, pp. 188-190. ISSN 0003-858X.

- obchodní filozofie, představující první a základní krok, měla definovat image a cílového zákazníka;
- průzkum představy (filozofie), tedy ověření realizovatelnosti a reálnosti dosažení předpokládané image;
- průzkum potenciálních tržeb obsahující analýzu nákupních zvyklostí současných i předpokládaných obyvatel v okruhu působnosti;
- pojetí ústředního OD určující vztahy k předměstským pobočkám z pohledu administrativy, zásobování apod.;
- alokace prostoru a prodejní plochy s ohledem na další neprodejní plochy;
- komparace s podobnými již existujícími OD ověřující navržené prodejní i neprodejní plochy;
- alokace navrhovaných ploch na jednotlivá podlaží;
- dispoziční rozvržení zobrazující rozvržení komunikací, prodejního zařízení, neprodejních místnosti i předpokládanou konstrukci;
- vztah budovy ke stavebnímu pozemku, případně k navrženému parkovišti;
- architektonické řešení exteriéru definující ztvárnění průčelí, parteru, reklamních nápisů atd.;
- rozpočet nákladů představující hrubý předpoklad pro případné přehodnocení investice a dalších změn;
- důvěrné pozadí, které předpokládá pochopení a možnost kompromisu všech zúčastněných při návrhu a realizaci OD;
- týmová spolupráce vedoucí k úspěšnému dokončení OD, jejímž hlavním koordinátorem by měl být architekt.

Plánovací proces OD v USA lze shrnout následovně.¹⁵²² Základem návrhu byla ekonomická rozvaha, kterou ovlivňovaly provozní efektivita, konkurenční podniky, nákupní i výrobní trendy a kupní síla. Na základě budoucího MO obratu se přistoupilo k určení velikosti OD, jež tvořily tři kategorie – prodejní plocha, servisní plocha (především kanceláře, hygienické zázemí či sklady) a plochy obslužné (vertikální komunikace a technické zázemí).¹⁵²³ Poté se přistoupilo k analýze velikosti jednotlivých sortimentních oddělení, jejichž optimální prostor a alokace vycházela z podobných a již realizovaných OD.

Při návrhu OD mezi základní rozhodnutí patřilo určení velikosti a tvaru budovy, umístění budovy na pozemku a vztah k jeho topografii, terénní úpravy a řešení dopravy v klidu i zásobování, výška budovy, volba materiálového řešení pro nosnou konstrukci a další stavební prvky budovy, rozpon svislých nosných konstrukcí i jejich tvar či velikost, vnitřní povrchové úpravy, architektonické řešení fasád vč. řešení výkladců¹⁵²⁴ a vstupních partií,

¹⁵²² OWINGS, N. Building Types: Economics of Department Store Planning. *Architectural Record*. New York, 1947, vol. 55, no. 2, pp. 87-91. ISSN 0003-858X. S. 88-89.

¹⁵²³ Owings uvádí poměr jedna čtvereční stopa prodejní plochy na dvě čtvereční stopy pro servisní a obslužné plochy. [OWINGS. Building Types: Economics of Department Store Planning. S. 88.]

¹⁵²⁴ Výkladec je „[...] část predajne medzi predajnou miestnosťou a ulicou, kde sa za sklom vystavuje tovar.“ [LACO, Cyprián a Samo ŠALING, eds. *Stavebnícky náučný slovník: 5. zv., Architektúra a typológia. 2. časť. P - Ž*. Bratislava: Slov. vydav. techn. lit., 1966. S. 1067.]

exteriérové i vnitřní osvětlení a osvětlení výkladců, reklamní nápisy, volba vertikálních komunikací a volba technického zařízení budovy (vodovodní instalace, topení, větrání a klimatizace atd.).¹⁵²⁵ Takto navržené OD se utvářely na základě tří typů:¹⁵²⁶

- OD „módní“, který kladl důraz na oděvní sortiment, především dámský vč. doplňků;
- OD „plnosortimentní“, jenž nabízel všechny sortimentní kategorie;
- OD „objemový“ zaměřený na objemný prodej všech sortimentních kategorií za nízké ceny k dosažení vysokých MO obrátů.

Z pohledu sortimentu Welch rozlišil dva typy zboží.¹⁵²⁷ *Convenience goods* bylo zboží denní nebo týdenní poptávky (např. potraviny, drogerie atd.), *shopping goods* představovalo zboží sezónní či zboží spojené s dlouhodobějšími životními potřebami, především všechny druhy oblečení, nábytek a služby se zbožím spojené. Prodejní plocha, ideálně obdélného tvaru, tvořila kolem 70-80 % zastavěné plochy OD.¹⁵²⁸ Typicky šlo o uzavřený prostor bez okenních otvorů¹⁵²⁹ členěný jen svislou nosnou konstrukcí. Israel uvedl, že moderní OD mají mít hlavní svislý komunikační prostředek, tedy eskalátory, v geometrickém středu podlaží.¹⁵³⁰ Předválečné opojení uspořádání prodejního zařízení v tzv. *free flow* schématu v polovině 50. let začalo mizet a od poloviny 60. let se již nepoužívalo.¹⁵³¹ Hlavní nevýhody tohoto schématu, nákladnou výrobu atypických kusů nábytků a častou dezorientaci zákazníků, eliminoval znovunastolený ortogonální systém. Návrat k jednoduchým pravoúhlým sestavám, někdy doplněných diagonálou, se jevil jako nejespořádanější, nejehospodárnější a umožňující řadu variací.¹⁵³² Atypické zařízení, pokud bylo použito, se objevovalo především v menších odděleních s luxusnějším zbožím pro vytvoření intimnějšího prostoru.¹⁵³³

OD měly tři základní schémata umístění servisních a skladových prostor:

- servisní prostory po obvodě budovy a prodejní plocha byla uvnitř;
- servisní prostory uvnitř a prodejní plocha po obvodě;
- sandwich scheme, který nebyl častý a spočíval v rozmístění servisních provozů do mezipater s prodejní plochou.¹⁵³⁴

¹⁵²⁵ SCHWARTZMAN. Building Types: Stores: Check List for Department Store Programing. S. 190.

¹⁵²⁶ Anglicky *fashion store, home store, volume store*. [OWINGS. Building Types: Economics of Department Store Planning. S. 87.]

¹⁵²⁷ WELCH, Kenneth C. Building Types: Regional Shopping Centers. *Architectural Record*. New York, 1951, vol. 59, no. 3, pp. 121-131. ISSN 0003-858X. S. 122.

¹⁵²⁸ ISRAEL, Lawrence J. Building Types: Stores: Basic Necessities of Store Design. *Architectural Record*. New York, 1964, vol. 72, no. 6, pp. 157-168. ISSN 0003-858X. S. 157, 159.

¹⁵²⁹ „[T]he glass wall is an enemy of merchandising.“ [SNAITH, William T. How retailing principles affect design. In: HORNBECK, James S., ed. *Stores and shopping centers*. New York: McGraw-Hill, 1962, s. 2-10. S. 9.] „Američtí podnikatelé se svým specifickým pohledem na vysoké výdělky si s podobou obchodních staveb moc hlavu nedělali. Okamžitě, jak technický pokrok v oboru techniky prostředí staveb dovolil upustit od okenních otvorů a vnitřních dvoran, tak učinili. Veškerá plocha měla vydělávat a plocha, která k tomu nesloužila, se stala nadbytečná a znamenala zbytečné výdaje.“ [MOOS, Jiří. Československé a zahraniční příklady obchodních domů. In: URLICH, Petr, ed. *Obchodní dům Prior/Kotva: historie, urbanismus, architektura*. Praha: Národní památkový ústav, 2018, s. 34-74. ISBN 978-80-87967-19-5. S. 64.]

¹⁵³⁰ ISRAEL. Building Types: Stores: Basic Necessities of Store Design. S. 162.

¹⁵³¹ „The free flow plan, which had a brief flurry of use, is long gone.“ [ISRAEL. Building Types: Stores: Basic Necessities of Store Design. S. 164.]

¹⁵³² ISRAEL. Building Types: Stores: Basic Necessities of Store Design. S. 164.

¹⁵³³ SCHWARTZMAN, Daniel. Building Types: Suburban Branch Department Store. *Architectural Record*. New York, 1954, vol. 62, no. 5, pp. 178-197. ISSN 0003-858X. S. 191.

¹⁵³⁴ Tento systém byl užít např. u OD **May v St. Louis**.

Radikální změna pro typologii amerických OD nastala těsně před druhou světovou válkou a spočívala v jejich přesunu z center měst na předměstí.¹⁵³⁵ Již existující městské OD místo rozšiřování a přístaveb, které kvůli hustotě zástavby nebyly snadné, přistoupily k výstavbě předměstských filiálek (*branch stores*) často tvořících magnet *shopping malls*. Tento přesun však také sledoval ekonomicky výhodné stránky – cenu stavebních pozemků a rozvržení OD do méně podlaží na větší zastavěné ploše, což stavbu zlevnilo nejen na konstrukci, ale i v minimalizaci svislých komunikací a složitých vertikálních pohybů zboží. Ekonomicky výhodným bylo i zavedení fasád bez oken, které přestaly plnit dřívější funkci osvětlení a větrání vnitřního prostoru a také navýšily plochu určenou k vystavení zboží, tedy k sebe prezentaci OD.¹⁵³⁶ Schwartzman již v polovině 50. let dokonce označil denní světlo pro prodej zboží za nežádoucí.¹⁵³⁷

Umístění *branch storu* bylo limitováno samozřejmě okruhem působnosti, resp. znalostí zákazníků hlavního OD, který se nacházel v centru města. Rozdíl mezi těmito typy OD pak spočíval v jejich velikosti, nikoli v rozdílné nabídce sortimentu.¹⁵³⁸ Hlavní oddělení běžného předměstského OD tvořily dámské oděvy, pánské oděvy, dětské oděvy, oděvní doplňky (boty, kabelky apod.), textil (prádlo, látky), drobné zboží (papírnictví ad.), domácí potřeby, domácí vybavení (koberce, lampy, aj.), nábytek, ostatní zboží (hračky ad.), kosmetický salon a restaurace.¹⁵³⁹ Řazení sortimentu mělo utvářet tzv. *natural bridges*, např. kosmetika v blízkosti šperků, obuv v návaznosti na oděvy apod. Nejmenší plocha OD s minimální nabídkou sortimentu neměla být menší než 50 tis. čtverečních stop (4 645 m²) podlahové plochy. Střední předměstský OD se na menším předměstí pohyboval kolem 150 tis. čtverečních stop (13 935 m²), na větším kolem 200 tis. (18 580 m²). Velké OD měly i přes 300 tis. čtverečních stop (27 871 m²). Prodejní plocha tvořila cca 60 až 70 % ze zmíněných ploch; světlá výška v přízemí se pohybovala kolem 13 stop (3962 mm), ostatní nadzemní podlaží měla mít ideálně 11 stop a 6 palců (3505 mm).¹⁵⁴⁰

Konstrukční řešení se po několika experimentálních velkorozponových konstrukcích ustálilo na ekonomicky výhodném skeletovém systému, který umožnil dostatečnou dispoziční variabilitu. Modul sloupů se pohyboval mezi 25 a 30 stopami (7 620 a 9 144 mm). Hlavními materiály byl železobeton a ocel; výběr materiálu do značné míry záležel na geografickém umístění stavby a odpovídající stavitelské tradici i dopravní dostupnosti.¹⁵⁴¹ Železobeton byl efektivnější pro čtvercový modul, pro obdélný rastr byla ekonomicky výhodnější ocel.

¹⁵³⁵ Na konci padesátých let byly nově budované OD v centrech měst v zásadě raritou. [SNAITH, William T. *Building Types: Stores: Architecture and the Community of Retailing*. *Architectural Record*. New York, 1959, vol. 67, no. 4, pp. 192-200. ISSN 0003-858X. S. 193.]

¹⁵³⁶ „[...] *the possible elimination of most or all show windows, since the impression on the motorist is made by the buildings as a group seen from a distance; it has been observed that the occupants of cars do not pause for window-shopping but proceed, forthwith, upon arrival, to the nearest entrance. The wall space that is gained by omitting windows is highly useful in providing storage space and backdrop space in the interior.*“ WELCH, Kenneth C. *Building Types: Where are the Department Stores going?*. *Architectural Record*. New York, 1944, vol. 52, no. 11, pp. 91-96. ISSN 0003-858X. S. 93.

¹⁵³⁷ SCHWARTZMAN. *Building Types: Suburban Branch Department Store*. S. 185.

¹⁵³⁸ SNAITH. *Building Types: Stores: Architecture and the Community of Retailing*. S. 197.

¹⁵³⁹ SCHWARTZMAN. *Building Types: Suburban Branch Department Store*. S. 182.

¹⁵⁴⁰ Tamtéž.

¹⁵⁴¹ ISRAEL. *Building Types: Stores: Basic Necessities of Store Design*. S. 165.

Model amerického městského OD se do Evropy dostal prakticky až deset let po druhé světové válce, nicméně okamžitě byl přijat za vlastní na další dvě dekády. Celoevropským trendem se stala především výstavba velkokapacitních OD v historickém centru, protože v řadě případů souvisela s poválečnou obnovou města. V případě několika měst ve Velké Británii, Nizozemsku či Německu můžeme hovořit o totální destrukci, takže OD tvořily samozřejmou složku opětovné výstavby. V mnoha jiných případech se OD staly razantním a nekompromisním zásahem do historické urbanistické struktury. Návrh OD na sebe vázal umístění parkování v rámci objektu, s ohledem na umístění v centru města nepřipadalo povrchové parkování v úvahu. Parkovišti tak byla často vyhrazena část půdorysu ve všech podlažích a kapacitu často doplňovala horní parkovací podlaží na celém půdorysu včetně střechy. Nejvyšší etáž pak sloužila technickému zázemí. Naopak provoz nepožadoval velké skladové plochy¹⁵⁴² – zásoby se koncentrovaly přímo do prodejní plochy. Skladování bylo řešeno především mimo OD buď v samostatném objektu, který byl s OD spojen podzemním tunelem, nebo v detašovaném centrálním skladovém objektu pro více OD v jiné části města. Nosná konstrukce se v zásadě ustálila na železobetonovém skeletu, často s trámovým stropem nebo hříby. Architektonické řešení se často upnulo na výtvarné ztvárnění obvodového pláště, což postupně zakrývalo ostatní aspekty architektonické tvorby, které se staly přehlíženými, ne-li ignorovanými. Netradiční, nezřídka až sochařsky pojatá průčelí měla upoutat potenciální zákazníky a vytvořit asociaci s prodejní značkou, nicméně nikdy se nestala zárukou ekonomického profitu.¹⁵⁴³

Velká Británie i Francie dokázaly v poválečném období v zásadě čerpat z kapacit OD vzniklých na přelomu 19. a 20. stol. Ty začaly narůstat do obřích rozměrů postupnou adicí okolních staveb. Např. ve Francii se postupně transformovaly do obrovských kolosů s prodejní plochou nad 10 tis. m².¹⁵⁴⁴ Největšími společnostmi provozující OD byly Au Printemps, Galeries Lafayette či Samaritaine. V Itálii se forma OD zvláště nerozvinula,¹⁵⁴⁵ přesto existují architektonicky významné stavby reflektující dobové trendy, které nejčastěji provozovaly podniky Rinascente, Coin, Upim či Standa.

Ve Švédsku byla za OD považována MO jednotka, jež nabízela nejméně 5 skupin zboží, z nichž jednou musel být sortiment dětského oblečení, s prodejní plochou alespoň 2 000 m² a ročním MO obratem nejméně 1,5 mil. dolarů.¹⁵⁴⁶ Největší švédské společnosti

---

¹⁵⁴² V západní Evropě, na rozdíl od východního bloku, nebyla přítomnost rozsáhlejších skladů nutná. V případě Švýcarska, NSR a skandinávských zemí stěžejní úlohu sehrála metoda SLIM (*Store Labor and Inventory Management*), která spočívala v určení plochy pro jednotlivé druhy zboží dle jejich objemu a podílu na MO obratu. Cílem bylo minimalizovat skladové prostory a veškeré zboží přímo ze zásobovacího vozu vystavit v prodejní místnosti. [HADRAVOVÁ, *Vývoj vnitřního obchodu ve světě*. S. 17.]

¹⁵⁴³ „Sculptural division of the buildings can assist but is no panacea.“ [NAGEL, Siegfried. *Bauten des Handels: Läden: Warenhäuser, Einkaufszentren*. Gütersloh: Bertelsmann, 1973. ISBN 3-570-08828-6. S. 100.]

¹⁵⁴⁴ V roce 1975 se ve Francii nacházelo 14 OD s prodejní plochou větší než 10 tis. m². [HADRAVOVÁ, Zdena. *Vývoj vnitřního obchodu ve světě*. Praha: Merkur, 1975. S. 165.]

¹⁵⁴⁵ BAHNA, Ján. Vývoj obchodného domu ako stavebného typu. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1983, roč. 25, č. 9, s. 3-6. ISSN 1335-2180. S. 6.

¹⁵⁴⁶ JANULA, Ladislav, Jiří JELEN a Antonín ŠVESTKA. *Obchodní domy a nákupní střediska spotřebních družstev*. Praha: Svépomoc, 1969. S. 7.

provozující OD byly Domus, EPA a Tempo. Stěžejním bodem ve vývoji švédských OD byl rok 1962, kdy vznikl první sdružený OD (švédsky *kollektiva varuhus*).¹⁵⁴⁷ Na rozdíl od tradičních OD měl tento typ samostatná oddělení pod správou jednotlivých MO podniků, které si tak udržely svou ekonomickou samostatnost. Prodejní plocha i řešení interiéru mělo být takové, aby zákazník toto dělení vůbec nezpozoroval.¹⁵⁴⁸

NSR měla dva základní typologické druhy OD – *Warenhaus*, nabízející univerzální sortiment zboží denní, občasně i dlouhodobé potřeby, a *Kaufhaus*, jenž se specializoval na určitý okruh spotřebního zboží.¹⁵⁴⁹ V roce 1967 tvořily OD přibližně pětinu celkového MO obrátu¹⁵⁵⁰ a nejznámějšími obchodními podniky byly Hertie, Horten, Karstadt a Kaufhof. Západoněmecký OD měl typicky jedno podzemní podlaží, dále mezi jedním až šesti nadzemními podlažími a další podlaží ustupující. V suterénu se obvykle nacházely potraviny, další nadzemní podlaží zabírala volná prodejní plocha pro průmyslové zboží. Restaurace byla buď v posledním prodejním podlaží, anebo společně se sklady nad posledním prodejním podlažím.

6.1.2 Východní blok

Sovětskou analogií československého plnosortimentního OD je *univermag*. K největším stavbám tohoto typu patřily tzv. statutární OD s pravomocí obchodních podniků (GUM v Moskvě, Kyjevě a Minsku či *Gostinnyj dvor* v Leningradě ad.). Velikostní typy sovětských OD se určovaly, obdobně jako u nás, dle velikosti prodejní plochy. Celkem bylo definováno 9 typů – 1 650, 2 150, 3 500, 4 500, 6 600, 8 500, 11 000, 15 500 a 22 000 m².¹⁵⁵¹ V SSSR se objevily tři typy OD:¹⁵⁵²

- ústřední OD ve velkých městech s vlastním zásobováním;
- městské OD v městech místních podniků mimo působnost ústředních OD;
- rajónní OD v částech a obvodech velkých měst působící jako pobočky OD ústředních.

Ve větších městech NDR, obdobně jako v NSR, byly budovány dva typy OD – *Warenhaus* a *Kaufhaus*. Univerzální *Warenhaus* s minimální prodejní plochou 2 500 m² měl typicky suterén a až pět prodejních podlaží, jejichž velikost na jednu úroveň neměla přesáhnout 1 250 m². Šířka sortimentu měla být co největší, hloubka však již byla omezená,¹⁵⁵³ k dostání měly být více než 4 sortimentní skupiny. Specializovaný *Kaufhaus* s minimální plochou 1 000 m² neměl šířku a hloubku sortimentu přímo definovanou.

¹⁵⁴⁷ VANKEOVÁ, Alena a Zuzana BUREŠOVÁ, eds. *Směry vývoje a charakteristické rysy maloobchodní sítě ve vybraných zemích*. Praha: Výzkumný ústav obchodu, 1973. S. 30.

¹⁵⁴⁸ V západní Evropě se stal tento typ OD relativně běžný. V zemích bývalého sovětského bloku byl častým zejména v MLR, kde se OD jednoho obchodního podniku zřizovaly zřídka.

¹⁵⁴⁹ V praxi často docházelo k záměně obou pojmů a rozdíly nejsou tak zřejmé, jak předpokládá teoretické dělení.

¹⁵⁵⁰ HADRAVOVÁ. *Vývoj vnitřního obchodu ve světě*. S. 163.

¹⁵⁵¹ RULF, Vladimír. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. Praha: Merkur, 1978. S. 138.

¹⁵⁵² ARON, Jiří a Vladislav VÁCHA. *Maloobchodní síť ve městech: její výstavba, organizace a plánování*. Praha: Orbis, 1956. S. 41.

¹⁵⁵³ VANKEOVÁ a BUREŠOVÁ, eds. *Směry vývoje a charakteristické rysy maloobchodní sítě ve vybraných zemích*. S. 16.

Minimem byly víc než 3 sortimentní skupiny zboží a jedna doplňková. Nejčastěji se jednalo o dvou až třípodlažní budovy s jedním podzemním podlažím.¹⁵⁵⁴ Nejzásadnější vliv na plánování a architektonické řešení východoněmeckých OD měl obchodní podnik *Warenhäuser Centrum* se sídlem v Lipsku, který vznikl roku 1964 na základě rozhodnutí Rady ministrů. Postupný růst životní úrovně a obchodně-společenské požadavky¹⁵⁵⁵ vedly v následujících letech ke vzniku řady OD, které vznikly jako experimentální stavby transformující zahraniční zkušenosti na místní MO podmínky.¹⁵⁵⁶ Se vznikajícím státním podnikem vznikl také požadavek na jednotnou strukturu a vzhled.¹⁵⁵⁷ Walther tyto požadavky shrnul v článku publikovaném v *Deutsche Architektur*.¹⁵⁵⁸ Kromě přehledné dispozice prodejního zařízení za pomoci speciálních oddělení, např. „Vše pro děti“ apod., a hygienicky odpovídajícího zázemí pro zaměstnance, mělo být samozřejmostí nekonfliktní uspořádání provozních cest návštěvníků, zboží a zaměstnanců. Suterénní podlaží měla sloužit zásobování, skladování zboží a technickému zázemí; přízemí jako kontaktní zóna s ulicí umožňovat dostatečně dimenzované vstupy a obsahovat prodejnu potravin i kanceláře vedoucích jednotlivých oddělení. V prvním patře se kromě prodejních ploch a služeb měly nacházet příruční sklady i další kanceláře, v další etáži měly být administrativní prostory a kuchyně obsluhující nejen jídelnu zaměstnanců, ale i veřejnou restauraci. Nedílnou součástí návrhu bylo i řešení dopravy v klidu, u níž se počítalo se spádovou oblastí mimo město a s výhledem na další nárůst automobilizace. Forma „krabice na zboží“ byla nepochybně přijata na základě zkušeností z NSR.¹⁵⁵⁹ V parteru měly vzniknout celoprosklené výkladce, některé s průhledem přímo do prodejní plochy. Architektonické řešení pater se zakládalo na průřelí bez okenních otvorů, což umožnilo maximální využití vnitřního prostoru. Obvodový plášť měl upozorňovat „[...] kolemjdoucí na přítomnost výkladní skříně socialistického obchodu.“¹⁵⁶⁰ Jeho design často spočíval na opláštění plastickou kovovou strukturou navrženou umělci;¹⁵⁶¹ filozofií tohoto řešení bylo vytvoření jednotného systému, jenž by umožnil určitou míru jedinečnosti a narušení monotónnosti a zároveň sloužil jako identifikační i reklamní prvek. Kanceláře a některé místnosti pro zaměstnance naopak vyžadovaly přirozené osvětlení, a proto bylo doporučeno zřídit okenní otvory minimálně

¹⁵⁵⁴ PRENDEL, Werner. Einige Begriffsbestimmungen. *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1963, Jhg. 12, Nr. 7, S. 432. ISSN 0011-9865.

¹⁵⁵⁵ „Form soll der Entspannung, Anregung und Bildung des Kunden dienen und nicht zur Anstrengung werden.“ [WALTHER, Günter. Stand und Perspektive der Warenhausbauten. *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1967, Jhg. 16, Nr. 11, S. 644-647. ISSN 0011-9865. S. 644.]

¹⁵⁵⁶ První OD Centrum, které měly ověřit dispozičně-provozní vazby a technicko-ekonomické ukazatele vznikly v **Hoyerswerdě** a v **Chotěbuzi** (viz níže).

¹⁵⁵⁷ Obdobným procesem sjednocení vzhledu prošly také OD Svazu spotřebních družstev s centrální společností Konsument se sídlem v Karl-Marx-Stadtu (dnes Saské Kamenici). [WOLF, Tobias Michael. Bautyp DDR-Warenhaus?: Deutsche Warenhausarchitektur der Nachkriegszeit im Vergleich. In: *Bundeszentrale für politische Bildung* [online]. Bonn, 2012 [cit. 2022-07-05]. Dostupné z: <https://www.bpb.de/themen/deutschlandarchiv/147759/bautyp-ddr-warenhaus/?p=all>.]

¹⁵⁵⁸ WALTHER. Stand und Perspektive der Warenhausbauten.

¹⁵⁵⁹ WOLF. Bautyp DDR-Warenhaus?: Deutsche Warenhausarchitektur der Nachkriegszeit im Vergleich.

¹⁵⁶⁰ MOOS, Jiří. Východoněmecká silbermode 1. díl: Zrod unikátního stylu obchodních domů 60. a 70. let. In: *Earch* [online]. Praha, 2018 [cit. 2018-12-16]. Dostupné z: <http://www.earch.cz/cs/revue/vychodonemecka-silbermode-1-dil-zrod-unikatniho-stylu-obchodnich-domu-60-70-let>.

¹⁵⁶¹ Architekti a projektanti se mnohdy zaměřili pouze na konstrukční a funkční aspekty a na dodržování norem. V těchto případech byl návrh obvodových plášťů na výtvarných umělcích, kterým byly poskytnuty plány a pohledy stavby, přičemž plochy, které měly být navrženy, byly ponechány bílé. [WOLF. Bautyp DDR-Warenhaus?: Deutsche Warenhausarchitektur der Nachkriegszeit im Vergleich.]

v těchto případech. Možností však také byly střešní světlíky. Provoz OD zprvu požadoval užité zatížení až 1000 kp/m², realizace prvních OD však ukázaly, že je možné tuto hodnota snížit až na polovinu. Požadovaná konstrukce byl skelet o modulu 9 x 9 a 12 x 12 m, který nebylo u prvních OD provést jinak než v monolitu. Dispoziční řešení značně limitovala požární bezpečnost, která požadovala únikovou cestu do chráněného prostoru schodiště dlouhou maximálně 30 metrů i uzavírací části kolem eskalátorů. Samozřejmostí při návrhu technických instalací byla klimatizace nebo větrací zařízení se zvlhčováním, sprinklerový systém, kouřové klapky a slaboproudá zařízení jako vnitřní telefonní systém, dálnopis apod. Osvětlení prodejních místností mělo být mezi 600 až 800 lx, ve výkladcích až 1000 lx.

Charakteristické dispoziční rozdělení OD v RSR shrnul Costache následovně.¹⁵⁶² Suterénní podlaží měla sloužit jako prodejna potravin i domácích potřeb a v přízemí se prodávalo zboží běžné potřeby, textil, kosmetika a bižuterie, sporáky, elektro či bicykly. V prvním patře se nacházely dětské zboží, zákusky, nápoje, o podlaží výše zboží a kosmetika pro dámy a ve 3. patře naopak pánské zboží a kosmetika. Poslední etáž sloužila prodeji zboží příležitostné potřeby – domácích a sportovních potřeb, elektra, a hudebních nástrojů.

V PLR nabízel standardní sortiment s omezenou hloubkou *dom handlowy*. U nově budovaných OD ve městech do 100 tis. obyvatel se prodejní plocha pohybovala od 2 000 do 3 000 m², u měst nad 100 tis. obyvatel a v sídlištích velkých měst byla prodejní plocha 3 000 až 5 000 m² a v centrech velkých měst bylo počítáno s plochou nad 5 000 m².¹⁵⁶³ Za nejznámější polské obchodní značky lze považovat Centrum či Central a družstevní Skarbek a Spotem.

Maďarský OD představuje *áruház*, kde bylo nabízeno zboží různých druhů a širokého sortimentu v samostatných odděleních pod jednotným vedením. Největšími obchodními značkami byly Centrum, který výhradně dovážel zahraniční zboží a díky vlastnictví textilní továrny nabízel zboží jinde nedostupné, družstevní Skala či nábytkový Domus. Relativně častým jevem se však stalo sjednocení MO podniků za účelem výstavby sdruženého OD (viz výše). Projektováním mnoha OD se zabýval *Lakó-és Kommunális Épületeket Tervező Vállalat*, tzv. LÁKOTERV.¹⁵⁶⁴

---

¹⁵⁶² COSTACHE, Ion. Technologie realizácie obchodných stredísk a obchodných domov v Rumunsku. In: KOLEKTIV AUTORŮ. *Inteco 82: symposium spoločnosti obchodu ČSVTS s mezin. účastí, Brno 1982: sborník přednášek. Díl 3. Sekce 2, 3, Obchodní domy a nákupní střediska; Potravinářský obchod.* Brno: Dům techniky ČSVTS, 1982, s. 42-48. S. 46.

¹⁵⁶³ VANKEOVÁ a BUREŠOVÁ, eds. *Směry vývoje a charakteristické rysy maloobchodní sítě ve vybraných zemích.* S. 24.

¹⁵⁶⁴ Společnost projektování bytových a komunálních budov.

6.2 Návrh OD v Československu

V Československu řada typologií procházela ve zkoumaném období významnou proměnou dosavadního fungování a formy. Téměř pro všechny typy MO jednotek byly zpracovány úplné typové podklady, OD (aspoň zpočátku) tvořily výjimku. Jejich navrhování a projektování mělo být individuální a vycházející ze širšího kontextu. Návrh OD se tak pro mnoho architektů stal vítanou možností, jak projektovat významnou stavbu nehledě na přísně typizované stavebnictví.

Na území ČSR se dle formy vlastnictví OD objevují dva typy – družstevní OD a OD státního obchodu. Družstevní OD pod správou spotřebních družstev byly vzhledem ke svým MO obrátům a velikostem s OD státního obchodu nesrovnatelné,¹⁵⁶⁵ nicméně především na území SSR tvořily z pohledu obslužnosti nezanedbatelné MO jednotky.¹⁵⁶⁶

6.2.1 Urbanisticko-hmotové řešení

Obchodní architektura v historii vznikala díky existenci bohaté vrstvy obyvatel vždy v blízkosti centra měst. Koncentraci obchodů lze sledovat na pařížských bulvárech severozápadně od Champs Elysées, v londýnské Oxford Street, anebo kolem Broadwaye a Páté avenue v New Yorku. Tento trend, jak již bylo zmíněno, nabourala situace před 2. světovou válkou v USA, kde se moderní OD dostaly blíže ke střední vrstvě, která mohutně osidlovala předměstí. V západní Evropě se americký způsob výstavby OD začal po válce objevovat také, nicméně pro výstavbu velkokapacitních OD se zprvu uvažovalo spíše s historickým centrem. V Československu a prakticky v celém východním bloku se budování větších OD na předměstí neprosadilo vůbec. To bylo zapříčiněno nedostatečným stupněm motorizace obyvatel, ale také udržovaným způsobem tradiční výstavby OD státním plánovacím aparátem se značným vlivem na vyvlastnění soukromých pozemků i ekonomik výstavby.¹⁵⁶⁷

Poválečné československé OD zaujímají urbanisticky významné a exponované body na centrálních náměstích nebo na důležitých urbanistických osách či městských třídách, např. mezi historickým centrem a vlakovým nádražím. Jejich význam nespočíval pouze v doplnění obchodní vybavenosti, ale ve vytvoření místa setkávání a významného městského průsečíku všech typů aktivit. OD tak spolu s dalšími významnými společenskými budovami měly určující vliv na obraz města, což se logicky odrazilo v propagandistickém využití v sebe prezentaci režimu.

Odlišnost mezi některými evropskými a československými OD lze spatřovat ve způsobu uvolnění potřebného místa v historické struktuře města. Československo během druhé světové války neprošlo soustavným bombardováním jako jiné evropské státy a sídelní struktura se tak uchovala v relativně kompaktním stavu. Umístění velkokapacitních OD tedy

¹⁵⁶⁵ Dispozičním a stavebně technickým řešením však byly v mnoha případech zcela totožné se státními OD.

¹⁵⁶⁶ V roce 1983 bylo na území SSR 40 družstevních OD z celkového počtu 67. [KROC, Stanislav. *Vývoj maloobchodní sítě v letech 1963-1983*. Praha: Výzkumný ústav obchodu, 1985. S. 7.]

¹⁵⁶⁷ Walther uvádí, že OD v centru měst budou vždy ekonomicky výhodnější, i když při jejich realizaci existuje mnoho obtíží, které právě ve východním bloku byly s ohledem na omezení vlastnictví a případné vyvlastnění určitým způsobem eliminovány. [WALTHER. *Stand und Perspektive der Warenhausbauten*. S. 645.]

nešlo spojit s rekonstrukcí a výstavbou měst, ale v mnoha případech bylo možné jen díky rozsáhlým asanacím stávajících budov zpravidla kulturně i historicky hodnotných.¹⁵⁶⁸ Přestože 50. a 60. léta lze v Československu spojit s velkým zájmem o historickou zástavbu a ochranu historických měst, v případě OD se názory odborné veřejnosti a představitelů státní správy velmi často rozcházejí. V tomto ohledu je však potřeba vzít v úvahu, že ve zkoumaném období byly stále aktuální radikálnější modernistické úvahy. Historická zástavba v té době byla vnímána jako nehygienická¹⁵⁶⁹ a její stav se navíc nacházel na hraně životnosti.¹⁵⁷⁰ Asanace v určitých případech neproběhly na základě okamžitého rozhodnutí, ale i díky regulacím z období první republiky.¹⁵⁷¹ Tento pohled se však v odborných kruzích proměnil na přelomu 70. a 80. let, tedy v době normalizace, kdy už se politická reprezentace skutečně začala plně angažovat v otázkách demolic, především na exponovaných místech historických měst s potenciálem vzniku budov reprezentujících vládnoucí režim.¹⁵⁷²

Vývoj struktury osídlení v Československu byl po roce 1948 spjat s pětiletými plány. Situování OD prakticky vždy sledovalo doplnění obchodní vybavenosti do center měst, která byla v mnoha případech zcela nedostatečná. Dle tabulky Umístění občanských zařízení¹⁵⁷³ měl být OD ideálně samostatně stojící v centru či mezi centrem a okrajovou částí města. Obecně se s výstavbou OD počítalo u sídel vyššího a centrálního oblastního významu. Procházka uvádí, že OD měly být situovány do měst s více než 35 tis. obyvateli.¹⁵⁷⁴ U menšího počtu obyvatel se s výstavbou OD počítalo, jen pokud existovala mimořádná kupní síla, která by zaručila jeho rentabilitu. Významné stavební investice, jakými OD nepochybně byly, dále usměrňovaly územní plány. Pro umístění OD vznikaly i studie, které kladly za cíl ověření vazeb na dopravní komunikace i další veřejné stavby.¹⁵⁷⁵ V případě hlavního města sehrál pro rozvoj obchodní sítě značnou roli „Generel rozvoje obchodu v Praze“ zpracovaný Výzkumným ústavem obchodu. Tento dokument určil výhledový MO obrat do roku 1980 a také upřesnil

---

¹⁵⁶⁸ Při porovnání historických fotografií s původní malebnou zástavbou vycházejí OD prakticky vždy jako negativní zásah do struktury města.

¹⁵⁶⁹ Tyto názory v odborných kruzích neměly mnoho společného s vládnoucím politickým režimem. O tom svědčí předválečné funkcionalistické projekty počínaje Le Corbusierovým Zářícím městem (**La Ville Radieuse**, publikováno roku 1933).

¹⁵⁷⁰ Válečná a následná léta se vepsala do řady objektů drastickým způsobem (ať již hovoříme o odsunu původních obyvatel či o důsledném ničení při přesunu vojsk). Nastolený stavební průmysl, který se zaměřil v podstatě jen na prefabrikovanou výstavbu, nebyl schopný a ani ochotný, přistoupit k větším rekonstrukčním pracím. Světlé výjimky tvoří rekonstrukce vybraných městských památkových rezervací, např. Cheb či Tábor.

¹⁵⁷¹ Např. demolice domů na náměstí v Prostějově.

¹⁵⁷² Příkladem za všechny může být programová demolice tzv. Kreclu v Jihlavě.

¹⁵⁷³ AUTORSKÝ KOLEKTIV. Výstavba - osídlení - prostředí 1. *Výstavba a architektura*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1971, roč. 17, příloha s. 77-101. Obr. 25.

¹⁵⁷⁴ PROCHÁZKA, Eduard, ed. *Sborník projektů staveb obytných a občanského vybavení*. Praha: Studijní a typizační ústav v Praze, 1961. S. 426.

¹⁵⁷⁵ Příkladem může být **studie na umístění OD v Hodoníně** (1970, Růžena Žertová). Návrh, spočívající v situování OD v návaznosti na vlakové nádraží, je zajímavý především vytvořením obchodní ulice, jež měla oddělovat (a zároveň propojovat) obě budovy.

požadované kapacity jednotlivých OD vč. jejich funkční náplně.¹⁵⁷⁶ Velké investice, kterými řada OD byla, se také jako politický úkol řešily i na nejvyšší vládní úrovni.¹⁵⁷⁷

Struktura a měřítko zástavby definovaly optimální kubaturu domu (plošný rozměr a výšku). Pro obchodní organizace byl takový předpoklad často v rozporu s požadovanou kapacitou stavby,¹⁵⁷⁸ což mohlo mít negativní vliv na návratnost investice.¹⁵⁷⁹ K určení optimální kapacity se užívaly v zásadě tři metody:¹⁵⁸⁰

- výpočet z demografických, ekonomických a dalších společenských podkladů;
- odvození pomocí THU z vyprojektovaných a realizovaných obdobných investic;
- přímé srovnání s podobnou investicí.

Velikost pozemku musela odpovídat nejen zastavěné ploše OD, ale i odstupům od okolních budov¹⁵⁸¹ a veřejných komunikací. Na samotný pozemek se musela vázat i dostatečná rozptylová plocha. Důležitým aspektem pro výběr staveniště se kromě velikosti stal i tvar, který měl být ideálně čtvercový a přístupný po celém obvodu.¹⁵⁸² Výškový rozdíl byl ideální takový, jež by umožnil přímé zásobování v odlišné úrovni, než byl nástup návštěvníků. Orientace pozemku ke světovým stranám nebyla s ohledem na formu OD stěžejní. Z klimatických podmínek se však sledoval především vliv převládajících větrů a nárazových deštových přívalů i sněhových návějí.¹⁵⁸³

Stěžejním bylo také řešení dopravy, ať už pěší, automobilové, hromadné, nebo z pohledu zásobování. Vhodné umístění OD ve struktuře města sledovalo hlavní pěší tahy z dopravně významných bodů, např. autobusová a železniční nádraží. Vzhledem k tomu, že OD byl jednotkou MO sítě, která plnila roli zásobování i mimoměstských návštěvníků při souborných nákupech, sledováno bylo kromě návaznosti na dopravní infrastrukturu také řešení parkovacích ploch. Každý vhodný pozemek dále musel vyhovovat i z hlediska připojení na technickou infrastrukturu či odpadové hospodářství.

Jak lze soudit z výše uvedeného, z hlediska hmotového řešení se nejvíce vyhovující stala solitérní forma. Ta umožnila volnou skladbu jednotlivých vstupů do objektu – vstup pro zákazníky byl z frekventovaného prostoru, zásobování bylo voleno z vedlejších komunikací.

---

¹⁵⁷⁶ Dokument sloužil pro vypsání soutěží na pražské OD. [POPELOVÁ, Lenka. Soutěž na obchodní dům Prior / Kotva v širším kontextu. In: URLICH, Petr, ed. *Obchodní dům Prior/Kotva: historie, urbanismus, architektura*. Praha: Národní památkový ústav, 2018, s. 123-160. ISBN 978-80-87967-19-5. S. 124.] Nicméně záměry ne úplně ctily reálné prostředí a možnosti, což vedlo k určitým kompromisům. O tom svědčí výstavba OD **Kotva**, který byl realizován na náměstí Republiky namísto plánované Jindřišské ulice.

¹⁵⁷⁷ Např. výstavba OD **Kotva a Máj v Praze** byla zařazena mezi úkoly XIV. sjezdu KSČ v roce 1971 a také tvořila náplň volebního programu NVP. [POPELOVÁ, Lenka a Tomáš ŠENBERGER. *Obchodní dům Kotva: Stavebně historický průzkum*. II. verze - doplněná na základě připomínek NPÚ. Praha, 2022. Nepsáno. Nezpřístupněno.]

¹⁵⁷⁸ Např. nadměrné kapacitní požadavky v soutěži na OD **Kotva v Praze**.

¹⁵⁷⁹ Bohužel, ekonomie se mnohdy stala primárním požadavkem, což mělo za následek výstavbu objemově předimenzovaných staveb. Dle Širotky měly hospodářské požadavky oproti kulturně historickým danostem navrch proto, že byly snadno obhajitelné z hlediska oživení centra města. [ŠIROTEK, Jaromír. *Výstavba maloobchodních jednotek v historických jádrech našich měst. Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1969, roč. 11, č. 1-2, s. 28-33. ISSN 1335-2180. S. 29.]

¹⁵⁸⁰ DUDEK. *Obchodní domy spotřebních družstev: Směrnice pro navrhování staveb občanského vybavení*. S. 16.

¹⁵⁸¹ Odstupy od okolní obytné zástavby řešila norma [ČSN 73 0760. *Požární předpisy pro výstavbu průmyslových závodů a sídlišť*. Praha: Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření, 1967.]

¹⁵⁸² DUDEK. *Obchodní domy spotřebních družstev: Směrnice pro navrhování staveb občanského vybavení*. S. 13.

¹⁵⁸³ Tamtéž, s. 12.

Ačkoli byl modernistický solitér prosazován i v historické struktuře, řada realizací ho odmítla a vznikl dům v proluce nebo na nároží blokové struktury.

Hmotové řešení řady OD ve zkoumaném období lze postihnout výrazem „krabice na zboží“.¹⁵⁸⁴ Zpočátku OD vznikaly jako prostý hranol vycházející z racionální dispozice, kterou však absencí jakéhokoli akcentu na fasádě často potlačily. Naopak pro řadu OD se častým motivem stalo zvýraznění komunikačních provozů – schodišť a výtahů, které dále akcentovaly pomocí odlišného materiálového řešení nebo až Kahnovsky dramatickým rozlišením obsluhujících a obsluhovaných prostor. Na přelomu 60. a 70. let došlo k odklonu od geometricky prostých hmot a začalo se tvořit sečtením či odečtením několika těles. Vznikly tak půdorysně i prostorově bohatší struktury. Od poloviny 70. let bylo zřejmé, že krabicové řešení je neudržitelné a forma OD se začala zakládat na kombinaci hranolů různých velikostí a tvarů. Složitější kompozice měly teoreticky lépe zapadnout do historické struktury měst, nicméně často byl výsledný efekt spíše opačný.

Navrhnout urbanisticko-hmotové řešení velkokapacitního OD plně v souladu s drobnou strukturou historické zástavby byl velký úkol a architekti se s ním ne vždy vypořádali se ctí. K problému velikosti OD v historické struktuře se vyjádřil také Sirotek: „Nejmenší obchodní dům by měl mít asi 3 000 m² prodejní plochy. To znamená, že celková plocha zastavěná je 9 000 m² a objem zhruba 40 000 m³. Představuje to obyčejně celý jeden městský blok. Takéto úlohy byly naposled řešeny v historických jádrech v údobí baroka, kdy byly budovány Jesuitské koleje a kláštery.“¹⁵⁸⁵ Právě umístění hmotově naddimenzovaných OD do historické zástavby se později stalo nejvíce kritizovaným aspektem této typologie.

6.2.2 Architektonicko-estetické řešení

Evropský OD byl tradičně založený na přirozeném osvětlení a větrání. Ještě v polovině 50. let bylo v Československu přirozené osvětlení prodejní místnosti, kromě určitého sortimentu zboží, např. sportovní potřeby, elektro, nábytek apod., nutností a rozměr okenních výplní měl tvořit nejméně šestinu její podlahové plochy.¹⁵⁸⁶ Začátkem 60. let však tradiční pojetí začal vytlačovat americký typ, který počítal s úplným vyloučením okenních otvorů a větráním pomocí klimatizace. Formu OD dále výrazně ovlivnilo užití eskalátoru, který umožnil v krátkém čase zpřístupnit většímu počtu zákazníků vyšší podlaží.

Socialistická architektura měla dle Honzíka přijmout výraz úkonnosti a služby – „[...] bytová stavba má svým výrazem vyjadřovat obytnost, [...] obchodní dům se má jevit jako obchodní dům a průmyslová stavba jako průmyslová stavba.“¹⁵⁸⁷ Rozdíly v architektonicko-estetickém řešení mezi evropskými a československými OD lze spatřovat jen v malých nuancích. Nelze popřít určitý vliv západních vzorů,¹⁵⁸⁸ nejednalo se však o pouhé kopírování.

¹⁵⁸⁴ Mnoho architektů by s výrazem asi nesouhlasilo, ale i někteří autoři s tímto termínem laškovali (např. architekti Masák, Eisler, Rajniš při návrhu OD Máj v Praze).

¹⁵⁸⁵ SIROTEK. Výstavba maloobchodních jednotek v historických jádrech našich měst. S. 30.

¹⁵⁸⁶ ARON a VÁCHA. *Maloobchodní síť ve městech: její výstavba, organizace a plánování*. S. 266-267.

¹⁵⁸⁷ HONZÍK, Karel. *Cestou k socialistické architektuře*. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1960. S. 293.

¹⁵⁸⁸ Až příliš nápadně podobné jsou si např. stropní podhled v **PRIORU v Bratislavě** s fasádou **Bijenkorf v Rotterdamu**, cihelné pláště **PRIORU v Pardubicích** a návrhů **OD v Krupině** s architekturou OD **Sears v Memphisu** a **v Arkansasu**

Silné architektonické osobnosti dokázaly přijít s vlastní invencí, kterou ovlivnil dobový i místní kontext. Jak bylo zmíněno, většina OD byla situována do historické struktury, proto se pro architektonicko-estetické řešení stalo zásadní měřítko a proporce vůči sousedním stavbám. Nelehkou úlohu zdůraznil Sirotek, který kriticky poukázal na časté nepochopení měřítka přirovnáním aplikace dopravního řešení pro velkoměsto na město o 15 tis. obyvatelích.¹⁵⁸⁹

Výraz poválečných OD byl typicky založen na plném průčelí s proskleným parterem a s okenními otvory pouze tam, kde to vyžadovaly provozní požadavky. Celoprosklené přízemí ve formě výkladních skříní mělo historické opodstatnění a sloužilo nejen k vystavení zboží;¹⁵⁹⁰ ale významně formovalo i architekturu stavby, určovalo charakter ulice či náměstí a pomáhalo také s identifikací obchodní jednotky. Důležitou roli hrálo také optické propojení mezi exteriérem a interiérem. Dle způsobu tohoto propojení existovaly výkladce:

- otevřené přímo spojené s prodejní plochou;
- uzavřené, tedy oddělené zadní stěnou od prodejní plochy;
- ostrovní, které nebyly v přímém spojení s prodejní plochou a utvářely u vstupu do OD meziprostor mezi venkovním prostředím a interiérem.

Výkladní skříně měly být chráněny tak, aby si mohli zákazníci v nepříznivém počasí v klidu vystavené zboží prohlédnout.¹⁵⁹¹ Tomuto sloužily buď markýzy, sluneční plachty či vykonzolované podlaží nad výkladem. Pro minimalizaci nepříznivých odrazů se skleněná výplň nakláněla, nebo se užívalo prohnutých skel. Umělé osvětlení mělo být rovnoměrné, pro zvýraznění určitého zboží se užívalo větší intenzity či odlišné barvy.¹⁵⁹² Svítidla měla být ukrytá běžnému pohledu zákazníka.

Obvodový plášť přirozeně plnil ochranu uživatel před vnějšími vlivy (klimatické změny, hluk atd.) a poskytoval jim podmínky pro činnost, pro kterou byla stavba postavena. Tyto podmínky měly být dosaženy s ohledem na ekonomické možnosti a nelze opomenout i úlohu estetickou, resp. výtvarnou. Materiál na fasádách měl být trvanlivý, odolný a snadno omyvatelný. Proto bylo užíváno kvalitních materiálů.¹⁵⁹³ První poválečné OD v 50. letech byly omítané světle béžovou omítkou a značná část fasád byla prosklená. S přerodem architektonického myšlení a minimalizací okenních ploch v polovině 60. let se fasádní plášť

či užití stříbrných hliníkových obkladů u OD **PRIOR v Plzni** a **Labe v Ústí nad Labem** reflektující tzv. východoněmeckou *silbermode*, jejíž souputníky lze nalézt i na území NSR.

¹⁵⁸⁹ SIROTEK. Výstavba maloobchodních jednotek v historických jádrech našich měst. S. 30.

¹⁵⁹⁰ Způsob vystavení zboží v uličních výkladech se stalo, především na Západě, velmi diskutovaným a nezřídka hraničilo s výtvarným uměním. Řada architektů zabývajících se obchodní architekturou si úlohu výkladců plně uvědomovala, např. Morris Lapidus je považoval za katalyzátory měnící kolemdoucí na zákazníky. [LAPIDUS, Morris. Building Types: Store design: Store fronts. *Architectural Record*. New York, 1952, vol. 60, no. 7, pp. 150-155. ISSN 0003-858X. S. 150.]

¹⁵⁹¹ Pro správnou funkci, především v zimním období, měl být výkladec ideálně propojen s venkovním prostředím štěrbinou; shodná teplota omezila nebezpečí rosení skel.

¹⁵⁹² Osvětlení výkladců s co možná největší intenzitou bez stínů a doplněním o bodové reflektory bylo běžné především v Evropě. Naopak americký styl osvětlení výkladců byl založený na hře barev a šerosvitu, tedy velmi blízko scénografickému pojetí.

¹⁵⁹³ Používání kvalitních materiálů bylo mimo jiné zapříčiněno cenovou politikou státu. Šrámková vzpomíná, že žula stála stejně jako keramika. [ŠRÁMKOVÁ, Alena. Alena Šrámková, rozhovor ze dne 14. 5. 2003. In: URLICH, Petr, Petr VORLÍK a Beryl FILSAKOVÁ. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006, s. 166-175. ISBN 80-010-3413-5. S. 174.]

často tvořil za pomoci obkladových materiálů s provětrávanou vzduchovou mezerou. Velkoplošná průčelí bez oken, pojednaná zpravidla plastickými strukturami či obklady, se mimo jiné staly nositelem identity, resp. reklamy.

V případě výstavby OD v historickém jádru bylo dle Sirotky vhodné užít tradičních materiálů v moderním pojetí (kámen, dřevo a omítky) a větší pozornost se měla věnovat truhlářským a zámečnickým výrobkům, které ale neměly být romantizující.¹⁵⁹⁴ Tradiční obkladový materiál, díky vysoké odolnosti proti povětrnosti a relativně snadnému opracování, představuje kámen, který šlo užít v mnoha strukturálních, kresebných a barevných mutacích. Opracování mohlo probíhat rýhováním, broušením, leštěním a dalšími způsoby. Osazení obkladu, zpravidla tlustého kolem 3 až 5 cm, probíhalo na plném maltovém podloží, častěji však bodově pro vytvoření vzduchové mezery. Jiným způsobem bylo kontaktní obložení pásky, které byly řezány na tloušťku přibližně 1,5 cm. Nejčastějšími druhy kamene se stal travertin a žula. Užití dřeva, jehož struktura a barva je člověku velmi blízká a příjemná, nebylo na fasádách časté především kvůli požadavku na ochranné nátěry či oleje, které bylo nutné stále obnovovat. Dřevo se v případě OD tak nestalo primárním materiálem, ale mohlo sloužit jako doplňkový element pro podhledy a další dílčí stavební prvky. Kromě měkkých dřev (borovice, modřín, smrk) našla využití i dřeva tvrdší (dub). Tropická dřeva, např. teak a sekvoj, se v Československu nepoužívala. Ne příliš časté bylo také použití pálených cihel umožňující dle postupu pálení barevné rozdíly – od žluté až po černou. Odlišnou povrchovou úpravou mohlo snadno dojít i k rozdílné struktuře, kterou ovlivnily formát, typ vazby a spárování. Je nutné dodat, že pálené cihly našly uplatnění především díky výrobě prefabrikovaných panelů. I keramické obklady se používaly v několika barevných a povrchových variantách. Jejich výhodou byly odolnost proti povětrnosti i nárazu, snadná omyvatelnost a barevná stálost. Obklad se prováděl na maltovém loži buď přímo na obvodovou stěnu, nebo přes podkladní pletivo.¹⁵⁹⁵ Ačkoli cena byla o něco vyšší než provedení omítek, trvanlivost byla mnohonásobně delší. Nejen proto se ve zkoumaném období užívaly keramické obklady velmi často. Omítané stěny se prováděly buď ručním nahazováním, nebo strojním nanášením. S omítanými povrchy byly spojeny další povrchové úpravy, především nátěry. Kromě nátěrů minerálních (cementové, vápenné a silikátové barvy) se dalo užít i nátěry latexové. Vzhledem k možnosti mechanického poškození nátěru a ztrátě jeho vlastností, se začali používat omítky z barevných malt.

Do popředí se však dostaly materiály dosud v architektuře nepříliš používané. Blízké teoriím nového brutalismu se stalo pojetí obvodových stěn ze železobetonu. Výhodou těchto stěn byla jejich tvárnost, trvanlivost, odolnost a relativně nízká cena. Ve zkoumaném období se s betonem pojí užití oceli pro získání dobrých vlastností i v tahu. Železobeton se na budovách objevil v monolitickém a daleko častěji prefabrikovaném provedení.¹⁵⁹⁶ K dosažení

¹⁵⁹⁴ SIROTEK. Výstavba maloobchodních jednotek v historických jádrech našich měst. S. 32.

¹⁵⁹⁵ Např. v NSR pracně obkládání řešili výrobou betonových panelů, při jejichž výrobě sloužil keramický materiál jako ztracené bednění. [GATZ, Konrad a Gerhard ACHTERBERG. *Barevnost v architektuře*. Překlad Otakar NEČAS. Praha: Nakladatelství technické literatury, 1967. S. 23.]

¹⁵⁹⁶ Nosné konstrukce byly prováděny také kombinovaným způsobem. Např. systém PREFA – MONOLIT (inženýři Wünsch a Šulák) kombinoval monolitickou desku s prefabrikovanými sloupy s hřibovou hlavicí.

odlišné barevnosti železobetonových prvků se užívalo barevných kamenů, písků či pojiv, anebo cementových barev či jiných nátěrů. Výjimkou nebylo obložení stěn betonovými prefabrikáty s různým typem opracování, struktury, textury i barvy. Panely se usazovaly buď přímo na podklad, anebo předsazeně s vytvořením provětrávané mezery. Značně používaným materiálem se posléze stal kov.¹⁵⁹⁷ Vzhledem k procesu koroze bylo nutné takový obklad povrchově chránit. V případě oceli k tomu sloužily nátěry, galvanické či plastové povlaky, anebo speciální postup legování. Hliník byl upravován nátěry, chemickou oxidací, nebo eloxováním. Velkou výhodou byla tvarová variabilita kovových obkladů a také možnost dalších barevných úprav. Velmi oblíbeným se stalo obložení profilovanými kazetami. Od 70. let se u nás začal uplatňovat především lamelový plášť FealSidalvar, který se používal prakticky na všech typologických typech, tedy i na OD. Ojedinelé bylo užití zkorodované oceli Atmofixu – alternativy amerického cortenu.¹⁵⁹⁸ Velmi odolným obkladovým materiálem, u OD však ne často užívaným, bylo sklo. Pro obklad stěn se používaly především barevně různorodé obkladačky a obkladové desky. S postupným návratem prosklených ploch na průčelí OD od 70. let se do popředí dostal také typický prvek obvodových plášťů poválečné architektury – boletický panel.¹⁵⁹⁹

Novou roli v architektuře začaly plnit také plasty.¹⁶⁰⁰ Jejich užití představovalo cenově přijatelnější alternativu tradičním materiálům, avšak za cenu nižší fyzické životnosti. Velkou výhodou představuje především to, že plasty mohou získat prakticky jakýkoli tvar či barvu. Nelze opomenout ani to, že se staly základem dalších kompozitních materiálů. Užití plastů na průčelí u nás bylo sice diskutováno,¹⁶⁰¹ v praxi se ale příliš neprosadilo. Plastové hmoty se tedy užívaly výhradně jako doplňkový obkladový materiál, především díky odolnosti proti vodě anebo pro specifický estetický účinek. Z architektonického pohledu bylo užití plastů nejčastější v případě nášlapné podlahové vrstvy (PVC). Pro úplnost lze uvést obložení obvodových stěn azbestocementovými panely, které bylo více běžné na Západě.¹⁶⁰² K obložení se nejčastěji užívalo dřevěného či azbestocementového roštu. Přes veškeré výhody, jakými mohou být stálá barevnost, bezúdržbovost a odolnost proti vyšším teplotám, je však tento druh obkladu zdraví nebezpečný.

¹⁵⁹⁷ „Kov byl v naší architektuře po dlouhá poválečná desetiletí vytouženým, ale těžce prosaditelným médiem. [...] Ocel totiž směřovala zejména do strategických aktivit.“ [VORLÍK, Petr. Všeuměl: Kov v architektuře osmdesátých let. *Intro*. Hradec Králové: Vega, 2021, roč. 6, č. 15, s. 110-115. ISSN 2570-7744. S. 110.]

¹⁵⁹⁸ Průkopníkem v použití zkorodované oceli v architektuře byl Eero Saarinen, který ji využil na nosnou konstrukci, obvodový plášť i okenní rámy u budovy **Deere & Company World Headquarters v Moline** (1956-64). [PRUDON, Theodore H. M. *Preservation of Modern Architecture*. New York: Wiley, 2008. ISBN 978-0-471-66294-5. S. 121.]

¹⁵⁹⁹ „[S] podporou buldočích tlaku Karla Pragera vznikl pověstný boletický panel, který následně ovládl exteriér našich normalizačních budov. [...] S morálním zastaráváním se stále více uplatňoval jen u méně ambiciózních projektů.“ [VORLÍK, Petr. Nejen světlo: sklo v architektuře osmdesátých let. *Intro*. Hradec Králové: Vega, 2021, roč. 6, č. 16, s. 104-109. ISSN 2570-7744. S. 105.]

¹⁶⁰⁰ „Plastickým hmotám patří budoucnost.“ [Projev N. S. Chruščova na Všesvazové konferenci stavbařů 12. dubna 1958. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1958, roč. 4, č. 9-10, s. 3-11. ISSN 0042-9376. S. 3.] Také Prudon považuje plast za symbol moderní doby. [PRUDON. *Preservation of Modern Architecture*. S. 135.] Spojení architektury, plastu a modernistické představy o budoucnosti symbolizuje např. výstavní **Dům budoucnosti v Londýně** (1956, Alison a Peter Smithson). Zahraniční snahy o komplexní užití syntetických látek reprezentuje výstava IKA 71' v Lüdenscheid, kde došlo za přispění architektů z Francie, Lucemburska, Švýcarska, NSR a Finska k realizaci 35 celoplastových domů.

¹⁶⁰¹ Např.: [HUDCOVÁ, ed. Úpravy průčelí obchodních domů s použitím plastických hmot. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1968, roč. 14, č. 10, s. 38-41. ISSN 0042-9376.]

¹⁶⁰² Azbestocementovými deskami byl obložen např. **OD v Heerbruggu ve Švýcarsku** (Hanspeter Nüesch).

Pokud fasádu netvořila předsazená konstrukce s obkladem, do popředí se dostal konstrukční materiál – monolitický či prefabrikovaný železobeton a ocel. Zprvu byly takto formované jen dílčí části staveb, např. schodišťové věže, až později se začal výraz budovy přímo formovat na základě tektoniky.

Barva, jako jeden z prostředků architektonické kompozice, byla užívána v exteriéru zpravidla v přírodní formě použitých materiálů. Nepřirozená barevnost, pokud byla užita, měla umocnit výraz nebo povrchový efekt a být s architekturou spjatá, nikoli tvořit její přídavek.¹⁶⁰³ Barevné řešení pak stavbu včlenilo do kontextu, nebo ji naopak silně individualizovalo.

Interiérové řešení vycházelo z požadavku dobré udržitelnosti a odolnosti proti opotřebením, snadné orientace zákazníků, vhodného osvětlení a v neposlední řadě na odpovídající vystavení zboží. V prodejně mohla prodejní organizace prodávat zboží či poskytovat služby pouze v souladu s příslušným oprávněním a bez předchozího souhlasu nebylo možné umísťovat ani vývěsky a oznámení bez vztahu k nim.¹⁶⁰⁴

U potravinářského provozu musely být podlaha a stěny ze snadno omyvatelných materiálů, nejčastěji se jednalo o keramické obklady a kamennou či keramickou dlažbu. Sortiment průmyslového zboží měl menší nároky na hygienu prostředí, proto se při řešení interiéru užívalo širší škály materiálů. Podlahy všeobecně byly provozně nejvíce namáhané plochy, proto se pro ně volily odolné a pevné materiály, např. přírodní kámen, beton, teraco, keramická dlažba. U prodeje průmyslového zboží bychom však narazili i na měkčí materiály, např. plastické hmoty či koberce.¹⁶⁰⁵ Méně namáhané byly stěny. Štursa doporučoval pro prodejní místnosti jejich obložení do výšky 1,2 m, což mělo zamezit mechanickému poškození.¹⁶⁰⁶ Paleta používaných materiálů pro pojednání stěn byla širší než u podlah. V zásadě bylo možné užít tři způsoby – montované dílce s finální povrchovou úpravou, obkladové materiály upevněné lepidly či maltou (tapety, fólie, dřevěné a keramické obklady), nebo materiály nanášené na stavební konstrukci (nátěry a laky). Velmi častým motivem, především v obytném prostoru restaurace, se stalo užití skleněných či kovových polopříček nezřídka umělecky ztvárněných. V pomocných provozech se nejčastěji užívaly omyvatelné nátěry či keramické obklady. Avšak největší originalitu v řešení vnitřních ploch umožnila úprava stropní konstrukce. Strop velmi často tvořil zavěšený podhled, který byl vhodný pro zakrytí svítidel a instalačních vedení. Nelze nezpomenout i jeho pozitivní vliv na akustiku prostoru, pokud byl vhodně konstrukčně řešen či opatřen akustickými obklady. Kazetové řešení umožnilo hru uzavřených a otevřených polí s vloženým osvětlením; vznikly

---

¹⁶⁰³ GATZ, Konrad a Wilhelm WALLENFANG. *Barevnost staveb: Příručka barevných nátěrů a omítek staveb*. Překlad Otakar NEČAS a Antonín BASS. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1963. S. 12.

¹⁶⁰⁴ Vyhláška č. 93/1982 Sb. Vyhláška ministerstva obchodu České socialistické republiky, kterou se provádějí některá ustanovení zákona České národní rady č. 127/1981 Sb., o vnitřním obchodě. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 22. července 1982 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1982-93>. § 4 a § 5.

¹⁶⁰⁵ Požadované vlastnosti na podlahy a stěny a určení vhodného materiálu na základě sortimentu zboží viz např.: [HADRAVOVÁ, Zdena. *Obchodně provozní jednotky*. Praha: SNTL - Nakladatelství technické literatury, 1985. S. 98.]

¹⁶⁰⁶ ŠTURSA, Jiří. *Typologie budov obchodních*. Praha: Vydavatelství ČVUT, 1971. S. 32.

podhledy tvořené rastrem hliníkových či dřevěných lamel, anebo absencí pohledu došlo k přiznání nosné konstrukce s vedením technického zařízení budovy.

Významnou roli sehrála především barevnost prodejních prostor. Budova měla sloužit jako nerušící obálka vystaveného zboží, proto se barevnost interiéru zpravidla pohybovala v neutrálních achromatických barvách. Výrazná barevnost měla pomáhat především v orientaci zákazníků, někdy tak došlo k pojednání jednotlivých podlaží jiným barevným akcentem. Barevnost určoval mimo jiné i nabízený sortiment. Potravinářské prodejny měly být ve svěžích barvách, zboží denní poptávky se ideálně nabízelo v prostorech s teplými barvami.¹⁶⁰⁷ Naopak u místností se zbožím dlouhodobé poptávky bylo vhodné užití sytých barev temnějších odstínů, vč. šedé i černé barvy.¹⁶⁰⁸ Stěny a strop byly zpravidla pojednány stejnou barvou a podlaha barvou kontrastní. Takové řešení mělo za následek optické zvýšení celého prostoru. Toho se dalo dosáhnout i vertikálně členěným obkladem stěn. Nedílnou součástí interiéru bylo řešení orientačního systému. Kromě správného rozmístění bylo potřebné volit správný typ a velikost písma či ztvárnění piktogramů.

Prodejní výstavní zařízení mělo být funkční i tvarově jednoduché, a také plně unifikované a typizované.¹⁶⁰⁹ Cílem bylo vytvoření univerzální sériově vyráběné sestavy, jejíž prvky bylo možné mezi sebou kombinovat a snadno vyměnit. Materiálové a barevné řešení mělo být takové, aby nepoutalo pozornost.¹⁶¹⁰ Využívalo se snadno čistitelných materiálů a barevnost vycházela ze sortimentu vystavovaného zboží, zpravidla však byla volena bílá či světle žlutá. Typizované sestavy výstavního zařízení byly vyráběny v rozličném materiálovém pojetí – z oceli, dřevotřísky, umakartu, skla či umělých hmot. Typizované zařízení u staveb státního obchodu a komplexní bytové výstavby zajišťoval OZAP Praha, který vyráběl stavebnicový systém řady SU-1, jež byl v první polovině 70. let nahrazena řadou SU-2. U investic spotřebních družstev se jednalo o DZP Praha. V polovině 80. let byly nejvyužívanější stavebnicové systémy ve státním obchodě SU-3 a v družstevním ZU-3.¹⁶¹¹ Jejich použití se stalo standardem všech OD a bylo dodáváno i do těch architektonicky nejexkluzivnějších budov. Individuálně řešené zařízení se objevilo pouze v případě úzce specializovaných prodejen či prodejen v adaptovaných prostorech.

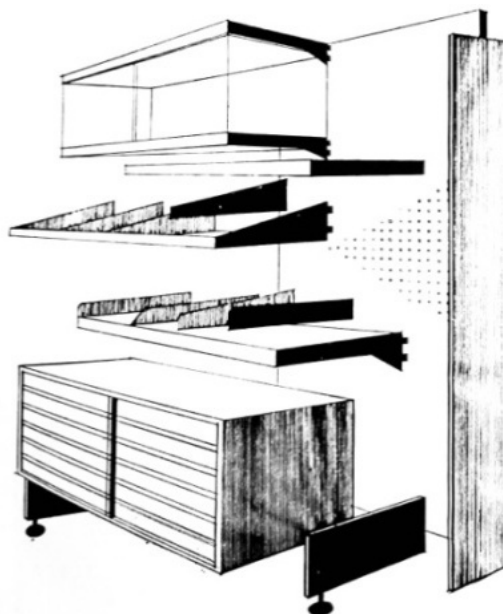
¹⁶⁰⁷ HADRAVOVÁ, *Obchodně provozní jednotky*. S. 95.

¹⁶⁰⁸ HADRAVOVÁ, Zdena. *Systémové projektování obchodních jednotek*. Praha: Merkur, 1974. S. 219.

¹⁶⁰⁹ Na vnitřní zařízení OD byla roku 1964 uspořádána veřejná anonymní soutěž. První sníženou cenu získali J. a M. Pazderkovi, druhou cenu V. Dzurilla, M. Gaží, I. Matušík a V. Vilhan a třetí zvýšenou cenu A. Šebele. Jaký význam měla soutěž na skutečně používané vnitřní zařízení, by mohlo být cílem dalšího výzkumu.

¹⁶¹⁰ „*What is the best possible fixture design for any specific purpose? The answer is, „No fixtures at all.”* [LAITIN, Daniel a Daniel SCHWARTZMAN. *Building Types: Store design: Store fixtures and display*. *Architectural Record*. New York, 1952, vol. 60, no. 7, pp. 166-169. ISSN 0003-858X. S. 166.]

¹⁶¹¹ [HAVRÁNKOVÁ, Blažena. *Občianske budovy: budovy pre obchod*. Bratislava: Edičné stredisko Slovenské vysoké školy technické, 1984. S. 11.]

Obrázek 11 | Stavebnicový systém řady SU-2

VOJTKOVÁ, ed. „SU 2“ nepokládáme za dopísanú ABECEDU. S. 29.

Nedílnou součástí poválečných československých OD bylo i výtvarné umění.¹⁶¹² Řada architektů ve zkoumaném období pěstovala úzký styk s výtvarníky, sochaři, skláři a dalšími umělci.¹⁶¹³ Opomeneme-li protirežimní pohnutky, byl jejich vztah nejen pracovní. Umělci fungovali většinou na základě volného povolání, z čehož vyplynulo, že fáze příprav, libreta probíhala „[...] v neujasněných vztazích, na báze důvěry mezi vyzývajícím architektem a súhlasiacim výtvarníkom.“¹⁶¹⁴ Přesto byla spolupráce architektů s výtvarníky dle Zoubka ideální; spíše než o ekonomickou stránku věci šlo především o realizaci představ.¹⁶¹⁵ Dobrá architektura tvořila pro výtvarné dílo rámec, jakýsi inspirující podklad k jeho vytvoření. Syntéza architektury a umění byla prostředkem ke zvýšení kulturní úrovně, rozvíjení tvořivosti v čase prudkého vědeckotechnického rozvoje¹⁶¹⁶ a měla vést k tzv. totálnímu

¹⁶¹² V pobruselském období se sice objevily názory, že se architektura bez umění obejde, obecně však převládalo přesvědčení o tradiční vazbě architektonického díla a výtvarného umění. [VRABELOVÁ, Renata et al. *Metodika hodnocení a ochrany staveb 2. poloviny 20. století (se zaměřením na architektonické dědictví 60. a 70. let) vzhledem k jejich (možné) památkové ochraně*. Brno: Národní památkový ústav, 2020. ISBN 978-80-87967-22-5. S. 69.] Přesto byli i architekti, kteří výpomoc výtvarníků nepovažovali za nutné, např. Šrámková zastávala názor, „[...] že architektura to vůbec nepotřebuje.“ [ŠRÁMKOVÁ, Alena Šrámková, rozhovor ze dne 14. 5. 2003. S. 167.] Kromě níže uvedených výtvarných děl umístěných v rámci OD lze vzpomenout **mozaiku na fasádě OD v Michalovcích** (1973, Eliška Rožátová, spoluautor sochař Jan Fišar), **mozaiku a nápis Rubín na OD v Podbořanech** (1981, Miroslav Houra), **keramický reliéf na OD ve Štětí** (1985, Vladimír Šmíd) či reliéfní plastiku **Bílý beránek na OD v Třeboni** (1987, Miloslav Hejný).

¹⁶¹³ Pro snazší výběr výtvarníků měly jednotlivé projektové ústavy jejich seznamy s označením profese a individuálním zaměřením. [ŘEPA, Tomáš. Výtvarná díla. In: JELÍNKOVÁ, Marie et al. *Sídlíště Ďáblice*. V Praze: Spolek přátel sídlíště Ďáblice, 2019, s. 146-177. ISBN 978-80-270-3525-0. S. 153.]

¹⁶¹⁴ KUBÍČKOVÁ, Klára. Možnosti spolupráce a hodnotenia výtvarnej tvorby v architektúre. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1988, roč. 30, č. 8, s. 9-10. ISSN 1335-2180. S. 9.

¹⁶¹⁵ ZOUBEK, Olbram. S modrou oblohou. In: URLICH, Petr, Petr VORLÍK a Beryl FILSAKOVÁ. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006, s. 208-211. ISBN 80-010-3413-5. S. 209.

¹⁶¹⁶ Usnesení vlády Československé socialistické republiky ze dne 28. července 1965 č. 355 o řešení uplatnění výtvarného umění v investiční výstavbě. In: *Vysoké učení technické v Brně* [online]. 28. 7. 1965 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: https://plant.ffa.vutbr.cz/~korinkova/umeni_v_brnenske_architekture_I/VUvBA%20I/vladni%20usneseni_c.%20355%20ze%20dne%2028.%207.%201965.doc. Příloha.

umění.¹⁶¹⁷ U řady významných veřejných staveb bylo cílem dosažení komplexního díla – „Gesamtkunstwerku“.¹⁶¹⁸

Výtvarná díla byla tvořena, obdobně jako průčelí a interiéry budov, značnou škálou materiálů. Často se užívaly strukturované kameny (travertin, porfyr, mramor, ad.), beton, železo, keramika, sklo, anebo v interiérech dřevo. Výjimkou však nebylo užití nových materiálů, např. plastů a hliníku. Tradiční interiérovou výzdobu tvořily tkané i vázané tapiserie, obrazy či dělicí stěny.

V raných poválečných letech, díky teoretickému zakotvení socialistického realismu, tvořilo výtvarné dílo tradičním způsobem integrovanou součást architektonických prvků, např. parapetů, vlysů, říms apod. Hlavním námětem byly budovatelské scény – osvobození sovětskou armádou, idealizované pracovní nasazení dělnictva či historické scény v souladu s revolučními komunistickými myšlenkami, např. husitské hnutí, národní obrození atd. S odezněním „sorely“ došlo k postupnému přechodu k abstrakci a ke ztvárnění neutrálních a méně idealizovaných či ideologických témat.¹⁶¹⁹ Umění vycházelo ze scén „všedního dne“ v optimistických intencích či interpretovalo technický pokrok a dobývání vesmíru.¹⁶²⁰ Tradiční estetizace architektonického tvarosloví ustoupilo a umění začalo fungovat jako samostatný aditivní prvek. Nicméně se stále objevovala i rozměrná díla, mozaiky či reliéfy, která vhodně využila a plně rozvinula prázdná průčelí a stěny OD. Postupný útlum optimismu v umění přinesla normalizace v 70. letech. Nicméně k ideologizaci výtvarného umění, tak jako letech padesátých, nedošlo. Primárním námětem se stala tvorba životního prostředí a neoficiální nástup ekologismu. S tím lze nepochybně spojit nástup velkoformátové krajinomalby a obecně koloběhu přírody.¹⁶²¹

Výtvarná díla, podobně jako architektonické návrhy, se dala soutěžit.¹⁶²² Dílo realizoval výhradně autor nejvýše hodnoceného soutěžního návrhu,¹⁶²³ muselo však dále projít hodnocením¹⁶²⁴ několika orgánů, např. rady Ministerstva kultury. Při volbě umělce byl

¹⁶¹⁷ KUZMA, Dušan. Syntéza architektúry a výtvarného umenia. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1988, roč. 30, č. 8, s. 3-5. ISSN 1335-2180. S. 3.

¹⁶¹⁸ Např. **hotel Thermal v Karlových Varech** (1967-76, Věra a Vladimír Machoninovi), **hotel a televizní vysílač na Ještědu** (1973, K. Hubáček, interiér O. Binar, konstrukce Z. Patrman), **hotel Praha v Praze** (1975-81, Jaroslav Paroubek, Arnošt Navrátil, Radek Černý, Jan Sedláček) ad.

¹⁶¹⁹ Ačkoli již v 60. a 70. letech přestal být prosazován socialistický realismus, ideálem nového socialistického umění byl stále umělec – byrokrat, kariérista, člen strany a Svazu československých výtvarných umělců. [PETRASOVÁ, Taťána a Vojtěch LAHODA. Období 1800-2000. In: ŠVÁCHA, Rostislav a Taťána PETRASOVÁ et al. *Dějiny umění v českých zemích 800-2000*. V Řevnicích: Arbor vitae societas, 2017, s. 600-633. ISBN 978-80-88283-02-7. S. 618.]

¹⁶²⁰ VRABELOVÁ et al. *Metodika hodnocení a ochrany staveb 2. poloviny 20. století (se zaměřením na architektonické dědictví 60. a 70. let) vzhledem k jejich (možné) památkové ochraně*. S. 72.

¹⁶²¹ Tamtéž.

¹⁶²² Účelem soutěže bylo získat „[...] náměty, návrhy, modely, vzory, prototypy atd. nejhodnotnější po stránce výtvarné a v oborech umění užitého a průmyslového výtvarnictví i po stránce ekonomické, technologické a funkční.“ [Vyhláška č. 23/1965 Sb. Vyhláška ministerstva školství a kultury o soutěžním řádu pro díla výtvarných umění. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 5. března 1965 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1965-23_§_1_1_2.] Vypsání soutěže, složení poroty a soutěžní podmínky bylo projednáváno se Svazem čs. výtvarných umělců a Svazem čs. architektů, výjimkou byly však soutěže neveřejné, tedy vnitropodnikové.

¹⁶²³ Vyhláška č. 23/1965 Sb. Vyhláška ministerstva školství a kultury o soutěžním řádu pro díla výtvarných umění. § 11, odst. 1.

¹⁶²⁴ Hodnocení probíhalo v procesu vzniku výtvarného díla dvakrát až třikrát – poprvé ve stádiu ideové přípravy, poté v průběhu rozpracování a naposled před realizací ve finální podobě a materiálu. [KUBÍČKOVÁ. Možnosti spolupráce a hodnocení výtvarnej tvorby v architektúre. S. 10.]

důležitý také názor autora architektonického konceptu – generálního projektanta.¹⁶²⁵ Ideová a umělecká kritéria děl, určených ke společenskému uplatnění na všech úsecích hospodářského a kulturního života nebo k reprodukci ve výrobě, zajišťovaly umělecké komise.¹⁶²⁶ „Komise po schválení průběžně navštěvovala ateliéry a výtvarníkům doporučovala další postupy či změny s ohledem na to, aby konečná práce byla zcela v souladu s prostředím, do něhož má být zasazena.“¹⁶²⁷ Hodnotící komise tak do značné míry ovlivnily, co a jak se má realizovat, a u mnoha výtvarníků mohly již před samotným výběrem vyvolat autocenzuru a ovlivnit jeho myšlení při tvorbě. Na realizaci výtvarného díla, které tvořilo součást architektonického celku, byla na základě kategorizace staveb stanovena částka tvořící procentuální součást z celkové investice.¹⁶²⁸ O užití stanové částky rozhodl generální projektant.¹⁶²⁹

Jak je patrné, architektonicko-estetické řešení OD tlumočilo řadu velkých témat soudobého architektonického jazyka. Je nutné však nezapomenout na zásadní fakt, který Kuna vystihl takto: „Obchodný dom je správně navrhnutý a realizovaný vtedy, ak kupujúci po odchode nevie téměř nič o stavbe, no tovar mu dobre utkvel v pamäti.“¹⁶³⁰ Pro architektovo ego nebyl OD lehkou úlohou.

6.2.3 Provozně dispoziční řešení

Socialistický OD měl mít „[...] naprosto jasnú a přehlednú dispozíciu koncentrovaného tvaru, s dost veľkými konštruktívnymi rozpoňmi, aby dovoľovalo akékoľvek neskoršie úpravy a zmeny v účeli jednotlivých predajných oddelení.“¹⁶³¹ Cílem bylo vyřešit provozně dispoziční řešení tak, aby došlo k racionálnímu uspořádání hmotných prostředků.¹⁶³² Středobodem OD byly prodejní prostory, ve kterých se křížily tři provozní pohyby, a odehrávala se nejdůležitější obchodní operace – prodej.

Pro základní studium cest v prodejní místnosti sloužil kinogram, založený na grafickém obraze dispozičního řešení s kreslenou čarou znázorňující pohyb sledovaného

¹⁶²⁵ Usnesení vlády Československé socialistické republiky ze dne 28. července 1965 č. 355 o řešení uplatnění výtvarného umění v investiční výstavbě. Příloha, bod 10.

¹⁶²⁶ [Vyhláška č. 149/1961 Sb. Vyhláška ministerstva školství a kultury o nákupu, zadávání a prodeji děl výtvarných umění a o některých jiných opatřeních v oboru výtvarných umění. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 12. prosince 1961 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1961-149>. § 6, odst. 1.] Umělecké komise byly složeny ze zástupců organizací, při nichž byly zřízeny nebo pro něž byly činné. Mělo se jednat především o zástupce Svazu čs. výtvarných umělců, u děl spojených s architekturou také o zástupce Svazu čs. architektů, a dále šlo o členy jiných uměleckých institucí a také zástupce příslušných orgánů KSČ, ROH, ČSM apod. [Vyhláška č. 149/1961 Sb. Vyhláška ministerstva školství a kultury o nákupu, zadávání a prodeji děl výtvarných umění a o některých jiných opatřeních v oboru výtvarných umění. § 6, odst. 3.]

¹⁶²⁷ ŘEPA. Výtvarná díla. S. 153.

¹⁶²⁸ Více k výpočtu investičních nákladů na výtvarné umění viz např.: [KAROUS, Pavel. Umění v hotelu ČSSR. Systém osazování výtvarného umění v architektuře na Západě a v ČSSR. In: KAROUS, Pavel, ed. *Hotel Praha*. V Praze: Bigg Boss, 2019, s. 60-75. ISBN 978-80-87989-27-2. S. 61-69.]

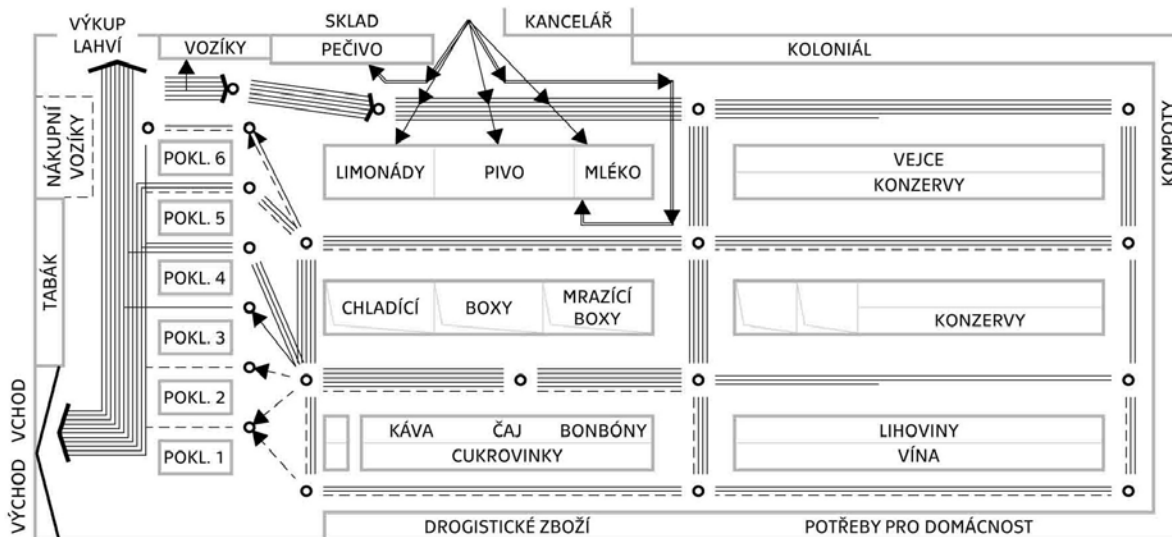
¹⁶²⁹ Nedodržení povinnosti užití stanované částky ve shodě s projektantem bylo zásadním problémem při schvalování projektové dokumentace. [Usnesení vlády Československé socialistické republiky ze dne 28. července 1965 č. 355 o řešení uplatnění výtvarného umění v investiční výstavbě. Příloha, bod 3.] Pro to, aby tato částka byla užitá výhradně k účelu, pro který byla určena, sloužily komise pro výstavbu krajských národních výborů, resp. komise u útvarů hlavních architektů.

¹⁶³⁰ KUNA, V. K čomu sme dospeli / o čo se opierame. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1973, roč. 15, č. 3, s. 46-47. ISSN 1335-2180. S. 46.

¹⁶³¹ KARFÍK, Vladimír, 1978. Kamenné námestie v Bratislave riešila súťaž. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1978, roč. 3, č. 2, s. 38-42. ISSN 1335-2180. S. 42.

¹⁶³² HADRAVOVÁ. *Systémové projektování obchodních jednotek*. S. 36.

objektu během určité doby.¹⁶³³ Touto metodou se určovaly nedostatky dispozičního řešení, a to nejen v cestách zákazníků, ale i zboží. Pohyb zboží měl být maximálně racionální, samozřejmostí byla maximalizace plynulosti nejkratší cesty v nejrychlejší čas s vynaložením minimální energie a nákladů.¹⁶³⁴

Obrázek 12 | Kinogram

HAVEL, PICHANIČ a PRAŽSKÁ. *Organizace a řízení socialistického vnitřního obchodu: celostátní vysokoškolská učebnice pro stud. ekonomických fakult studijních oborů 62.* S. 379. Upraveno Jiří Moos.

Funkčním kritériem pro prodejní místnost bylo umožnit optimální pohyb spotřebiteli a zajistit mu volný přístup k výběru zboží. Pohyb zákazníků vycházel z umístění vchodu, resp. vstupu do prodejní plochy, rozmístění prodejního zařízení a situování svislých komunikací či eskalátoru. Zákazníci se měli v prostoru pohybovat ideálně levotočivě, atraktivnější zboží mělo být vystaveno na pravé straně. Pohyb probíhal na základě komunikační sítě, kterou tvořily hlavní a vedlejší komunikační směry, tzv. uličky. Hlavní uličky tvořily základní komunikační systém a jejich ideální šířka byla v OD 3,0 až 4,0 metry; doplňkové cesty z uliček vedlejších měly být široké 2,0 až 2,4 metru.¹⁶³⁵ Komunikační síť se požadovala co možná nejjednodušší, zákazník měl mít přehled o rozmístění zboží a umístění pokladen tak, aby neztrácel čas hledáním zboží či opakovaným pohybem po místnosti. Počet pokladen se řídil velikostí prodejní plochy, obchodním sortimentem a dále předpokládaným počtem zákazníků.¹⁶³⁶ K definování uliček sloužily nejen stavební konstrukce, ale i vnitřní prodejní zařízení, které je možné dělit dle jeho účelu na:¹⁶³⁷

¹⁶³³ HAVEL, Zdeněk, Mikuláš PICHANIČ a Lenka PRAŽSKÁ. *Organizace a řízení socialistického vnitřního obchodu: celostátní vysokoškolská učebnice pro stud. ekonomických fakult studijních oborů 62.* 2. dopl. vyd. Praha: Merkur, 1987. S. 377, 379.

¹⁶³⁴ HADRAVOVÁ. *Systémové projektování obchodních jednotek.* S. 156.

¹⁶³⁵ HAVRÁNKOVÁ. *Občianske budovy: budovy pre obchod.* S. 17.

¹⁶³⁶ Především kvůli složitosti odhadu nebylo vhodné pro určení počtu pokladen užívat frekvenci zákazníků. HADRAVOVÁ. *Systémové projektování obchodních jednotek.* S. 185.

¹⁶³⁷ ČEREPACHINOVA, A. N. *Interiér a zařízení budov pro obchody a služby.* Překlad Imrich KORPANEC. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1978. S. 24.

- výstavní zařízení určené pro skladování, vystavení, prodej zboží a v pomocných místnostech pro kontrolu a přípravu zboží, např. pulty, vitríny, skříňky, regály, stojany ad.;
- zdvihací a přepravní zařízení, která sloužila pro přepravu zboží, např. zdviže, dopravní pásy, vozíky apod.;
- řezací stroje a nářadí, např. nože, pily aj.;
- zařízení pro vážení zboží;
- chladicí zařízení, např. chladicí pulty, skříně, boxy atd.;
- vybavení pokladen sloužící k inkasu zboží;
- prodejní automaty nabízející doplňkový prodej určitého sortimentu zboží, např. cigarety, nápoje atd.

Uspořádání výstavního zařízení v prodejních prostorech bylo nejčastěji na základě geometrického pravidelného plánu, anebo zřídka volně nepravidelné.¹⁶³⁸ Volné rozmístění v prostoru bylo nejčastěji kolem sloupů, po obvodu prodejní plochy bylo přistavěno ke stěně anebo bylo vestavěné. Plocha zastavěná zařízením tvořila 40 až 60% prodejní plochy,¹⁶³⁹ rozměry vycházely z ergonomie a z rozměrů vystavovaného zboží.¹⁶⁴⁰ Typizované sestavy, které paradoxně umožnily rozmanitost prostorových koncepcí, byly sektorové skládající se ze sekcí, univerzální z rozebíratelných prvků a kombinované. Základní délkový modul byl 1000 mm, hloubka stěnových regálů byla 500 mm a středových 1000 mm.

Na charakteru cest zákazníka v prodejní místnosti se podílel i sortiment zboží a k němu vázající se nároky na uskladnění, frekvenci doplňování a v neposlední řadě forma prodeje.¹⁶⁴¹ Pro OD byl určen základní sortiment, který tvořil jednotnou složku všech OD daného typu, a sortiment doplňkový tvořící složku variabilní, tedy ne vždy zastoupenou.¹⁶⁴² Hlavní sortimentní náplní bylo především průmyslové zboží, potravinářský sortiment byl nabízen proto, aby byl zajištěn komplexní nákup pod jednou střechou. Na zboží nomenklaturu se přímo vázala technika prodeje. Dalším vlivem byla velikost prodejní plochy, vycházející jednak z nomenklatury, ale i z volby techniky prodeje.

Organizačně byl OD rozdělen do samostatných oddělení, jež je možné definovat „[...] jako část obchodního domu s vymezeným sortimentem, jejíž pracovní kolektiv v souladu se zásadami kolektivní hmotné odpovědnosti zajišťuje prodej, příjem i uskladnění zboží, manipulaci s ním i jeho kontrolu.“¹⁶⁴³ Daný sortiment mohl tvořit oddělení při splnění

¹⁶³⁸ Výhodnější bylo řazení pravidelné, které jasně definovalo komunikace, pro zákazníka bylo všeobecně snazší na orientaci a zařízení mohlo být jednoduše typizované. Velké plochy pojedené v pravidelném řazení však působily stereotypně, a proto byly často narušovány zařízením nepravidelně umístěným.

¹⁶³⁹ ŠTURSA. *Typologie budov obchodních*. S. 19.

¹⁶⁴⁰ Do výšky 400 mm bylo doporučeno umísťovat drobné a málo prodávané zboží a výška 400 až 750 mm byla určená pro lehčí sortiment zboží. Za ideální se považovala výška mezi 750 až 1500 mm, kde bylo zboží nejlépe vidět a zákazník k němu měl bezproblémový přístup. Nejvyšší police neměla být výše než 1600 až 1700 mm, což odpovídalo maximálnímu dosahu zákazníka. Středové zařízení však mělo být nižší, maximálně 1400 mm, což zajišťovalo zákazníkovi přehlednost v prodejním prostoru. [ČEREPACHINOVA. *Interiér a zařízení budov pro obchody a služby*. S. 34.]

¹⁶⁴¹ Právě zvolená forma prodeje určila provozně dispoziční řešení. U progresivních forem prodeje (samoobsluha, volný výběr) vznikl nový problém – křížení cest zboží a zákazníků.

¹⁶⁴² KROC, Stanislav a Zdenka SAJALOVÁ, eds. *Sortimentně provozní typizace plnosortimentních obchodních domů*. Praha: Merkur, 1988. S. 12.

¹⁶⁴³ JANULA, JELEN a ŠVESTKA. *Obchodní domy a nákupní střediska spotřebních družstev*. S. 26.

minimálního ročního MO obratu za jeho prodej. Oddělení byly volně průchozí a neuzavřené celky a spíše, než na uspořádání prostoru měly vliv na organizaci pracovních povinností prodavačů a prodavaček a jejich přístupu k přidělenému zboží.

Zboží denní a časté poptávky se umísťovalo blíže ke vstupu, s rostoucí vzdáleností od něj se totiž snižovala doba poptávky zboží, tedy i frekvence zákazníků. Ke zvýšení atraktivity a zájmů nakupujících se skupiny zboží sdružovaly do spotřebních komplexů, které vycházely z komplexnosti a soubornosti poptávky. Společným znakem těchto skupin mohla být stejná nebo příbuzná užitná hodnota, nebo jiná podobnost bez ohledu na materiálovou a technologickou odlišnost.¹⁶⁴⁴ Podobně jako sortiment zboží byly určeny i závazné a doporučované služby. Jejich umístění bylo na cestě zákazníků, např. informační služba, dětský koutek, úschovna, telefonní automaty, prodej květin, fotoautomat atd., v příslušném prodejním oddělení nebo v jeho návaznosti, např. stříhová služba, montáž sportovních potřeb, poradenská služba bytového architekta, rychloopravna obuvi, oprava elektrospotřebičů apod., anebo na cestě zboží, např. dobírková služba. Umístění doplňkových služeb nemělo narušit plynulost prodeje – umísťovaly se v návaznosti na vstup, např. informace, šatna atd., přímo do prodejního oddělení, např. stříh textilu, či do samostatných prostor, např. výkup lahví, bytový architekt atd. Služby byly bezplatné, placené, či zprostředkované jiným podnikem nebo organizací. Velmi populární bezplatnou službou byly módní přehlídky, zpravidla tematicky pojaté. Pro větší MO jednotky bylo také typické zřizování prostor pro občerstvení zákazníků. U OD bychom tyto prostory shledali ve formě bufetu, restaurace, cukrárny či kavárny.¹⁶⁴⁵ Stravovací služby, zejména restaurace, se nacházely ve vyšších podlažích tak, aby byl umožněn výhled či přístup na střešní terasu.

Ideální prodejní prostor měl ortogonální tvar, často se však jednalo i o jiné geometrické obrazce či jejich skladbu.¹⁶⁴⁶ Ideální prodejní prostor měl tvar obdélníku v poměru stran 3:5;¹⁶⁴⁷ půdorys prodejny měl být čtvercový s poměrem stran maximálně 1:1,5.¹⁶⁴⁸ Plocha byla stavebně narušená jen eskalátory a sloupy, kterých mělo být minimum. U prodejní plochy větší než 1 500 m² bylo umístění eskalátoru doporučeno tak, aby plochu vhodně rozdělil na dvě provozně přehledné části.¹⁶⁴⁹ Celková velikost prodejní plochy se určila na základě formy prodeje v návaznosti na sortiment a dle předpokládaného MO obratu.¹⁶⁵⁰ Maximální plocha jednoho prostoru měla být okolo 1 800 až 2 000 m², větší plocha byla již za hranou vnímatelnosti zákazníka a také nevyhovující požárními předpisy.¹⁶⁵¹ Pro prodejní plochu bylo dále zásadní umožnit variabilitu a zaměnitelnost

¹⁶⁴⁴ Např. spotřební komplex „Kultura domova“ sdružující sortiment bytový textil, bytové doplňky a radio-televizní elektro, nebo „Vše pro dítě“ nabízející hračky, dětskou módu a sortiment pro kojence. Sledovaná byla i návaznost jednotlivých spotřebních komplexů, např. „Vše pro dítě“ mělo být ideálně blízko „Dámské módy“. [JANULA, JELEN a ŠVESTKA. *Obchodní domy a nákupní střediska spotřebních družstev*. S. 19-20, 23.]

¹⁶⁴⁵ Forma prodeje byla buď přes výdejní pult, nebo samoobslužnou linkou. Zřízení a velikost takového zařízení záviselo na místních podmínkách a vždy bylo prostorově i provozně oddělené.

¹⁶⁴⁶ Nepravidelné tvary se objevily často u dostaveb v prolukách.

¹⁶⁴⁷ MORÁŇ. *Občanské stavby: Stavby pro administrativu a obchod*. S. 74.

¹⁶⁴⁸ Tamtéž, s. 77.

¹⁶⁴⁹ Tamtéž, s. 73.

¹⁶⁵⁰ Velikost prodejní plochy vzešla jako požadavek od investora a její součástí byly plochy nejen pro vystavení zboží, ale i pro pohyb zákazníků a zaměstnanců.

¹⁶⁵¹ HAVRÁNKOVÁ. *Občianske budovy: budovy pre obchod*. S. 16.

např. za plochy skladové. Přímo nutností to bylo především u průmyslového zboží, kde nebylo snadné předpovídat poptávku po nabízeném zboží. V případě OD však bylo od tohoto požadavku postupně opuštěno; velikost jednotlivých ploch byla totiž tak velká, že variabilita nebyla vhodně realizovatelná a sklady byly umístěné v jiném podlaží než plochy prodejní. Navzdory tomu existoval tlak na minimalizaci počtu podlaží,¹⁶⁵² čímž se snížila míra investičních nákladů, např. eliminováním vertikálních komunikací nejen v provozu, ale i ve výstavbě. Avšak u nás nebylo možné rozsáhlý stavební program v centru města realizovat jinak než ve více podlažích. Československý OD měl mít maximálně čtyři podlaží, s prodejem nábytku mohlo být o etáž více. Tímto se neliší od analogicky podobných staveb v centrech měst západní i východní Evropy.¹⁶⁵³

OD SSD tvořily následující typizovanou velikostní řadu.

	Roční MO obrat (tis. Kčs)	Prodejní plocha (m ²)
OD-01	41 500	1 255
OD-02	65 000	2 025
OD-03	100 000	3 175
OD-04	150 000	4 845
OD-05	200 000	6 450

Tabulka 07 | Velikostní typy OD SSD

DUDEK. *Obchodní domy spotřebních družstev: Směrnice pro navrhování staveb občanského vybavení*. S. 7. Upraveno Jiří Moos.

Při návrhu družstevních OD se mělo vycházet ze Směrnice pro navrhování staveb občanského vybavení – Obchodní domy spotřebních družstev, jež vydal Rozvojový ateliér Obchodního projektu.¹⁶⁵⁴ Zde se objevila typizace sekcí, která měla zajistit co možná nejekonomičtější provozně dispoziční řešení. Obvodový plášť, včetně architektonického řešení, prodejní i skladové plochy a konstrukční řešení byly ponechány na uvážení projektanta, typizovány byly pouze technické a komunikační prostory, tzv. komunikační sekce. Jejich jednotné řešení mělo zajistit vertikální propojenost a stabilizaci všech podlaží v celém OD.¹⁶⁵⁵ Velikost sekcí vycházela z půdorysných skladebných modulů určených dle kapacity OD.¹⁶⁵⁶ Velikostní řady 04 a 05 nebyly v případě družstevního vlastnictví časté, proto se jejich návrh odvíjel individuálně a nebyl součástí typizačních směrnic.¹⁶⁵⁷

Družstevní OD byly uvažovány v zásadě ve třech variantách provozního rozdělení dle podlažnosti:¹⁶⁵⁸

¹⁶⁵² Opodstatněná a ekonomicky únosná podlažnost se dle Walthera pohybovala mezi třemi až čtyřmi nadzemními podlažími. [WALTHER. *Stand und Perspektive der Warenhausbauten*. S. 646.]

¹⁶⁵³ Vícepodlažní byly především severoamerické městské OD, kde se podlažnost zpravidla pohybovala mezi 10 až 16 etážemi Předměstské OD v USA trend nízkopodlažnosti s ohledem na volnější prostor již reflektovaly.

¹⁶⁵⁴ DUDEK. *Obchodní domy spotřebních družstev: Směrnice pro navrhování staveb občanského vybavení*.

¹⁶⁵⁵ Tamtéž, s. 70.

¹⁶⁵⁶ Postup návrhu při použití typizace sekcí byl předveden na nerealizované **studii OD v Novém Meste nad Váhom** (1969, Oldřich Dudek a kol.). Viz kap. 6.3.3.

¹⁶⁵⁷ DUDEK. *Obchodní domy spotřebních družstev: Směrnice pro navrhování staveb občanského vybavení*. S. 7.

¹⁶⁵⁸ JANULA, JELEN a ŠVESTKA. *Obchodní domy a nákupní střediska spotřebních družstev*. S. 71-75.

- I. varianta – v suterénu sklady; v přízemí potraviny, drogerie, potřeby pro domácnost, občerstvení a v patře bytové doplňky, textil, oděvy, obuv, administrativa vč. příručních skladů;

- II. varianta – v suterénu sklady, v přízemí potraviny, drogerie, potřeby pro domácnost, občerstvení, v prvním patře bytové doplňky, textil, oděvy, obuv a příruční sklady, ve druhém patře rádio, elektro, restaurace, administrativa a další příruční sklady;

- III. varianta – v suterénu sklady, v přízemí potraviny, drogerie, potřeby pro domácnost, občerstvení, v prvním patře textil, oděvy, obuv a příruční sklady, v druhém patře bytové doplňky, rádio, elektro a další příruční sklady, ve třetím patře restaurace a administrativa).

Státní OD PRIOR byly navrhovány ve třech velikostních typech.

	Roční MO obrat (tis. Kčs)	Prodejní plocha (m ²)
malý OD PRIOR	140 000	2 000 - 4 000
střední OD PRIOR	300 000	4 000 – 7 000
velký OD PRIOR	500 000	7 000 – 10 000

Tabulka 08 | Velikostní typy OD PRIOR

Jednotná organizácia riadenia a prevádzky obchodných domov Prior. S. 5-6. Upraveno Jiří Moos.

Návrhem OD PRIOR se zabýval tzv. JORP.¹⁶⁵⁹ Dokument měl zajistit „[...] moderný prodej, typický pre obchodné domy v rámci trustu; vysokú úroveň služieb poskytovaných spotrebiteľom; racionálne využitie pracovných sil, prevádzkových plôch a techniky; racionálny systém administratívy, mechanizovaného spracovanie dat a automatizácie riadiacich procesov.“¹⁶⁶⁰ JORP udával tři druhy normativů:

- závazné normativy, které musely dodržovat všechny OD PRIOR, např. členění sortimentu na sektory a sekce, technika prodeje aj.;

- optimální normativy definující stav, ke kterému se OD měly přiblížit, např. velikost a struktura prodejních ploch a MO obratu, druhy služeb atd.;

- doporučené normativy, jež sloužily jako orientace při organizaci provozu, např. schéma pohybu zboží a zaměstnanců, seskupení sekcí do prodejních oddělení apod.

Nejen pro dispoziční řešení bylo zásadní rozdělení sortimentu na 36 sekcí seskupených do 9 sektorů,¹⁶⁶¹ dle nichž docházelo k vyjádření MO obratu či produktivity práce tak, aby výsledky byly srovnatelné mezi všemi sledovanými OD. Z toho tedy plyne, že každý OD PRIOR, nezávisle na jeho velikosti, měl stejný počet sektorů i sekcí. Velikostní typ

¹⁶⁵⁹ *Jednotná organizácia riadenia a prevádzky obchodných domov Prior.* [S.l.: nákl. vl.], 1973.

¹⁶⁶⁰ Tamtéž, s. 3.

¹⁶⁶¹ Jmenovitě šlo o sektory: 1. Potraviny, 2. Textil, 3. Oděvy, 4. Obuv a kožená galanterie, 5. Nábytek, 6. Zařízení a potřeby pro domácnost, 7. Sport, hračky a papír, 8. Drogistické zboží a foto potřeby, 9. Kulturní potřeby. Pro každý sektor byl dále určen roční MO obrat, prodejní plocha, produkce práce, počet pracovníků, technika prodeje i povinnost zřízení příručních skladů.

z pohledu členění sortimentu tedy ovlivnil především rozdělení sekcí do prodejních oddělení. Rozložení sortimentu v malém OD PRIOR bylo následovné:

- suterén sloužící prodeji potravin a občerstvení;
- přízemí a patro, kde se prodávalo zboží denní a časté poptávky, především domácí potřeby, drogerie, textil a oděvy, obuv;
- nejvyšší podlaží se zbožím dlouhodobé poptávky, např. nábytek, elektro, bytový textil.

Ve velkých OD PRIOR bylo rozložení sortimentu komplikovanější. Jednotlivé sekce totiž vytvářely tzv. spotřební komplexy, které měly účelně uspořádat zboží tak, aby došlo k „[...] úspore času zákazníkov pri nákupe, zvyšovaní impulzivných nákupov, rovnomernejšom rozložení frekvencie kupujúcich a výsledne vo zvyšovaní objemu MO obratu.“¹⁶⁶² V případě velkých OD bylo ohledně sortimentní náplně jednotlivých podlaží vydáno následující doporučení:

- suterén s nabídkou potravin a občerstvení;
- přízemí se spotřebními komplexy „Pro domácnost“, případně „Pro muže“;
- patra s postupným prodejem ve spotřebních komplexech „Pro ženy“, „Pro děti“, „Sportovní a kulturní potřeby“, „Bytová kultura“ ad.;
- nejvyšší podlaží obsahující restauraci.

Rozložení sortimentu u středního OD se odvíjelo od místních a prostorových podmínek na základě malého OD, anebo dle zásad velkého OD.¹⁶⁶³

U OD bylo dále nutné zřizovat hygienické zařízení pro zákazníky. Ideálně se umísťovalo v podlaží s bufetem či restaurací blízko svislých komunikací. Pokud bylo hygienické zařízení zřízeno samostatně, tedy nezávisle na občerstvení, doporučené byly minimálně dvě mísy pro ženy a jedna mísa a pisoár pro muže. Pisoárové stání mohlo být realizováno buď mušlí, stáním, nebo žlábkem. Prostoru s kabinami, ideálně o rozměru 900 x 1500 mm s dveřmi otevíravými ven, předcházela větraná předsíň k umytí rukou a k úpravě.

Na začátku pohybu zboží se nacházely prostory pro příjem. Zboží se vykládalo na zásobovací rampu, jejíž délka a tvar odpovídaly frekvenci zásobování a sortimentu skladovaného zboží. Tvarování rampy se omezilo zejména na dvě možnosti – rovný tvar podél obvodové stěny a tvar pilovitý, který umožňoval manipulaci i z boku vozidla. Běžná výška byla kolem jednoho metru a rampa musela být krytá před nepříznivými vlivy počasí. U zboží, které se dodávalo před začátkem pracovní doby, byly zřizovány prostory tzv. předpříjmu.¹⁶⁶⁴ U větších OD byla zřizována také samostatná expediční rampa.¹⁶⁶⁵

¹⁶⁶² *Jednotná organizácia riadenia a prevádzky obchodných domov Prior*. S. 11.

¹⁶⁶³ Tamtéž, s. 12.

¹⁶⁶⁴ Jednalo se prostor, který byl volně přístupný z prostoru zásobování a uzamykatelný z provozu OD.

¹⁶⁶⁵ U OD, které nabízely roznáškovou službu, bylo zapotřebí zřizovat v návaznosti na rampu sklad expedovaného zboží. Vybrané zboží se z prodejních prostor do expedice dopravovalo výtahy, spirálovými shozy nebo transportéry.

Běžný sortiment se z rampy dostal na hrubý příjem, kde došlo k první kontrole přejímaného zboží – množství a celistvosti vnějšího obalu. Dále navazoval podrobný příjem, kde docházelo ke kontrole kvality, spotřební lhůty apod. Po řadě kontrol bylo zboží expedováno do skladů či prodejní plochy, nevyhovující zboží bylo separátně skladováno a později předáno k reklamaci. Rozdílný charakter potravinářského a průmyslového zboží vedl k tomu, že již v této fázi byl další pohyb rozdělen na dva odlišné úseky. U příjmu zboží se nacházel i sklad obalů, který sloužil pro úschovu vratných obalů, tedy i prázdných lahví. Nevratné obaly, zpravidla papírové, byly lisovány a poté převezeny do sběrných surovin. Velikost skladu obalů se opět odvíjela od frekvence zásobování a sortimentu zboží, návaznost měla být na rampu i hrubý příjem. Samostatně se zřizoval také sklad odpadků, kde byly umístěny uzavřené odpadní nádoby. Tento skladovací prostor měl být přístupný přímo z venkovního prostoru a často se zřizoval jako prostor chlazený.

Na prostory příjmu přímo navazovaly sklady zboží. K tomuto účelu bylo nutné zajistit relativně velké plochy přímo v OD, protože dodávky byly objemově i časově velmi nepravidelné.¹⁶⁶⁶ Velikost skladové plochy se určila na základě prodejní plochy, MO obratu a systému zásobování. Značnou roli však hrál i další faktor – poptávka, díky níž se velikost skladů určovala především z poměru k prodejní ploše.¹⁶⁶⁷ Skladování se vyhnula jen malá část zboží, např. potravinářský sortiment určený pro stravovací část, či nepotravinářské zboží okamžitě expedované k prodeji. Skladování v OD bylo možné třemi způsoby:

- centralizovaně, tedy v jiném podlaží, než byla prodejní plocha. Při tomto způsobu skladování se veškerý sortiment skladoval soustředěně v jednom či více podlažích, nejčastěji v přímé návaznosti na příjem. Za skladované zboží měl až do předání prodejnímu oddělení plnou zodpovědnost sklad, který prováděl kromě přejímky a uskladnění i označení cenovkami;

- decentralizovaně v přímé návaznosti na jednotlivá oddělení, a tedy většinou i v několika podlažích. Odpovědnost za zboží měla prodejní oddělení, která se přímo účastnila přejímky zboží;

- detašovaně, tzn. zcela odděleně v samostatné budově. Takový typ skladu mohl sloužit více OD a byl založený na podobném principu jako skladování decentralizované – za skladované zboží byla odpovědná prodejní oddělení. Zboží z detašovaného skladu bylo ze zásobovací rampy a hrubého příjmu rovnou expedováno do prodejního prostoru.

Pro snížení fyzické námahy, zjednodušení přepravy a skladování zboží se utvářely tzv. manipulační jednotky.¹⁶⁶⁸ K uskladnění jednotek sloužily regály, anebo byly jednotky vrstveny na sebe. Způsob přepravy a druh skladování se promítl do šířky manipulační

Příjem i expedici prováděli specializovaní zaměstnanci, jejichž činnost si žádala zřízení kanceláře v přímé návaznosti na zásobovací rampu.

¹⁶⁶⁶ SIROTEK. Výstavba maloobchodních jednotek v historických jádrech našich měst. S. 29.

¹⁶⁶⁷ Mezi jednotlivými velikostními typy OD byly rozdíly, průměrně ve vzájemném podílu tvořily prodejní plochy 56 % a sklady 44 %. [ŠTURSA. *Typologie budov obchodních*. S. 61.]

¹⁶⁶⁸ „Manipulační jednotka je jeden nebo více kusů balených nebo nebalených, ložených volně, svazovaných nebo páskovaných v jeden celek, s nímž je manipulováno jako s jedním kusem.“ [HADRAVOVÁ. *Systémové projektování obchodních jednotek*. S. 90.]

komunikace. Při skladování zboží se muselo dbát především na oddělení potravinářského a nepotravinářského sortimentu. Technologicky se zboží skladovalo v:

- nechlazených místnostech, např. průmyslové zboží;
- chlazených místnostech, především potraviny – mléčné výrobky, maso, ovoce a zelenina apod.;
- mrazících místnostech, např. ryby, drůbež atd.

Součástí skladů zboží byla i přípravná, která sloužila k finální úpravě zboží před vystavením k prodeji. Její využití bylo zpravidla u potravinářského sortimentu.

Nezbytnou součást každé MO jednotky tvořily prostory pro správu a řízení¹⁶⁶⁹ a prostory pro zaměstnance. Prvním článkem byla vrátnice, která se zřizovala u vstupu zaměstnanců. Správu a řízení zpravidla tvořily buňkové kanceláře – pro vedoucí pracovníky samostatné, pro ostatní sdružené pro dvě osoby, anebo společné pro tři až osm pracovníků. Kanceláře dále doplňovaly další místnosti, např. telefonní ústředna, podatelna, archiv, zasedací místnost či výpočtové středisko apod. Velké OD byly dále MO jednotkami sloužící i jako místo odborné výchovy. Prostory pro tuto činnost byly situovány v administrativní části a obsahovaly především učebny, šatny a hygienické zázemí pro učně.

Pro zaměstnance se samozřejmě zřizovaly hygienické a sociálně-společenské prostory, které byly primárně navrhovány pro ženy tvořící 80 až 90 % z celkového počtu zaměstnanců.¹⁶⁷⁰ Hygienické zázemí mělo být umístěno v každém podlaží, v docházkové vzdálenosti maximálně 120 metrů, a oddělené pro muže a ženy pro více než 5 zaměstnanců.

	Méně než 10		11-30		31-50		Dalších 50	
	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži
WC	1	1	2	2	3	2	1	1
Pisoár	-	1	-	2	-	2	-	1

Tabulka 09 | Počet zařizovacích předmětů pro zaměstnance v OD

HAVRÁNKOVÁ. *Občianske budovy: budovy pre obchod*. S. 25. Upraveno Jiří Moos.

Zaměstnanecké šatny se, podobně jako hygienické zázemí, navrhovalo oddělené pro muže a ženy, ale také oddělené pro zaměstnance potravinářského a nepotravinářského sortimentu. Vhodná kapacita jedné šatny se pohybovala kolem 50 zaměstnanců, maximálně se však jednalo až o 200 osob;¹⁶⁷¹ celková kapacita šaten v OD odpovídala počtu zaměstnanců s 10% rezervou. Hlavním vybavením šaten byly uzamykatelné skříňky, lavice a police. V přímé návaznosti se navrhovaly umývárny dimenzované na počet zaměstnanců v jedné směně. V umývárkách se umišťovaly sprchy, např. kabinkové s předsíňkou, umyvadla

¹⁶⁶⁹ Administrativní prostory, u menších jednotek tvořené jednou kanceláří, se v případě OD rozrostly do samostatného provozního celku zabírajícího zpravidla jedno podlaží.

¹⁶⁷⁰ HAVRÁNKOVÁ. *Občianske budovy: budovy pre obchod*. S. 24.

¹⁶⁷¹ DUDEK. *Obchodní domy spotřebních družstev: Směrnice pro navrhování staveb občanského vybavení*. S. 24.

a pohotovostní klozet. Pro zaměstnankyně se dále zřizovala hygienická kabina s umyvadlem, klozetem a bidetem.

Nezbytným zařízením pro zaměstnance OD bylo zřízení závodního stravování. U menších OD se zřizovala jen přípravná pro ohřev a výdej jídel, velké OD měly samostatnou jídelnu se zázemím a u více než 500 zaměstnanců se zřizovala kuchyně. Často však docházelo k tomu, že restaurační kuchyně pro zákazníky sloužila i jako kuchyně závodní. Z dalších prostor pro zaměstnance zmiňme především denní místnost, která musela mít osvětlení přirozeným světlem a sloužila k odpočinku zaměstnanců, či kuřárnu. Případné ubytování zaměstnanců v rámci stavebního objemu MO jednotky se od roku 1959 neužívalo.¹⁶⁷²

Správný chod všech tří základních provozů zabezpečovaly komunikační prostory, jejichž dimenze se odvíjela od velikosti OD a normy ČSN 73 0802 – Požární bezpečnost staveb. Komunikace lze rozdělit na vodorovné a svislé. První prostor z horizontálních komunikací tvořil vstup. Vstupy pro zákazníky a zaměstnance byly oddělené. Zákaznický vstup, dostatečně krytý před nepřízní počasí, se často řešil formou spouštěcího, nebo posuvného portálu a při použití vzduchové clony bez záďveří. Prostor měl být dostatečně velký a také výtvarně ztvárněn – vstup byl první prostor, který na zákazníka měl pozitivně zapůsobit. V jeho blízkosti se nacházelo stanoviště s nákupními vozíky či košíky. U větších OD byly vstupní prostory zákazníků rozděleny na prostor vstupujících a východ. Vstupy se doporučovalo zřídit maximálně dva, při větším počtu docházelo k třeštění prodejních prostor.¹⁶⁷³ Dále se počítalo s nouzovými východy, které se měly použít pouze v případě požáru. Stavebně definované byly dále chodby pro manipulaci se zbožím či pro pohyb zaměstnanců. Jejich šířka se určovala dle velikosti OD a dle druhu provozu.

Svislé komunikace tvořily schodiště, osobní výtahy či eskalátory a nákladní výtahy. Jejich dimenzování se v případě provozu zákazníků odvíjelo od maximálního počtu osob v objektu, tedy dle ČSN 73 0818 – Obsazení objektů osobami; v případě provozu pro zaměstnance a skladů se vycházelo z velikosti OD. Dudek uvádí, že při návrhu vertikálních komunikací se užíval následující matematický vztah.¹⁶⁷⁴

$$1 : \frac{\text{prodejní plocha [m}^2\text{]} \times 10}{\text{kapacita dopravního prostředku [osob/hod]}}$$

Aby navržené řešení vyhovovalo, výsledný poměr měl být alespoň 1:10. Schodiště se zřizovaly zvláště pro zákazníky a zaměstnance¹⁶⁷⁵ a tvořily především činnost doplňkovou. Šířka schodiště odpovídala šířce únikového pruhu osob a byla tedy násobkem 0,6 m

¹⁶⁷² [KODERA, GIRSA a DRDA. *Prodejny a nákupní střediska*. S. 97.] Výjimku však tvoří např. **studie OD ve Znojmě** (1968-69, Růžena Žertová), jehož stavební program obsahoval byty pro zaměstnance, nebo **OD PRIOR v Krnově** s obytným objektem do hlavního náměstí.

¹⁶⁷³ *Jednotná organizácia riadenia a prevádzky obchodných domov Prior*. S. 24.

¹⁶⁷⁴ DUDEK, Oldřich. *Občanské stavby - Obchodní stavby*. Praha: ČVUT, 1979. S. 52.

¹⁶⁷⁵ Schodiště pro zaměstnance však mohlo být určeno jako úniková cesta i pro zákazníky. [ŠTURSA. *Typologie budov obchodních*. S. 22.]

(min. 1,2 a max. 3,0 metru).¹⁶⁷⁶ Počet stupňů v rameni neměl být vyšší než 18 a ideální sklon ramen byl 26°. Schodiště muselo být doplněné o nehořlavé zábradlí ve výšce 0,9 metru. Pro zpřístupnění vyšších podlaží však primárně sloužily osobní výtahy a eskalátory. Velikost kabiny výtahu měla být ideálně 1,1 x 1,4 m, jeden z výtahů však musel umožňovat dopravu zákazníků se sníženou schopností pohybu. Výtahy se zřizovaly odděleně pro zákazníky a zaměstnance. Hlavním přepravním prostředkem pro zákazníky byl eskalátor, který v relativně krátkém čase dokázal zpřístupnit vyšší podlaží většímu počtu osob. Pro fungování OD měl eskalátor oproti výtahu značnou výhodu, kromě zhodnocení vyšších podlaží nabízel nové impulsy k nakupování. U MO jednotek bylo zřízení eskalátoru doporučeno již při dvou a více podlažích prodejní plochy.¹⁶⁷⁷ Jeho sklon se měl pohybovat mezi 30° až 35° a šířka byla dodávána ve třech základních velikostech – 600, 800 a 1 000 mm.¹⁶⁷⁸ Eskalátor byl zprvu umísťován zásadně uvnitř prodejní plochy, často v jejím těžišti. S nástupem etážové samoobsluhy a se zpřísněním požárních předpisů v polovině 70. let se však přesunul k jiným komunikačním a hygienickým prostorům a dostal se do okrajové polohy. Eskalátory mohly být řazeny čtyřmi způsoby:

- jedna dráha s přiléhajícím koncem umožňující pouze směr nahoru nebo dolů;
- dvě dráhy s přiléhajícím koncem, jejichž provoz byl z pohledu zákazníka nejjednodušší;
- dvě rovnoběžné dráhy, u nichž musel zákazník dojít zpět do míst, kde nastupoval o patro níže, resp. při směru dolů výše;
- dvě křížené dráhy umožňující výrazný prostorový efekt.

K přepravě zboží sloužily nákladní výtahy, které neměly ústít přímo do prodejního prostoru. Jejich rozměr závisel na velikosti a objemu přepravovaného zboží, běžně se pohyboval kolem 2 x 3 metry. Pro případ poruchy bylo nutné zřizovat alespoň dva, přesný počet nákladních výtahů byl určen na základě vztahu níže.¹⁶⁷⁹

$$\text{počet nákl. výtahů} = \frac{\text{předpokl. množství zboží za 1h nebo směnu}}{\text{výkon výtahu za 1h nebo směnu}}$$

Pro fungování OD byly nezbytné samozřejmě prostory pro technická zařízení, jejichž dimenzování vycházelo z velikosti OD. Základní prostory byly strojovny chlazených a mrazících skladů, strojovny vytápění, vzduchotechniky, či přípravny teplé vody, strojovny výtahů, místnosti pro chod požární signalizace, osvětlení a regulace, trafostanice, telefonní a rozhlasové ústředny ad. Bezpečný a nerušený provoz OD zabezpečovaly pomocně provozní

¹⁶⁷⁶ SCHRÁNIL, Bedřich a kol. *Projektování staveb bytových a občanských*. Praha: SNTL - Nakladatelství technické literatury, 1979. S. 255.

¹⁶⁷⁷ MORÁŇ. *Občanské stavby: Stavby pro administrativu a obchod*. S. 72.

¹⁶⁷⁸ V případě československých OD se dodávaly eskalátory buď od podniku Transporta n. p., závod Chrudim, nebo dovozem z Polska a Jugoslávie. Eskalátor široký 600 mm přepravil za hodinu cca 6 tis. osob, při šířce 800 mm se jednalo o 8 tis. osob za hodinu a eskalátor šířky 1 000 mm dokázal přepravit až 10 tis. osob za hodinu. [DUDEK. *Obchodní domy spotřebních družstev: Směrnice pro navrhování staveb občanského vybavení*. S. 45.]

¹⁶⁷⁹ HADRAVOVÁ. *Obchodně provozní jednotky*. S. 70.

prostory. Do této provozní skupiny se řadily místnosti pro údržbu, prostory pro aranžéry, středisko dopravy, úklidové místnosti a pomocné sklady.

OD musel mít vyřešené i prostory pro dopravu v klidu. Parkovací stání se navrhovala v krytých garážích, nejčastěji jako součást OD v podzemí, nebo na venkovních parkovištích. Zvolené řešení bylo kompromisem, který musel vzít v úvahu plochu pozemku a objem investičních nákladů. Zpočátku bylo pro OD v centru města navrhováno 1 parkovací stání na 30 až 50 m² prodejní plochy, v ostatních částech měst šlo o 1 parkovací stání na 40 až 60 m² prodejní plochy.¹⁶⁸⁰ S dalším vývojem motorismu se však tyto plochy ukázaly jako nedostačující a v 80. letech bylo počítáno již s 1 parkovacím místem na 10 až 12 m² prodejní plochy.¹⁶⁸¹

Hlavní provozně dispoziční aspekty, které se u většiny československých OD prosadily, vycházejí ze separace jednotlivých provozů, jež se udála především vertikálně v rámci podlaží. Podzemní podlaží sloužila pro příjem zboží, jako sklady, garáže a technické prostory. Někdy byla do prvního suterénu umístěna samoobsluha potravin. Nadzemní podlaží vždy tvořila volná prodejní plocha a s rostoucí podlažností klesala četnost poptávky nabízeného sortimentu zboží. Nejvyšší podlaží sloužilo administrativě a zaměstnancům, kteří tu měli šatny a hygienické zázemí. Všechny zmíněné principy jsou mezi zahraničními i československými OD prakticky totožné. Rozdíly spočívají jen v mírných nuancích, které odpovídají místní legislativě a nákupním zvyklostem.

6.2.4 Konstruktivně technické řešení

Konstruktivní řešení mělo „[...] vytvářet vhodné podmínky pre flexibilitu a variabilitu vnútorného usporiadania maloobchodnej jednotky vzhľadom na možné zmeny foriem predaja a manipulácie s tovarom v budúcnosti.“¹⁶⁸² Z tohoto požadavku přicházel v úvahu při návrhu OD pouze skeletový systém se ztužujícími jádry či stěnami.

Návrh konstrukce vycházel z příslušných předpisů, především ČSN 73 0005 Modulová koordinace ve výstavbě, ČSN 73 0006 Unifikace rozměrů ve výstavbě a ČSN 73 1310 Zatížení stavebních konstrukcí. Pro dimenzování konstrukce byly definovány hodnoty tzv. užitečného zatížení. U prodejních místností měla být nosnost 500 až 600 kg/m², ve skladech až 1 000 kg/m² a v kancelářích 250 kg/m².¹⁶⁸³ Při řešení zásobovacích dvorů či garáží se dále uvažovalo zatížení osamělým břemenem. Specifické pro typologii OD je, že se jí zprvu vyhnula stavební typizace, ať už objemová tak i prvková.¹⁶⁸⁴ Minimální modul pro prodejní místnosti OD byl 9 x 9 m až 12 x 12 m,¹⁶⁸⁵ sklady mohly mít modul 6 x 6 m.¹⁶⁸⁶ Konstruktivní

¹⁶⁸⁰ SKRBEK, Antonín. *Navrhování staveb*. Praha: SNTL - Nakladatelství technické literatury, 1966. S. 350.

¹⁶⁸¹ HADRAVOVÁ. *Obchodně provozní jednotky*. S. 134.

¹⁶⁸² HAVRÁNKOVÁ. *Občianske budovy: budovy pre obchod*. S. 29.

¹⁶⁸³ ŠTURSA. *Typologie budov obchodních*. S. 62.

¹⁶⁸⁴ Výstavba OD se stala specifickou a výjimečnou událostí a jejich typizace se v počátcích ekonomicky nevyplatila. K určitému nástupu, jak stavebně typizovat, přispěla zmiňovaná směrnice pro navrhování družstevních OD metodou komunikačních sekcí, viz [DUDEK, Oldřich. *Obchodní domy spotřebních družstev: Směrnice pro navrhování staveb občanského vybavení*.]

¹⁶⁸⁵ *Jednotná organizácia riadenia a prevádzky obchodných domov Prior*. S. 73.

¹⁶⁸⁶ Z důvodu potřebné variability bylo však vhodné, aby konstrukční modul skladových ploch byl shodný s modulem prodejních místností.

výška vycházela z modulové koordinace a v zásadě se užívaly čtyři základní výšky – 3,3; 3,6; 4,2 a 4,8 m. Volba konstrukční výšky akceptovala požadavek na minimální světlou výšku 3,0 m, do níž nesměly zasáhnout žádné stavební konstrukce ani technické rozvody.¹⁶⁸⁷ Menší konstrukční výšku mohly mít kanceláře a především skladové prostory. Ačkoli Štursa doporučoval užití kulatých nebo polygonálních sloupů pro jejich štíhlejší dojem,¹⁶⁸⁸ nejčastěji měly sloupy konstrukčně jednodušší čtvercový nebo obdélný profil. Sloupy byly často opatřeny u stropní desky náběhy – hříby, které pomáhaly roznášení zatížení. Stropní konstrukci tvořily obvykle beztrámové desky. Zřídka u větších rozponů bylo možno realizovat trámový strop či proměnlivou tloušťku desky. Čížek však uvádí, že nejvýhodnější z mnoha důvodů byly „[...] monolitické železobetonové konstrukce s hřibovými kazetovými stropními deskami a s podporami umístěnými v přibližně štvorcovém rastru s modulom v medziach od 9 do 15 metrov.“¹⁶⁸⁹ Kazetové stropy byly realizovány pomocí ztraceného bednění především pro větší zatížení.

Materiálové řešení konstrukce bylo u OD dvojí. Hlavním konstrukčním materiálem se stal železobeton prováděný jako monolit, nebo v kombinaci s prefabrikovanými prvky. Pro tento typ konstrukce byla hospodárnější čtvercová modulová síť. Nevýhodou byla nutnost technologických přestávek a u monolitu dále větší nároky na kvalitu provedení betonářských prací či rozmístění ocelových prutů v konstrukci. Pro obdélnou osnovu svislých konstrukcí se lépe hodila smíšená konstrukce využívající na hlavní nosné prvky ocel a železobeton na ztužující stěny a stropní desky. Ocelová konstrukce „[...] predstavuje duchovne pružnejšie stavenie, nenárokuje si pretrvávanie na večnosť, nemá charakter masívnych konštrukcií, ktoré sa priam vystatujú svojou nezničiteľnosťou.“¹⁶⁹⁰ Oproti železobetonové konstrukci byla ocelová dražší, především proto, že její provedení na sebe vázalo další investice na pracnost, přesnost a další stavební či protipožární úpravy.¹⁶⁹¹ Výhodou však byly subtilnost konstrukčních prvků a rychlost výstavby, která spočívala v přesném složení předpřipravených konstrukčních prvků. Volba konstrukčního materiálu spočívala nejen na zmíněných aspektech, ale i na architektonicko-estetickém výrazu a formě budovy. V praxi však poslední slovo při volbě materiálu konstrukce měl velmi často dodavatel, který se buď specializoval na určitý typ a druh konstrukce, nebo nebyl schopen navrhované konstrukční prvky dodat včas či v dané ceně. Díky změně konstrukčního materiálu pak muselo dojít k přepracování celého projektu a budova tak získala zcela jiný architektonický výraz.

S postupným nárůstem realizovaných OD a s vývojem normalizačního stavitelství se začalo uvažovat o prefabrikaci. Určitou roli na začátku těchto úvah mohly sehrát

¹⁶⁸⁷ Americké OD měly mít minimální výšku 12 stop (cca 3,657 m), u menších obchodů pak bylo doporučeno aspoň 9 stop (2,743 m). [BAKER, Geoffrey a Bruno FUNARO, 1949. *Building Types: Shopping Centers. Architectural Record*. New York, 1949, vol. 57, no. 8, s. 110-125. ISSN 0003-858X. S. 125.]

¹⁶⁸⁸ ŠTURSA. *Typologie budov obchodních*. S. 62.

¹⁶⁸⁹ ČÍŽEK, Pavel. Ako ich vidí konštruktér. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1973, roč. 15, č. 3, s. 44-45. ISSN 1335-2180. S. 44.

¹⁶⁹⁰ KOZÁK, Juraj. Ocel: aké možnosti dáva architektovi ocelová konštrukcia. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1979, roč. 21, č. 1, s. 10-12. ISSN 1335-2180. S. 10.

¹⁶⁹¹ MINAROVIC, P. Architektonická aktualita: Žilinský obchodný dom Prior. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1976, roč. 18, č. 1-2, s. 64-65. ISSN 1335-2180. S. 64.

i OD Kotva a Máj v Praze realizované z velké části pomocí železobetonových prefabrikátů. Vzhledem k tomu, že užití ocelových konstrukcí pro OD bylo od července 1974 v podstatě vyloučeno,¹⁶⁹² řešením se tedy stala železobetonová soustava. Žádná z tehdy používaných konstrukčních soustav nebyla schopna se optimálně vypořádat s požadavky na výstavbu OD. S pověřením resortního projektového ústavu přípravou OD PRIOR třetí generace roku 1975 tedy vyvstala i otázka jejich konstrukčního řešení. Kooperací investora Generálního ředitelství PRIOR v Bratislavě, projektanta SPÚO Bratislava a dodavatele Závod inžinierskej a priemyslovej prefabrikácie (ZIPP) tak vznikla velkorozponová uzavřená soustava SPÚO-ZIPP.¹⁶⁹³ Hlavní předpoklady konstrukce vzešly z již realizovaných OD druhé generace a Čížek je specifikoval následovně:¹⁶⁹⁴

- osnova sloupů min. 9 x 9 m;
- základ osnovy – malý modul 1,2 m;
- vertikální a horizontální vedení technologických i jiných rozvodů realizovaný v prostorech daných venkovními rozměry konstrukčních prvků bez podhledů;
- viditelné plochy konstrukčních prvků řešené pohledovým betonem;
- možnost zhotovení atypických prvků nezávisle na postupu výstavby;
- možnost uchycení celomontovaného obvodového pláště;
- návrhová nosnost stropů na užité zatížení 5, resp. 10 kN/m²;
- možnost variability konstrukčních výšek;
- boční tuhost zajištěná výhradně vlastní konstrukcí.

Základními prvky zmíněného systému byly sloupy průřezu H, zdvojené průvlaky H průřezu a předpínané stropní žebrové panely. Základní modulová osnova sloupů byla 9,6 m a 8,4 až 12,0 m, konstrukční výška mezi 2,7 a 6,0 m. Průvlaky tvořily příčné H profily s obrysem 1,2 x 1,2 m a stropní panely, odvozené z typizovaných panelů TT 240/60, měly tvar U 120/60. V kolmém směru na průvlaky bylo možné užít stropní panely SPIROLL.¹⁶⁹⁵ Další prvky stavby, např. vertikální komunikace či obvodový plášť, měly zůstat mimo typizační rámec a vždy tak být ojedinělým řešením daného návrhu.¹⁶⁹⁶

Poprvé byl systém SPÚO-ZIPP použit na **OD PRIOR v Lučenci** (1978, F. Minárik, A. Gürtler) a stal se tak neoddelitelnou součástí výrazu OD především na Slovensku. Posléze se ukázalo, že systém SPÚO-ZIPP „[...] hravo zvládne oveľa náročnejšie úlohy než tu a tam

¹⁶⁹² ČÍŽEK, Pavel. Montovaný skelet pro obchodní domy. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1978, roč. 24, č. 5, s. 1, 6. ISSN 0009-0697.

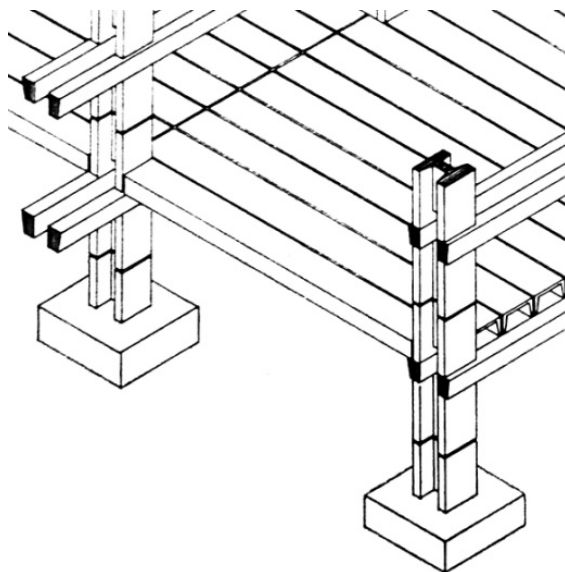
¹⁶⁹³ Na návrh soustavy SPÚO-ZIPP měli vliv především architekti J. Bahna a P. Minarovič, statik Pavel Čížek a výrobní technologové Kamrla a Majdek. V literatuře se objevuje i název ŠPÚO-ZIPP, který odpovídá zkratce ve slovenském jazyce.

¹⁶⁹⁴ ČÍŽEK, Pavel. Celomontovaná konstrukční soustava ŠPÚO-ZIPP. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1977, roč. 19, č. 10, s. 26-27. ISSN 1335-2180. S. 26.

¹⁶⁹⁵ Tamtéž, s. 27.

¹⁶⁹⁶ Volná působnost u těchto prvků zůstala i v případě materiálového řešení – mohlo se jednat o monolitický železobeton, ocelovou konstrukci, nebo jejich kombinaci.

nejaký obchodný dom.“¹⁶⁹⁷ V roce 1982 se stal součástí otevřeného prefabrikovaného systému INTEGRO, který byl základem pro další občanské i průmyslové budovy.¹⁶⁹⁸

Obrázek 13 | Konstrukční soustava SPÚO-ZIPP

ČÍŽEK. Celomontovaná konstrukční soustava ŠPÚO-ZIPP. S. 26.

„Socialistickou výstavbu státu, životy a zdraví pracujících a všechny majetkové hodnoty je nutno chránit před škodami, jež vznikají požáry a jinými živelnými pohromami nebo nehodami.“¹⁶⁹⁹ Při návrhu protipožárního řešení OD se postupovalo především dle ČSN 73 0760 Požární předpisy pro výstavbu průmyslových závodů a sídlišť. Protipožární ochrana byla v zásadě dvojí – pasivní a aktivní. Pasivní ochrana spočívala ve správném urbanistickém, dispozičním a konstrukčním řešení. Urbanistické řešení ovlivnilo dodržení odstupových vzdáleností od sousedních budov. Pokud stavba byla v proluce, musel se zajistit zásah hasičských jednotek z dvorní strany dvěma průjezdy.¹⁷⁰⁰ Dispoziční řešení ovlivnilo dělení objektu na požární úseky, které se posuzovaly výpočtem požárního zatížení. Zásadním momentem bylo zamezení šíření požáru a zplodin v místě eskalátorů, jež byly zpočátku umísťovány přímo v prodejním prostoru. K tomu sloužily vodní nebo mlhové clony. Členění stavby na požární úseky dále ovlivnilo šířky a délky únikových cest pro zákazníky i zaměstnance.¹⁷⁰¹ Samozřejmostí bylo otevírání dveřních výplní ve směru úniku. U OD vyšších než 12 metrů se musely vertikální komunikace pojmout jako vnitřní zásahové cesty (chráněné únikové cesty typu B a C).

¹⁶⁹⁷ VOJTKOVÁ, E. INTEGRO ako reálny príslub pre tvorbu. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1983, roč. 25, č. 4, s. 41-43. ISSN 1335-2180. S. 41.

¹⁶⁹⁸ Systém INTEGRO byl poprvé použit na OS **Vtáčnik v Prievizde** (viz výše) a první průmyslovou budovou byl **výrobní objekt obuvi n. p. JAS v Snine** (Centroprojekt Gottwaldov).

¹⁶⁹⁹ Zákon č. 18/1958 Sb. Zákon o požární ochraně. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 17. dubna 1958 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1958-18>. § 1 odst. 1.

¹⁷⁰⁰ DUDEK. *Obchodní domy spotřebních družstev: Směrnice pro navrhování staveb občanského vybavení*. S. 24.

¹⁷⁰¹ Minimální šířka únikové cesty byla stanovena na 120 cm, maximální na 240 cm. Čas pro opuštění budovy z nejbližšího místa byl maximálně 10 minut. [DUDEK. *Obchodní domy spotřebních družstev: Směrnice pro navrhování staveb občanského vybavení*. S. 26.]

Odolnost stavebních konstrukcí z pohledu případného požáru byla určena dle stupně bezpečnosti proti ohni. V případě OD se jednalo o I. až II. stupeň.

	Nosné svislé konstrukce	Vnitřní svislé konstrukce	Vnitřní vodorovné konstrukce	Vnější svislé konstrukce	Vnější vodorovné konstrukce
Odolnost proti ohni [min]	180-240	15-60	60-90	15-60	60-90

Tabulka 10 | Požární odolnost vybraných stavebních konstrukcí

DUDEK. *Obchodní domy spotřebních družstev: Směrnice pro navrhování staveb občanského vybavení.* S. 56. Upraveno Jiří Moos.

Požární odolnost byla velmi zásadní především při použití nosných konstrukcí z oceli, které musely být chráněny obklady, omítkou, nebo nátěrem. Materiálové řešení v únikových cestách muselo ctít užití nehořlavých materiálů, v případě prodejních místností nebylo možné obkládat stěny a sloupy kameny neodolnými proti ohni (mramor, travertin).¹⁷⁰²

Aktivní protipožární ochrana se projevila až vznikem požáru. Mezi nejpodstatnější prvky tohoto typu ochrany patřily elektrická požární signalizace s ionizačními, tepelnými či tlačítkovými hlásiči, hasicí zařízení a zařízení pro odvod kouře. U všech schodišť na každém podlaží bylo nutné zřídit dva hydranty napojené na nezavodněný požární vodovod. Všechna patra měla být navíc vybavena zavodněnými hydranty tak, aby bylo možné každé místo hasit ze dvou nezávislých míst.¹⁷⁰³ OD bylo možné opatřit samočinným hasicím zařízením, především ve formě sprinklerových hlavic. Zdrojem takového typu zařízení byly dva nezávislé zdroje, např. vodní nádrž a vodovod. Dalším prostředkem pro likvidaci požáru byly hasicí přístroje, které se lišily druhem manipulace (ruční, nebo pojízdné) a typem hasiva (vodní, sněhové aj.).¹⁷⁰⁴

Stavebně technické požadavky na všechny konstrukce definovaly příslušné normy a předpisy.¹⁷⁰⁵ Z pohledu tepelných vlastností byly sledovanými vlastnostmi součinitel prostupu tepla, resp. jeho převrácená hodnota tepelný odpor, tepelná akumulace či množství zkondenzované vodní páry v zimě.

¹⁷⁰² DUDEK. *Obchodní domy spotřebních družstev: Směrnice pro navrhování staveb občanského vybavení.* S. 24.

¹⁷⁰³ Tamtéž, s. 25.

¹⁷⁰⁴ Pro srovnání principů požární ochrany OD v NSR viz např.: [NAGEL, Siegfried. *Bauten des Handels: Läden: Warenhäuser, Einkaufszentren.* S. 14.]

¹⁷⁰⁵ Např. [ČSN 36 8840. *Měření zvukově izolačních vlastností stavebních konstrukcí.* Praha: Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření, 1967.], [ČSN P 73 0531. *Ochrana proti hluku v pozemních stavbách.* Praha: Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření, 1972.], [ČSN 73 0540. *Tepelně technické vlastnosti stavebních konstrukcí a budov. Názvosloví, požadavky a kritéria.* Praha: Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření, 1979.], [ČSN 72 7006. *Výpočet tepelných ztrát při navrhování tepelných izolací.* Praha: Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření, 1974.] ad.

	Nosné svislé konstrukce	Vnitřní svislé konstrukce	Vnitřní vodorovné konstrukce	Vnější svislé konstrukce	Vnější vodorovné konstrukce
Součinitel prostupu tepla [kcal/m ² h°C]	-	1,25-1,85	0,8-1,25	1,20-1,25	0,7-0,8
Tepelná akumulace [kcal/m ² h ^{1/2} °C ²]	nepřerušené vytápění při teplotě do -15°C – 62, pod -15°C – 50 přerušené vytápění při teplotě do -15°C – 95, pod -15°C – 127				
Množství zkondenzované vodní páry [g/m ²]	-	-	-	500-2500	-

Tabulka 11 | Tepelně technické požadavky na vybrané stavební konstrukce

DUDEK. *Obchodní domy spotřebních družstev: Směrnice pro navrhování staveb občanského vybavení*. S. 26. Upraveno Jiří Moos.

Tepelně izolační vlastnost obvodové konstrukce měla odpovídat zdi z plných cihel tloušťky 450 mm; tepelně akumulační schopnost obdobné zdi o tloušťce 375 mm. Vodorovné konstrukce měla tepelně izolovat jako cihelná zeď 600 mm tlustá.¹⁷⁰⁶ Sledované byly samozřejmě i akustické vlastnosti stavebních konstrukcí. Pro prodejní prostor byla zásadní maximální přípustná hladina cizích rušivých hluků, která neměla přesáhnout 55 až 60 dB. Minimální vzduchová neprůzvučnost pro svislé a vodorovné nosné konstrukce měla být 53 dB, pro příčky bylo určeno dodržet rozmezí mezi 35 až 38 dB a dveřní výplně měly splňovat 25 až 35 dB. Obvodový plášť musel z tohoto pohledu splňovat hodnoty 42 až 44 dB s tím, že pro okenní výplně byl požadavek mírnější – 25 až 35 dB.¹⁷⁰⁷

Míra dodržení stavebně technických požadavků, s nimiž souvisela energetická náročnost budovy, do značné míry ovlivnila technické řešení objektu, které dále muselo brát v potaz počet zákazníků i zaměstnanců. Při vytváření fyzikálních pracovních podmínek se faktory umělého prostředí¹⁷⁰⁸ převáděly do měřitelných hodnot porovnatelných s hodnotami platné legislativy a norem.

Pro vytvoření optimálních podmínek pro provoz sloužila technická zařízení. Tato zařízení měla za úkol vytvořit specifickou pohodu prostředí, zajistit ideální mikroklima, zaručit dostatečné osvětlení a akustickou pohodu. Z hlediska technického řešení byla právě typologie OD ze všech MO jednotek nejsložitější.

Samozřejmostí byly zdravotnické instalace. U vodovodu stojí za zmínku zřizování oddělených požárních vodovodů a samočinných sprinklerových zařízení či požadavek na dodržení předepsané vzdálenosti výtoku 75 metrů.¹⁷⁰⁹ V případě restauračního provozu byly odpadní vody speciálně čištěny.¹⁷¹⁰ Plynovodní připojení se odvíjelo od ČSN 38 6441.¹⁷¹¹

¹⁷⁰⁶ ŠTURSA. *Typologie budov obchodních*. S. 32.

¹⁷⁰⁷ DUDEK. *Obchodní domy spotřebních družstev: Směrnice pro navrhování staveb občanského vybavení*. S. 56.

¹⁷⁰⁸ Např. osvětlení, hluk, teplota, vlhkost vzduchu, větrání, ale i barevné řešení.

¹⁷⁰⁹ ŠTURSA. *Typologie budov obchodních*. S. 34.

¹⁷¹⁰ Další požadavky např.: [ČSN 73 0121. *Domovní vodovody*. Praha: Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření.], [ČSN 73 0131. *Domovní kanalizace*. Praha: Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření.]

¹⁷¹¹ ČSN 38 6441. *Odběrní plynová zařízení na svítiplyn a zemní plyn v budovách*. Praha: Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření, 1981.

Plyn byl v OD navržen pro přípravu teplé vody a v případě, kdy se muselo zajistit napojení prodávaných spotřebičů z důvodu jejich předvádění. Vytápění plynem bylo nepřijatelné.¹⁷¹²

Pro stanovení potřeby tepla se postupovalo dle příslušné normy.¹⁷¹³ OD byl v tomto ohledu zásobován buď z vlastního zdroje (kotelny), nebo přes výměňkovou či směšovací stanici. Teplo sloužilo k ohřevu teplé vody, vytápění a také pro vzduchotechnická zařízení. Teplá voda se připravovala v závislosti na rozmístění výtakových armatur centrálně, anebo decentralizovaně průtokovými ohřivači. Při návrhu vytápění bylo postupováno především dle ČSN 06 0310.¹⁷¹⁴ Topný systém byl zpravidla s nuceným oběhem buď teplovodní, teplovzdušný, nebo parní nízkotlaký. V prodejních místnostech se užívalo sálavého vytápění, nebo konvektorů; pro pomocné prostory bylo typické užití otopných těles.¹⁷¹⁵ Speciální požadavek byl pro vytápění vstupních prostor a pokladních boxů. Teplotu prostorů určovaly účel a druh činností v nich provozované, např. prodejní prostory a kanceláře 18-20 °C, chodby a schodiště 16 °C a nechlazené sklady 15 °C.¹⁷¹⁶ Nejvyšší teplotu 22-24 °C vyžadovaly hygienické prostory. Opak vytápění představuje chlazení a mrazení, především potravinového zboží. K tomuto účelu sloužily jednotlivá výstavní zařízení, zděné chladírny a mrazírny, anebo nejčastěji stavebnicové boxy o ploše cca 4,5 m².¹⁷¹⁷ Chladicí zařízení mohlo být buď kompresorové, anebo absorpční. Teplota chlazení se pohybovala kolem 4 °C, mrazicí prostory měly mít teplotu mezi mínus 16 až 18°C.¹⁷¹⁸ Pro správnou funkci chlazených a mražených skladů musel být OD vybavený kondenzačními jednotkami, které se umísťovaly v jejich blízkosti zpravidla dohromady v jedné strojevně. Kondenzační jednotky byly osazeny na betonový základ a k jejich chlazení nejčastěji sloužil venkovní vzduch.

Větrání, především prodejních prostor, získalo v případě OD značný význam. Výměna vzduchu se odvíjela od funkčního využití daného prostoru. Orientačně prodejní prostory pro průmyslové zboží vyžadovaly dvoj až trojnásobnou výměnu, u potravinářského zboží se jednalo o výměnu pěti až osminásobnou. Největší požadavky na výměnu vzduchu měla restaurace a kuchyně;¹⁷¹⁹ avšak přesné parametry musely být ověřeny výpočtem. Výměnu vzduchu zajišťovalo:

- přírozené větrání bylo navrženo v prostorech, které nevyžadovaly výměnu vzduchu, anebo bylo umožněno dostatečné větrání okny;
- nucené větrání bylo navrženo v prostorech, kde byl požadavek na výměnu vzduchu, anebo v případech, kdy nešlo zajistit větrání okny;

¹⁷¹² DUDEK. *Obchodní domy spotřebních družstev: Směrnice pro navrhování staveb občanského vybavení*. S. 46.

¹⁷¹³ ČSN 06 0210. *Výpočet tepelných ztrát budov při ústředním vytápění*. Praha: Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření, 1977.

¹⁷¹⁴ ČSN 06 0310. *Ústřední vytápění. Projektování a montáž*. Praha: Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření, 1983.

¹⁷¹⁵ Příslušné normy pro otopná tělesa, např.: [ČSN 06 0312. *Ústřední sálavé vytápění se zabetonovanými trubkami. Projektování a montáž*. Praha: Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření, 1972.], [ČSN 06 1110. *Otopná článková tělesa litinová pro ústřední vytápění*. Praha: Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření, 1972.], [ČSN 06 1120. *Vyhrievacie článkové ocelovételesá na ústrednévykurovanie. Technické dodaciepredpisy*. Praha: Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření, 1975.]

¹⁷¹⁶ DUDEK. *Obchodní domy spotřebních družstev: Směrnice pro navrhování staveb občanského vybavení*. S. 47.

¹⁷¹⁷ Dle zvoleného druhu se chlazení a mrazení navrhovalo např. v souladu s [ČSN 14 0641. *Zásady pro výstavbu a vybavení chladírenských místností*. Praha: Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření.], [ČSN 14 2121. *Větrání chladíren s teplotou nad 0 °C*. Praha: Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření.] ad.

¹⁷¹⁸ ŠTURSA. *Typologie budov obchodních*. S. 33.

¹⁷¹⁹ DUDEK. *Obchodní domy spotřebních družstev: Směrnice pro navrhování staveb občanského vybavení*. S. 23.

- kombinované větrání, sdružující předchozí druhy větrání, sloužilo většinou jako větrání doplňkové a jeho fungování se uplatnilo pouze v určitou dobu;

- klimatizační zařízení zajišťující vytápění, chlazení, vlhčení, ozonizaci i aromatizaci vzduchu. Klimatizace je „[...] strojová úprava vzduchu, ktorou sa v priestoroch udržuje konštantná alebo podľa požiadaviek sa meniaci čistota, teplota a vlhkosť vzduchu, jako aj rychlost prúdenia vzduchu najvhodnejšia pre pobyt ľudí alebo technológiu výroby.“¹⁷²⁰

Každý OD ve zkoumaném období byl alespoň v prodejním sále klimatizován. Správnému návrhu zařízení předcházela obsáhlý výpočet, jež musel brát v úvahu proměnlivý počet osob v prostoru či požadavky na mikroklima v závislosti na sortiment zboží. Přiváděný vzduch procházel teplotní i vlhkosní úpravou a byl dvoustupňově filtrován. Pro ohřev sloužily rekuperační výměníky. Maximální rychlost proudění v prodejním prostoru dva metry nad podlahou nemělo přesáhnout 0,25 m/s.¹⁷²¹ Pro správnou funkci klimatizace měl být v celém OD zajištěn přetlak. Pro rozvod vzduchu se užívalo plechových potrubí a méně často zděných šachet, s použitím tepelné, akustické a protiotřesové izolace.

Návrh elektroinstalací se řídil opět řadou norem a předpisů.¹⁷²² Téměř každý OD měl povinnost zřídit vlastní trafostanici; u velkých OD se samozřejmě stal i náhradní zdroj elektrické energie, zpravidla generátor poháněný naftovým motorem. Elektroinstalace se zřizovala ve třech typech:

- silnoproudý rozvod, např. světelné a tepelné spotřebiče, napájení slaboproudých zařízení;
- slaboproudý rozvod, např. telefon, místní rozhlas, poplachová zařízení, signalizace, antény apod.;
- hromosvod.

Na vývoj OD měl vliv také prudký rozvoj osvětlovacích soustav. Umělé osvětlení mělo co nejvíce odpovídat dennímu světlu, protože zkreslení barevnosti zboží bylo samozřejmě nežádoucí. Ponechání vnitřního prostředí na technologii však znamenalo provést přesný výpočet. Umělé osvětlení také sehrálo vědomou psychologickou úlohu a stalo se integrální součástí interiéru. Typ a způsob osvětlení si žádaly zajištění vhodných podmínek nejen pro zákazníky, ale i zaměstnance. Umělé osvětlení, jehož návrh řídila soustava norem a předpisů,¹⁷²³ lze rozdělit na:

- hlavní, jež svítilo po celou otevírací dobu a bylo odstupňované dle požadovaného vjemu. Celkové osvětlení prodejny mělo být neutrální a rovnoměrné; osvětlení výstavní

¹⁷²⁰ LACO, Cyprián a Samo ŠALING, eds. *Stavebnický naučný slovník: 5. zv., Architektúra a typológia. 1. časť. A - O*. Bratislava: Slov. vydav. techn. lit., 1966. S. 351.

¹⁷²¹ DUDEK. *Občanské stavby - Obchodní stavby*. S. 105.

¹⁷²² Zmínit lze např.: [ČSN 34 1310-90. *Zvláštní elektrická zařízení*. Praha: Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření.], [ČSN 34 1610. *Elektrotechnické předpisy ČSN. Elektrický silnoproudý rozvod v průmyslových provozovnách*. Praha: Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření, 1963.], [ČSN 37 5215. *Elektrická zařízení v koupelnách, umývárkách a sprchách*. Praha: Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření, 1971.] ad.

¹⁷²³ Např.: [ČSN 36 0046. *Umělé osvětlování v průmyslových závodech*. Praha: Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření, 1968.], [ČSN 36 0505. *Třídění svítidel podle rozložení světelného toku*. Praha: Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření, 1960.] ad.

či bodové mělo upozornit na určité zboží v prostoru, a proto muselo mít větší intenzitu. V prodejním prostoru se užívalo stropních vestavěných či zavěšených svítidel. Místnosti měly být osvětleny rovnoměrně a v požadované intenzitě – v prodejní ploše mělo být 500 až 1000 lx, pro kanceláře bylo požadováno 300 lx a nejméně 100-150 lx mohly být osvětleny chodby a hygienické prostory;¹⁷²⁴

- pracovní zajišťující osvětlení menší intenzity mimo prodejní dobu;
- nouzové, mající dva nezávislé zdroje a sloužící k osvětlení únikových cest;
- noční prováděné pro zajištění bezpečnosti a také k reklamním účelům.

Na výrazu budovy se velmi projevila světelná reklama, nejčastěji tvořená montovanými písmeny. Písmena byla zpravidla vyráběna sériově v typizovaných velikostech a tvarech. Dalším způsobem bylo prosvětlování transparentních nápisů či naopak vykrývání jednotlivých písmen v prosvětlené ploše. Oblíbenými se staly tzv. naskakovací reklamní nápisy, jejichž princip spočíval v postupném rozsvícení a zhasínání jednotlivých písmem.¹⁷²⁵ Specifickým problémem bylo osvětlení výkladců, které muselo mít značnou intenzitu a způsob osvětlení tak, aby nedocházelo k nevhodnému vytváření stínu vystaveného zboží.¹⁷²⁶

Sledovaným atributem osvětlení byla také jeho barva. U prodeje potravin bylo pro zlepšení optického vnímání zboží vhodné užívat teplého světla (maso a pečivo) a světla bílého (mléko, ryby). Průmyslové zboží vyžadovalo světlo blízké přirozenému dennímu.¹⁷²⁷ Především u prodeje oděvů a textilu nemělo docházet ke zkreslení barvy nakupovaného zboží.¹⁷²⁸ OD PRIOR byly obvykle vybaveny svítidly Elektrosvit Nové Zámky. Pro osvětlení prodejní plochy se užívala vaničková svítidla typu 3015.00 a 3013.01 v zářivkovém vyhotovení, v případě chodeb a schodišť se často jednalo o stropní svítidlo 3014.00, nebo polozapuštěné svítidlo 3014.01. Pro skladové prostory byly určeny otevřené zářivky z řady 3010.04, nebo zářivkové svítidlo 3400.01.¹⁷²⁹ Ačkoli jsou známé i individualistické interiérové návrhy osvětlení prodejních prostor, neřídka koncepčně silné a potvrzující charakter stavby,¹⁷³⁰ v zásadě vždy zůstaly nerealizovány a byla užitá svítidla typizovaná. Jediným provozem v OD, kde bylo vyžadováno přirozené osvětlení, byly kanceláře. Návrh se prováděl dle příslušné normy, pokud v části místnosti nevyhověla intenzita osvětlení přirozeným světlem, bylo nutné navrhnout osvětlení umělé odpovídající intenzity.

¹⁷²⁴ DUDEK. *Občanské stavby - Obchodní stavby*. S. 104.

¹⁷²⁵ Výška reklamního nápisu se odvíjela od maximální požadované vzdálenosti čitelnosti a koeficientu čitelnosti písmene, např. pro A – 1,30, B – 0,85, C – 1,07 atd. Více viz [DUDEK. *Obchodní domy spotřebních družstev: Směrnice pro navrhování staveb občanského vybavení*. S. 54.]

¹⁷²⁶ V druhé polovině 70. let se začala pro osvětlení výkladců užívat speciální typová řada zářivek, jejichž kryt umožňoval změnu intenzity světla.

¹⁷²⁷ Intenzitu a barvu denního světla zajišťovala např. zářivka Tesla s intenzitou osvětlení 1 000 lx a teplotou barvy 6 500 K. [DUDEK. *Obchodní domy spotřebních družstev: Směrnice pro navrhování staveb občanského vybavení*. S. 22.]

¹⁷²⁸ Určení barvy osvětlení dle sortimentu zboží viz např.: [HADRAVOVÁ. *Obchodně provozní jednotky*. S. 102.]

¹⁷²⁹ DRENKA, D. Čím a ako jich osvetľovať?. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1973, roč. 15, č. 3, s. 30-31. ISSN 1335-2180. S. 30.

¹⁷³⁰ Např. návrh hexagonálního osvětlení pro OD Kotva v Praze od V. Machonina.

Velmi rozsáhlé byly slaboproudé instalace – základem každého OD se staly telefonní ústředna, rozhlas veřejný i závodní, požární a další signalizace, zabezpečovací zařízení či jednotný čas. Pro zákazníky byly zřízeny telefonní automaty. V neposlední řadě musel být OD vybaven zabezpečením proti krádeži a vloupání. V otevírací době tento úkol tvořil součást pracovní náplně zaměstnanců, avšak po uzavření budovy tuto úlohu převzala bezpečnostní čidla, která po vydání podnětu pomocí poplašné smyčky předala informaci signální ústředně. Po vyhodnocení daného hlášení čidel se do provozu uvedl akustický nebo optický poplach, či dálková signalizace.

Činnost OD dále zabezpečovaly technologická zařízení, které Dudek dělí následovně:¹⁷³¹

- skladová zařízení;
- chladicí a mrazicí zařízení, např. chladicí a mrazicí stoly, pulty apod.;
- dopravní a manipulační zařízení, např. vysokozdvížné vozíky, palety ad.;
- zařízení pro restaurační provozy;
- zařízení pro pomocné provozy, např. lisy na obaly, potřeby pro úklid aj.;
- drobné předměty a zařízení, např. pokladny, mlýnky na kávu, značkovače zboží atd.

Mimo Dudkovo rozdělení je třeba uvést zařízení kancelářské, jehož existence byla neoprávněná u administrativního provozu.

Roku 1939 Kittrich zdůrazňoval, že OD byly vždy nositeli nových konstrukčních řešení a představovaly vrchol soudobé techniky.¹⁷³² Ve zkoumaném období lze toto tvrzení potvrdit. Důkazem nám mimo jiné jsou nejen zasouvací portály, vzduchové clony, moderní klimatizační, osvětlovací a komunikační systémy, ale také ojedinělá konstrukční řešení eskalující až k variabilní konstrukční soustavě INTEGRO.

---

¹⁷³¹ DUDEK. *Občanské stavby - Obchodní stavby*. S. 93.

¹⁷³² KITTRICH, Josef. Od maloobchodu k obchodním palácům. *Architektura: spojené časopisy Stavba, Stavitel, Styl*. Praha: Klub architektů, 1939, roč. 1, č. 1-12, s. 133-145. ISSN 1803-5574. S. 134.

6.3 Vývoj OD

6.3.1 USA a západní Evropa

Přestože městské OD v USA byly ve zkoumaném období na ústupu,¹⁷³³ vzniklo několik architektonicky významných příkladů. Urbanistická mřížka amerických měst byla ideálním rozvržením pro racionální ortogonální půdorys OD, který byl nad sebou běžně zopakován i desetkrát. Typicky kubickou formu získal např. OD **Foley's v Houstonu** (1947, Kenneth Franzheim | OL6-I 01, 02), který byl původně rozvržený do šesti podlaží a později navýšen o další čtyři etáže. Nad proskleným přízemím s markýzou byla průčelí obložená naoranžovělými vápencovými deskami s důrazem na horizontální spáry, avšak bez vztahu k tektonice budovy. Hlavní průčelí bylo navíc vertikálně rytmizováno prolamováním pláště a boční fasády doplnil drobný čtvercový rastr luxfer. Sortiment byl členěn dle podlaží – nejnižší se nacházely šperky a pánské zboží, následovalo dětské zboží, domácí potřeby, poté bytové doplňky či nábytek a v nejvyšších podlažích byly elektrospotřebiče, knihy a zahradní náčiní. Z dalších nově realizovaných OD ve městech lze zmínit např. OD **Macy's v Kansas City** (1947), který vznikl v proluce hlavní městské třídy a měl plné průčelí s proskleným přízemím, OD **Bonwit Teller's v Chicagu** (1949, Shaw, Metz, Dolio, interiér William Pahlmann | OL6-I 03, 04), který ačkoli měl tradiční okenní otvory, tak po jeho obvodu byly rozmístěny podružné prostory, či **Dayton's v Rochesteru** (1954 | OL6-I 05, 06) – sedmipodlažní hranol s ustupujícím patrem členěný na dvoupodlažní žulovou podnož s prosklenými výlohami a plné cihelné průčelí s plastickým členěním podélnými pásky. OD **Dayton's v St. Paul** (před 1964, Victor Gruen Associates, Herman Guttman | OL6-I 07, 08) se rozkládá v celém jednom bloku městského centra. Kubická forma má celoprosklený parter a plná průčelí v patrech rytmicky pojednaných vertikálními prvky vystupujícími z cihelného obkladu. V zadní části byl v každém podlaží navržen pás parkovacích míst s kruhovou rampou, která vedla až na střechu s parkovištěm. Typologicky ojedinělou stavbou je OD **Macy's Rego Park v Queens** (1970, Skidmore, Owings & Merrill | OL6-II 01, 02, 03). Půdorys byl založený na jednoduchém principu – provoz OD, jenž nemusí být v kontaktu s venkovním prostředím, je uvnitř kruhové dispozice. Ve středu kruhu jsou eskalátory a po obvodu pravidelně rozmístěna další čtyři vedlejší schodiště. Prodejní plochy obepíná prstenec parkovacích stání pro automobily o pěti podlažích. Stavba, „[...] jakýsi prodejní cirk, evokující římské Koloseum“,¹⁷³⁴ byla otevřena úzkými a v pravidelném rytmu umístěnými otvory. Nedílnou součástí kompozice se staly dvě expresivní šroubovice pro příjezd automobilů do vyšších podlaží. Konstrukci tvořil skelet s modulem cca 8,75 x 8,75 m.

Jiným přístupem byly rekonstrukce a rozšíření stávajících OD, které zpravidla vedly k modernizaci vzhledu popírajícího původní architektonického řešení. OD **Joslins v Denveru** (1873, rekonstrukce 60. léta 20. stol.) získal moderní plášť zastírající tradiční tvarosloví. Krabicovitý tvar měl celoprosklené přízemí a v horních podlažích byl bez oken. Plné fasády členily jen výrazné negativní spáry v obkladu. K rozšíření stávající struktury, tvořené několika

¹⁷³³ „New downtown stores are rare, and their locations depend more on possibility than on choice.“ [SNAITH. How retailing principles affect design. S. 3.]

¹⁷³⁴ MOOS. Československé a zahraniční příklady obchodních domů. S. 64.

staršími objekty, a k jejímu sjednocení soudobě pojatým průčelím došlo v případě OD **Thalhimer's v Richmondu** (přestavba 1955, Copeland, Novak & Associates | OL6-I 09, 10). Hmotu domu po rozšíření původních výškově různých objektů tvořil prostý kubus o pěti podlažích s plnými průčelími obloženými tmavým hliníkovým obkladem s bílým čtvercovým rastrem. Obdobnou modernizací prošel také OD **Kann's ve Washingtonu** (1893, rekonstrukce 1961), jehož tradiční vzhled neorenesančního domu nahradily plné fasády pojednané v eloxovaném hliníku.

Výjimkou se však nestaly ani demolice starších OD a náhrada za modernější klimatizovaný bezokenní model, který mohl esteticky obstát před konkurencí. Jako příklad lze uvést např. OD **Hemphill-Wells' v Lubbocku** (1950).

Další změnou, kterou lze pozorovat již na přelomu 40. a 50. let 20. stol., je vytváření filiálek na předměstí obchodními řetězci provozující OD ve městech. Tento proces vycházel z podobných důvodů, především rozvoj automobilismu a přesun obyvatel na předměstí,¹⁷³⁵ jako v případě OS a měl přímo negativní vliv na OD v amerických *downtowns*. Nové OD se začaly umísťovat v zásadě jen na předměstí, což na sebe vázalo přítomnost rozsáhlých parkovacích ploch; počet pěších zákazníků byl díky nízké hustotě obyvatel zanedbatelný. V počátcích výstavby předměstských OD docházelo také k vytváření komplexů, které však byly bez větších prostorových vazeb a kvalit. K prvním takovým příkladům patří např. OD **Broadway na Crenshaw Plaza v Los Angeles** (1947, Albert B. Gardner | OL6-II 04), který byl součástí souboru původně čtyř OD. Nárožní budova, jejíž hmota směrem ke křižovatce klesá, je zvládnutě štíhlou vertikálou evokující konstruktivistickou sakrální věž. Expresivní forma, v části založená na pásových oknech s markýzami, evokuje dílo Ericha Mendelsohna. Dynamicky zakřivené nároží se objevilo i u OD **Lord & Taylor's ve Westchesteru** (1948, Starret & Van Vleck Architects, interiér Raymond Loewy | OL6-II 05, 06), rozvrženého do volného uspořádání prodejního zařízení se zázemím po obvodě, a u OD **Robinson's v Beverly Hills** (1952, William Pereira, Charles Luckman, interiér Raymond Loewy), který byl díky mramorovému obkladu zářivě bílý.

Klíšé se pro předměstské OD stalo zřízení parkoviště ve více úrovních tak,¹⁷³⁶ aby objekt umožňoval vstupy z několika úrovní, např. u OD **Bullock's v Pasadeně** (1947, Welton Becket, Walter Wurdemen | OL6-II 07). OD **Kilpatrick's v Omaze** (1955) získal podobu kvádrů na čtvercovém půdorysu, po obvodě obklopeném kontinuální rampou o nízkém sklonu, který umožňoval parkování. Kromě výstavby samostatného objektu garáží propojených s OD lávkou, např. OD **Wieboldt's v Evanstonu** (před 1950, Holabird & Root & Burgee & Associates | OL6-II 08), se provozně přívětivým stalo střešní parkoviště, které umožňovalo návštěvníkům provést nákup eskalátorem směrem dolů.¹⁷³⁷ Takové řešení bylo užito u OD **Milliron's v Los Angeles** (1949, Gruen & Kummeck | OL6-III 01, 02, 03), jehož forma byla

¹⁷³⁵ „Stores follow the customer. The customer has moved to the suburbs and prefers to go shopping by automobile.“ [BAKER, Geoffrey a Bruno FUNARO. *Shopping centers: design and operation*. New York: Reinhold, 1951. S. 161.]

¹⁷³⁶ „The split-level store has become an established cliché of the suburban department store.“ [BAKER a FUNARO. *Shopping centers: design and operation*. S. 167.]

¹⁷³⁷ BAKER a FUNARO. *Shopping centers: design and operation*. S. 170.

založená na dvou proti sobě stoupajících rampách vedoucích na střešní parkoviště. V tomto případě bylo zajímavé i dispoziční řešení, protože těžiště čtvercového půdorysu tvořily eskalátory a obchodní zařízení bylo kruhově rozestavěno okolo. Jednotlivá prodejní oddělení členily na sektory odlišné barevné odstíny – mužské a dětské oblečení mělo zelený nádech, zboží pro ženy červený odstín a domácí potřeby byly pojednány žlutě.

„Typický předměstský *branch store*“¹⁷³⁸ představuje OD **Bullock's ve Westwood Village** (před 1954 | OL6-III 04, 05). Horizontální jednopodlažní dům s celoproskleným parterem má na střeše umístěné parkoviště, díky čemuž se nedílnou součástí architektury domu stala přímá rampa. OD **Hecht v Baltimore** (1954, Abott, Merkt & Co., Daniel Schwartzman | OL6-III 06) měl rozvržené parkování do třech úrovní a z každé z nich byl vstup přímo do OD. Značnou výhodu mělo toto rozvržení díky umístění restaurace do nejvyššího podlaží, která fungovala nezávisle na provozu OD. Solitérní předměstský *branch store* nacházející se na pseudo-koloniálním předměstí je OD **Bloomington's ve Stamfordu** (před 1955, William T. Snaith, Helen Wells | OL6-III 07). Zdobnost okolní zástavby se promítla nejen do jeho relativně složitěho objemu, ale i do architektury kombinující plné plochy, materiálově pojednaných v lososově růžové cihle, s volnými lodžii krytými markýzami. OD **Sears v Miami** (před 1956, Weed Russell Johnson Associates, Porter G. Reynolds | OL6-IV 02) je solitérní stavbou kubického charakteru s proskleným parterem a plným patrem obloženým železobetonovými deskami. Nedílnou součástí se zde stala čerpací stanice, architektonicky pojednaná jako OD a umístěná při vjezdu na parkoviště, které OD obklopuje kolem dokola. OD **Gimbels ve Wisconsinu** (před 1956, Grassold-Johnson & Associates, Welton Becket & Associates | OL6-IV 01) představuje prostou kubickou hmotu bez oken, která je v místě vstupu a výkladců v přízemí ustoupena a vynesena sloupořadím. Sloupy se propisují ve formě pilastrů i na prázdné průčelí v patře z bílých klinkerů. Železobetonové pilastry a atika obložené světlým kamenem vytváří tektonicky jasné rámy a pole, do nichž byla umístěna jednotlivá písmena názvu OD v kontrastní zelené barvě.

Vstupní sloupořadí bylo na sklonu 50 a 60. let velmi oblíbeným prvkem, který se postupem času změnil do sochařsky až organicky formovaných markýz a přístřešků zdůrazňujících vstupní partie. Příkladem může být např. sinusoidní betonová markýza OD **Rich's v Knoxville** (před 1955, Stevens & Wilkinson | OL6-IV 05, 06), deštníkovitá struktura před vstupem do OD **Higbee's v Mentor** (1969), tvořící jednu z kotev Great Lakes Mall, či žebrovaná předsazená stěna s půlkruhovými výřezy u OD **Diamond's v Mese** (1968). V případě OD **Gimbels v Commacku** (1968) se sloupořadí transformovalo do štíhlých vysokých sloupů po celé délce průčelí nesoucích tenkou stropní desku a převyšujících hlavní hmotu. OD **Hecht v Marylandu** (před 1962, Abott, Merkt & Co. | OL6-IV 03, 04) měl v části přízemí představenou skořepinovou konstrukci, která zajišťovala krytý přístup dovnitř. Tektonika stavby je na průčelí jasně patrná díky mírně předsazeným výplňovým betonovým panelům. Název domu byl umístěn nad vstupem a svojí barevností v kontrastu s průčelím.

¹⁷³⁸ SCHWARTZMAN. Building Types: Suburban Branch Department Store. S. 179.

Hmotové řešení ze dvou prostých kubických hmot získal OD **Jordan Marsh v Miami** (1956, Weed Russell Johnson | OL6-IV 07). Řešení hlavního průčelí také spočívalo na sjednocení dvou hmot. Jednou z nich byla bílá plocha bez oken, druhou dvoupodlažní hranol s lehkým obvodovým pláštěm. Ten otevíral panoramatický výhled z restaurace na záliv. Zásobování probíhalo na delší straně a dva vstupy pro zákazníky byly umístěny na kratších stranách – jeden navazoval na ulici a druhý vedl z přilehlého parkoviště. Prodejní plochu s hlavní vertikální komunikací v těžišti vynesl ocelový sloupový systém. OD **May Co. v University Heights** (před 1959, Victor Gruen Associates, Jack Alan Bialosky | OL6-V 01, 02) byl ojedinelý především díky oddělení servisních věží, které měly na výšku dvou prodejních podlaží čtyři etáže. Architektonické řešení bylo založené na seskupení kubických hmot pojednaných v cihelné textuře v přírodní a bílé barevnosti. Prodejní plocha byla volná s eskalátory v jejím těžišti. Modul ocelové konstrukce v prodejní části získal rozměry 30 x 30 stop (9,144 x 9,144 m), v části skladové 20 x 20 stop (6,096 x 6,096 m). OD **Hale's v Sacramentu** (před 1963, Charles Luckman Associates) představuje čistý vícepodlažní kubus bez oken obložený světlými kamennými pásky. Jedinou plasticitou na průčelí byly dva vertikální pásy pro zvýraznění hlavního vstupu. OD **Kaufmann's v Monroeville** (před 1963, John Graham & Co. | OL6-V 03) je netradiční díky rustikálnímu pojetí – hlavní hmotu tvořil hrubý kamenný obklad, který v nároží doplnilo bohatě prosklené průčelí v dřevěných rámech.

Postupem času s expanzí *shopping malls* se solitérní forma předměstského OD začala jevit jako provozně nevyhovující. Logickým vyústěním situace bylo začlenění OD do struktury OS, kde působily jako tzv. kotvy, resp. magnety. Pro každý OD se stalo samozřejmostí úplné uzavření vůči exteriéru, větrání klimatizací a prodejní plocha osvobozená od okenních otvorů. Ekonomicky výhodná forma plně „krabice na zboží“ se stala strojem na nakupování.

Na pomezí mezi solitérní a integrovanou budovou do OS byl OD **Carson Pirie Scott v Hammondu** (1955, Victor Gruen, Karl Van Leuven, Sidney C. Finck) s netradičním pětibokým půdorysem. Stavba s proskleným parterem směrem do otevřeného prostoru mezi OD a objektem s obchodními jednotkami byla jinak bez okenních otvorů. Jednopodlažní cihelný sokl v přírodní barvě tvořil základnu předsazenému objemu z bílých cihel s doplňujícím rytmem štíhlých pilastrů. Symetrická dispozice se dvěma zapuštěnými vstupy pod sloupořadím měla v těžišti půdorysu eskalátory, v zadní části byl sklad navazující na zásobovací dvůr krytý od dálnice konvexním reklamním nosičem. Nerealizovaný návrh na OD **J. L. Hudson's v Detroitu** (1951, Gruen & Kummeck | OL6-V 04), který měl být ústřední MO jednotkou oválně komponovaného OS Eastland, předpokládal vznik střešního parkoviště. Dům byl navržený na kruhovém půdorysu a plně reflektoval touhu po vytvoření nové formy vymykající se městským OD na rigidní mřížce. Po obvodě stavby měla vzniknout rampa pro příjezd návštěvníků na střechu a uprostřed byla centrální věž s restaurací, kosmetickým salonem a technickým zázemím. Realizace se však dočkal upravený návrh (1957, Victor Gruen | OL6-V 05) – dům tvořený lapidárním hranolem, který je pro vytvoření krytého prostoru u výloh v přízemí odstoupený a jehož průčelí člení betonové rámy vyplněné lícovým zdívkem

v přírodní barvě. Do kruhového půdorysu byl rozvržený i kotevní OD **Jordan Marsh v Bostonu** (1951, asi George Ely | OL6-VI 01, 02) v OS Framingham Shopper's World. Zcela unikátní se stavba stala díky rozsáhlému vnitřnímu prostoru, který se stal předzvěstí krytých OS. Ústřední hala byla zastřešena železobetonovou kupolí o průměru necelých 70 metrů s výškou 15 metrů.¹⁷³⁹ OD **Macy's v San Francisku** (1954) byl součástí Hillsdale Shopping Center a měl jednoduchý obdélníkový půdorys. Členění průčelí plně odpovídalo městskému typu OD – přízemí bylo bohatě proskleno a kryté vykonzolovanou markýzou, horní podlaží byla plná a obložená světlými betonovými prefabrikáty s vertikálním spárováním. Prostý kubus tvořil také OD **Donaldson's v Minneapolis** (1956, asi Victor Gruen | OL6-VI 03), který tvořil jeden z magnetů OS Southdale. Přízemí bylo celoprosklené a v horních podlažích byl předsažený cihlový obklad. Výrazným prvkem se stalo rohové zasklení vstupní partie z horní parkovací plochy. V návaznosti na tento vstup bylo sloupořadí, nicméně na spodní úrovni se nad přízemím již neobjevuje ani markýza.

Ve své době třetí největší předměstský OD **Hutzler's v Baltimore** (před 1959, Kenneth C. Miller, Ketchum & Sharp | OL6-VI 04) byl součástí OS Westview, jež se skládalo ze čtyř soliterních objektů. Prostý hranol měl celoprosklené přízemí a jasně bílé průčelí, ve kterém se nacházel jediný podélný okenní otvor. Prodejní plocha s eskalátory v těžišti byla po obvodě ohraničena obslužnými a dalšími pomocnými prostory. V přízemí se nacházelo zboží pro muže a děti, patro bylo věnováno sortimentu pro ženy a v druhém patře se nacházely domácí potřeby a další průmyslové zboží. Jednu z kotev OS Reisterstown Road Plaza tvořil OD **Stewart's v Baltimore** (před 1965, Lathrop Douglass, Raymond Loewy, William Snaith | OL6-VI 06). Prostý hranol bez okenních otvorů, pojednaný cihelnou texturou, byl v místě vstupu doplněn 12 metrů vysokým baldachýnem s niemayerovsky zborcenými plochami. OD **Neiman-Marcus ve Fort Worth** (1. pol. 60. let 20. stol., Preston M. Geren | OL6-VI 05) představuje absolutní integraci OD do organismu OS. Soliterní stavba, se specifickým plánem obklopená ze dvou stran parkovištěm, byla založená na čtvercovém dvoupodlažním OD ohraničeném pilovitě uspořádanými jednopodlažními MO jednotkami. Vnitřkem budovy prochází dvě na sebe kolmé osy otevřené na dvou místech patii se stromy a fontánami.

OD **Joseph Magnin v Oaklandu** (před 1963, Victor Gruen Associates | OL6-VI 07) byl součástí městského Kaiser Center sdružujícího obchodní a kancelářské prostory. Průčelí bez oken byla obložená světlými betonovými panely. OD **Bullock's v San Fernandu** (1962, Welton Becket & Associates | OL6-VI 08) představuje pětipodlažní budovu, která se stala součástí OS. Z dispozičního řešení je zde patrná touha vytvořit na rozlehlé prodejní ploše intimnější prostory evokující menší a luxusnější obchody nejen s oděvním zbožím. OD **May Co. v La Palma** (před 1965, Victor Gruen Associates | OL6-VII 01, 02), tvořící součást OS Buena Park, má v přízemí volnou prodejní plochu s eskalátory v těžišti; další vertikální komunikace a nezbytné zázemí jsou minimalizovány a umístěny v rozích obdélného půdorysu. V exteriéru budovy se uplatňuje nosná konstrukce ve formě pilastrů, které přímo přechází do římsy.

---

¹⁷³⁹ Interiér velkolepého prostoru bez svislých podpor za přispění uspořádání svítidel evokoval létající talíř, což plně koresponduje s tehdejším zvýšeným zájmem a komercializací UFO.

Tektoniku stavby však zdaleka nejvíce v americkém prostředí využil obchodní podnik Sears. Předměstské OD **Sears v Memphisu** (kolem 1958 | OL6-VII 03, 04) a **v Arkansasu** (před 1962, A. L. Aydelott & Associates Architects | OL6-VII 07) měly architektonické řešení velmi podobné a založené na tektonice stavby – barevně pojednané přiznané ocelové konstrukci. V Memphisu byla výplň mezi sloupy provedená prefabrikovanými panely z modrošedé terakoty, ve druhém případě šlo o keramickou mozaiku vytvářející v každém poli zborcenou lichoběžníkovou plochu. Dispoziční řešení bylo v obou případech založené na volné prodejní ploše s eskalátory v těžišti; memphiský OD měl sklad v úrovni prodejní plochy a zabíral zhruba třetinu plochy. OD **Sears v Baton Rouge** (před 1965, A. L. Aydelott & Associates Architects | OL6-VII 05, 06) měl železobetonovou rámovou konstrukci v pravidelném rastru před vlastní hmotou stavby, která tak byla upozaděna v druhém plánu. V horní části předsazené konstrukce byl navíc osazen stínící prvek vytvářející na cihelném průčelí neopakovatelnou hru světla a stínu. Dalšími příklady, kde se na průčelí uplatňuje nosná konstrukce, jsou např. OD **Broadway v Las Vegas** (1966) a v **Bakersfieldu** (1967 | OL6-VIII 02). Obě budovy byly součástí OS a jako výplňový materiál mezi nosnými pilíři měly režné cihly.

Naopak OD **Broadway ve Scottsdale** (1969, Charles Luckman) byl pojednaný již jako kubická skladba hmot potažená cihlou s negativními spárami mezi panely. Budova vystupovala z horizontální hmoty OS Los Arcos, které ji obklopovalo. Formu plné krabice získal jeden z magnetů OS Serramonte OD **Macy's v Daly City** (1968 | OL6-VIII 01). Plnou hmotu v přízemí prořizly pouze seskupení tří otvorů s obloukovým nadpražím, sloužícím jako výkladce, a větší otvory s oblouky v místě vstupů. Nejvýraznějším motivem však byla vykonzolovaná římsa, kterou vynášely tenké nosníky. Obloukový motiv se objevil dříve u dalšího OD **Macy's v Palo Alto** (1961), kde však získal formu předstupující markýzy nesené pravidelným rytmem sloupů.

Skulpturální OD **Neiman-Marcus v Houstonu** (před 1969, Hellmuth, Obata & Kassabaum | OL6-VIII 04, 05) vznikl jako solitér přiléhající k městskému OS Galleria Post Oak (Neuhaus & Taylor). Třípodlažní budova byla složena z pravidelně řazených překonzolovaných kvádrů z prefabrikovaných železobetonových panelů. Za zmínku stojí řada vertikálních otvorů v druhém podlaží, které jsou zakryty průsvitným onyxem. Dispozice má dostředný charakter – po obvodě jsou umístěny vedlejší provozy jako sklady, převlékací kabiny apod.; uprostřed je prodejní plocha s atriem otevřeným přes všechna podlaží, do něž byly umístěny eskalátory a umělecky ztvárněné svítidlo. Atrium vzniklo také v OD **Neiman-Marcus v St. Louis** (před 1975, John Carl Warnecke, A. Eugene Kohn, Emilio Arechaederra | OL6-VIII 06, 07), které tvoří součást OS Frontenac Fashion Center. Půdorys stavby je čtvercový s nárožními rizality; vnitřní hala s eskalátory v těžišti byla osvětlena prosklenou kupolí. Fasády bez oken, pojednané v cihle přírodní barvy, byly ze dvou vstupních stran doplněny rizality s převýšenou arkádou a nad atikou budovy byla falešná mansarda se šedou krytinou. Typologickou zajímavostí bylo vytvoření příjezdového zálivu pro osobní automobily pod jedním z postranních rizalitů. Monumentální formu získaly také OD **Liberty House v San Jose** (1971 | OL6-IX 01) a **v Southlandu** (1972). Obě budovy, velice si podobné, byly založené

na levitujícím plném hranolu podepřeném přes dvě podlaží vysokými sloupy, mezi nimiž byla pro podpoření dojmu levitace fasáda tmavší. Třípodlažní budova, vzniklá řazením několika hranolů na sebe s vykonzolováním, byl OD **Broadway v Riverside** (1970, Charles Luckman, interiér Jim Van Schaak | OL6-VIII 03). Tato expresivní forma, vystupující z horizontály OS Tyler mall, byla na fasádách rozčleněna bílými horizontálními pásy stropních desek a jinak jednoduše pojednaná béžovými kamennými pásky.¹⁷⁴⁰

Režná cihla tvořila fasády u OD **Denver v Southglenn** (1974 | OL6-VIII 08) v Tri City mall. V tomto případě charakter stavby vytvořil vysoký portál se třemi arkádami nesoucí stropní desku nad hlavním vstupem. Zásadní vliv na znovunavrácení vysokého vstupního portálu však měla společnost Goldwaters, která z něho vytvořila jednotící prvek pro své důležité pobočky v OS. OD **Goldwaters ve Phoenixu** (1973, Robert Fairburn), **Albuquerque** (1976) a **Tucsonu** (1978) díky tomu získaly vznosný charakter evokující až formu antického chrámu. OD **Bergdorf Goodman ve White Plains** (před 1975, John Carl Warnecke, A. Eugene Kohn | OL6-IX 02, 03) je jednoduchý kubus na čtvercovém půdorysu se zkosenými hranami obložený travertinem a bez oken. Hlavní myšlenkou domu je hala zastřena světlíkem umístěná v úhlopříčné ose. Touto halou prochází eskalátory vytvářející kontinuální kaskádovitý prostor od vstupu v přízemí až po nejvyššího podlaží.¹⁷⁴¹ Úhlopříčnému směru haly se podřídilo celé dispoziční řešení vč. osnovy skeletu.

Zásadní zlom a odklon od typicky atektonických a bezduchých „krabic na zboží“ přinesly myšlenky společnosti Best, která se snažila pro své showroomy dosáhnout jasné identifikace a zvýšení tržeb.¹⁷⁴² S touto myšlenkou se ve vhodný moment protly návrhy a realizace skupiny SITE,¹⁷⁴³ která přinesla do typologie OD zárodky postmoderního myšlení a ironie, tak blízké americké popkultuře. První návrhy, obsahující robustní římsu obloženou zrcadly tak, aby odrážela parkující automobily, nebo levitující atiku a křiklavě barevné pruhy na parkovišti přecházející přímo na průčelí budovy,¹⁷⁴⁴ se sice neujaly, ale otevřely cestu pro devět „kýčových“ realizací, z nichž uvedme ty zásadní. Průčelí OD **Best „Peeling Façade“ v Richmondu** (1972, SITE | OL6-IX 05) bylo pojednáno v cihelné struktuře, která se na hlavním průčelí odlupuje a až nelogicky zůstává viset v prostoru. OD **Best „Indeterminate Façade“ v Houstonu** (1975, SITE | OL6-IX 06) měl hlavní průčelí koncipováno jako rozpadající se zeď – atika byla nepravidelně ubourána a nad vstupem ležela cihelná suť, jež se ze stavby „vyvalila“. Objekt se tak ironicky nacházel na pomezí své existence a demolice. OD **Best „Notch Façade“ v Sacramentu** (asi 1978, SITE) měl tradičnější kubický tvar v bílé cihelné struktuře. Ojedinelý byl však vyřiznutý roh, jenž se na kolejnicích vysunul vpřed a umožnil tím vstup do objektu. V případě, že byl OD zavřený, roh se opět navrátil do své původní polohy a doplnil hmotu do kompaktního celku. OD **Best „Tilt Wall“ v Towsonu** (1976, SITE | OL6-IX 07)

¹⁷⁴⁰ Totožný projekt byl také realizován jako OD **Weinstock's ve Fresno** (1970), který tvořil magnet OS Fashion Fair.

¹⁷⁴¹ Obdobně komponovaný prostor měl OD **Ružinov v Bratislavě**. (viz níže).

¹⁷⁴² S výstavbou prvních dvou architektonicky nevšedních budov v Richmondu a v Houstonu se údajně tržby zvýšily o 40 %. [SLIPEK, Edwin. *Building Types: Stores and Shops: How Best Products Profits from SITE, Inc's Design. Architectural Record*. New York, 1977, vol. 85, no. 3, pp. 129-130. ISSN 0003-858X. S. 130.]

¹⁷⁴³ *Sculpture In The Environment*.

¹⁷⁴⁴ Více např.: [New Concepts for Public Spaces Combine Art and Architecture: Best Products, Inc., 1972. *Architectural Record*. New York, 1972, vol. 80, no. 2, pp. 101. ISSN 0003-858X.]

měl tradiční „krabicový“ tvar v terakotové cihle, hlavní průčelí však bylo nezávisle od zbytku hmoty nadzvednuto tak, aby v místě vstupu vznikl dostatečný průchod dovnitř. Do vzrostlé zeleně byl zasazen OD **Best „Forest Façade“ v Richmondu** (1980, SITE), který měl hlavní průčelí odsunutě tak, aby mezi samotnou budovou a průčelím vznikl volný pás, jímž prorůstaly stromy a keře. Tyto realizace plně ironie lze zakončit nerealizovaným návrhem OD **Best v Jižní Kalifornii** (konec 70. let, SITE | OL6-IX 04) hraničícím s landscape uměním. Navrhovaná zvlněná střecha budovy totiž přímo navazovala na asfaltové venkovní parkoviště a tato propojenost měla být umocněna tím, že na střešní plášť byla narýsována mřížka parkovacích stánků.¹⁷⁴⁵

Zrcadlový efekt z prvotních myšlenek SITE se později prosadil při stavbě OD **Burdines v Tampě** (před 1977, Reynolds, Smith and Hills | OL6-X 01, 02). Ten se rozkládal mezi bílými předstupujícími pylony, mezi nimiž se nacházela konvexní plocha obložená zrcadlovými ocelovými pláty. Optická iluze spočívající v odrazech se promítla i do interiéru, kde byla hala s eskalátory rovněž obložena zrcadlovými plochami a zábradlím i dalšími doplňujícími prvky ze skla. Dispoziční řešení připomínalo chrámový půdorys – na vstupní ose vznikaly ohraničené subprostory a lze vyčíst analogie nartexu (vstupní prostor), chrámové lodi (hala s eskalátory) a apsidy (prodejný prostor za eskalátory).

Typologie evropského OD v poválečných letech navázala na léta před válkou. OD měl být bohatě prosklený pro zajištění dostatečného osvětlení a větrání. Mezi nejvýznamnější anglosaské příklady tohoto typu patří OD **Owen-Owen v Coventry** (1952-54, Rofl Hellberger, Mauris Haurris, P. Bearrd, M. Jarrett | OL6-X 03-06), který vznikl na nárožní parcele po původním OD zbořeném během válečného bombardování. Nový dům hlavním celoproskleným průčelím vévodí náměstí navazujícímu na OS. V pěti nadzemních podlažích se nacházely prodejní sály tvořící přibližně 60 % plochy. V zadní části prodejní plochy byly eskalátory; část zázemí se sklady byla v odděleném prostoru a s ohledem na nižší konstrukční výšku měla sedm podlaží. Další fasády z režných cihel formovaly dlouhé okenní pásy a na severu pravidelný rastr malých kruhových oken. Výrazným prvkem je také podlouhlý sedmipodlažní hranol se schodišti a výtahy.¹⁷⁴⁶ Konstrukci tvoří skelet na osnově 8,375 x 8,375 m. Sloupy čtvercového půdorysu se směrem nahoru rozšiřovaly a vytvářely plynulý přechod do hřibových hlavic. S opětovnou výstavbou města po válečném bombardování je spojen také vznik OD **Plummers v Southamptonu** (1954-65, Yorke, Rosenberg & Mardall | OL6-X 07, 08). Realizace byla z důvodu zachování prodeje v provizorní budově zorganizována do dvou stavebních etap. Po dokončení byl prodejní provoz, s eskalátorem v těžišti volné plochy, rozvržen do suterénního a třech nadzemních podlaží; ve druhém patře vznikla také restaurace a závodní jídelna s administrativou a část podzemí

¹⁷⁴⁵ Více o SITE, společnosti Best a jejích showroomech viz např.: [GRAY, Christina Bernadette. *Architecture in the Experience Economy: The Catalog Showroom and Best Products Company*. Los Angeles, 2019. Dissertation. University of California. Vedoucí práce Sylvia LAVIN. Dostupné také z: https://escholarship.org/content/qt7wh6x03b/qt7wh6x03b_noSplash_006cfb2f53033956adcdf81d0239bf4e.pdf], [Throug the looking glass. *The Architectural Review*. London: EMAP, 1978, vol. 163, no. 973, pp. 132-135. ISSN 0003-861X.]

¹⁷⁴⁶ Jde patrně o jedno z prvních zvýraznění obslužných prostor v rámci typologie poválečných OD. [MOOS. *Československé a zahraniční příklady obchodních domů*. S. 58.]

sloužila jako skladová plocha. Prostý kubus na lichoběžníkovém půdorysu získal celoprosklené průčelí rytmičované meziokenními pilířky s kamenným obkladem. Na parcele po zdemolovaném OD po zásahu bombou vznikl OD **Dunn's v Bromley** (1957, Bertrum Carter | OL6-XI 01). Třípodlažní dům v proluce uvnitř ukrýval dispozici, která umožnila průhledy mezi jednotlivými výškovými úrovněmi s vystaveným nábytkem. Železobetonová konstrukce vynesla lehký obvodový plášť, v patrech pojatý jako střídání oken s plnými oranžovými parapetními výplněmi.

K evropsky tradičním patří OD **Queensway v Crawley** (1958, Gaby Schreiber and Associates | OL6-XI 02, 03). Čtyřpodlažní nárožní budova měla dvě průčelí prosklená pomocí lehkého obvodového pláště nepravidelně členěného po vzoru velkých jmen mezinárodního stylu W. Gropia a M. van der Rohe. Typická podlaží tvořila ze dvou třetin volná prodejní plocha s eskalátorem v těžišti a třetinu sklady a další obslužné prostory. V přízemí, krytém vykonzolovanou markýzou, byla umístěna samoobslužná jídelna a módní doplňky, patra patřila převážně textilu a domácím potřebám i nábytku. Nosná konstrukce byla smíšená – svislé ocelové sloupy na modulu 7 x 7 m vynášely železobetonové stropní desky. OD **Strand v Londýně** (1959, Denys Lasdun | OL6-XI 04, 05) vznikl v proluce, z čehož přímo vycházel jeho půdorys i objem. Průčelí bylo formované do tří částí – přízemí tvořily vystoupené celoprosklené výkladce zastřešené markýzou, nad níž se skvěl kamenný pruh s dlouhým bazilikálním pásovým oknem v patře, a dále tři podlaží členěné rytmem okenních a parapetních pásů obložených bronzovým plechem. Boční fasády byly prázdné a stavba tak působila nepřirozeně ukončená.¹⁷⁴⁷ Na protáhlém obdélném půdorysu vznikl OD **Cole Brothers v Sheffieldu** (od 1962, Yorke, Rosenberg & Mardall). Stavba byla umístěna v blízkosti radnice a stala se tak součástí nově formovaného centra města. Půdorys byl rozdělen dělicí stěnou tak, že ve dvou třetinách vznikly prodejní plochy a ve zbylé části obslužné provozy vč. zásobovacího dvora, skladů a rampy vedoucí do garáží pro zákazníky, které byly ve vyšších podlažích a na střeše.

Příkladem modernisticky ztvárněného průčelí je OD **Clarkson ve Wolverhamptonu** (od 1962, C. H. Elsom & Partners). Značnou část půdorysu zabírala prodejní plocha, ve třetině rozdělena a posunuta o půl patra. Vertikální komunikace a sklady byly po obvodě. Tři podlaží byla na průčelí jasně patrná – prosklené přízemí od dalších podlaží, pojednaných perforovanou zděnou strukturou s pásovým oknem, oddělovala tenká markýza. K minimalizaci okenních otvorů došlo u OD **Keddie's v Southend-on-Sea** (1962, Yorke, Rosenberg & Mardall | OL6-XI 06, 07, 08). Třípodlažní blok s bílým glazovaným keramickým obkladem, na průčelí rozřezaný bazilikálními okny, sloužil jako podnož vysokému hranolu s pravidelným rytmem čtvercových oken, v němž byly umístěny kanceláře. Parkování pro zákazníky bylo ve třetím podlaží a na střeše podnože. V typickém podlaží byla volná prodejní plocha s eskalátorem v těžišti a vedlejší provozy, zabírající přibližně šestinu půdorysu, byly situovány do jednoho z rohů. Výjimečnou stavbou se díky řešení fasád stal OD **Northern Co-operative Store v Aberdeenu** (1966-70, Covell Matthews Architects | OL6-XI 09), který získal

---

¹⁷⁴⁷ Srov. OD **Máj v Praze** (viz níže).

formu jakési čtyřpodlažní mastaby. Přízemí bylo celoprosklené a další patra, prakticky bez oken, tvořily zkosené žebrované betonové panely.

Francouzský přístup může reprezentovat OD **Aux Nouvelles v Rouenu** (1954, Georges Ferray, André Robinne, Robert Bonnet | OL6-XII 01, 02), který uzavírá blok budov a je součástí tří ulic. Technické zázemí a další pomocné provozy byly od prodejní plochy odděleny pásmem vertikálních komunikací. Suterén sloužil jako prodejna potravin se sklady, další tři podlaží byla pro prodej průmyslového zboží a částečně pro administrativu, ve třetím patře byly sklady a v ustupujícím podlaží se nacházela především čajovna s rozsáhlou střešní terasou. Hlavní vertikální komunikací byl eskalátor v těžišti prodejní plochy. Fasády, pojednané v celé délce pásovými okny, byly v nároží zaobleny. Hřibové sloupy jsou v rastru 7,28 x 8,80 m.

První poválečné italské ambice v architektuře prezentuje vysoce kontextuální OD **La Rinascente v Miláně** (1950, Ferdinando Reggiori, Carlo Pagani | OL6-XII 03, 04, 05). Trojúhelníková parcela, nacházející se v blízkosti milánského dómu, vznikla po zásahu původního OD zápalnou pumou a určila půdorys stavby nové. Eskalátory byly provozně umístěny v těžišti volné prodejní plochy a jako doplňující vertikální komunikace sloužily schodiště a 10 výtahů. Obslužné provozy byly situovány do zadní části dispozice a v prodejní ploše vzniklo po vzoru meziválečných amerických OD volné rozložení prodejního zařízení, tzv. *free flow*. Dům získal podobu jakéhosi eklektického paláce z mramoru – přízemí do náměstí doplnilo loubí s výkladci a v prvním patře bylo nad každým druhým obloukem obdélné okno, které proporčně odpovídá oknům renesančním. Další podlaží je oken prosté a třetí i čtvrté patro je naopak otevřené malými obdélnými okny bez jakékoliv výzdoby. Dům ukončuje mohutná římsa s ustupujícím podlažím, které výškově a barevným pojednáním odpovídalo okolní střešní krajině. Svislou nosnou konstrukci tvoří sloupy v ortogonálním rastru s ocelovými nosníky rozponu 8,5 m. Implementaci moderního paláce konzumu do tradiční formy představuje OD **La Rinascente na Piazza Fiume v Římě** (1959-61, Franco Albini, Franca Helg | OL6-XII 06, 07, 08).¹⁷⁴⁸ Stavba je směrem do náměstí přísně symetrická a členěná horizontálami ocelové konstrukce, která dává tušit jednotlivá podlaží za obvodovým pláštěm. Ten je v zásadě plný, pojednaný prefabrikovanými panely v terakotové barvě a modelován pilastry tak, aby získal archetypální vyznění. Vzhledem k tomu, že pilastry slouží jako technologické kanály, nejde jen o formální plasticitu. Fasáda je otevřena prosklením v přízemí v čele náměstí a v místě vertikální komunikace. Horní podlaží, určené pro administrativu, bylo prosklené a ustoupené. Základ typického podlaží tvořila volná prodejní plocha s vertikálními komunikacemi včetně dvou eskalátorů po obvodě. Výtvarně zajímavým je elipsovité schodiště umístěné do lichoběžníkového prostoru v rohu budovy.

---

¹⁷⁴⁸ Význam stavby, která je silně inspirována klasickou italskou architekturou, potvrzuje také kritický článek anglického periodika *The Architectural Review*, viz [ATKINSON, Fello. *La Rinascente Store, Rome. The Architectural Review*. London: EMAP, 1962, vol. 132, no. 788, pp. 268-274. ISSN 0003-861X.]

Švédské architektky a inženýry sdružovala projektová kancelář pro družstevní OD, tzv. KFAI. Ideálem této skupiny byly jednopodlažní OD, které minimalizovaly nejen stavební, ale i provozní náklady.¹⁷⁴⁹ Avšak architektonicky významné byly především vícepodlažní budovy, např. **OD v Malmö** (1958) – třípodlažní nárožní budova, která měla podzemní sklady a navazující šestipodlažní obytnou část. **OD Pub ve Stockholmu** (1960, Erik a Tore Ahlsénovi | OL6-XII 09, 10) byla celoprosklená budova, jejíž horní podlaží byla zkosená pro navození pocitu šikmého zastřešení. Dům uzavírá městský blok a má celkem 14 podlaží – 6 podzemních a 8 nadzemních. K okolním budovám se přimyká pásem technického zázemí, volná prodejní plocha je doplněná točitým schodištěm a eskalátory. **OD Tempo v OS Farsta** (1960, Leif Reinius, Sven Backström, Bengt Edlund | OL6-XIII 01) byl rozvržený na lichoběžníkovém půdorysu se zkosenými rohy. V tomto případě měla volná prodejní plocha v těžišti dva eskalátory a další vertikální komunikace na obvodě. Architektonické řešení bylo založené na celoproskleném přízemí krytém markýzou a patro utvářely předsazené perforované železobetonové panely. Plášť budovy se stal jasně rozpoznatelným výtvarným motivem později nazvaným *Tårtpappret*. **OD Domus v Östersundu** (před 1964, Folke Löfberg | OL6-XIII 02, 03) je příkladem integrace dalších funkcí do objemu družstevního OD. Půdorys suterénu, sloužící jako oddělení nábytku a sklady, a přízemí tvořil prostý obdélník, z něhož v dalších dvou patrech na obou koncích vystupovaly dva objemy přes celou kratší stranu, kde byly umístěny oddělení potravin, restaurace, kanceláře a hotelové pokoje. Mezi převýšenými hmotami vzniklo střešní parkoviště. Architektonické řešení průčelí bylo založené na celoproskleném parteru, nad nímž se nacházel pravidelný rastr svislých úzkých oken. Mimo město na „zelené louce“ byl postavený **OD OBS v Rotebru** (1964 | OL6-XIII 04). Půdorysně se jedná o trojúhelník na železobetonovém skeletu. Kromě architektonické formy byla ojedinělá také forma prodeje – reprezentativní vzorky zboží byly vystavené a zbytek zboží zůstal zabalený v přepravních obalech umístěných přímo v prodejním prostoru. Takový způsob prodeje nevyžadoval žádné skladové prostory.

Dánské poválečné OD byly obdobné. OS přes ulici doplnil **OD Magasin du Nord v Lyngby** (1960 | OL6-XIII 06) na předměstí Kodaně. Stavba získala prostý kubický objem členěný na celoprosklené přízemí a plnou hmotu dvou pater s ustupujícím vrchním podlažím. Před plná podlaží byla představena konstrukce s hustými vertikálními lamelami, které tvořily díky pohybu stínu na plášti v druhém plánu odlišnou vizualitu stavby. Relativně hmotnou stavbou je **OD Magasin du Nord v Aarhus** (před r. 1964). Přízemí je po celém obvodu stavby prosklené, vyšší podlaží potvrzují pravidelným rytmem okenních otvorů a černých parapetních i meziokenních vložek jednoduše budovy. Nároží stavby zdůraznily hodiny. **OD Magasin du Nord v Odense** (před r. 1969 | OL6-XIII 05) byl založen na podobném principu obvodového pláště, avšak před fasádu byla navíc předsazena subtilní stínící konstrukce, díky níž se z různých pohledů měnil vzhled budovy. Ustupující podlaží zde bylo po celém obvodu prosklené a střešní deska byla překonzolována. Konstrukci tvořil ocelový skelet s železobetonovými stropy.

¹⁷⁴⁹ LEIJONHUFVUD, H. S. Genossenschaftliche Warenhäuser in Schweden. *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1964, Jhg. 61, Nr. 7, S. 729-732. ISSN 0005-674X. S. 729.

Vzhledem k tomu, že se Neufertovo úctyhodné dílo Bau-Entwurfslehre jedné z nejvýznamnějších typologií obchodní architektury 19. i 20. stol. téměř nevěnuje,¹⁷⁵⁰ v NSR s moderními zásadami vzešlými z amerických OD seznámil např. Welf v periodiku Baumeister.¹⁷⁵¹ Kromě zásad dispozičního řešení blíže představil svůj **návrh na OD** (1961, Edmund Welf | OL6-XIII 07) s volnou prodejní plochou, jež měla hlavní komunikační uzly a podružné prostory v pásu u jednoho průčelí a další doplňkové schodiště přímo v těžišti. Konstrukce byla striktně skeletová, výjimkou zmíněného pásu podružných prostor plnicích ztužující funkci.¹⁷⁵²

Ještě před realizací prvních moderních OD došlo ke stavebním úpravám stávajících OD. Americký způsob modernizace OD z 19. stol. s tradičním tvaroslovím dokládá **OD s nábytkem v Krefeldu** (přestavba kolem 1958, asi Wilhelm Peiner | OL6-XIV 01, 02). Stavba ztratila svou výraznou nárožní věž a objem byl srovnán do prosté kubické hmoty s proskleným parterem a okny jen na hlavním průčelí; značná část domu byla obložena hliníkovým vlnitým plechem, výjimkou byl obklad výkladců v přízemí a svislý pás na nároží z leštěného tmavého kamene. Postupný odklon od prosklených průčelí představují např. OD **Hertie ve Wiesbadenu** (před 1958, Rainer Schell), který měl fasádu v pravidelném obdélném rastru s bazilikálními okny v každém poli, či OD **Bayer v Leverkusenu** (před 1959, Paul Schaeffer-Heyrothsberge | OL6-XIV 03, 04, 05) realizovaný na parcele vzniklé při válečném bombardování. Nad proskleným parterem levitovala jednopodlažní hmota místy doplněná okny a z půdorysu OD byl vyčleněn převýšený dvoupodlažní blok s administrativou, který měl před průčelím vertikální bílé slunolamy. Prodejní plocha, v části obvodu obklopená obslužnými a dalšími podružnými provozy, měla v těžišti přímočaré schodiště. Labutí písni evropského typu OD byl **Kaufhof v Kolíně nad Rýnem** (před 1959, Wunderlich | OL6-XIV 06), jež na třech předsazených patrech získal lehký obvodový plášť s horizontálními okny střídající plné parapetní pásy. Jeho nedílnou součástí se stal parkovací dům s prostou architekturou založenou na stropní desce s podporami. Stavba, jež bez okolků přiznala konstrukci i funkci, byla doplněna expresivní šroubovicovou rampou.

K prvním realizovaným OD amerického typu v NSR patří **Merkur v Neuss** (před 1963, H. Hentrich, H. Petschnigg | OL6-XIV 07, 08) situovaný na vnější okraj historického centra.

---

¹⁷⁵⁰ První poválečné vydání z roku 1954 se věnuje OD na dvou stranách a zájem je primárně o prostorové uspořádání obchodního zařízení a plošné požadavky některých místností. Viz [NEUFERT, Ernst. *Bau-Entwurfslehre: Grundlagen, Normen und Vorschriften über Anlage, Bau, Gestaltung, Raumbedarf, Raumbeziehungen. Maße für Gebäude, Räume, Einrichtungen und Geräte mit dem Menschen als Maß und Ziel ; Handbuch für den Baufachmann, Bauherrn, Lehrenden und Lernenden*. 15. Aufl. Berlin-Tempelhof: Bauwelt-Verlag, 1954. S. 198, 199.] Další vydání z roku 1959 zmíněné rozvíjí o zevrubné provozní schéma a řešení výkladců. Viz [NEUFERT, Ernst. *Bau-entwurfslehre: Grundlagen, Normen und Vorschriften über Anlage, Bau, Gestaltung, Raumbedarf, Raumbeziehungen. Maße für Gebäude, Räume, Einrichtungen und Geräte mit dem Menschen als Maß und Ziel ; Handbuch für den Baufachmann, Bauherrn, Lehrenden und Lernenden*. Berlin: Ullstein, 1959. S. 268-271]. Vydání z roku 1966 poznání nijak nerozšiřuje a tím úplně zanedbává nové trendy odehrávající se v typologii OD. Viz [NEUFERT, Ernst. *Bauentwurfslehre: Grundlagen, Normen und Vorschriften über Anlage, Bau, Gestaltung, Raumbedarf, Raumbeziehungen : Maße für Gebäude, Räume, Einrichtungen und Geräte mit dem Menschen als Maß und Ziel ; Handbuch für den Baufachmann, Bauherrn, Lehrenden und Lernenden*. 25. Aufl. Frankfurt am Mein: Verlag Ullstein, 1966. S. 283-286.]

¹⁷⁵¹ Publikováno bylo i dispoziční řešení amerických OD, např. OD **May v Denveru** (I. Ming Pei Associates), který měl čtvercovou volnou prodejní plochu s eskalátorem v těžišti. [BRANDT, Jürgen. *Die Shopping Centers in den USA. Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1961, Jhg. 58, Nr. 7, EB. 59-70. ISSN 0005-674X. EB. 59.]

¹⁷⁵² Více [WELF, Edmund. *Neuer Warenhaustyp. Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1961, Jhg. 58, Nr. 3, S. 192-193. ISSN 0005-674X.]

Prostá kubická hmota s ustoupeným proskleným parterem byla v patrech v celé ploše z keramických čtvercových tvarovek. Ty jsou dřevé a na průčelí vyskládány pravidelně s pootočením 90 stupňů. Železobetonový skelet na čtvercovém modulu vynáší volnou prodejní plochu, v jejímž těžišti byly čtyři eskalátory. Obslužné prostory vznikly ve dvou pásích na opačných stranách půdorysu. Konstrukční modul sloupů byl rozvržen do polí o rozměrech 9,5 x 10,6 m. OD **Karstadt v Hamburk-Harburgu** (kolem 1964 | OL6-XV 01) vznikl na lichoběžníkovém stavebním pozemku. Experimentem bylo umístění parkovací plochy mezi dvě prodejní podlaží zpřístupněné dvoupruhovou rampou. Ve vysokém deskovém objektu v druhém plánu byly kanceláře, jídelna a klub pro zaměstnance. OD **Karstadt v Celle** (1967, Walter Brune) uzavřel blok v historickém centru města. Koncept budovy byl založený na pravidelném čtvercovém rastru, jež se promítl i o střešní krajiny soustavou stanových střech. Krajiní pole však byla rytmizována prolamováním tak, aby bylo dosaženo zmírnění robustnosti. Obvodový plášť, kromě proskleného přízemí, byl obdobně jako půdorys založený na čtvercovém rastru, který vyplnila plná pole a nepravidelně rozmístěné prosklené otvory. Centrální sklad vznikl v samostatném objektu přes ulici a s OD ho propojil podzemní tunel. OD **Kaufhof v Mnichově** (1967-72, Josef Wiedemann, R. Ehrmann | OL6-XV 02) je nárožní stavba s obkladem z kamene a falešnou mansardou. Charakteristickým se pro dům staly zářezy a vystupující části na průčelích, které zmírnily její měřítko. Obklad z hliníkových profilovaných čtverců v přirozené stříbřité barvě měl OD **Schneider v Neustadt an der Weinstraße** (před 1966). Také nárožní OD **Wormland v Kolíně nad Rýnem** (před 1973, Atelier Neufert, Herbert Balg | OL6-XV 03, 04, 05) získal během revitalizace celoproskleného pláště z roku 1957 celoplošný stříbřitý obklad. Čtvercové pyramidální kazety z ušlechtilé oceli, doplněné kinetickou plastikou Licht und Bewegung (Otta Piene),¹⁷⁵³ vytvářely pocit luxusu a sloužily jako reklama a identifikační symbol OD.

Monumentální formu získal OD **Orion v Göppingenu** (před 1973, Hans Kammerer, Walter Belz, Wilhelm Hang, Wolfgang Erlekm | OL6-XV 06, 07). Netradiční bylo otevření prodejního sálu v přízemí přes dvě patra, které evokuje „[...] stesk po starších obchodních dvoranách.“¹⁷⁵⁴ Pro architektonické řešení je určující železobetonová deskovitá věž vystupující nad hmotu prodejních ploch. Nižší hmota, obložená hladkým světlým kamenem díky své přesnosti kontrastuje se zbytkem stavby. Větší část průčelí totiž tvoří surová obnažená konstrukce vč. technologických spár a stavebních nedokonalostí. Do mohutné hmoty byly vyřezány úzké střílny, které do domu vpouštěly světlo. Celkovou kompozici hmot korunuje schodišťová věž se zaoblenými hranami a podlouhlými okny. Brutalistní exteriér potvrdily v interiéru přiznané čtvercové železobetonové sloupy na modulu 8 x 8 m. Stropní podhled tvořily hliníkové pásy se vsazenými obdélníkovými zářivkovými svítidly a klimatizačními výdechy. OD **Breuninger ve Stuttgartu** (před 1973, Rainer R. Czermak,

¹⁷⁵³ „Plastiku tvoří kovové kuličky, které jsou v kruhové nepravidelné kompozici se společným středem. Na zadní straně kuliček je zabudované světlo, svítící na zrcadlové opláštění. Celý efekt spočívá v pohybu kuliček. Kruhově pohybující se kuličky vytváří na fasádě světelné pruhy. Celý pohyb trval necelou minutu a mezi jednotlivými krouženými kuličkami byla přestávka sedm minut.“ [MOOS. Československé a zahraniční příklady obchodních domů. S. 59.]

¹⁷⁵⁴ MOOS. Československé a zahraniční příklady obchodních domů. S. 67.

A. Scherle, K. H. Kohler, E. Wolff | OL6-XV 08, 09) představuje robustní stavbu orientovanou na historickém náměstí, jejíž hmota se pne nad celoproskleným parterem a je ukončena levitující betonovou atikou. Kompozici stavby doplňují betonová schodišťová věž a ustupující podlaží, v němž se nacházela restaurace s přilehlým střešním bazénem. Dispozici tvořila volná prodejní plocha s eskalátory v těžišti; ojedinělou byla realizace zmíněného venkovního bazénu na střeše. Konstruktivní řešení spočívalo na železobetonovém skeletu s trémovými stropy.

Až graficky pojednané fasády s pohledově přiznanou železobetonovou konstrukcí s dekorativním obkladem režnými cihlami získal OD **Karstadt v Mindenu** (1972-78, Abteilung Bau-Technik-Einrichtung der Karstadt, I. und F. Spengelin, M. Hoffmann, R. Homburg | OL6-XVI 01). Rozložitý půdorys měl volnou plochu s eskalátory v těžišti a kruhovou rampu vedoucí do posledních dvou podlaží, kde bylo parkování. OD **Waldbauer ve Stuttgartu** (před 1976, Otto Jäger, Ulrich Oelssner, Helmut Pabst | OL6-XVI 02, 03, 04) byl umístěn v proluce. Nepříliš běžné bylo rozdělení prvních dvou nadzemních podlaží na dvě části, mezi něž byla vložena část mezipatra. Tento krok vedl k vytvoření prostoru otevírající pohled do dalších dvou prodejních úrovní. Průčelí byla pojednána v estetice blízké karosérií automobilů – neotevíravé okenní výplně na vnějším líci měly typické zaoblení v rozích a na fasádě byly osazeny pomocí lišt. Plné plochy mezi okny se obložily antracitově zbarveným plechem a průčelí nad čtvrtým patrem nerušeně přešlo do šikminy tak, že vytvořilo falešnou sedlovou střechu. Svislé nosné konstrukce tvořily pouze příčné obvodové stěny, na něž byly stropy vyneseny průvlaky. Stavba s antracitově kovovým průčelím je také **Dům obuvi v Dortmundu** (před 1976, Roman Reiser, Wolfgang Mantel | OL6-XVI 05, 06). Budova v proluce narušuje uliční čáru přibližně v třetině šířky trojúhelným arkýřem přes všechna podlaží vyjma přízemí. Bohatě prosklené průčelí má také okenní výplně na vnějším líci, nicméně v tomto případě se jedná o horizontální pásy střídané plnými parapety. Stropní konstrukce byly vyneseny průvlaky na příčné nosné stěny.

Kritické ohlasy na umístění plošně, objemově i měřítkově velkých OD do centra historických měst se v NSR objevily již na přelomu 60. a 70. let.¹⁷⁵⁵ Spolu s dalšími realizacemi „krabic na zboží“ tyto ohlasy sílily a v polovině 70. let již bylo patrné, že architektura OD čerpající z amerických vzorů není pro historická města vhodná. Peters ve svém kritickém textu přirovnal nové OD v centrech měst k „[...] einen Elefanten in ein Puppenhaus [...]“¹⁷⁵⁶ a později je označil jako „*Alstadtkiller*“ a postavil je ke srovnání s pařížskými i berlínskými OD z 19. stol.,¹⁷⁵⁷ které v té době začaly být prohlašovány za kulturní památky. Značnou úlohu při formování novostaveb v centrech měst začala tvořit také památková péče, která své stanovisko o nevhodnosti průčelí bez oken s betonovým, kovovým či plastovým obkladem shrnula v dokumentu „*Richtlinien für Baumaßnahmen innerhalb oder in der Nähe*

¹⁷⁵⁵ Např.: [SCHLIENZ. Kritisches Forum: Platz dem Kaufhaus. *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1971, Jhg. 68, Nr. 11, S. 1351-1352. ISSN 0005-674X.]

¹⁷⁵⁶ PETERS, Paulhans. Von Kaufhäusern und alten Städten. *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1976, Jhg. 73, Nr. 8, S. 630-631. ISSN 0005-674X. S. 630.

¹⁷⁵⁷ PETERS, Paulhans. Die Kaufhaus-Nichtarchitektur. *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1980, Jhg. 77, Nr. 10, S. 970-972. ISSN 0005-674X.

von Ensembles".¹⁷⁵⁸ Do znovuobjevení tradičního konceptu domu s okny, který byl modernisty zavržen a vystřídán okny pásovými nebo závěsovou stěnou, se samozřejmě promítly i nové postmodernistické myšlenky.

Tento vývoj v praxi ukazuje OD **Horten v Řezně** (1960-73, původní návrh Helmut Rhode, Friedel Kellermann. Hans-Günter Wawrowsky, realizovaný návrh Josef Wiedemann | OL6-XVI 07, 08), který tvoří celou východní frontu hlavního náměstí. Původní návrh plně reflektoval dobové tendence a OD byl pojat jako jednoduchý kvádr bez oken. V průběhu přípravy projektu se však objevily negace výrazového pojetí – měřítko stavby bylo vůči okolní gotické zástavbě gigantické, a proto byl dům rozložen do několika objemů různě velkých a natočených. Dům získal kamenný obklad a poslední podlaží byla zešíkmena a opláštěna měděným plechem tak, aby evokovala šikmou střechu. Charakteristické je ale především začlenění klasicistního strážního domku s portikem uprostřed průčelí do náměstí. OD **Schneider v Ettlingenu** (1971-77, Heinz Mohl | OL6-XVII 01) byl také plánován jako solitér v historickém centru města. Budova s jedním podzemním a pěti nadzemními podlažími měla svým hmotovým řešením mastaby reagovat na stávající střešní krajinu a prolamovaným průčelím naopak masu hmoty přiblížit měřítku okolních domů. Realizovaný byl ale střídmější a přepracovaný návrh v tradičnějším pojetí – cihelná budova s historizujícími detaily měla šikmou keramickou střechu s vikýři. Podobně upraven byl i návrh **OD ve Wolfenbüttel** (1969, Manfred Schlüter, Klaus Orlich), který měl původně polygonálně utvářený půdorys respektující šikmou komunikační osu do centra města. A v neposlední řadě také OD **Hertie ve Würzburgu** (1976-80, Alexander Freiherr von Branca, Michael Braun, Eva-Maria Ulm-Raab) představuje odklon od původně plánovaného modernistického konceptu. Novostavba měla za úkol zcelit celý stavební blok zasažený válečným bombardováním a obsáhnout i renesanční městskou bránu. Proti návrhu však došlo ke značnému protestu a musel projít úpravou. Realizovaný dům s tradičním tvaroslovím tak bez jakékoli invence zapadl mezi uzpůsobené a stavebně upravené předválečné stavby.

Měřítkově přijatelný byl OD **Schneider ve Freiburgu** (1970-75, Heinz Mohl | OL6-XVII 02, 03), který měl hlavní průčelí s proskleným parterem za sloupořadím. Vyšší podlaží s obkladem z betonových panelů byla zastřešena šikmou střechou s pálenou krytinou. Skeletová konstrukce vynesla volnou prodejní plochu s eskalátory v těžišti. OD **Karstadt v Goslaru** (1976-78, Walter Brune | OL6-XVII 04, 05) byl rozdělen na dvě části – obchodní prostory a vícepodlažní garáže s rampou až na střechu objektu. Dům, doplněný schodišťovou věží s reliéfním obkladem, byl založený na seskupení jakýchsi buněk se šikmými hranami. Běžový kamenný obklad na fasádách doplnil tmavý kovový pásový arkýř s okny ve druhém patře. Samozřejmostí bylo kontextuální šikmé zastřešení. K dostavbě solitérního secesního OD došlo při realizaci OD **Karstadt v Remscheidu** (1974-78, Spengel-Gerlach Glauner und Partner | OL6-XVIII 02). Historická budova se stala součástí dvoupodlažního objemu s minimem okenních otvorů, který měl parkování na střeše. Architektonické řešení spočívalo v materiálovém i barevném kontrastu mezi novou a starou částí. K prvním stavbám v NSR

¹⁷⁵⁸ Volným překladem „Pokyny pro stavební práce v souborech nebo v jejich blízkosti.“ Více např.: [PETERS. Von Kaufhäusern und alten Städten. S. 631.]

s ryze postmoderními prvky v obchodní typologii je OD **Horten v Bielefeldu** (1973-80, Fred Angerer, Gerd Feuser | OL6-XVIII 01). Budova složená z rytmicky usazených a výškově odlišných hranolů měla zvýrazněný vstup proskleným obloukem, který vedl do pasáže s dalšími specializovanými MO jednotkami. Nad vstupem byla dále osazena lomenicová markýza a v prosklení oblouku zlatá koule. Obvodový plášť byl z lícových cihel a před vedlejší fasády byly předsazeny typické hortenovské skulpturální kovové mřížoviny.

K nejpjetnějším realizacím¹⁷⁵⁹ ve zkoumaném období patří OD **Karstadt v Norimberku** (1978 | OL6-XVII 06, 07), který patřil k největším německým OD. Stavba striktně dodržela původní gotickou parcelaci, dlouhá průčelí s okny byla členěna tak, aby opticky utvářela soustavu domů. Nezůstalo však jen u rozbití hmoty, protože každá část byla na fasádách pojednána odlišně za použití podobných materiálů – betonu a kamene. V parteru se objevuje tradiční loubí a tři až čtyřpodlažní objemy zakončuje strmá vysoká střecha z pálených tašek. Mezi konzervativní příklady patří také **OD v Lüneburgu** (před 1980, Heinz Mohl). Novostavba byla umístěna uvnitř vnitrobloku a byla propojena prosklenou halou z obou stran s historickými domy v ulici. Ty prošly kompletní rekonstrukcí a místy byly až romanticky dostavěny. Prstenec historických domů obklopoval volnou prodejní plochu s eskalátorem v těžišti. Zásadní tečku za pozdní modernou představuje revitalizace **OD Kaufhof v Bonnu** (dokončen v 50. letech | OL6-XVIII 03). Ten prošel v roce 1977 (Hans Kammerer, Walter Belz und Partner | OL6-XVIII 04) drastickou změnou vzhledu – původní celoprosklený obvodový plášť vyměnila historizující fasáda. Nové průčelí vzniklo cihlovou vyzdívkou železobetonového skeletu, která byla v osách dolních pilířů, navzdory tektonické logice, doplněna vystupujícími polygonálními okny. Dům získal i tradiční šikmou střechu s vikýři.

Postupné dramatické změny v poválečném architektonickém myšlení jsou patrné v Rakousku na OD **Gerngross ve Vídni**. Původně historizující stavba (1902-04, Fellner & Helmer) prošla v roce 1966 modernizací, která spočívala v částečné novostavbě na původním půdorysu a vytvoření plných průčelí s keramickým a hliníkovým profilovaným obkladem (Adolf Wölzl). Po ničivém požáru roku 1979 dům získal tradičnější průčelí s obdélnými okny (Georg Frankl).¹⁷⁶⁰

Významnou švýcarskou realizací je OD **Jelmoli v Basileji** (1971, Suter & Suter AG Architekten | OL6-XVIII 07, 08), který představuje symbiózu parkovacího domu s provozem OD. Dlouhá proluka, ohraničená z obou stran ulicemi, byla celá zastavěná – dům plně respektoval uliční čáry i výšky přiléhajících budov. V křídlech do ulice, uprostřed propojených šroubovicovou rampou, se nacházely v nižších podlažích prodejní plochy s nutnými skladovými i administrativními provozy a nad nimi se nacházelo přes 300 parkovacích míst. Prodejní plocha byla řešena jako volná s eskalátory v těžišti. Průčelí prodejní části měla celoprosklený parter a v patře čtyři okenní otvory šířkou odpovídající konstrukčnímu modulu.

¹⁷⁵⁹ Bahna poznamenal, že tlak památkářů a městské rady na respektování původní struktury byl takový, až vznikl objekt nevýrazný a ztrácející svou tvář. [BAHNA. Vývoj obchodního domu jako stavebního typu. S. 5.]

¹⁷⁶⁰ K uzavření kruhu došlo roku 2010 (LOVE architecture and urbanism), kdy OD získal nové vnitřní atrium tak, aby se přiblížil nákupnímu centru, a zcela novou fasádu – ornamentální poloprůhlednou bílou strukturu, která je předsazena před průčelí s okny.

Zbylá část patra a další nadzemní podlaží byla plná a obložená betonovými panely s vertikálním spárováním. Skladová a administrativní část na opačném konci bloku měla v betonovém obkladu úzké vertikální zářezy s okny. Za výjimečný příklad zasazení OD do kontextu městského centra, lze považovat OD **Rätia v Davosu** (před 1972, J. Dahinden, P. Banholzer | OL6-XIX 01-04). Parcela přímo na náměstí vznikla demolicí hotelu. V samotné architektuře nové stavby lze jasně rozeznat formování hmoty dle funkcí, jež v sobě ukrývá. Důležitým aspektem se však stalo umístění v terénu, který nezanedbatelně od náměstí stoupá. Na sklon budova reaguje a svou hmotou je s ním v kontrastu – z jedné strany působí klidným horizontálním dojmem a z druhé strany jde až o chaotický shluk kvádrů různých měřítek směle graduujících k nároží. Ojediněným bylo také dispoziční řešení snažící se smazat hranice mezi prodejní plochou, zázemím a restaurací. V horních podkrovních podlažích byly byty. Konstrukci tvoří železobetonové sloupy kruhového průřezu v ortogonálním rastru přibližně 10 x 10 m. Příkladem mimoměstského OD je **Jumbo-Markt u Curychu** (1972) představující typologicky ojedinělý příklad přetlakové haly o rozměrech 140 x 38 x 12 m.

OD **Innovation v Bruselu** (1968-70, Polak & Stapels Architekten | OL6-XVIII 05, 06) vznikl po požáru OD V. Horty v roce 1967 a se zastavěnou plochou cca 85 tis. m² na pěti prodejních podlažích patřil k největším v Evropě. Dispozice, která byla díky tragickému požáru doplněna pěti rovnoměrně rozmístěnými únikovými schodišti vedoucími na volné prostranství, byla rozdělena v podélném směru na dvě části – prodejní plochu se dvěma bateriemi eskalátorů uprostřed a neprodejní část se sklady, hygienickým zázemím a vícepodlažním parkovištěm. Pro příjezd automobilů sloužila točitá rampa uvnitř půdorysu. Kromě vůbec prvního připojení pokladen na samočinný počítač v Evropě se však jedná i o výrazné architektonické dílo – prodejní část budovy měla celoprosklený parter doplněný markýzou, mezi níž a vysokou světlou atikou byla nadzemní podlaží bez oken. Prázdné fasády členily vertikální štěrbiny na několik polí obložených betonovými čtverci. Kratší průčelí neprodejní části bylo pojednáno v plné betonové ploše s nepravidelným svislým kanelováním, delší část byla přímo otevřená a plně se zde uplatnila železobetonová konstrukce.

OD **Galleries Moderne v Rotterdamu** (1957, Johannes Hendrik van den Broek, Jacob Berend Bakema | OL6-XIX 05) měl ve čtyřech podlažích kromě prodejních místností také sklady, kanceláře a kuchyně s kantýnou. Architektonické řešení bylo založené na horizontálním členění odpovídajícímu podlažnosti – plné stěny střídaly po celém obvodu okenní pásy bazilikálních oken, které prosvětlovaly vnitřní prostory. Vstup byl zastřešený a doplněný ostrovními výkladci.

Všechny výše zmíněné západoevropské OD předznamenal a zásadně ovlivnil¹⁷⁶¹ nejvýznamnější OD **Bijenkorf v Rotterdamu** (1958, Marcel Breuer, Abraham Elzas | OL6-XIX 06-

¹⁷⁶¹ Rotterdamský De Bijenkorf „[...] ovplyvnil další smer vo výstavbe obchodných domov.“ [ROKOŠNÝ, Anton. Od skúseností k novým formám. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1973, roč. 15, č. 3, s. 34-37. ISSN 1335-2180. S. 34.] „[...] Breuer s Elzasem však definovali nejen vzor dispoziční, ale především vzor pro formu domu. Vzor pro to, jak má moderní obchodní dům vypadat.“ [MOOS. Československé a zahraniční příklady obchodních domů. S. 61.]

09). Budova vznikla přímo v návaznosti na novou městskou POU Lijnbaan. Za ojedinělé lze považovat opuštění od tradičního evropského typu OD s okny, přestože se v části průčelí objevují úzké štěrby propouštějící aspoň část denního světla.¹⁷⁶² Zřetelným symbolem se stal obvodový plášť – část sloužící provozu kina je obložena černými lícovými cihlami a zbytek travertinem. Na třech fasádách získal kamenný obklad šestiúhelníkový rastr, který je zde použit s ohledem na název domu,¹⁷⁶³ západní stranu tvoří rastr obdélný. Celistvost pláště je dále porušena na třech místech, dvakrát značným prosklením v místě restaurace a v nejvyšším podlaží corbusierovsky otevírá střešní terasu podélný otvor. Typická podlaží měla volnou prodejní plochu s eskalátorem v těžišti; v posledním podlaží vznikla kvůli dennímu osvětlení venkovní atria. Součástí stavby se stal i přízemní skleněný pavilon, jenž sloužil k vystavování vybraného zboží. Do interiéru bylo navrženo speciální prodejní zařízení (Schwartzman) a stavba byla doplněna konstruktivistickou monumentální plastikou (Naum Gabo), která značně ovlivnila její celkové působení. Rastr skeletové konstrukce byl volen 12 x 12 m.

6.3.2 Východní blok

Padesátá léta sovětské architektury lze spojit se znaky klasických slohů a jejich reprodukce. OD, navzdory prudkému vývoji v USA a posléze v západní Evropě, tak tvoří jeden z dokladů zpátečnosti sovětské architektury. Příkladem jsou OD **Detskij mir v Moskvě** (1953-57, Alexey Nikolajevič Dushkin | OL6-XX 02), robustní kamenný palác se třípodlažní arkádou uvnitř formovaný kolem zastřešeného atria s ochozy, anebo OD **Ukraina v Záporoží** (1959-63), jehož čtyřpatrová hmota vystupovala z přízemního soklu a průčelí formoval neoklasicistní vysoký řád. Na přelomu 50. a 60. let se však plně projevila snaha dosáhnout v typologii obchodních staveb stupně západních zemí.¹⁷⁶⁴ Reakcí na nové formování OD, reprezentované v Evropě OD Bijenkorf v Rotterdamu, byl experimentální **OD na Leninském prospektu v Moskvě** (1958-63, B. Sobolevskij, J. Peresvětov, L. Ljachov | OL6-XX 03-06). Umístění domu bylo uprostřed obytné čtvrti, tedy relativně mimo městské centrum. Okolní urbanistická struktura polootevřených vysokých bytových domů má nízkou hustotu, kterou podporuje i Leninský prospekt, jehož šířka dosahuje místy až 120 m. Dispozice domu je přísně symetrická s osovým vstupem. Kromě prodejních ploch obsahoval dům i veřejné stravování, sklady a administrativu. Novinkou bylo zavedení samoobslužného prodeje či výukové středisko pro novou generaci odborníků na prodej zboží a ekonomiku. Pro pohyb zákazníků mezi podlažími sloužily především eskalátory v zadní části. Ze symetrie půdorysu vychází i symetrie architektonického řešení. Dům byl bohatě prosklený a zbytek průčelí byl formován v intencích socialistického realismu a nepochybně ovlivněn OD Mostorg bratří Vesninů. Konstrukci tvořil skelet o modulu cca 6 x 6 m.

¹⁷⁶² Štěrbiny sice ubírají radikalitě, nicméně patří k prvním snahám uzpůsobení amerického OD evropskému nákupnímu prostředí.

¹⁷⁶³ Slovo *bijenkorf* v holandštině znamená úl.

¹⁷⁶⁴ Nový pohled prezentoval také film **Lidé z obchodního domu** (orig. *Za vitrinou univermaga*, 1955, režie Samson Samsonov | OL6-XX 01). S ohledem na absenci moderních obchodních prostor v SSSR musel celý snímek z prostředí OD vzniknout ve studiu.

Vliv této stavby na další vývoj OD je zcela patrný – na řadu let se ustálila solitérní kubická forma s celoproskleným průčelím s béžovou barevností, jejímž nositelem byl kamenný obklad nebo barvená omítka. Příklady tohoto řešení jsou OD **Central v Taškentu** (1964, L. Blat, L. Komissar, A. Freitag) s volnou prodejní plochou a zásobovacím dvorem na opačné straně, třípatrový OD **Charkov v Charkově** (1969, N. D. Yevsikov, A. P. Bondarenko, A. G. Zaikovskoy | OL6-XX 07-08) s obdélnou prodejní plochou a dvěma postranními křídly s obslužnými prostory či podobné OD v **Dilidžanu** (1978, Gemma Sarkissian, Gevorg Gyulkhasyan, Romen Esayan) a v **Alaverdi** (70. léta), jejichž dvě prosklená podlaží korunovalo pásové okno s vystoupenými meziokenními pilíři. Celoprosklené průčelí, ale moderněji formované, získal OD **Krasnodar v Krasnodaru** (1967). Nad pěti prosklenými podlažními se subtilními okenními sloupky se vznášelo plné patro nesoucí název domu. Po ničivém požáru získal OD nové průčelí (1982-84). V módních intencích, na Západě již doznívajících, tvořila průčelí předsazená kovová struktura ve formě zlatých ornamentů. Bohatě prosklený byl také OD **Ufa v Ufě** (před 1967 | OL6-XXI 01). Solitérní prostý hranol byl postaven na hlavní městské třídě v rámci nové výstavby. Všechny fasády byly pojednány v pravidelném rastru okenních výplní, mezi nimiž vystupovaly z roviny štíhlé stínící prvky. Podobný projekt byl posléze realizován při výstavbě OD v **Dzeržinsku** (1976-80).

Vysoce kontextuální dílo představuje OD **Gulistan v Ašchabadu** (1969-82, Vladimir Vysotin | OL6-XXI 02), jehož provoz byl přímo spojen s tradičním bazarem. Budova na půdorysu tvaru U jasně vymezila obdélný prostor tržnice a sloužila také jako vstup. V přízemí byla dispozice OD rozvržena do dvou volných prodejních ploch, v patře prodejní prostory získaly formu menších MO jednotek s krytým ochozem. Nad tržnicí i domem vznikla železobetonová žebrovaná střešní deska nesená vysokými nerviovskými sloupy. Toto zastřešení, kromě funkční ochrany před klimatickými podmínkami, významně zcelilo obě formy prodeje do jednoho architektonického celku.¹⁷⁶⁵ Kromě několika výtvarných děl byla nedílnou součástí také vodní nádrž.

Nicméně i do SSSR se v průběhu 70. let dostala typologie moderního OD a vznikly architektonicky výrazné realizace. Např. OD **Tver v Kalininu** (dnes Tveru, 1976-82 | OL6-XXI 04) dostal formu plného robustního objemu rozřezaného úzkými štěrbinami, za nimiž byly mírně patrné stropní desky.¹⁷⁶⁶ V suterénu se nacházel příjem zboží a garáže, prodejní plochy byly ve třech nadzemních podlažích a zbylá dvě patra sloužila jako sklady, kanceláře a další prostory pro zaměstnance. Relativně brzkým, a tedy v té době ojedinělým pokusem o moderní formu, bylo průčelí menšího OD **Centrul de Moda v Kišiněvě** (70. léta, V. Zaharov, L. Gofman, G. Jinkin | OL6-XXI 03). Horní dvě podlaží získala předsazený hliníkový plášť polopropustné struktury složené z parabolicky tvarovaných skořepinek. Na hlavní městské pěší promenádě jako ústřední místo společenského života vznikl OD **Merkurijus v Kaunasu** (1975-83, Antanas Algimantas Sprindys | OL6-XXII 01). Jeho významu odpovídal také

¹⁷⁶⁵ Podobně zastřešeny byly moderní africké tržnice, např. **tržnice Wakulima v Naorobi v Keni** (1965) či tržnice **Kariakoo v Dar Es Salaam v Tanzanii** (1972-74, Beda J. Amuli).

¹⁷⁶⁶ Pro svůj vzhled získal OD pejorativní označení *Bastiliya*, tedy Bastila. Např.: [Proshchay, "Bastiliya": byvshiy univermag "Tver" nachali krushit' i remontirovat'. In: *Tvernews.ru* [online]. ТИА, © 2000-2022 [cit. 2022-01-25]. Dostupné z: <https://tvernews.ru/news/235003/>.]

velkorysý předprostor, který doplnila kašna (Vanda Peleckienė). Původní plán na osmipodlažní stavbu byl realizován jen z poloviny – přízemí čtyřpodlažní budovy bylo celoprosklené a tělo tvořily dvě robustní hmoty z pohledového betonu oddělené proskleným pásem. Obě tyto části byly pojednány až anticky geometrickým plastickým motivem, horní hmota měla v motivu navíc proražené úzké okenní otvory. K horizontální skladbě hmot tvořila kontrast předsazená schodišťová věž, která budovu převýšila a sloužila jako nosič loga. Součástí OS se stal **OD ve Staré Zagore** (před 1978, Todor Ličev). Čtyřpodlažní dům měl v suterénu sklady a garáže, nadzemní podlaží sloužila jako prodejní. Prosklený parter byl v kontrastu s kompaktním pláštěm nadzemní části, který tvořily parapetní perforované kamenné desky, v patře ustoupené z tmavšího kamene a o podlaží výše s reliéfním pásem.

Jeden z největších sovětských OD umístěných v centru města vznikl v **Omsku** (kolem 1980, J. Zemcov, A. Mirošin, V. Parchimenko, D. Sor | OL6-XXI 05, 06, 07). Kromě velikosti stavba zaujme především svou koncepcí – běžné horizontální dělení na jednotlivá podlaží je narušeno systémem osmi prodejních sálů rozmístěných ve spirále tak, že v centru mezi nimi vznikl krytý ústřední prostor s horním osvětlením. Řazení hal ve spirále bylo navíc zdůrazněno jejich propojením; zákazník mohl z nejnižší úrovně vyjet eskalátorem nahoru a odtamtud po jednotlivých sálech ve spirále sejít dolů. Pro oblast vzniku je tradiční kontrast na průčelí, vzniklý z bílých betonových panelů a v přízemí červeného cihelného obkladu. Železobetonová konstrukce byla založena na prefabrikované betonové skořepině nesené skeletem na modulu 12 x 12 m. Obdobně formovaný byl **OD ve Lvově** (kolem 1980 | OL6-XXII 02), který měl prodejní plochu rozloženou do čtrnácti vizuálně propojených výškových úrovní. Formu stavby definoval rytmus vertikál železobetonových stěn; ojedinělým byly vodorovné konstrukce vzniklé metodou zvedaných stropů, jež byla použita u sovětského OD poprvé.

OD **Detskij mir v Kyjevě** (asi 1980-87 | OL6-XXII 03, 04, 05) představuje příklad inspirace z NDR, ovšem se značným zpožděním. Solitérní pětipodlažní hranol získal zapuštěné přízemí s výkladci a vyšší podlaží obalila po celém obvodu perforovaná hliníková šachovnicová struktura, na rozdíl od východoněmecké stříbrné v tomto případě zlatá. Součástí stavby byla také rozsáhlá přilehlá plocha sloužící jako parkoviště pro zákazníky. Prodejní plochu po jedné straně lemovaly obslužné prostory a opačnou stranu ohraničoval pás skladů a prostor pro zaměstnance. Konstrukční modul sloupového systému byl 12 x 12 metrů. Výraz orientální pevnosti získal OD **Moskovskiy v Moskvě** (1979-83. A. Ročegov, O. Gridasov, E. Eliseev, E. Kosinov | OL6-XXII 06, 07, 08) postavený na náměstí Komsomolskaya, jež slouží jako významný dopravní uzel. Pětipodlažní solitérní stavba se suterénem měla volné prodejní plochy ve třech úrovních. Sklady byly umístěné nad prodejními plochami a v nejvyšším podlaží se nacházela administrativa. Vertikální komunikace ve formě výtahů, schodišť i eskalátorů se nacházely v těžišti a po obvodu prodejního prostoru. První dvě podlaží na průčelí vynášely rámy, do jejichž hloubky byly vyřezány kruhové úseče; třetí podlaží s pravidelným rytmem čtvercových oken tvořilo úzkou cézuru další etáži nad ním, která spočívala na mohutných krakorcích a byla prořezána úzkými štěrbinami. Celou stavbu korunoval mohutný pylon s názvem OD. Materialita budovy byla

založená na pohledovém surovém železobetonu. Nerealizovaný **OD ve čtvrti Čertanovo v Moskvě** (návrh před 1983, O. Velikoreckij | OL6-XXIII 02) měl být šestipodlažní stavbou s montovanou železobetonovou konstrukcí. Dispoziční řešení bylo založeno na čtyřech polygonálních komunikačních jádrech v rozích čtvercového půdorysu se zkosenými rohy. Přízemí tvořila prodejní plocha, v dalších podlažích byla prodejní část obklopena prstencem obslužných místností.

Přes určitou míru sovětské konzervativnosti a počáteční snahu prosadit navzdory progresivní moderní formě evropský typ OD, je vhodné zmínit i výrazné příklady mimo typologii OD. Dvě **tržnice v Kyjevě** jsou specifické díky konstrukčnímu řešení zastřešení, které umožnilo vnitřní prostory bez svislých podpor. Obě stavby mají kruhový půdorys a jejich střechu vynáší nejen konstrukce po obvodě, ale také vnitřní prázdný prstenec.¹⁷⁶⁷ Fasádu první ze zmíněných (1973, Alla Anishchenko) tvoří pravidelná příhradovina, druhá tržnice (1982, Alla Anishchenko) získala soustavu plasticky rozvíjejících se pilířů. Výraznou expresivní formu má také **tržnice v Kyjevě** (1982, Valentyn Shtolko, O. Monina). Zavěšená hyperbolická železobetonová střecha¹⁷⁶⁸ se díky kontrastu s prosklenými stěnami, jež doplnily stínící prvky, vzepřela gravitaci a v nejnižším bodě působila až tíživým dojmem. Na podobném principu byl později založen i **Dům nábytku v Kyjevě** (1971-84, Nataliya Borysivna Tchmutina, A. Stukalov, Y. Chekanyuk | OL6-XXIII 01). V tomto případě však měla zavěšená střecha dvojí křivost – čtvercový půdorys měl v každém rohu vysoké pilíře, do nichž byly úhlopříčně uloženy parabolické nosníky.

Typologie moderního OD se stala v NDR zásadním tématem v 1. polovině 60. let. Počátkem roku 1965 byl pověřen projektový ústav *VEB Leipzig-projekt* vypracováním tří experimentálních OD – v Chotěbuzi, Hoyerswerdě a Schwedtu. „Podkladovou studii, ze které ústav pod vedením Güntera Walthera vycházel, dodala německá *Bauakademie*. Další požadavky, definující především provozní schéma, určil *Institut für Handelstechnik*. Jednotlivé nároky na pohyb nakupujících, zboží a zaměstnanců měly rozhodující vliv nejen na formování dispozice, ale i na konstrukční a architektonické řešení.“¹⁷⁶⁹ Jako prototyp pro ověření dispozičně provozního řešení vznikl OD **Konzument v Chotěbuzi** (1965-68, Klaus Frauendorf, Friedheim Dietze | OL6-XXIII 03, 04, 05). V suterénu se nacházely technické místnosti a sklady, v přízemí prodejní plocha s potravinami i průmyslovým zbožím, v patře pak prodej průmyslového zboží a nejvyšší podlaží sloužilo jako zázemí pro zaměstnance, administrativa a stravování pro návštěvníky i zaměstnance. Obdélný půdorys měl v těžišti eskalátory a další vertikální komunikace byly rozmístěny pravidelně po obvodě. Architektonické řešení spočívá v provedení celoproskleného parteru odděleného markýzou od plného průčelí z železobetonových profilovaných panelů. Do plného průčelí je v patře proveden velký okenní otvor, umožňující pohled ven z prodejní plochy a zákaznických

¹⁷⁶⁷ Srov. **Palazzetto dello Sport v Římě** (1956-58, Pier Luigi Nervi).

¹⁷⁶⁸ Srov. **olympijské haly v Tokiu** (1960-64, Kenzō Tange).

¹⁷⁶⁹ MOOS, Jiří. Východoněmecká silbermode 2. díl: Vzorový chrám konzumu ve vybombardovaném městě. In: *Earch* [online]. Praha, 2018 [cit. 2018-12-29]. Dostupné z: <http://www.earch.cz/cs/revue/vychodonemecka-silbermode-2-dil-vzorovy-chram-konzumu-ve-vybombardovanem-meste>.

schodišť, a v posledním podlaží vzniklo po celém obvodu pásové okno přivádějící přirozené světlo do kanceláří. Konstrukci tvořil prefabrikovaný železobetonový skelet 6,5 x 12,6 m a trémový strop se ztužujícími monolitickými vertikálními jádry. Nejcharakterističtější pro poválečné východoněmecké OD se stal předsazený a plasticky pojednaný plášť ze stříbrného kovu, nejčastěji eloxovaného hliníku.¹⁷⁷⁰ Prototypem tzv. *silbermode*¹⁷⁷¹ se stal OD **Centrum v Hoyerswerdē** (1965-68, Adolf Möller, Hans-Heinrich Forberg | OL6-XXIII 06, 07, 08). Situován byl do centra prudce rostoucího města, které bylo budováno jako vzor pro další socialistická sídla NDR. Provoz domu byl rozvržen do jednoho podzemního a tří nadzemních podlaží. Příjem zboží byl realizován z podzemního zásobovacího dvora, který zpřístupnila 60 metrů dlouhá rampa. Suterén sloužil především ke skladování, první a druhé nadzemní podlaží byla prodejní a částečně jako další sklady a v horním patře vznikla administrativa, hygienické zázemí pro zaměstnance, restaurace s kuchyní a dále se zde nacházely služby, např. lékař, ateliér s fotokomorou, kadeřník ad. Celoprosklený parter chránilo před povětrnostními vlivy a slunečním zářením konzolové zastřešení; fasádu tvořil předsazený plášť z eloxovaného hliníku s provětrávanou mezerou. Obrovskou stříbrnou plochu tvořily plasticky deformované kazety (Harry Müller), díky nimž se dosáhlo drobnějšího měřítka. Část pod atikou po celém obvodu utváří pás oken, jenž přivádí denní světlo do kanceláří.¹⁷⁷² Prefabrikovaný železobetonový skelet v modulu 6 x 12 m ztužily monolitické stěny instalačních a komunikačních jader. Stropní konstrukci tvořily železobetonové kazetové desky 1,2 m široké a 6 m dlouhé. Zajímavostí je dvouplášťová střešní konstrukce se vzduchovou mezerou sloužící jako ochrana před nadměrnou tepelnou zátěží.

Nedílnou součástí nového centra rostoucího průmyslového města se stal pětipodlažní OD **Centrum ve Schwedtu** (1965-74, Karl-Heinz Dochow, Werner Krause, Dietrich Klopstech, Hans-Joachim Steinicke | OL6-XXIV 01, 02). Stavba získala čtvercový půdorys o hraně 64 metrů a charakteristické trojdělení – prosklené přízemí, tělo stavby bez okenních otvorů obložené prolamovanými hliníkovými kazetami (Achim Kühn) a pásové okno po celém obvodu pod římsou. Skladové plochy byly v každém podlaží oddělené od prodejní plochy podélným komunikačním jádrem s výtahy a dalšími obslužnými místnostmi. Konstrukci tvoří monolitický železobetonový skelet 9 x 9 m s monolitickými trémovými stropy. Jeden z prvních stříbrných plášťů však vznikl během modernizace OD **Konsument v Lipsku** (1966-68, Günter Walther, Siegfried Kurth, Peter Dick | OL6-XXIV 03, 04). Původně secesní budova (1908, Emil Franz Hänsel), nacházející se na nároží při obvodu historického jádra, prošla kromě

¹⁷⁷⁰ Viz [Centrum Warenhaus. In: *Das neue Dresden* [online]. 2020 [cit. 2021-07-24]. Dostupné z: <http://www.das-neue-dresden.de/centrum-warenhaus.html>.]

¹⁷⁷¹ Později užívaný termín *silbermode* je nejčastěji spojován především s poválečnými OD v NDR. Za jakéhosi předchůdce stylu lze pravděpodobně považovat **Maďarský pavilon na EXPO 58 v Bruselu** (1958). Kubická stavba bez oken měla také typické členění pozdějších OD – prosklené přízemí zastřešené markýzou a několikapodlažní tělo potažené plastickým pláštěm ze stříbrných hliníkových kazet. Průčelí OD zpočátku tvořily jen hliníkové kazety, i když plasticky pojaté; nicméně postupným vývojem se plášť změnil v expresivní sochařské struktury, díky kterým domy v prostoru působily jako výtvarná díla. Velkoplošný stříbrný kovový obklad lze vystopovat v polovině 50. let také v USA. Příkladem může být budova **Socony-Mobil v New Yorku** (1952-56, Harrison & Abramovitz), která získala charakteristický vzhled díky geometrickým vzorům vzniklým profilováním plechu, či **Jeffersonův národní památník expanze v St. Louis** (1947-65, Eero Saarinen), jehož grandiózní formu podtrhuje obložení nerezovou ocelí.

¹⁷⁷² Je zcela na místě zmínit podobnost s OD **PRIOR v Plzni**, jehož upravený soutěžní návrh vznikl čtyři roky před začátkem projektování domu v Hoyerswerdē.

změny vnitřního uspořádání výraznou proměnou v exteriéru – hmota byla snížena o strmou šikmou střechu a před průčelí byl předsazen obvodový plášť se stříbřitými profilovanými hliníkovými kazetami (Harry Müller).¹⁷⁷³ V suterénu se nacházelo technické zázemí, na následujících čtyřech patrech se rozkládala prodejní plocha s průmyslovým zbožím a v pátém ustupujícím podlaží byla restaurace a služby. K zajištění dalších kapacit, především pro umístění vedlejších provozů, jakými byly skladovací a administrativní prostory, hygienické zázemí atd., vznikla sedmipodlažní přístavba, jejíž architektonické pojetí bylo střídmejší a upozaděné.

Nejmodernější a rozlohou největší OD v tehdejší NDR byl OD **Centrum v Berlíně** (1967-70, Günter Kurnert, Josef Kaiser | OL6-XXIV 05-08), který vznikl jako vysoce sledovaná a tehdejšími režimem preferovaná stavba na významném náměstí.¹⁷⁷⁴ Jednoduchý hranol o půdorysných rozměrech 78,2 x 73,2 m měl dvě podzemní a šest nadzemních podlaží. Typická podlaží měla ve všech rozích únikové schodiště a v těžišti prodejní plochy umístěná dvě komunikační jádra s obslužnými místnostmi a výtahovými bateriemi. V návaznosti na tato jádra byly rozmístěny dvě dvojice eskalátorů. Zásobování probíhalo pomocí obslužné komunikace, která obíhala celý půdorys v úrovni prvního suterénu. Každé prodejní podlaží mělo na stejné úrovni příruční sklad. V přízemí byl prodej drobného průmyslového zboží, prodej potravin a dětský koutek. První patro, do kterého vedly z úrovně náměstí venkovní schodiště, nabízelo oděvy a kavárnu. K nákupu dalšího sortimentu sloužila ještě další dvě podlaží. V pátém podlaží se nacházela restaurace, jídelna a šatny pro zaměstnance, zdravotní středisko, kadeřník či menší knihovna. Poslední úroveň sloužila především jako technické zázemí. Nestandardní počet podlaží byl potlačen tím, že parter opticky tvořila dvě podlaží, která byla celoprosklená a oddělená terasou s venkovním schodištěm. Plášť ze stříbřité struktury z hliníkových voštin byl opatřený protipožárním nátěrem a od obvodové konstrukce odsazený o 1,2 m. Díky plasticitě bylo dosaženo stínového efektu, který díky pohybu slunce vytvářel každým okamžikem jiný výraz stavby. Před OD byla umístěna keramická fontána (Walter Womacký). Konstrukci tvořil monolitický železobetonový skelet 12,2 x 12,9 m s trámovými stropy o konstrukční výšce prodejního podlaží 5,8 metru.¹⁷⁷⁵

OD **Centrum v Suhlu** (1966-69, Heinz Luther, Ulrich Möckel, Fritz Popp, Werner Kliesch | OL6-XXV 01, 02, 03) vznikl během transformace historického města v nové modernistické centrum. Dům měl částečně zapuštěné podzemní podlaží a čtyři podlaží nadzemní. V suterénu z volné strany probíhalo zásobování a také se zde nacházel vstup do

¹⁷⁷³ Původní kamenné průčelí bylo poškozeno během druhé světové války. Restaurátorské a rekonstrukční práce byly z ekonomických důvodů vyloučeny. [DICK, Peter, Siegfried KURTH a Günter WALTHER. Zur Rekonstruktion des Warenhauses „konsument“ Am Brühl in Leipzig. *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1969, Jhg. 18, Nr. 4, S. 198-205. ISSN 0011-9865. S. 203.]

¹⁷⁷⁴ Berlínský Alexanderplatz je významný městský prostor, který drtivě postihlo bombardování během druhé světové války. Náměstí v podstatě zaniklo a v roce 1964 se objevily první plány na jeho znovuvybudování. Autorem finálního generelu se stal kolektiv J. Nätthera. [ČAPKA, Bohuslav. Alex: nové centrum Berlína. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1974, roč. 20, č. 2, s. 3. ISSN 0009-0697. S. 3.] Celému náměstí měl dominovat **hotel Stadt Berlin** a právě nový OD Centrum, který stojí přibližně v místech, kde kdysi stával OD **Hertie** Hermann Tietze.

¹⁷⁷⁵ MOOS, Jiří. Východoněmecká silbermode 3. díl: Nejmodernější obchodní dům NDR. In: *Earch* [online]. Praha, 2018 [cit. 2018-12-29]. Dostupné z: <http://www.earch.cz/cs/revue/vychodonemecka-silbermode-3-dil-nejmodernejsi-obchodni-dum-ndr-0>.

samoobsluhy s potravinami. V hloubce dispozice pak byly technické místnosti. Hlavní vstup, situovaný z pěší ulice, vznikl v přízemí, které sloužilo společně s patrem k prodeji průmyslového zboží a jako sklad. Prodejní plochu a skladové prostory dělila variabilní příčka, která dle potřeby mohla rozšířit jednu, či druhou část. Administrativa, reklamní oddělení, dílny, hygienické zázemí a jídelna pro zaměstnance i další doplňkové služby, např. restaurace, kadeřník, lékařské středisko, byly ve třetím nadzemním podlaží. V horní etáži vznikla mateřská škola¹⁷⁷⁶ s brouzdalištěm na střeše, kavárna s vyhlídkovou terasou a strojovny vzduchotechniky. Parter tvořily celoprosklené výlohy kryté přístřeškem; ve vyšších podlažích byl proveden zavěšený obvodový plášť, jenž tvořila stříbřitá hliníková struktura vytvářející poloprůhlednou mříž (Fritz Kühn). Výrazným uměleckým vkladem byla také dvojice konstruktivistických schodišť, které zpřístupnily rozsáhlou platformu zastřešující zásobování (Waldo Dörsch). Nosnou konstrukci tvořil železobetonový skelet s proměnlivým rozponem. Ve všech nadzemních podlažích se jedná o pole 12,5 x 13 m, v podzemním podlaží je kombinace dvou rozponů – v části samoobsluhy a skladu 6,5 x 12,5 m, ve zbylé části pak 6,25 x 7,6 m. Kazetový strop vznikl dodatečným svařováním desek o rozměrech 6,0 x 7,2 m. Svým vzhledem nejvýznamnějším příkladem *silbermode* je OD **Centrum v Drážďanech**¹⁷⁷⁷ (1969-78, Ferenc Simon, Ivan Fokvari | OL6-XXV 04, 05, 06), který byl umístěn na významné nákupní třídě Prager Straße. Vertikální provoz zajišťovaly čtyři eskalátory, netradičně mimo těžiště prodejní plochy, čtyři schodiště a dva výtahy. Obvodový plášť z pravidelné struktury polygonálních krystalů z eloxovaného hliníku dodalo lapidárnímu hranolu hloubku a volný solitér tak v prostoru působil jako výtvarné dílo. Celistvý plášť rozbily ve vybraných místech nepravidelné otvory, vzniklé s ohledem na požární předpisy pro zásah hasičských jednotek.¹⁷⁷⁸ Konstrukci tvořil monolitický železobetonový skelet na modulu 12 x 12 m s deskou proměnné tloušťky.¹⁷⁷⁹

Díky konstrukčnímu řešení je ojedinělým příkladem OD **Centrum v Magdeburgu** (1970-73, Karl-Ernst a Anne-Monika Zornovi). V případě východoněmeckých OD zde totiž byla zcela výjimečně užitá smíšená konstrukce s ocelovými skeletem. OD **Centrum v Halle** (1976-81, Manfred Neumann, Hartmut Leonard, Stefka Kraneis | OL6-XXV 07) vznikl na hlavní komunikaci spojující historické město s novým sídlištěm Halle-Neustadt. Obdélný jednopodlažní hranol o ploše 7 tis. m² byl směrem k hlavnímu nároží postupně navýšen o čtyři další etáže, z nichž poslední bylo ze všech stran ustoupené a sloužilo jako technické zázemí. Nepříliš kontrastním prvkem byla věž se schodištěm; hlavní vstup s ostrovními

¹⁷⁷⁶ „Nebylo časté, aby mateřská škola byla součástí obchodního domu; důvod byl však zcela pragmatický. Služeb školky mohli využívat pouze zaměstnanci, jednalo se tedy o jakýsi tah k získání pracovní síly. Dětské třídy ústily do centrálního atria, ve kterém byla hřiště, travnatá plocha i malé brouzdaliště.“ [MOOS, Jiří. Východoněmecká silbermode 4. díl: Obchodní dům jako spojnice původní a nové zástavby města Suhl. In: *Earch* [online]. Praha, 2018 [cit. 2018-12-29]. Dostupné z: <http://www.earch.cz/cs/revue/vychodonemecka-silbermode-4-dil-obchodni-dum-jako-spojnice-puvodni-nove-zastavby-mesta-suhl>.]

¹⁷⁷⁷ MOOS, Jiří. Východoněmecká silbermode 5. díl: Polygonální krystaly v Drážďanech. In: *Earch* [online]. Praha, 2018 [cit. 2018-12-29]. Dostupné z: <https://www.earch.cz/revue/clanek/vychodonemecka-silbermode-5-dil-polygonalni-krystaly-v-drazdanech>.

¹⁷⁷⁸ CENTRUM - Warenhaus in Dresden. *Architektur der DDR*. Berlin: Verlag für Bauwesen, 1979, Jhg. 28, Nr. 11, S. 669-675. ISSN 0323-3413.

¹⁷⁷⁹ Projekt na OD měl být typizačním, s jeho opětovným využitím se uvažovalo při další výstavbě OD v Erfurtu a Jeně. Kvůli hospodářským změnám a opožděnému začátku výstavby obou OD však z plánů sešlo. [WOLF. Bautyp DDR-Warenhaus?: Deutsche Warenhausarchitektur der Nachkriegszeit im Vergleich.]

výkladci architekti situovali do nároží pomocí ustoupení prosklené stěny. Průčelí OD opustilo od hliníkového obkladu stříbřité barvy, po jednotlivých podlažích se střídala pásová okna, zasklená termálními skly s měděným odleskem, s parapetními betonovými pásy. Vysoká míra prosklení vznikla s ohledem k funkčnímu využití – prodejní plocha tvořila pouze přízemí. Další patra sloužila jako samoobslužná restaurace, kanceláře, školicí středisko, dílny, wellness apod. S ohledem na skladování v detašovaném objektu (Klaus Dietrich), spojeném s OD podzemními tunely, byly skladovací plochy v budově minimalizovány. Přízemní část vynášel ocelový skelet 12 x 12 m a v patrové části prefabrikovaný železobetonový sloupový systém na polovičním modulu. Stropy byly prefabrikované železobetonové kazetové desky. OD **Kinderkaufhaus v Magdeburgu** (před 1967, Johannes Schroth | OL6-XXV 08, 09) tvořil součást OS na Karl-Marx-Straße. V přízemí byla značná část čtvercového půdorysu krytá předsazeným patrem, jehož dvě třetiny tvořila volná prodejní plocha s přímým schodištěm v těžišti a zbylá třetina sloužila jako obslužné prostory, zázemí zaměstnanců i kanceláře. Obvodový plášť byl pojednán výrazně barevnými obdélnými keramickými obkladačkami. Prefabrikovaný železobetonový skelet má modul 6 x 6 m a konstrukční výšku 4,5 m.

Architektonicky významné OD vznikly díky určité samostatnosti státu a přechodu k tržnímu socialismu v tehdejší Jugoslávii. Příchod moderní formy do typologie OD lze vypočítat již na začátku 60. let. Pionýrskou roli sehrál OD **Prima ve Splitu** (1962-66, Antun Šatara, Bernardo Bernardi | OL6-XXVI 01, 02), prostý hranol se zapuštěným celoproskleným parterem a proskleným pásem administrativy v horním podlaží. Na průčelí se objevila i úzká linka bazilikálně osvětlující prodejní plochu a větší pásové okno do restaurace. Obvodový plášť obklad z leštěného kamene.¹⁷⁸⁰ K prvním příkladům patří také **OD v Osijeku** (1963-67, Milan Mihelič), jehož architektonické řešení spočívalo v proskleném přízemí a výrazně plné fasádě v patře. Ta byla pojednána svislým hliníkovým obkladem, jež dále členily pravidelné zářezy s okny. Toto členění plně vycházelo z tektoniky stavby – železobetonové přízemí vynášelo ocelovou konstrukci patra. Na principu proskleného přízemí a plné hmoty v patrech vznikl také OD **NAMA v Záhřebu** (1963-68, Josip Hital, Slobodan Jovičić | OL6-XXVI 03). Obvodový plášť je tvořen obkladem s geometrizujícím spárořezem, který doplnila počítačem řízená světelná instalace (Vladimir Bonačić). V případě **OD v Idriji** (1969-71, Petr Kershevan) bylo horní podlaží monumentalizováno do jakési mastaby, čehož se docílilo plynulým a zaobleným ustoupením mezi prvním a druhým patrem. Výsledný efekt podpořil stříbřitý hliníkový obklad s vertikálními spárami. Schodiště v železobetonovém jádře bylo vysunuto mimo půdorys a tvořilo tak při určitém pohledu dominantní prvek.

Architektonické řešení s přiznanou prefabrikovanou železobetonovou konstrukcí představují např. OD **Trgovska hiša v Nove Gorici** (1968-70, Kamilo Kolarič) či OD **Kolektiv v Arandelovac** (po 1970 | OL6-XXVI 05) s nezaměnitelnou formou – nad proskleným parterem levitují pravidelně rozmístěné trojžebrovité železobetonové objemy. OD **Razvitak v Mostaru** (1970, Ante Pelyaga | OL6-XXVI 04) byl založený na netradičním sjednocení OD s bytovým

¹⁷⁸⁰ Architekt Šatara díky praxi v ateliéru Bakemy a van den Broeka velmi dobře znal rotterdamský De Bijenkorf a čerpal nejen z jeho formy, ale i z provozních vztahů.

domem. Význam stavby však spočívá především v exponovaném průčelí pojednaném železobetonovými panely s lidovými motivy vycházejícími ze středověkých náhrobků. Budova tak v sobě integruje regionální motivy s charakteristickým modernistickým schématem. Snahou o kontextuální hmotové řešení se pyšní i OD **Kvik v Mariboru** (1968-69, Borut Pečenko | OL6-XXVI 06, 07). Objem stavby je půdorysně i výškově nepravidelný a díky členění a šikmému zastřešení zapadá do struktury starého města. Netradiční formu získaly vystupující okna, které mají tvar komolého jehlanu. Fasády byly betonové v přírodní barevnosti s vertikálním kanelováním a samozřejmostí byla volná prodejní plocha s eskalátory při fasádě v zadní části. OD **Panonija Bazar v Novim Sadu** (1968-69, Milan Mihelić | OL6-XXVII 01) je horizontální budova, jež spojila dva různé stavební bloky do dominantního nároží. Nad proskleným přízemím levituje plná hmota tvořená třemi vodorovnými pásy fasádního kamenného obkladu. Pásy jsou rytmizovány nepravidelnými posuny, díky čemuž vzniká pestrá prostorová struktura se světlými cézurami, které maximálně potlačují tektoniku. Tato hra objemů v nároží mizí a z cézur se stávají naddimenzovaná okna. Volná obdélníková prodejní plocha, zajišťující dostatečnou flexibilitu, měla eskalátory u zadní fasády.

K architektonicky nejvýznamnějším jugoslávským příkladům lze řadit OD **Globus v Kranji** (1970-73, Edvard Ravnikar | OL6-XXVII 02, 03, 04). Dům působící robustním a nepřístupným dojmem vznikl jako součást nového městského centra. Jeho hmotu utváří dvoupodlažní půdorysně zalamované objemy nad proskleným přízemím, mezi nimiž vznikají okenní zářezy. Stavbu ukončuje odsazená římsa nad otevřeným prostorem sloužící jako střešní parkoviště. Průkopnický význam měla stavba i z pohledu materiálového řešení – vůbec poprvé byl v Jugoslávii použit obklad z cortenového plechu. Rezavý plášť byl na jedné straně doplněn železobetonovou rampou v bílé barvě. Železobetonový byl také skelet s hřibovými hlavicemi, který vynášel lehkou ocelovou střechu. Blízký cihlovým americkým OD je svou architekturou OD **Vesna ve Slavenském Brodě** (1971, Milivoj Peterčić). Hlavní hmotu stavby obloženou cihlami v přírodní barevnosti vynášely nad celoproskleným přízemím překonzolované průvlaky. OD tvořil zásadní budovu na bulváru směřujícím k řece, který dále doplnily další občanská vybavenost. OD **HIT v Mostaru** (1973, Safet Galešić | OL6-XXVII 05) naopak nezapře inspiraci ve východoněmecké *silbermode* – nad celoproskleným přízemím se nacházela dvoupodlažní kovová stříbrná struktura složená z drobných prolamovaných čtvercových prvků. Součástí nového náměstí se stal OD **Unima v Sarajevu** (1975, Vladimir Zarahović | OL6-XXVII 06, 07). Jeho členitá hmota byla pro dosažení menšího měřítko ve dvou nejnižších podlažích celoprosklená a horní podlaží získala značnou členitost a obklad z modrých kovových panelů s trojúhelníkovým reliéfem. Čtvercový půdorys se zkosenými rohy tvořil prodejní plochu osvětlenou denním světlem. Na výrazné červené barevnosti byl založený OD **Agrokomerc ve Veliké Kladuši** (pol. 70. let). Značně prosklené přízemí členily železobetonové sloupy přecházející do vykonzolovaných trámů, nad nimiž se, navzdory konstrukční logice, nacházely vertikální zářezy s okny.

K největším jugoslávským OD patřil se svými 11 tis. m² v pěti podlažích OD **Boska v Banja Luce** (1973-78, Velimir Neidhardt, Ljerka Lulić, Jasna Nosso). Stavba vznikla na troskách po zemětřesení na hlavní městské ose. Impozantní struktura byla rozvržená na složitém polygonálním půdorysu. Průčelí prolamované hmoty formovaly železobetonové panely, které korunovaly měděné mansardy; výrazným doplňkem byly oranžové markýzy sloužící k zastínění celoproskleného přízemí. **OD v Rijece** (před 1976) s hlavním vstupem v patře z nástupní rampy formoval obvodový plášť ze železobetonových žlabovitých prefabrikátů, na nichž byla umístěna po celém obvodu, bez ohledu na okenní otvory, hliníková síť z prostorové příhradoviny. V centru města vznikl OD **Patrija v Prijedoru** (1979 | OL6-XXVIII 01), jehož čtvercový půdorys měl zkosené rohy. Třípodlažní hmota byla rozdělena podle podlaží na tři horizontální pásy – v přízemí byl prosklený a dva plné pásy v patře získaly jasně červenou barvu a byly doplněné několika čtvercovými okny. OD **Central v Kluži** (před 1980, Ioana Schipor, Mircea Sergiu Moldovan | OL6-XXVIII 03) byl umístěn na hlavní obchodní ulici v historické části města. Tři podlaží sloužila jako prodejní plocha s příručními sklady, v posledním podlaží byla restaurace a bar s terasou. Konstrukci tvořil monolitický železobetonový skelet 9 x 9 m s kazetovými stropy. Na vyústění pěší zóny byl umístěn **OD v obytném souboru Split 3** (1981, Ante Svarčić). Zajímavý je především díky architektonickému řešení, které je založené na čtyřech betonových válcových vertikálách, mezi které je vložena horizontální hmota obložená lesklým eloxovaným hliníkem s pásovými okny. Dojem levitace horizontály umocňuje ustoupené přízemí. Koncepčně výjimečný OD **Izbor v Baru** (1980-84, Batrić Mijović | OL6-XXVIII 02) byl situovaný na okraji městského centra. Budovu tvoří tři objemy s šestiúhelnými základnami připomínající tradiční jurty, které však díky potažení stříbrným plechem mají velmi blízko k futuristické architektuře.

První poválečné OD v PLR navázaly na koncept evropského OD. Netradiční kruhový půdorys získal OD **Okrągłak v Poznani** (1948, Marek Leykam | OL6-XXVIII 04). Do středu kruhu byly umístěny komunikační jádra s výtahy i schodištěm a zbytek plánu sloužil jako volná prodejní plocha. Válcový solitér, po celém obvodu prosklený, měl plášť dělený horizontálami stropních desek a úzkými vertikálami okenních ráků v pravidelném rytmu. Na celoproskleném průčelí byl založený také OD **Smyk ve Varšavě** (1948, Zbigniew Ichnatowicz, Jerzy Romański). Pravidelný rytmus okenních výplní v tomto případě narušovala reklamní neonová spirála. Bohatě prosklené průčelí se vrátilo i po krátkce trvajícím tradicionalistickém přístupu v architektuře. Příkladem může být družstevní OD **Zenit v Katovicích** (1958-62, Mieczysław Król, Juranda Jareckie | OL6-XXVIII 05, 06), jehož hmota se skládala ze dvou kubusů vůči sobě posunutých. Nižší třípodlažní část po celém obvodě obklopil lehký obvodový plášť se subtilními profily a vyšší administrativní část, z ulice upozaděná, získala šachovnicový rastr terakotových meziokenních pilířů a okenních otvorů shodné šířky. Obě hmoty spočínuly na celoproskleném přízemí. Průčelí OD **Centrum v Čenstochové** (1965) mělo formu dvoupodlažního hranolu s pravidelným rytmem meziokenních příčlíví lehce vykonzolovaného nad celoproskleným přízemím. Podobný princip

vznikl i u OD **Centrum v Koninu** (cca přelom 60. a 70. let | OL6-XXVIII 07). V tomto případě se hmotové řešení zakládalo na kompozici dlouhého přízemního hranolu, na nějž byl kolmo umístěný dvoupodlažní kubus. Předsazenou hmotu roznášely tři mohutné pilíře doplněné ostrovní výlohou.

Exponovanou realizací byl OD **Sezam ve Varšavě** (1969, Andrzej Sierakowski, Tadeusz Błażejowski, Romuald Widera | OL6-XXIX 01, 02, 03) který vznikl na základě architektonické soutěže (1958, Zbigniew Karpiński, Jan Klewin). Dům se stal součástí městského OS v nově budovaném centru hlavního města v blízkosti **Paláce vědy a kultury** (1952-55, Lev Vladimirovič Rudněv). Plnou dvoupodlažní hmotu, obloženou vlnitým hliníkovým plechem, vynášela nad proskleným přízemím pravidelná řada betonových krakorců. Suterén sloužil primárně jako sklady a prodej domácích spotřebičů, v přízemí se nacházely samoobslužný výdej jídla, květinářství a bar, v patře dámské a pánské oděvy doplněné kavárnou s terasou a ve druhém patře byla kromě administrativy i nabídka dekorací a svítidel. Volná prodejní plocha měla eskalátory mírně mimo těžiště, vedlejší prostory a doplňkové vertikální komunikace se nacházely v pásu na zadní fasádě. Konstrukci tvořil železobetonový skelet vynášející železobetonové trémové stropy. V blízkosti vznikl také OD **Feniks** (1971, Jan Zdanowicz), který byl obdobně založen na plných fasádách obložených hliníkovým plechem. Typický moderní OD s proskleným přízemím a patry bez oken představuje také OD **Merkury v Čenstochové** (1975). Obvodový plášť byl (opět) z vlnitého hliníkového plechu stříbrné barevnosti. Prostý kubus doplnila v jednom z rohů věž s kanceláři. Přístup do domu byl z několika výškových úrovní, zákazníkům tak dům umožnil propojení mezi ulicí a vlakovým nádražím. Na hlavní vstup upozornila konvexně prohnutá markýza na sloupech. Podobně zvýrazněný vstup získal OD **Ikar v Mielecu** (přelom 70. a 80. let | OL6-XXIX 04). Robustní kubus byl odsazen od uliční fronty domů se sedlovými střechami. Sokl tvořilo celoprosklené přízemí, tělo budovy bylo bez oken a členěné pravidelným rytmem kontrastních spár obkladu a ohraničené dole i nahoře sestavami pásových oken. Ukončujícím článkem byla plná, materiálově i barevně odlišná atika.

Jiný přístup v řešení průčelí dokládá OD **Komfort v Šamotulech** (před 1970). Prostý hranol měl postranní fasády plné a hlavní průčelí tvořil obdélný rám doplněný strukturou z pravidelně uspořádaných plných a prázdných otvorů. Naopak forma kompaktní betonové kostky, levitující nad dvěma prosklenými patry s ochozem, byla volena pro OD **Juventus v Lodži** (od 1970, Aleksander Zwierko). Tento OD byl součástí podnože s výškovými bytovými domy a tvořil hlavní pohledové nároží z křižovatky. Nejvýraznějším polským počinem se stal družstevní OD **Skarbek v Katovicích** (1972-75, Juranda Jarecki | OL6-XXIX 05, 06, 07). Exponovaná poloha na jednom z hlavních náměstí dala vzniknout nezvyklému hmotovému řešení – bloková struktura graduje do domu na lichoběžníkovém půdorysu, jehož nárožní hrana je zalomena zpět. Charakteristické nároží dále podtrhlo horizontální členění stavby odpovídající jednotlivým patřům. Pás mezi vystupujícími stropními deskami vyplnily plasticky tvarované prvky z hliníkového plechu, které vytvořily jednolitou poloprůhlednou strukturu. Velkorysost sedmipodlažní stavby zdůraznil dvoupodlažní, ustoupený a bohatě

prosklený parter. V suterén se nacházely technické zázemí a sklad, všechna ostatní podlaží sloužila k prodeji s výjimkou posledního ustupujícího, kde byly kanceláře a nezbytné zázemí pro zaměstnance. Konstrukci tvořil železobetonový monolitický skelet s žebrovými stropy. Hliníková struktura, tentokrát užitá po celé ploše fasády pater, tvoří obvodový plášť OD **Central v Bělostoku** (1972-76 | OL6-XXIX 08). Prostý hranol s celoproskleným přízemím získal v horních podlažích šachovnicový rastr konvexně prohnutých obdélných prvků ze stříbrného hliníku. Netradiční kontrast byl dosažen v případě OD **Maria v Polkowicích** (asi 1977). Ortogonální dvoupodlažní hmota s úzkými pásovými okny v patře kontrastovala s opodál stojící polygonální strukturou pozůstatků historického mlýna. Protiklad formy dále podtrhla barevnost obou staveb – obnažené a stářím ošlehané cihelné zdivo ještě více zdůraznilo zářivě bílou barvu OD.

Zajímavé prostorové koncepce přinesla vyzvaná architektonická **soutěž na OD Centrum a Spotem v Krakově** (1975) pořádaná Svazem polských architektů. Vítězný návrh (Krystyna Krajewska, Olgierd Krajewski) předvedl relativně tradiční ortogonální půdorys s výrazně plasticky členěnými fasádami doplněnými závěsovou stěnou. Obě obchodní organizace byly sloučeny do jednoho stavebního objektu a jejich provoz byl předělen příčkou. Podobně se k provozu postavil také návrh oceněný druhou cenou (Jurand Jarecki | OL6-XXIX 09, 10), který však přinesl neobvyklé hmotové řešení. Charakteristické trojdělení – prosklený parter, plné fasády v patrech a ustupující nejvyšší podlaží získalo půdorys čtverce s výrazně zaoblenými rohy. Plán byl rozdělen na dvě poloviny, které byly vůči sobě dynamicky posunuté a oddělené pomocí pásu komunikací a obslužných místností. Jeden z odměněných návrhů (Stanislav Hager, Zbigniew Otto, Henryk Stawicki | OL6-XXX 01) rozvinul trojúhelníkovou konstrukční osnovu a v patře mezi jednotlivými OD vytvářel pěší krytou komunikaci, která byla přístupná lávkou. Další odměněný návrh (Malgorzata Handzelewicz, Bohdan Napieralski, Zbigniew Waclawek) formuloval koncept vnitřní ulice. Její nepravidelnost však byla natolik složitá, že budova vytvářela spoustu těžko využitelných prostor. Jakási dekonstrukce plánu pak pokračovala i směrem na fasády, kde byly stěny schematicky narušeny průrazy, z nichž čněly ocelové příhradoviny.

MLR ve zkoumaném období neměla mnoho měst s větším počtem obyvatel, proto se OD stavěly spíše širokosortimentní s menší prodejní plochou. První pokusy o moderní OD se nesly nejen v hledání vhodné formy, ale také konstrukce. Užitá forma, v patře pojednanou vlnitým plechem „luxaflex“, získal OD **Csepel v Budapešti** (1961-66, György Hollay, István Balogh, Sándor Szecsőy | OL6-XXX 02, 03). Za netradiční lze označit experimentální velkorozponovou konstrukci s příhradovými nosníky vysokými 3 m. Tato výška odpovídala výšce patra, ve které byly podružné provozy a sklady. Formu solitérního objektu získal OD **Vértes v Tatabánya** (1964-66, György Hollay, Sándor Törőcsik). Průčelí mělo kromě proskleného přízemí s markýzou také pásové okno v patře, které otevíralo pohled na vystavované zboží. Obvodový plášť tvořil stříbrný vlnitý plech a volnou prodejní plochu

vynášely kruhové železobetonové sloupy. Podobný vzhled získal také OD **Ózdi v Ózdu** (1966-68, Éva Spiró, Tamás Ligeti). Ten se stal součástí občanské vybavenosti nového hlavního náměstí, jehož součástí měl mimo jiné být kulturní dům, budova městské správy a další administrativní objekty. Na hlavním průčelí v patře byly okenní otvory redukovány na minimum, naopak zadní fasáda byla v patře pojednána pilovitě uspořádanými francouzskými okny vedoucími do kanceláří. Typické podlaží zabírala ze dvou třetin volná prodejní plocha, zbytek půdorysu tvořily obslužné prostory a příruční sklady. Nosnou konstrukci tvořil monolitický železobeton na skeletu 7 x 7 m. OD **Centrum v Miškovci** (1966-70, István Horváth, József Szabó, László Thury | OL6-XXX 04) byl dispozičně založený na trojdělení prodejní plocha – vertikální komunikace – sklady. Prostý kubus měl bohatě prosklený parter, nadzemní podlaží pojednané v tmavém keramickém obkladu a stavbu ukončovala bílá atika, jež byla od obkladu odtržena pásovým oknem po celém obvodu stavby. Formu prostého kubusu získal také ve své době největší maďarský družstevní OD **Alföld v Kecskemétu** (1969-71, Alfred Peschka). Stavba se stala nedílnou součástí nově realizovaného centra a její architektonické řešení spočívalo na charakteristickém schématu – nad celoproskleným přízemím se nacházelo plné patro z bílých režných cihel, v části doplněné několika svislými zářezy s okny. Při pohledu z ulice se výrazně uplatňovalo ustoupené druhé patro pro technické zázemí.¹⁷⁸¹

Na hlavním náměstí vznikl OD **Sió v Siófoku** (1970, György Tiry | OL6-XXX 05). Díky tomuto výsadnímu umístění bylo snahou formovat stavbu o něco kontextuálněji. Proluka byla vyplněna hmotou relativně respektující okolí, čehož bylo dosaženo mimo jiné vytvořením falešné mansardy. Parter do náměstí byl celoprosklený, patro mělo pásové okno přes celé průčelí doplněné horizontálním slunolamem. Barevnost dosahovala zemitých tónů. Šikmé zastřešení získal také OD **Mura v Letenyi** (1970, Imre Makovecz). Zde plné patro vynáší z přízemí sloupy s hřibovými hlavicemi, za nimiž jsou zapuštěné výkladce. Jediným detailem na průčelí jsou vystupující svislé pásy v kontrastní barevnosti. OD **Áfész v Csorně** (1970, Imre Makovecz) byl postaven na hlavní městské třídě. Fasády byly pojaty z betonových panelů, které měly tvar jakéhosi periskopu – spodní prázdná část plynule přešla do horní části s okenním otvorem. OD **Budai Skala v Budapešti** (1974-76, István Kovách) získal hmotově jednoduchou kompozici nižšího hranolu doplněnou dvěma nárožními věžemi. Striktní linie hmot podtrhlo opláštění prostým rastrem bílého hliníkového obkladu. Provoz byl rozložený do dvou, resp. tří podlaží v nároží. Čtvercový půdorys byl ve dvou třetinách rozdělen na prodejní část a část se zázemím a sklady. OD dům doplnilo parkoviště pro 400 automobilů. Nosnou konstrukci tvořil železobetonový skelet 12 x 12 m s prefabrikovanými stropními TT panely. OD **Skala v Nyirégyháze**, který získal formu plného hranolu levitujícího na proskleném přízemím, zcelil blok domů v blízkosti hlavního náměstí města. Fasády domu tvořily prolamované lichoběžníkové betonové panely. Až sochařsky pojatou hmotu získal OD **Kerka v Lenti** (1960-69, Tibor Hübner | OL6-XXX 06). Ze základního objemu z režných cihel vystupují bílé nepravidelně formované hmoty – nárožní vikýř nadměrné velikosti vzdoruje

---

¹⁷⁸¹ Stavba se v mnohém podobá OS **Doubravka v Plzni** (viz výše).

gravitaci a pilovitě členitá věž naopak dům ukotvuje k zemi. Na ryze modernistické skulpturální formě byl založený OD **Bodrog v Sárospataku** (1972, Imre Makovecz | OL6-XXX 07). Hlavní průčelí tvoří dvě corbusierovsky tvarované hmoty s úzkým střílnovým okenním pásem, které se vznášejí nad proskleným přízemím. Zadní část je přes příčnou osu zrcadlově symetrická, nicméně má již plné přízemí. Tato forma si žádala konstrukční provedení z monolitického železobetonu.

Na výrazné architektuře založil své renomé OD **Domus v Budapešti** (1973-74, Antal Lázár, Péter Reimholz | OL6-XXXI 01, 02), který se stal největší prodejnou nábytku a bytového vybavení ve střední Evropě. Plné průčelí je monumentalizováno postupně překonzolovanými podlažními;¹⁷⁸² postranní fasády, nad které vystupovaly organicky tvarované komunikační věže, byly doplněné pravidelně rozmístěnými vertikálními okny evokující čarový kód. Konstrukci tvořily jedno středové a dvě postranní jádra z monolitického železobetonu, na které byly uloženy ocelové nosníky s rozponem 21 m vynášející volnou prodejní plochu bez sloupů. V jádrech byly umístěny obsluhující prostory a další místnosti pro zaměstnance. Postupem času v Maďarsku vzniklo dalších 16 poboček této společnosti. Architektonicky prostší formu získal OD **Domus v Segedínu** (kolem 1975), který doplnil blokovou strukturu v širším centru města a měl typické schéma proskleného průčelí s plným patrem. Plášť byl z bíle natřených betonových panelů s vertikálními spárami a doplnila ho kontrastní písmena označení společnosti. OD **Domus v Miškovci** (1975) měl naopak průčelí z režných cihel v přírodní barevnosti a nad proskleným přízemím se vznášela mohutná markýza vynesena ocelovými příhradovými nosníky. Kubickou solitérní stavbou byl další OD **Domus v Székesfehérváru** (1976, Antal Lázár, Péter Reimholz | OL6-XXXI 03, 04), jehož forma se velmi blížila pozdně moderním americkým OD. Robustní hmota, obložená betonovými panely, byla vyřezána pouze v místě vstupů a jediným zvýrazňujícím prvkem se staly trojúhelníkové příhrady nesoucí reflektory pro osvětlení nápisů nad vstupem.

I maďarské modernizace starších OD kopírují americký přístup. Příkladem může být OD **Matyófold v Mezőkövesdu** (přestavba 1970). Stavba na hlavní městské třídě prošla výraznou modernizací, díky níž byl zastřen původní vzhled. Nad celoproskleným přízemím vznikl konvexně prohnutý plný plášť, na nějž byl později proveden venkovský květinový motiv. U OD **Corvin v Budapešti** (1926, přestavba 1967, Istvan Batka | OL6-XXXI 05, 06) bylo historizující průčelí zakryto moderním bezokenním pláštěm z hliníku s markýzou kryjící celoprosklený parter. Naopak přímým dokladem vlivu východoněmecké *silbermode* na maďarské OD je OD **Bácska v Baje** (asi 1. pol. 70. let | OL6-XXXII 01). Lichoběžníkový půdorys doplňuje blok v centru historického městečka, kde jednolitý stříbřitý perforovaný plášť, složený z mnoha pravidelných krabicových prvků, působí impozantně, ale také velmi invazivně. Dalším příkladem je OD **Fehérvár v Székesfehérváru** (1974-75, Simon Ferenc | OL6-XXXII 02, 03, 04).¹⁷⁸³ Solitérní stavba vznikla v souvislosti s výstavbou obytného okrsku a získala půdorys vzniklý adicí hlavní čtvercové hmoty a menšího kvádrů. Charakteristický

¹⁷⁸² Srov. **Whitney Museum v New Yorku** (1966, Marcel Breuer) nebo **přestavba Slovenské národní galerie v Bratislavě** (1969-74, Vladimír Dedeček).

¹⁷⁸³ Jeden ze spoluautorů OD **Centrum v Drážďanech** (viz výše).

vzhled budově dodává obvodový plášť tvořený čtvercovými plastickými kazetami z eloxovaného hliníku. Pravidelný čtvercový rastr pláště je v přechodu na prosklené ustoupené přízemí a v místě atiky zalomen, což hmotě dodává pozdně modernistický nádech. Dispozice byla založená na volné prodejní ploše s eskalátorem v těžišti, obslužné provozy zabíraly přibližně zadní třetinu plochy půdorysu. Konstrukci tvořil skelet v modulu 9,0 x 9,0 m vynášející železobetonový trámový strop. Také u OD **Centrum v Zalaegerszegu** (1974) lze nalézt nejen inspiraci ve východoněmecké architektuře. Solitérní monoblok na pomezí historické blokové struktury a modernistického urbanismu získal relativně prosté architektonické řešení. Třípodlažní kubus měl všechna podlaží celoprosklená a průčelí tak členily stropní desky. Výraz budově dodala předsazená struktura z pravidelného čtvercového prolamovaného rastru, která sloužila jako slunolam. V přízemí se nacházelo průmyslové zboží, bytový textil a v patře fungovalo samoobslužné oděvní oddělení a prodejna obuvi. OD byl dále propojen mostkem s vedlejším OD **Domus** (1974), pod nímž vedlo schodiště směřující ke kryté POU.

OD **Centrum v Egeru** (před 1976, A. Peschka | OL6-XXXII 06) byl umístěn tak, že hlavní historické náměstí předělil na dvě poloviny. Ačkoliv má stavba pro moderní OD typické trojdělení, v části do ulice byl půdorysně uskakuující. Vzhledem k jeho nízké podlažnosti a pojetí ustupujícího podlaží jako šikmé střechy, vč. volby obkladového materiálu evokujícího střešní tašky, se tak dům měřítkově přibližuje okolní historické zástavbě. Solitérní OD **Borostyánkő v Szombathely** (1978) byl umístěn v širším centru města v návaznosti na nové bytové domy. Čtvercový půdorys získal zaoblené rohy a obvodový plášť tvořily kazety s vertikálními spárami z předzvětralého hliníku. Hmotnější stavbou je OD **Palota ve Várpalotě** (1980 | OL6-XXXII 05). Čtvercový půdorys s appendixem je třikrát zopakován – dvě patra s minimem oken nad proskleným přízemím získala světle béžový obklad. Působení stavby je založeno na nepravidelně vystupujících keramických žiletkách různých velikostí, které díky pohybu slunce rozbíjí stínovou mohutnou plochu fasád.

6.3.3 Československo

Po druhé světové válce byl návrat do běžného fungování složitý i z pohledu podniků provozujících OD. Řada z nich totiž byla válečnými událostmi poškozena a následně vydrancována. V březnu 1947 bylo rozhodnuto o tom, že velké OD nebudou navráceny soukromníkům, ale zůstanou pod státní správou. V červenci 1948 proto vznikl národní podnik Obchodní domy se sídlem v Praze a od října téhož roku získal podnik sídlo v Bratislavě. Nicméně již od roku 1951 získala všechny OD Hlavní správa obchodu oděvním zbožím. To svědčí o nejasnosti, jakou funkci mají OD v socialistické MO síti plnit a za jaký typ MO jednotky OD považovat.¹⁷⁸⁴ To trvalo do 1. ledna 1954, kdy vznikla celostátní Hlavní správa obchodních domů se sídlem v Praze. Vyčlenění OD do samostatné organizace umožnilo postupný rozvoj vzorových obchodních podniků vysoké technické úrovně

¹⁷⁸⁴ Nejasnost uvádí Aron a Vácha na příkladech **OD v Pôtri**, který měl pouze 4 zaměstnance, a **OD v Harmaneci**, jehož okruh působnosti dosahoval několika stovek obyvatel. [ARON a VÁCHA. *Maloobchodní síť ve městech: její výstavba, organizace a plánování*. S. 102-103.]

s vyspělou organizací a řízením kvalifikovanými kádry.¹⁷⁸⁵ Pod tuto organizaci spadaly OD až do roku 1958, kdy vznikla její náhrada – Krajské sdružení maloobchodních podniků. Tato organizace neměla však dlouhého trvání a zanikla v roce 1960 při restrukturalizaci krajů. OD byly poté začleněny do Sdružení textilního obchodu.

Na OD, které formoval socialistický realismus, začaly na přelomu 50. a 60. let navazovat architektonicky střídmější budovy. Ke značné investiční akci pro zdokonalení dopravní infrastruktury i občanské vybavenosti došlo ve Vysokých Tatrách z důvodu zvýšení cestovního ruchu v rekreačních oblastech a také díky konání mistrovství světa v klasickém lyžování v roce 1970. V rámci této akce došlo i k vybudování dvou OD. Ve **Štrbském Plese** (1964) vznikla třípodlažní stavba, která se stala součástí nového centra s občanskou vybaveností rozprostírající se v návaznosti na vlakovou stanici. V přízemí a v patře vznikly prodejní plochy a v posledním podlaží ubytování personálu. U **OD v Tatranské Lomnici** (1959-63, Milan Kukelka | OL6-XXXIII 01, 02, 03) zázemí zabralo jeden z rohů čtvercového půdorysu a oproti prodejnímu prostoru mělo odlišnou konstrukční výšku. Dvoupodlažní prodejní prostor byl otevřený prostupem v druhém modulovém poli, do nějž bylo umístěno ocelové schodiště. Součástí domu byl také byt domovníka. Jednoduchý kubus měl v parteru prosklené výkladce, v nadzemní části byl pojednán bílou omítkou a v části opracovanými žulovými kvádry. Rohové vertikálně členěné prosklení se objevilo v patře a dům zakončila předstupující římsa. Stavbu vynášel skelet na modulu 6 x 6 m.

Na městské OD navázal **Hron v Banské Bystrici** (později PRIOR, 1964, Jiří Drahoš | OL6-XXXIII 04, 05, 06). Výrazná nárožní budova byla založena na propojení interiéru s exteriérem; hlavní průčelí bylo celoprosklené lehkým obvodovým pláštěm, ačkoli tento koncept již v době vzniku domu přestal být aktuální.¹⁷⁸⁶ Prodejní prostory byly tedy osvětlené a větrány přirozeně, administrativa a sociální zázemí jasně vyčleněny. V hmotě domu je výrazné pilovité odstupňování boční fasády v patře, které umožnilo další vizuální propojení prodejní plochy s ulicí. Konstrukci tvořil skelet 6 x 6 m. Prototypem pro upřesnění koncepce OD pro okresní město se stal OD **Mladost v Partizánskom** (1963-64, Karel Zedníček | OL6-XXXIII 07, 08), kde bylo zcela záměrně užito trendu minimalizace denního světla v prodejní ploše. Směrem do náměstí je nárožní dům v patře prosklený pouze v prostoru schodiště. Na toto prosklení navazuje mozaika tvořící reklamní banner. Z boku je dům formován odlišně, člení ho pravidelné pilastry s drobnými obdélnými okny se šambránou v patře. Další OD, který byl umístěn do centra města jako součást OS, vznikl v **Trebišově** (1965). Dvoupodlažní budova měla výrazně prosklený parter a plné patro doplnila řada čtvercových bazilikálních oken. Módní bruselský styl se svou charakteristickou estetikou typologii OD v zásadě vyhnul, v případě exteriéru se prakticky neprojevil a v interiéru se smrškl na výtvarný účín barev a tvarů. Důraz na barevné řešení je patrný na návrhu OD **Bubna** (1961, Josef Havlíček | OL6-XXXIII 09), jenž měl být jednou z budov občanské vybavenosti v projektu přestavby Holešovic

¹⁷⁸⁵ KOHOUTEK, Miloslav, ed. *Úkoly československého vnitřního obchodu při budování socialismu: sborník prací pracovníků Ústavu pro výzkum vnitřního obchodu*. Praha: Orbis, 1954. S. 68.

¹⁷⁸⁶ KOSMAN, Kamil. *Obchodný dom Hron v Banskej Bystrici. Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1965, roč. 7, č. 10, s. 222-225. ISSN 1335-2180. S. 222.

(1960, J. Havlíček). Budova s přísně symetrickým plným průčelím, pojednaným v červeno-modro-černé kombinaci, měla i výtvarně pojaté postranní velkoplošné nápisy upomínající na název domu.

Šedesátá léta nastolila velký úkol vybudovat základní síť plnosortimentních „palácov konzumu“.¹⁷⁸⁷ OD „[...] ktoré stavíme alebo pripravujeme na realizáciu, musia byť vizitkou našej doby, musia určovať správny smer pre ostatné obchodné systémy vo vzhľade, v technickej vybavenosti i v prevádzke a pre kupujúceho vytvárať z nákupu pôžitok.“¹⁷⁸⁸ Absence realizace plnosortimentního samoobslužného OD v poválečném období vedly k hledání možných zahraničních vzorů, které bylo třeba konfrontovat s místními možnostmi. Již roku 1957 Řihák přinesl československým architektům zprávu o tom, jak jsou řešeny OD ve Švýcarsku: „V těchto gigantech dostanete všechno možné zboží od jehly až po auta. [...] Většina z nich se neobejde bez pohyblivých schodišť a nutné bezvadné klimatisace.“¹⁷⁸⁹ V domácí odborné literatuře mezi první vlašťovky, které obeznámily s formou západních OD, lze řadit především periodikum *Výstavba a architektura*. Roku 1958 zde byl publikován článek, který na fotografiích i půdorysech popsal OD **Bijenkorf a Galeries Modernes v Rotterdamu** a OD **Hertie ve Wiesbadenu**.¹⁷⁹⁰ Objemnější text, jenž patrně vyvažoval zájem o architekturu západních OD, byl věnován i novému OD na Leninském prospektu.¹⁷⁹¹ Uceleným článkem se stal „Soupis nejnovějších záznamů o obchodních domech“, který nejen že jmenoval zásadní realizace OD, ale přímo poskytl krátký popis s odkazem na literaturu.¹⁷⁹² Z téměř tří desítek příkladů OD (i OS) lze zmínit především OD **Detskiy mir v Moskvě**, OD **Dunn's v Bromley**, OD **Queensway v Crawley**, OD **v Malmö**, OD **Kaufhof v Kolíně nad Rýnem**, OD **Bayer v Leverkusenu** a americké OD **Jordan Marsh v Miami** (1956, Weed Russell Johnson) a **Hutzler's v Baltimore** (před 1959, Kenneth C. Miller, Ketchum & Sharp). Jistým prototypem pro formování OD se stal americký způsob.¹⁷⁹³

Západní příklady hrály při formování socialistického OD neopomenutelnou roli, avšak bylo třeba vzít v úvahu také rozdíly pro místní podmínky. Ty základní jmenoval např. Sirotek.¹⁷⁹⁴ Za prvé šlo o rozdíl ve velikosti skladové plochy. Na západě byly sklady přibližně desetkrát menší, než prodejní plocha; u nás sklady měly tvořit až plochu poloviční. Dále šlo o technická zařízení, která u nás nedosahovala takových kvalit jako v západních státech, a bylo tedy nutné počítat s větší plochou pro jejich zázemí. V neposlední řadě se jednalo

¹⁷⁸⁷ DUNAJČÍK, Milan. Obchodné stavby ako súčasť mestského prostredia. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1988, roč. 30, č. 6, s. 2-5. ISSN 1335-2180. S. 3.

¹⁷⁸⁸ KUNA, K čomu sme dospeli / o čo se opierame. S. 46.

¹⁷⁸⁹ ŘIHÁK, Zdeněk, 1957. Zápisky ze Švýcarska. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1957, roč. 3, č. 17-18, s. 8. ISSN 0009-0697.

¹⁷⁹⁰ ZÁRUBOVÁ, ed. Nové obchodní domy. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1958, roč. 4, č. 9-10, s. 20-22. ISSN 0042-9376.

¹⁷⁹¹ BOK, ed. Universální obchodní dům na Leninském prospektu. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1958, roč. 4, č. 12, s. 33-34. ISSN 0042-9376.

¹⁷⁹² Mezi základními odkazy byly publikace [GATZ, Konrad a Fritz HIERL. *Neue Läden: Läden, Kaufzentren, Kaufhäuser*. München: Georg D. W. Callwey, 1956.], [BAKER a FUNARO. *Shopping centers: design and operation*.] a např. periodika *Architectural Record*, *Baumeister*, *Bauen und Wohnen*, *Deutsche Architektur* ad.

¹⁷⁹³ „Zkušenost ukázala, že zboží lze lépe aranžovat a vystavit v prodejní prostře bez oken pouze s umělým osvětlením a v Americe se proto přirozené světlo zcela opomíjí.“ [BOK, ed. *Novodobé obchody a obchodní domy*, jejich navrhování a organizace. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1959, roč. 5, č. 2, s. 33-36. ISSN 0042-9376. S. 34.]

¹⁷⁹⁴ SIROTEK. Obchodní dům v Bratislavě. S. 353.

o dosud nevyjasněnou pozici, kterou měly OD v MO síti zastávat, a s ní související techniky prodeje, otevírací doba apod.

Stěžejní osobností pro definování toho, čím má československý OD být a jak má fungovat, byl Ivan Matušík (OL6-XXXIV 01), a posléze i stavebník reprezentovaný podnikem Obchodné domy. Matušík, „[...] který vždy přesně věděl, co se děje ve světové architektuře, a měl takzvaně prst na tepu doby,¹⁷⁹⁵ vyhrál soutěž na **Kamenné náměstí v Bratislavě**¹⁷⁹⁶ jako třicetiletý a ihned se zařadil mezi špičky slovenské architektonické scény.¹⁷⁹⁷ Jeho vítězný návrh upoutá jasnou hmotovou skladbou – hrou geometrických objemů ve světle tak, jak si ji vysnil Le Corbusier, urbanisticky relativně dobře reagující na kontext i soutěžní podmínky. Matušík OD rozvrhl na trojúhelném půdorysu, do středu dispozice umístil příruční sklady v hexagonálním schématu a doplnil je výtahovými bateriemi a eskalátory. Druhou cenu získal autorský tým J. Lacko, J. Antal, L. Kušnir a J. Slameň (OL6-XXXIV 07, 08), jejichž návrh nezapře inspiraci OD Bijenkorf v Rotterdamu. To je patrné nejen z hmotového řešení, ale především díky předsazenému celoprosklenému pavilonu, tvarově velmi podobnému objektu před zmíněným rotterdamským OD. Budova byla dispozičně rozvržena na čtvercovém půdorysu, kdy po dvou stranách bylo umístěno zázemí a skladové prostory, jež měly poloviční světlou výšku. Eskalátory byly umístěny v těžišti prodejní plochy, kterou obklopovalo ornamentálně členěné výstavní zařízení. Hmotově zajímavým návrhem bylo pojetí v případě odměněného návrhu kolektivu T. Gebauer, D. Kedro, L. Pinkalský, M. Šavlík a K. Štrba. OD tvořil výrazný solitér na hexagonálním půdorysu s minimem oken.

Z vítězného návrhu vznikl OD **Dunaj** (později PRIOR, 1960-78, Ivan Matušík | OL6-XXXIV 03-06).¹⁷⁹⁸ Ačkoli před realizací návrh prošel řadou dispozičních úprav, svou lapidární formu si udržel. Kompozice jednoduchých objemů byla realizována po etapách, z nichž první tvořil právě OD. Ten měl netradičně tři rovnocenné vstupy¹⁷⁹⁹ v každém rohu trojúhelníkového půdorysu navazujícího na wrightovské půdorysy. Budova získala centrický půdorys s reversibilními eskalátory v těžišti a prodejní plocha netvořila ani polovinu užitné plochy domu.¹⁸⁰⁰ Kvůli složitým základovým podmínkám byl centrální sklad umístěn v třetím poschodí.¹⁸⁰¹ Konstrukci tvořil monolitický železobetonový skelet s hřibovými hlavicemi na trojúhelníkové osnově o rozponu 9 m s konzolou 3,75 m po obvodě. Střídmý obklad na průčelí je ze spišského travertinu a nad vstupem byla umístěna zvonkohra (Jaroslav Kočiš).

¹⁷⁹⁵ DULLA, Matúš a Henrieta MORAVČÍKOVÁ. Slovensko. Česko. Kontext. Expo. Vztahy na ose Bratislava-Brno-Praha. Slovenská vysoká škola technická. Zahraniční reprezentace. Utopie. Setkávání. Bourání. In: VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 1*. Praha: Bigg Boss, 2022, s. 323-335. ISBN 978-80-908359-1-7. S. 325.

¹⁷⁹⁶ Této soutěži předcházela v roce 1957 architektonická soutěž, která však na daném místě počítala především s obytnou zástavbou. Postupný názorový obrat na využití území údajně ovlivnily i expertízy sovětských odborníků. [CHORVÁT, Miloš. K súťaži na Kamenné námestie v Bratislave. *Architektura ČSSR*. Praha: Svaz architektů ČSSR, 1961, roč. 20, č. 4, s. 219-224. ISSN 0300-5305. S. 219.] Do architektonické veřejné anonymní soutěže na celoměstskou vybavenost na asanovaném území Kamenného náměstí v roce 1960, požadující dispozičně architektonické řešení OD, hotelu, rozmístění prostorů Čs. aerolinií či autosalónu a dopravního řešení, se přihlásilo 11 návrhů a jeden mimo soutěž.

¹⁷⁹⁷ Díky přehledu zahraničních trendů a nepochybně zálibě v obchodní architektuře se stal téměř na 30 let vedoucím bratislavského ateliéru SPÚO, kde se mu podařilo vytvořit prostředí pro návrhy progresivních MO staveb.

¹⁷⁹⁸ Ivan Matušík za realizaci OD získal Cenu Dušana Jurkoviče za rok 1970.

¹⁷⁹⁹ Provozně se toto řešení však neosvědčilo a jako vstup sloužil jediný z nich.

¹⁸⁰⁰ Užitná plocha všech podlaží byla 15 378 m², z toho prodejní 7 066 m².

¹⁸⁰¹ Ačkoli Sirotek toto řešení označil za velmi praktické, umístění centrálního skladu se později až na výjimky stabilizovalo do podzemních podlaží. [SIROTEK. *Obchodní dům v Bratislavě*. S. 355.]

V interiéru tvořily zajímavý prvek šestiúhelníkové plechové podhledy, v přízemí doplněné o dřevěný hexagonální rošt,¹⁸⁰² a kosočtverečná dlažba. Vstupy byly opatřeny spouštěcím portálem a tepelnými clonami. Prototypem se stalo také prodejní zařízení vytvořené podnikem OZAP. V rámci druhé etapy (1979) navázal na OD deskový dvoupodlažní dům služeb s propojujícími můstky a hotelem. Mezi dvěma objemy tak vznikl prostor evokující obchodní ulici s výrazným kompozičním prvkem – monumentální rampou vedoucí do patra.

V srpnu 1960 byla také ukončena užší vnitroústavní soutěž na budovu OD **Zdroj v Plzni** (později PRIOR),¹⁸⁰³ do které se zapojilo 5 autorských kolektivů.¹⁸⁰⁴ Umístění OD, jež měl tvořit součást nové městské vybavenosti na Moskevské (dnes Americké) třídě, bylo definováno v územním plánu a vyžádalo si demolici bytových domů z konce 19. stol. Čtyři návrhy tvořily OD přibližně čtvercového tvaru o čtyřech podlažích; trojice Chrta, Smolák a Šticha však více experimentovala a provoz rozvrhla do osmipodlažního komolého hranolu. Realizovaný byl vítězný návrh (1960-68, Zbyněk Tichý, Václav Zoubek, Jaroslav Peklo | OL6-XXXV 01-04), který porota ocenila především pro jeho dispoziční řešení. Stavba byla totiž půdorysně rozdělena na dvě části – prodejní a skladovou.¹⁸⁰⁵ Autoři, jako jediní ze soutěžních týmů, navíc budově vtiskli pocit modernosti absencí okenních výplní v prodejní ploše. Plná průčelí získala obklad z eloxovaných hliníkových panelů s plastickou strukturou opakujícího se motivu. Výraznými prvky jsou také stříšky nad vstupy ve tvaru V, které jasně definují, kde má zákazník do domu vstoupit. Nedílnou součástí průčelí k městské třídě se stalo plátno na promítání reklamních spotů. Konstrukci tvořily železobetonové kruhové sloupy v rastru 12 x 12 m v prodejní části, ve skladech byl modul i konstrukční výška poloviční. Stropy byly ploché hřibové a část prvního patra byla zastřešena sklobetonovou klenbou.¹⁸⁰⁶ Vnitřní zařízení tvořila stavebnicová univerzální řada SU-1, jež byla v té době speciálně vytvořena pro OD.

Další osobností, jež zanechala významnou stopu v typologii poválečných OD, je Růžena Žertová (OL6-XXXIV 02). Architektka, která jí být nechtěla,¹⁸⁰⁷ již od studentských let¹⁸⁰⁸ disponovala „[...] utajenou karteziánskou rovnicí, která jí umožňuje uvádět složité a mnohdy protichůdné požadavky na krásu a funkčnost budovy do samozřejmého souladu s nároky na pohyb zákazníků, zboží, na příznivý koeficient podlažnosti, na co největší velikost

¹⁸⁰² Sirotek k dřevěnému roštu poznamenal, že je tak výrazný, až odvádí pozornost od zboží. [SIROTEK. Obchodní dům v Bratislavě. S. 355.]

¹⁸⁰³ V prováděcím projektu je z průčelí patrný nápis „Safír“. [SÝKORA, Miloslav. Problémy občanského vybavení v Plzni. *Architektura ČSSR*. Praha: Svaz architektů ČSSR, 1967, roč. 26, č. 6, s. 337-346. ISSN 0300-5305. S. 344.]

¹⁸⁰⁴ První cenu získal kolektiv Zbyněk Tichý, Václav Zoubek a Jaroslav Peklo, druhou cenu Fr. Lojda. Další účastníci byli J. Barborka s M. Toušem, J. a H. Gloserovi a trio J. Chrta, M. Smolák a K. Štich.

¹⁸⁰⁵ SÝKORA, Miloslav. Užší soutěž na obchodní dům v Plzni. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1960, roč. 6, č. 22, s. 3. ISSN 0009-0697. S. 3.

¹⁸⁰⁶ Navržená konstrukce musela být ještě před oficiálním otevřením v úrovni 2. NP zesílena ocelovými nosníky spřaženými se stropní deskou. Důvodem byl výskyt smykových trhlin patrně způsobených přerušením stropní desky v místě klenby. Dalším problémem byla poddimenzovaná klimatizace; v letních měsících na zákazníky a zaměstnance údajně přicházely mdloby. [KLÍMA, Petr a Petr ŠNEBERK. Obchodní dům Prior Plzeň. In: KLÍMA, Petr, ed. *Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011, s. 92-97. ISBN 978-80-86863-40-5. S. 96-97.]

¹⁸⁰⁷ Viz GAJDOVÁ, Petra. *Architektka Růžena Žertová*. Brno, 2010. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Jiří KROUPA.

¹⁸⁰⁸ Profesor Rozehnal, u kterého Žertová studovala, „[...] viděl architekturu jako skládačku z funkční náplně uspořádané do kompozice, jejíž výsledek je estetický a současně, že architektura je velmi praktická záležitost.“ [GAJDOVÁ. *Architektka Růžena Žertová*. S. 13.]

volné prodejní plochy, na požadavky provozu a bezpečnosti.¹⁸⁰⁹ Do třetice pionýrskou úlohu sehrál i OD **Hornád v Košicích** (později PRIOR, 1965-68, Růžena Žertová | OL6-XXXV 05, 06, 07, OL6-XXXVI 01, 02),¹⁸¹⁰ který se stal vrcholem a pýchou východoslovenského závodu.¹⁸¹¹ Jeho výstavbě předcházela asanace 12 budov a jako jediný ze tří zmíněných vznikal přímo jako prototyp ověřující provozní vazby a konstrukční systém pro plnosortimentní samoobslužné OD.¹⁸¹² Jednoduchý hranol o rozměrech 30 x 76 m, který uzavírá gotickou blokovou strukturu, získal ryze funkční půdorys – obdélnou prodejní plochu s eskalátory v těžišti doplnil úzký pás obslužných prostor na straně přiléhajících ke stávající zástavbě. Prosklené přízemí bylo otevřené ze tří stran a nadkryté vykonzolovanými patry; plná průčelí byla obložena teracovými tvarovkami (Jana Bartošová Vilhanová), které jsou sice bez vztahu k tektonice stavby, ale daří se jim narušit fádnot prázdné plochy¹⁸¹³ a zdobností evokovat renesanční bosáž.¹⁸¹⁴ Kromě umělecké výzdoby, např. reliéf v administrativní části (Pavel Navrátil, Vojtěch Takáč), bylo navrženo i atypické prodejní zařízení (Igor Valenta). To však realizováno nebylo a v budově se objevilo typizované zařízení OZAP, které relativně zdařilou realizaci svým barevným a tvarovým řešením nevhodně doplnilo.¹⁸¹⁵ Konstrukci tvoří železobetonový skelet 9 x 9 m s konzolou 3 m; sloupy byly betonovány do železobetonových prefabrikátů použitých jako ztracené bednění. Zajímavým stavebním řešením byl také patent na vodotěsnou izolaci základů v dřívku sloupu (Horák).¹⁸¹⁶

V červenci 1965 došlo k další změně správy OD. Nový oborový podnik Obchodné domy Bratislava s celostátní působností se již plně angažoval do projekce plánovaných OD.¹⁸¹⁷ Této činnosti dopomáhal také nový projektový ústav SPÚO, který vznikl jako nutný předpoklad pro vypracování projektové dokumentace bratislavského OD Dunaj. Nicméně uvolněnou atmosféru 60. let ukončila invaze vojsk Varšavské smlouvy v srpnu 1968 a první tři československé plnosortimentní OD byly otevřené v ne příliš veselé době následovně – v Plzni 20. září 1968,¹⁸¹⁸ v Bratislavě I. etapa 20. listopadu 1968 a v Košicích 1. prosince 1968. Přestože byly tyto OD provozované podnikem Obchodné domy Bratislava, svým názvem předznamenaly následující události. Zmíněná obchodní organizace byla totiž k 1. lednu 1969 transformována na trust PRIOR – obchodní domy s generálním ředitelstvím v Bratislavě (OL6-

¹⁸⁰⁹ BENEŠ, Ondřej. *Metody zkoumání a interpretace architektury v současných podmínkách*. Praha, 2012. Disertační práce. ČVUT v Praze, Fakulta architektury, Ústav teorie a dějin architektury. Vedoucí práce Petr URLICH. S. 122.

¹⁸¹⁰ OD získal třetí cenu za realizaci v přehlídce architektonických prací 1968-69.

¹⁸¹¹ KÍŠ, Karol, ed. *20 rokov obchodných domov vo Východoslovenskom kraji*. Košice: [nákl. vl.], 1974. S. 25.

¹⁸¹² Budova byla přímým obrazem pro vznik oborových norem pro navrhování OD. [GAJDOVÁ. *Architektka Růžena Žertová*. S. 24.]

¹⁸¹³ Dekorativní a plastická průčelí dosahovala plného účinku především při atmosférických změnách. [FUCHS, Bohuslav. *Obchodní dům Prior v Košicích. Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1969, roč. 11, č. 1-2, s. 12-17. ISSN 1335-2180. S. 12.]

¹⁸¹⁴ Možným inspiračním vzorem pro řešení obvodového pláště mohl pravděpodobně být OD **Kvickly v OS Farsta**. (1961, Per-Erik Willö). Podobnost lze pozorovat u **Palazzo dei Diamanti ve Ferrafe** (1493-1503, Biagio Rossetti), jehož průčelí po celém obvodu tvoří charakteristické *bugnato* ve tvaru jehlanů.

¹⁸¹⁵ FUCHS. *Obchodní dům Prior v Košicích*. S. 12.

¹⁸¹⁶ GAJDOVÁ. *Architektka Růžena Žertová*. S. 23.

¹⁸¹⁷ „V roce 1965 skončilo neslavné období, znamenající zmrazení nastoupené cesty rozvoje OD.“ [10 let podniku Prior, *Severomoravské obchodní domy Ostrava: 10 let služeb spotřebitelům*. Ostrava: Moravské tiskařské závody, n.p. Olomouc, 1985. S. 6.]

¹⁸¹⁸ S ohledem na statické závady, poddimenzovanou klimatizaci a osvětlení získal OD v Plzni kolaudační souhlas až v roce 1977. [KLÍMA, Petr a Pavel MARŠÁT. *Prior Plzeň*. In: *Český rozhlas: Plzeň* [online]. © 1997-2021 [cit. 2021-12-12]. Dostupné z: <https://plzen.rozhlas.cz/prior-plzen-6736805>.]

XXXVI 03). Tato značka měla reprezentovat „[...] prioritu v obchodování s kompletným nákupem pod jednou strechou, s predajom kvalitného tovaru, s novými formami predaja, s obsluhou na úrovni.“¹⁸¹⁹ Nastalý stavební fenomén přímo spojený s tímto podnikem je někdy označován jako „priorizace“.¹⁸²⁰ Opožděná analogie západní spotřební společnosti,¹⁸²¹ založená na výstavbě nejexkluzivnějších staveb reprezentujících režim a zhmotňující jeho přístup ke kultu spotřeby, výrazným způsobem změnila centra desítek historických měst. Základními dokumenty, kterými se řídila jejich výstavba, se staly *Jednotná organizácia riadenia a prevádzky obchodných domov Prior*¹⁸²² a později *Sortimentně provozní typizace plnosortimentních obchodních domů*.¹⁸²³ OD se staly státem preferovanými zakázkami a jejich typickou formu z 60. až 80. let 20. století si řada lidí spojuje právě se značkou PRIOR.

Prvním projektem brněnského střediska SPÚO se stal OD **PRIOR v Karviné** (1970, Jan Melichar | OL6-XXXVI 04). Hmota domu výškově respektuje sousední zástavbu; v přízemí je značně prosklená a hlavní vstup je odsazen tak, aby před ním vznikly dva prostorové výkladce. Do suterénu byly situovány sklady, technické místnosti a díky terénní vlně i přirozeně osvětlené zázemí zaměstnanců. Ve dvou nadzemních podlažích byly prodejní prostory a v ustupujícím podlaží se nacházely kanceláře. Uvnitř prodejní plochy byl jednoramenný eskalátor a ve třech konstrukčních modulech se nacházel blok s výtahy, příručními sklady a další technické zázemí. Únikové schodiště bylo vyčleněno mimo půdorys a doplnil ho výtvarně ztvárněný pylon (Oldřiška Keithová, Karel Volavý). Plné fasády získaly keramický obklad, uvnitř se hlavním prvkem stal hliníkový podhled s vestavěnými svítidly. Nosnou konstrukci tvořil železobetonový skelet na modulu 9 x 9 m.

Návrh na OD **PRIOR v Jihlavě** (1967-68, Růžena Žertová | OL6-XXXVI 05) vzešel z vnitroustavní soutěže a ve zkoumaném období ho lze řadit k nejpíetnějšímu vstupu plošně rozměrné stavby do historického centra.¹⁸²⁴ Návrh „[...] překročil svou ojedinělou prostorovou koncepcí horizont utilitárního kontejneru na zboží.“¹⁸²⁵ Vysoce kontextuální design plně čerpal ze svažitosti náměstí a částečně respektoval soubor gotických domů, tzv. Krecl.¹⁸²⁶

¹⁸¹⁹ KIŠ, ed. *20 rokov obchodných domov vo Východoslovenskom kraji*. S. 13.

¹⁸²⁰ Termín „priorizace“ byl v souvislosti k nekontextuálním a měřítkově nevhodným OD použit patrně již v polovině 80. let T. Zalčíkem a P. Szaferem. [DULLA, Matúš. *Dom odievania v Bratislave. Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1986, roč. 28, č. 3, s. 4-6. ISSN 1335-2180. S. 4.] Také Masák termín užívá ve spojitosti se zasazováním „tupých“ OD do neopakovatelného prostředí historických jader. [MASÁK, Miroslav. *Tak nějak to bylo*. Praha: KANT, 2006. ISBN 80-869-7014-0. S. 45.]

¹⁸²¹ ŠEVČÍK, Oldřich a Ondřej BENEŠ. *Architektura 60. let: "zlatá šedesátá léta" v české architektuře 20. století*. Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-1372-4. S. 60.

¹⁸²² *Jednotná organizácia riadenia a prevádzky obchodných domov Prior*.

¹⁸²³ [KROC, Stanislav a Zdenka SAJALOVÁ, eds. *Sortimentno-prevádzková typizácia plnosortimentných obchodných domov*. Bratislava: ERPO, 1981.] a [KROC a SAJALOVÁ, eds. *Sortimentně provozní typizace plnosortimentních obchodních domů*.]

¹⁸²⁴ Žertová návrh OD v Jihlavě považuje za svůj nejzdařilejší. [GAJDOVÁ. *Architektka Růžena Žertová*. S. 61.] Ke konceptu ji přivedl její partner Igor Svoboda. [SEDLÁK, Jaroslav a Šárka SVOBODOVÁ. *Partnerství*. Architekt Igor Svoboda (1926-1990). In: KLÍMA, Petr, ed. *Růžena Žertová: architektka domů i věcí*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2016, s. 177-200. ISBN 978-80-86863-87-0. S. 188.] Podobný koncept byl užít při řešení **odbavovací haly hlavního nádraží v Praze** (1971-79, Josef Danda, Jan Bočan, Jan Šrámek, Alena Šrámková). V tomto případě ale střecha není plochou náměstí, ale velkokapacitní dopravní komunikací.

¹⁸²⁵ ZAVADILOVÁ, Darina. *Obchodní dům Prior Jihlava (studie)*. In: KLÍMA, Petr, ed. *Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011, s. 112-119. ISBN 978-80-86863-40-5. S. 117.

¹⁸²⁶ Památkově chráněná skupina gotických a renesančních domů pocházející z kramářských boud z 2. poloviny 14. stol. zčásti získala novou podobu v 19. stol. „Přítomnost této tradiční struktury přirozeně navodila otázku komunikace nového celku se starým i v detailnějších rovinách výrazu stavby.“ [HAUSEROVÁ, Milena. *Město mezi*

Dům o dvou etážích je vetknut do svahu tak, aby jeho střecha tvořila na konci pobytovou terasu s výhledem. Hlavní vstup byl pak logicky situován do prosklené stěny, která vzešla z terénního zlomu.¹⁸²⁷ Pro integritu historického prostoru byly z Kreclu zachovány tři památkově chráněné objekty¹⁸²⁸ a v části zbouraných domů měla vzniknout měřítkově přijatelná a hmotově podobná novostavba čerpající z tvarosloví sousedních budov, v níž měly být MO jednotky přístupné průchozí pasáží z OD. Konstrukční modul byl navržený 9 x 9 m. Bohužel, politické změny po srpnu 1968 nakonec vedly k odsunu Žertové do pozadí, k demolici Kreclu a k výstavbě „reprezentativnější“ stavby. Realizovaný OD **PRIOR v Jihlavě** (1968-83, Zdeněk Sklepek | OL6-XXXVI 06, OL6-XXXVII 01, 02) je všeobecně považovaný za jeden z nejméně vydařených poválečných zásahů do struktury historického města.¹⁸²⁹ Ačkoli se po demolici Kreclu náměstí ukázalo v nové prostorové velkorysosti,¹⁸³⁰ OD byl navržen ve shodném půdorysu i siluetě odstraněné struktury. Stavba získala až formální mansardovou střechu, jejímž předpokladem bylo celou stavbu zmenšit. Nicméně účinek je spíše opačný¹⁸³¹ a celkovému vyznění nepomohla ani nahodilost okenních otvorů a zcela nelogické řešení parteru – ačkoli je dům solitérem na náměstí, došlo k rezignaci na větší plochy výkladců a umožnění vstupu do domu z více míst. Nelze opomenout ani zřízení zásobovacích ramp, které v zásadě oddělily plochu náměstí od uliční fronty. I v případě této stavby ale došlo ke spolupráci s výtvarníky, např. s Milošem Slezákem, Miroslavem Šimordou, Janem Rajlichem či Vojtěchem Štolfou. Konstrukci domu tvoří montovaný skelet TP – MS 67 s obvodovým pláštěm z pórobetonových panelů. Dalším příkladem výrazného zásahu do historické zástavby je OD **PRIOR v Prostějově** (1967-73, Ivana Vašáková, Stanislav Kubík). Stavba, která vznikla na pozemku po demolici židovské zástavby v blízkosti kostela Povýšení Svatého kříže,¹⁸³² vzešla z vnitroustavní soutěže. Ačkoli byla budova o třech nadzemních podlažích se suterénem objemově shodná s původními objekty, měřítkově pokulhává.

---

trváním a přestavbou. In: VORLÍK, Petr et al. (A)typ: architektura osmdesátých let. Praha: České vysoké učení technické v Praze, Fakulta architektury, 2019, s. 16-23. ISBN 978-80-01-06641-6. S. 18.]

¹⁸²⁷ Jak správně podotýká Gajdová, koncepce domu vytvářela na náměstí určitou bariéru v pohybu náměstím. „Prakticky se zdá výhodnější projít obchodním domem než terasu obcházet, což nahrává především obchodníkům.“ [GAJDOVÁ. *Architektka Růžena Žertová*. S. 60.]

¹⁸²⁸ Dva z nich měly sloužit jako administrativa a restaurace OD. [KLÍMA, Petr, Petra GAJDOVÁ a Darina ZAVADILOVÁ. Poutače v prostoru. Obchodní domy. In: KLÍMA, Petr, ed. *Růžena Žertová: architektka domů i věcí*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2016, s. 17-64. ISBN 978-80-86863-87-0. S. 25.]

¹⁸²⁹ „Prior v Jihlavě se zřejmě do svého prostředí nehodí. Je příliš hřmotný, spoře a nelogicky členěný, barevností se svým okolím prudce kontrastuje. K svému okolí se chová nepřátelsky.“ [MATOUŠKOVÁ, Kamila. Přestavba měst a modernizace bytového fondu v českých zemích v období 1945-1985. *Architektúra & urbanizmus: časopis pre teóriu architektúri a urbanizmu*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1985, roč. 19, č. 3, s. 141-161. ISSN 0044-8680. S. 148.] To si patrně uvědomoval i sám autor. Je to zřejmé především z jeho textu, jež je plný snahy obhájit nezdařený výsledek: „Byl mi svěřen nesnadný úkol – navrhnout a realizovat obchodní dům uprostřed jihlavského historického náměstí. [...] bylo zpracováno mnoho alternativních řešení, která byla podrobena přísné kritice různých komisí ústavních, komisí Státního ústavu památkové péče a ochrany přírody, komisí Svazu českých architektů i komisí investora. [...] Navrhovaná barevnost fasády obchodního domu musela být přizpůsobena jedinému možnému odstínu fasádní barvy v. d. Hlubna Brno. [...] architektonické dílo je vždy výsledkem kolektivní práce, a tu také ve svém výsledku – realizaci – reprezentuje. [...] Snaha autora a jeho spolupracovníků v žádném případě nestačí.“ [SKLEPEK, Zdeněk. Obchodní dům Prior v Jihlavě: slovo autora. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1985, roč. 44, č. 1, s. 4. ISSN 0300-5305. S. 4.]

¹⁸³⁰ SEDLÁKOVÁ, Radomíra. Obchodní dům Prior v Jihlavě: slovo kritika. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1985, roč. 44, č. 1, s. 5-6. ISSN 0300-5305. S. 5.

¹⁸³¹ Sedláková zásadní problém vystihla takto: „Prior je příliš robustní, příliš hmotný, příliš je z něj čitelné, že jde o jedinou obrovskou stavbu, která se snad sama za sebe stydí, a proto všelijak prolamuje v siluetě; chtěla by vypadat menší, ale nedaří se jí to.“ [SEDLÁKOVÁ. Obchodní dům Prior v Jihlavě: slovo kritika. S. 5.]

¹⁸³² Asanace proběhla na základě regulačního plánu z roku 1939.

Směrem do náměstí hmotu odlehčila vysazená terasa s venkovním schodištěm. Sokl byl obložen travertinem a v patrech se na průčelí uplatnil glazovaný keramický obklad prolamovaný v rytmu konstrukčního rastru. Na jihu připojená budova administrativy byla pojednána bříazolitem. Nosnou konstrukci tvořil monolitický železobetonový sloupový rastr 9 x 9 m.

Na stavební rozvoj státních OD reagovala také SD, která se sice zaměřila na výstavbu v menších městech, o to více se však tyto budovy projeví v jejich obraze. K prvním z významných realizací lze řadit OD **Dodo v Michalovicích** (1965-73, Růžena Žertová | OL6-XXXVII 03). Stavba byla založená na kontrastu celoproskleného parteru s plnou hmotou nadzemní části. Její výraz udává sedm zářezů a promyšleným detailem jsou průrvy skrz markýzu, která vytváří krytou promenádu podél výloh. V přízemí západní část půdorysu tvořila prodejní plocha a na východě administrativa a sklady. Tyto dvě části propojoval komunikační uzel s výtahy a schodišti. Patro sloužilo výhradně k prodeji. Přestože během realizace dům prošel drobnými změnami, na něž architektka neměla vliv,¹⁸³³ udržel si svou výraznou formu. Plochu jednoho městského bloku zabírá OD **Labe v Ústí nad Labem** (1965-74, Růžena Žertová | OL6-XXXVII 05, 06). Čtyři nadzemní a jedno podzemní podlaží mají racionální dispozici dovedenou až do krajnosti¹⁸³⁴ – čtyři rohové komunikační věže drží pohromadě volný prodejní prostor a brání mu k jeho další expanzi. Horní podlaží, jež se otevíralo do dvou vnitřních atrií, sloužilo jako administrativa, zázemí zaměstnanců a nacházela se zde i restaurace. Stavba s prostou dispozicí je výtvarně pojatá především na průčelí, která jsou „[...] členěna sochařsky v návaznosti na kompoziční zákonitosti a výsledný estetický ráz.“¹⁸³⁵ Pilovitá struktura, poeticky připomínající hladinu Labe, je bez vztahu k tektonice a dům opticky zkracuje. Stříbřitou barvu sendvičových panelů s vrchní vrstvou eloxovaného hliníku¹⁸³⁶ decentně doplnila šedozelená barva břidličného obkladu na komunikačních věžích.¹⁸³⁷ Konstrukci tvoří ocelový skelet o modulu 12 x 12 m s železobetonovými stropy a ztužujícími jádry. Součástí OD byla i umělecká díla – kovová fontána a dělicí skleněné příčky v restauraci (Jana Bartošová Vilhanová) a betonová plastika Labe před OD (Karel Kronych).

Na přelomu 60. a 70. let se značně poddimenzovaná MO síť projevovale především v centru Prahy.¹⁸³⁸ Čím dál více viditelný problém se snažila eliminovat obchodní vybavenost v nově budovaných sídlištích, nicméně se jednalo téměř vždy o vybavenost základní, tedy

¹⁸³³ „Stavba plošnou výměrou neodpovídá běžné produkci SPÚO, je tedy možné, že úkol byl architektce přidělen v souvislosti s realizací obchodního domu v Košicích. Tomu by nasvědčoval také fakt, že po ukončení stavebního dozoru na košické stavbě, se již architektka na realizaci obchodního domu nepodílela.“ [GAJDOVÁ. *Architektka Růžena Žertová*. S. 27.]

¹⁸³⁴ „Půdorys se stal tak racionálním a přesvědčivým, že jednodušeji si snad provoz obchodního domu nelze představit.“ [MOOS. *Československé a zahraniční příklady obchodních domů*. S. 44.]

¹⁸³⁵ [GAJDOVÁ. *Architektka Růžena Žertová*. S. 33.]

¹⁸³⁶ Ačkolí architektonické řešení průčelí označil Beneš „[...] za významnou inovaci [...]“ je nutné říct, že užití stříbrného hliníku již bylo v tu dobu řešeno na OD v Plzni a především na prvních OD Centrum v NDR. [BENEŠ. *Metody zkoumání a interpretace architektury v současných podmínkách*. S. 121.]

¹⁸³⁷ V současnosti jsou už věže bíle omítnuté.

¹⁸³⁸ Nedostatečně rozvinutá MO síť byla patrná z celkové prodejní plochy. Praha před výstavbou OD Kotva a Máj měla 28 tis. m² prodejní plochy. Pro srovnání např. Brusel 120 tis. m², Frankfurt nad Mohanem 100 tis. m² a Stockholm 72 tis. m². [POLÍVKOVÁ, Helena a Helena JANIŠOVÁ. *Problematika nákupních center v pražské středočeské aglomeraci: úvaha o nákupních zvyklostech obyvatel*. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1973, roč. 32, č. 7, s. 353-357. ISSN 0300-5305. S. 354.]

okrskovou. V případě tří sídlišť vznikly i menší OD, jejichž charakter a nabízený sortiment však odpovídal spíše velkoobchodně. **OD na Petřínách** (Vojtěch Mixa, Jaroslav Vlašánek) byl koncipovaný jako nízký objekt v těžišti sídliště kontrastující s vysokým **Domem hotelového bydlení** (1966-70, Josef Polák, Vojtěch Šalda). Fasády byly z lehkého obvodového pláště založeného na rytmu prosklených a plných parapetních ploch. Dalšími byly **OD v Hloubětíně** či **OD Šárka na Červeném vrchu** (1966-70, M. Danda, Milan Jarolím | OL6-XXXVII 04), který má jednoduchý čtvercový půdorys se suterénem a třemi nadzemními podlažími. Fasády na severu a východě jsou bohatě prosklené výkladci, jižní a západní stranu doplnily vertikální slunolamy, které částečně přecházejí i na východ. Konstrukci tvoří železobetonový skelet 6 x 6 m.

Ačkoli sídlištní OD pražskou MO síť obohatily, jejich význam nebyl dostačující. Pro určení jejich vlivu na nákupní tendence vznikl již zmíněný urbanisticko-sociologický průzkum, který si kladl za cíl zjistit jejich atraktivitu a spádovou oblast.¹⁸³⁹ Vedlejší zájem se také odvíjel k otázkám nákupu v centru města a mimo něj. Jediným pražským plnosortimentním OD byla předválečná **Bílá labuť**, jejíž kapacita se stala nedostačující.¹⁸⁴⁰ Tuto situaci příliš nezlepšily ani stavební úpravy,¹⁸⁴¹ kterými stavba prošla mezi lety 1968-74, a vybudování nového objektu s technickým zázemím a prostory pro zaměstnance. Rozšířit pražskou MO síť měl nerealizovaný **Dům obuvi na Karlově náměstí** (1968). Publikované byly dva návrhy. O. Dudek a K. Brabec plně reflektovali dobové tendence – celoprosklený parter byl zastřešen po celém obvodu markýzou, která odrazila hmotu bez oken obloženou keramickým obkladem. Naopak relativně nadčasově návrh pojal Karel Prager (OL6-XXXVIII 01). Jeho budova získala členitou, do nároží graduující hmotu, složenou z jednotlivých hranolů se zkosenými hranami. Výraznou realizaci však získalo jiné pražské náměstí. OD **Družba na Václavském náměstí** (1967-76, Vratislav Růžička, Milan Vašek, Vlastibor Klimeš | OL6-XXXVIII 02) představuje symbiózu obchodní vybavenosti s významnou administrativní funkcí sloužící SSD.¹⁸⁴² Stavba vzešla z užší soutěže, nicméně její výsledná podoba je od návrhu značně odlišná. Nárožní parcela vznikla stržením budov při výstavbě metra. Dům se vyznačuje relativně zdařilým začleněním do kontextu historického prostředí. Má dvě hlavní průčelí, a ačkoli je formují obdobné zásady, kontrast plných a prosklených ploch i výrazná plasticita, každé z nich je odlišné. Průčelí do náměstí tvoří tři části – značně prosklené obdélné plochy doplněné vertikálními hliníkovými lamelami, svislý pás drobněji členěné závěsové stěny a tradiční průčelí v kamenném obkladu s okny v přímém kontaktu s průčelím domu z přelomu 19. a 20. stol. Fasáda do Jindřišské ulice je naopak koncipována dvěma arkýři, jež oddělují svislé pásy zavěšených stěn. Obě průčelí sjednotil celoprosklený parter vsunutý do objemu domu. Vysoce kontextuální je řešení oktogonální nástřešní hmoty

¹⁸³⁹ Více např.: [POLÍVKOVÁ a JANIŠOVÁ. Problematika nákupních center v pražské středočeské aglomeraci: úvaha o nákupních zvyklostech obyvatel. S. 354.]

¹⁸⁴⁰ „Docházelo k ucpání vstupů a schodišť, bylo nutno v průběhu prodeje několikrát za den dům na krátký čas uzavřít.“ [HRUBÝ, Jan. 45 let Bílé labutě. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1984, roč. 30, č. 9, s. 17. ISSN 0009-0697. S. 1.]

¹⁸⁴¹ Mimo jiné byly rozšířeny vstupní prostory, vybudována nová úniková schodiště a všechna prodejní podlaží propojily eskalátory.

¹⁸⁴² Pro většinu OD byla administrativní funkce doplňková, v tomto případě byla na stejné úrovni jako prodejní provoz, a proto došlo k výrazovému odlišení obou funkcí.

v nároží, která sloužila jako kavárna s vyhlídkovou terasou. Skladové plochy byly řešeny externě, a proto se zde nacházely jen sklady příruční. Prodejní plocha, v níž se nabízelo specializované luxusní zboží, byla rozdělena mezi podzemní a tři nadzemní podlaží. Poté následovaly kanceláře, v šestém podlaží se nacházelo technické zázemí a v ustoupeném patře vznikla restaurace s vyhlídkovou terasou. Interiér byl pojat velkoryse – nosné sloupy se staly součástí vitrín či části stojanů na oděvy, dále se zde nacházely automatické pokladny a řada výtvarných děl.¹⁸⁴³ Ocelový skelet v modulu 9 x 9 m doplnily ztužující monolitické stěny a komunikační jádra.

Nicméně situaci pražských OD dopomohl vyřešit až dokument vydaný roku 1969 Investorským střediskem pro obchodní síť v Praze.¹⁸⁴⁴ Ten určil lokality, které by mohly být vhodné k výstavbě plnosortimentních OD. Značnou úlohu sehrál nepochybně i Útvar hlavního architekta, jenž rozhodoval o umístění klíčových staveb na území Prahy a byl vedený Jiřím Voženílkem. Těžištěm zájmu se samozřejmě stalo centrum města; směrný územní plán počítal s umístěním ústředního OD do prostoru Jindřišské ulice, ale s ohledem na volnou parcelu na náměstí Republiky, a tedy relativně snadnou možnost výstavby zde, byly plány upraveny.

A právě sem byl umístěn první poválečný plnosortimentní OD **Kotva** (1969-75, Vladimír a Věra Machoninovi | OL6-XXXVIII 03, 04, 05).¹⁸⁴⁵ Budova vznikla na základě veřejně-kombinované anonymní architektonické soutěže,¹⁸⁴⁶ jejíž hlavní požadavek byl na relativně malou a stísněnou parcelu dostat přes 20 tis. m² prodejní plochy.¹⁸⁴⁷ S tímto požadavkem si poradil nejlépe právě vítězný návrh založený na skládání konstrukčních šestibokých¹⁸⁴⁸ stropních desek,¹⁸⁴⁹ které se svým rozvrhem vymezily proti jednoduchým rastrům a kubickým objemům mezinárodního stylu a na západě měly značnou teoretickou oporu ve filozofii

¹⁸⁴³ Např. skleněné objekty Libenského a J. Buriana či osm metrů vysoká a téměř čtyři tuny vážící plastika z kovu a křišťálu od Pavla Hlavy a Pavla Gruse.

¹⁸⁴⁴ M., J. Informácie: Obchodné domy pre Prahu. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1972, roč. 14, č. 1, s. 53. ISSN 1335-2180. S. 53.

¹⁸⁴⁵ OD získal druhou cenu za studii v přehlídce architektonických prací 1968-69.

¹⁸⁴⁶ Z 21 soutěžních návrhů, z nichž dva byly vyloučeny pro nesplnění soutěžních podmínek, sníženou první cenu získali manželé Machoninovi s návrhem pod názvem „OD“, druhou cenu Anton Rokošný a zvýšenou třetí cenu duo Ivo Loos a Jindřich Malátek spolupracující s Josefem Rathouským a Evou Kmentovou. Odměnu získaly návrh dua K. Brabec a O. Dudek, návrh V. Hacmace, návrh J. Netschera a návrh C. Grimmicha.

¹⁸⁴⁷ Této soutěži předcházela dvoufázová architektonicko-urbanistická soutěž na řešení náměstí Republiky a koncertního domu. S umístěním OD na náměstí ale počítáno nebylo, jak bylo zmíněno, ústřední OD měl být v prostoru u Jindřišské věže.

¹⁸⁴⁸ Vzhledem k tomu, že budova je situována na rozhraní Starého a Nového Města pražského a na nepravidelném pozemku, ideálním se stalo budovu sestavit pomocí šestibokých hranolů. „Zvolený konstrukční systém šestiúhelníků z ocelové konstrukce umožňuje dobré vyvinutí nepravidelného půdorysu, který odpovídá možnostem zastavění. Zajímavé nekonvenční řešení dispozice a výrazný soudobý architektonický projev jsou v souladu s charakterem daného prostředí.“ [PŘÁDA, Zdeněk. Obchodní dům na náměstí Republiky. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1971, roč. 17, č. 1, s. 3. ISSN 0009-0697. S. 3.] Machoninovi čerpali inspiraci patrně ze **španělského pavilonu na Expu 1958** (1958, José Antonio Corrales, Ramón Vásquez Molezúna) a **izraelského pavilonu na Expu 1967** (1967, Arie Sharon). Podobnou šestibokou formu získaly také konstrukční jednotky **restauračních pavilonů v Hyde Parku** (1964, Patrick Gwynne) a **v Regent's Parku** (1964, B. a. N. Westwood, Piet & Partners) v Londýně. U nás jako první hexagonální strukturu, i když na jiném konstrukčním principu, užil Miroslav Masák při návrhu **dolního centra Liberce** (viz výše) a ve stejné době jako Machoninovi i Petr Žert při návrhu nerealizovaného **OS v Přerově**. (viz výše). Shodný konstrukční princip bychom našli např. na **zastřešení tankovací stanice v Darmstadtu** (před 1970, Peter Süberkrüb, Max Schramm) či u **zastřešení tržnice v Milton Keynes** (před 1977, Pierre Bötschi, Derek Walter).

¹⁸⁴⁹ Z tohoto důvodu bývá stavba chybně spojována s tvorbou japonských metabolistů. Nicméně zde se nejedná o flexibilní modulární systém, který lze dále doplňovat, ale o spojitou konstrukční soustavu.

geometrického konceptu.¹⁸⁵⁰ Hru hexagonů autoři však rozvinuli dál i mimo půdorys a koncept získal na síle vynecháním či naopak přidáním základní konstrukční jednotky v hmotě, což mělo za následek potřebné výškové členění pro umírněnější měřítko stavby.¹⁸⁵¹ Nositelem architektonické formy se tedy stal základní konstrukční prvek – šestiboká stropní deska o rozponu 14,2 m nesená uprostřed sloupem.¹⁸⁵² Celý obvod budovy byl potažen tmavým eloxovaným hliníkem s vertikálním spárováním, pouze do náměstí došlo k výraznému prosklení.¹⁸⁵³ V kontrastu s tmavým pláštěm a tvrdou linkou hexagonů jsou oblé železobetonové komunikační věže. Ačkoli se jednalo o jednu z nejprestižnějších obchodních staveb a vznikla řada původních řešení vybavení či osvětlení, s výjimkou restaurace a bufetu byly nakonec využity typová řešení. Orientační systém byl založený na rozdílném barevném akcentu jednotlivých podlaží – přízemí bylo červené, 1. patro žluté, 2. patro zelené, 3. patro modré a 4. patro hnědé. Z uměleckých děl je nutné zmínit keramickou výzdobu v pasáži (Arnošt Paderlík) a keramické dělicí stěny v restauraci a šatně (Helena Samohelová). Původní představa o subtilní ocelové konstrukci nebyla naplněna a dům byl kvůli volbě dodavatele realizován v prefabrikovaném železobetonu. Jen poslední podlaží vynáší ocelové průvlaky a trámy. Pro konstrukci se charakteristické stala ze dřívku sloupu vycházející šestice šikmých vzpěr opřených do šestice trámů vystupujících z úrovně desky. Vzhledem k tomu, že objem výstavby v požadované lhůtě byl pro československé podniky velmi těžko splnitelný, generálním dodavatelem se stala švédská stavební firma SIAB,¹⁸⁵⁴ která většinu surovin a materiálů dovezla přímo ze Švédska. Výstavba budovy, která zcela nepochybně měla reprezentovat rozkvět tehdejšího režimu,¹⁸⁵⁵ se logicky stala sledovanou událostí.¹⁸⁵⁶

Vraťme se ale krátce k dalším soutěžním návrhům na OD **Kotva** (1969). Např. Rokošný se vyzemil vůči nadměrnému stavebnímu programu a správně nastavil provozní řešení. Jeho návrh však v ostatních aspektech neměl mimořádné kvality.¹⁸⁵⁷ Třetí oceněný návrh (I. Loos, J. Malátek | OL6-XXXVIII 06) v plné míře využil stavební pozemek a jeho předností bylo výrazné výtvarné řešení, postrádající však jednotící koncepci. V dispozičním řešení je však patrné, podobně jako u vítězného návrhu, vytvoření věžových svislých komunikací mimo

¹⁸⁵⁰ POPELOVÁ. Soutěž na obchodní dům Prior / Kotva v širším kontextu. S. 150.

¹⁸⁵¹ Přesto nalezneme v odborném tisku i názory, že minimálně zadní průčelí je k historické struktuře necitelné a zvolená struktura spíše vyvolává v síti ulic chaos. Např.: [MATOUŠKOVÁ. Přestavba měst a modernizace bytového fondu v českých zemích v období 1945-1985. S. 144.]

¹⁸⁵² „Forma, funkce a konstrukce spolu vytvořily jeden celek.“ [MOOS. Československé a zahraniční příklady obchodních domů. S. 48.]

¹⁸⁵³ Podobné architektonické řešení, tedy celoprosklené průčelí horizontálně členěné stropními deskami, se uplatnilo např. u **Design Research Building v Cambridge** (před 1970, Benjamin Thompson), která sloužila částečně jako showroom nábytku a dalšího domovního vybavení. Z důvodu větší míry prosklení bylo uvažováno stínění pevnými venkovními žaluziemi, které však nebyly navzdory stavebnímu povolení z rozhodnutí investora realizovány. [POPELOVÁ a ŠENBERGER. *Obchodní dům Kotva: Stavebně historický průzkum*. Nestránkováno].

¹⁸⁵⁴ Spojovací článek mezi investorem a dodavatelem tvořil podnik zahraničního obchodu Strojexport.

¹⁸⁵⁵ O tom svědčí mimo jiné slavnostní otevření k 30. výročí osvobození Československa Rudou armádou a velikost prodejní plochy – Kotva se stala v době svého vzniku největším plnosortimentním OD ve východním bloku a třetím v Evropě.

¹⁸⁵⁶ Význam OD Kotva shrnul Lichard: „Realizácia obchodného domu Kotva je architektonickým počínom, ktorý nie je v našej investičnej výstavbe ani tak častý. Dielo predstavuje špičkový štandard našej súčasnej občianskej výstavby. Pri jeho prípravě a realizácii siahla naša spoločnosť k najúčinnejším pákám: fundovaný investor, vysokokvalitná architektonická koncepcia, silná a operatívna projektová složka, dodávateľské kapacity schopné danú úlohu zvládnuť. Z takejto voľby sa muselo nevyhnutne zrodit dielo trvalých hodnôt – estetických, prevádzkových i technických.“ [LICHARD, Pavol, 1978. *Architektúra trvalej hodnoty: Obchodný dom Kotva. Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1978, roč. 20, č. 2, s. 29-31. ISSN 1335-2180. S. 29.]

¹⁸⁵⁷ PŘÁDA. Obchodní dům na náměstí Republiky. S. 3.

prodejní plochu. Záhy následovala soutěž na druhý pražský plnosortimentní **OD na Tylovo náměstí v Praze** (1969-70), která přinesla řadu zajímavých řešení.¹⁸⁵⁸ Vítězný návrh (Václav Hacmac | OL6-XXXVIII 09) zaujme kromě samozřejmostí, jakými byla vnitřní variabilní prodejní plocha či jednoduchá kubická forma, řešením obvodového pláště. Dalo by se říci, až typograficky pojaté průčelí formují pouze svislé a vodorovné tmavé průřezy do bílého pláště.¹⁸⁵⁹ Skulpturálně komponované průčelí užili ve svém návrhu J. Paroubek a A. Navrátil (OL6-XXXVIII 07, 08). Polokruhový motiv z průčelí se promítl i do dispozičního řešení, které však provozně nedosahovalo kvalit ostatních návrhů.¹⁸⁶⁰ Konstruktivně netradiční řešení, ocelové sloupy v modulu 10,5 x 15 m, navrhovala ve svém návrhu Růžena Žertová. Tento konstrukční modul vzešel z rastru obvodového pláště 1,5 x 1,5 m, jenž tvořily prefabrikované panely prolomené vertikálně i horizontálně prosklenými plochami. Dalším zajímavým detailem se staly kupolovité světlíky pro osvětlení horního patra s kanceláři. Avšak z důvodu požáru dřevěného objektu s obchody na pozemku, kde byl později postaven OD Máj, se na základě usnesení NV hl. m. Prahy roku 1970 a vládního úkolu z prosince 1971¹⁸⁶¹ investice přesunula jinam a žádný z návrhů se realizace nedočkal.

Další soutěž proběhla také na **OD v Praze-Pankráci** (1969 | OL6-XXXVIII 10), který měl tvořit součást nově plánovaného sektorového OS. Z tohoto klání je znám především vítězný návrh Aleny Šrámkové, který Švácha shrnul následovně: „[...] kaskádovitá prostorová konfigurace uvnitř nízké, vlastně jen přízemní haly s neobyčejně rozměrnou prodejní plochou by tu vznikla pouhými navážkami zeminy, bez nutnosti budovat schodiště a výtahy. Nad terén [...] měla vystupovat lehká bezokenní hala, jejíž nearchitektonickou beztvorost zdůrazňovaly jakési segmentové nájezdy na plochu střechu i volná sestava skleněných věžek, kterými by do prostorů domu pronikalo denní světlo.“¹⁸⁶² V téže době se připravovala výstavba dalšího pražského unikátu – **Domu bytové kultury** (1969-81, Věra Machoninová | OL6-XXXIX 01-04).¹⁸⁶³ Ten se měl stát součástí nového náměstí dle generelu architektky Machoninové¹⁸⁶⁴ a provozně se připojit ke stanici metra. Kromě prodejny nábytku v budově vznikly kinosál, snack bar, výpočetní středisko a parking pro 510 vozidel. Stavba je významná především díky prostorovému konceptu.¹⁸⁶⁵ Centrální eskalátorová hala ji rozděluje na dvě

¹⁸⁵⁸ Odevzdáno bylo 53 projektů – první cenu získal Václav Hacmac, druhou sníženou cenu César Grimmich, Jaromír Liška, Jiří Rathouský, druhou sníženou cenu Jaroslav Paroubek a Arnošt Navrátil.

¹⁸⁵⁹ Podobný koncept Václav Hacmac užil i v případě svého návrhu na OD na náměstí Republiky (později OD Kotva). Zde však průčelí koncipoval striktně vertikálními zářezy a pilastry.

¹⁸⁶⁰ EDEL, Zdeněk. Obchodní dům na Tylově náměstí. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1971, roč. 17, č. 1, s. 2. ISSN 0009-0697. S. 2.

¹⁸⁶¹ ŠVAMBEROVÁ, Dominika. *Obchodní domy v historickém centru Prahy od 1945 do 1989*. Praha, 2012. Bakalářská práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav pro dějiny umění. Vedoucí práce Richard BIEGEL. Dostupné také z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/112205/>. S. 51.

¹⁸⁶² ŠVÁCHA, Rostislav. Jan Šrámek – Alena Šrámková. *Umění: časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky*. Praha: ČSAV, 1985, roč. 33, č. 1, s. 1-28. ISSN 0049-5123. S. 17.

¹⁸⁶³ OD získal první cenu za projekt v přehlídce architektonických prací 1968-69.

¹⁸⁶⁴ Součástí náměstí měly dále být budova Mladé fronty, kino, hotel, budova Generálního ředitelství VHMP a budova spojů. Machoninová o Domu bytové kultury hovořila „[...] jako o nejoblíbenější stavbě, ve které se prolínala všechna měřítká, v nichž může architekt pracovat – od urbanismu přes náročnou konstrukci ve spojení s metrem až po židli.“ [BERAN, Lukáš a Pavel SMĚTÁK. Věra a Vladimír Machoninovi. In: VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 2*. Praha: Bigg Boss, 2022, s. 28-67. ISBN 978-80-908359-2-4. S. 31.]

¹⁸⁶⁵ „Celý dům je formován zevnitř ven. S tímto motivem si Machoninová dlouho dobu ve svých návrzích pohrávala (např.: nerealizovaná **správní budova Škoda v pražských Holešovicích**).“ [MOOS. *Československé a zahraniční příklady obchodních domů*. S. 49.]

části, výškově posunuté o polovinu výšky podlaží.¹⁸⁶⁶ Toto rozdělení zákazníkovi umožnilo přehled po velké části domu a usnadnilo mu orientaci. Architektonické řešení je typické pro tvorbu autorky – dům je relativně strohý, doplněný materiálově odlišnými a změkčujícími oblými tvary komunikačních věží; vnější plášť je z tmavého plechu Atmofix, obdoby cortenu, který doplňuje výrazná červená barevnost okenních ráků. Interiérová barevnost se pohybovala v zelených a červených akcentech; nejvýraznějším prvkem je podhled v eskalátorové hale tvořený dřevěnými červeně mořenými vlnami. Uvnitř se projevila také spolupráce s výtvarníky.¹⁸⁶⁷ Podzemní konstrukce jsou ze železobetonu se základovou deskou opřenu do tělesa metra, nadzemní část je kombinací ocelového skeletu 14,4 x 14,4 m s příhradovými nosníky se ztužujícími železobetonovými jádry.

Významné realizace se odehrály také na Slovensku. Součástí první generace OD PRIOR, které ověřovaly varianty konstrukčního řešení,¹⁸⁶⁸ byl také OD **PRIOR v Nitře** (1968-74, P. Lichard, V. Lichardová, Ivan Matušík | OL6-XXXIX 05, 06, 07).¹⁸⁶⁹ Dům, který vznikl na základě užší urbanisticko-architektonické soutěže na revitalizaci městského centra, má plné fasády narušené vertikálními zářezy přes celou výšku se vsazenými okny a pásem oken horizontálních. Celou hmotu odlehčuje platforma s nástupním schodištěm, která vyrovnává nástupní úroveň. Hlavní hmota objektu byla celoplošně obložena keramickým obkladem terakotové barvy. Ojedinelé bylo konstrukční řešení (Pavel Čížek) založené na monolitickém železobetonovém skeletu 12 x 12 m s hlavicemi skrytými v kazetovém stropě z azbestocementových prvků ztraceného bednění. Ačkoli konstrukce měla značný estetický účinek, byla s ohledem k dalšímu vývoji stavebnictví realizována poprvé a naposledy.¹⁸⁷⁰ Dalším zástupcem první generace byl OD **PRIOR v Žilině** (1969-75, Fedor Minárik, Ivan Matušík | OL6-XL 01, 02, 03), jehož umístění v blízkosti parku potvrdila urbanistická studie rozvoje městského centra. Volba pozemku ale nebyla příliš šťastná, OD se stal přílišným solitérem na jedné straně sice s parkem, na opačné však s rušnou dopravní tepnou. Provoz byl rozvržen do čtyř podlaží, kvůli absenci podzemního podlaží půdorysně rozdělených na dvě části – prodejní a skladovou. Na základě požadavku generálního dodavatele byl dům realizovaný v ocelovém skeletu 12 x 12 m s válcovanými i příhradovými nosníky a vodorovnou konstrukcí z lisovaných plechů. Obvodový plášť tvořily prefabrikované betonové panely na ocelovém rastru. Samozřejmostí byl zasouvací portál v hlavním vstupu a standardizované prodejní zařízení OZAP.

Jedinečnou stavbou, objemově respektující okolní zástavbu, s charakteristickým výtvarným ztvárněním průčelí je OD **DON v Hradci Králové** (1969-74, Jan Doležal,

¹⁸⁶⁶ Prostorové řešení připomíná vnitřní halu švédského OS **Luleå** (viz výše).

¹⁸⁶⁷ Reliéfní plastiky na železobetonových stěnách v hale (Slavoj Najdl), grafika orientačního systému (Jiří Rathouský) a další skleněná díla (Jaroslava Brychtová, Stanislav Libenský). Originálem byl také nábytek z ohýbaného bukového masivu. (V. Machoninová).

¹⁸⁶⁸ MATUŠÍK, Ivan a Marián ZERVAN. *Ivan Matušík: život s architektúrou*. Bratislava: Monada, 2003. ISBN 80-968-9061-1. S. 84.

¹⁸⁶⁹ OD byl oceněn třetí cenou za projekt v přehlídce architektonických prací 1966-67.

¹⁸⁷⁰ A to i přesto, že např. oproti Prioru v Plzni prvky ztraceného bednění umožnily ztenčit stropní desky o zhruba 15 cm a úspora na jedno modulové pole činila 22,6 m³ betonu. [ČÍŽEK. Ako ich vidí konštruktér. S. 44.]

Jaroslav Hlavsa | OL6-XL 04, 05).¹⁸⁷¹ Keramický obklad (Hladíková – Mírová – Rychlíková), založený na plastickém účinku keramických tvarovek a pásů, se stal identifikačním prvkem a zároveň reklamou.¹⁸⁷² Prodejní plochy se rozprostíraly na třech nadzemních podlažích, nejvyšší podlaží sloužilo jako administrativa a učňovské středisko. Interiéry byly provedeny dýchovými obklady a vznikly na míru (A. Jirásek, J. Sedlák). Nosnou konstrukci tvoří ocelový skelet a stropní železobetonové panely, v prodejní části 16,5 x 6 m a ve skladech 9 x 6 m. Družstevní plnosortimentní OD, který byl součástí celoměstské vybavenosti, byla **Družba v Českých Budějovicích** (1970-75, Ladislav Konopka, Alois Hloušek | OL6-XLI 04). Význam této stavby spočívá především v netradičně řešeném dispozičním řešení – prodejní plochy tvořily pás po obvodě čtvercového půdorysu a centrální část sloužila pro obslužné prostory, sklady i zázemí pro zaměstnance. Výrazným zásahem do hlavního náměstí městské památkové rezervace¹⁸⁷³ se stal OD **Dyje ve Znojmě** (1969-75, Bohuslav a Kamil Fuchsovi, projekt Josef Opatřil | OL6-XL 06, 07).¹⁸⁷⁴ Návrh vznikl na základě anonymní architektonické soutěže na pozemku po vybombardovaném uličním bloku. Fuchsovi čtyřpodlažní dům komponovali jako kontrastní horizontálu k vertikále radniční věže, která při bombardování zázrakem nedoznala škod. Horizontalitu stavby při pohledu z náměstí umocňuje orámování terasy v patře. Vůči náměstí je dům vyvýšen – nástupním schodištěm se dosáhlo přirozené gradace celého náměstí k OD. V zadní partii vznikl mezi OD a radnicí průchod ohraničený vraty, kde se konaly trhy. Převážná část suterénu sloužila jako technické zázemí či kuchyně pro restauraci. Přízemí a patro, propojené monumentálním kruhovým schodištěm, sloužily prodeji, třetí nadzemní podlaží bylo určeno pro administrativu a skladové účely. Výraz stavby nepochybně vychází z funkcionalistické estetiky. Jak správně podotýká Kloudová, stavba nezapře určitou podobnost s **vilou Savoye v Poissy** (1928-31, Le Corbusier).¹⁸⁷⁵ Pomineme-li průběžný okenní pás a umístění patra na sloupy, hlavní analogií je vystupující kruhový objem schodišťové haly nad úroveň ploché střechy. Na průčelí se dále objevil reliéf Znojemská orlice (Jiří Marek). Prodejní zařízení dodal podnik OZAP a nosnou konstrukci tvořil železobetonový skelet.

V zahraničí bylo při výstavbě OD častým řešením sdružení několika obchodních organizací. V takovém případě byly náklady na projekt a výstavbu i provozní náklady úměrně rozděleny dle procentuálního podílu všech ploch, které poté jednotlivé podniky provozovaly. V Československu však tzv. sdružený OD nebyl obvyklým a docházelo zde navíc k záměně termínu s OS.¹⁸⁷⁶ Jeden z prvních pokusů o tento typ OD představuje **Dargov v Košicích**

¹⁸⁷¹ OD získal třetí cenu za realizaci v soutěži architektonických prací k 30. výročí osvobození Československa sovětskou armádou.

¹⁸⁷² „Plastické tvarování a střídání prvků vytváří jedinečné reliéfy, lehko zaměnitelné s rozkvétajícími květy. Reliéfy blízko nároží, bez jakýchkoliv dalších grafických vyjádření či doplňků, sloužily jako symbol, či reklamní poutač domu.“ [MOOS. Československé a zahraniční příklady obchodních domů. S. 42.]

¹⁸⁷³ K vyhlášení městské památkové rezervace Znojmo došlo během výstavby OD v květnu 1971.

¹⁸⁷⁴ OD získal první cenu za projekt v přehlídce architektonických prací 1968-69.

¹⁸⁷⁵ KLOUDOVÁ, Jana. *Obchodní dům Dyje ve Znojmě*. Brno, 2012. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Tomáš JERÁBEK. Dostupné také z: <https://is.muni.cz/th/ba7kl/>. S. 21.

¹⁸⁷⁶ Nejznámějším příkladem může být **OS Ještěd v Liberci** (viz výše), které bylo v dobové literatuře opakovaně označováno jako OD. Např.: [SAJALOVÁ, Zuzana a Vladimír RULF. Uplatnění sdružených obchodních domů v maloobchodní síti. In: KOLEKTIV AUTORŮ. *Inteco 82: symposium společnosti obchodu ČSVTS s mezin. účastí, Brno 1982: sborník přednášek. Díl 3. Sekce 2, 3, Obchodní domy a nákupní střediska; Potravinářský obchod*. Brno: Dům techniky ČSVTS, 1982, s. 30-37.] Určit rozdíl mezi těmito dvěma typologiemi je však v mnoha případech prakticky nemožné a vyžaduje spíše hlubší analýzu vzniku dané MO jednotky než hledání typologických podobností.

(původní návrh 1969, E. Kramár | OL6-XL 08; realizovaný návrh 1980, F. Antl | OL6-XLI 01, 02, 03), který byl navržen jako jeden objekt pro dvě samostatné části – prodej textilu a domácích potřeb a prodej potravin. Původní návrh plně reflektoval v té době běžné formování plných kubických hmot s občasným prosklením. Od realizace se odstoupilo kvůli neshodám investora, projektového ústavu i Útvaru hlavního architekta Košic.¹⁸⁷⁷ Vzhledem k pozdější realizaci v hmotě přibýlo několik zkosených rohů a rozsáhlé pásové prosklení tmavými okny. Na průčelí byl užit profilovaný keramický obklad pískové barvy. Stavbu dělí na dvě samostatné poloviny eskalátorová hala. V suterénu bylo zásobování pro všechny obchodní společnosti a prodejna potravin. Další prodej probíhal v přízemí, v prvním a druhém patře, třetí poschodí sloužilo jako centrální sklad a nejvyšší etáž jako administrativa a zázemí zaměstnanců. Konstrukci tvořila železobetonová deska s hřibovými sloupy 9 x 9 m v systému Prefa-monolit se ztužujícími monolitickými věžemi po obvodu půdorysu.

Zcela ojedinělou stavbou¹⁸⁷⁸ je OD **PRIOR v Pardubicích**¹⁸⁷⁹ (1971-74, Růžena Žertová | OL6-XLI 06-09),¹⁸⁸⁰ jež se stala první z budov nikdy nerealizovaného kulturně společenského centra na místě bývalých kasáren. Žertová v tomto případě reagovala především na místní architekturu, resp. na asociace spjaté s městem,¹⁸⁸¹ přesto se nepochybně nabízí srovnání s myšlenkami nového brutalismu, které reprezentuje např. **škola v Hunstantonu** (Peter a Alison Smithsonovi, 1949-54). Jasně zapamatovatelný obraz budovy je založený na nosné ocelové konstrukci plně působící v exteriéru, která je zvýrazněna svou barevností, nikoli plasticitou. Červenou barvou, autorčinu asociaci s městem, doplnily modré markýzy prezentující naopak modř loga PRIOR. Rámová konstrukce byla v rozích ztužena diagonálními náběhy a tím navíc vznikla charakteristická osmiúhelníková výplň tenkostěnnými panely na vnějším líci s vyzdívkou z lícovek. Průčelí dále doplňují větrací otvory tvořené vynecháním cihel a pevné zasklení v rovině pláště.¹⁸⁸² „[P]oměry ploch aktivních a pasivních jsou přehledné a proměňují všechna průčelí v grafický poutač monumentálních rozměrů.“¹⁸⁸³ Poutač byl založen na striktní geometrii vycházející z devítimetrového modulu a jeho dalším

¹⁸⁷⁷ SCHNITZEROVÁ, Nikola. *Košické obchodné domy Prior a Dargov*. Brno, 2019. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Martin HORÁČEK. Dostupné také z: <https://is.muni.cz/th/pvng8/>. S. 40.

¹⁸⁷⁸ Nábělek se domníval, že stavba by díky svému pojetí měla otevřít „[...] novou cestu, poučnou pro výstavbu dalších obchodních domov a nákupních středisk v našich městách.“ [NÁBĚLEK, Stanislav. *Farba sa vracia. Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1973, roč. 15, č. 3, s. 12-15. ISSN 1335-2180. S. 14.] Beneš budovu považuje za radikální provedení doktríny pravdivosti a poctivosti. [BENEŠ. *Metody zkoumání a interpretace architektury v současných podmínkách*. S. 123.]

¹⁸⁷⁹ Stavba získala první cenu v kategorii realizovaných staveb v anonymní mezinárodní soutěži v Montevideu.

¹⁸⁸⁰ Předchozí návrhy na OD zpracovali v letech 1967-68 Anděla Drašárová a Michal Sborwitz patrně na základě vyzvané architektonické soutěže (OL6-XLI 05). Více např.: [KLÍMA, Petr. *Obchodní dům Prior Pardubice*. In: KLÍMA, Petr, ed. *Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011, s. 38-59. ISBN 978-80-86863-40-5. S. 41.] První studie byla rozložena na modulu 12 x 12 m s jedním podzemním a čtyřmi nadzemními podlažními. Druhá studie byla konstrukčně rozložena na modul 9 x 12 m a měla mít obvodový plášť z hrdiskových panelů s vertikálním prodloužením v osách konstrukčního modulu (snad odkaz na cimbuří Winternitzových mlýnů od J. Gočára). Více např.: [GAJDOVÁ. *Architektka Růžena Žertová*. S. 46-47.] Kvůli výběru nového dodavatele musel být návrh v dodržení, a tedy šibeničním termínu přepracován a projekt byl přidělen zkušené Žertové. Ta se svým kolektivem dokázala zpracovat návrh od studie po realizační projekt během jednoho roku. [KLÍMA. *Obchodní dům Prior Pardubice*. S. 48.]

¹⁸⁸¹ „To, že stavba bude asociovat perník nebo dostihy, jsem věděla od začátku. Vyznění nebo pocit z domu máte ale spíš v podvědomí.“ [GAJDOVÁ. *Architektka Růžena Žertová*. S. 43.]

¹⁸⁸² Gajdová uvádí, že Žertová se při řešení okenních výplní v líci obvodového pláště inspirovala v automobilovém průmyslu, a proto je karosářsky osadila do gumových rámečků. [GAJDOVÁ. *Architektka Růžena Žertová*. S. 37.]

¹⁸⁸³ NÁBĚLEK, Stanislav. *Obchodní dům v Pardubicích. Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1976, roč. 35, č. 4, s. 156-158. ISSN 0300-5305. S. 157.

členění na poloviny či třetiny. V suterénu byly sklady přístupné rampou od severu, přízemí a první patro tvořil volný prodejní prostor a v horním podlaží se nacházely restaurace a administrativa otevřená do vnitřního atria. Několik místností bylo osvětleno kupolovitými světlíky, jež Žertová užila už při návrhu na OD na Tylovo náměstí. Vnitřní prostory neměly podhled a přiznané technické instalace pod stropem byly nedílnou součástí interiéru. Osvětlovací soustava byla instalována přímo na nosníky a vytvořila tak rošt zvýrazňující konstrukci. Atypické vybavení, formou vycházející z motivů užitých na architektonickém řešení budovy, navrhla Žertová pro restauraci, bufet a ve vybraných místnostech administrativy. Prodejní zařízení bylo standardizované z dílny OZAP. Z uměleckých děl lze jmenovat kašnu a nádoby na květiny (Karel Kronych) či reliéfovou stěnu v restauraci se znakem Pardubic (Jana Bartošová Vilhanová). Skelet ze svařovaných I-profilů v modulu 9 x 9 m doplnila vodorovná konstrukce z ocelových průvlaků, na nichž byla provedena monolitická železobetonová deska spřažená s profilovaným plechem. Jedinečné architektonické řešení se však v československé architektuře neobjevilo zčistajasna a zcela nepochybně zde tyto myšlenky rezonovaly před pardubickým PRIORem. O tom svědčí návrh na **OD v Krupině** (1970, Alena Šrámková, Michal Sborwitz | OL6-XLII 04), kde lze na průčelí rozeznat barevně zvýrazněnou ocelovou konstrukci s cihlovými a sklobetonovými výplněmi. Patrný je také určitý odklon od celoprosklené parteru. Ačkoli se v přízemí výkladce nachází, nejsou průběžné, ale tvořené jednotlivými okny s meziokenními pilíři.¹⁸⁸⁴

Typologií OD se zabývali také architekti věhlasného SIALu a jeho školky. Osobitý pohled představuje nerealizovaný návrh na OD **Tesla v Liberci** (1968, Karel Hubáček). Průčelí, tvořené pravidelným rytmem železobetonových pilastrů doplněných v krajích relativně mohutnými plnými stěnami, reagovalo na okolní budovy. Dům měl být mezi pilastry prosklený a městský charakter byl dále podpořen značně ustoupeným přízemím, do něhož byly situovány prostorové výkladce. Funkční náplň kromě prodejních ploch nabídla administrativu a v horních podlažích i byty.¹⁸⁸⁵ Dalšími nerealizovanými návrhy byly **Dům textilu na Gottwaldovo náměstí v Liberci** (1968, Karel Hubáček, Václav Voda | OL6-XLII 01, 02), formovaný seskupením tří hranolů spojených v přízemí zastřešenou veřejnou komunikací a s patrným oddělením obslužných komunikací a servisních prostor mimo hlavní objem stavby, či návrh dostavby **Domu obuvi v Liberci** (1970, Mirko Baum | OL6-XLII 03). Tento návrh představuje jeden z ryzích příkladů mašinstické architektury, v typologii OD ne příliš častým. Dostavba, výrazem čerpající z prací anglického Archigramu, se přimyká k funkcionalistickému OD Baťa a v exteriéru dává na obdiv přiznané technické instalace, které jsou zcela nepochybně předimenzované pro jejich dostatečný estetický účinek. Realizace OD se SIAL dočkal díky vítězství ve vyzvané architektonické soutěži na OD **Máj**¹⁸⁸⁶ a **Dům vědeckotechnických společností v Praze** (1971-75, Miroslav Masák, John Eisler,

¹⁸⁸⁴ Takto formovaná architektura OD se určitým způsobem hlásí k americkým OD **Sears v Memphisu** a **v Arkansasu** (viz výše).

¹⁸⁸⁵ Na stavební parcela byl později realizován hotel.

¹⁸⁸⁶ Původně nesoucí název O2, označující druhý pražský plnosortimentní dům. Nicméně funkcionáři s nastupující normalizací shledali, že tento název může tvořit nevhodné spojení s ateliérem SIAL, který ve struktuře Stavoprojektu nesl právě označení O2.

Martin Rajniš).¹⁸⁸⁷ Vítězný návrh (OL6-XLII 05) zcela nepochybně vycházel z mašinstických myšlenek západních architektů a díky postupně ubývajícimu nároží nezapřel určitou inspiraci ve stavbách Jamese Stirlinga. Kvůli subtilnosti, a také s ohledem na teoretické pozadí, měl konstrukci tvořit ocelový skelet 12 x 12 m a plná průčelí měla být z prolamovaných nerezových plátů. Rozsáhlý prosklený obvodový plášť, který tvořil výrazný prvek návrhu a objevil se jen několik dní před odevzdáním,¹⁸⁸⁸ lze pak označit za formální a funkčně se neuplatňující demonstraci filozofických úvah. Mezi dvěma funkčními celky (OD a Domem vědeckotechnických společností) byla na celou hloubku vsunuta parkovací část, v přízemí doplněná průchozí pasáží s eskalátory. Před realizací však návrh doznal zcela zásadních změn. Investor se nedokázal ztotožnit s postupně ubírající prodejní plochou v nároží, památkový odbor byl naopak nespokojený s navrženou barevností. Prvním zásadním přepracováním budova získala novou siluetu doplněnou charakteristickým čtvrtkruhovým přechodem mezi fasádou a střechou. Hlavní průčelí, v horní části bohatě prosklené, v plné části doplnil oranžový dvojpruh na černém pozadí a řada technicistních detailů.¹⁸⁸⁹

Další změny nastaly po výběru dodavatele a následné změně konstrukčního systému. Autoři usoudili, že výraz stavby je zásadně vázán ke konstrukci a návrh tak znovu upravili (OL6-XLII 06, 07, 08). Slovy jednoho z autorů: „Dům zchudl, snad zmužněl.“¹⁸⁹⁰ Vznikl geometricky i materiálově radikální dům, který známe dnes. Dispoziční řešení rozvinulo, v takové míře u nás vůbec poprvé, oddělení eskalátorů mimo prodejní plochu, což posléze sloužilo jako vzor pro třetí generaci OD PRIOR a řešení etážové samoobsluhy.¹⁸⁹¹ Ve třetím suterénu se nacházely technické místnosti, ve druhém podzemním podlaží zázemí zaměstnanců a o podlaží výše prodejna potravin a sklady. První tři nadzemní podlaží sloužila pro prodej oděvů, drogerie a kosmetiky, ve třetím patře byl prodej nábytku, elektrozařízení, keramiky či porcelánu, o patro výše se nacházely sportovní potřeby a občerstvení. Šesté nadzemní podlaží sloužilo jako jídelna pro zaměstnance a kanceláře, o patro výš se nacházelo ředitelství a v posledním podlaží bylo další technické zázemí. Od začátku plánovaný střešní parking pro zákazníky byl v průběhu stavby zamítnut. Monumentální nároží, jež vzniklo přísným seříznutím domu, potvrzuje úlohu „bedny“ či „krabice na zboží“;¹⁸⁹² drzé průčelí do ulice Spálená je v zásadě prázdné, protože život domu nevybízí

¹⁸⁸⁷ Soutěže se účastnilo pět týmů – Karel Prager s ateliérem GAMA, kteří se předmětným pozemkem a úlohou Domu vědeckotechnických společností zabývali již před vypsáním soutěže, César Grimmich a Jaromír Liška z pražského střediska SPÚO, Růžena Žertová se Zdeňkem Řihákem z brněnského střediska SPÚO, Ivan Matušík z bratislavského střediska SPÚO a díky projektu OS Ještěd právě architekti SIALU.

¹⁸⁸⁸ KLÍMA, Petr. Obchodní dům Prior Praha / Máj. In: KLÍMA, Petr, ed. *Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011, s. 60-91. ISBN 978-80-86863-40-5. S. 67.

¹⁸⁸⁹ Např. jeřáb ve formě příhradového nosníku, dvojice talířových antén či přiznané vedení vzduchotechniky.

¹⁸⁹⁰ MASÁK. *Tak nějak to bylo*. S. 47.

¹⁸⁹¹ Následné vyčlenění eskalátorů mimo prodejní plochu sledovalo nejen provozní důvody, ale i zpřísnění požadavků požární bezpečnosti.

¹⁸⁹² Rajniš dodává: „Podle mě je správný, že na něm je vidět, že je to bedna, do který si spousta chudých lidí přijde vyměnit své peníze za v podstatě bezcenný zboží.“ [RAJNIŠ, Martin a Magdalena ŠEBESTOVÁ. *Pěťadvacet tisíc dnů vzpomínek*. Praha: Argo, 2016. ISBN 978-80-257-1970-1. S. 83.] Sedláková však správně konstatuje, že dům je sice vůči okolí nesmlouvavý, do směsi domů v neostylech se ale vžil dobře. [SEDLÁKOVÁ, Radomíra. *20. století české architektury*. Praha: Titanic, 2006. ISBN 80-866-5224-6. S. 179.]

k tomu ho otevírat.¹⁸⁹³ Průčelí směrem k Národní třídě je naopak doplněné o výrazné pásové prosklení, čímž se přibližuje k neofunkcionalismu skupiny New York Five. V kontrastu s relativně plnými fasádami byla eskalátorová hala, jejíž celoprosklená stěna setřela vnímání prostoru vně a uvnitř. Eskalátory byly jako technický prvek vystaveny na odív všem kolemjdoucím. Barevné řešení exteriéru se pohybuje mezi žlutobílou kombinací¹⁸⁹⁴ doplněnou přirozenou barevností betonových panelů. Výjimečné bylo řešení vedení technických instalací v prodejní ploše, které byly přiznané a kontrastní barvou zvýrazněné. Prodejní zařízení bylo typové z dílny OZAP, nicméně se dbalo i na takové detaily, jako žlutá ramínka při prodeji oděvů. Žluté byly i prostory vedlejšího schodiště, v němž bylo v kontrastu červené zábradlí a červené číslice značící podlaží.¹⁸⁹⁵ Jako u OD Kotva se stala generálním dodavatelem stavební firma ze Švédska. AB Vagforbattungar Stockholm se rozhodl hlavní nosnou konstrukci řešit jako železobetonový prefabrikovaný systém v modulové síti 12 x 9 m se stropními deskami průřezu TT, které jsou uloženy do průvlaků na rozpětí 12 m. Konstrukční řešení doplnila ocelová konstrukce obloukového zasklení fasády a především prosklené eskalátorové haly.

Opomenout nelze další soutěžní návrhy. Brněnské střediska SPÚO pojalo **návrh na OD Máj** (1971, Růžena Žertová, Zdeněk Řihák) jako relativně kompaktní hmotu pravidelně rozčleněnou vertikálními pásy bez oken. Parter byl dvoupatrový a celoprosklený, v nároží se zkosenými rohy. Přestože při porovnání s ostatními návrhy lze již vyčíst jistou stereotypnost, především z hlediska dispozice a konstrukce, přesto v soutěži získal druhé místo.¹⁸⁹⁶ Další návrh (1971, Karel Prager) byl pojatý jako tradičnější dům s okny. Formování průčelí, na nichž je patrné vertikální prolamování a horizontály stropních desek, je velmi podobné **hotelu Intercontinental** (1967-74, K. Filsak, Švec, Bubeníček, Šrámek). Výrazným motivem byla koruna stavby, která díky své mohutnosti ukotvila vzlet vertikálního členění. Nejvýraznější z návrhů byl však od bratislavského kolektivu SPÚO (1971, Ivan Matušík, Fedor Minárik | OL6-XLIII 01, 02), který pojnal stavbu jako velkorysý koncept vycházející z konstrukce deseti mohutných železobetonových pilířů. Toto řešení nebylo „[...] pouze formálním cvičením ze strojového brutalismu, razantně vstoupivším do kontextu historického města, ale především sofistikovaným konstrukčním a technologickým řešením typologické úlohy obchodního domu.“¹⁸⁹⁷ Návrh zcela odrážel prostorové požadavky jednotlivých provozů OD – prodejní plochy byly v maximální možné míře bez vertikálních konstrukcí a rytmicky po podlažích střídány s podlažími technickými a skladovými. Jednotlivé pilíře, sloužící jako komunikační a obslužná jádra, byly v modulové osnově 33 x 27 m a měly průměr 9 m. Rozpětí mezi pilíři překlenuly vierendeelovy nosníky, jejichž výška odpovídala výšce technických podlaží.¹⁸⁹⁸

¹⁸⁹³ HLAVÁČEK, Ludvík. Architektura a svět. In: ŠEVČÍK, Jiří a Monika MITÁŠOVÁ, eds. *Česká a slovenská architektura 1971-2011: texty, rozhovory, dokumenty*. V Praze: Akademie výtvarných umění, 2013, s. 25-32. ISBN 978-80-87108-28-4. S. 29.

¹⁸⁹⁴ Původně měl mít dům modrozelenou barevnost, což se nezamlouvalo vedení Útvaru hlavního architekta města Prahy.

¹⁸⁹⁵ Informační systém navrhli Michal Brix a Dana Zámečnicková.

¹⁸⁹⁶ GAJDOVÁ. *Architektka Růžena Žertová*. S. 64.

¹⁸⁹⁷ KLÍMA. *Obchodní dům Prior Praha / Máj*. S. 64.

¹⁸⁹⁸ Srov. s dvěma poválečnými prototypy amerických OD založenými na velkorozponové konstrukci z druhé poloviny 40. let. Profil konstrukce byl tak velký, že zde mohly vzniknout prostory s menší světlou výškou,

Pro úplnost lze zmínit, že v době soutěže se návrhem na OD **Máj** (1971 | OL6-XLII 09) zabýval ve své studentské práci Petr Vařura, člen školky SIAL. Podobně jako vítězný návrh i Vařura ukazuje jasnou inspiraci Stirlingovými myšlenkami – OD vznikl řazením různých objemů bohatě prosklených a zkosených.¹⁸⁹⁹ Do nároží však navíc byla umístěna půlválcová hmota esteticky připomínající Crystal Palace v Londýně.

Jiné realizace OD se ale stále formovaly v intencích pozdní moderny. Kubickou formu s minimem okenních výplní a proskleným parterem, krytým vykonzolovanou stropní deskou, získal OD **PRIOR v Prievidze** (1972, J. Brichta). Na průčelí do náměstí bylo umístěno výtvarně ztvárněné logo obchodní společnosti. OD **PRIOR v Trenčíně** (1973, Jan Melichar | OL6-XLIII 03) tvoří nedílnou součást nově budovaného městského centra. Plnou kubickou hmotu s bílým plastickým keramickým obkladem vynáší železobetonový monolitický skelet s hřibovými stropy. Do historického centra byl situován OD **PRIOR ve Zvolenu** (1973, J. Strapina), který kvůli ploché střeše a nečleněným fasádám z keramické mozaiky v okrových a hnědo-oranžových barvách působil ve svém prostředí rušivě. Soliterní kubickou stavbou je OD **PRIOR v Chomutově** (před 1979), na jehož plném nároží nad vstupem vznikla skleněná mozaika (Antonín Stibůrek, R. Suchý). Hlavní vertikální komunikace pro zákazníky byly vysunuty z hmoty stavby a mimo volnou prodejní plochu. Prostým hranolem, který nepokrytě dává najevo svůj účel, je také OD **PRIOR v Mostě** (1973-76, Mojmir Böhm, Jaroslav Zbuzek | OL6-XLIII 04, 05). Urbanisticky jde o solitér, který doplňuje terasovitě uspořádaný centrální prostor nového města s budovami občanské vybavenosti. Celý objem vylehčuje prosklení prvního a druhého podlaží, které odděluje ohoz. Další nadzemní podlaží tvoří plné betonové panely v přirozené barevnosti a v horní polovině jsou proražena pásová okna pro osvětlení administrativy. Volnou prodejní plochu doplnily eskalátory v těžišti, východní strana byla v každém podlaží vyčleněna pro sklady a zázemí. Interiér, laděný do hnědých a červených odstínů, navrhl Rathouský a výrazným výtvarným dílem byly keramické plastiky na stěně schodiště. Konstrukci tvoří ocelový skelet na rozponu 9 x 9 m.

OD **PRIOR v Olomouci** (I. etapa 1973-76, II. etapa 1979-82, Jan Melichar | OL6-XLIII 06, 07).¹⁹⁰⁰ vznikl na lukrativním pozemku po demolici několika budov v blízkosti gotického kostela sv. Mořice a barokní Merkurovy kašny.¹⁹⁰¹ Půdorysná stopa sledovala rostlou strukturu a průčelí se měřítkově snažilo reagovat na okolní zástavbu. Výraz stavby vychází ze střídání betonových a skleněných ploch – část stavby byla pojednána boletickými panely s oranžovými parapety, větší plochu pak formovaly charakteristické kosoúhlé

---

např. zázemí pro zaměstnance, technické místnosti a sklady. Prodejní plochy, v objektu umístěné ob jedno podlaží, pak byly v zásadě osvobozené od svislých nosných konstrukcí. První z prototypů navrhl Antonin Raymond a Ladislav Rado, druhý pochází od Louise Parnese. Více k Parnesovu řešení např.: [PARNES, Louis. Building Types: Intermediate Floors for Greater Efficiency in Storage and Service. *Architectural Record*. New York, 1947, vol. 55, no. 2, pp. 95-97. ISSN 0003-858X. S. 95-97.] Architektonický výraz návrhu OD Máj je navíc velmi blízký podobně koncepčně pojaté stavbě – ikoně japonského metabolismu věže **Nagakin v Tokiu** (1972, Kisho Kurokawa).

¹⁸⁹⁹ Nabízí se tak otázka, jakou roli mohlo toto tvarování sehrát při přepracování realizovaného soutěžního projektu.

¹⁹⁰⁰ Autor stavby vzešel z vnitroústavní soutěže nového OD na Leninově třídě (dnes třídě Svobody).

¹⁹⁰¹ Následný archeologický průzkum byl pro nedostatek času ukončen a došlo tak k zániku významných nálezů z předrománského a románského období. Spíše než o zlovůli normalizačního režimu šlo o důsledek chybného plánování a nezájmu dotčených orgánů státní správy, které se nebyly schopné rok k celému problému vyjádřit. Architekt budovy dokonce počítal, že by se archeologické památky mohly stát součástí výtvarné výzdoby interiéru. [GAJDOVÁ, Petra a Petr KLÍMA. Obchodní dům Prior Olomouc. In: KLÍMA, Petr, ed. *Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011, s. 152-159. ISBN 978-80-86863-40-5. S. 157.]

keramzitbetonové panely (Milan Buřival).¹⁹⁰² Prodejní plocha ve třech nadzemních podlažích byla propojena eskalátory v těžišti, v ustupujícím horním patře byla administrativa a zázemí zaměstnanců a největší část suterénu tvořily sklady. Původně plánovaná podzemní rampa byla z ekonomických důvodů nahrazena zásobovacím dvorem přímo na úrovni náměstí s kostelem, což celý prostor degradovalo. Kromě zmíněných výtvarně pojatých panelů doplnila OD řada výtvarných děl, např. mříž (M. Buřival) a keramický obklad v bufetu (M. Kroužková, M. Otová). Budovu vynáší ocelový skelet 12 x 12 m se spřaženými železobetonovými stropy. Na základě urbanistické soutěže na rozvojové území u železničního nádraží, vypsané roku 1972, vznikl OD **PRIOR v Brně** (od 1974, Zdeněk Řihák, Zdeněk Sklepek). Původní návrh (OL6-XLIII 08) na čtvercovém půdorysu byl v patře doplněn rozsáhlou terasou, která sloužila jako promenádní plocha s prosklenými výkladci. Dispoziční řešení bylo založené na racionálním členění umožňujícím maximální variabilitu; mimo půdorys stavby byly vyčleněny svislé komunikace, které získaly formu betonových šikmých věží. Dvojice doplňkových eskalátorů byla umístěna přímo v prodejní ploše. Ojedinelé bylo oddělení administrativního provozu do samostatného objemu, jež převyšoval hmotu OD. Hmotové řešení, formované základními objemy, a především šikmé tvarování schodištvých věží vyvolávalo až dojem obřadnosti blízké starověké architektuře. Konstrukci měl tvořit monolitický skelet v modulu 9 x 9 m v systému Prefa Monolit. Bohužel, v dalších fázích výstavby došlo k mnoha změnám a realizace nedosáhla architektonických kvalit návrhu. Na stavbě dále spolupracoval sochař Milan Buřival a na keramických obkladech se podílel Otakar Sivera.

Výrazně plastického průčelí, formovaného rytmem vertikálních slunolamů, získal **Dům textilu a obuvi v Kadani** (1972, Cesar Grimmich, Jaromír Liška, interiér Dana Maxová). Přibližně do poloviny proskleného přízemí byl umístěn vstup, který byl zdůrazněn kaskádovitým ustoupením horního podlaží. Ukázkou nadměrně voleného objemu do centra historické obce je OD **Jednota v Šaštínu-Strážích** (1972-75, V. Grúber). Budova má pilovité průčelí do náměstí,¹⁹⁰³ které její měřítko mírně přibližuje okolí. Podobně je na tom i OD **Jednota v Topolčanech** (1974-78, Josef Opatřil | OL6-XLIV 01, 02), který vznikl na místě asanované zástavby. Forma odpovídala dobovým tendencím – jednalo se o hmotu na čtvercovém půdorysu, jejíž působení bylo mírně (a nedostatečně) rozčleněno svislými zářezy. Obvodový plášť je z pórobetonových panelů obložených hliníkovým plechem. Dispozice byla rozdělena na dvě části, dva trakty k náměstí sloužily k prodeji, zadní trakty jako sklady a potřebné zázemí. Jeden z prvních družstevních OD, který měl svislou komunikaci plně odpoutanou od objemu stavby, byl OD **Labuť v Blatné** (1975, J. Munk, L. Pazdera). Vyčlenění hlavního schodiště mimo půdorys stavby bylo také součástí nerealizované studie **OD v Novém Meste nad Váhom** (1969, Oldřich Dudek a kol. | OL6-XLIV 04, 05), jejíž cílem bylo prověřit tzv. typizaci sekcí. Ta se primárně zaměřila na standardizaci obslužných prostor a svislých komunikací družstevních OD tak, aby bylo zaručeno nejekonomičtější řešení

¹⁹⁰² KLOUDOVÁ. *Obchodní dům Dyje ve Znojmě*. S. 36.

¹⁹⁰³ Srov. OD **Hron v Banské Bystrici**.

stavby.¹⁹⁰⁴ Hmotově ojedinělý je **Dům potravin v Tachově** (od r. 1968, Drahoslav Matas, Petr Leitl | OL6-XLIV 03), který byl založený na kompozici kubických hmot graduujících směrem k náměstí s průčelím evokujícím štíty gotických domů. Inspiraci v puristické architektuře i ve funkcionalismu nezapře OD **Uran v České Lípě** (1975-85, Emil Přikryl | OL6-XLIV 07, 08).¹⁹⁰⁵ „Budova je klidným, uzavřeným, ležícím kvádrem, zcela stereotomním, s minimálním množstvím transparentních otvorů. To vyvolává dojem mastaby nebo jiného starověkého monumentu.“¹⁹⁰⁶ Pro zvýraznění vstupů jsou užity mohutné a z půdorysu vysunuté sloupy, snad lehce předznamenávající postmodernu. Průčelí tvoří hnědý¹⁹⁰⁷ keramický obklad, který svou nepravidelnou barevností narušil jednotu geometricky jasně formované budovy. Dispozičně dům sloužil podružným obchodním jednotkám, např. železářství, drogerii či oděvům, a byl rozdělen na dvě části – prodejní a skladovou. Konstrukci tvoří lehký bezprůvlakový skelet MS-71 o rozponech 6 x 6 v prodejní ploše a 6 x 4,8 m ve skladové části. Hmotové řešení a hnědý keramický obklad Přikrylovy budovy se stal jakýmsi vzorem pro další družstevní OD, což je patrné např. u OD **Jednota v Kralovicích** (1979-1985, M. Pech, D. Matas, M. Lavička).

Hmotová řešení OD vycházela velmi často z jednoduchých kubických objemů. Organické formy se v případě OD objevovaly výjimečně, např. podobu kruhové výseče získal OD **Racek v Písku** (1967, O. Dudek, K. Brabec, S. Hanzal). Náročná budova měla zavěšený plášť z boletických panelů, jenž byl doplněn abstraktní kovovou plastikou racka tvořící reklamní štít. Konstrukci tvoří ocelový skelet s železobetonovými stropními panely. Další výjimku představuje **diplomní projekt OD výběrové konfekce v Brně** (1969, J. Brožek | OL6-XLV 01, 02), který je rozvržen do dvou polokruhů. V ose stavby byl umístěn ortogonální pás s vertikálními komunikacemi a potřebným zázemím. OD **Budoucnost v Havířově** (1968-73, Igor Svoboda, Eva Šamáňková | OL6-XLIV 06) se stal MO jednotkou nadměstského významu. Budova byla výsledkem prolnutí dvou různě vysokých hmot s elegantním konkávním zaoblením. Obvodový plášť tvořil hliníkový obklad a na boční straně se objevily lamely. Suterén sloužil ke skladování zboží, ve dvou nadzemních podlažích se nacházely prodejní prostory a v horním patře byla restaurace s vyhlídkovou terasou. V těžišti prodejní plochy se nacházely eskalátory. Na návrhu vnitřního vybavení spolupracovala R. Žertová a konstrukci tvořil ocelový skelet s monolitickými železobetonovými stropy.

Další neotřelé koncepce přinesly především studentské projekty. Návrh **OD na sídliště Petržalka v Bratislavě** (1973, J. Supek | OL6-XLV 03) byl založený na skladbě buněk, které bylo možno variabilně sestavovat k sobě. Silný architektonický výraz měl potenciál stát se charakteristickým znakem pro určitou obchodní společnost.¹⁹⁰⁸ Dalším příkladem silného konceptu je studentský návrh **OD při dálnici v Bratislavě** (1973, J. Thomko pod vedením I. Matušíka | OL6-XLV 04). Kromě toho, že jde o ojedinělou úlohu umístění OD mimo intravilán

¹⁹⁰⁴ Více např.: [DUDEK. *Obchodní domy spotřebních družstev: Směrnice pro navrhování staveb občanského vybavení*. S. 70-99.]

¹⁹⁰⁵ OD je jedinou realizovanou stavba E. Přikryla v 80. letech 20. stol.

¹⁹⁰⁶ SAPÁK, Jan. *Obchodní dům Uran. Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1985, roč. 31, č. 23, s. 3. ISSN 0009-0697. S. 3.

¹⁹⁰⁷ Původně měl být obklad modrošedý.

¹⁹⁰⁸ Studentské práce. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1973, roč. 15, č. 3, s. 26-27. ISSN 1335-2180.

k velkokapacitní dopravní komunikaci, je výjimečný i koncept budovy. Ta je pojatá jako most nad dálnicí, na kterou navazuje rozsáhlé parkoviště. Prostý kubus je vyneseny vierendeelovými nosníky a proto výraz stavby spočíval na pravidelném rastru oken reflektujícím nosnou konstrukci.

Budoucí názorové směřování na navrhování OD předznamenala **Jednota v Trnavě** (1973-80, Lumír Lýsek, Tomáš Gučfa | OL6-XLV 05-08).¹⁹⁰⁹ Budova vzešla z vítězného soutěžního návrhu vnitroústavní soutěže DRUPRO a představovala v době svého vzniku příkladný vztah k okolní zástavbě. Oceňována však byla i pro kvality architektonické a dispoziční.¹⁹¹⁰ Dům byl značně objemově členěný a materiálově pojatý tak, aby se lépe začlenil do historické struktury; cílem bylo „[...] odstranit nežiadúcu a vzťahujúcu sa typovosť obchodných domov, ktoré sa osadzujú bez ohľadu na vzťah k miestu, k obci alebo k mestu.“¹⁹¹¹ Parter byl díky výrazné terase v zásadě dvoupatrový, a proto nepůsobí šestipatrová stavba tak mohutně. Výrazné tvarování hmoty reaguje na šikmé střechy okolních budov, monumentální se staly komunikační jádro a rozvodné věže pro vzduchotechniku vyčleněné z půdorysu stavby. Celý objekt byl pojednaný v bílé omítce, pouze zešikmení evokující střechu v historicky tradiční terakotové barevnosti. „Ačkoliv dům zvenku působí kompozičně zajímavým dojmem, uvnitř je v podstatě stále volným prostorem s eskalátory uprostřed.“¹⁹¹² V suterénu byly prodejna potravin, sklady a technické zázemí, v přízemí se nacházel příjem zboží a služby, v prvním a druhém patře byly prodejní prostory se sklady, třetí patro sloužilo administrativě a čtvrté patro jako centrální sklad a technické zázemí. Konstrukci tvořil monolitický železobetonový skelet 9 x 9 m s hřibovými stropy.

Nový směr se v případě OD PRIOR prosazoval relativně těžce, přestože se v polovině 70. let díky racionalizačním opatřením začala užívat etážová samoobsluha.¹⁹¹³ Zrevidované požadavky investora a zpřísnění požárních předpisů, např. eskalátory již musely být stavebně odděleny od prodejní plochy, se promítly do OD **PRIOR v Lučenci** (1975-82, Fedor Minárik, Andrej Gürtler | OL6-XLVI 01, 02). Mimo půdorys prodejní plochy tak vznikla prosklená schodišťová hala z ocelové rámové konstrukce, která byla v kontrastu s plnými fasádami z horizontálních bílých hliníkových lamel rytmizovaných vertikálními zářezy s přiznaným stropním U profilem natřeným na červeně. Plná průběžná stěna v hale byla výtvarně pojednána malířem Rudolfem Sikorou. Vzhledem k tomu, že nebylo realizováno podzemní podlaží, sklady byly v nejvyšším druhém patře, přízemí a patro sloužilo prodeji. Zcela unikátní se stal OD díky prvnímu použití prefabrikovaného systému SPÚO-ZIPP, který byl v prodejním prostoru přiznaný.¹⁹¹⁴ Dům posléze sloužil jako vzor typovému projektu OD s prodejní

¹⁹⁰⁹ OD získal v roce 1981 Cenu ZSA a Cenu světového bienále architektury "Interarch 83" v Sofii.

¹⁹¹⁰ ZALČÍK, Tibor a Matúš DULLA. *Slovenská architektúra 1976-1980*. Bratislava: Veda, 1982. S. 78.

¹⁹¹¹ TOMAŠÁK, J. Obchodný dom v Trnave. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1973, roč. 15, č. 3, s. 22-23. ISSN 1335-2180. S. 23.

¹⁹¹² MOOS. Československé a zahraniční příklady obchodních domů. S. 52.

¹⁹¹³ SZOMOLÁNYI, Pavol. Smery racionalizácie vybraných prevádzkových procesov a zvyšovanie efektívnosti práce obchodných domov trustu PRIOR. In: KOLEKTIV AUTORŮ. *Inteco 82: symposium spoločnosti obchodu ČSVTS s mezin. účastí, Brno 1982: sborník přednášek. Díl 3. Sekce 2, 3, Obchodní domy a nákupní střediska; Potravinářský obchod*. Brno: Dům techniky ČSVTS, 1982, s. 5-16. S. 13.

¹⁹¹⁴ Československé stavebnictví však nebylo schopné zajistit pohledovou kvalitu železobetonových konstrukcí; pokud již se vyrobily vzhledově přijatelné prefabrikáty, byly poškozeny při dopravě, skladování anebo manipulaci.

plochou 4 000 m² pro slovenská města s počtem obyvatel 25 až 50 tisíc. K další realizaci tak došlo při stavbě OD **PRIOR v Martine** (1976-83), jehož výstavba na hlavním náměstí byla spoluautorem typového projektu pro nekontextuálnost již v době svého vzniku kritizována,¹⁹¹⁵ a OD **PRIOR v Piešťanech** (1977-84).

Na českém území se tento typový projekt neprosadil a poprvé se tak etážová samoobsluha objevila v jiném architektonickém řešení u OD **PRIOR v Hradci Králové** (1976-81, Jiří Kučera). Podobně formovaný, především díky exteriérovému keramickému obkladu, byl na nákupní třídě umístěný OD **PRIOR v Českých Budějovicích** (1976-79, Antonín Běhal | OL6-XLVI 05). V tomto případě byla budova doplněna o levitující materiálově kontrastní robustní římsu, za kterou se v nároží nacházel kruhový segment s kašnou (Jana Bartošová Vilhanová). Na průmyslové zboží byla etážová samoobsluha uplatněna také u OD **PRIOR v Orlové** (1976-85), rozprostírajícím se na jednom podzemním a třech nadzemních podlažích. Plošně rozlehlou stavbou, provozně spojenou se starším OD Hutník, je OD **PRIOR v Ostravě** (1976-84, Růžena Žertová, Jan Melichar | OL6-XLVI 03, 04). Hlavní objem budovy je směrem do náměstí a doplňují ho menší hmoty navazující na sousední zástavbu. Zásobovací dvůr byl situován ve vnitrobloku a byl spoluužíván sousedními OD. Prodejní plochy se nacházely v přízemí a ve dvou nadzemních podlažích, nejvyšší podlaží sloužilo administrativě a dalším zaměstnancům jako zázemí. Nacházelo se zde také středisko praktické výchovy, kde se vyučovali odborní pracovníci i pro jiné závody. Řešení průčelí vzešlo z několika variant a Žertová ho koncipovala opět zcela výtvarně. V první variantě bylo plné průčelí rozčleněno na jednoduchý čtvercový rastr, do nějž byly vloženy kruhové vyústky vzduchotechniky a prázdná místa doplnily vertikální lamely. Posléze autorka opustila čtvercový rastr, zachovala lamely a plochy rozčlenila dle tektoniky stavby. Na částech exteriéru již mělo dojít k zaoblení rohů. Finální návrh však získal rohy ostré a na hlavní průčelí se pomocí nátěru uplatnil graficky výrazný motiv znázorňující provoz v domě pomocí dvojice pruhů v zelené a žluté barvě,¹⁹¹⁶ které byly nad vstupem diagonálně zlomené a dále pokračovaly na pochozí plochu přiléhajícího parteru. Po zásahu hlavního ostravského architekta do estetiky stavby však Žertová od projektu odstoupila¹⁹¹⁷ a realizace doznala značných změn. Průčelí do náměstí získalo lehký celoprosklený plášť, v třetině doplněný plnou plochou z hliníkových lamel cihlové barvy; dvorní trakt byl obložen keramickými pásky. Konstrukci tvoří železobetonový skelet na modulové síti 9 x 9 m v prodejní části a 6 x 6 m v části skladové.

Stavbou rehabilitující celoprosklené průčelí je také **Dům odívání Otex v Bratislavě** (1974-85, Ján Bahna, P. Minarovič | OL6-XLVI 06, 07), který vznikl v proluce v centrální části města. Výraz budovy díky odrazům okolí pokaždé vytváří jinou atmosféru, v nočních

---

[ČÍŽEK, Pavel. Obchodný dom Prior v Lučenci. Prvý predstaviteľ novej generácie: Nová generácia OD v novom skelete. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1983, roč. 25, č. 9, s. 9. ISSN 1335-2180. S. 9.]

¹⁹¹⁵ MINÁRIK, Fedor. Obchodný dom Prior v Martine. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1983, roč. 25, č. 9, s. 12. ISSN 1335-2180.

¹⁹¹⁶ Zelená, žlutá a černá barva jsou barvy horníků. Opět tedy jde o vědomou a kontextuální asociaci Žertové.

¹⁹¹⁷ Dozor nad realizací prováděl Jan Melichar. Žertová byla kvůli normalizačním změnám a politickým tlakům od projektu odstavena a z SPÚO odešla. Následně se odklonila od architektury a začala se věnovat návrhům svítidel a tvorbě šperků. V ojedinělých případech pracovala na urbanistických studiích staveb na bydlení. K architektuře se vrátila až po revolučním roce 1989. Více např.: [GAJDOVÁ. *Architektka Růžena Žertová*.] a [KLÍMA, Petr, ed. *Růžena Žertová: architektka domů i věcí*. Praha: Vysoká škola uměleckopřmyslová v Praze, 2016. ISBN 978-80-86863-87-0.]

hodinách je naopak patrný úzký kontakt mezi interiérem a exteriérem – OD se opět stal výstavní vitrínou. Vertikální členění průčelí zcela navazuje na sousední objekty, eklektickou budovu **Tatrabanky** a funkcionalistický OD **Dunaj**. Pro vytvoření krytého parteru došlo k charakteristickému šikmému uskočení v patře. Dům má dvě podzemní a sedm nadzemních podlaží; dispozice je racionální s umístěním vertikálních komunikací po obou stranách u štítových stěn. Zásobování do skladu ve druhém suterénu probíhalo z přízemí z opačné strany hlavního vstupu. Nosná ocelová konstrukce je v modulu 12 x 9,6 m se sekundárními příhradovými nosníky po 2,4 m. Celoskleněné průčelí s minimálním působením nosné konstrukce bylo použito u **Domu ovoce a zeleniny Poľnohospodar v Bratislavě** (1979-80, Anton Manthia, I. Bilik, Peter Choluj | OL6-XLVI 08, 09). Dispozičně byla budova v každém podlaží rozdělena na dvě části – přední trakt sloužil jako prodejní plocha, trakt zadní jako zázemí pro zaměstnance a sklady. Mimo půdorys byly vyčleněny převýšené vertikální komunikace. Vnitřní barevnost se pohybovala v odstínech zelené, jež byla určena dřevěnými obklady, a doplňkovou oranžovou barvou na podlaze s akcenty bílé ve formě osvětlovacích těles a prodejního zařízení. Ačkoli měl skleněný obvodový plášť výrazný estetický efekt, docházelo ke značnému přehřívání vnitřního prostoru,¹⁹¹⁸ který se stal pro prodej ovoce a zeleniny zcela nevhodný. Konstrukci budovy tvoří skelet SPÚO-ZIPP na osnově 12 x 9,6 m. Na podobném principu vznikly také **Dům ovoce a zeleniny** (1977-78, Šebestián Zelina) a **Dům obuvi ve Zlíně** (1979-82, Šebestián Zelina). Pětipodlažní budovy z montovaného železobetonového skeletu měly průčelí z bezrámového tmavého zasklení doplněné mozaikovým třípatrovým pásem z keramiky.¹⁹¹⁹

Návrat k celoproskleným průčelím předznamenal společně s vlivy západní architektury postupný odklon od prostých geometrických forem bez oken. Šlachta uvádí, že chybami prvních OD byla především jejich forma „[b]ez ohledu na dejiny, na charakter a obraz města, na okolitú zástavbu a jej mierku.“¹⁹²⁰ Mezi hlavní nedostatky moderních OD patřily vícepodlažnost, dělení na sekce a provedení prodejních podlaží bez vizuálního propojení, což mělo nepříznivý vliv na pohyb zákazníků. K jedné z prvních veřejných kritik formy OD u nás došlo však až roku 1978 prostřednictvím překladu článku o **OD v Omsku**.¹⁹²¹ Nové řešení se mělo zakládat na vnitřním atriu či ulici, mělo tedy dojít k jakési renesanci typologie z 19. stol.

Tyto teoretické úvahy ve stavební praxi předznamenal OD **Ružinov v Bratislavě** (1975-84, František Kalesný, Ján Bahna, Ľubomír Mihálik, Pavol Čížek, Peter Minarovič | OL6-XLVII 01-05)¹⁹²² tvořící ústřední prostor sídliště. Stavba byla „[...] novátorská; v hmotovej skladbe,

¹⁹¹⁸ Přehřívání nezabránilo ani použití spektrofloatových tónovaných skel.

¹⁹¹⁹ U Domu ovoce a zeleniny jsou autory mozaiky Ota Janeček a Helena Trubáčková; mozaika Dary země a slunce na Domu obuvi je od Josefa Lieslera.

¹⁹²⁰ ŠLACHTA, Štefan. Obchodný dom Jednota SD Trnava. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1981, roč. 40, č. 5, s. 223-226. ISSN 0300-5305. S. 223.

¹⁹²¹ SOBOTKOVÁ, Hana. Občanská bytová výstavba: Renesance pasáže v projektování obchodních domů. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Lektorovala Alena MANSFELDOVÁ. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1978, roč. 24, č. 9, s. 36-37. ISSN 0042-9376. S. 36.

¹⁹²² OD obdržel za realizaci Cenu ZSA za rok 1984.

v použití materiálů, v chápání architektonického výrazu, vo svojej filozofii.¹⁹²³ S ohledem na neukončenost sídliště dům rezignoval na své okolí a stal se solitérem, který si utvořil svou vlastní identitu založenou na archetypálním prostoru pasáže. Hmotu domu u vstupu formuje symetrická a předsazená eskalátorová hala, zadní partie terasovitě klesala.¹⁹²⁴ Středem budovy byla komunikační hala se vstupy do prodejních prostor jednotlivých obchodních organizací. Průhled symetrickou a stoupající pasáží,¹⁹²⁵ kterou navíc doplnilo neonové osvětlení v oblouku, evokuje až nadpřirozenou touhu po návštěvě horních podlaží. Chrám konzumu tímto prostorem dosahuje u nás již nepřekonaný vrchol. Vstupní portály do prodejních jednotek, založené na tradičním tvarosloví podpor a tympanonu, byly obloženy keramickým obkladem (spoluautor R. Langer).¹⁹²⁶ Provozní řešení vycházelo z požadavku sdruženého OD, sedm MO jednotek bylo řazeno vertikálně nad sebou. Jejich uspořádání odpovídalo jejich návštěvnosti, resp. poptávce. Právě ona návštěvnost (poptávka) jednotlivých podlaží definovala hmotovou kompozici a poprvé se zásadně projevila na formě OD. Interiérové řešení bohužel nadzemský prostor pasáže nepotvrdilo a prodejny byly vybaveny standardizovaným zařízením. Experimentem bylo konstrukční řešení založené na kombinaci montovaného skeletu SPÚO-ZIPP s otevřenou prvkovou soustavou INTEGRO, která byla patrná na žebrování plných fasád.

Přiznaná konstrukce INTEGRO udala výraz¹⁹²⁷ také OD **PRIOR v Prešově** (1977-87, Fedor Minárik, František Kalesný | OL6-XLVII 06, 07, 08), který byl situován na hlavní městské ose na okraji historického centra. Typizovaná konstrukce byla vysunutá do exteriéru a tvořila nosný rastr pro vnitřní strukturu domu; na nároží byl konstrukční rám monumentalizován díky vsunuté prosklené pasáži se zalomenou střechou. Průchozí prosklená pasáž s vertikálními komunikacemi a se šikmým zastřešením tvořila přístupovou osu do oddělených prodejních prostor a sloužila také jako průchod k parkovišti a dále k plánované tržnici. Interiérové řešení spočívalo na kontrastu hnědých keramických obkladů s pohledovou železobetonovou konstrukcí a žlutými ocelovými prvky. Na základě vítězného návrhu na řešení městského centra vznikl OD **PRIOR v Popradě** (1978-88, Lubomír Mihálik, Fedor Minárik, Andrej Sloboda | OL6-XLVIII 01, 02) s etážovou samoobsluhou. Hlavní průčelí bylo do náměstí, podélná strana domu definovala pěší komunikaci. Z toho vzešlo výrazné řešení nároží, které bylo zvýrazněno zasunutým konkávním vstupem a šikmým skleněným zasklením. Terénní konfigurace umožnila přístup do domu z několika úrovní a situování

¹⁹²³ [ŠLACHTA, Štefan. Obchodný dom Ružinov v Bratislave. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1984, roč. 30, č. 24, s. 3. ISSN 0009-0697.] Pro autory byl dům „[...] malým mestom, mestskou strukturou, fragmentom mesta. Je to „mesto v meste“ alebo „kus mesta na sídlisku“, aký sme boli schopní obsiahnuť a vyriešiť relatívne komplexne.“ [BAHNA, Ján. Obchodný dom Ružinov v Bratislave. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1985, roč. 27, č. 3, s. 12-13. ISSN 1335-2180. S. 12.]

¹⁹²⁴ „Terasovitá forma vyjadruje zrastenie budovy s konkrétnym miestom (metóda známa z histórie už v Mezopotámii, Egypte i Mexiku). [...] Prízemie ako nevzácnější plocha pre obchod je najrozsiahlější a aj najnavštevovanejší.“ [BAHNA. Obchodný dom Ružinov v Bratislave. S. 13.]

¹⁹²⁵ S nadsázkou bychom tento prostor mohli nazvat *mallem*, který je však stoupající směrem nahoru.

¹⁹²⁶ Portály, které reflektovaly příklon k postmoderní architektuře, tvořily vůbec první reminiscenci na historické téma u nás. [KRIVOŠOVÁ, Jana a Elena LUKÁČOVÁ. *Premeny súčasnej architektúry Slovenska*. Bratislava: Alfa, 1990. ISBN 80-05-00600-4. S. 168.]

¹⁹²⁷ Dům byl v dobovém tisku označen jako „pomník systému INTEGRO“. [MONCOL, Milan, 1988. Obchodný dom Prior v Prešove: slovo recenzenta. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1988, roč. 30, č. 6, s. 9-11. ISSN 1335-2180. S. 11.]

parkoviště na střechu. Na výrazu stavby se znovu významně projevil konstrukční systém INTEGRO se sloupy tvaru H na neobvyklé osnově 12 x 12 m a v exteriéru obložený bílou keramikou. Výplň rastru v místě haly tvořilo zasklení, v místě prodejních ploch se jednalo o azbestocementovou krytinu.

Architektonicky blízké si jsou OD **PRIOR Praha-Modřany** (1977-1990, Jiří Kos, František Frajer, interiér Zdeněk Wasserbauer), čtyřpodlažní budova na čtvercovém půdorysu s keramickým hnědočerveným obkladem a předsazeným celoproskleným pláštěm v místě schodišťové haly, a OD **PRIOR v Banské Bystrici-Radvani** (1978 – konec 80. let, Josef Opatřil). Ten byl koncipovaný jako element nerealizovaného lineárního OS, jehož součástí měl být také Dům nábytku, Dům služeb, tržnice a hotel. Objekty občanské vybavenosti měla spojit terasa pro pěší, pod kterou se nacházelo parkoviště osobních automobilů. Zalomená hmota byla pojatá jako spojení dvou výškově odlišných objemů. Vyšší část obsahovala hlavní prodejní plochu a nižší vedlejší provozy. Zásobování probíhalo pomocí krytého zásobovací dvora z opačné strany, než vstup zákazníků. Dům byl po celém obvodu opláštěn hnědými boletickými panely v pravidelném rastru, které doplnila železobetonová předsazená věž s únikovým schodištěm. Objekt byl navržen z konstrukčního systému SPÚO-ZIPP na modulu 12 x 9,6 m. Plášť z boletických panelů získal také OD **Jednota v Rožňavě** (projekt 1979, Milan Bandžák | OL6-XLVIII 03, 04), jež vznikl na místě 25 asanovaných domů v návaznosti na obchodně-společenské centrum a autobusové nádraží. Z půdorysu, který byl ve třech rozích zešikmen, byla vyčleněna vertikální komunikace s polygonálním ukončením. Do přízemí a prvního patra byly situovány prodejní plochy, ve druhém poschodí se nacházela administrativa a zázemí. Nedílnou součástí stavby se stalo i přilehlé parkoviště. Barevné řešení spočívalo na kontrastu rudého pláště s béžově pojatými komunikačními věžemi.

Typická forma z 60. let se však objevovala nadále. Kupříkladu OD **PRIOR v Liptovském Mikuláši** (1980, Josef Opatřil) má jednoduchou kubickou hmotu s typickým členěním – prosklený parter, průčelí s minimem otvorů v patře a pásové okno po obvodě v nejvyšším podlaží. Plášť z bílé keramiky doplnil pravidelný rastr corbusierovsky vykonzolovaných podpěr v pásovém prosklení v nejvyšším podlaží.¹⁹²⁸ Fasády bez oken získal také třípodlažní OD **PRIOR Praha-Prosek** (před 1984, Anděla Drašárová | OL6-XLVIII 05), jehož plášť byl výtvarně pojat mozaikou z keramiky a kamene (Antonín Stibůrek). Na tyto realizace navázal OD **PRIOR v Teplicích** (1979-84, Jaromír Liška | OL6-XLIX 01, 02). Budova, umístěná na hlavním náměstí, svým objemem představovala výrazný zásah do struktury města. Typizovaný projekt, později postavený např. v **Děčíně** (před 1984) v blízkosti jednoho z vlakových nádraží a s úpravami v **České Lípě** (1990), získal podobu třípodlažního monobloku zjemněného zaoblenými nárožními s vyčleněnými schodišťovými věžemi, které příhodně doplnily siluetu stavby. Dispoziční předěl mezi prodejní a skladovou částí byl díky zářezu do průčelí jasně patrný i v exteriéru. Konstrukce byla založená na bezprůvlakovém železobetonovém skeletu s kruhovými hlavicemi v monolitických stropních deskách systému Prefa-monolit. V Teplicích

---

¹⁹²⁸ Srov. **klášter La Tourette** (1953-56, Le Corbusier).

a v České Lípě byly domy obloženy glazovanou keramikou, v Děčíně obvodový plášť tvořil hliníkový lamelový plášť FealSidalvar.

Ve dvou variantách, které prověřovaly vazbu na okolní zástavbu, byl zpracovaný OD **PRIOR v Levicích** (1982-86, Ivan Matušík, Ján Bahna, Lubomír Mihálik, Alena Morávková | OL6-XLIX 03, 04). V obou případech se jednalo o prostou kubickou hmotu¹⁹²⁹ s etážovou samoobsluhou a rozdíl spočíval v podlažnosti – první varianta počítala se čtyřmi podlažními a suterénem, druhá byla třípodlažní s částečně zapuštěným podzemním podlažím. K realizaci dospěla první varianta, která získala v nároží zapuštěný vstup podepřený mohutným kruhovým pilířem, silně připomínajícím Prikrylův sloup u OD Uran. Fasáda byla obložená hurdis deskami a konstrukční systém tvořil systém INTEGRO na osnově 12 x 12 m. OD **Dargov v Sečovicích** (před 1976, Lumír Lýsek) je výraznou kompozicí kubických hmot s nástupní platformou. Kromě proskleného přízemí a plných omítaných ploch byla část průčelí zázemí tvořená boletickými panely. Výrazně hmotově členěný byl OD **Odra v Odrách** (před 1983, J. Smejkal | OL6-XLIX 05), jehož plné průčelí nad hlavním vstupem zdobila plastika zobrazující spokojené nakupující. Architektonické řešení spočívalo na formálním doplnění pásových oken a v omítnutí běžovou omítkou. Takto řešený byl také OD **PRIOR v Krnově** (1984, Petr Šmarda). Hmotu budovy pomohla formovat ulice, díky níž došlo k členění stavby a k měřítkově přijatelnější figuře. Směrem do náměstí byla hmota stavby doplněna v parteru o loubí a vertikálně rozčleněna úzkými články obloženými kabřincovými pásky a okny. Třípodlažní budova měla prodejní plochu pouze v přízemí; sklady a technické zázemí v suterénu a kanceláře v patře.

O větší míru kontextuality se na přelomu 70. a 80. let snažily i družstevní OD. Součástí uliční fronty na hlavním náměstí se stal OD **Mír ve Voticích** (1980, J. Munk). Omítaný dům měl rytmizováno průčelí úzkými okny a pruhy pojednané keramickými čtvercovými obkladačkami terakotové barvy, čímž se snažil přiblížit měřítku sousedních budov. Objemově menší OD **Máj v Berouně** (1980-85, Vladimír Libický, Zdeněk Veselý) vznikl v proluce na hlavním náměstí. Pětipodlažní budova s proskleným parterem a se dvěma ustupujícími podlažními byla založená na hloubkové dispozici s volnou prodejní plochou a se schodištěm a zázemím na straně. Prosklené průčelí formují kamenné horizontální pásy narušené rytmem meziokenních pilířků. Nedílnou součástí fasády tvořily plastika nad vstupem a umělecky pojaté označení domu (Jana Bartošová – Vilhanová). Na centrální obchodní ose v centru města a v proluce, vzniklé asanací provozně nevyhovujících budov, stojí **Dům kožešin v Piešťanech** (1983, Lubomír Mrňa, Anna Pernecká | OL6-XLIX 06). Jeho hmota respektuje okolní zástavbu, kromě výšky říms je dodržen i sklon střechy, a hlavní plná průčelí nepravidelně dělí dva prosklené vertikální pásy. Toto členění reagovalo na architekturu sousedních domů, které byly opatřeny vícepodlažními arkýři.¹⁹³⁰ Výjimečné bylo umístění bytových jednotek v nejvyšším podlaží. Originální stavbou v proluce je dvoupodlažní

¹⁹²⁹ Kompaktní forma na čtvercovém půdoryse byla volena především kvůli minimalizaci tepelných ztrát. [BAHNA, Ján. Prior v Leviciach - hľadanie urbánneho kontextu. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1983, roč. 25, č. 9, s. 26-27. ISSN 1335-2180. S. 26.]

¹⁹³⁰ Později vznikla o jeden dům dále vícepodlažní **prodejna křišťálu** (studie 1983, Marián Ryšavý), která převzala výrazové pojetí Domu kožešin.

Dům potravin v Levicích (před 1984, Pavel Ondreička | OL6- XLIX 07). Za celoproskleným přízemím se nacházel prodej potravin, lahůdek a cukrovinek, v zadní části bylo zázemí a příjem zboží. Jedinečné je však řešení průčelí v patře, jež tvoří prosklené polygonální arkýře.

Postmoderní myšlenky rozvinuly dostavbu OD **Dunaj v Bratislavě** (1979, Ján Bahna, František Kalesný)¹⁹³¹ vypracovanou ve dvou alternativách. První uvažovala s demolicí funkcionalistického OD Dunaj z roku 1936 a s provedením dostavby proluky v celé ploše; druhá naopak předpokládala dům zachovat a uvažovala s funkčně propojenou dostavbou. Jako nejvhodnější byla vybrána druhá alternativa a proluku mezi OD Dunaj a budovou Československé televize (dvěma slohově odlišnými stavbami) vyplnil dům citlivě reagující svým členěním.¹⁹³² Průčelí bylo tradičně formované na vztahu plných stěn s okny, avšak doplněné postmoderně laděným vícepodlažním vstupním portálem. Funkčně se novostavba propojila nejen s původním OD Dunaj, ale i se zmíněným OD OTEX. Ojediněným návrhem spadajícím do poloviny 80. let, kdy se obchodní organizace PRIOR snažila vstoupit do stávající stavební struktury, je nerealizovaná konverze internátu na OD **PRIOR ve Svítě** (projekt 1985, František Kalesný | OL6- XLIX 08). Ta dokládá dobový přístup k architektonickému dědictví meziválečného období – typicky baťovské budově založené na rastru kruhových sloupů 6,15 x 6,15 m s cihelnou vyzdívkou a pásovými okny. Základem návrhu bylo otevření přízemí výkladci a především přístavba schodišťové haly. Ta byla formulovaná na základě postmodernistických tendencí jako kruhová úseč doplněná dvěma mohutnými sloupy s hlavicemi u zádveří a také vykonzolanou příhradovinou s logem. Sedláková se k projektu vyjádřila dvojnásobně: „Duchu stavby je súčasne cudzia i blízka. Cudzia svojou očividnou kulisovitostou, svojou ostentatívnou modernou formálnosťou podčiarknutou zľahka vzöpatým reklamným vazníkom, zrejme svietiacim. [...] Vniesla sem vtip a trochu vzrušenia.“¹⁹³³

Jak bylo zmíněno, rozsáhlá výstavba OD, pejorativně označovaná jako „priorizace“, je stavebním fenoménem druhé poloviny 20. stol. Poválečné OD díky rozsáhlému stavebnímu programu a charakteristickému architektonickému řešení zpravidla tvoří výrazné a měřítkově nevhodné stavby. Přesto je z dobových pramenů zřejmé, že jejich výstavba byla obyvateli vítána,¹⁹³⁴ protože nové OD nejen rozšířily nevyhovující kapacitu MO sítě, ale také umožnily nákup pod jednou střechou s rozšířenou otevírací dobou. „Priorizace“ je výsledkem nepředstavitelného lidského úsilí a práce, někdy režimu navzdory, a dokladem značného stavebního vzepětí, režimem naopak prosazovaným. Tuto rozsáhlou výstavbu částečně dokládá nárůst průměrné prodejní plochy v období mezi lety 1963-83 v tabulce níže.

¹⁹³¹ OD získal třetí cenu za návrh v Přehledce architektonických děl ZSA 1978-79.

¹⁹³² Bahna ke koncepci objektu napsal: „Je spracovaný so zmyslom pre históriu a so zodpovednosťou pred budúcnosťou. Považuje za dôležité zachovávanie kontinuity vývoja architektúry s rešpektovaním časových a znakových návazností rôznych období a slohov.“ [BAHNA, Ján. Dostavba Domu odievania a obchodného domu Dunaj v Bratislave. *Architektúra ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1980, roč. 39, č. 7, s. 317-320. ISSN 0300-5305. S. 318.]

¹⁹³³ SEDLÁKOVÁ, Radomíra. OD Prior vo Svite: ojedinely prístup k novodobej pamiatke. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1986, roč. 28, č. 7-8, s. 47-48. ISSN 1335-2180. S. 47.

¹⁹³⁴ O tom může svědčit masivní účast návštěvníků při otevření OD (viz kap. 4.3).

	m ² prodejní plochy v roce 1963		m ² prodejní plochy v roce 1983	
	OD	SSD	OD	SSD
ČSR	1520	203	3614	1966
SSR	667	252	2945	1450
ČSSR	1300	217	3360	1658

Tabulka 12 | Průměrná prodejní plocha státního i družstevního OD (OD) a průměrná prodejní plocha OD družstevního obchodu (SSD)

KROC. *Vývoj maloobchodní sítě v letech 1963-1983*. S. 22. Upraveno Jiří Moos.

Výmluvnějším důkazem je však to, že na konci 70. let se OD podílely na celkovém MO obratu přibližně 7 %.¹⁹³⁵

¹⁹³⁵ Ideálem však mělo být 20 až 25 %. [DUDEK. *Občanské stavby - Obchodní stavby*. S. 49.]

6.4 Kategorizace československých OD

Následující kapitola se věnuje návrhu kategorizace československých OD,¹⁹³⁶ která je nedílnou součástí přílohy – Katalogu.

6.4.1 Základní hierarchie

Pro základní hierarchii (Z) lze vycházet z primárních návrhových aspektů, mezi něž patří forma vlastnictví, nabízený sortiment zboží a velikost prodejní plochy.¹⁹³⁷

OD dle formy vlastnictví:

- státní (1), jež byly provozované státními obchodními organizacemi;
- družstevní (2), které provozovaly družstevní obchodní organizace.

OD dle nabízeného sortimentu zboží:¹⁹³⁸

- plnosortimentní (a) nabízející plný výčet nomenklatury zboží a další doplňkové služby, především OD státního obchodu;

- širokosortimentní (b) mající potravinářské i nepotravinářské zboží, nejčastěji OD družstevního obchodu;

- specializované (c), které sloužily k nákupu vybraného sortimentu s větší hloubkou výběru, např. nábytek, oděvy, obuv, ad.;

- sdužené (d) vzniklé kombinací výše uvedených, např. širokosortimentního a specializovaného OD.

OD dle velikosti prodejní plochy:¹⁹³⁹

- malé (x) o ploše 2 000 až 4 000 m² prodejní plochy;¹⁹⁴⁰

- střední (y) o ploše 4 001 až 7 000 m² prodejní plochy;

- velké (z) o ploše 7 001 až 10 000 m² prodejní plochy.¹⁹⁴¹

¹⁹³⁶ Podobně jako u OS se kategorizace zaměřuje pouze na poválečné OD v Československu. Důvodem jsou především odlišné geografické způsoby návrhu OD, nejasnost a záměna v názvosloví apod.

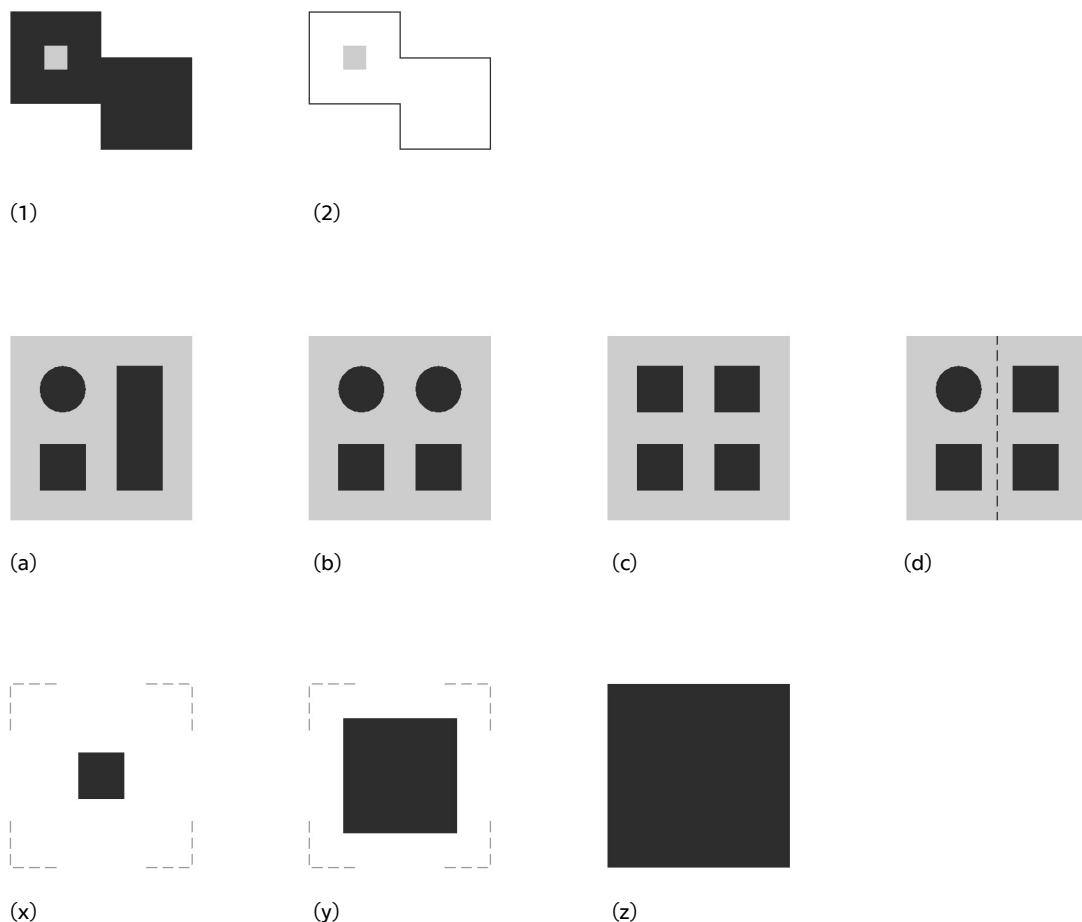
¹⁹³⁷ Základní hierarchii pro OD PRIOR by dále mohlo doplnit zmíněné rozdělení dle I. – III. generace. S ohledem na existenci dalších OD, provozovaných jinými obchodními organizacemi, nebylo toto rozdělení uvažováno.

¹⁹³⁸ Rozdělení vychází z rozdělení prodejen potravin a průmyslového zboží. [MORÁŇ. *Občanské stavby: Stavby pro administrativu a obchod.* S. 74.]

¹⁹³⁹ DUDEK. *Občanské stavby - Obchodní stavby.* S. 49.

¹⁹⁴⁰ Některé OD, především družstevní, mají i menší prodejní plochu, např. OD **Dodo v Michalovcích**, OD **Včela v Praze-Petřinách** či OD **Dyje ve Znojmě**.

¹⁹⁴¹ Postupem času se však objevily i větší OD, např. OD **PRIOR v Bratislavě**, OD **Kotva v Praze** ad.

Obrázek 14 | Základní hierarchie československých OD (Z)

Obrázek Jiří Moos.

Legenda:

OD dle formy vlastnictví

(1) státní, (2) družstevní

OD dle nabízeného sortimentu zboží

(a) plnosortimentní, (b) širokosortimentní, (c) specializované, (d) sdružené

OD dle velikosti prodejní plochy

(x) malé, (y) střední, (z) velké

6.4.2 Typologická kategorizace

Ačkoliv jsou OD u nás relativně otevřeným tématem, typologická kategorizace OD, na rozdíl od OS, se v zásadě neobjevila. Cílem práce je tedy zavést ucelený systém pro kategorizaci OD, jež rozvíjí čtyři základní pilíře definované Urlichem a Moosem:¹⁹⁴² urbanisticko-hmotové řešení (U), architektonicko-estetické řešení (A), provozně dispoziční řešení (D) a konstrukční řešení (K).

¹⁹⁴² MOOS, Jiří a Petr URLICH. Zásady a principy užitě při řešení obchodních domů v druhé polovině 20. století. In: URLICH, Petr, ed. *Obchodní dům Prior/Kotva: historie, urbanismus, architektura*. Praha: Národní památkový ústav, 2018, s. 75-85. ISBN 978-80-87967-19-5.

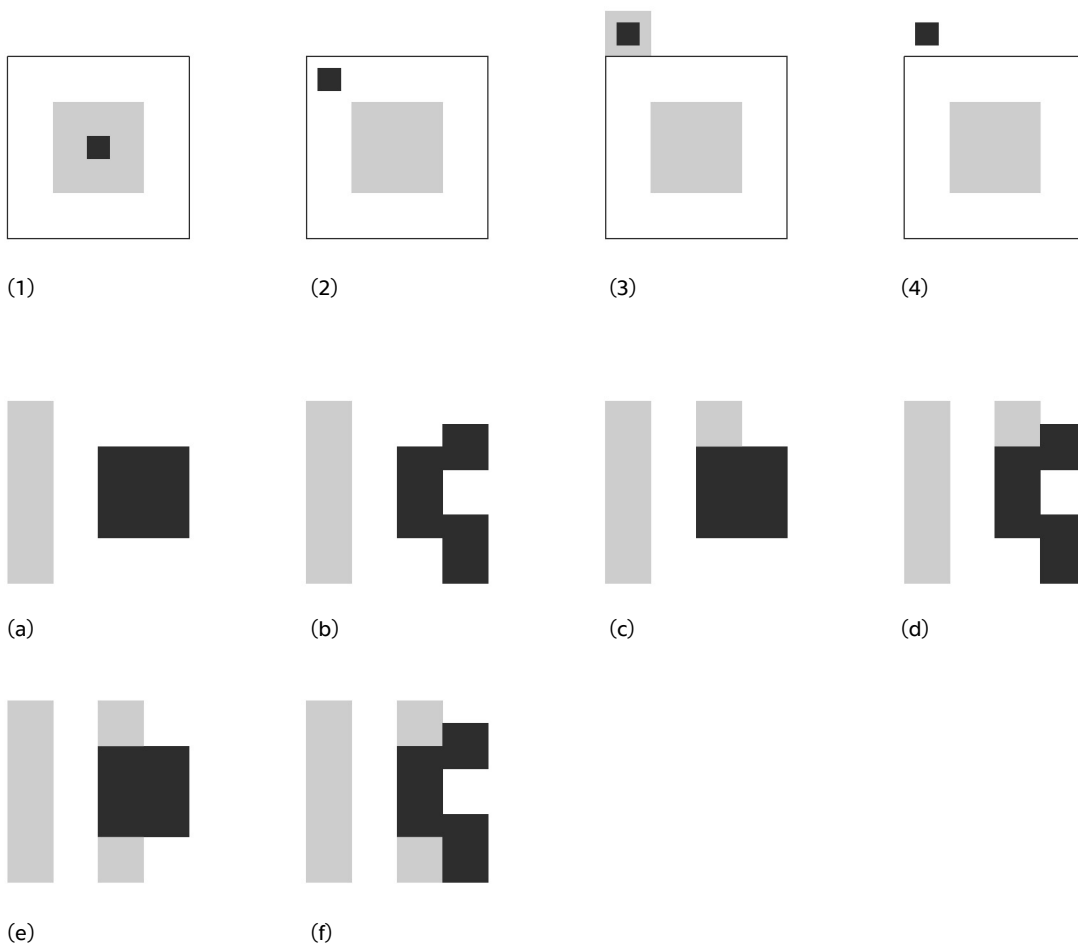
Prvním z pilířů je urbanisticko-hmotové řešení (U), na jehož základě lze OD rozdělit dle umístění ve vztahu k sídlu a vztahu k urbanistické struktuře.

OD dle umístění ve vztahu k sídlu:

- městské (1) umístěné v historickém jádru města;
- předměstské (2) vyskytující se v blízkosti hranic historického města;
- sídlištní (3) umístěné na sídlištích, resp. satelitních městech, mimo historické jádro města;
- mimoměstské (4) situované mimo hranice města.

OD dle vztahu k urbanistické struktuře:

- jednoduché hmotové řešení ve formě solitéru (a);
- složitější hmotové řešení ve formě solitéru (b);
- jednoduché hmotové řešení na nároží (c);
- složitější hmotové řešení na nároží (d);
- jednoduché hmotové řešení v proluce (e);
- složitější hmotové řešení v proluce (f).

Obrázek 15 | Typologická kategorizace OD – urbanisticko-hmotové řešení (U)

Obrázek Jiří Moos.

Legenda:

OD dle umístění ve vztahu k sídlu

(1) městské, (2) předměstské, (3) sídlištní, (4) mimoměstské

OD dle vztahu k urbanistické struktuře

(a) jednoduché hmotové řešení ve formě solitéru, (b) složitější hmotové řešení ve formě solitéru, (c) jednoduché hmotové řešení na nároží, (d) složitější hmotové řešení na nároží, (e) jednoduché hmotové řešení v proluce, (f) složitější hmotové řešení v proluce

Druhý pilíř kategorizace je založený na architektonicko-estetickém řešení (A). OD lze na základě tohoto kritéria rozdělit dle formy a tektoniky průčelí, nebo na základě materiálového a barevného řešení obvodového pláště.

OD dle formy a tektoniky průčelí:

- charakteristická forma průčelí s přiznanou konstrukcí (1) s tektonicky členěným průčelím s minimem okenních otvorů v prodejní ploše a výrazně proskleným přízemím;

- individuální forma průčelí s přiznanou konstrukcí (2) s tektonicky členěným průčelím s necharakteristickou formou pro OD;

- charakteristická forma průčelí s patrnou konstrukcí (3), kde se konstrukce sekundárně propisuje na průčelí s minimem okenních otvorů v prodejní ploše a výrazně proskleným přízemím;

- individuální forma průčelí s patrnou konstrukcí (4), kde se konstrukce sekundárně propisuje na průčelí s necharakteristickou formou pro OD;

- charakteristická forma průčelí bez vztahu ke konstrukci nebo s nepatrnou konstrukcí (5), na jejímž průčelí není konstrukční řešení patrné a průčelí má minimum okenních otvorů v prodejní ploše a výrazně prosklené přízemí;

- individuální forma průčelí bez vztahu ke konstrukci nebo s nepatrnou konstrukcí (6), na jejímž průčelí není konstrukční řešení patrné a průčelí nemá charakteristickou formu pro OD.

OD dle materiálového řešení obvodového pláště:

- železobetonová konstrukce (a) v monolitickém, nebo prefabrikovaném provedení s možnou povrchovou úpravou;

- ocelová konstrukce (b) doplněná další povrchovou úpravou a materiálovou výplní;

- omítaný povrch (c) s možnou povrchovou úpravou ve formě nátěrů;

- kamenný obklad (d) ve formě desek či pásků;

- keramický obklad (e) ve formě lícových cihel, obkladaček či mozaiky;

- betonový nebo železobetonový obklad (f) ve formě desek;

- kovový obklad (g) ve formě desek nebo strukturálního obkladu;

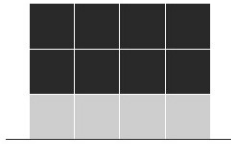
- skleněný obklad nebo plášť (h) ve formě celoprosklených lehkých obvodových plášťů, obkladaček či mozaiky.¹⁹⁴³

¹⁹⁴³ V rozdělení dle materiálového řešení průčelí se z důvodu absence československého příkladu nevyskytuje obklad dřevěný, plastový či azbestocementový.

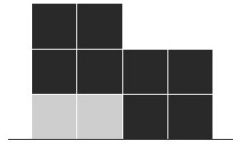
OD dle barevného řešení obvodového pláště:

- přirozená nebo běžná barevnost (y) založená na přírodní barevnosti použitých materiálů, nebo neutrálních či běžných odstínech;

- nepřirozená barevnost (z), jež vzniká nátěry a dalšími povrchovými úpravami k dosažení barevnosti z důvodu zvýraznění, nebo potlačení tektoniky či estetiky.

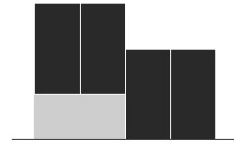
(1)

(2)

(3)

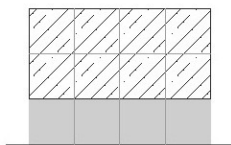
(4)

(5)

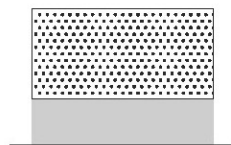
(6)

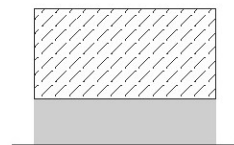
(a)

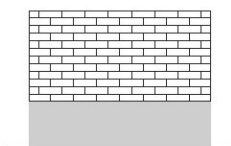
(b)

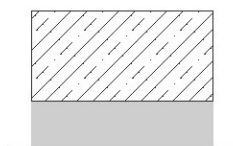
(c)

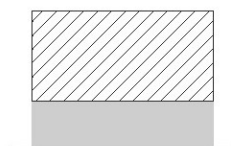
(d)

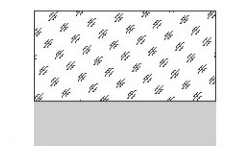
(e)

(f)

(g)

(h)

(y)

(z)

Obrázek 16 | Typologická kategorizace OD – architektonicko-estetické řešení (A)

Obrázek Jiří Moos.

Legenda:

OD dle formy a tektoniky průčelí

(1) charakteristická forma průčelí s přiznanou konstrukcí, (2) individuální forma průčelí s přiznanou konstrukcí, (3) charakteristická forma průčelí s patrnou konstrukcí, (4) individuální forma průčelí s patrnou konstrukcí, (5) charakteristická forma průčelí bez vztahu ke konstrukci nebo s nepatrnou konstrukcí, (6) individuální forma průčelí bez vztahu ke konstrukci nebo s nepatrnou konstrukcí

OD dle materiálového řešení obvodového pláště

(a) železobetonová konstrukce, (b) ocelová konstrukce, (c) omítaný povrch, (d) kamenný obklad, (e) keramický obklad, (f) betonový nebo železobetonový obklad, (g) kovový obklad, (h) skleněný obklad nebo plášť

OD dle barevného řešení obvodového pláště

(y) přirozená nebo běžná barevnost, (z) nepřirozená barevnost

Pilíř provozně dispozičního řešení (D) OD rozděluje dle oddělení prodejních a skladových ploch, dle půdorysného tvaru prodejního prostoru a dle umístění hlavní vertikální komunikace ve vztahu k prodejní ploše.

OD dle oddělení prodejních a skladových ploch:

- horizontální (1) založené na oddělení ve vodorovné rovině v jednom stavebním objektu;
- vertikální (2) založené na oddělení ve svislé rovině v jednom stavebním objektu;
- úplné (3), tzv. detašované, spočívající na oddělení pomocí minimálně dvou stavebních objektů.

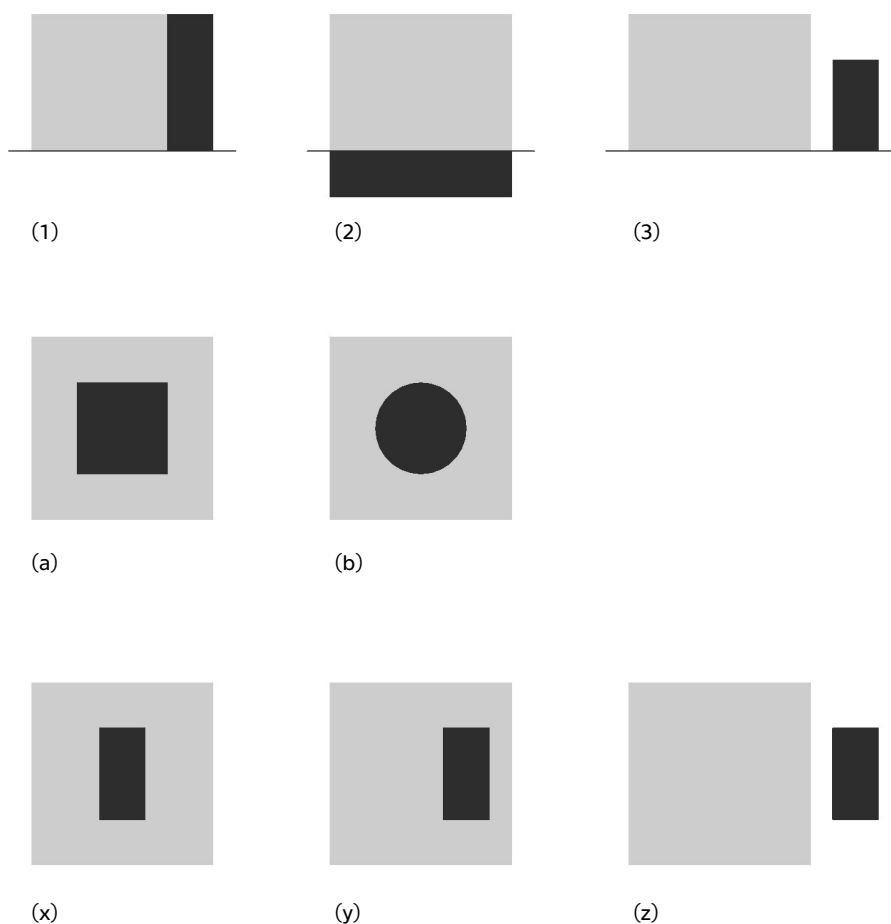
OD dle půdorysného tvaru prodejního prostoru:

- ortogonální tvar (a), jež reprezentuje tvar čtverce, obdélníku a tvary vzniklé sloučením či rozdílem pravoúhlých základních tvarů;
- jiný tvar (b), který neodpovídá předchozímu tvaru, např. tvar kružnice, elipsy a další organické tvary.

OD dle umístění hlavní vertikální komunikace ve vztahu k prodejní ploše:

- uvnitř v těžišti prodejní plochy (x);
- uvnitř mimo těžiště prodejní plochy (y);
- mimo prodejní plochu (z).

Obrázek 17 | Typologická kategorizace OD – provozně dispozičního řešení (D)

Obrázek Jiří Moos.

Legenda:

OD dle oddělení prodejních a skladových ploch
 (1) horizontální, (2) vertikální, (3) úplné

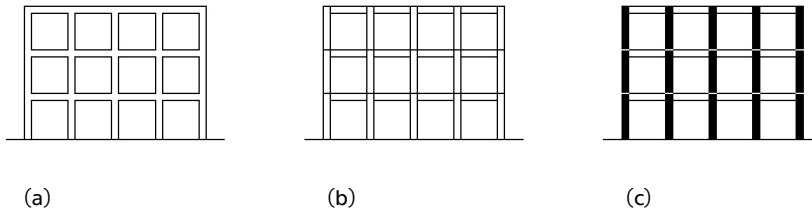
OD dle půdorysného tvaru prodejního prostoru
 (a) ortogonální tvar, (b) jiný tvar

OD dle umístění hlavní vertikální komunikace ve vztahu k prodejní ploše
 (x) uvnitř v těžišti prodejní plochy, (y) uvnitř mimo těžiště prodejní plochy, (z) mimo prodejní plochu

Poslední pilíř dělí OD dle konstrukčního řešení (K). Vzhledem k tomu, že pro typologii OD byl v řešeném období užíván výhradně sloupový systém, zpravidla doplněný ztužujícími stěnami či jádry, zásadními aspekty se stávají rozpon mezi svislými podpěrami (modul sloupů uvedený v metrech) a materiálové řešení nosné konstrukce.

OD dle materiálového řešení nosné konstrukce:

- monolitický železobeton (a), tedy konstrukce postavená mokrým procesem in situ, kterou někdy doplnilo ztracené bednění či další prefabrikované prvky;
- prefabrikovaný železobeton (b) představující konstrukci z předem vyrobených dílců složených na stavbě;
- smíšené (c) kombinující ocelovou svislou konstrukci se spřaženými železobetonovými deskami.

Obrázek 18 | Typologická kategorizace OD – konstrukční řešení (K)

Obrázek Jiří Moos.

Legenda:

OD dle materiálového řešení nosné konstrukce

(a) monolitický železobeton, (b) prefabrikovaný železobeton, (c) smíšené

Jako příklad kategorizace je uveden kód pro OD Zdroj (později PRIOR) v Plzni.

Z1ay – U2a – A5gy – D1ax – K12x12a

Legenda:

základní hierarchie (Z)

(1) státní, (a) plnosortimentní, (y) střední

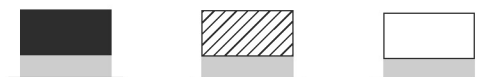
urbanisticko-hmotové řešení (H)

(2) předměstské, (a) jednoduché hmot. řešení ve formě solitéru

architektonicko-estetické řešení (A)

(5) charak. forma průčelí bez vztahu ke konstrukci
nebo s nepatrnou konstrukcí, (g) kovový obklad,
(y) přirozená nebo běžná barevnost

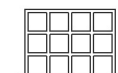
provozně dispozičního řešení (D)

(1) horizontální, (a) ortogonální tvar,
(x) uvnitř v těžišti prodejní plochy

konstrukční řešení (K)

(12x12) modul svislé nosné konstrukce v metrech,
(a) monolitický železobeton

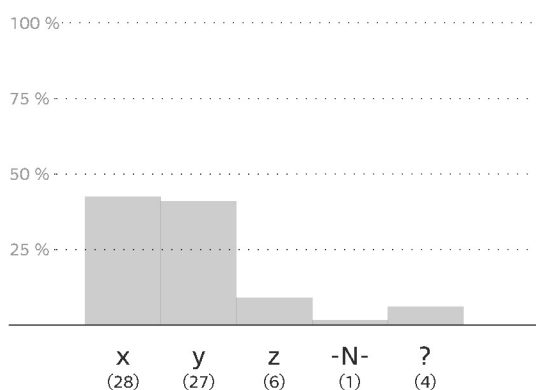
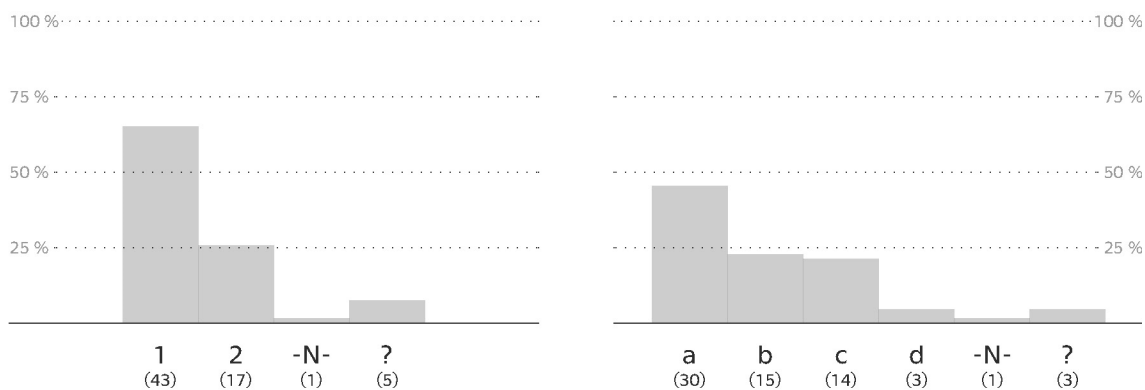
6.4.3 Zhodnocení hierarchie a typologie OD

Zhodnocení základní hierarchie proběhlo na 66 vybraných příkladech (53 realizovaných a 13 nerealizovaných nebo částečně realizovaných staveb).¹⁹⁴⁴ Ve zkoumaném výčtu staveb z hlediska formy vlastnictví byly nejčastěji publikovány státní OD (65,2 %), což dokládá jejich významnou úlohu v reprezentaci režimu. Formu vlastnictví se nepodařilo určit v 6 případech (9,1 %).

¹⁹⁴⁴ Pro účely zhodnocení základní hierarchie byly z důvodu umělého navyšování kategorií vyloučeny tyto položky Katalogu – šest soutěžních návrhů OD na **Kamennom námestie v Bratislavě**, čtyři soutěžní návrhy OD **Zdroj v Plzni**, návrhy na OD **PRIOR v Jihlavě**, **Dům obuvi na Karlově náměstí v Praze** a na **Pankráci v Praze**, dva soutěžní návrhy na OD **PRIOR na Tylově náměstí v Praze**, dva soutěžní návrhy na **OD Kotva v Praze** a tři soutěžní návrhy na OD **Máj v Praze**.

Rozdělení dle nabízeného sortimentu zboží přímo souvisí s formou vlastnictví, proto byly nejvíce publikovány OD plnosortimentní (45,5 %). Širokosortimentní a specializované OD se vyskytly prakticky shodně (22,7 % a 21,2 %) a za ojedinělé lze označit tři OD sdružené (4,5 %) – OD **Ružinov v Bratislavě**, OD **Uran v České Lípě** a OD **Dargov v Košicích**). Nabízený sortiment zboží nebylo možné s jistotou zjistit u čtyř nerealizovaných OD (6,1 %).

Zhodnocení OD dle velikosti prodejní plochy přináší, podobně jako v případě okruhu působnosti OS, zajímavý paradox. Zcela logicky byly nejčastěji realizovány malé OD v menších obcích, nicméně odborný zájem se téměř shodně ubíral na malé i střední OD (42,4 % a 40,9 %). Toto zjištění je však značně ovlivněno četností publikovaných státních OD. Velké OD pak vznikaly nejméně, což potvrzuje i provedený výzkum, takových OD bylo celkem šest (9,1 %) – OD **PRIOR v Bratislavě**, **Dům bytové kultury v Praze**, OD **Kotva v Praze**, OD **Máj v Praze**, OD **PRIOR v Brně** a OD **PRIOR v Ostravě**. Kvůli nedostupným podkladům nebylo možné určit velikost u pěti nerealizovaných OD (7,6 %).

Grafy 09-11 | Základní hierarchie československých OD (Z)

Grafy Jiří Moos.

Legenda:

OD dle formy vlastnictví

1) státní, 2) družstevní, -N- nelze definovat, ? nezjištěno

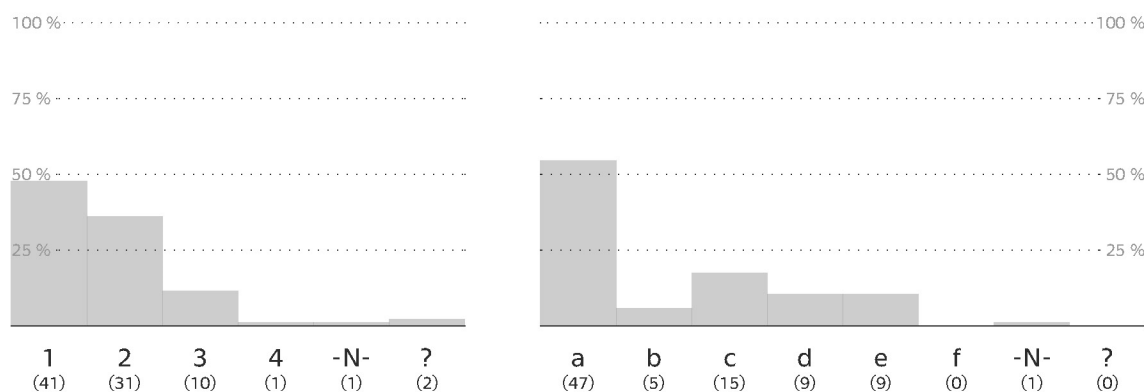
OD dle nabízeného sortimentu zboží

a) plnosortimentní, b) širokosortimentní, c) specializované, d) sdružené, -N- nelze definovat, ? nezjištěno

OD dle velikosti prodejní plochy

x) malé, y) střední, z) velké, -N- nelze definovat, ? nezjištěno

Zhodnocení četnosti jednotlivých typologických kategorií proběhlo, na rozdíl od základní hierarchie, na 86 vybraných příkladech (53 realizovaných a 33 nerealizovaných nebo částečně realizovaných staveb). Z hlediska umístění ve vztahu k sídlu převažují městské a předměstské OD (47,7 % a 36,0 %), unikátní je jediný příklad mimoměstského OD (1,2 %) – studentský návrh **OD při dálnici v Bratislavě**. Modernistický přístup přímo reflektuje nejčastější hmotové řešení ve vztahu k urbanistické struktuře, které nejčastěji bylo jednoduché ve formě solitéru (54,7 %). Druhé nejčastější řešení představuje jednoduchou hmotu v nárožní poloze (17,4 %). Ostatní hmotová řešení se vyskytla v jednotkách případů.

Grafy 12-13 | Typologická kategorizace OD – urbanisticko-hmotové řešení (U)

Grafy Jiří Moos.

Legenda:

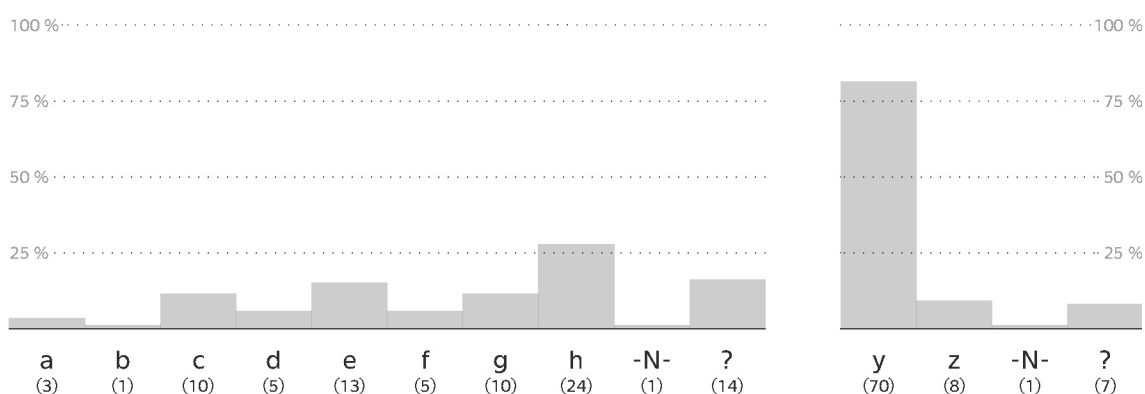
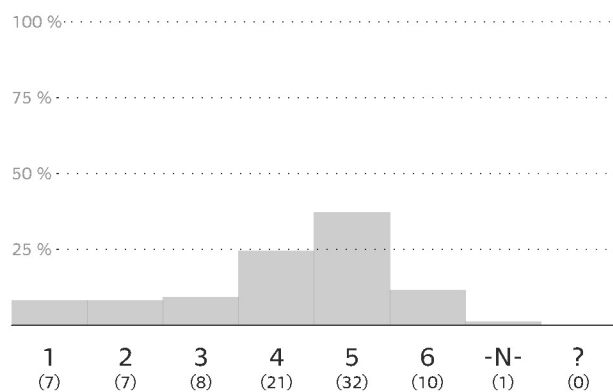
OD dle umístění ve vztahu k sídlu

(1) městské, (2) předměstské, (3) sídlištní, (4) mimoměstské, -N- nelze definovat, ? nezjištěno

OD dle vztahu k urbanistické struktuře

(a) jednoduché hmotové řešení ve formě solitéru, (b) složitější hmotové řešení ve formě solitéru, (c) jednoduché hmotové řešení na nároží, (d) složitější hmotové řešení na nároží, (e) jednoduché hmotové řešení v proluce, (f) složitější hmotové řešení v proluce, -N- nelze definovat, ? nezjištěno

Druhý pilíř typologické kategorizace se zabývá architektonicko-estetickým řešením. Ve zkoumaném období bylo pro OD typické potlačit na průčelí tektoniku stavby, a to buď ve formě charakteristické, anebo v individuální (37,2 % a 11,6 %). Početným řešením se stala také individuální forma průčelí s patrnou konstrukcí (24,4 %), která je typická především pro netradičně prosklené modernistické OD, např. **OD Hron v Banské Bystrici**, **OD Družba v Českých Budějovicích** či **Dům odívaní Otex v Bratislavě**. Nejpočetnější materiálové řešení obvodového pláště je paradoxně skleněný obklad nebo plášť (27,9 %), avšak součet zastoupení dalších materiálů dává za pravdu obecnému tvrzení, že zkoumané OD jsou charakteristické minimem okenních ploch. Mezi nejpočetnější obkladové materiály patřily keramika a kovy (15,1 % a 11,6 %); ojedinělým příkladem je přímo přiznaná nosná ocelová konstrukce na průčelí u **OD PRIOR v Pardubicích** (1,6 %). Materiálové řešení obvodového pláště nebylo možné zjistit u 14 příkladů (16,3 %), především kvůli detailu zpracování soutěžních a studentských návrhů. Zcela zřejmá je pak hlavní tendence barevnosti obvodového pláště – přirozenou nebo běžnou barevnost vycházející z použitého materiálu mělo 70 zkoumaných staveb (81,4 %).

Grafy 14-16 | Typologická kategorizace OD – architektonicko-estetické řešení (A)

Grafy Jiří Moos.

Legenda:

OD dle formy a tektoniky průčelí

(1) charakteristická forma průčelí s přiznanou konstrukcí, (2) individuální forma průčelí s přiznanou konstrukcí, (3) charakteristická forma průčelí s patrnou konstrukcí, (4) individuální forma průčelí s patrnou konstrukcí, (5) charakteristická forma průčelí bez vztahu ke konstrukci nebo s nepatrnou konstrukcí, (6) individuální forma průčelí bez vztahu ke konstrukci nebo s nepatrnou konstrukcí, -N- nelze definovat, ? nezjištěno

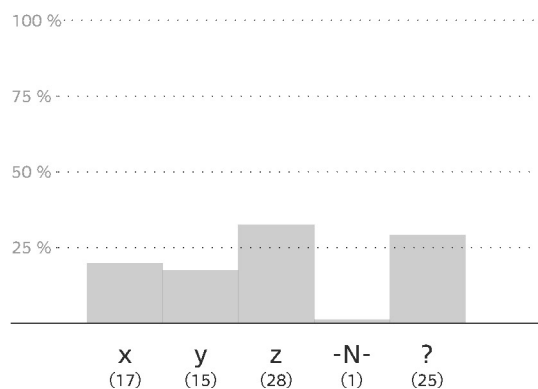
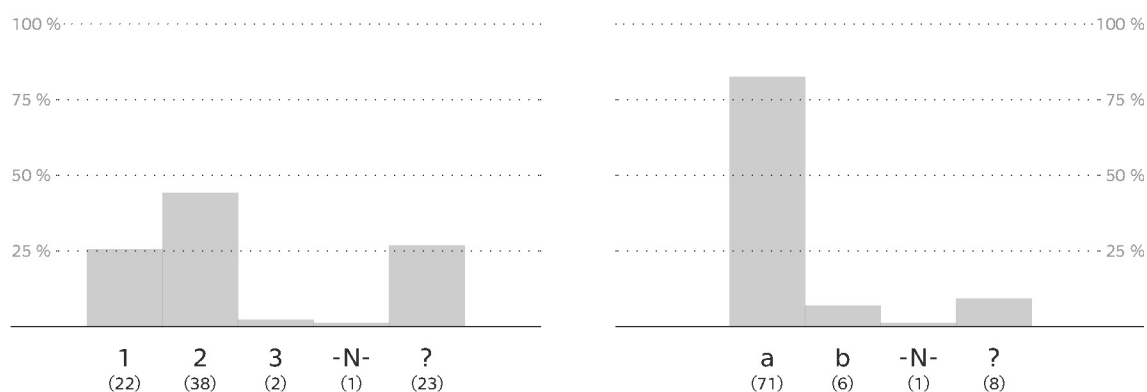
OD dle materiálového řešení obvodového pláště

(a) železobetonová konstrukce, (b) ocelová konstrukce, (c) omítaný povrch, (d) kamenný obklad, (e) keramický obklad, (f) betonový nebo železobetonový obklad, (g) kovový obklad, (h) skleněný obklad nebo plášť, -N- nelze definovat, ? nezjištěno

OD dle barevného řešení obvodového pláště

(y) přirozená nebo běžná barevnost, (z) nepřirozená barevnost, -N- nelze definovat, ? nezjištěno

U provozně dispozičního řešení bylo z hlediska oddělení prodejních a skladových ploch nejčastější oddělení vertikální (44,2 %), za výjimečné lze označit úplné oddělení (2,3 %), např. u OD **Hron v Banské Bystrici** a OD **Družba v Praze**. Z důvodů chybějících podkladů nebylo možné zjistit oddělení prodejních a skladových ploch u 23 staveb či návrhů (26,7 %). Zcela zřejmá je hlavní tendence půdorysného tvaru prodejního prostoru – ortogonální tvar se objevil v 71 případech (82,6 %). Jiný tvar (7,0 %) vznikl např. v OD **Hron v Banské Bystrici**, OD **Kotva v Praze** nebo OD **Dargov v Košicích**. V kategorii umístění hlavní vertikální komunikace ve vztahu k prodejní ploše nelze určit převažující tendenci, nicméně největší četnost má díky rozvoji etážové samoobsluhy umístění mimo prodejní plochu (32,5 %). Kvůli absenci podkladů se nepodařilo tuto kategorii určit ve 25 případech (29,1 %).

Grafy 17-19 | Typologická kategorizace OD – provozně dispozičního řešení (D)

Grafy Jiří Moos.

Legenda:

OD dle oddělení prodejních a skladových ploch

(1) horizontální, (2) vertikální, (3) úplné, -N- nelze definovat, ? nezjištěno

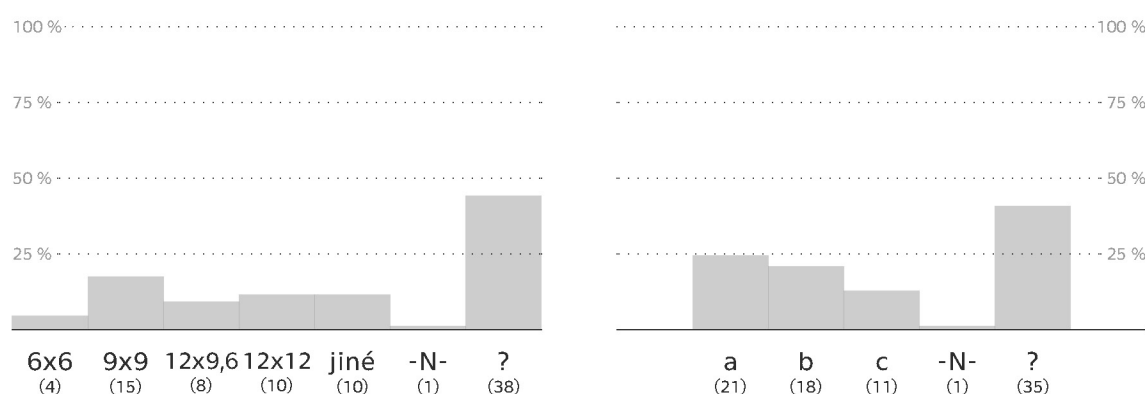
OD dle půdorysného tvaru prodejního prostoru

(a) ortogonální tvar, (b) jiný tvar, -N- nelze definovat, ? nezjištěno

OD dle umístění hlavní vertikální komunikace ve vztahu k prodejní ploše

(x) uvnitř v těžišti prodejní plochy, (y) uvnitř mimo těžiště prodejní plochy, (z) mimo prodejní plochu, -N- nelze definovat, ? nezjištěno

Materiálové řešení nosné konstrukce se podařilo určit u 50 staveb, nezjištěné příklady jsou zastoupeny především v soutěžních a studentských návrzích (41,2 %). U realizovaných OD byl nejčastějším materiálem konstrukce železobeton – monolitický ve 21 (24,4 %) a prefabrikovaný v 18 případech (20,9 %). Kombinace ocelové svislé konstrukce s železobetonovými deskami se objevila u 11 OD (12,8 %). Nejčastější rozpony svislých konstrukcí byly 9 x 9 m (17,4 %), 12 x 12 m (11,6 %) a 12 x 9,6 m (9,3 %). Za ojedinělé konstrukční rozpony lze označit především 33 x 27 m v návrhu na OD **Máj v Praze** (Ivan Matušík a Fedor Minárik) nebo trojúhelné osnovy 9 x 9 x 9 m v OD **PRIOR v Bratislavě** a 14,2 x 14,2 x 14,2 m v OD **Kotva v Praze**.

Grafy 20-21 | Typologická kategorizace OD – konstrukční řešení (K)

Grafy Jiří Moos.

Legenda:

OD dle převažujícího modulu svislé nosné konstrukce

(6x6, 9x9, 12x9,6, 12x12) údaj v metrech, (jiné) jiný modul než uvedené, -N- nelze definovat, ? nezjištěno

OD dle materiálového řešení nosné konstrukce

(a) monolitický železobeton, (b) prefabrikovaný železobeton, (c) smíšené, -N- nelze definovat, ? nezjištěno

Z navržené základní hierarchie a typologické kategorizace je možné vyvodit charakteristické i ojedinělé znaky československých OD, díky čemuž lze posoudit typologické hodnoty dané stavby. Pro každou ze zkoumaných kategorií byly na základě četnosti definovány dvě krajní hodnoty.

Základní hierarchie	Charakteristická	Ojedinělá
dle formy vlastnictví	státní	družstevní
dle nabízeného sortimentu zboží	plnosortimentní	sdružené
dle velikosti prodejní plochy	malé	velké
Typologická kategorizace		
U – dle umístění ve vztahu k sídlu	městské	mimoměstské
U – dle vztahu k urbanistické struktuře	jednoduché hmotové řešení ve formě solitéru	složitější hmotové řešení v proluce
A – dle formy a tektoniky průčelí	charakteristická forma průčelí bez vztahu ke konstrukci nebo s nepatrnou konstrukcí	charakter. forma průčelí s přiznanou konstrukcí a individuální forma průčelí s přiznanou konstrukcí
A – dle materiálového řešení obvodového pláště	skleněný obklad/plášť	ocelová konstrukce
A – dle barevného řešení obvodového pláště	přirozená/běžná barevnost	nepřirozená barevnost
D – dle oddělení prodejních a skladových ploch	vertikální	úplné
D – dle půdorysného tvaru prodejního prostoru	ortogonální tvar	jiný tvar
D – umístění hlavní vertikální komunikace ve vztahu k prod. ploše	mimo prodejní plochu	uvnitř mimo těžiště prodejní plochy
K – dle materiálového řešení nosné konstrukce	monolitický železobeton	smíšené

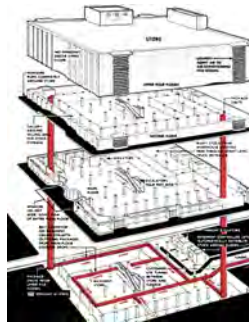
Tabulka 13 | Charakteristické a ojedinělé znaky československých OD

Tabulka Jiří Moos.

01, 02 | Foley's, Houston

1 947, Kenneth Franzheim

- > Axonometrie
- » Dobový snímek

03, 04 | Bonwit Teller's, Chicago

1 949, Shaw, Metz, Dolio, W. Pahlmann

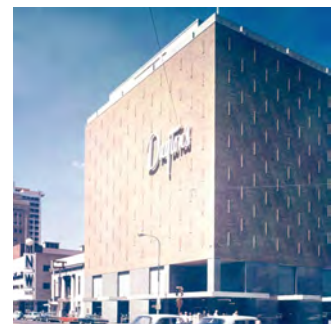
- > Půdorys patra
- » Dobový snímek

05, 06 | Dayton's, Rochester

1 954

- > Širší vztahy
- » Dobový snímek

07, 08 | Dayton's, St. Paul

před 1 964, Victor Gruen Associates, Herman Guttman

- > Dobový snímek
- » Dobový snímek

09, 10 | Thalheimer's, Richmond

přestavba 1 955, Copeland, Novak & Associates

- > Původní stav před přestavbou
- » Dobový snímek

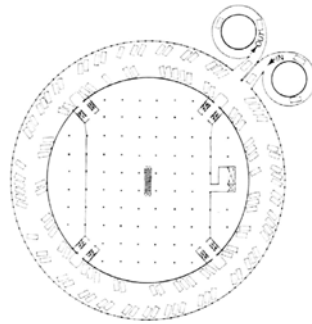

01, 02, 03 | Macy's Rego Park, Queens

1 970, Skidmore, Owings & Merrill

< Dobový snímek

« Širší vztahy

< Půdorys patra

04 | Broadway, Los Angeles-Crenshaw Plaza

1 947, Albert B. Gardner

« Dobový snímek

05, 06 | Lord & Taylor's, Westchester

1 948, Starret & Van Vleck Architects, Raymond Loewy

< Půdorys přízemí

< Dobový snímek

07 | Bullock's, Pasadena

1 947, W. Becket, W. Wurdemen

« Dobový snímek

08 | Wieboldt's, Evanston

před 1 950, Holabird & Root & Burgee & Associates

< Dobový snímek

**01, 02, 03 | Milliron's,
Los Angeles**

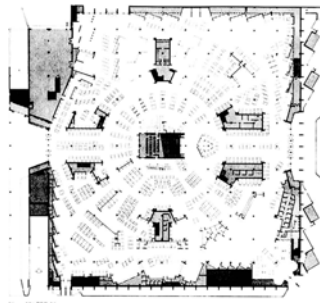
1 949, Gruen & Kummeck

› Dobový snímek

› Půdorys přízemí

» Dobový snímek

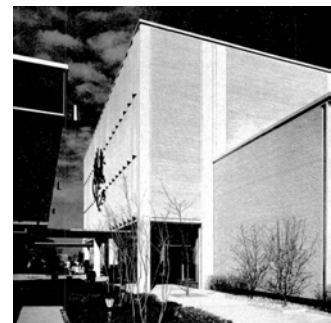
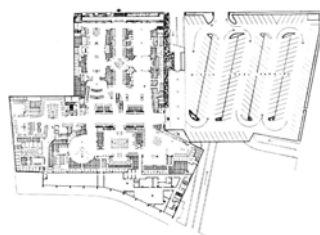
**04, 05 | Bullock's, Westwood
Village**

před 1 954

› Dobový snímek

› Půdorys patra

06 | Hecht, Baltimore

1 954, Abbott, Merkt & Co., D. Schwartzman

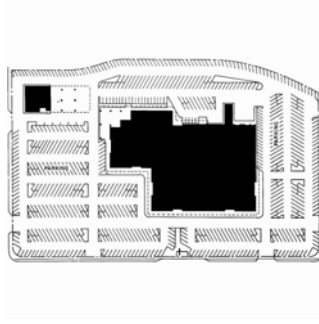
» Dobový snímek

07 | Bloomingdale's, Stamford

před 1 955, William T. Snaith, Helen Wells

› Dobový snímek

01 | Gimbels, Wisconsin

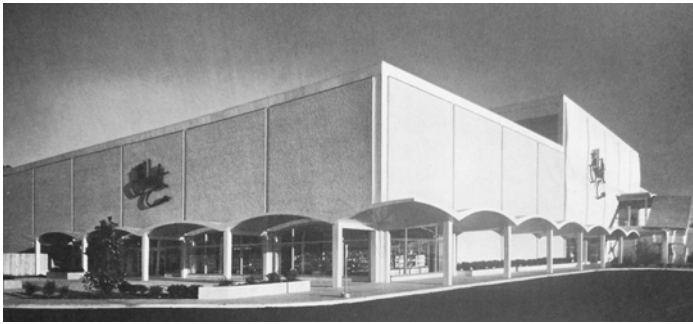
před 1 956, Grassold-Johnson & Associates,
Welton Becket & Associates

« Dobový snímek

02 | Sears, Miami

před 1 956, Weed Russell Johnson
Associates, Porter G. Reynolds

« Urbanistické schéma

03, 04 | Hecht, Maryland

před 1 962, Abbott, Merkt & Co.

« Dobový snímek

« Dobový snímek

05, 06 | Rich's, Knoxville

před 1 955, Stevens & Wilkinsons

« Půdorys přízemí

« Dobový snímek

07 | Jordan Marsh, Miami

1 956, Weed Russell Johnson

« Dobový snímek

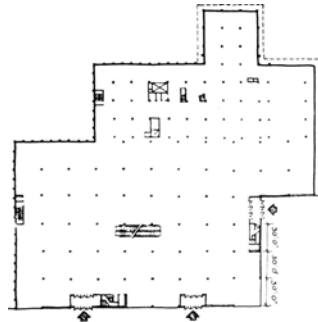
01, 02 | May Co., University Heights

před 1 959, Victor Gruen Associates,
Jack Alan Bialosky

› Dobový snímek

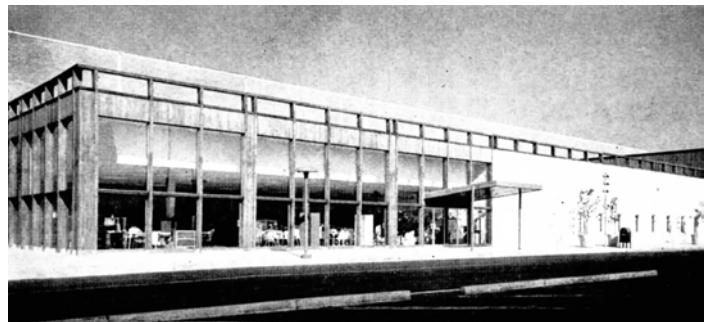
› Půdorys přízemí

03 | Kaufmann's, Monroeville

před 1 963, John Graham & Co.

› Dobový snímek

04 | J. L. Hudson's, Detroit

1 951, Gruen & Kummeck

› Nerealizovaný návrh - perspektiva

05 | J. L. Hudson's, Detroit

1 957, Victor Gruen

› Dobový snímek

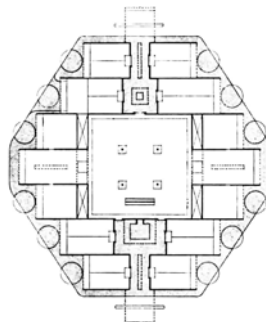
01, 02 | Jordan Marsh, Boston

1 951, asi George Ely
 « Dobový snímek
 < Dobový snímek

03 | Donaldson's, Minneapolis

1 956, asi Victor Gruen
 < Dobový snímek

04 | Hutzler's, Baltimore

před 1 959, Kenneth C. Miller,
 Ketchum & Sharp
 « Dobový snímek

05 | Neiman-Marcus, Fort Worth

1. pol. 60. let 20. stol., Preston M. Geren
 < Urbanistické schéma

06 | Stewart's v Baltimore

před 1 965, L. Douglass, R. Loewy,
 W. Snaith
 < Dobový snímek

07 | Joseph Magnin, Oakland

před 1 963, Victor Gruen Associates
 « Dobový snímek

08 | Bullock's, San Fernando

1 962, Welton Becket & Associates
 < Dobový snímek

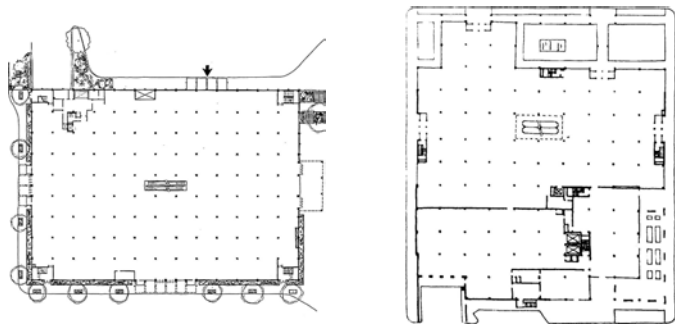
01, 02 | May Co., La Palma

před 1 965, Victor Gruen Associates

› Dobový snímek

› Půdorys přízemí

03, 04 | Sears, Memphis

kolem 1 958

› Půdorys přízemí

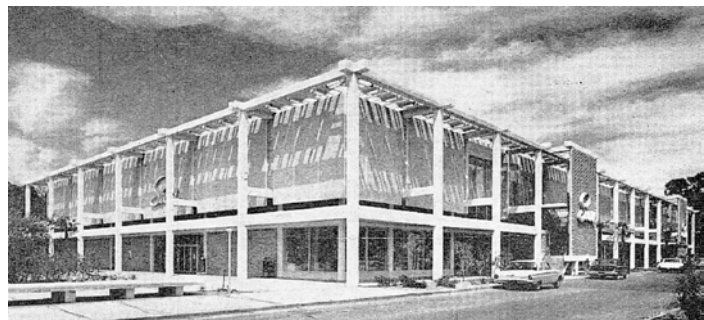
› Dobový snímek

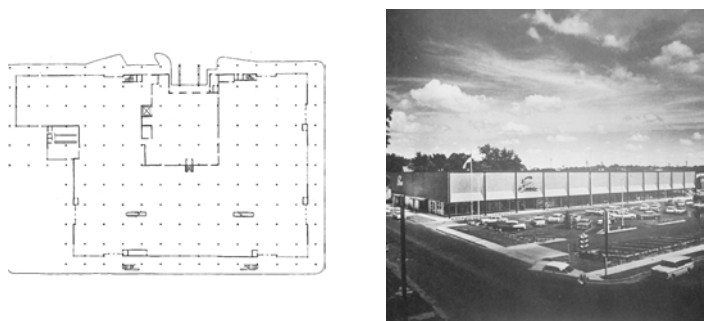
05, 06 | Sears, Baton Rouge

před 1 965, A. L. Aydelott & Associates Architects

› Dobový snímek

› Půdorys přízemí

07 | Sears, Arkansas

před 1 962, A. L. Aydelott & Associates Architects

› Dobový snímek

01 | Macy's, Daly City

1 968

◀ Dobový snímek

02 | Broadway, Bakersfield

1 967

◀ Dobový snímek

03 | Broadway, Riverside

1 970, Charles Luckman, Jim Van Schaak

◀ Širší vztahy

04, 05 | Neiman-Marcus, Houston

před 1 969, Hellmuth, Obata & Kassabaum

◀ Dobový snímek

◀ Půdorys druhého patra

06, 07 | Neiman-Marcus, St. Louis

před 1 975, John Carl Warnecke, A. Eugene Kohn, Emilio Arechaederra

◀ Dobový snímek

◀ Půdorys patra

08 | Denver, Southglenn

1 974

◀ Dobový snímek

01 | Liberty House, San Jose

1 971

› Dobový snímek

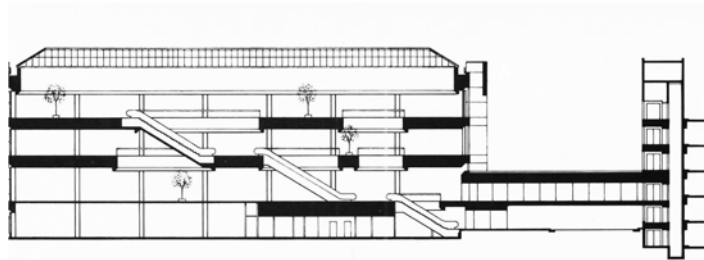

02, 03 | Bergdorf Goodman, White Plains

před 1 975, J. C. Warnecke, A. E. Kohn

› Dobový snímek

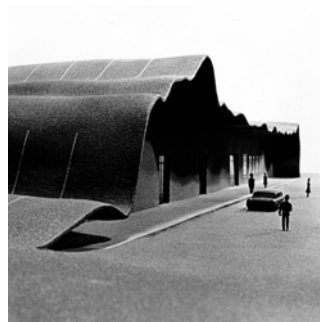
› Řez podélný

04 | Best, Jižní Kalifornie

konec 70. let 20. stol., SITE

› Architektonický model

05 | Best „Peeling Façade“, Richmond

1 972, SITE

› Dobový snímek

06 | Best „Indeterminate Façade“, Houston

1 975, SITE

› Dobový snímek

07 | Best „Tilt Wall“, Towson

1 976, SITE

› Pohled na průčelí

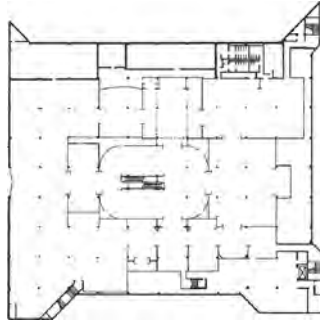

01, 02 | Burdines, Tampa

před 1 977, Reynolds, Smith and Hills

◁ Dobový snímek

◁ Půdorys přízemí

03-06 | Owen-Owen, Coventry

1 952-54, R. Hellberger, M. Haurris, P. Bearrd, M. Jarrett

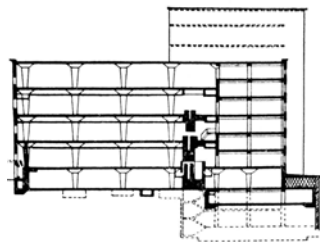
◀ Dobový snímek

◁ Půdorys přízemí

◀ Dobový snímek

◁ Řez příčný

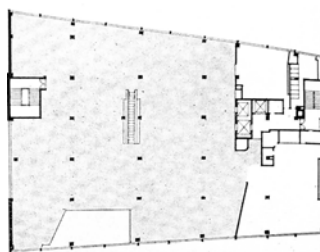

07, 08 | Plummers, Southampton

1 954-65, Yorke, Rosenberg & Mardall

◀ Dobový snímek

◁ Půdorys patra

01 | Dunn's, Bromley

1 957, Bertrum Carter

» Dobový snímek

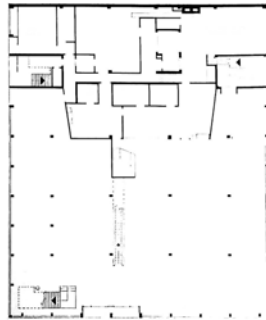

02, 03 | Queensway, Crawley

1 958, Gaby Schreiber and Associates

> Půdorys přízemí

» Dobový snímek

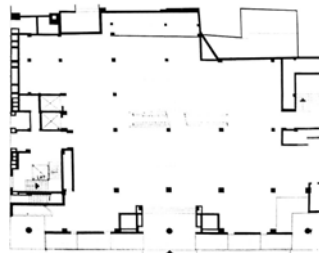

04, 05 | Strand, Londýn

1 959, Denys Lasdun

> Půdorys přízemí

» Dobový snímek

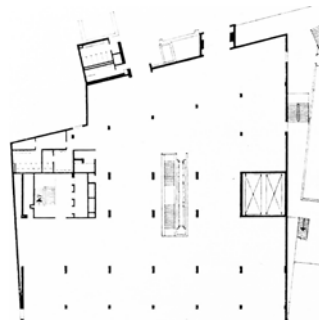

06, 07, 08 | Keddies, Southend-on-Sea

1 962, Yorke, Rosenberg & Mardall

> Půdorys patra

» Dobový snímek

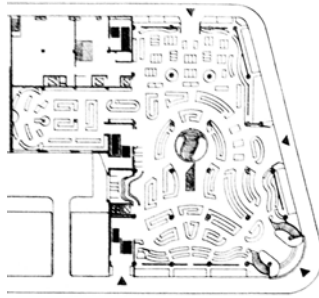
> Dobový snímek

09 | Northern Co-operative Store, Aberdeen

1 966-70, Covell Matthews Architects

» Dobový snímek

01, 02 | Aux Nouvelles, Rouen

1 954, G. Ferray, A. Robinne, R. Bonnet
« Dobový snímek
< Půdorys přízemí

03, 04, 05 | La Rinascente, Milán

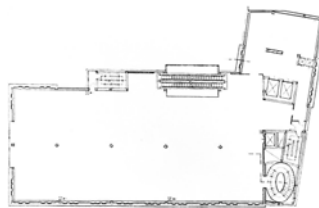
1 950, Ferdinando Reggiori, Carlo Pagani
« Dobový snímek
< Půdorys přízemí

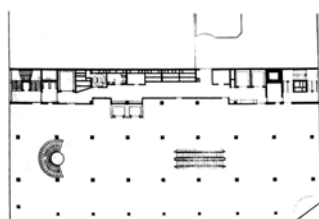
« Dobový snímek

06, 07, 08 | La Rinascente, Řím - Piazza Fiume

1 959-61, Franco Albini, Franca Helg
< Širší vztahy

« Dobový snímek
< Půdorys patra

09, 10 | Pub, Stockholm

1 960, Erik a Tore Ahlsonovi
« Dobový snímek
< Půdorys patra

01 | Tempo, OS Farsta

1 960, L. Reinius, S. Backström, B. Edlund

› Dobový snímek

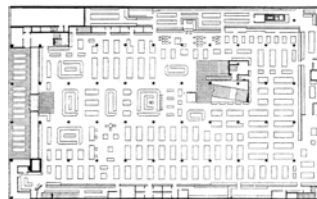

02, 03 | Domus, Östersund

před 1 964, Folke Löfberg

› Půdorys patra

» Dobový snímek

04 | OBS, Rotebro

1 964

› Dobový snímek

05 | Magasin du Nord, Odense

před 1 969

» Dobový snímek

06 | Magasin du Nord, Lyngby

1 960

› Dobový snímek

07 | návrh OD

1 961, Edmund Welf

› Půdorys přízemí

01, 02 | OD s nábytkem, Krefeld

přestavba kolem 1958, asi W. Peiner

- « Původní stav před přestavbou
- ◁ Dobový snímek

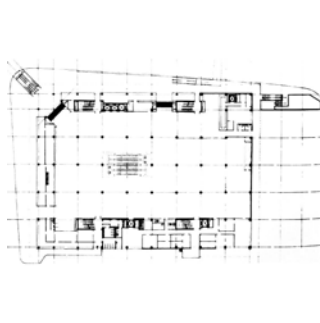
03, 04, 05 | Bayer, Leverkusen

před 1959, P. Schaeffer-Heyrothsberge

- ◁ Dobový snímek

- « Dobový snímek
- ◁ Půdorys patra

06 | Kaufhof, Kolín nad Rýnem

před 1959, Wunderlich

- « Dobový snímek

07, 08 | Merkur, Neuss

před 1963, H. Hentrich, H. Petschnigg

- ◁ Půdorys přízemí

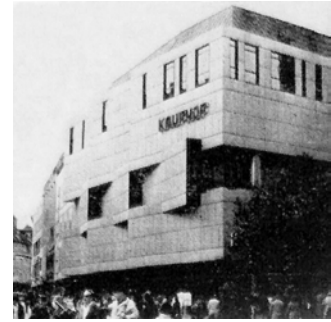
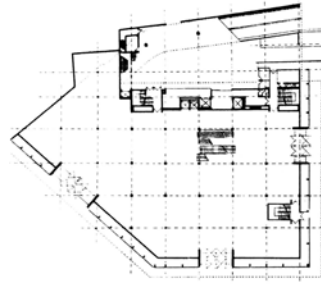
- ◁ Dobový snímek

01 | Karstadt, Hamburk-Harburg

kolem 1 964

> Půdorys přízemí

02 | Kaufhof, Mnichov

1 967-72, J. Wiedemann, R. Ehrmann

» Dobový snímek

03, 04, 05 | Wormland, Kolín nad Rýnem

před 1 973, Atelier Neufert, Herbert Balg

> Půdorys přízemí

» Dobový snímek

» Dobový snímek

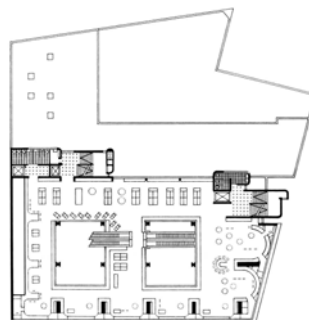

06, 07 | Orion, Göppingen

před 1973, H. Kammerer, W. Belz, W. Hang,
W. Erlekan

> Půdorys patra

» Dobový snímek

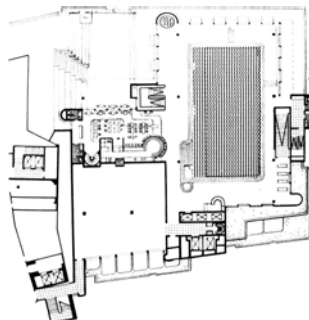

08, 09 | Breuninger, Stuttgart

před 1 973, Rainer R. Czermak, A. Scherle,
K.-H. Kohler, E. Wolff

> Půdorys pátého patra

» Dobový snímek

01 | Karstadt, Minden

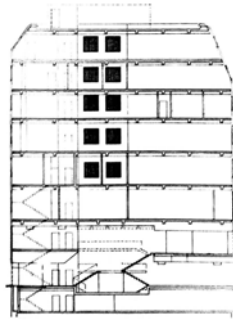
1 972-78, I. und F. Spengelin, M. Hoffmann,
R. Homburg

« Dobový snímek

02, 03, 04 | Waldbauer, Stuttgart

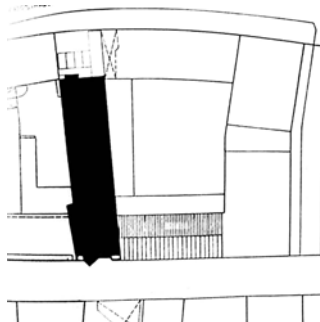
před 1 976, O. Jäger, U. Oelssner, H. Pabst

« Dobový snímek

« Dobový snímek

« Řez příčný

05, 06 | Dům obuvi, Dortmund

před 1 976, R. Reiser, W. Mantel

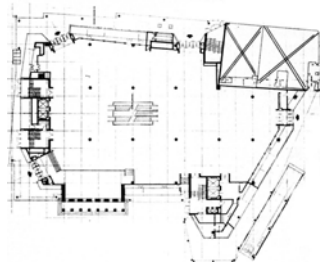
« Dobový snímek

« Urbanistické schéma

07, 08 | Horten, Řezno

1 960-73, Josef Wiedemann

« Půdorys přízemí

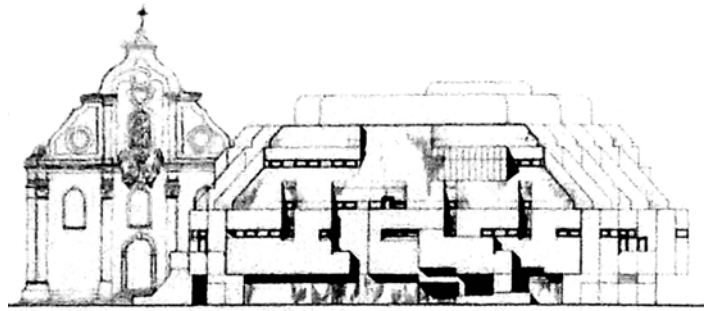
« Dobový snímek

01 | Schneider, Ettlingen

1 971-77, Heinz Mohl

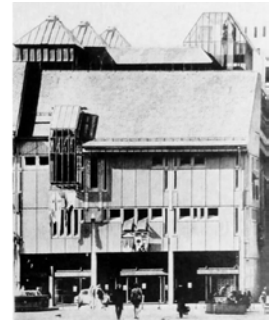
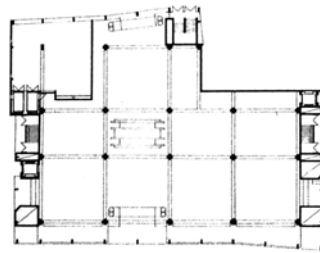
- › Nerealizovaný návrh - pohled na průčelí

02, 03 | Schneider, Freiburg

1 970-75, Heinz Mohl

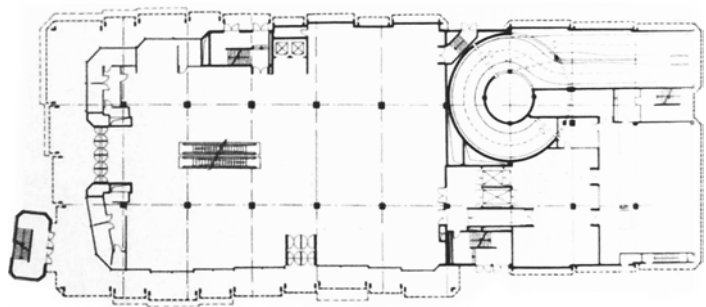
- › Půdorys přízemí
- › Dobový snímek

04, 05 | Karstadt, Goslar

1 976-78, Walter Brune

- › Půdorys přízemí

- › Dobový snímek

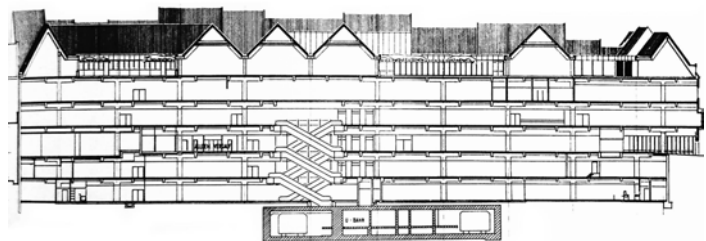

06, 07 | Karstadt, Norimberk

1 978

- › Dobový snímek

- › Řez podélný

01 | Horten, Bielefeld

1 973-80, Fred Angerer, Gerd Feuser

« Dobový snímek

02 | Karstadt, Remscheid

1 974-78, Spengelin-Gerlach Glauner und Partner

« Dobový snímek

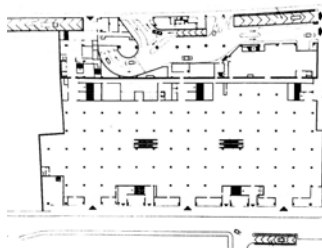
03, 04 | Kaufhof, Bonn

přestavba 1 977, Hans Kammerer, Walter Belz und Partner

« Původní stav před přestavbou

« Dobový snímek

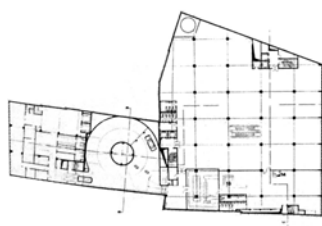

05, 06 | Innovation, Brusel

1 968-70, Polak & Stapels Architekten

« Dobový snímek

« Půdorys přízemí

07, 08 | Jelvoli, Basilej

1 971, Suter & Suter AG Architekten

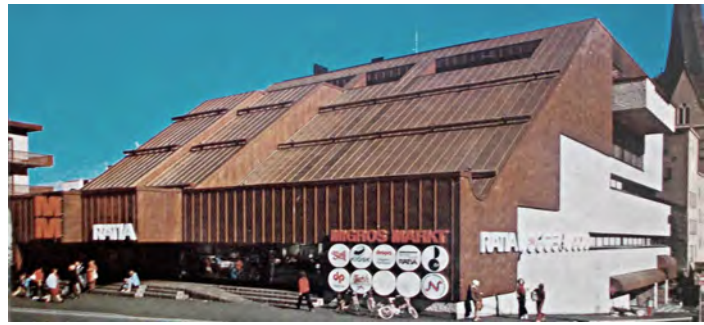
« Dobový snímek

« Půdorys patra

01-04 | Rätia, Davos

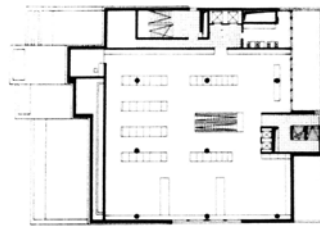
před 1 972, J. Dahinden, P. Banholzer

› Dobový snímek

› Půdorys druhého patra

» Dobový snímek

› Širší vztahy

05 | Galeries Moderne, Rotterdam

1 957, J. H. van den Broek, J. B. Bakema

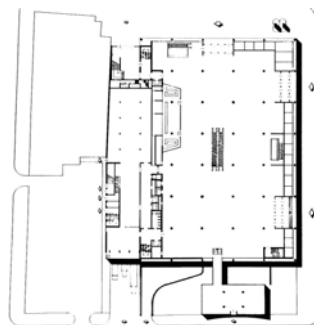
» Dobový snímek

06-09 | Bijenkorf, Rotterdam

1 958, Marcel Breuer, Abraham Elzas

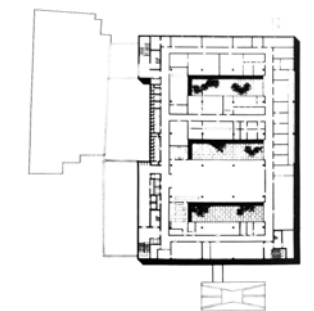
› Půdorys přízemí

» Dobový snímek

› Půdorys třetího patra

» Dobový snímek

01 | Lidé z obchodního domu

« Za vitrinou univermaga (1 955, režie Samson Samsonov)

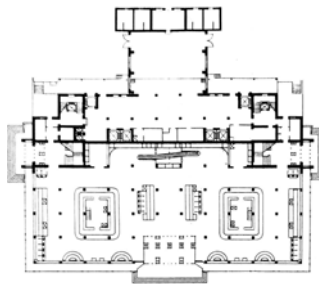
02 | Detskij mir, Moskva

1 953-57, Alexey Nikolajevič Dushkin
« Dobový snímek

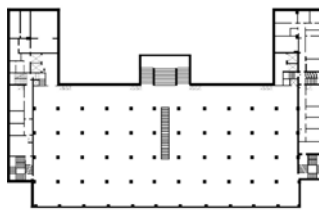

03-06 | OD na Leninském prospektu, Moskva

1 958-63, B. Sobolevskij, J. Peresvětov, L. Ljachov
« Dobový snímek

« Dobový snímek
« Půdorys přízemí

« Širší vztahy

07, 08 | Charkov, Charkov

1 969, N. D. Yevsikov, A. P. Bondarenko, A. G. Zaikovskoy
« Půdorys patra

« Dobový snímek

01 | Ufa, Ufa

před 1 967

› Dobový snímek

02 | Gulistan, Ašchabad

1 969-82, Vladimir Vysotin

› Současný stav

03 | Centrul de Moda, Kišiněv

70. léta, V. Zaharov, L. Gofman, G. Jinkin

› Současný stav

04 | Tver, Kalinin

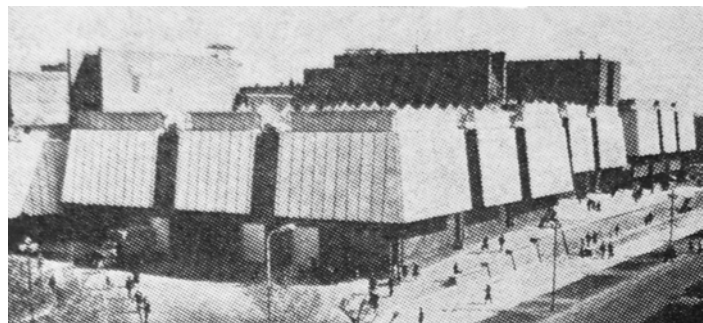
1 976-82

› Dobový snímek

05, 06, 07 | OD, Omsk

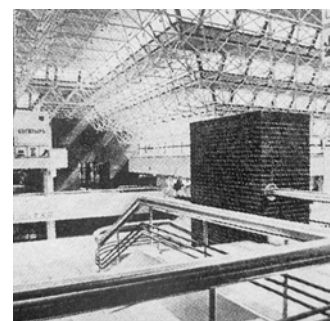
kolem 1 980, J. Zemcov, A. Mirošin, D. Sor, V. Parchimenko

› Dobový snímek

› Půdorys patra

› Dobový snímek

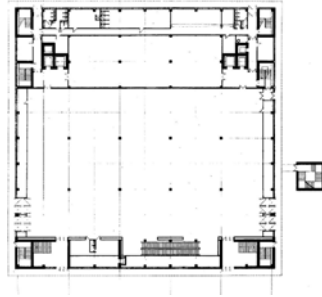

01 | Merkurijus, Kaunas

1 1975-83, Antanas Algimantas Sprindys

◀ Dobový snímek

02 | OD, Lvov

kolem 1 1980

◀ Dobový snímek

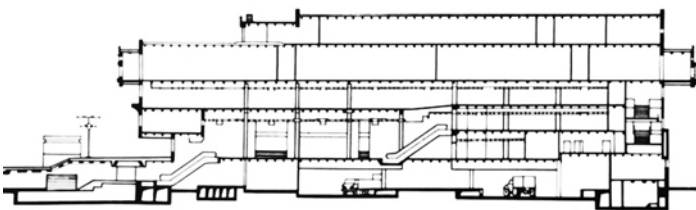
03, 04, 05 | Detskij mir, Kyjev

asi 1 1980-87

◀ Půdorys přízemí

◀ Dobový snímek

◀ Dobový snímek

06, 07, 08 | Moskovskiy, Moskva

1 1979-83. A. Rochegov, O. Gridasov,
E. Eliseev, E. Kosinov

◀ Řez podélný

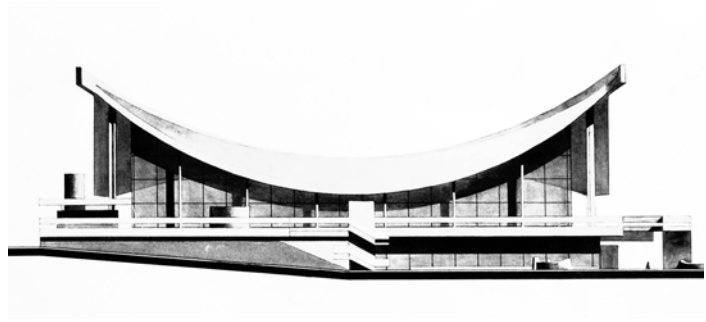
◀ Dobový snímek

◀ Dobový snímek

01 | Dům nábytku, Kyjev

1 1971-84, Nataliya Borysivna Tchmutina,
A. Stukalov, Y. Chekanyuk

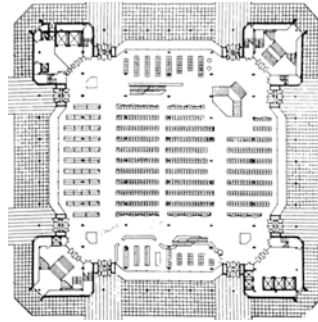
- › Pohled na průčelí

02 | OD, Moskva-Čertanovo

před 1 1983, O. Velikoreckij

- › Půdorys přízemí

03, 04, 05 | Konsument, Chotěbuz

1 1965-68, K. Frauendorf, F. Dietze

- › Dobový snímek

- › Půdorys patra
- › Dobový snímek

06, 07, 08 | Centrum, Hoyerswerda

1 1965-68, A. Möller, H.-Heinrich Forberg

- › Půdorys patra
- › Dobový snímek

- › Dobový snímek

01, 02 | Centrum, Schwedt

1 965-74, K.-H. Dochow, W. Krause,
D. Kloppstech, H.-J. Steinicke

◀ Dobový snímek

◀ Půdorys přízemí

03, 04 | Konsument, Lipsko

1 966-68, G. Walther, S. Kurth, P. Dick

◀ Dobový snímek

◀ Půdorys patra

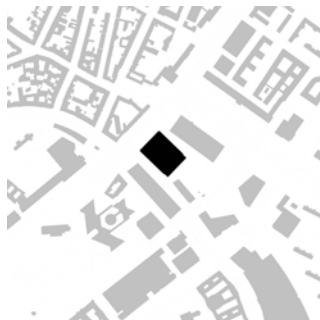

05-08 | Centrum, Berlín

1 967-70, Günter Kunert, Josef Kaiser

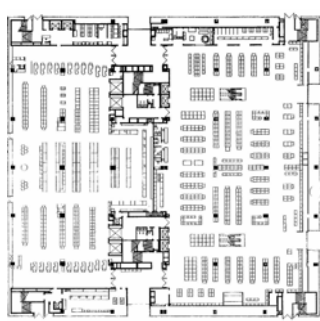
◀ Dobový snímek

◀ Širší vztahy

◀ Dobový snímek

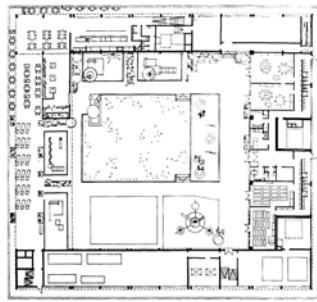
◀ Půdorys přízemí

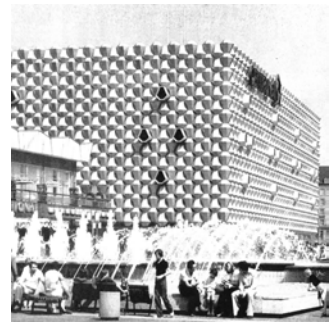
01, 02, 03 | Centrum, Suhl

1 1966-69, Heinz Luther, Ulrich Möckel, Fritz Popp, Werner Kliesch

- › Půdorys třetího patra
- » Dobový snímek

- › Dobový snímek

04, 05, 06 | Centrum, Drážďany

1 1969-78, Ferenc Simon, Ivan Fokvari

- » Dobový snímek

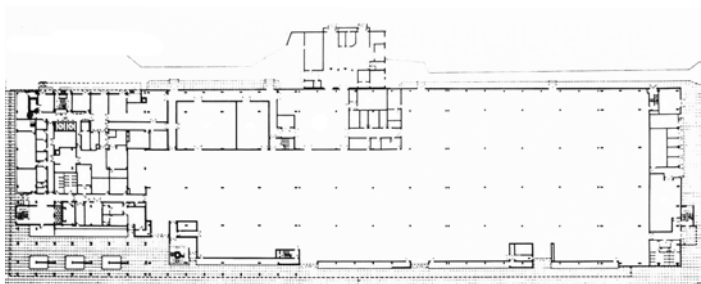
- › Půdorys patra
- » Dobový snímek

07 | Centrum, Halle

1 1976-81, Manfred Neumann, Hartmut Leonard, Stefka Kraneis

- › Půdorys přízemí

08, 09 | Kinderkaufhaus, Magdeburg

před 1 1967, Johannes Schroth

- › Půdorys přízemí
- » Dobový snímek

01, 02 | Prima, Split

1 962-66, A. Šatara, B. Bernardi

- « Dobový snímek
- ◀ Dobový snímek

03 | NAMA, Záhřeb

1 963-68, Josip Hiti, Slobodan Jovičić

- « Dobový snímek

04 | Razvitak, Mostar

1 970, Ante Pelyaga

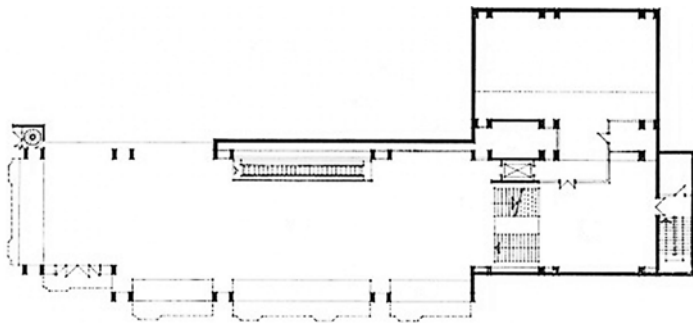
- ◀ Dobový snímek

05 | Kolektiv, Arandelovac

po 1 970

- ◀ Dobový snímek

06, 07 | Kvik, Maribor

1 968-69, Borut Pečenko

- ◀ Půdorys přízemí

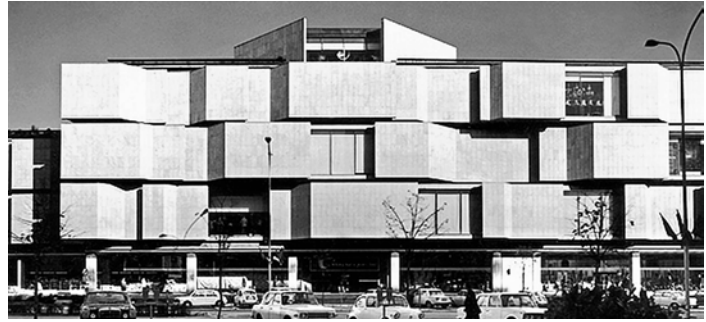

- « Dobový snímek

01 | Panonija Bazar, Novi Sad

1 1968-69, Milan Mihelič

› Dobový snímek

02, 03, 04 | Globus, Kranj

1 1970-73, Edvard Ravnikar

› Širší vztahy

» Dobový snímek

› Dobový snímek

05 | HIT, Mostar

1 1973, Safet Galešić

› Dobový snímek

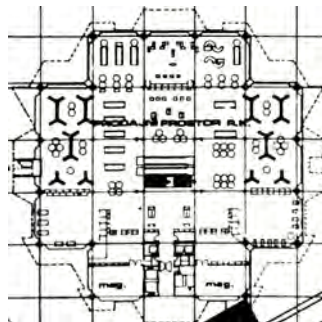

06, 07 | Unima, Sarajevo

1 1975, Vladimir Zarahović

› Půdorys přízemí

» Dobový snímek

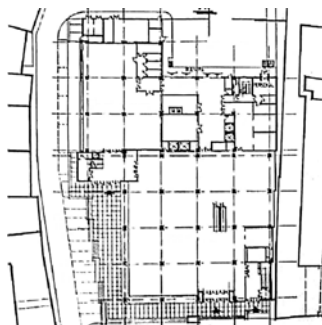

01 | Patrija, Prijedor

1 979

◀ Dobový snímek

02 | Izbor, Bar

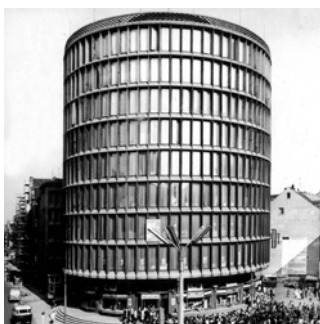
1 980-84, Batrić Mijović

◀ Dobový snímek

03 | Central, Kluž

před 1 980, I. Schipor, M. S. Moldovan

◀ Půdorys přízemí

04 | Okraglak, Poznaň

1 948, Marek Leykam

◀ Dobový snímek

05, 06 | Zenit, Katovice

1 958-62, M. Król, J. Jareckie

◀ Dobový snímek

◀ Dobový snímek

07 | Centrum, Konin

cca přelom 60. a 70. let 20. stol.

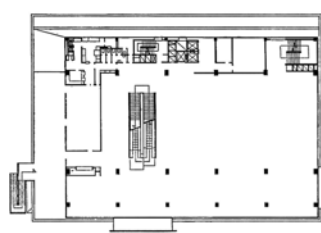
◀ Dobový snímek

01, 02, 03 | Sezam, Varšava

1 1969, Andrzej Sierakowski, Tadeusz Błażejowski, Romuald Widera

- › Půdorys patra
- » Dobový snímek

- › Dobový snímek

04 | Ikar, Mielec

přelom 70. a 80. let 20. stol.

- » Dobový snímek

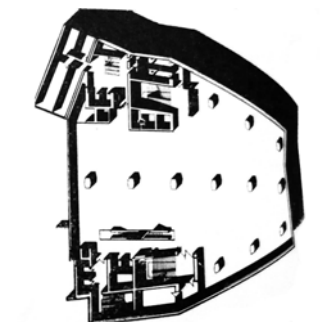
05, 06, 07 | Skarbek, Katowice

1 1972-75, Juranda Jarecki

- › Širší vztahy
- » Dobový snímek

- › Půdorys patra

08 | Central, Bělóstok

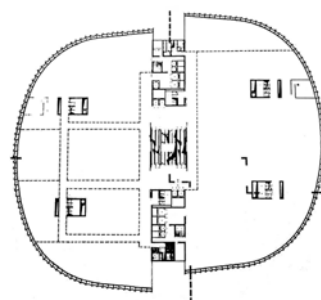
1 1972-76

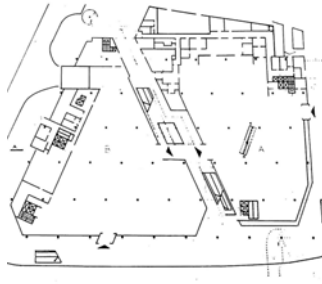
- » Dobový snímek

09, 10 | Centrum a Spotem, Krakov

1 1975, Jurand Jarecki

- › Půdorys patra
- » Architektonický model

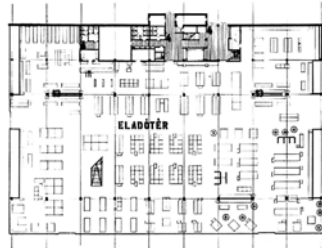

01 | Centrum a Spotem, Krakov

1 975, S. Hager, Z. Otto, H. Stawicki

◀ Půdorys přízemí

02, 03 | Csepel, Budapešť

1 961-66, G. Hollay, I. Balogh, S. Szecsőy

◀ Dobový snímek

◀ Půdorys přízemí

04 | Centrum, Miškovec

1 966-70, I. Horváth, J. Szabó, L. Thury

◀ Dobový snímek

05 | Sió, Siófok

1 970, György Tiry

◀ Dobový snímek

06 | Kerka, Lenti

1 960-69, Tibor Hübner

◀ Dobový snímek

07 | Bodrog, Sáropatak

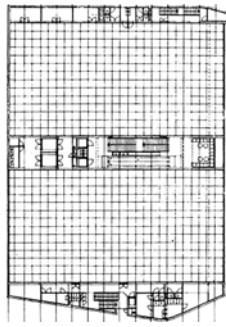
1 972, Imre Makovecz

◀ Dobový snímek

01, 02 | Domus, Budapešť

1 973-74, Antal Lázár, Péter Reimholz

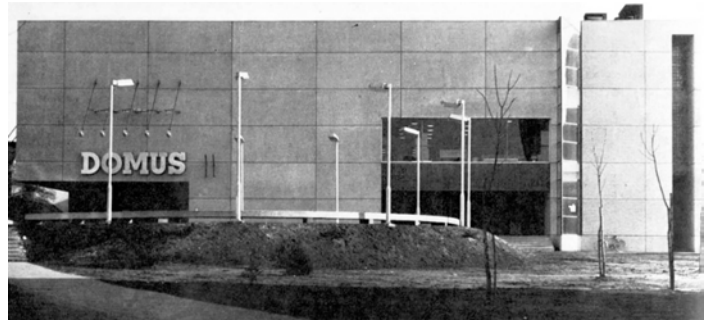
- › Půdorys patra
- » Dobový snímek

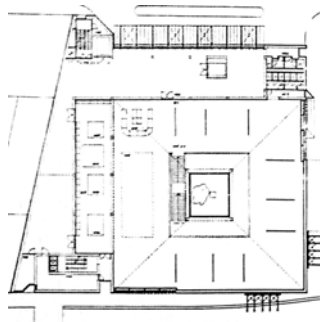
03, 04 | Domus, Székesfehérvár

1 976, Antal Lázár, Péter Reimholz

- › Dobový snímek

- › Půdorys patra

05, 06 | Corvin, Budapešť

přestavba 1 967, Istvan Batka

- › Původní stav před přestavbou

- › Dobový snímek

01 | Bácska, Baja

asi 1. pol 70. let 20. stol.
 < Dobový snímek

02, 03, 04 | Fehérvár, Székesfehérvár

1 974-75, Simon Ferenc
 « Dobový snímek
 < Půdorys přízemí

< Širší vztahy

05 | Palota, Várpalota

1 980
 « Dobový snímek

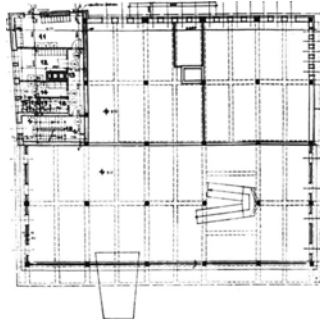
06 | Centrum, Eger

před 1 976, A. Peschka
 < Dobový snímek

01, 02, 03 | OD, Tatranská Lomnica

1 959-63, Milan Kukelka

- › Půdorys patra
- » Dobový snímek

- › Dobový snímek

04, 05, 06 | Hron, Banská Bystrica

1 964, Jiří Drahoš

- » Dobový snímek

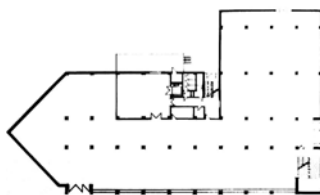

- › Půdorys patra
- » Dobový snímek

07, 08 | Mladost, Partizánské

1 963-64, Karel Zedníček

- › Půdorys přízemí
- » Dobový snímek

09 | Bubna

1 961, Josef Havlíček

- › Pohled na průčelí

01 | Ivan Matušík

nedatováno

« Dobový portrét

02 | Růžena Žertová

nedatováno

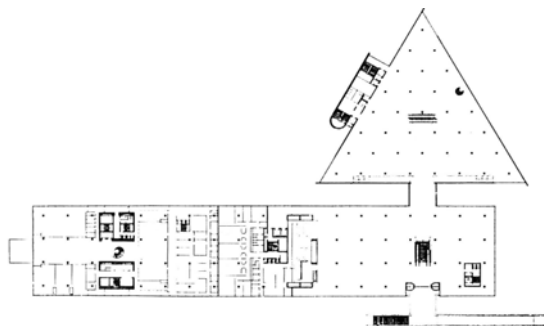
« Dobový portrét

03-06 | Dunaj, Bratislava

1 1960-78, Ivan Matušík

« Dobový snímek

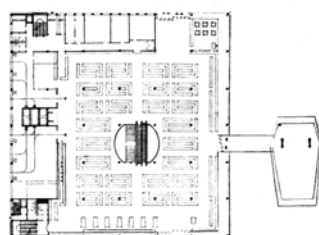
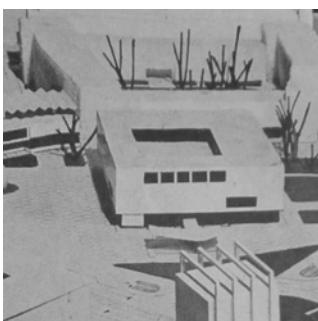

« Půdorys patra

« Dobový snímek

« Dobový snímek

07, 08 | Dunaj, Bratislava

1 1960, J. Lacko, J. Antal, L. Kušnír, J. Slameň

« Architektonický model

« Půdorys přízemí

01-04 | Zdroj, Plzeň

1 960-68, Z. Tichý, V. Zoubek, J. Peklo
› Dobový snímek

- › Půdorys patra
- » Dobový snímek

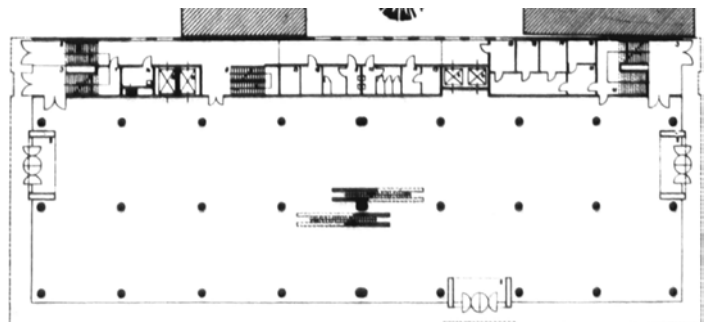
- › Půdorys druhého patra

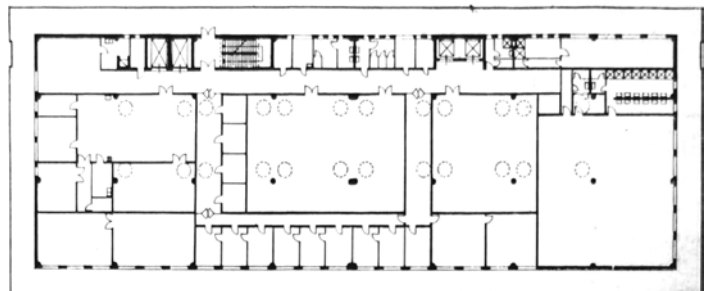
05, 06, 07 | Hornád, Košice

1 965-68, Růžena Žertová
› Dobový snímek

- › Půdorys přízemí

- › Půdorys druhého patra

01, 02 | Hornád, Košice

1 965-68, Růžena Žertová

- « Dobový snímek
- ◁ Dobový snímek

03 | Trust PRIOR

1 969

- « Logo organizace

04 | PRIOR, Karviná

1 970, Jan Melichar

- ◁ Dobový snímek

05 | PRIOR, Jihlava

1 967-68, Růžena Žertová

- ◁ Nerealizovaný návrh - perspektiva

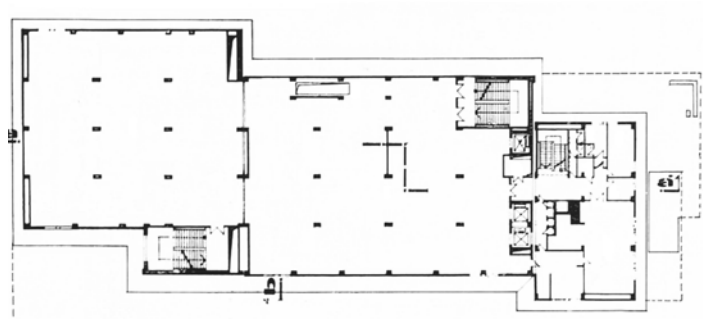
06 | PRIOR, Jihlava

1 968-83, Zdeněk Sklepek

- ◁ Dobový snímek

01, 02 | PRIOR, Jihlava

1 968-83, Zdeněk Sklepek
› Půdorys druhého patra

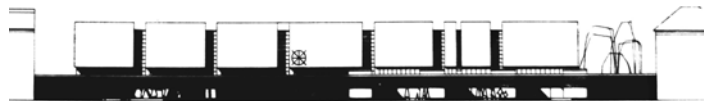

› Dobový snímek

03 | Dodo, Michalovce

1 965-73, Růžena Žertová
› Pohled na průčelí

04 | Šárka, Praha-Červený vrch

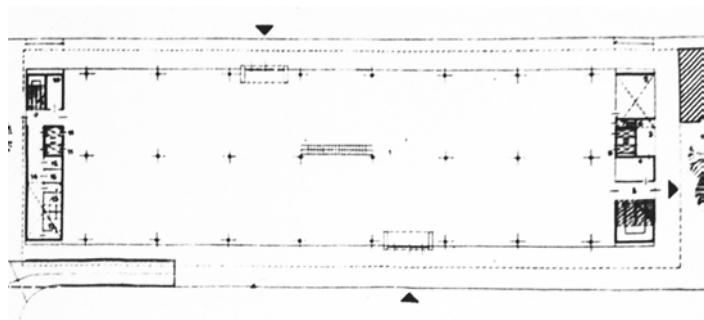
1 966-70, M. Danda, M. Jarolím
› Dobový snímek

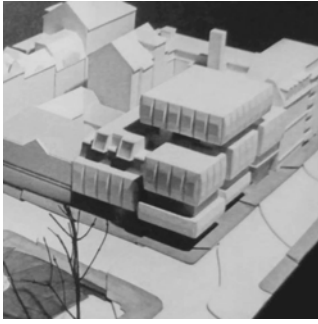

05, 06 | Labe, Ústí nad Labem

1 965-74, Růžena Žertová
› Dobový snímek

› Půdorys přízemí

01 | Dům obuvi, Praha

1 968, Karel Prager
« Architektonický model

02 | Družba, Praha

1 967-76, V. Růžička, M. Vašek, V. Klimeš
« Dobový snímek

03, 04, 05 | Kotva, Praha

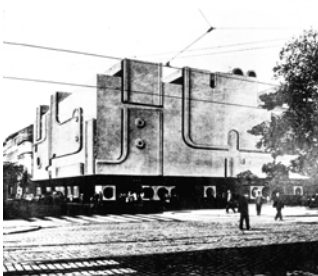
1 969-75, Vladimír a Věra Machoninovi
« Dobový snímek
« Půdorys druhého patra

« Dobový snímek

06 | Kotva, Praha

1 969, I. Loos, J. Malátek, J. Rathouský,
E. Kmentová
« Soutěžní návrh - perspektiva

07, 08 | OD, Praha-Tylovo náměstí

1 969-70, J. Paroubek, A. Navrátil
« Soutěžní návrh - perspektiva
« Soutěžní návrh - půdorys patra

09 | OD, Praha-Tylovo náměstí

1 969-70, Václav Hacík
« Vítězný soutěžní návrh - perspektiva

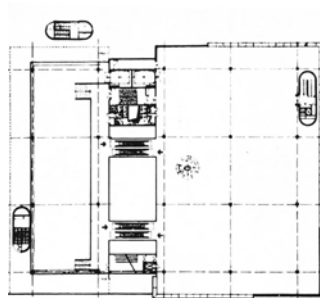
10 | OD, Praha-Pankrác

1 969, Alena Šrámková
« Půdorys patra

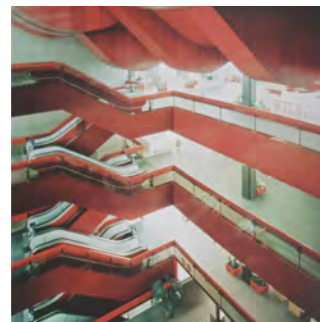
01-04 | Dům bytové kultury, Praha

1 969-81, Věra Machoninová

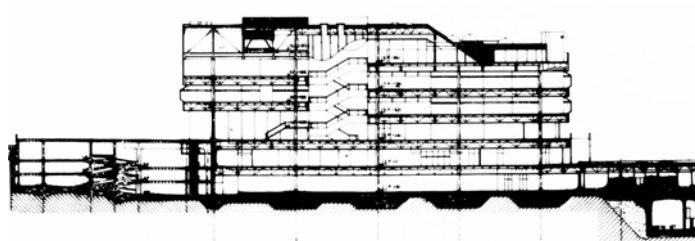
- › Půdorys třetího patra
- » Dobový snímek

- » Dobový snímek

- › Řez podélný

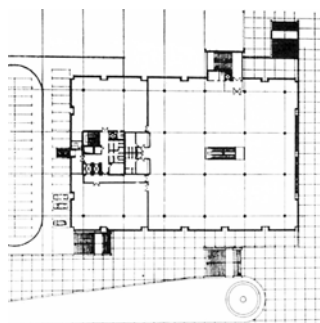
05, 06, 07 | PRIOR, Nitra

1 968-74, P. Lichard, V. Lichardová, I. Matušík

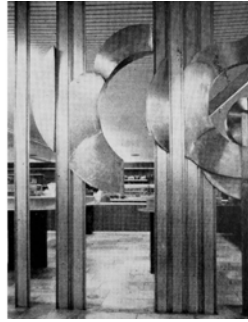
- › Urbanistické schéma
- » Dobový snímek

- › Půdorys druhého patra

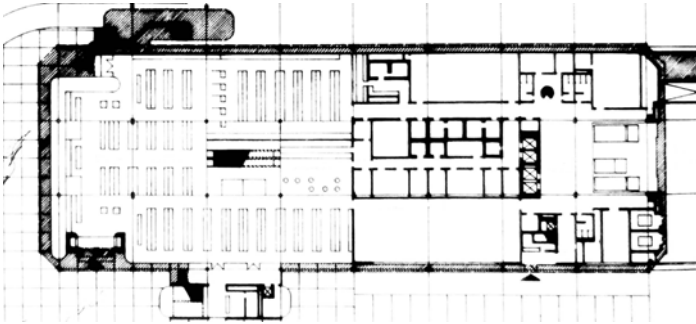

01, 02, 03 | PRIOR, Žilina

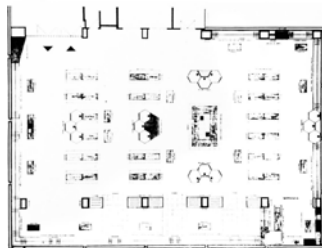
1 969-75, Fedor Minárik, Ivan Matušík

« Dobový snímek

◁ Dělicí stěna v samoobsluze - dobový snímek

◁ Půdorys přízemí

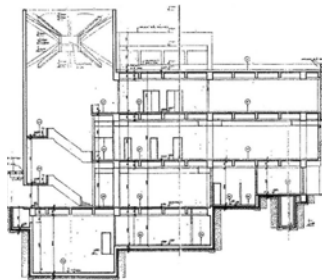
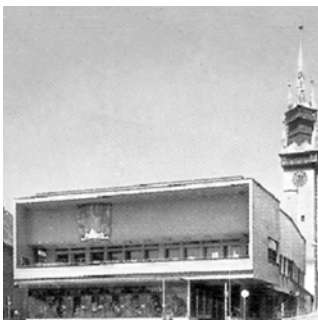

04, 05 | DON, Hradec Králové

1 969-74, Jan Doležal, Jaroslav Hlavsa

« Dobový snímek

◁ Půdorys patra

06, 07 | Dyje, Znojmo

1 969-75, B. a K. Fuchsovi, J. Opatřil

« Dobový snímek

◁ Řez příčný

08 | Dargov, Košice

1 969, E. Kramár

◁ Nerealizovaný návrh - perspektiva

01, 02, 03 | Dargov, Košice

1 980, F. Antl

- › Půdorys patra
- » Dobový snímek

- » Dobový snímek

04 | Družba, České Budějovice

1 970-75, Ladislav Konopka, Alois Hloušek

- » Půdorys přízemí

05 | PRIOR, Pardubice

1 967-68, A. Drašárová, M. Sborwitz

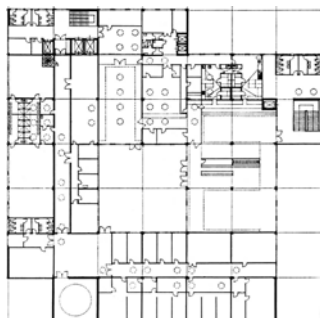
- » Nerealizovaný návrh - perspektiva

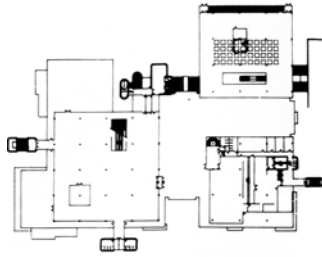
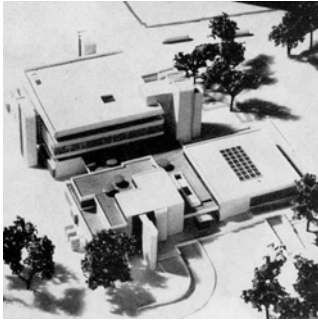
06-09 | PRIOR, Pardubice

1 971-74, Růžena Žertová

- › Půdorys patra
- » Dobový snímek

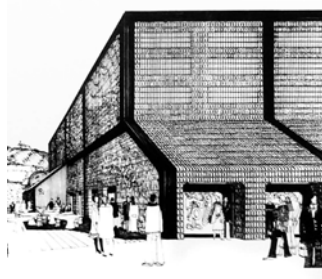
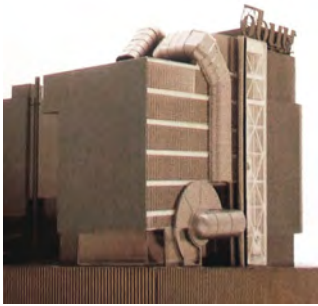
- › Půdorys druhého patra
- » Dobový snímek

01, 02 | Dům textilu, Liberec

1 968, Karel Hubáček, Václav Voda

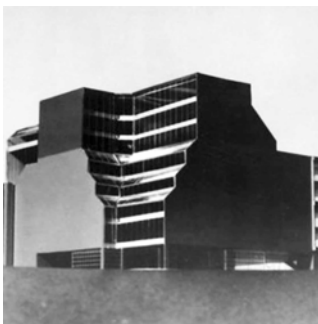
- « Architektonický model
- « Půdorys patra

03 | Dům obuvi, Liberec

dostavba 1 970, Mirko Baum

- « Architektonický model

04 | OD, Krupina

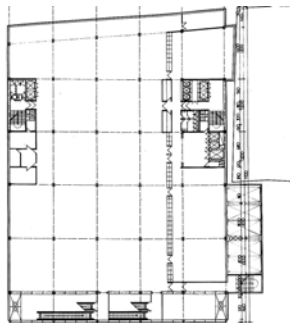
1 970, Alena Šrámková, Michal Sborwitz

- « Perspektiva

05 | Máj a Dům vědeckotech. společnosti, Praha

1 971, M. Masák, J. Eisler, M. Rajniš

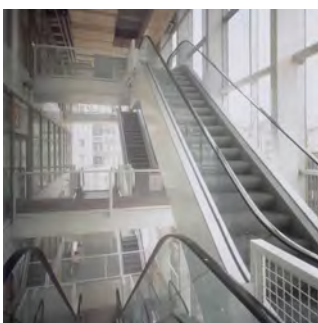
- « Vítězný soutěžní návrh - architektonický model

06, 07, 08 | Máj, Praha

1 971-75, M. Masák, J. Eisler, M. Rajniš

- « Dobový snímek
- « Půdorys patra

- « Dobový snímek

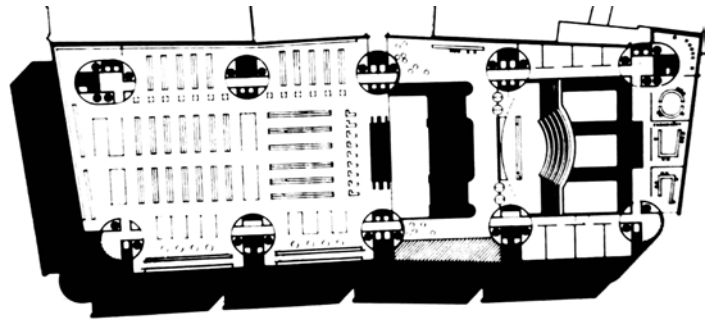
09 | Máj, Praha

studentský projekt 1 971, Petr Vařura

- « Perspektiva

01, 02 | Máj a Dům vědeckotech. spol., Praha

1 1971, Ivan Matušík, Fedor Minárik
› Soutěžní návrh - půdorys patra

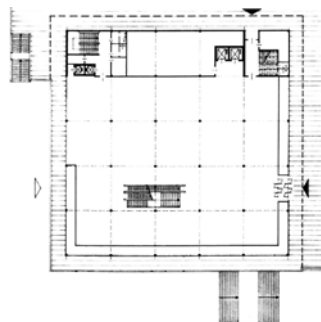

› Soutěžní návrh - perspektiva

03 | PRIOR, Trenčín

1 1973, Jan Melichar
› Dobový snímek

04, 05 | PRIOR, Most

1 1973-76, M. Böhm, J. Zbuzek
› Půdorys přízemí
› Dobový snímek

06, 07 | PRIOR, Olomouc

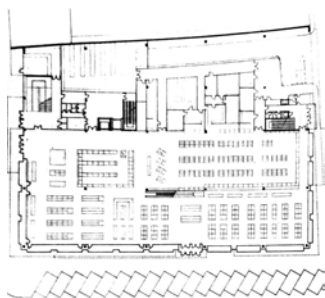
1 1973-82, Jan Melichar
› Půdorys patra
› Dobový snímek

08 | PRIOR, Brno

1 1974, Zdeněk Řihák, Zdeněk Sklepek
› Nerealizovaný návrh - perspektiva

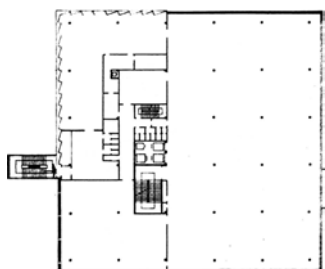

01, 02 | Jednota, Topolčany

1 974-78, Josef Opatřil

- « Dobový snímek
- « Půdorys přízemí

03 | Dům potravin, Tachov

od r. 1968, Drahošlav Matas, Petr Leitl

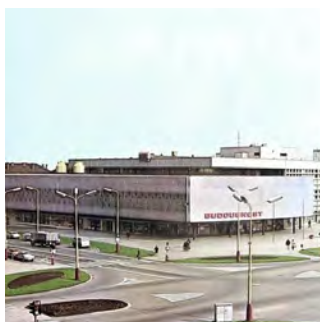
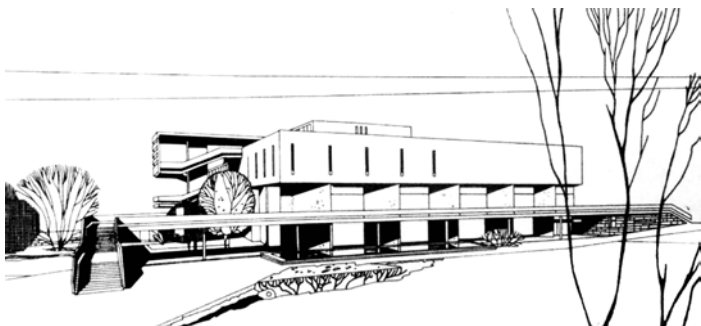
- « Dobový snímek

04, 05 | Typiz. projekt OD, Nové Město nad Váhom

1 969, Oldřich Dudek a kolektiv

- « Půdorys patra

- « Perspektiva

06 | Budoucnost, Havířov

1 968-73, Igor Svoboda, Eva Šamánková

- « Dobový snímek

07, 08 | Uran, Česká Lípa

1 975-85, Emil Příklad

- « Půdorys přízemí

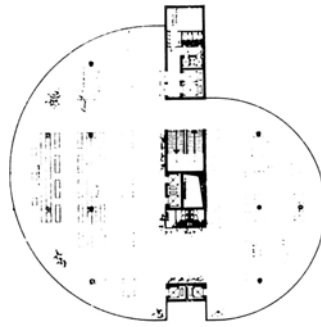
- « Dobový snímek

01, 02 | OD výběrové konfekce, Brno

diplomní projekt 1 969, J. Brožek

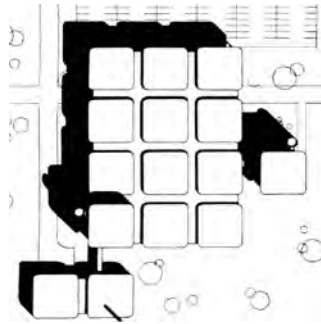
- › Půdorys patra
- » Perspektiva

03 | OD, Bratislava-Petržalka

studentský projekt 1 973, J. Supek

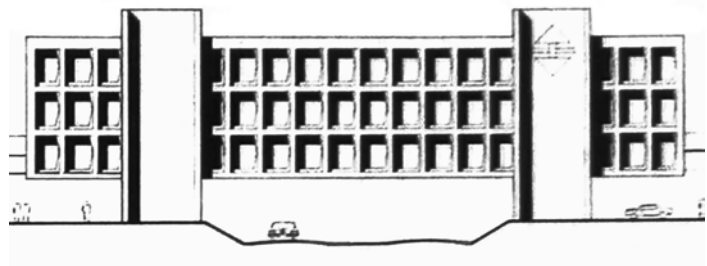
- › Urbanistické schéma

04 | OD při dálnici, Bratislava

studentský projekt 1 973, J. Thomko

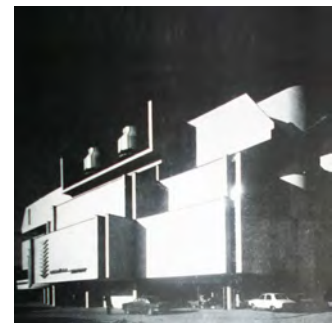
- › Pohled na průčelí

05-08 | Jednota, Trnava

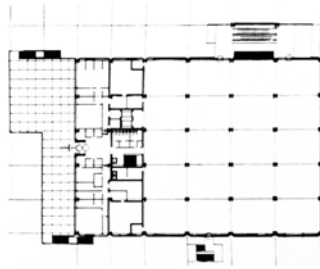
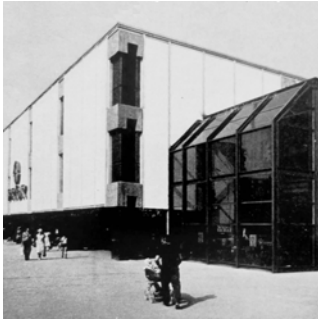
1 973-80, Lumír Lýsek, Tomáš Guča

- › Půdorys druhého patra
- » Dobový snímek

- › Půdorys třetího patra
- » Dobový snímek

01, 02 | PRIOR, Lučenec

1 975-82, Fedor Minárik, Andrej Gürtler
« Dobový snímek
◁ Půdorys patra

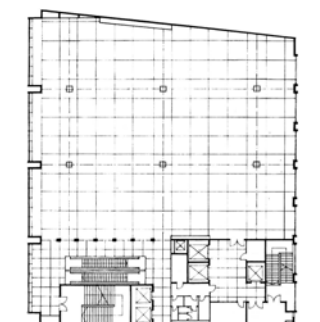
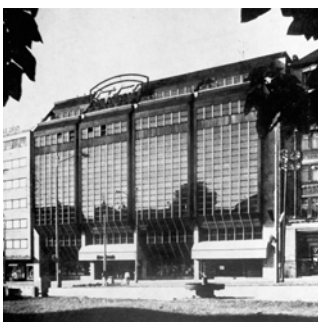
03 | PRIOR, Ostrava

1 976, Růžena Žertová
◁ Architektonický model

04 | PRIOR, Ostrava

1 976-84, Růžena Žertová, Jan Melichar
« Dobový snímek

05 | PRIOR, České Budějovice

1 976-79, Antonín Běhal
◁ Dobový snímek

06, 07 | Dům odívání Otex, Bratislava

1 974-85, J. Bahna, P. Minarovič
« Dobový snímek
◁ Půdorys patra

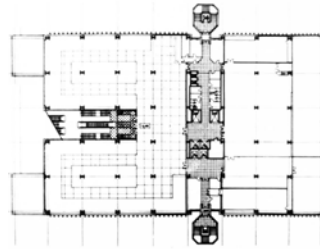
08, 09 | Dům ovoce a zeleniny Poľnohospodar, Bratislava

1 979-80, A. Manthia, I. Bilik, P. Choluj
« Dobový snímek
◁ Půdorys druhého patra

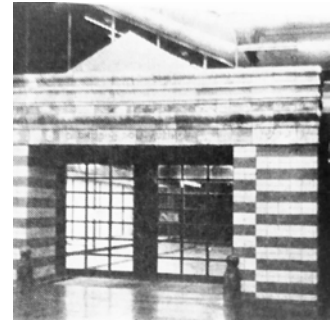
01-05 | Ružinov, Bratislava

1 975-84, F. Kalesný, J. Bahna, L. Mihálik,
P. Čížek, P. Minarovič

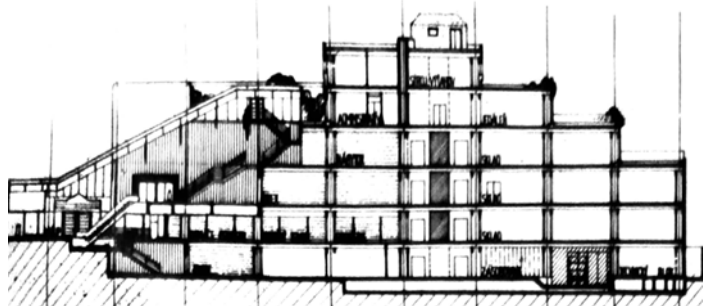
- › Půdorys patra
- » Dobový snímek

- › Dobový snímek
- » Dobový snímek

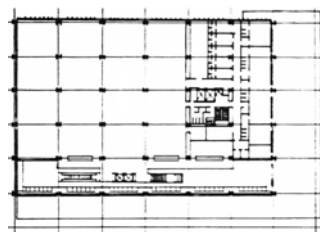
- › Řez podélný

06, 07, 08 | PRIOR, Prešov

1 977-87, F. Minárik, F. Kalesný

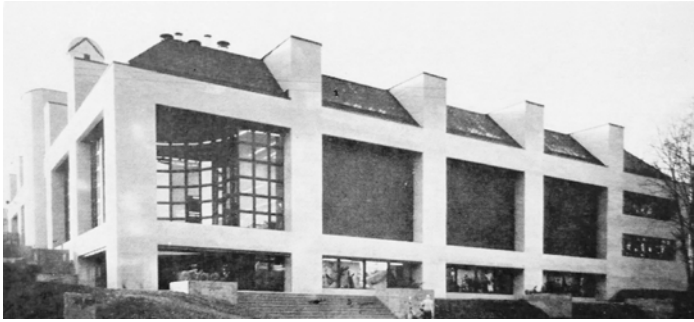
- › Půdorys patra
- » Dobový snímek

- » Dobový snímek

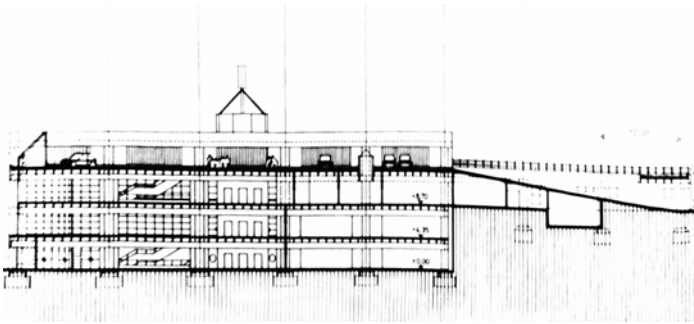

01, 02 | PRIOR, Poprad

1 978-88, Ľubomír Mihálik, Fedor Minárik,
Andrej Sloboda

< Dobový snímek

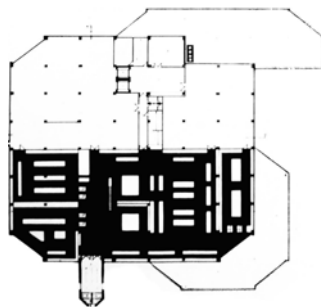
< Řez podélný

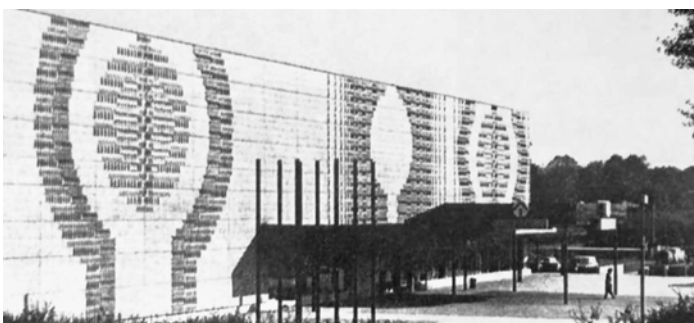
03, 04 | Jednota, Rožňava

od r. 1 979, Milan Bandžák

< Dobový snímek

< Půdorys patra

05 | PRIOR, Praha-Prosek

před 1 984, Anděla Drašárová

< Dobový snímek

01, 02 | PRIOR, Teplice

1 979-84, Jaromír Liška

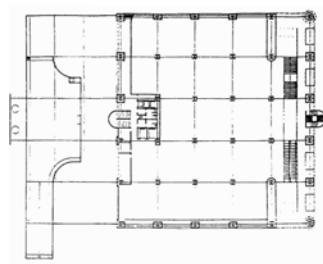
- › Půdorys patra
- » Dobový snímek

03, 04 | PRIOR, Levice

1 982-86, Ivan Matušík, Ján Bahna, Ľubomír Mihálik, Alena Morávková

- › Půdorys přízemí
- » Dobový snímek

05 | Odra, Odry

před 1 983, J. Smejkal

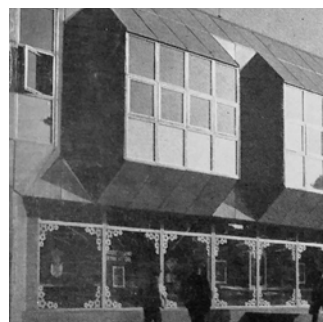
- › Dobový snímek

06 | Dům kožešin, Piešťany

1 983, Ľubomír Mrňa, Anna Pernecká

- » Dobový snímek

07 | Dům potravin, Levice

před 1 984, Pavel Ondreička

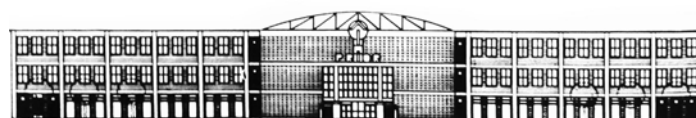
- › Dobový snímek

08 | PRIOR, Svit

1 985, František Kalesný

- › Pohled na průčelí

ČESKÉ VYSOKÉ UČENÍ TECHNICKÉ V PRAZE

**Fakulta stavební
Katedra architektury**

**Typologie obchodních staveb v šedesátých a sedmdesátých
letech 20. století v československé architektuře**

Obchodní střediska a obchodní domy

**The typology of commercial buildings in the sixties and seventies
of the 20th century in Czechoslovak architecture**

Shopping centres and department stores

DISERTAČNÍ PRÁCE – SVAZEK DRUHÝ

Ing. arch. Jiří Moos

Doktorský studijní program: Architektura a stavitelství

Studijní obor: Trvale udržitelný rozvoj a průmyslové dědictví

Školitel: prof. Ing. arch. Petr Urlich, CSc.

Praha, 2023

Abstrakt

Disertační práce si klade za cíl popularizovat jedno ze specifíků československé poválečné architektury – obchodní typologii. Právě obchod s nastupujícím stylem spotřebního života lze považovat za určitou schizofrenii socialistického státu. Předložený text se věnuje nejzásadnějším typologiím obchodní architektury 60. a 70. let 20. století – obchodním střediskům a obchodním domům. Na začátku práce seznamuje s vědecko-výzkumným problémem, cílem a metodikou, stanovuje základní pojmy a popisuje současný stav bádání. Zkoumané typologie jsou nejdříve díky exkurzu do historie obchodu a obchodních staveb uvedeny do kulturně-historických souvislostí a sociálně-ekonomický kontext přináší vhled do společensko-hospodářské situace a maloobchodu v socialistickém Československu. Hlavní část práce se zaměřuje na chronologický vývoj československých obchodních středisek a obchodních domů z 60. a 70. let 20. století, jenž je uveden do evropského a částečně světového kontextu. U obchodních středisek je kladen důraz na urbanisticko-hmotové a dopravní řešení, v případě obchodních domů se popis vývoje soustředí na urbanisticko-hmotové, architektonicko-estetické, provozně dispoziční i konstrukčně technické řešení. V neposlední řadě se práce zabývá porevoluční společenskou transformací, vztahem k poválečné architektuře, soudobými trendy v maloobchodu a současným stavem zkoumaných typologií. Závěr práce shrnuje její výsledky, zhodnocuje dosažení definovaných cílů a uvádí možnosti uplatnění v praxi. Významnou součástí práce je příloha – Katalog, který přináší graficky jasný soupis publikovaných realizovaných i nerealizovaných československých obchodních středisek a obchodních domů z období 60. a 70. let 20. století (s možnými přesahy) včetně soupisu dostupných informačních zdrojů.

Klíčová slova

socialismus; obchod; maloobchod; poválečná architektura; architektura 60. a 70. let 20. století; obchodní typologie; obchodní středisko; pěší obchodní ulice; obchodní dům; památková péče

Abstract

The dissertation aims to popularize a type of the specific post-war Czechoslovak architecture – retail commercial buildings. Indeed, commerce with the emerging style of consumer lifestyle can be regarded as a certain schizophrenia of the socialist state. The presented text deals with the most significant typologies of commercial buildings from the 1960s and 1970s – shopping centres and department stores. At the beginning the research-related problem, aim and methodology, basic keywords and the current level of research are introduced. The examined architecture typologies are initially placed in cultural-historical and social-economic contexts through an excursion into the history of trade and commercial buildings and a description of the socio-economic situation and the concept of retail in socialist Czechoslovakia. The main part of the thesis focuses on the chronological evolution of Czechoslovak shopping centres and department stores from the 1960s and 1970s. This development is placed in a European and a partially global context. Regarding shopping centres, the emphasis is on urbanism-volume and transport solutions, and in the case of department stores, the description of the evolution focuses on urbanism-volume, architectural-aesthetic, functional layout and construction-technical solutions. Lastly, the work deals with post-revolution social transformation, the relationship with post-war architecture, contemporary trends in retail and the current condition of the examined architecture typologies. The conclusion summarizes the results of the work, evaluates the achievement of the defined aims and presents the potential practical applications. An important part of the work is the appendix – the Catalog – which provides a visually clear inventory of published, realised and unrealised Czechoslovak shopping centres and department stores from the 1960s and 1970s (with possible overlaps), including a list of available information sources.

Keywords

socialism; commerce; retail; post-war architecture; architecture of 60's and 70's of the 20th century; typology of commercial buildings; shopping centre; pedestrian shopping street; department store; monument conservation

OBSAH

OBSAH	11
--------------------	-----------

SVAZEK PRVNÍ

ÚVOD	21
-------------------	-----------

I. ČÁST	25
----------------------	-----------

1 CÍLE A METODIKA PRÁCE	27
1.1 Cíl práce	27
1.2 Vědecko-výzkumný problém a hypotézy	29
1.3 Metodika práce	30
1.3.1 Deset metodologických zásad O. Ševčíka a O. Beneše	32
1.3.2 Metodika hodnocení a ochrany staveb 2. poloviny 20. století.....	37
1.3.3 Další metodické rámce	40
1.4 Definice vybraných pojmů	42
1.5 Obrazové listy	45
2 VSTUP DO PROBLEMATIKY	46
2.1 Poválečný vývoj československé architektury	47
2.2 Literatura a prameny	64
2.2.1 Recentní literatura.....	64
2.2.2 Dobová periodika a literatura.....	69
2.2.3 Prameny.....	72
2.3 Obrazové listy	77

II. ČÁST	81
-----------------------	-----------

3 EXKURZ DO HISTORIE OBCHODU A OBCHODNÍCH STAVEB	83
3.1 Obchodní stavby před vznikem civilizace	85
3.1.1 Protoměsta neolitu	85
3.2 Obchodní stavby palácových hospodářství.....	87
3.2.1 Mezopotámie	87
3.2.2 Egyptská říše	89
3.2.3 Mínojská a mykénská kultura	90
3.3 Obchodní stavby antického ekonomického myšlení.....	93
3.3.1 Starověké Řecko	93
3.3.2 Starověký Řím.....	95
3.4 Obchodní stavby feudálního systému	99
3.4.1 Doba temna.....	99
3.4.2 Oživení středověkého obchodu.....	102

3.5	Obchodní stavby mimo západní civilizaci	106
3.5.1	Jižní a východní Asie	106
3.5.2	Blízký východ.....	107
3.5.3	Africký a židovský obchod.....	109
3.5.4	Střední a Jižní Amerika	110
3.6	Obchodní stavby ekonomického nacionalismu.....	113
3.6.1	Expanze západní kultury a merkantilismus	113
3.6.2	Nástup klasické ekonomie	118
3.7	Obchodní stavby průmyslové revoluce	120
3.7.1	Tržnice a univerzální výstavy.....	125
3.7.2	Pasáže.....	128
3.7.3	Sklady	129
3.7.4	Obchodní domy	131
3.7.5	Obchodní stavby Rakouska-Uherska.....	137
3.8	Obchodní stavby mezi světovými válkami.....	141
3.8.1	Tržnice a obchodní domy avantgardy.....	142
3.8.2	Americká obchodní architektura	145
3.8.3	Paláce, pasáže a obchodní domy první republiky	148
3.9	Obchodní stavby v rozděleném světě	153
3.9.1	Socialistický realismus v Československu.....	156
3.10	Obrazové listy	159
4	SOCIÁLNĚ-EKONOMICKÁ SITUACE A OBCHOD V 60. A 70. LETECH 20. STOLETÍ V ČESKOSLOVENSKU	176
4.1	Socialistické hospodářství a plán	178
4.2	Socialistický styl života a jeho vztah k obchodu	183
4.3	Socialistický vnitřní obchod	188
4.3.1	Hierarchie socialistického obchodu	191
4.3.2	Vývoj socialistického vnitřního obchodu	194
4.4	Jednotky maloobchodní sítě.....	199
4.4.1	Budování MO sítě	200
4.4.2	Velikost a kapacita MO jednotek.....	206
4.4.3	Projektování MO jednotek.....	210
4.4.4	Kategorizace MO jednotek.....	216
4.5	Techniky prodeje a inkasa v MO jednotkách.....	222
4.5.1	Prodej s obsluhou prodavače	223
4.5.2	Prodej samoobslužný	224
4.5.3	Prodej na základě objednávky.....	226
4.6	Obrazové listy	227

III. ČÁST	231
5 OBCHODNÍ STŘEDISKO V 60. A 70. LETECH 20. STOLETÍ.....	233
5.1 Plánování OS v novém obytném okrsku.....	234
5.1.1 USA a západní Evropa	234
5.1.2 Východní blok	241
5.1.3 Československo.....	246
5.2 Plánování OS v centru města	251
5.3 Vývoj OS s důrazem na urbanisticko-hmotové řešení.....	257
5.3.1 USA a západní Evropa	258
5.3.2 Východní blok	280
5.3.3 Československo.....	289
5.4 Kategorizace československých OS	312
5.4.1 Základní hierarchie.....	312
5.4.2 Typologická kategorizace	313
5.4.3 Zhodnocení hierarchie a typologie OS.....	318
5.5 Obrazové listy	325
6 OBCHODNÍ DŮM V 60. A 70. LETECH 20. STOLETÍ.....	372
6.1 Návrh OD v zahraničí	373
6.1.1 USA a západní Evropa	373
6.1.2 Východní blok	378
6.2 Návrh OD v Československu.....	381
6.2.1 Urbanisticko-hmotové řešení.....	381
6.2.2 Architektonicko-estetické řešení	384
6.2.3 Provozně dispoziční řešení.....	392
6.2.4 Konstrukčně technické řešení	403
6.3 Vývoj OD	413
6.3.1 USA a západní Evropa	413
6.3.2 Východní blok	430
6.3.3 Československo.....	444
6.4 Kategorizace československých OD	474
6.4.1 Základní hierarchie.....	474
6.4.2 Typologická kategorizace	475
6.4.3 Zhodnocení hierarchie a typologie OD	482
6.5 Obrazové listy	489

SVAZEK DRUHÝ

IV. ČÁST	539
7 OBCHODNÍ STŘEDISKA A OBCHODNÍ DOMY Z 60. A 70. LET 20. STOLETÍ PO ROCE 1989	541
7.1 Transformace české společnosti a vyrovnávání se s minulostí	542
7.2 Současná praxe ochrany české poválečné architektury	556
7.3 Intervence do architektury 60. a 70. let 20. stol.	574
7.4 Současné trendy v maloobchodě	590
7.4.1 Nákupní centrum v České republice	595
7.4.2 Zákazník a nákupní atmosféra	602
7.5 Stavební intervence do OS a OD z 60. a 70. let 20. století	608
7.5.1 Zhodnocení současného stavu OS	609
7.5.2 Zhodnocení současného stavu OD	617
7.5.3 Charakteristické problémy československých OS a OD	625
7.6 Obrazové listy	661
ZÁVĚR	685
BIBLIOGRAFIE	697
SEZNAM OBRÁZKŮ	765
SEZNAM GRAFŮ	825
SEZNAM TABULEK.....	829
PŘÍLOHA	833
PŘÍLOHA – ČÁST A.....	836
PŘÍLOHA – ČÁST B.....	904

Seznam zkratk

?	nezjištěno
-N-	nelze definovat
BLR	Bulharská lidová republika
ČSM	Československý svaz mládeže
ČSR	Česká socialistická republika
ČVUT	České vysoké učení technické
DRUPRO	Družstevná projektová kancelária
KPÚ	Krajský projektový ústav
LSD	Lidové spotřební družstvo
MLR	Maďarská lidová republika
MO	maloobchod
MsNV	Městský národní výbor
MVO	Ministerstvo vnitřního obchodu
NDR	Německá demokratická republika
NPÚ	Národní památkový ústav
NS	nákupní středisko
NSR	Německá spolková republika
NV	národní výbor
OD	obchodní dům
OHJ	obchodně hospodářská jednotka
OLx-y	obrazový List x (číslo kapitoly) – y (číslo obrázku)
ONV	okresní národní výbor
OS	obchodní středisko
PLR	Polská lidová republika
POU	pěší obchodní ulice
ROH	Revoluční odborové hnutí
RSR	Rumunská socialistická republika
RVHP	Rada vzájemné hospodářské pomoci
SD	spotřební družstvo
SIAL	Sdružení inženýrů a architektů Liberec
SPÚO	Státní projektový ústav obchodu
SSD	Svaz spotřebních družstev
SSR	Slovenská socialistická republika
SSSR	Svaz sovětských socialistických republik
SÚRPMO	Státní ústav pro rekonstrukce památkových měst a objektů
THU	technicko-hospodářské ukazatele
USA	Spojené státy americké
VÚVA	Výzkumný ústav výstavby a architektury

IV. ČÁST

Empiricko-teoretickou část tvoří jediná kapitola, jejímž cílem je přiblížit současný stav OS a OD z 60. a 70. letech 20. stol. V úvodu jsou zmíněny události spojené s přechodem socialistického hospodářství na tržní ekonomiku a tato problematika je zasazena do kontextu paměťových studií a problému vyrovnávání se s minulostí české společnosti. Dále jsou popsány současná praxe ochrany české poválečné architektury a teoretický základ pro stavební intervence do poválečné architektury. Blíže jsou sledovány současné trendy v obchodní typologii. Stěžejním cílem kapitoly je zhodnocení současného stavu a přiblížení míry stavebních intervencí do zkoumaných staveb – od drobných udržovacích prací přes konverze až k demolicím. Tyto intervence jsou pro porovnání sledovány nejen na území tehdejšího Československa, ale i v dalších postsocialistických zemích a státech západního světa. Na závěr jsou představeny charakteristické architektonicko-urbanistické problémy týkající se zkoumaných staveb a na zahraničních i tuzemských příkladech je ukázáno jejich možné řešení.

7 OBCHODNÍ STŘEDISKA A OBCHODNÍ DOMY Z 60. A 70. LET 20. STOLETÍ PO ROCE 1989

„Někdy i zachování průměrné architektury může zabránit ještě horším věcem.“¹⁹⁴⁵

Petr Kratochvíl

Neudržitelny hospodářský vývoj sovětského bloku vedl ke krizi vlády jedné strany. Jedním z důvodů rozpadu systému se nepochybně stalo centrální plánování neschopné reagovat na spotřebitelskou poptávku, regulovat výrobu a suplovat fungování trhu.¹⁹⁴⁶ Dle Camerona byla základním kamenem úrazu SSSR neschopnost splnit sliby o zlepšení materiálních podmínek a dosažení vyšší životní úrovně.¹⁹⁴⁷ Posledními (a neúspěšnými) pokusy o reformu a udržení celého mocenského bloku byla politika M. S. Gorbačova založená na přestavbě (*perestrojka*) a otevřenosti (*glasnost*).

Rostoucí nespokojenost s hospodářským vývojem gradovala prakticky ve všech sovětských satelitech přibližně od poloviny 80. let. Vnitřní rozklad SSSR vedl k pádu komunistických režimů ve všech zemích východního bloku,¹⁹⁴⁸ který někde proběhl „sametovou“ cestou a jinde pomocí drastičtějšího řešení.¹⁹⁴⁹ Každý ze sovětských satelitů prošel během revolučního období různou dynamikou změn,¹⁹⁵⁰ které silně ovlivnily a dodnes ovlivňují, interpretaci tíživé minulosti. Revoluční změny se zpravidla kontrolovaly pomocí tzv. kulatých stolů. V Maďarsku a Polsku sehrály kulaté stoly významnou roli při utváření právní transformace celého systému,¹⁹⁵¹ v NDR a Československu zajišťovaly prakticky jen nenásilný průběh revolucí, čímž se zde posléze otevřel prostor pro retroaktivní odsouzení minulosti a důraz na trestní odpovědnost za zločiny spojené s totalitním režimem.¹⁹⁵²

¹⁹⁴⁵ KRATOCHVÍL, Petr. Filozoficko-historický pohled na blízkou minulost. In: DOLEJŠ, Petr, ed. *Obnova památek 2011: co s architekturou 60. a 70. let 20. století?*. Praha: Studio Axis, spol. s r.o., 2011, s. 5-8. ISBN 978-80-904081-3-5. S. 8.

¹⁹⁴⁶ PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992: 2. díl období 1945-1992*. Brno: Doplněk, 2009. ISBN 978-80-7239-228-5. S. 694.

¹⁹⁴⁷ CAMERON, Rondo E. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. Překlad Vladimír DRÁBEK. Praha: Victoria Publishing, 1996. ISBN 80-858-6521-1. S. 454.

¹⁹⁴⁸ Dodnes zůstává otázkou, proč SSSR k udržení své moci a vlivu nepoužil vojenskou sílu tak, jako v padesátých letech v NDR a Maďarsku, roku 1968 v Československu a několikrát v Polsku. Jedním z možných důvodů tak je zřejmá vnitřní krize SSSR a Gorbačovo vědomí, že nelze dále vnucovat sovětskou vůli satelitním zemím. Více např.: [CAMERON. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. S. 454-459.]

¹⁹⁴⁹ Např. poprava rumunského diktátora Nicolae Ceaușesca s manželkou v prosinci 1989.

¹⁹⁵⁰ „Jedním z rysů „dekomunizace“ v regionu střední a východní Evropy je široké spektrum přístupů, zvolených prostředků a časových perspektiv ve srovnání jednotlivých zemí.“ [RUPNIK, Jacques. Politika vyrovnávání se s komunistickou minulostí. Česká zkušenost. Překlad Marzia PATONOVÁ. *Soudobé dějiny*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2002, roč. 9, č. 1, s. 9-26. ISSN 1210-7050. S. 10.]

¹⁹⁵¹ „Tam, kde proběhne „normální“ revoluce, problém míst pro nové, vítězné elity v podstatě neexistuje – králové či prezidentí, ministři i generálové, prokurátoři a policisté zahynuli v boji, byli pověšeni na lucernách nebo hnijí ve vězení, těm šťastnějším se povedlo utéci za hranice. Když však systémová změna probíhá prostřednictvím dohody „starých“ a „nových“ elit, zbývají jen kroky zakotvené v právních normách.“ [PACZKOWSKI, Andrzej. Co dělat s komunistickou minulostí? Polská zkušenost. Překlad Petruška ŠUSTROVÁ. *Soudobé dějiny*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2002, roč. 9, č. 1, s. 27-41. ISSN 1210-7050. S. 31.]

¹⁹⁵² Více např.: [PŘIBÁŇ, Jiří. Právo, kolektivní identita a vyrovnání se s minulostí: Středoevropské zkušenosti s postkomunismem. In: GJURIČOVÁ, Adéla a Michal KOPEČEK, eds. *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*. Praha: Paseka, 2008, s. 288-313. ISBN 978-80-7185-876-8.]

7.1 Transformace české společnosti a vyrovnávání se s minulostí

Holý připomíná, že v Československu většina obyčejných lidí přijala režim za hotovou věc, přizpůsobila se mu, a to aniž by byly součástí komunistické strany.¹⁹⁵³ Přesto „[...] touha „zbavit se komunismu“ byla široce sdílená, a to včetně části bývalých členů KSČ.“¹⁹⁵⁴ Kromě transformací všech států sovětského bloku¹⁹⁵⁵ k realizaci této touhy přispěly listopadové události roku 1989, především pražská vzpomínková akce 17. listopadu k 50. výročí uzavření českých vysokých škol nacisty organizovaná nezávislým studentským sdružením STUHA, kterou ukončilo surové řádění tzv. červených baretů na Národní třídě (OL7-I 01). Nespokojenost s režimem vyescalovala v politicko-společenskou transformaci, u nás posléze nazvanou jako sametová revoluce¹⁹⁵⁶ a na Slovensku *nežná revolúcia*. Více než čtyřicetiletý režim se zhroutil během několika dní.¹⁹⁵⁷

Revoluční změny, které proběhly oproti jiným postsovětským zemím nečekaně a náhle, byly vyvolány spíše tlakem zdola¹⁹⁵⁸ a měly silný nacionální podtext.¹⁹⁵⁹ Jak uvádí Rupnik, „sametová“ výměna moci proběhla spíše díky zdrženlivosti a sebeovládání vedoucích představitelů Občanského fóra,¹⁹⁶⁰ (OL7-I 02) než vyjednáváním s komunisty, s výjimkou federálního premiéra Mariána Čalfy.¹⁹⁶¹ Havlova představa nepolitické politiky,¹⁹⁶² spojená

¹⁹⁵³ HOLÝ, Ladislav. *Malý český člověk a skvělý český národ: národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. Překlad Zdeněk UHEREK. Vyd. 2. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2010. ISBN 978-80-7419-018-6. S. 23.

¹⁹⁵⁴ MAYER, Françoise. *Češi a jejich komunismus: paměť a politická identita*. Překlad Helena BEGUVINOVÁ. Praha: Argo, 2009. ISBN 78-80-257-0151-5. S. 60.

¹⁹⁵⁵ Širší geopolitické souvislosti zmiňoval i Havel: „Bez změn v Sovětském svazu, Polsku, Maďarsku a Německé demokratické republice by se asi u nás těžko stalo to, co se stalo, a pokud by se to stalo, rozhodně by to nemělo tak krásně pokojný charakter.“ [ŠIMÍČEK, Petr. Novoroční projev prezidenta Václava Havla z 1. ledna 1990. In: *Moderní dějiny: Vzdělávací portál pro učitele, studenty a žáky* [online]. Občanské sdružení PANT, 2014 [cit. 2022-10-28]. Dostupné z: <https://www.moderni-dejiny.cz/clanek/novorocni-projev-prezidenta-vaclava-havla-z-1-ledna-1990/>.] Toto reflektuje ve své autobiografii také Masák: „Mnoho důvodů však k pýše nebylo, byli jsme, týden po pádu Berlínské zdi, ze všech jmenovaných zemí poslední.“ [MASÁK, Miroslav. *Tak nějak to bylo*. Praha: KANT, 2006. ISBN 80-869-7014-0. S. 61.]

¹⁹⁵⁶ Die Druláka je pojem „sametová revoluce“ zavádějící, vzhledem k tomu, že spíše než o vytvoření nového společenského řádu, ke kterému se revoluce váží, šlo o vyjednanou dohodu mezi představiteli totalitního režimu a opozice, a spíše než o hledání nového společenského systému šlo, a stále jde, o Havlův návrat k tradici demokracie západní Evropy a Klausovo ekonomické dosažení standardní tržní ekonomiky. [DRULÁK, Petr. *Za socialistický Západ!*. In: DRULÁK, Petr a Petr AGHA, eds. *Sametová budoucnost?*. V Praze: Masarykova demokratická akademie, 2019, s. 89-106. ISBN 978-80-87348-66-6. S. 91-92.]

¹⁹⁵⁷ Stručný přehled listopadových událostí viz např.: [HOLÝ. *Malý český člověk a skvělý český národ: národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. S. 140-141.]

¹⁹⁵⁸ „Rozsah lidových demonstrací, které propukly v Praze v roce 1988 a na začátku roku 1989, překvapil vzhledem k dosavadnímu malému vlivu opozičních skupin jak vládu, tak veřejnost. Byl překvapením i pro samotné disidenty, kteří mezi demonstrujícími tvořili jen nepatrnou menšinu.“ [HOLÝ. *Malý český člověk a skvělý český národ: národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. S. 41.]

¹⁹⁵⁹ „Československá listopadová revoluce proběhla ve znamení remytizovaného nacionálního patosu, kdy „národ“ jako jeden muž povstal proti komunistickému panství a svrhl jej.“ [KOPEČEK, Michal. *Historická paměť a liberální nacionalismus v Česku a střední Evropě po roce 1989*. In: GJURIČOVÁ, Adéla a Michal KOPEČEK, eds. *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*. Praha: Paseka, 2008, s. 232-264. ISBN 978-80-7185-876-8. S. 258.] Odpor vůči komunistickému systému „[...] byl konstruován a chápán jako „my“ (národ) stojící proti „nim“ (cizácké mašinerii zosobněné socialistickým státem) a svržení socialismu přijalo formu národního osvobození.“ A dále: „Lidé, kteří při demonstracích protestovali proti komunistickému režimu, se stylizovali nikoli do role občanů, demokratů nebo dělníků, ale Čechů.“ [HOLÝ. *Malý český člověk a skvělý český národ: národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. S. 17, 57.]

¹⁹⁶⁰ Politické hnutí Občanské fórum (OF) založené 19. listopadu 1989 v Praze tvořilo ústřední opoziční roli v dialogu s vládnoucími činiteli (OL7-I 03). Neformálním vůdcem hnutí se stal Václav Havel. Na Slovensku podobnou roli sehrálo hnutí Verejnost proti násilí (VPN).

¹⁹⁶¹ RUPNIK. *Politika vyrovnávání se s komunistickou minulostí. Česká zkušenost*. S. 12.

¹⁹⁶² „Svoboda a demokracie“ byly chápány jako pohádková říše, v níž budou vládnout „slušní lidé“, kteří ve společnosti rozšíří „pravdu a lásku“. Havlova nepolitická politika vznikla jako protest proti politickým mechanismům pozdního socialismu. „Nepolitickým“ se myslí „autentický“ způsob života, který byl vyvolán

s masarykovskou tradicí, předpokládala návrat k demokracii¹⁹⁶³ a začlenění nově vznikajícího státu k Západu,¹⁹⁶⁴ který se „[...] v této optice stal neproblematickým a snad i neproblematizovatelným celkem, jehož dosažením střední Evropa vstoupí do ráje [...]“¹⁹⁶⁵ „Nostalgie devadesátých a nultých let se neobracela k pozdnímu socialismu, ale k představě světa před nástupem poválečné vlny emancipační modernizace. [...] Fikci návratu zároveň dialekticky doplňoval tropus pohybu vpřed, totiž „dohánění“ Západu. Závodnická metafora byla přitom převzata z poststalinské Chruščovovy a Novotného rétoriky kolem roku 1960; tehdy ovšem bylo cílem Ameriku i „předejít“.“¹⁹⁶⁶

Všechny původní cíle revoluce velmi brzy zastínila otázka přechodu k volnému trhu,¹⁹⁶⁷ která se stala politickým tématem a nepřímo vedla k rozdělení Občanského fóra na dva nástupnické subjekty – Občanského hnutí Jiřího Dienstbiera a Klausovu Občanskou demokratickou stranu.¹⁹⁶⁸ Agha uvádí: „Takto zásadní nastolení ekonomického tématu okamžitě po pádu komunistického režimu lze považovat za indikaci toho, že postupně rostoucí nedůvěra veřejnosti vůči komunistickému režimu před listopadem 1989 byla způsobena v prvé řadě systémovým selháváním centrálního plánování a nedostatkem zboží, včetně toho základního. [...] Domnívám se, že z toho lze poměrně snadno dovodit, že komunistický režim v očích veřejnosti neztratil legitimitu proto, že by nedokázal naplnit

---

„otřesením“ ze světa prázdných politických gest a absurdit politického a společenského života. Jádrem nepolitické politiky je myšlenka, že nepolitické morální hodnoty, jež podle této koncepce nacházíme mimo politiku, mohou být základem politického postoje. Jednoduše řečeno, pokud „žijeme v pravdě“, už tím děláme politiku. Nepolitická politika se ve zpětném pohledu jeví jako myšlenkový substrát halucinační politiky začátků polistopadového režimu.“ [HAUSER, Michael. Halucinační demokracie 1989-2019. In: DRULÁK, Petr a Petr AGHA, eds. *Sametová budoucnost?*. V Praze: Masarykova demokratická akademie, 2019, s. 13-28. ISBN 978-80-87348-66-6. S. 15.]

¹⁹⁶³ Což přináší jeden z paradoxů revoluce, potažmo národní tradice. „Obraz českého národa, který Češi nejčastěji evokují, když vyprávějí o svých národních tradicích, je obrazem demokratického, vzdělaného a vysoce kulturního národa a tato představa je v různých kontextech jednoznačným zdrojem národní hrdosti.“ [HOLÝ. *Malý český člověk a skvělý český národ: národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. S. 82-83.] Pokud ale postavíme k sobě období nezávislosti a demokracie českého, potažmo československého národa a období pod nadvládou mocnosti nebo totalitního režimu dojdeme k zajímavému nepoměru. „Tento nepoměr však Čechům nebrání ztotožňovat se spíše s oběma prvními obdobími [první republika 1918-38 a třetí republika 1945-48 – pozn. autora] a delší část svých dějin považovat za historické „anomálie“.“ [MAYER. *Češi a jejich komunismus: paměť a politická identita*. S. 34.] Holý ovšem připomíná, že toto vnímání vlastní historie je pro český národ charakteristické: „Ve chvíli, kdy je zmařeno úsilí Čechů psát evropské dějiny, přestávají psát i svoje vlastní. [...] Pojmy zlom a diskontinuita předpokládají vizi nepřetržitého vývoje, na jehož pozadí je člověk vnímá. V této konstrukci je „význam“ českých dějin extrahován nikoli z toho, co se v minulosti opravdu stalo, ale z představ, co by se bývalo stalo, kdyby byli Češi ponecháni na nastoupené cestě. V tom případě by české dějiny jistě byly nepřetržitým úsilím o demokracii a humanismus. Takto konstruovaný smysl dějin znamená, že určitá období musí být nutně prohlášena za anomální přerušení vývoje.“ [HOLÝ. *Malý český člověk a skvělý český národ: národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. S. 122-123.]

¹⁹⁶⁴ „V českých podmínkách se na úrovni významné části elit usadilo přesvědčení, že předchozí režim byl historickou anomálií vnucenou z Východu, která nás vytrhla z našeho přirozeného směřování a která je zodpovědná za nejvážnější problémy, s nimiž se v současnosti musíme potýkat. Na to se pak váže víra, že tyto problémy jsou nejnáze řešitelné přejímáním modelů vyspělého Západu, do jehož lůna se vrátíme. Stát se pak jeví jako hrozba svobody, a proto je třeba omezovat a nahrazovat – posilováním trhů a občanské společnosti, decentralizací, nadnárodní integrací či posilováním ochrany lidských práv. Podobně podezřelá je rovnost, která by přesahovala formální rovnost před zákonem: navozuje dojem ohrožení svobody a návratu k předchozím nedemokratickým poměrům.“ [DRULÁK, Petr a Petr AGHA. Úvod. In: DRULÁK, Petr a Petr AGHA, eds. *Sametová budoucnost?*. V Praze: Masarykova demokratická akademie, 2019, s. 7-12. ISBN 978-80-87348-66-6. S. 8.]

¹⁹⁶⁵ DRULÁK. *Za socialistický Západ!*. S. 92.

¹⁹⁶⁶ BARTLOVÁ, Milena. Zbořte ty komunistický baráky! Socialismus a modernita mezi pamětí a zapomináním. In: DRULÁK, Petr a Petr AGHA, eds. *Sametová budoucnost?*. V Praze: Masarykova demokratická akademie, 2019, s. 45-62. ISBN 978-80-87348-66-6. S. 56.

¹⁹⁶⁷ Die Masáka šlo o spor „[...] prioritou dvou hesel, dvou ideálů. Havlova hesla „pravda a láska zvítězí nad lží a nenávistí“ s Klausovým přesvědčením, že „peníze jsou až na prvním místě“.“ [MASÁK. *Tak nějak to bylo*. S. 70.]

¹⁹⁶⁸ „Občanské fórum se zkrátka stalo dějištěm nepovedeného pokusu o sloučení nepolitické politiky s realitou výkonu moci.“ [MAYER. *Češi a jejich komunismus: paměť a politická identita*. S. 149.]

cíle sociální spravedlnosti a rovnosti, či kvůli aktivitám svých bezpečnostních složek a nezákonnému postupu proti politické opozici, ale že jeho zánik byl důsledkem jeho ekonomické neefektivnosti.¹⁹⁶⁹ Toto tvrzení však část společnosti odmítá.¹⁹⁷⁰

Po rozpadu centrálního plánování se oficiálně neobjevila myšlenka návratu ke kapitalismu.¹⁹⁷¹ Průcha a kol. zmiňují, že se hovořilo pouze o přechodu k tržní ekonomice a dále dodávají, že společnost preferovala spíše reformu bývalého systému, anebo sociální stát skandinávského typu.¹⁹⁷² „Nová“¹⁹⁷³ politická reprezentace reflektovala dva hlavní scénáře ekonomické reformy – „český“, který měl být založený na odstátnění podniků s následnou privatizací a restrukturalizací, a „federální“, jež kladl důraz na okamžitou privatizaci. Dalším pohledem byla „slovenská“ cesta k tržní ekonomice, která „[...]“ úzce souvisela s ideou státní samostatnosti a soběstačnosti.¹⁹⁷⁴ „Český“ scénář byl v té době vnímán jako „přestrojený socialismus“, což nakonec vedlo k výběru scénáře federálního reprezentovaného Václavem Klausem.¹⁹⁷⁵ Vláda nastolila restriktivní makroekonomickou politiku, omezila státní dotace, otevřela trh a přistoupila k devalvaci koruny, což zapříčinilo znehodnocení úspor až o 54 %.¹⁹⁷⁶

Závažným úkolem se pro politickou reprezentaci staly také transformace družstevnictví a převod státního majetku i majetku KSČ do soukromého vlastnictví. Především vypořádání se s majetkem KSČ přineslo rychlé vystřízlivění „sametových“ způsobů. „Podstata problému spočívá v tom, že se pronášela silná slova, ale žádné orgány nové moci nezajistily, aby byla výše majetku bezprostředně po listopadu 1989 přesně zmapována a zdokumentována.“¹⁹⁷⁷ Vznik příslušné legislativy¹⁹⁷⁸ trval relativně dlouho

---

¹⁹⁶⁹ [AGHA, Petr. Prognostika a přestavba jako hnací motory sametové revoluce. In: DRULÁK, Petr a Petr AGHA, eds. *Sametová budoucnost?*. V Praze: Masarykova demokratická akademie, 2019, s. 63-72. ISBN 978-80-87348-66-6. S. 68.] Holý toto potvrzuje připomenutím průzkumu z června 1993, v němž přes 80 % Čechů zařadilo mezi nejdůležitější výsledky revoluce socioekonomickou transformaci, možnost soukromého podnikání a cestování i větší nabídku zboží v obchodech. [HOLÝ. *Malý český člověk a skvělý český národ: národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. S. 24.]

¹⁹⁷⁰ „Tezi, že se na pádu režimu výrazně podílela dlouhodobá frustrace občanů v oblasti konzumu, ohnivě odmítá především část bývalých disidentů včetně těch, kteří se v současnosti věnují problematice dějin období komunistické nadvlády.“ [FRANC, Martin. *Ostalgie v Čechách*. In: GJURIČOVÁ, Adéla a Michal KOPEČEK, eds. *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*. Praha: Paseka, 2008, s. 193-216. ISBN 978-80-7185-876-8. S. 193-194.] Proti tomuto tvrzení je také Holý: „Lidový protest proti komunistickému zřízení v Československu, který se demonstracemi roku 1988 a 1989 poprvé otevřeně projevil, nevycházel z pocitu materiální nouze, ani nebyl veden ve jménu demokracie a volného trhu [...]. Uskutečnil se ve jménu svobody jednotlivců a svobody národa.“ [HOLÝ. *Malý český člověk a skvělý český národ: národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. S. 61.]

¹⁹⁷¹ „Žádná z předlistopadových demonstrací nepožadovala odstoupení vlády, změny ve vedení strany, rezignaci komunistické strany na mocenský monopol nebo změnu politického systému jako celku.“ [HOLÝ. *Malý český člověk a skvělý český národ: národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. S. 59.]

¹⁹⁷² PRŮCHA a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992: 2. díl období 1945-1992*. S. 948.

¹⁹⁷³ „Nové demokratické vlády byly slabé a křehké a v některých vlastně pořád seděli dědici starého systému a nikde nebyla záruka, že nepodlehnou další vlně autoritářství.“ [CAMERON. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. S. 456.]

¹⁹⁷⁴ SUK, Jiří. *Návrat Československa k demokracii (1989-1992)*. In: PÁNEK, Jaroslav a kol. *Dějiny českých zemí*. Vydání druhé, doplněné. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018, s. 457-477. ISBN 978-80-246-3994-9. S. 463.

¹⁹⁷⁵ HOLMAN, Robert a kol. *Dějiny ekonomického myšlení*. 2. vydání. Praha: C.H. Beck. Beckovy ekonomické učebnice, 2001. ISBN 80-717-9631-X. S. 515.

¹⁹⁷⁶ SUK. *Návrat Československa k demokracii (1989-1992)*. S. 467.

¹⁹⁷⁷ JAROLÍMEK, Petr. *Zákon o navrácení majetku KSČ a SSM lidu*. *Soudobé dějiny*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2002, roč. 9, č. 1, s. 65-81. ISSN 1210-7050. S. 66.

¹⁹⁷⁸ [Ústavní zákon č. 496/1990 Sb. Ústavní zákon o navrácení majetku Komunistické strany Československa lidu České a Slovenské Federativní Republiky. In: *Zákon pro lidi.cz* [online]. 16. listopadu 1990 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-496>.] a [Ústavní zákon č. 497/1990 Sb. Ústavní zákon o navrácení

a nakonec ho urychlily protestní akce veřejnosti.¹⁹⁷⁹ Slovy Kučery tak došlo za laskavého a sametového dohledu ke „kapitalizaci komunismu“ – nakradené státní i stranické prostředky byly posléze investovány jednotlivci nebo nově vzniklými akciovými společnostmi v rámci privatizace.¹⁹⁸⁰

Další způsob napravení majetkových křivd představovalo navrácení zestátněného majetku v restitučních procesech. K restitucím však došlo v omezené míře; restituční kauzy konkretizovaly představy o roli občana v novém režimu a pro značnou část společnosti znamenaly skryté trauma.¹⁹⁸¹ Zásadní neshody přinesly nároky bývalých majitelů německé národnosti, kterým byl majetek znárodněn po druhé světové válce, a církevní restituce. Restituce majetku se v podstatě týkala původních vlastníků nebo jejich dědiců, pokud byly občany s trvalým pobytem v Československu.¹⁹⁸² To samozřejmě diskriminovalo řadu emigrantů.

S ohledem na časové průtahy restitucí se hlavním prvkem transformace socialistického hospodářství stala privatizace. Ta byla cílená na posílení tuzemského vlastnictví¹⁹⁸³ a především na rychlost procesu. Privatizace vycházela z neoliberálního ekonomického myšlení Klausova týmu; následné přerozdělení a akumulaci majetku měla určit „neviditelná ruka trhu“.¹⁹⁸⁴ Standardní způsob privatizace byl pro svou dobu trvání zamítnut a ve většině případů byl volen způsob ne zrovna obvyklý – tzv. kuponová metoda (OL7-I 04).¹⁹⁸⁵ „Drobné podniky, jako malé obchody, dílny a restaurace, byly prodány v dražbách a velké byly převedeny na akciové společnosti prodejem za nominální hodnotu prostřednictvím „investičních kupónů“, které bylo možné směnit za akcie privatizovaných společností, nebo je prodat. K jejich nákupu byl oprávněn každý občan státu ve věku nad osmnáct let a přibližně osm a půl milionu československých občanů této příležitosti užilo.“¹⁹⁸⁶ V roce 1993 byla dokončena na území České i Slovenské republiky tzv. malá privatizace, během které došlo k odkupu malých podniků. Sporným momentem celého procesu je ale

---

majetku Socialistického svazu mládeže lidu České a Slovenské Federativní Republiky. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 16. listopadu 1990 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-497>.]

¹⁹⁷⁹ Na podporu navrácení neoprávněně nabytého majetku proběhla v dubnu 1990 na pražském Staroměstském náměstí demonstrace a následně desetiminutová manifestační stávka. V květnu téhož roku držela skupina lidí ze stejného důvodu hladovku na Václavském náměstí v Praze. Tyto události vedly 18. května k usnesení Federálního shromáždění, aby všechny politické strany a společenské organizace sestavili výkazy o svém majetku. Do tohoto dne „[...] mohlo tedy svobodně a bezrestně docházet k majetkovým machinacím, podvodům a spekulativnímu přelévání movitého i nemovitého majetku na nejrůznější společnosti a osoby.“ [JAROLÍMEK. *Zákony o navrácení majetku KSČ a SSM lidu*. S. 68.]

¹⁹⁸⁰ Cit. dle [JAROLÍMEK. *Zákony o navrácení majetku KSČ a SSM lidu*. S. 80.]

¹⁹⁸¹ ČINÁTL, Kamil. *Naše české minulosti aneb jak vzpomínáme*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny. České dějiny NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2014. ISBN 978-80-7422-291-7. S. 266.

¹⁹⁸² HOLÝ. *Malý český člověk a skvělý český národ: národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. S. 73.

¹⁹⁸³ Důraz na tuzemské vlastnictví bohužel nepřinesl kýžené výsledky. Přibližně od roku 1997 vedly hospodářské krize a problémy velkých českých podniků k nutnosti přehodnotit nacionální kapitalismus a vláda se velmi rychle začala orientovat na zahraniční investory, čímž z hospodářství prakticky zmizely státní podniky. Viz např.: [MYANT, Martin. *Podoby kapitalismu v České republice*. In: GJURIČOVÁ, Adéla a Michal KOPEČEK, eds. *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*. Praha: Paseka, 2008, s. 265-287. ISBN 978-80-7185-876-8. S. 283.]

¹⁹⁸⁴ SUK. *Návrat Československa k demokracii (1989-1992)*. S. 468.

¹⁹⁸⁵ Další metodu představuje např. přímý prodej.

¹⁹⁸⁶ HOLÝ. *Malý český člověk a skvělý český národ: národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. S. 150.

odkup velkých podniků. Ten proběhl v několika kolech bez promyšlené legislativy, což posléze otevřelo možnost podvodnému jednání i krádežím.¹⁹⁸⁷

Revoluční změny roku 1989 se promítly samozřejmě také do architektury a stavebnictví. Po rozpuštění Svazu československých architektů v prosinci 1989 byla ustavena nová právní organizace Obec architektů,¹⁹⁸⁸ která se spolupodílela na založení České komory architektů.¹⁹⁸⁹ Byla obnovena tvůrčí svoboda a organizace práce na základě soukromých ateliérů či projekčních kanceláří. Část českých exulantů-architektů se vrátila zpět do vlasti, čímž do české architektury nepřímo vnesli západní vlivy. Ty byly dále šířeny prostřednictvím tištěných médií a přítomností hvězd světové architektury přímo na území státu. „Všichni byli opojeni novými možnostmi, které slibovaly především svobodu téměř v čemkoli. Začalo se stavět hodně, rychle (někdy zdánlivě i rychleji, než se projektovalo) a s pocitem, že vše je dovoleno. Volnost tvarů i volnost barev byly jakousi reakcí na dobu předchozí.“¹⁹⁹⁰ „Architekti vnímali sami sebe jako nositele svobodné tvorby, omezené výhradně zadáním investora a vlastní invencí [...]“¹⁹⁹¹ Řada architektů se však obrátila spíše ke střídmosti, která se projevila tzv. novým funkcionalismem objevujícím se již od poloviny 80. let.¹⁹⁹² Velkou změnou musely projít i stavební podniky, a to nejen s ohledem na nově otevřený trh a rozsáhlejší výrobkovou základnu, ale také z hlediska aktualizace vztahu investor – architekt – dodavatel.

Vztah k architektonickému dědictví předchozího režimu nebyl zprvu prakticky žádný, o čemž svědčí nevhodné přestavby mnoha staveb a zánik prakticky všech umělecky hodnotných interiérů bruselského stylu.¹⁹⁹³ Pokud bychom se zaměřili na památkovou ochranu poválečné architektury, nelze o ní v devadesátých a v části nultých let hovořit vůbec, ačkoli existují světlé výjimky.¹⁹⁹⁴ Ve veřejné diskusi nejčastěji rezonovala kritika panelových bytových domů a sídlišť, které Havel pejorativně označil jako králíkárný.¹⁹⁹⁵ Bytová otázka se

---

¹⁹⁸⁷ „Kuponová privatizace probíhala bez promyšleného právního zabezpečení a v následujících letech vedla k četným podvodům a krádežím, pro něž se vžil světově proslulý neologismus „tunelování.“ [SUK. Návrat Československa k demokracii (1989-1992). S. 469.]

¹⁹⁸⁸ Obec architektů, právní nástupce politicky neakceptovatelného Svazu československých architektů, byla ustanovena 17. prosince 1989 v levém křídle Průmyslového paláce v Praze-Holešovicích. [KRAJČÍ, Petr. Vznik Obce architektů a rozpuštění Svazu českých architektů. In: KRAJČÍ, Petr et al. *Navzdory: architekti 1969-1989-2019*. Praha: Grada Publishing, 2020, s. 74-75. ISBN 978-80-271-2583-8.]

¹⁹⁸⁹ Česká komora architektů začala oficiálně existovat až přijetím zákona č. 360/1992 Sb. Zákon České národní rady o výkonu povolání autorizovaných architektů a o výkonu povolání autorizovaných inženýrů a techniků činných ve výstavbě (autORIZAČNÍ ZÁKON) ze dne 7. května 1992. Viz [Zákon č. 360/1992 Sb. Zákon České národní rady o výkonu povolání autorizovaných architektů a o výkonu povolání autorizovaných inženýrů a techniků činných ve výstavbě (autORIZAČNÍ ZÁKON). In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 7. května 1992 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-360>.]

¹⁹⁹⁰ SEDLÁKOVÁ, Radomíra. Současná česká architektura jako odraz stavu společnosti. In: ČERNÁ, Martina et al. *Naše národní identita v reflexi uměleckých oborů a kreativních oborů a kreativních oblastí*. 2., dopl. vyd. V Praze: Institut umění - Divadelní ústav, 2013, s. 241-255. ISBN 978-80-7008-316-1. S. 247.

¹⁹⁹¹ BEČKOVÁ, Kateřina. *Zbořeno: zaniklé pražské stavby 1990-2020*. V Praze: Paseka, 2021. ISBN 978-80-7637-161-3. S. 15.

¹⁹⁹² Návrat architektů k funkcionalismu lze přímo spojit s celospolečenskou porevoluční touhou návratu k období první republiky, kdy měla česká architektura mezinárodní věhlas.

¹⁹⁹³ Zmiňme např. **Dům dětské knihy a nakladatelství Albatros v Praze** (1964-70, Stanislav Franc a Luděk Hanf) či do Prahy převezený výstavní **pavilon ze Světové výstavy Expo v Bruselu**, který byl po požáru zdemolován.

¹⁹⁹⁴ Za nemovitou kulturní památku byl v roce 1991 prohlášen **hotel Jalta v Praze**, o rok později **dům ČKD v Praze** (1976-83, Alena Šrámková a Jan Šrámek), roku 1998 **hotel a televizní vysílač na Ještědu v Liberci** a v roce 2000 dvě Pragerovy pražské realizace – **Ústav makromolekulární chemie a budova Federálního shromáždění**.

¹⁹⁹⁵ Václav Havel před třiceti lety projel republiku. In: *ČT24: Česká televize* [online]. 2020 [cit. 2022-10-28]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/3045657-vaclav-havel-pred-triceti-lety-projel-republiku>.

stala tématem příliš upomínající na režim a hlavní architektonickou úlohu nově tvořily kancelářské budovy vznikajících společností i bank. Zásadní roli investorů začaly hrát nejen tyto soukromé tuzemské firmy, ale také zahraniční společnosti. Stát ztratil své výsadní postavení a přestal investovat do čehokoli. Navíc se velmi rád zbavil volných pozemků i části stavebního fondu, o který by se musel starat.

Každý nově formovaný politický systém, ať už jde o totalitní nebo totalitu střídající, musí mimo jiné vyřešit otázku, jak interpretovat a jak se vypořádat s minulým režimem. „V procesech, které probíhají v Evropě po pádu komunistických režimů, vyvstávají do popředí problémy konfliktních interpretací minulosti, způsobů zúčtování s minulostí, na nichž by nové režimy mohly postavit svou legitimitu [...].“¹⁹⁹⁶ Pro analýzu problému „co dělat s minulostí“ Rupnik definoval pět rovin, kterými je možné se zabývat:¹⁹⁹⁷

- zákonodárné či soudní postupy, tzv. *transitional justice*;
- veřejná debata, která může mít formu veřejné polemiky i právního sporu;
- historiografie;
- změna symbolů;
- vztah „obecné“ společnosti k minulosti.

S ohledem na téma a rozsah práce není účelem věnovat se podrobně všem bodům a ponechejme je historikům. V krátkosti ale shrneme stěžejní body, které mají vliv na pochopení současného pohledu na komunistickou minulost a vyrovnávání se s ní.¹⁹⁹⁸ V případě *transitional justice* ze všech postsovětských států zašli nejdále společně s Němci právě Češi. Relativně rychle (a po právu) byl připraven Zákon 119/1990, o soudní rehabilitaci, jehož účelem bylo „[...] zrušit odsuzující soudní rozhodnutí za činy, které v rozporu s principy demokratické společnosti respektující občanská politická práva a svobody zaručené ústavou a vyjádřené v mezinárodních dokumentech a mezinárodních právních normách zákon označoval za trestné, umožnit rychlé přezkoumání případů osob takto protiprávně odsouzených v důsledku porušování zákonnosti na úseku trestního řízení, odstranit nepřiměřené tvrdosti v používání represe, zabezpečit neprávem odsouzeným osobám společenskou rehabilitaci a přiměřené hmotné odškodnění a umožnit ze zjištěných nezákonností vyvodit důsledky proti osobám, které platné zákony vědomě nebo hrubě porušovaly.“¹⁹⁹⁹ V praxi byly plošné rehabilitace bez soudních procesů pojety jako rehabilitace všech osob, které byly za komunistického režimu obětí politického obvinění.²⁰⁰⁰

Vyrovnání se s komunistickým režimem i ve svém prvním prezidentském projevu nastínil Václav Havel, v němž kladl důraz na to, že za chod režimu jsou odpovědni v různé

¹⁹⁹⁶ ŠUBRT, Jiří a Nicolas MASLOWSKI. Závěrem. In: MASLOWSKI, Nicolas a Jiří ŠUBRT a kol. *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*. Praha: Karolinum, 2014, s. 277-284. ISBN 978-80-246-2689-5. S. 283.

¹⁹⁹⁷ RUPNIK. Politika vyrovnávání se s komunistickou minulostí. Česká zkušenost. S. 28.

¹⁹⁹⁸ „[S] minulostí se lze vždy jen neustále vyrovnávat, avšak nikdy zcela vyrovnat.“ [PŘIBÁŇ. Právo, kolektivní identita a vyrovnání se s minulostí: Středoevropské zkušenosti s postkomunismem. S. 313.]

¹⁹⁹⁹ Zákon č. 119/1990 Sb. Zákon o soudní rehabilitaci. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 23. dubna 1987 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-119>. § 1, odst. 1.

²⁰⁰⁰ Dle odhadů bylo v Československu během vlády KSČ za politické zločiny odsouzeno téměř čtvrt milionu lidí a z nich 240 k trestu smrti. [RUPNIK. Politika vyrovnávání se s komunistickou minulostí. Česká zkušenost. S. 11.]

míře všichni, avšak na druhou stranu dodal, že by nezávislé soudy měly zvážit vinu odpovědných.²⁰⁰¹ Krátkou reflexi minulého režimu přinesl Zákon č. 480/1991 Sb., o době nesvobody, jenž mu přisoudil porušování lidských práv i vlastních zákonů.²⁰⁰² Stěžejní význam získal Zákon 198/1993 Sb., o protiprávnosti komunistického režimu a o odporu proti němu. Ten konstatoval, že období mezi lety 1948-89 je odpovědné za „[...] programové ničení tradičních hodnot evropské civilizace, za vědomé porušování lidských práv a svobod, za morální a hospodářský úpadek provázený justičními zločiny a terorem proti nositelům odlišných názorů, nahrazením fungujícího tržního hospodářství direktivním řízením, destrukcí tradičních principů vlastnického práva, zneužíváním výchovy, vzdělávání, vědy a kultury k politickým a ideologickým účelům, bezohledným ničením přírody [...]“²⁰⁰³ Komunistická strana byla označena za zločinnou a zavrženíhodnou organizaci a za spoluviničky spáchaných zločinů byly přímo označeni funkcionáři, organizátoři a podněcovatelé v politické a ideologické oblasti.²⁰⁰⁴ Zákonu o protiprávnosti komunistického režimu předcházelo v září 1991 zřízení Úřadu dokumentace a vyšetřování činnosti Státní bezpečnosti, který pod vedením Václava Bendy měl nejen dokumentační úlohu, ale získal také pravomoc vyšetřovat a iniciovat trestní stíhání. V lednu 1995 tuto úlohu přebрал Úřad pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu, který vznikl sloučením Střediska dokumentace protiprávnosti komunistického režimu s Bendovým úřadem. Úloha úřadu tak byla rozšířena na všechny zločiny komunistického režimu. Mnoho zločinů tak bylo identifikováno, nakonec však retributivní justice, kvůli selhání institucí i osobní neochotě zločiny minulosti potrestat, nenaplnila očekávání.

Česká společnost také „[j]ako jedna z prvních (vedle Německa) uvedla otázku individuální odpovědnosti do legislativní agendy a její „režim utváření paměti“ byl jako jeden z prvních ovlivněn otázkou osobní minulosti [...]“²⁰⁰⁵ Tím nastalo „[...] veřejné zpochybňování a pranýřování za osobní chyby z minulosti, které se v České republice, resp. Československu, dělo prostřednictvím různých afér, lustračních zákonů či neřízeným šířením seznamu agentů.“²⁰⁰⁶ K nejspornější legislativní úpravě zcela nepochybně patří právě lustrace,²⁰⁰⁷ představující „[...] proces vskutku specifický, neboť v podobných rozměrech nebyl použit při

---

²⁰⁰¹ „Všichni jsme si totiž na totalitní systém zvykli a přijali ho za nezměnitelný fakt a tím ho vlastně udržovali. Jinými slovy: všichni jsme – byť pochopitelně každý v jiné míře – za chod totalitní mašinérie odpovědni, nikdo nejsme jen její obětí, ale všichni jsme zároveň jejími spoluvůrci.“ A dále: „Mnoho našich občanů zahynulo v padesátých letech ve věznicích, mnozí byli popraveni, tisíce lidských životů bylo zničeno, statisíce talentovaných lidí bylo vypuzeno do zahraničí. Pronásledováni byli ti, kteří za války zachraňovali čest našich národů, ti, kteří se vzepřeli totalitní vládě, i ti, kteří dokázali prostě být sami sebou a myslet svobodně. Na nikoho, kdo za naši dnešní svobodu tak či onak zaplatil, by nemělo být zapomenuto. Nezávislé soudy by měly spravedlivě zvážit případnou vinu těch, kdo jsou za to odpovědni, aby vyšla plná pravda o naší nedávné minulosti najevo.“ [ŠÍMÍČEK. Novoroční projev prezidenta Václava Havla z 1. ledna 1990.]

²⁰⁰² Zákon č. 480/1991 Sb. Zákon o době nesvobody. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 13. listopadu 1991 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1991-480>. § 1.

²⁰⁰³ Zákon č. 198/1993 Sb. Zákon o protiprávnosti komunistického režimu a o odporu proti němu. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 9. července 1993 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1993-198>.

²⁰⁰⁴ Tamtéž, § 1, odst. 2 - § 2.

²⁰⁰⁵ MAYER. *Češi a jejich komunismus: paměť a politická identita*. S. 11.

²⁰⁰⁶ PILAŘOVÁ, Zdislava. *Vnímání architektury z období socialismu ve veřejném diskurzu po roce 1989*. Praha, 2022. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav českých dějin. Vedoucí práce Miroslav MICHELA. S. 19.

²⁰⁰⁷ „Lustrace je prověřovací procedura spočívající v prošetření záznamů Státní bezpečnosti, jejímž účelem je zjistit, zda osoba ucházející se o určitě místo nebyla evidována mezi přibližně stovkou tisíc takzvaných spolupracovníků StB.“ [RUPNIK. *Politika vyrovnávání se s komunistickou minulostí. Česká zkušenost*. S. 11.]

denacifikaci po druhé světové válce ani se neobjevuje při transformacích nekomunistických diktatur.²⁰⁰⁸ Schválení lustračních zákonů²⁰⁰⁹ v Československu rozvířilo kontroverzi celého procesu a vyvolalo také politické spory.²⁰¹⁰ Neřízené lustrace vyvrcholily v roce 1992 vydáním Cibulkova seznamu (OL7-I 05), který sice obsahuje úplný registr spolupracovníků StB, ale nerozlišuje formu jejich spolupráce a za jakých okolností k ní došlo a zdali vůbec.²⁰¹¹ „Výsledkem bylo, že buď všichni na seznamu byli vinni, nebo nebyl vinen nikdo. Kdo byl evidován, mohl být vinen i nevinen, a ten, kdo evidován nebyl, mohl být rovněž vinen (mohl spolupracovat a přitom již nebýt v evidenci) i nevinen.“²⁰¹² Lustrace tak patří k základním důvodům pokřiveného vztahu k vyrovnávání se s bývalým režimem. Jejich absurdnost glosuje např. Rupnik, který vzpomíná na kreslený vtip na stránkách Lidových novin v roce 1991. „Muž, stojící před budovou Národního shromáždění, říká jinému muži: „Já se lustrací nebojím. Nebyl jsem spolupracovník. Jen jsem dával příkazy!“²⁰¹³

Striktní zákonné odsouzení celého období socialismu může působit paradoxně. K zásadnímu uvědomění totiž patří, že „[...] Československo bylo přeci jen jedinou zemí v regionu, kde se komunisté dostali k moci, aniž bylo zapotřebí přítomnosti sovětských vojsk na jeho území,²⁰¹⁴ a kde komunistická strana triumfovala v roce 1946 ve svobodných volbách se čtyřiceti procenty hlasů. Je to země, kde počet členů komunistické strany dosáhl v roce 1945 půl milionu, jednoho a čtvrt milionu v roce 1947 a dvou a půl milionu v roce 1948, což byla téměř čtvrtina veškerého obyvatelstva v produktivním věku.“²⁰¹⁵ V době pražského jara měla československá komunistická strana v porovnání k počtu populace nejvyšší poměrný počet členů z celého sovětského bloku.²⁰¹⁶ Ještě větší rozpor představuje fakt, že v žádném

²⁰⁰⁸ PACZKOWSKI. Co dělat s komunistickou minulostí? Polská zkušenost. S. 32.

²⁰⁰⁹ [Zákon č. 451/1991 Sb. Zákon, kterým se stanoví některé další předpoklady pro výkon některých funkcí ve státních orgánech a organizacích České a Slovenské Federativní Republiky, České republiky a Slovenské republiky. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 4. října 1991 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1991-451>.] a [Zákon č. 279/1992 Sb. Zákon České národní rady o některých dalších předpokladech pro výkon některých funkcí obsazovaných ustanovením nebo jmenováním příslušníků Policie České republiky a příslušníků Sboru nápravné výchovy České republiky. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 28. dubna 1992 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-279>.]

²⁰¹⁰ Nesmiřitelnými zastánci lustračních opatření byli především členové Občanské demokratické strany (ODS), navzdory tomu, že představitel strany Václav Klaus tento problém vnímal nejednoznačně a vyrovnání s minulostí považoval spíše za individuální otázku. Více např.: [RUPNIK. Politika vyrovnávání se s komunistickou minulostí. Česká zkušenost. S. 16.] a [MAYER. *Češi a jejich komunismus: paměť a politická identita*. S. 150-152.]

²⁰¹¹ „Roku 1992 se objevil Cibulkův Kompletní seznam spolupracovníků StB, v němž se nerozlišovali aktivní konfidenti od pasivních subjektů, kteří mnohdy spolupráci podepsali z donucení nebo ji nepodepsali vůbec. V tomto seznamu jsou zahrnuta i jména osob, jež byly předmětem sledování, a zároveň zde všichni aktivní spolupracovníci nejsou. [...] Na seznamech bylo nápadně mnoho „osmašedesátníků“ a až na jednu dvě výjimky žádný člen ODS. Bylo tam také velice málo vyšetřovatelů StB, pokud vůbec někteří. Jak kdosi poznamenal, z obětí se stali viníci. Cibulkovými seznamy se vážně zabývaly i noviny hlavního proudu, a dokonce i parlament, aniž se přihlíželo k tomu, že šlo o seznamy neautorizované a vydané protizákonně.“ [HAUSER. Halucinační demokracie 1989-2019. S. 18-19.]

²⁰¹² HAUSER. Halucinační demokracie 1989-2019. S. 20.

²⁰¹³ [RUPNIK. Politika vyrovnávání se s komunistickou minulostí. Česká zkušenost. S. 14.] Cynismus vtipu potvrzuje to, že od 60. let mohli být členové strany sledování státní bezpečností jen se zvláštním povolením stranických orgánů. [MAYER. *Češi a jejich komunismus: paměť a politická identita*. S. 193.]

²⁰¹⁴ „Československu nebyl socialismus vnucen na konci druhé světové války bajonety sovětské armády, ale zrodil se z přání většiny obyvatelstva, kterým se spravedlnost a rovnost, jež sliboval, zdály eticky hodnotnější než nespravedlnost a nerovnost kapitalismu.“ [HOLÝ. *Malý český člověk a skvělý český národ: národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. S. 24.]

²⁰¹⁵ [RUPNIK. Politika vyrovnávání se s komunistickou minulostí. Česká zkušenost. S. 23.]. Rupnik se dále ptá, proč se v demokratické a hospodářsky nejvyspělejší zemi střední Evropy zrodila nejužší, nejzatvrzelejší a nejvytrvalejší forma komunismu v regionu? Přesvědčivou odpověď dosud nikdo nepřinesl.

²⁰¹⁶ Mayer možnou příčinu dále dovysvětluje: „Jako v každém systému jedině politické strany se vstup do strany postupně stával stále více formalitou usnadňující společenské i profesní uplatnění spíše než vyjádřením vnitřního

ze států bývalého sovětského bloku na politické mapě nezůstala komunistická strana, která se od minulosti nedistancovala a nezměnila si název. V Československu, resp. České republice se tomu tak stalo a donedávna tato strana měla relativně vysokou podporu voličů.²⁰¹⁷

Druhou a třetí Rupnikovou rovinou, tedy veřejnou debatou a historiografií, se pro značný rozsah tématu věnovat nebudeme. Čtvrté hledisko, pojmenované jako změna symbolů, představuje především snahy o vyhlazení stop minulosti pomocí přejmenování ulic, odstranění soch a bourání architektury. Tyto snahy jsou velmi blízké představitelům totalitních systémů, avšak ani sametová revoluce nepřinesla kulturnější pohled na problémové symboly.²⁰¹⁸

Na vztah „obecné“ společnosti k minulosti se podíváme blíže z pohledu paměti a vyrovnávání se s minulostí.²⁰¹⁹ Aby vznikl pocit něčeho minulého, je nutné vytvořit hranici mezi minulostí a přítomností, mezi před a po, čímž je v našem případě listopad roku 1989. Společným cílem paměti a historie „[...] je vypovědět, kdo jsme. Obě souvisejí s identitou, resp. s identitami skupin, politických stran, společností, států.“²⁰²⁰ Existují mezi nimi ale zásadní rozdíly – pro Todorova je paměť částečná a historie je naopak celková.²⁰²¹ Nora další rozdíly shrnuje takto: „Paměť je život, který vždy nesou skupiny živých, a právě proto je v neustáleném vývoji, otevřena dialektice vzpomínky a zapomení, nevědomá ohledně svých postupných deformací, vydána každému užití a zneužití, schopna dlouhých období skrytosti a náhlých znovuoživení. Historie je vždy problematickou a neúplnou rekonstrukcí toho, co už není. Paměť je fenoménem vždy aktuálním, poutem prožívaným ve věčné přítomnosti; historie je zobrazením minulosti. [...] Skrytá paměť skupiny, kterou sjednocuje, což řečeno spolu s Halbwachsem znamená, že existuje tolik pamětí, kolik existuje skupin; že paměť je přirozeně mnohočetná a množovaná, skupinová, vícenásobná a individualizovaná. Historie náleží naopak všem a nikomu, což jí propůjčuje sklon k tomu, co je univerzální.“²⁰²² Na rozdíl

---

souhlasu se socialistickými principy a doktrínou.“ [MAYER. *Češi a jejich komunismus: paměť a politická identita*. S. 82-83.]

²⁰¹⁷ Nicméně počet voličů má výrazně klesající tendenci. V prvních volbách do České národní rady v roce 1990 získalo KSČ 13,24 %. Ve volbách do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky v roce 1996 strana získala 10,33 %, roku 2002 dosáhla maxima s 18,51 %, v roce 2013 to bylo 14,91 % a zatím v posledních volbách v roce 2021 získala 3,60 %. Vůbec poprvé se tak do poslanecké sněmovny nedostala.

²⁰¹⁸ Více viz kapitola 7.2.

²⁰¹⁹ „Otázka společenského a politického vztahu k minulosti není specifická ani pro český případ, ani pro země, které se zbavily komunistického režimu. V různé míře vyvstává na všech kontinentech a vztahuje se k více či méně dramatickým a bolestným skutečnostem (vzpomeňme si na otázku zmizelých osob v Chile, na apartheid v Jižní Africe) nebo k mírnějším situacím v našich západních společnostech [...]“ [MAYER. *Češi a jejich komunismus: paměť a politická identita*. S. 23.]

²⁰²⁰ MAYER. *Češi a jejich komunismus: paměť a politická identita*. S. 30.

²⁰²¹ [TODOROV, Tzvetan. Paměť před historií. Překlad Karel THEIN. In: BENSA, Alban, ed. *Politika paměti: antologie francouzských společenských věd*. Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, 1998, s. 33-46. ISBN 80-902196-3-2. S. 42.] Holý však připomíná, že i historie je „[...] konstruována z výběru událostí chaotické minulosti, o kterých se domníváme, že mají historický význam pro současnost: jsme to, co jsme (nebo kde jsme), protože to či ono se stalo v naší minulosti.“ [HOLÝ. *Malý český člověk a skvělý český národ: národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. S. 119.] Tzn. i historie podléhá subjektivní selekci a následné interpretaci. Je tedy částečná.

²⁰²² NORA, Pierre. Mezi pamětí a historií. Překlad Karel THEIN. In: BENSA, Alban, ed. *Politika paměti: antologie francouzských společenských věd*. Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, 1998, s. 7-32. ISBN 80-902196-3-2. S. 9.

od historie paměť podléhá dvěma formám zapomínání – aktivnímu a pasivnímu.²⁰²³ Dle Luhmanna musí paměť „[...] postupovat selektivně, redukovat komplexitu a stabilizovat pouze to, co bylo vybráno.“²⁰²⁴ A to z ní dělá relativně zranitelné médium závislé na vlivech, které nelze nikdy vyloučit. Logicky si pamatujeme „[...] především dobro, které jsme činili, a zlo, které jsme trpěli. Nepříjemné události, jejichž evokace neumožňuje postavit se ani do role hrdiny ani do role oběti, upadají do zapomenutí.“²⁰²⁵ Když přestane být paměť vnitřně prožívána, ztrácí se její existence.²⁰²⁶

Společnost se vyrovnává s minulostí budováním kolektivní paměti²⁰²⁷ a identity.²⁰²⁸ Manželé Aleida a Jan Assmannovi rozlišují tři typy kolektivní paměti.²⁰²⁹ Komunikativní paměť, týkající se období osmdesáti až sta let, tedy tří až čtyř generací, se týká především zkušeností jednotlivých účastníků událostí a je získávána osobní komunikací. Tento typ paměti je vytvářen zespodu a je různorodý. Oproti tomu další dva typy – kulturní a politická kolektivní paměť, jsou utvářeny především shora, mají trvalejší charakter a jsou předávány vzdělávacími institucemi či památníky. Politická paměť je ale spojena s politickými organizacemi, bez nichž neexistuje a jejichž určité cíle sleduje, a je vždy, oproti kulturní paměti, živá. Její funkcí je připomínání příslušných historických událostí či osob, čímž se legitimizují přítomné politické záměry.²⁰³⁰ Obraz minulosti a paměť jsou proto stále

²⁰²³ „Při aktivním zapomínání se jedná o záměrné vytěšňování a ničení připomínek minulosti. Nástroji aktivního zapomínání jsou cenzura, vyhlášení tabu a rámování vybraných připomínek minulosti jako bezcenných, jako odpadu. Pasivní zapomínání naproti tomu nemá podobu aktivní destrukce, ale jedná se o lhostejné zanedbávání věcí a jevů, které jsou vnímány jako něco nezajímavého, nehodného speciálního zájmu.“ [PILÁŘOVÁ. *Vnímání architektury z období socialismu ve veřejném diskurzu po roce 1989*. S. 88.]

²⁰²⁴ ŠUBRT, Jiří, Nicolas MASLOWSKI a Štěpánka LEHMANN. Soudobé teorie sociální paměti. In: MASLOWSKI, Nicolas a Jiří ŠUBRT a kol. *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*. Praha: Karolinum, 2014, s. 31-45. ISBN 978-80-246-2689-5. S. 40.

²⁰²⁵ TODOROV. Paměť před historií. S. 38.

²⁰²⁶ „Odtud posedlost, [...] která si zároveň libuje v úplném uchování všeho přítomného a úplné ochraně všeho minulého. Pocit rychlého a konečného mizení se snoubí s obavou o přesný význam přítomnosti a nejistotou budoucnosti, čímž i ta nejskromnější stopa, i to nejnepatrnější svědectví nabývají virtuální důstojnosti toho, co je paměťhodné.“ [NORA. *Mezi pamětí a historií*. S. 15.]

²⁰²⁷ Kolektivní paměť lze chápat jako „[...] ucelenou historickou informaci, resp. rekonstrukci konkrétních složek minulosti (historické události, procesu, osobnosti), která více či méně uvědoměle hledá svoji legitimitu, relevanci v tom, že přináší současníkům aktuální politické, morální, kulturní poučení o minulosti, resp. že má své výchovné poselství.“ [HROCH, Miroslav. *Paměť a historické vědomí očima historika*. In: MASLOWSKI, Nicolas a Jiří ŠUBRT a kol. *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*. Praha: Karolinum, 2014, s. 46-66. ISBN 978-80-246-2689-5. S. 47-48.] Přibáň dále kolektivní paměť chápe jako způsob sebereflexe dějin a identity sociální skupiny; sebereflexe konstituuje živou paměť a vyžaduje referenční rámec, který stanoví meze interpretace dějin. Více viz [PŘIBÁŇ. *Právo, kolektivní identita a vyrovnání se s minulostí: Středoevropské zkušenosti s postkomunismem*. S. 290.]

²⁰²⁸ „Z etymologického hlediska se jedná o určitou stálost, jednotu, shodu (z lat. *identicus* – totožný, stejný). Identita je vždy vztahem – *totožností* více prvků. [...] Klasické pojetí identity předpokládá určitou neměnnou podstatu („substanci“), která vyvstává v rozličných projevech („akcidencích“), jež mohou být vzájemně odlišné, stále však vycházejí z určitého jednotného „základu“, jenž by měl být právě pojmem identita označen.“ [MLYNÁŘ, Jakub. *Vztah paměti a identity v soudobé sociologii*. In: MASLOWSKI, Nicolas a Jiří ŠUBRT a kol. *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*. Praha: Karolinum, 2014, s. 257-276. ISBN 978-80-246-2689-5. S. 258.] Nutným základem identity je právě paměť.

²⁰²⁹ Více např.: [KUBIŠOVÁ, Zuzana. *Kolektivní paměť a národní identita*. In: MASLOWSKI, Nicolas a Jiří ŠUBRT a kol. *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*. Praha: Karolinum, 2014, s. 82-112. ISBN 978-80-246-2689-5. S. 85-93.]

²⁰³⁰ „Politická paměť se tak sestává převážně z připomínek slavných vítězství a vůbec slavných výkonů předchůdců či předků. Další podstatnou součástí politické paměti jsou tragické porážky a prohry, utrpení a mučednictví, ovšem ne všechny, ale jen ty z nich, ve kterých se osvědčila mravní síla „našich“ aktérů.“ [KUBIŠOVÁ. *Kolektivní paměť a národní identita*. S. 91.]

aktualizovány tak, aby byly v souladu se zájmy společnosti a její přítomností i budoucností.²⁰³¹

Český případ je založen na odvržení minulosti jako symbolu nového začátku,²⁰³² sametová revoluce, dle Klausových slov, měla představovat tlustou čáru za minulostí a společnost se měla dívat především dopředu.²⁰³³ Vše špatné z minulosti bylo obsaženo v pojmu „oni“, přítomnost a lepší budoucnost symbolizovalo slovo „my“.²⁰³⁴ V kolektivní paměti, jejíž formování záleží také na tom, kdy, kde a jak je minulost zmiňována,²⁰³⁵ se u nás střetávají a často prezentují tři základní diskurzy – paměť politických vězňů z 50. let, paměť disidentů 70. a 80. let a paměť normalizačních komunistů. „Na jedné straně se zdůrazňuje represivní rozměr doby, minulost je často nahlížena z černobílé perspektivy, která společnost dělí na vládnoucí a ovládané. Na straně druhé však máme všichni rodinné vzpomínky na „obyčejnou“ každodennost, mnohdy nechybí ani stesk po normalizační „idyle“.“²⁰³⁶ „Nikdo starším nezakazuje, aby vyprávěli mladším, ale pokud dochází příliš často k příliš zřetelným konfliktům mezi na jedné straně očekáváním naslouchajících, jež získali školní výukou a kulturním provozem, a autentickými vzpomínkami vyprávějících na straně druhé, nevzniká pouto důvěry a předávání vzpomínek se přetrhává, umlká. [...] Autentická paměť na režim státního socialismu má být zapomenuta, protože lidé si ve skutečnosti pamatují i jiné rozměry minulosti a vlastních či rodinných zkušeností než ty, které se vejdou do vyhraněné polarizace „hrdinské oběti“, dissent a underground versus „zrádci národa“, kolaboranti a nomenklatura vládnoucí strany.“²⁰³⁷

Kolektivní paměť se často dostává do konfliktu s osobní, autentickou pamětí, a proto není výjimkou ani přepisování vlastních memoárů.²⁰³⁸ Revizi své paměti nejsou ušetřeni samozřejmě ani architekti. „Opakovaným tématem v příbězích architektů tvořících v období normalizace je jejich touha po západní inspiraci, snaha vzepřít se diktátu uniformity a vzdorovat rezignaci na architekturu jako tvůrčí čin.“²⁰³⁹ „Nikoli jedinou, avšak podstatnou součástí umělecké politiky v režimu státního socialismu totiž bylo modernistické přesvědčení o autonomní úloze kvalitního uměleckého díla, jež svou vlastní estetickou povahou ovlivňuje realitu žitého světa. Sami architekti a umělci vnímali svou práci často pouze na této rovině, kdežto podíl na politickém rozměru účinnosti svých děl vidět nechtěli a jako pamětníci

²⁰³¹ ŠUBRT, Jiří, Nicolas MASLOWSKI a Štěpánka LEHMANN. Maurice Halbwachs, koncept rámců paměti a kolektivní paměti. In: MASLOWSKI, Nicolas a Jiří ŠUBRT a kol. *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*. Praha: Karolinum, 2014, s. 15-30. ISBN 978-80-246-2689-5. S. 91.

²⁰³² PILAŘOVÁ. *Vnímání architektury z období socialismu ve veřejném diskurzu po roce 1989*. S. 16.

²⁰³³ „Když Václav Klaus na začátku devadesátých let říkal, že za minulostí je třeba udělat tlustou čáru a nedívat se pořád do zpětného zrcátka, byla to chyba nebo lež.“ [BARTLOVÁ. Zbořte ty komunistický baráky! Socialismus a modernita mezi pamětí a zapomináním. S. 46.]

²⁰³⁴ PŘIBÁŇ. Právo, kolektivní identita a vyrovnání se s minulostí: Středoevropské zkušenosti s postkomunismem. S. 290.

²⁰³⁵ PILAŘOVÁ. *Vnímání architektury z období socialismu ve veřejném diskurzu po roce 1989*. S. 19.

²⁰³⁶ ČINÁTL. *Naše české minulosti aneb jak vzpomínáme*. S. 208-209.

²⁰³⁷ BARTLOVÁ. Zbořte ty komunistický baráky! Socialismus a modernita mezi pamětí a zapomináním. S. 57, 58-59.

²⁰³⁸ Např. přepisování hereckých pamětí viz [ČINÁTL. *Naše české minulosti aneb jak vzpomínáme*. S. 99-114.]

²⁰³⁹ PILAŘOVÁ. *Vnímání architektury z období socialismu ve veřejném diskurzu po roce 1989*. S. 93.

do dnes nechtějí.²⁰⁴⁰ S tímto pohledem však mohou kontrastovat příběhy kariérních vzestupů vedoucích projektových ústavů.²⁰⁴¹

Nic to nemění na tom, že pro mnoho jedinců Klausova tlustá čára znamená diskontinuitu, „život roztržený vedví“.²⁰⁴² Možná proto se začíná objevovat společenský fenomén zvaný ostalgie. Tu lze definovat jako pozitivně zbarvený vztah k minulosti, zejména v oblasti konzumu, v éře začlenění do bývalého sovětského bloku.²⁰⁴³ V České republice je možné tento vztah, navzdory zcela patrným ideologickým prvkům, pozorovat především u televizní zábavy, filmů²⁰⁴⁴ či populární hudby, které tvoří neopomenutelné procento nabídky většiny televizních a rozhlasových stanic, a také u potravinářských i průmyslových výrobků. Činátl upozorňuje na to, že tyto předměty nám zprostředkovávají prožitek plynoucího času a připomínají již zapomenuté emoce.²⁰⁴⁵ Ostalgie, někdy módněji označována jako retro, představuje i zpestření současné nabídky,²⁰⁴⁶ která např. v případě kinematografie často nedosahuje dřívějších uměleckých kvalit, a nepochybně vychází z přirozeného vzpomínání na dětství či mládí.²⁰⁴⁷ Proto nelze přejít vysoký divácký ohlas současných pořadů spojených s obdobím komunistického režimu. Např. dokumentární cyklus **Retro** (2008), který v přitažlivém formátu krátkých reportáží přibližuje fenomény doby, anebo seriál **Vyprávěj** (2009-13, Biser A. Arichtev | OL7-I 06), který vykresluje příběh rodiny na pozadí českých dějin. Ty jsou nejen připomínány, ale tvoří výrazné dějové milníky včetně rozdělení seriálu na série. Nicméně sledující se spíše zaměřují na zobrazení každodennosti²⁰⁴⁸ a mnohdy se s obyčejnými životy postav ztotožňují.²⁰⁴⁹ Tento seriál „[...] umožňuje divákům, aby jeho prostřednictvím vzpomínali na vlastní minulost, případně s jeho pomocí sdíleli vzpomínky svých blízkých ze starší generace.“²⁰⁵⁰ O vztahu k socialistické minulosti v mnoha případech svědčí také porevoluční kinematografie, v níž je pohled na běžný život v komunistickém režimu ve skrze pozitivní i humorný.²⁰⁵¹ „Ve společnosti, jak je v takových

²⁰⁴⁰ BARTLOVÁ. Zbořte ty komunistický baráky! Socialismus a modernita mezi pamětí a zapomínáním. S. 54.

²⁰⁴¹ Např. Vratislav Růžička, komunista a mezi lety 1967-74 ředitel pražského KPÚ.

²⁰⁴² Ke vztahu současné politické situace a pocitu diskontinuity viz např.: [DOKUPIL ŠKABRAHA, Martin. Zpátky ni krok! Důsledky nezamýšlených důsledků postkomunismu. In: DRULÁK, Petr a Petr AGHA, eds. *Sametová budoucnost?*. V Praze: Masarykova demokratická akademie, 2019, s. 121-138. ISBN 978-80-87348-66-6.]

²⁰⁴³ Jak upozorňuje Franc, termín ostalgie pochází z bývalé NDR a původně je vztažen ke konzumnímu zboží. [FRANC. Ostalgie v Čechách. S. 194.]

²⁰⁴⁴ Mezi nejdiskutovanější televizní reprízy patřili v 90. letech již zmíněný seriál **Žena za pultem** či kriminální seriál **Třicet případů majora Zemana** (1974-78, režie Jiří Sequens st.) přinášející zcela deformovaný obraz doby, na němž se spolupodíleli i příslušníci StB. Základní shrnutí tehdejší diskuze k uvedení seriálu veřejnoprávní televizí viz např.: [ČINÁTL. *Naše české minulosti aneb jak vzpomínáme*. S. 177-202.]

²⁰⁴⁵ ČINÁTL. *Naše české minulosti aneb jak vzpomínáme*. S. 176.

²⁰⁴⁶ „Pokud bychom přesto hovořili o nějakém politickém či ideologickém pozadí veškerých ostalgických diskuzí, domnívám se, že jak jsem již zmínil, spíše než sympatie ke komunismu odrážejí určitou variantu konzumně orientovaného liberalismu a odmítnutí moralistních norem pro oblast spotřeby.“ [FRANC. Ostalgie v Čechách. S. 215.]

²⁰⁴⁷ „Nelze však zapomínat ani na obyčejnou „biologickou“ nostalgii: kdysi bývalo dobře, protože jsem byl mladý, zdravý a děvčata mě milovala. A systém... Kdo přemýšlel o systému!“ [PACZKOWSKI. Co dělat s komunistickou minulostí? Polská zkušenost. S. 40.]

²⁰⁴⁸ „Diváci chtěli vidět „své“ nástěnky, toaletní papír, Vitacit, lampiony a podobně.“ [ČINÁTL. *Naše české minulosti aneb jak vzpomínáme*. S. 168.]

²⁰⁴⁹ Např. komentář divačky Jitky: „[...] 90 % obyčejných lidí zde žilo tak, jako hrdinové vašeho seriálu a jejich drobná hrdinství a útrapy zůstala nezveřejněna. Je dobře, že tento seriál je právě o obyčejných lidech.“ Cit. dle [ČINÁTL. *Naše české minulosti aneb jak vzpomínáme*. S. 162-163.]

²⁰⁵⁰ ČINÁTL. *Naše české minulosti aneb jak vzpomínáme*. S. 158.

²⁰⁵¹ Např. Viewegh ukázal, že „[...] Báječná léta, která byla tak trochu pod psa, naštěstí skončila a my se jim můžeme s nadhledem zasmát a zároveň pocítit lítost nad ztraceným časem dětství a dospívání.“ [ČINÁTL. *Naše české minulosti aneb jak vzpomínáme*. S. 315.]

filmech líčena, nevládne nedůvěra a podezřívavost, ale naopak žoviální soudržnost, takže se doba za vlády komunistů jeví jako cosi poněkud abnormálního, kdy si však přece jen lidé vzájemně pomáhali a dokázali se politickým tlakům vysmívat. Nadšené přijetí těchto filmů [...] lze nejspíš vysvětlit tím, že ukazují nepolitický pohled na historii, čímž vracejí minulost všem těm lidem „bez příběhu“, kteří nebyli komunistickými kádry, ani bývalými vězni, ani bývalými disidenty, za komunistů se nijak zvlášť neangažovali ani proti nim, ani pro ně, a kteří koneckonců tvoří drtivou – mlčící – většinu obyvatelstva.“²⁰⁵²

S odstupem času je možné tvrdit, že problém vyrovnání se se socialistickým režimem české i jiné středoevropské politické elity vyřešily nejednoznačně, a ne zcela vhodnými způsoby. Politické i společenské neshody při československé transformaci vedly k zániku a vzniku nových politických stran a hnutí. Problém dekomunizace také dále eskaloval konflikt české a slovenské společnosti, který skončil rozdělením České a Slovenské Federativní Republiky na dva samostatné státy.²⁰⁵³ Drulák dále upozorňuje na fakt, že absolutní odvržení socialismu a komunismu smazalo pravdu o jejich příčinách a historický význam dělnického hnutí; liberální kapitalismus přímo umožnil „amputaci sociálního státu“.²⁰⁵⁴ Pro část české společnosti zůstává problémem způsob, jakým došlo k celé transformaci socialistického režimu.²⁰⁵⁵ „Česká dekomunizace vedla ke vzniku situace, kdy se případní viníci odpovědní za komunistickou represí poměrně snadno vyhnuli trestnímu řízení a pokračovatelé KSČ byli ostrakizováni, ale koneckonců do značné míry tolerováni, a naopak představu o bývalé opozici proti komunismu poskvnilo podezření z kolaborace.“²⁰⁵⁶ Veřejné očekávání potrestání bývalých zločinů vyznělo prakticky naprázdno, což nejen že oslabilo důvěru v nový režim,²⁰⁵⁷ ale také vedlo, a stále vede, k ironickému zpochybňování revoluce.²⁰⁵⁸

²⁰⁵² MAYER. *Češi a jejich komunismus: paměť a politická identita*. S. 258-259.

²⁰⁵³ „Je zřejmé, že dekomunizace byla problémem, jenž sehrál důležitou roli při rozvratu ve vztahu Čechů a Slováků v období těsně předcházejícím „sametového rozvodu“.“ [RUPNIK. *Politika vyrovnávání se s komunistickou minulostí. Česká zkušenost*. S. 17.] Holý však připomíná, že národnostní napětí mělo hlubší kořeny: „Mezi bývalými socialistickými zeměmi najdeme jen tři, ve kterých byl politický systém strukturován podle národnostního klíče: Sovětský svaz, Jugoslávie a Československo. Všechny tři se po zániku komunistického režimu rozpadly v důsledku vzrůstajícího národnostního napětí.“ [HOLÝ. *Malý český člověk a skvělý český národ: národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. S. 14.] Svou roli jistě sehrálo i politické směřování revoluční transformace – v Čechách byla zásadní ekonomická reforma, na Slovensku hlavní roli hrálo řešení sociální oblasti.

²⁰⁵⁴ DRULÁK. *Za socialistický Západ!*. S. 93.

²⁰⁵⁵ „Takzvané kulaté stoly jako symboly vyjednaných přechodů k demokracii se dnes stávají pohoršením pro značný počet těch, jimž pouhá rétorická rovina morálního odsouzení komunistické zvěle celkem pochopitelně připadá nedostatečná.“ [KOPEČEK. *Historická paměť a liberální nacionalismus v Česku a střední Evropě po roce 1989*. S. 262.]

²⁰⁵⁶ MAYER. *Češi a jejich komunismus: paměť a politická identita*. S. 255-256.

²⁰⁵⁷ PŘIBÁŇ. *Právo, kolektivní identita a vyrovnání se s minulostí: Středoevropské zkušenosti s postkomunismem*. S. 299.

²⁰⁵⁸ Dle Masáka se z listopadových ideálů stal terč vtípů. [MASÁK. *Tak nějak to bylo*. S. 71.] Ironické interpretace revoluce, objevující se již od jara 1990, se zakládají na nenaplnění personálních změn a „očišťení“ společnosti od bývalých i stále přítomných komunistů. Někdy dokonce jsou listopadové události chápány jako spiknutí organizované StB či dohoda mezi disidenty, potažmo Občanského fóra s normalizačními politiky. Krapfl však uvádí, že ironický výklad je pouze jednou ze čtyř interpretačních pohledů na revoluci. Silnou základnu tvoří „romantičtí zastánci“, kteří ji především vnímají jako úspěšný protiklad tradičně násilných a krvavých revolucí; naopak tragické interpretace upozorňují na latentnost romantiků. Stoupenci tragického scénáře revolucí vnímají jako cestu k negativním a až katastrofálním výsledkům, se kterými se nyní musí společnost vypořádávat. [KRAPFL, James. *Poetický základ politiky: Dějiny významu roku 1989*. In: GJURIČOVÁ, Adéla a Michal KOPEČEK, eds. *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*. Praha: Paseka, 2008, s. 134-157. ISBN 978-80-7185-876-8. S. 155, 156.]

Česká společnost se nedokázala se svou minulostí vyrovnat natolik, aby ji stále nezatěžovala.²⁰⁵⁹ Minulost se dosud interpretuje jako problém příslušnosti k Západu, či Východu²⁰⁶⁰ a „[v]ýsledkem je neustálé opakování deklaratorního, obecného a nediferencovaného odmítání komunistické minulosti u demokratických stran, a u komunistů naopak nepokrytý historický revizionismus hraničící s popíráním a relativizací komunistických zločinů.“²⁰⁶¹ „Minulost se opravdu používá většinou k napadání a nařčení a mnohem vzácněji k reflexi a pochopení toho, co znamenal komunistický režim.“²⁰⁶² Tváří v tvář nepříjemné pravdě nás staví Durnová: „Je načase si přiznat, že jsme stále v zajetí logiky buď – anebo, že nejsme schopni myslet o zahraničněpolitických krocích studené války a o těch vnitropolitických bez strašidla komunismu a nutnosti hájit kapitalismus.“²⁰⁶³ „Hrozba cesty před rok 1989 také slouží jako mocný nástroj legitimizace politických rozhodnutí, případně je efektivní součástí komunikačních slovníků řady politických stran.“²⁰⁶⁴ Navzdory politickým a mediálním tlakům²⁰⁶⁵ a stále agresivnější kolektivní paměti dichotomický vztah české společnosti k socialistické minulosti existuje. Mayer to poukazuje na příkladu dvou disidentů, chartistů a bývalých politických vězňů Václavu Bendovi a Petru Uhlovi.²⁰⁶⁶ Benda se stal bojovníkem za kriminalizaci komunistického režimu a jeho cílem bylo bývalé komunistické činitele pohnat před soud. Uhl naopak představuje význačného odpůrce lustračního zákona, pro kterého je, podobně jako Klause, vina spíše individuální a za minulostí dělá tlustou čáru. Ironičtější glosu přináší Nový – část společnosti se dodnes vrací k písním Karla Kryla a jiná si zkrátka raději pustí Michala Davida.²⁰⁶⁷ A ve většině těchto případů není třeba hledat politicko-sociální důvody²⁰⁶⁸ – lidé to mnohdy dělají proto, aby zavzpomínali na své mládí, anebo zkrátka jen pro požitek z hudby. Slovy Činátla: „Kdo má rád majora Zemana, nemusí být nutně komunistou.“²⁰⁶⁹

²⁰⁵⁹ „Je zřejmé, že řešení otázky „[...] co s komunistickou minulostí“ je poznamenáno rozpolceností. [...] Dlouhou sérií dekomunizačních aktů a rozhodnutí doprovázely spory, které ovládají veřejnou rozpravu o komunismu do dnešního dne.“ [SUK. Návrat Československa k demokracii (1989-1992). S. 476.]

²⁰⁶⁰ Česká společnost „[...] kvůli svému umístění v pomyslném „středu Evropy“ nemá (již od cyrilometodějské mise v 9. století) automaticky jasno v tom, zda patří spíše k Západu, nebo k Východu či zda má vůbec přijímat tuto dichotomii.“ [DOKUPL ŠKABRAHA. Zpátky ni krok! Důsledky nezamýšlených důsledků postkomunismu. S. 128.]

²⁰⁶¹ KOPEČEK. Historická paměť a liberální nacionalismus v Česku a střední Evropě po roce 1989. S. 263.

²⁰⁶² MAYER. Češi a jejich komunismus: paměť a politická identita. S. 22.

²⁰⁶³ DURNOVÁ, Anna. Spor o aktivismus a efektivitu vládnutí aneb Jak zlepšit kulturu demokracie. In: DRULÁK, Petr a Petr AGHA, eds. *Sametová budoucnost?*. V Praze: Masarykova demokratická akademie, 2019, s. 29-44. ISBN 978-80-87348-66-6. S. 31.

²⁰⁶⁴ DRULÁK a AGHA. Úvod. S. 8.

²⁰⁶⁵ „Politický tlak na vzpomínání ovšem nelze zlehčovat, politizace paměti představuje důležité téma, které se často objevuje na stránkách tisku, v televizi a na internetu.“ [ČINÁTL. *Naše české minulosti aneb jak vzpomínáme*. S. 343.]

²⁰⁶⁶ MAYER. Češi a jejich komunismus: paměť a politická identita. S. 154-159.

²⁰⁶⁷ NOVÝ, Jakub. Odras české identity v textech české populární hudby. In: ČERNÁ, Martina et al. *Naše národní identita v reflexi uměleckých oborů a kreativních oborů a kreativních oblastí*. 2., dopl. vyd. V Praze: Institut umění - Divadelní ústav, 2013, s. 336-350. ISBN 978-80-7008-316-1. S. 350.

²⁰⁶⁸ „Ostalgie je na jedné straně považována za neškodnou zálibu v retro módě, na druhou stranu je řadou lidí vnímána jako nebezpečný návrat socialistického pakulturního kýče, který nabízí soft verzi komunistického panování [...]“ [PILAŘOVÁ. *Vnímání architektury z období socialismu ve veřejném diskurzu po roce 1989*. S. 87.]

²⁰⁶⁹ ČINÁTL. *Naše české minulosti aneb jak vzpomínáme*. S. 193.

7.2 Současná praxe ochrany české poválečné architektury

S ohledem na současné problémy lidstva, potažmo české společnosti, se mohou spory o vztah k poválečné architektuře jevit jako banální. Přesto do značné míry hovoří o naší kulturnosti, vztahu k minulosti a je možné z něho odvodit skryté důvody současného stavu společnosti.²⁰⁷⁰ Než se budeme zabývat ochranou české poválečné architektury, je na místě tento problém uvést do širších souvislostí. Vztah k moderní a poválečné architektuře je totiž problematický nejen u nás a v dalších postsocialistických zemích, ale také na Západě.²⁰⁷¹ O tom mohou mimo jiné svědčit demolice architektonicky významných staveb a souborů, např. **sídlíště Robin Hood Gardens v Londýně** (1968-72, Alison a Peter Smithsonovi), **Y-blokka v Oslu** (1959-70, Erling Viksjø) či ikony japonského metabolismu věže **Nagakin v Tokiu** (1972, Kisho Kurokawa). Symbolem vztahu novodobého Německa k architektuře bývalé NDR je demolice **Paláce republiky v Berlíně** (1973-76, Heinz Graffunder, Karl-Ernst Swora | OL7-I 07, 08).²⁰⁷² Extrémní situace v rámci bývalého východního bloku představuje Severní Makedonie, kde v hlavním městě **Skopji** probíhá znovubudování národní identity pomocí odkazu na éru Alexandra Velikého „oblékáním“ významných a památkově chráněných (!) brutalistních budov do klasické formy (OL7-II 01),²⁰⁷³ či Maďarsko, které vynakládá od roku 2010 nemalé vládní úsilí i peníze na obnovu kulturně i politicky cenné architektury v **Budapešti**, tedy i na eklektické úpravy poválečné architektury. Tyto úpravy většinou probíhají bez souhlasu původních autorů staveb. V rámci zkoumaných staveb zářející případ představuje **OD Best v Houstonu** (OL7-II 02). Poté co se začaly objevovat zvěsti o jeho možné ochraně, majitel v roce 2003 zničil bez jakéhokoli postihu architektonicky unikátní průčelí, čímž debaty o ochraně okamžitě ukončil.

Švácha všeobecnou averzi vůči pozdnímu modernismu připisuje dvěma ideologickým příčinám.²⁰⁷⁴ První z nich spočívá v neoliberalismu, jež přímo a nepokrytě spojuje tehdejší architekturu pouze s režimem, a proto ji označuje jako komunistickou nebo jako památníky normalizace apod. Silnými momenty jsou nedotknutelnost soukromého vlastnictví a úpadek veřejného zájmu. Druhá příčina je neokonzervatismus, jehož premisa spočívá v tom, že moderní architektura je od svého počátku špatná.²⁰⁷⁵ Mezi nesmlouvavé kritiky modernismu

²⁰⁷⁰ Např. bourání staveb začíná být pro společnost stále více naléhavou otázkou a stále častěji dochází k aktivistickým protestům. Obývané prostředí lze totiž chápat jako pevný bod, domov, jehož proměna narušuje ukotvení jedince v dynamickém a zrychleném globalizovaném světě.

²⁰⁷¹ „Similarly, the questions of which modern buildings to preserve, how to preserve them, and subsequent matters are not limited to any particular country but are a problem that vexes people worldwide.“ [PRUDON, Theodore H. M. *Preservation of Modern Architecture*. New York: Wiley, 2008. ISBN 978-0-471-66294-5. S. IX.]

²⁰⁷² Architektonicky i typologicky významnou stavbu nahradila napodobenina pruského paláce. Dle Prudona má rekonstrukce historické stavby za cíl spíše odstranit nepříjemnou minulost a vytvořit asociace k současnosti pozitivně vnímané minulosti než docílit esteticky tradiční, a tedy přijatelnější budovy. [PRUDON. *Preservation of Modern Architecture*. S. 48.]

²⁰⁷³ Elementární vhléd do situace poválečné architektury v Severní Makedonii viz např. [LING, Rachel. How Skopje's Urban Makeover Alienated Locals. In: *Failed Architecture*. 18. 1. 2018 [cit. 2023-10-15]. Dostupné z: <https://failedarchitecture.com/how-skopjes-makeover-alienated-locals/>.]; [NIEBYL, Donald. Skopje's 1963 Quake: From Ruins to Modernist Resurrection. In: *Spomenik Database* [online]. 5. 4. 2021 [cit. 2023-10-15]. Dostupné z: [https://www.spomenikdatabase.org/post/skopje-s-1963-quake-from-ruins-to-modernist-resurrection.](https://www.spomenikdatabase.org/post/skopje-s-1963-quake-from-ruins-to-modernist-resurrection/)]

²⁰⁷⁴ ŠVÁCHA, Rostislav. Památková ochrana poválečné architektury v mezinárodních souvislostech [přednáška]. In: *Architektura 60. a 70. let 20. století a památková péče*. Praha: NPÚ, 13. 10. 2021. Dostupné také z: <https://www.youtube.com/watch?v=lilLvcMZmoM&list=PLZgJmohI4Y6dxL-QQqy86y7NAksFHMt>.

²⁰⁷⁵ Neokonzervativní články odsuzující moderní architekturu viz např. [*The American Conservative* [online]. The American Ideas Institute, ©2022 [cit. 2023-10-15]. Dostupné z: <https://www.theamericanconservative.com/>.]

patří např. matematik a teoretik architektury Nikos A. Salingaros²⁰⁷⁶ či Léon Krier, jenž nastalou vlnu demolice modernistických staveb na konci 90. let okomentoval slovy, že „[...] všeobecně vzbuzuje [u laické veřejnosti – pozn. autora] jen málo lítosti. Jsou-li občanské výbory vůbec organizovány, tak jen za účelem ochrany tradičních budov.“²⁰⁷⁷ Nicméně stačila dvě desetiletí k tomu, aby občanská sdružení vznikla i pro ochranu poválečné architektury a v určitých případech jim také začaly sekundovat i sdružení dříve ochraňující pouze „tradiční“ architekturu.²⁰⁷⁸

První mezinárodní prohlášení vyzývající k zachování modernistické architektury bylo formulováno roku 1990 v Eindhovenu na konferenci DOCOMOMO International. Prohlášení si klade za cíl dosáhnout sedmi bodů – seznámit veřejnost, úřady, odborníky i vzdělávací instituce s významem modernistické architektury, identifikovat a zmapovat všechna díla, podporovat zachování a opětovné využití staveb a souborů, zabránit zničení významných budov, vytvořit vhodné techniky konzervace a adaptivního využití, získat finanční prostředky na zachování staveb a v neposlední řadě rozvinout nové myšlenky pro budoucnost udržitelného prostředí založeného na zkušenosti moderního hnutí.²⁰⁷⁹ Další doporučení pro zachování architektonického dědictví jsou součástí tzv. chart,²⁰⁸⁰ které jsou výsledkem řady setkání a konferencí nevládní organizace ICOMOS. Nárůst zájmu o ochranu poválečné architektury nepřímo dokládá také zápis 17 staveb Le Corbusiera na seznam kulturního dědictví UNESCO v roce 2016, z nichž 9 vzniklo po roce 1945.²⁰⁸¹

Kvůli evidenci a ochraně moderní architektury vznikají místní, národní i mezinárodní organizace. Mezi nejzásadnější s mezinárodním přesahem patří **DOCOMOMO International** sdružující síť akademiků a odborníků z praxe ve více než 60 zemích světa. Předpokladem činnosti organizace je zachování poválečného architektonického dědictví. **Mezinárodní vědecký výbor ICOMOS pro dědictví 20. století** činnost zahájil programem Heritage Alerts, jehož hlavním cílem je upozornit veřejnost v případě ohrožení hodnotné architektury

---

Ideálem nové a té správné architektury neokonzervativců je např. anglické město **Poundbury** (od 1987, Léon Krier). [ŠVÁCHA. Památková ochrana poválečné architektury v mezinárodních souvislostech.]

²⁰⁷⁶ „Ve 20. století se architektura stala masovým jevem pod vlivem vůdčích architektů, kteří zneužili vybrané filozofické texty, aby podpořili své ideály a prosadili se. Architektura se odpoutala od jakýchkoli vyšších principů lidské existence, odvrátila se od přírody i posvátna. Poprvé v lidské historii začali lidé úmyslně vytvářet nepřirozené struktury, ve kterých se nebydlí dobře a které působí nepříjemně.“ [SALINGAROS, Nikos A., Martin HORÁČEK, ed. *Sjednocená teorie architektury: forma, jazyk, komplexita*. Překlad Martin HORÁČEK. Brno: Vysoké učení technické v Brně - VUTUM ve spolupráci s Barrister & Principal Publishing, 2017. ISBN 978-80-214-5345-6. S. 111.]

²⁰⁷⁷ KRIER, Léon. *Architektura - volba nebo osud*. Překlad Jaroslav HUŤA. Praha: Academia, 2001. ISBN 80-200-0012-7. S. 57.

²⁰⁷⁸ U nás např. Klub Za starou Prahu a případ demolice Transgasu či mazutové výtopny na sídlišti Invalidovna.

²⁰⁷⁹ DOCOMOMO INTERNATIONAL. Eindhoven-Seoul Statement. In: *Docomomo International* [online]. Seoul, 2014 [cit. 2023-01-02]. Dostupné z: <https://www.docomomo.pt/news/international/eindhoven-seoul-statement-2014>.

²⁰⁸⁰ Především Benátská charta z roku 1964 [ICOMOS. *The Venice Charter: International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites*. Venice, 1964. Dostupné také z: <https://www.icomos.org/en/participer/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/157-thevenice-charter>.], ICOMOS charta vydaná v roce 2003 [ICOMOS. *ICOMOS charter. Principles for the Analysis, Conservation and Structural Restoration of Architectural Heritage*. Victoria Falls, 2003. Dostupné také z: <https://www.icomos.org/en/about-the-centre/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/165-icomos-charter-principles-for-the-analysis-conservation-and-structural-restoration-of-architectural-heritage>.] a Charta z Burry pocházející z roku 2013 [ICOMOS. *The Burra Charter: The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance*. 5. vydání. Burwood: Deakin University, 2013. ISBN 0957852843. Dostupné také z: <https://australia.icomos.org/wp-content/uploads/The-Burra-Charter-2013-Adopted-31.10.2013.pdf>.]

²⁰⁸¹ Význam samotného autora, který je diskutován níže, je patrný také na dalších skupinových zápisech UNESCO, např. osmi budovách Franka Lloyda Wrighta v roce 2019, čtyřech domech Victora Horty v roce 2000 a sedmi stavbách Antonia Gaudího v roce 1984 a 2005.

a následně se zasadit o její ochranu. **Conserving Modern Architecture Initiative** je formovaná v rámci americké neziskové organizace Getty Conservation Institute. Tato iniciativa se zabývá ekonomickou stránkou obnovy či konverze moderní architektury a také dalším výzkumem souvisejícím s její záchranou. Celosvětovou platformu pro evidenci architektury pozdní moderny, potažmo architektury brutalistní, představuje **SOS Brutalism** (OL7-II 03). Databáze spravovaná Deutsches Architekturmuseum v současnosti čítá přes dva tisíce zástupců poválečné architektury po celém světě.

Na národní a místní úrovni je počet organizací a spolků větší, avšak jejich dosah a vliv naopak menší. Zmínit lze anglickou organizaci **The Heritage Alliance**, jejíž přínos představuje např. soupis poválečného architektonického dědictví australské Victorie.²⁰⁸² Pozdní modernismus 14 států, které bývaly součástí SSSR, přibližuje databáze **Soviet modernism**. Soupis více než 650 budov a urbanistických plánů vznikl díky výzkumu Architekturzentrum Wien a na přelomu let 2012-13 byl představen na výstavě a katalogu.²⁰⁸³ Na poválečnou architekturu NDR se od roku 2006 zaměřuje neinstitucionalizovaná drážďanská platforma **Ostmoderne**, jejímž cílem je výstavami zvýšit informovanost veřejnosti o nevhodných přestavbách a demolicích.²⁰⁸⁴ Varšavská poválečná architektura je součástí projektu **Tu było, tu stało**, jež se zabývá změnami a demolicemi po roce 1989 na území hlavního polského města.²⁰⁸⁵ Jugoslávskými plastikami, památníky a okrajově i architekturou z druhé poloviny 20. stol. se zabývá **Spomenik Database**.²⁰⁸⁶ Relativně rozsáhlá je maďarská databáze **egykor.hu** založená na sdílení dobových fotografií nejen poválečné architektury.²⁰⁸⁷ Příkladem protestní organizace může být „**Miluji GTC**“,²⁰⁸⁸ která je opoziční silou plánované transformace významného OS **Gradski trgovski centar ve Skopji**. S ohledem ke zkoumaným poválečným OD je nutné zmínit kampaň **C20 Department Stores**, která vznikla roku 2022 na ochranu britských OD pocházejících z 20. stol se zvláštními architektonickými hodnotami. Kampaň reaguje na propastný úpadek OD²⁰⁸⁹ vytvořením databáze ohrožených staveb a její snahou je zapsání několika vybraných případů na seznam památkově chráněných staveb a zasloužit se o jejich kultivované zachování. K tomuto účelu by mělo sloužit šest případových studií s různými formami přístupů pro zachování OD. Zmínit lze také **Mall Hall of Fame**, která se považuje za nejrozsáhlejší databázi věnující se americkým *shopping malls*

---

²⁰⁸² Více viz [WIXTED, David, Suzanne ZAHRA a Simon REEVES. Survey of Post-War Built Heritage in Victoria. In: *Heritage ALLIANCE* [online]. Melbourne, Heritage Alliance, 2008 [cit. 2022-05-23]. Dostupné z: https://www.heritage.vic.gov.au/___data/assets/pdf_file/0025/512287/Survey-of-post-war-built-heritage-in-Victoria-Stage-1-Heritage-Alliance-2008_Part1.pdf.]

²⁰⁸³ Více viz [Soviet Modernism 1955-1991. In: *Az W* [online]. Architekturzentrum Wien, 2022 [cit. 2022-05-16]. Dostupné z: http://wiki.azw.at/sovietmodernism__database/home.php?l=deu.]

²⁰⁸⁴ Více viz [Ostmodern.org: Netzwerk nachkriegsmoderne Baukunst. In: *Ostmodern.org* [online]. WordPress, 2022 [cit. 2022-05-16]. Dostupné z: <https://www.ostmodern.org/>.]

²⁰⁸⁵ Více viz [*Tu było, tu stało* [online]. 2022 [cit. 2022-05-16]. Dostupné z: <https://www.tubylotustalo.pl/>.]

²⁰⁸⁶ Více viz [*Spomenik Database* [online]. 2018 [cit. 2022-07-05]. Dostupné z: <https://www.spomenikdatabase.org/>.]

²⁰⁸⁷ Více viz [*Egykor.hu* [online]. 2022 [cit. 2022-05-16]. Dostupné z: <https://egykor.hu/index.php/>.]

²⁰⁸⁸ Orig. *Go sakam GTC*.

²⁰⁸⁹ Osud a budoucnost britských OD vyvolal celonárodní veřejnou debatu diskutovanou ve všech hlavních médiích. Iniciativa udává, že v posledních letech od dubna 2022 bylo ve Spojeném království uzavřeno 52 % všech OD. [One year on: C20 Department Stores Campaign Revisited. In: *Twentieth Century Society* [online]. 2022 [cit. 2023-03-13]. Dostupné z: https://c20society.org.uk/news/___trashed-2.]

vč. historických souvislostí jejich vzniku,²⁰⁹⁰ a obdobně koncipované **The Department Store Museum**, jež se naopak zaměřuje na americké OD.²⁰⁹¹

Kromě zmíněných organizací se do ochrany poválečné architektury zapojují orgány státní správy a památkové úřady, jejichž role a význam se odvíjí od státního uspořádání. Nezanedbatelnou roli hrají vzdělávací instituce, které nabízejí nejen výukové předměty související s památkovou ochranou architektury 20. stol., ale podílí se na výzkumu prostřednictvím studijních programů, nejčastěji na postgraduálním stupni.²⁰⁹² Vzdělávací instituce se také v mnoha případech aktivně angažují nad rámec pedagogické činnosti. Z mnoha příkladů lze zmínit **Evidenci a valorizaci staveb slovinské moderní architektury v letech 1945-70**, kterou prováděla Fakulta architektury Univerzity v Lublani.²⁰⁹³

Základem, který definoval problémový vztah české veřejnosti k poválečné architektuře, bylo kolokvium **Ještěd – evidence hodnot poválečné architektury** (2009, VCPD, FA ČVUT, NPÚ). Architektura 60. a 70. let 20. stol. je v současnosti především v zájmu mladší generace, která si ji již příliš nespojuje s tehdejší režimem. O osvětu širší veřejnosti se snaží významní propagátoři poválečné architektury, mezi něž patří přední erudované osobnosti, např. Rostislav Švácha a Petr Vorlík, a laické veřejnosti jsou blízcí především popularizátoři Vladimír 518 nebo Adam Gebrian. Na osvětu široké veřejnosti cílí také výstavy a výstavní katalogy. Na putovní retrospektivní výstavu **SIAL** (2010, Muzeum umění v Olomouci) navázal katalog **SIAL**.²⁰⁹⁴ **Výstava prací manželů Machoninových** (2010, Galerie Jaroslava Fragnera) předcházela katalogu **60'/70': Věra a Vladimír Machoninovi**,²⁰⁹⁵ fenoménem československých OD se zabývala výstava **Kotvy Máje** (2011, Vysoká škola uměleckoprůmyslová), na níž navázala stejnojmenná publikace.²⁰⁹⁶ Z dalších výstav lze zmínit především ty věnující se pražské poválečné architektuře: **Poválečná 45-89 / Příběhy pražské architektury** (2016, FA ČVUT), která představila výsledky dvou semestrů mapování poválečné architektury studenty, výstava **Architektura pro Prahu** (2017, Český svaz stavebních inženýrů, Česká komora autorizovaných inženýrů a techniků činných ve výstavbě, Obec architektů), jež seznámila s činností pražských Projektových ústavů výstavby hlavního města Prahy, výstava **Navzdory / architekti 1969 – 1989 – 2019** (2019, Galerie Jaroslava

²⁰⁹⁰ Více viz [Mall Hall of Fame [online]. 2022 [cit. 2022-05-16]. Dostupné z: <http://mall-hall-of-fame.blogspot.com/>.]

²⁰⁹¹ Více viz [The Department Store Museum [online]. Blogger, 2022 [cit. 2022-05-16]. Dostupné z: <http://www.thedepartmentstoremuseum.org/>.]

²⁰⁹² Např. postgraduální kurz *Advanced Studies in Post-War British Architecture* na *Edinburgh College of Art*, předmět *Post-war history of construction and architecture* na *Université de Libre de Bruxelles*, *British Post-War Architecture* na *University of York* či magisterský ateliér *Adapting 20th century Heritage* na *Delft University of Technology*. Více k celosvětovému vzdělávání památkové ochrany poválečné architektury viz např.: [PEDRONI, Margherita et al. *A Global Survey on Education and Training for the Conservation of Twentieth-Century Built Heritage: Research Report*. Los Angeles: Getty Conservation Institute; Lisbon: DOCOMOMO International, 2020. ISBN 978-1-937433-82-6. Dostupné také z: https://www.getty.edu/conservation/publications_resources/pdf_publications/global_survey_on_education_and_training.html.]

²⁰⁹³ Více viz [Evidenca in valorizacija objektov slovenske moderne arhitekture med leti 1945-70. In: *Evidenca.org* [online]. Ljubljana: Ferry Institute for Spatial Culture, 2022 [cit. 2022-05-16]. Dostupné z: <http://evidenca.org/>.]

²⁰⁹⁴ ŠVÁCHA, Rostislav, ed. *Sial*. Olomouc: Arbor vitae, 2010. ISBN 978-80-87164-41-9.

²⁰⁹⁵ PUČEROVÁ, Klára a Pavel SMĚTÁK, eds. *60'/70': Věra a Vladimír Machoninovi = Věra and Vladimír Machonin: [Galerie Jaroslava Fragnera 22/12/2010-30/01/2011]*. Praha: Galerie Jaroslava Fragnera, 2010. ISBN 978-80-904484-1-4.

²⁰⁹⁶ KLÍMA, Petr, ed. *Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011. ISBN 978-80-86863-40-5.

Fragnera), ke které vyšla také publikace,²⁰⁹⁷ a výstava **Nebourat! Podoby brutalismu v Praze** (2020, Národní galerie). Po vydání rozsáhlých monografií následovaly výstavy **To nejlepší z architektury 60. a 70. let v České republice**²⁰⁹⁸ (2020-21, Národní technická knihovna) či **Architektura 58–89**²⁰⁹⁹ (2022, CAMP). K posledně jmenované výstavě a publikacím se váže stejnojmenný dokumentární seriál (2023, režie Jan Zajíček). I na stálou expozici Národní galerie v Praze **1956 - 1989: Architektura všem** (2022 | OL7-II 05), jež se kromě architektury věnuje také tehdejšímu životnímu stylu, navázal výstavní katalog.²¹⁰⁰ Další aktivity NPÚ v souvislosti s pražskou architekturou 2. pol. 20. stol. prezentovala např. výstava **Poválečná architektura jako památka** (2023, Galerie Jaroslava Fragnera). Širší geografický záběr měla výstava **Iconic Ruins** (2019, Galerie Českých center, Goethe-Institut), která představila poválečnou architekturu zemí V4.

Také na území ČR funguje řada občanských organizací a spolků, jež se zabývají evidenční, publikační a ochrannou činností zaměřenou na poválečnou architekturu a výtvarná díla. Lze jmenovat např. **Architektura 489** (OL7-II 04), jež se věnuje mapování poválečné architektury a zprostředkovává databázi obsahující přes 280 objektů,²¹⁰¹ **Vetřelci a volavky**, poukazující na neuspokojivý stav poválečných výtvarných děl především ve veřejném prostoru a zabývající se jejich evidencí,²¹⁰² nebo skupina **Ošklivá architektura** na sociální platformě Facebook čítající přes 11 tis. členů. Propagaci české poválečné architektury odstartovaly prostřednictvím popularizačních portálů také tzv. architektonické manuály – brněnský **BAM**,²¹⁰³ královéhradecký **KAM**,²¹⁰⁴ litomyšlský **LAM**,²¹⁰⁵ plzeňský **PAM**,²¹⁰⁶ a zlínský **ZAM**,²¹⁰⁷ kterým sekundují **Ostravské památky**²¹⁰⁸ či platforma **Architektura na severu Čech** věnující se městům Děčín, Jablonec nad Nisou, Liberec, Litoměřice, Teplice a Ústí nad Labem.²¹⁰⁹ Výjimkou již nejsou ani občanská hnutí vznikající pro akutní záchranu poválečné

²⁰⁹⁷ KRAJČI, Petr et al. *Navzdory: architekti 1969-1989-2019*. Praha: Grada Publishing, 2020. ISBN 978-80-271-2583-8.

²⁰⁹⁸ VRABELOVÁ, Renata, ed. *Architektura 60. a 70. let 20. století v České republice*. Praha: Národní památkový ústav, 2020, s. 418-425. ISBN 978-80-87967-26-3.

²⁰⁹⁹ [VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 1*. Praha: Bigg Boss, 2022. ISBN 978-80-908359-1-7.] a [VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 2*. Praha: Bigg Boss, 2022. ISBN 978-80-908359-2-4.]

²¹⁰⁰ HUBER-HOUDOVÁ, Helena, ed. *1956 - 1989: Architektura všem. Životní styl - každodennost - média*. Praha: Národní galerie Praha, 2023. ISBN 978-80-7035-814-6.

²¹⁰¹ Více viz [A489 [online]. Wense interactive design, 2022 [cit. 2022-07-18]. Dostupné z: <https://www.a489.cz/>]

²¹⁰² Více viz [Vetřelci a volavky [online]. Onkubator, 2022 [cit. 2022-07-18]. Dostupné z: <https://www.vetrelciavolavky.cz/>]

²¹⁰³ Více viz [Brněnský architektonický manuál: průvodce brněnskou architekturou [online]. ViaAurea s.r.o., 2022 [cit. 2022-07-18]. Dostupné z: <https://www.bam.brno.cz/>]

²¹⁰⁴ Více viz [Královéhradecký architektonický manuál [online]. Dům umění města Brna, Via Aurea s.r.o., kontrapunkt, z. ú., 2022 [cit. 2022-07-18]. Dostupné z: <https://kam.hradcekralove.cz/>]

²¹⁰⁵ Více viz [Litomyšlský architektonický manuál [online]. Dům umění města Brna, Via Aurea s.r.o., Městská galerie Litomyšl, 2022 [cit. 2022-07-18]. Dostupné z: <https://lam.litomysl.cz/>]

²¹⁰⁶ Více viz [Plzeňský architektonický manuál [online]. Via Aurea, s. r. o., 2022 [cit. 2022-07-18]. Dostupné z: <https://pam.plzne.cz/>]

²¹⁰⁷ Více viz [Zlínský architektonický manuál [online]. Via Aurea, s.r.o., 2022 [cit. 2022-07-18]. Dostupné z: <https://zam.zlin.eu/>]

²¹⁰⁸ Více viz [Ostravské památky [online]. Antikvariát Fiducia, 2017 [cit. 2022-07-18]. Dostupné z: <http://www.ostravskepamatky.cz/>]

²¹⁰⁹ Více viz [Děčín - Tetschen: architektura na severu Čech [online]. Občanské sdružení 400/27, 2022 [cit. 2022-07-18]. Dostupné z: <https://www.decin-tetschen.net/>], [Jablonec - Gablonz: architektura na severu Čech [online]. PLAC, 2022 [cit. 2022-07-18]. Dostupné z: <http://jablonec-gablonz.net/>], [Liberec - Reichenberg: architektura na severu Čech [online]. Občanské sdružení 400/27, 2022 [cit. 2022-07-18]. Dostupné z: <https://liberec-reichenberg.net/>], [Litoměřice - Leitmeritz: architektura na severu Čech [online]. Občanské sdružení 400/27, 2022 [cit. 2022-07-18]. Dostupné z: <https://litomerice-leitmeritz.net/>], [Teplice - Teplitz: architektura na severu Čech [online]. PRO POLIS

architektury, např. **Mazutka žije** pro záchranu mazutové výtopny na pražském sídlišti Invalidovna. Kromě aktivní účasti občanských seskupení se začínají prosazovat i názorově blízcí zástupci v komunální politice.²¹¹⁰

Ústřední orgán české památkové péče tvoří Ministerstvo kultury. Odbornou organizací státní památkové péče je Národní památkový ústav,²¹¹¹ který začíná v případě poválečné architektury sehrávat významnější úlohu. Z jeho krajských pracovišť lze zmínit především liberecké, jehož práce primárně cílí na architektonické dědictví SIALu. Významnou činnost má za sebou také ostravské pracoviště spojené s Martinem Strakošem, který se tématem architektury druhé poloviny 20. stol. soustavně zabývá. NPÚ svou činnost promítl do výstupů projektu „Analýza a prezentace hodnot moderní architektury 60. a 70. let 20. století jako součásti národní a kulturní identity ČR“, který byl financován Ministerstvem kultury ČR v rámci Programu aplikovaného výzkumu a vývoje. V průběhu projektu NPÚ spoluorganizoval konferenci **Architektura 60. a 70. let 20. století a památková péče** (2020, NPÚ) a také workshopy **Hodnocení výsledků experimentálních prací** (2016 a 2018, Fakulta stavební VUT v Brně), **Výtvarné umění jako součást architektury 60. a 70. let 20. století** (2017, FSv ČVUT v Praze | OL7-II 06). Kromě již zmíněné publikace *Architektura 60. a 70. let 20. století v České republice* vydal NPÚ ve spolupráci s dalšími subjekty (FSv ČVUT v Praze, Fakulta stavební VUT v Brně, Ústav teoretické a aplikované mechaniky AV ČR ad.) sérii monografií zabývajících se podrobněji ohroženými stavbami poválečné architektury.²¹¹² Významný přínos představuje *Metodika hodnocení a ochrany staveb 2. poloviny 20. století*²¹¹³ a také mapová aplikace **Moderní architektura 60. a 70. let 20. století v České republice**²¹¹⁴ propojená s veřejnou částí databáze Památkového katalogu. Z dalších výzkumných projektů zmíníme především projekt **Paneláci či Architektura osmdesátých let v České republice: Osobitost, identita a paralelní úvahy na pozadí normalizace** podpořené Ministerstvem kultury v rámci Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity. Dalším významným subjektem podílejícím se na výzkumu poválečné architektury je Výzkumné centrum průmyslového dědictví (VCPD) na FA ČVUT v Praze. Badatelské aktivity centra jsou sice primárně orientovány na průmyslové dědictví, nicméně v rámci jeho činnosti proběhl např. **stavebněhistorický průzkum televizního vysílače a horského hotelu Ještěd** (2009).

Teplíce, 2022 [cit. 2022-07-18]. Dostupné z: <https://teplice-teplitz.net/>, [Ústí - Aussig: architektura na severu Čech [online]. Občanské sdružení 400/27, 2022 [cit. 2022-07-18]. Dostupné z: <https://usti-aussig.net/>]

²¹¹⁰ Např. politické sdružení Praha sobě.

²¹¹¹ Národní památkový ústav je odbornou organizací památkové péče s celostátní působností zabývající se evidencí a dokumentací památek a vydáváním odborných vyjádření k probíhajícím stavebním řízením a záměrům.

²¹¹² [STRAKOŠ, Martin a kol. *Nádraží Ostrava – Vítkovice: historie, architektura, památkový potenciál*. Praha: Národní památkový ústav, 2017. ISBN 978-80-87967-14-0.], [URLICH, Petr, ed. *Obchodní dům Prior/Kotva: historie, urbanismus, architektura*. Praha: Národní památkový ústav, 2018. ISBN 978-80-87967-19-5.], [HOUŠKOVÁ, Kateřina a kol. *Hotel Intercontinental v Praze: historie - urbanismus - architektura*. Praha: Národní památkový ústav, 2019. ISBN 978-80-7480-129-7.], [GORYCZKOVÁ, Naďa, ed. *Transgas: areál řídicí ústředny Tranzitního plynovodu a budova FMPE v Praze: historie, architektura, památkový potenciál*. Praha: Národní památkový ústav, 2019. ISBN 978-80-7480-138-9.]

²¹¹³ VRABELOVÁ, Renata et al. *Metodika hodnocení a ochrany staveb 2. poloviny 20. století (se zaměřením na architektonické dědictví 60. a 70. let) vzhledem k jejich (možné) památkové ochraně*. Brno: Národní památkový ústav, 2020. ISBN 978-80-87967-22-5.

²¹¹⁴ Více viz [Moderní architektura 60. a 70. let 20. století v České republice: Mapa s odborným obsahem (Nmap). In: *Národní památkový ústav* [online]. 2020 [cit. 2022-07-02]. Dostupné z: <https://npu.maps.arcgis.com/apps/webappviewer/index.html?id=10b768449b2a4c27acc9ba112246d00>.]

Nejen díky těmto sdružením a subjektům výzkum architektonického dědictví 60. a 70. let 20. stol. systematicky probíhá, poznání se rozšiřuje²¹¹⁵ a jednotlivé hodnoty jsou často jasně identifikovány.²¹¹⁶ Zájem o tyto stavby vzrůstá, přesto však jejich ochrana stále pokulhává a v podstatě se nedaří. „Ostudný“ stav ochrany poválečné architektury má dle Šváchy tři příčiny.²¹¹⁷ Za prvé hovoří o úpadku veřejného zájmu a soustavném upřednostňování zájmů soukromých;²¹¹⁸ druhá příčina se skrývá v posudkářích, kteří ve svých vyjádřeních na objednávku vlastníků negují hodnotu výjimečných staveb; a za třetí špatná ochrana spočívá na nedostatečném přístupu orgánů památkové péče. Masák dále vzpomíná absenci časového odstupu, který je spojen s nejistotou, jak má společnost s poválečnými stavbami nakládat, a také zmiňuje malou informovanost široké veřejnosti.²¹¹⁹

Fuchs na konci 60. let uvedl: „Naše doba má stejné právo a stejnou povinnost zanechat vývojovou fázi na historickém městě, tak jak to také prováděly minulé slohové epochy.“²¹²⁰ A Starý dříve napsal: „Tato doba zanechá obří pomníky.“²¹²¹ Dnešní pohled na poválečné architektonické dědictví nám tyto názory reflektuje, otázkou však je, zdali bychom tyto pomníky neměli spojovat spíše s dobou, než s totalitním režimem?²¹²² Stavební celky vytvořil čas a jejich význam se odvozuje ze složitých vztahů – „[...] jsou zrcadly světa nebo určité epochy.“²¹²³ Architektonické dílo je materiální výtvar, jenž vznikl za určitých environmentálních, ekonomických a společensko-politických podmínek. Pro Kohouta je

²¹¹⁵ Každá další plánovaná demolice a ohrožení poválečné stavby dokáže spojit větší část veřejnosti, která vyžaduje alespoň diskuzi, a mobilizuje síly v dalším poznání, interpretaci, hodnocení a následné ochraně.

²¹¹⁶ Například Dulla uvádí jako charakteristické znaky ahistoričnost a abstraktnost, lapidární geometrickou formu, velká výrazná gesta, rozvolněné urbanistické struktury a dále dodává lehkost, tenký obvodový plášť, brutalistní poetiku či strukturalistické opakování a také využití nových materiálů (plasty, hliník, aj.). V neposlední řadě je pro československou poválečnou architekturu typické spojení s výtvarným uměním. [DULLA, Matúš. Sú to vôbec pamiatky? Architektonické pamiatky 60. rokov na Slovensku a problémy ich udržania. In: DOLEJŠ, Petr, ed. *Obnova památek 2011: co s architekturou 60. a 70. let 20. století?*. Praha: Studio Axis, spol. s r.o., 2011, s. 23-28. ISBN 978-80-904081-3-5. S. 23-24.]

²¹¹⁷ ŠVÁCHA, Rostislav. Tři příčiny špatné ochrany poválečných staveb. *Bulletin Uměleckohistorické společnosti*. Praha: Výbor Uměleckohistorické společnosti, 2017, roč. 29, č. 2, s. 9-10. ISSN 1805-3955. Dostupné z: http://www.dejinyumeni.cz/templates/uhs/data/files/91_uhs_bulletin_2-2017_web.pdf. S. 9.

²¹¹⁸ Vorlík zdůrazňuje: „S převodem do soukromého vlastnictví se změnil i náš pohled a najednou jsme více ochotni připustit, že každý majitel může se svou budovou dělat, co chce.“ [BIEGEL, Richard a Petr VORLÍK. Památková ochrana architektury. Dynamika historické hodnoty. Stigmatizace. Bourání. Aktivismus. Transformace. Obnova. Kontextualita. In: VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 2*. Praha: Bigg Boss, 2022, s. 555-565. ISBN 978-80-908359-2-4. S. 557.] Ke vztahu soukromého a veřejného zájmu se Gírsa vyjádřil následovně: „Způsob, jakým se zachází s historickým odkazem minulosti není věcí privátní či úzce skupinovou, ale je součástí velké zodpovědnosti – s ohledem k veřejnému zájmu chránit historický odkaz minulosti.“ [GIRSA, Václav. *Profesorská přednáška: Soubor prací obnovy a restaurování architektonických památek za období 1996–2006* [online]. Praha: České vysoké učení technické v Praze, 2007 [cit. 2022-07-16]. Dostupné z: <https://portal.cvut.cz/wp-content/uploads/2017/04/PP2007-11-Girsa.pdf>. S. 8.] Bečková přímo klade polemickou otázku, jak vysvětlit majiteli, že stavba v jeho vlastnictví může představovat nehmotnou kulturní hodnotu, o kterou se musí dělit s celou společností? [BEČKOVÁ. *Zbořeno: zaniklé pražské stavby 1990–2020*. S. 15.]

²¹¹⁹ MASÁK, Miroslav. Čtyři stavby SIALU (o společné řeči). In: DOLEJŠ, Petr, ed. *Obnova památek 2011: co s architekturou 60. a 70. let 20. století?*. Praha: Studio Axis, spol. s r.o., 2011, s. 52-59. ISBN 978-80-904081-3-5. S. 57.

²¹²⁰ FUCHS, Bohuslav. Památková péče. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1967, roč. 26, č. 4, s. 204-212, 229. ISSN 0300-5305. S. 212.

²¹²¹ STARÝ, Oldřich. 40 let KSČ a naše architektura. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1961, roč. 3, č. 6, s. 111-112. ISSN 1335-2180. S. 112.

²¹²² Tuto otázku si položil již v 80. letech Nový: „Máme u nás socialistickou architekturu? [...] Obstojí naše dílo ve zpětné kritice našich potomků?“ [VEBR, Jaroslav a Otakar NOVÝ. *Soudobá architektura ČSSR: [Fot. publikace]*. Praha: Panorama, 1980. S. 8.]

²¹²³ NORA. Mezi pamětí a historií. S. 29.

architektonická forma výsledkem životních forem.²¹²⁴ Právě architektura je svázána s dobou svého vzniku nejvíce ze všech umění.²¹²⁵

Klíma upozorňuje, že význam staveb a důvody pro jejich ochranu je nutné spatřovat nejen v architektonických kvalitách, ale i v hodnotách reprezentující kolektivní paměť společnosti.²¹²⁶ „Odstranění památky nemá jen rituálně symbolizovat rozchod s pamětí, která byla určitému společenství vnucována, ale zůstala mu cizí, nebo s pamětí, s níž se společenství rozešlo [...], ale má také potlačit důležitý nástroj udržování této paměti.“²¹²⁷ Bartlová zničení poválečné architektury chápe jako důsledek operace zapomenutí.²¹²⁸ Nacionální vlády některých postsovětských zemí využívají likvidaci poválečné architektury pro znovubudování národní identity. Avšak nebezpečí odstraňování symbolů, soch i architektury „[...] spočívá v tom, že by minulost nebyla tímto způsobem zničena, ale prostě jen potlačena, a že by se jednoho dne vrátila v patologické podobě. Jde rovněž o to, že takový postup se stává precedentem: způsobem, jímž zacházím se svými předchůdci, se mnou budou zacházet mí následníci, a společnost nakonec zdědí diskontinuální paměť, rozřezanou na plátky podle mínění, které v danou chvíli převládá.“²¹²⁹

²¹²⁴ KOHOUT, Michal. *Forma sleduje smysl: na okraj architektury*. Praha: Obec širšího společenství českých unitářů, 2016. ISBN 978-80-904909-6-3. S. 74.

²¹²⁵ Zдали vůbec a do jaké míry lze architekturu považovat za umění, je otázka na samostatnou práci. Je známo, že Loos přisuzoval charakter umění pouze mohyle a památníku, protože jsou jen minimálně zatíženy funkčními požadavky. [LOOS, Adolf. *Navzdory: ornament je zločin: 1900-1930*. Překlad Zdeněk DAN. Hodkovičky: Pragma, 2015. ISBN 978-80-7349-442-1. S. 83-95.] Úvahy funkcionalistických architektů o čistě vědeckém přístupu k architektuře není třeba více komentovat. Sám Le Corbusier ale považoval architekturu za „[...] umění par excellence [...]“ [LE CORBUSIER-SAUGNIER. *Za novou architekturu*. Překlad Pavel HALÍK. Praha: Petr Rezek, 2005. ISBN 80-860-2723-6. S. 86.] Louis Kahn uvedl, že „[v]ěda nachází to, co už tu je, ale umělec vytváří něco, co tu ještě není.“ [KAHN, Louis I. Bílé světlo - černý stín. In: KAHN, Louis. *Rozhovory se studenty*. Překlad Radovan CHARVÁT. Zlín: Archa, 2020, s. 14-31. ISBN 978-80-87545-79-9. S. 25.] Hájek považuje architekturu za umění, „[...] protože stojí mimo čas, [...] ale má mnoho společného s vědou.“ [BALÁŠKOVÁ, Karolína. Petr Hájek: Architektura je umění, protože stojí mimo veškerý čas. In: *ASB Portál* [online]. Jaga Media, 2021 [cit. 2022-02-19]. Dostupné z: <https://www.asb-portal.cz/aktualne/nazory-a-rozhovory/petr-hajek-architektura-je-umeni-protize-stoji-mimo-veskery-cas>.] Van der Rohe chápal architekturu jako objektivní umění. [MIES VAN DER ROHE, Ludwig a Moisés PUENTE, ed. *Rozhovory s Miesem van der Rohe*. Překlad Petra OCELKOVÁ. Zlín: Archa, 2010. ISBN 978-80-904514-1-4. S. 65.] Parafráze Brechta hovoří o ospravedlnění konstrukce jako o „[...] potěšení že opatřuje a vědouce že věda a umění mají to společné, že existují, aby usnadnily lidem život. Věda pomáhá jejich potřebám, umění je obveseluje.“ [URLICH, Petr. *Klasický a abstraktní model v architektuře 20. století*. Praha: Ediční středisko ČVUT, 1992. ISBN 80-01-00869-X. S. 143.] Masák tvrdí „[...] že architektura není [...] vědou, i když její sociologické, psychologické a technické aspekty s vědou souvisí. [...] A že není ani uměním, jak se traduje, i když je vysoce tvořivou disciplínou a má s uměním mnoho společného.“ In: Jaký vlastně byl ten Sial, z rukopisu v osobním archivu Miroslava Masáka, cit. dle [ŠVÁCHA, Rostislav. Sial. In: VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 1*. Praha: Bigg Boss, 2022, s. 390-431. ISBN 978-80-908359-1-7. S. 416.] Pomozme si tedy výrokem architekta Davida Vávry, který tvrdí, že architektura je vědecké umění. [STANĚK, Luděk. 66 otázek Ludka Staňka: Architektura je vědecké umění, vrchol estetiky, říká David Vávra. In: *Proč ne?!* *Hospodářské noviny iHNed.cz* [online]. Economia, a.s., 2020 [cit. 2020-06-10]. Dostupné z: <https://procne.ihned.cz/c1-66762320-66-otazek-ludka-stanka-architektura-je-vedecke-umeni-vrchol-estetiky-rika-david-vavra>.]

²¹²⁶ KLÍMA, Petr. *Obchodní domy. Vstříc socialistickému konzumu s vynikající architekturou*. In: HORÁK, Ondřej, ed. *Praha brutálně krásná: mimořádné stavby postavené v Praze v letech 1969-1989*. Praha: Scholastika, 2018, s. 86-106. ISBN 978-80-907395-0-5. S. 86.

²¹²⁷ MAUR, Eduard. Památná místa: Místa paměti ve vlastním (tj. topografickém) smyslu slova. In: MASLOWSKI, Nicolas a Jiří ŠUBRT a kol. *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*. Praha: Karolinum, 2014, s. 141-154. ISBN 978-80-246-2689-5. S. 152.

²¹²⁸ [BARTLOVÁ, Milena. Vzpomínky na hotel Praha. In: KAROUS, Pavel, ed. *Hotel Praha*. V Praze: Bigg Boss, 2019, s. 6-9. ISBN 978-80-87989-27-2. S. 9.] S určitou nadsázkou lze tento proces ukázat na likvidaci židovského umění nacisty či systematickou likvidaci církevních staveb a ideologické přestavby měst socialistickým režimem.

²¹²⁹ TERRAY, Emmanuel. Berlín: křížovatka paměti. Překlad Karel THEIN. In: BENSA, Alban, ed. *Politika paměti: antologie francouzských společenských věd*. Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, 1998, s. 119-132. ISBN 80-902196-3-2. S. 131.

Na architektonické dědictví, které je nutné spojovat také s pamětí společnosti a s její minulostí, lze nahlížet jako na místa paměti.²¹³⁰ „Architektura a urbanistická řešení mají spolu s uměleckými díly ve veřejném prostoru jednu zvláštní schopnost: jsou účinnými místy paměti [... a lze je – pozn. autora] tedy považovat za specifické nástroje utváření veřejnosti, a proto nemohou nebýt v silném smyslu politické (nic na tom nemění subjektivní přesvědčení některých tvůrců, že tomu tak není).“²¹³¹ Takové místo pak formuje naši přítomnost a může vytvářet identitu společnosti či jedince.²¹³² Pilařová o záchraně poválečné architektury přemýšlí jako o uchování ztělesněného historického symbolu, který je pouze nutné přeznačit. Přeznačené místo „[...] by tak představovalo odkaz na historické okolnosti, ze kterých je potřeba se do budoucna ponaučit. Neměl by se dopustit zánik stavby či díla jen z důvodu, že představuje zlou minulost a je označeno za „komunistické“. Tím by docházelo k přepisování a vymazávání svědectví minulosti, na kterou chceme zapomenout.“²¹³³ Slovy Bartlové: „Estetická či umělecká hodnota může při proměně politického prostředí a s odstupem času zbavit objekt autoritativních významů podobně jako muzealizace v případě soch či obrazů. Není to pokrytectví ani ztráta historické paměti. Je to vědecky poznáný a pravidelný proces paměťového přehodnocování uměleckých děl.“²¹³⁴ Činátl uvádí, že samotné místo paměti je prázdné a neobsahuje žádnou minulost, a proto „[...] na sebe může díky plasticitě vázat další prvky kulturní paměti.“²¹³⁵ Vznik a architektonický jazyk stavby, jak přesvědčivě dokládá Czumalo, nemusí mít hlavní vliv na utváření jejího významu.²¹³⁶

²¹³⁰ Místa paměti jsou místa „[...] v trojím smyslu slova, ve smyslu materiálním, symbolickém a funkčním, to vše zároveň, pouze v různé míře. [...] Místa paměti se rodí a žijí z pocitu, že neexistuje žádná spontánní paměť, [...] kdybychom vzpomínky v nich uzavřené skutečně prožívali, byly by nepotřebné. A kdyby se jich naopak ani historie nezmocňovala proto, aby je překrucovala, proměňovala, hnětla a petrifikovala, nestala by se z nich místa pro paměť.“ [NORA. Mezi pamětí a historií. S. 23, 14.] „Místem paměti mohou být jak historické osobnosti, tak i různá místa v krajině, dějiště významných událostí, zejména slavná bojiště, ale i budovy, obrazy, pomníky, pamětní desky, muzea, naučné stezky, jednotlivé muzeální předměty, stejně jako písně nebo jednotlivé dokumenty [...]“ [MAUR. Památná místa: Místa paměti ve vlastním (tj. topografickém) smyslu slova. S. 143-144.]

²¹³¹ BARTLOVÁ. Zbožte ty komunistický baráky! Socialismus a modernita mezi pamětí a zapomináním. S. 48.

²¹³² „Je oprávněné žádat na architektuře, aby pro naše životy utvářela prostředí, v němž můžeme nacházet svou identitu. Nesmíme po ní ale chtít, aby nám ji přímo postavila, či ji vinit z její ztráty. To architektura ze své podstaty neumí.“ [CZUMALO, Vladimír. Architektura a identita. In: ČERNÁ, Martina et al. *Naše národní identita v reflexi uměleckých oborů a kreativních oborů a kreativních oblastí*. 2., dopl. vyd. V Praze: Institut umění - Divadelní ústav, 2013, s. 230-240. ISBN 978-80-7008-316-1. S. 240.]

²¹³³ PILAŘOVÁ. *Vnímání architektury z období socialismu ve veřejném diskurzu po roce 1989*. S. 89.

²¹³⁴ [BARTLOVÁ. Zbožte ty komunistický baráky! Socialismus a modernita mezi pamětí a zapomináním. S. 52.] Pro srovnání lze zmínit architekturu fašistické Itálie, která je historicky a politicky sporná, nicméně v současnosti tvoří neoddelitelnou a umělecky hodnotnou vrstvu měst, především Říma. Dalším příkladem může být španělská koloniální architektura vzniklá v 16. a 17. stol. na území Latinské Ameriky. Cizorodá architektura, zcela odporující té tradiční, tvoří nedílnou součást kulturního dědictví latinských národů, přestože přímo reprezentuje vyvražnění původních obyvatel.

²¹³⁵ ČINÁTL. *Naše české minulosti aneb jak vzpomínáme*. S. 240, 249.

²¹³⁶ „Národní divadlo je přesto stavbou obecně považovanou za nejčestější z českých, tolik národních obsahů se do ní promítlo. Stalo se svatyní, kde se po generace stvrzuje národní identita [...]. Architektura tu není zdrojem, srovnáme-li například dvě prakticky současně stavěné divadelní budovy stejné ambice, pražské Národní divadlo a Operaház v Budapešti (Miklós Ybl 1875-1884), jsou zaměnitelné.“ [CZUMALO. Architektura a identita. S. 238.] A dále Czumalo uvádí, že za nejvíce německou stavbu u nás je vnímán Petschkův palác. Ačkoli je stylově dům blízký francouzskému baroku více než německé architektuře a nechal ho postavit židovský bankéř s architektem, kterým byl pražský německy mluvící Žid Max Spielmann, historie domu mezi lety 1939-45, kdy se stal sídlem gestapa a místem krutých výslechů a poprav, je natolik určující, že zásadně mění vnímání stavby. [CZUMALO. Architektura a identita. S. 239.] Různorodé přisvojování a dějinnou proměnu místa Maur poukazuje také např. na Staroměstském náměstí v Praze, „[...] jehož veřejného prostoru se „zmocnili“ nejdříve kališníci umístěním sochy Jiřího u Poděbrad a pozlaceného kalicha na průčelí Týnského chrámu, později katolíci, kteří po Bílé hoře tyto atributy nahradili reliéfem Panny Marie a mariánským sloupem, načež v době vypjatého nacionalismu v první třetině dvacátého století

Hledat širší sociální význam poválečné architektury z důvodu nízkého stáří, nečitelné privatizace a nejasných majetkoprávních vztahů je složité, nicméně ne nemožné. Zásadním pozitivním významem je identifikace s místem. Řada poválečných staveb plní důležitou úlohu orientačního bodu. Z hlediska Lynchova obrazu města proto mohou lidem pomáhat v utváření mentální mapy.²¹³⁷ V lokálním měřítku tyto stavby přímo určují pojmenování daného místa. Lidé stále chodí do PRIORŮ, ačkoli OD mají přes třicet let jiné majitele i pojmenování; bloudící pocestný se v Praze ptá řidiče tramvaje, zdali jede k Máji, nikoli na Národní třídu, jak se zastávka před budovou v současnosti nazývá.²¹³⁸ „Existuje řada míst, jejichž paměť je uchována jen v lokálním měřítku a má význam jen pro lokální společenství, někdy přitom konkuruje paměti národní. [...] Síť míst paměti je přitom v lokálním měřítku neobyčejně hustá a plní důležitou úlohu při formování lokální identity, při posilování citových vazeb obyvatel k jejich bydlišti, a tím i k celému lokálnímu společenství, které jsou nezbytné pro jeho úspěšné fungování.“²¹³⁹

Politicko-společenský kontext architektury nelze ale úplně opomenout. „Můžeme sice vidět jakoukoli uměleckou formu jako výraz tržních vztahů a tlaků, závislost architektury na zdrojích financování a moci je však zcela mimořádná a zasahuje do všech aspektů procesu navrhování: ovlivňuje výběr místa, program, rozpočet, materiály i harmonogram výstavby. [...] Stejně jako je produkce architektury nevyhnutelně spojena s politickými a ekonomickými strukturami, i její forma²¹⁴⁰ – její význam jakožto kulturního objektu – obsahuje politické rezonance.“²¹⁴¹ Avšak není vhodné „[...] architekturu do korzetu dobové domácí situace upnout příliš těsně. Spíše než tzv. ducha doby, který se do podoby těchto staveb nevyhnutelně otiskl skrze technologická či úřední omezení, návrhy a realizace [...] odrážejí snahu architektů hrát na vlastním hřišti.“²¹⁴²

Jednou z prvních kontroverzních a v médiích sledovanou událostí týkající se poválečného architektonického dědictví byla demolice OS **Ještěd v Liberci** (2009 | OL7-II 07). V případě demonstrace proti demolici **hotelu Praha v Praze** (2014 | OL7-II 08)²¹⁴³ došlo dokonce k osobnímu konfliktu a největší veřejnou debatu u nás dosud vyvolala demolice **Transgasu v Praze** (2019-20). Vorlík připomíná, že o plánovaných demolicích i přestavbách se

---

následovalo vztyčení Husova pomníku (1915) a stržení sloupu (1918), později i označení místa poprav 27 českých pánů, a posléze vyznačení stínu mariánského sloupu v dlažbě náměstí a příprava na jeho obnovu [sloup byl skutečně obnoven v srpnu 2020 – pozn. autora].“ [MAUR. Památná místa: Místa paměti ve vlastním (tj. topografickém) smyslu slova. S. 147-148.]

²¹³⁷ Kevin Lynch definoval pět základních prvků – cesta, okraj, uzel, oblast a významné místo, na jejichž základě lze vnímat určitý prostor či město. Mentální mapa pak reprezentuje zobrazení určitého prostoru či města na základě zmíněných prvků určitým jedincem. Viz [LYNCH, Kevin. *Obraz města = The image of the city*. Překlad Lenka POPELOVÁ a Jaroslav HUŤA. Praha: Bova Polygon, 2004. ISBN 80-7273-094-0.]

²¹³⁸ Osobně vyslechnutý rozhovor v tramvaji na zastávce Karlovo náměstí.

²¹³⁹ MAUR. Památná místa: Místa paměti ve vlastním (tj. topografickém) smyslu slova. S. 149-150.

²¹⁴⁰ Avšak jedna a tatáž forma může reflektovat naprosto odlišné politické cíle. Hraničním příkladem mohou být neoklasicistní formy demokratického režimu v USA a nacistického Německa v téměř stejné době.

²¹⁴¹ MCLEOD, Mary. Od postmodernismu k dekonstruktivismu: Architektura a politika v éře Ronalda Reagana. In: MITÁŠOVÁ, Monika, ed. *Oxymorón & pleonasmus: texty kritické a projektivní teorie architektury*. Praha: Zlatý řez, 2011, s. 100-143. ISBN 978-80-903826-3-3. S. 110.

²¹⁴² KLÍMA, Petr. Výkladní skříně a duch doby. In: KLÍMA, Petr, ed. *Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011, s. 4-5. ISBN 978-80-86863-40-5. S. 4-5.

²¹⁴³ Při demonstraci o záchranu hotelu Praha 9. července 2013 došlo k tomu, že odpůrci stavby pro zesměšnění jejích zastánců vystoupili v maskách dřívějších komunistických pohlavářů. Více viz např.: [KAROUS, Pavel. Konec srpna v hotelu Ozon. Provozování hotelu Praha 2002-2014. In: KAROUS, Pavel, ed. *Hotel Praha*. V Praze: Bigg Boss, 2019, s. 206-229. ISBN 978-80-87989-27-2. S. 211.]

širší veřejnost zpravidla dozvídá až ve chvíli, kdy je rozhodnuto;²¹⁴⁴ slovo vlastníka a rozhodujícího úřadu mají v názoru na uchování kulturního dědictví a formování veřejného prostoru, který je v současnosti kouzelnou, ale často vyprázdňenou frází, na vrch nad debatou veřejnosti. Situace je o to tristnější, že se takto děje i v případě památkově chráněných území i staveb, tedy u subjektů, jejichž ochrana je ukotvena v zákoně.²¹⁴⁵ Vyostření sporu mezi zastánci a odpůrci poválečné architektury probíhá často za přispění mediálních kauz.²¹⁴⁶ Ačkoli medializace zvyšuje povědomí o problému, jen zřídka vede k jeho řešení. Naopak přináší vlnu negativních emocí a obviňování obou stran sporu. Průběh zmíněných kauz je z pohledu politických rozhodnutí zarážející a „[n]ení proto divu, že aktuální české, zejména pražské případy konfliktů o památky vyvolávají důvodné podezření z různých forem korupce.“²¹⁴⁷ Vezmeme-li v úvahu výsledky demolice hotelu Praha a Transgasu, může být celá situace až úsměvně frustrující.²¹⁴⁸

Československé poválečné architektonické dědictví je odpůrci zpravidla odsuzováno jako kulturní stopa bývalého režimu, kterou by bylo vhodné vymazat – nahradit, obdobně jako režim samotný.²¹⁴⁹ Zajímavý závěr přinesl např. spor o prohlášení **hotelu Praha v Praze** nemovitou kulturní památkou. „V rozporu s vlastními odbornými komisemi rozhodla tehdejší

²¹⁴⁴ VORLÍK, Petr. Navzdory bourání. In: KRAJČÍ, Petr et al. *Navzdory: architekti 1969-1989-2019*. Praha: Grada Publishing, 2020, s. 120-121. ISBN 978-80-271-2583-8. S. 120.

²¹⁴⁵ „Péče státu o kulturní památky (dále jen „státní památková péče“) zahrnuje činnosti, opatření a rozhodnutí, jimiž orgány a odborná organizace státní památkové péče (§ 25 až 32) v souladu se společenskými potřebami zabezpečují zachování, ochranu, zpřístupňování a vhodné společenské uplatnění kulturních památek. Ostatní orgány státní správy, a jiné organizace spolupracují v oboru své působnosti s orgány a odbornou organizací státní památkové péče a pomáhají jim při plnění jejich úkolů.“ [Zákon č. 20/1987 Sb. Zákon České národní rady o státní památkové péči. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 30. března 1987 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1987-20>. § 1, odst. 2.] Příkladem mohou být prakticky všechny demoliční výměry v pražské památkové rezervaci, anebo v utajení zpracovaný návrh prezentovaný jako rekonstrukce **Nové scény a Provozní budovy B Národního divadla v Praze**, jenž sice slibuje pietní zachování obvodového pláště, ale dle zveřejněných vizualizací např. repasi ojedinělého interiérového vybavení, které tvoří nedílnou součást nemovité kulturní památky, ani nezvažuje a nahrazuje ho standardním soudobým mobiliářem. Viz [Prezentace záměru rekonstrukce Nové scény a Provozní budovy B Národního divadla. In: *Národní divadlo* [online]. 2021 [cit. 2022-11-14]. Dostupné z: <https://www.narodni-divadlo.cz/cs/pro-novinare/tiskove-zpravy/prezentace-zameru-rekonstrukce-nove-sceny-a-provozni-budovy-b-narodniho-divadla>.]

²¹⁴⁶ Častý problém medializace poválečné architektury odkrývá Beneš. Především jde o to, že menšinový názor (zpravidla zájem investora) je prezentován jako většinový a hodnotící postoje postrádají kontinuitu a hloubku. [BENEŠ, Ondřej. *Metody zkoumání a interpretace architektury v současných podmínkách*. Praha, 2012. Disertační práce. ČVUT v Praze, Fakulta architektury, Ústav teorie a dějin architektury. Vedoucí práce Petr URLICH. S. 120.]

²¹⁴⁷ [BARTLOVÁ. Zbořte ty komunistický baráky! Socialismus a modernita mezi pamětí a zapomináním. S. 52.] Zajímavé politické souvislosti lze sledovat např. v kauze demolice **hotelu Praha** – viz [KAROUS. Konec srpna v hotelu Ozon. Provozování hotelu Praha 2002-2014. S. 206-229.]

²¹⁴⁸ Na místě **hotelu Praha**, kde měla do roku 2018 stát avizovaná soukromá škola, je v současnosti parková plocha sloužící jako rozšíření zahrady u vily majitele zdemolovaného hotelu, na jehož žádost k odstranění došlo. Poté, co vstoupil v platnost demoliční výměr **Transgasu**, majitel nabídl, že stavbu prodá přibližně za šestinásobek ceny, za kterou ji od státu koupil. [VORLÍK, Petr. Demolice Transgasu, Praha-Vinohrady, 2017-2019 (aktivismus). In: KRAJČÍ, Petr et al. *Navzdory: architekti 1969-1989-2019*. Praha: Grada Publishing, 2020, s. 144-145. ISBN 978-80-271-2583-8. S. 144.] Po krátkém vyjednávání s Magistrátem hlavního města Prahy, který nemohl akceptovat prodejní cenu, došlo k demolici, po stavbě je již tři roky oplocená stavební jáma a realizace nové stavby je prakticky v nedohlednu. Zajímavé bude sledovat průběh dalších událostí spojených s **Ústřední telekomunikační budovou na Praze-Žižkově** (1972-80, František Cubr, Josef Hrubý, Zdeněk Pokorný), jejíž demolice je spojená s výstavbou obytného souboru. Bourání ústředny již probíhá, a to navzdory tomu, že dosud nebyla prezentována finální architektonická studie Evy Jiříčné a do doby, dokud nezačne platit nový územní plán, anebo nebude schválena změna současného územního plánu, není ani možné záměr realizovat.

²¹⁴⁹ „Architektura druhé poloviny 20. století, odborníky již částečně přijímaná jako právoplatná součást architektonického dědictví, je stále obecně ve společensko-historických konotacích vnímána jako nehodna zájmu či dokonce ochrany. Stejně tak architektonické dědictví 60. a 70. let minulého století až na výjimky nepředstavuje frekvencovanou téma pro zvýšenou pozornost památkové péče.“ [GORYCKOVÁ, Naďa a Renata VRABELOVÁ. Editoriál. In: VRABELOVÁ, Renata, ed. *Architektura 60. a 70. let 20. století v České republice*. Praha: Národní památkový ústav, 2020, s. 10-17. ISBN 978-80-87967-25-6. S. 11.]

ministryně kultury Alena Hanáková, že umělecká kvalita architektury i vybavení má slabší váhu než právě argument, že stavba na symbolické rovině nepřipustně připomíná „dobu nesvobody“.²¹⁵⁰ Jistě, tato stavba má nepřehlédnutelnou historii spojenou s propagandou komunistického režimu, nicméně vznikl zde určitý precedens, který staví interpretaci určité doby nad uměleckou hodnotu díla, která v případě této stavby byla nepochybně nadprůměrná.²¹⁵¹

Tenzer upozorňuje, že pokud „[...] chceme dělit architekturu na architekturu v údobí totality a po roce 1989, tak je to zločin. Protože architektura je proces. [...] Architekt musí být nad dobou a předcházet ji.“²¹⁵² Avšak v širším povědomí existuje zajímavý paradox – idiom „socialistická architektura“ se začal ztotožňovat s celou poválečnou архитектурou. Tedy s архитектурou vzniklou mezi lety 1948-89.²¹⁵³ Není podstatné v jakém stylu a estetice stavba je, natož kdo a kdy ji navrhl.²¹⁵⁴ I vysoce „[...] kvalitní architektura nese přídomek „socialistická“ nebo „komunistická“, a tento původ zastíní její skutečné formální, architektonické a materiálové hodnoty.“²¹⁵⁵ Ideologická bariéra je někdy natolik silná, že jsou odsuzovány i stavby evidentně inspirované západní архитектурou, navzdory tomu, že po invazi v srpnu 1968 byly režimem trpěny, pokud ne odsouzeny jako architektura buržoazní.²¹⁵⁶ Až absurdní se pak může zdát odpor k architektuře 60. až 80. let a (do značné

²¹⁵⁰ BARTLOVÁ. Zbořte ty komunistický baráky! Socialismus a modernita mezi pamětí a zapomínáním. S. 50-51.

²¹⁵¹ „Vznikla totiž atypická, mimořádně invenční budova nepodobající se ničemu tehdy tradičnímu či obvyklému, a to jak architekturou stavby a designem mobiliáře interiéru včetně vysoké kvality jeho provedení, tak prostorovým komfortem společenských místností (restaurace, konferenční sály, schodišťová hala), bohatě zdobených uměleckými díly vytvořenými přímo pro tento účel renomovanými tvůrci své doby.“ [BEČKOVÁ. *Zbořeno: zaniklé pražské stavby 1990-2020*. S. 134.]

²¹⁵² TENZER, Antonín a Petr VOLF. Antonín Tenzer: ručit jménem. In: VOLF, Petr. *Baráky v hlavě: rozhovory s architekty*. Praha: Gasset, 2013, s. 174-181. ISBN 978-80-87079-29-4. S. 179.

²¹⁵³ Po pádu režimu se rozdílné etapy komunistického období stírají a celá doba, včetně jejích protagonistů, je zatracováno jako celek. Režim však své etapy striktně diferencoval a vymezoval se vůči nim. „[Z]a komunistů se jasně rozlišovali ti, kdo byli u moci v 50. a pak v 60. letech, od „reformátorů“ roku 1968, a ti zase od jejich nástupců, kteří po sovětské invazi zavedli režim označovaný jako „normalizace“ [...]. [MAYER. *Češi a jejich komunismus: paměť a politická identita*. S. 27.] Toto striktní rozdělení bylo zřejmé i během sametové revoluce. „Zřetelně se to projevilo během listopadových událostí, kdy se všechny národní symboly objevily společně na jezdecké soše svatého Václava: československá vlajka byla připevněna k noze koně, obrazy Masaryka a Dubčeka byly umístěny pod ní a podstavec sochy byl pokryt plakáty požadujícími svobodu.“ [HOLÝ. *Malý český člověk a skvělý český národ: národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. S. 63.] O významu Dubčeka pro listopadové události hovoří i to, že Havel podminil přijetí úřadu prezidenta tím, že Dubček bude mít příměřenou politickou roli. [HOLÝ. *Malý český člověk a skvělý český národ: národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. S. 131.] Dubček, představitel událostí Pražského jara a porevoluční předseda Federálního shromáždění, je tedy společně s Masarykem zásadním symbolem revolučních změn, avšak, dle současných interpretací je součástí nedělené komunistické minulosti.

²¹⁵⁴ Např. článek o rekonstrukci **hotelu Intercontinental v Praze**, v němž nese budova pojmenování „komunistický velehotel“, článek o demolici OD PRIOR v Brně, jenž nese pojmenování „socialistická krabice“ či článek k demolici **Ústřední telekomunikační budovy na Praze-Žižkově**, ve kterém byla stavba primárně označena jako „Štrougalova věž“. Viz [ŠKARDOVÁ, Marcela. Komunistický velehotel prochází zásadní rekonstrukcí. Podívejte. In: *Dům & zahrada.cz* [online]. VLTAVA LABE MEDIA, 2023 [cit. 2023-06-23]. Dostupné také z: <https://www.dumazahrada.cz/clanek/hotel-intercontinental-praha-rekonstrukce-20230207.html>], [KŘEČ, Luboš. Z Brna zmizí hranatý Prior. U nádraží vyrosté průchozí komplex bytů, kanceláří a obchodů za miliardy. In: *CzechCrunch: Architektura* [online]. Praha: CzechCrunch, 2022 [cit. 2023-02-20]. Dostupné z: <https://cc.cz/z-brna-zmizi-hranaty-prior-u-nadrazi-vyroste-pruchozi-komplex-bytu-kancelari-a-obchodu-za-sedm-miliard/>] a [BAJTLER, Martin a Josef KOLINA. Začíná bourání žižkovské ústředny. Takhle Štrougalova věž vypadala, když se v ní ještě pracovalo. In: *Forbes* [online]. MediaRey, 2023 [cit. 2023-02-18]. Dostupné z: <https://forbes.cz/zacina-bourani-zizkovske-ustredny-takhle-strougalova-vez-vypadala-kdyz-se-v-ni-jeste-pracovalo/>] Je zřejmé, že tato označení sledují nejen mediální touhu po senzaci a volba jadrnějších titulků tomu přispívá, ale může jít také i o přímý požadavek objednatele článku. Titulek „Začíná bourání unikátní a největší stavby svého druhu v Evropě, kterou navrhl architekti světově věhlasného československého pavilonu bruselského Expa 58“ by zřejmě nevyvolal u čtenářů souhlasné pokyvování, jako když se boří „Štrougalova věž“.

²¹⁵⁵ GORYCZKOVÁ a VRABELOVÁ. Editorial. S. 11.

²¹⁵⁶ „Stavby, odrážející demokratizaci socialismu šedesátých let, se paradoxně staly nástrojem normalizace, byly přerámovány jako úspěchy nových vládců státu – často bez zmínky o jejich autorech.“ [BERAN, Lukáš

míry) přijetí architektury socialistického realismu z 50. let, která, na rozdíl od první jmenované, je skutečně inspirována sovětskými vzory a vznikala v „přísnějším a hrůznějším“ totalitním režimu. To otevírá otázku, do jaké míry je vztah veřejnosti k architektuře 60. až 80. let dán obdobím jejího vzniku a na kolik k němu přispívá její pro laika těžko srozumitelná abstraktní estetika.²¹⁵⁷ Kracík přímo uvádí, že problémem je „[...] neslučitelnost staveb ve stylu brutalismu či high-tech s vkusem většinové (nejen) laické veřejnosti.“²¹⁵⁸

Pro starší generaci může poválečná architektura dále představovat zástupný materiální symbol nevydařené minulosti, osobních zklamání, negativních a bolestných vzpomínek. Avšak ve „[...]“ druhém desetiletí tohoto století se objevuje stále více lidí, především mladších generací, kteří jsou ochotni podpořit požadavky, aby byl výjimečným stavbám pozdní moderny státem, zastoupeným ministerstvem kultury, přiřčen ochranný status kulturní památky. [...] Nejde o to, že by snad tito mladí slepě naletěli návnadě estetických představ a spolkli s ní i háček totalitní ideologie. [...] Právě naopak se lidé mladší generace prokazují jako skvěle ztotožnění s liberálně demokratickými hodnotami, když k protestu volí prostředky veřejné diskuse.“²¹⁵⁹ Mladší generace je osvobozena od nutnosti vyrovnat se se svou dřívější rolí v totalitním systému a díky globalizaci a otevřenosti světa začíná vnímat více rovin minulosti.²¹⁶⁰ Švácha oblibu poválečné architektury u mladší generace mimo jiné chápe jako oblibu kreativní a odlišné architektury, kterou lze snadno porovnat se současnou stereotypní developerskou výstavbou.²¹⁶¹ Generační střet o vnímání české poválečné architektury je problémem nejen široké veřejnosti, ale také státních i odborných institucí²¹⁶² a také památkové péče.²¹⁶³

Ačkoli existují zmiňované mezinárodní charty a doporučené zásady mezinárodních organizací zabývajících se ochranou architektonického dědictví, každý stát k ochraně přistupuje na základě místní legislativy, jejíž vývoj je výsledkem společenských potřeb. Česká porevoluční památková péče se řídí předrevolučním, novelizovaným Zákonem č. 20/1987 Sb., Zákon České národní rady o státní památkové péči.²¹⁶⁴ Více než kdy předtím se dnes musí památková péče vyrovnávat, podobně jako architektura, s politickými tlaky²¹⁶⁵ a se

---

a Pavel SMĚTÁK. Věra a Vladimír Machoninovi. In: VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 2*. Praha: Bigg Boss, 2022, s. 28-67. ISBN 978-80-908359-2-4. S. 33.]

²¹⁵⁷ Tato otázka vyznívá naléhavěji, připustíme-li si obecnou ostaligickou oblíbenost socialistické popkultury, vč. normalizačních propagandistických televizních seriálů (viz výše).

²¹⁵⁸ KRACÍK, Matyáš. Chránit, či nechránit?. In: SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie, Rostislav ŠVÁCHA, Martina KOUKALOVÁ a Eva NOVOTNÁ, eds. *Paneláci 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989: kritický katalog k výstavě Bydliště - panelové sídliště: plány, realizace, bydlení 1945-1989*. V Praze: Uměleckopřemyslové museum, 2017, s. 326-340. ISBN 978-80-7101-169-9. S. 328.

²¹⁵⁹ BARTLOVÁ. Zbořte ty komunistický baráky! Socialismus a modernita mezi pamětí a zapomínáním. S. 53.

²¹⁶⁰ Viz [BARTLOVÁ. Zbořte ty komunistický baráky! Socialismus a modernita mezi pamětí a zapomínáním. S. 61.]

²¹⁶¹ Šváchovo ústní sdělení dle [PILÁŘOVÁ. *Vnímání architektury z období socialismu ve veřejném diskurzu po roce 1989*. S. 95.]

²¹⁶² Např. „Deset let po pádu komunismu představitelé mladší generace historiků otevřeně zaútočili na „establishment“ této profese jak z politického, tak i historiografického hlediska. Jejich hlavní mluvčí Martin Nodl napadl neochotu či neschopnost historiků postavit se čelem k problému vyrovnání se s komunistickou minulostí. [...] Jaroslav Pánek, předseda Sdružení historiků České republiky a ředitel Historického ústavu, reagoval výtkou, že tyto politické útoky pocházejí od lidí, kteří toho mají po profesionální stránce ještě hodně dokazovat.“ [RUPNIK. *Politika vyrovnávání se s komunistickou minulostí. Česká zkušenost*. S. 24.]

²¹⁶³ Viz [PILÁŘOVÁ. *Vnímání architektury z období socialismu ve veřejném diskurzu po roce 1989*. S. 93.]

²¹⁶⁴ Viz [Zákon č. 20/1987 Sb. Zákon České národní rady o státní památkové péči.]

²¹⁶⁵ „Česká společnost si ještě neuvědomuje, že architektura je stále více věcí politickou.“ [SEDLÁKOVÁ. *Současná česká architektura jako odraz stavu společnosti*. S. 254.]

soukromými zájmy.²¹⁶⁶ Statut kulturní památky²¹⁶⁷ je často vnímán jako znehodnocení a omezení vlastnictví²¹⁶⁸ a proti případnému prohlášení a zápisu na seznam kulturních památek jednotliví vlastníci vynakládají nemalé úsilí. Proti demolicím či nevhodným přestavbám bývá poslední záchranou právě památková ochrana, která ale vzniká *ex post* a díky výše zmíněnému nemá mnoho šancí na úspěch. V ojedinělých případech, kdy ke zpomátnění skutečně dojde, se sice zánik hodnotné stavby odvrátí nebo zpomalí, avšak dřív nebo později je nutné přistoupit k nějakému typu stavebního zásahu, který bude pravděpodobně dalším zdrojem sporů majitele s NPÚ a dalšími orgány státní správy.

Předchůdce dnešního NPÚ, Státní ústav památkové péče a ochrany přírody, byl ve své době progresivní institucí, jež jako jedna z prvních v Evropě začala systematicky chránit architekturu modernismu pomocí statutu nemovité kulturní památky. Současná památková ochrana poválečných staveb sice představuje jinou situaci,²¹⁶⁹ přesto můžeme konstatovat, že je tristní.²¹⁷⁰ Možnou příčinou neúspěchů při prohlášení stavby kulturní památkou může být samotný systém památkové péče,²¹⁷¹ který je centralizovaný a legislativně uvažuje pouze se stavbou chráněnou – kulturní památkou, resp. národní kulturní památkou.²¹⁷²

---

²¹⁶⁶ „Výsadní místo mezi lidskými právy zaujímají práva vlastnická, s nimiž souvisí obhajoba bohatství a sebeoslava kapitalismu. To nutně vede k pomíjení veřejných zájmů a ctností, ani neumožňuje řešit situace, v nichž nepůsobí žádná neviditelná ruka, která by individuální egoismy vedla ke společensky optimálním výsledkům.“ [DRULÁK. Za socialistický Západ!. S. 96.]

²¹⁶⁷ „Památky je historický jev, který je určen svým útvarem, hmotou, způsobem jejího zpracování, místem a dobou vzniku, ale také změnami vzhledu a funkce, nastalými během jeho trvání, hmotný výtvar lidské ruky dokládající nejen původcovu myšlenku, ale zrcadlící zároveň technickou vyspělost, společenské zřízení i myšlenkový řád své doby. Památka je tedy dílo, které pro svůj význam kulturního dokumentu zasluhuje, aby bylo zachováno. Kromě své dokladové hodnoty působí památka také esteticky a je nositelkou kulturních tradic národa.“ [BLAŽÍČEK, Oldřich J. a kol. *Slovník památkové péče: terminologie, morfologie, organizace*. Praha: Sportovní a turistické nakladatelství, 1962. S. 151.] Za kulturní památky prohlašuje Ministerstvo kultury ČR nemovité a movité věci, popřípadě jejich soubory, „[...] které jsou významnými doklady historického vývoje, životního způsobu a prostředí společnosti od nejstarších dob do současnosti, jako projevy tvůrčích schopností a práce člověka z nejrůznějších oborů lidské činnosti, pro jejich hodnoty revoluční, historické, umělecké, vědecké a technické, [anebo ty – pozn. autora] které mají přímý vztah k významným osobnostem a historickým událostem. [...] Za kulturní památku lze prohlásit soubor věcí nebo staveb, i když některé z nich nevykazují znaky kulturní památky“ [Zákon č. 20/1987 Sb. Zákon České národní rady o státní památkové péči. § 2, odst. 1, 3.]

²¹⁶⁸ „Vlastník kulturní památky je povinen na vlastní náklad pečovat o její zachování, udržovat ji v dobrém stavu a chránit ji před ohrožením, poškozením, znehodnocením nebo odcizením. Kulturní památku je povinen užívat pouze způsobem, který odpovídá jejímu kulturně politickému významu, památkové hodnotě a technickému stavu.“ [Zákon č. 20/1987 Sb. Zákon České národní rady o státní památkové péči. § 9, odst. 1.]

²¹⁶⁹ Viz slova Bečkové ke kauze demolice **hotelu Praha**: „Jak jen přiznat vysokou kvalitu, a dokonce památkovou hodnotu stavbě, která na svém místě nejspíš nikdy neměla vzniknout, a když už vznikla, tak je pro své politické souvislosti neoblíbená až opovrhována?“ [BEČKOVÁ. *Zbořeno: zaniklé pražské stavby 1990-2020*. S. 141.]

²¹⁷⁰ K říjnu 2023 eviduje jako nemovitou kulturní památku NPÚ 34 moderních poválečných staveb či sochařských objektů, z nichž 3 byly prohlášeny za památky již před rokem 1989. Z OS a OD je to pouze OD **Máj v Praze** (prohlášeno 2007) a OD **Kotva v Praze** (prohlášeno 2019). Neprohlášeno za památku bylo téměř 20 budov, např. OS **Ještěd v Liberci** (neprohlášeno 2005), OD **PRIOR v Pardubicích** (neprohlášeno 2006), OS **Obzor v Brně-Lesné** (neprohlášeno 2010), OD **PRIOR v Plzni** (řízení zahájeno 2014) ad. Národní kulturní památkou je pouze **hotel a televizní vysílač na Ještědu** (prohlášeno 2006). Např. v Anglii byla první poválečná stavba, **Bracken house** (1959, Albert Richardson), zapsána na seznam *English Heritage* v roce 1987 a díky systematickému výzkumu bylo např. jen v roce 2000 zapsáno na tento seznam 315 poválečných staveb nebo souborů. [PRUDON. *Preservation of Modern Architecture*. S. 12-13.]

²¹⁷¹ Např. Bečková považuje český systém památkové péče za košatý. [BEČKOVÁ. *Zbořeno: zaniklé pražské stavby 1990-2020*. S. 13.]

²¹⁷² „Souvisí to s neblahou praxí, že ochrany požívají jen stavby již zapsané jako kulturní památky. Stavba s významnou památkovou hodnotou, poznanou, popsanou i publikovanou, se tak v mnoha případech dočká dřív demoliční čety než jakékoli institucionalizované ochrany.“ [BEČKOVÁ. *Zbořeno: zaniklé pražské stavby 1990-2020*. S. 21.] V této souvislosti lze zmínit decentralizovanou památkovou péči ve Velké Británii, která je založená na tzv. „*scheduled monument*“ a rozlišuje tři stupně památkové ochrany – *Grade I*, *Grade II** a *Grade II*.

Kromě relativně dlouhé doby trvání legislativního procesu²¹⁷³ je absurdem systému to, že konečné rozhodnutí o prohlášení stavby za kulturní památku spočívá na bedrech jediného člověka – ministra kultury, nezřídka jednajícího v rozporu s poradními orgány.²¹⁷⁴ Proto se připomínání pozitivních hodnot poválečné architektury, jak zdůrazňuje Zikmund-Lender, stává oficiálním zájmem státní památkové péče.²¹⁷⁵ Je na místě konstatovat, že přístup památkové péče, resp. samotných památkářů se významně zlepšuje.²¹⁷⁶

Nicméně na poválečnou architekturu se často nahlíží jako na architekturu nehistorickou, díky čemuž je konfrontována se současnými hledisky architektonické tvorby.²¹⁷⁷ Avšak vzdálenost mezi minulostí a přítomností se stále zkracuje. Dříve důležitá hodnota stáří již nemá praktický význam a o tom, co je hodnotné, musíme rozhodovat na základě jiných, objektivních kritérií. Jedno ze stěžejních zjištění, které přinesla *Metodika hodnocení a ochrany staveb 2. poloviny 20. století*, je to, že „[p]ro architekturu daného období platí shodné zásady ochrany jako pro jakoukoli historickou stavbu z dřívějších období.“²¹⁷⁸ Goryczková dále uvádí: „Stavby 60. a 70. let 20. století již naplnily potřebnou časovou distancí,²¹⁷⁹ která je umožňuje hodnotit za účelem památkové ochrany, mají své místo v dějinách české architektury a je třeba s nimi nakládat jako s jinými architektonickými styly stavební historie.“²¹⁸⁰ Křížek pro zachování hodnot poválečné architektury definoval čtyři základní kroky:²¹⁸¹

²¹⁷³ Extrémy představuje např. řízení s **hotelem Intercontinental v Praze** (návrh podán v březnu 2015 a neprohlášený je z února 2021) či s **plaveckým stadionem v Praze-Podolí** (návrh podán v dubnu 2015 a prohlášený za kulturní památku v listopadu 2020).

²¹⁷⁴ Viz třikrát opakované prohlášení za kulturní památku **železniční stanice Ostrava-Vítkovice** a následné zrušení ochrany před nabytím právní platnosti třemi různými ministry (více např. [STRAKOS, Martin. Pokusy o záchranu... Architektura druhé poloviny 20. století. *Bulletin Uměleckohistorické společnosti*. Praha: Výbor Uměleckohistorické společnosti, 2017, roč. 29, č. 2, s. 10-11. ISSN 1805-3955. Dostupné také z: http://www.dejinyumeni.cz/templates/uhs/data/files/91_uhs_bulletin_2-2017_web.pdf.]), již zmíněné odmítnutí ministryně kultury Aleny Hanákové v červnu 2013 zahájit řízení o prohlášení **hotelu Praha** kulturní památkou i přes doporučení poradních orgánů, neprohlášení komplexu **Trangas** za kulturní památku navzdory kladným vyjádřením poradních orgánů apod. Bartlová upozorňuje, že „[p]amátková péče je vždy součástí politického systému, v němž expertní stanoviska hrají jen takovou úlohu, kterou společnost prosadí a vládnoucí moc akceptuje.“ [BARTLOVÁ. Zbožte ty komunistický baráky! Socialismus a modernita mezi pamětí a zapomináním. S. 52.] Toto dále rozvádí Biegel, který vidí problém v absenci reakce Ministerstva kultury k návrhům NPÚ na prohlášení staveb nemovitými kulturními památkami, jež mnohdy na základě neprůkazných argumentů zamítá. [BIEGEL, Richard, 2017. Proč se nám nedaří chránit poválečnou architekturu?. *Bulletin Uměleckohistorické společnosti*. Praha: Výbor Uměleckohistorické společnosti, 2017, roč. 29, č. 2, s. 7-8. ISSN 1805-3955. Dostupné z: http://www.dejinyumeni.cz/templates/uhs/data/files/91_uhs_bulletin_2-2017_web.pdf.]

²¹⁷⁵ ZIKMUND-LENDER, Ladislav, ed. *Experimentální sídliště Invalidovna*. Hradec Králové: Zikmund, 2014. ISBN 978-80-905271-3-3. S. 11.

²¹⁷⁶ Pro porovnání lze porovnat již zmiňovaný soustavný výzkum architektury 60. a 70. let 20. stol. NPÚ s vyjádřením bývalého ředitele památkové odboru na Magistrátu hl. m. Prahy, který označil případné prohlášení OD Máj za kulturní památku za degradaci celého seznamu kulturních památek. [OPPELT, R. Máj jako kulturní památka vzbuzuje rozpaky. *MF Dnes*. 24. 10. 2006, roč. 17. ISSN 1210-1168. Cit. dle KLÍMA, MERGEROVÁ a ŠŤASTNÝ. Jak přistupovat k památkám architektury 60. a 70. let? Případ Máj. S. 32.]

²¹⁷⁷ Pokud zvážíme např. pohled na tehdejší urbanistické plánování, kdy bloková zástavba byla považována jako hygienicky nevyhovující a trendem byly stále myšlenky Athénské charty a funkcionalistického urbanismu, je dnešní kritika solitérnosti jednotlivých staveb vytržená z historického kontextu.

²¹⁷⁸ VRABELOVÁ et al. *Metodika hodnocení a ochrany staveb 2. poloviny 20. století (se zaměřením na architektonické dědictví 60. a 70. let) vzhledem k jejich (možné) památkové ochraně*. S. 73.

²¹⁷⁹ Wirth roku 1910 napsal: „[...] stáří dvou generací (60 let) platí za mez, od níž umělecké dílo počíná být památkou.“ Cit. dle [NOVOTNÝ, Otakar. *Jan Kotěra a jeho doba*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1958. S. 53.]

²¹⁸⁰ [GORYCZKOVÁ, Nada. Uvedení do výzkumného projektu a ochrany architektury 2. pol. 20. století [přednáška]. In: *Architektura 60. a 70. let 20. století a památková péče*. Praha: NPÚ, 13. 10. 2021. Dostupné také z: <https://www.youtube.com/watch?v=lilLVcMZmoM&list=PLZgJmohI4Y6dxL-QOqpy86y7NAksFHMat>.] Srov. „The obligation to conserve and manage the heritage places and sites of the twentieth century is as important as our duty to conserve the significant cultural heritage of previous eras.“ [ICOMOS ISC20C. *Approaches to the Conservation of Twentieth* -

- demytizace, která je spojená s tím, že československé poválečné stavby byly často inspirované západní architekturou, a proto jsou spíše než dokladem doby jejím protikladem;
- popularizace, jež v současné době skvěle funguje především u mladší generace. Právě ta je schopna vnímat poválečnou architekturu jinak a (snad) rozeznat i její kvality;
- kritická kanonizace, která je především v rukách předních historiků umění a architektury. Je nutné narušit zažitě stereotypy, které jsou vnímány jako absolutní pravdy a československou poválečnou architekturu uvést do širších souvislostí s evropským i světovým kontextem;
- kodifikace, tedy „[...] stanovení právně závazné památkové ochrany (plošnou pro urbanistickou strukturu nebo solitérní pro jednotlivé stavby).“²¹⁸²

Další přístupy pro zachování modernistické architektury definoval Prudon, podle kterého význam tradiční architektury často spočívá především ve fyzické existenci budovy, avšak význam moderní architektury spočívá více v konceptuální rovině – myšlence a záměru architekta. Tento posun významu lze doložit na třech zásadních změnách. První změnou je význam architekta jako primárního tvůrce díla, za druhé jde o převahu standardizovaných či prefabrikovaných materiálů a konstrukčních dílců nad tradičními řemesly a třetí změna je výsledkem dvou předešlých – celkový koncept a design získává převahu nad prací jednotlivých řemeslníků.²¹⁸³ Oproti starším památkám je pro architektonické dědictví 20. stol. charakteristické to, že vzniklo daleko více budov a stavebních komplexů, což vyžaduje komplexnější srovnávací analýzy pro určení významných objektů, a také to, že je k dispozici větší množství projektové dokumentace i skic. Neopomenout nelze ani dosud žijící uživatele budov, protagonisty výstavby i samotné autory.²¹⁸⁴

K tomu se váží dva legislativně ukotvené principy, které jsou jedním ze základů svárů při přístupu k poválečné architektuře. Právo vlastnické, které upravuje především část třetí občanského zákoníku,²¹⁸⁵ zabezpečuje užívání architektonického díla i nakládání s ním a právo autorské. To vychází ze Zákona č. 121/2000 Sb.²¹⁸⁶ a definuje naopak práva autora díla, která trvají po dobu jeho života a 70 let po jeho smrti.²¹⁸⁷ Autorské dílo v architektuře vychází z vlastního osobního tvůrčího a původního přínosu k řešení tvarovému, dispozičnímu, materiálovému, technologickému a provoznímu.²¹⁸⁸ Ačkoli se ochrana architektonického díla

---

Century Cultural Heritage: Madrid - New Delhi Document [online]. ICOMOS, 2017 [cit. 2022-07-06]. ISBN 978-2-918086-63-5. Dostupné z: https://isc20c.icomos.org/wp-content/uploads/2022/03/MNDD_ENGLISH.pdf. S. 3.]

²¹⁸¹ KRÍŽEK, Jiří. Poučení z krizového vývoje - poznámky k ochraně nejmladších památek. In: DOLEJŠ, Petr, ed. *Obnova památek 2011: co s architekturou 60. a 70. let 20. století?*. Praha: Studio Axis, spol. s. r.o., 2011, s. 60-63. ISBN 978-80-904081-3-5. S. 61-63.

²¹⁸² Tamtéž, s. 62.

²¹⁸³ PRUDON. *Preservation of Modern Architecture*. S. 25, 35.

²¹⁸⁴ Tamtéž, s. 158.

²¹⁸⁵ Zákon č. 89/2012 Sb. Zákon občanský zákoník. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 3. února 2012 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-89>.

²¹⁸⁶ Zákon č. 121/2000 Sb. Zákon o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon). In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 7. dubna 2000 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2000-121>.

²¹⁸⁷ Tamtéž, § 27 odst. 1.

²¹⁸⁸ PLOS, Jiří. K některým aspektům autorskopravní ochrany architektonických autorských děl ze 60. a 70. let XX. století. In: DOLEJŠ, Petr, ed. *Obnova památek 2011: co s architekturou 60. a 70. let 20. století?*. Praha: Studio Axis, spol. s. r.o., 2011, s. 46-51. ISBN 978-80-904081-3-5. S. 47.

vztahuje na jednotlivé části,²¹⁸⁹ samotná stavba je považována za jeho rozmnoženinu.²¹⁹⁰ Ochrana práva autorského, jak ji upravuje autorský zákon, není v případě rozmnoženiny téměř vůbec řešena a vymáhat ji je v případě architektů nelehké. Jediným záchytným bodem v autorském zákoně je tedy § 38d písm. b, které vlastníkově oznamuje, že užití díla pro udržovací práce anebo změny dokončené stavby musí být v míře nezbytně nutné a musí zachovávat jeho hodnoty.²¹⁹¹ Dále je vlastník povinen, avšak jen v případech opodstatněných významem architektonického díla, předem uvědomit autora o plánovaných změnách a na vyžádání mu poskytnout dokumentaci, která ke změnám vede.²¹⁹² Přístup vlastníka, respektive investora, je proto zcela klíčový. „[P]řípadná zodpovědnost za zajištění kodifikovaných hodnot bude spočívat hlavně na něm.“²¹⁹³ Bohužel, s ohledem na všeobecný názor na zkoumané stavby, je zatím ze strany vlastníka či investora snaha o zachování původních kvalit spíše ojedinělá, ne-li nijaká. Neochota uznat estetické kvality poválečné architektury je řadě investorů a majitelů vlastní,²¹⁹⁴ čímž se často dostávají do střetu zájmu se správními orgány i občany. Navíc se drtivá většina architektonicky hodnotných staveb z poválečného období nachází v širších centrech měst a přináší tak značný potenciál na výstavbu ekonomicky výhodnějších budov. Hodnota pozemku je mnohdy vyšší než hodnota samotné stavby, což vede k tlaku na investiční akce. Ideologická závadnost a energetická neefektivita se tak často stávají zástěrkou pro zcela racionální a pragmatické developerské zájmy.

Naším cílem musí být zachování významného kulturního dědictví budoucím generacím.²¹⁹⁵ Je třeba si uvědomit, „[ž]e výraz určitého díla vytvořeného za určitých specifických společenských okolností se nedá opakovat v odlišných společenských okolnostech.“²¹⁹⁶ Proto existuje potřeba poválečné architektonické dědictví zdokumentovat, vyhodnotit a posléze vybrané stavby zachovat „[...] jako neotřelý architektonický, stavební, konstrukční a technický počín a v neposlední řadě i hmotné svědectví doby svého vzniku.“²¹⁹⁷ „V ideálním případě bychom tedy měli pro budoucnost uchovat příklady širokého spektra produkce, typologie i všech historických období bez ohledu na politické zřízení.“²¹⁹⁸ „Historicko-dokumentární hodnotu [...] mají i ty stavby, které sice nevynikají uměleckou originalitou, přesto však i ony jsou výmluvným dokladem duchovního i praktického světa

²¹⁸⁹ Všechny části projektové dokumentace, ale i vývojové či přípravné fáze projektu. Zde má autor právo na nedotknutelnost svého díla a dále nesmí dojít ke snížení hodnoty díla užíváním jinou osobou. [Zákon č. 121/2000 Sb. Zákon o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon). § 11 odst. 3.]

²¹⁹⁰ Zákon č. 121/2000 Sb. Zákon o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon). § 13 odst. 2.

²¹⁹¹ Tamtéž, § 38d písm. b.

²¹⁹² O ignorování této skutečnosti může z mnoha případů svědčit dostavba OD **PRIOR v Pardubicích**, k jehož úpravám nebyla autorka R. Žertová ani přizvána. [RULLER, Ivan. Předmluva. In: KLÍMA, Petr, ed. *Růžena Žertová: architektka domů i věcí*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2016, s. 11-16. ISBN 978-80-86863-87-0. S. 14.]

²¹⁹³ KRÍŽEK. Poučení z krizového vývoje - poznámky k ochraně nejmladších památek. S. 63.

²¹⁹⁴ Pokud ve společnosti nejsou nastaveny rozumné mantinely soukromého vlastnictví, nelze očekávat opak.

²¹⁹⁵ ICOMOS ISC20C. *Approaches to the Conservation of Twentieth - Century Cultural Heritage: Madrid - New Delhi Document*. S. 10.

²¹⁹⁶ KUSÝ, Martin. *Architektúra na Slovensku 1945-1975*. Bratislava: Pallas, 1976. S. 32.

²¹⁹⁷ VRABELOVÁ et al. *Metodika hodnocení a ochrany staveb 2. poloviny 20. století (se zaměřením na architektonické dědictví 60. a 70. let) vzhledem k jejich (možné) památkové ochraně*. S. 8.

²¹⁹⁸ KRACÍK. Chránit, či nechránit?. S. 328.

dřívějších generací.²¹⁹⁹ Jejich hodnota roste úměrně s tím, jak se stávají vzácnějšími díky postupnému úbytku srovnatelných staveb.²²⁰⁰ Pro záchranu dané stavby dnes již není důležitá sama architektonická hodnota, zásadním argumentem se stává prokázání jejího významu v širších souvislostech. Památková ochrana ale nesmí být posledním zoufalým pokusem o uchování poválečné architektury;²²⁰¹ statut kulturní památka by měly nabýt jen a pouze význačné stavby. U ostatních architektonicky cenných reprezentantů doby, jakými mohou být například i OD a řada OS, je nutné uvedení do současného života kultivovanou a respektující obnovou nebo konverzí. K tomu je potřeba osvěta veřejnosti, aby skutečné hodnoty těchto staveb začaly být objektivně vnímány a ctěny. „Je opravdu nutné ovlivňovat veřejné mínění tím, že jim poskytneme kvalitní nezpochybnitelné informace. Běžný občan nemá šanci vytvořit si svůj vlastní názor jinak, než podle vlastních zkušeností.“²²⁰² Význam architektonického dědictví 20. stol. se proto musí široce interpretovat²²⁰³ a dále prezentovat²²⁰⁴ i komunikovat s širší veřejností. Jeho osud není soukromou záležitostí, navzdory tomu, že osobní vlastnictví je zpravidla bráno jako nedotknutelné.

Bartlová ironicky glosuje, že euforické odstranění pomníků, představující nenáviděný režim, patří k právům revolucí,²²⁰⁵ je však nutné mít na mysli, že „[...] k paměti národa patří nejen dobré, ale i špatné vzpomínky. Pokud je budeme vytěšňovat likvidací stavební produkce z padesátých až osmdesátých let, nesvědčilo by to o kultivovaném vyrovnání s národní minulostí.“²²⁰⁶ Terray by rád spor o přítomnost a budoucnost poválečné architektury z období socialismu řešil zdrženlivostí. „Vše odmítnout nebo vše zachovat: v obou případech dochází ke vpádu promyšleného rozhodnutí do oblasti, které bychom měli ponechat její „volný průběh“.“²²⁰⁷ Není pochyb, že by tento problém budoucí generace vyřešili s menší mírou patosu a bez narážek na osobní minulost jedinců. Je však dost pravděpodobné, s ohledem na rychlost mizení architektury z 60. až 80. let 20. stol., že nebudou mít co řešit.

---

²¹⁹⁹ PEŘINKOVÁ, Martina a Lucie AUGUSTINKOVÁ. *Ochrana a obnova historických objektů* [online]. Ostrava: Vysoká škola báňská - Technická univerzita Ostrava, 2014 [cit. 2022-07-20]. Dostupné z: <https://www.fast.vsb.cz/export/sites/fast/226/cs/studium/studijni-materialy/ochrana-a-obnova-historicky-objektu.pdf>. S. 46.

²²⁰⁰ Význam budovy je historicky založen na její jedinečnosti, buď je vzácná, zvláštní, nejlepší nebo poslední svého druhu. [PRUDON. *Preservation of Modern Architecture*. S. 157.]

²²⁰¹ O to více v současné situaci, kdy je památková ochrana v očích vlastníků vnímána jako zásah do jejich vlastnického práva a v případě OS a OD omezení jejich podnikatelských zájmů. Bohužel, k tomuto názoru v řadě případů dopomáhá zkostnatělý přístup památkové péče, která prohlášení budovy za památku považuje za dogma a její vývoj má tak za ukončený. Prohlášení za kulturní památku tedy nezaručuje jistotu záchrany stavby a v určitých případech může být naopak kontraproduktivní.

²²⁰² PEŘINKOVÁ a AUGUSTINKOVÁ. *Ochrana a obnova historických objektů*. S. 105.

²²⁰³ „*Interpretation is a key conservation action. Interpretation is an essential tool in raising public appreciation of twentieth-century heritage places and sites, and plays an important role in documenting change and explaining significance.*“ [ICOMOS ISC20C. *Approaches to the Conservation of Twentieth - Century Cultural Heritage: Madrid - New Delhi Document*. S. 11.]

²²⁰⁴ Prezentace může probíhat formou komentovaných prohlídek, přednášek, multimediálních aplikací nebo webových stránek.

²²⁰⁵ BARTLOVÁ. Zbořte ty komunistický baráky! Socialismus a modernita mezi pamětí a zapomínáním. S. 48.

²²⁰⁶ KRACÍK. Chránit, či nechránit?. S. 328.

²²⁰⁷ TERRAY. Berlín: křižovatka paměti. S. 132.

7.3 Intervence do architektury 60. a 70. let 20. stol.

Společnost v každé době stála a bude stát před problémem stavebního zásahu do staveb předešlých epoch – „[k]aždá generace si upravuje a mění svůj zděděný umělý svět podle svých potřeb, bourá a staví, kultivuje i zanedbává svá sídla, přestavuje je a buduje nová, zasahuje do krajiny prozíravě či barbarsky, ovlivňuje nepřetržitě přirozenou výměnu látek mezi člověkem a přírodou.“²²⁰⁸ „Každá generace čelí svůdnému volání po face-liftu starých budov a městských prostor podle poslední módy. Lidské společnosti chtějí vypadat up-to-date a rozhodují se, co této touze obětují.“²²⁰⁹ Všeobecně se považuje za samozřejmé, „[...] že to, co je nové a originální, musí být také lepší a vhodnější.“²²¹⁰

Přesto je „[...] nemyslitelné, aby se každá vývojová etapa prosazovala totální výrazovou přestavbou svého prostředí za cenu zrušení předchozích materiálních projevů a tím i hmotného a duchovního ochuzení společnosti.“²²¹¹ Girsá připomíná, že „[k]aždé stavební dílo minulosti má vždy svoji hodnotu, vzácnou atmosféru, kterou je zapotřebí rozpoznat, chránit a umožnit její kultivovanou presentaci smysluplným oživením. [...] Šetrné ošetření každého hodnotného díla minulosti (bez ohledu na dobu jeho vzniku) má vždy mimořádný význam, neboť umožňuje vnímat stavbu jako souborné architektonické dílo a v širších historických souvislostech.“²²¹² „Důvody a argumenty pro zachování jsou různé – od intelektuálních (dokumentační nebo kulturní hodnota, paměť místa, architektonická, urbanistická, technická, umělecká kvalita, aj.) po čistě pragmatické (cena, využitelnost, jednoduchost využití).“²²¹³ Ochrana architektonického dědictví je proto interdisciplinárním problémem.²²¹⁴

Proces stavební intervence se skládá z řady speciálních postupů a rozhodnutí, jimž předchází přípravné a předprojektové práce. Základní historické údaje o stavbě přináší čtyři informační zdroje:²²¹⁵

- grafická dokumentace, např. architektonické skici a výkresy, stavební plány, dílenská dokumentace ad.;
- písemné záznamy související s návrhem či výstavbou, technické zprávy nebo doklady a vyjádření dotčených orgánů a úřadů;
- orální historie;

²²⁰⁸ VEBR a NOVÝ. *Soudobá architektura ČSSR*. S. 8.

²²⁰⁹ SALINGAROS, HORÁČEK, ed. *Sjednocená teorie architektury: forma, jazyk, komplexita*. S. 61, 63.

²²¹⁰ [VESELÝ, Dalibor. *Architektura ve věku rozdělené reprezentace: problém tvořivosti ve stínu produkce*. Překlad Petr KRATOCHVÍL. Praha: Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1647-8. S. 213.] Dulla dále doplňuje: „[...] mladí lidé chtějí něco nového, co je na tom špatně? Možná to nové bude lepší než rozpadávající se šmejd.“ [DULLA, Matúš a Henrieta MORAVČÍKOVÁ. Slovensko. Česko. Kontext. Expo. Vztahy na ose Bratislava-Brno-Praha. Slovenská vysoká škola technická. Zahraniční reprezentace. Utopie. Setkávání. Bourání. In: VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 1*. Praha: Bigg Boss, 2022, s. 323-335. ISBN 978-80-908359-1-7. S. 327.]

²²¹¹ HLAVÁČEK, Emil. *Architektura pohybu a proměn: minulost a přítomnost průmyslové architektury*. Praha: Odeon, 1985.

²²¹² GIRSA. *Profesorská přednáška: Soubor prací obnovy a restaurování architektonických památek za období 1996–2006*. S. 6, 14.

²²¹³ PUSTĚJOVSKÝ, Jan. *Konverze pivovarských výrobních objektů*. Praha, 2015. Disertační práce. ČVUT v Praze, Fakulta stavební, Katedra architektury. Vedoucí práce Tomáš ŠENBERGER. S. 212.

²²¹⁴ „Conservation, reinforcement and restoration of architectural heritage requires a multi-disciplinary approach.“ [ICOMOS. *ICOMOS charter. Principles for the Analysis, Conservation and Structural Restoration of Architectural Heritage*. Principles 1.1]

²²¹⁵ PRUDON. *Preservation of Modern Architecture*. S. 168.

- sekundární informace v dobové i recentní literatuře a dalších zdrojích informací, např. stavební příručky, typologické sborníky, obchodní katalogy stavebních dodavatelů atd.

Podklady pro analýzu stávajícího stavu stavby zpravidla tvoří:

- geodetické zaměření tvořící základní výchozí materiál pro další projektové i průzkumné práce v odpovídající podrobnosti na základě charakteru stavby a předpokládaných stavebních úprav;²²¹⁶

- fotodokumentace nebo video, které by měly v maximální možné míře zdokumentovat nejen celou stavbu v širším kontextu, ale také jednotlivé charakteristické detaily a vnitřní prostory;

- inventarizace vytvářející ucelený přehled o výtvarných, umělecko-řemeslných, hodnotných stavebně architektonických prvcích;²²¹⁷

- stavebněhistorický průzkum ideálně nezávisle zpracovaný a sloužící k podrobné analýze vzniku i stavební historie a dále hodnotící konstrukce a prostory, které je nutné zachovat, popř. odstranit;²²¹⁸

- stavebně-technický průzkum zabývající se aktuálním stavem stavby, jejím konstrukčně materiálovým řešením a poruchami konstrukcí vč. jejich příčin;

- průzkumy materiálových vlastností zahrnující „[...] dostupné přírodovědecké postupy, kterými se zkoumá chemické nebo fázové složení materiálu, jeho fyzikální vlastnosti, struktura, barevnost. Jsou zaměřeny na analýzu složení, stupně a rozsahu poškození nebo dochování materiálu a příčin jeho poškození [...]“;²²¹⁹

- další speciální průzkumy dle charakteru stavby a jejích poruch, např. geologický a hydrogeologický průzkum, archeologický průzkum, pedologický průzkum, radonový průzkum, průzkum technického vybavení, průzkum inženýrských sítí, fytopatologický průzkum, průzkum vlivu na životní prostředí, klimatologický průzkum, restaurátorský průzkum apod.

Pro posouzení plánovaného záměru jsou základem přípravné fáze projektu, které může tvořit ekonomická analýza, stavební záměr, studie proveditelnosti, vyhledávací či ověřovací studie.²²²⁰ Zásadním omezením, především u změny funkčního využití, jsou často

²²¹⁶ Na původní stavební dokumentaci se lze spolehnout jen zřídka, především pro její schématickosti, nedokonalost a mnohdy také neaktuálnost. Zaměření by mělo přinést v maximální možné míře přesnost, podrobnost a úplnost zobrazení v odpovídajícím měřítku. Revolučním nástrojem dokumentace reálné stavby je trojrozměrné skenování, které dokáže přinést vysoce detailní zaměření pomocí tzv. mračna bodů.

²²¹⁷ Blíže k inventarizaci viz např.: [HOLEČEK, Josef a Václav GIRSA a kol. *Projektování obnovy stavebních památek*. Praha: Národní památkový ústav, ústřední pracoviště, 2008. ISBN 978-80-87104-34-7. S. 56-59.]

²²¹⁸ Metodika stavebněhistorického průzkumu viz. [BERÁNEK, Jan a Petr MACEK, eds. *Metodika stavebněhistorického průzkumu*. Praha: Národní památkový ústav, generální ředitelství, 2015. ISBN 978-80-7480-037-5. Dostupné také z: <https://www.npu.cz/publikace/metodika-stavebnehistorickeho-pruzkumu.pdf>.]

²²¹⁹ [HOLEČEK a GIRSA a kol. *Projektování obnovy stavebních památek*. S. 86.] V závislosti na účelu je možné in situ provádět jednorázové, nebo dlouhodobé monitorování vlastností použitých materiálů a příčin poruch. Nedestruktivní metody, často vyžadující kvalifikované odborníky a přístroje, představují tepelná, ultrazvuková a rentgenová zobrazení či magnetická rezonance. Existují však i případy (např. materiálové charakteristiky), kdy je nutné přistoupit k podrobnější analýze materiálů, k čemuž slouží destruktivní metoda – vyjmutí reprezentativního vzorku ze stavby a jeho testování v laboratoři.

²²²⁰ Vyhledávací studie je „[...] koncepční materiál, zpracovaný formou objemové architektonické studie, jehož účelem je nalézt vhodnou a rozsahem a charakterem přiměřenou funkční náplň pro opuštěný, nevyužívaný

nástroje územního plánování, které jsou mnohdy založeny na rigidním definování přípustného funkčního využití. Případná změna využití je pak spojena s časově náročným legislativním procesem změny územního plánu.

Značný význam v předprojektovém procesu má u větších či architektonicky hodnotných staveb návrh stavby,²²²¹ resp. architektonická studie. Další postup projektových prací, rozsah a obsah dokumentace určuje stavební zákon a jeho prováděcí předpisy.²²²² „Vždy je třeba vyhodnotit jedinečnost obnovované stavby a zvolit právě takový konkrétní postup průzkumových a projektových prací, který napomůže co nejpřesnějšímu poznání obnovovaného díla a bude zároveň racionální a účinný.“²²²³ Obecně platí, že rozsáhlejší změny staveb vyžadují větší rozsah a podrobnost projektových prací a také složitější inženýrskou činnost. Ve všech projektových stupních by měly být jasně rozlišeny stavební prvky nové a zachovávané, měněné i odstraňované. Z pohledu zkoumaných staveb přichází v úvahu tyto stupně dokumentace:

- dokumentace bouracích prací, která je zpracovávána v případě částečných nebo úplných demolic staveb;
- dokumentace pro vydání rozhodnutí o změně využití území sloužící ke změně užívání pozemku nebo k jednoduchým terénním úpravám;
- dokumentace pro vydání rozhodnutí o změně vlivu užívání stavby na území, jež určuje změnu v účelu užívání či provozním zařízení a způsobu výroby;
- dokumentace pro vydání rozhodnutí o umístění stavby, kterou je nutné řešit v případě změny hmotového řešení, případně i změny účelu užívání u větších staveb;
- dokumentace pro ohlášení stavby nebo pro vydání stavebního povolení představuje základní a nutnou projektovou dokumentaci ke stavebnímu záměru a k provedení stavebních úprav, z níž musí být patrné architektonicko-stavební řešení, stavebně konstrukční řešení, požárně bezpečnostní řešení a další dílčí řešení z oboru techniky prostředí staveb;
- dokumentace pro vydání společného povolení je jednotnou dokumentací pro umístění a povolení stavby i stavebních úprav;
- dokumentace pro provádění stavby představuje nejpodrobnější stupeň projektové dokumentace, na základě které jsou stavba a stavební úpravy realizovány;

či nevhodně využívaný památkový objekt.“ [HOLEČEK a GIRSA a kol. *Projektování obnovy stavebních památek*. S. 78.] Ověřovací studie slouží pro „[...] ověření vhodnosti konkrétního uvažovaného využití z hlediska typu funkce, kapacitních nároků, rozsahu podmiňujících zásahů, a to v takovém konkrétním řešení, které umožní odpovědně posoudit veškeré ze zamýšleného využití vyplývající důsledky pro památku.“ [HOLEČEK a GIRSA a kol. *Projektování obnovy stavebních památek*. S. 78.]

²²²¹ Návrh stavby „[...] je prvním graficky znázorněným prostorovým vyjádřením záměru stavebníka. Dává mu konkrétní představu o koncepci řešení záměru (např. urbanistické, architektonické, dispoziční, provozní, konstrukční, technické, technologické, interiérové a materiálové). Z návrhu by mělo být jasné, jak je záměr zasazen do území, jaká je jeho hmota, vnitřní uspořádání, fasády a základní materiály.“ [ČESKÁ KOMORA ARCHITEKTŮ. *Standard služeb architekta: Standard služeb architekta a jeho dokumentace pro navrhování staveb*. Praha: Triangl, 2018. Dostupné také z: <https://web-api.cka.cz/sluzby/clenum/standardy-vykonu-a-dokumentace/standard-sluzeb-architekta-pozemni-stavby.pdf/@@download/file>. S. 6.]

²²²² [Zákon č. 183/2006 Sb. Zákon o územním plánování a stavebním řádu (stavební zákon). In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 14.března 2006 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-183>.] a [Vyhláška č. 499/2006 Sb. Vyhláška o dokumentaci staveb. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 10. listopadu 2006 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-499>.]

²²²³ HOLEČEK a GIRSA a kol. *Projektování obnovy stavebních památek*. S. 113.

- dokumentace skutečného provedení, která vzniká po dokončení stavebních prací a zaznamenává veškeré změny a skutečnou podobu provedené stavby.

Při projednání a stavebních řízeních postupují orgány územního plánování a stavební úřady ve vzájemné součinnosti s dotčenými orgány chránícími veřejné zájmy podle zvláštních právních předpisů a také s dalšími dotčenými institucemi, např. správci technické infrastruktury, na základě závazných stanovisek a vyjádření. Projekty stavebních intervencí jsou tedy dále korigovány a také omezovány²²²⁴ např. umístěním stavby v památkové zóně, rezervaci anebo v jejich ochranném pásmu, v chráněné oblasti nebo v dalších ochranných pásmech, např. dopravní či technické infrastruktury, záplavové oblasti apod. Vzhledem k tomu, že zásadní vliv na zachování architektonických hodnot má především dokumentace pro provádění stavby a následná výrobní dokumentace, měly by na jejich zpracování být kladeny vyšší nároky než v případě novostaveb. Velký důraz by měl být kladen také na výběr dodavatele. Dodržování platné projektové dokumentace zhotovitelem stavby, případné schvalování odchylek či úprav a také odsouhlasení výběru materiálů a jednotlivých výrobků by mělo být v režii autorského a technického dozoru.

Metody údržby a obnovy architektonického dědictví vychází z historické hodnoty,²²²⁵ ze současného stavebně technického stavu, z potřeb plánovaného využití, ze současných památkových metod²²²⁶ a dalších specifických požadavků, např. ekonomických možností.²²²⁷ V současnosti se u adaptací²²²⁸ architektonického dědictví zpravidla užívá tzv. syntetická metoda.²²²⁹ Přístup k modernistické, resp. poválečné architektuře nás však nutí přehodnotit platná pravidla pro zásah do existující stavby. S ohledem na kvantitu poválečné architektury je vyloučeno, aby se všechny staly kulturními památkami, a proto přirozené zachování

²²²⁴ Srov. „Je omylem spoléhat na to, že vzniknou kvalitní díla památkové obnovy pouze jako výsledek úředního postupu s mechanickým uplatňováním metodických pouček a obecně platných zásad památkové péče, nebo předpokládat, že kvalitní díla obnovy (charakteristická maximálním respektem k hodnotovému potenciálu chráněného díla) mohou vzniknout dle koncepcí a projektu utilitárních projektantů, nebo architektů, kteří se tématem obnovy zabývají pouze okrajově.“ [GIRSA. *Profesorská přednáška: Soubor prací obnovy a restaurování architektonických památek za období 1996–2006*. S. 6.]

²²²⁵ Je třeba mít na mysli, že poválečná architektura v mnoha případech spoluutváří prostředí památkových rezervací či památkových zón, a proto je nutné každou ze staveb hodnotit opatrněji a jako již nedílnou součást větších chráněných celků.

²²²⁶ Metody památkové péče lze sledovat zhruba od první poloviny 19. stol. Prvotním ideálem byla slohová čistota, z čehož vzešel puristický přístup prezentovaný u nás např. obnovami gotické architektury Josefem Mockerem. Druhá polovina 19. stol. se nesla v duchu vědecké restaurace, která v čele se Zdeňkem Wirthem kladla důraz na uměleckou hodnotu, a konzervace, jejíž představitel Alois Riegl vnímal hodnotu díla především v jeho stáří a historické vrstevnatosti. Z těchto dvou přístupů se ustálila analytická metoda založená na přiznání všech stavebních fází a historických prvků bez větší snahy o umělecké ztvárnění. Na určitou vyprázdňenost akademického přístupu v první polovině 20. stol. zareagovala syntetická metoda (viz níže).

²²²⁷ VOJTOVÁ, Lea. Učební materiály předmětu Ochrana a regenerace kulturních hodnot v území: Obnova, metody. In: *IS MUNI* [online]. Brno: Masarykova Univerzita. Ekonomicko-správní fakulta, 2011 [cit. 2022-12-29]. Dostupné z: https://is.muni.cz/el/1456/podzim2011/MPR_ORKH/um/SDO_6__Obnova_metody.pdf. S. 21.

²²²⁸ Adaptace je „[...] přizpůsobení stavby novému účelu, pak obecně přestavba či dostavba, úprava starší stavby.“ [BLAŽÍČEK a kol. *Slovník památkové péče: terminologie, morfologie, organizace*. S. 9.]

²²²⁹ Syntetická metoda je „[...] směr, který se vyvinul v naší památkové péči v době před r. 1940; podle něho je třeba vyvolat nejpůsobivější účín památky, respektované jako celek, úpravou v její převládající slohové notě. Syntetická metoda právem kritizovala dojmové rozdrobení památky, jaké bylo často výsledkem analytické metody, pokud odhalovala všechny přestavby a měnila tak památku v jakýsi vzorník různorodých detailů, ale sama sváděla k opačné krajnosti, vedla-li k slohovému purismu, nebo k slohové rekonstrukci památkových celků, necitlivě zastírající jejich starší stavy i pozdější úpravy.“ [BLAŽÍČEK a kol. *Slovník památkové péče: terminologie, morfologie, organizace*. S. 202.]

hodnotné architektury musí spočívat v koncepčních stavebních intervencích či konverzích, jejichž formu a míru je nutné vždy volit individuálně.

Dle Holečka, Girsy a kol. se v současnosti česká památková ochrana zaměřuje na tyto zásady:²²³⁰

- zásada šetrnosti v přístupu k dochované historické substanci, jejímž cílem by mělo být zachování hmotné substance a její stabilizace;
- zásada respektování vývojové vrstevnatosti díla, která by měla být založena na správné identifikaci významu a hodnoty jednotlivých částí a časových vrstev;
- zásada celistvé interpretace stavebního díla založená na porozumění vztahu jednotlivých částí stavby s ohledem k celkovému působení;
- zásada věrohodnosti ztvárnění, jejíž smysl spočívá v ochraně a zachování stavby v její slohové podstatě, charakteru a celistvosti;
- zásada kontextuálního přístupu, která chápe obnovu stavby s ohledem na širší okolí.

Obecně lze proto vyžadovat, aby každý stavební zásah respektoval historickou hodnotu, původní koncepci i stavební techniky a zanechal stopu, jež by se měla v budoucnu dát rozpoznat.²²³¹ Ve spojitosti s průmyslovým dědictvím Šenberger uvádí, že „[...] možnost nebo vhodnost soudobého zásahu do existující architektury je závislá na mnoha okolnostech – zásadně ale na kvalitě originální budovy a na rozsahu předpokládaného vstupu.“²²³² Zdařilé stavební intervence do architektonického dědictví v ideálním případě vyžadují jasné pokyny a zásady pro přístup k daným hodnotám stavby.²²³³ „[J]e potřeba precizně sledovat [...] hodnoty stavby, případně i podrobnějším rozbořem rozlišit hodnotné prvky od prvků méně hodnotných a koordinovat jejich zachování se vznikajícím projektem.“²²³⁴ Poválečná architektura nám ale přináší nové výzvy a vyžaduje nové přístupy – oproti tradiční architektuře se setkáváme s jinými druhy materiálů a konstrukčními řešeními, zabýváme se většími měřítky a také novými účely, pro které stavby vznikly. Pro řešení zcela nových problémů bohužel neexistuje komplexnější filozofický přístup.²²³⁵ Dle Prudona proces záchrany moderní architektury „[...] musí pečlivě vyvážit otázky od ochrany života a odolnosti vůči povětrnostním vlivům i vodě až po funkční a ekonomickou životaschopnost všech potřebných změn a oprav. A každá analýza musí být nahlížena a hodnocena v kontextu architektonického a kulturního významu uvažované budovy.“²²³⁶

²²³⁰ HOLEČEK a GIRSA a kol. *Projektování obnovy stavebních památek*. S. 26-27.

²²³¹ [ICOMOS. *ICOMOS charter. Principles for the Analysis, Conservation and Structural Restoration of Architectural Heritage*. Remedial measures and controls 3.12.] A dále: „New work should be readily identifiable as such.“ [Tamtéž, Article 22.2.]

²²³² ŠENBERGER, Tomáš. Vrstevnatost industriální architektury. In: *Otázky ochrany a péče o technické kulturní památky a průmyslové dědictví: sborník příspěvků: mezinárodní seminář Ostrava 25.-27. 9. 2000*. V Ostravě: Státní památkový ústav v Ostravě, 2001, s. 39-40. S. 39.

²²³³ „For every development or conservation action, clear policies and guidelines should be established before starting any intervention, so as to define the acceptable limits of change.“ [ICOMOS ISC20C. *Approaches to the Conservation of Twentieth - Century Cultural Heritage: Madrid - New Delhi Document*. S. 6.]

²²³⁴ POPELOVÁ, Lenka a Tomáš ŠENBERGER. *Obchodní dům Kotva: Stavebně historický průzkum*. II. verze - doplněná na základě připomínek NPÚ. Praha, 2022. Nepublikováno. Nestránkováno.

²²³⁵ PRUDON. *Preservation of Modern Architecture*. S. 23.

²²³⁶ „[...] must carefully balance issues ranging from life safety and weather- and watertightness to the functional and economic viability of any changes and repairs needed. And any analysis must be viewed and evaluated within

Dle ICOMOS je v současnosti u poválečné architektury hlavním cílem zachování autenticity a integrity, k čemuž se váže jednoznačný plán údržby, stanovení limitů přijatelných změn a využití mezioborových expertíz, např. výzkum používaných stavebních materiálů, možnosti oprav nestandardních konstrukčních řešení apod. Zásadní je striktně určit odpovědnou stranu za uchování architektonických hodnot a podrobně archivovat záznamy o případných změnách a úpravách. Všechny stavební úpravy týkající se architektonického dědictví druhé poloviny 20. stol. by měly být posuzovány individuálně a právní i stavební předpisy by se měly umět pružně přizpůsobit situaci.²²³⁷ Případnou hodnotu a autenticitu je nutné hodnotit nejen v celosvětovém měřítku, ale především v kulturním kontextu, do kterého patří.²²³⁸

Prudon uvažuje čtyři základní přístupy k modernistické architektuře:²²³⁹

- zachování, tedy kontinuální proces založený na opatřeních nezbytných k udržení stávající formy, integrity a materiálů;
- rehabilitace definovaná jako nejvhodnější proces umožňující integraci vhodné funkce prostřednictvím oprav a změn prvků vyjadřujících historické, kulturní a architektonické hodnoty;
- restaurace představující proces aktualizace formy a charakteru stavby tak, jak se jevila v určitém období při odstranění nevhodných pozdějších vrstev;
- rekonstrukce je proces znovuvyvoření díla, detailů i materiálů, které se nedochovaly, a dnes je považován za krajní řešení.²²⁴⁰

Výběr přístupu vychází ze způsobu interpretace historického objektu, z adaptability a kompatibility prostorů a funkce, architektonického záměru architekta, potažmo stavebníka, a v neposlední řadě i ze stavebně technického stavu budovy. Holeček, Girsá a kol. rozlišují následující typy způsobů interpretace historického objektu:²²⁴¹

- interpretace stabilizační představuje nejcitlivější přístup a je vyžadována u vysoce hodnotných památkově chráněných objektů. V zásadě jde o redukované a odborně

---

the context of the architectural and cultural significance of the building under consideration." [PRUDON. *Preservation of Modern Architecture*. S. 179.]

²²³⁷ ICOMOS ISC20C. *Approaches to the Conservation of Twentieth - Century Cultural Heritage: Madrid - New Delhi Document*. S. 3-8.

²²³⁸ „Value and authenticity of architectural heritage cannot be based on fixed criteria because the respect due to all cultures also requires that its physical heritage be considered within the cultural context to which it belongs.” [ICOMOS. *ICOMOS charter. Principles for the Analysis, Conservation and Structural Restoration of Architectural Heritage*. Principles 1.2.]

²²³⁹ PRUDON. *Preservation of Modern Architecture*. S. 70-74.

²²⁴⁰ Slovy Cesare Brandiho: „Both from historical and aesthetic points of view, the substitution of a copy cannot be justified, unless the substituted work of art has a merely integrative function and no value of its own. A copy is a historical and aesthetic forgery; it can only be justified as a purely didactic or commemorative object, and cannot be substituted without causing historical and aesthetic damage to the original.” Cit. dle [PRUDON. *Preservation of Modern Architecture*. S. 52.] „Vžitá averze k pojmu rekonstrukce vyplývá z neblahé praxe minulého půlstoletí, kdy byl při obnovách památek ve značné míře preferován návrat k starším stavům. Důvodem bylo přesvědčení o nutnosti zhodnocení slohově nejvýznamnější stavební fáze, což však bylo nezřídka vykoupeno zánikem hodnot mladších, které byly nezřídka neoprávněně klasifikovány jako vrstvy balastní (viz například přezírání hodnotných slohových přínosů z 19. století apod.). [...] Dalším důvodem oprávněné averze k pojmu rekonstrukce je též značné množství drastických případů, kdy se zcela zbytečně likvidovaly opravitelné součásti památek (konstrukce, materiály, řemeslné prvky) s neadekvátním řešením náhrady.” [GIRSA. *Profesorská přednáška: Soubor prací obnovy a restaurování architektonických památek za období 1996–2006*. S. 16.]

²²⁴¹ [HOLEČEK a GIRSA a kol. *Projektování obnovy stavebních památek*. S. 27-31.]

erudované stavební zásahy, které vedou k uchování a k maximalizaci autenticity budovy i hodnoty stáří. Pro tuto kategorii je vhodná především konzervační metoda²²⁴² a další drobné udržovací a stabilizační úpravy;

- interpretace rehabilitační se zaměřuje na obnovu již zaniklých stavebních prvků nebo na případné navrácení dřívější podoby později znehodnocených částí stavby. Tento způsob interpretace lze spojit s metodami restaurace,²²⁴³ restituce²²⁴⁴ a rekonstrukce,²²⁴⁵

- interpretace transformační umožňuje vyšší míru stavebních zásahů a pojí se k ní metody reduktivní modernizace,²²⁴⁶ renovace²²⁴⁷ transformace,²²⁴⁸ anebo stav spojený s určitou mírou asanací.²²⁴⁹ Takto pojaté zásahy by měly vycházet z kvalitního architektonického konceptu, který zaručí hodnotnou novou vrstvu kompenzující ztrátu historických a kulturních kvalit.

Při kultivovaném zachování poválečné architektury by vždy měla být snaha o maximální zachování autenticity a integrity s respektem k původním prostorovým kvalitám, stavebním konstrukcím a materiálům, detailům, výtvarným dílům, ale i k funkčnímu využití.²²⁵⁰ Protože stavební struktura odpovídá původní funkci, při jejím zachování lze očekávat menší míru stavebních zásahů. Avšak může vzniknout situace, kdy má původní funkce kvůli společensko-kulturním, vědecko-technickým i dalším změnám jiné prostorové

---

²²⁴² Konzervaci lze definovat jako „[o]dborné ošetření hmotné podstaty památky, zastavením nebo zpomalením rozkladu materiálu (kamene, zdiva ap.), upevněním její povrchové úpravy (barevné vrstvy malby, barevného povrchu plastiky ap.), ustálením dochovaného stavu.“ [BLAŽÍČEK a kol. *Slovník památkové péče: terminologie, morfologie, organizace*. S. 99.] Konzervování je spojeno „[...] se záchranou torzální architektury. Nezřídka je vnímáno schematicky jako takový druh stabilizace památky, kdy se absolutně nemění vzhled opravovaného díla, neboť konzervace představuje metodu striktně postavenou na minimalizaci zásahu do památky, tedy konsolidaci hmotné substance bez změnových situací.“ [GIRSA. *Profesorská přednáška: Soubor prací obnovy a restaurování architektonických památek za období 1996–2006*. S. 9.]

²²⁴³ Restaurace je „[o]dborné ošetření poškozené památky, které se neomezuje pouze na konzervaci, nýbrž vhodnou formou též nově doplňuje chybějící drobnější a nepodstatné části. Zahrnuje řadu různých dílčích úkonů a způsobů technických (např. rentoilování, marufláž, transfer) i výtvarných (např. různé druhy retuší), někdy i velmi náročné povahy.“ [BLAŽÍČEK a kol. *Slovník památkové péče: terminologie, morfologie, organizace*. S. 179.] „[V]ěrnou reprodukci té součásti památky, jejíž životnost je již u konce, se nejen uchovává hodnota celku a posiluje možnost celistvého vnímání památky.“ [GIRSA. *Profesorská přednáška: Soubor prací obnovy a restaurování architektonických památek za období 1996–2006*. S. 13.]

²²⁴⁴ Restituce je „[o]dborné ošetření památky, jejíž vzhled byl změněn nebo zakryt pozdějším technickým nebo výtvarným zásahem, navrácením do dochovaného autentického stavu [...]“ [BLAŽÍČEK a kol. *Slovník památkové péče: terminologie, morfologie, organizace*. S. 179.]

²²⁴⁵ „Jeden ze způsobů obnovy památek, při němž se doplní chybějící větší části památky, v krajním případě i celé památky, opakováním původního a v originále již nezachovaného vzhledu. [...] Rekonstrukce exaktní vzniká na základě zachované podrobné dokumentace autentického stavu, rekonstrukce analogické podle analogie s obdobným příkladem památky zachované, rekonstrukce hypotetická na základě vědecky podložené hypotézy.“ [BLAŽÍČEK a kol. *Slovník památkové péče: terminologie, morfologie, organizace*. S. 177.]

²²⁴⁶ Reduktivní modernizace není interpretací stavebního díla z hlediska památkové péče, ale v meziválečném a poválečném období častým utilitárním přístupem k historickým budovám [...]“ [HOLEČEK a GIRSA a kol. *Projektování obnovy stavebních památek*. S. 31.]

²²⁴⁷ Renovace představuje „[d]oplnění chybějící části poškozené památky novotvarem, který popřípadě hodnotu kulturní památky obohatí novým uměleckým tvůrčím činem.“ [BLAŽÍČEK a kol. *Slovník památkové péče: terminologie, morfologie, organizace*. S. 178.]

²²⁴⁸ Transformace je zásah nebo soustava zásahů, které významně změní charakter památky. [HOLEČEK a GIRSA a kol. *Projektování obnovy stavebních památek*. S. 31.]

²²⁴⁹ Asanace představuje „[s]tavební zásah směřující k odstranění zdravotních závad budovy, celých komplexů stavebních objektů v městských částech nebo celých sídelních jednotek. [...] V přeneseném smyslu se pak asanací nazývá oproštění stavební památky od nevhodných doplňků i bez výslovného zdravotnického zřetele.“ [BLAŽÍČEK a kol. *Slovník památkové péče: terminologie, morfologie, organizace*. S. 21.]

²²⁵⁰ „Where a functional use contributes to the significance of a place or site, conservation should aim to sustain that use where possible.“ [ICOMOS ISC20C. *Approaches to the Conservation of Twentieth - Century Cultural Heritage: Madrid - New Delhi Document*. S. 9.]

nebo technologické požadavky, např. bytové domy, telefonní ústředny. Funkční zastaralost v tomto případě ovlivňují nejen uživatelské nároky, ale také nové bezpečnostní a hygienické požadavky, např. nevyhovující parametry únikových cest, nové technologie zabezpečující kvalitu vnitřního prostředí apod. Jinou situací je, když stavba již není pro svůj původní účel potřeba. To je patrné především u typologických druhů, které se objevily v průběhu 20. stol. a jejichž funkční využití je se vznikem a existencí stavby úzce spjato, např. telefonní ústředny, částečně OD ad. V takovém případě je pro odvrácení ekonomicky náročnější demolice²²⁵¹ nutné přistoupit ke konverzi stavby.²²⁵²

Pojem konverze je v současnosti spojován především s průmyslovým dědictvím, avšak samotný proces je součástí životního cyklu všech typů budov od nepaměti. Naši motivací k zachování a konverzi je dle Fragnera „[...] historie a ochrana památky. Ale možná ještě důležitější je, že konverze bývá i kritickým gestem – pro překlenutí bezradnosti a banality současné tvorby.“²²⁵³ Proto nelze opomenout, že někdy je i módním alternativním přístupem. Fetisov pro konverze průmyslového dědictví definoval tři metody.²²⁵⁴

- metoda rehabilitace a konzervace, založená na zachování budovy v autentickém stavu;
- metoda přirozené konverze se vyznačuje integrací nových funkcí bez negativních zásahů do podstaty stavby;
- metoda intervence je charakteristická větší transformací budovy, která by měla mít jednoznačný architektonický názor a koncepci.²²⁵⁵

„Z hlediska výběru [nové – pozn. autora] funkce je důležité splnění tří základních kritérií: přiměřenost typu funkce, přiměřenost objemu funkce a perspektivní neměnnost využití.“²²⁵⁶ Invazivní změny funkce, které bývají charakteristické stavební a finanční náročností,²²⁵⁷ by měly být vyloučeny, anebo vycházet z důkladné analýzy potřeb.²²⁵⁸

---

²²⁵¹ Adaptace stavby je často zatížena dogmatickou představou, že její finanční náročnost je v porovnání s novostavbou vyšší. Šourek však uvádí, že adaptace bývá v průměru o 20-33 % méně nákladná než demolice a následná novostavba. [ŠOUREK, Michal. *Industriální dědictví, regenerace města a udržitelný rozvoj [přednáška]*. Křížovatky architektury 2012. Praha: ABF, 2012. Cit. dle PUSTĚJOVSKÝ. *Konverze pivovarských výrobních objektů*. S. 64.]

²²⁵² Konverze je „[...] souhrn procesů, jimiž po zániku původního účelu stavby či souboru staveb tyto prostorové struktury zachováme a příslušným způsobem upravujeme pro nové využití tak, aby sloužily pro nově vybranou funkci.“ [ZEMÁNKOVÁ, Helena. *Tvořit ve vytvořeném: nové funkční využívání uvolněných objektů*. Brno: Vysoké učení technické, 2003. ISBN 80-214-2365-X. S. 10.]

²²⁵³ FRAGNER, Benjamin. *Architektura konverzí / industriální motivy a motivace*. In: FRAGNER, Benjamin a Vladislava VALCHÁŘOVÁ. *Industriální topografie - architektura konverzí: Česká republika 2005-2015 = Industrial topography - the architecture of conversion: Czech Republic 2005-2015*. V Praze: ČVUT, Výzkumné centrum průmyslového dědictví Fakulty architektury, 2014, s. 8-25. ISBN 978-80-01-05592-2. S. 12.

²²⁵⁴ FETISOV, Oleg. *Metodologie konverze objektů průmyslového dědictví pro nové nevýrobní funkce*. Praha, 2019. Disertační práce. ČVUT v Praze, Fakulta stavební, Katedra architektury. Vedoucí práce Tomáš ŠENBERGER. S. 49.

²²⁵⁵ „Pravdivost v konverzích spočívá především v jednoznačném rozlišení formy stávající a nové struktury, jednoznačné deklaraci nového využití, zachování maximální autenticity dochované substance, atmosféry a čitelnosti historického vývoje a proměn.“ [PUSTĚJOVSKÝ. *Konverze pivovarských výrobních objektů*. S. 173.]

²²⁵⁶ GIRSA. *Profesorská přednáška: Soubor prací obnovy a restaurování architektonických památek za období 1996–2006*. S. 7.

²²⁵⁷ „S nadsázkou lze konstatovat, že konverzi „sluší“ nedostatek finančních prostředků – menší investice a postupný způsob realizace. Nedostatek prostředků vede k hledání racionálních a přirozených řešení a neposkytuje prostor nepatřičným exhibicím.“ [PUSTĚJOVSKÝ. *Konverze pivovarských výrobních objektů*. S. 173.]

²²⁵⁸ Např. studie proveditelnosti, SWOT analýza shrnující silné a slabé stránky, příležitosti a hrozby záměru s důrazem na jeho životaschopnost, udržitelnost a ekonomickou návratnost, apod.

Správné je celý proces založit na společenském konsenzu – kromě vlastníka, resp. stavebníka, a představitelů státní správy by měli na procesu konverze ideálně participovat další odborníci i místní obyvatelé. Zásadní omezení pro změnu využití přináší také legislativní předpisy a normy, které až na zanedbatelné výjimky nerozlišují mezi stavebními úpravami, konverzí stávající stavby a novostavbou.²²⁵⁹

Pro konverzi je nutné volit taková využití,²²⁶⁰ jejichž prostorové nároky jsou v souladu se stávající stavební substancí.²²⁶¹ Možným budoucím prostorovým problémům předchází vhodná adaptabilita a kompatibilita. Adaptabilita představuje schopnost „[...] přijmout novou funkci, být adaptován – upraven.“²²⁶² Obecně platí přímá úměra – čím konkrétnější je původní účel, tím pravděpodobnější bude potřeba změn.²²⁶³ Za neadaptabilnější prostory lze proto považovat prostory univerzální, které jsou často uzpůsobené lidskému měřítku a nemají specifické vlastnosti. Kompatibilita je vztah „[...] prostorových nároků a požadavků funkčního využití (dějů, procesů a činností) a zejména prostorových charakteristik „cílového“ prostoru [...].“²²⁶⁴ Ideálem kompatibility je kombinace prostorově univerzálního využití s univerzálními prostory. V první řadě může jít o prostorové požadavky specifických funkčních využití, např. světlá výška, minimální půdorysné rozměry obytných prostorů, anebo nesplnění požadavků na denní osvětlení a proslunění. Tyto požadavky lze splnit při minimalizaci

²²⁵⁹ Především [Zákon č. 183/2006 Sb. Zákon o územním plánování a stavebním řádu (stavební zákon).], [Vyhláška č. 501/2006 Sb. Vyhláška o obecných požadavcích na využívání území. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 10. listopadu 2006 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-501>.], [Vyhláška č. 398/2009 Sb. Vyhláška o obecných technických požadavcích zabezpečujících bezbariérové užívání staveb. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 5. listopadu 2009 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2009-398>.], [Vyhláška č. 268/2009 Sb. Vyhláška o technických požadavcích na stavby. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 12. srpna 2009 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2009-268>.], [HL. MĚSTO PRAHA. Nařízení č. 10/2016 Sb. hl. m. Prahy, kterým se stanovují obecné požadavky na využívání území a technické požadavky na stavby v hlavním městě Praze (pražské stavební předpisy). In: *Praha.eu*. 27. května 2016. Dostupné z: https://www.praha.eu/jnp/cz/o_meste/vyhlaske_a_narizeni/vyhledavani_v_pravnich_predpisech/narizeni_c_10_2016_sb_hl_m_prahy.html.], [Nařízení vlády č. 361/2007 Sb. Nařízení vlády, kterým se stanoví podmínky ochrany zdraví při práci. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 12. prosince 2007 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2007-361>.], [ČSN 73 0802 ed. 2. *Požární bezpečnost staveb - Nevýrobní objekty*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2020.], [ČSN 73 0804 ed. 2. *Požární bezpečnost staveb - Výrobní objekty*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2020.], [ČSN 73 0810. *Požární bezpečnost staveb - Společná ustanovení*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2016.], [ČSN 73 0831 ed. 2. *Požární bezpečnost staveb - Shromažďovací prostory*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2020.], [ČSN 73 0834. *Požární bezpečnost staveb - Změny staveb*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2011.], [ČSN 73 4108. *Hygienická zařízení a šatny*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2020.], [ČSN 73 4130. *Schodiště a šikmé rampy - Základní požadavky*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2010.], [ČSN 73 4301. *Obytné budovy*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2004.], [ČSN 73 5105. *Výrobní průmyslové budovy*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 1993.], [ČSN 73 5305. *Administrativní budovy a prostory*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2005.], [ČSN EN 15643. *Udržitelnost ve výstavbě - Rámec pro posuzování budov a inženýrských staveb*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2021.], [Nařízení Evropského parlamentu a Rady (ES) č. 178/2002 ze dne 28. ledna 2002, kterým se stanoví obecné zásady a požadavky potravinového práva, zřizuje se Evropský úřad pro bezpečnost potravin a stanoví postupy týkající se bezpečnosti potravin. In: *Esipa.cz* [online]. 28. ledna 2002 [cit. 2023-06-17]. Dostupné z: <https://esipa.cz/sbirka/sbrsv.dll/sb?DR=SB&CP=32002R0178>. Kapitoly I a II, přílohy č. II.] Vše v pozdějším platném znění.

²²⁶⁰ „Compatible use means a use which respects the cultural significance of a place. Such a use involves no, or minimal, impact on cultural significance.“ [ICOMOS. *The Burra Charter: The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance*. Article 1.11.]

²²⁶¹ „Každá nová funkce má své charakteristické prostorové a provozní potřeby a požadavky, ale i odpovídající potřebu míry využití stávajících struktur.“ [PUSTĚJOVSKÝ. *Konverze pivovarských výrobních objektů*. S. 122.]

²²⁶² PUSTĚJOVSKÝ. *Konverze pivovarských výrobních objektů*. S. 29.

²²⁶³ PRUDON. *Preservation of Modern Architecture*. S. 173.

²²⁶⁴ PUSTĚJOVSKÝ. *Konverze pivovarských výrobních objektů*. S. 30.

stavebních zásahů vhodnou volbou názvosloví vznikajících prostor,²²⁶⁵ nebo vložení nových funkcí, které v maximální možné míře odpovídají stávajícím prostorům.

U nevyužívaných nebo podvyužitých prostor lze přemýšlet o dočasném využití, jež lze realizovat na základě minimálních investic a bez zásadních zásahů do stavby. Potenciál dočasného využití spočívá v ověření plánovaného záměru, anebo v postupném získání zájmu nad rámec cílové skupiny. Mezi jednorázové dočasné aktivity, které jsou často orientovány na specifickou sociální skupinu, lze řadit např. kulturní workshopy, bleší trhy, sousedské události atp.

Na základě poptávky společnosti a „hladu“ po jedinečné prostorové konfiguraci, atmosféře i paměti místa vzniká nejčastěji konverze pro kulturu. Kulturní instituce mohou vzniknout buď na základě jasně cíle investora, anebo cestou zespoda čili jako spontánní iniciativa komunity provozovaná zprvu krátkodobě a posléze opakovaně i stále. Prostorové nároky pro kulturní účely jsou relativně nenáročné a schopné se přizpůsobit bez větších intervencí.²²⁶⁶ Avšak samotné kulturní využití bývá dlouhodobě neudržitelné, protože samo o sobě negeneruje dostatečné finanční prostředky na provoz a údržbu.²²⁶⁷ Proto je velmi vhodné kombinovat ho s dalšími rentabilnějšími funkcemi. S určitou návratností investice lze počítat např. u konverze pro výrobu a podnikání. Toto funkční využití lze až na výjimky, např. buňkové kanceláře, výrobní haly vyžadující specifické rozměry na základě používané technologie apod., považovat za relativně kompatibilní. Především požadavky různých typů výroby mohou být prakticky minimální. U kancelářských prostor lze používat několik prostorových uspořádání, které je možné kombinovat. V zahraničí, a postupem času i u nás, oblibu získávají tzv. *huby*, které nabízejí pronájem coworkingových prostor, přednáškových a workshopových místností a také další doplňkové služby, např. občerstvení, propagace, volnočasové aktivity apod. Za jednu z nejspecifičtějších funkcí lze považovat obytné a ubytovací využití, které má relativně úzce definované prostorové požadavky nejen legislativou, ale i trhem určujícím skladbu kategorií a velikosti bytů. Výjimku představují alternativní formy bydlení, např. lofts a ateliéry, jež jsou typické nestandardním prostorovým řešením. Jejich užití však podmiňuje poptávka na trhu. Snahou investora ale bývá maximalizovat zisk, tedy logicky maximalizovat podlažní plochu.

V současnosti nejčastější přístup v architektonickém uvažování u stavebních intervencí vychází částečně z práce Viollet-le-Duca. Ten intervence do historické architektury zakládal na jasně identifikovatelném a pragmatickém začlenění soudobých materiálů.²²⁶⁸ Nová vrstva má rovnocenné právo na svou existenci stejně jako všechny předchozí, neměla

²²⁶⁵ Stejně prostory lze pojmenovat různými pojmy, které ale nepodléhají z pohledu legislativy přísným požadavkům. Příkladem může být bytová jednotka a ateliér, ložnice a alkovna, mateřská škola a dětská skupina apod.

²²⁶⁶ Výjimkou jsou však nároky na větší shromažďovací prostory, např. divadelní sál apod.

²²⁶⁷ PUSTĚJOVSKÝ. *Konverze pivovarských výrobních objektů*. S. 140.

²²⁶⁸ Jasně identifikovatelný zásah vyžaduje Benátská charta. Viz [ICOMOS. *The Venice Charter: International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites*. Article 12.]

by jim ale výrazně konkurovat²²⁶⁹ nebo je dokonce degradovat či zničit. Je tedy možné, aby intervence byla čitelná až tzv. na druhý pohled.²²⁷⁰ Rozsah a hloubka změn by měly být minimalizovány,²²⁷¹ zcela nežádoucí je homogenizace, kdy intervence do stavby převládnu a celé architektonické dílo se tak jeví jako novostavba. Pro uchování významných architektonických hodnot je nutné použít co nejméně invazivních prostředků a změny pojmout jako reverzibilní.²²⁷² U moderní architektury by měl architektonický záměr, více než u architektury tradiční, ctít původní myšlenku architekta, formu a estetiku stavby.²²⁷³ Vstupujeme do autorského díla jiného architekta a v ideálním případě tedy musíme pochopit nejen stavební vývoj, význam a hodnotné prvky stavby, ale také původní koncepci a účel.²²⁷⁴ Intervence by ale neměla ustrnout v pouhé akceptaci stávající stavební substance. Ta by se měla stát nezbytnou inspirativní složkou, jedním z výchozích bodů stavebního programu, na kterých je třeba kreativně stavět celý proces návrhu.²²⁷⁵ Je třeba si uvědomit, že hodnotné stavby často vznikaly jako celostní umělecké dílo – „gesamtkunstwerk“, tedy vč. řešení interiéru, výtvarných děl, mobiliáře či nábytku²²⁷⁶ a dále je nutné, především u značně prosklených budov, chápat vnitřní prostory jako entitu silně ovlivňující vyznění stavby v exteriéru.²²⁷⁷

Zachování kulturně estetických hodnot vyžaduje volbu odpovídající estetiky.²²⁷⁸ Intervence by měly být výtvarně jednotné a založené na soudobých architektonických principech. Pravdivý dialog mezi historickou materií a novou vrstvou zaručí především „[...] kompoziční principy jako mimoběžnost, paralelní kladení, kladení „na distanc“, průnik,

²²⁶⁹ Proti kontrastnímu řešení stavební intervence se staví např. Girs: „Kontrastní přístup při řešení novotvaru nepovažujeme apriori za axiom soudobosti, tím méně automaticky za znak citlivosti a kvality. Nejsme příznivci takového parazitování, obzvláště ne na vysoce autentických památkách.“ [GIRSA. *Profesorská přednáška: Soubor prací obnovy a restaurování architektonických památek za období 1996–2006*. S. 24.]

²²⁷⁰ Viz např.: [GIRSA. *Profesorská přednáška: Soubor prací obnovy a restaurování architektonických památek za období 1996–2006*. S. 25.] a [PUSTĚJOVSKÝ. *Konverze pivovarských výrobních objektů*. S. 168.]

²²⁷¹ „Intervence by měly sledovat spíše koncepci „nutného minima“, nikoliv „možného maxima“.“ [PUSTĚJOVSKÝ. *Konverze pivovarských výrobních objektů*. S. 145-146.]

²²⁷² Za vratné intervence lze označit ty, „[...] které jsou charakteristické především malým, nedestruktivním, neměnicím vlivem na původní stavební substanci. Jedná se o doplňování struktury novými konstrukcemi, vestavbami, přístavbami, s prostorovým i konstrukčně technickým odstupem od stávajících konstrukcí.“ [PUSTĚJOVSKÝ. *Konverze pivovarských výrobních objektů*. S. 165.]

²²⁷³ „If the physical manifestation of the concept is no longer readily understood, then the design integrity is certainly lost, regardless of the relative age of the constituent material.“ [PRUDON. *Preservation of Modern Architecture*. S. 164.]

²²⁷⁴ Paradoxní situaci může přinést angažovanost původních architektů, protože hrozí nebezpečí, že danou úlohu budou řešit spíše jako design s použitím současných materiálů a přístupů než jako střídmý zásah ctící architektonické dědictví.

²²⁷⁵ Architektonická úloha ve stávající stavební substanci architekta usměrňuje a pobízí k řešení, která by v podmínkách novostavby vznikala stěží. Architektka Melková dodává: „Moci pracovat se starým domem, znamená získat úžasnou příležitost, jež by neměla být promarněna. [...] Když proměňujeme starý dům, naším hlavním úkolem je pochopit hodnoty obsažené v jeho stáří. Hodnoty, jež spočívají v materii, v ideovém obsahu, v množství stop různého charakteru a zejména pak v čemsi, co neumíme pojmenovat.“ [MELKOVÁ, Pavla, 2021. Nevyplašit pel času. *Intro*. Hradec Králové: Vega, 2021, roč. 6, č. Speciál, s. 4-5. ISSN 2570-7744. S. 4.]

²²⁷⁶ Integrita a autenticita staveb je závislá i na dobovém řešení interiéru, vč. jeho vybavení, a dochované interiérové řešení je nežádka bráno jako jeden z pádných argumentů pro případnou (památkovou) ochranu.

²²⁷⁷ „The impact of this exterior-interior relationship is twofold. First, the building must be addressed as a totality: interior renovations will have a far greater impact than they would on a building from an earlier period, and their implications for the exterior must be considered. Second, an adaptive use selected for the interior needs not only to be compatible with the inside, but also to be evaluated in terms of its impact on the exterior's appearance.“ [PRUDON. *Preservation of Modern Architecture*. S. 38-39.]

²²⁷⁸ Stavební intervence do poválečné architektury musí zohledňovat charakter, formu, materiály, barvu i detaily a dále by měly být jasně rozeznatelné. [ICOMOS ISC20C. *Approaches to the Conservation of Twentieth - Century Cultural Heritage: Madrid - New Delhi Document*. S. 9.]

dotek, atp.²²⁷⁹ Svěbytnou oblast tvoří ošetření výtvarných děl, která „[...] nemohou být ošetřována běžnými stavebně-řemeslnými technikami v rámci stavební dodávky. [...] Taková díla vyžadují opravu restaurátorskými technikami, prováděnou restaurátorem s oprávněním ministerstva kultury (tzv. licencovaným restaurátorem) v příslušné kategorii výtvarných či uměleckořemeslných děl.“²²⁸⁰ Toto by mělo platit i pro jejich případné průzkumy.

Zásadní omezení pro zachování modernistických principů a architektonických hodnot tvoří stavebně technický stav. Desítky let neudržované a neopravované budovy, v postsovětských zemích navíc prošlé privatizací, se často ocitají na hraně své morální a technické životnosti, ke které se navíc váže degradace estetiky budovy.²²⁸¹ Absence oprav vede přímo k poškození i destrukci některých stavebních konstrukcí. Mezi nejrizikovější exteriérové prvky patří střešní krytiny, obvodové pláště či výplně otvorů, které degradují kvůli atmosférickým vlivům; vnitřní prvky bývají postiženy především vlivem pronikající vlhkosti nebo biologickými vlivy. Tyto problémy se často řeší drobnými a nekoncepčními úpravami, které ale zpravidla deformují obraz architektonického díla.²²⁸² Významnou roli proto tvoří šetrné udržovací a stabilizační opravy²²⁸³ ideálně neměnicí vzhled budovy a jednotlivých stavebních detailů a ctící původní materiálové i barevné řešení.²²⁸⁴ Nekoncepční a utilitární opravy, které nahrazují hodnotné prvky průměrnými a současnými technologickými prostředky, je nutné zcela vyloučit. Stavebně technický stav i morální životnost jsou spjaty s životností použitých stavebních materiálů. Pochopení těchto materiálů a konstrukčních systémů, a to nejen s ohledem na jejich původ a charakter, je důležité z pohledu jejich zastarávání. Proces degradace je sice přirozeným procesem, ale v mnoha případech může vést až k destrukci stavebních konstrukcí. Degradace některých materiálů, např. kámen, beton, však může mít i pozitivní vliv a může vytvořit novou a nepředvídatelnou estetiku budovy.²²⁸⁵ Zásadním problémem moderní architektury je rychlost této materiálové degradace – zatímco tradičnější materiály a konstrukce mají trvanlivost desetiletí až staletí, inovativní postupy a efektní návrhy modernismu vyžadují výměnu daleko dříve.²²⁸⁶

Železobetonové konstrukce degradují vlivem mechanických poškození, např. náraz, otěr, sednutí, a kvůli chemickým a fyzikálním vlivům, např. působením solí a síranů či alkalickou reakcí kameniva, krystalizací, erozí a smršťováním. Vysoký stupeň poškození způsobuje karbonatace a korozivní kontaminace způsobené korozí výztuže. Drobné opravy bez vlivu na statickou funkci se provádí nejčastěji obnovou betonové vrstvy, čímž typicky

²²⁷⁹ PUSTĚJOVSKÝ. *Konverze pivovarských výrobních objektů*. S. 175.

²²⁸⁰ HOLEČEK a GIRSA a kol. *Projektování obnovy stavebních památek*. S. 23.

²²⁸¹ Absence pravidelné údržby a péče je v mnoha případech důvodem, proč je architektonické dědictví z tohoto období v esteticky nepřitažlivém stavu. [GORYCZKOVÁ a VRABELOVÁ. Editorial. S. 11.]

²²⁸² VORLÍK, Petr. Možnosti a limity péče o architekturu šedesátých let - na pozadí příkladu poválečné dostavby areálu ČVUT v Dejvicích. In: DOLEJŠ, Petr, ed. *Obnova památek 2011: co s architekturou 60. a 70. let 20. století?*. Praha: Studio Axis, spol. s r.o., 2011, s. 29-35. ISBN 978-80-904081-3-5. S. 32.

²²⁸³ Stabilizační opravy spočívají v dočasném a nouzovém řešení stavebně technických problémů, např. provizorní zastřešení nebo zakrytí problematického místa pro ochranu před klimatickými vlivy.

²²⁸⁴ „Lokální udržovací práce nemohou svévolně měnit část díla, která je předmětem aktuální dílčí opravy [...]“ [HOLEČEK a GIRSA a kol. *Projektování obnovy stavebních památek*. S. 29.]

²²⁸⁵ Příkladem může být OD **Bijenkorf v Rotterdamu**, jehož hexagonální travertinový obklad podtrhuje kontrastně zbarvená patina (OL7-III 01).

²²⁸⁶ „While more traditional materials and construction practices tend to have a slower rate of replacement, ranging in time from decades to centuries, the innovative materials and efficient designs of modern buildings frequently necessitate repair and replacement much sooner.“ [PRUDON. *Preservation of Modern Architecture*. S. 23.]

vznikají tzv. záplaty. Ty jsou však téměř vždy v porovnání s původním materiálem patrné, a to i když se původní složení směsi analyzuje v laboratoři. Povrchy se sjednocují impregnační nebo různými nátěry, se kterými se však pojí změna původní barevnosti i textury, viz např. bytové domy **Hilliard Homes v Chicago** (1963-66, Bertrand Goldberg). Pro vyplnění trhlin a dutin se užívá injektáž, u obnažení výztuže se oprava zaměřuje na odstranění zdegradovaných vrstev betonu, oškrábání rzi z výztuže a provedení ochranného nátěru a znovuprovedení betonové vrstvy. Odstranění poškozených betonových vrstev není možné u tenkých konstrukcí, které v moderní architektuře vznikaly často jako experiment. V takovém případě je důležitá míra koroze výztuže, která umožní nové provedení betonové zálivky, např. oprava betonových konzol **Marina City v Chicagu** (1963-67, Bertrand Goldberg). V opačném případě je třeba danou konstrukci provést znovu, což prakticky znamená navýšení její robustnosti, a tudíž změnu vzhledu. I to však lze řešit až pietním způsobem, což dokazuje rekonstrukce **kostela svatého Antonína v Basileji** (1925-27, Karl Moser). Karbonizovaná vrstva betonu zde byla odstraněna, výztuž vyspravena a do bednění duplikující původní texturu a strukturu byla provedena nová vrstva spřažená pomocí drátěného pletiva s vrstvou původní.²²⁸⁷ Jiný přístup představuje modernizace obytného souboru **Park Hill v Sheffieldu** (1957-61, Jack Lynn, Ivor Smith, modernizace od 2009, Hawkins and Brown).²²⁸⁸ Fasády brutalistních domů stále formuje očištěná železobetonová konstrukce, avšak výplně jednotlivých polí byly aktualizovány současnou estetikou. Za dokonalý příklad obnovy²²⁸⁹ lze označit modernizaci univerzity **HSG v Saint Gallen** (1959-63, Förderer, Otto ZwimpferArchitekten, modernizace 2006-11, RLC Architects AG), která prošla náročnou sanací pohledových železobetonových konstrukcí a následnou výměnou vnějších výplní.

Koroze je také hlavním problémem kovových materiálů užívaných nejen na nosné konstrukce, ale i na obvodové pláště. Kupříkladu hliník vytváří na svém povrchu tenkou šedou vrstvu, železo je známé rezavěním. Pro zajištění delší životnosti se proto přistoupilo k různým povrchovým úpravám, např. eloxování hliníku, nebo ochranným nátěrům. Neopomenutelnou alternativou se v poválečné architektuře staly kovové slitiny, které jsou díky svému složení vůči korozi odolnější, např. nerezová ocel či tzv. povětrnostně odolná ocel známá především pod americkou obchodní značkou corten.²²⁹⁰ Problémem tohoto materiálu je především poškození vyvolané posprejováním, protože odstranění graffiti zničí také ochrannou vrstvu a tím pádem dojde nejen ke změně vzhledu, ale i ke zkrácení životnosti materiálu. Sanace kovových materiálů je zpravidla jednodušší než u železobetonu, záleží však na prvotní povrchové úpravě a na míře koroze. Ve většině případů stačí mechanicky nebo pískováním odstranit zkorodovanou vrstvu a provést nový ochranný nátěr. Tímto typem opravy prošla např. nosná konstrukce **Crown Hall v Chicagu** (1950-56, Mies van der Rohe)

---

²²⁸⁷ PRUDON. *Preservation of Modern Architecture*. S. 102.

²²⁸⁸ Modernizace komplexu byla v roce 2013 nominována na Stirlingovu cenu RIBA.

²²⁸⁹ SMĚTÁK, Pavel a Veronika VICKERKOVÁ. Poválečná jako nová. In: VORLÍK, Petr a Tereza POLÁČKOVÁ, eds. *Architektura na červeném seznamu: normální je nebouřit*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2020, s. 254-269. ISBN 978-80-01-06759-8. S. 254.

²²⁹⁰ Česká materiálová obdoba nesla obchodní název Atmofix.

nebo až pietně modernizovaná **Nová Národní galerie v Berlíně** (1965-68, Mies van der Rohe, modernizace 2012-21, David Chipperfield Architects | OL7-III 02). Případná celková výměna kovových obkladů i nosných částí přináší s ohledem na ustálenou výrobu a materiálové vlastnosti kovů menší architektonické zásahy než u jiných materiálů.

Vlivem povětrnostních podmínek a teplotní roztažnosti vykazují větší míru poruchovosti, než je tomu u tradičních robustních konstrukcí, tenké kamenné obklady. Subtilnost obkladů je zásadní u procesu zvětvávání, které může vést k prohnutí nebo až k rozpadnutí daného prvku. Vysokou poruchovost u kamenných obkladů také vykazují detaily kotevního systému, který je zpravidla nutné vyměnit. Příkladem kompletní výměny kotevního systému kamenného obkladu je např. ikonická budova **Whitney Museum of American Art v New Yorku** (1961-66, Marcel Breuer, Hamilton P. Smith), které předcházelo sejmutí a následná reinstalace všech obkladových žulových desek.

K zásadním otázkám ochrany vzhledu poválečné architektury patří obnova lehkých obvodových plášťů. Zastaralé prvky nejsou schopny splnit zvyšující nároky na energetickou náročnost či bezpečnostní předpisy. Akceptovatelné zpravidla bývá zlepšení vlastností výměnou zasklení, které by se mělo v maximální možné míře blížit transparentci původnímu, viz např. **First Security Bank v Salt Lake City** (1954, Wenceslao Sarmiento). Zcela zásadní na subtilní vzhled architektury má kompletní výměna závěsových stěn, protože původní profily a spojovací prvky jsou dnes již těžko dostupné a je nutné je nahradit standardizovanými systémy.²²⁹¹ Relativně dobře zvládnuté výměny skleněné závěsových stěn představují **továrna Fagus v Alfeldu** (1911-13, Walter Gropius) nebo **budova Hallidie v San Francisku** (1918, Willis Polk). Zmínit lze také rekonstrukci závěsových stěn ikony moderní architektury **Bauhausu v Dessau** (1925-26, Walter Gropius), která však proběhla již v roce 1976. I na našem území, především u kulturních památek, bychom našli vhodně řešené výměny obvodových plášťů. **Hotelový dům v Praze-Invalidovně** (1960, Josef Polák, Václav Šalda, modernizace 2009) si díky vnitřnímu zateplení parapetních panelů zachoval původní vzhled, u **budovy Federálního shromáždění v Praze** (1966-74, Karel Prager, Jiří Albrecht, Jiří Kadeřábek, modernizace od 2010) došlo k replice původního opláštění a **Ústav makromolekulární chemie Československé akademie věd v Praze** (1958-64, Karel Prager, modernizace 2002, Miloslav Pavlík) získal nový plášť, který sice v maximální možné míře dbá na původní členění, avšak s postupem času se nová barevnost definovaná náterem vzdaluje od té původní. Rozdíl barevnosti je patrný i na nových fasádách **Fakulty strojní a elektrotechnické ČVUT v Praze** (1957-65, Jaroslav Čermák, Gustav Paul, Vladimír Hladík, modernizace 2015).

U plastových a kompozitních materiálů je velkým problémem nízká životnost. Zvětvávání, změna barevnosti, žloutnutí, blednutí atd. jsou o to rychlejší, jsou-li plasty vystaveny venkovním povětrnostním podmínkám, především teplotním změnám a UV záření. U plastů a kompozitních materiálů, pokud již dávno nedošlo k jejich výměně, je možné menší

²²⁹¹ „Nedovedeme třeba opravit boletický panel nebo navrhnout jeho kvalitní náhradu, která výrazově odpovídá původnímu architektonickému řešení. Místo toho se volí nová skleněná fasáda, která má úplně jiné tvarosloví. I kdyby autor chtěl navázat na původní výraz, nabídka dodavatelů to neumožňuje.“ [BIEGEL a VORLÍK. Památková ochrana architektury. Dynamika historické hodnoty. Stigmatizace. Bourání. Aktivismus. Transformace. Obnova. Kontextualita. S. 558.]

závady opravit teplovzdušnou pistolí a čištění lze provést teplou vodou nebo speciálními čisticími prostředky. Jestliže není možné materiál zachovat, je nutná jeho výměna. To však přináší zásadní problém, protože dříve vyráběné plasty a jejich barvy a vzory se dnes ve většině případů nevyrobí.

Experimentální užití nových materiálů sebou přineslo i rizika – postupem času se ukázalo, že kvůli vedlejším účinkům mohou být škodlivé životnímu prostředí či přímo ohrozit lidské zdraví. To klade zvýšené nároky na zdokumentování použitých materiálů, které by mohly přinést tato rizika. Patrně nejznámějším materiálem tohoto charakteru je azbest, jenž je obsažen nejčastěji v tepelně izolačních materiálech, azbestocementových deskách i omítkách a zasklívacích hmotách. Dalším příkladem jsou olovnaté nátěry. V případě těchto materiálů je prakticky nemožné uvažovat o jejich zachování a je třeba provést jejich kompletní výměnu. Všechny použité materiály mohou být dále problematické také z důvodu případné kontaminace ropnými látkami, oleji apod.

Zásadní vliv má další užívání budovy a požadavky trvalé udržitelnosti a ekonomiky provozu. U budov z druhé poloviny 20. stol. je zásadním problémem energetická náročnost.²²⁹² Stavební konstrukce téměř vždy nesplňují současné požadavky na tepelnou ochranu budov a prostup tepla. Argumenty spojené s ekonomickými i ekologickými hledisky jsou natolik silné, že estetická kvalita, která nelze vyjádřit objektivními ukazateli, není pro průběh stavebních úprav zásadní. Přestože by opatření pro snížení energetické náročnosti neměly nepříznivě ovlivnit kulturní hodnoty,²²⁹³ zvyšující se nároky bývají na vzhled poválečných staveb zdrcující – dodatečné zateplení mění vzhled i proporce, výměna okenních a dveřních výplní mění členění a měřítko. Slovy Bočana je prakticky jediným řešením představení proskleného pláště, což samozřejmě má za následek novou a jinou architekturu.²²⁹⁴ K takovému přístupu se staví kriticky např. Vorlík, jenž vidí řešení v akceptaci toho, „[...] že budova nemusí mít stoprocentní parametry aktuální architektury. Nikdo taktéž neočekává u činžovních domů z 19. století, že se jim oklepou historické fasády a dá se na ně současná omítka a zateplení.“²²⁹⁵ Z dalších požadavků, které bývají v rozporu s použitými stavebními konstrukcemi, jmenujme současné požadavky na mechanickou odolnost a stabilitu, požární odolnost, ochranu zdraví osob a zvířat, zdravých životních podmínek a životního prostředí, ochranu proti hluku a bezpečnost při užívání.²²⁹⁶ Prakticky žádné poválečné stavbě se nevyhne modernizace, resp. výměna zdravotnických,

²²⁹² Ve zkoumaném období se v zásadě neprojektovalo s ohledem na tepelně-technické požadavky, problematika tepelných mostů prakticky neexistovala.

²²⁹³ „Care must be taken to achieve an appropriate balance between environmental sustainability and the introduction of energy efficiency measures with the conservation of cultural significance.“ [ICOMOS ISC20C. *Approaches to the Conservation of Twentieth - Century Cultural Heritage: Madrid – New Delhi Document*. S. 10.]

²²⁹⁴ BOČAN, Jan. Jan Bočan, rozhovor ze dne 10. 11. 2003. In: URLICH, Petr, Petr VORLÍK a Beryl FILSAKOVÁ. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006, s. 176-185. ISBN 80-010-3413-5. S. 179.

²²⁹⁵ BIEGEL a VORLÍK. Památková ochrana architektury. Dynamika historické hodnoty. Stigmatizace. Bourání. Aktivismus. Transformace. Obnova. Kontextualita. S. 559.

²²⁹⁶ Viz [Vyhláška č. 268/2009 Sb. Vyhláška o technických požadavcích na stavby. § 8, odst. 1.] a [HL. MĚSTO PRAHA. Nařízení č. 10/2016 Sb. hl. m. Prahy, kterým se stanovují obecné požadavky na využívání území a technické požadavky na stavby v hlavním městě Praze. § 39, odst. 1.]

vzduchotechnických a elektrických rozvodů, přesto je možné uvažovat o zachování alespoň hodnotných koncových prvků.²²⁹⁷

Zachování poválečné architektury je přímo podmíněno dalším systematickým výzkumem stavebních materiálů a technických řešení. Důraz by měl být kladen na kompatibilitu nových materiálů, které by měly být snadno reverzibilní, trvanlivé, s podobným procesem stárnutí a svými vlastnostmi nenarušující materiály původní.²²⁹⁸ Pro nejběžnější a trvalé problémy, např. opravy pohledového betonu, obkladových systémů, lehkých obvodových plášťů apod. by měla ideálně vzniknout metodologie, která přinese případové studie ilustrující praktické příklady stavebních úprav respektujících sledované hodnoty.²²⁹⁹ I tak však zásadními limity budou stavební trh a nabídka technologií, které „[...] nejsou momentálně připraveny na to, aby se moderní architektura opravovala kvalitně.“²³⁰⁰ Pokud však vznikne poptávka po řešení tohoto problému, je možné, že trh na ni zareaguje a případné výměny stavebních konstrukcí budou řešitelné i s ohledem na respektování architektonických kvalit a kulturních hodnot.

Výše zmíněné úvahy shrňme slovy „zakladatele“ české moderní architektury, Jana Kotěry, která jsou sice letitá, ale stále aktuální: „Z toho všeho resultuje pro mne: předně, udržujme vše dobré staré, za druhé, nefalšujme a nepředělávejme nic nového starého a za třetí, stává-li nutnost, přidati ke staré stavbě nějakou část, čiňme tak neodvisle svou uměleckou potencií, svou mluvou. Že přitom umělec bude šetřiti harmonického celku, je samozřejmé.“²³⁰¹

---

²²⁹⁷ Viditelné koncové prvky vzduchotechniky a vytápění byly ponechány např. v případě výměny rozvodů u **Nové Národní galerie v Berlíně**.

²²⁹⁸ HOLEČEK a GIRSA a kol. *Projektování obnovy stavebních památek*. S. 90.

²²⁹⁹ Snahy o všestranný výzkum zachování moderní architektury a implementaci výsledků do praxe vedly ke vzniku výše zmíněné *Conserving Modern Architecture Initiative*. Více viz [Conserving Modern Architecture Initiative. In: *The Getty Conservation Institute* [online]. J. Paul Getty Trust, 2018 [cit. 2023-02-03]. Dostupné z: https://www.getty.edu/conservation/our_projects/field_projects/cmái/.]

²³⁰⁰ BIEGEL a VORLÍK. Památková ochrana architektury. Dynamika historické hodnoty. Stigmatizace. Bourání. Aktivismus. Transformace. Obnova. Kontextualita. S. 558.

²³⁰¹ Cit. dle [PEŘINKOVÁ a AUGUSTINKOVÁ. *Ochrana a obnova historických objektů*. S. 63.]

7.4 Současné trendy v maloobchodě

Od 80. let 20. stol. prošel obchod prudkým rozvojem, který lze spojit s výstavbou plošně rozsáhlých obchodních staveb²³⁰² i postupným „oddělením“ architektury od typologie obchodu.²³⁰³ Vrchol obchodní architektury dnes tvoří nákupní centrum, které Carvajal Cervera vidí jako nevyhnutelný důsledek dějin obchodních staveb – mezopotámská schopnost přizpůsobení se změnám se snoubí s egyptským nadáním zřizovat strategické uzly pro dynamiku obchodní činnosti; složitá struktura mínojského paláce, jež vznikl jako konglomerát různého využití, je tu společně s mykénským principem uzavření se vnějšímu „nepřátelskému“ hospodářskému světu a nepostradatelnou roli hraje i řecká stoa, která tvořila ochranu před nepřízní počasí. V neposlední řadě jsou zde pasáž specifická nejednoznačným vztahem uvnitř či venku, uzavřená či otevřená, soukromá či veřejná, a OD, jenž odtrhl obchod z veřejného prostoru a obsadil jím celou budovu s volným prodejním prostorem.²³⁰⁴

Nástup hypermarketů a nárůst automobilizace sebou přinesly historicky největší zánik menších MO jednotek a služeb, z nichž mnoho sloužilo jako místo setkávání a v zásadě jako společenské centrum.²³⁰⁵ Řada z výše zmíněných OS a OD, je již zdemolována, anebo se pohybuje nad ekonomickým bankrotem. USA se díky nekontrolovatelnému stavebnímu boomu *shopping centers* v druhé polovině 20. stol. musí nyní vypořádat s problémem tzv. *dead malls* (OL7-III 03),²³⁰⁶ které představují jakousi paralelu s průmyslovými *brownfields*. Místa nebývalého ekonomického rozvoje se kvůli nasycení trhu a změně nákupního chování po půl století své existence proměňují v prázdné opuštěné areály, jejichž vlastníci se i přes státní dotace stávají zadluženými subjekty. Vznik opuštěných nákupních center lze pozorovat přibližně od roku 2001,²³⁰⁷ mezi nejhroženější stavby logicky patří ty starší, spadající do 50. až 80. let 20. stol., jež dosáhly své životnosti nejen morálně, ale i stavebně-technicky. Rozměr tohoto problému sumarizuje webový portál **Deadmalls**, který eviduje přes 650 opuštěných amerických OS.²³⁰⁸

Zcela zásadní pro vývoj obchodních staveb byla transformace kultu spotřeby do potřeb běžného denního života i potřeb trávení volného času. „Navštívit super- či

²³⁰² „Toto století je prohranou bitvou s problémem kvantity.“ [KOOLHAAS, Rem. *Texty*. Překlad Jana TICHÁ. Praha: Zlatý řez, 2014. ISBN 978-80-903826-8-8. S. 37.] Nekontrolovatelný konzum spojený s výstavbou neúnosně rozsáhlých obchodních staveb se staly tématem i punkové skupiny Clash, která vydala roku 1979 píseň *Lost in the Supermarket*.

²³⁰³ „It is not that the modern shopping environment is „bad architecture“. Rather, it is non-architecture [...]“ [WRIGHT, Lance, 1973. *Shopping the Environment. The Architectural Review*. London: EMAP, 1973, vol. 153, no. 913, pp. 168-179. ISSN 0003-861X. S. 180.]

²³⁰⁴ CARVAJAL CERVERA, Federico. *El centro comercial. Una teoría tipológica: claves para el reconocimiento de una arquitectura ignorada*. Madrid, 2015. Doctoral Tesis. Escuela Técnica Superior De Arquitectura de Madrid, Departamento de Proyectos Arquitectónicos. Vedoucí práce Miguel MARTÍNEZ GARRIDO a Francisco Javier SÁENZ GUERRA. S. 77-84.

²³⁰⁵ Např. v Anglii nemá od devadesátých let 70 % vesnic ani jeden obchod a poprvé od 11. stol. více než polovina z nich ani hospodu. [VYSEKALOVÁ, Jitka a kol. *Chování zákazníka: jak odkrýt tajemství "černé skříňky"*. Praha: Grada. Expert (Grada), 2011. ISBN 978-80-247-3528-3. S. 329.]

²³⁰⁶ *Dead malls* jsou označovány také jako *ghost malls*, nebo s odkazem na rozlehlá asfaltová parkoviště jako *greyfields*.

²³⁰⁷ HÁBLOVÁ, Anna. *Interpretace obchodních center jako součást urbánní struktury*. Praha, 2017. Disertační práce. České vysoké učení technické v Praze, Fakulta architektury, Ústav urbanismu. Vedoucí práce Irena FIALOVÁ. S. 43.

²³⁰⁸ Více viz *Deadmalls* [online]. New York, © 2000-2022 [cit. 2022-08-18]. Dostupné z: <https://www.deadmalls.com/index.html>.

hypermarket a naplnit v něm vozík prostředky hojnosti začalo patřit k současným rituálům městského, ale i venkovského obyvatele. Proměna postupné preference návštěvy kostela či muzea v devatenáctém a ještě v polovině dvacátého století, vyvrcholila na konci dvacátého a na začátku jedenadvacátého století obřadní návštěvou obchodu. Přičemž vítězí obchodní centra, hypermarkety či megastory, jež se stávají cílem sobotních a nedělních rodinných výletů, ale též součástí dovolených!²³⁰⁹ Tento posun hodnot Gill prezentuje na idiomu „rodina, která se spolu modlí je pohromadě“, jež aktualizuje na „rodina, která společně platí je pohromadě“;²³¹⁰ filozof Illich dodává: „Mýtus o nekonečné spotřebě nahradil víru ve věčný život.“²³¹¹

Od Aristotelových dob dodnes také přetrvává spor o to, zdali má být veřejný prostor podřízen požadavkům obchodu. Ve skutečnosti je obchod pro lidstvo již natolik nezbytný, že kromě obchodních staveb, ulic a náměstí tvoří nedílnou součást veřejných budov – nádraží, muzeí, knihoven apod. Výjimkou už není ani propojení obchodní budovy se vzdělávací institucí.²³¹² Během cesty k letadlu procházíme letištní budovou, kterou nejsme schopni rozeznat od nákupního centra.²³¹³ Na základních principech nákupních center jsou založeny *megachurches*, které se objevují především v USA, Latinské Americe, ale i v Africe.²³¹⁴ Tyto stavební komplexy mohou pojmut až 15 tis. věřících a jejich součástí jsou také *foodcourty*, prostory pro volnočasové aktivity a samozřejmostí je prodej zboží s náboženskou tematikou. Strategii nákupních center dokonce napodobují i města. „Tato změna je viditelná především v posunu struktury obchodů od prodejců-jedinců směrem k unifikovaným řetězcům. Takovému jevu se říká *mallizace*. Výsledkem je veřejný prostor, který svou atmosférou připomíná esenci obchodních center. Takovým učebnicovým příkladem *mallizace* města je pražská ulice Na Příkopěch.“²³¹⁵ Výsledkem výše zmíněného je, že jednotlivé typologie a funkce, dříve symboly kulturních i duchovních hodnot, dnes pod náporom komercializace ztrácí svou identitu. Obchod a módní formy prodeje jsou také jednou z příčin ztráty individuality lokálního stavitelství. Bohatou historii architektury obchodních staveb v současnosti (zpravidla) dovršují funkční nízkonákladové haly²³¹⁶ rezignující na umělecko-

²³⁰⁹ URLICH, Petr. Typologie obchodní architektury v 19. a 20. století. In: URLICH, Petr, ed. *Obchodní dům Prior/Kotva: historie, urbanismus, architektura*. Praha: Národní památkový ústav, 2018, s. 18-33. ISBN 978-80-87967-19-5. S. 21.

²³¹⁰ „Whereas it used to be said that the family that prays together stays together, nowadays it is the family that pays together stays together [...]“ [GILL, Beth. *Temples of consumption: Shopping malls as secular cathedrals*. In: *Trinity University* [online]. San Antonio: Trinity University, 2022 [cit. 2022-08-18]. Dostupné z: <http://faculty.trinity.edu/mkearl/temples.html>.]

²³¹¹ Cit. dle [GILL. *Temples of consumption: Shopping malls as secular cathedrals*.]

²³¹² Např. **Diener & Diener's Migros supermarket v Lucernu**, jehož součástí je škola pro dospělé.

²³¹³ U letišť začíná být obchod stejně důležitý jako samotné létání; např. bývalá manažerská společnost Airmall, vlastní koncese na různé typy MO na několika amerických letištích, svým názvem dala létání a nákupní centrum na stejnou úroveň. Terminál druhého největšího evropského letiště **Schiphol v Amsterdamu** (1992-95, Benthem Crouwel | OL7-III 04) je označen přímo názvem *shopping centre Schiphol Plaza* – nákup je oficiálně přednější než samotná funkce vedoucí k existenci budovy.

²³¹⁴ „Jako by se tyto kostely snažily přizpůsobit povědomé atmosféře obchodních center, ve kterých se Američané cítí bezpečně a pohodlně, a jako by mezi sebou jednotlivé církve soutěžily a snažily se patřičně odpovědět na poptávku věřících.“ [HÁBLOVÁ. *Interpretace obchodních center jako součást urbánní struktury*. S. 59.] Patrně nejznámějším megakostelem je díky pastorovi Joel Osteenovi **Lakewood Church v Houstonu** (OL7-III 05), jenž dosahuje víkendové návštěvnosti až 58 tis. osob.

²³¹⁵ HÁBLOVÁ. *Interpretace obchodních center jako součást urbánní struktury*. S. 58.

²³¹⁶ „Dnešní doba se při výstavbě nových obchodních jednotek kloní k jednoznačnému parametru, kterým je optimální poměr rychlost výstavby/cena.“ [MULAČOVÁ, Věra a Petr MULAČ a kol. *Obchodní podnikání ve 21. století*. Praha: Grada, 2013. ISBN 978-80-247-4780-4. S. 336.]

řemeslné ztvárnění a lišící se jen velikostí a barvou. Cílem obchodní architektury není zapadnout, ale šokovat a upoutat na sebe pozornost. „Mnohdy se jedná o ilustrace v křiklavých a pastelových barvách, které maximálně identifikují obchodní firmu.“²³¹⁷ U nadnárodních řetězců je architektura zpravidla typizovaná a v geograficky různých oblastech bez odlišností.²³¹⁸ I přesto existuje úzká část obchodníků či společností, která má zájem o služby významných architektů. V takovém případě je jejich cílem dosáhnout hodnotného designu a zároveň zvýšit prestiž a prodejnost značky.²³¹⁹ Architektura se tak stává pomocníkem při budování identity a prostředkem komercializace, podobně jako je tomu u „Bilbao efektu“.²³²⁰

Kromě dříve zmíněných může být dalším příkladem tvorby významného architekta pro cílené zvýšení prodejnosti obchodní značky **obchod Calvin Klein na Madison Avenue v New Yorku** (1993-95, John Pawson). Výhradně monochromatický bílý interiér utvořil nenápadný podklad pro vystavení zboží a byl založen na důrazné práci s detaily. Radikální však bylo popření funkce výkladců, před nimiž byla provedena předstěna vysoká tak, aby nebylo z ulice do obchodu vidět. Takto minimalisticky pojaté interiéry se s luxusními obchodními značkami relativně dobře šly. Podobný princip nalezneme např. u obchodů **Apple Store v New Yorku** (2002, Bohlin Cywinski Jackson), **Jil Sander v New Yorku** (2003, Michael Gabellini) či **Dior v Tokyu** (2004, SANAA). Určité narušení standardního myšlení o existenci MO jednotky přinesl také **obchod Prada Epicenter v New Yorku** (2001, OMA | OL7-III 06, 07). Každý obchod Prady byl do té doby stejný, v zásadě se jednalo o interiér celoplošně nabarvený charakteristickým zeleným odstínem. V tomto případě interiér ovládá vlnitá dřevěná platforma se schůdky pro vystavení bot, které ale často slouží k sezení s výhledem na protější jeviště. Obchod je proto ukázkovým příkladem transformace prodejního prostoru na společenské a kulturní místo.²³²¹ Dalším aspektem, se kterým se naučili architekti tvořit, je pomíjivost a módnost obchodního interiéru. Relativně levné a demontovatelné řešení bylo užito např. v obchodě **Quira na Madison Avenue v New Yorku** (2000, Architecture Research Office). Vnitřní prostor nepravidelných záhybů a uliček zde utvořily svěšené modré průsvitné závěsy.

²³¹⁷ MULAČOVÁ a MULAČ a kol. *Obchodní podnikání ve 21. století*. S. 335.

²³¹⁸ „For a Californian entering a Kansas City mall there is instant familiarity, an experience not unlike that of the pilgrim entering an unknown cathedral in Europe: for both, there is the sensation „I've been here before.“ [GILL. *Temples of consumption: Shopping malls as secular cathedrals*.]

²³¹⁹ [BARRENECHE, Raul A. *New retail*. London: Phaidon Press Limited, 2005. ISBN 07-148-4499-3. S. 7.] Předchůdcem tohoto přístupu mohou být zmíněné showroomy Best v USA, které byly spojeny s experimentální architekturou uskupení SITE.

²³²⁰ Termín, který vytvořil spisovatel Jonathan Meades ve spojitosti s **Guggenheimovým muzeem v Bilbao** (1993-97, Frank Owen Gehry). Právě tato stavba dala vzniknout teorii, že investice do ikonické architektury, ideálně navržené světově známou osobností, dokáže díky nárůstu cestovního ruchu nastartovat stagnující ekonomiku města. Přestože je teorie považována spíše v negativním smyslu za mýtus, který není možné aplikovat bez rozmyslu na každé místo, vstup až zbytečně ikonické a nekontextuální architektury se v současnosti objevuje především ve spojitosti s rozvojovými nebo nepřilíh hospodářsky vyspělými zeměmi.

²³²¹ „Koolhaas uzurpuje určité prvky designu komerčního butiku, které fungují jako masáž narcistního ega, této pohonné síly nákupní módy, a nafukuje je do takové intenzity, že oběť módy téměř paralyzuje, nedaruje jí ani chvíli spočinutí a úlevy od všudypřítomného voyeurismu. Není náhodou, že se v takovém obchodě prakticky nedá pohodlně nakupovat [...]“ [KIPNIS, Jeffrey, 2011. *Je odpor marný?*. In: MITÁŠOVÁ, Monika, ed. *Oxymorón & pleonasmus: texty kritické a projektivní teorie architektury*. Praha: Zlatý řez, 2011, s. 234-245. ISBN 978-80-903826-3-3. S. 241.]

Dobrý příslib pro obchodní architekturu představuje obnovený zájem předních světových architektů na přelomu tisíciletí o její komplexní navrhování. Jako jeden z prvních příkladů lze uvést **Triangle des Gares v Lille** (1991-94, Jean Nouvel | OL7-III 08), kde se podařilo skloubit provoz nákupního centra, sportovní i kulturní využití a také obchodní školu. Těžko uchopitelná je hmota **nákupního centra Selfridges v Birminghamu** (1999-2003, Future Systems | OL7-IV 01, 02). Amorfnní tvar je celoplošně obalen stříbrnými terči, jejichž užití nutí zapřemýšlet o možné inspirační vazbě na východoněmecké OD stylu *silbermode*. Ve své době ojedinělý koncept exteriéru, vytvořený zcela nepochybně pro snadnou zapamatovatelnost značky, však zůstal uvnitř fádnním a ničím nepřekvapujícím prostorem nákupního centra. Originální symbiózou obchodu s dalšími důležitými funkcemi pro městský život je komplex **Fünf Hofe v Mnichově** (1999-2003, Herzog & de Meuron | OL7-IV 03, 04). Celou strukturu tvoří pět různě esteticky pojatých prostorů různého měřítka, které jsou spojeny spleť uliček a průchodů. Skromnější nákupním centrem je **Marronier Court v Tokyu** (2009, Kengo Kuma), jehož architektura je založená na trojúhelníkových konzolách z mřížoviny pro popnutí rostliny. Zmínit lze také **Ashford Outlet Center v Ashfordu** (1996-2000, Rogers Stirk Harbour + partners) s pylony vynášejícími membránové zastřešení. Ojedinělým projektem je také masterplan kulturně obchodního centra **Almere u Amsterdamu** (1994-2007, OMA | OL7-IV 05, 06). Nejnovější nizozemské město, vzniklé v 70. letech 20. stol., má centrum založené na křížení kapacitní městské hromadné dopravy a pěších komunikací. Ty lemují dvou až tří podlažní obchodní stavby, které místy slouží jako podnož pro kanceláře a bydlení ve vyšších patrech. Relativně regulovanou architekturu komerčních budov vhodně doplňují architektonicky individuální veřejné budovy, např. **divadlo a centrum umění** (1998-2006, SANAA) či **knihovna** (2001-10, MVSA Architects).

Před obchodní architekturou dnes stojí fenomén online nakupování, jenž se do formy, počtu a fungování MO jednotek zřejmě propíše. Elektronický obchod je pro obchodníky výhodný díky nízkým režijním a provozním nákladům, pružné komunikaci, možnosti flexibilních úprav sortimentu a neexistenci bariér vstupu na trh. Zákazník naopak ocení velký výběr, nižší ceny zboží, snadný přístup k informacím o sortimentu, pohodlí nákupu, úsporu času i geografickou dostupnost. Zásadními nevýhodami jsou absence vizuální prohlídky, vyzkoušení zboží a rizikovost transakce s neznámým prodejcem.²³²² Limitující jsou případné obtíže s reklamací.

Další zásadní otázky přináší globalizace, která se pro některé stala symbolem pokroku, pro jiné „[...] hrozbou spojenou s obavou amerikanizace kulturního a ekonomického života, nadvlády nadnárodních institucí a korporací a standardizace spotřebitelské veřejnosti.“²³²³ „Z planety Země se tak stal jeden velký globální trh, kde je všechno propojeno se vším, nic není nezávislé a nic není nedostupné.“²³²⁴ Globalizace je přirozeným důsledkem

²³²² MULAČOVÁ a MULAČ a kol. *Obchodní podnikání ve 21. století*. S. 113-114.

²³²³ VYSEKALOVÁ a kol. *Chování zákazníka: jak odkrýt tajemství "černé skříňky"*. S. 92.

²³²⁴ MULAČOVÁ a MULAČ a kol. *Obchodní podnikání ve 21. století*. S. 93.

vývoje lidstva²³²⁵ a v budoucnosti nelze očekávat její úpadek. Proto je nutné místo odsouzení, nebo bezmezných oslav hledat cesty k trvale udržitelnému vývoji²³²⁶ a minimalizovat její negativní dopady. Mezi pozitivní efekty globalizace lze řadit hospodářský růst, růst životní úrovně, prohlubování specializace a rozšiřování trhu. Negativní dopady naopak představuje neřízený vývoj ekonomik s nadvládou nadnárodních korporací, nekontrolovatelná spotřeba zdrojů, ničení životního prostředí a nerovnoměrně rozdělené bohatství v globálním i lokálním měřítku.²³²⁷ Celý svět se vyprofiloval na jednotlivé kontinenty, státy a regiony dle nejlepších obchodních předpokladů. V oblasti spotřeby jsou lokální značky nahrazeny nadnárodními firmami, které působí často anonymně.²³²⁸ Čím dál tím více jsou patrné rozpory mezi globálními procesy a naším vnímáním, které je z principu lokální. Lidé ztrácí identitu, kterou začínají vyžadovat zpět.²³²⁹

Jak se tyto aspekty propíší do typologie obchodní architektury? Je pro globální obchodní značku vhodný standardizovaný vzhled, který si se značkou každý spojí, nebo má architektura ctít kulturní i historický kontext svého okolí, tzv. *genia loci*? Pokud je zboží stejné v jakémkoli koutě světa, má se lišit architektura určená k jeho prodeji, nebo nezadržitelně míříme k internacionalizaci architektury a k jejímu zploštění v rámci všech typologií? Jaká bude úloha obchodní architektury v městech budoucnosti? Dokáže se svou velikostí přizpůsobit měřítku města, nebo přístupem „*fuck context*“ vytvoří nezávislou entitu?²³³⁰ Najdeme znovu její městotvornost, nebo se blížíme k jejímu nevratnému oddělení od obyvatelného města?²³³¹ Bude vznikat kvalitní obchodní architektura pro „vyšší“ zájmy společnosti, nebo její existence degraduje do laciné obálky pro rychlé obohacení soukromého kapitálu? Obchodní stavby *cui bono*?

²³²⁵ Hnacím motorem je „[...] lidská materiální podstata, kdy spotřebitelé nemají nikdy dost a chtějí stále víc a víc.“ [MULAČOVÁ a MULAČ a kol. *Obchodní podnikání ve 21. století*. S. 93.]

²³²⁶ Trvale udržitelný rozvoj vychází z definice Komise OSN pro životní prostředí a rozvoj z roku 1987 a na základě třech pilířů (ekonomický, ekologický a sociální) předpokládá naplnění potřeb současné generace tak, aby nebyly ohroženy možnosti naplnění potřeb generací budoucích. Teoretické východisko tvořila studie Hranice růstu z roku 1972. Více viz [MEADOWS, Donella H. et al. *The limits to growth: a report for The club of Rome's project on the predikament of mankind*. New York: Universe Books, 1972.]

²³²⁷ MULAČOVÁ a MULAČ a kol. *Obchodní podnikání ve 21. století*. S. 93-94.

²³²⁸ Viz [VYSEKALOVÁ a kol. *Chování zákazníka: jak odkrýt tajemství "černé skříňky"*. S. 94.] Háblová dále uvádí: „Hledáme-li tedy příčinu naklonování navzájem si velmi podobných obchodních center po celém světě, odpověď nalezneme právě u nadnárodních společností a nadnárodního kapitálu. Odpověď najdeme u několika málo aktérů, kteří jsou schopni tak velkých developerských záměrů, ke kterým by v rámci lokálních možností nedošlo (1% světové populace vlastní 50 % světového bohatství). S tím ale souvisí i jistá bezohlednost nadnárodních entit vůči lokálním podmínkám, které vnímají jen jako potenciál výtěžku, nikoliv jako „svoji zemi, nebo svůj domov.“ [HÁBLOVÁ. *Interpretace obchodních center jako součást urbánní struktury*. S. 34.]

²³²⁹ „Žijeme v době rostoucího hněvu a společenské nespokojenosti. Zažíváme jakousi klaustrofobii: útěk lidí před dopady globalizace do útočiště národního státu, k vládě pevné ruky a ke konzervativním hodnotám. Což je mimořádně zajímavý paradox globálního vývoje. Dnes totiž zároveň probíhá velká digitální revoluce, která zrychluje mezilidskou komunikaci, zkracuje vzdálenosti a propojuje svět pomocí internetu a sociálních sítí. Jenže zmíněná digitální revoluce nám tento svět také radikálně mění před očima. A přináší důsledky, jež dosud lidem v Česku bolestně unikají. Rodí se digitalizovaný systém, který zvyšuje tlak na lidi, vyprazdňuje politiku na pouhý marketing a roste v něm riziko obsazování pracovních míst roboty.“ [FIALA, Jaroslav. *Sametová klaustrofobie: hledání člověka a naděje v digitálním kapitalismu*. In: DRULÁK, Petr a Petr AGHA, eds. *Sametová budoucnost?*. V Praze: Masarykova demokratická akademie, 2019, s. 139-150. ISBN 978-80-87348-66-6. S. 140-141.]

²³³⁰ „[...] Velikost přestala být součástí jakékoli městské tkáně. Existuje – nanejvýš koexistuje. Jejím podtextem je to, že kašle na kontext (v orig. „*fuck context*“).“ [KOOLHAAS. *Texty*. S. 25.]

²³³¹ „Konflikt komerčních zájmů a zájmů obyvatel je typickým problémem v mnoha současných městech a neexistuje jednoduché řešení, jak tyto zájmy smířit.“ [VESELÝ. *Architektura ve věku rozdělené reprezentace: problém tvořivosti ve stínu produkce*. S. 234.]

7.4.1 Nákupní centrum v České republice

Než se budeme zabývat pomyslným vrcholem současné MO sítě, shrňme v krátkosti porevoluční vývoj obchodu v Československu. Do transformace obchodního odvětví se výrazným způsobem promítly rozdíly řízení trhu. Socialistické obchodní podniky, odpovídající územní působnosti dle administrativně správního členění státu a územně řešené s ohledem na potřeby zásobování obyvatelstva, se staly v tržním hospodářství zcela neekonomické.²³³² Místní výrobci a prodejci neznalí marketingových strategií se museli vyrovnat se vstupem zahraničních společností na trh.²³³³ Dramaticky se začala měnit nabídka a začala se transformovat i MO síť. Zásadně se proměnily také životní styl a životní úroveň, která prudce stoupla. Nekriticky se začaly přejímat nákupní způsoby západního světa; nedostatek zboží denní potřeby a nízká kvalita služeb, tedy jedny z příčin pádu komunistického režimu, byly nahrazeny nadbytkem.²³³⁴ Čeští spotřebitelé nabyli dojmu, že všechno západní je automaticky lepší a všechno americké je vůbec to nejlepší.²³³⁵

Pro umístění nových MO jednotek začaly sloužit nové nástroje. K posouzení vytipované lokality se užívá územní analýza, která spočívá ve vymezení zájmové oblasti,²³³⁶ definování spádových poměrů a specifických faktorů poptávky, stanovení kupního potenciálu,²³³⁷ analýze konkurence a předběžného vyhodnocení záměru výstavby. Dynamický vývoj zaznamenala výstavba supermarketů a hypermarketů²³³⁸ na zelené louce, která vygradovala, obdobně jako v USA o téměř půl století dříve, do výstavby rozsáhlých předměstských nákupních center.²³³⁹ Současně s nimi však začala vznikat i nákupní centra ve vnitřním městě.²³⁴⁰

Rozvržení obchodní vybavenosti dle okruhu působnosti se po revoluci v zásadě uchovalo, změnou však prošly odpovídající typy MO jednotek. Základem okrskové obchodní vybavenosti, pro níž je příznačný záporný nákupní spád, bývá smíšená prodejna či malá samoobsluha s převahou potravin, nebo větší samoobsluha s plným sortimentem potravin a doplňkovým nepotravinářským sortimentem, či středně velký supermarket včetně doplňkových specializovaných prodejen. Obvodová vybavenost především u velkých měst je tvořena velkým supermarketem s doplňkovými specializovanými prodejny, anebo

²³³² V podmínkách kapitalistického hospodářství se velikost a územní působnost obchodních jednotek řídí velikostí zálohovaného kapitálu a procesu jeho akumulace. [HAVEL, Zdeněk, Mikuláš PICHANÍČ a Lenka PRAŽSKÁ. *Organizace a řízení socialistického vnitřního obchodu: celostátní vysokoškolská učebnice pro stud. ekonomických fakult studijních oborů 62.* 2. dopl. vyd. Praha: Merkur, 1987. S. 54-55.]

²³³³ V roce 1991 např. Billa a Delvita, v roce 1992 lze zmínit Julius Meinl či Normu a v letech 1993-96 Globus, Tesco, Kaufland ad.

²³³⁴ SUK. *Návrat Československa k demokracii (1989-1992)*. S. 476.

²³³⁵ VYSEKALOVÁ a kol. *Chování zákazníka: jak odkrýt tajemství "černé skříňky"*. S. 324.

²³³⁶ Pro určení zájmové oblasti se používají především kruhová metoda, časová metoda, zákon obchodní gravitace a pravděpodobnostní metody. Více např.: [MULAČOVÁ a MULAČ a kol. *Obchodní podnikání ve 21. století*. S. 320-322.]

²³³⁷ Stanovení kupního potenciálu probíhá metodou průměrných prodejů, metodou analogie, nebo regresní analýzou. Více např.: [MULAČOVÁ a MULAČ a kol. *Obchodní podnikání ve 21. století*. S. 323-326.]

²³³⁸ Např. v roce 1996 byly na území ČR 2 hypermarkety a v roce 2005 jich bylo již téměř 200. [FRIC, Jan. *Vývoj a současné trendy maloobchodu v ČR*. Brno, 2007. Bakalářská práce. Mendelova zemědělská a lesnická univerzita v Brně, Provozně ekonomická fakulta, Ústav marketingu a obchodu. Vedoucí práce Marek ZÁBOJ. S. 42.]

²³³⁹ Prvním regionálním nákupním centrem bylo **Centrum Černý Most v Praze** (1997), jehož význam v MO síti umocnily další velkoprodejny v blízkosti. Více k porevolučnímu vývoji nákupních center viz např.: [HÁBLOVÁ. *Interpretace obchodních center jako součást urbánní struktury*. S. 47-48.]

²³⁴⁰ První *shopping mall* v ČR je nákupní galerie **Myslbek v Praze** otevřená roku 1996, která se nachází prakticky v centru hlavního města.

menším hypermarketem. Pro velká města je příznačná čtvrtková obchodní vybavenost, pro niž je vhodný velký hypermarket, nebo OD s množstvím specializovaných prodejen a supermarketem, či nákupní centrum s komplexní nabídkou veškerého sortimentu. V centrech měst kvůli regulativům, cenám nemovitostí a obtížím s dopravní obslužností obecně převládají menší obchodní jednotky. Proto jsou základem impulzivní nákupy, které se mohou uskutečnit díky vysoké frekvenci potenciálních zákazníků. Nadstavbu těmto typům vybaveností tvoří regionální obchodní vybavenost, jež je typickým projevem MO sítě v globálním světě. Regionální vybavenost vzniká zpravidla na zelené louce v blízkosti větších měst a dostupná je prakticky jen automobilem, potažmo městskou hromadnou dopravou. Soubor tvoří rozsáhlý OD, nebo velký hypermarket a specializovaná odborná velkoprodejna.²³⁴¹

Pomyslný vrchol obchodní architektury v současnosti tvoří nákupní centra,²³⁴² v jejichž plánování a provozu figurují tři až čtyři hlavní subjekty. V první řadě jsou to investoři či majitelé primárně financující celý proces. Významnou úlohu zastávají developéři, kteří zpracovávají ekonomické studie, zajišťují stavební projekty a také financují výstavbu. Management centra zajišťují správci centra a nejbližší zákazníkům jsou nájemci prodejen a provozoven. Zásadní úlohu v celé investici tvoří především kotevní nájemci, kterými jsou v českém prostředí nejčastěji hypermarkety, anebo velké řetězce s nábytkem, či oděvy. Jejich zasmluvněnost a garance přítomnosti je často podmínkou k tomu, aby developer získal půjčku a tím nákupní centrum mohlo vůbec vzniknout.²³⁴³

Nákupní centra tzv. první generace se u nás zaměřovala pouze na prodej zboží v ústřední velkoplošné prodejně a další specializované jednotky se vyskytovaly minimálně. Druhá generace center logicky rozšířila ústřední velkoprodejny o další specializované jednotky a služby nakupujícím. Dnes jsou vrcholem vývoje centra třetí generace, která jako magnet využívají jiné než nákupní jednotky.²³⁴⁴ Postupným vývojem tedy došlo k transformaci nákupních center do center společenských, zábavních i sportovních. Proces nákupu se stal přidruženým procesem při návštěvě kina, fitness apod. a lze předpokládat, že bude hrát čím dál menší roli. I tak se ale výstavba nových nákupních center u nás pomalu

²³⁴¹ MULAČOVÁ a MULAČ a kol. *Obchodní podnikání ve 21. století*. S. 314-318.

²³⁴² Nákupní centrum lze obecně definovat jako skupinu maloobchodních a jiných komerčních zařízení, která jsou plánována, rozvíjena, vlastněna a spravována jako jedna nemovitost, typicky s parkováním na místě. Nicméně ve formování center existují značné regionální rozdíly a každá oblast má tuto základní definici dále rozšířenou. [Shopping Center Definitions: Global Shopping Center Classifications. In: *International Council of Shopping Centers* [online]. 2019 [cit. 2019-05-14]. Dostupné z: <https://www.icsc.org/news-and-views/research/shopping-center-definitions>.]

²³⁴³ POSPĚCH, Pavel. *Od veřejného prostoru k nákupním centrům: svět cizinců a jeho regulace*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2015. ISBN 978-80-7419-186-2. S. 93.

²³⁴⁴ Hlavním cílem nákupních center je, aby v nich lidé strávili co nejvíce času, a utratili co nejvíce peněz. K tomu jim pomáhá mimo jiné nabídka stravování i zábavy. Hlavní formou stravování představují foodcourty nabízející stravování formou rychlého občerstvení. Úspěšná zahraniční nákupní centra obsahují také klasické restaurace s obsluhou. Tento trend se v českém prostředí dosud neprosadil, ale příklady již existují, např. restaurace **The Pub v nákupním centru Westfield Chodov v Praze**. ICSC RESEARCH uvádí, že stravovací jednotky v roce 2007 tvořily zhruba 5% a v roce 2017 už 10-15% prodejní plochy nákupních center. Do roku 2025 se počítá, že plocha stravovacích jednotek bude tvořit čtvrtinu celkové plochy center. [ICSC RESEARCH. *The Socio-Economic Impact of European Retail Real Estate*. In: *International Council of Shopping Centers* [online]. International Council of Shopping Centers, Inc., 2017 [cit. 2019-05-20]. Dostupné z: https://www.icsc.org/uploads/t07-subpage/European_Impact_Study-2017.pdf. S. 6.]

dostává do bodu útlumu z důvodu nasycení trhu.²³⁴⁵ Proto lze v budoucnu očekávat spíše modernizace a rozšiřování center existujících.²³⁴⁶ Přesto, s ohledem na dosud zachované okolní MO jednotky uvnitř měst, je nutné konstatovat, že v České republice stále chybí legislativní rámec regulující další rozvoj nákupních center.²³⁴⁷ Veřejná správa často od investorů nevyžaduje ani žádnou studii vlivu nových obchodních ploch na stávající obchodní síť a město, např. studii RIA, která je, jak uvádí Hábllová, v západní Evropě téměř standardem.²³⁴⁸ Přítomnost legislativních nástrojů je však pravděpodobně jediným způsobem jak se v budoucnu vyvarovat již zmíněnému problému *dead malls*.²³⁴⁹ V rámci nasycení poptávky po předměstských centrech²³⁵⁰ se novou příležitostí stávají také městská nákupní centra, která se více zaměřují na zábavní či volnočasové aktivity a jejich výraznou část tvoří také stravovací nájemci. Poloha vůči vnitřnímu městu je zásadní i ve vztahu k času, který návštěvník v centru stráví. Nakupující v mimoměstském centru stráví více času a pro maximalizaci útraty ho není třeba v centru ukotvovat tolika zábavními aktivitami jako v centru městském. Dalšími MO jednotkami, které jsou v současné době na vzestupu, jsou *retail parky*,²³⁵¹ *outlety*²³⁵² a *fashion* centra.²³⁵³ Trendy objevující se u nás v MO jednotkách jsou konfrontovány s ostatními evropskými zeměmi v následujících tabulkách.

Země	ČR	Bulharsko	Dánsko	Francie	Německo	Maďarsko
Hustota	280,6	117,0	333,2	393,6	222,6	207,0
Země	Polsko	Rusko	Slovensko	Švédsko	VB	
Hustota	299,5	133,8	264,3	538,9	426,9	

Tabulka 14 | Hustota nákupních center v Evropě (prodejní plocha v m² / 1000 obyvatel)

ICSC RESEARCH. The Socio-Economic Impact of European Retail Real Estate. S. 10. Upraveno Jiří Moos.

²³⁴⁵ V roce 2009 došlo k historicky prvnímu uzavření nákupního centra u nás – kvůli špatné ekonomické situaci ukončilo provoz **nákupní centrum Stodůlky v Praze**.

²³⁴⁶ Pro zvýšení atraktivity centra se součástí nákupních center začínají stávat např. zdravotní zařízení, knihovny, banky, přechodné ubytování apod. [HUSIČKA, Jiří. *Nákupní centra v Evropě a České republice*. Brno, 2018. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Ekonomicko-správní fakulta. Vedoucí práce Josef KUNC. Dostupné také z: <https://is.muni.cz/th/b5odx>. S. 60.]

²³⁴⁷ Restriktivní politika vůči neomezenému rozvoji nákupních center je v západních zemích, např. Velké Británii, Itálii, Francii již zcela běžná. [HUSIČKA. *Nákupní centra v Evropě a České republice*. S. 49.]

²³⁴⁸ *Retail impact assessment* (zkr. RIA) je studie vlivu nových obchodních ploch na stávající obchodní síť a město. Studie RIA vznikla jako nástroj plánování maloobchodu ve Velké Británii v 60. letech 20. století. Je metodou, která napomáhá v rozhodovacím procesu o umístění nových obchodních ploch do města a je používána ve většině západoevropských zemích. [HÁBLOVÁ. *Interpretace obchodních center jako součást urbánní struktury*. S. 19.]

²³⁴⁹ Celý proces zániku *mallů* značně urychluje fakt, že jde o relativně rychlou výstavbu nadbytečných obchodních ploch, která byla dosažená levnými prostředky a nekvalitními materiály.

²³⁵⁰ Ve většině západních zemí se uvádí, že nejlepší lokality pro případnou výstavbu předměstských nákupních center jsou vyčerpány. [CIMLER, Petr a Dana ZADRAŽILOVÁ a kol. *Retail management*. Praha: Management Press, 2007. ISBN 978-80-7261-167-6. S. 192.]

²³⁵¹ *Retail park* se od klasického nákupního centra liší tím, že jednotliví prodejci působí navzájem nezávisle a prezentují se samostatně. [HUSIČKA. *Nákupní centra v Evropě a České republice*. S. 20.]

²³⁵² *Outlet* je nákupní centrum, kde se prodává přebytečné či předsezónní zboží za zvýhodněné ceny.

²³⁵³ *Fashion* centrum je zaměřené především na sortiment oblečení a většinou bez větších MO jednotek.

Země	Tradiční centra		Retail parky		Outlety		Celkem	
	Počet	Prodejní plocha m ²	Počet	Prodejní plocha m ²	Počet	Prodejní plocha m ²	Počet	Prodejní plocha m ²
ČR	92	1,634,666	116	1,278,717	2	47,600	210	2,960,983
Bulharsko	24	722,912	6	113,772	x	x	30	836,684
Dánsko	104	1,817,192	1	44,000	3	40,500	108	1,901,692
Francie	825	18,552,413	404	6,400,624	24	477,081	1,253	25,430,118
Německo	600	14,752,653	177	3,306,614	17	227,500	794	18,286,767
Maďarsko	60	1,367,472	52	630,924	2	37,000	114	2,035,396
Polsko	425	10,247,819	57	1,036,440	13	228,800	495	11,513,059
Rusko	454	19,092,769	2	103,045	4	101,204	460	19,297,018
Slovensko	53	936,318	43	482,658	1	15,000	97	1,433,976
Švédsko	233	4,530,883	30	777,345	x	x	263	5,308,228
VB	727	17,427,576	757	9,803,894	38	678,473	1,522	27,909,943

Tabulka 15 | Počet a prodejní plocha tradičních nákupních center, retail parků a outletů ve vybraných evropských zemích

ICSC RESEARCH. The Socio-Economic Impact of European Retail Real Estate. S. 8. Upraveno Jiří Moos.

Palčivým problémem typologie nákupního centra je expanze předměstské formy do vnitřního centra měst. Jak zmiňuje Háblová, nákupní centra předměstského typu „[...] městskou strukturu oslabují tím, že se od ní izolují a že z ní „vypadávají“, [...] nemají parter (vstupy, obchody a restaurace), který by oživoval ulice. Jejich vnitřní ulice nemívá funkci „zkratky“ městem nebo pasáže ve městě. [...] Jsou orientována na motoristy, čemuž přizpůsobují monumentálnost vjezdů pro auta a upozadují vstup pro pěší. Jejich investice nesměřují do zvelebení svého okolí, ale pouze do svého vnitřku – vnitřních atrií a vnitřních pasáží. Svou existencí ovlivňují celou maloobchodní strukturu v dané lokalitě, ač pro ně obyvatelé dané lokality často nejsou cílovými zákazníky.“²³⁵⁴ V případech, kdy je nákupní centrum dále než jeden kilometr od centra města, navíc dochází k utvoření nového centra, které značně oslabí aktivity v centru městském.²³⁵⁵ Bližší vzdálenost je problémová z důvodu existence umělé obchodní ulice nákupního centra, která imituje tradiční ulici s krámy historického města a tím je likviduje.²³⁵⁶ Nejsme daleko od pravdy, když s tímto procesem spojíme nejen ztrátu městskosti tak, jak ji známe,²³⁵⁷ ale i degradaci urbánní struktury. Příčinou této degradace bývá také nadměrně plošná i objemová velikost, která je v rozporu

²³⁵⁴ HÁBLOVÁ. *Interpretace obchodních center jako součást urbánní struktury*. S. 16.

²³⁵⁵ KOMMOVÁ, Veronika. *Integrace shopping mallů do centra města - je to otázka velikosti?*. In: *Doktorské konference FA ČVUT* [online]. FA ČVUT v Praze, 2015 [cit. 2019-02-22]. Dostupné z: <http://kolokvium.fa.cvut.cz/2015-2/kommo-va-veronika-integrace-shopping-mallu-do-centra-mesta-je-to-otazka-velikosti>.

²³⁵⁶ V zásadě se opakují procesy z druhé poloviny 19. stol. i 20. stol., kdy vznik novějších a progresivnějších forem měl za následek totální rozklad tradičních obchodních živností. Tento problém je s humorem vyličen např. ve francouzské komedii **Velký bazar** (1973, režie Claude Zidi), v níž komická čtveřice, známá jako *Les Charlots*, pomáhá hokynáři Emilovi v boji proti novému supermarketu. Snímek v mnoha ohledech poukazuje na nekalé praktiky nákupních řetězců a až absurdními situacemi, např. odchyt čuníků zákazníky, nastavuje zrcadlo společnosti ovládané rostoucí mocí konzumu.

²³⁵⁷ „Children’s drawings of a street often show nothing but a row of shop-windows, which make such an impression on their minds as simply to become the equivalent of the street itself.“ [NAGEL, Siegfried. *Bauten des Handels: Läden: Warenhäuser, Einkaufszentren*. Gütersloh: Bertelsmann, 1973. ISBN 3-570-08828-6. S. 6.]

s měřítkem okolní zástavby. Ačkoli předimenzované obchodní stavby nejsou novinkou,²³⁵⁸ historicky se z pohledu urbánního kontextu vždy jednalo o přiměřené zásahy. Problém je tedy řešitelný, měřítko stavby a jejich částí je nutné vztahovat nejen k rozměrům člověka, ale také k měřítku okolí. Bohužel, narušení městotvornosti i urbánní struktury není pro laickou veřejnost tak zásadním problémem, pokud jim centrum nabídne obchodní interiér odpovídající soudobým trendům.

Problematický je také vzhled a kvalita provedení mnohých nákupních center, které nejsou v žádném případě schopny koexistovat a vyrovnat se s historickou architekturou. „Obludné megalomanské nákupní hangáry (např. OC Forum) jsou přehlídkou nevkusu a špatné architektury, kterým musely ustoupit mnohdy cenné, kvalitní starší objekty (připomeňme kauzu obchodního střediska Ještěd). Předimenzované objekty určené původně pro městskou periferii se tak objevují na místech, pro něž nejsou určeny a zcela narušují dosavadní ráz města.“²³⁵⁹ To však není překvapivé – cílem investora není postavit chrám, který by měly obdivovat příští generace za stovky let, ale obálku, kterou lze uvnitř snadno přizpůsobit *chic* módním trendům s životností pár desítek let. V mnoha případech je kontrastní architektura dokonce úmyslem, protože nákupní centrum chce upoutávat na svou existenci.²³⁶⁰ Další rovinu problému připomíná Pospěch: „Chceme-li hovořit o nákupních centrech v regionálním kontextu, je třeba zohlednit skutečnost, že výstavba nákupních center je globalizovaným procesem. To má za následek určitou homogenitu: nákupní centra v ČR se podobají nákupním centrům v Německu a ta zase centrům v jiných zemích z prostého důvodu, že jejich tvůrci jsou stejné společnosti. S ohledem na tuto skutečnost a s určitým zjednodušením lze říci, že trendy ve vývoji nákupních center, které mají původ v severní Americe a se zpožděním přichází do západní Evropy, se s další prodlevou projevují v České republice.“²³⁶¹ Pro interiérové řešení pak platí, jak uvádí anonymní architekt nákupních center, že musí být „[...] přezdobené, cingrlátka, žádné jednoduché cesty a přírodní materiály, naopak, barevné kachličky a co nejvíc roztodivných portálů do těch obchodů [...]. Proto si dovoluji tvrdit, že obchodní centra žádnou architekturu nemohou přijmout, protože zavazí tomu fenoménu [komerce], jak jsou založena.“²³⁶²

Vztah nákupních center k městu není však jen otázkou architektonickou.²³⁶³ Vnitřní prostory nákupních center se snaží napodobit skutečné město vč. ulic, náměstí a jejich

²³⁵⁸ Např. **agora v Athénách** v 8. stol. před Kr. zahrnovala 121 000 m², **Trajanova tržnice v Římě** měla přes 11 000 m², **Grand Bazaar v Istanbulu** z 15. stol. je s 58 ulicemi a 4 000 prodejny dodnes jedním z největších nákupních center na světě. **Crystal Palace v Londýně** měl rozlohu 92 000 m² a **Galerie Viktora Emanuela II** v Miláně je 196 m dlouhá a vysoká 47 m. [HÁBLOVÁ. *Interpretace obchodních center jako součást urbánní struktury*. S. 72.]

²³⁵⁹ ZEMAN, Jaroslav. *Liberec: urbanismus, architektura, industriál, pomníky, objekty, památky*. Liberec: Knihy 555, 2011. ISBN 978-80-86660-33-2. S. 15.

²³⁶⁰ „Q: Jakej je ten příběh tady? A: Tady máte UFO. Když se podíváte nahoru, tak to je, jak kdyby vám tady přistálo UFO. Q: To UFO, to je jako jiné svět, kterej tady přistál, mezi těma panelákama? A: Já přesně neznám ten příběh toho architekta, ale tak nějak to bylo.“ [POSPĚCH. *Od veřejného prostoru k nákupním centrům: svět cizinců a jeho regulace*. S. 128.]

²³⁶¹ POSPĚCH. *Od veřejného prostoru k nákupním centrům: svět cizinců a jeho regulace*. S. 89.

²³⁶² Cit. dle [POSPĚCH. *Od veřejného prostoru k nákupním centrům: svět cizinců a jeho regulace*. S. 94.]

²³⁶³ Nákupní centra nejsou jen budovami. „Jsou zároveň modelem určitého uspořádání lidských vztahů v pozdně moderní společnosti. Jsou to stavby z cihel, skla a betonu, které však v sobě zpřítomňují některé obecné mechanismy fungování současných měst.“ [POSPĚCH. *Od veřejného prostoru k nákupním centrům: svět cizinců a jeho regulace*. S. 12.]

funkční logiky,²³⁶⁴ avšak bez jeho negativních vlivů, např. vyloučených sociálních skupin, automobilové dopravy či nepříjemného počasí. Nákupní centrum se snaží dosáhnout obrazu ideálního města, města bez problémů plného spokojených konzumentů.²³⁶⁵ Vnitřní prostory pro návštěvníky tak působí jako prostory veřejné, kvůli různé formě dohledu a sociální exkluzi²³⁶⁶ se však za veřejné považovat nedají. Hábllová tyto prostory interpretuje na základě filozofa Foucalta jako „jiná místa“ a dle teorie filozofa De Cautera a urbanisty Dehaenea jako „třetí místa“²³⁶⁷ – jsou to místa, která jsou heterotopická, tvořící samostatný svět uvnitř světa; a dále místa, jež nejsou politickými/veřejnými a ani ekonomickými/soukromými prostory. Mnohost činností, které je možné ve veřejném prostoru provozovat, např. politická a náboženská shromáždění, venčení domácích zvířat, kouření, fotografování, hraní si s míčem, bezčinné postávání, žebrání atd. jsou díky návštěvnímu řádu a pravidlům v nákupním centru vyloučeny. Podobně je tomu i se spontánním shromážděním.²³⁶⁸ Prostory nákupního centra vylučují jakýkoli kontakt odlišností a střetávání různých projevů a názorů, ze své podstaty slouží k jediné akci – nakupování. Jakákoli interakce mezi návštěvníky, ačkoli je někdy nevyhnutelná, je považována za nežádoucí.²³⁶⁹ To však neplatí např. u tzv. *mall junkies*, kteří nákupní centrum navštěvují cíleně z důvodu pasivního trávení volného času, které „[...] není jen prázdnou a neúčelnou výplní, ale i způsobem socializace a možností jak demonstrovat svůj životní styl.“²³⁷⁰ K pozitivní interakci s vrstevníky dochází také v případech dětí „odložených“ v dětských koutcích.²³⁷¹

K architektonicky nejhodnotnějším českým realizacím, alespoň co se týče začlenění do urbanistické struktury a architektonického řešení exteriéru, lze řadit **nákupní centrum Nový Smíchov** (1995-2001, D. A. Studio). Jeho měřítko dále zjemňuje užití rozdílných materiálů a tvarování – charakteristické zvlnění hmoty se zelenou střechou tvoří optické propojení s přilehlým parkem. Výjimečný návrh bohužel utrpěl zásah do vnitřního fungování

---

²³⁶⁴ Snahu vytvořit městské prostředí přibližuje jeden z developerů nákupních center: „Vy byste vždycky, v každém místě, měl něco zajímavého vidět. Vy byste neměl jít jako po ulici, tady jsou kšefty, tady jsou kšefty, tady jsou kšefty a tady je další kšeft. To taky není správně, protože to popírá ty města. Ve městech to takhle nefunguje. Ve městech ty ulice vedou někam, a když se podíváte, tak na konci každé ulice něco je. Je tam náměstí s kašnou, nebo jsou tam schody někam, nebo je tam prázdná, jo [...]. Něco by tady vždycky mělo být v dohledu. Eskalátor nebo něco, aby ti lidé někam šli, něco tam viděli. [...] Jedinej princip je, lidi vždycky jdou, vždycky mají tendence jít odněkud někam.“ [POSPĚCH. *Od veřejného prostoru k nákupním centrům: svět cizinců a jeho regulace*. S. 125.]

²³⁶⁵ „Současný diskurs nákupních center vyprodukoval dvě silné a rozšířené figury. Podle první z nich jsou nákupní centra *novým veřejným prostorem*, podle druhé jsou naopak ukázkou či symbolem *zániku veřejného prostoru*.“ [POSPĚCH. *Od veřejného prostoru k nákupním centrům: svět cizinců a jeho regulace*. S. 168.]

²³⁶⁶ „Ochranka najatá provozovatelem centra postává u každého vchodu a má právo vykázat ven kohokoliv, kdo evidentně nepřišel nakupovat.“ [HÁBLOVÁ. *Interpretace obchodních center jako součást urbánní struktury*. S. 52.] O tom, že je toto výsadní právo s nákupními centry spojené již velmi dlouho a prakticky všude na světě, svědčí např. zákaz vstupu zvoníkům Armády spásy do některých amerických center od vánoční sezóny 1984, protože si obchodníci a manažeři stěžovali, že řinčení narušuje jejich podnikání.

²³⁶⁷ HÁBLOVÁ. *Interpretace obchodních center jako součást urbánní struktury*. S. 55-56.

²³⁶⁸ Zde je nutné zmínit, že ideální veřejný prostor přístupný všem a všemu nikdy neexistoval a zřejmě existovat nebude.

²³⁶⁹ „Davy zaplňující obchodní centra jsou nahromaděním lidí, nikoliv jejich shromážděním.“ [HÁBLOVÁ. *Interpretace obchodních center jako součást urbánní struktury*. S. 35.]

²³⁷⁰ HÁBLOVÁ. *Interpretace obchodních center jako součást urbánní struktury*. S. 36.

²³⁷¹ Neopomenutelným prostředkem, jak nalákat zákazníky, jsou právě děti. Jejich přítomnost během nákupu však může působit opačným způsobem a doba nakupování může být zkrácena. S tím se nákupní centra vypořádala zřízením dětských koutků a nabídkou tzv. „rodinných nákupů“. „Rodinný nákup“ zde tedy odkazuje k dětem, ale paradoxně spíše k jejich absenci: jde o pohodlný nákup bez dětí.“ [POSPĚCH. *Od veřejného prostoru k nákupním centrům: svět cizinců a jeho regulace*. S. 144.]

– původní záměr prosklené pasáže se stromy byl nahrazen standardně formulovaným *malem* bez vyšších architektonických ambic. Konstrukci stavby tvoří železobetonový monolitický skelet s rozponem 12,5 x 15 m v nadzemních podlažích a 12,5 x 7,5 m v podzemí. Rozlehlé parkovací plochy, které běžně vznikají u předměstských nákupních center, svým konceptem eliminovala **Šestka v Praze** (2006, DNA architekti | OL7-IV 08). Doprava v klidu je organizována v části přízemí a v celém patře, obchody jsou v podzemí a ve zbývající části přízemí. Vytěžená zemina pro vytvoření podzemního podlaží je ze tří stran ke kubického objemu nahrnuta tak, že vytváří zelený val, za nímž je budova skryta. Vnitřní prostor je podřízen elipsovité nákupní galerii, která zakládá cirkulační pohyb zákazníků. Konstrukce je železobetonový montovaný velkorozponový skelet se ztužujícími monolitickými jádry. Na ojedinělém konceptu je založena také **Fashion arena v Praze-Štěrboholech** (2007, A.D.N.S. production | OL7-V 01). Běžný princip solitérního nákupního centra obklopeného parkováním je v tomto případě otočený – budova vytváří vnitřní prostor pro dopravu v klidu. Uvnitř tohoto prostoru jsou umístěny také vstupy, zásobování je naopak na vnějším okraji. Je nutné zmínit také obchodní koncept, který vychází z amerických *outlet* center – prodej je zaměřen na oděvy, další textil a doplňky s výraznými slevami.

V přímé návaznosti na historické město se nachází nákupní centrum **City Park v Jihlavě** (2005-09, Kuba & Pilař architekti | OL7-IV 07), které je formováno jako výrazně horizontální hmota s vertikálami servisních věží a multikinem. Celá hmota je rozčleněna svislými pásy z cortenu, černého skla a zinkového porořostu. Toto členění dále postupuje i na střechu, kde ho doplňuje zeleň. Hlavní prostor centra tvoří dvoupodlažní galerie krytá skleněnou střechou. Součástí měst se stávají také polyfunkční centra kombinující v nižších podlažích nákupní galerii s dalšími funkcemi, např. administrativa, bydlení atd. Mezi nejvýznamnější příklady lze řadit např. **Quadrio v Praze** (2007-14, Jakub Cigler architekti | OL7-V 02, 03). Komplex šesti propojených staveb v sobě kombinuje kancelářské a obchodní plochy, bytový dům a také vstupní vestibul stanice metra. Fasády centra tvoří horizontální členění masivními římsami, mezi nimiž se střídá prosklení s moduly z černé žuly. Středovou, půdorysně ustoupenou část, tvoří trojúhelníkový a lichoběžníkový rastr rámu zasklení. Konstrukce je železobetonový skelet s hlavicovými stropy a trámy; hlavní průčelí je kvůli existenci gotických sklepů vykonzolováno příhradovou konstrukcí. Nákupní galerií je doplněn i soubor **Bořislavka Centrum v Praze** (2012-21, Aulík Fišer architekti), který vznikl na relativně komplikovaném svažitém pozemku podél městské radiály. Komplex tvoří čtyři objekty, mezi nimiž vznikl veřejný prostor doplněný uměleckými díly. Pod zmíněnými kancelářskými objekty, pojednanými jako kompaktní skleněné krystaly, se ve společné platformě nachází dvoupodlažní nákupní centrum se zalomenou osou z obou stran lemovanou MO jednotkami.

Typologie nákupního centra využívá také trend konverzí průmyslové architektury, díky čemuž vznikají netradiční prostory sloužící jako určitý druh reklamy. **Galerie Vaňkovka v Brně** (2003-05, Petr Hrůša, Petr Pelčák | OL7-V 04) vznikla konverzí továrny na cukrovarnické stroje a parní kotle. Část přístaveb byla soudobě formovaná a na fasádách reflektovala materiálové řešení historických objektů. Ty se zde bohužel staly zlomkem celku a jsou patrné pouze při vstupu do centra. Interiér nákupní galerie je soudobý, těžko rozeznatelný od jiných

nákupních center. Lepší přístup představuje **Centrum Pivovar Děčín** (2014, Studio acht). Konverze Thunovského pivovaru byla doplněna přístavbou nového objektu, který chytře využívá svažitosti terénu. Hlavní siluetu centra vytváří repasované pivovarské objekty. Ústředním bodem vnitřního prostoru je prosklená vstupní pasáž, kde se venkovní fasády pivovarských budov stávající součástí interiéru.

7.4.2 Zákazník a nákupní atmosféra

Základním zdrojem lidské existence a motivace je uspokojení potřeb,²³⁷² které každý spotřebitel řeší různými způsoby. Člověk roli spotřebitele hraje prakticky od počátku svého druhu a v průběhu celého svého života.²³⁷³ Každý jedinec se chová dle určitých modelů spotřebního chování²³⁷⁴ a působí na něj faktory ovlivňující jeho chování.²³⁷⁵ Kromě současné společnosti a kultury²³⁷⁶ mají vliv především sociální skupinové vlivy – věk, společenské postavení²³⁷⁷ apod. Současný konzumní styl života uspokojuje nejen všechny stupně lidských potřeb, ale i emoce,²³⁷⁸ návyky, ideály a orientaci zájmů.²³⁷⁹ Pro řadu lidí je nakupování dokonce závislostí, anebo, jak uvádí Mulačová a Mulač, možností sociálního kontaktu s jinými lidmi.²³⁸⁰

Současný globalizovaný trh způsobil, že nabídka zboží je tak rozsáhlá, že se stává uměním prodat ho. Získání pozornosti spotřebitele je základním cílem marketingu, který můžeme charakterizovat jako „[...] filozofii přístupu k podnikání, které je orientováno na spokojeného zákazníka, jehož prostřednictvím je zajištěna dlouhodobá prosperita.“²³⁸¹ Prodejci využívají různé marketingové strategie a průzkumy,²³⁸² do kterých vkládají nemalé finanční prostředky. Mezi stimuly prodejců lze řadit podpory prodeje, např. kupony, vzorky, zvýhodněné ceny, věrnostní programy apod., a tzv. *public relations* (PR) představující techniky a nástroje, pomocí kterých společnost buduje a udržuje svou image a snaží se ovlivňovat vztahy s veřejností. Velkou neznámou pro prodejce je však tzv. černá skříňka.

²³⁷² Pro klasifikaci potřeb slouží např. **Maslowova pyramida potřeb** (1943, Abraham Harold Maslow). Dle této teorie má každý člověk pět základních potřeb, které jsou seřazeny na základě priorit od nejvyšších po nižší následovně: základní tělesné a fyziologické potřeby; potřeba bezpečí a jistoty; potřeba lásky a přijetí; potřeba uznání a úcty; potřeba seberealizace.

²³⁷³ Role spotřebitele „[z]ačíná od kolébky a končí „věcmi posledními“, které již za nás vyřizují jiní.“ [VYSEKALOVÁ a kol. *Chování zákazníka: jak odkrýt tajemství "černé skříňky"*. S. 35.]

²³⁷⁴ Modely spotřebního chování viz např.: [MULAČOVÁ a MULAČ a kol. *Obchodní podnikání ve 21. století*. S. 225.]

²³⁷⁵ Faktory ovlivňující spotřební chování viz např.: [MULAČOVÁ a MULAČ a kol. *Obchodní podnikání ve 21. století*. S. 228-236.]

²³⁷⁶ „Společnost či lépe kultura jako soubor norem, hodnot a zvyků sloužících k orientaci člověka ve společnosti má vliv na chování obecně, stejně tak i na spotřební chování.“ [VYSEKALOVÁ a kol. *Chování zákazníka: jak odkrýt tajemství "černé skříňky"*. S. 82.] Více k odrazu kultury na spotřebitelské chování např.: [VYSEKALOVÁ a kol. *Chování zákazníka: jak odkrýt tajemství "černé skříňky"*. S. 82-87.]

²³⁷⁷ „Produkt odráží také sociální standard spotřebitele, reprezentuje jej a přináší mu estetické uspokojení. Může působit také jako společenský symbol, jehož význam je ovlivněn převažujícím hodnotovým systémem společnosti nebo dané sociální skupiny, se kterou se spotřebitel identifikuje.“ [VYSEKALOVÁ a kol. *Chování zákazníka: jak odkrýt tajemství "černé skříňky"*. S. 112.]

²³⁷⁸ „Lidé vyměnili svá srdce za nákupy v obchodáku. Je ovšem fakt, že nákupní vozík naplníte rychleji než své srdce.“ Cit dle [Citáty slavných osobností: *Milo Mahdall* [online]. 2020 [cit. 2022-06-16]. Dostupné z: <https://citaty.net/citaty/2062769-milo-mahdall-lide-vymenili-sva-srdce-za-nakupy-v-obchodaku-je/>.]

²³⁷⁹ VYSEKALOVÁ a kol. *Chování zákazníka: jak odkrýt tajemství "černé skříňky"*. S. 30-31.

²³⁸⁰ MULAČOVÁ a MULAČ a kol. *Obchodní podnikání ve 21. století*. S. 225.

²³⁸¹ Tamtéž, s. 245.

²³⁸² První zmínky o marketingovém průzkumu se datují do roku 1824, kdy se v USA uskutečnil empirický výzkum týkající se rozhodování voličů v prezidentských volbách. [MULAČOVÁ a MULAČ a kol. *Obchodní podnikání ve 21. století*. S. 265.]

Tímto pojmem je „[...] označována mysl spotřebitele, na kterou působí marketingové nástroje prodejce a vlivy vnějšího prostředí.“²³⁸³ Pro další poznání je však nutné rozlišit pojem spotřebitel a zákazník. Spotřebitel je obecný pojem zahrnující i jedince, kteří sice spotřebovávají, ale sami nenakupují; naopak zákazník je „[...] zjednodušeně řečeno ten, kdo zboží objednává, nakupuje a platí.“²³⁸⁴ „Zákazník je při prodeji klíčovou postavou a téměř vše by mu mělo být podřízeno.“²³⁸⁵ Každý obchod či řetězec má svou strukturu zákazníků, v nichž převažuje určitý typ s určitým nákupním chováním.

Vysekalová a kol. rozlišují čtyři základní druhy nákupu:²³⁸⁶

- extenzivní nákup, kdy kupující není rozhodnut o nákupu a aktivně vyhledává informace, které mu pomohou při rozhodování;²³⁸⁷
- impulzivní nákup založený na reaktivním jednání, u kterého racionální argumenty nehrají důležitou roli;
- limitovaný nákup charakteristický tím, že kupovaný produkt je sice neznámý, ale kupující vychází z obecných zkušeností, např. „čím dražší, tím lepší“;
- zvyklostní nákup, při kterém kupující nakupuje to, co obvykle a nedochází u něj tudíž k rozhodovacímu procesu.

Brychta uvádí, že se 72 % českých zákazníků rozhoduje o tom, co nakoupí až na místě prodeje,²³⁸⁸ což odpovídá spíše impulzivnímu nákupu. Proto se významným faktorem při rozhodování stává místo prodeje. „Jde o to vytvořit prostředí, které by umožňovalo nejen prodat, ale aby lidé chtěli nakupovat a nakupování si opravdu prožili.“²³⁸⁹ Úkolem nákupního prostředí je „[...] vytvořit prostředí, jež bude zákazníkovi příjemné, ve kterém se bude cítit dobře, ale zároveň musí být nakupující vystaven působení výrobků, aby měl tendenci zde nakoupit.“²³⁹⁰ Nákupní prostředí tvoří všechny prvky MO jednotky a jejího provozu, které lze rozdělit do pěti faktorů:²³⁹¹

- design prodejny, který se dělí na *exterior* a *interior design*. Hlavním cílem vnějších stimulů je získat zákazníka a přilákat ho do prodejní jednotky. Nejzásadnější roli hraje

²³⁸³ [MULAČOVÁ a MULAČ a kol. *Obchodní podnikání ve 21. století*. S. 227.] Model černé skříňky „[...] představuje interakci predispozic spotřebitele k určitému kupnímu rozhodování s tím, že současně na rozhodovací proces působí i okolní podněty.“ [VYSEKALOVÁ a kol. *Chování zákazníka: jak odkrýt tajemství "černé skříňky"*. S. 37.]

²³⁸⁴ VYSEKALOVÁ a kol. *Chování zákazníka: jak odkrýt tajemství "černé skříňky"*. S. 35.

²³⁸⁵ [FILIPOVÁ, Alena. *Umění prodávat*. 3., dopl. a aktualiz. vyd. Praha: Grada, 2011. ISBN 978-80-247-3511-5. S. 66.] O nadřazené roli zákazníka svědčí známé obchodní poučky „Zákazník má vždy pravdu“ a především „Náš zákazník, náš pán“. Obchodní teoretik Jonas Ridderstrale dodává: „Zapomeňte na to, že zákazník je pán. Nový zákazník je náročný diktátor.“ Cit. dle [Citáty slavných osobností: *Jonas Ridderstrale* [online]. 2020 [cit. 2022-06-16]. Dostupné z: <https://citaty.net/citaty/2265-jonas-ridderstrale-zapomente-na-to-ze-zakaznik-je-pan-novy-zakaznik/>.]

²³⁸⁶ VYSEKALOVÁ a kol. *Chování zákazníka: jak odkrýt tajemství "černé skříňky"*. S. 53.

²³⁸⁷ Základní fází extenzivního nákupu je poznání problému a uvědomění si potřeby, kterou je třeba uspokojit. Následuje hledání informací, které je třeba k rozhodnutí pro minimalizaci rizik a zhodnocení alternativ, založené na porovnání informací a zakončené výběrem nejvhodnějšího řešení. Poté je nutné rozhodnout o nákupu, ve kterém figuruje místo a čas jeho uskutečnění. Závěrečnou fází je vyhodnocení, tedy určení spokojenosti s nákupem. [VYSEKALOVÁ a kol. *Chování zákazníka: jak odkrýt tajemství "černé skříňky"*. S. 49-50.]

²³⁸⁸ BRYCHTA, Jan. Nákupní chování spotřebitelů ve světě a u nás. In: E15.cz: Marketing magazín [online]. ©2009. [cit. 2013-02-02]. Dostupné z: <http://strategie.e15.cz/prilohy/marketingmagazin/nakupni-chovani-spotrebitelu-ve-svete-a-u-nas>. Cit. dle VYSEKALOVÁ a kol. *Chování zákazníka: jak odkrýt tajemství "černé skříňky"*. S. 105.

²³⁸⁹ VYSEKALOVÁ a kol. *Chování zákazníka: jak odkrýt tajemství "černé skříňky"*. S. 59.

²³⁹⁰ MARVANOVÁ, Zuzana. *Analýza obchodního domu Kotva*. Praha, 2009. Bakalářská práce. VŠE v Praze, Fakulta mezinárodních vztahů, Katedra obchodního podnikání a komerčních komunikací. Vedoucí práce Alena FILIPOVÁ. Dostupné také z: <https://vskp.vse.cz/eid/15684>. S. 8.

²³⁹¹ CIMLER a ZADRAŽILOVÁ a kol. *Retail management*. S. 228-239.

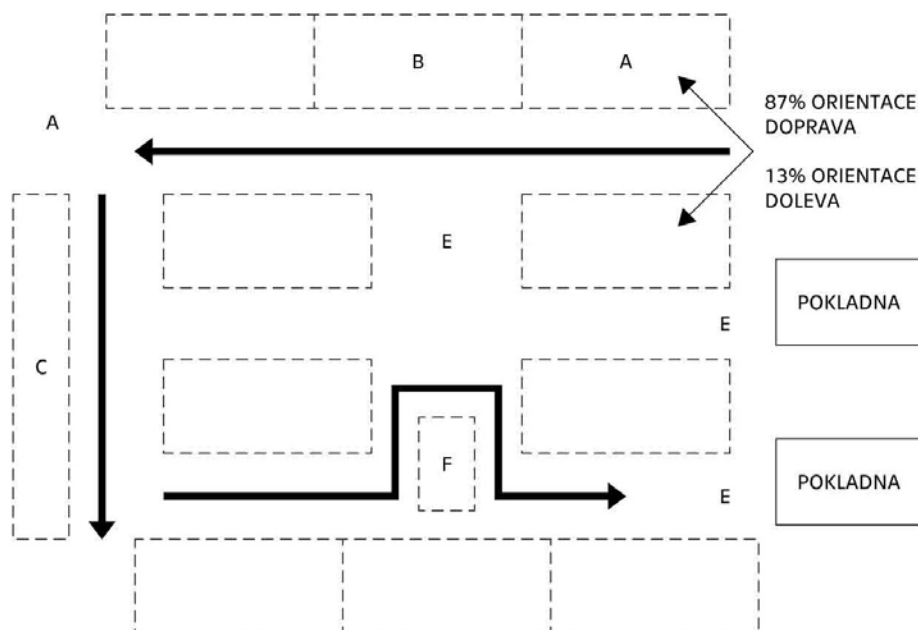
architektura jednotky působící na větší vzdálenost; významné jsou také nápisy, vstupní prostory, které mají urychlit vstup do jednotky a podpořit orientaci zákazníka, a výkladní skříně, jež ulehčují identifikaci nabízejícího sortimentu a iniciují nákup. Nákupní atmosféru ovlivňují do značné míry také parkovací plochy, pro které jsou podstatné dostatečná kapacita, snadná orientace a dostupnost nákupních vozíků. *Interior design* zahrnuje prvky vnitřního prostředí. Materiálové řešení podlah, stěn a stropů musí být v souladu s hygienickými a bezpečnostními předpisy a jejich volba udává charakter prodejní jednotky. S materiálovým řešením je přímo spojená i barevnost, jež může přímo ovlivnit rozhodování zákazníka.²³⁹² Svůj význam má osvětlení, u kterého se sledují barva, intenzita, rovnoměrnost či oslnění, zvukové kulisy²³⁹³ eliminující hluk z manipulace se zbožím, z koncentrace lidí či z provozu klimatizace, a také vůně. Nedílnou součástí interiéru je obchodní zařízení, které slouží pro prezentaci zboží a realizaci nákupu. Řídicím prvkem jsou mikroklimatické podmínky – teplota, vlhkost, prašnost a větrání, které zajišťují příjemně obyvatelné vnitřní prostředí;

- dispoziční řešení je dáno formou prodeje a definuje prostorové uspořádání, cirkulaci zákazníků a způsob vystavení zboží. Zásadní poznatky o pohybu zákazníků v MO jednotce přináší např. Berekoven.²³⁹⁴ Zákazníci dávají přednost vnějším komunikacím, nejčastěji se drží vpravo a chodí převážně proti směru hodinových ručiček. Dále mají určitý rytmus pohybu, vyhýbají se obrácení zpět, nechodí do rohů místností a navštěvují nižší podlaží. Standardní obslužné uspořádání (*standard layout*) představuje tradiční schéma pro pultový prodej. V případě pravidelného uspořádání (*grid layout*) jde o rovnoběžné schéma obchodního zařízení, které maximalizuje využití plochy, relativně striktně definuje pohyb zákazníka, avšak do značné míry může vést až ke stereotypu. Jistou míru volnosti pohybu zákazníka zajišťuje volné uspořádání (*free flow layout*), které se často užívá u nepotravinářského zboží. Základem nákupních center je uspořádání s polouzavřenými prodejními úseky (*boutique layout*) řadící jednotlivé sortimentní skupiny do samostatných více či méně uzavřených prodejních úseků;

²³⁹² Podrobně se psychologickým významem barev ve spotřebním chování zabývá např.: [VYSEKALOVÁ, Jitka a kol. *Psychologie reklamy*. 4., rozš. a aktualiz. vyd. Praha: Grada, 2012. ISBN 978-80-247-4005-8.]

²³⁹³ Hudba byla využívána k podpoře prodeje již ve 13. století. [VYSEKALOVÁ a kol. *Chování zákazníka: jak odkrýt tajemství "černé skřínky"*. S. 68.] V zahraničí je jako hudba ve společných prostorech obchodních budov používána tzv. programová hudba, „[...] která bývá označována, podle názvu jedné z prvních společností, která se její výrobou zabývala, pojmem muzak. Typickým příkladem muzaku jsou symfonická aranžmá populárních hitů minulosti (například Beatles), vedle nich se objevují i nenáročné jazzové úpravy.“ [POSPĚCH. *Od veřejného prostoru k nákupním centrům: svět cizinců a jeho regulace*. S. 130-131.] U nás se zpravidla jedná o populární hudbu z devadesátých let či hudbu meditační. Naopak hudební podkres v nájemních jednotkách jednotlivých obchodníků bývá často výrazný a jeho žánr je zvolen tak, aby zaujal cílovou nákupní skupinu.

²³⁹⁴ BEREKOVEN, Von Ludwig. *Erfolgreiches Einzelhandelsmarketing: Grundlagen und Entscheidungs-hilfen*. 2. überarb. Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 1990. ISBN 978-340-6338-960. Cit. dle CIMLER, ZADRAŽILOVÁ a kol. *Retail management*. S. 238-239.

A – SLABÝ PRODEJ ; B, C, E – SILNÝ AKTIVNÍ PRODEJ; F – ÚMYSLNĚ VYTVOŘENÁ PŘEKÁŽKA, NAPŘ. KOŠ SE ZBOŽÍM

Obrázek 19 | Atraktivita ploch v prodejním prostoru

GOLKOVÁ. *Nákupní atmosféra ve vybrané maloobchodní jednotce*. S. 42. Upraveno Jiří Moos.

- prezentace zboží je specializací tzv. merchandisingu.²³⁹⁵ Hlavní cíl sleduje nejúčinnější představení zboží zákazníkovi. Pro tento faktor je důležitá vhodná volba prezentační techniky,²³⁹⁶ správné umístění do zorného pole, pravidelné obměňování i označení cenovkou. Cimler dále uvádí, že sortimentní skupiny by měly být řazeny v souladu s nákupními zvyklostmi a zboží by se mělo soustřeďovat do spotřebních komplexů, a zároveň umístění zboží nesmí odporovat zásadám hygieny a musí být bezpečné,²³⁹⁷

- personál by měl být vstřícný,²³⁹⁸ ochotný a v prvé řadě dostatečně kvalifikovaný. Výběr vhodných pracovníků zajišťuje u větších MO jednotek personální management;

- zákazníci, jejichž chování se do značné míry propisuje do nákupního prostředí. Cílem prodejců je vytvořit zákazníky loajální, takové, kteří svůj nákup budou opakovat na stejném místě a MO jednotku případně budou dále doporučovat.

Pro MO jednotky je stěžejní vytvoření vhodné nákupní atmosféry, která je „[...] výsledkem působení prostředí maloobchodní jednotky (nákupního prostředí) a jeho kvantitativních i kvalitativních znaků – vlivů na smysly, kdy tyto vlivy jsou částečně vědomě

²³⁹⁵ Obor MO prodeje, který se zabývá tím, aby správné zboží bylo na správném místě, ve správný čas a za správnou cenu. Více k merchandisingu a soupis další literatury viz např.: [KÁROVÁ, Jitka. *Merchandising a nákupní atmosféra vybraných obchodních jednotek v Dačicích*. České Budějovice, 2014. Bakalářská práce. Vysoká škola technická a ekonomická v Českých Budějovicích, Katedra ekonomiky a managementu. Vedoucí práce Věra MULAČOVÁ.]

²³⁹⁶ Více např.: [CIMLER a ZADRAŽILOVÁ a kol. *Retail management*. S. 235-238.]

²³⁹⁷ CIMLER, Petr. *Obchodní logistika a provoz: materiály ke cvičením*. Praha: Vysoká škola ekonomická, 1998. ISBN 80-707-9465-8. S. 26.

²³⁹⁸ O vstřícnosti obchodníka k zákazníkovi hovoří i čínské přísloví: „Neotevírej si obchod, pokud se rád neusmíváš na lidi okolo.“

a zčásti podvědomě vnímány jako individuální prožitek.²³⁹⁹ Nákupní atmosféra je založena na stimulech, které vytváří prodejce, a na reakcích zákazníka. Cílem každého prodejce je vytvoření nákupní atmosféry, která návštěvníky přiláká a změní je v zákazníky. V současnosti je tzv. Gruenův efekt²⁴⁰⁰ maximalizován – z nákupu se stává dobrodružství plné podnětů a zážitků.²⁴⁰¹ Pocit dobrodružství navozuje také určitá míra ztracenosti v prostoru, dezorientace. „Místo navrhování je tu kalkulace: čím zmatenější trasa, excentričtější křivky, skrytější půdorys, tím efektivnější vystavení zboží, nevyhnutelnější transakce. V této válce grafičtí designéři obrazejí kabáty: dříve vám grafické značení slibovalo ukázat cestu tam, kam jste se chtěli dostat, dnes se vás snaží zmást a zamotat do houští roztomilosti, které vás nutí projít nechtěnými odbočkami a vrátí vás zpět, když se ztratíte.“²⁴⁰² Ideální nákupní prostředí by tedy mělo mít formu labyrintu – člověk v něm musí bloudit tak dlouho, dokud neutratí všechny své peníze. Přesto je ale třeba dodržet určitou míru přehlednosti. To je žádoucí nejen z důvodu jednoduššího dohledu nad bezpečím v prostoru,²⁴⁰³ ale bezradný bloudící zákazník se může stát natolik otráveným, že do centra znovu nepřijde.

Husička uvádí, že při výběru MO jednotky jsou pro potenciální zákazníky důležité široký výběr obchodů, blízkost k domovu či práci, přítomnost oblíbených značek a také dostupnost centra.²⁴⁰⁴ Faktory, které jsou pro nakupující důležité, zkoumala také Golková.²⁴⁰⁵

Počet dotazovaných	270
Cena	29 %
Množství zboží na výběr	20 %
Nákupní atmosféra MO jednotky	16 %
Služby v okolí	11 %
Značka MO jednotky	9 %
Dostatek parkovacích ploch	6 %
Typ MO jednotky	5 %
Služby nabízené nakupujícím	3 %
Jiné	1 %

Tabulka 16 | Důležité faktory pro nakupující

GOLKOVÁ. *Nákupní atmosféra ve vybrané maloobchodní jednotce*. S. 62. Upraveno Jiří Moos.

Další zajímavý závěr lze spatřovat v otázce atraktivity MO jednotky, potažmo nákupního centra, dle Husičkova výzkumu:²⁴⁰⁶

²³⁹⁹ CIMLER a ZADRAŽILOVÁ a kol. *Retail management*. S. 228.

²⁴⁰⁰ Gruenův efekt lze shrnout jako moment, kdy zákazník díky vnějším vlivům ztrácí přehled o svých předchozích záměrech a stává se náchylným k impulzivním nákupům.

²⁴⁰¹ „People-noise, bright colors, activity, recreation, entertainment: these can, and should be, a part of the shopping adventure.“ LOGAN, Donald-David. *Building Types: Shopping Centers*. *Architectural Record*. New York, 1970, vol. 78, no. 3, pp. 119-132. ISSN 0003-858X. S. 119.

²⁴⁰² KOOLHAAS. *Texty*. S. 94.

²⁴⁰³ POSPĚCH. *Od veřejného prostoru k nákupním centrům: svět cizinců a jeho regulace*. S. 126.

²⁴⁰⁴ HUSIČKA. *Nákupní centra v Evropě a České republice*. S. 77.

²⁴⁰⁵ GOLKOVÁ, Iveta. *Nákupní atmosféra ve vybrané maloobchodní jednotce*. České Budějovice, 2013. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Ekonomická fakulta. Vedoucí práce Alena SRBOVÁ. S. 62.

²⁴⁰⁶ HUSIČKA. *Nákupní centra v Evropě a České republice*. S. 80.

Počet dotazovaných	210
Atmosféra centra	29 %
Interiér a vybavení centra	28 %
Architektura centra	21 %
Pořádané akce	1 %
Chodím do centra nakupovat, o vzhled, atmosféru apod. se nezajímám	20 %
Jiné	1 %

Tabulka 17 | Atraktivita nákupního centra pro jeho návštěvníky

HUSIČKA. *Nákupní centra v Evropě a České republice*. S. 80. Upraveno Jiří Moos.

Architektura a interiér včetně vybavení jsou tedy dle tohoto průzkumu pro skoro polovinu dotazovaných důležitou složkou v atraktivitě, a to nehovoříme o téměř třetině nakupujících, pro něž je důležitá atmosféra, kterou architektura do jisté míry formuje. Důležitostí faktorů nákupní atmosféry se zabývala i Golková. V jejím empirickém šetření byly výsledně seřazeny následující faktory sestupně od nejdůležitějšího: obchodní personál, rozmístění regálů a dalšího obchodního zařízení, prezentace zboží, kvalita a čistota nákupních vozíků, barevné řešení interiéru, reprodukováná hudba, dostatečná kapacita parkoviště, architektonické řešení samotné budovy.²⁴⁰⁷

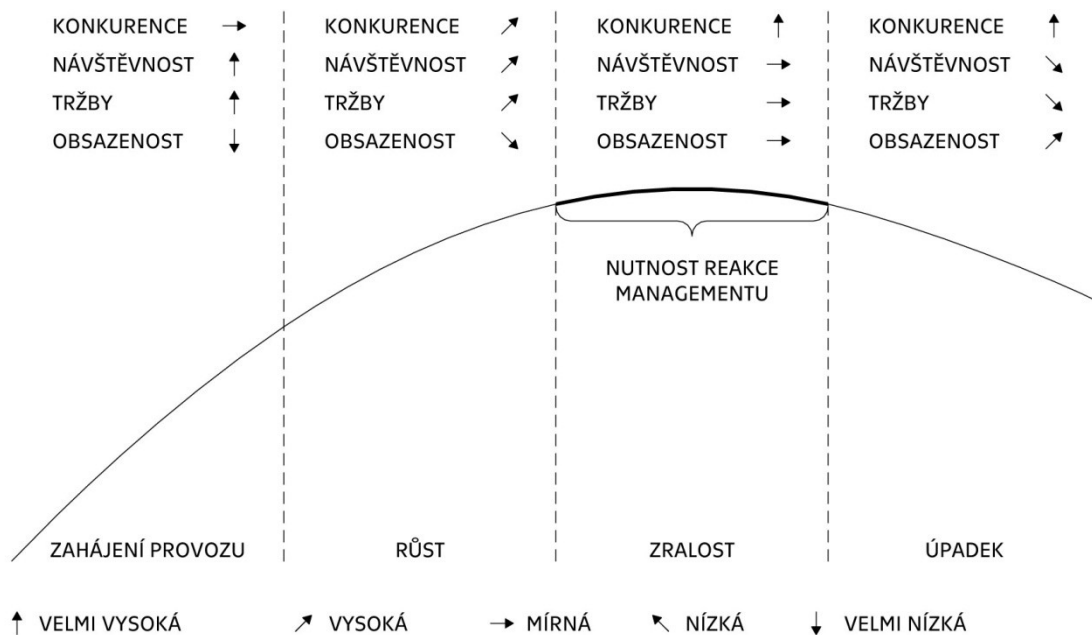
Pro úspěšný provoz MO jednotky je tedy stěžejní vytvořit správnou nákupní atmosféru. A to takovou, která respektuje současné prodejní standardy a v zásadě nevybočuje z ověřeného a zažitého modelu, stereotypu. Narážíme tedy na zásadní problém týkající se specifík architektury zkoumaných OS a OD, jakými jsou např. v exteriéru forma, materiálové a barevné řešení a v interiéru dispoziční, materiálové a barevné řešení a dále obchodní zařízení a osvětlení. Tyto aspekty musí být v obchodní architektuře módní, exkluzivní a podporující chuť k nákupu.²⁴⁰⁸ V opačném případě je pravděpodobné, že dojde k útlumu obchodní činnosti.

²⁴⁰⁷ GOLKOVÁ. *Nákupní atmosféra ve vybrané maloobchodní jednotce*. S. 64-66..

²⁴⁰⁸ Jak rozvádí Hábllová, důraz na exkluzivnost a reprezentativnost podporující chuť k nákupu však není specifíkem dnešní doby, například orientální bazary měly mozaikami zdobené klenby, u pasáží se objevují tehdy progresivní ocelové, nebo litinové konstrukce v kombinaci se sklem apod. [HÁBLOVÁ. *Interpretace obchodních center jako součást urbánní struktury*. S. 39.]

7.5 Stavební intervence do OS a OD z 60. a 70. let 20. století

Obchodní stavby jsou nejvíce komerční typologií, jejíž existence je, za předpokladu že není schopná plnit svou funkci, neobhajitelná.²⁴⁰⁹ Tyto stavby jsou specifické svou krátkou životností,²⁴¹⁰ která plyne z rychlého vývoje nákupních trendů. Herman k rychlému stárnutí obchodní typologie poznamenal: „Obchodní budovy nestárnou, umírají mladé. [...] Ty, které přetrvávají, musí být neustále modernizovány prostřednictvím obnovy a rozšiřování. Jinými slovy, musí vždy vypadat jako nové.“²⁴¹¹ Ustavičný vývoj a změny MO forem prodeje spočívají na životním cyklu, který má čtyři fáze – zavádění, růst, zralost a útlum.²⁴¹²

Obrázek 20 | Životní cyklus MO prodeje

HUSIČKA. *Nákupní centra v Evropě a České republice*. S. 51. Upraveno Jiří Moos.

Díky neustálému vývoji nových typů MO zanikají konkurence neschopné typy. Neúprosné kolo MO se dotýká samozřejmě i zkoumaných OS a OD z 60. a 70. let 20. stol., které se nepopíratelně v současné době nachází ve fázi útlumu. Pro zachování OS a OD má základní význam soustavná a stálá údržba.²⁴¹³ Avšak pokud se dostanou do fáze útlumu, údržba je pro jejich další fungování nedostačující. Proti fázi útlumu je možné realizovat

²⁴⁰⁹ „A store – the most commercial of commercial buildings – must be conceived, arranged, and designed to sell goods; and if it fails in this requirement it has no reason to exist.“ [HORNBECK, James S. *Stores are for merchandising*. In: HORNBECK, James S., ed. *Stores and shopping centers*. New York: McGraw-Hill, 1962, s. 1.]

²⁴¹⁰ „[...] městské čtvrti a centra se mění za 50 roků, domy za 20 roků, obchodní střediska za 10 roků, byty za 5 roků a prodejny dokonce za 3 roky.“ [AUTORSKÝ KOLEKTIV. *Výstavba - osídlení - prostředí 1. Výstavba a architektura*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1971, roč. 17, příloha s. 77-101. S. 95.]

²⁴¹¹ „Shopping buildings don't age, they die young. [...] Those that endure must be constantly updated through renovation and expansion. They must, in other words, always appear to be new.“ [HERMAN, Daniel. *The Next Big Thing*. In: CHUNG, Chuihua Judy, Jeffrey INABA, Rem KOOLHAAS a Sze Tsung LEONG, eds. *Project on the City II: The Harvard Guide to Shopping*. Köln: Taschen, 2001, s. 526-541. ISBN 3-8228-6047-6. S. 531.]

²⁴¹² Životní cykly MO prodeje vychází z hypotézy *Wheel of retailing*, kterou definoval Malcolm P. McNair. Zavádění a růst je spojen s nárůstem návštěvnosti a tržeb, jejich ustálení je ve fázi zralosti a nástupný pokles definuje fázi útlumu.

²⁴¹³ „It is essential to the conservation of monuments that they be maintained on a permanent basis.“ [ICOMOS. *The Venice Charter: International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites*. Article 4.]

tří strategie.²⁴¹⁴ První z nich je renovace spojená se změnou architektury a nákupního prostředí, druhou je rozšíření založené na navýšení kapacit obchodních či parkovacích, a třetí je rekonfigurace, jež má za úkol přilákat nové kotevní nájemce. Pokud výše zmíněné strategie nedokáží MO jednotku dostat z fáze útlumu, je potřeba její celková přeměna nebo v poslední fázi až změna funkčního využití – konverze.

Kvůli stáří zkoumaných staveb a prudkým změnám v oblasti MO prodeje je jisté, že každá z nich musela více či méně projít jednou ze strategií, která by minimalizovala důsledky fáze útlumu. Přiblížit tyto změny, které mění nejen zkoumané stavby, ale i širší okolí, je cílem následujících podkapitol.

7.5.1 Zhodnocení současného stavu OS

Empirické šetření současného stavu OS proběhlo mezi zářím 2022 a únorem 2023 na celkem 307 OS (45 v USA, 97 v západní Evropě, 58 v zemích bývalého východního bloku a 107 v bývalé ČSR), jejichž výčet vznikl na základě podkapitoly 5.3. Na tomto reprezentativním vzorku byl sledován současný stav z hlediska stavebních intervencí a z hlediska funkčního využití. S ohledem na předmět výzkumu předložené práce byly stavební intervence zkoumány z pohledu urbanisticko-hmotového a architektonického řešení exteriéru.²⁴¹⁵ Tyto intervence byly sledovány dle následujících kategorií:

- bez zásadních úprav (1), kde je dosud patrná určitá míra autenticity a integrity v exteriéru i urbanisticko-hmotovém řešení;
- zásahy do exteriérového řešení (2), jež zásadním způsobem mění architektonické a hmotové řešení v exteriéru;
- zásahy do exteriérového i urbanistického řešení (3), zahrnující intervence, které klíčovým způsobem mění architektonické řešení v exteriéru i urbanistické řešení;
- zásahy do urbanistického řešení (4) zásadně mění urbanistické řešení bez zásadního vlivu na exteriér;
- havarijní stav (5), jež je spojen s uzavřením OS a stavebně technickým stavem na hraně životnosti;
- demolice (6) představující trvalé odstranění OS;
- nezjištěno (?) je doplňkovou kategorií pro OS, u nichž pro nedostatek podkladů nebylo možné s jistotou určit míru stavebních zásahů.

²⁴¹⁴ Více např.: [HUSIČKA. *Nákupní centra v Evropě a České republice*. S. 51.]

²⁴¹⁵ S ohledem na stáří zkoumaných staveb a charakter typologie OS v současnosti prakticky neexistuje kompletně zachované interiérové řešení.

U stavebních intervencí OS je možné sledovat následující tendence. U amerických OS jsou nejpočetnějšími kategoriemi demolice (26,6 %) a, možná paradoxně, opačný způsob intervencí – bez zásadních úprav (22,2 %). To je možné spojit s tím, že některá OS již ve své době vznikla na relativně podobném urbanisticko-provozním principu, který odpovídá soudobým standardům. Kromě zásahů do urbanistického řešení (2,2 %) a havarijního stavu (0 %) jsou ostatní kategorie zastoupeny o něco méně. Zajímavé může být, že z výsledků není zřejmý zmiňovaný problém *dead malls*. Z toho lze usoudit, že v případě architektonicky významných OS, které utváří zkoumaný vzorek, se tento problém v současnosti netýká. Stavební intervence se nepodařilo zjistit u pěti OS (11,1 %).

V západní Evropě je situace odlišná, o čemž svědčí jasná dominance kategorie bez zásadních úprav (34,0 %) nad demolice (9,3 %). Relativně početné jsou zásahy do exteriérového řešení (23,7 %), anebo kombinace zásahů do exteriérového i urbanistického řešení (17,5 %), které lze spojit především s modernizováním vzhledu OS. Havarijní stav nebyl zjištěn u žádného OS. Z důvodů nedostatečných podkladů nebylo možné určit stavební intervence v deseti případech (10,3 %).

V zemích bývalého východního bloku je také nejpočetnější kategorií bez zásadních úprav (43,1 %). Všechny další způsoby zásahů jsou relativně pravidelně rozprostřeny; havarijní stav se nepodařilo zjistit u žádného OS a demolice proběhla ve čtyřech případech (6,9 %). Stanovení relevantních závěrů však oslabuje relativně velký počet OS, u kterých se bohužel nepodařilo zjistit stav stavebních intervencí (31,0 %).

Téma práce zaměřené na československou architekturu si vyžádalo, aby byl současný stav OS zjišťován odděleně od OS bývalého východního bloku. Může být zajímavé, že československá OS vykazují mírně odlišné tendence. Ojedinelá je u nás především četnost OS bez zásadních úprav (52,3 %), která je nejvyšší ze všech zkoumaných oblastí. Druhou nejpočetnější kategorií týkající se československých OS jsou zásahy do exteriérového řešení (29,9 %) a zásahy do exteriérového i urbanistického řešení (8,4 %), jež lze spojit, podobně jako v západní Evropě, s modernizací estetiky reflektující soudobé MO trendy. Opět se nepodařilo zjistit havarijní stav (0 %) a nízkou četnost představují také demolice (3,7 %). Stavební intervence nebylo možné určit u pěti OS (4,7 %).

Pro zhodnocení funkčního využití byly vytvořeny tyto kategorie:

- kontinuální obchodní využití (a) založené na původním účelu;
- konverze na monofunkci (b), tedy změna funkčního využití na jednu určitou funkci s možností menšího zastoupení doplňkových funkcí;
- konverze na polyfunkci (c), kterou představuje změna funkčního využití na více funkcí zastoupených rovnoměrně;
- nová obchodní funkce (d) spojená s demolicí původního OS a vznikem novostavby s obchodním využitím;
- nová monofunkce (e) vycházející z demolice původního OS a z následného vzniku novostavby s jiným než obchodním využitím s možností menšího zastoupení doplňkových funkcí;

- nová polyfunkce (f), s kterou se pojí demolice původního OS a následný vznik novostavby s vícefunkčním rovnoměrně zastoupeným využitím;
- bez využití (g), což představuje buď zavřené či nevyužívané OS, anebo stále nevyužitou parcelu vzniklou po demolici;
- nezjištěno (?) je doplňkovou kategorií pro OS, u nichž se kvůli nedostatečným podkladům nepodařilo s jistotou určit stávající funkční využití.

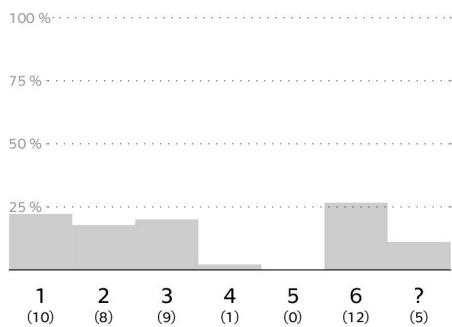
Stávající funkční využití OS, resp. novostaveb či parcel po jejich demolici, vykazuje následující tendence. Většina amerických OS kontinuálně slouží obchodnímu využití (57,8 %). Konverzí na polyfunkční využití prošla pouze dvě OS (4,4 %). Žádné OS není v současnosti zavřené (0 %). U novostaveb vzniklých po demolici OS, mírně převažuje polyfunkční využití (11,1 %) následované volnými parcelami bez využití (6,7 %). Kvůli nedostatečným podkladům nebylo zjištěno funkční využití u pěti OS (11,1 %).

V západní Evropě má drtivá většina OS kontinuální obchodní využití (79,4 %). Žádné OS zde neprošlo změnou funkčního využití a nové polyfunkce (3,1 %) se tedy váží pouze na demolici původního OS. Většina novostaveb si ale ponechala původní obchodní funkci (5,2 %). V současnosti je zavřeno jedno OS (1,0 %) a v jediném případě je po demolici nevyužitý pozemek (1,0 %). Funkční využití nebylo možné určit v deseti případech (10,3 %).

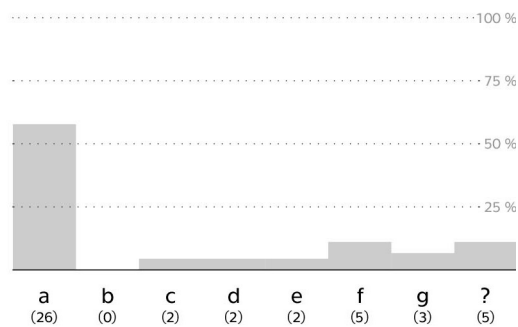
Absence konverze OS je i v zemích bývalého východního bloku. Změna funkce zde chybí i po demolici – novostavby si ponechaly obchodní využití (5,2 %). V jediném případě vznikl po demolici dosud nevyužitý pozemek (1,7 %). Zajímavé je, že velmi podobnou četnost s americkými OS vykazuje kontinuální obchodní využití (62,1 %). Nicméně v případě východního bloku závěry do značné míry ovlivňuje, podobně jako u stavebních intervencí, relativně velký počet OS, u nichž nebylo možné určit současné funkční využití (31,0 %).

Vysoký počet kontinuálního obchodního využití československých OS (85,0 %) je přímo spojeno s vysokým podílem kategorie bez zásadních úprav u stavebních intervencí. Oproti východnímu bloku i západní Evropě je ojedinělá také míra konverzí na polyfunkční využití (5,6 %). V případě demolice se ve zkoumaném vzorku objevily pouze novostavby s obchodním využitím (2,8 %) a v jediném případě volná parcela bez využití (0,9 %). Unikátem v celém zkoumaném vzorku je také jediné zavřené OS (0,9 %). Současné funkční využití se nepodařilo zjistit u pěti OS (4,7 %).

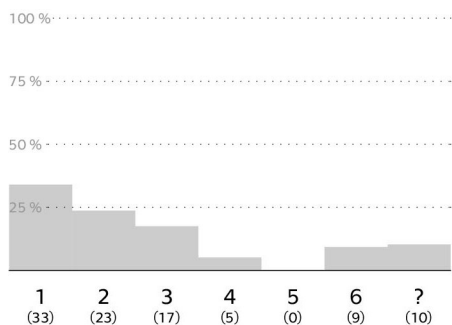
Shrnutí výsledků výzkumu zabývající se současným stavem a funkčním využitím OS je patrné v následujících grafech a tabulce.

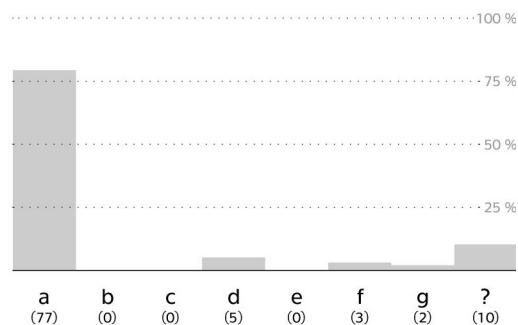
OS V USA – SOUČASNÝ STAV

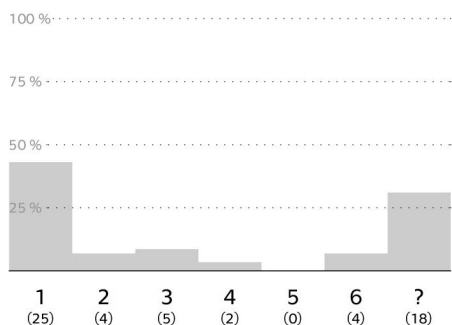
OS V USA – FUNKČNÍ VYUŽITÍ

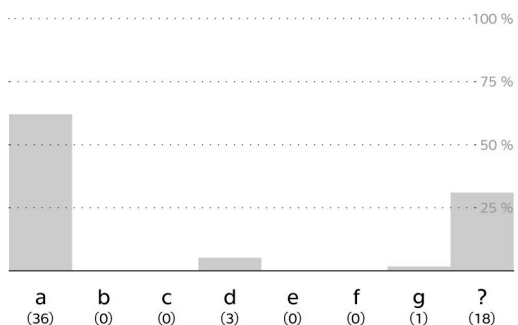
OS V ZÁPADNÍ EVROPĚ – SOUČASNÝ STAV

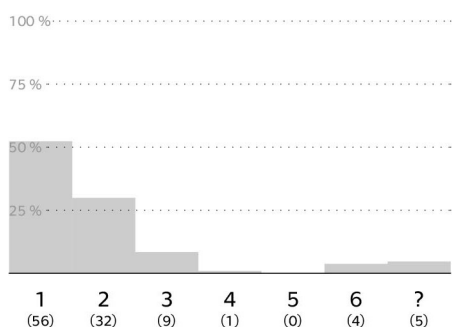
OS V ZÁPADNÍ EVROPĚ – FUNKČNÍ VYUŽITÍ

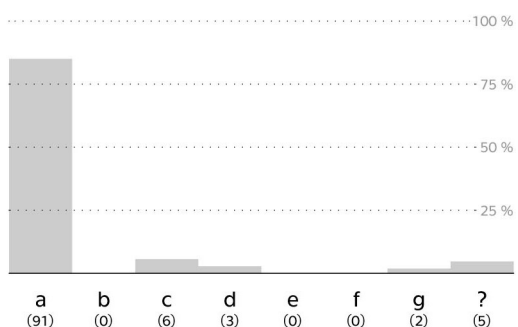
OS V BÝV. VÝCHODNÍM BLOKU – SOUČASNÝ STAV

OS V BÝV. VÝCHODNÍM BLOKU – F. VYUŽITÍ

OS V BÝVALÉ ČSR – SOUČASNÝ STAV

OS V BÝVALÉ ČSR – FUNKČNÍ VYUŽITÍ

Grafy 22-29 | Současný stav a funkční využití OS

Grafy Jiří Moos.

Legenda:

1) bez zásadních úprav, 2) zásahy do exteriérového řešení, 3) zásahy do exteriérového i urbanistického řešení, 4) zásahy do urbanistického řešení, 5) havarijní stav, 6) demolice, ? nezjištěno

a) kontinuální obchodní využití, b) konverze na monofunkci, c) konverze na polyfunkci, d) nová obchodní funkce, e) nová monofunkce, f) nová polyfunkce, g) bez využití, ? nezjištěno

OS v USA

01	Port Edwards, Wisconsin	1-a	45	Pacific Design Center, Kalifornie	1-a
02	Nob Hill, Albuquerque	1-a			
03	Park Lane, Baltimore	1-a			
04	OS, Evanston	?-?			
05	El Rancho Santa Anita, Los Angeles	1-a			
06	OS na Route 4, Hackensack	1-a			
07	Naylor Road, Washington	6-f			
08	Baldwin Hills, Los Angeles	?-?			
09	Woodmar, Hammond	6-g			
10	O'Neil Sheffield, Ohio	1-a			
11	Maryvale, Phoenix	2-c			
12	OS v Hyde Parku, Chicago	?-?			
13	Northgate, Seattle	6-f			
14	Shopper's World, Framingham	6-d			
15	Northland, Detroit	6-f			
16	Roosevelt Field, Garden City	3-a			
17	Old Orchard, Skokie	3-a			
18	Mayfair, Wauwatosa	3-a			
19	Wonderland, Livonia	6-d			
20	Southdale, Minneapolis	3-a			
21	Randhurst, Chicago	6-d			
22	Newport Center, Irvine	3-a			
23	Eastridge, San Jose	2-a			
24	Exton Square, Exton	3-a			
25	Cherry Hill, New Jersey	3-a			
26	Southland, Hayward	3-a			
27	Westland, Nankin Township	3-a			
28	Jack London Village, Oakland	6-g			
29	Forum 303, Arlington	6-e			
30	Town East, Mesquite	4-a			
31	Erievue, Cleveland	?-?			
32	Revitalizace centra, Fresno	2-a			
33	Revitalizace centra, Redlands	?-?			
34	Carmel Plaza, Carmel-by-the-Sea	2-a			
35	Lloyd Center, Portland	2-a			
36	Midtown Plaza, Rochester	6-g			
37	Main Place, Buffalo	1-a			
38	Chapel Square, New Haven	2-c			
39	Lancaster Square, Lancaster	2-a			
40	Worcester Center, Massachusetts	6-f			
41	Eaton Center, Toronto, Kanada	1-a			
42	Water Tower Place, Chicago	1-a			
43	Broadway Plaza, Los Angeles	2-a			
44	Rainier Tower, Seattle	6-e			

OS v západní Evropě

01	City Arcade, Coventry	2-a	45	OS, Stockholm-Farsta	1-a
02	OS, Stevenage	1-a	46	OS, Hökarängen	1-a
03	OS, Harlow	1-a	47	OS, Kärntorp	4-a
04	OS, Crawley	2-a	48	OS, Stockholm-Skärholmen	3-a
05	OS, Coventry	1-a	49	Augustenborg, Malmö	1-a
06	Bradwells Court, Cambridge	6-d	50	Friluftstaden, Malmö	?-?
07	Kents Moat, Birmingham	6-g	51	Guldheden, Göteborg	1-a
08	OS, Manchester-Wythenshawe	4-a	52	Fröslunda, Eskilstuna	1-a
09	Hayesford Park, Londýn-Bromley	1-a	53	Frölunda Torg, Göteborg	4-a
10	OS, Urmston	2-a	54	Hötorget, Stockholm	1-a
11	Roseberry Square, Redcar	6-d	55	OS, Västerås	2-a
12	Barbican, Londýn	1-a	56	OS, Luleå	3-a
13	Victoria Centre, Nottingham	2-a	57	OS, Tapiola	1-a
14	Shopping City, Runcorn	2-a	58	OS, Helsinki-Puotila	1-g
15	OS, Milton Keynes	1-a	59	OS, Kulosaari	1-a
16	OS, Stockport	1-a	60	Puontinharju, Helsinki	3-a
17	Brunswick center, Londýn	1-a	61	OS, Olari	?-?
18	Arndale, Morecambe	1-a	62	Sorgenfrivang, Kodaň	1-a
19	Sandwell Centre, West Bromwich	2-a	63	Rødovre, Kodaň	2-a
20	Octagon, High Wycombe	3-a	64	OS, Lyngby	1-a
21	OS, Swansea	1-a	65	Möllner Landstraße, Hamburk	2-a
22	Centrum, Coventry	2-a	66	Wandsbek, Hamburk	?-?
23	Přestavba centra, Basingstoke	3-a	67	Nordweststadt, Frankfurt nad Mohanem	3-a
24	Přestavba centra, Stratford nad Avonou	2-a	68	Wutzky, Berlín-Gropiusstadt	2-a
25	Churchill Square, Brighton	6-d	69	OS, Siegen-Weidenau	3-a
26	Brunel Centre, Swindon	2-a	70	OS, Wesseling	2-a
27	Elephant and Castle, Londýn	6-f	71	OS, Ludwigshafen am Rhein	?-?
28	Piccadilly, Manchester	1-a	72	OS, Wolfsburg-Detmerode	2-a
29	OS, Londýn-Islington	2-a	73	OS, Stuttgart-Fasanenhof	6-f
30	OS, York	2-a	74	Neustädter Feld, Magdeburg	1-a
31	OS, Sutton	?-?	75	Forum Steglitz, Berlín	1-a
32	Přestavba centra, Blackburn	2-a	76	Donau, Řezno	2-a
33	Polyfunkční dům, Chelsea	?-?	77	Elbe, Hamburk	3-a
34	OS, Rueil	?-?	78	Hessen-Center, Bergen-Enkheim	2-a
35	OS v Parly 2, Paříž	4-a	79	Roland-Center, Brémy	1-a
36	OS, Bagneux	?-?	80	Alstertal, Hamburk	3-a
37	OS, Marly-le-Roi	6-d	81	Main-Taunus Zentrum, Frankfurt/Mohanem	3-a
38	OS, Massy	4-a	82	Ruhr-Park, Bochum	3-a
39	OS, Saint-Laurent-du-Var	3-a	83	OS, Schweinfurt	?-?
40	OS, Sens	1-a	84	Turmzentrum, Solingen	6-d
41	OS, Ris-Orangis	1-a	85	Schwabencenter, Augsburg	1-a
42	OS, Tinquex	2-a	86	Stachus, Mnichov	1-a
43	Part-Dieu, Lyon	3-a	87	Hauptwache, Frankfurt nad Mohanem	1-a
44	OS, Stockholm-Vällingby	3-a	88	Přestavba centra, Mnichov	1-a

89	Calwer Straße, Stuttgart	6-f	94	Lijnbaan, Rotterdam	1-a
90	OS, Vídeň-Hietzing	1-a	95	OS, Amsterdam-Slotermeer	?-?
91	Schönbühl, Luzern	2-a	96	OS, Beverwijk	3-a
92	Tivoli, Spreitenbach	3-a	97	Zuidplein, Rotterdam	3-a
93	Glatt, Curych	2-a			

OS v bývalém východním bloku

01	OS, Temir-Tau	?-?	40	Karl-Marx-Straße, Magdeburg	1-a
02	OS, Dačnoje, Leningrad	?-?	41	Centrum, Halle	?-?
03	OS, Moskva-Nové Čeremušky	1-a	42	OS, Tychy-sídliště D3	2-a
04	OS, Krasnojarsk	?-?	43	OS, Krakov-Złotego Wieku	1-a
05	OS, Čeljabinsk	?-?	44	OS, Tysiąclecia	1-a
06	OS, Vilnius-Lazdynai	1-a	45	Central, Lodž	1-a
07	OS, Klaipėda-Debrecenas	1-a	46	OS, Varšava	2-a
08	OS, Vilnius-Žirmuna	?-?	47	Sugár, Budapešť	2-a
09	OS, Uljanovsk	?-?	48	OS, Budapešť-Óbuda	?-?
10	OS, Petrohrad	?-?	49	Storgozija, Pleven	1-a
11	OS, Vilnius-Šeškine	4-a	50	OS, Vidin	?-?
12	OS, Nižněkamsk	?-?	51	OS, Jasy-Podu Roş	2-a
13	OS, Irkutsk	1-a	52	Drumul Taberej, Bukurešť	1-a
14	OS, Voroněž	?-?	53	Strada Ion Câmpineanu, Bukurešť	1-a
15	OS, Taškent	?-?	54	OS, Eforie	?-?
16	OS, Volgograd	3-a	55	OS, Galati-Tiglina	4-a
17	Přestavba centra, Skopje	1-a	56	OS, Mamaiae	1-a
18	Kalininův prospekt, Moskva	1-a	57	OS, Onesti	1-a
19	Laisvės alėja, Kaunas	1-a	58	Přestavba centra, Baia Mare	1-a
20	OS, Hoyerswerda-sídliště I	?-?			
21	Borsbergstraße, Drážďany	1-a			
22	OS, Greifswald	?-?			
23	OS, Lübbenau	6-d			
24	Webergasse, Drážďany	6-d			
25	Hans Loch, Berlín	3-a			
26	OS na Nordhäuser Straße, Erfurt	?-?			
27	Hans Beimler, Saská Kamenice	3-a			
28	Johannesplatz, Erfurt	1-a			
29	Moskauer Platz, Erfurt	6-d			
30	OS, Eisenhüttenstadt-sídliště IV	?-?			
31	OS, Hoyerswerda-sídliště IX	1-a			
32	OS, Hermsdorf	1-a			
33	Rudolf-Breit-Scheid-Straße, Gera	6-g			
34	Karl-Marx-Allee, Berlín	1-a			
35	Městská třída, Saská Kamenice	1-a			
36	Prager Straße, Drážďany	1-a			
37	Alexanderplatz, Berlín	3-a			
38	Rathausstraße, Berlín	3-a			
39	Leipziger Straße, Berlín	1-a			

OS v bývalé ČSR

01	OS, Praha-Petřiny	2-a	45	Centrum, Zvolen	1-a
02	OS, Bratislava-Ružová dolina	1-a	46	OS, Partizánske-Luhy II	2-a
03	OS, Praha-Červený vrch	1-a	47	Odra, Praha-Bohnice	1-a
04	OS, Praha-Hloubětín	2-a	48	OS, Olomouc-F1	1-a
05	OS Februarové vítězství, Bratislava	2-a	49	OS, Praha-Zahradní Město východ	3-a
06	Slimák, Bratislava	3-a	50	OS, Praha-Zahradní Město západ	4-a
07	Perla, Teplice-Za Nemocnicí	1-a	51	Centrum, Praha-Řáblice	3-a
08	OS, Havířov-etapa VIII. B	2-a	52	Včela, Praha-Řáblice	2-a
09	OS, Praha-Invalidovna	2-c	53	OS, Bratislava-Karlova Ves	2-a
10	OS, Košice-Luník I	2-a	54	OS, Ústí nad Labem-Severní Terasa	2-a
11	OS, Košice-Luník II	2-a	55	OS, Karlovy Vary-Drahovice	2-a
12	OS, Banská Bystrica-Fončorda	3-a	56	OS, Bratislava-Dolné Hony	2-a
13	Obzor, Brno-Lesná	2-c	57	OS, Praha-Luka	1-a
14	Hvězda, Teplice	2-a	58	OS, Praha-Lužiny	3-a
15	OS, Praha-Novodvorská	1-a	59	Lípa, Praha-Jarov	1-a
16	Doubravka, Plzeň	1-a	60	Růže, Praha-Jižní Město	6-d
17	OS, Ostrava-Fifejdy	1-a	61	Blankyt, Praha-Háje	1-a
18	OS, Tábor-Náchod	1-a	62	OS, Trenčín-Juh	3-a
19	OS, Praha-Spořilov	1-a	63	Odra, Ostrava-Výškovice	6-g
20	Rovnica I, Bratislava-Karlova Ves	?-?	64	OS, Brno-Bystrc II	1-a
21	Družba, Spišská Nová Ves	2-a	65	OS, Plzeň-Lochotín	1-a
22	OS Pod Strání, Hradec Králové	2-a	66	Slunečnice, Praha-Jižní Město	1-a
23	Cíl, Vlašim	1-a	67	Ovsiště, Bratislava-Petržalka	1-a
24	OS, Prešov-sídlíště II	1-a	68	OS, Praha-Čimice	1-a
25	OS Štrkovec, Bratislava-Ružinov	1-a	69	OS, Kladno-Sítná	1-a
26	OS, Nitra-Chrenová II	6-d	70	Polyfunkční dům na ul. Krížná, Bratislava	1-a
27	OS, Košice-Kuzmányho sídlíště	2-a	71	Polyfunkční dům, Pardubice	1-a
28	OS, Havířov-Podlesí	1-a	72	OS, Hradec Králové-Moravské Předměstí	1-a
29	Duha, Ostrava-Poruba	2-a	73	OS na Fučíkově ulici, Ústí nad Labem	1-a
30	OS, Prešov-sídlíště III	1-a	74	OS, Bratislava-Lamač	1-g
31	OS, Rožňava-Vargovo pole	1-a	75	Přestavba centra, Mladá Boleslav	2-a
32	Olympia, Ostrava-Poruba	2-a	76	Přestavba centra, Chomutov	2-a
33	Luna, Plzeň-Bory	1-a	77	Přestavba centra, Myjava	1-a
34	OS, Karviná-Mizerov	1-a	78	Nové centrum, Most	1-a
35	OS, Praha-Michelská	2-a	79	OS, Stochov	2-a
36	OS, Martin-sever	2-a	80	OS, Meziboří	1-a
37	Rozkvět, Most	1-a	81	OS, Děčín	1-a
38	OS, Kladno-Kročehlavý	1-a	82	Středisko obchodu a služeb, Martin	1-a
39	OS, Brno-Vinohrady	3-c	83	OS, Piešťany	?-?
40	OS, Praha-Krč	2-a	84	OS, Michalovce	1-a
41	OS, Ostrava-Zábřeh	1-a	85	Rozvoj, Sedlčany	1-a
42	OS, Praha-Prosek	2-a	86	Perla a Máj, Kralupy nad Vltavou	3-c
43	OS, Praha-Pankrác	2-a	87	Ještěd, Liberec	6-d
44	OS, České Budějovice-Pařížská komuna	3-a	88	Vtáčník, Prievidza	2-a
89	OS, Prachatice	1-a	99	OS, Bratislava-Ostredky	?-?
90	Dům služeb, Ružomberok	1-a	100	OS, Zlín-Jižní Svahy	1-a
91	OS, Bratislava-Krásňany	1-a	101	OS, Brno-sídl. Čs. sovětského přátelství	1-c
92	Astra, Sezimovo Ústí	1-a	102	OS, Litvínov	1-a

93	OS, Přerov-Velká Dílážka	1-a	103	OS, Bratislava-Dúbravka	2-a
94	Koruna, Vodňany	1-a	104	OS, Trebišov	1-a
95	OS, Kolín-Pod Vodojemem	?-?	105	OS, Chomutov-Horní ves	1-a
96	OS, Brno-Jih	2-c	106	OS, Beroun-Hlinky	1-a
97	Rozhled, Teplice	2-a	107	OS, Moravany nad Váhom	1-a
98	OS, Bratislava-Kútiky	?-?			

Tabulka 18 | Stavební intervence a funkční využití OS

Tabulka Jiří Moos.

7.5.2 Zhodnocení současného stavu OD

Empirické šetření současného stavu OD proběhlo mezi zářím 2022 a únorem 2023 na celkem 286 OD (66 v USA, 53 v západní Evropě, 88 v zemích bývalého východního bloku a 79 v bývalé ČSR), jejichž seznam vznikl na základě podkapitoly 6.3. Na tomto reprezentativním vzorku byl sledován, podobně jako u OS, současný stav z hlediska stavebních intervencí a z hlediska funkčního využití. Stavební intervence, na rozdíl od OS, však byly sledovány nejen z pohledu urbanisticko-hmotového řešení, ale také z architektonicko-estetického a provozně dispozičního řešení. Tyto intervence lze rozdělit do následujících kategorií:²⁴¹⁶

- bez zásadních úprav (1), kde je dosud patrná určitá míra autenticity a integrity v interiéru, exteriéru i v hmotovém řešení;
- zásahy do interiérového řešení (2) obsahující intervence zásadně měnící dispoziční i architektonické řešení interiéru;
- zásahy do interiérového i exteriérového řešení (3) zahrnující intervence klíčovým způsobem měnící dispoziční i architektonické řešení v interiéru a také architektonické a hmotové řešení v exteriéru;
- zásahy do exteriérového řešení (4), které zásadním způsobem mění architektonické a hmotové řešení pouze v exteriéru při zachování původního interiérového řešení;
- havarijný stav (5), jenž je spojen s uzavřením OD a stavebně technickým stavem na hraně životnosti;
- demolice (6) představující trvalé odstranění OD;
- nezjištěno (?) je doplňkovou kategorií pro OD, u nichž nebylo možné pro nedostatek podkladů s jistotou určit míru stavebních zásahů.

Při zhodnocení stavebních intervencí OD lze sledovat tyto tendence. U amerických OD je patrné, že nejčtenější kategorií je demolice (27,3 %), což přímo odpovídá silným ekonomickým tlakům a určitou dočasností MO staveb, se kterou se do jisté míry uvažovalo již během výstavby. Téměř shodně jsou pak zastoupeny zásahy do interiérového a exteriérového řešení (24,2 %). Třetí nejčtenější kategorií jsou zásahy do interiérového řešení (18,2 %), nicméně pokud vezmeme v úvahu OD bez zásadních úprav (13,6 %) a OD se zásahy

²⁴¹⁶ MOOS, Jiří. Současný stav obchodních domů PRIOR a možnosti jejich konverzí. In: POPELOVÁ, Lenka a Tomáš ŠENBERGER, eds. *Průmyslové dědictví - evidence, výzkum, ochrana, nové využití: Industrial heritage - recording, research, protection, re-use*. V Praze: České vysoké učení technické, ©2021, s. 79-84. ISBN 978-80-01-06657-7.

do exteriéru (9,1 %), můžeme dojít s ohledem na rychlý vývoj MO prodeje k paradoxnímu závěru – značná část OD má relativně zachované interiérové řešení. To můžeme dát do souvislosti s tím, že většina OD v USA vznikla jako součást OS, čímž tedy neexistuje potřeba zásadnějších dispozičních úprav. Stavební intervence nebyly zjištěny u pěti OD (7,6 %).

V západní Evropě jsou tendence jiné. OD bez zásadních úprav (7,5 %) a se zásahy pouze do exteriérového řešení (0 %) tvoří jasnou menšinu. Oproti USA je také méně demolic (11,3 %). Nejpočetnějšími zásahy jsou ty do interiérového řešení (50,9 %), které však uchovávají exteriérový vzhled. To lze přičíst konzervativnímu evropskému přístupu k architektonického dědictví, které se primárně soustřeďuje na jeho existenci a vzhled v exteriéru. Stavební intervence nebylo možné určit u osmi západoevropských OD (15,1 %).

U OD v bývalém východním bloku lze dojít k podobným závěrům jako u OD v západní Evropě. Nejpočetnější jsou zásahy do interiérového řešení (37,5 %), které jsou velmi často spojené především s dispozičními úpravami na základě nových MO trendů ze Západu. Velmi podobná je také míra demolic (10,2 %); vyšší četnost vykazují zásahy do interiérového a exteriérového řešení (23,9 %). Nicméně v zemích východního bloku dosud neexistují ekonomické možnosti srovnatelné se západní Evropou, což je patrné na větším počtu OD bez zásadních úprav (26,2 %) a existenci jednoho OD v havarijním stavu (1,1 %). Stavební intervence se pro nedostatek podkladů nedaly určit pouze u jednoho OD (1,1 %).

S ohledem na téma práce byl současný stav československých OD zjišťován odděleně od OD bývalého východního bloku. Z výzkumu je zřejmé, že tendence stavebních intervencí odráží příslušnost k východním zemím. O tom svědčí nejen podobná míra zásahů do interiérového řešení (39,2 %), ale i blízká četnost bez zásadních úprav (17,7 %). Ekonomicky příznivější prostředí však dává vzniknout početnějším zásahům do interiérového a exteriérového řešení (30,4 %). Ty jsou ze všech zkoumaných oblastí nejpočetnější, což může svědčit o rychlém osvojení MO trendů a zároveň o společenském dogmatu přímého spojení exteriérového vzhledu architektury s bývalým režimem. Naopak nejnižší četnost demolic (6,3 %) ze všech zkoumaných oblastí tvoří obraz kulturnější společnosti, anebo může být způsobena menší ekonomickou základnou, než je tomu v západní Evropě a především v USA. Kvůli nedostatečným podkladům nebyly zjištěny stavební intervence u jednoho OD (1,3 %).

Zhodnocení funkčního využití proběhlo na základě těchto kategorií:

- kontinuální obchodní využití (a) založené na původním účelu;
- konverze na monofunkci (b) představuje změnu funkčního využití na jednu určitou funkci s možností menšího zastoupení doplňkových funkcí;
- konverze na polyfunkci (c) je spojená se změnou funkčního využití na více funkcí, které jsou zastoupeny rovnoměrně;
- nová obchodní funkce (d) založená na demolici původního OD a vzniku novostavby s obchodním využitím;
- nová monofunkce (e) vycházející z demolice původního OD a z následného vzniku novostavby s jiným než obchodním využitím s možností menšího zastoupení doplňkových funkcí;

- nová polyfunkce (f) spojená s demolicí původního OD a vznikem novostavby s vícefunkčním využitím, jež je zastoupené rovnoměrně;
- bez využití (g) představující buď zavřený a nevyužívaný OD, anebo dosud nevyužitou parcelu po demolici OD;
- nezjištěno (?) je doplňkovou kategorií pro OD, u nichž nebylo možné s ohledem na nedostatek podkladů s jistotou určit stávající funkční využití.

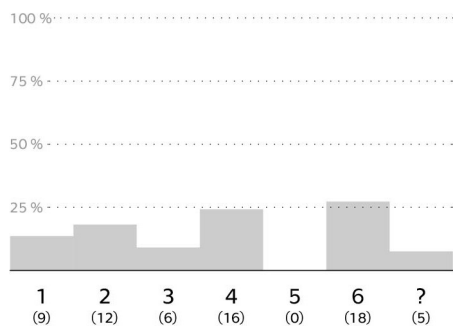
U zhodnocení stávajícího funkčního využití OD, potažmo novostaveb či parcel po jejich demolici, se vyskytly následující tendence. Nejvíce amerických OD dosud slouží obchodnímu využití (40,9 %). Konverzí prošlo devět OD, z nichž pět na monofunkci (7,6 %) a čtyři na polyfunkci (6,1 %). Pokud došlo k demolici OD, na jeho místě se nejčastěji objevila nová obchodní stavba (10,6 %). Zajímavé může být, s ohledem na ekonomický tlak amerického trhu, že relativně početná je kategorie bez využití (18,2 %) – sedm OD je zavřených a v pěti případech je parcela po demolici zatím bez využití. Současné funkční využití se nepodařilo zjistit u pěti amerických OD (7,6 %).

Značná část západoevropských OD slouží svému původní účelu (64,1 %). Oproti americkým OD je v západní Evropě menší snaha o změnu jejich funkce a domy i parcely si tak více udržují obchodní využití. Konverze proběhla jen ve třech případech (5,7 %), a pokud došlo k demolici, nejčastěji novostavba získala obchodní využití (9,4 %). V jediném případě je parcela po demolici bez využití (1,9 %) a dva OD jsou zavřené (3,8 %). Současné využití nebylo možné určit u devíti OD (15,1 %).

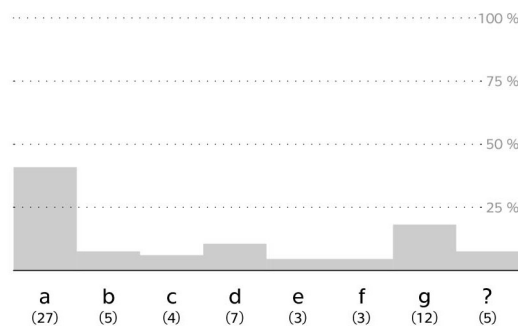
Také u OD v bývalém východním bloku je kontinuální obchodní využití nejpočetnější (81,8 %). V ostatních případech je trend zachování obchodního využití méně patrný. Ačkoli konverzí prošel také menší počet OD (3,4 %), v případě demolice nejsou novostavby pro obchodní účely (3,4 %) v jasné převaze; početnější jsou polyfunkční novostavby (4,6 %), které dále doplňují dvě novostavby s jinou monofunkcí (2,3 %). Na rozdíl od USA a západní Evropy se v postsovětských zemích neobjevila volná parcela po demolici, a proto jsou bez využití pouze tři zavřené OD (3,4 %). Kvůli nedostatečným podkladům nebylo zjištěno funkční využití u jednoho OD (1,1 %).

Podobně jako u stavebních intervencí, jsou tendence funkčního využití OD v ČR podobné jako u OD v bývalém východním bloku. Kontinuální obchodní využití je také nejpočetnější kategorií (81,0 %) a konverze lze chápat jako spíše kuriozitu (2,5 %). Naopak blízko západní Evropě je jednoznačné obchodní využití novostaveb vzniklých po demolici OD (5,1 %). To potvrzuje značný ekonomický tlak a snahy maximálního vytěžení stavebních parcel. Ojedinělým je pro bývalé Československo to, že má relativně velký počet zavřených OD (8,9 %). Jejich další osud je zpravidla nejednoznačný buď kvůli složitému legislativnímu procesu, anebo různým vlastnickým peripetiím. Současné funkční využití se s jistotou nepodařilo určit u jednoho OD (2,5 %).

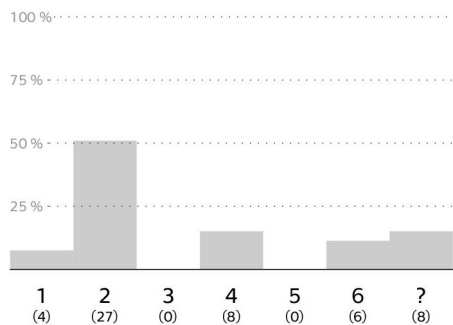
Současný stav a funkční využití jednotlivých OD jsou patrné v následujících grafech a tabulce.

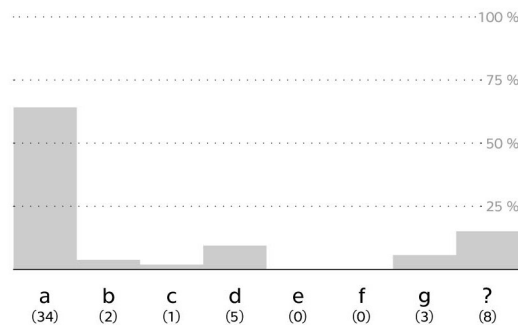
OD V USA – SOUČASNÝ STAV

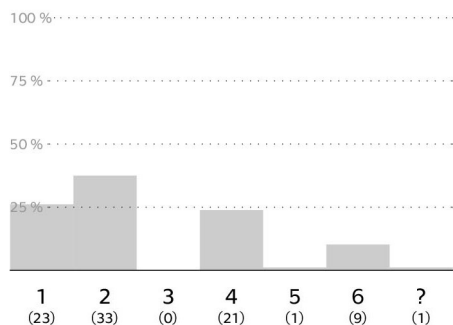
OD V USA – FUNKČNÍ VYUŽITÍ

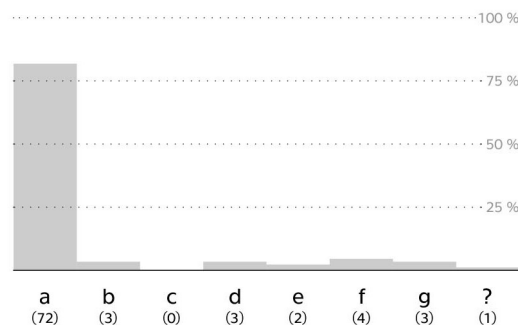
OD V ZÁPADNÍ EVROPĚ – SOUČASNÝ STAV

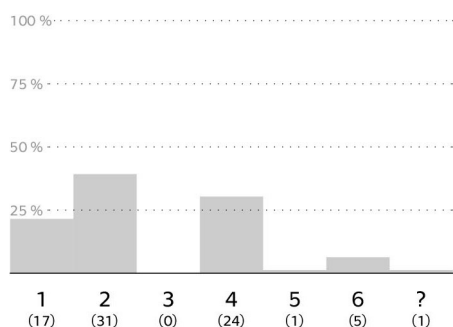
OD V ZÁPADNÍ EVROPĚ – FUNKČNÍ VYUŽITÍ

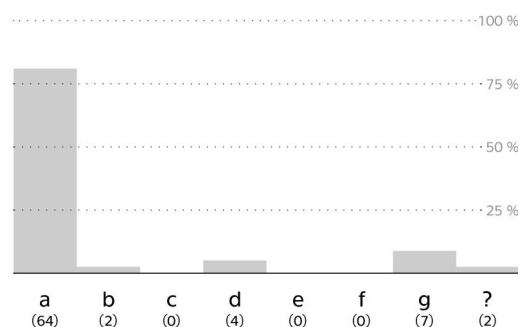
OD V BÝV. VÝCHODNÍM BLOKU – SOUČASNÝ STAV

OD V BÝV. VÝCHODNÍM BLOKU – F. VYUŽITÍ

OD V BÝVALÉ ČSR – SOUČASNÝ STAV

OD V BÝVALÉ ČSR – FUNKČNÍ VYUŽITÍ

Grafy 30-37 | Současný stav a funkční využití OD

Grafy Jiří Moos.

Legenda:

1) bez zásadních úprav, 2) zásahy do interiérového řešení, 3) zásahy do interiérového i exteriérového řešení, 4) zásahy do exteriérového řešení, 5) havarijný stav, 6) demolice, ? nejištěno

a) kontinuální obchodní využití, b) konverze na monofunkci, c) konverze na polyfunkci, d) nová obchodní funkce, e) nová monofunkce, f) nová polyfunkce, g) bez využití, ? nejištěno

OD v USA

01	Foley's, Houston	6-e	45	Sears, Baton Rouge	3-c
02	Macy's, Kansas City	6-e	46	Broadway, Las Vegas	?-?
03	Bonwit Teller's, Chicago	3-a	47	Broadway, Bakersfield	1-a
04	Dayton's, Rochester	3-b	48	Broadway, Scottsdale	6-f
05	Dayton's, St. Paul	3-c	49	Macy's, Daly City	1-a
06	Macy's Rego Park, Queens	4-a	50	Macy's, Palo Aalto	1-a
07	Joslins, Denver	3-b	51	Neiman-Marcus, Houston	1-a
08	Thalhimer's, Richmond	6-g	52	Liberty House, San Jose	6-d
09	Kann's, Washington	6-f	53	Liberty House, Southland	1-a
10	Hemphill-Wells', Lubbock	?-?	54	Broadway, Riverside	2-a
11	Broadway, Los Angeles	2-a	55	Denver, Southglenn	6-f
12	Lord & Taylor's, Westchester	3-g	56	Goldwaters, Phoenix	2-g
13	Robinson's, Beverly Hills	6-g	57	Goldwaters, Albuquerque	4-a
14	Bullock's, Pasadena	2-a	58	Goldwaters, Tucson	3-a
15	Killpatrick's, Omaha	3-a	59	Bergdorf Goodman, White Plains	4-a
16	Wieboldt's, Evanston	?-?	60	Neiman-Marcus, St. Louis	1-a
17	Milliron's, Los Angeles	3-a	61	Best, Richmond	3-a
18	Bullock's, Westwood Village	2-a	62	Best, Houston	3-g
19	Hecht, Baltimore	6-e	63	Best, Sacramento	3-a
20	Bloomingdale's, Stamford	3-a	64	Best, Towson	6-g
21	Sears, Miami	1-a	65	Best, Richmond	2-b
22	Gimbels, Wisconsin	6-e	66	Burdines, Tampa	1-g
23	Rich's, Knoxville	2-b			
24	Highbee's, Mentor	1-a			
25	Diamond's, Mese	6-g			
26	Gimbels, Commack	?-?			
27	Hecht, Maryland	2-g			
28	Jordan Marsh, Miami	3-b			
29	May Co., University Heights	6-d			
30	Hale's, Sacramento	2-a			
31	Kaufmann's, Monroeville	?-?			
32	Carson Pirie Scott, Hammond	6-g			
33	J. L. Hudson's, Detroit	2-g			
34	Jordan Marsh, Boston	6-d			
35	Macy's, San Francisco	2-a			
36	Donaldson's, Minneapolis	3-a			
37	Hutzler's, Baltimore	4-a			
38	Stewart's, Baltimore	3-c			
39	Neiman-Marcus, Fort Worth	4-g			
40	Joseph Magnin, Oakland	2-c			
41	Bullock's, San Fernando	4-a			
42	May Co., Buena Park	6-d			
43	Sears, Memphis	6-d			
44	Sears, Arkansas	6-d			

OD v západní Evropě

01	Owen-Owen, Coventry	1-a	45	OD, Lüneburg	?-?
02	Plummers, Southampton	2-b	46	Kaufhof, Bonn	3-a
03	Dunn's, Bromley	2-a	47	Gerngross, Vídeň	3-a
04	Queensway, Crawley	1-a	48	Jelmoli, Basilej	2-a
05	Strand, Londýn	6-d	49	Rätia, Davos	2-a
06	Cole Brothers, Sheffield	1-g	50	Jumbo-Markt, Curych	?-?
07	OD s nábytkem, Wolverhampton	6-g	51	Innovation, Brusel	2-a
08	Keddie's, Southend-on-Sea	2-a	52	Galleries Moderne, Rotterdam	3-b
09	Northern Co-operative Store, Aberdeen	2-g	53	De Bijenkorf, Rotterdam	1-a
10	Aux Nouvelles, Rouen	2-a			
11	La Rinascente, Milán	2-a			
12	La Rinascente, Řím	2-a			
13	OD, Malmö	?-?			
14	Tempo, Farsta	2-a			
15	Pub, Stockholm	2-a			
16	Domus, Östersund	2-a			
17	OBS, Rotebro	3-a			
18	Magasin du Nord, Lyngby	2-a			
19	Magasin du Nord, Aarhus	2-a			
20	Magasin du Nord, Odense	2-a			
21	OD s nábytkem, Krefeld	?-?			
22	Hertie, Wiesbaden	6-d			
23	Bayer, Leverkusen	6-d			
24	Kaufhof, Kolín nad Rýnem	2-a			
25	Merkur, Neuss	3-b			
26	Karstadt, Hamburk	2-a			
27	Karstadt, Celle	2-a			
28	Kaufhof, Mnichov	2-a			
29	Schneider, Neustadt an der Weinstraße	?-?			
30	Wormland, Kolín nad Rýnem	2-a			
31	Orion, Göppingen	6-d			
32	Breuninger, Stuttgart	2-a			
33	Karstadt, Minden	3-a			
34	Waldbauer, Stuttgart	?-?			
35	Dům obuvi, Dortmund	?-?			
36	Horten, Řezno	2-a			
37	Schneider, Ettlingen	2-a			
38	OD, Wolfenbüttel	6-d			
39	Hertie, Würzburg	3-a			
40	Schneider, Freiburg	2-a			
41	Karstadt, Goslar	2-a			
42	Karstadt, Remscheid	?-?			
43	Horten, Bielefeld	3-a			
44	Karstadt, Norimberk	2-a			

OD v bývalém východním bloku

01	Detskij mir, Moskva	1-a	45	Boska, Banja Luka	2-a
02	Ukraina, Záporoží	3-a	46	Patrija, Prijedor	3-a
03	OD na Leninském prospektu, Moskva	2-a	47	Central, Kluž	3-a
04	Central, Taškent	2-a	48	OD, Split-Split 3	2-a
05	Charkov, Charkov	3-a	49	Izbor, Bar	2-a
06	OD, Dilidžan	1-a	50	Okrađlak, Poznaň	2-b
07	OD, Alaverdi	1-a	51	Smyk, Varšava	2-a
08	Krasnodar, Krasnodar	1-a	52	Zenit, Katovice	2-a
09	Ufa, Ufa	2-a	53	Centrum, Čenstochová	3-a
10	OD, Dzeržinsk	3-a	54	Centrum, Konin	2-a
11	Gulistan, Ašchabad	1-a	55	Sezam, Varšava	6-f
12	Tver, Kalinin	2-b	56	Feniks, Varšava	6-e
13	Centrul de Moda, Kišiněv	2-a	57	Merkury, Čenstochová	2-a
14	Merkurijus, Kaunas	6-f	58	lkar, Mielec	3-a
15	OD, Stará Zagora	2-a	59	Komfort, Šamotuly	3-a
16	OD, Omsk	1-a	60	Juventus, Lodž	2-a
17	OD, Lvov	2-a	61	Skarbek, Katovice	3-a
18	Detskij mir, Kyjev	2-a	62	Central, Bělostok	2-a
19	Moskovskiy, Moskva	1-a	63	Maria, Polkowice	3-a
20	Dům nábytku, Kyjev	2-a	64	Csepel, Budapešť	1-a
21	Konsument, Chotěbuz	2-a	65	Vertés, Tatabánya	2-a
22	Centrum, Hoyerswerda	2-a	66	Ózdi, Ózd	2-a
23	Centrum, Schwedt	1-a	67	Centrum, Miškovec	3-a
24	Konsument, Lipsko	6-d	68	Alföld, Kecskemét	3-a
25	Centrum, Berlín	3-a	69	Sió, Siófok	6-d
26	Centrum, Suhl	3-a	70	Mura, Letenye	2-a
27	Centrum, Drážďany	6-d	71	Áfész, Csorna	1-a
28	Centrum, Halle	3-a	72	Kerka, Lenti	1-a
29	Kinderkaufhaus, Magdeburg	3-a	73	Bodrog, Sárospatak	1-a
30	OD, Osijek	3-a	74	Budai Skala, Budapešť	6-f
31	Prima, Split	2-a	75	Skala, Nyirégyház	1-a
32	NAMA, Záhřeb	1-a	76	Matyóföld, Mezőkövesd	3-a
33	OD, Idrije	1-a	77	Corvin, Budapešť	3-g
34	Trgovska hiša, Nova Gorica	2-a	78	Domus, Budapešť	1-a
35	Kolektiv, Arandelovac	?-?	79	Domus, Segedín	2-a
36	Razvitak, Mostar	5-g	80	Domus, Miškovec	2-a
37	Kvik, Maribor	3-a	81	Domus, Székesfehérvár	1-a
38	Panoniya Bazar, Novi Sad	2-a	82	Bácska, Baja	1-a
39	Globus, Kranj	3-b	83	Fehérvár, Székesfehérvár	1-a
40	Vesna, Slavonský Brod	1-g	84	Centrum, Zalaegerszeg	1-a
41	HIT, Mostar	6-e	85	Domus, Zalaegerszeg	1-a
42	Unima, Sarajevo	6-f	86	Centrum, Eger	2-a
43	OD, Rijeka	2-a	87	Borostyánkő, Szombathely	1-a
44	Agrokomerc, Velika Kladuša	2-a	88	Palota, Várpalota	2-a

OD v bývalé ČSR

01	OD, Štrbské Pleso	3-b	41	Uran, Česká Lípa	2-a
02	OD, Tatranská Lomnica	1-g	42	PRIOR, Lučenec	3-a
03	Hron, Banská Bystrica	3-a	43	PRIOR, Martin	6-d
04	Mladost, Pártizánske	2-a	44	PRIOR, Piešťany	3-a
05	OD, Trebišov	3-a	45	PRIOR, Hradec Králové	2-a
06	PRIOR, Bratislava	1-a	46	PRIOR, České Budějovice	1-a
07	PRIOR, Plzeň	2-a	47	PRIOR, Orlová	1-a
08	PRIOR, Košice	2-a	48	PRIOR, Ostrava	3-a
09	Dodo, Michalovce	2-a	49	Otex, Bratislava	2-a
10	Labe, Ústí nad Labem	1-a	50	Poľnohospodar, Bratislava	1-a
11	Racek, Písek	2-a	51	Ružinov, Bratislava	5-g
12	PRIOR, Karviná	1-a	52	PRIOR, Prešov	6-d
13	PRIOR, Prostějov	3-a	53	PRIOR, Poprad	6-d
14	PRIOR, Jihlava	2-a	54	PRIOR, Praha-Modřany	1-a
15	OD, Praha-Petřiny	3-a	55	PRIOR, Banská Bystrica-Radvaň	2-g
16	OD, Praha-Hloubětín	3-a	56	Jednota, Rožňava	6-?
17	Šárka, Praha-Červený vrch	2-a	57	PRIOR, Liptovský Mikuláš	1-a
18	Družba, Praha	2-a	58	PRIOR, Praha-Prosek	3-a
19	Kotva, Praha	2-a	59	PRIOR, Teplice	6-d
20	Dům bytové kultury, Praha	2-a	60	PRIOR, Děčín	1-a
21	PRIOR, Nitra	3-a	61	PRIOR, Česká Lípa	1-a
22	PRIOR, Žilina	1-g	62	PRIOR, Levice	3-a
23	Budoucnost, Havířov	3-a	63	Mír, Votice	1-a
24	Dargov, Košice	2-a	64	Dům kožešin, Piešťany	2-a
25	DON, Hradec Králové	2-a	65	Odra, Odry	1-a
26	Dyje, Znojmo	2-a	66	PRIOR, Krnov	3-a
27	Družba, České Budějovice	3-a	67	Dům potravin, Tachov	2-g
28	PRIOR, Pardubice	3-a	68	Máj, Beroun	2-a
29	Máj, Praha	2-a	69	Dům potravin, Levice	2-a
30	PRIOR, Prievidza	3-a	70	Merkur, Jindřichův Hradec	2-a
31	PRIOR, Trenčín	3-a	71	Jiří, Poděbrady	2-a
32	PRIOR, Zvolen	3-a	72	Dargov, Sečovice	1-a
33	PRIOR, Most	1-a	73	Dům ovoce a zeleniny, Zlín	3-b
34	PRIOR, Olomouc	3-a	74	Dům obuvi, Zlín	3-a
35	PRIOR, Brno	2-a	75	PRIOR, Chomutov	3-a
36	Dům textilu a obuvi, Kadaň	2-a	76	Jednota, Kralovice	2-a
37	Jednota, Šaštín-Stráže	3-a	77	OD, Kralovský Chlmec	2-a
38	Jednota, Topolčany	2-a	78	Cíl, Nymburk	?-?
39	Jednota, Trnava	2-a	79	PRIOR, Kroměříž	1-g
40	Labuť, Blatná	2-a			

Tabulka 19 | Stavební intervence a funkční využití OD

Tabulka Jiří Moos.

7.5.3 Charakteristické problémy československých OS a OD

OS a OD z 60. a 70. let 20. stol. jsou specifickými typologiemi, které vznikly ve specifické sociálně ekonomické situaci a nepochybně je ovlivnily modernistické architektonické myšlenky. Vezmeme-li v úvahu rozsáhlou produkci těchto budov, musí být zřejmé, že jde o ucelený stavební fenomén druhé poloviny 20. stol.

Jejich hlavní hodnoty lze, především u OD, spatřovat v atraktivní poloze v intravilánu. Architektonické hodnoty mohou spočívat v typologickém významu dané stavby, unikátních výtvarných řešeních i uměleckých dílech a výjimečně se může jednat o jedinečné prostorové struktury. Některé budovy jsou dílem významných architektů a architektek, což může jejich architektonickou hodnotu zvyšovat. Přímým dokladem stavebně technických hodnot je využití ojedinělých stavebních technik i konstrukčních řešení. Mezi kulturně společenské hodnoty je nutné řadit identifikaci společnosti, potažmo komunity, která může být s životem stavby úzce propojena, např. bývalí zaměstnanci, prožité události v mládí atd. V neposlední řadě jsou tu environmentální hodnoty, jež lze spojit s udržitelným rozvojem a současným stavem životního prostředí – existující stavby totiž představují „[...] hodnotu zabudovaného materiálu, vytvořené infrastruktury, lidské práce, energií včetně svázané spotřeby energie a emisí skleníkových plynů.“²⁴¹⁷

Pro další existenci poválečných OS a OD je stěžejní zabývat se jejich problémy, které je nutné obstojně vyřešit. Mezi ty zásadní, vzniklé již v době výstavby, patří problémy vyplývající z nevhodně řešeného napojení na dopravní a technickou infrastrukturu anebo stavebně technické problémy spočívající v nízké kvalitě provedení stavebních konstrukcí, nevhodně řešených konstrukčních detailech apod. Současné problémy nejčastěji reprezentují nevhodné zásahy do prostorového a dispozičního řešení, odstranění esteticky hodnotných částí a výtvarných děl a další nevratné zásahy stírající integritu a autenticitu stavby. Sociálně kulturní problémy představuje nepochopení hodnot poválečné architektury, které je typické nejen pro laickou veřejnost, ale i pro politickou reprezentaci. Zásadní omezení pro vyřešení všech problémů představují zpravidla složité majetkoprávní vztahy založené na různých formách vlastnictví několika právnických i fyzických subjektů.²⁴¹⁸ Značný problém spojený s MO je stav nabídky zboží a služeb, který odráží nejen změny společenského a ekonomického systému,²⁴¹⁹ ale také sociální změnu v místě staveb.

²⁴¹⁷ PUSTĚJOVSKÝ. *Konverze pivovarských výrobních objektů*. S. 72.

²⁴¹⁸ Vzhledem k tomu, že OD jsou jednotlivými stavbami, majetkoprávní vztahy mají většinou relativně jednoduché. Tento problém se proto týká především OS. Typické rozvržení vlastnictví je takové, že samotné budovy patří jednomu anebo více subjektům, a jednotlivé meziprostory jsou spíše veřejným majetkem. Např. stavební objekty **OS v Praze-Hloubětíně** jsou rozděleny mezi cca 5 různých právnických i fyzických vlastníků a meziprostory jsou města, u **OS Perla v Teplicích-Za Nemocnicí** jsou přilehlé prostory a atrium městské a budovy střediska dvou vlastníků, a naopak u **OS sídliště Invalidovna v Praze** je část střediska města a druhá část včetně propojujícího atria jsou vlastněna soukromou právní osobou. Mezi pět vlastnických subjektů včetně města je rozděleno **OS v Havířově-Podlesí**, **OS sídliště Náchod v Táboře** je rozděleno mezi tři vlastníky tak, že ke dvěma ze tří stavebních objektů přináležejí také předprostory včetně atria. V případě **OS sídliště Fifejdy v Ostravě** má ve vlastnictví jednu z budov šest fyzických a čtyři právní osoby a v případě **OS sídliště Novodvorská v Praze** je mezi více vlastníků rozparcelován i samotný prostor vnitřního atria. Mezi několika vlastníky jsou rozdělena také OS s lineárním řazením, kde je diverzita majetkoprávních vztahů patrně nejvíce. Takovými příklady jsou OS sídliště **Michelská** a **Pankrác v Praze** či **Záběh v Ostravě**.

²⁴¹⁹ Např. OD v současnosti nemohou tvořit konkurenci hypermarketům, a proto se stávají doplňkem MO sítě; dříve univerzální jednotky cílí na jiný typ zákazníků a zaměřují se na jiný sortimentní profil. [MULAČOVÁ a MULAČ a kol. *Obchodní podnikání ve 21. století*. S. 82.]

Důsledkem přirozeného zastarávání lokality je odchod ekonomicky silnějších obyvatel do atraktivnějších obytných celků.²⁴²⁰ Zásadní může být také vznik nové MO jednotky v blízkosti dožívající. S těmito faktory se váže samozřejmě odliv hodnotnějších nájemců včetně jejich kapitálu, který zkoumané stavby odsuzuje k „secondhandizaci“. Ta je sice udržuje při životě, ale pozvolna degraduje jejich architektonické hodnoty. S přihlédnutím k postupnému snižování kvality nabízených služeb a k lokalitě v rámci sídla tak do změny dalšího fungování vstupuje obdobný proces, který popisuje tzv. teorie *Rent-gap*.²⁴²¹ Renovace, rekonstrukce a další typy stavebních úprav ekonomicky stagnujících budov totiž přináší při relativně malé investici uspokojivé výnosy. Hlavní problémy OS a OD z 60. a 70. let 20. stol. jsou shrnuty v následující tabulce.

sociálně kulturní problémy	vztah k poválečné architektuře a stylu pozdní moderny
	majetkoprávní vztahy
	sociální obměna a změna životního stylu
ekonomické problémy	provoz a údržba
	odchod ekonom. silných subjektů – „secondhandizace“
	nabídka služeb a zboží
	jiné nákupní zvyklosti
stavebně technické problémy	ohrožení zdraví a životního prostředí (nebezp. materiály)
	životnost a degradace materiálů
	nevhodné konstrukční detaily
	nevyhovující tepelně technické vlastnosti a tepelné mosty
architektonicko-urbanistické problémy	viz Tabulka 21

Tabulka 20 | Hlavní problémy zkoumaných OS a OD

Tabulka Jiří Moos.

Následující část práce si klade za cíl narušit dichotomické smýšlení společnosti o zkoumaných stavbách – buď je demolovat, nebo úzkostlivě chránit. Vhodné principy pro řešení charakteristických architektonicko-urbanistických problémů, které se ke zkoumaným typologiím váží a vznikají na základě výše zmíněných procesů, byly hledány metodou „*best practice*“.²⁴²² U OS je důraz kladen na urbanistické řešení – hmotové a prostorové uspořádání, oddělení dopravy a pěších atd.; OD je věnována větší pozornost, a proto jsou představeny problémy nejen z urbanistického, ale i z architektonického a prostorově dispozičního hlediska. Pro oba typologické druhy jsou dále specifikovány problémy spojené s konverzemi a demolicemi.

²⁴²⁰ ZIKMUND-LENDER, ed. *Experimentální sídliště Invalidovna*. S. 45.

²⁴²¹ *Rent-gap theory*, definovaná v roce 1979 N. Smithem, vysvětluje proces gentrifkace. Ve zkratce jde o míru rozdílu ve skutečné hodnotě místa a jeho potenciální hodnotě při nejlepším využití. [The Rent Gap. In: *Simon Fraser University* [online]. 2022 [cit. 2022-05-16]. Dostupné z: http://www.sfu.ca/geog452spring00/project3/m_rent.html.]

²⁴²² Metoda „*best practice*“, tedy nejlepšího příkladu, předkládá osvědčené postupy, procesy a metody, které lze použít jako doporučení pro dosažení podobných výsledků. Metoda učení se na příkladech, zastoupená latinským úslovím *Exemplis discimus*, je spjata s vývojem lidstva od jeho počátků.

Předem je však nutné zdůraznit, že uvedené principy jsou popisovány na architektonicky uspokojivých nebo výjimečných příkladech, a proto je nutné je chápat jako obecný deskriptivní návod, ne jako konkrétní metodu aplikovatelnou za každých okolností v praxi. Případný úspěch jakéhokoli řešení ovlivní jiné nákupní zvyklosti a mnoho dalších faktorů, proto není možné je bez rozmyslu použít. Zásadní podmínkou níže uvedených teoretických úvah jsou ekonomické možnosti. Významný podíl při kultivovaném zacházení s poválečným architektonickým dědictvím mohou tvořit např. dotační programy.²⁴²³ Rozsah práce i erudovanost autora však nedovolují věnovat se tomuto podmiňujícímu aspektu podrobněji.

- prostorově dispoziční problémy OD

Rozdíl mezi socialistickým a současným plánem MO jednotky shrnul Rajniš: „Socialistickéj investor dbá na to, aby zákazníci nepřekáželi a co nejrychlejc vypadli z baráku. Kapitalista naopak svy zákazníky v obchodáku drží co nejdýl, aby toho nakoupili co nejvíc.“²⁴²⁴ Nicméně tento výrok je vhodné korigovat, protože většina OD v USA i v západní Evropě vykazovala ve zkoumaném období podobné dispoziční zásady jako OD československé. Proto je vhodnější změnu provozně dispozičního schématu raději spojovat s celkovou změnou nákupních způsobů a s aktuálními legislativními požadavky, např. zpřísnění požárních a hygienických předpisů apod.

S ohledem na současné environmentální problémy a ekonomické zájmy často nepřichází v úvahu jiná než maximální využitelnost a vytěžitelnost funkčních ploch. Prakticky všechny zkoumané OS a OD v průběhu porevolučních let prošly přirozeně základní dispoziční změnou – rozšířením prodejních ploch na úkor ploch skladových. Vzhledem k požadavkům socialistického obchodu na skladové prostory, se s tímto rozšířením a variabilitou uvažovalo prakticky u všech návrhů MO jednotek, a proto je lze považovat za přirozenou součást expanze MO činnosti spojenou se změnami skladového hospodářství. Rozšíření prodejních ploch je však možné také zrušením části zázemí pro zaměstnance, což dokládá např. administrativní podlaží OD **PRIOR v Pardubicích (OL7-V 05)**. Taková změna však k sobě váže větší míru zásahu do integrity stavby.

Většina evropských OD vznikla v historickém centru města, které v mnoha případech obchodně stagnuje kvůli novým nákupním centrům vzniklým buď v jeho blízkosti, anebo na předměstí. Výhodné umístění v rámci sídla velmi často vede ke snaze vytvořit MO jednotku konkurenceschopnou s předměstskými nákupními centry, čehož se prakticky vždy snaží majitelé a investoři dosáhnout transformací na typologii nákupního centra. OD tak nově začíná sloužit odlišným nájemcům s různým druhem zboží a formou prodeje. V tomto

²⁴²³ Na zlepšení kvality života v regionech je určen např. **Integrovaný regionální operační program 2021-2027** z Evropského fondu pro regionální rozvoj. Základní dotační program v oblasti ochrany životního prostředí tvoří **Operační program Životní prostředí**, který poskytuje finance z Evropského fondu pro regionální rozvoj a Fondu soudržnosti. Ministerstvo pro místní rozvoj ČR nabízí program **Podpora bydlení** s různými formami podprogramů a dotačních titulů a také program **Podpora revitalizace území** s podprogramem Demolice budov v sociálně vyloučených lokalitách. Zmínit lze samozřejmě i individuální dotace, např. krajské, městské atd.

²⁴²⁴ RAJNIŠ, Martin a Magdalena ŠEBESTOVÁ. *Pěťadvacet tisíc dnů vzpomínek*. Praha: Argo, 2016. ISBN 978-80-257-1970-1. S. 83.

případě se zásadním problémem stává transformace prodejního volného prostoru na butikové schéma – centrální halu/chodbu lemovanou polouzavřenými MO jednotkami. Tato změna prodejního schématu má značný dopad na autenticitu a integritu původního prodejního prostoru. Vložení nových dělících konstrukcí na celou výšku podlaží znemožňuje kompletní přehlédnutí prodejní plochy a vytvoření ochozu nebo vnitřního atria, které sice nemusí negativně ovlivnit prostorové působení, vyžaduje destrukci původní stavební struktury. Tato transformace má mnohdy živelný vývoj, kdy jsou ve volném půdorysu nekonceptně vymezovány společné koridory příčkami dočasného charakteru a esteticky pochybných kvalit. Příkladem tohoto provizoria může být např. OD **Mladost v Partizánském** (dnes **PRIOR | OL7-V 06**), **PRIOR v Trenčíně** (OL7-V 07) či **Labe v Ústí nad Labem**. Zde byl volný prostor rozčleněn na sdílené koridory pro zákazníky a MO prodejny pomocí skleněných nebo dřevěných příček.

Komplexně pojatá transformace na butikové schéma se zaměřuje na intenzivnější využití podlahové plochy,²⁴²⁵ materiálovou jednotu intervencí, které nepůsobí jako provizorium, a často také na vytvoření velkorysejšího společného prostoru – atria či ochozu. Touto formou transformace u nás prošly např. OD **PRIOR v Chomutově** (od 2010 OC Chomutovka), **v Olomouci** (od 2012 Galerie Moritz, atelier-r) či **v Prostějově** (od 2013 Zlatá Brána, architektonické studio KANIA | OL7-VI 01). Společným jmenovatelem těchto příkladů je vytvoření centrálního atria s eskalátory uprostřed půdorysu prosvětleného oceloskleněnou střechou. Nedávno dokončené komplexně pojaté transformace, avšak bez vzniku prosvětleného atria, tvoří OD **PRIOR v Hradci Králové** (od 2020 součástí OC Atrium) či **Hornád v Košicích** (od 2021 OD Urban | OL7-VI 02). V neposlední řadě lze uvést také transformaci OD **Máj v Praze** (od května 2022, Martin Rajniš, John Eisler), jehož přestavba v současnosti probíhá. V tomto případě by ústřední prostor měla tvořit decentralizovaná hala s eskalátory a uvnitř půdorysu vzniknou ochozy, které opticky propojí jednotlivá podlaží.

Zřetelný rozdíl mezi volným kontinuálním prodejním prostorem a diferenciací na jednotlivé MO jednotky je patrný u dosud netransformovaných OD. Ty zpravidla stále provozuje jedna obchodní značka s potravinami a průmyslovým zbožím. Prostorové působení je uchováno např. u OD **PRIOR v Bratislavě** (OL7-VI 03) a **v Pardubicích** (od 2022 součástí Atrium Palác se společnou halou), které slouží primárně jedné obchodní společnosti. U nás jsou známy také příklady, kdy je koncept volného prostoru ponechán i při rozdělení na jednotlivé MO prodejce. Před probíhající transformací tak sloužil OD **Máj v Praze** a dosud je tak volně uspořádána část OD **Kotva v Praze**. Tento princip u nakupujících ale nemá velkou oblibu, protože „[a]bsence oddělení vzbuzuje pocity nevědomosti – nakupující si není jistý, kde dochází k inkasu určitého zboží apod.“²⁴²⁶ Pocit nevědomosti dále prohlubuje neexistence ústředního bodu, ke kterému může nakupující vztáhnout svou polohu; komunikační koridory bývají nesystematické, neumožňují odpočinek, nemají přirozené osvětlení.

²⁴²⁵ Např. u transformace níže uvedeného OD **PRIOR v Olomouci** na Galerii Moritz byla prodejní plocha rozšířena o více než třetinu na 8 tis. m².

²⁴²⁶ MOOS. Současný stav obchodních domů PRIOR a možnosti jejich konverzí. S. 81.

Z výše uvedeného je zřejmé, že ekonomicky i provozně obstojným způsobem, jak uchovat prostorové působení volné prodejní plochy, je uvažovat o OD v rámci jeho původního účelu – tedy MO jednotka s rozličným zbožím pod jednou střešou provozovaná ideálně jedním prodejcem. Tomuto typu prodeje v současnosti odpovídají supermarkety či hypermarkety. U nás tuto úlohu tvoří nejčastěji prodejní řetězec Tesco. V USA mají OD uchováno prostorové působení např. díky obchodním společnostem Macy's (OD **Hale's v Sacramentu** | OL7-VI 04 a **Macy's v Palo Aalto**), Sears (OD **Sears v Miami**) a Neiman-Marcus (OD **Neiman-Marcus v St. Louis** | OL7-VI 05), které se specializují především na průmyslové zboží. Podobnou roli hraje v západní Evropě např. Primark (OD **Owen Owen v Coventry**), který obchoduje výhradně s textilním zbožím.

V případech, kdy není uspokojivé, aby OD sloužil jedinému nájemci, je třeba hledat způsoby v maximální možné míře respektující volný půdorys. Zajímavý koncept, umožňující zachovat prostorové působení, představuje pronájem celého jednoho podlaží jedné obchodní znače. Tento princip je patrný u OD **Konsument v Lipsku** (dnes součást nákupního centra Höfe am Brühl, 2010-12, Grüntuch Ernst Architekten) a částečně u OD **La Rinascente na Piazza Fiume v Římě** (OL7-VI 06). Výhodou této budovy je decentralizovaná poloha komunikační vertikály obsahující výtahy, eskalátory i schodiště, což umožňuje vytvořit ničím nerušenou pronajímatelnou plochu a nakupujícím dovoluje přímo navštívit MO jednotky bez zbytečného bloudění.²⁴²⁷

Posledním způsobem, jak zachovat volnou prodejní plochu, je transformace na butikové schéma s minimalizací pevných dělicích konstrukcí na celou výšku podlaží s jasnou představou o fungování veřejných komunikací. Tento způsob není u nás v současnosti preferován, přesto existují zahraniční příklady, které dokazují jeho funkčnost. Architektonicky úspěšnými pokusy jsou OD **Magasin du Nord v Lyngby** (dnes Magasin Lyngby) a **v Aarhus** (dnes Magasin Aarhus | OL7-VI 07) či OD **Bijenkorf v Rotterdamu**. Tyto OD mají jednotlivá podlaží rozdělena dle sortimentu a členěna nízkými regály na ortogonální nebo volné uspořádání. V případě OD **Centrum v Berlíně** (dnes Galeria Karstadt Kaufhof | OL7-VI 08) tento princip doplnil prosvětlený centrální komunikační uzel, který tvoří čtyři eskalátory.

Právě tento prvek – přirozeně osvětlené atrium s ochozy a schodištěm – stál u zrodu OD a jeho návrat lze chápat jako logické vyústění modernistického omylu. Navzdory tomu, že jeho vytvoření může představovat značný zásah do stavební substance, jde o jednu ze zásadních možností zatraktivnění prodejní plochy, který nemá negativní vliv na prostorové působení volného půdorysu. Zajímavý příklad nově formovaného atria s eskalátory představuje OD **Rätia v Davosu** (2016, Corinna Menn | OL7-VI 09, 10). Uprostřed památkově chráněné stavby vznikl centrální prostor se dvěma eskalátory a ochozem, jenž přirozeně osvětlila soustava střešních světlíků.

U nás a ve východní Evropě velmi častá transformace na nákupní centrum, která zcela mění prostorové působení, by měla být poslední variantou. Při tomto způsobu intervence je vhodnou snahou, aby nevznikl prostor prakticky nerozeznatelný od předměstských

---

²⁴²⁷ Toto však může být někdy kontraproduktivní, protože zákazník není vystaven působení jiného sortimentu zboží.

nákupních center.²⁴²⁸ Ideálem je formovat případné butikové schéma pomocí dočasných úprav, např. nižších regálů či posuvných plných příček anebo skleněných průhledných příček na celou výšku podlaží. Taková řešení sice mohou přinést problémy v oblasti požární bezpečnosti či vyšší nároky na koordinaci provozu a ostrahu celého OD, nicméně zachovají pro OD charakteristické velkorysé prostorové působení.

- architektonické problémy OD v interiéru

Nekoordinované stavební úpravy prodejní plochy se zpravidla snaží uspokojit aktuální vizuální potřeby nakupujících. Tyto intervence jen zřídka vznikají s ohledem na vnější výraz stavby, čímž přímo dochází k narušení vztahu mezi architektonickým řešením interiéru a exteriéru. Mezi nejjednodušší zásahy lze řadit změnu barevného řešení. Vzhledem k tomu, že barevnost zcela podléhá módnosti, prakticky u všech OD je již nepůvodní. Syté odstíny, typické pro zkoumané období, jsou dnes považovány z prodejního hlediska za nevhodné a rušivé. Velmi často dochází ke scelení prodejních prostor do neutrálních barev, zpravidla bílé. Z mnoha příkladů lze uvést např. prodejní plochy OD **Kotva v Praze**. V případě transformace na nákupní centrum je také nepřijatelný dříve častý motiv akcentace podlaží odlišnou barvou nebo sytostí. Každý nájemce vyžaduje přilehlé nákupní prostředí shodné s nájemci ostatními. Díky tomu dochází ke scelení barevnosti všech společných prostor, opět nejčastěji bílé. Takovým příkladem je eskalátorová hala **Domu bytové kultury v Praze** (dnes OC DBK | OL7-VII 01, 02). Jednotliví nájemci řeší své prodejní buňky naopak individuálně, čímž v OD vzniká vizuální chaos, který naopak společné prostory v neutrálních barvách udržují v rámci možností v konzistentním celku.

Velkým problémem je zcela nekonceptní výměna původních kvalitních materiálů, např. žula, mramor, hliník, za materiály laciné a méně kvalitní, jakým jsou vinyly, koberce, sádrokarton. Zcela markantní jsou pak přechody mezi materiálovým řešením podlah – společná komunikace je někdy ponechána v původní kvalitní dlažbě a prodejní jednotku si jednotliví nájemci samovolně upraví. Tyto přechody lze nalézt např. v OD **Mladost v Partizánském** (dnes PRIOR) či **PRIOR v Liptovském Mikuláši** (OL7-VII 03) a v **Prievidze**. Tento problém je však více patrný ještě u dosud zachovaných forem volného prodeje. Lacinější podlahové krytiny, vymezující výstavní prostor pro zboží, jsou záměrně kontrastní tak, aby přímo definovaly koridory pro nakupující. Pomyslný vrchol může představovat OD **PRIOR v Českých Budějovicích** (OL7-VII 04), kdy jsou v prodejní ploše použity tři typy podlahové krytiny, jejichž průběh je záhadou hraničící s nepovedeným výtvarným záměrem.

Ušetřeny nebývají ani nejvýraznější prvky původních interiérů – podhledy společně řešené s umělým osvětlením. Ty jsou dochovány výjimečně, např. v OD **PRIOR v Bratislavě**, v **Českých Budějovicích**, v **Chebu** a v **Mostě**. Velmi často se jejich náhradou stává ekonomicky nejvýhodnější sádrokartonový kazetový strop, jako je tomu např. u OD **Hron v Banské Bystrici** (dnes PRIOR) nebo **PRIOR v Komárně** (dnes Komárno Shopping Center) a v **Ostravě** (dnes OC Laso). Výjimkou však nejsou ani jiné sériově vyráběné produkty, o čemž svědčí mřížkové

²⁴²⁸ Bohužel, prvotní snahou transformace na nákupní centrum bývá především docílení uniformovaného a standardizovaného prostoru i vzhledu, na který je zákazník „zvyklý“.

poloprůhledné podhledy v OD **Jednota v Trnavě**, **PRIOR v Brně** (dnes OC Dornych | OL7-VII 05) či **Budoucnost v Havřířově** (dnes OC ELAN). Odstraněny bohužel bývají také umělecky ztvárněné prvky, např. dělicí příčky v restauracích, nebo typograficky kvalitní informační systémy. Jejich případné náhrady nemají více než funkční ambice a jsou to sériově vyráběné produkty. Nové je také prodejní zařízení. To původní a dochované, sic se jednalo také o průmyslový výrobek bez uměleckých ambic, se může stát dokladem dobové estetiky a jeho hodnotu lze vnímat právě v jedinečnosti dochování.

Relativně velkou míru autenticity si uchovávají prostory, které jsou určeny provozu zaměstnanců a zboží, nebo jsou užívány nízkým počtem nakupujících. Nejvýznamnějšími z těchto prostor jsou vedlejší a úniková schodiště. V těchto případech jsou zachovány nejen nášlapné vrstvy, ale také detaily typu zábradlí, dveřní výplně, značení podlaží, umělecká díla apod. Duch doby tak přímo číší ze schodišť v OD **PRIOR v Plzni** (dnes částečně Lidl | OL7-VII 06), **PRIOR v Jihlavě** či v **Labe v Ústí nad Labem**.

Při řešení architektonických problémů v interiéru je stěžejní klást důraz především na podlahy a stropy, protože ty se v prodejním prostoru uplatňují nejvíce. Dále by se měl respektovat, pokud stále existuje, vztah mezi interiérem a exteriérem. Za předpokladu, že nedojde k degradaci tohoto stavu, lze připustit v interiéru případnou změnu barevnosti. Ta by však měla respektovat přirozenou barevnost již použitých materiálů. Společné prostory je vhodné pojmut konceptně a jednotně, vč. případného označení jednotlivých MO jednotek, orientačního systému apod. U hodnotných OD je pro zachování autenticity a integrity nutné nastavit regulaci použitých barev a materiálů, které by v případě butikového schématu jednotliví nájemci měli dodržovat.

Původní a trvanlivé materiály by měly být integrální součástí stavby. Částečně dochovaný způsob materiálového řešení stěn a podlah, vč. umělého osvětlení, představují např. OD **Bullock's v Pasadeně** (dnes Macy's | OL7-VII 07, 08) či OD **Bijenkorf v Rotterdamu** (OL7-VII 09, 10). Původní materiál může tvořit odkaz na dobu svého vzniku, podobně jako v případě keramických obkladů sloupů v OD **Central v Taškentu** (dnes nákupní centrum MUM). Podlaha by měla být řešena celistvě bez zbytečných předělů. Velkorysost, kterou dodá celistvá a jednotná nášlapná vrstva, je zřejmá u OD **Jednota v Trnavě** (OL7-VIII 01), kde je v jednom z podlaží zachovaná původní dlažba nejen ve společných prostorech, ale také v několika MO pronajímatelných buňkách. Pokud si provoz OD vyžádá vyznačit v prodejní ploše koridory a plochy pro vystavování zboží, je vhodné toto značení pojmut dočasnou úpravou, např. grafickou zkratkou ve formě nerezových terčů nebo alespoň nálepek. Dočasné vymezení nálepkami lze nalézt např. v OD **Nama v Záhřebu** (OL7-VIII 02) či **Horten v Řezně** (dnes GALERIA Regensburg Neupfarrplatz). V případě, že bude z různých důvodů přistoupeno k náhradě nášlapných vrstev, lze koridory a výstavní plochy rozlišit různými spárořezy, nebo jinou barevností dlažby apod.

V žádném případě však nelze akceptovat náhrady kvalitních a trvanlivých materiálů za méně kvalitní, např. kamenné dlažby za vinyly, keramické obklady za papírové tapety apod. Vyvarovat bychom se měli soudobých materiálových napodobenin, např. vinylových

podlah a keramických dlažeb imitující dřevěnou podlahu. V místě změn materiálů je nutné klást důraz na přechody. Ty by měly být řešeny koncepčně s ohledem na bezbariérovost a pomocí přechodových lišt nevystupujících z roviny podlahy. Takové řešení lze nalézt např. v OD **Bijenkorf v Rotterdamu** (OL7-VIII 03), kde decentní přechodová lišta pomáhá vymezit hranici mezi plochami teraca s drobnou odstínovou nuancí.

Výtvarná díla, uměleckořemeslné prvky nebo jiné hodnotné části, např. stropní podhledy, orientační systém, pamětní desky základních kamenů apod., by se měly v maximální možné míře respektovat. V případě výtvarných děl je nutné dbát na způsobilou údržbu i opravu a základní snahou je zachování in situ. Zajímavým prvkem mohou být dočasné i trvalé výstavní panely s dobovými fotografiemi či články o OD. Tato forma připomenutí historie přináší nové způsoby interpretace daného místa a vytváří u nakupujících vztah k prostředí, které může, na rozdíl od nových předměstských nákupních center, nabídnout asociace k historii. Dočasnou výstavu o historii OD lze nalézt např. v OD **Bijenkorf v Rotterdamu**, **Kotva v Praze**, v **Domě bytové kultury v Praze**; naopak trvalé pojetí nalezneme v OD **Centrum v Suhlu** (dnes EinkaufsCentrum Am Steinweg | OL7-VIII 04), kde jsou dobové fotografie vylepeny na části stěny lemující nově vzniklé centrální atrium.

- architektonické problémy OS a OD v exteriéru

U architektonických problémů v exteriéru je nutné opět vzít v potaz pro moderní architekturu charakteristický vztah interiér-exteriér. Pro řadu zkoumaných staveb je totiž signifikantní, že úpravy těchto entit probíhají nezávisle na sobě a bez užšího vztahu a celkové koncepce. Interiérové úpravy řeší především vizuální stránku, u exteriéru jde především o snižování energetické náročnosti a jen zřídka o estetiku. Exteriérové změny také zásadním způsobem ovlivňují ekonomické možnosti.

Architektonické řešení OS velmi často upomínalo na funkcionalistickou architekturu – základem bylo lapidární hmotové řešení v monochromatické omítce s pásovými okny. V pozdějším období se v exteriéru, podobně jako u všech veřejných typů staveb, prosadil také boletický panel. Charakteristický horizontální dojem obvykle podporovaly různé typy markýz i konzol, anebo ochozy s masivními či naopak tyčovými podpěrami. Estetika byla v mnoha případech z důvodu chybějících finančních prostředků redukována na možné minimum. Nicméně i přesto byla osazována výtvarná díla, jež pomáhaly utvářet vnější prostor určený nakupujícím. Dodnes si exteriérové působení autenticky dochovala především OS **Perla v Teplicích-Za Nemocnicí**, **Doubravka v Plzni**, **Centrum ve Zvolenu** či v **Bratislavě-Lamači**.

Většina poválečných OD byla pojata jako prostý hranol s proskleným přízemím a průčelím bez oken, zpravidla v kontrastu s okolní zástavbou. Dosažení kontrastní estetiky se obecně pojí s architekturou pozdní moderny a u nových OD byl kontrast zpravidla přímo vyžadován. Vnější architektonické působení je prozatím autenticky dochováno u několika OD, např. **PRIOR v Plzni**, v **Žilině**, v **Chebu** (OL7-VIII 05) nebo **Uran v České Lípě** (dnes

OD Banco). Některé OD již prošly drobnými úpravami, např. výměnou okenních výplní s odpovídajícím členěním, které byly provedeny za účelem zvýšení uživatelského komfortu.

Za výraznější zásah, sice dočasný a demontovatelný, lze považovat umístění rozsáhlejších reklamních ploch. Vizuální smog, prvotní důsledek zmíněné „secondhandizace“, narušuje celkové působení a často celou budovu degraduje. Především OS jsou tímto procesem zasažena radikálně, a to takovým způsobem, že není patrná ani samotná plocha fasád. Nad přijatelnou míru jsou reklamní plochy např. u OS **sídlíště Michelská v Praze** či na **Fučíkově ulici v Ústí nad Labem** (OL7-VIII 06). OS **Fončorda v Banské Bystrici** (OL7-VIII 07) je při pohledu z parkoviště obklíčeno reklamními cedulemi, různými typy přístavků, slunečnickami a výsuvnými markýzami takovým způsobem, že sama stavba pod nápořem reklamního smogu v parteru prakticky neexistuje. U OD lze tento proces prezentovat např. na **Domu bytové kultury v Praze** a OD **PRIOR v Orlové** či v **Liptovském Mikuláši**, kde jsou mimo jiné nositelem reklamních ploch okenní otvory. Rozumná hranice vkusu je zcela nepochybně překročena na OD **Dargov v Košicích** (OL7-VIII 08), u kterého reklamní plachty tvoří téměř třetinu plochy hlavních fasád. Vizuální chaos dále stupňuje touha jednotlivých prodejců odlišit se, čímž vzniká v lepším případě přehlídka typů písma a v tom horším vzorkovník barev. Nekoncepční privatizace vstupních průčelí cedulemi různých tvarů jsou k vidění např. u OD **Uran v České Lípě** a **PRIOR v Povážské Bystrici** či v **Děčíně**. Zcela nežádoucí roli hrají neprůhledné polepy vitrín a okenních ploch, které znemožňují procházejícímu chodci nahlédnout dovnitř domu, např. OS **Duha v Ostravě-Porubě**. V případě užití reklamních polepů v parteru nejde pouze o vizuální znehodnocení budovy a narušení vztahu mezi interiérem a exteriérem, ale také o degradaci veřejného prostoru a v určitých případech i snížení bezpečnosti v přilehlém prostoru či ulici. Příklady tohoto diskutabilního zásahu jsou především OS **Centrum ve Zvolenu** (OL7-VIII 09), **Rozkvět v Mostě**, **Koruna ve Vodňanech** či OD **PRIOR v Mostě** a **Racek v Písku** (dnes Jednota).

Charakter exteriéru nevratně mění zásahy spojené se snižováním energetické náročnosti. U staveb, které mají původní fasádní plášť s provětrávanou mezerou, je sice dodatečné zateplení řešitelné, problémem je však nákladnost tohoto procesu. Proto se pro zlepšení tepelně technických vlastností plášťů nejčastěji používá kontaktní zateplovací systém. Ten sice vždy mění proporce stavby, avšak existují budovy, jež mají pro tento typ zásahu předpoklady a díky tomu se nemusí jednat o fatální zásah do jejich vzhledu. S ohledem na původní řešení obvodových plášťů jsou to především OS, což dokládá zateplení OS **Luník II v Košicích** či OS **sídlíště III v Prešově**. U OD lze zmínit OD **PRIOR v Lučenci** (dnes Smartshop Lučenec) či v **Prievidze**.

Nicméně několik OS a většina OD má původní průčelí specificky pojatá – neřídka jde o zvýraznění tektoniky, materiálová řešení či výtvarné náměty dodávající stavbě určité měřítko a detail. Destruktivní zásahy, které jsou spojeny s kompletním odstraněním původního plášťu a provedením nových vrstev včetně povrchových, tyto hodnoty devalvují. Alarmujícím případem je homogenizace obvodového plášťu OS **Lužiny II v Praze** (dnes OC Lužiny, transformace 2014, Alena Šrámková, Ladislav Lábus | OL7-IX 01, 02).

Při transformaci na nákupní centrum byly původní fasády s pravidelně rozmístěnými okny a předsazenou treláží nahrazeny charakteristickým uzavřením se do sebe – venkovní centrální prostor se stal interiérem a většina oken po obvodě byla zazděna. Hmota stavby s minimem architektonických prvků získala kontaktní zateplení s šedou omítkou. Nevratné destrukce pláště jsou ale spojeny především s keramickými obklady. U OD **PRIOR v Trenčíně** bylo hlavní průčelí zatepleno a omítka získala šedý nátěr, v **Nitře** (OL7-IX 03, 04) došlo již ke druhé kompletní obměně průčelí a v **Praze-Proseku** (dnes Nákupní centrum Billa Prosek | OL7-IX 05, 06) bylo zničeno umělecky pojaté průčelí. Bohužel, tento případ není ojedinělý, což dokazuje celková změna fasád OD **PRIOR v Chomutově** (OL7-IX 07, 08), kde byla odstraněna rozsáhlá skleněná mozaika na průčelí,²⁴²⁹ či v **Olomouci**, jehož průčelí tvořily výtvarně pojaté betonové prefabrikáty. V těchto případech nedošlo jen k zásadnímu zásahu do architektonického dědictví, ale především k nenahraditelné ztrátě velkoplošných uměleckých děl.

Negativní zásahy vznikají také nekoncepční výměnou výkladců a oken. U OS to opět bývá formou neekonomičtějšího řešení – výplní s plastovými rámy. Ty mají jiné proporce ráků i jiné členění, čímž je samozřejmě původní estetika, založená na minimu výrazových prostředků, zásadně degradována. Rozsáhlejší stavby navíc procházejí výměnou, která nejenže neprobíhá v jeden moment, ale je také esteticky nejednotná. Příkladem mohou být OS **sídlíšť Februarového vítězství v Bratislavě** či **Michelská v Praze**, u něhož byly původně jednotné výkladce v parteru nahrazeny přibližně deseti typy výplní ve třech různých barvách. Ke srovnání původních velkoryse prosklených výloh s více členěnými plastovými náhradami může sloužit OS vzniklé **přestavbou centra v Myjavě** (OL7-X 01). Výše byla také diskutována neschopnost současného stavebnictví nahradit boletický panel, což je patrné např. u jednoho z objektů na **Hlavní třídě sídlíště Moravské Předměstí v Hradci Králové**. V tomto případě došlo k demontáži panelů a jejich náhradou se stala zeď s kontaktním zateplením a minimálními okny s vysokým parapetem.

Zásadním problémem se především u sídlištních OS stává ztráta estetické celistvosti. OS velmi často doplňovaly bytové domy, které s ním utvářely kompoziční celek založený na symbiotické estetice. Tu narušily privatizace a snižování energetické náročnosti jednotlivých bytových domů, což představuje všeobecný současný problém sídlíšť. Narušení celku zkrášlováním za pomoci sytých barev s nepřeborným množstvím kontrastujících motivů je nejvíce patrné u lineárních OS, např. u OS sídlíšť **Februarového vítězství v Bratislavě**, **Pankrác v Praze** (OL7-X 02) či **Krč v Praze**. Ve všech zmíněných případech došlo nejen k rozrůzněním bytových domů, ale i jednotlivé pavilony občanské vybavenosti ztratily jednotící architektonické řešení kvůli odlišně pojatým modernizacím fasád.

---

²⁴²⁹ Kulturní barbarství je přímo součástí reklamy nového centra. Na webových stránkách centra se totiž uvádí: „Starou mozaikovou fasádu nahradily různobarevné skleněné tabule a na středu byla instalována loga jednotlivých obchodních značek.“ [O centru. In: *OC Chomutovka* [online]. AiVision s.r.o., 2014 [cit. 2023-02-13]. Dostupné z: <http://www.chomutovka.cz/o-centru.php>.]

Kultivované přístupy k exteriéru zkoumaných staveb je samozřejmě možné převzít u jiných typů budov.²⁴³⁰ V případě OS na začátku úvah o modernizaci stojí především respekt k estetice založené na minimalizaci výrazových prostředků a tvořící vizuální celek s okolními stavbami; u OD by měl být na místě ohled k osobitě architektuře, jejíž podstata zpravidla vychází z kontrastu k okolní zástavbě.²⁴³¹ Tyto koncepty v určitých případech působí na celek v různé míře a jejich základem je nejen materiálové a barevné řešení, ale i měřítko, rytmus a proporce jednotlivých částí. Je třeba mít na mysli, že velká část OS a OD vznikla jako ucelené architektonické dílo. Proto by každé změně obvodového pláště měla předcházet komplexní analýza, která vezme v potaz nejen technicko-ekonomické otázky, ale také architektonicko-výtvarná hlediska. Zvláštní péči vyžadují umělecká díla, ať už jsou přímo integrována do architektury, anebo ji doplňují. Projekty pro snížení energetické náročnosti by měly být individuálně posouzeny tak, aby nedocházelo ke ztrátě architektonicky hodnotných plášťů a ke zhoršení vizuálního vztahu k okolní zástavbě. Kompletní odstranění obvodového pláště by u architektonicky či umělecky významných staveb mělo být podrobně zváženo, ne-li zcela vyloučeno.²⁴³² Podobně jako v interiéru bychom měli předcházet destrukci odolných a trvanlivých materiálů, např. kamenných a keramických obkladů, a jejich záměně za kontaktní zateplení s omítkou. Nové lehké obvodové pláště a prosklené stěny v parteru by v maximální možné míře měly ctít původní tvarosloví a subtilnost původní rámu. U dvouplášťových fasád by měly prvotní úvahy vést k zateplení ve vzduchové mezeře, což vyžaduje nejen koncepční rozvahu o míře zateplení, ale i odborné sejmутí obkladového materiálu a jeho návrat na původní místo. Pokud by se uvažovalo s rozšířením vzduchové mezery, je třeba klást důraz na problematickou, avšak neřešitelnou změnu délky fasád. Nicméně modernizaci vzhledu, která může být impulzem ke znovunastartování ekonomicky výhodnější situace, je třeba chápat také jako aktuální požadavek pro eliminaci fáze úpadku.

V případě modernistických sídlišť bychom měli klást důraz na zachování estetiky stavby. Architektonické tvarosloví, zpravidla založené na vizuální podobnosti s funkcionalistickou architekturou, je důsledkem historického vývoje a reflektuje tehdejší myšlenkové názory. Vydařenou revitalizací prošlo např. již zmíněné OS **sídliště III v Prešově** (2019 | OL7-X 05). Kromě zateplení obvodového pláště a střechy došlo také k výměně všech okenních a dveřních výplní. Všechny tyto zásahy ctily nejen původní architektonické řešení, založené na předsazeném ochozu s ustoupenými čtvercovými sloupy, ale do určité míry i členění výkladců. Společně s OS byl revitalizován také přilehlý taneční sál. Za zdařilou lze označit také modernizaci **nákupního střediska Ládví** (dnes OD Ládví, 2018, m4 architekti), které je součástí centra **sídliště Ďáblice v Praze**. Základním cílem modernizace bylo zachovat

²⁴³⁰ Některé zahraniční příklady byly zmíněny v kap. 7.3. U nás se relativně kultivovanou prozatím jeví probíhající modernizace **hotelu Intercontinental v Praze** (od 2021, TaK Architects). U řady prvků zde dochází až k restaurátorské obnově a prvky, které jsou bohužel v havarijním stavu bez možnosti zachování, jsou replikovány, např. žebrový strop trojice Šrámek-Rothbauer-Bočan či kabřincové obklady Zbyňka Sekaly. Další vhodné příklady renovací a revitalizací moderní architektury viz např.: [PRUDON. *Preservation of Modern Architecture*.]

²⁴³¹ Např. Popelová a Šenberger, zpracovatelé stavebně historického průzkumu na OD **Kotva v Praze**, vnímají estetiku prosklených částí stavby v kontextu okolí za příznivé; a naopak uzavřená masivní průčelí srovnávají s dojmem objemného skladu, jenž je v konfliktu s měřítkem historické architektury. [POPELOVÁ a ŠENBERGER. *Obchodní dům Kotva: Stavebně historický průzkum*. Nestránkováno.]

²⁴³² MOOS. Současný stav obchodních domů PRIOR a možnosti jejich konverzí. S. 81.

hodnotné a určující prvky stavby – výtvarně pojatý keramický obklad obvodového pláště a celoprosklené průčelí nad hlavním vstupem. Kromě jednotící grafiky jednotlivých prodejců lze za vítanou změnu považovat také vytvoření MO jednotek v přízemí, čímž vznikl celoprosklený parter s průhledy dovnitř domu.

V památkových rezervacích a zónách může naopak vzniknout veřejný zájem na posílení harmonie celku, kterou estetika zkoumaných staveb narušuje. V podobných případech je třeba postupovat obezřetně a úpravu obvodového pláště pečlivě řešit s ohledem na okolní zástavbu.²⁴³³ Nicméně je nutné si uvědomit, že architektonicky hodnotné poválečné stavby v památkových zónách a rezervacích jsou, i přes svůj nepopiratelný kontrast k historické architektuře, dokladem doby. Jejich ochrana jako integrální součásti chráněných území již není ojedinělá, což lze prezentovat na nedávné transformaci OD **Hornád v Košicích** (OL7-X 06), kde se o zachování obvodového pláště zasloužily především orgány památkové péče.²⁴³⁴ Výtvarně pojatá fasáda byla zbavena reklamních bannerů, očištěna a doplněna kultivovaným značením MO jednotek. Svůj vizuální vzhled si po modernizaci uchoval také architektonicky ojedinělý OD **PRIOR v Pardubicích**. V tomto případě byla ocelová fasáda otryskána a nalakována barevným odstínem totožným s původním.²⁴³⁵

Střídmou renovací uchováající architektonické kvality, pomineme-li instalaci velkoplošné obrazovky na nároží, prošlo brutalistní OS **Victoria Centre v Nottinghamu**. Za vydařenou je možné považovat modernizaci **OS v Yorku** (OL7-XI 01, 02). Dvoupodlažní budova byla totiž očištěna od ochozů a schodiště vytvářejících temná zákoutí a nový celoprosklený plášť založený na estetické minimalizaci rámu dal vyniknout charakteristické atice na krakorcích. Naopak obytný hranol vystupující z podnože OS prošel zjednodušením měřítko i tvarosloví a jeho nástavba dále snížila estetický účín podobně formované atiky. Na základě komplexní analýzy využití a trvalé udržitelnosti proběhla renovace a konverze OD **Jelmoli v Basileji** (dnes Rãbgass-Center, Mint architecture | OL7-XI 03, 04). Nově byl proveden lehký obvodový plášť v parteru ctící původní členění. Průčelí v patrech, složené z betonových prefabrikátů se svislými cézurami okenních štěrbin, bylo zachováno a důsledně vyčištěno i ošetřeno proti dalším nepříznivým vlivům počasí. Součástí renovace bylo také částečné provedení extenzivní zelené střechy a dále osazení střešní fotovoltaické elektrárny. Nedílnou součástí realizace je decentní označení MO jednotky v exteriéru. U již zmíněného OD **Rätia v Davosu** (OL7-XI 05) proběhl výraznější zásah. Na střeše budovy, která je

²⁴³³ Příkladem může být plánovaný návrat k původnímu vzhledu OD **Corvin v Budapešti** (rekonstrukce od 2017, M-Teampannon | OL7-X 03, 04). Užitá hliníková obklad bez větších výtvarných ambic na konci 60. let zakryl historizující průčelí prakticky bez zásahů. Díky tomu je rekonstrukce původního architektonického řešení logickým a pozitivním krokem.

²⁴³⁴ MÜLLEROVÁ, Alexandra. S pôvodnou fasádou. Bývalý Prior v Košiciach nahradil obchodný dom Urban. In: *ASB* [online]. 2021 [cit. 2023-02-13]. Dostupné z: <https://www.asb.sk/biznis/realitny-trh/s-povodnou-fasadou-byvaly-prior-v-kosciach-nahradil-obchodny-dom-urban>.

²⁴³⁵ Bohužel, v těchto případech se pozornost zaměřila jen na obvodový plášť, který se stal dobovou kulisou prakticky nového vnitřku. U obou OD zůstaly pouze plášť a holá nosná konstrukce. V případě OD **PRIOR v Pardubicích** se uvádí, že v průběhu stavebních prací se ukázal technický stav budovy natolik špatný, že muselo být přistoupeno dokonce k demolicí všech stropních konstrukcí a k jejich následnému znovuvybudování. [ZLINSKÝ, Milan. Bývalý pardubický Prior si i po rozsáhlé rekonstrukci zachová svůj vzhled. In: *IDnes.cz* [online]. MAFRA, 2021 [cit. 2023-02-13]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/pardubice/zpravy/budova-prior-tesco-palac-rekonstrukce-vzhled-brutalismus. A210524_609390_pardubice-zpravy_mvo.]

v kontrastu s průběhem terénu, vznikly čtyři světlíky. Ty mají podobný sklon jako střecha, avšak opačný – vznikly tak radikálně vystupující vikýře, jejichž působení zmírňuje plechové obložení shodné se střešní krytinou. Tento příklad ukazuje, že podobně jako u řady modernizací a konverzí historické architektury, poválečné OD nemusí být nedotknutelnou stavební materií. Vhodné doplnění soudobým zásahem stavbu nejen že esteticky aktualizuje, ale také umožňuje splnění nových požadavků vnitřního provozu.

- urbanistické problémy OS a OD

Z pohledu urbanistických problémů je vhodné zkoumané stavby rozdělit na ty, které vznikly v rámci nového obytného útvaru – sídliště, a ty, jež byly umístěny v historickém centru anebo v jeho blízkém okolí. Zatímco většina OD patří ke druhé skupině, lokální centra sídlišť vytvářela většinou OS.

Bohužel, sen mnoha architektů o intimněji formovaných stavbách, které by nahradily tradiční městské prostředí, se (alespoň prozatím) nenaplnil. Prvotními problémy OS jsou především samotný modernistický urbanismus, jenž vycházel ze striktního funkčního zónování, členění území na obytné okrsky podléhající THU, a také jejich forma „[...] izolovaných, do sebe uzavřených bloků, s obrovskými prázdnými rozlohami betonu a nadúrovňovými pěšími komunikacemi, po kterých nikdy nikdo nechodil.“²⁴³⁶ Tradiční urbanismus stěžejní uzly občanské vybavenosti řeší nejčastěji pomocí esteticky určujících staveb a pohledových dominant, pozdní modernismus naopak sídlištní centra formoval jako horizontální budovy obklopené vertikálami bytových domů, čímž je upozadil a postavil je na vedlejší kolej.²⁴³⁷ Pohledově i funkčně významná místa jako nástupní prostory do území a nárožní polohy u křižovatek nejsou akcentována, z čehož samozřejmě plyne absence stavebních objektů, které by na daném místě zajistily větší hustotu lidí.

Při širším pohledu na OS v **Praze-Čimicích (OL7-XI 06)**, **Perla a Hvězda v Teplicích** či OS **sídliště Jižní svahy ve Zlíně** je zcela zřejmé, jak jsou v obytném okrsku rozmístěni jeho obyvatelé. K tomu se váže také monofunkčnost OS, která způsobuje, že po část dne je prakticky bez uživatelů. Návštěva OS není přirozeným procesem, ale cílenou činností; jinými slovy, OS navštíví jen ti, kteří to potřebují, a navíc jen v určitý čas – senioři a maminky s dětmi zpravidla ráno a dopoledne, ostatní obyvatelé zpravidla večer, a to jen pokud si zapomenou nakoupit cestou z práce na jiném místě. Spojnice mezi bydlištěm a zastávkou hromadné dopravy, na kterých byla řada zkoumaných staveb situována, díky změně životního stylu a především nárůstu automobilizace ztratily svůj význam a z OS se stala místa na okraji. Příkladem mohou být OS **sídliště Invalidovna v Praze**, jehož ústřední atrium ztratilo kvůli změně využití části budovy a výstavbě přilehlé stanice metra potenciální tok obyvatel sídliště, nebo POU **sídliště Prosek a Pankrác v Praze**, jejichž vysoké ambice dnes připomínají korza krytá přístřešky. Pokud není úbytek uživatel patrný v úrovni parteru, zcela zřetelný je

²⁴³⁶ MCLEOD. Od postmodernismu k dekonstruktivismu: Architektura a politika v éře Ronalda Reagana. S. 126.

²⁴³⁷ Takto čtenou sémiotiku OS podporuje samotný proces vzniku obytných sídlišť a jejich výstavba – občanská vybavenost vznikala někdy až desítky let po dokončení bytových domů i nastěhování obyvatel.

pak u středisek s ochozy v patrech přístupných často spleťnými rampami či schodišti, např. OS **Luka v Praze** nebo OS **sídliště Krč v Praze** (OL7-XI 07).

Řada sídlištních MO staveb se nachází v lokalitách, kde pro soukromé investory hrozí nedostatečná návratnost investic, čímž se jejich smysluplný provoz bez veřejných prostředků jen těžko obejde. Naopak rozlehlost a monofunkčnost OS na druhé straně vytváří na sídlištních plošné rezervy. Pokud neuvažujeme demolici a následnou novostavbu, další užitné plochy může přinést nástavba či přístavba. Pro účely MO bylo rozšířeno formou přístavby i nástavby OS **Slimák v Bratislavě** (OL7-XI 08). Pomineme-li, že přístavba narušila koncept polouzavřeného kruhového atria, velký zásah zaznamenala především architektura stavby. Společně s nástavbou byla původní hmota stavby homogenizována, prosklené pásy nahrazeny jednotlivými okenními otvory a budova získala přesahující střechu vnesenou prolamovanými sloupky. Architektonické řešení přístavby je naopak zvýrazněno a kontrastuje značným prosklením a oranžovým obkladem. Další řešení nástaveb je možné prezentovat na třech brněnských OS. Třípodlažní nástavbu bytového domu získalo OS **v Brně-Vinohradech**, jehož součástí jsou kromě MO ploch a bytů také kryté garáže. Dvoupodlažní nástavba OS **sídliště Staré Brno-Jih** doplnila MO jednotky o 48 bytů. Jednoznačným přínosem je třípodlažní nástavba jedné z částí OS **Obzor na sídlišti Lesná v Brně** (2019, RAW, Promed), protože revitalizací prošel také společný atriový prostor s restaurovanou plastikou. Polyfunkční budova v sobě nyní kombinuje MO jednotky, služby, byty a díky vhodným terénním podmínkám došlo pod atriem k vybudování podzemních garáží. Vzhledem k tomu, že u těchto zásahů vždy došlo k celkové změně výrazu stavby, souvisí úloha nástavby a přístavby přímo s architektonickými problémy v exteriéru.

Dopravní dostupnost je v případě sídlištních OS i OD prakticky vždy vyhovující; naopak nedostatečné mohou být kapacity parkovišť. Zásadní problém však přináší modernistický omyl striktní separace pěších, automobilové dopravy a zásobování. Myšlenka vytvoření výhradně pěšího, klidného a ničím nerušeného prostoru je sice úctyhodná, pokud však neexistuje důvod pro existenci pěších, celý koncept se rozpadá. To je zřejmé především u OS s vnitřním dvorem pro návštěvníky, např. OS **v Praze Zahradním Městě západ** (OL7-XII 03) či **sídliště Invalidovna v Praze** a **Fifejdy v Ostravě**, jejichž prostory dříve plné zeleně a doplněné lavičkami, vodními prvky i výtvarnými díly jsou dnes často ponechány svému osudu a na hraně technické životnosti. Až téměř havarijní stav nezřídka vede k odstranění loubí a markýz, čímž je zásadně narušena původní urbanistická koncepce a vnímání prostoru. Takovým příkladem jsou demolice loubí u OS **v Praze Zahradním Městě západ**, **Včela Tanvaldská na sídlišti Ďáblice v Praze** či **sídliště Pařížská komuna v Českých Budějovicích** (OL7-XII 01, 02).

K oddělení automobilové dopravy a zásobování od pěších se však váže závažnější problém. OS s vnitřním dvorem pro návštěvníky a také lineárně řazená střediska vytváří živý parter pouze jedním směrem; opačná strana je produktem funkcionalistického přemýšlení – jde o čistě utilitární fasády s minimem oken a vraty sloužícími k zásobování. Tento Jekyll-Hyde syndrom OS vyznívá naplno především v ulicích s bytovými domy, např. OS **Cíl**

ve **Vlašimi, Rozkvět v Mostě** či **OS v Martině – sever**. Až kuriózním dojmem působí ulice mezi bytovými domy a zadní fasádou **OS Centrum ve Zvolenu** (OL7-XII 04). Tento problém dále prohlubuje vertikální separace založená na systému ramp, lávek a schodišť. Pomineme-li stavebně technický stav zmíněných prvků, jejich následkem vznikají prostory výhradně určené automobilové dopravě, kde je pěší nežádoucí. To je patrné např. na ulicích mezi občanskou vybaveností a bytovými domy **Hlavní třídy sídliště Moravské Předměstí v Hradci Králové** – chodec vstupuje na ulici jen v případě, když jde k zaparkovanému automobilu nebo vyzvednout smetí, jindy zde není vítán. V řadě případech tento problém přispívá ke vzniku patogenních míst bez jakéhokoli dohledu, kde začíná být existence uživatel OS až nebezpečná.²⁴³⁸ Tyto prostory jsou ale výsledkem nejen separace jednotlivých druhů dopravy (**OS Slunečnice v Praze-Jižním Městě** | OL7-XIII 01), ale i existencí prázdných fasád bez oken sloužících výhradně zásobování ve slepých ulicích (**OS na Fučíkově ulici v Ústí nad Labem**), anebo vznikem tmavých zákoutí kvůli složitému systému venkovních lávek, ramp a schodišť (**OS Odra na sídlišti Bohnice v Praze** | OL7-XIII 02). Paradoxní je, že tyto vandalismem napadené a potenciálně nebezpečné prostory vznikají v dohledové vzdálenosti od bytových domů a nežidka jen několik metrů od relativně rušných ulic.

Zmíněné urbanistické problémy lze jen zřídka korigovat na úrovni dané stavby. Problémy sídlištních OS a OD se navíc váží k urbanisticko-architektonickým i socioekonomickým problémům samotných obytných okrsků. Se sídlišti na území ČR nejsou zatím spojeny tak zásadní komplikace jako v případě jiných zemí, především těch západoevropských, nicméně je nutné tyto zkušenosti vnímat a brát jako potenciální hrozbu.²⁴³⁹ Česká sídliště obývá zhruba třetina domácností a ve větších městech bývá toto číslo vyšší.²⁴⁴⁰ Faktem však je, že pozvolna probíhá logický proces obměny, kdy se bohatší část populace stěhuje do lepších lokalit či nové zástavby. Velkým problémem sídlišť je především to, že byly od počátku navrženy jako samostatné komplexy oddělené od živoucího městského systému, které navíc vznikly v určitý historický okamžik. Urbanismus sídlišť proto bude nutné konfrontovat a revidovat. O struktuře sídlišť bychom měli začít uvažovat méně úzkoprsě a podobně jako o historickém městu – tím pádem ho považovat za strukturu, kterou je možné vhodným způsobem rozvíjet či doplňovat. Základní snahou by mělo být ostrovy nocleháren propojit s městskou strukturou i mezi sebou.²⁴⁴¹ Předložená práce si však neklade za cíl zabývat se tak složitým tématem, jakým je např. zahušťování

²⁴³⁸ Těmito prostory jsou charakteristické především anglická OS z přelomu 50. a 60. let. Např. předměstské centrum **Stevenage** či městská OS ve **Stockportu, Arndale** a **Stratfordu nad Avonou** (OL7-XII 05, 06) byla komponována tak, že hlavní prostory utvářely POU a rovnoběžné ulice na opačných stranách budov zůstala pouze jako zásobovací bez jakékoli vizuální kontroly. Také pestrý život pěšího městského korza **Lijnbaan v Rotterdamu** (OL7-XII 07, 08) je vykoupěn rovnoběžnými zásobovacími ulicemi bez oken, kde je naprosto nepřírozené se pohybovat. Takové prostředí v případě OS **Kents Moat v Birminghamu** vedlo ke vzniku sociálně vyloučené lokality, jejíž stav byl natolik závažný, že středisko muselo být zdemolováno.

²⁴³⁹ „Dnešní zkušenosti s některými vyloučenými lokalitami i zahraniční příklady jsou spíše varováním, které je ovšem třeba brát vážně.“ [KOHOUT, Michal et al. *Sídliště, jak dál?*. Praha: České vysoké učení technické v Praze, Fakulta architektury, Ústav nauky o budovách, 2016. ISBN 978-80-01-05905-0.]

²⁴⁴⁰ KOHOUT et al. *Sídliště, jak dál?*. S. 15.

²⁴⁴¹ Základní princip k začlenění sídlišť do městské tkáně viz např.: [JACOBS, Jane. *Smrt a život amerických velkoměst*. 2., aktualiz. a dopl. vyd. Překlad Jana SOLPEROVÁ. Dolní Kounice: MOX NOX, 2013. ISBN 978-80-905064-4-2. S. 399.]

sídlíšť, diverzifikace prostor, aktivace parteru či vytváření typologického a sociálního mixu.²⁴⁴² Přesto je vhodné tyto obsáhlé problémy zmínit s ohledem na zkoumané stavby, protože i ony představují potenciál k jejich vyřešení.

U sídlištních OS a OD by se měla zvážit dlouhodobá regulace MO jednotek a služeb tak,²⁴⁴³ aby byly obchodně rozmanité. A to nejen z pohledu nabídky sortimentu, ale také z pohledu sociálně ekonomického. „Fyzické a ekonomické podmínky, které vytvářejí rozmanitost v obchodě, úzce souvisejí s vytvářením nebo s existencí ostatních druhů rozmanitosti [...]“²⁴⁴⁴ Dále bychom měli zvažovat funkční různorodost, „[...] protože právě nepřítomnost dostatečně promíšených funkcí je jednou z příčin neživotnosti, nebezpečí a zřejmých praktických nevýhod sídlištní výstavby. [...] Téměř všechny druhy pracovišť by na takovém místě byly zvláště cenné. Totéž platí i o zařízeních využívaných ve večerní době a o všeobecných obchodech, zejména tehdy, když budou využívány mnohostranně a přilákají hodně lidí z míst za dřívějšími hranicemi sídliště.“²⁴⁴⁵ Potenciál k oživení přináší různé společensko-kulturní akce, které by se ideálně měly pravidelně opakovat, např. farmářské trhy, vánoční trhy spojené s rozsvícením vánočního stromečku apod.²⁴⁴⁶

U některých, především volněji komponovaných OS, lze uvažovat se zahuštěním novými objekty či jejich nástavbu. Se zahušťováním sídlišť, resp. OS jsou spojeny různé způsoby přístavb. Původní urbanistické řešení centrálního prostoru si po přístavbě např. uchovalo OS **Šeškine ve Vilniusu**. Novostavba administrativní budovy je svou výškou v kontrastu s horizontalitou střediska, avšak použití cihelných pásků na fasádě stavbu organicky začlenilo do podobně řešené původní struktury. Dále je možné předpokládat, že užití polyfunkce zajistí nejen lepší rentabilitu, ale také do své blízkosti připoutá nové obyvatele.²⁴⁴⁷ A právě ti, na rozdíl od výtvarně efektních urbanistických kompozic, dělají živé obytné prostředí.

Navzdory tomu, že u přestaveb území (viz níže) se začíná po vzoru tradičních městských ulic uplatňovat trend venkovních otevřených ulic kombinujících různé formy dopravy, lze zmínit i případy, kdy nové kvality přineslo zastřešení dříve otevřeného ústředního prostoru. Dobrymi příklady tohoto typu zásahu jsou např. OS sídliště **Vällingby ve Stockholmu** (OL7-XIII 03) a **Detmerode ve Wolfsburgu**, kde jsou nové zastřešující konstrukce vyvýšeny nad ústřední prostor, čímž dochází k ochraně pěších před dešťovými i sněhovými srážkami, ale prostor zůstává exteriérem. Větší část OS však získala střechu,

²⁴⁴² Řešením tohoto problému se u nás zabýval např. výzkumný projekt **Sídliště, jak dál?**, organizovaný Fakultou architektury ČVUT v Praze ve spolupráci s Národní sítí Zdravých měst České republiky, Centrem kvality bydlení a Heinrich-Böll-Stiftung Praha. Více viz [KOHOUT et al. *Sídliště, jak dál?*.]

²⁴⁴³ Jacobs dodává, že rozmanitost má sebedestruktivní tendenci. „Ať má sebeničení rozmanitosti jakoukoliv formu, v hrubých rysech se děje asi toto: Směs rozmanitých funkčních prvků [...] začne být jako celek mimořádně populární a úspěšná. Úspěch [...] vyvolá prudký konkurenční boj o prostor na tomto místě. Dochází k horečnému zabírání prostoru. To, co v této soutěži o prostor zvítězí, bude představovat jen úzký segment mnoha funkcí [...]. Jedna nebo několik funkcí, které se na tomto místě ukázaly jako nejvýnosnější, se bude opakovat znovu a znovu a vytlačí a přehluší méně výnosné způsoby využití.“ [JACOBS. *Smrt a život amerických velkoměst*. S. 251.]

²⁴⁴⁴ JACOBS. *Smrt a život amerických velkoměst*. S. 160.

²⁴⁴⁵ Tamtéž, s. 400.

²⁴⁴⁶ Příkladem mohou být hojně navštěvované Čimické trhy (OL7-XIII 05), které slouží nejen jako příležitost k nákupu, ale jsou také pravidelným sousedským setkáním.

²⁴⁴⁷ „Typologická monotónnost tak může mít do budoucna velmi pravděpodobně vliv i na monotónnost sociální.“ [KOHOUT et al. *Sídliště, jak dál?*. S. 32.]

kteřá prostor před klimatickými vlivy uzavřela úplně, čímž se tak stal interiérem. U OS **Roosevelt Field v Garden City** a **Mayfair ve Wauwatose** (OL7-XIII 04) získaly pešší osy skleněné střechy prostorově evokující pařížské pasáže, zalomené sedlové zastřešení z ocelových jeklů získalo OS v **Siegen-Weidenau** a skleněnou střechu OS **Nordweststadt ve Frankfurtu nad Mohanem** zase vynáší klenuté dřevěné lepené vazníky. OS **Main-Taunus Zentrum ve Frankfurtu nad Mohanem** je založené na obou typech zastřešení, čímž vznikají různorodé charaktery prostředí mezi sebou se prolínající a narušující stereotyp typických nákupních center.

U městských OS a především OD mezi základní urbanistické problémy patří jejich stavební objem, který narušuje rostlou historickou strukturu. To je patrné především u budov spoluutvářejících ústřední prostory měst – náměstí. Negativní konotace opakovaně kolují o OD **Dyje ve Znojmě** a **PRIOR v Prostějově** či v **Jihlavě** (OL7-XIII 06),²⁴⁴⁸ které vévodí historickým náměstím lemovaným měřítkově menšími měšťanskými domy na gotické parcelaci. Je třeba zmínit, že negativnímu zásahu do rostlého urbanismu velmi často předcházela demolice nejen stavebně technicky nevyhovujících domů, ale i památkově hodnotných sakrálních i profánních budov. Kromě již zmíněného OD **PRIOR v Jihlavě** lze v této souvislosti zmínit např. OD **PRIOR v Krnově** (dnes OD Krnov), v **Hradci Králové**, v **Teplících** a v **Ostravě** či **Labe v Ústí nad Labem**. V případě OD **PRIOR v Olomouci** a **Dyje ve Znojmě** došlo dokonce k devastaci archeologických nalezišť. Přetržení staletého urbanistického vývoje proběhlo nejen v rovině jednotlivých staveb, ale také radikálními zásahy do uliční sítě, pohledových os i městských dominant. Krucialním urbanistickým problémem jsou solitérní OD na rozhraní historického města a předměstí. Situace, která mnohdy evokuje městskou periferii, brání vytvoření městského prostředí a případnému rozvoji obcí. Takovými OD jsou např. **PRIOR v Karvině**, **Jednota v Rožňavě**, **Uran v České Lípě** nebo solitérní monument **PRIOR v Brně** (OL7-XIII 07), který společně s železničním náspem tvoří zásadní bariéru pro rozvoj města mezi hlavním a Dolním nádražím.

Dalším problémem, který ovlivňuje širší okolí, může být připojení na technickou a dopravní infrastrukturu. Především složitá dopravní návaznost a nedostatek parkovacích míst mají za následek nízký podíl automobilizovaných zákazníků. Nejen z pohledu dopravního připojení, ale také vizuálním problémem narušujícím své okolí, je zásobování. Zásobovací komunikace v řadě případů tvoří výrazné zásahy do veřejného prostoru. V tomto ohledu lze vzpomenout např. OD **PRIOR v Jihlavě**, kde zásobovací rampa nevhodně odděluje část hlavního náměstí od uliční fronty, v **Ostravě** (OL7-XIII 08), jehož zásobovací trakt zastavil stopu historické ulice s průhledem na kostel, či v **Olomouci**, který zásobovacím dvorem znehodnotil náměstí s gotickým farním kostelem.

²⁴⁴⁸ Vztah samotných architektů k této budově lze doložit výsledky veřejné soutěže o návrh **Revitalizace Masarykova náměstí v Jihlavě** z roku 2018. Ačkoli v zadání soutěže byly uvažovány pouze úpravy nejbližšího parteru a provozních návazností k 1. a 2. nadzemnímu podlaží OD, přesto 8 z 12 odevzdaných přišlo s kompletní přestavbou. Dva návrhy budovu PRIORu v zásadě ignorují a odcloňují od náměstí výsadbou stromů a jeden z návrhů ji nechává pod popínavou zelení dokonce „zmizet“ celou. Více např.: [Výsledky architektonické soutěže o návrh Revitalizace Masarykova náměstí v Jihlavě. In: *Jihlava: náměstí* [online]. Jihlava, 2018 [cit. 2023-02-19]. Dostupné z: <https://jihlava.cz/vysledky-architektonicke-souteze/d-528353/p1=123657>.]

Přestože dopravní připojení může generovat řadu problémů, díky dostupnosti a umístění v blízkosti centra měst se OD stávají potenciálním nositelem dalších prodejních ploch. Pokud je rozšíření v rámci půdorysu stavby nedostačující, dochází k nástavbě či přístavbě. Nástavba je zpravidla řešena v případech, kdy se původní objekt nachází ve stísněných podmínkách a důvodem navýšení kapacit je nejčastěji další prodejní plocha. Rozšíření u volněji situovaných staveb je spojeno s přístavbou, která ideálně tvoří menší objem než původní objekt. Přístavbou se často řeší doplnění svislých komunikací pro zkapacitnění přístupu zákazníků a pro splnění požadavku na únikové cesty, nebo navýšení prodejních ploch. U OD **Hron v Banské Bystrici** byla k hlavnímu průčelí přistavěna eskalátorová hala, která byla pojata celoproskleným obvodovým pláštěm, k OD **PRIOR v Žiaru nad Hronom** byl přistavěn přízemní pavilon s prodejnou. Za kuriózní pak mohou být považovány nástavby OD **PRIOR v Krnově** (OL7-XIV 01, 02), kde nástavba ubytovací části vedla k transformaci fasád do pseudorenesanční podoby (2005, Petr Šmarda),²⁴⁴⁹ anebo OD **PRIOR v Levicích** (dnes Dituria Shopping Center | OL7-XIII 09, 10) či **Zvolenu**, kde spíše než k zásadnímu navýšení kapacit došlo k diskutabilním úpravám s postmoderními prvky.

Zásadní vliv na urbanistické vztahy má novostavba obchodního využití, která je provozně propojená s původním OD. Novostavba zpravidla vytváří hlavní vstup, odpovídá soudobé architektuře suburbánních nákupních center a je plošně větší. Celek má za úkol vytvořit nákupní centrum, v jehož struktuře tvoří OD prodejní plochu pro kotevního nájemce. Takto formovaná obchodní stavba je schopná konkurovat suburbánním nákupním centrům, avšak je to za cenu vytvoření nových urbanistických souvislostí a ztráty autenticity nebo významného průčelí budovy. Příkladem mohou být OD **Máj v Praze**, jenž přišel o unikátní prosklené průčelí eskalátorové haly kvůli přístavbě nákupního centra **Quadrio** (2007-14, Jakub Cigler architekti), a **PRIOR v Pardubicích** (OL7-XIV 03), jehož ojedinělý spouštěcí portál padl za oběť výstavbě centra **Atrium Palác Pardubice**. Naopak ve prospěch obou příkladů hovoří přímé propojení suchou nohou původního OD s novým nákupním centrem, čímž se zvyšuje pravděpodobnost návštěvy nakupujících.

Zmiňované urbanistické zásahy zkoumaných staveb do historické struktury města bývají nevratné a jen stěží lze bez tlaku občanské veřejnosti či politické reprezentace očekávat jejich nápravu. Nejpalčivější problémy není možné řešit jinak než radikální přestavbou území a případně demolicí. Těmto případům se budeme věnovat níže. Nicméně je možné nalézt i případy, kdy velkorysé modernistické koncepty dodnes slouží svému účelu a jsou vysoce frekventované. Ačkoli prošla POU **Prager StraBe v Drážďanech** (OL7-XIV 04) řadou dílčích zásahů, včetně demolice OD a novostavby nákupního centra, stále plní významnou úlohu ve fungování města. Obliba ulice je jistě dána nejen rozmanitostí funkcí a hustotou uživatelů, ale také prostředím s kvalitními materiály v parteru, vzrostlou zelení, fungujícími vodními prvky i výtvarnými díly, jež jsou častými objekty fotografujících návštěvníků. Zásahy do jednotlivých staveb prošlo také **centrum obchodu a služeb ve Varšavě**, nicméně i v tomto případě jsou urbanistické kvality zachované a stále dobře

²⁴⁴⁹ Z architektonicko-historického pohledu sporná úprava získala v roce 2006 ocenění Nejlepší fasáda Moravskoslezského kraje a hlavní cenu v kategorii bytové domy v soutěži Stavba Moravskoslezského kraje.

fungující. Vnitřní otevřené atrium se zelení a posezením, jež lemuje dvoupodlažní stavba s ochozy, si dodnes uchovalo menší OS **Carmel Plaza v Carmel-by-the-Sea**. Nezmínit nelze ani brutalistní komplex **Barbican v Londýně** či postmoderní interpretaci pasáže **Eaton Center v Torontu** (OL7-XIV 05), jejíž ústřední prostor je dodnes v autentickém stavu a jako zkratka městem stále živým místem. Totéž platí i o prototypu všech moderních POU, protože **Lijnbaan v Rotterdamu** se stala hlavní městskou nákupní třídou s uznávanými obchodními značkami.

Nevyhovující kapacity připojení na technickou a dopravní infrastrukturu si žádají větší zásahy na úrovni širšího okolí. Radikální změny vyžaduje nejen přehodnocení vnitřního provozního řešení, ale i zásahy v dopravním připojení na navazující dopravní infrastrukturu. Pokud není možné realizovat podzemní zásobování s rampou v hmotě stavby, pak by mělo být ideálem vytvoření vnitřních zásobovacích dvorů. Ty díky tomu, že jsou v hloubce stavebních bloků, nedegradují veřejné prostory. Existuje řada příkladů takto pojatých zásobovacích dvorů, které byly koncipovány již od vzniku OD, např. OD **Aux Nouvelles v Rouenu** (dnes Galeries Lafayette Rouen), **Kaufhof v Mnichově** (dnes GALERIA München Marienplatz), **Prima ve Splitu** či **Skarbek v Katovicích**. Vhodným příkladem, kdy byl minimalizován dopad slepých zásobovacích fasád, je dostavba uliční fronty u **OS ve Stockportu** (OL7-XIV 06, 07). Na ploše parkoviště k OS vznikla nová podlouhlá budova s kinosály a navzdory tomu, že tato funkce nevyžaduje otevřené fasády, došlo zde ke správnému rozhodnutí – nová budova má celoprosklený parter. Vzniklá ulice, která je dále osazena stromy a dalším mobiliářem, tak eliminuje městsky nefungující prostředí. Obávat bychom se neměli ani umožnění vzniku městotvorných funkcí v podružných či zásobovacích prostorech, tedy tzv. aktivace parteru. Příkladem zapojení vedlejší zásobovací ulice do městské tkáně může být např. **centrum obchodu a služeb ve Varšavě** (OL7-XIV 08), kde ve dříve slepé přízemní části divadelní budovy vznikly bistro a bar s venkovním posezením. V případech, kdy však není možné přistoupit k většímu zásahu do stávajícího dopravního napojení či k dostavbě stavebních bloků, je možné zásobování pojmout esteticky přijatelnější formou. To dokládá např. transformace na nákupní centrum OD **PRIOR v Olomouci** a **Magasin du Nord v Lyngby** (dnes Magasin Lyngby | OL7-XV 01), jehož zásobovací dvůr je doplněn řadou stromů a dočasným stánkem s rychlým občerstvením. Ten společně s neprůhledným oplocením brání přímému pohledu do prostoru zásobování.

Rozšíření stávajících obchodních staveb, které již v době svého vzniku mohly tvořit naddimenzovaný stavební objem, pomocí různých forem nástaveb a přístaveb může své okolí narůstající hmotou ještě více negativně ovlivnit. Při rozšiřování OD je zásadní uchopit architektonický vztah mezi novou a starou částí a rozhodnout se, zda ho založit na symbióze či kontrastu. Symbiotickými příklady jsou OD **Alföld v Kecskemétu** (dnes Alföld Áruház | OL7-XV 02), kde původní hmota z bílých režných cihel získala na obou koncích esteticky ojedinělé organické rozšíření shodné materiality, avšak terakotové barvy (1996-98), a **Skarbek v Katovicích** (dnes Społem Katowice | OL7-XV 03), jehož průčelí do náměstí bylo dynamizováno třemi vertikálami tvořící kolejnice venkovních prosklených výtahů.

Architektonicky umírněné jsou nástavby OD **Macy's Rego Park v Queens** (OL7-XV 04) kopírující kruhový půdorys, od něhož je ustoupena, či **OS v Luleå** (dnes Shopping galleria Luleå), kde tvarosloví a materiál obvodového pláště nástavby s byty jsou prakticky totožné s původní stavbou.

Novostavbu rozšiřující prodejní plochy lze pro další existenci zkoumaných staveb chápat jako pozitivní jev – kromě navýšení prodejní plochy totiž často kompenzuje nedostatek parkovacích míst a je schopna ušetřit ekonomickou stagnaci.²⁴⁵⁰ Obrácenou stranu mince tvoří vliv na městský život, potažmo MO síť, protože výstavba nákupního centra může být likvidační pro menší živnostníky v jeho blízkosti. Žádoucí je provést analýzy nákupních spádů a vlivu nákupního centra na městské centrum a širší okolí. Pakliže je rozhodnuto o jeho výstavbě, je vhodné, aby propojení s OS nebo OD bylo přímé a suchou nohou. Snahou by mělo být dosažení architektonicky hodnotného celku, který bude respektovat nejen původní stavbu, ale také okolní zástavbu. Žádným způsobem by neměly být dehonestovány nebo zničeny architektonické a výtvarné hodnoty významných budov.²⁴⁵¹ Rigidní objemová i architektonická řešení evokující suburbánní nákupní centra a žádným způsobem nereflektující své okolí, vč. návaznosti na stávající uliční síť, by v intravilánu neměla být tolerována.

Vzhledem k tomu, že přístavba nového nákupního centra podléhá řadě vnějších faktorů, je svým způsobem individuální. Protože v západní Evropě nákupní centra vznikala již ve zkoumaném období jako solitéry, anebo po vzoru amerického způsobu přímo ve spojitosti s OD, přístavby nových nákupních center se příliš nevyskytují. Výjimku tvoří OS **Elbe v Hamburku** či **Ruhr-Park u Bochumi** (OL7-XV 05), která postupem času s výstavbou přidružených objemů ztratila svůj původní koncept i charakter. Sledování amerického způsobu formování OS vedlo také k vytvoření objemných nákupních celků přesahujících velikost několika městských bloků.²⁴⁵² Jen zřídka tak existuje rezerva umožňující bez demolic další rozvoj ploch, jako je tomu v postsovětských zemích. Za zmínku tak stojí jen pozdější přístavba nákupního centra **Breuninger ve Stuttgartu**, u kterého si OD díky umístění na nároží zachoval svou výsadní pozici, či OD **Horten v Bielefeldu**, kde přístavbou **LOOM Bielefeld** vzniklo nákupní centrum mající přes 26 tis. m² prodejní plochy propojených eliptickým čtyřpodlažním atriem se skleněnou střechou. Přístavbou nákupního centra prošlo několik městských OD i OS v bývalé NDR. V případě OD **Konsument v Chotěbuzi** (dnes Galeria Cottbus) si stavba do značné míry uchovala svou solitérnost, protože nákupní centrum **BleichenCARRÉ** bylo postaveno s distancí. Komunikační propojení mezi budovami zajišťuje spojovací krček. Solitérnost i architektonické působení z hlavních pohledových os si zachoval také OD **Centrum v Hoyerswerdě**. Přístavba nákupního centra **Lausitz-Center** byla situována k rohu OD, kde je komunikační propojení, a z hlavní ulice byla ustoupena tak, že před ní

---

²⁴⁵⁰ Novostavba nákupního centra vzniká v blízkém okolí OS a OD bez přímého komunikačního propojení přináší opačnou situaci, která dané stavby ovlivní negativně. Odliv nájemců do nové MO jednotky navíc uspíš jejich „secondhandizaci“.

²⁴⁵¹ Zde platí řešení architektonických problémů v exteriéru uvedených výše.

²⁴⁵² Např. OD **Innovation v Bruselu** (dnes Galeria Inno), který je mostem s prodejní plochou spojen s OS **City 2** vybudovaným v polovině 70. let.

vzniklo náměstí ze strany lemované OD. OS **na Rathausstraße v Berlíně** (OL7-XV 06) prošlo nejen transformací na nákupní centrum, ale byly k němu z jedné strany přistavěny nové objekty s kanceláři, byty i dalšími MO plochami, které sice znamenaly narušení původní koncepce, ale také zúžily naddimenzovaný uliční prostor a vhodně doplnily uliční čáru.

- konverze OS a OD

U zkoumaných MO jednotek by primárně mělo docházet k zachování jejich funkce. V řadě případů, např. když nejsou schopny plnohodnotně konkurovat novým nákupním centřům, to však není možné. V případech, kdy jsou renovace, rekonfigurace nebo rozšíření pro odvrácení fáze útlumu nedostačující, připadá v úvahu konverze na jiné funkční využití. A proto se aktuálním problémem stává také nalezení způsobu ekonomicky výhodného užívání. Problém konverze OS a OD z 60. a 70. let 20. stol. dosud nemá v odborné literatuře větší odezvu.²⁴⁵³ Nastolení tématu může být překvapující, podíváme-li se však na vývoj, jakým prošla např. průmyslová architektura,²⁴⁵⁴ lze předpokládat, že časné otevření tématu může předcházet nevratným zásahům a ztrátám architektonicky cenných budov.

V československé stavební praxi jsou konverze zkoumaných staveb, podobně jako teoretické úvahy v odborné literatuře, výjimečným jevem. V případě OS lze hovořit spíše o navýšení jiných než obchodních ploch, především obytných. Výjimkou je nástavba jedné z částí OS **Invalidovna v Praze**, která vznikla pro potřeby oděvního a kadeřnické učiliště (nástavba 1996, Věra Linhartová). Původní celoprosklený parter nastavované části byl odstraněn a obě podlaží sjednotil pravidelný rastr oken se žlutými rámy. Ke konverzím OS můžeme řadit také tři výše zmíněná brněnská OS. Nový vzhled **OS v Brně-Vinohradech** vznikl homogenizací obvodového pláště a jakousi ignorancí původní stavební substance – celek má v prvních dvou podlažích místy až nepřírozně plné fasády. Na rigorózní architekturu byla založena nástavba OS **sídlíště Staré Brno-Jih** (OL7-XVI 01, 02). Původní objem stavby získal na hlavním průčelí černý hliníkový obklad, obytná část je řešena v intencích původní architektury – bílá omítka a pravidelně rozmístěné okenní otvory funkčně odpovídající vnitřní dispozici. Nástavba půdorysného tvaru U dále umožnila na střeše střediska vytvořit větší terasy přiléhajícím bytům. Konverze OS **Obzor na sídlíšti Lesná v Brně** (OL7-XVI 03, 04) ctí původní architektonické hodnoty – při modernizaci fasád bylo v maximální možné míře reflektováno původní materiálové řešení. Charakter nástavby do volného prostoru udávají průběžné balkony s červeným zábradlím a směrem do společného atria jí formují prosklené vertikální pásy se schodišti a pásová okna. Vzhledem k tomu, že část

²⁴⁵³ Otevření tématu konverzí poválečných OD např.: [MOOS. Současný stav obchodních domů PRIOR a možnosti jejich konverzí.] a [MOOS, Jiří. Konverze obchodních domů PRIOR z 60. a 70. let 20. století. In: POPELOVÁ, Lenka a Tomáš ŠENBERGER, eds. *Poválečný industriál: historie a budoucí využití*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT v Praze, ©2023. ISBN 978-80-01-07055-0.]

²⁴⁵⁴ „Názor na nefungující a opuštěné industriální stavby se zpočátku vázal pouze s totální demolicí a s následným uvolněním pozemků pro další využití. Postupem času vznikly myšlenky prosazující zachování nejvýznamnějších reprezentantů průmyslové architektury – vybrané objekty se měly konzervovat a stát se doklady průmyslové revoluce. Nicméně se ukázalo, že kvalitní průmyslové architektury vzniklo během dvou století nemalé množství a konzervace všech významných staveb a souborů bez vložení nové funkce se stala prakticky nemožná. Do popředí se dostala jejich konverze a znovuvyužití pro nové účely, v nejextrémnějších případech adice novotvaru.“ [MOOS. Konverze obchodních domů PRIOR z 60. a 70. let 20. století. S. 90.]

původní stavby sloužila k ubytování personálu, přirozenou a nenáročnou konverzí na hotel prošel **OD ve Štrbském Plese**. O dobře z exteriéru zvládnuté změně využití lze hovořit v případě konverze **Domu ovoce a zeleniny ve Zlíně** na sídlo banky, kde se díky bohatě prosklenému plášti podařilo zachovat architektonické kvality průčelí. Naopak za nepříliš vhodnou lze označit konverzi **OD Máj v Kralupech nad Vltavou** na městský úřad (konverze 2013, RH-ARCH | OL7-XVI 06, 07). Dům, původně tvořící architektonicky ucelené OS s přílehlým nákupním střediskem, byl při změně využití oholen na nosnou konstrukci a z exteriéru následně pojednán jako kompozice hmotově uskakujících a barevně nejednotných ploch. Další konverze jsou zatím plánované. Úplnou změnou vzhledu je podmíněna konverze **OD PRIOR v Krnově** (studie proveditelnosti 2018, RMJM Prague | OL7-XVI 05). V tomto případě by mělo vzniknout polyfunkční využití s městskou knihovnou doplněné venkovní piazzettou. Méně radikální přístup se uvažuje pro dnes nevyužívaný **OD PRIOR v Kroměříži**, jenž by měl sloužit jako ubytovací zařízení pro osoby s Alzheimerovou chorobou (návrh 2017, atelier-r | OL7-XVI 08, 09). Budova prostého hranolu by si měla uchovat své členění na prosklený sokl a plnější patro, které nově získá omítnuté kontaktní zateplení. Relativně vhodně uchopené jsou v tomto případě nová pásová okna pro přirozené osvětlení jednotlivých pokojů.

Konverze plně založené na vrstevnatosti původní budovy a současné intervence se u nás objevují prozatím jen na akademické půdě. O tom svědčí např. diplomová práce konverze **OD Kotva v Praze** na Národní filmový archiv s muzeálními prostory a kinosály (OL7-XVII 01, 02) či diplomová práce konverze **OD Máj v Praze** na totožné využití.²⁴⁵⁵ Tyto dva projekty nejenže otevírají otázku umístění významné kulturní instituce do dnes podvyužitých prostor v centru města, ale zakládají konverzi na hodnotách nemovitých kulturních památek, které s respektem rozvíjí soudobou architektonickou vrstvou. Tento přístup dále rozvíjí diplomová práce **OD PRIOR Piešťany – konverzia objektu a transformácia územia** (2022, Samuel Szkuban | OL7-XVII 03, 04).²⁴⁵⁶ Projekt se zaměřuje nejen na transformaci podvyužitého území, ale především hledá kreativní řešení problémů slovenských OD s prefabrikovanou konstrukční soustavou INTEGRO na jednom z jejich reprezentantů. Nosný železobetonový skelet se stává také nosným konceptem celého návrhu – stavba je oholena na konstrukci, do níž jsou vsazeny samonosné dřevěné boxy opláštěné trapézovým plechem. Původní obchodní funkce je plošně redukována a doplněna tak, aby vznikl polyfunkční celek. Kromě retailových jednotek jsou navrženy skladové a kancelářské prostory, restaurace s kavárnou a také fitness přiléhající k hřišti na střeše. Doprava v klidu byla umístěna do dvou podzemních podlaží, a proto byl prostor bývalého parkoviště uvolněn

---

²⁴⁵⁵ Více viz [KVITA, Jan. *Adaptace OD Kotva pro nově definovanou instituci Národního filmového archivu*. Praha, 2016. Diplomová práce. ČVUT v Praze, Fakulta architektury. Vedoucí práce Petr HÁJEK. Dostupné také z: <https://www.fa.cvut.cz/cs/galerie/diplomove-prace/5947-narodni-filmovy-archiv>.] a [KOPECKÝ, Jaroslav. *Národní filmový archiv - adaptace obchodního domu Máj*. Praha, 2016. Diplomová práce. ČVUT v Praze, Fakulta architektury. Vedoucí práce Petr HÁJEK. Dostupné také z: <https://www.fa.cvut.cz/cs/galerie/diplomove-prace/6044-narodni-filmovy-archiv,%20stav%20k%2017.%204.%202022>.]

²⁴⁵⁶ Práce byla nominovaná na Cenu profesora Jozefa Lacka. Více viz [SZKUBAN, Samuel. *OD PRIOR Piešťany - konverzia objektu a transformácia územia: diplomová práca nominovaná na Cenu profesora Jozefa Lacka*. In: *Archinfo.sk* [online]. 2022 [cit. 2023-06-02]. Dostupné z: <https://www.archinfo.sk/diela/rekonstrukcia-a-obnova/od-prior-piestany-konverzia-objektu-a-transformacia-uzemia-diplomova-praca-nominovana-na-cenu-profesora-jozefa-lacka.html>.]

pro veřejné náměstí se vzrostlou zelení. OD dále doplnily dvě výškové bytové domy. Také ateliérový projekt **Faculty of artificial crafts** (2023, Elizaveta Kalmykova) uvažuje s využitím stávající nosné konstrukce, tentokrát u OD PRIOR v České Lípě. Nicméně v tomto případě je uvažováno s kompletní změnou architektonického řešení – nová fasáda je kombinací skleněného pláště s poloprůhlednými posuvnými panely a dispozice je rozvržena kolem dvou čtvercových atrií. Naopak za pozitivum celého návrhu lze vnímat transformaci obchodního využití na vzdělávací instituci, která má potenciál oživit území na okraji historického centra. Součástí tohoto území je také OD, na jehož konverzi se zaměřuje ateliérová práce **Adaptácia OD Uran** (2023, Simona Belanová).²⁴⁵⁷ Pozitivně lze vnímat snahu dosáhnout polyfunkčnosti doplněním kancelářských ploch, avšak za cenu narušení charakteristické siluety stavby. Ustoupené nejvyšší podlaží bylo totiž z hmoty odebráno a na většině půdorysu byl následně nastaven prosklený dvoupodlažní objem.

Při řešení problému konverze je v současnosti zřejmé, že zkoumané stavby nedosahují extrémní památkové hodnoty jako starší autenticky dochované budovy. Proto není možné jejich ponechání bez funkčního využití.²⁴⁵⁸ „Metodu rehabilitace a konzervace v současnosti nelze očekávat – vytvoření muzeálních expozic, kde by návštěvníci v autentických prostorech vzpomínali na dřívější spotřebitelské zvyky, je naivní utopií. V úvahu přichází metoda přirozené konverze a metoda intervence, jejichž volbu je vhodné přizpůsobit architektonické kvalitě konvertované stavby.“²⁴⁵⁹

OS jsou díky svému architektonickému i konstrukčnímu řešení v mnoha případech snadno konvertovatelná, a proto nemusí docházet k zásadnějším zásahům do exteriéru. Dobrý příklad představuje konverze OS **Maryvale ve Phoenixu**. Jeden z původních OD si funkci zachoval a několik budov prošlo transformací na vzdělávací instituci **Cartwright School District**. Celek si přesto uchoval celistvost i architektonické kvality. Ne příliš typickou je částečná konverze OS **Chapel Square v New Haven** na činžovní bydlení (OL7-XVII 05). Nicméně příkladem může být především samotná myšlenka a koncept, protože architektonické a dispoziční řešení má k dokonalosti daleko a vytváří jakési ghetto. Jednotlivé byty jsou totiž přístupné dlouhou neosvětlenou chodbou minimálních rozměrů a obytné místnosti ústí do vyasfaltované bývalé ústřední osy *mallu*, která zůstala zastřešena a slouží jako sdílené prostory.

Zkoumané OD jsou z hlediska konverzí díky konstrukčnímu skeletu větších rozponů v podstatě víceúčelovými objekty.²⁴⁶⁰ Přesto se s ohledem na jejich charakteristickou formu

---

²⁴⁵⁷ Více viz [KALMYKOVA, Elizaveta. *Faculty of artificial crafts*. Praha, 2023. Ateliér občanská stavba – ATOS. ČVUT v Praze, Fakulta architektury. Vedoucí práce Ateliér Cikán. Dostupné také z: <https://www.fa.cvut.cz/cs/galerie/atelierove-prace/56121-faculty-of-artificial-crafts.>] a [BELANOVÁ, Simona. *Adaptácia OD Uran*. Praha, 2023. Ateliér občanská stavba – ATOS. ČVUT v Praze, Fakulta architektury. Vedoucí práce Ateliér Cikán. Dostupné také z: <https://www.fa.cvut.cz/cs/galerie/atelierove-prace/54201-adaptacia-od-uran.>]

²⁴⁵⁸ Za krajní způsob konverze lze totiž považovat také zpřístupnění autenticky dochované budovy, která slouží jako exponát připomínající dřívější provoz, historii stavby apod.

²⁴⁵⁹ MOOS. *Konverze obchodních domů PRIOR z 60. a 70. let 20. století*. S. 90.

²⁴⁶⁰ Pro jednoúčelový objekt se nové využití hledá hůře, protože stavba je často pouhou obálkou nebo krytem určitého zařízení, či zařízením samotným. Víceúčelový objekt je typický svou univerzálností a flexibilitou. Zpravidla se jedná o budovy se sloupovým konstrukčním systémem, anebo halové objekty. Tyto dvě kategorie tvoří krajní případy a např. u průmyslového dědictví se lze setkat často s kombinovaným objektem skládajícím se v různé míře ze dvou zmíněných typů.

může zdát hledání nové funkce relativně těžké. Typická je jejich horizontalita vycházející z ekonomiky provozu, který byl založen na striktním oddělení cest zákazníků, zaměstnanců a zboží. Zásadními omezeními jsou obvodový plášť s minimem okenních otvorů v místě prodejní plochy a komunikační prostory dnes nevyhovujících parametrů. Obdobná omezení logicky přináší podzemní prostory. Pro zvýšení adaptability je tak potřeba výrazných a až destruktivních zásahů, např. nové okenní otvory, odstranění celého obvodového pláště, přístavby vertikálních komunikací apod. Proto bychom měli při hledání nové funkce klást důraz na její kompatibilitu. Nevhodně zvolené funkční využití totiž může zapříčinit ztrátu charakteru architektonického díla, pro kterou ho zachováváme.

Pokud je obchodní využití neudržitelné a dosud není zřejmé, k čemu by daná stavba měla sloužit, či existuje potřeba prověřit předpokládaný záměr, je možné přemýšlet o dočasném využití. Takovým příkladem může být OD **PRIOR v Krnově**, kde došlo k odkupu celé budovy městem. To zvažuje výše zmíněnou konverzi a v současné době původně podvyužité prostory pronajímá rozmanitým způsobem – nalezneme zde galerii výtvarného umění, jež pořádá pravidelné výstavy, dětskou hernu, kancelářské prostory, sklady a samozřejmě MO prodejny.

V případě OD velmi často dochází k monofunkčním konverzím, avšak různých účelů. Relativně kultivovanou formu konverze na administrativní funkci představuje OD **Dayton's v Rochesteru**, v němž jsou nyní kanceláře neziskového akademického lékařského centra Mayo Clinic. Plastický cihelný plášť byl v tomto případě vhodně doplněn rastroem štíhlých vertikálních oken. Z exteriéru nepatrnou konverzí prošel OD **Rich's v Knoxville** (dnes UT Conference Center, konverze 1992 | OL7-XVII 06, 07). Univerzitní konferenční centrum ve svém provozním rozvrhu vhodně využilo hloubky stavby – uvnitř půdorysu jsou situovány počítačové místnosti, sály a jednací místnosti nevyžadující přirozené osvětlení. Pro účely univerzity byl konvertován také OD **Plummers v Southamptonu** (dnes Sir James Matthews Building, konverze 2005). Značně prosklená budova o rozloze více než 9 tis. m² rozšířila univerzitní kampus učebnami a kanceláři, které byly díky původnímu architektonickému řešení zcela kompatibilní. V současnosti dále vzniká nový městský kampus University of Gloucester, jehož nedílnou součástí bude konvertovaný OD **Debenhams v Gloucesteru**. Lze zmínit také konverzi OD **Tver v Tveru** na okresní soud (dnes Tverskoy Oblastnoy Sud). V tomto případě však muselo dojít k zásadním zásahům do plných průčelí, která nově získala podobu vystupujících parapetních pásů s vloženým pravidelným rastroem skleněného pláště. Svou plnost si tak zachovaly pouze předsazené věže s vertikálními komunikacemi a dalšími obslužnými prostory.

Konverzi pro sportovní účely lze částečně doložit na OD **Joseph Magnin v Oaklandu**, který nyní slouží jako polyfunkční centrum s tělocvičnou, stravováním a kanceláři, či OD **Dayton's v St. Paul** (dnes Treasure Island Center, konverze 2018, Collaborative Design Group | OL7-XVIII 01, 02), kde však změna využití byla podmíněna značným zásahem do původní podstaty budovy. Kromě odstranění kamenného obkladu z hlavního průčelí jde především o nástavbu hokejového hřiště s pultovou střechou. Naopak architektonicky

vydařená je konverze OD **Sears v Baton Rouge** (dnes BREC Headquarters, konverze před 2008, Coleman Partners Architects). Volnočasové centrum v sobě kombinuje tělocvičnu, fitness, kanceláře, konferenční místnosti, výstavní a skladové prostory. Nové architektonické řešení do značné míry ovlivnila kvalita původního řešení – předsazená železobetonová rámová konstrukce před vlastní hmotou stavby byla zachována a fasáda ve druhém plánu, která je logicky upozaděna, byla nově provedena z proskleného pláště.

Zajímavý a neočekávaný způsob může představovat změna využití pro sakrální účely. Takovým příkladem je konverze OD **Best „Forest Façade“ v Richmondu** na presbyteriánský kostel (dnes West End Presbyterian Church, konverze 2000 | OL7-XVII 08, 09). Charakter architektonicky významné stavby určovalo odsazení hlavního průčelí před samotnou budovu, čímž vznikl polouzavřený vstupní prostor propojený vysokou zelení s přilehlým lesem. Tento předprostor byl sice konverzí zásadně upraven a část zeleně byla odstraněna, přesto se koncept podařilo zachovat a značnou proměnou tak prošly především vnitřní prostory.²⁴⁶¹

S ohledem na charakteristickou formu OD by se mohlo zdát, že konverze na přechodné ubytování či bydlení je prakticky vyloučeno. To však nemusí být pravda, protože řada OD skutečně má větší část fasád bez oken, ale nejvyšší podlaží bývají hojně prosklena z důvodu přirozeného osvětlení kanceláří, školících místností apod. Změnu využití bývalých administrativních prostor v horním podlaží na hotelové pokoje představuje např. OD **Prima ve Splitu** (dnes PRIMA Life Spalato | OL7-XVIII 05). Kromě veškerého vybavení odpovídající pětihvězdičkové kategorii je v nejvyšším ustupujícím podlaží také kavárna se střešní terasou. Díky umístění prakticky v centru města se z terasy i z hotelových pokojů nabízí nečekané výhledy na historické město. Z ulice neviditelnou je konverze nejvyššího a původně technického podlaží OD **Jelmoli v Basileji** na loftové byty (konverze 2022, Mint architecture | OL7-XVIII 03, 04). Ty jsou navrženy prakticky na celou hloubku stavby, a proto bylo pro přirozené osvětlení nutné vytvořit venkovní atria uprostřed dispozice. Nedílnou součástí prostorově ojedinělých loftů, přinášejících alternativu standardním bytovým jednotkám v developerské výstavbě, jsou střešní terasy s výhledem na město.

Především v blízkosti center měst se zdá ideální vytvořit funkční mix, který by fungoval po obchodně i společenské stránce a dokázal by oslovit širokou cílovou skupinu. Polyfunkčnost nejenže umožňuje různé druhy ekonomických příjmů, ale brání vylidnění typickému pro monofunkční areály. Značný potenciál se otevírá u menších měst, kde dochází nejen k nevratnému odlivu kupní síly, ale i vylidnění centra. V těchto situacích se stává konverze veřejným zájmem, protože změna obchodního využití nemusí být vždy v zájmu soukromého subjektu. Díky absenci důležité městské vybavenosti, např. knihovny, galerie či nákupního centra může vzniknout lokální, potažmo městské polyfunkční centrum. Tento typ by měl v sobě na základě poptávky společnosti obsáhnout kulturní instituce, komerční, volnočasové i sportovní aktivity a také obytné i ubytovací využití. Centrum se také může stát

---

²⁴⁶¹ Přestože ostatní umělecky ztvárněné OD Best prošly kvůli americké komercializaci radikální přestavbou nebo demolicemi, ojedinělou konverzí jeden z původních autorů, James Wines, označil za destrukci a raději by si přál celkové odstranění budovy. [SKJEIE, Alyssum. James Wines: The Architect Who Turned Buildings Into Art. In: *Carnegie Museum of Art: Storyboard* [online]. Pittsburgh: Carnegie Museum of Art, Carnegie Institute, 2015 [cit. 2023-02-19]. Dostupné z: <https://storyboard.cmoa.org/2015/07/james-wines-the-architect-who-turned-buildings-into-art/>.]

nejen místem pro lokální obyvatele, ale v případě využití charakteristické místní nabídky také turistickým cílem. Potenciál stát se významným městským ohniskem má např. OD **Globus v Kranji**, který byl transformován na polyfunkční budovu s MO jednotkami, službami a městskou knihovnou (konverze 2011, API ARHITEKTI | OL7-XVIII 07, 08). U architektonicky výjimečné stavby byly respektovány tři ze čtyř fasád s původním cortenovým obkladem. V místě bývalé rampy vedoucí na střešní parkoviště vznikla celoprosklená přístavba, která přivádí do hloubky stavby přirozené osvětlení a slouží jako hlavní vertikální komunikační uzel. Nové kulturně správní centrum vzniklo konverzí OD **Merkur v Neuss** (konverze 1999-2000, Ingenhoven & Ingenhoven). V tomto případě byl rozvinut potenciál blízkosti historického centra a vznikl komplex, jehož součástí jsou nejen obchody a stravovací služby, ale především prostory pro dvě zásadní městské instituce – divadlo a okresní správa. Vhodné doplnění těchto funkcí do centra města bylo bohužel spojeno s absolutní změnou architektonického řešení. Charakteristický hliníkový obklad byl odstraněn a ze stavby zůstala prakticky jen skeletová konstrukce a schodišťová jádra. Nové provozní řešení spočívá na rozdělení budovy na dva funkční celky, které dělí 70 metrů dlouhá obchodní pasáž, a objem stavby v části doplnila přístavba tak, aby původní prostý hranol byl prostorově členitější. Nové architektonické řešení bylo založené na umírněném bílém obkladu s pásovými a s dalšími různými nepravidelně rozmístěnými okny. Zaoblený vstup do divadla je monumentalizován vysokými sloupy, které nesou nejvyšší překonzolované podlaží.

Pokud je v plánu konverze spojená s radikální přestavbou, zásadní je, aby nová podoba vycházela ze soudobých architektonických prostředků a ve výsledku byla minimálně stejně hodnotná jako stavba zanikající. Tento přístup byl volen např. u nástavby a konverze OD **Galeries Moderne v Rotterdamu** na hotel (konverze 2022, KAAN Architecten | OL7-XVIII 06). Kromě 180 pokojů v horních podlažích návrh uvažuje v přízemí zachovat obchodní využití. Aktualizovaný vzhled se snaží částečně reflektovat původní kamenný plášť s bazilikálními cézurami mezi podlažími tím, že nové fasády formuje rytmus pásových oken a parapetních kamenných pásů. Přestože se jedná o vysoce kontextuální a architektonicky hodnotný návrh, i v tomto případě je jeho realizace diskutabilní. Je nutno zmínit, že tento přístup není zcela vhodný pro zachování hodnotných poválečných OD, kterým v tomto případě původní budova nepochybně byla.

- demolice OS a OD

Demolice nevyhovujících budov jsou přirozenou součástí historického vývoje lidských sídel. Současná společensko-ekonomická a environmentální situace před nás však staví kardinální problémy a je možné, že tento zažitý proces bude nutné částečně přehodnotit.²⁴⁶² Environmentální a sociální pilíře trvale udržitelného rozvoje se postupně stávají rovnocennými strategiemi k často prosazované ekonomické stránce. Před každou demolicí OS a OD je vhodné kromě historicko-sociálních, urbanisticko-architektonických

---

²⁴⁶² Ekologické argumenty a uhlíková stopa již začínají být zahrnovány u schvalovacích procesů nových staveb ve Spojeném království. Předpokládá se, že klimatické závazky budou v následujících letech hrát významnou roli i při rozhodování demolic. [One year on: C20 Department Stores Campaign Revisited.]

a konstrukčních hodnot zvážit také hodnoty prostorové, které mohou být v budoucnu nedostatkové.²⁴⁶³ Dále je vhodné mít na mysli také to, připomíná Jacobs, že zdravé fungování měst se váže na existenci různě starých budov, jejichž význam není jen kulturně společenský a vizuální, ale i ekonomický.²⁴⁶⁴

Přestože na území bývalého Československa do dnešního dne došlo k několika demolicím OS a OD, jejich četnost není tak zásadní jako je tomu např. v USA. Odstranění těchto staveb je u nás jen zřídka snahou o získání stavebního pozemku na lukrativním místě pro výstavbu funkčně odlišné stavby. Jejich zánik se tedy pojí především „[...] s navýšením prodejní plochy, parkovacích míst či se zavedením vyhovujícího stavebního a dispozičního řešení.“²⁴⁶⁵ Společným jmenovatelem se stává novostavba nákupního centra, které jen velmi zřídka dosahuje hodnot původní stavby a z urbanistického hlediska opakuje chyby ve vazbách na okolí a z pohledu architektury disharmonickou estetiku.²⁴⁶⁶

V prvé řadě je nutné uvést demolici OS **Ještěd v Liberci** (2009), která se jako jedna z prvních demolic poválečné architektury stala významně sledovanou mediální událostí. Architektonicky výjimečná stavba, s pro poválečnou československou architekturu netradičním filozofickým ukotvením, byla nahrazena nákupním centrem **FORUM Liberec** (2009-10, SIA design | OL7-XIX 01, 02). Ačkoli je nákupní galerie spojnicí mezi prostorem s Domem kultury a náměstím, je to díky rozlehlosti stavby jen minimální akceptace prostupnosti území. Stavba dále jen z části vhodně dotváří městské prostředí, protože její nezanedbatelná část je vůči okolí uzavřena buď plnými fasádami, anebo plným oplocením definujícím zásobovací dvůr. Původní stavba, směrem k parkovišti na západě, sice netvořila funkční městské prostory, ale to mohlo být řešitelné výstavbou nové budovy, jež by dotvořila městský blok. Bohužel nové nákupní centrum zmíněný problém nejen prohloubilo, ale také ustálilo na několik desítek let. Rozrůstajícimu se **Centru Chodov** (dnes Westfield Chodov, 2005) podleho roku 2015 OS **Růže na Jižním Městě v Praze** (OL7-XIX 03, 04). Nový objem přístavby původní stavbu převýšil a vytvořil pro suburbánní nákupní centra charakteristicky plné fasády bez okenních otvorů a vstupů do budovy. Do jisté míry byla omezena také prostupnost území, protože vznikla slepá dopravní komunikace do podzemních garáží a končící zásobovacím dvorem s pěším propojením pouze na jedné straně ulice. Výstavbě nákupního centra byla podmíněna také demolice OS **Odra na sídlišti Výškovice v Ostravě**. K odstranění velké části střediska skutečně došlo (2014), nicméně z plánů nového centra sešlo. V současnosti je území obeháno oplocením a měla by na něm vzniknout ničím ojedinělá stavba supermarketu.

K architektonicky kvalitním patří **Galéria Martin v Martině** (2017, A8000 | OL7-XIX 05, 06), která nahradila OD PRIOR postavený dle typového projektu. Vznik nového nákupního

²⁴⁶³ „Čas může způsobit, že to, co bylo pro jednu generaci efektivním prostorem, bude pro jinou generaci přepychovým prostorem. To, co v jednom století bylo všední stavbou, se v následujícím století stane prospěšnou raritou.“ [JACOBS. *Smrt a život amerických velkoměst*. S. 199.]

²⁴⁶⁴ „Čas způsobuje, že vysoké stavební náklady, které hradila jedna generace, jsou přínosem pro následující generaci. [...] Čas způsobuje, že určité budovy jsou pro některé podniky příliš staré a že začnou být dostupné pro jiné podniky.“ [JACOBS. *Smrt a život amerických velkoměst*. S. 199.]

²⁴⁶⁵ MOOS. Současný stav obchodních domů PRIOR a možnosti jejich konverzí. S. 82.

²⁴⁶⁶ Polemiku navazuje fakt, že níže zmíněné novostavby vzniklé po demolici OD mají opakující se architektury.

centra podnítily snahy o eliminaci odchodu MO prodejců z centrální části města a také navýšení prodejních ploch. Větší objem byl vhodně začleněn do městské struktury hmotovým řešením, které cituje tradiční skladbu historických budov se štíty do ulice. Pozitivním momentem je také přesun parkoviště z terénu na střechu budovy. Přestože jde o dobře zvládnutou architekturu, typická rezignace nákupních center na městský život je enormní. Většina budovy je totiž uzavřena sama do sebe, kromě hlavního průčelí je přízemí z plného obvodového pláště doplněného vraty pro zásobování a únikovými dveřmi. Neprostupný solitér vytváří bariéru nijak nepodporující pěší vazby a z těchto důvodů zůstal jen dobře architektonicky zvládnutým suburbánním nákupním centrem. Avšak postaveným na náměstí na hlavní městské ose města s 53 tis. obyvateli. Zdemolován byl také unikátní OD **PRIOR v Prešově** (OL7-XX 01), jenž měl díky přiznané prefabrikované železobetonové konstrukci nezaměnitelnou siluetu. Na jeho místě vzniklo **OC Novum** (2019, Arch design AD holdingu | OL7-XIX 07). V tomto případě byla opět navýšena prodejní plocha a parkovací plochy byly vyřešeny krytými garážemi v objemu budovy. Stavbu člení několik kubických hmot různých materiálů – bílá a šedá omítka, obklad z cementotřískových desek a celoprosklený plášť. Formálně uspořádanou hmotu, jejímž cílem je rozbít naddimenzovaný objem v blízkosti historické zástavby, doplňuje převýšená konzola zvýrazňující hlavní vstup. V tomto případě je architektura velmi podobná předměstským nákupním centrům, nicméně pozitivně lze vnímat vytvoření přímé pasáže spojující protilehlé vstupy. Oproti původnímu OD se mírně zvýšila otevřená plocha směrem do veřejného prostoru. Zda mají v tomto případě urbanistické vazby větší význam, než zdemolovaná architektura nechejme na posouzení čtenáři. Velmi podobný příběh se váže k demolicím OD **PRIOR v Popradě**, jenž nahradilo nákupní centrum **Forum** (2015, TDesign, Multi ve spolupráci s ArchDesign) a v **Přerově**, jehož náhradou je prostý hranol se střešním parkovištěm zvaný **Galerie Přerov** (2016, A800). Zdemolována byla také **Jednota v Rožňavě**, na jejímž místě je prázdná parcela. Předpokládaný záměr se bohužel nepodařilo zjistit. Architektonicky, ale ani použitými materiály na průčelí, nedosahuje původních kvalit OD **PRIOR v Teplicích** nákupní centrum **Galeria Teplice** (2014, A8000 | OL7-XX 02, 03, 04). Nová budova navíc zásadně ovlivnila formování městského prostředí v těsné blízkosti hlavního náměstí. Původní OD sice neoplýval komunikujícím parterem, avšak novostavba, která je mimochodem plošně téměř třikrát větší, přinesla naprostou degradaci veřejného prostoru. Pomineme-li to, že je komunikačně propojená jen na protilehlých koncích průchozí pasáží, hlavním problémem je zúžení a degradace ulice Zelená. Těžko pochopitelné, že ulice lemovaná zásobovacími rampami a kontejnery přímo ústí na hlavní náměstí města s téměř 50 tis. obyvateli.

Pro úplnost je nutné zmínit plánované demolice, ke kterým by mělo dojít v brzké době. Dlouho diskutovanou je demolice poloviny OS **sídliště Invalidovna v Praze** (OL7-XX 06), které je v současnosti obklopeno novými výškovými administrativními budovami i bytovými domy. Území přímo navazující na stanici metra by mělo být intenzifikováno novou kancelářskou budovou s prodejnou v parteru (od 2013, Pavel Burian); část stavby ve vlastnictví města se předpokládá zachovat, čímž by vzniklo poloviční řešení charakteristické

pro složité majetkoprávní vztahy. Prakticky s jistotou lze očekávat demolici OD **PRIOR v Praze-Modřanech** a **v Brně** (OL7-XX 05), jehož stěžejním problémem je urbanisticky těžko uchopitelná situace, navíc spojovaná s přesunem hlavního nádraží. Místo OD by měl vzniknout soubor šesti polyfunkčních budov propojených pěší zastřešenou promenádou. Diskutovanou je demolice prvního českého plnosortimentního OD **PRIOR v Plzni**. Stavba má statické problémy, a proto je využívána jen z části – v současnosti slouží jako supermarket a centrum pro ukrajinské imigranty. S ohledem na její umístění a fakt, že demolice přilehlého **Domu kultury** (1986, Miloslav Hrubec, Pavel Němeček, Jaroslav Holler) v roce 2012 uvolnila značně velký pozemek v blízkosti městského centra, je jeho další existence nejasná. Demolici se zřejmě nevyhne také chátrající nosná konstrukce OD **Ružinov v Bratislavě** (OL7-XXI 01, 02). V současnosti se na jejím místě uvažuje výstavba polyfunkčního souboru budov s parkem (soutěž 2020, 1. cena Jakub Cigler architekti). Nejistý osud mají zavřené OD, např. **OD v Tatranské Lomnici** a **PRIOR v Žilině**, který prozatím odolává plánovanému rozšíření přilehlého nákupního centra **Mirage** (2010, Michal Diviš Architekti | OL7-XX 07).

Z výše uvedeného plyne stěžejní zjištění, které lze suplovat slovy Masáka: domy „[...] se stavějí a bourají. Jde jen o to, proč se bourají a co vznikne místo nich.“²⁴⁶⁷ Pro zachování stávající stavby by tedy mělo hovořit také to, čím má být nahrazena. A přesto, že to u nás často bývá po určitý čas prázdnou parcelou, nebo architekturou spíše průměrnou, zatím se tak neděje. Najít vhodné příklady pro řešení demolice OD není snadné²⁴⁶⁸ a s ohledem na téma předložené práce to ani není v jejím zájmu. Přesto je možné vyzdvihnout několik příkladů novostaveb, které jsou nejen architektonicky hodnotnější než předchůdci, ale jejich vznik významně zlepšuje urbanistické vazby.

Příkladem, jenž je architektonicky více kontextuální než jeho předchůdce, může být např. nákupní centrum **Altmarkt-Galerie v Drážďanech** (2001-03, Jost Hering, Manfred Stanek | OL7-XXI 03). Komplex budov, skládající se především ze tří lichoběžníkových bloků propojených prosklenými průchody, vznikl po částečné demolici POU **Webergasse**. Z původní stavby byl zachován OD umístěný směrem do ulice, avšak urbanistické řešení založené na pěším zalomeném propojení skrz vnitroblok bylo zrušeno. Negativně lze sice chápat zásadní

²⁴⁶⁷ Rozhovor s Miroslavem Masákem. [PLUHAŘ, Adam. Architekt Masák: Ten důvod je zvláštní. In: *IDnes.cz* [online]. MAFRA, © 1999–2021 [cit. 2021-09-23]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/bydleni/architektura/architekt-masak-ten-duvod-je-zvlastni.A090420_162122_architektura_web.]

²⁴⁶⁸ V USA je většina zkoumaných OD součástí předměstských nebo mimoměstských OS, proto mají urbanistické vztahy naprosto odlišný kontext. Dále zde nejsou výjimkou demolice, po kterých nevznikne buď nic (OS **Woodmar v Hammondu**, z části OS **Jack London Village v Oaklandu**, OS **Kents Moat v Birminghamu**, OD **Robinson's v Beverly Hills** a OD **Best v Towsonu**), anebo je na volné parcelě venkovní parkoviště (OD **Thalhimer's v Richmondu**, OD **Diamond's v Mese** a OD **Carson Pirie Scott v Hammondu**). V těchto případech se v různé míře plánují stavební záměry, které opakovaně mění majitele a jejich realizace je nejistá. V západní Evropě se zase zkoumané stavby příliš nedemolují, a pokud ano, nejde o příklady, které by vybočovaly z výše zmíněných československých novostaveb. Příkladem může být nákupní centrum **Agnes v Göppingenu** (2022, VON BOCK Architekten) zabírající parcelu po OD **Orion**, jež se typickým způsobem uzavírá spíše do sebe a přilehlé ulice z velké části ignoruje prázdným parterem. Specifické a diskutabilní jsou dvě demolice na území bývalé NDR. OD **Konsument v Lipsku** byl totiž zdemolován a na jeho místě vznikla novostavba připojená k novému nákupnímu centru a z exteriéru k nerozeznání od zdemolované budovy. Použití původního fasádního obkladu se v tomto případě vázalo k tomu, že je součástí památkové ochrany. Druhým případem je demolice OD **Centrum v Drážďanech**, který uvolnil místo novému nákupnímu centru **Centrum Galerie** (2008-09, T & T Design, Peter Kulka | OL7-XXI 06). Vítězství trhu nad architekturou zde představuje kuriózní situace – charakteristický stříbrný voštinový obklad původního OD byl natolik konceptuální a hodnotný, že na části fasády nového centra se objevily totožné obkladové prvky. Ovšem nikoli původní a dochované, i když s tím vítězný soutěžní návrh, ale nově vyrobené repliky.

zintenzivnění zastavěné plochy a zástavbu vnitrobloku, avšak vznik nových uliček a náměstíček, tradičnímu urbanismu měřítkově blízkých, je nutné považovat za přínos městskému prostředí. Výstavba nové administrativní budovy **Calwer Passage** (2017-22, Ingenhoven Associates, Tennigkeit Fehrle Architekten | OL7-XXI 04, 05) s intenzivní zelení na fasádách si vyžádala demolici domu definující OS **Calwer Straße ve Stuttgartu**. Na nové budově je patrná snaha o maximalizaci podlažní plochy, nicméně s ohledem na umístění v rámci města je logickým vyústěním prostorové neefektivity původní stavby. Zachováno a do stavby integrováno bylo památkově chráněné zastřešení ulice vytvářející prostorový účín velmi podobný pařížským pasážím.

Přestože odstranění architektonicky významného OD **Merkurijus v Kaunasu** bylo v odborných kruzích vášnivě debatováno, došlo k němu. Na místě po OD v současnosti vzniká polyfunkční budova (od 2008, Eugenijus Miliūnas, Algimantas Kančas), na jejíž rozloze 28 tis. m² je navrženo nejen nákupní centrum, ale také kanceláře a bydlení. Návrh stavby plně reflektuje její polohu na hlavní městské třídě – po celém obvodě uličních průčelí by měl být dvoupodlažní celoprosklený parter. Také v případě OD **Sezam ve Varšavě** je jeho náhradou polyfunkční budova **Centrum Marszałkowska** (2016, Juvenes Development). Nízkopodlažní solitér byl v dynamicky rozvíjejícím se městě ekonomicky neudržitelný a reakcí na novou okolní zástavbu je výšková stavba složená z několika základních objemů potažených celoproskleným pláštěm. Parter je prakticky po celém obvodě aktivní – směrem do hlavní ulice ústí MO jednotky a služby, vedlejší ulice slouží pro vstup do kanceláří ve vyšších podlažích. Kvůli komerční nevyužitelnosti došlo k demolici OD **Hecht v Baltimore**, na jehož místě vznikl soubor budov několika univerzit s nově upravenými veřejnými prostory pro odpočinek studentů (OL7-XXII 01, 02). V tomto případě funkce, architektura i využití veřejných prostor přesahují původní stavbu a mají pozitivní vliv na své okolí.

Demolice rozlehlých OS otevírají příležitost ke vzniku kompaktního městského prostředí.²⁴⁶⁹ Pro tyto snahy jsou stále aktuální již letité teze Jane Jacobs, podle které jsou pro kvalitní městské prostředí nutné následující čtyři podmínky.²⁴⁷⁰ Za prvé je nutná existence více částí plnicích ideálně více než dvě funkce, což zajistí přítomnost lidí v různých časových režimech a z různých důvodů, např. bydlení a kanceláře. Dalšími podmínkami jsou hustá uliční síť, umožňující několik voleb cesty mezi dvěma body, a existence budov různého stáří i stavu, což má přímý vliv na ekonomickou rozmanitost.²⁴⁷¹ Čtvrtou podmínkou je dostatečná koncentrace lidí, nejen obyvatel, ale i návštěvníků. Nejen u novostaveb obchodní typologie je třeba pamatovat, že především obchod vždy utvářel živý městský parter – obchodní ulici.²⁴⁷²

²⁴⁶⁹ Současný ideál kompaktního města se vrací k určitým principům tradičního urbanismu, které symbioticky doplňuje vybranými modernistickými myšlenkami. Současný urbanismus kompaktního města nabízí klasická městská prostranství, přírodní prvky a urbánní bloky nabízející nejen polyfunkčnost, ale také typologický mix s bohatou prostorovou koncepcí i sekundární prostupností. [KOHOUT et al. *Sídlíšťe, jak dál?* S. 22.]

²⁴⁷⁰ JACOBS. *Smrt a život amerických velkoměst*. S. 162.

²⁴⁷¹ „Jestliže jsou v městské oblasti pouze nové budovy, okruh podniků, které tam mohou existovat, se automaticky zúží na ty, které mohou nést vysoké náklady spojené s umístěním v novostavbě. [...] A proto podniky, které nesou náklady na novostavbu, musí být schopny hradit poměrně vysokou režii – vysokou ve srovnání s režii, kterou nutně vyžadují staré budovy. Aby mohly nést tak vysokou režii, musí buď: a) mít velké zisky, nebo b) být dobře subvencované.“ [JACOBS. *Smrt a život amerických velkoměst*. S. 197.]

²⁴⁷² Výjimkou nejsou ani městské OD z 60. a 70. let. Většina z nich sice měla v patrech plná průčelí, avšak v přízemí alespoň část byla prosklená a podporovala městský život.

Kategorické omyly modernistického urbanismu, např. výhradně zásobovací ulice či striktní funkční zónování, je nutné ponechat historii a u novostaveb je eliminovat. Pro správné fungování městských ulic lze uvažovat tři základní vlastnosti definované Jacobs:²⁴⁷³ za první se musí vymezit veřejné a soukromé prostory; za druhé je nutné orientovat do ulice funkce a prostory, které zajistí tzv. „oči na ulici“, a v neposlední řadě musí být na ulici nepřetržitě její uživatelé.

Příklady takovýchto řešení je možné nalézt především v USA, kde probíhá či proběhlo několik transformací ekonomicky nevyhovujících OS a OD. V první řadě je nutné zmínit rozsáhlou asanaci vůbec prvního *shopping mallu* **Northgate v Seattlu**. Ztráta historicky cenné stavby, která se stala prototypem nového typologického druhu, je částečně kompenzovaná návrhem nového nákupního centra založeného na vytvoření městského prostředí (2018, GGLO Design | OL7-XXII 03, 04, 05) s relikty původní stavební struktury. Probíhající přestavba spočívá na síti ulic a pěších koridorů, které lemují bytové domy, obchodní a kancelářské budovy. Směr a umístění hlavní osy *mallu* jsou v návrhu ctěny, čímž vzniká hlavní obchodní ulice s nejvýznamnějším prostorem nového souboru – centrálním parkem. Vybaveností nadmístního významu by se mělo stát tréninkové zařízení hokejového týmu NHL Seattle Kraken. Podobně je plánována také transformace území po OS **Northland v Detroitu** (1. etapa od 2021, Contour Companies). Tento projekt, největší státní bytová výstavba se smíšeným využitím v Michiganu, počítá se zachováním OD **Hudson's** a s vytvořením ulic s živým parterem.

Tyto ambiciózní projekty mají skromnější, ale již realizované předchůdce. Demolicí přízemního OS **Naylor Road ve Washingtonu** vznikla soustava nových budov, z nichž nejvýznamnější jsou bytové domy na společné podnoži s obchodním parterem lemujícím ulici. Nový městský blok vznikl po demolicí OS **Worcester Center v Massachusetts** (OL7-XXIII 01, 02). Architektonicky střídavý bytový soubor, jehož měřítko snižuje rozčlenění hmoty materiálovým řešením, má v části parteru občanskou vybavenost. Na polyfunkčním souboru **Randhurst Village** (2008-10, Beame Architectural Partnership) je stále patrná prostorová struktura částečně zdemolovaného OS **Randhurst v Chicagu**. Zastřešená plocha *mallu* mezi původně třemi kotevními nájemci byla otevřena a stala se kostrou pro umístění hotelu a nových budov s MO jednotkami. Nicméně všechny stavby jsou otevřeny pouze do ústřední ulice tvaru Y, opačné strany zůstaly prázdné a nemají vyšší přidanou hodnotu podobně jako je tomu u běžných nákupních center. Významná realizace nového městotvorného prostředí je spojena s demolicí OD **Broadway**, potažmo celého OS **Los Arcos ve Scottsdale**. Nákupní centrum se stalo vysoce ztrátovým již v polovině 90. let a po řadě peripetií se na jeho místě měla stavět aréna hokejového týmu NHL Phoenix Coyotes. Tento velkolepý plán však neměl úspěch u obyvatel, a proto byly pozemky odkoupeny městem, které na nich vytvořilo soubor budov primárně sloužící jako technologické a inovační centrum. Doplňkové funkce dále tvoří trvalé i přechodné ubytování a restaurace. Přestože okolní předměstskou zástavbu tvoří bungalovy, uzavřené vilové komplexy a neuspořádaný chaos skladových a nákupních hal,

---

²⁴⁷³ JACOBS. *Smrt a život amerických velkoměst*. S. 51.

vznikl zde, s ohledem na okolí až neočekávaně, příjemný prostor se stromy lemovaný měřítkově uzpůsobenými budovami. Hlavnímu bulváru na křížení s vedlejší ulicí dominuje membránové zastřešení, jehož ambicí je být symbolem celého území (OL7-XXIII 03, 04). Městské ulice byly vytvořeny také demolicemi OD **Denver v Southglennu** a značné části **Southglenn Mallu**, jehož byl OD součástí. Základ nového polyfunkčního souboru **The Streets at SouthGlenn** (OL7-XXIII 05) tvoří několik solitérních supermarketů a nákupních center, které dále doplňují bytové a parkovací domy. I zde vzniká systém venkovních ulicích, jež v různé míře kombinuje pěší a automobilový provoz, v obklopení typicky americkým předměstím s rodinnými domy. Stěžejním pro celý soubor však je to, že všechny domy mají živý parter s drobnými krámkami a restauracemi a součástí ulice jsou i nákupní centra, která se otevírají v přízemí téměř po celém svém obvodu a stávají se přirozenou součástí veřejného prostoru.

Českému prostředí mohou však být bližší evropské příklady. Proto zmiňme především demolici OS **sídliště Fasanenhof ve Stuttgartu**, na jehož místě vznikl obytný soubor **Europaplatz** (2012-15, Project GmbH | OL7-XXII 06). Nové bytové i polyfunkční domy s obchodním parterem jsou rozvržené do ortogonálního systému polootevřených bloků i bodových objektů a dále doplněny nákupním centrem a dalšími stavbami občanské vybavenosti. Základním předpokladem bylo zahuštění sídliště a především navýšení typologické rozmanitosti bytů včetně různých forem vlastnictví. V návaznosti na stanici U-Bahn bylo revitalizována plocha náměstí, jehož dominantou je brutalistní kostel sv. Ulricha; jedinečným je však soubor především modelem sdílení elektromobilů, který je stuttgartským pilotním projektem pro udržitelnou mobilitu.

Uvedené příklady dokládají, že novostavba může svému prostředí přinést novou, neočekávanou kvalitu. I přesto bychom demolice měli ideálně chápat jako poslední možnost při možném ohrožení života osob, havarijním stavu či u významně ekonomicky neudržitelných staveb. Pokud jsou problémy vylučující další existenci dané stavby podložené, její náhrada by měla vycházet ze soudobých architektonických zásad a v žádném případě by neměla být materiálově, esteticky i urbanisticky méně kvalitní než stavba zdemolovaná. Novostavba na místě zdemolované budovy by měla být podmíněna citelnějším přístupem do organismu svého okolí a primárně by se mělo uvažovat o případné rekonstrukci urbanistické situace, kterou výstavba OS či OD narušila. Je zřejmé, že takový požadavek může mít vliv na snížení funkční plochy a tím pádem negativně ovlivnit využitelnost stavebního pozemku, avšak u každé demolice a novostavby je třeba individuálně vybalancovat požadavky veřejného a soukromého zájmu. Vše zmíněné nemění nic na tom, že architektonicky či jinak významné stavby, jejichž ochrana je veřejným zájmem a jejichž kvality vyváží případné vyšší investice, by demolovány být neměly.

Výše zmíněné architektonicko-urbanistické problémy OS a OD z 60. a 70. let 20. stol. jsou shrnuty v následující tabulce.

Prostorově dispoziční problémy OD

změna legislativních požadavků	> dispoziční úprava
podvyužití podlahové plochy	> rozšíření prodejní plochy na úkor skladových a kancelářských ploch
dočasná transformace na nákupní centrum	> hledání způsobu prodeje částečně zachovávající volnou prodejní plochu (např. jeden nájemce – jedno podlaží apod.) > minimalizace trvalých zásahů do původní stavební substance
trvalá transformace na nákupní centrum	> butikové schéma s minimem pevných a neprůhledných příček > atraktivnější prodejní plochy přirozeně osvětlenou dvoranou

Architektonické problémy OD v interiéru

narušení vztahu interiér-exteriér	> koncept interiérových změn esteticky vázat na exteriér
nekoordinované údržbové práce a stavební úpravy	> dlouhodobá koncepce zajišťující vizuální jednotu a respekt k autenticitě a integritě
morální zastaralost a změna estetických potřeb obchodu	> regulace barev, materiálů i reklamních ploch
výměna nášlapných vrstev, obkladů a podhledů	> respekt k trvanlivým a kvalitním materiálům a v žádném případě neměnit materiály za méně kvalitní a špatně stárnoucí > klást důraz na přechody mezi původními a novými materiály
odstranění výtvarných děl, umělecky ztvárněných stavebních prvků, orientačních systémů apod.	> údržba a oprava způsobilou osobou > zachování in situ

Architektonické problémy OS a OD v exteriéru

narušení vztahu interiér-exteriér	> koncept exteriérových změn esteticky vázat na interiér
změna estetických preferencí (architektonického stylu)	> respekt k dobové estetice a její vhodná aktualizace či doplnění
reklamní/vizuální smog	> očištění a regulace reklamních ploch vč. jejich barevnosti
privatizace parteru a výkladců	> respekt k propojení mezi interiérem a exteriérem > očištění a regulace reklamních ploch

snižování energetické náročnosti (zateplení, homogenizace obvodového pláště, výměna okenních a dveřních výplní atd.)	<ul style="list-style-type: none"> › koncepce podložená komplexní analýzou › respekt k původnímu materiálovému a barevnému řešení obvodového pláště › respekt ke kategoriím architektonické kompozice (rytmus, kontrast, proporce, měřítko apod.) celku i detailů jednotlivých stavebních částí › respekt k původnímu tvarosloví a členění okenních a dveřních výplní
destrukce obvodového pláště	<ul style="list-style-type: none"> › chápání obvodového pláště jako integrální součásti okolí, příp. chráněných území › u výtvarně hodnotných obvodových plášťů vyloučeno
ztráta estetické celistvosti	› jednotná koncepce a následná regulace
odstranění výtvarných děl, umělecky ztvárněných stavebních prvků	<ul style="list-style-type: none"> › údržba a oprava způsobilou osobou › zachování in situ

Urbanistické problémy OS a OD

modernistický urbanismus a plánování	› nutno řešit v širších souvislostech vč. celého obytného okrsku/obvodu (zahušťování, diverzifikace, aktivace parteru, typologický a sociální mix apod.)
umístění mimo obytné území/okrsek	
změna urbanistických souvislostí	
ztráta původního významu a úbytek uživatel	› pravidelné společensko-kulturní akce
rozlehlost a podvyžití území	› zintenzivnění podlahové plochy (přístavba, nástavba, novostavba – symbióza vs. kontrast)
monofunkčnost	<ul style="list-style-type: none"> › polyfunkčnost › regulace MO jednotek a služeb
kapacita parkoviště	› navýšení parkovacích stání (např. podzemní garáže, povrchové parkoviště na nevyužívaných plochách)
separace všech typů doprav	<ul style="list-style-type: none"> › nutno řešit v širších souvislostech vč. celého obytného okrsku/obvodu › dispoziční změny a ověření vnitřního provozu v návaznosti na parter
nevyhovující koncepce ústředního prostoru	› otevření / zastřešení ústředního prostoru
stavební objem v rozporu s měřítkem okolí	› nutno řešit v širších souvislostech vč. městského centra
a narušení urbanistického vývoje (zásahy do uliční sítě, pohledových os apod.)	› u méně hodnotných staveb radikální přestavba, příp. demolice s následnou výstavbou respektující širší souvislosti
solitérní forma na rozhraní historického města a předměstí	
Jekyll-Hyde syndrom	<ul style="list-style-type: none"> › aktivace parteru › dispoziční změny a ověření vnitřního provozu v návaznosti na parter

temná zákoutí a patogenní místa	<ul style="list-style-type: none"> > přehodnocení provozu, cest pěších a zásobování a následné úpravy příp. částečné demolice
napojení na technickou a dopravní infrastrukturu	<ul style="list-style-type: none"> > nutno řešit v širších souvislostech > zkapacitnění technické nebo dopravní infrastruktury > estetická aktualizace prostoru zásobování, příp. přehodnocení vnitřního provozu
novostavba obchodní funkce v blízkém okolí	<ul style="list-style-type: none"> > funkční propojení (ideálně suchou nohou) > respekt k původní stavbě a eliminace destrukce architektonicky a umělecky významných částí > návaznost na okolí (nejen objem, architektura, ale také uliční síť apod.)

Konverze OS a OD

dočasná změna využití	<ul style="list-style-type: none"> > minimalizace trvalých zásahů do původní stavební substance
trvalá změna využití	<ul style="list-style-type: none"> > jednoznačný architektonický názor a koncepce při užití současných architektonických prostředků > užití reverzibilních intervencí v celku jasně patrných > respekt k adaptabilitě stavby, kompatibilitě funkce, původnímu konceptu stavby a architektuře > vhodný funkční mix

Demolice OS a OD

	<ul style="list-style-type: none"> > zachování výtvarných děl a umělecky hodnotných stavebních prvků z demolované stavby > návaznost novostavby na okolí (nejen objem, architektura, ale také uliční síť apod.) > důraz na architektonickou a stavební kvalitu novostavby > u souborů staveb vytvoření kompaktního městského prostředí (polyfunkčnost, hustá uliční síť, existence budov různého stáří i stavu, koncentrace lidí, veřejné a soukromé prostory, funkce zajišťující „oči na ulici“ situovat k ulici apod.)
--	--

Společný rámec pro všechny problémy

- › nové by mělo vždy respektovat autenticitu a integritu stavby
- › nové by mělo být vždy hodnotnější a kvalitnější než měněné, odstraňované či demolované

Tabulka 21 | Architektonicko-urbanistické problémy zkoumaných OS a OD vč. jejich možného řešení

Tabulka Jiří Moos.

01 | 17. listopad 1989, Praha - Národní třída

1 989

› Dobový snímek

02 | Vůdčí osobnosti OF

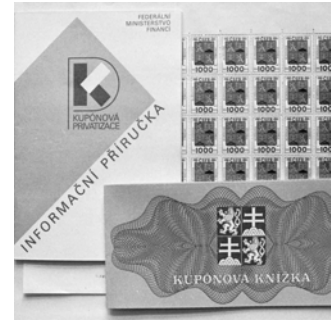
1 989

› V popředí vlevo Václav Havel, vpravo Václav Klaus - dobový snímek

03 | Občanské fórum

1 989

› Logo (autor Pavel Šťastný)

04 | Kuponová privatizace

1 991

› Kuponová knížka a Informační příručka Federálního Ministerstva financí

05 | Kompletní seznam spolupracovníků StB

1 992, Petr Cibulka

› Úvodní strany periodika Rudé Krávo

06 | Ostalgie jako téma televizního seriálu

› Vyprávěj (2 009-12, režie B. Arichtev) - na snímku hlavní postavy seriálu

07, 08 | Příklad vztahu k poválečné architektuře

demolice 2 008

› Palác republiky, Berlín (1973-76, H. Graffunder, K.-E. Swora) - původní stav

› Berliner Schloss (2 008-20, Franco Stella) na pozemku po Paláci republiky - současný stav

01, 02 | Příklad vztahu k poválečné architektuře

stavební úprava 2 017

« Přestavba Skopje - administrativní budova MEPSO (1987, Zoran Staklev)

průčelí odstraněno 2 013

« OD Best, Houston (1975, SITE)

03, 04 | Platformy evidence poválečné architektury

« Mapa celosvětové platformy SOS Brutalism

« Mapa české platformy A489, Praha

05 | Výstavy poválečné architektury

2 022, Národní galerie

« 1956 - 1989: Architektura všem (část Práce a spotřeba), stálá expozice

06 | Konference a workshopy o poválečné architektuře

2 017, FSv ČVUT v Praze

« Výtvarné umění jako součást architektury 60. a 70. let 20. století

07 | Demolice OS Ještěd

2 009

« Náměstek primátora pro kulturu a školství O. Červinka symbolicky krájí dort - Ještěd při otevření OC Forum

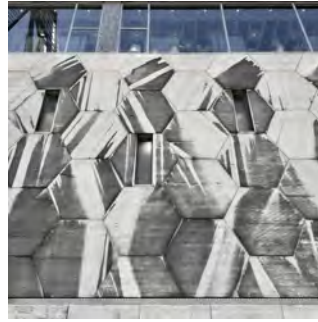
08 | Antidemonstrace demolice hotelu Praha

2013

« Odpůrci stavby v maskách bývalých komunistických pohlavárů

01 | Patina jako nová výtvarná hodnota

› Patina travertinového obkladu OD Bijenkorf v Rotterdamu - současný stav

02 | Pietní modernizace

» Národní galerie v Berlíně (1965-68, Mies van der Rohe, modernizace 2012-21, David Chipperfield Architects)

03 | Problém *dead malls*

› Rolling Acres Mall, Akron - současný stav

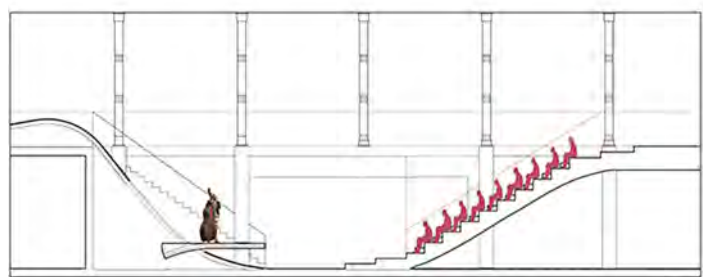
04 | Letištní terminál jako nákupní centrum

» Schiphol Plaza, Amsterdam (1992-95, Benthem Crouwel) - současný stav

05 | Megakostel se strategií nákupního centra

› Lakewood Church, Houston - současný stav

06, 07 | Prada Epicenter, New York

2 001, OMA

› Řez podélný

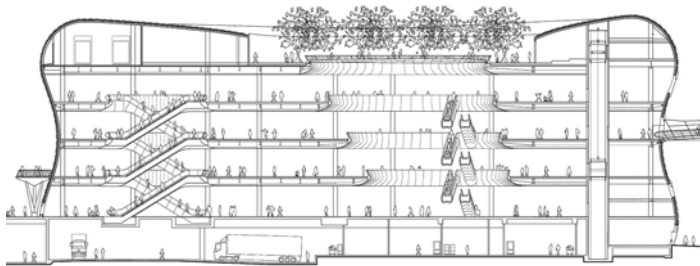

› Současný stav

08 | Triangle des Gares, Lille

1991-94, Jean Nouvel

» Dobový snímek

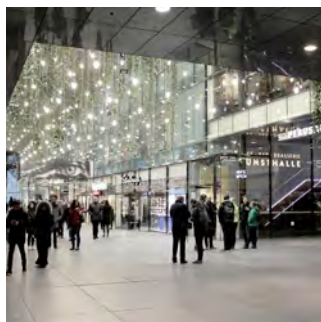
01, 02 | Selfridges, Birmingham

1 1999-2 003, Future Systems

◀ Řez podélný

◀ Současný stav

03, 04 | Fünf Hofe, Mníchov

1 1999-2 003, Herzog & de Meuron

◀ Současný stav

◀ Půdorys přízemí

05, 06 | Centrum, Almere

1 1994-2 007, masterplan OMA

◀ Současný stav

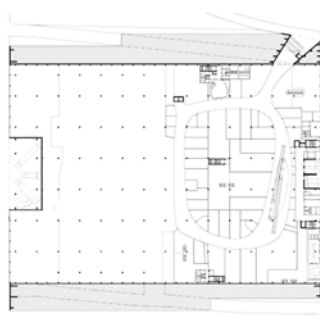
◀ Urbanistické schéma

07 | City Park, Jihlava

2 2005-09, Kuba & Piňář architekti

◀ Současný stav

08 | Šestka, Praha

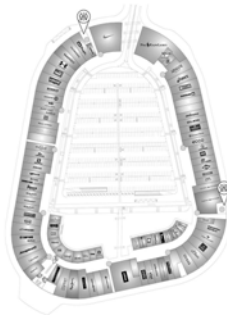
2 2006, DNA architekti

◀ Půdorys suterénu

01 | Fashion arena, Praha-Štěrboholy

2 007, A.D.N.S. production

› Půdorys přízemí

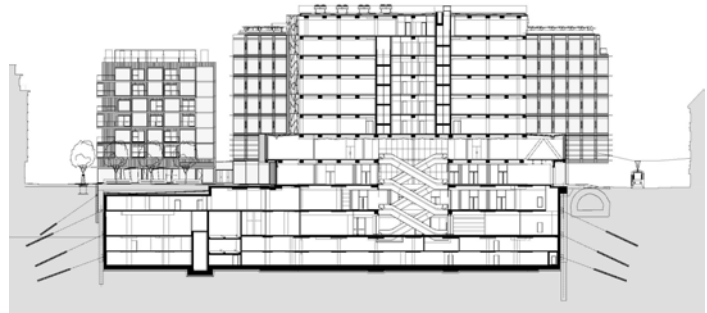

02, 03 | Quadrio, Praha

2 007-14, jakub cigler architekti

» Současný stav

› Řez podélný

04 | Galerie Vaňkovka, Brno

2 003-05, Petr Hruša, Petr Pelčák

› Současný stav

05 | Rozšíření prodejní plochy

› PRIOR, Pardubice - půdorys 3.NP (2 017)

06, 07 | Dočasná transformace na nákupní centrum

› Mladost (dnes PRIOR), Partizánske - současný stav (2 022)

» PRIOR, Trenčín - současný stav (2 019)

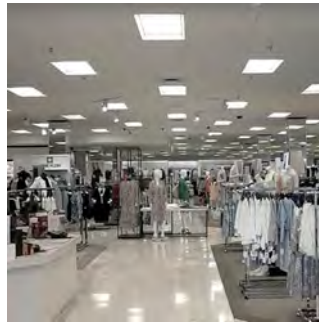

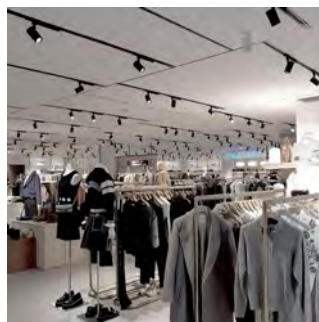
01, 02 | Trvalá transformace na nákupní centrum

- « PRIOR, Prostějov (od 2 013 Zlatá Brána, KANIA) - současný stav (2 013)
- « Hornád, Košice (dnes OD Urban) - současný stav (2 021)

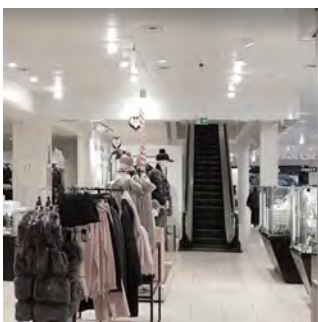

03-06 | Prodej zachovávající volnou prodejní plochu

- « PRIOR, Bratislava - současný stav (2 017)
- « Hale's, Sacramento (dnes Macy's) - současný stav (2 018)

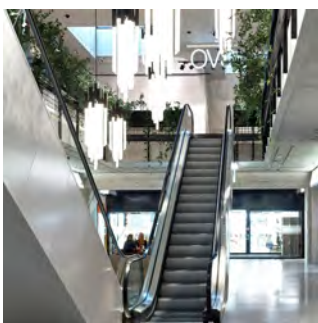

- « Neiman-Marcus, St. Louis - současný stav (2 023)
- « La Rinascente, Řím-Piazza Fiume - současný stav (2 022)

07 | Butikové schéma ve volné prodejní ploše

- « Magasin du Nord, Aarhus (dnes Magasin Aarhus) - současný stav (2 017)

08, 09, 10 | Zatraktivnění přirozeně osvětlenou dvoranou

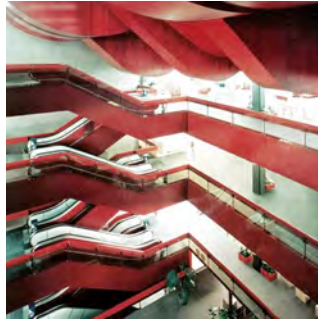
- « Centrum, Berlín (dnes Galeria Karstadt Kaufhof) - současný stav (2 017)

- « Rätia, Davos (přestavba 2016, Corinna Menn) - současný stav (2 016)

- « Rätia, Davos (přestavba 2016, Corinna Menn) - řez příčný

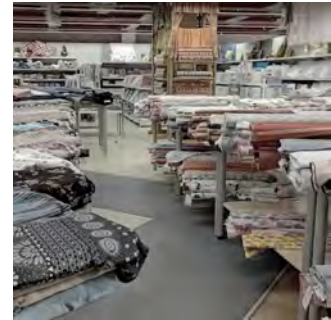
01, 02 | Změna estetických potřeb obchodu

- › Dům bytové kultury, Praha - původní stav
- » Dnes OC DBK, Praha - současný stav (2 017)

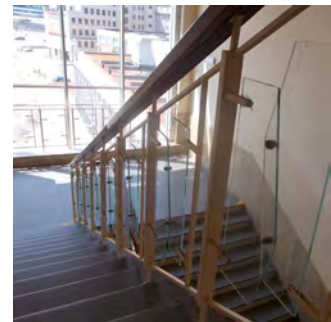
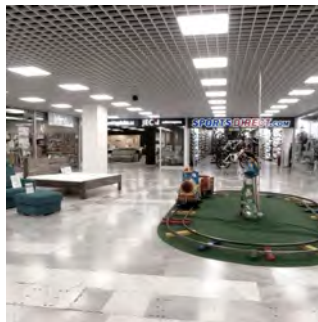

03, 04, 05 | Výměna nášlapných vrstev, obkladů a podhledů

- › PRIOR, Liptovský Mikuláš - současný stav
- » PRIOR, České Budějovice - současný stav (2 022)

- › PRIOR, Brno (dnes OC Dornych) - současný stav (2 019)

06 | Zachování in situ

- » PRIOR, Plzeň (dnes částečně Lidl) - současný stav (2 017)

07-10 | Úpravy s ohledem na autenticitu a integritu

- › Bullock's, Pasadena - původní stav
- » Dnes Macy's, Pasadena - současný stav (2 018)

- › Bijenkorf, Rotterdam - původní stav
- » Bijenkorf, Rotterdam - současný stav (2 023)

01, 02 | Respektování trvanlivých a hodnotných materiálů

- « Jednota, Trnava - současný stav (2 021)
- « NAMA, Záhřeb - současný stav (2 020)

03 | Přechody mezi materiály

- « Bijenkorf, Rotterdam - současný stav (2 023)

04 | Výstava přibližující historii stavby

- « Centrum, Suhl (dnes Einkaufszentrum Am Steinweg) - současný stav (2 021)

05 | Autenticky dochované architektonické řešení

- « PRIOR, Cheb - současný stav (2 018)

06, 07, 08 | Reklamní smog

- « OS na Fučíkově (dnes Masarykově) ulici, Ústí nad Labem - současný stav (2 019)

- « Fončorda, Banská Bystrica - současný stav (2 022)

- « Dargov, Košice - současný stav (2 018)

09 | Privatizace parteru a výkladců

- « Centrum, Zvolen - současný stav (2 019)

01, 02 | Homogenizace obvodového pláště

- › OS Lužiny II, Praha - původní stav (2 011)
- » Dnes OC Lužiny, Praha - současný stav (2 014)

03-08 | Destrukce obvodového pláště

- › PRIOR, Nitra - změna obvodového pláště v 90. letech (2 012)
- » PRIOR, Nitra - současný stav (2 022)

- › PRIOR, Praha-Prosek - původní stav (1 992)

- › Dnes Nákupní centrum Billa Prosek, Praha-Prosek - současný stav (2 023)

- › PRIOR, Chomutov - původní stav (1 989)
- » Dnes OC Chomutovka, Chomutov - současný stav (2 011)

01 | Výměna okenních a dveřních výplní

◀ přestavba centra, Myjava - současný stav (2019)

02 | Ztráta estetické celistvosti

◀ OS sídliště Pankrác, Praha - současný stav (2022)

03, 04 | Obnova původní historizující architektury

◀ Corvin, Budapešť - původní stav (1971)

◀ Corvin, Budapešť (návrh 2017, M-Teampannon) - vizualizace

05, 06 | Průčelí jako integrální součást stavby a okolí

◀ OS sídliště III, Prešov - současný stav (2019)

◀ Hornád, Košice (dnes OD Urban) - současný stav (2021)

01-05 | Průčelí jako integrální součást stavby a okolí

› OS, York - původní stav (2 008)

› OS, York - současný stav (2 019)

› Jelmoli, Basilej - původní stav

› Dnes Râbgass-Center, Basilej (modernizace Mint architecture) - současný stav (2 021)

› Rätia, Davos (přestavba 2016, Corinna Menn) - současný stav (2 016)

06 | Umístění mimo obytný okrsek

› OS, Praha-Čimice - současný stav (2 022)

07 | Úbytek uživatel

› OS sídliště Krč, Praha - současný stav (2 017)

08 | Zintenzivnění podlahové plochy

› Slimák, Bratislava - současný stav (2 017)

01, 02, 03 | Narušení původní urbanistické koncepce

- « OS sídliště Pařížská komuna, České Budějovice - původní stav (2 019)
- ◁ OS sídliště Pařížská komuna, České Budějovice - současný stav (2 022)

- « OS, Praha-Zahradní Město západ - současný stav (2 019)

04-08 | Jekyll-Hyde syndrom

- ◁ Centrum, Zvolen - současný stav (2 014)

- ◁ Přestavba centra, Stratford nad Avonou (prostor pro nakupující) - současný stav (2 018)

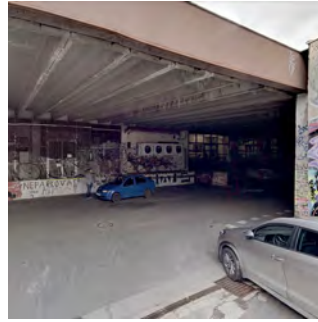
- ◁ Přestavba centra, Stratford nad Avonou (ulice na opačné straně) - současný stav (2 019)

- « Lijnbaan, Rotterdam (prostor pro nakupující) - současný stav (2 023)
- ◁ Lijnbaan, Rotterdam (ulice na opačné straně) - současný stav (2 023)

01, 02 | Temná zákoutí a patogenní místa

- › Slunečnice, Praha-Chodov - současný stav (2 019)
- › Odra, Praha-Bohnice - současný stav (2 019)

03, 04 | Zastřešení ústředního prostoru

- › OS sídliště Vällingby, Stockholm - současný stav (2 016)
- › Mayfair, Wauwatosa - současný stav (2 022)

05 | Pravidelné společensko- kulturní akce

- › OS, Praha-Čimice - čimické trhy (2 017)

06 | Stavební objem v rozporu s měřítkem okolí

- › PRIOR, Jihlava - současný stav (2 017)

07, 08 | Narušení urbanistického vývoje

- › PRIOR, Brno (dnes OC Dornych) - současný stav (2 022)
- › PRIOR, Ostrava (dnes OC Laso) - současný stav (2 011)

09, 10 | Zintenzivnění podlahové plochy

- › PRIOR, Levice - původní stav (2 012)
- › Dnes Dituria Shopping Center, Levice - současný stav (2 019)

01, 02 | Zintenzivnění podlahové plochy

◁ PRIOR, Krnov - původní stav

◀ Dnes PRIOR a samostatné bytové domy, Krnov (2 005, Petr Šmarda) - současný stav (2 012)

03 | Novostavba obchodní funkce v blízkosti

◁ PRIOR (původní obrys stavby okrově) a Atrium Palác Pardubice, Pardubice - současný stav (2 022)

04, 05 | Autenticky dochované urbanistické řešení

◀ Prager StraÙe, Dráždany - současný stav (2 013)

◁ Eaton Center, Toronto - současný stav (2 023)

06, 07, 08 | Minimalizace slepých fasád a aktivace parteru

◀ OS, Stockport - původní stav (2 015)

◁ OS, Stockport - současný stav (2 021)

◁ Centrum obchodu a služeb, Varšava - současný stav (2 021)

01 | Estetická aktualizace prostoru zásobování

› Magasin du Nord, Lyngby (dnes Magasin
Lyngby) - současný stav (2 022)

02-06 | Zintenzivnění podlahové plochy

› Alföld, Kecskemét (dnes Alföld Áruház) -
současný stav (2 011)

› Skarbek, Katowice (dnes Spółem Katowice)
- současný stav (2 022)

› Macy's Rego Park, Queens - současný stav
(2 013)

› Ruhr-Park, Bochum - současný stav
(2 019)

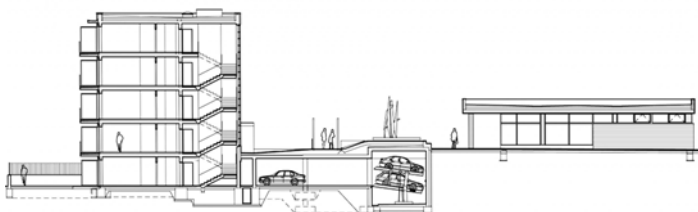
› OS na Rathausstraße, Berlín - současný
stav (2 022)

01-05 | Dlouhodobá konverze - funkční mix

- « OS sídliště Brno-Jih, Brno - původní stav (2 011)
- ◁ Dnes Union, Brno - současný stav (2 022)

- ◁ OS sídliště Lesná, Brno (přestavba 2 019, RAW, Promed) - řez příčný

- « OS sídliště Lesná, Brno (přestavba 2 019, RAW, Promed) - současný stav (2 019)
- ◁ PRIOR, Krnov (studie proveditelnosti 2018, RMJM Prague) - vizualizace

06-09 | Dlouhodobá konverze - monofunkce

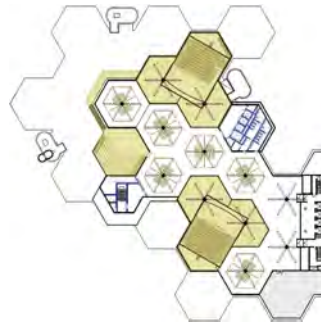
- « Máj, Kralupy nad Vltavou - původní stav (2 012)
- ◁ Dnes Městský úřad, Kralupy nad Vltavou (přestavba 2013, RH-ARCH) - současný stav (2 019)

- « PRIOR, Kroměříž - současný stav (2 012)
- ◁ Ubytovací zařízení pro osoby s Alzheimerovou chorobou, Kroměříž (návrh 2017, atelier-r) - vizualizace

01-04 | Konverze na akademické půdě

- › Adaptace OD Kotva pro nově definovanou instituci Národního filmového archivu (diplomová práce 2 016, Jan Kvita) - půdorys šestého patra
- › Adaptace OD Kotva pro nově definovanou instituci Národního filmového archivu (diplomová práce 2 016, Jan Kvita) - vizualizace

- › OD PRIOR Piešťany - konverzia objektu a transformácia územia (diplomová práce 2 022, Samuel Szkuban) - vizualizace

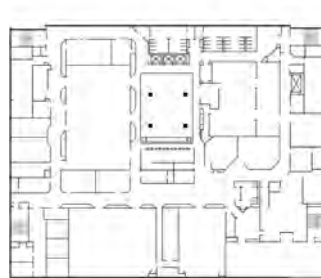

- › OD PRIOR Piešťany - konverzia objektu a transformácia územia (diplomová práce 2 022, Samuel Szkuban) - půdorys patra

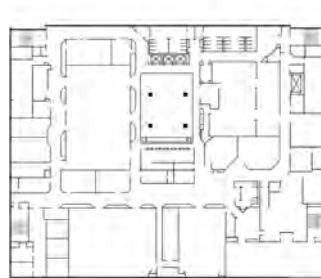
05 | Dlouhodobá konverze - bydlení

- › Chapel Square, New Haven - současný stav (2 017)

06, 07 | Dlouhodobá konverze - konferenční centrum

- › Rich's, Knoxville (dnes UT Conference Center, konverze 1992) - půdorys
- › Rich's, Knoxville (dnes UT Conference Center, konverze 1992) - současný stav (2 018)

08, 09 | Dlouhodobá konverze - sakrální účely

- › Best „Forest Façade“, Richmond - původní stav
- › Dnes West End Presbyterian Church, Richmond (konverze 2 000) - současný stav

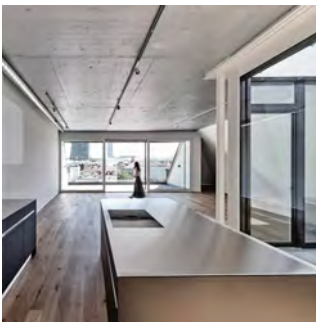

01, 02 | Dlouhodobá konverze - sportovní účely

◁ Dayton's, St. Paul - původní stav (2 016)

◁ Dnes Treasure Island Center, St. Paul (konverze 2 018, Collaborative Design Group) - současný stav (2 018)

03, 04 | Dlouhodobá a částečná konverze - bydlení

◀ Jelmolli, Basilej (dnes Rägass-Center (konverze Mint architecture) - současný stav (2 022)

◁ Jelmolli, Basilej (dnes Rägass-Center (konverze Mint architecture) - půdorys třetího patra

05, 06 | Dlouhodobá a částečná konverze - přechodné ubytování

◀ Prima, Split (dnes PRIMA Life Spalato) - současný stav (2 017)

◁ Galeries Moderne, Rotterdam (dnes Motel One, konverze 2 022, KAAAN Architecten) - současný stav (2 023)

07, 08 | Dlouhodobá konverze - kulturní účely

◀ Globus, Kranj - původní stav

◁ Dnes Mestna knjižnica Kranj, Kranj (konverze 2 011, API ARHITEKTI) - současný stav

01-07 | Demolice a výstavba nákupního centra

2 009-10, SIA design

» OS Ještěd (původní obrys stavby okrově)
a FORUM Liberec (2 009-10, SIA design),
Liberec - současný stav (2 022)

› FORUM Liberec, Liberec (2 009-10, SIA design) - současný stav (2 019)

› Růže, Praha-Jižní Město - původní stav (2 014)

» Westfield Chodov, Praha-Jižní Město -
současný stav (2 019)

› PRIOR, Martin - původní stav (2 012)

» Galéria Martin, Martin (2 017, A8000) -
současný stav (2 022)

› OC Novum, Prešov (2 019, Arch design AD holdingu) - současný stav (2 019)

01-04 | Demolice a výstavba nákupního centra

- « PRIOR, Prešov - demolice (2 018)
- « PRIOR, Teplice - demolice (2 012)

- « PRIOR, Teplice - původní stav (2 012)

- « Galeria Teplice, Teplice (2 014, A8000) - současný stav (2 017)

05, 06, 07 | Plánovaná demolice a nejistá budoucnost

- « PRIOR, Brno (návrh polyfunkčního komplexu) - vizualizace (2 022)
- « OS sídliště Invalidovna, Praha (návrh administrativní budovy, 2 013, Pavel Burian) - vizualizace

- « PRIOR a nákupní centrum Mirage (2 010, Michal Diviš Architekti), Žilina - současný stav (2 019)

01, 02 | Plánovaná demolice a nejistá budoucnost

› Ružinov, Bratislava (vítězný soutěžní návrh polyfunkčního komplexu, 2 020 jakub cigler architekti) - vizualizace

› Ružinov, Bratislava - současný stav (2 015)

03 | Zlepšení urbanistické struktury a vazeb

› Altmarkt-Galerie (2 001-03, Jost Hering, Manfred Stanek) - současný stav (2 022)

04, 05 | Zintenzivnění podlahové plochy

› Calwer Straße, Stuttgart - původní stav (2 008)

› Calwer Passage, Stuttgart (2 017-22, Ingenhoven Associates, Tennigkeit Fehrle Architekten) - současný stav

06 | Replika původních prvků

› Centrum Galerie, Dráždany (2 008-09, T & T Design, Peter Kulka) - současný stav (2 009)

01, 02 | Kultivace a oživení veřejného prostoru

◀ Hecht, Baltimore - původní stav (2 009)

◀ Univerzitní kampus, Baltimore - současný stav (2 018)

03, 04, 05 | Transformace na kompaktní městské prostředí

◀ Northgate, Seattle - současný stav

◀ Northgate, Seattle (návrh polyfunkčního souboru s relikty původního *mallu*, 2 018, GGLO Design) - vizualizace

◀ Northgate, Seattle (návrh polyfunkčního souboru s relikty původního *mallu*, 2 018, GGLO Design) - urbanistické schéma

01-06 | Transformace na kompaktní městské prostředí

› Worcester Center, Massachusetts - původní stav (2 011)

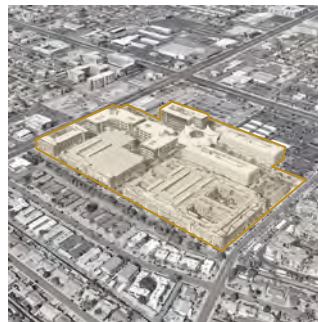

› Polyfunkční soubor staveb, Massachusetts - současný stav (2 019)

› Polyfunkční soubor, Scottsdale - současný stav (2 022)

» Polyfunkční soubor, Scottsdale - současný stav (2 022)

› Polyfunkční soubor, Southglenn - současný stav (2 022)

» Europaplatz, Stuttgart (2 012-15, Project GmbH) - současný stav (2 022)

ZÁVĚR

S odstupem času si období 60. a části 70. let 20. století vysloužilo označení „zlatá šedesátá“. Toto bouřlivé období je spojeno s finalizací obnovy škod vzniklých během druhé světové války, stalo se svědkem nových myšlenkových názorů, několika světově významných událostí a z pohledu architektury také, a to především, posledním radostným nádechem před koncem moderny.²⁴⁷⁴ V Československu došlo ke zmírnění politického nátlaku a sovětského vlivu, ke vzniku nových idejí nejen v kultuře a také (navzdory protikonzumně založenému režimu) k boomu v nakupování. Výsledkem byla výstavba progresivních OS a společností oblíbených OD, které se staly také hlavními typologiemi západní obchodní architektury.

Hlavním cílem předložené práce bylo na základě analýzy dostupné literatury a pramenů popsat vývoj těchto významných typologií v 60. a 70. letech 20. stol. na území tehdejšího Československa a uvést ho do širších společensko-historických souvislostí a kontextu zahraniční architektury.

- shrnutí práce

První část (část metodologická) tvoří dvě kapitoly. První z nich objasnila cíle a metodiku výzkumu a dále definovala prvotní hypotézy; druhá přiblížila výběr tématu, ve zkratce nastínila diskurs československé architektury 60. a 70. let 20. stol. a sumarizovala použitou literaturu a prameny.

Druhá část (část teoretická) se skládá ze dvou kapitol. Třetí kapitola zasadila zkoumané typologie do kulturně-historického kontextu. K tomu sloužil exkurz do historie obchodu a obchodních staveb, jenž na pozadí významných celospolečenských změn přinesl ucelený pohled na vývoj osobitého segmentu architektury. Podrobněji jsou popsány začátky zkoumaných typologií – francouzské *grand magasin* přelomu 18. a 19. stol. a americká *shopping centers* začátku 20. stol. Na základě exkurzu lze obě typologie interpretovat jako logické odpovědi architektury na problémy tehdejšího obchodu a konzumní společnosti. Čtvrtá kapitola zkoumané stavby uvedla do sociální a ekonomické situace socialistického Československa. OS a OD zde získaly ukotvení v centrálně plánovaném hospodářství, socialistickém životním stylu a vnitřním obchodu vč. budování MO jednotek. Postavení zkoumaných typologií v tehdejší MO síti jim přisuzuje pomyslný vrchol a tím pádem určitou exkluzivitu a potřebu reprezentace režimu.

Třetí část (část teoreticko-empirická) sestává ze dvou kapitol, které zkoumané typologie popsaly v chronologickém vývoji teorie navrhování a stavební praxe v širším geografickém kontextu. Pátá kapitola se zabývala analýzou OS v novém obytném okrsku a v centru města s důrazem na urbanisticko-hmotové a dopravní řešení; šestá kapitola analyzovala OD z pohledu urbanisticko-hmotového, architektonicko-estetického, provozně dispozičního a konstrukčně technického řešení. Dílčím výstupem této části se stal návrh typologické kategorizace, která umožňuje definovat společné i výjimečné znaky a vlastnosti jednotlivých staveb v rámci zkoumaných typologií. Pro OS byly definovány dva aspekty základní hierarchie (umístění ve vztahu k sídlu, okruh působnosti) a čtyři pilíře typologické

---

²⁴⁷⁴ „Konec epochy „moderní architektury“ už nastal a pokračuje.“ [KRAJSKÝ PROJEKTOVÝ ÚSTAV PRAHA. *Architektonická tvorba: 35 let KPÚ Praha*. Praha: Krajský projektový ústav, 1983. Nestránkováno.]

kategorizace (hmotové řešení, oddělení pěších od ostatních typů dopravy, struktura uspořádání, tvar a otevřenost centrálního prostoru); OD získaly tři aspekty základní hierarchie (forma vlastnictví, nabízený sortiment zboží, velikost prodejní plochy) a čtyři pilíře typologické kategorizace (urbanisticko-hmotové, architektonicko-estetické, provozně dispoziční, konstrukční řešení).

Čtvrtou část (část empiricko-teoretická) tvoří jediná kapitola, která zkoumané typologie uvedla do kontextu současné doby. K tomu sloužil popis české porevoluční společenské transformace, současného vztahu k poválečné architektuře v kontextu paměťových studií a vyrovnávání se s minulostí, aktuálních trendů v MO a v neposlední řadě nynějšího stavu zkoumaných staveb. Zhodnocení současného stavu na základě míry stavebních intervencí, od drobných udržovacích prací přes konverze až k demolicím, a funkčního využití proběhlo na celkem 307 OS a 286 OD, jejichž výčet byl výsledkem předchozí části práce. Zkoumané intervence byly tedy sledovány nejen na území tehdejšího Československa, ale i v dalších postsocialistických zemích a státech západního světa. Na základě výzkumu byly pro zkoumané československé stavby formulovány charakteristické architektonicko-urbanistické problémy (u OD prostorově dispoziční a architektonické problémy v interiéru, u OS a OD architektonické problémy v exteriéru, urbanistické problémy, problémy spojené s konverzemi a s demolicemi), na jejichž řešení byly metodou *best practice* nalezeny vhodné přístupy.

Významnou součástí práce je příloha – Katalog. Součástí graficky jasného a stručného přehledu realizovaných i nerealizovaných (soutěžních i studentských návrhů) OS a OD z 60. a 70. let 20. století (s možnými přesahy) je nejen základní bibliografie a odkazy, dobové fotografie, autorství staveb či datace, ale především také navržené základní hierarchie a typologická kategorizace. Díky tomu Katalog přináší ucelený pohled na zkoumané typologie a představuje výchozí bod pro jejich další systematické studium.

- hypotézy práce

1) typologie československých OS a OD z 60. a 70. let 20. století, byla více ovlivněna vzory ze „Západu“ než stavbami východního bloku

Pro potvrzení hypotézy hovoří především kulturně-historický vývoj československých zemí, který dokládá to, že relativně snadno přejímají nové myšlenky a tendence. Víme, že projektové ústavy měly nejen přístup k literatuře o zahraniční architektuře, především té západní, ale výjimkou nebyly ani zahraniční cesty architektů za významnými stavbami. Nejen o těchto cestách, ale i o západních stavbách informovala tehdejší oficiální odborná periodika. Ve zkoumaném období navíc došlo k narušení stalinistického kultu a k odklonu od diktátu socialistického realismu, což vedlo k obecnému vzhlížení ke kultuře Západu. Protože západní tendence přišly se značným zpožděním a v našem prostoru nenašly teoretické ukotvení, výrazová diferenciacce a slohová dezintegrace západní architektury není v architektuře československé natolik patrná. Opomenout nelze ani tradici první republiky vázanou k mezinárodnímu stylu, kterou se krátká epizoda socialistického realismu snažila narušit.

U OS je problém složitější, protože se jejich řešení formovalo na přelomu 50. a 60. let, tedy v době, kdy dozníval nejen socialistický realismus, ale vliv a dohled SSSR ve všech národních záležitostech byl stále zásadní. OS v novém obytném okrsku byla přímo vázána s řešením poválečné bytové krize, jež si žádala rychlou výstavbu nových obytných území. Ta se začala dle sovětského vzoru členit na obytné okrsky a obvody. Je ale nutné dodat, že formování sídlišť bylo přejato z teorie, která se objevila o desítku let dříve ve Velké Británii a USA. Podobným způsobem byla nepřímo převzata také často se opakující forma okrskové vybavenosti s vnitřním dvorem pro návštěvníky, jejíž kořeny lze vystopovat v severských zemích, především Finsku a Švédsku. Společnými znaky československých OS se středisky v západní Evropě jsou především umístění v geometrickém středu sídliště či v blízkosti hlavních ulic a také přímá návaznost na stanici městské hromadné dopravy.

Celoměstská OS tvořila komplexnější problém, proto na jejich řešení nešlo aplikovat schémata jako na OS v novém obytném okrsku. USA v daném období procházely krizí městských center, jež se snažili urbanisté a architekti řadou opatření zvrátit. V západní Evropě existoval především problém obnovy měst po druhé světové válce, k čemuž byl ve většině případů prosazen modernistický koncept formující město v různé míře jako *tabula rasa*. Tento postoj při obnově anebo při výstavbě nových městských center akceptoval také východní blok. Stěžejní vzory pro řešení celoměstské vybavenosti bychom vystopovali ve Velké Británii, anebo jimi přímo byly POU **Lijnbaan v Rotterdamu** a stockholmská **OS Vällingby a Hötorget**.

Naproti tomu otázka moderního OD u nás byla nastolena až na začátku 60. let a její řešení již plně odpovídalo tehdejší západní architektuře. V případě této typologie SSSR absolutně nevystihl nástup progresivní západní formy a v daném období stále čerpal z tradičních evropských OD. O tom mimo jiné svědčí vzorový **OD na Leninském prospektu v Moskvě**. ČSR i další státy pod sovětským vlivem však přímo převzaly západní tendence a pro typologii OD byly přebrány především forma, estetika, řazení sortimentu do spotřebních komplexů a částečně také provozně dispoziční (volná prodejní plocha s eskalátory v těžišti) i konstrukční řešení. Ideálním předobrazem moderního OD se stal **Bijenkorf v Rotterdamu** – stavba, díky které její hlavní architekt, Marcel Breur, importoval tehdejší formu amerického *branch store* do Evropy.

U obou typologií pak zásadní rozdíly s analogickými stavbami na Západě existovaly v jejich plánovacím procesu. V československém direktivním centrálním plánování prakticky neexistovala cenová politika pozemků uvnitř měst a nefungoval tradiční konkurenční boj, a proto záviselo budování MO sítě na několika základních principech (koncentrické a rovnoměrné rozmístění, soustředění prodejen) a ukazatelích. U obou typů staveb je stěžejním rozdílem s analogickými stavbami v USA také umístění vůči centru města, kde většina z nich vznikala na předměstích anebo dokonce mimo hranice města. Výstavba OD (*branch stores*) zde byla později dokonce přímo vázána s výstavbou OS (*shopping centres, malls*). Odlišnost mezi některými evropskými a československými příklady lze spatřovat také ve způsobu uvolnění potřebného místa v historické struktuře města. Z důvodu

menších škod během druhé světové války bylo v našem prostoru nutné uvolnit pro nové „chrámy konzumu“ místo asanací morálně, stavebně či ideologicky (!) nevyhovujících budov. Zásadní rozdíl byl také ve stupni automobilizace, díky čemuž se u OS a OD nevažovalo s takovými kapacitami parkovišť jako na Západě a především v USA. U obchodních staveb byl také značný rozdíl ve velikosti skladových ploch. Opomenout bychom neměli ani společenský, potažmo ideologický význam – OS a OD sloužily jako místa sociální interakce a přímo reprezentovaly „hojnost“, kterou tehdejší režim produkoval.

Výše uvedené závěry hypotézu v zásadě potvrzují. Československá OS byla ovlivněna západními vzory, i když přejatými přes sovětské zkušenosti; naopak československé OD přímo vycházely ze soudobých západních trendů a sovětskému vývoji předcházely. Obě typologie samozřejmě podléhaly místním hospodářským, stavebním i politickým podmínkám, díky čemuž získaly svou specifičnost.

2) typologie československých OS a OD z 60. a 70. let 20. století, byla ovlivněna více legislativním rámcem, THU a materiálovou základnou než individualitou jejich tvůrců

Exkluzivní československá architektura, k níž nepochybně patří několik OS a řada OD, byla navzdory projekčnímu aparátu v mnoha případech individualistická. To nejlépe dokládá vývoj OD, který vzešel z úsilí několika osobností (především Ivan Matušík a Růžena Žertová) udávajících nejen estetický standard, ale také zásady provozních i konstrukčních řešení zpětně ovlivňujících formu. Lze dohledat řadu inovativních i experimentálních řešení, která se posléze pro danou typologii stala charakteristická – zmiňme specifický konstrukční systém pro OD, technologii výstavby a další stavební prvky (spouštěcí portály). Architektura několika OD představuje i v kontextu západní architektury ojedinělé unikáty.

Proti hypotéze a výše zmíněnému však hovoří šedý průměr československé architektury, který byl realizován výhradně průmyslovou železobetonovou prefabrikací, jejíž zásady byly sovětským importem. Touto konstrukční metodou byla postavena drtivá většina zkoumaných OS, z čehož přímo vychází nejen omezení při jejich projektování, ale také jejich vzhled (proporce, detaily) a kvalita provedení. Ve většině případů se u návrhu OS individuální tvorba smrkla na hmotové řešení kubických objemů na předem definované konstrukční mřížce.

Ve zkoumaném období architektům značně komplikovaly práci neustále se měnící pravidla v projekčním aparátu, nepružné centrální plánování, omezená dostupnost materiálů a neochota stavebních i výrobních podniků. Mnohdy bylo na základě těchto aspektů nutné přistoupit ke změně nejen konstrukčního řešení, ale také vzhledu stavby – tedy k zásadnímu zásahu do tvůrčovy prvotní myšlenky. Inovativnost a originalita, za každé situace a v každé době, naráží samozřejmě na legislativní, hygienické i požární limity, které je nutné při návrhu reflektovat. Dalším soudobým limitem byly THU, které sice procházely dynamickým vývojem, ale tvořily zásadní mantinely. To je patrné více u OS než u exkluzivních OD, které v řadě případů byly experimentální stavbou, jejímž úkolem bylo potřebné ukazatele definovat. Vliv ekonomických ukazatelů byl stěžejní v normalizačním období, kdy se architektura ve

většině případů stala trpěnou součástí výstavby životního prostředí. Opomenout nelze ani typizační projekty, jež měly opět více zásadní význam u OS než u OD, u kterých se typizace ve zkoumaném období týkala jen v dílčích návrhových aspektech. Z výše uvedeného lze odvodit, že výhradně OD, až na pár výjimek OS, patřily tehdy k několika vybraným typologiím, které byly pro architektury vítanou možností, jak projektovat významnou stavbu s určitou mírou vlastní individuality navzdory přísně typizovanému stavebnictví. Architektům nemajícím umístěnku do odpovídajícího projektového ústavu tuto příležitost v 60. letech poskytl otevřené architektonické soutěže.

Druhou hypotézu tedy nelze jednoznačně potvrdit ani vyvrátit. Rozdíly mezi zkoumanými typologiemi jsou natolik zásadní, že hypotéza platí pouze u architektonicky významných OS a velké části OD.

3) typologie československých OS a OD z 60. a 70. let 20. století dnes ztrácí své původní architektonické kvality spíše kvůli změně obchodních způsobů než kvůli změně politicko-ekonomického systému a lhostejnému postoji společnosti k poválečné architektuře

Hypotézu potvrzuje neustálý vývoj a změny MO forem prodeje; obchodní stavby jsou specifické krátkou morální životností. Značný vliv na OS a OD má samozřejmě také nárůst automobilizace, změna životního stylu, transformace kultu spotřeby do potřeb běžného denního života i potřeb trávení volného času (nákup jako přidružený proces při návštěvě restaurace, kina, fitness apod.), fenomén online nakupování, *mallizace* veřejného prostoru a všech typů staveb a také globalizace, ke které se pojí zavádění módních forem prodeje a ztráta individuality lokálního stavitelství. Vrchol obchodní architektury dnes představuje nákupní centrum. Díky těmto aspektům se v současnosti zkoumané stavby napříč všemi regiony nachází ve fázi útlumu. Proti této fázi existují tři strategie (renovace, rozšíření, přeměna), které jsou v různých obměnách a kombinacích realizována. Průvodními jevy bývá „secondhandizace“ a s ní spojená vizuální degradace reklamním smogem. Výraznější úpravy probíhají v prodejní ploše tak, aby byl maximalizován tzv. Gruenův efekt. Proto je kladen důraz na nákupní prostředí a atmosféru, jejíž významnými faktory jsou design prodejny, dispoziční řešení a prezentace zboží. Prostedí musí uspokojovat aktuální vizuální potřeby nakupujících a musí odpovídat současnému ověřenému a zažitému modelu (změna použitých materiálů a barevnosti, odstranění výtvarných děl, obvodových pláštů či jiných uměleckořemeslných prvků). Obvyklou je transformace prodejního prostoru na butikové schéma, jež odpovídá rozvržení nákupního centra. Nejen s potřebami nakupujících je spojeno snižování energetické náročnosti, které mnohdy počítá s homogenizací fasád. Intervence do zkoumaných staveb řeší také jejich problémy (nevhodné umístění v rámci urbanistické struktury, dopravní dostupnost a nevhodně řešené zásobovací prostory, monofunkčnost). U větších OS bývá problémem samotná původní koncepce a struktura, kterou řeší transformace na polyfunkční budovy nebo soubory staveb.

Proti hypotéze se staví vliv transformace politicko-ekonomického systému. Českými elitami rezonuje přesvědčení, že komunistický režim byl historickou anomálií vnucenou z Východu, která vytrhla demokratický národ z přirozeného směřování na Západ. Sametová

revoluce představuje tlustou čáru za minulostí; tehdejší režim je zodpovědný za nejzávažnější problémy, s nimiž se v současnosti potýkáme. Nejednoznačné vyrovnání se s minulostí započal legislativní proces, který do popředí uvedl otázku individuální odpovědnosti. Navzdory tomuto hlavnímu diskursu tvoří pro část české společnosti problém způsob, jakým došlo k celé transformaci socialistického režimu. K tomu přispívá sporně provedená privatizace či ostrakizace podpořená lustracemi. V postsovětských zemích je dnes patrný společenský fenomén ostalgie definovaný pozitivním vztahem k socialistické minulosti, zejména v oblasti konzumu.

Postoj české společnosti k poválečné architektuře se snaží zlepšit také nynější premisa NPÚ, která tento segment architektury interpretuje nikoli jako ideologický počín, ale jako osobitou součást historie architektury a stavitelství. Přesto v mnoha mediálních kauzách rezonuje ideologická bariéra natolik, že jsou odsuzovány i stavby zcela evidentně inspirované západní архитектурou. Vztah veřejnosti ke zkoumaným stavbám, potažmo poválečné architektuře, je třeba chápat v širším rámci kolektivní paměti. Zkoumané stavby v mnoha případech tvoří důležitá místa paměti a jejich zánik je možné interpretovat jako symbolické mazání minulosti. Nicméně ideologie představuje také zástěrku pragmaticky ekonomických důvodů, např. zisk lukrativního stavebního pozemku. Mediální kauzy přispívají k vyostření sporů mezi zastánci a odpůrci poválečné architektury. Výjimečná není ani politizace problému; nezdá se, že čelní představitelé rozhodují o společném kulturním dědictví v rozporu se svými poradními orgány či odbornými komisemi. Silnými momenty jsou také nedotknutelnost soukromého vlastnictví a celkový úpadek zájmu společnosti o dění ve veřejném prostoru.

Nicméně podobný současný stav analogických staveb v západní Evropě i USA, kde změna politicko-ekonomického systému neproběhla, hovoří o tom, že vliv politicko-ekonomické transformace a vztahu veřejnosti k poválečné architektuře z pohledu ideologické bariéry bude menší, než bychom předpokládali. V tomto momentě lze nastínit otázku slučitelnosti staveb ve stylu pozdní moderny s vkusem větší části veřejnosti napříč regiony. Přese všechno zájem o poválečnou architekturu především u mladší generace vzrůstá a stále méně výjimečné bývá znovuužití estetických prvků pozdní moderny v současné architektuře.²⁴⁷⁵ Nejen akademické instituce se zabývají systematickou inventarizací a zhodnocením poválečného architektonického dědictví; současná památková péče, reprezentovaná u nás NPÚ, již požaduje pro architekturu druhé poloviny 20. stol. uplatňovat shodné zásady ochrany jako pro jakoukoli historickou budovu. Navzdory tomu ochrana a kultivované zacházení s poválečnou архитектурou stále pokulhávají.

Z toho vyplývá, že ani třetí hypotézu se nepodařilo jednoznačně potvrdit ani vyvrátit. Současný stav OS a OD je komplexním problémem a prakticky každá stavba podléhá řadě odlišných vlivů. Dnes se zkoumané stavby v USA, západní Evropě i ve státech bývalého sovětského bloku nachází v podobné kondici jako analogické budovy na území tehdejšího

²⁴⁷⁵ Remake pozdní moderny lze sledovat i na novodobé interpretaci charakteristické formy moderních OD. To je patrné např. na modernizaci OD **Illuster v Usteru** (1973, Heinrich Raschl, modernizace 2015-18 Baumschlager Eberle), během které původní prosklená fasáda získala nový předsazený plášť sestávající z prolamovaných čtverců z bílého sklovláknobetonu. Nová podoba tak stavbu řadí k určité historické etapě více než fasáda původní.

Československa. A musí čelit i shodným problémům, jež přináší současné trendy v MO a změna nákupních zvyklostí. Nicméně ani vztah laické i odborné veřejnosti k poválečné architektuře, potažmo k socialistické minulosti, kterou dané stavby reprezentují, nelze opomenout a v současnosti má svůj význam.

- využití práce

Disertační práce vznikla na základě studia na Fakultě stavební ČVUT v Praze v doktorském studijním programu. Značná část tohoto studia byla spojena s programem Ministerstva kultury České republiky – *Analýza a prezentace hodnot moderní architektury 60. a 70. let 20. století jako součásti národní a kulturní identity ČR* (v rámci programu NAKI II), díky čemuž jsem mohl spolupracovat s pedagogy i NPÚ na systematickém výzkumu, inventarizaci a také výstupech týkajících se poválečné architektury. Z výše zmíněného je zřejmé, že jde o aktuální téma, které tvoří jednu z priorit současné památkové péče.

Práce dále rozvíjí výzkumné aktivity NPÚ a prohlubuje poznatky o poválečném architektonickém dědictví. Její teoretický přínos lze spatřovat především v posunutí horizontu vědění o typologii OS a OD z 60. a 70. let 20. stol. Závěry mohou sloužit nejen jako základ pro další výzkum těchto typologií, ale i poválečné architektury obecně, či ke zhodnocení uvedených staveb. Využitelnost práce je možná také na akademické půdě, kde může být podkladem pro pedagogy či studenty architektonických studijních programů – nejen těch zabývajících se studiem dějin architektury, ale také současnými problémy architektonické praxe (ateliérová tvorba). Praktické využití práce spočívá v její komplexnosti, jejíž snahou je narušit a vyvrátit klišé o československé poválečné architektuře. Stěžejním cílem je zlepšit současný vztah společnosti k této etapě architektonického dědictví. Sledování nynějšího stavu zkoumaných staveb a nalezení jejich možného řešení pak přináší pro architekty, stavebníky i širší veřejnost východiska a limity jejich dalšího využití při respektování architektonických hodnot.

Výsledky výzkumu jsou nejen součástí předložené práce, prezentovány byly také ve formě dílčích výstupů na odborných vědeckých konferencích, v odborných publikacích a populárně naučných člancích.

- limity práce

K zásadním omezením výzkumu patří:

- subjektivní pohled autora, který logicky ovlivnila dějinná situace se všemi možnými předsudky a osobními zájmy;

- znalost cizích jazyků, která umožnila výzkum pouze v češtině, slovenštině, angličtině a částečně v němčině;

- výběr dobových i recentních odborných pramenů a literatury, jehož snahou bylo odkrytí maximálního množství informací k danému tématu, byl záměrný a omezený dostupností a znalostí cizích jazyků;

- výběr zkoumaných staveb, který proběhl na základě výběru pramenů a literatury, z čehož lze předpokládat, že jde o výjimečné představitele řazené nad průměr dané stavební typologie;

- množství zkoumaných jednotek a náročnost výzkumu neumožnily v rámci časových možností studia do výzkumu zahrnout více staveb a další ve výzkumu nesledované státy, což by mohlo vést k přesnějším závěrům.

- doporučení dalšího výzkumu

Předložená práce v žádném případě nepředkládá ideál absolutní pravdy;²⁴⁷⁶ její snahou je otevřít další příležitosti k interpretaci československé poválečné architektury. Navazující výzkum by měl:

- analogickým způsobem analyzovat vývoj, charakteristické i ojedinělé vlastnosti dalších segmentů obchodní architektury, např. nákupních středisek, samoobsluh, interiérových řešení prodejen apod.;

- prohloubit podobným způsobem vědění o jiných stavebních typologiích specifických pro dané období, např. kulturní domy, telefonní ústředny a vysílače, hotely, sídla KSČ a velvyslanectví apod.;

- podrobněji rozpracovat stavebně architektonické metody pro kultivovaný přístup obnovy, modernizace i konverze, které by nejen zaručily požadovanou míru autenticity a integrity, ale dokázaly také uspokojit současné požadavky na stavby;

- podrobněji rozpracovat principy pro snižování energetické náročnosti s ohledem na ekonomické náklady spojené s celým životním cyklem stavby, tzn. nejen s ohledem na jejich realizaci, ale také provoz a případnou likvidaci;

- z pohledu trvale udržitelného rozvoje komplexně prověřit otázku konverzí a demolic s následnou výstavbou nové budovy.

V případě zkoumaných OS a OD z 60. a 70. let 20. stol. by měl další výzkum v oblasti typologie precizovat závěry práce:

- rozšířením poznatků o teoretických předpokladech návrhu těchto typologií v zemích bývalého východního bloku;

- rozšířením výčtu staveb na základě dalšího výzkumu opomenutých domácích i zahraničních periodik a odborné literatury;

- rozšířením výčtu československých staveb na základě podrobnějších znalostí jednotlivých regionů;

- rozšířením okruhu bádání u jednotlivých typologií, např. u OS se dále zaměřit na dispoziční, interiérové řešení i architektonické řešení;

---

²⁴⁷⁶ Ostatně jak konstatuje Hroch, každé poznání historie „[...] usiluje o co nejbližší, co nejpřesnější, co nejvěrnější postihu vnitřních souvislostí, které určovaly běh dějin toho onoho období, té oné země. A tkví v samé podstatě kritické vědy (a to nejen historické), že každý či téměř každý výklad, každá taková konstrukce je časem podrobena revizi a případně nahrazena konstrukcí novou, přesnější, komplexnější.“ [HROCH, Miroslav. Paměť a historické vědomí očima historika. In: MASLOWSKI, Nicolas a JIŘÍ ŠUBRT a kol. *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*. Praha: Karolinum, 2014, s. 46-66. ISBN 978-80-246-2689-5. S. 64.]

- ověřit reálnost a případná omezení navrhovaných přístupů pro řešení charakteristických architektonicko-urbanistických problémů daných staveb;
- doplnit chybějící údaje u jednotlivých staveb v Katalogu, především datace, hlavní architektky či architektky, generální projektanty, investory a dodavatele.

Všechny tyto body představují kroky k dosažení společného cíle. Je nepochybně nutné zpětně osobitou poválečnou architekturu interpretovat a uvědomit si její historii, význam i estetickou kvalitu v širších souvislostech a dále ji v maximálně možné míře objektivitě zhodnotit. Poté bude nutné přistoupit k její kultivované aktualizaci a přizpůsobení současným potřebám společnosti. K tomu by měly sloužit objektivní metody, které budou uvažovat nejen požadavky ekonomiky provozu, ale také aspekty trvalé udržitelnosti i estetické hodnoty.

Práci bych rád zakončil slovy Benešové: „Sudme tuto dobu bez předpojatosti bojujících tvůrců a všímejme si všeho z rozmanitého množství architektur, jejichž hodnoty byly střídavě vyzdvihovány a zavrhovány, aby nakonec došly spravedlivého uznání a zařazení podle našich dnešních vědeckých metod a znalostí.“²⁴⁷⁷ Tato slova byla v polovině 80. let, tedy v době tuhé normalizace, sice věnována historizující architektuře 19. stol., avšak vezměme si je k srdci i pro architektonické dědictví šedesátých a sedmdesátých let 20. století. Myslím, že si to zaslouží.

---

²⁴⁷⁷ BENEŠOVÁ, Marie. *Česká architektura v proměnách dvou století: 1780-1980*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984. Neustránkováno.

BIBLIOGRAFIE

Kapitola 1

ALLEN, Stan. Praktiky vs. projekt. In: MITÁŠOVÁ, Monika, ed. *Oxymorón & pleonasmus: texty kritické a projektivní teorie architektury*. Praha: Zlatý řez, 2011, s. 176-195. ISBN 978-80-903826-3-3.

ARON, Jiří a Vladislav VÁCHA. *Maloobchodní síť ve městech: její výstavba, organisace a plánování*. Praha: Orbis, 1956.

AULICKÝ, Václav a Miloslav PAVLÍK. Konstrukce. Statika. Stavební technologie. Materiálová základna. Ocel. Beton. Železobeton. Závěsové fasády. Boletické panely. Superstruktury. Prefabrikace. In: VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 1*. Praha: Bigg Boss, 2022, s. 541-551. ISBN 978-80-908359-1-7.

BENEŠOVÁ, Marie. *Česká architektura v proměnách dvou století: 1780-1980*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984.

BLAŽÍČEK, Oldřich J. a kol. *Slovník památkové péče: terminologie, morfologie, organizace*. Praha: Sportovní a turistické nakladatelství, 1962.

BRIX, Tomáš. Byla šedesátá léta opravdu zlatá?. In: URLICH, Petr, Petr VORLÍK a Beryl FILSAKOVÁ. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006, s. 204-207. ISBN 80-010-3413-5.

Citáty slavných osobností: Hans Hollein[online]. 2020. [cit. 2022-06-16]. Dostupné z: <https://citaty.net/citaty/271608-hans-hollein-architektura-neni-jen-reseni-daneho-problemu-ale/>.

ČEJKA, Jan. Architektura veřejných budov. *Architektura ČSSR*. Praha: Svaz architektů ČSSR, 1967, roč. 26, č. 2-3, s. 133-143. ISSN 0300-5305.

DEDEČEK, Vladimír. Vladimír Dedeček, rozhovor ze dne 2. 6. 2004. In: URLICH, Petr, Petr VORLÍK a Beryl FILSAKOVÁ. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006, s. 282-293. ISBN 80-010-3413-5.

DUDEK, Oldřich. *Občanské stavby - Obchodní stavby*. Praha: ČVUT, 1979.

DULLA, Matúš a Henrieta MORAVČÍKOVÁ. Slovensko. Česko. Kontext. Expo. Vztahy na ose Bratislava-Brno-Praha. Slovenská vysoká škola technická. Zahraniční reprezentace. Utopie. Setkávání. Bourání. In: VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 1*. Praha: Bigg Boss, 2022, s. 323-335. ISBN 978-80-908359-1-7.

Entwicklung einer Bewertungsmethodik der Architektur von 1945 bis 1979. In: *Stadt Wien* [online]. Wien, 2007-2013 [cit. 2020-10-06]. Dostupné z: <https://www.wien.gv.at/stadtentwicklung/grundlagen/nachkriegsarchitektur/pdf/bewertungsmethodik-detail.pdf>.

GIRSA, Václav. *Profesorská přednáška: Soubor prací obnovy a restaurování architektonických památek za období 1996–2006*[online]. Praha: České vysoké učení technické v Praze, 2007 [cit. 2022-07-16]. Dostupné z: <https://portal.cvut.cz/wp-content/uploads/2017/04/PP2007-11-Girsa.pdf>.

HANDA PARDÝL, Věkoslav. Věkoslav Handa Pardýl, rozhovor ze dne 28. 1. 2003. In: URLICH, Petr, Petr VORLÍK a Beryl FILSAKOVÁ. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006, s. 196-203. ISBN 80-010-3413-5.

HLAVINKA, Pavel. *Dějiny filosofie. 2., rozšířené vydání*. Praha: Stanislav Juhaňák – Triton, 2021. ISBN 978-80-7684-013-3.

HRUBÝ, Josef a Zdeněk POKORNÝ. Úprava prostoru kolem hotelu International v Brně. *Architektura ČSSR*. Praha: Svaz architektů ČSSR, 1963, roč. 22, č. 2, s. 93-101. ISSN 0300-5305.

HUBÁČEK, Karel a Petr VOLF. Karel Hubáček: na začátku je čára. In: VOLF, Petr. *Baráky v hlavě: rozhovory s architekty*. Praha: Gasset, 2013, s. 48-57. ISBN 978-80-87079-29-4.

ICOMOS. *The Nara Document on Authenticity*. Nara, 1994. Dostupné také z: <https://www.icomos.org/charters/nara-e.pdf>.

ICOMOS ISC20C. *Approaches to the Conservation of Twentieth - Century Cultural Heritage: Madrid - New Delhi Document* [online]. ICOMOS, 2017 [cit. 2022-07-06]. ISBN 978-2-918086-63-5. Dostupné z: https://isc20c.icomos.org/wp-content/uploads/2022/03/MNDD_ENGLISH.pdf.

JOHNSON, Paul. *Dějiny dvacátého století*. Překlad Jan ČULÍK. Praha: Rozmluvy, 1991. ISBN 80-853-3607-3.

JOCH, Roman. Socialismus a komunismus: styčné body a rozdíly. In: *Centrum pro studium demokracie a kultury* [online]. 2016 [cit. 2019-03-03]. Dostupné z: <https://www.cdk.cz/socialismus-komunismus-stycne-body-rozdily>.

KOUKALOVÁ, Martina. Paneláky a Kublerův serialismus. In: SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie, Rostislav ŠVÁCHA, Martina KOUKALOVÁ a Eva NOVOTNÁ, eds. *Paneláci 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989: kritický katalog k výstavě Bydliště - panelové sídliště: plány, realizace, bydlení 1945-1989*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2017, s. 12-25. ISBN 978-80-7101-169-9.

KRATOCHVÍL, Petr a Rostislav ŠVÁCHA. Funkcionalismus. Socialistický realismus. Mezinárodní styl. Pozdní moderna. High-tech. Mašínismus. Postmoderna. Minimalismus. In: VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 1*. Praha: Bigg Boss, 2022, s. 233-243. ISBN 978-80-908359-1-7.

KRIER, Léon. *Architektura - volba nebo osud*. Překlad Jaroslav HUŤA. Praha: Academia, 2001. ISBN 80-200-0012-7.

KRIŠNAMÚRTI, Džiddú. *Co děláte se svým životem?* Překlad Vojtěch ETLER. Praha: Alferia, 2020. ISBN 978-80-271-1390-3.

LACO, Cyprián a Samo ŠALING, eds. *Stavebnícky náučný slovník: 5. zv., Architektúra a typológia. 1. časť. A - O*. Bratislava: Slov. vydav. techn. lit., 1966.

LACO, Cyprián a Samo ŠALING, eds. *Stavebnícky náučný slovník: 5. zv., Architektúra a typológia. 2. časť. P - Ž*. Bratislava: Slov. vydav. techn. lit., 1966.

LOOS, Ivo a Jindřich MALÁTEK. Nad výstavou "Praha ve výstavbě" - 1965. *Architektura ČSSR*. Praha: Svaz architektů ČSSR, 1965, roč. 24, č. 10, s. 697-700. ISSN 0300-5305.

LOUDOVÁ, Jiřina. K současnému stavu a k perspektivám estetiky architektury. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1972, roč.18, č. 1, s. 5-18. ISSN 0042-9376.

MACHONINOVÁ, Věra. Věra Machoninová, rozhovor ze dne 4. 5. 2004. In: URLICH, Petr, Petr VORLÍK a Beryl FILSAKOVÁ. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006, s. 186-195. ISBN 80-010-3413-5.

MARHOLD, Karel. Karel Marhold, rozhovor ze dne 1. 4. 2004. In: URLICH, Petr, Petr VORLÍK a Beryl FILSAKOVÁ. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006, s. 52-61. ISBN 80-010-3413-5.

MASÁK, Miroslav. *Tak nějak to bylo*. Praha: KANT, 2006. ISBN 80-869-7014-0.

MATOUŠKOVÁ, Kamila. Hodnocení urbanistické a architektonické úrovně. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Lektoroval Vítězslav PROCHÁZKA. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1987, roč.33, č. 5, s. 3-16. ISSN 0042-9376.

MERJAVÝ, Pavol. Okrskové centrum sídliska Družba v Spišskej Novej Vsi. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1980, roč.22, č. 6, s. 20-21. ISSN 1335-2180.

MICHAEL HAYS, Kenneth. Kritická architektura: Mezi kulturou a architekturou. In: MITÁŠOVÁ, Monika, ed. *Oxymorón & pleonasmus: texty kritické a projektivní teorie architektury*. Praha: Zlatý řez, 2011, s. 60-81. ISBN 978-80-903826-3-3.

NORBERG-SCHULZ, Christian. *Význam v architektuře Západu*. Překlad Jiří TOUREK. Praha: Dokořán, 2019. ISBN 978-80-7363-950-1.

NOVÝ, Otakar a Petr VOLF. Otakar Nový: hrdinové roku nula. In: VOLF, Petr. *Baráky v hlavě: rozhovory s architekty*. Praha: Gasset, 2013, s. 126-135. ISBN 978-80-87079-29-4.

ORWELL, George. 1984. Překlad Eva ŠIMEČKOVÁ. Praha: Levné knihy, 2009. ISBN 978-80-7309-808-7.

PEŘINKOVÁ, Martina a Lucie AUGUSTINKOVÁ. *Ochrana a obnova historických objektů*[online]. Ostrava: Vysoká škola báňská - Technická univerzita Ostrava, 2014 [cit. 2022-07-20]. Dostupné z: <https://www.fast.vsb.cz/export/sites/fast/226/cs/studium/studijni-materialy/ochrana-a-obnova-historicky-objektu.pdf>.

PETŘÍČEK, Miroslav. Československo. Bipolární uspořádání světa. Brusel. Totalita. Disent. Univerzalizmus. Filozofie. Historie. Tradice. Revoluce. In: VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 1*. Praha: Bigg Boss, 2022, s. 131-141. ISBN 978-80-908359-1-7.

PILAŘOVÁ, Zdislava. *Vnímání architektury z období socialismu ve veřejném diskurzu po roce 1989*. Praha, 2022. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav českých dějin. Vedoucí práce Miroslav MICHELA.

PLATOVSÁ, M. a R. ŠVÁCHA. *Obchodní dům Máj/Tesco: Stavebně historický průzkum*. Cit. dle PILAŘOVÁ. *Vnímání architektury z období socialismu ve veřejném diskurzu po roce 1989*.

PODZEMNÝ, Richard. Slova tvůrců. *Architektura ČSSR*. Praha: Svaz architektů ČSSR, 1968, roč.27, č. 9-10, s. 645-646. ISSN 0300-5305.

POPELOVÁ, Lenka. *Architektonické soutěže 60.let 20.století publikované na stránkách periodik Architektura ČSR/ČSSR, Československý architekt*. Praha, 2012. Disertační práce. ČVUT v Praze, Fakulta architektury, Ústav teorie a dějin architektury. Vedoucí práce Petr URLICH.

POPELOVÁ, Lenka a Nikolay BRANKOV. Otázka ochrany průmyslového dědictví druhé poloviny 20. století jako téma výzkumu NAKI II a aktivit ČNK ICOMOS. In: POPELOVÁ, Lenka a Tomáš ŠENBERGER, eds. *Průmyslové dědictví - evidence, výzkum, ochrana, nové využití: Industrial heritage - recording, research, protection, re-use*. V Praze: České vysoké učení technické, ©2021, s. 67-78. ISBN 978-80-01-06657-7.

PRUDON, Theodore H. M. *Preservation of Modern Architecture*. New York: Wiley, 2008. ISBN 978-0-471-66294-5.

PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992: 2. díl období 1945-1992*. Brno: Doplněk, 2009. ISBN 978-80-7239-228-5.

RAJNIŠ, Martin a Magdalena ŠEBESTOVÁ. *Pětadvacet tisíc dnů vzpomínek*. Praha: Argo, 2016. ISBN 978-80-257-1970-1.

RASMUSSEN, Steen Eiler. *Jak vnímat architekturu*. Překlad Martin POKORNÝ. Praha: Academia, 2016. ISBN 978-80-200-2598-2.

REZEK, Petr. *Architektonika a protoarchitektura*. Druhé, rozšířené a opravené vydání. Praha: Jan Placák - Ztichlá klíka, 2017. ISBN 978-80-88047-07-0.

ROKOŠNÝ, Anton. Od zkušeností k novým formám. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1973, roč.15, č. 3, s. 34-37. ISSN 1335-2180.

RULF, Vladimír. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. Praha: Merkur, 1978.

RUPNIK, Jacques. Politika vyrovnávání se s komunistickou minulostí. Česká zkušenost. Překlad Marzia PATONOVÁ. *Soudobé dějiny*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2002, roč.9, č. 1, s. 9-26. ISSN 1210-7050.

SAINT-EXUPÉRY, Antoine de. *Malý princ*. 13. vydání. Překlad Richard PODANÝ. V Praze: Albatros, 2010. ISBN 978-80-00-02738-8.

Sdělení č. 73/2000 Sb. m. s. Sdělení Ministerstva zahraničních věcí o přijetí Úmluvy o ochraně architektonického dědictví Evropy, 1985. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 3. října 1985, jménem České republiky podepsána ve Štrasburku dne 24. června 1998 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/ms/2000-73>.

SYROVÝ, Bohuslav. *Architektura - naučný slovník*. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1961.

ŠEBO, Juraj. *Zlatá léta šedesátá*. Praha: Volvox Globator, 2012. ISBN 978-80-7207-869-1.

ŠEVČÍK, Oldřich. *Programy a prohlášení architektů: 60. léta XX. století*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006. ISBN 80-010-3429-1.

ŠEVČÍK, Oldřich a Ondřej BENEŠ. *Architektura 60. let: "zlatá šedesátá léta" v české architektuře 20. století*. Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-1372-4.

ŠTURSA, Jiří. *Typologie budov obchodních*. Praha: Vydavatelství ČVUT, 1971.

ŠTVÁN, Jaromír. *Přehled občanských zařízení*. Brno: Výzkumný ústav výstavby a architektury, skupina územního plánování, 1956.

ŠVÁCHA, Rostislav. *Česká architektura a její přísnost: padesát staveb 1989-2004*. Praha: Prostor - architektura, interiér, design, 2004. ISBN 80-903-2573-4.

TERRAY, Emmanuel. Berlín: křižovatka paměti. Překlad Karel THEIN. In: BENZA, Alban, ed. *Politika paměti: antologie francouzských společenských věd*. Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, 1998, s. 119-132. ISBN 80-902196-3-2.

TODOROV, Tzvetan. Paměť před historií. Překlad Karel THEIN. In: BENZA, Alban, ed. *Politika paměti: antologie francouzských společenských věd*. Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, 1998, s. 33-46. ISBN 80-902196-3-2.

TŮMA, Oldřich. Druhá stabilizace komunistického režimu a cesta k pádu (1972-1989). In: PÁNEK, Jaroslav a kol. *Dějiny českých zemí*. Vydání druhé, doplněné. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018, s. 443-454. ISBN 978-80-246-3994-9.

URLICH, Petr. *Klasický a abstraktní model v architektuře 20. století*. Praha: Ediční středisko ČVUT, 1992. ISBN 80-01-00869-X.

URLICH, Petr. Šedesátá léta, vymezení pojmu v mezinárodním kontextu. In: URLICH, Petr, Petr VORLÍK a Beryl FILSAKOVÁ. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006, s. 15-19. ISBN 80-010-3413-5.

ÚV KSČ. Akční program KSČ: přijatý na plenárním zasedání ÚV KSČ dne 5. dubna 1968. In: *Československé dokumentační středisko* [online]. Praha, 1994–2019 [cit. 2019-03-23]. Dostupné z: <http://www.csds.cz/cs/g6/4717-DS.html>.

VEBR, Jaroslav a Otakar NOVÝ. *Soudobá architektura ČSSR: [Fot. publikace]*. Praha: Panorama, 1980.

VOLF, Petr. Václav Girs, rozhovor. *Intro*. Hradec Králové: Vega, 2021, roč.6, č. Speciál, s. 60-65. ISSN 2570-7744.

VRABELOVÁ, Renata et al. *Metodika hodnocení a ochrany staveb 2. poloviny 20. století (se zaměřením na architektonické dědictví 60. a 70. let) vzhledem k jejich (možné) památkové ochraně*. Brno: Národní památkový ústav, 2020. ISBN 978-80-87967-22-5.

ZAJONCOVÁ, Jana. Životní prostředí, humanismus a panelová sídliště šedesátých let. In: SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie, Rostislav ŠVÁCHA, Martina KOUKALOVÁ a Eva NOVOTNÁ, eds. *Paneláci 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989: kritický katalog k výstavě Bydliště - panelové sídliště: plány, realizace, bydlení 1945-1989*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2017, s. 166-181. ISBN 978-80-7101-169-9.

ZÁBOJ, Marek. Opora pro předmět Obchodní operace I. In: *Mendelova univerzita v Brně* [online]. [bez data] [cit. 2019-03-03]. Dostupné z: <https://is.mendelu.cz/eknihovna/opory/index.pl?opora=123>.

ZEVI, Bruno. *Jak se dívat na architekturu*. Překlad Libuše MACKOVÁ. Praha: Československý spisovatel, 1966.

ZIKMUND, Jan. Architekt Rudolf Holý. In: POTŮČEK, Jakub a Jan ZIKMUND et al. *Mlékárna jako úkol hodný architekta: Rudolf Holý*. V Praze: České vysoké učení technické, Výzkumné centrum průmyslového dědictví Fakulty architektury, ©2016, s. 47-97. ISBN 978-80-01-06041-4.

ZIKMUND, Jan. *Hledání univerzality: kontexty průmyslové architektury v Československu 1945-1992*. Praha: České vysoké učení technické v Praze, Výzkumné centrum průmyslového dědictví Fakulty architektury, 2020. ISBN 978-80-01-06743-7.

ZIKMUND-LENDER, Ladislav. Hotel Praha nepamátkou. In: KAROUS, Pavel, ed. *Hotel Praha*. V Praze: Bigg Boss, 2019, s. 52-55. ISBN 978-80-87989-27-2.

Kapitola 2²⁴⁷⁸

10 let podniku Prior, Severomoravské obchodní domy Ostrava: 10 let služeb spotřebitelům. Ostrava: Moravské tiskařské závody, n.p. Olomouc, 1985.

ARON, Jiří a Vladislav VÁCHA. *Maloobchodní síť ve městech: její výstavba, organizace a plánování*. Praha: Orbis, 1956.

BARTLOVÁ, Milena. Zbořte ty komunistický baráky! Socialismus a modernita mezi pamětí a zapomináním. In: DRULÁK, Petr a Petr AGHA, eds. *Sametová budoucnost?*. V Praze: Masarykova demokratická akademie, 2019, s. 45-62. ISBN 978-80-87348-66-6.

BAKER, Geoffrey a Bruno FUNARO. *Shopping centers: design and operation*. New York: Reinhold, 1951.

BAŠE, Miroslav et al. *Česká architektura 1945-1995 = Czech architecture 1945-1995*. Praha: Obec architektů, 1995. ISBN 80-238-2392-2.

BENEŠOVÁ, Marie. *Česká architektura v proměnách dvou století: 1780-1980*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984.

BENEŠOVÁ, Marie. Marie Benešová: rozhovor ze dne 27. 11. 2002. In: URLICH, Petr, Petr VORLÍK a Beryl FILSAKOVÁ. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006, s. 32-39. ISBN 80-010-3413-5.

Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona: český ekumenický překlad. Praha: Česká biblická společnost, 2001. ISBN 80-85810-28-X.

BOČAN, Jan. Jan Bočan, rozhovor ze dne 10. 11. 2003. In: URLICH, Petr, Petr VORLÍK a Beryl FILSAKOVÁ. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006, s. 176-185. ISBN 80-010-3413-5.

BRIX, Tomáš. Byla šedesátá léta opravdu zlatá?. In: URLICH, Petr, Petr VORLÍK a Beryl FILSAKOVÁ. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006, s. 204-207. ISBN 80-010-3413-5.

Bulletin Uměleckohistorické společnosti. Praha: Výbor Uměleckohistorické společnosti, 2017, roč. 29, č. 2, s. 10-11 [cit. 2019-02-26]. ISSN 1805-3955. Dostupné z: http://www.dejinyumeni.cz/templates/uhs/data/files/91_uhs_bulletin_2-2017_web.pdf.

CAMERON, Rondo E. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. Překlad Vladimír DRÁBEK. Praha: Victoria Publishing, 1996. ISBN 80-858-6521-1.

---

²⁴⁷⁸ Šedivě je vyznačena bibliografie, která je v podkapitole 2.2 uvedena jako základní literatura či prameny práce.

CARVAJAL CERVERA, Federico. *El centro comercial. Una teoría tipológica: claves para el reconocimiento de una arquitectura ignorada*. Madrid, 2015. Doctoral Tesis. Escuela Técnica Superior De Arquitectura de Madrid, Departamento de Proyectos Arquitectónicos. Vedoucí práce Miguel MARTÍNEZ GARRIDO a Francisco Javier SÁENZ GUERRA.

CIMLER, Petr, Dana ZADRAŽILOVÁ a kol. *Retail management*. Praha: Management Press, 2007. ISBN 978-80-7261-167-6.

CVAK, ed. Složitost a víceznačnost v projektech prostředí. *Výstavba a architektura*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1968, roč.14, č. 5, s. 51-52. ISSN 0042-9376.

ČEJKA, Jan. Architektura veřejných budov. *Architektura ČSSR*. Praha: Svaz architektů ČSSR, 1967, roč. 26, č. 2-3, s. 133-143. ISSN 0300-5305.

ČERNÁ, Martina et al. *Naše národní identita v reflexi uměleckých oborů a kreativních oborů a kreativních oblastí*. 2., dopl. vyd. V Praze: Institut umění - Divadelní ústav, 2013. ISBN 978-80-7008-316-1.

ČERNÝ, Václav. *Paměti 1945-1972*. Brno: Atlantis, 1992. S. 228. Cit dle PILAŘOVÁ. *Vnímání architektury z období socialismu ve veřejném diskurzu po roce 1989*.

ČINÁTL, Kamil. *Naše české minulosti, aneb, Jak vzpomínáme*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny. České dějiny NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2014. ISBN 978-80-7422-291-7.

ČÍŽEK, Pavel. *Betón: tvárny, trvanlivý, odolný, lacný. Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1979, roč.21, č. 1, s. 6-9. ISSN 1335-2180.

ČSN 73 0802 ed. 2. *Požární bezpečnost staveb - Nevýrobní objekty*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2020.

ČSN 73 0834. *Požární bezpečnost staveb - Změny staveb*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2011.

ČSN 73 4130. *Schodiště a šikmé rampy - Základní požadavky*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2010.

ČSN 73 4301. *Obytné budovy*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2004.

ČSN 73 5305. *Administrativní budovy a prostory*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2005.

ČSN EN 15643. *Udržitelnost ve výstavbě - Rámec pro posuzování budov a inženýrských staveb*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2021.

DĚDIČOVÁ, Magdalena et al. *DBK 40: 1981-2021: historie obchodního domu a lokality Budějovická = history of the department store and Budějovická area*. Praha: DBK, a.s., 2022. ISBN 978-80-11-01338-7.

DOBIŠ, Alojz, ed. *Stavby ČSSR 1981-1985: Účelová publikácia Ministerstva stavebníctva SSR a Ministerstva stavebníctva ČSR*. Bratislava: Alfa, 1986.

DOCOMOMO INTERNATIONAL. Eindhoven-Seoul Statement. In: *Docomomo International* [online]. Seoul, 2014 [cit. 2023-01-02]. Dostupné z: <https://www.docomomo.pt/news/international/eindhoven-seoul-statement-2014>.

DOLEJŠ, Petr, ed. *Obnova památek 2011: co s architekturou 60. a 70. let 20. století?*. Praha: Studio Axis, spol. s r.o., 2011. ISBN 978-80-904081-3-5.

DOSTÁL, Oldřich, Josef PECHAR a Vítězslav PROCHÁZKA. *Moderní architektura v Československu = Sovremennaja architektuta v Českoslovakii = Moderne Architektur in der Tschechoslowakei = Modern architecture in Czechoslovakia = L'architecture moderne en Tchécoslovaquie = La arquitectura moderna en Checoslovaquia*. 2. dopl. vyd. Praha: Obelisk, 1970.

DRULÁK, Petr a Petr AGHA, eds. *Sametová budoucnost?*. V Praze: Masarykova demokratická akademie, 2019. ISBN 978-80-87348-66-6.

DUDEK, Oldřich. *Občanské stavby - Obchodní stavby*. Praha: ČVUT, 1979.

DUDEK, Oldřich. *Obchodní domy spotřebních družstev: Směrnice pro navrhování staveb občanského vybavení*. Praha: Svaz spotřebních družstev, 1969.

DULLA, Matúš a Henrieta MORAVČÍKOVÁ. *Architektúra Slovenska v 20. storočí*. Bratislava: Slovart, 2002. ISBN 80-714-5684-5.

DVOŘÁK, Bohuslav. Úvod k úvahám o sémantické problematice architektury. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1969, roč.15, č. 10, s. 8-14. ISSN 0042-9376.

DVOŘÁK, Bohuslav, ed. Symbol a význam v architektonickém prostoru. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1969, roč.15, č. 10, s. 15-20. ISSN 0042-9376.

Epos o Gilgamešovi. Překlad Lubor MATOUŠ. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1958.

FETISOV, Oleg. *Metodologie konverze objektů průmyslového dědictví pro nové nevýrobní funkce*. Praha, 2019. Disertační práce. ČVUT v Praze, Fakulta stavební, Katedra architektury. Vedoucí práce Tomáš ŠENBERGER.

FILIPCOVÁ, Blanka. *Člověk, práce, volný čas*. 2. vyd. Praha: Svoboda, 1967.

FILIPOVÁ, Alena. *Umění prodávat*. 3., dopl. a aktualiz. vyd. Praha: Grada, 2011. ISBN 978-80-247-3511-5.

FRAMPTON, Kenneth. *Moderní architektura: kritické dějiny*. Překlad Pavel HALÍK a Petr KRATOCHVÍL. Praha: Academia, 2004. ISBN 80-200-1261-3.

GAJDOVÁ, Petra. *Architektka Růžena Žertová*. Brno, 2010. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Jiří KROUPA.

GEHL, Jan. *Města pro lidi*. Překlad Karel BLAŽEK a Bronislava BLAŽKOVÁ. Brno: Partnerství, o.p.s., 2012. ISBN 978-80-260-2080-6.

GEISS, Imanuel. *Dějiny světa v souvislostech*. Překlad Dagmar MORAVCOVÁ. Praha: Ivo Železný, 1999. ISBN 80-240-0453-4.

GJURIČOVÁ, Adéla a Michal KOPEČEK, eds. *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*. Praha: Paseka, 2008. ISBN 978-80-7185-876-8.

GOČÁR, Jiří a Josef TOMAN. *Architekt a ekonom k socialistickému stylu života*. Praha: Svoboda, 1977.

GORYCZKOVÁ, Nada, ed. *Péče o památky moderní architektury: celostátní seminář Ostrava, 6.-7.10.1999: sborník příspěvků*. Ostrava: Památkový ústav v Ostravě, 1999. ISBN 80-850-3419-0.

GRONWALDT, Max a Zdeněk PEXIEDER. *Metodické pokyny k projektování obchodního vybavení sídliště: obchodní střediska*. Praha: Studijní a typisáčnický ústav, 1958.

HAAS, Felix. *Architektura 20. století*. 3. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1983.

HAAS, Felix. *Vývoj architektury a umění v 19. a 20. století*. 5. nezm. vyd. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1983.

HADRAVOVÁ, Zdena. *Obchodně provozní jednotky*. Praha: SNTL - Nakladatelství technické literatury, 1985.

HADRAVOVÁ, Zdena. *Systémové projektování obchodních jednotek*. Praha: Merkur, 1974.

- HADRAVOVÁ, Zdena. *Vývoj vnitřního obchodu ve světě*. Praha: Merkur, 1975.
- HADRAVOVÁ, Zdena a kol. *K některým problémům výstavby obchodních jednotek*. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze, 1970.
- HAUSEROVÁ, Milena. Město mezi trváním a přestavbou. In: VORLÍK, Petr et al. (A)typ: *architektura osmdesátých let*. Praha: České vysoké učení technické v Praze, Fakulta architektury, 2019, s. 16-23. ISBN 978-80-01-06641-6.
- HAVRÁNKOVÁ, Blažena. *Občianske budovy: budovy pre obchod*. Bratislava: Edičné stredisko Slovenské vysoké školy technické, 1984.
- HÁBLOVÁ, Anna. *Města zdí: život a smrt obchodních center*. Praha: Dokořán, 2017. ISBN 978-80-7363-861-0.
- HERODOTOS. *Dějiny* [online]. Palmknihy, 2007 [cit. 2020-06-28]. Dostupné z: <https://www.theofil.cz/user-files/files/herodotos-dejiny.pdf>.
- HNÍDKOVÁ, Vendula. Náš socialistický realismus. In: SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie, Rostislav ŠVÁCHA, Martina KOUKALOVÁ a Eva NOVOTNÁ, eds. *Paneláci 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989: kritický katalog k výstavě Bydliště - panelové sídliště: plány, realizace, bydlení 1945-1989*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2017, s. 78-89. ISBN 978-80-7101-169-9.
- HOLEČEK, Josef a Václav GIRSA a kol. *Projektování obnovy stavebních památek*. Praha: Národní památkový ústav, ústřední pracoviště, 2008. ISBN 978-80-87104-34-7.
- HONZÍK, Karel. *Cestou k socialistické architektuře*. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1960.
- HONZÍK, Karel. *Co je životní sloh*. Praha: Československý spisovatel, 1958.
- HONZÍK, Karel. *Necessismus: myšlenka rozumné spotřeby*. [Praha]: Nákladem Klubu pro studium spotřeby, 1946.
- HONZÍK, Karel, Miroslav KLIVAR a Zbyněk KUCHYŇKA. *Aktuální problémy socialistického životního slohu*. Praha: Čs. společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí, 1963.
- HOLMAN, Robert a kol. *Dějiny ekonomického myšlení*. 2. vydání. Praha: C.H. Beck. Beckovy ekonomické učebnice, 2001. ISBN 80-717-9631-X.
- HOLÝ, Ladislav. *Malý český člověk a skvělý český národ: národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. Překlad Zdeněk UHEREK. Vyd. 2. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2010. ISBN 978-80-7419-018-6.
- HORNBECK, James S., ed. *Stores and shopping centers*. New York: McGraw-Hill, 1962.
- HORNBLOWER, Simon a Antony SPAWFORTH, eds. *The Oxford Classical Dictionary*. Fourth edition. Oxford: Oxford University Press, 2012. ISBN 978-0-19-954556-8.
- HRUBÝ, Josef a Zdeněk POKORNÝ. Úprava prostoru kolem hotelu International v Brně. *Architektura ČSSR*. Praha: Svaz architektů ČSSR, 1963, roč. 22, č. 2, s. 93-101. ISSN 0300-5305.
- HRŮZA, Jiří. Postřehy z Holandska. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1959, roč. 5, č. (23), s. 6. ISSN 0009-0697.
- HUBER-HOUDOVÁ, Helena, ed. *1956 - 1989: Architektura všem. Životní styl - každodennost - média*. Praha: Národní galerie Praha, 2023. ISBN 978-80-7035-814-6.
- CHUNG, Chuihua Judy, Jeffrey INABA, Rem KOOLHAAS a Sze Tsung LEONG, eds. *Project on the City II: The Harvard Guide to Shopping*. Köln: Taschen, 2001. ISBN 3-8228-6047-6.

ICOMOS. *ICOMOS charter. Principles for the Analysis, Conservation and Structural Restoration of Architectural Heritage*. Victoria Falls, 2003. Dostupné také z: <https://www.icomos.org/en/about-the-centre/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/165-icomos-charter-principles-for-the-analysis-conservation-and-structural-restoration-of-architectural-heritage>.

ICOMOS. *The Burra Charter: The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance*. 5. vydání. Burwood: Deakin University, 2013. ISBN 0957852843. Dostupné také z: <https://australia.icomos.org/wp-content/uploads/The-Burra-Charter-2013-Adopted-31.10.2013.pdf>.

JANEČKOVÁ, Michaela. Sídliště mezi "akcelerací moderny" a postmodernou. In: SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie, Rostislav ŠVÁCHA, Martina KOUKALOVÁ a Eva NOVOTNÁ, eds. *Paneláci 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989: kritický katalog k výstavě Bydliště - panelové sídliště: plány, realizace, bydlení 1945-1989*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2017, s. 286-301. ISBN 978-80-7101-169-9.

JANULA, Ladislav, Jiří JELEN a Antonín ŠVESTKA. *Obchodní domy a nákupní střediska spotřebních družstev*.

JANŮ, Karel, 22. únor 1948 a architekti. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1948, roč. 7, č. 2, s. 44. ISSN 0300-5305.

Jednotná organizácia riadenia a prevádzky obchodných domov Prior. [S.l.: nákl. vl.], 1973.

JINDRA, Jiří a kol. *Výstavba obchodní sítě: Metodická příručka pro plánování a výstavbu obchodní sítě v ČSSR*. Praha: Merkur, 1971.

JIROUTEK, Jiří. *Už nejdu do Ještědu = I no longer shop at Ještěd*. Liberec: Fenomén Ještěd, 2019. ISBN 978-80-270-7110-4.

JOHNSON, Paul. *Dějiny dvacátého století*. Překlad Jan ČULÍK. Praha: Rozmluvy, 1991. ISBN 80-853-3607-3.

KAROUS, Pavel. *Architektura a společnost*. In: KAROUS, Pavel, ed. *Hotel Praha*. V Praze: Bigg Boss, 2019, s. 10-15. ISBN 978-80-87989-27-2.

KIBIC, Karel a Aleš VOŠAHLÍK. *Památková ochrana a regenerace historických měst v České republice 1945-2010*. Praha: Národní památkový ústav, ústřední pracoviště, 2011. ISBN 978-80-87104-88-0.

KIŠ, Karol, ed. *20 rokov obchodných domov vo Východoslovenskom kraji*. Košice: [nákl. vl.], 1974.

KLÍMA, Petr, ed. *Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011. ISBN 978-80-86863-40-5.

KLÍMA, Petr, ed. *Růžena Žertová: architektka domů i věcí*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2016. ISBN 978-80-86863-87-0.

KODERA, Bořivoj, Václav GIRSA a Miloslav DRDA. *Prodejny a nákupní střediska*. Praha: Státní nakl. technické literatury, 1966.

KOHOUTEK, Miloslav, ed. *Úkoly československého vnitřního obchodu při budování socialismu: sborník prací pracovníků Ústavu pro výzkum vnitřního obchodu*. Praha: Orbis, 1954.

KOUKALOVÁ, Martina. Paneláky a Kublerův serialismus. In: SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie, Rostislav ŠVÁCHA, Martina KOUKALOVÁ a Eva NOVOTNÁ, eds. *Paneláci 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989: kritický katalog k výstavě Bydliště - panelové sídliště: plány, realizace, bydlení 1945-1989*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2017, s. 12-25. ISBN 978-80-7101-169-9.

Košický vládní program: program nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků. In: *Národní archiv* [online]. Praha, 1945 [cit. 2022-02-06]. Dostupné z: <https://www.nacr.cz/wp-content/uploads/2021/04/labyrinth-1945-Kosicky-vladni-program.pdf>.

KRAJSKÝ PROJEKTOVÝ ÚSTAV PRAHA. *Architektonická tvorba: 35 let KPÚ Praha*. Praha: Krajský projektový ústav, 1983.

KRATOCHVÍL, Petr a Rostislav ŠVÁCHA. Funkcionalismus. Socialistický realismus. Mezinárodní styl. Pozdní moderna. High-tech. Mašinismus. Postmoderna. Minimalismus. In: VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 1*. Praha: Bigg Boss, 2022, s. 233-243. ISBN 978-80-908359-1-7.

KRIVOŠOVÁ, Jana a Elena LUKÁČOVÁ. *Premeny súčasnej architektúry Slovenska*. Bratislava: Alfa, 1990. ISBN 80-05-00600-4.

KROC, Stanislav. *Chronologie československého vnitřního obchodu 1944-1987*. Praha: Výzkumný ústav obchodu, 1987.

KROC, Stanislav a Zdenka SAJALOVÁ, eds. *Sortimentno-prevádzková typizácia pľnosortimentných obchodných domov*. Bratislava: ERPO, 1981.

KROC, Stanislav a Zdenka SAJALOVÁ, eds. *Sortimentně provozní typizace pľnosortimentních obchodních domů*. Praha: Merkur, 1988.]

Krytá tržnice v Royan, Francie. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1958, roč. 4, č. 4, s. 32. ISSN 0042-9376.

KULTERMANN, Udo. *Současná světová architektura*. Překlad Gustav SOLAR. Praha: Nakladatelství československých výtvarných umělců, 1966.

KUSÝ, Martin, 1961. Význam a poslanie architektúry v spoločnosti. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1961, roč. 3, č. 3, s. 67. ISSN 1335-2180.

KUSÝ, Martin. *Architektúra na Slovensku 1945-1975*. Bratislava: Pallas, 1976.

LACO, Cyprián a Samo ŠALING, eds. *Stavebnícky náučný slovník: 5. zv., Architektúra a typológia. 1. časť. A - O*. Bratislava: Slov. vydav. techn. lit., 1966.

LACO, Cyprián a Samo ŠALING, eds. *Stavebnícky náučný slovník: 5. zv., Architektúra a typológia. 2. časť. P - Ž*. Bratislava: Slov. vydav. techn. lit., 1966.

LÁBUS, Ladislav a Josef PLESKOT. Nástup postmodernismu. Normalizace. ČVUT. Generační vymezení. Historie. Tradiční hodnoty. Univerzální architektonický jazyk. In: VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 2*. Praha: Bigg Boss, 2022, s. 423-433. ISBN 978-80-908359-2-4.

LE CORBUSIER-SAUGNIER. *Za novou architekturu*. Překlad Pavel HALÍK. Praha: Petr Rezek, 2005. ISBN 80-860-2723-6.

LOUDOVÁ, Jiřina. K současnému stavu a k perspektivám estetiky architektury. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury. 1972, roč. 18, č. 1, s. 5-18. ISSN 0042-9376.

LOUDOVÁ, Jiřina. Sloh, styl a móda v soudobé architektuře. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1972, roč. 18, č. 5-6, s. 12-20. ISSN 0042-9376.

MARCINKA, Marián. Marián Marcinka, rozhovor ze dne 22. 3. a 3. 6. 2004. In: URLICH, Petr, Petr VORLÍK a Beryl FILSAKOVÁ. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006, s. 274-281. ISBN 80-010-3413-5.

MASÁK, Miroslav. Mezi Expy. In: URLICH, Petr, Petr VORLÍK a Beryl FILSAKOVÁ. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006, s. 20-31. ISBN 80-010-3413-5.

MASÁK, Miroslav. *Tak nějak to bylo*. Praha: KANT, 2006. ISBN 80-869-7014-0.

MASÁK, Miroslav, ed. *Architekti SIAL*. Praha: KANT, 2008. ISBN 978-80-86970-79-0.

MASÁK, Miroslav a Jiří MERGER. Struktura architektonické scény. Stavoprojekt. Krajské projektové ústavy. Svaz architektů. Sdružení projektových ateliérů. Sial. Školka. Disent. Kádrování. Rýsování. Modelování. Obec architektů. In: VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 1*. Praha: Bigg Boss, 2022, s. 459-469. ISBN 978-80-908359-1-7.

MASLOWSKI, Nicolas a Jiří ŠUBRT a kol. *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*. Praha: Karolinum, 2014. ISBN 978-80-246-2689-5.

MATOUŠKOVÁ, Kamila. Hodnocení urbanistické a architektonické úrovně. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Lektoroval Vítězslav PROCHÁZKA. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1987, roč.33, č. 5, s. 3-16. ISSN 0042-9376. S. 4.

MATUŠÍK, Ivan a Marián ZERVAN. *Ivan Matušík: život s architekturou*. Bratislava: Monada, 2003. ISBN 80-968-9061-1.

MAYER, Françoise. *Češi a jejich komunismus: paměť a politická identita*. Překlad Helena BEGUVINOVÁ. Praha: Argo, 2009. ISBN 78-80-257-0151-5.

MCLEOD, Mary, 2011. Od postmodernismu k dekonstruktivismu: Architektura a politika v éře Ronalda Reagana. In: MITÁŠOVÁ, Monika, ed. *Oxymorón & pleonasmus: texty kritické a projektivní teorie architektury*. Praha: Zlatý řez, 2011, s. 100-143. ISBN 978-80-903826-3-3.

MEYERS, Eric M., ed. *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East: Volume 3*. Oxford: Oxford University Press, 1997. ISBN 0-19-511217-2.

MICHÁLEK, Slavomír a kol. *"Zlaté šesťdesiate" v rozdelenom svete*. Praha: Ottovo nakladateľství, 2015. ISBN 978-80-7451-513-2.

MICHELL, George, ed. *Architecture of the Islamic World: Its History and Social Meaning*. London: Thames and Hudson, 1995. ISBN 978-0-500-27847-5.

MOOS, Jiří. Současný stav obchodních domů PRIOR a možnosti jejich konverzí. In: POPELOVÁ, Lenka a Tomáš ŠENBERGER, eds. *Průmyslové dědictví - evidence, výzkum, ochrana, nové využití: Industrial heritage - recording, research, protection, re-use*. V Praze: České vysoké učení technické, ©2021, s. 79-84. ISBN 978-80-01-06657-7.

MOOS, Jiří. Konverze obchodních domů PRIOR z 60. a 70. let 20. století. In: POPELOVÁ, Lenka a Tomáš ŠENBERGER, eds. *Poválečný industriál: historie a budoucí využití*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT v Praze, ©2023. ISBN 978-80-01-07055-0.

MORÁŇ, Milan. *Občanské stavby: Stavby pro administrativu a obchod*. Brno: Ediční středisko Vysokého učení technického, 1986.

MRÁZEK, Pavol a Jozef SKALA, eds. *Stavoprojekt, Bratislava: 1949-1989*. Bratislava: Alfa, 1989.

MULAČOVÁ, Věra a Petr MULAČ a kol. *Obchodní podnikání ve 21. století*. Praha: Grada, 2013. ISBN 978-80-247-4780-4.

NAGEL, Siegfried. *Bauten des Handels: Läden: Warenhäuser, Einkaufszentren*. Gütersloh: Bertelsmann, 1973. ISBN 3-570-08828-6.

HL. MĚSTO PRAHA. Nařízení č. 10/2016 Sb. hl. m. Prahy, kterým se stanovují obecné požadavky na využívání území a technické požadavky na stavby v hlavním městě Praze (pražské stavební předpisy). In: *Praha.eu*. 27. května 2016. Dostupné z: https://www.praha.eu/jnp/cz/o_meste/vyhlasaky_a_narizeni/vyhledavani_v_pravnich_predpisech/narizeni_c_10_2016_sb_hl_m_prahy.html.

Nařízení vlády č. 21/1953 Sb. Vládní nařízení občanské kontrole obchodu. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 25. března 1953 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1953-21>.

Nařízení vlády č. 59/1959 Sb. Vládní nařízení o občanské kontrole obchodu a provozoven. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 12. srpna 1959 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1959-59>.

Nařízení vlády č. 296/1948 Sb. Vládní nařízení o opatřeních ve stavebnictví v pětiletém plánu. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 21. prosince 1948 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1948-296>.

NEUFERT, Ernst. Bau-Entwurfslehre: Grundlagen, Normen und Vorschriften über Anlage, Bau, Gestaltung, Raumbedarf, Raumbeziehungen. Maße für Gebäude, Räume, Einrichtungen und Geräte mit dem Menschen als Maß und Ziel ; Handbuch für den Baufachmann, Bauherrn, Lehrenden und Lernenden. 15. Aufl. Berlin-Tempelhof: Bauwelt-Verlag, 1954.

NEUFERT, Ernst. Bau-entwurfslehre: Grundlagen, Normen und Vorschriften über Anlage, Bau, Gestaltung, Raumbedarf, Raumbeziehungen. Maße für Gebäude, Räume, Einrichtungen und Geräte mit dem Menschen als Maß und Ziel ; Handbuch für den Baufachmann, Bauherrn, Lehrenden und Lernenden. Berlin: Ullstein, 1959.

NEUFERT, Ernst. Bauentwurfslehre: Grundlagen, Normen und Vorschriften über Anlage, Bau, Gestaltung, Raumbedarf, Raumbeziehungen : Maße für Gebäude, Räume, Einrichtungen und Geräte mit dem Menschen als Maß und Ziel : Handbuch für den Baufachmann, Bauherrn, Lehrenden und Lernenden. 25. Aufl. Frankfurt am Mein: Verlag Ullstein, 1966.

NEUHÄUSL, David. Vratislav Růžička. In: VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 2*. Praha: Bigg Boss, 2022, s. 402-422. ISBN 978-80-908359-2-4.

NORA, Pierre. Mezi pamětí a historií. Překlad Karel THEIN. In: BENZA, Alban, ed. *Politika paměti: antologie francouzských společenských věd*. Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, 1998, s. 7-32. ISBN 80-902196-3-2.

NORBERG-SCHULZ, Christian. *Význam v architektuře Západu*. Překlad Jiří TOUREK. Praha: Dokořán, 2019. ISBN 978-80-7363-950-1.

NOVÁKOVÁ, Zdenka, 2006. Na křídlech šedesátých let. Spolupráce s Františkem Cubrem. In: URLICH, Petr, Petr VORLÍK a Beryl FILSAKOVÁ. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006, s. 154-165. ISBN 80-010-3413-5.

NOVÁKOVÁ, Zdenka a Radomíra SEDLÁKOVÁ. Pozice žen ve stavebnictví. Gender. Rovnost příležitostí. Historie, teorie, kritika architektury. Konkurence. Strategie. Předobrazy. Archivace informací. In: VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 2*. Praha: Bigg Boss, 2022, s. 215-225. ISBN 978-80-908359-2-4.

NOVOTNÁ, Eva. Bydlení všem. In: HUBER-HOUDOVÁ, Helena, ed. *1956 - 1989: Architektura všem. Životní styl - každodennost – média*. Praha: Národní galerie Praha, 2023, s. 45-74. ISBN 978-80-7035-814-6.

NOVOTNÁ, Eva. Jak vyřešit bytový problém? Nařízením!. In: SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie, Rostislav ŠVÁCHA, Martina KOUKALOVÁ a Eva NOVOTNÁ, eds. *Paneláci 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989: kritický katalog k výstavě Bydliště - panelové sídliště: plány, realizace, bydlení 1945-1989*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2017, s. 112-127. ISBN 978-80-7101-169-9.

NOVOTNÝ, M. Japonská architektura. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1963, roč. 9, č. 10, s. 6. ISSN 0009-0697.

NOVÝ, Otakar. *Architekti Praze*. Praha: Pražský projektový ústav, 1971.

OPPENHEIM, A. Leo. *Ancient Mesopotamia: Portrait of a Dead Civilization*. 2. vydání. Chicago: The University of Chicago Press, 1977. Dostupné také z: https://oi.uchicago.edu/sites/oi.uchicago.edu/files/uploads/shared/docs/ancient_mesopotamia.pdf.

PAVLUSH, ed. Nová obytná skupina bytových domů při „RoehamptonLane“ v Londýně. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1959, roč. 5, č. 11, s. 25-28. ISSN 0042-9376.

PÁNEK, Jaroslav a kol. *Dějiny českých zemí*. Vydání druhé, doplněné. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018. ISBN 978-80-246-3994-9.

PECHAR, Josef. *Vývoj architektury v 19. a 20. století: určeno pro posl. fak. stavební*. Praha: ČVUT, 1974.

PECHAR, Josef. *Československá architektura: 1945-1977*. Praha: Odeon, 1979.

PECHAR, Josef a Petr URLICH. *Programy české architektury*. Praha: Odeon, 1981.

PELČÁK, Petr. Chtěla jsem dělat cokoliv zajímavého, jen architekturu ne. Rozhovor s Růženou Žertovou. In: KLÍMA, Petr, ed. *Růžena Žertová: architektka domů i věcí*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2016, s. 201-210. ISBN 978-80-86863-87-0.

PERNICA, Karel M. *Československý vnitřní obchod ve třetí pětiletce*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1961.

PEVSNER, Nikolaus. *A history of building types*. Repr. London: Thames and Hudson, 1979.

PILAŘOVÁ, Zdislava. *Vnímání architektury z období socialismu ve veřejném diskurzu po roce 1989*. Praha, 2022. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav českých dějin. Vedoucí práce Miroslav MICHELA.

POSPĚCH, Pavel. *Od veřejného prostoru k nákupním centrům: svět cizinců a jeho regulace*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2015. ISBN 978-80-7419-186-2.

PRAGER, Karel. *Technika stavby a architektura. Architektura ČSSR*. Praha, 1963, roč. 22, č. 4-5, s. 294-296. ISSN 0300-5305.

PROCHÁZKA, Eduard, ed. *Sborník projektů staveb obytných a občanského vybavení*. Praha: Studijní a typizační ústav v Praze, 1961.

Projev N. S. Chruščova na Všesvazové konferenci stavbařů 12. dubna 1958. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1958, roč. 4, č. 9-10, s. 3-11. ISSN 0042-9376.

PROSECKÝ, Jiří a kol. *Encyklopedie starověkého Předního východu*. Praha: Libri, 1999. ISBN 80-859-8358-3.

PRUDON, Theodore H. M. *Preservation of Modern Architecture*. New York: Wiley, 2008. ISBN 978-0-471-66294-5.

PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992: 2. díl období 1945-1992*. Brno: Doplněk, 2009. ISBN 978-80-7239-228-5.

PUČEROVÁ, Klára a Pavel SMĚTÁK, eds. *60'/70': Věra a Vladimír Machoninovi = Věra and Vladimír Machonin: [Galerie Jaroslava Fragnera 22/12/2010-30/01/2011]*. Praha: Galerie Jaroslava Fragnera, 2010. ISBN 978-80-904484-1-4.

PUSTĚJOVSKÝ, Jan. *Konverze pivovarských výrobních objektů*. Praha, 2015. Disertační práce. ČVUT v Praze, Fakulta stavební, Katedra architektury. Vedoucí práce Tomáš ŠENBERGER.

RAJNIŠ, Martin a Magdalena ŠEBESTOVÁ. *Pětadvacet tisíc dnů vzpomínek*. Praha: Argo, 2016. ISBN 978-80-257-1970-1.

REDFORD, Donald B., ed. *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt: Volume 3*. Oxford: Oxford University Press, 2001. ISBN 978-0195102345.

RUDOLPH, Paul. The Six Determinants of Architectural Form. *Architectural Record*. New York, 1956, roč. 64, č. 10, s. 183-190. ISSN 0003-858X.

RULF, Vladimír. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. Praha: Merkur, 1978.

RUPNIK, Jacques. Politika vyrovnávání se s komunistickou minulostí. Česká zkušenost. Překlad Marzia PATONOVÁ. *Soudobé dějiny*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2002, roč. 9, č. 1, s. 9-26. ISSN 1210-7050.

SEDLÁKOVÁ, Radomíra. *20. století české architektury*. Praha: Titanic, 2006. ISBN 80-866-5224-6.

SEDLÁKOVÁ, Radomíra. Současná česká architektura jako odraz stavu společnosti. In: ČERNÁ, Martina et al. *Naše národní identita v reflexi uměleckých oborů a kreativních oborů a kreativních oblastí*. 2., dopl. vyd. V Praze: Institut umění - Divadelní ústav, 2013, s. 241-255. ISBN 978-80-7008-316-1.

SEDLÁKOVÁ, Radomíra. *Nereálný socialismus: Praha 1948-1989 = Unreal socialism : Prague 1948-1989*. Překlad Veronika LOPAUROVÁ. Praha: Národní galerie, 2018. ISBN 978-80-7035-691-3.

SEDLÁKOVÁ, Radomíra. Cesty české architektury 60. a 70. let. In: VRABELOVÁ, Renata, ed. *Architektura 60. a 70. let 20. století v České republice*. Praha: Národní památkový ústav, 2020, s. 18-27. ISBN 978-80-87967-25-6.

SEDLÁKOVÁ, Radomíra. Postavení architektury a architekta v Československu 60. a 70. let [přednáška]. In: *Architektura 60. a 70. let 20. století a památková péče*. Praha: NPÚ, 13. 10. 2021. Dostupné také z: <https://www.youtube.com/watch?v=-w5ZsBJEYro&list=PLZgJmohI4Y6dxL-Q0qpy86y7NAksFHM&index=3>.

SEDLÁKOVÁ, Radomíra. František Cubr. In: VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 1*. Praha: Bigg Boss, 2022, s. 68-107. ISBN 978-80-908359-1-7.

SEDLÁKOVÁ, Radomíra. Karel Prager. In: VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 1*. Praha: Bigg Boss, 2022, s. 336-389. ISBN 978-80-908359-1-7. ISSN 978-80-908359-1-7.

SELUCKÝ, Radoslav a Milada SELUCKÁ. *Člověk a hospodářství*. Praha: Svobodné slovo, 1967.

SCHRÁNIL, Bedřich a kol. *Projektování staveb bytových a občanských*. Praha: SNTL - Nakladatelství technické literatury, 1979.

SKRBK, Antonín. *Navrhování staveb*. Praha: SNTL - Nakladatelství technické literatury, 1966.

SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie, Rostislav ŠVÁCHA, Eva NOVOTNÁ a Karolína JIRKALOVÁ, eds. *Paneláci. 1, Padesát sídlišť v českých zemích: kritický katalog k cyklu výstav Příběh paneláku*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2016. ISBN 978-80-7101-161-3.

SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie, Rostislav ŠVÁCHA, Martina KOUKALOVÁ a Eva NOVOTNÁ, eds. *Paneláci 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989: kritický katalog k výstavě Bydliště - panelové sídliště: plány, realizace, bydlení 1945-1989*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2017. ISBN 978-80-7101-169-9.

Současné stavebnictví a architektura ve Švédsku. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1957, roč. 3, č. 8, s. 6. ISSN 0009-0697.

STRAKOŠ, Martin. Architektura 60. a 70. let na území Moravskoslezského kraje. In: VRABELOVÁ, Renata, ed. *Architektura 60. a 70. let 20. století v České republice*. Praha: Národní památkový ústav, 2020, s. 418-425. ISBN 978-80-87967-26-3.

STARÝ, Oldřich. Poučení architektů ze článku J. V. Stalina „Marxismus v jazykovědě“. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1950, roč. 9, č. 11-12, s. 299-309. ISSN 0300-5305.

SŮVA, Stanislav, ed. *Projekty - realizace: Obchodní projekt SSD*. Praha: Svépomoc, 1969.

SYROVÝ, Bohuslav. *Architektura - naučný slovník*. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1961.

SYROVÝ, Bohuslav. *Architektura - svědectví dob: přehled vývoje stavitelství a architektury*. 3. vydání. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1987.

ŠATRA, Václav. Made in USA – poznámky kolem americké architektury. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1964, roč. 10, č. 21-22, s. 4. ISSN 0009-0697.

ŠEVČÍK, Jiří. Hledání nového řádu. *Architektura ČSR* Praha: Svaz architektů ČSR, 1973, roč. 32, č. 5, s. 205-208. ISSN 0300-530532.

ŠEVČÍK, Jiří. Nová aktivita formy. K některým tendencím soudobé architektury. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1973, roč. 32, č. 3, s. 104-108. ISSN 0300-530532

ŠEVČÍK, Jiří a Monika MITÁŠOVÁ, eds. *Česká a slovenská architektura 1971-2011: texty, rozhovory, dokumenty*. V Praze: Akademie výtvarných umění, 2013,. ISBN 978-80-87108-28-4.

ŠEVČÍK, Oldřich a Ondřej BENEŠ. *Architektura 60. let: "zlatá šedesátá léta" v české architektuře 20. století*. Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-1372-4.

ŠTURSA, Jiří. *Typologie budov obchodních*. Praha: Vydavatelství ČVUT, 1971.

ŠTVÁN, Jaromír. *Stockholmské střípky. Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1962, roč. 8, č. 6, s. 6. ISSN 0009-0697.

ŠTVÁN, Jaromír. *Urbanistické zásady pro navrhování občanského vybavení*. Brno: Výzkumný ústav výstavby a architektury, skupina územního plánování, 1958.

ŠVÁCHA, Rostislav. *Česká architektura a její přisnost: padesát staveb 1989-2004*. Praha: Prostor - architektura, interiér, design, 2004. ISBN 80-903-2573-4.

ŠVÁCHA, Rostislav. „Krásná“ sídliště. In: SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie, Rostislav ŠVÁCHA, Martina KOUKALOVÁ a Eva NOVOTNÁ, eds. *Paneláci 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989: kritický katalog k výstavě Bydliště - panelové sídliště: plány, realizace, bydlení 1945-1989*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2017, s. 144-165. ISBN 978-80-7101-169-9.

ŠVÁCHA, Rostislav. Podhoubí industrializace: kolektivní projektování a potlačení subjektu. In: SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie, Rostislav ŠVÁCHA, Martina KOUKALOVÁ a Eva NOVOTNÁ, eds. *Paneláci 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989: kritický katalog k výstavě Bydliště - panelové sídliště: plány, realizace, bydlení 1945-1989*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2017, s. 50-61. ISBN 978-80-7101-169-9.

ŠVÁCHA, Rostislav. Pozdní krásná a postmodernistická sídliště. In: SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie, Rostislav ŠVÁCHA, Martina KOUKALOVÁ a Eva NOVOTNÁ, eds. *Paneláci 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989: kritický katalog k výstavě Bydliště - panelové sídliště: plány, realizace, bydlení 1945-1989*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2017, s. 252-285. ISBN 978-80-7101-169-9.

ŠVÁCHA, Rostislav. Sídliště pionýrské etapy. In: SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie, Rostislav ŠVÁCHA, Martina KOUKALOVÁ a Eva NOVOTNÁ, eds. *Paneláci 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989: kritický katalog k výstavě Bydliště - panelové sídliště: plány, realizace, bydlení 1945-1989*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2017, s. 92-111. ISBN 978-80-7101-169-9.

ŠVÁCHA, Rostislav. Technokratická sídliště. In: SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie, Rostislav ŠVÁCHA, Martina KOUKALOVÁ a Eva NOVOTNÁ, eds. *Paneláci 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989: kritický katalog k výstavě Bydliště - panelové sídliště: plány, realizace, bydlení 1945-1989*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2017, s. 202-219. ISBN 978-80-7101-169-9.

ŠVÁCHA, Rostislav, ed. *Sial*. Olomouc: Arbor vitae, 2010. ISBN 978-80-87164-41-9.

ŠVÁCHA, Rostislav a Taťána PETRASOVÁ et al. *Dějiny umění v českých zemích 800-2000*. V Řevnicích: Arbor vitae societas, 2017. ISBN 978-80-88283-02-7.

The Encyclopaedia of Islam. 2. vydání. Leiden: E. J. Brill, 1997. ISBN 90-04-10422-4.

TSUKAMOTO, Kenichiro a Takeshi INOMATA, eds. *Mesoamerican Plazas: Arenas of Community and Power*. Tucson: The University of Arizona Press, 2014. ISBN 978-0-8165-3058-8.

URLICH, Petr. *Klasický a abstraktní model v architektuře 20. století*. Praha: Ediční středisko ČVUT, 1992. ISBN 80-01-00869-X.

URLICH, Petr, Petr VORLÍK a Beryl FILSAKOVÁ. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006. ISBN 80-010-3413-5.

URLICH, Petr, ed. *Obchodní dům Prior/Kotva: historie, urbanismus, architektura*. Praha: Národní památkový ústav, 2018. ISBN 978-80-87967-19-5.

Usnesení vlády Československé socialistické republiky ze dne 28. července 1965 č. 355 o řešení uplatnění výtvarného umění v investiční výstavbě. In: *Vysoké učení technické v Brně* [online]. 28. 7. 1965 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: https://plant.ffa.vutbr.cz/~korinkova/umeni_v_brnenske_architekture_I/VUvBA%20I/vladni%20usneseni_c.%20355%20ze%20dne%2028.%207.%201965.doc.

Ústavní zákon č. 100/1960 Sb. Ústava Československé socialistické republiky. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 11. července 1960 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1960-100>.

Ústavní zákon č. 150/1948 Sb. Ústava Československé republiky. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 9. května 1948 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1948-150>.

Ústavní zákon č. 496/1990 Sb. Ústavní zákon o navrácení majetku Komunistické strany Československa lidu České a Slovenské Federativní Republiky. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 16. listopadu 1990 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-496>.

ÚV KSČ. Akční program KSČ: přijatý na plenárním zasedání ÚV KSČ dne 5. dubna 1968. In: *Československé dokumentační středisko* [online]. Praha, 1994–2019 [cit. 2019-03-23]. Dostupné z: <http://www.csds.cz/cs/g6/4717-DS.html>.

VANKEOVÁ, Alena a Zuzana BUREŠOVÁ, eds. *Směry vývoje a charakteristické rysy maloobchodní sítě ve vybraných zemích*. Praha: Výzkumný ústav obchodu, 1973.

VÁŇA, Radek a Radomíra SEDLÁKOVÁ. *Život v rytmu atomu: [katalog výstavy] : Národní galerie v Praze, Sběrka moderního a současného umění, Veletržní palác 18. 12. 1998 - 28. 2. 1999*. Praha: Národní galerie, 1998. ISBN 80-703-5200-0.

VESELÝ, Josef a Lenka AUERMÜLLEROVÁ. *Rekonstrukce a ochrana památek*. Brno: Vysoké učení technické, 1983.

VITRUVIUS POLLIO, Marcus. *Deset knih o architektuře*. Překlad Alois OTOUPALÍK. Praha: Svoboda, 1979.

VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 1*. Praha: Bigg Boss, 2022. ISBN 978-80-908359-1-7.

VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 2*. Praha: Bigg Boss, 2022. ISBN 978-80-908359-2-4.

VORLÍK, Petr. Poznámky ke koncepci a korekturám. In: URLICH, Petr, Petr VORLÍK a Beryl FILSAKOVÁ. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006, s. 7-14. ISBN 80-010-3413-5.

VORLÍK, Petr. *Dějiny architektury dvacátého století*. Praha: České vysoké učení technické, 2010. ISBN 978-80-01-04517-6.

VORLÍK, Petr a Tereza POKORNÁ. Kritická architektura. In: HUBER-HOUDOVÁ, Helena, ed. *1956 - 1989: Architektura všem. Životní styl - každodennost - média*. Praha: Národní galerie Praha, 2023, s. 179-204. ISBN 978-80-7035-814-6.

VORLÍK, Petr et al. *(A)typ: architektura osmdesátých let*. Praha: České vysoké učení technické v Praze, Fakulta architektury, 2019. ISBN 978-80-01-06641-6.

VORLÍK, Petr et al. *Ambice: architektura osmdesátých let = Ambitions: the architecture of the eighties*. Překlad Klára ULLMANOVÁ a Robin CASSLING. Praha: České vysoké učení technické v Praze, Fakulta architektury, 2022. ISBN 978-80-01-07028-4.

VORLÍK, Petr et al. *Improvizace: architektura osmdesátých let = Improvisation: the architecture of the eighties*. Překlad Robin CASSLING. Praha: České vysoké učení technické v Praze, Fakulta architektury, 2021. ISBN 978-80-01-06902-8.

VORLÍK, Petr et al. *Nepostavená: architektura osmdesátých let*. Praha: České vysoké učení technické v Praze, Fakulta architektury, 2020. ISBN 978-80-01-06734-5.

VORLÍK, Petr et al. *Rozhovory: architektura osmdesátých let*. Praha: České vysoké učení technické v Praze, Fakulta architektury, 2020. ISBN 978-80-01-06778-9.

VORLÍK, Petr. Všeuměl: Kov v architektuře osmdesátých let. *Intro*. Hradec Králové: Vega, 2021, roč. 6, č. 15, s. 110-115. ISSN 2570-7744.

VORLÍK, Petr a Klára BRŮHOVÁ. *Beton, Břasy, Boletice: Praha na vlně brutalismu*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2019. ISBN 978-80-01-06567-9.

VORLÍK, Petr a Tereza POLÁČKOVÁ, eds. *Architektura na červeném seznamu: normální je nebouřit*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2020. ISBN 978-80-01-06759-8.

VRABELOVÁ, Renata. *Architektura 60. a 70. let na území Jihomoravského kraje*. In: VRABELOVÁ, Renata, ed. *Architektura 60. a 70. let 20. století v České republice*. Praha: Národní památkový ústav, 2020, s. 484-491. ISBN 978-80-87967-26-3.

VRABELOVÁ, Renata, ed. *Architektura 60. a 70. let 20. století v České republice*. Praha: Národní památkový ústav, 2020. ISBN 978-80-87967-26-3.

VRABELOVÁ, Renata et al. *Metodika hodnocení a ochrany staveb 2. poloviny 20. století (se zaměřením na architektonické dědictví 60. a 70. let) vzhledem k jejich (možné) památkové ochraně*. Brno: Národní památkový ústav, 2020. ISBN 978-80-87967-22-5.

Vyhláška č. 23/1965 Sb. Vyhláška ministerstva školství a kultury o soutěžním řádu pro díla výtvarných umění. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 5. března 1965 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1965-23>.

Vyhláška č. 88/1976 Sb. Vyhláška federálního ministerstva pro technický a investiční rozvoj o oprávnění k projektové činnosti. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 26. července 1976 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1976-88>.

Vyhláška č. 107/1966 Sb. Vyhláška Státní komise pro techniku o dokumentaci staveb. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 13. prosince 1966 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1966-107>.

Vyhláška č. 149/1961 Sb. Vyhláška ministerstva školství a kultury o nákupu, zadávání a prodeji děl výtvarných umění a o některých jiných opatřeních v oboru výtvarných umění. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 12. prosince 1961 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1961-149>.

Vyhláška č. 163/1973 Sb. Vyhláška federálního ministerstva pro technický a investiční rozvoj o dokumentaci staveb. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 12. prosince 1973 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1973-163>.

Vyhláška č. 268/2009 Sb. Vyhláška o technických požadavcích na stavby. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 12. srpna 2009 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2009-268>.

Vyhláška č. 398/2009 Sb. Vyhláška o obecných technických požadavcích zabezpečujících bezbariérové užívání staveb. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 5. listopadu 2009 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2009-398>.

Vyhláška č. 499/2006 Sb. Vyhláška o dokumentaci staveb. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 10. listopadu 2006 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-499>.

Vyhláška č. 501/2006 Sb. Vyhláška o obecných požadavcích na využívání území. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 10. listopadu 2006 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-501>.

VYSEKALOVÁ, Jitka a kol. *Chování zákazníka: jak odkrýt tajemství "černé skříňky"*. Praha: Grada. Expert (Grada), 2011. ISBN 978-80-247-3528-3.

Výstavba výškové administrativní budovy v Essenu, NSR. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1961, roč. 7, č. 12, s. 21-24. ISSN 0042-9376.

WARD-PERKINS, John Bryan. *Roman Imperial Architecture*. Yale: Yale University Press, 1994. ISBN 978-0-300-05292-3.

WILD, Friedemann a Walter PAWLIK. *Warenhaus und Einkaufszentrum*. München: G. D. W. Callwey, 1972. ISBN 3-7667-0217-3.

WOLF, Tobias Michael. *Bautyp DDR-Warenhaus?: Deutsche Warenhausarchitektur der Nachkriegszeit im Vergleich*. In: *Bundeszentrale für politische Bildung* [online]. Bonn, 2012 [cit. 2022-07-05]. Dostupné z: <https://www.bpb.de/themen/deutschlandarchiv/147759/bautyp-ddr-warenhaus/?p=all>.

ZALČÍK, Tibor a Matúš DULLA. *Slovenská architektúra 1976-1980*. Bratislava: Veda, 1982.

Zákon č. 18/1958 Sb. Zákon o požární ochraně. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 17. dubna 1958 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1958-18>.

Zákon č. 20/1987 Sb. Zákon České národní rady o státní památkové péči. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 30. března 1987 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1987-20>.

Zákon č. 22/1958 Sb. Zákon o kulturních památkách. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 17. dubna 1958 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1958-22>.

Zákon č. 42/1959 Sb. Zákon o dokumentaci staveb. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 8. července 1959 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1959-42>.

Zákon č. 50/1976 Sb. Zákon o územním plánování a stavebním řádu (stavební zákon). In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 27. dubna 1976 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1976-50>.

Zákon č. 84/1958 Sb. Zákon o územním plánování. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 12. prosince 1958 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1958-84>.

Zákon č. 87/1958 Sb. Zákon o stavebním řádu. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 12. prosince 1958 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1958-87>.

Zákon č. 89/2012 Sb. Zákon občanský zákoník. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 3. února 2012 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-89>.

Zákon č. 119/1990 Sb. Zákon o soudní rehabilitaci. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 23. dubna 1987 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-119>.

Zákon č. 120/1948 Sb. Zákon o znárodnění obchodních podniků s 50 nebo více činnými osobami. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 28. dubna 1948 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1948-120>.

Zákon č. 121/1948 Sb. Zákon o znárodnění ve stavebnictví. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 23. dubna 1948 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1948-121>.

Zákon č. 121/2000 Sb. Zákon o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon). In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 7. dubna 2000 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2000-121>.

Zákon č. 124/1976 Sb. Zákon o ochraně zemědělského půdního fondu (úplné znění zákona o ochraně zemědělského půdního fondu, jak vyplývá z pozdějších zákonných změn a doplňků). In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 23. června 1976 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1976-124>.

Zákon č. 160/1949 Sb. Zákon o vnitřním obchodě. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 16. června 1949 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1949-160>.

Zákon č. 183/2006 Sb. Zákon o územním plánování a stavebním řádu (stavební zákon). In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 14. března 2006 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-183>.

Zákon č. 198/1993 Sb. Zákon o protiprávnosti komunistického režimu a o odporu proti němu. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 9. července 1993 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1993-198>.

Zákon č. 279/1992 Sb. Zákon České národní rady o některých dalších předpokladech pro výkon některých funkcí obsazovaných ustanovením nebo jmenováním příslušníků Policie České republiky a příslušníků Sboru nápravné výchovy České republiky. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 28. dubna 1992 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-279>.

Zákon č. 451/1991 Sb. Zákon, kterým se stanoví některé další předpoklady pro výkon některých funkcí ve státních orgánech a organizacích České a Slovenské Federativní Republiky, České republiky a Slovenské republiky. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 4. října 1991 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1991-451>.

Zákon č. 480/1991 Sb. Zákon o době nesvobody. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 13. listopadu 1991 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1991-480>.

ZEMÁNKOVÁ, Helena. *Tvořit ve vytvořeném: nové funkční využívání uvolněných objektů*. Brno: Vysoké učení technické, 2003. ISBN 80-214-2365-X.

ZIKMUND, Jan. Architekt Rudolf Holý. In: POTŮČEK, Jakub a Jan ZIKMUND et al. *Mlékárna jako úkol hodný architekta: Rudolf Holý*. V Praze: České vysoké učení technické, Výzkumné centrum průmyslového dědictví Fakulty architektury, ©2016, s. 47-97. ISBN 978-80-01-06041-4.

ZIKMUND, Jan. *Hledání univerzality: kontexty průmyslové architektury v Československu 1945-1992*. Praha: České vysoké učení technické v Praze, Výzkumné centrum průmyslového dědictví Fakulty architektury, 2020. ISBN 978-80-01-06743-7.

ZOLA, Émile. *U štěstí dam*. Vyd. 3. Překlad Břetislav ŠTORM. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1966.

Kapitola 3

A History of the Department Stores. In: *Mall hall of fame* [online]. 2020 [cit. 2020-08-09]. Dostupné z: <http://mall-hall-of-fame.blogspot.com/search/label/A%20History%20of%20the%20Department%20Store>.

AJSS. Markets and fairs. In: HORNBLOWER, Simon a Antony SPAWFORTH, eds. *The Oxford Classical Dictionary*. Fourth edition. Oxford: Oxford University Press, 2012, s. 900-901. ISBN 978-0-19-954556-8.

Ancient City Planning Theory: The Kao Gong Ji and Beijing. In: *Beijing: The Northern Capital* [online]. [bez data] [cit. 2021-01-29]. Dostupné z: <https://beijingusp100.weebly.com/planning-theory.html>.

ANDĚL, Jaroslav. *Nová vize: avantgardní architektura v avantgardní fotografii : Československo 1918-1938*. Praha: Slovart, 2005. ISBN 80-720-9624-9.

ALTENMÜLLER, Hartwig. Trade and markets. In: REDFORD, Donald B., ed. *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt: Volume 3*. Oxford: Oxford University Press, 2001, s. 445-450. ISBN 978-0195102345.

ARCHITECTS' CIVIC DESIGN GROUP OF GRAND RAPIDS. Building Types: Grand Rapids Parking Plan to Rehabilitate Shopping at the Urban Center. *Architectural Record*. New York, 1945, vol.53, no. 2, pp. 86-95. ISSN 0003-858X.

BEEK, Nicky van de. Saqqara scenes: Women in the marketplace. *Saqqara Newsletter*. 2014, vol. 14, no. 1, pp. 31-38.

BENEŠOVÁ, Marie. *Česká architektura v proměnách dvou století: 1780-1980*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984.

BIANQUIS, Th. a P. GUICHARD. Sūq: 1. In the traditional Arab world. In: *The Encyclopaedia of Islam: Volume IX (San-Sze)*. 2. vydání. Leiden: E. J. Brill, 1997, s. 786-789. ISBN 90-04-10422-4.

BLAŽÍČEK, Oldřich J. a kol. *Slovník památkové péče: terminologie, morfologie, organizace*. Praha: Sportovní a turistické nakladatelství, 1962.

BOËTHIUS, Axel. *Etruscan and Early Roman Architecture*. New Haven and London: Yale University Press, 1978. ISBN 0300052901.

BOTTICINI, Martisella a Zvi ECKSTEIN. From Farmers to Merchants: A Human Capital Interpretation of Jewish Economic History. *Boston University Department of Economics: Working Papers Series*. Boston, Massachusetts, 2003.

BOUBÍN, Jaroslav. České země za vlády Jagellonců (1471-1526). In: PÁNEK, Jaroslav a kol. *Dějiny českých zemí*. Vydání druhé, doplněné. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018, s. 135-145. ISBN 978-80-246-3994-9.

BROŽOVÁ, Michaela, Chantal SCALER a Anne HEBLER. *Praha: průchody a pasáže*. Praha: Euro Art, 1997. ISBN 80-7207-029-0.

Building Types. *Architectural Record*. New York, 1938, vol. 46, no. 2, pp. 102-120. ISSN 0003-858X.

Building Types. *Architectural Record*. New York, 1941, vol. 49, no. 2, pp. 113-136. ISSN 0003-858X.

Building Types: Shopping Centers for War Workers. *Architectural Record*. New York, 1942, vol. 50, no. 10, pp. 68-70. ISSN 0003-858X.

Building Types: Stores. *Architectural Record*. New York, 1946, vol. 54, no. 2, pp. 99-121. ISSN 0003-858X.

CAMERON, Rondo E. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. Překlad Vladimír DRÁBEK. Praha: Victoria Publishing, 1996. ISBN 80-858-6521-1.

CARTWRIGHT, Mark. Trade in Ancient Greece. In: *Ancient History Encyclopedia* [online]. Ancient History Encyclopedia, 2018 [cit. 2020-09-28]. Dostupné z: <https://www.ancient.eu/article/115/trade-in-ancient-greece/>.

CARVAJAL CERVERA, Federico. *El centro comercial. Una teoría tipológica: claves para el reconocimiento de una arquitectura ignorada*. Madrid, 2015. Doctoral Tesis. Escuela Técnica Superior De Arquitectura de Madrid, Departamento de Proyectos Arquitectónicos. Vedoucí práce Miguel MARTÍNEZ GARRIDO a Francisco Javier SÁENZ GUERRA.

Docks. *The Architectural Review*. London: EMAP, 1957, vol. 122, no. 726, pp. 18-25. ISSN 0003-861X.

DOSTÁL, Oldřich, Josef PECHAR a Vítězslav PROCHÁZKA. *Moderní architektura v Československu = Sovremennaja architektuta v Čechoslovakii = Moderne Architektur in der Tschechoslowakei = Modern architecture in Czechoslovakia = L'architecture moderne en Tchécoslovaquie = La arquitectura moderna en Checoslovaquia*. 2. dopl. vyd. Praha: Obelisk, 1970.

DULLA, Matúš a Henrieta MORAVČÍKOVÁ. *Architektúra Slovenska v 20. storočí*. Bratislava: Slovart, 2002. ISBN 80-714-5684-5.

Economy of Ancient China. In: *TimeMap of World History* [online]. 2021 [cit. 2021-01-25]. Dostupné z: <https://www.timemaps.com/encyclopedia/ancient-china-economy/>.

Economy of the Inca Empire. In: *Discover Peru: Peru Cultural Society* [online]. Boston, 2021 [cit. 2021-01-16]. Dostupné z: <http://www.discover-peru.org/inca-economy-society/>.

ELISSÉEFF, N. Khān. In: *The Encyclopaedia of Islam: Volume IV (Iran-Kha)*. 2. vydání. Leiden: E. J. Brill, 1997, s. 1010-1017. ISBN 90-04-05745-5.

Epos o Gilgamešovi. Překlad Lubor MATOUŠ. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1958.

Ex 22,24. In: *Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona: český ekumenický překlad*. Praha: Česká biblická společnost, 2001. ISBN 80-85810-28-X.

FELGR, Pavel. Naukratis: řecké obchodní středisko v Egyptě. In: *Starověký Egypt a jeho historie* [online]. 2020 [cit. 2020-06-29]. Dostupné z: <http://www.starovekyegypt.net/mesta-starovekeho-egypta/naukratis.php>.

FOSCARI, Giulia. *Elements of Venice*. Zürich: Lars Müller Publishers, 2014. ISBN 978-3-03778-429-7.

FRAMPTON, Kenneth. *Moderní architektura: kritické dějiny*. Překlad Pavel HALÍK a Petr KRATOCHVÍL. Praha: Academia, 2004. ISBN 80-200-1261-3.

GEBHART, Jan. Československo v pomnichovském období a v letech druhé světové války (1938-1945). In: PÁNEK, Jaroslav a kol. *Dějiny českých zemí*. Vydání druhé, doplněné. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018, s. 343-361. ISBN 978-80-246-3994-9.

GEHL, Jan. *Města pro lidi*. Překlad Karel BLAŽEK a Bronislava BLAŽKOVÁ. Brno: Partnerství, o.p.s., 2012. ISBN 978-80-260-2080-6.

GEISS, Imanuel. *Dějiny světa v souvislostech*. Překlad Dagmar MORAVCOVÁ. Praha: Ivo Železný, 1999. ISBN 80-240-0453-4.

GERŠLOVÁ, Jana. Obchodní domy - chrámy konzumu: Historie prvních obchodních domů v Evropě. *Acta Oeconomica Pragensia* [online]. 2007, roč. 15, č. 7, s. 119-128 [cit. 2019-10-21]. Dostupné z: <https://www.vse.cz/aop/184>.

GRUEN, Victor. Building Types: Shopping Centers: Retailing and the Automobile. *Architectural Record*. New York, 1960, vol. 68, no. 3, pp. 192-210. ISSN 0003-858X.

HAAS, Felix. *Vývoj architektury a umění v 19. a 20. století*. 5. nezm. vyd. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1983.

HAAS, Felix. *Nauka o projektování: přehled vývoje stavebnictví*. 6 vyd. Brno: Ediční středisko VUT, 1985.

HARNA, Josef. České země v letech první světové války (1914-1918). In: PÁNEK, Jaroslav a kol. *Dějiny českých zemí*. Vydání druhé, doplněné. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018, s. 299-309. ISBN 978-80-246-3994-9.

HAVLÍČEK, Josef. *Návrhy a stavby: 1925-1960*. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1964.

HAVLÍK, Lubomír Emil. *Kronika o Velké Moravě*. 2., dopl. a upr. vyd. Brno: Jota, 1992. ISBN 80-856-1704-8.

HÁBLOVÁ, Anna. *Interpretace obchodních center jako součást urbánní struktury*. Praha, 2017. Disertační práce. České vysoké učení technické v Praze, Fakulta architektury, Ústav urbanismu. Vedoucí práce Irena FIALOVÁ.

HÁJEK, Jan a Milan HLAVAČKA. Zrození moderního českého národa (1792-1848). In: PÁNEK, Jaroslav a kol. *Dějiny českých zemí*. Vydání druhé, doplněné. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018, s. 221-241. ISBN 978-80-246-3994-9.

HEINZE-GREENBERG, Ita a Tadeáš, GORYCZKA a Jaroslav NĚMEC, eds. *Erich Mendelsohn: --ze života = Erich Mendelsohn : --Biografisches*. Ostrava: SPOK - Spolek pro ostravskou kulturu, 2012. ISBN 978-80-87508-06-0.

HERMAN, Daniel. High architecture. In: CHUNG, Chuihua Judy, Jeffrey INABA, Rem KOOLHAAS a Sze Tsung LEONG, eds. *Project on the City II: The Harvard Guide to Shopping*. Köln: Taschen, 2001, s. 390-401. ISBN 3-8228-6047-6.

HERODOTOS. *Dějiny* [online]. Palmknihy, 2007 [cit. 2020-06-28]. Dostupné z: <https://www.theofil.cz/user-files/files/herodotos-dejiny.pdf>.

HERTZBERGER, Herman. *Přednášky pro studenty architektury*. Překlad Šárka RUBKOVÁ. Dolní Kounice: MOX NOX, 2012. ISBN 978-80-905064-0-4.

HLAVAČKA, Milan. Češi za revoluce a neoabsolutismu (1848-1860). In: PÁNEK, Jaroslav a kol. *Dějiny českých zemí*. Vydání druhé, doplněné. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018, s. 245-257. ISBN 978-80-246-3994-9.

HOLMAN, Robert a kol. *Dějiny ekonomického myšlení*. 2. vydání. Praha: C.H. Beck. Beckovy ekonomické učebnice, 2001. ISBN 80-717-9631-X.

HOLLAND, Thomas A. Jericho. In: MEYERS, Eric M., ed. *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East: Volume 3*. Oxford: Oxford University Press, 1997, s. 220-24. ISBN 0-19-511217-2.

HONZÍK, Karel. *Cestou k socialistické architektuře*. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1960.

CHUNG, Chuihua Judy, Jeffrey INABA, Rem KOOLHAAS a Sze Tsung LEONG, eds. *Project on the City II: The Harvard Guide to Shopping*. Köln: Taschen, 2001. ISBN 3-8228-6047-6.

INOMATA, Takeshi. Plaza Builders of the Preclassic Maya Lowlands: The Construction of a Public Space and a Community at Ceibal, Guatemala. In: TSUKAMOTO, Kenichiro a Takeshi INOMATA, eds. *Mesoamerican Plazas: Arenas of Community and Power*. Tucson: The University of Arizona Press, 2014, s. 19-33. ISBN 978-0-8165-3058-8.

JACOBS, Jane. *Smrt a život amerických velkoměst. 2., aktualiz. a dopl. vyd.* Překlad Jana SOLPEROVÁ. Dolní Kounice: MOX NOX, 2013. ISBN 978-80-905064-4-2.

J 2,14-16. In: *Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona: český ekumenický překlad*. Praha: Česká biblická společnost, 2001. ISBN 80-85810-28-X.

JARUS, Owen. Tenochtitlán: History of Aztec Capital. In: *Live Science* [online]. New York: Future PLC, 2017 [cit. 2020-08-08]. Dostupné z: <https://www.livescience.com/34660-tenochtitlan.html>.

KETCHUM, Morris, 1948. Building Types: Current Trends in Store Design. *Architectural Record*. New York, 1948, vol. 56, no. 4, pp. 109-110. ISSN 0003-858X.

KETCHUM, Morris Jr. Shops and the market place. In: HORNBECK, James S., ed. *Stores and shopping centers*. New York: McGraw-Hill, 1962, s. 11-30.

KITTRICH, Josef. Od maloobchodu k obchodním palácům. *Architektura: spojené časopisy Stavba, Stavitel, Styl*. Praha: Klub architektů, 1939, roč. 1, č. 1-12, s. 133-145. ISSN 1803-5574.

KOCH, Wilfried. *Evropská architektura: encyklopedie evropské architektury od antiky po současnost*. Vyd. 2., dopracované. Překlad Petr KAŠKA a Zdeněk VYPLEL. Praha: Universum, 2008. ISBN 978-80-242-2029-1.

KRISTAN-GRAHAM, Cynthia. The Least Earth: Curated Landscapes at Chichen Itza. In: WREN, Linnea et al. *Landscapes of the Itza: Archaeology and Art History at Chichen Itza and Neighboring Sites*. Florida: University Press of Florida, 2018, s. 226-257. ISBN 978-0-8130-5496-4.

KUBÍNOVÁ, Kateřina a Klára BENEŠOVSKÁ. Období 800-1500. In: ŠVÁCHA, Rostislav a Taťána PETRASOVÁ et al. *Dějiny umění v českých zemích 800-2000*. V Řevnicích: Arbor vitae societas, 2017, s. 36-73. ISBN 978-80-88283-02-7.

KULTERMANN, Udo. *Současná světová architektura*. Překlad Gustav SOLAR. Praha: Nakladatelství československých výtvarných umělců, 1966.

LAPIDUS, Morris. Building Types: The Retail Stores and its Design Problems. *Architectural Record*. New York, 1945, vol. 53, no. 2, pp. 96-106. ISSN 0003-858X.

LOOS, Adolf. *Navzdory: ornament je zločin : 1900-1930*. Překlad Zdeněk DAN. Hodkovičky: Pragma, 2015. ISBN 978-80-7349-442-1.

L 18,25. In: *Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona: český ekumenický překlad*. Praha: Česká biblická společnost, 2001. ISBN 80-85810-28-X.

LUKEŠ, Zdeněk. *Architektura 20. století*. Praha: Správa Pražského hradu, 2001. ISBN 80-861-6140-4.

LUTOVSKÝ, Michal a Naďa PROFANTOVÁ. *Sámova říše*. Praha: Academia, 1995. ISBN 80-200-0420-3.

Mk 10,25. In: *Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona: český ekumenický překlad*. Praha: Česká biblická společnost, 2001. ISBN 80-85810-28-X.

MARK, Joshua J. Silk Road. In: *Ancient History Encyclopedia* [online]. Ancient History Encyclopedia, 2018 [cit. 2021-01-25]. Dostupné z: https://www.ancient.eu/Silk_Road/.

Mt 21,12-13. In: *Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona: český ekumenický překlad*. Praha: Česká biblická společnost, 2001. ISBN 80-85810-28-X.

MATSUSHITA, Kiwa. Depato. In: CHUNG, Chuihua Judy, Jeffrey INABA, Rem KOOLHAAS a Sze Tsung LEONG, eds. *Project on the City II: The Harvard Guide to Shopping*. Köln: Taschen, 2001, s. 242-269. ISBN 3-8228-6047-6.

MIKULEC, Jiří. Barokní absolutismus (1620-1740). In: PÁNEK, Jaroslav a kol. *Dějiny českých zemí*. Vydání druhé, doplněné. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018, s. 181-201. ISBN 978-80-246-3994-9.

MORROW, C. Building Types: Today's Housewife drives to her Neighborhood Shopping Center. *Architectural Record*. New York, 1940, vol. 48, no. 6, pp.100-101. ISSN 0003-858X.

MULAČOVÁ, Věra a Petr MULAČ a kol. *Obchodní podnikání ve 21. století*. Praha: Grada, 2013. ISBN 978-80-247-4780-4.

MURAKAMI, Tatsuya. Social Identities, Power Relations, and Urban Transformations: Politics of Plaza Construction at Teotihuacan. In: TSUKAMOTO, Kenichiro a Takeshi INOMATA, eds. *Mesoamerican Plazas: Arenas of Community and Power*. Tucson: The University of Arizona Press, 2014, s. 34-49. ISBN 978-0-8165-3058-8.

NORBERG-SCHULZ, Christian. *Význam v architektuře Západu*. Překlad Jiří TOUREK. Praha: Dokořán, 2019. ISBN 978-80-7363-950-1.

NOVÝ, Otakar. *Architekti Praze*. Praha: Pražský projektový ústav, 1971.

ONDO GREČENKOVÁ, Martina. Osvícenský absolutismus a zrod moderního státu (1740-1792). In: PÁNEK, Jaroslav a kol. *Dějiny českých zemí*. Vydání druhé, doplněné. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018, s. 205-218. ISBN 978-80-246-3994-9.

OPPENHEIM, A. Leo. *Ancient Mesopotamia: Portrait of a Dead Civilization*. 2. vydání. Chicago: The University of Chicago Press, 1977. Dostupné také z: https://oi.uchicago.edu/sites/oi.uchicago.edu/files/uploads/shared/docs/ancient_mesopotamia.pdf.

OWINGS, N. Building Types: Economics of Department Store Planning. *Architectural Record*. New York, 1947, vol. 55, no. 2, pp. 87-91. ISSN 0003-858X.

PAC. Trade, Greek. In: HORNBLOWER, Simon a Antony SPAWFORTH, eds. *The Oxford Classical Dictionary*. Fourth edition. Oxford: Oxford University Press, 2012, s. 1490-1491. ISBN 978-0-19-954556-8.

PAVLÍKOVÁ, Kristýna. *Výskyt vzácných (importovaných) textilií z období Velké Moravy na území bývalého Československa na základě publikovaných nálezů. Zhodnocení stavu výzkumu*. Brno, 2015. Bakalářská diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav archeologie a muzeologie. Vedoucí práce Renáta PŘICHYSTALOVÁ.

PÁNEK, Jaroslav. Český stavovský stát v habsburské monarchii (1526-1620). In: PÁNEK, Jaroslav a kol. *Dějiny českých zemí*. Vydání druhé, doplněné. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018, s. 149-177. ISBN 978-80-246-3994-9.

PEŘINKOVÁ, Martina a Lucie AUGUSTINKOVÁ. *Ochrana a obnova historických objektů* [online]. Ostrava: Vysoká škola báňská - Technická univerzita Ostrava, 2014 [cit. 2022-07-20]. Dostupné z: <https://www.fast.vsb.cz/export/sites/fast/226/cs/studium/studijni-materialy/ochrana-a-obnova-historickych-objektu.pdf>.

PEVSNER, Nikolaus. *A history of building types*. Repr. London: Thames and Hudson, 1979.

POLÍVKA, Miloslav. Rozmach českého státu za Lucemburků (1306-1419). In: PÁNEK, Jaroslav a kol. *Dějiny českých zemí*. Vydání druhé, doplněné. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018, s. 93-113. ISBN 978-80-246-3994-9.

POSPĚCH, Pavel. *Od veřejného prostoru k nákupním centrům: svět cizinců a jeho regulace*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2015. ISBN 978-80-7419-186-2.

PROCHÁZKA, Eduard, ed. *Sborník projektů staveb obytných a občanského vybavení*. Praha: Studijní a typizační ústav v Praze, 1961.

Př 22,7. In: *Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona: český ekumenický překlad*. Praha: Česká biblická společnost, 2001. ISBN 80-85810-28-X.

Př 28,20. In: *Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona: český ekumenický překlad*. Praha: Česká biblická společnost, 2001. ISBN 80-85810-28-X.

RUPPERT, Karl. The Mercado Chichen Itza, Yucatan. *Contributions to American anthropology and history*. Washington: Carnegie Institution of Washington, 1943, vol. 4, no. 43, pp. 229-260.

RUTTER, Jeremy B. Minoan Architecture: The Palaces. In: *Brewminate: We're Never Far from Where We Were* [online]. 2017 [cit. 2020-06-27]. Dostupné z: <https://brewminate.com/minoan-architecture-the-palaces/>.

SARNITZ, August. *Adolf Loos: 1870-1933 : architekt, kritik, dandy*. Překlad Jaroslava BURKERTOVÁ. Praha: Slovart, 2004. ISBN 80-720-9613-3.

SEDLÁKOVÁ, Radomíra. *20. století české architektury*. Praha: Titanic, 2006. ISBN 80-866-5224-6.

SEDLÁKOVÁ, Radomíra. *Nereálný socialismus: Praha 1948-1989 = Unreal socialism : Prague 1948-1989*. Překlad Veronika LOPAUROVÁ. Praha: Národní galerie, 2018. ISBN 978-80-7035-691-3.

SIMS, Eleanor. Markets and Caravanserais. In: MICHELL, George, ed. *Architecture of the Islamic World: Its History and Social Meaning*. London: Thames and Hudson, 1995, s. 97-111. ISBN 978-0-500-27847-5.

SITTE, Camillo. *Stavba měst podle uměleckých zásad*. 2. české vyd. Překlad Vladimír BURIÁNEK. Brno: ÚÚR, 2012. ISBN 978-80-87318-21-8.

Sír 37,11. In: *Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih): český ekumenický překlad*. Praha: Česká biblická společnost, 1994. ISBN 80-85810-04-2.

Sír 40,27. In: *Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih): český ekumenický překlad*. Praha: Česká biblická společnost, 1994. ISBN 80-85810-04-2.

Slavné obrazy: mistrovská díla v souvislostech. Překlad Tomáš NEDVĚD. Praha: Euromedia Group. Universum, 2019. ISBN 978-80-7617-785-7.

SMITH, George a James HORNBECK. Building Types: Buildings for Retailing. *Architectural Record*. New York, 1956, vol. 64, no. 3, pp. 205-228. ISSN 0003-858X.

SMITH, Michael E. *The Aztecs*. Third Edition. West Sussex: Wiley-Blackwell, 2012. ISBN 978-1-4051-9497-6.

SOUČKOVÁ, Jana. Káneš. In: PROSECKÝ, Jiří a kol. *Encyklopedie starověkého Předního východu*. Praha: Libri, 1999, s. 171-174. ISBN 80-859-8358-3.

SOUČKOVÁ, Jana. Obchod. In: PROSECKÝ, Jiří a kol. *Encyklopedie starověkého Předního východu*. Praha: Libri, 1999, s. 280-282. ISBN 80-859-8358-3.

SOUČKOVÁ, Jana. Obchodní osady. In: PROSECKÝ, Jiří a kol. *Encyklopedie starověkého Předního východu*. Praha: Libri, 1999, s. 282-283. ISBN 80-859-8358-3.

SOUČKOVÁ, Jana. Obchodník. In: PROSECKÝ, Jiří a kol. *Encyklopedie starověkého Předního východu*. Praha: Libri, 1999, s. 283-284. ISBN 80-859-8358-3.

STEINHAUSEROVÁ. *Z historie řezníků v Brně*. Brno, 2012. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Libor VYKOUPILO. Dostupné také z: <https://is.muni.cz/th/r7afy/>.

STEPHAN, Regina a Martin STRAKOŠ. *Erich Mendelsohn: dynamika a funkce : vize kosmopolitního architekta*. Ostrava: SPOK - spolek pro ostravskou kulturu, 2009. ISBN 978-80-904096-2-0.

SVETKO, Štefan. Štefan Svetko, rozhovor ze dne 9. 6. 2004. In: URLICH, Petr, Petr VORLÍK a Beryl FILSAKOVÁ. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006, s. 228-237. ISBN 80-010-3413-5.

SWINDALE, Ian. Palaikastro. In: *Minoan Crete: Bronze age civilisation* [online]. © 1998-2018 [cit. 2020-06-27]. Dostupné z: <http://www.minoancrete.com/palaikastro.htm>.

SYROVÝ, Bohuslav. *Architektura - svědectví dob: přehled vývoje stavitelství a architektury*. 3. vydání. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1987.

ŠEVČÍK, Oldřich. *Programy a prohlášení architektů: 60. léta XX. století*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006. ISBN 80-010-3429-1.

ŠLACHTA, Štefan. Typové projekty obchodov Le Corbusiera. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1983, roč. 25, č. 9, s. 40. ISSN 1335-2180.

ŠTURSA, Jiří. *Typologie budov obchodních*. Praha: Vydavatelství ČVUT, 1971.

ŠVAMBEROVÁ, Dominika. *Obchodní domy v historickém centru Prahy od 1945 do 1989*. Praha, 2012. Bakalářská práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav pro dějiny umění. Vedoucí práce Richard BIEGEL. Dostupné také z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/112205/>.

TAYLER, Herbert. Shops. *The Architectural Review*. London: EMAP, 1957, vol. 121, no. 721, pp. 98-111. ISSN 0003-861X.

TAYLOR, Jeremy. Charles Fowler: Master of Markets. *The Architectural Review*. London: EMAP, 1964, vol. 135, no. 805, pp. 174-182. ISSN 0003-861X.

The economy of the Inca Empire: A well organized trading system. In: *Andean Lodges* [online]. 2020 [cit. 2021-01-16]. Dostupné z: <https://andeanlodges.com/en/blog/the-economy-of-the-inca-empire-a-well-organized-trading-system/>.

TODD, Ian A. Çatal Höyük. In: MEYERS, Eric M., ed. *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East: Volume 1*. Oxford: Oxford University Press, 1997, s. 438-440. ISBN 0-19-511215-6.

TOUREK, Jiří. *Jak nově myslet architekturu: Pozdní myšlení Petera Eisenmana a jeho kritická teorie architektury*. Praha, 2013. Disertační práce. Univerzita Karlova v Praze, Fakulta humanitních studií, Ústav dějin křesťanského umění. Vedoucí práce Cyril ŘÍHA.

TŘEŠTÍK, Dušan. Pravěk a počátky slovanského osídlení (do 8. století). In: PÁNEK, Jaroslav a kol. *Dějiny českých zemí*. Vydání druhé, doplněné. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018, s. 45-49. ISBN 978-80-246-3994-9.

TŘEŠTÍK, Dušan. Velká Morava a počátky státního života (9.-10. století). In: PÁNEK, Jaroslav a kol. *Dějiny českých zemí*. Vydání druhé, doplněné. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018, s. 53-63. ISBN 978-80-246-3994-9.

TŘEŠTÍK, Dušan a Josef ŽEMLIČKA. Český stát za přemyslovských knížat a králů (od počátku 11. století do 1306). In: PÁNEK, Jaroslav a kol. *Dějiny českých zemí*. Vydání druhé, doplněné. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018, s. 67-90. ISBN 978-80-246-3994-9.

TSUKAMOTO, Kenichiro, 2014. Multiple Identities on the Plazas: The Classic Maya Center of El Palmar, Mexico. In: TSUKAMOTO, Kenichiro a Takeshi INOMATA, eds. *Mesoamerican Plazas: Arenas of Community and Power*. Tucson: The University of Arizona Press, 2014, s. 50-67. ISBN 978-0-8165-3058-8.

URLICH, Petr. *Klasický a abstraktní model v architektuře 20. století*. Praha: Ediční středisko ČVUT, 1992. ISBN 80-01-00869-X.

URLICH, Petr. Obchodní centra: architektura konzumu jako fungující systém obchodu. In: *Časopis Stavebnictví* [online]. 2007 [cit. 2019-03-03]. Dostupné z: https://www.casopisstavebnictvi.cz/obchodni-centra-architektura-konzumujako-fungujici-system-obchodu__N5209.

VANČURA, Jiří. Neonové reklamy - teorie a praxe. *Architektura ČSSR*. Praha: Svaz architektů ČSSR, 1965, roč. 24, č. 3, s. 201-207. ISSN 0300-5305.

VAŇHARA, Josef. *Příběh jednoho muže a jednoho města*. Zlín: J. Vaňhara, 1998. ISBN 80-238-0517-7. Cit. dle VELEBILOVÁ. *František L. Gahura a první moderní obchodní domy ve středních Čechách: Vytváření stylu obchodních domů firmy Baťa*.

VÁCHA, Štěpán a Martin KRUMMHOLZ. Období 1500-1800. In: ŠVÁCHA, Rostislav a Taťána PETRASOVÁ et al. *Dějiny umění v českých zemích 800-2000*. V Řevnicích: Arbor vitae societas, 2017, s. 340-371. ISBN 978-80-88283-02-7.

VITRUVIUS POLLIO, Marcus. *Deset knih o architektuře*. Překlad Alois OTOUPALÍK. Praha: Svoboda, 1979.

VELEBILOVÁ, Irena. *František L. Gahura a první moderní obchodní domy ve středních Čechách: Vytváření stylu obchodních domů firmy Baťa*. Brno, 2006. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Jiří KROUPA. Dostupné také z: <https://is.muni.cz/th/c3umt>.

VESELÝ, Dalibor. *Architektura ve věku rozdělené reprezentace: problém tvořivosti ve stínu produkce*. Překlad Petr KRATOCHVÍL. Praha: Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1647-8.

VORLÍK, Petr. *Dějiny architektury dvacátého století*. Praha: České vysoké učení technické, 2010. ISBN 978-80-01-04517-6.

VYSEKALOVÁ, Jitka a kol. *Chování zákazníka: jak odkrýt tajemství "černé skříňky"*. Praha: Grada. Expert (Grada), 2011. ISBN 978-80-247-3528-3.

WAGNER, Otto. *Moderní architektura*. Překlad Vlad. ZÁKREJS. Praha: Jan Laichter, 1910.

Warenhaus in Prag. *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1958, Jhg. 7, Nr. 7, S. 386. ISSN 0011-9865.

Warenhaus in Rozdelov. *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1958, Jhg. 7, Nr. 7, S. 382-383. ISSN 0011-9865.

WARD-PERKINS, John Bryan. *Roman Imperial Architecture*. Yale: Yale University Press, 1994. ISBN 978-0-300-05292-3.

WELCH, Kenneth. Building Types: The Department store. *Architectural Record*. New York, 1937, vol. 45, no. 1, pp. 3-12. ISSN 0003-858X.

WELCH, Kenneth C., 1951. Building Types: Regional Shopping Centers. *Architectural Record*. New York, 1951, vol. 59, no. 3, pp. 121-131. ISSN 0003-858X.

WYMAN, Louise. Crystal Palace. In: CHUNG, Chuihua Judy, Jeffrey INABA, Rem KOOLHAAS a Sze Tsung LEONG, eds. *Project on the City II: The Harvard Guide to Shopping*. Köln: Taschen, 2001, s. 228-241. ISBN 3-8228-6047-6.

ZÁBOJ, Marek. Opora pro předmět Obchodní operace I. In: *Mendelova univerzita v Brně*[online]. [bez data] [cit. 2019-03-03]. Dostupné z: <https://is.mendelu.cz/eknihovna/opory/index.pl?opora=123>.

ZACCAGNINI, C. Markt. In: EBELING, Erich et al, eds. *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie: Siebter Band*. Berlin: de Gruyter, 1987-1990, s. 421-426.

ZEVI, Bruno. *Jak se dívat na architekturu*. Překlad Libuše MACKOVÁ. Praha: Československý spisovatel, 1966.

ZIKMUND, Jan. *Hledání univerzality: kontexty průmyslové architektury v Československu 1945-1992*. Praha: České vysoké učení technické v Praze, Výzkumné centrum průmyslového dědictví Fakulty architektury, 2020. ISBN 978-80-01-06743-7.

ZOLA, Émile. *U štěstí dam*. Vyd. 3. Překlad Břetislav ŠTORM. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1966.

ZOLA, Émile. *Břicho Paříže*. 2. vyd. Překlad Eva OUTRATOVÁ. Praha: Odeon, 1969.

ZOREC, Maruša. Evidenca in valorizacija objektov slovenske moderne arhitekture med leti 1945-70: Teksti. In: *Evidenca.org* [online]. Ljubljana: Ferry Institute for Spatial Culture, 2022 [cit. 2022-05-16]. Dostupné z: <http://evidenca.org/?m1=1>.

Kapitola 4

AGHA, Petr. Prognostika a přestavba jako hnací motory sametové revoluce. In: DRULÁK, Petr a Petr AGHA, eds. *Sametová budoucnost?*. V Praze: Masarykova demokratická akademie, 2019, s. 63-72. ISBN 978-80-87348-66-6.

ARON, Jiří a Vladislav VÁCHA. *Maloobchodní síť ve městech: její výstavba, organizace a plánování*. Praha: Orbis, 1956.

AUTORSKÝ KOLEKTIV. Výstavba - osídlení - prostředí 1. *Výstavba a architektura*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1971, roč. 17, příloha s. 77-101.

AUTORSKÝ KOLEKTIV. Charakteristika a význam občanských zařízení. *Výstavba - osídlení - prostředí: Příloha. Výstavba a architektura*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1971, roč. 17, příloha s. 33-38.

BLAHA, J. Projektování obchodních jednotek. In: HADRAVOVÁ, Zdena a kol. *K některým problémům výstavby obchodních jednotek*. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze, 1970, s. 98-117.

Bratislava – Otvorenie OD Prior (1968). In: *Youtube* [online]. 31. 3. 2020 [cit. 2023-04-03]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=HrCWNoHrxQg>.

BORŮVKOVÁ, Zlata a Petr KLÍMA. Výstavba soudobých obchodních domů: prostředí, podmínky, mechanismy. In: KLÍMA, Petr, ed. *Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011, s. 6-11. ISBN 978-80-86863-40-5.

BUKOVINSKÁ, Lívia. Obchod a životné prostredie. In: *K teórii vnútorného socialistického obchodu: súbor prác*. V Bratislave: Vysoká škola ekonomická, 1978, s. 93-105.

CAMMRADT, Herbert. Gemischtwarenverkaufsstellen und Ladenwarenhäuser. *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1958, Jhg. 7, Nr. 5, S. 262-264. ISSN 0011-9865.

Citáty slavných osobností: Chuck Palahniuk [online]. 2022 [cit. 2022-06-16]. Dostupné z: <https://citaty.net/citaty/280667-chuck-palahniuk-kupujes-nabytek-rikas-si-toto-je-posledni-pohovk/>.

Citáty slavných osobností: Orson Welles [online]. 2021 [cit. 2022-06-16]. Dostupné z: <https://citaty.net/citaty/1840-orson-welles-vysoka-zivotni-uroven-s pociva-v-tom-ze-vydavame-p/>.

DEJMALOVÁ, Kateřina. Jazyk totality. In: JŮN, Libor, ed. *Český svět: kulisy let 1948-1989*. Lomnice nad Popelkou: Studio JB, 2008, s. 7-8. ISBN 978-80-86512-40-2.

DUDEK, Oldřich. *Občanské stavby - Obchodní stavby*. Praha: ČVUT, 1979.

FILIPCOVÁ, Blanka. *Člověk, práce, volný čas*. 2. vyd. Praha: Svoboda, 1967.

GAJDOVÁ, Petra. *Architektka Růžena Žertová*. Brno, 2010. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Jiří KROUPA.

GOČÁR, Jiří a Josef TOMAN. *Architekt a ekonom k socialistickému stylu života*. Praha: Svoboda, 1977.

GRONWALDT, Max a Zdeněk PEXIEDER. *Metodické pokyny k projektování obchodního vybavení sídliště: obchodní střediska*. Praha: Studijní a typisáční ústav, 1958.

HADRAVOVÁ, Zdena. Maloobchodní prodejní jednotky. In: HADRAVOVÁ, Zdena a kol. *K některým problémům výstavby obchodních jednotek*. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze, 1970, s. 67-97.

HADRAVOVÁ, Zdena. Úvod do problematiky. In: HADRAVOVÁ, Zdena a kol. *K některým problémům výstavby obchodních jednotek*. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze, 1970, s. 1-14.

- HADRAVOVÁ, Zdena. *Systémové projektování obchodních jednotek*. Praha: Merkur, 1974.
- HADRAVOVÁ, Zdena. *Vývoj vnitřního obchodu ve světě*. Praha: Merkur, 1975.
- HADRAVOVÁ, Zdena. *Obchodně provozní jednotky*. Praha: SNTL - Nakladatelství technické literatury, 1985.
- HAVEL, Zdeněk, Mikuláš PICHANIČ a Lenka PRAŽSKÁ. *Organizace a řízení socialistického vnitřního obchodu: celostátní vysokoškolská učebnice pro stud. ekonomických fakult studijních oborů 62*. 2. dopl. vyd. Praha: Merkur, 1987.
- HAVELKA, Miloš. Marxismus-leninismus. In: *Sociologická encyklopedie* [online]. Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2017 [cit. 2019-03-20]. Dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Marxismus-leninismus>.
- HAVRÁNKOVÁ, Blažena. *Občianske budovy: budovy pre obchod*. Bratislava: Edičné stredisko Slovenské vysoké školy technické, 1984.
- HOLMAN, Robert a kol. *Dějiny ekonomického myšlení*. 2. vydání. Praha: C.H. Beck. Beckovy ekonomické učebnice, 2001. ISBN 80-717-9631-X.
- HOLÝ, Ladislav. *Malý český člověk a skvělý český národ: národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. Překlad Zdeněk UHEREK. Vyd. 2. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2010. ISBN 978-80-7419-018-6.
- HONZÍK, Karel. *Necessismus: myšlenka rozumné spotřeby*. [Praha]: Nákladem Klubu pro studium spotřeby, 1946.
- HONZÍK, Karel. *Co je životní sloh*. Praha: Československý spisovatel, 1958.
- HONZÍK, Karel. O životním slohu a podmínkách jeho vzniku. In: HONZÍK, Karel, Miroslav KLIVAR a Zbyněk KUCHYŇKA. *Aktuální problémy socialistického životního slohu*. Praha: Čs. společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí, 1963, s. 1-15.
- HRUNEK, Antonín, Ladislav JANULA a František SVOBODA, eds. *Služby v prodejnách spotřebních družstev*. Praha: Svépomoc, 1964.
- HUBER-HOUDOVÁ, Helena. Architektura všem. Architektura v rozšířeném poli životního stylu 1956-1989. In: HUBER-HOUDOVÁ, Helena, ed. *1956 - 1989: Architektura všem. Životní styl - každodennost – média*. Praha: Národní galerie Praha, 2023, s. 9-18. ISBN 978-80-7035-814-6.
- CHUNG, Chuihua Judy, Jeffrey INABA, Rem KOOLHAAS a Sze Tsung LEONG, eds. *Project on the City II: The Harvard Guide to Shopping*. Köln: Taschen, 2001. ISBN 3-8228-6047-6.
- JANULA, Ladislav, Jiří JELEN a Antonín ŠVESTKA. *Obchodní domy a nákupní střediska spotřebních družstev*. Praha: Svépomoc, 1969.
- JANŮ, Karel. *Socialistické budování: (oč půjde ve stavebnictví a architektuře)*. Praha: Vydavatelstvo Architektury ČSR, 1946.
- JINDRA, Jiří a kol. *Výstavba obchodní sítě: Metodická příručka pro plánování a výstavbu obchodní sítě v ČSSR*. Praha: Merkur, 1971.
- JOHNSON, Paul. *Dějiny dvacátého století*. Překlad Jan ČULÍK. Praha: Rozmluvy, 1991. ISBN 80-853-3607-3.
- KIŠ, Karol, ed. *20 rokov obchodných domov vo Východoslovenskom kraji*. Košice: [nákl. vl.], 1974.
- KOCIAN, Jiří. Československo mezi dvěma totalitami (1945-1948). In: PÁNEK, Jaroslav a kol. *Dějiny českých zemí*. Vydání druhé, doplněné. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018, s. 365-383. ISBN 978-80-246-3994-9.
- KODERA, Bořivoj, Václav GIRSA a Miloslav DRDA. *Prodejny a nákupní střediska*. Praha: Státní nakl. technické literatury, 1966.

KOHOUT, Michal et al. *Sídliště, jak dál?*. Praha: České vysoké učení technické v Praze, Fakulta architektury, Ústav nauky o budovách, 2016. ISBN 978-80-01-05905-0.

KOHOUTEK, Miloslav, ed. *Úkoly československého vnitřního obchodu při budování socialismu: sborník prací pracovníků Ústavu pro výzkum vnitřního obchodu*. Praha: Orbis, 1954.

Konsum-Landwarehaus. *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1957, Jhg. 6, Nr. 12, S. 680-682. ISSN 0011-9865.

Košický vládní program: program nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků. In: *Národní archiv* [online]. Praha, 1945 [cit. 2022-02-06]. Dostupné z: <https://www.nacr.cz/wp-content/uploads/2021/04/labyrint-1945-Kosicky-vladni-program.pdf>.

KOSTLÁN, Antonín. Konference „Věda v Československu v období normalizace (1970-75)“. *Soudobé dějiny*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2002, roč. 9, č. 1, s. 149-151. ISSN 1210-7050.

KOUKALOVÁ, Martina. Když staré ustupuje novému: asanace během normalizace. In: SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie, Rostislav ŠVÁCHA, Martina KOUKALOVÁ a Eva NOVOTNÁ, eds. *Paneláci 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989: kritický katalog k výstavě Bydliště - panelové sídliště: plány, realizace, bydlení 1945-1989*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2017, s. 232-251. ISBN 978-80-7101-169-9.

KÖPPERT, Will. Zur Entwicklung der Konsumtion. *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1963, Jhg. 12, Nr. 7, S. 409. ISSN 0011-9865.

KRIŠNAMÚRTI, Džiddú. *Co děláte se svým životem?* Překlad Vojtěch ETLER. Praha: Alferia, 2020. ISBN 978-80-271-1390-3.

KROC, Stanislav. *Chronologie československého vnitřního obchodu 1944-1987*. Praha: Výzkumný ústav obchodu, 1987.

KROC, Stanislav a Zdenka SAJALOVÁ, eds. *Sortimentně provozní typizace plnosortimentních obchodních domů*. Praha: Merkur, 1988.

KUCHYŇKA, Zbyněk. Problémy studia životního stylu. HONZÍK, Karel, Miroslav KLIVAR a Zbyněk KUCHYŇKA. *Aktuální problémy socialistického životního slohu*. Praha: Čs. společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí, 1963, s. 1-33.

KULČÁKOVÁ, Marta. Úlohy vnútorného obchodu pri rozvíjaní socialistického spôsobu života. In: *K teórii vnútorného socialistického obchodu: súbor prác*. V Bratislave: Vysoká škola ekonomická, 1978, s. 35-45.

LACO, Cyprián a Samo ŠALING, eds. *Stavebnícky náučný slovník: 5. zv., Architektúra a typológia. 1. časť. A - O*. Bratislava: Slov. vydav. techn. lit., 1966.

LACO, Cyprián a Samo ŠALING, eds. *Stavebnícky náučný slovník: 5. zv., Architektúra a typológia. 2. časť. P - Ž*. Bratislava: Slov. vydav. techn. lit., 1966.

LACKO, Jozef. Poslanie Združenia projektových ateliérov. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1969, roč. 11, č. 5-6, s. 85-107. ISSN 1335-2180.

LÁBUS, Ladislav a Josef PLESKOT. Nástup postmodernismu. Normalizace. ČVUT. Generační vymezení. Historie. Tradiční hodnoty. Univerzální architektonický jazyk. In: VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 2*. Praha: Bigg Boss, 2022, s. 423-433. ISBN 978-80-908359-2-4.

MACHONINOVÁ, Věra. Věra Machoninová, rozhovor ze dne 4. 5. 2004. In: URLICH, Petr, Petr VORLÍK a Beryl FILSAKOVÁ. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006, s. 186-195. ISBN 80-010-3413-5.

MANN, G. a Zdena HADRAVOVÁ. Dimensování obchodních jednotek podle stavu zásob. In: HADRAVOVÁ, Zdena a kol. *K některým problémům výstavby obchodních jednotek*. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze, 1970, s. 15-29.

MARVANOVÁ, Zuzana. *Analýza obchodního domu Kotva*. Praha, 2009. Bakalářská práce. VŠE v Praze, Fakulta mezinárodních vztahů, Katedra obchodního podnikání a komerčních komunikací. Vedoucí práce Alena FILIPOVÁ. Dostupné také z: <https://vskp.vse.cz/eid/15684>.

MASÁK, Miroslav. *Tak nějak to bylo*. Praha: KANT, 2006. ISBN 80-869-7014-0.

MATUŠÍK, Ivan a Marián ZERVAN. *Ivan Matušík: život s architekturou*. Bratislava: Monada, 2003. ISBN 80-968-9061-1.

MAYER, Françoise. *Češi a jejich komunismus: paměť a politická identita*. Překlad Helena BEGUIVINOVÁ. Praha: Argo, 2009. ISBN 78-80-257-0151-5.

MICHÁLEK, Slavomír a kol. *"Zlaté šesťdesiate" v rozdelenom svete*. Praha: Ottovo nakladateľství, 2015. ISBN 978-80-7451-513-2.

MORÁŇ, Milan. *Občanské stavby: Stavby pro administrativu a obchod*. Brno: Ediční středisko Vysokého učení technického, 1986.

MULAČOVÁ, Věra a Petr MULAČ a kol. *Obchodní podnikání ve 21. století*. Praha: Grada, 2013. ISBN 978-80-247-4780-4.

MUSIL, Josef. Územně plánovací a urbanistické aspekty občanského vybavení. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Lektoroval Karel STREJČ. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1980, roč. 26, č. 5-6, s. 20-26. ISSN 0042-9376.

Nařízení vlády č. 21/1953 Sb. Vládní nařízení o občanské kontrole obchodu. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 25. března 1953 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1953-21>.

Nařízení vlády č. 33/1951 Sb. Vládní nařízení, kterým se nově upravují úkoly pětiletého hospodářského plánu. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 10. dubna 1951 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1951-33>.

Nařízení vlády č. 59/1959 Sb. Vládní nařízení o občanské kontrole obchodu a provozoven. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 12. srpna 1959 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1959-59>.

Nákupní martyria. In: *Archiv České televize* [online]. © 1996 – 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10116288585-archiv-ct24/214411058210030/>.

OD Labe. In: *Facebook Watch* [online]. 13. 3. 2018 [cit. 2023-04-03]. Dostupné z: <https://www.facebook.com/watch/?v=1685846341473705>.

ORWELL, George. *1984*. Překlad Eva ŠIMEČKOVÁ. Praha: Levné knihy, 2009. ISBN 978-80-7309-808-7.

PERNES, Jiří. Komunistické Československo na cestě od upevňování totality k liberalizaci režimu (1959-1967). In: PÁNEK, Jaroslav a kol. *Dějiny českých zemí*. Vydání druhé, doplněné. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018, s. 409-417. ISBN 978-80-246-3994-9.

PERNES, Jiří. Nastolení komunistického režimu v Československu a jeho první krize (1948-1958). In: PÁNEK, Jaroslav a kol. *Dějiny českých zemí*. Vydání druhé, doplněné. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018, s. 387-406. ISBN 978-80-246-3994-9.

PERNICA, Karel M. *Československý vnitřní obchod ve třetí pětiletce*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1961.

PETŘÍČEK, Miroslav. Československo. Bipolární uspořádání světa. Brusel. Totalita. Disent. Univerzalismus. Filozofie. Historie. Tradice. Revoluce. In: VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 1*. Praha: Bigg Boss, 2022, s. 131-141. ISBN 978-80-908359-1-7.

POPELOVÁ, Lenka. *Architektonické soutěže 60.let 20.století publikované na stránkách periodik Architektura ČSR/ČSSR, Československý architekt*. Praha, 2012. Disertační práce. ČVUT v Praze, Fakulta architektury, Ústav teorie a dějin architektury. Vedoucí práce Petr URLICH.

POPELOVÁ, Lenka. Soutěž na obchodní dům Prior / Kotva v širším kontextu. In: URLICH, Petr, ed. *Obchodní dům Prior/Kotva: historie, urbanismus, architektura*. Praha: Národní památkový ústav, 2018, s. 123-160. ISBN 978-80-87967-19-5.

PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992: 2. díl období 1945-1992*. Brno: Doplněk, 2009. ISBN 978-80-7239-228-5.

REJCHL, Milan. Umění spolupráce. Rozhovor s architektem Milanem Rejchlem. In: ZIKMUND-LENDER, Ladislav, ed. *Experimentální sídliště Invalidovna*. Hradec Králové: Zikmund, 2014, s. 112-113. ISBN 978-80-905271-3-3.

ROZEHNALOVÁ, Eva. Racionalizace občanského vybavení v obytné zóně. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Lektoroval Václav ZEMÁNEK. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1986, roč. 32, č. 3, s. 39-43. ISSN 0042-9376.

RULF, Vladimír. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. Praha: Merkur, 1978.

RUPNIK, Jacques. Politika vyrovnávání se s komunistickou minulostí. Česká zkušenost. Překlad Marzia PATONOVÁ. *Soudobé dějiny*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2002, roč. 9, č. 1, s. 9-26. ISSN 1210-7050.

RŮŽIČKA, Daniel. Protokol o jednání delegace ČSSR a SSSR (tzv. Moskevský protokol). In: *Totalita.cz* [online]. © 1999 - 2023 [cit. 2022-05-26]. Dostupné z: https://www.totalita.cz/txt/txt_prot_mosk_1968.php.

SELUCKÝ, Radoslav a Milada SELUCKÁ. *Člověk a hospodářství*. Praha: Svobodné slovo, 1967.

SCHNITZEROVÁ, Nikola. *Košické obchodné domy Prior a Dargov*. Brno, 2019. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Martin HORÁČEK. Dostupné také z: <https://is.muni.cz/th/pvng8/>.

SIROTEK, Jaromír. Výstavba maloobchodních jednotek v historických jádrech našich měst. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1969, roč. 11, č. 1-2, s. 28-33. ISSN 1335-2180.

SIROTEK, Jaromír. 10 let práce Státního projektového ústavu obchodu. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1970, roč. 16, č. 13-14, s. 1-2. ISSN 0009-0697.

SMĚTÁK, Pavel. Obchod, služby, reprezentace. In: HUBER-HOUDOVÁ, Helena, ed. *1956 - 1989: Architektura všem. Životní styl - každodennost - média*. Praha: Národní galerie Praha, 2023, s. 115-148. ISBN 978-80-7035-814-6.

SNAITH, William T. Building Types: Stores: Architecture and the Community of Retailing. *Architectural Record*. New York, 1959, vol. 67, no. 4, pp. 192-200. ISSN 0003-858X.

STREJC, Karel. Stupňovitá soustava vybavení center. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Lektoroval Dušan RIEDL. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1980, roč. 26, č. 5-6, s. 27-. ISSN 0042-9376.

ŠEBO, Juraj. *Normálne 70. roky*. Bratislava: Marenčin PT, 2009. ISBN 978-80-8114-001-3.

ŠEBO, Juraj. *Zlatá léta šedesátá*. Praha: Volvox Globator, 2012. ISBN 978-80-7207-869-1.

ŠIMEČKA, Milan. *Konec nehybnosti*. Praha: Lidové noviny, 1990. ISBN 80-710-6001-1.

ŠRÁMKOVÁ, Alena. Alena Šrámková, rozhovor ze dne 14. 5. 2003. In: URLICH, Petr, Petr VORLÍK a Beryl FILSAKOVÁ. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006, s. 166-175. ISBN 80-010-3413-5.

ŠTURSA, Jiří. *Typologie budov obchodních*. Praha: Vydavatelství ČVUT, 1971.

ŠTVÁN, Jaromír. *Přehled občanských zařízení*. Brno: Výzkumný ústav výstavby a architektury, skupina územního plánování, 1956.

ŠTVÁN, Jaromír. *Urbanistické zásady pro navrhování občanského vybavení*. Brno: Výzkumný ústav výstavby a architektury, skupina územního plánování, 1958.

ŠVÁCHA, Rostislav. Dřevní sídliště. In: SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie, Rostislav ŠVÁCHA, Martina KOUKALOVÁ a Eva NOVOTNÁ, eds. *Paneláci 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989: kritický katalog k výstavě Bydliště - panelové sídliště: plány, realizace, bydlení 1945-1989*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2017, s. 36-49. ISBN 978-80-7101-169-9.

TŮMA, Oldřich. Druhá stabilizace komunistického režimu a cesta k pádu (1972-1989). In: PÁNEK, Jaroslav a kol. *Dějiny českých zemí*. Vydání druhé, doplněné. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018, s. 443-454. ISBN 978-80-246-3994-9.

TŮMA, Oldřich. Poločas rozpadu: velká krize komunistického režimu (1968-1971). In: PÁNEK, Jaroslav a kol. *Dějiny českých zemí*. Vydání druhé, doplněné. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018, s. 421-440. ISBN 978-80-246-3994-9.

ÚV KSČ. Akční program KSČ: přijatý na plenárním zasedání ÚV KSČ dne 5. dubna 1968. In: *Československé dokumentační středisko* [online]. Praha, 1994-2019 [cit. 2019-03-23]. Dostupné z: <http://www.csds.cz/cs/g6/4717-DS.html>.

VACULÍK, Ludvík a Daniel RŮŽIČKA, ed. Dva tisíce slov, které patří dělníkům, zemědělcům, úředníkům, umělcům a všem. In: *Totalita.cz* [online]. © 1999 - 2023 [cit. 2022-05-26]. Dostupné z: http://www.totalita.cz/txt/txt_2000slovt.php.

VANĚK, Rostislav. Vizualita městského prostoru. Propaganda. Antipatie. Retro nostalgie. Sorela. Typografie ulice. Avantgarda. Grafický design. Orientační systémy. Metro. Metron. Gesamtkunstwerk. In: VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 2*. Praha: Bigg Boss, 2022, s. 315-323. ISBN 978-80-908359-2-4.

VANKEOVÁ, Alena a Zuzana BUREŠOVÁ, eds. *Směry vývoje a charakteristické rysy maloobchodní sítě ve vybraných zemích*. Praha: Výzkumný ústav obchodu, 1973.

Vnitřní obchod v ČSR. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1959.

VOJTKOVÁ, V., ed. „SU 2“ nepokládáme za dopísanú ABECEDU. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1969, roč. 15, č. 3, s. 28-29. ISSN 1335-2180.

Vyhláška č. 88/1976 Sb. Vyhláška federálního ministerstva pro technický a investiční rozvoj o oprávnění k projektové činnosti. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 26. července 1976 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1976-88>.

Vyhláška č. 93/1982 Sb. Vyhláška ministerstva obchodu České socialistické republiky, kterou se provádějí některá ustanovení zákona České národní rady č. 127/1981 Sb., o vnitřním obchodě. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 22. července 1982 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1982-93>.

Vyhláška č. 105/1981 Sb. Vyhláška federálního ministerstva pro technický a investiční rozvoj o dokumentaci staveb. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 20. října 1981 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1981-105>.

Vyhláška č. 107/1966 Sb. Vyhláška Státní komise pro techniku o dokumentaci staveb. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 13. prosince 1966 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1966-107>.

Vyhláška č. 163/1973 Sb. Vyhláška federálního ministerstva pro technický a investiční rozvoj o dokumentaci staveb. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 12. prosince 1973 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1973-163>.

VYSEKALOVÁ, Jitka a kol. *Chování zákazníka: jak odkrýt tajemství "černé skříňky"*. Praha: Grada. Expert (Grada), 2011. ISBN 978-80-247-3528-3.

Zákon č. 42/1959 Sb. Zákon o dokumentaci staveb. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 8. července 1959 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1959-42>.

Zákon č. 50/1976 Sb. Zákon o územním plánování a stavebním řádu (stavební zákon). In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 27. dubna 1976 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1976-50>.

Zákon č. 84/1958 Sb. Zákon o územním plánování. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 12. prosince 1958 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1958-84>.

Zákon č. 120/1948 Sb. Zákon o znárodnění obchodních podniků s 50 nebo více činnými osobami. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 28. dubna 1948 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1948-120>.

Zákon č. 127/1981 Sb. Zákon České národní rady o vnitřním obchodě. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 17. prosince 1981 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1981-127>.

Zákon č. 160/1949 Sb. Zákon o vnitřním obchodě. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 16. června 1949 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1949-160>.

ZÁRUBOVÁ, ed. Nové způsoby prodeje a nové druhy prodejen. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1958, roč. 4, č. 14, s. 28-30. ISSN 0042-9376.

ZEMAN, Jaroslav. Architektura 60. a 70. let na území Libereckého kraje. In: VRABELOVÁ, Renata, ed. *Architektura 60. a 70. let 20. století v České republice*. Praha: Národní památkový ústav, 2020, s. 190-195. ISBN 978-80-87967-25-6.

ZIKMUND, Jan. Architekt Rudolf Holý. In: POTŮČEK, Jakub a Jan ZIKMUND et al. *Mlékárna jako úkol hodný architekta: Rudolf Holý*. V Praze: České vysoké učení technické, Výzkumné centrum průmyslového dědictví Fakulty architektury, ©2016, s. 47-97. ISBN 978-80-01-06041-4.

ZIKMUND, Jan. *Hledání univerzality: kontexty průmyslové architektury v Československu 1945-1992*. Praha: České vysoké učení technické v Praze, Výzkumné centrum průmyslového dědictví Fakulty architektury, 2020. ISBN 978-80-01-06743-7.

Žena za pultem [seriál], 1977. I. řada, 12. díl, Vánoce Anny Holubové. Režie Jaroslav DUDEK. Československo. Dostupné také z: <https://www.youtube.com/watch?v=45Pt119AAHA>.

Kapitola 5

-MO-. Experimentální výstavba na Invalidovně. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1960, roč. 19, č.7, s. 455-468. ISSN 0300-5305.

Archives On The Air 57: How To Cook A Shopping Mall - The Victor Gruen Papers. In: *Wyoming Public Media* [online]. Wyoming: University of Wyoming, 2018 [cit. 2022-06-06]. Dostupné z: <https://www.wyomingpublicmedia.org/show/archives-on-the-air/2018-09-05/archives-on-the-air-57-how-to-cook-a-shopping-mall-the-victor-gruen-papers>.

AUTORSKÝ KOLEKTIV. Výstavba - osídlení - prostředí 1. *Výstavba a architektura*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1971, roč. 17, příloha s. 77-101.

BAKER, Geoffrey a Bruno FUNARO. Building Types: Shopping Centers. *Architectural Record*. New York, 1949, vol. 57, no. 8, pp. 110-125. ISSN 0003-858X.

BAKER, Geoffrey a Bruno FUNARO. *Shopping centers: design and operation*. New York: Reinhold, 1951.

BARNES, Edward Larrabee. Building Types: Shopping Centers: Control of Graphics Essential to Good Shopping Center Design. *Architectural Record*. New York, 1962, vol. 70, no. 6, pp. 164-165. ISSN 0003-858X.

BENDOVÁ, ed. Nové zásady projektování venkovských obchodních středisek v SSSR. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1971, roč. 17, č. 11, s. 35-38. ISSN 0042-9376.

BENEŠ, Ondřej. *Metody zkoumání a interpretace architektury v současných podmínkách*. Praha, 2012. Disertační práce. ČVUT v Praze, Fakulta architektury, Ústav teorie a dějin architektury. Vedoucí práce Petr URLICH.

BEŇUŠKA, Milan et al. Centra občanského vybavení. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Lektoroval Jiří NAVRÁTIL. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1977, roč. 23, č.11-12, s. 3-16. ISSN 0042-9376.

BEŇUŠKA, Milan. Urbanistické faktory občianskej vybavenosti. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1977, roč. 19, č. 10, s. 2-4. ISSN 1335-2180.

BICKEL, Edmund. Vällingby: einstädttebaulicher Großversuch in Schweden. *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1955, Jhg. 52, Nr. 2, S. 109. ISSN 0005-674X.

BOK, ed. Budovy občanského vybavení obytných okrsků v SSSR. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1958, roč. 4, č. 15-16, s. 38-39. ISSN 0042-9376.

BRANDT, Jürgen. Die Shopping Centers in den USA. *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1961, Jhg. 58, Nr. 7, EB 59-70. ISSN 0005-674X.

BRUSZEWSKI, Andrzej, ed. *Architektura polska '81*. Warszawa: Wydawnictwo "Arkady", 1981.

Building Types: Retail Malls. *Architectural Record*. New York, 1979, vol. 87, no. 2, pp. 117-132. ISSN 0003-858X.

Building Types: Shopping Centers. *Architectural Record*. New York, 1953, vol. 61, no. 10, pp. 178-201. ISSN 0003-858X.

Building Types: Shopping Centers: Roosevelt Field Shopping Center, 1957. *Architectural Record*. New York, 1957, vol. 65, no. 9, pp. 206-216. ISSN 0003-858X.

Building Types: The Case for Design Quality in Today's Marketplace, 1977. *Architectural Record*. New York, 1977, vol. 85, no. 12, pp. 81-128. ISSN 0003-858X.

Building Types: Upgrading Downtown. *Architectural Record*. New York, 1965, vol. 73, no. 6, pp. 175-190. ISSN 0003-858X.

CANTACUZINO, Sherban. The Barbican Development, City of London: criticism by Sherban Cantacuzino. *The Architectural Review*. London: EMAP, 1973, vol. 154, no. 918, pp. 68-90. ISSN 0003-861X.

CROSBY, Theo. Brunswick Centre, Bloomsbury, London: criticism by Theo Crosby. *The Architectural Review*. London: EMAP, 1972, vol. 152, no. 908, pp. 211-212. ISSN 0003-861X.

ČAPKA, Bohuslav. Rozvoj pražských center. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1970, roč. 29, č. 7, s. 276-294. ISSN 0300-5305.

ČAPKA, Bohuslav, 1974. Alex: nové centrum Berlína. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1974, roč. 20, č. 2, s. 3. ISSN 0009-0697.

ČAUSIDIS, Noemi. Skopje po '63-ta: internacionalniot konkurs za centralnoto gradsko podračje. In: *MARH: Makedonska arhitektura* [online]. 2018 [cit. 2020-05-25]. Dostupné z: https://marh.mk/skopje_63_konkurs/.

Doprava, dopravní cesty a zařízení: Pěší doprava v městských centrech. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1972, roč. 18, č. 3, s. 53-55. ISSN 0042-9376.

Downtown Shopping with Suburban Amenity. *Architectural Record*. New York, 1972, vol. 80, no. 5, pp. 99-104. ISSN 0003-858X.

DUDEK, Oldřich. *Občanské stavby - Obchodní stavby*. Praha: ČVUT, 1979.

DULLA, Matúš. Obchodná ulice v Bratislave: Polemika o charaktere širšieho obytného prostredia mestského centra. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1984, roč. 26, č. 4-5, s. 10-14. ISSN 1335-2180.

DULLA, Matúš a Henrieta MORAVČÍKOVÁ. *Architektúra Slovenska v 20. storočí*. Bratislava: Slovart, 2002. ISBN 80-714-5684-5.

DVOŘÁK, Kamil. Bydlení ve Francii. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1964, roč. 10, č. 25-26, s. 8. ISSN 0009-0697.

Eaton Centre Toronto. *The Architectural Review*. London: EMAP, 1978, vol. 163, no. 972, pp. 102-108. ISSN 0003-861X.

FERNAU, Helga. Wohngebietszentren in der DDR - geplante und gebaute Beispiele. *Architektur der DDR*. Berlin: Verlag für Bauwesen, 1976, Jhg. 25, Nr. 1, S. 17-23. ISSN 0323-3413.

FOREHOE, Charles a Kenneth BROWNE. Shopping Precincts. *The Architectural Review*. London: EMAP, 1955, vol. 118, no. 704, pp. 106-110. ISSN 0003-861X.

FRANCLOVÁ, Marie a Jan MOUČKA. Spád obyvatel do center vybavení ve městě. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1971, roč. 17, č. 11-12, s. 9-16. ISSN 0042-9376.

FRANĚK, Jiří. Bydlení a bytová výstavba: Bytové domy s přízemím využitelným pro občanská zařízení. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Lektoroval Ladislav Lábus. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1977, roč. 23, č. 5-6, s. 39-40. ISSN 0042-9376.

Fresno: A City Reborn - rare 1968 documentary by Victor Gruen Associates. In: *Youtube* [online]. 2011 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=bdTS_LLJvcw.

GAŠPAREC, M. Hľadajú sa iné možnosti. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1973, roč. 15, č. 3, s. 38-39. ISSN 1335-2180.

GATZ, Konrad a Fritz HIERL. *Neue Läden: Läden, Kaufzentren, Kaufhäuser*. München: Georg D. W. Callwey, 1956.

GERICKE, Hans. Neue Einkaufszentren in England. *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1963, Jhg. 12, Nr. 7, S. 407-408. ISSN 0011-9865.

Gesellschaftliche Bauten in den Wohngebiet. *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1964, Jhg. 13, Nr. 10, S. 588-605. ISSN 0011-9865.

GOČÁR, Jiří a Josef TOMAN. *Architekt a ekonom k socialistickému stylu života*. Praha: Svoboda, 1977.

GREINER, Johann a Werner RIETDORF. Fußgängerbereiche in Stadtzentren. *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1966, Jhg. 15, Nr. 10, S. 592-597. ISSN 0011-9865.

GRONWALDT, Max a Zdeněk PEXIEDER. *Metodické pokyny k projektování obchodního vybavení sídliště: obchodní střediska*. Praha: Studijní a typisáční ústav, 1958.

GRUEN, Victor. Building Types: Signs and Symbols: Northland Center. *Architectural Record*. New York, 1956, vol. 64, no. 9, pp. 244-247. ISSN 0003-858X.

GRUEN, Victor. Building Types: Shopping Centers: Retailing and the Automobile. *Architectural Record*. New York, 1960, vol. 68, no. 3, pp. 192-210. ISSN 0003-858X.

GRUEN, Victor. Building Types: A New Look at Past, Present and Future Shopping Centers. *Architectural Record*. New York, 1968, vol. 76, no. 4, pp. 168-171. ISSN 0003-858X.

GRUEN, Victor a Anette BALDAUF, ed. *Shopping Town: Designing the City in Suburban America*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2017. ISBN 978-1-5179-0210-0.

HAAS, Felix. *Nauka o projektování: přehled vývoje stavebnictví*. 6 vyd. Brno: Ediční středisko VUT, 1985.

HADRAVOVÁ, Zdena. Maloobchodní prodejní jednotky. In: HADRAVOVÁ, Zdena a kol. *K některým problémům výstavby obchodních jednotek*. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze, 1970, s. 67-97.

- HADRAVOVÁ, Zdena. *Systémové projektování obchodních jednotek*. Praha: Merkur, 1974.
- HADRAVOVÁ, Zdena. *Vývoj vnitřního obchodu ve světě*. Praha: Merkur, 1975.
- HÁBLOVÁ, Anna. *Města zdí: život a smrt obchodních center*. Praha: Dokořán, 2017. ISBN 978-80-7363-861-0.
- HANZLÍK, Jan, Jana ZAJONCOVÁ a Lenka HÁJKOVÁ. *Teplice: architektura moderní doby: 1860-2000 = Teplitz: Architektur der modernen Zeit : 1860-2000*. Ústí nad Labem: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ústí nad Labem, 2016. ISBN 978-80-85036-66-4.
- HORNBECK, James S. Building Types: Shopping Centers: Shopping can be a Pleasure. *Architectural Record*. New York, 1957, vol. 65, no. 9, pp. 205. ISSN 0003-858X.
- HORNBECK, James S., ed. *Stores and shopping centers*. New York: McGraw-Hill, 1962.
- HUSÁK, V. Pokým sa predstavy stanú skutočnosťou. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1973, roč. 15, č. 3, s. 42-43. ISSN 1335-2180.
- Ideová súťaž na socialistickú prestavbu berlínskeho centra. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1960, roč. 6, č. 9-10, s. 10-13. ISSN 0042-9376.
- ISRAEL, Lawrence J. Building Types: Stores: Basic Necessities of Store Design. *Architectural Record*. New York, 1964, vol. 72, no. 6, pp. 157-168. ISSN 0003-858X.
- JACOBS, Jane. *Smrt a život amerických veľkoměst*. 2., aktualiz. a dopl. vyd. Překlad Jana SOLPEROVÁ. Dolní Kounice: MOX NOX, 2013. ISBN 978-80-905064-4-2.
- JINDRA, Jiří a kol. *Výstavba obchodní sítě: Metodická příručka pro plánování a výstavbu obchodní sítě v ČSSR*. Praha: Merkur, 1971.
- KARFÍK, Vladimír. Centrum, na ktoré sa čaká. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1971, roč. 13, č. 6, s. 185-195. ISSN 1335-2180.
- KAVAN, Jan. Príspevok k formovaniu ťažiskových polôh urbánneho útvaru. *Architektúra & urbanizmus: časopis pre teóriu architektúry a urbanizmu*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1980, roč. 14, č. 1, s. 11-27. ISSN 0044-8680.
- KIDDER SMITH, G. E. Vällingby. *Architectural Record*. New York, 1957, vol. 65, no. 4, pp. 173-182. ISSN 0003-858X.
- KLUGE, Klaus. Städtebauliche Netzgestaltung der Versorgungseinrichtungen und deren Planung in den Stadtzentren. *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1963, Jhg. 12, Nr. 7, S. 413-415. ISSN 0011-9865.
- KODERA, Bořivoj, Václav GIRSA a Miloslav DRDA. *Prodejny a nákupní střediska*. Praha: Státní nakl. technické literatury, 1966.
- KOHOUT, Jaromír a Šárka ŠTENCLOVÁ. Experimentální projektová studie integrovaného obchodně společenského centra. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Lektoroval Václav KASALICKÝ. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1983, roč. 29, č.3, s. 18-20. ISSN 0042-9376.
- KOHOUT, Michal et al. *Sídliště, jak dál?*. Praha: České vysoké učení technické v Praze, Fakulta architektury, Ústav nauky o budovách, 2016. ISBN 978-80-01-05905-0.
- KOHOUTEK, Miloslav, ed. *Úkoly československého vnitřního obchodu při budování socialismu: sborník prací pracovníků Ústavu pro výzkum vnitřního obchodu*. Praha: Orbis, 1954.
- KOMMOVÁ, Veronika. Od obchodu k shopping mallu a zase zpátky?: Proměny veřejného prostoru v souvislosti s výstavbou obchodně-zábavních center. In: *Doktorské konference FA ČVUT* [online]. FA ČVUT v Praze, 2014 [cit. 2020-06-10]. Dostupné z: <http://kolokvium.fa.cvut.cz/2014-1/kommova-veronika-od-obchodu-k-shopping-mallu-a-zase-zpatky>.

KOMMOVÁ, Veronika. Integrace shopping mallů do centra města - je to otázka velikosti?. In: *Doktorské konference FA ČVUT* [online]. FA ČVUT v Praze, 2015 [cit. 2019-02-22]. Dostupné z: <http://kolokvium.fa.cvut.cz/2015-2/kommova-veronika-integrace-shopping-mallu-do-centra-mesta-je-to-otazka-velikosti>.

KOTAČKA, Lubomír. K problematice občanského vybavení nových sídlišť. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Lektorovala Alena MANSFELDOVÁ. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1981, roč. 27, č. 5-6, s. 16-27. ISSN 0042-9376.

KOUKALOVÁ, Martina. Když staré ustupuje novému: asanace během normalizace. In: SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie, Rostislav ŠVÁCHA, Martina KOUKALOVÁ a Eva NOVOTNÁ, eds. *Paneláci 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989: kritický katalog k výstavě Bydliště - panelové sídliště: plány, realizace, bydlení 1945-1989*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2017, s. 232-251. ISBN 978-80-7101-169-9.

KOUKALOVÁ, Šárka. Architektura 60. a 70. let na území Středočeského kraje. In: VRABELOVÁ, Renata, ed. *Architektura 60. a 70. let 20. století v České republice*. Praha: Národní památkový ústav, 2020, s. 132-137. ISBN 978-80-87967-25-6.

KRAMÁR, E a Ján ŠPRLÁK. Luník II: nákupné a spoločenské centrum Terasa Košice. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1961, roč. 7, č. 24, s. 3. ISSN 0009-0697.

KUBA, E. Jak dál v typizaci okrskových středisek?. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1964, roč. 10, č. 24, s. 2. ISSN 0009-0697.

KUBA, Evžen. Obchodní vybavenost v Porubě: několik poznámek a zkušenosti z realizace okrskových a obvodových center. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1976, roč. 22, č. 24, s. 3. ISSN 0009-0697.

KUPENKOWA, Veneta. Kombinierte Einrichtung für Kultur, Gastronomie und Sport. *Architektur der DDR*. Berlin: Verlag für Bauwesen, 1976, Jhg. 25, Nr. 1, S. 28-32. ISSN 0323-3413.

Ladenzentrum Farsta bei Stockholm. *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1961, Jhg. 58, Nr. 7, S. 658-674. ISSN 0005-674X.

LANGR, Vladimír. Středisko občanského vybavení obytných okrsků. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1960, roč. 19, č. 8, s. 563-567. ISSN 0300-5305.

LANGR, V. Bytové domy s vstavaným občianskym vybavením. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1976, roč. 18, č. 8-9, s. 28-29. ISSN 1335-2180.

LICHARD, Pavol. Macedónia buduje svoje obchodné centrum. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1973, roč. 15, č. 3, s. 40-41. ISSN 1335-2180.

LUDWIG, J. Das Zentrum von Vällingby. *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1956, Jhg. 53, Nr. 4, S. 209-216. ISSN 0005-674X.

MANSFELDOVÁ, Alena, Jiří NAVRÁTIL a Václav SKOČDOPOLE. Občanské vybavení v ČSR v dlouhodobém výhledu. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Lektoroval Martin TUNKA. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1979, roč. 25, č. 3, s. 3-15. ISSN 0042-9376.

MAREK, Danuta, 1970. Nowe realizacje handlowe na „Stronie Wschodniej“. *Architektura*. Warszawa: Stowarzyszenie Architektów R. P., 1970, roc. 24, n. 9, s. 300-305. ISSN 0003-8814.

MASÁK, Miroslav. Mezi Expy. In: URLICH, Petr, Petr VORLÍK a Beryl FILSAKOVÁ. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006, s. 20-31. ISBN 80-010-3413-5.

MATOUŠEK, Vladimír. *Komposice a organizace města: Díl první, Vývoj a výtvarné zásady. Díl druhý, Zásady organizace*. Brno: Ústav architektury a územního plánování, 1953.

MATOUŠEK, Vladimír. Řešení pěších zón v centrech měst NDR. *Architektúra & urbanizmus: časopis pre teóriu architektúry a urbanizmu*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1983, roč. 17, č. 3, s. 129-147. ISSN 0044-8680.

MATUŠÍK, Ivan. Kam smeruje vývoj obchodného urbanizmu. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1979, roč. 21, č. 10, s. 10-11. ISSN 1335-2180.

MATUŠÍK, Ivan. Sjazdová diskusia. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1959, roč. 1, č. 10, s. 138-141. ISSN 1335-2180.

MATUŠÍK, Ivan a Marián ZERVAN. *Ivan Matušík: život s architektúrou*. Bratislava: Monada, 2003. ISBN 80-968-9061-1.

MATYSOVÁ, Rozmístění prodejen a zařízení pro služby v obytných útvarech. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1962, roč. 8., č. 9-10, s. 28-33. ISSN 0042-9376.

MATYSOVÁ, ed. Nákupní střediska. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1959, roč. 5, č. 13, s. 25-28. ISSN 0042-9376.

MATYSOVÁ, ed. Obchody v USA. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1963, roč. 9, č. 4, s. 32-34. ISSN 0042-9376.

MATYSOVÁ, ed. Sdružování centra občanského vybavení s bytovým domem. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1963, roč. 9, č. 9-10, s. 45-46. ISSN 0042-9376.

MCLEOD, Mary, 2011. Od postmodernismu k dekonstruktivismu: Architektura a politika v éře Ronalda Reagana. In: MITÁŠOVÁ, Monika, ed. *Oxymorón & pleonasmus: texty kritické a projektivní teorie architektury*. Praha: Zlatý řez, 2011, s. 100-143. ISBN 978-80-903826-3-3.

MERTOVIÁ, Martina. Bratr a sestra: Architekt Petr Žert (1934-2011). In: KLÍMA, Petr, ed. *Růžena Žertová: architektka domů i věcí*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2016, s. 161-176. ISBN 978-80-86863-87-0.

MICHAL, Zdeněk. Obchod a služby v komplexní bytové výstavbě. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1979, roč. 25, č. 23, s. 3. ISSN 0009-0697.

MILLS, D. Dewar. Pedestrian Network. *The Architectural Review*. London: EMAP, 1952, vol. 112, no. 667, pp. 21-29. ISSN 0003-861X.

MLYNČEKOVÁ, Lucia. Pavel Kupka. In: VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 2*. Praha: Bigg Boss, 2022, s. 342-373. ISBN 978-80-908359-2-4.

MORÁŇ, Milan. *Občanské stavby: Stavby pro administrativu a obchod*. Brno: Ediční středisko Vysokého učení technického, 1986.

MORROW, C. Building Types: 14 Ways to better Shopping-center Design. *Architectural Record*. New York, 1940, vol. 48, no. 6, pp. 104-106. ISSN 0003-858X.

MOUČKA, Jan. Potřeba ploch občanských staveb ve městech. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1973, roč. 19, č. 1, s. 9-22. ISSN 0042-9376.

MOUČKA, Jan a Hana STAŠKOVÁ. K pojetí bytového fondu a občanského vybavení na území přestavby. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Lektoroval Vítězslav PROCHÁZKA: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1974, roč. 20, č. 3, s. 3-9. ISSN 0042-9376.

MUSIL, Jiří. O sociologii města a bydlení ve Velké Británii. *Architektura ČSSR*. Praha: Svaz architektů ČSSR, 1965, roč. 24, č. 5, s. 319-324. ISSN 0300-5305.

MUSIL, Josef. Územně plánovací a urbanistické aspekty občanského vybavení. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Lektoroval Karel STREJC. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1980, roč. 26, č. 5-6, s. 20-26. ISSN 0042-9376.

MUSIL, Josef. Sdružování prostředků a činností v rozvoji nevýrobních odvětví. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1986, roč. 45, č. 1, s. 43-46. ISSN 0300-5305.

MÜHLER, Georg. Wettbewerb Prager Straße in Dresden. *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1963, Jhg. 12, Nr. 3, S. 133-155. ISSN 0011-9865.

NAGEL, Siegfried. *Bauten des Handels: Läden: Warenhäuser, Einkaufszentren*. Gütersloh: Bertelsmann, 1973. ISBN 3-570-08828-6.

NAIM, Janet. Building Types: Shopping Malls in the Center City. *Architectural Record*. New York, 1978, vol. 86, no. 3, pp. 117-132. ISSN 0003-858X.

NELSON, Richard L. *The selection of retail locations*. New York: F.W. Dodge Corp, 1958.

NOVOTNÁ, Eva. Jak vyřešit bytový problém? Nařízením!. In: SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie, Rostislav ŠVÁCHA, Martina KOUKALOVÁ a Eva NOVOTNÁ, eds. *Paneláci 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989: kritický katalog k výstavě Bydliště - panelové sídliště: plány, realizace, bydlení 1945-1989*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2017, s. 112-127. ISBN 978-80-7101-169-9.

OBUŠEK, Jozef. Bytový dom s občianskym vybavenim na prizemi. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1981, roč. 23, č. 9, s. 36-39. ISSN 1335-2180.

ORTMANN, Wolfgang. Zweigeschossige Kaufhallen - Berlin, Leipziger Straße. *Architektur der DDR*. Berlin: Verlag für Bauwesen, 1979, Jhg. 28, Nr. 1, S. 24-28. ISSN 0323-3413.

PARNES, Louis. *Planning stores that pay: Organic design and layout for efficient merchandising*. New York: F.W. Dodge Corp, 1948.

PECHAR, Josef. *Československá architektura: 1945-1977*. Praha: Odeon, 1979.

PERNICA, Karel M. *Československý vnitřní obchod ve třetí pětiletce*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1961.

POLÍVKOVÁ, Helena a Helena JANIŠOVÁ. Problematika nákupních center v pražské středočeské aglomeraci: úvaha o nákupních zvyklostech obyvatel. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1973, roč. 32, č. 7, s. 353-357. ISSN 0300-5305.

POSPĚCH, Pavel. *Od veřejného prostoru k nákupním centrům: svět cizinců a jeho regulace*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2015. ISBN 978-80-7419-186-2.

PRENDEL, Werner. Neue Funktionslösungen für gesellschaftliche Bauten. *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1971, Jhg. 20, Nr. 7, S. 394-401. ISSN 0011-9865.

PRENDEL, Werner. Wohngebietszentren in der DDR. *Architektur der DDR*. Berlin: Verlag für Bauwesen, 1976, Jhg. 25, Nr. 1, S. 13-16. ISSN 0323-3413.

Projev N. S. Chruščova na Všesvazové konferenci stavbařů 12. dubna 1958. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1958, roč. 4, č. 9-10, s. 3-11. ISSN 0042-9376.

REDSTONE, Louis G. Festive atmosphere helps sales. In: HORNBECK, James S., ed. *Stores and shopping centers*. New York: McGraw-Hill, 1962, s. 115-120.

REJCHL, Milan. Umění spolupráce. Rozhovor s architektem Milanem Rejchlem. In: ZIKMUND-LENDER, Ladislav, ed. *Experimentální sídliště Invalidovna*. Hradec Králové: Zikmund, 2014, s. 112-113. ISBN 978-80-905271-3-3.

RICHARDS, J. M. Stockholm's new commercial centre. *The Architectural Review*. London: EMAP, 1961, vol. 130, no. 774, pp. 105-119. ISSN 0003-861X.

ROKOŠNÝ, Anton. Typizácia občianskeho vybavenia. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1963, roč. 5, č. 6, s. 115. ISSN 1335-2180.

RUDIŠ, Viktor. Viktor Rudiš, rozhovor ze dne 27. 11. 2003. In: URLICH, Petr, Petr VORLÍK a Beryl FILSAKOVÁ. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006, s. 132-143. ISBN 80-010-3413-5.

RULF, Vladimír. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. Praha: Merkur, 1978.

SCHMIDT, Hans. Rotterdam - der Neubau einer Stadt. *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1961, Jhg. 10, Nr. 10, S. 572-575. ISSN 0011-9865.

SCHMÖLZ, Matthä. Blicküber den ZaunaufGeschäfts- undLadenbauten. *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1952, Jhg. 49, Nr. 7, S. 468-471. ISSN 0005-674X.

SCHNITZEROVÁ, Nikola. *Košické obchodné domy Prior a Dargov*. Brno, 2019. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Martin HORÁČEK. Dostupné také z: <https://is.muni.cz/th/pvng8/>.

SCHÖNFELDER, Wolfgang a Hannelore UHLMANN. Städtebauliche Einordnung gesellschaftlicher Zentren in Neubauwohngebieten. *Architektur der DDR*. Berlin: Verlag für Bauwesen, 1976, Jhg. 25, Nr. 1, S. 24-27. ISSN 0323-3413.

SIEGEL, ed. Metody územního řešení nákupních a společenských středisek ve Švédsku. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1960, roč. 6, č. 18, s. 5-8. ISSN 0042-9376.

SIEGEL, ed. Současné tendence v projektování obytných mikrorajónů v SSSR. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1960, roč. 6, č. 15, s. 9-12. ISSN 0042-9376.

SIEGEL, ed. Města v USA a perspektivy jejich rozvoje. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1961, roč. 7, č. 15, s. 11-16. ISSN 0042-9376.

SIEGEL, ed. Nová nákupní střediska v Moskvě. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1961, roč. 7, č. 15, s. 29-31. ISSN 0042-9376.

SIEGEL, ed. Nové principy urbanistického řešení obytných obvodů a mikrorajónů v SSSR. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1961, roč. 7, č. 18, s. 11-14. ISSN 0042-9376.

SIEGEL, ed. Realizace nového městského centra ve Varšavě - výstavba východní strany ul. Marszałkowské. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1961, roč. 7, č. 2, s. 14-15. ISSN 0042-9376.

SIEGEL, ed. Územní plánování a stavba měst v Holandsku. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1962, roč. 8, č. 7, s. 9-14. ISSN 0042-9376.

SIEGEL, ed. Nová sovětská "Doporučení pro územní plánování a výstavbu obytných obvodů a okrsků". *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1964, roč. 10, č. 14, s. 3-5. ISSN 0042-9376.

SIEGEL, ed. Problémy urbanistického řešení městských center v SSSR. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1964, roč. 10, č. 12, s. 9-11. ISSN 0042-9376.

SIEGEL, ed. K přestavbě městských center v USA. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1965, roč. 11, č. 4, s. 7-10. ISSN 0042-9376.

SIEGEL, ed. K současnému rumunskému urbanismu. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1965, roč. 11, č. 4, s. 11-14. ISSN 0042-9376.

SIEGEL, ed. Nová sovětská pravidla pro územní plánování a výstavba sídlišť. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1965, roč. 11, č. 1, s. 7-11. ISSN 0042-9376.

SIROTEK, Jaromír. Výstavba maloobchodních jednotek v historických jádrech našich měst. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1969, roč. 11, č. 1-2, s. 28-33. ISSN 1335-2180.

SMITH, George a James HORNBECK. Building Types: Buildings for Retailing. *Architectural Record*. New York, 1956, vol. 64, no. 3, pp. 205-228. ISSN 0003-858X.

SNAITH, William T. How retailing principles affect design. In: HORNBECK, James S., ed. *Stores and shopping centers*. New York: McGraw-Hill, 1962, s. 2-10.

SNIEGON, Peter. Die Planung des Gebietes Prager Straße in Dresden. *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1965, Jhg. 14, Nr. 1, S. 9-13. ISSN 0011-9865.

STRABENMEIER, Werner a Günther WERNITZ. Wohnkomplex Leipziger Straße in Berlin. *Architektur der DDR*. Berlin: Verlag für Bauwesen, 1979, Jhg. 28, Nr. 1, S. 17-20. ISSN 0323-3413.

STUDIJNÍ KABINET SÚRPMO. Pěší provoz ve městech: studijní úkol MVT ČSR. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1974, roč. 20, č. 17, s. 4-5. ISSN 0009-0697.

SUTNAR, Ladislav. Building Types: Signs and Symbols: Commercial Symbols in Architecture. *Architectural Record*. New York, 1956, vol. 64, no. 9, pp. 257-261. ISSN 0003-858X.

SŮVA, Stanislav, 1957. Poznámky o nizozemské bytové výstavbě. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1957, roč. 3, č. 3, s. 4. ISSN 0009-0697.

ŠTURSA, Jiří. *Typologie budov obchodních*. Praha: Vydavatelství ČVUT, 1971.

ŠTVÁN, Jaromír. *Urbanistické zásady pro navrhování občanského vybavení*. Brno: Výzkumný ústav výstavby a architektury, skupina územního plánování, 1958.

ŠVÁCHA, Rostislav. Technokratická sídliště. In: SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie, Rostislav ŠVÁCHA, Martina KOUKALOVÁ a Eva NOVOTNÁ, eds. *Paneláci 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989: kritický katalog k výstavě Bydliště - panelové sídliště: plány, realizace, bydlení 1945-1989*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2017, s. 202-219. ISBN 978-80-7101-169-9.

ŠVÁCHA, Rostislav. Sial. In: VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 1*. Praha: Bigg Boss, 2022, s. 390-431. ISBN 978-80-908359-1-7.

The Architectural Review: Man Made America. London: EMAP, 1950, vol. 108, no. 648. ISSN 0003-861X.

THOMPSON, Elisabeth K. Building Types: New Approach for Shopping Centers. *Architectural Record*. New York, 1968, vol. 76, no. 4, pp.167. ISSN 0003-858X.

Three Shopping Centres: 3 Victoria Centre, Nottingham. *The Architectural Review*. London: EMAP, 1973, vol. 153, no. 913, pp. 180-187. ISSN 0003-861X.

VANKEOVÁ, Alena a Zuzana BUREŠOVÁ, eds. *Směry vývoje a charakteristické rysy maloobchodní sítě ve vybraných zemích*. Praha: Výzkumný ústav obchodu, 1973.

VASKA, Vladimír. Einkaufs- und Dienstleistungszentrum in Martin, ČSSR. *Architektur der DDR*. Berlin: Verlag für Bauwesen, 1978, Jhg. 27, Nr. 3, S. 169-171. ISSN 0323-3413.

Vnitřní obchod v ČSR. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1959.

Vyhláška č. 97/1962 Sb.Vyhláška ministerstva výstavby o dokumentaci, sledování a vyhodnocování experimentálních staveb. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 21. září 1962 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1962-97>.

WALL, Alex. *Victor Gruen: From Urban Shop to New City*. Barcelona: Actar, 2005. ISBN 978-84-9595-187-8. S. 111. Cit. dle KOMMOVÁ, Veronika. Od obchodu k shopping mallu a zase zpátky?: Proměny veřejného prostoru v souvislosti s výstavbou obchodně-zábavních center.

WEIN, Julius. Stavby občanského vybavení sídlišť. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1960, roč. 19, č. 1, s. 76-78. ISSN 0300-5305.

WELCH, Kenneth C. Building Types: Regional Shopping Centers. *Architectural Record*. New York, 1951, vol. 59, no. 3, pp. 121-131. ISSN 0003-858X.

WESSEL, Gerd. Zu Veränderungen der städtebaulich-räumlichen Ordnung. *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1970, Jhg. 19, Nr. 12, S. 722-729. ISSN 0011-9865.

WIENER, Paul a José SERT. Five civic centers in South America. *Architectural Record*. New York, 1953, vol. 61, no. 8, pp. 121-136. ISSN 0003-858X.

WILD, Friedemann a Walter PAWLIK. *Warenhaus und Einkaufszentrum*. München: G. D. W. Callwey, 1972. ISBN 3-7667-0217-3.

WINTER, John. Shopping center: Milton Keynes. *The Architectural Review*. London: EMAP, 1980, vol. 168, no. 1008, pp. 144-154. ISSN 0003-861X.

WOLF, Karl-Heinz. Angebotsprojekte für Kaufhallen. *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1972, Jhg. 21, Nr. 8, S. 456-464. ISSN 0011-9865.

WOLF, Karl-Heinz. Planungs-, Projektierungs- und Rationalisierungs-grundlagen für Kaufhallen. *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1972, Jhg. 21, Nr. 8, S. 471-475. ISSN 0011-9865.

WRIGHT, Lance. Shopping the Environment. *The Architectural Review*. London: EMAP, 1973, vol. 153, no. 913, pp. 168-179. ISSN 0003-861X.

ZALČÍK, Tibor a Matúš DULLA. *Slovenská architektúra 1976-1980*. Bratislava: Veda, 1982.

Zákon č. 124/1976 Sb. Zákon o ochraně zemědělského půdního fondu (úplné znění zákona o ochraně zemědělského půdního fondu, jak vyplývá z pozdějších zákonných změn a doplňků). In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 23. června 1976 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1976-124>.

ZÁRIŠ, František. Súťaž na obchodno-spoločenské centrum v Bratislave. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1969, roč. 11, č. 1-2, s. 18-23. ISSN 1335-2180.

Kapitola 6

10 let podniku Prior, Severomoravské obchodní domy Ostrava: 10 let služeb spotřebitelům. Ostrava: Moravské tiskařské závody, n.p. Olomouc, 1985.

ARON, Jiří a Vladislav VÁCHA. *Maloobchodní síť ve městech: její výstavba, organizace a plánování*. Praha: Orbis, 1956.

ATKINSON, Fello. La Rinascente Store, Rome. *The Architectural Review*. London: EMAP, 1962, vol. 132, no. 788, pp. 268-274. ISSN 0003-861X.

AUTORSKÝ KOLEKTIV. Výstavba - osídlení - prostředí 1. *Výstavba a architektura*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1971, roč. 17, příloha s. 77-101.

BAHNA, Ján. Dostavba Domu odievania a obchodného domu Dunaj v Bratislave. *Architektúra ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1980, roč. 39, č. 7, s. 317-320. ISSN 0300-5305.

BAHNA, Ján. Prior v Leviciach - hľadanie urbanného kontextu. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1983, roč. 25, č. 9, s. 26-27. ISSN 1335-2180.

BAHNA, Ján. Vývoj obchodného domu ako stavebného typu. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1983, roč. 25, č. 9, s. 3-6. ISSN 1335-2180.

BAHNA, Ján. Obchodný dom Ružinov v Bratislave. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1985, roč. 27, č. 3, s. 12-13. ISSN 1335-2180.

BAKER, Geoffrey a Bruno FUNARO, 1949. Building Types: Shopping Centers. *Architectural Record*. New York, 1949, vol. 57, no. 8, s. 110-125. ISSN 0003-858X.

BAKER, Geoffrey a Bruno FUNARO. *Shopping centers: design and operation*. New York: Reinhold, 1951.

BENEŠ, Ondřej. *Metody zkoumání a interpretace architektury v současných podmínkách*. Praha, 2012. Disertační práce. ČVUT v Praze, Fakulta architektury, Ústav teorie a dějin architektury. Vedoucí práce Petr URLICH.

BERAN, Lukáš a Pavel SMĚTÁK. Věra a Vladimír Machoninovi. In: VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 2*. Praha: Bigg Boss, 2022, s. 28-67. ISBN 978-80-908359-2-4.

BOK, ed. *Universální obchodní dům na Leninském prospektu. Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1958, roč. 4, č. 12, s. 33-34. ISSN 0042-9376.

BOK, ed. *Novodobé obchody a obchodní domy, jejich navrhování a organizace. Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1959, roč. 5, č. 2, s. 33-36. ISSN 0042-9376.

BRANDT, Jürgen. Die Shopping Centers in den USA. *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1961, Jhg. 58, Nr. 7, S. 59-70. ISSN 0005-674X.

CENTRUM - Warenhaus in Dresden. *Architektur der DDR*. Berlin: Verlag für Bauwesen, 1979, Jhg. 28, Nr. 11, S. 669-675. ISSN 0323-3413.

Centrum Warenhaus. In: *Das neue Dresden* [online]. 2020 [cit. 2021-07-24]. Dostupné z: <http://www.das-neue-dresden.de/centrum-warenhaus.html>.

COSTACHE, Ion. *Technologie realizácie obchodných stredísk a obchodných domov v Rumunsku*. In: KOLEKTIV AUTORŮ. *Inteco 82: symposium spoločnosti obchodu ČSVTS s mezin. účastí, Brno 1982: sborník přednášek. Díl 3. Sekce 2, 3, Obchodní domy a nákupní střediska; Potravinářský obchod*. Brno: Dům techniky ČSVTS, 1982, s. 42-48.

ČAPKA, Bohuslav. Alex: nové centrum Berlína. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1974, roč. 20, č. 2, s. 3. ISSN 0009-0697.

ČEREPACHINOVA, A. N. *Interiér a zařízení budov pro obchody a služby*. Překlad Imrich KORPANEC. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1978.

ČÍŽEK, Pavel. Ako ich vidí konštruktér. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1973, roč. 15, č. 3, s. 44-45. ISSN 1335-2180.

ČÍŽEK, Pavel. Celomontovaná konštrukčná sústava ŠPÚO-ZIPP. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1977, roč. 19, č. 10, s. 26-27. ISSN 1335-2180.

ČÍŽEK, Pavel. Montovaný skelet pro obchodní domy. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1978, roč. 24, č. 5, s. 1, 6. ISSN 0009-0697.

ČÍŽEK, Pavel. *Obchodný dom Prior v Lučenci. Prvý predstaviteľ novej generácie: Nová generácia OD v novom skelete*. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1983, roč. 25, č. 9, s. 9. ISSN 1335-2180.

ČSN 06 0210. *Výpočet tepelných ztrát budov při ústředním vytápění*. Praha: Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření, 1977.

ČSN 06 0310. *Ústřední vytápění. Projektování a montáž*. Praha: Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření, 1983.

ČSN 06 0312. *Ústřední sálavé vytápění se zabetonovanými trubkami. Projektování a montáž*. Praha: Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření, 1972.

ČSN 06 1110. *Otopná článková tělesa litinová pro ústřední vytápění*. Praha: Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření, 1972.

ČSN 06 1120. *Vyhrievacie článkové ocelové telesá na ústrednévykurovanie. Technické dodaciepredpisy*. Praha: Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření, 1975.

ČSN 14 0641. *Zásady pro výstavbu a vybavení chladírenských místností*. Praha: Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření.

ČSN 14 2121. *Větrání chladíren s teplotou nad 0 °C*. Praha: Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření.

ČSN 34 1310-90. *Zvláštní elektrická zařízení*. Praha: Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření.

ČSN 34 1610. *Elektrotechnické předpisy ČSN. Elektrický silnoproudý rozvod v průmyslových provozovnách*. Praha: Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření, 1963.

ČSN 36 0046. *Umělé osvětlování v průmyslových závodech*. Praha: Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření, 1968.

ČSN 36 0505. *Třídění svítidel podle rozložení světelného toku*. Praha: Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření, 1960.

ČSN 36 8840. *Měření zvukově izolačních vlastností stavebních konstrukcí*. Praha: Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření, 1967.

ČSN 37 5215. *Elektrická zařízení v koupelnách, umývárkách a sprchách*. Praha: Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření, 1971.

ČSN 38 6441. *Odběrní plynová zařízení na svítiplyn a zemní plyn v budovách*. Praha: Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření, 1981.

ČSN 73 0121. *Domovní vodovody*. Praha: Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření.

ČSN 73 0131. *Domovní kanalizace*. Praha: Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření.

ČSN P 73 0531. *Ochrana proti hluku v pozemních stavbách*. Praha: Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření, 1972.

ČSN 73 0540. *Tepelně technické vlastnosti stavebních konstrukcí a budov. Názvosloví, požadavky a kritéria*. Praha: Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření, 1979.

ČSN 73 0760. *Požární předpisy pro výstavbu průmyslových závodů a sídlišť*. Praha: Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření, 1967.

ČSN 72 7006. *Výpočet tepelných ztrát při navrhování tepelných izolací*. Praha: Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření, 1974.

DICK, Peter, Siegfried KURTH a Günter WALTHER. Zur Rekonstruktion des Warenhauses „konsument“ Am Brühl in Leipzig. *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1969, Jhg. 18, Nr. 4, S. 198-205. ISSN 0011-9865.

DRENKA, D. Čím a ako jich osvetľovať?. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1973, roč. 15, č. 3, s. 30-31. ISSN 1335-2180.

DUDEK, Oldřich. *Občanské stavby - Obchodní stavby*. Praha: ČVUT, 1979.

DUDEK, Oldřich. *Obchodní domy spotřebních družstev: Směrnice pro navrhování staveb občanského vybavení*. Praha: Svaz spotřebních družstev, 1969.

DULLA, Matúš. Dom odievania v Bratislave. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1986, roč. 28, č. 3, s. 4-6. ISSN 1335-2180.

DULLA, Matúš a Henrieta MORAVČÍKOVÁ. Slovensko. Česko. Kontext. Expo. Vzťahy na ose Bratislava-Brno-Praha. Slovenská vysoká škola technická. Zahraniční reprezentace. Utopie. Setkávání. Bourání. In: VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 1*. Praha: Bigg Boss, 2022, s. 323-335. ISBN 978-80-908359-1-7.

DUNAJČÍK, Milan. Obchodné stavby ako súčasť mestského prostredia. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1988, roč. 30, č. 6, s. 2-5. ISSN 1335-2180.

EDEL, Zdeněk. Obchodní dům na Tylově náměstí. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1971, roč. 17, č. 1, s. 2. ISSN 0009-0697.

FUCHS, Bohuslav. Obchodní dům Prior v Košicích. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1969, roč. 11, č. 1-2, s. 12-17. ISSN 1335-2180.

GAJDOVÁ, Petra. *Architektka Růžena Žertová*. Brno, 2010. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Jiří KROUPA.

GAJDOVÁ, Petra a Petr KLÍMA. Obchodní dům Prior Olomouc. In: KLÍMA, Petr, ed. *Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975*. Praha: Vysoká škola uměleckopřemyslová v Praze, 2011, s. 152-159. ISBN 978-80-86863-40-5.

GATZ, Konrad a Fritz HIERL. *Neue Läden: Läden, Kaufzentren, Kaufhäuser*. München: Georg D. W. Callwey, 1956.

GATZ, Konrad a Gerhard ACHTERBERG. *Barevnost v architektuře*. Překlad Otakar NEČAS. Praha: Nakladatelství technické literatury, 1967.

GATZ, Konrad a Wilhelm WALLENFANG. *Barevnost staveb: Příručka barevných nátěrů a omítek staveb*. Překlad Otakar NEČAS a Antonín BASS. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1963.

GRAY, Christina Bernadette. *Architecture in the Experience Economy: The Catalog Showroom and Best Products Company*. Los Angeles, 2019. Dissertation. University of California. Vedoucí práce Sylvia LAVIN. Dostupné také z: https://escholarship.org/content/qt7wh6x03b/qt7wh6x03b_noSplash_006cfb2f53033956adcdf81d0239bf4e.pdf.

GRUEN, Victor et al., 1950. What makes a 1940 store obsolete?: Air conditioning. *Architectural Forum: The Magazine of Building*. New York, 1940, vol. 93, no. 1, pp. 73. ISSN 0003-8539.

HADRAVOVÁ, Zdena. *Systémové projektování obchodních jednotek*. Praha: Merkur, 1974.

HADRAVOVÁ, Zdena. *Vývoj vnitřního obchodu ve světě*. Praha: Merkur, 1975.

HADRAVOVÁ, Zdena. *Obchodně provozní jednotky*. Praha: SNTL - Nakladatelství technické literatury, 1985.

HAUSEROVÁ, Milena. Město mezi trváním a přestavbou. In: VORLÍK, Petr et al. *(A)typ: architektura osmdesátých let*. Praha: České vysoké učení technické v Praze, Fakulta architektury, 2019, s. 16-23. ISBN 978-80-01-06641-6.

HAVEL, Zdeněk, Mikuláš PICHANIČ a Lenka PRAŽSKÁ. *Organizace a řízení socialistického vnitřního obchodu: celostátní vysokoškolská učebnice pro stud. ekonomických fakult studijních oborů 62. 2. dopl. vyd.* Praha: Merkur, 1987.

HAVRÁNKOVÁ, Blažena. *Občianske budovy: budovy pre obchod*. Bratislava: Edičné stredisko Slovenské vysoké školy technické, 1984.

HLAVÁČEK, Ludvík. Architektura a svět. In: ŠEVČÍK, Jiří a Monika MITÁŠOVÁ, eds. *Česká a slovenská architektura 1971-2011: texty, rozhovory, dokumenty*. V Praze: Akademie výtvarných umění, 2013, s. 25-32. ISBN 978-80-87108-28-4.

HONZÍK, Karel. *Cestou k socialistické architektuře*. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1960.

HONZÍK, Karel. O životním slohu a podmínkách jeho vzniku. In: HONZÍK, Karel, Miroslav KLIVAR a Zbyněk KUCHYŇKA. *Aktuální problémy socialistického životního slohu*. Praha: Čs. společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí, 1963, s. 1-15.

HRUBÝ, Jan. 45 let Bílé labutě. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1984, roč. 30, č. 9, s. 17. ISSN 0009-0697.

HUDCOVÁ, ed. Úpravy průčelí obchodních domů s použitím plastických hmot. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1968, roč. 14, č. 10, s. 38-41. ISSN 0042-9376.

CHORVÁT, Miloš. K sůtaži na Kamenné námestie v Bratislave. *Architektura ČSSR*. Praha: Svaz architektů ČSSR, 1961, roč. 20, č. 4, s. 219-224. ISSN 0300-5305.

ISRAEL, Lawrence J. Building Types: Stores: Basic Necessities of Store Design. *Architectural Record*. New York, 1964, vol. 72, no. 6, pp. 157-168. ISSN 0003-858X.

JANULA, Ladislav, Jiří JELEN a Antonín ŠVESTKA. *Obchodní domy a nákupní střediska spotřebních družstev*. Praha: Svépomoc, 1969.

Jednotná organizácia riadenia a prevádzky obchodných domov Prior. [S.l.: nákl. vl.], 1973.

KARFÍK, Vladimír, 1978. Kamenné námestie v Bratislave riešila súťaž. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1978, roč. 3, č. 2, s. 38-42. ISSN 1335-2180.

KAROUS, Pavel. Umění v hotelu ČSSR. Systém osazování výtvarného umění v architektuře na Západě a v ČSSR. In: KAROUS, Pavel, ed. *Hotel Praha*. V Praze: Bigg Boss, 2019, s. 60-75. ISBN 978-80-87989-27-2.

KIŠ, Karol, ed. *20 rokov obchodných domov vo Východoslovenskom kraji*. Košice: [nákl. vl.], 1974.

KITTRICH, Josef. Od maloobchodu k obchodním palácům. *Architektura: spojené časopisy Stavba, Stavitel, Styl*. Praha: Klub architektů, 1939, roč. 1, č. 1-12, s. 133-145. ISSN 1803-5574.

KLÍMA, Petr. Obchodní dům Prior Pardubice. In: KLÍMA, Petr, ed. *Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011, s. 38-59. ISBN 978-80-86863-40-5.

KLÍMA, Petr. Obchodní dům Prior Praha / Máj. In: KLÍMA, Petr, ed. *Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011, s. 60-91. ISBN 978-80-86863-40-5.

KLÍMA, Petr. Výkladní skříň a duch doby. In: KLÍMA, Petr, ed. *Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011, s. 4-5. ISBN 978-80-86863-40-5.

KLÍMA, Petr, ed. *Růžena Žertová: architektka domů i věcí*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2016. ISBN 978-80-86863-87-0.

KLÍMA, Petr a Pavel MARŠÁT. Prior Plzeň. In: *Český rozhlas: Plzeň* [online]. © 1997-2021 [cit. 2021-12-12]. Dostupné z: <https://plzen.rozhlas.cz/prior-plzen-6736805>.

KLÍMA, Petr a Petr ŠNEBERK. Obchodní dům Prior Plzeň. In: KLÍMA, Petr, ed. *Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011, s. 92-97. ISBN 978-80-86863-40-5.

KLÍMA, Petr, Petra GAJDOVÁ a Darina ZAVADILOVÁ. Poutače v prostoru. Obchodní domy. In: KLÍMA, Petr, ed. *Růžena Žertová: architektka domů i věcí*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2016, s. 17-64. ISBN 978-80-86863-87-0.

KLOUDOVÁ, Jana. *Obchodní dům Dyje ve Znojmě*. Brno, 2012. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Tomáš JERÁBEK. Dostupné také z: <https://is.muni.cz/th/ba7kl/>.

KODERA, Bořivoj, Václav GIRSA a Miloslav DRDA. *Prodejny a nákupní střediska*. Praha: Státní nakl. technické literatury, 1966.

KOHOUTEK, Miloslav, ed. *Úkoly československého vnitřního obchodu při budování socialismu: sborník prací pracovníků Ústavu pro výzkum vnitřního obchodu*. Praha: Orbis, 1954.

KOOLHAAS, Rem. *Texty*. Překlad Jana TICHÁ. Praha: Zlatý řez, 2014. ISBN 978-80-903826-8-8.

KOSMAN, Kamil. Obchodný dom Hron v Banskej Bystrici. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1965, roč. 7, č. 10, s. 222-225. ISSN 1335-2180.

KOZÁK, Juraj. Ocel: aké možnosti dáva architektovi oceľová konštrukcia. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1979, roč. 21, č. 1, s. 10-12. ISSN 1335-2180.

KRIVOŠOVÁ, Jana a Elena LUKÁČOVÁ. *Premeny súčasnej architektúry Slovenska*. Bratislava: Alfa, 1990. ISBN 80-05-00600-4.

KROC, Stanislav. *Vývoj maloobchodní sítě v letech 1963-1983*. Praha: Výzkumný ústav obchodu, 1985.

KROC, Stanislav a Zdenka SAJALOVÁ, eds. *Sortimentno-prevádzková typizácia plnosortimentných obchodných domov*. Bratislava: ERPO, 1981.

KROC, Stanislav a Zdenka SAJALOVÁ, eds. *Sortimentně provozní typizace plnosortimentních obchodních domů*. Praha: Merkur, 1988.

KUBÍČKOVÁ, Klára. Možnosti spolupráce a hodnotenia výtvarnej tvorby v architektúre. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1988, roč. 30, č. 8, s. 9-10. ISSN 1335-2180.

KUNA, V. K čomu sme dospeli / o čo se opierame. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1973, roč. 15, č. 3, s. 46-47. ISSN 1335-2180.

KUZMA, Dušan. Syntéza architektúry a výtvarného umenia. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1988, roč. 30, č. 8, s. 3-5. ISSN 1335-2180.

LACO, Cyprián a Samo ŠALING, eds. *Stavebnícky náučný slovník: 5. zv., Architektúra a typológia. 1. časť. A - O*. Bratislava: Slov. vydav. techn. lit., 1966.

LACO, Cyprián a Samo ŠALING, eds. *Stavebnícky náučný slovník: 5. zv., Architektúra a typológia. 2. časť. P - Ž*. Bratislava: Slov. vydav. techn. lit., 1966.

LAITIN, Daniel a Daniel SCHWARTZMAN. Building Types: Store design: Store fixtures and display. *Architectural Record*. New York, 1952, vol. 60, no. 7, pp. 166-169. ISSN 0003-858X.

LAPIDUS, Morris. Building Types: Store design: Store fronts. *Architectural Record*. New York, 1952, vol. 60, no. 7, pp. 150-155. ISSN 0003-858X.

LEIJONHUFVUD, H. S. Genossenschaftliche Warenhäuser in Schweden. *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1964, Jhg. 61, Nr. 7, S. 729-732. ISSN 0005-674X.

LEONG, Sze a Srdjan WEISS. Air Conditioning. In: CHUNG, Chuihua Judy, Jeffrey INABA, Rem KOOLHAAS a Sze Tsung LEONG, eds. *Project on the City II: The Harvard Guide to Shopping*. Köln: Taschen, 2001, s. 92-127. ISBN 3-8228-6047-6.

LEONG, Sze a Srdjan WEISS. Escalator. In: CHUNG, Chuihua Judy, Jeffrey INABA, Rem KOOLHAAS a Sze Tsung LEONG, eds. *Project on the City II: The Harvard Guide to Shopping*. Köln: Taschen, 2001, s. 336-365. ISBN 3-8228-6047-6.

LICHARD, Pavol, 1978. Architektúra trvalej hodnoty: Obchodný dom Kotva. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1978, roč. 20, č. 2, s. 29-31. ISSN 1335-2180.

M., J. Informácie: Obchodné domy pre Prahu. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1972, roč. 14, č. 1, s. 53. ISSN 1335-2180.

MASÁK, Miroslav. *Tak nějak to bylo*. Praha: KANT, 2006. ISBN 80-869-7014-0.

MATOUŠKOVÁ, Kamila. Přestavba měst a modernizace bytového fondu v českých zemích v období 1945-1985. *Architektúra & urbanizmus: časopis pre teóriu architektúry a urbanizmu*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1985, roč. 19, č. 3, s. 141-161. ISSN 0044-8680.

MATUŠÍK, Ivan a Marián ZERVAN. *Ivan Matušík: život s architektúrou*. Bratislava: Monada, 2003. ISBN 80-968-9061-1.

MINAROVIČ, P. Architektonická aktualita: Žilinský obchodný dom Prior. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1976, roč. 18, č. 1-2, s. 64-65. ISSN 1335-2180.

MINÁRIK, Fedor. Obchodný dom Prior v Martine. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1983, roč. 25, č. 9, s. 12. ISSN 1335-2180.

MERTOVIÁ, Martina. Bratr a sestra: Architekt Petr Žert (1934-2011). In: KLÍMA, Petr, ed. *Růžena Žertová: architektka domů i věcí*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2016, s. 161-176. ISBN 978-80-86863-87-0.

MONCOL, Milan, 1988. Obchodný dom Prior v Prešove: slovo recenzenta. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1988, roč. 30, č. 6, s. 9-11. ISSN 1335-2180.

MOOS, Jiří. Československé a zahraniční příklady obchodních domů. In: URLICH, Petr, ed. *Obchodní dům Prior/Kotva: historie, urbanismus, architektura*. Praha: Národní památkový ústav, 2018, s. 34-74. ISBN 978-80-87967-19-5.

MOOS, Jiří. Východoněmecká silbermode 1. díl: Zrod unikátního stylu obchodních domů 60. a 70. let. In: *Earch* [online]. Praha, 2018 [cit. 2018-12-16]. Dostupné z: <http://www.earch.cz/cs/revue/vychodonemecka-silbermode-1-dil-zrod-unikatniho-stylu-obchodnich-domu-60-70-let>.

MOOS, Jiří. Východoněmecká silbermode 2. díl: Vzorový chrám konzumu ve vybombardovaném městě. In: *Earch* [online]. Praha, 2018 [cit. 2018-12-29]. Dostupné z: <http://www.earch.cz/cs/revue/vychodonemecka-silbermode-2-dil-vzorovy-chram-konzumu-ve-vybombardovanem-meste>.

MOOS, Jiří. Východoněmecká silbermode 3. díl: Nejmodernější obchodní dům NDR. In: *Earch* [online]. Praha, 2018 [cit. 2018-12-29]. Dostupné z: <http://www.earch.cz/cs/revue/vychodonemecka-silbermode-3-dil-nejmodernejsi-obchodni-dum-ndr-0>.

MOOS, Jiří. Východoněmecká silbermode 4. díl: Obchodní dům jako spojnice původní a nové zástavby města Suhl. In: *Earch* [online]. Praha, 2018 [cit. 2018-12-29]. Dostupné z: <http://www.earch.cz/cs/revue/vychodonemecka-silbermode-4-dil-obchodni-dum-jako-spojnice-puvodni-nove-zastavby-mesta-suhl>.

MOOS, Jiří. Východoněmecká silbermode 5. díl: Polygonální krystaly v Drážďanech. In: *Earch* [online]. Praha, 2018 [cit. 2018-12-29]. Dostupné z: <https://www.earch.cz/revue/clanek/vychodonemecka-silbermode-5-dil-polygonalni-krystaly-v-drazdanech>.

MOOS, Jiří a Petr URLICH. Zásady a principy užití při řešení obchodních domů v druhé polovině 20. století. In: URLICH, Petr, ed. *Obchodní dům Prior/Kotva: historie, urbanismus, architektura*. Praha: Národní památkový ústav, 2018, s. 75-85. ISBN 978-80-87967-19-5.

MORÁŇ, Milan. *Občanské stavby: Stavby pro administrativu a obchod*. Brno: Ediční středisko Vysokého učení technického, 1986.

NAGEL, Siegfried. *Bauten des Handels: Läden: Warenhäuser, Einkaufszentren*. Gütersloh: Bertelsmann, 1973. ISBN 3-570-08828-6.

NÁBĚLEK, Stanislav. Farba sa vracia. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1973, roč. 15, č. 3, s. 12-15. ISSN 1335-2180.

NÁBĚLEK, Stanislav. Obchodní dům v Pardubicích. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1976, roč. 35, č. 4, s. 156-158. ISSN 0300-5305.

NEUFERT, Ernst. *Bau-Entwurfslehre: Grundlagen, Normen und Vorschriften über Anlage, Bau, Gestaltung, Raumbedarf, Raumbeziehungen. Maße für Gebäude, Räume, Einrichtungen und Geräte mit dem Menschen als Maß und Ziel ; Handbuch für den Baufachmann, Bauherrn, Lehrenden und Lernenden*. 15. Aufl. Berlin-Tempelhof: Bauwelt-Verlag, 1954

NEUFERT, Ernst. *Bau-entwurfslehre: Grundlagen, Normen und Vorschriften über Anlage, Bau, Gestaltung, Raumbedarf, Raumbeziehungen. Maße für Gebäude, Räume, Einrichtungen und Geräte mit dem Menschen als Maß und Ziel ; Handbuch für den Baufachmann, Bauherrn, Lehrenden und Lernenden*. Berlin: Ullstein, 1959.

NEUFERT, Ernst. *Bauentwurfslehre: Grundlagen, Normen und Vorschriften über Anlage, Bau, Gestaltung, Raumbedarf, Raumbeziehungen : Maße für Gebäude, Räume, Einrichtungen und Geräte mit dem Menschen als Maß und Ziel : Handbuch für den Baufachmann, Bauherrn, Lehrenden und Lernenden*. 25. Aufl. Frankfurt am Main: Verlag Ullstein, 1966.

New Concepts for Public Spaces Combine Art and Architecture: Best Products, Inc., 1972. *Architectural Record*. New York, 1972, vol. 80, no. 2, pp. 101. ISSN 0003-858X.

NOVOTNÝ, J. Z sloupek: Obchodní dům v Rijece. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1976, roč. 22, č. 1, s. 7. ISSN 0009-0697.

OWINGS, N. Building Types: Economics of Department Store Planning. *Architectural Record*. New York, 1947, vol. 55, no. 2, pp. 87-91. ISSN 0003-858X.

PARNES, Louis. Building Types: Intermediate Floors for Greater Efficiency in Storage and Service. *Architectural Record*. New York, 1947, vol. 55, no. 2, pp. 95-97. ISSN 0003-858X.

PETERS, Paulhans. Von Kaufhäusern und alten Städten. *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1976, Jhg. 73, Nr. 8, S. 630-631. ISSN 0005-674X.

PETERS, Paulhans. Die Kaufhaus-Nichtarchitektur. *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1980, Jhg. 77, Nr. 10, S. 970-972. ISSN 0005-674X.

PETRASOVÁ, Taťána a Vojtěch LAHODA. Období 1800-2000. In: ŠVÁCHA, Rostislav a Taťána PETRASOVÁ et al. *Dějiny umění v českých zemích 800-2000*. V Řevnicích: Arbor vitae societas, 2017, s. 600-633. ISBN 978-80-88283-02-7.

POLÍVKOVÁ, Helena a Helena JANIŠOVÁ. Problematika nákupních center v pražské středočeské aglomeraci: úvaha o nákupních zvyklostech obyvatel. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1973, roč. 32, č. 7, s. 353-357. ISSN 0300-5305.

POPELOVÁ, Lenka. Soutěž na obchodní dům Prior / Kotva v širším kontextu. In: URLICH, Petr, ed. *Obchodní dům Prior/Kotva: historie, urbanismus, architektura*. Praha: Národní památkový ústav, 2018, s. 123-160. ISBN 978-80-87967-19-5.

POPELOVÁ, Lenka a Tomáš ŠENBERGER. *Obchodní dům Kotva: Stavebně historický průzkum*. II. verze - doplněná na základě připomínek NPÚ. Praha, 2022. Nепublikováno.

PRENDEL, Werner. Einige Begriffsbestimmungen. *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1963, Jhg. 12, Nr. 7, S. 432. ISSN 0011-9865.

PROCHÁZKA, Eduard, ed. *Sborník projektů staveb obytných a občanského vybavení*. Praha: Studijní a typizační ústav v Praze, 1961.

Projev N. S. Chruščova na Všesvazové konferenci stavbařů 12. dubna 1958. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1958, roč. 4, č. 9-10, s. 3-11. ISSN 0042-9376.

Proshchay, "Bastiliya": byvshiy univermag "Tver" nachali krushit' i remontirovat'. In: *Tvernews.ru* [online]. ТИА, © 2000-2022 [cit. 2022-01-25]. Dostupné z: <https://tvernews.ru/news/235003/>.

PRUDON, Theodore H. M. *Preservation of Modern Architecture*. New York: Wiley, 2008. ISBN 978-0-471-66294-5.

PŘÁDA, Zdeněk. Obchodní dům na náměstí Republiky. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1971, roč. 17, č. 1, s. 3. ISSN 0009-0697.

RAJNIŠ, Martin a Magdalena ŠEBESTOVÁ. *Pětadvacet tisíc dnů vzpomínek*. Praha: Argo, 2016. ISBN 978-80-257-1970-1.

ROKOŠNÝ, Anton. Od skúseností k novým formám. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1973, roč. 15, č. 3, s. 34-37. ISSN 1335-2180.

RULF, Vladimír. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. Praha: Merkur, 1978.

ŘEPA, Tomáš. Výtvarná díla. In: JELÍNKOVÁ, Marie et al. *Sídlíště Ďáblice*. V Praze: Spolek přátel sídlíště Ďáblice, 2019, s. 146-177. ISBN 978-80-270-3525-0.

ŘIHÁK, Zdeněk. Zápisky ze Švýcarska. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1957, roč. 3, č. 17-18, s.8. ISSN 0009-0697.

SAJALOVÁ, Zuzana a Vladimír RULF. Uplatnění sdružených obchodních domů v maloobchodní síti. In: KOLEKTIV AUTORŮ. *Inteco 82: symposium společnosti obchodu ČSVTS s mezin. účastí, Brno 1982: sborník přednášek. Díl 3. Sekce 2, 3, Obchodní domy a nákupní střediska; Potravinářský obchod*. Brno: Dům techniky ČSVTS, 1982, s. 30-37.

SAPÁK, Jan. Obchodní dům Uran. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1985, roč. 31, č. 23, s. 3. ISSN 0009-0697.

SEDLÁK, Jaroslav a Šárka SVOBODOVÁ. Partnerství. Architekt Igor Svoboda (1926-1990). In: KLÍMA, Petr, ed. *Růžena Žertová: architektka domů i věcí*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2016, s. 177-200. ISBN 978-80-86863-87-0.

SEDLÁKOVÁ, Radomíra. *20. století české architektury*. Praha: Titanic, 2006. ISBN 80-866-5224-6.

SEDLÁKOVÁ, Radomíra. Obchodní dům Prior v Jihlavě: slovo kritika. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1985, roč. 44, č. 1, s. 5-6. ISSN 0300-5305.

SEDLÁKOVÁ, Radomíra. OD Prior vo Svite: ojedinely prístup k novodobej pamiatke. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1986, roč. 28, č. 7-8, s. 47-48. ISSN 1335-2180.

SCHNITZEROVÁ, Nikola. *Košické obchodné domy Prior a Dargov*. Brno, 2019. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Martin HORÁČEK. Dostupné také z: <https://is.muni.cz/th/pvng8/>.

SCHLIENZ. Kritisches Forum: Platz dem Kaufhaus. *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1971, Jhg. 68, Nr. 11, S. 1351-1352. ISSN 0005-674X.

SCHRÁNIL, Bedřich a kol. *Projektování staveb bytových a občanských*. Praha: SNTL - Nakladatelství technické literatury, 1979.

SCHWARTZMAN, Daniel. Building Types: Suburban Branch Department Store. *Architectural Record*. New York, 1954, vol. 62, no. 5, pp. 178-197. ISSN 0003-858X.

SCHWARTZMAN, Daniel. Building Types: Stores: Check List for Department Store Programing. *Architectural Record*. New York, 1965, vol. 73, no. 5, pp. 188-190. ISSN 0003-858X.

SIROTEK, Jaromír. Obchodní dům v Bratislavě. *Architektura ČSSR*. Praha: Svaz architektů ČSSR, 1969, roč. 28, č. 6, s. 353-355. ISSN 0300-5305.

SIROTEK, Jaromír. Výstavba maloobchodních jednotek v historických jádrech našich měst. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1969, roč. 11, č. 1-2, s. 28-33. ISSN 1335-2180.

SKLEPEK, Zdeněk. Obchodní dům Prior v Jihlavě: slovo autora. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1985, roč. 44, č. 1, s. 4. ISSN 0300-5305.

SKRBEK, Antonín. *Navrhování staveb*. Praha: SNTL - Nakladatelství technické literatury, 1966.

SLIPEK, Edwin. Building Types: Stores and Shops: How Best Products Profits from SITE, Inc's Design. *Architectural Record*. New York, 1977, vol. 85, no. 3, pp. 129-130. ISSN 0003-858X.

SNAITH, William T. Building Types: Stores: Architecture and the Community of Retailing. *Architectural Record*. New York, 1959, vol. 67, no. 4, pp. 192-200. ISSN 0003-858X.

SNAITH, William T. How retailing principles affect design. In: HORNBECK, James S., ed. *Stores and shopping centers*. New York: McGraw-Hill, 1962, s. 2-10.

SOBOTKOVÁ, Hana. Občanská bytová výstavba: Renesance pasáže v projektování obchodních domů. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Lektorovala Alena MANSFELDOVÁ. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1978, roč. 24, č. 9, s. 36-37. ISSN 0042-9376.

Soukromý archiv Václava Hacíka. *Veřejná kombinovaná soutěž na ideové architektonické a urbanistické řešení budovy obchodního domu na Náměstí republiky v Praze 1: stavební program pro novostavbu obchodního domu*. Praha, 1969. Nepublikováno.

Studentské práce. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1973, roč. 15, č. 3, s. 26-27. ISSN 1335-2180.

SÝKORA, Miloslav. Užší soutěž na obchodní dům v Plzni. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1960, roč. 6, č. 22, s. 3. ISSN 0009-0697.

SÝKORA, Miloslav. Problémy občanského vybavení v Plzni. *Architektura ČSSR*. Praha: Svaz architektů ČSSR, 1967, roč. 26, č. 6, s. 337-346. ISSN 0300-5305.

SZOMOLÁNYI, Pavol. Smery racionalizácie vybraných prevádzkových procesov a zvyšovanie efektívnosti práce obchodných domov trustu PRIOR. In: KOLEKTIV AUTORŮ. *Inteco 82: symposium spoločnosti obchodu ČSVTS s mezin. účastí, Brno 1982: sborník přednášek. Díl 3. Sekce 2, 3, Obchodní domy a nákupní střediska; Potravinářský obchod*. Brno: Dům techniky ČSVTS, 1982, s. 5-16.

ŠEVČÍK, Oldřich a Ondřej BENEŠ. *Architektura 60. let: "zlatá šedesátá léta" v české architektuře 20. století*. Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-1372-4.

ŠLACHTA, Štefan. Obchodní dom Jednota SD Trnava. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1981, roč. 40, č. 5, s. 223-226. ISSN 0300-5305.

ŠLACHTA, Štefan. Obchodní dom Ružinov v Bratislave. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1984, roč. 30, č. 24, s. 3. ISSN 0009-0697.

ŠRÁMKOVÁ, Alena. Alena Šrámková, rozhovor ze dne 14. 5. 2003. In: URLICH, Petr, Petr VORLÍK a Beryl FILSAKOVÁ. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006, s. 166-175. ISBN 80-010-3413-5.

ŠTURSA, Jiří. *Typologie budov obchodních*. Praha: Vydavatelství ČVUT, 1971.

ŠVAMBEROVÁ, Dominika. *Obchodní domy v historickém centru Prahy od 1945 do 1989*. Praha, 2012. Bakalářská práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav pro dějiny umění. Vedoucí práce Richard BIEGEL. Dostupné také z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/112205/>.

ŠVÁCHA, Rostislav. Jan Šrámek – Alena Šrámková. *Umění: časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky*. Praha: ČSAV, 1985, roč. 33, č. 1, s. 1-28. ISSN 0049-5123.

Through the looking glass. *The Architectural Review*. London: EMAP, 1978, vol. 163, no. 973, pp. 132-135. ISSN 0003-861X.

TOMAŠÁK, J. Obchodní dom v Trnave. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1973, roč. 15, č. 3, s. 22-23. ISSN 1335-2180.

Usnesení vlády Československé socialistické republiky ze dne 28. července 1965 č. 355 o řešení uplatnění výtvarného umění v investiční výstavbě. In: *Vysoké učení technické v Brně* [online]. 28. 7. 1965 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: https://plant.ffa.vutbr.cz/~korinkova/umeni_v_brnenske_architekture_I/VUvBA%20I/vladni%20usneseni_c.%20355%20ze%20dne%2028.%207.%201965.doc.

VANKEOVÁ, Alena a Zuzana BUREŠOVÁ, eds. *Směry vývoje a charakteristické rysy maloobchodní sítě ve vybraných zemích*. Praha: Výzkumný ústav obchodu, 1973.

VOJTKOVÁ, E. INTEGRO ako reálny príslub pre tvorbu. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1983, roč. 25, č. 4, s. 41-43. ISSN 1335-2180.

VORLÍK, Petr. Nejen světlo: sklo v architektuře osmdesátých let. *Intro*. Hradec Králové: Vega, 2021, roč. 6, č. 16, s. 104-109. ISSN 2570-7744.

VORLÍK, Petr. Všeuměl: Kov v architektuře osmdesátých let. *Intro*. Hradec Králové: Vega, 2021, roč. 6, č. 15, s. 110-115. ISSN 2570-7744.

VRABELOVÁ, Renata et al. *Metodika hodnocení a ochrany staveb 2. poloviny 20. století (se zaměřením na architektonické dědictví 60. a 70. let) vzhledem k jejich (možné) památkové ochraně*. Brno: Národní památkový ústav, 2020. ISBN 978-80-87967-22-5.

Vyhláška č. 23/1965 Sb. Vyhláška ministerstva školství a kultury o soutěžním řádu pro díla výtvarných umění. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 5. března 1965 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1965-23>.

Vyhláška č. 93/1982 Sb. Vyhláška ministerstva obchodu České socialistické republiky, kterou se provádějí některá ustanovení zákona České národní rady č. 127/1981 Sb., o vnitřním obchodě. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 22. července 1982 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1982-93>.

Vyhláška č. 149/1961 Sb. Vyhláška ministerstva školství a kultury o nákupu, zadávání a prodeji děl výtvarných umění a o některých jiných opatřeních v oboru výtvarných umění. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 12. prosince 1961 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1961-149>.

WALTHER, Günter. Stand und Perspektive der Warenhausbauten. *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1967, Jhg. 16, Nr. 11, S. 644-647. ISSN 0011-9865.

WELF, Edmund. Neuer Warenhaustyp. *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1961, Jhg. 58, Nr. 3, S. 192-193. ISSN 0005-674X.

WELCH, Kenneth C. Building Types: Where are the Department Stores going?. *Architectural Record*. New York, 1944, vol. 52, no. 11, pp. 91-96. ISSN 0003-858X.

WELCH, Kenneth C. Building Types: Regional Shopping Centers. *Architectural Record*. New York, 1951, vol. 59, no. 3, pp. 121-131. ISSN 0003-858X.

WOLF, Tobias Michael. Bautyp DDR-Warenhaus?: Deutsche Warenhausarchitektur der Nachkriegszeit im Vergleich. In: *Bundeszentrale für politische Bildung* [online]. Bonn, 2012 [cit. 2022-07-05]. Dostupné z: <https://www.bpb.de/themen/deutschlandarchiv/147759/bautyp-ddr-warenhaus/?p=all>.

ZALČÍK, Tibor a Matúš DULLA. *Slovenská architektúra 1976-1980*. Bratislava: Veda, 1982.

ZAVADILOVÁ, Darina. Obchodní dům Prior Jihlava (studie). In: KLÍMA, Petr, ed. *Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011, s. 112-119. ISBN 978-80-86863-40-5.

Zákon č. 18/1958 Sb. Zákon o požární ochraně. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 17. dubna 1958 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1958-18>.

ZÁRUBOVÁ, ed. Nové obchodní domy. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1958, roč. 4, č. 9-10, s. 20-22. ISSN 0042-9376.

ZOUBEK, Olbram. S modrou oblohou. In: URLICH, Petr, Petr VORLÍK a Beryl FILSAKOVÁ. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006, s. 208-211. ISBN 80-010-3413-5.

Kapitola 7

A489 [online]. Wense interactive design, 2022 [cit. 2022-07-18]. Dostupné z: <https://www.a489.cz/>.

AGHA, Petr. Prognostika a přestavba jako hnací motory sametové revoluce. In: DRULÁK, Petr a Petr AGHA, eds. *Sametová budoucnost?*. V Praze: Masarykova demokratická akademie, 2019, s. 63-72. ISBN 978-80-87348-66-6.

AUTORSKÝ KOLEKTIV. Výstavba - osídlení - prostředí 1. *Výstavba a architektura*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1971, roč. 17, příloha s. 77-101.

BAJTLER, Martin a Josef KOLINA. Začíná bourání žižkovské ústředny. Takhle Štrougalova věž vypadala, když se v ní ještě pracovalo. In: *Forbes* [online]. MediaRey, 2023 [cit. 2023-02-18]. Dostupné z: <https://forbes.cz/zacina-bourani-zizkovske-ustredny-takhle-strougalova-vez-vypadala-kdyz-se-v-ni-jeste-pracovalo/>.

BALÁŠKOVÁ, Karolína. Petr Hájek: Architektura je umění, protože stojí mimo veškerý čas. In: *ASB Portál* [online]. Jaga Media, 2021 [cit. 2022-02-19]. Dostupné z: <https://www.asb-portal.cz/aktualne/nazory-a-rozhovory/petr-hajek-architektura-je-umeni-protoze-stoji-mimo-veskery-cas>.

BARRENECHE, Raul A. *New retail*. London: Phaidon Press Limited, 2005. ISBN 07-148-4499-3.

BARTLOVÁ, Milena. Vzpomínky na hotel Praha. In: KAROUS, Pavel, ed. *Hotel Praha*. V Praze: Bigg Boss, 2019, s. 6-9. ISBN 978-80-87989-27-2.

BARTLOVÁ, Milena. Zbořte ty komunistický baráky! Socialismus a modernita mezi pamětí a zapomináním. In: DRULÁK, Petr a Petr AGHA, eds. *Sametová budoucnost?*. V Praze: Masarykova demokratická akademie, 2019, s. 45-62. ISBN 978-80-87348-66-6.

BEČKOVÁ, Kateřina. *Zbořeno: zaniklé pražské stavby 1990-2020*. V Praze: Paseka, 2021. ISBN 978-80-7637-161-3.

BELANOVÁ, Simona. *Adaptácia OD Uran*. Praha, 2023. Ateliér občanská stavba – ATOS. ČVUT v Praze, Fakulta architektury. Vedoucí práce Ateliér Cikán. Dostupné také z: <https://www.fa.cvut.cz/cs/galerie/atelierove-prace/54201-adaptacia-od-uran>.

BENEŠ, Ondřej. *Metody zkoumání a interpretace architektury v současných podmínkách*. Praha, 2012. Disertační práce. ČVUT v Praze, Fakulta architektury, Ústav teorie a dějin architektury. Vedoucí práce Petr URLICH.

BERAN, Lukáš a Pavel SMĚTÁK. Věra a Vladimír Machoninovi. In: VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 2*. Praha: Bigg Boss, 2022, s. 28-67. ISBN 978-80-908359-2-4.

BERÁNEK, Jan a Petr MACEK, eds. *Metodika stavebněhistorického průzkumu*. Praha: Národní památkový ústav, generální ředitelství, 2015. ISBN 978-80-7480-037-5. Dostupné také z: <https://www.npu.cz/publikace/metodika-stavebnehistorickeho-pruzkumu.pdf>.

BEREKOVEN, Von Ludwig. *Erfolgreiches Einzelhandelsmarketing: Grundlagen und Entscheidungshilfen*. 2., überarb. Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 1990. ISBN 978-340-6338-960. Cit. dle CIMLER, ZADRAŽILOVÁ a kol. *Retail management*.

BIEGEL, Richard, 2017. Proč se nám nedaří chránit poválečnou architekturu?. *Bulletin Uměleckohistorické společnosti*. Praha: Výbor Uměleckohistorické společnosti, 2017, roč. 29, č. 2, s. 7-8. ISSN 1805-3955. Dostupné z: http://www.dejinyumeni.cz/templates/uhs/data/files/91_uhs_bulletin_2-2017_web.pdf.

BIEGEL, Richard a Petr VORLÍK. Památková ochrana architektury. Dynamika historické hodnoty. Stigmatizace. Bourání. Aktivismus. Transformace. Obnova. Kontextualita. In: VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 2*. Praha: Bigg Boss, 2022, s. 555-565. ISBN 978-80-908359-2-4.

BLAŽÍČEK, Oldřich J. a kol. *Slovník památkové péče: terminologie, morfologie, organizace*. Praha: Sportovní a turistické nakladatelství, 1962.

BOČAN, Jan. Jan Bočan, rozhovor ze dne 10. 11. 2003. In: URLICH, Petr, Petr VORLÍK a Beryl FILSAKOVÁ. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006, s. 176-185. ISBN 80-010-3413-5.

Brněnský architektonický manuál: průvodce brněnskou architekturou [online]. ViaAurea s.r.o., 2022 [cit. 2022-07-18]. Dostupné z: <https://www.bam.brno.cz/>.

BRYCHTA, Jan. Nákupní chování spotřebitelů ve světě a u nás. In: E15.cz: Marketing magazín [online]. ©2009. [cit. 2013-02-02]. Dostupné z: <http://strategie.e15.cz/prilohy/marketingmagazin/nakupni-chovani-spotrebitelu-ve-svete-a-u-nas>. Cit. dle VYSEKALOVÁ a kol. *Chování zákazníka: jak odkrýt tajemství "černé skříňky"*.

CAMERON, Rondo E. *Stručné ekonomické dějiny světa: od doby kamenné do současnosti*. Překlad Vladimír DRÁBEK. Praha: Victoria Publishing, 1996. ISBN 80-858-6521-1.

CARVAJAL CERVERA, Federico. *El centro comercial. Una teoría tipológica: claves para el reconocimiento de una arquitectura ignorada*. Madrid, 2015. Doctoral Tesis. Escuela Técnica Superior De Arquitectura de Madrid, Departamento de Proyectos Arquitectónicos. Vedoucí práce Miguel MARTÍNEZ GARRIDO a Francisco Javier SÁENZ GUERRA.

CIMLER, Petr. *Obchodní logistika a provoz: materiály ke cvičením*. Praha: Vysoká škola ekonomická, 1998. ISBN 80-707-9465-8.

CIMLER, Petr a Dana ZADRAŽILOVÁ a kol. *Retail management*. Praha: Management Press, 2007. ISBN 978-80-7261-167-6.

Citáty slavných osobností: Jonas Ridderstrale [online]. 2020 [cit. 2022-06-16]. Dostupné z: <https://citaty.net/citaty/2265-jonas-ridderstrale-zapomente-na-to-ze-zakaznik-je-pan-novy-zakaznik/>.

Citáty slavných osobností: Milo Mahdall [online]. 2020 [cit. 2022-06-16]. Dostupné z: <https://citaty.net/citaty/2062769-milo-mahdall-lide-vymenili-sva-srdce-za-nakupy-v-obchodaku-je/>.

Conserving Modern Architecture Initiative. In: *The Getty Conservation Institute* [online]. J. Paul Getty Trust, 2018 [cit. 2023-02-03]. Dostupné z: https://www.getty.edu/conservation/our_projects/field_projects/cmair/.

CZUMALO, Vladimír. Architektura a identita. In: ČERNÁ, Martina et al. *Naše národní identita v reflexi uměleckých oborů a kreativních oborů a kreativních oblastí*. 2., dopl. vyd. V Praze: Institut umění - Divadelní ústav, 2013, s. 230-240. ISBN 978-80-7008-316-1.

ČESKÁ KOMORA ARCHITEKTŮ. *Standard služeb architekta: Standard služeb architekta a jeho dokumentace pro navrhování staveb*. Praha: Triangl, 2018. Dostupné také z: <https://web-api.cka.cz/sluzby/clenum/standardy-vykonu-a-dokumentace/standard-sluzeb-architekta-pozemni-stavby.pdf/@download/file>.

ČINÁTL, Kamil. *Naše české minulosti aneb jak vzpomínáme*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny. České dějiny NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2014. ISBN 978-80-7422-291-7.

ČSN 73 0802 ed. 2. *Požární bezpečnost staveb - Nevýrobní objekty*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2020.

ČSN 73 0804 ed. 2. *Požární bezpečnost staveb - Výrobní objekty*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2020.

ČSN 73 0810. *Požární bezpečnost staveb - Společná ustanovení*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2016.

ČSN 73 0831 ed. 2. *Požární bezpečnost staveb - Shromažďovací prostory*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2020.

ČSN 73 0834. *Požární bezpečnost staveb - Změny staveb*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2011.

ČSN 73 4108. *Hygienická zařízení a šatny*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2020.

ČSN 73 4130. *Schodiště a šikmé rampy - Základní požadavky*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2010.

ČSN 73 4301. *Obytné budovy*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2004.

ČSN 73 5105. *Výrobní průmyslové budovy*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 1993.

ČSN 73 5305. *Administrativní budovy a prostory*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2005.

ČSN EN 15643. *Udržitelost ve výstavbě - Rámec pro posuzování budov a inženýrských staveb*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2021.

Děčín - Tetschen: architektura na severu Čech [online]. Občanské sdružení 400/27, 2022 [cit. 2022-07-18]. Dostupné z: <https://www.decin-tetschen.net/>.

Deadmalls [online]. New York, © 2000-2022 [cit. 2022-08-18]. Dostupné z: <https://www.deadmalls.com/index.html>.

DOCOMOMO INTERNATIONAL. Eindhoven-Seoul Statement. In: *Docomomo International* [online]. Seoul, 2014 [cit. 2023-01-02]. Dostupné z: <https://www.docomomo.pt/news/international/eindhoven-seoul-statement-2014>.

DOKUPIL ŠKABRAHA, Martin. Zpátky ni krok! Důsledky nezamýšlených důsledků postkomunismu. In: DRULÁK, Petr a Petr AGHA, eds. *Sametová budoucnost?*. V Praze: Masarykova demokratická akademie, 2019, s. 121-138. ISBN 978-80-87348-66-6.

DRULÁK, Petr. Za socialistický Západ!. In: DRULÁK, Petr a Petr AGHA, eds. *Sametová budoucnost?*. V Praze: Masarykova demokratická akademie, 2019, s. 89-106. ISBN 978-80-87348-66-6.

DRULÁK, Petr a Petr AGHA. Úvod. In: DRULÁK, Petr a Petr AGHA, eds. *Sametová budoucnost?*. V Praze: Masarykova demokratická akademie, 2019, s. 7-12. ISBN 978-80-87348-66-6.

DULLA, Matúš. Sú to vôbec památky? Architektonické pamiatky 60. rokov na Slovensku a problémy ich udržania. In: DOLEJŠ, Petr, ed. *Obnova pamätek 2011: co s architekturou 60. a 70. let 20. století?*. Praha: Studio Axis, spol. s r.o., 2011, s. 23-28. ISBN 978-80-904081-3-5.

DULLA, Matúš a Henrieta MORAVČÍKOVÁ. Slovensko. Česko. Kontext. Expo. Vztahy na ose Bratislava-Brno-Praha. Slovenská vysoká škola technická. Zahraniční reprezentace. Utopie. Setkávání. Bourání. In: VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 1*. Praha: Bigg Boss, 2022, s. 323-335. ISBN 978-80-908359-1-7.

DURNOVÁ, Anna. Spor o aktivismus a efektivitu vládnutí aneb Jak zlepšit kulturu demokracie. In: DRULÁK, Petr a Petr AGHA, eds. *Sametová budoucnost?*. V Praze: Masarykova demokratická akademie, 2019, s. 29-44. ISBN 978-80-87348-66-6.

Egykor.hu [online]. 2022 [cit. 2022-05-16]. Dostupné z: <https://egykor.hu/index.php/>.

Evidenca in valorizacija objektov slovenske moderne arhitekture med leti 1945-70. In: *Evidenca.org* [online]. Ljubljana: Ferry Institute for Spatial Culture, 2022 [cit. 2022-05-16]. Dostupné z: <http://evidenca.org/>.

FETISOV, Oleg. *Metodologie konverze objektů průmyslového dědictví pro nové nevýrobní funkce*. Praha, 2019. Disertační práce. ČVUT v Praze, Fakulta stavební, Katedra architektury. Vedoucí práce Tomáš ŠENBERGER.

FIALA, Jaroslav. Sametová klaustrofobie: hledání člověka a naděje v digitálním kapitalismu. In: DRULÁK, Petr a Petr AGHA, eds. *Sametová budoucnost?*. V Praze: Masarykova demokratická akademie, 2019, s. 139-150. ISBN 978-80-87348-66-6.

FILIPOVÁ, Alena. *Umění prodávat*. 3., dopl. a aktualiz. vyd. Praha: Grada, 2011. ISBN 978-80-247-3511-5.

FRANC, Martin. Ostalgie v Čechách. In: GJURIČOVÁ, Adéla a Michal KOPEČEK, eds. *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*. Praha: Paseka, 2008, s. 193-216. ISBN 978-80-7185-876-8.

FRAGNER, Benjamin. Architektura konverzí / industriální motivy a motivace. In: FRAGNER, Benjamin a Vladislava VALCHÁŘOVÁ. *Industriální topografie - architektura konverzí: Česká republika 2005-2015 = Industrial topography - the architecture of conversion: Czech Republic 2005-2015*. V Praze: ČVUT, Výzkumné centrum průmyslového dědictví Fakulty architektury, 2014, s. 8-25. ISBN 978-80-01-05592-2.

FRIC, Jan. *Vývoj a současné trendy maloobchodu v ČR*. Brno, 2007. Bakalářská práce. Mendelova zemědělská a lesnická univerzita v Brně, Provozně ekonomická fakulta, Ústav marketingu a obchodu. Vedoucí práce Marek ZÁBOJ.

FUCHS, Bohuslav. Památková péče. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1967, roč. 26, č. 4, s. 204-212, 229. ISSN 0300-5305.

GILL, Beth. Temples of consumption: Shopping malls as secular cathedrals. In: *Trinity University* [online]. San Antonio: Trinity University, 2022 [cit. 2022-08-18]. Dostupné z: <http://faculty.trinity.edu/mkearl/temples.html>.

GIRSA, Václav. *Profesorská přednáška: Soubor prací obnovy a restaurování architektonických památek za období 1996–2006* [online]. Praha: České vysoké učení technické v Praze, 2007 [cit. 2022-07-16]. Dostupné z: <https://portal.cvut.cz/wp-content/uploads/2017/04/PP2007-11-Girsa.pdf>.

GOLKOVÁ, Iveta. *Nákupní atmosféra ve vybrané maloobchodní jednotce*. České Budějovice, 2013. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Ekonomická fakulta. Vedoucí práce Alena SRBOVÁ.

GORYCZKOVÁ, Naďa, ed. *Transgas: areál řídicí ústředny Tranzitního plynovodu a budova FMPE v Praze: historie, architektura, památkový potenciál*. Praha: Národní památkový ústav, 2019. ISBN 978-80-7480-138-9.

GORYCZKOVÁ, Naďa. Uvedení do výzkumného projektu a ochrany architektury 2. pol. 20. století [přednáška]. In: *Architektura 60. a 70. let 20. století a památková péče*. Praha: NPÚ, 13. 10. 2021. Dostupné také z: <https://www.youtube.com/watch?v=lilLVcMZmoM&list=PLZgJmohl4Y6dxL-Q0qpy86y7NAksFHMat>.

GORYCZKOVÁ, Naďa a Renata VRABELOVÁ. Editorial. In: VRABELOVÁ, Renata, ed. *Architektura 60. a 70. let 20. století v České republice*. Praha: Národní památkový ústav, 2020, s. 10-17. ISBN 978-80-87967-25-6.

HAUSER, Michael. Halucinační demokracie 1989-2019. In: DRULÁK, Petr a Petr AGHA, eds. *Sametová budoucnost?*. V Praze: Masarykova demokratická akademie, 2019, s. 13-28. ISBN 978-80-87348-66-6.

HAVEL, Zdeněk, Mikuláš PICHANIČ a Lenka PRAŽSKÁ. *Organizace a řízení socialistického vnitřního obchodu: celostátní vysokoškolská učebnice pro stud. ekonomických fakult studijních oborů 62. 2. dopl. vyd.* Praha: Merkur, 1987.

HÁBLOVÁ, Anna. *Interpretace obchodních center jako součást urbánní struktury*. Praha, 2017. Disertační práce. České vysoké učení technické v Praze, Fakulta architektury, Ústav urbanismu. Vedoucí práce Irena FIALOVÁ.

HERMAN, Daniel. The Next Big Thing. In: CHUNG, Chuihua Judy, Jeffrey INABA, Rem KOOLHAAS a Sze Tsung LEONG, eds. *Project on the City II: The Harvard Guide to Shopping*. Köln: Taschen, 2001, s. 526-541. ISBN 3-8228-6047-6.

HL. MĚSTO PRAHA. Nařízení č. 10/2016 Sb. hl. m. Prahy, kterým se stanovují obecné požadavky na využívání území a technické požadavky na stavby v hlavním městě Praze (pražské stavební předpisy). In: *Praha.eu*. 27. května 2016. Dostupné z: https://www.praha.eu/jnp/cz/o_meste/vyhlasaky_a_narizeni/vyhledavani_v_pravnich_predpisech/narizeni_c_10_2016_sb_hl_m_prahy.html.

HLAVÁČEK, Emil. *Architektura pohybu a proměn: minulost a přítomnost průmyslové architektury*. Praha: Odeon, 1985.

HOLEČEK, Josef a Václav GIRSA a kol. *Projektování obnovy stavebních památek*. Praha: Národní památkový ústav, ústřední pracoviště, 2008. ISBN 978-80-87104-34-7.

HOLMAN, Robert a kol. *Dějiny ekonomického myšlení*. 2. vydání. Praha: C.H. Beck. Beckovy ekonomické učebnice, 2001. ISBN 80-717-9631-X.

HOLÝ, Ladislav. *Malý český člověk a skvělý český národ: národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. Překlad Zdeněk UHEREK. Vyd. 2. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2010. ISBN 978-80-7419-018-6.

HORNBECK, James S. Stores are for merchandising. In: HORNBECK, James S., ed. *Stores and shopping centers*. New York: McGraw-Hill, 1962, s. 1.

HOUŠKOVÁ, Kateřina a kol. *Hotel Intercontinental v Praze: historie - urbanismus - architektura*. Praha: Národní památkový ústav, 2019. ISBN 978-80-7480-129-7.

HROCH, Miroslav. Paměť a historické vědomí očima historika. In: MASLOWSKI, Nicolas a Jiří ŠUBRT a kol. *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*. Praha: Karolinum, 2014, s. 46-66. ISBN 978-80-246-2689-5.

HUBER-HOUDOVÁ, Helena, ed. *1956 - 1989: Architektura všem. Životní styl - každodennost - média*. Praha: Národní galerie Praha, 2023. ISBN 978-80-7035-814-6.

HUSIČKA, Jiří. *Nákupní centra v Evropě a České republice*. Brno, 2018. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Ekonomicko-správní fakulta. Vedoucí práce Josef KUNC. Dostupné také z: <https://is.muni.cz/th/b5odx>.

ICOMOS. *The Venice Charter: International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites*. Venice, 1964. Dostupné také z: <https://www.icomos.org/en/participer/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/157-thevenice-charter>.

ICOMOS. *ICOMOS charter. Principles for the Analysis, Conservation and Structural Restoration of Architectural Heritage*. Victoria Falls, 2003. Dostupné také z: <https://www.icomos.org/en/about-the-centre/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/165-icomos-charter-principles-for-the-analysis-conservation-and-structural-restoration-of-architectural-heritage>.

ICOMOS. *The Burra Charter: The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance*. 5. vydání. Burwood: Deakin University, 2013. ISBN 0957852843. Dostupné také z: <https://australia.icomos.org/wp-content/uploads/The-Burra-Charter-2013-Adopted-31.10.2013.pdf>.

ICOMOS ISC20C. *Approaches to the Conservation of Twentieth - Century Cultural Heritage: Madrid - New Delhi Document* [online]. ICOMOS, 2017 [cit. 2022-07-06]. ISBN 978-2-918086-63-5. Dostupné z: https://isc20c.icomos.org/wp-content/uploads/2022/03/MNDD_ENGLISH.pdf.

ICSC RESEARCH. The Socio-Economic Impact of European Retail Real Estate. In: *International Council of Shopping Centers* [online]. International Council of Shopping Centers, Inc., 2017 [cit. 2019-05-20]. Dostupné z: https://www.icsc.org/uploads/t07-subpage/European_Impact_Study-2017.pdf.

Jablonec - Gablonz: architektura na severu Čech [online]. PLAC, 2022 [cit. 2022-07-18]. Dostupné z: <http://jablonec-gablonz.net/>.

JACOBS, Jane. *Smrt a život amerických velkoměst*. 2., aktualiz. a dopl. vyd. Překlad Jana SOLPEROVÁ. Dolní Kounice: MOX NOX, 2013. ISBN 978-80-905064-4-2.

JAROLÍMEK, Petr. Zákony o navrácení majetku KSČ a SSM lidu. *Soudobé dějiny*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2002, roč. 9, č. 1, s. 65-81. ISSN 1210-7050.

KAHN, Louis I. Bílé světlo - černý stín. In: KAHN, Louis. *Rozhovory se studenty*. Překlad Radovan CHARVÁT. Zlín: Archa, 2020, s. 14-31. ISBN 978-80-87545-79-9.

KALMYKOVA, Elizaveta. *Faculty of artificial crafts*. Praha, 2023. Ateliér občanská stavba – ATOS. ČVUT v Praze, Fakulta architektury. Vedoucí práce Ateliér Cikán. Dostupné také z: <https://www.fa.cvut.cz/cs/galerie/atelierove-prace/56121-faculty-of-artificial-crafts>.

KAROUS, Pavel. Konec srpna v hotelu Ozon. Provozování hotelu Praha 2002-2014. In: KAROUS, Pavel, ed. *Hotel Praha*. V Praze: Bigg Boss, 2019, s. 206-229. ISBN 978-80-87989-27-2.

KÁROVÁ, Jitka. *Merchandising a nákupní atmosféra vybraných obchodních jednotek v Dačicích*. České Budějovice, 2014. Bakalářská práce. Vysoká škola technická a ekonomická v Českých Budějovicích, Katedra ekonomiky a managementu. Vedoucí práce Věra MULAČOVÁ.

KIPNIS, Jeffrey, 2011. Je odpor marný?. In: MITÁŠOVÁ, Monika, ed. *Oxymorón & pleonasmus: texty kritické a projektivní teorie architektury*. Praha: Zlatý řez, 2011, s. 234-245. ISBN 978-80-903826-3-3.

KLÍMA, Petr, ed. *Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011. ISBN 978-80-86863-40-5.

KLÍMA, Petr. Výkladní skříň a duch doby. In: KLÍMA, Petr, ed. *Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011, s. 4-5. ISBN 978-80-86863-40-5.

KLÍMA, Petr. Obchodní domy. Vstříc socialistickému konzumu s vynikající architekturou. In: HORÁK, Ondřej, ed. *Praha brutálně krásná: mimořádné stavby postavené v Praze v letech 1969-1989*. Praha: Scholastika, 2018, s. 86-106. ISBN 978-80-907395-0-5.

KLÍMA, Petr, Klára MERGEROVÁ a Petr ŠŤASTNÝ. Jak přistupovat k památkám architektury 60. a 70. let? Příklad Máj. In: KLÍMA, Petr, ed. *Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011, s. 28-33. ISBN 978-80-86863-40-5.

KOHOUT, Michal. *Forma sleduje smysl: na okraj architektury*. Praha: Obec širšího společenství českých unitářů, 2016. ISBN 978-80-904909-6-3.

KOHOUT, Michal et al. *Sídlíště, jak dál?*. Praha: České vysoké učení technické v Praze, Fakulta architektury, Ústav nauky o budovách, 2016. ISBN 978-80-01-05905-0.

KOMMOVÁ, Veronika. Integrace shopping mallů do centra města - je to otázka velikosti?. In: *Doktorské konference FA ČVUT* [online]. FA ČVUT v Praze, 2015 [cit. 2019-02-22]. Dostupné z: <http://kolokvium.fa.cvut.cz/2015-2/kommova-veronika-integrace-shopping-mallu-do-centra-mesta-je-to-otazka-velikosti>.

KOOLHAAS, Rem. *Texty*. Překlad Jana TICHÁ. Praha: Zlatý řez, 2014. ISBN 978-80-903826-8-8.

KOPECKÝ, Jaroslav. *Národní filmový archiv - adaptace obchodního domu Máj*. Praha, 2016. Diplomová práce. ČVUT v Praze, Fakulta architektury. Vedoucí práce Petr HÁJEK. Dostupné také z: <https://www.fa.cvut.cz/cs/galerie/diplomove-prace/6044-narodni-filmovy-archiv,%20stav%20k%2017.%204.%202022>.

KOPEČEK, Michal. Historická paměť a liberální nacionalismus v Česku a střední Evropě po roce 1989. In: GJURIČOVÁ, Adéla a Michal KOPEČEK, eds. *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*. Praha: Paseka, 2008, s. 232-264. ISBN 978-80-7185-876-8.

KRACÍK, Matyáš. Chránit, či nechránit?. In: SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie, Rostislav ŠVÁCHA, Martina KOUKALOVÁ a Eva NOVOTNÁ, eds. *Paneláci 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989: kritický katalog k výstavě Bydliště - panelové sídliště: plány, realizace, bydlení 1945-1989*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2017, s. 326-340. ISBN 978-80-7101-169-9.

KRAJČI, Petr et al. *Navzdory: architekti 1969-1989-2019*. Praha: Grada Publishing, 2020. ISBN 978-80-271-2583-8.

KRAJČI, Petr. Vznik Obce architektů a rozpuštění Svazu českých architektů. In: KRAJČI, Petr et al. *Navzdory: architekti 1969-1989-2019*. Praha: Grada Publishing, 2020, s. 74-75. ISBN 978-80-271-2583-8.

KRAPFL, James. Poetický základ politiky: Dějiny významu roku 1989. In: GJURIČOVÁ, Adéla a Michal KOPEČEK, eds. *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*. Praha: Paseka, 2008, s. 134-157. ISBN 978-80-7185-876-8.

KRATOCHVÍL, Petr. Filozoficko-historický pohled na blízkou minulost. In: DOLEJŠ, Petr, ed. *Obnova památek 2011: co s architekturou 60. a 70. let 20. století?*. Praha: Studio Axis, spol. s r.o., 2011, s. 5-8. ISBN 978-80-904081-3-5.

Královéhradecký architektonický manuál [online]. Dům umění města Brna, Via Aurea s.r.o., kontrapunkt, z. ú., 2022 [cit. 2022-07-18]. Dostupné z: <https://kam.hradcekralove.cz/>.

KRIER, Léon. *Architektura - volba nebo osud*. Překlad Jaroslav HUŤA. Praha: Academia, 2001. ISBN 80-200-0012-7.

KŘEČ, Luboš. Z Brna zmizí hranatý Prior. U nádraží vyrostě průchozí komplex bytů, kanceláří a obchodů za miliardy. In: *CzechCrunch: Architektura* [online]. Praha: CzechCrunch, 2022 [cit. 2023-02-20]. Dostupné z: <https://cc.cz/z-brna-zmizi-hranaty-prior-u-nadrazi-vyroste-pruchozi-komplex-bytu-kancelari-a-obchodu-za-sedm-miliard/>.

KŘÍŽEK, Jiří. Poučení z krizového vývoje - poznámky k ochraně nejmladších památek. In: DOLEJŠ, Petr, ed. *Obnova památek 2011: co s architekturou 60. a 70. let 20. století?*. Praha: Studio Axis, spol. s r.o., 2011, s. 60-63. ISBN 978-80-904081-3-5.

KUBIŠOVÁ, Zuzana. Kolektivní paměť a národní identita. In: MASLOWSKI, Nicolas a Jiří ŠUBRT a kol. *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*. Praha: Karolinum, 2014, s. 82-112. ISBN 978-80-246-2689-5.

KUSÝ, Martin. *Architektúra na Slovensku 1945-1975*. Bratislava: Pallas, 1976.

KVITA, Jan. *Adaptace OD Kotva pro nově definovanou instituci Národního filmového archivu*. Praha, 2016. Diplomová práce. ČVUT v Praze, Fakulta architektury. Vedoucí práce Petr HÁJEK. Dostupné také z: <https://www.fa.cvut.cz/cs/galerie/diplomove-prace/5947-narodni-filmovy-archiv>.

LE CORBUSIER-SAUGNIER. *Za novou architekturu*. Překlad Pavel HALÍK. Praha: Petr Rezek, 2005. ISBN 80-860-2723-6.

Liberec - Reichenberg: architektura na severu Čech [online]. Občanské sdružení 400/27, 2022 [cit. 2022-07-18]. Dostupné z: <https://liberec-reichenberg.net/>.

LING, Rachel. How Skopje's Urban Makeover Alienated Locals. In: *Failed Architecture*. 18. 1. 2018 [cit. 2023-10-15]. Dostupné z: <https://failedarchitecture.com/how-skopjes-makeover-alienated-locals/>.

Litoměřice - Leitmeritz: architektura na severu Čech [online]. Občanské sdružení 400/27, 2022 [cit. 2022-07-18]. Dostupné z: <https://litomerice-leitmeritz.net/>.

Litomyšlský architektonický manuál [online]. Dům umění města Brna, Via Aurea s.r.o., Městská galerie Litomyšl, 2022 [cit. 2022-07-18]. Dostupné z: <https://lam.litomysl.cz/>.

LOGAN, Donald-David. Building Types: Shopping Centers. *Architectural Record*. New York, 1970, vol. 78, no. 3, pp. 119-132. ISSN 0003-858X.

LOOS, Adolf. *Navzdory: ornament je zločin : 1900-1930*. Překlad Zdeněk DAN. Hodkovičky: Pragma, 2015. ISBN 978-80-7349-442-1. S. 83-95.

LYNCH, Kevin. *Obraz města = The image of the city*. Překlad Lenka POPELOVÁ a Jaroslav HUŤA. Praha: Bova Polygon, 2004. ISBN 80-7273-094-0.

Mall Hall of Fame [online]. 2022 [cit. 2022-05-16]. Dostupné z: <http://mall-hall-of-fame.blogspot.com/>.

MARVANOVÁ, Zuzana. *Analýza obchodního domu Kotva*. Praha, 2009. Bakalářská práce. VŠE v Praze, Fakulta mezinárodních vztahů, Katedra obchodního podnikání a komerčních komunikací. Vedoucí práce Alena FILIPOVÁ. Dostupné také z: <https://vskp.vse.cz/aid/15684>.

MASÁK, Miroslav. *Tak nějak to bylo*. Praha: KANT, 2006. ISBN 80-869-7014-0.

MASÁK, Miroslav. Čtyři stavby SIALU (o společné řeči). In: DOLEJŠ, Petr, ed. *Obnova památek 2011: co s architekturou 60. a 70. let 20. století?*. Praha: Studio Axis, spol. s r.o., 2011, s. 52-59. ISBN 978-80-904081-3-5.

MAUR, Eduard. Památná místa: Místa paměti ve vlastním (tj. topografickém) smyslu slova. In: MASLOWSKI, Nicolas a Jiří ŠUBRT a kol. *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*. Praha: Karolinum, 2014, s. 141-154. ISBN 978-80-246-2689-5.

MAYER, Françoise. *Češi a jejich komunismus: paměť a politická identita*. Překlad Helena BEGUVINOVÁ. Praha: Argo, 2009. ISBN 78-80-257-0151-5.

MCLEOD, Mary. Od postmodernismu k dekonstruktivismu: Architektura a politika v éře Ronalda Reagana. In: MITÁŠOVÁ, Monika, ed. *Oxymorón & pleonasmus: texty kritické a projektivní teorie architektury*. Praha: Zlatý řez, 2011, s. 100-143. ISBN 978-80-903826-3-3.

MEADOWS, Donella H. et al. *The limits to growth: a report for The club of Rome's project on the predikament of mankind*. New York: Universe Books, 1972.

MELKOVÁ, Pavla, 2021. Nevyplašit pel času. *Intro*. Hradec Králové: Vega, 2021, roč. 6, č. Speciál, s. 4-5. ISSN 2570-7744.

MIES VAN DER ROHE, Ludwig a Moisés PUENTE, ed. *Rozhovory s Miesem van der Rohe*. Překlad Petra OCELKOVÁ. Zlín: Archa, 2010. ISBN 978-80-904514-1-4.

MLYNÁŘ, Jakub. Vztah paměti a identity v soudobé sociologii. In: MASLOWSKI, Nicolas a Jiří ŠUBRT a kol. *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*. Praha: Karolinum, 2014, s. 257-276. ISBN 978-80-246-2689-5.

Moderní architektura 60. a 70. let 20. století v České republice: Mapa s odborným obsahem (Nmap). In: *Národní památkový ústav* [online]. 2020 [cit. 2022-07-02]. Dostupné z: <https://npu.maps.arcgis.com/apps/webappviewer/index.html?id=10b768449b2a4c27accc9ba112246d00>.

MOOS, Jiří. Současný stav obchodních domů PRIOR a možnosti jejich konverzí. In: POPELOVÁ, Lenka a Tomáš ŠENBERGER, eds. *Průmyslové dědictví - evidence, výzkum, ochrana, nové využití: Industrial heritage - recording, research, protection, re-use*. V Praze: České vysoké učení technické, ©2021, s. 79-84. ISBN 978-80-01-06657-7.

MOOS, Jiří. Konverze obchodních domů PRIOR z 60. a 70. let 20. století. In: POPELOVÁ, Lenka a Tomáš ŠENBERGER, eds. *Poválečný industriál: historie a budoucí využití*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT v Praze, ©2023. ISBN 978-80-01-07055-0.

MULAČOVÁ, Věra a Petr MULAČ a kol. *Obchodní podnikání ve 21. století*. Praha: Grada, 2013. ISBN 978-80-247-4780-4.

MÜLLEROVÁ, Alexandra. S pôvodnou fasádou. Bývalý Prior v Košiciach nahradil obchodný dom Urban. In: ASB [online]. 2021 [cit. 2023-02-13]. Dostupné z: <https://www.asb.sk/biznis/realitny-trh/s-povodnou-fasadou-byvaly-prior-v-kosciach-nahradil-obchodny-dom-urban>.

MYANT, Martin. Podoby kapitalismu v České republice. In: GJURIČOVÁ, Adéla a Michal KOPEČEK, eds. *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*. Praha: Paseka, 2008, s. 265-287. ISBN 978-80-7185-876-8.

NAGEL, Siegfried. *Bauten des Handels: Läden: Warenhäuser, Einkaufszentren*. Gütersloh: Bertelsmann, 1973. ISBN 3-570-08828-6.

Nařízení Evropského parlamentu a Rady (ES) č. 178/2002 ze dne 28. ledna 2002, kterým se stanoví obecné zásady a požadavky potravinového práva, zřizuje se Evropský úřad pro bezpečnost potravin a stanoví postupy týkající se bezpečnosti potravin. In: *Esipa.cz*[online]. 28. ledna 2002 [cit. 2023-06-17]. Dostupné z: <https://esipa.cz/sbirka/sbsrv.dll/sb?DR=SB&CP=32002R0178>.

Nařízení vlády č. 361/2007 Sb. Nařízení vlády, kterým se stanoví podmínky ochrany zdraví při práci. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 12. prosince 2007 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2007-361>.

NIEBYL, Donald. Skopje's 1963 Quake: From Ruins to Modernist Resurrection. In: *Spomenik Database* [online]. 5. 4. 2021 [cit. 2023-10-15]. Dostupné z: <https://www.spomenikdatabase.org/post/skopje-s-1963-quake-from-ruins-to-modernist-resurrection>.

NORA, Pierre. Mezi pamětí a historií. Překlad Karel THEIN. In: BENSA, Alban, ed. *Politika paměti: antologie francouzských společenských věd*. Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, 1998, s. 7-32. ISBN 80-902196-3-2.

NOVOTNÝ, Otakar. *Jan Kotěra a jeho doba*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1958.

NOVÝ, Jakub. Odras české identity v textech české populární hudby. In: ČERNÁ, Martina et al. *Naše národní identita v reflexi uměleckých oborů a kreativních oborů a kreativních oblastí*. 2., dopl. vyd. V Praze: Institut umění - Divadelní ústav, 2013, s. 336-350. ISBN 978-80-7008-316-1.

O centru. In: *OC Chomutovka* [online]. AiVision s.r.o., 2014 [cit. 2023-02-13]. Dostupné z: <http://www.chomutovka.cz/o-centru.php>.

One year on: C20 Department Stores Campaign Revisited. In: *Twentieth Century Society* [online]. 2022 [cit. 2023-03-13]. Dostupné z: https://c20society.org.uk/news/___trashed-2.

OPPELT, R. Máj jako kulturní památka vzbuzuje rozpaky. *MF Dnes*. 24. 10. 2006, roč. 17. ISSN 1210-1168. Cit. dle KLÍMA, MERGEROVÁ a ŠŤASTNÝ. Jak přistupovat k památkám architektury 60. a 70. let? Příklad Máj.

Ostmodern.org: Netzwerk nachkriegsmoderne Baukunst. In: *Ostmodern.org* [online]. WordPress, 2022 [cit. 2022-05-16]. Dostupné z: <https://www.ostmodern.org/>.

Ostravské památky [online]. Antikvariát Fiducia, 2017 [cit. 2022-07-18]. Dostupné z: <http://www.ostravskepamatky.cz/>.

PACZKOWSKI, Andrzej. Co dělat s komunistickou minulostí? Polská zkušenost. Překlad Petruška ŠUSTROVÁ. *Soudobé dějiny*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2002, roč. 9, č. 1, s. 27-41. ISSN 1210-7050.

PEDRONI, Margherita et al. *A Global Survey on Education and Training for the Conservation of Twentieth-Century Built Heritage: Research Report*. Los Angeles: Getty Conservation Institute; Lisbon: DOCOMOMO International, 2020. ISBN 978-1-937433-82-6. Dostupné také z: https://www.getty.edu/conservation/publications_resources/pdf_publications/global_survey_on_education_and_training.html.

PEŘINKOVÁ, Martina a Lucie AUGUSTINKOVÁ. *Ochrana a obnova historických objektů* [online]. Ostrava: Vysoká škola báňská - Technická univerzita Ostrava, 2014 [cit. 2022-07-20]. Dostupné z: <https://www.fast.vsb.cz/export/sites/fast/226/cs/studium/studijni-materialy/ochrana-a-obnova-historickych-objektu.pdf>.

PILAŘOVÁ, Zdislava. *Vnímání architektury z období socialismu ve veřejném diskurzu po roce 1989*. Praha, 2022. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav českých dějin. Vedoucí práce Miroslav MICHELA.

PLOS, Jiří. K některým aspektům autorskoprávní ochrany architektonických autorských děl ze 60. a 70. let XX. století. In: DOLEJŠ, Petr, ed. *Obnova památek 2011: co s architekturou 60. a 70. let 20. století?*. Praha: Studio Axis, spol. s r.o., 2011, s. 46-51. ISBN 978-80-904081-3-5.

PLUHAŘ, Adam. Architekt Masák: Ten důvod je zvláštní. In: *IDnes.cz* [online]. MAFRA, © 1999–2021 [cit. 2021-09-23]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/bydleni/architektura/architekt-masak-ten-duvod-je-zvlastni.A090420_162122_architektura_web.

Plzeňský architektonický manuál [online]. Via Aurea, s. r. o., 2022 [cit. 2022-07-18]. Dostupné z: <https://pam.plzne.cz/>.

POPELOVÁ, Lenka a Tomáš ŠENBERGER. *Obchodní dům Kotva: Stavebně historický průzkum*. II. verze - doplněná na základě připomínek NPÚ. Praha, 2022. Nепublikováno.

POSPĚCH, Pavel. *Od veřejného prostoru k nákupním centrům: svět cizinců a jeho regulace*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2015. ISBN 978-80-7419-186-2.

Prezentace záměru rekonstrukce Nové scény a Provozní budovy B Národního divadla. In: *Národní divadlo* [online]. 2021 [cit. 2022-11-14]. Dostupné z: <https://www.narodni-divadlo.cz/cs/pro-novinare/tiskove-zpravy/prezentace-zameru-rekonstrukce-nove-sceny-a-provozni-budovy-b-narodniho-divadla>.

PRUDON, Theodore H. M. *Preservation of Modern Architecture*. New York: Wiley, 2008. ISBN 978-0-471-66294-5.

- PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992: 2. díl období 1945-1992*. Brno: Doplněk, 2009. ISBN 978-80-7239-228-5.
- PŘIBÁŇ, Jiří. Právo, kolektivní identita a vyrovnání se s minulostí: Středoevropské zkušenosti s postkomunismem. In: GJURIČOVÁ, Adéla a Michal KOPEČEK, eds. *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*. Praha: Paseka, 2008, s. 288-313. ISBN 978-80-7185-876-8.
- PUČEROVÁ, Klára a Pavel SMĚTÁK, eds. *60'/70': Věra a Vladimír Machoninovi = Věra and Vladimír Machonin: [Galerie Jaroslava Fragnera 22/12/2010-30/01/2011]*. Praha: Galerie Jaroslava Fragnera, 2010. ISBN 978-80-904484-1-4.
- PUSTĚJOVSKÝ, Jan. *Konverze pivovarských výrobních objektů*. Praha, 2015. Disertační práce. ČVUT v Praze, Fakulta stavební, Katedra architektury. Vedoucí práce Tomáš ŠENBERGER.
- RAJNIŠ, Martin a Magdalena ŠEBESTOVÁ. *Pětadvacet tisíc dnů vzpomínek*. Praha: Argo, 2016. ISBN 978-80-257-1970-1.
- RULLER, Ivan. Předmluva. In: KLÍMA, Petr, ed. *Růžena Žertová: architektka domů i věcí*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2016, s. 11-16. ISBN 978-80-86863-87-0.
- RUPNIK, Jacques. Politika vyrovnávání se s komunistickou minulostí. Česká zkušenost. Překlad Marzia PATONOVÁ. *Soudobé dějiny*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2002, roč. 9, č. 1, s. 9-26. ISSN 1210-7050.
- SALINGAROS, Nikos A., Martin HORÁČEK, ed. *Sjednocená teorie architektury: forma, jazyk, komplexita*. Překlad Martin HORÁČEK. Brno: Vysoké učení technické v Brně - VUTIUM ve spolupráci s Barrister & Principal Publishing, 2017. ISBN 978-80-214-5345-6.
- SEDLÁKOVÁ, Radomíra. Současná česká architektura jako odraz stavu společnosti. In: ČERNÁ, Martina et al. *Naše národní identita v reflexi uměleckých oborů a kreativních oborů a kreativních oblastí*. 2., dopl. vyd. V Praze: Institut umění - Divadelní ústav, 2013, s. 241-255. ISBN 978-80-7008-316-1.
- Shopping Center Definitions: Global Shopping Center Classifications. In: *International Council of Shopping Centers* [online]. 2019 [cit. 2019-05-14]. Dostupné z: <https://www.icsc.org/news-and-views/research/shopping-center-definitions>.
- SKJEIE, Alyssum. James Wines: The Architect Who Turned Buildings Into Art. In: *Carnegie Museum of Art: Storyboard* [online]. Pittsburgh: Carnegie Museum of Art, Carnegie Institute, 2015 [cit. 2023-02-19]. Dostupné z: <https://storybook.cmoa.org/2015/07/james-wines-the-architect-who-turned-buildings-into-art/>.
- SMĚTÁK, Pavel a Veronika VICHERKOVÁ. Poválečná jako nová. In: VORLÍK, Petr a Tereza POLÁČKOVÁ, eds. *Architektura na červeném seznamu: normální je nebourat*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2020, s. 254-269. ISBN 978-80-01-06759-8. S. 254.
- Soviet Modernism 1955-1991. In: *Az W* [online]. Architekturzentrum Wien, 2022 [cit. 2022-05-16]. Dostupné z: http://wiki.azw.at/sovietmodernism_database/home.php?l=deu.
- Spomenik Database* [online]. 2018 [cit. 2022-07-05]. Dostupné z: <https://www.spomenikdatabase.org/>.
- STANĚK, Luděk. 66 otázek Ludka Staňka: Architektura je vědecké umění, vrchol estetiky, říká David Vávra. In: *Proč ne?!: Hospodářské noviny iHNed.cz* [online]. Economia, a.s., 2020 [cit. 2020-06-10]. Dostupné z: <https://procne.ihned.cz/c1-66762320-66-otazek-ludka-stanka-architektura-je-vedecke-umeni-vrchol-estetiky-rika-david-vavra>.
- STARÝ, Oldřich. 40 let KSČ a naše architektura. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1961, roč. 3, č. 6, s. 111-112. ISSN 1335-2180.
- STRAKOŠ, Martin. Pokusy o záchranu... Architektura druhé poloviny 20. století. *Bulletin Uměleckohistorické společnosti*. Praha: Výbor Uměleckohistorické společnosti, 2017, roč. 29, č. 2, s. 10-11. ISSN 1805-3955. Dostupné také z: http://www.dejinyumeni.cz/templates/uhs/data/files/91_uhs_bulletin_2-2017_web.pdf.

STRAKOŠ, Martin a kol. *Nádraží Ostrava – Vítkovice: historie, architektura, památkový potenciál*. Praha: Národní památkový ústav, 2017. ISBN 978-80-87967-14-0.

SUK, Jiří. *Návrat Československa k demokracii (1989-1992)*. In: PÁNEK, Jaroslav a kol. *Dějiny českých zemí*. Vydání druhé, doplněné. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018, s. 457-477. ISBN 978-80-246-3994-9.

SZKUBAN, Samuel. *OD PRIOR Piešťany - konverzia objektu a transformácia územia: diplomová práca nominovaná na Cenu profesora Jozefa Lacka*. In: *Archinfo.sk* [online]. 2022 [cit. 2023-06-02]. Dostupné z: <https://www.archinfo.sk/diela/rekonstrukcia-a-obnova/od-prior-piestany-konverzia-objektu-a-transformacia-uzemia-diplomova-praca-nominovana-na-cenu-profesora-jozefa-lacka.html>.

ŠENBERGER, Tomáš. *Vrstevnatost industriální architektury*. In: *Otázky ochrany a péče o technické kulturní památky a průmyslové dědictví: sborník příspěvků: mezinárodní seminář Ostrava 25.-27. 9. 2000*. V Ostravě: Státní památkový ústav v Ostravě, 2001, s. 39-40.

ŠIMÍČEK, Petr. *Novoroční projev prezidenta Václava Havla z 1. ledna 1990*. In: *Moderní dějiny: Vzdělávací portál pro učitele, studenty a žáky* [online]. Občanské sdružení PANT, 2014 [cit. 2022-10-28]. Dostupné z: <https://www.moderni-dejiny.cz/clanek/novorocni-projev-prezidenta-vaclava-havla-z-1-ledna-1990/>.

ŠKARDOVÁ, Marcela. *Komunistický velehotel prochází zásadní rekonstrukcí. Podívejte. In: Dům&zahrada.cz* [online]. VLTAVA LABE MEDIA, 2023 [cit. 2023-06-23]. Dostupné také z: <https://www.dumzahrada.cz/clanek/hotel-intercontinental-praha-rekonstrukce-20230207.html>.

ŠOUREK, Michal. *Industriální dědictví, regenerace města a udržitelný rozvoj* [přednáška]. Křižovatky architektury 2012. Praha: ABF, 2012. Cit. dle PUSTĚJOVSKÝ. *Konverze pivovarských výrobních objektů*.

ŠUBRT, Jiří, Nicolas MASLOWSKI a Štěpánka LEHMANN. *Maurice Halbwachs, koncept rámců paměti a kolektivní paměti*. In: MASLOWSKI, Nicolas a Jiří ŠUBRT a kol. *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*. Praha: Karolinum, 2014, s. 15-30. ISBN 978-80-246-2689-5.

ŠUBRT, Jiří, Nicolas MASLOWSKI a Štěpánka LEHMANN. *Soudobé teorie sociální paměti*. In: MASLOWSKI, Nicolas a Jiří ŠUBRT a kol. *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*. Praha: Karolinum, 2014, s. 31-45. ISBN 978-80-246-2689-5.

ŠUBRT, Jiří a Nicolas MASLOWSKI. *Závěrem*. In: MASLOWSKI, Nicolas a Jiří ŠUBRT a kol. *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*. Praha: Karolinum, 2014, s. 277-284. ISBN 978-80-246-2689-5.

ŠVÁCHA, Rostislav, ed. *Sial*. Olomouc: Arbor vitae, 2010. ISBN 978-80-87164-41-9.

ŠVÁCHA, Rostislav. *Tři příčiny špatné ochrany poválečných staveb*. *Bulletin Uměleckohistorické společnosti*. Praha: Výbor Uměleckohistorické společnosti, 2017, roč. 29, č. 2, s. 9-10. ISSN 1805-3955. Dostupné z: http://www.dejinyumeni.cz/templates/uhs/data/files/91_uhs_bulletin_2-2017_web.pdf.

ŠVÁCHA, Rostislav. *Památková ochrana poválečné architektury v mezinárodních souvislostech* [přednáška]. In: *Architektura 60. a 70. let 20. století a památková péče*. Praha: NPÚ, 13. 10. 2021. Dostupné také z: <https://www.youtube.com/watch?v=lilLVcMZmoM&list=PLZgJmohI4Y6dxL-Q0qpy86y7NAksFHMat>.

ŠVÁCHA, Rostislav. *Sial*. In: VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 1*. Praha: Bigg Boss, 2022, s. 390-431. ISBN 978-80-908359-1-7.

TENZER, Antonín a Petr VOLF. *Antonín Tenzer: ručit jménem*. In: VOLF, Petr. *Baráky v hlavě: rozhovory s architekty*. Praha: Gasset, 2013, s. 174-181. ISBN 978-80-87079-29-4.

The American Conservative [online]. The American Ideas Institute, ©2022 [cit. 2023-10-15]. Dostupné z: <https://www.theamericanconservative.com/>.

The Department Store Museum [online]. Blogger, 2022 [cit. 2022-05-16]. Dostupné z: <http://www.thedepartmentstoremuseum.org/>.

The Rent Gap. In: *Simon Fraser University* [online]. 2022 [cit. 2022-05-16]. Dostupné z: http://www.sfu.ca/geog452spring00/project3/m_rent.html.

Teplíce - Teplitz: architektura na severu Čech [online]. PRO POLIS Teplíce, 2022 [cit. 2022-07-18]. Dostupné z: <https://teplice-teplitz.net/>.

TERRAY, Emmanuel. Berlín: křížovka paměti. Překlad Karel THEIN. In: BENZA, Alban, ed. *Politika paměti: antologie francouzských společenských věd*. Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, 1998, s. 119-132. ISBN 80-902196-3-2.

TODOROV, Tzvetan. Paměť před historií. Překlad Karel THEIN. In: BENZA, Alban, ed. *Politika paměti: antologie francouzských společenských věd*. Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, 1998, s. 33-46. ISBN 80-902196-3-2.

Tu było, tu stało [online]. 2022 [cit. 2022-05-16]. Dostupné z: <https://www.tubylotustalo.pl/>.

URLICH, Petr. *Klasický a abstraktní model v architektuře 20. století*. Praha: Ediční středisko ČVUT, 1992. ISBN 80-01-00869-X.

URLICH, Petr, ed. *Obchodní dům Prior/Kotva: historie, urbanismus, architektura*. Praha: Národní památkový ústav, 2018. ISBN 978-80-87967-19-5.

URLICH, Petr. Typologie obchodní architektury v 19. a 20. století. In: URLICH, Petr, ed. *Obchodní dům Prior/Kotva: historie, urbanismus, architektura*. Praha: Národní památkový ústav, 2018, s. 18-33. ISBN 978-80-87967-19-5.

Ústavní zákon č. 496/1990 Sb. Ústavní zákon o navrácení majetku Komunistické strany Československa lidu České a Slovenské Federativní Republiky. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 16. listopadu 1990 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-496>.

Ústavní zákon č. 497/1990 Sb. Ústavní zákon o navrácení majetku Socialistického svazu mládeže lidu České a Slovenské Federativní Republiky. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 16. listopadu 1990 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-497>.

Ústí - Aussig: architektura na severu Čech [online]. Občanské sdružení 400/27, 2022 [cit. 2022-07-18]. Dostupné z: <https://usti-aussig.net/>.

Václav Havel před třiceti lety projel republiku. In: *ČT24: Česká televize* [online]. 2020 [cit. 2022-10-28]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/3045657-vaclav-havel-pred-triceti-lety-projel-republiku>.

VEBR, Jaroslav a Otakar NOVÝ. *Soudobá architektura ČSSR: [Fot. publikace]*. Praha: Panorama, 1980.

VESELÝ, Dalibor. *Architektura ve věku rozdělené reprezentace: problém tvořivosti ve stínu produkce*. Překlad Petr KRATOCHVÍL. Praha: Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1647-8.

Vetřelci a volavky [online]. Onkubator, 2022 [cit. 2022-07-18]. Dostupné z: <https://www.vetrelciavolavky.cz/>.

VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 1*. Praha: Bigg Boss, 2022. ISBN 978-80-908359-1-7.

VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 2*. Praha: Bigg Boss, 2022. ISBN 978-80-908359-2-4.

VOJTOVÁ, Lea. Učební materiály předmětu Ochrana a regenerace kulturních hodnot v území: Obnova, metody. In: *IS MUNI* [online]. Brno: Masarykova Univerzita. Ekonomicko-správní fakulta, 2011 [cit. 2022-12-29]. Dostupné z: https://is.muni.cz/el/1456/podzim2011/MPR_ORKH/um/SDO_6__Obnova_metody.pdf.

VORLÍK, Petr. Možnosti a limity péče o architekturu šedesátých let - na pozadí příkladu poválečné dostavby areálu ČVUT v Dejvicích. In: DOLEJŠ, Petr, ed. *Obnova památek 2011: co s architekturou 60. a 70. let 20. století?*. Praha: Studio Axis, spol. s r.o., 2011, s. 29-35. ISBN 978-80-904081-3-5.

VORLÍK, Petr. Demolice Transgasu, Praha-Vinohrady, 2017-2019 (aktivismus). In: KRAJČI, Petr et al. *Navzdory: architekti 1969-1989-2019*. Praha: Grada Publishing, 2020, s. 144-145. ISBN 978-80-271-2583-8.

VORLÍK, Petr. Navzdory bourání. In: KRAJČI, Petr et al. *Navzdory: architekti 1969-1989-2019*. Praha: Grada Publishing, 2020, s. 120-121. ISBN 978-80-271-2583-8.

VRABELOVÁ, Renata, ed. *Architektura 60. a 70. let 20. století v České republice*. Praha: Národní památkový ústav, 2020, s. 418-425. ISBN 978-80-87967-26-3.

VRABELOVÁ, Renata et al. *Metodika hodnocení a ochrany staveb 2. poloviny 20. století (se zaměřením na architektonické dědictví 60. a 70. let) vzhledem k jejich (možné) památkové ochraně*. Brno: Národní památkový ústav, 2020. ISBN 978-80-87967-22-5.

Vyhláška č. 268/2009 Sb. Vyhláška o technických požadavcích na stavby. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 12. srpna 2009 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2009-268>.

Vyhláška č. 398/2009 Sb. Vyhláška o obecných technických požadavcích zabezpečujících bezbariérové užívání staveb. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 5. listopadu 2009 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2009-398>.

Vyhláška č. 499/2006 Sb. Vyhláška o dokumentaci staveb. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 10. listopadu 2006 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-499>.

Vyhláška č. 501/2006 Sb. Vyhláška o obecných požadavcích na využívání území. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 10. listopadu 2006 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-501>.

VYSEKALOVÁ, Jitka a kol. *Chování zákazníka: jak odkrýt tajemství "černé skříňky"*. Praha: Grada. Expert (Grada), 2011. ISBN 978-80-247-3528-3.

VYSEKALOVÁ, Jitka a kol. *Psychologie reklamy*. 4., rozš. a aktualiz. vyd. Praha: Grada, 2012. ISBN 978-80-247-4005-8.

Výsledky architektonické soutěže o návrh Revitalizace Masarykova náměstí v Jihlavě. In: *Jihlava: náměstí* [online]. Jihlava, 2018 [cit. 2023-02-19]. Dostupné z: <https://jihlava.cz/vysledky-architektonicke-souteze/d-528353/p1=123657>.

WIXTED, David, Suzanne ZAHRA a Simon REEVES. Survey of Post-War Built Heritage in Victoria. In: *Heritage ALLIANCE* [online]. Melbourne, Heritage Alliance, 2008 [cit. 2022-05-23]. Dostupné z: https://www.heritage.vic.gov.au/___data/assets/pdf_file/0025/512287/Survey-of-post-war-built-heritage-in-Victoria-Stage-1-Heritage-Alliance-2008_Part1.pdf.

WRIGHT, Lance, 1973. Shopping the Environment. *The Architectural Review*. London: EMAP, 1973, vol. 153, no. 913, pp. 168-179. ISSN 0003-861X.

Zákon č. 20/1987 Sb. Zákon České národní rady o státní památkové péči. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 30. března 1987 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1987-20>.

Zákon č. 89/2012 Sb. Zákon občanský zákoník. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 3. února 2012 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-89>.

Zákon č. 119/1990 Sb. Zákon o soudní rehabilitaci. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 23. dubna 1987 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-119>.

Zákon č. 121/2000 Sb. Zákon o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon). In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 7. dubna 2000 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2000-121>.

Zákon č. 183/2006 Sb. Zákon o územním plánování a stavebním řádu (stavební zákon). In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 14. března 2006 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-183>.

Zákon č. 198/1993 Sb. Zákon o protiprávnosti komunistického režimu a o odporu proti němu. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 9. července 1993 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1993-198>.

Zákon č. 279/1992 Sb. Zákon České národní rady o některých dalších předpokladech pro výkon některých funkcí obsazovaných ustanovením nebo jmenováním příslušníků Policie České republiky a příslušníků Sboru nápravné výchovy České republiky. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 28. dubna 1992 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-279>.

Zákon č. 360/1992 Sb. Zákon České národní rady o výkonu povolání autorizovaných architektů a o výkonu povolání autorizovaných inženýrů a techniků činných ve výstavbě (autorizační zákon). In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 7. května 1992 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-360>.

Zákon č. 451/1991 Sb. Zákon, kterým se stanoví některé další předpoklady pro výkon některých funkcí ve státních orgánech a organizacích České a Slovenské Federativní Republiky, České republiky a Slovenské republiky. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 4. října 1991 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1991-451>.

Zákon č. 480/1991 Sb. Zákon o době nesvobody. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. 13. listopadu 1991 [cit. 2022-07-27]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1991-480>.

ZEMAN, Jaroslav. *Liberec: urbanismus, architektura, industriál, pomníky, objekty, památky*. Liberec: Knihy 555, 2011. ISBN 978-80-86660-33-2.

ZEMÁNKOVÁ, Helena. *Tvořit ve vytvořeném: nové funkční využívání uvolněných objektů*. Brno: Vysoké učení technické, 2003. ISBN 80-214-2365-X.

ZIKMUND-LENDER, Ladislav, ed. *Experimentální sídliště Invalidovna*. Hradec Králové: Zikmund, 2014. ISBN 978-80-905271-3-3.

ZLINSKÝ, Milan. Bývalý pardubický Prior si i po rozsáhlé rekonstrukci zachová svůj vzhled. In: *IDnes.cz* [online]. MAFRA, 2021 [cit. 2023-02-13]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/pardubice/zpravy/budova-prior-tesco-palac-rekonstrukce-vzhled-brutalismus.A210524_609390_pardubice-zpravy_mv0.

Zlínský architektonický manuál [online]. Via Aurea, s.r.o., 2022 [cit. 2022-07-18]. Dostupné z: <https://zam.zlin.eu/>.

Závěr

BENEŠOVÁ, Marie. *Česká architektura v proměnách dvou století: 1780-1980*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984.

HROCH, Miroslav. Paměť a historické vědomí očima historika. In: MASLOWSKI, Nicolas a Jiří ŠUBRT a kol. *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*. Praha: Karolinum, 2014, s. 46-66. ISBN 978-80-246-2689-5.

KRAJSKÝ PROJEKTOVÝ ÚSTAV PRAHA. *Architektonická tvorba: 35 let KPÚ Praha*. Praha: Krajský projektový ústav, 1983.

Příloha

KOHOUT, Michal. *Forma sleduje smysl: na okraj architektury*. Praha: Obec širšího společenství českých unitářů, 2016. ISBN 978-80-904909-6-3.

MASÁK, Miroslav a Jiří MERGER. *Struktura architektonické scény*. Stavoprojekt. Krajské projektové ústavy. Svaz architektů. Sdružení projektových ateliérů. Sial. Školka. Disent. Kádrování. Rýsování. Modelování. Obec architektů. In: VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 1*. Praha: Bigg Boss, 2022, s. 459-469. ISBN 978-80-908359-1-7.

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obrázek 01 - Ideální provoz prodejny	203
In: MORÁŇ, Milan. <i>Občanské stavby: Stavby pro administrativu a obchod.</i> Brno: Ediční středisko Vysokého učení technického, 1986. S. 75. Upraveno Jiří Moos.	
Obrázek 02 - Struktura osídlení a odpovídající typy MO jednotek	204
In: DUDEK, Oldřich. <i>Občanské stavby - Obchodní stavby.</i> Praha: ČVUT, 1979. S. 25. Upraveno Jiří Moos.	
Obrázek 03 - Umístění vertikálních komunikací a inkasa v samoobsluze	225
Obrázek Jiří Moos.	
Obrázek 04 - Rozmístění OS v nových obytných útvarech SSSR	243
Obrázek Jiří Moos.	
Obrázek 05 - Základní hierarchie československých OS (Z)	313
Obrázek Jiří Moos.	
Obrázek 06 - Typologická kategorizace OS – hmotové řešení (H)	314
Obrázek Jiří Moos.	
Obrázek 07 - Typologická kategorizace OS – oddělení pěších od ostatních typů dopravy (O)	314
Obrázek Jiří Moos.	
Obrázek 08 - Typologická kategorizace OS – struktura uspořádání (S)	315
Obrázek Jiří Moos.	
Obrázek 09 - Typologická kategorizace OS – tvar a otevřenost centrálního prostoru (T)	317
Obrázek Jiří Moos.	
Obrázek 10 - Koncept OTIS pro OD	373
In: CHUNG, Chuihua Judy, Jeffrey INABA, Rem KOOLHAAS a Sze Tsung LEONG, eds. <i>Project on the City II: The Harvard Guide to Shopping.</i> Köln: Taschen, 2001. ISBN 3-8228-6047-6. S. 350-351.	
Obrázek 11 - Stavebnicový systém řady SU-2	390
In: VOJTKOVÁ, V., ed. „SU 2“ nepokládáme za dopísanú ABECEDU. <i>Projekt: revue slovenskej architektúry.</i> Bratislava, 1969, roč. 15, č. 3, s. 28-29. ISSN 1335-2180. S. 29.	
Obrázek 12 – Kinogram	393
In: HAVEL, Zdeněk, Mikuláš PICHANIČ a Lenka PRAŽSKÁ. <i>Organizace a řízení socialistického vnitřního obchodu: celostátní vysokoškolská učebnice pro stud. ekonomických fakult studijních oborů 62.</i> 2. dopl. vyd. Praha: Merkur, 1987. S. 379. Upraveno Jiří Moos.	
Obrázek 13 - Konstrukční soustava SPÚO-ZIPP	406
In: ČÍŽEK, Pavel. Celomontovaná konstrukční soustava ŠPÚO-ZIPP. <i>Projekt: revue slovenskej architektúry.</i> Bratislava, 1977, roč. 19, č. 10, s. 26-27. ISSN 1335-2180. S. 26.	
Obrázek 14 Základní hierarchie československých OD (Z)	475
Obrázek Jiří Moos.	
Obrázek 15 Typologická kategorizace OD – urbanisticko-hmotové řešení (U)	476-477
Obrázek Jiří Moos.	
Obrázek 16 Typologická kategorizace OD – architektonicko-estetické řešení (A)	478-479
Obrázek Jiří Moos.	
Obrázek 17 Typologická kategorizace OD – provozně dispozičního řešení (D)	480
Obrázek Jiří Moos.	
Obrázek 18 Typologická kategorizace OD – konstrukční řešení (K)	481
Obrázek Jiří Moos.	

Obrázek 19 - Atraktivita ploch v prodejním prostoru 605
In: GOLKOVÁ, Iveta. *Nákupní atmosféra ve vybrané maloobchodní jednotce*. České Budějovice, 2013. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Ekonomická fakulta. Vedoucí práce Alena SRBOVÁ. S. 42. Upraveno Jiří Moos.

Obrázek 20 - Životní cyklus MO prodeje 608
In: HUSIČKA, Jiří. *Nákupní centra v Evropě a České republice*. Brno, 2018. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Ekonomicko-správní fakulta. Vedoucí práce Josef KUNC. Dostupné také z: <https://is.muni.cz/th/b5odx>. S. 51. Upraveno Jiří Moos.

Obrazové listy – Kapitola 1

OL1-I 45

- 01 In: *Archiweb* [online]. Archiweb, s.r.o., 1997-2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.archiweb.cz/b/ceskoslovensky-pavilon-expo-1958>.
- 02 Foto neznámý autor. In: *Archiweb* [online]. Archiweb, s.r.o., 1997-2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.archiweb.cz/b/ceskoslovensky-pavilon-expo-1958>.
- 03 In: *Liberec - Reichenberg: architektura na severu Čech* [online]. Občanské sdružení 400/27, 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://liberec-reichenberg.net/stavby/karta/nazev/30-televizni-vysilac-a-horsky-hotel-jested>.
- 04 Foto neznámý autor. In: *Liberec - Reichenberg: architektura na severu Čech* [online]. Občanské sdružení 400/27, 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://liberec-reichenberg.net/stavby/karta/nazev/30-televizni-vysilac-a-horsky-hotel-jested>.
- 05 Foto neznámý autor. In: *Stavba roku Libereckého kraje* [online]. 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://stavbaroku.lk/karel-hubacek>.
- 06 Foto ngprague.cz. In: *TV architect* [online]. Living Media s.r.o., © 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.tvarchitect.com/clanek/architekt-karel-prager-by-oslavil-devadesat-pet-let/>.
- 07 In: *Archiweb* [online]. Archiweb, s.r.o., 1997-2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.archiweb.cz/b/ustav-makromolekularni-chemie-ceskoslovenske-akademie-ved>.
- 08 Foto P. Paul. In: BAŠE, Miroslav. *Česká architektura 1945-1995 = Czech architecture 1945-1995*. Praha: Obec architektů, 1995. ISBN 80-238-2392-2. S. 43.
- 09 Foto A. Bláha. In: *Muzeum 3000* [online]. Národní muzeum, ©2012 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <http://muzeum3000.nm.cz/clanek/podivejte-se-na-stare-fotografie-nalezene-ve-vezi-muzea>.
- 10 Foto neznámý autor. In: *Archiweb* [online]. Archiweb, s.r.o., 1997-2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.archiweb.cz/b/ceskoslovenske-velvyslanectvi-v-londyne>.

Obrazové listy – Kapitola 2

OL2-I 77

- 01 Foto neznámý autor. In: *iDnes.cz* [online]. MAFRA, © 1999-2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/zlin/zpravy/jiri-vozenilek-architekt-firmy-bata-a-zlina.A140814_2090493_zlin-zpravy_ras.
- 02 Foto neznámý autor. In: *Časopis Stavebnictví* [online]. Informační centrum ČKAIT, 2007-2022 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.casopisstavebnictvi.cz/clanky-jiri-kroha.html>.
- 03 In: PECHAR, Josef. *Československá architektura: 1945-1977*. Praha: Odeon, 1979. Obr. příloha část 1.2.
- 04 Foto Zdeněk Havelka. In: *Novinky.cz* [online]. Borgis, © 2003 - 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/clanek/historie-horky-pribeh-tvurce-stalinova-pomniku-sochar-otakar-svec-spachal-pred-64-lety-sebevrazdu-40273001>.
- 05 In: *Metalocus* [online]. Todos Los Derechos Reservados, © 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.metalocus.es/en/news/mies-van-der-rohe-iit-chicago>.

- 06 Foto neznámý autor. In: *Illinois Tech Magazine* [online]. Illinois Institute of Technology, © 2014 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://magazine.iit.edu/fall-2014/chapel-all>.
- 07 In: *My Architectural Moleskine* [online]. Blogger, 2012 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: http://architecturalmoleskine.blogspot.com/2012/06/le-corbusier-chapel-of-notre-dame-du_30.html.
- 08 Foto neznámý autor. In: *Le CartophiLion* [online]. 2016 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <http://cctbelfort.canalblog.com/archives/2016/03/10/33496144.html>.

OL2-II.....78

- 01 Foto neznámý autor. In: *WikiArquitectura* [online]. 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://en.wikiarquitectura.com/building/hunstanton-school/>.
- 02 In: *ResearchGate* [online]. ResearchGate Gmb, © 2008-2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: https://www.researchgate.net/figure/Walking-city-1964-Ron-Herron_fig1_347490454.
- 03 Foto Cemal Emden. In: *Arkitok* [online]. Arkitok, © 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.arkitok.com/architects/louis-i-kahn/projects/sher-e-bangla-nagar>.
- 04 In: *Archigraphie* [online]. WordPress, 2011 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.archigraphie.eu/?p=965>.
- 05 Foto neznámý autor. In: *ArchDaily* [online]. OpenWeb, 2017 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.archdaily.com/870685/ad-classics-pruitt-igoe-housing-project-minoru-yamasaki-st-louis-usa-modernism>.
- 06 In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1981, roč. 23, č. 6. ISSN 1335-2180. S. 50.
- 07 Foto neznámý autor. In: *Made in CSSR* [online]. Made in CSSR, © 2020 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://madeincssr.com/product/dresser-jiri-jiroutek-for-interier-praha-u-453/>.
- 08 Foto neznámý autor. In: *Visit Ostrava!!!* [online]. Černá louka, © 2016 - 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.ostravainfo.cz/cz/info/aktuality/974-jiricna-navrhuje-udelat-z-mrakodrapu-bytovy-dum.html>.
- 09 Foto Jaromír Čejka. In: *Hospodářské noviny* [online]. Economia, © 1996-2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://vikend.hn.cz/c1-65448130-jizni-mesto-ctyricet-let-betonovych-krabicek-od-sirek-ktete-jako-by-nekomu-vypadly-z-kapsy>.

OL2-III.....79

- 01 Foto Z. Hölzel. In: *ERA 21* [online]. ERA Média, ©2004-2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.era21.cz/cs/clanky/clanky/2022-03-23-postmoderna-bez-postmoderny/>.
- 02 Foto neznámý autor. In: *Aukro* [online]. Aukro, ©2003-2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://aukro.cz/praha-palac-kultury-lide-retro-6991812713>.
- 03 Foto P. Štecha. In: BAŠE, Miroslav et al. *Česká architektura 1945-1995 = Czech architecture 1945-1995*. Praha: Obec architektů, 1995. ISBN 80-238-2392-2. S. 67.
- 04 In: *Benedict Flett* [online]. 2021 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.benedictflett.com/blog/tag/Brasilia>.
- 05 Foto Jaroslav Kocourek. In: *iDnes.cz* [online]. MAFRA, © 1999–2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/cestovani/po-cesku/promeny-zizkova-a-stroj-casu.A130129_120244_kolem-sveta__tom.

Obrazové listy – Kapitola 3

OL3-I 159

- 01 In: *ResearchGate* [online]. ResearchGate Gmb, © 2008-2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: https://www.researchgate.net/figure/Disposition-of-a-section-of-Catal-Hueyuek-a-prehistoric-city-from-6-th-Millennium-BC-with_fig2_325038395.
- 02 Ilustrace neznámý autor. In: *Antik Tarih* [online]. Antik Tarih, © 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.antiktarih.com/2018/07/31/catalhoyuk/>.
- 03 In: *Encyclopædia Iranica* [online]. Encyclopædia Iranica Foundation, © 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://iranicaonline.org/articles/dura-europos>.
- 04 Obraz Edwin Long. In: *KunstKopie.de* [online]. 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.kunstkopie.de/a/long-edwin/the-babylonian-marriage-market.html>.
- 05 In: *Tour Egypt* [online]. AKN Solutions, © 1996-2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <http://www.touregypt.net/featurestories/amarna.htm>.
- 06 Překresba Karl Richard Lepsius. In: *Wikipedie: otevřená encyklopedie* [online]. Wikimedia Foundation, 13. 6. 2022 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Fetekti2.jpg>.
- 07 In: *Minoan Crete* [online]. Ian Swindale, © 1998-2018 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: http://www.minoancrete.com/palaikastro_block_gamma_plan.htm.
- 08 Ilustrace Piet de Jong. In: *Art History Resources: Greek Art & Archaeology* [online]. Christopher L. C. E. Witcombe, 2016 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <http://arthistoryresources.net/greek-art-archaeology-2016/pylos.html>.
- 09 In: *ASCSA.net: Agora Monument* [online]. 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <http://agora.ascsa.net/id/agora/monument/stoa%20of%20attalos>.
- 10 Ilustrace Piet de Jong. In: *ASCSA.net: Agora Monument* [online]. 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <http://agora.ascsa.net/id/agora/monument/stoa%20of%20attalos>.

OL3-II 160

- 01 Ilustrace Balage Balogh. In: *Archaeology Illustrated* [online]. Baltimore Web Design. © 2021 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://archaeologyillustrated.com/collections/miletus-western-turkey-the-fountain-and-the-monumental-market-gate-2nd-century-ad/>.
- 02 In: *World History Encyclopedia* [online]. 2009-2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.ancient.eu/article/616/trajans-market/>.
- 03 Ilustrace neznámý autor. In: *Cité Création: Monumental Mural Design* [online]. CitéCréation, 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://citecreation.fr/en/realisation/painted-mural-circuit-jerusalem/>.
- 04 In: *Wikipedie: otevřená encyklopedie* [online]. Wikimedia Foundation, 3. 12. 2008 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: https://it.m.wikipedia.org/wiki/File:Basilica_1.png.
- 05 Ilustrace neznámý autor. In: *Urbatorivm* [online]. //www.rssing.com, © 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://urbatorivm1.rssing.com/chan-6153000/article217.html?zx=814>.
- 06 In: *RIBApix* [online]. nopCommerce, © 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.architecture.com/image-library/ribapix/image-information/poster/temple-of-serapis-or-the-macellum-pozzuoli-plan/posterid/RIBA66882.html>.
- 07 Ilustrace neznámý autor. In: *World History Encyclopedia* [online]. 2009-2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.ancient.eu/image/9760/late-medieval-market-scene/>.
- 08 In: *NYIT Arch 16 Student* [online]. Blogger, 2016 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <http://nyitarch161.blogspot.com/2016/12/the-plan-of-st-gall.html>.
- 09 Foto Gonzalo Solas. In: *Wikipedie: otevřená encyklopedie* [online]. Wikimedia Foundation, 20. 3. 2021 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sala_de_Contractaci%C3%B3_de_la_Llotja_de_la_Seda_de_Valencia.jpg.

- 10 In: *Wikipedie: otevřená encyklopedie* [online]. Wikimedia Foundation, 20. 6. 2008 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: https://es.m.wikipedia.org/wiki/Archivo:Llotja__pla.jpg.

OL3-III 161

- 01 In: *Historická Praha* [online]. Jan Punkert, 2017. Dostupné z: <https://www.historicka-praha.cz/mestska-sporitelna/>.
- 02 Foto neznámý autor. In: *Budějcká Drbna* [online]. 2018 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://budejcka.drba.cz/z-kraje/ceskobudejovicko/21613-ceske-budejovice-objektivem-milana-bindera-a-perem-martina-marsika-dama-ktera-zachranila-masne-kramy.html>.
- 03 Obraz Čang Ce-tuan. In: *Wikipedie: otevřená encyklopedie* [online]. Wikimedia Foundation, 28. 7. 2015 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Alongtheriver__QingMing.jpg.
- 04 In: *The Encyclopaedia of Islam*. 2. vydání. Leiden: E. J. Brill, 1997. ISBN 90-04-10422-4. S. 1014.
- 05 Foto Navid Alizadeh Sadighi. In: *Wikipedie: otevřená encyklopedie* [online]. Wikimedia Foundation, 20. 12. 2021 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mozaffariyeh,_Grand_Bazaar_of_Tabriz,_IRAN.jpg.
- 06 In: RUPPERT, Karl. The Mercado Chichen Itza, Yucatan. *Contributions to American anthropology and history*. Washington: Carnegie Institution of Washington, 1943, vol. 4, no. 43. Obr. příloha. Nestránkováno.
- 07 Ilustrace Tatiana Proskouriakoff. In: RUPPERT, Karl. The Mercado Chichen Itza, Yucatan. *Contributions to American anthropology and history*. Washington: Carnegie Institution of Washington, 1943, vol. 4, no. 43. Obr. příloha. Nestránkováno.
- 08 In: *ResearchGate* [online]. ResearchGate Gmb, © 2008-2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: https://www.researchgate.net/figure/Sforzinda-City-Plan-20_fig1_365132980.
- 09 Obraz Rafhaele Custos. In: *ArchDaily* [online]. OpenWeb, 2016 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.archdaily.com/789024/omas-fondaco-dei-teseschi-department-store-is-revealed-in-venice>.

OL3-IV 162

- 01 Foto neznámý autor. In: *Pantarei Chauffeur* [online]. Pantarei Chauffeur, 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://pantareichauffeurservice.rezgo.com/details/288361/private-transfer-chauffeur-service-from-vicenza-to-venice-marco-polo-airport>.
- 02 In: *Wikipedie: otevřená encyklopedie* [online]. Wikimedia Foundation, 13. 5. 2021 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Basilica__Palladiana__Quattro__Libri__1570.jpg.
- 03 Obraz Louis Rayner. In: *Wikipedie: otevřená encyklopedie* [online]. Wikimedia Foundation, 31. 12. 2022 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Louise__Rayner__Chester__Watergate__Street__looking__east.jpg.
- 04 Foto neznámý autor. In: *Genialogic* [online]. Joomla!, 2016 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.genialogic.de/de/bilder/belgien-historische-bilder-undansichtskarten/bruessel-historische-ansichtskarten.html?page=6#category>.
- 05 Ilustrace neznámý autor. In: *Fiddlebase* [online]. Jimdo, 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.fiddlebase.com/american-machines/grover-baker-smc/>.
- 06 In: *Omnia* [online]. Niall O'Leary Services, 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: http://www.omnia.ie/index.php?navigation_function=2&navigation_item=651406f03f104cfa6dc9addb98418f46&repid=2.
- 07 Foto neznámý autor. In: *About Art Online* [online]. RH creativo, 2019 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.aboutartonline.com/architettura-a-madrid-il-palacio-de-cibeles-nella-storia-della-trasformazione-urbanistica-della-citta/fig-11-borsa-di-amsterdam/>.
- 08 In: *Mademoiselle Saif* [online]. WordPress, 2020 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://mademoisellesaif.com/2020/05/01/the-garden-cities-of-tomorrow/>.

09 Obraz J. Harris, S. W. Fores. In: *Science Photo Library* [online]. Science Photo Library Limited, © 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.sciencephoto.com/media/980262/view/new-hungerford-market-westminster-london-1833>.

10 In: Goudeau, J. *The Matrix Regained: Reflections on the Use of the Grid in the Architectural Theories of Nicolaus Goldmann and Jean-Nicolas-Louis Durand*. *Architectural Histories*, 2015, vol. 3, no. 1, p. Art. 9. DOI: <http://doi.org/10.5334/ah.cl>. Dostupné také z: <https://journal.eahn.org/articles/10.5334/ah.cl/>.

OL3-V 163

01 In: *Paris projet ou vandalisme* [online]. Blogger, 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <http://paris-projet-vandalisme.blogspot.com/2013/06/images-des-halles-de-paris-vers-1900.html?view=snapshot>.

02 Ilustrace neznámý autor. In: *Wikipedie: otevřená encyklopedie* [online]. Wikimedia Foundation, 23. 6. 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Baltard,_Callet_-_Les_Halles_centrales_de_Paris_p._26_crop.png.

03 Foto neznámý autor. In: *Veebrant* [online]. Veebrant, © 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://veebrant.com/mercado-colon/>.

04 In: *Ajuntament de València: Plan especial de protecció de los entornos de los bienes de interés* [online]. Ajuntament de València, © 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: [https://www.valencia.es/ayuntamiento/urbanismo2.nsf/0/A361EAD69FB5AAD8C125806C00268B85/\\$FILE/5528801-02-02-Mercado%20Central%20de%20Valencia_firmado.pdf?OpenElement](https://www.valencia.es/ayuntamiento/urbanismo2.nsf/0/A361EAD69FB5AAD8C125806C00268B85/$FILE/5528801-02-02-Mercado%20Central%20de%20Valencia_firmado.pdf?OpenElement).

05 Foto neznámý autor. In: *Radio Taxi Valencia* [online]. Radio Taxi, © 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://radiotaxivalencia.es/taxi-turistico-valencia/2-2-m-central/>.

06 In: *ArchDaily* [online]. OpenWeb, 2013 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.archdaily.com/397949/ad-classic-the-crystal-palace-joseph-paxton>.

07 Obraz Louis Haghe. In: *ArchDaily* [online]. OpenWeb, 2013 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.archdaily.com/397949/ad-classic-the-crystal-palace-joseph-paxton>.

08 Foto neznámý autor. In: *The Hatching Cat of Gotham* [online]. WordPress, © 2010 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <http://hatchingcatnyc.com/2015/04/15/1857-the-lean-llamas-that-appeared-at-new-yorks-fat-cattle-show/>.

09 Ilustrace neznámý autor. In: *Visites guidées á Paris* [online]. Blogger, © 2010 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.lesparisdld.com/2017/12/exposition-nuits-parisiennes-lhotel-de.html>.

OL3-VI 164

01 Foto neznámý autor. In: *Memoirs of a Metro Girl* [online]. WordPress, 2016 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://memoirsofmetrogirl.com/2016/11/19/royal-opera-arcade-st-james-london-history-shopping-worlds-oldest-arcade/>.

02 In: *ianVisits: Unbuilt London* [online]. ianVisits, 2012 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.ianvisits.co.uk/blog/2012/11/06/plans-to-encircle-london-with-a-gigantic-crystalline-ouroboros/>.

03 Foto neznámý autor. In: *Meisterdrucke* [online]. meisterdrucke.uk, © 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.meisterdrucke.uk/fine-art-prints/Italian-Photographer/412935/Milan,-Italy,-Galleria-Vittorio-Emanuele-II-.html>.

04 In: URLICH, Petr, ed. *Obchodní dům Prior/Kotva: historie, urbanismus, architektura*. Praha: Národní památkový ústav, 2018. ISBN 978-80-87967-19-5. S. 24.

05 Foto neznámý autor. In: *Rebuilding Place in the Urban Space* [online]. 2005 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <http://urbanplacesandspaces.blogspot.com/2005/12/preserving-historic-places-of.html>.

- 06 In: *Wikipedie: otevřená encyklopedie* [online]. Wikimedia Foundation, 19. 3. 2021 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Cleveland_Arcade,_401_Euclid_Avenue,_Cleveland,_Cuyahoga_County,_OH_HABS_OHIO,18-CLEV,6-\(sheet_7_of_22\).png](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Cleveland_Arcade,_401_Euclid_Avenue,_Cleveland,_Cuyahoga_County,_OH_HABS_OHIO,18-CLEV,6-(sheet_7_of_22).png).
- 07 Foto neznámý autor. In: *University of Liverpool* [online]. University of Liverpool, 2021 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.visitliverpool.com/information/product-catch-all/the-royal-albert-dock-p446151>.
- 08 Foto neznámý autor. In: *Punchline* [online]. Moose Partnership Ltd, © 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.punchline-gloucester.com/articles/aanews/historic-gloucester-docks-office-building-goes-for-sale-through-ash-chartered-surveyors>.
- 09 In: *Wikipedie: otevřená encyklopedie* [online]. Wikimedia Foundation, 23. 1. 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hamburg_Speicherstadt_1888_Querschnitt.jpg.

OL3-VII 165

- 01 In: *Wikipedie: otevřená encyklopedie* [online]. Wikimedia Foundation, 21. 12. 2021 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Neuer_Packhof_Grundriss_1829_\(Schinkel\).JPG](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Neuer_Packhof_Grundriss_1829_(Schinkel).JPG).
- 02 Foto Edward Stewart Bale. In: *RIBApix* [online]. nopCommerce, © 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.architecture.com/image-library/RIBApix/image-information/poster/oriel-chambers-water-street-liverpool/posterid/RIBA30044.html>.
- 03 In: *Karl Friedrich Schinkel.de* [online]. 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <http://www.karlfriedrichschinkel.de/bauten/kaufhaus.html>.
- 04 Obraz Charles Fichot. In: *Wikipedie: otevřená encyklopedie* [online]. Wikimedia Foundation, 28. 7. 2022 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Le_Bon_March%C3%A9,_001.jpg.
- 05 Foto neznámý autor. In: *Les Grands Magasins parisiens: Le Bon Marché dans les années 1900* [online]. 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: http://paris1900.lartnouveau.com/paris00/gds_magasins/le_bon_marche_1900.htm.
- 06 In: *WikiArquitectura* [online]. 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://fr.wikiarquitectura.com/b%C3%A2timent/printemps/#>.
- 07 Foto neznámý autor. In: *WikiArquitectura* [online]. 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://fr.wikiarquitectura.com/b%C3%A2timent/printemps/#>.
- 08 In: *British History Online* [online]. University of London, © 2019 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.british-history.ac.uk/survey-london/vol41/pp9-32>.
- 09 Foto neznámý autor. In: *Evening Standard* [online]. viafoura, 2019 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.standard.co.uk/insider/living/zamira-hajiyeva-harrods-spending-spree-just-how-easy-is-it-to-spend-ps16-million-in-one-go-a4154391.html>.

OL3-VIII 166

- 01 Foto neznámý autor. In: *Wikipedie: otevřená encyklopedie* [online]. Wikimedia Foundation, 11. 9. 2020 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Warenhaus_Leonhard_Tietz_AG,_Ansicht_des_%C3%BCberdachten_Lichthofes,_Architekt_Joseph_Maria_Olbrich,_D%C3%BCsseldorf,_Foto_1913.jpg.
- 02 Foto neznámý autor. In: *Kultur24.berlin* [online]. Holger Jacobs, © 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://kultur24-berlin.de/mall-of-berlin/kaufhaus-wertheim/>.
- 03 Foto Bernhard Sehring. In: *RIBApix* [online]. nopCommerce, © 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.architecture.com/image-library/RIBApix/image-information/poster/tietz-department-store-berlin/posterid/RIBA16247.html>.
- 04 Foto neznámý autor. In: *Handel Heute* [online]. MedTriX AG, © 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://handel-heute.ch/unternehmen-und-maerkte/detail/jelmoli-vermacht-sein-umfang-reiches-archiv-der-stadt-zuerich/>.

- 05 Foto neznámý autor. In: *Wikipedie: otevřená encyklopedie* [online]. Wikimedia Foundation, 13. 2. 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Goum_1893.jpg.
- 06 In: *Wikipedie: otevřená encyklopedie* [online]. Wikimedia Foundation, 26. 4. 2022 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:GUM_plan_1893.jpg.
- 07 Foto neznámý autor. In: *WikiArquitectura* [online]. 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://en.wikiarquitectura.com/building/marshall-fields-wholesale-store/#>.
- 08 In: *The Architecture Professor* [online]. WordPress, 2021 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://thearchitectureprofessor.com/2021/02/09/11-23-the-field-store-floor-plan-and-construction/>.
- 09 Foto neznámý autor. In: *Hidden City* [online]. Hidden City Philadelphia, © 2011-2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://hiddencityphila.org/2018/12/60-years-of-holiday-cheer-at-wanamakers/>.
- 10 Foto neznámý autor. In: *Village Preservation* [online]. Village Preservation, © 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://gvshp.org/blog/2018/10/16/wanamakers-a-shoppers-paradise/>.

OL3-IX 167

- 01 In: *Chicagology* [online]. Wordpress, © 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://chicagology.com/rebuilding/rebuilding024/>.
- 02 Foto neznámý autor. In: *Chicagology* [online]. Wordpress, © 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://chicagology.com/rebuilding/rebuilding024/>.
- 03 In: *WikiArquitectura* [online]. 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://en.wikiarquitectura.com/building/carson-pirie-scott-store-sullivan-center/sullivan-center-pb-y-1o-2/>.
- 04 Foto neznámý autor. In: *Reddit* [online]. Reddit, © 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://i.redd.it/xnohzk4h84331.jpg>.
- 05 Foto neznámý autor. In: *Old Tokyo* [online]. Steve Sundberg, 2004-2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <http://www.oldtokyo.com/mitsukoshi-department-store-c-1926-1960/>.
- 06 Foto Richard Silver. In: *Time Out* [online]. Time Out Group, © 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.timeout.com/newyork/things-to-do/exclusive-tour-of-the-woolworth-building>.
- 07 Foto neznámý autor. In: *Český rozhlas: Vltava* [online]. Český rozhlas, © 1997-2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://vltava.rozhlas.cz/od-spinavych-stanku-a-ukricenych-trhovkyn-az-po-obchodni-centra-jak-se-promenila-8219688/5>.
- 08 Foto András Pöschek. In: *Wikipedie: otevřená encyklopedie* [online]. Wikimedia Foundation, 12. 9. 2020 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Budapest-vasarcsarnok-innen.jpg>.
- 09 In: URLICH, Petr, ed. *Obchodní dům Prior/Kotva: historie, urbanismus, architektura*. Praha: Národní památkový ústav, 2018. ISBN 978-80-87967-19-5. S. 28.
- 10 Foto neznámý autor. In: *Wikipedie: otevřená encyklopedie* [online]. Wikimedia Foundation, 16. 10. 2010 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:GuentherZ_0019_Warenhaus_Haas_und_Soehne.jpg.

OL3-X 168

- 01 Foto neznámý autor. In: URLICH, Petr. *Obchodní centra: architektura konzumu jako fungující systém obchodu. Časopis Stavebnictví* [online]. 2007 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: https://www.casopisstavebnictvi.cz/obchodni-centra-architektura-konzumujako-fungujici-system-obchodu_N5209.
- 02 Foto neznámý autor. In: *Historicko-vlastivědný spolek v Odrách* [online]. Oderské vrchy, © 2012 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <http://www.oderske-vrchy.cz/clanek/nemecke-preklady/august-herzmansky-von-odrau/1/>.

- 03 Foto neznámý autor. In: *Wikipedie: otevřená encyklopedie* [online]. Wikimedia Foundation, 17. 2. 2020 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mariahilfer_Zentralpalast_\(Warenhaus_Stafa\)_1912.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mariahilfer_Zentralpalast_(Warenhaus_Stafa)_1912.jpg).
- 04 Foto neznámý autor. In: *Wikipedie: otevřená encyklopedie* [online]. Wikimedia Foundation, 31. 8. 2011 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Warenhaus_M-Neumann_1900.JPG.
- 05 Foto neznámý autor. In: *Arte de Ximena* [online]. Wordpress.com, 2010 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://artedeximena.wordpress.com/arte-contemporaneo/2-0-arquitectura-entre-1918-1940/arquitectura-s-xx-segunda-parte/bc-goldman-salatsch-loos-1910-0001/>.
- 06 In: *A Cidade Branca* [online]. Flag Counter, 2012 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://acidadebranca.tumblr.com/post/13790374417/black-white-plans-382-adolf-loos-goldmann>.
- 07 Ilustrace neznámý autor. In: *Dům u Nováků* [online]. Dům u Nováků, 2022 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <http://www.dumunovaku.cz/cs/>.
- 08 In: LINHARTOVÁ, Dana. Obchodní dům u Nováků v Praze na pozadí vývoje obchodního domu v Evropě. *Staletá Praha*. Praha, 2016, roč. 32, č. 1. ISSN 0231-6056. Dostupné také z: <http://staletapraha.cz/media/2016-1/sp-2016-1-cl-04-linhartova-novaci-72dpi.pdf>. S. 87.
- 09 Foto neznámý autor. In: *Archiweb* [online]. Archiweb, s.r.o., 1997-2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.archiweb.cz/b/wenkeuv-obchodni-dum-dnes-mestske-muzeum>.
- 10 In: *Archiweb* [online]. Archiweb, s.r.o., 1997-2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.archiweb.cz/b/wenkeuv-obchodni-dum-dnes-mestske-muzeum>.

OL3-XI 169

- 01 In: *Shells Princeton* [online]. 2019 [cit. 2019-07-13]. Dostupné z: <http://shells.princeton.edu/Leipzig.html>.
- 02 Foto neznámý autor. In: *Commune libre du Boulingrin* [online]. CanalBlog, 2013 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <http://reimsboulingrin.canalblog.com/pages/l-histoire-des-halles-boulingrin/31519542.html>.
- 03 In: HAAS, Felix. *Moderná světová architektúra*. Bratislava: Vydav. Slov. fondu výtvarných umení, 1968. S. 44.
- 04 In: *Arch Inform* [online]. Powerweb, 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.archinform.net/projekte/14076.htm>.
- 05 Foto neznámý autor. In: *Arch Inform* [online]. Powerweb, 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.archinform.net/projekte/14076.htm>.
- 06 In: *Urbipedia: Archivo de Arquitectura* [online]. MediaWiki, 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: https://www.urbipedia.org/hoja/Grandes_almacenes_Schocken.
- 07 Foto neznámý autor. In: *Urbipedia: Archivo de Arquitectura* [online]. MediaWiki, 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: https://www.urbipedia.org/hoja/Grandes_almacenes_Schocken.
- 08 In: *Ostravské sochy* [online]. printo.cz, 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <http://ostravskesochoy.cz/dilo/1172-B-Bachner>.
- 09 Foto neznámý autor. In: *Ostravské sochy* [online]. printo.cz, 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <http://ostravskesochoy.cz/dilo/1172-B-Bachner>.

OL3-XII 170

- 01 Foto W. Mantz. In: *Art Gallery* [online]. Access, 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.artgallery.nsw.gov.au/collection/works/266.1983/>.
- 02 Foto neznámý autor. In: *Reddit* [online]. Reddit, © 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: https://www.reddit.com/r/thenetherlands/comments/6pomds/de_bijenkorf_in_rotterdam_19301940_xpost_lost/.

- 03 Foto neznámý autor. In: *BBC News* [online]. BBC, © 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.bbc.com/news/uk-wales-south-west-wales-27245929>.
- 04 Foto neznámý autor. In: *Kurosaki Sogō memoriaru* [online]. 2021 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <http://isis.cocolog-nifty.com/i/2005/11/post-e8fb.html>.
- 05 Foto Russell B. Harding. In: *Architectural Record*. New York, 1940, vol. 48, no. 6. ISSN 0003-858X. S. 112.
- 06 In: *Architectural Record*. New York, 1940, vol. 48, no. 6. ISSN 0003-858X. S. 112.
- 07 Foto neznámý autor. In: BAKER, Geoffrey a Bruno FUNARO. *Shopping centers: design and operation*. New York: Reinhold, 1951. S. 246.
- 08 In: BAKER, Geoffrey a Bruno FUNARO. *Shopping centers: design and operation*. New York: Reinhold, 1951. S. 247.
- 09 Foto neznámý autor. In: BAKER, Geoffrey a Bruno FUNARO. *Shopping centers: design and operation*. New York: Reinhold, 1951. S. 264.
- 10 In: *Architectural Record*. New York, 1942, vol. 50, no. 10. ISSN 0003-858X. S. 64.

OL3-XIII 171

- 01 Foto Maynard Parker. In: *Mall Hall of Fame* [online]. 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <http://mall-hall-of-fame.blogspot.com/2009/06/pittsburghs-northway-mall-opening-in.html>.
- 02 Foto neznámý autor. In: *Martin City & South KC: The Telegraph* [online]. 2019 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://martincitytelegraph.com/2019/12/26/the-country-club-plaza-the-nations-first-outdoor-shopping-mall/>.
- 03 Foto Stuart O'Brien. In: *Architectural Record*. New York, 1938, vol. 46, no. 11. ISSN 0003-858X. S. 46.
- 04 In: *Architectural Record*. New York, 1942, vol. 50, no. 10. ISSN 0003-858X. S. 54.
- 05 Foto neznámý autor. In: *Architectural Record*. New York, 1942, vol. 50, no. 10. ISSN 0003-858X. S. 53.
- 06 In: *Architectural Record*. New York, 1940, vol. 48, no. 9. ISSN 0003-858X. S. 39.
- 07 Foto neznámý autor. In: *Architectural Record*. New York, 1940, vol. 48, no. 9. ISSN 0003-858X. S. 38.
- 08 In: *Archiweb* [online]. Archiweb, s.r.o., 1997-2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.archiweb.cz/b/palac-olympic>.
- 09 Foto Profimedia.cz. In: *iDnes.cz* [online]. MAFRA, © 1999–2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/bydleni/na-navsteve/pasaze-praha.A151214_125719_dum_osobnosti_web.

OL3-XIV 172

- 01 Foto neznámý autor. In: *Archiweb* [online]. Archiweb, s.r.o., 1997-2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.archiweb.cz/b/lindtuv-dum>.
- 02 In: *Archiweb* [online]. Archiweb, s.r.o., 1997-2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.archiweb.cz/b/lindtuv-dum>.
- 03 Foto neznámý autor. In: *Jablonec - Gablonz: architektura na severu Čech* [online]. PLAC, 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <http://jablonec-gablonz.net/stavby/karta/nazev/15-linkeho-dum>.
- 04 Foto neznámý autor. In: *Archiweb* [online]. Archiweb, s.r.o., 1997-2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.archiweb.cz/b/obchodni-a-cinzovni-dum-s-pasazi-cerna-ruze>.
- 05 Foto neznámý autor. In: *Opavský a Hlučínský deník* [online]. Vltava Labe Media, 2016 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.msstavby.cz/muzeum-africke-kultury-v-brede-10-02-2020/>.

- 06 Foto neznámý autor. In: *Stavby v MS kraji* [online]. Ostrý web, 2020 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: https://opavsky.denik.cz/zpravy_region/opava-breda04122016.html.
- 07 In: *Archiweb* [online]. Archiweb, s.r.o., 1997-2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.archiweb.cz/b/prestavba-velkoobchodu-pavla-gellnera>.
- 08 Foto neznámý autor. In: *Archiweb* [online]. Archiweb, s.r.o., 1997-2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.archiweb.cz/b/obchodni-dum-bata>.
- 09 In: *Archiweb* [online]. Archiweb, s.r.o., 1997-2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.archiweb.cz/b/obchodni-dum-bata>.

OL3-XV 173

- 01 In: *Brněnský architektonický manuál: průvodce brněnskou architekturou* [online]. ViaAurea s.r.o., © 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.bam.brno.cz/objekt/c109-obchodni-dum-firmy-bata-od-centrum>.
- 02 Foto neznámý autor. In: *Liberec - Reichenberg: architektura na severu Čech* [online]. Občanské sdružení 400/27, 2023 [cit. 2022-07-18]. Dostupné z: <https://liberec-reichenberg.net/stavby/karta/nazev/12-obchodni-dum-bata>.
- 03 In: *Archiweb* [online]. Archiweb, s.r.o., 1997-2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.archiweb.cz/en/b/interiery-obchodniho-domu-bila-labut>.
- 04 Foto neznámý autor. In: *Archiweb* [online]. Archiweb, s.r.o., 1997-2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.archiweb.cz/en/b/interiery-obchodniho-domu-bila-labut>.
- 05 Foto neznámý autor. In: ANDĚL, Jaroslav. *Nová vize: avantgardní architektura v avantgardní fotografii: Československo 1918-1938*. Praha: Slovart, 2005. ISBN 80-720-9624-9. S. 59.
- 06 In: *Hidden Architecture* [online]. Pedro López Andradas, 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://hiddenarchitecture.net/v-c-morris-gift-shop/>.
- 07 Foto neznámý autor. In: *Hidden Architecture* [online]. Pedro López Andradas, 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://hiddenarchitecture.net/v-c-morris-gift-shop/>.
- 08 In: *Archiweb* [online]. Archiweb, s.r.o., 1997-2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.archiweb.cz/b/obchod-se-svickami-retti>.
- 09 Foto Franz Hubmann. In: *ArchDaily* [online]. OpenWeb, 2017 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.archdaily.com/490792/happy-birthday-hans-hollein>.

OL3-XVI 174

- 01 Foto neznámý autor. In: *Big Mat: Home of Builders* [online]. Big Mat International, S. A., 2023 [cit. 2023-10-19]. Dostupné z: <https://architectureaward.bigmat.com/es/scarpa-olivetti-songs-of-a-shared-story-exhibition-at-maxxi-rome-3/>.
- 02 Foto neznámý autor. In: MONTEYS, Xavier a Pere FUERTES. *Le Corbusier. Streets, promenades, scenes and artefacts. Journal of Architecture and Urbanism*. Vilnius: Gediminas Technical University, 2016, vol. 40, no. 2. pp. 151-161. ISSN 2029-7955. Dostupné také z: https://upcommons.upc.edu/bitstream/handle/2117/97531/TTPA_2_1194606_postprint_author_final_draft.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
- 03 Foto Meredith L. Clausen. In: *Mall Hall of Fame* [online]. 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <http://mall-hall-of-fame.blogspot.com/search/label/Seattle%27s%20Northgate%20Center>.
- 04 In: *Mall Hall of Fame* [online]. 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <http://mall-hall-of-fame.blogspot.com/search/label/Seattle%27s%20Northgate%20Center>. Upraveno Jiří Moos.
- 05 Foto neznámý autor. In: *Lost Tables: Tea Rooms* [online]. LostTables, ©2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <http://losttables.com/tearooms/tearooms.htm>.
- 06 Foto neznámý autor. In: *Orbitak Postcard* [online]. 2019 [cit. 2019-07-13]. Dostupné z: <https://orbitakpostcard.wgz.cz/rubriky/galerie/ostrava-poruba>.

- 07 Foto neznámý autor. In: *Živé obce.cz: Lidice* [online]. Databox, 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: https://www.ziveobce.cz/lidice_c532584.
- 08 Foto neznámý autor. In: *Kladno_minulé* [online]. Halda, © 2007-2013 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <http://www.kladnominule.cz/front.page/photos/52?gallery=44&photo=905>.

OL3-XVII 175

- 01 In: *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1958, Jhg. 7, Nr. 7. ISSN 0011-9865. S. 383.
- 02 Foto neznámý autor. In: *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1958, Jhg. 7, Nr. 7. ISSN 0011-9865. S. 382
- 03 In: PROCHÁZKA, Eduard, ed. a kol. *Sborník projektů staveb obytných a občanského vybavení*. Praha: Stud. a typizační ústav, 1961. S. 464.
- 04 Foto neznámý autor. In: *Blesk* [online]. Czech News Center, © 2001-2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.blesk.cz/clanek/regiony-praha-praha-zpravy/398088/dum-mody-na-vaclavskem-namesti-stoji-uz-60-let.html>.
- 05 Foto neznámý autor. In: *Praha neznámá: průvodce po pražských čtvrtích* [online]. Praha Neznámá, © 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.prahaneznama.cz/akce-a-udalosti/od-sv-vaclava-k-josefu-hlavkovi/>.
- 06 In: HAVLÍČEK, Josef. *Návrhy a stavby: 1925-1960*. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1964. S. 115.

Obrazové listy – Kapitola 4

OL4-I 227

- 01 In: *Databaze knih* [online]. Databazeknih.cz, © 2008 - 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.databazeknih.cz/knihy/akcni-program-komunisticke-strany-ceskoslovenska-prijaty-na-plenarnim-zasedani-uv-ksc-dne-5-dubna-1968-253935>.
- 02 Foto neznámý autor. In: *Encyclopædia Britannica* [online]. Encyclopædia Britannica, 2022 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.britannica.com/biography/Alexander-Dubcek>.
- 03 Foto Vladimír Lammer. In: *Lidovky.cz* [online]. MAFRA, © 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: https://www.lidovky.cz/orientace/kultura/srpen-1968-pripomenou-vystavy-fotografii-i-tematicky-tyden-na-ct.A140818_110458_In_kultura_hep.
- 04 Foto neznámý autor. In: *Valka.cz* [online]. 2004 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.valka.cz/10781-JUDr-Gustav-Husak>.
- 05 In: *iDnes.cz* [online]. MAFRA, © 1999–2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://vladislavsvoboda.blog.idnes.cz/blog.aspx?c=544997>.
- 06 Foto neznámý autor. In: *Aha!* [online]. Czech News Center, © 2001 - 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.ahaonline.cz/clanek/musite-vedet/86136/pamatujete-takhle-se-slavilo-at-zije-1-maj-hurrraaa.html>.
- 07 Snímek z videa. In: *Youtube* [online]. 14. 8. 2022 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=F_8XmTypWLA.
- 08 Foto neznámý autor. In: *Česká televize* [online]. 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/901363-chalupari/>
- 09 Snímek z videa. In: *Youtube* [online]. 31. 3. 2020 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=HrCWNoHrxQg>.
- 10 Snímek z videa. In: *Facebook Watch* [online]. 13. 3. 2018 [cit. 2023-04-03]. Dostupné z: <https://www.facebook.com/watch/?v=1685846341473705>.

OL4-II 228

- 01 Foto neznámý autor. In: Klíš, Karol, ed. *20 rokov obchodných domov vo Východoslovenskom kraji*. Košice: [nákl. vl.], 1974. Obr. příloha, nestránkováno.
- 02 Snímek z videa. In: *Youtube* [online]. 20. 2. 2018 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=qf0iSt2SMOU&t=93s>.
- 03 Foto Miloš Schmiedberger. In: *ČSFD.cz* [online]. POMO Media Group, © 2001 - 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.csfd.cz/film/99723-zena-za-pultem/galerie/>.
- 04 Foto pressdata.cz. In: *SME Kultúra* [online]. Petit Press, © 1997-2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://kultura.sme.sk/c/6701314/ak-nejaky-film-pomohol-k-padu-komunizmu-v-ceskoslovensku-bol-to-bony-a-klid.html>.
- 05 In: *Wikipedie: otevřená encyklopedie* [online]. Wikimedia Foundation, 2. 7. 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Rada_vz%C3%A1jemn%C3%A9_hospod%C3%A1%C5%99sk%C3%A9_pomoci#/media/Soubor:Flag_of_Comecon.svg.
- 06 Foto neznámý autor. In: *iRozhlas* [online]. Český rozhlas, © 1997-2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/veda-technologie/historie/rezim-ho-leta-brzdil-v-profesnim-rozletu-presto-se-ivan-ruller-zaradil-mezi_1804100830_dp.
- 07 In: *Katalog sbírek Moravské galerie* [online]. lab.SNG, 2019 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: https://sbirky.moravska-galerie.cz/dielo/CZE:MG.AJR_1669.
- 08 In: SŮVA, Stanislav, ed. *Projekty - realizace: Obchodní projekt SSD*. Praha: Svépomoc, 1969. S. 9.
- 09 Foto Jiří Suchomel. In: *L17 Kateřinky* [online]. Shaken Grid Free, © 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.katerinky.cz/wp/vzpominka-na-jedlovou/>.
- 10 In: HADRAVOVÁ, Zdena. *Obchodně provozní jednotky*. Praha: SNTL - Nakladatelství technické literatury, 1985. S. 146.

OL4-III 229

- 01 In: KODERA, Bořivoj, Václav GIRSA a Miloslav DRDA. *Prodejny a nákupní střediska*. Praha: Státní nakl. technické literatury, 1966. S. 28.
- 02 In: KODERA, Bořivoj, Václav GIRSA a Miloslav DRDA. *Prodejny a nákupní střediska*. Praha: Státní nakl. technické literatury, 1966. S. 75.
- 03 In: KODERA, Bořivoj, Václav GIRSA a Miloslav DRDA. *Prodejny a nákupní střediska*. Praha: Státní nakl. technické literatury, 1966. S. 77.
- 04 In: KODERA, Bořivoj, Václav GIRSA a Miloslav DRDA. *Prodejny a nákupní střediska*. Praha: Státní nakl. technické literatury, 1966. S. 126.
- 05 In: DUDEK, Oldřich. *Občanské stavby - Obchodní stavby*. Praha: ČVUT, 1979. S. 74.
- 06 Foto neznámý autor. In: *Euro.cz* [online]. Internet Info, © 1997-2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.euro.cz/clanky/socialismus-obchody-tuzex-bony-1394013/>.
- 07 Foto Evžen Beran. In: *Blesk* [online]. Czech News Center, © 2001-2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.blesk.cz/clanek/regiony-praha-praha-volny-cas/444888/prvni-samoska-v-cssr-vznikla-na-zizkove-vime-jak-vypadala.html>.
- 08 Foto neznámý autor. In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1960, roč. 19, č. 2. ISSN 0300-5305. S. 84.

Obrazové listy – Kapitola 5**OL5-I** 325

- 01 In: BAKER, Geoffrey a Bruno FUNARO. *Shopping centers: design and operation*. New York: Reinhold, 1951. S. 113.

- 02 Foto neznámý autor. In: BAKER, Geoffrey a Bruno FUNARO. *Shopping centers: design and operation*. New York: Reinhold, 1951. S. 113.
- 03 In: BAKER, Geoffrey a Bruno FUNARO. *Shopping centers: design and operation*. New York: Reinhold, 1951. S. 126.
- 04 Foto neznámý autor. In: BAKER, Geoffrey a Bruno FUNARO. *Shopping centers: design and operation*. New York: Reinhold, 1951. S. 108.
- 05 Foto neznámý autor. In: *Neswpapers* [online]. Ancestry, © 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.newspapers.com/clip/52944129/el-rancho-santa-anita-shopping-center/>.
- 06 In: *Architectural Record*. New York, 1949, vol. 57, no. 8. ISSN 0003-858X. S. 117.
- 07 In: *Architectural Record*. New York, 1955, vol. 63, no. 5. ISSN 0003-858X. S. 200.
- 08 Foto neznámý autor. In: *Mall Hall of Fame* [online]. 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <http://mall-hall-of-fame.blogspot.com/2009/07/original-footprint-of-woodmar.html>.

OL5-II 326

- 01 Foto R. Marvin Wilson. In: *Architectural Record*. New York, 1956, vol. 64, no. 3. ISSN 0003-858X. S. 207.
- 02 In: *Architectural Record*. New York, 1956, vol. 64, no. 3. ISSN 0003-858X. S. 207.
- 03 Foto neznámý autor. In: BAKER, Geoffrey a Bruno FUNARO. *Shopping centers: design and operation*. New York: Reinhold, 1951. S. 147.
- 04 In: BAKER, Geoffrey a Bruno FUNARO. *Shopping centers: design and operation*. New York: Reinhold, 1951. S. 146.
- 05 Foto neznámý autor. In: BAKER, Geoffrey a Bruno FUNARO. *Shopping centers: design and operation*. New York: Reinhold, 1951. S. 155.
- 06 In: BAKER, Geoffrey a Bruno FUNARO. *Shopping centers: design and operation*. New York: Reinhold, 1951. S. 155.
- 07 Foto Ellis. In: *Seattle now and then* [online]. Wordpress, 2018 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://pauldorpat.com/2018/12/01/seattle-now-then-northgate-mall-1950/>.
- 08 Foto neznámý autor. In: *Wedgwood in Seattle History* [online]. Wordpress, 2019 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://wedgwoodinseattlehistory.com/2018/07/05/a-market-on-sand-point-way-ne/northgate-mall-in-the-early-1950s/>.
- 09 In: *Mall Hall of Fame* [online]. 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <http://mall-hall-of-fame.blogspot.com/search/label/Seattle%27s%20Northgate%20Center>. Upraveno Jiří Moos.

OL5-III 327

- 01 In: *Mall Hall of Fame* [online]. 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <http://mall-hall-of-fame.blogspot.com/search/label/Detroit%27s%20Northland%20Center>. Upraveno Jiří Moos.
- 02 Foto neznámý autor. In: *Mall Hall of Fame* [online]. 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <http://mall-hall-of-fame.blogspot.com/search/label/Detroit%27s%20Northland%20Center>.
- 03 Foto neznámý autor. In: *Patch: Framingham, MA* [online]. Patch Media, © 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://patch.com/massachusetts/framingham/shoppers-world-framingham-opened-day-1951>.
- 04 In: *Mall Hall of Fame* [online]. 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <http://mall-hall-of-fame.blogspot.com/search/label/Boston%27s%20Shoppers%27%20World>. Upraveno Jiří Moos.
- 05 Foto Ezra Stoller. In: HORNBECK, James S., ed. *Stores and shopping centers*. New York: McGraw-Hill, 1962. S. 124.
- 06 In: HORNBECK, James S., ed. *Stores and shopping centers*. New York: McGraw-Hill, 1962. S. 24. Upraveno Jiří Moos.

- 07 Foto neznámý autor. In: *Flickr* [online]. SmugMug+Flickr, 2013 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.flickr.com/photos/placesnomore/8343104624/in/photostream/>.
- 08 In: HORNBECK, James S., ed. *Stores and shopping centers*. New York: McGraw-Hill, 1962. S. 131. Upraveno Jiří Moos.
- 09 Foto Hedrich-Blessing. In: HORNBECK, James S., ed. *Stores and shopping centers*. New York: McGraw-Hill, 1962. S. 133.

OL5-IV 328

- 01 Foto Hedrich-Blessing. In: HORNBECK, James S., ed. *Stores and shopping centers*. New York: McGraw-Hill, 1962. S. 152.
- 02 In: HORNBECK, James S., ed. *Stores and shopping centers*. New York: McGraw-Hill, 1962. S. 150. Upraveno Jiří Moos.
- 03 Foto neznámý autor. In: HORNBECK, James S., ed. *Stores and shopping centers*. New York: McGraw-Hill, 1962. S. 118.
- 04 In: HORNBECK, James S., ed. *Stores and shopping centers*. New York: McGraw-Hill, 1962. S. 116.
- 05 Foto neznámý autor. In: *Mall Hall of Fame* [online]. 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <http://mall-hall-of-fame.blogspot.com/search/label/Chicago%27s%20Randhurst%20Center>.
- 06 In: *Mall Hall of Fame* [online]. 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <http://mall-hall-of-fame.blogspot.com/search/label/Chicago%27s%20Randhurst%20Center>.
- 07 In: *Architectural Record*. New York, 1972, vol. 80, no. 3. ISSN 0003-858X. S. 128.
- 08 Foto neznámý autor. In: *Eastridge* [online]. A Pacific Retail Property, © 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://eastridgecenter.com/2016/05/27/happy-birthday-eastridge/throwback-4/>.
- 09 Foto neznámý autor. In: *Mall Hall of Fame* [online]. 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <http://mall-hall-of-fame.blogspot.com/search/label/Minneapolis%27%20Southdale%20Center>.

OL5-V 329

- 01 In: *Architectural Record*. New York, 1962, vol. 70, no. 6. ISSN 0003-858X. S. 177. Upraveno Jiří Moos.
- 02 Foto Joseph W. Molitor. In: *Architectural Record*. New York, 1962, vol. 70, no. 6. ISSN 0003-858X. S. 174.
- 03 Foto Vano-Wells-Fagliano. In: *Architectural Record*. New York, 1965, vol. 73, no. 5. ISSN 0003-858X. S. 193.
- 04 Foto Balthazar. In: *Architectural Record*. New York, 1968, vol. 76, no. 4. ISSN 0003-858X. S. 169.
- 05 Foto neznámý autor. In: *Architectural Record*. New York, 1976, vol. 84, no. 4. ISSN 0003-858X. S. 129.
- 06 In: *Architectural Record*. New York, 1970, vol. 78, no. 3. ISSN 0003-858X. S. 123.
- 07 In: *Architectural Record*. New York, 1970, vol. 78, no. 3. ISSN 0003-858X. S. 126.
- 08 Foto neznámý autor. In: *Reddit* [online]. Reddit, © 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://i.redd.it/2lx2m3sabr421.jpg>.

OL5-VI 330

- 01 Foto Tidyman Studios. In: *Architectural Record*. New York, 1965, vol. 73, no. 6. ISSN 0003-858X. S. 180.
- 02 Foto Tidyman Studios. In: *Architectural Record*. New York, 1965, vol. 73, no. 6. ISSN 0003-858X. S. 180.

- 03 In: *Architectural Record*. New York, 1965, vol. 73, no. 6. ISSN 0003-858X. S. 180.
- 04 In: CARVAJAL CERVERA, Federico. *El centro comercial. Una teoría tipológica: claves para el reconocimiento de una arquitectura ignorada*. Madrid, 2015. Doctoral Tesis. Escuela Técnica Superior De Arquitectura de Madrid, Departamento de Proyectos Arquitectónicos. Vedoucí práce Miguel MARTÍNEZ GARRIDO a Francisco Javier SÁENZ GUERRA. S. 356.
- 05 In: *Architectural Record*. New York, 1965, vol. 73, no. 6. ISSN 0003-858X. S. 188.
- 06 In: *Architectural Record*. New York, 1974, vol. 82, no. 4. ISSN 0003-858X. S. 147.
- 07 Foto Morley Baer. In: *Architectural Record*. New York, 1962, vol. 70, no. 6. ISSN 0003-858X. S. 168.

OL5-VII 331

- 01 In: HORNBECK, James S., ed. *Stores and shopping centers*. New York: McGraw-Hill, 1962. S. 175.
- 02 Foto neznámý autor. In: *Vintage Portland* [online]. WordPress.com, 2010 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://vintageportland.wordpress.com/2010/10/14/lloyd-center-1962/>.
- 03 Foto neznámý autor. In: HORNBECK, James S., ed. *Stores and shopping centers*. New York: McGraw-Hill, 1962. S. 109.
- 04 Foto neznámý autor. In: *Philip Michael Brown Studio* [online]. 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.pmbdesignstudio.com/filter/Midtown-Tower/Tower-280>.
- 05 In: HORNBECK, James S., ed. *Stores and shopping centers*. New York: McGraw-Hill, 1962. S. 110.
- 06 Foto George Szeberenyi. In: *Architectural Record*. New York, 1969, vol. 77, no. 7. ISSN 0003-858X. S. 138.
- 07 Foto George Szeberenyi. In: *Architectural Record*. New York, 1969, vol. 77, no. 7. ISSN 0003-858X. S. 139.
- 08 In: *Architectural Record*. New York, 1969, vol. 77, no. 7. ISSN 0003-858X. S. 141.

OL5-VIII 332

- 01 Foto neznámý autor. In: *Architectural Record*. New York, 1972, vol. 80, no. 5. ISSN 0003-858X. S. 102.
- 02 In: *Architectural Record*. New York, 1972, vol. 80, no. 5. ISSN 0003-858X. S. 100.
- 03 In: *Architectural Record*. New York, 1978, vol. 86, no. 3. ISSN 0003-858X. S. 119.
- 04 Foto neznámý autor. In: *Architectural Record*. New York, 1978, vol. 86, no. 3. ISSN 0003-858X. S. 119.
- 05 Foto neznámý autor. In: CARVAJAL CERVERA, Federico. *El centro comercial. Una teoría tipológica: claves para el reconocimiento de una arquitectura ignorada*. Madrid, 2015. Doctoral Tesis. Escuela Técnica Superior De Arquitectura de Madrid, Departamento de Proyectos Arquitectónicos. Vedoucí práce Miguel MARTÍNEZ GARRIDO a Francisco Javier SÁENZ GUERRA. S. 212.
- 06 Foto neznámý autor. In: *Getty Images* [online]. Getty Images, © 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.gettyimages.co.uk/photos/water-tower-shopping-center>.
- 07 Schéma Jiří Moos.
- 08 Foto neznámý autor. In: *Architectuul* [online]. Architectuul, © 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://architectuul.com/architecture/pacific-design-center>.

OL5-IX 333

- 01 In: *Architectural Record*. New York, 1953, vol. 61, no. 8. ISSN 0003-858X. S. 123.
- 02 In: *Architectural Record*. New York, 1953, vol. 61, no. 8. ISSN 0003-858X. S. 124.
- 03 In: *The Architectural Review*. London: EMAP, 1956, vol. 120, no. 714. ISSN 0003-861X. S. 26.

- 04 Foto neznámý autor. In: *The Architectural Review*. London: EMAP, 1956, vol. 120, no. 714. ISSN 0003-861X. S. 28.
- 05 Foto neznámý autor. In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1965, roč. 24, č. 5. ISSN 0300-5305. S. 324.
- 06 In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1961, roč. 3, č. 10. ISSN 1335-2180. S. 218.
- 07 Foto neznámý autor. In: *Pinterest* [online]. 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://cz.pinterest.com/pin/523121312940173450/>.
- 08 In: *The Architectural Review*. London: EMAP, 1965, vol. 129, no. 815. ISSN 0003-861X. S. 129.
- 09 Foto Henk Snoek. In: *RIBApix* [online]. nopCommerce, © 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: https://www.ribapix.com/Lakes-Neighbourhood-Centre-Roseberry-Square-Redcar-North-Yorkshire-the-shopping-square_RIBA57550.

OL5-X 334

- 01 In: *The Architectural Review*. London: EMAP, 1964, vol. 128, no. 805. ISSN 0003-861X. S. 172.
- 02 Foto neznámý autor. In: *Facebook* [online]. 13. října 2019 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10220561568935303&set=p.10220561568935303&type=3>.
- 03 Foto neznámý autor. In: *The Architectural Review*. London: EMAP, 1973, vol. 137, no. 913. ISSN 0003-861X. S. 184.
- 04 In: *The Architectural Review*. London: EMAP, 1973, vol. 137, no. 913. ISSN 0003-861X. S. 185.
- 05 Foto Roger Jackson. In: *Tribune* [online]. © 2023 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://tribunemag.co.uk/2022/02/barbican-estate-golden-lane-modernist-architecture-post-war-london>.
- 06 In: *The Architectural Review*. London: EMAP, 1973, vol. 137, no. 918. ISSN 0003-861X. S. 79.
- 07 Foto neznámý autor. In: *The Architectural Review*. London: EMAP, 1980, vol. 154, no. 1003. ISSN 0003-861X. S. 146.
- 08 In: *The Architectural Review*. London: EMAP, 1980, vol. 154, no. 1003. ISSN 0003-861X. S. 144.

OL5-XI 335

- 01 In: *The Architectural Review*. London: EMAP, 1973, vol. 137, no. 913. ISSN 0003-861X. S. 182.
- 02 Foto neznámý autor. In: *The Architectural Review*. London: EMAP, 1973, vol. 137, no. 913. ISSN 0003-861X. S. 182.
- 03 Foto neznámý autor. In: *Shopping City* [online]. UX/UI Design, 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <http://johnsaunders.co.uk/shopping-city>.
- 04 Foto neznámý autor. In: NAGEL, Siegfried. *Bauten des Handels: Läden: Warenhäuser, Einkaufszentren*. Gütersloh: Bertelsmann, 1973. ISBN 3-570-08828-6. S. 77.
- 05 In: *The Architectural Review*. London: EMAP, 1972, vol. 136, no. 908. ISSN 0003-861X. S. 206.
- 06 Foto Charlotte Benton. In: *Riba Architecture* [online]. RIBA, © 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.architecture.com/explore-architecture/inside-the-riba-collections/brunswick-centre>.
- 07 Foto neznámý autor. In: *The Architectural Review*. London: EMAP, 1973, vol. 137, no. 913. ISSN 0003-861X. S. 176.
- 08 Foto neznámý autor. In: *The Architectural Review*. London: EMAP, 1973, vol. 137, no. 913. ISSN 0003-861X. S. 176.
- 09 Foto neznámý autor. In: *Coventry Live* [online]. Reach plc subsidiary, © 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.coventrytelegraph.net/news/coventry-news/public-toilets-coventry-underground-secret-14845633>.

- OL5-XII** 336
- 01 Foto neznámý autor. In: *Financial Times* [online]. The Financial Times Ltd., © 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.ft.com/content/9809691e-4e1c-11e8-a7a9-37318e776bab>.
- 02 In: *The Architectural Review*. London: EMAP, 1956, vol. 120, no. 709. ISSN 0003-861X. S. 8.
- 03 Foto neznámý autor. In: *The Architectural Review*. London: EMAP, 1958, vol. 122, no. 737. ISSN 0003-861X. S. 388.
- 04 In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1981, roč. 40, č. 3. ISSN 0300-5305. S. 122.
- 05 Foto neznámý autor. In: *The Architectural Review*. London: EMAP, 1967, vol. 131, no. 839. ISSN 0003-861X. S. 15.
- 06 In: *The Architectural Review*. London: EMAP, 1967, vol. 131, no. 839. ISSN 0003-861X. S. 14.
- 07 Foto neznámý autor. In: *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1977, Jhg. 74, Nr. 11. ISSN 0005-674X. S. 1040.
- 08 In: *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1977, Jhg. 74, Nr. 11. ISSN 0005-674X. S. 1040.
- OL5-XIII** 337
- 01 Foto neznámý autor. In: *Mail Online* [online]. Associated Newspapers Ltd., © 2021 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-9465379/End-iconic-EYESORE-Bulldozers-trample-south-Londons-Elephant-Castle-Shopping-Centre.html>.
- 02 In: *The Architectural Review*. London: EMAP, 1963, vol. 127, no. 791. ISSN 0003-861X. S. 55.
- 03 In: *The Architectural Review*. London: EMAP, 1970, vol. 134, no. 876. ISSN 0003-861X. S. 122.
- 04 Foto neznámý autor. In: *Lancashire Telegraph* [online]. Newsquest Media Group Ltd., © 2001-2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.lancashiretelegraph.co.uk/news/14404838.picture-gallery-remember-blackburn-town-centre-looked-like/>.
- 05 Foto neznámý autor. In: *The Architectural Review*. London: EMAP, 1970, vol. 134, no. 876. ISSN 0003-861X. S. 124.
- 06 In: *ArchDaily* [online]. OpenWeb, 2021 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.archdaily.com/956906/corviale-a-one-kilometer-residential-complex-in-rome>.
- 07 Foto neznámý autor. In: *ArchDaily* [online]. OpenWeb, 2021 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.archdaily.com/956906/corviale-a-one-kilometer-residential-complex-in-rome>.
- OL5-XIV** 338
- 01 Foto neznámý autor. In: *Index Grafik* [online]. Augustin Manaranche & toute l'équipe Index Grafik, 2021 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <http://indexgrafik.fr/parly-2-ou-lamerican-west-of-life/>.
- 02 In: RULF, Vladimír. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. Praha: Merkur, 1978. S. 223.
- 03 Foto neznámý autor. In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1965, roč. 24, č. 8. ISSN 0300-5305. S. 536.
- 04 In: *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1963, roč. 9, č. 18. ISSN 0042-9376. S. 38.
- 05 In: RULF, Vladimír. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. Praha: Merkur, 1978. S. 205.
- 06 Foto neznámý autor. In: *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1974, Jhg. 71, Nr. 1. ISSN 0005-674X. S. 65.

- 01 In: *The Architectural Review* [online]. EMAP Publishing Ltd., © 2020 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.architectural-review.com/buildings/revisit-les-etoiles-divry-paris-france-by-jean-renaudie-and-rene%E2%80%8Be-gailhoustet>.
- 02 Foto neznámý autor. In: *The Architectural Review* [online]. EMAP Publishing Ltd., © 2020 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.architectural-review.com/buildings/revisit-les-etoiles-divry-paris-france-by-jean-renaudie-and-rene%E2%80%8Be-gailhoustet>.
- 03 Foto neznámý autor. In: *The Architectural Review* [online]. EMAP Publishing Ltd., © 2020 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.architectural-review.com/buildings/revisit-les-etoiles-divry-paris-france-by-jean-renaudie-and-rene%E2%80%8Be-gailhoustet>.
- 04 Foto neznámý autor. In: GATZ, Konrad a Fritz HIERL. *Neue Läden: Läden, Kaufzentren, Kaufhäuser*. München: Georg D. W. Callwey, 1956. S. 369.
- 05 In: *Architectural Record*. New York, 1957, vol. 65, no. 4. ISSN 0003-858X. S. 178.
- 06 Foto neznámý autor. In: *Svenska Bostäder* [online]. 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.svenskabostader.se/var-historia/omraden/vallingby--det-moderna-samhallet/>.
- 07 In: *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1960, roč. 6, č. 18. ISSN 0042-9376. S. 6.

- 01 Foto neznámý autor. In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1973, roč. 19, č. 20. ISSN 0009-0697. S. 3.
- 02 In: RULF, Vladimír. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. Praha: Merkur, 1978. S. 212.
- 03 Foto neznámý autor. In: *Lindebilder.se* [online]. 4homepages.de, © 2002-2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: https://www.lindebilder.se/details.php?image_id=12826.
- 04 In: *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1960, roč. 6, č. 18. ISSN 0042-9376. S. 8.
- 05 In: *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1960, roč. 6, č. 18. ISSN 0042-9376. S. 6.
- 06 In: NAGEL, Siegfried. *Bauten des Handels: Läden: Warenhäuser, Einkaufszentren*. Gütersloh: Bertelsmann, 1973. ISBN 3-570-08828-6. S. 52.
- 07 Foto neznámý autor. In: NAGEL, Siegfried. *Bauten des Handels: Läden: Warenhäuser, Einkaufszentren*. Gütersloh: Bertelsmann, 1973. ISBN 3-570-08828-6. S. 51.
- 08 Foto neznámý autor. In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1963, roč. 22, č. 10. ISSN 0300-5305. S. 616.
- 09 In: *The Architectural Review*. London: EMAP, 1961, vol. 125, no. 774. ISSN 0003-861X. S. 106.

- 01 Foto neznámý autor. In: *Ultra Swank* [online]. Ultra Swank, © 2005-2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.ultraswank.net/stores/a-mid-century-shopping-centre-in-northern-sweden/>.
- 02 Foto neznámý autor. In: *Facebook* [online]. 15. prosince 2019 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=2564487717098162&set=pcb.2564487950431472>.
- 03 In: *ArchDaily* [online]. OpenWeb, 2016 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.archdaily.com/783392/ad-classics-saynatsalo-town-hall-alvar-aalto>.
- 04 In: NAGEL, Siegfried. *Bauten des Handels: Läden: Warenhäuser, Einkaufszentren*. Gütersloh: Bertelsmann, 1973. ISBN 3-570-08828-6. S. 87.
- 05 Foto Teuvo Kanerva. In: *Ostaritutkimuksia* [online]. 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: https://www.kuvakokoelmat.fi/pictures/view/HK19950323_5873.

- 06 Foto neznámý autor. In: DLESEK, Vladislav. *Současná finská architektura*. Praha: Odeon, 1975. S. 75.
- 07 Foto neznámý autor. In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1961, roč. 7, č. 16-17. ISSN 0009-0697. S. 7.
- 08 In: *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1968, Jhg. 17, Nr. 7. ISSN 0011-9865. S. 426.
- 09 Foto neznámý autor. In: *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1968, Jhg. 17, Nr. 7. ISSN 0011-9865. S. 427.

OL5-XVIII 342

- 01 Foto neznámý autor. In: *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1964, Jhg. 61, Nr. 4. ISSN 0005-674X. S. 355.
- 02 In: *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1964, Jhg. 61, Nr. 4. ISSN 0005-674X. S. 354.
- 03 Foto neznámý autor. In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1979, roč. 25, č. 5. ISSN 0009-0697. S. 7.
- 04 In: *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1966, Jhg. 15, Nr. 10. ISSN 0011-9865. S. 595.
- 05 Foto neznámý autor. In: NAGEL, Siegfried. *Bauten des Handels: Läden: Warenhäuser, Einkaufszentren*. Gütersloh: Bertelsmann, 1973. ISBN 3-570-08828-6. S. 74.
- 06 In: NAGEL, Siegfried. *Bauten des Handels: Läden: Warenhäuser, Einkaufszentren*. Gütersloh: Bertelsmann, 1973. ISBN 3-570-08828-6. S. 75.
- 07 In: NAGEL, Siegfried. *Bauten des Handels: Läden: Warenhäuser, Einkaufszentren*. Gütersloh: Bertelsmann, 1973. ISBN 3-570-08828-6. S. 67.
- 08 Foto neznámý autor. In: *DV Immobilien Gruppe* [online]. DV Immobilien Management GmbH, © 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.dv-gruppe.de/de/mitteilung/mit-35-geschaeften-im-dez-fing-alles-an>.

OL5-XIX 343

- 01 Foto neznámý autor. In: *Zepter und Krone* [online]. Zepter und Krone GmbH, 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: https://zepterundkrone.de/arbeiten/die_kiezgroesse.
- 02 Foto neznámý autor. In: NAGEL, Siegfried. *Bauten des Handels: Läden: Warenhäuser, Einkaufszentren*. Gütersloh: Bertelsmann, 1973. ISBN 3-570-08828-6. S. 33.
- 03 In: *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1974, Jhg. 71, Nr. 6. ISSN 0005-674X. S. 689.
- 04 Foto neznámý autor. In: *Akpool.de* [online]. 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.akpool.de/ansichtskarten/27569596-ansichtskarte-postkarte-sulzbach-am-taunus-hessen-main-taunus-einkaufszentrum-fliegeraufnahme-parkplatz>.
- 05 In: *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1964, Jhg. 61, Nr. 7. ISSN 0005-674X. S. 739.
- 06 In: *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1972, Jhg. 69, Nr. 5. ISSN 0005-674X. S. 554.
- 07 Foto Frieder Heinz. In: *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1971, Jhg. 68, Nr. 11. ISSN 0005-674X. S. 1430.
- 08 In: *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1976, Jhg. 73, Nr. 9. ISSN 0005-674X. S. 790.
- 09 Foto neznámý autor. In: *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1976, Jhg. 73, Nr. 9. ISSN 0005-674X. S. 790.

OL5-XX 344

- 01 In: *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1979, Jhg. 76, Nr. 2. ISSN 0005-674X. S. 128.
- 02 Foto neznámý autor. In: *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1979, Jhg. 76, Nr. 2. ISSN 0005-674X. S. 127.
- 03 In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1975, roč. 34, č. 10. ISSN 0300-5305. S. 455.

- 04 Foto neznámý autor. In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1968, roč. 10, č. 5. ISSN 1335-2180. S. 117.
- 05 In: WILD, Friedemann a Walter PAWLIK. *Warenhaus und Einkaufszentrum*. München: G. D. W. Callwey, 1972. ISBN 3-7667-0217-3. S. 10.
- 06 Foto neznámý autor. In: *Flickr* [online]. SmugMug+Flickr, 2013 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.flickr.com/photos/51485460@N04/8002505088/in/photostream/>.
- 07 Foto neznámý autor. In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1957, roč. 3, č. 3. ISSN 0009-0697. S. 4.

OL5-XXI 345

- 01 In: *ResearchGate* [online]. ResearchGate GmbH, © 2008-2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: https://www.researchgate.net/figure/Urban-lay-out-of-the-whole-Lijnbaan-ensemble-including-the-series-of-high-rise-slabs_fig3_346835818.
- 02 Foto neznámý autor. In: *Architectenweb*[online]. Architectenweb BV, © 2002-2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://architectenweb.nl/nieuws/artikel.aspx?ID=45269>.
- 03 Foto neznámý autor. In: *Architectenweb*[online]. Architectenweb BV, © 2002-2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://architectenweb.nl/nieuws/artikel.aspx?ID=45269>.
- 04 Foto Ronde. In: *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1974, Jhg. 71, Nr. 1. ISSN 0005-674X. S. 59.
- 05 In: *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1974, Jhg. 71, Nr. 1. ISSN 0005-674X. S. 59.
- 06 In: *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1960, roč. 6, č. 15. ISSN 0042-9376. S. 10.
- 07 In: *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1962, roč. 8, č. 8. ISSN 0042-9376. S. 5.

OL5-XXII 346

- 01 Foto Romualdas Rakauskas. In: MINKEVIČIUS, Jonas, ed. *Naujoji Lietuvos architektura*. 1. Vilnius: Mintis, 1982. S. 17.
- 02 In: PROCHÁZKA, Eduard, ed. a kol. *Sborník projektů staveb obytných a občanského vybavení*. Praha: Stud. a typizační ústav, 1961. S. 455.
- 03 Foto Romualdas Rakauskas. In: MINKEVIČIUS, Jonas, ed. *Naujoji Lietuvos architektura*. 1. Vilnius: Mintis, 1982. S. 28.
- 04 In: *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1963, Jhg. 12, Nr. 7. ISSN 0011-9865. S. 398.
- 05 Foto neznámý autor. In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1984, roč. 30, č. 26. ISSN 0009-0697. S. 7.
- 06 In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1984, roč. 30, č. 26. ISSN 0009-0697. S. 7.
- 07 Foto neznámý autor. In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1987, roč. 46, č. 3. ISSN 0300-5305. S. 273.
- 08 Schéma Jiří Moos.
- 09 Foto neznámý autor. In: *Pinterest* [online]. 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://cz.pinterest.com/pin/558798266261010877/>.

OL5-XXIII 347

- 01 In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1973, roč. 15, č. 3. ISSN 1335-2180. S. 41.
- 02 In: *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1966, Jhg. 15, Nr. 10. ISSN 0011-9865. S. 595.

- 03 Foto neznámý autor. In: RITTER, Katharina, ed. et al. *Soviet modernism 1955-1991: unknown history*. Zurich: Park Books, ©2012. 358 s. ISBN 978-3-906027-14-2. S. 264.
- 04 Foto neznámý autor. In: *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1959, Jhg. 8, Nr. 7. ISSN 0011-9865. S. 375.
- 05 In: *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1959, Jhg. 8, Nr. 7. ISSN 0011-9865. S. 375.
- 06 In: *Architektur der DDR*. Berlin: Verlag für Bauwesen, 1976, Jhg. 25, Nr. 1. ISSN 0323-3413. S. 19.
- OL5-XXIV** 348
- 01 In: *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1964, Jhg. 13, Nr. 10. ISSN 0011-9865. S. 591.
- 02 Foto neznámý autor. In: *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1965, Jhg. 14, Nr. 1. ISSN 0011-9865. S. 24.
- 03 In: *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1965, Jhg. 14, Nr. 1. ISSN 0011-9865. S. 24.
- 04 In: *Architektur der DDR*. Berlin: Verlag für Bauwesen, 1976, Jhg. 25, Nr. 1. ISSN 0323-3413. S. 20.
- 05 Foto neznámý autor. In: *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1968, Jhg. 17, Nr. 10. ISSN 0011-9865. S. 603.
- 06 Foto neznámý autor. In: *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1972, Jhg. 21, Nr. 10. ISSN 0011-9865. S. 619.
- 07 In: *Architektur der DDR*. Berlin: Verlag für Bauwesen, 1976, Jhg. 25, Nr. 1. ISSN 0323-3413. S. 23.
- OL5-XXV** 349
- 01 Foto neznámý autor. In: *Architektur der DDR*. Berlin: Verlag für Bauwesen, 1976, Jhg. 25, Nr. 1. ISSN 0323-3413. S. 21.
- 02 Foto neznámý autor. In: *Architektur der DDR*. Berlin: Verlag für Bauwesen, 1976, Jhg. 25, Nr. 1. ISSN 0323-3413. S. 21.
- 03 In: *Architektur der DDR*. Berlin: Verlag für Bauwesen, 1976, Jhg. 25, Nr. 1. ISSN 0323-3413. S. 21.
- 04 In: *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1973, Jhg. 22, Nr. 9. ISSN 0011-9865. S. 532.
- 05 Foto neznámý autor. In: *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1973, Jhg. 22, Nr. 9. ISSN 0011-9865. S. 533.
- 06 In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1965, roč. 24, č. 3. ISSN 0300-5305. S. 180.
- 07 Foto neznámý autor. In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1965, roč. 24, č. 3. ISSN 0300-5305. S. 180.
- 08 In: *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1965, Jhg. 14, Nr. 1. ISSN 0011-9865. S. 10.
- 09 Foto neznámý autor. In: *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1973, Jhg. 22, Nr. 3. ISSN 0011-9865. S. 138.
- OL5-XXVI** 350
- 01 Foto neznámý autor. In: *Architektur der DDR*. Berlin: Verlag für Bauwesen, 1978, Jhg. 27, Nr. 5. ISSN 0323-3413. S. 287.
- 02 Foto neznámý autor. In: *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1973, Jhg. 22, Nr. 6. ISSN 0011-9865. S. 341.
- 03 In: *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1968, Jhg. 17, Nr. 6. ISSN 0011-9865. S. 351.
- 04 Foto neznámý autor. In: *Architektur der DDR*. Berlin: Verlag für Bauwesen, 1979, Jhg. 28, Nr. 1. ISSN 0323-3413. S. 19.
- 05 Foto neznámý autor. In: *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1967, Jhg. 16, Nr. 9. ISSN 0011-9865. S. 521.

- 06 In: *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1967, Jhg. 16, Nr. 9. ISSN 0011-9865. S. 521.
- 07 In: *Architektúra & urbanizmus: časopis pre teóriu architektúri a urbanizmu*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1980, roč. 14, č. 1. ISSN 0044-8680. S. 19.
- OL5-XXVII** 351
- 01 In: SZAFER, T. Przemysław. *Nowa architektura polska: Diariusz lat 1976-1980*. Warsaw: Arkady, 1981. S. 92.
- 02 Foto neznámý autor. In: *Pinterest* [online]. 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://pl.pinterest.com/pin/487022147194477284/>.
- 03 In: *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1966, Jhg. 15, Nr. 10. ISSN 0011-9865. S. 594.
- 04 Foto neznámý autor. In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1970, roč. 12, č. 10. ISSN 1335-2180. S. 448.
- 05 Schéma Jiří Moos.
- 06 Foto neznámý autor. In: *Budapest Retro* [online]. weebly, 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://budapestretro.weebly.com/80s-shopping--3.html>.
- 07 Foto neznámý autor. In: *The Architectural Review*. London: EMAP, 1965, vol. 129, no. 823. ISSN 0003-861X. S. 191.
- 08 Foto neznámý autor. In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1971, roč. 17, č. 25-26. ISSN 0009-0697. S. 7.
- OL5-XXVIII** 352
- 01 Foto neznámý autor. In: *adevarul.ro* [online]. Adevarul Holding, © 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://adevarul.ro/stiri-locale/galati/foto-cum-au-pus-umarul-autoritatile-din-galati-la-1653356.html>.
- 02 In: *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1963, Jhg. 12, Nr. 7. ISSN 0011-9865. S. 401.
- 03 Foto neznámý autor. In: *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1963, Jhg. 12, Nr. 7. ISSN 0011-9865. S. 401.
- 04 In: *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1963, Jhg. 12, Nr. 7. ISSN 0011-9865. S. 401.
- 05 Foto neznámý autor. In: *The Architectural Review*. London: EMAP, 1965, vol. 129, no. 823. ISSN 0003-861X. S. 194.
- OL5-XXIX** 353
- 01 In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1962, roč. 21, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 431.
- 02 Foto Zdeněk Voženílek. In: NOVÝ, Otakar. *Architekti Praze*. Praha: Pražský projektový ústav, 1971. Neustránkováno.
- 03 In: *Register modernej architektúry* [online]. lab.SNG, 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <http://www.register-architektury.sk/index.php/sk/objekty/235-s%C3%ADdlisko-febru%C3%A1rka.html>.
- 04 Foto Rajmund Müller. In: *Register modernej architektúry* [online]. lab.SNG, 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <http://www.register-architektury.sk/index.php/sk/objekty/235-s%C3%ADdlisko-febru%C3%A1rka.html>.
- 05 Foto neznámý autor. In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1967, roč. 13, č. 4. ISSN 0009-0697. S. 1.
- 06 In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1962, roč. 21, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 432.
- 07 In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1965, roč. 7, č. 2-3. ISSN 1335-2180. S. 48.
- 08 Foto neznámý autor. In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1965, roč. 7, č. 2-3. ISSN 1335-2180. S. 49.

- OL5-XXX** 354
- 01 In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1960, roč. 19, č. 8. ISSN 0300-5305. S. 566.
- 02 In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1959, roč. 1, č. 1-2. ISSN 1335-2180. S. 29.
- 03 Foto Rajmund Müller. In: *Register modernej architektúry* [online]. lab.SNG, 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <http://www.register-architektury.sk/index.php/en/objects/546-%E2%80%99Cslim%C3%A1k%E2%80%9D-shopping-centre.html>.
- 04 In: MATUŠÍK, Ivan a Marián ZERVAN. *Ivan Matušík: život s architektúrou*. Bratislava: Monada, 2003. ISBN 80-968-9061-1. S. 148.
- 05 In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1960, roč. 6, č. 7. ISSN 0009-0697. S. 3.
- 06 Foto Zdeněk Voženílek. In: *Czumalova nástěnka* [online]. WordPress.com, 2013 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://czumalo.wordpress.com/2013/02/10/invalidovna-a-nejstarsi-prazska-sidliste/>.
- 07 In: ZIKMUND-LENDER, Ladislav, ed. *Experimentální sídliště Invalidovna*. Hradec Králové: Zikmund, 2014. ISBN 978-80-905271-3-3. S. 47.
- OL5-XXXI** 355
- 01 In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1971, roč. 30, č. 5. ISSN 0300-5305. S. 212.
- 02 Foto neznámý autor. In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1971, roč. 30, č. 5. ISSN 0300-5305. S. 213.
- 03 In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1961, roč. 7, č. 24. ISSN 0009-0697. S. 3.
- 04 Foto neznámý autor. In: *Aukro* [online]. AUKRO s.r.o., © 2003-2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://aukro.cz/kosice-sidliste-lunik-ii-obchodni-dum-6982351914>.
- 05 In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1977, roč. 19, č. 10. ISSN 1335-2180. S. 14.
- 06 Foto neznámý autor. In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1979, roč. 38, č. 4. ISSN 0300-5305. S. 174.
- OL5-XXXII** 356
- 01 Foto neznámý autor. In: *iDnes.cz* [online]. MAFRA, © 1999–2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/brno/zpravy/obchodni-dum-obzor-zachovani-ustupek-developer-sidliste-lesna-brno.A191218_522058_brno-zpravy__mos1.
- 02 Foto neznámý autor. In: RULF, Vladimír. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. Praha: Merkur, 1978. Obr. příloha. Nestránkováno.
- 03 In: PECHAR, Josef. *Československá architektura: 1945-1977*. Praha: Odeon, 1979. Obr. příloha část 3.4. Nestránkováno.
- 04 Foto neznámý autor. In: PECHAR, Josef. *Československá architektura: 1945-1977*. Praha: Odeon, 1979. Obr. příloha část 3.4. Nestránkováno.
- 05 Foto neznámý autor. In: PECHAR, Josef. *Československá architektura: 1945-1977*. Praha: Odeon, 1979. Obr. příloha část 3.5. Nestránkováno.
- 06 In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1983, roč. 29, č. 16. ISSN 0009-0697. S. 3.
- 07 Foto neznámý autor. In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1977, roč. 23, č. 21. ISSN 0009-0697. S. 3.
- OL5-XXXIII** 357
- 01 Foto neznámý autor. In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1979, roč. 38, č. 4. ISSN 0300-5305. S. 176.

- 02 In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1981, roč. 27, č. 10. ISSN 0009-0697. S. 3.
- 03 Foto neznámý autor. In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1981, roč. 27, č. 10. ISSN 0009-0697. S. 3.
- 04 In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1965, roč. 7, č. 2-3. ISSN 1335-2180. S. 54.
- 05 Foto neznámý autor. In: MRÁZEK, Pavol a Jozef SKALA, eds. *Stavoprojekt, Bratislava: 1949-1989*. Bratislava: Alfa, 1989. Nestránkováno.
- 06 In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1977, roč. 19, č. 10. ISSN 1335-2180. S. 12.
- 07 Foto neznámý autor. In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1977, roč. 19, č. 10. ISSN 1335-2180. S. 13.
- 08 In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1975, roč. 21, č. 9. ISSN 0009-0697. S. 3.
- 09 Foto neznámý autor. In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1975, roč. 21, č. 9. ISSN 0009-0697. S. 3.

OL5-XXXIV 358

- 01 Foto neznámý autor. In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1978, roč. 24, č. 22. ISSN 0009-0697. S. 3.
- 02 In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1978, roč. 24, č. 22. ISSN 0009-0697. S. 3.
- 03 Foto neznámý autor. In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1981, roč. 27, č. 8. ISSN 0009-0697. S. 3.
- 04 In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1981, roč. 27, č. 8. ISSN 0009-0697. S. 3.
- 05 In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1977, roč. 23, č. 20. ISSN 0009-0697. S. 4.
- 06 Foto neznámý autor. In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1977, roč. 23, č. 20. ISSN 0009-0697. S. 4.

OL5-XXXV 359

- 01 Foto Zdeněk Voženílek. In: NOVÝ, Otakar. *Architekti Praze*. Praha: Pražský projektový ústav, 1971. Nestránkováno.
- 02 In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1965, roč. 24, č. 1. ISSN 0300-5305. S. 22.
- 03 Foto neznámý autor. In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1971, roč. 30, č. 10. ISSN 0300-5305. S. 461.
- 04 In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1971, roč. 30, č. 10. ISSN 0300-5305. S. 460.
- 05 In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1981, roč. 40, č. 3. ISSN 0300-5305. S. 118.
- 06 In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1981, roč. 40, č. 3. ISSN 0300-5305. S. 118.

OL5-XXXVI 360

- 01 Foto neznámý autor. In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1973, roč. 19, č. 12. ISSN 0009-0697. S. 1.
- 02 Foto Zdeněk Voženílek. In: NOVÝ, Otakar. *Architekti Praze*. Praha: Pražský projektový ústav, 1971. Nestránkováno.
- 03 In: PECHAR, Josef. *Československá architektura: 1945-1977*. Praha: Odeon, 1979. Obr. příloha část 3.5. Nestránkováno.

- 04 Foto Zdeněk Voženílek. In: NOVÝ, Otakar. *Architekti Praze*. Praha: Pražský projektový ústav, 1971. Neustránkováno.
- 05 In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1981, roč. 40, č. 3. ISSN 0300-5305. S. 114.
- 06 Foto neznámý autor. In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1981, roč. 40, č. 3. ISSN 0300-5305. S. 114.
- OL5-XXXVII** 361
- 01 In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1962, roč. 21, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 440.
- 02 Foto neznámý autor. In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1972, roč. 18, č. 8-9. ISSN 0009-0697. S. 8.
- 03 In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1962, roč. 21, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 438.
- 04 Foto neznámý autor. In: *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1978, roč. 24, č. 9. ISSN 0042-9376. Titulní strana.
- 05 In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1965, roč. 24, č. 1. ISSN 0300-5305. S. 20.
- 06 Foto Ľubo Stacho. In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1984, roč. 30, č. 19. ISSN 0009-0697. S. 1.
- 07 In: HAVRÁNKOVÁ, Blažena. *Občianske budovy: budovy pre obchod*. Bratislava: Edičné stredisko Slovenské vysoké školy technické, 1984. S. 81.
- OL5-XXXVIII** 362
- 01 In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1975, roč. 17, č. 5. ISSN 1335-2180. S. 25.
- 02 Foto neznámý autor. In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1975, roč. 17, č. 5. ISSN 1335-2180. S. 24.
- 03 In: *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1977, roč. 23, č. 11-12. ISSN 0042-9376. S. 9.
- 04 Foto neznámý autor. In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1977, roč. 19, č. 10. ISSN 1335-2180. S. 11.
- 05 In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1977, roč. 19, č. 10. ISSN 1335-2180. S. 10.
- 06 Foto neznámý autor. In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1979, roč. 25, č. 6. ISSN 0009-0697. S. 3.
- 07 Foto neznámý autor. In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1970, roč. 29, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 283.
- 08 In: RULF, Vladimír. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. Praha: Merkur, 1978. S. 87.
- OL5-XXXIX** 363
- 01 In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1970, roč. 29, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 282.
- 02 Foto Zdeněk Voženílek. In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1979, roč. 25, č. 4. ISSN 0009-0697. S. 1.
- 03 In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1970, roč. 29, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 278.
- 04 Foto O. Bečvář. In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1970, roč. 29, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 293.
- 05 Foto O. Bečvář. In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1970, roč. 29, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 294.
- 06 In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1972, roč. 18, č. 18. ISSN 0009-0697. S. 2.

- 07 Foto Blanka Michálková. In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1979, roč. 25, č. 13-14. ISSN 0009-0697. S. 1.
- 08 In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1979, roč. 38, č. 4. ISSN 0300-5305. S. 175.
- 09 Foto neznámý autor. In: MRÁZEK, Pavol a Jozef SKALA, eds. *Stavoprojekt, Bratislava: 1949-1989*. Bratislava: Alfa, 1989. Nestránkováno.
- OL5-XL** 364
- 01 Foto neznámý autor. In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1977, roč. 23, č. 17. ISSN 0009-0697. S. 6.
- 02 Foto neznámý autor. In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1977, roč. 23, č. 18-19. ISSN 0009-0697. S. 3.
- 03 Foto neznámý autor. In: MRÁZEK, Pavol a Jozef SKALA, eds. *Stavoprojekt, Bratislava: 1949-1989*. Bratislava: Alfa, 1989. Nestránkováno.
- 04 In: ZALČÍK, Tibor a Matúš DULLA. *Slovenská architektúra 1976-1980*. Bratislava: Veda, 1982. S. 86.
- 05 Foto neznámý autor. In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1988, roč. 30, č. 6. ISSN 1335-2180. S. 20.
- 06 In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1988, roč. 30, č. 6. ISSN 1335-2180. S. 20.
- 07 Foto neznámý autor. In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1988, roč. 30, č. 6. ISSN 1335-2180. S. 19.
- OL5-XLI** 365
- 01 In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1981, roč. 40, č. 3. ISSN 0300-5305. S. 120.
- 02 Foto neznámý autor. In: LÁBUS, Ladislav, PLATOVSÁ, Marie a SEDLÁKOVÁ, Radomíra. *Architekt Ladislav Lábus: [Galerie Jaroslava Fragnera 1.4.-16.5.2004]*. V Praze: Galerie Jaroslava Fragnera, 2004. ISBN 80-239-2530-X. S. 29.
- 03 Foto Jaroslav Beneš, Jaroslav Franta. In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1988, roč. 47, č. 3. ISSN 0300-5305. S. 55.
- 04 In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1987, roč. 46, č. 3. ISSN 0300-5305. S. 245.
- 05 In: SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie, Rostislav ŠVÁCHA, Eva NOVOTNÁ a Karolína JIRKALOVÁ, eds. *Paneláci. 1, Padesát sídlišť v českých zemích: kritický katalog k cyklu výstav Příběh paneláku*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2016. ISBN 978-80-7101-161-3. S. 409.
- 06 In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1977, roč. 23, č. 25-26. ISSN 0009-0697. S. 11.
- 07 In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1976, roč. 35, č. 5. ISSN 0300-5305. S. 214.
- OL5-XLII** 366
- 01 In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1985, roč. 21, č. 10. ISSN 0009-0697. S. 3.
- 02 Foto Petr Sikula. In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1985, roč. 21, č. 10. ISSN 0009-0697. S. 3.
- 03 In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1981, roč. 40, č. 3. ISSN 0300-5305. S. 115.
- 04 Foto neznámý autor. In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1987, roč. 46, č. 3. ISSN 0300-5305. S. 243.
- 05 In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1987, roč. 46, č. 3. ISSN 0300-5305. S. 244.
- 06 In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1985, roč. 44, č. 5. ISSN 0300-5305. S. 218.

07 Foto neznámý autor. In: *iDnes.cz* [online]. MAFRA, © 1999–2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/usti/zpravy/litvinov-chce-vratit-na-koupaliste-ochozy-od-slavneho-malire-sykory.A110803_1628743_usti-zpravy_oks.

08 In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1981, roč. 23, č. 9. ISSN 1335-2180. S. 36.

OL5-XLIII 367

01 In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1983, roč. 25, č. 6. ISSN 1335-2180. S. 15.

02 Foto neznámý autor. In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1983, roč. 25, č. 6. ISSN 1335-2180. S. 14.

03 In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1982, roč. 41, č. 2. ISSN 0300-5305. S. 67.

04 In: SCHRÁNIL, Bedřich a kol. *Projektování staveb bytových a občanských*. Praha: SNTL - Nakladatelství technické literatury, 1979. S. 260.

05 Foto neznámý autor. In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1988, roč. 30, č. 6. ISSN 1335-2180. S. 26.

06 In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1980, roč. 26, č. 1-2. ISSN 0009-0697. S. 3.

07 Foto neznámý autor. In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1988, roč. 30, č. 6. ISSN 1335-2180. S. 26.

OL5-XLIV 368

01 In: ŠEVČÍK, Oldřich a Ondřej BENEŠ. *Architektura 60. let: "zlatá šedesátá léta" v české architektuře 20. století*. Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-1372-4. S. 124.

02 Foto Jaroslav Vébr. In: DOSTÁL, Oldřich, Josef PECHAR a Vítězslav PROCHÁZKA. *Moderní architektura v Československu = Sovremennaja architektuta v Českoslovakii = Moderne Architektur in der Tschechoslowakei = Modern architecture in Czechoslovakia = L'architecture moderne en Tchecoslovaquie = La arquitectura moderna en Checoslovaquia*. 2. dopl. vyd. Praha: Obelisk, 1970. Obr. příloha. Nestránkováno.

03 Foto neznámý autor. In: RULF, Vladimír. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. Praha: Merkur, 1978. Obr. příloha. Nestránkováno.

04 In: HANZLÍK, Jan, Jana ZAJONCOVÁ a Lenka HÁJKOVÁ. *Teplíce: architektura moderní doby: 1860-2000 = Teplitz: Architektur der modernen Zeit : 1860-2000*. Ústí nad Labem: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ústí nad Labem, 2016. ISBN 978-80-85036-66-4. S. 268.

05 In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1969, roč. 15, č. 22-23. ISSN 0009-0697. S. 2.

06 In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1968, roč. 27, č. 8. ISSN 0300-5305. S. 498.

OL5-XLV 369

01 In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1971, roč. 13, č. 6. ISSN 1335-2180. S. 187.

02 In: *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1977, roč. 23, č. 11-12. ISSN 0042-9376. S. 14.

03 Foto neznámý autor. In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1974, roč. 16, č. 2-3. ISSN 1335-2180. S. 45.

04 Foto neznámý autor. In: KUSÝ, Martin. *Architektúra na Slovensku 1945-1975*. Bratislava: Pallas, 1976. S. 221.

05 In: MATUŠÍK, Ivan a Marián ZERVAN. *Ivan Matušík: život s architekturou*. Bratislava: Monada, 2003. ISBN 80-968-9061-1. S. 124.

06 Foto neznámý autor. In: MATUŠÍK, Ivan a Marián ZERVAN. *Ivan Matušík: život s architekturou*. Bratislava: Monada, 2003. ISBN 80-968-9061-1. S. 124.

07 In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1978, roč. 37, č. 6-7. ISSN 0300-5305. S. 290.

OL5-XLVI 370

01 Foto neznámý autor. In: KRAJSKÝ PROJEKTOVÝ ÚSTAV PRAHA. *Architektonická tvorba: 35 let KPÚ Praha*. Praha: Krajský projektový ústav, 1983. Neustránkováno.

02 In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1984, roč. 43, č. 5. ISSN 0300-5305. S. 215.

03 In: KLÍMA, Petr, ed. *Růžena Žertová: architektka domů i věcí*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2016. ISBN 978-80-86863-87-0. S. 169.

04 Foto neznámý autor. In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1985, roč. 44, č. 9. ISSN 0300-5305. S. 407.

05 Foto neznámý autor. In: *Liberec v minulosti a současnosti* [online]. Webnode, 2022 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.liberecvminulostiasoucasnosti.cz/l/obchodni-dum-jested-a-kniha-uz-nejdu-do-jestedu-jiriho-jiroutka2/>.

06 In: *Barabesca Made: Obchodní dům Ještěd – vzpomínka* [online]. Barabesca Made, © 2013-2021 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <http://barabesca-made.blogspot.com/2014/04/obchodni-dum-jested-vzpominka.html>.

07 Foto neznámý autor. In: *Liberec v minulosti a současnosti* [online]. Webnode, 2022 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.liberecvminulostiasoucasnosti.cz/l/obchodni-dum-jested-a-kniha-uz-nejdu-do-jestedu-jiriho-jiroutka2/>.

OL5-XLVII 371

01 Foto Pavel Hrdina. In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1987, roč. 33, č. 4. ISSN 0009-0697. S. 3.

02 In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1987, roč. 33, č. 4. ISSN 0009-0697. S. 3.

03 Foto neznámý autor. In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1988, roč. 30, č. 6. ISSN 1335-2180. S. 2.

04 In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1987, roč. 29, č. 4-5. ISSN 1335-2180. S. 39.

05 Foto Pavol Meluš. In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1987, roč. 29, č. 4-5. ISSN 1335-2180. S. 40.

Obrazové listy – Kapitola 6

OL6-I 489

01 In: *HAIF: Houston's Original Social Network* [online]. Invision Community, 2023 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://www.houstonarchitecture.com/haif/topic/20187-foleys-department-stores/page/3/>.

02 Foto neznámý autor. In: *UH Libraries: Special collections* [online]. University of Houston, ©2023 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://weblogs.lib.uh.edu/speccol/2013/05/21/foleys-and-houston-a-century-of-history/>.

03 In: *Architectural Record*. New York, 1949, vol. 57, no. 10. ISSN 0003-858X. S. 116.

04 Foto Hedrich-Blessing. In: *Architectural Record*. New York, 1949, vol. 57, no. 10. ISSN 0003-858X. S. 115.

05 Schéma Jiří Moos.

06 Foto neznámý autor. In: *Business Insider: Nederland* [online]. Business Insider Nederland, © 2023 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://www.businessinsider.nl/target-first-early-stores-dayton-photos-2020-2?international=true&r=US>.

- 07 Foto Retail Reporting Bureau. In: *Architectural Record*. New York, 1964, vol. 72, no. 6. ISSN 0003-858X. S. 172.
- 08 Foto Infinity, Inc. In: *Architectural Record*. New York, 1964, vol. 72, no. 6. ISSN 0003-858X. S. 170.
- 09 Foto neznámý autor. In: *RVAHub* [online]. RVAHub.com, © 2016-2022 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://rvahub.com/2018/02/19/rva-legends-thalhimers-department-store/>.
- 10 Foto neznámý autor. In: *RVAHub* [online]. RVAHub.com, © 2016-2022 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://rvahub.com/2018/02/19/rva-legends-thalhimers-department-store/>.

OL6-II 490

- 01 Foto neznámý autor. In: *Architectural Record*. New York, 1966, vol. 74, no. 4. ISSN 0003-858X. S. 168.
- 02 Schéma Jiří Moos.
- 03 In: *Architectural Record*. New York, 1966, vol. 74, no. 4. ISSN 0003-858X. S. 168.
- 04 Foto neznámý autor. In: BAKER, Geoffrey a Bruno FUNARO. *Shopping centers: design and operation*. New York: Reinhold, 1951. S. 177.
- 05 In: *Architectural Record*. New York, 1948, vol. 56, no. 4. ISSN 0003-858X. S. 115.
- 06 Foto neznámý autor. In: *Architectural Record*. New York, 1948, vol. 56, no. 4. ISSN 0003-858X. S. 112.
- 07 Foto neznámý autor. In: BAKER, Geoffrey a Bruno FUNARO. *Shopping centers: design and operation*. New York: Reinhold, 1951. S. 166.
- 08 Foto Hedrich-Blessing. In: *Architectural Record*. New York, 1950, vol. 58, no. 3. ISSN 0003-858X. S. 115.

OL6-III 491

- 01 Foto neznámý autor. In: *Gruen Associates* [online]. Gruen Associates, © 2023 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <http://www.gruenassociates.com/project/millirons-department-store/>.
- 02 In: *Gruen Associates* [online]. Gruen Associates, © 2023 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <http://www.gruenassociates.com/project/millirons-department-store/>.
- 03 Foto neznámý autor. In: BAKER, Geoffrey a Bruno FUNARO. *Shopping centers: design and operation*. New York: Reinhold, 1951. S. 170.
- 04 Foto Douglas M. Simmonds. In: *Architectural Record*. New York, 1953, vol. 61, no. 5. ISSN 0003-858X. S. 169.
- 05 In: *Architectural Record*. New York, 1953, vol. 61, no. 5. ISSN 0003-858X. S. 170.
- 06 Foto Blakeslee-Lane. In: *Architectural Record*. New York, 1963, vol. 71, no. 6. ISSN 0003-858X. S. 161.
- 07 Foto Gottscho-Schleisner. In: *Architectural Record*. New York, 1955, vol. 63, no. 5. ISSN 0003-858X. S. 204.

OL6-IV 492

- 01 Foto Hedrich-Blessing. In: *Architectural Record*. New York, 1956, vol. 64, no. 3. ISSN 0003-858X. S. 217.
- 02 In: *Architectural Record*. New York, 1950, vol. 58, no. 8. ISSN 0003-858X. S. 219.
- 03 Foto Ben Schnall. In: HORNBECK, James S., ed. *Stores and shopping centers*. New York: McGraw-Hill, 1962. S. 72.
- 04 Foto Ben Schnall. In: HORNBECK, James S., ed. *Stores and shopping centers*. New York: McGraw-Hill, 1962. S. 73.

- 05 In: GATZ, Konrad a Fritz HIERL. *Neue Läden: Läden, Kaufzentren, Kaufhäuser*. München: Georg D. W. Callwey, 1956. S. 378.
- 06 Foto Gottscho-Schleisner. In: HORNBECK, James S., ed. *Stores and shopping centers*. New York: McGraw-Hill, 1962. S. 16.
- 07 Foto Amadeus B. Rubel. In: *Florida Memory: State Library and Archives of Florida* [online]. Institute of Museum and Library Services, 2023 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://www.floridamemory.com/items/show/160029>.

OL6-V 493

- 01 Foto Jack Sterling. In: HORNBECK, James S., ed. *Stores and shopping centers*. New York: McGraw-Hill, 1962. S. 49.
- 02 In: HORNBECK, James S., ed. *Stores and shopping centers*. New York: McGraw-Hill, 1962. S. 48.
- 03 Foto John Graham & Co. In: *Architectural Record*. New York, 1963, vol. 71, no. 6. ISSN 0003-858X. S. 174.
- 04 In: *The Department Store* [online]. Blogger, 2023 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <http://www.thedepartmentstoremuseum.org/2010/05/j-l-hudson-co-detroit-michigan.html>.
- 05 Foto neznámý autor. In: *Urban Planet* [online]. Invision Community, 2004 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://www.urbanplanet.org/forums/topic/2189-extreme-makeovers-give-old-malls-new-life/>.

OL6-VI 494

- 01 Foto neznámý autor. In: *MetroWest Daily News* [online]. Gannet, © 2023 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://eu.metrowestdailynews.com/story/news/2021/08/12/shoppers-world-framingham-1951-retail-history-first-mall-in-the-east/8086225002/>.
- 02 Foto neznámý autor. In: *Society for Commercial Archeology* [online]. Society for Commercial Archeology, © 2023 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://sca-roadside.org/wp-content/uploads/2019/03/Flying-Saucer.jpg>.
- 03 Foto neznámý autor. In: *Mnopedia* [online]. MNHS, © 2023 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://www.mnopedia.org/multimedia/donaldsons-southdale-center-edina>.
- 04 Foto neznámý autor. In: *National Academy of Design: Hutzler's Department Store* [online]. National Academy of Design, © 2021 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://nationalacademy.emuseum.com/objects/10574/hutzlers-department-store-westview-shopping-center-baltim>.
- 05 In: *Architectural Record*. New York, 1961, vol. 69, no. 10. ISSN 0003-858X. S. 132.
- 06 Foto Peter Pruyn. In: *Architectural Record*. New York, 1965, vol. 73, no. 5. ISSN 0003-858X. S. 204.
- 07 Foto Morley Baer. In: *Architectural Record*. New York, 1963, vol. 71, no. 6. ISSN 0003-858X. S. 164.
- 08 Foto neznámý autor. In: *Pinterest* [online]. 2023 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://cz.pinterest.com/pin/362258363747929758/>.

OL6-VII 495

- 01 Foto Gordon Sommers. In: *Architectural Record*. New York, 1965, vol. 73, no. 5. ISSN 0003-858X. S. 208.
- 02 In: *Architectural Record*. New York, 1965, vol. 73, no. 5. ISSN 0003-858X. S. 208.
- 03 In: HORNBECK, James S., ed. *Stores and shopping centers*. New York: McGraw-Hill, 1962. S. 85.
- 04 Foto neznámý autor. In: HORNBECK, James S., ed. *Stores and shopping centers*. New York: McGraw-Hill, 1962. S. 84.
- 05 Foto Frank Lotz Miller. In: *Architectural Record*. New York, 1965, vol. 73, no. 5. ISSN 0003-858X. S. 209.

- 06 In: *Architectural Record*. New York, 1965, vol. 73, no. 5. ISSN 0003-858X. S. 209.
- 07 Foto neznámý autor. In: HORNBECK, James S., ed. *Stores and shopping centers*. New York: McGraw-Hill, 1962. S. 87.

OL6-VIII 496

- 01 Foto neznámý autor. In: *The Department Store* [online]. Blogger, 2023 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <http://www.thedepartmentstoremuseum.org/2010/07/macys-california-san-francisco.html>.
- 02 Foto neznámý autor. In: *The Department Store* [online]. Blogger, 2023 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <http://www.thedepartmentstoremuseum.org/2010/06/broadway-los-angeles-california.html>.
- 03 Schéma Jiří Moos.
- 04 Foto Ezra Stoller. In: *Architectural Record*. New York, 1969, vol. 77, no. 7. ISSN 0003-858X. S. 145.
- 05 In: *Architectural Record*. New York, 1969, vol. 77, no. 7. ISSN 0003-858X. S. 150.
- 06 Foto Helfer. In: *Architectural Record*. New York, 1975, vol. 83, no. 4. ISSN 0003-858X. S. 116.
- 07 In: *Architectural Record*. New York, 1975, vol. 83, no. 4. ISSN 0003-858X. S. 118.
- 08 Foto neznámý autor. In: *Mall Hall of Fame* [online]. 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <http://mall-hall-of-fame.blogspot.com/2008/01/renderings-of-redeveloped-shopping-area.html>.

OL6-IX 497

- 01 Foto neznámý autor. In: *The Department Store* [online]. Blogger, 2023 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <http://www.thedepartmentstoremuseum.org/2010/11/liberty-house-san-francisco-california.html>.
- 02 Foto neznámý autor. In: *Architectural Record*. New York, 1975, vol. 83, no. 4. ISSN 0003-858X. S. 109.
- 03 In: *Architectural Record*. New York, 1975, vol. 83, no. 4. ISSN 0003-858X. S. 109.
- 04 Foto neznámý autor. In: *99% Invisible* [online]. 99% Invisible, 2023 [cit. 2023-07-15]. <https://99percentinvisible.org/article/site-specific-postmodern-best-products-showrooms-deconstruct-consumerism/>.
- 05 Foto neznámý autor. In: *The Architectural Review*. London: EMAP, 1978, vol. 142, no. 973. ISSN 0003-861X. S. 132.
- 06 Foto SITE. In: *Architectural Record*. New York, 1977, vol. 85, no. 3. ISSN 0003-858X. S. 117.
- 07 In: *Architectural Record*. New York, 1977, vol. 85, no. 3. ISSN 0003-858X. S. 128.

OL6-X 498

- 01 Foto Henry O. Navratil. In: *Architectural Record*. New York, 1977, vol. 85, no. 3. ISSN 0003-858X. S. 119.
- 02 In: *Architectural Record*. New York, 1977, vol. 85, no. 3. ISSN 0003-858X. S. 121.
- 03 Foto neznámý autor. In: *The Architectural Review*. London: EMAP, 1955, vol. 119, no. 697. ISSN 0003-861X. S. 119.
- 04 In: PROCHÁZKA, Eduard, ed. a kol. *Sborník projektů staveb obytných a občanského vybavení*. Praha: Stud. a typizační ústav, 1961. S. 471.
- 05 Foto neznámý autor. In: *Coventry Live* [online]. Reach plc subsidiary, © 2023 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://www.coventrytelegraph.net/lifestyle/nostalgia/gallery/27-old-photos-coventrys-much-16423981>.

06 In: PROCHÁZKA, Eduard, ed. a kol. *Sborník projektů staveb obytných a občanského vybavení*. Praha: Stud. a typizační ústav, 1961. S. 471.

07 Foto neznámý autor. In: *The Architectural Review*. London: EMAP, 1956, vol. 120, no. 717. ISSN 0003-861X. S. 249.

08 In: *The Architectural Review*. London: EMAP, 1956, vol. 120, no. 717. ISSN 0003-861X. S. 248.

OL6-XI 499

01 Foto Alfred Cracknell. In: *RIBApix* [online]. nopCommerce, © 2023 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: https://www.ribapix.com/Dunns-of-Bromley-stand-British-Industries-Fair-Earls-Court-London-a-studio-flat_RIBA63473?ribasearch=aHR0cHM6Ly93d3cucmliYXBpeC5jb20vc2VhcmNoP2Fkdj1mYWxzZSZjaWQ9MCZtaWQ9MCZ2aWQ9MCZxPUR1bm4IMjdzJnNpZD1mYWxzZSZpc2M9dHJ1ZSZvcmlckJ5PTA=.

02 In: *The Architectural Review*. London: EMAP, 1959, vol. 123, no. 749. ISSN 0003-861X. S. 426.

03 Foto neznámý autor. In: *The Architectural Review*. London: EMAP, 1959, vol. 123, no. 749. ISSN 0003-861X. S. 426.

04 In: *The Architectural Review*. London: EMAP, 1959, vol. 123, no. 754. ISSN 0003-861X. S. 352.

05 Foto neznámý autor. In: *The Architectural Review*. London: EMAP, 1959, vol. 123, no. 754. ISSN 0003-861X. S. 352.

06 In: *The Architectural Review*. London: EMAP, 1963, vol. 127, no. 798. ISSN 0003-861X. S. 86.

07 Foto H. de Burgh Galwey. In: *The Architectural Review*. London: EMAP, 1963, vol. 127, no. 798. ISSN 0003-861X. S. 88.

08 Foto Henk Snoek. In: *RIBApix* [online]. nopCommerce, © 2023 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: https://www.ribapix.com/Keddies-Department-Store-Southend-on-Sea-Essex-the-central-escclator_RIBA63173?ribasearch=aHR0cHM6Ly93d3cucmliYXBpeC5jb20vc2VhcmNoP2Fkdj1mYWxzZSZjaWQ9MCZtaWQ9MCZ2aWQ9MCZxPUtIZGRpZXMmc2lkPWZhbHNIJmlzYz10cnVlJm9yZGVyQnk9MA==#.

09 Foto neznámý autor. In: *Aberdeen City Aberdeenshire: Archives* [online]. CalmView, 2023 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://archives.aberdeencity.gov.uk/CalmView/Record.aspx?src=Catalog&id=NORCO>.

OL6-XII 500

01 Foto neznámý autor. In: *Le Blog de Rouen* [online]. Typepad, 2007 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: https://rouen.blogs.com/photo/2007/02/aux_nouvelles_g.html.

02 In: PROCHÁZKA, Eduard, ed. a kol. *Sborník projektů staveb obytných a občanského vybavení*. Praha: Stud. a typizační ústav, 1961. S. 472.

03 Foto neznámý autor. In: GATZ, Konrad a Fritz HIERL. *Neue Läden: Läden, Kaufzentren, Kaufhäuser*. München: Georg D. W. Callwey, 1956. S. 388.

04 In: GATZ, Konrad a Fritz HIERL. *Neue Läden: Läden, Kaufzentren, Kaufhäuser*. München: Georg D. W. Callwey, 1956. S. 389.

05 Foto neznámý autor. In: GATZ, Konrad a Fritz HIERL. *Neue Läden: Läden, Kaufzentren, Kaufhäuser*. München: Georg D. W. Callwey, 1956. S. 391.

06 Schéma Jiří Moos.

07 Foto neznámý autor. In: *Zero Roma* [online]. Edizioni Zero srl, © 2007-2023 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://zero.eu/it/news/la-rinascente-di-piazza-fiume/>.

08 In: *The Architectural Review*. London: EMAP, 1962, vol. 126, no. 788. ISSN 0003-861X. S. 274.

09 Foto Tore Johnson. In: *RIBApix* [online]. nopCommerce, © 2023 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: https://www.ribapix.com/pub-department-store-by-night-stockholm_riba19011#.

- 10 In: Larsson, Mårten J., ed. *Ny arkitektur i Sverige*. Stockholm: Svenska Arkitekters Riksförbund, 1961. S. 151.

OL6-XIII 501

- 01 Foto Andy Eick. In: *Wikipedie: otevřená encyklopedie* [online]. Wikimedia Foundation, 18. 9. 2013 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: https://nl.wikipedia.org/wiki/Bestand:Tempo_Farsta_centrum_1965x.jpg.
- 02 In: *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1964, Jhg. 61, Nr. 7. ISSN 0005-674X. S. 730.
- 03 Foto neznámý autor. In: *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1964, Jhg. 61, Nr. 7. ISSN 0005-674X. S. 731.
- 04 Foto neznámý autor. In: *Handelns Historia* [online]. Centrum för Näringslivshistoria, 2023 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <http://www.handelns-historia.se/handelsforetag/kf/obs-varby-den-storsta-stormarknaden-i-europa/>.
- 05 Foto neznámý autor. In: *kbhbilleder.dk* [online]. 2022 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://kbhbilleder.dk/magasin-museum/3171>.
- 06 Foto neznámý autor. In: *kbhbilleder.dk* [online]. 2022 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://kbhbilleder.dk/magasin-museum/23065>.
- 07 In: *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1961, Jhg. 58, Nr. 3. ISSN 0005-674X. S. 193.

OL6-XIV 502

- 01 Foto neznámý autor. In: *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1958, Jhg. 55, Nr. 8. ISSN 0005-674X. S. 557.
- 02 Foto neznámý autor. In: *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1958, Jhg. 55, Nr. 8. ISSN 0005-674X. S. 557.
- 03 Foto neznámý autor. In: *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1959, Jhg. 56, Nr. 1. ISSN 0005-674X. S. 6.
- 04 Foto neznámý autor. In: *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1959, Jhg. 56, Nr. 1. ISSN 0005-674X. S. 10.
- 05 In: *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1959, Jhg. 56, Nr. 1. ISSN 0005-674X. S. 7.
- 06 Foto neznámý autor. In: *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1959, Jhg. 56, Nr. 1. ISSN 0005-674X. S. 11.
- 07 In: *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1963, Jhg. 60, Nr. 7. ISSN 0005-674X. S. 724.
- 08 Foto neznámý autor. In: *Stadtarchiv Neuss: Mit Merkur der Großstadt entgegen* [online]. 2012 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://www.stadtarchiv-neuss.de/stadt-neuss-nach-1945.html>.

OL6-XV 503

- 01 In: *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1964, roč. 10, č. 2. ISSN 0042-9376. S. 36.
- 02 Foto neznámý autor. In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1981, roč. 40, č. 5. ISSN 0300-5305. S. 224.
- 03 In: NAGEL, Siegfried. *Bauten des Handels: Läden: Warenhäuser, Einkaufszentren*. Gütersloh: Bertelsmann, 1973. ISBN 3-570-08828-6. S. 102.
- 04 Foto neznámý autor. In: NAGEL, Siegfried. *Bauten des Handels: Läden: Warenhäuser, Einkaufszentren*. Gütersloh: Bertelsmann, 1973. ISBN 3-570-08828-6. S. 103.
- 05 Foto neznámý autor. In: NAGEL, Siegfried. *Bauten des Handels: Läden: Warenhäuser, Einkaufszentren*. Gütersloh: Bertelsmann, 1973. ISBN 3-570-08828-6. S. 101.
- 06 In: NAGEL, Siegfried. *Bauten des Handels: Läden: Warenhäuser, Einkaufszentren*. Gütersloh: Bertelsmann, 1973. ISBN 3-570-08828-6. S. 105.

07 Foto neznámý autor. In: NAGEL, Siegfried. *Bauten des Handels: Läden: Warenhäuser, Einkaufszentren*. Gütersloh: Bertelsmann, 1973. ISBN 3-570-08828-6. S. 104.

08 In: NAGEL, Siegfried. *Bauten des Handels: Läden: Warenhäuser, Einkaufszentren*. Gütersloh: Bertelsmann, 1973. ISBN 3-570-08828-6. S. 126.

09 Foto neznámý autor. In: NAGEL, Siegfried. *Bauten des Handels: Läden: Warenhäuser, Einkaufszentren*. Gütersloh: Bertelsmann, 1973. ISBN 3-570-08828-6. S. 125.

OL6-XVI 504

01 Foto neznámý autor. In: *Tumblr: German Postwar Modern* [online]. 2017 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://germanpostwarmodern.tumblr.com/post/156985320476/karstadtspengelin>.

02 Foto Storck. In: *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1976, Jhg. 73, Nr. 11. ISSN 0005-674X. S. 988.

03 Foto Storck. In: *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1976, Jhg. 73, Nr. 11. ISSN 0005-674X. S. 990.

04 In: *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1976, Jhg. 73, Nr. 11. ISSN 0005-674X. S. 989.

05 Foto Reiser. In: *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1976, Jhg. 73, Nr. 11. ISSN 0005-674X. S. 991.

06 In: *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1976, Jhg. 73, Nr. 11. ISSN 0005-674X. S. 991.

07 In: *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1980, Jhg. 77, Nr. 10. ISSN 0005-674X. S. 1009.

08 Foto neznámý autor. In: *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1980, Jhg. 77, Nr. 10. ISSN 0005-674X. S. 1009.

OL6-XVII 505

01 In: WILD, Friedemann a Walter PAWLIK. *Warenhaus und Einkaufszentrum*. München: G. D. W. Callwey, 1972. ISBN 3-7667-0217-3. S. 46.

02 In: *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1980, Jhg. 77, Nr. 10. ISSN 0005-674X. S. 1006.

03 Foto Schaeffer. In: *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1980, Jhg. 77, Nr. 10. ISSN 0005-674X. S. 1007.

04 In: *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1980, Jhg. 77, Nr. 10. ISSN 0005-674X. S. 1014.

05 Foto neznámý autor. In: *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1980, Jhg. 77, Nr. 10. ISSN 0005-674X. S. 1015.

06 Foto Aero Lloyd. In: *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1980, Jhg. 77, Nr. 10. ISSN 0005-674X. S. 1010.

07 In: *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1980, Jhg. 77, Nr. 10. ISSN 0005-674X. S. 1011.

OL6-XVIII 506

01 Foto neznámý autor. In: *NW Bielefeld* [online]. Zeitungsverlag Neue Westfälische GmbH & Co., 2017 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: https://www.nw.de/lokal/bielefeld/mitte/21813536_Bielefelder-City-Passage-Erinnerungen-an-eine-beliebte-Einkaufsmeile.html.

02 Foto neznámý autor. In: *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1980, Jhg. 77, Nr. 10. ISSN 0005-674X. S. 1019.

- 03 Foto neznámý autor. In: *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1980, Jhg. 77, Nr. 10. ISSN 0005-674X. S. 983.
- 04 Foto neznámý autor. In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1981, roč. 40, č. 5. ISSN 0300-5305. S. 223.
- 05 Foto Al Lans. A.S.B. In: *Archivlrís* [online]. Archives de la Ville de Bruxelles, 2017 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://archiviris.be/fr/2017/05/22/il-y-a-50-ans-linnovation-brulait-le-22-mai-1967-50-jaar-geleden-brandde-de-innovation-uit-op-22-mei-1967/>.
- 06 In: WILD, Friedemann a Walter PAWLIK. *Warenhaus und Einkaufszentrum*. München: G. D. W. Callwey, 1972. ISBN 3-7667-0217-3. S. 60.
- 07 Foto neznámý autor. In: *Facebook* [online]. 5. října 2022 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: https://www.facebook.com/photo/?fbid=769695191152225&set=br.AbqWl4joZtiiRzIHBZ5vOjC6s3w1bFvMWd4PklzRAoJzr7Mv4WlCJBAY1IhTdSAIUIE3hJXLYiPg1PX9c3ITU7FyCqdUtKpEaN588jao9Q5K0XJpqY37Hy_Y1o4iUCOXjUE_GXyixu_fZvrIBz8TptXElirE21EbqYfnxdVTXo3S_AyCXKLgEw_OeTIYNQakgWywOyYG70EhiDa_2EWq2LPQKe4AJkuZyfX_j-YkQCuo-mdbpBBqgnMnwvbM7oehla4.
- 08 In: WILD, Friedemann a Walter PAWLIK. *Warenhaus und Einkaufszentrum*. München: G. D. W. Callwey, 1972. ISBN 3-7667-0217-3. S. 45.

OL6-XIX 507

- 01 Foto neznámý autor. In: NAGEL, Siegfried. *Bauten des Handels: Läden: Warenhäuser, Einkaufszentren*. Gütersloh: Bertelsmann, 1973. ISBN 3-570-08828-6. Obálka knihy.
- 02 In: NAGEL, Siegfried. *Bauten des Handels: Läden: Warenhäuser, Einkaufszentren*. Gütersloh: Bertelsmann, 1973. ISBN 3-570-08828-6. S. 117.
- 03 Foto neznámý autor. In: NAGEL, Siegfried. *Bauten des Handels: Läden: Warenhäuser, Einkaufszentren*. Gütersloh: Bertelsmann, 1973. ISBN 3-570-08828-6. S. 118.
- 04 Schéma Jiří Moos.
- 05 Foto neznámý autor. In: *Flickr* [online]. SmugMug+Flickr, 2013 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://nieuws.top010.nl/galleries-modernes.htm>.
- 06 In: HORNBECK, James S., ed. *Stores and shopping centers*. New York: McGraw-Hill, 1962. S. 53.
- 07 Foto neznámý autor. In: *Laps* [online]. Research Institute for Art and Public Space, 2023 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: https://laps-rietveld.nl/?attachment_id=5473.
- 08 In: HORNBECK, James S., ed. *Stores and shopping centers*. New York: McGraw-Hill, 1962. S. 57.
- 09 Foto Frits Monshouwer. In: HORNBECK, James S., ed. *Stores and shopping centers*. New York: McGraw-Hill, 1962. S. 57.

OL6-XX 508

- 01 Snímek z videa. In: *Youtube* [online]. 11. 2. 2019 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=NYth4HYpDDY>.
- 02 Foto neznámý autor. In: *Retromap* [online]. Retromap Technologies, 2009-2020 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: http://retromap.ru/show_pid.php?pid=16953.
- 03 Foto neznámý autor. In: *Novate.ru* [online]. Novate.ru, 2023 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://novate.ru/blogs/160620/54927/>.
- 04 Foto neznámý autor. In: *Novate.ru* [online]. Novate.ru, 2023 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://novate.ru/blogs/160620/54927/>.
- 05 In: *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1958, roč. 4, č. 12. ISSN 0042-9376. S. 34.
- 06 Schéma Jiří Moos.

07 In: *Univermah Kharkiv* [online]. Univermah Kharkiv, © 2023 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://univermag.kharkov.ua/ua/%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0-ua.html>.

08 Foto neznámý autor. In: *Proyekt "Staryye otkrytki"* [online]. 2023 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://oldpostcards.biz/product/univermag-harkov-harkov-1977-god/>.

OL6-XXI 509

01 Foto neznámý autor. In: *Wikimapia: Univermag "UFA"* [online]. 2019 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <http://wikimapia.org/243869/ru/%D0%A3%D0%BD%D0%B8%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%BC%D0%B0%D0%B3-%C2%AB%D0%A3%D1%84%D0%B0%C2%BB>.

02 Foto neznámý autor. In: *Useful Travel Articles.com* [online]. UsefulTravelArticles.com, © 2021-2022 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://usefultavelarticles.com/11265-russian-bazaar-description-and-photos-turkmenistan-ashgabat.html>.

03 Foto neznámý autor. In: *Facebook* [online]. 17. dubna 2015 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10152801240886623&set=p.10152801240886623&type=3>.

04 Foto neznámý autor. In: *Bolshaya Malenkaya Tver* [online]. Bolshaya Malenkaya Tver, 2016-2023 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://biglittletver.ru/univernmag-tver-zdanie-orakul/>.

05 Foto neznámý autor. In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1985, roč. 31, č. 22. ISSN 0009-0697. S. 8.

06 In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1985, roč. 31, č. 22. ISSN 0009-0697. S. 8.

07 Foto neznámý autor. In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1985, roč. 31, č. 22. ISSN 0009-0697. S. 8.

OL6-XXII 510

01 Foto neznámý autor. In: *Live Journal: andi proc* [online]. LiveJournal.com, 2018 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://andi-proc.livejournal.com/63346.html>

02 Foto neznámý autor. In: *Wikimapia: Univermag Lvov* [online]. 2013 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <http://wikimapia.org/4556720/cs/Obchodn%C3%AD-d%C5%AFm>.

03 In: *Pragmatika* [online]. Pragmatika – Ukraine, © 2023 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://pragmatika.media/ditjachij-svit-na-darnici-znishhiti-chi-vrjatuvati/>.

04 Foto neznámý autor. In: *Depo.ua* [online]. Depo.ua, © 2023 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://kyiv.depo.ua/rus/kyiv/yak-viglyadav-stolichniy-dityachiy-svit-mayzhe-30-rokiv-tomu-14062016154500>.

05 Foto neznámý autor. In: *Pragmatika* [online]. Pragmatika – Ukraine, © 2023 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://pragmatika.media/ditjachij-svit-na-darnici-znishhiti-chi-vrjatuvati/>.

06 In: *Live Journal: Synthart* [online]. LiveJournal.com, 2011 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://synthart.livejournal.com/231933.html>.

07 Foto neznámý autor. In: *Live Journal: Synthart* [online]. LiveJournal.com, 2011 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://synthart.livejournal.com/231933.html>.

08 Foto neznámý autor. In: *Retromap* [online]. Retromap Technologies, 2009-2020 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: http://retromap.ru/show_pid.php?pid=23405.

OL6-XXIII 511

01 In: *ArchDaily* [online]. OpenWeb, 2021 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.archdaily.com/614062/superstructure-11-projects-that-defined-kiev-s-soviet-modernism>.

02 In: *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1983, roč. 29, č. 1. ISSN 0042-9376. S. 67.

- 03 Foto neznámý autor. In: *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1969, Jhg. 18, Nr. 6. ISSN 0011-9865. S. 360.
- 04 In: *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1969, Jhg. 18, Nr. 6. ISSN 0011-9865. S. 361.
- 05 Foto neznámý autor. In: *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1969, Jhg. 18, Nr. 6. ISSN 0011-9865. S. 364.
- 06 In: *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1967, Jhg. 16, Nr. 11. ISSN 0011-9865. S. 659.
- 07 Foto neznámý autor. In: *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1969, Jhg. 18, Nr. 4. ISSN 0011-9865. S. 206.
- 08 Foto neznámý autor. In: *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1969, Jhg. 18, Nr. 4. ISSN 0011-9865. S. 209.

OL6-XXIV 512

- 01 Foto neznámý autor. In: *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1973, Jhg. 22, Nr. 7. ISSN 0011-9865. S. 412.
- 02 In: *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1973, Jhg. 22, Nr. 7. ISSN 0011-9865. S. 414.
- 03 Foto neznámý autor. In: *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1969, Jhg. 18, Nr. 4. ISSN 0011-9865. Titulní strana.
- 04 In: *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1969, Jhg. 18, Nr. 4. ISSN 0011-9865. S. 203.
- 05 Foto neznámý autor. In: *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1971, Jhg. 20, Nr. 8. ISSN 0011-9865. S. 465.
- 06 Schéma Jiří Moos.
- 07 Foto neznámý autor. In: *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1971, Jhg. 20, Nr. 8. ISSN 0011-9865. S. 472.
- 08 In: *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1971, Jhg. 20, Nr. 8. ISSN 0011-9865. S. 468.

OL6-XXV 513

- 01 In: *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1970, Jhg. 19, Nr. 10. ISSN 0011-9865. S. 590.
- 02 Foto neznámý autor. In: *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1970, Jhg. 19, Nr. 10. ISSN 0011-9865. S. 591.
- 03 Foto neznámý autor. In: *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1970, Jhg. 19, Nr. 10. ISSN 0011-9865. S. 594.
- 04 Foto neznámý autor. In: *Architektur der DDR*. Berlin: Verlag für Bauwesen, 1979, Jhg. 28, Nr. 11. ISSN 0323-3413. S. 669.
- 05 In: *Architektur der DDR*. Berlin: Verlag für Bauwesen, 1979, Jhg. 28, Nr. 11. ISSN 0323-3413. S. 672.
- 06 Foto neznámý autor. In: *Architektur der DDR*. Berlin: Verlag für Bauwesen, 1979, Jhg. 28, Nr. 11. ISSN 0323-3413. S. 675.
- 07 In: *Architektur der DDR*. Berlin: Verlag für Bauwesen, 1982, Jhg. 31, Nr. 9. ISSN 0323-3413. S. 545.
- 08 In: *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1967, Jhg. 16, Nr. 9. ISSN 0011-9865. S. 525.
- 09 Foto neznámý autor. In: *DDR Postkarten-museum* [online]. 2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.ddd-postkarten-museum.de/picture.php?/880/category/568>.

OL6-XXVI 514

- 01 Foto neznámý autor. In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1969, roč. 28, č. 2. ISSN 0300-5305. S. 116.

- 02 Foto neznámý autor. In: *Viz_kultura* [online]. 2023 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://vizkultura.hr/moderno-naslijede-nije-oksimoron/>.
- 03 Foto neznámý autor. In: *Jutarnji list: Retromanija* [online]. Hanza Media, © 2023 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://www.jutarnji.hr/domidizajn/interijeri/uspon-i-pad-voljene-name-8256254>
- 04 Foto neznámý autor. In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1980, roč. 26, č. 1-2. ISSN 0009-0697. S. 5.
- 05 Foto neznámý autor. In: *Nothing against Serbia* [online]. Blogger, 2011 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <http://sajkaca.blogspot.com/2011/06/interesting-buildings-in-arandjelovac.html>.
- 06 In: *Outsider* [online]. Outsider, © 2021 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://outsider.si/o-mariborski-blagovnici-kvik/>.
- 07 Foto neznámý autor. In: *Outsider* [online]. Outsider, © 2021 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://outsider.si/o-mariborski-blagovnici-kvik/>.

OL6-XXVII 515

- 01 Foto neznámý autor. In: *Pinterest* [online]. 2023 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://cz.pinterest.com/pin/570057265333826928/>.
- 02 Schéma Jiří Moos.
- 03 Foto neznámý autor. In: *Kamra* [online]. TrueCAD, © 2023 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://www.kamra.si/mm-elementi/kokrisko-predmestje-pred-1-svetovno-vojno-38/>.
- 04 Foto neznámý autor. In: *Kamra* [online]. TrueCAD, © 2023 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://www.kamra.si/mm-elementi/kokrisko-predmestje-pred-1-svetovno-vojno-24/>.
- 05 Foto neznámý autor. In: *Gradnja* [online]. Gradnja.rs, © 2010-2022 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://www.gradnja.rs/arhitektura-modernistickih-robnih-kuca-sirom-bivse-jugoslavije/>.
- 06 In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1977, roč. 23, č. 2. ISSN 0009-0697. S. 7.
- 07 Foto neznámý autor. In: *Historijski arhiv Sarajevo* [online]. Parabola & WordPress, 2017 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <http://www.arhivsa.ba/wordpress/?tag=unima>.

OL6-XXVIII 516

- 01 Foto neznámý autor. In: *Gradnja* [online]. Gradnja.rs, © 2010-2022 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://www.gradnja.rs/arhitektura-modernistickih-robnih-kuca-sirom-bivse-jugoslavije/>.
- 02 Foto neznámý autor. In: *Gradnja* [online]. Gradnja.rs, © 2010-2022 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://www.gradnja.rs/arhitektura-modernistickih-robnih-kuca-sirom-bivse-jugoslavije/>.
- 03 In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1980, roč. 26, č. 3. ISSN 0009-0697. S. 7.
- 04 Foto neznámý autor. In: *Głos Wielkopolski* [online]. Polska Press Sp., © 2000-2023 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://gloswielkopolski.pl/poznan-okraglak-ma-67-lat-zobacz-jak-kiedys-wygladal/ar/c1-14754918>.
- 05 Foto neznámý autor. In: *Katowice nasze miasto* [online]. Polska Press Sp., © 2000-2023 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://katowice.naszemiasto.pl/katowice-zenit-i-skarbek-kultowe-domy-towarowe-z-czasow-prl/ar/c15-7766222>.
- 06 Foto neznámý autor. In: *Polska-org.pl* [online]. 2023 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://polska-org.pl/9817045,foto.html?idEntity=7726980>.
- 07 Foto neznámý autor. In: *Polska-org.pl* [online]. 2023 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://polska-org.pl/10282837,foto.html?idEntity=7882851>.

OL6-XXIX 517

- 01 In: *Cargo Collective* [online]. 2019 [cit. 2019-07-13]. Dostępne z: <http://cargocollective.com/powojennymodernizm/Spoldzielczy-Dom-Handlowy-Sezam>.
- 02 Foto neznámý autor. In: *Metro Warszawa* [online]. Agora SA, 2018 [cit. 2023-07-15]. Dostępne z: <https://metrowarszawa.gazeta.pl/metrowarszawa/56,141638,23500342,warszawiacy-przyszli-na-otwarcie-sezamu-nie-kazdy-zachwycony.html>.
- 03 Foto Grażyna Rutowskie. In: *Miasta Rytm* [online]. WordPress, 2016 [cit. 2023-07-15]. Dostępne z: <https://miastarytm.pl/sezame-zamknij-sie/>.
- 04 Foto neznámý autor. In: *Allegro: Archiwum* [online]. 2019 [cit. 2023-07-15]. Dostępne z: <https://archiwum.allegro.pl/oferta/spoldzielczy-dom-handlowy-ikar-mielec-1984-i7243849957.html>.
- 05 Schéma Jiří Moos.
- 06 Foto neznámý autor. In: *Katowice nasze miasto* [online]. Polska Press Sp., © 2000-2023 [cit. 2023-07-15]. Dostępne z: <https://katowice.naszemiasto.pl/katowice-zenit-i-skarbek-kultowe-domy-towarowe-z-czasow-prl/ar/c15-7766222>.
- 07 In: *Architektura*. Warszawa: Stowarzyszenie Architektów R. P., 1976, roc. 30, n. 7-8. ISSN 0003-8814. S. 14.
- 08 Foto K. Matl. In: *Ladniej? Prl w przestrzeni miasta* [online]. Fundacja Uniwersytetu w Białymstoku, © 2009 [cit. 2023-07-15]. Dostępne z: http://ladniej.uwb.edu.pl/galerie_pocztowki_i_zdjecia_archiwalne.html.
- 09 In: *Architektura*. Warszawa: Stowarzyszenie Architektów R. P., 1976, roc. 30, n. 10. ISSN 0003-8814. S. 18.
- 10 Foto neznámý autor. In: *Architektura*. Warszawa: Stowarzyszenie Architektów R. P., 1976, roc. 30, n. 10. ISSN 0003-8814. S. 17.

OL6-XXX 518

- 01 In: *Architektura*. Warszawa: Stowarzyszenie Architektów R. P., 1976, roc. 30, n. 10. ISSN 0003-8814. S. 21.
- 02 Foto neznámý autor. In: BEDECS-VARGA, Éva. Áruházépítés Magyarországon a "Hatvanas - Hetvenes" években. *BME Építészmérnöki kar Építőművészeti Doktori Iskola* [online]. Budapest, 8. 5. 2017 [cit. 2023-07-15]. Dostępne z: http://dla.epitesz.bme.hu/appendfiles/1498-ek_BVE_aruhazak_0508.pdf. S. 7.
- 03 In: BEDECS-VARGA, Éva. Áruházépítés Magyarországon a "Hatvanas - Hetvenes" években. *BME Építészmérnöki kar Építőművészeti Doktori Iskola* [online]. Budapest, 8. 5. 2017 [cit. 2023-07-15]. Dostępne z: http://dla.epitesz.bme.hu/appendfiles/1498-ek_BVE_aruhazak_0508.pdf. S. 7.
- 04 Foto neznámý autor. In: *Scavengeluxury* [online]. Scavengeluxury, 2021 [cit. 2023-07-15]. Dostępne z: <https://scavengedluxury.tumblr.com/post/663955978276028416/centrum-department-store-miskolc-1972-from-the>.
- 05 Foto neznámý autor. In: *Egykor.hu* [online]. 2010 [cit. 2023-07-15]. Dostępne z: <https://egykor.hu/index.php/siofok/646>.
- 06 Foto neznámý autor. In: *Egykor.hu* [online]. 2010 [cit. 2023-07-15]. Dostępne z: <https://egykor.hu/index.php/lenti/595>.
- 07 Foto neznámý autor. In: *Twitter* [online]. 7. ledna 2018 [cit. 2023-07-15]. Dostępne z: <https://twitter.com/SustainableTall/status/949926265322024961/photo/1>.

OL6-XXXI 519

- 01 In: *Tervlap.hu* [online]. 2012 [cit. 2023-07-15]. Dostępne z: <https://tervlap.hu/cikk-nezet/vedette-valt-a-domus-aruhaz-epulete#pid=2>.

- 02 Foto Bognár János Iparterv. In: *Tervlap.hu* [online]. 2012 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://tervlap.hu/cikk-nezet/vedette-valt-a-domus-aruhaz-epulete#pid=2>.
- 03 Foto neznámý autor. In: *Építészforum* [online]. Építészforum, © 2000-2023 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://epiteszforum.hu/strukturalizmus-terben-es-idoben>.
- 04 In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1983, roč. 25, č. 9. ISSN 1335-2180. S. 6.
- 05 Foto neznámý autor. In: *Hungarian Conservative* [online]. Digitalhero, © 2023 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: https://www.hungarianconservative.com/articles/culture_society/the-history-of-the-corvin-department-store/.
- 06 Foto neznámý autor. In: *Egykor.hu* [online]. 2009 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://egykor.hu/budapest-viii--kerulet/corvin-aruhaz/169>.

OL6-XXXII 520

- 01 Foto neznámý autor. In: *Egykor.hu* [online]. 2010 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://egykor.hu/index.php/baja/359>.
- 02 Foto neznámý autor. In: *Egykor.hu* [online]. 2011 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://egykor.hu/index.php/szekesfehervar/fehervar-aruhaz/1995>.
- 03 In: BEDECS-VARGA, Éva, Dávid KOVÁCS a András BEKE. Fehérvár Áruház: Csoportos Alkotás – BME DLA. *BME Építésztechnika kar Építőművészeti Doktori Iskola* [online]. Budapest, 18. 11. 2018 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: http://dla.epitesz.bme.hu/appendfiles/1450-csa_bv%C3%A9-ba-kd_szfv-sk%C3%A1a_20170118.pdf. S. 28.
- 04 Schéma Jiří Moos.
- 05 Foto neznámý autor. In: *Egykor.hu* [online]. 2011 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://egykor.hu/index.php/varpalota/palota-aruhaz/2216>.
- 06 Foto neznámý autor. In: *Architektur der DDR*. Berlin: Verlag für Bauwesen, 1976, Jhg. 25, Nr. 4. ISSN 0323-3413. S. 194.

OL6-XXXIII 521

- 01 In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1964, roč. 23, č. 10. ISSN 0300-5305. S. 707.
- 02 Foto neznámý autor. In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1964, roč. 23, č. 10. ISSN 0300-5305. S. 707.
- 03 Foto neznámý autor. In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1964, roč. 23, č. 10. ISSN 0300-5305. S. 707.
- 04 Foto neznámý autor. In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1965, roč. 7, č. 10. ISSN 1335-2180. S. 225.
- 05 In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1965, roč. 7, č. 10. ISSN 1335-2180. S. 223.
- 06 Foto neznámý autor. In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1965, roč. 7, č. 10. ISSN 1335-2180. S. 224.
- 07 In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1965, roč. 7, č. 1. ISSN 1335-2180. S. 13.
- 08 Foto neznámý autor. In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1965, roč. 7, č. 1. ISSN 1335-2180. S. 12.
- 09 In: SEDLÁKOVÁ, Radomíra. *Nereálný socialismus: Praha 1948-1989 = Unreal socialism : Prague 1948-1989*. Překlad Veronika LOPAUROVÁ. Praha: Národní galerie, 2018. ISBN 978-80-7035-691-3. S. 85.

OL6-XXXIV 522

- 01 Foto neznámý autor. In: *Archinfo.sk* [online]. 2022 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://www.archinfo.sk/diskusia/blog/autorstvo/navzdy-nas-opustil-architekt-ivan-matusik.html>.

- 02 Foto neznámý autor. In: *Ústí - Aussig: architektura na severu Čech* [online]. Občanské sdružení 400/27, 2010 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://www.usti-aussig.net/clanky/cist/nazev/87-ruzena-zertova-fasada-labe-mela-barvy-reky>.
- 03 Foto neznámý autor. In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1980, roč. 39, č. 6. ISSN 0300-5305. S. 247.
- 04 In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1980, roč. 39, č. 6. ISSN 0300-5305. S. 248.
- 05 Foto R. Müller. In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1969, roč. 28, č. 6. ISSN 0300-5305. S. 356.
- 06 Foto R. Müller. In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1969, roč. 28, č. 6. ISSN 0300-5305. S. 357.
- 07 Foto R. Müller. In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1961, roč. 20, č. 4. ISSN 0300-5305. S. 223.
- 08 In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1961, roč. 20, č. 4. ISSN 0300-5305. S. 222.
- OL6-XXXV** 523
- 01 Foto B. Čapek. In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1968, roč. 14, č. 24-25. ISSN 0009-0697. S. 4.
- 02 In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1967, roč. 26, č. 6. ISSN 0300-5305. S. 343.
- 03 Foto B. Čapek. In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1968, roč. 14, č. 24-25. ISSN 0009-0697. S. 4.
- 04 In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1967, roč. 26, č. 6. ISSN 0300-5305. S. 343.
- 05 Foto neznámý autor. In: KIŠ, Karol, ed. *20 rokov obchodných domov vo Východoslovenskom kraji*. Košice: [nákl. vl.], 1974. Obr. příloha. Nestránkováno.
- 06 In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1969, roč. 11, č. 1-2. ISSN 1335-2180. S. 13.
- 07 In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1969, roč. 11, č. 1-2. ISSN 1335-2180. S. 14.
- OL6-XXXVI** 524
- 01 Foto neznámý autor. In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1969, roč. 11, č. 1-2. ISSN 1335-2180. S. 16.
- 02 Foto neznámý autor. In: KIŠ, Karol, ed. *20 rokov obchodných domov vo Východoslovenskom kraji*. Košice: [nákl. vl.], 1974. Obr. příloha. Nestránkováno.
- 03 In: *Jednotná organizácia riadenia a prevádzky obchodných domov Prior*. [S.l.: nákl. vl.], 1973. Úvodní strana.
- 04 Foto neznámý autor. In: *10 let podniku Prior, Severomoravské obchodní domy Ostrava: 10 let služeb spotřebitelům*. Ostrava: Moravské tiskařské závody, n.p. Olomouc, 1985. S. 23.
- 05 In: VORLÍK, Petr et al. *(A)typ: architektura osmdesátých let*. Praha: České vysoké učení technické v Praze, Fakulta architektury, 2019. ISBN 978-80-01-06641-6. S. 18.
- 06 Foto neznámý autor. In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1985, roč. 44, č. 1. ISSN 0300-5305. S. 6.
- OL6-XXXVII** 525
- 01 In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1985, roč. 44, č. 1. ISSN 0300-5305. S. 6.
- 02 Foto neznámý autor. In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1985, roč. 44, č. 1. ISSN 0300-5305. S. 7.
- 03 In: *Architektúra Michalovce* [online]. Blogger, © 2014-2022 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <http://urbanizmusmi.blogspot.com/2016/11/dodo.html>.

- 04 Foto neznámý autor. In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1973, roč. 32, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 353.
- 05 Foto neznámý autor. In: *Aukro* [online]. AUKRO s.r.o., © 2003-2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://aukro.cz/usti-nad-labem-obchodni-dum-labe-7000632430>.
- 06 In: KLÍMA, Petr, ed. *Růžena Žertová: architektka domů i věcí*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2016. ISBN 978-80-86863-87-0. S. 49.

OL6-XXXVIII 526

- 01 Foto neznámý autor. In: SEDLÁKOVÁ, Radomíra. *Nereálný socialismus: Praha 1948-1989 = Unreal socialism : Prague 1948-1989*. Překlad Veronika LOPAUROVÁ. Praha: Národní galerie, 2018. ISBN 978-80-7035-691-3. S. 41.
- 02 Foto Jaroslav Vebr. In: VEBR, Jaroslav a Otakar NOVÝ. *Soudobá architektura ČSSR: [Fot. publikace]*. Praha: Panorama, 1980. S. 80.
- 03 Foto neznámý autor. In: PECHAR, Josef. *Československá architektura: 1945-1977*. Praha: Odeon, 1979. Obr. příloha část 3.5. Nestránkováno.
- 04 In: PUČEROVÁ, Klára a Pavel SMĚTÁK, eds. *60'/70': Věra a Vladimír Machoninovi = Věra and Vladimír Machonin: [Galerie Jaroslava Fragnera 22/12/2010-30/01/2011]*. Praha: Galerie Jaroslava Fragnera, 2010. ISBN 978-80-904484-1-4. S. 102.
- 05 Foto neznámý autor. In: MARVANOVÁ, Zuzana. *Analýza obchodního domu Kotva*. Praha, 2009. Bakalářská práce. VŠE v Praze, Fakulta mezinárodních vztahů, Katedra obchodního podnikání a komerčních komunikací. Vedoucí práce Alena FILIPOVÁ. Dostupné také z: <https://vskp.vse.cz/eid/15684>. S. 45.
- 06 In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1971, roč. 17, č. 1. ISSN 0009-0697. S. 3.
- 07 In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1971, roč. 17, č. 1. ISSN 0009-0697. S. 2.
- 08 In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1971, roč. 17, č. 1. ISSN 0009-0697. S. 2.
- 09 In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1971, roč. 17, č. 1. ISSN 0009-0697. S. 2.
- 10 In: KLÍMA, Petr, ed. *Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011. ISBN 978-80-86863-40-5. S. 35.

OL6-XXXIX 527

- 01 In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1982, roč. 41, č. 1. ISSN 0300-5305. S. 26.
- 02 Foto neznámý autor. In: PUČEROVÁ, Klára a Pavel SMĚTÁK, eds. *60'/70': Věra a Vladimír Machoninovi = Věra and Vladimír Machonin: [Galerie Jaroslava Fragnera 22/12/2010-30/01/2011]*. Praha: Galerie Jaroslava Fragnera, 2010. ISBN 978-80-904484-1-4. Zadní desky knihy.
- 03 Foto Jaroslav Franta. In: PUČEROVÁ, Klára a Pavel SMĚTÁK, eds. *60'/70': Věra a Vladimír Machoninovi = Věra and Vladimír Machonin: [Galerie Jaroslava Fragnera 22/12/2010-30/01/2011]*. Praha: Galerie Jaroslava Fragnera, 2010. ISBN 978-80-904484-1-4. S. 84.
- 04 In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1982, roč. 41, č. 1. ISSN 0300-5305. S. 26.
- 05 In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1976, roč. 35, č. 4. ISSN 0300-5305. S. 159.
- 06 Foto R. Müller. In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1976, roč. 35, č. 4. ISSN 0300-5305. S. 161.
- 07 In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1976, roč. 35, č. 4. ISSN 0300-5305. S. 160.

OL6-XL	528
01	Foto neznámý autor. In: <i>Projekt: revue slovenskej architektúry</i> . Bratislava, 1976, roč. 18, č. 1-2. ISSN 1335-2180. Záda titulní strany.
02	Foto neznámý autor. In: <i>Projekt: revue slovenskej architektúry</i> . Bratislava, 1976, roč. 18, č. 1-2. ISSN 1335-2180. S. 65.
03	In: MATUŠÍK, Ivan a Marián ZERVAN. <i>Ivan Matušík: život s architektúrou</i> . Bratislava: Monada, 2003. ISBN 80-968-9061-1. S. 90.
04	Foto neznámý autor. In: <i>Československý architekt: čtrnáctideník architektů</i> . Praha: Panorama, 1978, roč. 24, č. 4. ISSN 0009-0697. S. 3.
05	In: <i>Československý architekt: čtrnáctideník architektů</i> . Praha: Panorama, 1978, roč. 24, č. 4. ISSN 0009-0697. S. 3.
06	Foto neznámý autor. In: <i>Regionální magazíny</i> [online]. Banan.cz, 2021 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: http://regiony.mnoho.info/userFiles/znojmo/pohlednice/cssr-003.jpg .
07	In: KLOUDOVÁ, Jana. <i>Obchodní dům Dyje ve Znojmě</i> . Brno, 2012. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Tomáš JEŘÁBEK. Dostupné také z: https://is.muni.cz/th/ba7kl/ . S. 53.
08	In: <i>Projekt: revue slovenskej architektúry</i> . Bratislava, 1969, roč. 11, č. 5-6. ISSN 1335-2180. S. 88.
OL6-XLI	529
01	In: <i>Projekt: revue slovenskej architektúry</i> . Bratislava, 1988, roč. 30, č. 6. ISSN 1335-2180. S. 16.
02	Foto neznámý autor. In: <i>Projekt: revue slovenskej architektúry</i> . Bratislava, 1988, roč. 30, č. 6. ISSN 1335-2180. S. 17.
03	Foto neznámý autor. In: <i>Projekt: revue slovenskej architektúry</i> . Bratislava, 1988, roč. 30, č. 6. ISSN 1335-2180. S. 17.
04	In: RULF, Vladimír. <i>Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb</i> . Praha: Merkur, 1978. S. 104.
05	In: GAJDOVÁ, Petra. <i>Architektka Růžena Žertová</i> . Brno, 2010. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Jiří KROUPA. S. 48.
06	In: <i>Architektura ČSR</i> . Praha: Svaz architektů ČSR, 1976, roč. 35, č. 4. ISSN 0300-5305. S. 157.
07	Foto Prokop Paul. In: MICHL, Jan. <i>Realizace a projekty v současné architektuře</i> . Praha: Odeon, 1978. S. 53.
08	In: <i>Architektura ČSR</i> . Praha: Svaz architektů ČSR, 1976, roč. 35, č. 4. ISSN 0300-5305. S. 157.
09	Foto neznámý autor. In: <i>Architektura ČSR</i> . Praha: Svaz architektů ČSR, 1976, roč. 35, č. 4. ISSN 0300-5305. S. 158.
OL6-XLII	530
01	Foto neznámý autor. In: <i>Architektura ČSR</i> . Praha: Svaz architektů ČSR, 1968, roč. 27, č. 8. ISSN 0300-5305. S. 498.
02	In: <i>Architektura ČSR</i> . Praha: Svaz architektů ČSR, 1968, roč. 27, č. 8. ISSN 0300-5305. S. 498.
03	Foto neznámý autor. In: BAŠE, Miroslav. <i>Česká architektura 1945-1995 = Czech architecture 1945-1995</i> . Praha: Obec architektů, 1995. ISBN 80-238-2392-2. S. 83.
04	In: KLÍMA, Petr, ed. <i>Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975</i> . Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011. ISBN 978-80-86863-40-5. S. 37.
05	Foto neznámý autor. In: ŠVAMBEROVÁ, Dominika. <i>Obchodní domy v historickém centru Prahy od 1945 do 1989</i> . Praha, 2012. Bakalářská práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav pro dějiny umění. Vedoucí práce Richard BIEGEL. Dostupné také z: https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/112205/ . S. 107.

- 06 Foto neznámý autor. In: ŠVAMBEROVÁ, Dominika. *Obchodní domy v historickém centru Prahy od 1945 do 1989*. Praha, 2012. Bakalářská práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav pro dějiny umění. Vedoucí práce Richard BIEGEL. Dostupné také z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/112205/>. S. 109.
- 07 In: ŠVÁCHA, Rostislav, ed. *Sial*. Olomouc: Arbor vitae, 2010. ISBN 978-80-87164-41-9. S. 130.
- 08 Foto P. Štecha. In: BAŠE, Miroslav. *Česká architektura 1945-1995 = Czech architecture 1945-1995*. Praha: Obec architektů, 1995. ISBN 80-238-2392-2. S. 85.
- 09 In: ŠVÁCHA, Rostislav, ed. *Sial*. Olomouc: Arbor vitae, 2010. ISBN 978-80-87164-41-9. S. 348.

OL6-XLIII 531

- 01 In: MATUŠÍK, Ivan a Marián ZERVAN. *Ivan Matušík: život s architekturou*. Bratislava: Monada, 2003. ISBN 80-968-9061-1. S. 96.
- 02 In: MATUŠÍK, Ivan a Marián ZERVAN. *Ivan Matušík: život s architekturou*. Bratislava: Monada, 2003. ISBN 80-968-9061-1. S. 95.
- 03 Foto neznámý autor. In: KRIVOŠOVÁ, Jana a Elena LUKÁČOVÁ. *Premeny súčasnej architektúry Slovenska*. Bratislava: Alfa, 1990. ISBN 80-05-00600-4. S. 116.
- 04 In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1979, roč. 38, č. 2. ISSN 0300-5305. S. 78.
- 05 Foto Jiří Vlček. In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1979, roč. 38, č. 2. ISSN 0300-5305. S. 78.
- 06 In: KLÍMA, Petr, ed. *Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011. ISBN 978-80-86863-40-5. S. 156.
- 07 Foto neznámý autor. In: *10 let podniku Prior, Severomoravské obchodní domy Ostrava: 10 let služeb spotřebitelům*. Ostrava: Moravské tiskařské závody, n.p. Olomouc, 1985. S. 27.
- 08 In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1974, roč. 33, č. 10. ISSN 0300-5305. S. 475.

OL6-XLIV 532

- 01 Foto T. Škandík. In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1982, roč. 24, č. 3. ISSN 1335-2180. S. 14.
- 02 In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1982, roč. 24, č. 3. ISSN 1335-2180. S. 15.
- 03 Foto neznámý autor. In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1976, roč. 35, č. 8. ISSN 0300-5305. S. 357.
- 04 In: DUDEK, Oldřich. *Obchodní domy spotřebních družstev: Směrnice pro navrhování staveb občanského vybavení*. Praha: Svaz spotřebních družstev, 1969. S. 96.
- 05 In: DUDEK, Oldřich. *Obchodní domy spotřebních družstev: Směrnice pro navrhování staveb občanského vybavení*. Praha: Svaz spotřebních družstev, 1969. S. 99.
- 06 Foto neznámý autor. In: *Deník.cz* [online]. Vltava Labe Media, 2018 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.denik.cz/regiony/obrazem-havirovsky-elan-slavi-pulkulatinu-podivejte-se-jak-se-zmenil-20180907.html>.
- 07 In: *Archiweb* [online]. Archiweb, s.r.o., 1997-2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.archiweb.cz/b/obchodni-stredisko-uran>.
- 08 Foto neznámý autor. In: *Böhmisch Leipa: Česká Lípa ze starých pohlednic* [online]. Böhmischleipa.cz, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: http://www.bohmischleipa.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=228&Itemid=218.

OL6-XLV 533

- 01 In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1969, roč. 28, č. 4. ISSN 0300-5305. S. 220.
- 02 In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1969, roč. 28, č. 4. ISSN 0300-5305. S. 220.

- 03 In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1973, roč. 15, č. 3. ISSN 1335-2180. S. 27.
- 04 In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1973, roč. 15, č. 3. ISSN 1335-2180. S. 27.
- 05 In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1981, roč. 40, č. 5. ISSN 0300-5305. S. 225.
- 06 Foto neznámý autor. In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1981, roč. 40, č. 5. ISSN 0300-5305. S. 223.
- 07 In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1981, roč. 40, č. 5. ISSN 0300-5305. S. 225.
- 08 Foto R. Müller. In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1982, roč. 24, č. 1. ISSN 1335-2180. S. 47.
- OL6-XLVI** 534
- 01 Foto neznámý autor. In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1983, roč. 25, č. 4. ISSN 1335-2180. S. 41.
- 02 In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1983, roč. 25, č. 9. ISSN 1335-2180. S. 8.
- 03 Foto neznámý autor. In: KLÍMA, Petr, ed. *Růžena Žertová: architektka domů i věcí*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2016. ISBN 978-80-86863-87-0. S. 63.
- 04 Foto neznámý autor. In: DOBIŠ, Alojz, ed. *Stavby ČSSR 1981-1985: Účelová publikácia Ministerstva stavebníctva SSR a Ministerstva stavebníctva ČSR*. Bratislava: Alfa, 1986. Neustránkováno.
- 05 Foto neznámý autor. In: *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1985, roč. 31, č. 4. ISSN 0042-9376. Záda titulní strany.
- 06 Foto neznámý autor. In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1986, roč. 45, č. 3. ISSN 0300-5305. S. 102.
- 07 In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1986, roč. 45, č. 3. ISSN 0300-5305. S. 100.
- 08 Foto neznámý autor. In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1982, roč. 24, č. 2. ISSN 1335-2180. S. 20.
- 09 In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1982, roč. 24, č. 2. ISSN 1335-2180. S. 21.
- OL6-XLVII** 535
- 01 In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1985, roč. 27, č. 3. ISSN 1335-2180. S. 15.
- 02 Foto neznámý autor. In: DOBIŠ, Alojz, ed. *Stavby ČSSR 1981-1985: Účelová publikácia Ministerstva stavebníctva SSR a Ministerstva stavebníctva ČSR*. Bratislava: Alfa, 1986. Neustránkováno.
- 03 Foto neznámý autor. In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1985, roč. 27, č. 3. ISSN 1335-2180. S. 16.
- 04 Foto neznámý autor. In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1985, roč. 27, č. 3. ISSN 1335-2180. S. 17.
- 05 In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1985, roč. 27, č. 3. ISSN 1335-2180. S. 15.
- 06 In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1988, roč. 30, č. 6. ISSN 1335-2180. S. 7.
- 07 Foto neznámý autor. In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1988, roč. 30, č. 6. ISSN 1335-2180. S. 6.
- 08 Foto neznámý autor. In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1988, roč. 30, č. 6. ISSN 1335-2180. S. 10.
- OL6-XLVIII** 536
- 01 Foto neznámý autor. In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1988, roč. 30, č. 6. ISSN 1335-2180. S. 2.

- 02 In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1983, roč. 25, č. 9. ISSN 1335-2180. S. 25.
- 03 Foto Bohuslav Zemiar. In: *Genpic.org* [online]. Genpic.org., © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.genpic.org/4700>.
- 04 In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1980, roč. 22, č. 6. ISSN 1335-2180. S. 44.
- 05 Foto Josef Moucha. In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1985, roč. 31, č. 21. ISSN 0009-0697. S. 1.

OL6-XLIX 537

- 01 In: *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1988, roč. 47, č. 3. ISSN 0300-5305. S. 53.
- 02 Foto Karel Vilím. In: *Sochy a města* [online]. Univerzita Pardubice a Vysoká škola chemicko-technologická v Praze, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://sochymesta.cz/zaznam/8939>.
- 03 In: MATUŠÍK, Ivan a Marián ZERVAN. *Ivan Matušík: život s architektúrou*. Bratislava: Monada, 2003. ISBN 80-968-9061-1. S. 52.
- 04 Foto neznámý autor. In: MATUŠÍK, Ivan a Marián ZERVAN. *Ivan Matušík: život s architektúrou*. Bratislava: Monada, 2003. ISBN 80-968-9061-1. S. 52.
- 05 Foto neznámý autor. In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1981, roč. 27, č. 14-15. ISSN 0009-0697. S. 5.
- 06 Foto Marián Ryšavý. In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1984, roč. 26, č. 8. ISSN 1335-2180. S. 19.
- 07 Foto Ľubo Stacho. In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1984, roč. 30, č. 19. ISSN 0009-0697. S. 3.
- 08 In: *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1986, roč. 28, č. 7-8. ISSN 1335-2180. S. 49.

Obrazové listy – Kapitola 7

OL7-I 661

- 01 Foto ČTK. In: *Aktuálně.cz* [online]. Economia, a.s., © 1999-2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://zpravy.aktualne.cz/domaci/obrazem-tenkrat-v-17-listopadu-1989/r~22f57b2a242c11ebb115ac1f6b220ee8/>.
- 02 Foto ČTK. In: *Hospodářské noviny* [online]. Economia, a.s., © 1996-2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://archiv.hn.cz/c1-63071850-vzpominky-ing-v-k-na-17-listopad-1989>.
- 03 Logo Pavel Šťastný. In: *Wikipedie: otevřená encyklopedie* [online]. Wikimedia Foundation, 13. 6. 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:OF_logo.png.
- 04 Foto neznámý autor. In: *Česká televize* [online]. 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: https://ct24.ceskatelevize.cz/sites/default/files/styles/scale_1180/public/1814252-fo01058160.jpeg?itok=MxPYaonh.
- 05 Foto neznámý autor. In: *Národný antikvariát* [online]. 18. 9. 2020 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.narodnyantikvariát.sk/knihy/7836/rude-kravo-seznam-spolupracovníku-stb-iiiiii-dil>.
- 06 Foto Dramey Productions. In: *Aktuálně.cz* [online]. Economia, a.s., © 1999-2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.aktualne.cz/wiki/kultura/serial-vypravej/r~i:wiki:1777/>.
- 07 Foto Jörg Blobelt. In: *Wikipedie: otevřená encyklopedie* [online]. Wikimedia Foundation, 7. 6. 2018 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: https://it.wikipedia.org/wiki/File:19860503400NR_Berlin_Palast_der_Republik_Marx-Engels-Platz.jpg.
- 08 Foto Paul Zinken. In: *The Guardian* [online]. Guardian News & Media Limited, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/culture/2021/sep/09/berlin-museum-humboldt-forum>.

OL7-II 662

- 01 Foto Darmon Richter. In: *Ex Utopia* [online]. Darmon Richter, © 2011-2023 [cit. 2023-10-15]. Dostupné z: <https://www.exutopia.com/exclusion-zone/brutalist-modernist-mad-yugoslav-architecture-skopje/>.
- 02 In: *Google Maps. Google Street View: Kingspoint Rd* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.google.com/maps/@29.6196574,-95.2295481,3a,39.8y,281.67h,93.09t/data=!3m6!1e1!3m4!1sHM3R-IBtgwEmmbXFbzb7vg!2e0!7i16384!8i8192?hl=cs>.
- 03 In: *SOS Brutalism* [online]. Uncube, 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.sosbrutalism.org/cms/15802395#map>.
- 04 In: *A489* [online]. Wense interactive design, 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.a489.cz/>.
- 05 Foto Jiří Moos, červenec 2023.
- 06 Foto neznámý autor. In: *Národní památkový ústav* [online]. Porta, 2017 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.npu.cz/cs/novinky/29938-probeh-workshop-vytvarne-umeni-jako-soucast-architektury-60-a-70-let-20-stoleti>.
- 07 Foto neznámý autor. In: *Náš Liberec* [online]. Institut pro udržitelný rozvoj o. p. s., 2018 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.nasliberec.cz/2018/03/01/pred-sedmi-lety-sel-k-zemi-unikatni-obchodni-dum-jested/>.
- 08 Foto Petr Topič. In: *iDnes.cz* [online]. MAFRA, © 1999–2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/praha/zpravy/demonstrace-proti-bourani-hotelu-praha.A130709_202845_praha-zpravy_cen.

OL7-III 663

- 01 Foto Jiří Moos, duben 2023.
- 02 Foto Simon Menges. In: *ArchDaily* [online]. OpenWeb, 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.archdaily.com/1001930/david-chipperfield-and-fernando-menis-among-the-winners-of-the-european-award-for-architectural-heritage-intervention-2023>.
- 03 Foto Seph Lawless. In: *The Broker List* [online]. TheBrokerList Blog, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: https://blog.thebrokerlist.com/what-to-do-with-dead-malls/?utm_source=feedburner&utm_medium=feed&utm_campaign=Feed%3A+tBLBlog+%28theBrokerList+Blog%29.
- 04 Foto Jiří Moos, duben 2023.
- 05 Foto neznámý autor. In: *Lakewood Church* [online]. 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.lakewoodchurch.com/contact>.
- 06 In: *Arquitectura Viva* [online]. Arquitectura Viva SL, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://arquitecturaviva.com/works/prada-epicenter-10>.
- 07 Foto neznámý autor. In: *Arquitectura Viva* [online]. Arquitectura Viva SL, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://arquitecturaviva.com/works/prada-epicenter-10>.
- 08 Foto neznámý autor. In: *Ateliers Jean Nouvel* [online]. 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <http://www.jeannouvel.com/projets/euralille/>.

OL7-IV 664

- 01 In: *Arquitectura Viva* [online]. Arquitectura Viva SL, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://arquitecturaviva.com/articulos/fisac-finalmente-6>.
- 02 Foto Richard Davies. In: *EU Mies Award* [online]. Fundació Mies van der Rohe, 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.miesarch.com/work/670>.
- 03 Foto Jiří Moos, listopad 2018.
- 04 In: *Arquitectura Viva* [online]. Arquitectura Viva SL, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://arquitecturaviva.com/works/hypobank-munich-5>.

- 05 Foto Jiří Moos, říjen 2018.
- 06 In: *OMA* [online]. 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.oma.com/projects/almere-masterplan>.
- 07 Foto Jiří Moos, červenec 2017.
- 08 In: *Stavbaweb.cz* [online]. Business Media One, s. r. o., © 2007–2020 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.stavbaweb.cz/oc-sestka-2296/clanek.html>.

OL7-V 665

- 01 In: *Fashion Arena: Prague Outlet* [online]. Prague Outlet Center, 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://fashion-arena.cz/ru/trendy-a-novinky/find-your-fit>.
- 02 Foto neznámý autor. In: *Jakub Cigler architekti* [online]. Onkubator, 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://jakubcigler.archi/quadrio-multifunkcni-objekt>.
- 03 In: *Stavba roku* [online]. Nadace pro rozvoj architektury a stavitelství, 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.stavbaroku.cz/printDetail.do?Dispatch=ShowDetail&siid=1149>.
- 04 Foto neznámý autor. In: *CBRE Properties* [online]. CBRE, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.cbreproperties.cz/retail/galerie-vankovka-brno.html>.
- 05 Požární evakuační plán, TeamPrevent-PREPO, s.r.o. Foto Jiří Moos, srpen 2017.
- 06 Foto Marián Dubina. In: *Mapy.cz. OD Prior* [online]. Seznam.cz, a.s., 17. 2. 2022 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://mapy.cz/letecka?source=osm&id=149813948&gallery=1&sourcep=foto&idp=4703359&x=18.3726697&y=48.6264483&z=19>.
- 07 Foto Jiří Moos, říjen 2019.

OL7-VI 666

- 01 Foto neznámý autor. In: *Zlatá Brána* [online]. KAVVA Digital s.r.o., © 2017 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <http://www.zlata-brana.cz/galerie/detail/2>.
- 02 Foto neznámý autor. In: *Košice Go!* [online]. KOSICEGO.sk, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.kosicego.sk/od-urban-ikona-mesta-je-spat/>.
- 03 Foto Jiří Moos, říjen 2017.
- 04 Foto Bill Stom. In: *Google Maps. Macy's* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: https://www.google.com/maps/place/Macy's/@38.600392,-121.42534,3a,75y,90t/data=!3m8!1e2!3m6!1sAF1QipOO18DQPoEu-TWfxDo3VyZh28F-nWlcRep_PJc_!2e10!3e12!6shhttps:%2F%2F!h5.googleusercontent.com%2Fp%2FAF1QipOO18DQPoEu-TWfxDo3VyZh28F-nWlcRep_PJc_%3Dw203-h114-k-no!7i1920!8i1080!4m7!3m6!1s0x809ada1e8f02f693:0xa7a9da1942f23db9!8m2!3d38.600392!4d-121.42534!14m1!1BCglgAQ?hl=cs.
- 05 Foto Jen W. In: *Google Maps. Neiman Marcus* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.google.com/maps/place/Neiman+Marcus/@38.6290748,-90.4074627,3a,75y,90t/data=!3m8!1e2!3m6!1sAF1QipM5XEdZSI5NbokRA9RooyhfB5QCJ2r-NiXIPfIT!2e10!3e12!6shhttps:%2F%2F!h5.googleusercontent.com%2Fp%2FAF1QipM5XEdZSI5NbokRA9RooyhfB5QCJ2r-NiXIPfIT%3Dw203-h152-k-no!7i4032!8i3024!4m7!3m6!1s0x87d8cce6d923dc61:0x5f14dd96f1423dca!8m2!3d38.6290748!4d-90.4074627!14m1!1BCglgAQ?hl=cs>.
- 06 Foto Jiří Moos, říjen 2022.
- 07 Foto Anna Prims. In: *Google Maps. Magasin Aarhus* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: https://www.google.com/maps/place/Magasin+Aarhus/@56.1570266,10.2064779,3a,75y,90t/data=!3m8!1e2!3m6!1sAF1QipOBaHmCEa8U_ixs-MoEe1Cdp8NkN8yKmcIVnZYe!2e10!3e12!6shhttps:%2F%2F!h5.googleusercontent.com%2Fp%2FAF1QipOBaHmCEa8U_ixs-MoEe1Cdp8NkN8yKmcIVnZYe%3Dw203-h114-k-no!7i1920!8i1080!4m7!3m6!1s0x464c3f940111ce17:0xdbea9ae9a7e97461!8m2!3d56.1570266!4d10.2064779!14m1!1BCglgAQ.
- 08 Foto Jiří Moos, listopad 2017.

- 09 Foto neznámý autor. In: *Lieber Lampen als Lampenfieber* [online]. 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.llal.ch/projekte/raetia-shopping-davos>.
- 10 In: *Lieber Lampen als Lampenfieber* [online]. 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.llal.ch/projekte/raetia-shopping-davos>.

OL7-VII 667

- 01 Foto Jaroslav Franta. In: PUČEROVÁ, Klára a Pavel SMĚTÁK, eds. *60'/70': Věra a Vladimír Machoninovi = Věra and Vladimír Machonin: [Galerie Jaroslava Fragnera 22/12/2010-30/01/2011]*. Praha: Galerie Jaroslava Fragnera, 2010. ISBN 978-80-904484-1-4. S. 84.
- 02 Foto Jiří Moos, srpen 2017.
- 03 Foto neznámý autor. In: *PRIOR* [online]. Obchodné domy PRIOR STRED, a.s., 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://odprior.sk/od/liptovsky-mikulas/>.
- 04 Foto Petr Beránek. In: *Google Maps. Prior* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.google.com/maps/place/Prior/@48.9740898,14.4835133,3a,75y,90t/data=!3m8!1e2!3m6!1sAF1QipNURdmDp9zZKWSzCx2BMLgB8kCNvg31z3HaLN4F!2e10!3e12!6shttps:%2F%2Fh5.googleusercontent.com%2Fp%2FAF1QipNURdmDp9zZKWSzCx2BMLgB8kCNvg31z3HaLN4F%3Dw203-h114-k-no!7i4096!8i2304!4m7!3m6!1s0x47734fc9cc8d17cf:0x1fa4c3cddf4030e!8m2!3d48.9740898!4d14.4835133!1m1!1BCglgAQ>.
- 05 Foto Jiří Moos, listopad 2019.
- 06 Foto Jiří Moos, červenec 2017.
- 07 Foto Julius Shulman. In: *Facebook* [online]. 7. července 2018 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.facebook.com/theretaildoctor/photos/a.10151854771087594/10156479552732594/>.
- 08 Foto neznámý autor. In: *Facebook* [online]. 7. července 2018 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.facebook.com/theretaildoctor/photos/a.10151854771087594/10156479552732594/>.
- 09 Foto neznámý autor. Repro obrazu v OD Jiří Moos, duben 2023.
- 10 Foto Jiří Moos, duben 2023.

OL7-VIII 668

- 01 Foto Smart&Creative s.r.o. In: *Google Maps. COOP Jednota* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: https://www.google.com/maps/place/COOP+Jednota/@48.3773903,17.587734,3a,75y,280h,90t/data=!3m8!1e1!3m6!1sAF1QipNLcKnjD8M3BGTGQAOeEdA_Ciz94mSqIBKvIPNwO!2e10!3e11!6shttps:%2F%2Fh5.googleusercontent.com%2Fp%2FAF1QipNLcKnjD8M3BGTGQAOeEdA_Ciz94mSqIBKvIPNwO%3Dw203-h100-k-no-pi-0-ya54.460842-ro-0-fo100!7i12000!8i6000!4m1!1m2!2m1!1sjednota+Trnava!3m7!1s0x476ca0811c59861b:0xcb253755ae194046!8m2!3d48.3773981!4d17.5871225!14m1!1BCglgAQ!15sCg5qZWRub3RhIFRybmF2YSIDiAEBWhAiDmplZG5vdGEgdHJuYXZhkgEQZGVwYXJ0bWVudF9zdG9yZzoBI0NoWkRTVWVhOTUc5bIMwVkpRMEZuU1VSSFgxb3piRkpuRUFF4AEA?hl=cs.
- 02 Foto Virtualno 360. In: *Google Maps. Nama* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: https://www.google.com/maps/place/Nama/@45.8146687,15.9980475,3a,75y,220h,90t/data=!3m8!1e1!3m6!1sAF1QipNuNFerLvX8Hh_R73zjPTK-AmhJuX7jGWE0BRGH!2e10!3e11!6shttps:%2F%2Fh5.googleusercontent.com%2Fp%2FAF1QipNuNFerLvX8Hh_R73zjPTK-AmhJuX7jGWE0BRGH%3Dw203-h100-k-no-pi0-ya254.96762-ro-0-fo100!7i13126!8i6563!4m8!3m7!1s0x4765d7ad96c980dd:0xeeee81126509ef01b!8m2!3d45.8145994!4d15.9983469!14m1!1BCglgAQ!16s%2Fg%2F11r8ngc45.
- 03 Foto Jiří Moos, duben 2023.

- 04 Foto Marita Sauerbrei. In: *Google Maps. EinkaufsCentrum Am Steinweg* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z:
- 07 In: *Google Maps. Google Street View: Banská Bystrica, Banskobystrický kraj* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z:
- 09 In: *Google Maps. Google Street View: Jozefa Kozáčka* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: [**OL7-IX** ..... 669](https://www.google.com/maps/@48.5774974,19.1288344,3a,90y,36.17h,90.69t/data=!3m6!1e1!3m4!1sUR2s0dgiwSayIA6-pPtIdA!2e0!7i13312!8i6656.</p>
</div>
<div data-bbox=)

- 01 In: *Google Maps. Google Street View: Archeologická* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z:
- 03 In: *Google Maps. Google Street View: Štefánikova trieda* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z:
- 05 Foto Viktor Záchvat Vsetecka. In: *Pražské kašny a fontány* [online]. Pavel Dvořák, Tomáš Podařil, 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z:
- 08 Foto neznámý autor. In: *ASB portal* [online]. Jaga Media, s.r.o., 2011 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: [**OL7-X** ..... 670](https://www.asb-portal.cz/stavebnictvi/fasada/realizace-fasady-rekonstruovaneho-prioru-vchomutove.</p>
</div>
<div data-bbox=)

- 01 In: *Google Maps. Google Street View: Nám. M. R. Štefánika* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: [816](https://www.google.com/maps/@48.7496255,17.5645626,3a,50.5y,288.4h,91.94t/data=!3m7!1e1!3m5!1st-4fw3cFwy2YC94wlua-xQ!2e0!5s20190701T000000!7i13312!8i6656.</p>
</div>
<div data-bbox=)

- 02 In: *Google Earth. Pankrác, Praha 4* [online]. Google, 6. 9. 2022 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://earth.google.com/web/search/Pankr%C3%A1c,+Praha+4/@50.04673381,14.43507469,281.3412728a,343.43959478d,35y,40.13478489h,61.25320904t,360r/data=CigiJgokCcaWtlb53EtAEfhTkrQIOURAGeBi7MjthTVAIX8R7Q5W-BVA>.
- 03 Foto neznámý autor. In: *24.hu* [online]. Central Médiacsoport Zrt., © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://24.hu/kultura/2022/02/22/ismeretlen-budapest-blaha-lujza-ter-corvin-aruhaz-reiss-zoltan-orning-oliver-felujitas-iroda-kereskedelem/>.
- 04 Vizualizace M-Teampannon. In: *24.hu* [online]. Central Médiacsoport Zrt., © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://24.hu/kultura/2022/02/22/ismeretlen-budapest-blaha-lujza-ter-corvin-aruhaz-reiss-zoltan-orning-oliver-felujitas-iroda-kereskedelem/>.
- 05 Foto neznámý autor. In: *Prešov: ľudmi podkuté mesto* [online]. WEBY GROUP, s.r.o., 2019 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.presov.sk/oznamy/nakupne-centrum-druzba-v-novom-sate.html>.
- 06 Foto neznámý autor. In: *Košice Go!* [online]. KOSICEGO.sk, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.kosicego.sk/od-urban-ikona-mesta-je-spat/>.

OL7-XI 671

- 01 In: *Google Maps. Google Street View: The Stonebow* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.google.com/maps/@53.9590657,-1.0790391,3a,75y,46.04h,90.89t/data=!3m7!1e1!3m5!1srfbv60tjpWY36j42JXMW8A!2e0!5s20080901T000000!7i13312!8i6656>.
- 02 In: *Google Maps. Google Street View: The Stonebow* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.google.com/maps/@53.9590823,-1.0789974,3a,90y,47.81h,91.18t/data=!3m6!1e1!3m4!1sA1MOF7sF-WKszlkPaYj9nw!2e0!7i16384!8i8192>.
- 03 Foto neznámý autor. In: *cr Basel* [online]. cr Basel, © 2022 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: https://crbasel.ch/wp-content/uploads/2020/08/crbasel_raebgass_center_logo_mockup_thumb.jpg.
- 04 Foto neznámý autor. In: *Google Maps. Råbgass-Center* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.google.com/maps/place/R%C3%A4bgass-Center/@47.5605578,7.5942977,3a,75y,90t/data=!3m8!1e2!3m6!1sAF1QipPC2DFsjkcfpKUwyl03k2FOE-9Po9qkuAeeNQ6y!2e10!3e12!6shttps:%2F%2F!h5.googleusercontent.com%2Fp%2FAF1QipPC2DFsjkcfpKUwyl03k2FOE-9Po9qkuAeeNQ6y%3Dw446-h298-k-no!7i3508!8i2339!4m7!3m6!1s0x4791b9b0410054b3:0x4a2c2fabd2301666!8m2!3d47.5605578!4d7.5942977!14m1!1BCglgAQ>.
- 05 Foto neznámý autor. In: *Lieber Lampen als Lampenfieber* [online]. 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.llal.ch/projekte/raetia-shopping-davos>.
- 06 In: *Google Earth. Praha 8-Čimice* [online]. Google, 6. 9. 2022 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://earth.google.com/web/search/%c4%8cimick%c3%a1+780%2f61,+180+09+Praha+8-%c4%8cimice/@50.14082556,14.42801871,291.19287769a,649.12529068d,35y,51.31564036h,46.07107492t,Or/data=CigiJgokCe9WZuUwBUIAEVGnTCIZBEIAGVQ3oQjODC1AIYBY7NqxAi1A>.
- 07 Foto Jiri Titel. In: *Google Maps. Modrý Pavilon* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.google.com/maps/place/Modr%C3%BD+Pavilon/@50.0236415,14.4518195,3a,75y,90t/data=!3m8!1e2!3m6!1sAF1QipNIplaQRMrKGI7m-2UjZndCcWjSwlYmV5mWm7-J!2e10!3e12!6shttps:%2F%2F!h5.googleusercontent.com%2Fp%2FAF1QipNIplaQRMrKGI7m-2UjZndCcWjSwlYmV5mWm7-J%3Dw203-h114-k-no!7i2560!8i1440!4m8!3m7!1s0x470b915f76067b01:0x4a51c745ae2adf2e!8m2!3d50.0236415!4d14.4518195!14m1!1BCglgAQ!16s%2Fg%2F11btxjww2s>.
- 08 Foto Jiří Moos, říjen 2017.

OL7-XII 672

- 01 In: *Google Maps. Google Street View: Pražská tř.* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.google.com/maps/@48.9835458,14.4715932,3a,75y,304.32h,88.78t/data=!3m7!1e1!3m5!1sF3LchQcHdMcEJwvuZjNsuA!2e0!5s20191001T000000!7i13312!8i6656>.

- 02 In: *Google Maps. Google Street View: Pražská tř.* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: https://www.google.com/maps/@48.9835471,14.4715936,3a,75y,304.32h,88.78t/data=!3m6!1e1!3m4!1sFhB5Y510VtzGOzyX_KHNig!2e0!7i16384!8i8192.
- 03 In: *Google Maps. Google Street View: Praha, Hlavní město Praha* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.google.com/maps/@50.057284,14.4982515,3a,75y,241.37h,89.64t/data=!3m6!1e1!3m4!1szsVm44OPakoiAP3HoaeEzgl!2e0!7i16384!8i8192>.
- 04 In: *Google Maps. Google Street View: Zvolen, Banskobystrický kraj* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.google.com/maps/@48.5787631,19.1289397,3a,75y,175.46h,88.66t/data=!3m6!1e1!3m4!1sICetCFWhy4XHjE2Rxf8qXQ!2e0!7i13312!8i6656>.
- 05 In: *Google Maps. Google Street View: Bell Court* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.google.com/maps/@52.1921174,-1.7079965,3a,75y,150.38h,91.78t/data=!3m8!1e1!3m6!1sAF1QipOBRYI68RvDRnoAmc049UBdl-HJul9iw7ZCb9Yj!2e10!3e11!6shttps:%2F%2Fh5.googleusercontent.com%2Fp%2FAF1QipOBRYI68RvDRnoAmc049UBdl-HJul9iw7ZCb9Yj%3Dw203-h100-k-no-pi-0-ya64.77379-ro-0-fo100!7i5760!8i2880>.
- 06 In: *Google Maps. Google Street View: Stratford-upon-Avon, Anglie* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.google.com/maps/@52.1923101,-1.7084873,3a,89.8y,47.43h,92.31t/data=!3m6!1e1!3m4!1s8tFq9KjdwIzNJX-9ljPHw!2e0!7i13312!8i6656>.
- 07 Foto Jiří Moos, duben 2023.
- 08 Foto Jiří Moos, duben 2023.

OL7-XIII 673

- 01 In: *Google Maps. Google Street View: Praha, Hlavní město Praha* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: https://www.google.com/maps/@50.025112,14.4928552,3a,75y,327.82h,89.13t/data=!3m6!1e1!3m4!1svOUNI3BUhY8BtCe-B_Yy6A!2e0!7i16384!8i8192.
- 02 In: *Google Maps. Google Street View: Lodžská* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: https://www.google.com/maps/@50.1309755,14.4235192,3a,75y,187.15h,87.6t/data=!3m6!1e1!3m4!1sK1j1sYTdnLK4_OK2U_YDCg!2e0!7i16384!8i8192.
- 03 In: *Google Maps. Google Street View: Pajalagatan* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: https://www.google.com/maps/@59.362562,17.8744265,3a,90y,314.38h,90.35t/data=!3m6!1e1!3m4!1s5qNSUytwh8qYA7_QD7qrLg!2e0!7i13312!8i6656.
- 04 Foto Angelina Damirchan. In: *Google Maps. Mayfair* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: https://www.google.com/maps/place/Mayfair/@43.0640376,-88.0447748,3a,75y,90t/data=!3m8!1e2!3m6!1sAF1QipMI2Ypi_Rb-qswQ4vx3aAXLt7d-6qJt666y1JPN!2e10!3e12!6shttps:%2F%2Fh5.googleusercontent.com%2Fp%2FAF1QipMI2Ypi_Rb-qswQ4vx3aAXLt7d-6qJt666y1JPN%3Dw203-h152-k-no!7i4032!8i3024!4m8!3m7!1s0x8805048c15870e99:0x4d6391650fdc280d!8m2!3d43.0640376!4d-88.0447748!14m1!1BCglgAQ!16zL20vMDljZGdt.
- 05 Foto neznámý autor. In: *Městská část Praha 8* [online]. MČ Praha 8, © 2012-2019 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://m.praha8.cz/navstivte-cimicke-trhy-nejen-s-farmarskymi-produkty-pravidelne-kazdou-sobotu-na-drahan-1.html#&gid=1&pid=2>.
- 06 Foto Jiří Moos, červenec 2017.
- 07 In: *Google Earth. Brno* [online]. Google, 7. 10. 2022 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://earth.google.com/web/search/brno/@49.18915052,16.61312217,208.78516165a,955.36256708d,35y,5.41053754h,58.36483852t,359.99999883r/data=CigiJgokCuk1ZyoH7khAEcBp8dp-7EhAGcl3yFdgjzJAIU2whsfhjJA>. Upraveno Jiří Moos.
- 08 In: *Google Maps. Google Street View: Na Hradbách* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.google.com/maps/@49.8372482,18.2924042,3a,75y,139.21h,90.34t/data=!3m7!1e1!3m5!1s9QootYV57gfXBcgLSsSfSw!2e0!5s20110801T000000!7i13312!8i6656?entry=ttu>.

09 In: *Google Maps. Google Street View: Československej armády* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.google.com/maps/@48.2191569,18.6070803,3a,75y,180.03h,92.68t/data=!3m7!1e1!3m5!1sQmDbrN2kyDPCyrgwSAQHGA!2e0!5s20120401T00000!7i13312!8i6656?hl=cs>.

10 In: *Google Maps. Google Street View: Československej armády* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.google.com/maps/@48.2191669,18.6070393,3a,75y,180.03h,92.68t/data=!3m6!1e1!3m4!1sUXre8EEZQkZoVAhLpl4wdw!2e0!7i13312!8i6656?hl=cs>.

OL7-XIV 674

01 Foto neznámý autor. In: *Facebook* [online]. 6. dubna 2018 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.facebook.com/Krnov.cz/photos/a.874091832636232/1911418152236923/>.

02 In: *Google Maps. Google Street View: Hobzíkova* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: https://www.google.com/maps/@50.0895752,17.7026946,3a,89.7y,309.03h,88.92t/data=!3m7!1e1!3m5!1s4k_B9vuOONOnTW6igmeCCgl!2e0!5s20120301T00000!7i13312!8i6656?hl=cs.

03 In: *Google Earth. Pardubice* [online]. Google, 7. 9. 2022 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://earth.google.com/web/search/pardubice/@50.03660563,15.76775954,232.34404428a,642.76090731d,35y,31.20802986h,54.06937425t,0r/data=CigiJgokCd2qPB7CCIEAETOYGm70BU IAGfNLIaSc7yxAIWa62Dw53SxA>. Upraveno Jiří Moos.

04 Foto Jiří Moos, srpen 2013.

05 Foto Allan C. In: *Google Maps. CF Toronto Eaton Centre* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: https://www.google.com/maps/place/CF+Toronto+Eaton+Centre/@43.6544382,-79.3806994,3a,75y,90t/data=!3m8!1e2!3m6!1sAF1QipMoKY8yP2Kn_y7UAkpXv5aJd_VvFa29kXSw8NU!2e10!3e12!6shttps:%2F%2Fh5.googleusercontent.com%2Fp%2FAF1QipMoK Y8yP2Kn_y7UAkpXv5aJd_VvFa29kXSw8NU%3Dw203-h270-k-no!7i3000!8i4000!4m12!1m 2!2m1!1sEaton+Center+toronto!3m8!1s0x882b34cb510746bd:0x8b89147b8cbbc837!8m2!3d4 3.6544382!4d-79.3806994!14m1!1BCglgAQ!15sChRFYXRvbiBDZW50ZXIgdG9yb250b1oWlh RIYXRvbiBjZW50ZXIgdG9yb250b5IBD3Nob3BwaW5nX2NlbnRlcuABAA!16zL20vMDF6cmgy.

06 In: *Google Maps. Google Street View: Bridgefield St* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.google.com/maps/@53.4123662,-2.160623,3a,75y,224.31h,90.93t/data=!3m7!1e1!3m5!1seRExr6p8dQRD8oyiZ6o8Vg!2e0!5s20150501T00000!7i13312!8i6656>.

07 In: *Google Maps. Google Street View: Hatton St* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.google.com/maps/@53.4123233,-2.1606129,3a,75y,243.48h,89.87t/data=!3m6!1e1!3m4!1sJG4Sej7ESQFDRwgHJMy87Q!2e0!7i16384!8i8192>.

08 In: *Google Maps. Google Street View: Pasaż Stefana Wiecheckiego Wiecha* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.google.com/maps/@52.2332234,21.0106198,3a,90y,72.05h,90.14t/data=!3m6!1e1!3m4!1swlf6WJMOG6yBwQCpaLUItQ!2e0!7i16384!8i8192>.

OL7-XV 675

01 In: *Google Maps. Google Street View: Kongens Lyngby, Hovedstaden* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.google.com/maps/@55.7704917,12.5064298,3a,75y,248.35h,90.26t/data=!3m6!1e1!3m4!1s3oZ5QiTgdDtFR19VNqtPDA!2e0!7i16384!8i8192>.

02 In: *Google Maps. Google Street View: 4 Deák Ferenc tér* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.google.com/maps/@46.9060017,19.6888413,3a,89.9y,94.96h,90.4t/data=!3m7!1e1!3m5!1s4d5VaoStTTXboAEESBPVQA!2e0!5s20111201T00000!7i13312!8i6656>.

03 Foto Jan Richtr. In: *Google Maps. Galeria Skarbek* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: https://www.google.com/maps/place/%22Skarbek%22+shopping+mall/@50.2597742,19.0208524,3a,75y,90t/data=!3m8!1e2!3m6!1sAF1QipNYYstscF_tdkJrkCkk6BuUFmrN9yP6zGFKNBKPI!2e10!3e12!6shttps:%2F%2Fh5.googleusercontent.com%2Fp%2FAF1QipNYYstscF _tdkJrkCkk6BuUFmrN9yP6zGFKNBKPI%3Dw203-h152-k-no!7i4000!8i3000!4m12!1m2!1m 1!1sskarbek+katovice!3m8!1s0x4716ce37f50df9b3:0x7ffb2a269f99394d!8m2!3d50.2597742!4d1 9.0208524!14m1!1BCglgAQ!15sChBza2FyYmVr!GtdG93aWNIWWhliEHNrYXJiZWsga2F0b3dpY2W SAQ9zaG9wcGluZ19jZW50ZXI!16s%2Fg%2F1z449w95v.

- 04 Foto neznámý autor. In: *Flickr* [online]. SmugMug+Flickr, 2013 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.flickr.com/photos/doctorcasino/10848594256/in/photostream/>.
- 05 Foto Marco. In: *Google Maps. Hunkemöller* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.google.com/maps/@51.4955044,7.2820296,3a,75y,80.62h,89.61t/data=!3m8!1e1!3m6!1sAF1QipP1tcau1wwqPt6K13mHkdm5dVYqRQ8nscZ7UIUv!2e10!3e11!6shhttps:%2F%2F1h5.googleusercontent.com%2Fp%2FAF1QipP1tcau1wwqPt6K13mHkdm5dVYqRQ8nscZ7UIUv%3Dw203-h100-k-no-pi-0-ya330.74597-ro-0-fo100!7i7296!8i3648>.
- 06 In: *Google Earth. Berlín* [online]. Google, 20. 7. 2022 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://earth.google.com/web/@52.51894137,13.41068947,54.79007146a,924.40739977d,35y,9.04175092h,59.25193983t,-Or>. Upraveno Jiří Moos.

OL7-XVI 676

- 01 In: *Google Maps. Google Street View: Vídeňská* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.google.com/maps/@49.1789737,16.5955041,3a,75y,124.97h,90.17t/data=!3m7!1e1!3m5!1snYD1XT5wJ2zaGcqp3BzSag!2e0!5s20110801T000000!7i13312!8i6656>.
- 02 In: *Google Maps. Google Street View: Vídeňská* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: https://www.google.com/maps/@49.1789816,16.5954981,3a,90y,125.42h,90.04t/data=!3m6!1e1!3m4!1suK3UuOQbySlq_kBCZiQV2w!2e0!7i16384!8i8192.
- 03 In: *Archiweb* [online]. Archiweb, s.r.o., 1997-2023 [cit. 2023-07-13]. Dostupné z: <https://www.archiweb.cz/b/obzor>.
- 04 Foto Jiří Moos, listopad 2019.
- 05 Vizualizace RMJM. In: *Moravskoslezský deník* [online]. Vltava Labe Media a.s., 2019 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://moravskoslezsky.denik.cz/z-regionu/vize-architektu-prilis-velky-prior-by-se-mohl-rozrznout-20190129.html>.
- 06 In: *Google Maps. Google Street View: Kralupy nad Vltavou, Středočeský kraj* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.google.com/maps/@50.2417997,14.3105811,3a,75y,169.4h,89.85t/data=!3m7!1e1!3m5!1sgLdKSpAp2luxrTAuknEdGQ!2e0!5s20120201T000000!7i13312!8i6656>.
- 07 In: *Google Maps. Google Street View: Kralupy nad Vltavou, Středočeský kraj* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.google.com/maps/@50.2417734,14.3106877,3a,75y,172.96h,89.97t/data=!3m6!1e1!3m4!1sjIDYsXgwhaGps9FsZrOp6Q!2e0!7i16384!8i8192>.
- 08 In: *Google Maps. Google Street View: Páleníčkova* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.google.com/maps/@49.2906479,17.395714,3a,90y,294.82h,94.16t/data=!3m6!1e1!3m4!1stQSoHkKqKptOAgk-fPBvPw!2e0!7i13312!8i6656?hl=cs>.
- 09 Vizualizace. In: *Atelier r* [online]. 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://atelier-r.cz/portfolio/rekonstrukce-od-prior-v-kromerizi/>.

OL7-XVII 677

- 01 In: KVITA, Jan. *Adaptace OD Kotva pro nově definovanou instituci Národního filmového archivu*. Praha, 2016. Diplomová práce. ČVUT v Praze, Fakulta architektury. Vedoucí práce Petr HÁJEK. Dostupné také z: <https://www.fa.cvut.cz/cs/galerie/diplomove-prace/5947-narodni-filmovy-archiv>. S. 52.
- 02 Vizualizace. In: KVITA, Jan. *Adaptace OD Kotva pro nově definovanou instituci Národního filmového archivu*. Praha, 2016. Diplomová práce. ČVUT v Praze, Fakulta architektury. Vedoucí práce Petr HÁJEK. Dostupné také z: <https://www.fa.cvut.cz/cs/galerie/diplomove-prace/5947-narodni-filmovy-archiv>. S. 46-47.
- 03 Vizualizace. In: SZKUBAN, Samuel. OD PRIOR Piešťany - konverzia objektu a transformácia územia: diplomová práca nominovaná na Cenu profesora Jozefa Lacka. In: *Archinfo.sk* [online]. 2022 [cit. 2023-06-02]. Dostupné z: <https://www.archinfo.sk/diela/rekonstrukcia-a-obnova-od-prior-piestany-konverzia-objektu-a-transformacia-uzemia-diplomova-praca-nominovana-na-cenu-profesora-jozefa-lacka.html>.

- 04 In: SZKUBAN, Samuel. OD PRIOR Piešťany - konverzia objektu a transformácia územia: diplomová práca nominovaná na Cenu profesora Jozefa Lacka. In: *Archinfo.sk* [online]. 2022 [cit. 2023-06-02]. Dostupné z: <https://www.archinfo.sk/diela/rekonstrukcia-a-obnova/od-prior-piestany-konverzia-objektu-a-transformacia-uzemia-diplomova-praca-nominovana-na-cenu-profesora-jozefa-lacka.html>.
- 05 Foto Josh Levinson. In: *Between Two Rocks: A blog about New Haven* [online]. 2017 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.betweentworocks.com/welcome-new-havens-strangest-apartment-building/>.
- 06 In: *The University of Tennessee Knoxville* [online]. The University of Tennessee Knoxville, 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <http://www.outreach.utk.edu/conferences/floorplan.pdf>.
- 07 In: *Google Maps. Google Street View: US-441* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.google.com/maps/@35.9616779,-83.9217226,3a,75y,27.33h,92.65t/data=!3m7!1e1!3m5!1sUT9HmoSXPSPe9acu5V76lwi2e0!5s20180401T000000!7i13312!8i6656?hl=cs>.
- 08 Foto SITE. In: *Messy Nussy* [online]. 13 THINGS Ltd, 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.messynussy.com/2016/05/11/lost-facades-of-the-1970s-anti-walmart/>.
- 09 Foto Steve Hedberg. In: *Richmond Magazine* [online]. Target Communications Inc., 2019 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://richmondmagazine.com/news/richmond-history/only-the-best/>.

OL7-XVIII 678

- 01 In: *Google Maps. Google Street View: W 6th St* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.google.com/maps/@44.9463046,-93.0956888,3a,75y,16.3h,90.19t/data=!3m7!1e1!3m5!1sKh8B5vsvidxApFTgHULarQ!2e0!5s20161001T000000!7i13312!8i6656?hl=cs>.
- 02 In: *Google Maps. Google Street View: W 6th St* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.google.com/maps/@44.9463047,-93.0956712,3a,75y,16.3h,90.19t/data=!3m7!1e1!3m5!1sI346H-ciVGN5ypWS2suhwi!2e0!5s20180901T000000!7i13312!8i6656?hl=cs>.
- 03 Foto neznámý autor. In: *Mint Architecture* [online]. 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.mint-architecture.com/projects/raebgass-basel/>.
- 04 In: *Mint Architecture* [online]. 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.mint-architecture.com/projects/raebgass-basel/>.
- 05 Foto neznámý autor. In: *Google Maps. PRIMA Life Spalato* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: https://www.google.com/maps/place/PRIMA+Life+Spalato/@43.5107635,16.438398,3a,75y,90t/data=!3m8!1e2!3m6!1sAF1QipMP-lfrrCmClcN3Ce1xYrnY5iwnp_i5L7HL59iK!2e10!3e12!6shttps:%2F%2Fh5.googleusercontent.com%2Fp%2FAF1QipMP-lfrrCmClcN3Ce1xYrnY5iwnp_i5L7HL59iK%3Dw446-h298-k-no!7i2048!8i1367!4m20!1m8!3m7!1s0x13355dfdd05e457f0xc2ebe704392b96bd!2sTrg+Gaje+Bulata,+21000,+Split,+Chorvatsko!3b1!8m2!3d43.5107743!4d16.4384006!16s%2Fg%2F1tttzy3!3m10!1s0x13355dfddb8fc72b:0xb2b565bfae9050ba!5m2!4m1!1i2!8m2!3d43.5107238!4d16.4387058!14m1!1BCglgAQ!16s%2Fg%2F11d_9djr66.
- 06 Foto Jiří Moos, duben 2023.
- 07 Foto neznámý autor. In: *Arhinfo* [online]. 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: http://www.arhinfo.si/index.php?m__id=&id=120&m__id=projekti&lang=2#The%20renovation%20and%20adaptation%20of%20the%20Commercial%20building%20GLOBUS%20in%20Kranj%20%20The%20fa%3%A7ade%20envelope.
- 08 Foto neznámý autor. In: *Arhinfo* [online]. 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: http://www.arhinfo.si/index.php?m__id=&id=120&m__id=projekti&lang=2#The%20renovation%20and%20adaptation%20of%20the%20Commercial%20building%20GLOBUS%20in%20Kranj%20%20The%20fa%3%A7ade%20envelope.

- 01 In: *Mapy.cz. Liberec* [online]. Seznam.cz, a.s., 25. 7. 2022 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://mapy.cz/letecka?l=0&x=15.0562494&y=50.7667211&z=17>. Upraveno Jiří Moos.
- 02 In: *Google Maps. Google Street View: Blažkova* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.google.com/maps/@50.7650339,15.0563247,3a,75y,319.65h,87.23t/data=!3m7!1e1!3m4!1sY68nUtlwf4SkO13tqHmmag!2e0!7i16384!8i8192>.
- 03 In: *Google Maps. Google Street View: Hráského* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.google.com/maps/@50.0293145,14.4908445,3a,75y,359.85h,89.52t/data=!3m7!1e1!3m5!1sh3ntHmG9oVG3JyZKWVomyw!2e0!5s20140601T000000!7i13312!8i6656>.
- 04 In: *Google Maps. Google Street View: Hráského* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: https://www.google.com/maps/@50.0293058,14.4908528,3a,75y,359.85h,89.52t/data=!3m7!1e1!3m5!1sQNI65sPq6AXp_ZoedHVKPA!2e0!5s20190801T000000!7i16384!8i8192.
- 05 In: *Google Maps. Google Street View: Francisciho* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: https://www.google.com/maps/@49.0615508,18.9190144,3a,75y,355.46h,89.66t/data=!3m7!1e1!3m5!1sAaKAqLf1Qax_kcEZQH4!2e0!5s20120401T000000!7i13312!8i6656.
- 06 In: *Google Maps. Google Street View: Francisciho* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.google.com/maps/@49.0615622,18.9190107,3a,85.8y,354.67h,89.57t/data=!3m6!1e1!3m4!1sS5uxf0TL2SvcdLI9m8WWw!2e0!7i16384!8i8192>.
- 07 Foto neznámý autor. In: *GEMO* [online]. GEMO a.s., © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.gemo.cz/reference/obchodni-a-zabavni-centrum-novum-presov/>.

- 01 Foto TASR. In: *Korzár Prešov* [online]. Petit Press, a.s, © 1997-2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: https://presov.korzar.sme.sk/c/20734676/tesco-v-presove-buraju-vystavba-obchodneho-centra-je-o-krok-blizie.html#storm_gallery_78758.
- 02 Foto neznámý autor. In: *Stavbaweb.cz* [online]. Business Media One, s. r. o., © 2007–2020 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.stavbaweb.cz/galerie-teplice-7985/clanek.html>.
- 03 In: *Google Maps. Google Street View: Zelená* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.google.com/maps/@50.6392381,13.8232071,3a,75y,29.23h,88.15t/data=!3m7!1e1!3m5!1sLGaqflnuYS9p-BdFNVeIFA!2e0!5s20120501T000000!7i13312!8i6656>.
- 04 In: *Google Maps. Google Street View: Zelená* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.google.com/maps/@50.6392003,13.8232041,3a,75y,29.23h,88.15t/data=!3m7!1e1!3m5!1sirvV2pRFnAWDMTFG1hsSoAI!2e0!5s20170601T000000!7i13312!8i6656>.
- 05 Vizualizace neznámý autor. In: *Český rozhlas: Brno* [online]. Český rozhlas, © 1997-2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://brno.rozhlas.cz/demolice-byvaleho-prioru-u-hlavniho-nadrazi-v-brne-ma-zacit-pristi-rok-8795959>.
- 06 Vizualizace neznámý autor. In: *Metroprojekt* [online]. Metroprojekt Praha a.s., 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://metroprojekt.com/referencni-projekty/pozemni-stavby/zastavba-okoli-stanice-metra-invalidovna>.
- 07 Foto Jiří Moos, říjen 2019.

- 01 Vizualizace neznámý autor. In: *Archinfo.sk* [online]. 2020 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.archinfo.sk/diela/novy-projekt-na-mieste-chatrajuceho-skeletu-obchodneho-domu-ruzinov-bude-formovat-prazsky-atelier-jakub-cigler-architekti.html>.
- 02 Foto Jozef Jakubčo. In: *SME Bratislava* [online]. 2015 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://bratislava.sme.sk/c/7970337/ruzinovska-hirosima-starosta-volicov-oklamal-hlavou-xxii.html?ref=av-center>.

- 03 In: *Google Earth. Webergasse Dráždany* [online]. Google, 25. 7. 2022 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://earth.google.com/web/search/Webergasse+1,+01067+Dresden,+N%c4%9bmecko/@51.04904891,13.73503614,123.70154442a,1213.14243651d,35y,50.96630181h,42.12385885t,359.99999998r/data=CigiJgokCXkxmXOrWUHAecFuyr3BWEhAGSJCl0-BQUZAIxc7SDTXPKZA>. Upraveno Jiří Moos.
- 04 In: *Google Maps. Google Street View: Theodor-Heuss-Straße* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.google.com/maps/@48.7754148,9.1716732,3a,90y,100.76h,88.34t/data=!3m6!1e1!3m4!1s3UPyxqJOWfPtutxG1j5tiA!2e0!7i13312!8i6656>.
- 05 Foto neznámý autor. In: *Schaeferweltweit.de* [online]. WordPress, 2022 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://schaeferweltweit.de/impressionen-der-ergruerten-calwer-passagen/>.
- 06 Foto Jochen Helle. In: *Heinze: Architekturobjekte* [online]. Heinze GmbH, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.heinze.de/architekturobjekt/centrum-galerie-in-dresden-mit-fassade-in-wabenkonstruktion/12625734/>.

OL7-XXII 682

- 01 In: *Google Maps. Google Street View: Havenwood Rd* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: https://www.google.com/maps/@39.3406041,-76.5897194,3a,75y,46.85h,89.21t/d ata=!3m7!1e1!3m5!1sz_ZFPOHJZqkC8RiLm8-E5A!2e0!5s20090801T000000!7i13312!8i6656?hl=cs&entry=ttu.
- 02 In: *Google Maps. Google Street View: Havenwood Rd* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.google.com/maps/@39.3405604,-76.589465,3a,75y,41.97h,89.12t/ data=!3m7!1e1!3m5!1ssjfFXDikb5bqAYIYtmNoJw!2e0!5s20180701T000000!7i13312!8i6656?hl=cs>.
- 03 Foto neznámý autor. In: *GGLO* [online]. GGLO, 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.gglo.com/project/northgate-mall-redevelopment/>.
- 04 Vizualizace GGLO Design. In: *GGLO* [online]. GGLO, 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.gglo.com/project/northgate-mall-redevelopment/>.
- 05 In: SIMON Property Group, GGLO Design a KPFF. Re-envisioning Northgate Mall. In: *Seattle GOV* [online]. 7. 6. 2018 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.seattle.gov/dpd/AppDocs/GroupMeetings/DRProposal3032291AgendaID6931.pdf>. S. 9.

OL7-XXIII 683

- 01 In: *Google Maps. Google Street View: Foster St* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.google.com/maps/@42.2618317,-71.796288,3a,84.8y,275.19h,89.69 t/data=!3m7!1e1!3m5!1sJ5Ba0cKTtbCCUWn6v1hPA!2e0!5s20110701T000000!7i13312!8i6656>.
- 02 In: *Google Maps. Google Street View: Front St* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: https://www.google.com/maps/@42.2618159,-71.7962153,3a,90y,267.79h,89.13t/ data=!3m6!1e1!3m4!1sljMealZaazM2f19cSI_YSw!2e0!7i16384!8i8192.
- 03 In: *Google Earth. Scottsdale Rd Arizona* [online]. Google, 31. 10. 2022 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://earth.google.com/web/@33.46295516,-111.92380007,382.98852444a,749.54877599d,35y,-40.10664518h,60.52592526t,359.99999919r>. Upraveno Jiří Moos.
- 04 In: *Google Maps. Google Street View: SkySong Blvd* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.google.com/maps/@33.4638352,-111.923043,3a,86.3y,270.86h,88.19t/data=!3m6!1e1!3m4!1sm0u7xGk98bmBr8DcGg5lgQ!2e0!7i16384!8i8192?hl=cs>.
- 05 In: *Google Maps. Google Street View: E Commons Ave* [online]. Google, © 2023 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://www.google.com/maps/@39.5912789,-104.9631388,3a,75y,272.51h,91.86t/data=!3m6!1e1!3m4!1svlclfcDlOImAZEQBKbGqbA!2e0!7i16384!8i8192?hl=cs>.
- 06 In: *Google Earth. Europaplatz Stuttgart* [online]. Google, 12. 6. 2022 [cit. 2023-07-18]. Dostupné z: <https://earth.google.com/web/search/Europapl.+20%2fb,+70565+Stuttgart,+N%c4%9bmecko/@48.71331384,9.1603286,413.3186331a,685.88728102d,35y,-56.24356692h,47.208237t,Or/data=CigiJgokCR1d52XNMkpAEds2IAF4MUpAGcpAt8-5iCVAIZ9mJKAngCVA>. Upraveno Jiří Moos.

SEZNAM GRAFŮ

Grafy 01-02 Základní hierarchie československých OS (Z)	319
Grafy Jiří Moos.	
Grafy 03-04 Typologická kategorizace československých OS – hmotové řešení (H)	320
Grafy Jiří Moos.	
Graf 05 Typologická kategorizace československých OS – oddělení pěších od ostatních typů dopravy (O)	321
Graf Jiří Moos.	
Graf 06 Typologická kategorizace československých OS – struktura uspořádání (S)	322
Graf Jiří Moos.	
Graf 07-08 Typologická kategorizace československých OS – tvar a otevřenost centrálního prostoru (T)	323
Grafy Jiří Moos.	
Grafy 09-11 Základní hierarchie československých OD (Z)	483
Grafy Jiří Moos.	
Grafy 12-13 Typologická kategorizace OD – urbanisticko-hmotové řešení (U)	484
Grafy Jiří Moos.	
Grafy 14-16 Typologická kategorizace OD – architektonicko-estetické řešení (A)	485
Grafy Jiří Moos.	
Grafy 17-19 Typologická kategorizace OD – provozně dispozičního řešení (D)	486
Grafy Jiří Moos.	
Grafy 20-21 Typologická kategorizace OD – konstrukční řešení (K)	487
Grafy Jiří Moos.	
Grafy 22-29 Současný stav a funkční využití OS	612
Grafy Jiří Moos.	
Grafy 30-37 Současný stav a funkční využití OD	620
Grafy Jiří Moos.	

SEZNAM TABULEK

Tabulka 01 - Základní kritéria hodnocení staveb z 60. a 70. let 20. stol.	38
In: VRABELOVÁ, Renata et al. <i>Metodika hodnocení a ochrany staveb 2. poloviny 20. století (se zaměřením na architektonické dědictví 60. a 70. let) vzhledem k jejich (možné) památkové ochraně</i> . Brno: Národní památkový ústav, 2020. ISBN 978-80-87967-22-5. S. 15. Upraveno Jiří Moos.	
Tabulka 02 - Struktura osídlení a odpovídající typy MO jednotek	205
In: DUDEK, Oldřich. <i>Občanské stavby - Obchodní stavby</i> . Praha: ČVUT, 1979. S. 19. Upraveno Jiří Moos.	
Tabulka 03 - Velikostní typy venkovských a nákupních středisek	220
In: KODERA, Bořivoj, Václav GIRSA a Miloslav DRDA. <i>Prodejny a nákupní střediska</i> . Praha: Státní nakl. technické literatury, 1966. S. 20. Upraveno Jiří Moos.	
Tabulka 04 - Velikostní typy OS v SSSR	244
In: RULF, Vladimír. <i>Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb</i> . Praha: Merkur, 1978. S. 134. Upraveno Jiří Moos.	
Tabulka 05 - Velikostní typy OS v BLR	245
In: RULF, Vladimír. <i>Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb</i> . Praha: Merkur, 1978. S. 161-163. Upraveno Jiří Moos.	
Tabulka 06 - Charakteristické a ojedinělé znaky československých OS	324
Tabulka Jiří Moos.	
Tabulka 07 - Velikostní typy OD SSD	396
In: DUDEK, Oldřich. <i>Obchodní domy spotřebních družstev: Směrnice pro navrhování staveb občanského vybavení</i> . Praha: Svaz spotřebních družstev, 1969. S. 7. Upraveno Jiří Moos.	
Tabulka 08- Velikostní typy OD PRIOR	397
In: <i>Jednotná organizácia riadenia a prevádzky obchodných domov Prior</i> . [S.l.: nákl. vl.], 1973. S. 5-6. Upraveno Jiří Moos.	
Tabulka 09 - Počet zařizovacích předmětů pro zaměstnance v OD	400
In: HAVRÁNKOVÁ, Blažena. <i>Občianske budovy: budovy pre obchod</i> . Bratislava: Edičné stredisko Slovenské vysoké školy technické, 1984. S. 25. Upraveno Jiří Moos.	
Tabulka 10 - Požární odolnost vybraných stavebních konstrukcí	407
In: DUDEK, Oldřich. <i>Obchodní domy spotřebních družstev: Směrnice pro navrhování staveb občanského vybavení</i> . Praha: Svaz spotřebních družstev, 1969. S. 56. Upraveno Jiří Moos.	
Tabulka 11 - Tepelně technické požadavky na vybrané stavební konstrukce	408
In: DUDEK, Oldřich. <i>Obchodní domy spotřebních družstev: Směrnice pro navrhování staveb občanského vybavení</i> . Praha: Svaz spotřebních družstev, 1969. S. 26. Upraveno Jiří Moos.	
Tabulka 12 - Průměrná prodejní plocha státního i družstevního OD (OD) a průměrná prodejní plocha OD družstevního obchodu (SSD)	473
In: KROC, Stanislav. <i>Vývoj maloobchodní sítě v letech 1963-1983</i> . Praha: Výzkumný ústav obchodu, 1985. S. 22. Upraveno Jiří Moos.	
Tabulka 13 - Charakteristické a ojedinělé znaky československých OD	488
Tabulka Jiří Moos.	
Tabulka 14 - Hustota nákupních center v Evropě (prodejní plocha v m² / 1000 obyvatel)	597
In: ICSC RESEARCH. The Socio-Economic Impact of European Retail Real Estate. In: <i>International Council of Shopping Centers</i> [online]. International Council of Shopping Centers, Inc., 2017 [cit. 2019-05-20]. Dostupné z: https://www.icsc.org/uploads/t07-subpage/European_Impact_Study-2017.pdf . S. 10. Upraveno Jiří Moos.	
Tabulka 15 - Počet a prodejní plocha tradičních nákupních center, retail parků a outletů ve vybraných evropských zemích	598
In: ICSC RESEARCH. The Socio-Economic Impact of European Retail Real Estate. In: <i>International Council of Shopping Centers</i> [online]. International Council of Shopping Centers, Inc., 2017 [cit. 2019-05-20]. Dostupné z: https://www.icsc.org/uploads/t07-subpage/European_Impact_Study-2017.pdf . S. 8. Upraveno Jiří Moos.	

Tabulka 16 - Důležité faktory pro nakupující	606
In: GOLKOVÁ, Iveta. <i>Nákupní atmosféra ve vybrané maloobchodní jednotce</i> . České Budějovice, 2013. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Ekonomická fakulta. Vedoucí práce Alena SRBOVÁ. S. 62. Upraveno Jiří Moos.	
Tabulka 17 Atraktivita nákupního centra pro jeho návštěvníky	607
In: HUSIČKA, Jiří. <i>Nákupní centra v Evropě a České republice</i> . Brno, 2018. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Ekonomicko-správní fakulta. Vedoucí práce Josef KUNC. Dostupné také z: https://is.muni.cz/th/b5odx . S. 80. Upraveno Jiří Moos.	
Tabulka 18 - Stavební intervence a funkční využití OS	613-617
Tabulka Jiří Moos.	
Tabulka 19 - Stavební intervence a funkční využití OD	621-624
Tabulka Jiří Moos.	
Tabulka 20 - Hlavní problémy zkoumaných OS a OD	626
Tabulka Jiří Moos.	
Tabulka 21 - Architektonicko-urbanistické problémy zkoumaných OS a OD vč. jejich možného řešení	657-660
Tabulka Jiří Moos.	

PŘÍLOHA

Přílohou disertační práce je Katalog, který přináší graficky jasný soupis všech publikovaných OS a OD z období 60. a 70. let 20. století (s možnými přesahy) v dostupné literatuře. Cílem Katalogu je přinést základní informace o zkoumaných stavbách, především o jejich „autorství“,²⁴⁷⁹ o hlavních architektech a projektových ústavech, generálních investorech a dodavatelích,²⁴⁸⁰ a také definovat jejich typologické vlastnosti na základě navržené kategorizace. Inventarizace je výsledkem shromáždění dat během zpracování disertační práce a je rozdělena na dvě části – část A se zabývá OS, část B předkládá OD. Každá z těchto částí se dále dělí na hlavní výčet obsahující stavby, jimž byl věnován větší prostor, např. samostatný článek v dobové literatuře a zdrojích či jsou často publikované v recentní literatuře anebo jde o architektonicky významný návrh nebo stavbu, a doplňkový, jenž vznikl především na základě recentní literatury, anebo v případě, že o dané stavbě byla menší zmínka, např. fotografie na titulní straně v dobových zdrojích.

Hlavní výčet²⁴⁸¹ katalogu je organizován dle následujících základních údajů:

- název stavby, který obsahuje původní dobové označení a dále její umístění;²⁴⁸²
- identifikační kód skládající se ze zkratky OS pro obchodní střediska a OD pro obchodní domy a čísla, které určuje pořadí v Katalogu;
- vyobrazení stavby, které je primárně voleno pomocí dobové fotografie co nejbližší dokončení stavby, u nerealizovaných návrhů pak ve formě modelů či skic.²⁴⁸³ Pokud se nepodařilo sehnat dobové vyobrazení, jde buď o snímek získaný prostřednictvím služby Google Maps, anebo o vlastní fotografii, která je v tomto případě označena souslovím „Foto Jiří Moos“;
- hlavní architekt;²⁴⁸⁴
- generální projektant čili projektový ústav, v rámci něhož hlavní architekt či tým architektů stavbu navrhovali;
- generální investor představující stavebníka investujícího výstavbu a v mnoha případech i následného provozovatele;
- generální dodavatel, tedy stavitel plnící primární úlohu realizátora stavby;

---

²⁴⁷⁹ „Termín autorství je sporný, protože primárně souvisí s uměleckým dílem a k tomu má architektura daleko.“ [MASÁK, Miroslav a Jiří MERGER. Struktura architektonické scény. Stavoprojekt. Krajské projektové ústavy. Svaz architektů. Sdružení projektových ateliérů. Sial. Školka. Disent. Kádrování. Rýsování. Modelování. Obec architektů. In: VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 1*. Praha: Bigg Boss, 2022, s. 459-469. ISBN 978-80-908359-1-7. S. 462.]

²⁴⁸⁰ Spolupráce stavebníka (investora), stavitele a architekta je zásadním momentem a realizovaná stavba se stává jejich společným dílem. Například Kohout analogicky vyjadřuje Vitruviovu triádu *utilitas – firmitas – venustas* jako proč? – jak? – co?, nebo jako stavebník – stavitel – architekt. [KOHOUT, Michal. *Forma sleduje smysl: na okraj architektury*. Praha: Obec širšího společenství českých unitářů, 2016. ISBN 978-80-904909-6-3. S. 31-33.]

²⁴⁸¹ Hlavní výčet OS obsahuje OS01 – OS100, u OD jde o OD01 – OD86.

²⁴⁸² Soutěžní návrhy, nerealizované a částečně realizované stavby mají u názvu bílý podkres, realizované stavby mají podkres černý.

²⁴⁸³ Zdroj zobrazení stavby je pro přehlednost u příslušné stavby tučně zvýrazněn ve výčtu základní bibliografie a odkazů.

²⁴⁸⁴ Určit hlavního architekta u československých staveb z 60. a především ze 70. i 80. let 20. stol. není jednoduché. Z ideologických důvodů totiž docházelo k promlčení tvůrců či naopak k protěžování vedoucích projektových ústavů. Je třeba zdůraznit, že v řadě případů se jedná o pouhou část autorského týmu, projekční činnost byla rozdělena na jednotlivé činnosti, např. řešení interiérů apod. Architekti jsou tedy uváděni tak, jak je tomu v dobové či recentní literatuře. U řady staveb bude třeba dále jména autorů revidovat či upřesnit podrobnějším výzkumem.

- datace vymezující interval mezi začátkem projektových prací, nebo ukončením architektonické soutěže a koncem výstavby reprezentovaný oficiálním otevřením, nebo kolaudací stavby;

- současný stav byl zkoumán v letech 2020-22 a definován u realizovaných staveb²⁴⁸⁵ v pěti základních stupních – bez větších stavebních úprav, významné zásahy do interiéru, významné zásahy do interiéru a exteriéru, konverze a demolice;

- hierarchie, tedy základní rozdělení dle kapitol 5.4.1 a 6.4.1;

- typologie, která stavby kategorizuje dle kapitol 5.4.2 a 6.4.2;

- poznámky přinášející základní popis dané stavby a doplňující informace ohledně spoluautorů, autorů výtvarných děl či ocenění stavby;

- základní bibliografie a odkazy uvádějící výčet literatury a dalších zdrojů, kde je možné dohledat informace k dané stavbě. Výčet je řazen na čtyři podskupiny – periodika, literatura, akademické práce a webové i multimediální zdroje, jež jsou seřazeny dle datace vzestupně.

Doplňkový výčet²⁴⁸⁶ obsahuje pouze vybrané výše uvedené údaje:

- název stavby;

- identifikační kód skládající se ze zkratky OS pro obchodní střediska a OD pro obchodní domy a čísla, které určuje pořadí v Katalogu, doplněného o znak X;

- hlavní architekt;

- generální projektant;

- datace;

- základní bibliografie a odkazy.

V příloze jsou použity zkratky a zástupné symboly definované v seznamu zkratek.

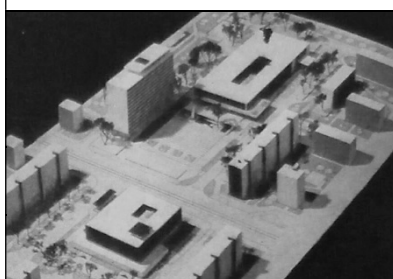
---

²⁴⁸⁵ U nerealizovaných staveb a soutěžních návrhů je použit termín „Nerealizováno“.

²⁴⁸⁶ Doplňkový výčet OS obsahuje OSX1 – OSX29, u OD jde o ODX1 – ODX33.

OBCHODNÍ STŘEDISKO SÍDLIŠTĚ PETŘINY, PRAHA

OS01.

Hlavní architekt: E. Benda, Vojtěch Mixa	Generální projektant: ?
Generální investor: ?	Generální dodavatel: ?
Datace: Projekt 1954/59 Realizace 1969	Současný stav: 2-a
Hierarchie: Sídlištní, okrsková vybavenost	Typologie: H2b – O2 – S2 – T1a

Poznámky:

- soustředění občanské vybavenosti okolo volného prostranství rozděleného dopravní komunikací s tramvají
- realizován pouze obchodní dům (V. Mixa a J. Vlašánek, 1969) a dům hotelového bydlení

Základní bibliografie a odkazy:

- ŠMOLÍK, František. Bytová výstavba v Praze: Petřiny. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1962, roč. 21, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 430-431.
- ČAPKA, Bohuslav. Rozvoj pražských center. Petřiny. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1970, roč. 29, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 280.
- POLÍVKOVÁ, Helena a Helena, JANIŠOVÁ. Problematika nákupních center v pražské středočeské aglomeraci. Úvaha o nákupních zvyklostech obyvatel: urbanisticko-sociologický průzkum. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1973, roč. 32, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 353-357.
- BENDA, Evžen. Petřiny. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1960, roč. 6, č. 11. ISSN 0009-0697. S. 3.
- NOVÝ, Otakar. *Architekti Praze*. Praha: Pražský projektový ústav, 1971. Nečísl.
- V obchodním domě (1981). In: *Youtube* [online]. 24. 6. 2020 [cit. 2021-07-11]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=xJRXVInRUPk>.
- PŮROVÁ, Zuzana. Lidé na Petřinách si už brzy nenakoupí. Billu možná nahradí dvanáctipatrový dům. In: *Náš region: Praha* [online]. 29. 1. 2020 [cit. 2021-07-11]. Dostupné z: <https://nasregion.cz/praha/lide-na-petrinach-si-uz-brzy-nenakoupi-billu-mozna-nahradi-dvanactipatrovy-dum/>.
- Obchodní dům Čílova. In: *Obchodní domy Regata* [online]. 2021 [cit. 2021-07-11]. Dostupné z: <https://www.odregata.cz/od-cilova>.

OBCHODNÍ STŘEDISKO SÍDLIŠTĚ FEBRUAROVÉHO VÍTAZSTVA, BRATISLAVA

OS02.

Hlavní architekt: Š. Svetko, O. Dukát, V. Houdek	Generální projektant: Stavoprojekt
Generální investor: ?	Generální dodavatel: ?
Datace: Projekt 1957 Realizace 1964	Současný stav: 2-a
Hierarchie: Sídlištní, okrsková vybavenost	Typologie: H2b – O3 – S1 – T1a

Poznámky:

- výrazně prosklené pavilony předsazené před bytové domy realizované dle architektonické soutěže

Základní bibliografie a odkazy:

- HRUŠKA, Emanuel, ZALČÍK, Tibor a Matúš DULLA. Kontinuálna prestavba mesta. *Architektúra & urbanizmus: časopis pre teóriu architektúry a urbanizmu*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1981, roč. 15, č. 1. ISSN 0044-8680. S. 16.
- MATUŠÍK, Ivan. Prostredie pre obchod / „večná“ téma v nových obmenách. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1973, roč. 15, č. 3. ISSN 1335-2180. S. 4.
- **DOSTÁL, Oldřich, Josef PECHAR a Vítězslav PROCHÁZKA. *Moderní architektura v Československu = Sovremennaja architektura v Českoslovakii = Moderne Architektur in der Tschechoslowakei = Modern architecture in Czechoslovakia = L'architecture moderne en Tchécoslovaquie = La arquitectura moderna en Checoslovaquia*. 2. dopl. vyd. Praha: Obelisk, 1970. Obr. příloha nečísl.**
- KUSÝ, Martin. *Architektúra na Slovensku 1945-1975*. Bratislava: Pallas, 1976. S. 116.
- PECHAR, Josef. *Československá architektura: 1945-1977*. Praha: Odeon, 1979. Obr. příloha nečísl.
- MRÁZEK, Pavol a Jozef SKALA, ed. *Stavoprojekt, Bratislava: 1949-1989*. Bratislava: Alfa, 1989. Nečísl.
- KRIVOŠOVÁ, Jana a Elena LUKÁČOVÁ. *Premeny súčasnej architektúry Slovenska*. Bratislava: Alfa, 1990. ISBN 80-05-00600-4. S. 69-70.
- DULLA, Matúš a Henrieta MORAVČÍKOVÁ. *Architektúra Slovenska v 20. storočí*. Bratislava: Slovart, 2002. ISBN 80-714-5684-5. S. 193-194.
- Bratislava - Račianska (vtedy Ulica februárového víťazstva) (1979). In: *Youtube* [online]. 19. 11. 2010 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=Y__6fiLLp5U.
- Sídliisko Februárka. In: *Vimeo* [online]. 28. 2. 2018 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: <https://vimeo.com/257929853>.
- Sídliisko Februárka. In: *Register modernej architektúry* [online]. 2021 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: <https://www.register-architektury.sk/objekt/277-sidlisko-februarka>.

OBCHODNÍ STŘEDISKO SLIMÁK, BRATISLAVA

OS03.

Hlavní architekt: Ivan Matušík, Honzo Sazama	Generální projektant: Stavoprojekt
Generální investor: Investing, Bratislava	Generální dodavatel: Pozemné stavby, Bratislava
Datace: Projekt 1957 Realizace 1963	Současný stav: 3-a
Hierarchie: Sídlištní, okrsková vybavenost	Typologie: H1b – O3 – S5 – T6a

Poznámky:

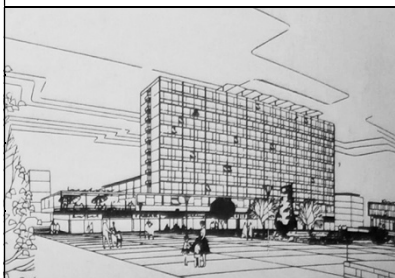
- solitérní objekt v řádkové struktuře sídliště s charakteristickým kruhovým půdorysem

Základní bibliografie a odkazy:

- CHOVANEC, Jozef. Obchodné stredisko v obytnej skupine na Hostinského ulici v Bratislave. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1959, roč. 1, č. 1-2. ISSN 1335-2180. S. 27-29.
- JENDREJÁK, Ľudovít. Nákupné centrum v sídlisku na Hostinského ulici. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1965, roč. 7, č. 2-3. ISSN 1335-2180. S. 50-52.
- MATUŠÍK, Ivan. Prostredie pre obchod / „večná“ téma v nových obmenách. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1973, roč. 15, č. 3. ISSN 1335-2180. S. 4.
- DOSTÁL, Oldřich, Josef PECHAR a Vítězslav PROCHÁZKA. *Moderní architektura v Československu = Sovremennaja architektuta v Českoslovakii = Moderne Architektur in der Tschechoslowakei = Modern architecture in Czechoslovakia = L'architecture moderne en Tchecoslovaquie = La arquitectura moderna en Checoslovaquia*. 2. dopl. vyd. Praha: Obelisk, 1970. Obr. příloha nečísł.
- KUSÝ, Martin. *Architektúra na Slovensku 1945-1975*. Bratislava: Pallas, 1976. S. 222.
- MRÁZEK, Pavol a Jozef SKALA, ed. *Stavoprojekt, Bratislava: 1949-1989*. Bratislava: Alfa, 1989. Nečísł.
- KRIVOŠOVÁ, Jana a Elena LUKÁČOVÁ. *Premeny súčasnej architektúry Slovenska*. Bratislava: Alfa, 1990. ISBN 80-05-00600-4. S. 70.
- DULLA, Matúš a Henrieta MORAVČÍKOVÁ. *Architektúra Slovenska v 20. storočí*. Bratislava: Slovart, 2002. ISBN 80-714-5684-5. S. 192-193, 421.
- MATUŠÍK, Ivan a Marián ZERVAN. *Ivan Matušík: život s architektúrou*. Bratislava: Monada, 2003. ISBN 80-968-9061-1. S. 142-151.
- KLÍMA, Petr, ed. *Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011. ISBN 978-80-86863-40-5. S. 19.
- **PECHAR, Josef. *Československá architektura: 1945-1977*. Praha: Odeon, 1979. Obr. příloha nečísł.**
- OD Slimák. In: *COOP Jednota Bratislava-vidiek* [online]. ©2021 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: http://www.jednotavidiek.sk/od_slimak.
- Nákupné stredisko Slimák. In: *Register modernej architektúry* [online]. 2021 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: <https://www.register-architektury.sk/objekt/278-nakupne-stredisko-slimak>.

CENTRUM SÍDLIŠTĚ MALEŠICE, PRAHA

OS04.

	Hlavní architekt: Karel Gavlas, Josef Janský	Generální projektant: ?
	Generální investor: ?	Generální dodavatel: -N-
	Datace: Projekt 1959 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
	Hierarchie: Sídlištní, obvodová vybavenost	Typologie: H2b – O3 – S4 – T6a
<p>Poznámky:</p> <ul style="list-style-type: none"> - koncept centrálního náměstí se čtyřmi objekty občanské vybavenosti vč. obchodního domu - realizován pouze internát (Z. Jakubec, M. Balounová) 		
<p>Základní bibliografie a odkazy:</p> <ul style="list-style-type: none"> - ŠMOLÍK, František. Bytová výstavba v Praze: Malešice. <i>Architektura ČSR</i>. Praha: Svaz architektů ČSR, 1962, roč. 21, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 432-433. - ČAPKA, Bohuslav. Rozvoj pražských center. Malešice. <i>Architektura ČSR</i>. Praha: Svaz architektů ČSR, 1970, roč. 29, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 282. - NOVÝ, Otakar. <i>Architekti Praze</i>. Praha: Pražský projektový ústav, 1971. Nečísł. 		

OBCHODNÍ STŘEDISKO SÍDL. RUŽOVÁ DOLINA, BRATISLAVA

OS05.

	Hlavní architekt: J. Stellar	Generální projektant: ?
	Generální investor: ?	Generální dodavatel: ?
	Datace: Projekt 1959 Realizace 1962	Současný stav: 1-a
	Hierarchie: Sídlištní, okrsková vybavenost	Typologie: H1b – O3 – S2 – T1a
<p>Poznámky:</p> <ul style="list-style-type: none"> - první československé středisko vzniklé soustředěním dvou rovnoběžných objektů 		
<p>Základní bibliografie a odkazy:</p> <ul style="list-style-type: none"> - JENDREJÁK, Ľudovít. Nákupné centrum v Ružovej doline. <i>Projekt: revue slovenskej architektúry</i>. Bratislava, 1965, roč. 7, č. 2-3. ISSN 1335-2180. S. 48-49. - KRIVOŠOVÁ, Jana a Elena LUKÁČOVÁ. <i>Premeny súčasnej architektúry Slovenska</i>. Bratislava: Alfa, 1990. ISBN 80-05-00600-4. S. 70. 		

	Hlavní architekt: O. Döbert, J. Kosík, F. Řezáč	Generální projektant: KPÚ, Praha
	Generální investor: Automobilové závody	Generální dodavatel: Průmstav
	Datace: Projekt 1959 Realizace 1965	Současný stav: 2-a
	Hierarchie: Předměstská, centrální vybavenost	Typologie: H2b – O2 – S1 – T1a

Poznámky:

- transformace městského centra založená na respektování uliční sítě a vytvářející nákupní třídu
- obchodní vybavenost v přízemí bytových domů i v předsazených dvoupodlažních pavilonech

Základní bibliografie a odkazy:

- KAVAN, Jan. Príspevok k formovaniu ťažiskových polôh urbánneho útvaru. *Architektúra & urbanizmus: časopis pre teóriu architektúry a urbanizmu*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1980, roč. 14, č. 1. ISSN 0044-8680. S. 12.
- Z dílen krajských projektových ústavů. Třída Lidových milicí, Mladá Boleslav. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1963, roč. 9, č. 1. ISSN 0009-0697. S. 3.
- LACKO, Jozef. Bytová výstavba v Mladej Boleslavi. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1964, roč. 6, č. 6. ISSN 1335-2180. S. 121-124.
- DÖBERT, Osvald. *Od fantazie ke skutečnosti*. Praha: Orbis, 1965.
- DOSTÁL, Oldřich, Josef PECHAR a Vítězslav PROCHÁZKA. *Moderní architektura v Československu = Sovremennaja architektuta v Českoslovakii = Moderne Architektur in der Tschechoslowakei = Modern architecture in Czechoslovakia = L'architecture moderne en Tchecoslovaquie = La arquitectura moderna en Checoslovaquia*. 2. dopl. vyd. Praha: Obelisk, 1970. Obr. příloha nečísł.
- DÖBERT, Osvald. *Deset let z tisíce*. Praha: Středočeské nakladatelství a knihkupectví, 1974.
- PECHAR, Josef. *Československá architektura: 1945-1977*. Praha: Odeon, 1979. Obr. příloha nečísł.
- HAAS, Felix. *Architektura 20. století*. 3. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1983. S. 293.
- JŮN, Libor, ed. *Český svět: kulisy let 1948-1989*. Lomnice nad Popelkou: Studio JB, 2008. ISBN 978-80-86512-40-2. 76-77.
- ŠEVČÍK, Oldřich a Ondřej BENEŠ. *Architektura 60. let: "zlatá šedesátá léta" v české architektuře 20. století*. Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-1372-4. S. 124.
- KIBIC, Karel a Aleš VOŠAHLÍK. *Památková ochrana a regenerace historických měst v České republice 1945-2010*. Praha: Národní památkový ústav, ústřední pracoviště, 2011. ISBN 978-80-87104-88-0. S. 129-130.
- SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie et al., ed. *Paneláci 1: Padesát sídlišť v českých zemích: kritický katalog k cyklu výstav Příběh paneláku*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2016. ISBN 978-80-7101-161-3. S. 186-191.
- SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie et al., ed. *Paneláci 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989: kritický katalog k výstavě Bydlení: panelové sídliště / Plány, realizace, bydlení 1945-1989*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2017. ISBN 978-80-7101-169-9. S. 243, 244, 310.
- HUBER-HOUDOVÁ, Helena, ed. *1956 - 1989: Architektura všem. Životní styl - každodennost - média*. Praha: Národní galerie Praha, 2023. ISBN 978-80-7035-814-6. S. 49-50.
- Paneláci map: Přestavba středu města (dříve sídliště Třída Lidových milicí). In: *Paneláci.cz* [online]. © 2017 [cit. 2021-06-06]. Dostupné z: <http://panelaci.cz/map/#/detail/56>.

	Hlavní architekt: Karel Štefec, Miroslav Hudec	Generální projektant: ?
	Generální investor: ?	Generální dodavatel: ?
	Datace: Projekt 1959 Realizace před 1967	Současný stav: 2-a
	Hierarchie: Sídlištní, okrsková vybavenost	Typologie: H2b – O4 – S4 – T6a

Poznámky:

- středisko s podchodem pod velkokapacitní dopravní komunikací s tramvají

Základní bibliografie a odkazy:

- ŠMOLÍK, František. Bytová výstavba v Praze: Hloubětín. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1962, roč. 21, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 432.
- ČAPKA, Bohuslav. Rozvoj pražských center. Hloubětín. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1970, roč. 29, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 279.
- Centrum sídliště v Praze Hloubětíně. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1967, roč. 13, č. 4. ISSN 0009-0697. S. 1.
- **NOVÝ, Otakar. *Architekti Praze. Praha: Pražský projektový ústav, 1971. Nečísl.***
- ŠPAČKOVÁ, Eva. *Architektura obchodních domů na pražských sídlištích*. Olomouc, 2018. Dostupné také z: <https://theses.cz/id/medy2r/?lang=en>. Bakalářská práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Katedra dějin umění. Vedoucí práce Rostislav ŠVÁCHA. S. 21-22.

OBCHODNÍ STŘEDISKO PERLA, TEPLICE - ŘETENICE

OS08.

Hlavní architekt: M. Hejduk, M. Míšek, J. Kouba	Generální projektant: KPÚ, Ústí nad Labem
Generální investor: ?	Generální dodavatel: Pozemní stavby, Ústí nad Labem
Datace: Projekt 1959 Realizace 1970	Současný stav: 1-a
Hierarchie: Sídlištní, obvodová vybavenost	Typologie: H1b – O3 – S4 – T5a

Poznámky:

- středisko formované kolem atria výjimečné použitými materiály na průčelí
- výtvarná díla V. Preclík, S. Hanzík, Z. Veselý, V. Kůs, V. Kyselka, M. Houra, V. Šavel, Talaváňová-Pilná, R. Ťapal

Základní bibliografie a odkazy:

- HOLUB, Zdeněk. Středisko občanské vybavenosti v Teplicích Za nemocnicí. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1971, roč. 30, č. 5. ISSN 0300-5305. S. 212-214.
- HOLUB, Zdeněk. Středisko občanské vybavenosti v Teplicích – Za nemocnicí. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1971, roč. 17, č. 5. ISSN 0009-0697. S. 3.
- Přehledka architektonických prací členů SA ČSR a ZSA. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1973, roč. 19, č. 7. ISSN 0009-0697. S. 2.
- RULF, Vladimír. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. Praha: Merkur, 1978. S. 93-95, obr. příloha nečís. obr.
- PECHAR, Josef. *Československá architektura: 1945-1977. Praha: Odeon, 1979. Obr. příloha nečís.*
- ŠEVČÍK, Oldřich a Ondřej BENEŠ. *Architektura 60. let: "zlatá šedesátá léta" v české architektuře 20. století*. Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-1372-4. S. 211.
- HANZLÍK, Jan, Jana ZAJONCOVÁ a Lenka HÁJKOVÁ. *Teplice: architektura moderní doby: 1860-2000 = Teplitz: Architektur der modernen Zeit: 1860-2000*. Ústí nad Labem: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ústí nad Labem, 2016. ISBN 978-80-85036-66-4. S. 235-236.
- Středisko občanské vybavenosti Za Nemocnicí. In: *Teplice /// Teplitz: architektura na severu Čech* [online]. 2021 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: <https://teplice-teplitz.net/stavby/karta/nazev/64-stredisko-obcanske-vybavenosti-za-nemocnici>.
- Věžové domy za nemocnicí. In: *Teplice /// Teplitz: architektura na severu Čech* [online]. 2021 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: <https://teplice-teplitz.net/stavby/karta/nazev/71-vezove-domy-za-nemocnici>.
- Květ. In: *Vetřelci a volavky* [online]. 2021 [cit. 2021-07-24]. Dostupné z: <http://www.vetrelciavolavky.cz/sochy/kvet-5>.
- Název neznámý. In: *Vetřelci a volavky* [online]. 2021 [cit. 2021-07-24]. Dostupné z: <http://www.vetrelciavolavky.cz/sochy/nazev-neznamy-93>.
- Název neznámý. In: *Vetřelci a volavky* [online]. 2021 [cit. 2021-07-24]. Dostupné z: <http://www.vetrelciavolavky.cz/sochy/nazev-neznamy-95>.

OBCHODNÍ STŘEDISKO SÍDLIŠTĚ INVALIDOVNA, PRAHA
OS09.

	Hlavní architekt: Jiří Lasovský	Generální projektant: Pražský projektový ústav
	Generální investor: ?	Generální dodavatel: -N-
	Datace: Projekt 1960 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
	Hierarchie: Sídlištní, okrsková vybavenost	Typologie: H2b – O3 – S2 – T2a

Poznámky:

- tři výškově odlišné objekty s ochozy na půdorysu tvaru L

Základní bibliografie a odkazy:

- hr- a -mo-. Experimentální výstavba na Invalidovně. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1960, roč. 19, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 455-457, 464, 466-468.
- ŠMOLÍK, František. Bytová výstavba v Praze: Invalidovna. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1962, roč. 21, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 434-435.
- ŠMOLÍK, F. a J. MOUČKA. Invalidovna – experiment i urbanistický. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1960, roč. 6, č. 7. ISSN 0009-0697. S. 3.
- Výstava Přehlídka 1958-1959. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1961, roč. 7, č. 3. ISSN 0009-0697. S. 2.
- **ZIKMUND-LENDER, Ladislav, ed. *Experimentální sídliště Invalidovna*. Hradec Králové: Zikmund, 2014. ISBN 978-80-905271-3-3. S. 44-48.**

CENTRUM SÍDLIŠTĚ ZAHRADNÍ MĚSTO-VÝCHOD, PRAHA

OS10.

Hlavní architekt: G. Čelechovský, J. Hromas, V. Sýkora, A. Bořkovec, V. Ježek, J. Šedivý	Generální projektant: Pražský projektový ústav
Generální investor: Investorský ústav hl. m. Prahy	Generální dodavatel: ?
Datace: Projekt od 1960 Realizace 1967	Současný stav: 3-a
Hierarchie: Sídlištní, obvodová vybavenost	Typologie: H2b – O3 – S4 – T3a

Poznámky:

- pět hmotově propojených, ale funkčně oddělených objektů vč. Centra obchodu a služeb Cíl (A. Bořkovec, V. Ježek)
- nerealizována zůstala část s kinem

Základní bibliografie a odkazy:

- ŠMOLÍK, František. Bytová výstavba v Praze: Zahradní město. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1962, roč. 21, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 437.
- ČAPKA, Bohuslav. Rozvoj pražských center. Zahradní město-východ. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1970, roč. 29, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 283.
- ČELECHOVSKÝ, G. Zahradní město. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1960, roč. 6, č. 25. ISSN 0009-0697. S. 1, 2.
- NOVÝ, Otakar. *Architekti Praze*. Praha: Pražský projektový ústav, 1971. Nečísl.
- RULF, Vladimír. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. Praha: Merkur, 1978. S. 85-89.
- **PLICKA, Karel a Emanuel POCHÉ. *Procházky Prahou: fotografický průvodce městem. 4., dopln. vyd. Praha: Panorama, 1982. S. 202.***
- LUKEŠ, Zdeněk a Petr KRATOCHVÍL. *Praha moderní: velký průvodce po architektuře 1950-2000. IV. V Praze: Paseka, 2015. ISBN 978-80-7432-653-0. S. 145.*
- ŠPAČKOVÁ, Eva. *Architektura obchodních domů na pražských sídlištích*. Olomouc, 2018. Dostupné také z: <https://theses.cz/id/medy2r/?lang=en>. Bakalářská práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Katedra dějin umění. Vedoucí práce Rostislav ŠVÁCHA. S. 26-27.
- VIDEOPROHLÍDKA Obchodního prostoru v OC Cíl / 4K. In: *Youtube* [online]. 23. 6. 2021 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=BOZZ1M9PohY>.
- Revitalizace veřejného prostoru u obchodního centra Cíl v Praze na Zahradním Městě. In: *Archiweb* [online]. 1997-2021 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: <https://www.archiweb.cz/b/revitalizace-verejneho-prostoru-u-obchodniho-centra-cil-v-praze-na-zahradnim-meste>.
- Tanec. In: *Vetřelci a volavky* [online]. 2021 [cit. 2021-07-24]. Dostupné z: <http://www.vetrelciavolavky.cz/sochy/tanec-0>.

OBCHODNÍ STŘEDISKO SÍDLIŠTĚ LUNÍK I, KOŠICE

OS11.

	Hlavní architekt: E. Kramár, J. Šprlák	Generální projektant: ?
	Generální investor: ?	Generální dodavatel: ?
	Datace: Projekt asi 1961 Realizace ?	Současný stav: 2-a
	Hierarchie: Sídlištní, okrsková vybavenost	Typologie: H1b – O3 – S7 – T3a
Poznámky: - dvoupodlažní solitér s venkovními schodišti a ochozy		
Základní bibliografie a odkazy: - RULF, Vladimír. <i>Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb</i> . Praha: Merkur, 1978. S. 84-85. - JANOVSKÝ, Jozef V. a Alexander JIROUŠEK, ŠPINER, Juraj, ed. Košice. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1986. Obr. příloha nečísl. - KRIVOŠOVÁ, Jana a Elena LUKÁČOVÁ. <i>Premeny súčasnej architektúry Slovenska</i> . Bratislava: Alfa, 1990. ISBN 80-05-00600-4. S. 110-111.		

OBCHODNÍ STŘEDISKO SÍDLIŠTĚ LUNÍK II, KOŠICE

OS12.

	Hlavní architekt: E. Kramár, J. Šprlák	Generální projektant: ?
	Generální investor: ?	Generální dodavatel: ?
	Datace: Projekt 1961 Realizace 1972	Současný stav: 2-a
	Hierarchie: Sídlištní, obvodová vybavenost	Typologie: H1b – O3 – S4 – T3a
Poznámky: - dvoupodlažní solitér s venkovními schodišti a ochozy doplněný obchodním domem Hornád		
Základní bibliografie a odkazy: - KRAMÁR, E. a JÁN ŠPRLÁK. Luník II, nákupné a spoločenské centrum Terasa Košice. <i>Československý architekt: čtrnáctideník architektů</i> . Praha: Panorama, 1961, roč. 7, č. 24. ISSN 0009-0697. S. 3. - RAJCHL, Jaroslav. Centrum okrsku Luník II v Košiciach. <i>Projekt: revue slovenskej architektúry</i> . Bratislava, 1961, roč. 3, č. 11-12. ISSN 1335-2180. S. 252-253. - LACKO, Jozef. Poslanie Združenia projektových ateliérov. <i>Projekt: revue slovenskej architektúry</i> . Bratislava, 1969, roč. 11, č. 5-6. ISSN 1335-2180. S. 86. - KIŠ, Karol, ed. <i>20 rokov obchodných domov vo Východoslovenskom kraji</i> . Košice: [nákl. vl.], 1974. S. 21-22, obr. příloha nečísl. - RULF, Vladimír. <i>Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb</i> . Praha: Merkur, 1978. S. 84-85, obr. příloha nečísl. - PECHAR, Josef. Československá architektura: 1945-1977. Praha: Odeon, 1979. Obr. příloha nečísl. - JANOVSKÝ, Jozef V. a Alexander JIROUŠEK, ŠPINER, Juraj, ed. <i>Košice</i> . Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1986. Obr. příloha nečísl. - KRIVOŠOVÁ, Jana a Elena LUKÁČOVÁ. <i>Premeny súčasnej architektúry Slovenska</i> . Bratislava: Alfa, 1990. ISBN 80-05-00600-4. S. 110-111. - Centrum okrsku Luník II. In: <i>Register modernej architektúry</i> [online]. 2021 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: https://www.register-architektury.sk/objekt/362-centrum-okrsku-lunik-ii . - OC Luník II. In: <i>PB Capital</i> [online]. © 2013 - 2021 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: http://www.pbcapital.sk/sk/objekty/5 .		

OBCHODNÍ STŘEDISKO SÍDLIŠTĚ II, PREŠOV

OS13.

	Hlavní architekt: František Souček	Generální projektant: KPÚ, Prešov
	Generální investor: Stavoinvesta Prešov	Generální dodavatel: Pozemné stavby, Prešov
	Datace: Projekt 1961 Realizace před 1973	Současný stav: 1-a
	Hierarchie: Sídlištní, obvodová vybavenost	Typologie: H1b – O3 – S7 – T4a

Poznámky:

- dvoupodlažní objekt kombinující zásobovací dvůr a pobytové atrium

Základní bibliografie a odkazy:

- Prešov – obchodní a společenské centrum. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1973, roč. 19, č. 8. ISSN 0009-0697. S. 2.
- Stredisko nákupu a služieb pre sídlisko II. Prešov. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1962, roč. 4, č. 11-12. ISSN 1335-2180. S. 265.
- S obnovou schátraného Centrálu v Prešove už toto leto nezačnú. In: *MY Šariš* [online]. 8.8. 2018 [cit. 2022-09-09]. Dostupné z: <https://mysaris.sme.sk/c/20886078/rekonstrukciu-centralu-brzdi-projektova-dokumentacia.html>.

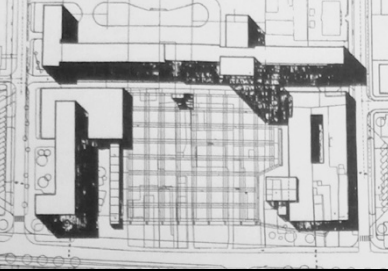
Hlavní architekt: Ivan Matušík, Alfréd Németh	Generální projektant: SPÚO, Bratislava
Generální investor: ONV Martin	Generální dodavatel: Pozemné stavby, Martin
Datace: Projekt 1961 Realizace 1974	Současný stav: 1-a
Hierarchie: Předměstská, centrální vybavenost	Typologie: H1b – O4 – S2 – T5b

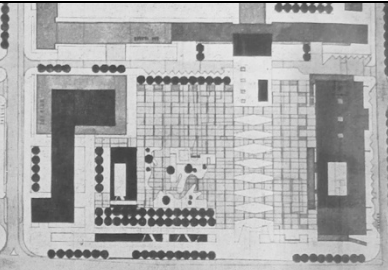
Poznámky:

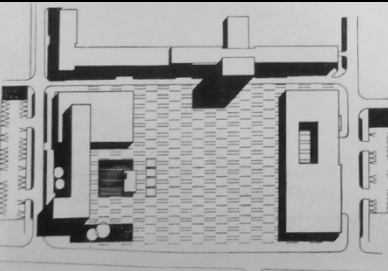
- kompaktní dům vzešlý z vyzvané soutěže s ústřední osou a charakteristickým průčelím z betonových prefabrikátů
- podobně pojedenané průčelí nákupní středisko na Žilinskej ceste v Piešťanoch (Š. Macaj)

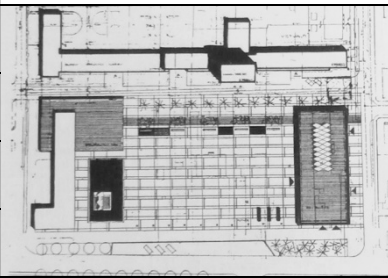
Základní bibliografie a odkazy:

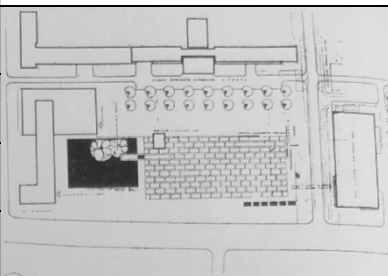
- VASKA, Vladimír. Einkaufs- und Dienstleistungszentrum in Martin, ČSSR. *Architektur der DDR*. Berlin: Verlag für Bauwesen, 1978, roč. 27, č. 3. ISSN 0323-3413. S. 169-171.
- HRUŠKA, Emanuel, ZALČÍK, Tibor a Matúš DULLA. Kontinuálna prestavba mesta. *Architektúra & urbanizmus: časopis pre teóriu architektúry a urbanizmu*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1981, roč. 15, č. 1. ISSN 0044-8680. S. 12.
- **Nové stredisko obchodu a služieb v Martine. Československý architekt: čtrnáctideník architektů. Praha: Panorama, 1975, roč. 21, č. 18. ISSN 0009-0697. S. 3.**
- KUHN, Ivan. Námestie SNP a Dom služieb v Martine. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1962, roč. 4, č. 5. ISSN 1335-2180. S. 106-109.
- Dom služieb a obchodné stredisko v Martine. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1963, roč. 5, č. 8. ISSN 1335-2180. S. 180.
- KUSÝ, Martin. *Architektúra na Slovensku 1945-1975*. Bratislava: Pallas, 1976. S. 220-221.
- KRIVOŠOVÁ, Jana a Elena LUKÁČOVÁ. *Premeny súčasnej architektúry Slovenska*. Bratislava: Alfa, 1990. ISBN 80-05-00600-4. S. 111.
- DULLA, Matúš a Henrieta MORAVČÍKOVÁ. *Architektúra Slovenska v 20. storočí*. Bratislava: Slovart, 2002. ISBN 80-714-5684-5. S. 424.
- MATUŠÍK, Ivan a Marián ZERVAN. *Ivan Matušík: život s architektúrou*. Bratislava: Monada, 2003. ISBN 80-968-9061-1. S. 122-125.
- Obchodné stredisko. In: *Register modernej architektúry* [online]. 2021 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: <https://www.register-architektury.sk/objekt/137-obchodne-stredisko>.

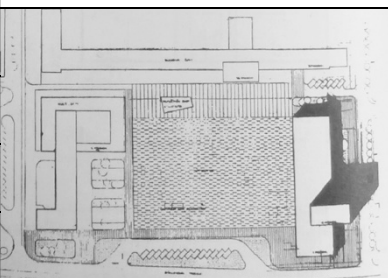
STŘEDISKO OBCHODU A SLUŽEB, MARTIN		OS15.
	Hlavní architekt: M. Kyselka ml. J. Sedláček, R. Žertová	Generální projektant: ?
	Generální investor: ONV Martin	Generální dodavatel: -N-
	Datace: Projekt 1961 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
	Hierarchie: Předměstská, centrální vybavenost	Typologie: H1b – O4 – S2 – T5a
Poznámky: - návrh ve vyzvané soutěži oceněný III. cenou		
Základní bibliografie a odkazy: - KUHN, Ivan. Námestie SNP a Dom služieb v Martine. Projekt: revue slovenskej architektúry. Bratislava, 1962, roč. 4, č. 5. ISSN 1335-2180. S. 106-109.		

STŘEDISKO OBCHODU A SLUŽEB, MARTIN		OS16.
	Hlavní architekt: L. Bauer	Generální projektant: ?
	Generální investor: ONV Martin	Generální dodavatel: -N-
	Datace: Projekt 1961 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
	Hierarchie: Předměstská, centrální vybavenost	Typologie: H1b – O? – S2 – T5a
Poznámky: - návrh ve vyzvané soutěži oceněný odměnou		
Základní bibliografie a odkazy: - KUHN, Ivan. Námestie SNP a Dom služieb v Martine. Projekt: revue slovenskej architektúry. Bratislava, 1962, roč. 4, č. 5. ISSN 1335-2180. S. 106-109.		

STŘEDISKO OBCHODU A SLUŽEB, MARTIN		OS17.
	Hlavní architekt: I. Bányai	Generální projektant: ?
	Generální investor: ONV Martin	Generální dodavatel: -N-
	Datace: Projekt 1961 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
	Hierarchie: Předměstská, centrální vybavenost	Typologie: H1b – O? – S2 – T5a
Poznámky: - návrh ve vyzvané soutěži oceněný odměnou		
Základní bibliografie a odkazy: - KUHN, Ivan. Námestie SNP a Dom služieb v Martine. Projekt: revue slovenskej architektúry. Bratislava, 1962, roč. 4, č. 5. ISSN 1335-2180. S. 106-109.		

STŘEDISKO OBCHODU A SLUŽEB, MARTIN		OS18.
	Hlavní architekt: M. Begán	Generální projektant: ?
	Generální investor: ONV Martin	Generální dodavatel: -N-
	Datace: Projekt 1961 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
	Hierarchie: Předměstská, centrální vybavenost	Typologie: H1b – O? – S2 – T5b
Poznámky: - návrh ve vyzvané soutěži oceněný odměnou		
Základní bibliografie a odkazy: - KUHN, Ivan. Námestie SNP a Dom služieb v Martine. Projekt: revue slovenskej architektúry. Bratislava, 1962, roč. 4, č. 5. ISSN 1335-2180. S. 106-109.		

STŘEDISKO OBCHODU A SLUŽEB, MARTIN		OS19.
	Hlavní architekt: R. Krajíček	Generální projektant: ?
	Generální investor: ONV Martin	Generální dodavatel: -N-
	Datace: Projekt 1961 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
	Hierarchie: Předměstská, centrální vybavenost	Typologie: H1b – O? – S2 – T??
Poznámky: - návrh ve vyzvané soutěži oceněný odměnou		
Základní bibliografie a odkazy: - KUHN, Ivan. Námestie SNP a Dom služieb v Martine. Projekt: revue slovenskej architektúry. Bratislava, 1962, roč. 4, č. 5. ISSN 1335-2180. S. 106-109.		

STŘEDISKO OBCHODU A SLUŽEB, MARTIN		OS20.
	Hlavní architekt: C. Sirotný	Generální projektant: ?
	Generální investor: ONV Martin	Generální dodavatel: -N-
	Datace: Projekt 1961 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
	Hierarchie: Předměstská, centrální vybavenost	Typologie: H1b – O? – S2 – T??
Poznámky: - návrh ve vyzvané soutěži oceněný odměnou		
Základní bibliografie a odkazy: - KUHN, Ivan. Námestie SNP a Dom služieb v Martine. Projekt: revue slovenskej architektúry. Bratislava, 1962, roč. 4, č. 5. ISSN 1335-2180. S. 106-109.		

OBCHODNÍ STŘEDISKO SÍDL. FONČORDA, BANSKÁ BYSTRICA OS21.

	Hlavní architekt: Kamil Martinkovič, J. Mika	Generální projektant: Stavoprojekt, Banská Bystrica
	Generální investor: ?	Generální dodavatel: Pozemné stavby, Banská Bystrica
	Datace: Projekt ? Realizace 1962	Současný stav: 3-a
	Hierarchie: Sídlištní, obvodová vybavenost	Typologie: H2b – O2 – S4 – T2a
Poznámky: - dva samostatné objekty, jejichž umístění reaguje na terénní zlom		
Základní bibliografie a odkazy: - DULLA, Matúš. Komplexy občianskej vybavenosti v mestách SSR. Architektura ČSR. Praha: Svaz architektů ČSR, 1979, roč. 38, č. 4. ISSN 0300-5305. S. 174. - Z dílen krajských projektových ústavů. Obchodné stredisko pre sídlisko Fončorda. <i>Československý architekt: čtrnáctideník architektů</i> . Praha: Panorama, 1963, roč. 9, č. 3. ISSN 0009-0697. S. 3. - Soutěž kvality projektů za rok 1970. <i>Československý architekt: čtrnáctideník architektů</i> . Praha: Panorama, 1971, roč. 17, č. 10. ISSN 0009-0697. S. 3. - PÁŘIČKA, K. Obchodné a stravovacie stredisko na Fončorde v Banskej Bystrici. <i>Projekt: revue slovenskej architektúry</i> . Bratislava, 1977, roč. 19, č. 10. ISSN 1335-2180. S. 14-15.		

OBCHODNÍ STŘEDISKO PRO ETAPU VIII. B, HAVÍŘOV OS22.

 <p>Google Maps</p>	Hlavní architekt: B. Heiser, V. Svoboda	Generální projektant: KPÚ, Ostrava
	Generální investor: ?	Generální dodavatel: ?
	Datace: Projekt 1962 Realizace ?	Současný stav: 2-a
	Hierarchie: Sídlištní, okrsková vybavenost	Typologie: H2b – O3 – S4 – T2a
Poznámky: - středisko založené na dvou samostatných objektech umístěných do tvaru L		
Základní bibliografie a odkazy: - Z dílen krajských projektových ústavů. Okrskové středisko - Havířov. <i>Československý architekt: čtrnáctideník architektů</i> . Praha: Panorama, 1962, roč. 8, č. 3. ISSN 0009-0697. S. 3.		

Hlavní architekt: E. Kunová, J. Vitáková, M. Ditrť, A. Vélé	Generální projektant: ?
Generální investor: ?	Generální dodavatel: ?
Datace: Projekt 1962 Realizace 1966	Současný stav: 2-a
Hierarchie: Sídlištní, okrsková vybavenost	Typologie: H2a – O1 – S2 – T1a

Poznámky:

- souvislé řazení vícepodlažních objektů podél dopravní komunikace
- architekt sídliště A. Vélé

Základní bibliografie a odkazy:

- ŠMOLÍK, František. Bytová výstavba v Praze: Michelská. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1962, roč. 21, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 439.
- VELÉ, Adolf. Sídliště Michelská. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1965, roč. 24, č. 1. ISSN 0300-5305. S. 21-22.
- ČAPKA, Bohuslav. Rozvoj pražských center. Michelská. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1970, roč. 29, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 291.
- BOROVIČKA, B. Praha na cestě k zajtrajšku. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1975, roč. 17, č. 3. ISSN 1335-2180. S. 9.
- NOVÝ, Otakar. *Architekti Praze*. Praha: Pražský projektový ústav, 1971. Nečísl.
- PASLER, Antonín. *25 let znárodněného stavebnictví v ČSSR*. Praha: Ministerstvo stavebnictví ČSR, 1973. S. 72.

	Hlavní architekt: M. Dufek, V. Rudiš, L. Volák, F. Zounek	Generální projektant: Stavoprojekt, Brno
	Generální investor: Investprojekt, Brno	Generální dodavatel: Pozemní stavby, Brno
	Datace: Projekt 1962 Realizace 1970	Současný stav: 2-c
	Hierarchie: Sídlištní, okrsková vybavenost	Typologie: H2a – O3 – S5 – T5a

Poznámky:

- nízkopodlažní objekty občanské vybavenosti s polouzavřenými atrií
- výtvarné dílo Ladislav Martínek

Základní bibliografie a odkazy:

- PALLA, Vladimír. Projekt nové obytné čtvrti města Brna. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1968, roč. 27, č. 3. ISSN 0300-5305. S. 151-160.
- Lesná – slibný pokus o dobré životní prostředí. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1967, roč. 13, č. 11. ISSN 0009-0697. S. 1-3.
- Notizen: Blick in das Wohngebiet Brno-Lesna. *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1970, roč. 19, č. 5. ISSN 0011-9865. S. 259.
- „Lesná“ - Brno. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1970, roč. 12, č. 3. ISSN 1335-2180. S. 107-108.
- DOSTÁL, Oldřich, Josef PECHAR a Vítězslav PROCHÁZKA. *Moderní architektura v Československu = Sovremennaja architektura v Českoslovákii = Moderne Architektur in der Tschechoslowakei = Modern architecture in Czechoslovakia = L'architecture moderne en Tchécoslovaquie = La arquitectura moderna en Checoslovaquia*. 2. dopl. vyd. Praha: Obelisk, 1970. Obr. příloha nečísl.
- PASLER, Antonín. *25 let znárodněného stavebnictví v ČSSR*. Praha: Ministerstvo stavebnictví ČSR, 1973. S. 76-77.
- RULF, Vladimír. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. Praha: Merkur, 1978. S. 58, 60-61, 62.
- PECHAR, Josef. *Československá architektura: 1945-1977*. Praha: Odeon, 1979. Obr. příloha nečísl.
- MORÁŇ, Milan. *Občanské stavby: Stavby pro administrativu a obchod*. Brno: Ediční středisko Vysokého učení technického, 1986. S. 101, 106.
- URLICH, Petr et al. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006. ISBN 80-010-3413-5. S. 132-143.
- ŠEVČÍK, Oldřich a Ondřej BENEŠ. *Architektura 60. let: "zlatá šedesátá léta" v české architektuře 20. století*. Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-1372-4. S. 159-161.
- *Lesná - 50 let sídliště: historie, současnost, perspektivy: sborník příspěvků k výročí sídliště Lesná*. Brno: Občanské sdružení Obzor Lesná, 2012. 163 s. ISBN 978-80-260-2839-0.
- SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie et al., ed. *Paneláci 1: Padesát sídlišť v českých zemích: kritický katalog k cyklu výstav Příběh paneláku*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2016. ISBN 978-80-7101-161-3. S. 242-249.
- SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie et al., ed. *Paneláci 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989: kritický katalog k výstavě Bydlení: panelové sídliště / Plány, realizace, bydlení 1945-1989*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2017. ISBN 978-80-7101-169-9. S. 157.
- VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 1*. Praha: Bigg Boss, 2022. ISBN 978-80-908359-1-7. S. 589, 592-593.
- PECKA, Lukáš. *Brněnská sídliště a jejich urbanistická struktura*. Brno, 2013. Disertační práce. Vysoké technické učení v Brně, Fakulta architektury, Ústav navrhování II. Vedoucí práce Iva POSLUŠNÁ. S. 124-128.
- Nákupní centrum Obzor. In: *Brunn.cz* [online]. 22. 9. 2011 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: <http://www.brunn.cz/nakupni-centrum-obzor/>.
- Památkový katalog: Centrum občanské vybavenosti Obzor. In: *Národní památkový ústav* [online]. © 2015 [cit. 2021-06-04]. Dostupné z: <https://www.pamatkovykatalog.cz/centrum-obcanske-vybavenosti-obzor-22385868>.
- Polyfunkční dům Obzor Brno. In: *IMOS development* [online]. © 2016 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: <https://www.imos-development.cz/nove-byty-domy/polyfunkcni-dum-obzor-brno>.
- Paneláci map: Lesná. In: *Paneláci.cz* [online]. © 2017 [cit. 2021-06-06]. Dostupné z: <http://panelaci.cz/map/#/detail/105>.
- Brněnský architektonický manuál. *Objekty: Centrum občanské vybavenosti Obzor* [online]. © 2021 [cit. 2021-06-04]. Dostupné z: <https://www.bam.brno.cz/objekt/d029-centra-obcanske-vybavenosti-obzor>.

- **Obzor. In: Archiweb [online]. 2021 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: <https://www.archiweb.cz/b/obzor>.**
- DIVINA, Miroslav. Sídliště Brno–Lesná. In: *Archiweb* [online]. 2021 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: <https://www.archiweb.cz/b/sidliste-brno-lesna>.
- Pták. In: *Vetřelci a volavky* [online]. 2021 [cit. 2021-07-24]. Dostupné z: <http://www.vetrelciavolavky.cz/sochy/ptak-2>.

OBCHODNÍ STŘEDISKO SÍDLIŠTĚ KRČ, PRAHA

OS25.

Hlavní architekt: J. Kalous, J. Zelený, Z. Čech, M. Prajzler, F. Baumelt	Generální projektant: Pražský projektový ústav
Generální investor: ?	Generální dodavatel: ?
Datace: Projekt 1962 Realizace 1971	Současný stav: 2-a
Hierarchie: Sídlištní, okrsková vybavenost	Typologie: H2b – O3 – S3 – T1a

Poznámky:

- souvislé řazení dvoupodlažních pavilonů oddělujících dopravní komunikaci od bytových domů
- výtvarná díla K. Durych, Č. Krátký, J. Moravcová

Základní bibliografie a odkazy:

- ŠMOLÍK, František. Bytová výstavba v Praze: Krč – Lhotka. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1962, roč. 21, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 439.
- ČAPKA, Bohuslav. Rozvoj pražských center. Krč. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1970, roč. 29, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 289.
- **LASOVSKÝ, Jiří. Dům obchodu, služeb a osvěty. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1971, roč. 30, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 308-310.**
- Z dílen krajských projektových ústavů. Sídliště Krč v Praze. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1963, roč. 9, č. 1. ISSN 0009-0697. S. 3.
- MAXA, M. Další výstava o Prahe. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1975, roč. 17, č. 6. ISSN 1335-2180. S. 59.
- NOVÝ, Otakar. *Architekti Praze*. Praha: Pražský projektový ústav, 1971. Nečísł.
- PECHAR, Josef. *Československá architektura: 1945-1977*. Praha: Odeon, 1979. Obr. příloha nečísł.
- SVOBODA, Jan E. a Jindřich NOLL. *Praha 1945-2003: kapitoly z poválečné a současné architektury*. Praha: Libri, 2006. ISBN 80-727-7304-6. S. 118-119.
- Název neznámý. In: *Vetřelci a volavky* [online]. 2021 [cit. 2021-07-24]. Dostupné z: <http://www.vetrelciavolavky.cz/sochy/nazev-neznamy-67>.

OBCHODNÍ STŘEDISKO SÍDLIŠTĚ PROSEK, PRAHA

OS26.

Hlavní architekt: Eva Kunová, Oldřich Kratochvíl	Generální projektant: ?
Generální investor: ?	Generální dodavatel: ?
Datace: Projekt 1963 Realizace 1970	Současný stav: 2-a
Hierarchie: Sídlištní, okrsková vybavenost	Typologie: H2b – O3 – S3 – T1a

Poznámky:

- krytá pěší obchodní ulice formovaná solitérními objekty občanské vybavenosti

Základní bibliografie a odkazy:

- ŠMOLÍK, František. Bytová výstavba v Praze: Severní město – Prosek. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1962, roč. 21, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 440.
- ČAPKA, Bohuslav. Rozvoj pražských center. Prosek. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1970, roč. 29, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 290.
- KRATOCHVÍL, Petr. Město jako kulturní fenomén. *Architektúra & urbanizmus: časopis pre teóriu architektúri a urbanizmu*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1981, roč. 15, č. 4. ISSN 0044-8680. S. 209.
- NOVÝ, Otakar. *Architekti Praze*. Praha: Pražský projektový ústav, 1971. Nečísl.
- PECHAR, Josef. **Československá architektura: 1945-1977. Praha: Odeon, 1979. Obr. příloha nečísl.**
- ŠEVČÍK, Oldřich a Ondřej BENEŠ. *Architektura 60. let: "zlatá šedesátá léta" v české architektuře 20. století*. Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-1372-4. S. 250-251.

OBCHODNÍ STŘEDISKO SÍDLIŠTĚ III, PREŠOV

OS27.

Hlavní architekt: František Souček	Generální projektant: Stavoprojekt, Prešov
Generální investor: Stavoinvesta, Prešov	Generální dodavatel: Pozemné stavby, Prešov
Datace: Projekt 1963 Realizace 1974	Současný stav: 1-a
Hierarchie: Sídlištní, okrsková vybavenost	Typologie: H2b – O3 – S7 – T4a

Poznámky:

- kompaktní dvoupodlažní objekt s proskleným parterem po celém obvodu
- cena za nejlepší realizaci Stavoprojektu Prešov za rok 1974

Základní bibliografie a odkazy:

- **-SK-. Stredisko pre všedný deň. Československý architekt: čtrnáctideník architektů. Praha: Panorama, 1975, roč. 21, č. 9. ISSN 0009-0697. S. 3.**
- Stredisko nákupu pre sídlisko Prešov III. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1964, roč. 6, č. 9. ISSN 1335-2180. S. 203.
- HAJDUČEK, J. Stredisko nákupu a služieb, sídlisko III Prešov. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1975, roč. 17, č. 4. ISSN 1335-2180. S. 13-14.
- Nákupné centrum Družba v novom šate. In: *Prešov: oficiálne webové sídlo mesta* [online]. 7. 11. 2019 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: <https://www.presov.sk/oznamy/nakupne-centrum-druzba-v-novom-sate.html>.

Hlavní architekt: J. Lasovský, J. Krč, J. Záruba, V. Procházka	Generální projektant: Pražský projektový ústav
Generální investor: ?	Generální dodavatel: ?
Datace: Projekt 1964 Realizace 1968	Současný stav: 2-a
Hierarchie: Sídlištní, okrsková vybavenost	Typologie: H2b – O3 – S3 – T1a

Poznámky:

- krytá pěší obchodní ulice formovaná objekty občanské vybavenosti a bytovými domy
- výtvarná díla M. Zet, M. Chlupáč, Z. Šimek, S. Kolíbal, E. Cimbura, osvětlení J. Čáp, reklamní nápisy L. Weisbergrová

Základní bibliografie a odkazy:

- ŠMOLÍK, František. Bytová výstavba v Praze: Pankrác I. a II. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1962, roč. 21, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 438.
- Sídliště Pankrác I a Pankrác II. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1965, roč. 24, č. 1. ISSN 0300-5305. S. 18-20.
- ČAPKA, Bohuslav. Rozvoj pražských center. Pankrác I. a II. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1970, roč. 29, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 286-287.
- Obchodní ulice – Praha Pankrác. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1973, roč. 32, č. 5. ISSN 0300-5305. S. 238-240.
- ČADA, Josef. Architektonické bariéry kolem nás. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1977, roč. 36, č. 5. ISSN 0300-5305. S. 219.
- **Přehlídka architektonických prací členů SA ČSR a ZSA. Československý architekt: čtrnáctideník architektů. Praha: Panorama, 1973, roč. 19, č. 7. ISSN 0009-0697. S. 2.**
- Notizen: Das gesellschaftliche Zentrum des Prager Wohngebietes Pankraz. *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1973, roč. 22, č. 12. ISSN 0011-9865. S. 706.
- BOROVIČKA, B. Praha na cestě k zajtrajšku. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1975, roč. 17, č. 3. ISSN 1335-2180. S. 10.
- NOVÝ, Otakar. *Architekti Praze*. Praha: Pražský projektový ústav, 1971. Nečísl.
- PECHAR, Josef. *Československá architektura: 1945-1977*. Praha: Odeon, 1979. Obr. příloha nečísl.
- SVOBODA, Jan E. a Jindřich NOLL. *Praha 1945-2003: kapitoly z poválečné a současné architektury*. Praha: Libri, 2006. ISBN 80-727-7304-6. S. 108, 111.
- ŠEVČÍK, Oldřich a Ondřej BENEŠ. *Architektura 60. let: "zlatá šedesátá léta" v české architektuře 20. století*. Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-1372-4. S. 199.
- LUKEŠ, Zdeněk a Petr KRATOCHVÍL. *Praha moderní: velký průvodce po architektuře 1950-2000. IV*. V Praze: Paseka, 2015. ISBN 978-80-7432-653-0. S. 147.
- Fontána. In: *Vetřelci a volavky* [online]. 2021 [cit. 2021-07-24]. Dostupné z: <http://www.vetrelciavolavky.cz/sochy/fontana-28>.
- Fontána s plastikou ryb u nákupního střediska na sídlišti Pankrác I. In: *Pražské kašny a fontány* [online]. 2021 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: <https://www.prazskekasny.cz/fontana-s-plastikou-ryb-u-nakupniho-strediska-na-sidlisti-pankrac-i/>.
- Kašna. In: *Vetřelci a volavky* [online]. 2021 [cit. 2021-07-24]. Dostupné z: <http://www.vetrelciavolavky.cz/sochy/kasna-2>.
- Obyčejná madona. In: *Vetřelci a volavky* [online]. 2021 [cit. 2021-07-24]. Dostupné z: <http://www.vetrelciavolavky.cz/sochy/obycejna-madona>.
- Záznam 17291: Bazének s mělkými míсами a vodotryskem - obchodní centrum sídliště Pankrác I. In: *Sochy a města* [online]. © 2021 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: <https://sochyamesta.cz/zaznam/17291>.

OBCHODNÍ STŘEDISKO SÍDLIŠTĚ VARGOVO POLE, ROŽŇAVA

OS29.

	Hlavní architekt: E. Kramár, J. Špriak	Generální projektant: ?
	Generální investor: ?	Generální dodavatel: ?
	Datace: Projekt 1964 Realizace ?	Současný stav: 1-a
	Hierarchie: Sídlištní, okrsková vybavenost	Typologie: H2b – 03 – S7 – T5a
Poznámky: - soustava dvoupodlažních objektů vytvářející dva atriové prostory, jeden pro zákazníky a druhý pro zásobování		
Základní bibliografie a odkazy: - Nové centrum v Rožňave. <i>Projekt: revue slovenskej architektúry</i> . Bratislava, 1964, roč. 6, č. 7. ISSN 1335-2180. S. 156.		

OBCHODNÍ STŘEDISKO, MARTIN - SEVER

OS30.

	Hlavní architekt: ?	Generální projektant: ?
	Generální investor: ?	Generální dodavatel: ?
	Datace: Projekt 1964 Realizace 1970	Současný stav: 2-a
	Hierarchie: Sídlištní, okrsková vybavenost	Typologie: H2b – 01 – S3 – T1a
Poznámky: - soustava jednopodlažních a dvoupodlažních objektů rozmístěných mezi obytnými bloky		
Základní bibliografie a odkazy: - RULF, Vladimír. <i>Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb</i> . Praha: Merkur, 1978. S. 77, 79-82.		

Hlavní architekt: Josef Burda	Generální projektant: KPÚ, Ústí nad Labem
Generální investor: ?	Generální dodavatel: ?
Datace: Projekt 1964 Realizace 1970	Současný stav: 1-a
Hierarchie: Předměstská, obvodová vybavenost	Typologie: H1b – O1 – S2 – T1a

Poznámky:

- podlouhlý dvoupodlažní objekt kontrastující se čtyřmi věžovými bytovými domy a s průběžným ochozem v patře

Základní bibliografie a odkazy:

- **Obchodní středisko v novém Mostě. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1971, roč. 30, č. 10. ISSN 0300-5305. S. 459-461.**
- JINDRA, Jiří. Obvodní nákupní střediska ve městech. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1963, roč. 9, č. 5. ISSN 0009-0697. S. 3.
- KOHOUT, Michal a Rostislav ŠVÁCHA. *Česká republika - moderní architektura*. Praha: Zlatý řez, 2014. ISBN 978-80-903826-0-2. S. 456.
- Mozaika. In: *Vetřelci a volavky* [online]. 2021 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: <http://www.vetrelciavolavky.cz/sochy/mozaika-51>.

Hlavní architekt: M. Sýkora, Z. Tichý, J. Peklo	Generální projektant: KPÚ, Plzeň
Generální investor: SD Jednota	Generální dodavatel: ?
Datace: Projekt 1964 Realizace 1972	Současný stav: 1-a
Hierarchie: Sídlištní, obvodová vybavenost	Typologie: H1b – O3 – S5 – T5a

Poznámky:

- soliterní dvoupodlažní objekt s vnitřním atriem vzešlý z vnitroústavní soutěže
- výtvarné dílo František Pavlas

Základní bibliografie a odkazy:

- SÝKORA, Miloslav. Problémy občanského vybavení v Plzni. Obslužné centrum sídliště Plzeň-Doubravka. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1967, roč. 26, č. 6. ISSN 0300-5305. S. 345-346.
- **Družstevní centrum – výstavba 1967-1972. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1974, roč. 33, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 329.**
- CHRT, Jaroslav. Nové obslužné centrum v Plzni Doubravce. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1965, roč. 11, č. 20-21. ISSN 0009-0697. S. 6.
- MŠ. Družstevní centrum v Plzni – Doubravce. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1973, roč. 19, č. 23. ISSN 0009-0697. S. 3.
- Einkaufs- und Dienstleistungszentrum in Pilsen-Doubravka. *Deutsche Architektur*. Berlin: Henschelverlag, 1969, roč. 18, č. 4. ISSN 0011-9865. S. 237.
- RULF, Vladimír. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. Praha: Merkur, 1978. S. 106-109, obr. příloha nečisl.
- PECHAR, Josef. *Československá architektura: 1945-1977*. Praha: Odeon, 1979. Obr. příloha nečisl.
- Plzeň - Centrum Doubravka. In: *Youtube* [online]. 30. 6. 2021 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=ff3QNFxOEHY>.
- Paneláci map: Doubravka. In: *Paneláci.cz* [online]. © 2017 [cit. 2021-06-06]. Dostupné z: <http://panelaci.cz/map/#/detail/131>.
- *Centrum Doubravka* [online]. © 2021 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: <https://www.centrumdoubravka.cz/>.
- Fontána. In: *Vetřelci a volavky* [online]. 2021 [cit. 2021-07-24]. Dostupné z: <http://www.vetrelciavolavky.cz/sochy/fontana-21>.

OBCHODNÍ STŘEDISKO SÍDLIŠTĚ ŠTRKOVEC, BRATISLAVA

OS33.

 <p>Google Maps</p>	Hlavní architekt: L. Pinkalský, T. Gebauer	Generální projektant: Stavoprojekt
	Generální investor: ?	Generální dodavatel: ?
	Datace: Projekt ? Realizace 1965	Současný stav: 1-a
	Hierarchie: Sídlištní, obvodová vybavenost	Typologie: H2a – O3 – S6 – T4a
<p>Poznámky:</p> <ul style="list-style-type: none"> - jednopodlažní budova na půdorysu tvaru U s otevřeným hospodářským dvorem k hlavní komunikaci doplněná dalšími objekty občanské vybavenosti 		
<p>Základní bibliografie a odkazy:</p> <ul style="list-style-type: none"> - JENDREJÁK, Ludovít. Obvodné nákupné centrum a okrsková vybavenosť v sídlisku Štrkovec. <i>Projekt: revue slovenskej architektúry</i>. Bratislava, 1965, roč. 7, č. 2-3. ISSN 1335-2180. S. 53-55. - KRIVOŠOVÁ, Jana a Elena LUKÁČOVÁ. <i>Premeny súčasnej architektúry Slovenska</i>. Bratislava: Alfa, 1990. ISBN 80-05-00600-4. S. 70-71. 		

OBCHODNÍ STŘEDISKO SÍDLIŠTĚ MIZEROV, KARVINÁ

OS34.

 <p>Google Maps</p>	Hlavní architekt: Jiří Kučera	Generální projektant: Stavoprojekt, Ostrava
	Generální investor: ?	Generální dodavatel: Pozemní stavby, Ostrava
	Datace: Projekt 1965 Realizace ?	Současný stav: 1-a
	Hierarchie: Sídlištní, obvodová vybavenost	Typologie: H1b – O3 – S3 – T1a
<p>Poznámky:</p> <ul style="list-style-type: none"> - tři samostatné objekty evokující obchodní ulici 		
<p>Základní bibliografie a odkazy:</p> <ul style="list-style-type: none"> - RULF, Vladimír. <i>Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb</i>. Praha: Merkur, 1978. S. 82-83. - SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie et al., ed. <i>Paneláci 1: Padesát sídlišť v českých zemích: kritický katalog k cyklu výstav Příběh paneláku</i>. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2016. ISBN 978-80-7101-161-3. S. 164-171. 		

	Hlavní architekt: Josef Polák, Milan Rejchl	Generální projektant: Pražský projektový ústav
	Generální investor: Výstavba hl. m. Prahy	Generální dodavatel: Konstruktiva
	Datace: Projekt 1965 Realizace 1966	Současný stav: 2-c
	Hierarchie: Sídlištní, okrsková vybavenost	Typologie: H2a – O3 – S5 – T5a

Poznámky:

- dva objekty s občanskou vybaveností utvářející intimní atrium
- výtvarná díla D. Mírová, L. Hladíková, M. Rychlíková

Základní bibliografie a odkazy:

- DOLEŽEL, Alois. Sloh občanských staveb a montované konstrukce. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1969, roč. 28, č. 6. ISSN 0300-5305. S. 403.
- ČAPKA, Bohuslav. Rozvoj pražských center. Invalidovna. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1970, roč. 29, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 284.
- BOROVIČKA, B. Praha na cestě k zítřku. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1975, roč. 17, č. 3. ISSN 1335-2180. S. 9.
- DOSTÁL, Oldřich, Josef PECHAR a Vítězslav PROCHÁZKA. *Moderní architektura v Československu = Sovremennaja architektura v Českoslovakii = Moderne Architektur in der Tschechoslowakei = Modern architecture in Czechoslovakia = L'architecture moderne en Tchécoslovaquie = La arquitectura moderna en Checoslovaquia*. 2. dopl. vyd. Praha: Obelisk, 1970. Obr. příloha nečísl.
- NOVÝ, Otakar. *Architekti Praze*. Praha: Pražský projektový ústav, 1971. Nečísl.
- **PECHAR, Josef. *Československá architektura: 1945-1977*. Praha: Odeon, 1979. Obr. příloha nečísl.**
- ŠEVČÍK, Oldřich a Ondřej BENEŠ. *Architektura 60. let: "zlatá šedesátá léta" v české architektuře 20. století*. Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-1372-4. S. 154, 158.
- ZIKMUND-LENDER, Ladislav, ed. *Experimentální sídliště Invalidovna*. Hradec Králové: Zikmund, 2014. ISBN 978-80-905271-3-3. S. 44-48, 60-61, 128, 131.
- SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie et al., ed. *Paneláci 1: Padesát sídlišť v českých zemích: kritický katalog k cyklu výstav Příběh paneláku*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2016. ISBN 978-80-7101-161-3. S. 192-199.
- VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 2*. Praha: Bigg Boss, 2022. ISBN 978-80-908359-1-7. S. 192, 193, 199-201.
- HUBER-HOUDOVÁ, Helena, ed. *1956 - 1989: Architektura všem. Životní styl - každodennost - média*. Praha: Národní galerie Praha, 2023. ISBN 978-80-7035-814-6. S. 48-49, 62-63.
- ŠPAČKOVÁ, Eva. *Architektura obchodních domů na pražských sídlištích*. Olomouc, 2018. Dostupné také z: <https://theses.cz/id/medy2r/?lang=en>. Bakalářská práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Katedra dějin umění. Vedoucí práce Rostislav ŠVÁCHA. S. 22-24.
- Skryté poklady architektury – 28. díl – Sídlíště Invalidovna a Hotel Expo. In: *TV architect* [online]. © 2021 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: <https://www.tvarchitect.com/video/s-p-a-28-invalidovna-hotel-expo/>.
- Paneláci map: Invalidovna. In: *Paneláci.cz* [online]. © 2017 [cit. 2021-06-06]. Dostupné z: <http://panelaci.cz/map/#/detail/149>.
- Fontána s plastikou u stanice metra Invalidovna. In: *Pražské kašny a fontány* [online]. 2021 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: <https://www.prazskekasny.cz/fontana-s-plastikou-u-stanice-metra-invalidovna/>.

OBCHODNÍ STŘEDISKO SÍDLIŠTĚ KROČEHLAVY, Kladno

OS36.

Hlavní architekt: J. Čermák, F. Štráchal, L. Viček	Generální projektant: KPÚ, Praha
Generální investor: ?	Generální dodavatel: ?
Datace: Projekt 1965 Realizace 1975	Současný stav: 1-a
Hierarchie: Sídlištní, okrsková vybavenost	Typologie: H1a – O3 – S2 – T1a

Poznámky:

- horizontální objekt s celoproskleným průčelím evokující obchodní ulici

Základní bibliografie a odkazy:

- **Sídliště Kladno-Kročehlavy. Československý architekt: čtrnáctideník architektů. Praha: Panorama, 1973, roč. 19, č. 12. ISSN 0009-0697. S. 1.**
- ŠEVČÍK, Oldřich a Ondřej BENEŠ. *Architektura 60. let: "zlatá šedesátá léta" v české architektuře 20. století.* Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-1372-4. S. 225.
- Paneláci map: Kročehlavy. In: *Paneláci.cz* [online]. © 2017 [cit. 2021-06-06]. Dostupné z: <http://panelaci.cz/map/#/detail/54>.

OBCHODNÍ STŘEDISKO SÍDLIŠTĚ FIFEJDY, Ostrava

OS37.

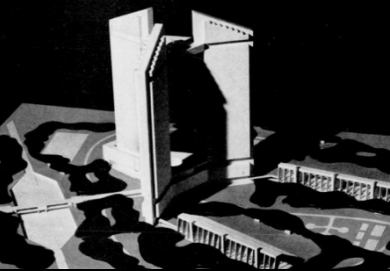
Hlavní architekt: J. Havlíček, M. Holek	Generální projektant: Stavoprojekt, Ostrava
Generální investor: Městský investorský útvar, Ostrava	Generální dodavatel: Pozemní stavby, Ostrava
Datace: Projekt 1965 Realizace 1975	Současný stav: 1-a
Hierarchie: Sídlištní, okrsková vybavenost	Typologie: H1b – O3 – S7 – T5a

Poznámky:

- středisko formované kolem atria doplněného reklamní věží s akustickým signálem

Základní bibliografie a odkazy:

- **PETRUSIAK, Jiří. Hodnocení staveb 5. pětiletky. Sídliště Fifejdy v Ostravě. Československý architekt: čtrnáctideník architektů. Praha: Panorama, 1977, roč. 23, č. 21. ISSN 0009-0697. S. 3.**
- Havíř – uvítání do sídliště. In: *Vetřelci a volavky* [online]. 2021 [cit. 2021-07-24]. Dostupné z: <http://www.vetrelciavolavky.cz/sochy/havir-uvitani-do-sidliste>.

DOMURBIA, PRAHA		OS38.
	Hlavní architekt: Karel Honzík	Generální projektant: -N-
	Generální investor: -N-	Generální dodavatel: -N-
	Datace: Projekt 1966 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
	Hierarchie: Předměstská, -N-	Typologie: H1b – O3 – S1 – T1a
Poznámky: - experimentální projekt rozvětveného obytného objektu integrujícího v sobě občanskou vybavenost		
Základní bibliografie a odkazy: - HONZÍK, Karel. Domurbia, další stupeň ve vývoji organizace města. <i>Československý architekt: čtrnáctideník architektů</i> . Praha: Panorama, 1965, roč. 11, č. 3. ISSN 0009-0697. S. 3. - HONZÍK, Karel. Domurbia. <i>Projekt: revue slovenskej architektúry</i> . Bratislava, 1966, roč. 8, č. 4. ISSN 1335-2180. S. 85-87. - KRÁSNÝ, Jan. <i>Statě z kompozice obytných souborů</i> . Praha: SNTL, 1979. S. 82. - PECHAR, Josef. Československá architektura: 1945-1977. Praha: Odeon, 1979. Obr. příloha nečísl.		

DOLNÍ CENTRUM, LIBEREC		OS39.
	Hlavní architekt: M. Masák, O. Binar, S. Hanzík, V. Pospíšil, V. Beran	Generální projektant: SIAL
	Generální investor: -N-	Generální dodavatel: -N-
	Datace: Projekt 1966-68 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
	Hierarchie: Předměstská, centrální vybavenost	Typologie: H2b – O3 – S3 – T4b
Poznámky: - ojedinelý návrh nového centra vycházející ze západních myšlenek architektonického strukturalismu - jedinou realizovanou budovou návrhu bylo obchodní středisko Ještěd (viz níže)		
Základní bibliografie a odkazy: - PROCHÁZKA, Vítězslav. Úsilí libereckých architektů o zlidštění architektury. <i>Architektura ČSR</i> . Praha: Svaz architektů ČSR, 1968, roč. 27, č. 8. ISSN 0300-5305. S. 483-497. - ŠEVČÍK, Oldřich a Ondřej BENEŠ. <i>Architektura 60. let: "zlatá šedesátá léta" v české architektuře 20. století</i> . Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-1372-4. S. 320. - ŠVÁCHA, Rostislav, ed. Sial. Olomouc: Arbor vitae, 2010. ISBN 978-80-87164-41-9. S. 74-83. - VLADIMÍR 518, ed. <i>Architektura 58-89, svazek 1</i> . Praha: Bigg Boss, 2022. ISBN 978-80-908359-1-7. S. 392.		

Hlavní architekt: M. Jarolím, M. Jehlička, M. Danda, Havelka, B. Jánský	Generální projektant: KPÚ, Praha
Generální investor: ?	Generální dodavatel: ?
Datace: Projekt 1966 Realizace 1970	Současný stav: 1-a
Hierarchie: Sídlištní, obvodová vybavenost	Typologie: H2b – O2 – S2 – T1a

Poznámky:

- středisko tvořené třemi samostatnými objekty bez prostorových souvislostí řazených podél dopravní komunikace
- obvodovou vybavenost tvořil Dům obchodu a služeb Šárka (M. Danda a M. Jarolím, 1966-70)

Základní bibliografie a odkazy:

- ŠMOLÍK, František. Bytová výstavba v Praze: Červený vrch. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1962, roč. 21, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 434.
- ČAPKA, Bohuslav. Rozvoj pražských center. Červený vrch. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1970, roč. 29, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 281.
- POLÍVKOVÁ, Helena a Helena, JANIŠOVÁ. Problematika nákupních center v pražské středočeské aglomeraci. Úvaha o nákupních zvyklostech obyvatel: urbanisticko-sociologický průzkum. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1973, roč. 32, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 353-357.
- NOVÝ, Otakar. *Architekti Praze*. Praha: Pražský projektový ústav, 1971. Nečísl.
- RULF, Vladimír. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. Praha: Merkur, 1978. S. 95-99.
- VORLÍK, Petr a Klára BRŮHOVÁ. *Beton, Břasy, Boletice: Praha na vlně brutalismu*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2019. ISBN 978-80-01-06567-9. S. 38-39.
- BĚLOHUBÝ, Jan. Aby Červený vrch a Billa po rekonstrukci opět dělaly parádu. In: *Naše Praha 6* [online]. 23. 2. 2018 [cit. 2021-07-11]. Dostupné z: <http://www.nasepraha6.cz/zpravy-41/aby-cerveny-vrch-a-billa-po-rekonstrukci-opet-d>.
- Osa Červený vrch. In: *Městská část Praha 6* [online]. © 2021 [cit. 2021-07-11]. Dostupné z: <https://www.praha6.cz/osacervenyvrch>.

OBCHODNÍ STŘEDISKO LUNA, PLZEŇ - BORY

OS41.

	Hlavní architekt: František Lojda	Generální projektant: Stavoprojekt, Plzeň
	Generální investor: Krajský investorský úřad, Plzeň	Generální dodavatel: Pozemní stavby, Plzeň
	Datace: Projekt 1966 Realizace 1974	Současný stav: 1-a
	Hierarchie: Sídlištní, obvodová vybavenost	Typologie: H1b – O4 – S5 – T5b
<p>Poznámky:</p> <ul style="list-style-type: none"> - solitérní hranol otevřený arkádou zpřístupňující zastřešenou halu - výtvarná díla Bořivoj Rak a Zdeněk Jílek 		
<p>Základní bibliografie a odkazy:</p> <ul style="list-style-type: none"> - SÝKORA, Miloslav. Obytný soubor Plzeň-Bory. <i>Architektura ČSR</i>. Praha: Svaz architektů ČSR, 1977, roč. 36, č. 4. ISSN 0300-5305. S. 147-149. - SÝKORA, M., LUKEŠ, M. a J. PEKLO. Hodnocení staveb 5. pětiletky. Centrální nákupní a společenské středisko Luna. Československý architekt: čtrnáctideník architektů. Praha: Panorama, 1977, roč. 23, č. 20. ISSN 0009-0697. S. 4. - SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie et al., ed. <i>Paneláci 1: Padesát sídlišť v českých zemích: kritický katalog k cyklu výstav Příběh paneláku</i>. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2016. ISBN 978-80-7101-161-3. S. 236-241. - Paneláci map: Bory, Jižní Předměstí. In: <i>Paneláci.cz</i> [online]. © 2017 [cit. 2021-06-06]. Dostupné z: http://panelaci.cz/map/#/detail/133. - Luna obchodní centrum. In: <i>Luna – Plzeň</i> [online]. © 2009-2021 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: http://www.luna-plzen.cz/. - Radost ze života. In: <i>Vetřelci a volavky</i> [online]. 2021 [cit. 2021-07-24]. Dostupné z: http://www.vetrelciavolavky.cz/sochy/nazev-neznamy-190. 		

OBCHODNÍ STŘEDISKO CENTRUM, ZVOLEN

OS42.

	Hlavní architekt: Jozef Pálka	Generální projektant: Stavoprojekt, Banská Bystrica
	Generální investor: ONV Zvolen	Generální dodavatel: Pozemné stavby, Banská Bystrica
	Datace: Projekt 1966 Realizace 1974	Současný stav: 1-a
	Hierarchie: Předměstská, centrální vybavenost	Typologie: H1b – O1 – S2 – T1a
<p>Poznámky:</p> <ul style="list-style-type: none"> - dvoupodlažní objekt s přímočarými schodišti a ochozem představený před bytové domy 		
<p>Základní bibliografie a odkazy:</p> <ul style="list-style-type: none"> - CHROBÁK, J. Nové obchodné stredisko vo Zvolene. <i>Projekt: revue slovenskej architektúry</i>. Bratislava, 1975, roč. 17, č. 5. ISSN 1335-2180. S. 24-25. - KUSÝ, Martin. Architektúra na Slovensku 1945-1975. Bratislava: Pallas, 1976. S. 217. - KRIVOŠOVÁ, Jana a Elena LUKÁČOVÁ. <i>Premeny súčasnej architektúry Slovenska</i>. Bratislava: Alfa, 1990. ISBN 80-05-00600-4. S. 111-112. - DULLA, Matúš a Henrieta MORAVČÍKOVÁ. <i>Architektúra Slovenska v 20. storočí</i>. Bratislava: Slovart, 2002. ISBN 80-714-5684-5. S. 431. 		

OBCHODNÍ STŘEDISKO VČELA, PRAHA - ĎÁBLICE

OS43.

Hlavní architekt: Antonín Tenzer, Jindřich Kulišťák	Generální projektant: Pražský projektový ústav
Generální investor: Výstavba hl. m. Prahy	Generální dodavatel: ?
Datace: Projekt 1967 Realizace 1973	Současný stav: 2-a
Hierarchie: Sídlištní, okrsková vybavenost	Typologie: H2b – O3 – S5 – T5a

Poznámky:

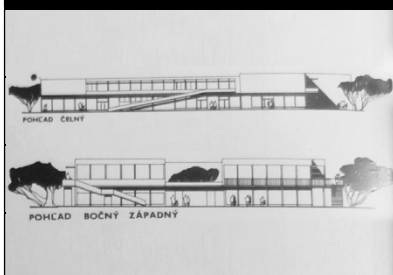
- přízemní pavilony tvořící otevřené atrium pro zákazníky doplněné sloupořadím
- na průčelí keramická plastika (asi V. Dolejš), v atriu plastika abstrahovaného květu (A. Kalvoda)

Základní bibliografie a odkazy:

- ŠMOLÍK, František. Soutěž na urbanistické řešení ěáblické obytné čtvrti v severním sídlišti Prahy. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1963, roč. 22, č. 3. ISSN 0300-5305. S. 171-178.
- TUČEK, Viktor. Parter sídliště ěáblice v Praze. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1981, roč. 40, č. 6. ISSN 0300-5305. S. 256-259.
- **ěáblice – lokální obchodní a společenské centrum. Československý architekt: čtrnáctideník architektů. Praha: Panorama, 1974, roč. 20, č. 12. ISSN 0009-0697. S. 1.**
- Mnohé variace na jedno téma. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1977, roč. 23, č. 12. ISSN 0009-0697. S. 4.
- NOVÝ, Otakar. *Architekti Praze*. Praha: Pražský projektový ústav, 1971. Nečísl.
- RULF, Vladimír. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. Praha: Merkur, 1978. S. 64, S. 64, obr. příloha nečísl.
- SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie et al., ed. *Paneláci 1: Padesát sídlišť v českých zemích: kritický katalog k cyklu výstav Příběh paneláku*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2016. ISBN 978-80-7101-161-3. S. 304-311.
- JELÍNKOVÁ, Marie et al. *Sídliště ěáblice*. V Praze: Spolek přátel sídliště ěáblice, 2019. ISBN 978-80-270-3525-0. S. 110-111.
- ŠPAČKOVÁ, Eva. *Architektura obchodních domů na pražských sídlištích*. Olomouc, 2018. Dostupné také z: <https://theses.cz/id/medy2r/?lang=en>. Bakalářská práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Katedra dějin umění. Vedoucí práce Rostislav ŠVÁCHA. S. 30-31.
- Paneláci map: ěáblice. In: *Paneláci.cz* [online]. © 2017 [cit. 2021-06-06]. Dostupné z: <http://panelaci.cz/map/#/detail/150>.

OBCHODNÍ STŘEDISKO SÍDLIŠTĚ CHRENOVÁ II, NITRA

OS44.

Hlavní architekt: Jozef Dubravický, Štefan Varga	Generální projektant: Stavoprojekt, Nitra
Generální investor: ONV Nitra	Generální dodavatel: Pozemné stavby, Nitra
Datace: Projekt 1967 Realizace asi 1978	Současný stav: 6-d
Hierarchie: Sídlištní, obvodová vybavenost	Typologie: H1b – O3 – S6 – T4a

Poznámky:

- dvoupodlažní objekt s přístupem po obvodě

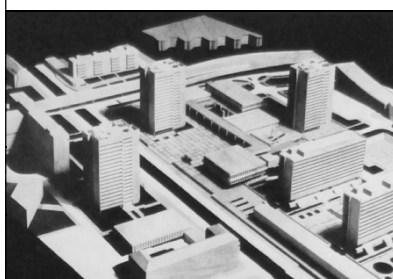
Základní bibliografie a odkazy:

- **SÝKORA, Ján. Obchody a služby na nitrianskom sídlisku Chrenová II. Projekt: revue slovenskej architektúry. Bratislava, 1977, roč. 19, č. 10. ISSN 1335-2180. S. 20-21.**

CENTRUM VRŠOVIC, PRAHA

OS45.

Hlavní architekt: J. Strašek, H. Pešková, D. Pešek	Generální projektant: KPÚ, Praha
Generální investor: ?	Generální dodavatel: -N-
Datace: Projekt 1967/70 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
Hierarchie: Sídlištní, obvodová vybavenost	Typologie: H2b – O4 – S4 – T5a

Poznámky:

- koncept náměstí ve dvou úrovních pro pěší s dopravou v suterénu doplněné třemi výškovými bytovými domy

Základní bibliografie a odkazy:

- **ČAPKA, Bohuslav. Rozvoj pražských center. Vršovice centrální náměstí. *Architektura ČSR. Praha: Svaz architektů ČSR, 1970, roč. 29, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 293.***

OBCHODNÍ STŘEDISKO SÍDLIŠTĚ NOVODVORSKÁ, PRAHA

OS46.

Hlavní architekt: Aleš Bořkovec, Vladimír Ježek	Generální projektant: Pražský projektový ústav
Generální investor: NV hl. m. Prahy	Generální dodavatel: ?
Datace: Projekt ? Realizace 1968	Současný stav: 1-a
Hierarchie: Sídlištní, obvodová vybavenost	Typologie: H1b – O3 – S5 – T5a

Poznámky:

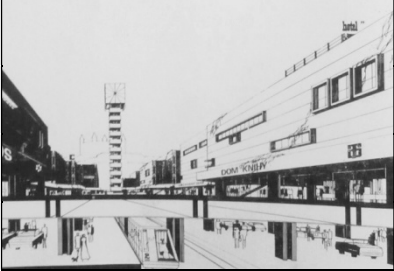
- prostorově velkorosý koncept s atriem a monumentální plastikou s vodním prvkem (J. Novák)

Základní bibliografie a odkazy:

- **ČAPKA, Bohuslav. Rozvoj pražských center. Novodvorská. *Architektura ČSR. Praha: Svaz architektů ČSR, 1970, roč. 29, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 288.***
- KRISE, Jindřich. O jednom pražském sídlišti. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1967, roč. 13, č. 8. ISSN 0009-0697. S. 1.
- BEŇUŠKA, Milan, Dagmar ČERNÁ, Jan MOUČKA a Andreja ZÁVRACKÁ. Centra občanského vybavení. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Lektoroval Jiří NAVRÁTIL. Praha, 1977, roč. 23, č. 11-12. ISSN 0042-9376. S. 7-8.
- NOVÝ, Otakar. *Architekti Praze*. Praha: Pražský projektový ústav, 1971. Nečísl.
- RULF, Vladimír. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. Praha: Merkur, 1978. S. 86, 89-92.
- PECHAR, Josef. *Československá architektura: 1945-1977*. Praha: Odeon, 1979. Obr. příloha nečísl.
- ŠEVČÍK, Oldřich a Ondřej BENEŠ. *Architektura 60. let: "zlatá šedesátá léta" v české architektuře 20. století*. Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-1372-4. S. 172-174.
- ŠPAČKOVÁ, Eva. *Architektura obchodních domů na pražských sídlištích*. Olomouc, 2018. Dostupné také z: <https://theses.cz/id/medy2r/?lang=en>. Bakalářská práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Katedra dějin umění. Vedoucí práce Rostislav ŠVÁCHA. S. 24-26.
- Rekonstrukce náměstí Novodvorská, 1. etapa. In: *Archiweb* [online]. 1997-2021 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: <https://www.archiweb.cz/b/rekonstrukce-namesti-novodvorska-1-etapa>.
- Dálky. In: *Vetřelci a volavky* [online]. 2021 [cit. 2021-07-24]. Dostupné z: <http://www.vetrelciavolavky.cz/sochy/dalky>.

PŘESTAVBA OBCHODNÍ ULICE, BRATISLAVA

OS47.

	Hlavní architekt: Ivan Matušík	Generální projektant: SPÚO, Bratislava
	Generální investor: Min. obchodu SSR, Min. kultury SSR	Generální dodavatel: -N-
	Datace: Projekt 1968-70 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
	Hierarchie: Předměstská, centrální vybavenost	Typologie: H2b – O4 – S3 – T1a
<p>Poznámky:</p> <ul style="list-style-type: none"> - urbanistický návrh vzešlý z architektonické soutěže, jenž plánoval vytvořit víceúrovňové nákupní centrum - spolupráce V. Droppa, J. Hlavice, Z. Ivaničová a S. Kášová. 		
<p>Základní bibliografie a odkazy:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Přehledka architektonických prací členů SA ČSR a ZSA. <i>Československý architekt: čtrnáctideník architektů</i>. Praha: Panorama, 1973, roč. 19, č. 7. ISSN 0009-0697. S. 2. - ZÁŘIŠ, František. Sůtaž na obchodno-spoločenské centrum v Bratislave. <i>Projekt: revue slovenskej architektúry</i>. Bratislava, 1969, roč. 11, č. 1-2. ISSN 1335-2180. S. 18-23. - MATUŠÍK, Ivan. Výstavba obchodných center Bratislavy. <i>Projekt: revue slovenskej architektúry</i>. Bratislava, 1969, roč. 11, č. 11-12. ISSN 1335-2180. S. 232-235. - KARFÍK, Vladimír. Centrum, na ktoré sa čaká. Projekt: revue slovenskej architektúry. Bratislava, 1971, roč. 13, č. 6. ISSN 1335-2180. S. 185-195. - MATUŠÍK, I. Štátny projektový ústav obchodu Bratislava. <i>Projekt: revue slovenskej architektúry</i>. Bratislava, 1974, roč. 16, č. 2-3. ISSN 1335-2180. S. 45. - MATUŠÍK, Ivan. Kam smeruje vývoj obchodného urbanizmu. <i>Projekt: revue slovenskej architektúry</i>. Bratislava, 1979, roč. 21, č. 10. ISSN 1335-2180. S. 11. - Obchodná ulica v Bratislave. Polemika o charaktere širšieho obytného prostredia mestského centra. <i>Projekt: revue slovenskej architektúry</i>. Bratislava, 1984, roč. 26, č. 4-5. ISSN 1335-2180. S. 10-14. - BEŇUŠKA, Milan, Dagmar ČERNÁ, Jan MOUČKA a Andreja ZÁVRACKÁ. Centra občanského vybavení. <i>Výstavba a architektura: dokumentační zprávy</i>. Lektoroval Jiří NAVRÁTIL. Praha, 1977, roč. 23, č. 11-12. ISSN 0042-9376. S. 14-16. 		

OBCHODNÍ STŘEDISKO SÍDLIŠTĚ DRAHOVICE, KARLOVY VARY

OS48.

	Hlavní architekt: B. Kuba, M. Mundilová, J. Pachner	Generální projektant: Stavoprojekt, Plzeň
	Generální investor: Krajská inženýrská organizace, Plzeň	Generální dodavatel: Pozemní stavby, Karlovy Vary
	Datace: Projekt 1968 Realizace 1972	Současný stav: 2-a
	Hierarchie: Sídlištní, okrsková vybavenost	Typologie: H1b – O2 – S2 – T3a
<p>Poznámky:</p> <ul style="list-style-type: none"> - dvoupodlažní monoblok v patře s ochozy 		
<p>Základní bibliografie a odkazy:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Nákupní středisko na sídlišti Karlovy Vary – Drahovice. <i>Československý architekt: čtrnáctideník architektů</i>. Praha: Panorama, 1975, roč. 21, č. 5. ISSN 0009-0697. S. 3. - SÝKORA, M., LUKEŠ, M. a J. PEKLO. Hodnocení staveb 5. pětiletky. Sídliště Karlovy Vary – Drahovice. Československý architekt: čtrnáctideník architektů. Praha: Panorama, 1977, roč. 23, č. 18-19. ISSN 0009-0697. S. 3. - Paneláci map: Drahovice. In: <i>Paneláci.cz</i> [online]. © 2017 [cit. 2021-06-06]. Dostupné z: http://panelaci.cz/map/#/detail/154. 		

	Hlavní architekt: K. Hubáček, M. Masák, V. Voda	Generální projektant: SIAL
	Generální investor: Podniky státního obchodu	Generální dodavatel: Severočeská konstrukce, Ústí / Labem
	Datace: Projekt 1968 Realizace 1979	Současný stav: 6-d
	Hierarchie: Předměstská, centrální vybavenost	Typologie: H1b – O3 – S4 – T4b

Poznámky:

- ojedinělý koncept struktury, založené na pentagonech a hexagonech vytvářející krytý městský prostor
- detailní řešení v interiéru i exteriéru J. Suchomel, M. Brix a M. Baum

Základní bibliografie a odkazy:

- MUSIL, Josef. Sdružování prostředků a činností v rozvoji nevýrobních odvětví. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1986, roč. 45, č. 1. ISSN 0300-5305. S. 46.
- MATOUŠKOVÁ, Kamila. Hodnocení urbanistické a architektonické úrovně. *Výstavba a architektura: dokumentační zprávy*. Lektoroval Vítězslav PROCHÁZKA. Praha, 1987, roč. 33, č. 5. ISSN 0042-9376. S. 15.
- VEBR, Jaroslav a Otakar NOVÝ. *Soudobá architektura ČSSR: [Fot. publikace]*. Praha: Panorama, 1980. S. 86.
- ŠEVČÍK, Oldřich a Ondřej BENEŠ. *Architektura 60. let: "zlatá šedesátá léta" v české architektuře 20. století*. Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-1372-4. S. 354-360.
- *Obnova památek 2011: co s architekturou 60. a 70. let 20. století?*. Praha: Studio Axis, spol. s r.o, 2011, s. 29-35. ISBN 978-80-904081-3-5. S. 53-55.
- KLÍMA, Petr, ed. *Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011. ISBN 978-80-86863-40-5. S. 134-139.
- ZEMAN, Jaroslav. *Liberec: urbanismus, architektura, industriál, pomníky, objekty, památky*. Liberec: Knihy 555, 2011. ISBN 978-80-86660-33-2.
- BENEŠ, Ondřej. *Metody zkoumání a interpretace architektury*. V Praze: České vysoké učení technické, 2016. ISBN 978-80-01-05925-8. S. 127-128.
- JIROUTEK, Jiří. *Už nejdu do Ještědu = I no longer shop at Ještěd*. Liberec: Fenomén Ještěd, 2019. ISBN 978-80-270-7110-4.
- VORLÍK, Petr a Tereza POLÁČKOVÁ, eds. *Architektura na červeném seznamu: normální je nebourat*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2020. ISBN 978-80-01-06759-8. S. 30, 32-33.
- KRAJČÍ, Petr et al. *Navzdory: architekti 1969-1989-2019*. Praha: Grada Publishing, a.s., 2020. ISBN 978-80-271-2583-8. S. 134-135.
- VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 1*. Praha: Bigg Boss, 2022. ISBN 978-80-908359-1-7. S. 392, 410-413.
- HUBER-HOUDOVÁ, Helena, ed. *1956 - 1989: Architektura všem. Životní styl - každodennost - média*. Praha: Národní galerie Praha, 2023. ISBN 978-80-7035-814-6. S. 119, 136-139.
- **URBÁNKOVÁ, Šárka. *Obchodní dům Ještěd v Liberci*. Liberec, 2015. Diplomová práce. Technická univerzita v Liberci, Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická, Katedra filosofie. Vedoucí práce Bohumil NUSKA.**
- Obchodní dům JEŠTĚD. In: *Youtube* [online]. 13. 5. 2009 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=__olgsN7BnJ4.
- LIBEREC: Obchodní centrum JEŠTĚD. In: *Youtube* [online]. 28. 3. 2016 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=GxE1eVSXf6c>.
- Retro: Obchodní dům Ještěd. In: *ČT iVysílání* [online]. © 1996 – 2021 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10176269182-retro/213411000360035/obsah/288644-obchodni-dum-jested>.
- BERAN, Lukáš. Obchodní středisko Ještěd. In: *Archiweb* [online]. Srpen 2006 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: <https://www.archiweb.cz/b/obchodni-stredisko-jested>.
- BENEŠ, Ondřej a Oldřich ŠEVČÍK. In: *EArch* [online]. 30. 3. 2009 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: <https://www.earch.cz/cs/obchodni-stredisko-jested>.
- Památkový katalog: Obchodní dům Ještěd. In: *Národní památkový ústav* [online]. © 2015 [cit. 2021-06-04]. Dostupné z: <https://www.pamatkovykatalog.cz/obchodni-dum-jested-18010583>.
- Obchodní středisko Ještěd. In: *Liberec : Reichenberg: architektura na severu Čech* [online]. 2021 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: <https://liberec-reichenberg.net/stavby/karta/nazev/29-obchodni-stredisko-jested>.

CENTRUM OBCHODU A SLUŽEB ROVNICA I, BRATISLAVA

OS50.

	Hlavní architekt: R. Masný	Generální projektant: Stavoprojekt, Bratislava
	Generální investor: Investing, Bratislava	Generální dodavatel: Pozemné stavby, Bratislava
	Datace: Projekt 1969 Realizace 1973	Současný stav: ?-?
	Hierarchie: Sídlištní, obvodová vybavenost	Typologie: H1b – O3 – S2 – T5a
<p>Poznámky:</p> <ul style="list-style-type: none"> - dvoupodlažní monoblok v patře s ochozy 		
<p>Základní bibliografie a odkazy:</p> <ul style="list-style-type: none"> - DULLA, Matúš. Otázka formy v slovenskej architektúre sedemdesiatych rokov. <i>Architektúra & urbanizmus: časopis pre teóriu architektúry a urbanizmu</i>. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1982, roč. 16, č. 1. ISSN 0044-8680. S. 27. - EHRENBERGER, I. Obchodné stredisko na Rovniciach I. Projekt: revue slovenskej architektúry. Bratislava, 1975, roč. 17, č. 7-8. ISSN 1335-2180. S. 21-23. - BEŇUŠKA, Milan, Dagmar ČERNÁ, Jan MOUČKA a Andreja ZÁVRACKÁ. Centra občanského vybavení. <i>Výstavba a architektura: dokumentační zprávy</i>. Lektoroval Jiří NAVRÁTIL. Praha, 1977, roč. 23, č. 11-12. ISSN 0042-9376. S. 3-6. - MRÁZEK, Pavol a Jozef SKALA, ed. <i>Stavoprojekt, Bratislava: 1949-1989</i>. Bratislava: Alfa, 1989. Nečísł. 		

OBCHODNÍ STŘEDISKO, MYJAVA

OS51.

	Hlavní architekt: ?	Generální projektant: ?
	Generální investor: ?	Generální dodavatel: ?
	Datace: Projekt ? Realizace 60. léta	Současný stav: 1-a
	Hierarchie: Městská, centrální vybavenost	Typologie: H1b – O1 – S1 – T1a
<p>Poznámky:</p> <ul style="list-style-type: none"> - středisko uspořádané do fronty obchodní ulice 		
<p>Základní bibliografie a odkazy:</p> <ul style="list-style-type: none"> - RULF, Vladimír. Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb. Praha: Merkur, 1978. S. 120-122, obr. příloha nečísł. 		

OBCHODNÍ STŘEDISKO, SENICA

OS52.

	Hlavní architekt: ?	Generální projektant: ?
	Generální investor: ?	Generální dodavatel: ?
	Datace: Projekt ? Realizace 60. léta	Současný stav: 2-a
	Hierarchie: Městská, centrální vybavenost	Typologie: H2b – O2 – S3 – T1a
<p>Poznámky:</p> <ul style="list-style-type: none"> - středisko tvořící hlavní náměstí města doplněné obchodním domem 		
<p>Základní bibliografie a odkazy:</p> <ul style="list-style-type: none"> - RULF, Vladimír. <i>Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb</i>. Praha: Merkur, 1978. S. 122-124, obr. příloha nečísl. 		

OBCHODNÍ STŘEDISKO, DĚČÍN

OS53.

	Hlavní architekt: ?	Generální projektant: ?
	Generální investor: ?	Generální dodavatel: ?
	Datace: Projekt ? Realizace 60. léta	Současný stav: 2-a
	Hierarchie: Městská, centrální vybavenost	Typologie: H2b – O2 – S5 – T5a
<p>Poznámky:</p> <ul style="list-style-type: none"> - středisko vytvářející náměstí formované třemi objekty občanské vybavenosti 		
<p>Základní bibliografie a odkazy:</p> <ul style="list-style-type: none"> - RULF, Vladimír. <i>Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb</i>. Praha: Merkur, 1978. S. 125-126, obr. příloha nečísl. - Kotva. In: <i>Vetřelci a volavky</i> [online]. 2021 [cit. 2021-07-24]. Dostupné z: http://www.vetrelciavolavky.cz/sochy/kotva-0. 		

CENTRUM SÍDLIŠTĚ PANKRÁC, PRAHA**OS54.**

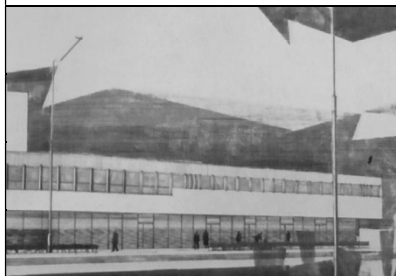
Hlavní architekt: František Šmolík, Zdeněk Císař	Generální projektant: Pražský projektový ústav
Generální investor: ?	Generální dodavatel: -N-
Datace: Projekt před 1970 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
Hierarchie: Sídlištní, obvodová vybavenost	Typologie: H2b – O3 – S5 – T6a

Poznámky:

- centrální prostor se zelení formovaný objekty občanské vybavenosti vč. obchodního domu

Základní bibliografie a odkazy:

- **ČAPKA, Bohuslav. Rozvoj pražských center. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1970, roč. 29, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 278.**

OS SÍDLIŠTĚ SPOŘILOV, PRAHA**OS55.**

Hlavní architekt: Jaromír Růžička	Generální projektant: ?
Generální investor: ?	Generální dodavatel: -N-
Datace: Projekt před 1970 Realizace ?	Současný stav: 1-a
Hierarchie: Sídlištní, obvodová vybavenost	Typologie: H2b – O2 – S4 – T3a

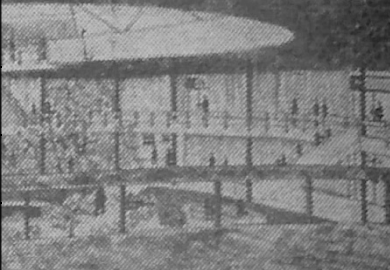
Poznámky:

- koncept náměstí se třemi objekty občanské vybavenosti vč. realizovaného obchodního střediska
- výtvarné dílo Adolf Havelka

Základní bibliografie a odkazy:

- **ČAPKA, Bohuslav. Rozvoj pražských center. *Spořilov. Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1970, roč. 29, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 285.**
- Obchodní dům Centrum. In: *Obchodní domy Regata* [online]. 2021 [cit. 2021-07-11]. Dostupné z: <https://www.odregata.cz/od-centrum>.
- Průvodce Praha: Spořilov. In: *Prostor – architektura, interiér, design* [online]. 2021 [cit. 2021-07-11]. Dostupné z: <https://www.prostor-ad.cz/pruvodce/praha/sporilov/sporilovii/sporilovii.htm>.
- Výtvarný poutač - obchodní dům Centrum. In: *Vetřelci a volavky* [online]. 2021 [cit. 2021-07-11]. Dostupné z: <http://www.vetrelciavolavky.cz/sochy/vytvarny-poutac-obchodni-dum-centrum>.

A-Z CENTRUM, PRAHA		OS56.
	Hlavní architekt: Ivo Oberstein, V Langer	Generální projektant: Projektový ústav hl. města Prahy
	Generální investor: Středisko pro rozvoj obch. sítě, Praha	Generální dodavatel: -N-
	Datace: Projekt 1970 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
	Hierarchie: Mimoměstská, centrální vybavenost	Typologie: H1b – O3 – S5 – T6b
Poznámky: - experimentální studie mimoměstského střediska plně klimatizovaného s odstavnou plochou pro 2000 automobilů		
Základní bibliografie a odkazy: - POLÍVKOVÁ, Helena a Helena, JANIŠOVÁ. Problematika nákupních center v pražské středočeské aglomeraci. Úvaha o nákupních zvyklostech obyvatel: urbanisticko-sociologický průzkum. <i>Architektura ČSR</i> . Praha: Svaz architektů ČSR, 1973, roč. 32, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 353-357. - RULF, Vladimír. <i>Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb</i>. Praha: Merkur, 1978. S. 271-272, obr. příloha nečís. - SCHRÁNIL, Bedřich a kol. <i>Projektování staveb bytových a občanských</i> . Praha: SNTL - Nakladatelství technické literatury, 1979. S. 260.		

A-Z CENTRUM, PRAHA		OS57.
	Hlavní architekt: M. Polívka, M. Procházka	Generální projektant: ?
	Generální investor: Středisko pro rozvoj obch. sítě, Praha	Generální dodavatel: -N-
	Datace: Projekt 1970 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
	Hierarchie: Mimoměstská, centrální vybavenost	Typologie: H1b – O3 – S5 – T6b
Poznámky: - experimentální studie mimoměstského střediska plně klimatizovaného s odstavnou plochou pro 2000 automobilů		
Základní bibliografie a odkazy: - POLÍVKOVÁ, Helena a Helena, JANIŠOVÁ. Problematika nákupních center v pražské středočeské aglomeraci. Úvaha o nákupních zvyklostech obyvatel: urbanisticko-sociologický průzkum. <i>Architektura ČSR</i>. Praha: Svaz architektů ČSR, 1973, roč. 32, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 353-357.		

CENTRUM SÍDLIŠTĚ PROSEK, PRAHA		OS58.
	Hlavní architekt: Ladislav Knittl, Zdeněk Kotas	Generální projektant: ?
	Generální investor: ?	Generální dodavatel: -N-
	Datace: Projekt 1970 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
	Hierarchie: Sídlištní, obvodová vybavenost	Typologie: H2b – O4 – S2 – T4a
Poznámky: - koncept tří solitérních budov občanské vybavenosti propojených platformou nad dopravní komunikací - realizován pouze obchodní dům PRIOR		
Základní bibliografie a odkazy: - ČAPKA, Bohuslav. Rozvoj pražských center. Prosek – centrální náměstí. <i>Architektura ČSR</i>. Praha: Svaz architektů ČSR, 1970, roč. 29, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 294.		

CENTRUM SÍDLIŠTĚ ZAHRADNÍ MĚSTO-ZÁPAD, PRAHA		OS59.
	Hlavní architekt: Jiří Hromas, Vladimír Sýkora, J. Holeček	Generální projektant: Pražský projektový ústav
	Generální investor: Investorský ústav hl. m. Prahy	Generální dodavatel: ?
	Datace: Projekt před 1970 Realizace 1976	Současný stav: 4-a
	Hierarchie: Sídlištní, obvodová vybavenost	Typologie: H2b – O3 – S4 – T3a
Poznámky: - středisko formované čtyřmi objekty občanské vybavenosti vč. velkoobchodní Květ (Jiří Hromas a Josef Šedivý) - z konceptu nebyl realizován kulturní dům s restaurací		
Základní bibliografie a odkazy: - ŠMOLÍK, František. Bytová výstavba v Praze: Zahradní město. <i>Architektura ČSR</i> . Praha: Svaz architektů ČSR, 1962, roč. 21, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 437. - ČAPKA, Bohuslav. Rozvoj pražských center. Zahradní město-západ. <i>Architektura ČSR</i> . Praha: Svaz architektů ČSR, 1970, roč. 29, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 282. - Velkoobchodní Květ v Zahradním městě v Praze. <i>Československý architekt: čtrnáctideník architektů</i> . Praha: Panorama, 1977, roč. 23, č. 1. ISSN 0009-0697. S. 1. - Nákupní centrum Květ a hotelový dům na sídlišti Zahradní Město. <i>Československý architekt: čtrnáctideník architektů</i>. Praha: Panorama, 1979, roč. 25, č. 4. ISSN 0009-0697. S. 1. - NOVÝ, Otakar. <i>Architekti Praze</i> . Praha: Pražský projektový ústav, 1971. Nečísł. - KUBÁT, Lukáš. Připravuje se rekonstrukce OC Květ v Praze 10. In: Praha TV [online]. 10. 8. 2018 [cit. 2021-07-19]. Dostupné z: https://prahatv.eu/zpravy/praha/praha-10/7978/pripravuje-se-rekonstrukce-oc-kvet-v-praze-10 . - ČTK. Petiči proti nstavbě OC Květ v Záběhlicích podepsalo 1222 lidí, bojují proti přístavbě. In: Metro [online]. 1. 10. 2015 [cit. 2021-07-19]. Dostupné z: https://www.metro.cz/petici-proti-nstavbe-oc-kvet-v-zabehlicich-podepsalo-1222-lidi-bojuji-proti-pristavbe-g3b-/praha.aspx?c=A150930_150400_co-se-deje_lupo . - Zahradní Město si zaslouží své vlastní náměstí. In: Zahradní náměstí [online]. © 2018 [cit. 2021-07-19]. Dostupné z: https://zahradninamesti.cz/ . - Keramické sedačky a stůl. In: Větelci a volavky [online]. 2021 [cit. 2021-07-24]. Dostupné z: http://www.vetrelciavolavky.cz/sochy/keramicke-sedacky-stul .		

PŘESTAVBA CENTRA, CHOMUTOV

OS60.

	Hlavní architekt: F. Machač, V. Stelzig a M. Johanovský	Generální projektant: KPÚ, Ústí nad Labem
	Generální investor: ?	Generální dodavatel: Pozemní stavby, Ústí nad Labem
	Datace: Projekt 1970 Realizace 1975	Současný stav: 2-a
	Hierarchie: Předměstská, centrální vybavenost	Typologie: H2b – O2 – S1 – T1a

Poznámky:

- obchodní ulice tvořená občanskou vybaveností v parteru bytových domů

Základní bibliografie a odkazy:

- **ROTYKA, Josef. Hodnocení staveb 5. pětiletky. Přestavba centra Chomutova. Československý architekt: čtrnáctideník architektů. Praha: Panorama, 1978, roč. 24, č. 10. ISSN 0009-0697. S. 3.**

OBCHODNÍ STŘEDISKO SÍDLIŠTĚ NÁCHOD, TÁBOR

OS61.

	Hlavní architekt: Stanislav Hanzal, Oldřich Drahovzal	Generální projektant: Stavoprojekt, České Budějovice
	Generální investor: Krajský investorský útvar, České Budějovice	Generální dodavatel: Pozemní stavby, České Budějovice
	Datace: Projekt 1970 Realizace před 1983	Současný stav: 1-a
	Hierarchie: Sídlištní, okrsková vybavenost	Typologie: H1a – O3 – S4 – T4a

Poznámky:

- středisko s atriem doplněné výškovým bytovým domem

Základní bibliografie a odkazy:

- **Sídliště – Náchod v Táboře. Československý architekt: čtrnáctideník architektů. Praha: Panorama, 1983, roč. 29, č. 16. ISSN 0009-0697. S. 3.**

OBCHODNÍ STŘEDISKO SÍDLIŠTĚ PODLESÍ, HAVÍŘOV

OS62.

	Hlavní architekt: ?	Generální projektant: ?
	Generální investitor: ?	Generální dodavatel: ?
	Datace: Projekt 1971 Realizace 1975	Současný stav: 1-a
	Hierarchie: Sídlištní, obvodová vybavenost	Typologie: H1b – O2 – S2 – T1a
<p>Poznámky:</p> <ul style="list-style-type: none"> - čtyři propojené hmoty v pravidelném rytmu, kromě MO vybavenosti obsahující také kulturně společenský sál - výtvarné dílo Oto Cienciala 		
<p>Základní bibliografie a odkazy:</p> <ul style="list-style-type: none"> - RULF, Vladimír. <i>Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb. Praha: Merkur, 1978. S. 83-84, obr. příloha nečísl.</i> - Havířov - Lahůdkářství v OD Permon (1981). In: <i>Youtube</i> [online]. 19. 11. 2017 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=-Lf-_mAp43k. - <i>Obchodní dům Permon</i> [online]. © 2021 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: http://odpermon.cz/. - Kamenný květ. In: <i>Havířovský zpravodaj o historii města</i> [online]. © 2013-2021 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: http://havirov-historie.cz/sochy/kamenny-kvet. 		

OBCHODNÍ STŘEDISKO SÍDLIŠTĚ KUZMÁNYHO, KOŠICE

OS63.

	Hlavní architekt: Pavol Merjavý, Štefan Vaško	Generální projektant: Stavoprojekt, Košice
	Generální investitor: MsNV, Košice	Generální dodavatel: Pozemné stavby, Košice
	Datace: Projekt před 1971 Realizace 1976	Současný stav: 2-a
	Hierarchie: Sídlištní, okrsková vybavenost	Typologie: H1b – O3 – S6 – T4a
<p>Poznámky:</p> <ul style="list-style-type: none"> - jedno až dvoupodlažní pavilony občanské vybavenosti řazené do tvaru U s přístupem po obvodě - výtvarná díla Arpád a M. Čepek 		
<p>Základní bibliografie a odkazy:</p> <ul style="list-style-type: none"> - SÁBLIK, A. <i>Okrskové centrum Kuzmányho sídliska v Košiciach (I. etapa). Projekt: revue slovenskej architektúry. Bratislava, 1977, roč. 19, č. 10. ISSN 1335-2180. S. 12-13.</i> - Kuzmányho sídlisko Košice 27.2. 2019 (4K). In: <i>Youtube</i> [online]. 27. 2. 2019 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=hQLPBK9Vsw. 		

OBCHODNÍ STŘEDISKO POD STRÁNÍ SÍDL. MORAVSKÉ PŘEDMĚSTÍ, HRADEC KRÁLOVÉ

OS64.

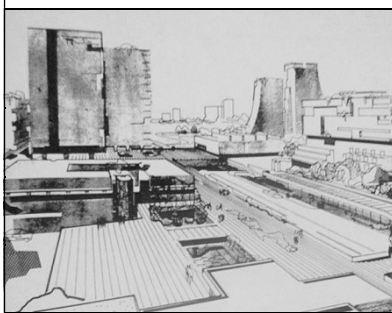
	Hlavní architekt: F. Křelina, Z. Vašata, K. Runštuk	Generální projektant: Stavoprojekt, Hradec Králové
	Generální investor: Krajský investorský úřad, Hradec Králové	Generální dodavatel: Pozemní stavby, Hradec Králové
	Datace: Projekt 1971 Realizace před 1984	Současný stav: 2-a
	Hierarchie: Sídlištní, okrsková vybavenost	Typologie: H1b – O3 – S5 – T5a
Poznámky: - dvoupodlažní objekt s velkorysým atriem		
Základní bibliografie a odkazy: - KŘELINA, František. Moravské předměstí. Hradec Králové (urbanistická koncepce). <i>Architektura ČSR. Praha: Svaz architektů ČSR, 1982, roč. 41, č. 2. ISSN 0300-5305. S. 65-69.</i> - <i>Architektura ČSR. Praha: Svaz architektů ČSR, 1984, roč. 43, č. 9. ISSN 0300-5305. S. 410.</i> - RUNŠTUK, Karel. Moravské předměstí v Hradci Králové: Poznámky k realizaci. <i>Československý architekt: čtrnáctideník architektů. Praha: Panorama, 1984, roč. 30, č. 23. ISSN 0009-0697. S. 1.</i> - Paneláči map: Moravské Předměstí. In: <i>Paneláči.cz</i> [online]. © 2017 [cit. 2021-06-06]. Dostupné z: http://panelaci.cz/map/#!/detail/65 .		

HLAVNÍ TŘÍDA SÍDL. MORAVSKÉ PŘEDMĚSTÍ, HRADEC KRÁLOVÉ OS65.

	Hlavní architekt: K. Marhold, J. Němec, F. Křelina, Z. Vašata, K. Runštuk	Generální projektant: Stavoprojekt, Hradec Králové
	Generální investor: Krajský investorský úřad, Hradec Králové	Generální dodavatel: Pozemní stavby, Hradec Králové
	Datace: Projekt 1971 Realizace před 1982	Současný stav: 1-a
	Hierarchie: Sídlištní, obvodová vybavenost	Typologie: H2b – O4 – S1 – T1a
Poznámky: - nízkopodlažní pavilony doplněné vybaveností v parteru bytových domů		
Základní bibliografie a odkazy: - KŘELINA, František. Moravské předměstí. Hradec Králové (urbanistická koncepce). <i>Architektura ČSR. Praha: Svaz architektů ČSR, 1982, roč. 41, č. 2. ISSN 0300-5305. S. 65-69.</i> - SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie et al., ed. <i>Paneláči 1: Padesát sídlišť v českých zemích: kritický katalog k cyklu výstav Příběh paneláku.</i> V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2016. ISBN 978-80-7101-161-3. S. 400-405. - SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie et al., ed. <i>Paneláči 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989: kritický katalog k výstavě Bydlení: panelové sídliště / Plány, realizace, bydlení 1945-1989.</i> V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2017. ISBN 978-80-7101-169-9. S. 264-265. - RAMBOUSKOVÁ, Michaela. Marxova třída byla výkladní skříní. Dnes lávky a rampy rozežírání rez. In: <i>iDNES.cz</i> [online]. 11. 12. 2016 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: https://www.impuls.cz/regiony/kralovehradecky-kraj/pribehy-sidlist-benesova-trida-hradec-kralove.A161211_170052_imp-kralovehradecky_kov/tisk . - Paneláči map: Moravské Předměstí. In: <i>Paneláči.cz</i> [online]. © 2017 [cit. 2021-06-06]. Dostupné z: http://panelaci.cz/map/#!/detail/65 .		

CENTRUM JIŽNÍHO MĚSTA, PRAHA

OS66.

	Hlavní architekt: J. Lasovský, M. Rejchl, M. Čejka, M. Houska, J. Zelený	Generální projektant: Pražský projektový ústav
	Generální investor: ?	Generální dodavatel: -N-
	Datace: Projekt před 1972 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
	Hierarchie: Sídlištní, obvodová vybavenost	Typologie: H2b – O4 – S4 – T4a
<p>Poznámky:</p> <ul style="list-style-type: none"> - koncept centra v blízkosti dopravního uzlu s náměstími, krytými pěšími komunikacemi i klimatizovanou pasáží - realizována pouze stanice metra Opatov 		
<p>Základní bibliografie a odkazy:</p> <ul style="list-style-type: none"> - LASOVSKÝ, Jiří. Centrum pro Jižní město. <i>Československý architekt: čtrnáctideník architektů</i>. Praha: Panorama, 1972, roč. 18, č. 18. ISSN 0009-0697. S. 1-2. - NOVOTNÝ, Jan. Centrum pro 100 000. <i>Československý architekt: čtrnáctideník architektů</i>. Praha: Panorama, 1978, roč. 24, č. 15. ISSN 0009-0697. S. 4-5. - NOVÝ, Otakar. <i>Architekti Praze. Praha: Pražský projektový ústav, 1971. Nečisl.</i> - SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie et al., ed. <i>Paneláci 1: Padesát sídlišť v českých zemích: kritický katalog k cyklu výstav Příběh paneláku</i>. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2016. ISBN 978-80-7101-161-3. S. 326-337. - Paneláci map: Jižní Město. In: <i>Paneláci.cz</i> [online]. © 2017 [cit. 2021-06-06]. Dostupné z: http://panelaci.cz/map/#/detail/148. 		

OBCHODNÍ STŘEDISKO SÍDLIŠTĚ DRUŽBA, SPIŠSKÁ NOVÁ VES

OS67.

	Hlavní architekt: Pavol Merjavý, Ján Raši, J. Stanovský	Generální projektant: Stavoprojekt, Košice
	Generální investor: ?	Generální dodavatel: Pozemné stavby, Poprad
	Datace: Projekt 1972 Realizace 1978	Současný stav: 2-a
	Hierarchie: Sídlištní, okrsková vybavenost	Typologie: H2b – O3 – S5 – T5a
<p>Poznámky:</p> <ul style="list-style-type: none"> - dvoupodlažní solitér s ochozy a otevřeným atriem, který měly doplnit budovy kina a osvětové besedy - výtvarná díla malíř Čako, sochaři Priatka, Maxoňová 		
<p>Základní bibliografie a odkazy:</p> <ul style="list-style-type: none"> - RAŠI, Ján. <i>Okrskové centrum sídliska Družba v Spišskej Novej Vsi. Projekt: revue slovenskej architektúry. Bratislava, 1980, roč. 22, č. 6. ISSN 1335-2180. S. 20-21.</i> 		

OBCHODNÍ STŘEDISKO SÍDLIŠTĚ LOCHOTÍN, PLZEŇ

OS68.

 <p>Google Maps</p>	Hlavní architekt: Zbyněk Tichý, Jana Danzerová	Generální projektant: Stavoprojekt, Plzeň
	Generální investor: Krajská inženýrská organizace, Plzeň	Generální dodavatel: Pozemní stavby, Plzeň
	Datace: Projekt 1972 Realizace před 1981	Současný stav: 1-a
	Hierarchie: Sídlištní, obvodová vybavenost	Typologie: H1b – O4 – S4 – T3a
Poznámky: - čtyři funkčně samostatné objekty propojené polokrytým atriem		
Základní bibliografie a odkazy: - SÝKORA, Miloslav a Zbyněk TICHÝ. Severní Předměstí a jeho I. etapa Lochotín. <i>Architektura ČSR</i> . Praha: Svaz architektů ČSR, 1974, roč. 33, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 334-335. - TICHÝ, Zbyněk a Jana DANZEROVÁ. Centrum Lochotín - Plzeň. <i>Architektura ČSR</i> . Praha: Svaz architektů ČSR, 1981, roč. 40, č. 3. ISSN 0300-5305. S. 115. - LUKEŠ, Milan. Poznámky ke koncepci řešení a výstavby Lochotína. <i>Československý architekt: čtrnáctideník architektů</i> . Praha: Panorama, 1978, roč. 24, č. 25-26. ISSN 0009-0697. S. 3. - SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie et al., ed. <i>Paneláci 1: Padesát sídlišť v českých zemích: kritický katalog k cyklu výstav Příběh paneláku</i> . V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2016. ISBN 978-80-7101-161-3. S. 346-351. - Paneláci map: Lochotín, Severní Předměstí. In: <i>Paneláci.cz</i> [online]. © 2017 [cit. 2021-06-06]. Dostupné z: http://panelaci.cz/map/#/detail/135 .		

DŮM SLUŽEB, RUŽOMBEROK

OS69.

 <p>Google Maps</p>	Hlavní architekt: Š. Hatala	Generální projektant: Stavoprojekt, Banská Bystrica
	Generální investor: Komunálne služby, Ružomberok, ONV Lipt.Mikuláš, Čedok Bratislava	Generální dodavatel: ?
	Datace: Projekt před 1973 Realizace ?	Současný stav: 1-a
	Hierarchie: Předměstská, centrální vybavenost	Typologie: H1a – O3 – S2 – T1a
Poznámky: - středisko tvořené třemi objekty propojenými markýzami		
Základní bibliografie a odkazy: - HATALA, Š. Dom služieb / Ružomberok. <i>Projekt: revue slovenskej architektúry</i> . Bratislava, 1973, roč. 15, č. 3. ISSN 1335-2180. S. 24-25.		

OBCHODNÍ STŘEDISKO SÍDLIŠTĚ LUHY II, PARTIZÁNSKE

OS70.

	Hlavní architekt: Sýkora	Generální projektant: ?
	Generální investor: ONV Topolčany	Generální dodavatel: Pozemné stavby, Nitra
	Datace: Projekt před 1973 Realizace 1976	Současný stav: 2-a
	Hierarchie: Sídlištní, obvodová vybavenost	Typologie: H2a – O3 – S2 – T2a
<p>Poznámky:</p> <ul style="list-style-type: none"> - tři samostatné souvisle řazené objekty bez větších prostorových ambicí - výtvarná spolupráce A. Kiss 		
<p>Základní bibliografie a odkazy:</p> <ul style="list-style-type: none"> - DUBRAVICKÝ, Jozef. Občianske vybavenie na sídlisku Luhy II v Partizánskom. Projekt: revue slovenskej architektúry. Bratislava, 1977, roč. 19, č. 10. ISSN 1335-2180. S. 10-11. 		

OBCHODNÍ STŘEDISKO SÍDLIŠTĚ F1, OLOMOUC

OS71.

	Hlavní architekt: Vít Adamec	Generální projektant: Stavoprojekt, Olomouc
	Generální investor: Krajský investorský útvar, Olomouc	Generální dodavatel: Pozemní stavby, Olomouc
	Datace: Projekt před 1973 Realizace 1977	Současný stav: 1-a
	Hierarchie: Sídlištní, okrsková vybavenost	Typologie: H1b – O2 – S4 – T3a
<p>Poznámky:</p> <ul style="list-style-type: none"> - středisko reagující na svažitost terénu a zachovávající stávající zeleň s charakteristickým pilovitým půdorysem 		
<p>Základní bibliografie a odkazy:</p> <ul style="list-style-type: none"> - PETRUSIAK, Jiří a Ladislav HOFEREC. Hodnocení staveb 5. Pětiletky: Sídliště Olomouc, obvod F1. <i>Československý architekt: čtrnáctideník architektů</i>. Praha: Panorama, 1977, roč. 23, č. 23. ISSN 0009-0697. S. 1, 3. - Okrskové centrum v Olomouci. Československý architekt: čtrnáctideník architektů. Praha: Panorama, 1979, roč. 25, č. 6. ISSN 0009-0697. S. 3. - SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie et al., ed. <i>Paneláci 1: Padesát sídlišť v českých zemích: kritický katalog k cyklu výstav Příběh paneláku</i>. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2016. ISBN 978-80-7101-161-3. S. 294-299. - Paneláci map: F1. In: <i>Paneláci.cz</i> [online]. © 2017 [cit. 2021-06-06]. Dostupné z: http://panelaci.cz/map/#/detail/99. 		

	Hlavní architekt: V. Durdík, J. Novotný, J. Polák, V. Šalda, V. Tuček	Generální projektant: Pražský projektový ústav
	Generální investor: Výstavba hl. m. Prahy	Generální dodavatel: Konstruktiva, Praha
	Datace: Projekt 1973 Realizace 1978	Současný stav: 3-a
	Hierarchie: Sídlištní, obvodová vybavenost	Typologie: H2b – O3 – S4 – T3a

Poznámky:

- centrální náměstí formované objekty občanské vybavenosti s přílehlými intimními prostory
- hlavní obchodní vybavenost je nákupní středisko s keramickým obkladem na průčelí (V. Tuček, obklad V. Dolejš)

Základní bibliografie a odkazy:

- ŠMOLÍK, František. Soutěž na urbanistické řešení Ďáblické obytné čtvrti v severním sídlišti Prahy. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1963, roč. 22, č. 3. ISSN 0300-5305. S. 171-178.
- ČAPKA, Bohuslav. Rozvoj pražských center. Ďáblice. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1970, roč. 29, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 292.
- **TUČEK, Viktor. Parter sídliště Ďáblice v Praze. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1981, roč. 40, č. 6. ISSN 0300-5305. S. 256-259.**
- TUČEK, Viktor. Obchodní a společenské centrum sídliště Ďáblice. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1979, roč. 25, č. 13-14. ISSN 0009-0697. S. 1, 3.
- VORLÍK, Petr. Ornament není zločin: Cihly a keramika v architektuře osmdesátých let. *Intro*. Hradec Králové: Vega, 2020, roč. 5, č. 13. ISSN 2570-7744. S. 113-115.
- NOVÝ, Otakar. *Architekti Praze*. Praha: Pražský projektový ústav, 1971. Nečísl.
- VEBR, Jaroslav a Otakar NOVÝ. *Soudobá architektura ČSSR: [Fot. publikace]*. Praha: Panorama, 1980. S. 83.
- SVOBODA, Jan E. a Jindřich NOLL. *Praha 1945-2003: kapitoly z poválečné a současné architektury*. Praha: Libri, 2006. ISBN 80-727-7304-6. S. 225.
- SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie et al., ed. *Paneláci 1: Padesát sídlišť v českých zemích: kritický katalog k cyklu výstav Příběh paneláku*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2016. ISBN 978-80-7101-161-3. S. 304-311.
- JELÍNKOVÁ, Marie et al. *Sídliště Ďáblice*. V Praze: Spolek přátel sídliště Ďáblice, 2019. ISBN 978-80-270-3525-0. S. 108-109.
- VORLÍK, Petr a Tereza POLÁČKOVÁ, eds. *Architektura na červeném seznamu: normální je nebourat*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2020. ISBN 978-80-01-06759-8. S. 268-269.
- ŠPAČKOVÁ, Eva. *Architektura obchodních domů na pražských sídlištech*. Olomouc, 2018. Dostupné také z: <https://theses.cz/id/medy2r/?lang=en>. Bakalářská práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Katedra dějin umění. Vedoucí práce Rostislav ŠVÁCHA. S. 29-30, 69-70.
- Z metropole: Sídliště Ďáblice. In: *ČT iVysílání* [online]. © 1996 – 2021 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10116288835-z-metropole/219411058230043/obsah/728816-sidliste-dablice>.
- Paneláci map: Ďáblice. In: *Paneláci.cz* [online]. © 2017 [cit. 2021-06-06]. Dostupné z: <http://panelaci.cz/map/#/detail/150>.
- Soutěžní návrhy a komentáře. In: *Městská část Praha 8* [online]. © 2012–2019 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: <https://www.praha8.cz/Soutezni-navrhy-a-komentare.html?fbclid=IwAR30WRQkZMmJcsTzEvXhk-TsYA2osDF-1crLhmiKVGEMbRMRBYBmo0y5e4>.
- Obchodní dům Ládví. In: *Obchodní domy Regata* [online]. 2021 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: <https://www.odregata.cz/od-ladvi>.
- Keramický obklad. In: *Vetřelci a volavky* [online]. 2021 [cit. 2021-07-24]. Dostupné z: <http://www.vetrelciavolavky.cz/sochy/keramicky-obklad-0>.
- Mateřství. In: *Vetřelci a volavky* [online]. 2021 [cit. 2021-07-24]. Dostupné z: <http://www.vetrelciavolavky.cz/sochy/materstvi-9>.

OBCHODNÍ STŘEDISKO OLYMPIA, OSTRAVA - PORUBA

OS73.

	Hlavní architekt: Evžen Kuba	Generální projektant: Stavoprojekt, Ostrava
	Generální investor: ?	Generální dodavatel: Bytostav, Ostrava
	Datace: Projekt 1973 Realizace 1979	Současný stav: 2-a
	Hierarchie: Sídlištní, okrsková vybavenost	Typologie: H2b – O3 – S7 – T4a
<p>Poznámky:</p> <ul style="list-style-type: none"> - středisko kombinující systém atria s vnitřním hospodářským dvorem - výtvarná díla manželé Chráskovi, V. Fridrichová, L. Čmerda, domovní znamení E. Scholler, A. Květoň 		
<p>Základní bibliografie a odkazy:</p> <ul style="list-style-type: none"> - KUBA, Evžen. Obchodní vybavenost v Porubě. <i>Československý architekt: čtrnáctideník architektů</i>. Praha: Panorama, 1976, roč. 22, č. 24. ISSN 0009-0697. S. 3. - KU-. Olympia / Okrskové středisko v Porubě – VIII. Obvod. Československý architekt: čtrnáctideník architektů. Praha: Panorama, 1981, roč. 27, č. 8. ISSN 0009-0697. S. 3. 		

OBCHODNÍ STŘEDISKO SÍDLIŠTĚ ZÁBŘEH, OSTRAVA

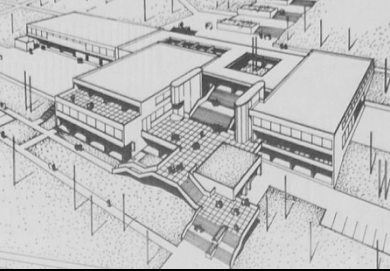
OS74.

	Hlavní architekt: M. Dydowicz, J. Pavela	Generální projektant: Stavoprojekt, Ostrava
	Generální investor: ?	Generální dodavatel: ?
	Datace: Projekt ? Realizace před 1975	Současný stav: 1-a
	Hierarchie: Sídlištní, obvodová vybavenost	Typologie: H1b – O3 – S2 – T2a
<p>Poznámky:</p> <ul style="list-style-type: none"> - lineárně řazené jednotky s krytými ochozy 		
<p>Základní bibliografie a odkazy:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Centrum Ostrava - Zábřeh. Architektura ČSR. Praha: Svaz architektů ČSR, 1981, roč. 40, č. 3. ISSN 0300-5305. S. 114. - Paneláci map: Zábřeh. In: <i>Paneláci.cz</i> [online]. © 2017 [cit. 2021-06-06]. Dostupné z: http://panelaci.cz/map/#/detail/124. 		

OBCHODNÍ STŘEDISKO SÍDLIŠTĚ JUH, TRENČÍN

OS75.

	Hlavní architekt: M. Totušek, A. Flašar, L. Pastrněk	Generální projektant: Stavoprojekt, Gottwaldov
	Generální investor: ONV, Trenčín	Generální dodavatel: Pozemné stavby, Trnava
	Datace: Projekt kolem 1976 Realizace ?	Současný stav: 3-a
	Hierarchie: Sídlištní, okrsková vybavenost	Typologie: H2b – O3 – S4 – T3a
Poznámky: - tři samostatné objekty propojené přístřešky a podlažností reagující na průběh terénu		
Základní bibliografie a odkazy: - Sídliště Juh Trenčín I. okrese. <i>Architektura ČSR</i>. Praha: Svaz architektů ČSR, 1976, roč. 35, č. 5. ISSN 0300-5305. S. 212-216.		

OBCHODNÍ STŘEDISKO ROZVOJ, SEDLČANY

OS76.

	Hlavní architekt: Zdenka Krásová	Generální projektant: ?
	Generální investor: Krajský investorský ústav	Generální dodavatel: Stros, Sedlčany; Průmstav, Pardubice
	Datace: Projekt 1976 Realizace 1981	Současný stav: 1-a
	Hierarchie: Městská, centrální vybavenost	Typologie: H1b – O3 – S4 – T3a
Poznámky: - lapidární hmotové řešení s krytou pasáží		
Základní bibliografie a odkazy: - NOVÝ, Otakar. Nákupní středisko Rozvoj v Sedlčanech. <i>Architektura ČSR</i> . Praha: Svaz architektů ČSR, 1984, roč. 43, č. 5. ISSN 0300-5305. S. 214-215. - KRAJSKÝ PROJEKTOVÝ ÚSTAV PRAHA. <i>Architektonická tvorba: 35 let KPÚ Praha</i>. Praha: Krajský projektový ústav, [1983]. Nečísl. - Obchodní dům Rozvoj. In: <i>Sedlčansko</i> [online]. © 2012 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: https://www.sedlcansko.cz/products/obchodni-dum-rozvoj-/ .		

OBCHODNÍ STŘEDISKO SÍDLIŠTĚ DOLNÉ HONY, BRATISLAVA

OS77.

Hlavní architekt: I. Marko, M. Šmotlák, M. Kropiláková, P. Rapant	Generální projektant: Stavoprojekt, Bratislava
Generální investor: Investing Bratislava	Generální dodavatel: Pozemné stavby, Bratislava
Datace: Projekt 1976 Realizace 1982	Současný stav: 2-a
Hierarchie: Sídlištní, okrsková vybavenost	Typologie: H1b – O3 – S3 – T3a

Poznámky:

- dva jednoduché objekty s pěší platformou doplněné ocelovými schodišti a rampami
- 1. odměna v kategorii realizace v Přehledce architektonických prací za období 1976-77

Základní bibliografie a odkazy:

- DULLA, Matúš. Komplexy občianskej vybavenosti v mestách SSR. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1979, roč. 38, č. 4. ISSN 0300-5305. S. 173, 174.
- ŠTEMPÁK, Š. Obytný súbor Dolné Hony. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1975, roč. 17, č. 7-8. ISSN 1335-2180. S. 38-41.
- *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1979, roč. 21, č. 4. ISSN 1335-2180. S. ?.
- **EHRENBERGER, Imrich. Centra občianskeho vybavenia v bratislavských Podunajských Biskupiciach. Projekt: revue slovenskej architektúry. Bratislava, 1981, roč. 23, č. 5. ISSN 1335-2180. S. 10-21.**
- ZALČÍK, Tibor a Matúš DULLA. *Slovenská architektúra 1976-1980*. Bratislava: Veda, 1982. S. 84, 86.
- MRÁZEK, Pavol a Jozef SKALA, ed. *Stavoprojekt, Bratislava: 1949-1989*. Bratislava: Alfa, 1989. Nečísł.
- KRIVOŠOVÁ, Jana a Elena LUKÁČOVÁ. *Premeny súčasnej architektúry Slovenska*. Bratislava: Alfa, 1990. ISBN 80-05-00600-4. S. 164-165.
- DULLA, Matúš a Henrieta MORAVČÍKOVÁ. *Architektúra Slovenska v 20. storočí*. Bratislava: Slovart, 2002. ISBN 80-714-5684-5. S. 230.

OBCHODNÍ STŘEDISKO SÍDLIŠTĚ VELKÁ OHRADA, PRAHA

OS78.

Hlavní architekt: Radko Beneš, Jan Tomášek	Generální projektant: Studijní typizační ústav, Praha
Generální investor: ?	Generální dodavatel: -N-
Datace: Projekt před 1977 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
Hierarchie: Sídlištní, obvodová vybavenost	Typologie: H2b – O3 – S1 – T1a

Poznámky:

- návrh občanské vybavenosti v podnoži bytových domů

Základní bibliografie a odkazy:

- **Přestavba měst s ohledem na zákon o ochraně zemědělského půdního fondu. Československý architekt: čtrnáctideník architektů. Praha: Panorama, 1977, roč. 23, č. 25-26. ISSN 0009-0697. Příloha.**

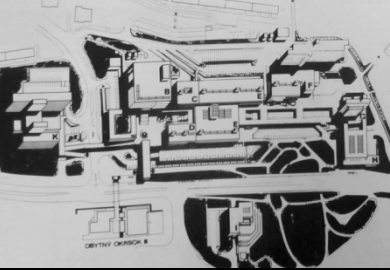
OBCHODNÍ STŘEDISKO DUHA, OSTRAVA - PORUBA

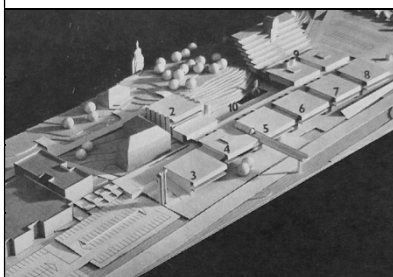
OS79.

	Hlavní architekt: Evžen Kuba	Generální projektant: Stavoprojekt, Ostrava
	Generální investor: ?	Generální dodavatel: ?
	Datace: Projekt ? Realizace 1977	Současný stav: 2-a
	Hierarchie: Sídlištní, obvodová vybavenost	Typologie: H1b – O3 – S6 – T4a
<p>Poznámky:</p> <ul style="list-style-type: none"> - středisko po obvodě s proskleným parterem a vnitřním zásobovacím dvorem - cena za nejlepší realizaci nadokrskové vybavenosti roku 1977 Stavoprojektu Ostrava 		
<p>Základní bibliografie a odkazy:</p> <ul style="list-style-type: none"> - KUBA, Evžen. Obchodní vybavenost v Porubě. <i>Československý architekt: čtrnáctideník architektů</i>. Praha: Panorama, 1976, roč. 22, č. 24. ISSN 0009-0697. S. 3. - Obvodové centrum Poruba – VIII. obvod. Československý architekt: čtrnáctideník architektů. Praha: Panorama, 1978, roč. 24, č. 22. ISSN 0009-0697. S. 3. - Veřejné prostranství lokality DUHA. In: <i>fajnOVA Poruba</i> [online]. 2021 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: https://fajnovaporuba.cz/p/verejne-prostranstvi-lokality-duha. 		

CENTRUM SÍDLIŠTĚ DARGOVSKÝCH HRDINOV, KOŠICE

OS80.

	Hlavní architekt: Jozef Fabián, Pavol Merjavý	Generální projektant: Stavoprojekt, Košice
	Generální investor: ?	Generální dodavatel: -N-
	Datace: Projekt 1977 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
	Hierarchie: Sídlištní, obvodová vybavenost	Typologie: H2b – O3 – S3 – T1a
<p>Poznámky:</p> <ul style="list-style-type: none"> - dvouúrovňová pěší obchodní ulice definující celou kompozici centra 		
<p>Základní bibliografie a odkazy:</p> <ul style="list-style-type: none"> - MERJAVÝ, Pavel. Obchodno-spoločenské centrum obvodu sídliska Dargovských hrdinov v Košiciach. Projekt: revue slovenskej architektúry. Bratislava, 1980, roč. 22, č. 6. ISSN 1335-2180. S. 37-38. 		

CENTRUM SÍDLIŠTĚ MODŘANY, PRAHA**OS81.**

Hlavní architekt: Jiří Lasovský, Michal Mohelský	Generální projektant: Pražský projektový ústav
Generální investor: ?	Generální dodavatel: -N-
Datace: Projekt 1977 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
Hierarchie: Sídlištní, obvodová vybavenost	Typologie: H2b – O4 – S3 – T1a

Poznámky:

- obchodní ulice formovaná nízkopodlažními objekty občanské vybavenosti s vytvořením náměstí

Základní bibliografie a odkazy:

- **Centrum v Modřanech potřebuje svého majitele. Československý architekt: čtrnáctideník architektů. Praha: Panorama, 1977, roč. 23, č. 17. ISSN 0009-0697. S. 4.**

CENTRUM SÍDLIŠTĚ KARLOVA VES, BRATISLAVA**OS82.**

Hlavní architekt: S. Talaš, P. Jančo, P. Mrázek	Generální projektant: Stavoprojekt, Bratislava
Generální investor: Výstavba hl. m. SSR Bratislavy	Generální dodavatel: Prefmonta, Bratislava
Datace: Projekt 1977 Realizace 1984	Současný stav: 2-a
Hierarchie: Sídlištní, obvodová vybavenost	Typologie: H2b – O3 – S4 – T1a

Poznámky:

- částečně realizovaný koncept centra s občanskou vybaveností, administrativními budovami a hotelem

Základní bibliografie a odkazy:

- DULLA, Matúš. Komplexy občianskej vybavenosti v mestách SSR. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1979, roč. 38, č. 4. ISSN 0300-5305. S. 175, 176.
- Centrum Karlova Ves - Bratislava. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1981, roč. 40, č. 3. ISSN 0300-5305. S. 117.
- MATUŠÍK, Ivan. Výstavba obchodných center Bratislavy. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1969, roč. 11, č. 11-12. ISSN 1335-2180. S. 232.
- HUSÁK, V. Pokým sa predstavy stanú skutočnosťou. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1973, roč. 15, č. 3. ISSN 1335-2180. S. 43.
- **MRÁZEK, Pavel. Viacúčelový objekt občianskeho vybavenia v bratislavskej Karlovej Vsi. Projekt: revue slovenskej architektúry. Bratislava, 1986, roč. 28, č. 5. ISSN 1335-2180. S. 22-24.**
- MRÁZEK, Pavol a Jozef SKALA, ed. *Stavoprojekt, Bratislava: 1949-1989*. Bratislava: Alfa, 1989. Nečísl.

OBCHODNÍ STŘEDISKO LUKA, PRAHA – JIHOZÁPADNÍ MĚSTO OS83.

	Hlavní architekt: T. Brix, M. Kotík, V. Králíček	Generální projektant: Projektový ústav hl. města Prahy
	Generální investor: Výstavba hl. m. Prahy	Generální dodavatel: ?
	Datace: Projekt 1977 Realizace 1986	Současný stav: 1-a
	Hierarchie: Sídlištní, okrsková vybavenost	Typologie: H2b – O4 – S3 – T1b

Poznámky:

- dvě solitérní hmoty se společnou pěší pasáží pokračující do parku

Základní bibliografie a odkazy:

- Lužiny – centrum Luka. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1978, roč. 37, č. 4. ISSN 0300-5305. S. 167-169.
- -Důvod k improvizaci. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1984, roč. 30, č. 1. ISSN 0009-0697. S. 5.
- **BRIX, Tomáš. Obchodné centrum „Luka“ v Prahe – Juhozápadnom meste. Projekt: revue slovenskej architektúry. Bratislava, 1988, roč. 30, č. 6. ISSN 1335-2180. S. 18-21.**
- BAŠE, Miroslav et al. *Česká architektura 1945-1995 = Czech architecture 1945-1995*. Praha: Obec architektů, 1995. ISBN 80-238-2392-2. S. 63, 65.
- SEDLÁKOVÁ, Radomíra. *20. století české architektury*. Praha: Titan, 2006. ISBN 80-866-5224-6. S. 204-205.
- SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie et al., ed. *Paneláci 1: Padesát sídlišť v českých zemích: kritický katalog k cyklu výstav Příběh paneláku*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2016. ISBN 978-80-7101-161-3. S. 391.
- SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie et al., ed. *Paneláci 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989: kritický katalog k výstavě Bydlení: panelové sídliště / Plány, realizace, bydlení 1945-1989*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2017. ISBN 978-80-7101-169-9. S. 274.
- VORLÍK, Petr, ed. *(A)typ: architektura osmdesátých let*. Praha: České vysoké učení technické v Praze, Fakulta architektury, 2019. ISBN 978-80-01-06641-6. S. 116-117.
- VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 2*. Praha: Bigg Boss, 2022. ISBN 978-80-908359-1-7. S. 615, 624-627.
- HUBER-HOUDOVÁ, Helena, ed. *1956 - 1989: Architektura všem. Životní styl - každodennost – média*. Praha: Národní galerie Praha, 2023. ISBN 978-80-7035-814-6. S. 119.
- ŠPAČKOVÁ, Eva. *Architektura obchodních domů na pražských sídlištích*. Olomouc, 2018. Dostupné také z: <https://theses.cz/id/medy2r/?lang=en>. Bakalářská práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Katedra dějin umění. Vedoucí práce Rostislav ŠVÁCHA. S. 31-33.
- *Galeria Luka* [online]. © 2015 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: <http://www.galerieluka.cz/>.
- Památkový katalog: Obchodní centrum Luka. In: *Národní památkový ústav* [online]. © 2015 [cit. 2021-06-04]. Dostupné z: <https://www.pamatkovykatalog.cz/obchodni-centrum-luka-21230800>.
- Paneláci map: Jihozápadní město. In: *Paneláci.cz* [online]. © 2017 [cit. 2021-06-06]. Dostupné z: <http://panelaci.cz/map/#/detail/152>.
- Centrum Luka. In: *A489* [online]. 2021 [cit. 2021-06-19]. Dostupné z: <https://www.a489.cz/centrum-luka>.
- Obchodní dům Luka. In: *Obchodní domy Regata* [online]. 2021 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: <https://www.odregata.cz/od-luka>.
- Radost z mládí - kašna. In: *Vetřelci a volavky* [online]. 2021 [cit. 2021-07-24]. Dostupné z: <http://www.vetrelciavolavky.cz/sochy/radost-z-mladi-kašna>.

Hlavní architekt: Václav Šebek	Generální projektant: Projektový ústav hl. města Prahy
Generální investor: Ředitelství pošt	Generální dodavatel: Pozemní a montované stavby, Praha
Datace: Projekt 1977 Realizace 1988	Současný stav: 1-a
Hierarchie: Sídlištní, obvodová vybavenost	Typologie: H1b – O4 – S2 – T4a

Poznámky:

- přístavba třípodlažního objektu před ubytovnu, s níž utváří veřejný dvůr
- výtvarná díla B. Dlouhý, S. Kavanová, J. Klimeš, M. Mlynář, J. Novák, J. Novotný, informační systém R. Leszczynski.

Základní bibliografie a odkazy:

- **ŠEBEK, Václav. Ubytovna FMDS a pavilion občanské vybavenosti Lípa v Praze 3. *Architektura ČSR. Praha: Svaz architektů ČSR, 1988, roč. 47, č. 3. ISSN 0300-5305. S. 55-57.***
- ŠPAČKOVÁ, Eva. *Architektura obchodních domů na pražských sídlištích*. Olomouc, 2018. Dostupné také z: <https://theses.cz/id/medy2r/?lang=en>. Bakalářská práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Katedra dějin umění. Vedoucí práce Rostislav ŠVÁCHA. S. 37-38.

OBCHODNÍ STŘEDISKO LUŽINY, PRAHA – JIHOZÁPADNÍ MĚSTO OS85.

	Hlavní architekt: Alena Šrámková, Ladislav Lábus	Generální projektant: Projektový ústav hl. města Prahy
	Generální investor: Výstavba hl. m. Prahy	Generální dodavatel: Konstruktiva
	Datace: Projekt 1977 Realizace 1991	Současný stav: 3-a
	Hierarchie: Sídlištní, okrsková vybavenost	Typologie: H1b – O3 – S2 – T5a

Poznámky:

- monoblok rozdělený pěší pasáží s bohatým vnitřním členěním
- spolupráce M. Rajniš, A. Lamr, Z. Ziegler, J. Pulkrábek, M. Sborwitz, výtvarná díla O. Zoubek, E. Švankmajerová, H. Demartini, R. Kratina, V. Janoušková, V. Hlavatý

Základní bibliografie a odkazy:

- Centrum 2 – Lužiny. Praha, Jihozápadní Město I. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1981, roč. 40, č. 3. ISSN 0300-5305. S. 119-121.
- BAŠE, Miroslav et al. *Česká architektura 1945-1995 = Czech architecture 1945-1995*. Praha: Obec architektů, 1995. ISBN 80-238-2392-2. S. 65, 76, 78.
- **LÁBUS Ladislav, PLATOVSKÁ Marie a Radomíra SEDLÁKOVÁ. *Architekt Ladislav Lábus. Praha: Galerie Jaroslava Fragnera, 2004. ISBN 80-239-2530-X. s. 28-31.***
- VORLÍK, Petr, ed. (A)typ: *architektura osmdesátých let*. Praha: České vysoké učení technické v Praze, Fakulta architektury, 2019. ISBN 978-80-01-06641-6. S. 116-117.
- KRAJČÍ, Petr et al. *Navzdory: architekti 1969-1989-2019*. Praha: Grada Publishing, a.s., 2020. ISBN 978-80-271-2583-8. S. 152-153.
- DULLA, Matúš, ed. *Domy volným veršem: architekt Ladislav Lábus*. Praha: KANT, 2022. ISBN 978-80-7437-365-7. S. 108-119.
- VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 2*. Praha: Bigg Boss, 2022. ISBN 978-80-908359-1-7. S. 91, 104-107.
- HUBER-HOUDOVÁ, Helena, ed. *1956 - 1989: Architektura všem. Životní styl - každodennost – média*. Praha: Národní galerie Praha, 2023. ISBN 978-80-7035-814-6. S. 119-120.
- ŠPAČKOVÁ, Eva. *Architektura obchodních domů na pražských sídlištích*. Olomouc, 2018. Dostupné také z: <https://theses.cz/id/medy2r/?lang=en>. Bakalářská práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Katedra dějin umění. Vedoucí práce Rostislav ŠVÁCHA. S. 33-35.
- OC Lužiny přestavba - způsobený hluk. In: *Youtube* [online]. 3. 5. 2013 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=1li5LUqyzXY>.
- Památkový katalog: Obchodní centrum Lužiny. In: *Národní památkový ústav* [online]. © 2015 [cit. 2021-06-04]. Dostupné z: <https://www.pamatkovykatalog.cz/obchodni-centrum-luziny-21489865>.
- Paneláci map: Jihozápadní město. In: *Paneláci.cz* [online]. © 2017 [cit. 2021-06-06]. Dostupné z: <http://panelaci.cz/map/#/detail/152>.
- *Lužiny obchodní centrum* [online]. © 2019 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: <https://www.ocluziny.cz/>.
- Nákupní středisko na Lužinách. In: *A489* [online]. 2021 [cit. 2021-06-19]. Dostupné z: <https://www.a489.cz/nakupni-stredisko-na-luzinach>.

PŘESTAVBA CENTRA, KLDNO**OS86.**

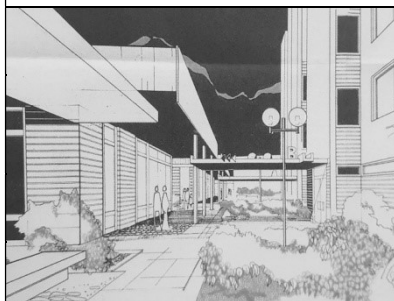
Hlavní architekt: V. Hliský, O. Jurenka, T. Smrž, M. Srpová	Generální projektant: KPÚ, Praha
Generální investor: ?	Generální dodavatel: -N-
Datace: Projekt 1978 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
Hierarchie: Městská, centrální vybavenost	Typologie: H2b – O4 – S3 – T1a

Poznámky:

- návrh obchodní ulice spojující náměstí a plánovaný obchodní dům PRIOR uvažující značnou asanací

Základní bibliografie a odkazy:

- **HILSKÝ, Václav a Otakar JURENKA. Kladno: přestavba centra. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1978, roč. 37, č. 6-7. ISSN 0300-5305. S. 288-290.**
- Pěší nákupní ulice v Kladně. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1979, roč. 38, č. 8. ISSN 0300-5305. S. 369.
- VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 1*. Praha: Bigg Boss, 2022. ISBN 978-80-908359-1-7. S. 166.

OBCHODNÍ STŘEDISKO DAŠICKÁ, PARDUBICE**OS87.**

Hlavní architekt: Pavel Maleř	Generální projektant: Stavoprojekt, Hradec Králové
Generální investor: Krajský investorský útvar, Hradec Králové	Generální dodavatel: Stavební bytové družstvo Družba, Pardubice
Datace: Projekt 1978 Realizace 1990	Současný stav: Nerealizováno
Hierarchie: Sídlištní, okrsková vybavenost	Typologie: H2a – O3 – S3 – T1a

Poznámky:

- návrh založený na pěší obchodní ulici s pavilony občanské vybavenosti a bytovými domy s podzemními garážemi
- 1. cena v soutěži ČK VTIR O nejlepší projekt roku 1986; realizováno s úpravami a bez obchodní ulice

Základní bibliografie a odkazy:

- M., P. Sídliště Dašická v Pardubicích. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1987, roč. 46, č. 5. ISSN 0300-5305. S. 434-435.
- **SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie et al., ed. *Paneláci 1: Padesát sídlišť v českých zemích: kritický katalog k cyklu výstav Příběh paneláku. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2016. ISBN 978-80-7101-161-3. S. 406-411.***
- KRAJČÍ, Petr et al. *Navzdory: architekti 1969-1989-2019*. Praha: Grada Publishing, a.s., 2020. ISBN 978-80-271-2583-8. S. 24-25.
- Paneláci map: Dašická. In: *Paneláci.cz* [online]. © 2017 [cit. 2021-06-06]. Dostupné z: <http://panelaci.cz/map/#/detail/66>.

OBCHODNÍ STŘEDISKO CÍL, VLAŠIM

OS88.

Hlavní architekt: J. Bělský	Generální projektant: KPÚ, Praha
Generální investor: Krajský investorský útvar, Potraviny	Generální dodavatel: Průmstav, Praha
Datace: Projekt ? Realizace 1979	Současný stav: 1-a
Hierarchie: Předměstská, obvodová vybavenost	Typologie: H2b – O3 – S3 – T3a

Poznámky:

- středisko tvořené dvěma objekty bez větších prostorových ambic s dominující nárožní velkoprodejnou potravin
- výtvarná díla P. a J. Radovi

Základní bibliografie a odkazy:

- **B., J. Nákupní středisko Cíl ve Vlašimi. Československý architekt: čtrnáctideník architektů. Praha: Panorama, 1981, roč. 27, č. 10. ISSN 0009-0697. S. 3.**

OBCHODNÍ STŘEDISKO PERLA A MÁJ, KRALUPY NAD VLTAVOU

OS89.

Hlavní architekt: Ladislav Stupka, Jaroslav Mach	Generální projektant: KPÚ, Praha
Generální investor: Krajský investorský útvar, Praha	Generální dodavatel: Okresní stavební podnik, Mělník
Datace: Projekt 1979 Realizace 1984	Současný stav: 3-c
Hierarchie: Městská, centrální vybavenost	Typologie: H2b – O4 – S4 – T4a

Poznámky:

- dva objekty obchodní vybavenosti s rozlehlými terasami a sklady v patře
- OS Máj kovertováno na městský úřad (dokončeno 2013)

Základní bibliografie a odkazy:

- **S., L. Nákupní středisko Máj v Kralupech nad Vltavou. Architektura ČSR. Praha: Svaz architektů ČSR, 1985, roč. 44, č. 9. ISSN 0300-5305. S. 407-408.**
- KRAJSKÝ PROJEKTOVÝ ÚSTAV PRAHA. *Architektonická tvorba: 35 let KPÚ Praha*. Praha: Krajský projektový ústav, [1983]. Nečísł.
- VORLÍK, Petr, ed. (A) *typ: architektura osmdesátých let*. Praha: České vysoké učení technické v Praze, Fakulta architektury, 2019. ISBN 978-80-01-06641-6. S. 112.
- Kralupy TV: Rekonstrukce obchodního domu Máj (6. 1. 1997). In: *Youtube* [online]. 2. 3. 2018 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=X7W-_npVv-k.
- Kralupy TV: Přestavba OD Máj na novou radnici (16. 10. 2012). In: *Youtube* [online]. 15. 11. 2017 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=mVLzdRvFKpg>.
- Adaptace OD Máj na radnici města Kralupy nad Vltavou. In: *Archiweb* [online]. 4. 9. 2013 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: <https://www.archiweb.cz/n/home/adaptace-od-maj-na-radnici-mesta-kralupy-nad-vltavou>.
- Adaptace obchodního domu Máj na Městský úřad Kralupy nad Vltavou. In: *Česká cena za architekturu 2017* [online]. © 2021 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: <https://ceskakacenaarchitekturu.cz/rocniky/2017/adaptace-obchodniho-domu-maj-na-mestske-urad-kralupy-nad-vltavou/>.
- Adaptace obchodního domu Máj na Městský úřad Kralupy nad Vltavou. In: *Stavba roku* [online]. 2021 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: <http://www.stavbaroku.cz/printDetail.do?Dispatch=ShowDetail&siid=1373&coid=69>.

OBCHODNÍ STŘEDISKO VTÁČNIK, PRIEVIDZA

OS90.

Hlavní architekt: Peter Valach, Ivan Kepko	Generální projektant: SPÚO, Bratislava
Generální investor: Stavoinvesta, Prievidza	Generální dodavatel: Okresný stavební podnik, Prievidza
Datace: Projekt 1979 Realizace 1985	Současný stav: 2-a
Hierarchie: Městská, centrální vybavenost	Typologie: H1b – O4 – S3 – T3a

Poznámky:

- středisko s pěší pasáží propojující dvě architektonicky odlišné hmoty v konstrukčním systému Integro

Základní bibliografie a odkazy:

- DULLA, Matúš. Obchodné stredisko Vtáčnik v Prievidzi. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1988, roč. 34, č. 13. ISSN 0009-0697. S. 3.
- VALACH, Peter, KEPKO, Ivan a Matúš DULLA. Obchodné stredisko Vtáčnik v Prievidzi. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1987, roč. 29, č. 4-5. ISSN 1335-2180. S. 35-40.
- **BAHNA, Ján. Obchodné stavby ako súčasť mestského prostredia. Projekt: revue slovenskej architektúry. Bratislava, 1988, roč. 30, č. 6. ISSN 1335-2180. S. 2.**
- DULLA, Matúš a Henrieta MORAVČÍKOVÁ. *Architektúra Slovenska v 20. storočí*. Bratislava: Slovart, 2002. ISBN 80-714-5684-5. S. 236-237, 448.

OBCHODNÍ STŘEDISKO ODRA, OSTRAVA - VÝŠKOVICE

OS91.

Hlavní architekt: R. Májková, J. Kupka, M. Řehula	Generální projektant: Stavoprojekt, Ostrava
Generální investor: KIO, Ostrava	Generální dodavatel: Bytostav, Ostrava
Datace: Projekt ? Realizace před 1980	Současný stav: 6-g
Hierarchie: Sídlištní, obvodová vybavenost	Typologie: H2b – O3 – S7 – T3a

Poznámky:

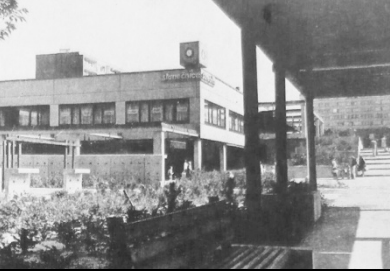
- soubor dvou až třípodlažních objektů reagujících na svažitost terénu
- zdemolováno v roce 2016

Základní bibliografie a odkazy:

- **Centrum Ostrava - Výškovice. Architektura ČSR. Praha: Svaz architektů ČSR, 1981, roč. 40, č. 3. ISSN 0300-5305. S. 113.**
- -hav-. Obslužné centrum Odra. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1985, roč. 31, č. 10. ISSN 0009-0697. S. 3.
- [Opuštěný nákupní středisko ve Výškovycích|CHVMS2#9]. In: *Youtube* [online]. 16. 1. 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=CtfSjF-KqW0>.
- Spor o opravu nákupního centra Odra v Ostravě. In: *ČT, Televizní studio Ostrava* [online]. © 1996 – 2021 [cit. 2021-07-11]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/zpravodajstvi-ostava/zpravy/203545-spor-o-opravu-nakupniho-centra-odra-v-ostave/>.
- Začala demolice obchodního centra Odra. In: *Ostrava!!!* [online]. 25. 2. 2015 [cit. 2021-07-11]. Dostupné z: <https://ovajih.ostava.cz/cs/o-jihu/aktualne/zacala-demolice-obchodniho-centra-odra>.
- Obchodní centrum Odra v Ostravě-Výškovících nevznikne. In: *Archiweb* [online]. 24. 5. 2017 [cit. 2021-07-11]. Dostupné z: <https://www.archiweb.cz/n/domaci/obchodni-centrum-odra-v-ostave-vyskovicich-nevznikne>.
- BAĎURA, Jaroslav. Rozhodnuto! Zchátralé středisko Odra ve Výškovících nahradí nový LIDL. In: *Magazín Patriot* [online]. 14. 10. 2021 [cit. 2023-02-26]. Dostupné z <https://www.patriotmagazin.cz/rozhodnuto-zchatrale-stredisko-odra-ve-vyskovicich-nahradi-novy-lidl>.

OBCHODNÍ STŘEDISKO SLUNEČNICE, PRAHA – JIŽNÍ MĚSTO

OS92.

	Hlavní architekt: J. Klika	Generální projektant: Pražský projektový ústav
	Generální investor: Výstavba hl. m. Prahy	Generální dodavatel: Konstruktiva, Praha
	Datace: Projekt před 1980 Realizace 1984	Současný stav: 1-a
	Hierarchie: Sídlištní, okrsková vybavenost	Typologie: H1b – 04 – S2 – T4a
<p>Poznámky:</p> <ul style="list-style-type: none"> - soliterní objekt utvářející prostor náměstí s dalšími objekty občanské vybavenosti s krytou pasáží v patře - interiérové řešení O. Novotný 		
<p>Základní bibliografie a odkazy:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Centra občanské vybavenosti v Horních Kunraticích a Horních Roztylech. <i>Architektura ČSR</i>. Praha: Svaz architektů ČSR, 1987, roč. 46, č. 3. ISSN 0300-5305. S. 242-244. 		

OBCHODNÍ STŘEDISKO, PRACHATICE

OS93.

	Hlavní architekt: Milan Klimek	Generální projektant: Stavoprojekt, České Budějovice
	Generální investor: KIO, obchodní organizace	Generální dodavatel: Okresní stavební podnik, Prachatice
	Datace: Projekt 1980 Realizace 1987	Současný stav: 1-a
	Hierarchie: Předměstská, centrální vybavenost	Typologie: H1b – 01 – S2 – T2a
<p>Poznámky:</p> <ul style="list-style-type: none"> - soliterní objekt na prolamovaném půdorysu s charakteristickou siluetou - výtvarná díla Miroslav Raboch, Rostislav Štěpáník 		
<p>Základní bibliografie a odkazy:</p> <ul style="list-style-type: none"> - ERBAN, Libor. Obchody s cimbuřím. Nákupní středisko v Prachaticích. <i>Československý architekt: čtrnáctideník architektů</i>. Praha: Panorama, 1987, roč. 33, č. 4. ISSN 0009-0697. S. 3. - Obchodní centrum – Vodňanská ulice. In: <i>Prachatice: oficiální web města</i> [online]. 15. 7. 2013 [cit. 2021-07-11]. Dostupné z: https://www.prachatice.eu/obchodni-centrum-vodnanska-ulice/d-22227. 		

OBCHODNÍ STŘEDISKO LAMAČ, BRATISLAVA

OS94.

Hlavní architekt: Stanislav Spáčil, Emanuel Schiller	Generální projektant: Projektový a racionalizační ústav obchodu a cestovního ruchu, Bratislava
Generální investor: Domáce potreby, Bratislava	Generální dodavatel: Priemstav, Bratislava
Datace: Projekt 1980 Realizace 1988	Současný stav: 1-g
Hierarchie: Mimoměstská, centrální vybavenost	Typologie: H1b – O4 – S2 – T6b

Poznámky:

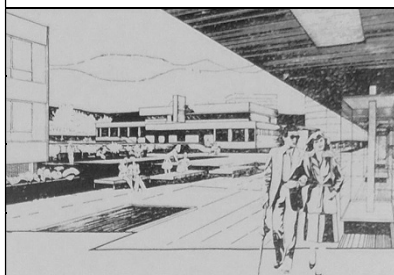
- ojedinělé obchodně experimentální předměstské středisko situované u dálniční komunikace
- komunikační systém J. Žilinčár

Základní bibliografie a odkazy:

- VOJTKOVÁ, B. INTEGRO ako reálny prísľub pre tvorbu. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1983, roč. 25, č. 4. ISSN 1335-2180. S. 43.
- **-JB-. Obchodný dom Lamač. Projekt: revue slovenskej architektúry. Bratislava, 1988, roč. 30, č. 6. ISSN 1335-2180. S. 26.**
- DULLA, Matúš a Stanislav SPÁČIL. Obchodný dom Lamač v Bratislave. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1988, roč. 30, č. 9. ISSN 1335-2180. S. 29-33.
- ZALČÍK, Tibor a Matúš DULLA. *Slovenská architektúra 1976-1980*. Bratislava: Veda, 1982. S. 66.
- DULLA, Matúš a Henrieta MORAVČÍKOVÁ. *Architektúra Slovenska v 20. storočí*. Bratislava: Slovart, 2002. ISBN 80-714-5684-5. S. 448.
- TASR. Z chátrajúceho OD Lamač má byť centrum Karpatia. In: *SME Bratislava* [online]. 23. 6. 2018 [cit. 2021-07-11]. Dostupné z: <https://bratislava.sme.sk/c/20855723/z-chatrajuceho-od-lamac-ma-byt-centrum-karpatia.html>.
- Nákupné stredisko. In: *Register modernej architektúry* [online]. 2021 [cit. 2021-07-11]. Dostupné z: <https://www.register-architektury.sk/objekt/367-nakupne-stredisko>.

OBCHODNÍ STŘEDISKO SÍDLIŠTĚ BYSTRC II, BRNO

OS95.

Hlavní architekt: Z. Michal, J. Kopřiva, J. Novotný	Generální projektant: ?
Generální investor: ?	Generální dodavatel: ?
Datace: Projekt kolem 1980 Realizace ?	Současný stav: 1-a
Hierarchie: Sídlištní, obvodová vybavenost	Typologie: H1b – O4 – S2 – T1b

Poznámky:

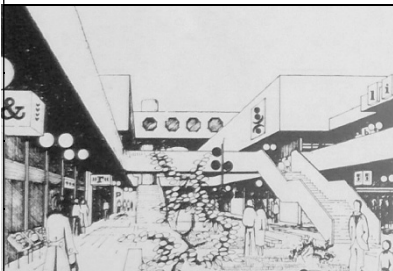
- středisko s vnitřní bazilikálně osvětlenou halou
- dle návrhu měla budova přiléhat ke 200 m dlouhé pěší promenádě s kulturním a zdravotním střediskem

Základní bibliografie a odkazy:

- **Centrum Bystrc II - Brno. Architektura ČSR. Praha: Svaz architektů ČSR, 1981, roč. 40, č. 3. ISSN 0300-5305. S. 112.**
- PECKA, Lukáš. *Brněnská sídliště a jejich urbanistická struktura*. Brno, 2013. Disertační práce. Vysoké technické učení v Brně, Fakulta architektury, Ústav navrhování II. Vedoucí práce Iva POSLUŠNÁ. S. 203-207.
- *OC Max* [online]. 2021 [cit. 2021-07-11]. Dostupné z: <http://ocmax.cz/>.

CENTRUM SÍDLIŠTĚ SEVERNÍ TERASA, ÚSTÍ NAD LABEM

OS96.

	Hlavní architekt: Václav Krejčí, Josef Gabriel	Generální projektant: KPÚ, Ústí nad Labem
	Generální investor: ONV, Ústí nad Labem	Generální dodavatel: Pozemní stavby, Ústí nad Labem
	Datace: Projekt před 1981 Realizace ?	Současný stav: 2-a
	Hierarchie: Sídlištní, obvodová vybavenost	Typologie: H2b – O4 – S3 – T6a

Poznámky:

- polyfunkční komplex založený na pěší ose s panoramatickými průhledy kopírující vrstevnici
- realizováno částečně vč. občanské vybavenosti v podnoži bytových domů

Základní bibliografie a odkazy:

- PROVAZNÍK, Vladimír. Severní Terasa v Ústí nad Labem. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1973, roč. 32, č. 3. ISSN 0300-5305. S. 122-125.
- **Centrum Severní Terasa – Ústí nad Labem. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1981, roč. 40, č. 3. ISSN 0300-5305. S. 116.**
- Severní Terasa, nová obytná čtvrť Ústí nad Labem. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1982, roč. 41, č. 2. ISSN 0300-5305. S. 52–59.
- SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie et al., ed. *Paneláci 1: Padesát sídlišť v českých zemích: kritický katalog k cyklu výstav Příběh paneláku*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2016. ISBN 978-80-7101-161-3. S. 256-261.
- SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie et al., ed. *Paneláci 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989: kritický katalog k výstavě Bydlení: panelové sídliště / Plány, realizace, bydlení 1945-1989*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2017. ISBN 978-80-7101-169-9. S. 158, 177.
- Paneláci map: Severní Terasa. In: *Paneláci.cz* [online]. © 2017 [cit. 2021-06-06]. Dostupné z: <http://panelaci.cz/map/#/detail/128>.

OBCHODNÍ STŘEDISKO SÍDLIŠTĚ VINOHRADY, BRNO

OS97.

	Hlavní architekt: Jan Doležal, Aleš Jenček	Generální projektant: Stavoprojekt, Brno
	Generální investor: Brnoinvesta	Generální dodavatel: Pozemní stavby, Brno
	Datace: Projekt ? Realizace před 1981	Současný stav: 3-c
	Hierarchie: Sídlištní, obvodová vybavenost	Typologie: H2b – O4 – S4 – T1a

Poznámky:

- tři lineárně řazené vícepodlažní objekty propojené v patře zastřešnou pěší komunikací
- realizovány pouze dva objekty

Základní bibliografie a odkazy:

- **Centrum Vinohrady - Brno. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1981, roč. 40, č. 3. ISSN 0300-5305. S. 118.**
- VRABELOVÁ, Renata (ed.). *Brno - architektura 1945-1990: [průvodce po poválečné brněnské architektuře] = Brno - architecture 1945-1990: [Brno after 2nd World War architecture guide]*. [Brno]: Centrum architektury, © 2009. ISBN 978-80-254-5996-6. S. 216–217.
- PECKA, Lukáš. *Brněnská sídliště a jejich urbanistická struktura*. Brno, 2013. Disertační práce. Vysoké technické učení v Brně, Fakulta architektury, Ústav navrhování II. Vedoucí práce Iva POSLUŠNÁ. S. 197-201.
- Paneláci map: Vinohrady. In: *Paneláci.cz* [online]. © 2017 [cit. 2021-06-06]. Dostupné z: <http://panelaci.cz/map/#/detail/107>.

OBCHODNÍ STŘEDISKO OVSIŠTĚ, BRATISLAVA

OS98.

	Hlavní architekt: Stanislav Talaš, Ján Lenčo	Generální projektant: Stavoprojekt, Bratislava
	Generální investor: ?	Generální dodavatel: ?
	Datace: Projekt ? Realizace 1983	Současný stav: 1-a
	Hierarchie: Sídlištní, obvodová vybavenost	Typologie: H1b – O4 – S2 – T3b
<p>Poznámky:</p> <ul style="list-style-type: none"> - středisko tvořící spojnici mezi dvěma okrsky přemostující dopravní komunikaci částečně zastřešenou pěší osou - Cena ZSA v roce 1983 		
<p>Základní bibliografie a odkazy:</p> <ul style="list-style-type: none"> - -fy- Cena ZSA autorom troch diel. Československý architekt: čtrnáctideník architektů. Praha: Panorama, 1984, roč. 30, č. 19. ISSN 0009-0697. S. 1, 3. - HAVRÁNKOVÁ, Blažena. <i>Občianske budovy: budovy pre obchod</i>. Bratislava: Edičné stredisko Slovenské vysoké školy technické, 1984. S. 81. - MRÁZEK, Pavol a Jozef SKALA, ed. <i>Stavoprojekt, Bratislava: 1949-1989</i>. Bratislava: Alfa, 1989. Nečísł. 		

OBCHODNÍ STŘEDISKO RŮŽE, PRAHA – JIŽNÍ MĚSTO

OS99.

	Hlavní architekt: J. Zelený, V. Rothbauerová	Generální projektant: Pražský projektový ústav
	Generální investor: Výstavba hl. m. Prahy	Generální dodavatel: Konstruktiva, Praha
	Datace: Projekt ? Realizace od 1983	Současný stav: 6-d
	Hierarchie: Sídlištní, obvodová vybavenost	Typologie: H1b – O3 – S2 – T2a
<p>Poznámky:</p> <ul style="list-style-type: none"> - solitérní objekt členěný funkčním využitím a utvářený krytou pasáží navazující na stanici metra - interiérové řešení M. Mikula, výtvarná díla A. Kroupová, R. Dušek 		
<p>Základní bibliografie a odkazy:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Centra občanské vybavenosti v Horních Kunraticích a Horních Roztylech. Architektura ČSR. Praha: Svaz architektů ČSR, 1987, roč. 46, č. 3. ISSN 0300-5305. S. 242, 244-245. - OC Růžě [online]. © 2008 [cit. 2021-07-11]. Dostupné z: https://ocruze.webnode.cz/. - HÝŘ, Marek. Obchodní centrum Růžě mizí před očima. Místo něho vyroste budova, která změní tvář Chodova. In: <i>Metro.cz</i> [online]. 23. 2. 2015 [cit. 2021-07-11]. Dostupné z: https://www.metro.cz/obchodni-centrum-ruze-mizi-pred-ocima-misto-neho-vyrose-budova-ktera-zmeni-tvar-chodova-g7n-/praha.aspx?c=A150221_093641_co-se-deje_hyr. - Paneláci map: Jižní Město. In: <i>Paneláci.cz</i> [online]. © 2017 [cit. 2021-06-06]. Dostupné z: http://panelaci.cz/map/#/detail/148. - Fontána a sedačky. In: <i>Vetřelci a volavky</i> [online]. 2021 [cit. 2021-07-24]. Dostupné z: http://www.vetrelciavolavky.cz/sochy/fontana-sedacky. - Sochy, reliéfy a pamětní desky v Praze 11. In: <i>Praha 11</i> [online]. © 2003-2010 [cit. 2021-07-11]. Dostupné z: https://www.praha11.cz/cs/praha-11-v-kostce/sochy-reliefy-a-pametni-desky-v-praze-11.html. - Sochařsky pojedená okna schodiště. In: <i>Vetřelci a volavky</i> [online]. 2021 [cit. 2021-07-24]. Dostupné z: http://www.vetrelciavolavky.cz/sochy/socharsky-pojednana-okna-schodiste. 		

 <p>Foto Jiří Moos</p>	Hlavní architekt: Ladislav Stupka, Jaroslav Mach	Generální projektant: KPÚ, Praha
	Generální investor: Výstavba hl. m. Prahy	Generální dodavatel: Pozemní stavby, Olomouc
	Datace: Projekt 1983 Realizace ?	Současný stav: 1-a
	Hierarchie: Sídlištní, obvodová vybavenost	Typologie: H2b – O4 – S3 – T3a
<p>Poznámky:</p> <ul style="list-style-type: none"> - solitérní oboustranně obestavěná pěší komunikace s přístřešky po obou stranách 		
<p>Základní bibliografie a odkazy:</p> <ul style="list-style-type: none"> - L. S. Obchodní a kulturní centrum s mateřskou školou v Praze-Čimicích. <i>Architektura ČSR</i>. Praha: Svaz architektů ČSR, 1985, roč. 44, č. 5. ISSN 0300-5305. S. 218-220. - Praha 8 hledá s pomocí občanů podobu OC Drahaň v Čimicích. In: <i>Městská část Praha 8</i> [online]. © 2012–2019 [cit. 2021-07-11]. Dostupné z: https://m.praha8.cz/Praha-8-hleda-s-pomoci-obcanu-podobu-OC-Drahan-v-Cimicich.html. - Dvojice dívek. In: <i>Vetřelci a volavky</i> [online]. 2021 [cit. 2021-07-24]. Dostupné z: http://www.vetrelciavolavky.cz/sochy/dvojice-divek. - Keramická stěna. In: <i>Vetřelci a volavky</i> [online]. 2021 [cit. 2021-07-24]. Dostupné z: http://www.vetrelciavolavky.cz/sochy/keramicka-stena-9. - Záznam 18504: Sousoší dvou dívek pro obchodní centrum. In: <i>Sochy a města</i> [online]. © 2021 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: https://sochymesta.cz/zaznam/18504. - Záznam 18505: Keramická dekorativní stěna pro obchodní centrum. In: <i>Sochy a města</i> [online]. © 2021 [cit. 2021-07-07]. Dostupné z: https://sochymesta.cz/zaznam/18505. 		

DALŠÍ OBCHODNÍ STŘEDISKA		
OBCHODNÍ STŘEDISKO SÍDLIŠTĚ KRASŇANY, BRATISLAVA		OS_X1.
Hlavní architekt: ?	Generální projektant: ?	Datace: Projekt 1956 Realizace 1962
Základní bibliografie a odkazy: - RULF, Vladimír. <i>Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb</i> . Praha: Merkur, 1978. S. 68-73.		
OBCHODNÍ STŘEDISKO SÍDLIŠTĚ SÍTNÁ, Kladno		OS_X2.
Hlavní architekt: V. Hilský, O. Jurenka, J. Náhlík	Generální projektant: KPÚ, Praha	Datace: Projekt 1961 Realizace asi od 1965
Základní bibliografie a odkazy: - PECHAR, Josef. <i>Československá architektura: 1945-1977</i> . Praha: Odeon, 1979. Obr. příloha nečísl. - SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie et al., ed. <i>Paneláci 1: Padesát sídlišť v českých zemích: kritický katalog k cyklu výstav Příběh paneláku</i> . V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2016. ISBN 978-80-7101-161-3. S. 212-217. - VLADIMÍR 518, ed. <i>Architektura 58-89, svazek 1</i> . Praha: Bigg Boss, 2022. ISBN 978-80-908359-1-7. S. 165-166. - HUBER-HOUDOVÁ, Helena, ed. <i>1956 - 1989: Architektura všem. Životní styl - každodennost – média</i> . Praha: Národní galerie Praha, 2023. ISBN 978-80-7035-814-6. S. 49-50. - Paneláci map: Sítňá. In: <i>Paneláci.cz</i> [online]. © 2017 [cit. 2021-06-06]. Dostupné z: http://panelaci.cz/map/#/detail/42 .		
OBCHODNÍ STŘEDISKO HVĚZDA, TEPLICE		OS_X3.
Hlavní architekt: Jiří Svoboda	Generální projektant: KPÚ, Liberec	Datace: Projekt 1963 Realizace 1970
Základní bibliografie a odkazy: - HANZLÍK, Jan, Jana ZAJONCOVÁ a Lenka HÁJKOVÁ. <i>Teplice: architektura moderní doby: 1860-2000 = Teplitz: Architektur der modernen Zeit : 1860-2000</i> . Ústí nad Labem: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ústí nad Labem, 2016. ISBN 978-80-85036-66-4. S. 250. - SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie et al., ed. <i>Paneláci 1: Padesát sídlišť v českých zemích: kritický katalog k cyklu výstav Příběh paneláku</i> . V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2016. ISBN 978-80-7101-161-3. S. 276-281. - SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie et al., ed. <i>Paneláci 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989: kritický katalog k výstavě Bydlení: panelové sídliště / Plány, realizace, bydlení 1945-1989</i> . V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2017. ISBN 978-80-7101-169-9. S. 175. - Paneláci map: Šanov II. In: <i>Paneláci.cz</i> [online]. © 2017 [cit. 2021-06-06]. Dostupné z: http://panelaci.cz/map/#/detail/129 .		
OBCHODNÍ STŘEDISKO ASTRA, SEZIMOVO ÚSTÍ		OS_X4.
Hlavní architekt: Stanislav Hanzal	Generální projektant: KPÚ, České Budějovice	Datace: Projekt 1965 Realizace 1969
Základní bibliografie a odkazy: - PECHAR, Josef. <i>Československá architektura: 1945-1977</i> . Praha: Odeon, 1979. Obr. příloha nečísl. - ŠEVČÍK, Oldřich a Ondřej BENEŠ. <i>Architektura 60. let: "zlatá šedesátá léta" v české architektuře 20. století</i> . Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-1372-4. S. 229. - Památkový katalog: Obchodní dům Astra. In: <i>Národní památkový ústav</i> [online]. © 2015 [cit. 2021-06-04]. Dostupné z: https://www.pamatkovykatalog.cz/obchodni-dum-astra-22599415 .		

OBCHODNÍ STŘEDISKO SÍDLIŠTĚ VELKÁ DLÁŽKA, PŘEROV			OS_X5.
Hlavní architekt: Radim Pluskal	Generální projektant: ?	Datace: Projekt 1966 Realizace 1968	
Základní bibliografie a odkazy: - Památkový katalog: Obchodní a společenské centrum Velká Dlážka. In: <i>Národní památkový ústav</i> [online]. © 2015 [cit. 2021-06-04]. Dostupné z: https://www.pamatkovykatalog.cz/obchodni-a-spolecenske-centrum-velka-dlazka-18456599 .			
OBCHODNÍ STŘEDISKO KORUNA, VODŇANY			OS_X6.
Hlavní architekt: František Petrlík, César Grimmich	Generální projektant: SPÚO, Brno	Datace: Projekt 1967 Realizace 1978	
Základní bibliografie a odkazy: - VORLÍK, Petr, ed. (A)typ: <i>architektura osmdesátých let</i> . Praha: České vysoké učení technické v Praze, Fakulta architektury, 2019. ISBN 978-80-01-06641-6. S. 121-124.			
OBCHODNÍ STŘEDISKO SÍDLIŠTĚ HÁJE, PRAHA			OS_X7.
Hlavní architekt: Aleš Bořkovec, Vladimír Ježek	Generální projektant: Pražský projektový ústav	Datace: Projekt 1968 Realizace 1978	
Základní bibliografie a odkazy: - BEŇUŠKA, Milan, Dagmar ČERNÁ, Jan MOUČKA a Andreja ZÁVRACKÁ. Centra občanského vybavení. <i>Výstavba a architektura: dokumentační zprávy</i> . Lektoroval Jiří NAVRÁTIL. Praha, 1977, roč. 23, č. 11-12. ISSN 0042-9376. S. 8-13. - SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie et al., ed. <i>Paneláci 1: Padesát sídlišť v českých zemích: kritický katalog k cyklu výstav Příběh paneláku</i> . V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2016. ISBN 978-80-7101-161-3. S. 337. - Paneláci map: Jižní Město. In: <i>Paneláci.cz</i> [online]. © 2017 [cit. 2021-06-06]. Dostupné z: http://panelaci.cz/map/#/detail/148 . - <i>OC Háje</i> [online]. 2021 [cit. 2021-07-11]. Dostupné z: http://www.oc-haje.cz/ . - Na Hájích se předělává obchodní centrum, otevřel tam rozšířený Albert. In: <i>Médiář</i> [online]. 9. 3. 2020 [cit. 2021-07-11]. Dostupné z: https://www.mediar.cz/na-prazskych-hajich-se-predelava-obchodni-centrum-otevrel-tam-rozsireny-albert/ .			
OBCHODNÍ STŘEDISKO SÍDLIŠTĚ POD VODOJEMEM, KOLÍN			OS_X8.
Hlavní architekt: Olivier Honke-Houfek	Generální projektant: KPÚ, Praha	Datace: Projekt ? Realizace před 1969	
Základní bibliografie a odkazy: - KUNA, Zdeněk. Výstavba města Kolína. <i>Architektura ČSR</i> . Praha: Svaz architektů ČSR, 1969, roč. 28, č. 7-8. ISSN 0300-5305. S. 434, 436.			
OBCHODNÍ STŘEDISKO, MICHALOVCE			OS_X9.
Hlavní architekt: J. Šprlák	Generální projektant: ?	Datace: Projekt ? Realizace 1969	
Základní bibliografie a odkazy: - LACKO, Jozef. Poslanie Združenia projektových ateliérov. <i>Projekt: revue slovenskej architektúry</i> . Bratislava, 1969, roč. 11, č. 5-6. ISSN 1335-2180. S. 95.			

OBCHODNÍ STŘEDISKO SÍDLIŠTĚ BRNO - JIH, BRNO			OS_X10.
Hlavní architekt: M. Steinhäuser, M. Dufek, N. Horáček, M. Borecký, Z. Michal, J. Ledvína	Generální projektant: ?	Datace: Projekt ? Realizace 1969	
Základní bibliografie a odkazy:			
<ul style="list-style-type: none"> - PECKA, Lukáš. <i>Brněnská sídliště a jejich urbanistická struktura</i>. Brno, 2013. Disertační práce. Vysoké technické učení v Brně, Fakulta architektury, Ústav navrhování II. Vedoucí práce Iva POSLUŠNÁ. S. 115-119. - Památkový katalog: Centrum občanské vybavenosti Union. In: <i>Národní památkový ústav</i> [online]. © 2015 [cit. 2021-06-04]. Dostupné z: https://www.pamatkovykatalog.cz/centrum-obcanske-vybavenosti-union-22488452. - Brněnský architektonický manuál. <i>Objekty: Union – centrum občanské vybavenosti sídliště Staré Brno-jih</i> [online]. © 2021 [cit. 2021-06-04]. Dostupné z: https://www.bam.brno.cz/objekt/d163-union-centrum-obcanske-vybavenosti-pro-sidliste-stare-brno-jih. 			
OBCHODNÍ STŘEDISKO ROZHLED, TEPLICE			OS_X11.
Hlavní architekt: Jan Kouba	Generální projektant: ?	Datace: Projekt 1969 Realizace 1975	
Základní bibliografie a odkazy:			
<ul style="list-style-type: none"> - VEBR, Jaroslav a Otakar NOVÝ. <i>Soudobá architektura ČSSR: [Fot. publikace]</i>. Praha: Panorama, 1980. S. 103. 			
OBCHODNÍ CENTRUM, PŘEROV			OS_X12.
Hlavní architekt: Petr Žert	Generální projektant: SPÚO, Brno	Datace: Projekt 1969-71 Realizace -N-	
Základní bibliografie a odkazy:			
<ul style="list-style-type: none"> - KLÍMA, Petr, ed. <i>Růžena Žertová: architektka domů i věcí</i>. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2016. ISBN 978-80-86863-87-0. S. 166, 169. 			
OBCHODNÍ CENTRUM, BRNO-KOLIŠTĚ			OS_X13.
Hlavní architekt: Zdeněk Řihák, Ivan Ruller	Generální projektant: SPÚO, Brno	Datace: Projekt 1970 Realizace -N-	
Základní bibliografie a odkazy:			
<ul style="list-style-type: none"> - VLADIMÍR 518, ed. <i>Architektura 58-89, svazek 1</i>. Praha: Bigg Boss, 2022. ISBN 978-80-908359-1-7. S. 437, 458. 			
OBCHODNÍ STŘEDISKO ODRA, PRAHA - BOHNICE			OS_X14.
Hlavní architekt: Zdeněk Jakubec	Generální projektant: ?	Datace: Projekt 1970 Realizace 1980	
Základní bibliografie a odkazy:			
<ul style="list-style-type: none"> - ŠPAČKOVÁ, Eva. <i>Architektura obchodních domů na pražských sídlištích</i>. Olomouc, 2018. Dostupné také z: https://theses.cz/id/medy2r/?lang=en. Bakalářská práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Katedra dějin umění. Vedoucí práce Rostislav ŠVÁCHA. S. 28-29. - Odra. In: <i>Transakta</i> [online]. © 2011 [cit. 2021-07-19]. Dostupné z: http://www.transakta.cz/obchodni-centra/odra.html. - HOLAJOVÁ, Denisa. Obchodní centrum vám rádi opravíme. Má to ale háček. In: <i>Deník.cz</i> [online]. 26. 10. 2018 [cit. 2021-07-19]. Dostupné z: https://www.denik.cz/ekonomika/obchodni-centrum-vam-radi-opravime-ma-to-ale-hacek-20181026.html. 			

CENTRUM SÍDLIŠTĚ POLABINY, PARDUBICE			OS_X15.
Hlavní architekt: Soběslav Macas, František Příborský	Generální projektant: ?	Datace: Projekt 1971 Realizace -N-	
Základní bibliografie a odkazy: - SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie et al., ed. <i>Paneláci 1: Padesát sídlišť v českých zemích: kritický katalog k cyklu výstav Příběh paneláku</i> . V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2016. ISBN 978-80-7101-161-3. S. 220-221. - Paneláci map: Polabiny. In: <i>Paneláci.cz</i> [online]. © 2017 [cit. 2021-06-06]. Dostupné z: http://panelaci.cz/map/#/detail/70 .			
PŘESTAVBA KRUPSKÉ ULICE, TEPLICE			OS_X16.
Hlavní architekt: F. Abrahám, J. Mach, E. Koniček	Generální projektant: ?	Datace: Projekt 1971 Realizace -N-	
Základní bibliografie a odkazy: - HANZLÍK, Jan, Jana ZAJONCOVÁ a Lenka HÁJKOVÁ. <i>Teplice: architektura moderní doby: 1860-2000 = Teplitz: Architektur der modernen Zeit : 1860-2000</i> . Ústí nad Labem: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ústí nad Labem, 2016. ISBN 978-80-85036-66-4. S. 268.			
OBCHODNÍ STŘEDISKO SÍDLIŠTĚ KÚTIKY, BRATISLAVA			OS_X17.
Hlavní architekt: ?	Generální projektant: ?	Datace: Projekt ? Realizace před 1972	
Základní bibliografie a odkazy: - HUSÁK, V. Pokým sa predstavy stanú skutočnosťou. <i>Projekt: revue slovenskej architektúry</i> . Bratislava, 1973, roč. 15, č. 3. ISSN 1335-2180. S. 42.			
OBCHODNÍ STŘEDISKO SÍDLIŠTĚ OSTREDKY, BRATISLAVA			OS_X18.
Hlavní architekt: ?	Generální projektant: -?	Datace: Projekt ? Realizace před 1972	
Základní bibliografie a odkazy: - HUSÁK, V. Pokým sa predstavy stanú skutočnosťou. <i>Projekt: revue slovenskej architektúry</i> . Bratislava, 1973, roč. 15, č. 3. ISSN 1335-2180. S. 42.			
OBCHODNÍ STŘEDISKO SÍDLIŠTĚ JIŽNÍ SVAHY, ZLÍN			OS_X19.
Hlavní architekt: Šebestián Zelina	Generální projektant: Pozemní stavby, Gottwaldov	Datace: Projekt 1972 Realizace 1980	
Základní bibliografie a odkazy: - SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie et al., ed. <i>Paneláci 1: Padesát sídlišť v českých zemích: kritický katalog k cyklu výstav Příběh paneláku</i> . V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2016. ISBN 978-80-7101-161-3. S. 397. - Paneláci map: Jižní Svahy. In: <i>Paneláci.cz</i> [online]. © 2017 [cit. 2021-06-06]. Dostupné z: http://panelaci.cz/map/#/detail/76 .			

OBCHODNÍ STŘED. SÍDL. ČESKOSLOVENSKO-SOVĚTSKÉHO PŘÁTELSTVÍ, BRNO OS_X20.

Hlavní architekt: L. Volák, V. Palla, J. Doležal	Generální projektant: Stavoprojekt, Brno	Datace: Projekt 1972 Realizace 1986
---	---	--

Základní bibliografie a odkazy:

- SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie et al., ed. *Paneláci 1: Padesát sídlišť v českých zemích: kritický katalog k cyklu výstav Příběh paneláku*. V Praze: Uměleckoprůmyslové museum, 2016. ISBN 978-80-7101-161-3. S. 342.
- PECKA, Lukáš. *Brněnská sídliště a jejich urbanistická struktura*. Brno, 2013. Disertační práce. Vysoké technické učení v Brně, Fakulta architektury, Ústav navrhování II. Vedoucí práce Iva POSLUŠNÁ. S. 176-181.
- Nákupní centrum Kalinka. In: *Brunn.cz: fotografie Brna* [online]. 26. 9. 2011 [cit. 2021-06-06]. Dostupné z: <http://www.brunn.cz/nakupni-centrum-kalinka/>.
- Paneláci map: Bohunice a Starý Lískovec. In: *Paneláci.cz* [online]. © 2017 [cit. 2021-06-06]. Dostupné z: <http://panelaci.cz/map/#/detail/106>.
- Brněnský architektonický manuál. *Objekty: Sídliště Bohunice* [online]. © 2021 [cit. 2021-06-04]. Dostupné z: <https://www.bam.brno.cz/objekt/d220-sidliste-bohunice>.
- Obklad. In: *Vetřelci a volavky* [online]. 2021 [cit. 2021-07-11]. Dostupné z: <http://www.vetrelciavolavky.cz/sochy/nazev-neznamy-258>.

OBCHODNÍ STŘEDISKO, LITVÍNŮV OS_X21.

Hlavní architekt: Vlastimil Jaroš, Ladislav Špás	Generální projektant: Pozemní stavby, Ústí nad Labem	Datace: Projekt 1973 Realizace 1978
---	---	--

Základní bibliografie a odkazy:

- VRABELOVÁ, Renata, ed. *Architektura 60. a 70. let 20. století v České republice*. Praha: Národní památkový ústav, 2020. ISBN 978-80-87967-24-9. S. 240-241.
- Památkový katalog: Občanská vybavenost. In: *Národní památkový ústav* [online]. © 2015 [cit. 2021-06-04]. Dostupné z: <https://www.pamatkovykatalog.cz/obcanska-vybavenost-18482022>.
- Mozaika. In: *Vetřelci a volavky* [online]. 2021 [cit. 2021-07-24]. Dostupné z: <http://www.vetrelciavolavky.cz/sochy/mozaika-15>.
- JRA. Obnova slavné Sýkorovy mozaiky v Litvínově je odložena na neurčito. In: *iDNES.cz* [online]. 25. 10. 2018 [cit. 2021-07-19]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/usti/zpravy/mozaika-zdenek-sykora-litvinov-chodnik-a-stena-domu-obnova-odložena.A181025_435242_usti-zpravy__vac2.

OBCHODNÍ STŘEDISKO SÍDLIŠTĚ PAŘÍŽSKÁ KOMUNA, ČESKÉ BUDĚJOVICE OS_X22.

Hlavní architekt: Ladislav Konopka, Alois Hloušek	Generální projektant: ?	Datace: Projekt ? Realizace 1975
--	----------------------------	-------------------------------------

Základní bibliografie a odkazy:

- RULF, Vladimír. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. Praha: Merkur, 1978. S. 99-105, obr. příloha nečís. l.
- VRABELOVÁ, Renata, ed. *Architektura 60. a 70. let 20. století v České republice*. Praha: Národní památkový ústav, 2020. ISBN 978-80-87967-24-9. S. 319.
- VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 2*. Praha: Bigg Boss, 2022. ISBN 978-80-908359-1-7. S. 301, 310.
- Paneláci map: Pražské sídliště. In: *Paneláci.cz* [online]. © 2017 [cit. 2021-06-06]. Dostupné z: <http://panelaci.cz/map/#/detail/113>.
- Pražské sídliště. In: *Encyklopedie Českých Budějovic* [online]. © 1998 – 2021 [cit. 2021-07-11]. Dostupné z: <http://www.encyklopedie.c-budejovice.cz/clanek/prazske-sidliste>.
- VODIČKA, Matěj. Promenáda s přístřešky na Pražské třídě v Budějovicích půjde k zemi. Protesty plán nezastavily. In: *Český Rozhlas: České Budějovice* [online]. 3. 6. 2020 [cit. 2021-07-11]. Dostupné z: <https://budejovice.rozhlas.cz/promenada-s-pristresky-na-prazske-tride-v-budejovicich-pujde-k-zemi-protesty-8217582>.

OBCHODNÍ STŘEDISKO SÍDLIŠTĚ DÚBRAVKA, BRATISLAVA			OS_X23.
Hlavní architekt: I. Ehrenberg, I. Škoček	Generální projektant: Stavoprojekt, Bratislava	Datace: Projekt 1975 Realizace 1983	
Základní bibliografie a odkazy: - ZALČÍK, Tibor a Matúš DULLA. <i>Slovenská architektúra 1976-1980</i> . Bratislava: Veda, 1982. S. 59. - MRÁZEK, Pavol a Jozef SKALA, ed. <i>Stavoprojekt, Bratislava: 1949-1989</i> . Bratislava: Alfa, 1989. Nečísł. - Nákupné stredisko Saratov. In: <i>Register modernej architektúry</i> [online]. 2021 [cit. 2021-07-19]. Dostupné z: https://www.register-architektury.sk/objekt/368-nakupne-stredisko-saratov . - WINKLEROVÁ, Katarína. Obnovujú známe obchodné centrum. Dokedy potrvá rekonštrukcia? In: <i>Bratislava Dnes 24</i> [online]. 15. 4. 2020 [cit. 2021-07-19]. Dostupné z: https://bratislava.dnes24.sk/obnovuju-zname-obchodne-centrum-v-dubravke-359221 . - OC Saratov [online]. 2021 [cit. 2021-07-19]. Dostupné z: https://www.ocsaratov.sk/ . - Obchodní dům Saratov. In: <i>Fidurock</i> [online]. © 2021 [cit. 2021-07-19]. Dostupné z: https://www.fidurock.com/portfolio/obchodni-dum-saratov/# .			
OBCHODNÍ STŘEDISKO, TREBIŠOV			OS_X24.
Hlavní architekt: Michal Baník	Generální projektant: ?	Datace: Projekt ? Realizace před 1976	
Základní bibliografie a odkazy: - KUSÝ, Martin. <i>Architektúra na Slovensku 1945-1975</i> . Bratislava: Pallas, 1976. S. 222.			
OBCHODNÍ STŘEDISKO SÍDLIŠTĚ HORNÍ VES, CHOMUTOV			OS_X25.
Hlavní architekt: Stanislav Karpíšek	Generální projektant: KPÚ, Ústí nad Labem	Datace: Projekt ? Realizace před 1977	
Základní bibliografie a odkazy: - Okrskové středisko obchodu a služeb na sídlišti Chomutov-Horní Ves. <i>Československý architekt: čtrnáctideník architektů</i> . Praha: Panorama, 1977, roč. 23, č. 21. ISSN 0009-0697. S. 1.			
OBCHODNÍ STŘEDISKO SÍDLIŠTĚ HLINKY, BEROUN			OS_X26.
Hlavní architekt: Vladimír Libický, Zdeněk Veselý	Generální projektant: KPÚ, Praha	Datace: Projekt 1967 Realizace 1972	
Základní bibliografie a odkazy: - Centrum obchodu a služeb v Berouně – Hlinkách. <i>Československý architekt: čtrnáctideník architektů</i> . Praha: Panorama, 1979, roč. 25, č. 3. ISSN 0009-0697. S. 3. - Památkový katalog: komplex Hlinky. In: <i>Národní památkový ústav</i> [online]. © 2015 [cit. 2021-06-04]. Dostupné z: https://pamatkovykatalog.cz/komplex-hlinky-14062137 .			
OBCHODNÍ STŘEDISKO, MORAVANY NAD VÁHOM			OS_X27.
Hlavní architekt: P. Dobrotka, M. Remenár, E. Augustín, J. Kašický	Generální projektant: Stavoprojekt, Trnava	Datace: Projekt ? Realizace před 1982	
Základní bibliografie a odkazy: - ZALČÍK, Tibor a Matúš DULLA. <i>Slovenská architektúra 1976-1980</i> . Bratislava: Veda, 1982. S. 77.			

OBCHODNÍ STŘEDISKO NA FUČÍKOVĚ ULICI, ÚSTÍ NAD LABEM			OS_X28.
Hlavní architekt: Miroslav Těšínský, Miroslav Johanovský, Jan Zeman	Generální projektant: KPÚ, Praha	Datace: Projekt ? Realizace asi 1983	
<p>Základní bibliografie a odkazy:</p> <ul style="list-style-type: none"> - SYNKOVÁ, Veronika. <i>Užití umění v architektuře města Ústí nad Labem v letech 1945-1989</i>. Ústí nad Labem, 2008. Diplomová práce. Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Petr URLICH. S. 86. - Centrum služeb a obchodu. In: <i>Ústí – Aussig</i> [online]. 2021 [cit. 2021-11-15]. Dostupné z: https://usti-aussig.net/stavby/karta/nazev/288-centrum-sluzeb-a-obchodu 			
OBCHODNÍ STŘEDISKO BLANKYT, PRAHA - HÁJE			OS_X29.
Hlavní architekt: ?	Generální projektant: ?	Datace: Projekt ? Realizace před 1985	
<p>Základní bibliografie a odkazy:</p> <ul style="list-style-type: none"> - ŠPAČKOVÁ, Eva. <i>Architektura obchodních domů na pražských sídlištích</i>. Olomouc, 2018. Dostupné také z: https://theses.cz/id/medy2r/?lang=en. Bakalářská práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Katedra dějin umění. Vedoucí práce Rostislav ŠVÁCHA. S. 35-37. - Praha 11 chystá revitalizaci vnitrobloku. Přibudou zeleň, relaxační zóny a workoutové hřiště. In: <i>Pražský patriot</i> [online]. 12. 4. 2018 [cit. 2021-07-19]. Dostupné z: https://www.prazskypatriot.cz/praha-11-chysta-revitalizaci-vnitrobloku-pribudou-zelen-relaxacni-zony-a-workoutove-hriste/. 			

Hlavní architekt: Ivan Matušík	Generální projektant: SPÚO, Bratislava
Generální investor: Obchodné domy, Bratislava	Generální dodavatel: Pozemné stavby, Bratislava
Datace: Projekt 1960 Realizace 1968/1979	Současný stav: 1-a
Hierarchie: Státní, plnosortimentní, velký	Typologie: U2a – A5dy – D2ax – K9x9x9a

Poznámky:

- komplex celomestské vybavenosti obsahující hotel, OS a OD založený na lapidárním hmotovém řešení
- OD později provozovaný OD PRIOR, zvonkohra J. Kočiš, obchodní zařízení V. Čurilla, I. Matušík a V. Vilhan

Základní bibliografie a odkazy:

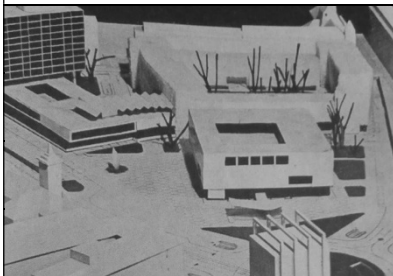
- CHORVÁT, Milan. K súťaži na Kamenné námestie v Bratislave. *Architektúra ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1961, roč. 20, č. 4. ISSN 0300-5305. S. 219-224.
- KARFÍK, Vladimír. Výstavba areálu „Kamenné námestie“ v Bratislave. *Architektúra ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1964, roč. 23, č. 6. ISSN 0300-5305. S. 419-423.
- MATUŠÍK, Ivan a SIROTEK, Jaromír. Obchodný dom na Kamennom námestí v Bratislave. *Architektúra ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1969, roč. 28, č. 6. ISSN 0300-5305. S. 351-355.
- BAŠO, Mikuláš. Hotel a obchodný dom Prior na Kyjevskom námestí. *Architektúra ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1980, roč. 39, č. 6. ISSN 0300-5305. S. 246-248.
- KAVAN, Jan. Príspevok k formovaniu ťažiskových polôh urbánneho útvaru. *Architektúra & urbanizmus: časopis pre teóriu architektúri a urbanizmu*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1980, roč. 14, č. 1. ISSN 0044-8680. S. 27.
- HRUŠKA, Emanuel, ZALČÍK, Tibor a Matúš DULLA. Kontinuálna prestavba mesta. *Architektúra & urbanizmus: časopis pre teóriu architektúri a urbanizmu*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1981, roč. 15, č. 1. ISSN 0044-8680. S. 10.
- BRATH, Jozef. Tvarovanie mestského parteru. *Architektúra & urbanizmus: časopis pre teóriu architektúri a urbanizmu*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1982, roč. 16, č. 2. ISSN 0044-8680. S. 112.
- HLAVÁČEK, Cyril. Nový hotel a obchodný dom v Bratislave. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1961, roč. 7, č. 4. ISSN 0009-0697. S. 4.
- Bratislavský Prior otvorený. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1969, roč. 15, č. 9. ISSN 0009-0697. S. 5.
- **JANKOVICH, Imrich. Kyjevské námestie v Bratislave. Obchodný dom Prior a hotel „A“. Československý architekt: čtrnáctideník architektů. Praha: Panorama, 1980, roč. 26, č. 6. ISSN 0009-0697. S. 3.**
- KARFÍK, Vladimír. Kamenné námestie v Bratislave riešila súťaž. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1961, roč. 3, č. 2. ISSN 1335-2180. S. 38-42.
- Obchodný dom v Bratislave. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1963, roč. 5, č. 4-5. ISSN 1335-2180. S. 108.
- KARFÍK, Vladimír. Obchodný dom Prior v Bratislave. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1969, roč. 11, č. 1-2. ISSN 1335-2180. S. 5-11.
- ŠLACHTA, Štefan. Areál Kyjevského námestia v Bratislave. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1980, roč. 22, č. 7. ISSN 1335-2180. S. 37-41.
- KODERA, Bořivoj, Václav GIRSA a Miloslav DRDA. *Prodejny a nákupní střediska*. Praha: Státní nakl. technické literatury, 1966. S. 141-142, obr. příloha.
- KUSÝ, Martin. *Architektúra na Slovensku 1945-1975*. Bratislava: Pallas, 1976. S. 216-219.
- VEBR, Jaroslav a Otakar NOVÝ. *Soudobá architektura ČSSR: [Fot. publikace]*. Praha: Panorama, 1980. S. 84.
- ZALČÍK, Tibor a Matúš DULLA. *Slovenská architektúra 1976-1980*. Bratislava: Veda, 1982. S. 61.
- HAVRÁNKOVÁ, Blažena. *Občianske budovy: budovy pre obchod*. Bratislava: Edičné stredisko Slovenské vysoké školy technické, 1984. S. 75.
- MORÁŇ, Milan. *Občianske stavby: Stavby pro administrativu a obchod*. Brno: Ediční středisko Vysokého učení technického, 1986. S. 94.
- KRIVOŠOVÁ, Jana a Elena LUKÁČOVÁ. *Premeny súčasnej architektúry Slovenska*. Bratislava: Alfa, 1990. ISBN 80-05-00600-4. S. 112-113.
- DULLA, Matúš a Henrieta MORAVČIKOVÁ. *Architektúra Slovenska v 20. storočí*. Bratislava: Slovart, 2002. ISBN 80-714-5684-5. S. 212-214, 427.

- MATUŠÍK, Ivan a Marián ZERVAN. *Ivan Matušík: život s architekturou*. Bratislava: Monada, 2003. ISBN 80-968-9061-1. S. 70-73, 80-83.
- KLÍMA, Petr, ed. *Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011. ISBN 978-80-86863-40-5. S. 16-20.
- MOOS, Jiří. Československé a zahraniční příklady obchodních domů. In: *Obchodní dům Prior/Kotva: historie, urbanismus, architektura*. Praha: Národní památkový ústav, 2018. ISBN 978-80-87967-19-5. S. 37-38.
- Bratislava – Otvorenie OD Prior (1968). In: *Youtube* [online]. 31. 3. 2020 [cit. 2023-04-03]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=HrCWNoHrxQg>.
- Otvorenie OD PRIOR Bratislava 1968 Zákazník kontra predajne. In: *Youtube* [online]. 31. 10. 2019 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=E7lpUH4bDcg>.
- Bratislava - OC Prior (1976). In: *Youtube* [online]. 21. 9. 2017 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=YgrHI7XGN9o>.
- Bratislava - OD Prior (1978). In: *Youtube* [online]. 10. 12. 2016 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=8jKoLNzjlqo>.
- Prior Bratislava. In: *Prior Bratislava* [online]. © 2020 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <http://www.prior-bratislava.sk/>.
- Obchodný dom Prior a hotel Kyjev. In: *Register modernej architektúry* [online]. 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.register-architektury.sk/objekt/142-obchodny-dom-prior-a-hotel-kyjev>.
- GHANNAM, Adel. Do Bratislavy sa vrátil Prior. V novej prevádzke si nájdú svoje milovníci jedla aj street artu. In: *REFRESHER.cz* [online]. 25. 9. 2020 [cit. 2023-02-04]. Dostupné z: <https://refresher.cz/89178-Do-Bratislavy-sa-vratil-Prior-V-novej-prevadzke-si-najdu-svoje-milovnici-jedla-aj-street-artu>.
- SZALAY, Peter a Katarína ANDRÁŠIOVÁ. Obchodno-spoločenský komplex na Kamennom námestí v Bratislave. In: *Archiweb* [online]. 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.archiweb.cz/b/obchodno-spolocensky-komplex-na-kamennom-namesti-v-bratislave-obchodny-dom-a-hotel-kyjev>.

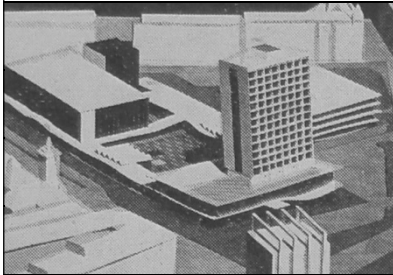
OBCHODNÍ DŮM NA KAMENNOM NÁMESTIE, BRATISLAVA

OD02.

	Hlavní architekt: J. Lacko, J. Antal, L. Kušnir, I. Slameň	Generální projektant: ?
	Generální investor: Obchodné domy, Bratislava	Generální dodavatel: -N-
	Datace: Projekt 1960 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
	Hierarchie: Státní, plnosortimentní, velký	Typologie: U2a – A5?y – D1ax – K?x?a
<p>Poznámky:</p> <ul style="list-style-type: none"> - soutěžní návrh s patrnou inspirací obchodním domem De Bijenkorf v Rotterdamu oceněný druhou cenou 		
<p>Základní bibliografie a odkazy:</p> <ul style="list-style-type: none"> - CHORVÁT, Milan. K sůtaži na Kamenné námestie v Bratislave. <i>Architektura ČSR. Praha: Svaz architektů ČSR, 1961, roč. 20, č. 4. ISSN 0300-5305. S. 219-224.</i> - KARFÍK, Vladimír. Kamenné námestie v Bratislave riešila súťaž. <i>Projekt: revue slovenskej architektúry</i>. Bratislava, 1961, roč. 3, č. 2. ISSN 1335-2180. S. 38-42. 		

OBCHODNÍ DŮM NA KAMENNOM NÁMESTIE, BRATISLAVA

OD03.

	Hlavní architekt: I. Bárta, J. Šteller	Generální projektant: ?
	Generální investor: Obchodné domy, Bratislava	Generální dodavatel: -N-
	Datace: Projekt 1960 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
	Hierarchie: Státní, plnosortimentní, velký	Typologie: U2a – A6hy – D?a? – K?x??
<p>Poznámky:</p> <ul style="list-style-type: none"> - soutěžní návrh oceněný první odměnou 		
<p>Základní bibliografie a odkazy:</p> <ul style="list-style-type: none"> - CHORVÁT, Milan. K sůtaži na Kamenné námestie v Bratislave. <i>Architektura ČSR. Praha: Svaz architektů ČSR, 1961, roč. 20, č. 4. ISSN 0300-5305. S. 219-224.</i> - KARFÍK, Vladimír. Kamenné námestie v Bratislave riešila súťaž. <i>Projekt: revue slovenskej architektúry</i>. Bratislava, 1961, roč. 3, č. 2. ISSN 1335-2180. S. 38-42. 		

OBCHODNÍ DŮM NA KAMENNOM NÁMESTIE, BRATISLAVA

OD04.

Hlavní architekt: M. Marcinka, M. Marcinková, I. Švantner, R. Švantnerová	Generální projektant: ?
Generální investor: Obchodné domy, Bratislava	Generální dodavatel: -N-
Datace: Projekt 1960 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
Hierarchie: Státní, plnosortimentní, velký	Typologie: U2a – A4hy – D?a? – K?x??

Poznámky:

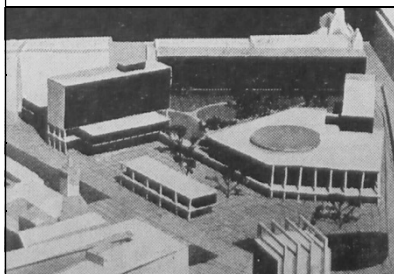
- soutěžní návrh oceněný druhou odměnou

Základní bibliografie a odkazy:

- **CHORVÁT, Milan. K sůtaži na Kamenné námestie v Bratislave. *Architektura ČSR. Praha: Svaz architektů ČSR, 1961, roč. 20, č. 4. ISSN 0300-5305. S. 219-224.***
- KARFÍK, Vladimír. Kamenné námestie v Bratislave riešila sůtaž. *Projekt: revue slovenskej architektúry. Bratislava, 1961, roč. 3, č. 2. ISSN 1335-2180. S. 38-42.*

OBCHODNÍ DŮM NA KAMENNOM NÁMESTIE, BRATISLAVA

OD05.

Hlavní architekt: R. Auer, S. Slíž, T. Braun	Generální projektant: ?
Generální investor: Obchodné domy, Bratislava	Generální dodavatel: -N-
Datace: Projekt 1960 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
Hierarchie: Státní, plnosortimentní, velký	Typologie: U2a – A2hy – D??? – K?x??

Poznámky:

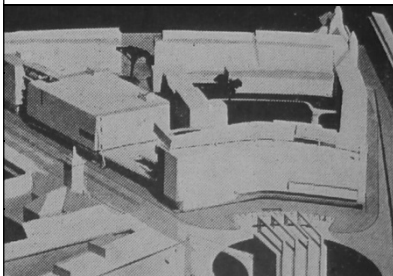
- soutěžní návrh oceněný třetí odměnou

Základní bibliografie a odkazy:

- **CHORVÁT, Milan. K sůtaži na Kamenné námestie v Bratislave. *Architektura ČSR. Praha: Svaz architektů ČSR, 1961, roč. 20, č. 4. ISSN 0300-5305. S. 219-224.***
- KARFÍK, Vladimír. Kamenné námestie v Bratislave riešila sůtaž. *Projekt: revue slovenskej architektúry. Bratislava, 1961, roč. 3, č. 2. ISSN 1335-2180. S. 38-42.*

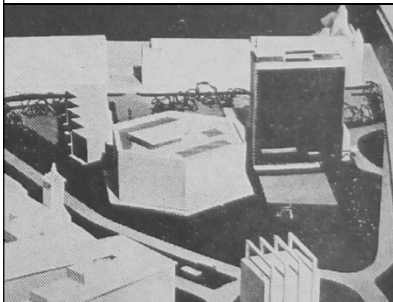
OBCHODNÍ DŮM NA KAMENNOM NÁMESTIE, BRATISLAVA

OD06.

	Hlavní architekt: A. Němeth, M. Kukulka, D. Bystrický	Generální projektant: ?
	Generální investor: Obchodné domy, Bratislava	Generální dodavatel: -N-
	Datace: Projekt 1960 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
	Hierarchie: Státní, plnosortimentní, velký	Typologie: U2a – A5?y – D?a? – K?x??
Poznámky: - soutěžní návrh oceněný čtvrtou odměnou		
Základní bibliografie a odkazy: - CHORVÁT, Milan. K sůtaži na Kamenné námestie v Bratislave. <i>Architektura ČSR. Praha: Svaz architektů ČSR, 1961, roč. 20, č. 4. ISSN 0300-5305. S. 219-224.</i> - KARFÍK, Vladimír. Kamenné námestie v Bratislave riešila súťaž. <i>Projekt: revue slovenskej architektúry</i> . Bratislava, 1961, roč. 3, č. 2. ISSN 1335-2180. S. 38-42.		

OBCHODNÍ DŮM NA KAMENNOM NÁMESTIE, BRATISLAVA

OD07.

	Hlavní architekt: T. Gebauer, D. Kedro, L. Pinkalský, M. Šavlík, K. Štrba	Generální projektant: ?
	Generální investor: Obchodné domy, Bratislava	Generální dodavatel: -N-
	Datace: Projekt 1960 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
	Hierarchie: Státní, plnosortimentní, velký	Typologie: U2a – A5?y – D??? – K?x??
Poznámky: - soutěžní návrh oceněný pátou odměnou		
Základní bibliografie a odkazy: - CHORVÁT, Milan. K sůtaži na Kamenné námestie v Bratislave. <i>Architektura ČSR. Praha: Svaz architektů ČSR, 1961, roč. 20, č. 4. ISSN 0300-5305. S. 219-224.</i> - KARFÍK, Vladimír. Kamenné námestie v Bratislave riešila súťaž. <i>Projekt: revue slovenskej architektúry</i> . Bratislava, 1961, roč. 3, č. 2. ISSN 1335-2180. S. 38-42.		

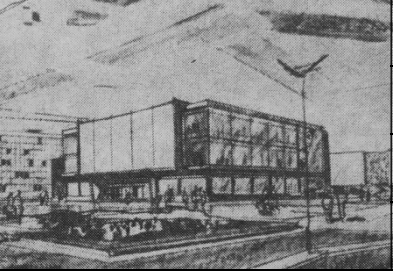
	Hlavní architekt: Z. Tichý, V. Zoubek, J. Peklo	Generální projektant: KPÚ, Plzeň
	Generální investor: Obchodné domy, Bratislava	Generální dodavatel: Pozemní stavby, Plzeň
	Datace: Projekt 1960 Realizace 1968	Současný stav: 2-a
	Hierarchie: Státní, plnosortimentní, střední	Typologie: U2a – A5gy – D1ax – K12x12a

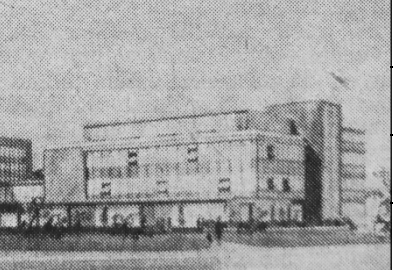
Poznámky:

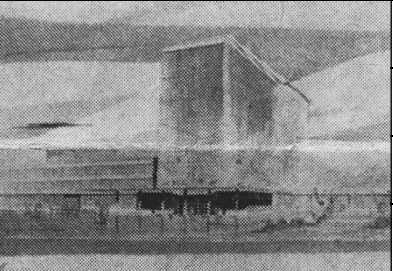
- prototyp plnosortimentního OD vzešlý z vnitroustavní soutěže, průčelí s charakteristickým hliníkovým obkladem
- OD později provozovaný OD PRIOR, obchodní zařízení stavebnicová řada SU1 vzniklá speciálně pro OD

Základní bibliografie a odkazy:

- SÝKORA, Miloslav. Problémy občanského vybavení v Plzni. Obchodní dům na Moskevské třídě v Plzni. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1967, roč. 26, č. 6. ISSN 0300-5305. S. 342-344.
- Obchodní dům Prior – výstavba 1965-1968. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1974, roč. 33, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 328.
- SÝKORA, Miloslav. Užší soutěž na obchodní dům v Plzni. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1960, roč. 6, č. 22. ISSN 0009-0697. S. 3.
- Z dílen krajských projektových ústavů. Obchodní dům „Zdroj“ v Plzni. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1962, roč. 8, č. 1. ISSN 0009-0697. S. 5.
- **SUDA, Stanislav. Nový obchodní dům v Plzni. Československý architekt: čtrnáctideník architektů. Praha: Panorama, 1968, roč. 14, č. 24-25. ISSN 0009-0697. S. 4.**
- GLOSER, Hynek. Tvář tvého města. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1971, roč. 17, č. 13. ISSN 0009-0697. S. 3.
- Obchodní dům v Plzni. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1962, roč. 4, č. 7-8. ISSN 1335-2180. S. 180.
- PASLER, Antonín. *25 let znárodněného stavebnictví v ČSSR*. Praha: Ministerstvo stavebnictví ČSR, 1973. S. 105.
- ŠEVČÍK, Oldřich a Ondřej BENEŠ. *Architektura 60. let: "zlatá šedesátá léta" v české architektuře 20. století*. Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-1372-4. S. 211.
- KLÍMA, Petr, ed. *Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975*. Praha: Vysoká škola uměleckopřmyslová v Praze, 2011. ISBN 978-80-86863-40-5. S. 92-97.
- DOMANICKÝ, Petr, ed. *Lesk, barvy a iluze: architektura Plzně v šedesátých letech*. V Plzni: Západočeská galerie, 2013. ISBN 978-80-86415-90-1. S. 95-96.
- MOOS, Jiří. Československé a zahraniční příklady obchodních domů. In: *Obchodní dům Prior/Kotva: historie, urbanismus, architektura*. Praha: Národní památkový ústav, 2018. ISBN 978-80-87967-19-5. S. 40-41.
- URLICH, Petr, ed. *Obchodní dům Prior/Kotva: historie, urbanismus, architektura*. Praha: Národní památkový ústav, 2018. ISBN 978-80-87967-19-5. S. 133-134.
- VRABELOVÁ, Renata, ed. *Architektura 60. a 70. let 20. století v České republice*. Praha: Národní památkový ústav, 2020. ISBN 978-80-87967-24-9. S. 282-283.
- POPELOVÁ, Lenka. *Architektonické soutěže 60. let 20. století publikované na stránkách periodik Architektura ČSR/ČSSR, Československý architekt*. Praha, 2012. Disertační práce. ČVUT v Praze, Fakulta architektury, Ústav teorie a dějin architektury. Vedoucí práce Petr URLICH. S. 236-237.
- Obchodní dům Prior 16.4. 2018. In: *Youtube* [online]. 16. 14. 2018 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=7xVeOnw8DV8>.
- Hliníkový obklad fasády OD Prior. In: *Křížky a vetřelci Plzně* [online]. 2015 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <http://krizkyvetrelci.plzne.cz/katalog/dilo/2062/>.
- Památkový katalog: Obchodní dům Prior. In: *Národní památkový ústav* [online]. © 2015 [cit. 2021-06-04]. Dostupné z: <https://www.pamatkovykatalog.cz/obchodni-dum-prior-2167086>.
- ZAHN, Milan. Obchodní dům PRIOR. In: *O Plzni* [online]. © 2018 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <http://www.oplzni.eu/?p=7172>.
- DUZBABOVÁ, Zuzana. Bývalý Prior se promění v centrum pomoci uprchlíkům z Ukrajiny, Plzeň už má desítky zájemců o ubytování. In: *Plzeňská drbna* [online]. 28. 2. 2022 [cit. 2023-02-04]. Dostupné z: https://plzenska.drba.cz/zpravy/8380-byvaly-prior-se-promeni-v-centrum-pomoci-uprchlikum-z-ukrajiny-plzen-uz-ma-desitky-zajemcu-o-ubytovani.html?utm_source=www.seznam.cz&utm_medium=sekce-z-internetu.

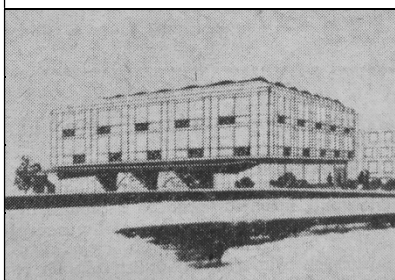
OBCHODNÍ DŮM ZDROJ, PLZEŇ		OD09.
	Hlavní architekt: Fr. Lojda	Generální projektant: KPÚ, Plzeň
	Generální investor: Obchodné domy, Bratislava	Generální dodavatel: -N-
	Datace: Projekt 1960 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
	Hierarchie: Státní, plnosortimentní, střední	Typologie: U2a – A4hy – D?a? – K6x6?
Poznámky: - soutěžní návrh oceněný druhou cenou		
Základní bibliografie a odkazy: - SÝKORA, Miloslav. Užíší soutěž na obchodní dům v Plzni. Československý architekt: čtrnáctideník architektů. Praha: Panorama, 1960, roč. 6, č. 22. ISSN 0009-0697. S. 3.		

OBCHODNÍ DŮM ZDROJ, PLZEŇ		OD10.
	Hlavní architekt: J. Gloserová, H. Gloser	Generální projektant: KPÚ, Plzeň
	Generální investor: Obchodné domy, Bratislava	Generální dodavatel: -N-
	Datace: Projekt 1960 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
	Hierarchie: Státní, plnosortimentní, střední	Typologie: U2a – A4hy – D?a? – K?x??
Poznámky: - soutěžní návrh oceněný odměnou		
Základní bibliografie a odkazy: - SÝKORA, Miloslav. Užíší soutěž na obchodní dům v Plzni. Československý architekt: čtrnáctideník architektů. Praha: Panorama, 1960, roč. 6, č. 22. ISSN 0009-0697. S. 3.		

OBCHODNÍ DŮM ZDROJ, PLZEŇ		OD11.
	Hlavní architekt: J. Chrt, M. Smolák, K. Štich	Generální projektant: KPÚ, Plzeň
	Generální investor: Obchodné domy, Bratislava	Generální dodavatel: -N-
	Datace: Projekt 1960 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
	Hierarchie: Státní, plnosortimentní, střední	Typologie: U2a – A6hy – D?a? – K?x??
Poznámky: - soutěžní návrh oceněný odměnou		
Základní bibliografie a odkazy: - SÝKORA, Miloslav. Užíší soutěž na obchodní dům v Plzni. Československý architekt: čtrnáctideník architektů. Praha: Panorama, 1960, roč. 6, č. 22. ISSN 0009-0697. S. 3.		

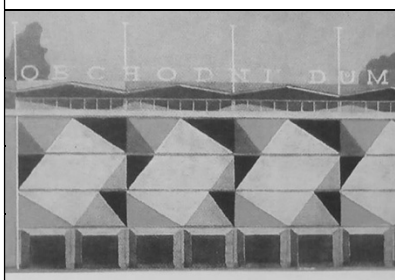
OBCHODNÍ DŮM ZDROJ, PLZEŇ

OD12.

	Hlavní architekt: J. Barborka, M. Touše	Generální projektant: KPÚ, Plzeň
	Generální investor: Obchodné domy, Bratislava	Generální dodavatel: -N-
	Datace: Projekt 1960 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
	Hierarchie: Státní, plnosortimentní, střední	Typologie: U2a – A4h? – D1a? – K?x??
Poznámky: - soutěžní návrh oceněný odměnou		
Základní bibliografie a odkazy: - SÝKORA, Miloslav. Užší soutěž na obchodní dům v Plzni. Československý architekt: čtrnáctideník architektů. Praha: Panorama, 1960, roč. 6, č. 22. ISSN 0009-0697. S. 3.		

OBCHODNÍ DŮM BUBNA, PRAHA

OD13.

	Hlavní architekt: Josef Havlíček	Generální projektant: -N-
	Generální investor: -N-	Generální dodavatel: -N-
	Datace: Projekt 1961 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
	Hierarchie: -N-, -N-, -N-	Typologie: U2a – A3hz – D?a? – K?x??
Poznámky: - návrh se silně výtvarným průčelím v bruselském stylu, součást projektu na přestavbu pražských Holešovic		
Základní bibliografie a odkazy: - SEDLÁKOVÁ, Radomíra. Nereálný socialismus: Praha 1948-1989 = Unreal socialism : Prague 1948-1989. Překlad Veronika LOPAUROVÁ. Praha: Národní galerie, 2018. ISBN 978-80-7035-691-3. S. 82, 85.		

Hlavní architekt: Růžena Žertová	Generální projektant: SPÚO, Brno
Generální investor: Obchodné domy, Bratislava	Generální dodavatel: Hutné stavby, Košice
Datace: Projekt 1962 Realizace 1968	Současný stav: 2-a
Hierarchie: Státní, plnosortimentní, střední	Typologie: U1c – A5ey – D2ax – K9x9a

Poznámky:

- funkční půdorys s plnými průčelími bez vztahu k tektonice a evokujícími renesanční bosáž
- OD později provozovaný OD PRIOR, průčelí Jana Bartošová Vilhanová, výtvarná díla P. Navrátil a V. Tkáč

Základní bibliografie a odkazy:

- **FUCHS, Bohuslav. Obchodní dům Prior v Košicích. Projekt: revue slovenskej architektúry. Bratislava, 1969, roč. 11, č. 1-2. ISSN 1335-2180. S. 12-17.**
- MATUŠÍK, Ivan. Prostredie pre obchod / „večná“ téma v nových obmenách. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1973, roč. 15, č. 3. ISSN 1335-2180. S. 5.
- BAHNA, Ján. Čo nám navrhli českí architekti v oblasti občianskej výstavby. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1980, roč. 22, č. 8. ISSN 1335-2180. S. 26.
- KIŠ, Karol, ed. *20 rokov obchodných domov vo Východoslovenskom kraji*. Košice: [nákl. vl.], 1974. S. 25-27, obr. příloha nečísl.
- JANOVSÝ, Jozef V. a Alexander JIROUŠEK, ŠPINER, Juraj, ed. *Košice*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1986. Obr. příloha nečísl.
- KRIVOŠOVÁ, Jana a Elena LUKÁČOVÁ. *Premeny súčasnej architektúry Slovenska*. Bratislava: Alfa, 1990. ISBN 80-05-00600-4. S. 112, 114.
- KLÍMA, Petr, ed. *Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011. ISBN 978-80-86863-40-5. S. 17-18.
- KLÍMA, Petr, ed. *Růžena Žertová: architektka domů i věcí*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2016. ISBN 978-80-86863-87-0. S. 18-19, 41-43.
- MOOS, Jiří. Československé a zahraniční příklady obchodních domů. In: *Obchodní dům Prior/Kotva: historie, urbanismus, architektura*. Praha: Národní památkový ústav, 2018. ISBN 978-80-87967-19-5. S. 39-40.
- VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 2*. Praha: Bigg Boss, 2022. ISBN 978-80-908359-1-7. S. 243, 247-249.
- GAJDOVÁ, Petra. *Architektka Růžena Žertová*. Brno, 2010. Dostupné také z: <https://is.muni.cz/th/mv51a/>. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Jiří KROUPA. S. 21-27.
- SCHNITZEROVÁ, Nikola. *Košické obchodné domy Prior a Dargov*. Brno, 2019. Dostupné také z: <https://is.muni.cz/th/pvng8/>. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Martin HORÁČEK. S. 22-38.
- Urban. Obchodný dom. In: *Urban Košice* [online]. © 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.urbankosice.sk/>.
- MÜLLEROVÁ, Alexandra. S pôvodnou fasádou. Bývalý Prior v Košiciach nahradil obchodný dom Urban. In: *ASB* [online]. 10. 9. 2021 [cit. 2023-02-04]. Dostupné z: <https://www.asb.sk/biznis/realitny-trh/s-povodnou-fasadou-byvaly-prior-v-kosiciach-nahradil-obchodny-dom-urban>.
- KOSICEGO. OD URBAN – Ikona mesta je späť. In: *Košice Go* [online]. 5. 1. 2022 [cit. 2023-02-04]. Dostupné z: <https://www.kosicego.sk/od-urban-ikona-mesta-je-spat/>.

OBCHODNÍ DŮM MLADOSTĚ, PARTIZÁNSKE

OD15.

	Hlavní architekt: Karel Zedníček	Generální projektant: ?
	Generální investor: ?	Generální dodavatel: ?
	Datace: Projekt 1963 Realizace 1964	Současný stav: 2-a
	Hierarchie: Státní, plnosortimentní, malý	Typologie: U1c – A3cy – D2ay – K~6,5x3,8a
<p>Poznámky:</p> <ul style="list-style-type: none"> - prototyp OD pro okresní město založený na minimálním přirozeném osvětlení - OD později provozovaný OD PRIOR, výtvarná díla P. Maňka, J. Kočíš a K. Zedníček 		
<p>Základní bibliografie a odkazy:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Obchodný dom Mladost v Partizánskom. Projekt: revue slovenskej architektúry. Bratislava, 1965, roč. 7, č. 1. ISSN 1335-2180. S. 12-15. - ŠTURSA, Jiří. <i>Typologie budov obchodních</i>. Praha: Vydavatelství ČVUT, 1971. Obr. příloha nečís. (zde chybně uveden jako OD v Michalovcích – pozn. autora) - Partizánske - OD Prior (1964). In: <i>Youtube</i> [online]. 1. 11. 2016 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=l80Essr83KQ. - Obchodný dom Prior Partizánske. In: <i>OD Prior</i> [online]. © 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: https://odprior.sk/od/partizanske/. 		

OBCHODNÍ DŮM HRON, BANSKÁ BYSTRICA

OD16.

	Hlavní architekt: Jiří Drahoš	Generální projektant: SPÚO, Brno
	Generální investor: ?	Generální dodavatel: ?
	Datace: Projekt ? Realizace 1964	Současný stav: 3-a
	Hierarchie: Státní, plnosortimentní, malý	Typologie: U2c – A4hy – D3by – K6x6a
<p>Poznámky:</p> <ul style="list-style-type: none"> - značně prosklený dům s výrazným nárožím a pilovitým odstupňováním bočního průčelí - OD později provozovaný OD PRIOR 		
<p>Základní bibliografie a odkazy:</p> <ul style="list-style-type: none"> - KOSMAN, Kamil. Obchodný dom Hron v Banskej Bystrici. Projekt: revue slovenskej architektúry. Bratislava, 1965, roč. 7, č. 10. ISSN 1335-2180. S. 222-225. - KRIVOŠOVÁ, Jana a Elena LUKÁČOVÁ. <i>Premeny súčasnej architektúry Slovenska</i>. Bratislava: Alfa, 1990. ISBN 80-05-00600-4. S. 71-??? - <i>Prior Banská Bystrica</i> [online]. © 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: https://www.prior-bystrica.sk/. 		

OBCHODNÍ DŮM DODO, MICHALOVCE

OD17.

	Hlavní architekt: Růžena Žertová	Generální projektant: SPÚO, Brno
	Generální investor: LSD Jednota, Michalovce	Generální dodavatel: Chemkostav, Humenné
	Datace: Projekt 1965 Realizace 1967-73	Současný stav: 2-a
	Hierarchie: Družstevní, širokosortimentní, malý	Typologie: U1e – A5cy – D2a? – K?x?a

Poznámky:

- dům založený na kontrastu proskleného parteru a plného průčelí v patře, které formuje sedm svislých zářezů
- mozaika na průčelí Viktor Hulík

Základní bibliografie a odkazy:

- KRIVOŠOVÁ, Jana a Elena LUKÁČOVÁ. *Premeny súčasnej architektúry Slovenska*. Bratislava: Alfa, 1990. ISBN 80-05-00600-4. S. 112.
- KLÍMA, Petr, ed. *Růžena Žertová: architektka domů i věcí*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2016. ISBN 978-80-86863-87-0. S. 19-20, 23, 44-45.
- VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 2*. Praha: Bigg Boss, 2022. ISBN 978-80-908359-1-7. S. 243.
- GAJDOVÁ, Petra. *Architektka Růžena Žertová*. Brno, 2010. Dostupné také z: <https://is.muni.cz/th/mv51a/>. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Jiří KROUPA. S. 27-28.
- Michalovce (1971). In: *Youtube* [online]. 1. 11. 2016 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=plO1IFCzW4>.
- **OGURČÁKOVÁ, Jana. Zomrela autorka legendárneho košického Prioru. In: *Korzár Košice* [online]. 8. 10. 2019 [cit. 2021-12-14]. Dostupné z: https://kosice.korzar.sme.sk/c/22231135/zomrela-autorka-legendarneho-prioru.html#storm_gallery_140675.**
- Šťastný mierový život. In: *Vetřelci a volavky* [online]. 2021 [cit. 2021-07-24]. Dostupné z: <http://www.vetrelciavolavky.cz/sochy/mozaika-26>.

	Hlavní architekt: Růžena Žertová	Generální projektant: SPÚO, Brno
	Generální investor: LSD Jednota, Ústí nad Labem	Generální dodavatel: Pozemní stavby, Ústí nad Labem
	Datace: Projekt 1965 Realizace 1974	Současný stav: 1-a
	Hierarchie: Družstevní, širokosortimentní, střední	Typologie: U1a – A5gy – D2ax – K12x12c

Poznámky:

- prostý hranol s pilovitým obvodovým pláštěm z eloxovaného hliníku doplněný na krajích komunikačními věžemi
- Interiérové řešení M. Böhm, L. Špás, A. Werner, výtvarná díla J. Bartošová Vilhanová a K. Kronych

Základní bibliografie a odkazy:

- **VEBR, Jaroslav a Otakar NOVÝ. Soudobá architektura ČSSR: [Fot. publikace]. Praha: Panorama, 1980. S. 78, 82.**
- ŠEVČÍK, Oldřich a Ondřej BENEŠ. *Architektura 60. let: "zlatá šedesátá léta" v české architektuře 20. století*. Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-1372-4. S. 413.
- KLÍMA, Petr, ed. *Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011. ISBN 978-80-86863-40-5. S. 102-107.
- *Ideová jednokolová architektonicko-urbanistická soutěž o návrh kultivace veřejného prostoru mezi obchodními domy OD Labe a OC Forum*. Ústí nad Labem: Statutární město Ústí nad Labem, odbor rozvoje města, [2014?]. ISBN 978-80-86646-51-0.
- HÁJKOVÁ, Lenka. Růžena Žertová a její dílo obchodní dům Labe: Otázky interpretace stavby, konceptu vnitřní dispozice a fenoménu profese architektky – ženy ve vztahu k obchodnímu domu Labe v Ústí nad Labem. In: *Monumentorum Custos 2015*. Ústí nad Labem: FF UJEP, 2015. S. 73-80.
- BENEŠ, Ondřej. *Metody zkoumání a interpretace architektury*. V Praze: České vysoké učení technické, 2016. ISBN 978-80-01-05925-8. S. 129-130.
- KLÍMA, Petr, ed. *Růžena Žertová: architektka domů i věcí*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2016. ISBN 978-80-86863-87-0. S. 20-22, 24, 46-49.
- MOOS, Jiří. Československé a zahraniční příklady obchodních domů. In: *Obchodní dům Prior/Kotva: historie, urbanismus, architektura*. Praha: Národní památkový ústav, 2018. ISBN 978-80-87967-19-5. S. 44-45.
- CHOMANIČOVÁ, Viktorie, JOHNOVÁ, Martina a Ondřej MRÁZEK. *Sluneční město, Ústecký architektonický průvodce 1948-1989*. Ústí nad Labem: Veřejný sál Hraničář, 2019. S. 26-29. Dostupné také z: https://issuu.com/mrkfnt/docs/arch_68_89_online.
- VRABELOVÁ, Renata, ed. *Architektura 60. a 70. let 20. století v České republice*. Praha: Národní památkový ústav, 2020. ISBN 978-80-87967-24-9. S. 238-239.
- VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 2*. Praha: Bigg Boss, 2022. ISBN 978-80-908359-1-7. S. 243, 250-251.
- GAJDOVÁ, Petra. *Architektka Růžena Žertová*. Brno, 2010. Dostupné také z: <https://is.muni.cz/th/mv51a/>. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Jiří KROUPA. S. 29-33.
- Labe, Máje, Priory. In: *Youtube* [online]. 25. 3. 2015 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=QDSCDKXoJYU>.
- OD Labe. In: *Facebook Watch* [online]. 13. 3. 2018 [cit. 2023-04-03]. Dostupné z: <https://www.facebook.com/watch/?v=1685846341473705>.
- Obchodní dům Labe. In: *OD Labe* [online]. © 2014 - 2017 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <http://www.odlabe.cz/>.
- Památkový katalog: Obchodní dům Labe. In: *Národní památkový ústav* [online]. © 2015 [cit. 2021-06-04]. Dostupné z: <https://www.pamatkovykatalog.cz/obchodni-dum-labe-11156140>.
- Obchodní dům Labe. In: *A489* [online]. 2021 [cit. 2021-06-19]. Dostupné z: <https://www.a489.cz/obchodni-dum-labe>.
- Obchodní dům Labe. In: *Ústí – Aussig* [online]. 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://usti-aussig.net/stavby/karta/nazev/111-obchodni-dum-labe>.
- Labe. In: *Vetřelci a volavky* [online]. 2021 [cit. 2021-07-24]. Dostupné z: <http://www.vetrelciavolavky.cz/sochy/labe>.

OBCHODNÍ DŮM VČELA, PRAHA-PETŘINY

OD19.

Hlavní architekt: Vojtěch Mixa, Jaroslav Vlašánek	Generální projektant: ?
Generální investor: ?	Generální dodavatel: ?
Datace: Projekt ? Realizace 1969	Současný stav: 3-a
Hierarchie: Družstevní, širokosortimentní, malý	Typologie: U3a – A4hy – D1az – K-7x7a

Poznámky:

- dům tvořící vybavenost sídliště s průčelím založeným na kontrastu pásových oken a parapetů

Základní bibliografie a odkazy:

- **NOVÝ, Otakar. Architekti Praze. Praha: Pražský projektový ústav, 1971. Nečísl.**
- V obchodním domě (1981). In: *Youtube* [online]. 24. 6. 2020 [cit. 2021-07-11]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=xJRXVlnRUPk>.

OBCHODNÍ DŮM ŠÁRKA, PRAHA-ČERVENÝ VRCH

OD20.

Foto Jiří Moos

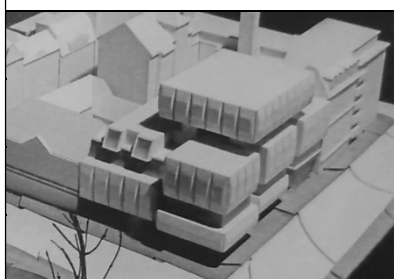
Hlavní architekt: M. Danda, Milan Jarolím	Generální projektant: KPÚ, Praha
Generální investor: ?	Generální dodavatel: ?
Datace: Projekt 1966 Realizace 1970	Současný stav: 2-a
Hierarchie: Družstevní, širokosortimentní, malý	Typologie: U3a – A4hy – D2ax – K6x6a

Poznámky:

- dům tvořící vybavenost sídliště s průčelím založeným na značném prosklení, které člení vertikální slunolamy
- obvodové OS s jedním oddělením obchodního domu s průmyslovým zbožím v patře

Základní bibliografie a odkazy:

- RULF, Vladimír. *Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb*. Praha: Merkur, 1978. S. 95-99.
- VORLÍK, Petr a Klára BRŮHOVÁ. *Beton, Břasy, Boletice: Praha na vlně brutalismu*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2019. ISBN 978-80-01-06567-9. S. 38-39.
- BĚLOHUBÝ, Jan. Aby Červený vrch a Billa po rekonstrukci opět dělaly parádu. In: *Naše Praha 6* [online]. 23. 2. 2018 [cit. 2021-07-11]. Dostupné z: <http://www.nasepraha6.cz/zpravy-41/aby-cerveney-vrch-a-billa-po-rekonstrukci-opet-d>.
- KUČERA, Jakub. Výkladní skříň socialismu. Obchodní dům na Červeném Vrchu působí jako dům hrůzy. In: *Čti doma* [online]. 4. 10. 2019 [cit. 2021-07-11]. Dostupné z: <https://www.ctidoma.cz/zpravodajstvi/vykladni-skrin-socialismu-obchodni-dum-na-cervenem-vrchu-pusobi-jako-dum-hruzy-53534>.
- Osa Červený vrch. In: *Městská část Praha 6* [online]. © 2021 [cit. 2021-07-11]. Dostupné z: <https://www.praha6.cz/osacerveneyvrch>.

DŮM OBUVI NA KARLOVĚ NÁMĚSTÍ, PRAHA**OD21.**

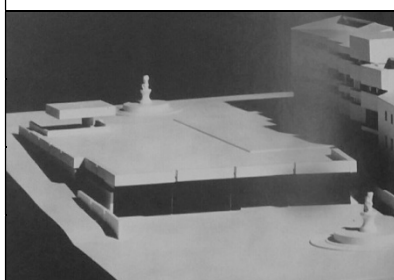
Hlavní architekt: Karel Prager	Generální projektant: Sdružení projektových ateliérů, Gama
Generální investor: ?	Generální dodavatel: -N-
Datace: Projekt 1967 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
Hierarchie: ?, specializovaný, střední	Typologie: U1d – A6?y – D??? – K?x??

Poznámky:

- návrh s výrazným členěním sestávající z hranolů se zkosenými hranami

Základní bibliografie a odkazy:

- **SEDLÁKOVÁ, Radomíra. Nereálný socialismus: Praha 1948-1989 = Unreal socialism : Prague 1948-1989. Překlad Veronika LOPAUROVÁ. Praha: Národní galerie, 2018. ISBN 978-80-7035-691-3. S. 40-41.**

OBCHODNÍ DŮM PRIOR, JIHLAVA**OD22.**

Hlavní architekt: Růžena Žertová	Generální projektant: SPÚO, Brno
Generální investor: Obchodní domy PRIOR	Generální dodavatel: -N-
Datace: Projekt 1967-68 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
Hierarchie: Státní, plnosortimentní, malý	Typologie: U1e – A5hy – D2ay – K9x9a

Poznámky:

- návrh z vnitroustavní soutěže založený na ojedinělém prostorovém a kontextuálním řešení

Základní bibliografie a odkazy:

- SIROTEK, Jaromír. Výstavba maloobchodních jednotek v historických jádrech našich měst. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. 1969. roč. 11. č. 1-2. Bratislava. ISSN 0300-5305. S. 31-33.
- **KLÍMA, Petr (ed.). Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975. Praha: Vysoká škola umělecko průmyslová v Praze, 2011. ISBN 978-80-86863-40-5. S. 112-119.**
- KLÍMA, Petr ed. *Růžena Žertová: architektka domů i věcí*. Praha: Vysoká škola umělecko průmyslová v Praze, 2016. ISBN 978-80-86863-87-0. S. 24-26, 50-52.
- VORLÍK, Petr, ed. *(A)typ: architektura osmdesátých let*. Praha: České vysoké učení technické v Praze, Fakulta architektury, 2019. ISBN 978-80-01-06641-6. S. 18-19.
- VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 2*. Praha: Bigg Boss, 2022. ISBN 978-80-908359-1-7. S. 244, 252.
- GAJDOVÁ, Petra. *Architektka Růžena Žertová*. Brno, 2010. Dostupné také z: <https://is.muni.cz/th/mv51a/>. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Jiří KROUPA. S. 57-61.
- PACLÍK, Jaroslav. Jihlavský Prior mezi kašnami nakonec zůstal jen na papíře. In: *iDnes.cz* [online]. 21. 3. 2011 [cit. 2023-02-04]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/jihlava/zpravy/jihlavsky-prior-mezi-kasnami-nakonec-zustal-jen-na-papire.A110321_1552417_jihlava-zpravy_bor.

	Hlavní architekt: Ivana Vašáková, Stanislav Kubík	Generální projektant: SPÚO, Brno
	Generální investor: Obchodní domy PRIOR	Generální dodavatel: Pozemní stavby, Gottwaldov
	Datace: Projekt 1967 Realizace 1973	Současný stav: 3-a
	Hierarchie: Státní, plnosortimentní, malý	Typologie: U1a – A1ey – D2ax – K9x9a

Poznámky:

- dům vzešlý z vnitroustavní soutěže a umístěný do historického náměstí, průčelí s keramickým obkladem

Základní bibliografie a odkazy:

- SIROTEK, Jaromír. Výstavba maloobchodních jednotek v historických jádrech měst. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1969, roč. 11, č. 1-2. ISSN 1335-2180. S. 29, 30, 31.
- KIBIC, Karel a Aleš VOŠAHLÍK. *Památková ochrana a regenerace historických měst v České republice 1945-2010*. Praha: Národní památkový ústav, ústřední pracoviště, 2011. ISBN 978-80-87104-88-0. S. 213.
- KLÍMA, Petr, ed. *Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011. ISBN 978-80-86863-40-5. S. 124-129.
- KLOUDOVÁ, Jana. *Obchodní dům Dyje ve Znojmě*. Brno, 2012. Dostupné také z: <https://is.muni.cz/th/ba7kl/>. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Tomáš JERÁBEK. S. 38-40.
- Prostějovský Prior mění svou tvář. In: *Youtube* [online]. 6. 4. 2013 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=oe_k9uMYzLY.
- Obchodní dům Prior. In: *Slavne vily* [online]. 2012-2019 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <http://www.slavnevily.cz/stavby/-/unesco/stavby-prostejov/obchodni-dum-prior>.
- **Pohlednice Prostějov. In: *Soukromý archiv Jiřího Rosmuse* [online]. © 2002 [cit. 2021-12-14]. Dostupné z: http://www.rosmus.cz/pohlednice/Olomoucky_kraj/Prostejov/Prostejov086.jpg.**
- *Zlatá Brána* [online]. © 2017 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <http://www.zlata-brana.cz/>.

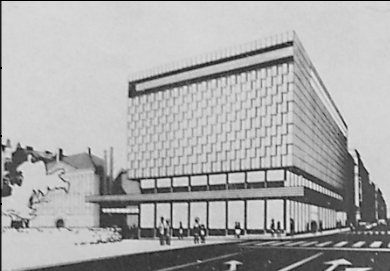
Hlavní architekt: V. Růžička, M. Vašek, V. Klimeš	Generální projektant: KPÚ, Praha
Generální investor: Český svaz výrobních družstev	Generální dodavatel: Vojenské stavby, Průmstav
Datace: Projekt 1967 Realizace 1976	Současný stav: 2-a
Hierarchie: Družstevní, specializovaný, malý	Typologie: U1c – A4dy – D3ax – K9x9c

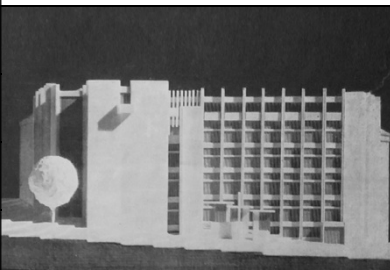
Poznámky:

- kontextuální stavba vzešlá z užší architektonické soutěže
- výtvarná díla S. Libenský, J. Burian, P. Hlava a P. Grus

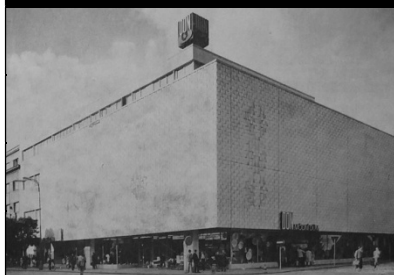
Základní bibliografie a odkazy:

- BRATH, Jozef. Tvarovanie mestského parteru. *Architektúra & urbanizmus: časopis pre teóriu architektúry a urbanizmu*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1982, roč. 16, č. 2. ISSN 0044-8680.
- POKORNÝ, Zdeněk. Obchodně administrativní budova Svazu výrobních družstev v Praze. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1969, roč. 15, č. 12. ISSN 0009-0697. S. 4.
- **VEBR, Jaroslav a Otakar NOVÝ. Soudobá architektura ČSSR: [Fot. publikace]. Praha: Panorama, 1980. S. 80, 87.**
- ŠEVČÍK, Oldřich a Ondřej BENEŠ. *Architektura 60. let: "zlatá šedesátá léta" v české architektuře 20. století*. Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-1372-4. S. 262.
- KIBIC, Karel a Aleš VOŠAHLÍK. *Památková ochrana a regenerace historických měst v České republice 1945-2010*. Praha: Národní památkový ústav, ústřední pracoviště, 2011. ISBN 978-80-87104-88-0. S. 217.
- KLÍMA, Petr, ed. *Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011. ISBN 978-80-86863-40-5. S. 120-123.
- LUKEŠ, Zdeněk a Petr KRATOCHVÍL. *Praha moderní: velký průvodce po architektuře 1950-2000. IV*. V Praze: Paseka, 2015. ISBN 978-80-7432-653-0. S. 40.
- VORLÍK, Petr a Klára BRŮHOVÁ. *Beton, Břasy, Boletice: Praha na vlně brutalismu*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2019. ISBN 978-80-01-06567-9. S. 60-61.
- VRABELOVÁ, Renata, ed. *Architektura 60. a 70. let 20. století v České republice*. Praha: Národní památkový ústav, 2020. ISBN 978-80-87967-24-9. S. 78-79.
- VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 2*. Praha: Bigg Boss, 2022. ISBN 978-80-908359-1-7. S. 404-405, 415-416.
- ŠVAMBEROVÁ, Dominika. *Obchodní domy v historickém centru Prahy od 1945 do 1989*. Praha, 2012. Dostupné také z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/112205/>. Bakalářská práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav pro dějiny umění. Vedoucí práce Richard BIEGEL.
- Památkový katalog: Obchodní dům Družba. In: *Národní památkový ústav* [online]. © 2015 [cit. 2021-06-04]. Dostupné z: <https://www.pamatkovykatalog.cz/obchodni-dum-druzba-14095792>.
- *Desirred* [online]. ©2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.desirred.com/cs/>.
- Dům českého a moravského Svazu spotřebních družstev Družba. In: *A489* [online]. 2021 [cit. 2021-06-19]. Dostupné z: <https://www.a489.cz/dum-ceskeho-svazu-vyrobnich-druzstev-druzba>.
- Obchodní dům Družba. In: *Mapamatky* [online]. 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://mapamatky.cz/brutalistni-trasa/obchodni-dum-druzba/>.

DŮM OBUVI NA KARLOVĚ NÁMĚSTÍ, PRAHA		OD25.
	Hlavní architekt: Oldřich Dudek, K. Brabec	Generální projektant: Obchodní projekt
	Generální investor: ?	Generální dodavatel: -N-
	Datace: Projekt 1968 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
	Hierarchie: ?, specializovaný, střední	Typologie: U1c – A5dy – D?a? – K?x??
Poznámky: - návrh domu s celoproskleným parterem a plnými průčelími v patrech obloženými keramikou		
Základní bibliografie a odkazy: - SŮVA, Stanislav, ed. Projekty - realizace: Obchodní projekt SSD. Praha: Svěpomoc, 1969. S. 6.		

OBCHODNÍ DŮM TESLA, LIBEREC		OD26.
	Hlavní architekt: Karel Hubáček, Václav Voda	Generální projektant: SIAL
	Generální investor: Národní podnik Tesla	Generální dodavatel: -N-
	Datace: Projekt 1968 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
	Hierarchie: Státní, specializovaný, malý	Typologie: U2d – A2ay – D?by – K?x?a
Poznámky: - návrh polyfunkčního městského domu s výrazně ustoupeným přízemím s prostorovými výkladci		
Základní bibliografie a odkazy: - PROCHÁZKA, Vítězslav. Úsilí libereckých architektů o zlidštění architektury. <i>Architektura ČSR</i> . Praha: Svaz architektů ČSR, 1968, roč. 27, č. 8. ISSN 0300-5305. S. 483-497. - 2 x z Liberce. Československý architekt: čtrnáctideník architektů. Praha: Panorama, 1968, roč. 14, č. 3. ISSN 0009-0697. S. 3.		

OBCHODNÍ DŮM NA GOTTWALDOVO NÁMĚSTÍ, LIBEREC		OD27.
	Hlavní architekt: Karel Hubáček, Václav Voda	Generální projektant: SIAL
	Generální investor: ?	Generální dodavatel: -N-
	Datace: Projekt 1968 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
	Hierarchie: ?, specializovaný, ?	Typologie: U1b – A4hy – D2ay – K12x12a
Poznámky: - návrh domu formovaného seskupením tří hranolů doplněný v přízemí zastřešenou veřejnou komunikací		
Základní bibliografie a odkazy: - PROCHÁZKA, Vítězslav. Úsilí libereckých architektů o zlidštění architektury. Architektura ČSR. Praha: Svaz architektů ČSR, 1968, roč. 27, č. 8. ISSN 0300-5305. S. 483-497.		

Hlavní architekt: Jan Doležal, Jaroslav Hlavsa	Generální projektant: SPÚO, Brno
Generální investor: Oděvy Hradec Králové	Generální dodavatel: Průmstav Pardubice
Datace: Projekt 1968 Realizace 1972	Současný stav: 2-a
Hierarchie: Státní, specializovaný, malý	Typologie: U2c – A5ey – D1az – K16,5x6c

Poznámky:

- prostý hranol s proskleným přízemím a plnými fasádami z keramického obkladu, prodej oděvů a textilního zboží
- výtvarné řešení průčelí L. Hladíková, D. Mírová, M. Rychlíková, interiéry A. Jirásek a J. Sedlák

Základní bibliografie a odkazy:

- Obchodní dům DON v Hradci Králové. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1975, roč. 34, č. 6. ISSN 0300-5305. S. 246-247.
- BAŠE, Milan. Keramika v architektuře. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1972, roč. 18, č. 16. ISSN 0009-0697. S. 4.
- **Obchodní dům „DON“ v Hradci Králové. Československý architekt: čtrnáctideník architektů. Praha: Panorama, 1978. roč. 24. č. 4. ISSN 0009-0697. S. 3.**
- PECHAR, Josef. *Československá architektura: 1945-1977*. Praha: Odeon, 1979. Obr. příloha nečísl.
- VEBR, Jaroslav a Otakar NOVÝ. *Soudobá architektura ČSSR: [Fot. publikace]*. Praha: Panorama, 1980. S. 85.
- ŠEVČÍK, Oldřich a Ondřej BENEŠ. *Architektura 60. let: "zlatá šedesátá léta" v české architektuře 20. století*. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-1372-4. S. 401.
- KLÍMA, Petr (ed.). *Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975*. Praha: Vysoká škola umělecko průmyslová v Praze, 2011. ISBN 978-80-86863-40-5. S. 130-133.
- MOOS, Jiří. Československé a zahraniční příklady obchodních domů. In: *Obchodní dům Prior/Kotva: historie, urbanismus, architektura*. Praha: Národní památkový ústav, 2018. ISBN 978-80-87967-19-5. S. 42-43.
- VORLÍK, Petr a Tereza POLÁČKOVÁ, eds. *Architektura na červeném seznamu: normální je nebouřit*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2020. ISBN 978-80-01-06759-8. S. 114-115.
- VRABELOVÁ, Renata, ed. *Architektura 60. a 70. let 20. století v České republice*. Praha: Národní památkový ústav, 2020. ISBN 978-80-87967-24-9. S. 176-177.
- Památkový katalog: Obchodní dům DON. In: *Národní památkový ústav* [online]. © 2015 [cit. 2021-06-04]. Dostupné z: <https://www.pamatkovykatalog.cz/obchodni-dum-don-14016504>.
- Dům módy DON. In: *A489* [online]. 2021 [cit. 2021-06-19]. Dostupné z: <https://www.a489.cz/dum-mody-don>.

OBCHODNÍ DŮM BUDOUCNOST, HAVÍŘOV

OD29.

Hlavní architekt: Igor Svoboda, Eva Šamánková	Generální projektant: SPÚO, Brno
Generální investor: SD Budoucnost, Ostrava	Generální dodavatel: Pozemní stavby, Ostrava
Datace: Projekt 1968 Realizace 1973	Současný stav: 3-a
Hierarchie: Družstevní, širokosortimentní, střední	Typologie: U2d – A5gy – D2ax – K?x?c

Poznámky:

- dům jako prolnutí dvou hmot s charakteristickým zvlněním hlavního průčelí
- spolupráce na návrhu obchodního zařízení R. Žertová

Základní bibliografie a odkazy:

- DUDEK, Oldřich. *Občanské stavby - Obchodní stavby*. Praha: ČVUT, 1979. S. 57.
- ŠEVČÍK, Oldřich a Ondřej BENEŠ. *Architektura 60. let: "zlatá šedesátá léta" v české architektuře 20. století*. Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-1372-4. S. 453.
- KLÍMA, Petr, ed. *Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011. ISBN 978-80-86863-40-5. S. 108-111.
- **KLÍMA, Petr, ed. *Růžena Žertová: architektka domů i věcí*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2016. ISBN 978-80-86863-87-0. S. 179-180, 198.**
- OD Budoucnost. In: *Havířovský zpravodaj o historii města* [online]. © 2013-2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <http://havirov-historie.cz/clanky-z-tisku/od-budoucnost>.
- PINTÉR, Josef. Obrazem: Havířovský ELAN slaví půlkulatiny. Podívejte se, jak se změnil. In: *Karvinský a Havířovský deník.cz* [online]. 9. 9. 2018 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: https://karvinsky.denik.cz/zpravy__region/obrazem-havirovsky-elan-slavi-pulkulatiny-podivejte-se-jak-se-zmenil-20180907.html.
- *Elan* [online]. 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <http://www.ocelan.cz/>.

Hlavní architekt: P. Lichard, V. Lichardová, I. Matušík	Generální projektant: SPÚO, Bratislava
Generální investor: Obchodní domy PRIOR	Generální dodavatel: Pozemné stavby, Nitra
Datace: Projekt 1968 Realizace 1974	Současný stav: 3-a
Hierarchie: Státní, plnosortimentní, střední	Typologie: U1a – A5ey – D2ax – K12x12a

Poznámky:

- lapidární hmota s plnými průčelími v patře obloženými keramikou a členěnými svislými zářezy
- ojedinělá konstrukce s hlavicemi skrytými v kazetovém stropě z azbestocementových prvků ztraceného bednění

Základní bibliografie a odkazy:

- Obchodný dom v Nitre. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1976, roč. 35, č. 4. ISSN 0300-5305. S. 159-160.
- DULLA, Matúš. Otázka formy v slovenskej architektúre sedemdesiatych rokov. *Architektúra & urbanizmus: časopis pre teóriu architektúry a urbanizmu*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1982, roč. 16, č. 1. ISSN 0044-8680. S. 27.
- MAJZLÍK, Daniel, KŇAVA, Karol KRIVOŠOVÁ, Jana a Elena LUKÁČOVÁ. Vývoj bytových a občianskych stavieb v priereze socialistickej výstavby na Slovensku. *Architektúra & urbanizmus: časopis pre teóriu architektúry a urbanizmu*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1985, roč. 19, č. 2. ISSN 0044-8680. S. 87.
- Z našich ústavov. Obchodný dom v Nitre. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1969, roč. 11, č. 1-2. ISSN 1335-2180. S. 36.
- SCHEER, M. Vždy aktuálna jednoduchosť. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1973, roč. 15, č. 3. ISSN 1335-2180. S. 8-11.
- ČÍŽEK, P. Ako ich vidí architekt. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1973, roč. 15, č. 3. ISSN 1335-2180. S. 44-45.
- *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1975, roč. 17, č. 6. ISSN 1335-2180. S. 0.
- KUSÝ, Martin. *Architektúra na Slovensku 1945-1975*. Bratislava: Pallas, 1976. S. 218.
- PECHAR, Josef. *Československá architektura: 1945-1977*. Praha: Odeon, 1979. Obr. příloha nečísł.
- **VEBR, Jaroslav a Otakar NOVÝ. Soudobá architektura ČSSR: [Fot. publikace]. Praha: Panorama, 1980. S. 89.**
- KRIVOŠOVÁ, Jana a Elena LUKÁČOVÁ. *Premeny súčasnej architektúry Slovenska*. Bratislava: Alfa, 1990. ISBN 80-05-00600-4. S. 112, 114.
- DULLA, Matúš a Henrieta MORAVČÍKOVÁ. *Architektúra Slovenska v 20. storočí*. Bratislava: Slovart, 2002. ISBN 80-714-5684-5. S. 212-214, 434.
- MATUŠÍK, Ivan a Marián ZERVAN. *Ivan Matušík: život s architektúrou*. Bratislava: Monada, 2003. ISBN 80-968-9061-1. S. 84-87.
- ŠEVČÍK, Oldřich a Ondřej BENEŠ. *Architektura 60. let: "zlatá šedesátá léta" v české architektuře 20. století*. Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-1372-4. S. 414.
- KLÍMA, Petr, ed. *Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011. ISBN 978-80-86863-40-5. S. 20.
- Nitra - OD Prior (1969). In: *Youtube* [online]. 25. 1. 2020 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=iOMDmB_SfHw.
- OD PRIOR. In: *Juraj Kusý* [online]. © 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.jurajkusy.com/prior>.

Hlavní architekt: Zdeněk Sklepek	Generální projektant: SPÚO, Brno
Generální investor: Obchodní domy PRIOR	Generální dodavatel: Ingstav, Brno
Datace: Projekt 1968 Realizace 1983	Současný stav: 2-a
Hierarchie: Státní, plnosortimentní, střední	Typologie: U1b – A6cy – D2ay – K-9x6b

Poznámky:

- solitér postavený v místě tzv. Kreclu na hlavním náměstí s charakteristickým mansardovým zastřešením
- výtvarná díla M. Slezák, M. Šimorda, J. Rajlich, V. Štolfa

Základní bibliografie a odkazy:

- **SKLEPEK, Zdeněk, SEDLÁKOVÁ, Radomíra a Dušan RIEDL. Obchodní dům Prior v Jihlavě. *Architektura ČSR. Praha: Svaz architektů ČSR, 1985, roč. 44, č. 1. ISSN 0300-5305. S. 4-7.***
- MATOUŠKOVÁ, Kamila. Přestavba měst a modernizace bytového fondu v českých zemích v období 1945-1985. *Architektúra & urbanizmus: časopis pre teóriu architektúry a urbanizmu*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1985, roč. 19, č. 3. ISSN 0044-8680. S. 148.
- JŮN, Libor, ed. *Český svět: kulisy let 1948-1989*. Lomnice nad Popelkou: Studio JB, 2008. ISBN 978-80-86512-40-2. S. 140-141.
- KIBIC, Karel a Aleš VOŠAHLÍK. *Památková ochrana a regenerace historických měst v České republice 1945-2010*. Praha: Národní památkový ústav, ústřední pracoviště, 2011. ISBN 978-80-87104-88-0. S. 289-290.
- KLOUDOVÁ, Jana. *Obchodní dům Dyje ve Znojmě*. Brno, 2012. Dostupné také z: <https://is.muni.cz/th/ba7kl/>. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Tomáš JERÁBEK. S. 32-35.
- PRIOR ZMIZELI (Anglické titulky). In: *Youtube* [online]. 3. 7. 2016 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=WOj5UDNGqgc>.
- Prodejna PRIOR Jihlava. In: *PRIOR* [online]. © 2013 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.prior.cz/prodejny/prior-jihlava/>.
- MCA ateliér přestaví budovu Prioru v Jihlavě, zvítězil v soutěži na renovaci náměstí. In: *EArch* [online]. 16. 10. 2018 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.earch.cz/cs/architektura/mca-atelier-prestavi-budovu-prioru-v-jihlave-zvitezil-v-soutezi-na-renovaci-namesti>.
- Záznam 12207: Stěna s nápisem v budově obchodního domu Prior. In: *Sochy a města* [online]. © 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://sochymesta.cz/zaznam/12207>.

OBCHODNÍ DŮM A HOTEL, ZNOJMO

OD32.

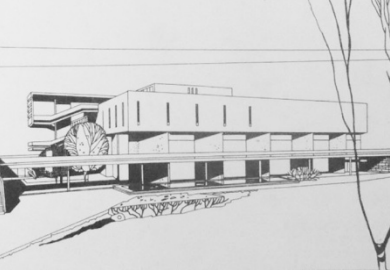
	Hlavní architekt: Fedor Hamal	Generální projektant: Obchodní projekt, Brno
	Generální investor: LSD Jednota, Znojmo	Generální dodavatel: -N-
	Datace: Projekt 1969 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
	Hierarchie: Družstevní, širokosortimentní, malý	Typologie: U?a – A5?? – D?a? – K?x??
Poznámky: - návrh obchodního domu s hotelem vzešlý z vnitroústavní soutěže		
Základní bibliografie a odkazy: - KADLEC, Alex. Obchodní projekt vystavuje. Československý architekt: čtrnáctideník architektů. Praha: Panorama, 1969, roč. 15, č. 2-3. ISSN 0009-0697. S. 7. - SŮVA, Stanislav, ed. <i>Projekty - realizace: Obchodní projekt SSD</i> . Praha: Svépomoc, 1969. S. 7.		

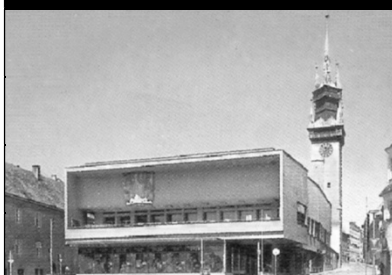
DŮM POTRAVIN, TACHOV

OD33.

	Hlavní architekt: Drahošlav Matas, Petr Leitl, A. Kalaš	Generální projektant: Obchodní projekt, Plzeň
	Generální investor: ?	Generální dodavatel: ?
	Datace: Projekt 1968 Realizace 1974	Současný stav: 2-g
	Hierarchie: Družstevní, specializovaný, malý	Typologie: U1d – A3cy – D1az – K?x?b
Poznámky: - kompozice hranolů gradující směrem k hlavnímu náměstí s průčelím evokující gotické štíty		
Základní bibliografie a odkazy: - STANĚK, František. Projektování a výstavba některých objektů občanského vybavení na venkově. Architektura ČSR. Praha: Svaz architektů ČSR, 1976, roč. 35, č. 8. ISSN 0300-5305. S. 357. - SŮVA, Stanislav, ed. <i>Projekty - realizace: Obchodní projekt SSD</i> . Praha: Svépomoc, 1969. S. 6. - KIBIC, Karel a Aleš VOŠAHLÍK. <i>Památková ochrana a regenerace historických měst v České republice 1945-2010</i> . Praha: Národní památkový ústav, ústřední pracoviště, 2011. ISBN 978-80-87104-88-0. S. 211-212. - Památkový katalog: Dům potravin. In: <i>Národní památkový ústav</i> [online [online]]. © 2015 [cit. 2021-06-04]. Dostupné z: https://www.pamatkovykatalog.cz/dum-potravin-18415301 .		

OBCHODNÍ DŮM VÝBĚROVÉ KONFEKCE, BRNO		OD34.
	Hlavní architekt: J. Brožek	Generální projektant: -N-
	Generální investor: -N-	Generální dodavatel: -N-
	Datace: Projekt 1969 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
	Hierarchie: ?, specializovaný, ?	Typologie: U?a – A5?? – D2bz – K?x??
Poznámky: - diplomní projekt založený na ojedinelém půdoryse – dva polokruhy s pásem vertikálních komunikací uprostřed		
Základní bibliografie a odkazy: - FORMÁČEK, Viktor. Výstava studentských prací v Brně. <i>Architektura ČSR</i>. Praha: Svaz architektů ČSR, 1969, roč. 28, č. 4. ISSN 0300-5305. S. 220-221.		

OBCHODNÍ DŮM, NOVÉ MESTO NAD VÁHOM		OD35.
	Hlavní architekt: Oldřich Dudek	Generální projektant: Obchodní projekt
	Generální investor: -N-	Generální dodavatel: -N-
	Datace: Projekt 1969 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
	Hierarchie: Družstevní, plnosortimentní, malý	Typologie: U3a – A4cy – D1az – K9x9b
Poznámky: - návrh ověřující stavební program obchodního domu s aplikací typizační metody buněk a sekcí		
Základní bibliografie a odkazy: - DUDEK, Oldřich a kol. <i>Obchodní domy spotřebních družstev: Směrnice pro navrhování staveb občanského vybavení</i>. Praha: Svaz spotřebních družstev, 1969. S. 93-99.		

	Hlavní architekt: Bohuslav a Kamil Fuchsovi, J. Opatřil	Generální projektant: SPÚO, Brno
	Generální investor: Drobné zboží, Jihlava	Generální dodavatel: Výstavba kamenouhel. dolů, Kladno
	Datace: Projekt 1969 Realizace 1975	Současný stav: 2-a
	Hierarchie: Státní, širokosortimentní, malý	Typologie: U1a – A3cy – D2az – K9x9a

Poznámky:

- dům vzešlý z anonymní soutěže, horizontální objem v kontrastu s radniční věží s funkcionalistickou formou
- výtvarné dílo na hlavním průčelí J. Marek

Základní bibliografie a odkazy:

- SIROTEK, Jaromír. Výstavba maloobchodních jednotek v historických jádrech měst. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1969, roč. 11, č. 1-2. ISSN 1335-2180. S. 29, 31.
- FUCHS, Bohuslav a Kamil FUCHS. Jde ještě o obchodní dům. *Znojmsko*. 1968 10. 7., č. 28. S. 3.
- JŮN, Libor, ed. *Český svět: kulisy let 1948-1989*. Lomnice nad Popelkou: Studio JB, 2008. ISBN 978-80-86512-40-2. S. 88-89.
- KIBIC, Karel a Aleš VOŠAHLÍK. *Památková ochrana a regenerace historických měst v České republice 1945-2010*. Praha: Národní památkový ústav, ústřední pracoviště, 2011. ISBN 978-80-87104-88-0. S. 221.
- VRABELOVÁ, Renata, ed. *Architektura 60. a 70. let 20. století v České republice*. Praha: Národní památkový ústav, 2020. ISBN 978-80-87967-24-9. S. 478-479. S. 514-515.
- MAŽÁROVÁ, Monika. *Architektura a urbanismus ve Znojmě 1945-1989*. Olomouc, 2005. Bakalářská diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Katedra dějin umění. Vedoucí práce Rostislav ŠVÁCHA. S. 27-36.
- KLOUDOVÁ, Jana. *Obchodní dům Dyje ve Znojmě*. Brno, 2012. Dostupné také z: <https://is.muni.cz/th/ba7kl/>. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Tomáš JEŘÁBEK.
- Památkový katalog: Obchodní dům Dyje. In: *Národní památkový ústav* [online]. © 2015 [cit. 2021-06-04]. Dostupné z: <https://www.pamatkovykatalog.cz/obchodni-dum-dyje-20601249>.
- **Znojmo: 20 pohlednic z období ČSSR. In: *Regionální magazíny* [online]. 19. 9. 2021. [cit. 2021-12-14]. Dostupné z: <http://regiony.mnoho.info/userFiles/znojmo/pohlednice/cssr-003.jpg>.**
- *Obchodní dům Dyje* [online]. 2012 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <http://www.dyjeshop.cz/>.
- Keramický reliéf. In: *Vetřelci a volavky* [online]. 2021 [cit. 2021-07-11]. Dostupné z: <http://www.vetrelciavolavky.cz/sochy/keramicky-relief-5>.

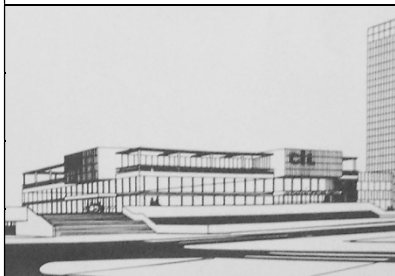
Hlavní architekt: Fedor Minárik, Ivan Matušík	Generální projektant: SPÚO, Bratislava
Generální investor: Obchodní domy PRIOR	Generální dodavatel: Pozemné stavby, Žilina
Datace: Projekt 1969 Realizace 1975	Současný stav: 1-g
Hierarchie: Státní, plnosortimentní, střední	Typologie: U2a – A1fy – D1ax – K12x12c

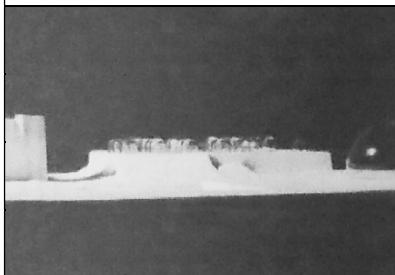
Poznámky:

- prostý hranol se zkosenými prosklenými rohy obložený prefabrikovanými betonovými panely

Základní bibliografie a odkazy:

- MAJZLÍK, Daniel, KŇAVA, Karol KRIVOŠOVÁ, Jana a Elena LUKÁČOVÁ. Vývoj bytových a občianských stavieb v priereze socialistickej výstavby na Slovensku. *Architektúra & urbanizmus: časopis pre teóriu architektúri a urbanizmu*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1985, roč. 19, č. 2. ISSN 0044-8680. S. 87.
- Obchodní dům Prior v Žilině. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1978, roč. 24, č. 25-26. ISSN 0009-0697. S. 2.
- Z našich ústavov. Obchodný dom v Nitre. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1969, roč. 11, č. 1-2. ISSN 1335-2180. S. 36.
- ROŽÁNEK, L. Okolie nemožno ignorovať. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1973, roč. 15, č. 3. ISSN 1335-2180. S. 16-19.
- ČÍŽEK, P. Ako ich vidí konstruktér. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1973, roč. 15, č. 3. ISSN 1335-2180. S. 44-45.
- KUNA, V. K čomu sme dospeli / o čo sa opierame. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1973, roč. 15, č. 3. ISSN 1335-2180. S. 47.
- MATUŠÍK, I. Štátny projektový ústav obchodu Bratislava. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1974, roč. 16, č. 2-3. ISSN 1335-2180. S. 46.
- MINAROVIC, P. Žilinský obchodný dom Prior. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1976, roč. 18, č. 1-2. ISSN 1335-2180. S. 64-65.
- **VEBR, Jaroslav a Otakar NOVÝ. *Soudobá architektura ČSSR: [Fot. publikace]*. Praha: Panorama, 1980. S. 79.**
- KRIVOŠOVÁ, Jana a Elena LUKÁČOVÁ. *Premeny súčasnej architektúry Slovenska*. Bratislava: Alfa, 1990. ISBN 80-05-00600-4. S. 115.
- MATUŠÍK, Ivan a Marián ZERVAN. *Ivan Matušík: život s architektúrou*. Bratislava: Monada, 2003. ISBN 80-968-9061-1. S. 88-91.
- KLÍMA, Petr, ed. *Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011. ISBN 978-80-86863-40-5. S. 20-21.
- OD Prior. In: *Žilina Gallery* [online]. 2005 – 2020 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://zilina-gallery.sk/index.php?/category/2822>.

OBCHODNÍ DŮM NA PANKRÁČI, PRAHA		OD38.
	Hlavní architekt: A. Novák	Generální projektant: Obchodní projekt
	Generální investor: ?	Generální dodavatel: -N-
	Datace: Projekt 1968 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
	Hierarchie: Státní, ?, ?	Typologie: U1a – A3hy – D?a? – K?x??
Poznámky: - dům tvořící součást plánovaného náměstí		
Základní bibliografie a odkazy: - SŮVA, Stanislav, ed. Projekty - realizace: Obchodní projekt SSD. Praha: Svépomoc, 1969. S. 5.		

OBCHODNÍ DŮM NA PANKRÁČI, PRAHA		OD39.
	Hlavní architekt: Alena Šrámková	Generální projektant: SPÚO, Praha
	Generální investor: ?	Generální dodavatel: -N-
	Datace: Projekt 1969 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
	Hierarchie: Státní, ?, ?	Typologie: U1a – A6?? – D1ay – K?x??
Poznámky: - dům tvořící součást plánovaného náměstí vzešlý z omezené ideové soutěže		
Základní bibliografie a odkazy: - URLICH, Petr et al. Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006. ISBN 80-010-3413-5. S. 132-143. S. 166-175. - KLÍMA, Petr, ed. <i>Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975</i> . Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011. ISBN 978-80-86863-40-5. S. 34-35 - URLICH, Petr, ed. <i>Obchodní dům Prior/Kotva: historie, urbanismus, architektura</i> . Praha: Národní památkový ústav, 2018. ISBN 978-80-87967-19-5. S. 134-135. - VLADIMÍR 518, ed. <i>Architektura 58-89, svazek 2</i> . Praha: Bigg Boss, 2022. ISBN 978-80-908359-1-7. S. 89-90.		

Hlavní architekt: Věra Machoninová	Generální projektant: Sdružení projektových ateliérů, Alfa
Generální investor: Nábytek, Brno	Generální dodavatel: Pozemní stavby, Č. Budějovice
Datace: Projekt 1969 Realizace 1981	Současný stav: 2-a
Hierarchie: Státní, specializovaný, velký	Typologie: U3a – A5gy – D2ay – K14,4x14,4c

Poznámky:

- netradiční prostorový koncept vícepodlažní haly s eskalátory a o půl podlaží posunutými prodejními plochami
- výtvarná díla v interiéru S. Nejdla, J. Brychtová a S. Libenský, informační systém J. Rathouský

Základní bibliografie a odkazy:

- HRUBÝ, Josef. Dům bytové kultury. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1982, roč. 41, č. 1. ISSN 0300-5305. S. 24-30.
- Architekti Praze. Výstava k 25. výročí osvobození. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1970, roč. 16, č. 10. ISSN 0009-0697. S. 1.
- **MAXA, Miloslav. Dom bytovej kultury v Prahe. Projekt: revue slovenskej architektúry. Bratislava, 1982, roč. 24, č. 4-5. ISSN 1335-2180. S. 92.**
- MORÁŇ, Milan. *Občanské stavby: Stavby pro administrativu a obchod*. Brno: Ediční středisko Vysokého učení technického, 1986. S. 98.
- BAŠE, Miroslav et al. *Česká architektura 1945-1995 = Czech architecture 1945-1995*. Praha: Obec architektů, 1995. ISBN 80-238-2392-2. S. 56-57.
- SVOBODA, Jan E. a Jindřich NOLL. *Praha 1945-2003: kapitoly z poválečné a současné architektury*. Praha: Libri, 2006. ISBN 80-727-7304-6. S. 112.
- URLICH, Petr et al. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006. ISBN 80-010-3413-5. S. 186-195.
- ŠEVČÍK, Oldřich a Ondřej BENEŠ. *Architektura 60. let: "zlatá šedesátá léta" v české architektuře 20. století*. Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-1372-4. S. 67, 441-446.
- PUČEROVÁ, Klára, SMĚTÁK, Pavel, ed. *60'/70': Věra a Vladimír Machoninovi = Věra and Vladimír Machonin: [Galerie Jaroslava Fragnera 22/12/2010-30/01/2011]*. Praha: Galerie Jaroslava Fragnera, 2010. ISBN 978-80-904484-1-4. S. 74-85.
- KLÍMA, Petr, ed. *Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011. ISBN 978-80-86863-40-5. S. 140-145.
- LUKEŠ, Zdeněk a Petr KRATOCHVÍL. *Praha moderní: velký průvodce po architektuře 1950-2000. IV. V Praze: Paseka, 2015. ISBN 978-80-7432-653-0. S. 159.*
- BENEŠ, Ondřej. *Metody zkoumání a interpretace architektury*. V Praze: České vysoké učení technické, 2016. ISBN 978-80-01-05925-8. S. 125-126.
- HORÁK, Ondřej et al. *Praha brutálně krásná: mimořádné stavby postavené v Praze v letech 1969-1989*. [Praha]: Scholastika, 2018. ISBN 978-80-907395-0-5. S. 85-86, 98-106.
- MOOS, Jiří. Československé a zahraniční příklady obchodních domů. In: *Obchodní dům Prior/Kotva: historie, urbanismus, architektura*. Praha: Národní památkový ústav, 2018. ISBN 978-80-87967-19-5. S. 49-50.
- SEDLÁKOVÁ, Radomíra. *Nereálný socialismus: Praha 1948-1989 = Unreal socialism : Prague 1948-1989*. Překlad Veronika LOPAUROVÁ. Praha: Národní galerie, 2018. ISBN 978-80-7035-691-3. S. 54.
- VORLÍK, Petr a Klára BRŮHOVÁ. *Beton, Břasy, Boletice: Praha na vlně brutalismu*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2019. ISBN 978-80-01-06567-9. S. 144-145.
- VORLÍK, Petr a Tereza POLÁČKOVÁ, eds. *Architektura na červeném seznamu: normální je nebourat*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2020. ISBN 978-80-01-06759-8. S. 66-69, 118-121.
- VRABELOVÁ, Renata, ed. *Architektura 60. a 70. let 20. století v České republice*. Praha: Národní památkový ústav, 2020. ISBN 978-80-87967-24-9. S. 96-97.
- DĚDIČOVÁ, Magdalena et al. *DBK 40: 1981-2021: historie obchodního domu a lokality Budějovická = history of the department store and Budějovická area*. Praha: DBK, a.s., 2022. ISBN 978-80-11-01338-7.
- VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 2*. Praha: Bigg Boss, 2022. ISBN 978-80-908359-1-7. S. 30-31, 46-53.
- HUBER-HOUDOVÁ, Helena, ed. *1956 - 1989: Architektura všem. Životní styl - každodennost - média*. Praha: Národní galerie Praha, 2023. ISBN 978-80-7035-814-6. S. 118, 144-147.

- DBK – pod jednou střechou výkvět československého nábytku. In: *ČT24* [online]. © 1996 – 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/regiony/1262618-dbk-pod-jednou-strechou-vykvet-ceskoslovenskeho-nabytku>.
- Nákupní martyria. In: *Archiv České televize* [online]. © 1996 – 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10116288585-archiv-ct24/214411058210030/>.
- Obchodní domy Prior. In: *Gejzír: Archiv České televize* [online]. © 1996 – 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10805121298-gejzir/219562235000032/obsah/733813-obchodni-domy-prior>.
- BERAN, Lukáš. Dům bytové kultury. In: *Archiweb* [online]. 26. 8. 2006 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.archiweb.cz/b/dum-bytove-kultury>.
- Památkový katalog: Dům bytové kultury. In: *Národní památkový ústav* [online]. © 2015 [cit. 2021-06-04]. Dostupné z: <https://www.pamatkovykatalog.cz/dum-bytove-kultury-15809061>.
- DBK [online]. © 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.dbkpraha.cz/>.
- DBK. In: *Respekt Madam* [online]. © 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <http://respektmadam.cz/cs/baraky/dbk/>.
- Dům bytové kultury / House of home living. In: *A489* [online]. 2021 [cit. 2021-06-19]. Dostupné z: <https://www.a489.cz/dum-bytove-kultury>.
- Věra Machoninová: Center of Home Design (Dům bytové kultury – DBK). In: *#SOSBRUTALISM* [online]. 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.sosbrutalism.org/cms/16268371>.
- Betonové reliéfy. In: *Vetřelci a volavky* [online]. 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <http://www.vetrelciavolavky.cz/en/sochy/betonove-reliefy>.
- Sochařsky pojedené odvětrávací komíny. In: *Vetřelci a volavky* [online]. 2021 [cit. 2021-07-24]. Dostupné z: <http://www.vetrelciavolavky.cz/sochy/socharsky-pojednane-odvetravaci-kominy>.
- Stéla. In: *Vetřelci a volavky* [online]. 2021 [cit. 2021-07-24]. Dostupné z: <http://www.vetrelciavolavky.cz/sochy/stela-1>.
- Záznam 16150: Skleněná plastika - Dům bytové kultury. In: *Sochy a města* [online]. © 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://sochymesta.cz/zaznam/16150>.

OBCHODNÍ DŮM NA TYLOVĚ NÁMĚSTÍ, PRAHA

OD41.

Hlavní architekt: C. Grimmich, J. Liška, J. Rathouský	Generální projektant: SPÚO, Praha
Generální investor: Obchodní domy PRIOR	Generální dodavatel: -N-
Datace: Projekt 1969-70 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
Hierarchie: Státní, plnosortimentní, střední	Typologie: U2c – A5?y – D2ax – K?x??

Poznámky:

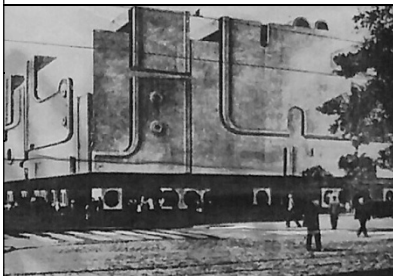
- návrh oceněný druhou sníženou cenou v ideové soutěži

Základní bibliografie a odkazy:

- EDEL, Zdeněk. **Obchodní dům na Tylově náměstí. Československý architekt: čtrnáctideník architektů. Praha: Panorama, 1971, roč. 17, č. 1. ISSN 0009-0697. S. 2.**
- URLICH, Petr, ed. *Obchodní dům Prior/Kotva: historie, urbanismus, architektura*. Praha: Národní památkový ústav, 2018. ISBN 978-80-87967-19-5. S. 135.
- POPELOVÁ, Lenka. *Architektonické soutěže 60. let 20. století publikované na stránkách periodik Architektura ČSR/ČSSR, Československý architekt*. Praha, 2012. Disertační práce. ČVUT v Praze, Fakulta architektury, Ústav teorie a dějin architektury. Vedoucí práce Petr URLICH. S. 237.

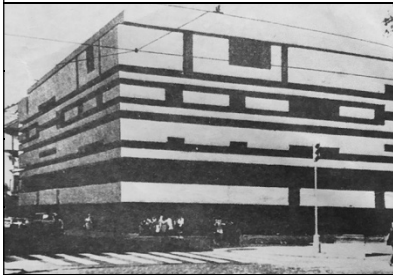
OBCHODNÍ DŮM NA TYLOVĚ NÁMĚSTÍ, PRAHA

OD42.

	Hlavní architekt: Jaroslav Paroubek, Arnošt Navrátil	Generální projektant: ?
	Generální investor: Obchodní domy PRIOR	Generální dodavatel: -N-
	Datace: Projekt 1969-70 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
	Hierarchie: Státní, plnosortimentní, střední	Typologie: U2c – A5?y – D2ay – K?x??
Poznámky: - návrh oceněný druhou sníženou cenou v ideové soutěži		
Základní bibliografie a odkazy: - EDEL, Zdeněk. Obchodní dům na Tylově náměstí. Československý architekt: čtrnáctideník architektů. Praha: Panorama, 1971, roč. 17, č. 1. ISSN 0009-0697. S. 2. - URLICH, Petr, ed. <i>Obchodní dům Prior/Kotva: historie, urbanismus, architektura</i> . Praha: Národní památkový ústav, 2018. ISBN 978-80-87967-19-5. S. 135, 138. - POPELOVÁ, Lenka. <i>Architektonické soutěže 60. let 20. století publikované na stránkách periodik Architektura ČSR/ČSSR, Československý architekt</i> . Praha, 2012. Disertační práce. ČVUT v Praze, Fakulta architektury, Ústav teorie a dějin architektury. Vedoucí práce Petr URLICH. S. 237.		

OBCHODNÍ DŮM NA TYLOVĚ NÁMĚSTÍ, PRAHA

OD43.

	Hlavní architekt: Václav Hacman	Generální projektant: ?
	Generální investor: Obchodní domy PRIOR	Generální dodavatel: -N-
	Datace: Projekt 1969-70 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
	Hierarchie: Státní, plnosortimentní, střední	Typologie: U2c – A5?y – D2ay – K8,5x9,5a
Poznámky: - vítězný návrh ideové soutěže		
Základní bibliografie a odkazy: - EDEL, Zdeněk. Obchodní dům na Tylově náměstí. Československý architekt: čtrnáctideník architektů. Praha: Panorama, 1971, roč. 17, č. 1. ISSN 0009-0697. S. 2. - URLICH, Petr, ed. <i>Obchodní dům Prior/Kotva: historie, urbanismus, architektura</i> . Praha: Národní památkový ústav, 2018. ISBN 978-80-87967-19-5. S. 135, 138. - POPELOVÁ, Lenka. <i>Architektonické soutěže 60. let 20. století publikované na stránkách periodik Architektura ČSR/ČSSR, Československý architekt</i> . Praha, 2012. Disertační práce. ČVUT v Praze, Fakulta architektury, Ústav teorie a dějin architektury. Vedoucí práce Petr URLICH. S. 237.		

Hlavní architekt: Vladimír a Věra Machoninovi	Generální projektant: Sdružení projektových ateliérů, Alfa
Generální investor: Pražské obchodní domy PRIOR	Generální dodavatel: SIAB, Stockholm
Datace: Projekt 1969 Realizace 1975	Současný stav: 2-a
Hierarchie: Státní, plnosortimentní, velký	Typologie: U1d – A4gy – D2by – K14,2x14,2x14,2b

Poznámky:

- největší OD v tehdejší ČSR, ojedinělá forma vycházející z užití spojitých hexagonálních konstrukčních prvků
- umělecká výzdoba Leknýny v pasáži (A. Paderlík) a keramické dělicí stěny v restauraci a šatně (H. Samohelová)

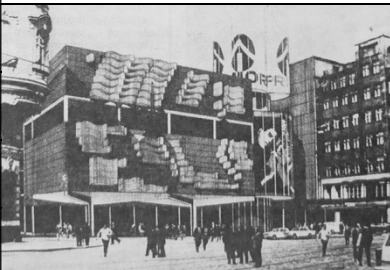
Základní bibliografie a odkazy:

- PŘÁDA, Zdeněk. Obchodní dům na náměstí Republiky. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1971, roč. 17, č. 1. ISSN 0009-0697. S. 3.
- LICHARD, Pavel. Architektúra trvalej hodnoty. Obchodný dom Kotva. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1978, roč. 20, č. 2. ISSN 1335-2180. S. 29-31.
- MICHL, Jan. *Realizace a projekty v současné architektuře*. Praha: Odeon, 1978. S. 62-63.
- PECHAR, Josef. *Československá architektura: 1945-1977*. Praha: Odeon, 1979. Obr. příloha nečís.
- SCHRÁNIL, Bedřich a kol. *Projektování staveb bytových a občanských*. Praha: SNL - Nakladatelství technické literatury, 1979. S. 256-257.
- **VEBR, Jaroslav a Otakar NOVÝ. *Soudobá architektura ČSSR: [Fot. publikace]*. Praha: Panorama, 1980. S. 81.**
- MORÁŇ, Milan. *Občanské stavby: Stavby pro administrativu a obchod*. Brno: Ediční středisko Vysokého učení technického, 1986. S. 87, 95.
- URLICH, Petr et al. *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2006. ISBN 80-010-3413-5. S. 186-195.
- ŠEVČÍK, Oldřich a Ondřej BENEŠ. *Architektura 60. let: "zlatá šedesátá léta" v české architektuře 20. století*. Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-1372-4. S. 432-437.
- PUČEROVÁ, Klára, SMĚTÁK, Pavel, ed. *60'/70': Věra a Vladimír Machoninovi = Věra and Vladimír Machonin: [Galerie Jaroslava Fragnera 22/12/2010-30/01/2011]*. Praha: Galerie Jaroslava Fragnera, 2010. ISBN 978-80-904484-1-4. S. 92-103.
- KLÍMA, Petr, ed. *Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011. ISBN 978-80-86863-40-5. S. 160-169.
- KIBIC, Karel a Aleš VOŠAHLÍK. *Památková ochrana a regenerace historických měst v České republice 1945-2010*. Praha: Národní památkový ústav, ústřední pracoviště, 2011. ISBN 978-80-87104-88-0. S. 218.
- LUKEŠ, Zdeněk a Petr KRATOCHVÍL. *Praha moderní: velký průvodce po architektuře 1950-2000. IV.* V Praze: Paseka, 2015. ISBN 978-80-7432-653-0. S. 24.
- HORÁK, Ondřej et al. *Praha brutálně krásná: mimořádné stavby postavené v Praze v letech 1969-1989*. [Praha]: Scholastika, 2018. ISBN 978-80-907395-0-5. S. 85-86, 87-91.
- URLICH, Petr, ed. *Obchodní dům Prior/Kotva: historie, urbanismus, architektura*. Praha: Národní památkový ústav, 2018. ISBN 978-80-87967-19-5.
- VORLÍK, Petr a Klára BRŮHOVÁ. *Beton, Břasy, Boletice: Praha na vlně brutalismu*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2019. ISBN 978-80-01-06567-9. S. 100-102.
- VRABELOVÁ, Renata, ed. *Architektura 60. a 70. let 20. století v České republice*. Praha: Národní památkový ústav, 2020. ISBN 978-80-87967-24-9. S. 102-103.
- POPELOVÁ, Lenka a Tomáš ŠENBERGER. *Obchodní dům Kotva: Stavebně historický průzkum*. II. verze - doplněná na základě připomínek NPÚ. Praha, 2022. Nепublikováno. Nestránkováno.
- VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 2*. Praha: Bigg Boss, 2022. ISBN 978-80-908359-1-7. S. 31, 54-59.
- HUBER-HOUDOVÁ, Helena, ed. *1956 - 1989: Architektura všem. Životní styl - každodennost – média*. Praha: Národní galerie Praha, 2023. ISBN 978-80-7035-814-6. S. 117.
- MARVANOVÁ, Zuzana. *Analýza obchodního domu Kotva*. Praha, 2009. Dostupné také z: <https://vskp.vse.cz/eid/15684>. Bakalářská práce. VŠE v Praze, Fakulta mezinárodních vztahů, Katedra obchodního podnikání a komerčních komunikací. Vedoucí práce Alena FILIPOVÁ.

- POPELOVÁ, Lenka. *Architektonické soutěže 60. let 20. století publikované na stránkách periodik Architektura ČSR/ČSSR, Československý architekt*. Praha, 2012. Disertační práce. ČVUT v Praze, Fakulta architektury, Ústav teorie a dějin architektury. Vedoucí práce Petr URLICH. S. 237.
- ŠVAMBEROVÁ, Dominika. *Obchodní domy v historickém centru Prahy od 1945 do 1989*. Praha, 2012. Dostupné také z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/112205/>. Bakalářská práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav pro dějiny umění. Vedoucí práce Richard BIEGEL.
- Architektura za socialismu. In: *Archiv České televize* [online]. © 1996 – 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10116288585-archiv-ct24/209452801350008/>.
- Byl otevřen obchodní dům Kotva v Praze. In: *Ve stopách doby: Archiv České televize* [online]. © 1996 – 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10266819072-vypravej/ve-stopach-doby/1975/242-byl-otevren-obchodni-dum-kotva-v-praze/>.
- Obchodní domy Prior. In: *Gejzír: Archiv České televize* [online]. © 1996 – 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10805121298-gejzir/219562235000032/obsah/733813-obchodni-domy-prior>.
- M. Tryml: Kotva Praha. In: *Youtube* [online]. 18. 7. 2019 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=x7Qi0azsfDE>.
- Památkový katalog: Obchodní dům Kotva. In: *Národní památkový ústav* [online]. © 2015 [cit. 2021-06-04]. Dostupné z: <https://www.pamatkovykatalog.cz/obchodni-dum-kotva-13287276>.
- 3D model OD Kotva, Praha. In: *Národní památkový ústav* [online]. 2021 [cit. 2021-06-04]. Dostupné z: <https://www.ma6070.cz/cs/vystupy/3D-model-OD-Kotva>.
- *Obchodní dům Kotva* [online]. 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://od-kotva.cz/>.
- Obchodní dům Kotva. In: *Archiweb* [online]. 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.archiweb.cz/b/obchodni-dum-kotva>.
- Obchodní dům Kotva / Kotva department store. In: *A489* [online]. 2021 [cit. 2021-06-19]. Dostupné z: <https://www.a489.cz/obchodni-dum-kotva>.
- Věra Machoninová / Vladimír Machonin: Kotva Department Store. In: *#SOSBRUTALISM* [online]. 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.sosbrutalism.org/cms/15802395#16268359>.
- Lekníny. In: *Vetřelci a volavky* [online]. 2021 [cit. 2021-07-24]. Dostupné z: <http://www.vetrelciavolavky.cz/sochy/lekniny-0>.

OBCHODNÍ DŮM KOTVA, PRAHA

OD45.

	Hlavní architekt:	Generální projektant:
	Ivo Loos, Jindřich Malátek	?
	Generální investor:	Generální dodavatel:
	Pražské obchodní domy PRIOR	-N-
	Datace:	Současný stav:
Projekt 1969 Realizace -N-	Nerealizováno	
Hierarchie:	Typologie:	
Státní, plnosortimentní, velký	U1d – A4?z – D??? – K?x??	

Poznámky:

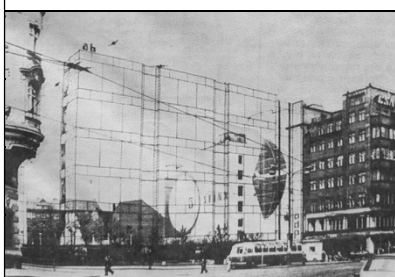
- soutěžní návrh oceněný třetí zvýšenou cenou s výjimečně výtvarně pojatým průčelím
- spolupráce J. Rathouský a E. Kmentová

Základní bibliografie a odkazy:

- **PŘÁDA, Zdeněk. Obchodní dům na náměstí Republiky. Československý architekt: čtrnáctideník architektů. Praha: Panorama, 1971, roč. 17, č. 1. ISSN 0009-0697. S. 3.**
- URLICH, Petr, ed. *Obchodní dům Prior/Kotva: historie, urbanismus, architektura*. Praha: Národní památkový ústav, 2018. ISBN 978-80-87967-19-5. S. 139-149, 231-239.

OBCHODNÍ DŮM KOTVA, PRAHA

OD46.

	Hlavní architekt: Anton Rokošný	Generální projektant: ?
	Generální investor: Pražské obchodní domy PRIOR	Generální dodavatel: -N-
	Datace: Projekt 1969 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
	Hierarchie: Státní, plnosortimentní, velký	Typologie: U1d – A5hy – D2ax – K9x9?

Poznámky:

- soutěžní návrh oceněný druhou cenou s provozně vyspělým řešením bez větších architektonických inovací

Základní bibliografie a odkazy:

- **PŘÁDA, Zdeněk. Obchodní dům na náměstí Republiky. Československý architekt: čtrnáctideník architektů. Praha: Panorama, 1971, roč. 17, č. 1. ISSN 0009-0697. S. 3.**
- URLICH, Petr, ed. *Obchodní dům Prior/Kotva: historie, urbanismus, architektura*. Praha: Národní památkový ústav, 2018. ISBN 978-80-87967-19-5. S. 139-149, 231-239.

OBCHODNÍ DŮM PRIOR, KARVINÁ

OD47.

	Hlavní architekt: Jan Melichar	Generální projektant: SPÚO, Brno
	Generální investor: Obchodní domy PRIOR	Generální dodavatel: Výstavba ostravsko-karvinských dolů
	Datace: Projekt ? Realizace 1970	Současný stav: 1-a
	Hierarchie: Státní, plnosortimentní, střední	Typologie: U2a – A5ey – D2ax – K9x9a

Poznámky:

- lapidární hmota s proskleným parterem a plnými průčelími v patře obloženými keramikou
- pylon před vstupem O. Keithová a K. Volavý

Základní bibliografie a odkazy:

- **10 let podniku Prior, Severomoravské obchodní domy Ostrava: 10 let služeb spotřebitelům. Ostrava: Moravské tiskařské závody, n.p. Olomouc, 1985. S. 22-23.**
- KLÍMA, Petr, ed. *Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011. ISBN 978-80-86863-40-5. S. 98-101.
- PÁSEK, Jiří. *Regenerace veřejných ploch u obchodního domu Prior v Karviné*. Ostrava, 2020. Dostupné také z: <http://dspace.vsb.cz/handle/10084/140913>. Bakalářská práce. Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava, Fakulta stavební. Vedoucí práce Marek TEICHMANN.
- Prodejna PRIOR Karviná. In: *PRIOR* [online]. © 2013 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.prior.cz/prodejny/prior-karvina/>.

DOSTAVBA DOMU OBUVI, LIBEREC		OD48.
	Hlavní architekt: Mirko Baum	Generální projektant: SIAL
	Generální investor: ?	Generální dodavatel: -N-
	Datace: Projekt 1970 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
	Hierarchie: Státní, specializovaný, ?	Typologie: U1e – A4hy – D??? – K?x??
Poznámky: - návrh na dostavbu OD Baťa reflektující high-tech tendence západní architektury		
Základní bibliografie a odkazy: - BAŠE, Miroslav et al. Česká architektura 1945-1995 = Czech architecture 1945-1995. Praha: Obec architektů, 1995. ISBN 80-238-2392-2. S. 83. - ŠVÁCHA, Rostislav, ed. <i>Sial</i> . Olomouc: Arbor vitae, 2010. ISBN 978-80-87164-41-9. S. 118-121. - VLADIMÍR 518, ed. <i>Architektura 58-89, svazek 1</i> . Praha: Bigg Boss, 2022. ISBN 978-80-908359-1-7. S. 393, 414.		

OBCHODNÍ DŮM DRUŽBA, ČESKÉ BUDĚJOVICE		OD49.
	Hlavní architekt: Ladislav Konopka, Alois Hloušek	Generální projektant: ?
	Generální investor: ?	Generální dodavatel: ?
	Datace: Projekt 1970 Realizace 1974	Současný stav: 3-a
	Hierarchie: Družstevní, širokosortimentní, malý	Typologie: U3a – A4hy – D1by – K?x??
Poznámky: - dům s netradičně umístěnými obslužnými prostory uprostřed půdorysu		
Základní bibliografie a odkazy: - RULF, Vladimír. <i>Obchodní střediska: středisko obchodu a služeb</i> . Praha: Merkur, 1978. S. 99-105. - KOHOUT, Michal a Rostislav ŠVÁCHA. <i>Česká republika - moderní architektura</i> . Praha: Zlatý řez, 2014. ISBN 978-80-903826-0-2. S. 374. - VLADIMÍR 518, ed. <i>Architektura 58-89, svazek 2</i> . Praha: Bigg Boss, 2022. ISBN 978-80-908359-1-7. S. 301, 309-310. - Obchodní domy. In: Encyklopedie Českých Budějovic [online]. © 1998-2021 [cit. 2021-12-14]. Dostupné z: http://www.encyklopedie.c-budejovice.cz/clanek/obchodni-domy. - Obchodní dům Družba. In: <i>Archiweb</i> [online]. 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: https://www.archiweb.cz/b/obchodni-dum-druzba .		

Hlavní architekt: Růžena Žertová	Generální projektant: SPÚO, Brno
Generální investor: Obchodní domy PRIOR	Generální dodavatel: Průmstav, n.p. Pardubice
Datace: Projekt 1971 Realizace 1974	Současný stav: 3-a
Hierarchie: Státní, plnosortimentní, střední	Typologie: U2a – A1bz – D2ay – K9x9c

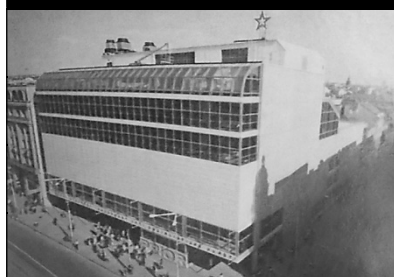
Poznámky:

- výjimečně barevně pojaté fasády vycházející z tektoniky stavby
- atypický nábytek podružných prostor R. Žertová, výtvarná díla J. Bartošová Vilhanová a K. Kronych

Základní bibliografie a odkazy:

- **NÁBĚLEK, Stanislav. Obchodní dům v Pardubicích. *Architektura ČSR. Praha: Svaz architektů ČSR, 1976, roč. 35, č. 4. ISSN 0300-5305. S. 156-158.***
- NÁBĚLEK, S. Farba sa vracia. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1973, roč. 15, č. 3. ISSN 1335-2180. S. 12-15.
- MICHL, Jan. *Realizace a projekty v současné architektuře*. Praha: Odeon, 1978. S. 52-53.
- DOBIŠ, Alojz. *Stavby ČSSR 1981-1985: Účelová publikácia Ministerstva stavebníctva SSR a Ministerstva stavebníctva ČSR*. Bratislava: Alfa, 1986. Nečísl.
- BAŠE, Miroslav et al. *Česká architektura 1945-1995 = Czech architecture 1945-1995*. Praha: Obec architektů, 1995. ISBN 80-238-2392-2. S. 58.
- ŠEVČÍK, Oldřich a Ondřej BENEŠ. *Architektura 60. let: "zlatá šedesátá léta" v české architektuře 20. století*. Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-1372-4. S. 420-423.
- KLÍMA, Petr, ed. *Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011. ISBN 978-80-86863-40-5. S. 38-59.
- BENEŠ, Ondřej. *Metody zkoumání a interpretace architektury*. V Praze: České vysoké učení technické, 2016. ISBN 978-80-01-05925-8. S. 131-132.
- KLÍMA, Petr, ed. *Růžena Žertová: architektka domů i věcí*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2016. ISBN 978-80-86863-87-0. S. 30-35, 54-60.
- MOOS, Jiří. Československé a zahraniční příklady obchodních domů. In: *Obchodní dům Prior/Kotva: historie, urbanismus, architektura*. Praha: Národní památkový ústav, 2018. ISBN 978-80-87967-19-5. S. 45-47.
- VRABELOVÁ, Renata, ed. *Architektura 60. a 70. let 20. století v České republice*. Praha: Národní památkový ústav, 2020. ISBN 978-80-87967-24-9. S. 380-381.
- VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 2*. Praha: Bigg Boss, 2022. ISBN 978-80-908359-1-7. S. 243-244, 254-257.
- HUBER-HOUDOVÁ, Helena, ed. *1956 - 1989: Architektura všem. Životní styl - každodennost – média*. Praha: Národní galerie Praha, 2023. ISBN 978-80-7035-814-6. S. 116, 140-143.
- GAJDOVÁ, Petra. *Architektka Růžena Žertová*. Brno, 2010. Dostupné také z: <https://is.muni.cz/th/mv51a/>. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Jiří KROUPA. S. 34-51.
- Památkový katalog: Obchodní dům Prior. In: *Národní památkový ústav* [online]. © 2015 [cit. 2021-06-04]. Dostupné z: <https://www.pamatkovykatalog.cz/obchodni-dum-prior-14853310>.
- Rekonstrukce obchodního domu TESCO v Pardubicích. In: *Youtube* [online]. 31. 3. 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=N_bNKQMqYkg.
- ČTK. Opravy bývalého Prioru v Pardubicích potvrzují děle. In: *Archiweb* [online]. 15. 4. 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.archiweb.cz/news/opravy-byvaleho-prioru-v-pardubicich-potrvaji-dele>.
- ŽENATÝ, Josef. Oprava bývalého Prioru v Pardubicích je hotová. Podívejte se dovnitř. In: *Český rozhlas: Pardubice* [online]. 9. 9. 2022 [cit. 2023-02-04]. Dostupné z: <https://pardubice.rozhlas.cz/oprava-byvaleho-prioru-v-pardubicich-je-hotova-podivejte-se-dovnitř-8822654>.
- VOTKE, Marek. Prior je otevřený, do centra Pardubic se s ním po letech vrátilo i Tesco. In: *iDnes.cz* [online]. 15. 9. 2022 [cit. 2023-02-04]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/pardubice/zpravy/prior-rekonstrukce-oprava-nakupy-strihani-pasky-obchod-tesco.A220915_084349_pardubice-zpravy_mvo.
- Záznam 10189: Dekorativní plastika před OD PRIOR. In: *Sochy a města* [online]. © 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://sochymesta.cz/zaznam/10189>.

Hlavní architekt: M. Masák, J. Eisler, M. Rajniš	Generální projektant: Stavoprojekt, Liberec (SIAL)
Generální investor: Pražské obchodní domy PRIOR	Generální dodavatel: AB Vagforbattungar Stockholm
Datace: Projekt 1971 Realizace 1975	Současný stav: 2-a
Hierarchie: Státní, plnosortimentní, velký	Typologie: U1c – A5fy – D2az – K12x9b

Poznámky:

- geometricky radikální dům, u nás poprvé umístění eskalátorů do samostatné haly
- informační systém Michal Brix a Dana Zámečnicková

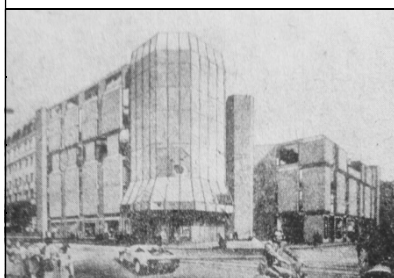
Základní bibliografie a odkazy:

- KEUNE, Heiko. Eine Architektenkommune in der CSSR. *Baumeister: Das Architektur-Magazin*. München, 1973, roč. 70, č. 7, 789. ISSN 0005-674X.
- M., J. Obchodné domy pre Prahu. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1972, roč. 14, č. 1. ISSN 1335-2180. S. 53.
- VICKERKOVÁ, Veronika. Máj... ještě stojí. *Za starou Prahu: věstník Klubu za starou Prahu*. Praha, 2020, roč. 50, č. 1-2. ISSN 1213-4228. S. 4-7.
- **MICHL, Jan. Realizace a projekty v současné architektuře. Praha: Odeon, 1978. S. 58-59.**
- VEBR, Jaroslav a Otakar NOVÝ. *Soudobá architektura ČSSR: [Fot. publikace]*. Praha: Panorama, 1980. S. 77.
- MORÁŇ, Milan. *Občanské stavby: Stavby pro administrativu a obchod*. Brno: Ediční středisko Vysokého učení technického, 1986. S. 87.
- BAŠE, Miroslav et al. *Česká architektura 1945-1995 = Czech architecture 1945-1995*. Praha: Obec architektů, 1995. ISBN 80-238-2392-2. S. 84-85.
- SEDLÁKOVÁ, Radomíra. *20. století české architektury*. Praha: Titanic, 2006. ISBN 80-866-5224-6. S. 178-179.
- ŠEVČÍK, Oldřich a Ondřej BENEŠ. *Architektura 60. let: "zlatá šedesátá léta" v české architektuře 20. století*. Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-1372-4. S. 447-452.
- ŠVÁCHA, Rostislav, ed. *Sial*. Olomouc: Arbor vitae, 2010. ISBN 978-80-87164-41-9. S. 128-133.
- *Obnova památek 2011: co s architekturou 60. a 70. let 20. století?*. Praha: Studio Axis, spol. s r.o, 2011, s. 29-35. ISBN 978-80-904081-3-5. S. 55-57.
- KIBIC, Karel a Aleš VOŠAHLÍK. *Památková ochrana a regenerace historických měst v České republice 1945-2010*. Praha: Národní památkový ústav, ústřední pracoviště, 2011. ISBN 978-80-87104-88-0. S. 218.
- KLÍMA, Petr, ed. *Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011. ISBN 978-80-86863-40-5. S. 60-91.
- ŠEVČÍK, Jiří a Monika MITÁŠOVÁ, ed. *Česká a slovenská architektura 1971-2011: texty, rozhovory, dokumenty*. V Praze: Akademie výtvarných umění, Vědecko-výzkumné pracoviště, 2013. ISBN 978-80-87108-28-4. S. 27-30.
- LUKEŠ, Zdeněk a Petr KRATOCHVÍL. *Praha moderní: velký průvodce po architektuře 1950-2000. IV*. V Praze: Paseka, 2015. ISBN 978-80-7432-653-0. S. 42-43.
- BENEŠ, Ondřej. *Metody zkoumání a interpretace architektury*. V Praze: České vysoké učení technické, 2016. ISBN 978-80-01-05925-8. S. 133-134.
- RAJNIŠ, Martin a Magdalena ŠEBESTOVÁ. *Pěťadvacet tisíc dnů vzpomínek*. Praha: Argo, 2016. ISBN 978-80-257-1970-1. S. 82-86.
- HORÁK, Ondřej et al. *Praha brutálně krásná: mimořádné stavby postavené v Praze v letech 1969-1989*. [Praha]: Scholastika, 2018. ISBN 978-80-907395-0-5. S. 85-86, 92-97.
- MOOS, Jiří. Československé a zahraniční příklady obchodních domů. In: *Obchodní dům Prior/Kotva: historie, urbanismus, architektura*. Praha: Národní památkový ústav, 2018. ISBN 978-80-87967-19-5. S. 51.
- URLICH, Petr, ed. *Obchodní dům Prior/Kotva: historie, urbanismus, architektura*. Praha: Národní památkový ústav, 2018. ISBN 978-80-87967-19-5. S. 137.
- VORLÍK, Petr a Klára BRŮHOVÁ. *Beton, Břasy, Boletice: Praha na vlně brutalismu*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2019. ISBN 978-80-01-06567-9. S. 208-210.
- VORLÍK, Petr a Tereza POLÁČKOVÁ, eds. *Architektura na červeném seznamu: normální je nebourat*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2020. ISBN 978-80-01-06759-8. S. 192-193.
- VRABELOVÁ, Renata, ed. *Architektura 60. a 70. let 20. století v České republice*. Praha: Národní památkový ústav, 2020. ISBN 978-80-87967-24-9. S. 100-101.
- VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 1*. Praha: Bigg Boss, 2022. ISBN 978-80-908359-1-7. S. 394, 422-426.

- ŠVAMBEROVÁ, Dominika. *Obchodní domy v historickém centru Prahy od 1945 do 1989*. Praha, 2012. Dostupné také z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/112205/>. Bakalářská práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav pro dějiny umění. Vedoucí práce Richard BIEGEL.
- PILAŘOVÁ, Zdislava. *Vnímání architektury z období socialismu ve veřejném diskurzu po roce 1989*. Praha, 2022. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav českých dějin. Vedoucí práce Miroslav MICHELA. S. 48-58.
- Architektura za socialismu. In: *Archiv České televize* [online]. © 1996 – 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.cesktelevize.cz/porady/10116288585-archiv-ct24/209452801350008/>.
- Obchodní domy Prior. In: Gejzír: *Archiv České televize* [online]. © 1996 – 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.cesktelevize.cz/ivysilani/10805121298-gejzir/219562235000032/obsah/733813-obchodni-domy-prior>.
- Obchodní dům Máj/Tesco navržen na kulturní památku. Dopis prof. PhDr. Rostislava Šváchy adresovaný Ministerstvu kultury ČR. In: *Za starou Prahu* [online]. 2006 [cit. 2021-06-04]. Dostupné z: <http://stary-web.zastarouprahu.cz/ruzne/maj2.htm>.
- Památkový katalog: Obchodní dům Máj. In: *Národní památkový ústav* [online]. © 2015 [cit. 2021-06-04]. Dostupné z: <https://www.pamatkovykatalog.cz/obchodni-dum-maj-15471682>.
- HRDLIČKOVÁ, Lucie. Nový plášť i luxusní zelené kanceláře. Socialistický obchodní dům Máj za tři roky nepoznáte. In: *Forbes* [online]. 19. 8. 2019 [cit. 2023-02-04]. Dostupné z: <https://forbes.cz/novy-plast-i-luxusni-zelene-kancelare-socialisticky-obchodni-dum-maj-za-tri-roky-nepoznate/>.
- ČTK. Obchodní dům Máj: Chystaná přestavba se nelíbí Klubu za starou Prahu. In: *ESTAV* [online]. 30. 4. 2020 [cit. 2021-06-04]. Dostupné z: <https://www.estav.cz/cz/8631.klub-za-starou-prahu-protestuje-proti-zamyslene-prestavbe-maje>.
- Obchodní dům Máj / Máj department store. In: *A489* [online]. 2021 [cit. 2021-06-19]. Dostupné z: <https://www.a489.cz/obchodni-dum-maj>.
- IDNES a ČTK. Pražský obchodní dům Máj projde rekonstrukcí, na rok a půl se uzavřel. In: *iDnes.cz* [online]. 16. 5. 2022 [cit. 2023-02-04]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/praha/zpravy/obchodni-dum-maj-narodni-rekonstrukce-zavreni.A220420_123257_praha-zpravy_baky.

OBCHODNÍ DŮM MÁJ, PRAHA

OD52.

Hlavní architekt: Karel Prager	Generální projektant: Sdružení projektových ateliérů, Gama
Generální investor: Pražské obchodní domy PRIOR	Generální dodavatel: -N-
Datace: Projekt 1971 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
Hierarchie: Státní, plnosortimentní, velký	Typologie: U1d – A4?? – D?? – K??x??

Poznámky:

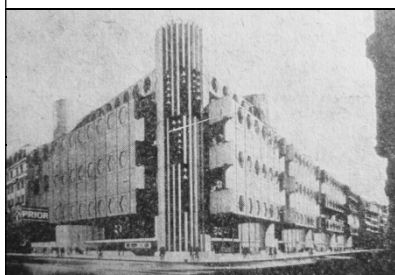
- soutěžní návrh domu s výraznou plasticitou a zalomenou nárožní věží

Základní bibliografie a odkazy:

- **M., J. Obchodné domy pre Prahu. Projekt: revue slovenskej architektúry. Bratislava, 1972, roč. 14, č. 1. ISSN 1335-2180. S. 53.**
- KLÍMA, Petr, ed. *Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011. ISBN 978-80-86863-40-5. S. 65-66.

OBCHODNÍ DŮM MÁJ, PRAHA

OD53.

	Hlavní architekt: Ivan Matušík, Fedor Minárik	Generální projektant: SPÚO, Bratislava
	Generální investor: Pražské obchodní domy PRIOR	Generální dodavatel: -N-
	Datace: Projekt 1971 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
	Hierarchie: Státní, plnosortimentní, velký	Typologie: U1c – A2?? – D2az – K33x27c

Poznámky:

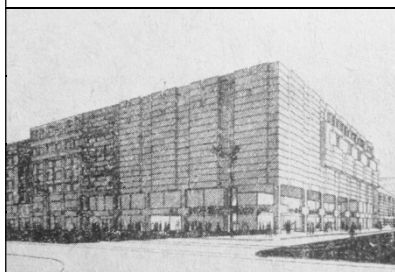
- soutěžní návrh domu s ojedinělou velkorozponovou konstrukcí
- spolupráce P. Minarovič, K. Rosmány, P. Čížek

Základní bibliografie a odkazy:

- **M., J. Obchodné domy pre Prahu. Projekt: revue slovenskej architektúry. Bratislava, 1972, roč. 14, č. 1. ISSN 1335-2180. S. 53.**
- ČÍŽEK, P. Ako ich vidí konstruktér. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1973, roč. 15, č. 3. ISSN 1335-2180. S. 44-45.
- MATUŠÍK, I. Štátny projektový ústav obchodu Bratislava. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1974, roč. 16, č. 2-3. ISSN 1335-2180. S. 45.
- MATUŠÍK, Ivan a Marián ZERVAN. *Ivan Matušík: život s architektúrou*. Bratislava: Monada, 2003. ISBN 80-968-9061-1. S. 92-97.
- KLÍMA, Petr, ed. *Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011. ISBN 978-80-86863-40-5. S. 21, 65.
- GAJDOVÁ, Petra. *Architektka Růžena Žertová*. Brno, 2010. Dostupné také z: <https://is.muni.cz/th/mv51a/>. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Jiří KROUPA. S. 63.

OBCHODNÍ DŮM MÁJ, PRAHA

OD54.

	Hlavní architekt: Růžena Žertová, Zdeněk Řihák	Generální projektant: SPÚO, Brno
	Generální investor: Pražské obchodní domy PRIOR	Generální dodavatel: -N-
	Datace: Projekt 1971 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
	Hierarchie: Státní, plnosortimentní, velký	Typologie: U1c – A3?? – D2a? – K?x??

Poznámky:

- soutěžní návrh kompaktního domu s vertikálním členěním dle konstrukčního modulu

Základní bibliografie a odkazy:

- **M., J. Obchodné domy pre Prahu. Projekt: revue slovenskej architektúry. Bratislava, 1972, roč. 14, č. 1. ISSN 1335-2180. S. 53.**
- KLÍMA, Petr, ed. *Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011. ISBN 978-80-86863-40-5. S. 66.
- KLÍMA, Petr, ed. *Růžena Žertová: architektka domů i věcí*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2016. ISBN 978-80-86863-87-0. S. 36-37, 61.
- GAJDOVÁ, Petra. *Architektka Růžena Žertová*. Brno, 2010. Dostupné také z: <https://is.muni.cz/th/mv51a/>. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Jiří KROUPA. S. 61-62.

DŮM TEXTILU A OBUVI, KADAŇ

OD55.

 <p>Google Maps</p>	Hlavní architekt: Cesar Grimmich, Jaromír Liška	Generální projektant: ?
	Generální investor: ?	Generální dodavatel: ?
	Datace: Projekt 1972 Realizace ?	Současný stav: 2-a
	Hierarchie: Státní, specializovaný, malý	Typologie: U1e – A3hz – D?a? – K?x??
<p>Poznámky:</p> <ul style="list-style-type: none"> - plastické průčelí s rytmem vertikálních slunolamů - interiérové řešení D. Maxová 		
<p>Základní bibliografie a odkazy:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Obchodní dům textilu a obuvi v Kadani. <i>Československý architekt: čtrnáctideník architektů</i>. Praha: Panorama, 1972, roč. 18, č. 12. ISSN 0009-0697. S. 5. 		

OBCHODNÍ DŮM JEDNOTA, ŠAŠTÍN-STRÁŽE

OD56.

	Hlavní architekt: V. Grúber	Generální projektant: ?
	Generální investor: LSD Jednota	Generální dodavatel: ?
	Datace: Projekt 1972 Realizace 1975	Současný stav: 3-a
	Hierarchie: Družstevní, širokosortimentní, malý	Typologie: U1e – A5cy – D?a? – K?x??
<p>Poznámky:</p> <ul style="list-style-type: none"> - dům s pilovitě formovaným průčelím do historického náměstí 		
<p>Základní bibliografie a odkazy:</p> <ul style="list-style-type: none"> - SOLOVIČOVÁ, M. a V. GRÚBER. Ako vytvárať centrá vidieckych sídiel. Projekt: revue slovenskej architektúry. Bratislava, 1976, roč. 18, č. 10. ISSN 1335-2180. S. 16-18. 		

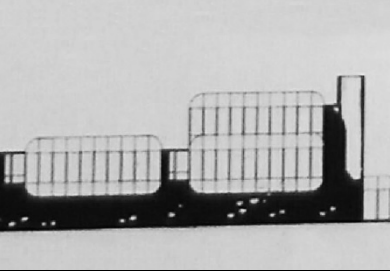
OBCHODNÍ DŮM PRIOR, TRENČÍN

OD57.

	Hlavní architekt: Jan Melichar	Generální projektant: SPÚO, Brno
	Generální investor: Obchodní domy PRIOR	Generální dodavatel: ?
	Datace: Projekt ? Realizace 1973	Současný stav: 3-a
	Hierarchie: Státní, plnosortimentní, střední	Typologie: U1a – A1ey – D2a? – K?x?a
<p>Poznámky:</p> <ul style="list-style-type: none"> - dům s plnými průčelími z bílého keramického obkladu jako součást nově budovaného městského centra 		
<p>Základní bibliografie a odkazy:</p> <ul style="list-style-type: none"> - MATUŠÍK, Ivan. Prostredie pre obchod / „večná “ téma v nových obmenách. <i>Projekt: revue slovenskej architektúry</i>. Bratislava, 1973, roč. 15, č. 3. ISSN 1335-2180. S. 6. - BAHNA, Ján. Čo nám navrhli českí architekti v oblasti občianskej výstavby. <i>Projekt: revue slovenskej architektúry</i>. Bratislava, 1980, roč. 22, č. 8. ISSN 1335-2180. S. 28. - VEBR, Jaroslav a Otakar NOVÝ. Soudobá architektura ČSSR: [Fot. publikace]. Praha: Panorama, 1980. S. 88. - MORÁŇ, Milan. <i>Občanské stavby: Stavby pro administrativu a obchod</i>. Brno: Ediční středisko Vysokého učení technického, 1986. S. 87. - KRIVOŠOVÁ, Jana a Elena LUKÁČOVÁ. <i>Premeny súčasnej architektúry Slovenska</i>. Bratislava: Alfa, 1990. ISBN 80-05-00600-4. S. 116. - Obchodný dom Prior Trenčín. In: <i>OD Prior</i> [online]. © 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: https://odprior.sk/od/trencin/. 		

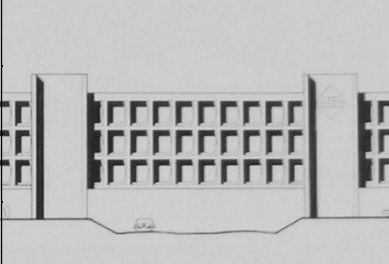
OBCHODNÍ DŮM NA PETRŽALCE, BRATISLAVA

OD58.

	Hlavní architekt: J. Supek	Generální projektant: -N-
	Generální investor: -N-	Generální dodavatel: -N-
	Datace: Projekt 1973 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
	Hierarchie: ?, ?, střední	Typologie: U3a – A4hy – D??? – K?x??
<p>Poznámky:</p> <ul style="list-style-type: none"> - studentský návrh založený na strukturálním konceptu umožňující variabilní dispoziční skladbu 		
<p>Základní bibliografie a odkazy:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Studentské práce. Projekt: revue slovenskej architektúry. Bratislava, 1973, roč. 15, č. 3. ISSN 1335-2180. S. 27. 		

OBCHODNÍ DŮM PŘI DÁLNICI, BRATISLAVA

OD59.

	Hlavní architekt: J. Thomko	Generální projektant: -N-
	Generální investor: -N-	Generální dodavatel: -N-
	Datace: Projekt 1973 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
	Hierarchie: ?, ?, malý	Typologie: U4a – A2ay – D1az – K?x?a
Poznámky: - studentský návrh domu pojatý jako most nad dálnicí pod vedením Ivana Matušíka		
Základní bibliografie a odkazy: - Studentské práce. Projekt: revue slovenskej architektúry. Bratislava, 1973, roč. 15, č. 3. ISSN 1335-2180. S. 27.		

OBCHODNÍ DŮM PRIOR, MOST

OD60.

	Hlavní architekt: Mojmír Böhm, Jaroslav Zbuzek	Generální projektant: KPÚ, Ústí nad Labem
	Generální investor: Obchodní domy PRIOR	Generální dodavatel: Konstruktiva, Praha
	Datace: Projekt 1973 Realizace 1976	Současný stav: 1-a
	Hierarchie: Státní, plnosortimentní, střední	Typologie: U1a – A5fy – D1ay – K9x9c
Poznámky: - solitérní dům spoluutvářející centrální proctor nově vybudovaného města - interiérové řešení J. Rathouský		
Základní bibliografie a odkazy: - HRŮZA, Jiří. Soutěž na centrum Mostu. <i>Architektura ČSR</i> . Praha: Svaz architektů ČSR, 1960, roč. 19, č. 5. ISSN 0300-5305. S. 299-311. - Obchodní dům Prior v Mostě. <i>Architektura ČSR</i>. Praha: Svaz architektů ČSR, 1979, roč. 38, č. 2. ISSN 0300-5305. S. 78. - KLÍMA, Petr, ed. <i>Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975</i> . Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011. ISBN 978-80-86863-40-5. S. 146-151. - KOHOUT, Michal a Rostislav ŠVÁCHA. <i>Česká republika - moderní architektura</i> . Praha: Zlatý řez, 2014. ISBN 978-80-903826-0-2. S. 456. - Prodejna PRIOR Most. In: <i>PRIOR</i> [online]. © 2013 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: https://www.prior.cz/prodejny/prior-most/ . - OD Prior Most. In: <i>A489</i> [online]. 2021 [cit. 2021-06-19]. Dostupné z: https://www.a489.cz/od-prior-most .		

OBCHODNÍ DŮM JEDNOTA, TRNAVA

OD61.

Hlavní architekt: Lumír Lýsek, Tomáš Guča	Generální projektant: DRUPRO, Bratislava
Generální investor: LSD Jednota, Trnava	Generální dodavatel: Pozemné stavby, Trnava
Datace: Projekt 1973 Realizace 1980	Současný stav: 2-a
Hierarchie: Družstevní, širokosortimentní, střední	Typologie: U1d – A4cy – D1ax – K9x9a

Poznámky:

- dům vzešlý z vnitroustavní soutěže reflektující nové tendence v hmotovém řešení OD
- Cena ZSA za realizaci za rok 1980

Základní bibliografie a odkazy:

- ŠLACHTA, Štefan. Obchodný dom Jednota SD Trnava. *Architektúra ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1981, roč. 40, č. 5. ISSN 0300-5305. S. 223-226.
- Ceny architektom. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1981, roč. 27, č. 21. ISSN 0009-0697. S. 1, 6.
- Z našich ústavov. Obchodný dom v Trnave. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1973, roč. 15, č. 3. ISSN 1335-2180. S. 22-23.
- **Komisia ÚV ZSA pre stavby obchodné a distribučné. Dielo ocenené Cenou Zväzu slovenských architektov v roku 1981. Obchodný dom Jednota v Trnave. Projekt: revue slovenskej architektúry. Bratislava, 1982, roč. 24, č. 1. ISSN 1335-2180. S. 40-48.**
- KUSÝ, Martin. *Architektúra na Slovensku 1945-1975*. Bratislava: Pallas, 1976. S. 221-222.
- ZALČÍK, Tibor a Matúš DULLA. *Slovenská architektúra 1976-1980*. Bratislava: Veda, 1982. S. 78.
- HAVRÁNKOVÁ, Blažena. *Občianske budovy: budovy pre obchod*. Bratislava: Edičné stredisko Slovenské vysoké školy technické, 1984. S. 76.
- MORÁŇ, Milan. *Občanské stavby: Stavby pro administrativu a obchod*. Brno: Ediční středisko Vysokého učení technického, 1986. S. 96-97.
- KRIVOŠOVÁ, Jana a Elena LUKÁČOVÁ. *Premeny súčasnej architektúry Slovenska*. Bratislava: Alfa, 1990. ISBN 80-05-00600-4. S. 116-117.
- DULLA, Matúš a Henrieta MORAVČÍKOVÁ. *Architektúra Slovenska v 20. storočí*. Bratislava: Slovart, 2002. ISBN 80-714-5684-5. S. 444-445.
- MOOS, Jiří. Československé a zahraniční příklady obchodních domů. In: *Obchodní dům Prior/Kotva: historie, urbanismus, architektura*. Praha: Národní památkový ústav, 2018. ISBN 978-80-87967-19-5. S. 52-53.

Hlavní architekt: Jan Melichar	Generální projektant: SPÚO, Brno
Generální investor: Obchodní domy PRIOR	Generální dodavatel: Pozemní stavby, Olomouc
Datace: Projekt 1973 Realizace 1976/1982	Současný stav: 3-a
Hierarchie: Státní, plnosortimentní, střední	Typologie: U1a – A5fy – D2ax – K12x12c

Poznámky:

- dům vzešlý z vnitroustavní soutěže v blízkosti gotického kostela, obklad průčelí keramzitbetonovými panely
- výtvarné řešení průčelí M. Buřival, výtvarná díla M. Buřival, M. Kroužková a M. Otová

Základní bibliografie a odkazy:

- SIROTEK, Jaromír. Výstavba maloobchodních jednotek v historických jádrech měst. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1969, roč. 11, č. 1-2. ISSN 1335-2180. S. 30, 32.
- MATUŠÍK, Ivan. Prostredie pre obchod / „večná“ téma v nových obmenách. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1973, roč. 15, č. 3. ISSN 1335-2180. S. 6.
- SZCZYRBA, Zdeněk. Olomoucké obchodní domy: komentář k otázkám geneze a současnému vývoji městské maloobchodní sítě. *Urbanismus a územní rozvoj*. Brno, 2007, roč. 10, č. 1. ISSN 1212-0855. S. 53-57. Dostupné také z: https://www.uur.cz/images/5-publikacni-cinnost-a-knihovna/casopis/2007/2007-01/14_olomoucke.pdf.
- HLOBIL, Ivo, Pavel MICHNA a Milan TOGNER. *Olomouc*. Praha: Odeon, 1984. S. 396.
- **10 let podniku Prior, Severomoravské obchodní domy Ostrava: 10 let služeb spotřebitelům. Ostrava: Moravské tiskařské závody, n.p. Olomouc, 1985. S. 26-27.**
- KLÍMA, Petr, ed. *Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011. ISBN 978-80-86863-40-5. S. 152-159.
- VORLÍK, Petr a Tereza POLÁČKOVÁ, eds. *Architektura na červeném seznamu: normální je nebouřit*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2020. ISBN 978-80-01-06759-8. S. 132-133.
- KLOUDOVÁ, Jana. *Obchodní dům Dyje ve Znojmě*. Brno, 2012. Dostupné také z: <https://is.muni.cz/th/ba7kl/>. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Tomáš JEŘÁBEK. S. 35-38.
- Olomoucký Prior nahradila nová Galerie Moritz In: ČT24 [online]. © 1996 – 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/archiv/1128788-olomoucky-prior-nahradila-nova-galerie-moritz>.
- Prior Olomouc 2012. In: *Youtube* [online]. 24. 6. 2014 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=AArQtGHP9pQ>.
- BĚHAL, Petr. Z olomouckého Prioru je ode dneška Galerie Moritz. In: *Archiweb* [online]. 29. 11. 2012 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.archiweb.cz/n/home/z-olomouckeho-prioru-je-ode-dneska-galerie-moritz>.
- *Galerie Moritz* [online]. © 2017 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <http://www.galeriemoritz.cz/>.
- 2012: rekonstrukce obchodního domu PRIOR v Olomouci. In: *atelier r* [online]. 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://atelier-r.cz/portfolio/rekonstrukce-obchodniho-domu-prior-v-olomouci/>.
- Záznam 15000: Květ. In: *Sochy a města* [online]. © 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://sochymesta.cz/zaznam/15000>.

OBCHODNÍ DŮM JEDNOTA, TOPOLČANY

OD63.

Hlavní architekt: Josef Opatřil	Generální projektant: SPÚO, Brno
Generální investor: LSD Jednota, Topolčany	Generální dodavatel: Pozemné stavby, Nitra
Datace: Projekt 1974 Realizace 1978	Současný stav: 2-a
Hierarchie: Družstevní, širokosortimentní, malý	Typologie: U1c – A5gy – D1ax – K12x12?

Poznámky:

- lapidární hranol s průčelím do hlavního náměstí

Základní bibliografie a odkazy:

- **MINÁRIK, Fedor. Obchodný dom Jednoty v Topolčanoch. Projekt: revue slovenskej architektúry. Bratislava, 1982, roč. 24, č. 3. ISSN 1335-2180. S. 14-15.**

OBCHODNÍ DŮM PRIOR, BRNO

OD64.

Hlavní architekt: Zdeněk Řihák, Zdeněk Sklepek	Generální projektant: SPÚO, Brno
Generální investor: Obchodní domy PRIOR	Generální dodavatel: ?
Datace: Projekt 1974 Realizace 1984	Současný stav: 2-a
Hierarchie: Státní, plnosortimentní, velký	Typologie: U2b – A6ey – D2az – K9x9a

Poznámky:

- návrh založený na prostém hranolu doplněném o zešíkmené komunikační věže při realizaci značně pozměněn
- spolupráce M. Buřival

Základní bibliografie a odkazy:

- RIEDL, Dušan. Nový obchodní dům Prior v Brně. (První etapa rozšíření centra města). *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1974, roč. 33, č. 10. ISSN 0300-5305. S. 471-475.
- **DOBIŠ, Alojz. Stavby ČSSR 1981-1985: Účelová publikácia Ministerstva stavebníctva SSR a Ministerstva stavebníctva ČSR. Bratislava: Alfa, 1986. Nečisl.**
- VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 1*. Praha: Bigg Boss, 2022. ISBN 978-80-908359-1-7. S. 437.
- Objekty: Obchodní dům Prior. In: *Brněnský architektonický manuál* [online]. © 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.bam.brno.cz/objekt/d101-obchodni-dum-prior>.
- KREMR, Tomáš. Demolice bývalého Prioru u hlavního nádraží v Brně má začít příští rok. In: *Český rozhlas: Brno* [online]. 27. 7. 2022 [cit. 2023-02-04]. Dostupné z: <https://brno.rozhlas.cz/demolice-byvaleho-prioru-u-hlavniho-nadrazi-v-brne-ma-zacit-pristi-rok-8795959>.
- ŠTASTNÝ, Michal. V Brně zbourají bývalý Prior a postaví novou čtvrť. Dobrý nápad, myslí si městský architekt. In: *Brněnská drbna* [online]. 28. 7. 2022 [cit. 2023-02-04]. Dostupné z: <https://brnenska.drba.cz/zpravy/spolecnost/24892-v-brne-zbouraji-byvaly-prior-a-postavi-novou-ctvrt-dobry-napad-mysli-si-mestsky-architekt.html>.

DŮM ODÍVÁNÍ OTEX, BRATISLAVA**OD65.**

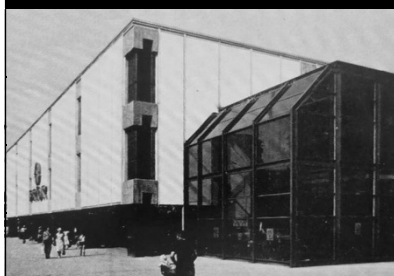
Hlavní architekt: Ján Bahna, P. Minarovič	Generální projektant: SPÚO, Bratislava
Generální investor: Otex, Bratislava	Generální dodavatel: Stavoindustria, Bratislava
Datace: Projekt 1974 Realizace 1985	Současný stav: 2-a
Hierarchie: Státní, specializovaný, malý	Typologie: U1e – A4hz – D2az – K12x9,6c

Poznámky:

- dům vyplňující proluku s celoproskleným hlavním průčelím

Základní bibliografie a odkazy:

- BAHNA, Ján. Dostavba Domu odievania a obchodného domu Dunaj v Bratislave. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1980, roč. 39, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 317-320.
- **Dom odievania Bratislava. *Architektura ČSR*. Praha: Svaz architektů ČSR, 1986, roč. 45, č. 3. ISSN 0300-5305. S. 98-103.**
- BAHNA, J. a P. MINAROVIC. Dom odievania na námestí SNP. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1975, roč. 17, č. 7-8. ISSN 1335-2180. S. 42-43.
- DULLA, Matúš. Dom odievania v Bratislave. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1986, roč. 28, č. 3. ISSN 1335-2180. S. 4-9.
- ZALČÍK, Tibor a Matúš DULLA. *Slovenská architektúra 1976-1980*. Bratislava: Veda, 1982. S. 67.
- KRIVOŠOVÁ, Jana a Elena LUKÁČOVÁ. *Premeny súčasnej architektúry Slovenska*. Bratislava: Alfa, 1990. ISBN 80-05-00600-4. S. 168-169.

OBCHODNÍ DŮM PRIOR, LUČENEC**OD66.**

Hlavní architekt: Fedor Minárik, Andrej Gürtler	Generální projektant: SPÚO, Bratislava
Generální investor: Obchodní domy PRIOR	Generální dodavatel: Pozemné stavby, Banská Bystrica
Datace: Projekt 1975 Realizace 1982	Současný stav: 3-a
Hierarchie: Státní, plnosortimentní, střední	Typologie: U2a – A1gy – D2az – K12x9,6b

Poznámky:

- typový projekt s etážovou samoobsluhou a provozně nezávislou komunikační halou
- první použití konstrukčního systému SPÚO-ZIPP

Základní bibliografie a odkazy:

- **VOJTKOVÁ, B. INTEGRO ako reálny príslub pre tvorbu. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1983, roč. 25, č. 4. ISSN 1335-2180. S. 41.**
- MINÁRIK, Fedor, GÜRTLER, Andrej a Pavel ČÍŽEK. Obchodný dom Prior v Lučenci. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1983, roč. 25, č. 9. ISSN 1335-2180. S. 7-10.
- KRIVOŠOVÁ, Jana a Elena LUKÁČOVÁ. *Premeny súčasnej architektúry Slovenska*. Bratislava: Alfa, 1990. ISBN 80-05-00600-4. S. 167.
- Obchodný dom Prior Lučenec. In: *OD Prior* [online]. © 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://odprior.sk/od/lucenec/>.

OBCHODNÍ DŮM PRIOR, MARTIN

OD67.

	Hlavní architekt: Fedor Minárik, Andrej Gürtler	Generální projektant: SPÚO, Bratislava
	Generální investor: Obchodní domy PRIOR	Generální dodavatel: Pozemné stavby, Žilina
	Datace: Projekt 1975 Realizace 1984	Současný stav: 6-d
	Hierarchie: Státní, plnosortimentní, střední	Typologie: U1a – A1gy – D2az – K12x9,6b
	Poznámky: - typový projekt s etážovou samoobsluhou a provozně nezávislou komunikační halou	
Základní bibliografie a odkazy: - MINÁRIK, Fedor. Obchodný dom Prior v Martine. <i>Projekt: revue slovenskej architektúry</i> . Bratislava, 1983, roč. 25, č. 9. ISSN 1335-2180. S. 12. - KRIVOŠOVÁ, Jana a Elena LUKÁČOVÁ. <i>Premeny súčasnej architektúry Slovenska</i> . Bratislava: Alfa, 1990. ISBN 80-05-00600-4. S. 167. - Obchodní dům Prior nahradila Galerie Martin podle návrhu Ateliéru 8000. In: <i>EArch</i> [online]. 10. 12. 2018 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: https://www.earch.cz/cs/architektura/obchodni-dum-prior-nahradila-galerie-martin-podle-navrhu-atelieru-8000 . - STARÝ, Martin. 1984 Prior vo svojich slávnych časoch. In: Facebook [online]. 1. 10. 2018 [cit. 2021-12-14]. Dostupné z: https://www.facebook.com/starymartin/photos/1984prior-vo-svojich-sl%C3%A1vnych-%C4%8Dasoch/2338741492832529/.		

OBCHODNÍ DŮM PRIOR, PIEŠŤANY

OD68.

	Hlavní architekt: Fedor Minárik, Andrej Gürtler	Generální projektant: SPÚO, Bratislava
	Generální investor: Obchodní domy PRIOR	Generální dodavatel: Pozemné stavby, Trnava
	Datace: Projekt 1975 Realizace 1984	Současný stav: 3-a
	Hierarchie: Státní, plnosortimentní, střední	Typologie: U3a – A1gy – D2az – K12x9,6b
	Poznámky: - typový projekt s etážovou samoobsluhou a provozně nezávislou komunikační halou	
Základní bibliografie a odkazy: - MINÁRIK, Fedor. Obchodný dom Prior v Piešťanoch. <i>Projekt: revue slovenskej architektúry</i> . Bratislava, 1983, roč. 25, č. 9. ISSN 1335-2180. S. 12. - DOBIŠ, Alojz. Stavby ČSSR 1981-1985: Účelová publikácia Ministerstva stavebníctva SSR a Ministerstva stavebníctva ČSR. Bratislava: Alfa, 1986. Nečísl. - KRIVOŠOVÁ, Jana a Elena LUKÁČOVÁ. <i>Premeny súčasnej architektúry Slovenska</i> . Bratislava: Alfa, 1990. ISBN 80-05-00600-4. S. 167. - Obchodný dom Prior Piešťany. In: <i>OD Prior</i> [online]. © 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: https://odprior.sk/od/piestany/ .		

Hlavní architekt: F. Kalesný, J. Bahna, L. Mihálik	Generální projektant: SPÚO, Bratislava
Generální investor: Domáce potreby, Bratislava	Generální dodavatel: Pozemné stavby, Michalovce
Datace: Projekt 1975 Realizace 1984	Současný stav: 5-g
Hierarchie: Státní, sdružené, střední	Typologie: U3b – A6fy – D1az – K12x9,6b

Poznámky:

- komunikační hala s vertikálním řazením jednotlivých samostatných jednotek, příklon k postmoderní architektuře
- spolupráce P. Čížek, P. Minarovič, spoluautor vstupních portálů R. Langer, Cena ZSA za rok 1984

Základní bibliografie a odkazy:

- ČÍŽEK, Pavel. Montovaný skelet pro obchodní domy. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1978, roč. 24, č. 5. ISSN 0009-0697. S. 1, 6.
- Obchodný dom Ružinov v Bratislave. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*. Praha: Panorama, 1984, roč. 30, č. 24. ISSN 0009-0697. S. 3.
- ČÍŽEK, Pavel. Celomontovaná koštrukčná sústava ŠPÚO-ZIPP. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1977, roč. 19, č. 10. ISSN 1335-2180. S. 26-27.
- ČÍŽEK, Pavel. Betón. Tvárny, trvanlivý, odolný, lacný. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1979, roč. 21, č. 1. ISSN 1335-2180. S. 9.
- VOJTKOVÁ, B. INTEGRO ako reálny príslub pre tvorbu. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1983, roč. 25, č. 4. ISSN 1335-2180. S. 42.
- **BAHNA, Ján, DULLA, Matúš a Viktor FERUS. Obchodný dom Ružinov v Bratislave. Projekt: revue slovenskej architektúry. Bratislava, 1985, roč. 27, č. 3. ISSN 1335-2180. S. 12-17.**
- ZALČÍK, Tibor a Matúš DULLA. *Slovenská architektúra 1976-1980*. Bratislava: Veda, 1982. S. 67.
- DOBIŠ, Alojz. *Stavby ČSSR 1981-1985: Účelová publikácia Ministerstva stavebníctva SSR a Ministerstva stavebníctva ČSR*. Bratislava: Alfa, 1986. Nečísl.
- KRIVOŠOVÁ, Jana a Elena LUKÁČOVÁ. *Premeny súčasnej architektúry Slovenska*. Bratislava: Alfa, 1990. ISBN 80-05-00600-4. S. 168-169.
- DULLA, Matúš a Henrieta MORAVČÍKOVÁ. *Architektúra Slovenska v 20. storočí*. Bratislava: Slovart, 2002. ISBN 80-714-5684-5. S. 238-241, 446.
- Obchodný dom Ružinov pred otvorením (1984). In: *Youtube* [online]. 20. 5. 2017 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=vftRd29FLng>.
- Z najväčšieho nákupného centra Slovenska je brloh bezdomovcov. In: *Youtube* [online]. 2. 11. 2016 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=TpgS-LSvwcg>.
- Obchodný Dom Ružinov - [URBAN REMAINS #2]. In: *Youtube* [online]. 20. 1. 2018 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=kjpUXli9toA>.
- OD RUŽINOV OBCHODNY DOM #URBEX#BRATISLAVA department store. In: *Youtube* [online]. 6. 3. 2019 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=f9UA2K_HloQ.
- Z obchodného domu Ružinov je ruina: Yosaria Plaza zaplatí pokutu 60-tisíc €. In: *Nový čas: nezávislý denník* [online]. 9. 7. 2013 [cit. 2023-02-04]. Dostupné z: <https://www.cas.sk/clanok/255099/z-obchodneho-domu-ruzinov-je-ruina-yosaria-plaza-zaplati-pokutu-60-tisic/>.
- Nový projekt na mieste chátrajúceho skeletu Obchodného domu Ružinov bude formovať pražský ateliér Jakub Cigler Architekti. In: *Archinfo* [online]. 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.archinfo.sk/diela/novy-projekt-na-mieste-chatrajuceho-skeletu-obchodneho-domu-ruzinov-bude-formovat-prazsky-atelier-jakub-cigler-architekti.html>.
- Obchodný dom Ružinov. In: *Register modernej architektúry* [online]. 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.register-architektury.sk/objekt/300-obchodny-dom-ruzinov>.

	Hlavní architekt: Emil Přikryl	Generální projektant: Stavoprojekt, Liberec (SIAL)
	Generální investor: ONV Česká Lípa	Generální dodavatel: Základna rozvoje uran. průmyslu, Příbram
	Datace: Projekt 1975 Realizace 1984	Současný stav: 2-a
	Hierarchie: Státní, sdružený, malý	Typologie: U2a – A5ey – D1az – K6x6b

Poznámky:

- počátky československé postmoderny v puristickém hmotovém řešení s nautickými detaily

Základní bibliografie a odkazy:

- **SAPÁK, Jan. „Obchodní dům“ Uran. Československý architekt: čtrnáctideník architektů. Praha: Panorama, 1985, roč. 31, č. 23. ISSN 0009-0697. S. 3.**
- VORLÍK, Petr. Ornament není zločin: Cihly a keramika v architektuře osmdesátých let. *Intro*. Hradec Králové: Vega, 2020, roč. 5, č. 13. ISSN 2570-7744. S. 113.
- BAŠE, Miroslav et al. *Česká architektura 1945-1995 = Czech architecture 1945-1995*. Praha: Obec architektů, 1995. ISBN 80-238-2392-2. S. 75.
- ŠVÁCHA, Rostislav, ed. *Emil Přikryl a jeho škola*. Praha: Galerie Jaroslava Fragnera, 1995. ISBN 978-80-87164-44-0. S. 45-46.
- ŠVÁCHA, Rostislav, ed. *Sial*. Olomouc: Arbor vitae, 2010. ISBN 978-80-87164-41-9. S. 224-229.
- KOHOUT, Michal a Rostislav ŠVÁCHA. *Česká republika - moderní architektura*. Praha: Zlatý řez, 2014. ISBN 978-80-903826-0-2. S. 193.
- VORLÍK, Petr, ed. *(A)typ: architektura osmdesátých let*. Praha: České vysoké učení technické v Praze, Fakulta architektury, 2019. ISBN 978-80-01-06641-6. S. 113-114.
- VORLÍK, Petr a Tereza POLÁČKOVÁ, eds. *Architektura na červeném seznamu: normální je nebouřit*. Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2020. ISBN 978-80-01-06759-8. S. 202-205.
- VRABELOVÁ, Renata, ed. *Architektura 60. a 70. let 20. století v České republice*. Praha: Národní památkový ústav, 2020. ISBN 978-80-87967-24-9. S. 212-213.
- VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 2*. Praha: Bigg Boss, 2022. ISBN 978-80-908359-1-7. S. 528, 542-547.
- KUBIŠTOVÁ, Jitka. *Architektura 20. století v České Lípě*. Olomouc, 2010. Dostupné také z: <https://theses.cz/id/tghefm/?lang=en>. Diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Rostislav ŠVÁCHA. S. 10-11, 110-112.
- ČKA zaslala návrh na prohlášení obchodního domu Uran v České Lípě kulturní památkou. In: *StavbaWEB* [online]. 1. 6. 2011 [cit. 2023-02-04]. Dostupné z: <https://www.stavbaweb.cz/ka-zaslala-navrh-na-prohlaseni-obchodniho-domu-uran-v-eske-lip-kulturni-pamatkou-6303/clanek.html>.
- ŠEBELKA, Jan a Lucie KOLISCHOVÁ. Unikátnímu obchodnímu domu Uran v České Lípě hrozí demolice. In: *iDnes* [online]. 1. 6. 2011 [cit. 2023-02-04]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/liberec/zpravy/uranu-v-ceske-lipe-hrozi-demolice-napodobi-osud-libereckeho-jestedu.A110601_131038_liberec-zpravy_kol.
- Památkový katalog: Obchodní středisko Uran. In: *Národní památkový ústav* [online]. © 2015 [cit. 2021-06-04]. Dostupné z: <https://www.pamatkovykatalog.cz/obchodni-stredisko-uran-15772578>.
- ŠVÁCHA, Rostislav. Obchodní středisko Uran. In: *Archiweb* [online]. 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.archiweb.cz/b/obchodni-stredisko-uran>.

	Hlavní architekt: Růžena Žertová, Jan Melichar	Generální projektant: SPÚO, Brno
	Generální investor: Obchodní domy PRIOR	Generální dodavatel: ?
	Datace: Projekt 1976 Realizace 1984	Současný stav: 3-a
	Hierarchie: Státní, plnosortimentní, velký	Typologie: U1c – A6hy– D2az – K9x9?

Poznámky:

- přístavba k OD Baťa s výrazně proskleným hlavním průčelím do náměstí
- po odstoupení Žertové dozor nad realizací prováděl J. Melichar

Základní bibliografie a odkazy:

- VORLÍK, Petr. Ornament není zločin: Cihly a keramika v architektuře osmdesátých let. *Intro*. Hradec Králové: Vega, 2020, roč. 5, č. 13. ISSN 2570-7744. S. 112.
- **10 let podniku Prior, Severomoravské obchodní domy Ostrava: 10 let služeb spotřebitelům. Ostrava: Moravské tiskařské závody, n.p. Olomouc, 1985. S. 14-15.**
- DOBIŠ, Alojz. *Stavby ČSSR 1981-1985: Účelová publikácia Ministerstva stavebníctva SSR a Ministerstva stavebníctva ČSR*. Bratislava: Alfa, 1986. Nečísł.
- MORÁŇ, Milan. *Občanské stavby: Stavby pro administrativu a obchod*. Brno: Ediční středisko Vysokého učení technického, 1986. S. 99.
- KLÍMA, Petr, ed. *Růžena Žertová: architektka domů i věcí*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2016. ISBN 978-80-86863-87-0. S. 38-40, 62-64.
- VLADIMÍR 518, ed. *Architektura 58-89, svazek 2*. Praha: Bigg Boss, 2022. ISBN 978-80-908359-1-7. S. 244.
- GAJDOVÁ, Petra. *Architektka Růžena Žertová*. Brno, 2010. Dostupné také z: <https://is.muni.cz/th/mv51a/>. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Jiří KROUPA. S. 51-56.
- VLASAKUDIS, Dimitrios. Přestavěné Laso se za dva měsíce otevře zákazníkům – jak vypadá? In: *OstravaBlog.cz* [online]. 24. 7. 2006 [cit. 2022-01-18]. Dostupné z: <http://ostravablog.cz/foto/prestavene-laso-se-za-dva-mesice-otevre-zakaznikum-jak-vypada/>.
- LASO [online]. © 2017 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.laso.cz/>.
- Rekonstrukce obchodního domu Prior v Ostravě. In: *Technoprojekt* [online]. © 2020 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <http://www.technoprojekt.cz/reference/rekonstrukce-obchodniho-domu-prior-v-ostrove/>.

OBCHODNÍ DŮM PRIOR, PREŠOV

OD72.

Hlavní architekt: Fedor Minárik, František Kalesný	Generální projektant: SPÚO, Bratislava
Generální investor: Obchodní domy PRIOR	Generální dodavatel: Pozemné stavby, Prešov
Datace: Projekt 1977 Realizace 1987	Současný stav: 6-d
Hierarchie: Státní, plnosortimentní, střední	Typologie: U2a – A2ay – D2az – K12x9,6b

Poznámky:

- dům s architektonicky se uplatňující konstrukcí, která tvořila rastr pro jeho vnitřní strukturu
- „pomník systému INTEGRO“

Základní bibliografie a odkazy:

- Fedor Minárik. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1976, roč. 18, č. 6. ISSN 1335-2180. S. 20.
- MINÁRIK, Fedor. Obchodný dom Prior v Prešove. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1983, roč. 25, č. 9. ISSN 1335-2180. S. 22-23.
- **MINÁRIK, Fedor a Milan MONCOL. Obchodný dom Prior v Prešove. Projekt: revue slovenskej architektúry. Bratislava, 1988, roč. 30, č. 6. ISSN 1335-2180. S. 6-11.**
- HAVRÁNKOVÁ, Blažena. *Občianske budovy: budovy pre obchod*. Bratislava: Edičné stredisko Slovenské vysoké školy technické, 1984. S. 77.
- DULLA, Matúš a Henrieta MORAVČÍKOVÁ. *Architektúra Slovenska v 20. storočí*. Bratislava: Slovart, 2002. ISBN 80-714-5684-5. S. 225, 448.
- Búranie prešovského Tesca. In: *Youtube* [online]. 14. 2. 2018 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=bgkoFWOeTbY>.
- Staré Tesco už leží. In: *Youtube* [online]. 4. 3. 2018 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=J9JCoBrCHUo>.
- TASR. Staré Tesco v Prešove búrajú. Výstavba obchodného centra je o krok bližšie. In: *Korzár Prešov* [online]. 10. 1. 2018 [cit. 2023-02-04]. Dostupné z: https://presov.korzar.sme.sk/c/20734676/tesco-v-presove-buraju-vystavba-obchodneho-centra-je-o-krok-blizsie.html#storm_gallery_78758.

OBCHODNÍ DŮM ODRA, ODRY

OD73.

Hlavní architekt: J. Smejkal	Generální projektant: Obchodní projekt
Generální investor: LSD Jednota	Generální dodavatel: ?
Datace: Projekt ? Realizace asi 1978	Současný stav: 1-a
Hierarchie: Družstevní, širokosortimentní, malý	Typologie: U2a – A4cy – D?a? – K?x??

Poznámky:

- nad vstupem plastika zobrazující spokojené nakupující od M. Rybičky

Základní bibliografie a odkazy:

- **MAXA, Miloslav. Stavby družstevního obchodu 1976-1980. Československý architekt: čtrnáctideník architektů. Praha: Panorama, 1981, roč. 27, č. 14-15. ISSN 0009-0697. S. 5.**
- Výtvarné řešení stěny OD Jednota. In: *Vetřelci a volavky* [online]. 2021 [cit. 2021-07-24]. Dostupné z: <http://www.vetrelciavolavky.cz/sochy/vytvarne-reseni-steny-od-jednota>.

OBCHODNÍ DŮM PRIOR, BANSKÁ BYSTRICA-RADVAŇ

OD74.

 <p>Google Maps</p>	Hlavní architekt: Josef Opatřil	Generální projektant: SPÚO, Brno
	Generální investor: Obchodní domy PRIOR	Generální dodavatel: Pozemné stavby, Banská Bystrica
	Datace: Projekt 1978 Realizace 1987	Současný stav: 2-g
	Hierarchie: Státní, plnosortimentní, střední	Typologie: U3a – A5hz – D2az – K12x9,6b
<p>Poznámky:</p> <ul style="list-style-type: none"> - dům koncipovaný jako součást (nezrealizovaného) obchodně společenského centra s průčelími z bol. panelů 		
<p>Základní bibliografie a odkazy:</p> <ul style="list-style-type: none"> - BAHNA, Ján. Čo nám navrhli českí architekti v oblasti občianskej výstavby. <i>Projekt: revue slovenskej architektúry</i>. Bratislava, 1980, roč. 22, č. 8. ISSN 1335-2180. S. 29. - Obchodný dom Prior v Banskej Bystrici. <i>Projekt: revue slovenskej architektúry</i>. Bratislava, 1984, roč. 26, č. 7. ISSN 1335-2180. S. 28-29. - Banskobystrický horor? Kto dá toto do poriadku?. In: <i>Youtube</i> [online]. 30. 8. 2014 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=Hav7HlrqC4. - Opustený obchodný dom Prior- Staré Tesco- Banská Bystrica- Opustene sk- URBEX. In: <i>Youtube</i> [online]. 9. 11. 2018 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=XoUa4bLnrZk. 		

OBCHODNÍ DŮM PRIOR, POPRAD

OD75.

	Hlavní architekt: L. Mihálik, F. Minárik, A. Sloboda	Generální projektant: SPÚO, Bratislava
	Generální investor: Obchodní domy PRIOR	Generální dodavatel: Pozemné stavby, Poprad
	Datace: Projekt 1978 Realizace 1988	Současný stav: 6-d
	Hierarchie: Státní, plnosortimentní, střední	Typologie: U2a – A2ey – D1az – K12x12b
<p>Poznámky:</p> <ul style="list-style-type: none"> - dům s uplatněním konstrukce v exteriéru a s konvexním zakřivením skleněné stěny u hlavního vstupu 		
<p>Základní bibliografie a odkazy:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Obchodný dom Prior v Poprade. <i>Československý architekt: čtrnáctideník architektů</i>. Praha: Panorama, 1982, roč. 28, č. 4. ISSN 0009-0697. S. 4. - MINÁRIK, Fedor. Obchodný dom Prior v Prešove. <i>Projekt: revue slovenskej architektúry</i>. Bratislava, 1983, roč. 25, č. 9. ISSN 1335-2180. S. 24-25. - BAHNA, Ján. Obchodné stavby ako súčasť mestského prostredia. <i>Projekt: revue slovenskej architektúry</i>. Bratislava, 1988, roč. 30, č. 6. ISSN 1335-2180. S. 2. - DULLA, Matúš. Obchodný dom Prior v Poprade. <i>Projekt: revue slovenskej architektúry</i>. Bratislava, 1989, roč. 31. č. 3. ISSN 1335-2180. S. 24-27. - HAVRÁNKOVÁ, Blažena. <i>Občianske budovy: budovy pre obchod</i>. Bratislava: Edičné stredisko Slovenské vysoké školy technické, 1984. S. 76-77. - DULLA, Matúš a Henrieta MORAVČÍKOVÁ. <i>Architektúra Slovenska v 20. storočí</i>. Bratislava: Slovart, 2002. ISBN 80-714-5684-5. S. 225. - Poprad: Takto bude vyzerat "starý Prior". In: <i>Youtube</i> [online]. 15. 5. 2013 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=VOd6tl157sM. - Demolácia PRIORu v Poprade. In: <i>Youtube</i> [online]. 9. 11. 2013 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=F8E30haGNNY. 		

OBCHODNÍ DŮM JEDNOTA, ROŽŇAVA

OD76.

 <p>Google Maps</p>	Hlavní architekt: Milan Bandžák	Generální projektant: DRUPRO, Prešov
	Generální investor: LSD Jednota, Rožňava	Generální dodavatel: Pozemné stavby, Poprad
	Datace: Projekt 1979 Realizace -	Současný stav: 6-?
	Hierarchie: Družstevní, širokosortimentní, malý	Typologie: U2a – A4hz – D1az – K?x?b
Poznámky: - půdorys s vyčleněnými vertikálními komunikacemi, plná průčelí z boletických panelů tmavě oranžové barevnosti		
Základní bibliografie a odkazy: - BANDŽÁK, Milan. Obchodný dom Jednota v Rožňave. <i>Projekt: revue slovenskej architektúry</i> . Bratislava, 1980, roč. 22, č. 6. ISSN 1335-2180. S. 44.		

DŮM OVOCE A ZELENINY POĽNOHOSPODAR, BRATISLAVA

OD77.

	Hlavní architekt: Anton Mathia, J. Bilik, Peter Choluj	Generální projektant: Poľnohospodársky projektový ústav, Bratislava
	Generální investor: Poľnohospodárske ORZ, Bratislava	Generální dodavatel: Agrostav, Bratislava
	Datace: Projekt 1979 Realizace 1980	Současný stav: 1-a
	Hierarchie: Družstevní, specializovaný, malý	Typologie: U3a – A4hy – D1az – K12x9,6b
Poznámky: - dům s bezrámovým zasklením a keramickou mozaikou na hlavním průčelí dle podobného projektu ve Zlíně		
Základní bibliografie a odkazy: - MATHIA, Anton. Dom ovocia a zeleniny v bratislavských Krčaciach. Projekt: revue slovenskej architektúry. Bratislava, 1982, roč. 24, č. 2. ISSN 1335-2180. S. 20-23. - KRIVOŠOVÁ, Jana a Elena LUKÁČOVÁ. <i>Premeny súčasnej architektúry Slovenska</i> . Bratislava: Alfa, 1990. ISBN 80-05-00600-4. S. 166-167.		

OBCHODNÍ DŮM PRIOR, TEPLICE

OD78.

	Hlavní architekt: Jaromír Liška	Generální projektant: SPÚO, Praha
	Generální investor: Obchodní domy PRIOR	Generální dodavatel: ?
	Datace: Projekt 1979 Realizace 1984	Současný stav: 6-d
	Hierarchie: Státní, plnosortimentní, střední	Typologie: U1a – A5ey – D1az – K9x9b

Poznámky:

- typový projekt jednoduchého hranolu se zaoblenými rohy a předsazenou schodišťovou věží
- dle projektu dále postaveny OD v Děčíně a s úpravami v České Lípě

Základní bibliografie a odkazy:

- **STARČEVIČ, Petr. Proměny městského centra. Obchodní dům Prior. *Architektura ČSR. Praha: Svaz architektů ČSR, 1988, roč. 47, č. 3. ISSN 0300-5305. S. 53.***
- HANZLÍK, Jan, Jana ZAJONCOVÁ a Lenka HÁJKOVÁ. *Teplice: architektura moderní doby: 1860-2000 = Teplitz: Architektur der modernen Zeit : 1860-2000.* Ústí nad Labem: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ústí nad Labem, 2016. ISBN 978-80-85036-66-4. S. 294-295.
- VORLÍK, Petr a Tereza POLÁČKOVÁ, eds. *Architektura na červeném seznamu: normální je nebouřit.* Praha: Česká technika - nakladatelství ČVUT, 2020. ISBN 978-80-01-06759-8. S. 54-55.
- Regia TV: Teplice a jeho centrum se mění. In: *Youtube* [online]. 2. 2. 2012 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=e5zpa7S15DU>.
- Demolice Prioru v Teplících - 30.7.2012. In: *Youtube* [online]. 30. 7. 2012 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=hq6TnCyVyQM>.
- Teplice: Demolice objektů na Náměstí Svobody 2011. In: *Youtube* [online]. 3. 9. 2019 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=1oF3pWp1Jms>.
- Galerie Teplice. In: *StavbaWEB* [online]. 26. 7. 2012 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.stavbaweb.cz/galerie-teplice-7985/clanek.html>.
- Socialistický prior v centru Teplíc nahradí nové obchodní centrum. In: *Hospodářské noviny* [online]. 24. 7. 2012 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://archiv.ihned.cz/c1-56704870-socialisticky-prior-v-centru-teplíc-nahradí-nové-obchodní-centrum>.
- Záznam 8939: Keramický reliéf na fasádě obchodního domu Prior. In: *Sochy a města* [online]. © 2023 [cit. 2023-02-04]. Dostupné z: <https://sochyamesta.cz/zaznam/8939>.

OBCHODNÍ DŮM MÍR, VOTICE

OD79.

	Hlavní architekt: J. Munk	Generální projektant: Obchodní projekt
	Generální investor: LSD Jednota, Votice	Generální dodavatel: ?
	Datace: Projekt ? Realizace 1980	Současný stav: 1-a
	Hierarchie: Družstevní, širokosortimentní, malý	Typologie: U1c – A5cz – D?az – K?x??

Poznámky:

- součást uliční fronty na hlavním náměstí s úzkými okny
- nápis na průčelí Vladimír Rada

Základní bibliografie a odkazy:

- **MAXA, Miloslav. Stavby družstevního obchodu 1976-1980. *Československý architekt: čtrnáctideník architektů. Praha: Panorama, 1981, roč. 27, č. 14-15. ISSN 0009-0697. S. 5.***
- Záznam 8472: Označení obchodního domu Mír. In: *Sochy a města* [online]. © 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://sochyamesta.cz/zaznam/8472>.

OBCHODNÍ DŮM PRIOR, LIPTOVSKÝ MIKULÁŠ

OD80.

Hlavní architekt: Josef Opatřil	Generální projektant: SPÚO, Brno
Generální investor: Obchodní domy PRIOR	Generální dodavatel: ?
Datace: Projekt ? Realizace 1980	Současný stav: 1-a
Hierarchie: Státní, plnosortimentní, střední	Typologie: U2a – A5ey – D1ay – K12x12?

Poznámky:

- jednoduchý hranol s tradičním členěním na prosklený parter a plné průčelí s pásovým oknem v nejvyšším podlaží

Základní bibliografie a odkazy:

- BAHNA, Ján. Čo nám navrhli českí architekti v oblasti občianskej výstavby. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1980, roč. 22, č. 8. ISSN 1335-2180. S. 29.
- **Obchodný dom Prior Liptovský Mikuláš. In: OD Prior [online]. © 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://odprior.sk/od/liptovsky-mikulas/>.**

OBCHODNÍ DŮM DARGOV, KOŠICE

OD81.

Hlavní architekt: F. Antl	Generální projektant: SPÚO, Brno
Generální investor: Otex, Košice	Generální dodavatel: Hutné stavby, Košice
Datace: Projekt 1980 Realizace 1986	Současný stav: 2-a
Hierarchie: Státní, sdružený, střední	Typologie: U1b – A6ey – D2bz – K9x9b

Poznámky:

- hmotové řešení s kubickými hmotami se zkosenými hranami, výrazné prosklení pásovými okny
- původní a nerealizovaný návrh E. Kramár (1969), výtvarná díla I. Vanek, M. Bartuszova

Základní bibliografie a odkazy:

- LACKO, Jozef. Poslanie Združenia projektových ateliérov. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1969, roč. 11, č. 5-6. ISSN 1335-2180. S. 88.
- BAHNA, Ján. Čo nám navrhli českí architekti v oblasti občianskej výstavby. *Projekt: revue slovenskej architektúry*. Bratislava, 1980, roč. 22, č. 8. ISSN 1335-2180. S. 28, 30.
- **KYSELÁK, Stanislav a Milan MONCOL. Združený obchodný dom Dargov v Košiciach. Projekt: revue slovenskej architektúry. Bratislava, 1988, roč. 30, č. 6. ISSN 1335-2180. S. 15-17.**
- SCHNITZEROVÁ, Nikola. *Košické obchodné domy Prior a Dargov*. Brno, 2019. Dostupné také z: <https://is.muni.cz/th/pvng8/>. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Martin HORÁČEK. S. 39-45.
- *OD Dargov* [online]. 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <http://www.oddargov.sk/>.
- *Mozaika*. In: *Vetřelci a volavky* [online]. 2021 [cit. 2021-07-24]. Dostupné z: <http://www.vetrelciavolavky.cz/sochy/mozaika-49>.

OBCHODNÍ DŮM MÁJ, BEROUN

OD82.

Hlavní architekt: Vladimír Libický, Zdeněk Veselý	Generální projektant: KPÚ, Praha
Generální investor: ONV Beroun	Generální dodavatel: ?
Datace: Projekt 1980 Realizace 1985	Současný stav: 2-a
Hierarchie: Státní, širokosortimentní, malý	Typologie: U1e – A2dy – D2az – K?x??

Poznámky:

- značně prosklené a vertikálně členěné průčelí v proluce na hlavním náměstí
- výtvarná díla na průčelí Jana Bartošová Vilhanová

Základní bibliografie a odkazy:

- **Obchodní dům Beroun. *Architektura ČSR. Praha: Svaz architektů ČSR, 1985, roč. 44, č. 3. ISSN 0300-5305. S. 112.***
- KRAJSKÝ PROJEKTOVÝ ÚSTAV PRAHA. *Architektonická tvorba: 35 let KPÚ Praha.* Praha: Krajský projektový ústav, [1983]. Nečísł.
- KOHOUT, Michal a Rostislav ŠVÁCHA. *Česká republika - moderní architektura.* Praha: Zlatý řez, 2014. ISBN 978-80-903826-0-2. S. 62.
- Památkový katalog: Obchodní středisko Máj. In: *Národní památkový ústav* [online]. © 2015 [cit. 2021-06-04]. Dostupné z: <https://www.pamatkovykatalog.cz/obchodni-stredisko-maj-14062272>.
- Plastika pro obchodní dům. In: *Vetřelci a volavky* [online]. 2021 [cit. 2021-07-24]. Dostupné z: <http://www.vetrelciavolavky.cz/sochy/plastika-pro-obchodni-dum>.
- Záznam 1853: Nápis pro obchodní dům Máj. In: *Sochy a města* [online]. © 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://sochymesta.cz/zaznam/1853>.

OBCHODNÍ DŮM PRIOR, LEVICE

OD83.

Hlavní architekt: I. Matušík, J. Bahna	Generální projektant: SPÚO, Bratislava
Generální investor: Obchodní domy PRIOR	Generální dodavatel: Pozemné stavby, Levice
Datace: Projekt 1982 Realizace 1986	Současný stav: 3-a
Hierarchie: Státní, plnosortimentní, střední	Typologie: U1a – A3ey – D2az – K12x12b

Poznámky:

- kompaktní hmota s šikmým ukončením atiky a s obkladem deskami hurdis
- spolupráce Ľ. Mihálik, A. Morávková

Základní bibliografie a odkazy:

- BAHNA, Ján. Prior v Leviciach – hľadanie urbánneho kontextu. *Projekt: revue slovenskej architektúry.* Bratislava, 1983, roč. 25, č. 9. ISSN 1335-2180. S. 26-27.
- **MATUŠÍK, Ivan a Marián ZERVAN. *Ivan Matušík: život s architektúrou.* Bratislava: Monada, 2003. ISBN 80-968-9061-1. S. 50-53.**
- ZOZNAM. Požiar v levicekej Diturii už majú hasiči pod kontrolou. In: *Topky.sk* [online]. © 1997 – 2023 [cit. 2023-02-04]. Dostupné z: <https://www.topky.sk/cl/100157/220860/Poziar-v-levicekej-Diturii-uz-maju-hasici-pod-kontrolou>.
- *Dituria Shopping Center* [online]. 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://dituria.sk/>.

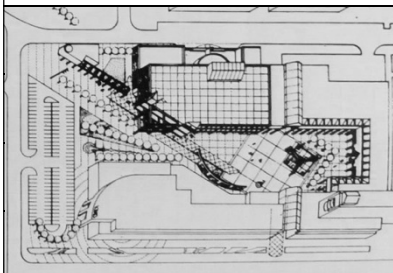
DŮM KOŽEŠIN, PIEŠŤANY

OD84.

	Hlavní architekt: L. Mrňa, A. Pernecká	Generální projektant: ?
	Generální investor: Kara, Trutnov	Generální dodavatel: Okresní stavební podnik, Trnava
	Datace: Projekt ? Realizace 1983	Současný stav: 2-a
	Hierarchie: Státní, specializovaný, malý	Typologie: U1e – A5dy – D1az – K?x??
<p>Poznámky:</p> <ul style="list-style-type: none"> - dům v proluce respektující hmotově i architektonickým členěním okolní zástavbu - na dům posléze navázala prodejna křišťálu (projekt 1983, M. Ryšavý) 		
<p>Základní bibliografie a odkazy:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Dom kožušin a predajňa křišťálu v Piešťanoch. Projekt: revue slovenskej architektúry. Bratislava, 1984, roč. 26, č. 8. ISSN 1335-2180. S. 19-21. 		

UMÍSTĚNÍ OBCHODNÍHO DOMU PRIOR, RIMAVSKÁ SOBOTA

OD85.

	Hlavní architekt: Ján Bahna	Generální projektant: SPÚO, Bratislava
	Generální investor: Obchodní domy PRIOR	Generální dodavatel: -N-
	Datace: Projekt před 1983 Realizace -N-	Současný stav: Nerealizováno
	Hierarchie: Státní, plnosortimentní, malý	Typologie: -N-
<p>Poznámky:</p> <ul style="list-style-type: none"> - vyhledávací studie zpracovaná ve třech alternativních řešeních 		
<p>Základní bibliografie a odkazy:</p> <ul style="list-style-type: none"> - BAHNA, Ján. Prior v Rimavskej Sobote. Projekt: revue slovenskej architektúry. Bratislava, 1983, roč. 25, č. 9. ISSN 1335-2180. S. 28-29. 		

DŮM POTRAVIN, LEVICE

OD86.

	Hlavní architekt: Pavel Ondreička	Generální projektant: SPÚO, Bratislava
	Generální investor: ?	Generální dodavatel: ?
	Datace: Projekt ? Realizace před 1984	Současný stav: 2-a
	Hierarchie: Státní, specializovaný, malý	Typologie: U1e – A6gy – D??? – K?x??
<p>Poznámky:</p> <ul style="list-style-type: none"> - dvoupodlažní značně prosklený dům v proluce s polygonálními arkýři 		
<p>Základní bibliografie a odkazy:</p> <ul style="list-style-type: none"> - -fy- Cena ZSA autorom troch diel. Československý architekt: čtrnáctideník architektů. Praha: Panorama, 1984, roč. 30, č. 19. ISSN 0009-0697. S. 3. 		

DALŠÍ		
OBCHODNÍ DŮM RACEK, PÍSEK		OD__X1.
Hlavní architekt: O. Dudek, K. Brabec, S. Hanzal	Generální projektant: KPÚ, České Budějovice	Datace: Projekt ? Realizace cca 1968
Základní bibliografie a odkazy: - Památkový katalog: Obchodní dům Racek. In: <i>Národní památkový ústav</i> [online]. © 2015 [cit. 2021-06-04]. Dostupné z: https://www.pamatkovykatalog.cz/obchodni-dum-racek-14071470 .		
OBCHODNÍ DŮM A HOTEL, ZNOJMO		OD__X2.
Hlavní architekt: F. Hamala	Generální projektant: Obchodní projekt, Brno	Datace: Projekt 1968 Realizace -N-
Základní bibliografie a odkazy: - SŮVA, Stanislav, ed. <i>Projekty - realizace: Obchodní projekt SSD</i> . Praha: Svěpomoc, 1969. S. 7.		
OBCHODNÍ DŮM A HOTEL, ZNOJMO		OD__X3.
Hlavní architekt: F. Lopata, B. Kodera	Generální projektant: Obchodní projekt, Praha	Datace: Projekt 1968 Realizace -N-
Základní bibliografie a odkazy: - SŮVA, Stanislav, ed. <i>Projekty - realizace: Obchodní projekt SSD</i> . Praha: Svěpomoc, 1969. S. 7.		
OBCHODNÍ DŮM, ZNOJMO		OD__X4.
Hlavní architekt: Růžena Žertová	Generální projektant: SPÚO, Brno	Datace: Projekt 1968-69 Realizace -N-
Základní bibliografie a odkazy: - KLÍMA, Petr, ed. <i>Růžena Žertová: architektka domů i věcí</i> . Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2016. ISBN 978-80-86863-87-0. S. 26, 52.		
OBCHODNÍ DŮM NA TYLOVĚ NÁMĚSTÍ, PRAHA		OD__X5.
Hlavní architekt: Růžena Žertová	Generální projektant: SPÚO, Brno	Datace: Projekt 1969-70 Realizace -N-
Základní bibliografie a odkazy: - KLÍMA, Petr, ed. <i>Růžena Žertová: architektka domů i věcí</i> . Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2016. ISBN 978-80-86863-87-0. S. 27-30.		
OBCHODNÍ DŮM NA TYLOVĚ NÁMĚSTÍ, PRAHA		OD__X6.
Hlavní architekt: K. Brabec, O. Dudek, A. Novák	Generální projektant: Obchodní projekt	Datace: Projekt 1969-70 Realizace -N-
Základní bibliografie a odkazy: - URLICH, Petr, ed. <i>Obchodní dům Prior/Kotva: historie, urbanismus, architektura</i> . Praha: Národní památkový ústav, 2018. ISBN 978-80-87967-19-5. S. 138.		
OBCHODNÍ DŮM NA TYLOVĚ NÁMĚSTÍ, PRAHA		OD__X7.
Hlavní architekt: Miloš Janovský, Vratislav Kučera	Generální projektant: ?	Datace: Projekt 1969-70 Realizace -N-
Základní bibliografie a odkazy: - URLICH, Petr, ed. <i>Obchodní dům Prior/Kotva: historie, urbanismus, architektura</i> . Praha: Národní památkový ústav, 2018. ISBN 978-80-87967-19-5. S. 138.		

OBCHODNÍ DŮM NA TYLOVĚ NÁMĚSTÍ, PRAHA			OD_X8.
Hlavní architekt: S. Nábělek, M. Sborwitz, A. Šrámková	Generální projektant: SPÚO, Praha	Datace: Projekt 1969-70 Realizace -N-	
Základní bibliografie a odkazy: - URLICH, Petr, ed. <i>Obchodní dům Prior/Kotva: historie, urbanismus, architektura</i> . Praha: Národní památkový ústav, 2018. ISBN 978-80-87967-19-5. S. 138.			
OBCHODNÍ DŮM NA TYLOVĚ NÁMĚSTÍ, PRAHA			OD_X9.
Hlavní architekt: Anděla Drašárová	Generální projektant: SPÚO, Brno	Datace: Projekt 1969-70 Realizace -N-	
Základní bibliografie a odkazy: - URLICH, Petr, ed. <i>Obchodní dům Prior/Kotva: historie, urbanismus, architektura</i> . Praha: Národní památkový ústav, 2018. ISBN 978-80-87967-19-5. S. 138.			
OBCHODNÍ DŮM KOTVA, PRAHA			OD_X10.
Hlavní architekt: Václav Hacman	Generální projektant: ?	Datace: Projekt 1969 Realizace -N-	
Základní bibliografie a odkazy: - URLICH, Petr, ed. <i>Obchodní dům Prior/Kotva: historie, urbanismus, architektura</i> . Praha: Národní památkový ústav, 2018. ISBN 978-80-87967-19-5. S. 139-149, 231-239.			
UMÍSTĚNÍ OBCHODNÍHO DOMU, HODONÍN			OD_X11.
Hlavní architekt: Růžena Žertová	Generální projektant: SPÚO, Brno	Datace: Projekt 1970 Realizace -N-	
Základní bibliografie a odkazy: - KLÍMA, Petr, ed. <i>Růžena Žertová: architektka domů i věcí</i> . Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2016. ISBN 978-80-86863-87-0. S. 35-36, 52.			
OBCHODNÍ DŮM, KRUPINA			OD_X12.
Hlavní architekt: Alena Šrámková, Michal Sborwitz	Generální projektant: SPÚO, Praha	Datace: Projekt 1970 Realizace -N-	
Základní bibliografie a odkazy: - KLÍMA, Petr, ed. <i>Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975</i> . Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011. ISBN 978-80-86863-40-5. S. 37.			
NÁVRH OBCHODNÍHO DOMU HORNÁD, KOŠICE			OD_X13.
Hlavní architekt: ?	Generální projektant: ?	Datace: Projekt před 1971 Realizace -N-	
Základní bibliografie a odkazy: - ŠTURSA, Jiří. <i>Typologie budov obchodních</i> . Praha: Vydavatelství ČVUT, 1971. Obr. příloha nečísl.			
OBCHODNÍ DŮM MÁJ, PRAHA			OD_X14.
Hlavní architekt: Petr Vaďura	Generální projektant: -N-	Datace: Projekt 1971 Realizace -N-	
Základní bibliografie a odkazy: - ŠVÁCHA, Rostislav, ed. <i>Sial</i> . Olomouc: Arbor vitae, 2010. ISBN 978-80-87164-41-9. S. 348. - KLÍMA, Petr, ed. <i>Kotvy Máje: české obchodní domy 1965-1975</i> . Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2011. ISBN 978-80-86863-40-5. S. 64.			

OBCHODNÍ DŮM MERKUR, JINDŘICHŮV HRADEC			OD_X15.
Hlavní architekt: Bohumil Štorch	Generální projektant: Stavoprojekt, Sezimovo Ústí	Datec: Projekt 1972 Realizace 1976	
Základní bibliografie a odkazy: - VEBR, Jaroslav a Otakar NOVÝ. <i>Soudobá architektura ČSSR: [Fot. publikace]</i> . Praha: Panorama, 1980. S. 90.			
OBCHODNÍ DŮM PRIOR, ZVOLEN			OD_X16.
Hlavní architekt: J. Strapina	Generální projektant: ?	Datec: Projekt 1973 Realizace 1975	
Základní bibliografie a odkazy: - KRIVOŠOVÁ, Jana a Elena LUKÁČOVÁ. <i>Premeny súčasnej architektúry Slovenska</i> . Bratislava: Alfa, 1990. ISBN 80-05-00600-4. S. 115. - Obchodný dom Prior Zvolen. In: <i>OD Prior</i> [online]. © 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: https://odprior.sk/od/zvolen/ .			
OBCHODNÍ DŮM JIŘÍ, PODĚBRADY			OD_X17.
Hlavní architekt: ?	Generální projektant: ?	Datec: Projekt 1973 Realizace 1981	
Základní bibliografie a odkazy: - KOHOUT, Michal a Rostislav ŠVÁCHA. <i>Česká republika - moderní architektura</i> . Praha: Zlatý řez, 2014. ISBN 978-80-903826-0-2. S. 154.			
OBCHODNÍ DŮM A HOTEL RACEK, TÝNEC NAD VLTAVOU			OD_X18.
Hlavní architekt: Čeněk Feix	Generální projektant: Obchodní projekt, Praha	Datec: Projekt 1974 Realizace 1981	
Základní bibliografie a odkazy: - Památkový katalog: Obchodní dům a hotel Racek. In: <i>Národní památkový ústav</i> [online]. © 2015 [cit. 2021-06-04]. Dostupné z: https://www.pamatkovykatalog.cz/obchodni-dum-a-hotel-racek-20586519 .			
OBCHODNÍ DŮM DARGOV, SEČOVCE			OD_X19.
Hlavní architekt: Lumír Lýsek	Generální projektant: DRUPRO, Bratislava	Datec: Projekt ? Realizace před 1976	
Základní bibliografie a odkazy: - KUSÝ, Martin. <i>Architektúra na Slovensku 1945-1975</i> . Bratislava: Pallas, 1976. S. 216.			
OBCHODNÍ DŮM LABUŤ, BLATNÁ			OD_X20.
Hlavní architekt: J. Munk	Generální projektant: Obchodní projekt	Datec: Projekt ? Realizace před 1976	
Základní bibliografie a odkazy: - STANĚK, František. Projektování a výstavba některých objektů občanského vybavení na venkově. <i>Architektura ČSR</i> . Praha: Svaz architektů ČSR, 1976, roč. 35, č. 8. ISSN 0300-5305. S. 359.			

OBCHODNÍ DŮM PRIOR, ČESKÉ BUDĚJOVICE

OD_X21.

Hlavní architekt: Antonín Běhal	Generální projektant: SPÚO	Datace: Projekt 1976 Realizace 1979
------------------------------------	-------------------------------	--

Základní bibliografie a odkazy:

- KOHOUT, Michal a Rostislav ŠVÁCHA. *Česká republika - moderní architektura*. Praha: Zlatý řez, 2014. ISBN 978-80-903826-0-2. S. 375.
- Památkový katalog: Obchodní dům Prior. In: *Národní památkový ústav* [online]. © 2015 [cit. 2021-06-04]. Dostupné z: <https://www.pamatkovykatalog.cz/obchodni-dum-prior-22604651>.
- Prodejna PRIOR České Budějovice. In: *PRIOR* [online]. © 2013 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.prior.cz/prodejny/prior-ceske-budejovice/>.
- VODIČKA, Matěj. Prior stojí v Budějovicích už 40 let. Ve své době byl unikátní hlavně díky eskalátorům. In: *Český Rozhlas: České Budějovice* [online]. 16. 12. 2019 [cit. 2021-07-11]. Dostupné z: <https://budejovice.rozhlas.cz/prior-stoji-v-budejovicich-uz-40-let-ve-sve-dobe-byl-unikatni-hlavne-diky-8124079>.
- Záznam 2285: Kruhový segment na nároží OD Prior. In: *Sochy a města* [online]. © 2023 [cit. 2023-02-04]. Dostupné z: <https://sochymesta.cz/zaznam/2285>.

OBCHODNÍ DŮM PRIOR, HRADEC KRÁLOVÉ

OD_X22.

Hlavní architekt: Jiří Kučera, Bedřich Šimon	Generální projektant: SPÚO, Brno	Datace: Projekt 1976 Realizace 1981
---	-------------------------------------	--

Základní bibliografie a odkazy:

- Památkový katalog: Obchodní dům Prior. In: *Národní památkový ústav* [online]. © 2015 [cit. 2021-06-04]. Dostupné z: <https://www.pamatkovykatalog.cz/obchodni-dum-prior-14582353>.
- Rekonstruované OC Atrium se otevírá veřejnosti. In: *Youtube* [online]. 19. 10. 2020 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=PVzySnOKIEg>.
- OD Prior. In: *A489* [online]. 2021 [cit. 2021-06-19]. Dostupné z: <https://www.a489.cz/od-prior>.
- ROUBÍČEK, Petr. FOTO: V Hradci Králové se dnes otevřelo nové obchodní centrum. Prošlo kompletní rekonstrukcí. In: *Hradecká drbna* [online]. 21. 10. 2020 [cit. 2023-02-04]. Dostupné z: <https://hradecka.drbna.cz/zpravy/7697-foto-v-hradci-kralove-se-dnes-otevrela-nove-obchodni-centrum-proslo-kompletni-rekonstrukci.html>.
- DOLEŽAL, Martin. Zpátky v čase: "Prior" je tu s námi už 39 let. Po dlouhé rekonstrukci se otevřel. In: *Hradecký deník* [online]. 23. 10. 2020 [cit. 2021-06-04]. Dostupné z: https://hradecky.denik.cz/zpravy__region/zpatky-v-case-prior-je-tu-s-nami-uz-29-let-a-po-dlouhe-rekonstrukci-se-otvira-20.html.
- Záznam 4473: Keramický obklad fasády obchodního domu Prior. In: *Sochy a města* [online]. © 2023 [cit. 2023-02-04]. Dostupné z: <https://sochymesta.cz/zaznam/4473>.

OBCHODNÍ DŮM PRIOR, PRAHA-MODŘANY

OD_X23.

Hlavní architekt: J. Kos, F. Frajer, Z. Wasserbauer	Generální projektant: Pražský projektový ústav	Datace: Projekt 1977 Realizace 1990
--	---	--

Základní bibliografie a odkazy:

- ŠPAČKOVÁ, Eva. *Architektura obchodních domů na pražských sídlištích*. Olomouc, 2018. Dostupné také z: <https://theses.cz/id/medy2r/?lang=en>. Bakalářská práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Katedra dějin umění. Vedoucí práce Rostislav ŠVÁCHA. S. 40-43.
- RŮŽIČKA, Jiří G. Šance pro brutalistní Prior: Kauza modřanské obchodního domu. In: *A2* [online]. © 2005-2017 [cit. 2023-02-04]. Dostupné z: <https://www.advojka.cz/archiv/2021/23/sance-pro-brutalistni-prior>.
- JUNOVÁ, Anastasia. Prior z 80. let v pražských Modřanech zbourají, nahradí ho polyfunkční dům. In: *iDnes.cz* [online]. 23. 2. 2023 [cit. 2023-09-29]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/praha/zpravy/prior-demolice-modrany-nova-podoba-kritika-pirati.A230223_125118_praha-zpravy__juan.

DŮM OVOCE A ZELENINY, ZLÍN			OD_X24.
Hlavní architekt: Šebestían Zelina	Generální projektant: Stavoprojekt, Gottwaldov	Datace: Projekt 1977 Realizace 1978	
Základní bibliografie a odkazy:			
<ul style="list-style-type: none"> - VRABELOVÁ, Renata, ed. <i>Architektura 60. a 70. let 20. století v České republice</i>. Praha: Národní památkový ústav, 2020. ISBN 978-80-87967-24-9. S. 478-479. - Obchodní domy na Dlouhé. In: <i>Zlínská architektura</i> [online]. 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: http://www.architekturazlin.cz/obchodni-domy-na-dlouhe. - Památkový katalog: Dům ovoce a zeleniny. In: <i>Národní památkový ústav</i> [online]. © 2015 [cit. 2021-06-04]. Dostupné z: https://www.pamatkovykatalog.cz/dum-ovoce-a-zeleniny-14103813. 			
DŮM OBUVI, ZLÍN			OD_X25.
Hlavní architekt: Šebestían Zelina	Generální projektant: Stavoprojekt, Gottwaldov	Datace: Projekt 1979 Realizace 1982	
Základní bibliografie a odkazy:			
<ul style="list-style-type: none"> - VRABELOVÁ, Renata, ed. <i>Architektura 60. a 70. let 20. století v České republice</i>. Praha: Národní památkový ústav, 2020. ISBN 978-80-87967-24-9. S. 478-479. - Zlín - Gottwaldov - Dům obuvi a Svit - červen 1984. In: <i>Youtube</i> [online]. 10. 11. 2009 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=71lo4RZsUo8. - Obchodní domy na Dlouhé. In: <i>Zlínská architektura</i> [online]. 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: http://www.architekturazlin.cz/obchodni-domy-na-dlouhe. - Památkový katalog: Dům obuvi. In: <i>Národní památkový ústav</i> [online]. © 2015 [cit. 2021-06-04]. Dostupné z: https://www.pamatkovykatalog.cz/dum-obuvi-13855015. - Keramická mozaika. In: <i>Vetřelci a volavky</i> [online]. 2021 [cit. 2021-07-24]. Dostupné z: http://www.vetrelciavolavky.cz/sochy/keramicka-mozaika-8. 			
OBCHODNÍ DŮM PRIOR, CHOMUTOV			OD_X26.
Hlavní architekt: ?	Generální projektant: ?	Datace: Projekt ? Realizace před 1979	
Základní bibliografie a odkazy:			
<ul style="list-style-type: none"> - DOBIŠ, Alojz. <i>Stavby ČSSR 1981-1985: Účelová publikácia Ministerstva stavebníctva SSR a Ministerstva stavebníctva ČSR</i>. Bratislava: Alfa, 1986. Nečísł. - <i>OC Chomutovka</i> [online]. © 2014 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: http://www.chomutovka.cz/. - Realizace fasády rekonstruovaného Prioru v Chomutově. In: <i>ASB Portál</i> [online]. 8. 9. 2011 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: https://www.asb-portal.cz/stavebnictvi/fasada/realizace-fasady-rekonstruovaneho-prioru-vchomutove. - Záznam 3156: Fasáda obchodního domu Prior. In: <i>Sochy a města</i> [online]. © 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: https://sochymesta.cz/zaznam/3156. - Mozaika Farského Chomutov. In: <i>Projekt mozaiky</i> [online]. © 2023 [cit. 2023-02-04]. Dostupné z: https://www.projektmozaiky.cz/mozaika-farskeho-chomutov/. 			
OBCHODNÍ DŮM JEDNOTA, KRALOVICE			OD_X27.
Hlavní architekt: M. Pech, D. Matas, M. Lavička	Generální projektant: Obchodní projekt, Plzeň	Datace: Projekt 1979 Realizace 1985	
Základní bibliografie a odkazy:			
<ul style="list-style-type: none"> - Památkový katalog: Obchodní dům. In: <i>Národní památkový ústav</i> [online]. © 2015 [cit. 2021-06-04]. Dostupné z: https://www.pamatkovykatalog.cz/obchodni-dum-20574752. 			

OBCHODNÍ DŮM, KRALOVSKÝ CHLMEC			OD_X28.
Hlavní architekt: M. Dolský	Generální projektant: DRUPRO, Bratislava	Datace: Projekt ? Realizace před 1980	
Základní bibliografie a odkazy: - ZALČÍK, Tibor a Matúš DULLA. <i>Slovenská architektúra 1976-1980</i> . Bratislava: Veda, 1982. S. 75.			
OBCHODNÍ DŮM CÍL, NYMBURK			OD_X29.
Hlavní architekt: Anděla Drašárová	Generální projektant: SPÚO, Brno	Datace: Projekt 1981 Realizace 1990	
Základní bibliografie a odkazy: - KOHOUT, Michal a Rostislav ŠVÁCHA. <i>Česká republika - moderní architektura</i> . Praha: Zlatý řez, 2014. ISBN 978-80-903826-0-2. S. 102.			
OBCHODNÍ DŮM PRIOR, DĚČÍN			OD_X30.
Hlavní architekt: Jaromír Liška	Generální projektant: SPÚO, Praha	Datace: Projekt ? Realizace před 1984	
Základní bibliografie a odkazy: - <i>Architektura ČSR</i> . Praha: Svaz architektů ČSR, 1984, roč. 43, č. 9. ISSN 0300-5305. S. 406-407. - <i>Korál</i> [online]. © 2007 – 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: https://koraldecin.cz/ . - Děti pojídající meloun. In: <i>Vetřelci a volavky</i> [online]. 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: http://www.vetrelciavolavky.cz/sochy/nazev-neznamy-270 .			
OBCHODNÍ DŮM PRIOR, PRAHA-PROSEK			OD_X31.
Hlavní architekt: Anděla Drašárová	Generální projektant: SPÚO, Brno	Datace: Projekt ? Realizace před 1984	
Základní bibliografie a odkazy: - ČAPKA, Bohuslav. Rozvoj pražských center. Prosek – centrální náměstí. <i>Architektura ČSR</i> . Praha: Svaz architektů ČSR, 1970, roč. 29, č. 7. ISSN 0300-5305. S. 294. - Obchodní dům Prior v Praze na Proseku. <i>Československý architekt: čtrnáctideník architektů</i> . Praha: Panorama, 1985, roč. 31, č. 21. ISSN 0009-0697. S. 1. - ŠPAČKOVÁ, Eva. <i>Architektura obchodních domů na pražských sídlištích</i> . Olomouc, 2018. Dostupné také z: https://theses.cz/id/medy2r/?lang=en . Bakalářská práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Katedra dějin umění. Vedoucí práce Rostislav ŠVÁCHA. S. 38-40. - Nákupní martyria. In: <i>Archiv České televize</i> [online]. © 1996 – 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: https://www.ceskatelevize.cz/porady/10116288585-archiv-ct24/214411058210030/ . - Záznam 16638: Fontána pro obchodní dům Prior. In: <i>Sochy a města</i> [online]. © 2021 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: https://sochyamesta.cz/zaznam/16638 .			

OBCHODNÍ DŮM PRIOR, KRNOV

OD_X32.

Hlavní architekt: Petr Šmarda	Generální projektant: ?	Datace: Projekt? Realizace 1984
----------------------------------	----------------------------	------------------------------------

Základní bibliografie a odkazy:

- *10 let podniku Prior, Severomoravské obchodní domy Ostrava: 10 let služeb spotřebitelům*. Ostrava: Moravské tiskařské závody, n.p. Olomouc, 1985. S. 28-29.
- PEŘINKOVÁ, Martina a Lucie AUGUSTINKOVÁ. *Ochrana a obnova historických objektů* [online]. Ostrava: Vysoká škola báňská - Technická univerzita Ostrava, 2014 [cit. 2022-07-20]. Dostupné z: <https://www.fast.vsb.cz/export/sites/fast/226/cs/studium/studijni-materialy/ochrana-a-obnova-historickyh-objektu.pdf>. S. 113-117.
- ČTK. V bývalém Prioru v Krnově mohou vzniknout byty a knihovna. In: *Archiweb* [online]. 14. 1. 2019 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.archiweb.cz/n/domaci/v-byvalem-prioru-v-krnove-mohou-vzniknout-byty-a-knihovna>.
- ČÍROVÁ, Dita. Prior mění majitele, časem přijdou změny. In: *Krnov: oficiální web* [online]. 6. 9. 2019 [cit. 2023-02-04]. Dostupné z: <https://www.krnov.cz/prior-meni-majitele-casem-prijdou-zmeny/d-31116>.
- NOVÁK, Adam. Krnovská radnice přebírá Prior. In: *Hospodářské noviny* [online]. 11. 12. 2019 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://archiv.ihned.cz/c1-66692340-krnovska-radnice-prebira-prior>.
- Skleněná mozaika "Slunce". In: *Vetřelci a volavky* [online]. 2021 [cit. 2021-07-24]. Dostupné z: <http://www.vetrelciavolavky.cz/sochy/sklenena-mozaika-slunce>.

OBCHODNÍ DŮM PRIOR, ORLOVÁ

OD_X33.

Hlavní architekt: ?	Generální projektant: ?	Datace: Projekt? Realizace 1985
------------------------	----------------------------	------------------------------------

Základní bibliografie a odkazy:

- *10 let podniku Prior, Severomoravské obchodní domy Ostrava: 10 let služeb spotřebitelům*. Ostrava: Moravské tiskařské závody, n.p. Olomouc, 1985. S. 30-31.
- Prodejna PRIOR Orlová. In: *PRIOR* [online]. © 2013 [cit. 2021-06-16]. Dostupné z: <https://www.prior.cz/prodejny/prior-orlova/>.